De Gids. Jaargang 96

Anton de Kom

Anton de Kom

Vertaald door: Anton de Kom

bron
De Gids. Jaargang 96. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1932

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001193201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

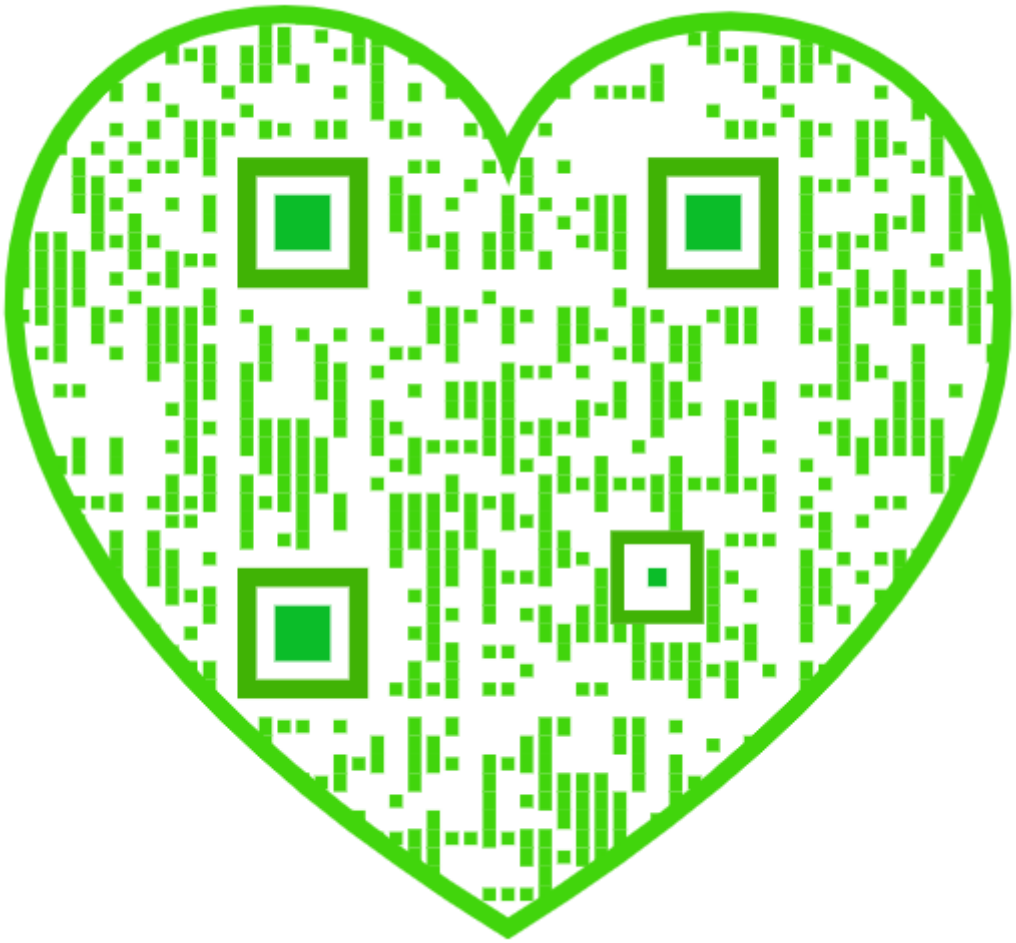

[Eerste deel]

Stemmen uit de redactie

W.B. Tholen.

- In zijn meesleepende en grootsche bewijsvoering, dat de kunst geen physiologische en technische maar historische grenzen heeft, schrijft Spengler, als een scherpe kantteekening naast zijn betoog, dat Rembrandt's machtige landschappen uit de wereldruimte stammen, maar dat Manet's landschappen in de buurt van ieder spoorwegstation te vinden zijn. ‘Der kahle physikalische Raum der Tatsache’ en ‘der seelische Raum’ worden door hem als twee polen gesteld, die ons voor even doen vergeten hoeveel wijde en schoone binnengebieden tusschen die twee uitersten gelegen zijn, dáár waar juist vele belangrijke kunstenaars de volle bevrediging van hun hart hebben gevonden.

Ook Tholen, de heldere en de zuivere, wiens dood aan de Hollandsche kunst een ingetogen doch sterk talent ontneemt dat, onbesmet door buitenlandsche invloeden, direct gevoed werd door de liefde voor ons schoon, wijd en ziltig land, zoodat ieder die nog - tegen de mode in - aan de kracht gelooft die het sterk nationaal karakter aan een kunst verleent, in zijn kunst het door en door landsechte zal herkennen, dat even duurzaam is als de grond waar wij op staan.

Kunst-leveranties.

- Hoe meer de beeldende kunst buiten het maatschappelijk leven kwam te staan, hoe grooter is allengs ook de scheiding geworden tusschen haar en het gezonde ambachtelijke leven, waarmede de beeldende kunst eertijds, tot haar heil, sterk en normaal verbonden was, toen zij - geheel anders dan thans - de woorden niet van noode had, die het geloof in haar bestaansrecht moesten aanpraten, of die haar moesten behoeden van in de vergetelheid te vallen.

Hoe sterker het geloof is, hoe eenvoudiger is de taal waarmede het geloof wordt beleden. Dit geldt ook hier; vandaar dat niemand zich kan verwonderen over de gezwollen autoritaire woordenpraal, waarmede thans vaak getracht wordt aan den geest op te dringen, wat het oog weigert te aanvaarden.

Aan de commissie voor de ramen in de Nieuwe Kerk te Delft kan echter niet verweten worden, dat zij zich in haar advies aan literairen poespas te buiten gaat. Zij schrijft:

'Aangezien op een zoo groot bedrag (noodig voor de elf koorramen, waarvan de groote ramen *f* 10.000. - en de kleine ramen *f* 4000. - moeten kosten) niet te rekenen valt, zou het uitvoerend comité voorloopig slechts opdracht willen geven tot het ontwerpen en uitvoeren van de drie ramen bestemd voor het Huis van Oranje, waarmede een bedrag van *f* 30.000. - gemoeid is. Bij tijdige bestelling zouden deze drie ramen op 24 April 1933 gereed en geplaatst kunnen zijn en omstreeks dien datum kunnen onthuld worden.'

Waarlijk, de opzet tot levering op vasten termijn tegen marktprijs van een flinke partij spiegelruiten zou niet eenvoudiger gesteld kunnen worden, dan de hier beoogde leverantie van drie gebrandschilderde ramen voor dit historisch kerkgebouw.

Het schijnt wel alsof de verantwoordelijkheid der commissie in de tijdigheid van bestelling, plaatsing en onthulling culmineert. Maar de allerzwaarste verantwoordelijkheid, die welke in het advies niet genoemd wordt, zij gaat de andere verantwoordelijkheden vooraf.

Zeker, wanneer de bestelling tijdig geschiedt en de plaatsing prompt volgt, dan zal er allicht op den 24sten April 1933 flink wat te onthullen zijn. Maar wat?

Cocktail.

- Is sport slechts imitatie van werkelijken strijd, de beoefenaars ervan hebben althans de gelegenheid, de in den pseudo-strijd opgewekte emoties door daden te verwerken. De toeschouwers van wedstrijden staan in deze alweer een stap verder van de werkelijkheid, en de radioluisteraars, die in hun Zondagsche binnenkamer de stem van den verslaggever laten klinken, die in opgewonden bewoordingen den

wedstrijd beschrijft, beleven wel den strijd op de meest irreëele wijze, die men zich denken kan. De geschiedenis van de Amerikaansche oude dame, getroffen door een beroerte in haar stoel gezeten luisterend naar de door de radio overgebrachte dof beukende slagen van een paar boxende kerels, is wel het meest treffende tijdbeeld van de fataliteit van emotie zonder actie. Toch schijnt dit nog niet de grens te zijn; de moderne mensch vraagt om meerdere prikkels tegelijkertijd toegediend. De ouderwetsche fijnproever, die een goed glas Bordeaux genoot, verdwijnt; de cocktaildrinker, die een mengsel van vloeistoffen door het keelgat giet, is in zijn plaats gekomen.

Zoo werd dan, toen op den Zondag van de match Frankrijk-Nederland in het Amsterdamsche stadion een voetbalmatch plaats vond, tegelijkertijd door loudspeakers op levendige wijze het verloop der Parijsche 'gebeurtenis' uitgekraamd, zoodat men (overigens zonder zich daarbij in te spannen) genieten kon van twee voet-bal-emoties tegelijk.

En zoo eerden dan eenige duizenden Amsterdammers het gebod betreffende den sabbatdag.

Waardeering van cultuurbelangen.

- Nu ons in den eerstkomenden tijd allerlei volstrekt onvermijdelijke bezuiniging te wachten staat, is niets zoozeer te vreezen, als dat de commissies of bestuursorganen, met dit troostelooze doch noodzakelijke werk belast, er herhaaldelijk dáar het mes het eerst in zullen zetten, waar dit den minsten weerstand schijnt te ontmoeten, dat wil zeggen, niet in de dorre en zieke groeisels van ons, hoe langer hoe weerzinwekkender, zoogenaamd politieke partijstelsel, maar in het teere vleesch van cultuurbelangen, die niet onmiddellijk tot de pratende gemeente spreken. Zelfs wanneer het quasi-politieke euvel niet woedde, zou zoo iets te vreezen zijn. Dat bewijst een geval als het volgende, dat betrekking heeft op Nederlandsch Indië, waar weliswaar de noodzaak tot besnoeiing der uitgaven nog dringender is, doch waar geen grauwe staar van vaderlandsche partijpolitiek oorzaak van verblinding kan zijn. Sedert nauwelijks twee jaren was daar, te elfder ure, het musicologisch

onderzoek in den geheelen Archipel opgedragen aan een regeeringsambtenaar, die toevallig nog iets anders verstond dan het nauwgezet bureauwerk, waarvoor hij was aangesteld. Te elfder ure, want binnen enkele jaren zal wat er nog van inheemsche muziek rest, door radio, grammofoon, jazz, en hier en daar ook de zending, verdelgd zijn.

Van de onvermoeide werkzaamheid van 's lands musicoloog stroomden de resultaten letterlijk binnen. Maar nu heeft men hem teruggeplaatst op zijn bureau. Een bezuiniging, die schatten verspilt, in plaats van ze te behoeden. Want ook de bitterste bezuiniger ontkomt niet aan het eenvoudige zakensommetje:

Waarde van het beste bureauwerk van den bekwaamsten ambtenaar, dat ook door twintig anderen kan worden gedaan:

Zooveel.

Waarde van het musicologisch onderzoek, waarvoor de aangestelde zijn bijzondere geschiktheid reeds ruimschoots bewezen had, en dat later niet meer zal kunnen worden hervat:

Zooveel.

's Lands onherstelbaar verlies:

Zooveel.

Vlinders vele en velerlei

II

Dat is hij, die oude vlinderjager, die maakt dat ik altijd aan Ambon moet denken als aan een eiland van vlinders, al weet ik toch heel wèl dat Ambon van oudsher, al van voor de dagen der Oost-Indische Compagnie af, een eiland van specerijen is, van kostelijke kruidnagels en notemuskaat, een eiland daarom van felle begeerten, roof en geweld, haat, vrees en bedrog, van bloed en goud.

Met dat al is Ambon toch óók het eiland van Rumphius, van dien allereerste die naar Ambon ging niet om te hebben en te heerschen, maar om te begrijpen en te beminnen, die er wonderen, openbaringen, verrukkingen beleefde, terwijl hij met al verhelderende oogen het gewas en gedierte van Ambon beschouwde, en die, toen hij in den laaien zonneschijn blind daarvan werd aan de oogen van het lichaam, datgene wat hij zag met de oogen van den geest deed opschrijven en uitteekenen in vele boeken zoo verre het begrip van zijn tijd vooruit, dat nu pas meer dan twee honderd jaar nadat dat afgewerkte lichaam ter rust werd gelegd in zijn ‘graftuin,’ de wereld weet hoe wáár zij zijn.

Het schip dat naar hem heet, dat versierd is met zijn blindemans-beeltenis en met geschilderde planten schelpen, dieren uit zijn boeken, de Rumphius nam lading in; notemuskaat van Ambon. Wij passagiers waren aan wal gegaan.

Ik had de oude stad gezien; Fort Victoria, ‘het eerste proefstuk van Neerlands mogendheid’ noemde de kroniekschrijver het die het zag verrijzen; hier en daar een klein oud huis met ruitjesvensters, halve deur en stoep of het zóó uit een Hollandsche stad ware opgenomen en hier op Ambon neergezet; uit een

van de kleinere steden dan, wier koopmanschap zich door den wijzen ouden Staatsman had laten overreden tot de eendracht die macht maakt, inplaats van onderlingen naijver in den strijd tegen Spanje om de Molukken, uit Hoorn of Medemblik; want koopmanshuizen van Amsterdam en Rotterdam waren in trotscher trant gebouwd. Ik had een laatste echo uit tijden van oorlog en gevaar opgevangen uit straatnamen als Moordenaarsstraat en Nekkebrekerssteeg. Langs breede ledige lanen had ik wit van pilaren en breede bordestreden zien schemeren door bloeiend struikgewas, en naderend, lang verlaten en vervallen huizen aanschouwd, ledig de galerij met de forsche pilaren op den schok der aardbevingen gebouwd, gebarsten en met vleermuizendrek bevuild de marmeren vloer waarop het regenwater door het vergane dak goor-gele plekken had achtergelaten, de breede treden van het bordes verzakt en door onkruid overwoekerd. In de bijgebouwen hadden Inlander-gezinnen huisvesting gevonden. Halfnaakte kinderen liepen te spelen. Zij riepen elkander bij namen die verbasterd Portugeesch waren.

Maar nu ging ik door de groene koelte van het muskaatnotenbosch dat groeit tot aan zee toe, en waarover de lommer is van de hooge schaduwboomen, de ontzaggelijke kenari's, wolk boven wolk van breed-gebreid loover. Over den bruinen grond gloorden als sintels en vonken oranje-en-roode noten overrijp opengebarsten. Ik nam er een in de hand om de prachtige kleuren te zien, het geschakeerde oranje der was-gladde schil, het scharlaken der foelie vertakt als mos, het glimmende zwart der noot. Tusschen de fijnlooverige boompjes bewogen pluksters, slanke vrouwen gekleed in blauwe kabaya over donkeren sarong. Hun gebaren waren rustig; zij zagen mij aan met oogen zoo stil als de blik van een ree uit schaduw.

In en uit buigt het pad door het bosch met de bochten mede van het strand, dat de kalme golfslag der baai heeft gefatsoeneerd in ebbe en vloed. Van een kleine kaap af zie ik felwit over felblauw de stad weer blinken. Die lange muren zijn Fort Victoria, dat den Portugees bedreigde en den Engelschman en de Inlanders die het mochten wagen aan Engelschman of Portugees de specerij te verkoopen die de Compagnie begeerde, kruidnagels toen; de Compagnie duldde op Ambon

de notemuskaat niet; enkel op Banda mocht die groeien. Daarginder - zal het niet voor de waterpoort van Fort Victoria zijn geweest? zeilde de hongi-vloot uit, de zwerm van breede logge prauwen om gedaante en traagheid schildpadden, korra-korra, genoemd; de Gouverneur zelf was de aanvoerder met de prinsenvlag in top, het glorieuze oranje blanje bleu, naar de eilanden der specerij zeilende om de welige boschjes der eilanders te doen uitroeien, dat niet die overvloed waardeloos maakte, wat enkel zoolang het schaars bleef goudswaardig was. Tegen de eilanders in de brandende dorpen als tegen den Portugees en tegen den Engelschman op zijn schepen gingen de Gouverneurs voorop in het gevecht, onversaagd handhaafden zij het recht dat hun opperste aanvoerder het beste ter wereld had geroemd; recht met macht en geweld daarbij. In de kerk waar zij van den gebeeldhouwden preekstoel af het Woord vernamen dat zij geloofden, staan nog leesbaar hun grafschriften op zerken met geslachtswapens getooid, die averechts tot blazoenen verknutselde gildeteekens zijn. Zoons van bakkers, wijnroeiers, zakkedragers, klompenmakers, rijk gevochten en gekocht in den dienst der Edele Compagnie, adelden zóó hun afkomst, niet vergetend toch hoe zij winkel of werkplaats ontloopen waren, veertig vijftig jaar geleden. De schuifelvoeten der kerkgangers hebben in de Zondagen van driehonderd jaren zulk heraldisch sieraad boven namen uit het volk niet weggesleten, en de grafschriften niet die hooge deugden roemen: manhaftigheid, wijsheid, ‘voorzienigheid’, moed, godsvrucht.

Hun zonen en kleinzonen bouwden die marmeren huizen die zelfs de aardbevingen van Ambon niet deden instorten. Daar is er een, zoo had ik gehoord, waarheen niet bordestreden opstijgen maar een marmeren helling. Een Helmbreker bouwde die, kleinzoon van den Grooten Helmbreker zoon van den Gouden Helmbreker, hijzelf de Dolle Helmbreker. Met zijn vierspan schimmels placht hij in zijn staatsiekaros den eenigen rijweg van het eiland een kwartier gaans langs de baai op en af te rijden bij zonsondergang. Terugkeerend wilde hij dan niet den door het gemeen beganen grond aanraken met zijn voetzolen. En hij deed de marmeren helling bouwen dat het vierspan schimmels zijn koets het huis in kon trekken.

Een vervallen huis een eindweegs verder zoo hoorde ik weer, heeft in de voorgalerij een leemen vloer geheel met regelmatige rijen ondiepe zuiver ronde deuken geteekend. Een mededinger van den Dollen Helmbreker die om zijn schoonste slavin had gewed dat hij op nog kostelijker vloer de voeten zou zetten dan Helmbreker, deed die voorgalerij, het marmer van Carrara opbrekend waarmede zijn vader die had bevloerd, plaveien met zilveren en gouden munt: rijksdaalders van de Compagnie, gouden rijders, Portugeesche en Spaansche matten dubloenen dukaten, groote zilverstukken met de pilaren van Hercules gestempeld, zinnebeeld der heerschappij over de Middellandsche Zee, Engelsche kronen en guinjes waarop St. Joris op zijn ros steigert boven den verslagen Draak.

Zijn achterkleinzoon die niet kon lezen en schrijven en niet anders verstond dan Maleisch, brak dien tergenden rijkdom uit het leem en liet de ronde deuken staan, als herinnering misschien aan de grootheid van voorheen of misschien ook, als naar het schijnt de meesten gelooven, uit trage onverschilligheid alleen. Zijn kinderen, van eilanderkinderen niet te onderscheiden, bikkelen en knikkeren de ronde deuken in en uit.

Stil is het nu in de muskaatnotenboschjes rondom de stad. Maar verhalen worden nog vernomen van den tijd toen zij weerklonken van muziek en gezang, van luidruchtige feesten. De perkenier ging den rijpenden oogst van zijn perken schouwen. In den draagstoel gezeten dien vier slaven torschten, kroesharige krachtige kerels, Papoea's zooals er vaak een scheepslading van werd aangebracht en verkocht bij opbod, leidde hij de lange rij zijner gasten naar het palmloover omwimpelde pavillioen waar de maaltijd stond opgedragen. Rondom werd de lucht zwaar van den geur der wijnen uit Frankrijk en Spanje. De Papoea slaven met hun lange zwaarmoedige gezichten - altijd in vrees leefden zij, vrees voor geesten van kind af aan in hun geboorteland, vrees voor meesters zweep hier op Ambon - dansten op het doffe gebom van de houten trom, hun wilde liederen zingend. Zij dansten den dans van de kangaroe-jacht, bukkend naar het spoor van het dier, elkander waarschuwend met gebaren, den speer opheffend die straks zou vliegen; zij dansten

den dans van den oorlog, den vijand uitdagend met trotsch geheven hoofd en dood-dreigend gebaar. Het eilandervolk maakte muziek op fluiten en getokkelden sesandoek daaromhenen. Als de kleine Chineesche speelkaarten waaraan zoo gemakkelijk geheim merkteeken was aan te brengen, uit kleverige bevende dronkemansvingers gleden, was met oogst en perk menige slaaf bezit geworden van een ander heer.

Van deze plek af aan het strand, deze kleine kaap van het muskaatnotenbosch, is het geboomte niet te onderscheiden van Rumphius' 'graftuin' in de oude stad, waar nu meer dan honderd jaar geleden een Gouverneur Generaal die geen dienaar was van de Oost-Indische Compagnie, dat eenvoudige gedenkteeken zette. Maar ergens hier aan de baai is de plek van zijn aankomst.

Het was oorlog op Ambon toen - het was altijd oorlog op Ambon. Maar die jonge adelborst, Georg Eberhard Rumpf uit Hanau, dacht aan oorlog niet. Hij liep het veld in en het bosch om al dat wonderbare gewas te bezien, hij roeide de baai op, en zag wonderbaar zeegedierte.

Van jongs af aan had hij daarnaar verlangd, van dat hij nog een jongen was op de Latijnsche School. Zijn vader de kundige bouwmeester, bouwde in Hanau de huizen weer op die Zweedsche benden en Keizerlijke bij de vele belegeringen hadden in puin geschoten en platgebrand; voor bouwmeester liet de vader Georg Eberhard leeren op de Latijnsche School. Maar de jongen had daar boeken gevonden die van planten en dieren verhaalden en in teekeningen die toonden: het boek van een Duitschen monnik die later overging tot het nieuwe geloof en predikant werd en weer later arts, een groot boek over alle kruid dat in Duitschland groeit; het boek van een Vlaming die aan de nog jonge maar al beroemde Universiteit van Leiden de studenten had onderwezen, een boek in het Fransch vertaald waarin meer dan achthonderd teekeningen van planten stonden; het boek van een Franschman over wonderlijke zeevisschen en een boek over vogels. Sedert menschen naar Amerika waren gezeild en naar Indië, werden er zulke boeken geschreven; en ook schreven over gewas en gedierte in eigen land menschen als die Duitscher en die Vlaming, die met eigen oogen goed hadden bezien waarover zij schreven

en niet, zooals vroeger de geleerden, herhaalden wat in Grieksche en Latijnsche boeken stond. Veel liever dan de Grieksche en Latijnsche boeken las Georg Eberhard die nieuwere, toen echter al niet nieuw meer, haast honderd jaar oud sommige. En hij dacht, als hij toch ook maar eens naar verre landen kon gaan en al dat wonderlijke gewas en gedierte zien, hij zou alweer andere dingen daaromtrent zoeken en zeker ook wel vinden, dan waarvan in die boeken werd verhaald; hij zou willen weten hoe die planten en die dieren leefden; niet enkel hoe zij er uit zagen.

Daarom had de Graaf van Solms Greifenstein, de Heer van Hanau, gewonnen spel toen hij Georg Eberhard aanried dienst te nemen in het leger van de Doorluchtige Republiek Venetië. In de beroemde zeestad begonnen alle verten! Vroolijk liet hij zich aanwerven, vroolijk reisde hij naar Holland en zeilde van Texel uit op ‘De Zwarte Raaf’.

Hoe had hij kunnen raden dat de edele Graaf een menschenhandelaar was die aan de West-Indische Compagnie oorlogslaven verkocht voor haar krijg tegen Portugal? Dat hij niet naar Venetië voer doch naar Brazilië?

Maar hij treurde niet lang, toen het Portugeesche schip dat de Zwarte Raaf in den grond had geboord hem met al de andere mannen naar Portugal voerde om daar te worden ingelijfd in het leger. Want, niet hard behandeld, hoorde hij nu van zijn nieuwe kameraden en van allerlei varensvolk dat goed vriend met hen was, over de Molukken, het prachtigste wingewest van Portugal. En wist van nu aan; daar wilde hij heen!

Weer vrij en terug in Hanau bekende hij het zijn ouders. En noch door zijn vaders vermaningen, die sprak van het vele geld in Hanau te verdienen met huizen bouwen, nu eindelijk die oorlog van dertig jaren lang voorbij was, noch door de tranen van zijn moeder, die sprak van haar ouden dag en den steun die haar lieve zoon, zoo onverwachts boven hopen en bidden weder gekomen haar dan zou zijn, liet hij zich afbrengen van zijn onwrikbaar besluit, en ging naar Holland om bij de Oost-Indische Compagnie die de Molukken had veroverd op Portugal, in dienst te treden als adelborst.

Het was, als altijd, oorlog op Ambon toen hij daar voet aan

wal zette. Hij kreeg versterkingen te bouwen, wallen en poorten tegen vele vijanden, Portugeezen, Engelschen, eilanders ook, die niet wilden gehoorzamen aan de Compagnie. De bouwmeesterszoon kweet zich zóó wel van die taak dat zijn meerderen hem van adelborst tot vaandrig bevorderden. Maar met dat al zeiden zij hoofdschuddend tot elkander dat die jonge man van humeur niet wel gequalificeerd scheen tot de militaire charge. Ook was hij hun veel te vriendschappelijk in den omgang met de eilanders. En wel zeer gestrengelijk moesten zij hem berispen toen hij openlijk partij voor hen trok tegen de Edele Compagnie zelve. Die had hen beloofd dat zij ongemoeid hun kruidnagelen zouden telen en oogsten. Maar de overvloed van hun oogst bedierf den prijs der kruidnagelen op de Markt in Amsterdam. En om niet gedwongen te worden tot geweld, namen nu de machthebbers op Ambon list te baat; zij riepen de eilanders op tot de bedongen heerediensten toen de kruidnagel knop zette; en hielden hen aan den arbeid zoo lang tot de knop vrucht was geworden, smakelooze waardelooze moernagel. Toen verzette de vaandrig zich openlijk; openlijk beschuldigde hij hen die zijn meerderen waren van trouwbreuk en schennis van het recht der eilanders. Alsof er eenig recht gold tegenover het recht der Compagnie! ‘Recht met geweld en macht daarbij’, als de opperste aanvoerder roemde.

Dit echter, zoo zeiden zij onder elkander, moest waar blijven; waar Rumpf was, daar was peis en vree. Hij had ook de eilanders overgehaald tot betere wijzen van landbouw en sagopalmteelt; hun oogsten waren rijker nu dan voor zijn komst. Zij onthieven hem van zijn militaire charge en droegen hem een ambt van toezicht en inkoop op, als Onderkoopman. Ook lieten zij hem begaan met zijn kruiden plukken en schelpen opvisschen zoolang het kon geschieden zonder verachtering van den dienst der Compagnie.

Er waren vele liefhebbers in Holland voor zulke ‘fraaiïgheden,’ rare krabben, kreeften, hoorntjes, tooten, wellen; de geleerde Hendrik d'Acquet, Doctor in de geneeskunde en Burgemeester van Delft had in zijn verzameling die allerzeldzaamste toot, den oranje Admiraal die wel vierhonderd g uldens waard was. De doorluchtige vorst, de Groothertog van

Toscane Cosimo II dei Medici deed naar vreemd gewas en gedierte zoeken. Er werd over gedisputeerd aan de Academia Curiosorum Naturae te Weenen.

Onverlet voer de onderkoopman met zijn Maleische helpers over de Molukkenzee, de stranden langs waar onder het doorzichtige water de Zeetuinen schitteren. Met gereefd zeil en ingehaalde riemen dreef hij boven koraalstruiken, bronsbruin, purper, oranje, hemelsblauw, wazig-paars als rijpe druiven, waar allerkleinste vischjes, juweelig flonkerend, bij zwermen overheen speelden, ontelbaar-getinte vlindertjes van de zee. En terwijl hij den prachtigen tak dien een duiker hem opreikte beschouwde en met deernis dien gloed versterven zag, dacht hij, niet een plant was dit wonder, maar steen en dier tegelijk in planten-gedaante.

De eilanders vertelden hem - zij zagen dat hij gaarne luisterde - allerlei wonderlijke fabels omtrent planten en dieren. Hij geloofde die niet, al namen geleerden in Europa de even wonderlijke fabels der Oudheid grif voor waarheid aan. Evenwel luisterde hij en schreef zelfs op; hij meende dat zelfs in de ongerijmdste fabel nog wel een korreltje waarheid kon zitten dat de peine van het te voorschijn halen en onderzoeken waard was. Zoo luisterend leerde hij ook wanneer de monsterlijke krabben te vangen die met hun vervaarlijke scharen een ijzerharde kokosnoot kraken; namelijk wanneer zij van schaal verwisselen, en weerloos in de nieuwe huid die nog zacht is in hun hol onder het zand verscholen zitten, waar de speurende jager, zijn oor tegen den grond, het lichte geritsel hoort dat zij maken. Toen hij door zijn helpers geraden zijn handen met fijngestooten gember inwreef, als hij bij maneschijn zeeappels ging plukken van de rotsen, wondden ‘de pijlen van dat snoode ongedierte’ hem niet meer.

Er waren Arabieren op Ambon, scherpe speurders naar winst. Maar hij dacht aan de scherpe speurders naar de geheimen der natuur die van oudsher onder de besten van dat volk zijn geweest, artsen, kenners van geneeskrachtige kruiden, scheikundigen, sterrekundigen. Misschien was van hun wetenschap iets te vinden onder de geldschieters en woekeraars van Ambon? Om hun vertrouwen te winnen leerde hij hun taal; hij sprak en schreef Arabisch.

Ook het Compagniesvolk wist wel een en ander omtrent dat zeegedierte waarvan zij schoone winst konden maken in Holland. Van hen leerde hij vele namen, namen soms door ruw zeevolk bedacht, maar soms ook door belezen verzamelaars. Hij moet er wel schik in hebben gehad dat hij ze zoo getrouw opteekende in zijn Ambonsche Rariteitkamer. Daar zijn namen bij als caricaturen en fantastische portretten van die schelpdieren, namen als verhalen, als sprookjes, als verzen, als droomen; zeker heeft hij er zelf ook wel bedacht: Edele Harp, Ossekop of Gehoornde Stormhoed, Begijnendrol, Asschepoetster, Vleermuis, Wolkje, Tijger, Korhoender, Droomhorentje. De slanke toot met een snoer donkere figuren spiralig omwonden noemt hij Prinsen begrafenis om dien langen stoet en nasleep als van donkere gedaanten gebogen onder rouwgewaad. Hij zat te peinzen bij de Spookjes, ‘van fatsoen aan de grauwe Asschepoetster gelijk, maar dooyergeel van verwe, met eenige magere en gehakte figuren, best gelijkend naar de Spoken die de Kaartenmakers schilderen in de groote en grouwelijke Woestijn van Lob, bewesten Sina gelegen.’ Dien naam van Wilde-Boeren-Muziek teekende hij op voor de plompe bleekroode wel die bezet is met rijen zwarte vierkanten tusschen zwarte lijnen als noten op een notenbalk. Dacht hij aan die schelle krijgsmuziek, het woeste geschreeuwenschallen en schetteren op groote zee-horens van de koppensnellers, ‘de Wilde Boeren van Ceram op hun hakkelig gebergte?’ Hij zal hen wel gezien hebben op de korra-korra vloot. De aanvoerders der hongi-tochten ontscheepten hen op eilanden die de Compagnie wilde ontvolken van weerspannige specerij-planters, bedervers van haar markt. Hun soldy was een oud kapmes voor elk afgehakt hoofd. En zeker heeft hij aan een aardig kantwerkstertje dat hij ergens eens zag zitten, gedacht, toen hij dat spikkelige schelpje Speldewerkskussen noemde. Grauwe Monniken, dat spreekt, had hij vaak genoeg gezien in Portugal, in zijn krijgsgevangenentijd.

Hij heeft het voor ons beschreven, zulk een vreugde was het voor hem, hij kon die niet vóór zich houden, hoe hij eens van Banda naar Ambon zeilende een geheelen dag voer over een zee ‘schier bedekt met Bezaantjes’ de wonderlijke schelpdieren, als schipperkes in hun boot van een schelp gezeten, met

zichzelven voor zeil. ‘In groote scholen of troepen kwamen zij aanzetten uit het Oosten, van koleur doorschijnend alsof een kristallijne flesch met dat groen-blauwe Aqua Regis was gevuld, en de zeiltjes wit als kristal met een bovenst zoompje van wat blauw of violet, schoon om aan te zien alsof het geheele dier een kostelijk juweel was.’ De lang-drijvende baarden waren blauw, ‘maar zoo dat er wat groen doorhenen speelde.’

Hij nam er mede naar huis en plaatste ze in een schaal zeewater op zijn tafel om nog lang te genieten van dat liefelijke kleurenspel.

Opstaande in den nacht deed hij de schaal schommelen; daar gingen die wonderlijke lichtjes aan. Stil en blijde lag hij te kijken naar ‘dat edele blauw’ dat door de duisternis gloorde. Hoe leefden die wezens van de zee? Waren die groote scholen die daar op kwamen zetten uit den Oosten gretige jagers, de prooi nazeilende? Waren zij zelven prooi, voor jager op de vlucht?

Hij had van de Compagnie ‘zeker stukkie land’ verkregen onder de wallen van Fort Victoria gelegen, dat geoordeeld werd bij den verkoop toch niet meer dan eenige rijksdaalders te zullen opbrengen; daar bracht hij allerlei gewas uit woud en heuvelland in over. Hij sloeg het gade, hoe het wortelde, wies, bloeide, bezocht werd door vlinder, bij, kever, allerlei insect, zaad uitstrooide op den wind; met liefdevolle nauwgezetheid schreef hij dat alles op voor een Ambonsch kruidboek dat hij wilde maken. Hij wilde het zoo verschillend van die kruidboeken die hij gelezen had op de Latijnsche School in Hanau, Hieronymus Tragus, Dodonaeus, Lobelius, als die verschillend waren van Dioscorides en Plinius met hun vele sprookjes en fabels en beschouwingen omtrent het nut van deze planten en gene voor den mensch. Tot in haar fijnste vezeltjes onderzocht hij onder het vergrootglas een plant eer hij er zich toe zette haar uit te teekenen. Hij had ook goed waargenomen dan, hoe zij wies en gedijde, op wat grond in wat weer, in schaduw best of in zonneschijn. Zij was een *wezen* voor hem zoo goed als een dier dat is of zelfs een mensch.

Door de vrienden in Holland had hij vernomen van plantkundigen en dierkundigen die zochten wat hij zocht; onder den vorm het binnenste, het leven.

Daar was een Italiaan die in Pisa de studenten had geleerd en in Bologna en in Messina, maar daar kreeg hij zoo hevigen twistmet aanhangers van de leer der Ouden en met Arabische geleerden dat hij het veld moest ruimen en naar Bologna terugkeerde; die had den bloedsomloop onderzocht onder het microscoop; had nagegaan en aangetoond hoe een kuikentje ontkiemt en groeit in het ei; en, misschien wel aangespoord door een grooten zijdehandelaar, den zijdeworm bestudeerd. Bovenal verheugde zich Rumphius (zoo was hij nu zijn naam gaan schrijven) toen hij las, dat de geleerde arts de anatomie beoefende der planten.

En dan was daar een Hollander, óók arts óók ontleedkundige die scherper nog en dieper in het fijnste der weefsels doordrong dan die Italiaan, die het verstond medicijn rechtstreeks in het bloed te brengen door die in te spuiten in een ader; een ijveraar zoo gloeiend van geestdrift voor de wetenschap dat die vlam zijn tenger lichaam opteerde en hij van al te driftigen arbeid in melancholy was vervallen. Hij zocht heeling daarvoor bij een vrome vrouw, vriendin van zieken, die van de kinderjaren af vizioenen had gehad, en geloofde, zij was uitverkoren om het Christene geloof tot zijn oorspronkelijke reinheid terug te voeren en leerde, de letter doodde maar de geest maakte levend, en meer dan alle geschrift was het innerlijke licht, en door vernietiging van het zondige ik geraakte de mensch tot gemeenschap met God. Er werd gezegd, door zulke gedachten gedreven of anders door zijn diepe melancholy die hem zijn werk soms als ijdel en van geener waarde deed verachten, had de arts reeds veel vernietigd van wat hij had geschreven. Daar moest gered worden wat nog te redden viel. Er werd gezocht naar handschriften die hij, in groote armoede zijnde, om weinig geld had verkocht. Vurig begeerde Rumphius zulke boeken te bezitten.

Zijn vrienden beloofden er hem te bezorgen. Hij verzocht de Heeren Zeventien het pakket te doen overbrengen door een van hun schepen, met zorg behandeld dat het onbeschadigd aankwam zooals men wenscht te ontvangen hetgeen met goed geld is betaald.

Maar de Heeren schepten argwaan. Waren het wel waarlijk boeken, die de Koopman Rumphius zich liet zenden? En

niet veeleer eenige bijzondere koopwaar die hij tersluiks met hooge winst dacht te verhandelen op Amboina? De ‘morshandel’ van haar ambtenaren was een doorn in het vleesch der Compagnie. Schoorvoetend besloten de Heeren ten laatste tot het verleenen van permissie, mits dat de goederen eerst in hun pakhuis werden geinspiceerd.

Wij bezitten Rumphius' antwoord aan de Hooge Regeering; dat hij zich door zijn goede vrienden liet zenden, boeken noodig tot zijn curieuze studiën en elucubratiën, en geenszins koopwaar voor geheimen handel, hebbende hij zich nooit tot zulke beuzelingen kunnen verkleenen.

Nu had hij die ‘geapprobeerde gidsen op de verwarde paden der nieuwe en moeielijke materie waar in hij zich begeven had’.

Wat dagen en nachten van studie! vergelijking van wat die anderen hadden gevonden met wat hijzelf gevonden had, verrassingen, aarzelingen, twijfel, dubben, scherpst onderzoek van eigen gedachten en uitkomsten bij tegenspraak, vreugde bij onvermoede overeenstemming! Wat waren de dagen en de nachten niet enkel en alléén voor zijn werk, alle uren alle tijd niet tweemaal zoo lang! Heet en drukkend en benauwend werd al meer dat koopmans-ambt dat hij ‘als een masker moest dragen terwille van het dagelijksch brood voor zich en de zijnen.’

Ondragelijk fel vlamt onder de laaie zon de vurig-blauwe Molukkenzee, ondragelijk-fel de wit-gloeiende zandige eilandstranden; de oogen van den rusteloozen zoeker op zee en op zand schrijnden, schroeiden. Geen betten met verkoelende medicijn verzachtte die vlijmende pijnen. Zelfs tegen den zachtsten lichtschijn in de verdonkerde kamer sloten in afweer zich de oogleden.

Een tijd lang wilde hij nog hopen; in het eene oog was nog een weinigje licht gebleven. Hoe bad en smeekte hij den machthebber op Ambon het te sparen! Als hij gehoorzaamde aan diens barsch bevel van zijn koopmans-standplaats op Hitoe naar Ambon te komen, om op Fort Victoria te verschijnen voor den Raad, dat geoordeeld konde worden of daar eenige redelijke verwachting bestond van beterschap, dan, och! dan was het met alle hoop gedaan! Hij bad den Raad om uitstel.

In wat vrees en beven, in wat zorgen en slingeringen tusschen hoop en angst hij ook het antwoord afgewacht moge hebben, dàt had hij toch niet voorzien; dat het schorsing zou zijn in zijn ambt met herhaald bevel op Kasteel Victoria voor den Raad te verschijnen.

Hij ging.

Het werd donker om hem henen.

Maar toen hij, uit diepten van ellende omhoog geworsteld, een haast verdronken schipbreukeling die weer grond voelt en het vaste grijpt, weer opsteeg tot zijn eigen geest, ging hij voort met zijn werk.

Hij leerde zijn vingertoppen het zien.

Zijn goede zoon Paulus Augustus zat luisterend tegenover hem, schreef op en teekende uit wat hij al tastend voor waarheid had gevonden. Het Ambonsch Kruidboek vorderde.

Zachtkens kwam zijn vrouw binnen; als zij vermoeienis zag in dat beminde gezicht deed zij hem opstaan, legde zijn arm in den hare, leidde hem den tuin in. Voelde hij de zachte aarde onder zijn voeten? Rook hij den geur van bloem en kruid? Hoorde hij het brommen van de bijen, den allerfijnsten vleugelflap van dien grooten vlinder?

Zij stond stil bij de schoone bloem die hij uit het woud hierheen had overgeplant en naar haar genoemd, de orchidee Flos Susannae; zij telde hem de nieuw-ontloken bloemen voor. Behoedzaam nam zij in de hand en gaf hem in de vingers het bonte kevertje dat op het breede benedenblad als op een steiger of een balcon was aangeland in zijn vlucht en nu naar binnen wilde in den honigrijken kelk. Hij trok de wenkbrauwen samen in nadenken terwijl hij het kevertje betastte. Zij noemde de als in regenboogjes spelende kleuren van zijn dekschilden, brons, goud, prachtig groen dat wegzweemde naar het blauwe.

Later, onhoorbaar nadergeslopen over het gras, keek zij naar binnen door zijn open raam, Paulus Augustus met een vinger op de lippen waarschuwend; zij zag zijn voorhoofd in een effen licht, zij hoorde zijn stem vast in het uitspreken van de woorden van zijn boek; zij verheugde zich. Nu vorderde het Kruidboek, nu was Georg Eberhard tevreden.

Een machthebber boven den kleinen dwingeland die hem

dat ondragelijk onrecht had aangedaan - en de Heeren Zeventien betuigden dien hun misnoegen daarover - herstelde hem in aanzien en ambt, tevens de lasten van dat ambt verlichtend. Te beter vorderde nu het Kruidboek. Krachtig bouwde hij voort aan de zevenhonderd en twintig hoofdstukken van zijn plan.

Vele teekeningen van planten had hij voltooid toen de felle zon op die reis over land van Hitoe naar Ambon hem het schijntje licht ‘tot zijn eenigen troost in zijn ééne oog overgebleven’ uitschroeide. De gedachte daaraan meed hij. Hij moest er niet aan denken dat hij nu ‘met geleende handen en oogen werkte’. Dat hij niet eens kon weten of waarlijk goed was wat zijn goede zoon teekende.

Soms ging hij alleen - dien weg kon hij alleen wel vinden, duizende malen was hij dien gegaan - naar het strand. De zachte golfslag van de baai suste zijn gedachten.

Daar ging hij op en neder dien dag van het Chineesche Nieuwjaar toen Susanna hem had willen terugroepen van dien eenzamen gang. Een Chineesche vrouw had het gezin uitgenoodigd op het feest om de Chineezen te zien spelen met papieren paarden; vroolijk zou het wezen hun getier te hooren, het lachen van het jongste dochtertje, en wat zijzelve hem verhaalde van de bokkesprongen der spelers. Maar hij had het hoofd geschud en was verder gegaan.

Daar voelde hij tegen zijn voeten een siddering van den grond, meteen een schok die hem deed wankelen. Susanna! het kind! Maar zij zouden al buitenshuis wezen op weg naar het feest der Chineezen.

Met vallen en opstaan onder de rollende schokken der aardbeving haastte hij naar huis.

Wie had den medelijdenden moed den blindeman, die daar, tastend met zijn stok, naderde wat eenmaal zijn huis was geweest, voor te bereiden?

Vluchtend op den eersten schok waren zijn vrouw en dochtertje onder den instortenden gevel bedolven. Die de haastig te hulp schietenden opgroeven uit het puin, waren dooden.

Een die het deerlijke schouwspel aanzag schreef in het dagregister van Fort Victoria:

‘Erbarmelijk was het dien man daar te zien zitten bij zijne

lijken, alsmede aan te hooren zijn weeklacht, beide op dit toeval en zijn blindheid gepast.'

Maar de eenzaam gewordene arbeidde voort.

De dagen van zijn militaire charge indachtig en de vroege lessen van zijn vader, den bouwmeester van Hanau, had hij een advies opgesteld over de versterking van Fort Victoria.

Hij voltooide zijn geschiedenis van Ambon en die Ambonsche Landbeschrijving waartoe hij het gezicht van het lichaam niet meer behoefde, zoo vast en helder stond het geheele land voor zijn innerlijk oog. Hij voltooide zijn advies over den Ambonschen Landbouw. Hij vorderde met zijn Ambonsch Kruidboek.

Daar brak brand uit in zijn huis. Iemand redde het handschrift. Van de teekeningen echter verbrandden de meeste.

Het was geraden, overlegde hij, wat gereed was naar Holland te zenden naar de veiligheid op het kantoor der Kamer Amsterdam. Hij deed de zes eerste boeken van het Kruidboek toekomen aan den Gouverneur Generaal op Batavia. Die was een ijverig begunstiger van het onderzoek der natuur in den Oost; die zou wel toezien dat zijn werk wèl-verzorgd met de Waterland in zee ging.

In Frankrijk had het volk zich van zijn verdrukkers bevrijd, tegen de vijanden die van allen kant haar besprongen verweerde zich woedend de jonge Republiek. Er kwam tijding naar Batavia er kwam tijding naar Ambon dat een Fransche kaper de Waterland in den grond had geboord. Maar tegelijk voor Rumphius de troost; de Gouverneur-Generaal had zijn handschrift vóór verzending doen copieeren.

Dat hij de teekeningen voltooide zonden de Heeren Zeventien hem als kajuitsjongen op een van hun schepen een vaardig teekenaar toe.

En hij ging voort met zijn werk.

Nu arbeidde hij aan zijn Ambonsche Rariteitkamer. Die droeg hij op aan Doctor Hendrik d'Acquet, Burgemeester van Delft, 'vermaard oefenaar in de Geneeskunde, groot voorstander van Konsten en Wetenschappen en beminner van alle bijzondere Fraayigheden....'

Wèl wist hij, de arts beminde die fraayigheden 'te weten zoo weeke als harde schaalvisschen, rare krabben, kreeften en

dergelijke zeedieren alsmede allerhande hoorntjes en schulpen', met een gansch andere genegenheid dan die curiositeiten-verzamelaars die er op vernibbeld waren als op de echte kanten van hun bef en lubben en het goudborduursel van hun staatsierok. Als voor hemzelven was voor den 'vermaarden oefenaar in de geneeskunde' het uiterlijk schoon enkel als vertolking van innerlijke geheimenis vereerenswaard.

Als Koopman en lid van den Raad gerust op zijn kamer in Fort Victoria gezeten, dicteerde hij die opdracht en de onderteekening als Lid in d'Academia Curiosorum Naturae in 't Duitsche Roomsche Rijk opgerecht, onder den naam van Plinius Indicus....

Maar het gedrukte werk zou hij nooit in handen houden.

Hij werkte toen ook aan die drie boeken Land- Lugt- en Zeegedierte van Ambon die, naar het schijnt, wel de kroniekschrijver heeft gelezen maar niemand meer later, want het handschrift ging te loor.

Hij arbeidde voort, de zeventiger, hoewel somtijds twijfelende of hij den arbeid voltooien zou.

De andere heeren van den Raad schreven naar Holland, hij had weinig moed meer om die te perfectionneeren wegens zijn ouderdom en aangroeiende zwakheden. Er was, meenden zij, van dien ouden heer niet veel meer te verwachten, als uitgeleeft hebbende.

En het is waar dat hij de plek reeds had uitgekozen in zijn 'graftuin' waar dat uitgeleefde lijf wilde rusten.

Maar hij ging voort met zijn werk.

Zoo als hij de Ambonse Rariteytkamer had voltooid, zoo voltooide hij die drie boeken over het Land- Lugt- en Zeegedierte van Ambon; zoo voltooide hij de tweede helft van zijn Ambons Kruidboek het tweede zestal deelen bij dat eerste dat Gouverneur-Generaal Camphuys door een copie had gered, voor het oorspronkelijke handschrift naar den bodem van de zee zonk; zoo voltooide hij het Auctuarium, dat 'een toegift' was op het Kruidboek.

En hij verzocht ook als ambteloos burger te Ambon te mogen blijven en aan het werk 'zorgende hij anders in melancholy zijn dagen te moeten eindigen'.

Heeft hij nog vaak hier gewandeld langs de baai, luisterend

naar het lichte geluid van het water waarover hij zoo vele jaren gezworven had toen hij nog met heldere oogen kon zoeken naar dat ondoorgrondelijk geheim van het leven, verborgen in het stille weefsel der plant, in het driftige weefsel van het dier?

Heeft hij bedroefd gedacht dat zijn werk uit zonnebrand, aardbeving, vuur en vloed gered, misschien erger gevaren was tegemoet gezeild in het schijnveilige archief der Vereenigde Oost-Indische Compagnie te Amsterdam?

Er was onbegrijpelijk oponthoud met de ter perse legging van de Ambonse Rariteytkamer.

De Heeren oordeelden het niet raadzaam het Ambons Kruidboek te laten verschijnen.

Hij was nog in het ongewisse toen hij stierf.

Nu voor weinige jaren, tweehonderd jaar na dien dag dat de aarde van zijn Graftuin dichtviel over wat aardsch aan hem was, vierden minnaars der natuur onder wie de besten waren van nu, een Gedachtenisfeest voor hem die hun aller voorganger was en de breker van een nieuwe baan in de kennis van de natuur der Keerkringen. Een sprak het uit dat bij ontstentenis van die kennis hun wetenschap die op het onderzoek van de natuur der gematigde luchtstreken alléén was opgebouwd, eenzijdig moest blijven. En een ander zei, hoe aan zijn dapper leven de jeugd, door zooveel schijnschoon van den huidigen dag begoocheld, waarachtig heldendom kon aanschouwen en gevoelen wat vereering den held in dank verschuldigd is.

En dit werd gezegd: In Rumphius' tijd waren die wetenschappen nog niet ontstaan, die, tot volle kracht opgewassen, het begrip van de natuur verruimd en verhelderd hebben op dezen dag; maar zijn trouw en waarachtigheid in waarneming had kennis opgehoopt die een schat was gebleken voor allen tijd. Vele verdienstelijke zoekers, wel is waar, hadden veel wetenswaardigs gezocht; maar hij het allermeest wetenswaardige van alles, het leven-zelf.

En dit zeide in geestdrift één; als hij uit de boeken van menigen gezaghebbende van nu wederkeerde tot het werk van Rumphius dan was het hem te moede alsof hij uit een fabriek waar machines sissen en dreunen en stemmen verward door

elkander schreeuwen, de stilte in kwam en den vrede van het woud.

Hier in het muskaatnotenbosch van Ambon, waar door het koele groen van verre Fort Victoria blinkt en het schijnsel speelt van de baai boven de zeetuinen, omzweefden mij zulke gedachten aan de mannen der Oost-Indische Compagnie en aan Rumphius. Als het licht en het donker in den lommer der ontzaggelijke schaduwboomen, als de golving die aanvloeit en de golving die vloeit terug, als de weerspiegelingen van muskaatnotenloover en de glanzen der golven, zijn, onvereenigbaar en toch vereend, tegenstrijdig en toch onscheidbaar, hier te samen gegroeid die twee hartstochten van het heerschen en hebben, en van het beminnen en begrijpen.

Daarginder blinkt Fort Victoria met zijn vergeefsche muren; daarginder, onkenbaar in groen, ligt wat eenmaal Rumphius' versleten en afgelegd levensgewaad was, veranderd in geboomte en bloemen van zijn graftuin. Maar die den luiden dag geweldig beheerschte, de al-machtige Compagnie is verbasterend vervallen en vergaan; en Rumphius leeft pas nu ten volle....

Door het licht en donker van het muskaatnotenboschje bewoog voor mij uit iets licht-en-donkers, door schaduwzwart en zonnegeel fladderde iets, als een blaadjes-schaduw zwart, als een kleine zonneplek geel; half zwart half geel een vlinder.

Hij fladderde op den zonneschijn toe aan den zoom van het bosch. Ik volgde hem en stond in het opene.

Een helder meertje, uitvloeiing dicht voor haar monding in de baai van de beek, die in glanzen en bewegelijke glimpen de begroeide heuvelhelling af komt, ligt hier tusschen bloeiende oevers. Daar boven tintelde het van de vlinders. Zij fladderden vluchtig weerspiegeld tusschen de stille weerkaatsingen van geboomte en heuveltoppen, en witte morgenwolken tegen stralend blauw; rondom zaten zij neergestreken op rozige en melkwitte oleandertrossen en lantana oranje lichtgeel en paars, tusschen biezen en droppelig varenkruid dat boog over de gladgespoelde steenen van den kant. Zij waren dorstig geworden van al het zoet in al dat gebloemte, zij kwamen drinken. Bij menigten zaten zij, wieken opgestoken en tegen elkander gelegd, op de van water donkere steenen. Heel kleine flauw-

blauwe drongen te samen dat zij een bloemenkrans geleken, groote zuiver-witte maakten plotselinge lichten op het blauw van den waterspiegel, daar waren vele zwart-en-gele als die mij in het bosch had omspeeld, bruine als de boschgrond, tintelgroene als het van zon doorschenen gebladerte, het was als ware de zonneschijn vlinders geworden.

Rondom een prachtig-purper bloeienden ramboetan, als Maleiers om zijn sappige vrucht gaarne bij hun woning planten, dwarrelden de vlinders bij geheele zwermen. Toen ik daarnaar zag, ontwaarde ik een huisje klein en donker onder den stralenden boom. En tegelijk kwam over het water reuk van Inlandsche huiselijkheid, de reuk van bakkend sagobrood, en een vrouwestem die in het Maleisch riep:

'Eh! Jean-Henri, waarom zoo laat toch met de visch?'

Op het achtererf - als erf mag heeten wat niet meer was dan een open plek in dicht van groen - was een vrouw doende bij haar draagbaar leemen oventje, waaronder zij den houtskoolgloed, bleek in den zonneschijn, waaierend aanwakkerde tot vlam. Een halfnaakte knaap, blanker dan eilander-kinderen zijn, kwam op haar toe geslenterd met een rist zilverige vischjes bengelend aan de hand. De andere had hij aan den hengel over zijn schouder. Hij kwam zoo juist van de baai waar hij zijn angel, waarschijnlijk een krom gebogen speld, maar had af te laten in het zilverend gewemel om overvloed op te halen.

Het zwartglanzende hoofd van een meisje van een jaar of vijftien kwam te voorschijn uit het citroenboschje in schaduw waarvan de moeder haar sagobrooden bakte.

Zeker had de vader van het gezin zelf den sagopalm omgehakt-geteeld op de wijze, wie weet? die eenmaal Rumphius den zorgeloozen eilanders leerde. Toen de stam rijp klonk onder het beproevend tikken had hij dien geveld, opengespleten, met een scherpen steen het merg uitgebeiteld dat door een trog stroomend water louterde van vezels. En de vrouw die het wiesch en uitspreidde in de zon om te drogen, had het gestampt in een uitgeholden steen en met water vermengd tot de pap die nu brooden werd in de zes vakken van haar leemen oventje. Met geroosterden visch, citroensap daarop gedruppeld, werd dat het smakelijke maal van het

gezin. Misschien stond ook ergens in de zon de palmwijn te gisten; als zoet naar de bloem geurend sap was die uit den gekorven bloesemstengel gelekt in den bamboeschalm, opgehangen onder de gemompelde bezwering, die zich door het Onze Vader, elken Zondag uitgesproken in de kerk, niet had laten verdringen. En dat bruine huisje onder den ramboetan, dat hadden de vader en zijn goede buren wel met elkaar kunnen bouwen van stammen en rottan en palmbladeren uit het bosch. Als de vlinders zoo zorgeloos haast kon een mensch hier leven. Geen wonder dat de Ambonsche vrouwen loopen alsof zij dansten en de verliefde fluitedeuntjes en het getokkel op de sesandoe de nachten liefelijk maken....

Een man zat onder het afdak van het huisje; in bonte Inlanderdracht een Europeaan.. Over een microscoop gebogen tuurde hij daarop, zoo verzonken in aandacht dat hij mijn naderenden stap niet hoorde.

Ik wist wie de naar Inlandertrant levende Europeaan was; de vlinderjager, bij wien passagiers van de Rumphius vlinders plachten te koopen bijwijze van aandenken aan Ambon. De kapitein zond hem de uitgelezen tijdschriften van de reis, van het dikke papier vouwde hij zakjes voor zijn vlinders. Van de Fransche kapiteins kreeg hij de meeste; hij was een Franschman. Hoe op Ambon gekomen wist niemand; hij ging met Europeanen niet om.

Pas toen mijn schaduw over zijn lens viel, zag hij op.

De uitdrukking van dat magere gezicht, den dunnen vastgesloten mond, de diepliggende zwarte oogen die in een netwerk van fijne rimpels stonden, saamgetrokken in gewoonte van scherp turen op kleine dingen vlakbij, trof mij te meer door de tegenstelling met die achtelooze Inlanderkleedij; een uitdrukking van hongerige begeerte, een oogenblik lang slechts waargenomen, terwijl hij, in zijn waarneming verrast, opzag. Hij spreidde vlinders voor mij uit. Hij had er van den geheelen Archipel, van Voor- en Achter-Indië, van China en Japan; van Klein Azië ook en beide kusten van de Middellandsche Zee, die kapiteins van de Messageries Maritimes hem medebrachten. Op de driekante zakjes waaruit hij zijn vlinders te voorschijn liet glijden stonden, schuins doorgevouwen, figuren zonder hoofd of zonder voeten, stukken landschap in de lucht,

een dak van een gebouw, een brok van een machine; daar lag een half vliegtuigwrak; de beestenkop van een worstelaar die als wereldkampioen Keizer Jack heette, grinnikte onder een kroon; een daklooze bank werd door soldaten beschermd tegen een wanhopig-opdringende menigte: de beenen van een neger bengelden boven de hoofden van een brullenden troep lynchers; een nieuw model gasmasker lag met uitpuilende oogen en een spitsen snoet. En op de strook wit langs de prent stonden Grieksche namen: Priamus, Rhodope, Croesus, Kore, met den cirkel en wegstrevenden pijl er achter die het mannelijk, of den cirkel met kruis die het vrouwelijk geslacht beduidt. Het handschrift was op alle zakjes hetzelfde.

Met zijn fijne spitse vingers waaraan vlekken donkerden zooals er komen aan de vingers van een scherpe vloeistoffen hanteerend scheikundige, vouwde de vlinderjager behoedzaam saamgelegde wiekjes open om te laten zien hoe boven- en onderkant verschilden in tint en teekening, soms de bovenkant maar soms ook de onderkant rijker versierd. Er was niets van den zijn koopwaar vertoonenden en aanprijzenden koopman in zijn wijze van doen. Telkens moest ik van de prachtige vlinders weg opkijken in zijn gezicht. Het stond onverschillig, haast verveeld. Hij legde naast den blauw-groenen en zwarten vlinder dien hij wegnam uit den microscoop en tusschen twee plaatjes glas vatte, een anderen in kleur, teekening, vleugelvorm gelijk, maar haast tweemaal zoo groot.

‘Deze kleinere - kleiner maar toch zeer groot in vergelijk van de meeste vlinders - is de Priamus van de kust van Nieuw-Guinee - ik heb hem van den kapitein van de Rumphius gekregen uit Fak-Fak. Regardez!’

Ik deed een onwillekeurigen uitroep. Welk een pracht!

Schitterend groen met zwart fijn dooraderd als het edelste malachiet waren van wortel tot midden de vleugels en breed bezoomd met donzig en toch glanzend zwart, waar weder streekjes en toetsjes groen doorheen liepen; langs den uitersten bovenrand lag als een fladderende grashalm gebogen een lange streep groen langs het zwart. De onderzijde had een zweem van blauw door het getemperde groen dat naar de randen in een weifelig blond verschoot. Aan weerszijden van den grootoogigen forschen kop, in het zwarte dons der borst brandden

twee vuurroode plekken, of de liefdedrift en de levenslust van het dartele wezentje daar vlammend uitgeslagen waren.

De vlinderjager nam mij den Priamus uit de hand en hield hem op tegen de zon; daar ontbrandden langs den zoom der ondervleugels een slinger van doorzichtige schijfjes, zuiver ronde lampjes, zonneplekjes.

'C'est éblouissant, n'est-ce pas? Eh bien! ça ne vaut rien, quelques sous. Waarom? Ieder kind kan er vangen. Maar deze andere, deze reus - Goliath heet hij, - vliegt in het binnenland van Nieuw-Guinee in een streek van beruchte koppensnellers. Er zijn er niet zoo velen die lust hebben hem daar te gaan vangen. Hij is in niets schooner dan de Priamus. Maar hij doet dertig pond sterling op de Londensche markt.'

Met een schouderophalen legde hij den Goliath weg.

Het sleepende zingende accent van de Provence had zoo sterk geklonken uit de enkele woorden Fransch, dat ik eer ik het nog wist, de vraag had gedaan wat hem zoo ver had weggelokt van het schoone land dat de Provençaal zoo zeer liefheeft?

'Quand on est jeune, on veut voir du pays....'

Zwerflust? Ik zag op die oogen en dien mond en begreep: onmogelijk!

De vlinderjager had uit de opgetaste zakjes op de tafel er een gezocht waarop 'Priamus' stond naast de gehalveerde portretten van een paar dat ten aanschouwe van duizenden vier etmalen achtereen gedanst had, en daarmede vele tienduizenden dollars gewonnen, schoof er den groen-blauwen vlinder in en legde het terzijde.

'Pour votre petite collection, si vous en voulez?'

Daar zag ik een vlindernaam, een der weinige die ik ken: Parnassius Apollo.

'Ook de Apollo!'

Hij knikte en liet den vlinder te voorschijn glijden.

Daar lag het kleine wonder wèl-genaamd, het liĉhtgeestje, wiens wieken zoo doorzichtig zijn als de klaarlichte dag en aan de bedonsde randen verloopen in grauwe schemering, en overstraald worden van vier dageraadroode zonnen, omkringd van het zwart der nacht.

'De Parnassius Apollo, die op hooggebergten rondom de

geheele wereld zweeft - de Pyreneeën, de Alpen, den Kaukasus, den Himalaya, het Chineesche en het Siberische gebergte. Hij moet over Kamschatka naar Amerika zijn gevlogen. Zijn teekening staat nog niet vast, telkens verschijnen nieuwe variaties. Hier en ginder is hij al uitgestorven omdat zijn voederplant er uitsterft, een soort look. Of omdat vlinderjagers hem hebben uitgeroeid, dat geldgierig tuig zooals er ook doende is sommige orchideeën uit te roeien, en de Paradijsvogels en de vischotters met hun kostbaar pelsje...'

Ik vroeg of hij niet ook op den Mont-Ventoux vloog? Dat had ik gelezen in Fabre's Souvenirs Entomologiques.

Als asch waardoor de vlam heenbreekt veranderde opeens het doffe gezicht van den vlinderjager.

'Jean-Henri Fabre! Zijn drie-en-twintigste tocht den Mont Ventoux op, waarbij hij de kapel op den top veranderd zag in een koraalrots door de millioenen koraalroode Lieven Heersbeestjes die tegen den steen gedrukt zaten; en uit onweer, wolkbreuk, dichten nevel de expeditie veilig terug bracht naar de schuilhut door te tasten naar de bossen brandnetels, volgelingen overal van den mensch! Ah! j'en étais, moi!'

Zijn oogen straalden, hij lachte, zijn stem klonk.

Toen, zooals pas die hongerende spanning, waaruit de nadering van een vreemde hem had opgeschrikt, verdofte de gloed.

Ik riep:

'Vous avez connu Fabre?!'

Hij antwoordde niet; ik zag dat hij die onbewaakte woorden berouwde. Ik zei, dat, het al te weinige dat ik van Fabre had gelezen, toch genoeg was geweest om mij den dierenvriend en dichterlijken wijze te doen lief krijgen, die den weg wist tusschen de sterren, en de aandoeningen kon navoelen van een vlindertje.

Hij zag mij een poos aan, dubbend. Toen ineens:

'Tenez! Ik zal u zeggen hoe dat alles was.'

Hij begon zijn leven te verhalen. In het begin nog met terughouding. Maar van lieverlede verdween die schroom dat wantrouwen of wat het mocht wezen dat waarheid weerhield, en hij sprak als een die weet verstaan te worden, recht uit het hart.

‘Die dag op den Mont Ventoux was de eerste maal dat ik hem zag; het is helaas, de eenige gebleven.

Ik was mede als zoon van hôtel Miramar waar de andere leden der expeditie logeerden, heeren uit Parijs, van wier tevredenheid mijn vader veel hoopte voor het hôtel. Mijn moeder, wie geen Parijsche chef het koken verbeterd zou hebben, had gezorgd voor een uitgezocht maal als picnic daarboven op het korte berggras. Zij pakte zelve de zakken en manden in die onze muilezel den berg op kreeg te torschen. Mijn vader had zijn besten wijn uit den kelder gehaald. In het dorp aan den voet van den Mont Ventoux vonden wij dien avond Fabre wachten. Ik wist toen nog niet wie hij was. Maar zijn gezicht maakte zulk een indruk op mij, dat ik op niet anders meer kon letten.

En den geheelen dag van den tocht, dien wij des ochtends bij het eerste licht begonnen, bleef ik met mijn muilezel zoo dicht ik kon bij hem om te hooren wat hij zei.’

De vlinderjager poosde, verschikte de zakjes op de tafel; hernam:

‘Van kind af aan heb ik vlinders nageloopen, kevers gevangen en hagedissen, de wilde bijen bespied als zij hun leemen nesten tegen de schuren metselden geheele steden van grijze leemen huisjes; in plassen naar salamanders gevischt, toegekeken hoe waterspinnetjes heen en weer schieten over een poel.... Ik placht op den uitkijk te staan naar den ouden herder van onzen buurman den pachter, die de schapenkudde naar de hei dreef. Hij zei niets, hij had het spreken vrijwel verleerd in zijn leven met de schapen. Hij wees met zijn staf.

Ik zag de groote rosse stoffige mestkevers opduiken uit den grond waar de keutels vielen, het was of zij het in hun slaap hadden geroken, zij wreven zich de aarde uit de oogen zij renden op de keutels toe, zij gaven elkander klappen met hun breede voorpooten dat ik meende het te hooren klinken, zij stalen elkander brutaal de ijveriggeknede mestballen af. Ik zag de zwartbuikige vogelspin in haar diep hol zitten loeren met vier oogen die glommen als de oogen van een kat in het donker. Ik stak de nesten van de metselaarsbij, grijs op een grijzen steen gekleefd, open met mijn zakmes en plat op den buik in het heete heikruid dronk ik door een strootje den honing uit. Tenez!

le goût m'en revient! Hij is onder het zoete éven bitter, éven wrang, die honing van de wilde bij, die geurt naar al het welriekende gewas van de Provençaalsche heide, thym, lavendel, jeneverbes, laurier, rosmarijn.... Al spoedig zag ik meer dan de herder.... Ik liep de glazenmakers na, de mooie Sphexen zwart en rood, de blinkend blauwe juffers, ik ving de azuren schubkevertjes die in de elzen zitten, bekeek de fluweelig-zwarte en paarse wilde bijen, de vlinders, hondervoudig gekleurd. Ik zocht rupsen en bewaarde ze in een glas onder een met een speld doorgeprikt papier en met telkens versche bladers tot zij zich gingen verpoppen; mijn grootste pleizier was dat! Maar nooit had ik daarbij gedacht aan dingen zooals ik nu van Monsieur Fabre hoorde, terwijl hij sprak met zijn vriend, den meneer met de rozet van het Legioen van Eer in het knoopsgat. Ah! dat was of men met zoo'n kevertje in de hand opeens de geheele wereld zag opengaan; Cela s'épanouissait comme une rose! Die Lieven Heersbeestjes op de muren van de Chapelle de Sainte Croix bijvoorbeeld; ik kende Lieven Heersbeestjes, dacht ik, zij zaten altijd bij menigten in de rozen van onzen tuin. Maar nu sprak hìj er over! Het was onbegrijpelijk zei hij, hoe zij op hun korte dunne vleugeltjes zoo hoog waren opgestegen, hooger dan die sterke vlieger de zwaluw stijgt; het moest doodsangst zijn die hun de wanhopige kracht had gegeven. En het was wel te raden waarvoor; voor de trekvogels die nu uit het Noorden kwamen en opweg naar de overzijde der Middellandsche Zee eenige dagen zich verpoosden in de Provence; leeuwerikken, zwaluwen, nachtegalen, verslindende reuzen voor de Lieven Heersbeestjes, des ogres quoi! Voor die waren zij op de vlucht. Zij zouden op den Mont Ventoux niet blijven, daar was het te koud voor hen. Zoo haast zij waren uitgerust zouden zij verder trekken; zij zochten een nieuw vaderland, zij waren emigranten. En terwijl hij sprak zag ik die Noordelijke vogel-landen waar het al winter werd, Zweden, Noorwegen, Denemarken, en de legers der trekvogels door de lucht boven heiden en donkere bosschen en rivieren en zóó als de vogels die zien, dorpen en steden die met hun ontelbare lichten opstralen in den nacht.... Ik hoorde hem spreken van proeven die hij nam met de vogelspin; hij meende dat haar gif, dat sterk genoeg is om een vogel te dooden,

gebruikt zou kunnen worden voor medicijn tegen bepaalde ziekten van den mensch. En toen hij begon over kleuren, hoe die ontstaan in de pop van een kever, in de oogen het eerst, dat was, zeide hij, bij alle insecten zoo, dan in den kop, de borst, de pooten, de dekschilden naarmate de pop haar kevergedaante nadert, - dat was of er een licht aanging binnen in mijn hoofd! Ik die altijd naar mooie kleurtjes had gekeken als naar iets amusants, ik begon iets te raden van wat zij werkelijk beduiden in een lichaam: organischen groei. Ik had gespeeld; nu wou ik begrijpen. Op dien tocht naar den Mont Ventoux waar ik al maar zoo dicht ik kon achter Fabre bleef, ben ik van kind mensch geworden.'

Hij hield weer op, glimlachte een weinig, zei:

'Toen ik thuiskwam zag mijn moeder me zoo lang aan. Zij vroeg: 'Wat is er? Wat heb je?' Zij dacht, bekende zij mij later, dat ik mij verliefd had op een of ander mooi-meisje. En ja! ik was verliefd. Maar op hoeveel schooner dan een vrouw!

Ik begreep; nu moest ik boeken hebben en een microscoop. Maar hoe kwam ik daaraan? Mijn vader hield ons kort met zakgeld. Van schrik over den prijs liep ik weg uit den eersten winkel waar ik er naar vroeg. In geen jaar spaarde ik zooveel bijeen! Ik liep alle tweede hands boekwinkels af, alle uitdragers als ik met de muilezelkar in stad kwam om boodschappen te doen voor het hotel; nergens iets of het was te duur. Tot ik eindelijk terecht kwam bij een Manusje-van-alles in een zijstraat waar ik was binnengegaan omdat er een glazenkast met vlinders voor het raam stond. Tusschen allerlei ouden rommel waar muziekinstrumenten bij waren, snuifdoozen en gekleurde gravures, stond in een hoek een microscoop; en er waren hoopen oude boeken opgetast; Au Rendez-vous des Muses heette het wonderlijke winkeltje. Daar vond ik, vrijwel stukgelezen, verscheiden werken van Fabre. Ik viel er op aan. En ik las ik las, tot ik het twaalf uur hoorde luiden en opsprong bij de gedachte dat ik al voor een uur terug had moeten zijn thuis. Wat zou mijn moeder zeggen die op zooveel wachtte voor het déjeuner?!!

Den volgenden dag al, was ik weer in Au Rendez-vous des Muses. Ik begon te stotteren toen de winkelier mij vroeg wat ik wilde. Ik had geen geld genoeg zelfs maar voor één enkel boek!

Maar toen hij alles begrepen had, zei die wonderlijke man die zoo stoffig was en grijs als zijn stoffige grijze rommel, dat hij mij Fabre leende, ik mocht het werk houden tot ik het uit had en terug komen dan om een ander. Hij had boeken, riep hij uit die een Museum hem zou benijden. En hij liet mij er zien, met de prachtigste, de heerlijkst gekleurde prenten van vlinders; en daar waren, geteekend naar het beeld onder den microscoop, voelhorens te zien, slurfjes, pooten met de fijne klauwtjes die zich vastklemmen in een bloemkelk, ingewand zoo sierlijk gestrengeld en geknoopt, als de sieradiën van filigraan die Provençaalsche vrouwen dragen op Zondag. Enkele van die oude werken over vlinders - er zijn er prachtige bij van Hollanders - heb ik nu hier; mijn vrouw lucht ze geregeld dat er geen insecten aan komen. Zij zijn kostbaar. En de wonderlijke man liet mij alles mee nemen naar huis. ‘Neem mee, mijn brave! neem mee! ik weet dat je zulk een boek zult behoeden als je oogappel. Ah!’ en hij sloeg zich tweemaal op de borst. ‘Ici nous sommes deux; un individu qui cherche à se faire vivre; et un fervent de la science.’ Een waarlijk edelmoedig mensch, die oude Sablairolles.... Ik heb vaak aan hem gedacht later, op mijn zwerftochten de wereld door; hem ook wel eens vlinders gezonden, uit Brazilië, uit Madagascar, dat rijk van vlinders en vogels die nergens anders voorkomen, het is als een klein zesde werelddeel. Maar nooit antwoord gekregen. Ik hoop dat hij een weinigje geluk gehad heeft vóór zijn dood; maar daarvoor was het eigenlijk al te laat.

Ik moest mijn boeken in het geheim lezen, natuurlijk. Wat zou mijn vader wel gezegd hebben als hij mij daarbij had betrapt! Moeder had het wel geraden; maar zij deed als wist zij van niets. - Ja, die arme vrouwen; hoevele staan er zoo tusschen hun man en hun kind!

Zij liet eindjes kaars uit de kamers der gasten liggen waar ik ze onbemerkt kon vinden en meenemen naar mijn kamer. Ik las, ik las, het eene stompje aanstekend aan het ander, tot het daglicht door de kruin van den grooten magnoliaboom voor mijn venster scheen.

Ik was erg onhandig in huis; vergat, liet slingeren, verzuimde, brak. Op een dag dat wij een zeer aanzienlijken gast

aan tafel hadden, een generaal, die bekend stond als fijnproever en voor wien mijn moeder een uitgezochten schotel had klaargemaakt - ik weet niet meer wat, maar er was veel saus op, - was het mijn beurt te bedienen, terwijl mijn broer Aristide surveillant was. Ik presenteerde juist den generaal, daar zag ik op het bovenlicht van de zaal een oleander-pijlstaart zitten; het was de eerste van het jaar! En hij leek een juweelen sieraad met zijn paars en olijf-groen, geheel doorschijnend tusschen zon en glas. Ik moet den schotel wat scheef gehouden hebben; de generaal stiet opeens een schreeuw uit, een geloei, een gebrul! Daar was de saus hem in zijn hals geloopen en over zijn gouden kraag en al zijn decoraties! Aristide schoot toe en mijn vader, met servetten. Maar de generaal was niet tot bedaren te krijgen. Oogenblikkelijk wilde hij weg, het rijtuig moest voorkomen. Wat een scène daarna in het bureau! En wat had ik een berouw!

Mijn vader had een enkel idee, een enkelen hartstocht; van zijn klein hôtel een groot te maken. Miramar, dat vroeger Il Paradou heette, was de villa geweest van een Parijschen bankier die er een geheime speelbank hield; hij hield zich in evenwicht op den wip tusschen spelen en verliezen aan de Beurs en laten spelen en winnen in zijn villa. En parenthèse: dat bovenlicht in de zaal waardoor ik den oleander-pijlstaart zag dien dag dat ik den generaal doopte met saus, was een herinnering aan dien tijd; het had de roulette beschenen. Mijn vader was er toe gekomen te gelooven wat hij aan alle de gasten verhaalde; dat het daar was aangebracht om een prachtig gobelin aan den muur, een jachttafereel, te belichten. De bankier-speelbankhouder, moet men weten, was een verzamelaar van Renaissance-kunst geweest; het gobelin, de gebeeldhouwde kasten, tafels, stoelen, het oude fayence, die geheele sfeer van verfijnde huiselijkheid, zoo te eenenmale anders dan banale hotelluxe, en die vele gasten naar Hôtel Miramar trok, was afkomstig van hem. De speelbank was lang geheim gebleven. M. Blanc - hij heette werkelijk zoo en de oude geestigheid op den Blanc die met de eerste speelbank in de streek millionnair werd, en zijn dochter uittrouwde aan een Prins Bonaparte, werd voor hem herhaald; soms wint rood en soms wint zwart maar altijd wint wit, - M. Blanc

wist de politie om den tuin te leiden. De zelfmoord in den tuin der villa van een geruïneerd speler bracht alles uit. Er kwam plotseling nog zooveel anders aan het licht, dat M. Blanc het geraden vond met bekwamen spoed te verdwijnen. Hoeveel mijn vader van de zaak wist hebben wij zoons nooit vernomen; althans, ik niet. Maar vader kocht de villa zooals zij reilde en zeilde, huis, inboedel, tuin-tout le tremblement, voor een prijs die wel heel laag geweest moet zijn dat hij, zelfs met een zware hypotheek op de villa, dien kon betalen. Nu moest de hypotheek afgedaan, de villa vergroot, een hôtel in grooten stijl op gang gebracht worden. Dat was vaders eéne idee, marotte, idée fixe, passie, une passion comme une autre, ma foi!

En hij werkte voor zijn passie mijn vader! nom de nom, comme il travaillait! Den geheelen dag niet alleen, van licht tot donker, maar ook 's nachts nog; want hij sliep niet van het plannen maken, het bedenken, het rekenen en kansen overwegen. Moeder werkte ook; zij was van vroeg tot laat in de weer, in de keuken, den kelder, de provisiekamer, de linnenkamer. Aristide - dat is mijn broer - werkte ook, al leek het bij hem meer voor fat spelen; geen een van onze gasten was zoo elegant als hij. En hij danste zoo keurig dat de mooie dames hem elkander betwistten. Ik alleen, zei mijn vader, werkte niet! Het was waar. Niet omdat ik te lui was of onwillig; maar omdat ik altijd aan vlinders moest denken... Mijn vader bracht mij mijn fout onder het oog. Het was ondankbaar, verzaken van mijn plicht jegens de familie. Voor wien werkten hij en mijn moeder anders dan voor ons kinderen? Dat wij het beter in de wereld zouden hebben dan zijzelven het hadden gehad? En mijn lieve moeder zei schreiend: Mon petit il est bien temps de devenir sérieux! En zij zei ook: Denk aan de toekomst! Wij zullen rijk worden als wij allen onzen plicht doen!

Ik gaf er wat om rijk te worden! Dat mocht Aristide, voor mijn part. Maar hoe kon ik haar dat doen begrijpen cette chère maman?

Na dat voorval met den generaal en de saus had Maman gedaan gekregen dat ik in den tuin werkte in plaats van in huis; de tuin was een der attracties van het hotel.

In den tuin was ik gelukkig. Ik had daar een verloren hoek

ontdekt achter een boschje laurier en fleurs-du-Bon-Dieu waar ik een insecten-Paradijs kon maken zooals Fabre er een had bij zijn huis, een wildernis van steenen, distels, vergaan blad, doorngewas, heidekruid, waar kevers, torren, slangetjes, slakken, hagedissen in tierden en vermenigvuldigden. Ik had er twee ‘volières’ neergezet, naar de zijne gemaakt van oude kisten en wat ijzergaas, daar borg ik vlinders in, poppen, rupsen. Ik voorzag elke rups iederen ochtend van versch blad van haar voederplant, deze van wolfsmelk, die van linde, van oleander, van hagedoorn, van winde. Als een pop op uitkomen stond was ik in een koorts van verwachting. Twintig maal op een dag wrong ik mij door het boschje; scheurde de schaal nog niet haast? Ik stond op 's nachts om het oogenblik niet te verzuimen. Uiterst behoedzaam moest ik te werk gaan, o! o! zoo voorzichtig! De trap kon ik niet af, er waren drie, vier treden die kraakten. En eens had ik, terwijl ik daar langs gleed mijn vaders deur op een kier zien open gaan; hij tuurde den gang in, en in zijn hand zag ik den glimp van een revolver; hij werd geobsedeerd door het idee van dieven en inbrekers.

Ik wachtte tot alles stil was in huis en tot de lichtvakken van de vensters uitgingen op het grasperk. Dan, zachtjes, klom ik het raam uit en in de kruin van den magnolia; zoo naar beneden; dan met een sprong over de kiezelpaden van het eene grasperk naar het andere, en in de schaduw blijvend op maanlichte nachten, naar mijn verborgen insectengaarde. Van het lantaarntje uit den stal van den muilezel had ik met een bordpapieren hoes een dievenlantaarn gemaakt; ik zat veilig in het donker terwijl de smalle straal de pop bescheen... Wat een vlinders heb ik zoo zien uitkomen! Als zij hun korte smalle vleugelstompjes gaan bewegen er mede trillend om de lucht in de aderen te pompen en de vleugels worden grooter, krachtig, de teekening verschijnt, de flauwe kleuren gaan gloeien - ah! c'est une féerie, c'est la Loïe Fuller! Dikwijls heb ik daar den geheelen nacht bij gezeten. Het werd morgen; ik begon aan mijn tuinwerk; zoo vond mij dan mijn vader.

Om onzen ijver aan te wakkeren beloofde mijn vader ons een weekgeld dat toe zou nemen naar gelang van de ontvangsten van het hotel. Nu kon ik boeken koopen en na eenigen tijd ook een microscoop uit Au Rendez-vous des Muses.

Aristide besteedde zijn deel aan curiositeiten die hij op in het oog vallende plaatsen ten toon stelde in den salon. Hij had voorspoed met den handel erin. Die koopmansgeest verheugde mijn vader; hij begon al te denken over een soort doorloopende tentoonstelling, waarvan Aristide het plan had opgevat.

Ik zocht uitvluchten als hij mij vroeg wat ik met mijn geld deed. Ik hield mijn boeken en microscoop in een diepe kast tusschen wand en dakschuinte in mijn kamer, even angstig verborgen als mijn volières in den tuin achter het boschje van laurier en fleurs du Bon Dieu.

Dat schuilevinkje spelen, echter, beviel mij niet. Het ging mij hinderen, hoe langer hoe meer. En eindelijk vatte ik een besluit. Ik sprak met Maman; ik zei haar dat ik wilde studeeren. Het zou niet veel kosten op een opleidingsschool voor onderwijzers, als waar M. Fabre had gestudeerd. (Dat had ik hem aan zijn vriend hooren vertellen dien dag op den Mont Ventoux). Maman hief de handen ten hemel. Onderwijzer worden? En voilà une idée! Och de arme hongerlijders! Dien M. Fabre van wien die heeren zoo veel gesproken hadden en die nu een soort beroemdheid was, scheen het wel en de rosette had gekregen van het Legioen van Eer maar bitter weinig anders voor al zijn hard werken! dien had zij al gekend als kind; en ook weer in den tijd toen hij onderwijzer was. Toen had hij zevenhonderd francs in het jaar. Hij had maanden lang geleefd van enkel brood en olijven om het geld bijeen te schrapen voor een boek over insecten, Dieu sait à quoi cela était bon? Het was maar goed dat hij het hongerlijden gewend was; zijn ouders waren doodarm; als kind hoedde hij blootsvoets de eenden. Hij liep dikwijls met blaren en bloedende wonden aan zijn voetjes, ce pauvre chéri, van de steenachtige paden naar den plas achter het kasteel.... En nu werd hij wel eens aangezien voor onnoozel zooals hij daar een dag lang aan den kant van den weg kon zitten om naar een kever of een spin te kijken, - un pauvre innocent, pécaïre!

Wel een uur lang sprak ik met Maman. Het eindigde er mee dat zij mij deed beloven niets te zeggen tegen mijn vader voor zijzelve met hem gesproken had.

Mijn vader was in een vroolijke stemming over een afspraak met een zakenvriend in Parijs, ook een hôtelier; ik zou een

jaar lang bij hem zijn om van meet aan het vak te leeren; en dan zou ik naar Zwitserland als kellner; zoo leerde ik beide het vak en de wereld kennen. Toen Maman het mij zei riep ik: Liever schaapherder bij den pachter! Zij suste; ik moest het haar maar overlaten, uitstel verkreeg zij in alle geval.

Ik had juist dien dag een pop van den eikenspinner gevonden die hier in de streek zoo uiterst zeldzaam is; Fabre ik wist het, had er twintig jaar te vergeefs naar gezocht. Ik was den koning te rijk, toen ik de pop in mijn volière plaatste. Parijs! welzeker! die steenen wildernis, die gevangenis!

Ik ging niet naar bed dien nacht; ik hield wacht bij de pop, zij stond op uitkomen, scheen het mij.

Het werd morgen, dag; juist had ik den tijd gehad met mijn schoffel naar het groote rozenperk te gaan, toen mijn vader mij riep; ik moest dadelijk naar stad om een heele reeks boodschappen voor het tuinfeest dat dien avond gevierd zou worden. Ik had het glad vergeten! Ik spande den muilezel in en reed eerst naar Au Rendez-vous des Muses. Sablairolles was doende met een klant; maar hij liet hem staan op mijn uitroep dat ik een pop van den eikenspinner had.

'Dat moet je dadelijk aan Monsieur Fabre schrijven! wat zal hij blij zijn!'

De klant begon te lachen. Die landrotten! waar die al blij mee waren! Zeker zoo'n klein grijs beestje, zoo een soort mug, de moeite van het vangen niet waard. Neen! wie vlinders wilde zien, die moest naar Brazilië gaan! Daar vlogen er zúlke! En hij liet een prachtig-blauwen vlinder zien, een kolibri leek het haast dien hij Sablairolles had gebracht om voor hem te verkoopen.

Het was een groote kerel met een gul gezicht, rood en blank als een appel en strooblond haar. De Noor en de zeeman was hem aan te zien; er kwamen er vaak zoo bij ons uit Marseille. Terwijl ik Au Rendez-vous des Muses uitging hoorde ik hem Sablairolles zijn adres opgeven; Kapitein Larsen aan boord van de Maria Mercedes, Marseille; overmorgen voer zijn schip af naar Rio.

Ik jachtte mij af met de boodschappen; ik wou naar mijn pop.

Zóó thuis rende ik er heen.

Het was of de bliksem insloeg voor mijn voeten; alles weg!

Het boschje lag omgehouwen de volières ten onderste boven op den grond, het ijzergaas er afgerukt, leeg. De huisknecht in zijn hemdsmouwen was bezig de eene stuk te hakken met een bijl.

Ik schreeuwde hem toe op te houden. De man keek mij verbaasd aan. Monsieur had het zelf bevolen; alles werd in orde gemaakt voor het feest, alle rommel en vuilnis opgeruimd.

En daar zag ik iets grijzigs op den grond, de pop, vertrapt, het ingewand in het zand; één vleugeltje hing er nog aan, gekreukeld slap; zij had het maar juist losgekregen uit de schaal. Ik kan, neen! ik kan mijn gevoel niet beschrijven, die golf van pijn en ziekte die door mij heen ging. Het was of ik zelf vertrapt werd. Dat is nu meer dan veertig jaar geleden en nu ik er van spreek voel ik het weer!'

De man was bleek geworden onder het bruin. Ik voelde mijn eigen hart pijn doen van meelij met een leed dat na een menschenleeftijd nog zóó schrijnde.

Hij hield op. Werktuigelijk deed hij eenige vlinderzakjes in het blik dat hij mij aan boord zou laten brengen. Eindelijk:

'Maman kwam; zij had op den uitkijk naar mij gezeten, zij legde haar hand op mijn schouder.'

'Viens mon petit.'

Het was louter toeval dat vader mijn insecten-schuilhoek had ontdekt. Hij had gedacht; een goede plaats voor een tafel en bank voor dien avond, er moesten lampions opgehangen. En eerst had hij niet eens erg gehad in de volières, hij dacht zeker een paar oude kisten. Hij schopte er een om; daar kropen wel een dozijn kevers er uit, die doende waren met een doode muis, en een groote zwarte spin rende weg, en vlinders vlogen op. En daar zag hij de 'dievenlantaarn' en een lens in het zand liggen en begreep in eens alles! Nog nooit, nog nooit had zij hem zoo driftig gezien! En wat hij niet uitschreeuwde van bedrog en leugen en verraad aan de familie - het was akelig, zoo als hij buiten zich zelven was. Er was geen woord tusschen te krijgen, hij luisterde naar geen rede. Op het eind had hij den knecht naar het postkantoor gezonden met een telegram. Ik moest er mij op voorbereiden morgen met den eersten trein naar Parijs te gaan. Ik riep dat

deed ik niet! En Maman aan het bidden en smeeken en schreien en als ik maar begon met toegeven kon immers alles nog wel in orde komen. En ik moest toch ook bedenken dat vader handelde om mijn eigen bestwil.

Ik had geen tijd om tot mijzelf te komen dien dag, zooveel was er te doen voor het tuinfeest, en Aristide stuurde mij her en der, kommandeerde, riep. Ik zag mijn vader maar een oogenblik hij keek mij donker aan: 'Ik heb met je te spreken vanavond als de gasten weg zijn.'

Ik kon zien dat hij zijn best deed zich te beheerschen, kalm te spreken toen wij tegenover elkaar stonden. Maar ook dat het hem niet mogelijk was; wat ik had gedaan scheen hem wezenlijk en waarachtig verraad. Voor hij het kon verhinderen stortte een stroom van beschuldigingen hem uit den mond, verdachtmakingen, scheldwoorden. Ik stond met gebalde vuisten, de tanden op elkaar. Eindelijk schreeuwde hij:

'Antwoord! wat heb je te zeggen?'

Ik zei:

'Niets zoolang u zoo raast.'

Dat scheen hem eenigszins tot zich zelven te brengen. Hij grauwde:

'Naar je kamer! Ga je koffer pakken. Morgen met den eersten trein ga je naar Parijs.'

Ik riep, en tot op dit oogenblik toe kan ik niet zeggen hoe ik er toe kwam want een seconde te voren had ik er nog niet aan gedacht:

'Morgen ga ik naar zee! Als ik dan toch kellner moet zijn, kan ik ook kellner zijn op een schip!'

Hij zag mij aan of hij dacht dat ik plotseling gek was geworden. Na een oogenblik zei hij volkomen kalm:

'Je hebt iemand noodig die je voor jezelf bewaart. Dat zal mijn vriend in Parijs doen.'

En hij ging de trap achter mij op en sloot mijn deur van buiten af.

Ik pakte zooveel boeken als er in konden, mijn microscoop en kleeren in mijn valies, knoopte mijn lakens en handdoeken aan elkaar; en toen het stil was in huis en donker daarbuiten liet ik het af uit het raam. Ik wachtte nadat ik den lichten slag gehoord had op den grond. Niets, nergens. Toen klom ik den

boom langs naar beneden. Halverwege kraakte een tak waarop ik stond. Ik greep mij vast aan een zwaarderen en wachtte, mijn hart in mijn keel. Mijn vaders venster ging open: 'Qui va là?' Hij tuurde den tuin in de paden langs; mij vlakbij in den duisteren boom zag hij niet. Eindelijk deed hij het venster weer dicht. Ik wachtte nog eenige minuten. Toen liet ik mij naar beneden glijden, greep mijn valies, rende den tuin uit den straatweg op de bocht om tot waar Miramar niet meer te zien is.

Ik was juist aan het kleine station daar kwam de nachttrein naar Marseille aan.

Ik kende de stad niet, het duurde lang eer ik aan de haven de ligplaats vond van de Maria Mercedes.

De kapitein was aan boord. Hij herkende mij dadelijk.

'Wel sinjeur vlindervanger.'

'Meneer de kapitein kan ik mee naar Rio als kellner?'

Hij schudde het hoofd.

'Alle plaatsen bezet.'

'Als kajuitsjongen? als tremmer? als stoker? ik wil van alles doen, ik ben handig en sterk.'

Hij schudde telkens het hoofd.

'Zooals ik je zeg; alle plaatsen bezet.'

Een politie-agent kwam de valreep op. Ik begon te beven. Maar hij lette niet eens op mij, die man.

Hij reikte den kapitein een papier toe.

'Gestoken in een gevecht in de Chineesche wijk. Hij ligt in het zeemans-hospitaal. De dokter zegt niet veel.'

De kapitein las het papier.

'Zoo; die Deensche kellner.'

De politie-agent ging weer weg.

De kapitein monsterde mij eens, keek naar den winkelhaak dien ik van dien brekenden tak in mijn jas had gekregen, naar mijn valies, toen eens recht in mijn oogen.

'Heb je papieren?'

Ik kreeg een rood hoofd en bekende dat ik weg was geloopen van huis.

Toen barstte hij uit in lachen. Hij schudde er van. Hijzelf was ook weggeloopen van huis in zijn jonge jaren zei hij, en

goed ook, anders stond hij nu met een kalotje op zijn kalen kop en een bril op zijn neus en pantoffels aan zijn rheumatieke voeten krenten af te wegen en haringen te tellen in dien kruidenierswinkel in Stoklund.

Hij riep en een man in een soort uniform kwam.

'Steward! Deze hier - hoe heet je ook weer? Juist. Hier Fédéri Rey komt in de plaats van Per Baggesen die heeft een por gekregen van zoo'n Chineeschen schavuit. Houd hem maar beneden zoolang wij aan de kade liggen' zei hij.

Het was een braaf man, die Noorsche kapitein. Ik heb veel goede menschen gevonden onder zeevolk, argeloos, trouw, moedig.

In Brazilië en later in Mexico en in Californië heb ik alle werk gedaan dat te doen is in de open lucht. Ik ben havenarbeider geweest, spoorwegwerker, karrevoerder, houthakker, herder, muilezeldrijver. En altijd en overal heb ik vlinders gevangen, beschouwd, onderzocht.

In den oogsttijd heb ik vruchten geplukt. Een vlinders dat er zijn in die boomgaarden, een vlinders! Eens heb ik er een gezien in de lente, een perziken-boomgaard. Dat was als een duurzame zonsopgang. Ik kan nog wel eens terug verlangen daarnaar.... En daarin de vlinders - dat gaat alle verbeelding te boven!'

Hij zweeg. Er was een zachte dofheid van droom en verlangen in zijn blik.

Ik zei wel gehoord te hebben dat de landen hun eigen kleur van vlinders hebben: Brazilië blauw, Noord Afrika bruin en geel, de Oost-Indische Archipel en Australië groen. Was dat zoo?

Hij dacht na.

'Er zijn zeker vele blauwe vlinders in Brazilië, blauw als de zenith, blauw als het hart van een vlam. En in Marocco en Algiers en Egypte - ja, daar zag ik er vele grauw en bruin en geel of zij uit het woestijnzand waren opgestoven. Hier zijn er vele groene, groen zooals die prachtige Priamus. Ik zou niet ja of neen durven zeggen; daarvoor zou lang onderzoek noodig zijn. Misschien is daar een of ander geheim verband zooals het voor vogels in vele gevallen al is gevonden; kleur is een groot mysterie.... Ja zeker, in landen met weinig

kleur is grauw en bruin schutskleur - de vogels in Marocco zullen een bruinen vlinder niet dadelijk zien als hij fladdert door dat bruine landschap. En de vogels van het Braziliaansche bosch zien de blauwe en paarse en purperen vlinders niet tusschen de felkleurige orchideeën. Maar al de bonte vlinders in Noordelijke landen, waar de kleuren gedempt zijn? De prachtige Oleander-pijlstaart in onze grijze Provence? De Jasius, wiens vleugels donker zijn aan de bovenzijde, maar op de onderzijde flonkert een regenboog van zeven kleuren - het Turksche boerenvolk noemt hem den Pasja met twee paardestaarten om te zeggen; hij is een Prins! Nog altijd is dat een groot geheim, de kleur. Ik zoek er oók naar in mijn klein laboratorium, ik beproef Fabre's onderzoekingen voort te zetten. Hij heeft mij een schoonen brief geschreven in antwoord op de verhandelingen die ik hem had gezonden.'

Hij zag mij aan; een licht rood scheen op door het bruin van slapen en voorhoofd.

'Oui! il m'en a félicité! quel homme! quel homme! En het rijke Frankrijk maakte zich van hem af met een rozetje, terwijl hij een laboratorium noodig had voor die proeven met insecten-gif als medicijn voor bepaalde ziekten die voor Frankrijk en de geheele wereld van onberekenbaar nut geweest zouden zijn.....

Waar was ik gebleven? Ah ja - in Californië, in de perziken-boomgaarden. Er kwam daar een Professor uit New-York; om de vlinders kwam hij. Hij merkte dat ik daarvan wel wat wist; hij bood mij een postje aan, zoo iets als een helper van den conservator zou ik zijn aan het Entomologisch Museum van zijn Universiteit, te New-York. Twee jaar ben ik daar geweest. Ik verveelde mij schromelijk tusschen al die doode insecten! Het was duffer nog dan de antiquiteiten-rommel van Au Rendez-vous des Muses. Maar ik volgde de colleges van den Professor; ik heb scheikunde van hem geleerd. Daarvoor ben ik hem nog altijd dankbaar - te meer naarmate ik er verder in kom. Maar toen ik dacht nu kon ik alléén wel voort, ben ik gegaan. Ik kan in de stad niet leven! Steenen onder den voet, steenen aan weerskanten alles steen. En zoovele behoeften hebben de menschen zich daar aangewend dat zij alléén om die te stillen dag in dag uit moeten draven en slaven,

zij komen aan het leven-zelf niet toe.. Toen ik dat zei tegen mijn Professor, knikte hij eens; hij had graag zelf mede gewild om vlinders te gaan zien in de vrije natuur, dat zag ik wel.. Maar zijn professoraat, zijn huis, zijn familie - dat en een zwerversleven ging niet samen. Hij beval mij den leider van een kleine expeditie aan, die naar Madagascar wilde. Vlinders zijn daar en vogels die nergens anders op de wereld vliegen! Ik heb er den barnsteen-gelen kometenstaart-vlinder gevonden en zijn pop; mijn fotografie van het levende dier in de vrije natuur maakte sensatie in de wereld van de vlinderkenners; C'était un événement! Toen - ah non, ce serait trop long á dire! Maar tenslotte in Egypte, ontmoette ik een amateurvlinderverzamelaar, un petit jeune homme riche, un fils à papa. Half als metgezel en leermeester, half als bediende ben ik met dien verder de wijde wereld in gegaan, en op het laatst hier in den Archipel beland. Op al de eilanden zijn wij geweest, alle. Hier op Ambon kreeg mon petit boulevardier ineens heimwee naar de grands boulevards. Hij liet mij zijn boeken zijn prachtigen microscoop, zijn camera, tout le tremblement. Het was voor hem maar medesleepen zei hij. En hij kon geen vlinders meer zien. Hij bood aan mij mede te nemen naar Europa, naar Parijs zelfs, Papa zou wel een baantje voor mij vinden. Parijs! het schrikbeeld van mijn jongensjaren!

Ik wist nu dat vlinders en kennis omtrent vlinders evengoed als alle ander ding op de wereld tot koopwaar gemaakt kon worden; dat begon ik nu te doen. En hier op Ambon zag ik, kon een mensch leven van zoo goed als niets. Zoo ben ik dan gebleven.

Ik zou nergens anders meer willen zijn! Dit is een eiland van vlinders! Ik heb de oogen maar open te houden om altijd door mooie om telkens weer nieuwe dingen te zien.'

Hij zocht om zich heen op de tafel naar een groot en stevig blad papier voor den grooten zwaarlijvigen nachtvlinder dien hij mij mede wilde geven; de grootste vlinder zeide hij ter wereld was dat; een dichterlijk-gevoelend onderzoeker heeft hem Atlas genoemd; met uitgespreide wieken lijkt hij een vogel: zoo groot als een spreeuw is hij.

De vlinderjager bukte naar den stapel tijdschriften naast hem op den grond.

Met het blad in de hand begon hij te lachen.

‘Tiens! Tiens!’

Hij reikte het mij.

Ik zag in een Zuidelijk landschap tusschen palmen oleanderen oranje boschjes, een weidsch gebouw; en daaronder Hotel Miramar, waar op dit oogenblik de leden der Volkenbonds-Commissie verblijf houden.

‘Ce bon Aristide heeft dus vaders idee verwerkelijkt.... Zonder twijfel is hij nu inderdaad zoo rijk als vader hem beloofde dat hij zou worden indien hij nauwgezet zijn plicht deed.’

Ik zag hem aan. Was werkelijk nooit de gedachte in hem opgekomen dat hij recht had op zijn deel van dien rijkdom, zijner ouders erfenis?

Een lichtje ging aan in die donkere oogen de zweem van een glimlach om den vastgesloten mond.

‘Wat schrik voor dien braven Aristide als ik ineens voor hem stond! Tenminste; als hij mij nog herkende - of misschien? wilde herkennen!’

‘Weet hij....’

‘Neen. Niets. Zoolang Maman leefde heb ik nu en dan geschreven; zij moest weten dat ik gelukkig was en aan haar dacht. Later niet meer. Waarom? Voor mijn vader en voor Aristide was ik de Verloren Zoon; de déserteur zooals mijn vader mij noemde die laatste maal dat wij tegenover elkander stonden. Het is waar. Ik ben een deserteur; ik ben weggeloopen uit het familie-kamp, uit de gelederen der geldverdieners. Aan dien rijkdom van Aristide heb ik geen stuiver toegebracht.’

Hij zweeg een oogenblik en hernam:

‘Aristide houdt mij natuurlijk voor dood en begraven. Wat zal men anders denken van iemand die geld laat liggen dat hij maar voor het nemen heeft? Mais voilà - je n' ai que faire de cet argent, moi! Dat is goed voor menschen die leven zooals die daar.’ Hij wees naar die scherven en splinters van een kaleidoscoop der Westersche beschaving op zijn vlinderzakjes. ‘Zóó wil ik niet leven, in hun land wil ik niet wonen. En hier op Ambon heb ik geen geld noodig! als de vlinders haast zoo onbezorgd leef ik. Mijn behoef groeit mij toe als den vlinders de honing. Wat wensch ik meer?’

Van het achtererf klonk de vrouwenstem die ik, het huisje naderend, Jean-Henri! had hooren roepen.

‘Eh! Kore! Rhodope! Vanessa!’

Het was of zij vlinders riep.

De vlinderjager glimlachte.

‘J'ai trouvé les noms de mes filles parmi les papillons!’

Ik vroeg of zijn dochters hem braaf hielpen met zijn vlinders?

Hij schudde van neen; en dat had hij ook nooit van hen gevergd.

‘Cette jeunesse a d'autres idées en tête. Dat wil lachen dansen, trouwen. Artemis heeft al vier kinderen, Kalisto was nog geen zestien toen zij trouwde, Rhodope is verloofd.... Vlinders? ‘Ah! non ah! non. A cela il faut de la passion.’

Met welk een klank kwam dat er uit!

Het is jaren geleden en nog hoor ik dat: ‘A cela il faut de la passion!’

Ik dacht aan Rumphius en zijn hartstocht.

Deze man was maar klein en gene was groot; maar de hartstocht in hen was dezelfde. Als het brandende braambosch van den profeet, brandt het en verbrandt niet, het geslacht van hen in wie die hartstocht gloeit. Het handhaaft zich tegen alle overmacht van die den luiden dag regeeren door hun hartstocht van hebben en heerschen; te midden van alle geweld, dat in zijn zegepraal-zelf al verbastert en vergat, groeit, het bloeit en draagt edelste vrucht, het geslacht van hen in wie die andere hartstocht gloeit, de begeerte om altijd klaarder te begrijpen, altijd vuriger te beminnen dit wonder van een wereld.

AUGUSTA DE WIT

(*Slot volgt*)

Uit ‘Een winter aan zee’

I

Eens liep zij hoog te spreken
langs de Noordzee; een dag
kermde er om aan te breken.
Zij overstemde hem,
sprekend nog met de nacht.
Sinds haar de stad beduimelt
klimt op de kou om mijn stem
een meeuw, en kermt en tuimelt.

II

Wierp zij de kroon verloren
voor telbaar goud en lust?
Den honger van mijn ooren
voorbij jammert heimwee
op doorvlucht van de kust,
waar oud verwilderd zonlicht
aan een getergde zee
enkel nog haat verkondigt.

III

In de kamer vraagstamelt
al wat zij hier vergat
en het hart houdt verzameld,
doch vindt maar nauw gehoor
of antwoord meer, nu dat
liefde hier tot dof leed wordt
en spraakloos heimwee door
ongeloof overreed wordt.

IV

Wolken in 't raam der kamer:
voormalig zieldomein,
door een allengs eenzamer
laat en al overzeesch
uur nog verlicht - o, pijn,
waar hier het hart aan blootstaat
dat ziende, en erger vrees
om wat ook daar nu doodgaat.

V

Omrouwfloerst als de sagen
rond het graf van een ras,
naadren het hart de dagen
die zij, van nacht tot nacht,
in dit land bij mij was.
Geen onderwolksche klokken
luiden meer, nu de wacht
door dooden wordt betrokken.

VI

Wat onraad gaat daarbuiten
te keer rondom het huis?
Haar wacht sloeg aan het muiten:
de dag, toen zij verdween,
maakte eed'len tot gespuis,
dat - nu de nacht gaat vallen -
ontaardt in handgemeen
van allen tegen allen.

A. ROLAND HOLST

Uit de geschiedenis van het zeerecht der neutralen

Inter arma silent leges.

In een voorgaand artikel[1)] heb ik betoogd, dat zoolang er in het Pact van den Volkenbond geen ingrijpende wijziging is gebracht, die het mogelijk maakt tot eene aanzienlijke vermindering der bewapeningen over te gaan, nog steeds rekening moet worden gehouden met den Volkenrechtelijken toestand van Neutraliteit, en dat er daarom voor kleine staten die buiten iederen oorlog wenschen te blijven geen sprake kan zijn van zulk eene vermindering hunner bewapeningen zoolang de groote mogendheden daarin niet zijn vóórgegaan. Ook werd door mij gewezen op de omstandigheid, dat de rechten en plichten der neutralen worden verdeeld in twee categorieën al naar gelang zij betrekking hebben op hetgeen geschiedt buiten of binnen het neutrale rechtsgebied, en dat de eerstbedoelde rechten en plichten nagenoeg uitsluitend den zeehandel en de zeevaart der neutralen betreffen.[2)] En eindelijk herinnerde ik er aan, dat, vooral tegenwoordig, eene afdoende, krachtdadige bescherming van de onder de eerste categorie vallende rechten hunner onderdanen voor een kleinen neutralen staat onuitvoerbaar moet worden geacht.

In de onderstaande beschouwingen worden alleen de rechten en plichten behoorende tot de eerste categorie, ten aanzien van den zeehandel, besproken. Daarbij zal worden gewezen op het gevaar, dat een kleine neutrale staat zou

1) De Gids, Nov. 1931 ‘Ontwapening’. In dat artikel moeten de volgende correctiefouten worden hersteld. Blz. 196 regel 16 te schrappen ‘wordt’. Te lezen blz. 200 regel 15: ‘verplichting tot het verleenen van doortocht’; blz. 203 noot regel 1 v.o. ‘1928’; blz. 205 regel 9: ‘coördinatie-’.
2) In Hfd.st. III van Verdrag V der Tweede Haagsche Vredesconferentie (1907) worden behandeld de rechten en plichten der onderdanen van neutrale staten, die zich bevinden binnen het rechts- of machtsgebied van een oorlogvoerenden staat.

loopen indien hij zich, voor eene krachtdadige bescherming van zijn zeehandel, met een machtig neutraal rijk zou verbinden. De geschiedenis bevat een waarschuwend voorbeeld hiervan, dat des te leerrijker is omdat de omstandigheden voor de kleine staten om zulk een neutraliteitsverbond aan te gaan oogenschijnlijk gunstig waren.

Dezelfde omstandigheid die voor den kleinen neutralen staat de onmogelijkheid veroorzaakt om de rechten zijner onderdanen op zee krachtdadig te beschermen, brengt ook mede, dat hij niet bij machte zou zijn op de open zee den z.g. 'verboden' handel zijner onderdanen tegen te gaan. Algemeen wordt dan ook erkend, dat de neutraliteitsplichten zulk een politioneel optreden niet omvatten. Ieder onderdaan van een neutralen staat is bevoegd bedoelden handel te drijven, maar hij doet dit op eigen risico.[1)] Er bestaat dus in dit opzicht een plicht der onthouding voor den neutralen staat, te weten, dat hij, al ware hij daartoe bij machte, zooals dit bijv. voor eene groote neutrale zeemogendheid het geval kan zijn, moet afzien van de bescherming zijner onderdanen tegenover het optreden der oorlogvoerenden wanneer die onderdanen een algemeen als zoodanig erkenden 'verboden' handel drijven. Natuurlijk zou dit niet uitsluiten het recht van den neutralen staat om zijn onderdanen te beschermen tegen een optreden van de oorlogvoerenden dat, ook al wordt het 'verboden' karakter van den handel erkend, toch de perken te buiten gaat welke aan zulk een optreden zijn gesteld en algemeen als norm zijn aanvaard (men denke bijv. aan den duikbootoorlog). Maar de groote strijdvraag die zich bij de ontwikkeling van het zeerecht der neutralen in den loop van verscheidene eeuwen heeft geopenbaard, liep in de voornaamste plaats over de quaestie wàt als verboden handel moet worden beschouwd,

1) Uiteraard is een neutrale staat *bevoegd* zijnen onderdanen een bepaalden handel met de oorlogvoerenden te verbieden, wanneer hij zulks in zijn belang acht, mits ook daarbij onpartijdigheid betrachtende. Zoo verboden bijv. de Algemeene Staten, op vertoog van Engeland, in 1775 aan de ingezetenen der Republiek den c.b.-handel met de Amerikanen omdat zij 'rebellen' waren. Ook verboden zij bij Plakaat van 31 Dec. 1779, op vertoog van Spanje, de vaart op het geblokkeerde Gibraltar *op straffe van eene boete van tienduizend gulden*. (Nw. Ned. Jaarb. 1779, blz. 1402-1405). Ook in den nieuwsten tijd deden zich dergelijke verbodsbepalingen voor!

en die strijdvraag was ook de aanleiding tot het Verbond van gewapende neutraliteit, waarop hierboven werd gedoeld en hieronder wordt teruggekomen.

Afgescheiden van die strijdvraag, die tegenwoordig op papier is opgelost, doch in de practijk nog geenszins is buitengesloten, is het een wijze maatregel der regeering van een onzijdigen staat om in haar neutraliteitsproclamatie, bij het begin van den oorlog uitgevaardigd, de aandacht van hare 'scheepsbevelhebbers, reeders en inladers' te vestigen, op het gevaar en de nadeelen, waaraan zij zich zouden blootstellen door het drijven van verboden handel en het verrichten van transportdiensten voor de oorlogvoerenden. (Zie o.a. art. 18, al. 2 van de Nederlandsche neutraliteitsproclamatie - Buitengew. Ned. St. Ct. No. 180 van 4 Aug. 1914). De groote voordeelen die bij den 'verboden' handel te behalen zijn, hebben steeds de neutrale kooplieden aangelokt, vooral in een tijd waarin zij wisten, dat hunne regeering de beginselen niet deelde die door een of meer der oorlogvoerenden werden gehuldigd nopens hetgeen als verboden handel moest worden beschouwd.

Een als zoodanig door de beschaafde staten min of meer algemeen erkend Volkenrecht bestaat eerst sedert het begin van de 17e eeuw, nadat Hugo de Groot, voortbouwende op eenige voorgangers, er de grondslagen van had gelegd. Het heeft zich sindsdien gaandeweg ontwikkeld en uitgebreid en is in algemeene verdragen (Lawmaking Treaties), zij het nog zeer onvolledig, vastgesteld. Maar van de drie gedeelten van dit recht: het normale vredesvolkenrecht, het abnormale oorlogsrecht en het met dit laatste gepaard gaande neutraliteitsrecht, heeft het in de derde plaats genoemde eerst laat een duidelijk aangewezen plaats in het Volkenrecht ingenomen. Dit wil niet zeggen, dat niet reeds in de Middeleeuwen het feit werd onder het oog gezien, dat er in een oorlog staten zijn die niet aan den krijg deelnemen, maar dezen werden gequalificeerd als 'vrienden' (amis, pacati). Daaruit werd dan door de oorlogvoerenden, al naar gelang hunne belangen zulks medebrachten, afgeleid dat door die vrienden bewijzen van die vriendschap konden worden gegeven in den vorm van

daadwerkelijken steun, zonder dat zij daardoor hunne onzijdigheid schonden (levering van troepen, oorlogsschepen, wapenen[1] of subsidiën, doortocht over hun territoir). Zulke toestanden konden bestaan in een tijd waarin de plichten van onthouding der neutrale staten nog niet duidelijk waren vastgesteld noch algemeen aanvaard. Wel hebben reeds aan het eind der 16e en het begin der 17e eeuw enkelen het woord 'neutraliteit' genoemd[2] maar eerst in de 18e eeuw hebben schrijvers op het voetspoor van Bijnkershoek het vraagstuk der neutraliteit op wetenschappelijke wijze behandeld. Wel had Frankrijk reeds vroeger in sommige edicten en zelfs in bijzondere verdragen, als het ware incidenteel het woord 'onzijdig' of 'onzijdigheid' gebezigd[3] en zijn daarna in tal van bilateraleof vredesverdragen, met name ten aanzien van den zeehandel, neutraliteitsregelen gesteld, maar eerst in de 19e en 20e eeuw zijn de rechten en plichten der neutralen in algemeene verdragen geformuleerd.

Aangezien de volken van Europa door hun handelsvaart in de open zee veelvuldig onderling in aanraking kwamen, terwijl toen maals de zeerooverijen geen zeldzaamheid vormden, is het niet te verwonderen, dat reeds in de Middeleeuwen regelen voor de wederzijdsche rechten en plichten der bij die zeevaart betrokken volken werden te boek gesteld. Vóór de ontdekking van Amerika en van den zeeweg naar het verre Oosten waarvan de stichting van koloniën het gevolg is geweest, bepaalden zich die regelen tot de zeeën die de Europeesche kusten bespoelen. In verband met het locale karakter van de vaart op elk dier zeeën in het bijzonder, hadden die regelen resp. betrekking op den Atlantischen Oceaan (Rolles d' Oléron - eind 12e eeuw), de Middellandsche Zee (Consolato

1) Grotius, die in zijn werk 'Over het Recht van den Oorlog en den Vrede' slechts een kort hoofdstuk (Boek III Hfdst. XII) aan de neutraliteit wijdt, heeft daarin toch reeds dezen regel gesteld: 'Men is, zooals Agathias zegt, Vijand (van eene oorlogspartij) als men datgene doet wat die Vijand wil, of, zooals Procopius zich uitdrukt: aan het vijandelijke Leger datgene levert wat rechtstreeks voor den oorlog dient' (§ III,2).
2) Botero in 'Della ragion di stato (1598); Neumayer de Ramsla in Von der Neutralität und Assistenz oder Unpartheulichkeit in Kriegszeiten' (1620). Machiavelli en andere Italianen hebben in de 16e eeuw gesproken van 'neutraliteit' (neutralita).
3) Verg. E. Nys 'Le droit international' (1912), Dl. III, blz. 536 en 538.

del mare - Barcelona ± 1490) en de Oost- en Noordzee (regelen van Wisby - 14e eeuw).[1)] Tengevolge van het feit, dat er toenmaals nog weinig kracht uitging van het slechts zwak gecentraliseerde staatsgezag, waren die regelen geen staatswetten en nog veel minder verdragen gesloten tusschen staten, doch bepalingen van particuliere zijde opgesteld of door stedelijke besturen uitgevaardigd en volgens welke de rechtbanken der handelssteden vonnisten. De regelen van het Consolato del mare (destijds van groot belang tengevolge van den bloei van den zeehandel op de Levant), zijn uit dien tijd het meest bekend omdat Engeland zich voor zijn optreden tegen den neutralen zeehandel in lateren tijd veelvuldig op die regels beriep.

Met de uitbreiding van den zeehandel van een Europeeschentot een wereldhandel, waarbij iedere staat zich het uitsluitende recht van handel en scheepvaart op zijne koloniën toekende, namen de wrijvingen en botsingen tusschen oorlogvoerenden en neutralen toe. Door het streven om den handel des vijands zooveel mogelijk te fnuiken en zich zelf door toepassing van het ‘zeebuitrecht’ zooveel mogelijk te bevoordeelen, kwam ook de neutrale handel deerlijk in het gedrang. De groote quaestiën waren: of de neutrale vlag de ‘onschuldige’ vijandelijke lading dekt, wat als contrabande moet worden beschouwd en welk kenmerk eene blokkade moet dragen om als rechtsgeldig te moeten worden erkend. Aangezien er nog geen bij

1) De producten van Indië en Perzië werden aangevoerd naar de O.-kust der Middellandsche Zee, of over de Kaspische Zee en zoover mogelijk stroomopwaarts op de Wolga. Verder naar Groot Nowgorod dat de stapelplaats werd van die producten, welke van daar werden verzonden naar de Oostzeekust en over die zee naar Wisby op Gotland, dat de stapelplaats werd voor de verdere verzending naar het Westen (Hanzesteden en Amsterdam). De fabelachtige rijkdom van het toenmalige Wisby is bekend. Van ± 1300 af begon de welvaart van Wisby te tanen en ging de handel meer en meer op de Hanzesteden over, en na de plundering der stad door de Denen (1361) was het met Wisby's grootheid gedaan. Feitelijk waren de Regelen van Wisby Lubecksche bepalingen, waaraan later de naam van Wisby werd verbonden omdat (toen het Hanseverbond zijne beteekenis meer en meer verloor terwijl Zweden's macht steeds toenam) enkele regelen te Wisby geldig, aan die bepalingen werden toegevoegd. De benaming Consolato del mare, die voor de oorspronkelijke benaming ‘Wetten van Barcelona’ in de plaats trad, wijst op de toepassing dier wetten door de Consuls. Het nieuwe Consulaatwezen is door de Italiaansche Republieken het eerst ingesteld.

algemeen verdrag vastgesteld zeerecht der neutralen bestond, golden voor iederen neutralen staat in het bijzonder dienaangaande de verdragen die hij met elk der oorlogvoerende staten had gesloten, en als hij met een of meer van de oorlogvoerenden geen dergelijk verdrag had gesloten pasten deze laatsten naar willekeur het door hen eenzijdig gehuldigde 'zeerecht' toe, dat zij in door henzelf uitgevaardigde decreten of ordonnantiën hadden vastgesteld. Dientengevolge kon er in oorlogen waarin meerdere zeemogendheden waren betrokken, zich eene groote verscheidenheid van tegenover de verschillende neutrale staten toegepaste regelen voordoen. De toestand van verwarring en onzekerheid die hierdoor werd in het leven geroepen, werd nog vergroot door de zeer uitgebreide toepassing van de kaapvaart die door de betrokken reeders of maatschappijen uitsluitend uit winstbejag werd uitgeoefend.

Vooral de kleine zeevarende volken, waarvan de koloniale handel of de vrachtvaart (of beide) bloeide, hadden veel te lijden van de willekeur der groote mogendheden in de uitoefening van het 'zeebuitrecht'. En die toestand werd meermalen nog verergerd wanneer eene oorlogspartij die mildere beginselen huldigde dan haar vijand, bij wijze van represaille deze beginselen prijsgaf om den door de neutralen met haar vijand gedreven handel op dezelfde wijze te kunnen benadeelen als deze dit deed tegenover haar. Door dit alles wordt de omstandigheid verklaard, dat de eerste uitvoerige studie betreffende het zeerecht der neutralen werd ondernomen en gepubliceerd door een Deensch onderdaan, n.l. Martin Hübner, die door deze publicatie de grondlegger is geweest van het moderne zeerecht der neutralen.[1)] Denemarken toch, was de

1) 'De la Saisie des Batimens Neutres, ou du Droit qu'ont les Nations Belligérantes d'arrêter les Navires des Peuples Amis', par M. Hübner, Assesseur au Consistoire de Sa Majesté Danoise à Copenhague enz.' La Haye 1759. 2 Dl. Wel spreekt de titel alleen van het recht der oorlogvoerenden, maar de inhoud bewijst, dat het schr. te doen is om de begrenzing van dit recht, natuurlijk onder gelijktijdige aanwijzing van datgene waarvan de neutralen zich hebben te onthouden of wat zij alleen op eigen risico kunnen ondernemen. Dat zijn betoog is gericht tegen de willekeur der oorlogvoerenden blijkt uit de woorden waarmede hij zijn 'Discours Préliminaire' besluit: 'je ne serai au comble de mes voeux, qu'au cas que mon travail pût contribuer en quelque sorte, à faire diminuer les avaries qui accablent injustement la Navigation et l'Industrie des Nations pacifiques. Que ce désir est légitime! L'esprit du Siècle permet - il d'espérer un si grand bien?' Het werk is opgedragen aan Johan Hartwig Ernst graaf von Bernstorff, toenmaals Deensch minister van Buitenlandsche Zaken, welke evenals zijn neef Andreas Peter die in 1773 als zoodanig optrad, steeds ijverig bemoeid is geweest voor de bestendiging der Deensche onzijdigheidspolitiek.

eenige staat onder die waarvan de bevolking aan de zeevaart, en met name aan de vrachtvaart, een belangrijk aandeel nam en die tevens over een verre van onbeteekenende marine beschikte, welke, hoewel tot 1720 het op expansie beluste Zweden herhaaldelijk bestreden hebbende, aan de oorlogen der groote zeemogendheden geen deel had genomen.

Het standaardwerk van Hübner heeft de Deensche regeering geïnspireerd bij het sluiten van een Verbond, dat eene belangrijke gebeurtenis was in de geschiedenis van het zeerecht der neutralen, n.l. het Verbond der Gewapende Neutraliteit van 1780. Want, al nam Rusland het initiatief daartoe, het zijn de door den Deenschen minister van Buit. Z. Andreas von Bernstorff (zie noot blz. 56), geformuleerde rechtsbeginselen die door den Russischen minister Panin in het bondsverdrag zijn opgenomen. De geschiedenis van het ontstaan van dit verbond is zóó belangrijk en bevat zóóvele ernstige lessen voor kleine neutrale staten, dat het wel de moeite loont deze geschiedenis in korte trekken weer te geven.

Het Verbond kwam na langdurige onderhandelingen tot stand gedurende den Amerikaanschen Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783) waaraan Frankrijk (sedert 1778) en Spanje (sedert 1779) aan de zijde der Amerikanen deelnamen. Katharina II van Rusland was zeer anti-Franschgezind omdat minister Choiseul's agenten in Zweden en Polen tegen Rusland hadden gestookt, terwijl hij, in samenwerking met den Franschen gezant bij de Porte (Vergennes, die in 1774 minister van Buitenlandsche Zaken werd) Rusland in den Balkan systematisch had tegengewerkt. Daarentegen gevoelde Katherina zeer veel sympathie voor Engeland, eene sympathie die werd gedeeld en aangewakkerd door haar buitengewoon invloedrijken gunsteling Potemkin. Engeland, dat gewikkeld was in een oorlog die in toenemende mate zijn uiterste krachtsinspanning eischte,[1] wilde van die sympathie gebruik maken

1) Engeland was tegelijkertijd in Indië gewikkeld in een zwaren strijd tegen de Mahratten, den Nizam van Haiderabad en den sultan van Maisoer, Haider Ali.

om een Britsch-Russisch verbond te sluiten. Daarom droeg de Britsche regeering haar gezant in St. Petersburg Harris (later Lord Malmesbury) op, in dien zin werkzaam te zijn. In 1779 ontving de keizerin zelfs een persoonlijk schrijven van den Britschen koning George III, waarin deze op Rusland's ondersteuning aandrong. Wel is waar ging de keizerin op die aanzoeken niet in, omdat Rusland nog gebukt ging onder de gevolgen van den kracht- en geldverslindenden oorlog tegen de Turken (1768-1774), maar Katherina verzekerde den gezant herhaaldelijk van haar onverbrekelijke sympathie voor Engeland, die er haar van zou terughouden ooit iets te ondernemen, waardoor de Britsche belangen zouden worden geschaad. Daarbij kwam nog, dat door Engeland's optreden tegen de neutrale zeevaart de Russische belangen weinig werden aangetast. Terwijl toch de bij de groote transatlantische zeevaart en bij de vrachtvaart sterk betrokken kleine landen: Denemarken en Zweden, maar vooral Nederland, de zeer nadeelige gevolgen van de toepassing van het Britsche ‘zeerecht’ voortdurend ondervonden, was dit met Rusland niet het geval, omdat het zelf slechts eene geringe handelsvloot bezat, die daarenboven zoo goed als uitsluitend diende voor vervoer van Russische producten (vooral graan). Verreweg het grootste gedeelte van den Russischen zeehandel, althans van die over de Noordzee naar Balthische- en Witte Zee-havens, geschiedde door middel van Britsche schepen, terwijl de Britsche marine de Noordzee beheerschte. De toestand was voor Rusland ook daarom veel gunstiger dan voor de andere neutrale landen omdat Engeland voor de onder Russische vlag varende schepen gunstige uitzonderingen had gemaakt. Zoodoende was een Russisch-Britsche verhouding ontstaan die men zou kunnen noemen een toestand van welwillende neutraliteit en welwillende oorlogvoering.

Plotseling werd nu echter de keizerin in Juli 1778 opgeschrikt door de tijding, dat Amerikaansche kapers bij de Noordkaap van 8 Britsche te zamen varende schepen met voor Archangel bestemde lading, er vier hadden teruggejaagd, één hadden leeggeplunderd en drie medegevoerd. Daar Noorwegen toentertijde aan Denemarken behoorde, stelde Panin in opdracht der keizerin aan Bernstorff voor, dat Denemarken

zich met Rusland zou vereenigen ter gezamenlijke bescherming tegen deze ‘sortes de brigandages’[1], waartoe ook Zweden zou worden uitgenoodigd. Maar Bernstorff, begrijpende dat het hier alleen ging om bescherming van Russische en Britsche belangen, stelde voor: een gezamenlijk optreden ter bescherming van den neutralen zeehandel in zijn geheelen omvang. Het was toch koning Christiaan VII en Bernstorff er alleen om te doen eene strikte neutraliteit te bewaren, en tegenover alle oorlogvoerenden op onpartijdige, dus gelijke wijze, op te treden bij de bescherming van den zeehandel. Maar omdat Engeland het veelvuldigst en op eene door Denemarken als onrechtvaardig erkende wijze tegen den Deenschen onschuldigen handel optrad, zou door de toepassing van zulk eene onpartijdige beschermde neutraliteit ook het veelvuldigst tegen Engeland moeten zijn opgetreden. Bernstorff formuleerde voor de beginselen die bij zulk een beschermde neutraliteit moesten voorzitten, in 5 punten de rechten der neutralen waarop hierboven (blz. 57) werd gedoeld. Maar Katherina weigerde om de aangegeven reden zulk een verbond van onzijdigheid aan te gaan. En daar de beide Scandinavische staten eenerzijds zonder Rusland's steun geen actie durfden ondernemen die, zooals iedereen kon begrijpen, hoofdzakelijk zou neerkomen op eene bescherming tegen Britsche Marlneschepen en kapers, en anderzijds het voorstel van het machtige Rusland niet durfden afslaan, liep deze zaak hierop uit, dat de drie staten in 1779 achtereenvolgens eene Verklaring publiceerden, inhoudende dat zij geen schending der neutrale ‘kustzee’ zouden dulden.[2] Er was dus een soort compromis

1) Deze qualificatie stemt overeen met die waarmede de Britsche gezant te 's Gravenhage den Amerikaanschen kapitein Paul Jones betitelde, naar aanleiding van het feit, dat aan dezen met twee Britsche prijzen gedurende 3 maanden (4 Oct.-27 Dec. 1779) asyl was verleend op de reede van Texel. Yorke noemde hem: ‘de *zeeroover* Paul Jones van Schotland, een misdadig en oproerig onderdaan des konings van Groot Brittanje.’ (Men zie over deze zaak het 2e deel van het Vervolg op Wagenaar's Vaderlandsche Geschiedenis, blz. 148-168).
2) Rusland dat niet (zooals dit ten aanzien van de Oostzee geschiedde - zie hierna) de geheele Noordzee ‘gesloten’ kon verklaren, sprak toch nog van 8 à 10 zeemijlen van uit de kust, eene uitbreiding der grenzen van de ‘territoriale zee’, waarmede de oorlogvoerenden zeker geen genoegen behoefden te nemen.

gesloten tusschen Rusland ter eene en de Scandinavische staten ter andere zijde. Weliswaar kwam geen formeel verbond tot stand maar toch was door de Verklaringen van elk der drie staten in het bijzonder een ‘concert’ nopens de eerbiediging van de kustzee gemanifesteerd. Hiermede was de twijfel die omtrent de bedoeling van het mobiliseeren van een deel der scheepsmacht van elk der drie staten bij de oorlogvoerende mogendheden aanvankelijk had bestaan, opgeheven. Inderdaad kwam de geheele zaak neder op een bukken van de Scandinavische staten voor Katharina's wil.[1)] Want deze twee landen beseften, dat het voor hen geraden was, gelet op hunne geografische ligging, het machtige Rusland niet te dwarsboomen. Denemarken kon bezwaarlijk het Russische voorstel afslaan omdat de quaestie de bescherming der Deensche kust betrof. Zweden, welks regeering (koning Gustaaf III en minister Scheffer) uitermate Franschgezind was, wilde alles vermijden wat in Petersburg de meening zou doen postvatten, dat het daardoor tegen het pro-Britsche Rusland was gekant. Zoodoende was het Russisch-Deensch-Zweedsche Concert een beslist succes der Britsch-Russische welwillendheidspolitiek. Dit nam niet weg, dat de Britsche regeering er aanleiding in vond om naar Stockholm een scherpe nota te zenden, waarin er op werd gewezen, dat Zweden (hetwelk niet eens een Noordzeekust bezat) geen reden had te onderstellen, dat Engeland de neutrale kustzee ‘binnen kanonschotsafstand’ niet zou eerbiedigen.

Het zou bij dit voor de neutralen hoogst onbevredigende resultaat der Russische welwillende neutraliteit ten opzichte van Groot-Britannië zijn gebleven, ware het niet dat, door de oorlogsverklaring van Spanje aan Engeland op 16 Juni 1779, aan Katharina de gelegenheid werd geboden aan haar pro-Britsche gevoelens op zeer geprononceerde wijze uiting te

1) Panin die, evenals Bernstorff dit voor Denemarken deed, er op uit was Rusland strikt neutraal te doen blijven, had aanvankelijk bezwaar gemaakt tegen eene overeenkomst tusschen drie staten waarvan het pro-Fransche Zweden er een zou zijn. Maar door het zeer beperkte doel van het ‘Concert van 1779’ waaraan Engeland geen aanstoot kon nemen, werd dit bezwaar voor den Russischen minister opgeheven. Veel ernstiger werd echter meer en meer zijne bezorgdheid over de pro-Britsche gevoelens zijner gebiedster.

geven, waarvan de einduitkomst is geweest, het Verbond der Gewapende Neutraliteit, dat naar den vorm strikt onpartijdig was, maar voor Katharina, die er het hoofd van was, een front maken tegen Spanje beteekende. Dientengevolge verkreeg het verbond voor de staten die het met Rusland sloten of er aan toetraden, een hoogst eigenaardig karakter.

Tengevolge van Spanje's optreden als oorlogspartij kwam de Russische handelsvaart niet langer uitsluitend op de Noordzee maar ook op de Middellandsche Zee in het gedrang, hetgeen, dank zij de vrijgevige behandeling door Frankrijk van den neutralen zeehandel, tot hiertoe niet het geval was geweest. Immers, voor de vaart naar en van de Middellandsche Zee maakte Rusland van neutrale (Russische en vreemde) schepen gebruik. Een Nederlandsch vaartuig (‘Concordia’) geladen met graan en van Archangel koers zettende naar Barcelona, werd in het begin van 1780, onder verdenking van een voorgenomen blokkadebreuk, in de nabijheid van het door Spanje geblokkeerde Gibraltar door een Spaansch oorlogsschip opgebracht naar Cadix, waar de lading beneden de waarde werd verkocht. Een Russisch protest was nauwelijks naar Madrid gezonden of een zelfde lot trof een Russisch met graan beladen schip (‘St. Nikolaas’) dat naar Malaga en Livorno voer. De woede van Katharina over deze beleediging haar vlag aangedaan was schier grenzeloos. Zij gelastte terstond de uitrusting van 15 oorlogsschepen (8. Febr. 1780). En om Engeland toch vooral gerust te stellen over de bedoeling van dezen maatregel, droeg de keizerin aan Potemkin op Harris er van te verzekeren, dat die schepen alleen waren bestemd om aan de Spaansche ‘brutaliteit en willekeur’ paal en perk te stellen. Persoonlijk zeide zij tot den gezant:

> ‘Ik treed op tegen Spanje, nooit tegen Engeland.’ En zij voegde daaraan, naar aanleiding van Harris' ijverige pogingen om een Britsch-Russisch verbond tot stand te brengen, nog toe: ‘Gij hebt mij slapelooze nachten bezorgd; de verschillende uiteenzettingen die gij vorst Potemkin hebt ter hand gesteld, te zamen met de belangstelling die ik koester voor alles wat Uw vaderland aangaat, hebben ten gevolge gehad, dat allerlei plannen in mijn hoofd zijn opgekomen hoe ik U zou kunnen helpen. Ik zou gaarne alles doen wat U welgevallig is, maar niet mij zelf in een oorlog storten. Voor de gevolgen van mijne houding ben ik verantwoordelijk tegenover

mijne onderdanen en mijne opvolgers, misschien ook tegenover geheel Europa.'[1)]

Deze verklaringen kwamen dus neder op eene toezegging van de zoover mogelijk doorgevoerde welwillende neutraliteit, onder uitdrukkelijke mededeeling, dat de Russische maritieme wapening alleen tegen Spanje en nooit tegen Engeland zou worden gebruikt.

Panin werd eerst op 14 Febr. van het aan de Admiraliteit gegeven bevel in kennis gesteld.

Gedekt door de besliste uitingen aan den Britschen gezant, droeg Katharina aan Panin op eene Verklaring aan de oorlogvoerenden op te maken. Om Spanje daardoor te kunnen treffen, moesten thans wel de rechten der neutralen in hun geheel worden geformuleerd. In die opdracht aan Panin gewaagde de vorstin alleen van de grieven tegen Spanje en van den eisch van schadevergoeding aan dat land te stellen. Voorts werd er in gesproken van een tot den koning van Frankrijk te richten verzoek om dezen eisch der schadevergoeding bij zijn bondgenoot krachtig te steunen. Panin was zelf overtuigd van de noodzakelijkheid om, zooals de zaken thans stonden, de vijf punten van Bernstorff in de Declaratie op te nemen omdat deze op alle oorlogvoerenden betrekking hadden. Maar desniettemin stond hij machteloos tegenover den wil van Katharina om aan hare Britsche sympathieën uiting te geven.

Op 28 Februari 1780 werd de Russische Verklaring van de rechten der neutralen verzonden aan de hoven van Londen, Versailles en Madrid. In het kort luidden die rechten: 1°. De neutralen hebben het recht de onschuldige vrachtvaart tusschen moederland en koloniën van een oorlogvoerenden staat uit te oefenen; 2°. De neutrale vlag dekt de onschuldige

1) Zie James Harris, first Earl of Malmesbury 'Diaries and correspondence, containing an account of his missions to the courts of Madrid, Frederick the Great, Catharina the Second and the Hague etc. ed. by his Grandson, the third Earl' (zie over dezen blz. 73). 4 Dln. Londen 1844, I blz. 242 vlgg. Deze publicatie is in het Duitsch vertaald. Een zéér belangrijk werk, dat door de openbaarmaking van uiterst geheime diplomatieke correspondenties, in Engeland veel misnoegen heeft doen ontstaan. Naar dit werk wordt ook verwezen door Carl Bergbohm in zijne rijk gedocumenteerde studie 'Die Bewaffnete Neutralität 1780-1783. Ein Entwickelungsphase des Völkerrechts im Seekriege', Berlin 1884.

vijandelijke lading; 3°. Contrabande is alleen datgene wat rechtstreeks voor de oorlogvoering dient; 4°. Slechts een effectieve blokkade is geldig; 5°. Een met deze beginselen strijdige uitspraak van een prijsgericht is onwettig en geeft den neutralen recht op schadevergoeding.

Door hare herhaalde verzekeringen aan Harris dat hare beschermingsmaatregelen alleen tegen Spanje waren gericht, had Katharina aan hare Declaratie reeds vóór zij werd gepubliceerd een zóó eenzijdig karakter gegeven, dat er als manifestatie van eene groote mogendheid om op onpartijdige wijze op te komen voor de rechten van de neutralen alle beteekenis aan was ontnomen. En bij de publicatie zelf ging zij in dezelfde richting voort. Vooreerst gaf zij blijk van welwillendheid aan Engeland door de Declaratie niet te zenden aan het Amerikaansche Congres omdat de Amerikanen, hoewel zij door de Engelschen in den strijd als oorlogspartij werden behandeld, toch door de Britsche regeering in staatkundig opzicht als rebellen werden beschouwd. Verder werd in het Rescript dat door de Russische gezanten te Londen, Versailles en Madrid tegelijk met de Verklaring moest worden overhandigd, er nadrukkelijk op gewezen, dat het Spanje's handelingen waren, die tot het uitvaardigen van de Declaratie hadden geleid, waarbij de hoop werd uitgesproken, dat Spanje *Engeland's voorbeeld* zou volgen door het verleenen van schadevergoeding aan de benadeelden. Tevens werd het uitzenden van de Russische oorlogsschepen nogmaals genoemd een maatregel, genomen ter bescherming van den Russischen zeehandel, hetgeen, nadat Spanje als de oorzaak van dat alles was genoemd, alweder de beteekenis verkreeg van een tegen dit land gerichte bedreiging.[1)] En om dit nog sterker te accentueeren kreeg de Russische gezant te Madrid de opdracht ‘in de meest krachtige woorden’ te protesteeren tegen Spanje's daden.

Zoo was dan de Declaratie zelf het resultaat van twee stroomingen in Rusland die, hoe vèr uiteengelegen haar uitgangspunten ook waren, toch in een en dezelfde bedding uitliepen. Panin was er van overtuigd, dat op de Declaratie, door

1) In het Rescript werd medegedeeld, dat Rusland drie vloten zou uitzenden: één naar de Noordzee, één naar de Portugeesche kust en één naar de Middellandsche Zee.

de opname daarin van de rechten der neutralen ten opzichte van den zeehandel in hun vollen omvang, althans formeel het stempel der onpartijdigheid moest worden gedrukt. Katharina wilde door die opname de rechtmatigheid van haar optreden tegen Spanje bewijzen, waartoe zij zich niet kon beroepen op de onbeduidende Declaratie van 1779. En zij kon dit wapen tegen Spanje bezigen omdat Rusland, om de reeds aangegeven reden, van de schending dier rechten door Engeland weinig nadeel ondervond.

De antwoorden der oorlogvoerenden op de Declaratie waren zooals was te voorzien. Frankrijk stemde geheel in met de geformuleerde rechten der neutralen. Engeland hield vast aan zijn principe 'vrij (neutraal) schip - onvrij (vijandelijk) goed', maar wees er tevens op, dat het had gelast de Russische schepen 'met bijzonder respect' te behandelen. Spanje voerde aan, dat zoolang Engeland zijn principes handhaafde, het zelf wel genoodzaakt was met dezelfde maat te meten. En het Amerikaansche Congres, hoewel niet officieel met de Declaratie in kennis gesteld, zond aan de vreemde hoven eene 'kennisgeving' waarin de hooge verdiensten der keizerin werden geprezen bij haar streven voor 'de verbetering van het groote Wetboek der Wereld.' Het kondigde tevens aan, dat het aan zijne Admiraliteit had gelast aan de kapers instructies te geven overeenkomstig de door de Russische vorstin verkondigde grondbeginselen.

De poging van Panin om aan de Declaratie zooveel mogelijk het karakter van strikte neutraliteit te geven, bracht mede, dat zij ook aan de andere neutrale zeemogendheden wier belangen bij de zeevaart waren betrokken (Nederland, Portugal, Denemarken en Zweden), werd gezonden, met verzoek om zich met Rusland te vereenigen ter gezamenlijke bescherming hunner belangen. Deze stap werd begunstigd door de groote ijdelheid van zijn gebiedster (de Semiramis van het Noorden!), die bij het tot standkomen van het Verbond zich de aureool om het hoofd gelegd zou zien van: Stichtster van het eerste groote Verbond van neutrale staten die de door haar(?) verkondigde rechten openlijk hadden aanvaard.[1)]

1) Om aan Katharina's ijdelheid te voldoen plaatste Panin later, in den Considerans van het spoedig na de uitvaardiging van de Russische Declaratie gesloten bondsverdrag (na eene verwijzing naar die Declaratie): 'Deze door de neutrale volken dankbaar erkende waakzame zorg der keizerin voor de handhaving der gemeenschappelijke rechten van alle volken, heeft de neutrale volken vereenigd....' enz. enz.

Het sluiten van het Verbond liep intusschen niet vlot van stapel. Op twee der vier neutrale ‘zeemogendheden’, Nederland en Portugal, viel voorloopig niet te rekenen. Nederland aarzelde om helaas maar al te goed bekende redenen. Portugal, dat van Engeland afhankelijk was[1)], weigerde (toen het later toetrad was eene bescherming der neutrale zeevaart - zooals hieronder zal blijken - tegenover Engeland niet meer noodig). Het was Katharina echter in de eerste plaats te doen om een verbond met de beide Baltische zeemogendheden. Panin moest al zijn diplomatieke talenten gebruiken om aan den wil zijner gebiedster te voldoen en toch aan het Verbond, althans in schijn, een zuiver neutraal karakter te verleenen. In dit laatste opzicht stemde zijn wensch geheel met dien van Bernstorff overeen, maar deze was bevreesd dat een samengaan met het zeer pro-Fransche Zweden in Engeland misnoegen zou verwekken. Scheffer daarentegen wantrouwde de sterk pro-Britsche neigingen van Katharina. Panin die was gebonden door de opdracht der keizerin, wist beider bedenkingen te overwinnen en werd daarin gesteund door de overtuiging die zoowel te Kopenhagen als te Stockholm heerschte, dat het geraden was Katharina niet te dwarsboomen. Bernstorff werd voor het plan gewonnen doordien hij werd gevlijd met de voorstelling, dat het nu toch ging om het zeerecht door hem

1) Portugal had zich in 1703 in den Spaanschen successieoorlog aan de zijde van Lodewijk XIV's vijanden geschaard en kort daarop met Engeland het ‘Methuen-verdrag’ gesloten (bevoordeeling van den invoer van Britsche wollen stoffen in Portugal en van Portugeesche wijnen in Engeland). Van dien tijd af liep Portugal meer en meer aan den Britschen leiband. Wel protesteerde de Portugeesche minister Pombal krachtig tegen het door Boscawen in 1759 (gedurende den zevenjarigen oorlog) vermeesteren van Fransche oorlogsschepen die op de Portugeesche kust waren gestrand, maar de Fransche schepen werden niet teruggegegeven. En aangezien Portugal weigerde zijne havens voor Britsche schepen te sluiten, zich hierbij beroepende op het Methuenverdrag, verklaarden Frankrijk en Spanje in 1762 den oorlog aan Portugal. De in dit land doorgedrongen Spaansche troepen werden door een Engelsch leger in hun voortgang gestuit. (1763: Vrede te Parijs, 10 Febr. en Hubertsburg 15 Febr.). Gedurende den Amerikaansche vrijheidsoorlog bleef Portugal neutraal.

zelf geformuleerd, en Zweden door de verzekering dat door het overnemen van de Bernstorffsche regelen die juist door Engeland het veelvuldigst werden geschonden en door Frankrijk werden aanvaard, het verbond geen pro-Britsch karakter zou dragen. Daarenboven werd formeel aan Bernstorff's bezwaar tegemoet gekomen, door Denemarken en Zweden elk afzonderlijk met Rusland te doen samengaan. Op 8 Juli vaardigde Denemarken en op 21 Juli Zweden eene Verklaring uit van geheel denzelfden wezenlijken inhoud als de Russische van 28 Februari. En op grond van die Declaratie sloot Rusland, eerst met Denemarken (9 Juli) en daarna met Zweden (1 Aug.) een verbond ter gezamenlijke bescherming van den wederzijdschen zeehandel. Zweden en Denemarken waren dus formeel niet door een verbond vereenigd, ja het Russisch-Deensche verbond werd gesloten nog vóór Zweden zijne Verklaring had gezonden. Zoodoende was voor Bernstorff tegenover Engeland de schijn gered. Maar het machtige Rusland vormde voor beide landen toch het vereenigingspunt, zoodat beide landen feitelijk daardoor waren vereenigd. Beide verdragen waren, wat de rechten der neutralen betreft, geheel identiek; zij verschilden hierin, dat in het Russisch-Deensche, resp. het Russisch-Zweedsche verdrag wat de contrabande betreft de partijen zich beriepen op de verdragen dienaangaande reeds vóór het uitbreken van den oorlog met sommige oorlogvoerenden gesloten. Daar deze verdragen echter alle hierop neerkwamen, dat onder contrabande slechts datgene moet worden verstaan wat rechtstreeks voor de oorlogvoering dient, stemden ook daarin de twee door Rusland gesloten verdragen in wezen overeen. En dit werd nog nader bevestigd omdat Denemarken zich vereenigde met dit beginsel in het Russisch-Zweedsche, en Zweden met dit beginsel in het Russisch-Deensche verdrag neergelegd. Daar Rusland het middelpunt van de neutrale samenwerking vormde, beteekende de latere ‘aansluiting’ van andere neutrale staten daarbij, niets anders dan eene kennisgeving aan St. Petersburg, dat zij zich met de beide Russische verdragen vereenigden.[1)]

1) Tot het Verbond traden toe: Nederland in Januari 1781, ...nadat Engeland aan de Republiek den oorlog had verklaard. Portugal in Juli 1782. Voorts nog drie staten die over geen voor de bescherming der zeevaart in aanmerking komende marine beschikten: Pruisen in Mei 1781, Oostenrijk in October 1781; eindelijk de Beide Siciliën in Febr. 1783 nadat door Engeland reeds vrede was gesloten met de Amerikanen, Frankrijk en Spanje.

Bernstorff's neiging om aan het feitelijke samengaan met Zweden toch vooral het karakter van een in het bijzonder tegen Engeland gerichten stap te ontnemen, leidde hem er toe met dit land eene overeenkomst te sluiten, (zoogenaamd ter nadere interpretatie van het Britsch-Deensche verdrag van 1670) waarbij onder absolute contrabande bepaalde goederen werden opgesomd die ook voor vredesdoeleinden konden dienen, zooals o.a. materialen voor scheepsbouw, iets wat in Frankrijk en Spanje kwaad bloed zette. Bernstorff moest daarom 30 Nov. 1780 tijdelijk (tot 1784) aftreden.

De beide bondsverdragen, hoewel formeel gescheiden, waren, met uitzondering van de verwijzing naar de verdragen nopens de contrabande, van denzelfden inhoud zoodat men, door in het Russisch-Deensche Verdrag in art. II datgene toe te voegen wat over de desbetreffende Zweedsche Verdragen in het Russisch-Zweedsche Verdrag werd gezegd, en in dit laatste hetzelfde te doen met betrekking tot de Deensche verdragen dienaangaande (iets wat in het wezen der zaak niet de minste verandering bracht) men, behoudens kleine onwezenlijke redactioneele verschillen, twee volkomen gelijkluidende verdragen verkrijgt.

Ook in art. I der beide verdragen komt Panin's zucht om toch vooral de strikte neutraliteit der bondsleden op den voorgrond te stellen, duidelijk uit. Daarin heet het: 'Vast besloten met de tegenwoordige oorlogvoerende mogendheden voortdurend in de meest volkomen vriendschap en overeenstemming te leven en onafgebroken de striktste en stiptste neutraliteit te betrachten..' Het behoeft dus niet te bevreemden dat, tengevolge van de uiteenloopende drijfveeren die bij de drie betrokken regeeringen voorzaten, van het samengaan der neutralen geen kracht is uitgegaan. Maar dit neemt niet weg, dat de Bernstorffsche regelen, die de eerste officieele samenvatting van het-zeerecht der neutralen vormden, een zóódanige beteekenis hadden, dat zij eene korte nadere overweging verdienen.[1)]

1) De gelijkluidende twee bondsverdragen bevatten 12 artikelen en 6 'Separaatartikelen' die volgens art. 6 dezer laatsten dezelfde verbindende kracht hadden als de 12 van het hoofdverdrag. Artt. 2, 3, 4 en 5 der Sep.-artt. bepalen de samenwerking der bondgenooten. In art. 1 werd de Oostzee 'gesloten' verklaard voor *oorlogshandelingen*. Hieromtrent waren reeds in 1758 tusschen Zweden en Denemarken en in 1759 tusschen deze landen en Rusland verdragen gesloten. (De quaestie van de rechtmatigheid van een dergelijke overeenkomst tusschen de *gezamenlijke* kuststaten voor het geval dat zij allen neutraal zijn, blijft hier buiten beschouwing. De bevoegdheid daartoe is o.a. voorgestaan door de bekende schrijvers Hautefeuille, Ortolan en Perels.) In art. III van het hoofdverdrag werden de Bernstorffsche zeerechtsregelen geformuleerd, met uitzondering van die nopens de contrabande waaraan, om de aangegeven reden, een afzonderlijk art. (II) werd gewijd, en waarnaar in art. III werd verwezen. (Rusland had nopens de c.b. een verdrag gesloten met Engeland; Denemarken (resp. Zweden) had zulk een verdrag gesloten met Engeland en met Frankrijk. Voor de oorlogvoerenden waarmede geen dusdanige overeenkomst was aangegaan (dus Spanje en, wat Rusland betreft, tevens Frankrijk) werd het algemeene beginsel: c.b. is slechts dat wat rechtstreeks voor den oorlog dient, toepasselijk verklaard. Zweden verwees dienaangaande nog naar de vredesverdragen van Utrecht van 1713 en 1714).

I. Vrije vaart der neutralen tusschen moederland en kolonien eener oorlogspartij.
Dit beginsel was in strijd met den Britschen 'Regel van 1756' volgens welken een staat, die in normale tijden de vaart op zijne koloniën voor de eigen vlag heeft gemonopoliseerd, wanneer hij in oorlogstijd deze vaar door neutrale schepen laat uitvoeren (natuurlijk met het doel om den handel met zijne koloniën ongehinderd te kunnen voortzetten), die neutrale schepen feitelijk bij zijne handelsmarine incorporeert, zoodat zij door den tegenstander als vijandelijke schepen kunnen worden behandeld. Aangezien het hier betreft eene Cabotage in volkrechtelijken zin (vaart tusschen havens van één en hetzelfde rijk), is deze quaestie in den grond der zaak niets anders dan die welke de 'kustvaart' tusschen havens van het moederland zelf betreft (men denke bijv. aan een vaart tusschen Duinkerken en Marseille enz.). Over deze 'cabotage' was reeds in 1674 kwestie gerezen tusschen Nederland en Engeland, toen - nadat Engeland met de Republiek vrede had gesloten - Engelsche handelsschepen de in normalen tijd voor de Fransche vlag gemonopoliseerde Fransche kustvaart ondernamen. Engeland ontzegde *toen* aan Nederland het recht daartegen te reclameeren op grond van het toenmaals tusschen deze beide landen geldende beginsel 'vrij schip - vrij goed' (zie onder II). Maar in 1780 toen Engeland als oorlogspartij dit beginsel niet meer huldigde, liep de quaestie alleen over het lot van het neutrale schip, dat door het uitoefenen van de in vredestijd voor de eigen - in casu Fransche - vlag gemonopoliseerde cabotage bij de vijandelijke handelsvloot geincorporeerd heette te zijn en daardoor evenzeer aan confiscatie blootstond als de vijandelijke handelsschepen, want de vijandelijke lading was immers onder neutrale vlag toch niet vrij. Zoo toonde Engeland de huik naar den wind te willen hangen. Het zeerecht, dat het als neutrale staat huldigde omdat dit in zijn voordeel was, wierp het overboord en nam er een ander voor in de plaats, als zijn voordeel als oorlogspartij zulks medebracht. Terloops zij opgemerkt, dat in art. 57 der Londensche Zeerechtdeclaratie

van 1909, de Britsche ‘Regel van 1756’ buiten beschouwing is gebleven, zoodat Engeland volgens die Declaratie dien regel thans nog zou kunnen toepassen al is het beginsel ‘vrij schip - vrij goed’ algemeen en dus ook door Engeland aanvaard. (‘Le cas oû le navire neutre se livre à une navigation réservée en temps de paix reste hors de cause et n'est nullement visé par cette règle’, te weten: dat de vlag die een schip rechtmatig voert over zijn neutraal of vijandelijk karakter beslist). En toch is in Engeland verzet gerezen tegen die 2e al. van art. 57 omdat daarin niet met beslistheid voor de bedoelde cabotage de regel van 1756 is gesteld!

II. De neutrale vlag dekt de onschuldige vijandelijke lading.
In het onderstaande wordt niet gesproken over verboden handel (contrabande) of verboden handelingen (hulpverleening aan een oorlogspartij, blokkadebreuk) welke met de confiscatie van de lading ook die van het neutrale schip tengevolge heeft. Evenmin over de quaestie welke hoeveelheid van de lading (b.v. ¾ of ½) uit contrabande moet bestaan om schip en geheele lading voor ‘goede prijs’ te kunnen verklaren. Er is dus alleen sprake van ‘onschuldige’ vijandelijke of neutrale lading.
De oorlogvoerenden waren er steeds op bedacht den zeehandel des vijands zooveel mogelijk te fnuiken. Voorop staat dat het vijandelijk schip met zijn vijandelijke lading steeds buit is en dat het neutrale schip, ook al heeft het vijandelijke lading aan boord, vrij is. Maar op dezen laatsten regel werd veelal inbreuk gemaakt door *iederen* handel met den vijand te verbieden, zoodat het neutrale schip, dat vijandelijke lading vervoerde werd geconfisceerd omdat iedere vijandelijke lading als c.b. werd beschouwd. Er bestaan, wat betreft de behandeling van lading en schip vijf stelsels. 1. *Als slechts een der beide elementen (schip of lading) vijandelijk is*, *is alles buit:* dus zoowel de neutrale lading aan boord van een vijandelijk schip als het neutrale schip met zijn vijandelijke lading. Dit werd meermalen nog verscherpt door het neutrale schip met zijn geheele lading te confisceeren al bestond slechts een klein deel der lading uit vijandelijke goederen. (Dit stelsel werd o.a. in 1533 door Frans I gedecreteerd evenals door verschillende andere Fransche koningen daarna). 2. *Alles wat onder vijandelijke vlag vaart is buit en iedere vijandelijke lading onder neutrale vlag eveneens;* dus alleen het neutrale schip is vrij. (B.v. gedecreteerd in de Fransche Ordonnance de la Marine van 1744). 3. *Alles wat vijandelijk is*, *is buit*, *alles wat neutraal is*, *is vrij*. Dit is *het stelsel van den eigendom:* de neutrale lading onder vijandelijke vlag is vrij, de vijandelijke lading onder neutrale vlag is buit. Het is het beginsel van het Consolato del mare: suum cuique (ieder het zijne). 4. *Alles wat onder vijandelijke vlag vaart is buit (dus ook de neutrale lading); alles wat onder neutrale vlag vaart is vrij: ‘vrij schip - vrij goed’ (stelsel van de vlag)*. Dit beginsel werd krachtig voorgestaan door de neutralen waarvan de vrachtvaart sterk ontwikkeld was. 5. *Alleen het vijandelijk schip (natuurlijk c.q. met zijn vijandelijke lading) is buit; het neutrale schip met zijne vijandelijke lading is vrij, en eveneens de neutrale lading onder vijandelijke vlag*. (Stelsel van de Declaratie van Parijs, 1856). Dus eene

vereeniging der beide voor de neutralen gunstige beginselen der stelsels no. 3 en 4.
In de 2e helft der 17e eeuw hadden de zeemogendheden onderling bilaterale verdragen gesloten volgens het 4e stelsel (zooals reeds sub I werd gezegd, beriep Engeland, als neutrale mogendheid, zich daarop in 1674). Toch werden ook weder verdragen gesloten volgens het 3e stelsel,

o.a. door Engeland met Zweden (1661 en 1666) en met Denemarken (1670). Voor staten waarmede een oorlogvoerende geen desbetreffend verdrag hadden gesloten, decreteerden de oorlogvoerenden *hun* zeerecht. Engeland hield zich dan meestal aan het Consolato del mare (3e stelsel).

In den Amerikaansche onafhankelijkheidsoorlog pastte Frankrijk, bij reglement van 26 Juli 1779, het beginsel 'vrij schip - vrij goed' toe, echter onder voorbehoud, dat dit niet zou gelden indien Engeland het niet eveneens zou toepassen. Daar Engeland in het bijzonder op de meest willekeurige wijze tegenover Nederlandsche schepen optrad, liet Frankrijk, bij wijze van 'represaille', tegenover Nederland (met uitzondering van het Francophile Amsterdam) het beginsel 'vrij schip - vrij goed' los. Later werd het door Frankrijk toch weder voor geheel Nederland gehuldigd, toen de ontstemming hier te lande over de Britsche tyrannie steeds grooter werd en Frankrijk daarin een middel zag om de Republiek voor zijne zaak te winnen (de pogingen van de la Vauguyon ter eene en die van Yorke ter andere zijde behoeven hier wel niet te worden vermeld). Ook de Amerikanen huldigden het beginsel 'vrij schip - vrij goed'. Engeland hield zich aan het Consolato del mare en Spanje paste het voor de neutralen zeer ongunstige beginsel sub 2 genoemd toe. Van eenheid in de behandeling der neutralen was dus geen sprake! Engeland ontzegde nadrukkelijk aan Zweden en aan Denemarken in verband met de bovengenoemde verdragen het recht om het beginsel 'vrij schip - vrij goed' te decreteeren.

III. Contrabande is alleen datgene wat rechtstreeks tot den oorlog dient en als zoodanig in de verdragen is omschreven.
Deze regel, die zich keert tegen een willekeurige uitbreiding door de oorlogvoerenden van de lijst der goederen die zij als c.b. beschouwen, behoeft geen uitvoerige toelichting.[1)] Onder de benaming *accidenteele c.b.* zijn somtijds door oorlogvoerenden aan de lijst der absolute c.b. goederen toegevoegd, die, wat hun aard betreft, daar niet toe behooren (op grond van de bewering dat die goederen voor den vijand, tengevolge van de bijzondere omstandigheden, van buitengewoon groote waarde zijn). Het stelsel van de accidenteele c.b. is in de zeerechtdeclaratie van Londen (1909) geheel losgelaten; er wordt daarin alleen gesproken van absolute- en conditioneele c.b. onder welke benaming worden verstaan goederen die zoowel voor vredes- als voor oorlogsdoeleinden kunnen dienen (res ancipitis usus) en die alleen dan als c.b. worden behandeld als is bewezen of op grond van de omstandigheden is gepresumeerd (behoudens het bewijs van het tegendeel) dat zij voor de strijdkrachten of administraties van den vijandelijken staat zijn bestemd. Het is bekend, dat de meeningsverschillen tusschen Nederland en Engeland over het karakter van c.b. aan bepaalde

1) Ten aanzien van verdragen nopens de c.b. moge ik kortheidshalve verwijzen naar mijn boek 'Oorlogsstaatkunde en Oorlogsregelen' (Breda, K.M. Ac., 1912) IIe Dl. blz. 142. Voor de verdragen waarbij Frankrijk betrokken was en de Fransche ordonnantiën nopens c.b. zie men o.a. de Pistoye en Duverdy 'Traité des Prises Maritimes' Ie Dl. Titre VI, Chap. II, blz. 392 vlgg.

handelswaren toe te kennen, een der redenen is geweest waarom Engeland in 1780 aan de Republiek den oorlog heeft verklaard. Engeland en Spanje voegden aan een lijst der c.b.-artikelen deze woorden toe: ‘en verder alles wat in het algemeen voor den oorlog te land of ter zee dienstig is’. Dit zette de deur open voor willekeurige uitbreiding.

IV. Slechts eene effectieve blokkade behoeft door de neutralen te worden erkend.

Wat de uitvoering betreft, zijn er drie soorten van blokkades: 1. De daadwerkelijke, 2. De onvolledige, 3. De denkbeeldige. De eerste heeft plaats als de geblokkeerde haven of kust werkelijk is afgesloten (realiter cinctus); de tweede geschiedt met onvoldoende middelen door eenige oorlogsschepen langs de 'geblokkeerde' kust te doen kruisen (kruiserblokkade); de derde bestaat uit het eenvoudig geblokkeerd verklaren van haven of kust zonder een scheepsmacht er voor te bezigen (papieren blokkade). De bedoeling van sub 2. en 3. genoemde blokkades springt in het oog: het zich toekennen van het 'recht' om, zonder er eene voldoende of zelfs zonder er eenigerlei scheepsmacht voor te behoeven af te zonderen, alle schepen die naar 'geblokkeerde' haven of kust koerszetten, met hunne lading wegens 'blokkadebreuk' te kunnen confisceeren. Van de papieren blokkade is veel misbruik gemaakt, ook door Nederland in den 80-jarigen oorlog. In 1663 pastte Spanje de kruiserblokkade toe op de geheele Portugeesche kust. In enkele verdragen uit de tweede helft der 17e eeuw werd reeds de uitsluitende rechtsgeldigheid eener effectieve blokkade erkend. Maar in 1689 'verklaarden' Engeland en Nederland[1)] de geheele Fransche kust voor geblokkeerd. Hiertegen protesteerden Zweden en Denemarken en toen dit niet hielp sloten zij in 1691 onderling een verbond, dat in 1693 werd uitgebreid, en pasten zulke krachtige represailles toe, dat Engeland en Nederland de papieren blokkade ophieven en de wegens blokkadebreuk geconfisceerde Zweedsche en Deensche schepen aan de eigenaars teruggaven.[2)] Voorzeker een gewichtig resultaat, dat werd bereikt doordien de vereenigde scheepsmachten der Scandinavische rijken zóó belangrijk waren, dat de tegen Frankrijk strijdende partijen er ernstig rekening mede moesten houden. Dit precedent zweefde Denemarken en Zweden voor oogen toen zij in 1780 door een machtig rijk werden aangezocht zich met dat rijk tot een gewapend onzijdig verbond te vereenigen tijdens een door Engeland gevoerden oorlog die van dit land de uiterste inspanning vorderde.

In 1780 zeide de Britsche prijsrechter James Mariot, ter motiveering van een vonnis, waarbij Nederlandsche schepen wegens blokkadebreuk werden prijsverklaard: 'Groot Britannië blokkeert op natuurlijke wijze alle Spaansche en Fransche havens. Het heeft het recht van deze ligging partij te trekken als een gift haar door de Voorzienigheid geschonken' (geografische blokkade).[3)] Aldus werd - zooals dit in den oorlog zoo menigmaal is geschied - de Voorzienigheid als getuige aangeroepen om kracht bij te zetten aan het betoog van de rechtmatigheid der eigen handelingen! Maar de neutralen waren het allerminst eens met de

1) Nederland na lang aarzelen; maar Engeland's wil gaf den doorslag.
2) Voor meerdere bijzonderheden zij verwezen naar Dumont 'Corps universel diplomatique....' enz. Bd. VII, Dl. II, blz. 292 en 325.
3) Zie hieromtrent: Calvo 'Le Droit International théorique et pratique' Tome V, Livre V, Sect II, §§ 2909-2914.

voorstelling als zou de Voorzienigheid ooit een gift schenken met de bedoeling daardoor te worden in staat gesteld willekeur te plegen. Het misbruik, dat Engeland en Napoleon in 1806-1814 van de papieren blokkade maakten, is bekend. En ofschoon in punt 4 der Declaratie van Parijs (1856) de effectieve blokkade als de eenige rechtsgeldige blokkade is verklaard, heeft de wereld-

oorlog geleerd, dat Engeland nog steeds van de gift der Voorzienigheid gebruik weet te maken.

V. De met bovengenoemde rechten in strijd zijnde uitspraken van een prijsgerecht zijn onwettig.
Dit is niets anders dan de onvermijdelijke conclusie waartoe de voorafgaande stellingen moesten leiden. Zoolang er echter geen beroep op een Internationaal Prijzenhof, als hoogste instantie, mogelijk is en dus de Prijsgerichten zuiver nationaal zijn, blijft er na de beslissende uitspraak (c.q. na beroep op eene hoogste instantie van de nationale rechtspraak van den prijsnemer) die met het recht in strijd wordt geacht, voor den betrokken neutralen staat geen andere weg over dan berusten of het nemen van represailles! (Deze werden ook in art. VII van het bondsverdrag vermeld).

Eindelijk zij nog gewezen op artt. IV en V van het Verdrag waarin wordt gesproken van te verleenen *konvooi*, ter bescherming van den handel, zonder dat intusschen uitdrukkelijk wordt gewag gemaakt van het doorzoekingsverbod nadat de Konvooicommandant heeft verklaard, dat er zich geen contrabande op de schepen bevindt. Engeland heeft het neutrale ‘Konvooirecht’ (7e H.st. der zeerechtdecl.) ook thans nog niet erkend.

Niet geheel terecht is van de Gewapende Neutraliteit gezegd, dat zij hoegenaamd geen uitkomst heeft opgeleverd (neutralité armée = nullité armée). Want Engeland heeft in het laatst van den oorlog de neutrale vlag ontzien. Maar dit geschiedde alleen uit politieke overwegingen. Engeland wilde Katharina's ijdelheid streelen door haar inderdaad als ‘Wetgeefster der Zeeën’ te doen optreden. Het was er de Britsche regeering om te doen, nadat zij hare in den aanvang bedreigde machtspositie ter zee meer en meer had weten te handhaven, voor de toekomst ook op het Europeesche Continent hare machtspositie te verzekeren. Sedert Pruisen en Oostenrijk tot het Verbond waren toegetreden, wilde zij deze beide rijken niet tegen zich in het harnas jagen. Zelfs werd een Engelsch-Pruisisch-Russisch verbond door de Britsche regeering nagestreefd. Amerika was sedert de Britsche nederlaag bij Yorktown (19 Oct. 1781), waartoe de Fransche vloot onder de Grasse veel bijdroeg, voor Engeland verloren; alleen New-York bleef nog door Britsche troepen bezet. Na den val van het ministerie North (20 Maart 1782) erkende Engeland de Amerikaansche onafhankelijkheid (24 Sept.). Hiermede was, voor het door den langdurigen oorlog financieel uitgeputte rijk, de raison-d'être van den strijd opgeheven, terwijl de eerst zeer bedreigde Britsche machtspositie ter zee, na Rodney's schit-

terende overwinning op de Fransche vloot bij Guadeloupe (12 April 1782) verzekerd was, en de vijandelijke kapers van de zeeën waren verjaagd. Maar het succes der Fransche vloot onder de Suffren in Oost-Indië, gevoegd bij den zwaren strijd tegen Tippo Saïb, deed Engeland inzien, dat het geraden was ook met Frankrijk vrede te sluiten. Nadat de Amerikanen op 30 Nov. 1782 de vredespreliminairen met Engeland hadden gesloten (tegen advies van Franklin, die dit een verraad aan de bondgenooten achtte) waren nu ook Frankrijk en Spanje genoodzaakt den oorlog te beëindigen (vrede van Versailles, 3 Sept. 1783). Met het door allen in den steek gelaten Nederland kwam de vrede eerst 20 Mei 1784 tot stand.

Het succes van het Verbond der Gewapende Neutraliteit was dus slechts van kortstondigen aard. In het 5e Separaatartikel van het Verbond werd de hoop uitgesproken, dat in het vredesverdrag de regelen van het zeerecht der neutralen ook door de gewezen oorlogvoerenden zouden worden erkend. Dit is echter niet geschied omdat Engeland zich voor de toekomst dienaangaande niet wilde binden. De gevolgen daarvan zouden zich eerlang openbaren!

In 1800 werd het bondsverdrag van 1780 weder voor den dag gehaald. In den oorlog der Tweede Coalitie (1798) tegen Frankrijk, waarvan Engeland onder William Pitt den Jongere, het middelpunt vormde, trad de Britsche marine weder op zoodanige wijze tegen de neutrale scheepvaart op, dat Paul I, die in 1796 Katharina was opgevolgd, daarover meer en meer ontstemd werd, hoewel Rusland zich bij de Coalitie had aangesloten. De liberale beginselen ten aanzien van het zeerecht door Bonaparte gehuldigd, trokken Paul I aan. En toen het bericht te St. Petersburg inkwam van het door Engelsche oorlogsschepen opbrengen van een Deensch konvooi met inbegrip van het konvooieerende oorlogsschip (‘Freya’) omdat dit zich tegen de doorzoeking krachtdadig had verzet (Juli 1800), trok hij zich uit de Coalitie terug. Engeland zond een eskader naar Kopenhagen ter begeleiding van een commissaris die de quaestie waarover Denemarken had gereclameerd, zou oplossen. Christiaan Gunther von Bernstorff (zoon en opvolger van Andreas Peter die in 1797 was overleden) stelde aan Paul I voor als bemiddelaar op te treden, maar Engeland

weigerde. Daarop kwam onder de bedreiging van het Britsche scheepsgeschut een Britsch-Deensche Conventie tot stand, waarbij Denemarken de schepen terugkreeg, doch onder belofte *dat het verder zou afzien van het verleenen van konvooi*, terwijl nopens de quaestie van het konvooirecht naar een latere 'bespreking' werd verwezen. Nu herinnerde zich Paul de rechtsbeginselen zijner moeder. De tijden waren echter veranderd. Panin en Potemkin waren overleden (resp. in 1783 en 1791) en van eene 'welwillendheid' ten aanzien van Engeland was te Petersburg geen sprake meer, doch nòg minder dan in 1780 van een strikte neutraliteit. Oostenrijk was nauw met Engeland verbonden, maar Pruisen had zich, door de neutraliteitspolitiek van Friedrich Wilhelm III, van Engeland vervreemd en de aanzienlijke Pruisische, niet door eene vloot beschermde, handelsvaart leed groot verlies door de toepassing van het Britsche zeerecht.

Na een Ukase tot het uitrusten van een belangrijke scheepsmacht te hebben uitgevaardigd, noodigde Paul Denemarken, Zweden en Pruisen uit, het Verbond van 1780 te vernieuwen (27 Aug. 1800), legde beslag op alle Britsche goederen in Rusland en embargo op de Britsche zich in Russische havens bevindende schepen. De stap door den keizer gedaan was dus beslist tegen Engeland gericht. De anti-Britsche stemming van Paul I werd nog vergroot omdat Engeland na het vermeesteren van Malta (5 Sept.), het niet aan de orde van St. Jan, waarvan de keizer grootmeester werd, ter beschikking stelde. De drie uitgenoodigde staten gaven aan Paul's oproeping gevolg (Dec. 1800); Denemarken echter slechts na krachtige pressie van uit St. Petersburg. Aan de 5 regelen van 1780 werden nog 2 nieuwe toegevoegd: 1°. Verplichting van den blokkadecommandant om den naderenden neutralen schepen den blokkadetoestand mede te deelen (bijzondere maritieme aankondiging ter aanvulling van de algemeene diplomatieke, door welken eisch implicite slechts eene effectieve blokkade als rechtsgeldig werd verklaard); 2°. De verplichting van de commandanten van belligerente oorlogsschepen om, na verklaring van den neutralen konvooicommandant, dat zich geen contrabande onder het konvooi bevindt, van doorzoeking af te zien. (Denemarken handelde hierdoor in strijd met zijne

hierboven vermelde, te Kopenhagen met Engeland getroffen overeenkomst. Want, ook al mocht het voor zich zelf van het verleenen van konvooi afzien, zoo decreteerde het toch buiten Engeland om het konvooirecht).

Engeland beantwoordde de sluiting van het Verbond met het leggen van embargo op alle Russische, Zweedsche en Deensche schepen die zich in Britsche havens bevonden.

Door de hernieuwing van het Verbond van 1780 was ook het 'gesloten' karakter van de Oostzee door de gezamenlijke kuststaten dier zee weder gedecreteerd. Wel hadden achtereenvolgens Engeland, Nederland en Frankrijk in 1781 als oorlogvoerende staten dit beginsel aanvaard doch alleen voor den toenmaals bestaanden oorlogstoestand. Maar thans, nu Engeland er gunstiger voorstond dan in genoemd jaar en het tweede Verbond een uitgesproken anti-Britsch karakter droeg, verklaarde het de Oostzee voor 'open zee' en zond een vloot uit om den toegang tot die zee te forceeren. Nelson versloeg de Deensche vloot in de Sond (2 April 1801) en maakte zich gereed de Zweedsche vloot bij Karlskrona aan te tasten, toen het bericht van de vermoording van Paul I (aan de samenzwering om Paul tot troonsafstand te dwingen had een jongere neef van Panin, de vicekanselier Nikita P. deelgenomen[1]) en van diens opvolging door zijn zoon Alexander I eene geheele wijziging in den toestand bracht. De anti-Britsche politiek van Rusland maakte weder plaats voor de welwillendheidspolitiek van voorheen. Op 17 Juni sloot Rusland een verdrag met En geland waarbij het neutrale konvooirecht werd prijsgegeven en het zeerecht van het Consolato del mare werd erkend. Slechts werden door Engeland aan de neutralen eenige concessies verleend met betrekking tot de vaart op vijandelijke koloniën. Omtrent de blokkade werd de regel van het Verbond van 1780 overgenomen. Echter met dit verschil, dat een woordje daarin werd veranderd, waardoor, geheel tegen de bedoeling der betrokken neutrale staten, aan Engeland de mogelijkheid werd gelaten een kruiserblokkade toe te passen.[2]

1) Zie Schiemann 'Zur Geschichte der Regierung Paul I und Nikolaus I' (2e dr. 1906).
2) De woorden van het Verbond luidden: 'Ils' (de neutrale staten) 'ne regarderaient comme bloqués que les lieux devant lesquels se trouveraient des bâtiments arrêtés *et* suffisamment prôches pour qu'il y ait danger à vouloir y accéder.' In de Britsch-Russische overeenkomst was 'et' vervangen door '*ou*'! In de Declaratie van Parijs (1856) wordt sub 4. gezegd: 'Les blocus pour être obligatoires, doivent être effectifs, c'est à dire maintenus par une force suffisante pour *interdire réellement* l'accès du littoral ennemi.' In de door mij hier gecursiveerde woorden is de wijze van uitvoering der blokkade wel is waar niet omschreven, maar wel het resultaat. Blijkt uit dit resultaat dat de kust niet inderdaad is afgesloten omdat vele schepen ongehinderd kunnen doorkomen, dan is aan het vereischte niet voldaan. (Zie ook art. 3 der Zeerechtdeclaratie van Londen, 1909).

Door Rusland in den steek gelaten, moesten nu ook Denemarken en Zweden tot het Britsch-Russische verdrag toetreden, en daardoor het ‘zeerecht’ door hen geproclameerd prijsgeven. Het eerste Verbond der Gewapende neutraliteit was, door Engeland's weigering om de daarin vervatte zeerechtsbeginselen voor de toekomst te aanvaarden, als een nachtkaars uitgegaan. Het bondsgebouw der Tweede Gewapende Neutraliteit werd door het Britsche scheepsgeschut in puin gelegd, en de bondsleden werden gedwongen, onder verzaking hunner rechten, het Britsche zeerecht te erkennen.[1)] Voor Denemarken was het gebeurde in 1801 het voorspel van de tragedie van 1807.

Ter beoordeeling van het eindresultaat, dat het verbond voor een kleinen neutralen staat met een uitgebreiden zeehandel heeft opgeleverd, moeten wij Zweden buiten beschouwing laten omdat dit in 1780 en 1800 zeer anti-Britschgezinde land slechts door van te voren niet te voorziene omstandigheden in 1801 ontsnapte aan het lot dat Denemarken toen heeft getroffen. In 1807 had Zweden's politiek zich ten gunste van Engeland gekeerd. Zweden was na zijn toetreding tot de op 11 April 1805 gesloten Derde Coalitie, Engeland's bondgenoot. Denemarken daarentegen had standvastig zijn politiek van strikte onzijdigheid voortgezet. Na den vrede van Tilsit (7 en 9 Juli 1807) stond de Russische internationale politiek weder in het teeken der Franschgezindheid en de Britsche regeering droeg kennis van den inhoud der geheime artikelen van het Fransch-Russische vredesverdrag, waarbij

1) Ook bij de vredesonderhandelingen te Parijs in 1814, voorafgegaan door het Congres van Châtillon in Febr. van dat jaar, werd van de rechten van den neutralen zeehandel niet gesproken en evenmin op het Congres van Weenen. (Zie Treitschke ‘Deutsche Geschichte im neunzehten Jahrhundert,’ Bd. I, 1879, blz. 542 vlgg).

Alexander I zich met Frankrijk tegen Engeland had verbonden. En om nu te voorkomen, dat het in 1780 en 1800 met het neutrale Rusland verbonden geweest zijnde Denemarken zou zwichten voor den drang van uit St. Petersburg uitgeoefend om zich aan de zijde van Rusland en Frankrijk te scharen, voerde Engeland de Deensche vloot weg, wierp daardoor dit kleine land (dat zoowel aan de land- als aan de zeezijde zijn neutraliteit krachtig beschermde) in de armen van Frankrijk, waarop de Britsche regeering aan het ter zee machteloos gemaakte Denemarken den oorlog verklaarde! Door zijn neutraliteitsverbond met Rusland in 1780 en 1800 werd Denemarken dus medegesleept in den maalstroom der wisselvallige Russische internationale politiek!

Die ervaring, door Denemarken opgedaan, bevat een ernstige waarschuwing voor iederen kleinen staat, waarvan de afzijdigheidspolitiek een strikte neutraliteit in iederen oorlog tusschen andere staten gevoerd medebrengt, om zich nimmer met eene groote neutrale mogendheid te verbinden ter gezamenlijke bescherming van hun zeehandel.

Maar ook een zoodanig verbond alleen tusschen kleine staten zou geen aanbeveling verdienen. Zulk een verbond zou, tegenwoordig minder dan ooit, zin hebben omdat, in verband met de heden ten dage aan de maritieme strijdmiddelen te stellen eischen, de zeestrijdkrachten van kleine staten ten eenenmale onvoldoende zijn om op de uitgestrekte wereldzeeën met eenige kans op succes hun zeehandel daadwerkelijk te beschermen. Daarom blijft er voor de kleine neutrale staten, wat hun zeevaart betreft, niets anders over dan bij voorkomende gelegenheden te protesteeren tegen een willekeurig optreden van belligerente oorlogsvaartuigen ten nadeele van hunne onderdanen. Zulk een protest kan eene billijke schadevergoeding ten gevolge hebben. Bij den strijd voor de zeerechten der neutralen loopt de quaestie echter niet over dergelijke gevallen, maar over de algemeene beginselen, die door de oorlogvoerenden worden toegepast.

Het ging bij de twee Verbonden van Gewapende Neutraliteit om het systeem, d.i. om de groote beginselen van het neutrale zeerecht, maar niet om de eene of andere incidenteele overschrijding zijner bevoegdheden door den een of anderen commandant van

een belligerent oorlogsvaartuig, *waar de quaestie van het al of niet geoorloofde der door zijne regeering toegepaste beginselen geheel buiten stond*. En het is in dit opzicht, blijkens de ervaring, nog steeds met het neutrale zeerecht treurig gesteld, in weerwil van het vastleggen der grondbeginselen in algemeene verdragen (waarvan trouwens slechts de Declaratie van Parijs van 1856 algemeen geldig is). Want de oorlogvoerenden kunnen onder een beroep op de bijzondere oorlogstoestanden, altijd wel middelen vinden om onder allerlei vormen die grondbeginselen uit te schakelen.

In 1856 (Declaratie van Parijs) werden eindelijk 4 regelen van het zeerecht der neutralen vastgelegd: 1°. Afschaffing der kaapvaart; 2°. Vlag dekt de lading; 3°. Onschuldige neutrale lading is zelfs onder vijandelijke vlag vrij; 4°. Slechts de effectieve blokkade is rechtsgeldig. De quaestie betreffende de contrabande en die betreffende het neutrale konvooirecht bleven onopgelost, terwijl ook de omschrijving van het materieele zeerecht waarvan nog slechts de grondbeginselen waren aangegeven, achterwege bleef. Dat er echter in Britsche kringen nog gedurende geruimen tijd groote ontevredenheid heerschte over het prijsgeven van het oude Britsche ‘zeerecht’ werd niet alleen bewezen door de uiting van Lord Malmesbury (kleinzoon van den op blz. 58 genoemden staatsman Harris) in 1862 in het Britsche Parlement, maar vooral door de stichting in 1874 van ‘The maritime leage for the resumption of naval rights by Great Britain’, waarvan als doel werd aangegeven: ‘The sole object of this league is to procure the withdrawal of Great Britain from the Declaration of Paris of 1856.’ Dit doel werd uiteraard niet bereikt. Maar noch het Verdrag no. XII van de Tweede Haagsche z.g. ‘Vredesconferentie’ (1907) nopens de instelling van een Internationaal Prijzenhof, noch de zeerechtdeclaratie van Londen (1909) bevattende eene nadere vaststelling van het materieele neutraliteits-zeerecht,[1] is geratificeerd. De gevolgen daarvan ge-

1) Het 1e Hfdst. van Verdrag XI dezer Conferentie (aangevende enkele beperkingen t.o. van de uitoefening van het zeebuitrecht) bevat ook bepalingen over de onschendbaarheid van de (neutrale en vijandelijke) overzeesche postcorrespondentie en over de tegenover de neutrale mailbooten te volgen gedragslijn bij de toepassing van het visitatierecht.

durende den wereldoorlog behoeven niet nader te worden uiteengezet.

De wedstrijd der oorlogvoerenden in de schending van de zeerechten der neutralen, reeds dadelijk ingeleid met de schending van het zeemijnen-verdrag (no. VIII van 1907) door Duitschland en Oostenrijk, nam gaandeweg zulke verhoudingen aan, dat Fauchille (Tome II p. 825) terecht dienaangaande zegt: 'L'expérience a malheureusement montré que la pratique internationale, bien loin d'accuser un progrès, témoigna d'une sérieuse régression.... (même) les anciennes (règles), qu'on pouvait croire définitivement acquises - celles de la déclaration de Paris - furent également méconnues.' Helaas werden ook ten aanzien van de zeerechten der neutralen Cicero's woorden, gesteld aan het hoofd van dit artikel, opnieuw bewaarheid.

Niet slechts gedreven door overwegingen van zedelijkenmaar ook door die van materieelen aard, zien de volken reikhalzend uit naar een toestand waarin de vrede op meer afdoende wijze is verzekerd dan helaas thans nog het geval is. Over de zedelijke motieven behoeft hier niet te worden uitgeweid. Ook de materieele liggen voor de hand. De tegenwoordige crisis bewijst, dat niet slechts tijdens den oorlog maar ook nog gedurende een lange reeks van jaren daarna de nadeelige economische en financieele gevolgen van den oorlog zich op verontrustende wijze openbaren.

Thans is de hoop gevestigd op de ontwapeningsconferentie, die de uiterst moeilijke taak zal hebben het vraagstuk van 'Veiligheid en bewapeningsvermindering' op te lossen. Dit zal slechts dàn op bevredigende wijze kunnen geschieden wanneer zij er in slaagt tusschen de beide elementen van het probleem een zoodanig onderling verband te leggen, dat geen staat meer voor zijne veiligheid alleen op zichzelf is aangewezen. En hiertoe is het noodig het Volkenbondspact zoodanig te wijzigen en aan te vullen dat vooreerst iedere staat die, onder welke omstandigheid dan ook, een oorlog ontketent, als de misdadiger kan worden aangewezen, en nimmer de exceptie van 'rechtmatige zelfverdediging' kan opwerpen. En voorts, dat die misdadiger, hij moge lid zijn van den Vol-

kenbond of niet, alle leden van den Volkenbond met vereende krachten tegenover zich zal zien gesteld, die hem zullen dwingen zijn krijgsbedrijf te staken, terwijl hem de straf voor zijn misdrijf niet zal ontgaan. Eerst als zulk een toestand op hechten grondslag zal zijn gevestigd, zal er voor geen der leden van den Volkenbond van bijzondere 'neutraliteitsrechten' meer sprake kunnen zijn of behoeven te zijn, omdat de oorlog in de tegenwoordige beteekenis, n.l. die van uiterste middel tot oplossing van statengeschillen, zich niet meer zal voordoen en zal hebben plaats gemaakt voor eene 'bondsexecutie' gedurende welke 'neutraliteit' niet meer bestaat.[1)]

Zal de ontwapeningsconferentie er in slagen reeds in 1932 zulk een toestand in het leven te roepen? Het valt te betwijfelen. In het Oosten is nog geen dageraad te bespeuren en is alles nog gehuld in de duisternis van onzekerheid en gevaar, zoodat de benauwende vraag zich opdringt: 'Wachter, wat is er van den nacht?' In het door de natuur met rijke hulpbronnen bedeelde Rusland met eene bevolking van 150 millioen zielen die door hare regeering met allerlei drastische middelen wordt gedwongen tot de uiterste krachtsinspanning voor een gering loon, is de oorlogspotentieel voor geen juiste berekening vatbaar. En eene afdoende controle ter voorkoming van geheime krijgstoerusting is in dit zeer uitgestrekte territoir practisch onuitvoerbaar. Dit is nog des te meer bedenkelijk omdat het Sovjetbestuur voor geen middelen terugdeinst om zijn despotische macht in het binnenland te bevestigen en zijne geheime revolutionnaire propaganda in het buitenland te voeren.

De Russische beweringen van vredelievendheid zijn vanzelfsprekend. Het Sovjetbestuur wil nog tijd winnen voor eene ongestoorde voortzetting van zijn economischen oorlog tegen het kapitalisme en voor zijn geheime revolutionnaire propaganda in het buitenland. De krachtige bewapening van Rusland en de bijzondere bevoorrechting van den militairen stand zijn onrustbarend. Want in weerwil van allerlei open-

1) De gegarandeerde neutraliteit van het bondslid Zwitserland, maakt hierop een uitzondering. Over dezen exceptioneelen toestand kan intusschen hier niet in beschouwingen worden getreden. Men zou hem in het kader van den Volkenbond, en a fortiori indien het Volkenbond-pact in bovenomschreven zin mocht zijn gewijzigd, kunnen noemen: gegarandeerde afzijdigheid in gevallen van militaire volkenbondsexecutie.

bare instellingen (propagandistische scholen, vereenigingslokalen, schouwburgen enz.) verkeert het grootste deel der Russische bevolking in een ellendigen toestand, die aan het door een strenge censuur van het buitenland afgescheiden volk wordt voorgesteld als een noodzakelijke overgangstoestand voor de overwinning van het communisme. Vooral tegenover het Russische gevaar moet Europa op zijn hoede zijn!

Maar toch bestaat er grond voor de hoop, dat de Ontwapeningsconferentie althans een stopzetting van den bewapeningswedstrijd en wellicht eenige bewapeningsvermindering zal weten te bewerken, als begin eener aanzienlijke inkrimping der nationale weermiddelen. Mochten dan ook op de conferentie nog slechts eenige schreden worden gezet op den weg die tot den door alle weldenkenden gewenschten toestand leidt, dan moge dit degenen ontmoedigen die, zonder dat zij de groote moeilijkheden die zich hier voordoen ernstig hebben overdacht, met zevenmijlslaarzen hadden willen zien voortsnellen, degenen die de onmogelijkheid hiervan moeten erkennen zullen den moed niet verliezen, en blijven gelooven in den oprechten wensch der volken om, onder het achtereenvolgens verwijderen van de hindernissen die zich op dien weg bevinden, gestadig voort te schrijden in de richting van den eindpaal, waarop de door het ‘eeuwige licht’ beschenen woorden prijken: *Vrede op aarde*.

Zij die gelooven haasten niet.

H.L. VAN OORDT

Geschiedenis als cultuurfactor

Geen vermogen van den geest dwingt den mensch zoo onweerstaanbaar tot het onderkennen van zijn eigen problematiek als de ‘historische zin’. Indien de wereld inderdaad tot stand kwam door een ‘vergeetachtigheid Gods’, zooals Luther eens meende, dan weegt het raadsel dubbel zwaar, waarom den mensch bij de schepping de gave van het zichherinneren werd toebedeeld. De mensch zou niet zijn roerloos en traag als de doode stof, ook zou hij niet zijn als het oogenbliksdier, dat de aarde vóór en met hem bevolkte: hij zou leven in den tijd en zich een vermogen eigen weten, waarom hij het dier tegelijk verachten en benijden kon. Met het oogenblik is de argeloosheid gegeven en de onschuld, met de rij van oogenblikken, in hun opeenvolging bewust, het besef en de zonde. Alle menschelijke verrichtingen verloopen in een bedding van bewustzijn, onderscheiden zich door hun lineaire bepaaldheid, hun relatieve zelfstandigheid in den tijd en verbondenheid in bewust geworden tijdsgeheelen. Wat de mensch in het eene oogenblik verricht is hem in het volgende geschiedenis en uit het grauwe slik van zijn herinnering haakt hij op, wat er vroeger in verzonk, wordt naar de oppervlakte gestooten wat na werkelijk te zijn geweest tot de onwerkelijkheid van het vergeten scheen teruggevallen. De mensch, de groote, tragische kettingganger, eeuwige spinner aan het weefsel van zijn verleden, armzalige tusschenvorm en slingeraar naar zijn verlangen tusschen het al-vergeten van het dier en de al-herinnering van den god, draagt hij de vergelding voor het goddelijk verzuim, dat de aanvang was van alles? Hij is een spinner en een lastdrager, maar weeft de spin haar net, bouwt de mier haar woning niet vaardiger dan de mensch zijn schoonste systemen en tilt het dier geen zwaarder last?

Zoo raakt de mensch bekommerd, zoo raken culturen bekommerd en zoeken vrijheid in verzet tegen de herinnering. Is niet elke revolutie, elke opstand en opstandigheid van het dier-met-geest in diepsten zin de uiting van een mysterieus verlangen naar ‘minder herinnering’, dat is minder gebondenheid aan het door anderen èn hemzelf verwerkelijkte en overgeleverde, naar een ‘oogenblikkelijker’ bestaan, dat hem naar zijn vermoeden oorsprong schijnt terug te voeren? Als opstand tegen zichzelf, tegen zijn fatale bestemming als historisch creatuur? Dit dan ware de metaphysische agens, die bij elke renovatie, geestelijk of sociaal-politisch, schuil gaat onder het relatieve correctief, dat ten gevolge van een absoluten, onder betrekkelijke vormen gemaskeerden aandrift tot verwerkelijking komt, als nieuwe bron van herinnering. Zoo zou zich bij elke katastrophe inderdaad het ‘dierlijke in den mensch’ openbaren, maar in een raadselachtigen en zelden tot bewustzijn gebrachten zin. -

Deze afdwaling in het speculatieve zij aanvaard als bevestiging van de vooropgestelde these, dat de historische zin den mensch tot nadenken over zijn innerlijkste problematiek verleidt, hem bij zijn beschouwing van den mensch als historisch wezen - dús een zelfbeschouwing - tot de paradoxale opgave dwingt tot achter den mensch zelf door te dringen, in de onvervulbare verwachting, dat hij ooit aan de scheidingslijn zal raken aan gene zijde waarvan de herinnering ophoudt. De ‘reëele’ mensch is de historische mensch en de mensch zonder eenigen historischen zin - hier begrepen als vermogen zich te herinneren zonder meer - is een theoretische abstractie. Want de werkzaamheid van den historischen zin en zijn verwerkelijking in vormen van cultuur, als daad van noodzakelijkheid, als daad van vrijheid tragisch of heroisch te duiden (Herder-Kant) dat is niet de breuk met den ‘natuurlijken mensch’, het πςωτ□ν ψευδος der romantische cultuurphilosophie, maar de breuk met het ‘natuurlijke dier’, met de natuur. De mensch als ‘dier met herinnering’ is als biologisch factum absoluut gegeven.

Absoluut gegeven is dát hij zich herinnert, veelvuldig zijn de vormen en wijzen hóe hij zich herinnert. De vraag naar het ‘hoe’ vormt de crux van elke geschiedenisphilosophie, de

as waarom de vraagstellingen draaien, die scherper en kantiger wordt naarmate het probleem zich toespitst tot de vraag, hoe de mensch zich herinneren móet.

Is het zakelijk, de vraag aldus te stellen? Bestaat er een vorm van ‘zich herinneren’, die met uitsluiting van andere de eenig-juiste is, omdat hij de passendste, volledigste uiting is van onzen historischen zin, omdat hij het verleden het zuiverst weerspiegelt, den besten waarborg biedt voor een waarlijk-historische wereldbeschouwing? Deze vorm is stellig niet onmiddellijk evident. Men moet eerst nauwkeurig hebben vastgesteld, wat men van het verleden eischt en wat het verleden vermag te geven, of men het verleden als ‘aanleiding’ zoekt of het naar zijn zoo-geweest-zijn wil reconstrueeren zonder heden en toekomst in de vorming van het beeld te betrekken, of men, met andere woorden een fragment uit het verleden wil lossnijden en in den praesensvorm overbrengen, zoodat het spreekt louter voor zichzelf zooals het eenmaal deed (gesteld, dat dit mogelijk ware) óf dat men het zoekt in samenhang met, als uitvloeisel van een vraagstelling, die aan actueele problemen gebonden is, kortom - scherp geformuleerd - of men opgravers- of profetenarbeid ten opzichte van dat verleden verrichten wil. De verschillende mogelijkheden van ‘houding’ tegenover het verleden zijn hier zeer schematisch gegroepeerd, want zij treden nooit geheel vrij van elkander op. Maar in ieder individu, dat zijn historischen zin bewust inschakelt, als geschiedvorscher, dichter, dramaschrijver of lezer van historische stof behoort rekenschap aanwezig te zijn van de wijze, waarop hij het verleden behandelen wil of behandeld wil zien. De zoo toegeruste lezer zal daarbij van den schrijver van een historisch drama niet hetzelfde verlangen als van een wetenschappelijk geschiedvorscher, overtuigd als hij is van de onuitputtelijke mogelijkheden die de stof biedt en de onbestaanbaarheid van een alleenrecht op het verleden, dat het prerogatief van een bepaalden vorm van bezinning of verbeelding zou zijn.

Ten opzichte van de methodische behandeling van de stof dient men dus, om niet in een eenzijdig uitgangspunt vast te raken, een uitgesproken pluralisme te huldigen. De vraag, hoe vervolgens de onderscheiden vormen van ‘historizeeren’ het

verleden tegemoet moeten treden om tot hun zuiverste verwerkelijking te komen, lijkt dan gemakkelijk te beantwoorden en eenvoudig door de doelstelling opgegeven te worden. De geschiedenis als wetenschap wil kennis omtrent het verleden verwerven en vindt dus haar opgave in het conserveeren, vergelijkend onderzoeken en kritisch schiften van hetgeen haar aan 'weetbaarheden' is overgeleverd en dit materiaal voor haar samenvattenden arbeid aan te wenden. Edoch, hier zet de eigenlijke problematiek van het historisch kennen eerst in. Een halve eeuw diepgaande philosophie heeft niet kunnen beletten, dat de geschiedenis nog steeds geen veilige, onwrikbare plaats in het groote systeem der wetenschappen heeft kunnen vinden, dat haar methode en doelstelling nog immer onderwerp vormen van de meest uiteenloopende philosophische gedachtewisselingen, ja, dat de geschiedenis nog onophoudelijk is blootgesteld aan aanvallen, die haar als wetenschap radicaal pogen te ontwortelen, al moet worden erkend, dat de methodische behandeling van haar problematiek veel tot klaarheid heeft gebracht en tot een krachtiger gevoel voor haar rechten heeft geleid. De kluwen van vragen en bedenkingen, die hier werd losgewikkeld toonde eerst recht, hoe moeilijk het is de geschiedenis zuiver theoretisch te behandelen en hoe licht het vraagstuk 'geschiedenis als wetenschap', als een sneeuwbal voortrollend, allerlei problemen met zich meesleept, die de zuivere vraagstelling schijnen te vertroebelen. Zoo leidt de vraag, wat de geschiedenis van andere wetenschappen onderscheidt, wanneer men het probleem breed opvat en niet uitsluitend naar zijn kennistheoretische of wetenschapsphilosophische waarde beschouwt, spontaan tot het nagaan van de rol, die de geschiedenis in het cultuurleven vervult, tot het onderzoek naar datgene, wat de wetenschapsvorm van andere vormen van 'zich-herinneren' onderscheidt en daarmee tot de verhouding tusschen het product der historische wetenschap en dien breeden, diepen klankbodem die haar de rol van cultuurbemiddelaarster als het ware opgeeft: het lezend publiek. Het is voor de waardigheid van de natuurwetenschap van gering belang of een grooter of kleiner aantal leeken genegen is kennis te nemen van de quanten-theorie en deze als juist te aanvaarden of te verwerpen, gesteld dat zij daartoe

bevoegd zijn. Voor de waardigheid van de geschiedenis is het een levensvraag of een breede laag ontwikkelde leeken- belangstellenden zich bereid en in staat toont haar producten tot zich te nemen en te verwerken. Aan die ‘bestaansvoorwaarde’ voor de geschiedenis gaat vanzelfsprekend nog deze vooraf, dat zij als wetenschap inderdaad bij machte is een volwaardig product af te leveren, maar dit product vindt zijn eigenlijke bestemming niet bij het ontbreken van een evenredige mate aan historische ‘receptiviteit’ bij het publiek. De geschiedenis wordt cultureel onvruchtbaar, zoodra zij niet langer in staat is de brug naar de samenleving te slaan en haar producten in deze te doen afvloeien. Dan ontbeert zij haar natuurlijken voedingsbodem en moet afsterven.

Antwoorden op de vraag ‘wat is geschiedenis’ zijn er zoovele te geven, als de samengesteldheid van het begrip, de veelvuldige mogelijkheden van de stof, de vrijheid in het kiezen van ‘positie’ tegenover het onafzienbare complex van historische gebeurtenissen toelaten. Geschiedenis is ‘alles wat gebeurd is’, in het bijzonder wat de menschheid ervoer (het menschen- en menschheidslot in absoluten zin). Geschiedenis is ook het verhaal, de overlevering van wat gebeurd is (de bron). Maar ook het verhaal óver hetgeen gebeurd en overgeleverd is, in een nieuwen vorm samengevat (de wetenschap). Deze driedeeling is eenvoudig en dringt zich als vanzelf op. Maar wat is de eigenlijke zin, wat de waarde en wat de mogelijkheid van het zich-bewust-worden van het feitelijk-voorbije, dat de primaire functie is van den historischen zin? Reconstructie, weerspiegeling van het verleden, naar het ideaal van den naieven realist? Of een wijze, waarop de mensch zich het verleden toe-eigent en aan zich dienstbaar maakt, in diepsten zin ‘um sich das Vergangene vom Halse zu schaffen’ (Goethe)? Een omweg tot zichzelf, over het verleden heen? Zelfrechtvaardiging, eeuwig naar-zich-toetrekken, werken aan, verwerkelijking.... óntwerkelijking van het verleden? En de historische ‘waarheid’ de som al onzer historische dwalingen?

> Mein Freund, die Zeiten der Vergangenheit
> Sind uns ein Buch mit sieben Siegeln,
> Was Ihr den Geist der Zeiten heiszt,
> Das ist im Grund der Herren eigner Geist
> In dem die Zeiten sich bespiegeln. (Goethe's Faust)

Is ‘het verleden’ dan reddingsloos voor ons verloren? Stellig, in zooverre het stom blijft op onze vraag ‘hoe het werkelijk geweest is’ en zich naar zijn heele feitelijke menigvuldigheid en onuitputtelijke samengesteldheid door den historicus nimmer laat achterhalen. Bestond die mogelijkheid wel, was in de historische overlevering alles bewaard wat ten eenenmale omtrent het verleden ‘weetbaar’ is, dan versmalde zich het historisch probleem tot een vraagstuk van louter quantitatieve waarde, dan was de geschiedenis als wetenschap te vergelijken met een onafzienbaar veld, waar gravers en sjouwers de grondstoffen opdolven, verplaatsten en nauwkeurig rangschikten en haar volkomendheid gebonden aan de beschikking over het vereischte quantum physieke energie als eenige voorwaarde. Maar de geschiedenis wordt voor de cultuur eerst vruchtbaar voor zoover wij, terug-blikkenden, eraan deel hebben in dezen hoogeren zin, dat wij van het verleden antwoord verlangen op bepaalde vragen. De geschiedenis is geen puzzle die, in duizenden fragmenten, overleveringen, verdichtingen uiteengeslagen met behulp van een scherpen combinatiezin weer tot een fraai schema wordt herleid: de waarlijk historische vraag luidt niet ‘hoe hebben de stukken oorspronkelijk aan elkaar gezeten’, zij gaat dieper en wil weten wat de zin was van het verschijnsel, waarvan acten, mémoires, documenten getuigen. De geschiedenis schept niet een louter feitelijk geheel, maar een feitelijk en zinvol geheel, zinvol voor den geest, die het voortbrengt. Voor elke cultuurphase, die met háár geschiedenis, háár blik op het verleden ‘auf ihrer Façon’ zalig geworden is, beteekende deze geschiedenis - ook al was ze zich dit niet immer bewust - de wereld van het verleden, gezien als ‘echt gebeurd’ en ‘*bepaald geduid*’. Op een nieuwe wijze wordt de geschiedenis ‘werkelijk’, niet voor zoover zij gebeurd maar voor zoover zij beleefd is, verstaanbaar niet naarmate zij geconstateerd, maar naarmate zij zinvol geduid wordt. Vervalt daarmede de mogelijkheid van ‘echte kennis’ omtrent het verleden? De behoefte naar ‘echte kennis’ van het ‘waar gebeurde’[1] is de primaire drijfveer van den waarlijk historischen geest en

1) J. Huizinga, Cultuurhist. Verkenningen pag. 162.

werd zij niet vervuld, dan ware de geschiedenis als wetenschap onbestaanbaar. Maar de historicus leest wel feiten en verhalen over feiten uit het verleden af, maar niet het beeld, dat hij aan de hand van het materiaal vormt. De ware vrijheid van den historicus ligt in zijn vrije reactie op de stof, zijn ware gebondenheid in de verantwoordelijkheid tegenover de stof. Indien men van de 'echtheid' van het historisch beeld spreekt, moet men hieruit elken realistischen bijsmaak zooveel mogelijk weren en de 'echtheid' leeren verstaan uit het beeld zelf, de schepping van den persoonlijken geest. Natuurlijk blijft de basis, het feitenmateriaal, bestaan. Maar elk historisch beeld verheft zich daarboven: de geschiedenis is de wetenschap van de 'schöpferische Synthese' par excellence. Zij is het product van den achterna-komenden geest, die samenhangen in het verleden onderkent, die in den stroom van het gewordene, eeuwig wordende caesuren aanbrengt, die het gebeurde en het verhaal omtrent het gebeurde door den zeef van zijn kritisch onderscheidingsvermogen jaagt en de residuen versmaadt, die de werkelijkheid van het verleden tot nieuw leven wekt en met meerdere of mindere mate van bewustheid naar zijn inzicht, helaas ook dikwijls naar zijn wensch en behoefte redigeert. Elke cultuurphase staat op een andere sport van den ladder des absoluten tijds en elke latere ziet zich tegenover een historie geplaatst, veelvuldiger en rijker dan eenige vorige. Elke generatie stelt aan het heden nieuwe normen, die zich weerspiegelen in haar historischen blik. Alle geschiedenis is een kwestie van *perspectivisch zien*, van ordening van gegeven materiaal naar bepaalde gezichtspunten, die worden opgegeven door de specifieke behoeften eener cultuur, mutatis mutandis van een subject, dat haar toebehoort. Het historisch beeld verwerft onder een bepaald gezichtspunt ook een bepaalden zin (Litt spreekt van 'Sinnperspektive') en ontleent zijn 'echtheid' aan zijn geldigheid onder een bepaald perspectief. Daarmee is de deur nog niet geopend voor willekeur of fantasie. Het 'echte' historische beeld ontwikkelt zich organisch onder de kritische verantwoording tegenover de stof en zal, nu in realistischen zin, 'echter' zijn naarmate het die stof minder geweld aandoet. Maar de historische stof laat immer nieuwe groepeeringen en

scheidingen toe, wijkt onder het oog van den historicus anders uiteen al naar de wijze, waarop hij zich op haar instelt, de geaardheid van de vraag waarop hij een antwoord wil, zij buigt zich niet alleen onder den kritischen blik van den vorscher, maar ook onder zijn wil en.... willekeur. De geschiedenis is niet waardeloos, omdat zij weinig met zekerheid weet ('der Historiker kann und braucht nicht alles aufs Gewisse zu führen', zegt Goethe) - inderdaad weet zij meer, dan tientallen geslachten ooit verwerken kunnen en hoopt zich haar stof met elke minuut mateloos op. Maar dit is, in diepsten zin, niet haar waarde en haar kracht, dat zij het weetbare vaststelt, steeds weer nieuwe bronnen aanboort en woestenijen omploegt, maar dat zij als resultante van haar 'geestelijke occupatie' de werkelijkheid van het verleden op immer andere wijze tot de hare maakt.[1)] De geschiedenis is, aldus verstaan, 'werkelijk' voor zoover zij wordt beleefd en herbeleefd, niet voor zoover zij in de bronnen, maar naar de wijze waarop zij in den geest aanwezig is. Het historisch beeld is werkelijk, waar en echt in een geheel anderen zin dan het feitenmateriaal, dat voor den opbouw ervan wordt aangewend en voorvallen uit zeker verleden als waar gebeurd met grooter of geringer nauwkeurigheid en waarachtigheid registreert. De historische behoefte zal nooit rusten, voordat zij ten opzichte van dit materiaal den hoogsten graad van zekerheid heeft gewonnen: in zooverre blijft iedere historicus, de man van de 'werkelijkheidswetenschap' onverpoosd hongeren naar 'realiteit'. Maar wat is, afgescheiden van deze wetenschappelijke conscientie de 'werkelijkheid' en de 'waarde' van het echte product van den historischen geest? Het is immer datgene, wat boven het ordelooze gegevene uitrijst, den chaos plastisch vormt, onder een bepaald gezichtspunt bestraalt en rangschikt. De geschiedenis van de historiografie, de geschiedenis van de ononderbroken wentelingen en verschuivingen in de historische beeldvormingen is minder de geschiedenis van het steeds fijner werkende philologisch-kritische apparaat en de lofwaardig groeiende objectiviteit van den geest, dan wel die

1) 'Das Vergangene lebt nur in der Gegenwart, als Kraft der Gegenwart, aufgelöst und umgestaltet in der Gegenwart', Ben. Croce 'Zur Theorie u Gesch. d. Historiographie' Tübingen 1915 pag. 79.

van de immer veranderde vraagstelling, het duizendvoudig wisselende gezichtspunt op het ééne, absolute verleden der menschheid, dat naar zijn 'ware werkelijkheid', in naieven zin, door geen menschengeest ooit te achterhalen is. De onuitputtelijke plasticiteit van de stof en de immer zich vernieuwende aandacht vóór de stof waarborgen de geschiedenis haar vitaliteit en met dien van geen andere wetenschap vergelijkbaren rijkdom.

Voor den verstokten realist zal desondanks de geschiedeniswetenschap een ontoelaatbare usurpatie van het 'echte' verleden blijven. Maar wat wil hij? Werden er in de werkplaats der historie wisselmunten geslagen, waartegen de 'werkelijkheid' van het verleden kon worden ingeruild, dan zou de historische 'sensatie' (Huizinga) weldra zijn leeggebloed, dan lag de historische akker spoedig kaal en verdord en zou, werd het verlangen van den naieven realist op ideale wijze vervuld, geen historicus meer lust gevoelen, ja hem de mogelijkheid ontnomen zijn b.v. na Ranke de geschiedenis van de Hervorming ten tweeden male te schrijven. 'Il y a beaucoup d'histoires de la Révolution, mais l'histoire de la Révolution reste à faire', zegt Louis Barthou[1)], maar het is een eeuwige paradox van de geschiedenis als wetenschap, dat zij nooit aan het eind van haar opgaven komt, de horizont zich steeds verschuift. *De* geschiedenis van de Fransche revolutie zal nooit geschreven worden, die is eenmaal, onwederkeerbaar verloopen, de 'werkelijke' Fransche revolutie zal en kan met duizenden 'echte' beelden als het ware worden vermenigvuldigd, beelden die elk voor zich gebeurtenissen reconstrueeren als 'echt gebeurd', maar stuk voor stuk *singulier* zijn, door de wijze waarop deze gebeurtenissen worden gegroepeerd, door het schema waarin zij worden gevat, het gezichtspunt waaronder zij worden beschouwd, kortom, door den aard van de bewustzijnsreflex op het verleden. 'Dasz die Weltgeschichte von Zeit zu Zeit umgeschrieben werden müsse, darüber ist in unseren Tagen wohl kein Zweifel übriggeblieben. Eine solche Notwendigkeit entsteht aber nicht daher, weil viel Geschriebenes neuentdeckt wurde, sondern weil neue An-

1) Le Neuf Thermidor.

sichten gegeben werden, weil der Genosse einer fortschreitenden Zeit auf Standpünkte geführt wird, von denen sich das Vergangene auf eine neue Weise überschauen und beurteilen läszt'[1].

Deze erkenning van de variabiliteit van het historische beeld, het inzicht in de plastische vormbaarheid van het verleden onder de 'bestraling' door historischen zin en historische behoefte, leidt licht tot scepticisme. Hier immers wordt een verhouding van afhankelijkheid tusschen verleden en heden gesteld, die de natuurlijke beschouwingswijze al te paradoxaal voorkomt. Het tegenwoordige heeft men toch altijd leeren verstaan als product van het verledene, dat als resultante van mechanisch of spontaan optredende krachten gevormd en op zijn beurt weer vormend is. Of men zich het historisch verloop voorstelt, gebonden aan mechanisch intredende veranderingen dan wel zichzelf bepalend door spontane 'keuze', immer zijn het onafzienbare complexen factoren, die het gebeuren voorstuwden naar het thans bereikte punt. De stelling, dat het heden niet denkbaar is zonder het verleden heeft voor elke historische beschouwingswijze de waarde van een axioma, zelfs wanneer men de bruikbaarheid van de ontwikkelingsgedachte voor de geschiedenis tot het uiterste minimum reduceert. Maar tegenover dezen 'weg omhoog', dezen □δος □νω van Herakleitos, waarlangs het reëele historische verloop zich beweegt naar het steeds verschuivend 'heden', ontwikkelt de historische geest uit zichzelf een □δος □ατω, een weg omlaag, keert hij zich opnieuw tot het verleden, daalt er opnieuw in af en vanaf het oogenblik, waarop dit verleden voor hem in diepsten zin eerst geschiedenis wordt moet het zich de selectieve, vormende werkzaamheid van dat uiterst spontane vermogen, den 'historischen zin' laten welgevallen. De opzet moge nog zoo bewust zijn, het verleden recht te doen wedervaren, het ongerept te bewaren en voor zich te doen spreken: de vorming van het historisch beeld verloopt toch altijd volgens een bepaald gezichtspunt, dat leidend optreedt en de regels, volgens welke het materiaal zal worden behandeld, decreteert. Zonder op de aanwending van het gezichtspunt

1) Goethe, Farbenlehre (Samtl. W. Deutsche Klass. Bibl. 43 Teil pag. 85).

in de geschiedenis thans dieper in te gaan, zij als vanzelfsprekend aanvaard, dat talrijke schakeeringen en overgangen hier mogelijk zijn en de afstand van logisch gezichtspunt naar zakelijk gezichtspunt tot.... standpunt dermate groot is, dat hierdoor de waarde van het historisch product in essentieele mate wordt bepaald. Waar het op aankomt is dit: de historische zin is geen 'receptief' vermogen, geen tabula rasa die lijdelijk het verleden op zich laat inwerken, maar een scheppende, vormende kracht, welke actief, deel-nemend op de stof toetreedt.

Het is dit onafgebroken 'kneden' aan de geschiedenis, deze voortdurende omvorming van het historische beeld, het steeds verschieten der waarde-accenten en verspringen der contouren, die den scepticus zijn argumenten in de hand geeft. Het verleden is absoluut-enkelvoudig in zijn verloop en dus niet herhaal- of veranderbaar. Weten is weten en als men eenmaal een stuk verleden op wetenschappelijk-bevredigende wijze heeft gereconstrueerd, dan is de taak der geschiedenis volbracht. De geschiedenis verbeurt haar reputatie, door onophoudelijk de resultaten eener vorige generatie te verwerpen en daar haar eigene voor in de plaats te stellen. Gelijkt de ontwikkeling van de geschiedenis als wetenschap zoodoende niet een eindeloos zelfmoordproces, slaat zij zich niet met haar eigen wapens, loopt zij geen gevaar in drijfzand te verzinken met dat eindeloos opstellen en rangschikken van slecht gelijkende beelden in een panoptikum, dat het scherpziende oog toch als 'namaak' onderkent? Doet zij niet beter het veld te ruimen en haar domeinen prijs te geven aan de roekelooze, vogel-vrije verbeelding, die de menschheid met een zoeten schijn verrijkt, maar den schijn dan ook als schijn en niet als weten aanbiedt?

Behalve dit rusteloos doorbreken van het oude verlangen naar het paradijs van het 'werkelijke' verleden zijn er nog andere oorzaken, die sommigen het failliet van de historische wetenschap openlijk hebben doen uitspreken. Er is een nieuwe aera in de geschiedenis van het historisch bewustzijn geproclameerd, het luidst bij monde van Emil Ludwig, den 'Plutarchus van dezen tijd', de eerste groote Duitscher, die na Spengler de eer deelachtig werd de geheele wetenschap

van zijn land in gesloten colonne tegen zich te zien optrekken.[1] Zijn boeken zijn nu ten getale van ongeveer 2 millioen exemplaren over de aarde verspreid en dit weergaloos succes heeft hier en daar tot de veronderstelling geleid, dat het genre-Ludwig op onovertreffelijke wijze aan de 'historische behoefte' van onzen tijd tegemoet komt. De wetenschap voelt zich ongerust en niet alleen door de macht van het getal bedreigd, sterker nog door het gevaar dat de historische belleterie de historische wetenschap verdringen zal. Kortom: zij waant zich belaagd door 'deloyale concurrentie'.[2]

Dit voert ons terug naar het probleem van de verhouding tusschen geschiedeniswetenschap en cultuur. De goede verhouding tusschen beide schijnt verstoord te zijn door de opkomst van een genre, dat we algemeen 'historische bellettrie' zullen noemen en als voorbeeld waarvan ons oog in het bijzonder gericht blijft op het werk van Emil Ludwig. Prof. Huizinga heeft de stelling geformuleerd: 'Onze cultuur lijdt schade, indien de geschiedschrijving voor een wijder publiek in handen raakt van een aesthetiseerende gevoelstheorie, die uit een litteraire behoefte voorkomt, met litteraire middelen werkt en op litteraire effekten gericht is'.[3] Nu is het merkwaardig en leerzaam tegelijk te zien, hoe het volgens dezen schrijver met de geboorte en den gigantischen groei van het nieuwe genre gesteld is. Zijn beschouwing leidt in de eerste plaats tot de conclusie, dat de historische bellettrie ontstaan is op den bodem eener machtelooze historische wetenschap, die in gebreke blijft haar taak als 'adequaten' vorm van bewustzijn ten opzichte van de cultuur te vervullen. Verkeert het anathema over de historische bellettrie zoodoende niet onwillekeurig in een saluut aan het 'hybridisch' product? Immers, de historische wetenschap levert niet in voldoende hoeveelheid en hoedanigheid het product af, 'dat de cultuur vraagt', zij kan dat niet omdat de eigen wetenschap haren beoefenaars boven het hoofd groeit, een klacht, dien men ove-

1) Historische Belletristik. Ein kritischer Literaturbericht, herausgegeben von der Schriftleitung der Hist. Zeitschrift (Verlag Oldenbourg 1928).
2) Huizinga l.c. pag. 38.
3) l.c. pag. 32.

rigens Hegel reeds kan hooren uiten. De arme historicus is gedoemd te blijven hakken en bakken, hij voert de grondstoffen aan en moet toezien hoe onwaardige handen die vermalen. De historische wetenschap is als cultuurdragende macht dus min of meer buiten tel geraakt en moet lijdelijk toezien, hoe de architect uit haar bouwsteenen een schoon paleis metselt. Maar paste het den historicus dan niet eerder den bellettrist dankbaar te zijn, omdat hij 'de deur naar de cultuur' open houdt en althans voor een synthese zorgt? De historische bellettrie vervult dan als schakelaar tusschen den brokkeligen chaos, waartusschen de hakkende en kloppende vakgeleerde zich afbeult en de samenleving een lang niet onwaardigen rol. Maar verschuilt prof. Huizinga zich bij zijn constructie van de verhouding tusschen 'cultuur', 'geschiedenis' en 'historische bellettrie' nu niet zelf achter een dier gevaarlijke illusies, waartegen hijzelf zoo gaarne waarschuwt? Is zijn vaag gebruik van het begrip 'de' en 'onze cultuur' wel verantwoord? Verbleekt die cultuur niet tot illusie, indien men van haar veronderstelt, dat zij meer vraagt dan de wetenschap leveren kan, n.l. een wetenschappelijke synthese en zij, strikt gesproken, in de 'tweeslachtige' vie romancée dus een onwaardig antwoord moet zien op haar eischen? Moeten wij gelooven, dat 'onze cultuur' zich, gezien het onvermogen van de wetenschap om boven de 'Vorarbeit' uit te komen met dit tweeslachtig product in godsnaam maar tevreden stelt omdat de markt niets beters biedt?

Waardige cultuur, ontredderde historische wetenschap, onschatbare vie romancée!

Het schijnt onmogelijk deze conclusies te ontloopen, indien men de praemissen van prof. Huizinga - het dilemma der historische wetenschap, de meer-vraag der cultuur, het ingrijpen, dus gebruik maken van de situatie door den dilettant[1)], aanvaardt. Het succes van de historische bellettrie vindt zoodoende een negatieve verklaring en is slechts te begrijpen uit de omstandigheid, dat de vakwetenschap achter de toomelooze behoeften van 'onze cultuur' hulpeloos aanhinkt, verstrikt als zij zit in haar eigen netten, waaruit zij zich nooit

1) l.c. pag. 38 en 39.

meer zal kunnen bevrijden, omdat haar ‘quantitatieve’ problematiek met elke seconde verwikkelder wordt. Er zou een diepgaande analyse van onze cultuur toe noodig zijn, om tot een juist inzicht te komen omtrent haar echte historie-behoefte. Het zou wel eens kunnen zijn, dat die analyse aanleiding gaf tot de conclusie, dat niet een meer-vraag maar juist een verminderd absorptie-vermogen van ‘onze cultuur’ haar zoo ontvankelijk maakt voor de gewraakte verbasterde historie - aangenomen, dat een Ludwig inderdaad geschiedenis levert en de wetenschap inderdaad geen volwaardig product meer afwerpt. Men zou kunnen wijzen op den onweerstaanbaren ‘trek-naar-omlaag’ als het kenmerk van democratisch-nivelleerende culturen en met een variant op een bekende spreekwijze tot de verklaring kunnen komen dat, waar vele intellectueele zwijnen zijn de geestelijke spoeling dun wordt en de kudde vergenoegder knort naarmate de brei gemakkelijker door het keelgat glijdt. Inderdaad voert ook prof. Huizinga zijn lezer gaandeweg tot deze conclusie en ontslaat hij hem van de aanvankelijk gesuggereerde hoogachting voor de cultuur. Om hem goed te verstaan moeten wij, naar thans blijkt, het ‘vragen naar meer’ door de cultuur niet begrijpen als een ‘vragen naar beter’ maar als een ‘vragen naar iets anders’ dan de historische wetenschap geeft of zou kunnen geven. Het gaat er nu niet meer om, dat de cultuur ‘meer vraagt’ maar wat zij *eigenlijk* vraagt. En thans blijkt, dat zij iets vraagt, wat de historische wetenschap, volgens de beschouwing van prof. Huizinga, wil zij haar roeping niet verzaken, niet alleen niet geven kán, maar ook niet geven wíl. De moderne uitgever, die de eischen van zijn publiek kent en de moderne schrijver met zijn behagen aan de zeer wijde en zeer ondiepe ‘historie’-behoefte van zijn tijd ontmoeten elkander en komen tezamen aan het verlangen, niet naar strenge, gelouterde historie-kennis, maar naar een prikkelend mixture van litteraire pathetiek en vlakke historische orientatie tegemoet. Ziehier een nieuw dilemma: dat tusschen den adequaten vorm van weten onzer cultuur (de kritisch-wetenschappelijke) en den adequaten vorm van verlangen ten opzichte van het verleden (de historische bellettrie).

‘Onze cultuur lijdt schade’. Maar niet het minst, doordat

de geschiedenis aan haar eigenlijke taak niet meer toekomt, de brug naar de samenleving heeft moeten afbreken en zoodoende zelf de negatieve voorwaarde vormt tot het opkomen van een nieuw genre. De geschiedenis zit vast in een uiterst pijnlijke cultureele antinomie. Ten eerste is de historicus, door de quantitatieve menigvuldigheid van zijn vak gedoemd aan den mikroscoop te blijven zitten. Hij bereikt de cultuur niet meer, sluit de deur naar de zijde van de cultuur af, aldus prof. Huizinga. Maar was er voor die geschiedenis nog een mogelijkheid de poort te openen, dan zou zij geen gehoor vinden, tenzij zij genegen ware haar producten naar de bijzondere eischen van den tijd te modelleeren, wat met haar wetenschappelijke conscientie niet overeen te brengen is. Nu de historicus de behoefte blijft gevoelen de kloof, die hem van de samenleving scheidt te dempen, maar hij door onbreekbare banden teruggehouden wordt, beklaagt hij zich over deloyale concurrentie. Hij geeselt het plebejisch sentimentalisme van den modernen tijdgeest, de innerlijke voosheid van het luid-ruchtig-opgeschroefde verlangen naar litteraire agitatie, de onmacht en den onwil om den geestelijken berg te bestijgen anders dan bij het licht eener vulgaire lijdensapotheose. De crisis in de geschiedenis als wetenschap en de crisis in de behoefte van de cultuur loopen ineen en schijnen de geschiedenis geen baat meer te laten. Vandaar de klacht over het ‘failliet’ der historische wetenschap, het verlangen naar een radicale verandering in de historische orientatie, de behoefte aan een nieuwe ‘historische school’, waarvan Ludwig zich de pionier noemt.

In een opstel, getiteld ‘Historie und Dichtung’ heeft Emil Ludwig geantwoord op den aanval der officieele wetenschap onder het patronaat van de Historische Zeitschrift.[1)] Het natuurlijke recht van zijn werk ontleent hij aan de omstandigheid, dat de geschiedeniswetenschap het contact met de samenleving verloren heeft. En wel in de eerste plaats door de, hiervoor reeds gesignaleerde ‘quantitatieve’ moeilijkheden, die den historicus beletten aan zijn synthese toe te komen. Dat de historicus zich nu beklaagt, niets is natuurlijker: ‘denn seit

1) Neue Rundschau, 1929 I.

die grosze Spezialisierung begonnen hat, seit auch die Geschichte philologisch atomisiert wird, erfaszt eine begreifliche Erbitterung den Mann am Mikroskop, wenn immer wieder Müsziggänger kommen und sich die Resultate der Forschung räuberisch aneignen, ohne den Weg zum Mikroskop zurückzugehen'.[1)] Maar naast deze crisis, die de historische stof en de historische methode betreft, treedt een tweede. De geschiedenis heeft niet alleen geen vat meer op de cultuur, omdat zij onder haar eigen reuzenlichaam verpletterd dreigt te worden, zij wordt tevens geteisterd door een innerlijke verdorring, door een verslapping van den echten historischen wil, waardoor de geschiedenis geen leiding meer geven kan en een rol, dien zij eeuwen lang met eere heeft vertolkt moet neerleggen. Er zijn geen groote, synthetische geesten meer opgestaan, die de vrucht van diepe historische bezinning door de verheven kracht van hun persoonlijkheid aan de samenleving overdroegen. 'Wo sind denn die groszen legitimen Historiker hin', zoo vraagt Ludwig, 'die zur Zeit der groszen Illegitimen von den Kathedern Europas die Jugend belehrten?'[2)] Elders stelt hij de vraag breeder en zoekt hij haar ook te beantwoorden: 'Oder woher kommt es, dasz die Geschichte, die so oft zur politischen und geistigen Führerin der Völker wurde, seit Jahrzehnten unfruchtbar geblieben ist? Warum sind mindestens seit Mommsens Wirken, seit siebzig Jahren in Deutschland keine Historiker aufgestanden, die auf die Entwickelung des Staates und des Geistes mitentscheidend gewirkt haben?... Warum aber musz es wieder ein Dichter sein, ein Dilettant, H.G. Wells, der die ersten Grundlinien einer neuen Weltgeschichte zeichnet? Vielleicht, weil hier mit visionärer Kraft, mit leidenschaftlichen Fühlen für das Heut und Morgen ein Gestern geschildert wurde, das lange Zeit niemand in so groszem Zusammenhange neu gebildet hat. Denn seine Irrtümer, die ihm die Meister mit dem Merkerstifte ankreiden, erheben sich über die Wahrheiten der alten Schule um so viel, wie Walthers Lied über die Lieder der Meistersinger'.[3)]

Men moge met Ludwig in de appreciatie van Walthers Preis-

1) l.c. pag. 364.
2) l.c. pag. 362.
3) ib. pag. 376.

lied verschillen, zijn formuleering biedt een diagnose van het historisch ziekteproces, die de werkelijkheid niet geheel en al voorbij schiet. Maar zij belast de geschiedeniswetenschap eenzijdig en verzuimt drie factoren uit elkaar te houden: *ten eerste* de 'atomiseering' van de geschiedenis, welke den historicus naar het laboratorium der analyse verbant, *ten tweede* de vervreemding tusschen de wetenschappelijke geschiedenis en de actueele tijdsproblemen, *ten derde* het door ons genoemde verminderde absorptievermogen der cultuur, dat haar minder ontvankelijk maakt voor het gelouterde product der historische wetenschap en hieraan den eisch eener bijzondere bereidingswijze stelt. Drie factoren, die elkaar onderling ten deele bepalen, maar toch uiteengehouden moeten worden, wil men tot een billijke conclusie omtrent de 'schuldvraag' aan de bestaande, acute impasse geraken. De eerste zullen wij hier verder laten rusten; de tweede zou men met eenigen schijn van recht op de quantitatieve onhandelbaarheid der historische stof kunnen terugvoeren, maar ware daarmee niet geheel verklaard. De vervreemding tusschen de geschiedenis en het actueele tijdsprobleem heeft zich vooral geopenbaard in de Duitsche geschiedschrijving sinds Mommsen, Ranke, Treitschke en von Sybel en voert ons terug naar het dubbele aspect van elke echte, waardevolle geschiedeniswetenschap. Ook zonder het ideaal van het 'naieve realisme' maakt de geschiedenis er terecht aanspraak op, dat zij een wetenschap is, d.w.z. dat zij over een onafzienbaar materiaal aan 'weetbare' feiten beschikt, waaruit zij haar keuze kan doen voor de vorming van haar 'echte' beelden. Maar de geschiedenis is een cultuurwetenschap, zij is niet slechts een wetenschap *omtrent* de 'verleden' cultuur, maar tevens een *voor* de tegenwoordige, op welker bodem zij groeit: zij heeft ten opzichte van deze cultuur een zending te vervullen. Wij stelden vast, dat elke cultuur haar geschiedenis opnieuw schept en nimmer het historisch vorm-product eener vorige generatie onveranderd overneemt. De behoefte naar 'echte' kennis omtrent het verleden gaat immer samen met dezen dieperen, niet altijd tot bewustheid komenden drang, uit het verleden iets te winnen, dat voor heden en toekomst waardevol is, de verworven kennis omtrent het verleden aan te wenden ten dienste

van dit hoogere doel: zelf geschiedenis te scheppen. Zoo bepaalt het heden niet slechts de keuze, die uit de historische stof wordt gedaan - de bepaalde belangstelling van een bepaalde cultuur voor een bepaald tijdperk - het geeft ook de bijzondere gezichtspunten op, volgens welke deze stof zal worden aangevat. Daarom is de geschiedenis in diepsten zin een 'naar-zich-toehalen', een 'zich-toeëigenen' van het verleden, waaraan het heden kracht ontleent, *maar dat ook slechts uit de kracht van het heden verantwoord mag heeten*.[1)] De verhouding van scheppen en tot zich nemen is verstoord, zoodra het historisch bewustzijn eener cultuur zich willoos in het verleden verliest in de verwachting dat een intense belangstelling voor de historie alleen reeds creatieve potenties in haar zal verwekken. De ware historische 'sensatie' is niet slechts een wil tot *weten*, maar tevens een wil tot *bouwen*, geen retrospectieve belangstelling met uitschakeling van het eigen Ik, maar diepgeworteld verantwoordelijkheidsbesef ten opzichte van de eigen cultuur. De geschiedenis zit in de samenleving hechter geworteld, naarmate zij zich zorgvuldiger bij de specifieke behoeften dier samenleving aansluit, met handhaving van de aanspraak op de erkenning harer waarde als wetenschap. Indien het 'beste', wat wij van de geschiedenis te verwachten hebben het 'enthousiasme' is, dat zij verwekt (Goethe) dan is deze verwachting eenzijdig vervuld, indien het enthousiasme uitsluitend leidt tot eerbied voor het verleden en de gevoelens ten opzichte van heden en toekomst indifferent laat. Slaagt de geschiedenis er niet in, dit enthousiasme levend te houden, dan is het met haar rol ten opzichte van de cultuur gedaan. Sinds het uitbloeien van de groote negentiende eeuwsche school is de 'enthousiasmeerende' kracht der geschiedenis merkbaar gedaald. En dit niet alleen, omdat haar zakelijke problematiek onoverkomelijk werd: zij miste de kracht om het verleden een leidend gezichtspunt op te leggen, ontbeerde den eigen wil tot het scheppen van nieuwe waarden, die instinctief het verleden daaraan dienstbaar zou hebben gemaakt. Het is een nieuw bewijs voor den innigen samenhang tusschen geschiedenis en cultuur, dat met deze innerlijke verslapping der

1) 'Nur aus der höchsten Kraft der Gegenwart dürft ihr das Vergangene deuten', Nietzsche.

geschiedenis een veranderde behoefte in de samenleving gelijken tred hield. Men zie naar het Duitschland van het einde der vorige en het begin der nieuwe eeuw: daar tierde een zelfgenoegzaam burgerdom, dat voor de typische warmtegraad in de verhouding tusschen ware cultuur en waren historischen zin de organen miste. Het imperium is na lange worsteling door Bismarck geconsolideerd en heeft de vormen gewonnen, waarbinnen het nu zijn vaste ontwikkeling tegemoet gaat. Er is een natuurlijk eindpunt bereikt, de zware last van nieuwe opgaven wordt nog niet gevoeld. Zoodra er stilstand intreedt in den drang naar vorming van het heden, verslapt ook de drang tot het scheppen eener historische synthese.

Indien dus eenerzijds de geschiedenis onmachtig was - innerlijk en uiterlijk - het verleden volgens leidende, richtinggevende gezichtspunten te hanteeren, zoo kwam haar de geringe historische honger der samenleving tegemoet en hielp mede haar diepe problematiek te camoufleeren. Onze tijd biedt de geschiedenis betere kansen. Groote sociaal-politische veranderingen, economische en algemeen-geestelijke crises voeren onweerstaanbaar tot verscherping van het historisch besef, leiden tot het zoeken naar parallellen in het verleden, de geschiedenis herkrijgt de kans om als fakkeldraagster voor te gaan. Maar nu compliceert een nieuwe omstandigheid haar verhouding ten opzichte van de tegenwoordige cultuur. Het is de derde, door ons genoemde factor. Het is thans geen onwil der geschiedenis, maar een onmacht der cultuur, welke de wetenschap belet het actueele tijdsprobleem aan zichzelve en daarmee aan de samenleving dienstbaar te maken. Een regeneratie van de geschiedenis als cultuurdraagster is niet alleen gebonden aan de overwinning harer stoffelijke menigvuldigheid en de aanwezigheid van den wil tot het scheppen van nieuwe synthesen: zij moet bij de cultuur een zelfde innerlijke bereidheid aanwezig weten als zij bij zichzelve heeft verwekt. De wetenschap moge nog zoo ‘aristocratisch’ zijn, de geschiedenis heeft altijd als een Janus bifrons tusschen de idealen der wetenschappelijkheid en de aanspraken der cultuur ingestaan, een positie, die vooral in onzen tijd den historicus, ziende hoe zoo menig dilettant welgemoed langs de moeizaam gebaande paden der historie slentert en daar de kleurigste

bloemen vergaart, in de verleiding brengt zijn allure van onverbiddelijke hoogheid voor den lichteren last eener concessieve geesteshouding te laten varen.[1)] Maar is het niet de omgekeerde wereld, indien de wansmaak der cultuur de wetenschap dwingt haar waardigheid prijs te geven? Het huwelijk tusschen geschiedenis en cultuur schijnt in een mésaillance verkeerd. Niet alleen ontbreekt de innerlijke harmonie, er is ook standsverschil. De geschiedenis heeft alles tegen in dezen tijd. Het kan niet gezegd worden, dat het verleden onze cultuur onverschillig is. Oppervlakkig beschouwd is de vraag naar historische litteratuur grooter dan ooit en is de hartstocht, waarmee de samenleving aan haar geschiedenis hangt weergaloos. Maar het is een troebele hartstocht.

Nu denkt de beschaafde mensch, als hij over geschiedenis hoort praten, aan Ludwig, Maurois of Lytton Strachey. Maar staat daarmee vast, dat hun werken zijn ontsproten aan een nieuwen vorm van historisch bewustzijn, dat de historische bellettrie het product is van een nieuwe *historische* behoefte?

Inderdaad, deze boeken ‘gaan’ over geschiedenis. Van politiek en economie vertellen zij wel niet veel, met het doorzoeken van wijdvertakte samenhangen houden zij zich doorgaans niet op, maar met te sterker voorkeur verwijlen zij bij groote, aangrijpende catastrophes en bij de dragers bij uitstek van het historisch lot: de groote veldheeren, staatslieden en kunstenaars. De historische blik wordt doelbewust vernauwd, het historisch gezichtsveld tot een minimale fractie ingekrompen, maar het oog ziet er des te scherper door en poogt binnen deze schijnbaar kleine oppervlakten tot nooit vermoede diepten en oorsprongen door te dringen. Door de bewuste concentratie op groote persoonlijkheden en catastrophale gebeurtenissen, prisma's waarin heel het onontwarbare net van historische feiten gebroken en in zijn enkelvoudige bestanddeelen uiteengelegd schijnt, wordt mede juist datgene uit de geschiedenis geisoleerd, wat bij den ‘beschaafden leek’ om zoo te zeggen direct onder de oppervlakte van zijn meest directe belangstelling ligt: te zijnen behoeve wordt als het ware de room van de geschiedenis afgeschept en, met behulp

1) Huizinga haalt het voorbeeld aan van Pierre Champion (l.c. pag. 45).

van de geraffineerdste culinaire geheimen toebereid, opgediend. Wat de leek van die historische grootheden weten wil zal hem in negentig van de honderd gevallen niet recht duidelijk zijn en zijn spontane reactie op deze vraag zou even vaak luiden: ik wil weten hoe het geweest is. En dat 'hoe' moet op aantrekkelijke wijze worden verteld, vooral zonder omwegen opdat alle samenhangen en perspectieven, met een enkelen, lossen penseelstreek aangegeven, terstond duidelijk zijn en niet vertroebeld worden, ook zonder gekibbel met anderen die het beter willen weten en vooral met een behoorlijken nadruk op de innerlijke tragiek van alle verwikkelingen, welke ons den mensch van weleer, en dat is de mensch van alle tijden, nader brengt en vertrouwd maakt. Nooit werd de behoefte sterker gevoeld dan thans, in de geschiedenis het bloedende hart der menschheid en in Clio een gekruisigde vitae magistra te zien. Verder dan een onbestemd, rudimentair bewustzijn omtrent hetgeen hij van de geschiedenis weten wil komt de doorsnee-lezer, waarmede de schrijver van historische litteratuur te rekenen heeft, nochtans doorgaans niet. Wát hij verlangt leest men duidelijker af uit de wijze, waarop hij de verscheiden vormen van productie, welke 'over de geschiedenis gaan' ontvangt, aan welken hij zijn voorkeur geeft, welke zijn smaak het meest tegemoet komt. Nog eenvoudiger wordt de zaak, indien de schrijver van een vorm, die de samenleving nu letterlijk in al haar lagen doordringt, niet alleen in en door deze werken maar ook daarnevens toont wat hij, en daarmee zijn lezer, van de geschiedenis verlangt. Dat deed Ludwig in zijn reeds geciteerde opstel 'Historie und Dichtung' en in zijn autobiografie 'Geschenke des Lebens', verschenen bij zijn vijftigsten verjaardag.

Om onze conclusie voorop te stellen: de boeken van Emil Ludwig beantwoorden minder aan een *historische* behoefte onzer cultuur, dan aan een bepaalde behoefte *ten opzichte van* de historie; Emil Ludwig houdt zich wel bezig met historische figuren, maar schrijft daarom nog geen geschiedenis, geen wetenschappelijke en geen dilettantische: zijn heele positie tegenover het verleden is a-historisch. Daarmee is hij, en zijn de andere schrijvers, die principieel met hem instemmen, nog niet veroordeeld: wij stelden uitdrukkelijk voorop, dat

de wetenschappelijke geschiedenis geen alleenrecht op het verleden heeft. Waar de wil tot 'echte' historie aanwezig is, daar zoeke men het 'echte' historische beeld, waar de wil tot dramatiseering doorbreekt, daar zoeke men het historische drama, waar de wil tot roekelooze verbeelding werkt, daar scheppe men de historische mythe: de stof is onuitputtelijk in haar plooibaarheid onder de meest uiteenloopende vraagstellingen. Wat nu zoekt Emil Ludwig aan den verstarden stroom der historie, die in de bronnen gekluisterd ligt, te ontworstelen, met welke bedoeling treedt hij de stof tegemoet? Het is hem nimmer te doen om een historisch verloop, hij zoekt nimmer een historischen samenhang om zijn zelfs wil, hij schetst nergens een bepaalde cultuurphase in den breede of naar haar diepte: steeds rijst uit de chaotische warreling van de stof de *mensch* voor hem op.[1)] Zijn geschriften willen geen bijdrage zijn tot de kennis der historie, maar 'een bijdrage tot de kennis van het menschelijk gemoed', hij wil de poorten ontsluiten die leiden naar het menschelijk hart, dat hem 'het gemeenschappelijk orgelpunt' is, waarin het rhythme leeft van God.[2)] En den mensch zoekt hij wederom niet als enkeling en om den enkeling, maar om het symbool, het algemeene: in Bismarck ziet hij 'het drama van ieder genie, dat afhankelijk is van zijn koning', in Wilhelm 'het noodlot van de ongecontroleerde erfopvolging', enzoovoort. Hij stelt dus regels op en trekt uit de geschiedenis zijn moraliseerende conclusies. Deze geheele belangstelling is volstrekt onhistorisch. De absolute waarde van het individu geldt nimmer voor den historicus en zeker niet in den zin, waarin Ludwig haar stelt. De historicus zoekt altijd het individueele en soms het individu, maar dan is dit laatste hem immer maat van zichzelf en niet van een bovenpersoonlijken norm. Geen historische beschouwingswijze kan en mag het individu voorbij zien: het is haar een primaire 'kern' van historische krachten en werkingen, maar immer gezien in samenhang met andere, individueele zoowel als collectieve factoren, temidden waarvan dit individu handelt, zegeviert of ondergaat. De daden van het individu

1) 'Ik heb nooit geschiedenis bestudeerd, maar altijd den mensch' pag. 478 van de Holl., geautoriseerde vertaling zijner autobiografie.
2) l.c. pag. 481, 483.

zijn voor den historicus in de eerste plaats daden ván een individu *ten opzichte van* een historischen samenhang, waarin hij is gesteld: zij boezemen hem belang in als historisch 'effectief'. De daden van het individu zijn voor Ludwig van belang als daden *van en voor* het individu zonder meer. Voor historische werkzaamheid heeft hij geen oog, wil hij geen oog hebben. Ook op den bodem van een streng-historische werkwijze is het mogelijk uit de individueele historische gestalte een symbool te winnen, maar dit valt buiten de eigenlijk historische vraagstelling. Ludwig isoleert bewust een aantal historische 'monaden' en laat nu zijn kritische zin ten opzichte van de bronnen ('want slechts, wat gedocumenteerd in de bronnen is te vinden, behoort mij toe') en zijn psychologische en dichterlijke intuitie samengaan om tot den opbouw van een levend menschelijk portret te geraken. Daarmee wint hij het eeuwige uit de vergankelijkheid der geschiedenis. 'Wat is van historische feiten op zichzelf interessant of ook maar van waarde als voorbeeld? De staten, die een groot man van de daad heeft gesticht, zijn reeds lang in puin gevallen, zijn overwinningen door nederlagen teniet gedaan, zijn wetgeving verouderd, zijn verdragen vergeeld. Maar de wijze waarop hij tot dit alles gekomen is, wat hij nastreefde, waarom het eene hem is gelukt het andere onder de handen gebroken, het derde weer door hem veroverd is, wat hij voelde, toen hij zijn plannen ontwierp, en wat, toen hij ze had voltooid: dat alleen blijft van beteekenis, want het is niet gebonden aan plaats en tijd'[1]. En elders: 'Op de gemoedsstemmingen komt het aan: geen wereldhistorische gebeurtenis is zoo interessant als de stemmingen, waarin ze beraamd, ten uitvoer gebracht of ondergaan werd'.[2]

Indien nu inderdaad de methode-Ludwig als 'nieuwe historische school' zou worden erkend, dan zou hieraan een grondige zelf-ontkenning van de geschiedenis vooraf moeten gaan. Ludwig is een psychograaf, die psychologische waarheden zoekt en met den historicus niets gemeen heeft, omdat het historische hem aanleiding en middel is. Hij schreef vroeger historische drama's en thans schildert hij portretten, die op de

1) l.c. pag. 494.
2) l.c. pag. 501.

geschiedenis betrekking hebben, maar daarom nog geen geschiedschrijving zijn. Ludwig faalt dan ook oogenblikkelijk, wanneer hij zijn grenspalen verzet en poogt een historisch verschijnsel, dat door tal van menschelijke en buitenmenschelijke krachten wordt bepaald, te schetsen: hij is een geniaal portrettist, maar geen schilder van wijdsche landschappen en massabewegingen. ‘Juli 14’ als ‘voorgeschiedenis’ van den wereldoorlog is belachelijk van naieveteit en grenzenlooze vlakheid, een karikatuur van elke ware geschiedschrijving, die zich met ‘domme diplomaten’ en ‘machtige rijken’ niet tevreden-stelt. De geschiedenis zal zich op het door Ludwig betreden pad nimmer kunnen begeven. Zij stelt zich a priori met minder tevreden en wenscht het verleden met grooter omzichtigheid en resignatie behandeld te zien. Aan de diepste zieleroerselen en -raadselen gaat zij met schroom voorbij, zij houdt halt aan een grens, die voor Ludwig eerst het begin vormt, niet omdat zij hard is, maar omdat zij niet sentimenteel wil zijn.[1)] Zij laat zich niet in, heeft zich niet in te laten met het zoeken naar gevoelsmotieven. Waar die zucht zich baanbrak én de onmacht haar te bevredigen, kwamen de aanleidingen tot historische scepsis tevens bloot: deze overbelasting en vertroebeling van de historische vraagstelling, die niet eenmaal meer *historisch* is, heeft de geschiedenis altijd kwaad gedaan.

Strikt gesproken kan de geschiedenis zich dus onmogelijk beklagen over ‘deloyale concurrentie’ van de zijde van Emil Ludwig. Zijn genre onderscheidt zich van het wetenschappelijk-historische niet alleen door den toon, door de kleur, door de verschuiving van het accent naar de litteratuur, het streeft bovendien alle waarlijk historische vraagstellingen voorbij, is volkomen onhistorisch van inslag. Dat hij goed schrijft is een eigenschap, die menig historicus hem oprecht benijden kan, dat hij wetenschappelijk tewerk gaat ten opzichte van zijn materiaal noemt hij zelf een beginselkwestie - of hij dit

1) ‘Um die poetische Biografie in eine geschichtliche zu verwandeln müssen wir.... unsere Liebe, unsere Tränen, unsere Verachtung zurück-dämmen und danach fragen, mit welchen Leistungen sich das Individuum der sozialen und zivilisatorischen Arbeit eingegliedert hat.... man musz die Gefühlswerte überwinden’, Croce l.c. pag. 26.

beginsel wel eens verzaakte is van secundair belang - dat hij een groot schilder is van het menschelijk gemoed moet worden erkend, maar met dit al is hij noch een ‘legitieme’ noch een ‘illegitieme’ geschiedschrijver en van Ludwig zal de herleving van den historischen zin nimmer mogen worden verwacht. De heele strijd van de officieele wetenschap tegen de historische belleterie à la Ludwig is op den keper beschouwd een verbijsterende comedy of errors, en strijd tusschen twee geheel ongelijkslachtige grootheden. De officieele wetenschap, vertegenwoordigd door de redactie van de Historische Zeitschrift heeft zich in de vingers gesneden door Ludwig als concurreerend historieschrijver te aanvaarden en hem vervolgens op zijn feilen te wijzen, een strijdwijze die zij tegen haar eigen beoefenaars met evenveel vrucht zou kunnen aanwenden. Ludwig zelf is zich zijn radicaal anders gerichte positie ten opzichte van het verleden evenmin altijd bewust en wanneer hij hoont: ‘Welch ein Pech, dasz die schwierigste Sache in der Welt, die Erkenntnis des menschlichen Herzens durch ein Misverständnis (sic) gerade solchen Männern aufgebürdet wird, die ihr Leben zwischen Akten verbringen müssen!’[1] dan begaat hij behalve een aantal onrechtvaardigheden de grove nalatigheid elke scheiding tusschen radicaal verschillende methodische uitgangspunten, volgens welke het verleden behandeld kan worden te nivelleeren. En wanneer hij ten opzichte van de ‘vaklui’ vaststelt: ‘Das kälteste Faktum ist ihnen wichtiger als das brennendste Gleichnis’, dan vergeet hij, dat inderdaad het ‘koudste’ historische feit voor het leeren onderkennen van een historischen samenhang van evenveel waarde kan zijn als het indifferent is ten aanzien van de kennis van het hart. Het gaat Ludwig om menschen, het gaat den historicus om menschen en tijden, om samenhangen tusschen menschen en tijden. Voor Ludwig doet de historie hoogstens dienst als achtergrond, waartegen het individu domineerend oprijst, maar teveel achtergrond stoort reeds in de psychologische biografie.[2]

1) H.u.D. pag. 366.
2) ‘Grosze historische Ausblicke sind in einer Biografie deplaciert, und man kann keinen gröszeren Fehler machen, als das, was man das Leben und die Zeit eines Menschen nennt, beschreiben zu wollen’, aldus Edm. Gosse (aangeh. door André Maurois, Die Biografie als Kunstwerk, N. Rundsch. 1929 l pag. 242).

Het genre historische bellettrie lijkt ons op zichzelf minder gevaarlijk, dan de mate waarin het opgeld doet. Indien ‘onze cultuur’ haar behoefte ten opzichte van het verleden door de psychologische biografie bevredigd acht, dan blijkt haar gevoel voor de eigenlijke opgaven der historie te zijn afgestorven. Misschien is dit dan ook wel in bedenkelijke mate het geval. Sterker dan ooit is bij het onklare, troebele gevoel van den ‘beschaafden mensch’ ten opzichte van het verleden de onderscheidingszin verzwakt voor het diepe verschil tusschen de wijzen, waarop de historische stof zich laat ‘traktieren’: alles wat ‘over de geschiedenis gaat’ is hem historie, om het even of er een eerlijke bouwer, een roekelooze verbeelder of een gewetenlooze vervalscher aan het werk is geweest. Met recht mag de vraag worden gesteld ‘of de bouw van het hedendaagsche beschavingsleven nog plaats laat voor een historische wetenschap, die als schenkster van cultuur domineert over de litteraire apperceptie van het verleden’[1] De ‘kracht van het heden’, die de voorwaarde is voor een krachtig historisch bewustzijn schijnt gebroken. Onze cultuur is oververzadigd en vermoeid. In het verleden schijnt zij nog slechts vergetelheid te kunnen zoeken voor het ondragelijke heden en dat is de slechtste, onvruchtbaarste soort historische belangstelling die men zich denken kan. Er is geen wil tot een ‘monumentale’ houding tegenover het verleden meer, omdat het water tot de lippen gestegen is en de cuituur de wijdheid van adem benomen is aan den horizont van haar geschiedenis naar nieuwe bronnen te zoeken. De menschen immers scheppen geen veranderingen meer, de veranderingen breken boven de hoofden der menschen los. Het is waarlijk niet alleen de wetenschappelijke geschiedenis, die door de overwinning van haar stoffelijke problematiek een achterstand in te halen heeft: de cultuur zelve komt aan haar eigenlijk historisch besef niet meer toe.

R.F. BEERLING

1) Huizinga, l.c. pag. 48.

Eischen en methoden

III

De regeling van het hoogere bevel gedurende de mobilisatie en haar nawerking in de momenteele strijdmacht vorderen een uiteenzetting voor zich zelf. Bij de algemeene mobilisatie in 1914 zijn de hooge functiën van opperbevelhebber en chef van den generalen staf in één persoon vereenigd geworden. Een samenvoeging van taken, die gedurende de vierjarige periode van oorlogsgevaar, gehandhaafd bleef. Uit het spectator-artikel is bekend, dat eind juli van 1914, 'bij overeenstemming tusschen den minister van oorlog en den te benoemen opperbevelhebber', was besloten, om de vacature voor een chef van den generalen staf, waarin na de aanstelling van een opperbevelhebber zou moeten worden voorzien, voorshands open te laten. De tijdsaanduiding bevatte niet veel perspectief. Omdat in oorlogstijden ook definitieve plaatsingen vaak veranderen en tot voorloopige wordt overgegaan, als men een beslissing wil vermijden, is het verschil tusschen voorshandsche en blijvende beschikkingen, dikwijls vooral hierin gelegen, dat de voorshandsche blijven. Zoo is het ook met het onvervuld laten der vacature geweest. Was het nu maar toegegaan zooals de spectator het zich voorstelde. Het is wel euphemistisch als men zegt, dat in 1914 de plaats van een chef van den generalen staf is 'opengelaten'. Was dit met de regeering overeengekomen, dan heeft minister Bosboom weinig kijk gehad op hetgeen van de afspraak in de praktijk is terecht gebracht. Het bij een algemeene mobilisatie vacant maken en onvervuld laten van het ambt, dat in de weermacht het meest onmisbaar kan heeten, ik moet daar nog op terugkomen, was geen ernstig besluit. Het be-

hoefde echter niet aanstonds scheeve gevolgen te hebben. Hoe de toestand in 1914 was, weet ik niet precies, maar in den regel beschikken de bureelen van den generalen staf wel over het vereischte verschot, om voor den loopenden dienst, aan het bezwaar van een vaceerenden chef, automatisch te gemoet te komen. Wat bij een onvervulde vacature moet geschieden, is in de instructie geregeld. Volgens het spectatorartikel zouden op dit punt de bepalingen zijn toegepast: 'De sous-chef van den generalen staf viel automatisch in als waarnemend chef.'

Uit de mededeelingen verder was echter wel zeer duidelijk, dat dit alleen in naam heeft plaats gehad. In facto zijn in 1914 de functiën van het opperbevel en van den chef van den generalen staf in één persoon vereenigd. Zij zijn daarna in hun werking zoozeer dooreen geraakt, dat het tien jaren later in het spectator-artikel, voor den oud-opperbevelhebber nog bezwaarlijk bleek te zijn, om althans eenigermate te onderscheiden, of de deelen van den drukken werkkring gedurende de mobilisatie, tot de taak van het opperbevel, dan wel tot die van den chef van den generalen staf hadden behoord.

Het spectator-artikel zal uit voormeld oogpunt een merkwaardige bijdrage blijven. Het zou de bladen doen dijen tot vellen, indien ik op de verwarring der werkkringen met eenige volledigheid moest ingaan. Onderwerpen als gezagsoefening in staat van oorlog of beleg, omtrent voorlichting en censuur ten aanzien van de drukpers, omtrent post- en telefooncensuur, aangaande den inlichtingen- en spionagedienst, betreffende interneering en omtrent krijgsgevangenen, die ongetwijfeld tot de zorgen van den chef van den generalen staf en ten deele ook tot de taak der regeering behooren, vond men in het artikel opgesomd als objecten van bezigheid en beslommering, die den opperbevelhebber dwingen en in beslag nemen en die hem voor de plaats van zijn werkzaamheid in de nabijheid der regeering geen keus laten. Daaronder waren eveneens gerekend besprekingen met het bewind over in te dienen wetsontwerpen en uit te vaardigen koninklijke besluiten verbandhoudende met de mobilisatie en het dreigende gevaar, over voorziening in geldmiddelen, over aanmoediging tot

dienstneming, over regeling van inkwartierings- en vorderings-bevoegdheden. ‘Voorbeelden uit honderden’ zeide het artikel. Al te gader vormen zij echter grootere en kleinere groepen in den werkkring van den chef van den generalen staf, die in vredestijd de regelingen er voor had getroffen, ze, voor zoover het nuttig kon zijn, had uitgewerkt en op wiens bureel ze voor een mobilisatie in gereedheid lagen.

Waarlijk, indien men een opperbevel voor den geest heeft, als men in het artikel leerde kennen, en in facto vooropzet, dat de generalissimus den chef van den generalen staf zal overtollig maken, verwondert de verwarring van taken niet en krijgt men licht over de voorafgaande mededeeling, dat de regeering in 1914 geen keus had. Dàn mag de oud-opperbevelhebber, zooals men in het artikel leest, wel

> de eenige man (zijn) geweest, die genoegzaam was voorbereid en onderlegd om het ambt terstond te kunnen aanvaarden en met kennis van zaken te vervullen.

Gemis van keus zou dan de normale toestand zijn. Het mocht toeval heeten wanneer de chef van den generalen staf eens niet de eenige man is. In het artikel is die conclusie trouwens getrokken. Het schijnt noodig, dat opvolgende regeeringen, omtrent de theorie van den eenigen man beter ingelicht zullen zijn en met het gemis van keus zich niet bevredigd zullen gevoelen. Een openbare behandeling van het vraagpunt kan daar allicht iets nuttigs aan toedoen.

Het zal altijd kwalijk zijn en als een pis-aller beschouwd moeten worden, indien men den chef van den generalen staf voor een opperbevel moet aanwijzen. Wanneer het geschiedde zou het, niet anders mogen zijn, dan om zijn talenten als strateeg en zijn ervarenheid als troepenleider. Zeer stellig niet met het oog op zijn gemeenzaamheid met de administratieve toebereidingen voor een oorlogstoestand. Die détail-kennis is ook bij de chefs wel eens maar schoolsch. Zij is over de groepen van onderwerpen verdeeld, bij het subalterne personeel van het stafbureel het degelijkst voorhanden. Het nut van die kennis is niet blijvend. Het betreft voor tal van onderwerpen een vraag van dagen. Heeft de regeering het goede inzicht gehad om bij de mobilisatie den chef van den generalen staf in zijn werk te laten, wat dwingend en overwegend

zal zijn, zelfs indien aan diens persoon behoefte zou bestaan op een ministersplaats, dan is er voor het toezicht op het afloopen der regelingen en, als het noodig mocht blijken, ook voor eenige aanvullende leiding, den besten waarborg, dien men zich kan denken. De chef van den generalen staf is voor de landmacht de ziel van alle oorlogsvoorbereidingen. Hij is in het bijzonder de ziel eener mobilisatie. Wat in de staven en de troepen van het veldleger en in de geheele strijdmacht bij een mobielmaking wordt ten uitvoer gebracht, wat in de inrichtingen, de fabrieken en de magazijnen wordt bezorgd en gereed gesteld, geschiedt volgens voorschriften van zijn hand. Men kan hem de man noemen bij de motor, die door de vonk van het mobilisatie-besluit tot ontploffing en op gang komt en die haar over wrijving en doode punten zou heenhelpen.

In ons huidig legerplan, dat aan de vorige regeering is te wijten en dat feitelijk een plan ad hoc is, kwam de groote autoriteit van den chef van den generalen staf niet goed van pas. Diens tegenwicht moest in de bevelvoering niet bestaan. Men herinnert zich het voornemen om den chef voor vredes- en oorlogstijden, ondergeschikt te stellen aan den legercommandant. Zonder het precedent van den mobilisatie-tijd zou men, dunkt mij, niet gewaagd hebben zooveel onderschatting van de functiën van den chef van den generalen staf voor zijn rekening te nemen. Ware voor ons krijgswezen op oorlogsvoet het ambt niet meer dan drie jaren feitelijk opgeheven geweest, dan zou het denkbeeld van een ondergeschikte positie zeker niet op den voorgrond zijn gekomen.

In overeenstemming dan met minister Bosboom was door het opperbevel besloten, dat in de hoogere aanvoering voorshands de plaats aan het hoofd van den generalen staf zou vacant blijven. Al reeds is toegelicht, dat daarna voor de behandeling van alle administratieve legerzaken van eenig aanbelang, de beide werkkringen in één persoon zijn vereenigd geweest. Nu was het ook vroeger wel voorgekomen, dat de functie aan het hoofd van den generalen staf gedurende ettelijke maanden onovergedragen bleef. Namelijk, toen de chef, voor de verdediging van een legerwet in de staten generaal, voor een korten duur als minister was opgetreden.

Hem was dan aangeboden - de beslissende staatsmacht had daar in beginsel mede ingestemd - dat hij na zich gekweten te hebben, zou worden herplaatst in zijn ambt. Onder zoodanige omstandigheden bleef de vacature begrijpelijk en aannemelijk. Zelfs de generaals, die allicht bij een opschuiving belanghebbenden zouden zijn geweest, moesten de schikking billijken. De ontstentenis had toen geen andere beteekenis dan die van een incidenteele, tijdelijke afwezigheid. Bij een mobilisatie ligt het geval anders. Op den eersten augustus was de toestand onzeker. Men kon het niet voor uitgesloten houden, dat het leger al na een korte tijdsspanne zou moeten vechten. De regeering had zich genoopt gezien diep in het economische leven in te grijpen. Alle strijdbare ingezetenen moesten hun plaats in de weermacht met spoed innemen. En terwijl dit geschiedde kwamen de beide technische leiders van den buitengewonen maatregel overeen om de post bij den hefboom der defensie onbezet te laten.

Nog afgezien van het defect op zich zelf, verdient de afspraak veroordeeling omdat zij niet strookte met den ernst van den tijd. De vacature kon bij de deskundigen allicht een indruk van onzakelijkheid, van kleine berekening, of ook zelfs van lichtzinnigheid maken. Onder de deskundigen kan men minister Bosboom niet rangschikken. Toen eenige jaren later, nog in de mobilisatie-periode, de legercommissie inlichting had gevraagd, of het landsbelang niet vorderde, in de inmiddels chronisch geworden vacature te voorzien, bleek, dat de minister van het onvervulde ambt geen goed begrip had. Hij gaf - niet onwaarschijnlijk uit de tweede hand, - aan de legercommissie ten antwoord, dat ‘de opperbevelhebber zijn bureel kon inrichten volgens eigen goedvinden.’

Van dezen laatsten bevreemdt het niet, dat hij getracht heeft, omtrent het nalatige op dit punt, in het spectatorartikel eenige verklaring te geven.

> Voor de zeer belangrijke functie zou, als men haar had willen aanvullen, een ander opperofficier moeten invallen, waartoe als regel een keuze uit de hoogere commandanten of autoriteiten van het leger zou moeten worden gedaan, terwijl de aldus opengevallen plaats van den gekozene weder door een nieuwen titularis zou moeten worden ingenomen. Zoodoende zou er, juist op een oogenblik waarop zulks het minst toelaatbaar zou zijn, dat van een mobilisatie en van de inleiding der oorlogvoering, een ver-

> schuiving in de hoogere bevelvoering ontstaan, met alle daaraan verbonden nadeelen.

Van deze nadeelen worden in het artikel dan de voornaamste opgesomd. Zij zijn zeker niet denkbeeldig en mogen allerminst van geringe beteekenis worden geacht. Het legerbestuur wist echter, dat bij een mobilisatie de verschuiving aanstonds aan de orde zou zijn. Sedert ‘eenige jaren vóór 1914’ was de kwestie, wien men desvereischt met het opperbevel zou bekleeden, op nieuw een open vraag geworden. Vooral de chef van den generalen staf moet van de komende bezwaren goede wetenschap hebben gehad, omdat hij zich als ‘de eenige man’ beschouwde, die voor een opperbevel ten volle voorbereid en onderlegd was. Dat de verschuiving bij een mobilisatie het minst toelaatbaar zou zijn, is blijkbaar in de vooraf gaande jaren niet onder het oog gezien. Geheel hulpeloos er tegen was men, zooals nog toegelicht zal worden, niet. De bezwaren moeten in de voorbereidingen onachtzaam zijn voorbijgegaan of wel, men heeft ze onderschat.

Indien het werkelijk de nadeelen van een verschuiving waren, die het ambt aan het hoofd van den generalen staf, in de weermacht op voet van oorlog, meer dan drie jaren achtereen hebben onvervuld gehouden, moet gezegd worden, dat men zich het bezwaar ongeloofelijk overdreven heeft voorgesteld. Zoo ongewoon is een behoefte aan aanvullingen van opengevallen plaatsen in de hoogere aanvoering, ook in oorlogstijd waarlijk niet. Zij doet zich bij promotiën, sterfgevallen, verandering van minister, enz. meermalen voor. Het legerbestuur heeft de behoefte, gedurende de mobilisatie herhaaldelijk moeten onder het oog zien. Steeds zijn de nadeelen mee in den koop genomen. Alleen de bezetting van het ambt, met de ‘zeer belangrijke functie’, is in de schatting van het opperbevel, er bij voortduring voor moeten achterwege blijven.

Terwille van beter inzicht voor het toekomstige, moeten de zaken hun naam hebben. Men maakt hier kennis met de mobilisatie op haar smalst. Zooals aanstonds nog zal blijken, heeft zelfs nijpend landsbelang, herhaaldelijk voor het openhouden van de plaats moeten onderdoen. Uit de reeds aangestipte correspondentie van de legercommissie met generaal Bosboom

volgde, dat deze bewindsman met het bestendigen der vacature instemde. Volgens het bericht van den minister bestond het plan haar aan te vullen, wanneer en zoodra de toestand andermaal een volledige slagvaardigheid zou vorderen. Dit beteekende, wat men in die dagen ‘de tweede mobilisatie’ noemde. Men gevoelt wel, dat met een dreigende conjunctuur af te wachten, de nadeelige verschuivingen op nieuw tot een tijdstip werden uitgesteld, dat voor de aanvullingen ‘het minst toelaatbaar’ zou zijn. Ware het inderdaad bij de mobielmaking vooral te doen geweest, om de verschuivingen in de hoogere commando's te vermijden, dan zou het voor de hand hebben gelegen, in de eerste daartoe bekwamer geworden periode, voor de vervulling zorg te dragen. Hoe langer men daar mee wachtte, hoe moeilijker de overgang moest worden. Men begrijpt althans niet, hoe de dooreen gehaspelde werkkringen en den daarnaar gewrongen loop van den dienst, op korten termijn zouden kunnen zijn gesplitst. Ook wat nog volgt wijst er op, dat het opperbevel, als het er toe gekomen was, ten slotte zonder chef van den generalen staf den oorlog zou zijn ingegaan.

Ik duidde op nijpende landsbelangen. Het spectator-artikel heeft de aandacht gevestigd op gevallen, die in 1914-1918

> zoo herhaaldelijk zijn voorgekomen, waarin de regeering door een der oorlogvoerende partijen of door beide voor vragen of dreigementen (werd) gesteld, welke onverwijlde beantwoording en vaststelling van de te volgen politieke en militaire gedragslijn (vorderden), beantwoording waarvan het oorlog of vrede zou afhangen en welke ons in elk geval tot onmiddellijke militaire voorzorgen en verhoogde oorlogsgereedheid (moest) voeren.

Dan spande het blijkbaar. De generaal schreef er van, ‘dat ieder uur vertraging noodlottig kon zijn’. Er mag niet op worden afgedongen, dat het opperbevel, om aan een dreigend onheil het hoofd te bieden, in die gevallen telkens met vaste hand de gereedheid voor den oorlog heeft doen opvoeren. Maar tot een zuivering van de bevelsregeling en tot het voorzien in de opengelaten eigen vredesplaats, hebben de gevaarlijke gevallen van groote onzekerheid nimmer geleid. In het artikel werd het duurzaam dooreenwarren der twee hooge functiën ‘een regeling’ genoemd:

> Praktisch heeft deze regeling, zoolang zij heeft gegolden, geen be-

zwaren opgeleverd. Maar erkend moet worden, dat zij abnormaal en ongewenscht was.

Het hoogere bevel is niet op een feitelijke proef geweest. Met bezwaren zou men op een vulkanisch terrein zijn gekomen. Zij waren te zeer van persoonlijken aard. Zonder chef van den generalen staf is het eerst recht onduidelijk wie gedurende den mobilisatie-toestand bezwaren bij het opperbevel zou hebben moeten inbrengen. Dit juist maakt een onomwonden kritiek, die ook na het artikel is uitgebleven, hier min of meer plichtmatig. Bezwaren van misstanden plegen bovendien weinig te wegen bij hen, die ze veroorzaakten en woekeren lieten. Minister Bosboom gaat in deze in zoover rechtuit, dat hij in de structuur der bevelvoering en in de vraag der vacature weinig inzicht had. Omtrent de abnormaliteit daarvan zal de minister wel niet op de hoogte zijn gebracht. Van den opperbevelhebber echter moet geboekstaafd worden, dat op dit punt zijn beleid vier lange jaren abnormaal is geweest en dat men er de vaderlandsliefde niet op heeterdaad in heeft kunnen betrappen.

Het vereenigen der functiën leidde tot hier toe de aandacht af van de taken. Daaromtrent zal men voor een beter doordringen tot de te stellen eischen eerst in het reine moeten zijn. Het is een bijzonderheid in het spectator-artikel, die de aandacht kon trekken, dat omtrent de defensie-zorgen overal sprake is van ‘bemoeiingen en bindende plichten’ van het opperbevel en dat van den minister van defensie, die voor tal van onderwerpen, welke in het artikel te berde komen, feitelijk het legerbestuur uitmaakt, niet de minste melding is. Dat de minister zijn taak onder het opperbevel volbrengt, zal men niet willen staande houden. Nochtans is in het artikel zijn geheele oorlogstaak achter het opperbevel schuil gehouden.

Van het deel, dat tot de ‘zeer belangrijke functiën’ van den chef van den generalen staf behoort, wordt er evenmin in gerept. Men krijgt in het stuk van het bestaan dier autoriteit slechts op twee plaatsen zekerheid. Zij bevatten algemeenheden zonder meer. Op de eene wordt de chef ‘de eerste raadsman en medewerker van den opperbevelhebber’ genoemd, volgens de andere is hij ‘diens rechterhand’. Voor

het groote belang van leiding en verbinding der beheerszorgen, van samenwerking en aanpassing bij de indeelingen en de opleidingen en van voorlichting en raadgeving tegenover de regeering, is bij den generaal alleen maar aandacht om het als een beslommering van het opperbevel zelf voor te stellen. Het beeld van de rechterhand wekt de gedachte aan een verhouding als van een generaal tot zijn adjudant. Het denkend hoofd eenerzijds en daaraan toegevoegd de uitvoerende hand. Al behoorde de chef van den generalen staf niet in rechtstreeksch en persoonlijk contact met de regeering te blijven en al kon hij bestemd zijn om den opperbevelhebber te velde te volgen, dan zou men hem toch niet met een toegevoegde van den generalissimus mogen gelijk stellen. Hij zou ook dan in het opperbevel een ten deele onafhankelijke positie hebben ingenomen en daarin, ook met betrekking tot het staatsbestuur, aangelegen rechten en ernstige plichten hebben gehad.

Het onvermeld laten en bij het opperbevel inlijven van alle zelfstandige werkkringen der hoogere aanvoering is bij den generaal niet slechts een vraag van vorm. Het berust op een overweging, die men juister nog misschien, een atavisme kan noemen. De overweging namelijk, dat

> bij misgrepen en tekortkomingen de opperbevelhebber de zondebok (is), die door de regeering wordt aangesproken en verantwoordelijk blijft.

Voor een rol van zondebok zou misschien onder sommige omstandigheden kans bestaan, indien aan het hoofd van de voor den strijd bestemde macht, een opperbevel kon fungeeren, zonder eenige commissie of instructie. Ten opzichte van objecten van verantwoordelijkheid, die kunnen drukken, zal een opperbevelhebber met zijn instructie moeten te rade gaan. Een onbegrensde verantwoordelijkheid is nooit in eenige commissie neergelegd. Zij zou de instructie tot een onbeduidend stuk hebben gemaakt. In de opvatting van den generaal is de verantwoordelijkheid van een opperbevelhebber universeel. Zelfs de voedselvoorziening en de geneeskundige verzorging vindt men in het artikel als onderwerpen aangemerkt, waarvan de verantwoordelijkheid het opperbevel kan bezwaren, omdat de regeering den generalissimus tot zondebok

zou kiezen. Toch zijn, naar men weet, aan het hoofd van deze diensten speciaal-deskundige generaals en is het opperbeheer ervan, notez-bien, bij de regeering.

In de politiek kan verantwoordelijkheid soms onvermijdelijke fictie zijn. Een opperbevelhebber moet bij het wikken van zijn taak met realiteiten rekenen. Het doet in het algemeen niet prettig aan in hooge staatsfunctiën met verantwoordelijkheid te zien argumenteeren. Zelfs het beroep op een instructie kan bij een besturend hoofdambtenaar een bijsmaak hebben. Daarvoor strekken de formuleeringen te dikwijls slechts tot bepaling der gedachte en zijn voor de autoriteiten de instructiën ook te vaak een werk van eigen maaksel. In die hooge sfeer moet het devies zijn: Fais ce que dois, advienne que pourra. Aan de zijde der regeering is het omgekeerd. Een minister, die een generalissimus op een tekortkoming zou willen wijzen, zal dit niet licht anders doen dan met het statuut van de waardigheid in de hand[*)]. Kon uit de instructie voor een opperbevel al de onwezenlijke verantwoordelijkheid worden geput of afgeleid, voor welke de oud-opperbevelhebber zich beducht betoonde, dan zou van mank gaan der regeling niet eens kunnen gesproken worden; de instructie zou het staan niet kunnen uithouden. Zij zou een functie, dat bij uitnemendheid een taak van daden en feiten is, tot een ambt van verdichtselen hebben gemaakt.

Aan het ontwerpen van de instructie en de regeling, die in 1914 voor het opperbevel gereed lagen, ben ik persoonlijk niet geheel vreemd geweest. De eischen van toen verschilden van wat sedert voor een meer actieve oorlogvoering op den voorgrond moest komen. Voor zoover ik gelegenheid had de zaken gade te slaan hebben ook de vierjarige ervaringen om-

*) Ten aanzien van een rechtspraak kan men op dit punt in twijfel verkeeren. Het proces-Borren heeft aangetoond, dat een rechtspraak wel eens haar punt van uitgang neemt in hetgeen zou moeten onderzocht en vastgesteld worden. Zou men, als in vredestijd een Putsch bijv. het fort bij Pannerden in handen van een gewapende bende had gebracht, als gold het een axioma, daarvoor den garnizoenscommandant van Arnhem in gebreke stellen? Of welke andere militaire autoriteit ook?
Het militair gezag is ondergeschikt en dient; het heeft er aanspraak op, door het regeeringsgezag omtrent een beveiligende vredestaak op de hoogte gesteld te worden. Zoodanige taak ontstaat in vredestijd niet uit zichzelf en kan door militairen uit de natuur der zaak niet afgeleid worden.

trent de eischen en de toe te passen methoden iets geleerd. Mijn moeite ziet op de toekomst en op de adviezen, welke daarvoor in 1926 zijn uitgebracht. Als het lot een mobilisatie nog eens noodig maakte, zou in voorname organieke opzichten, 1914 zich niet moeten herhalen.

Hetgeen bij de instelling van een opperbevel uit de regeling en de instructie zou groeien, hing van de mannen af, die er mede te handelen hadden. Zij staan op de hoogste treden en moesten elkander in die sfeer in evenwicht houden. Het onderwerp is netelig. Maar er kan voor het toekomende stof tot overdenking en misschien ook eenige overreding zijn in een paar vragen, die ik uit dien hoofde niet wil achterwege laten.

Minister Bosboom telt ook in deze maar weinig mee. Hij was te voren noch in het departement, noch in het hoofdbureel van den generalen staf werkzaam geweest. De zaken waren hem alleen als bewindsman, dus loketmatig en slechts uit stukken en schrifturen bekend. Zij konden dit niet zijn in hun onderling verband en in hun wederkeerige beïnvloeding. De minister volgde, tegenover wat hij maar weinig kon beheerschen, een methode, die ook in het algemeen zijn bewind gekenmerkt heeft, door naar buiten op een indruk van verzekerdheid en nu en dan zelfs van oninschikkelijkheid bedacht te zijn, om op het Plein, zooals de heer Schaper het eens oolijk van hem gezegd heeft, ‘uit de hand te eten’. Aan die gedragslijn dankte de minister, het met de uiterste elementen altijd zoo goed te hebben kunnen vinden. Voor wenschen en verzoeken in hun steekjes en krabbeltjes betoonde hij zich, waar hem dit mogelijk was, altijd met de meeste hoogachting de dienstwillige dienaar. Men was met Bosboom, in den kring dier uitgeslapen heeren zoozeer tevreden, dat er weemoed was, toen de minister genoopt werd van zijn portefeuille te scheiden. Er moeten toen tranen zijn gestort. Naar ooggetuigen verzekerd hebben, zelfs tranen met tuiten.

De minister aanvaardde einde juli 1914 den zwerm regelingen en ontwerpen, welke door den generalen staf werden aangeboden. Zij behoefden bekrachtiging. Ten deele van de koningin of van den ministerraad en overigens van den minister zelf. De laatste stond, tegenover alles wat inkwam,

dadelijk alsof de geheele mobilisatie voor hem klokspijs was. Uiteraard is er in die dagen belangstelling en navraag geweest hoe de regelingen waren geloopen. Men kon toen het gefluister vernemen, dat nergens toelichting was noodig geweest. De minister had den samenhang der maatregelen onmiddellijk ingezien. In die vlotte afwikkeling en met dat snelle doorzicht moet de beklinking hebben plaats gehad, omtrent de vacature aan het hoofd van den generalen staf. Dat minister Bosboom op de hoogste laddertrede, voor een te vestigen evenwicht, zou hebben kunnen waken, mag men voor uitgesloten houden. De billijkheid eischt te erkennen, wanneer men althans punten als de vacature uitzondert, dat een minister al bijzonder stevig in zijn schoenen zou moeten staan, om op zulk een tijdstip, tegenover maatregelen uit een zoo omvangrijk en spoedeischend geheel, met bedenkingen te komen. De minister kon niet veel anders dan lijdzaam zijn. Daarom moet men hem in de vragen, die ik ter overweging wilde opwerpen, ook uit een billijkheidsreden, buiten aanmerking laten.

Het gaat ook veel meer om de andere autoriteit. Deze had de drijvende rol en handelde en schikte met overdachte bedoelingen. Waarschijnlijk is, dat het opperbevel, hetwelk gedurende de mobilisatie zoo overbelast is geweest en dat men ‘dag en nacht’ met zooveel ijver heeft zien beheeren en administreeren, vooral in zijn verhouding tot den generalen staf, op een juistere leest ware gekomen, indien men den chef van dit dienstvak in zijn werkkring en positie had gelaten. In de keuze van een opperbevelhebber zou dan stellig niet een beradende, maar allicht de meer rationeele strategische taak zijn op den voorgrond gekomen.

Hoe dit zij, men neme eens aan, dat in 1914 een andere generaal in het opperbevel benoemd ware en dus de chef van den generalen staf in zijn positie en werkkring zou zijn gebleven. Meent men, dat in een artikel van de zelfde hand, ook dan het ambt van den chef in de plooien van het opperbevel zou zijn verscholen gehouden? Meent men, dat ook dan van ‘de gewichtige functie’, voorbeelden uit honderden zouden bijgebracht en voorgesteld zijn als beslommeringen van het opperbevel? Waarschijnlijk is, dat het stuk overtuigend tot uitdrukking zou hebben gebracht, dat de chef van den

generalen staf een volstrekt onontbeerlijke functie vervult. Wanneer gedurende het oorlogsgevaar de plaats van den chef ware vacant gekomen en onvervuld gelaten, zou stellig niet te boek zijn gesteld, dat van ‘de regeling’, zoolang zij had gegolden, geen bezwaren ondervonden werden.

En de opperbevelhebber? Zou zijn ambt zijn aangeslagen in een eersten en natuurlijken plicht om als raadsman der regeering op te treden? Als de raadsman, die vrij van ‘bindende en drukkende zorgen en bemoeiingen in andere richting’, voor die taak, zonder eenig verzuim, onmiddellijk en onvoorwaardelijk. in den Haag moet beschikbaar zijn?

De hooge functiën zouden bekwamer zijn beschreven omdat zij meer geëigend en niet abnormaal in praktijk geweest zouden zijn. Een ietwat strategisch aangelegd en toegerust opperbevelhebber zou het ongetwijfeld als zijn naasten en natuurlijken plicht gerekend hebben, zich onafgebroken ten nauwste in betrekking te denken tot het bestanddeel van de weermacht, waarop het voor de belangen van den staat hoofdzakelijk aankomt. Men behoeft de strophen uit het artikel maar te rangschikken. In het besef, dat van zijn taak ‘de uitslag van den oorlog en het lot van duizenden en tienduizenden soldaten’ kon afhangen, zou hij welbewust zich vrij gehouden hebben van ‘bindende plichten en drukkende zorgen en bemoeiingen in andere richting’ om ‘met zijn geheele hoofd en hart’ en ‘met al zijn tijd en werkkracht’, zich aan die taak te wijden. Voor besprekingen en overleg met de regeering ware hij, zoover maar eenigszins mogelijk, zeer zeker ook beschikbaar geweest. Naar omstandigheden zou hij de regeering verzocht hebben, daarvoor in zijn legeringsgebied te komen. De dienaren der kroon mogen op dit punt niet als minder bereidwillig en actief worden gedacht, dan de ministers van andere staten.

De chef van den generalen staf zou, zoo hij in zijn werkkring aan het hoofd van zijn dienstvak was gebleven, zich stellig niet als een toegevoegd medewerker van den opperbevelhebber hebben beschouwd. In den zin van het spectator-artikel behoort de generalissimus evenmin een werker te zijn als de chef van den generalen staf zijn medewerker. De chef zou niet in gebreke zijn gebleven zoo noodig te doen gelden,

dat hij de eenige is, ten volle gekwalificeerd en onderlegd, om ook op oorlogsvoet de raadsman van de regeering te zijn. Mèt haar zou hij, aan het verzorgen en op peil houden van de krijgsmacht, wakend en besturend en aan de leiding van de oorlogspolitiek, adviseerend hebben deel gehad.

Zoo ware het voor beide ambten vermoedelijk geloopen. In ieder geval, volgens die hoofdlijnen was de instelling van een opperbevel voorbereid en zóó had het moeten zijn.

Wat van hooge gelegenheidsambten wordt gemaakt, hangt, ik moge het nog eens herhalen, maar ten deele van geschreven stukken af. Vooral indien bij den betrokken minister slechts vertoon van zekerheid en niet het minste tegenwicht is. De praktijk van het ambt wordt dan nagenoeg geheel beheerscht door den eersten bekleeder. Daarom is een uitvoerige kritiek hier noodig geweest. Zij betreft het verleden maar ook eenigszins het officieele heden. Een sedert de mobilisatie ingetreden nieuw geval zou, voor wat het opperbevel betreft, van 1914 niet verschild hebben.

De kritiek betreft ook de jongeren, de mannen van straks. Ik moet dit met groot leedwezen constateeren. Er is een tijd geweest, dat in de vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap de hoop der toekomst placht te bruischen. Het genootschap bezorgde al tientallen van jaren een boekwerk met een overzicht van hetgeen in den tijdskring, op militairwetenschappelijk gebied is voorgevallen en verschenen. Ik zeg het na al die jaren niet uit spijt maar als argument. Van de artikelen van mijn hand in dit maandschrift is nooit in eenig bericht, ook maar met een enkel woord melding geweest. In het bericht over 1926 werd het besproken spectator-stuk van den oud-opperbevelhebber ‘een meesterlijk artikel’ genoemd. Van meer beoordeeling is daarna niet gebleken. Men zou er toe komen met Göthe te zuchten: Ich finde nicht die Spur von einem Geist und alles ist Dressur.

Op de verschuivingen in de bezetting der bevelvoerdersplaatsen bij een mobilisatie zou nog teruggekomen worden. Tegenover de vacatures, die men wist dat volgen moesten, had men niet hulpeloos behoeven te staan. Men was zelfs averechts beraden. Want aan het vervullen van een leidende, hooge functie is toch in het algemeen altijd meer gelegen dan

aan eenige duurzaamheid in de bezetting van lagere. Als het land roept gaat het in de weermacht niet om autoriteit van rang alleen. Het komt dan op oordeel, helderheid, vastheid en vaardigheid aan. Men weet dat Ludendorff, toen hij in den staf van den duitschen generalissimus voor het oosten, bovenaan kwam, commandant was van een infanterie-brigade. Er stonden toen meer dan twaalf dozijn generaals in anciënniteit boven hem. Men zal er in vredestijd indachtig aan moeten zijn, aan het hoofd van den generalen staf niet iemand te plaatsen, dien men bij mobilisatie zou noodig hebben voor ander werk. Dit geldt min of meer voor alle hoogste bestuursplaatsen. Zeer zeker voor den hoofdintendant, voor den civielen directeur der artillerie-inrichtingen en voor den dirigeerenden esculaap. Misschien ook, hoewel ik dit minder overzie, voor den chef van den marine-staf. Hoe het bij mobilisatie zou loopen, vaste regel moet zijn, om voor den eersten duur van een oorlogvoering de genoemde autoriteiten in hun werkkring te laten. Voor vervangingen welke desondanks onvermijdelijk zouden blijken, kon meer dan tot dusverre aandacht worden gewijd aan valide, beschikbare, gepensionneerde generaals die voorlaatst, in de betreffende waardigheid zijn werkzaam geweest.

Voor de ontkennende beantwoording van de vraag of een algemeene mobilisatie automatisch met de instelling van een opperbevel moet gepaard gaan, zijn in de voorgaande stukken veelzins argumenten bijgebracht. Nochtans schijnt het, tegen een mogelijk da capo van 1914, nuttig de koorden der kritiek op een paar punten nog wat aan te halen. Twee motieven hebben den toestand in 1914 beheerscht. Met den eisch, dat de generalissimus volle wetenschap zou hebben van de administratief-militaire regelingen, kwam men tot het besluit, dat de chef van den generalen staf doorgaans de eenig benoembare zal zijn. Voorts leidde het uitgangspunt, dat een opperbevelhebber tot plicht heeft zich voor een functie van raadsman beschikbaar te houden, tot de voorstelling van een aan het regeerings-centrum plaatselijk gebonden ambt. Blijkbaar heeft men zich van een aldus ‘zittenden generalissimus’ weinig afgevraagd, welke wel de aanleiding zou zijn, om hem in de staatsrechtelijke positie van een opperbevelhebber te

plaatsen. Die positie zal dáár veeleer nadeelig dan een behoefte zijn. Het kan de juiste verhoudingen slechts bevorderen indien de adviseur der regeering niet anders dan met normale bevoegdheden tegenover haar kan optreden. In beradende functiën moet het gezag van de redenen, niet dat van den rang overwegend zijn. Ook overigens kan op die plaats het ruimere gezag niet aan den toestand bevorderlijk wezen. Het gaat immers met een opperbevel om goede, vrije en stabiele strategie. Men beoogt er zelfstandigheid mee, niet ten behoeve van een generaal in de couloirs der regeering, maar van een generaal, die met de strijdmacht moet handelen. Wanneer achter den actief-opereerenden generaal een hoogere commandant staat, die het tijdstip van de actie bepaalt en 'bevelen en aanwijzingen geeft, omtrent de uitvoering der operatiën', is dat het omgekeerde van hetgeen men met de instelling van een opperbevel bedoelen en bereiken moet. De toepassing van het instituut leidt dan tot versnippering, en voor de actie waarop het aankomt tot positie-verzwakking. De verdeeling in het stelsel van den oud-opperbevelhebber berustte op de overweging, dat de mobiele macht maar een onderdeel is. Het aandeel in de actie met het onderdeel voor het opperbevel zou hierin bestaan, dat het de macht, voor een aan te wijzen doel, op een daarvoor te bestemmen tijd, geheel of in groepen, zou doen starten. In die verhouding kan een opperbevel slechts schaden. Bij den legercommandant zou het gemis van zelfstandigheid zich aanzienlijk sterker doen gevoelen dan bij een plaatsing rechtstreeks onder den minister van defensie. Van dezen zou inmenging in de strategie toch zeker niet dagelijks te duchten zijn. Daarentegen leeft een opperbevel, ook als het zich in het achterland ophoudt, wat heel natuurlijk is, in het besef, dat het niet nalaten kan en mag, dagelijks invloed te oefenen en dagelijks leiding te geven. Inmenging zal men de gestie niet mogen noemen maar zij zal, er niet minder schadelijk om zijn.

Het zou niet juist wezen den indruk achter te laten, dat het spectator-artikel den eisch van zelfstandigheid voor den legercommandant heeft over het hoofd gezien. Er is goed in onderscheiden, dat de 'bevelen en aanwijzingen' voor het mobiele leger beperkt moeten blijven. Bedoeld en uitgedrukt

was, dat de legercommandant vrij zou zijn 'in de wijze waarop hij zou meenen zijn opdracht te moeten uitvoeren'. Dit is een juist beginsel. Dat men in een lastgeving het 'hoe' der uitvoering zooveel mogelijk overlaat geldt algemeen. Ook zelfs in kleine taktische verhoudingen. Het beginsel kan echter als strategischen waarborg niet volstaan. Voor dezen is het bezwaar in de opdracht gelegen. Een opdracht verbindt. Aan een opdracht zal de aanvoerder der mobiele macht zich moeten houden. Hij zal er slechts noodgedrongen iets aan mogen toevoegen. Het moet al een bijzonder sterk motief zijn, dat a priori een afwijking zou wettigen. Alleen door een erkend succes zou zij a posteriori gerechtvaardigd worden.

Wanneer men in de bevelsverhouding van zooeven het opperbevel wegdenkt, is de leidende positie over de operatieve weermacht aanstonds zuiverder en bekwamer. Eens aangenomen, schoon niet toegestemd, dat in de omschreven situatie een opperbevel toepasselijk kon wezen, dan zou zijn commandovlag moeten waaien in het legeringsgebied, niet boven een bureel in de standplaats der regeering. Uit het achterland is geen strategische leiding eener mobiele macht mogelijk. Het opperbevel heeft een ingaande en duurzaam voort te zetten *taak*. Het opperbevel moet zich overtuigen, dat zijn bevelen goed *op*gevat worden, blijven waarnemen wat er de resultaten van *zijn* en tot welke handelingen en maatregelen zij verder voeren. De gegevens van het achterland kunnen, voor zoover zij voldoende vaststaan, ook in het legeringsgebied bekend zijn. Dáár weet men meestal meer. Onder andere hoe het met de eigen troepen staat. Wat men er oogenblikkelijk van vergen en verwachten mag. Dus wat men er mee kan ondernemen.

Het zal er voor een oorlogvoering aan houden, dat over de operatieve strijdmacht een bekwaam strateeg als bevelhebber staat. Van de 'vormen, methoden en verschijnselen eener wapen-actie op nederlandschen bodem' is kennis genoeg gegaard en openbaar geworden. Daar behoeft men voor onze generaals geen zwaar hoofd in te hebben. 'Doorwrochte gemeenzaamheid met het geheele defensie-apparaat', zooals het artikel deze verstaat, is voor den operatieven leider geen vereischte. Die zijde van het vraagstuk zal volledig zijn op-

gelost indien de regeering bij een mobilisatie den chef van den generalen staf in zijn functiën laat en zich voor den generalissimus tot de eischen der aanvoering zal bepalen. Maar de strategen zijn dun gezaaid. Het zal nuttig zijn aan de zorgen daarvoor eerlang nog een bijdrage te wijden.

Den Haag, 22 September 1931.
L.M.A. VON SCHMID

Middellandsche zee-problemen

Toen kort na den wereldoorlog de ongeslagen Duitsche oorlogsvloot in lange linies stoomde tusschen de machtige rijen Engelsche en Amerikaansche slagschepen was de groote rol der Noordzee als strategisch stormcentrum uitgespeeld. De droom van 'Der Tag' lag in scherven en de Britsche zeemacht, bestaande uit 1350 oorlogsschepen met een gezamenlijke tonnen inhoud van 3.2 millioen ton heerschte - voor het laatst wellicht - oppermachtig over de wereldzeeën.

Reeds 5 jaar later was de toestand geheel gewijzigd. De Vereenigde Staten en Japan waren na den wereldoorlog een nieuwen bewapeningswedstrijd begonnen, die zeer waarschijnlijk tot een conflict had geleid, indien de Washingtonconferentie van 1922 het evenwicht van krachten niet had gestabiliseerd. Vooral in de jaren 1920-1921 heeft het gespannen in het verre Oosten en de dislocatie van de Engelsche vloot wees er op dat de Britsche admiraliteit zeer juist inzag dat het strategisch stormcentrum zich om de Oost had verplaatst. Uit dien tijd dateert ook het plan om de marinebasis te Singapore te versterken en van een drijvend dok te voorzien, waar de groote slagschepen in konden worden opgenomen, waardoor het ageeren van de Britsche slagvloot in den Stillen Oceaan *mogelijk* werd gemaakt.

Een nieuw stormcentrum was zich evenwel aan het vormen in de Middellandsche zee, waar het herboren Italië onder Mussolini's leiding met groote krachtsinspanning de oude positie van het Romeinsche keizerrijk als leidende Middellandsche zee staat tracht te herwinnen. Zooals uit de verschillende vlootconferenties van den laatsten tijd is gebleken zijn het vooral de Fransch-Italiaansche belangentegenstellingen, die de grootste rem vormen voor de oplossing van het maritieme ontwapeningsvraagstuk.

Wij zullen thans in het kort de politieke aspiraties der voornaamste belanghebbende zeemogendheden nagaan en hun marinepolitiek, die het rechtstreeksche gevolg is van de staatkundige desiderata, beschouwen.

I
Frankrijk

Gedurende den wereldoorlog heeft Frankrijk al zijn krachten geconcentreerd op de verdediging te land, met het gevolg dat de zeemacht verwaarloosd werd.

Dank zij de Britsche vloot was er voor Frankrijk van den zeekant niet veel te duchten; alleen in de Middellandsche zee bezorgden de Duitsche onderzeebooten wel eenige last. Vooral de troepentransporten uit Afrika moesten beveiligd worden tegen duikbootaanvallen en dit was dan ook wel de voornaamste taak van de Fransche zeemacht. Einde 1918 was de vlootsterkte aanzienlijk afgenomen en men overdrijft niet door te zeggen, dat de marine in diep verval was geraakt. Eerst langzamerhand drong de beteekenis van het bezit van een sterke zeemacht tot de leidende militaire kringen door. Zelfs een veldheer als Foch gaf op een vraag, die iemand hem kort na den oorlog stelde, nl. ‘wat de Fransche marine had gedaan om den oorlog te helpen winnen’, het antwoord: ‘De marine, O! die gaf ons drie divisies “zeesoldaten” ....’

Thans heeft deze kortzichtige opvatting, die vrij algemeen was in legerkringen, plaats gemaakt voor een juister begrip van de waarde van een vloot. Het geheele stelsel der Fransche verdediging draait om een snelle en ongestoorde aanvoer van troepen uit Afrika; het is de taak der marine om de zeeweg te beschermen zoodat Frankrijk niet hoeft te capituleeren door gebrek aan soldatenmaterieel en de voor den oorlog noodzakelijke grondstoffen en producten, die het uit de Afrikaansche bezittingen betrekt. Na de conferentie van Washington - (door vele Franschen als een beleediging gevoeld vanwege de daarbij vastgestelde pariteit tusschen de Fransche en Italiaansche slagvloot) - werd de wederopbouw van de vloot krachtig ter hand genomen. De slagschepen werden gemoder-

niseerd, marinebases versterkt of uitgebreid, een programma dat over een groot aantal jaren liep voorzag in de aanbouw van 120 nieuwe schepen en de opleiding van het personeel (waar veel aan ontbrak) werd gereorganiseerd.

Van een samengaan der Fransche en Britsche belangen was geen sprake meer; Frankrijk voelde zeer terecht behoefte aan een eigen marinepolitiek en op de scheepswerven te Nantes, Lorient en Brest werd het eene schip na het andere op stapel gezet.

Het hoeft geen betoog dat deze krachtsinspanning om den achterstand in te halen gedeeltelijk ook het gevolg was van de onmiskenbaar jaloersche blikken, die het ontwakende en ontevreden Italië op de talrijke Fransche koloniale bezittingen wierp. Italië, dat voor de verdeeling van Afrika te laat kwam en eerst 20 jaar geleden, na een oorlog tegen Turkye, kans zag zijn overzeesche bezittingen te vermeerderen, kon het moeilijk verkroppen dat het dunbevolkte Frankrijk de tweede koloniale mogendheid van de wereld was en in woord en geschrift werd deze meening geuit. Voor Frankrijk is consolidatie van zijn bezit het eenige noodige en daarvoor is dus allereerst een ongestoorde communicatie tusschen Marseille met de Noord- en West Afrikaansche havens een gebiedende eisch.

Door de Engelsche sleutelpositie in Gibraltar en de onzekere rol, die de Spaansche zeemacht zou kunnen spelen kan Frankrijk voor de onaangename verrassing komen te staan dat de Atlantische vloot gescheiden wordt van de scheepsmacht in de Middellandsche zee. Wel heeft men nu plannen om het Canal du Midi te verbreeden, uit te diepen en bevaarbaar te maken voor oorlogs- en handelsschepen terwijl Toulouse, dat halverwege ligt, een oorlogshaven zou krijgen, doch voorloopig beschikt Frankrijk niet over een kanaal dat de rol van het Kaiser Wilhelmkanaal zou kunnen spelen en de vlootsterkte moet er dus op berekend zijn zoowel het hoofd te kunnen bieden tegen een vijand in de Middellandsche zee als in den Atlantischen oceaan.

Dit is de reden waarom Frankrijk de stelregel van de ‘two power standard’ huldigt d.w.z. een vloot wil hebben, die even groot is als de Duitsche en Italiaansche samen, terwijl dan 100000 ton extra noodig worden geacht voor verdediging van

de koloniën. Het is dan ook nog steeds niet gelukt een vergelijk te treffen, waarbij de wijduiteenloopende eischen van Frankrijk en Italië werden bevredigd! Frankrijk kan dus in een zeer moeilijk parket komen zoodra het in een conflict met Italië, Engeland *niet* aan zijn zijde heeft. Het is dan ook geen toevalligheid dat de zeemacht zoodanig is samengesteld dat zij de Engelsche handelsscheepvaart door de Middellandsche zee ernstig kan belemmeren, zoo niet onmogelijk maken. Instede van een slagvloot te bouwen, hetgeen bij de conferentie van Washington was toegestaan, stelde Frankrijk een vloot van licht en snelvarend materieel samen, die in de betrekkelijk kleine en rustige Middellandsche zee goed tot haar recht kan komen. Speciale aandacht werd besteed aan het onderzeewapen, waarvan Frankrijk steeds een hartstochtelijk verdediger is geweest. Ook bij de conferentie te Londen in 1930 heeft Frankrijk getoond er niets van te willen weten dat het eenige wapen waarmede het 'silent pressure' kan uitoefenen op de Britsche politiek hem werd ontnomen. De Britsche en Fransche belangen in de Middellandsche zee gaan geenszins parallel. Men herinnert zich de conflicten over Syrië, waar oliebelangen van de eerste orde op het spel stonden, en de strijd om Mosoel, dat tenslotte aan Engeland werd toegewezen, nadat Engeland Duitsche en Italiaansche oliebelangen tegen Frankrijk had uitgespeeld. Tot het Oostelijk bekken van de Middellandsche zee reikt de Fransche machtssfeer niet; de ligging van het aan Engeland behoorende Cyprus maakt dat vanuit Syrië de Engelsche scheepvaart niet kan worden gehinderd, doch een blik op de kaart is voldoende om te zien dat de 1900 mijl lange zeeweg Gibraltar-Suez vanuit talrijke marinebases kan worden bedreigd met lichte strijdmachten en vliegtuigen.

Of Frankrijk werkelijk zal overgaan tot den bouw van een slagschip als 'antwoord' op de 'Deutschland' moet nog blijken; in de Middellandsche zeevloot zijn kruisers en snelle torpedobootjagers meer op hun plaats dan zware slagschepen, vooral nu het zeevliegtuig in een volgende oorlog een geweldige rol zal kunnen spelen!

De noodige aandacht werd ook besteed aan de marinebases. Vooral Corsica, waar Italië een begeerig oog op werpt, maakte men tot een haast onneembare vesting. Vliegtuigbases werden

opgericht, de bezetting verdubbeld en ook het aantal kustbatterijen aanzienlijk vergroot. De waarde van Corsica als aanvalspunt op de Italiaansche scheepvaartrouten uit Genua en Napels is duidelijk. Even onaangenaam voor Italië is de aanwezigheid van sterke marinesteunpunten bij Bizerta, vlak tegenover Sicilië.

Tot nog toe heeft Frankrijk geenerlei wijziging van beteekenis gebracht in zijn vlootplan van 1922. Het heeft er ook zeer weinig van dat Frankrijk de starre veiligheidspolitiek zal laten varen. Maritieme pariteit met Italië en afschaffing van de onderzeeboot zullen onaanvaarbare eischen blijven....zoolang de positie van Frankrijk in Europa zoo sterk blijft als zij thans is.

Het is immers thans niet alleen Duitschland waar men met argwaan naar kijkt. Ook de zuidelijke zeegrens vraagt de volle aandacht, want de zwarte soldaat is de ruggegraat voor het Fransche leger en slechts door den steun van een sterke zeemacht kunnen de troepenschepen veilig het traject Algiers-Marseille afleggen....

II
Italië

'Een vurig jong volk heeft plichten, welke het niet kan verwaarloozen als het zijn nationaal leven wil handhaven en de eerste van die plichten is: 'Sterk te zijn', zei enkele jaren geleden de Chef van de Italiaansche marinestaf. Deze 'Plicht' van bewapening wordt inderdaad geenszins veronachtzaamd; een krachtig leger en een moderne zeemacht steunen indirect de buitenlandsche politiek van het fascistische Italië, die voornamelijk gericht is op uitbreiding van invloedssferen in de Middellandsche zee.

De geografische positie van Italië *is* ongunstig; 80% van het land grenst aan zee, de landgrens is betrekkelijk gemakkelijk te verdedigen aangezien de Alpen een haast onoverkomelijke barrière vormen, doch de industriesteden in de Povlakte

zouden ernstig bedreigd kunnen worden door luchtstrijdkrachten en aangezien Italië een groot percentage van zijn grondstoffen, voedingsmiddelen en vloeibare brandstof van over zee moet aanvoeren kan een vijand, die Gibraltar en Suez in handen heeft het land onherroepelijk uithongeren. Een volgende oorlog in de Middellandsche zee zal voornamelijk een strijd om de verbindingen zijn; het land dat van zijn aanvoerbases kan worden afgesneden is dan verloren. Voor de steeds groeiende bevolking èn als afzetgebied voor de industrie wil Italië zijn koloniaal bezit uitbreiden; in verhouding tot Frankrijk heeft Italië inderdaad slechts een betrekkelijk klein gedeelte van Afrika in handen en dit geeft aanleiding tot veel jalouzie. De laatste jaren werd het Italiaansche gezag in Libije uitgebreid, de invloed in Abessinië versterkt, terwijl ook de Italiaansche belangen in Tunis en Egypte zijn toegenomen.

In 1926 stond Engeland aan Italië toe een spoorweg aan te leggen van Erytrea via Addis-Abeba (Abessinië) naar It. Somaliland, en wekte hiermede - wellicht doelbewust - de ijverzucht van Frankrijk op. Op de kaart van de Afrikaansche bezittingen in het It. Koloniale jaarboek van 1930 staan de zuidelijke grenzen van Libije niet aangegeven. Zonder twijfel ligt het dan ook in den lijn van de Italiaansche politiek om de heerschappij te verkrijgen over het achterland van Libije, dat in 1911 onder den Kalief stond en na den oorlog aan Frankrijk werd toegewezen. (Tibesti en Borkoe). Daarmede zou Italië de controle kunnen krijgen op den ouden handelsweg naar het Tsjadmeer. De droom van een Italiaansche Saharabaan over Moerzoek door Tibesti, die 500 km korter zou zijn dan de Fransche Saharabaan, kan echter slechts verwezenlijkt worden indien Frankrijk geneigd is een corridor naar het Tsjadmeer af te staan.

Frankrijk voelt hier echter evenmin iets voor als voor de ‘pénétration pacifique’ in Tunis, waar langzamerhand meer Italianen dan Franschen wonen. De Italiaansche demonstratie op de Koloniale tentoonstelling te Parijs kon voor Frankrijk niet aangenaam zijn.... doch sprak voor verstaanders een zeer duidelijke taal.

De zeeweg naar het Westen door Straat Gibraltar is voor Italië bij een conflict met Frankrijk onbruikbaar. Het pleit

Frankrijk
Duitschland
Rusland
Roemenië
Joego Slavië
Constanza
ZWARTE ZEE
Constantinopel
Bulgarije
Turkije
Ferrol
Spanje
Toulon
Corsica
Sardinië
Trapani
Cartagena
Cadix
Gibraltar
Tanger
Marokko
Oran
Algiers
Bone
Bizerta
Tunisie
Malta
Augusta
Kreta
Leros
Cyprus
Syrië
Irak
Perzië
Mosoel
Bagdad
Tripolis
Bengasi
Tobruk
Jaffa
Haifa
Palestina
Suez
P.Said
Libye
Egypte
Arabië
Fransch. West Afrika
Moerzoek
(Br.protectoraat)
ROODE ZEE
Tibesti
Borkoe
Tschadmeer
Soedan
(Br.)
Noord Nigerië
(Br.)
Abessinië
(Fr.)
(1) 1/m (8) Ital. vliegtuigsteunp.
vliegbereik ± 700 K.m.
Enig. Vlootsteunpunten.
Fransche „ „ „
Ital. „ „ „
Spaansche „ „ „

voor de werkelijkheidszin van de Italiaansche politiek dat hiermede rekening wordt gehouden. Doelbewust wordt uitbreiding van den invloed in het Oostelijk Middellandsche zeebekken nagestreefd.[1)] Door oprichting van een 8-tal vliegtuigbases kan vrijwel de geheele Middellandsche zee door de Italiaansche luchtmacht die thans reeds meer dan 2000 vliegtuigen sterk is, worden beheerscht. Fransche onderzeebooten zullen dan ook in het Oostelijk gedeelte van de Middellandsche zee weinig kunnen uitrichten tegen de Italiaansche scheepvaart, te meer waar talrijke snelvarende torpedobootjagers en kruisers voor een doeltreffende beveiliging van de convooien kunnen zorgdragen.

Slechts de zeemacht van Joegoe-Slavië (bestaande uit 1 kruiser, 6 jagers, 20 mijnenleggers, 16 torpedobootmotorbooten en 100 vliegtuigen) vormt een bedreiging in de Adriatische zee waarmede rekening moet worden gehouden.

Albanië, waar olievelden geëxploiteerd worden, is zoo langzamerhand een vazalstaat van Italië geworden; de aanbouw van Turksche en Grieksche oorlogsschepen in Italië wijst op een zekere relatie met deze oostelijke buren, terwijl ook de scheepvaart om de Oost gestadig toeneemt en die door Straat Gibraltar daarentegen in beteekenis vermindert.

Indien Italië financieel sterk genoeg was zou het niet rusten alvorens de maritieme pariteit met Frankrijk was bereikt. In 1930 werden niet minder dan 40 nieuwe oorlogsschepen gebouwd met een totale inhoud van 60.000 ton; in April liepen op een dag 5 nieuwe kruisers van stapel!

Het tegenwoordige tempo van aanbouw kan Italië niet volhouden, vandaar het initiatief om te komen tot een bewapeningsvacantie. Italië, dat in 1930 22 onderzeebooten op stapel zette bleek bij de conferentie te Londen zelfs geneigd

1) De navolgende verdragen werden gesloten:

12-9-'26 met Roemenië.

5-4-'27 met Hongarije.

21-11-'27 met Albanië.

30-5-'28 met Turkije.

23-9-'28 met Griekenland.

Een verdrag met Bulgarije is te verwachten.
(Het verdrag met Joego Slavië werd echter 27-1-'24 *verbroken*).

	Engeland	Frankrijk	Italië	Spanje
slagschepen	(15) 500,000 Ton	(9) 186,000 T.	(6) 100,000 T.	(3) 40,000 T.
vliegtuigmoeder-schepen	(7) 125,000 T.	(2) 32,000 T.	(1) 5000 T.	(1) 10,000 T.
groote kruisers	(17) 125,000 T.	(7) 70,000 T.	(7) 70,000 T.	(2) 20,000 T.
kruisers	(34) 140,000 T.	(8) 50,000 T.	(16) 80,000 T.	(7) 40,000 T.
flottieljeleiders	(19) 30,000 T.	(31) 70,000 T.	(25) 35,000 T.	(9) 12,000 T.
torpedobootjagers	(136) 130,000 T.	(58) 60,000 T.	(71) 40,000 T.	(7) 8000 T.
onderzeebooten	(62) 60,000 T.	(113) 100,000 T.	(57) 37,000 T.	(17) 15,000 T.

De zeemachten van de ‘Dominions’ zijn niet bij de Britsche vlootsterkte geteld. Eveneens zijn alle hulpschepen, mijnenleggers, kanonneerbooten, flottieljevaartuigen enz. buiten beschouwing gelaten.

Wat het percentage nieuw materieel (gebouwd na 1917) betreft; in de klasse vliegtuigmoederschepen en groote kruisers is vrijwel al het materieel na 1917 gebouwd. Engeland bouwde nog 3 slagschepen na 1917; Frankrijk en Italië géén een. Het percentage voor de kleine kruisers is: pl.m. 50% nieuw materieel voor Engeland, Frankrijk en Italië en 80% voor Spanje. Flottieljeleiders resp: 70%, 90%, 80% en 100%; torpedobootjagers resp. 85%, 45%; 60% en 40% en tenslotte onderzeebooten 100%, 90%, 80% en 70%. Wat er dus nà den wereldoorlog is gebouwd is niet onaanzienlijk!

afstand te doen van het onderzeebootwapen, een geste die de starre weigering van Frankrijk accentueerde.

Ondertusschen dreigt de bewapeningswedstrijd tusschen de beide Middellandsche zeestaten het evenwicht van krachten te verstoren. De vlootsterkte van Italië en Frankrijk kan Engeland, dat gebonden is aan de vlootverdragen met Japan en de Vereenigde Staten (die geen van beide eenig belang hebben in de Middellandsche zee) niet onverschillig laten. Geen wonder dus, dat Engeland zijn invloed heeft aangewend om de beide Middellandsche zeestaten nader tot elkaar te brengen. De verhouding blijft echter koel en tot nog toe hebben geen van beiden hun standpunt verlaten; Italië blijft de pariteit met de Fransche zeemacht eischen doch Frankrijk eischt een zeer aanzienlijk overschot!

Het Middellandsche zeeprobleem, dat wortelt in de ongelijke verdeeling van het Afrikaansche continent is, zooals kort geleden in een *Fransch* tijdschrift stond, slechts door *daden* te overwinnen, nl. door opoffering van enkele Fransche koloniën ....

Een vrijwillige oplossing van het probleem is echter voorloopig al zeer onwaarschijnlijk.

III
Spanje

Ook de Spaansche zeemacht is een factor van beteekenis in de Middellandsche zee. Thans zal de gevechtswaarde wellicht belangrijk zijn gedaald tengevolge van de onzekere binnenlandsche toestanden, doch de laatste jaren is de uitbreiding van de vloot krachtig ter hand genomen. Moderne, snelvarende kruisers werden gebouwd, terwijl de marinebases op de Balearen zijn versterkt (Mahon voor onderzeebooten en vliegtuigen, Palma voor bovenwaterschepen).

De Fransche zeeweg Marseille-Algiers (Oran, Bizerta enz.) kan vanuit de Balearen ernstig worden bedreigd. Het zal dus in een conflict in de Middellandsche zee voor Frankrijk van

groot belang zijn dat Spanje neutraal blijft. Spanje zit ‘op de wip’ en kan het evenwicht van krachten verstoren. Agressieve bedoelingen heeft Spanje niet met zijn vloot, het is in wezen dus een neutraliteitsvloot, die echter een beslissende invloed kan hebben in een zeeoorlog in de Middellandsche zee. Wellicht zal Spanje van deze positie gebruik kunnen maken. Het onder neutraal toezicht staande Tanger en het aan Engeland hoorende Gibraltar zijn begeerlijke objecten. Tot nu toe is het de Britsche zeemacht geweest, die Spanje ‘klein’ heeft gehouden, (ook voor Engeland is Spanje's welwillende neutraliteit van zeer groot belang), doch de tijd dat het trotsche Albion de wet kon voorschrijven aan de Middellandsche zeestaten is eens en voor altijd voorbij en de Spaansche zeemacht kan nog een belangrijke rol gaan spelen, al zal zij geen werelddeelen meer veroveren....

IV
Engeland

De zeeweg naar Indië! Dat is, in het kort gezegd de beteekenis van de Middellandsche zee voor het Britsche wereldrijk.

Reeds meer dan 2 eeuwen bezit Engeland onbestreden de sleutelpositie Gibraltar. Geleidelijk werd in den loop der eeuwen de invloed in het Middellandsche zeebekken uitgebreid; vooral Malta, dat in 1800 werd verkregen is voor de Britsche zeemacht van onnoemelijk groot belang. Aden en Perim, op den weg naar Indië werden in 1838 en 1857 genomen en dank zij Disraeli verkreeg Engeland door aankoop van Suezkanaal aandeelen ook in Egypte grooten invloed. De scheepvaart door het Suezkanaal nam zienderoogen toe; reeds in 1882 voerden 88 van elke 100 schepen, die Port Said passeerden de Engelsche vlag. Thans is het Britsche aandeel nog immer 57%. Cyprus, een zeer gunstig gelegen strategisch punt in het Oostelijk bekken kwam in 1878 in Engelsche handen en van daaruit kan de noodige controle worden uitgeoefend op de Oostelijke toegangswegen tot het Suezkanaal. De 1900 mijl lange

zeeweg Gibraltar-Suez kon echter niet onbeschermd blijven. De noodzaak van een sterke zeemacht voor het behoud van den Britsche invloed in de Middellandsche zee werd reeds spoedig gevoeld en toen na den oorlog het strategisch stormcentrum zich om de Oost verplaatste, groeide de Middellandsche zeevloot tot een zeer aanzienlijke scheepsmacht. Het politieke steekspel tegen Italië en Frankrijk tijdens de vredesonderhandelingen te Lausanne in 1923 werd door Engeland gewonnen en de Britsche invloedssfeer breidde zich toen uit tot Mesopotamië, Palestina en de Hedzjaz. Dank zij het bezit van de drie belangrijkste strategische punten Gibraltar, Malta en Suez en de superieuriteit van de zeemacht boven die van eventueel gecombineerde Fransche en Italiaansche strijdkrachten, was Engeland heer en meester in de Middellandsche zee.

Na 1923 ging het echter in dalende lijn met Engelands invloed. Egypte werd roerig, een gedeelte van de Britsche troepen ter beveiliging van het Suezkanaal moest worden teruggetrokken; met koortsachtige haast werd aan den opbouw van de Fransche en Italiaansche oorlogsvloot gewerkt (beide hoofdzakelijk bestaande uit licht en snelvarend materieel, waarmede de Engelsche scheepvaart in de Middellandsche zee groote schade kan worden toegebracht); de ontwikkeling van het vliegwapen en de inrichtingen van vliegtuigbases ontnamen aan Gibraltar en Malta veel van hun groote beteekenis als veilige schuilplaats voor de vloot terwijl ook de waarde van het slagschip - nog immer de kern van de Engelsche vloot - problematiek is geworden; de afhankelijkheid van vloeibare brandstof, nu steenkool afgedaan heeft voor moderne oorlogsschepen, schiep nieuwe moeilijkheden, tendeele opgelost door een olieleiding van Irak naar Jaffa en een spoorweg van Bagdad naar Kairo.... Een bedenkelijk teeken was het ook dat Turkije een jaar geleden aan Engeland het benuttigen van eilanden in de Aegeische zee als oefenterrein voor de vloot verbood. Dan is de droom van een luchtschepenverbinding met Indië via Egypte door de ramp met de R 101 in duigen gevallen. Vervolgens kan ook het streven van Italië naar vergrooting van zijn invloed in Abessinië en Egypte een gevaar voor Engeland zijn.

Engeland zou eigenlijk Malta tot een eerste klasse marine-

basis moeten uitbreiden d.w.z. zoodanige maatregelen moeten nemen dat voldoende luchtafweer middelen aanwezig zijn, doch waar Italië toch al met leede oogen Engeland op Malta ziet, zou een dergelijke maatregel zeer ontactvol zijn. In nauw verband met het verminderen van den invloed in Egypte staat de uitbreiding die aan de havenwerken van Fumagasta op Cyprus worden gegeven teneinde deze geschikt te maken voor huisvesting van een groot gedeelte der Britsche vloot.

Zóó sterk is de toestand thans ten nadeele van Engeland veranderd dat de Admiraliteit reeds ernstig rekening houdt met een stopzetten van de scheepvaart door de Middellandsche zee ingeval van een conflict.

De lange zeeweg om de Kaap zal dan weer in gebruik moeten worden genomen en een aanwijzing van de gewijzigde omstandigheden is te vinden in de grootere beteekenis, die aan Mauritius, dat enkele jaren geleden tot bestuurcentrum van de Seychellen, Maladiven Lakadiven en andere eilandengroepen in den Indischen Oceaan is gepromoveerd, wordt toegekend. Engeland zoekt geen landbezit in de Middellandsche zee, doch de zeeweg is van belang voor het aanvoeren van grondstoffen en levensmiddelen terwijl een goede communicatie met Indië noodzakelijk is voor de handhaving van het gezag aldaar. Verder staan er aan de Perzische golf en in Irak (Mosoel) oliebelangen van de eerste orde op het spel.

De krachtlijn Gibraltar-Malta-Suez-Cyprus wordt echter vele malen gesneden door Spaansche, Fransche en Italiaansche krachtlijnen en als we zien over welke zeemacht Engeland kan beschikken in de Middellandsche zee[1)] is het duidelijk dat de toestand voor de Britsche scheepvaart tijdens een oorlog waarin Frankrijk en Italië zijn betrokken onhoudbaar zal zijn.

De Engelsche politiek zal er dus vooral op gericht zijn de bewapeningswedstrijd tusschen Frankrijk en Italië zooveel mogelijk te verhinderen, doch aan den anderen kant juist zooveel naijver tusschen deze staten te laten bestaan dat van een *samengaan* geen sprake kan zijn.

1) 6 slagschepen, 2 vliegtuigmoederschepen, 4 groote kruisers, 5 kleine kruisers, 6 flottieljeleiders, 32 torpedojagers en 7 o/z booten.

Want dan zou het onherroepelijk uit zijn met de Britsche invloed in de Middellandsche zee.

Bezien we tenslotte de samenstelling van de verschillende zeemachten dan valt daarbij direct op dat zoowel Frankrijk als Italië hun heil hebben gezocht in kruisers, torpedobootjagers en onderzeebooten en sedert 1917 geen enkel slagschip meer hebben gebouwd. Frankrijk heeft zelfs zijn onderzeevloot zoodanig uitgebreid dat deze verreweg de sterkste is van alle zeemogendheden. Vooral met dit wapen kan de Engelsche scheepvaart onmogelijk worden gemaakt en ook de Italiaansche handelsschepen zullen er ernstig door worden bedreigd. Het groote aantal kruisers, flottieljeleiders en torpedobootjagers dat de Italiaansche vloot rijk is kan dan ook als een antwoord op de Fransche onderzeebootvloot worden beschouwd, Frankrijk maakt zich ernstig bezorgd over de snelle uitbreiding van die Italiaansche macht aan kruisers en een van de redenen waarom Frankrijk zich kant tegen een bewapeningsvacantie is dat de achterstand in kruisers dan niet kan worden ingehaald, doch integendeel wordt bestendigd.

Indien men de marinepolitiek van de groote zeemogendheden met aandacht beschouwt, dan blijkt er nog niets veranderd te zijn en krijgt men een zwaar hoofd in de resultaten van de a.s. ‘ontwapenings’ conferentie.

H.Th. DE BOOY

Bronnen: Marine Rundschau, Naval and Mil. Record, Foreign Affairs, Navies and Nations, H. Bywater, Brassey's Naval annual 1931, Italien und Frankreich Rohde; Marineblad.

Buitenlandsch overzicht

Bazel
27 Dec. 1931

Het jaar eindigt dan toch wel vrij miserabel. Gaan wij nog eens na, wat van den zomer het Hoover-initiatief scheen te beteekenen. Dat bij de regeling van een wereldomspannend belang de leiding ter hand werd genomen door de Vereenigde Staten, die er genoeg van schenen te krijgen slechts schuldeischer te zijn van een failleerende wereld, en liever den weg schenen te willen zoeken waarlangs èn schuldeischer èn schuldenaars uit het moeras konden worden geleid. De hoop der wereld flikkerde voor een oogenblik op; wat is er van overgebleven? Voor de tweede maal schoten de Vereenigde Staten in de taak van het wereldpresidium die de omstandigheden voor haar gereed hadden gelegd, jammerlijk te kort. Eerst toen zij de veertien punten lieten verworden tot.... Versailles. En nu, door het Hoover-moratorium dat alleen hoop opwekken kon als *begin*, nu die hoop opgewekt was, te verklaren tot *het einde*. Amerika offert geen duit op van zijn vordering, en zijn schuldenaars mogen zien, hoe die vordering te voldoen...

Zij zullen het niet kunnen en niet willen, zonder op hun beurt het uiterste van Duitschland te vergen, en dit kan de herstelbetalingen weer niet bewerkstelligen, zonder een beroep op de internationale kapitalisten te doen in eene mate, die zijn credietwaardigheid vernietigt, en.... de vicieuze cirkel is gesloten. Men is dan weer precies even ver als men dezen zomer was toen Hoover den pseudo-verlossingskreet slaakte.

'Binnen het raam van het Young-plan' heeft de Bazelsche commissie deze waarheid weer eens gesuggereerd. Het woord is aan degenen die dat raam zullen moeten breken.

Hoe komt de doorsnee-amerikaansche ‘congress-man’ die de aanneming van het amendement op de wet tot bekrachtiging van het Hoover-moratorium op zijn geweten heeft, tot zijn verlammende dwangvoorstellingen?

Het is eenvoudig genoeg. Was niet juist de federale begrooting ingediend, die over het afgeloopen budgetjaar een tekort van 902 millioen dollar, over het loopende een tekort van 2123 millioen dollar, over het toekomende een tekort van 1417 millioen dollar becijfert? Die verhoogingen der inkomstenbelasting aankondigt, varieerende van 2% van inkomens beneden de 4000 dollar tot 6% van inkomens boven de 8000 dollar, met surtaxes van 10% voor inkomens boven de 10.000 tot 40% op inkomens van meer dan 5 millioen dollar? Die de inkomengrens, waarbeneden geen belasting verschuldigd is, zoodanig verlaagt, dat er 1.800.000 belastingbetalers méér zullen zijn? Die verhoogingen voorstelt der belastingen op de vennootschappen, de tabak, de auto's, de telegrammen, de telefoon, de radiotelegrammen, der amusementsbelasting, der overdrachts- en der successierechten? Die bericht dat ondanks dit al de federale regeering zich gedrongen zal zien, de gevestigde Unieschuld met 1320 millioen dollar te vermeerderen? Die mededeelt dat, vergeleken bij 1930, over de eerste 8 maanden van 1931 de uitvoer der Vereenigde Staten met 37%, de invoer met 33% gedaald is? In deze omstandigheden is het o zoo voor de hand liggend, dat de ‘congressman’ niet afziet van vorderingen, waarop, tot 30 Juni 1931 toe, aan Amerika een totaal bedrag van 443 millioen dollar aan kapitaal en van 1231 millioen aan rente is uitbetaald. Maar uitbetaald door schuldenaren, die bedragen als deze alleen overstorten nadat en omdat zij er zelf nog hoogere van Duitschland ontvangen hebben, bedragen, die Duitschland niet opbrengen wil of kan, dan na ze eerst van anderen, voor een goed deel van Amerika, te hebben geleend....

Het is leerrijk, met deze Amerikaansche cijfers de Bazelsche te vergelijken. Van de 18 milliard Mark, sedert 1924 door Duitschland uit het buitenland betrokken, zijn er 10.3 milliard weggegaan aan het herstel.

Niettegenstaande ten opzichte van de oorzaken der moeilijkheden waarin Duitschland verkeert, de Duitsche gedele-

geerde (Melchior) en de Franschman (Rist) scherp tegenover elkander stonden - Rist ontkent, dat de herstelbetalingen op zichzelve die moeilijkheden zouden hebben veroorzaakt en wijst (volstrekt niet geheel denkbeeldig) op onverantwoordelijke weelde in het Duitsche huishouden van nog maar kort geleden - heeft de commissie kans gezien een rapport samen te stellen dat door alle gedelegeerden kon worden onderteekend; - een rapport dat ten aanzien der oorzaken van Duitschland's onmacht de Fransche en de Duitsche beschouwingen naast elkander stelt zonder daartusschen partij te kiezen, maar die onmacht zelve eenstemmig erkent: *het staat vast*, *dat Duitschland de betaling der uitstelbare annuïteiten na afloop van het Hoover-jaar niet zal kunnen hervatten*. De huidige crisis, gaat het rapport voort, overtreft in omvang ongetwijfeld de 'betrekkelijk korte depressie', die het Young-plan als reden tot eventueele opschorting dier betalingen gelden liet. Het stelde zich daarbij voor, dat bij de voortdurende uitbreiding van den wereldhandel de herstelbetalingen een factor van geringe beteekenis zouden blijken. Deze verwachting is beschaamd. De wereldhandel is ingekrompen en de feitelijke lasten der jaarlijksche annuïteiten zouden, gesteld Duitschland kon de betaling hervatten, met 40% verhoogd blijken. *Derhalve vereischt het Duitsche probleem een gemeenschappelijk optreden dat slechts van de regeeringen kan uitgaan*. 'De gebeurtenissen wachten niet. Indien niets gebeurt, zullen de aangevangen moeilijkheden voorboden worden eener wereldramp. *Er zal slechts volgens economische wetten kunnen worden gehandeld*. De bevrijding van den debiteurstaat van een ondragelijken last zal mogelijk den last op een crediteurstaat overbrengen, die zijnerzijds in zijn hoedanigheid van debiteur niet in staat zal zijn dezen last te dragen. De eenige stap welke duurzaam het vertrouwen zal kunnen herstellen is de aanpassing van alle schulden tusschen de staten onderling (herstel- en andere oorlogsschulden) aan den huidigen ontredderden toestand van de wereld. *De commissie doet op de regeeringen een beroep*, *onverwijld te beslissen*.'

'Aanpassing' dus aanbevolen; niet 'schrapping'. De gedelegeerden van Engeland, Nederland, Zweden, Zwitserland

hadden er dit woord gaarne ingebracht, maar zijn op het onverwrikbaar verzet van Frankrijk en zijn satellieten gestuit. En, na het Amerikaansche amendement, heeft Melchior begrepen vooralsnog met de boven uitgeschreven conclusiën genoegen te moeten nemen, daar Frankrijk allen aandrang tot schrapping onmiddellijk met het antwoord bejegenen kon: 'Amerika schrapt immers niet.'

De zaak staat dus zóó: Amerika heeft gezegd: na dit ééne jaar verg ik van u betaling zonder genade, en de commissie zegt: als gij maar weet dat van Duitschland, zonder 'aanpassing', het geld niet kan komen, en dus ook niet van ons.

De regeeringen dus, die in de tweede helft van Januari in den Haag overleg zullen plegen, komen voor een moeilijke keus. Zij moeten onverwijld tot de 'aanpassing' besluiten die Bazel alleen suggereeren kon. Maar is die 'aanpassing' iets anders dan een verlegenheidswoord? Duitschland, zegt de commissie, kan de betaling der 'beschermde' annuïteiten niet hervatten. Zal de 'aanpassing' ten aanzien van Duitschland dus hierin bestaan, dat het met de betaling der 'onbeschermde' annuïteiten wordt vrijgelaten? Goed (aangenomen voor een oogenblik, wat ver van zeker is, dat deze betaling mogelijk blijkt) - maar dan zullen Frankrijk en Engeland aan Amerika moeten vragen, waarin *voor hen* de 'aanpassing' bestaan zal. Engeland, met zijn gedeprecieerd pond sterling, zal zich in de onaangename noodzakelijkheid bevinden, zijn schulden aan Amerika te moeten voldoen in goud, en Frankrijk wordt uitgenoodigd nu maar eens een begin te maken met datgene waartoe het zich jaren lang met hardnekkigheid buiten staat heeft verklaard: aan Amerika geld over te maken dat het niet eerst van Duitschland heeft verkregen. Als men er eens mede begint en het in principe toelaat, waar zal het 'aanpassen' moeten, waar zal het kunnen eindigen?

Opvallend is het verschil in houding tusschen den Engelschen en den Franschen gedelegeerde te Bazel. Engeland wil liever van de Duitsche betalingen afzien dan de wereldcrisis die het reeds zoo zwaar getroffen heeft en die zijne credieten aan Duitschland 'bevriest', te laten voortduren; - Frank-

rijk, dat minder credieten in Duitschland heeft uitstaan, wil geen cent opofferen van wat het rechtens het zijne acht. Alsof wat er ten slotte van den financieelen opzet van het tractaat van Versailles overeind kan blijven, in dit stadium nog een kwestie van ‘recht’ kon wezen!

Die Versailles op hun geweten hebben, zullen inkeer moeten toonen. Het zijn Frankrijk, Amerika en Engeland. Frankrijk werd schuldig door actieven wil; Amerika en Engeland door toezien en gedoogen. Engeland heeft zijn klap al beet en is nu gewillig; Frankrijk en Amerika moeten hun klap nog krijgen. Zij zullen dien niet ontgaan, en dan ook eindelijk geleerd hebben naar voren te moeten zien in plaats van naar achteren. Maar in Januari zal dat (zooals de zaken nu eenmaal staan) heilrijk feit nog wel niet plaats hebben, en van den Haag zal men dus niet meer mogen verwachten dan wat nu Bazel gaf: een duw te meer in de goede richting, dien wij hardleersche menschen en volkeren nu eenmaal niet plegen in te slaan dan met een beurschen rug.

C.

Bibliographie

De werken van Vondel. Vijfde deel, 1645-1656. Amsterdam, Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1931.

Dit vijfde deel opent, evenals de vorige, met een hoofdstuk van Sterck's Leven van Vondel, waarbij ditmaal een geneologie van diens geslacht aansluit, gevolgd door een 'Cultuurbeschouwende inleiding tot Vondel's spelen' van C.R. de Klerk. Het brengt ons de jaren van den vrede, van den bouw van het nieuwe stadhuis en den brand van het oude, van den aanslag van 1650, en van den eersten Engelschen oorlog. Het bevat Leeuwendalers en Lucifer. De talrijke gelegenheidsgedichten: op geestelijken en bruiloften, op Christine van Zweden en op Amsterdam, zijn bij uitstek geschikt, om den stijl van Vondel's poëzie duidelijk te laten spreken. De motieven zijn niet talrijk en in hun kern onveranderlijk. Vondel's in den edelsten zin des woords primitieve geest kan al deze motieven steeds weer laten klinken, als evenzoovele instrumenten, bespeeld door een virtuoos. Daar is het bulderende en bliksemende zeeslagmotief in gedichten als 'Vrije Zeevaert' en 'Uitvaert' van M.H. Tromp, het welige en als van zuivel druipende motief der landelijke welvaart, meer economisch dan bucolisch, daar is het epithelemische motief, naïef zinnelijk en wat burgerlijk schalksch, het statige en strikt decoratieve motief van stedelijk welvaart en bestuur, het volkomen sculptureele riviergodmotief, om van de heilige Stoffel niet te spreken. Uit elk van die dichterlijke instrumenten haalt Vondel een rijkdom en een afwisseling van melodie en klankeffekt, als alleen zijn volstrekt meesterschap vermocht te geven.

De verklarende noten onder aan de bladzijden zijn wel eens wat heel onbeteekenend, en niet altijd zorgvuldig bewerkt (op blz. 144/5 heet de Poolsche koning eerst Uledislaus, daarna Wledislaus, tenslotte Ladislaus; in den tekst zelf is het Vladislaus). Het is misschien wat laat voor de opmerking, dat het aanbeveling had verdiend, en nog zou verdienen, om boven elke bladzijde het jaartal te vermelden, waaruit het gedicht dateert, in plaats van 978 maal te herhalen: Vondel V (1645-1656).

J.H.

Rabelais. Volledige uitgave met de prenten van Doré en Robida. Vertaald door J.A. Sandfort. A.G. Schoonderbeek, Laren, 1931.

Het is met Rabelais als met radijs of Leidsche kaas: houdt men er van, dan is het juist om den scherpen smaak die een ander afschrikt. Men is,

om het met zijn woorden te zeggen, ‘pantagruellist’, of men is het niet. Men proeft in den stortvloed van platheden, grappen, toespelingen, parodieën en schaterlachen de sterke gezondheid, of men voelt zich beetgenomen door een taalfantast en meer niet. Evenals op het klooster van Thélème, een der verrukkelijkste passage's uit het boek Gargantua, staat boven heel het werk van Rabelais de spreuk: ‘Doe wat u aanstaat.’ Leef volgens uw natuur, en de natuur leeft in u. Dit is het eenige geluk der stervelingen.

Dit sluit echter in - en hier begint, als men zoo zeggen mag, Rabelais' evangelie - dat uw natuur reeds al datgene bevat, wat de moralist met zijn wil en de wijsgeer met zijn bespiegelingen naar zich toe moet trekken. Dat het vleesch de steen der wijzen is. Dat reuzen van ingeboren goedgeaardheid, als Gargantua en Pantagruel, zonder schade te lijden aan geest of ziel, de hulpbruggetjes van ethiek en metafysica kunnen veronachtzamen voor den grooten polsstok, dien de Schepper ons allen heeft meegegeven. De goedgeaardheid is een voorwaarde, maar dan bungelt ook het geheele leven, de avonturen, de menschen, de sprookjes, de vindingen van vernuft en gevoel, als speelgoed aan uw gordel.

Rabelais was een realist. Geen centimeter-realist, als een zeker soort romanschrijvers, die stapje voor stapje het leven op den voet volgen, maar een zevenmijls-realist, die de werkelijkheid heusch niet liefhad of schoon vond en die niet stamelde dat het leven ‘zwaar maar kostelijk’ is. Neen, zijn liefde gold de letteren, met al de hartstocht en onverzadigbaarheid van een Humanist. Wat hij voor de werkelijkheid voelde was veeleer een geloof. Hij geloofde vurig in het bestaansrecht van het bestaande, in de geheiligdheid van het gewone. Het leven zelf was een voorbeschikking. Wat leefde was goed, wat goed was leefde. Het kwade was niets dan een onwerkelijke schim, een ‘Antiphysie’, die reeds voor één druppel bloed bezweek.

Hij leefde in een tijd van stilstand en krachtverzameling. De Paus was besluiteloos, de koning van Frankrijk was besluiteloos, Luther was zijn hoogtepunt voorbij en de Contrareformatie werd aarzelend ingezet. Calvijn publiceerde zijn Institutiones ongeveer in hetzelfde jaar als Rabelais zijn Eerste Boek van Pantagruel. Zij waren, met Ignatius, de eenige menschen die althans wisten dat zij zelf iets wilden.

Aan de lectuur van Rabelais komt zeer ten goede, wanneer men de vijf boeken niet achtereenvolgens doorleest. Het ééne boek Gargantua en de vier boeken Pantagruel zijn vijf afzonderlijke werken, door den schrijver bijna alle met groote tusschenruimte en in andere tijdperken van zijn leven geschreven. Men moet beginnen met Pantagruel I, daarna Gargantua, (beide boeken zijn naderhand door Rabelais gekuischt herdrukt, en hij deed zelfs den onvervaarden uitgever Dolet een proces aan, toen deze een onbesnoeiden herdruk bracht) en eerst vervolgens Pantagruel II en III, met privileges van den koning en den kardinaal verschenen, om te eindigen met het veel betwijfelde deel IV van Pantagruel, dat lang na Rabelais' dood het licht zag. Ik meen dat de vertaler verstandig gedaan had, als hij het ‘Levensbericht’ in vijf hoofdstukken had gesneden en telkens zulk een hoofdstuk aan een deel had doen voorafgaan.

Belangrijker echter is, dat de vertaling van Sandfort zoo goed is als zulks maar wezen kan. Rabelais verliest reeds als men hem in modern Fransch leest, en dit heeft Balzac begrepen, toen hij voor zijn Contes Drolatiques zijn taal archaïseerde tot die van de zestiende eeuw. Maar

wat er in het Nederlandsch van Rabelais bewaard kan blijven, is hier met groote woordenrijkdom en dikwijls met veel durf bereikt. De uitgever heeft er door de toevoeging der prenten van Doré en Robida een prachtig boek van gemaakt, het is fraai gebonden en de band is fraai bestempeld, en, als gij eens op een winteravond niet naar de film gaat, maar dit boek bij de kachel op uw knieën neemt en een der deelen leest, hebt ge een goeden ruil gedaan.

N.

H.C. Andersen, Sprookjes en Verhalen. Met prenten van Dirk Nijland. Vertaling door M. Nijland - v.d. Meer de Walcheren. G.J. Nieuwenhuizen Segaar, Leiden, 1931.

Andersen heeft 156 sprookjes geschreven. De bekende vertaling van mevrouw Van Eeden-Van Vloten, die in de oogen van iemand die haar als kind van buiten kende onvergelijkelijk blijft, is bij lange na niet compleet. Mevrouw Nijland heeft thans een dertigtal sprookjes uitgezocht, waarvan er slechts twee ook bij mevrouw Van Eeden voorkomen, en zeer zorgvuldig, naar mij toeschijnt, in den toon van het oorspronkelijk vertaald. Zoo is dit een uitgave van beteekenis. Mevrouw Van Eeden te verbeteren heeft, voor mij althans, geen zin; maar aanvullingen zijn natuurlijk welkom. Het moet mij echter terstond van het hart, hoe voortreffelijk indertijd de keuze van mevrouw Van Eeden geweest is.

Toen Andersen dertig jaar was (ik ontleen deze bijzonderheden, evenals den brief waaruit ik straks iets moet aanhalen, aan de sobere inleiding der vertaalster) verschenen zijn eerste sprookjes onder den titel ‘Sprookjes voor kinderen verteld’. Ze verschenen vervolgens jaarlijks met Kerstmis in kleine bundels van vier, vijf of meer. Toen hij veertig werd en succes kreeg, liet hij dit ‘voor kinderen’ er met opzet af en noemde ze ‘Nieuwe Sprookjes’. Toen hij tegen de vijftig liep, veranderde hij den titel nogmaals, en weder met uitdrukkelijke bedoeling, naar uit zijn aanteekeningen blijkt, in ‘Verhalen’. En dit bleef zoo tot zijn dood. Andersen werd 71.

In het opschrift van haar verzameling ‘Sprookjes en Verhalen’ geeft de vertaalster dus reeds aan, dat de dertig bijeengebrachte geschiedenissen uit al de verschillende stadia van Andersen's leven gegrepen zijn, de sprookjes uit zijn jeugd, de verhalen uit zijn ouden dag, en nu gaan de jaartallen, die zij onder de vertellingen heeft geplaatst, hun woord meespreken. En dan komt er een bitter, een bijna melodramatisch drama uit de geschiedenis dezer geschiedenissen tevoorschijn.

Dit bestaat niet hieruit, hetgeen reeds vaak als oorzaak van zijn innerlijke mismoedigheid is aangegeven, dat Andersen zich eigenlijk geroepen voelde tot werk van ernstiger opzet, evenals Heine, en tenslotte enkel bijval oogstte in een aanvankelijk door hem geringgeschatte trant van schrijven. Want hij heeft hierin iets ongeëvenaards bereikt, en dit heeft hem weer zoo goed als zeker door teleurstellingen op gebied van grooter formaat heengeholpen. Bovendien, dit was dan slechts een conflict van zelfkennis, waarin het leven en Andersen's talent schitterend gelijk kregen tegenover zijn blijkbaar slechts intellectueele ambitie. Maar, en hier schuilt het drama der

jaartallen, eenmaal sprookjes schrijvend en succes genietend, heeft hij zich in deze lichte verbeeldingswereld zoodanig ingeleefd, zich zoodanig

laten ingezogen worden met geheel zijn in den grond somber zelf, dat hij tenslotte, evenals Paljas uit de opera, tooneel niet meer onderscheiden kon van werkelijkheid. Vergelijk eens ‘De prinses op de erwt’ en ‘De ondeugende jongen’, beide uit het eerste bundeltje, dus van zijn dertigsten jaar, speelsch en vlot en raak, echt sprookjes, de fantasie duidelijk als fantasie, maar tevens reeds vol van die warme, een weinig weemoedige, huiselijkheid, zoo kenmerkend voor Andersen, welke in den loop van het leven steeds duidelijker op den voorgrond zal treden en tenslotte de fantasie geheel gaat opeischen, - vergelijk deze beide sprookjes eens met het bittere zelfportret dat ‘De windmolen’ heet, van zijn zestigsten jaar, niets dan een wrange monoloog, dien de schrijver in de gestalte van den zwoegenden molen uitspreekt, of met de diep-miskende figuur van den tuinman Larsen, uit ‘De tuinman en zijn heer’, toen hij de zeventig naderde. Andersen ging hoe langer hoe eenvoudiger de dingen zien, een landweg een inktpot, een peer; dat wil zeggen, hij had hoe langer hoe minder fantasie noodig om deze dingen te doen spreken, want zij spraken niet meer voor zichzelf, zij spraken voor een schrijver die niet meer rechtstreeks spreken kon. Zijn liefde voor eenvoud werd een tegemoetkoming aan een door de verbeelding belemmerde behoefte om zijn eigen stem te hooren.

Beschouw ‘De schaduw’ en ‘De Nachtegaal’ als typeerend voor het midden zijns levens; beschouw ze als hekelingen van de publieke bewondering voor het afgetrokkene en het kunstmatige, helaas onvermijdelijke elementen, in een kunstwerk; beschouw dit als het grootste onrecht dat de ziel van een kunstenaar kan worden aangedaan; herlees ‘Het leelijke jonge eendje’, dat zoo graag een eend wou zijn, maar verstooten werd omdat de eenden zooveel beter zagen dan hij dat het een zwaan was, - en gij hebt een indruk, hoe sprakeloos deze man zich heeft voelen worden, naarmate elk ding, waar zijn schaduw langs gleed en dat zijn fantasie bewoog, een ingeboren taal begon te spreken waar hij naar kon blijven hunkeren. Een oude grimmige Prospero, zelf meer en meer zwijgend als hij de natuur stem verleent, en tenslotte staf en boek in zee werpend, om zich ‘te wennen aan het denkbeeld van een graf’. Ik geloof evenmin aan het ‘verzoenende’, het ‘sprookjesachtige’, het ‘met een glimlach afscheid nemende’ van Shakespeare's laatste werken. De stof is lichter, zeker, maar voor den meester is er des te minder plaats. Hij moet zich beperken tot een alleenspraak bij een slapend kind, in een door zijn afgezworen kunst bijeengebrachte wereld. Geen verbetener werk dan ‘Tempest’. Maar Andersen had niet den moed om rustig naar zijn geboorteplaats terug te reizen en daar de rest zijner dagen als ‘gentleman’ door te brengen. Er is een wreede macht in kunst, die belet, dat, behalve wanneer hij voor zichzelf volledig is geslaagd, de kunstenaar nog ooit den moed vindt om natuurlijk te leven.

En dit is het eind van het drama. Twee maanden voor zijn dood (1875) toonde men Andersen het ontwerp van zijn standbeeld, waar hij omringd door kinderen zit voor te lezen. De 71-jarige grijsaard schrijft verontwaardigd aan een vriend:

‘Ik werd razend, mijn bloed kookte, ik zei het hun vierkant, dat geen van de beeldhouwers iets van mij begreep, niets in hun schetsen wees er op dat zij ooit het karakteristieke in mij hadden opgemerkt...., dat het spreekwoordelijk was geworden mij “de kinderdichter” te noemen, mijn doel was om de dichter te zijn voor alle leeftijden en dat kinderen mij niet kunnen representeeren.’

En hij zegt nogmaals, dat de waarde van zijn sprookjes niet ‘het naïeve’ was, maar ‘de volkstaal, de Deen in mij’. Hoeveel meer moeite had Andersen om aan een standbeeld te wennen, dan Prospero aan een graf! En is dit nog niet steeds de kwelling van Kay uit ‘De sneeuwkoningin’? De meester, die elk voorwerp tot een stil-leven omtooverde en voor geheel de wereld een verstaanbare taal deed spreken, en die gaat hunkeren naar de gemoedswarmte, een Deen te zijn geweest onder Denen, en de spraak van zijn volk en hart gesproken te hebben.

Zoo heeft het werk van mevrouw Nijland mij een verhaal gedaan van de verhalen. Het boek is ruim en grootscheeps uitgegeven. De teekeningen van Dirk Nijland, van een reis naar Denemarken thuis gebracht, geven niet zoozeer de sfeer der sprookjes als die der landschappen waar zij ontstonden. Dikwijls zeer eenvoudig en suggestief.

N.

Lode Verhees, Vertellingen van den Smid. - Antwerpen, De Sikkel.

Het is misschien wel dretig jaar geleden dat ik kennis maakte met Lode Verhees, Smid Verhees zooals men hem noemt. Hij had toen reeds een groote faam als smid, en specialiseerde zich in ijzeren kachels die zeer gezocht waren voor zg. artistieke interieurs. Deze kachels deden denken aan middeleeuwsche burchten in miniatuur. Zij hadden iets van een strategisch middenpunt. De buikige romp geleek op den ronden toren van een slot, en Verhees was kwistig met poortjes, deurtjes, loketjes, klinketjes, alles in fraai gesmeed ijzer, zoodat gij langs alle kanten die kachel kondet openen, en kijken in de kleine huiselijke hel. Het was een groot stuk speelgoed. Van Smid Verhees herinner ik mij den gullen tamboerskop met de fleurige kaken, en de grijze krullen. Nadien heb ik hem nooit meer ontmoet; wel zoo nu en dan een zijner kachels bij artisten. En daar komt nu diezelfde Verhees zonder de minste waarschuwing opeens voor den dag met een bundel vertellingen. En ik neem mijn hoed af voor mijnheer Verhees en wensch hem proficiat met zijn aardig en heel sympathiek boek. Ik heb het gelezen, herlezen en zal er nóg in lezen. Ik kan er niet genoeg nadruk op leggen dat wij sedert lang, heel lang, niet meer zulk een werk gekregen hebben. Verhees weet te vertellen op een toon dien ik nergens in onze letteren heb ontmoet. Stel U voor de ronde gemoedelijkheid van Conscience, maar veel losser, in Vlaamsch van dezen dag, en de guitigheid van Timmermans, zonder diens literaire doortraptheid. Emanuel De Bom die mij het boek leerde kennen (dankje, Mane!) vergeleek Verhees met den Douanier Rousseau. Daar is iets van. Van Rousseau heeft hij de naïeviteit, soms den onverstoorbaren ernst en het burgerlijk-positieve, - denk aan die dames met crinolines en heeren met stevige theatrale knevels, die parmantig wandelen in hun tuintje. Maar laat ons die vergelijking nu niet verder drijven. Om terug te komen tot onze Smid: Het boek bevat zeventien vertellingen, en daaronder maak ik al dadelijk uitzondering voor de vier ‘vertellingen van de zee.’ Die voeren ons terug naar den tijd der mooie zeilschepen en verschrikkelijke zee-avonturen. Er wordt in verteld van schoone klippers uit den ouden tijd, groote stormen die door kordate zeelieden met vergenoegen

worden doorgemaakt, en schipbreuken waar alles goed afloopt. Eens heb ik even gedacht aan de episode van de verloren brick in *Arthur Gordon Pym*, een anderen keer aan *Robinson*, maar 't is jammer dat die vertellingen niet langer zijn! Verhees is zoo goed op weg.... Ziehier een klein staaltje van zijn manier in de derde vertelling van de zee met den flinken titel: *Wie is de Kapitein*? *Het is Jan Korewijn*:

'Zoo was de *Don Juan* eens op reis naar Zuid-Amerika om een lading guano of vogelmest te halen, en alles ging regelmatig aan boord, de wachters gingen op en af en de officieren deden de metingen, namen zonshoogte en schreven het journaal zooals behoort en alles is rustig tot dat Jan Verdonck, een reusachtig zeeman die als bootsman vaarde, iets aan den gezichteinder opmerkt dat zijn geheele aandacht trekt. Hij stond aan het roer hij blijft een tijd staren, knikt tevreden, zet de stuurstang vast tegen den dol, en gaat naar de kajuit en roept: 'Kapitein kom eens boven!' Dikwijls heb ik gedacht: wat zou het toch aardig zijn om eens een mooien zee-roman te schrijven met Antwerpen als basis, en die zou spelen in den tijd der oude haven! Maar den waren toon treffen! Dien heeft hier nog geen schrijver gevonden. Die angelsaksische specialiteit (de Foe, Melville, Poe, Stevenson, Conrad) kunnen wij ons toch maar niet eigen maken. En daar hebt gij nu dien Antwerpschen kachelsmid, en die heeft waarachtig iets van den toon! Als hij wilde zou hij misschien den vurig-gewenschten roman kunnen schrijven! Onder de andere vertellingen die te land spelen, behooren tot de beste *Het aanbeeld*, *Het Savoyarken*, *De Wrekende Geest* en vooral *Van de zingende stoof en den zingenden boom* - deze laatste is zoo goed als Andersen. Stijleigenaardigheid van Verhees: gedurige vermenging van den tegenwoordigen en den verleden tijd, Ook ziet hij niet op een smakelijke taalfout, maar dat doet er niet toe - men voelt dat het bij Verhees niet gedwongen is. Ga zoo voort, Smid Verhees, en geef ons nog een boek! Maar hij mag deze regels niet lezen, hij zou misschien gaan denken dat hij een letterkundige is, en schoon gaan schrijven. En dan is hij verloren. Wij moeten hem maar stillekens laten doen, misschien krijgen wij nog eenige van die schoone zeeverhalen? Ik hoop het van ganscher harte. Intusschen wenschen wij de uitgeverij *De Sikkel* geluk met haar zeldzame vondst!

A.C.

Zoo verhalen de Vlamingen. - Dietsche Warande en Belfort.

Deze bundel is niet bedoeld als een gewone bloemlezing van Vlaamsch proza (waarvan wij trouwens het nut niet zouden begrijpen, noch voor de Vlamingen, noch voor de Hollanders die onze literatuur zoo goed kennen). In den proclamatorischen titel ligt het inzicht om nu eens (aan welk Vlaamschkundig publiek buiten de Nederlandsche gewesten?) te toonen hóe de Vlamingen *verhalen*. De Redactie van Dietsche Warande en Belfort verklaart in het naschrift dat drie andere werken haar bewogen hebben tot deze uitgaaf, o.a. *Twintig Noord- en Zuiderlandsche verhalen* 'waarin slechts drie Vlamingen aan het woord komen naast zeventien Nederlanders'. Het inzicht om de Vlamingen hun recht te geven is te waardeeren, doch zóo als het saamgesteld is hebben wij tegen het boek meer dan een bezwaar. Vooreerst is het onvolledig, en bovendien zeer onevenwichtig. De Redactie geeft toe dat het haar niet gelukt is, iets

te publiceeren van Teirlinck, Sabbe, E. Vermeulen, en dat Streuvels niet klaar kon komen, van wien zij dan een minder bekend fragment geeft uit zijn *Herinneringen uit het verleden* (pleonasme dat voorzeker aan S.S. ontsnapt is?) Indien het boek bestemd is om een overzicht te geven van de verhaal-kunst sedert Van Nu en Straks, dan is het toch wel wat kras dat Karel van de Woestijne en Vermeylen niet eens vermeld worden, om niet te spreken van Vermeersch, Willem Elsschot, L. Monteyne, K. van den Oever, Paul Kenis, Jaak Lemmers, Brunclair, enz.... Ook is er niet de minste proportie in acht genomen. Wanneer men bedenkt dat Buysse vijf pagina krijgt, Streuvels zes, en de Bom vier, dan is het echtpaar Claes-Vetter met vier en dertig bladzijden heusch niet kwaad bedeeld! En waarom mevrouw Claes-Vetter geboren te Zutphen, voorgesteld wordt als Vlaamsche verhaalster is ons een raadsel. Doch er is meer. De samenlezers van die verhaalspecimina hebben bewezen geen duidelijk inzicht te hebben in het begrip *verhaal*. Zonder op de woorden te willen spelen, moeten wij er toch nadruk op leggen dat in dit boek de specifieke verhaalkunst bedoeld is, en dat dit doel niet bereikt is. Wij hebben geleerd dat een verhaal de voorstelling is van een handeling. Een beschrijving is geen verhaal. De analyse van een stemming, de schildering van een milieu heeft men toch nooit voorgesteld als een verhaal? Een verhaal of reciet boeit door zijn actie; het is, in etymologischen zin, essentieel dramatisch. En in dezen bundel is er menig stuk, ook van onze beste schrijvers, dat hoegenaamd niets heeft van een verhaal. Hoe gemakkelijk was het in Buysse's werk eenige typische bladzijden van echte verhaalkunst te vinden, b.v. den strooptocht in *Het Recht van den Sterkste*, oneindig spannender dan het onbeduidend schetsje van die twee die rijk uit Amerika terugkeeren en zitten te snoeven in een herberg! De bijdragen van Streuvels, de Bom, zijn al wat gij wilt, behalve verhalen. Van Frits Francken is er een fragment uit een ‘onvoltooiden normandischen roman,’ - louter beschrijving van typen en middens (en met wat rare woorden doorspekt, die geen Vlaming bezigt!) Zelfs Baekelmans heeft een mooie kans verkeken om een moord (z' is waar gebeurd in 't Antwerpsch Zeemanshuis) om te zetten tot een echt dramatisch verhaal; maar hij blijft bij zijn ouden trant, - de Antwerpsche haven, kroegjes, weemoedige matrozen, havenmeiden, whisky-soda, wat stemming, wat atmosfeer, wolken, regen, - maar het verhaal ontglipt hem. Baekelmans kàn heel aardig vertellen: waarom niet een fragment gekozen uit b.v. *De drie Snoeken?* Er zijn onnoozele huisbakken gevalletjes, en boerentafereeltjes, zeker om wat afwisseling te brengen in de Vlaamsche letteren? En mevrouw Stephanie Claes-Vetter met haar *Terugkeer*! Vijftien blz. geleuter van dames die praten gelijk in een slecht comediestuk, met die fijne weduwe ‘God zij dank wel niet onbemiddeld en dakloos, maar toch eerzaam en eenzaam!’ Met Timmermans krijgen wij al wat beters. Wat hij vertelt is natuurlijk altijd hetzelfde, maar hij weet U toch eenige oogenblikken door zijn humor te verstrooien. Met Simons, de Backer, Brulez, Roelants, Walschap komt het boek weer op dreef, en een bijzondere melding verdient het stuk van Frank van den Wijngaert: een velo-koers Parijs-Brussel waar gij hijgend met den kampioen mee rent. Dan is er nog een kernachtig, kort verhaal van André Demedts....

Alles wel beschouwd is er uit dat saamgeflanste boek toch nog wel iets te leeren. Vooreerst, dat wij over 't algemeen geen héel groote ver-

tellers zijn. Ik denk aan Dickens, Poe, Maupassant (zijn korte verhalen, zoo iets gelijk *l'Ordonnance*, wat is dat meesterlijk!) en Stevenson. En ten tweede: de jongeren winnen van de ouderen. Er is vooruitgang. Zij gaan recht af op de daad. Zij blijven niet haperen in de beschrijving, in de bespiegeling, en de stemming - nu ja, die moet maar komen uit de handeling. De lyriek heeft de actie zoo lang verdrongen. De Van Nu en Straksers, op 't exempel der Fransche symbolisten, waren ook zoo ingenomen met hun Ik. Goddank dat wij van die hypertrophie genezen zijn! In zijn geheel genomen is het boek een mislukking, een interessante mislukking, niet als bloemlezing, maar onder dat rammelend uithangbord: *Zoo verhalen de Vlamingen*.

A.C.

P.J. Watteyne, Het Kivu-Meer. - Antwerpen, De Sikkel.

Met veel zorg heeft de *Sikkel* dat boekje uitgegeven over dieren in centraal Afrika, geschreven door een Belgischen zendeling. Schr. vertelt onderhoudend van dieren die aan het Kivu-meer de aarde, de lucht, en het water bewonen, katvisschen, mantelmeeuwen, aschgrauwe reigers en violet-groene ibissen, en die gezochte neger-lekkernij, het nijlpaard. Bij den luipaard verwacht gij U dat het boek dramatisch gaat worden. Maar daar zijt gij mis. Merkwaardig hoe die zendelingen al maar door goed gehumeurd zijn, en van een kinderlijke blijheid. Door oud-colonisten heb ik hooren zeggen dat de missionnarissen zóo vergroeid zijn met de meest altijd van nature zeer goedhartige Congoleesche inboorlingen, dat zij dien primitieven toon hebben aangenomen in hunnen omgang. Men is verbluft door die gelukkige mentaliteit die hier ook blijkt uit een bloedig geval dat op een kostelijk-onschuldige manier wordt verteld. Een negermeisje, dat Treesje heet, wordt door den luipaard opgegeten. Nu komt de moeder bij Pater Watteyne en zegt: Mijn meisje is opgegeten. - De Pater zucht: Arm meisje! O die schelm, wij zullen trachten het hem betaald te zetten! - En daarmee trekken zij op den luipaard af, die dan ten slotte gedood wordt, en iedereen is tevreden. Zoolang de luipaard in zulke grappen trek heeft, zullen de zendelingen goed moeten waken over de zwarte Treesjes. Misschien zullen betere dagen komen, wanneer Pater Watteyne's droom zal verwezenlijkt zijn, en op de boorden van het Kivu-meer zal verrijzen ‘een heerlijke cathedraal en kerken alom met spitse torentjes die weerspiegelen in 't stille water en de blijde tonen van hun bronzen klokkenlied over 't watervlak rondzenden.’

A.C.

Stemmen uit de redactie

Het Zuiderzee-uitstel.

- Regeering en Tweede Kamer beiden willen even adem scheppen. Maar de gelijkenis blijft aan de oppervlakte.

De Regeering stuurt erop aan, na voltooiïng van den afsluitdijk, de verdere inpolderingen, waarvan de noordelijke het eerst aan de beurt zou komen, wel niet af te bestellen, doch ‘op te schorten’.

De Kamer besloot, vlak na ontvangst der memorie van antwoord op de begrooting 1932 van het Zuiderzeefonds, tot een andere opschorting, t.w. van de behandeling van het wetsontwerp tot in Februari. Zij besloot hiertoe om onderling sterk afwijkende redenen; één hiervan was de afwezigheid van Colijn, voorzitter van den Zuiderzeeraad, in December, zijn aanwezigheid in Februari.

Dit respijt laat toe, het opschortings-denkbeeld der Regeering in het licht der memorie van antwoord nader te bezien.

Om welke reden blijft zij onwillig om, zoodra in den aanstaanden zomer het Vlietergat zal zijn gedicht, onverwijld den polder bezuiden De Lemmer aan te vatten?

Allerminst omdat zij van voorstander tot tegenstander van Zuiderzeedroogmakingen *in het algemeen* zou zijn bekeerd. Zij neemt nog steeds haar oude standpunt in, dat het groote werk heilzaam belooft te zijn. Niet afstel is hierom haar voornemen. Alleen maar uitstel, totdat in een of twee opzichten meer licht zal zijn ontstoken: meer licht over de qualiteit van den te

winnen grond in de eerste plaats; meer licht bovendien, ingeval in den loop van dit jaar de financieele gezichtseinder nog erger verduistert, in den zin van een klaardere kim van 's Lands geldmiddelen.

Met de voorstanders van onverwijlde doorzetting heeft de Regeering dus het uitgangspunt gemeen. Ook zij *hoopt* door te zetten. Ten zeerste vereenvoudigt dit de discussie over haar betoog dat en waarom niet *reeds nu* tot ononderbroken doorgaan mag worden besloten, m.a.w. dat thans nog niet het hiertoe benoodigd bedrag, een tien millioen, moet worden uitgetrokken.

Dit betoog mist overtuigende kracht.

Kant en klaar ligt een ontwerp voor den noordoost-polder. Zijn lijnen zijn getrokken naar wat men van de grondgesteldheid meende te weten uit boringen van een halve eeuw geleden. Deze boringen echter vertrouwt men niet recht meer. Ervaringen, pas opgedaan in de Wieringermeer, hebben eenigen twijfel gewekt.

Heel ernstigen twijfel - dit zij alvast opgemerkt - toch blijkbaar niet. Want de Minister laat niet na, met nadruk te verzekeren, dat ‘over de mogelijkheden en kosten van in cultuur brengen.... de werken in den Wieringermeerpolder dagelijks nieuwe en..... gelukkige uitkomsten brengen’. Dit wijst er heel niet op, dat die oude boringen, ook al onderzoekt men nu wat nauwkeuriger, over het geheel aan ongerechtvaardigd optimisme voet hebben gegeven.

Maar eenigen twijfel dan toch. Opnieuw is nu geboord en het onderzoek naar de boorsels is bereids in vollen gang. Geeft dit onderzoek er aanleiding toe, dan zal - hierop komt het in hoofdzaak neer, nader precizeeren doet althans de Minister niet - de noord-oost-polder aan zijn westkant wat moeten worden ingekort, het nieuwe plan moeten worden begroot en ten slotte het beslissend woord komen aan 's Lands middelen.

Tegen de nieuwe boringen zal wel niemand bezwaar opperen; wij zijn een sekuur volk en moeten dit blijven. Ook niet tegen de stelling, dat aan onze financiën, vooral tegenwoordig, een beslissende stem toekomt en dat dus de onmoge-

lijkheid van doorgaan niet volstrekt ondenkbaar is, al is deze denkbaarheid nog geen werkelijkheid en al ziet het er nog niet naar uit, dat zij dit zal worden.

Maar - en hierop komt alles aan - de conclusie, dat *reeds nu* tot opschorten moet worden besloten, m.a.w. dat *thans* gelden tot ononderbroken doorgaan niet mogen worden toegestaan, volgt hieruit in geenen deele.

Nemen we eens aan: de tien millioen worden wèl gevoteerd. Wat is er dan bedorven? Niets. Wat gewonnen? Veel.

Vallen de nieuwe boorsels *niet* tegen, dan kan het oude plan worden aangehouden en met den meerdijk van den nieuwen polder een begin worden gemaakt, zoodra het materieel en het personeel vrijkomen uit de Vlieter. Mits natuurlijk op dat oogenblik onze geldmiddelen niet volslagen zullen zijn ontredderd of sprekende symptomen van aanstaande ontreddering zullen vertoonen; dàn - maar ook alleen dan - zou men de uitgetrokken millioenen moeten bezigen voor ander doel of heel niet uitgeven.

En zoo het nieuwe grondonderzoek wèl aanleiding tot omwerken van het polder-project geeft? Wel, dan werke men dit om; het plan wordt er wellicht goedkooper door (de polder, zoo is ons immers verzekerd, zal dan iets kleiner worden aan den westkant); en misschien - de Regeering zwijgt erover, maar geeft het te denken - kan alvast aan den oostkant worden begonnen. Doch dan ligt voor dat nieuwe plan hetzelfde geld klaar, dat gereed was gelegd voor het oude, zoogoed als de mannen en de werktuigen klaar zullen staan.

Dit zal evenwel niet het geval zijn - en hierin ligt het bedenkelijke van het voornemen der Regeering - zoo thans geen gulden voor den nieuwen polder op de begrooting wordt gebracht.

Krijgt de Regeering haar zin, dan zal in elk der twee denkbare gevallen (handhaven òf omwerken van het oude plan) een aanvullende begrootingswet noodig zijn, die niet in een vloek en een zucht tot stand komt; dan dreigt een gaping in het werk, wordt materieel verkocht, verloopt personeel, worden duizenden werkloos en komt de polder later boven water.

Kwade kansen! Die men moedwillig zou nemen om andere kwade kansen (den samengang van twee tegenvallers: slechte boorresultaten en een financieele débâcle) te ontloopen Doch deze laatste ontloopt men even stellig met voorloopig bewilligen van het noodige geld, met voorloopig aanhouden van het bestaande plan, mits onder (toch vanzelfsprekende) bereidheid om dit òf te herzien (als de boringen tegenvallen) òf, in het uiterste geval, heel niet uit te voeren (als wij geldelijk geheel mochten vastloopen).

Het hoofd boven water te houden, deze les vóór alle hebben wij van onze geschiedenis geleerd en onthouden. Haar behartiging hebben wij weten te paren aan bedachtzaamheid.

Van deze bedachtzaamheid spreekt ook het Zuiderzeeplan; in zijn voorgeschiedenis 1848-1918; in zijn uitvoering na 1918, met voorlichting wederom van deskundigen eerste klas onder leiding van Lorentz en Lovink; getuigenis van voorzichtig durven.

Juist in den zwaren tijd, die vóór den boeg ligt, kunnen wij de les kwalijk beter betrachten dan door in geen opzicht voet te geven aan défaitisme en, de kop in den wind, niet te versagen.

‘Herr, die noth ist grosz

- die ich rief, die geister, - werd' ich nun nicht los’. (Goethe). - Le Corbusier, de Henry Ford van de architectuur, heeft met zijn reeks lezingen in ons land volle zalen getrokken. Zijn revolutionaire stedebouwkundige en architectonische uiteenzettingen hebben, naar den toeloop en den bijval gemeten, zijn publiek nieuwe hoop gegeven.

Dwalers en ontwortelden verwerpen nu eenmaal het verleden even vlot en lichtvaardig als zij een toekomstbeeld omhelzen, te eerder wanneer dit toekomstbeeld de overtuigde projectie is van een eigen wensch-besef.

Ondanks le Corbusier's staalharde verintellectualiseerde slagvaardigheid, was zijn houding in dieper wezen slaafscher dan slaafsch, immers zijn knieval voor de mechanisatie, industrialisatie en rationalisatie, was niet alleen volkomen

wrok-loos en zonder voorbehoud maar van een volslagen onderdanigheid.

‘De snelheid’, zoo sprak hij, ‘heeft de wereld veroverd of wij dat willen of niet, alles is aan het veranderen. Achteruit kunnen wij niet meer, wij moeten wel vooruit.’

Den mensch blijft, zoo volgt daaruit, geen schijn van keuze in eigen lot. In het veelzijdig vormenbeeld dat le Corbusier ontwierp op de basis van dit, achter triomfantelijke woorden verstopte onmachtsgevoel, heft hij dan tenslotte, als hoogste goed, slechts de *hygiene* ten troon.

De menschheid en heel het maatschappelijk bestel als een verlengstuk van de machine te aanvaarden, uit onmacht om dezen vernederenden toestand te keeren en uit on-wil om dezen smaad te bestrijden, toont een geestelijke houding die daarom geen toekomst heeft, omdat wat le Corbusier kortelijk de ‘snelheid’ noemt, in haar uitgebreide konsekwenties een juk is, waar de menschheid zich nooit onder zal bukken.

Het horizontale slop waar le Corbusier geen uitweg uit weet, blijft, ondanks zijn verticale projecties, ook dan nog een slop, geestelijk althans gesproken.

Infame sensatiestijl.

- Onlangs heeft eene vergadering van ‘jonge dit of datters’ zich vermaakt met hoofd voor hoofd de vraag te beantwoorden: si j'étais dictateur.....

Wij weten niet of de verlangens dezer wereldredders ook naar de wederinstelling der doodstraf zijn uitgegaan. Zouden zij zich niet het volgende kunnen droomen: voor elken bankoverval, voor elke postaanranding, voor elken misdadiger aanslag op de veiligheid van het treinverkeer Amsterdam-Haarlem (of een ander), die bewezen mochten worden geïnspireerd te zijn geweest door sensationeel dagbladgeschrijf als waarop onlangs Nederland in zake Matuschka werd vergast, zal een bij loting aan te wijzen journalist worden opgeknoopt? Wenscht men het minder doodelijk: in het gevang met hem.

Het gemeene gevaar zou de pers noodzaken, methoden te

herzien, waarvan ieder weldenkende meer en meer de walg steekt, die de verbeelding van potentieele jeugdige misdadigers ontsteken, en waarmede fatsoenlijke journalisten meer dan verlegen, waarover zij verontwaardigd moeten zijn. Eene journalistiek die prat gaat op eene beroepseer die niet door buitenstaanders mag worden aangerand, behoorde korter metten te maken met belagers uit eigen kring. Zij vraagt en verkrijgt leerstoelen aan onze hoogescholen, die haar gegund mogen zijn zoo zij zich als een *nobile officium* te handhaven weet. Aan de practijk die wij te zien krijgen zou men zoo zeggen dat dit aanhoudend moeilijker valt. Zou eigen tuchtoefening niet het middel zijn, de stoutheid van te haren nadeele gevormde dictatorsdroomen te beschamen? Hoe dan ook, aan jeugdbederf uit winzucht dient een einde gesteld, en het geschiedt volstrekt niet door sexueele overprikkeling alleen.

Vademecum voor maecenaten.

- In het afgeloopen jaar hebben wij herhaaldelijk gehoord van uitvindingen op verschillend gebied, waaraan de dagbladen uitvoerige beschouwingen wijdden, maar die achteraf bleken in het geheel geen uitvindingen te zijn. Zelfs heeft geen enkele echte vooruitgang der wetenschap in de verste verte zooveel belangstelling in de dagbladen en daardoor bij het groote publiek gevonden als deze quasi-uitvindingen.

Het feit dat de goudmaker Dunikowski, van oplichting beschuldigd, in Parijs voor den rechter door behoorlijk gecontroleerde proeven zijn beweringen zal moeten trachten waar te maken vestigde in den loop dezer maand weer eens de aandacht op een dezer gevallen. Want dat wij hier met een quasiuitvinding te doen hebben, lijkt niet twijfelachtig. Wie het verslag zijner experimenten leest in een onzer grootste en ernstigste dagbladen, geschreven door iemand, die in den goudmaker gelooft, zal, wanneer hij over een kritischen geest en eenige zaakkennis beschikt, geen oogenblik kunnen meenen met een werkelijke uitvinding te doen te hebben. De mentaliteit van een fantast of van een oplichter is nu eenmaal een andere, dan die van een wetenschappelijk onderzoeker.

Ik noem den fantast en den oplichter in een adem. Het verschil tusschen hen is niet zoo groot als men oppervlakkig zou meenen. De oplichter bedriegt alleen anderen, de fantast ook nog zich zelf. Natuurlijk plaats ik in de rubriek der fantastische quasi-uitvinders niet geleerden, die in wetenschappelijke verhandelingen meeningen uitspreken, die later onjuist blijken. Maar wel dezulken, die van hun uitvindingen hoog opgeven zonder ze behoorlijk gecontroleerd te hebben, en die - instinctief bevreesd voor kritiek op grond van streng wetenschappelijk controle-onderzoek - zich met hun uitvindingen niet wenden tot zaakkundige vakgenooten maar tot de dagbladpers en het groote publiek om korten tijd de glorie te genieten au serieux genomen te worden en voór een interessant natuuronderzoeker door te gaan.

In het verslag aangaande de zaak Dunikowski vinden wij allerlei trekjes, die symptomatisch zijn voor het optreden van den quasi-uitvinder. Zoo begint het met de mededeeling dat ‘de officieele wetenschap’ verklaard heeft, dat het geenszins onmogelijk is, dat D. over een procedé beschikt, waarmee hij uit ertsen meer goud haalt, dan met de tegenwoordige methoden geschiedt. Dit moet dan den indruk wekken, dat ‘de officieele wetenschap’ zijn beweringen voor mogelijk of zelfs voor aannemelijk verklaart. Maar dat klopt toch niet. Wanneer men mij vraagt, of het mogelijk is meer km op één dag af te leggen, dan bij de gewone marschen van ons veldleger geschiedt, dan zeg ik ‘Ja’. Maar men moet hieruit niet afleiden, dat ik geloof hecht aan het verhaal van iemand, die beweert op één dag van Parijs naar Constantinopel gewandeld te zijn[1)].

Behalve dit misbruik maken van te vage uitingen als antwoord op te algemeen gestelde vragen is karakteristiek voor den quasi-uitvinder, dat hij veelal in het midden laat, wat hij zich eigenlijk voorstelt te doen. Zoo'n beetje geheimzinnigheid maakt wel een interessanten indruk en bovendien heeft

1) In het verslag staat wel, dat geleerden van naam hebben verklaard, dat het mogelijk is, dat D. inderdaad eenige duizenden malen het percentage goud afscheidt, dat men tot dusver uit erts wist te halen, maar dat is ongetwijfeld een vergissing. De geleerden (als het echte waren) kunnen alleen van ‘meer’ hebben gesproken, en D. moet dit op zijn ‘eenige duizenden malen meer’ hebben toegepast.

men minder te verantwoorden en wordt a priori minder gemakkelijk weerlegd, dan bij een klare uiteenzetting van de bedoeling. Zoo wordt in het verslag eerst gesproken van ‘meer goud uit het erts halen, dan nu gebeurt’ alsof het gaat om goud, dat als zoodanig in het erts aanwezig is. Daarna echter wordt weer den indruk gewekt alsof het goud tijdens de experimenten door transmutatie uit andere elementen ontstaat. De inrichting der experimenten doet dan ook denken aan een poging dit laatste te verwezenlijken. Maar eigenlijk is de geheele beschrijving van de proeven onnut, want de eigenlijke omzetting wordt toch pas tot stand gebracht door een mysterieus preparaat, waarvan samenstelling en werking geheim wordt gehouden. Waarom zegt D. nu niet eenvoudig: ‘Ik maak goud op een wijze, die ik geheim houd?’ Dat zou psychologisch lang niet zoo goed werken. Als een clown voor een kermisspel moet hij buiten beginnen met een gedeelte van zijn kunsten te laten zien om de nieuwsgierigheid gaande te maken en de verbeelding aan den gang te zetten. Zoo werkt D. met electrische en andere stroomen, hij lost op in kwik en in zuren.[1)] Maar aangezien ieder kan aantoonen, dat hierdoor het goud niet wordt verkregen, komt nu als deus ex machina de geheimzinnige ‘katalysator’ op het tooneel. Wat dit is wordt geheim gehouden. Alleen wordt vagelijk gesproken van ‘zoo iets als geactiveerd thorium, maar dat dan duizenden malen zoo actief als gewoon thorium moest zijn. Stel eens voor, dat een echte natuuronderzoeker zoo iets kon maken! Hij zou daarmee veel meer verheugd zijn dan met de geheele goudmakerij!

Natuurlijk *kan* het zijn, dat ik den heer D. onrecht doe: ik put mijn kennis uit een courantenverslag, waarvan de schrijver weliswaar hem welgezind is, maar door gebrek aan technische kennis toch enkele dingen verkeerd kan hebben weergegeven. Alleen, dat men van ernstige experimenten een dergelijk verslag zou geven, lijkt mij hoogst onwaarschijnlijk.

1) Bevatte dit kwik of dit zuur misschien het goud dat later als resultaat van de proeven getoond werd? Dat deze materialen op hun goud-vrij zijn onderzocht werden staat niet in het verslag vermeld.

En nu de moraal van deze geschiedenis. De alchemisten hebben - ofschoon zij niet geheel van iedere wetenschappelijke verdienste ontbloot zijn - de wetenschap toch slechts met enkele feiten van ondergeschikt belang verrijkt. Door het modern wetenschappelijk onderzoek daarentegen zijn wonderen bereikt. Wij behoeven slechts aan radio-gesprekken met Indië te herinneren. En toch wanneer mannen, die op het gebied dezer vruchtbare wetenschap arbeiden enkele duizenden guldens noodig hebben boven het gewone laboratorium budget voor instrumenten voor hun experimenten, gelukt het hun niet of met de uiterste moeite deze bij elkaar te krijgen. Daarentegen worden aan fantasten, wier werk altijd onvruchtbaar is geweest en dit ook zal blijven, tonnen gouds ter beschikking gesteld. Wanneer deze tonnen opgebruikt of verdwenen zijn is een aanklacht en zelfs een eventueele veroordeeling wegens oplichting voor de dupes een kale troost.

'Mundus vult decipi'. Laat ik hier niet achter zetten 'dicipiatur ergo', maar laat ik, ofschoon ik mij niet veel van het resultaat voorstel, trachten enkele regels te formuleeren, waarmee Maecenaten die de wetenschap wenschen te bevorderen, hun voordeel zouden kunnen doen.

I. Geef nooit geld aan menschen, die zelf hoog opgeven van de resultaten, die zij meenen te zullen kunnen bereiken, maar steun onderzoekingen van hen, die bij bevoegde vakgenooten hoog staan aangeschreven.
II. Wanneer als doel van het onderzoek iets wordt opgegeven, dat *erg* belangrijk lijkt en op de verbeelding werkt, doet gij beter uw steun niet te verleenen. Het zal wel mogelijk zijn andere elementen in goud om te zetten. Maar ieder, die door een 'gewoon' onderzoek onze kennis van de natuur verrijkt doet daardoor meer om den dag naderbij te brengen waarop die omzetting (eerst waarschijnlijk op *zeer* kleine schaal) zal gelukken, dan geheimzinnig doende goudmakers.
III. Laat u bij het hooren van een fantastisch plan, nooit imponeeren door het argument 'Gij kunt nooit weten, het zou toch waar kunnen zijn.' Er zijn gemakkelijk middelen te vinden om zeker nuttig voor de wetenschap te zijn, en als gij een soliede geldbelegging bij de hand hebt, moet gij niet in een loterij met zéér slechte winstkans spelen.

IV. Wanneer een uitvinder in spe beroep doet op uw ruime blik, waardoor hij verwacht dat gij vrij zijt van schoolschwetenschappelijke vooroordeelen, moet gij u niet gevleid gevoelen. In werkelijkheid speculeert hij op uw lichtgeloovigheid.

Deze regels zouden nog te vermeerderen zijn. Maar reeds genoeg - als ze gevolgd worden. Of zij verhinderen zullen, dat een volgende Dunikowski eerst tonnen gouds ter beschikking krijgt, en als die op zijn van oplichting beschuldigd wordt?

Vlinders vele en velerlei

III

Vlak naast elkander staan hier in het Zwitsersch-Italiaansche Alpenland rijkdom van vreemdeling en bittere armoe van inheemsch volk.

Een uur geleden pas stond ik op het terras van het weelderige hôtel tegen de helling, waar elke dag een feestdag scheen bij muziek, uitgezochten maaltijd, glans van zacht-bonte vrouwenkleedij en juweelen; en nu ging ik het stijgende pad op langs maïsvelden zoo schraal dat de grijze grond opscheen tusschen de dunne stengels, en wijngaarden waar de kromme verschrompelde kronkelstronken beschimmeld en bemost van flarden doode schors omhangen niet dan schrale trossen droegen. Op steile weiden hier en daar ging maar een enkele maaier, de ronde flits van zijn zeis in de zon joeg zwermen bruin-roode en gele vlinders op van bloemen als enkel op schralen grond groeien, wilde zuring, scabiosen, kamille, valeriaan langs een smal beekje aan een blink hier en ginder te raden. Enkel vrouwen en kinderen kwam ik tegen, zwoegend onder veel te zwaren last van brandhout en een grijsaard soms die een magere geit hoedde. Het manvolk verdiende ergens in den vreemde, bij wegen en bruggenbouw of in dreunende fabrieken, den kost voor het in bouwvallig huisje achtergebleven gezin.

Kwam het van dat armelijke in felle tegenstelling met die weelde vlakbij? Ik moest denken aan een dergelijke tegenstelling tusschen allernaaste dingen, die mij getroffen had in het hotel; de tegenstelling tusschen twee broeders, van wie de oudste een beroemd tooneelspeler was, en de jongste, die echter de oudste leek, een man van wien niemand gewaar werd of hij er was of niet. Niemand lette er op als hij onmerk-

baar verscheen, onmerkbaar verdween langs den uitersten zoom van die schittering die zijn genialen broeder omstraalde. Op het eerste gezicht van die twee naast elkander had wel de ongelijkheid in gelijkenis van gelaat en gestalte mij getroffen en dat zonderlinge dat hij dien ik den oudste en vele jaren de oudste wist, de jongste scheen zoo straalde de levensgloed hem ten oogen ter stem ten bewegingen uit, de jongste echter de veel oudere bij wien het leven nog slechts flauw als onder al verkoelende asch smeulde in dien droomerigen blik dien als tastenden gang; en ik had toen ook wel gevraagd naar wat zoo wonderlijke verkeering van het natuurlijke teweeg gebracht kon hebben in die ongelijke broeders; maar geen verklaring vernomen. Zij waren opgegroeid in een rijk ouderlijk huis waar de omgang met dichters en kunstenaars het talent van den oudste tot zijn verheugelijken bloei had gebracht. De onaanzienlijke oudachtige jongste werd met een schouderophalen voor zonderling afgedaan. En zooals de anderen het vergaten, had ook ik dat stille donkere half-leven vergeten en, als de anderen tot dat verheugelijke schitterende mij gewend.

Wien trekt het lichte niet?

En nu ongeroepen, de gedachte aan den stillen man terugkwam, verdreef ik haar.

Het pad was steil. De zon brandde en stak als voor het komen van onweer. Een vrouw aan den rand van den weg die gehurkt bossen doovenetel sneed, zag van onder den diep in de oogen getrokken hoofddoek onderzoekend op naar de lucht en verhaastte haar arbeid. Het was een mager grauw gezicht dat mij aanblikte toen ik haar een goeden morgen toewenschte.

In het vervallend huisje met gescheurden muur een eindweegs verder stond de deur wijd open. Niemand bewaakte het vuur en den zwarten pot er boven aan het hangijzer. In den scheefgezakten stal stonden twee ruige schonkige geiten, die met oogen geel als barsteen uit de schemering keken, te mummelen dat hun lange dunne sik op en neer wipte.

Het pad dook weg in de schaduw van kastanje- en notenbosch. Waar het weder het licht in kwam, begon een gehucht.

Het leek verlaten. Ledig lag de straat onder de felle zon. Geen vrouwengezicht zag uit een venster, geen kinderspel

klonk uit schaduw van diepe poort. Er zijn van die doode dorpen hier, van verre al zichtbaar hun dood aan den klokketoren zonder klok waardoor blauw de hemel schijnt; de daklooze huizen staan hol; hier en ginder op een in puin wegzakkenden muur is nog de zwarte vlek die eenmaal het haardvuur er brandde te zien onder overwoekerenden klimop en wilde clematis in rankende netten over hooge bossen brandnetel gespreid; boven uitgesleten steenen treden staat een scheefhangende deur open naar het ledige.

Met geprangd hart aarzelde ik verder te gaan zulk een verlatenheid in misschien, toen onder een van wingerd overweelderde pergola een groote grijsharige vrouw verscheen, met een beeldschoon kind aan een plooi van haar kleed. Ook zij zag op naar de luchtstreek boven de bergen in het Zuiden, waarover de wind de wateren aandraagt der Middellandsche Zee. Donkerte doemde daar op.

Op mijn nadering riep zij mij toe dat het geheele dorp aan den hooioogst was, man vrouw en kind.

Het spande, met den dreigenden regen. Ook de Padrino, die de beste maaier was van het dorp, was medegegaan om te helpen. Zij zeide het, of een ieder, vriend en vreemd, wel moest weten, wie de Padrino was. En dit hier was de osteria; er was een koele pergola waar wandelaars konden uitrusten, en in den kelder de beste wijn van de streek.

Ik ging de osteria binnen. De Padrona haalde wijn en brood.

Tusschen de vierkante van steenen opgestapelde zuilen der pergola die de wingerddragende balken stutten, schitterde in de zon een welverzorgde moestuin; vuurroode tomaten, auberginen prachtig-paars, goudgele meloenen rond uitgedijd op den grond tusschen de groote grofgroene bladeren, straalden het licht tegen. De felle hitte trok den geur omhoog uit donker flonkerend laurier-loover en zwartig-ruige rosmarijnstruiken, flauw-blauw met hun kleine bloemetjes overstippeld. Dat geelstralige daarginder waarvandaan een zwakke vanille-geur kwam, was bloesem van schorseneeren. Groene fenkelpluimen stonden hoog daarnaast. En daar schemerden de blanke sluiers van de look naast de felwitte halfdoorschijnende bloesembollen van uien; en waar de vlinders zoo fladderden en buitelden bloeide fijntjes-purperen thym.

Schaduw viel over de gaarde van een grooten ouden pijnboom in den hoek van den muur. Maar in volle zon tegen den lichtrooden muur van een aanbouw, hoog en breed naast het dak van het oude, lage huis, stond een moerbeiboom gespreid, zwart van vrucht naast een abrikoos geheel en al oranje, waar de wespen omheen tintelden. Het was wèl een kundig hovenier, hij, die deze gaarde zoo deed gedijen.

Uit de huisdeur tredend met brood en wijn en het schoone kind naast zich, verscheen de Padrona tusschen de omkranste zuilen der pergola.

Zooals zij daar aangeschreden kwam door den van zonnelicht goudgroen doorvloten lommer waarin dicht de volle trossen hingen, recht geheven het grijs omgolfde hoofd, op beide handen het blad met den sierlijk-ronden in vlechtwerk van stroo gevatten fiasco naast het spitse glas en den homp donker huisbakken brood, en naar haar op zag het frissche krachtige kind, was zij een beeld van huisvrouwelijke waardigheid, rustig, moederlijk, gastvrij.

De zoete geur van den druivenbloesem steeg mij tegen uit het gul volgeschonken glas. Als de zuivere zonneschijn zoo doorluchtig geel flonkerde de wijn. Het was mij of ik den zomer-zelven dronk.

De Padrona glimlachte op mijn lof. Het was wijn uit hun eigen wijngaard, verklaarde zij. In de geheele streek was er zulk een niet te vinden. De Padrino had hun de stekken gebracht uit het edelste wijnland van Frankrijk; hij had hun de wijzen van daarginds geleerd om den grond te bewerken, de plant te kweeken, den wijn te verzorgen in het vat. Zoo bekend was die nu, dat het geheele jaar door toeristen er om kwamen en den nieuwen aanbouw hadden zij al betaald gekregen van de vele zomergasten. Hoteliers boden tegen elkander op om een vat, uit steden over de grens kwamen wijnhandelaars. De Italiaansche graaf die de prachtige villa bewoonde aan het Meer had zijn rentmeester gezonden met een bod op den wijngaard; een ruim bod waarlijk! het bod van een groot heer! Maar de Padrino had het hoofd geschud terwijl hij sprak; en zij hadden het afgeslagen. Zij wisten het bij ervaring; de raad van den Padrino was goed; die had hun huis opgebouwd!

Met het schoone kind op schoot was zij tegenover mij komen

zitten om te verhalen van den wijn, roem en nieuwe welvaart van het gezin. Maar van den wijn kwam zij op den akker te spreken, en op den moestuin. De Padrino had hun het geld voorgeschoten voor een grondige bewerking en bemesting van den akker; de Padrino had den moestuin op nieuw aangelegd; hij was het ook die zoo kundig dien verzorgde. En terwijl zij van den eenen arbeid naar den anderen ging, verhaalde zij het geheele bestaan dag in dag uit van het gezin, van de buren, van het gehucht: bestaan van hard werkend weinig behoevend volk op karigen grond en verstoken van de kennis waardoor het die barre aarde, lang al uitgeput, opnieuw vruchtbaar had kunnen maken. En zuchtend klaagde zij over het groote leed; dat de mannen weg moesten naar verten waar meer te verdienen was voor het gezin dan met nog zoo hard werken hier. Velen gingen overzee naar Amerika. Ah! dat was een land waar het leven hard was; un brutto paese! Met een zwaar hart ging en zij daarheen. En och! hoe droevig leefden terwijl de vrouwen hier en de kindertjes en de oude ouders! Geld kwam van daarginder, wel is waar. Maar zij waren eenzaam. En het werk dat zij moesten doen in den wijngaard en op den akker en in het bosch was boven hun krachten. Het gebeurde wel dat eindelijk allen gingen, ook die afgetobde ouden die toch zoo bang waren voor de lange reis en de wijde zee zonder kusten en het vreemde land waar de menschen een andere taal spreken; zij moesten wel; zij konden het niet langer harden.

Over den muur van den weligen moestuin heen, zag ik in de magere wijngaarden der helling de zwoegende vrouwen de aarde loswrikken en omkeeren rondom de stronken, zag op het steile pad dat uit het bergbosch naar de dorpjes in het dal afglijdt, de kinderen moeilijk gaan met takkebossen op den rug en een jong stammetje achter zich aansleepend; en in de verte in een plooi van de heuvels zag ik den kerktoren van een dier verlaten dorpen waaraan de herinnering mij het hart had beklemd bij het binnenkomen in dit; van zijn klok beroofd stond hol de hooge toren een stom-geworden roeper, welsprekend in dat zwijgen dat nood verkondigde en dood.

De Padrona had ook naar het doode dorp gezien. Want zij zei:

‘Dat het ook bij ons niet zoo is gegaan en naar wij nu wel mogen hopen niet zal gaan, dat danken wij aan den Padrino.’

Uit de volheid van haar hart liep de mond haar over van den Padrino, den peetoom van den kleinen jongen op haar schoot, de raadsman niet alleen van het gezin, maar van het geheele dorp.

Het was, begreep ik, een Duitscher, die, om een of andere zwakte of ziekte in het Alpenland gekomen, maar te arm voor de hotels waar gezondheid niet dan tegen goud te koop is, voor eenige jaren zijn intrek had genomen in de osteria, en blijvend lang nadat het gunstige jaargetijde voorbij was, eerst de lente had afgewacht, toen ook den zomer nog was gebleven en gaandeweg, van zomergast huisgenoot was geworden en lidmaat van het gezin. Haar zoon zei de Padrona, die onderwijzer wilde worden, had les van hem in Duitsch en in plant- en dierkunde.

Zij bracht mij eenige aquarellen.

‘Dit zijn de teekeningen van den Padrino. Hij leert er Luca ook zulke maken.’

Ik bezag de waterverfteekeningen van den Duitscher en werd betooverd. Daar waren Maartsche viooltjes zooals er hier overal groeien langs de van steenen los opgestapelde muurtjes, zoo spoedig overgroend van allerlei fijnst gewas waarmee het landvolkzijn velde nomschut; anemonen blos en blank, bloemen wèl genaamd naar den wind, als de wind zoo los en luchtig; het hoefblad, de vroolijke vroegeling die met zijn gele stralen van bladers de stralen terugkaatst der voorjaarszon, zelf een klein zonnetje op de grauwe kiezelbedding der beek, droog tot de lentebuien gaan plassen en zij vol water schiet en gebruis. Saxifragen stralend geel, rozig, gloeiend purper hadden een rotsige helling herschapen tot een schijn van dageraadshemel. En daar stond de gedoornde brem die haar vlinderbloemen geurend als oranjebloesem en glinsterend boordevol honig, met lansen, spiesen, zwaarden van dorens bewaakt tegen knagers en knabbelaars, slakken, kevers, konijntjes en hazen, ruw rukkende geiten. Bekoord als ik dadelijk was door gloed en zachtheid van kleuren en door bevalligheid, zwier, adel van vorm en houding der planten, vond ik dieperen zin toen

ik bloemen van het gebergte gesteld zag tegenover bloemen der vlakte en in hun groei en gedaante de aanpassing aan die omgeving duidelijk uitgedrukt, lang en rank, de zon tegemoet zich strekkend de planten van het dal, op korten stengel aan den grond gevlijd, schut zoekend tegen den wilden wind en met lange wortels vast zich grijpend de bergplant. Deze bloemenminnaar wilde het leven der plant toonen, haar strijd en haar vreugden te midden van de vele machten der natuur, dreigende als koesterende. Hoeveel vond ik hier dat ik, ziende, toch nooit had gezien! Wortelstelsels zoo fijn als het dons op een pasgeboren hoofdje en die toch den onvermurwbaren steen doorboren; bladers gerekt en gestrekt om een aan steile helling als steigerende plant te stutten in haar opwaarts streven naar de zon; zaden die gebouwd zijn op den wind, dat zij zich verheffen tot vliegen. En hoe verwonderlijk in ontelbare verscheidenheid al dat allerfijnste werktuig in het binnenste der bloem om op binnenkruipende bij of kapel die honing komt puren, haar stuifmeel af te strijken dat het grage drinkertje dat meedraagt naar een anderen kelk en gebogen stampers die wachten! Daar waren met uiterste nauwgezetheid en duidelijkheid naar beeld onder microscoop geteekend, hangende buideltjes die bij lichtste aanraking barstten, poederstrooiertjes, bestoven kwastjes, wipplankjes, knippen en vallen; en daarnaast stond de bedonsde rug van het insect, zijn minuscuul klauwtje dat aangrijpt en vasthoudt, zijn lange slurf; het innerlijke der bloem en het uiterlijke van het insect pasten in elkander. De bijen en hommels waren de harde werkers en die ook het beste gereedschap hadden, een pelsje dat stuifmeel vasthoudt, kleine borstels, kleine kammen aan de pootjes om het bijeen te harken en op een hoopje te vegen; de vlinders waren de pretmakers, die kwamen en gingen naar hun believen, al dansende, al pronkende met hun mooie vleugels, maar met dat al werden zij toch vlug bestoven eer zij verder konden fladderen naar weer een andere bloem en open wachtende stampers. Hoe moest de man die dit alles hier bijeengedragen had als een feestmaal voor een weetgierig jonkman nu, voor kinderen later, het leven in bloem en insect en kind begrijpen en liefhebben!

De Padrino hoorde ik, nam zijn leerlingen mede op lange

wandelingen; en zooveel pleizier hadden zij dan dat men hen van verre al hoorde roepen en lachen.

Ik vroeg verwonderd: ‘Leerlingen?’

En de Padrona zei welzeker, de Padrino gaf immers les aan de school in het dal; inplaats van den maëstro die ziek was geworden. De kinderen hadden anders geen onderwijs in plant- en dierkunde gehad; de school was te arm om een plaatsvervanger te betalen.

Een schoolmeester dus, dacht ik, een van het echte slag dat het onderwijzen niet kan laten.

‘'Ah! de Padrino die helpt elken hulpbehoevende! Gino Sarti meende naar Amerika te moeten, zoo hard het hem viel zijn gebrekkige oude moeder alleen te laten; maar hij wist geen raad meer toen hij in het groote hotel gedaan kreeg omdat hij voor kellner niet vlug en niet handig genoeg was. De Padrino echter ging naar den Italiaanschen Graaf op de groote villa aan het Meer. En wat gebeurde? De rentmeester van den Graaf liet Gino komen en stelde hem aan als ondertuinman. Daarvoor had de Padrino verklaard was Gino zeer geschikt. En hij kreeg een woning aan den ingang van de villa en zoo goed loon dat hij niet alleen uit allen nood was met zijn moeder, maar kon gaan trouwen ook. Toen Angelo Riva terugkwam uit Amerika met een goeden spaarduit, had de Padrino hem geraden een klein hotel te beginnen waarin zijn gezin mede werkte en bediende; en hij had een stuk geschreven in de krant die vreemden het meest lazen, waarop Angelo dadelijk gasten kreeg; goed ging nu het hotel! Giammartino de postbode die een vlinderliefhebber was, en op zijn lange tochten met den brievenzak overal vlinders ving tot hij ze niet meer kon bergen in zijn huisje en zijn vrouw zei: Giammartino, nu moeten of de vlinders er uit, of wij! hij had er honderdduizend en meer in rijen opgeprikt aan breinaalden, - dien had hij belezen dat hij zijn verzameling ten geschenke gaf aan de school en voor de school had hij geld verkregen dat er een zaal voor werd gebouwd met glazen kasten er in; alle vreemdelingen kwamen de vlinders bezien; en beide de school en Giammartino voeren daar wèl bij.

En hoe zou het met den armen kleinen Raffaele zijn afgeloopen zonder den Padrino?

Raffaele had altijd pijn in de heup; hij kon niet meer loopen en niet meer staan; hij kermde als zijn vader hen op trachtte te richten. De dokter zeide, niets was daaraan te doen; de schaapherder legde kruiden op de heup en gaf Raffaele kruidendrank te drinken; als dat niet hielp zei hij dan hielp niets. Nu, het hielp niet. Dan, zei ook de schaapherder dan was er niets aan te doen! Zelfs de wijze vrouw die zij haalden om Raffaele te belezen zei, na drie dagen en drie nachten, neen daar was niets aan te doen! En och och! als hij zijn aanvallen van pijn kreeg! wat kermde dat kind! Giovanni Vannucci, de vader, liep het huis uit omdat hij het niet meer kon aanhooren, en de moeder zat met haar hoofd tusschen haar vuisten tegen den muur gekropen en zij bonsde met haar hoofd tegen den muur of het Raffaele in zijn pijn helpen zou als zij óók pijn had. De heer pastoor ging naar den Padrino - hij eert den Padrino voor een zeer geleerd man, de heer pastoor - en zeide Signor Professore, dit is een groot ongeluk dat er aan Raffaele's ziekte niets te doen is. Al te erg lijdt hij, poverino!'

'De Padrino zat te lezen; hij stond op nam zijn stok uit den hoek van de kamer, ging den berg af. En dienzelfden avond - het was morgen toen de heer Pastoor in ons huis kwam, - stond een automobiel voor het huis van Vannucci zoo groot en lang en breed als niemand er nog ooit een had gezien en naast den chauffeur zat de Padrino en hij stapte uit en de kamer in waar Raffaele lag, zoo bleek al of hij dood was; en hij liet Raffaele op zijn matras in den auto dragen, en zoo bracht hij hem naar het groote ziekenhuis in stad en naar den grooten dokter. Een jaar lang is de jongen daar gebleven. Maar toen hij terugkwam herkende niemand hem zoo rond en rood waren zijn wangen en zoo lachte hij. En nu kan men hem iederen dag door het dorp zien springen als hij de geiten naar de wei brengt. Als de geiten springt hij! als een jong bokje!'

De Padrona glimlachte alsof zij den vroolijken jongen die zoo lang treurig was geweest met oogen zag.

'Hij is aan het hooien nu met al de andere, anders komt hij hier voorbij om dezen tijd.... Ja! hoevele menschen die treurig waren heeft de Padrino vroolijk gemaakt! Maar hijzelf, de arme is niet vroolijk.'

‘Hoe zou hij als hij toch ziek is? Heeft hij de tering als zoovelen die hier komen?’

De Padrona zag mij verwonderd aan.

‘Welneen, welneen! hij is niet ziek, hij heeft geen tering! Haast tien jaar woont hij nu bij ons en nog nooit heb ik hem zelfs maar een dag ziek gezien. Maar ook nooit vroolijk. Hij leeft maar zoo stil voor zich heen....’

‘Misschien heeft hij een erg verdriet. Misschien moet hij een groot leed dragen.’

‘Hoe zoo verdriet en leed? Hij heeft vrouw noch kind, hij doet zoo als hij wil, niemand heeft over hem te zeggen. Zijn zuster zegt, altijd is hij stil geweest en eenzelvig van kind af.’

‘Ah! hij heeft een zuster die hem op komt zoeken?’

‘Ieder jaar komt zij - een zoo mooie dame, en zoo prachtig gekleed! - Zij is te gast dan bij den Italiaanschen Graaf op de Villa aan het Meer. Zijn zuster zegt, de Padrino kon leven als een rijk man, maar hij wil niet. Hij is tevreden hier, in zijn kamer die vroeger onze hooischuur was waar de geit stond en het akkergereedschap. Hij eet samen met ons, minestra uit den moestuin, polenta die pruttelt in den pot boven het vuur, dit brood dat ik zelf bak van de rog van onzen eigen akker bij een glas van onzen eigen wijn. Hij gaat het bosch in denneappels rapen en hij haalt wingerdwortels uit den grond en olijfstronken voor het vuur. En 's avonds zit hij daarbij te lezen - o! hij leest veel, veel! hij is een groot geleerde zegt de heer pastoor. En als er iemand uit het dorp komt, hoort hij hem aan, maar zelf zegt hij zoo weinig. Alleen als de ander raad vraagt, dan spreekt hij. Hij legt de dingen goed uit, eerst, zoo als de man het zelf niet begrepen had hoewel het toch zijn eigen zaken waren. En dan zegt hij: “Ik voor mij zou zóó en zóó doen.” De ander doet het; en dan is het altijd goed.’

‘En zijn rijke zuster is er mede tevreden dat hij zoo leeft?’

‘Zij is er mede tevreden. Wat kan een mensch beters hebben dan zijn eigen zin? En dit was altijd zijn zin, zegt de zuster, zoo maar in het stille te zijn, in de schaduw, om zoo te zeggen. De zuster is zoo groot en schoon! als zij naast hem staat hoe klein lijkt dan de Padrino! En toch lijken die twee op elkander; maar als een plant in de zon en een plant in de schaduw. De

Padrino is de jongste van al de broers en zusters, met hun tienen waren zij. Zeker was zijn moeder niet zeer krachtig en gezond meer, toen zij hem ter wereld bracht, want zij is spoedig daarna gestorven. Hij heeft haar nooit gekend zegt zijn zuster; de oude kindermeid heeft voor hem gezorgd. De andere broers en zusters waren zooveel ouder - twintig jaar ouder is de oudste - hij was geheel alleen in dat groote huis met de oude kindermeid op zijn kamer boven. Eens toen hij mij met Bernardino zag spelen zei hij: "De vrouwen van het land zijn jonger en krachtiger dan de vrouwen in de stad!" Hij zei het zoo stil! Zeker dacht hij aan zijn moeder, die arme!'

De Padrona kreeg een vochtigen glans in de oogen. Met een geheel onbewust gebaar streelde zij het schoone kind op haar schoot over het haar.

Ongeduldig onder de liefkozing gleed de kleine jongen van haar schoot en liep den tuin in, naar een hondje dat hem keffend tegemoet sprong.

Zij zag hem na met een innigen blik. Ik vroeg of hij haar eerste kleinkind was?

Trotsch-gelukkig lachte zij.

'Mijn eigen kind is hij! Ik schijn zeker te oud voor hem, ik met mijn grijs haar en een dochter die zelf al moeder is! Zij lachte ook wel eens, Beppina, als zij mij met hem aan de borst vond zitten wanneer zij met haar eigen bambino op den arm mij raad kwam vragen omtrent hem.

Ja! ik ben nu vijftig en heb negen kinderen gehad en weet niet wat ziekzijn is. Maar nu al tien jaar lang hebben wij geen zorgen; dat scheelt! Mijn man zegt: "Sedert de Padrino in huis is gekomen zijn wij beiden weer jong geworden!" Toen Bernardino geboren werd nu zes jaar geleden hebben wij hem gevraagd peet over hem te staan; hij heet Bernard, de Padrino.'

De kleine jongen stond op zijn teenen omhoog te reiken naar iets op den stam van den grooten pijnboom in den hoek van den muur waartegen het hondje onverdragelijk schel kefte.

De moeder schoot op hem toe.

'Oh Bernardino! en je hebt zóó beloofd er niet aan te komen!'

Met het schreiende tegenstribbelende kind aan de hand kwam zij terug.

‘Het is de vlinder van den Padrino, Signora. Al sedert drie dagen zit hij daar tegen den stam van den pijnboom. Elken avond is hij verdwenen. Maar elken ochtend zit hij er weer. Het is een nachtvlinder, zegt de Padrino. De nacht is zijn dag. Hij is schoon!’

Ik ging zien; maar ontwaarde niets op den schilferigen roodbruinen stam dan vale plekken mos, een felgele streep poederachtigen schimmel hier en daar en in rijen groeiend een schubbigen zwam, fluweelig bruin met vaal witten rand.

‘Waar is de vlinder dan, Padrona?’

Zij wees naar twee witte zwart-omrande plekken, die wel oogen leken. En nu zag ik den vlinder rosbruin als de rosbruine pijnboom-schors, driehoekig met zijn saamgevouwen vleugels als een schilfer van het gebarsten en gespleten weefsel.

‘Hij is maar grauw en bruin. Maar de Padrino vindt hem even schoon als de prachtigste vlinder die in den zonneschijn vliegt, geel rood en blauw als brem en klaprozen en korenbloemen. Deze donkere vlinder zegt hij is geboren voor den nacht, als die bonte voor den dag. Hij vliegt naar de witte bloemen die in den nacht open gaan en staan te gloren als lampjes dicht bij den grond en zoo zoet geuren. En zoo donker is hij opdat geen nachtvogel hem zal zien en vangen met zijn scherpen snavel.’

‘Ah! dat zegt de Padrino?’

‘Zoo heeft hij ons den vlinder uitgelegd, Signora. En nu vinden wij hem ook mooi, hoewel wij eerst niet zoo op hem letten.’

En wel waarlijk schoon was het dat donkere schepsel in harmonie met zijn omgeving, zijn leven volkomen.

Hoe langer ik op dat schijnbaar effen donker zag, hoe meer teedere teekening, gedempte kleuren, overgangen, schakeeringen, samenvloeiende tegenstellingen, ik er in ontwaarde en elke was in overeenstemming met beschermende onzichtbaar makende plantentinten. Dat donzige zwart, bruin, vaaiwit in halfring, geleek de schelpvormige schub dier zwam op den ouden tronk met haar bijna zwart aan den voet dat oplicht tot een fulpen bruin en dan zachtgeel verbleekt in doezelwit van den rand. Die tinten van groenachtig grauw die tusschen grijs en zwart over de vleugels schemerden heeft

oud mos. Het gedempte ros was het ros van de dunne vliesjes die van herfst tot volle lente de jonge loten van het naaldloof omhullen.

Langs den rand der groote vleugels onderaan liep een allersierlijkste teekening van helder-gele slingertjes, de eenige sterke kleur aan het donkere wezen. Maar daar zag ik datzelfde geel als fijne schimmeldraden zitten in barsten van de schors.

Uit al die plantentinten schitterden fel de zwarte oogen in hun kring van schel wit te voorschijn; zij dreigden wijd opgesperd, bol. Het was geen gezichtsbedrog; behoedzaam met een vingertop tastend voelde ik die schijnoogen lichtelijk bol opstaan boven het vleugelvlak. (Oostersche kunstenaars geven hun beelden van booze demonen zulke bolle ronde zwart-en-witte oogen....) Een kleine vogel, zoo een boomkruipertje dat in haastige spiralen tegen een stam oploopt naar allerkleinst gedierte pikkend met zijn fijnen gebogen snavel, zou voor die kwade oogen wel terugschrikken, misschien.

Maar in den nacht ging het felle wit, het heldere geel, uit. De donkere vlinder werd onzichtbaar. De nachtzwaluw met haar breeden snavel wijd open om te verslinden in de vlucht, de hongerige vleermuis onophoudelijk cirkelend, de uil met zijn wreede oogen die alles zien, scheren zoo achteloos aan hem voorbij als aan een dor dwarrelblad; de bloeddorstige wezel die door de struiken sluipt laat hem zitten voor een plukje mos, weifelig van maneglimp begloord. Die als een varentakje breed uitgegroeide voelsprieten, tasten langs loof en hout, het opene in dat nergens het als een ademtocht zoo teedere weefsel der vleugels scheurt. De overgroote oogen zien van verre al waar bloemen staan.

Hoe vaak, op hoeveel zonnige zomerdagen, moest ik, ziende en niet ziende, voorbij zijn gegaan aan zulke schoonheid, dien stillen man zoo wèl bekend! Gisteravond nog op het terras, waar de beroemde tooneelspeler Hamlets alleenspraak had laten weerklinken, was een groote grauwbruine nachtvlinder op de lamp komen aanvliegen, en ik had niet op hem gelet tot een bediende kwam die hem wegving.

Van den straatweg af klonken vroolijke stemmen.

‘Daar komen de maaiers thuis!’

De Padrona ijlde naar de schuur. Wagewijd zette zij de groote hooge deuren open voor de heerlijke winst van den zomer, die den barren herfst en winter het schrale voorjaar door, het leven zou zijn voor het vee in zijn donkeren stal, het zoet-ademende, langzaam herkauwende dat zoo mild zijn melk in den emmer laat loopen, zoo sterk den ploeg trekt door de taaie schol. Het hooi was geborgen!

Dat den dag lang gevreesde zwarte wolkgevaarte, dat boven rookerig avondrood uit naar de hoogten van den hemel was opgestegen dreigde niet langer; vernieling straks, was het vruchtbaarheid nu over het afgeoogste land.

Op den straatweg kwamen de maaiers er aan, tegen den zonsondergang in met het blinken der zeisen achter hun roodbeschenen aangezicht. Vrouwen en kinderen liepen voorover gebogen om zich in evenwicht te houden tegen den hoogopgetasten last gras in hun ruggekorf; bloemen en halmen knikten boven hun geneigd hoofd. De beladen wagen achter het roodbruine ossenspan dat een oude boer bedachtzaam leidde leek een wankele groene heuvel. Als glorie van strijd en overwinning was het zonnepurper om de groep.

Bernardino was zijn moeder ontsnapt. Hij rende een man tegemoet wiens hand hij greep.

‘De vlinder Padrino! de vlinder! ik heb hem niet aangeraakt!’

De man tilde hem op zijn schouders. Zoo gingen de twee op den boom van den vlinder toe.

Hij groette mij in het voorbijgaan.

Het was de stille man van het feest gisteren, de broeder van den beroemden tooneelspeler die zoo ongemerkt verscheen ongemerkt verdween langs den rand dier schittering, of hij er was of niet en was, geen werd het gewaar.

Het naderen van den avond had den vlinder gewekt.

Hij richtte zijn vederachtige voelsprieten op bewoog ze als bevoelde hij den avondwind als tastte hij zijn koelte en zijn geuren. Reuken dreven daarop van het afgemaaide heuvelveld, reuk van doorgesneden grashalmen en van bloemen, klaverbloesem, kamille, wilden valeriaan de kruizemunt langs de beek. Proefde hij daartusschen den geur van een lokkend gaaike ergens aan gene zijde van de heuvels?

De groote donkere vleugels trilden, ontvouwden zich; hij vloog. Over den tuinmuur, het dak aan de overzijde van den straatweg, over de bleek-gemaaide steilten zweefde de kleiner wordende vlok donkerte, werd een stipje tegen de lucht boven de heuvelkruin, was verdwenen.

De stille man had hem nagezien.

'Nu gaat hij den nacht in en zijn vreugden.'

Ik zei hoe het mij rouwde en mij beschaamde aan zooveel schoonheid altijd achteloos te zijn voorbijgegaan. Maar aan méér dan den vlinder dacht ik.

Toegefelijk glimlachte de stille man.

'De zon verbergt veel schoons. Uit schaduwen verschijnt het.'

* * *

Terwijl ik zag naar het spelen van de vlinders dien voorjaarsmorgen, speelden deze herinneringen mee.

AUGUSTA DE WIT

Ik liep langs schepen...

Ik liep langs schepen met vuurroode boegen,
masten wit-toppig in de winterlucht,
zachte harmonieën van kleuren droegen
mijn ziel mee in hun stille vlucht.

Het water kabbelde groen en zilverig
en ook het asfalt was een roos van zilver licht,
mijn brandende oogen werden stil en mistig,
mijn handen verloren hun gewicht -

alsof zonder geluid of hevig scheuren
de hemel mij opnam in haar schoot,
een duive-zweven, een vanzelf-gebeuren,
zoo was, 'n stilte, 'n zilvren licht, mijn dood.

W. HESSELS

Eenzaamheid

De mensch is eenzaam tot en met zijn dood.
Nooit is één liefde, nooit één vriendschap klaar,
En, zelfs geboren uit denzelfden schoot,
Zijn wij nog vreemden voor elkaar.

Wat weet ik van mijn zuster en mijn vader,
Wat van mijn moeder en mijn eigen kind?
En is mijn vrouw mij altijd zooveel nader,
Dan de arme meid voor 't eerst bemind?

Nooit kan een hart een ander overwinnen;
Van lief tot minnaar en van mensch tot mensch
Kunnen wij nooit geheel volmaakt beminnen:
Er is altijd een kloof, een grens.

't Is niet eens zeker dat de dood vereenen
Kan wat het leven onmeedoogend scheidt,
En er bestaat niet, van Parijs tot Weenen,
Eén koffiehuis ‘In de Eenzaamheid’!

J. VAN NIJLEN

Examen de conscience

I

Ben ik het die in alle talen zweeg
Toen gij verwacht hebt dat ik spreken zou,
Die eindloos sprak met woorden luid en leeg
Op 't oogenblik waarin uw gansche wezen,
Verlangde naar een stilte, om te genezen? -
Wat doet zoo'n links verliefde ook in de kou!

'k Herken mezèlf niet in die onbedreven
Bedeesde jonkman die lang aarzelt tusschen
De toomeloosheid van het lieve leven
En de gestrenge tucht van god en staat; -
Die eindigt, doodsbenauwd voor iedre daad,
Met, bienpensant, zich zelf in slaap te sussen.

Had ik dat zwakje voor de theorie
Voor 't werken met axioma's, hecht en hard;
Dat bitter oordeel over allen die
Op hùn manier de bloemen buiten zetten
Al lachende om mijn ridicule wetten?
Die lachers kozen vast het bèste part!

II

Nu ben ik anders, god zij dank, en vrijer:
Nu leef ik zonder eerbied voor de regels
En voor het kinderachtige gemeier
Van 't trio dominé-pastoor-rabbijn;
En de gewichtigste overheden zijn
Voor mij niet meer dan harde houten kegels.

Zoo, langzaam aan, word ik een zonderling
Die stikum zijn manieën cultiveert
En vriendlijk glimlacht van verademing
Telkens als weer zoo'n stijve Steunpilaar
Bezwijkt en broos blijkt als een haar.
Alles wat duren wil vind ik verkeerd.

Er bleef per saldo pijnlijk weinig over
Van al mijn kippendrift, mijn drang naar tuchten,
En van 't Vooroordeel, opgedirkt en poover!
Ik ben ontgroeid aan àl wat zeker is; -
Immuun voor wat ik krijg en wat ik mis,
Voel ik niet eens de lust meer om te vluchten.

III

Ik zit me te amuseeren voor mijn raam
Al kijkend naar 't krioelen in de straat.
Geen van die menschen heeft voor mij een naam,
Maar zeventig procent ervan zijn schurken
Die zenuwachtig op hun camels lurken
En zich beneevlen met een ijl gepraat.

Zij worden opgejaagd en voortgedreven;
Zie, 't zijn mijn goede vrienden en verwanten,
Ik ben aan hen gelijk en zeker even
Geneigd, naar mijn natuur, tot alle kwaad:
Het is puur toeval dat mijn naam niet staat
Naast hunne, in het politienieuws der kranten.

Toch is er dit verschil: zij doen ‘alsof’,
Zij veinzen vroom te zijn, braaf en oprecht,
En schamen zich zoo voor de groote sof,
Die leven heet; en vreezen het te lijden.
Ik accepteer het en ben zelfs bij tijden
Zeer aan dat valsche spelletje gehecht.

IV

Wat is het resultaat van vele jaren?
Ik werd gehard, bevreesd voor mooie woorden
En heerlijk onverschillig voor de blaren
Waarop moet zitten wie zijn billen brandt; -
Maar voor het ovrige eet ik uit de hand
En 'k durf niet eens een wandluis te vermoorden.

Ik heb geloot en trok kordaat een niet....
Nu lijk ik op de krekel; en de mier
Verklaart me, met een rustig hart, failliet;
Straks zet hij mij nog onder curateele,
Maar och, zelfs dàt mishaagt mij maar ten deele:
Ik gun den stumperd zijn seniel plezier!

'k Geloof niet in getoover of een wonder
En, àl of niet solvent, blijf ik maar hopen
Dat doodgaan positief een einde is zonder
Gezanik verder over grootboek, hel
Of hemel: zóó is 't heusch al méér dan wel;
De gesoldeerde kist mag niet meer open!

V

Wat heb ik toch, au fond, tegen de jongen
Die ik geweest ben: hij was wat dogmatisch,
Dat is zoo, máár.... hij heeft nooit afgedongen,
Zonder chicanes 't volle pond betaald.
En menigeen die nu op 't kussen praalt
Kreeg zijn bezit, cadeau, present en gratis!

Het is toch, dunkt mij, nogal sympathiek
Dat hij nog knaap zich als de jeugd gedroeg
En dat hij, achter 't vaandel met muziek,
Zich zelf een piet vond onder vele pieten.
Laat hem toch volop van zijn waan genieten,
De ontgoocheling komt altijd nog te vroeg.

En al dat aarzelen, dat schichtig zoeken,
Die zeer pedante toon bij het oreeren,
Die trots op 't aantal der gelezen boeken,
Is béter dan de grijnslach van mijn spot:
Wat werd gebroken blijft voor goed kapot
En aan een ziel valt niets te repareeren.

VI

Zoo zit ik nu (als Job eens) op de belt!
‘Het is een lentetuin,’ zeg ik parmant,
‘Het Eden waar de Schrift ons van vertelt;
En in de blauwe schaduw der seringen
Zit ik met nobel basgeluid te zingen
Houdend een snaartuig, lyra, in de hand.’

Dit is een grap waar niemand in zal vliegen
En met die bontgekleurde loktafreelen
Waarmede ik zèlfs mezelf niet kan bedriegen
Maskeer ik evenmin mijn stom échec.
Ik ben voorgoed verdord en lijd gebrek
En, schande, ik kan 't niet langer meer verhelen.

Mijn vrijheid (lacht daar iemand?): een paskwil,
Mijn scepsis: niet veel waard, mijn wijsheid: asch;
Een held, ìk? Wreede spotter wees nu stil!
Geef mij mijn droom terug, mijn ijdelheden
En al de dogma's die ik heb beleden:
Mijn Jeugd, die dwaas en zoo godzalig was!

J. GRESHOFF

Van éénen huize[1)]

Eerste Hoofdstuk

I

Achttienhonderd-een-en-tachtig. Een zomer van gestagen regen. Ook brachten de dagbladen vlijtig bericht, hoe ongunstig het weer was in andere landen. Nochtans liet Mr. Maurits Hulft ook dezen Augustus-Woensdag niet na, zoo min als onder de buien van 's Maandags, zijn geliefkoosden rit naar De Arend te doen. Hij mende zelf en Geurt zat naast hem - niemand had het ooit anders gezien. 't Was, driemaal in de week, een rit van een groote vijftig minuten. Doch het kon er een zijn van dertig, indien meneer den straatweg nam. Ook nu dacht Geurt: zou hij het doen? De dijk was Maandag zóó slecht gebleken, modder met grind erin, wegzinkend spoor en de noordwester waar Bruin tegen in moest. Meneer was wel op Bruin gesteld, meer dan op het andere paard waar hij mevrouw mee rijden liet, en het rijtuig leed er toch ook van; Geurt had het Maandag niet schoon kunnen krijgen. Vanmiddag striemde de wind nog feller, ondanks regens heel den morgen. Nu zij de stad uit en over de brug het Kroos doorreden, die slonzige buurt van grond op de uiterwaarden gewonnen, zag Geurt hoe helder de straatweg er lag; onder de olmen, nog frisch in het blad - dáár waren de vele regens goed voor - leken de klinkers schoongeboend als stoepen of straatbrokken 's Zaterdagsmorgens. Geurt verschoof terwijl hij zuchtte, gelijk iemand doet wanneer d'r iets hindert. Hem kwelde dat hij niet durfde

1) Onze vriend De Meester liet een onvoltooiden roman achter. De aanvang was geheel persklaar en wordt hier, en in de beide volgende af leveringen, afgedrukt. - *Redactie*.

spreken, Meneer niet verzoeken aan Bruin te denken - over het rijtuig zou hij wel zwijgen. Doch hij zweeg ook over het paard en toen zij de laatste huizen langs waren, kwam rechts het tochtgat van den grindweg tusschen het lompenpakhuis van Schouten en het groepje armenhuisjes, guur op het talud van den dijk gebouwd. Al dadelijk lag daar een plas als een vijver en beukte een windstoot waar Bruin van schrok. Meneer deed natuurlijk alsof hij niets merkte; scheefgezakt als altijd zat hij, schuin op de bank met schuin den hoed, den zwaren breedgeranden flaphoed; het leisel onder den schoudermantel van zijn de beenen omhullende jas schijnbaar los in de linkerhand; de rechtervuist op 't bovenbeen.

Geurt diende meneer nu veertien jaar en al dien tijd was hij gewoon, ook bij het leven der eerste mevrouw, acht maanden op zijn minst van het jaar driemaal per week naar den Arend te rijden. Waarvoor meneer dat eigenlijk deed? Zoomin als Bruin had Geurt het recht, naar de drijfveeren van zijn meester te vragen; ook liet hij zich er niet graag over uit, zelfs maar zelden tegen zijn vrouw. Hij kende den spot der stedelingen met die vreemde liefhebberij van den nooit op de societeit verschijnenden kantonrechter: een liefhebberij, meer zag men er niet in en zelfs had Geurt eens in de stad de malle uitdrukking hooren herhalen, waar Gijs Tondel, de boer van den Arend, het doen van zijn landheer mee kenschetsen dorst, door te verklaren dat meneer Hulft driemaal 's weeks een paar uur kwam ‘omkwispelen’ over het erf: - het woord had Gijs van den meester der dorpsschool. De boer zag Meneer liever gaan dan komen; soms moest hij zelf er tijd aan geven door mee te loopen hier of daar heen; doch vaak ging Wouter, zijn zoon, met den heer mee, de landen in en tot de beek, kijken naar de waterkeering of verderop waar sparrenaanplant, meneer zijn eigen onderneming, vallende buiten Tondel's bedrijf. Met Wouter mocht meneer graag praten, elk wist het op de boerderij, zooals het aan ieder in 't dorp bekend was, dat de kantonrechter-grondbezitter hoorde tot de zwijgzame menschen.

Een rit van meer dan drie kwartier en als meneer tweemaal wat zei was het mooi. Nu wees hij eenmaal met de zweep, die hij had ter hand genomen toen Bruin het zwaar kreeg met de modder. Hij wees naar een sloot die, dicht verstopt, den

regenvloed over het weiland loosde. De zweepzwaai beteekende: - ‘Zie je dat, Geurt? Zoo'n euvel midden in den zomer en niet als daarnet in een uiterwaard. Luie boeren, zorgeloos volk’ - - Geurt kende de vlucht der gedachten zijns meesters, diens belangstelling in den landbouw, maar ook diens ergernis over verslonzing. Ondanks meneers gezindheid tot zwijgen, sprak hij zijn aanstoot vaak genoeg uit. Dat wisten de Tondel's, dat wist ook Geurt. Maar Geurt erkende - en niet de dienstbaarheid gaf het hem in: een heer van achtenvijftig jaar met zooveel geld en kinderloos, hoewel getrouwd voor de tweede maal, die nochtans niet rustte van 's morgens tot 's avonds, mocht ook van een ander wat ijver verlangen.

Van het paard vroeg hij wel veel. Nu had het rijtuig den wind ter zijde. Aan beide kanten in de diepte strekten boomgaarden vol ooft. Wat kreeg dit onder het weer te lijden! Geurt zag hoe de regenstralen de kop en de flank overvielen van Bruin. Dat duldde meneer om tien centen te sparen. De straatweg schonk véél meer beschutting, maar hier meed meneer den tol; hij deed het op háást alle ritten. - ‘Vele kleintjes maken een groote, Geurt.’ Nochtans was het niet enkel uit zuinigheid, 't was ook omdat hij de tolrechten haatte. ‘Die tollen.... allemaal ondingen Geurt, een verouderde en domme belasting.’ Stond meneer eenmaal op zoo'n gedachte dan hield hij er strak aan vast: dat wist Tondel, die zielsgraag den Arend zou koopen, maar ondanks zijn rijkdom pachter moest blijven, omdat meneer er geen afstand van doen wou; en dat wist Geurt voor het voer en den stal en dat wist Bruin die over den dijk moest.

O, die regen! nu striemden de stralen diep onder de kap. En de weg werd niemendal beter, al draaide hij landwaarts, recht van de rivier af. Integendeel kreeg Bruin weer moeite bij het stappen en het trekken. Wel twintig minuten moest hij nog voort. Maar.... Geurt die had vooruitgetuurd, keek naar zijn baas of die het zag: wat stond daar vóór hen op den dijk? - ‘Morgen kermis,’ legde meneer uit. Geurt had daar niet meer aan gedacht, hoewel de vroolijke Jans op de Arend verleden week d'r al pret over maakte. - ‘Mooi weer voor kermis,’ bromde meneer. Doch meteen hield hij het paard in: niet mogelijk dáár langs te komen. Een kermiswagen die er

uitzag als louter van latten ineengespijkerd, had in de modder een wiel laten zitten en lag schuin achterover gezegen, min of meer nog opgehouden door kisten die er onder hingen. Twee mannen stonden het in den plasregen aan te zien en een vrouw had het paard afgespannen, een tot aschgrauwheid vergoorde schimmel, waarvan de botten glinsterend opbonkten in het nat. De mannen hadden omgekeken, doch letten verder niet op het rijtuig. Mr. Hulft begreep van den bok, dat de wrakheid van den wagen waarschijnlijk een beletsel zijn zou om het ding zooals het daar was neergezakt voldoende naar den kant te trekken.

- 'We moeten over het erf van Schaap,' sprak hij en deed Bruin achteruit gaan, langzaam, met moeite in 't slobberend spoor tot aan den weg die den dijk af leidde. Beneden dreigde geblaf van den waakhond en Schaap kwam kijken wat er zijn kon: - nu moest meneer nog uitlegging geven; hij deed het kortaf naar gewoonte, doch wel vroeg hij naar de vrouw en toen de dochter aan de deur kwam, hield hij Bruin nog even in enwenschte Rika pleizierige kermis. Het was een omweg en diep trok het spoor, voordat het rijtuig weer op grind kwam, de afweg van den dijk naar het dorp. Geurt dacht toen aan het dubbeltje, waar zóóveel om werd gevergd van Bruin.

II

Doch toen hij het paard goed droog op stal had, hoorde Geurt Meneer met Wouter, samen op stap ondanks den regen. Zelfs aanzag hij zijns meesters glimlach en de naam Rika gaf de verklaring. Vriendelijk, dacht Geurt, maar vreemd. Zwijgzaam met elk, op het stugge af, in de stad gelijk hier buiten, tegen Tondel vaak onplezierig en zóó minzaam jegens den zoon. Pratende verdween het tweetal achter het elzenhout bij de beek en keerde ook niet gauw terug. Toen glom meneer zijn jas door het vocht en van den naar achter geschoven flaphoed drupte het water als uit een tuitje. Maar Wouters oogen glansden blij. Wat er zijn mocht?....

Tijdens den rit terug naar de stad werd's jonkmans verheuging aan Geurt verklaard, toen meneer verbouwereerde met de dubbele ongeloofelijkheid: 'We zullen den rit niet vaak meer

doen, Geurt. Mijn hofstee raak ik kwijt. Aan Tondel.' Geurt hoorde niets verder en wachtte zich wel iets naders van zijn meester te vragen, verstandig zich tot het bescheid beperkend: - 'Zoo, meneer, zoo'.... onder gutsenden regen.

Gegeven zijn jicht was Geurt in zijn nopjes.

Mr. Hulft kwam moe tehuis. Toch haastte hij zich met verkleeden. Want nu moest hij Cateau van Den Arend vertellen. Hij deed de mededeeling aan tafel, terwijl hij van de ossenrib sneed. Welbewust, het sprak vanzelf, verzweeg hij enkele dingen, ook voor Cateau. Hij gaf den indruk te zijn gezwicht, een indiscretie van jaren moe, voor den aandrang der ouders, het echtpaar Tondel, dat niet ophield hem lastig te vallen met het belang van hun eenigen zoon en nu gebruik had gemaakt van de kermis om de zoo innig gewenschte verloving met de mooie en rijke Rika Schaap voor te stellen als alleen te verwezenlijken, indien de jongen een hofstee bezat. Van het onderhoud met den zoon, die wandeling door druipend hout, zeide Mr. Hulft geen woord. Toch had hij toen het offer gebracht. Toen nòg eens gedacht: 'daar de jongen van mij is'....

'De Arend' was familiebezit. In 1753 had Arent Hulft eene hofstee doen bouwen met aan den voorkant twee ruime vertrekken en een kleine opkamer, die de landheer voor eigen gebruik hield. Naar het in trek zijnde woordenspel dier dagen had hij haar De Arend gedoopt, hoewel er maar zelden een valk of reiger, eigenlijk enkel kauwen te zien waren, met musschen, zwaluwen en spreeuwen. En nu, een groote honderd jaar later, deed de eenige zoon van Arent's oudsten achterkleinzoon er afstand van.

Waarom? Om een boerenjongen te helpen die, trouwlustig, geen hofstede kon vinden, niet in het dorp en er evenmin buiten, zelfs niet den grond om iets passends te bouwen. 'De ouders', opziende tegen verhuizing, zouden, naar het heette voorloopig, de kamers van den landheer nemen; Rika werd nu de boerin, Wouter kreeg heel het bestuur van het erf.

- Het zal je vreemd schijnen, zei mevrouw Hulft.

- Dat zal het, beaamde haar echtgenoot, en het feit dat hij meer dan een enkel 'ja' zei deed haar, aan zijn karige woorden gewoon, beseffen wat hem dit afstand-doen kostte.

Eerst werd er verder niets over gezegd; de diners van het

kinderloos echtpaar plachten een rustig verloop te hebben. Mevrouw overwoog, dat haar echtgenoot ook van deze moeilijkheden waarlijk nooit tegen haar had gerept. Helaas was zij zwijgzaamheid van hem gewoon, en - alles behoorde immers aan hem; hij was de rijkaard, die na één jaar weduwnaarschap een fortuinlooze nicht getrouwd had; eene van ‘den armen tak.’ Bij het bezit van die boerderij, waar Geurt om den anderen dag met hem heen moest, had zij allerminst belang, al maakte zij niet veel gebruik van den stal. Doch juist omdat de hofstee hem lief was; omdat ook tijdens zijn eerste huwelijk de rit naar buiten driemaal 's weeks op het program van zijn leven gestaan had, trof dit handelen buiten haar om meer dan menig ander besluit, waarvan zij de consequenties bespeurde zonder dat hij haar geraadpleegd, of althans gewaarschuwd had. Ook kon ze haar gemelijkheid niet bedwingen en voordat zij belde, opdat Dientje zou afnemen voor het dessert, zeide zij sec, met verwijt in den toon:

- Toch zal het mij benieuwen, Maurits, of dit zonderling bruusk besluit over die zóó geliefde boerderij je niet zal berouwen.

Nu keek Hulft haar lachend aan; een vreemde lach was het, die haar onthutste.

- Ik had geld noodig, zei hij na even wachten; nog was er spot op zijn gelaat. Zij vermoedde een min of meer duister grapje; soms wilde Maurits guitig zijn en ach, zooiets was nooit zijn fort. Echter zou ze hem nu maar plezier doen door te lachen als over iets geestigs.

Maar hij riep bijna bits: - 't Is ernst! zoodat zij werkelijk moest meenen den lichtgekrenkte beleedigd te hebben met eenigen twijfel aan dit toch inderdaad merkwaardigs: geldgebrek hier, in zijn huis! Zij wist niet anders meer te doen dan hem verwonderd aan te zien, waarop hij deze woorden sprak:

- Ik heb geld noodig, want ik ga bouwen.

Dientje's binnenkomst was haar mevrouw een van pas komend intermezzo, zóó zonderling leek de mededeeling, ook door den uiterst abrupten vorm, nu te bondig zelfs voor Maurits. Doch nadat Dientje haar taak volbracht had onder een zwijgzaamheid in de kamer waar de meid sedert lang aan gewoon was, kwam Mr. Hulft met een verklaring, welke door

omvang en inhoud beide louter verrassing werd voor zijn vrouw, hoewel het geenszins de eerste maal was, dat haar echtvriend een bewijs gaf op haar genegenheid prijs te stellen.

't Was niet meer dan een grap geweest, dat hij nu toch De Arend verkocht om in een behoefte aan geld te voorzien; maar wel zou ook het geld van den boer hem te pas komen bij een plan, waarop hij Cateau's adhaesie verwachtte. Zij wist hoe dikwijls er geklaagd werd over het aspect der Walstraat, waar vijf van de deftigste gevels der stad, vooral die van de Blankenbergh's, leden onder de nabuurschap van die bouwvallige lage huisjes aan den overkant. Lang had Hulft daarop geloerd: nu werden die panden zijn eigendom, met al wat erachter lag aan de stegen, armenwoningen, tuintjes, schuren en de opslagplaats van Smalt. Het sloot aaneen, een mooie vijfhoek die een breedte had aan de Walstraat, groot genoeg voor een kloek heerenhuis met een oprijhek ernaast, dat toegang tot den stal zou geven in een tuin, welke zich anderhalve bunder achter het huis zou uitstrekken, en ernaast tot iets minder dan tweemaal de breedte van 't huis. Naar deze woning hoopte Hulft zijn vrouw over acht, of op zijn hoogst tien maanden te kunnen nooden; Rutgers de bouwmeester, die al een eerste schetsje maakte van wat het terrein zou kunnen worden, zou beproeven nog deze week met iets dat op een plan leek te komen; hij meende niet langer dan tot uiterlijk half Mei noodig te hebben en Cateau, wier antipathie tegen hun tegenwoordige résidence hem maar al te bekend was, ging haar laatsten winter hier tegemoet....

- Maurits, waarlijk, ik weet geen woorden....

De servet in de hand, was mevrouw Hulft nerveus, als in verlegenheid van tafel opgestaan. Nu neigde zij naar of over zijn hoofd.... Hij was zoo diskreet, den kus te ontwijken door ijlings uit zijn leunstoel te rijzen.

III

Eens in zijn toch bedaarde leven had Mr. Hulft, die zich het slachtoffer dacht van meer médisance, toornig met het plan geloopen een aanklacht tegen een stadgenoot in te dienen

wegens smaad. Om zijn ambt, zag hij af van de aanklacht, daar het verachtelijk beweren enkel hem in zijn privé gold. Later schonk het hem voldoening aan zijn toorn geen uiting te hebben gegeven. De vijandschap kreeg nu geen vat en zijn naam in heel de stad kòn onder dezen smaad niet lijden.

Wel was 't een schandelijk beweren! Ook waren dit de beide woorden waar hij de mededeeling van wat er over hem gedrukt werd, mee inleidde bij den eenigen stadgenoot dien hij vermocht te raadplegen, zijn ouderen vriend en neef, den toenmaligen burgemeester. Dunckerts noemde Pot, den vermoedelijken schrijver van het stukje in ‘Asmodée’, vies en goor, maar hij wraakte den term ‘schandelijke bewering’. Op dit ietwat pénibel verschil van inzicht was het onderhoud geeindigd. Pot kreeg zijn straf niet lang daarna, toen de garen- en bandwinkel zijner vrouw na enkele maanden kwijnens failleerde.

Il n'y a que la vérité qui blesse.... Zou Dunckerts daaraan hebben gedacht? Wist die? Wist men? En hij had zelf tot nu getwijfeld!

In de door een dubbele gasvlam onvoldoend verlichte, hooge slaapkamer stond Mr. Hulft vóór het tegenover den schoorsteen hangende portret zijns vaders en peinsde over het leed van zijn leven, dien zelfhaat om wat zijn fyziek ontbrak. Waardoor Antoinette in zieleleed heenging, in hunkering naar moederweelde.... Cateau gevoelde zich nooit getrouwd. Als veel jongere bloedverwante-huishoudster was zij tijdens de lange ziekte van Antoinette bij hem gekomen en toen hij haar later had voorgesteld terug te keeren als zijn vrouw, had ze pas na een beraad van maanden, die ze doorbracht bij Jeanne, haar zuster, tot het huwelijk durven besluiten. Blijkbaar wist men in de stad, dat zij ieder een slaapkamer hadden en van zóóveel beteekenis had die schoft van een Pot dit gevonden, dat hij heel zijn perfide ‘Asmodée’-stukje op deze bijzonderheid had gebouwd.

Maakte zulk een onthouding door de natuur een man ‘minderwaardig’? Hulft had zich nooit bekend van ja. Wat hij vandaag op De Arend vernam, gaf hem een trieste zekerheid, die hij den dag door had omgedragen tot hij nu ten laatste alleen was, eindelijk zonder iemand meer bij zich en met het

bewustzijn, dat niemand iets merkte: Cateau niet, Geurt niet, ook niet Wouter.

Gijs had blijkbaar nooit wat vermoed. Verbazend, die macht om te veinzen bij vrouwen, want in den bruidstijd, er voor, er na, moest Eef verhelen, verheimelijken, al was het de ontrouw van één kwartier en heel haar spel met hem behaagzucht, om de presentjes en omdat hij een heer was. Maar veinsde zij vanmiddag niet? Was het mogelijk, dat ze zóó iets vergat, zij 't met de hulp van vele jaren? Verrast had zijn vraag haar ongetwijfeld. Ook had ze onmogelijk kunnen vermoeden, dat meer nog dan de botte waarheid, die hij met moeite uit haar kreeg; meer dan dat ze blozend verwierp wat ze ‘meneer zijn inbeelding’ dorst noemen, hem kwetste dat met haar ontkenning zijn laatste hoop vervlogen was op een bewijs van zijn normaliteit.

Wischt dus de tijd ook die dingen uit? Sterft het verleden nog tijdens ons leven? Mr. Hulft was zich bewust, dat de feitelijkheid van zijn kort avontuur na het gesprek van dezen dag ook voor hem niet langer telde. Want gelooven moest hij Eef. Haast gesmeekt had hij: - ‘Zeg me de waarheid’; nadat hij beloofd had: - ‘Je krijgt de hofstee, ik heb het Wouter toegezegd, zij kunnen over een paar maanden trouwen; maar belijd mij, ik bezweer je: is hij, of is hij niet mijn zoon?’ Eef, vuurrood, wou niet begrijpen; kon niet gelooven dat meneer dacht...., dat hij al die jaren gemeend had; eerst was haar niet duidelijk, wat hij bedoelde. Ook had niets hem volledige zekerheid kunnen geven dan die verbazing, die met een mislukkenden glimlach slecht verborgen ergernis, die bijna toornende schaamte waarmede zij, daar het zelfs na dertig jaar niet te loochenen viel dat ze zich eens aan hem had gegeven, de mogelijkheid om zijn vaderschap verwierp, om als het eenige dat haar aanging Gijs als den vader van Wouter te handhaven. - Waarom moest u daar nou nog over beginnen? Et is gebeurd, da' weet ik wel, maar ik heb d'r veul spijt van ‘ehad, al heef’ Gijs et nooit vermoed of gewète.... U zeg um nou tuch niks, meheer? - Wees daar gerust op, vrouw Tondel, sprak hij: - en als gezegd, je zoon krijgt de hofstee. Den prijs heb ik vroeger bepaald met je man. Opzettelijk heb ik me tegenover Wouter verbonden, alvorens jou de vraag te doen,

waardoor ik eindelijk antwoord zou krijgen op jarenlange onzekerheid.

- O!

Zij had opeens begrepen. Nu pas drong het verband tot haar door. Het was, of ze zijn hand wou grijpen. Doch ze bedwong zich, zei: - ‘Dank je meneer.’ En bij de deur: - Wa' zelle ze blied weze, Riek en Wouter, da ze'n-eindelijk kenne trouwe.’ Schamel had hij zich gevoeld, koud in de vochtigheid zijner kleeren, toen hij alleen in de opkamer bleef, het vertrek van héél die herinnering. En het verlies der famielje-hofstee leek nu de straf voor zijn avontuur.

Het was, toen, zijn eerste idylle geweest, na lange, onvroolijke studiejaren, met allerhand pogen dat uitliep op niets. Hij was geen wetenschappelijk man, evenmin iemand voor politiek; - desillusies velerlei. Om rustig de dissertatie te schrijven, nam hij in 't begin van Mei zijn uitrek op De Arend, waar de vader van Gijs Tondel boerde met de beide zoons en 't vaderlooze nichtje Eef tante in het huishouden hielp. Eefje was heel groot met Gijs, maar ook goed met 'r anderen neef. Den jongen heer bracht zij het eten. En hij, die als student nooit meedeed, kwam met cadeautjes uit de stad; hij mocht haar zoenen - en kreeg gedaan, wat hij zich volgende Mei had herinnerd, toen zij getrouwd was en een zoon had. Nu wist hij: 't was geen zoon van hem. De eenige refutatie van dat pijnlijke ‘Asmodée’-woord was aan zijn zelfbewustzijn ontnomen.

Zijn trots wist hem staande te houden, maar wat hem dikwijls had gedrukt, was de gedachte aan Antoinette: de vraag waar haar zuchten uiting aan gaven, word ik toch geen moeder? Ook jegens Cateau had hij goed te maken. Nu, daarmee was hij straks begonnen, het toeval kwam hem ditmaal te hulp. Toen de deurwaarder Van Aken hem twee maanden geleden was komen spreken over de mogelijkheid om die onoogelijke huisjes in de Walstraat op te ruimen, had hij terstond gedacht aan Cateau, die in zijn ouderlijk huis niet aardde en van haar echtgenoot mocht vergen, dat hij haar achterliet in een woning, niet slechts passend bij hun stand, maar waarin zij, jonge vrouw, zich thuis kon voelen, echt tevreden. Het zou het eenige middel zijn om haar te binden aan de stad, waar zij als

zijn naamdraagster hoorde, te meer daar zij zelve eene Hulft was....

En Mr. Hulft greep naar de schets die Rutgers bij hem had achtergelaten.

JOH. DE MEESTER

(*Wordt vervolgd*)

Over Felix Mendelssohn-Bartholdy

I

Het is mij niet bekend, of Albert Schweitzer tot de bewonderaars behoort van Moses Mendelssohn, den vriend van Herder en Lavater, het groote voorbeeld voor Lessing's Nathan der Weise. Doch het zou mij allerminst verbazen: in deze nobele, gematigde figuur moet veel den Bach-apostel aantrekken. Zelfs meen ik, dat bovenal de gelijkenis, die Felix met zijn grootvader vertoont, Schweitzer's neiging helpt verklaren voor den kleinzoon: ‘den Schöpfer des modernen Orgelstils’. Enkele jaren geleden hoorde ik hem diens zesde sonate D-moll (op. 65) vertolken, in de Rotterdamsche St. Laurenskerk; en hij deed het met geen geringere toewijding dan hij de voorafgegane stukken van den Kantor had gespeeld. De magistrale variaties over het statige koraal ‘Vater Unser im Himmelreich’ klonken zelden schooner; en het milde Andante Finale werd onder zijn handen de volkomen bevestiging van Zangwill's opmerking, dat niemand de wereld vrediger muziek heeft geschonken dan zijn schepper. Dat Andante riep mij, dien avond, onwillekeurig de dichtregelen van den ouden Psalmist voor den geest, wien het goed was nabij den Eeuwige.

Had Moses ‘Dessau’ deze muziek nog kunnen hooren! Hij, die, hoewel zelf geen musicus, toch zoo treffend over de ‘göttliche Tonkunst’ gesproken heeft. ‘Wundert man sich nun noch über die Zauberkraft der Harmonie? Kann es uns befremden, dasz ihre Annehmlichkeiten mit so mächtigem Reize in die Gemüter wirken, dasz sie rauhe ungesittete Menschen bezähmt, rasende besänftigt und traurige zur Freude belebt?’ Niet slechts in deze zesde, ook in de vijf

andere orgelsonaten zou de groote humanist veel van eigen karakter en overtuiging teruggevonden hebben. Hier immers is Herder's leerstelling muzikaal verwezenlijkt, dat de mensch het beste van zichzelf aan anderen mee moet deelen; hierin leeft werkelijk de edele humaniteit, welke Gumprecht een grondtrek achtte van Mendelssohn's persoonlijkheid. Over dit werk ligt de serene glans van een helder intellect, van een geest, steeds wetend wat hij wilde. Het innemend-zachte sentiment, dat de Mendelssohn's kenmerkte, nadert er tot de regionen van het boven-persoonlijke, dat juist de orgeltoon zoo bij uitstek kan weergeven; en vooral uit de langzame gedeelten klinkt ons zoowel het geloofsvertrouwen tegen van den Christen-kleinzoon als dat van den grootvader, die bij zijn 'Joodsch ongeloof' bleef, getuigende (in zijn strijd met F.H. Jacobi[1]): 'Ich setze das volle, uneingeschränkte Vertrauen in die Allmacht Gottes.... Von diesem unwankenden Glauben gestärkt suche ich Belehrung und Uberzeugung, wo ich sie finde. Und, Preis sei der seligmachenden Allgütigkeit des Schöpfers, ich *glaube* sie gefunden zu haben und glaube, dasz jeder sie finden könne, der mit offenen Augen sucht und sich nicht selbst das Licht verstellen will'.....

Men kan op de klassieke eigenschappen van den componist Mendelssohn meer of minder nadruk leggen, niemand zal ontkennen, dat heel zijn oeuvre diepgaande verschillen toont met het werk zijner meeste tijdgenooten. Walter Dahms verklaart[2]: 'Seine Musik ist klassisch - eine Musik die den höchsten und strengsten Gesetzen der Moral unterliegt, ebenso wie den Gesetzen des guten Geschmacks.... Mendelssohn versuchte dem romantischen Ideal seiner Zeit mit klassischen Mitteln beizukommen'.

Het sterke intellect bleef vaak de fantazie de baas. Camille Bellaigue, schrijver eener voortreffelijke studie[3], meende

1) December 1785. Over de verschillende leden der familie M. leze men vooral het boek van Sebastian Hensel 'Die Familie Mendelsshon 1729 bis 1847'. Opnieuw uitgegeven door Prof. F. Brandes, Leipzig 1929' 2 dln. Zie verder o.a. 'Mendelssohn' door W. Dahms, Berlin, 1919. Blz. 9-24.
2) Blz. 14/15.
3) C. Bellaigue 'Mendelssohn'. Paris (Felix Alcan) 4e ed. 1920 blz. 137.

‘Son génie a deux visages et ses pensers nouveaux prennent volontiers la forme classique.... Les divers éléments de la musique de Mendelssohn se présentent et se groupent sous deux aspects plus généraux, qui, loin de se contredire.... se fondent ensemble’. Hij, Bellaigue, oordeelt, dat de meester vaak de tegenstellingen te verzoenen wist. Friedrich Nietzsche, de dichter-wijsgeer, miste in diens muziek ‘die Kraft des elementaren Erschütterns’, doch vond als vergoeding daarvoor ‘Freiheit im Gesetz und edle Affekte unter der Schranke der Schönheit’. Mendelssohn's voorname natuur, uitgaande naar het schoon van het koele marmer, kon de ware romantiek niet meegevoelen. Zijn kunst wortelde in het verleden!

Meermalen is dit een tekort geacht. Zoo door dr. E. Hull[1)], die Mendelssohn lichtte uit de rij der romantici, om hem in te deelen bij de klassieken. Zijn oordeel is koel en afwijzend: ‘No music could be more comme il faut than Mendelssohn's... He is veritably a man of formulas.... Each work is beautifully built, neatly designed, well proportioned, solidly harmonised, but incapable of touching our hearts’.

Anderen echter, onder wie Schweitzer, achten den meester juist hoog om zijn cultuur, zijn beheersching: ‘Seit Mendelssohn sind alle unsere bedeutenden Komponisten bei Bach in die Schule gegangen, nicht als zu einem pedantischen Lehrer, sondern zu dem, der sie zwingt, nach dem klarsten Ausdruck zu ringen und den Reichtum nicht in den aufgewandten Mitteln, sondern in der Vollendung der Themen zu suchen[2)]’. Bevestigen deze woorden niet ons vroeger geuit vermoeden? Bij het lezen doemt wederom het beeld van den stillen wijze van Dessau voor ons op; en wij hooren zijn ingehouden stem, waar hij peinst over het wezen der muziek: ‘die leichten Verhältnisse in den Schwingungen, das Ebenmasz in den Beziehungen der Teile auf einander und auf das Ganze....’

Schweitzer - men weet het - is de man van het objectieve. Den modernen historicus verweet hij, dikwijls den edelsten zin

1) Dr. E. Hull ‘Music, classic, romantic and modern’, London & Toronto 1927. Blz. 72 vlg.
2) A. Schweitzer ‘J.S. Bach’, Leipzig (Breitkopf) 4e & 5e Aufl. 1922 o.a. blz. 1 vlg. en 419 vlg. Vgl. voorts D.G. Mason ‘The romantic composers’ New-York 2e dr. 1924 blz. 166 vlg. en L. Bourguès et A. Denéréaz ‘La musique et la vie intérieure’ Paris (Alcan) 1921 p. 422 vlg.

der geschiedenis te miskennen, door haar dienstbaar te willen maken aan eigen inzichten, aesthetische stemmingen enz.[1] En ook in de wereld der toonkunst is Bach hem het liefst, het tegendeel van den subjectieven kunstenaar, type-Wagner ('sich selber Gesetz'). Bach staat midden in zijn tijd en schept met de vormen en gedachten, welke deze hem biedt: 'nicht er lebt, sondern der Geist der Zeit lebt in ihm'. Al het verlangen en streven van vroegere tijden naar een ideaal, verwezenlijkt hij: 'Bach ist ein Ende. Es geht nichts von ihm aus. Alles führt nur auf ihn him. Dieses Genie war kein Einzelgeist, sondern ein Gesamtgeist'.

Ik wil nu de vraag ter zijde laten, of dergelijke uitspraken in zake Bach niet al te sterk zijn; ook in de scheppingen van den Thomaskantor ligt toch menige kiem, die voor de toekomst vrucht kon dragen: niet voor niets ontving deze van de romantiek de hem passende kroon[2]. Voor ons komt het hierop aan: veel van wat Schweitzer zegt over den objectieven musicus, is inderdaad ook op Mendelssohn toepasselijk; wat opgaat voor Bach in 't groot, geldt dikwijls voor hèm in 't klein. Maar dàn....

Onze tijd vereert Bach ten zeerste. Dit laat zich ten deele verklaren door de neiging van den moderne tot 'absolute' muziek: meer dan vorige generaties helt de onze ertoe over om 'Welt-und Seelendeuter' gelijk Beethoven en Mahler, wien het subjectieve wellicht hun grootste beteekenis verleent[3], achter te stellen bij een Mozart of Bach. Welnu, indien Hull cum suis gelijk hebben en Mendelssohn is geweest een cerebrale, iemand, die tot het romantische kwam alléén dóór zijn critische geest - hoe komt het dan, dat hij tegenover ons geslacht veel vreemder staat dan b.v. Berlioz? Ligt dat aan zijn minder groote gaven; of heeft het (ook) andere oorzaken? In hoeverre is die verflauwde belangstelling onzerzijds gerechtvaardigd?

1) A. Schweitzer 'Verfall und Wiederaufbau der Kultur', München 1923 p. 27 vlg.
2) De capita XIX-XXI in Schweitzer's Bach behelzen trouwens één en ander, m.i. in strijd met zijn vroegere uitspraken (o.a. over de verhouding tusschen woord en klank).
3) Vgl. R. Specht 'Gustav Mahler' 17/18 Aufl. 1925. Stuttgart-Berlin blz. 318.

Een probleem, dat mij de moeite eener nadere overweging waard schijnt. De Mendelssohn-literatuur is rijl aan getuigenissen en meeningen, in hun algemeenheid onjuist en onderling tegenstrijdig, welke bij den lezer een in dit opzicht vrij verward beeld achterlaten[1].

* * *

De uitzonderlijke positie, door Méndelssohn onder zijn meer of minder beroemde tijdgenooten ingenomen, lokt tot een vergelijking met Frédéric Chopin. Immers ook diens psyche is een wonderlijk geweven complex van romantische en a-romantische elementen. Oppervlakkig beschouwd hebben de twee kunstenaars veel gemeen! Beiden van aanleg veelzijdig begaafd, zijn zij aristocratische, gereserveerde naturen, zichniet gemakkelijk gevend, ondanks de charme, welke zij hadden voor vreemden. Beiden afkeerig van excessen: èn de Pool, leerling van Zywny-Elsner, èn de Duitscher, die zich vooral onder Zelter's leiding ontwikkelde, toonen een sterke zucht naar symmetrie en het verstandelijke. Bach is hun een leidster voor het geheele leven: in tegenwoordigheid zijner leerlinge Mme Streicher speelt Chopin op zekeren morgen veertien preludes en fuga's van den ‘Urvater’ uit het hoofd, op haar uitroepen van bewondering slechts antwoordend: ‘Cela ne s'oublie jamais’; en men vergeet niet licht Mendelssohn's verrukte woorden over de F-dur Toccata, wanneer hij ‘alleen met den orgeltrapper’, uren lang, tot diep in de schemering, gespeeld heeft op het gebrekkige orgel in de kerk te Wallenstadt: de Toccata, klinkend ‘als sollte die Kirche zusammenstürzen. Das war ein furchtbarer Kantor’.[2]

1) Zoo staan o.a. nog tegenover elkaar Mason p. 166 ‘That M. should have been a romanticist at all, is a proof of the strength of the romantic tendency in his days’ en Dr. E. Istel ‘Die Blütezeit der musikalischen Romantik in Deutschland’, 2e Aufl. Teubner Berlin u. Leipzig 1921, blz. 31 ‘Mendelssohn war zweifellos seinem besten Empfinden nach Romantiker’....
2) Brief van 2 September 1831 ‘Reisebriefe’ Leipzig 1869 en ‘Briefe’ (1833-'47) Leipzig 1863. Vgl. over Mendelssohn en Bach o.a. ‘Felix Mendelssohn’ door *W.A. Lampadius*. Leipzig 1886 blz. 300 vlg. en *E. Devrient* ‘Meine Erinnerungen an F. Mendelssohn-Bartholdy und seine Briefe an mich’, Leipzig 1891 p. 48-68.

Sterk ontwikkeld is hun zelfcritiek: jarenlang houden zij meesterwerken in portefeuille, om ze nog verder te volmaken; wie zou de posthume Fantaisie-Impromptu en Italienische Symphonie niet rekenen tot dé geniale uitingen der literatuur? Elegant is hun schrijfwijze, lang van adem meest hun melodie. Uiterst gevoelig, kunnen zij beiden fel reageeren op iets, dat hun ergernis wekt. De Poolsche meester is in zijn uitvallen grover en boosaardiger, onverschillig of hij het heeft tegen het Engelsche klimaat of Joodsche uitgevers; Mendelssohn blijft in den regel zachter, weet zich eer op te werken tot een gezegenden humor: als regen en storm hem het leven vergallen in Zwitserland, begint hij een brief met ‘Von dem ersoffenen Kupferschmied. Und wer das neue Lied nicht kann, der fängt das alte von vorne an’. Vooral echter wanneer hun artistiek geloof wordt beleedigd, geven zij elkaar soms in heftigheid niets toe. Getuige het vernietigend oordeel, dat zij over Berlioz hebben geveld, die volgens Chopin zijn noten lukraak op het papier wierp, zoo ongeveer of hij zijn pen liet spatten; terwijl Mendelssohn deze liefelijkheden debiteerde: ‘Seine Instrumentierung ist so entsetzlich schmutzig und durcheinander geschmiert, dasz man sich die Finger waschen musz, wenn man mal eine Partitur in der Hand gehabt hat’. Een ander maal: ‘Toll und unverschämt und frech und ungeschickt kann doch zuweilen noch amusant sein, aber dies ist so fade und unlebendig’.[1)]

Wie intusschen, op grond van het bovenstaande, meent, dat hij en Chopin dan wel groote sympathie voor elkander moeten gehad hebben, vergist zich zeer. De laatste verwierp Mendelssohn's muziek niet zóó volstrekt als die van Schumann, maar het scheelde toch weinig: zijn appreciatie bepaalde zich ongeveer tot het G-moll pianoconcert en het eerste Lied ohne Worte. Mendelssohn van zijn kant stond tegenover Chopin welwillender; hij prijst den pianist: ‘Als Klavierspieler ist Chopin jetzt einer der Alleresten’; en zijn lievelingszuster Fanny krijgt een vermaning, omdat zij den Pool niet genoeg

1) Vgl. Dahms p. 57. Berlioz' zachtmoedig oordeel over M's Walpurgisnacht (hij noemt die zelfs een waar meesterstuk) steekt hierbij merkwaardig af. Trouwens, hij had zich over den Duitschen meester niet altijd te beklagen. Vgl. o.a. Lampadius p. 295.

waardeert: ‘Und wenn seine Richtung auch noch so himmelweit von der Meinigen verschieden sein mag, so kann ich mich prächtig damit vertragen; nur mit jenen halben Leuten nicht’[1].

Daartegenover staat een passage uit een brief aan Moscheles[2]: ‘Ein Heft neue Mazurkas von Chopin und einige andere seiner neueren Sachen sind dann doch so manieriert, dasz es schwer auszuhalten ist’. De weergalooze finale der B-moll sonate stootte hem af. En hij vond ook wel, dat Hiller en Chopin, die hij in 1834 te Aken ontmoette, samen leden aan ‘Verzweiflungssucht und Leidenschaftssucherei’. Neen, al te groot blijkt ook Mendelssohn's sympathie zeker niet.

Begrijpelijk, want zij verschilden in veel. In menig opzicht was Chopin romantischer: tevergeefs zoekt men bij den Duitscher de ongewone emotionaliteit, de geniale harmonische vindingskracht, de scherpe contrasten en de brandende hartstocht van den Pool. Wil men Bellaigue's ‘passionné et sage’, voor Mendelssohn aanvaarden, dan moet het accent wel overwegend vallen op het laatste woord. En dan dwalen de gedachten onwillekeurig naar den oudenGoethe, bij wien M ndelssohn eenige keeren te Weimar heeft vertoefd en die zich tot den jeugdigen Felix sterk aangetrokken voelde. Gewoonlijk koel tegenover vreemden - Weber o.a. ondervond het - toonde de Olympiër voor het kind Mendelssohn al spoedig een vaderlijke teederheid, welke zich niet louter laat afleiden uit belangstelling voor muzikale vroegrijpheid. Wel is waar was dit een machtige factor: men verbeelde zich vooral niet, dat Goethe, omdat hij Schubert en Berlioz niet waardeerde, van muziek in 't algemeen geen begrip had. Reeds Eckermann kan ons beter leeren. Ook op dit gebied heeft Goethe bewijzen gegeven van scherp inzicht[3]; zoo begreep hij o.a. eer dan Zelter ‘dasz das Mollgeschlecht mit der kleinen Terz ebenso gut ein Geschenk der Natur sei wie das Durgeschlecht mit der grossen Terz’. Hij bewonderde Bach's fuga's, erkende Beethoven's geestelijke

1) Zie de brieven van 23 Mei 1834 en 6 October '35.
2) De brieven aan Mocheles zijn afzonderlijk verschenen: ‘Briefe an Ignaz und Charlotte Mocheles’, Leipzig 1888; evenals de briefwisseling met Klingemann (Essen 1909) en met J. Schubring (Leipzig 1892).
3) Zie o.a. W.J. von Wasielewski ‘Goethe's Verhältnis zur Musik’. (Sammlung musik. Vorträge nr. 18), Leipzig 1880 p. 188 vlg.

grootheid wel degelijk en Mozart was zijn bijzondere lieveling. Mendelssohn deed hem aan den Salzburg-schen meester denken en het scheen hem niet onmogelijk, dat deze eenmaal een tweede Mozart worden zou[1]. Zuiver muzikaal gesproken is Goethe's invloed reeds diepgaand genoeg geweest en misschien schuilt er maar weinig overdrijving in de bewering, dat naast de kunst van Bach Goethe's geest Mendelssohn, ook hier, heeft geleid[2]. Dat blijkt b.v. uit de liederen, waar de muziek de gehoorzame dochter is der poëzie[3]; daar zegevierden ongetwijfeld de opvattingen van den dichter (ten deele dan via Zelter, die immers eveneens 'vocaal' schreef). Met dat al, sterker is toch diens inwerking op Mendelssohn's geheele geestesleven: zeide hij niet zelf eenmaal, op den toon der diepste overtuiging: Wer weisz was ohne Weimar, ohne Goethe aus mir geworden wäre?[4] En zij kon dat slechts wezen door verwanten aanleg. In Rome leest de componist Goethe's Italiaansche reis en constateert verheugd, dat hij overeenkomstige indrukken had gekregen: een gevoel van ongeduld te Bologna en Florence, één van 'solide' rust te Rome. 'Alles was er beschreibt, habe ich ebenso erlebt und das ist mir lieb.' Wanneer hij zich ergert over het Romeinsche kunstleven of over aanstellerige Duitsche artisten met Bohème-aspiraties, die met dédain spreken over Titiaan en Rafael 'dasz man mitunter Lust bekommt drein zu schlagen',[5] bekent Goethe aan Eckermann[6] het er roerend mee eens te zijn; zij zitten midden in een tijd van barbarisme! Maar, heet het kort daarna in een brief aan Zelter[6], voor den 'trefflichen, thätigen Felix' behoeven wij niet bang te zijn: 'das schöne Schwimmwamms seines Talents wird ihn auch durch die Wogen und Brandungen der.... Barbarei hindurch führen'. En hij noemt Felix' epistels, met innig behagen, 'anmuthige, allerliebste, höchstinteressante Briefe'. Niet minder prees hij een vertaling, door Mendelssohn gemaakt, van Terentius'

1) Vgl. R. Schumann 'Ges. Schriften' III, 35.
2) Dahms p. 113.
3) Het omgekeerde van Mozart's bekend gezegd over de opera. Men leze vooral het slot van den brief 6 Augustus 1831.
4) Istel p. 33.
5) Zie de brieven van 10 December 1830, 8 Maart '31 en 15 Maart '31.
6) 22 Maart 1831 en 31 Maart '31.
6) 22 Maart 1831 en 31 Maart '31.

Andria; hij hield met hem een diepgaand gesprek over Schiller, dat de musicus nooit vergeten zou en dezen een aansporing bleef, om te trachten iets groots te ‘leveren’.[1] En hoe zeer Goethe het helder intellect van den zooveel jongere waardeerde, getuigt treffend zijn opmerking tot Ottilie ‘dat Felix over allerlei heel juist oordeelde en dat hij nog veel van hem hoopte te leeren’.[2]

Harmonie - wij zagen het reeds - het is geen te groot woord geweest voor Mendelssohn; wat hem psychisch aan Goethe bond, was allereerst het streven daarnaar. Waarmee niet is gezegd, dat hij in zijn korte leven de bezonken wijsheid van den Olympiër heeft kunnen verwerven. De kategorische imperatief dreef hem daartoe al te zeer - ofschoon Goethe hem hiervoor in hun gesprek over Schiller had gewaarschuwd; men moet dat niet te ver drijven, zeide hij, want dat leidt tot niets goeds. Werkelijk heeft Mendelssohn, doordat hij zich niet voldoende tegen den hem voortzweependen werkdrang kon verzetten, de booze gevolgen ondervonden, ‘rusteloos en onvermoeibaar, zoo vroegtijdig uit het leven weggerukt’. Zijn gelijkenis met Chopin mocht ons overigens al waarschuwen, dat er nooit een Goethe uit hem zou zijn gegroeid. Maar, dit vooropstellende, moeten wij toch bewonderend erkennen, hoe ver hij het gebracht heeft op den weg naar de ‘genial brightness, which had kept every antagonism within bounds’. Op nauwelijks 21-jarigen leeftijd, schrijft hij een brief uit Venetië[3] even rijk aan afwisseling als een ongeveer gelijktijdig epistel van Chopin uit Weenen, doch veel meer beheerscht dan dit. Mendelssohn's enthousiasme over de lagunenstad met alles wat hem daar treft - ‘Das ist Italien! Und was ich mir als höchste Lebensfreude, seit ich denken kann, gedacht habe, das ist nun angefangen und ich geniesse es’ - het wordt geheven in een hoogere, beschouwende sfeer, welke ook zijn geestige opmerkingen of billijke verontwaardiging over de jammerlijke operafinale, door een organist in de kerk ten beste

1) Juist dit zakelijke woord over Schiller's manier van werken had M. getroffen.
2) Zie Dr. K. Mendelssohn-Bartholdy ‘Goethe and Mendelssohn’, London 1872. p. 41-44.
3) 10 October 1830. Het bedoelde schrijven van Chopin is dat van Kerstmis '30.

gegeven, niet verstoren. Artistieke geestdrift voor kunstschatten of natuurschoon wordt geen blinde extaze; sprekend over Titiaan's graflegging - ‘ein Bild das mich nie verlassen wird. Ich glaube nicht dasz mich noch Vieles in Italien so ergreifen wird’ - laat hij er terstond op volgen: ‘aber Vorurtheile habe ich nicht, das wiszt Ihr’. Hier is een andere Mendelssohn aan het woord, dan die zoo onberaden zijn afkeer van Berlioz' muziek te kennen gaf. Hier hebben wij den man, die het in menig opzicht slecht vinden kon met den tijdgeest en erover klaagde, dat het er op den Duitschen Parnassus even dwaas uitzag als in de toenmalige Europeesche politiek. Die uitging naar de rust van eeuwige waarden; strenge eischen stellend aan zichzelf. ‘Sind Sie mit mir einer Meinung, dasz es die erste Bedingung zù einem Künstler sei, dasz er Respect vor dem Groszen habe und sich davor beuge und es anerkenne?’ Zóó bevestigen ons zijn eigen woorden welk een hooge opvatting hij van zijn taak had - dezelfde opvatting, die ons tegemoet komt uit talrijke bladzijden zijner compisities. Er is resignatie; een schuwen van het pathologische en demonische; er is reserve, bedwongen hartstocht en groote helderheid van uitdrukking.[1)] Voor Schumann was Mendelssohn ‘der hellste Musiker, der die Widersprüche der Zeit am klarsten durchschaut’ en juist hierin zag Nietzsche ‘ein Element Goethe’. De ernstige mensch eischte harmonie tusschen vorm en inhoud: ‘Die Stimmung im Kunstwerk ist alltäglich und da mag man 's mit bunten Farben aufputzen, es hilft nicht’, schrijft hij aan Fanny.[2)]

Dit alles maakte Mendelssohn tot een geroepene voor het schrijven van antieke muziek.[3)] De Pruisische koning Friedrich Wilhelm IV kon zich niet tot een geschikter persoon wenden om de pogingen ‘zur Wiederbelebung des antiken Dramas’, kracht bij te zetten - een idee, die destijds de gemoederen weer eens in beroering bracht, speciaal van dichters (Tieck) en filologen. In een brief aan F. David[4)] lezen wij hoe enthousiast

1) R. Schumann Ges. Schr. III, 34 vlg.
2) 14 November 1834.
3) Zie over deze kwestie o.a. Lampadius p.p. 290 vlg.; Devrient 224 vlg.; Dahms 187 vlg.
4) 21 October '41. In verband met de plannen van Fr. Wilh. tot hervorming der kunstacademie ging Mendelssohn tijdelijk naar Berlijn (winter 1841-'42); zijn hart bleef echter te Leipzig.

Mendelssohn 's konings opdracht uitvoerde: ‘Die Aufgabe an sich waz herrlich und ich habe mit herzlicher Freude gearbeitet. So componirte ich aus Herzenslust darauf los und jetzt haben wir täglich zwei Proben davon und die Chöre knallen, dasz es eine wahre Wonne ist’. Begrijpelijkerwijze is er van ‘echte’ Grieksche kunst geen sprake, ofschoon de meester er eerst wel aan gedacht heeft antiek te componeeren: hij wilde bijvoorbeeld de koren unisono laten zingen en slechts de in Sophocles' tijd gebruikte instrumenten aanwenden: vooral fluit en harp (lier). Maar alras besefte hij, dat zoo iets lapwerk moest blijven; hij wist - evenals wij nog altijd - te weinig feitelijks omtrent de Grieksche muziek. Alleen reeds het vraagstuk van den invloed van het tekstmetrum op de rhythmische vorming der muziek scheen hem onoverkomelijke moeilijkheden op te leveren. Hij bepaalde zich derhalve tot een ‘Vermittelung zwischen dem modernen und antiken Bewusztsein’; en zóó werd de Antigone (1841), opgevoerd voor een uitgelezen auditorum in het koninklijk Privattheater - ‘wo die Attische Bühne nachgebildet war’ - een groot succes. Minder bijval schonk het groote publiek, dat zoowel tegenover dit stuk als de ‘Oedipus auf Kolonos’ (1845) lauw bleef. Lag het aan de bedorven smaak der menschen, aan ‘die Zeit des Rausches’, naar Devrient klaagde? Mogelijk ten deele. Er is een bepaalde cultuur noodig voor het genieten van dergelijk werk; en ook dàn nog zal het er veel van afhangen op welk standpunt men zich plaatst. Bezwaarlijk zullen wij een bekend filoloog dier dagen toegeven, dat Mendelssohn zoo goed mogelijk het karakter der antieke muziek heeft getroffen. De kleuren zijn te hel en het Grieksche pathos was toch wel niet het zijne: men denke slechts aan de glansrijke inleiding der Antigone! Doch in elk geval blijven deze twee experimenten een merkwaardig getuigenis van Mendelssohn's ‘schön gestimmter, hellenistischer Künstlergeist’; de harmonie, verkregen tusschen het aesthetische en het sterk ethische gehalte is er bewonderenswaardig.

Niemand - ook onze Diepenbrock niet - heeft hem tot dusver in dezen overtroffen. En wat hij hier nastreefde, deed hij, mutatis mutandis, in al zijn overig werk.

De vorm op zichzelf had intusschen zijn volle aandacht;

hij wenschte dien evenwichtig, zoo perfect als maar eenigszins kon. Hij stelt zich den eisch van het absoluut-schoone, onafhankelijk van den heerschenden smaak. Het is volstrekt niet naar zijn zin, dat Fransche critici omstreeks 1830 hem een rol toekennen bij het tot stand komen eener 'révolution du goût': 'Mir wird sehr übel bei so etwas'. Hij wil den tijdgeest slechts zoover tegemoet komen, dat de band met het verleden hecht kan blijven.[1] Hiervan uitgaande moest hij te revolutionnaire middelen verwerpen; hij laat den klassieken 'Formgrundrisz' bestaan en slechts een *zekere* vrijheid tempert de gestrengheid van dien vorm. Van huis uit klassiek is zijn thematiek; het verdeelen in een opeenvolging van periodes, welke logische relaties houden onderling; evenzoo zijn modulatie: 'elle juxtapose les tonalités claires'. De structuur van het geheel is immer meesterlijk. 'The perfect balance maintained between the various members of his musical sentences is strikingly characteristic'.[2] Schumann oordeelde, dat Mendelsohn de eerste schrijver van fuga's was sinds Bach, waarover deze zich zou verheugd hebben. Het eerste Allegro der Schotsche symphonie wekt ieders bewondering door zijn bouw; en zelfs voor het fantastische Scherzo uit Sommeruachtstraum geldt de eeretitel 'chef d'oeuvre de précision'.[3] In zijn kamermuziek doet en deed hij menigeen denken aan Mozart. Hans von Bülow noemde hem 'das höchste Formgenie nach Mozart, was freilich nur der wirklich gereifte zu erkennen vermag'.[4] Toen de meester te Leipzig Mozart's D-moll Concert had gespeeld, met een cadenz in het eerste deel 'nach der die Leipziger einen Mordlärm machten', kwam een oud musicus hem verklaren slechts van Mozart zelf zulke cadenzen gehoord te hebben.[5]

1) H. Mandt 'Die Entwicklung des Romantischen in der Instrumentalmusik F. Mendelssohn-Bartholdys'. (diss). Köln 1927 schrijft m.i. ten onrechte M's voorliefde voor klassieke 'Formgrundrisse' toe aan zijn 'Abhängigkeitsverhältniss vom fruhromantischen Zeitgeist' (p. 51).
2) Rockstro p. 139.
3) Bellaigue p. p. 137 vlg.
4) Zie Istel p. 32; Dahms p. 150; Bellaigue 112. R. Wagner zeide: 'das grösste spezifische Musikergenie das der Welt seit Mozart erschienen sei'.
5) Brief van 30 Januari '36.

Ook improviseerende bleef hij de groote vormbeheerscher. Mocht hij het op lateren leeftijd zelden meer in het openbaar doen, zich bewust van de dwaasheid aan te kondigen: ‘op dien avond en op dat uur zal ik goede invallen hebben’: voor zichzelf en zijn getrouwen bleef hij het beoefenen. Meermalen maakt hij er in zijn brieven melding van en het is aardig zooals hij dan nog nageniet. Devrient's opmerking over zijn klavierspel: ‘Man vergasz das Instrument; es war nur Sprache des Geistis zum Geiste’ kan ons, die geen groote improvisators meer in ons midden schijnen te hebben, een denkbeeld geven, welk een genot Mendelssohn zijn luisteraars schonk. Paste hij de bij 't improviseeren gedane vondsten soms toe in composities? Waarschijnlijk. Neem zijn beschrijving van een orgelfantazie op het Credo, toen steeds nieuwe contrathema's onder zijn handen opbloeiden tegen den Canto fermo: ‘Erst punktirte Noten, dann Triolen, zuletzt schnelle Sechszehntel.... Ganz am Ende wurden aber die Sechszehntel zu toll und es kamen Arpeggio's über die ganze Orgel in C-moll[1]’.... Hij zal zich dit herinnerd hebben onder 't componeeren der laatste variatie in de zesde orgelsonate, met haar koninklijke arpeggio's! Interessant, juist om te doen zien hoe Mendelssohn fantaseerende den vorm bleef beheerschen, is een passage uit het weinig bekende boekje van W.S. Rockstro,[2] waarin enkele persoonlijke herinneringen aan den meester. De schrijver hoorde ‘at Christ Church Newgate Street’ een improvisatie van hem, eindigend met een lange en zorgvuldig ontwikkelde fuga. ‘During the course of the Fantasia by which this Fugue was introduced, a long treble A began to sound on the swell. Mendelssohn accompanied it in the form of an inverted organ-point of prodigious length, treating it with the most ingenious and delightful harmonies, his invention of which seemed to be inexhaustible.... After harmonising the note in an infinity of different ways, with ever-varying passages which would probably have filled some pages of music-paper, he at last confirmed

1) 23 Augustus '31.
2) ‘F. Mendelssohn-Bartholdy’ bij W.S. Rockstro, London p. 81. (1884, vermeerderde dr. 1911).

our impression[1] by leaving it to sound, for some considerable time, alone. By this time, all present were convinced that, during the remainder of the performance, that particular manual would be useless; when to our astonishment, the A quietly glided through G sharp and G natural to F sharp; and the organ-point came to the most natural conclusion imaginable.'

Welke 'plaisanterie' een krachtig getuigenis temeer schijnt, om hen in 't gelijk te stellen, die Mendelssohn met het epitheton klassiek willen sieren.

* * *

Walter Dahms, een bijzonder warm vereerder van den meester, schuift de schuld voor het min of meer tanen zijner glorie hoofdzakelijk op het nageslacht[2]. Toen de periode de sterke emoties en effecten zich baan brak, kon Mendelssohn's voorname 'Abgeklärtheit' geen stand houden. Eerst dan zal hij volgens Dahms in eere hersteld worden, wanneer het weer daagt voor de kunst der stille grootheid, van den bezielden vorm. Anderen hebben aan dezelfde mogelijkheid gedacht: 'It may be that we call his art stale and vapid merely because our palates are jaded by over-indulgence in spices and condiments'[3]. Maar dit is een toch wel heel simplistische redeneering. Klagen over den tijdgeest heeft zeker reden, doch vergeten wij niet dat Goethe en Mendelssohn de Barbarei ook al vlakbij zagen. Dahms' beschuldiging kunnen wij zonder twijfel terugwijzen. Als wij, tot op zekere hoogte, tezeer, van Mendelssohn vervreemd zijn, heeft dat natuurlijk veel gecompliceerder oorzaken. Stellig ligt het niet uitsluitend aan ons. Dat te beweren is even ongerijmd als de zaak om te keeren en den meester te verwijten: 'L'art de Mendelssohn est, en général, trop formel[4]'.

In sommige opzichten staan wij hem reeds weer nader dan de Wagner-epigonen en hun aanhang. Er is een grondige

1) Namelijk 'It must be a cypher'.
2) Blz. 118 vlg.
3) Mason p. 194.
4) Combarieu 'Histoire de la Musique', Paris 1924, III p. 264; Bourguès et Denéréaz 422; Istel 31.

opruiming begonnen van valsch pathos, van alles wat in de muziek naar philosophie zweemt. Er is een sterk verlangen naar helderheid van uitdrukking en soberheid. Dit moest Mendelssohn ten goede komen; en waarschijnlijk zou zijn rehabilitatie nog belangrijker zijn, indien daaraan niet minder fraaie eigenschappen onzerzijds in den weg stonden: een vaak tot afschuw van elke gevoelsuiting ontaardende afkeer van sentimentsvertoon; en, bovenal, gemis aan bezonnenheid. Zoolang de geest onzer samenleving niet verandert, de behoefte aan zielsrust niet intenser wordt, kunnen wij het beste, dat Mendelssohn gaf, slecht waardeeren. Onloochenbaar had hij echter op zijn beurt tekortkomingen, waarvoor juist onze generatie een scherp oog moest krijgen.

Al de schier ontstellende gaven, hem door de natuur meegegeven, kunnen ons niet blind maken voor zijn gebreken. De huidige antipathie tegen conventie maakt ons minder dan ooit geneigd, om het academische te apprecieeren, zijn ‘mannerisms of classicism’; wij onderscheiden al bijzonder gauw, waar het gemak om de adaequate uitdrukking voor den inhoud te vinden hem parten speelde en hem zich deed verliezen in een leeg spel van vormen. Zijn al te groote bezadigdheid wil nogal eens dubbel irriteerend werken op den modernen componist, rusteloos zoekend naar nieuwe expressie-wijzen, een hater bij uitstek van de traditioneele formule. En, al achten wij het gemis aan breed pathos een deugd, wij gevoelen heusch wel het tekort aan edele tragiek. De sympathieke woorden, waarmee Grove zijn mooi artikel over Mendelssohn besluit: ‘For the enjoyment of such shining heigths of goodness we may well forgo for once the depths of misery and sorrow’ - wij stemmen er graag mee in.... ‘for once’. Op den duur wordt, trots alle overeenkomst, het verschil tusschen Mendelssohn en zijn groote voorgangers Bach en Handel evident. Schweitzer, over het ‘Wohltemperirtes Klavier’ sprekend, bewondert o.a. de beheersching der tegenstrijdigste gevoelens, van de wildste smart tot de uitgelatenste vreugde: ‘Darum liegt dieselbe Verklärung über dem schmerzdurchbebten Es-moll praeludium wie in dem sorgenlos dahinziehenden in G-dur[1)].

1) J.S. Bach p. 313.

Nu kunnen wij betreffende Mendelssohn zeker ook toegeven ‘He is always behind his work rather than in it[1]’; maar de beheerschte gevoelens zijn doorgaans veel minder rijk. Over-verfijnd, verraden zij een zekere schraalheid van temperament en de groote vlam van het innerlijk leven, gloeiend in het werk der oudere meesters, wordt smartelijk gemist. De elegische schoonheid van het Praeludium op. 35 No. 5, de gelaten klacht van het Andante der Italiaansche Symphonie blijven teveel exceptie in zijn oeuvre. Meer intensiteit is in 't algemeen een desideratum. Overdreven angst voor het exces bezielde hem. Wat hij in Bach zoozeer bewonderde, het ‘furchtbare’ - met hoe geringe middelen wist de Kantor het te bereiken - wij zoeken het bij hem tevergeefs. En wie het hartstochtelijke nog voordraagt op innemende manier, schiet noodzakelijk in zijn uitbeelding tekort. Een Zuidelijke Saltarello verliest onder zijn handen het Bacchantisch karakter grootendeels; de eurythmie wordt in zulke gevallen een minus.

Mendelssohn's minderheid valt wel heel sterk op in zijn oratoria. Niet dat het schortte aan religieusen ernst bij de voorbereiding of compositie! Hij was een streng-geloovige, wien de bijbel een even groote levensbehoefte werd als de piano; die Shelley's Cenci bedenkelijk achtte en Berlioz' spotternijen allesbehalve goed opnam. Maar, moge men hem dan gemis aan plooibaarheid op het stuk van den godsdienst verwijten, zijn oprecht geloof kwam de muziek van ‘Paulus’ en ‘Elias’ ten goede. Reeds in den winter van 1839/'40 trof hem Ferdinand Hiller[2] op zekeren avond aan, met den bijbel voor zich opengeslagen, geheel verdiept in de tekstwoorden ‘Und siehe, der Herr ging vorüber.’ Het werd een toekomstig stuk van den Elias (1846 voltooid). ‘Nicht umsonst,’ meent Lampadius[3], ‘hatte der Geist des Herrn Mendelssohn bei der ersten Conception des Elias gerade auf diese Stelle geführt’: het behoort tot de best geslaagde gedeelten. Geen wonder: tot iets dergelijks leende Mendelssohn's aard zich

1) Mason p. 180.
2) F. Hiller ‘F. Mendelssohn-Bartholdy. Briefe u. Erinneringen’. 2e Aufl. Köln 1878, blz. 144.
3) Blz. 345.

volkomen; hier moest hij beter slagen dan elders, waar hij zich geweld moest aandoen. Wij weten, uit zijn correspondentie met den theoloog Schubring (die hem meermalen nuttige raad heeft gegeven bij 't samenstellen der oratorium-teksten), dat hij ook dáár ‘lebendig und dramatisch’ wezen wilde: ‘Nicht um Gottes willen ein Tongemälde.... sondern eine recht anschauliche Welt, wie sie im alten Testamente in jedem Capitel steht.’ Doch, met alle respect voor het fraaie, ons door Mendelssohn's genius ook op 't gebied van het oratorium nagelaten, het moest toch een vrome wensch voor hem blijven ‘te schilderen met het penseel van Handel’; speciaal de tekst van Elias: het hevige der gebeurtenissen, de wilde hartstochten van een oud-testamentische volksmassa eischten andere talenten dan de zijne. Dahms' geestdrift over de behandeling der koren, die spreekt van ‘grelle Harmonien,’ ‘wütende Ausrufen des Chors’ en ‘stürmisch aufbrausende Rezitative’ doet zonderling aan; neen, dat erkennen wij niet meer. Men stelle zich de heidensche priesters voor met hun aanhang en luistere dan naar een keurig gebouwd, tam koor als ‘Baal, erhöre uns.’ De aansporing des profeten om luider te roepen blijkt wel bitter noodzakelijk.

Rhythmische slapheid maakt ook andere nummers slecht genietbaar meer - zij zijn te weinig reëel. En, niet te vergeten, het zoetelijke, dat bij een dergelijk onderwerp totaal misplaatst is en waaraan de componist veel te veel toegeeft (zeer hinderlijk b.v. in de aria's ‘Herr Gott Abrahams’ en ‘Dann werden die Gerechten leuchten’). Jammer; er was toch ‘a great deal of manliness packed into his little body’; om die woorden waar te maken behoeven wij heusch niet onze toevlucht te nemen tot zijn doorzettingskracht als dirigent of tot uitlatingen in zijn brieven: de Elias-partituur bewijst het meer dan eens. Op een enkel dramatisch oogenblik overtreft Mendelssohn er zich zelfs: zoo in het hoonende ‘Rufet lauter’ of in het recitatief met koor ‘Hilf deinem Volk’. En waar de lyricus spreekt, waar hij aria's als ‘Es ist genug’ of ‘Höre Israel’ schiep, daar schonk hij ook hier onvergankelijks. Dan begrijpen wij nog immer, dat Mendelssohn's tijdgenooten den Elias een wonderwerk prezen! In Paulus vinden wij evenzeer de sporen van het genie - hoe

schoon is het zacht verwijtende ‘Jerusalem, die du tödtest die Propheten,’ het waarlijk biddende ‘Gott, sei mir gnädig’ - en vooral in het wereldlijk oratorium de Walpurgisnacht, destijds met onbeschrijflijken jubel ontvangen[1)]! Al is ook daar het noodige verbleekt.

E.W. SCHALLENBERG

(*Slot volgt*)

1) Vgl. o.a. Fanny's schrijven van 2 Maart '44 ‘Du glaubst nicht wie schön die Musik ist und wie unbeschreiblich amusant’. (Die Fam. Mendelssohn I p.p. 309 vlg. en II 275 vlg). Zie verder M's brief van 19 Juli 144 en Lampadius p. p. 340 vlg. Deze geeft een analyse van de Walpurgisnacht, welke, zacht gezegd, aan overschatting lijdt: een teeken des tijds. - Ook Dahms prijst de koorwerken nog tezeer!

Een verloopen predikant in de 17de eeuw

In 1675 kwam in Amsterdam bij Abraham Wolfgank het boekje van den Nijmeegschen predikant, later professor te Groningen, Jean Brun (eigenlijk Braun) uit, getiteld ‘La véritable religion des Hollandois’. Het was een apologie tegen het in briefvorm gestelde ‘libelle diffamatoire de Stoupe’, officier in het Fransche leger: ‘La religion des Hollandois’, twee jaar tevoren te Keulen en, in vertaling, te Amsterdam verschenen.

In zijn voorrede aan de lezers vergelijkt de schrijver zich bij den doofstommen zoon van Cyrus, die door den schok der ontsteltenis over een dreigenden aanslag op zijn vader de spraak herkreeg, waardoor hij dezen 't leven redde. Zoo had ook aan Brun intense verontwaardiging over Stouppe's aanval op het ware geloof der Hollanders, deze eloquente verdediging in den mond gegeven (al kwam dan de reactie eerst twee jaar na dato, toen de laatste Franschman reeds lang de Republiek ontruimd had). Zooals dikwijls moest de omvang van het betoog veel goed maken van wat er aan geest ontbrak: tegenover het vlotte, geestige boekje van Stouppe, is het verweerschrift tot een lijvig deeltje uitgegroeid, waarin trouwens allerlei is opgenomen, wat niet direct ter zake dienende is: een derde wordt o.a. ingenomen door een relaas van wat de stad Nijmegen van de Franschen te lijden heeft gehad! -

Voor we echter op den inhoud van Stouppe's geschrift nader ingaan, zal 't noodig zijn een oogenblik te blijven stilstaan bij het leven en de persoonlijkheid van den schrijver, temeer daar er blijkbaar eenige begripsverwarring omtrent 's mans indentiteit blijkt te bestaan.

Wie en wat was die anonieme briefschrijver, die zoo goed op

de hoogte bleek van de religieuze verhoudingen in de 17de eeuw ten onzent? Hij zelf heeft al het mogelijke gedaan om de mystificatie te bevorderen (èn met reden!): hij noemt zich slechts een ‘officier de l'armée du Roy’; maar Brun ‘le ministre du Roi des armées’ weet te vertellen, wie zich achter dit masker schuil hield, n.l. Jean Baptiste Stouppe, uit Graubünden geboortig, gewezen predikant bij de Waalsche ge meente te Londen, waar hij echter in 1652 zijn ambt opgaf, wegens een geschil over de heiligen-dagen met zijn collega Delmé. Hij kwam er in nauwe aanraking met Cromwell, die hem ongeveer als agent gebruikte bij zijn politiek ten bate van het Protestantisme; zoozeer in elk geval, om het na Cromwell's dood geraden te achten zijn fortuin elders te zoeken. Hij vond het in Frankrijk, waar zijn broer (volgens Brun), bij het hof in aanzien, hem een plaats bezorgde in zijn regiment.

Aldus gemetamorphoseerd maakte hij, naar 't schijnt, carrière; althans verschijnt de ex-predikant bij de invasie der Franschen van 1672, hier als luitenant-colonel bij een regiment Zwitsers; als zoodanig was hij in Utrecht gelegerd en deed mee aan de beruchte expeditie tegen Bodegraven en Zwammerdam. Brun kan niet nalaten te wijzen op de weinig glorieuze rol, die hij daarbij gespeeld zou hebben, n.l. door, tegen de orders van Luxembourg, terug te willen trekken, toen de dooi inviel, waardoor hij de eenheid dreigde te verbreken en de discipline in gevaar bracht. Het zal wel bij een weifeling gebleven zijn, want Luxembourg was niet gewoon dergelijke insubordinaties te laten passeeren, en uit andere bronnen, zooals het ‘Journael of dagelijksch verhaal van de handel der Franschen in de steden van Uytrecht en Woerden, enz.’ of de ‘Dagelijksche aanteekeningen’ van Mr. Everard Booth[1)] blijkt hiervan niets. Maar Brun kan van ‘ce misérable officier’ die ‘sa langue et sa plume mercenaire’ tot zulke verachtelijke doeleinden gebruikte, nauwelijks anders verwachten! -

Tot zoover vooreerst de verdediger van ‘de ware godsdienst der Hollanders’. Slaat men nu de latere bronnen als Bayle's

1) ‘Dagelijksche aanteekeningen gedurende het verblijf der Franschen te Utrecht in 1672 en '73 gehouden door Mr. Everard Booth’, medegedeeld door Mr. J.A. Grothe in de Berigten Hist. Gen., 6e deel, 2e stuk.

'Dictionnaire' of het Biographisch Woordenboek van Van der Aa op in voce Jean-Baptiste Stouppe (Stoppa, Stupa of in welken anderen Zwitserschen of Franschen vorm de naam wordt weergegeven), dan vindt men unaniem de ook door nieuwere schrijvers als Meinsma, Duker e.a. zonder critiek overgenomen vermelding, dat deze auteur van het vermelde libel als colonel van eenige regimenten Zwitsers door den koning was aangesteld tot commandant van Utrecht, gedurende den tijd van de Fransche bezetting. En inderdaad wàs een Stouppe in die periode aldaar plaatselijk-commandant (meestal 'gouverneur' genoemd). Men behoeft er het 'Journael' en de 'Dagelijksche aanteekeningen' van Mr. Booth maar op na te zien. Een voornaam wordt in deze bronnen nooit genoemd, wat natuurlijk de verwarring in de hand gewerkt zal hebben. Want dàt er hier verwarring heeft plaats gehad, staat wel vast: bij wat aandachtiger beschouwing moet wel de conclusie getrokken worden, dat hier achteraf twee personen abusievelijk in de voorstelling tot één zijn samengesmolten. Doch men mag niet zeggen, dat de mededeelingen van Jean Brun hiertoe ook maar eenigszins aanleiding hebben gegeven. Niet alleen vermeldt hij nergens, dat de schrijver die hooge positie zou hebben bekleed, maar het ligt ook niet voor de hand, dat hij, zelfs toen het terrein veilig was, van den gewezen plaatselijk-commandant gesproken zou hebben als van 'ce misérable officier'. Teminder aannemelijk wordt dit, wanneer men zoowel uit het 'Journael' als uit Booth's 'Aanteekeningen' den indruk krijgt, dat de Commandant van Utrecht in die benauwende dagen bij de burgerij zeer in aanzien stond, daar hij blijkbaar alles deed om de lasten voor de bevolking dragelijk te maken; steeds als bemiddelaar optrad en voorspraak voor hun wenschen was bij Luxembourg en den gehaten intendant Robert. Wicquefort, de vermoedelijke schrijver van het 'advis fidèle aux véritables Hollandois', geeft een nog vleiender getuigenis omtrent zijn persoonlijkheid: niet alleen hield hij zich verre van alle excessen en ging die bij anderen met groote strengheid tegen, maar nooit had hij geschenken aangenomen, direct noch indirect (in dien tijd zeker een exceptioneele verdienste!), daar hij niet wilde profiteeren van de ellende der burgers. Zelfs zou hij gratis pas-

poorten hebben laten uitreiken, waarvan hij meer dan 4000 écus had kunnen trekken, en arme burgers met subsidies geholpen hebben om hen in staat te stellen hun schatting op te brengen.

Het is voor de gaafheid van dit beeld èven jammer dat er een briefje over is[1)], waarin zijn vrouw den Magistraat van Utrecht bedankt voor een ontvangen parelsnoer, maar overigens klopt dit getuigenis geheel met den indruk dien men uit de gemelde bronnen zelf opdoet, en kan het kostbaar geschenk een blijk van buitengewone waardeering voor zijn steun geweest zijn, evenals ook een nieuwsjaarsvereering van f 500. -

Van Jean-Baptiste Stouppe daarentegen, den ex-predikant en -politiek-agent krijgt men, Brun's geringschatting daargelaten, een gansch anderen indruk, zoowel wat zijn karakter betreft als het milieu, waarin hij verkeerde. Bishop Burnet, die hem goed kende - hij had zijn gegevens over Cromwell grootendeels van Stouppe - spreekt in zijn contemporaine Geschiedenis over hem als van een listigen politieken fortuinzoeker, bekwaam, maar intrigant, die over den schouder van Cromwell heenglurend diens plannen betrapt, ze verder uitspint, vervolgens in de verleiding komt zijn aldus gewonnen informaties voor grof geld aan Spanje te verkoopen (het ging over een onverhoedschen aanval op de Spaansche West-Indische eilanden), doch zich laat weerhouden, daar hij het voordeel tenslotte toch aan de andere zijde grooter acht. Een ander maal hoopt hij voorgoed zijn fortuin te maken door een aanslag tegen Cromwell aan te brengen. Jammer genoeg slaat men echter geen geloof aan zijn waarschuwing, ofschoon hij achteraf goed geïnformeerd bleek; maar zijn crediet was blijkbaar nog niet groot genoeg. Overigens scheen Cromwell hem een zeer geschikt instrument te achten om hem van allerlei op het vasteland op de hoogte te houden, waarvoor Stouppe met de omgeving van Condé in geregelde correspondentie stond ter uitwisseling van nieuwsberichten.

1) Universiteitsbibliotheek te Amsterdam; afgedrukt onder de bovengenoemde ‘Dagelijksche aanteekeningen’ van Mr. Booth, t.a.p., blz. 127, noot 1.

Van vertrouwen in zijn oordeel en bekwaamheid spreekt ook de opdracht om den toestand en de gezindheid der Fransche Hugenoten-gemeenten te gaan peilen, in verband met Condé's plan van opstand (een aanval op Guyenne) waarvoor hij Cromwell's hulp noodig had. Stouppe maakte een heele reis: van Parijs, langs de Loire naar Bordeaux, Montauban, tenslotte Lyon. Daar Mazarin evenwel, uit ontzag voor Cromwell, stipt de hand hield aan de edicten, waren de Protestanten tevreden en volstrekt niet tot opstand geneigd; ook bleek Condé's prestige niet groot genoeg. Stouppe adviseerde dan ook tot een afwijzende houding en aldus geschiedde. - Steeds meer scheen hij bij Cromwell in de gunst te geraken en droomde al van de eerste rol, die hij zou spelen in het groote plan, waarmee Cromwell zijn koningschap dacht te beginnen, n.l. het ‘council for the Protestant religion’, als tegenhanger van de congregatie ‘de propaganda fide’ te Rome. Van de vier ‘provincies’, waarin de Protestantsche wereld dan verdeeld zou worden, zou Stouppe de eerste krijgen (te weten: Frankrijk-Zwitserland-Wallis), had hij aan Burnet verteld! Maar hij was er weer niet fortuinlijk mee. 't Koningschap bleef achterwege en Cromwell stierf niet lang daarna, waarop Stouppe het, zooals we al bij Brun zagen, geraden achtte het veld te ruimen. Het is eveneens al aangestipt hoe hij door relatie van zijn broer(?) aan het Fransche hof beter terecht kwam in de militaire loopbaan. Nu vermeldt het ‘Bulletin historique et littéraire’ van de ‘Société pour l'histoire du protestantisme français’[1)] in dien tijd aldaar een Pierre Stouppe, van Chiavenna afkomstig, uit hervormde familie, colonel van een regiment Zwitsers, garde-kapitein en administrateur-général van de Zwitsers in Frankrijk, die gedurende de minderjarigheid van den Duc de Maine katholiek was geworden en in hooge gunst stond bij Lodewijk XIV. Ondanks zijn overgang hield hij echter nog steeds zijn vroegere geloofsgenooten de hand boven 't hoofd en stond in nauwe relatie tot de Cantons, die hij adviseerde in zake hun politiek tegenover Frankrijk. Er is aanleiding aan te nemen, dat deze Pierre dan die bedoelde broer was en zijn welwillende houding ook jegens anders-

1) ‘Bulletin historique et littéraire de la Société pour l'histoire du Protestantisme français’, t. 53, p. 34, note 1.

denkenden herinnert ons aan die van den plaatselijk-commandant van Utrecht.

Hoe het intusschen met het geloof van Jean-Baptiste stond, is niet zoo gemakkelijk te bepalen. Burnet noemt hem niet-meer-dan-voor-het-uiterlijk Protestant, toch wel 't minste wat men van een ex-predikant en agent van Cromwell mocht verwachten; ook zijn ‘Brieven’ aan den Berner theoloog brengen ons een man voor den geest, die toch slechts in het protestansche kamp te huis gedacht kan worden. Maar veel deed hij er zeker niet aan. Brun heeft gehoord, dat hij al dien tijd in Utrecht haast nooit naar de kerk ging! Onder zeker voorbehoud zou men hem misschien 't best een vrijgeest kunnen noemen, meer dan hij zelf stellig wilde toegeven, eer politiek dan religieus georiënteerd, toch met veel belangstelling voor allerlei stroomingen. Maar Katholiek was hij zeer zeker niet! Hoe in dit verband dan te denken over den gouverneur van Utrecht, die op Sacramentsdag meerijdt in de processie?

Ook het milieu, waarin deze èn de schrijver der ‘Brieven’ verkeert, laat zich moeilijk identificeeren. De ‘gouverneur’ gaat uitsluitend om met Luxembourg en enkele hoogwaardigheidsbekleeders, geeft bals en diners in de eerste kringen; als hij in September zijn vrouw laat overkomen, wordt zij eershalve afgehaald in een karos met zes paarden; terwijl Jean-Baptiste, volgens Brun, de stof voor zijn exposé over de religieuze verhoudingen-hier, grootendeels opdoet in het koffiehuis van 'n zekeren Pierville, nog een ouden kennis uit zijn Engelschen tijd, wiens dochter bovendien een sterke aantrekkingskracht op hem zou hebben uitgeoefend!

't Is niet te denken, dat wij hier met een en denzelfden persoon te maken zouden hebben! Gelukkig nu zijn er naast de bovenvermelde innerlijke bewijzen ook uiterlijke ter versterking aan te voeren. Reeds de ‘Aanteekeningen’ van Mr. Booth geven uitsluitsel over de vraag of we hier met twee personen te doen hebben; en dat wel in zake de tocht naar Bodegraven en Zwammerdam. Op 20/21 December '72 vermeldt hij, dat de gouverneur Stouppa berichten krijgt van Luxembourg over den voortgang der zaken aldaar, waaruit genoegzaam blijkt dat hij zelf in Utrecht gebleven was; en den

22sten heet het: ‘den voorleden nacht omtrent 2 uren is den Hartog van Luxembourg ende den Luit-colonel Stouppa met een kamerling te scheep wederkomen’, wat een bevestiging van ons vermoeden en van Brun's bericht omtrent Jean-Baptiste in dit verband inhoudt. - Tenslotte teekent Booth den 24sten nog aan, dat de luit.-colonel Stouppa naar Frankrijk is ‘gecommitteert’ om den koning mondeling rapport uit te brengen over het gebeurde in bovenvermelde plaatsen, terwijl de gouverneur rustig in Utrecht bleef. Intusschen staat hiermee nog slechts vast, dat er twee personen in het spel zijn. Hun voornamen, die konden strekken tot verdere identificeering, worden nergens genoemd - op ééne gelukkige uitzondering na! Door vriendelijke bemiddeling van Mr. W.C. Schuylenburg, archivaris van Utrecht, is mij n.l. gebleken, dat er aldaar een notarieele akte voorhanden is, gepasseerd voor notaris H. Zwaardecroon (fol. 258 van het protocol) ten behoeve van ‘Messire Pierre Stoppa, escuyer capitaine aus gardes Suisses du Roy, brigadier es Armées du Roy et gouverneur pour sa Majesté dans la ville d'Utrecht’, onderteekend: P. Stoppa.

Fol. 34 wordt dan ook nog Jean-Baptiste vermeld ‘du pays des Grisons, escuyer, lieutenant-colonel et capitaine dans le regiment Suisses de Stöppa, etc.’ Zoodat hiermee de identiteitskwestie is opgelost. Alleen staat niet onomstootelijk vast dat Jean-Baptiste een broer van den gouverneur was. Hier is Brun de eenige zegsman. Pierre is dan dus inderdaad dezelfde figuur, die het ‘Bulletin’ vermeldt als zoozeer bij den koning in aanzien.

Na de expeditie tegen de Republiek vernevelen hun beider gedaanten weer eenigszins voor onze oogen. Meinsma[1)] memoreert nog een curieus briefje van 27 Februari 1685 uit Parijs van ‘Mr. Le Colonel Stouppe, Brigadier es Armées du Roy’, aan een boekhandelaar in Amsterdam met de vraag naar een catalogus van alle Latijnsche en Fransche boeken van staat, politiek en godsdienst, *vooral arminiaansche en sociniaansche*! We kunnen niet anders aannemen dan dat de auteur van ‘La religion des Hollandois’ hier nogeens blijk

1) Spinoza en zijn kring, 's-Grav. 1896, blz. 375.

geeft van zijn oude liefde voor politiek en theologie - èn zijn belangstelling in ketterijen! Intusschen zou hij dan promotie gemaakt hebben tot kolonel-brigade-commandant, wat alleszins aannemelijk is.

Dan, omtrent hun beider levenseinde bestaat weer eenige weifeling, d.w.z. bij de auteurs voor wie beide personen voor één golden. Bayle vermeldt dat Stouppe in 1692 bij Steenkerken sneuvelde. Van der Aa, in voce J.B. Stouppe, verbeterde(?) dit op gezag van den 'Navorscher'[1] door de mededeeling, dat hij in 1700 overleed te Parijs. Zekerheid bestaat hier niet, doch we zijn geneigd het aldus te interpreteeren, dat Jean-Baptiste inderdaad in 1692 aan de bekomen verwondingen in genoemden slag overleed, Pierre Stouppe daarentegen in 1700 te Parijs zijn leven eindigde. Een kleine aanwijzing hiervoor vinden we nog in het meer-aangehaalde 'Bulletin'; daar wordt in 1698 vermeld, dat kolonel Stouppe met andere Graubündener heeren telkens met aandrang opkwam voor een ongelukkigen landgenoot Paul Berger-Ragatz, vroeger soldaat in zijn regiment, nu tot de galeien veroordeeld, als ook voor andere Zwitsers, in diezelfde omstandigheden. Eindelijk bezweek de koning voor de 'instantes prières' van colonel Stoppa en werd Ragatz in April 1700 bevrijd.

Mogelijk blijft, dat de rollen verwisseld moeten worden, doch wegens deze bemoeiïngen ten bate van zijn landgenooten en zijn invloed op den koning is het aannemelijker hier aan den oud-gouverneur Pierre Stouppe te denken.

Om nu op het befaamde boekje terug te komen, dat zoozeer de verontwaardiging van Dominus Braun gaande maakte: 15 April '73 zou Stouppe een brief ontvangen hebben van een theologisch professor uit Bern (volgens sommigen een monsieur Hommel), waarin den gereformeerden Zwitsers verweten werd, dat ze zich in 's konings dienst stelden om de geloofsgenooten in de Republiek te bestrijden. Of hij dien

1) Navorscher II, blz. 172.

brief werkelijk ontvangen had, kan hier buiten beschouwing gelaten worden; de stemming in het canton Bern was in elk geval van dien aard, dat Stouppe, voor de Fransche zaak opkomend, het raadzaam achtte, hun een anderen kijk op de verhoudingen te geven. Den 19den Mei zette hij er zich reeds toe, om achtereenvolgens in zeven brieven zijn correspondent door een kort en helder exposé der werkelijke godsdiensttoestanden hier het bewijs te leveren: 1e dat de Republiek volstrekt niet goed gereformeerd was, en 2e al was dit zoo, dan deden de andere Protestanten, met name de Zwitschersche cantons, nòg niet goed den koning hun hulp te onthouden; zooals Bern, dat zoo'n drukte maakte om te verhinderen, dat hun regimenten tegen de Hollandsche geloofsgenooten werden gebruikt. Stouppe vindt dit de geestesgesteldheid van een dorpsdominee, niet van een man van de wereld-een opmerking, die ons al dadelijk een kijk geeft op den schrijver zelf! Om hun gewetensbezwaren nu eens en voorgoed weg te nemen, betoogt hij dat de Hollanders hun Catechismus zelf niet gelooven en gaat zelfs zoover om de zaak van den grond op te halen, tot staving van zijn bewering, dat het geloof oorzaak noch voorwendsel van den strijd tegen Spanje geweest is, doch dat zij om politieke redenen het Calvinisme overheerschend hebben gemaakt, terwijl dan aan den anderen kant allerlei afwijkingen oogluikend worden toegelaten.

Het moet gezegd worden, dat Stouppe in het algemeen buitengewoon goed op de hoogte blijkt te zijn, zoowel van de geschiedenis der Republiek, als van de feitelijke verhoudingen der verschillende sekten van zijn tijd, en in beknopten vorm, niet zonder geest, de quintessence van zijn betoog weergeeft, al is het duidelijk, dat hij hier en daar 'n beetje ‘pour le besoin de la cause’ redeneert, waardoor de voorstelling wel wat eenzijdig en vlak wordt. In zooverre had Brun in zijn apologie gemakkelijk spel, maar zijn zwaar en degelijk verweerschrift is nochtans onbelangrijk; wel blijkt ook hij doorgaans goed op de hoogte van zijn materie en wèl ter tale, maar tegenover de vlotte, luchtige brieven van zijn ex-collega, waarin de ironie steeds om den hoek kijkt, is zijn formeel, door geen sprankje humor verlicht betoog als een stomp wapen: het kon den fijnen

aanval niet pareeren. Stouppe's uitlatingen dienden cum grano salis genomen te worden, doch sloegen dàn de plank niet ver mis. Voor den degelijken gereformeerden predikant Brun was dit alles evenwel slechts frivoliteit en laster.

Bovenmatig ergerde hem al dadelijk Stouppe's eerste brief betreffende de oorzaken van den opstand en de houding van den Prins. Niet het geloof zag deze als oorzaak van de bewegingen, maar vrijheidszin, geschonden privileges, de actie tegen Granvelle en de zaak der nieuwe bisdommen; tenslotte de inquisitie, die de uiterste rechts-onzekerheid beteekende. Aanvankelijk was er vrijheid van godsdienst; pas om zuiver staatsbelang was het Calvinisme overheerschend geworden, en op het juiste oogenblik ging de Prins daartoe over en stelde de geloofskwestie op den voorgrond. - Begrijpelijk is het, dat deze zoo meedoogenloos-nuchtere, politieke voorstelling, die in al haar scherpte en raakheid het emotioneele en religieuze element al te zeer uitschakelde, Brun's verontwaardiging wekte, vooral ook daar de figuur van den Prins daardoor in zijn oogen onherstelbare schade leed. Zijn zwaarste geschut brengt hij dan ook tegen deze beweringen in 't veld: het is hem niet te veel moeite een geheel overzicht van de geschiedenis der Republiek, speciaal van den opstand, daarvoor aan zijn puntsgewijze weerlegging van Stouppe te doen voorafgaan en ook later, in die weerlegging, komt hij er nogmaals op terug. Zijn verontwaardiging gold vooral de voorstelling, dat de Prins den opstand zou hebben bewerkt en gaande gehouden. Aan zijn argumenten heeft men intusschen, ondanks zijn feitenkennis en goede bedoeling niet veel, wanneer men ziet uit welke subjectieve bronnen hij in dezen put: als hij vermoedt, dat Stouppe's voorstelling ontleend is aan het ban-besluit van 1580, tegen den Prins uitgevaardigd, acht hij het afdoende deze te weerleggen met de woorden van diens Apologie! En als oorzaken van den ‘opstand’ stelt Brun dan van zijn kant de inquisitie en geloofsonderdrukking op den voorgrond; doch als zoodanig bestond voor den rechtgeaarden Calvinist geen opstand-zonder-meer, maar gold hem een heilig recht van weerstand. Toch doet hij wel wat water in zijn wijn door schoorvoetend en indirect toe te geven, dat er toch wel een politiek element bij kwam, n.l.

afweer van den aanslag op de privileges, de aloude vrijheid!

Maar ook de drie volgende brieven gaven hem veel aanstoot. Stouppe geeft hierin op heldere, objectieve wijze een overzicht van de verschillende sekten in de Republiek, elk met haar speciaal karakter en schakeeringen. Hij doet dit zóó raak en met zooveel begrip, dat we haast niet kunnen aannemen, dat hij zijn informaties alleen had van dien Pierville, door Brun genoemd; men is eerder geneigd met Meinsma te denken aan relaties met Utrechtsche heterodoxen, al behoeven dit niet juist ‘zoekers’ geweest te zijn van het kaliber van Dr. Lod. van Velthuysen. Dat er, ondanks het feit dat hij nooit zelf het masker oplicht, bij hem een zekere belangstelling voor, zelfs een sympathiek begrijpen van allerlei sektariërs doorschemert, kan niet worden ontkend. Na een enkel, wat oppervlakkig woord over Voetius en zijn strijd met Maresius, staat hij allereerst uitvoerig en met onmiskenbaar respect stil bij Coccejus en diens theologisch systeem, al vindt hij het dan ook noodig die belangstelling als 't ware te verontschuldigen door de opmerking, dat deze hier veel aanhangers heeft en door Voetius een ketter is genoemd.

Maar zijn afkeuring over den aan Coccejus gegeven spotnaam: ‘scripturarius’ houdt hij niet achterwege: ‘comme s'il estoit un grand crime d'estre fort attâché à l'Ecriture et de l'étudier avec un grand soin!’[1)]

Als hij het over de Arminianen of Remonstranten heeft, weet hij te vertellen, dat ze sinds Vorstius en Episcopius veel sociniaansche dwalingen hebben aangenomen, maar blijkbaar interesseerden hem èn toen èn later die dwalingen zeer, getuige nog het reeds vermelde briefje aan den Amsterdamschen boekhandelaar in 1685. - Ook Episcopius' leer geeft hij weer op een wijze, die doet veronderstellen, dat hij òf zelf zeer belezen was op dit gebied, òf zeer goede inlichtingen had. Zeer juist was zeker zijn opmerking ‘dat de meesten met zorg vermijden over de satisfactie te spreken’ en verder, dat, als Arminius weerkwam, hij de meesten niet herkennen zou, die zijn naam dragen!

Onpartijdig laat hij vervolgens Brownisten, Borellisten en Enthousiasten (Quakers) de revue passeeren, bij elke groep

1) Stouppe, La religion des Hollandois, p. 39.

het karakteristieke op zeer objectieve wijze in 't licht stellend en hun een zeker respect niet onthoudend.

Bij de Doopsgezinden weet hij van hun verdraagzaamheid als cardinaal punt, de weerloosheid en ambts-weigering enz. Ook van hun scheuringen en veler neiging tot het Socinianisme. Dr Galenus Abrahamsz de Haan, de bekende Collegiant, wordt juist gekenschetst als: ‘très docte, très éloquent et habile homme’. - Zelfs in zijn karakteristiek van de Socinianen is hij volkomen onpartijdig en waardeerend: ‘in woord en daad leven ze onberispelijk voor zoover men kan nagaan; geheel naar de Schrift, die zij van buiten kennen’.

Blijkbaar heeft hij ook eens een ‘College’ bezocht; althans hij verwondert zich erover, hoe de eenvoudigen daar de Schrift begrijpen en uitleggen! - Ook de Libertijnen heeft hij goed onder schot gekregen - wanneer men tenminste dezen naam in wat beperkten, banalen zin neemt - en tenslotte de ‘Zoekers’, die overtuigd zijn, dat geen der officieele kerken den waren godsdienst heeft, maar dien zelf zoeken door zich te verdiepen in de Heilige Schrift, waarbij zij de goddelijke verlichting afsmeeken.

Al deze betrekkelijke, zij 't niet uitgesproken waardeering was wel in staat om Brun te verbijsteren, temeer daar Stouppe dan tenslotte zijn draai nam met de conclusie, dat men een dergelijken staat, die dit alles duldde, toch bezwaarlijk ‘de la Religion’ kon noemen! Wanneer éénzelfde religie zoo tegengestelde gevoelens kon bijbrengen, moest men wel aannemen, dat de Hollanders het ‘ware’ geloof zeker niet hadden! Dan waren Zwitserland en de Paltz nog anders, die de Joden en Mennisten eenvoudig hadden uitgebannen. - Het is begrijpelijk, dat iemand als Brun niet meer wist wat hij aan Stouppe ‘op 't stuk van religie’ had, en stellig verdacht hij hem ervan zich aan de katholieke, althans de Fransche zaak verkocht te hebben. Bishop Burnet noemt hem immers ook alleen voor 't uiterlijk een Protestant! - Wanneer Stouppe dan ook tot slot concludeert, dat men in het belang van den christelijken godsdienst eerder den ondergang van de Republiek moet wenschen dan haar behoud, koestert Brun een zwaren argwaan of deze hiermee wel den gereformeerden bedoelt en zeer zeker had hij gelijk door te zeggen, dat Stouppe

hier meer sprak als ‘officier de l'armée du Roi’, dan als gereformeerd predikant. Maar iets bleef er raadselachtig en halfslachtig in dien tegenstander, wat hem tureluursch maakte en deed zeggen, dat een dergelijke bedekte vijand nog veel gevaarlijker was dan een openlijke als Spinoza.

Stouppe, zelf onaandoenlijke politicus, raakte dan ook gevoelige plekken aan! Met kostelijk ironie merkt hij terloops op: Een man van de wereld zou zeggen, dat staatsbelang den eenen staat zus en den anderen zoo te doen voorschrijft; maar dat zult ge niet willen aannemen: ‘cette étrange maxime des politiques qui accomode la Religion aux interets de l'Etat’. Ge zult moeten toegeven ‘que ceux qui en usent ainsi, n'en ont point du tout’. Iedere aartsketter heeft hier kans, zooals die Labadie nog onlangs! In Genève zou men hen zeker ter dood brengen; en de Socinianen zijn veel gevaarlijker dan Servet of Gentilis. Maar de Staten-Generaal doen alles om hen te begunstigen!

Brun had tegenover dit alles geen benijdenswaardige rol: met ernst op te tornen tegen ironie en boutade is ondankbaar en onbegonnen werk; geen wonder, dat zijn weerlegging bizonder weinig indruk maakt. Eenigszins vermakelijk is het alleen op te merken, hoe hij de zaak niet anders weet te redden, dan door zich eveneens op het bedenkelijk terrein van het staatsbelang te begeven! Dat Zwitserland de Mennisten uitbande, is verklaarbaar, daar ze geen wapens wilden dragen, hier, daarentegen zijn ze voordeelig door hun handel; dit laatste geldt ook voor de Joden, die bovendien goede, onderdanige patriotten zijn. Met nadruk en groote instemming staat hij dan natuurlijk stil bij de vervolging der Socinianen en het proces-Koerbach, Stouppe hier en daar terechtwijzend. Dit moest ook wel zoowat als parade-paard fungeeren, daar hij eenerzijds het formeele standpunt wenschte te verdedigen, dat alleen de Luthersche, Doopsgezinde en Remonstrantsche sekten geduld werden; en hij anderzijds de Magistraat in al zijn doen en laten wenschte hoog te houden. Daarom moest hun ijver voor het ware geloof zooveel mogelijk worden gereleveerd; hij doet dit dan ook, o.a. door te wijzen op.... de Dortsche Synode! Als Stouppe het gelezen heeft, zal hij er (in 1675!) wel niet meer dan een ironisch lachje voor gehad hebben;

hij had zich twee jaar tevoren beter van der feitelijken toestand op de hoogte gesteld, althans voor zoover Holland betrof, en opgemerkt, dat men dan de magistraten daar zelf wel mocht excommuniceeren, die b.v. in Amsterdam en Rotterdam openlijk arminiaansch waren! - Maar Brun weet niet van libertijnsche magistraten of wenscht er niet van te weten; ijverig, doch met eenigszins betwijfelbaar recht verdedigt hij Adriaan Paets, als Stouppe ook tegen hem 'n lichte suspicie van Socinianisme koestert. Verder glijdt hij erover heen: het gezag der overheid moest onaangetast blijven en haar oogluikende houding wordt eens vooral vergoelijkt door de opmerking, dat de magistraat alleen moest ingrijpen, als de rust verstoord werd, waarmee dan weer de door Stouppe zoo gewraakte redenen van staatsbelang op den voorgrond geschoven worden. 't Bleef een hinken op twee gedachten, ten eerste veroorzaakt door het feit, dat hij Stouppe in alles meende te moeten bestrijden, waardoor hij weleens zijn doel voorbijschoot, en verder doordat hij zich op het formeele standpunt plaatste van een calvinistische regeering in een calvinistische Republiek, waarmee nu eenmaal de praktijk van de tweede helft der 17e eeuw niet overeenkwam, althans niet in Holland; en Stouppe kon (in 1673) natuurlijk slechts dien feitelijken toestand voor oogen hebben, wèl-ingelicht als hij bovendien blijkt geweest te zijn! - Brun's bestrijding krijgt daardoor iets weinig actueels. Hij zag de ware verhoudingen niet of wenschte ze niet te zien. Zoo geeft hij tegenover de door hem overdreven geachte getallen-verdeeling der sekten van Stouppe op zijn beurt een wel zeer geflatteerde voorstelling: Lutherschen zijn er vrijwel alleen in Amsterdam en Rotterdam, Doopsgezinden heel weinig, evenals Arrianen; Borellisten, Enthousiasten, Libertijnen en Spinozisten zóó weinig dat ze elkaar niet zullen kennen(!). En de ‘Zoekers’ moet men met een kaarsje zoeken. Katholieken schatte hij in getalsterkte gelijk aan de Sectarissen en alles te samen een onbeduidend contingent! Blijkbaar stond deze rechtzinnige predikant zelf geheel bezijden den weg, waarlangs het 17de-eeuwsch geestesleven optrok! - En om den lasteraar tenslotte zijn wapen uit handen te slaan voert hij aan, dat, wanneer de overheid eenige weinige verschillende sekten als de drie genoemden tolereert,

ze net precies doet wat Stouppe wilde. Maar deze was nog niet aan het einde van zijn requisitoir. Bijtend is zijn conclusie: deze staat is van alle gelooven en dus van geen. Maar hij zal zeggen, wat de ware god is in de Republiek, die verreweg de meeste vereerders heeft. Dat is de mammon, de hebzucht; en noemt de Schrift zijn vereering geen afgodendienst? Een felle aanval op het beleid in de koloniën volgt: handel is 't eenig doel, niet uitbreiding van het ware geloof, zooals voor de Engelschen(?). Zijn eigen geloof verloochent men zelfs, als 't voor het handelsvoordeel beter uitkomt: ‘Siamo Ollandesi, non siamo Christiani’! Ze brengen de inboorlingen zelfs liever niet ‘les grands mystères de la religion’ bij, opdat deze niet achter ‘le grand mystère du commerce’ komen! De moord op Amboina en het beleid op Banda zetten zijn betoog dan tenslotte nog wat kleur bij; en weer blijkt hij goed op de hoogte en de formuleering is raak!

Waarlijk, Brun's verdediging, dat bij dit alles de ijver voor het ware geloof wèl een eerste rol speelt, blijft daartegenover onmachtig gestamel. - Maar goed, als hij later (in 1688) geen kennis genomen zal hebben van Van Beuningen's Memoriën in zake ‘'s Compagnie's beleid in Indië’; 't zou hem de laatste illusie benomen hebben omtrent den staatsman, aan wien hij in deze apologie zulk een warme, hooggestemde lofrede gewijdhad!

Na dit vernietigend oordeel komt Stouppe dan weer kalm bij zijn uitgangspunt terecht, n.l. dat de oorlog van 1672 gèen godsdienstoorlog genoemd kon worden; immers dat bleek al hieruit, dat Oostenrijk en Spanje aan onzen kant stonden. De houding van de Berner predikanten was werkelijk irrationeel; bij de Zwitsersche magistraten domineerde immers ook 't staatsbelang. Was bij hen soms niet 't spreekwoord ontstaan: ‘point d'argent, point de Suisses’! - Met cynische kalmte draait hij zijn ex-confraters dan even de duimschroeven aan, door als terloops te memoreeren, dat in de buitenlandsche politiek godsdienstbelang niet geldt voor Frankrijk, en ze dus wèl moeten weten wat ze doen; om dan anderzijds nog even zijn verontwaardiging te lanceeren tegen de ‘impiété détestable’ van de Hollanders, die indertijd zoogenaamd hun geloofsgenooten in La Rochelle bijstonden, maar tegelijk den koning schepen leverden om het in te nemen!

Kortom, men moest dezen oorlog zien, zooals de koning van Frankrijk hem voorstelde, n.l. als een strafexpeditie voor hun ondank en vermetelheid. Natuurlijk heeft Brun getracht ook dit te weerleggen en het karakter van godsdienstoorlog te redden - met krank succes! Beiden naderen hier zeker niet tot de ware bronnen van het conflikt, maar toch stond Stouppe ook ditmaal heel wat dichter bij de werkelijkheid dan de geleerde predikant.

Ten slotte zij nog eén punt uit beider betoog even aangestipt, daar het met de hiervóór gememoreerde identiteits-kwestie te maken heeft. Na de welwillende beschrijving der verschillende sekten valt het op, dat Stouppe juist voor één figuur een weinig waardeerend oordeel over heeft, n.l. voor Spinoza! 'il est très méchant Juif et n'est pas meilleur Chrétien'. Van het 'Tractatus theologico-politicus' heet het: 'il semble d'avoir pour but principal de détruire toutes les Religions et d'introduire l'atheïsme, le Libertinage et la liberté de toutes les Religions'. In dit eéne geval is Brun veel gematigder en welwillender tegen den schrijver-ongetwijfeld alleen, omdat Stouppe hem aanviel. Hij zegt, zich te verwonderen over diens uitval, daar hij toch in Utrecht familiaar met Spinoza had verkeerd!

Dit brengt ons bij de reis, door Spinoza in 1673 naar Utrecht ondernomen, om daar Condé te bezoeken - 'op verzoek van Stouppe', volgens Brun; doch dit klopt niet met het verhaal van Colerus over Spinoza: 'deze heer (Stouppe) verscheidene brieven met hem gewisseld hebbend, liet hem komen, op verzoek van Condé'[1)]. Meinsma[2)] heeft de toedracht der zaak verder in den breede uiteengezet, doch zwijgt natuurlijk over de identiteit van Stouppe, daar dit geen vraagpunt voor hem was: toen de wijsgeer dan na veel paspoorten-oponthoud eindelijk in Utrecht aankwam, had Condé juist de stad moeten verlaten en kwam er niet weer terug. Wel werd hij er uit diens naam hoffelijk ontvangen en sprak er met verschillende personen, o.a. met den heer Stouppe 'die zijn voorspraak voor een jaargeld aanbood, waarvoor Spinoza evenwel bedankte, daar hij niet van plan was een van zijn boeken aan den koning

1) Zie Meinsma, t.a.p., blz. 370.
2) Zie Meinsma, t.a.p., blz. 366-'67.

op te dragen. Ofschoon het nergens duidelijk blijkt, is het in verband met dit jaargeld waarschijnlijker dat hij den gouverneur Pierre Stouppe gesproken heeft, dan den luitenantkolonel Jean-Baptiste, den schrijver van het boekje in kwestie.

Hiermee zou dan evenwel de opmerking vervallen over zijn familiaren omgang met Spinoza in Utrecht. Temeer zou men dit vermoeden, daar Stouppe van zijn opvattingen minder goed op de hoogte blijkt, waarom hij dan ook reeds door Bayle in diens 'Dictionnaire' gecorrigeerd is. Maar verwonderlijk blijft het, dat Brun, slechts twee jaar later, niet geweten zou hebben, welke persoon met Spinoza in Utrecht had omgegaan, terwijl hij zich overigens vrij goed op de hoogte toont van Stouppe's faits et gestes en toch geweten moet hebben van het bestaan van den gouverneur Pierre Stouppe. Of stond hij zóo ver van dit alles af, dat hij geheel op het zeggen van anderen afging? - Het is tenslotte mogelijk, dat Spinoza wèl met Jean-Baptiste gesproken heeft, doch dat de correspondentie uit naam van Condé en eveneens de ontvangst aldaar van den gouverneur zijn uitgegaan.

Hoe het zij, wij kunnen Brun dankbaar zijn, dat hij, ofschoon allerminst met deze bedoeling, heeft meegewerkt om de interessante figuur van den predikant-officier aan de vergetelheid te ontrukken, al heeft hij dan de verwarring omtrent zijn persoon niet voorkomen. Het bovenstaande moge haar hebben weggenomen, en tevens een betere waardeering van dezen typischen zeventiend'eeuwschen libertijn hebben bewerkt dan voor iemand als den rechtzinnigen maar kortzichtigen Brun mogelijk was.

C.W. ROLDANUS

Clara Meyer-Wichmann herdacht

I

Den 22sten Februari zal het tien jaar geleden zijn, dat Clara Meyer-Wichmann stierf. Na haar dood heeft haar echtgenoot de uitgave van haar letterkundige nalatenschap ter hand genomen. Tusschen de jaren 1923-'31 zijn drie bundels verschenen, waarvan de eerste, 'Mensch en Maatschappij', aanteekeningen voor een aantal voordrachten bevat, terwijl in de beide andere, 'Bevrijding' en 'Misdaad, straf en maatschappij', voornamelijk opstellen en studies uit verschillende week- en maandbladen verzameld, werden opgenomen. Daarenboven verscheen nog, in 1925, de tweede druk van de 'Philosophie der Samenleving' met een levensschets van de schrijfster door J.B. Meyer, terwijl de voornaamste bijdragen van Clara Wichmann over de vraagstukken aangaande de vrouw en den vrouwenarbeid o.a. in een publikatie van de Wereldbibliotheek en in het 'Handboek van de vrouwenbeweging en het vrouwenvraagstuk' zijn te vinden.[1)]

Al omvat het tot dusver verschenene niet den geheelen levensarbeid van Clara Meyer-Wichmann, zoo zijn toch zeker wèl de meest gave en doordachte vruchten van dien arbeid heden voor het geestelijk-levend deel van ons volk toegankelijk gemaakt. Zoodoende is het mogelijk, zich een voorstelling te vormen van deze jonggestorvene, wier gestalte in de troebele en verbrokkelde West-Europeesche kultuursfeer van onzen tijd een haast uniek beeld biedt van klare harmonie en zuivere omslotenheid.

Clara Wichmanns opstellen en voordrachten zijn voornamelijk betoogend, niet lyrisch of dramatisch, dat is geen uitbeeldingen van de innerlijke bewogenheid der spreekster en

1) Een volledige 'lijst van artikelen en geschriften' vindt de lezer op bl. 323 van 'Mensch en Maatschappij'.

schrijfster. Toch openbaren zij ons veel van haar wezen. Daarom wil ik pogen, om, eer ik ertoe overga, de beteekenis van Clara Wichmanns arbeid voor het kultureele streven van onzen tijd te schetsen, het beeld van haar persoonlijkheid voor de lezers van deze herdenking uit haar werk te doen opstaan. Nu en dan zal ik daarbij dankbaar gebruik maken van de levensschets van den heer Meyer.

Men behoeft slechts één opstel van Clara Wichmann te lezen, om iets van den geur, de essentie harer persoonlijkheid in zich op te nemen. Al lezend voelt men zich verplaatst in een weldadig-aandoende sfeer, waarin de bewogenheid vrij is van onrust en de spanning van krampachtigheid. Een geest straalt uit tot den lezende, welks innigste wezen harmonie, evenwicht tusschen de spanningen van een rijk en fijn geschakeerd gevoels- en gedachteleven is.

Het bijzondere van die harmonie lijkt mij, dat zij tot stand komt op den grondslag van een innerlijke houding van schroom tegenover het leven, van jonkvrouwelijke schuchterheid en teerheid, die - hoe kan het anders - ook aan Clara Wichmanns lichamelijke persoonlijkheid, aan haar stem, haar houding, haar gebaren, een bijzonder cachet gaf. De schrijver der ‘Levensschets’ getuigt een paar maal, hoe zij niet dan ‘met grooten schroom’ tot de een of andere vorm van sociale aktiviteit kwam, zooals eerst de vrouwen- en later de arbeidersbeweging.

Deze, voor Clara Wichmanns wezen zoo karakteristieke, schroom ontsproot allerminst uit een gevoel van minderwaardigheid of innerlijke onzekerheid, maar uit positieve, waardevolle eigenschappen. In de eerste plaats uit de fijnbesnaardheid van haar gevoel, zoowel in aktief als in passief opzicht: uit beduchtheid anderen te kwetsen en uit bewustzijn van eigen kwetsbaarheid. En in de tweede plaats (men leze hierin geen rangorde) uit het in haar aldoor-trillend besef van het wonder des levens, uit eerbiedige en vreugdevolle erkenning, dat het eigenlijke, de diepste zin, de hoogste waarheid en schoonheid van het leven niet langs den weg van het verstand kan worden gegrepen. De nadruk, waarmee Clara Wichmann opkwam voor het recht van het anders-geaarde, om de kiemen van eigen aanleg tot ontplooiïng te brengen, haar afschuw van

alle onderdrukking en dwang, stond met haar verwondering over, en haar bewondering voor, het oneindig-rijke leven in innigen samenhang. Wat men haar onbegrensde verdraagzaamheid kan noemen, was in haar niet zoozeer een uitvloeisel van theoretische overwegingen en beschouwingen, dan wel een spontaan gevoel, verworteld met de diepste lagen van haar persoonlijkheid.

Uit Clara Wichmanns geestelijken arbeid stijgt altijd de fijne geur van den schroom omhoog; hij verleent aan dien arbeid, hoe kloek doordacht en met hoeveel wetenschappelijke akkuratesse opgevat en uitgevoerd ook, een vrouwelijke charme. Ook uit zich die schroom in een zekere kwaliteit van haar oordeel, dat, zelfs wanneer het recht ingaat tegen gangbare meeningen, wèl beslist, nooit echter aanmatigend of tartend is, zich nooit opdringt, nooit de tegengestelde denkwijze als absoluut verkeerd, dwaas of onzinnig uitsluit, maar integendeel het betrekkelijk recht daarvan in zich schijnt mee te dragen, zoodat ook die denkwijze meetrilt in het samenstel van eigen harmonieën.

De lezer zal misschien opmerken, dat met deze opmerkingen meer een bepaalde, sterk dynamisch-dialektische denkwijze aangeduid wordt, dan een eigenlijke karakteraanleg. Zeker: Clara Wichmann dacht van nature dynamisch en dialektisch: zij was, getuigt een vriendin uit haar studententijd, wijsgeerig aangelegd: volgens haar aard streefde zij ernaar, de dingen in hun dieperen samenhang te begrijpen.[1)] Maar wijsgeerige aanleg in dezen zin behoeft volstrekt niet altijd gepaard te gaan met de bezonkenheid en de wijde, milde wijsheid, die Clara Wichmann hebben gekenmerkt. Eer de groote koncepties der wijsbegeerte van Hegel haar door de kolleges van Bolland werden ontsloten, hadden eigen drang en nadenken haar reeds tot het besef gebracht, hoe in het streven naar voortdurende vernieuwing van levensvormen, naar overwinning, telkens opnieuw, van bepaalde misstanden en euvelen, welker wezen aan het leven inhaerent is, maar welker vormen wisselen, de hoogste bestemming van den mensch ligt, en hoe niet zoozeer in het bereiken van bepaalde doeleinden als wel in dit streven zèlf de positieve waarde, de rijkdom en schoon-

1) Levensschets, bl. 38.

heid van het leven als konkreet verschijnsel gelegen is.

Clara Wichmann was nog geen zeventien jaar oud, toen zij in haar dagboek de levensovertuiging, die zij toen reeds verworven had, in den vorm eener romantische fantasie uitbeeldde. Het kulminatiepunt daarvan vormt de volgende zinsnede: 'Ik geloof niet, dat de maatschappij ooit volkomen zal zijn en dat is een geluk, immers het schoonste is een eeuwig verder streven naar verbetering. Zonder doeleinden kan zoomin de eenling leven als de menschheid.'

In deze zinsnede wordt één kant van de kernwaarheid, de voor Clara Wichmanns leven richtinggevende overtuiging, - al is het dan nog wat vaag en zwevend, - uitgesproken. Men voelt, hoe aan haar wil-tot-aktiviteit een verbond van filosofisch relativisme en zedelijk idealisme ten grond ligt, dat bij jonge menschen slechts zelden gevonden wordt, het inzicht namelijk, dat het niet gaat om de verwezenlijking van absolute idealen. De andere kant van die overtuiging, het geloof, dat het eeuwige in het oogenblik kan en moet gerealiseerd worden, vinden wij ook reeds onder woorden gebracht in een aanteekening uit dienzelfden tijd, luidend: 'Ik geloof niet, dat de wereld nu op weg is naar een doel, dat zij eens iets bereiken zal, waartoe de eeuwen daarvóór slechts de overgang waren. Het doel van de wereld moet altijd gelijk zijn, altijd bestaan hebben en altijd bestaan zullen.... En nu geloof ik, dat dat doel beweging en vooruitgang is...., een voortdurende beweging en toch daarin het eeuwige, altijd zich gelijk blijvende, het goddelijke.'[1)] Naar mate haar bewustzijn groeide en rijpte, naar mate ook haar levenservaring rijker werd, heeft Clara Wichmann dat beginsel dieper begrepen en vollediger gerealiseerd. Maar reeds als aankomend meisje besefte zij min of meer duidelijk, dat het leven van eenling en gemeenschap sterker en vruchtbaarder wordt, naar gelang beide er beter in slagen, hun idealiteit niet zoozeer in de toekomst te projekteeren, dan wel haar te maken tot de kracht, die hun heden doordringt.

De meeste idealistisch gezinde jonge menschen missen dit besef. De jeugd is in den regel juist wèl geneigd, haar idealisme in de toekomst te projekteeren, dat is te droomen van komende

1) Levensschets, bl. 26.

heerlijkheid, van volledige vernieuwing en herschepping des levens, van een wereld zonder schaduw van zonde en smart. Eveneens is dit het geval met jonge sociale groepen en bewegingen. Pas door ervaring gerijpte eenlingen en gemeenschappen plegen in te zien, dat in het streven en strijden zelf de zegen lag, die hun droom naar de toekomst verlegde, de zegen van vreugde, warmte, innerlijke rijkdom en schoonheid, van verlossing en verzoening. En de vrucht der ervaring is voor hen vaak het inzicht, hoeveel rijker schatten zij nog uit het leven hadden kunnen ophalen, zoo zij de innerlijke spanningen en krachten in de eerste plaats hadden gekoncentreerd op de vormgeving van het oogenblik, inplaats van een groot deel dier krachten te projekteeren in toekomstfantasieën, welke voor een groot deel subjektieve illuzies zouden blijken. En dan komt het berouw om de dwalingen en vergissingen, om verkeerd bestede kracht en verzuimde gelegenheden.

Het samengaan van idealistische gezindheid met filosofisch relativisme en met een sterken zin voor de werkelijkheid, is de oorzaak geweest, dat Clara Wichmann zoo vroeg reeds haar geestelijke krachten vruchtbaar heeft kunnen aanwenden. Zij heeft geen aardstortingen van het gemoed behoeven door te maken, zich niet moeizaam aan illuzies behoeven te ontworstelen, geen dwalingen behoeven te berouwen en te boeten. Hierin ligt zeker voor een groot deel de verklaring van het feit, hoe zij, wie slechts betrekkelijk weinige jaren om te werken geschonken werden, zoo vruchtbaar geweest is, zoowel wat het gehalte als wat den omvang van haar levens-arbeid betreft. Met open oogen ving zij dien arbeid aan en datgene, wat men haar gematigd scepticisme met betrekking tot de toekomst zou kunnen noemen, werd meer dan gekompenseerd door haar besef van de oneindige waarde, die in elk ‘heden’ ligt. ‘De ontwikkeling’ schreef zij in '17 in een opstel over ‘de Toekomst der Vrouwenbeweging’, ‘is er niet eene naar een goede toekomst, die de wonden van vroeger niet meer dragenzal. Het leven zal steeds wonden dragen, die altijd weer op die van vroeger zullen lijken, de misverstanden tusschen mannen en vrouwen zullen blijven, al veranderen zij van vorm.’ In ‘Heden, Verleden en Toekomst’ kenschetst zij de verwachting, ‘dat er weleens een tijd zal komen, waarin wat we nu ont-

beren vervuld zal zijn', als een hoop, waarin de mensch altijd wordt teleurgesteld en een 'naieve verhouding tegenover de toekomst'. 'Altijd opnieuw leert de werkelijkheid ons onze wenschen af.' 'Maar,' gaat zij onmiddellijk hierop voort, 'daarmee is niet gezegd, dat het leven zich niet dikwijls in de richting van het *betere* zou ontwikkelen. Want in al die verwachtingen, teleurstelling van verwachtingen en begrijpend en aanvaardend te boven komen daarvan, *voltrekt* zich iets. Achteraf blijkt een ontwikkeling te hebben plaats gehad, *beter* dan die, welke we verwacht hadden: een vervulling te zijn gekomen, dieper dan die we wilden.'[1)]

Waarin volgens Clara Wichmann dat betere bestaat, daarover heeft zij ons niet in twijfel gelaten. Het betere in de verhoudingen der menschen is 'de wil tot vrije toewijding, die immers alleen mogelijk is, waar macht en konventie ver weg geweken zijn.'[2)] Het is de ontwikkeling niet van leed naar geluk, maar van hoogere vormen van leed en geluk beide.[3)] Het is het aanvaarden van het verscheidene, het begrijpen van het anderszijnde en, voor zoover dit niet wordt begrepen, dan toch van vertrouwen daarin, omdat ook *dit* schakel is in het Geheel, waarin wij den troost over onze beperktheid vinden.'[4)] Het is het langzaam uitgroeien boven den waan, dat betere sociale verhoudingen door dwang, geweld en onderdrukking verwezenlijkt zouden kunnen worden en dat de innerlijke krisis van een overgangstijd zich enkel door slagvelden zou kunnen openbaren. Het is de overwinning van de opvatting, als zou 'het bestaan het laatste en hoogste zijn'.

Clara Wichmann stond tegenover de uitkomsten van het menschelijk streven voor de toekomst der menschheid volstrekt niet absoluut sceptisch. Zij erkende ten volle de waarde en de vruchtbaarheid van dat streven. Maar zij erkende ook zijn grenzen. En ook hierin kwam weer tot uiting de edele schroom, die haar tegenover het leven vervulde. De gedachte dat de mensch de ideale toekomst-verwachtingen, die in hem

1) Afgedrukt in 'Bevrijding', bl. 29.
2) 'Het russische huwelijks- en familierecht', afgedrukt in 'Bevrijding', bl. 167.
3) Het vrouwenvraagstuk in zijn betrekkelijkheid'.
4) Zie ook 'Antwoord aan Mevr. Roland Holst'. Bevrijding, bl. 202 e.v.

leefden, uit eigen kracht ten volle zou kunnen realiseeren,[1] scheen haar aanmatigend toe. Zij zag het leven, de toekomst, als uit oneindig meer faktoren opgebouwd, dan een mensch, een tijd, een beweging kan bevroeden. 'We doen de toekomst onrecht, wanneer we voorbijzien, dat die uit een veel grootere verscheidenheid van faktoren zal groeien dan de, toch altijd beperkte, idealen van ieder onzer,' schreef zij. ('De moraal in de maatschappij der toekomst'.)

Telkens weer poogt zij het besef te wekken, dat niet de enkele mensch en evenmin de menschheid hun idealen met dogmatische zekerheid mogen opvatten, immers ook de menschheid 'arbeidt in dienst van wetten, die zij zelve niet ten volle verstaat'.[2] Nadrukkelijk houdt zij vast aan de opvatting, dat al is het geloof in de 'betere toekomst' voor den mensch 'als rustpunt niet te ontberen', al zijn warmte aan het oogenblik behooren moet. 'Wij bezitten alleen het nu. Maar al heeft alle leven werkelijkheid, zoo is die werkelijkheid niet in alle oogenblikken en in alle levensphasen van gelijke waarden. Integendeel: die phasen zijn zeer uiteenloopend 'in hoogte en harmonie, in ware menschelijkheid en menschlievendheid.' Of de toekomst aan onze voorstelling en onze wenschen zal beantwoorden, weten wij niet: 'wij moeten ook kunnen leeren vertrouwen, dat het tot iets goed zal zijn, wanneer de toekomstige werkelijkheid anders blijkt dan wij hadden gewild.'[3] Maar in zijn eigen tijd vindt de eindige mensch altijd een eindige taak: die taak is, de menschen van zijn eigen tijd den weg te helpen vinden uit de tekorten en nooden van dien tijd naar de 'betere' phase, - uit disharmonie naar een harmonischer, uit oppervlakkigheid naar een verdiepter bestaan, uit een onbevredigend naar een meer-bevredigend leven.

Van deze wijsgeerige overtuiging uit, kon Clara Wichmann een onafhankelijk, positief en synthetisch standpunt tegenover de geestelijke en sociale vraagstukken van haar tijd innemen. Echte, diepe, bijna teedere waardeering voor vroegere kultuurwaarden en kultuurvormen ging in haar samen met blijde ontvankelijkheid voor de uitschietende ranken en zwel-

1) Over oorlog en vrede. (Bevrijding, bl. 53/54)
2) Verleden, heden en toekomst. (Bevrijding, bl. 34)
3) Bevrijding, bl. 34.

lende knoppen aan den, zich door de tijden heen aldoor verjongenden, levensboom. Al het wordende had haar warme belangstelling en zuivere liefde. Al mocht het nog zoo rauw zijn van aspekt, zoo onvoldragen en onaf, zoo verontreinigd door de weeën der geboorte, - wanneer zij in het nieuwe 'het betere' voor een bepaalde levensphase, het betere ook tegenover de uitgewoonde, verstarde levensvormen van een halfvoorbijen tijd ontdekte, dan heette zij het welkom, dan boog zij er zich overheen met moederlijke teederheid, als wilde zij het koesteren en beschermen, dan hief zij het in het licht, om het den menschen te toonen, dan poogde zij hen, geduldig en onvermoeid, te overtuigen welke zoete of grootsche beloften in dit uitbottend leven scholen. Het goede in de nieuwe opvattingen over misdaad en straf, in de nieuwe denkbeelden over het gezin, over de verhouding tusschen man en vrouw, tusschen ouders en kinderen, tusschen jongeren en ouderen, - in het nieuwe huwelijks- en familierecht in Sowjet-Rusland, - in het nieuwe streven naar zelfbevrijding der arbeidersklasse, in de nieuwe strijdmiddelen tegen onderdrukking en oorlog, geboren uit het vertrouwen in geestelijke krachten, - in de nieuwe methoden van opvoeding, steunend op het geloof in het scheppend beginsel, dat in elk kind leeft, - Clara Wichmann heeft ze alle gezien met den verheerlijkenden blik der liefde, dat is ze in hun hoogste mogelijkheden doorzien. Niet dat zij het nieuw-opkomende steunde tegen de aanmatiging van het oude, het half vermolmde of verstarde, tegen diens streven, om ook verder het levensveld te beheerschen, is het bijzondere aan Clara Wichmann geweest, maar de motieven waarop en de vorm, waarin zij dit deed. De vereeniging van beheerschte kracht, van wijsheid en mildheid, met klare doelbewustheid, die haar optreden kenmerkte, maakte dit tot een zeldzame lafenis in de rumoerige, troebele, liefdelooze sfeer van het openbare leven.

De drang tot geestelijk-sociale aktiviteit steunde bij Clara Wichmann op twee pijlers: het geloof aan een trapsgewijze, zij het ook gedeeltelijke en onzekere realiseering, van een den mensch ingeplant hooger beginsel, dat zij vooral zag in de verwezenlijking der 'innerlijke ongelijkheid', dat is in de toenemende verfijning en verdieping der, van uiterlijken dwang

verloste, menschelijke persoonlijkheden, èn in de vervulling van een konkrete taak, den mensch in elk bijzonder tijdvak opgelegd, in den strijd tegen de nooden en misstanden, het leed en het onrecht van elk 'nu', elk historisch oogenblik.

Erkend moet worden, dat dit geloof niet altijd onaangevochten in haar is geweest. Ook Clara Wichmann is door een phase heengegaan, waarin haar wil tot sociale aktiviteit dreigde verlamd te worden door een den geest overwoekerend besef van de gebrekkigheid en leedgebondenheid van alle menschelijke leven. In die phase was een 'milde scepsis' de grondtoon in het weefsel harer innerlijke harmonieën. Spoedig echter overwon zij deze scepcis, die ten deele als terugwerking op de schokken van den wereldoorlog, ten deele uit persoonlijke smartelijke ervaringen en teleurstellingen moet worden verklaard. Zij vond het geloof terug in den waarachtigen zin van het leven en van alle werkzaamheid in zijn dienst.

Maar nog tegen een anderen belager moest dit geloof verdedigd worden. Dat een zoo harmonische natuur als Clara Wichmann onder de disharmonie van het huidige levenstijdperk ontzettend heeft geleden, spreekt vanzelf. In haar wijsgeerigen arbeid vinden wij dit leed omgezet tot een beschouwing over het tekort aan volheid van leven, aan het geluk, uit opbouw en vormgeving opbloeiend, dat de zoogenaamde tijden-van-overgang altijd zou kenmerken.[1)]

Zulke tijden schenen haar zoo arm aan voldoening in de sfeer van het maatschappelijk en geestelijk leven, als een grauwe, sombere dag arm aan licht en glans is in de natuurlijke sfeer. In verschillende wijzen van leven kon geluk liggen, meende zij, niet echter in den overgang van den eenen levensvorm in den anderen. Daar kan geen harmonie bestaan, enkel konflikt en wroeging. Dergelijke tijden toch kennen enkel een 'theoretisch streven', dat door zijn wezen alle harmonie uitsluit. Harmonie ligt alléén in scheppende werkzaamheid, in opbouw van nieuwe verhoudingen. En deze is pas mogelijk, wanneer het leven 'in rust' is.[2)]

Maar ook in de oogenblikken, waarin Clara Wichmann zich

1) Levensschets, bl. 55 e.v.
2) Het vrouwenvraagstuk in zijn betrekkelijkheid, bl. 705.

het minst bevredigd voelde en het ergst leed onder het gemis aan klare, bloeiend-zachte verhoudingen tusschen de menschen, - ook in die oogenblikken bleef haar gemoed in staat, den rijkdom van het leven in zich op te nemen, zooals uit eene, onmiddellijk op de hierboven weergegeven beschouwing volgende, uiting blijkt. Ondanks de disharmonie, konstateert zij, wordt nooit zóó rijk geluk beleefd als in de kenteringsdagen, wanneer de verlossing en verzoening gevoeld worden van den strijd. 'Misschien zijn zelfs de tijden van overgang de rijkste tijden, al zijn zij de smartelijkste.' Hieruit blijkt wel, dat de schrijfster zelve in het tekort van den tijd, in zijn smartelijke verscheurdheid, rijk geluk en voldoening heeft beleefd, zooals de vogels zingen in het geweld en de verschrikking van het onweer. Zij kòn ze beleven, doordat zij niet enkel dialektisch *dacht*, maar ook dialektisch voelde. En om, als het ware, zichzelve goed in te prenten, dat de vogel niet moet wachten met zingen, tot het onweer de atmosfeer verzuiverd en de aarde gedrenkt zal hebben, gaat zij van deze beschouwing onmiddellijk over tot het opnieuw formuleeren van de gedachte, waartoe zij telkens terugkeert en waarin misschien haar diepste levenswijsheid is neergelegd: 'Maar, om dat te erkennen, moeten we heenkomen over den wensch van projektie in de toekomst, als ware die de idealiteit en het wezen van het heden. *Eerst wie afstand doet van de toekomst*, *verwerft het heden*.'[1)]

Hoe lang heeft het geduurd, eer een deel der socialistische beweging tot het inzicht is gekomen, dat zij, door het zwaartepunt der idealiteit naar een onbekende toekomst te verleggen, feitelijk de verwerkelijking der idealen van saamhoorigheid en gemeenschapszin meer tegenhield dan bevorderde? Wonderlijk: de wijsheid, waaraan zoovele sterke, schrandere en toegewijde strijders voorbijgingen, - en velen tot heden toe nog steeds voorbijgaan, - die door anderen pas na smartelijke ervaringen in moeizame zelfbezinning verworven werd, - een jonge vrouw plukt die, hier en elders in haar werk, met een licht gebaar, als onopzettelijk, en biedt ze met een, ietwat weemoedigen, glimlach, maar toch met een helderen blik en een rustig gebaar allen aan, die naar nieuwe vormgeving des levens streven,

1) a.b. bl. 706.

als het eenige kompas, waar zij op kunnen varen, zeker van niet te worden misleid.

Natuurlijk heeft ook Clara Wichmann deze wijsheid door strijd verworven en met pijn ervoor betaald: geen sterfelijk wezen kan ze ànders verwerven. Het feit echter, dat zij ze jong, betrekkelijk gemakkelijk en zonder veel dwalen verwierf, stempelt haar tot een begenadigde stervelinge. Het leven behoefde niet in haar als een streng tuchtmeester verkeerde voorstellingen of dwaze illuzies uit te roeien: de zaden van inzicht, wijsheid en liefde, die in haar lagen uitgestrooid, rijpten vanzelf met haar eigen rijping mee.

* * *

De twee groote filosofisch-historische koncepties, die Clara Wichmann in zich heeft opgenomen - de leer van Hegel, zooals deze door Bolland werd geïnterpreteerd, en de leer van Marx -, hebben met hun rigoureuze dogmatiek de lenige gratie van haar wezen niet vermogen te onderdrukken. De starre wapenrusting der beide grootste geweldenaars in het rijk des geestes, die de 19e eeuw heeft voortgebracht, krijgt op onnaspeurlijke wijze een soepeler en gesmijdiger karakter, daar waar zij zich legt om de teedere, en toch in al haar teederheid innerlijk zoo krachtige jonge vrouw, wier oog een sprank schijnt opgevangen te hebben van denzachten gloed, die het hart bekoort in de schoonheid van sommige sterren. Clara Wichmann heeft de groote gedachten van Hegel en Marx overgeplant in den tuin van haar eigen innerlijkheid. Zij ondergingen den invloed daarvan, zoozeer, dat zij een in vele opzichten vernieuwd aspekt kregen. Wie met zooveel schroom en eerbiedige verwondering als Clara Wichmann opzag tot het leven, die moest wel instemmen met Hegels verheerlijking van alle levensvormen, als, gedeeltelijke en tijdelijke, openbaringen van den geest. ‘Die Idee ist nicht so ohnmächtig um nur zu sollen und nie wirklich zu sein’ - dit woord van Hegel wordt door Clara Wichmann in verschillende opstellen met voorliefde aangehaald. En even sterk voelde zij de waarheid van het marxisme, wanneer Marx voor de nieuwe klasse, de nieuwe arbeidswijze, de nieuwe produktieverhoudingen het recht opeischte, om

oude, verbruikte, halfvergane levensvormen te vervangen. Niet dat zij meedoogenlooze strijd van het oude tegen het nieuwe, strijd, die niets ontzag, met niets rekening hield dan met de organisatie der overwinning, aanvaarden en goedkeuren kon. Daarvoor was zij te zeer overtuigd van het innerlijk verband tusschen middel en doel en te zeer vervuld van piëteit ook jegens datgene, wat ten doode gedoemd was. Het had immers óók eens waarlijk geleefd: reden genoeg, om het niet ruw ondersteboven te loopen en in den strijd ertegen hun, die er nog aan vasthielden, niet meer leed te berokkenen dan strikt noodig was. Clara Wichmann bezat in hooge mate de echt-vrouwelijke eigenschap der piëteit. Haar denken was er van doordrongen. En door de blijde klanken, waarmee zij het nieuwe, wordende welkom heet, klinkt altijd de ondertoon mee van het besef, dat het verleden geen dood ding, geen voorbije aangelegenheid is, maar eeuwig meezingt in de symphonie van het eeuwige worden.

In hooge mate vereenigde zij piëteit voor het voorbijgegane en voorbijgaande met warme, begrijpende liefde voor al wat jong, glanzend en onbedorven uit de onuitputtelijk rijke schoot van het leven opstijgt. Ik ken geen overtuigender beschouwing over het recht van kinderen en jonge menschen op ruimhartige sympathie van de ouderen en op levensruimte voor de vrije ontplooiïng van hun eigen gevoels- en gedachteleven, dan het opstel, dat zij, zelve nog zeer jong zijnde, aan de verhouding tusschen ‘de Jongeren en de Ouderen’ wijdde. Merkwaardig is dat men in dit twee en twintig jaar geleden geschreven opstel, soortgelijke opvattingen vindt over de ingewortelde neiging der volwassenen, de kinderen en de jeugd het slachtoffer te maken van hun eigen onopgeloste konflikten en hun eigen behoefte zich te doen gelden, als die heden met zooveel nadruk door dr. Frits Künkel verkondigd worden.

Clara Wichmann, open als zij was voor al het jong-op-komende, moest vanzelf aan den kant van de jeugd staan, en óók aan den kant van elk nieuw maatschappelijk streven. Slechts één ding zag zij als het voorrecht en de bijzondere schoonheid van den ouderdom: het waardeeren van het eeuwige in al de voorbijgaande verschijnselen en het vrede hebben met hen allen.

Het is kenschetsend voor haar, dat juist dit voorrecht reeds haar deel was in haar jeugd, doordat zij verleden, heden en toekomst als eenheid beleefde. Zoo ook wist zij, jong nog, reeds verband te leggen tusschen het enkele en het algemeene, de tegenstellingen op te lossen tusschen eenling en gemeenschap, die door zoovelen van ons niet slechts in hun gedachten, maar ook in hun leven, meegedragen worden als een onopgelost en onoplosbaar probleem. Zij zag die tegenstelling akuut worden in tijden van kentering, zag vooral in zulke tijden de tegenstrijdigheid zich op dringen tusschen de geldige normen en de subjektieve moraal. Clara Wichmann was geen verheerlijkster van het individualisme. Zij erkende de noodzakelijkheid en de meerwaardigheid van normen en regels tegenover de eenlingen, die te zwak zijn, om uit eigen innerlijke kracht aan de eischen der samenleving te voldoen. Maar zij erkende óók de soevereine macht van het persoonlijk geweten, het feit, dat het individueele leven in zijn hoogste potentie uitgaat boven de norm-voor-allen, 'die meestal ook een norm van gisteren is'. 'Het individueele menschenleven, dat zuiver denkend en zuiver voelend tegenover de onderlinge verhoudingen der menschen staat, gaat ver uit boven de verstarde, overgeleverde normen van vroeger,' schreef zij in een opstel over 'De moraal in de maatschappij der toekomst'.[1)] Zij, die voortdurend uitzag naar de eerste sprieten en sprankels van vernieuwing, wist, dat deze altijd eerst in de denkbeelden, daden en zeden van de weinigen een worsteling tegen de oude normen doorzetten moet. Ongetwijfeld valt in de formuleeringen, waarin zij de rechten van gemeenschap en eenling - die voor haar vaak samenvielen met de rechten van het zijnde en het wordende - poogde saam te vatten, een overneigen naar het tweede, een zekere voorkeur van geest en hart voor het subjektieve te bespeuren. Dit is ook volkomen verklaarbaar. De individuën, worstelend om hun subjektieve moraal, hun pasgeboren besef van een nieuw recht en een nieuw onrecht tegenover de, algemeen-geldige en reeds half verstarde, normen en vormen door te zetten, zijn immers altijd het heden-nog-zwakkere, het onbegrepene, misverstane deel-des-levens, vaak ook het heftig bestredene, vervolgde en ver-

1) De criminaliteit der vrouw, bl. 673.

guisde deel daarvan, al bergt hun schoot potentieel de krachten der toekomst. En naar het zwakkere, het niet uit gemis aan levenskracht, maar uit onvolgroeidheid zwakkere, - naar het individueele, dat dreigt onder den voet geloopen te worden door kuddegevoel, drang tot navolging en sleurgeest, ging haar sympathie, èn van nature èn door bewuste overtuiging, het sterkst uit.

Zoo kwam zij tot het sociaal-anarchisme.

'Gemeenschapsgevoel' op zich zelf kon haar niet bevredigen. Zij zag het als een primitief en bekrompen gevoel, een opgaan van den eenling in de kudde. Daarentegen merkte zij vol vreugde de uitingen op van een nieuw-opkomend sociaal bewustzijn, dat vrij bleef van kuddegeest, omdat in dit bewustzijn de eerbied voor het persoonlijke, het aanvaarden en laten gelden van het anders-geaarde mede was opgenomen.

Waar de eerbied voor het anders-geaarde, de drang zijn ontplooiïng te dienen, de beduchtheid het te kwetsen, zóó diep in Clara Wichmanns wezen verworteld was, moesten dwang geweld en onderdrukking haar wel diepen afkeer inboezemen. En hier moet men dan weer haar wijd en wijs inzicht bewonderen, dat haar verhinderde, ook van de geweldloosheid een dogma te maken. Zij besefte volkomen dat het nieuwe beginsel moest rijpen in een lang proces 'van leed en strijd, met vallen en opstaan', eer van algemeene toepassing sprake kon zijn. Haar hoopvol vertrouwen in elk symptoom van individueelen en maatschappelijken groei begroette als de eerste dageraad der overwinning van het beginsel der geestelijke weerbaarheid het feit, dat de vraag van het geweld in deze tijden voor vele revolutionairen een probleem geworden was. Zij zag daarin een bewijs der toenemende gevoeligheid van het sociale geweten.

Toch was ook haar vertrouwen in dezen groei vrij van alle illuzies. Scherp zag zij de gevaren, die de revolutionaire ontwikkeling in den geest, zooals zij die voorstond, voor een twaalftal jaren bedreigden en dit heden in nog hoogere mate doen. In het samenstel van krachten en faktoren, die deze ontwikkeling voorwaarts drijven, beschouwde zij het ontwaken der onderdrukte massa's, hun nieuwe, aktieve belangstelling in het wereldgebeuren, als het hoopvolste en gewich-

tigste teeken van een kentering ten goede. Om dàt begin van zelfbevrijding te redden, moest, vond zij, àl het andere, óók de uitwendige machtsformatie, desnoods tijdelijk opgegeven worden. Zoo de stelselmatige aanwending van georganiseerd geweld en terrorisme in de latere phasen der russische omwenteling haar met groote bekommering vervulde, dan had die kommer, niet uitsluitend natuurlijk, maar toch in de eerste plaats zijn grond in de vrees, dat de amper ontwaakte massa zich, teleurgesteld en in haar diepste gevoelens gekwetst, van de revolutie afkeeren en in de oude dofheid terugvallen zou.[1)] En het tragische van den ontwikkelingsgang in West-Europa lag voor haar vóóral hierin, dat, nog eer een werkelijke revolutionaire krisis had ingezet, de *verzakelijking*, het uitsluitendutilistisch redeneeren, den drang naar uiterlijk succes, reeds tot zulk een schrikwekkende hoogte gestegen waren.

HENRIETTE ROLAND HOLST

(Slot volgt)

1) Hoe scherp zij hierin zag, leert ons het boek van Dr. Steinberg, *Gewalt und Terror in der Revolution*. Dr. Steinberg was volkskommissaris van justitie in Sowjet Rusland van November 1918 tot Juni 1919.

Een standaardwerk voltooid

Mr. C. van Vollenhoven, Het adatrecht van Nederlandsch-Indië; deel I, 804 blz., met 1 kaart en 12 afbeeldingen, 1918; deel II, 928 blz., met 1 kaart, 1931; bij E.J. Brill te Leiden.

Het werk, dat thans geheel gereed vóór ons ligt, heeft eene ontwikkeling doorgemaakt van ruim vijf en twintig jaren: in September 1906 verscheen de begin-, in de laatstverloopen Septembermaand de eindaflevering.

Wie zich over dit lange tijdsverloop zou verwonderen, zou hiermede slechts bewijzen al heel weinig besef te hebben van de onmeetlijkheid, de zware handelbaarheid, de rauwheid der stof, waaruit met taaie, door wetensdrang aldoor geprikkelde volharding moest worden bijeengezameld al wat kon dienen tot den opbouw van het werk; welk een arbeid het heeft vereischt om het gevonden materiaal met fijn critisch vernuft en zeldzaam helder inzicht te verwerken, zóó als dit is geschied, tot een verwonderlijk mooi overzicht van het zoo rijk geschakeerde indonesisch adatrecht, gevolgd door eene ongeevenaarde samenvatting daarvan in het kader van rechtswetenschap, van bestuurs- en rechtspractijk, van wetgeving en politiek. Hier is slechts plaats voor ééne verwondering: dat deze arbeid door één persoon verricht is kunnen worden, door een persoon nog wel, wiens aandacht, belangstelling en werkkracht waarlijk niet door het adatrecht alléén in beslag worden genomen.

Het is en kan niet de bedoeling zijn, van dit werk eene uitvoerige bespreking te geven. Vooreerst is het bekend genoeg - het zou een schande zijn indien het anders ware! -; maar verder is het zóó ongemeen rijk van inhoud, dat de meest beknopt gehouden bespreking reeds ettelijke vellen druks zou

vorderen. Onnavolgbaar is de kernige stijl, waarin vooral dàt gedeelte is geschreven, hetwelk ons de huidige gesteldheid van het adatrecht - zoowel van de inheemschen, als van de vreemde oosterlingen, zoowel van Nederlandsch-Indië, als van die gebieden van indonesisch recht, welke daarbuiten liggen (zie de overzichtskaart in deel II) - in forsche trekken schildert: ongeveer het geheele eerste deel (van blz. 131 af) en de eerste 230 bladzijden van het tweede, samen de 'IIe afdeeling' van het werk vormende.

Lichte lectuur is dit zeker niet. De overvloed van gegevens, moeizaam en zorgvuldig gewogen en geschift, met wegwerping van het in overweldigende massa te licht bevondene, is hier verwerkt tot systematische overzichten in zinnen en perioden, waaruit nauwlijks één woord gemist zou kunnen worden. Door den schrijver wordt het bescheidenlijk als 'legger' aangediend; in werkelijkheid vormt het eene grootsche samenvatting van het geheele indonesisch adatrecht, te vergelijken met een machtig bouwwerk, met meesterhand vervaardigd uit de veelsoortige materie, welke geput moest worden uit een bijna nietoverzienbare massa ethnographische werken en verhandelingen, waaronder zeker óók de magistrale van een Snouck Hurgronje en een Wilken, maar voor het overgroote deel gevloeid uit de pen van heel wat mindere goden, waaruit niet zelden met intuïtieve vindingsgave stukjes adatrecht moesten worden uitgepikt als zeldzame edelsteentjes uit groote kiezelhoopen.

Op dit gebied was, in deze al-omvattendheid, tevoren niets gepraesteerd, in welke taal of voor welk deel der wereld ook. Daarbij moest afgerekend worden met tal van wanbegrippen, veelal gevolg van eenzijdige rechtsstudie; moesten romeischen westersch-rechtelijke begrippen en kategorieën worden vervangen door, en aangevuld met anderssoortige van adatrecht; moest eene terminologie worden gevormd voor elders onbekende rechtsverhoudingen. Aldus heeft de geleerde schrijver het adatrecht voor ons opgedolven uit de hoopen literatuur, waaronder het begraven lag, en het voor onze verbaasd-bewonderende oogen te voorschijn geroepen als een mooi en krachtig, levend recht. Door dit zijn werk werd hij - en ook hij alléén - de ontdekker van het adatrecht.

Dit alles is eigenlijk al lang bekend; bekend óók is, dat men het eerste deel, bij de voltooiing in 1918, naar waarde heeft weten te schatten door het - als vierde sedert de stichting in 1878 - den Thorbecke-prijs toe te kennen (zie, in de Juliaflevering-1918 van het Koloniaal Tijdschrift, F.A. Liefrinck's opstel: Prof. Van Vollenhoven en het adatrecht). Toch rechtvaardigt het in alle opzichten uitzonderlijk karakter van dit deel, dat - zij het met enkele woorden - nog eens gewezen wordt op de groote beteekenis daarvan.

Niemand zal verwachten, dat dit in allen deele nog bij zou zijn. De schrijver zelf merkt in II, 887 op: ‘Het spreekt geheel van zelf, dat in het overzicht van indonesisch adatrecht in deel I menige correctie valt aan te brengen in verband met de rijke literatuur van na 1918.’ Vergeten mag hierbij echter niet, dat die nieuwere literatuur voor het overgroote deel bestaat uit geschriften van adatrechtsbeoefenaars, die het voorrecht genoten door Van Vollenhoven zelven in deze wetenschap te zijn ingeleid, en die door zijne onverflauwde belangstelling en zijn bezielend voorbeeld werden aangemoedigd tot zelfstandig, dieper onderzoek ter plaatse zelve, waartoe zij als rechterlijk of bestuursambtenaar in de gelegenheid waren. En ofschoon altijd wel wat te verbeteren zal vallen hier, aan te vullen dáár, dit eerste deel van Van Vollenhoven's werk zal toch steeds van blijvende waarde en door geen ander te vervangen blijken. Zelfs het begin, de ‘eerste (inleidende) afdeeling’ van het werk, zal zijne beteekenis blijven behouden, niettegenstaande de inhoud door wijziging in wetgeving e.a. hier en daar aan actualiteit heeft ingeboet en dan ook op menige bladzijde van het tweede deel is achterhaald.

Hebben wij allen aan Van Vollenhoven een juist inzicht in het adatrecht en zijne beteekenis als levend recht te danken, van het hoogste belang moet zijn arbeid wel geacht worden te zijn voor hen, wier recht door hem tot het daglicht gebracht en op zoo uitnemende wijze werd beschreven. Of zij allen wel daarvan bewust zijn, bewust ook van de onschatbare beteekenis van een eigen recht, voortvloeiend uit maatschappelijke verhoudingen van eigen kring, passend in het samenstel van eigen zeden en gewoonten? Helaas kan deze vraag niet zonder voorbehoud bevestigend worden beantwoord. Sterk

trad het algeheel gemis aan besef van de hooge waarde van eigen recht aan den dag bij de naar als-maar-meer gelijkstelling met Europeanen hakende Chineezen. Zij wisten niet waarover zij zich verheugden, toen staatsblad 1917 no. 129 (in werking getreden 1 Mei 1919) hun, na het vermogensrecht, ook het europeesch familie- en erfrecht bracht, met enkele daarin kwalijkpassende concessies (de adoptie!). Hoeveel verdrietelijkheid dit nieuwe recht in menig gezin moet hebben veroorzaakt, is licht te gissen voor hem die weet, hoe ver de opvattingen der Chineezen omtrent familie- en gezinsverband, nauw samenhangend als zij zijn met hun religie en moraal, afwijken van de europeesche. Ik zie nòg de verbazing van een waardigen pater familias, toen hem in raadkamer werd uitgelegd, hoe ver zijn vaderlijk gezag eigenlijk reikte tegenover zijne verlichte dochter, die haar huwelijk door middel van een zoogenaamde ‘akte van eerbied’ wenschte door te zetten ondanks zijn, zéér gerechtvaardigden, tegenstand. Een enkele onder de jongeren, Mr. Phoa Liong Gie, wees in een lezenswaard opstel (gedenkboek Chung Hwa Hui-1926) op het òn-chineesche van dat nieuwe recht, waartegen hij zich terecht verzette; maar een jong chineesch advokaatje verzekerde mij, dat geen der verlichte Chineezen op Java Mr. Phoa zou bijvallen. Deze houding tegenover den nieuwen rechtstoestand bleek op Java inderdaad vrij algemeen; al begreep men er niet veel van en voelde men er zich zeer onbehaaglijk bij, voor niets ter wereld zou men dien weer willen prijsgeven; men aanvaardde het nieuwe recht met al zijn lastige en onbegrijpelijke consequenties, zoo goed en zoo kwaad het ging. Een enkel karakteristiek voorbeeld: Op een goeden dag bereikte de indioche regeering een verzoekschrift uit een der plaatsen van Java's noordkust, onderteekend - voor een groot deel met kruisjes - door een tweehonderdtal chineesche kleinhandelaren, waarin zij hun wanhoop schetsten over het feit, dat zij voor kleine vorderingen tegen inlanders niet meer bij districts- of regentschapsgerecht terecht konden, maar zich daarvoor tot den landraad moesten wenden, met instantelijk verzoek dat toch zoo spoedig mogelijk de oude regeling mocht worden hersteld. Door tusschenkomst van het plaatselijk bestuur werd hun uitgelegd, dat de nieuwe atoeran een voortvloeisel was van het ‘nieuwe recht’

Eenigen tijd later verscheen een nieuw verzoekschrift van dezelfde rekestranten, houdende de mededeeling.... dat men zich had vergist en eerbiediglijk verzocht, het vorig verzoekschrift als ongeschreven te beschouwen.

Door de toepasselijk-verklaring van zoowat het geheele europeesche privaatrecht op Chineezen heeft de uiteenzetting van het chineesche adatrecht in het begin van het tweede deel - gemengd met gerechtvaardigde critiek op het 'nieuwe recht' - practisch grootendeels slechts transitoirrechtelijke beteekenis, afgezien van de blijvende theoretische waarde. Anders is dit uiteraard met het adatrecht der overige vreemde oosterlingen, hetwelk daarna in het kort wordt behandeld, gevolgd - als waardig sluitstuk der IIe afdeeling-door eene beknopte, heldere uiteenzetting van het godsdienstig deel van het adatrecht (heidensche rechtstrekken, hindoe-recht, mohammedaansch en christelijk recht) in een goede honderd bladzijden.

Dit indonesisch adatrecht nu, zooals het in de IIe afdeeling van het werk zijne beschrijving heeft gevonden, wordt in het overig gedeelte van het werk (de laatste ongeveer 650 bladzijden) in zijn geheel en in zijne onderdeelen van alle kanten bekeken, en beschouwd in zijn betrekking tot rechtspraak, bestuur en wetgeving, en in verband met zijn verleden en zijn toekomst. Een en ander in een viertal afdeelingen (de derde tot en met de zesde), waarvan de inhoud onderscheidenlijk aldus wordt gekenmerkt: III, handhaving van het adatrecht; IV, inlijsting van het adatrecht in het rechtsgeheel van Nederlandsch-Indië; V, verleden van het adatrecht; VI, toekomst van het adatrecht. Evenals het eerste, wordt het tweede deel afgesloten door een herdruk van inlegvellen (naar aanleiding van besprekingen, opmerkingen, aanvullingen, enz.), een vermelding van de wijze van verschijning, een register van staats-, rijks- en bijbladen, en een van oostersche termen; het tweede deel bovendien door eene rectificatielijst van verwijzingen en een alphabetischen bladwijzer voor in beide deelen behandelde onderwerpen.

De buitengemeen rijke inhoud ook van deze laatste vier 'afdeelingen', elk verdeeld in een aantal hoofdstukken, waarvan onderscheidene weer in een zeven- tot twaalftal 'stukken'

zijn onderverdeeld, spot met elke poging om daarvan een eenigszins volledig overzicht te geven; alleen de opsomming van de titels dezer hoofdstukken en stukken neemt ruim drie bladzijden van de inhoudsopgave in beslag. Geen staats- of bijblad, geen rijksblad is, geloof ik, over het hoofd gezien voor zoover het in een of ander opzicht met het adatrecht verband houdt; de lijst hiervan beslaat, alléén voor het IIe deel, reeds negen in twee kolommen gedrukte bladzijden. Een vluchtige doorbladering van dit gedeelte, vooral van de lijvige, bijna 400 bladzijden tellende vóórlaatste aflevering, is reeds voldoende om den overgrooten rijkdom daarvan te beseffen. Ik moet mij dus bepalen tot een enkelen greep hier en daar.

Terecht heeft schrijver - in de afdeeling over de handhaving van het adatrecht - zich onthouden van ‘getheoriseer’ over de vraag, waaraan het adatrecht als zoodanig is te herkennen, hoe dit zich onderscheidt van adat (II, 398). Het heele werk is trouwens dóór-en-dóór nuchter-wetenschappelijk gehouden; elk rechtsphilosophisch tintje ontbreekt er aan, slechts spaarzaam wordt er hier en daar een hypothese aangestipt, zoo b.v. in de afdeeling, welke aan het verleden van het adatrecht is gewijd. In de practijk levert de onderkenning van het adatrecht als recht gewoonlijk niet veel moeite op, indien geen onwil in het spel is; gelijk trouwens overal en altijd het aanvoelen van recht als zoodanig plaats vindt zonder diepzinnige studie over het begrip van ‘Recht’. ‘Het is de wisselwerking tusschen een normale gewoonte en de overige normale gewoonten eenerzijds, tusschen normale gewoonte en rustverstorende afwijkingen anderzijds, die in staat stelt.... te bepalen, waarin het netwerk van een volksgewoonterecht bestaat. Zelfs aanbeveling en afkeuring zijn recht en geen loutere moraal, als ze met gebod en verbod onverbrekelijk samenhangen in dat volksbesef en in de volksgedraging; ....aanbeveling en afkeuring in het adatrecht zijn geen vaagheden’ (II, 400).

Met nadruk wordt gewaarschuwd voor de meening, dat gewoonte zonder rechterlijken steun geen gewoonterecht zou zijn. Inderdaad; wie Jhering's ‘Jurisprudenz des täglichen Lebens’ ooit heeft doorgebladerd - wie het nimmer deed, doe het zoo gauw mogelijk -, weet, dat men om zoo te zeggen geen stap kan verzetten zonder een ‘rechtsgevolg’ in het leven te

roepen. Van al die miljoenen ‘rechtshandelingen’, die in ons kleine landje dagelijks worden verricht, komt slechts een microscopisch klein gedeelte ter beoordeeling van den rechter, zelfs al zijn zij van heel wat meer gewicht dan het stappen in een tram, het posten van een brief, het zenden van een dienstmeisje voor een boodschap. En als men dàn nog bedenkt hòe het adatrecht door den rechter wordt - langzamerhand gelukkig te schrijven: ‘werd’ - gehanteerd, die ènkele keeren dat men zich tot hem wendt; men zou dan eerder uit de rechtspraak kunnen nagaan, hoe het adatrecht er *niet* uitziet.

Desniettemin, en ondanks mede de rechtspraak van den mohammedaanschen rechter (priesterraad), ‘die sinds eeuwen onder meer het adaterfrecht verminkt, het verlovingsgeschenk negeert, de adoptie negeert’ (II, 235), leeft en tiert het adatrecht. Want midden in dit adatrecht is men geboren en getogen, men leeft erin, en dus ernaar, omdat men eenmaal niet anders weet, zooals monsieur Jourdain fait de la prose sans le savoir. ‘Ask a man anywhere - ask a Zulu, ask an English peasant - why such and such a thing is done. He will tell you: “It is the custom,” and will look at you with wondering eyes that you can demand a reason or dream of any alternative as possible. Custom to him is more than a second nature. It is nature itself, the established order, the cosmos. To conceive of departure from it would entail a greater burden of thought than he has ever undertaken or would willingly bear. It may even be so much a part of his existence that.... he is barely conscious of it.’ Aldus E. Sidney Hartland in ‘Ritual and belief’, blz. 9. Zoo ongeveer is het ook met adatrecht; en Van Vollenhoven schrijft (II, 236): ‘Het adatrecht inzake vrijen en trouwen, het adatrecht inzake het winnen van boschproducten binnen zekere grens en niet daarbuiten, het adatrecht inzake leenen van rijst en geld, het adatrecht inzake hulpbetoon en deelbouw en bruidschat, dat alles is vol regels waarbij “zoo gaat het,” “zoo mag het” en “zoo behoort het” samenvallen, en die, nooit aan een rechter voorgelegd en door geen jurisprudentie bevestigd wordende, nochtans muurvast zijn, omdat ze aan allen bekend zijn en bij allen eerbiediging vinden.... Rechtspraak komt eerst te pas - maar is dan ook van beslissend gewicht -, wanneer iemand dien tooverkring

tracht te verbreken.' Daarbij komt, dat het adatrecht staat onder bescherming van de voorouders, die men vreest en vereert; dat men belang erbij heeft, het door een ieder te doen eerbiedigen, en met alle middelen, ook magische, tegen elken inbreuk waakt; dat in vele streken de adats een vast onderwerp van gesprek vormen, 'adatspreuken worden opgezegd en bediscuteerd, adattermen worden uitgelegd, en zooveel meer.'

Het zou verkeerd zijn te meenen, dat deze opvatting van het adatrecht als vooroudererenrecht zou leiden tot versteening daarvan. Geen enkel recht laat zich versteenen, zelfs niet het gecodificeerde, en het adatrecht allerminst. Zie hierover het oordeel van bevoegde kenners, in I, 65 aangehaald; zie verder II, 241. Het recht ontwikkelt zich gestadig door geleidelijke aanpassing aan nieuwere toestanden en inzichten. Nog langen tijd wordt het verouderend en ten slotte verouderd recht gevolgd; maar dit geschiedt dan als het ware symbolisch, met het gevolg dat het in formaliteit verkeert, om eerst zéér lang daarna ook als zoodanig te verdwijnen. 'Verbiedt' - aldus een voorbeeld in II, 242 - 'de adat der voorvaders, dat een jongere zuster eerder trouwt dan een oudere...., dan komt het gebruik in zwang om de oudere dochter vooraf hetzij met een stokouden man hetzij met een kind te laten trouwen, en dit huwelijk terstond door verstooting te laten ontbinden; of, nog later, dan komt een zoengave (offermaal) in zwang, waarmee men het misnoegen der voorouders kan afkoopen.' Jhering leerde ons in zijn 'Geist des Römischen Rechts' dat het bij de oude Romeinen niet anders ging. Wààr eigenlijk wel? Bij òns soms, als echtelieden, op den enkelen wèrkelijk bestaanden grond van beiderzijdsch willen, hun huwelijk door den rechter doen ontbinden?

De ontwikkeling van het adatrecht wordt vooral bevorderd door de rol welke de volkshoofden in het rechtsleven hunner onderhoorigen spelen. In hunne bemoeienis vindt de naleving van het adatrecht grooten steun. Zij doet zich gelden bij huwelijksluiting en ontbinding, bij verzorging van onmondigen, bij erfrecht, grondenrecht, enz. Strenge wakers voor de stipte naleving van de adat, draagt hunne bemoeienis in rechtskwesties veelal een bemiddelend karakter, geheel in overeenstemming met den aard van het adatrecht, dat weinig scherp omlijnde

regelen kent en aldus den weg open laat voor verstandige aanpassing in de verschillend geschakeerde concrete gevallen, waarin hun tusschenkomst wordt ingeroepen. Geheel in de lijn ook van de wijze, waarop adatrechtelijke contracten worden ingekleed, die zelden zuiver omschreven clausules inhouden, maar meer schetsmatig de bedoeling van partijen plegen weer te geven, dus bij de nakoming volop gelegenheid bieden tot geven en nemen (roekoen; II, 253-255; 391).

Een en ander maakt, dat ook de inheemsche rechtspraak een admodieerend karakter draagt en vooral hierdoor leidt tot ontwikkeling van het adatrecht. Die rechtspraak, met haar eigenaardig karakter en haar gedingpand, wordt op blz. 261-283 geschetst, terwijl in een ander 'stuk' (blz. 370-378) de meest saillante trekken van de vormen der rechtspleging in een vijftiental 'aanteekeningen' kortelijks worden behandeld. Daaronder verdient vooral de zevende alle aandacht, waarin gewezen wordt op de strekking van het adatrechtelijk geding om de zaak geheel 'uit' te maken, niet alleen tusschen de toevallig als partijen optredende personen, maar òòk ten opzichte van alle anderen, wier belangen daarbij op een of andere wijze betrokken zijn, een karaktertrek van de adatrechtspraak, waarop reeds tevoren gewezen was in verband met haar bemiddelend karakter (blz. 279). Schrijver is van meening (blz. 373), dat zelfs de gouvernementsrechter vaak 'zonder veel moeite' de formaliteiten der wet vervuld kan krijgen om tot zoodanig 'uitmaken' der zaak te geraken. Mij komt dit niet zoo een voudig voor, waar het inlandsch reglement zelfs niet voorziet in de mogelijkheid tot voeging of tusschenkomst door derden, tot het roepen in vrijwaring, tot samenvoeging van verwante zaken, verwijzing enz., waar de rechter gebonden is aan de verbodsbepalingen van artikelen 178 en 393 (182 en 432 oud) van dat reglement. Wettelijke voorziening schijnt noodzakelijk, om hem in staat te stellen zijne beslissing uit te strekken tot derden, die geen partij zijn in het geding, of beter: om derden in een aanhangig gemaakt geding te roepen en op die wijze als partij daarin te betrekken. Waarmee ik natuurlijk niet wil zeggen dat zoodanige voorziening moet geschieden door juist de opgenoemde middelen van het europeesch proces maar klakkeloos in het inlandsch reglement in te lasschen.

Een belangrijke plaats wordt ingeruimd voor het bewijs der feiten voor den rechter (blz. 283-326), ingeleid door de constateering van een viertal verschilpunten met de europeesche bewijsleer: geen afzonderlijk bewijsstelsel voor burgerlijke en strafzaken of administratieve geschillen, ontbreken van een bewijslast, geen lijdelijkheid des rechters, bijzondere op adat en adatrecht gegronde vermoedens en aanwijzingen. Meer of minder uitvoerig worden dan de verschillende bewijsmiddelen in het adatproces met hunne eigenaardigheden besproken, waarbij reeds dadelijk erop wordt gewezen, dat zij naar hunne beteekenis geheel anders te rangschikken zijn dan in het europeesche proces. Vóórop staan bekentenis, bewering, loochening, zoo mogelijk door uiterlijk teeken gestaafd; daarop volgt het godsoordeel met, als belangrijk onderdeel, de beslissingseed; daarna de getuigenis, en achteraan - zooals bij analphabeten te verwachten - het schriftelijk bewijs.

Het spreekt van zelf, dat deze bewijsmiddelen, ook voorzoover zij op het eerste gezicht overeenkomen met die van westersch recht, niet op gelijke wijze worden aangevoeld en gewaardeerd. Rekening moet hierbij gehouden worden met het magisch element in het dagelijksch denken, dat bij inheemschen sterker op den voorgrond treedt dan bij westerlingen (die er heusch niet geheel vrij van zijn). Dit element herkent men b.v. in de tauda's, ‘waarteekens’, waarmede eene bewering van partijen vergezeld dient te gaan om hieraan geloofwaardigheid te doen verleenen; in de beteekenis van den eed, die veelal den vorm van een zelfvervloeking aanneemt; in den eerbied, dien men aan een geschrift toekent als belichaming van woorden van gevolgen-zware beteekenis, vooral indien het gezegeld is, of door meer of minder aanzienlijke personen mede-onderteekend, of met stadhuistermen doorspekt.

Schriftelijk bewijs en analphabetisme laten zich - indien men afziet van de authentieke akte - eigenlijk slecht met elkaar rijmen. Immers, de beteekenis van een ‘onderhandsch’ geschrift - akte of niet - ligt in het feit dat degene, tegen wien het iets bewijzen moet, het zelf geschreven heeft, het althans lezen kan. Vandaar de moeilijkheid welke een onderhandsch geschrift oplevert, hetwelk door den analphabeet-

belanghebbende met een kruisje of een vingerafdruk is gewaarmerkt (zonder meer), ten teeken, dat hij op goed vertrouwen den door een ander geschreven tekst aanvaardt. Niet veel anders wordt het, wanneer - zooals veelal geschiedt - zoo'n ‘kruisjes-akte’ door een of meer leden van het dorpsbestuur of andere volkshoofden wordt mede-onderteekend of gewaarmerkt, daar hierbij natuurlijk niet aan iets, dat op eene authentieke akte zou gelijken, kan en mag worden gedacht. Deze ‘kruisjes-’ en ‘desa-akten’, zooals ze in de wandeling worden genoemd, hebben dan ook menig, aan westersche bewijsleer gebonden rechter in verlegenheid gebracht. Temeer, waar deze geschriften niet altijd en niet in de eerste plaats worden vervaardigd met het doel om bewijs te leveren, immers bijna steeds éénzijdig zijn gesteld en, niet in tweevoud opgemaakt, juist aan diegene der partijen plegen te worden afgegeven, die het minst behoefte aan een bewijsstuk heeft (pandnemer, huurder enz.); welk een en ander doet zien, dat dergelijke stukken meer met magisch (zie Holleman's verklaringspoging, op blz. 302 medegedeeld), dan met juridisch oog worden bekeken en dienovereenkomstig gewaardeerd. ‘Zulke geschriften gelden voor den maker gewoonlijk als uiterlijk teeken, waarteeken; voor hem zijn ze een moderne vorm van de oud-inheemsche boekti of “tanda”, zijn ze gewoonlijk niet op te vatten als “akten”, als geschriften opgemaakt met het doel om bewijs te leveren’ (blz. 303). Op deze uitspraak is de schrijver, in eene aanteekening op blz. 885, eenigszins teruggekomen naar aanleiding van een opstel van prof. Ter Haar, waarin betoogd wordt dat dergelijke geschriften wel degelijk als ‘akten’ zijn te beschouwen. Maar al moge dit laatste tot zekere hoogte waar zijn, toch blijft voor den inheemsche in elk geschrift altijd een sterk magisch element verscholen liggen. Aan de bewijskracht daarvan doet een en ander weinig af; wat dit betreft, mag daaraan slechts worden gegeven ‘zooveel waarde als de rechter in gemoede zal meenen daaraan te mogen toekennen, van zwak vermoeden af tot volledig bewijs, toe’ (blz. 304). Dit laatste m.i. niet anders, dan wanneer èn de echtheid van het merkteeken, èn de juistheid van den inhoud van het geschrift worden erkend door dengeen, tegen wien het als bewijs wordt gebruikt.

Het feit, dat de wettelijke bepalingen op het stuk van bewijsleer geen rekening houden met het eigenaardig karakter der adatrechtelijke bewijsmiddelen, maakt het den rechter niet gemakkelijk om bij de vaststelling der feiten de opvattingen der inheemschen met betrekking tot de bewijzende en overtuigende kracht van alles, waaruit in hun oog het bestaan van eenig rechtsfeit kan worden afgeleid, behoorlijk mede te doen spreken. Dit maakt de uitkomst van 's rechters onderzoek, voor Europeanen dikwijls reeds onbevredigend dank zij zijne gebondenheid aan de wettelijke bewijsleer, voor den inheemsche in vele gevallen volstrekt onbegrijpbaar en onaanvaardbaar. Betere aanpassing van de wet is, zooals terecht herhaaldelijk door den schrijver wordt betoogd, dan ook ten hoogste gewenscht. Moge daarbij den rechter meer vertrouwen worden betoond door hem zoo weinig mogelijk in zijne vrijheid te belemmeren. Want men bedenke, dat bewijzen meer een kwestie is van alledaagsche logica en psychologie, van menschenkennis en gezond verstand, dan van recht, en dat de opstelling van elke wettelijke bewijsleer voor het grootste gedeelte is ingegeven door wantrouwen in 's rechters normaal denkvermogen, ten slotte zich veelal keerend in het nadeel der rechtzoekenden.

Hoe aanlokkelijk het ook moge zijn om den schrijver in zijne verdere beschouwingen met betrekking tot de handhaving van het adatrecht te volgen, wij moeten de lust daartoe bedwingen ter vermijding van te groote uitvoerigheid. In nog sterkere mate dient zelfbeperking opgelegd ten opzichte van het overig gedeelte van het werk. Niet alleen toch is de rijkdom aan gegevens, beschouwingen en gedachten hierin waarlijk overweldigend; maar alles, wat wij aantreffen, is al even belangwekkend, zoodat eene verstandige keuze hieruit bijna uitgesloten schijnt.

Dit geldt voornamelijk van de IVe afdeeling, welke de ‘inlijsting van het adatrecht in het rechtsgeheel van Nederlandsch-Indië’ beoogt, en op zichzelf een boekdeel van ruim 350 bladzijden beslaat. Zij is in dertien hoofdstukken ingedeeld, waarvan het eerste het probleem uiteenzet, samenvattend aldus gesteld (blz. 405): ‘.... in het rechtsgeheel van Indië liggen adatrecht en westersch recht naast elkaar: zelden geordend en

aaneensluitend, meestal in een zekere dissonantie, een enkel maal in vol conflict. Geven daarbij - zoo is de vraag - een der twee voor Indië het kader aan waarbinnen de ander als gesubordineerde zich heeft te schikken, of liggen zij binnen het Indisch rechtsgeheel gecoördineerd; en op welken voet alsdan van verstandhouding, onder welke gemeenschappelijke overhuiving?' In de twaalf overige hoofdstukken nu, wordt dit probleem uitgewerkt door het adatrecht in zijne onderdeelen eener-, de geheele met adatrecht verband houdende wetgeving anderzijds in voortdurenden samenhang met elkaar te behandelen, aldus uiteenzettend hoe de wetgever zich tegenover het adatrecht heeft geplaatst, wat hij hiervan heeft begrepen of niet begrepen, wat hij hiermede heeft gedaan en niet gedaan, in welk opzicht hij het heeft geëerbiedigd, in welk opzicht miskend. Aldus worden achtereenvolgens onder handen genomen in 4 maal 2 hoofdstukken: 1. het adatstaatsrecht, 2. het adatprivaatrecht, 3. het adatadministratiefrecht, 4. het adatstrafrecht, van: *a.* de Indonesiërs, *b.* de uitheemsche oosterlingen; en verder in vier kleinere hoofdstukken: het intergentiel staatsrecht, het intergentiel privaatrecht, het intergentiel administratiefrecht, het intergentiel strafrecht.

Een ieder die hart heeft voor ons Indië en zijne bevolking, in de eerste plaats hij die in de indische samenleving regelend heeft in te grijpen, zij de lezing en herlezing, de nauwgezette bestudeering van deze afdeeling vooral warm aanbevolen. Men kan dit niet doen in een gemakkelijke stoel, als gold het lichte kost; ook zal men het staatsblad van Nederlandsch-Indië, en zelfs menigen jaargang van rijksblad en bijblad naast zich moeten hebben ter voortdurende raadpleging. Maar rijkelijk wordt men voor de inspanning beloond; veel zal men eruit halen wat men tevoren niet wist of - nog erger - verkeerd wist; veel eruit leeren, hoe men als goede wetgever heeft te regelen en, vooral óók, hoe *niet*.

Van groot actueel belang is al dadelijk - ik kan niet nalaten hierbij even stil te staan - het stuk over indonesische rechtsgemeenschappen, waaromtrent in den laatsten tijd door onderzoek van jongeren vele nieuwe gegevens beschikbaar zijn geworden. 'Meer dan wetsvoorschriften hebben die gegevens de regeering doen beseffen, dat aan het staatsrecht van den land-

zaat niet enkel een eigen, gewichtige plaats toekomt in de ordening van een Groot-indisch rijk, maar dat volhartige medewerking door Indonesische rechtsgemeenschappen bestaansvoorwaarde is voor zulk een ordening' (blz. 416). Uitvoerig worden de onderscheidene soorten dier gemeenschappen behandeld, met al de onzekerheid en de onvaste, verwarrende terminologie bij schrijvers en in staats- en bijbladen, welke het b.v. noodig maken de vraag te stellen, hoever artikel 128 Indische staatsregeling reikt, of daaronder alleen 'dorpen' vallen dan wel óók hoogere of andere territoriale gemeenschappen, als dorpenbonden, districten, ornamentschappen; een vraag, die niet met stelligheid te beantwoorden valt.

'Twee groote nieuwigheden der laatste jaren in adatrechispolitiek op het stuk der rechtsgemeenschappen', worden gesignaleerd (blz. 427): de erkenning in Zuid-Selebes, op Timor, en ook in Riau, van volksgemeenschappen, tot dusver van bestuurswege genegeerd of onvoldoende erkend, daaronder het sinds 1911 ingelijfd rijkje Gowa dat thans een federatie van adatgemeenschappen vormt; en verder: 'de invoering of, juister, het welbewust herstellen op nieuwen voet - van gouvernementslandschappen: vroegere vorstenrijken, die noch landschap blijven, noch rechtstreeks bestuurd gebied worden, doch in een tusschentoestand komen te verkeeren, hierdoor gekenmerkt, dat zij (*a*) afhankelijk worden van den eenzijdigen wil der Indische regeering...., doch (*b*) feitelijk gelaten worden in hun inheemsch bestel, alsof zij nog zelfregeerend landschap waren'. Dergelijke gouvernementslandschappen uit den lateren tijd vormden Djembrana en Boeleleng, tot 1882; daarna in 1894 weer Karangasam, gevolgd door Gijanjar en Bangli. Jammer genoeg is het bij dezen stap op den goeden weg gebleven en heeft men dien spoedig verlaten (1916, 1921). Bij de opheffing van het laatste gouvernementslandschap Karangasam, in 1921, werd deze tusschenvorm door de regeering als 'halfslachtig' gewraakt. Niet als onwettig; want men had ook hierbij met een rijkje te doen, welks rechtstoestand feitelijk niet verschilde met dien van een landschap met korte verklaring, en bij de behandeling van het regeeringsreglement in 1854 had Baud doen uitkomen, dat art. 27 (art. 21 Ind. Staatsregeling) behalve op zelfregeerende rijkjes, óók zag op

een ‘gedeeltelijk zelfbestuur’, op landschappen met onvolmaakte zelfregeering; zelfs werd - zooals door prof. Logemann in het IIe deel van den Feestbundel van het Bataviaasch Genootschap (1929) gedocumenteerd is aangetoond - het tweede lid van dat artikel van den aanvang af gebezigd om o.a. de gouvernementslandschappen Boeieieng en Djembrana te bestrijken, en was het voor zulk een doel in de wet gebracht (blz. 439).

Maar niet alleen aan gouvernementslandschappen werd hierbij door den maker van art. 27 (21), Pahud, gedacht, doch ook - zooals Logemann mede aantoonde - aan landstreken binnen rechtstreeksch gebied, die nooit een indonesisch rijkje waren geweest of dit althans niet meer waren, doch werden ‘gelaten in het bezit van hare politieke en huishoudelijke rechten,’ hierin verschillend van gouvernementslandschappen, dat - anders dan bij dezen - bij het ophouden van den heerschenden toestand geen vormelijke invoering van rechtstreeksch bestuur, d.i. inlijving bij het rechtstreeks geregeerd gebied van Nederlandsch-Indië noodig was: Zuid-Tapiannoeli en Minangkabau, Palembang en Bengkoelen, Tanah Boemboe, Zuid-Bali, Minahasa. Met recht noemt schrijver deze, Logemann's, vondst ‘even onverwacht als ver-reikend’ (blz. 443). Immers, de bewoordingen van het tweede lid van het artikel kunnen nauwelijks op andere dan zelfregeerende landschappen betrokken worden, zooals tot dusver dan ook door de meest gezaghebbende schrijvers geschiedde; te vergeeflijker, waar art. 74 Regeeringsreglement (*a.* 130 Ind. Staatsregeling) bleef gewag maken van ‘de inlandsche bevolking.... gelaten in het genot harer eigen rechtspleging’, en waar de vader van art. 27 (21) zelf bleek, zich reeds in 1854 niet meer de juiste beteekenis ervan te herinneren.

Inderdaad is allengs de juiste bedoeling van art. 27 (21) algemeen in vergetelheid geraakt; gouvernementslandschappen eenerzijds, rechtstreeksch gebied met inheemsch bestel anderzijds, zijn verdwenen; alleen heeft men nog, als verzwakking van dit laatste en onder invloed van art. 74 (130), rechtstreeks bestuurd gebied met inheemsche rechtspraak. Daarbuiten kent men slechts rechtstreeksch gebied zonder meer eener-, zelfregeerend gebied anderzijds. En toch! ‘Logemanns uitleg

van artikel 21 lid 2 staatsregeling biedt voor de toekomst deze schoone en juist voor het tweede kwartaal der twintigste eeuw welkome verbetering, dat niet enkel het gouvernementslandschap daardoor van ontwijfelbare wettigheid wordt, ... maar dat men voortaan streken in Nederlandsch-Indië binnen rechtstreeksch gebied op den voet van het inheemsch bestel (de "politieke en huishoudelijke regten" van weleer) zal kunnen organiseeren zonder er - gelijk men voor Gajoland, Alasland, Karoland, Toradjaland enz., in toepassing bracht... - zelfregeerende landschappen te gaan phantaseeren, waarvan de bevolking begrip noch ervaring had' (blz. 448-449).

Het zou niet moeilijk zijn om op deze wijze door te gaan en, puttend uit den overvloed, bij tal van onderwerpen stil te staan die, even actueel als op zich zelf van belang, in deze IVe en in de laatste twee afdeelingen van het werk worden behandeld op echt Van-Vollenhovensche wijze, kort en bondig maar volledig, krachtig, raak, maar toch eenvoudig en alle rhetoriek vermijdend. Oneindig veel meer moeite kost het, de verleiding te weerstaan om den lezer verder mede te deelen, wat al leerzaams en vaak verrassends er te vinden is bij voorbeeld over de geschiedenis der domeinverklaring, de motieven die hiertoe hebben geleid, de verwikkelingen van dit leerstuk met alle onderdeelen van adatrecht en ander recht, de ontstentenis van alle reden van bestaan ervan; om te vertellen wat er te vinden is over dorpsjustitie, indonesische rechtspersonen, adatgrondenrecht, familie- en erfrecht, het recht der christeninlanders, adatstrafrecht, en wat niet al, alles beschouwd in het verband van het geheele in Nederlandsch-Indië geldend recht; om al verder een overzicht te geven van des schrijvers meeningen en beschouwingen over verleden en toekomst van het adatrecht, de geschiedenis der unificatie- 'nachtmerrie' en der adatrecht-codificatie-gedachte, en zooveel meer. Maar hieraan beginnend, zou men van geen uitscheiden weten en aldra tot de ontdekking komne, dat men bezig is een heel boekje vol te schrijven.

Trouwens, waartoe zou het eigenlijk noodig zijn? Niet alleen, dat het toch niet zou gelukken een behoorlijk denkbeeld te geven van al hetgeen het werk biedt en van de wijze waarop dit geschiedt; maar ook, en vooral, wil dit werk in zijn geheel,

en elk onderdeel in samenhang met alle andere, gelezen, bestudeerd, overdacht worden, kan het alléén op deze wijze ten volle worden begrepen. En verder is van de beteekenis van Van Vollenhoven's Adatrecht een ieder toch heusch wel overtuigd, zelfs hij die in menig opzicht - ik noem bij voorbeeld de waardeering van de befaamde domeinverklaring - diametraal tegenover hem mocht staan. Dit werk, grootsch van opzet en van uitvoering, is onafwendbaar meesleepend en overtuigend, al moge uiteraard hier en daar wel iets worden aangetroffen, waarin men met den schrijver van gevoelen verschilt. Onmiskenbaar is dan ook de machtige invloed, die het heeft uitgeoefend en zal blijven uitoefenen; met groote verheugenis mag dit worden vastgesteld. Dit alles hoefde waarlijk niet uitdrukkelijk te worden verzekerd, want ‘is tot bij leepoogen en haarknippers, is op de markt te Frankfort, bekend.’

Waarom dan eigenlijk niet heelemaal maar gezwegen?

Omdat de voltooiïng van een werk als dit nu eenmaal niet met stilzwijgen mag worden aanvaard; omdat deze voltooiïng is een gebeurtenis, want de voltooiïng is van een werk van zoodanig hoog gehalte, als maar ééns in de zóóveel tientallen jaren de nederlandsche wetenschappelijke literatuur komt verrijken; omdat, ten slotte, het een behoefte is den schrijver warme hulde te betuigen voor zijn arbeid en uiting te geven aan onze dankbaarheid, dat hij ons geschonken heeft dit ‘onoverschatbaar’ werk van onvervalschte nederlandsche makelij, een werk dat elke andere natie ons hartgrondig, maar eerbiedig, zal benijden.

December, 1931.

F.D.E. VAN OSSENBRUGGEN

Dionysos en Pentheus

H.W. Brann, Nietzsche und die Frauen (Felix Meiner, Leipzig 1931)

Dionysos, de god van den roes, betrad op zijn zwerftochten door Griekenland ook het Thebaansche grondgebied, waar de eerste geheelonthouder, Pentheus, regeerde. Pentheus vreesde de bacchantenverdwazing en hij liet den gevaarlijken vreemdeling aanhouden en opsluiten, omdat hij de rust en de normale gewoonten van zijn land bedreigde. Maar een god is sterker zèlfs dan een regeerend geheelonthouder; hij verbrak zijn boeien, liet de muren van den kerker in puin vallen en sloeg den braven Pentheus met waanzin, om hem tenslotte door zijn eigen verwanten, nieuwe en vurige adepten van den Dionysos-cultus, te laten verscheuren.

Zoo gaat het, als kleine, nette menschen met kleine, geleende principes goden en heroën in hun dom cachot willen onschadelijk maken. Het wordt altijd een min of meer zielige historie voor de kleine, nette menschen, die het zoo goed meenen, maar die in den roes nu eenmaal niets anders kunnen zien dan een verderfelijke reclame voor Hulstkamp's Zeer Oude Genever. De boeien knappen als touwtjes, de muren vallen als bordpapier, zoodra de god maar even *ademt*....

Hellmut Walther Brann, Doktor der Philosophie, heeft onlangs de omvangrijke Nietzsche-litteratuur verrijkt met een breede studie over de verhouding van den dionysischen denker tot de vrouwen. Zooals het gewoonlijk gaat, wanneer een accuraat man met veel speurzin en wetenschappelijke gaven zich aan den arbeid zet, om een speciaal onderdeel op speciale, degelijke wijze te behandelen: er komt een boek van de pers, dat gezien mag worden. Men begint met te verklaren

en te bewijzen, dat het speciale onderdeel tot op den huidigen dag is verwaarloosd en noodzakelijk speciaal bewerkt moet worden, om nieuw licht te laten vallen op een belangrijke figuur: en neemt vervolgens de wetenschappelijke zaklantaarn ter hand, om aan het goede voornemen gevolg te geven. Er zou dan ook geen aanleiding zijn, op dit boek van dr. Brann afzonderlijk te wijzen (het laat zich immers klasseeren bij de voornoemde Nietzsche-litteratuur, die voor een groot deel volgens dezelfde eerbare methoden te werk gaat), als het niet een bijzondere symptomatische waarde had, die het, ondanks zichzelf, interessant maakt. Interessant, in den ruimsten zin van het woord; want dat de wetenschappelijke indiscreties omtrent Nietzsche's particuliere leven, die de heer Brann ventileert, in engeren zin, in feuilleton-zin, interessant zijn, behoeft natuurlijk geen afzonderlijk betoog. De bijzonderheden, die ons hier worden meegedeeld over Nietzsche's verhouding tot zijn zuster Elisabeth (‘das Lama’), tot Cosima Wagner, tot Lou Salomé, en vooral tot de vrouwen, die hij niet heeft durven beminnen, zijn sowieso interessant; de verhouding van Dionysos en Ariadne is immers een pikante anecdote, waarvoor wij ons allen interesseeren. Maar deze anecdotische kant zou niet voldoende zijn, om dr. Brann *zelf* interessant te maken; een schrijver *over* een schrijver trekt pas onze bijzondere aandacht, wanneer hij *zelf* een interessante verhouding tot zijn slachtoffer blijkt te hebben. En deze verhouding nu is, in dit geval, een zeer curieuze: het is n.l. de situatie van den kleinen man, die over den grooten man meent te kunnen, en mogen rechten, of meer speciaal: van den epigoon van Freud, die op grond van zijn vakjargon, de beteekenis van een oorspronkelijke meent te kunnen beoordeelen. Het is, mythologisch vertaald, de verhouding van Pentheus tot Dionysos, de blik van den braven onthouder op het met klimop omkranste genie. Het boek van dr. Brann is een brave en weldenkende poging, den grooten eenzame van Sils-Maria te vangen in een keurigen kerker van psycho-analytische termen, hem onschadelijk te maken als genie door hem aan het publiek te presenteeren als een overwonnene, als een uit het lood geslagen medeburger van Thebe. Dr. Brann is interessant als Pentheus, omdat de psycho-analytische Pentheus

tegenwoordig steeds veelvuldiger voorkomt en, met de beste bedoelingen, steeds aanmatigender, juridischer, pseudo-dionysischer optreedt. Geen wonder dan ook, dat, als men dr. Brann's interessante monografie heeft uitgelezen, Dionysos-Nietzsche zegevierend tevoorschijn treedt en alleen reeds door zijn adem (één blik in 'Jenseits von Gut und Böse' of 'Ecce Homo' is voldoende!) het vooze gebouwtje van den Doktor in gruizelementen laat vallen! Waarna de vrienden van Nietzsche den weldenkende eventueel op beschaafde wijze in stukken kunnen rijten.

Dr. Brann vertegenwoordigt een betrekkelijk nieuwe menschensoort, die zich in het hedendaagsche West-Europa echter snel verbreidt; in de nietzscheaansche terminologie ook een soort 'Herdentier', al is het dan een in Nietzsche's tijd onbekende species. Deze soort is onmiddellijk van andere soorten te onderscheiden, omdat zij bij het uitspreken van het woord 'libido' de ooren spitst en vervolgens tevreden begint te knorren. In het algemeen ziet deze soort er gevaarlijker uit dan zij in werkelijkheid is; zij leeft zeer stil en wordt ook dikwijls in uiterst tamme toestand aangetroffen; sommige exemplaren zijn zelfs gemakkelijk als huisdieren te houden, wanneer men hen regelmatig met symbolen voedt en minstens eens in de week voor een lauwe afspoeling met het onbewuste zorgdraagt. (Geregeld analyseeren niet strikt noodig, ofschoon wenschelijk). Wij bedoelen, zooals men begrepen zal hebben, het freudiaansche knaagdier, in al zijn variaties, van de optimistische Stekel-soort af tot de philosophisch verbasterde, explicatieve Brann-soort toe. Een werkelijk ijverig en sympathiek ras, dat van den grooten Weenschen stamvader, behalve de neiging tot rusteloos knagen, eigenlijk alleen de typische kleur der termen heeft overgehouden; een ras, dat men dan ook zeer gemakkelijk kan voldoen, door het ruimschoots objecten om stuk te knagen voor te zetten.

Om de vergelijking te laten voor wat zij is: deze Doktor der Philosophie behoort tot de zeer velen, die met de psychoanalytische illusie door het leven gaan en gelukzalig glimlachen, als zij een term gevonden hebben, die hun illusie bevestigt. Waarlijk, het zijn gelukkige menschen, die zoo over

Nietzsche durven schrijven zonder zich te geneeren; zij zijn minstens even gelukkig als de heer Guy de Pourtalès, die eens een boekje bij elkaar musiceerde, getiteld 'Nietzsche en Italie' (Grasset 1929), waarin hij voor Nietzsche droomt en wandelt, Nietzsche zelfs een gedicht van Valéry laat 'leven'. Men moet wel veel pleizier hebben in eigen bedenksels, om, zooals de Pourtalès, Nietzsche op zoo bescheiden schaal italiaansch pensiongast te laten zijn, of, zooals Brann, Nietzsche te karakteriseeren als 'das typische unbefriedigte alte Mädchen'. 'So schmerzlich uns auch diese Enthüllung der Kehrseite solcher seelischen Tiefe und so gewaltigen seelenkundlichen Spürsinns berühren, so schwer uns bei einer so seltenen Geistesgrösse eine derartige Erkenntnis fallen mag,' voegt dr. Brann eraan toe, blijkbaar heilig overtuigd, dat psycho-analytische waarheden tegenwoordig nog in staat zijn, de menschheid te verbijsteren, te choqueeren zelfs. Dat is de gelukzalige tevredenheid van het freudiaansche knaagdier! Dat zich in de vordering onzer mentaliteit echter schromelijk vergist; zulke 'waarheden' als die van het 'unbefriedigte alte Mädchen' mogen voor onze vaders openbaringen geweest zijn, voor ons zijn zij hoogstens.... waar, en daarmee uit; schrikken doen wij niet meer, 'schmerzlich berührt' zijn wij nog veel minder; wij durven heusch Nietzsche, den schrijver van de 'Wille zur Macht', wel aan als oude jongejuffrouw; oude jongejuffrouwen, die zich zoo gedragen, hebben onze volledige sympathie, ook al mocht het blijken, dat zij erotisch minder 'gelungen' waren! Hier is de specialist aan het woord, die met een term kan goochelen, en door dien term alleen zijn eigen onmacht tot karakteristiek verraadt. Het beeld is bovendien niet origineel; met hoeveel meer recht karakteriseerde Nietzsche zelf eens Henrik Ibsen als een 'typische alte Jungfrau', uit het complex der eigenschappen feilloos de persoonlijkheid Ibsen tevoorschijn tooverend!

Het is een merkwaardig misverstand, waaraan dr. Brann en de zijnen lijden, en waarvan deze aanhaling slechts een klein voorbeeld geeft. Zij meenen, in vollen ernst, dat men een persoonlijkheid, en zelfs een persoonlijkheid als Nietzsche, die hun zoo vreemd is als de stralende Dionysos den plichtsbetrachtenden Pentheus, kan *verhelderen* door een stel termen

uit het freudiaansche woordenboek. Wanneer zij bescheidener waren, zouden zij niet hinderlijk zijn; men zou hen rustig hun gang laten gaan, rustig laten wroeten pour épater le bourgeois; het genot, dat termen met zich brengen, is niet te onderschatten, en een Freudiaan geniet nooit meer, dan wanneer hij zich in zijn eigen termen tegenover geëpateerden kan uitlaten. Maar zoodra zij gaan gelooven, ons door de definitie 'oude vrijster' een sleutel in de hand te drukken, aanvaarden wij het spel niet langer. De psycho-analyse geeft geen sleutel tot Nietzsche, zoomin als Kretschmer door het schrijven van zijn boek 'Geniale Menschen' een sleutel geeft tot het genie. Ieder levenswerk, ook het werk van Nietzsche dus, ontspringt aan schandaalfeiten, aan feiten, die een oude vrijster niet onwaardig zijn; wil de psycho-analytische kaffeeklatsch zich met die feiten occupeeren, wil zij de these aanvaardbaar maken, dat deze feiten het werk aan alle kanten bepalen, dan zal niemand daartegen protesteeren, behalve misschien de geestelijke achterbuurt, die nog schrikt als er van symbolen en verdringing wordt gerept; maar nader tot Nietzsche's philosophie, nader tot zijn onvergelijkelijken stijl, tot zijn wijze, om waarheden te zeggen, brengt dit alles geenszins. Het karakteriseert juist de machteloozen tegenover Nietzsche's denken, als dezen dr. Brann, dat zij het ijverigst trachten hem 'onder dak te brengen', hem te vulgariseeren, door hem psychologisch en psycho-analytisch te ontleden ('Typus des.... etc.'). Hem psycho-analytisch onder dak brengen: dat wil zeggen, hem opsluiten in den burgermanskerker van Pentheus, in een kerker, waarvan de noodzakelijkheid niet wordt geloochend, maar wiens muren als speelkaarten vallen op een wenk van Dionysos. Hem psychologisch verklaren: dat wil zeggen, afleiden van zijn philosophie, afleiden van het eigenlijke probleem der 'Wille zur Macht', afleiden van het ja of neen tegenover den reus Nietzsche.

Het misverstand is in dit bijzondere geval des te zonderlinger, omdat niemand minder dan Nietzsche zelf herhaaldelijk heeft aangetoond, dat de geslachtelijke 'partijdigheid', de erotische afhankelijkheid *voorwaarde* zijn voor iedere levende philosophie! Eigenlijk wordt uit dit boek nauwelijks duidelijk, wat de heer Brann precies wil, als hij Nietzsche's verhouding

tot de vrouwen onder de loupe neemt. Een andere conclusie, dan die, dat hij Nietzsche op een geleerde wijze wil vulgariseeren, laat zich tenslotte niet trekken. Zoo vindt de heer Brann Nietzsche met al zijn genialiteit ietwat mislukt, omdat hij 'begrifflich die radikale Unmöglichkeit einer ehrlichen Gemeinschaft zwischen den Geschlechtern deduziert'. Zulke 'improduktive Verneinungen und gehaltlose Gehässigkeiten' zijn een dr. Brann, die wel in een dergelijke eerlijke gemeenschap gelooft, onverdragelijk; zijn gansche boek is erop gericht, de vrouw tegen Nietzsche in bescherming te nemen. Hij verwijt hem daarom, dat zijn aphorismen tegen de vrouwen epigonenwerk zijn (de epigoon ontdekt den epigoon Nietzsche!), ontleeningen aan Schopenhauer, Rochefoucauld, Chamfort e.a., niet berustend op eigen ervaring; hij critiseert de rol, die Nietzsche de vrouw toebedeelt bij het voortbrengen van den übermensch, omdat zij daarbij zou moeten liefhebben, 'ohne je den Mann ihres Herzens richtig verstehen zu können.' Men hoort het al aan dit ééne zinnetje: 'ohne je den Mann ihres Herzens richtig verstehen zu können', dat hier een geest over Nietzsche oordeelt, die het alphabet der nietzscheaansche psychologie nog niet geleerd heeft, het waarschijnlijk nooit leeren zal. En daarvoor neemt dr. Brann dan bloedig wraak, door Nietzsche's psychologie der vrouwen te herleiden tot zijn 'psycho-sexueller Infantilismus' (een term, die dr. Brann is toegestaan, omdat hij er behagen in schept, met zulke termen te werken), tot zijn mislukte huwelijkspogingen, tot zijn 'Ersatzehe' met zijn zuster Elisabeth (op het plan van het boek één der aardigste hoofdstukken), tot zijn relaties met Cosima Wagner en met zijn vrouwelijke apostel Lou Salomé. Er is in dit alles veel 'lezenswaardigs'; het is wetenschappelijke Kaffeeklatsch van de betere soort, met wat al te veel nadruk geponeerd, maar hier en daar zeker 'leerrijk'. Het wemelt van cursiveeringen en uitroepteekens, alsof dr. Brann er zich van bewust geweest ware, dat hij kleine dingen met overdreven pathos moest redden. De kleine Pentheus neemt scherpe politiemaatregelen tegen den grooten Dionysos, die de rust in het duitsche land heeft verstoord. Die politiemaatregelen getuigen op zichzelf niet van domheid.

Onaangenaam wordt het freudiaansche knaagdier pas in het

hoofdstuk ‘Triebverdrängung und Bildersprache (Der Zarathustra als sexual-psychologisches Problem)’. Men begrijpt het: dit is een kolfje naar de hand van dr. Brann! De dithyrambische stijl van Nietzsche te ‘verhelderen’ door de beelden te ‘herleiden’, ‘jene seltsamen Blüten der Phantasie, die der Zustand der Verdrängung und Unterdrückung vorhandener Liebes- und Befriedigungswünsche getrieben hat’, eens onder de psycho-analytische loupe te nemen; het ‘Herdentier’ spitst de ooren, het hoort den lokroep: libido! ‘Es ist und bleibt erstaunlich, wie schön, wie poetisch reizvoll Schilderungen und Bilder sein können, die eine so pathologische Grundlage besitzen.’ Dat teekent de Pentheïsche mentaliteit van dr. Brann reeds voldoende; het gezonde verstand houdt meer van een ‘*normale* Grundlage’, waaraan de poëzie der ‘Fliegende Blätter’ placht te ontbloeien. Wij zien nu dr. Brann op de jacht naar symbolen; het wordt vaak komisch, hem met het vlindernetje te zien toeslaan: kip, ik heb je! Die Nietzsche toch! Foei foei!.... De geheele Zarathustra wordt afgestroopt, psycho-analytisch ontluisd!

Een enkel voorbeeld van deze schoone wetenschap. ‘Und mancherlei so gut Erfundenes gibt es da, dass es ist wie des Weibes Busen: nützlich zugleich und angenehm’. Deze passage uit den Zarathustra geeft dr. Brann met niet minder dan *drie* uitroepteekens aan; het is volgens hem een ‘wenig geschmackvolles und peinlich berührendes Bild’. Wij voelen noch het smakelooze, noch het pijnlijke van de zaak; integendeel. Iets verder citeert dr. Brann Nietzsche's beeld voor de ziel: ‘ein Weinstock mit schwellenden Eutern’ (twee uitroepteekens), ‘Wie man zugeben muss, eine ganz unmögliche Anschauung, ein “Anschauungsbild” ohne die geringste Anschaulichkeit’, alleen te ‘verklaren’ uit Nietzsche's verdrongen lusten. Het zal wel zoo zijn; maar het zou ons gemakkelijk vallen, op deze wijze het boek van dr. Brann als ‘ein ganz unmögliches Buch’ aan de lusten prijs te geven.

Nog heerlijker voor dezen snuffelgragen auteur is het erotische gedicht ‘Die Wüste wächst: weh dem, der Wüsten birgt!’ Hier heeft hij maar te grazen, het is een mer à boire, een paradijs voor uitroepteekens en cursiveeringen; men voelt dr. Brann dan ook overmoedig, triomfeerend worden, hij *ruikt*

de libido! Hier wordt ons niet meer of minder gepermitteerd dan een vergezicht op Nietzsche's ‘masochistische Liebeswünsche’, hier ontdekt de heer Brann ‘Beisszähne’, ‘mit nicht weniger als vier Attributen versehen’, hier wordt hij zelfs openlijk enthousiast!

> ‘Und sehe der Palme zu,
> Wie sie, einer Tänzerin gleich....’

‘Hurra, wieder der pikante Anknüpfungspunkt gefunden,’ zegeviert Herr Doktor.

> ‘Sich biegt und schmiegt und in der Hüfte wiegt....’

‘Eine Hüfte oder etwas ähnlich Aussehendes, das diesen Vergleich rechtfertigte, haben wir bisher niemals an einer Palme, wenn sie vom Winde geschüttelt wird, beobachten können,’ noteert dr. Brann; en men moet zeggen, het is een kranig bewijs voor Nietzsche's ‘pathologische Grundlage’! Daar zijn ‘Fächer- und Flatter- und Flitterröckchen’ en zelfs ‘Milchbusen’ niets bij.

Wat zegt men van deze ‘reiche Ausbeute an sexualpsychologischen Funden’, die dr. Brann van de reis mee thuis heeft gebracht? Moet men dit geknaag nog de eer bewijzen, het als onjuist te qualificeeren?.... Er is een betere weg: den heer Brann rustig laten knagen, zijn enorme ontdekkingen rustig juist laten zijn. Het is niet eens grafschennis. Het is het onhandige proza van een onschadelijk muggezifter. Het is de pedante stupiditeit van Pentheus.

Wat weet men na lezing van dr. Brann's ‘Nietzsche und die Frauen’?

Dat Nietzsche een mensch was als vele andere menschen. Dat hij een onzeker mensch was. Dat hij een oude jongejuffrouw was, zelfs. Dat hij, m.a.w., om zijn boeken te kunnen schrijven, niet in het gelukkige huwelijk van dr. Brann is kunnen treden. Zoover brengt ons dr. Brann's psychologie, waarmee hij de psychologie van Nietzsche schijnt te willen overtroeven. Zoover; zoover terug naar de kleine luyden, wier genoegen dáárin bestaat, Nietzsche als één der hunnen te

begroeten, om hem des te meer zijn ‘pathologische Grundlage’ te kunnen kwalijk nemen. ‘Wille zur Macht’ der kleine luyden, machtwellust van het freudiaansche knaagdier, dat in het woord ‘libido’ den term heeft gevonden, waarmee men de groote geesten bij kan vijlen tot zij niet langer gevaarlijk zijn!

Wat men dus na lezing weet, kan heel nuttig, heel interessant zijn. Maar wij moeten dr. Brann ten eenenmale de illusie ontnemen, met zijn boek ‘dem Verständnis für die einmalige grandiose Gesamterscheinung Nietzsche gedient zu haben’. Van ‘Verständnis’ voor Nietzsche kan men door deze naarstige onderzoekingen alleen maar verwijderd worden. Welk ‘Verständnis’ had Pentheus voor het optreden van Dionysos, welk ‘Verständnis’ kan deze ijverige, middelmatige, iets te onbescheiden, maar toch niet kwaadaardige wetenschapskruier Brann hebben voor de *gestalte* van Nietzsche, wiens woorden: ‘Eine grosse, feste Glocke von Unwissenheit muss um dich stehen’, hem niet anders dan hoogst antipathiek kunnen zijn, wanneer hij eerlijk is tegenover zichzelf.... Het is werkelijk doodjammer, dat deze mensch Nietzsche krankzinnig moest worden en daardoor de aandacht trekken van allen, die niet krankzinnig zijn, maar gaarne aan de krankzinnigheid denken als aan iets zeer griezeligs, als iets ‘van hen’, dat ook Nietzsche had, dat hem plotseling vernedert tot hun peil, het peil van den ‘gewonen’ gek. Het is daarom, dat de dr. Brann's elkaar zoo gaarne wijzen op den pathologischen toon in ‘Ecce Homo’ en dien toon als hèt probleem Nietzsche gaan beschouwen; in plaats van dat zij er zich over verwonderen, telkens en telkens weer, dat het genie met zulk een toon (die bij ieder normaal mensch een hoera-toon geworden zou zijn!) zulke bedwongen, geslepen waarheden kan zeggen! Dàt is het probleem Nietzsche, het probleem Dionysos; al het andere is probleem voor dr. Brann, voor Pentheus, die met de ontstelde oogen van den geheelonthouder een god op zijn beenen ziet waggelen, die eigenlijk *zichzelf* ziet waggelen *in* den god, die zich een god niet anders kan voorstellen dan als een voornaam heer, die dus een waggelende god indecent en staatsgevaarlijk acht.

Dr. Brann rechtvaardigt, door zijn boek te schrijven, zijn

erotiek even goed of even slecht als Nietzsche door zijn aphorismen over de vrouwen. Op dit peil zijn zij gelijken, is Nietzsche desnoods dan de oude vrijster en dr. Brann de goede echtgenoot en levenskameraad. Komaan, wij erkennen het! Maar Dionysos verbreekt zijn boeien; wat philosophie met den hamer, en het is met Pentheus gedaan; de god slaat hem met waanzin, d.w.z. dr. Brann staat in zijn hemd voor Nietzsche's ironie:

'Ich hoffe, man kann über diese Emporschraubung einer kleinen Spezies zum absoluten Wertmass der Dinge noch *lachen?*....'

MENNO TER BRAAK

De les van Arthur Schnitzler

Het leven van Arthur Schnitzler is een vlucht geweest voor een verleden, dat zich te beklemmender aan hem hechtte naar mate hij dien in meer dan één opzicht verloren tijd niet meester kon blijven, en voor een toekomst, die inzoover ze zich op het plan van den tijd ontvouwde, zonder uitzicht bleef. Der Weg ins Freie, die fijngesponnen roman uit de rijpe jeugd, spiegelt zich in het werk van den ouderdom, dat van een vlucht in het duister verhaalt. En op zijn werktafel lag, nagenoeg voltooid, een laatste roman, die stoet der schimmen, opnieuw aan het tooneelleven ontleend, - karakteristiek, deze voorliefde - en dan het dagboek, vijf en dertig jaar lang zorgvuldig bijgehouden en dat pas over veertig jaar het licht mag zien.

Het dagboek van de geknotte ziel heeft Schnitzler even lang bijgehouden. Deze vleugellamheid heeft geen indringende begaafdheid noch welk intuïtief vermogen ook tot ontraadseling van het hart, door psychiatrische wetenschap en taaien arbeid geschraagd, weten te genezen. Die vleugellamheid schonk hem ook gedurende een bij uitstek productief bestaan de stof voor het in den vorm rijk gedifferentieerde, in wezen op één toon gestemde oeuvre. Ook zijn romans zijn niet anders dan gerekte novellen. Het edelste kunnen van den kunstenaar, het scheppen van gestalten, bleef hem ontzegd. Zijn figuren komen nauwelijks van den achtergrond los en deze achtergronden strekten slechts om hun relief te geven.

Voor het ware schouwen bleef hij blind. Uit zijn bedwelmende verwarringen heeft hij kunst gemaakt en deze kunst raakte eenerzijds aan de atmospheer van Watteau, anderzijds aan Strindberg. Deze dilettant in den hoogen zin van het woord kwam verweesd op een wereld, die op het punt was

hem niet meer te begrijpen en na den oorlog niet meer wou of kon verstaan. Hij representeerde in zijn wrangste verven een fin-de-siècle en het begin eener eeuw, die een nieuwe wereld zou openen. Hij was de late en een der schoonste bloemen van een oververfijnde, overzenuwde beschaving, waarvan de drogende sappen een schrijnend zoete geur en de pracht van vergane tinten afgaven. Een talent als het zijne moest komen aan het einde van een cultuur, die nog slechts in de broeikas van een gepurifieerd hedonisme de kunstdrift kon aanstoken.

Deze drift mocht vermoeid zijn, ze was tot een fabelachtig aangehouden inspanning in staat. Couperus is van een zelfde oogenschijnlijke paradox het doorluchte voorbeeld geweest. En Anatole France, in welk een stroom van beminnelijke boeken heeft de skeptische glimlach van zijn geest zich ontladen. Wat in deze verhoudingen tegenstrijdig schijnt is diep verbonden. Schnitzler's leven zelf was een kunstwerk, in zijn schijnbaar wufte achteloosheid uiterst geciseleerd. Nu hij, een schoonen herfstochtend, op de vloer van zijn werkkamer dood gevonden is, aan den zoom van een winter, die voor zijn stad zeer bitter dreigde te worden, nu de parallelle continuïteit van het een en het ander, het leven, de kunst, opeens is gestremd en geïsoleerd van dat ryhtme, waarvan alleen de bovenstroom in zijn werken drong al openen zich daarin aper çu's van ongewone divinatiekracht, nu zijn we bij machte dit complex van altoos belangwekkende, edele en pijnlijke verschijnselen als één geheel te zien.

De ‘lichtzinnige melancholicus’, gelijk hij zich zelf in de jeugd wilde zien, heeft zich in vele vermommingen getooid. Meer dan vermommingen zijn het niet geworden. Het bleken telkens andere kleeren over dezelfde huid. Onder de gesublimeerde behaagzucht van dit spel met zich zelf gingen de trekken van zijn wezen geen oogenblik schuil. In geen periode van zijn ondanks alles harmonieuse bestaan heeft Schnitzler aan zich zelf kunnen ontsnappen. Het leven en het schrijven, beide waren hem een spel met hoogen inzet. Beide heeft hij verloren zonder dat kan worden gezegd, dat hij de hem met de geboorte meegegeven kansen verspeeld heeft. Zich tegen de verlokkingen van het zelfbedrog schrapzettend ging hij in

het bedenken van zijn intrigen in de tweeledige beteekenis van het woord tot het weerzinwekkende.

Het was onmogelijk, niet overeenkomst met Hugo von Hofmannsthal op te merken. Het lot, beiden vaders overkomen, heeft die overeenkomst in den dood bezegeld. Het einde van des eenen dochter kort na een eender einde van Hofmannsthal's zoon is bekend. Beide door de spiegeling in hun kunst - of zou deze herhaalde vlucht in de schaduwen het spiegelbeeld zijn? - dubbel wreede lotgevallen schenen aan de litteratuur ontleend, die door beide ouderen op de spits gedreven was. Eerst in de zelfvernietiging werden deze 'helden' actief. De al te zinrijke onmacht der ouderen, zich geheel en al te ontworstelen aan een met verstarring dreigend isolement werd in de kinderen tot een vliegende kwaal, die bij gebreke aan voldoende scheppend vermogen geen anderen uitweg vond dan den dood.

Een onverbiddelijke Nemesis heeft beide schrijvers gekastijd. Voor het vaderschap schenen beiden de elementaire krachten te missen in de mate, waarin de tijd, wiens onweerhoudbaar ijlen hen verschrikte, in hun werk de bloeikracht der ontwikkeling verstikte. Voor kinderen hadden zij die liefde, welke is het heimwee naar een voor goed verloren paradijs. In kinderen zagen zij de dragers van een nog niet door roekelooze bezinning vertroebeld geluk. Aan kinderen hechtten zij als aan de levende getuigen van de verbondenheid met een wereld, die ze schroomden te peilen en waaraan ze vooral de veege tinten van herfstweemoed in parken en de rosse mist van wereldsteden in den avond met over het natte asfalt de weerkaatsing van de gaslantarens ontleenden.

Schnitzler vond zijn klimaat in het tijdvak van de gaslantarens, van de lange weeke gesprekken in weelderige kamers en banale cabinets particuliers, van fiakers en lediggang. De door den snellen loop van dingen geboden overschakeling is hem onthouden. Hij blijft de boekstaver van vergane conflicten. Dit gansche omvangrijke oeuvre 'dateert', omdat deze menschen, die ternauwernood menschen zijn, in conflicten wenschen te leven. Ze vullen er een anders al te hol bestaan mee. Ze vermeien zich in de Duselei van een vergeefsch grijpen naar onbereikbaarheden, die eigenlijk niet begeerd

worden en zich onttrekken aan de niet overtuigde hand, of bij het rakelen in herinneringen, die hen benauwen en waarvoor zij een asyl zoeken. Ze bedrijven ontrouw voor de wereld en, ernstiger misdrijf, naar de ziel. Trouw is voor hen een uitgehold begrip, want dezen wankelen dolers ontbreekt het aan die vastheid, welke zoowel de tastbaarheden als de gewaarwordingen der geslepen zinnen te boven gaan.

Het is hun alles een vuurwerk, een gauw gedoofde pracht, die den nacht te zwarter laat. De marge, waarbinnen dit feest, dat in weerwil van de doorluchte verschieten, welke de schrijver somtijds tracht op te roepen, een kamerfeest blijft, zich kan ontplooien is smal en dreigt zich bij het klimmen van de jaren te versmallen. Want deze attitude, die geen levenshouding mag heeten daar ze door de afwezigheid van welke levensleer ook wordt bepaald, is bij uitstek die van de jongelingsjaren, welker vermeende of (in dubbelen zin) gezochte zorgeloosheid zich met voorliefde om de ‘onbegrepenheid’ en zoogeheeten deerne-kwaliteiten der vrouw kristalliseert en daarbij aan zich zelf genot beleeft. Maar anderzijds is deze ontroerbaarheid, die aan de ontroering niet toekomt, geladen van een herinnering, die de grenzen van het verenkelde bestaan overschrijdt en eer den ouderdom past. Ontzettend en kenschetsend die pijn van den man, die in een zijner verhalen staat aan het doodsbed der geliefde, zijn smart op het onverwachtst voelt verdorren en ‘zich zelven ziet’.

Het teekent het karakter van dit werk, dat gedachten van leeftijd en dood er hun beheerschende schaduwen spannen. Met ter dood veroordeelden zijn de verhalen en tooneelspelen bevolkt. Zelfs hun raketten met woorden kan den gang van den tijd niet stuiten. De veelheid hunner soms gevatte, meestal matte woorden reikt niet tot de souvereiniteit van het Woord, dat een daad is. Zijn talent leende zich het best tot den puntigen, directen vorm van de ‘eenacter’.

Schnitzler moet te gemakkelijk geschreven hebben, hoe barre inspanning deze menigte aan boeken ook vertegenwoordige. Hij schreef zich zelf uit van het centrale punt in het bewustzijn uit, waarin deze nieuwe, maar romantische spleen zetelde. Zich op papier weggevend, verrijkte hij zich. Schrijven moest hem voornaamste levensfunctie dunken. Hij

reide de donzen, doorzichtige zinnen aaneen en de eene stapelde zich in dit ononderbroken rythme op de andere. En wie ze vroeger met bewondering las, legde ze later, ze herlezende, moedeloos uit de hand, want in den eertijds tintelenden haard was onderwijl het vuur gedoofd en de asch gekoeld.

Ook voor deze waarden is de oorlog de niets ontziende slag geweest. De wereld heeft andere behoeften en andere belangstellingen gekregen. Als moment in de ontwikkeling van de beschaving, gelijk ze in een aantrekkelijk centrum tot zeldzame raffinementen kwam, behoudt deze kunst de subtiele bekoring, waarin verfijnde zwakte tot kracht wordt hermunt. Deze droeve bekoring is de droom naast het leven, welke zich te verder van het 'ware leven' verwijdert naar mate hij daardoor vaster omgrepen wordt en de gave der alchemie mist om uit het leven den droom te puren en het in zijn autonomie ongerept te laten. Deze stuurlooze, zij het oogenschijnlijk eigenmachtige droom accentueert het navrante besef van de vergankelijkheid, waaruit in vele gevallen enkel de vrijwillige dood bevrijding belooft, in stee van de tegenstrijdigheden van ziel en leven op te lossen.

H. VAN LOON

Kroniek der Nederlandsche letteren

Gerben Colmjon, De toeschouwer. N.V. Litteraire Boekwinkel. Den Haag. 1931.
Albert Helman, De stille plantage. Nijgh en Van Ditmar. Rotterdam. 1931.
Menno ter Braak, Hampton Court. Nijgh en Van Ditmar. Rotterdam. 1931.
Eva Raedt-de Canter, Geboorte. Em. Querido. Amsterdam. 1931.
Anton Coolen, De goede moordenaar. Nijgh en Van Ditmar. Rotterdam. 1931.
L. Ali Cohen, Eros in Reykjavik. Em. Querido. Amsterdam. 1931.
A. den Doolaard, De druivenplukkers. Em. Querido. Amsterdam. 1931.
Maurits Dekker, Amsterdam. Andries Blitz. Amsterdam. Geen jaartal.

1.

Wat blijft ons bij na lezing van een boek? Soms een beeld, soms een ruimte.

Er zijn boeken, waarvan we den titel maar behoeven te herhalen, om een gedaante voor oogen te zien oprijzen, even duidelijk als bijvoorbeeld bij het zeggen van ‘de broer van Rembrandt’, een gelaat, een beeld, onverbrekelijk verbonden met de merkwaardige schilderwijze. Wij kunnen van Willa Cather's ‘A lost lady’ het verhaal vergeten zijn, haar naam zelfs, maar zoodra wij den titel noemen, staat het weemoedige vrouwenportret met den verstrooiden glimlach binnen onzen gezichtskring. En eerst later, als het portret ons doet voortdenken, zien we haar man, haar brutale vrienden, haar omstandigheden, zoo persoonlijk en toevallig als een schilderwijze, middelen waarmede de schrijfster ons een portret, eerste en laatste doel van dit werk, heeft overgebracht. Hetzelfde

geschiedt bij een van haar andere boeken ‘The professor's house’. Terstond zien wij de lange, magere ruitergestalte van den hartstochtelijken en afwezigen geschiedenis-professor; zien wij zijn steenroode, scherpe gelaatstrekken en het sluike, Indiaan-zwarte haar. En eerst als wij over de attractie dezer trekken gaan nadenken, komt het verhaal terug: de twee huizen, de studie der Spaansche veroveraars, voor hem van zooveel meer levensbeteekenis dan de wonderen der huidige beschaving, zijn onbijzonder huisgezin, zijn bijzondere leerling, Tom, die hem de verwezenlijking van een droom zoo nabijbrengt als in menschengedaante maar mogelijk is.

Andere boeken van Willa Cather daarentegen, ‘Death comes for the archbishop’ bijvoorbeeld, of ‘My Antonia’, geven niet in eerste instantie zulk een beeld, maar het is, of men zich bij het noemen dier titels een ruimte herinnert, een landschap, en pas later zich de personen tebinnen brengt. De roode woestijnen van Mexico met de steile, donkergroene rivierklooven, de graslanden van Midden-Amerika met de eerste nederzettingen en landwegen, ziet men eerder dan den Franschen priester en het Tchechische zigeunermeisje. Is het een toeval dat de hoofdfiguren dezer boeken geen uit den grond gewassen inboorlingen, maar van elders geïmmigreerden zijn?

Van de acht hierboven aangekondigde Nederlandsche boeken maakt het ‘sobere verhaal’ van Gerben Colmjon ‘De toeschouwer’, het meest den indruk een portret-studie te zijn. Albert Helman's ‘Stille Plantage’ daarentegen is een landschap, een ruimte-beeld. Anton Coolen heeft in ‘De goede moordenaar’ het één met het ander willen verbinden; zoowel de karakters als het landschap heeft hij, mede door het nu eenmaal bij zijn boeken behoorend gebruik van Brabantsch dialect, geheel ondergedompeld in een zwaarmoedig *couleur locale*. Menno ten Braak heeft in zijn roman ‘Hampton Court’ een intellectueel zelfportret niet alleen willen schetsen, maar het tevens ontraadselen; hetgeen hem belemmerde, hoe eerlijk zijn bewustheid ook was, om te ontkomen aan het gevaar van verkilling, dat den zelf-portrettist meer dan eenig ander schilder bedreigt, daar zijn onderwerp zooveel gereeder probleem wordt dan symbool. Eva Raedt-de Canter heeft in ‘Geboorte’ eveneens een zelfportret ontworpen, maar met

een zoo anti-eerlijke bewustheid, dat zij, in het vaardig omscheppen van een laf meisje tot een zedelooze heldin, eer ontspoorde door te veel dan door te weinig gloed. Ali Cohen en Den Doolaard hebben, in de haven van Reykjavik en de wijngaarden van Zuid-Frankrijk, landschappen gezien van avontuurlijke frischheid, die hen in staat stelde, bij Ali Cohen contrasteerend, bij Den Doolaard harmonieerend, een somber of levenslustig accent te leggen op een dozijn figuren van menschelijken omtrek. Maurits Dekker tenslotte schreef een boek 'Amsterdam' dat zich voordoet als een ruimte-beeld, geen landschap ditmaal, maar een stadsbeeld. Het is jammer, dat er in zijn stad menschen wonen. Want zijn stad is een stad, maar zijn menschen zijn geen menschen. Het zijn caricaturen, geheel persoonlijkheidslooze menigte-uitknipsels, waaraan het a b c van karakteruitbeelding ontbreekt.

2. De portretten

Mr. Westhuys, advocaat te Den Haag, die in de novelle van Colmjon de rol van den 'toeschouwer' vervult, heeft geen andere eigenschap, voorzoover wij vernemen, dan dat hij houdt van de streek waar hij vandaan komt, Gelderland. Daar gaat hij zijn vacanties en van tijd tot tijd een week-end doorbrengen. In het dorpshotelletje, waar hij dan gemeenlijk zijn intrek neemt, ontmoet hij op een keer een ingenieur, diens veel jongere vrouw en hun zoontje van vier jaar. Al ontstaat er een zekere verstandhouding tusschen de 'jongevrouw' en Westhuys, hij wordt geen 'derde', hij blijft toeschouwer. Zij en hij maken wandelingen door de prachtige bosschen, zij ondernemen autotochtjes naar een naburige stad, hij en zij achterin, de echtgenoot aan het stuur. Plotseling vertrekt de ingenieur, een beetje op de bonnevooy, naar Amerika, zijn familie natuurlijk meenemend, en Westhuys, volkomen ingelicht omtrent de betrekkelijkheid van dit huwelijksgeluk, omtrent de echtscheidingsvoornemens der vrouw, haar gesloopte gezondheid, haar kleine perversies waarmee zij voor zichzelf een verholen zelfstandigheid tegenover de drukkende normaliteit van haar ruimhartigen maar platvloerschen echtgenoot bewaart, - Westhuys blijft mijmerend achter, met

het onaangenaam en tevens bezorgd gevoel, dat de vage vriendschap tusschen hem en haar wellicht de stroohalm was waar deze drenkelinge naar heeft gegrepen.

Er is eenige moed toe noodig, als men Colmjon heet, dat wil zeggen, als men redacteur is van 'De Litteraire Gids', een der volledigste en beste letterkundige inlichtingsorganen die wij bezitten, hetwelk men althans aanhoudend met genoegen en profijt blijft volgen, - er is eenige moed toe noodig, als men maandelijks van Amerikaansche, Duitsche en Russische boeken met voorliefde verslag uitbrengt, om zelf voor den dag te komen met zulk een door en door Hollandsch en in den grond ouderwetsch gegeven. Zoodra doorgaans Nederlandsche schrijvers in modern proza of nieuwen stijl gaan werken, valt het niet moeilijk een buitenlandsch voorbeeld aan te wijzen. Maar Colmjon, zoo dicht bij het vuur, liet zich niet aanbranden. Als hij gaat schrijven, gaat hij, als Mr. Westhuys, naar zijn geboortedorp. Wat het resultaat van dit schrijven betreft, zij echter terstond meegedeeld, dat deze moed der eenvoud de voornaamste deugd blijft. Het vrouwenportret komt zeer zeker tevoorschijn, er is even haar 'eigenaardige, lieve blik', maar het staat op uw tafel als een fotografie die spoedig zal gaan verbleeken. Reeds door Westhuys ronduit 'ik' te noemen, was de schrijver, meen ik, er waarschijnlijk in geslaagd, dieper door te dringen in de raadsels eener vriendschap, waar hij zich thans onder schuilnaam te gemakkelijk aan onttrokken heeft. De sobere verlegenheid van het verhaal, de romantische weekheid, maken de trekken der geliefde vrouw onverdiend onbelangrijk. Onverdiend, want, wanneer ik haar foto nog eens opneem, is zij wel zeer bekoorlijk in haar reeds wegtrekkende omlijning. Dat heeft Westhuys mij, hoe dan ook, bijgebracht.

Het zelfportret, dat Menno ter Braak in zijn eerste roman 'Hampton Court' ontwierp, laat minder beeld achter, maar het ontwerp zelf getuigt van een sterker mentaliteit. Het boek is leelijk, onverbiddelijk leelijk, slecht geschreven, houterig gecomponeerd. Het is afzichtelijk droog, liefdeloos en laatdunkend. Het is, na ongeveer vijftig bladzijden, gewoonweg vervelend. De eindelooze monologen van Andreas Laan, de

eindelooze gesprekken met zijn ouderen dubbelganger, een quasi-cynicus met ‘onberispelijke’ smoking en glimlach, zijn verre van belangwekkend of zelfs maar onderhoudend. Maar men heeft, met dit al, het voortdurend besef, dat er op een ijzige wijze met iets wordt afgerekend, dat hier *compte rendu* gedaan wordt door iemand die stikvol obsessies zit, met al de kalmte van zijn traag bloed, en die dit door intellectueele projectie tot bevrijding en verheviging tracht te dwingen. Men heeft er meer aan, zulk een boek te schrijven dan het te lezen.

Het is verstandiger naar uw geboortedorp rechtstreeks terug te reizen, wanneer ge zulks wilt, dan uw schaduw om de geheele wereld heen achterna te loopen. Andreas verfoeit zijn provincie-stadje, verfoeit zijn ouders, verfoeit zijn verloofde, werpt zich weg aan een vriend, werpt zich weg aan een winkelmeisje, en zit tenslotte in het Vondelpark, op een bankje, naast een arbeider die genoegelijk zijn brood eet. En daar, in die avondrust van de laatste bladzijden, daagt het plotseling in hem. Zoo heeft hij nogmaals gezeten, toen hij verstoord een vorig tijdperk van zijn leven was uitgestormd. Maar toen was hij alleen, op een vacantie-reisje, en hij zat thee te drinken op het grasveld van het oude Engelsche slot ‘Hampton Court’. Het is hem alsof hij, door een kokertje heen, zichzelf weer ziet zitten, bij muziek en zonlicht, toen hij met zijn jeugd afrekende, uiterlijk een welgekleed student, met als eenige vreemdheid dat hij zijn sandwiches vergat te eten, innerlijk een naar een ijl ideaal gedreven mensch, wiens onrust met een schok een zekeren vorm ging aannemen en dood en leven voor het eerst gewaar werd. Hampton Court was het eerste oogenblik van bewustzijns-inslag, hij vergat zijn brood, hij spoedde zich, al struikelend en spiegelgevechten leverend, voorwaarts door het smalle kokertje van al die benauwde overkomelijkheden, en nu zit hij hier, tweede moment van inslag, ontgoocheld en vernederd, naast een volksmannetje, met magere knietjes in een glimmend broekje, maar die intusschen het brood eet dat hij daarginds heeft laten liggen. Voor het eerst zit Andreas naast den man waar hij naast moet zitten. Dien kan hij niet ontwijken, noch met onverschilligheid of hoogmoed ontmaskeren. Maar helaas, dan eindigt het boek, in plaats van

eerst recht aan te vangen. De geheele inhoud had als een biecht aan den etenden arbeider verhaald kunnen zijn; hetgeen echter uit deze ontmoeting zou zijn voortgekomen, als Andreas zich met het leven had willen inlaten, had hèt boek van onzen tijd kunnen worden.

De stakker die, door een auto-ongeluk, een been of een arm verliest, roept medegevoel in ons wakker, wanneer wij hem met een kruk of een leege mouw in zijn jaszak de straat zien oversteken. Wanneer hij ons echter na verloop van tijd gaat meedeelen, dat hij zijn ongeval in den oorlog heeft opgeloopen, op het veld van eer, in dienst van het vaderland, en in kleuren en geuren bijzonderheden van zijn moedig gedrag verhaalt, dan vinden we hem oneerlijk, vooral als we toevallig van het auto-ongeluk op de hoogte zijn, maar we begaan gaarne de kleine onzedelijkheid om te zwijgen, we denken: de kerel is er beroerd aan toe, gun hem de troost van een gedachte-leugen. De wereld-oorlog heeft al zooveel invaliditeit op zijn geweten, waar hij part noch deel aan heeft, dit kan er nog wel bij. - Na eenigen tijd zien we hem wederom voorbijkomen, met het roode lintje, *home made*, van het Legioen van Eer in zijn knoopsgat. Agenten beijveren zich, het verkeer te doen stoppen, en met de houding van een overwinnaar zien we hem langs de aangeschoven auto's voorbijstappen. Maar nu wordt het ons te machtig. Dat iemand zich innerlijk eenigszins verfraait, is, in zijn toestand, begrijpelijk, onschadelijk, toelaatbaar; maar dat hij het uiterlijk onderscheidingsteeken van zijn leugen gaat aannemen, is niet langer een beroep op een kleine ‘stillhalte’ onzerzijds, maar een direct speculeeren op gezichtsbedrog. Dit is niet langer oneerlijk, het is anti-eerlijk. Het is een aanval, niet op onze moraal, maar op onze zintuigen.

Van een dergelijke anti-eerlijkheid is de analyse, die Eva Raedt-de Canter in haar met gevaarlijke knapheid geschreven roman ‘Geboorte’ ons voor oogen brengt. Het verloop is als volgt. Een meisje, ‘het kind’ genoemd, van haar prilste jeugd af door haar familie veracht en gekwetst, hetgeen zij met haat, achterbakschheden en bedriegerijen vergeldt, uit-

gestooten uit haar vriendinnenkring, verjaagd, over het hoofd gezien en getreiterd, (maar zij betaalt alles met gelijke munt) komt bij het klimmen der jaren, als de sexueele potentie ontwaakt, tot de ontdekking, dat zij, met physieke middelen tegenover mannen, genoegdoening van het leven kan verkrijgen. ‘Het kind’ beschouwt haar vrijgevig lichaam als een wapen waarmede zij haar misdeeldheid wreekt. Zij begint met een oom, troggelt vrienden van haar vriendinnen af, etc. Wij kijken haar met meegevoel achterna. Maar nu komt de schrijfster en verzekert ons, dat dit alles niet voortkwam uit een gebrek, maar uit een zielkundige apartheid. ‘Het kind’ was eenzelvig, zoozeer, dat het geen hart had; het had geen hart, zoozeer, dat het slecht was, zoo slecht dus als wij allen zouden zijn, wanneer wij de heldhaftigheid bezaten, onze diepste natuur eenzelvig te handhaven. Hier begint de verhoovaardiging; de moeilijke jeugd, waarvoor misschien de werkelijke oorzaak minder diep ligt, wordt een wereldoorlog; voor de opgeloopen kneuzingen wordt pralend uitgekomen. Tegen het einde van het boek echter, als ‘het kind’, na een man of acht, eindelijk den vriend van haar hart ontmoet en plotseling ‘Joli’ gaat heeten (een naam als een lintje), treedt zij als een beeldschoone, bloeiende, liefdevolle en volmaakt oneigenaardige vrouw in het leven tevoorschijn. Zou het boosaardige nest met de geweldige bewustzijnsmacht zich omtrent zichzelf, het eenige waar zij werkelijk belangstelling voor koesterde, zoo deerlijk vergist hebben? De liefde moet dit wonder der ‘geboorte’ hebben volbracht? De liefde? Dus juist wat haar ontbrak moet de onderscheiding wettigen? Men trekt zijn geaardheid niet als een jasje uit, en zelfs de slang, die van huid verwisselt, wordt daarmede geen eekhoorntje.

3. De landschappen

Wat uit Albert Helman's laatste boek ‘De stille plantage’ als een prachtig beeld nablijft, is de atmosfeer van het West-Indisch oerwoud, de verwilderde plantengroei langs de trage rivier, de geluiden, de overdadige weelde en de vermolming dezer natuur. Voorts de boven-natuurlijke, zinnebeeldige vogels. Uit al de acht bovengenoemde boeken vormen de drie

aanvangsbladzijden van ‘De stille plantage’, waarin de vogels Herinneringen in het dakraam van den schrijver neerstrijken, de beste passage. En er is later, midden in het woud, tevens midden in het verhaal, als de hoofdfiguren, een groep naieve kolonisten, van Frankrijk naar Holland, van Holland naar West-Indië voortgetrokken zijn, op zoek naar een ongerepte schuilhoek voor de verwezenlijking van hun idealistische droomen, - de vogel Melancolia met zijn sloopende eentoonige roepstem. De schuwe ontginners, uit de menschenmaatschappij verdrongen, worden thans weer, door de overmacht van het aanschuivend oerwoud, uit de barbaarsche natuur naar de beschaving van Europa teruggedreven.

Dit was onderwerp genoeg geweest. Helaas heeft de schrijver een breedvoerig uitgewerkte neger-episode aan het verhaal toegevoegd, welke aan het geheel alleen maar afbreuk doet. Zooals altijd doen zich terstond uiterlijke kenteekenen voor, dat dit intermezzo en het eigenlijke verhaal niet kloppen. Wat er over de negers verteld wordt, hun mishandeling door de Hollandsche planters, zoo schril in tegenstelling met de edele weekhartigheid waarmede de reeds van de ‘droits de l'homme’ bezielde Fransche immigranten hen in dienst nemen, wekt den indruk in het midden, op zijn vroegst in het begin der 19-de eeuw te spelen, terwijl de Franschen van het verhaal na de intrekking van het édict van Nantes, dus op zijn laatst in 1700, in West-Indië zijn aangekomen. Toen had echter de neger-import nog lang niet de voor het intermezzo vereischte afmetingen aangenomen, er was geen pensionnaris te Amsterdam, geen landvoogd te Paramibo. Dit zou niet erg zijn, wij zouden eenvoudig kunnen aannemen, dat de vogels Herinneringen den schrijver parten hebben gespeeld en in verwarde volgorde bij hem zijn binnengevlogen, als dit niet de oorzaak was, waarom de karakters der kolonistenfamilie, (een man, een vrouw en twee schoonzusters vormen de hooggestemde gemeente) zoo week, zoo zoetelijk, zoo brave-Hendrikachtig zijn uitgevallen. Zij torschen twee eeuwen deugd en idealisme op hun toch reeds smalle schoudertjes. Ook als alle planters Tolstoi's en alle negers Uncle Tom's waren geweest, in 1700 in West-Indië, was aardsche voorspoed voor de engelachtige bannelingen van ‘Bel Exil’ niet weggelegd gebleken.

Het conflict van den Hollandschen plantageopzichter Willem Das met den neger Isidore om het bezit van Agnes, een der schoonzusjes, waarbij Das het meisje brutaal vervolgt en de neger haar in bescherming neemt, terwijl Agnes zelf, die zich meer dan de rest harer familie in de tropen weet te assimileeren, ertoe overhelt aan haar genegenheid voor Isidore den vrijen loop te laten, daarin nog slechts belemmerd door tal van halfbewuste vooroordeelen waarvan zij eerst de futiliteit bespeurt wanneer het te laat is, wanneer door Das' toedoen Isidore door naburige planters is doodgeranseld, - dit conflict, waarvan de bloedige zijde in een oerwoud nauwelijks gruwelijk mag heeten, vertroebelt in hooge mate den ernst van het onderliggend gegeven, de nederlaag der idealistische beschaving tegenover de woeste vruchtbaarheid der onbetreden natuur, een gegeven dat in een levensbeschrijving, bijvoorbeeld van den schilder Paul Gauguin, heel wat beter tot zijn recht was gekomen.

Drie schepen liggen in de haven van Reykjavik, een Noorsch vaartuig, een Deensch oorlogsschip en de ‘Eros’, een rank, wit schip ‘dat uit Schotland is gekomen onder een verre, onbekende vlag met menschen, die de heele wereld hebben bevaren’. Aan boord van dit laatste, (de Eros blijkt een toeristenboot te zijn,) wordt een nachtfeest georganiseerd, waarbij meisjes van den wal en de bemanning der andere schepen zijn uitgenoodigd. Gedurende één nacht van uitzonderlijk leven, in een soort hoogdruk van versneld bewustzijn, komen ettelijke feestvierders tot een juister besomming van hun eigen persoonlijkheid. Den volgenden morgen heeft natuurlijk de inzinking plaats. Eenigen der toeristen ondernemen nog met de IJslandsche meisjes een autotocht naar een in het binnenland gelegen bron die slechts éénmaal per etmaal water geeft. Een Deensche adelborst echter, wien gedurende den nacht een licht is opgegaan omtrent eigen geaardheid, tracht, in een koud bad, iets dat voor hem het midden houdt tusschen een bloedsgeheim en een smet, af te wisschen; duikt in het ijskoude zeewater van de haven, krijgt tijdens het zwemmen kramp, en verdrinkt. Ziehier in het kort een overzicht van Ali Cohen's novelle ‘Eros in Reykjavik’.

Als opzet doet het boek van Den Doolaard ‘De druivenplukkers’ even aan het vorige boek denken. Hier is het tooneel Zuid-Frankrijk. Tijdens den druivenpluk worden door een ouden landeigenaar, een markies, arbeiders en direttantarbeiders in dienst genomen, die uit alle richtingen van Europa naar dit pleizierige karweitje komen aanzetten. Niet gedurende één loszinnigen nacht, in gesprekken, mijmeringen en brieven, gelijk bij Ali Cohen, maar tijdens de landarbeid en het kampeeren in de houten barak, leeren deze diverse vogels in het boek van Den Doolaard elkaar kennen zooals ze gebekt en gepluimd zijn. Midderwijl speelt er zich een tragische, maar ietwat onwaarschijnlijke verwikkeling af. Een der landarbeiders, André ‘met het booze oog’, heeft als soldaat gediend onder den zoon van den ouden markies, een luitenant, die in den oorlog is gesneuveld. Uit begrijpelijke gevoelens heeft de oude heer belet, dat zijn schoondochter zou hertrouwen met een Duitscher, die indertijd als krijgsgevangene in zijn kasteel geïnterneerd is geweest. Thans verneemt hij van André, dat zijn zoon zich in oorlogstijd alles behalve behoorlijk heeft gedragen, en op zijn sterfbed nog beijvert de oude heer zich, tusschen de weduwe en den Duitschen jonker een verbintenis tot stand te brengen. Dit mislukt, de Duitscher is intusschen getrouwd, de jongelui voelen bovendien weinig meer voor elkaar, niettemin zijn zij bereid, den markies een kalm stervensuur te gunnen en te ‘doen alsof’, een verloving te veinzen. André van zijn kant, getroffen door het onwrikbaar rechtvaardigheidsgevoel van den stervenden landheer, die er zelfs niet voor terugdeinst zijn overleden eenigen zoon in het ongelijk te stellen, voelt zich gerechtigd zichzelf recht te verschaffen en een veete met een medearbeider, die zich aan een vergrijp schuldig maakte niet tegen de wet maar tegen de kameraadschap, met het mes te vereffenen. Hij wordt te Marseille door twee anderen druivenplukkers verraden en door de politie ingerekend. De markies sterft, terwijl het wijnfeest, dat de oogst besluit, plaats vindt.

De niet weinig geparfumeerde stijl van Ali Cohen werkt er toe mee, dat zijn boek niet dieper treft dan met een schrijnende zoetheid. Wij moeten, als de overschoenen-drager uit het sprookje van Andersen, met hem te opzettelijk, op het

rijtje af, in al de harten binnenstappen; met teveel nadruk worden wij van al de innige roerselen en teederheden overtuigd. Bij Den Doolaard daarentegen gaat alles sportief, brutaal en met kinderlijke zinnelijkheid toe. Maar wij maken inderdaad den druivenpluk op de gloeiende berghelling mee, en, zonder het te merken, gaan wij de arbeiders, in hun verschillende, wat plaatjesachtige gestalten van elkaar onderscheiden. Er zijn goede beelden van het binnenhalen van hooi, van het ploegen, van het eten, zingen en slapen in de schuur, en als Den Doolaard niet iederen gril van een zwerver had aangezien voor onstuimigheid, niet iedere verliefdheid voor een heerlijk spel der instincten, als hij zijn markies en zijn André gewone menschen had doen zijn en geen helden uit Corneille of een Russische film, dan zou zijn boek, dat als lectuur van begin tot eind voldoet, aan innerlijke beteekenis zeer hebben gewonnen.

Anton Coolen heeft in vele boeken reeds het Brabantsch landschap uitgebeeld, dat voor hem geen tooneel maar een scheppende natuurkracht beteekent. Zijn stijl, in dialect, of liever in plattelandsche spreekwijze, brengt mede, dat hij zelden direct de natuur beschrijft, maar doorgaans zulk een beeld oproept door de alleenspraken van aan hun akkers en veenderijen verbonden boeren; hetgeen hoogstens hier en daar uitgebreid wordt door opmerkingen van den schrijver of vooruitgenomen binnengedachten van den lezer. Hij bereikt daar iets tweeledigs mede: ten eerste, dat het landschap zich gaat ontrollen als het ware binnen de menschen die er arbeiden en leven (hetgeen aan sommige dorpsbeelden van Chagall doet denken), voorts dat wij de figuren gaan zien als uit dit land gewassen en er door bepaald blijvende verschijningen. Hetgeen voor hem echter zoodoende schier onbereikbaar blijft, is het geven van een menschelijke gestalte in individueele apartheid. Toch meen ik, dat hij in dit laatste boek naar iets dergelijks heeft gestreefd. Het is weergaloos knap, zoolang het een Brabantsch gehucht beschrijft, het klinkerstraatje, de winkeltjes, de molen op een verhooging buiten het dorp; weergaloos knap de nuchtere gelagkamer met het zand op den vloer, de reclame-platen, het gezelschap van

boeren-zoons en vrachtrijders die bij de toonbank staan of biljarten. Dit wordt bij hem nimmer cliché. De schrijver weet zeer goed, dat niemand op het land een idealistisch 'landelijk' leven lijdt. Dat juist daar ieder zijn uitzonderlijkheid bezit, een uitzonderlijkheid niet van geestelijken aard, maar als een verschil in de groeiwijze, zooals ook twee boomen van dezelfde laan steeds te onderscheiden zijn. Daar is bijvoorbeeld Fons de bakker, die zonder toestemming van zijn vrouw naar het kroegje sluipt en geregeld, halfdronken huiswaarts keerend, de door zijn vrouw uit wraak losgelaten varkens, welke in de dorpsstraat te keer gaan, in het hok moet terugjagen. Let wel, dit is geen dorpsklucht, dit is een stugge huwelijkstragedie, Strindberg waardig, waar van beide zijden bitter gevochten wordt en die voor beide partijen slecht zal afloopen.

Daar is bijvoorbeeld Nol Bonk, de vrachtrijder, die een vrekkige weduwvrouw van een paar kwartjes heeft beroofd en een oud mannetje, dat hem op heeterdaad betrapte, in koelbloedige ontzinning den keel heeft afgesneden. Hij wordt in Leeuwarden opgesloten, maar gedraagt zich in de strafgevangenis zoo exemplair, dat hij 'de goede moordenaar' genoemd wordt en eenige jaren vóór het afloopen van zijn tijd voorwaardelijk op vrije voeten wordt gesteld. Niettemin heeft zijn door den schok van het gebeurde eenigszins onnoozel geworden vrouw reeds een kind ter wereld gebracht, dat onmogelijk het zijne wezen kan. De 'goede moordenaar' ziet dit echter door de vingers, bewust of onbewust, hij is de tel der jaren wat kwijtgeraakt, en komt terstond na zijn terugkeer eveneens inwonen bij 'den kluizenaar', in wiens primitieve woning de onnoozele vrouw en haar kind een onderkomen hadden gevonden. De 'kluizenaar', van zijn kant, de merkwaardigste figuur van het boek en de eenige met een poging tot geestelijke apartheid, - de 'kluizenaar' had de vrouw opgenomen terwille van het kind. Dit weten wij uit een vorig geval, toen de vrouw van een zwervenden straatzanger in zijn hut bevallen was. Al den tijd dat de vrouw van Bonk bij hem inwoonde, heeft hij de bedstee afgestaan voor haar en het jongentje en heeft zelf op een matras op den grond in een achterkamer geslapen. Dit wederom deed hij niet uit menschen-

liefde, maar omdat er van een kind in huis een bijzondere kracht op hem overging. Hij voelde zich daar innerlijk door aansterken, de zorg, die van hem gevergd werd, bracht zijn energie boven, en, als Bonk uit Leeuwarden komt, is de ‘kluizenaar’ reeds weer goed op weg een normaal arbeider te worden. Dan sterft het kind door een val van Bonk's wagen, en terwijl Bonk en zijn vrouw verheimelijken dat er een tweede op komst is, is de ‘kluizenaar’ door den dood van het jongetje reeds weer tot zijn oude apathie vervallen. Hij laat zich gemakkelijk bepraten zijn huisje voor een paar prachtige waterlaarzen te verruilen en, vreemd en mismoedig, zooals hij het dorp was binnengetogen, trekt hij het dorp weer uit.

Het is duidelijk, dat niet de ‘goede moordenaar’ maar de ‘kluizenaar’ de eigenlijke hoofdfiguur van het verhaal is. Maar hem heeft Coolen niet tot uitdrukking kunnen brengen. Zelfs van den landlooper en zijn vrouw, de straatzangers, vernemen wij dat zij uit Schijndel of ‘achter Veghel’ vandaan waren, maar van den ‘kluizenaar’, in wien een zielsleven aanwezig is dat dat der anderen verre overtreft, komen wij niets te weten. De man, bewogen door de edelste drijfveeren die een menschenhart kunnen vervoeren, blijft een raadselige gestalte. Dat bleef hij, zal de schrijver antwoorden, voor de boeren, voor zijn omgeving, en ik heb hem niet dieper willen uitbeelden dan hij in hun begrip bestond. Maar dit is dan een bewijs van het tekort zijner schrijfwijze. De kleurstelligheid van het aangewend dialekt dwong den schrijver tezeer tot enkele vlakvulling en werkte belemmerend voor de weergave van een zielkundig verschijnsel, dat zeer zeker eveneens uit den grond der menschelijke natuur ontstaat, maar waarvoor wij een bevrijder taalmacht noodig hebben om het te verbeelden. Door de invoeging van vreemde elementen, zooals ten eerste de kluizenaar, vervolgens de straatzangers, tenslotte de Haagsche horlogemakersfamilie die op het dorp komt wonen, heeft de schrijver reeds een stap gedaan tot gevarieerder instrumentatie. Een tweede stap in deze richting zal hem er wellicht toe brengen, het gebruik van tot de streek beperkte zegswijzen op te geven.

4. Het stadsbeeld

Terwijl het landschap op zichzelf leeft en de menschelijke figuren daarin een beweging tot stand brengen, een eigenlijke herhaling op het hooger plan der bewustheid, is het stadsbeeld doodsch zonder de contrasteerende levendigheid van het menschelijk bedrijf. Stel u Amsterdam ontvolkt voor, door een zondvloed of een volksverhuizing, en na verloop van tijd gelijkt het op Niniveh, een litteeken, waar het onderliggend land en de atmosfeer der streek tusschen de overblijfselen de herinneringen eener beschaving overwoekeren. Het is reeds de moerasgeur van een in de toekomst verdelgd Amsterdam, welke uit het boek van Maurits Dekker opstijgt. Al zijn figuren, voor zoover het niet geheel zinledige poppen zijn, staan in verbinding met ondergrondsche geheimen, hebben iets spoken-achtigs, overwinnen den tijd, en bedrijven tal van griezeligheden in ghetto's, kerkhoven en riolen. Zijn overige personnages, die hij allen samenpakt in een buitenwijk, op een straatnummer 52, de menschen van links vóór, rechts vóór, twee hoog rechts vóór, drie hoog links achter, etc., zijn bespottelijke mannequins, die de korte duur van gansch het verachtelijke menschenbestaan moeten accentueeren, terwijl het moeras onder de ondermijnde stad reeds zijn rechten herneemt. Een werkelijke Amsterdammer komt er in zijn ‘Amsterdam’ niet voor. De stad vertoont beurtelings een beeld uit een gedroomde middeleeuw, beurtelings dat van een metropolis van het jaar 2000, een woestenij van cement en machines. De figuren die men even te zien krijgt zijn een oude rabbi, een één-oogige zenuwdokter, een uurwerkmaker die nog steeds tobt over het *perpetuum mobile*, en een onthoofde schoenmaker. Verder zijn al de personnages confectie-paskwillen, waarin de schrijver den bourgeois nog een flink over de knie legt. De Handelmaatschappij en de S.D.A.P., een taalgeleerde en Heck's lunchroom, moeten het gelijkelijk ontgelden. Van de menschen, door den schrijver niet als gekken noch als poppen voorgesteld, krijgen wij niets te hooren, dan dat zij zoo deftig heeten als Van Arkel of Van Royen, en van tijd tot tijd een kwajongensstreek uithalen, waardoor ze tot held worden verheven.

Het stemt droevig zulk een boek naast ‘Manhattan Transfer’ of ‘Berlin-Alexanderplatz’ te leggen. Daar is het de stad zelf, die aan het woord komt; in het Amerikaansche boek door de verscheidenheid der gelijkwaardige, horizontaal samengevoegde, zeer kenmerkend door New York bepaald wordende menschenbestemmingen; in het Duitsche boek door de keuze van de eenvoudige hoofdfiguur, den meubeltransporteur Frans Biberkopf, die, geen woorden ter beschikking hebbend, zijn gedachtenleven weergeeft in de uitdrukkingen die langs de straat binnen zijn bereik komen op reclamezuilen, strooibiljetten, liedjes, dagbladartikelen en algemeene spreekwijzen. Beide boeken hebben hun wereldsucces te danken aan den vorm dien zij vonden voor een stadsbeeld. Voor zoover daar in Nederland naar gezocht wordt, verplaatst men de handeling nog meestal naar Berlijn of Parijs. Men profiteert dan van den indruk van enormiteit, welke deze steden op ons uitoefenen. Een enkele straatnaam in het Duitsch of Fransch, het noemen van K.D.W. of métro, volstaat als een trekje *couleur locale*. Maar ik meen dat, evenzeer als het onmogelijk is, dat een Nederlandsch auteur een buitenlander kan plaatsen als hoofdfiguur in de handeling van een roman, het evenzeer voor hem ondoenlijk is een ander stadsbeeld te ontwerpen dan Amsterdam of Rotterdam, Batavia of Den Haag. Een stadsbeeld, evenals een portret of een landschap, vergt een affiniteit van nature; het maakt slechts een betrekkelijk gering verschil, of wij met persoonlijke affiniteit een gestalte ontwerpen, of met het collectief instinct, waaruit een aparte beschaving ontstaat, het beeld eener stad. Wij zullen Parijs of Berlijn nooit geheel goed zien, zóó, dat het beeld creatief op ons inwerkt, omdat wij nu eenmaal niet tot het volk en den geest behooren die haar geschapen hebben. Wij krijgen dan alleen een herhaling van de kunstmatige doodschheid, indertijd door het reizen naar Italië in de Hollandsche schilderkunst teweeggebracht. Dit gevoeld te hebben is de verdienste van Maurits Dekker, en dit bewijst eerder, dat hij een geboren schrijver is, die voorloopig nog ontspoort in de haast en den haat waarmee hij een menigte wil uitbeelden, dan de vaardigheid van zijn ongetwijfeld vlotgeschreven volzinnen.

M. NIJHOFF

Buitenlandsch overzicht

Omneveld uitzicht.
26 Januari 1932.

Amerika, waarschuwend dat zijn Europeesche schuldenaars geen kwijtschelding te wachten hebben, bepaalt Frankrijk's houding ten opzichte van Brüning's verklaring, dat Duitschland de herstelbetalingen in geen geval hervatten zal. Had hij die verklaring nagelaten, zijne regeering zou vermoedelijk reeds niet meer bestaan. Had Frankrijk haar anders dan afwijzend beantwoord, Laval's regeering zou vermoedelijk niet meer bestaan. Hoover kijkt naar het Congres en Brüning naar de nazi's en Laval naar het Palais Bourbon. Oplossen doen die nationale instanties niets; alleen maar eischen stellen. Voor een oplossing moet men bijeenkomen; - het zou in den Haag gebeurd zijn; later heette het te Lausanne, maar ten slotte is er zelfs geen bijeenkomst van laval en Mac Donald op kunnen overschieten. Men wist hoe onvereenigbaar de eischen lijken en is huiverig door eene bijeenkomst zonder bevredigenden afloop de tegenstellingen te verscherpen. Vooralsnog vermijden Brüning, Laval en Hoover elk in eigen land een conflict door onverzoenlijk te doen. Evenwel is het in confesso dat Duitschland *thans* de betalingen niet kan hervatten en zal er dus uit het plan-Young een moratoriumsverlenging moeten worden gehaald, die niet anders doet dan de noodzakelijke beslissing verschuiven. Over de modaliteiten dezer verschuiving wordt thans tusschen Londen en Parijs druk onderhandeld. Zoodra men het eens is, zal eene ontmoeting van Laval met Mac Donald dit feit bezegelen. Maar men *is* het nog niet eens: Laval wil het bij eene verlenging van het moratorium laten berusten, Engeland in beginsel uitgemaakt zien, dat eene her-

stelconferentie althans in Juni a.s. zal volgen. Het lijkt er naar, of het eene toezegging in dezen zin aan Duitschland heeft gedaan of althans voorgespiegeld.

Dat er onderwijl weder een zitting van den Volkenbondsraad is geopend, trekt nauwelijks de aandacht meer. In den tijd dat Chamberlain, Briand en Stresemann elkander daar plachten te ontmoeten, werden er te Genève zaken gedaan; - in de afgeloopen maanden hebben de ministerpresidenten elkander direct in elkanders hoofdsteden bezocht (zonder dat deze methode tot dusver eenige heugelijke gevolgen heeft opgeleverd), en nu blijven zij van de Raadszitting weg; slechts Polen, Spanje en Zuidslavië zij daar nu door hun ministers van buitenlandsche zaken vertegenwoordigd. De Raad gaf te kennen dat hij hoopte, bij een volgende gelegenheid Briand terug te zullen zien (wiens titel van permanent gedelegeerde van Frankrijk voor ditmaal een klank is gebleven), en heeft verder kunnen constateeren ‘dat de staatkunde der Chineesche en Japansche regeeringen niet gewijzigd is’. Japan herhaalt dat het geen annexatiegedachten koestert en ‘natuurlijk’ Mantsjoerije (behalve de spoorwegzone) weer ontruimen zal, zoodra het bandietenwezen daar geen maatregelen van zelfverdediging meer noodzakelijk maakt, ‘doch de ontruiming zal niet zoo snel kunnen geschieden als men in September wel aangenomen had’. Nu Japan de reinigingstaak eenmaal ter hand genomen heeft, zal het die voltooien: men kan niet de kans loopen er een ander jaar opnieuw mede te moeten beginnen. Het rapport der commissie van onderzoek moge onderwijl den Raad in staat stellen, ‘op bevredigende wijze de aangelegenheden van Mantsjoerije te bespreken’. (Van Chineesche zijde intusschen eene klacht, dat deze commissie van onderzoek nog niet eens is vertrokken). En middelerwijl breidt het Japansch-Chineesch conflict zich uit tot Sjanghai; een nieuwtje door Paul Boncour met den lieven wensch bejegend, dat men toch alsjeblieft voorzichtig zal zijn....

Brüning's poging om de verkiezing van een Rijkspresident van het volk naar den Rijksdag over te brengen, is op de weigering van Hitler en Hugenberg afgestuit. Thans doet Brüning

moeite, Hindenburg tot den candidaat van alle partijen zonder onderscheid (buiten de communisten) te doen verklaren, doch Hitler en Hugenberg willen eene candidatuur-Hindenburg slechts steunen, indien tegelijk het kabinet-Brüning verdwijnt. Met den naam van hun tegencandidaat komen zij echter niet voor den dag. Intusschen blijven bloedige incidenten het voortduren eener hevige spanning in Duitschland bewijzen. Twee jonge communisten schieten in Moabit een propagandist der nazi's dood, en de nazi's van hun zijde plegen doodslag en geweld te Reinickendorf. Zulke berichten bevat de courant letterlijk iederen dag.

De ontwikkeling der moreele factoren die de ontwapeningsconferentie, welke nu eerstdaags staat aan te vangen, kunnen doen slagen, schijnt in de jongste weken geen gelukkige geweest. Met name in het Fransche parlement zijn schrille wanklanken vernomen; - soms zou men denken dat het Fransche publiek al heel weinig vermoedt wat er in de wereld omgaat. Fransche stemmen die Kamer en Regeering tot bezinning aansporen ontbreken niet, maar zijn ver in de minderheid. En de verwijdering van Briand uit de regeering, juist vóór de ontwapeningsconferentie beginnen zal, spelt geen goeds. Over het geheel een kille nevelmaand, waarin wel vele handen uitgestoken zijn, maar weinige houvast gevonden hebben.

C.

Bibliographie

Paul Kenis, Een overzicht van de Vlaamsche Letterkunde na 'Van Nu en Straks' met bibliographische aanteekeningen van Dr. R. Roemans (Amsterdam, Wereldbibliotheek; Brussel, 'De Wilde Roos').

Het was een eigenaardige opvatting van Paul Kenis om de geschiedenis der Vlaamsche letteren nà *Van Nu en Straks* te vereenzelvigen met die der literaire tijdschriften. De zg. 'kleine' tijdschriften hebben in het eerste kwart dezer eeuw een belangrijke rol vervuld en, zooals het meer gebeurt, hun invloed is meestal grooter geweest dan die der tijdschriften die zichzelf overleven. *Vlaanderen* was de onmiddellijke voortzetting van *Van Nu en Straks*; het is ons laatste 'groot' orgaan geweest, groot door de persoonlijkheid van sommige medewerkers, en vooral door de eendracht in gezamenlijk streven naar hoogere beschaving. Sindsdien hebben wij geen tijdschrift meer bezeten van zulke alluur. *Vlaamsche Arbeid* heeft 25 jaar bestaan, maar ondanks de veelzijdigheid die het op den duur bereikt heeft (dank zij het eclectisme van Jozef Muls) was het toch van huis uit het orgaan der literaire jonge catholieken, en catholiek is het in den grond altijd gebleven. Men beweert dat de *Dietsche Warande en Belfort* nog altijd leeft? Het kan zijn, maar het heeft geen invloed van beteekenis. De groote tijdschriften hebben gedaan. Niemand heeft er nog behoefte aan. Elk gaat zijn weg. En onze belangstelling gaat naar meer avontuurlijke zijpaden. De kleine tijdschriften der laatste twintig jaren hebben karakter gehad, het een al wat meer dan het andere. Daar was *de Boomgaard*, en *de Tijd* (niet geciteerd door P.K.) eclectisch, uitsluitend literair en vóor-oorlogsch optimistisch; dan is onmiddellijk nà den oorlog het *Roode Zeil* gekomen, essayistisch en niets pedant; en *Ruimte*, grimmig, ethisch, en *Pogen*, en *ter Waarheid*, en *Het Overzicht*, niet meer dan een experiment dat van de geboorte af de kiem des doods droeg.... Tijdschriften die meer dan twee jaar leefden waren al veteranen; Het *Roode Zeil* moest gestreken worden na het 10de nummer, en een der laatste, *Avontuur*, bracht het niet verder dan drie nummers (maar men had ons loyaal verwittigd). Paul Kenis heeft nu de rol van de voornaamste groepeeringen naar voren gebracht. Maar dat zijn stelsel niet zoo héel trouw vol te houden was, blijkt wel uit het feit dat hij naast elk tijdschrift plaats moest inruimen aan 'alleenstaanden'. Het was overigens geen gemakkelijke taak om de geschiedenis der V1. letteren nà *Van Nu en Straks* te schrijven: niet alleen had de schr. de allerlaatste jaren, tot en met vandaag, tot geschiedenis om te werken en moest hij de groote lijnen weten te onderscheiden in den hedendaagschen chaos (waarbij dan nog de scherpe grens te trekken is tusschen kunst en kunsten-

makerij), maar hij moest ook objectief genoeg blijven om de letterproducties rechtvaardig te beoordeelen. Aan die hooge eischen, die van den literairen historicus mogen gevergd worden, heeft P.K. volkomen voldaan en zijn boek is véél meer dan een 'bescheiden aansluiting bij Vermeylen's *Van Gezelle tot Timmermans*'. Daarbij heeft hij de bescheidenheid zoo ver gedreven dat hij niet eens gewag gemaakt heeft van Paul Kenis, - wat trouwens niemand hem kwalijk zou genomen hebben. Men weet hoe hij als romancier als criticus en als ieverig recensent, thans ook als letterhistoricus, een plaats van beteekenis heeft ingenomen. Natuurlijk gaat het niet op om hier de beoordeelingen van P.K. te analyseeren. Graag onderschrijven wij zijn karakteriseeringen van meest al onze jongere schrijvers; de portretten van o.a.K. van den Oever, A. van Cauwelaert, P. van Ostaeyen, V. Brunclair enz..... zijn scherp en zeer juist geteekend; zij getuigen van een waardeering die hartelijk kan zijn en tevens evenwichtig, en uit elke bladzijde blijkt dat P.K. een vijand is van overdreven successen en van onrechtvaardige miskenning. Het meest spannend gedeelte van het boek gaat over den oorlog en zijn invloed op de letteren (Hoofdstukken II en III). Schr. maakt hier een onderscheid tusschen de oorlogsliteratuur en de beweging ontstaan na den wapenstilstand (Wij maken hier een klein voorbehoud betreffende *Pallieter* die ingerekend wordt bij de oorlogsliteratuur. *Pallieter* was geschreven vóor den oorlog en men is slechts jaren later het boek gaan beschouwen als de 'boodschap van een nieuwe lente'). Het was in den grond logisch dat de V1. letteren zouden vernieuwd worden, *niet* door hen die de vuurproef doorstonden, want die waren reeds te zeer gevormd, ofschoon zij na lichaamlijk en zedelijk lijden, met het meeste recht konden meepraten van de smartelijke levensondervinding die de grondslag is van ware, leefbare kunst, maar door jongeren die gedurende den oorlog nog op de schoolbanken zaten. Voor die juniors was de zending weggelegd om op te treden als herauten van de modernistische richting. Heel de geschiedenis van het activisme komt hierbij te pas en dat is een proces dat nog grondig zou moeten worden herzien alvorens er definitief over te oordeelen. Na den wapenstilstand scheen het dat er ook in de letteren een groote kentering zou komen. Thans eerst zien wij dat die niet zoo fundamenteel geweest is als men zich had voorgesteld en dat de omwenteling der inzichten in het leven en der literaire uitdrukking tóch niet in verhouding is tot het geweld van de wereldcrisis en de omwenteling in de politieke en economische toestanden. Zoo lijkt ons o.a. voorbarig wat Dirk Coster gezegd en P.K. na-gezegd heeft nl. dat 'het groot romantisch verlangen uitsterft', wanneer wij zien dat precies het tegendeel waar is, en dat de oorlog ons geleerd heeft hoe verre de meest romantische gevallen beneden de werkelijkheid staan. En wanneer ons bevestigd wordt dat men thans 'meer en meer de werkelijkheid erkent', dan zouden wij graag hooren wat er met *de* werkelijkheid bedoeld wordt, en of die heusch uitgevonden is na het verdrag van Versailles? Neen, de rechtstreeksche invloed van den oorlog is fel overdreven, en heeft ten slotte even weinig diep-inwerkende beteekenis als die van de oorlogen van het 1ste Keizerrijk op de Fransche letteren. Het is met de literatuur, met de kunst in 't algemeen, gegaan gelijk met den oorlog zelf: de prodromen dagteekenen van vóor 1914: vóor Serajevo was er Agadir, vóor Paul van Ostaeyen waren er het Duitsche expressionnisme en Apollinaire. Eigenaardig is het ook dat wij de origineelste oorlogsboeken verschuldigd zijn aan een onzer veteranen en aan

een der allerjongsten: *In Oorlogstijd* van Stijn Streuvels, en *Bezette Stad* van Paul van Ostaeyen, dit laatste nog geheel in het teeken van Apollinaire en Blaise Cendrars. Terloops zij hier opgemerkt dat de oorlog ons verrijkt heeft noch met gedenkschriften, noch met een grooten roman waarin het wee en nawee van den oorlog beschreven wordt - ik denk hier minder aan de vuurlijn-impressies van Bordeaux, Dorgelès, Remarque enz..... dan wel aan de *Barbara* van Werfel. Het is vooral op het keerpunt onzer letteren dat P.K. zich nu en dan door zijn woorden heeft laten verschalken. Wanneer hij bv. als een algemeenheid, als een soort wet, affirmeert dat 'de kunstenaar vroeger het leven aanzag als iets nietigs'(?) en dat 'zelfmoord van den hoofdpersoon het slot is van zooveel(?) vóor-oorlogsche romans', dan hadden wij P.K. graag met eenige exempelen over de brug willen zien komen. Verre van te gelooven dat er vóor den oorlog een 'onbestemde vrees bestond om het leven te aanvaarden zooals het is', blijft ons integendeel de herinnering dierbaar dat de geest der voor-oorlogsche jaren (bv. in de *Boomgaard*, en *De Tijd*) nogal aardig optimistisch was en getuigde van vertrouwen, ja soms àl te veel vertrouwen in de toekomst -, al zijn er ook individueele uitzonderingen na te wijzen, die echter geen symptomen zijn van de algemeene geestesgesteldheid, bv. de romans van Vermeersch.

Wat er ook van zij, wij zijn P.K. dankbaar dat zoo menige bladzijde van zijn boek een sterken prikkel bevat tot overweging. Schr. heeft de vaak subtiele nuances in de evolutie der jongere letteren met groote kennis van zaken weten te bepalen, o.m. den terugkeer tot het eens zoo hooghartig verworpen individualisme, de verfrissching en verjonging der literatuur, de winst aan spontaanheid en diepte. En bovenal hebben wij de wijze gewaardeerd waarop hij dichters heeft gekarakteriseerd zooals P. Van Ostaeyen, de ontwikkeling ontleed van W. Moens, de persoonlijkheid bepaald van Marnix Gijsen. Heel de geschiedenis van het tijdschrift *Ruimte* is ongemeen boeiend, en bij het lezen van die duidelijk omschreven ontwikkeling moeten wij erkennen dat *Ruimte* (het heftigst levend tijdschrift omdat het getuigt van een krachtsinspanning die wij niet aantreffen in het *Roode Zeil*) ondanks zijn wijden naam toch maar beperkt was, en weinig invloed heeft gehad, wie weet - misschien omdat de jeugdige leiders agressief waren, meer ironisch dan paste bij hun ondervinding, en te gewild-cerebraal. Talrijke bldz. zijn ook gewijd aan Karel van den Oever die door zijn leeftijd al heel weinig paste in het kader der 'modernisten' maar die zich, ten gevolge van zijn chronisch bovarysme, de jonge gedachten geassimileerd heeft met even veel gemak als hij vroeger archaïseerde. Deze in alle opzichten zeer merkwaardige geschiedenis, die getuigt van veel gewetensvollen arbeid, degelijken critischen geest, die mild is en rechtvaardig, wordt besloten met een bondige studie van het Vlaamsch tooneel sedert den oorlog, over de voortzetters der oude richting, de vernieuwers en ook de tooneelcritiek. Dr. R. Roemans, die de bibliographie werkelijk incarneert, heeft het werk van P.K. vervolledigd met aanteekeningen over het leven en het werk van de Vlaamsche schrijvers sedert *Van Nu en Straks*. Zoo is het boek een historisch, (en soms wijsgeerig) werk dat gedurig stof geeft tot overweging, en tegelijk een kostbare bron is van zakelijke inlichtingen.

A.C.

Geo de la Violette, Confidentieel (Antwerpen, Uitgeverij Lumière).

Geo de la Violette is een unicum in de Vlaamsche letteren. Niet alleen door zijn geparfumeerden pseudoniem en de discretie van zijn uitgaven die niet in den handel zijn (twee bijzonderheden die al getuigen van uitzonderlijke aristocratie in onze streberische tijden), maar ook door den aard van zijn geschriften die tegelijk zoo luchtig zijn, en voornaam. Hij is in onzen lande een der zeldzamen die de schoone gave bezit om het praecept van La Fontaine toe te passen: *Ne forçons point notre talent*, *nous ne ferions rien avec grâce*. En het is precies daarom dat ik mij niet kan aansluiten bij Urbain van de Voorde's wensch dat G.d.l.V. zich eens zal wagen aan een ‘verder-strekkend werk (daar hebt g' het al!) een roman of een novelle’. Dat was naar aanleiding van een vroeger werkje van onzen auteur. Ik ben niet alleen overtuigd dat G.d.l.V. zich voor dergelijk waagstuk wel zal wachten, maar ik zou hem zelfs, indien hij *Confidentieel* niet weet te overtreffen, het heilzaam en weinig gevolgd exempel van Rossini willen in overweging geven, die na zijn Guillaume Tell pensioen nam om op zijn lauweren te rusten. Ik zoek den horizont der Vlaamsche literatuur af, en ontdek maar niemand die met G.d.l.V. verwant is. Ja.... er is misschien Paul G. van Hecke, de auteur van de meesterlijke *Fashion*, maar die is veel bijtender; en Maurice Roelants heeft ongewone begaafdheid, maar niet de superieure achteloosheid van G.d.l.V. Met de Franschen en de Engelschen zullen wij verder komen. De elegante skepsis van A. France, de weemoed, de ironie en de wellevenskunst van George Moore, de Pierrot-fantazie van Jules Laforgue, - dáar heeft G.d.l.V. wel iets van. Veel dichter nog staat hij bij Jean de Tinan. Bij het lezen van *Confidentieel* moest ik vaak denken aan *Pensestu réussir*, aan *Aymienne*, *ou le détournement de mineure*, die ik nog even frisch vind als voor dertig jaar. Ook aan dien superieuren danser-op-het-leven, *Lord Algernon* van Pierre Girard. Het recept van hun kunst is u bekend: veel wijsheid en jeugdige frivoliteit, wat weemoed en wat spot, een tikje perversiteit en een korreltje precieusheid - alles in éen shaker; dan maar flink geschud, en gij hebt een cocktail die gij ingetogen tegen uw gehemelte perst. En de geestesgesteldheid van die Franschen en Engelschen en van onzen Vlaming (zéer zuiver Vlaming met een frisschen landelijken naam, dien ik niet zal verraden) is in den grond dezelfde. Het is mijn vaste overtuiging dat dit laatste boekje van G.d.l.V. in 1960 niets van zijn bekoring zal hebben ingeschoten. Want de grondslag van *Confidentieel*, zoo ironisch-libertijnsch, is een bodemvaste levensphilosophie, een kerngezonde wijsheid, en die is van alle tijden. Geo is een equilibrist die glijdt en veert over een stalen draad, gemakkelijk goochelend met zijn vernuftige invallen, maar wat een beheersching van den geest, en wat een training heeft dat niet gevraagd! Wachten wij ons van *Confidentieel* te willen samenvatten! Een oom schrijft aan zijn neef zes en zestig blz. nerveus, soepel en vibreerend proza. Boven aan den brief het moedige motto: *Mijn wellust zij mijn wet*. Duidelijker kan het niet. Gelukkige oom, die schrijft en denkt gelijk niet veel ooms in Vlaanderen het kunnen. En gelukkige neef, die uit de eerste hand mag ontvangen het handboek des volmaakten libertijns! Die van een doortrapt kenner leert hoe hij zich zal te houden hebben in de moeilijkste oogenblikken des levens, nl. tegenover de vrouw ‘die het ontstellend vermogen bezit den eeuwigen mensch in u op te roepen, hem te lokken uit zijn

geheime schuilplaats en hem tot bezield bewustzijn aan te prikkelen'. Maar waarom de lessen nageklapt van die amoureuse strategie; van dat hooger onderwijs in de subtielste genietingen der ware liefde, en dat getuigt van een benijdenswaardige ervaring? Wind u nu maar niet op, o lezer. Het boekje is sensueel, maar ook zóo broos en kuisch als *Aymienne*-met-den-gewaagden-titel. Op het einde van het epistel komt er een opsomming van het 'medeplichtig natuurgebeuren' - neen, die kernachtige dichterlijke bladzijde zou ik geheel moeten overschrijven. Wat een weemoed zit daarachter! Wat een subtiele condensatie van de oude en de nieuwe wereld! Hoe spreekt daar de jeugd van G.d.l.V.! Hij heeft alles zoo lief, Greta Garbo, Jack Hylton and his boys, en de Fratellini's - natuurlijk! maar ik weet dat hij nog houdt van tinnen soldaten, en van de muziek van Boïeldieu.

Het boek waarin Geo de la Violette zich absoluut overtroffen heeft is mij ook lief omdat ik weet dat zware smart hem heeft geschokt, en nu, met die confidenties aan een denkbeeldigen neef, bewijst hij dat hij niets van zijn magnifieke veerkracht verloren heeft, integendeel hij heeft al zijn vroegere geschriften overtroefd. Het is niet in den handel. De lezer moet maar zien hoe hij het bemachtigt. En kan hij dat niet, dan moet hij er in berusten niet te behooren tot the happy few.

A.C.

Dr. Herman Wolf. Inleiding in de Wijsbegeerte A.W. Sijthoff's Uitgeversmij. N.V. Leiden. 1931. 242 pag.

Dr. Wolf heeft zijn voordrachten voor leden van de 'Vereeniging voor Wijsbegeerte' en voor de 'Volksuniversiteit van Amsterdam' tot een Inleiding in de Wijsbegeerte samengevat. Hij heeft daarin 'de belangrijkste problemen der philosophie systematisch èn historisch besproken'. (Voorbericht). D.w.z. hij heeft zich niet ten doel gesteld de menschen te 'leeren philosopheeren' door eenzijdig eigen systeem uiteen te zetten en andere systemen òf geen vermelding waardig te keuren òf ze voor te dragen in een vorm, die zich direct leent voor de bestrijding, die men ervan wil gaan geven. Maar hij heeft getracht de voornaamste philosophische problemen te noemen en de oplossingen, die deze problemen in het denken van verschillende wijsgeeren hebben gevonden en de daarin optredende historische ontwikkeling der begrippen uiteen te zetten. En dat is m.i. de juiste houding voor iemand, die een inleiding in de wijsbegeerte zal gaan schrijven. Degene, die meent alleen *eigen wetenschap* te behoeven uiteen te zetten en zich met de *dwalingen van anderen* niet te behoeven bezig te houden, behalve eventueel om ervoor te waarschuwen, is de ware wijsgeer niet.

Natuurlijk dat uit de keuze der behandelde ontwikkelingsstadia en uit een kritiek, die de schrijver zich na een objectieve uiteenzetting kan veroorloven, de eigen opvatting van den schrijver voldoende kan blijken. In deze 'Inleiding' legt Dr. Wolf dan ook herhaaldelijk een duidelijk getuigenis af welk van de behandelde stelsels zijn instemming in de hoogste mate bezit.

In hoeverre zijn zoo blijkende standpunt met het mijne overeenkomt,

doet niet ter zake en blijve hier onbesproken. Maar waar Dr. Wolf's ‘Inleiding’ bestemd is een nieuw pad te vormen, dat de Nederlandsche wijsheidsbegeerigen in de philosophie zal inleiden, wil ik de vraag bespreken in hoeverre het voor dit doel geschikt is. En dan komt het mij voor, dat het in veel opzichten tekort schiet. Het is te litterair, te weinig scherp gedacht, en maakt daardoor op sommige plaatsen meer den indruk van een causerie dan van een wetenschappelijk betoog.

En de eisch, dat het een wetenschappelijk betoog moet zijn, meen ik toch te mogen stellen. Wel maakt de schr. het onderscheid tusschen wijsbegeerte als wereldbeschouwing en als wetenschap en kiest hij voor de eerste opvatting. Maar de bespreking dezer tegenstelling bij hem komt mij juist als een voorbeeld voor van het gebrek aan streng analyseeren, dat ik boven laakte. De schr. zal toch niet willen volhouden, dat wijsbegeerte in het geheel niet wetenschappelijk behoeft te zijn. Zoo hij al gelijk heeft, dat wijsbegeerte een levensbeschouwing inhoudt, dan is toch niet iedere levensbeschouwing wijsbegeerte, maar alleen een wetenschappelijk gefundeerde of althans een door wetenschappelijk denken uitgewerkte levensbeschouwing. Wanneer hij de wijsbegeerte als wetenschap wil afwijzen sluipt dan ook zoo nu en dan het woordje ‘zuivere’ voor wetenschap. Wel is dit onvoldoende om de verhouding juist weer te geven, maar het toont toch aan, dat de schr. niet iedere wetenschappelijkheid aan wat hij wijsbegeerte noemt meent te moeten ontzeggen. Hij betoogt dan ook meer in zijn boek dan dat hij predikt. Alleen schiet het betoog en de begripsanalyse wel eens te kort in scherpte. En dat vind ik jammer. Juist omdat ik veelal aan de zijde van den schr. zou staan, betreur ik, dat zijn gebrek aan scherpte de meening in de hand kan werken, dat men, als men zijn standpunt inneemt, niet anders kan doen dan met schoon schijnende woorden zoo'n beetje om de dingen heen praten.

Een duidelijk voorbeeld van dit schermen met woorden is de nadruk, die de schr. legt op het begrip ‘polair’. In overeenstemming met Goethe en andere romantische denkers verklaart hij, dat ‘de polaritiet’ de geheele natuur en ook de psychische wereld doordringt. Deze uitspraak zou een bepaalde beteekenis hebben wanneer men één bepaalde polaire tegenstelling aanwees, waaraan de geheele wereld onderworpen was, zooals in de oud Perzische godsdienst alles partijganger is òf van den goeden, òf van den hem tegenwerkenden boozen God. Maar wanneer men vele polaire tegenstellingen maakt, die niet alomvattend zijn, verliest de bewering haar zin. In de natuurkunde b.v. kan men zich in een pleidooi vóór ‘de polaritiet’ op magnetisme beroepen, waaraan het woord ontleend is. Ook op electriciteit, waarbij de soms aantrekkende, soms afstootende krachten groote analogie met het magnetisme vertoonen. Maar wie wil beweren, dat de polariteits-idee de geheele natuur doordringt, doet maar beter over de massa's met de daartusschen werkende uitsluitend aantrekkende zwaartekracht te zwijgen, wat men gemakshalve dan ook maar doet. Zou men nauwkeurig zijn, dan zou men kunnen zeggen, dat er in de natuur verschijnselen zijn op te merken, die een zekere polariteit vertoonen. Maar dat klinkt niet interessant en is voor een romantische philosophie niet te gebruiken.

In de ethiek kan men in goed en kwaad twee tegengesteld werkende machten zien en kan men dus overdrachtelijk van polariteit spreken. Men kàn de tegenstelling goed-kwaad ook anders zien: Spinoza ziet in

het goede alleen iets, dat meer van de Godheid bevat dan het kwade, zoodat het verschil bij hun slechts gradueel is. Maar in ieder geval kàn hier ook van een polaire tegenstelling gesproken worden. Maar daarmee houdt het, naar ik meen, ook vrijwel op. Om ook in andere gevallen toch van polariteit te kunnen spreken moet het woord van iedere specifieke beteekenis beroofd worden. B.v. ‘psychisch’ en ‘uitgebreid’ zijn bij Descartes en Spinoza eenvoudig twee verschillende bestaans of verschijningsvormen. Spinoza zegt zelfs nadrukkelijk, dat het twee uit velen zijn. Wolf verklaart ze voor polair tegengesteld. Waarom? Wat zegt dit meer dan dat zij verschillend zijn? En zoo wordt verder nagenoeg ieder verschil en ieder paar modificaties tot polaire tegenstelling geproklameerd: plant en dier, verstand en gevoel, ja zelfs rechts en links, man en vrouw en zooveel meer.

Dr. Wolf beroept zich hierbij, behalve op Goethe, op Laotse en op Heraclitus. Den lijfelijk levenden Socrates kan hij helaas niet tegenkomen en deze kan hem niet staande houden en zeggen a propos, polair, wat is dat eigenlijk, weet *gij* dat soms? Maar in niet lichamelijken zin kan hij Socrates misschien wèl tegenkomen en - Socrates is lang van stof - een jarenlang voortgezet onderhoud met hem hebben. Wanneer hij dan na dit gesprek nog eens een ‘Inleiding in de Wijsbegeerte’ te boek stelt hoop ik die te lezen.

v.d.W.

Ralph Springer, Om de macht. N.V. Batteljee en Terpstra. Leiden.

Een imposant boekwerk, van gigantische afmetingen en een geweldige dikte. Met klimmende leeuwen en adelaars en salamanders en bijlen op het kaft.... en waarvan de schrijver zelf in een ingezonden stukje in Nederland van Nov. 31 zegt: ‘Een roman van grootschen opzet, volgens motieven en gedragen door idealen, zooals in de vaderlandsche lectuur nog onbekend was’. Eenigszins beschroomd openen wij de foliant, verwachtend een geweldig epos in gedragen toon te vinden de geschiedenis van een intensen strijd.... Maar we kunnen al dadelijk verademen.

Op de eerste bladzijde komt ‘een gevallen meisje met een ziekte’ ons tegemoet trippelen. Het verhaal keuvelt gezellig verder, nu ja, wel wat ruw en zoo - de schrijver weet héél goed wat er in het leven en in de Groszstadt, te koop is en Gertrud is een volkskind en dan nog niet van 't beste soort, zooals naderhand nog tot schade en teleurstelling van haar aanstaanden man en vele andere mannen zal blijken. Het epos ‘Om de Macht’ komt dan zeker nog, en moedig worstelen we verder, al gelukkig dat Gertruds redder dan toch vast iemand van het Internationaal Vakverbond is in Holland, belast met het naloopen van allerlei bijeenkomsten en vergaderingen in Duitschland. Natuurlijk zonder eenige overtuiging of gevoel voor het Proletariaat, maar alleen ‘om de wille van de smeer’, zooals bijna iedereen in dezen roman. En zoo komen we dan ook werkelijk nog in de strijd ‘Om de Macht’ terecht en verwerken honderden dichtbedrukte bladzijden van dat opgeblazen, opgeschroefde, pedante en kleinzielige geschrijf om te zien hoe de eenige eerlijke jonge stoere leider Bouwer om de macht gaat strijden en hoe dit wordt opgenomen onder allerlei vooraanstaande kopstukken in de Partij en de Vakbeweging.

Ziezoo, nu zal de schrijver dan toch eens even boekje open doen over de Partij en hoe 't daar toegaat. En wat een corruptzootje het is, en hoe het de heeren volksleiders alleen maar om vette baantjes en protegeeren van hun vriendjes te doen is. Ja ja, die politiek....

Natuurlijk is er tusschen al de politieke redevoeringen en gesprekken ook nog een liefdesgeschiedenis geweven, vele liefdesgeschiedenissen zelfs, maar voornamelijk die van Gertrud, die met haar ‘ziekte’ eerst haar aanstaanden man, dan haar proletarischen beschermer en ten slotte den leider Bouwer aansteekt. Alles echt flink geschreven, zonder verbloemen. Het boek eindigt met een wilde revolutie, waarbij Bouwer de kameren ministergebouwen wil bezetten. Vol vurig enthousiasme beschrijft Springer die revolutie, met troepen demonstranten, waarop dan weer machinegeweren worden afgeschoten. De arme Max het eerste slachtoffer van Gertrud de Vamp, toch al ziek, geestelijk en lichamelijk, en half blind, stijgt deze omwenteling naar 't hoofd. In een ijlenden toestand, waarin hij steeds Gertrud (die er intusschen weer met een ander vandoor is en Bouwer heeft laten zitten) zoekt, klimt hij op 't dak van 't Partijgebouw en springt vervolgens eraf nadat hij eerst Bouwer daar ergens dood op een zolder heeft gevonden.... U ziet de opzet is grootsch genoeg, en de motieven en idealen in de vaderlandsche lectuur onbekend.... Gelukkig maar! Het schijnt bovendien nog een sleutelroman te zijn, zoodat de personen ‘uit het leven gegrepen zijn’ ook al weer gelukkig dat we ze niet kennen.

N.B.

De Werken van Vondel. Vijfde deel, 1645-1656. - Amsterdam, Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur, 1931.[1)]

Dit vijfde deel opent, evenals de vorige, met een hofdstuk van Sterck's Leven van Vondel, waarbij ditmaal een genealogie van diens geslacht aansluit, gevolgd door een ‘Cultuurbeschouwende inleiding tot Vondels' spelen’ van C.R. de Klerk. Het brengt ons de jaren van den vrede, van den bouw van het nieuwe stadhuis en den brand van het oude, van den aanslag van 1650, en van den eersten Engelschen oorlog. Het bevat Leeuwendalers en Lucifer. De talrijke gelegenheidsgedichten: op geestelijken en bruiloften, op Christina van Zweden en op Amsterdam, zijn bij uitstek geschikt, om den stijl van Vondel's poëzie duidelijk te laten spreken. De motieven zijn niet talrijk en in hun kern onveranderlijk. Vondel's in den edelsten zin des woords primitieve geest kan al deze motieven steeds weer laten klinken, als evenzoovele instrumenten, bespeeld door een virtuoos. Daar is het bulderende en bliksemende zeeslagmotief in gedichten als ‘Vrije Zeewaert’ en ‘Uitvaert’ van M.H. Tromp, het welige en als van zuivel druipende motief der landelijke welvaart, meer economisch dan bucolisch, daar is het epithalamische motief, naïef zinnelijk en wat burgerlijk schalksch, het statige en strikt decoratieve

1) Deze bespreking wordt herplaatst, daar zij in de vorige aflevering door een verzuim ongecorrigeerd is afgedrukt.

motief van stedelijke welvaart en bestuur, het volkomen sculpturale riviergodmotief, om van de heilige stoffe niet te spreken. Uit elk van die dichterlijke instrumenten haalt Vondel een rijkdom en een afwisseling van melodie en klankeffekt, als alleen zijn volstrekt meesterschap vermocht te geven.

De verklarende noten onder aan de bladzijden zijn wel eens wat heel onbeteekenend, en niet altijd zorgvuldig bewerkt (op blz. 144/5 heet de Poolsche koning eerst Uladislaus, daarna Wladislaus, tenslotte Ladislaus; in den tekst zelf is het Vladislaus). Het is misschien wat laat voor de opmerking, dat het aanbeveling had verdiend, en nog zou verdienen, om boven elke bladzijde het jaartal te vermelden, waaruit het gedicht dateert, in plaats van 978 maal te herhalen: Vondel V (1645-1656).

J.H.

Stemmen uit de redactie

De volkenbond als Selbstzweck.

- Als wij van een instelling willen verklaren, dat zij van onwaarde is zeggen wij dat zij nergens voor dient, dat zij geen doel heeft. Wanneer wij haar hooger aanslaan, wijzen wij op het doel, dat door haar gediend wordt; maar als wij haar nog weer *veel* hooger schatten, valt dat begrip 'dienen voor een doel' weg, zij heeft de rechtvaardiging van haar bestaan in zich zelf, zij is met een onvertaalbaar Duitsch woord 'Selbstzweck'. Zij behoeft dan geen doel, hoe goed ook, meer na te jagen. Te bestaan en zich zoo veel mogelijk uit te breiden is dan haar eenige opgaaf.

Tot nu toe hadden wij gemeend, dat de Volkenbond tot de tweede categorie behoorde en deze dwaling wordt verontschuldigd door het pakt, dat de leden tot handhaving van den vrede tusschen de volkeren verplicht, en tot nakoming dezer verplichting doortastende maatregelen voorziet. De vredebreker wordt buiten de gemeenschap der volkeren gesteld; geene commercieele of financieele betrekkingen mogen met hem worden onderhouden en de Raad van den Volkenbond beveelt gewapende actie tegen hem aan.

Maar wij zijn door de behandeling van het geschil tusschen Japan en China beter ingelicht. De V.B. behoort niet tot de dingen die een doel hebben, zij is niet opgericht om vrede tusschen de volken te bewaren, zij dient nergens voor: zij is Selbstzweck. Wel heeft men in de zittingen erover gesproken, dat het wenschelijk was de vrede te bewaren, maar dat beteekent niets, zooals Japan zeer goed begrepen heeft. Die besprekingen behooren nu eenmaal tot het bondsjargon; als de Volkenbond zoo niet sprak zou het de Volkenbond niet zijn. Maar het beteekende volstrekt niet, dat zij die vrede nu ook met der daad wenschte gehandhaafd te zien. Dat bleek o.a. uit de naïeve vreugde, die vele leden van den

bond uitten, wanneer Japan, terwijl het zijn troepen in Mandsjoerije vooruit deed rukken en nieuwe Chineesche steden bombardeerde, in de Bondsvergadering vredelievende verklaringen aflegde.

Dat de rechtsorde, tot de handhaving waarvan de bond opgericht heette, verstoord zou worden schijnt niemand verontrust te hebben. Over toepassing van het pakt schijnt men niet ernstig te hebben gedacht. Maar voor één ding was men bevreesd. Wij moeten oppassen (zeide er een) geen woorden te gebruiken, die Japan onaangenaam zijn, want anders.... zou het wel eens voor zijn lidmaatschap van den Volkenbond kunnen bedanken! Inderdaad, dat is een gevolg aan de mogelijkheid waarvan de opstellers en onderteekenaars van de bepalingen aangaande het gezamenlijk optreden tegen den vredebreker niet gedacht hebben! Maar het zal zoo'n vaart niet loopen. Men zal zorgvuldig zich in acht nemen tegen ieder woord, dat de gevoeligheid van Japan zou kwetsen - laat staan dat men eenige maatregel nam. Slechts als een van de groote mogendheden zijn belangen door Japan geschaad acht, en zich machtig genoeg voelt, zal deze staat tot daadwerkelijke maatregelen overgaan. Maar dat gebeurde vroeger ook reeds en gaat geheel buiten de principes van den Volkenbond om. De bond zal wel uit de moeilijkheden tevoorschijn komen, zonder een lid verloren te hebben. Leve de Volkenbond!

Hoe leer ik dialect schrijven?

- ‘K feslon z ammoa... Oke hiee koas e ud diee van de ärreme lu, uh skoap....’ Een nieuwe wereldtaal? Of een pas uit rotsinscripties ontraadselde taal van duizenden jaren geleden? - Niets van dat alles: het is Deventersch, of Twentsch, althans Overijselsch, om in dagvaardingsstijl te spreken. Bovenstaande zinnetjes en alles wat verder tusschen aanhalingsteekens staat ontleenen wij aan een klein boekje over ‘Jan Frans Miljet’, een vertaling, blijkbaar uit het Duitsch. Men ziet terstond, dat Deventersch veel moeilijker nog is dan Friesch. Het is lang geen gekheid. Maar al lezende maakt men spoedig ‘vebazende vodderingen’, en leest met ‘cheesdriv’ verder, met een ‘dreumerech chewoawodden’, alsof men onder vreemde hemelen

toefde, tot men, ‘n udepud mense’, doch met ‘cherechte wäddering’, van den schrijver scheidt. Het verbaast ons volstrekt niet, dat het landvolk, zoo dicht bij de Duitsche grens, gaarne van ‘uudrukkingsfolle gemôedzbewêgingzumtrekken’, van ‘chronforremen’ en ‘chevöelzdrages’ spreekt, of van een ‘onnovvedongen geldege moatstaffe veur de onwikkelingscheskîetkundege beduïng van un kunswärrek’.

De lezer heeft reeds opgemerkt, dat de vertaler bij het spellen van zijn dialect een radicale methode toepast. Worden sommige medeklinkers heel zwak uitgesproken, welnu, hij laat ze eenvoudig weg, en schrijft ‘fenuf’ en ‘fezameluus’; worden somtijds de zachte medeklinkers in het zinsverband scherp, zijn spelling geeft het getrouw weer. Wat hem echter beweegt, zijn Twentenaren ‘Peries, Lanklwah, Sjattebriean en Lahmetiene, Teeëkrîete en de veurstat Sundemeso’ voor te zetten, is ons niet recht duidelijk. Men kent, hopen wij, ‘den Mesjelengel’ en de ‘mätlöas fan Mantechne’? Zij wekken overigens het vermoeden, dat de vertaler de Italiaansche uitspraak niet zoo volkomen beheerscht als de Twentsche.

Ongetwijfeld heeft hij met dit werkje een goeden dienst bewezen.... aan hen, die meenen, dat men niet àl te naarstig dialect moet schrijven.

Het Zuiderzee-debat.

- Het is afgeloopen, zonder dat de Kamer, wèl omlijnd, heeft verklaard, wat zij verlangde.

Zij heeft over drie moties gestemd.

Een motie-Wijnkoop verwierp ze, met 44 tegen 30 stemmen. Deze had zonder eenig voorbehoud op doorzetting der inpolderingen in krachtig tempo aangedrongen.

Een motie-Colijn nam ze aan, met practisch algemeene stemmen. Deze sprak uit, dat vertraging inzake den noordoostelijken polder zoo eenigszins mogelijk moest worden vermeden en noodigde de Regeering uit om vóór de indiening der begrooting 1933 een nauwkeurige kostenberekening met overzicht der wijze van financiering over te leggen.

Zij nam, met eenzelfde eenstemmigheid, tevens een motie-Van der Waerden aan. Deze verzocht de Regeering, met bekwamen spoed voorstellen betreffende de uitgifte der Wieringermeergronden en het beheer van dezen polder in te dienen

en inmiddels zich te onthouden van maatregelen, waardoor bepaalde vormen van exploitatie, met name de inrichting van een Overheids-grootbedrijf, zouden worden uitgesloten.

Deze drie stemmingen samen geven niet een helder beeld. Noch resumeerden zij de discussies.

De verwerping van de motie-Wijnkoop beteekende zeker *niet*, dat een meerderheid het omgekeerde begeerde. Want onder de tegenstemmers bevonden zich onder meer Colijn en Bongaerts, twee der sterkste pleitvoerders ten gunste der doorzetting. Indien de heer Wijnkoop in zijn motie één voorbehoud had ingelascht (dat van alsnog blijkende financieele onmacht tot doorzetten; zonder dit was zijn motie een uitspraak voor doorzetting tot elken prijs), misschien ware de stemming anders uitgevallen. Maar dit lid moet nu eenmaal altijd overvragen. Dat niettemin zijn motie nog zóóveel stemmen haalde, was sterke aanwijzing van een sterke strooming tot doorgaan.

En wat de beide met alle stemmen op één na aangenomen moties betreft: algemeen aanvaarde moties wekken nu eenmaal den indruk: de Kamer is het eens. Maar uit het voorafgegaan debat was meer dan voldoende gebleken, dat de Kamer in dit geval het juist in het geheel niet eens was. Het is niet gelukt (wat trouwens soms een hachelijk ondernemen is), de verhouding der meeningen tot uitdrukking in stemmencijfers te brengen.

Althans den heer Colijn is dit niet gelukt. Dit Kamerlid weet veel; weet mogelijk ook, hoevelen zijner medeleden bij een stemming op die vraagpunten, welke het debat hadden beheerscht, zijn zijde zouden hebben gekozen. Maar van een zoodanige stemming had die over zijn motie, waaraan vergeefs de heer Ebels de beteekenis van een principieele uitspraak ten gunste der voortzetting heeft trachten te geven, niets.

Inmiddels is met de aanneming der motie-Colijn dit bereikt, dat de Regeering (die de motie aanvaardde) nu vast zit aan overlegging van behoorlijke financieele gegevens éér de begrooting 1933 wordt ingediend. Dit is iets; het is niet onbeduidend, maar het had méér kunnen zijn.

Meer waarde had, als positieve Kamer-uitspraak, de aanneming der motie-Van der Waerden. Had tegen den aanval-

Colijn de Minister van Waterstaat hier en daar nog steun van beteekenis in de Kamer gevonden, tegen den aanval-Van der Waerden bleek hij onbeschut te staan. De Kamer heeft nu betuigd, de treuzelpolitiek der Regeering inzake de organisatie van de Wieringermeer en inzake de uitgifte der gronden moe te zijn. De vraag wordt nu, hoe de Regeering het begrip ‘bekwame spoed’ zal uitleggen; zij zal op dit stuk zichzelve ernstig hebben te herzien. Een tweede vraag is, hoe hare voorstellen zullen luiden. *Niet* - dit blijkt wel vast te staan - als die der Commissie-Vissering of als die van den Zuiderzeeraad; wat de Regeering tot nu, buiten de Kamers om, bedisselde, week hiervan, wel niet in allen deele maar wèl in belangrijke mate, af. En de Regeering wist niet, noch deed zij eenige poging om te weten te komen, hoe over deze vraagstukken de Kamers dachten. Haar eigen antwoord, beloofde zij thans (want ook de motie-Van der Waerden werd door haar aanvaard), bereikt straks, uitgewerkt in concreten vorm, de Tweede Kamer.

Gesteld nu, een Kamermeerderheid wil dan een andere richting dan de Regeering uit; wat dan? In hoeverre zal dan nog tegen reeds voldongen feiten kunnen worden opgetornd, er nog plaats zijn voor amendementen?; zal dan nog verwerping van bruikbaar minder goeds om beter bruikbaars te bereiken geraden zijn? Naar dit alles kan men thans slechts gissen. Ondenkbaar is zeker niet, dat dan, omdat de tijd dringt, genoegen zal worden genomen met half werk.

De treuzelpolitiek der Regeering was tevens een politiek van anticipatie; zij treuzelde jegens de Kamers en ging inmiddels haar eigen ietwat tragen gang en het heeft moeite genoeg gekost, haar omtrent dezen eigen gang genoegzame mededeeling te ontlokken. De schuld voor dezen betreurenswaarden loop van zaken treft - aan dezen indruk ontkomt niemand - niet den Minister van Waterstaat alleen, misschien zelfs hem nièt in hoofdzaak, minstens evenzeer den ‘man op den achtergrond’, de sterke figuur van den Minister van Financiën. Aan het debat heeft deze niet deelgenomen. Wat niet beteekent, dat hij het niet heeft beïnvloed. Een staatsman van De Geer's afmetingen had men gaarne een andere rol dan die van stillen remmer bij de Zuiderzeewerken toegewenscht.

Offers...

In Port-Said, uit een brief van zijn zuster, dien hij daar met de overige mail in ontvangst had genomen, las hij het: Madeleine Twist was overleden. Plotseling. ‘Die zal je hier niet meer vinden,’ schreef Sophie onbevangen.

In het eerste verdoovende oogenblik, waarin de Bordes zijn koffie opdronk en, omdat hij het anderen zag doen, den Arabier, die hem bediend had, met een greep gemengde munt betaalde, drong niets zoo onmiddellijk tot hem door als deze bijna kwetsende argeloosheid van zijn zuster bij het vermelden van een bericht, dat voor hem de wereld veranderde.

Twee Engelsche meisjes, met wie hij zich op deze thuisreis nu en dan had onderhouden, troonden hem toen meteen weg van het tafeltje onder de arcaden om haar in een winkeltje aan den in gelen gloed blakerenden overkant, behulpzaam te zijn bij het koopen van enkele kunstvoorwerpen van twijfelachtige waarde en fantastischen prijs.

Met het blauwe dames-schrijfpapier, waarop het in groote letters geschreven stond, nog open in zijn hand, volgde hij haar en wendde bereidwillig, en zelfs belangstellend zijn goeden smaak en kennis aan om den winkelier, wiens oogopslag onder den gedraaiden hoofddoek de meisjes terstond uit het evenwicht fonkelde, tot rede en billijkheid te bewegen.

En nadat de boot haar passagiers weer opgenomen had - een stoet van personen met wie hij zich op den terugweg, in wolken opgeslofte stof, naar aanleiding der bemachtigde vazen in kunstbeschouwing verdiepte - en jankend en krakend het anker optrok, leunde hij over de reeling zonder dat ook toen nog zijn gezichtskring zich wijder opende dan voor het groene watergewoel daar beneden, met de sloepen, de donkerbevolkte prauwen, het silhouet der lage gebouwen aan

de kust en het witte bruischen om de schroef, waarvoor zijn blik zich leek te hebben verscherpt. Alsof het uit den brief vernomen feit hem eensklaps buiten deze onwezenlijke samenleving had gesteld en hij nu een des te aandachtiger toeschouwer mocht zijn.

Met geboeide oogen volgde hij dan weer, als het flikkeren van de zee en het bont gewemel hem, zonder dat ook dit tot zijn bewustzijn doordrong, vermoeid hadden, het wilde spel der kinderen tusschen de ligstoelen op het promenadedek, waarvan zij zoodra de boot voer geweerd zouden worden. En botste er soms een in blinden ren tegen hem aan, dan streek zijn hand vluchtig door de vochtige haren of drukte een verhit hoofdje tegen zich aan; een onwillekeurig gebaar dat nochtans zijn teederheid verried.

Bij het inhalen van de statietrap, nadat het scheepsvolk de laatste groeten had gewisseld en de laatste motorboot onder het zinneloos gewuif, dat tòch altijd iets van vreugde en bevrijding inhield, afdraaide, keek hij toe alsof hij dit alles voor de eerste maal zag. Leven en beweging rondom hem schenen een glazen muur te vormen, waarbinnen hij zich staande hield en zoo lang het duurde tegen het ergste beveiligd voelde.

Bezet met hun eigen belangen, het overbrengen der inkoopen naar de hutten, verdween allengs het meerendeel der medereizigers en wie op het dek bleven sloegen geen acht meer op de lange gestalte aan de reeling, een afgewend profiel met strak blauw oog, het grijzend haar in den bollen wind fladderend naar één kant. Tegen zes uur viel hij voor den kapitein in bij het bridge-partijtje, waarvan hij op deze reis als vijfde man deel uitmaakte. Zij zaten vlak tegen den beschutten wand achter de dekhutten aan stuurboord en na lang in den wind te hebben gestaan, onderging hij de stilte daar als een verademing.

Het was laat geworden zoodat hij zich haasten moest bij het verkleeden beneden in zijn hut, waar een onbestemde angst, als van een kind in het donker, hem aanjoeg en hij het vermeed in den spiegel te zien.

Aan tafel in de eetzaal, tusschen zijn beide buurdames met haar rijkelijken tooi aan geslepen steenen, die hem tegenschitterden al van ver en met hartelijke gebaren wenkten:

‘Uw soep wordt heelemaal koud, mijnheer de Bordes!’, stortte hij zich in het gesprek als in een nieuwe verschansing en bevestigde den indruk dien hij, in Colombo aan boord gekomen, op zijn medepassagiers had gemaakt: een gereserveerd maar uiterst wellevend man, die als hij wilde ook zeer onderhoudend kon zijn. Boeiend in het bijzonder de vrouwen, door zijn marquant uiterlijk en wegens een zekeren couranten-roem, die hing om zijn naam als schrijver van brieven over archeologische onderwerpen.

Tot drie uur bleef hij dien nacht op het sloependek in gezelschap van een jongmensch, dat met de geestdrift van een ontdekkingsreiziger over de liefde en het huwelijk in de moderne maatschappij zijn persoonlijke inzichten uiteenzette, en liet zich het eene glas whisky na het andere boven brengen.

Achterover in zijn ligstoel met een dof en toch niet onbehagelijk gevoel, alsof de duisternis hem in watten wikkelde en de groote rijpe sterren aan de lichte midzomerlucht zoo aanstonds als koele compressen op zijn oogleden zouden nederdalen, hinderde hem eigenlijk niets dan een instinctieve vrees, dat de betogende stem naast hem op eenmaal zou kunnen verstommen, en dat dit het sein zou beteekenen, waarop hij zich in zijn hut zou moeten terugtrekken. Alleen met zichzelf en iets, dat dan kans kreeg hem te naderen. Overgegeven aan de donkere deining, weerloos....

Maar toen tegen half vier in den morgen het oogenblik gekomen was en hij den jongen leuteraar, die op zijn beenen niet meer kon staan, tot aan diens hut had begeleid, kwam terwijl hij zijn bovenkleeren aflegde de slaap hem al barmhartig tegemoet.

Onder zijn couchette, in een hoedendoos, waar hij hem voor zichzelf had verborgen, wist hij den blauwen brief nog, maar al verder daarvan weg lokte hem het bed, het kussen, waarin zijn zwaar hoofd zou wegzinken, om zijn lichaam langzaam mee te zuigen in de zwarte kolk....

Groote God! de schok, waarmee hij na enkele uren, die hij licht en beangstigend droomend in zijn geboorteland had doorgebracht, overeind vloog, tot met zijn gezicht, als van een veroordeelde, vlak voor de open patrijspoort, sneed hem den

adem af. Kon dat waar zijn... Madeleine Twist... Madje.. de vrouw van zijn vriend Twist... Om wie hij twee jaar geleden, om aan een ondragelijke verhouding een einde te maken, het land ontvlucht was.... Wier beeld hem vergezeld had door werelddeelen en onder menschen nauwelijks tot zijn bewustzijn doorgedrongen. En tot wie hij thans terugkeerde, zijn kop vol duizelige gedachten, die alle haar tijdelijke oplossing vonden in dat eene bange geluk van het weerzien. Het geluk, dat hij na twee jaren van dwaze beproeving weer aandurfde, het geluk eener voldongen vriendschap, waarover een enkel onbewaakt uur van dankbare erkenning - door niemand geweten, door hen beiden overleefd en.... vergeten - zijn stillen glans had gelegd.

Nooit had hij in de jaren, waarin hij haar schier dagelijks zag en dit - zoo mal is een mensch - als een martelaarschap wilde gevoelen, beseft wat het beteekenen zou wanneer die kans, de ontroering der moeilijke ontmoetingen, zou zijn afgesneden, de afstand, een oneindigheid van onverschillig voortbestaan, hem hoe langer hoe verder van dit oude leven wegvoerde. In koelen bloede, met de leugenachtige kracht van zijn mannelijke zwakheid, zelf de briefwisseling onmogelijk gemaakt... Na een paar poovere prentbriefkaarten aan ‘den heer en mevrouw Twist,’ geschreven in den vormelijken toon, welke bij hem, den ouden jonggezel van patricischen huize paste: ‘Waarde vrienden’, en volbeplakt met vreemde postzegels, waarmee hij wist Otto een genoegen te doen.

Zonder vermelding van zijn gedurig wisselend, en allengs onbestemd adres....

Hij had er zijn gekwelde gevoelens van de laatste jaren, waarin niets hem ondragelijker drukte dan zijn schuldbesef jegens een vriendschap al van de schoolbanken, lucht mee verschaft. Een eerlooze had hij, man van ouderwetsche opvoeding, zich geweten bij elken stap in dat gastvrij huis, waar een vrouw met warme oogen hem verwachtte, de vrouw voor hem bestemd, de vrouw van een ander.

Eerloos, niet het minst jegens haar, als de eerste de beste prijs gegeven aan den verzengenden adem eener met den dag prangender heimelijkheid....

En ook in zijn eigen woning, het oude huis met den beroemden gevel aan de Groote Markt, waar hij door zijn moeder en Sophie naar de oogen gekeken, sedert den vroegen dood van zijn vader de plaats van den heer des huizes innam, was het leven hem in de impasse van zijn late donkere droomen op den duur onhoudbaar geworden. Alsof de portretten zijner voorouders aan den wand, de stoere vlootvoogden en galante staartpruiken, met hoe langer hoe spottender blikken den weifelmoedigen nazaat aanzagen. Een man, over de veertig, voor wien het leven nog ging langs de kronkelpaden van den verliefden gymnasiast. Die niet vermocht te breken, terwijl hij toch wist nimmer in staat te zullen zijn tot de daad, welke voor hem met diefstal gelijk stond.

Want een veeljarig verblijf in de metropolen van Europa, Azië en Amerika, waar hij verbonden aan de Legatie - een loopbaan dien hij later opgaf - het lichtere leven en de liefde in allerlei lagen en schakeeringen van maatschappij en ras leerde kennen, had in Lodewijk de Bordes den zin voor het aartsvaderlijke slechts kunnen verhoogen. Een diep verlangend ontzag voor het sacrament van het huwelijk, voor de heiligheid van het goede gezin. En hoe beschamender in de jaren na den oorlog het beeld dier losgeslagen wereld zich aan hem voordeed, des te stelliger hield hij vast aan zijn vertrouwen, als een naïef geloof in een genadige bedoeling, welke dit bolwerk, met de heerlijkheid van het paren en vereenigd blijven onder één dak, voor man en vrouw had opgericht. Voor alle mannen en vrouwen, die wisten wat liefhebben was, en wier lot nog licht genoeg woog om het in de hand te nemen....

Maar niet.... nooit.... ‘Gestolen goed gedijt niet,’ waarschuwde al zijn Friesche grootmoeder, wanneer op haar groote buitenplaats een kleine knaap met rood besmeurd frambozenmondje zich vertoonde aan haar plechtigen schoot. En de goede vrouw zal zelve wel niet vermoed hebben, welke wrange vruchten het kinderhart zou omdragen, waarin deze wijze zaadjes achteloos waren gezaaid. Op de avond vóór zijn vertrek had hij die strenge grootmama, voor wie het leven eenvoudig was en elk probleem zich in een wapenspreuk oploste, voor het eerst weer in de staalblauwe oogen durven zien, haar gezicht onder de kanten kap met den diamanten voorhoofdsnaald

aandachtig bekeken. Hij ging.... zij het dan iets minder overtuigd dan zij zou zijn geweest van God's welgevallen om een offer, bestemd de liefste gevoelens om hals te brengen. Hij zoomin als zij toch vermocht zich gewonnen te geven aan het burgerlijk compromis. Hij vond de kracht het geluk, dat hem op middelbaren leeftijd toeviel naar wetten, die niemand doorgrondt, van zich te wijzen, als het verraderlijk geschenk van omstandigheden zonder genade.

Hij ging, met zijn voor ongetelde jaren gepakte koffers, waarin niets hem aan het verleden herinneren kon dan op den bodem de bleeke afdruk van een groep, door een nichtje van mevrouw Twist genomen op de treden van het terras achter hun huis. Hij ging bevrijd, trots smartelijkst gemis.

En in de eerste weken toen de boot met forsche slagen hem door de hooge golven droeg, toen hij zich in slaap liet wiegen, overdag en 's nachts, waar hij maar even lag of zat, en elke afleiding met geveinsde belangstelling aangreep: in geographie en sterrenkunde, in de strategie van het zeewezen en de intimiteiten der passagiers, was geen twijfel in hem gerezen of hij had den rechten weg gekozen, voor een man van eer den eenig mogelijken.

Tot na een paar maanden nauwelijks, die hem jaren toeschenen, dit nieuwe leven hem al losliet, de omgang met zijn medemenschen en hun avonturen van vrijen en trouwen, scheiden en weer trouwen, hem met onoverwinnelijken weerzin vervulde. En geen vreemde kust hem meer lokte of een kort soulaas beloofde. En een matte twijfel in den hem onbekenden, dreinenden en allengs als een kramp trekkenden vorm van het heimwee, hem uit alle hoeken en gaten van het onverschillig voortschommelend schip besprong.

Wie had hem gelast het land, de stad, waar Madeleine Twist woonde, te verlaten? De eenige stad op deze wijde wereld, waar hij zijn tehuis wist. Wat had hem uitgedreven in een tijd zóó verlicht van zeden en gewoonten, dat de man zich belachelijk maakte, die niet nam, wat het lieve leven hem bood! Wat was er feitelijks voorgevallen tusschen de vrouw van Otto Twist en hem? Mocht dat een naam hebben in de sfeer hunner jarenlange vriendschap? Had dit, waarin zij zich bevangen

voelden, gevangen op het laatst als in een strop, niet afgewend kunnen worden zonder het uiterst besluit, dat voor hem den levenden dood beteekende?

Hij vroeg het zich af in honderd vruchtelooze vragen, in de heete straten van Shanghai, in de stilte van den tropennacht, tusschen de opgravingen van Baalbek, als Odysseus zwervend langs Korfoe's strand.... Hij verdroomde de galanterieën langs den weg, het heimelijk doelwit der langs hem heen jagende auto's, de geheimen der hotelkamers. Hij zag, ofschoon hij er zichzelf om verachtte, bij tijden in elke bekoorlijke vrouw Madeleine, in den man, die haar begeleidde, zichzelf. En hij telde de dagen, welke hem scheidden van zijn roekeloos verloren geluk als op het rijstblok af. Twee jaren had hij zichzelf beloofd dit verdoemd geluk te vermijden, zijn goede trouw verbood hem zich een dag te schenken van dien vastgestelden termijn. En nooit wilde hij verder vooruit denken dan het uur, waarop hij, teruggekeerd, Maddy's levende handen in de zijnen zou sluiten, in haar oogen de vreugde zou zien lichten, die niet te loochenen zou zijn!

En dit was dan nu het einde van zijn reis, van zijn mannelijk offer, van alle zelfbedrog en dolzinnig verweer, het onvoorzien en onherroepelijk einde. Zijn zuster schreef niet eens wanneer en waaraan.

Hoewel hij op zijn gewonen tijd was opgestaan en terwijl hij zich aankleedde zijn oogen herhaaldelijk op het hoedendoosje onder zijn couchette hield gericht, bleef de gedachte: den blauwen brief nog eenmaal te lezen, hem ver. Slechts vluchtig vermocht hij telkens het begrip van den dood aan te raken, zijn van onbestemde pijnen doortrokken hart zocht haar, van wie zijn wezen volledig vervuld was gebleven, terug waar hij haar moest achterlaten. Hij had haar beeld, zooals zij hem, doodsstil staande tusschen de kennissen op het perron, met niets dan het trillen harer wimpers vaarwel had gezegd, zoo nauwkeurig in zijn oogen vastgehouden, dat hij haar gedurende de spanning van dit langzaam ontwaken naast zich in de nauwe hutruimte zag, met alles wat zij toen aanhad: een molgrijzen mantel, met een hoogen, harigen kraag, waarin zij haar hoofd, de kin naar voren en de oogleden half geloken, diep in

nestelde, als deed de koestering haar wel. Met een klein grijs luifelhoedje, dat haar bleeke wangen vast insloot en de kringen onder haar oogen donker schaduwde. Met haar stem om hem heen als tastbare melodie, en haar smalle hand, één laatste oogenblik, kil door den handschoen heen, in de zijne.

De herinnering aan dit afscheid, dat hij in den roes van het vertrek maar tot op zekere hoogte als een smart, liever als een wijden weemoed had gevoeld, worstelde met de onheilstijding vóór zij reëel en onwrikbaar als een lotsbeschikking zich van hem meester maakte. En ook toen nog, de volgende dagen op de boot, waar hij het onveranderde leven meeleefde zonder dat iemand iets ongewoons aan hem bemerkte, ontgleed hem herhaaldelijk de wreede waarheid, overmande hem verwonderlijk barmhartig, zoodra hij op zijn bed lag, een doffe slaap. En eigenlijk waren het alleen de eerste morgenuren, waarin hij, hoe langer hoe vroeger in den lichten nacht, koud en klam over zijn lichaam ontwaakte, die hem vastgrepen tusschen de ijzeren tangen van een klaar en onafwendbaar bewustzijn.

En niettemin was het, of de slag hem opnieuw trof, onvoorbereid en met ongebroken kracht, toen even vóór de landing in de haven van Genua de laatste post werd uitgedeeld en de administrateur hem een brief met rouwrand en het slordig schrift van Twist ter hand stelde, benevens een drukwerk onder kruisband, waarop zijn moeder het adres geschreven had.

Het laatste, dat hij het eerst opende, bevatte een knipsel uit het Nieuwsblad van zijn woonplaats met waardeerende woorden over wijlen mevrouw Twist. Een herinnering aan den maatschappelijken en liefdadigen arbeid door haar verricht, besloten door een korte beschrijving van de begrafenis. ‘De talrijke aanwezigen, die getuigden hoe bemind en geëerd.... Een baar vol bloemen volgde de kist....’

Dit woord deed het hem aan. Het visioen.

Hij stond op de kade tusschen de bonte bevolking en moest zich terwijl dikke zweetdroppels van zijn voorhoofd vielen vastklemmen aan een ankerpaal. Er stond een koele bries, welke de vlaggen en wimpels aan de masten uitrimpelde en die ook langs zijn grauw gezicht streek. De aanraking was zijn

behoud, hij gevoelde het frissche zelfs als een onverwachte weldaad, als in zijn kinderjaren wanneer een hand met linnen zakdoek zijn slapen bette.

Toen hij zijn voeten weer vertrouwde, wist hij niets beters te doen dan de passagiers, welke hij hier en daar verspreid zag loopen, te volgen naar de douanen-loods. Hij nam ook nog afscheid van deze en gene, beloofde de Engelsche meisjes haar vast en zeker te zullen bezoeken en hielp een oude dame bij het sluiten van haar weerspannig valies. Verlicht de overbekende gezichten thans voor het laatst te zien en verlost te zijn van de boot met haar bonkend lawaai, de weëe lucht die uit het ruim opsteeg en den hollen hoest van de stoomfluit....

Want hij was besloten niet met de expresse, die om half elf op de boot aansloot, naar Nederland te reizen, maar den nachttrein naar Bazel af te wachten en hij gevoelde zich, nadat hij het telegram aan zijn moeder had verzonden, door dit besluit, dat hem nog een dag van uitstel en bezinning vergunde, gesterkt.

Van den Hollandschen consul, dien hij kende en toevallig tegenkwam, maakte hij zich af, een afspraak voor de lunch in een hotel te Nervi voorwendend. En dit uitvluchtje zette in hem toen de gedachte aan inderdaad de tram naar Nervi te nemen en den brief van Otto, nog ongeopend in zijn zak, daar te lezen. Het was een kleine enveloppe, die dun aanvoelde.

Op een steenen bank, waarachter de mirten bloeiden als bruiden, ging hij zitten en terwijl hij het spartelen van het blauwe water tusschen de rotsen gadesloeg, het schuimspatten en vervloeien, en een meeuw met de oogen volgde tot hij, een blinkende stip, oploste in de straffe lucht, begon hij zich af te vragen wat er in dien brief kon staan....? Dat Twist ooit iets gemerkt had, geloofde hij niet. Het schuldbesef, dat hem gejaagd had als een dief in den nacht, drukte hem al niet meer. Zijn onrust gold uitsluitend haar, die sterven moest op dezen jongen leeftijd: drieëndertig jaar, de courant vertelde heterbij, de ongewisheid omtrent haar lijden.... de hevigheid misschien harer pijnen.... Al die bijzonderheden, waar zijn hart voor beefde en bloedde om ze te vernemen. En het woord ‘doodsstrijd’ viel hem in als een ongekend geweld, nu hij daarin het

teedere lichaam betrok, dat hij voor elken strijd had willen vrijwaren....

Aan het sterfbed van zijn vader had hij gestaan, een kind tusschen de weenende vrouwen, met huivering en jagend verlangen naar het einde; een huivering nooit geheel overwonnen bij de gedachte aan den dood. Thans trachtte hij zich de bijzonderheden van die uren voor den gefolterden geest te halen, zulk een behoefte had zijn ziel aan eenig steunpunt, terwijl ze terugdeinsde voor de realiteit van den dichten brief.

Er kwamen wandelaars aan, eerst een, en toen in de verte een groep van drie, en hij nam zich voor om wanneer die nu voorbij waren....

Toen hij dan eindelijk-het drietal, dat hem van het hoofd tot de voeten had opgenomen, verdwenen om den hoek, waar de rots met haar kroon van bestoven agaven laag overboog - de enveloppe openscheurde, bevatte deze niets dan de officiëele mededeeling zooals Twist die vermoedelijk aan alle vrienden en bekenden gezonden had. Zij dateerde van twee maanden geleden en droeg verschillende poststempels. De Bordes vond elk gelegenheidswoord daarin ergerlijk en terwijl hij erop bleef turen, verloor het geschrift, waarbij haar naam door vreemde termen omgeven de hare niet meer scheen, elk verband met de levende Madje....

In den nachttrein, op de korte cadans, welke hem in een ander rhythme voortbewoog dan de vaste hartslag van de mailboot, herleefde in de Bordes bij al grooter brokstukken het verleden, waarbij het intermezzo zijner tweejarige afwezigheid zoo volkomen bleef uitgeschakeld als ware hij nauwelijks een dag van huis geweest. Nu en dan op een slaapmiddel even insluimerend, bleken ook die oogenblikken van vervaging zijn welbewust droombestaan, in Maddy's stad, in haar huis, haar kamer, niet te onderbreken. Zoo was hij dan weer met haar samen als op deze reis altijd en overal, deelend de stemmingen van dag en avond, de verrassing van het landschap, de schoonheid van een tempel, de geur van een uitheemsch gewas, het innigst wanneer een passage in een boek hem in het bijzonder trof. Hoevele las hij er onderweg, die als door hun verhouding waren ingegeven en waarbij hij hun beiden, hun driëen wel moest vereenzelvigen met de fictieve figuren en tal van ver-

zuimde mogelijkheden beleefde in de werkelijkheid zijner ijle verbeelding. Doch op dezen tocht scheen zij hem nader te komen dan ooit. In de blauwe schemering van het nachtlichtje boven de deur van zijn slaapcompartiment boog zij zich over hem, haar oogen rakelings boven zijn oogen, en haar stem duidelijk waarneembaar tusschen het wielgeratel en de gierende signalen. Alsof hij zijn hand, loodzwaar op het wollig dek, maar naar haar had uit te strekken....

* * *

In de provinciestad waar de Bordes, het zwervend leven moe, in een hem aangeboden benoeming tot stadsarchivaris een oplossing vond voor zijn verder bestaan en in zijn moeder's groot huis, tot vreugde der vrouwen, een gedeelte van de bovenverdieping betrokken had, waren Otto Twist en zijn vrouw zich onverwachts komen vestigen, toen aan de levensverzekerings-maatschappij 'Holland' een plaats van rechtskundig raadsman openviel. Er gingen verhalen als zou Mr. Twist, advocaat in den Haag, door gebrek aan ijver en nalatigheid de praktijk dusdanig hebben laten verloopen, dat zijn schoonvader het heft in handen had moeten nemen. Aan diens invloed zou het daarop te danken zijn geweest, dat hem deze nieuwe positie - in zijn geboorteplaats - op zekere voorwaarden was gegund. Het rechte ervan wist echter niemand en aangezien het moederlijk erfdeelvan mevrouw Twist hen nog ruimschoots in staat stelde zich op een onbekrompen voet in te richten en zoowel de man als de vrouw een aangenamen indruk maakte, werd over dit verleden, zoodra zij er eenmaal waren, niet meer nagedacht.

Lodewijk de Bordes had er met vele anderen een bezoek gebracht in hun bekoorlijke villa aan den rand van het stadspark en zich daarbij verheugd in zijn ouden vriend en clubgenoot, ofschoon deerlijk door zijn haar gegroeid en zeer gezet geworden, denzelfden jovialen baas terug te vinden, wiens vroolijk gezicht hem op de foto van een promotiediner, die achter zijn bed hing, nog dagelijks herinnerde aan de avonturen hunner jeugd. Een vriendschap meer door het toeval ontstaan - beider vader waren toenmaals bij de rechterlijke

macht - dan door voorkeur en keuze, en na den studententijd zonder bepaalde reden getaand.

Het weerzien bleek niettemin op grond dezer herinneringen hartelijker dan vooral de Bordes had verwacht en met zijn gehechtheid aan het verledene en zijn voorliefde voor elk blijk van menschelijke trouw, ging hij daar meer op in dan in zijn van nature gesloten en vormelijken aard lag. Het zou voor hem, die zijn tijd voor het huwelijk, volgens de vrijmoedige jonge meisjes van zijn kring, voorbij had laten gaan, ongetwijfeld een aanwinst beteekenen, een gastvrij huis erbij, prettige menschen.... Hij gaf het gaarne toe, ofschoon hij mevrouw Twist slechts eenmaal vóór haar huwelijk tijdens een maskerade in Leiden mocht ontmoeten en tengevolge van zijn langdurig verblijf in het buitenland de gelegenheid haar nader te leeren kennen zich tot dusver niet had voorgedaan.

Eenvoudig en naast haar zwaarlijvigen man opvallend tenger en bleek, was de Bordes van dit eerste bezoek voornamenlijk haar stem bijgebleven en de wijze waarop zij, terwijl Twist zich met hem aan herinneringen te buiten ging, voor de overige bezoekers het gesprek ophield. Alsof zij inderdaad veel belang stelde in haar nieuwe woonplaats, de notabele families, waarvan sommigen Otto Twist nog als kind gekend hadden, en de door een op korten afstand gelegen bosch opgeluisterde omstreken.

In beslag genomen door den man, had hij haar, wier profiel met het kleine bloote oor, de teere kinlijn en den zacht bruinen haarwrong die, laag in haar hals, haar hoofd achterover leek te trekken, van hem afgewend zat, ternauwernood gezien en slechts den indruk behouden aan een fijne, weinig aan den modernen tijd aangepaste persoonlijkheid. Bijna zoo conservatief als zijn zuster Sophie met haar onafscheidelijke kanten kraagjes! Geboeid had zij hem bij dezen stijl slechts matig in vergelijking met het jeugdig vermaak, dat hem in de laatste jaren weer gaarne deed kijken naar de vlotte vrouwen van dit tijdperk, de vroegrijpe dochtertjes van zijn vrienden, welke voor hem - oom Loet - nog slechts een succès d'estime over hadden.

Hoe ver al achter hem lag de crisis, waarin hij, allengs radeloos, het zoeken naar die ééne, zijn vrouw, had opge-

geven! Met zijn idealen omtrent den huwelijkschen heilstaat zou hij zich in de nieuwe wereld alleen belachelijk kunnen maken. Hij wist dit maar al te goed en nu en dan rekende hij het zich als een gebrek aan, dat hij vreemd was gebleven aan het lichtere leven, een fout in zijn opvoeding tusschen de twee rouwdragende vrouwen, bezinksel eener te vroeg oude jeugd.

Want hoewel het kortstondig huwelijksleven van zijn moeder zich niet door groote eensgezindheid onderscheiden had - de heer de Bordes, veel ouder dan zijn vrouw, stierf aan een kwaal, welke zijn humeur seder jaren voor zijn omgeving onverdragelijk maakte - zoo behoorde het niettemin tot den goeden toon zijn nagedachtenis zoo hoog mogelijk aan te slaan, en een vrouw uit de wereld van mevrouw de Bordes viel het daarbij niet zwaar zich geleidelijk aan het vleiend droombeeld van een haar te jong ontvallen geluk aan te passen.

Na weinige maanden vond zij in den rouw een nieuw behagen, dat den overledene van lieverlee als in zijn stralen betrok, om voortaan een beeld van eigen schepping in zich om te dragen, dat nauwelijks nog een trek met den lastigen magistraat gemeen had.

Sophie, de oudste, en eenige dochter, leed in die eerste jaren onder een gevoel van minderwaardigheid: als uitzondering op haar vriendinnen geen vader meer te hebben, en werd met een belangwekkenden zwarten strik in haar witblonde haren weldra mama's bondgenoote. Het broertje, onder de hoede van een gouverneur gesteld, kon zich den waren vader al spoedig niet meer voor den geest halen, maar zijn jonge ziel ging gebukt onder zijn moeder's gereede tranen en met vroom ontzag dacht hij in zijn eenzaamheid na over het huwelijk: de aanleiding tot deze tranen, den strik in zijn zusje's haren en den rouwband om den mouw van zijn kleine demi-saison.

Nog in zijn studentenjaren bewaarde hem die eerbied voor het machtig ervaren, waarop ook zijn leven eenmaal gegrondvest zou staan, voor veel, waaraan zijn kameraden zich zonder bezwaren overgaven... En in weerwil van de compensatie, die hij daarna in het buitenland had gezocht en tijdelijk ook gevonden - verhoudingen met vrouwen, in wier voor een ieder bereide lichamen zijn jongens-idealisme diep verborgen zielen droomde - was zijn hart blijven smachten naar het

andere, het vaste en volstrekte, in zulk een hevige mate, dat het hem zelf allengs donquichotterie toescheen.

Doch zich tevreden stellen met het mindere, zijn leven binden op voorwaarden, die bij voorbaat de hoop op een ware vervulling uitsloten, vermocht hij evenmin en met de jaren gelukte het hem ook niet meer de vergetelheid te vinden in den roes, die de hel van den aardschen hemel is.

In dien nood, als een oude wond omgedragen, had hij zich langzamerhand aangepast aan zijn rol van belangstellend vriend en onschadelijken ‘oom’, hem door de jeugd toebedeeld, en zich met fijne ironie - een ironie die ook zijn eigen persoon niet spaarde - schadeloos gesteld. Zoo ongerijmd kon het in de wereld niet toegaan, Lodewijk de Bordes bleef zonder verwondering. Kritiek kende hij niet, of wilde hij niet kennen, aan schandaal, waar de stad den mond van vol had, gunde hij geen schouderophalen. Een de jongste hartjes vielen hem nog soms heimelijk toe, omdat zij zich bij oom Loet veilig, als het ware verheven gevoelden boven 's levens ergste verwarringen en de vonk van begrip in zijn koele blauwe oogen onveranderlijk, als het licht in den vuurtoren blonk. Van zijn kant gaf hij geen harer een vingerbreed toe, hij had waarlijk wel teleurstellingen van ander gehalte gekend dan deze kinderen, moe van den modernen liefdedans, hem nog vermochten te schenken....

Des te sterker richtte zich zijn belangstelling op het werk, het kleine museum en de bibliotheek, hem door den overleden stadsarchivaris nagelaten in een staat van ergerlijke verwaarloozing. Het paste zoo wel bij zijn geduldigen aard en verfijnden smaak, hij kon er geheele dagen in opgaan, en vaak kwam het hem voor, 's morgens wanneer de zon door de verweerde groen en paars reflecteerende ruitjes van zijn werkkamer scheen, of eindelijk zijn hartstochten daar, in het oude Muntgebouwtje, hun toevlucht hadden gevonden. Tot schade der jonge en oudere meisjes, welke hem zijn passie voor die in haar oogen morsdoode zaken kwalijk vergaven.

De Twists hadden geen kinderen, maar in hun kring zat dien eersten Zondagmiddag een buurmeisje, een van die zelfbewuste jonge dames, die haar konijnenpelsje dragen als

vorstelijk hermelijn en haar hoedje juist zoo opmikken, dat het haar onnavolgbaar staat. Naast dit juffertje, dat met veel ceremoniëel zich verdienstelijk maakte bij het rondbrengen der kopjes, geleek het teeder silhouet der huisvrouw, theeschenkend in een verren kamerhoek zich geheel uit te wisschen. Zelfs haar, door den ongemeenen klankverrassendestemscheen nadat de officiëele bezoekers vertrokken waren en de toon vrijer werd, niet opgewassen tegen dien stralenden jongen lach en het machtig accompagnement van Twist, door de Leidsche souvenirs zoodanig in vervoering gebracht, dat hij niet ruste vóór zij en de overige nablijvers de oude moppen hadden meegenoten naar den eisch.

De Bordes zelf, ofschoon onder vreemden gehinderd door deietwattriviale grappigheden, waarvan Otto al in Leiden zijn fort maakte en die hij nog altijd met een onweerstaanbaar: ‘Ja, 't is niet heelemaal netjes....’ inleidde, had, als met geweld in dit bedenkelijk vermaak betrokken, niet veel aandacht meer aan de gastvrouw kunnen wijden. En het afscheid, terwijl in de schemering van de kleine lamp op de theetafel, de gelaatstrekken, vermoeid van den langen middag, nog maar flauw oplichtten, was uiterst vormelijk geweest, zonder de geringste aanduiding....

Och ja, wat vermoedt een mensch als het zoo argeloos en gewoon, zoo onherkenbaar vermomd op hem afkomt en de hand uitsteekt met dien algemeen glimlach, waarmee mevrouw Twist op haar eersten ontvangdag de notabelen van de stad ontving...

Eenmaal had hij er toen, in den loop van dien winter gegeten aan een groot diner, waar men hem, den minnaar van het verleden, een meisje-studente in de Oude talen tot tafelbuur gegeven had. Het beeld van Madeleine Twist, in blauwgrijs brocaat, hoog aan den hals en zonder mouwen, waarover een zilveren sjaal hing, verscheen hem in de blauwe schemering van zijn slaapcompartiment. Tot de gespen op haar zilveren schoentjes toe. Niettegenstaande hij haar van zijn plaats aan het andere einde der lange tafel alleen uit de verte had gezien en bij een vluchtig gesprek tijdens het ronddienen van de koffie slechts een paar banale woorden met haar wisselde.

De herkenning kwam pas zooveel later.... Wanneer, en hoe? Traag als haar uiterlijke verschijning was ook haar innerlijk wezen tot zijn bewustzijn doorgedrongen, dat schuwe, overgevoelige gemoedsleven, dat achter Twist's luidruchtigheid verborgen, zich zoo noode verried.

Soms.... even, in een schrijnende modulatie van haar vreemde, als boven afgronden zwevende stem.

Men hoorde Madeleine vóór dat men haar zag....

Een stem voor de schemering, als een rinsche geur bij het vallen van den avond, een geluid, waarin geheimen scholen, al sprak zij over alledaagsche dingen. Drong tegen haar bedoeling het algemeen gesprek wat dieper door, dan fronste zij de wenkbrauwen en tastte zichtbaar naar de woorden....

Een afdoend oordeel gaf zij daarbij niet, of althans zeer schaars. Maar haar geheele persoon getuigde onwillekeurig vóór het eene en tegen het andere, al bleven haar handen steken in het gebaar: hoe kan ik het weten in den stroom der onzekerheden? En wat ze aldus - in de branding eener nieuwe geestdrift of een collectieve verontwaardiging, stilzwijgend beleed, afviel of verdedigde, gold bijna nooit een menschelijke daad of dwaling als zoodanig. Haar stil maar heftig pleidooi gold het leven. Zooals het zich wendde en keerde in de handen der geslachten, zooals het werd omgevormd naar een ieders behoeften, zooals het werd verhanseld en verkwanseld onder de banier van telkens een ander algemeen belang. Het leven met zijn voor haar onwankelbare waarden, die hoe langer hoe bezwaarlijker te handhaven vielen....

De Bordeshad al bij den eersten oogopslag gevoeld, dat de ironiëen, waarmede hij zich in dit leven in balans hield, deze vrouw zouden bezeeren, al wist zij zelve misschien niet dadelijk waarom...

Ging daarna de lamp op, dan lieten zich de tegenstrijdige gewaarwordingen nog aflezen van haar bewegelijk, in één golf kleurend en verbleekend gezicht, vóór het zich met den altijd ietwat krampachtigen glimlach van haar kinderlijken grooten mond en donker verstrakte oogen weer sloot. Voor velen was dan de betoovering van haar moeilijk te benaderen persoon verbroken en zij, die zich in haar aanwezigheid, zonder dat zij dit wilde of ooit vermoedde, geïntimideerd gevoelden, noemden haar hooghartig.

Maar wie van al die menschen, vriendelijk ontvangen gasten in het weelderig huis, waar de man, vond men algemeen, de vroolijkheid aanbracht, had haar ooit gezien één oogenblik losgeslagen uit de cocon van haar gebonden wezen, in den gloed van een jonge, koesterende.... en verzengende zon!

In den winter, die daarop volgde, was de Bordes nu en dan ook huiselijk aan hun tafel genoodigd, maar zeker twee jaar had het geduurd, niettegenstaande Twist hem gul en hartelijk aanmoedigde: 'Een huis zonder kinderen, man, je doet er een weldaad aan!' eer hij op den vertrouwelijken voet van een voldragen vriendschap met man en vrouw uit zichzelf zich daar meldde.

En vóór hij ertoe kwam ook op de uren, waarop hij Otto Twist afwezig wist.

Dit was ten slotte voortgevloeid uit de omstandigheid, dat Madeleine nu en dan zijn moeder kwam bezoeken. O, zonder de minste bijbedoeling, daarvan was hij overtuigd. Zijn moeder werd geacht als eene der uit een vorig tijdperk overgebleven vrouwen, welke het als het voorrecht van haar leeftijd beschouwden nog slechts te ontvangen, en alleen bij hooge uitzondering haar geriefelijke tuinkamer verlieten voor een noodzakelijk tegenbezoek. Nagenoeg alle jonge vrouwen, zeker de oude mevrouw daar in die groote kamer, als een zaal, te zullen vinden en er welkom te zijn - nooit toonde zij voorkeur voor deze of gene - zochten het huis aan de Markt als een pleisterplaats in het gejaagde leven, en het was niet meer dan natuurlijk dat Madeleine Twist, na het eerste officiëele bezoek met haar man, zich bij deze vrouwen aansloot. Zij paste daarbij juist in mama's kader en atmosfeer, waarvan zij de waardigheid, als van een oud keur op zilver of porselein, een weinig overschatte. Een gedeelde belangstelling in antieke kanten en borduursels verlevendigde uiteraard ook den omgang met Sophie. En hoewel de heer des huizes naar gewoonte op zijn studeerkamer verbleef, wanneer het dan wat later werd en de lieve bezoekster, geknield voor mama's précieuse kastjes van de eene ontdekking in de andere viel, terwijl Sophie haar geleerdheid luchtte omtrent herkomst en époque, dan gebeurde het soms, dat hij haar nog aantrof en bij de korte winterdagen

zijn geleide aanbood naar haar tamelijk ver afgelegen huis. Wel eens zóó nabij het etensuur, dat hij zijn zuster's booze blikken moest trotseeren en mede dientengevolge wat vroeger naar beneden kwam....

De rechter wil altijd weten, wanneer het om leven en dood gaat: voorbedachten rade? Maar hoe moeilijk valt juist dat uit te maken al voor het eigen, in duizend strikken verward gemoed....

Op die wandelingen, den kortste weg door de smalle winkelstraten, leerde hij mevrouw Twist, die hij tot ergernis van haar man toen nog niet eens bij haar voornaam noemde, al beter kennen. Het was of zij van lieverlee in zijn gezelschap, zoowel als in de omgeving van zijn familie, vele schromen overwon. In den ban van een gesprek tot aan de stoep vóór haar woning genaderd, verzocht zij hem vaak onbevangen nog even met haar naar binnen te gaan, om een nieuwe schikking der meubelen, een schilderij of een kunstvoorwerp te bewonderen, of een boek, waarover hij als quaestor van zijn moeder's leesgezelschap met zelf weinig tijd tot lezen haar censure had gevraagd, meteen mee terug te nemen.

Otto Twist was een van die geboren societeitsmannen, welke altijd nog den robber uit moeten spelen nadat het etensuur geslagen heeft. In den regel kwam hij de Bordes op zijn terugweg - Otto in kortademigen draf - juist tegen. Een joviaal gebaar in het voorbijgaan en het bekend grapje: ‘Daar zal een standje voor me opzitten! Eet smakelijk, amice!’ Op den langen duur getroostte de ander zich een kleinen omweg door het plantsoen, dat den wijdschen naam van park had aangenomen, uit verveling van telkens diezelfde aardigheid aan te moeten hooren.

De eigenschappen, welke Twist indertijd bij zijn medestudenten getapt hadden gemaakt, waren op dezen ouderen leeftijd, onder een andere dan de Leidsche belichting, ietwat bezwaarlijk geworden. In den huiselijken kring kwam zijn uitbundige persoon, met wien het moeilijk viel een geregeld gesprek te voeren, zóó afgeleid werd hij van de essentiëele punten, minder voordeelig uit. Met zijn grapjes, zooals tegen de Bordes: ‘Zoo, kom je mijn vrouw weer eens een onfatsoenlijk boekje brengen!’, ging hij, hoe onschuldig ook bedoeld,

altijd verder dan de betrokkenen, noch de aanwezigen aangenaam kon zijn. En in geval van bijval onthaalde hij het gezelschap op herhalingen, waarvan men zelfs op de societeit - waar men hem overigens gaarne mocht lijden - op zijn stoel begon te draaien. Doch zelden of nooit was het aan zijn vrouw te bemerken, dat ook haar deze levenslust, dit kinderlijk plezier in futiliteiten, de would-be aardige manier, waarop hij haar in meer en minder intiemen kring bejegende, op den tengeren schouder klopte of tot dupe maakte van een zijner mannelijke gevatheden, wel eens te machtig werd.

Integendeel, wanneer er niemand lachte op een oogenblik, dat deze reactie ten stelligste werd verwacht, dan was zij het die met haar glimlach de pijnlijke stilte verbrak, met haar vlinderlichte hand Twist over zijn kale kruin streek en zei: 'Hij meent het zoo kwaad niet!' of 'Mijn heer gemaal weet wel beter.' Waarop Otto Twist die hand greep en er een klinkenden kus op drukte.

Hij moest, na een stevig glas bourgogne bijvoorbeeld, al heel erg op zijn dreef geraken, waarbij zijn oogen als glimwurmpjes in de bolle wangplooien verzonken en het schuim in zijn mondhoeken stond, wilde men mevrouw Twist onrustig zien worden; met een aangevlamd kleurtje en de lange oogleden neergeslagen. Een enkele maal het geheele gelaat overtogen door een schielijken blos, die over het lichtend voorhoofd tot onder de haarwortels opkroop.

In den grond was Twist - iedereen gaf het toe - een goede kerel, gebonden aan zijn vrouw met alle liefde, waarover zijn weinig intuïtief maar gul hart beschikte, afhankelijker van haar dan hij wilde bekennen; vandaar het vertoon van mannelijk overwicht, waarmee hij haar, het gezelschap en zichzelf in het nauw bracht, en waaruit zij hen allen dan weer met een vriendelijk woord moest redden.

Op den duur had zij het hem met haar groote toegevendheid misschien wel wat te gemakkelijk gemaakt, zoodat het goede leven weinig aan hem rijpte.... Ofschoon acht jaar ouder dan zijn vrouw, zou men naar de innerlijke verhouding hem de jongere schatten, en als zoodanig verwende zij hem ook - haar eenigst kind - met een als om verschooning vragende, schertsende verteedering.

Terwijl zij voor zichzelve in dit huwelijk wel met alle persoonlijke wenschen leek te hebben afgerekend. ‘Vraag het Otto maar’, of ‘Als Otto er lust in heeft, vind ik het ook goed’, of, en dit kwam de Bordes soms verdacht voor: ‘Wat geeft het, of we daar nu met Otto over discussieeren!’. En op het einde van den avond - Twist was een onverbeterlijke plakker - viel dan vaak een sluier van vermoeidheid over haar gezicht, als bij een moeder, die haar kinderen den ganschen dag heeft moeten verbieden en nu uit verveeldheid en zelfbehoud maar liefst de oogen houdt gesloten.

Tot twee uur, half drie in den nacht zat men bij Twist te bridgen, ook wel eens te pokeren, en dan werd het nog later. En altijd bracht hij nieuwe vrienden mee.

Maar dit, legde zij de Bordes uit, was louter een behoefte van zijn goed hart jegens de societeitskennissen, die ongehuwd waren of door tijdelijke afwezigheid van hun vrouw 's avonds gezelligheid dierven. Met misschien een beetje ijdelheid op zijn eigen mooi huis, waar altijd alles ‘kon’, en een groote gevoeligheid voor het ter eere van den gast wat uitgebreid menu.

Dat zij terwille van zijn liefhebberijen haar natuur een bijna dagelijks geweld moest aandoen, bemerkte hij nauwelijks, al gaf hij bij voorkomende gelegenheden gaarne en dankbaar toe, dat hij het met zijn Madje, die nooit bromde, nooit gedonder in huis als met andere vrouwen! - maar best getroffen had! Gevoelens, welke met dit al weinig vlucht namen en hem op zijn beurt niet vermochten aan te sporen tot een kleine concessie zijnerzijds, ten koste van zijn eigen genoegens en enkele, haar bepaald hinderlijke gewoonten.

Een blind vertrouwen in zichzelf en in haar, dat almede wortelde in zijn gemakkelijke levensopvatting, waarbij plagen als twijfel en achterdocht maar last gaven. Op zijn wijze geloofde hij in het dogma van den huwelijkstrouw, gelijk zij dat eens in een grooten kring zoo simpel en naïef beleden had, dat de mannen elkaar tersluiks aanzagen en de vrouwen verwonderd toeluisterden, als verkondigde zij een nieuw evangelie of een omwenteling in de mode. ‘Neen’, zei ze, naar aanleiding van een geval in de stad, waarbij de vrouw van een notaris er met den candidaat van door was gegaan,

‘neen, wat een man doet, dat moet hij zelf weten.... maar dat een vrouw’ - en onbewust gebruikte zij het bijbelwoord - ‘met haar eigen handen haar huis afbreekt....’

Om plotseling, alsof zij zich door de woorden heen bewust werd in de armen eener moraal te vallen, die lang had afgedaan, en die zij ook niet bedoelde als zoodanig te eeren, met een diepen blos aarzelend te hernemen: ‘Niet alleen om dit ééne geval, maar om alle gevallen sámen....’

‘Je hoort het, Twist,’ had in de even genegeerde stilte die dit verregaand vrouwelijk conservatisme, in dezen chassez-croisez-tijd nog wel! na zich sleepte, een der aanwezigen gegekscheerd: ‘je kunt bij je vrouw een aardig potje breken, eer zij je aan je lot overlaat! Maak het je waardig, man!’

Allen hadden gelachen. Ook de spreker, een zeeofficier, wiens echtgenoote zich zijn afwezigheid op telkens jeugdiger wijze ten nutte wist te maken. Ook Madje, al weifelde haar glimlach omdat zij het verband tusschen datgene wat haar ziel, dolend door het wijde land, bezwaarde, en deze conclusie, betrokken op haar eigen kleine persoon, ternauwernood begreep. Ook hij, Lodewijk de Bordes, in wiens diepste wezen iets gebeurde, hij wist zelf niet wat.... een gevoel als van smartelijke verlossing....

Boven allen uit de schaterlach van Otto Twist.

Het was louter scherts geweest. Op Otto viel na zijn onstuimige studentenjaren, voor zoover men wist, niets aan te merken; zijn vrouw, met haar zuiveren oogenopslag, verheven boven elke verdenking... hetgeen bij velen in haar nadeel pleitte. Een huwelijk, waarin ieder gedachteloos geloofde, waarvan een vlotte en gulle levenswijze ook het moreel crediet nog dagelijks verhoogde.

Met hoeveel opgewektheid en bluf naar buiten - dat lag in Otto's aard - hadden ze een jaar na hun vestiging ter plaatse hun koperen bruiloft gevierd!

Het visioen van dien langen, van tegenstrijdige gewaarwordingen doorlichten en doorkwelden feestavond in de provincie schitterde thans als een pure verrukking achter de gesloten oogen van den wereldreiziger, welke hij, door een gerucht geraakt, eensklaps wijd opensperde zonder dat zijn naar binnen gekeerde blik reageerde. Het was het deurtje

van zijn compartiment, dat hij verzuimd had af te sluiten en dat in het voorbijgaan door den controleur geopend en weer dichtgeslagen werd. Een paar Duitsche woorden van verontschuldiging losten in den slag en het geratel op.

Doch ook deze wekten hem niet uit zijn werkelijkheid, waarvoor de Dood zelf terzijde was getreden. Het beeld bleef.

Hij zag Madeleine, zooals zij, terwijl Otto in zijn verwonderlijk bevallige corpulentie, hijgend en parelend bezweet de jonge meisjes ten dans voerde, op hem afkomen. Op haar sierlijke zilveren voetjes den spiegelgladden vloer oversteken, zoo rustig en doelzeker als sprak het vanzelf, dat zij voor een der weinige dansen, welke zij als gastvrouw danste, den oudsten vriend van haar man verkozen had.

Hij voelde haar lichaam, dat hem daar te midden der gasten licht en vast toeviel, dat hij daar eensklaps omvat hield, dat zich eindelijk aan zijn moedelooze ziel en zinnen ging openbaren. Hij rook den geur van haar zacht bruin haar aan zijn borst, den geur, waarvan voortaan zijn leven doortrokken zou blijven. Hij droeg haar door dien dans als een hoog en fier bezit, dat hem niet meer ontglijden kon, met de kloppende warmte van het teedere lijf en den vochtigen blik der in stille vervoering als gebroken oogen.

In dien dans kwam het over hem, voor het eerst herkenbaar in de rokplooien van den onberispelijken omgang... En toen de muziek ophield, hun armen loslieten voor het werktuigelijk ceremoniëel der ontknooping, veranderde er voor hem, die diep ter aarde boog, nauwelijks iets....

Later op dien avond stond hij terzijde van den bloementroon, door jonge vriendenhanden opgericht, waarop zij, lieflijk en verdroomd naast haar zich kostelijk vermakenden echtgenoot, de vertooningen te hunner eer gadesloeg. Stoute stukjes uit hun huwelijksleven, zooals men die bij gerenommeerd gelukkige echtparen ten beste pleegt te geven, voor de gelegenheid en omdat er bij een kinderloozen echt toch altijd wel wat te overstemmen valt, hartelijk overdreven. Otto Twist bedankte in soortgelijke, nu ja, wat opgeschroefde en onder den indruk van het oogenblik met stentor-stem uitgesproken termen van voldoening. Een lofzang op zijn vrouw,

zijn huis, het huwelijk naar Vondel's dichterwoord.... de wijd open deur voor alle goede vrienden!

Op het einde, aangevuurd door bijvalskreten van alle kanten, werd de aandoening hem te machtig en hielp de muziek met krachtige fanfares over de laatste klippen heen.

Tusschen de rood en paars gloeiende kruinen der rhododendrons, de azalea's en de pinkpearls, onder een dak van blauwen-regen, zat mevrouw Twist op haar gouden zetel met haar zachten, in de mondhoeken altijd even wringenden glimlach, de handen gevouwen in den schoot.

Niets herinnerde de Bordes aan de vreemde vertrouwelijkheid van dien dans, toen hij een paar dagen daarna op een uur, waarop hij zeker wist Otto thuis te zullen vinden, zijn opwachting bij de familie Twist kwam maken en Madeleine hem als elken willekeurigen bezoeker ontving. Rustig, tevreden over den welgeslaagden avond, waarover haar man haast niet te bedaren was, trof zij zonder een zweem van heimelijke behaagzucht terstond den toon, die afstand schiep. Alleen toen Otto met de vuist op de tafel het toppunt zijner geestdriften had bereikt: ‘En nu is 't uit met Madje's bezwaren, nu laten we in de suite parquet leggen!’ stemde zij daar tot ieders verwondering grif mee in, met haar handen op Otto's schouders over den catalogus van ‘His masters voice’ gebogen, terwijl zijn vinger haar de begeerlijkste dansplaten, alreeds met een kruisje gemerkt, aanwees.

En meer nog dan een jaar verstreek, waarin zij elkander geregeld en oogenschijnlijk zonder opzet ontmoetten, al vóór zich in dit vriendschappelijk verkeer opnieuw iets openbaarde van het aansluipende verraad. En het bleef altijd de vraag, of het ooit in staat zou zijn geweest deze twee menschen te naderen, wier natuurlijk wezen zoo wars was van vertroebeling en trivialiteit, van de arglistig gestelde en haastig waargenomen kans, van het verborgene en onware.... Afgezien van moreele overwegingen, van verstandelijken wil, van vrees en zelfs van goedheid, zuiver instinctief.... Onnoozel waren ten slotte de middelen, waarvoor het zwichtte....

Wat liet zich al banalers verzinnen dan het voorval dat de aanleiding werd tot die haast met geweld afgedwongen er-

kenning! Een ‘Bazar’ in een kleine stad, waarvoor alle vrouwen behalve Maddy, wier aard weinig neigde naar liefdadigheid in dezen vorm, zich reeds maandenlang druk maakten, en waarvoor zij, toen de datum al bijna daar was, zelfs nog niet het vereischte fantasie-costuum bezat.

‘Kom maar eens bij ons kijken,’ had Sophie, een van de ijverigste bestuursleden aangeboden, ‘wij hebben nog twee kisten verkleedgoed op zolder staan, er is allicht wat bij.’

Die goede Sophie! Vrouwen als zijn zuster, veroordeeld het leven van anderen te leven en altijd op de bres om kleine diensten te bewijzen, kunnen soms argeloos weg, als devoorzienigheid zelve ingrijpen en toestanden scheppen, waarvoor zij in den schouwburg ontdaan het hoofd zouden hebben afgewend!

Dienzelfden avond kwam Madje, onbevangen en in haar schik omdat men haar uit den nood wilde helpen. De eerste jasmijn uit haar tuin had ze voor de oude mevrouw meegebracht. En na de thee was ze toen met Sophie naar boven gegaan, naar de oude kinderkamer, waar de kisten van den zolder waren neergezet. En weer was het Sophie geweest, die, nadat de keuze al gemaakt was, een Friesch boerinnenpakje, dat vrijwel paste, onderuit een der bakken een vergeelde bruidsjapon te voorschijn haalde en op den inval kwam, Maddy, ongeveer van dezelfde grootte als die bet-overgrootmoeder, aan te kleeden als de bruid van Jan Lodewijk Josephus de Bordes, getrouwelijk naar het schilderij, dat in de tuinkamer hing.

Sophie kon, aan een ingetogen leven met mama gewend, eigenlijk niet tegen bijzonderheden. Opgewonden spreidde zij het van lavendel doortrokken, zilver-bestikte empire-kleed met den lossen, van de schouders afhangenden sleep voor zich uit en haalde uit de linnenkast van haar moeder's slaapkamer den sluier van echte kanten, waaronder in de familie de Bordes de vrouwen van geslacht op geslacht waren getrouwd; zonder zich in haar hartstocht voor het spel te laten afleiden door Maddy's beschroomde tegenstribbelingen: Of het de oude mevrouw wel aangenaam zou zijn.... dien sluier.... voor de grap te zien dragen? ‘Een beetje heiligschennis,’ zoo dacht haar.

En gansch buiten zichzelve werd zij bij den aanblik van het lieflijk wezen, door haar geschapen met trots en tyrannie.

Tot de familie-juweelen toe werden uit hun verschoten étui's bevrijd voor dit feest der verbeelding op de oude kinderkamer, waar geen blind paard schade kon doen. In den vorm van een diadeem kroonden zij haar bruid, in de wazigheid van den, door Madje innig bewonderden, geheel met de naald vervaardigden sluier, welke na het overlijden van mevrouw de Bordes aan een anderen staak van de familie moest worden afgestaan. Want dat Lodewijk nog trouwen zou, het leek minder en minder waarschijnlijk, en aan zichzelve dacht Sophie reeds lang niet meer in dit verband....

Maar iets moet zich toch in het onderbewustzijn der vergrijsde jonkvrouw hebben afgespeeld, toen zij Madeleine Twist daar zoo staan zag, stil en nu waarlijk schoon, een bruid, die in zich de geheimen van het meisje en de vrouw vereenigde.... iets moet daar in de diepte zijn samengevloeid aan vergeten illusies, aan rasbewustzijn, aan hoop, dat wellicht toch nog eenmaal Lodewijk het meisje.... de vrouw zou ontmoeten: de moeder van een jong geslacht de Bordes....

Want wederom was het Sophie, die met een gebaar van dwazen overmoed, ten spot aan haar gewoonlijke preutsche terughouding, Maddy de deur van haar broeder's studeerkamer aanwees, achterin de donkere bovengang, en drong: ‘Nu moet je kloppen en ineens binnengaan.’ En geruststellend, toen Madje verschrikt aarzelde: ‘Dat is juist iets voor Loet. Heusch! Dat vindt hij aardig!’

Zij zelve, als eene, die kattenkwaad heeft uitgehaald, meteen ontsnapt achter den rug van haar slachtoffer om naar beneden, om mama, voor aandoeningen beducht, voor te bereiden op het bekoorlijk droombeeld, dat in het holle schemerige huis, wel een geestverschijning kon gelijken.

Madeleine had het de Bordes later verteld, hoe onnatuurlijk licht en zwaar het haar te moede was geweest, toen zij daar, schier willoos, gehoorzaam aan Sophie's drang, in dit statig kleed, waarin zij zichzelve niet meer leek, over de gang was gegaan en in de wolk van kant en teere weefsels haar hart had voelen kloppen als een gevangen vogelhart....

Hoe zij toen met een onuitwarbare gewaarwording van vreugde en vrees, oplossend in een plotselinge ijlheid alsof

zij zweefde, die altijd gesloten deur aan het verre einde als van een tunnel, was ingegaan; zich niet meer bewust dan een slaapwandelaarster en even doelzeker.

In de groene schemering van de groote, in de hoeken donker afgeronde studeerkamer, tegen den vergulden achtergrond der boekenrijen rondom, had ze doodsstil gestaan, de glimlach om haar lippen langzaam bestervend en de lange oogleden neergeslagen.

Want daar had haar - ook dit biechtte zij hem lang daarna - opeens het besef overvallen van een dreigend geluk, zoovele jaren ontkend en ontweken, plotseling op haar gesprongen in één diep-ontredderd oogenblik.

Er was niets gebeurd, niets, wat met een naam te noemen zou zijn. Alleen in het zwijgen was het bewezen en beslecht. Opgerezen achter zijn schrijftafel, een groote groene tafel als voor een gericht.... had ook de Bordes daar het eerste oogenblik sprakeloos gestaan, als zag hij een engel of een geest. En terwijl hij haar naderde, onder den bijna ontstellenden indruk als naar haar toe werd gedreven, had zij haar bevende handen, in den sluier geboeid, naar hem opgeheven, met een hulpeloos smeekend gebaar, in een waas van teederheid.

Hij had haar niets gedaan, zelfs niet haar handen gevat. Wat over hem kwam, vroeg niets. Langer dan een minuut kon dit duizelingwekkende ook niet geduurd hebben, al sloeg er de eeuwigheid in.

Onder de vrouwen, die Lodewijk de Bordes in zijn armen had gehad, was er geene geweest, die hem iets van het leven had geopenbaard, het jonge freuletje met wie hij een jaar verloofd was geweest, zoomin als de gescheiden vrouw, die hem op zijn eerste buitenlandsche reis te Caïro de liefde leerde. Madeleine Twist.... Had hij op haar gewacht? Opdat hij, man van veertig, alsnog het leven zou doorschouwen tot op den grond. Om wat ermee te beginnen? Deze kinderlijke grap.. een schier ongeoorloofde scherts van zijn zuster Sophie.... Moest die aan den dag brengen, wat de aarde niet zien wou.... Lieve God, de vrouw van zijn vriend Twist!

Madeleine had het oogenblik overwonnen. Zij was, terwijl

haar handen beschaamd neervielen langs haar lichaam, verleidelijker dan naakt in het blank satijn, teruggetreden tot aan den drempel, waarover zij zegevierend kwam, en haar stem was het, die de stilte brak na een korte, droge kuch.

'Sophie had het verzonnen,' zei ze, als een kind, dat van een verboden spel rekenschap moet geven en het ergste, het initiatief, op een ander meent te kunnen afwentelen.

En hij had geantwoord, alsof hij langzaam tot de wereld terugkeerend zich aan de oude vormen vastgreep: 'Dat zal mama verrassen....' Den sluier, waaronder ze allemaal, ook zijn moeder, de trappen van het stadhuis waren opgegaan...

'Kom!', had zij daarop gezegd, alsof de gedachte aan de oude vrouw haar geruststelde en het thans vanzelf sprak, dat hij haar naar beneden vergezelde. Hoe had zij den gevaarlijken tocht over de gladde eikenhouten trappen, waarvan de sierlijk gebogen leuning ver weg week, ook haast zonder geleide kunnen volbrengen in de voetangels en klemmen van dien langen, zwaren sleep!

Uit macht der gewoonte, naar de leer van mama en Sophie, die zuinig waren, had zijn hand toen meteen de lamp op de schrijftafel uitgeknipt, zonder te bedenken dat daarmede ook de gang tot aan den hoek bij het trapportaal donker lag.

Zij was hem al voorgegaan, maar hield bij het plotseling duister in, uit vrees in het onbekende huis zich te stooten, ergens aan te haken.... Hij zag haar nauwelijks meer. In zijn ooren ruischte zijn bloed. En daar doorheen, zoo dichtbij als eenmaal in de balzaal, hoorde hij haar snellen adem gaan.

Toen, terwijl alles aan haar trilde en ritselde en een blauwe vonk van diamanten nog een flauw licht afgaf, daar, waar hij haar gezicht wist.... in den geur van lavendel en verdroogde mirt, had hij haar in zijn armen genomen, haar half geleid en half gedragen naar de trap. Gekust had hij haar niet.

Daar beneden stond Sophie, op het punt naar boven te gaan om haar meesterwerk te halen:

'Waar blijven jelui nu!'

Doch zoo gelukkig waren zij beiden geweest, zoo volkomen en rustig gelukkig, dat er geen schaamte of bedremmeling meer opwelde uit deze heerlijkheid en het dankbaar bloed alle

krachten in hen opwekte, zelfs de gave voor het spel.... Als geleidde hij haar ten dans, zoo hief hij haar hand in de zijne, een eereboog, waar de ranken van kant afhingen als guirlandes, liet haar op heur wit satijnen voetjes behoedzaam dalen.... de lange sleep als een golf, die haar stuwde van trede op trede.

Op de onderste stond Sophie en klapte opgetogen in de handen.

De oude vrouw, beneden in haar leunstoel, was er pijnlijk door getroffen. Zij voelde de vertooning als een schennis. Wat met de jaren onderdrukt werd, herleefde: het leed om den sluier, welke haar huis al nauwelijks meer toebehoorde, om den zoon, die haar geen kleinzoon geschonken had, om iets anders nog misschien, dat haar bij den aanblik van dit lieve menschenpaar met nieuwen weemoed vervulde. Maar zij toonde van deze gevoelens niets.

Onder het schilderij, zoo wilde het de regisseuse van den avond, moesten zij gaan staan. Madeleine in de bevallige houding van Louise Marie de Bordes, stralend als haar diadeem, en Lodewijk dicht naast haar. Als oranjebloesem geurde van den schoorsteen mantel de witte jasmijn...

Zij speelden het spel onbevangen, onvatbaar voor een andere werkelijkheid dan deze, en met lachenden ernst.

De Bordes sprak thans in de blauwe schemering van den slaapwagen met zijn vriend Twist, die hen dien avond, na middernacht, toen hij Madeleine thuisbracht, had opengedaan. Een beetje verwilderd, want na de vermoeienissen van zijn kegelclub ingedut voor den haard, met dikke oogwallen en zijn vest open over zijn genoegelijk buikje. Al gauw echter bij zijn positieven en aanmoedigend als altijd: ‘Kom er in, amice, laat is het nu eenmaal toch, dan drinken we nog een toddy samen.’

Maar hij had zich, zonder zelfs in de vestibule te treden, verontschuldigd.... voor hoeveel dat uitsprekelijk bleef! En toen had Maddy, een volleerde tooneelspeelster in één avond, met een gebaar van oververmoeidheid duidelijk te kennen gegeven....

‘Slaap! Ja nu.... ce que femme veut.... Je kent me,

Ludovicus, als een volgzaam echtgenoot. Tot morgen. Aangename nachtrust. Uw dienaar, Mevrouw!'

* * *

Als een puur blauw meer lag die zomer met zijn vroege lente en lange lichte avonden in het wonderland van de Bordes' herinnering. Wat daarin troebel mocht zijn geweest, aan de oppervlakte was het niet gekomen. Noch de eene noch de ander had in dien eersten tijd iets anders begeerd dan het dankbaar gevoel eener wijde, verinnigde vriendschap, waaraan thans alle zintuigen deelnamen. Een stilzwijgende overeenkomst, die zij in elkanders oogen lazen, daarvan niet meer te vragen dan zij in de omstandigheden geven kon. Maar de vreugdevolle overgave aan dit weinige, dat hun dagen vervulde. Alsof het ondoorgrondelijk leven zelf er behagen in schiep het toeval, dat de Bordes met Madeleine Twist te zamen bracht, te hulp te komen. In gezelschap, waar het geheim, dat zij elk voor zich omdroegen als een moeder het eerste leven van haar kind, veilig was, door niemand geweten en door vreemde oogen bewaakt. En soms, ongezocht, ter nauwernood gewenscht, samen alleen. Uitgesproken in woorden werd er ook dan nog niets, geen toespeling op wat door het kindersprookje van een oude jonkvrouw was aan het licht gebracht, geen uiterlijk teeken. Ver bleef dezen man tegenover de vrouw, die zijn diepste droomen belichaamde en zijn heet verlangen stilde louter door haar aanwezigheid, elk gebaar der brute toenadering. Ver bleef haar, die van haar huwelijksleven nooit één tekort verried, elke slinksche poging tot andere vervulling. En daaruit vloeide voor hen beiden de rust, welke aanvankelijk, op dezen grond van vertrouwen, de zuivere vreugde schonk, zich ontplooiend met den dag. Kon het lieve leven meer beloven dat dit, waarbij het hun toch gegeven was in één stad, onder één lucht, onder één sterrenhemel, lente, zomer, herst en winter te vieren in het geluk, uit zulk een vriendschap, de volkomen genegen aandacht voor elkanders wezen en de schier dagelijksche beroering daarvan in een handdruk, een oogopslag, een onverschillig woord, gewekt! Wanneer de beheersching op zichzelf al mag leiden tot een

zoo zoete pijn.... Het ‘weten’ aan geest en zinnen, droomvervoerd, reeds deze bevrediging biedt!

Madeleine was getrouwd en hij, de Bordes, geen schoft. Dit waren de feiten, waarmee hij rekening wenschte te houden, het begin en het einde van den niettemin gelukkigen weg, dien hij met haar ging.

Door den paradijstuin van het stadspark, met zijn beslagen vijver en onaandoenelijke zwanen, leidde die weg... hoevele malen! Er was wel telkens een aanleiding.... sinds zij beiden zich beijverden voor de talrijke maatschappelijke belangen, die in een kleine stad veelal op dezelfden neerkomen.

De zwanen namen geen aanstoot aan deze gelukkige menschen wanneer zij soms wat langer, zwijgend, over het bruggetje leunden. Wanneer de vrouw eens haar zakdoek liet vallen en de man met een hoffelijk gebaar haar dien overreikte. Wanneer de wind zoo scherp om de boomstammen blies, dat hij den kraag van haar mantel opzette, met een vlotte, vluchtige hand. In het laantje achter het ‘Melkhuis’, waar men op den vrijen Woensdag- en Zaterdagmiddag de kinderen op schommel en wipplank hoorde gillen en schreeuwen als spartelden zij in het water, daar was het op de gewone middagen zóó stil.... Alsof er op de geheele wereld geen mensch meer leefde dan zij. Dan bleef Maddy vaak staan om een vlinder gade te slaan of te luisteren naar een vogel in de verte. Of ze hurkte naar een kever op het pad en zei met haar als verzadigde stem: ‘Je moet ze van dichtbij bekijken.’

Zóó onbevangen deed ze, onder haar grooten stroohoed, die haar met een klein kleurtje op haar wangen hoe langer hoe liever stond. En om die onbevangenheid, waarvan zij beiden wisten en aanvaard hadden, dat zij schijn was - kuste hij haar 's nachts, wanneer zij naast hem lag in den droom. En zegende de vele uren, waarin hij haar lief mocht hebben op deze simpele, opene wijze, die de gebonden vrouw slechts liefde, geenerlei geweld aandeed.

Ver van de achterwereld, waar de liefde, of wat ervoor doorgaat, haar vingerafdrukken laat, waar de vloeren kraken bij elken sluipenden voetstap, ver van de hel, waar de verboden vrucht wordt afgerukt en weggeworpen in één verloren oogenblik....

Geen doel, geen baat, geen gedachte aan een gunstige wending, aan een oplossing met de wet in de hand. Hij behoefde Maddy maar aan te zien, in haar huis, haar sfeer, om telkenmale voor zichzelf vast te stillen, dat met deze vrouw elk uiterste bij voorbaat uitgesloten was.... Zooals de planten aarden in den eenen grond en in den anderen niet.... zoo groeien uit den vasten bodem van de menschenziel ook de daden, de mogelijke, de onmogelijke....

'We eten alle dagen aangebrand eten, alleen omdat Madje het hart niet heeft de keukenmeid de dienst op te zeggen,' plaagde Otto haar eens. Eene, die niet breken kon....

Neen, hij wilde zich niets wijs maken.... En niets verlangen boven het eerlijk rantsoen van den dag.

Wanneer men in gezelschap opmerkte: 'Wat ziet mevrouw Twist er tegenwoordig goed uit!', wanneer hij haar, al of niet vergezeld van haar man, een kamer zag binnentreden, zoo bevallig en zelfverzekerd als hij haar nooit had gekend, dan voelde hij zich fier als een vader, die zijn dochter voor het eerst in de wereld ziet, dan verlustigde zich zijn hart aan dien stillen bloei, aan een schoonheid uit geluk geboren, dat zich zijn heerlijkheid niet schaamt. Hij kon er zelfs om lachen wanneer Otto op de hem eigen kluchtige wijze zijn vrouw dwars zat: 'Madje moet van de zomer naar Karlsbad, ze wordt te dik!'

Later, toen dit ontroerend masker van haar afgleed, toen haar oogen begonnen te schitteren in een allengs doodelijk vermoeid gezicht en haar mond een harden, braveerenden trek kreeg, verweet hij zich het zelfbedrog, waarin hij van Madeleine in haar huis, onder de oogen van haar man, deze arme vreugde had gevergd. Maar dien eenen mooien zomer, waarin zij gearmd liepen door den tuin, terwijl Twist op het terras de avondbladen las, en in de nabijheid van het huis niets hen noopte van houding te veranderen, in dien langen feestelijken zomer, waarin alle buitenpartijen slaagden en men, plannen makend voor een volgende, schertste, dat het niet meer regenen kòn - was onbetwistbaar de hunne geweest. Hadden ze één rijk bezit gedeeld: de lucht, die zij inademden, een zuivere, milde lucht.... en het offer, dat zij blijmoedig

brachten, opdat geen levend wezen om hunnentwil door de onberekenbare goden letsel zou worden gedaan.

Terwijl de trein aan een station stopte, met door een reet van het neergetrokken gordijntje plotseling gril invallend licht van een booglamp, lag de Bordes in de zon van dien lang gedoofden zomer en rook de klaver in het jonge gras.

Wel ongemerkt was de toegemeten tijd verstreken, die hun beiden eindeloos leek.... De onderbreking van vier vacantieweken, welke Otto Twist op raad van zijn dokter in Aken door ging brengen en waarheen Maddy hem opgewekt vergezelde, ze beteekenden in den glans dier dagen zelfs geen verlies, veeleer de bevestiging hunner kostbare gevoelens. De Bordes, die de sleutels van het huis te bewaren kreeg en voor den hond zou zorgen, hielp hen in den mooien nieuwen 'Nash', waarvan Otto hem, terwijl Maddy al vóórin zat, de voordeelen met trots en klem uitlegde. En aangezien hij als een tamelijk roekeloos chauffeur bekend stond, kon het niet verwonderen, dat de achterblijvende vriend, Madje's stofmantel vast om haar knieën vouwend, herhaaldelijk tot voorzichtigheid maande, en dat zijn oogen ernstig keken toen hij met een handdruk door het portierraampje van beiden afscheid nam.

Geen afspraak om elkander te schrijven.... neen. De schroom hun verhouding, die geen naam droeg, te bezwaren met iets als berekening, had hen tot het laatste oogenblik belet te doelen op een mogelijke briefwisseling, die niet als in andere vacanties voor hun drieën zou zijn bestemd.

'Madje zal je een briefkaart schrijven als we heelhuids over zijn!', riep Twist uit de wegsuizende auto, 'Au revoir!'

Onbegrijpelijk vrij van jaloerschheid was hij geweest op den man, die Madeleine Twist in zijn gevoelen zoo zeker bezat, dat hij er onwillekeurig bij elke gelegenheid den nadruk op legde hoe hij over haar kon beschikken. Onbegrijpelijk weinig had hij dien man benijd, naast haar gezeten in den fonkelnieuwen wagen, onder God's blauwen hemel met haar verstuivend op den vrijen weg. Naar een oord, waar zij in het koor der vreemdelingen, elkanders taal zouden spreken, elkander het naast zouden zijn, elkander ongestoord zouden toebehooren, lange dagen, en lange nachten.

Onbegrijpelijk tot zichzelf beperkt waren zijn gevoelens voor Madeleine gebleven al deze weken, waarin hij hard werkte op het Archief en - in het vooruitzicht haar binnen korten tijd terug te zullen zien komen - ook dit werken genoot als een afgebakende taak, waarop een hooge belooning stond.

Maar deze korte scheiding had toch meer dan zij vermoedden de draden gespannen, waarlangs de muziek van het andere leven tot hen kwam.... Hachelijker dan het afscheid met de lichte romantiek der beproeving, gemengd door de laatste beredderingen vóór den afrit, was het weerzien geweest, onverwachts en zonder getuigen achterin den tuin, toen de Bordes Max, den hond, voor een avondwandeling kwam halen. Madje had zich in haar verrassing niet heelemaal kunnen beheerschen en ook hij had zich snel moeten afwenden van het ontroerend figuurtje, nog in den reismantel, dat hem toelachte door haar snel verslikte tranen.

Het was Max geweest, die de situatie redde, met twee vuile voorpooten op de schouders van de vrouw en een de buurt alarmeerend geblaf.

Met hun drieën, Max de derde man, waren ze toen Otto tegemoet geloopen langs het achterpad naar de garage, waar hij zijn onvolprezen ‘Nash’ onder dak had gebracht.

‘Een best beestje, niet waar, Mad! niets dan plezier van beleefd!’

En daarop was alles weer ‘gewoon’ geworden, zooals Madje weltevreden zei.... Niets dan het rijpen van een mooien, langen zomer, waarin zij zich verdeelde tusschen haar man en den vriend, met den tact en de bevalligheid eigen aan de vrouw, die zich haar geluk bewust is. Licht droeg zij dit dubbele leven, waarin zij aan den een mocht geven, wat zij den ander, naar zij meende, niet te kort deed en zich zeker gevoelde in een verhouding, welke immers alleen bestaanbaar was dank zij die zekerheid.

Wanneer Otto, verrukt van zijn vrouw, zooals zij ook voor hem in dien zomer nieuw werd als in een eersten bloei.... aan den gast vroeg: ‘Nu, en hoe vindt je dat Madje die jurk staat?’ dan fronste ze niet meer verschrikt de wenkbrauwen als vroeger bij een dergelijken directen aanval op haar persoon,

maar warmde zich aan de bewondering van den een en van den ander.... bij den laatsten tegen wil en dank uit haar schuilhoek gelokt. En werd zij soms een beetje geplaagd met haar twee cavaliers.... haar onbevangen lach, waaraan thans haar geheele gezicht deelnam, stelde de vroomste gemoederen gerust.

Lodewijk de Bordes genoot al zooveel jaren de reputatie van geboren huisvriend. 'Oom Loet....' hors concours.... De aangebeden zoon van zijn oude moeder en de trots van zijn zuster Sophie.

Op een uur afstands van de stad bezat mevrouw de Bordes een kleine boederij, aan den rand van het bosch, waar eertijds een heerenhuis had gestaan; een monumentaal hek en de jachtkamer waren er nog van overgebleven. Nu en dan liet zij zich in haar ouderwetsch brikje naar dit 'Eykenhoef' rijden en eenmaal in den zomer ontving zij er op een 'thee', die het karakter van een tuinfeest droeg, alle vrienden en vriendinnen, welke haar in den loop van den winter zoo trouw hadden bezocht. De toebereidselen kwamen veelal op Sophie neer, bijgestaan door Lodewijk met zijn buitenlandsche ervaring in de organisatie van dergelijke mondaine landelijkheid, door een hulpvaardig nichtje of een jongere vriendin. Het was niet moeilijk geweest om bij deze jonge krachten ook Madeleine Twist in te lijven al behoorde zij niet bepaald tot mama's intiemen kring. Sophie prees haar handigheid, den goeden moed waarmee zij de naarste werkjes voor haar rekening nam, zich heusch onmisbaar maakte....

Spelen met vuur.... Och God, hoe gelukkig was hij nog in dien langen zwarten trein, hoe gelukkig was hij geweest met dit ijverige Madje in haar gebloemde zomerjurk! Zooals haar jonge armen de afgedroogde glazen tegen het zonlicht hieven, zooals zij lachte als op een hevige nalatigheid betrapt, wanneer Sophie, een strenge meesteres, haar terugwees naar een karaf die nog streperig was! Zooals zij de wankele ladder opklauterde, beneden door twee sterke handen vastgehouden, om in de onmogelijk hooge kastjes boven de deuren van de jachtkamer het Wedgewood servies te halen. Sophie, in haar redderige alom-tegenwoordigheid, die hem toen wel gehinderd had,

waar was ze gebleven in de jachtkamer van den denderenden slaapwagen, in de blauwe schemering, waarin de Bordes bij een schok met glazige oogen keek....

Op het smalle zandpad achter de boerderij, dat langs een sloot naar het bosch leidde, bleef in den, op elken wissel gestremden en terstond in een volgend beeld vervloeienden droom, slechts voor twee paar voeten plaats. Schoentjes van zeemleer, die nauwelijks een kerfje lieten in het mulle zand. Daar liep ze.... Wie had haar ooit zóó zien loopen.... met dien veerenden tred, haar gezicht naar de ondergaande zon, overtogen van den diepen laatsten gloed, haar mond half open, als dronk ze de lucht, en zoo week....

Dat Sophie de symptomen van zulk een geluk niet herkend had! Dat zij hem thans in drie onnoozele woorden kon schrijven....

Neen, neen! Hij wierp zich om op de smalle matras en trok de van stof en stoom doordrenkte deken hoog over zich, en stortte zich met geweld terug in het visioen van dien éénen ongelooflijken avond....

De avond vóór het tuinfeest, toen Sophie door een invallende logée plotseling in haar plannen werd verstoord en hij dientengevolge - om aan de afspraak te voldoen - met zijn kleine auto Maddy was gaan afhalen voor de laatste voorbereidende maatregelen op Eykenhoef.

Zij stond met haar man aan het hek in hun tuin, toen hij, zonder den motor af te zetten, riep: ‘Sophie laat zich excuseeren!’

Maar er was immers geen sprake van geweest, dat Maddy om die reden ook niet mee zou gaan....

Terwijl zij haar hoed haalde, zei Otto, achter in de auto stappend: ‘Jelui kunnen mij wel even bij de kapper brengen, ik moet mijn haar laten knippen.’

Om dat haar van Otto, een strooblond blesje met piëteit naar voren gekamd, was altijd hilariteit. Tot op de stoep bij den kapper toe, waar de kleine auto stond te hijgen van ongeduld.

Wonderweer.... volzomer en bladstil. De schoven stonden in het gelid overal waar zij langs de velden schoren, de zon,

al laag, vergulde de stoppels en de pijlen van het hek, dat zij met een scherpen draai binnenzwierden.

Zóóveel als Sophie meende, was er eigenlijk niet meer te doen geweest. Naar den eisch smaakte de vruchtenbowl.... voortreffelijk uitgevallen. Op het grasveld heschen zij de vlag aan den mast, rood, wit en blauw, met een langen wimpel tot bijna op den grond.

En daarna vroeg de pachtersvrouw, of 'mijnheer en mevrouw buiten thee wilden gebruiken?'

Een smalle tafel op schragen, versierd met slingers van eikenloof al voor den komenden dag. Er waren er verscheidene zoo. Zij zochten de hunne uit met zorg, als in een restaurant, waar het eene tafeltje altijd nog begeerlijker dan het andere lijkt. Onder den beuk, die in zijn transparante kruin het laatste zonlicht ving. Hooi-geur dreef aan uit de schuur, bleef hangen, vermengde zich met den geur van kruizemunt.

De muggen dansten al, toen de oude boerin daar het zwartgebloemd theeblad kwam brengen met een eigen gebakken koek, waarvan Maddy, dadelijk in de bedrijvigheid, vlijmdunne plakken sneed. Boter en honig. Donkerroode dahlia's in een leege melkkan, dubbele, met zware hoofden.

De Bordes trachtte vergeefs ze op te richten, terwijl zijn oogen hingen aan de jonge vrouw tegenover hem.... Zooals zij bukte naar de theestoof op het mos, zooals zij uit den grooten witten trekpot schonk, en gezellig morste, en met haar dadelijk doorweekten zakdoek den zondvloed trachtte te stelpen. En dankbaar den zijnen aanvaardde, die veel grooter was.

Toen, na dit huiselijk drama, terwijl de kopjes voor hen stonden, was de stilte, de milde, doorgeurde stilte, al niet meer af te wenden geweest. De stilte, als van de muziek die zwijgt vóór den grooten, gevaarlijken sprong. De doodsstilte, die het felst leeft....

Hij had gedacht - hij dacht het nog - dit is het waar heel de wereld naar smacht.... erkend, verzwegen, uitgevierd, of stil-verkropt....

En daar was ook haar hand, over de tafel heen, in de zijne gekropen, als een moede zwaluw in zijn nest. En langzaam-aan waren de woorden gekomen, over wat hen jarenlang vervulde,

en waaraan zij niet hadden durven raken vóór dit uitverkoren uur....

Maar in die weinige schuwe, zijdelingsche woorden, waarvan zij aanvankelijk niets dan de zoetheid proefden, de verlichting, lag ook al het einde besloten. Want zij kenden hun grenzen, hij kende de zijne, zij kende de hare, de innerlijke grenzen, die niemand overschrijdt.... Kinderen van het achterland, geboren in de schemering der tijden, koningskinderen, voor wie het water was te diep....

Zij zei, turend op haar trouwring aan de hand, die nog altijd in de zijne lag, als een pand in goed vertrouwen, ze zei, zonder hem aan te zien, stil voor zich heen: 'Ik begrijp het zelf niet... Het is, dat als wij jong trouwen, wij vrouwen, geen flauwe voorstelling hebben van wat het is.... van wat het zijn.... of worden kan....'

Hoe had hij, zelfs nadat dit tusschen hen was uitgesproken, tastend, alsof zij in de pijnigende verwardheid het zichzelve eerst duidelijk moest maken, hoe had hij tegen haar, tegenover den zuiveren, vollen blik, dien zij toen naar hem opsloeg als verwachtte zij van hem de oplossing van een raadsel.... kunnen gewagen van eenig geweld? Van het gebruikelijk middel: scheiden en hertrouwen, geen opzienbarend feit in deze wereld, haar verstrikkend in de phrasen van hartstocht en liefde en recht op geluk! Tot welke miserabele sfeeren had hij moeten afdalen om haar, dit zachte wezen, dat geen mug pijn zou kunnen doen, te stijven in haar wankelende gevoelens. Om haar te wijzen op de voordeelen aan haar zijde: een huwelijk zonder kinderen, en voldoende fortuin om zich een nieuw leven te scheppen. In welk een sluwe berekeningen had hij haar moeten betrekken ten nadeele van den argeloozen man met wien zij gehuwd was, en van wien zij zelve getuigde: hij bedoelt het zoo goed... In welk een kansspel, in geval die man weigerde, zich verzette.... In welk een voor een vrouw als zij ondoorwaadbaren poel van smartelijke en smadelijke verschrikkingen....

Met haar hand in de zijne - het kostbaar geschenk harer radeloozevriendschap - trachtte hij den afgrond te peilen, waar anderen overheen sprongen, maar waarvoor hij terugdeinsde

met in zijn armen dezen lieven last. Had hij zich wel ooit voorgesteld wat het zijn zou met haar aan dien rand te staan? Had hij, levend bij den dag in de gouden nevelen van een onwezenlijk geluk, zich ooit als op dit oogenblik rekenschap gegeven van zijn mannelijke verantwoordelijkheid? Hij, die als vriend in haar leven trad. Wat had hij zichzelf bekend, wat zich verborgen, gedurende de jaren dezer vriendschap, die geen vriendschap was? Wat verheimelijkte zij, de vrouw van Otto Twist, zichzelve en hem? Waar waren zij aan toe in dit schemeruur, waarin de aarde geurde en haar hand, als een kloppend hart, afwachtend in de zijne lag.... Waarin over drie menschenlevens.... misschien.... zou worden beslist....

Een worsteling bijna boven zijn krachten, terwijl hij die hand, in zijn beide handen gesloten, al dichter naar zich toe trok, boven zijn moreele en boven zijn zinnelijke krachten.

Nu in het groote kansspel zijn oogenblik eindelijk gekomen was.... Wie dan niet waagt....

Opstaan, zijn armen om haar heenslaan. Het besluit, de duizeling, waaruit het al geboren zou worden, in de ijzeren keten van oorzaak en gevolg. Het schoon en wreed verraad.... het gewetenloos geluk....

In zijn handen bewoog zich de smalle vrouwenhand met den gladden gouden ring, wrikte als in een schroef.... En ontgleed....

En een stem, die zich loswond uit de schemering sprak de woorden, die vielen als een vonnis:

‘Je laat een mensch, aan wie je trouw beloofd hebt.... met wie je zooveel jaren.... als man en vrouw.... hebt geleefd.... niet in de steek zonder geldige reden.... Alleen maar omdat je voor een ander.... anders voelt.... een andere vrouw bent geworden.... een, die je nooit kon voorzien, dat je worden zou....’

De muggen gonsden om hun gebogen hoofden, de kikvorschen kwaakten in de sloot bij de boerderij, de zwaluwen joegen hun vrouwtjes onder de pannen. Achter hen opende het bosch zijn donkere deuren voor het sprookje van den nacht.

Vóór hen langs den rijweg ontloken de lichtjes, een voor

een, als de steentjes door Klein-duimpje gestrooid: den weg terug.

Aan het einde daarvan lag de stad, de wereld, waar het mysterie, dat zij als het eerste menschenpaar met huiverend ontzag aanschouwden, door millioenen handen werd gegrepen en geweten in een enkel zwijmend uur. Daar lagen de huizen met hun kamers en alkoven, hun muren en gordijnen, waarachter het goddelijk bewustzijn een mensch te zijn, twee in één ondeelbaar, in alle eeuwigheid.... ademde.... of werd verstikt.

En daar lag aan den rand van het park de villa, waar Otto Twist wachtte op zijn vrouw.

Toen zij huiswaarts keerden, wisten zij het alle twee: dit kon niet voortduren, zelfs al gaven zij zich niet meer toe dan het naar menschelijke wetten veroorloofde.

Zij reden snel en spraken over alledaagsche dingen. Maar vóór de laatste kromming onder den rook van de stad, liet de Bordes de auto stoppen in de schaduw van een paar wilgenboomen aan den kant, en boog zich over haar, wier teedere wil zijn driften stilde en wier kus warm en week was, als van een kind dat in het donker heeft geschreid.

TOP NAEFF

(Slot volgt)

Longa vita

Ik zou wel graag zoo'n nijvre burger wezen
die elken morgen tijdig op moet staan
om gladgeschoren naar kantoor te gaan
en 's avonds naarstiglijk de krant te lezen.

Ik zou dan vast en zeker ook genezen
van mijn maar al te dichterlijken waan
dat ik beminnen moet: een vrouw, de maan,
dat ik moet schrijven en gedichten lezen.

Wat zou het leven zoo verleid'lijk zijn
bij een sigaar, een vrouw, in schemerschijn:
zoo zou ik zestig jaar wel willen worden.

Maar op mijn tafel staat een glas met wijn,
die onder 't schrijven wel verschraald kan zijn,
- een vers duurt lang! - en bloemen, die verdorden.

HALBO C. KOOL

Wilderswil

Wij dronken melk uit porceleinen glazen
Op 't smetloos-witte, Zwitsersch bergbalkon.
Over de weiden gleden zilvren wazen
En toppen sneeuwden in de morgenzon.

Er zeeg in ons een teere malschheid neder,
Die met haar glans langs elken rimpel streek.
Het effen meer kaatste den hemel weder,
Die vredig in zijn eigen diepte keek.

Alleen herinnering deed nog verbazen,
Dat 's werelds rust zoo zuiver wezen kon,
Dien ijlen morgen, toen we uit blanke glazen
Gods vrede dronken op het wit balkon.

J.B. BESANÇON

Van éénen huize

Tweede hoofdstuk

I

‘Lieve Hermien’, begon Cateau, na het ‘Van huis’ en een ‘Woensdag namiddag’. En onmiddellijk schreefzij door: ‘Weer kom ik tot je om ernstigen raad.’ Hierna, hoewel met de pen in de hand, bleef ze aan het hoekvenster harer bovenzitkamer roerloos peinzen, daarbij afgeleid door het uitzicht. Over het met dor blad besmeurde rimpelglas der veranda staarde ze naar den tuin, den vijver, het grasvlak dat dalend het diepgelegen water omboordde en wat 'r gedachte dienzelfden morgen spottend de last rose of summer genoemd had, de eenige nog gave bloem aan heel de rij van stijve stammen om het hier cirkelend gazon. Met liefde keek ze naar de zelfgenoegzame voortvarendheid der bonte en fonkelend witte eenden, die onvermoeid hun sporen trokken door den metaalglans van het water. Toen bleef haar blik bij den bruinen beuk in den tuinhoek terzij van den vijver. Zijn luister was bijna nog ongerept - hoe blij placht Maurits hem te beschouwen, als allermooisten der groote boomen op den gekochten grond gevonden. Ach, de goeierd had wel van den tuin genoten, zijn ‘park’, het smartekind van een lang jaar met telkens decepties in tijd en in kosten, waarbij hij verrassend geduldig zich toonde....

Nu dacht zij weer aan Hermien en den brief. Die moest uitvoerig zijn, alles vermelden, zelfs dingen voor hare zuster geen nieuws, opdat Mien er rekening mee zou houden. Eerst het nieuws.

Cateau begon: ‘Meneer Van der Mijl is alweer in de stad, hij heeft straks bij me koffiegedronken en mij met een tijding ver-

rast, die ook jou veel genoegen zal doen: Bertie wordt hier burgemeester! De manier waarop ‘pa’ dat zei! Onze stad, die lang geleden tweemaal een Hulft aan haar hoofd mocht hebben, kreeg er nu weer een - dank zij hèm. De toevoeging zou hebben volstaan om onzen vader, als hij haar had moeten aanhooren, driftig te doen opspringen; toch zeide zij blijkbaar niets te veel; Bertie heeft voor zijn carrière een ideaal-schoon-papa aan den ijdelen parvenu. Diens invloed schijnt heel hoog te reiken en zoo heeft hij in Den Haag vrijwel de vaste belofte van Bertie's benoeming gekregen na een rekest hier uit de stad, dat ganschenal zijn werk geweest is. Hij zei dit als iets doodgewoons, waardoor het nog pedanter klonk. Bij een der reizen naar Den Haag heeft hij Bertie meegenomen en zelfs Lena was van de partij. ‘Ze moesten ook haar zien,’ zei hij lachend. ‘Bij een burgemeesters-benoeming komt de vrouw er wel degelijk op aan.’ Nooit weet men met zekerheid of hij iets meent. In elk geval, het was beklonken en nu bleek waarom hij bij mij kwam: niet alleen voor de plezierige tijding! Wat hij kwam vragen leidde hij in met vriendelijkheden over mijn huis en met belangstelling voor mij: of ik me niet zeer eenzaam voelde en of dit huis niet veel te groot was. Ik domoor rook toen nog geen lont, maar de zorg van dezen vader voor den oogappel die zijn dochter is, werkt even voortvarend als onscrupuleus: zijn jongens zou hij onterven om haar, en nu moest ze onderdak gebracht worden. Dus vroeg hij, of ik mijn huis wou afstaan; over den prijs zouden wij het wel eens worden! Zooals je begrijpen zult, heb ik geantwoord dat Maurits niet heeft kunnen vermoeden, zelf er niet meer dan een groot jaar te wonen, maar dat hij het voor mij liet bouwen, omdat ik in zijn geboortehuis met die balken in donkere kamers nooit heb kunnen wennen en hij me goed wou achterlaten in zijne stad, de stad der Hulften. Dus dat ik zou handelen niet naar zijn geest door nog geen twee jaar na zijn dood het huis te verkoopen. - ‘Verhuurt u het dan’, gaf hij lachend ten antwoord, ‘dan maakt u althans een iets betere rente.’ O, wat is die man gevat! Onmiddellijk wist hij snedig een uitweg en altijd met een blij gezicht. Ik, jonge vrouw, zat me hier te verkniezen, na mijn ‘vroolijke jeugd’ in Den Haag; 's zomers ging het nog, met zoo'n tuin; maar hoe hield ik het 's winters uit? Lena had

een aardig drietal, maar hij als ouderwetsch grootvader zou niet tevreden zijn, voordat er nog drie of vier bij waren. In dit huis was daarvoor plaats, zelfs....! Hoe kan hij het zoo bedenken! Ik had immers, als het niet indiscreet was van deze intimiteit te reppen, mijn slaapkamer naast een bovenzitkamer? Als ik dan die twee eens aanhield, met eigen meubels; en het verdere huis met het meubilair aan Bertie en Lena verhuurde. - 'Zij vinden wel een huis,' zei ik. - 'Niet een als dit, te groot voor u en als gebouwd voor een burgemeester.'

Ziedaar, lieve zuster, het bruuske voorstel, waarmede die man - zooals hij verzekerde buiten Lena en Bertie om, hij moest toch in onze stad zijn - mij wispelturig mensch verbluft heeft. Hij bleek te weten, dat niet enkel familieleden, maar ook andere inboorlingen van dit nest, dat stad genoemd wordt, jaloersch op me zijn. - 'En dan zoudt u, dubbel eenzaam met zoo'n woning, in dezen achterafhoek blijven!' En lachen.... Aldoor lachte hij. Maar mij maakte hij beschaamd tegenover de nagedachtenis van mijn man. Ook zag ik hem met vreugde heengaan en nam me voor, vandaag te schrijven dat ik weiger, maar Mien je kent me in al mijn ongestadigheid. Het antwoord op dit aanbod zal over mijn verdere leven beslissen. Hierom mag ik niet overijld doen. Dus kom ik natuurlijk tot jou om raad....'

De hand die de penhouder hield viel in rust naast het papier. Met duim en wijsvinger van de andere hand haar hals omspannend, terwijl de elleboog op de schrijftafel leunde, staarde zij zonder te zien naar buiten, toch den invloed der najaarszon ondergaande, die uit een klaren vooravondhemel den tuin overscheen; den invloed dier zachte kleurigheid, weemoedig wel, een beeld van scheiden.

Ach, zij voelde zich neerslachtig. Wat had ze van haar leven gemaakt en toch zat ze door afgunst omringd! Daarbij mocht ze morren noch klagen, of 't werd ondankbaar tegen Maurits. Woonde zij niet in een nieuw, groot huis, haar eigendom met nog veel meer? Maar dikwijls dacht zij: hoe kon ik het doen, hoe heb ik Maurits durven trouwen? Haar wijsgeerig-kalme zuster, heldin bij de tirannie van Papa, zei toen ze hier van den zomer logeerde: - 'Geluk? Zeg eerst, wat versta je daar-

onder?’ Mien's eenige Hieb in veertien dagen en waarmee ze bedoelde: jij eischt te veel.

Te veel? Ach, als men hier niet zoo jaloersch was! Als niet in bijna elke straat verwanten achter horren loerden met een spion aan ieder raam, familie veelal in den zóóveelsten graad, máár familie, van haar en Maurits.... Kreeg ze al vroeger blijken van afgunst, na zijn sterven barstten die los. Trouwens, ook van andere menschen had ze spijt en nijd ondervonden, den giftigen wrok der jaloezie. Nadat de legaten aan vereenigingen en instellingen in de couranten hadden gestaan en de belangstelling verder gevoed was met geruchten over den buit: wat dien vermaakt was en wat dien, verwanten in en buiten de stad, dan een paar vrienden, dan Wouter Tondel die achter zijn land jong bosch als legaat kreeg, dan Geurt die een stalhouderijtje begon; bleef toch het hoofdmotief: máár zij, de weduwe, die het huis en de rest had. O, dat besef van over de tong te gaan, die smaad der gedachte: nu heeft ze haar loon....

Toch was dit leed slechts uiterlijk; omgang betrof het die haar niet aanging - er stak een dieper, dat niemand kende. Zou ze 't aan Hermien belijden? Durfde zij daar nu over schrijven, dien druk van dubbel zelfverwijt?.... Zichzelf had zij te kort gedaan, maar ook Maurits deed zij onrecht. Nooit had hij haar koelheid verweten en ook hierdoor den indruk versterkt, dat hij hooghartig tegen haar zijn zou in meerderheidsbesef van geld. Maar den morgen vóór het sterven sprak hij met heesche stem van een schoolschrift dat ze in één van zijn laden zou vinden: of ze het lezen wou, zij alleen, daarna moest ze het zeker verbranden. Na de begrafenis vond ze dat schrift. Gemakkelijk viel 't begrijpen niet. De forsche letters lieten geen twijfel naar wat er stond geschreven, doch de beteekenis van de min of meer stuntelig, als met schroom en aarzeling saamgestelde zinnen, was het tegendeel van helder. Eerst bij 't herlezen, den volgenden dag, nadat zij dus reeds tot het einde geweest was, werd een gedeelte niet ver van het slot, waar ze aanvankelijk niets van snapte, toen ze nadacht over één woord plotseling begrijpelijk, zoo, dat het al de rest verklaarde. Er bleek dat Maurits de vrouw van den Arendsboer vóór haar trouwen intiem gekend had en hierdoor jaren lang gedacht de vader van haar zoon te zijn. Haar ontkenning

doodde dien waan en daarmee - en dit scheen het erge - brak Maurits' twijfel aan 't bestaan van wat hij eenige malen zijn ‘minderwaardigheid’ noemde, weliswaar met den term van een vijand, die hem daarmee had gehoond. Toch sprak hij van ‘physiek gebrek’ dat ‘het leed van zijn leven’ geweest was, waar de stakker zich over schaamde en zich tekortkoming verweet tegenover Antoinette en haar.

Bleef van het eerste begrijpen verbazing, daarna kreeg Cateau een ander gevoel. Aan Haagsch vrijmoedig cynisme gewoon, vond zij hier volledige kuischheid; geen woord over wellust aan hem onthouden, maar zelfverwijt om de kinderloosheid waarin zijn vrouwen waren gebleven; louter altruïsme dus en in gedachten en gevoelens die bij mannen het felst egoïsme wekken. 't Aandoenlijke in die bekentenis en in zijn verlangen bij 't zien van den dood dat zij van deze dingen zou weten, had haar een geheel nieuw inzicht in zijn innerlijk gegeven en bij den eerbied daardoor ontstaan, voelde ze haar tekortkomen sterk. Waarmee was zij hem meer geweest dan een huisgenoot? Gegeven zijn leeftijd en het verschil in jaren, had zij de beperktheid van hun samenleven, dat na het trouwen niet wezenlijk anders was geworden dan vroeger toen ze de huishouding waarnam, als iets dat vanzelf sprak aanvaard, natuurlijkerwijs zonder teleurstelling, maar ook zonder elke poging om hem tegemoet te komen. Zou zij tot zulk een poging in staat zijn geweest? Zij wist van niet. En dit was de vernedering: zij schaamde zich bij dat bewustzijn. Nooit had het besef van gebrek aan karakter haar erger gekweld dan in dit sweet home, deze kamer die meer dan de rest van het huis haar eigendom, haar zielsbezit was, met het uitzicht op den tuin, waarvoor hij om haar geen moeite te veel vond.

Zou zij nu biechten bij haar zuster? Ach, 't kon zijn dat Hermien doorzag. Zij zou nooit alles kunnen zeggen. Niet, dat de karakterloosheid in haar besluit om zonder liefde een man te trouwen, voor wien ze toen zelfs de achting niet voelde die ze hem nu met wroeging toedroeg, 't gevolg was van een andere zwakheid...., die Hermien misschien vermoedde, hoewel zij nooit zich had blootgegeven, aan Hermien zoomin als aan Jeanne en, tot haar rust, zelfs niet aan Paul.

Dáár lag de schuld die zij levenslang boette. In de botheid

van dezen trots. De zelfzucht dier zich omhullende liefde: een aarzelen, dwazer dan koketterie; een loeren op almeer verlangen bij Paul, die bij zijn liefde iets anders dorst hebben, een doel in het leven waarop zij jaloersch werd als op iets dat hij haar onthield. Neen, deze verdwazing mocht niemand weten, althans zou zij haar nooit belijden. Ook aan Jeanne niet en aan Paul niet. Hun huwelijk wàs niet ongelukkig: Jeanne, zorgzame moeder altijd; hij, in zijn werk in, daar *de* kraan.... die taak, waarvan een deel haar wachtte, toen de atmosfeer van thuis, het leed dat Papa hun allen bleef aandoen, haar zóó verblind had en verbitterd, dat Paul zich afwendde, diep ontgoocheld en zij hem een Haagsche kokette moest lijken.... die eindelijk trouwde, ‘alleen om het geld’....

Zoo zat ze in dit Geldersch nest en wist van kleinsteedsch zelfbewustzijn, vol haat aan de indringster zich omgeven. Verwanten griefden wel het ergst. O, de venijnigheid van menschen, die met den eenzelvigen neef-kantonrechter en zijn dagelijksch ritje naar buiten nooit hadden opgehouden te spotten en zich door hem verongelijkt vonden! Neef jonkheer Volckerts danste voor: de freules zijn dochters kregen niets en konden alles te goed gebruiken. Maar ook neef Campman en nicht Bruyns, ze stookten, kankerden tegen haar, 't was zelfs aan leveranciers te merken, uit hunne praatjes met de bojen. En toch had zij haar best gedaan ter wille van Maurits' gedachtenis de banden zachtkens aan te halen die zijn eenzelvigheid graag losliet. Na zijn dood was zij hier de eenige Hulft, de eenige die hier den naam droeg onder de nakomelingen van arme en welgestelde Hulften. Dat zij, van arme ouders, geld had, zij die niet hoorde in deze stad, het bleef iets onduldbaars over de verwanten. Allen kenden Maurits' wensch dat ze als weduwe hier zou blijven. Hoe zouden ze smalen, zoo zij nu wegging! Dus moest ze kiezen tusschen dien smaad en den achterklap die haar omgonsde, aldoor sedert Maurits' dood, als insectengezoem in de tropen. Zou, wanneer straks Bert hier was, zijn gezag verandering brengen? Eerst werd het de vraag of hij gezag kréég. Maar zou hij, zelfs onder den drang van zijn eerzuchtigen schoonvader, het ouderwetsch baantje hebben aanvaard, als er vrees was voor ernstige tegenwerking? Bertie met zijn menschenkennis en zijn takt in elk milieu....

Hier moest zij zich op verlaten. En dus blijven op den post, waar haar man haar veilig dacht. Dus weigeren uit het huis te gaan? Dat schrijven of seinen aan pa Van der Mijl, zonder Hermien te hebben geraadpleegd?

De penhouder rustte sinds lang op het inktstel. Zou ze een ander briefje schrijven met enkel de tijding van Bertie's benoeming, of hier een post scriptum: ik ben besloten?.... Ze besefte daar niet toe te kunnen besluiten. Twee dagen onzekerheid mocht ze zich gunnen. Dus schreef ze een bondig slot aan den brief: het résumé harer overdenking en dat ze, ofschoon vrijwel besloten, nochtans gaarne raad van Hermien kreeg.

II

Reeds de volgende dag bracht het antwoord. Een telegram: Ik kom vanavond. En tot middernacht praatten de zusters. Hermien begon met te luisteren; geduldig liet ze Cateau vertellen van de vijandige verwanten en van den kring van eenzaamheid dien de weduwe om zich heen gevoelde, als was haar huwelijk iets onteerends. Haar gezindheid was heftig tegen de stad. Dus lag de gevolgtrekking vóór de hand: waarom zou ze dan hier blijven? Het antwoord: ‘om Maurits’ wraakte Hermien. Maurits zelf had zich met zijn familieleden even weinig ingelaten als met andere stadgenooten. Hij hoorde hier, van ouder tot ouder wist hij Hulft's aan de stad verbonden. Handel hadden zij gedreven en stadsbetrekkingen vervuld, er waren geneesheeren Hulft geweest, notarissen en burgemeesters. Maurits' vader rentenierde en trouwde laat; Maurits was eenig kind gebleven en de eenzelvige geworden met slechts twee vrienden nog uit de kindsheid, aan wie hij nu ook iets vermaakt had, hoewel hij hen veelal in maanden niet sprak. Moest om zoo luttele verknochtheid Cateau, nu zij spoedig weduwe werd, zich levenslang gebonden achten? Of telde het bezit der woning? Dan schoot het toeval haar te hulp. Bertie's door geen familielid verwachte, trouwens door zijn ijdelen schoonvader met onnaspeurbare overredingsmiddelen doorgedreven benoeming, gaf een schitterende oplossing aan Cateau's bezwaren. Maurits' familietrots, zijn gehechtheid aan

de stad waar ijdelheid sterk op influenceerde, kon immers niets mooiers hebben gewild dan dat het door hem gebouwde huis nu werd het burgemeestershuis met een Hulft als dignitaris? Wilde Cateau twee kamers houden? Hermien kon daar geen raad in geven. Zij zou zeggen: doe het niet. Verkoop het huis aan Van der Mijl. Hij zal niet betalen wat het gekost heeft, maar dat zal niemand er ooit voor geven. 't Is Maurits' liefhebberij geweest, in het hart van de stad dezen tuin aan te leggen, een vijver te graven, vrucht- en andere boomen te pooten - er zouden er meer zijn doodgegaan, als 't niet met zooveel zorg gedaan was, wat natuurlijk geld gekost heeft. De rijkaard kon zich dat genoegen veroorloven en de stad had hij daarbij verrijkt. Het zou een stadspark kunnen zijn en dat vrijwel naast de markt! Nu werd het de burgemeesterstuin, door den handigen Van der Mijl ver beneden den prijs gekocht.... Ja! Zoo was de werkelijkheid. Gelukkig hield Cateau wat over en, was de schade onplezierig, zij had dan toch de satisfactie dat een Hulft, hun eigen broer, met zijn gezin ervan genoot....

Zij lachte als de boer met kiespijn? Het had gedwongener gekund. Hermien hield vol: dit was de weg, de aangewezen weg voor haar, dien ze gaan kon zonder gewetensbezwaar!

- Waar moet ik heen?

- Jij? waar je wilt. Reis wat. Máár met een pied à terre. Daarvoor kies je natuurlijk Den Haag. Niet twee kamers in 't huis van je broer. Zeide je vóór je huwelijk niet: als ik Maurits kon bewegen met me naar Den Haag te verhuizen? Nu kom je, alleen; máár in zijn huis laat je een Hulft als burgemeester.

De zusters praatten tot middernacht. Hermien sliep in met het bewustzijn, de weduwe niet te hebben bepraat, doch slechts gedreven in de richting, waarheen al haar verlangens gingen.

En vóór het afscheid was zoo besloten, al bleef Cateau tot haar zusters verbazing iets voor het behoud der kamers voelen.

JOH. DE MEESTER

(Slot volgt)

Goethe als denker

Van de krachten en stroomingen, die de geestesgeschiedenis van Hellas tot de Duitsche romantiek hebben voortbewogen is er hoegenaamd geen enkele aan Goethe's blik ontgaan; geen genie was zich zijn gemeenschap met, zijn tegenstelling tot anderen sterker bewust dan dit, waarin de Duitsche geest universeel werd. In Goethe, als dichter en denker wellicht het grootste cultuur-scheppende individu van alle tijden, schijnt alles wat zich tot dusver in en aan den geest heeft voorgedaan als in een enorm verzamelbekken te zijn vergaard, niet om ordeloos dooreen te drijven, maar om door een onvergelijkelijke omwerkende kracht, die tot zich trok wat zij zich dienstbaar kon maken, te worden getransformeerd. Een Engelsch criticus schreef hem ‘panoramic ability’ toe - waarvoor hij ‘allerschönstens’ dankte - en minister von Stein vergeleek hem met een glazen bol, waarin alles wat voorbijkomt weerspiegelt. Als d i c h t e r doordrong hij, door Lessing en Herder voorbereid, alle historisch toegankelijke cultuur, om haar ten slotte in eigene om te zetten. Hij zocht vreemde cultuur niet om het exotische, als historisch curiosum, niet om zich in haar te verliezen, noch om haar te usurpeeren, maar verwerkte haar, met behoud van het locale coloriet en speurend naar wat zij aan waardevolle menschelijkheid haar eigen kon noemen, als ‘Bildungsmaterial’, verwijding, verdieping, verrijking van het Zelf door vreemde stof. Zoo lijfde in diepsten zin ook de ‘objectieve’ dichter Goethe - aangenomen dat de rijpe Goethe dit was, dat er ooit zulk een dichter was - vreemde werelden bij de zijne, zijn innerlijke wereld in, dank zij een wonderbaarlijk adaptatievermogen en een enorme persoonlijke overmacht, die hij tegenover alle historische en exotische werkelijkheid kon stellen; maar geen kunstwerk was hem volmaakt

dat niet, als alle werk aan een persoonlijkheid ontsproten, er in zijn volkomenheid tevens aan ontgroeit en als ‘Stil’ het wezen der dingen, voor zoover het aan concrete gestalten zicht- en kenbaar wordt, weergeeft. Als ‘Statthalter der Poesie auf Erden’ behoefde Goethe het buiten-nationale en het historische natuurlijk nimmer in dezen kleinen zin, dat het den luister van zijn dichterschap verhoogde, want door een quantitatieve uitbreiding van zijn aandacht rechtvaardigt de dichter zich nooit. Wanneer Goethe vreemde domeinen aan zich onderwierp, dan sproot dit niet, als bij Voltaire, voort uit ‘Literatur-konquistadorentum’ (Gundolf) maar gebood de natuurlijke drang van het universeele genie de overspoeling der grenzen, omdat de innerlijke kracht van den Duitschen geest in Goethe voor het eerst toereikend bleek de Europeesch-evenwaardige nationale litteratuur niet slechts door toevoer en technische verwerking van stof uit verre en nabije cultuurwerelden te bezwaren - dat ware, zonder werkelijk gewin, ook in vroeger stadium mogelijk geweest - maar die stof geestelijk te doordringen en als natuurlijk bestanddeel van het nationale litteratuurbezit tot zich en in zich op te nemen. Goethe als grootste Duitsche vormbelijder - niet uit aanhankelijkheid vóór den vorm, niet als individueel bekennen tót den vorm, maar als leven, ademen in en dóór den vorm - stond tegenover alles, wat hem aan vreemde stof toevloeide in de primair-creatieve verhouding, die met zijn dichterschap onmiddellijk gegeven is.

Maar zooals de verschillende zijden van zijn wezen verschillende denkwijzen noodig maakten, zoo gaven de uiteenloopende richtingen van zijn geestelijke werkzaamheid elk voor zich als het ware een specifieke verhouding tot de geschiedenis op, waaronder hier, in den meest algemeenen zin, alles wordt verstaan wat hem aan vreemde, geest-geboren werkelijkheid tegemoet trad. Den natuurvorscher Goethe is deze geschiedenis geen doorgangssfeer tot het Zelf, geen middel tot verwerking, omwerking van vreemde stof; zij handhaaft ongerept haar volle zelfstandigheid en dient hem als commentaar, helpt hem de stilte verdragen, waarin de tijd hem als onderzoeker liet staan. Typeerend voor deze overwegend receptieve verhouding tegenover de ‘vreemde werkelijkheid’

zijn de woorden uit de Farbenlehre, waarin hij spreekt van ‘das einzig schöne Aperçu was uns die Geschichte noch ganz allein erfreulich machen kann: dasz die echten Menschen aller Zeiten einander voraus verkünden, auf einander hinweisen, einander vorarbeiten’. Hier liet Goethe de stem van Clio, die hij overigens met zooveel ironie bejegende, vrijelijk klinken, hier was hij wachtende en ontvangende; de ‘Sehnsucht nach Mitarbeitenden’, waaraan op een sporadische uitzondering na geen enkel tijdgenoot tegemoet kwam, stelde zich schadeloos aan de historische overlevering, die voldoende overvloedig stroomde om het recht van de antithese, waarin Goethe door zijn methode - dat is zijn w i j z e v a n z i e n - tot de gangbare natuurwetenschap gedrongen werd te bevestigen: hier aanvaardde hij de geschiedenis als affirmeerende en polemische macht (Newton!).

In den d e n k e r Goethe ontmoeten wij een nieuwe zijde van, een nieuwe persoonlijkheid in den ontzagwekkenden totaalmensch Goethe en daarmee een nieuwe verhouding tot het overgeleverde, hem toegankelijke cultuurgoed, welke we tegenover de creatieve en de receptieve van voorheen als een s e l e c t i e v e willen kenschetsen. Het moge willekeurig en onzakelijk schijnen een beschouwing over Goethe als denker in te leiden met een bepaling van zijn positie in een ruimer historisch verband, waarmede aan de ongeëvenaarde oorspronkelijkheid van zijn persoonlijkheid, die haar wortels in eigen grond heeft en van eigen sappen teert, afbreuk wordt gedaan. Maar het schijnbaar uiterlijke verband zal blijken een diepen samenhang te zijn en deze introitus is te welkomer, omdat de ‘kiezende’ verhouding van den denker Goethe tegenover ‘vreemde stof’ ons straks vanzelf tot de kern van Goethe's waarheid-beleving (waarheid was hem nimmer b e g r i p) zal voeren. Alles wat over den ‘systeemloozen’ denker Goethe geschreven wordt is, door de schijnbare ordeloosheid van het gegevene - schijnbaar, want overal bleef een diep verband, een innerlijk systeem - en de noodzakelijkheid den hoogeren samenhang van dikwijls sterk uiteenloopende gedachten op te sporen zelf in zekere mate reeds philosophie en Goethe's uitlatingen óver het denken van anderen zijn dat in sterke mate, omdat de wijze, waarop hij zich van den aanvang

af rekenschap gaf van zijn verhouding tot de wetenschappelijke philosophie door de grondstructuur van zijn geheele wezen wordt bepaald, waardoor elk van zijn uitspraken de beteekenis van een bekentenis, een zelfopenbaring verkrijgt. Tegenover den vriend, die hem de philosophie vertrouwd trachtte te maken verklaart hij - wij lezen het in het zesde boek van Dichtung und Wahrheit - dat een afzonderlijke, op zich zelf staande philosophie, als 'zelfgenoegzame' wetenschap overbodig is, omdat alle wijsheid in poëzie en religie opgaat. De geschiedenis van het wijsgeerig denken stond Goethe wel aan, 'aber nur in dem Sinne, dasz mir eine Lehre, eine Meinung so gut wie die andere vorkam'. De afkeer van Voltaire groeit met den dag - Sturm und Drang! - doch Rousseau 'hatte uns wahrhaft zugesagt' en over Diderot spreekt hij met eerbied; het 'Système de la Nature', kompendium van het Fransche materialisme, 'kam uns so grau, so kimmerisch, so totenhaft vor, dasz wir Mühe hatten, seine Gegenwart auszuhalten' want hier worden de natuur eenige algemeene begrippen 'hingepfahlt' en daarmee is ze tevens opgegeven, verloochend. De eerste kennismaking met de philosophie levert weinig gewin en het Système de la Nature is hoofdschuldige daaraan, immers: 'wenn uns jedoch dieses Buch einigen Schaden gebracht, so war es der, dasz wir aller Philosophie, besonders aber der Metaphysik recht herzlich gram wurden und blieben'. De studie van Spinoza, den strakken pantheist van de Ethica, den rationalistischen metaphysicus, den visionairen eenheidsbouwer, die de veelvuldigheid van de geestelijk-natuurlijke wereld door de kracht van zijn synthetischen geest bedwong - hij bladerde hem in het begin der zeventiger jaren 'unvollständig und wie auf den Raub' door en bestudeerde hem nooit systematisch - is in het leven van Goethe dan ook een dier ontmoetingen van twee tegendeelen, waaruit de diepste verbindingen ontstaan. De 'Sturm und Dränger' Goethe, die tegenover den demonischen oneindigheidsdrift van zijn jonge dichterschap den heroischen vormwil als rem op de toomeloosheid van zijn ervaringsstof tevergeefs uit zichzelf poogde te ontwikkelen, vond in Spinoza stilling van zijn hartstocht. Spinoza was zijn eerste Italië, de eerste ontmoeting tusschen de 'gestaltlose' Germaansche ziel en den

vormzekeren geest. ‘Die alles ausgleichende Ruhe Spinozas kontrastierte mit meinem alles aufregenden Streben, seine mathematische Methode war das Wiederspiel meiner poetischen Sinnes- und Darstellungsweise’.

Evenmin als zijn ‘Vorstellungs- und Lebensart’ hem veroorloofde zich Spinoza zoodanig eigen te maken, dat diens philosophie als geheel, ‘das ganze Gebäude seiner Gedanken’ voor hem stond, bekende hij in later jaren dat de toegang tot het eigenlijke labyrinth van Kants philosophie voor hem gesloten bleef. Hij was haar dankbaar, dat zij het menschelijk kennen grenzen stelde en anderzijds de waardigheid van het subject verhoogde, maar de kritische noch de idealistische philosophie komen volgens Goethe a a n h e t o b j e c t t o e, zij loopen het veeleer met open oogen voorbij, een alleszins merkwaardig getuigenis, dat ons straks wederom in centrale problemen van Goethe's wereldbeschouwing zal voeren. Grenzenloos achtte hij de verdienste van Kant, dat hij in de Kritik der Urteilskraft ‘Kunst und Natur nebeneinandergestellt und beiden das Recht gibt, aus groszen Prinzipien zwecklos zu handeln’; volstrekt verwerpelijk is hem zijn ethiek, omdat Kant daarin zijn philosophischen mantel ‘nachdem er ein langes Menschenleben gebraucht hat, ihn von mancherlei sudelhaften Vorurteilen zu reinigen, freventlich mit dem Schandfleck des radikalen Bösen beschlabbert habe, damit doch auch Christen herbeigelockt werden den Saum zu küssen’, waartegenover uit later tijd, na hernieuwde Kantstudie, als vrucht waarvan hij de opstellen ‘Einwirkung der neueren Philosophie’, ‘Anschauende Urteilskraft’, ‘Bedenken und Ergebung’ en ‘Bildungstrieb’ schreef een uitspraak bewaard is, waarin hij het Kant's onsterfelijke verdienste noemt, als eerste de moraal in haar bovenzinnelijke beteekenis te hebben begrepen.

Deze aanhalingen, die eenige hoofdmomenten uit Goethe's aanraking met de wetenschappelijke philosophie belichten, mogen duidelijk maken, waarom wij zijn verhouding tot het ‘zelfgenoegzame’ denken een selectieve hebben genoemd. Goethe aanvaardde van de philosophie slechts wat hem als mensch ten goede kwam, zich harmonisch aanpaste bij zijn

persoonlijkheid, zijn instelling op de wereld. Philosophie was hem niet louter een denkaangelegenheid en de triomph van de gedachte als zoodanig imponeerde hem minder dan de mate, waarin zij meer was dan het denken of een denkwijze alleen. ‘Uebrigens ist mir alles verhaszt, was mich blosz belehrt, ohne meine Tätigkeit zu vermehren oder unmittelbar zu beleben’, schrijft hij aan Schiller. En aan Jacobi: ‘Wenn sie (die Philosophie) sich vorzüglich aufs Trennen legt, so kann ich mit ihr nicht zurechte kommen und ich kann wohl sagen: sie hat mir mitunter geschadet, indem sie mich in meinem natürlichen Gang störte; wenn sie aber vereint oder vielmehr, wenn sie unsere ursprüngliche Empfindung, als seien wir mit der Natur eins, erhöht, sichert und in ein tiefes, ruhiges Anschauen verwandelt, in dessen immerwährendes συγ□□ισισ und δια□□ισισ wir ein göttliches Leben fühlen.... dann ist sie mir willkommen’. Kort uitgedrukt z o c h t G o e t h e i n z i j n e n a n d e r e r d e n k e n W a a r h e i d en is zijn philosophie L e v e n s p h i l o s o p h i e, geen philosophie óver het leven, maar p h i l o s o p h i e a l s d i r e c t e l e v e n s u i t i n g Voor zoover het overgeleverde denken waarheid openbaarde of benaderde, zich in de diepe bedding van het leven voortbewegend waarin het geboren is, was het hem welkom, al het andere was hem ten slotte ‘triviale Anschauungsweise’. Dat er nooit een minder dogmatisch denker heeft bestaan dan Goethe vindt zijn oorsprong in de biotische bepaaldheid van zijn denken. Waarheid in Goethe's zin staat en valt niet met een verstandskategorie, een kennistheoretisch schema, een ideëel prae-existeerende norm, die, aan de denksfeer ontsproten daarin ook gevangen blijft, maar is een l e v e n s t o e s t a n d, die zich aan de geheele persoonlijkheid meedeelt, geen denkmaar een totaal-ervaring. Met de ondoorgrondelijkheid van het leven is de ondoorgrondelijkheid van de waarheid gegeven, in den eigenlijken zin d e n k t men geen waarheid, - dat wil zeggen, dat waarheid niet ontstaat als denkresultaat; dit wil nièt zeggen, dat men bij een waarheid niet denken zou! - m e n w o r d t h a a r d e e l, ervaart en ondergaat haar als onbegrijpelijke kosmische, alles overstralende openbaring en de hoogste macht, die over de waarheid gebiedt is ten slotte het leven zelf, haar in diepsten grond raadselachtige oorsprong een

even groot geheim als de menschelijke persoonlijkheid, die haar uitdraagt.

> Ja das ist der rechte Gleis,
> Dasz man nicht weisz, was man denkt,
> Wenn man denkt:
> Alles ist wie geschenkt.

De waarheid kan het leven niet weerstreven, omdat zij de schoonheid van het leven is en wil een bepaalde voorstelling, als waarheid optredend, zich van het leven verwijderen, zich tegen het leven teweer stellen, het ontkennen, te niet doen, dan is zij niet waar. ‘Was fruchtbar ist, allein ist wahr’, ‘Ich halte für wahr was mich fordert’, aldus Goethe in eenige zijner beroemdste uitlatingen, die sinds zij gesproken werden tot de grootste verwarringen aanleiding zijn geweest. Een dier verwarringen is deze, dat men Goethe aan de hand van dergelijke uitspraken tot den wegbereider van het moderne Pragmatisme proclameert, wat van een even groote oppervlakkigheid en overhaasting getuigt als de steeds weerkeerende verzekering, dat hij een ‘voorlooper’ (en natuurlijk ‘de geniaalste voorlooper’) van Darwin is geweest, omdat ook hij de ontwikkeling als een wonderbaarlijk natuurphenomeen vereerde. Inderdaad achten Goethe noch het Pragmatisme het denken om het denken, maar om hetgeen het teweeg brengt. Doch zin en waarde eener voorstelling vallen voor den pragmatist samen met haar practische effectiviteit, het gaat den pragmatist om de utiliteit van het denkresultaat, Goethe daarentegen om den stimulans van het denkproces. De pragmatist aanvaardt het denken als middel tot omzetting van denkinhouden tot tastbare levenswaarden, die aan den norm van doelmatigheid beantwoorden: het denken heeft zin, een ‘achteraf-zin’, voor zoover de weerslag die het buiten zichzelf veroorzaakt aan een nuttigheids-coëfficient voor het leven beantwoordt, waardoor de waarde van het denken automatisch buiten het denken wordt gesteld. Goethe, wiens denken steeds aan concrete inhouden gebonden was, maakt die inhouden nooit van het denken los, denken en denkinhoud zijn onafscheidelijk verbonden in de eenheid van het denkproces als innerlijke beweging van het individu. Onder de vruchtbaarheid van het denken verstaat Goethe de harmonie van een bepaalde voorstelling met andere voorstellingen, reeds

in het subject aanwezig, waardoor dit subject een ‘plus’ aan stimuleerenden levensinhoud rijker wordt. Denken heeft waarde en is waar, voorzoover het het leven opvoert. Het leven is echter meer dan het leven van het individu in zelfbeslotenheid; eigenlijke, hoogste menschelijkheid verwerft eerst hij, die zich open stelt voor de wereld en zich in haar ontplooit. Aan de objectiviteit van deze wereld heeft Goethe nooit getwijfeld, zij staat en valt niet met den mensch, die haar vormt, maar ontwikkelt waarden en normen uit zichzelf, waartegenover het strevende individu zich te verantwoorden heeft, opdat hij zich aan haar verheffe. De mensch is evenmin product van de wereld als hij los van haar is of zou mogen zijn, ‘der Mensch ist als wirklich in die Mitte einer wirklichen Welt gesetzt’ en daarom is waar, niet alleen wat in harmonie is met zijn eigen wezen, maar alles wat zijn verhouding tot de wereld bepaalt en volkomen maakt. ‘Kenne ich mein Verhältnis zu mir selbst und zur Auszenwelt, so heisz ich's Wahrheit’. Waarheid is dus de individueele ‘toestand’, welke niet het kennis theoretisch subject, maar den geheelen mensch tot het bewust zijn van zijn verhouding tot zichzelf en de hem omringende wereld brengt.

In plaats van de bepaaldheid der waarheid door logische normen treedt hier haar gebondenheid aan ‘notwendige Bedingungen des Daseins’. Waarheid is levenselement als liefde en lijden en in haar zóó-qualiteit onafscheidelijk verbonden aan de volstrekt persoonlijke constellatie van het individueele mensch-zijn. Daarom kan, mòet, wanneer het allen gemeenzame verstand als hoeder over de waarheid is onttroond een ieder op zijn wijze denken, zijn waarheid vinden. Maar indien elke mensch, die zich op zijn wijze in de wereld ontplooit en dus in zijn eigene relatie tot die wereld staat slechts hem toekomende, onvervreemdbare waarheden bezit, indien al zijn waarheden, gelijk bij Goethe ‘gedanken-gewordene Augenblicke seines Lebens’ zijn (Gundolf) met de ‘toevalligheid’ van het oogenblik als wankel substraat, is daarmee de betrekkelijkheid van alle waarheid dan niet ten top gevoerd? Het is wederom de specifieke inslag van Goethe's wezen, die

hem hier voor den val in het relativisme bewaart, hem elk relativisme in traditioneelen zin toch weer in zijn betrekkelijkheid doet zien. Een ‘waarheid’ is hem altijd minder belangrijk dan het (individueele) leven in welks dienst zij staat en waaruit het als natuurlijk bloeisel is voortgekomen. Daarom heft strikt gesproken één waarheid een andere nimmer op, zoolang het eene leven het andere niet vernietigt, of zoolang niet binnen het kader van het persoonlijk bestaan het leven van een bepaalde phase tot een volgende is overgegaan, het zelfbewustzijn verrijkt, de relatie met de wereld verschoven is. Daarom kunnen er ontelbare waarheden bestaan, simultaan (in de menschheid) of successief (in den mensch), die elk op zichzelf het karakter van absolute (niet absolute-logische) geldigheid hebben voor de individuen, die ze in zich omdragen. Daarbovenuit blijven al deze waarheden, ook al zijn zij reeds lang afgedaan, onderling verbonden, niet door de geldigheid hunner inhouden ten opzichte van elkaar - zij zullen elkaar logisch volstrekt vernietigen - maar krachtens de boven alle concrete voorstellingen uitgaande qualiteit, die een voorstelling ‘waar’ maakt: zij hebben onderling gemeen dat zij w a a r z i j n o f w a r e n voor een individueel besef. Zooals Goethe het tegennatuurlijke nog natuur, het nuttelooze, ja schadelijke in het organische leven nog deel is van een noodwendig geheel en zoodoende vermag ‘ins Ganze zu wirken’, zooals willekeur en toeval geen wet vernietigen, zoo zijn hem onderling gansch verscheiden waarheden elk voor zich uitingen van ‘waarheid’, welke als ‘idee’ zichtbaar wordt overal waar leven ontspringt en dit leven nimmer verzaakt. ‘Und so kann jeder seine eigene Wahrheit haben und es ist doch immer die selbige’.

Philosophie als ‘denken over het denken’ was niet Goethe's zaak. ‘Für Philosophie im eigentlichen Sinne hatte ich kein Organ’, zegt hij zelf. Goethe was geen abstracte, maar een p r a c t i s c h e geest in den hoogeren zin en al het denken was hem waardeloos, indien het om zichzelf bleef cirkelen en den weg tot het leven niet vond. Het ‘ken uzelf’ zette hij om in ‘ken de wereld’ en ook in de wetenschap gold hem alle kennis voor niets, indien wat werd gedacht niet verwerkelijkt werd. ‘Auch in Wissenschaften kann man eigentlich nichts wissen,

es will immer gethan sein'; 'man soll sich alles praktisch denken'; 'es ist nicht genug zu wissen, man musz auch anwenden, es ist nicht genug zu wollen, man musz auch thun'. En waarom? Niet alleen omdat door het denken het leven moet worden verhoogd, het bestaan met concrete inhouden moet worden verrijkt, maar ook (een typisch Goethe'sche wending) omdat het denken de verzoening van de antinomieën, waarin het ten opzichte van zichzelf en van de ervaring geraakt, buiten zichzelf, in de volheid van het Zijn moet vinden. De logica van het leven is souverein; het denken, aan zichzelf overgelaten blijft voor tegenstellingen staan die uit het eigen kracht niet kan opheffen, conflicten tusschen denken en aanschouwen worden logisch nimmer opgelost en daarom moet het probleem in een postulaat worden omgezet, de scepsis moet een actieve, een 'tätige' zijn en zoo het denken de tegenstellingen niet als indentisch vermag te begrijpen, moet de totaal-mensch de gelijkheid e r v a r e n : de verbinding van denkeenheden, die diepere tegenstellingen verbloemt, is een list van het verstand en moet plaats maken voor het 'a k t i v e Verbinden des Getrennten zur Identität'. Niet het denkende denken, het denkende doen stelt den mensch zeker. 'Theorie und Erfahrung (Phänomen) stehen gegeneinander in beständigem Conflict. Alle Vereinigung in der Reflexion ist eine Täuschung; nur durch Handeln können sie vereinigt werden'. Wordt het leven, als bij Goethe, zóó hoog gesteld, dan is dit geen verlaging van het denken. Goethe's denken is geen 'wijze van philosopheeren', het is een philosophie op zichzelf, geen philosophie over het leven, zooals we reeds zeiden, maar philosophie i n leven. 'Goethe's Philosophie gleicht den Lauten, die die Lust und Schmerzgefühle uns unmittelbar entlocken, während die wissenschaftliche Philosophie den Worten gleicht, mit denen man jene Gefühle sprachlich-begrifflich bezeichnet', zegt Simmel.[1] 'Goethe dachte nicht mit dem isolierten Gehirn, sondern mit dem ganzen Leib', aldus Gundolf.[2]

Vraagt men nu, welke grondgedachte Goethe's philosophie beheerscht, zoo drukt het besef der E e n h e i d wel het levende fundament uit, waarboven zijn wereldbeschouwing

1) Kant und Goethe[4] pag. 18.

2) Goethe[9] pag. 378.

zich uitbreidde, zonder ooit van dezen bodem los te raken. Die eenheid is wederom geen denkeenheid - het denken alleen brengt geen eenheid tot stand zonder de werkelijkheid tekort te doen - maar eenheid als wezensgrond, harmonie, samenhang der dingen, die zich in alle sferen openbaart, als eenheid van het subject, eenheid tusschen subject en object, eenheid van het object, eenheid als het aanvankelijke Zijn van het universum. De eenheid van het subject is niet de eenheid van het denken - die voor Kant de eenheid van het wereldbeeld bevestigde - maar het subject a l s eenheid, een zijnsgegevenheid, die aan alle denken vooraf gaat, een biologisch a priori. Goethe ontkent natuurlijk niet, dat denken, willen, verbeelden uiteenloopende potenties in den mensch zijn, onderling verschillende ‘energievelden’, die beurt om beurt kunnen pogen het innerlijk leven te domineeren, maar als werkelijkheid, niet als (denk)-mogelijkheid gaat daaraan vooraf hun verbondenheid in een onbekend centrum, van waaruit zij gemeenschappelijk (moeten) werken. Supprimeert één kracht de andere, dan is dit als het ware te herleiden tot een aberratie van het Zijn in den individueelen mensch; hoezeer Rousseau hem in zijn jeugd ook had ‘zugesagt’, het romantisch-tragische besef van het denken, dat het leven bedreigt was den klassieken Goethe volkomen vreemd. (Voor dezen viel Rousseau stellig onder ‘das Romantische’, dat hij ‘das Kranke’ noemde, tegenover het klassieke als het gezonde.) ‘In dem menschlichen Geiste, sowie im Universum, ist nichts oben noch unten; alles fordert gleiche Rechte an einen gemeinsamen Mittelpunkt’. Haar natuurlijke voortzetting vindt de eenheid van het subject in haar relatie tot de wereld. Deze relatie wordt niet door het subject ‘gesteld’, teweeggebracht, en de transsubjectieve gegevenheid is niet afhankelijk van de menschelijke kenvormen, deze relatie i s voor Goethe d a a r krachtens de weer aan alle denkzekerheid voorafgaande overtuiging, dat de mensch deel heeft aan, deel is van de kosmische eenheid, die alle subject-objecttegenstellingen omvat. De verhouding subject-object is voor Goethe geen k e nverhouding, maar een z i j n srelatie; Goethe is ontologisch monist. Niet dus door den mensch als denkend wezen wordt de eenheid van het wereldbeeld ten slotte gered, de tegenstelling tusschen mensch

en wereld, natuur en geest verzoend, (Kant), de eenheid i s e r voordat het denken haar onderkent, besloten als zij ligt in de alomvattende werkelijkheid zelf. Dit is het credo van Goethe den denker en Goethe den kunstenaar: wat zich in den mensch openbaart, manifesteert zich ook buiten hem, de natuur is niet zonder geest, de geest is natuur, het persoonlijke lot wordt door dezelfde krachten bestuurd als het groote, bovenmenschelijke natuurgebeuren, de schoonheid van het kunstwerk is de schoonheid der natuur. G o e t h e ' s w e r e l d b e s c h o u w i n g i s o n d e r k e n n i n g d e r h a r m o n i e a l s m a n i f e s t a t i e v a n d e o n d o o r g r o n d e l i j k e I d e e. Evenmin als deze wereldbeschouwing op het schijnfundament van redelijke criteria berust, is ze aan de hand hiervan te verklaren of te rechtvaardigen: ze is vanzelfsprekend, noodzakelijk als Goethe's heele bestaan. Zeer schoon noemt Simmel het besef van de harmonie of parallelliteit tusschen het bewuste persoonlijke Zijn en de objectieve structuur der dingen ‘das metaphysische Glück seiner Existenz’.[1)]

Gegeven deze ontologische parallelliteit, een echt ‘oerphenomeen’ in Goethe'schen zin, is alle ‘denken’, wederom in den wijden, diepen zin waarin Goethe het verstond, niet het samentreffen van twee ongelijkaardige grootheden (subject en object), met als resultante de ondergang van den geest in de stof (materialisme) of van de materie in den geest (idealisme) maar het aan het licht treden eener oorspronkelijke, in de totaalorde besloten indentiteit, wezensgelijkheid. Het subject geraakt niet tot kennis van een buiten-subjectieve werkelijkheid, maar herkent zich in haar, verovert zich geen macht over de natuur maar herkent zich als natuur. ‘Es ist etwas unbekanntes Gesetzliches im Objekt, welches dem unbekannten Gesetzlichen im Subjekt entspricht’. Tot Eckermann zegt hij: ‘Sie sehen, es ist nichts auszer uns, was nicht zugleich in uns wäre’.

> Wär' nicht das Auge sonnenhaft,
> Die Sonne könnt' es nie erblicken;
> Läg' nicht in uns des Gottes eigne Kraft,
> Wie könnt' uns Göttliches entzücken?

Van de objectzijde bezien verkrijgt Goethe's eenheidsbesef

1) Goethe, Leipz. 1913, p. 61.

nieuwe bevestiging, nieuwen zin. Goethe's philosophie is natuurphilosophie. Alles was hem in een onmetelijk wijden, onpeilbaar diepen zin N a t u u r , eeuwig worden, eeuwig leven, eeuwige verandering en toch eeuwige gelijkheid. Natuur is hem niet alleen de volheid en veelheid van het organische en het anorganische leven, niet alleen de mensch als biologisch organisme, natuur zijn hem ook alle verwerkelijkingen van den geest, in staat, wetenschap, beroep, kunstwerk. Natuur, als universum van vormende, van binnen naar buiten werkende krachten is openbaring van het leven, dat alles het aanzijn geeft. ‘Das Höchste, was wir von Gott und der Natur erhalten haben’, zoo luiden de indrukwekkende woorden, ‘ist das Leben, die rotierende Bewegung des Monas um sich selbst, welcher weder Rast noch Ruhe kennt; der Trieb, das Leben zu hegen und zu pflegen, ist einem jeden unverwüstlich eingeboren; die Eigentümlichkeit desselben jedoch bleibt uns und andern ein Geheimnis’. ‘Das Wahre in allen Phänomenen der faszlichen Welt.... werden wir gewahr als unbegreifliches Leben’.

Maar de onbegrijpelijkheid van het Zijn is voor den denker een onvruchtbaar begin. Onbewust van de grenzen, die de werkelijkheid aan zijn streven zal stellen poogt de vorscher tot haar wezen door te dringen. Hoe geraakt nu de mensch tot de juiste kennis der werkelijkheid, dat is der natuur? Niet door zich te laten meedrijven op den stroom der zinnelijke gewaarwordingen, noch voor zoover zijn verstandskategorieën de transsubjectieve gegevenheden tot ervaringsdata constitueeren; kennis is ontmoeting van eenheid (binnen) met eenheid (buiten) en wordt niet bereikt wanneer, met verbreking dier al-eenheid, een deel-mensch zich tot een deel-object begeeft. Hoe nu deze eenheid te bewaren, waardoor kennis ontstaat uit ontmoeting van adequate totaliteiten? Hierop zouden wij, in Goethe's geest, willen antwoorden: d o o r d e ‘n a t ü r l i c h e A t t i t ü d e ’ v a n d e n t o t a a l m e n s c h tegenover de buitenwereld. Deze ‘natuurlijke houding’ is geen vanzelfsprekendheid, althans niet meer. Zooals zij in Goethe herboren werd kenmerkt zij zich in de eerste plaats, negatief, door haar afkeer van de ‘moderne’ natuurwetenschappelijke methode, de verschijnselen door

middel van kunstmatige apparaten waar te nemen en naar zich toe te halen. Goethe verafschuwde deze apparaten, die eigenlijk kunstmatige zintuigen zijn en de natuurlijke schoonheid van het object verstoren.[1] Het grootste onheil der nieuwere physica acht hij, 'dasz man die Experimente gleichsam vom Menschen abgesondert hat, und blosz in dem, was künstliche Instrumente zeigen die Natur erkennen.... will'. In plaats van zijn natuurlijke vermogens uit te schakelen, moet de mensch op zijn eigen 'apparaten' vertrouwen en dat zijn in de eerste plaats: zijn zintuigen. 'Mikroskope und Fernröhre verwirren eigentlich den reinen Menschensinn' want 'der Mensch an sich selbst, insofern er sich seinen gesunden Sinnen bedient, ist der gröszte und genaueste physikalische Apparat'. Evenmin als Goethe door zijn waarheidspluralisme, dat immers toch weer in zijn betrekkelijkheid wordt verstaan tot relativisme verviel, drijft zijn vertrouwen op de zinnelijkheid hem in het sensualisme. Wel stelt zijn ideaal van het natuur-kennen als ideaal van n a t u u r l i j k kennen het volle gebruik der zintuigen voorop: 'die Sinne trügen nicht, aber das Urteil trügt'. En van alle zintuigen bedriegt het orgaan, waarop hij als natuurvorscher, die een deel van den kunstenaar in hem was, als van nature was aangewezen het minst: dat is het oog. 'Das Auge war vor allen andern das Organ, womit ich die Welt faszte', Goethe was een oogenmensch, een 'Augenseliger', noemt Richard Wagner hem.[2] Wat niet met het oog kon worden waargenomen viel hem als vanzelf buiten het ervaringsgebied van den natuurvorscher. 'Ich habe mich in den Natur-

1) Zijn afkeer van brillen is wel tot dezelfde innerlijke aversie te herleiden. 'Sowie ein Fremder mit der Brille auf der Nase zu mir hereintritt, kommt sogleich eine Verstimmung über mich, der ich nicht Herr werden kann. Es geniert mich sosehr, dasz es einen groszen Teil meines Wohlwollens zugleich auf der Schwelle hinwegnimmt.... Es macht mir immer den Eindruck des Désobligeanten, ungefähr so als wolle ein Fremder mir bei der ersten Begrüszung sogleich eine Grobheit sagen.... Es kommt mir immer vor als sollte ich den Fremden zum Gegenstande genauer Untersuchung dienen, und als wollten sie durch ihre gewaffneten Blicke in mein geheimstes Innere dringen und jedes Fältchen meines alten Gesichts erspähen.' (Tot Eckermann).

2) 'Wenn je ein Mann Augen "zum Sehen" besessen hat, so war es Goethe' zegt H. St. Chamberlain, dien het 'augenhafte' van Goethe's denken en voorstellen tot een vruchtbare vergelijking met Kant voert. (Imm. Kant München 1921 p. 23 e.v.).

wissenschaften ziemlich nach allen Seiten hin versucht, jedoch gingen meine Richtungen immer nur auf solche Gegenstände, die mich irdisch umgaben en die unmittelbar durch die Sinne wahrgenommen werden konnten'[1]. De zinnen zijn Goethe natuurlijke vensters, natuurlijke toegangen voor de buitenwereld, die alleen gesloten gehouden kunnen worden op gevaar af elk natuurlijk fundament van waarheid te verliezen. Niets vreesde hij zoozeer als de 'hohle Fleck im Gehirn, d.h. eine Stelle, wo sich kein Gegenstand abspiegelt', want 'wird der Mensch auf diese Stelle besonders aufmerksam, vertieft er sich darin, so verfällt er in eine Geisteskrankheit, ahnet hier Dinge aus einer anderen Welt, die aber eigentlich Undinge sind'.

Wat Goethe ervan weerhield op grond van deze praemissen zich in het sensualisme te verliezen was de erkenning, dat het natuurlijkelicht, dat door de vensters, onzezintuigen naar binnen straalt i n ons een ander licht ontmoet. De 'gezonde zinnen' zijn een gezond begin, een voorwaarde tot, geen bron van kennis; wat de natuur openbaart ligt niet zoo onmiddellijk voor de hand, dat de mensch het passief zou kunnen ervaren. 'Dem blosz sinnlichen Menschen verbirgt die Natur vieles'. Van zinnelijkheid te spreken zonder meer is bovendien een dier gevaarlijke abstracties, die Goethe steeds vermeden heeft, een scheiden achteraf wat in wezen tot elkaar behoort, op elkaar is aangewezen. Vanuit het gemeenschappelijk middelpunt, dat alle innerlijke krachten bindt, werken, zoodra de mensch zinnelijk bewogen wordt, spontaan andere vermogens mee, die het zinnelijke materiaal niet 'overnemen' en verder voeren, maar met de eerste affectie simultaan optreden. Daarom is elke 'zinnelijke ervaring' reeds meer dan dat en van bovenzinnelijke normeeringen doortrokken: het ervaringsmateriaal laat zich nimmer tot enkelvoudige, naast elkaar staande bestanddeelen herleiden, de vorm, het geheel is er vóór de deelen. Daarom is 'alles Faktische schon Theorie', daarom theoretiseeren wij bij den eersten blik reeds onbewust, is de ervaring 'nur die Hälfte der Erfahrung' en is er geen ervaring denkbaar 'die nicht produziert, erschaffen wird'. Het is wederom de eenheid als wezensgrond, die de 'natür-

1) Symbolisch voor deze houding is b.v. de verklaring der weersverschijnselen uit tellurische oorzaken. (Versuch einer Witterungslehre).

liche Attitüde' als t o t a a l-houding bepaalt. Goethe was een 'irdischer Mensch', maar de vulgaire zinnelijkheid, die bandeloosheid is, heeft hij nooit aangeprezen. Naast de volmaakte gave van het uiterlijke zien bezat hij de macht van het innerlijke schouwen, achter het zinnelijk oog werkte een geestelijk oog als eigenlijk scheppende kern in den mensch. Een uiterst merkwaardig getuigenis daaromtrent kunnen wij niet nalaten uit zijn opstel: 'Das Sehen in subjectiver Hinsicht' (van 1821) aan te halen: 'Ich hatte die Gabe, wenn ich die Augen schlosz, und mit niedergesenktem Haupte mir in der Mitte des Sehorgans eine Blume dachte, so verharrte sie nicht einen Augenblick in ihrer ersten Gestalt, sonder sie legte sich auseinander, und aus ihren Innern entfalteten sich wieder neue Blumen aus farbigen, auch wohl grünen Blättern; es waren keine natürliche Blumen, sondern phantastische, jedoch regelmäszig wie die Rosetten der Bildhauer. Es war unmöglich, die hervorquellende Schöpfung zu fixieren, hingegen dauerte sie so lange, als mir beliebte, ermattete nicht und verstärkte sich nicht'.

Wat Goethe in de natuur buiten zich waarnam herschiep hij innerlijk, het oerphenomeen van de metamorphose der planten herhaalt zich in den mensch, die de natuur als levensmysterie in zich weet. Hoe ware deze éénwording met het object, deze zelfherkenning, zelfopenbaring in de natuur den vorscher mogelijk, indien hij haar dwong zich naar zijn willekeur te richten omdat hij iets v a n haar weten wil en niet haar geheel? Goethe noemt het een 'Bedeutendes Fördernis durch ein geistreiches Wort', wanneer Heinroth zijn denkvermogen 'gegenständlich' noemt, zijn aanschouwen een denken, zijn denken een aanschouwen. Goethe weert zich zoowel tegen de pure zinnelijkheid als tegen de regellooze geestelijkheid; de mensch als geheel is één groot, natuurlijk orgaan, een evenwicht van krachten, dat in de natuur slechts verwantschappen met, bevestigingen van zichzelf kan vinden. I n G o e t h e z i e n w i j h e t g r o o t s t e p o g e n , d e w e r e l d z i n t u i g e l i j k e n t o c h i d e ë e l t e v e r s t a a n . 'Ihr beobachtender Blick, der so still und rein auf den Dingen ruht, setzt Sie nie in Gefahr, auf den Abweg zu geraten, in den sowohl die Spekulation als die willkürliche und

blosz sich selbst gehorchende Einbildungskraft sich so leicht verwirrt. In Ihrer richtigen Intuition liegt alles, und weit vollständiger, was die Analysis mühsam sucht, und nur weil es als ein Ganzes in Ihnen liegt, ist Ihnen Ihr eigener Reichtum verborgen; denn leider wissen wir nur das, was wir scheiden', schrijft Schiller in zijn onsterfelijken brief van 23 Augustus 1749, waarin Goethe de som van zijn bestaan terugvond.

We moeten nog eenige van deze 'Abwege' opgaan, om te zien waarin Goethe's 'natuurlijk houding' zich verder van de gangbare wetenschappelijke methode onderscheidt. Samengevat, zag Goethe het grootste onheil van de nieuwere natuurwetenschap in haar drang, de natuurlijke organen door kunstmatige te vervangen - wij zagen het -, de feiten te ontkennen ten behoeve van de theorie, de verschijnselen te splitsen in plaats van ze als geheelen te eerbiedigen, het woord, het begrip, de formule in de plaats van het 'ding', het phenomeen te stellen. Al deze zijwegen doen de heerlijkheid van het leven, de schoonheid van de natuur tekort. Het zijn niet uitsluitend methodische 'overdrijvingen', welke de wetenschap l a n g s de natuur voeren: reeds de taal, het natuurlijke instrument van den denkenden mensch, heeft de overrompelende kracht de dingen, die zij aanduidt te maskeeren 'Man bedenkt niemals genug, dasz eine Sprache eigentlich nur symbolisch, nur bildlich sei und sie Gegenstände niemals unmittelbar, sondern nur im Wiederscheine ausdrücke.' Men moet zich dus voor het metaphorisch karakter van de taal in acht nemen en zorgen 'das Wesen immer lebendig vor sich zu haben und es nicht durch das Wort zu töten'. Het is dan ook de verdienste van de Farbenlehre, zijn levenswerk, dat hier niet - als bij Newton - 'willkürliche Zeichen, Buchstaben und was man sonst belieben möchte' in de plaats van de verschijnselen worden gesteld, maar de phenomenen zelf spreken. Is het woordgebruik al aanleiding tot ongerechtvaardigde verabsoluteering, hoeveel meer dan het algemeene begrip, de theorie! 'Allgemeine Begriffe und groszer Dunkel sind immer auf dem Wege, entsetzliches Unheil auszurichten', 'Theorien sind gewöhnlich Uebereilungen eines ungeduldigen Verstandes, der die Phänomene gern los sein möchte und an ihrer Stelle deswegen Bilde, Begriffe, je oft nur Worte einschiebt'.'

Kortom, het zijn de ‘trennende Bemühungen’ van een Newton, een Cuvier, een Linnaeus - die na Shakespeare en Spinoza het sterkst op hem werkte, ‘und zwar gerade durch den Widerstreit, zu welchem er mich aufforderte’ - die het object der zuivere natuurstudie forceeren, de levende werkelijkheid aantasten door het verschijnsel te splitsen instede het als geheel te zien. ‘Das Lebendige ist zwar in Elemente zerlegt, aber man kann es aus diesen nicht wieder zusammenstellen und beleben’. In de natuur is alles beweging en tegenbeweging, ‘Polarität’ en ‘Steigerung’ en in het subject moeten het zien van eenheid en het zien van verscheidenheid, de analyse en de synthese als ‘Diastole’ en ‘Systole’, als inademen en uitademen samengaan, scheidbaar slechts door het reflexieve verstand, dat de eenheid van het levensproces tevergeefs tracht te benaderen. Daarom is Goethe het starre het μη □ν, het natuursysteem ontkenning der natuur en doet de analyse de natuur in onnatuurverkeeren. Het systematiseeren van ervaringsresultaten is eigenlijk brutale overmoed, hybris tegenover het leven, omdat systeem afsluiting is en zelfgenoegzaamheid, terwijl de verschijnselen, die zelf ‘die Lehre sind’ in hun mateloosheid met alle samenvatting in de reflexie spotten. ‘Naturbetrachtung ist daher endlos’.

Aan den aanvang van Goethe's deductieve natuurbeschouwing staat de Idee, aan haar einde het oerphenomeen, dat de Idee rechtstreeks openbaart. De Idee is wederom niet de logische bekroning van methodisch saamgebrachte ervaringsfeiten, zij is niet vergelijkbaar met een wijden koepel, waar onder de veelvuldigheid des levens verloopt zonder dat hij meer doet dan het geheel te overwelven en evenmin met een ijlen spits, die in de wolken verloren gaat, vanwaar men den bodem, waarin de fundamenten van den toren rusten niet meer kan onderscheiden. Alles in de natuur is manifestatie van de Idee, die zich in het groote en het kleine met gelijke kracht openbaart, zich niet achter de verschijnselen verbergt, maar overal waar leven is te voorschijn treedt. Dat wij haar niet altijd onderkennen komt door de overstelpende verscheidenheid der natuur eenerzijds - als een speelsch kind wil zij

ons haar wezen verbergen - door het methodische onverstand van de wetenschappelijke natuurbeschouwing anderzijds. De natuur spreekt haar eenheid in veelheid uit, dat is een schijnbare paradox van het natuurlijke leven, de Idee kleedt zich in duizend gestalten en blijft toch immer zichzelf. De ondogmatische denker Goethe heeft zich, ook als 'Spinozist', ter verklaring van de eenheid van het universum nooit beroepen op de 'Alleinheitslehre' door welke 'so viel gewonnen als verloren' wordt, waardoor ten slotte 'das so tröstliche als untröstliche Zero' overblijft. De eenheid is geen getallen-één, de 'Einheit' is geen 'Eins', waarop elk monisme dat de veelheid anders dan logisch uit de eenheid wil afleiden moet stranden, de eenheid openbaart zich als spanning, beweging en bewogenheid, toe- en afvloeiing, als levensfunctie der natuurwerkelijkheid in het organisme, de entelechische monade: de Idee der bewogen Eenheid als wezensgrond van het Alisuitdrukking van Goethe's kosmischelevens gevoel.Ditbesef van de eenheid als absolute zijnsqualiteit is tevens de absolute 'kategorie' die boven Goethe's natuurvorschen zweeft en zijn aard bepaalt. De totaalervaring (van de eenheid) gaat vooraf, de totaal-ervaring zal ook aan het einde wederkeeren; daarom behoeft de onderzoeker geen vrees te toonen 'ins Minutiöse zu gehen', hij begeve zich 'von dem Ganzen zum Einzelnen, vom Totaleindruck zur Beobachtung der Teile' en ervare, dat in de natuur niets buiten samenhang met het geheel geschiedt, 'dasz in der groszen Natur das geschieht, was auch im kleinsten Zirkel vorgeht'. Maar het isoleeren van het individueele 'geval' als uitgangspunt voor den natuuronderzoeker brengt reeds scheidingen aan, die in het werkelijke natuurgebeuren niet aanwezig zijn: er zijn geen 'individueele gevallen', er zijn slechts samenhangen, stroomingen, reeksen, die steeds weer op hoogere ordeningen wijzen. Daarom berust het ware natuuronderzoek 'auf dem einfachsten Wege der Beobachtung', het eene verschijnsel grenst aan, gaat over in het verwante phenomeen, een enkel experiment kan slechts aanleiding geven tot voorbarige theoretiseering en moet worden gemultipliceerd. Aan de hand van de werkelijkheid zelve, door harmonisch gebruik van zijn natuurlijke middelen stijgt de

onderzoeker van de ‘Beobachtung’ over het ‘Versuch’ naar het ‘Resultat’, van het ‘Anblicken’ over het ‘Betrachten’ naar het ‘Verknüpfen’, van het empirische over het wetenschappelijke naar het zuivere phenomeen.

Ook dit is een weg van het ‘bijzondere’ naar het ‘algemeene’. Maar Goethe wint de algemeenheid niet door het isoleeren van kenmerken, die een aantal individueele verschijnselen gemeenzaam zijn, waardoor als het ware een verticale lijn door de phenomenen getrokken wordt, in dikte afnemend naarmate de lengte toeneemt, het ervaringsmateriaal zich uitbreidt en de ‘Merkmale’ die de facta verbinden naar evenredigheid verminderen. Het algemeene bij Goethe is veeleer een horizontale algemeenheid, de lijn gaat niet boven de verschijnselen uit, maar loopt er doorheen, Goethe stelt de afzonderlijke verschijnselen naar hun volle individualiteit als ongeschonden totaliteiten naast elkaar, verbindt onderling gelijkwaardige grootten tot empirische reeksen en leidt daaruit de kenmerken af, die zoowel de structuur van het individueele geval als den samenhang tusschen de phenomenen onderling aan het licht brengen.[1)] Hier bepaalt de grootste ervaring de grootste aanschouwelijkheid, niet de ‘graueste Theorie’. ‘Das, was wir in der Erfahrung gewahr werden, sinds meistens nur Fälle, welche sich mit einiger Aufmerksamkeit unter allgemeine empirische Rubriken bringen lassen. Diese subordinieren sich abermals unter wissenschaftlichen Rubriken, welche weiter hinaufdeuten, wobei uns gewisse unerläszliche Bedingungen des Erscheinenden naher bekannt werden. Von nun an fügt sich alles nach und nach unter höhere Regeln und Gesetze, die sich aber nicht durch Worte und Hypothesen dem Verstande, sondern gleichfalls d u r c h P h ä n o m e n e d e m A n s c h a u e n o f f e n b a r e n’.

Hier naderen wij het centrum van Goethe's natuur-, dat is zijn levens- en wereldbeschouwing, waarin alles, van eenheid

1) ‘Dort ist es ein Schema und ein Gattungsbild, das dadurch zustande kommt, dasz wir an einer Gesamtheit von Inhalten alle unterscheidenden Züge fortlassen und nur die gemeinsamen Merkmale festhalten - hier ist es eine spezifisch bestimmte Regel, nach der wir uns, mitten in der Anschauung des Besonderen stehend, die Beziehung vergegenwärtigen, die von einem Besonderen zum andern obwaltet’, E. Cassirer, Freiheit und Form (Berlin 1916 p. 334).

uitgaande, tot eenheid voert. De ware wetenschappelijke methode vergaart een veelheid aan ervaringsstof, een menigte empirische phenomenen, die ieder mensch in de natuur gewaar wordt, verheft die door groepeering in reeksen, rubrieken, tot het niveau van het wetenschappelijke phenomeen, object van het experiment, dat na veelvuldige herhaling het zuivere phenomeen als resultante afwerpt. Goethe als natuurvorscher simplificeert de samengesteldheid der verschijnselen om tot de voorwaarden waaronder zij optreden door te dringen, hij vraagt nimmer naar oorzaak en werking tusschen verschijnselen, maar naar de grondkrachten waaruit zij zijn opgebouwd. Zoo zijn de kleuren hem geen berekenbare, in elementen uitneembare physische objecten, maar werkingen van primaire krachten, 'Taten und Leiden des Lichts', het gaat hem niet om hun samenstelling en verhouding, maar om hun ontstaan, hun verschijningswijze, hun werking op den mensch. De voorwaarden, zonder welke een natuurverschijnsel niet kan intreden zijn geen denknoodwendigheden maar wezensbestanddeelen van het natuurlijke Zijn, het gezuiverde phenomeen, dat de natuurvorscher uit zijn methode wint is het U r p h ä n o m e n . Oerphenomeen is het ontstaan van kleuren uit licht en duisternis, oerphenomeen de metamorphose der plantenorganen uit den bladvorm, oerphenomeen de magneet, oerphenomeen het type der gewervelde dieren. Het oerphenomeen is geen abstractie, het is kenbaar in een gezuiverd, zinnelijk-geestelijk schouwen, de eigenlijke sleutel tot het natuurgeheim.

In Goethe's wereldbeschouwing zijn geen elementen te onderkennen die tot het vaststellen van meer dan eenige formeele overeenstemmingen met die van Kant aanleiding mogen geven. Goethe en Kant zijn twee werelden, twee monaden, die elk om zichzelf rondwentelen, maar in tegengestelde richting. Tegenover de dualiteit Erscheinung-Ding an sich staat bij Goethe de tegenstelling tusschen het troebele, onontwarde phenomeen en de gezuiverde verschijning, die het oerphenomeen als drager der Idee openbaart. Kant ziet de natuur immer in haar betrekking tot het menschelijke kenvermogen, zij i s (v o o r ons) voor zoover zij haar vormen (v a n ons)

ontvangt en is ons altijd gegeven als verschijning. De tegenstelling Erscheining-Ding an sich geldt voor Goethe niet, omdat hij niet in een ken- maar in een zijnsrelatie staat tot de natuur, die niet is wat aan den mensch verschijnt, maar objectiviteit, wezenlijkheid, oneindigheid, welke wij ervaren door eindelooze ervaring:

> Willst du ins Uneindliche schreiten,
> Geh nur im Endlichen nach allen Seiten!,

Zij is in alles één, één in alles, haar wezen is verschijning:

> Natur hat weder Kern
> Noch Schale,
> Alles ist sie mit einem Male.

Voor Kant ligt de Idee ‘ganz auszerhalb der Grenzen möglicher Erfharung’, zij is drang naar het ‘Unbedingte’, waarmee geen ervaring congrueert; Goethe's Idee is Idee als natuuropenbaring, ‘Natur und Idee lassen sich nicht trennen’, het absolute ligt niet aan gene zijde van de ervaring, in het rijk der noumena, de verschijnselen zelf zijn me taphysica. ‘Ehe ich eine Silbe μετα τα □υσι□α schreibe, musz ich notwendig die □υσι□α besser absolviert haben....’ De natuur kan als bron slechts stroomend worden gedacht, het tijdlooze openbaart zich in en door den stroom, παντα □ει□αι... παντα μεν□ι! ‘Vom Absoluten im theoretischen Sinne wag' ich nicht zu reden; behaupten aber darf ich: dasz, wer es in der Erscheining anerkennt und immer ins Auge behalten hat, sehr groszen Gewinn davon erfahren wird’. Denkscheidingen zijn Goethe niet wezenlijk en zijnsscheidingen zijn niet werkelijk. Zoo laat ook het Godsgeloof zich van het geloof aan de wereld niet scheiden, zoo gaat het Godsbestaan in de werkelijkheid van Zijn openbaringen op. De God van Kant als ‘begrip’ van een absoluut noodzakelijk wezen is ‘reiner Vernuftbegriff’, een regulatief alsof der rede en van den man, die zich er op beroemen kan te weten dat er een God (en een toekomstig leven) is zegt Kant: ‘denn wenn er das weisz, so ist er gerade der Mann, den ich längst gesucht habe’. Godsgeloof is subjectief-moreele zekerheid. Deze transcendente God ligt Goethe zoover als het transcendente kwaad. Men denkt het Zijn niet als God, het Zijn is God; Natuur, God, Idee zijn sym-

bolische uitdrukkingen voor het Absolute, dat in de wereld werkzaam is.

> Was wär' ein Gott, der nur von auszen stiesze,
> Im Kreis das All am Finger laufen liesze!
> Ihm ziemt's, die Welt im Innern zu bewegen,
> Natur in sich, sich in Natur zu hegen,
> So dasz, was in ihm lebt und webt und ist,
> Nie seine Kraft, nie seinen Geist vermiszt.

Formeele overeenstemming vertoonen de denkwijze van Kant en de wereldbeschouwing van Goethe ten aanzien van de waardeering der verschijnselen. De ‘Erscheinungen’ zijn voor Kant geen ‘Schein’, omdat in de verschijning de objecten ‘ja selbst die Beschaffenheiten, die wir ihnen beilegen, als etwas wirklich Gegebenes angesehen (werden)’: de verschijnende, door de menschelijke aanschouwings- en denkvormen tot ervaringsdata geconstitueerde dingen zijn de eenige objectieve realiteit die ons gewordt. Maar los van elke relatie met het menschelijk kenvermogen doemt voor Kant daarachter de tweede wereld, die der dingen ‘an sich’ op. Goethe's waardeering van de verschijnselen spruit voort uit een totaal andere gezindheid tegenover de werkelijkheid. Zijn ‘bis zur Affektation getriebene Attachement an die Natur’ (Schiller) is, zooals hiervoor reeds herhaaldelijk werd betoogd, geen denkaanhankelijkheid, maar wezenssaamhoorigheid, zijnsgelijkheid. De objectiviteit van het Zijn valt geheel buiten de tegenstelling denkend subject-gedacht object. Even formeel is de overeenkomst tusschen Goethe en Kant ten aanzien van de inperking der kenmogelijkheden. ‘Kant hat unstreitig am meisten genutzt, indem er die Grenzen zog, wie weit der menschliche Geist zu dringen fähig sei, und dasz er die unauflösliche Probleme liegen liesz’, zegt Goethe, voor wien het oerphenomeen als aanschouwelijke openbaring der Idee de grens van het kenvermogen is. De kern der werkelijkheid laat zich nimmer direct, doch slechts als uitstraling, afspiegeling, symbool aanschouwen van het onbegrijpelijke leven, dat zich in geheimenis blijft hullen. Daarom is het hoogste, waartoe de mensch kan komen niet het ‘begrijpen’ maar het ‘zich verwonderen’: ‘Das Höchste, wozu der Mensch gelangen kann, ist das Erstaunen, und wenn ihn das Urphänomen in Erstaunen setzt, so sei er zufrieden; ein Höheres kann es ihm nicht

gewahren....'. 'Das schönste Glück des denkenden Menschen ist, das Erforschliche erforscht zu haben und das Unerforschliche ruhig zu verehren'. 'Es gibt in der Natur ein Zugängliches und ein Unzugängliches. Dies unterscheide man und habe Respekt'. Aan het toegankelijke moet de vorscher zich houden en terwijl hij dit gebied in alle richtingen doorzoekt 'wird er sogar auf diesem Wege dem Unzugänglichen etwas abgewinnen können'. Het hoogste gebod voor den zoekenden mensch is dus 'die Phänomene bis zur ihren Urquellen zu verfolgen' en ze dan 'in ihrer ewigen Ruhe und Herrlichkeit' te laten rusten. Voor Kant is het Unerforschliche een tweede wereld, boven en buiten de verschijnende natuur, een gene zijde van het kenvermogen; voor Goethe ligt het als het ware, in een rechte lijn doorgedacht, achter de oerphenomenen, die weer een veelheid zijn waarin de eenheid van het Absolute werkelijk is. De tegenstelling Erscheinung-Ding an sich drukt voor Kant de limiet der menschelijke kenkracht uit; de tegenstelling Zugängliches-Unzugängliches is voor Goethe een gebod der natuur, de moeder die zich in haar kinderen openbaart. Het onkenbare is negatieve ervaring voor Kant den denkmensch; positieve openbaring voor Goethe den natuurmensch. Daarom was Kant's philosophie, waartegenover hij afzijdig zou zijn blijven staan, indien het begripsmateriaal der kritische philosophie hem niet in een levende omkleeding was toegevoerd, indien hem uit het labyrinth niet de concrete belichaming van abstracte indeëen tegemoet getreden ware (Schiller), 'ein fremder Tropfen in seinem Blute'.[1)] En Goethe is een 'fremder Tropfen' in de geschiedenis van het den ken.... zoolang men deze dogmatisch beschrijft. Goethe's denken is een geschiedenis op zichzelf, een volmaakt besloten wereld, die uit haar eigen kern moet worden verstaan, te machtig als zij is om waardeschattingen van buiten-af te hoeven dulden.

Het denken is in Goethe, den kunstenaar, niet primair en toch drukt de denker Goethe zijn persoonlijkheid volledig uit. Het denken is niet de vorm, waardoor de wereld wordt verstaan, het is niet de grondtoon in de harmonie, waarop de ver-

1) Windelband, Präludien I (Tübingen 1924), p. 170.

houding tusschen mensch en wereld berust, het denken is een innerlijke kracht die, mèt andere krachten, uit het centrum werkt in dienst van de volledige persoonlijkheid. Wanneer wij het besef der Eenheid het fundament van zijn wereldbeschouwing noemen, dan zeggen wij niet, dat dit besef in Goethe altijd levend was. Ook hij heeft de vertwijfelingen, de onverzoenlijkheden der dualiteit ervaren, de natuur was hem niet altijd schoon, haar zin niet immer openbaar.... maar als wezen heeft hij de tweeheid nooit gesteld en dàcht hij niet over haar heen, zoo lèèfde hij over haar heen. De Eenheid als Idee is de hoogste ervaring, die de mensch deelachtig wordt. De Schoonheid erkent hij als zichtbaarheid der Idee in natuur en kunstwerk; in de wereld van het schoone openbaart zich de wereld van het kenbare, van het ware; daarom moet de kunst als natuur, de wetenschap als kunst worden gedacht. Denker, dichter en vorscher bouwen niet ieder hun wereld, de denker systematiseert haar niet, de dichter verbeeldt haar niet, de vorscher rationaliseert haar niet: immer ervaart de totaalmensch de Eenheid van het Al als manifestatie van de Idee. Zoo openbaart ons ook de denker Goethe den mensch Goethe een ‘oerphenomeen’, dat wij in zijn heerlijkheid ‘ruhig verehren’.

R.F. BEERLING

Over Felix Mendelssohn-Bartholdy

II

Wat beteekent, naast Mendelssohn den klassieke, de romanticus nog voor ons?

Niemand behoeft zich diets te maken, dat de moderne muziek volmaakt a-romantisch zou wezen. De objectiviteits-strooming heeft de jongere componisten wars gemaakt van zekere typische kenmerken der romantiek: het nerveuse en sentimenteele, 'Schwärmerei', lyriek, het geloof in de verwantschap der kunsten etc. Maar er is nog genoeg in hun werk levend, evengoed voortgekomen uit de neiging tot specialiseeren en waarin het subjectieve krachtig spreekt: b.v. de sterk ontwikkelde zin voor coloriet, het technisch-revolutionnaire, het buitensporige, alles in wezen romantiek.[1)] Het schijnt dus volstrekt niet uitgesloten, dat wij in de trekken van Mendelssohn's romantisch gelaat meer moderns terugvinden, dan men aanvankelijk, op grond van zijn depreciatie, zou vermoeden.

De opmerking is gemaakt, dat tusschen den mensch en den kunstenaar Mendelssohn geen volkomen congruentie bestond. Dahms, die in de composities 'nur Gesundes, keine Andeuting von Verfall und Entnervung' aantreft, acht dat eigenaardig, omdat de mensch sporen toont van decadentie. Inderdaad was Mendelssohn in het dagelijksch leven uiterst zenuwachtig en prikkelbaar: zijn aanleg heeft het hem moeilijk genoeg gemaakt, zooals de vrienden wel wisten, die van zijn huwelijk met de zachtzinnige Caecilie Jeanrenaud het beste voor hem

1) Een bevredigende definitie van het karakteristieke der romantische muziek zal wel nooit gegeven worden. Volgens mij het best nog te aanvaarden is die van Mason: 'It is, after all, one impulse, the impulse toward specialisation, that runs through all the various manifestations of the romantic spirit'.

verwachtten.[1] Een sprekend voorbeeld dezer prikkelbaarheid levert de kortstondige samenwerking met Immermann te Düsseldorf. Beiden zouden het Theater aldaar besturen, maar alras ontstond rivaliteit: de kwestie, of tooneel dan wel opera de voorrang zou hebben, leidde tot conflicten en Mendelssohn, aan tegenstand niet gewoon, hevig geërgerd, ‘machte einen Salto mortale und sprang aus der ganzen Geschichte heraus.’ Zijn houding was weinig correct en vader Abraham gaf zijn ongenoegen te kennen. Het mag dezen tot troost gestrekt hebben, dat het niet aan zijn opvoeding lag: de afdoende manier bewijst het, waarop hij zijn zoon tot rede bracht bij gelegenheid eener ons door Devrient verhaalde scène, toen de jeugdige Felix, zijn zin niet krijgende, geheel buiten zichzelf geraakte. En die eigenschap bleef hem bij: ‘crossed or disappointed he sometimes lost all self-control’.[2] Het zou merkwaardig zijn, als Dahms gelijk had en dit nerveus-onrustige nergens in Mendelsohn's muziek was te herkennen: een buitengewoon getuigenis zijner zelfbeheersching als componist. Doch dat is bezwaarlijk vol te houden: wij vinden het wel degelijk terug, met name in een aantal snelle bewegingen (bij voorkeur in moll staande) en in enkele musicologische details, die beneden nog ter sprake komen. Wie hierin een bewijs wil zien van de kracht der romantische tendenties dier dagen, slaat de plank mis. Neen, ziehier een romantisch kenmerk, ongetwijfeld gematigd door 's meesters ‘eeuwige wijsheid’, maar niettemin te sterk om zich in zijn muziek te laten maskeeren.

De strijd tusschen instinct en intellect liet méér en dieper teekenen achter. Vooral in het lyrisch aphorisme, waartoe hij zich zoo aangetrokken voelde - heet hij niet ‘Meister der Kleinkunst’? - daar treft soms een droomerig accent, iets dwepends, aan Jean Paul herinnerend, lichter dan bij Schumann, doch ontegenzeggelijk verwant: de componisten der ‘Kinderstücke’ en ‘Kinderszenen’ ademen in analoge sfeer.[3] Het is ook allereerst in den kleinen vorm, dat zijn grootste fout,

1) Zie o.a. Devrient 192 vlg.; Hiller 50 vlg.
2) Mason 172.
3) Men vindt dit ‘schwärmerische’ op zijn best in enkele grootere stukken b.v. de Serenade op. 43 of de eerste cellosonate.

de sentimentaliteit, gaat overwoekeren. Zijn beschouwende geest, welke het onrustige nog meester wist te blijven, was tegenover het teedere vaak de zwakste: zijn expressiewijze werd dan, afwijkend van het breede type der klassieken, uiterst persoonlijk, zoodat het gemeenschappelijk-abstracte bijna volkomen verloren ging. ‘Mendelssohn sentimental makes us begin to loathe the taste of sweetness, whereof a little more than a little is by much too much’.[1)]

Oog had hij er wel voor: er is een weinig aangehaalde brief over de Lieder ohne Worte, dien ieder, smalende op den overgevoeligen Mendelssohn, zich behoorde te herinneren: het zou hem leeren zich te matigen. De meester bericht in 1839 uit Leipzig[2)] aan uitgever Simrock, hem binnenkort weer manusscripten te zullen zenden ‘Aber, Lieder ohne Worte sind es nicht. Ich habe auch nicht die Absicht mehr der Art herauszugeben, die Hamburger mögen sagen was sie wollen. Wenn 's gar zu viel solches Gewürm zwischen Himmel und Erde gäbe, so möchte es am Ende kleinem Menschen lieb sein. Und es wird jetzt wirklich eine zu grosze Claviermusik ähnlicher Art componirt - man sollte wieder einmal einen anderen Ton anstimmen, meine ich.’ Wie zal zulke woorden niet met vreugde lezen, ook hij, die sommige dier intieme ‘Stimmungsbilder’ liefheeft? Mendelssohn zag wel in, welke gevaren opgesloten lagen in een cultus van het overgevoelige; in zijn sterkere oogenblikken wist hij zich er boven te verheffen. Het ergert hem, dat Goethe en Zelter, in hun briefwisseling, hoog opgeven van Reichardt: waarom, weet hij zelf niet.[3)] Hij zal het later zeker geweten hebben: Reichardt wekte een soortgelijk verzet in hem als de sopraanzangeres bij een Eliasuitvoering te Londen: ‘die Musik bekam eine Art von liebenswürdigem Ausdruck, über den ich noch heute toll werden möchte, wenn ich daran denke.’ Was het ook uit te staan voor iemand, die turnen, paardrijden enz. met animo beoefende en dien de edele zwemsport inspireerde tot ‘Schwimmlieder’, bij woorden van Klingemann?[4)]

1) Mason citaat p. 193.
2) 4 Maart.
3) 28 Dec. '33.
4) Voor M's sportiviteit o.a. brief van 15 Aug. '31; Lampadius p. 35 vlg.

Toch zouden wij Bellaigue niet gaarne toegeven, dat Mendelssohn's overgevoeligheid een voorbijgaande zwakheid was: ‘une faiblesse charmante’.[1] Ook wanneer wij in aanmerking nemen, dat de twee laatste Hefte na zijn dood verschenen, waar blijft, dat hij in de voorafgaande heel wat heeft laten staan, dat strengere zelfcritiek had moeten verwerpen. Het was koren op de molen zijner epigonen; en deze hebben zich krachtig ingespannen, om ons het weekelijke in 's meesters werk nog antipathieker te maken (De qualificaties van Reizmann, die opus 19 ‘reizvoll süsz’ noemde, opus 30 ‘inniger, mit tiefem Ausdruck’, toonen, hoe zeer de tijdgenooten zulke stemmingen als eigen erkenden). Ook in omvangrijker composities - de oratoria, het Lobgesang, de meeste kwartetten - is er helaas veel door bedorven!

Verbazen kan dat wel is waar alleen hem, die krampachtig vast wil houden aan de voorstelling van den cerebralen Mendelssohn. Immers, zijn subjectiviteit weerspreekt die voorstelling nog in menig ander opzicht. De uitvallen tegen Berlioz waarschuwden ons reeds, dat zijn objectief oordeel wel eens te wenschen liet; zij vinden, zij het grootendeels in de jeugdbrieven, hun pendanten. Op Mendelssohn's gezag zou men moeten aannemen, dat Italië, destijds het land van Bellini,[2] Rossini en Donizetti, slechts musici van lageren rang bezat. Zelfs over den genialen schepper van ‘Il Barbiere’ - ofschoon Mendelssohn later bij persoonlijke kennismaking diens gaven erkennen moest - hooren wij weinig goeds.[3] De zangers deugen heelemaal niet: na een opvoering van Mozart's Don Giovanni schrijft hij aan Devrient:[4] ‘Pellegrini sang Leporello, betrug sich wie ein Affe, setzte einen Schluss von zehn Rossinischen Klatschtacten an seine erste Arie an... Ich rief stark da Capo aus Grimm.’ En al is hij beter te spreken over de uitvoeringen in de heilige week te Rome, hij toont toch bij de bespreking van Palestrina's werken weinig begrip van den Italiaanschen aard, blijft er tegenover staan als Noorderling en Protestant.[5] Hij beklaagt zich over de wijze, waarop

1) C. II.
2) Men denke aan Chopin's liefde voor ‘Norma’.
3) B.v. de brief van 18 Mei 1832.
4) 19 Juni '29.
5) Een interessante brief aan Zelter 16 Juni '31 en aan zijn ouders 4 April '31.

stukken van Allegri ten gehoore worden gebracht: de ‘embellimenti’ maken, dat er van de compositie niet veel te voorschijn komt. Hij heeft meer oog voor het inferieure dan voor het karakteristieke der Zuidelijke muziek.

Is, wat wij over Parijs en Londen te hooren krijgen, door een minder gekleurden bril gezien? Neen, het wordt ‘a tale of two cities’ met zeer willekeurige preferentie voor de Engelsche metropolis. Parijs moge hem boeien door contrasten;[1] hij mag eerlijke waardeering uitspreken voor den Beethovenprofeet Habeneck en zijn conservatorium-orkest,[2] of even verdiend den draak steken met den ‘tot de romantiek overgeganen’ Kalkbrenner - te dikwijls is zijn oordeel onrechtvaardig afbrekend. Den eenen keer heet het: ‘Es giebt Musiker hier wie Sand am Meere, hassen sich alle untereinander’; een ander maal: ‘Es ist mir hier schon nach allem möglichen zu Muthe geworden: nach einem neugierigen Reisenden, nach einem Franzosen, gestern sogar nach einem Pair von Frankreich - aber nach einem Musiker noch nicht. Vielleicht bleibt das überhaupt ganz aus’....[3] Hij spreekt hooghartig over de zoogenaamde romantiek, die alle Parijzenaars heeft geinfecteerd, zoodat zij niets op de planken willen zien dan pest, galg en duivels. Werkelijk, hoe hij zijn best ook deed elders te apprecieeren, hij kon zichzelf niet voldoende op zij zetten, om te beseffen, wat de lichtstad beteekende, ons door Heine zoo treffend beschreven; waar alles samenkwam wat groot was door liefde of haat, gevoel of gedachte, waar zoowel een Mickiewicz[4] als George Sand hun ideeën konden verkondigen. Vragen wij ons nu af, wat Mendelssohn te Parijs dan wel zoo onbehaaglijk stemde, het was zeker niet uitsluitend de ‘nervenromantik’: het schijnt, onmiskenbaar, ook teleurstelling, dat hij er niet meer geëerd werd. Bewondering, zegt men,[5] was hem even onontbeerlijk als dagelijksch brood:

1) Zie o.a. de brieven van 11 en 14 Januari '32.
2) 15 Febr. '32.
3) 28 December '31.
4) Over den grooten Poolschen dichter schreef Mendelssohn 15 Maart '31 uit Rome: ‘Mickiewicz finde ich ennuyant. Er hat diese Art Gleichgültigkeit.... welche die Damen gern für Melancholie en Zerfallenheit halten; aber das hilft mir wenig’.
5) Devrient.

wie zijn werk niet liefhad kon zijn vriend niet zijn. Daar schuilt waarheid in: de door toejuiching verwende Mendelssohn wreekte onbewust op Parijs, dat het hem minder bejubelde. Omgekeerd waren het wel degelijk de hem te Londen gebrachte ovaties, die hem daar zoo 'thuis' deden zijn.[1] Zijn verwantschap met de Engelsche psyche werkte natuurlijk meê, maar zij was geenszins de eenige oorzaak. Hij vond daarginds de hem aanbiddende vrienden Klingemann, Moscheles, Rosen; en wanneer wij in zijn brieven lezen: 'Und es giebt Musik zu machen.... denkt Euch mein Glück,' mag men er gerust bij denken: 'muziek.... ook van Mendelssohn'. De adoratie van musici en publiek bracht hem, het gelukskind, in de verlangde stemming. Teekenend is de ingenomenheid, waarmee hij het op een Zondagavond in de Philharmonie voorgevallene vertelt, toen, terwijl hij enkele bekenden in de zaal begroette, plotseling uit het orkest de kreet klonk 'There is Mendelssohn. Welcome to him'; waarop allen zoo begonnen te juichen en te klappen, dat hij even niet wist wat aan te vangen. Was dit geen 'süsse Verwirrung'?

Men prijst het in Toscanini, dat hij zoo grooten eerbied toont voor den wil van den componist, tot in de kleinste details. Mendelssohn toonde dien eerbied niet altijd. Soms wel. Ook in dezen blijkt weer hoe merkwaardig het romantische en a-romantische bij hem verweven waren. De partituur van Handels Israël in Egypte uitgevende,[2] met een orgelpartij van zichzelf, legt hij een nauwkeurigheid aan den dag, den man der wetenschap waardig. In een schrijven aan G.A. Macfarren[3] weidt hij in den breede uit over phraseering en bindbogen: - 'it *seems* insignificant, but it is not' -; hij wenscht 'to add always "by the Editor" to that part of Organ which is mine. If this is omitted the misunderstandings which already exist about Handel's organ parts will be increased to a most fearful extent.' Als vertolker echter stelde hij te gaarne eigen inzichten op den voorgrond. Een criticus was verrukt over een uitvoering van Beethoven's Negende;

1) 11 Mei 1832.
2) Voor de Handel-Society, opgericht in 1843.
3) October 1845. Zie 'Goethe and Mendelssohn', onder de onuitgegeven brieven; deze is door M. geschreven in het Engelsch.

hij had in het Scherzo een vroeger nooit gehoorde toon onderscheiden: ‘das einziged einer Bass-posaune macht dort eine erstaunliche Wirkung und gibt der Stelle ein ganz neues Leben’.[1] Men zou dit tegenwoordig waarschijnlijk minder apprecieeren! Het is bekend genoeg, hoe Mendelssohn, bij de opvoering der Matthäus Passion in Maart 1829 te Berlijn - een daad op zichzelf genoeg om zijn naam te vereeuwigen - belangrijke coupures aanbracht. Lampadius zegt, dat de pianist er steeds naar streefde een stuk weer te geven in het passend karakter: ‘het verouderde met piëteit bedekkend’! Piëteit? Ik denk hier aan de woorden tot Fanny, naar aanleiding van de Arpeggio's in Bach's Chromatische Fantasie:[2] ‘Ich erlaube mir die nämliche Freiheit sie mit allen möglichen Crescendo's und Piano's und ff's zu machen.... und dazu die Basznoten zu verdoppeln.’ Grappig voegt hij er aan toe: ‘Zeig aber dies Recept Niemand; es ist ein Geheimnisz wie alle Hausmittelchen.’ Dat zouden Rubinstein en andere virtuosen - ach, het ras sterft nimmer uit - hem bezwaarlijk hebben verbeterd![3]

Wij keeren terug tot den componist. Zijn inspiratie vindt te Rome voedsel in dingen, die men bij een klassieke allerminst verwachten zou. ‘Auch verdanke ich dem was nicht die eigentliche musik ist: den Ruinen, den Bildern, der Heiterkeit der Natur, am meisten Musik’.[4] De jonge musici, klagend, dat in de eeuwige stad niets is te halen, krijgen de volgende veeg: ‘So möchte ich sie mit der Nase auf ein Säulen-capitäl stoszen, denn da steckt die Musik drin.’ Zijn wonderbaarlijke veelzijdigheid maakte hem even ontvankelijk voor natuur- als voor literaire en picturale indrukken. Men hoore, hoe hij zich inleeft in de sfeer van Holyrood, dat hij in de schemering bezocht heeft en waar hem het aanvangsthema inviel zijner

1) Lampadius p. 266.
2) 14 November, 1840.
3) Rubinstein had, aan het eind van Chopin's treurmarsch gekomen, er doorgaans nog niet genoeg van: ‘pflegte noch acht Takte des Anfangs in der Tiefe zu wiederholen. Dadurch war das Ausklingen des Stückes wirkungsvoller (Eugen d'Albert's Klavierabende no. 63).
4) December 1830.

Schotsche symphonie: ‘Der Kapelle fehlt das Dach. Gras und Epheu wachsen viel darin.’

Lees de beschrijving van zijn aankomst te Venetië, van het landschap nabij Florence, van de schoonheid der Zwitserscher bergen; van zijn reis naar Napels, via de Campagna met haar heide en haar bonte kleuren, de Pontijnsche vlakte met de daaruit oprijzende rotsen aan den horizont. Mendelssohn's opmerkingsgave is al even ongemeen als zijn schrijverstalent; hij teekent zijn weg a.h.w. voor den lezer uit. Een mooi voorbeeld is zijn brief over Capri[1]: ‘Das Ding hat schon was Morgenländisches an sich mit der glühenden Hitze, die von den weiszen Felswänden abprallt, mit den Palmen und den runden Kuppeln der Kirchen die wie Moscheen aussehen.... Wo die Felsen ganz senkrecht in 's Meer hineinstehen und vielleicht auch unter dem Wasser noch ebenso hoch sind wie darüber, da hat sich eine gewaltige Höhle gebildet,[2] aber so, dasz im ganzen Umkreis der Höhle die Felsen mit ihrer Breite auf dem Meere ruhen oder vielmehr unmittelbar hineinhängen und erst von da aus aufsteigen bis zur Wölbung der Höhle; das Meer füllt also den ganzen Boden der Höhle aus und diese hat ihre Oeffnung unter dem Wasser; nur ein kleines Stück der Oeffnung ragt über dem Wasser hervor und durch dies kleine Stück fährt man nun mit einem schmalen Kahn, auf dessen Boden man sich ausstrecken musz, hinein’. Hij vergeet op zulke oogenblikken, dat hij brieven schrijft en wordt auteur: de vorm is even verzorgd als die zijner vertalingen. Behalve van Terentius' Andria gaf hij o.a. een voortreffelijke van een aantal Italiaansche sonnetten (op verzoek van zijn oom Joseph[3] te Berlijn): drie van Boccaccio, één van Cecco Angiolieri, één van Dante - waarin deze Cino vermaant, dat hij de ware liefde niet kent, daar hij op alle schoonen verliefd wordt- en Cino's antwoord aan Dante.[4] Mendelssohn weegt nauwgezet de beteekenis van een woord, geeft zeer precies rekenschap en heeft blijkbaar diep over de moeilijkheden nagedacht. Vreemd, dat iemand van zóó hooge

1) 28 Mei '31.
2) De z.g. ‘blauwe grot’
3) Over dezen zie o.a. ‘Die Fam. Mendelssohn’, I 46 vlg.
4) 20 Febr. 1840.

litteraire cultuur nog verlangen had naar het componeeren eener opera; minder vreemd, dat hij tot kort voor zijn dood geen libretto naar zijn zin kon vinden![1)]

Wanneer hij zijn verrukking uit over Titiaan - 'ein göttlicher Mensch' - is behalve de literator ook de schilder aan het woord. Het penseel hanteerde hij al even goed als de pen. Ik heb reeds opgemerkt: Mendelssohn's veelzijdigheid was ongeloofelijk; Mozart, Cherubini, Berlioz e.a. mogen begaafdheden bezeten hebben buiten hun muzikale, 'none of them approach Mendelssohn in the number and variety of his occupations'.[2)] Teekenen en schilderen was hem méér dan tijdverdrijf: op zijn respectievelijke reizen, vervaardigde hij een belangrijk aantal schetsen en aquarellen, steeds zijn schetsboek bij zich dragend.[3)] Dan heette het: 'Ich will nun auch jeden Tag zeichnen, um mir meine Erinnerungsplätze von hier mitzunehmen'.[4)] Te Düsseldorf bekwaamde hij zich nader onder leiding van Schirmer; doch ook zijn eerste producten verraden reeds de meesterhand, gelijk de kleine illustraties het doen zijner brieven. Daar is het penteekeningetje van Weiszenbrug of dat van het uitzicht uit zijn kamer te Unterseen: hoe fijntjes is alles weergegeven, de huisjes, het bruggetje, de boomen en het water; hij mag erbij zetten: 'also spottet nicht über das geniale Wasser,' het geeft stellig de illusie van een bergbeek. Zóó trok de schilderkunst hem aan, dat hij met name wanneer hij in extaze geraakt over Italiaansche meesters, om haar zelfs de muziek schijnt te vergeten.[5)] Zij was het, die hem troostte na Fanny's dood, een slag, waaronder hij hevig heeft geleden.[6)]

Op muzikaal terrein bracht deze ontvankelijkheid voor indrukken van allerlei aard Mendelssohn tot het descriptieve genre. Bellaigue oordeelt, dat de titel, boven zijn ouvertures geplaatst, het absoluut karakter der muziek geenszins aan-

1) Eerst op 't laatst van zijn leven begon hij aan de onvoltooid gebleven opera Loreley, welke intusschen voldoende bewijst, dat hij geen operabloed had.
2) Grove. Zoo speelde hij b.v. ook zeer goed schaak.
3) 6 Augustus 1831.
4) 1 Maart '31.
5) Zie o.a. de brieven van 2 November '30 en 10 October '30.
6) Rockstro p. 129.

tast; dat de opschriften slechts raken ‘la signification de l'oeuvre, non pas du tout sa beauté’.[1] Dat is echter te sterk gezegd: het strikt muzikale is er onverbrekelijk verbonden met een poëtische (of andere) impressie en er zou, viel de titel weg, wel degelijk iets wezenlijks aan schoonheid verloren gaan. Hij kan onmogelijk gemist; daartoe werkte de van buiten komende indruk te zeer op den componist in. Toegegeven zij, dat de opschriften bij Mendelssohn nog niet zooveel beteekenis hebben als bij Berlioz, Richard Strauss en anderen: zijn muziek blijft er losser van. In de eerste plaats wordt dat natuurlijk bewezen door den algemeenen naam ‘Lieder ohne Worte’, welk a.h.w. ‘transactie is tusschen de principes der pure en der programmamuziek’.[2] Zijn ouvertures vertellen ons geen gebeurtenissen, nooit is Mendelssohn imitatief. Het elementaire treft bovenal: de inleiding tot ‘Das Märchen von der schönen Melusine’ suggereert met groote zuiverheid het rivierbeeld - Vater Rhein - en het hoofddeel is ‘Widerspiegelung des Märchenerlebens’.[3] Zoowel de kalme rust der zee als haar heerlijk-monotone golfslag zijn in ‘Meeresstille’ en ‘Hebriden’ geniaal weergegeven. ‘Les atmosphères de Mendelssohn.... n'évoquent point des paysages, mais à l'aide des sons suggèrent .... des sensations tactiles’.[4]

Schilderend in klanken, kwam den meester zijn uiterst fijne zin voor coloriet uitnemend te stade. Men weet, dat eerst sinds Weber (Freischütz!) de blazers gelijkwaardig zijn aan de strijkers, die bij Beethoven nog domineeren: de liefde voor romantische instrumenten (o.a. fluit, waldhorn, hobo, klarinet) neemt sterk toe. En Mendelssohn bepaalt zich niet tot deze: hoe weet hij de trompetten aan te wenden; zij dienen hem evenzeer om de bruiloftsvreugde aan te kondigen in zijn meest populaire marsch als om de koele echo's der Fingalsgrot tot ons te dragen. De fluit krijgt een sentimenteele of pittoreske charme: het is háár adem, welke in de Sommernachtstraum geest en ziel op vele plaatsen geeft; elders weer sluit zij, piamissimo wegstervend, de inleiding der Schotsche sympho-

1) Bellaigue p. 112.
2) Bellaigue.
3) Mandt p. 14.
4) Bourguès et Denéréaz, p. 426.

nie.[1] De twee maten staccato voor blaasinstrumenten, in de Italiaansche, voorafgaande aan het inzetten der orkestmassa, vormen een voorbereiding, die uniek mag heeten. Magisch is het accoord der blazers in de Sommernachtstraum-ouverture, na de ‘ethereal shimmer of the violins’; en hoe sierlijk wederom het motief der laatste in de doorwerking der italienische! Mendelssohn's groote soberheid houdt het coloriet steeds doorzichtig. Al was het orkest hem de dienaar der muzikale gedachte, zijn sonoriteiten hebben toch hun bijzondere poëzie.

Kan men zich het weemoedige Andante-thema der Italiaansche anders denken dan aangeheven door alt, hobo en fagot? Of het melancholische introductie-thema der Schotsche anders dan door alt en blazers? En, wil men zien, hoe hij de timbres kon uitbuiten, dan neme men zijn pianoconcerten: ‘Ici l'instrument solo règne et l'orchestre gouverne’.

* * *

Tot dusverre toonde Mendelssohn's romantiek ons weinig teekenen van verwantschap met die van den moderne, tenzij juist in de laatstgenoemde eigenschap, de hartstocht voor het geven van kleur. De neo-romantiek eerde, bij monde van Wagner, in Mendelssohn den ‘Landschaftsmaler erster Klasse’; voor den nieuwen tijd zouden hetzelfde mogen getuigen Igor Strawinsky of Schönberg, beiden als meesters der orchestratie een logische consequentie van Weber-Berlioz.

Mendelssohn's fantazie levert ons verdere overeenkomsten. Want, al zeggen ons zijn Scherzi en Caprices, zijn Sommernachtstraum bovenal, dat hij leefde in een wereld ‘not far removed from that of the elves, fairies and manikins’ - een wereld, niet bepaald meer de onze - toch stelde de fantazie, bij uitstek romantische eigenschap, in haar zucht naar vrijheid haar formeel-revolutionnaire eischen ook aan hem. En dit is iets, dat hem stellig aan onzen tijd bindt. Des te meer bevreemdt het, dat het dikwijls zoo wordt voorbijgezien. Het is gewoonte geworden hem gebrek aan vrijwel alle stoutmoedigheid te verwijten, niet slechts in zijn moduleeren en poly-

1) Typisch is ook het fluitsignaal, dat de ‘Meeresstille’ in de gelijknamige ouverture verbreekt en dat Reizmann noemde ‘das künstlerisch umgestaltete Signal der Schiffspfeife’.

phonie, ook in melodie, harmonie en rhythme. Mason merkt op[1)], dat Mendelssohn, voor de keus gesteld tusschen het origineele en het bestaande, als wellevend man het laatste kiest en zich dan bijzonder charmant uitdrukt. Dat is eer geestig dan rechtvaardig. Beter onderzoek leert, dat de meester, puur musicologisch gesproken, nog vrij wat gebracht heeft, waarom de naar nieuws hunkerende van vandaag hem mag bewonderen. Beter onderzoek èn.... een zich scherper rekenschap geven van wat ieder weten kan, die ook maar de Lieder ohne Worte nauwkeuriger heeft bekeken!

Ongetwijfeld was zijn moduleeren zeer conventioneel; getuige b.v. het eindelooze A- en D-moll der Schotsche. Zijn polyphone stukken spreken evenmin van veel durf: omzichtig worden dissonanten vermeden en wij bespeuren weinig van ‘those daring momentary collisions between different voices, each progressing independently, which give Bach's fabric such a stoutness’. Zijn fuga's voor orgel en piano zijn uiterst gedegen muziek, met een eigen charme door fijnere thema's en persoonlijke trekjes, waarom Schumann ze bewonderde[2)]; maar ook deze geestdriftige vereerder moest toch toegeven, dat zij naar den vorm weinig opvallends boden: ‘Ob aber vielleicht auch nicht die letztere (d.i. die Bachsche Form) mit Nutzen umzugestalten, ohne dasz dadurch die charakter der Fuge aufgelöst würde, ist eine Frage, an deren Antwort sich noch mancher versuchen wird.’ Ontegenzeggelijk brengen andere composities van Mendelssohn méér persoonlijks: in melodisch, rhythmisch en harmonisch opzicht.

Wel is waar geldt ook hier de waarschuwing, op te passen, dat wij niet ons doel voorbijschieten. Enkele jaren geleden[3)] is een Keulsche dissertatie verschenen van H. Mandt: ‘Die Entwicklung des Romantischen in der Instrumentalmusik F. Mendelssohn-Bartholdys’, waarin de schrijver, zich verdienstelijk makend door te wijzen op een aantal details, conclusies trekt, welke geen ter zake kundige ooit zal beamen. Een uitspraak als de volgende: ‘Im Sommernachtstraum offenbart sich das gesamte Kräftewirken der Romantik; in ihm spiegeln

1) p. 181.
2) Ges. Schriften etc., II 47 vlg.
3) 1927.

sich alle Einzelzüge des romantischen Ausdruckwillens in synthetischer zusammenfassung wieder'[1)], wordt alleen al door Bellaigue's kenschetsing van het Scherzo: 'chef d'oeuvre de précision' gelogenstraft. Een tweede cardinaal bezwaar tegen dr. Mandt's geschirft is, dat de wensch er nogal eens vader blijkt der interpretatie. Zoo constateert bij betreffende het twintigste Lied ohne Worte: 'Die motivversetzung enthält einen Terzsprung als Vergröszerung der Spannungs-intensität'; hij rekent dit motief tot die, welke 'eine innendynamische Umwandlung erfahren im Dienste einer lyrischen oder sentimentalen Steigerung und sich zur freien Bogenentwicklung spannen[2)]'. Doch dat is wel een zeer persoonlijke opvatting; anderen herinnert het bewuste Lied aan de convergeerende lijnen van het Grieksche fronton[3)]. In de symphonieën, zegt dr. Mandt verder, wikkelt de romanticus Mendelssohn breed uitgesponnen melodiebogen in een formeel kleed.[4)] En de eerste Satz der Italiaansche dan? Kent de schrijver Bellaigue's mooie studie zoo weinig, dat hij diens beschouwingen over den 'symphoniste' vergat? Wat doet de meester niet met het korte, door en door symphonische thema, dat, fragmentarisch telkens weer opduikend, het geheel bezielt, fraai gecombineerd met het tweede thema en het derde der doorwerking. Evenzoo haalt de componist in sommige ouvertures (Hebriden, Melusine vooral) uit een motief veeleer de logische consequenties, dan dat dit zou verschijnen in allerlei 'Wellenformen' of variaties.[5)]

Zou het verkeerd zijn, om romantische symptomen het domineerende klassieke te gaan voorbijzien, wij mogen om het laatste die symptomen ook niet negeeren. Laat het dan waar wezen, dat de nieuwe en geraffineerde sonoriteitenvoorkomend reeds sedert het eerste Lied ohne Worte, de aan, dacht moeilijk kunnen vasthouden - 'le flux rapide confond

1) T.a.p. blz. 50.
2) T.a.p. blz. 24.
3) Bourguès et Denéréaz p. 422.
4) Mandt p. 17 vlg.
5) Dr. Mandt acht o.a. nog de zelfstandigheid van het accompagnement bij Mendelssohn vaak te groot (o.a. p. 7 en 35); men kan hoogstens zeggen, dat dit de melodie ontwikkelt.

les caractères en un doux frémissement[1]' - die sonoriteiten zijn er niettemin; zoowel als andere resultaten van den romantischen drang tot verbreeding, diametraal staande tegenover het oude principe van ronding en groepeering. Zeer zeker was die drang bij Mendelssohn niet zóó sterk, dat de overgeleverde vorm er meer dan een begin van wijziging door ondergaat; hij geeft slechts aan, in wat voor richting de muziek zich zal ontwikkelen. Doch, al bleef hij achter bij enkele tijdgenooten in dit opzicht, zijn 'begin' is nog interessant genoeg.

Zie de inwerking, op de structuur, van de programmatische idee. De traditioneele vorm der ouverture wordt in hoofdzaak bewaard, maar de thema's, zelfs begeleidende motieven (Melusine!), worden dragers van zulk een gedachte.[2] Het contrasteeren der thema's, waarvan het voornaamste een soort Leitmotiv is, mag niet opgevat als Beethoveniaansche vormexpressie: het wordt voorgeschreven door het gedicht of het landschap, dat Mendelssohn inspireerde. Ondanks de tegenstelling zorgt het hoofdmotief voor een overheerschende stemming: de Sommernachtstraum-ouverture is, trots de uiteenloopende thematische karakters, gehuld in het schemerlicht der elfenwereld. In ander werk ontbreekt de contrastwerking vaak geheel of nagenoeg. Met zijn Lieder ohne Worte wilde de meester iets anders geven dan Beethoven met zijn Bagatellen of John Field met zijn nocturnes; iets anders ook dan wat de jongere 'Berliner Schule' (J.A.P. Schulz) of Zelter hadden gewild. De gevoelsinhoud van Mendelssohn's 'op het klavier overgedragen' lied is lyrischer; velerlei expressiemiddelen brengen verandering in den regelmatigen vorm (b.v. breekt hij meermalen met de periodieke thematiek van acht maten) en door motiefherhaling, door zelfstandiger begeleidende motieven dwingt de componist elk lied in de ban van één stemming.[3] Dat laatste streeft hij ook na in de afzonderlijke deelen zijner symphonieën: het hoofdthema der Schotsche is zelfs nauw verwant met het introductiethema. Iets minder in de concerten, waar grooter contrast pleegt te

1) Bourguès et Denéréaz p. 422.
2) Dahms met zijn uitspraak 'M's Konzertouverturen sind programmusik reinster und vollkommenster Art', gaat natuurlijk te ver.
3) Vgl. Bellaigue p. 114 vlg.; Mandt p. p. 24 vlg.

bestaan tusschen hoofd- en bij-thema's[1]; sterker weer in zijn kamermuziek: ‘mehr als einmal verknüpfte er die einzelnen Sätze thematisch miteinander um eine grössere Einheit und einen geschlossenen Stimmungs- und Inhaltskreis zu schaffen’[2]. Telkens weer overtuigt dit werk er ons van, dat Mendelssohn een poëtische gedachte voorzweefde. Welke, dat is slechts bij uitzondering bekend: wij weten, dat tot het Scherzo uit het mooie Octet (opus 20) hem de woorden der Walpurgisnacht inspireerden:[3]

> ‘Wolkenzug und Nebelflor
> erhellen sich von oben;
> Luft im Laub und Wind im Rohr
> Und alles ist zerstoben’.

Elders kunnen we hoogstens vermoeden.

Het genoemde Scherzo is de eerste volmaakte vertegenwoordiger eener kunstsoort, waarin Mendelssohn iets geheel persoonlijks heeft gegeven. Men wijst ook hier op voorgangers o.a. op Beethoven (sonaten op. 2. nr. 2 en op. 31 nr. 3), doch van een speciaal genre mag toch ongetwijfeld gesproken worden, evenals bij de Lieder ohne Worte en dan veel genialer. Het Capriccio op. 5. toont reeds de typische kenmerken[4]; van evolutie bij Mendelssohn zelf is nauwelijks nog sprake: op zijn zestiende of zeventiende jaar was hier het volkomene bereikt. De phantastische inhoud schiep zich een eigen vorm.

Gelijk nu de gevoelsaccentuatie haar invloed had op de algemeene structuur, deed zij dezen evenzeer gelden op rhythmiek, harmonie en melodie. Karakteristiek voor de melodische lijn is het stuwen naar een hoogtepunt, waardoor zij het romantisch gevleugelde krijgt: zie de voortrollende toongolven, de culminatie voorbereidend in de laatste der Variations sérieuses of in die der zesde orgelsonate. Mendelssohn's melodie zingt gaarne alléén: het begin van het vioolconcert blijft het

1) Wel is waar wordt de werking der Moll-themata nogal eens verzwakt door de beheerschte voordracht.
2) Dahms p. p. 143 vlg.
3) Die Familie Mendelssohn I p. 154.
4) Zie Mandt p. 10 vlg. voor behandeling der ‘Stilmomente’ van het Scherzo.

schoonste voorbeeld; zij beweegt zich dan doorgaans naar een ‘Zielton’[1]. In de Lieder ohne Worte vinden wij den bewusten toon soms al in de eerste periode; hij kon ook, zooals in het Adagio-thema der Schotsche, lang worden uitgesteld: daar is de wiekslag naar de septiem dan des te verrukkelijker. Thema's van langen adem waren door den meester zeer geliefd, zelfs in de Scherzi ‘où la vivacité du thème n'en exclut pas le développement[2]’; tot in de fuga's toe is die voorliefde merkbaar. Van beteekenis zijn voorts de versieringen, welke het grillige der Scherzi en Caprices nog meer doen uitkomen; de melodische verscherpingen, de stemming van ‘Innigkeit’ bevorderend; en last not least de wijze, waarop de sequenz in dienst wordt gesteld van het sentiment - al zou ik niet mee durven gaan met overdreven meeningen dienaangaande.[3]

Rhythmisch bracht Mendelssohn nieuws door de ongekende effecten, gehaald uit 6/8 en 2/4 maten. Het rhythme wordt vloeiender en minder symmetrisch. Even eenvoudig als verrassend bereikt hij burleske werkingen o.a. door verplaatsing van het accent naar een oorspronkelijk niet beklemtoonde noot.[4] In bepaalde motieven, verwant met sommige van Beethoven, valt een pathetischer rhythme op[5]: de gevoelsinhoud van het hoofdthema der Hebriden b.v. is een andere dan die van een sterk ermee overeenkomend motief der Pastorale (1e deel).

Een groote rol bij het Capriccio speelt het verminderd septiemaccoord: ook harmonisch moest Mendelssohn offers brengen aan den tijdgeest en aan eigen nervositeit. Verscherpte spanningen dienen hem tot uitdrukking van het dramatische (Loreley). Zijn gebruik van dissonanten heeft meer dan eens iets persoonlijks: zoo de onvoorbereid optredende nonen in de Sommernachtstraum-ouverture of in het Scherzo der Schotsche.

Een kras voorbeeld van verscherpte onderdominant-accoorden diepte dr. Mandt op uit het achtste Lied ohne Worte, anticipeerend op.... Tschaikowsky, zij het dan heel

1) Vgl. Dahms 129.
2) Bellaigue 120 vlg.
3) Vgl. Mandt, p. 27; deze citeert terecht als sprekend exempel het tweede Venetiaansche gondellied.
4) Mandt p. p. 12 vlg.
5) Bourguès et Denéréaz p. p. 423-426.

even.[1] Het Andante der Italiaansche biedt opvallende dissonanten kort voor den terugkeer van het thema. Er zijn fragmenten, waar pedalen in de middenstemmen voorkomen, ‘où leur dissonance est flagrante’.

Mendelssohn heet vijand van het onverwachte. Toch kan hij onvoorzien uit D^2 in de Tonica springen: een uiting van denzelfden geest, welke zijn snelle bewegingen liefst in Moll schreef en die de vibratie zocht der ‘harmonie complémentaire’, veel meer dan Beethoven[2]; dit laatste maakte hem tot direct voorlooper van Wagner. Door een enkele niet opgelost wordende spanning of een ‘hingeworfener Ton’ kondigde Mendelssohn zelfs het impressionisme aan.[3].

Gelet op het bovenstaande, verdienen nog enkele coïncidenties de aandacht. Ik noemde reeds een trekje van gelijkenis met Tschaikowsky. Wagner's Rheintöchter wekken reminiscenties aan het slot van het z.g. Jägerlied; op de overeenkomsten tusschen het Rheingold-voorspel en het begin der Melusineouverture, tusschen ‘Glückliche Fahrt’ en ‘Holländerouverture’ is meermalen gewezen. Bourguès en Denéréaz geven eenige exempels van overeenkomstige passages bij Mendelssohn en Wagner, er aan toevoegend, dat zij er nog heel wat meer zouden kunnen aanwijzen. Ik geloof het gaarne. Er is zelfs een heel curieuse te vinden in Mendelssohn's trio opus 45 en, zonderling genoeg, Leoncavallo's Paljas[4]. Al zijn dergelijke coïncidenties grootendeels louter toeval, zij bewijzen nog eens, ten overvloede, dat 's meesters expressiewijze soms allesbehalve klassiek was, evenmin als zijn sentiment.

* * *

Vatten wij ten slotte, in 't kort, ons antwoord op het in den aanvang gestelde probleem samen:

1) Peterseditie blz. 16, maat 12 en 13 (van boven af).
2) ‘Les notes la ou si, ajouteés à l'accord do-mi-sol agissant comme le trait vert ou bleu qui rend plus vibrant le rouge de la lévre du portrait’. (Bourguès et Denéréaz p. p. 443 vlg.).
3) Mandt p. 7.
4) Trio (Peters), blz. 53 derde tot zevende maat van boven; Paljas: duet Nedda en Silvio, bij de woorden ‘A te mi dono’ enz.

De verminderde belangstelling voor Mendelssohn mag gerechtvaardigd heeten: allereerst hierdoor, dat hij, hoezeer 'uomo universale' in zuiver-muzikale begaafdheid iets achterstaat bij de allergrootsten. Voorts door sommige romantische hoedanigheden, waarvan onze generatie afkeerig is geworden: overgevoeligheid, neiging tot 'Schwärmen', een fantazie, uitgaande naar 'Mondbeglänzte Zaubernacht'; en door een, reeds in den grond onverbrekelijke, verbinding van het muzikale met het literaire of picturale.

Omgekeerd zou echter veel, gezien de huidige mentaliteit, toch meer belangstelling voor Mendelssohn doen verwachten dan hem ten deel valt. De meester bezat eigenschappen, welke hem ons nader brengen dan heel wat tijdgenooten! Allereerst zijn buitengewone vormcultuur. Verder het soms sterk objectieve karakter zijner muziek: één zijner fantaziestukken, het beeld eener voortkabbelende beek - rechts zestienden, links chromatisch dalende achtsten - heeft hetzelfde 'elementaire', dat wij uit beroemder werken allen kennen en dat hem dichter plaatst bij Bach[1)] dan bij Berlioz of zelfs Beethoven.

En ook zijn romantiek bezit, in tegenstelling met wat doorgaans aangenomen wordt, wel degelijk kanten, die ons moeten aantrekken. Anti-revolutionnair was Mendelssohn niet: hij schiep een eigen geniaal genre, zijn Scherzo; in meer dan één musicologisch detail gaf hij iets nieuws. Zijn zin voor coloriet mag ieder nog immer bewonderen. Het nerveus-onrustige, meest beheerscht, doch zich telkens verradend, spreekt tot het moderne sentiment. Waarlijk, ook in zooverre blijft Mendelssohn onze belangstelling waard!

Misschien zal een latere, meer bezonnen menschheid hem nog beter waardeeren. Want, al heeft hij een volkomen verzoening der contrasten klassiek-romantiek nooit bereikt, in zijn beste scheppingen is hij het ideaal toch zeer nabij gekomen. Laat ik, ten bewijze, nogmaals mogen herinneren aan zijn orgelsonaten. Zoo iets, dan worden zij onbillijk verwaarloosd, tenzij door enkele organisten: zelfs dr. Mandt noemt ze niet;

1) Vgl. Schweitzer over Bach's Cantate 'Christ, unser Herr, zum Jordan kam.'

volgens hem komen zij, bij een verhandeling over Mendelssohn's instrumentale werken, blijkbaar niet in aanmerking. En toch, welk een groot kunstenaar is hij juist hier! Aan teedere poëzie zijn zij even rijk als aan vrome meditatie: het Adagio der eerste is wel de edelste droom van reinheid en vrede.

E.W. SCHALLENBERG

Clara Meyer-Wichmann herdacht

(Slot)
II

Clara Wichmann is in hoofdzaak op drie verschillende gebieden werkzaam geweest, namelijk op dat van de vrouwenbeweging, van de sociale beweging en van het recht. Haar werkzaamheid op alle drie deze gebieden was zoowel praktisch als theoretisch.

Zeker heeft haar praktisch optreden in de vrouwen- en de arbeidersbeweging een onuitwischbaren indruk nagelaten bij hen, die het voorrecht hadden, met haar in aanraking te komen, Bewust of onbewust ondergingen zij haar vermogen - hoe zeldzaam is dit - beginselvastheid te vereenigen met verzoenende, bindende kracht, radikalisme met geest-van-synthese.

Op den voorgrond getreden in de praktijk van het openbare leven is zij echter niet. Haar voornaamste werk ligt op het gebied van de theorie, de wetenschappelijke verklaring van vers chijnselen, feiten, toestanden, verhoudingen, opvattingen, denkbeelden. Haar werk is één doorloopende poging, om door verheldering den weg te banen tot verbetering, om aan te toonen, hoe zekere verhoudingen ontstonden, wat hun (betrekkelijk) recht was of is, hoe dit recht in onrecht verkeerde of verkeert, aan nieuw-opkomende maatstaven gemeten, en in welke richting de overwinning van konkrete vormen van onrecht moet worden gezocht. Dat werk is altijd drie-eenheid van verklaring of interpretatie, kritiek, en poging-tot-konstruktie, nooit *enkel* het eene of het andere. Voor zoover het betrekking heeft op het heden, wordt het bezield door het streven,

om in de donkerte van vandaag de eerste gloringen van *morgen* te doen zien, en de strekkingen der werkelijkheid in het licht te heffen, waar iets in doorbreekt van de schoonheid en vrijheid der Idee.

Ik wil nu pogen, in korte woorden te zeggen, wat Clara Wichmann's wetenschappelijke verdienste is op de drie gebieden, waarop zij werkzaam is geweest: vrouwenvraagstuk, maatschappelijk vraagstuk en het vraagstuk van misdaad en straf. Op elk daarvan hebben haar praktisch werk en haar wetenschappelijke arbeid elkaar gesteund en bevrucht.

Toen zij omstreeks 1908, als studente te Utrecht, zich voor het vrouwenvraagstuk begon te interesseeren, was in de vrouwenbeweging nog heel wat overgebleven van den ouden feministischen zuurdeesem. De nadruk in die beweging lag nog op den strijd der vrouw voor meerdere rechten, voor het vrouwenkiesrecht in de eerste plaats en in het algemeen voor ‘bevrijding’ van de vrouw in juridisch en maatschappelijk opzicht, dat wil zeggen voor verlossing uit daadzakelijke, feitelijke, gemakkelijk waarneembare banden, méér dan op de verandering van subtieler, meer innerlijke verhoudingen en op het beleven dier verandering als verlossing, warmte, geluk, - smartelijk geluk misschien en vol tegenstrijdigheid - maar toch rijk bewogen en heerlijk. Een robuste overtuiging en een muurvast vertrouwen in het absolute recht van hun eischen en het absolute goed, dat de inwilliging daarvan reeds beteekend had of nog zou beteekenen, bezielde de pioniersters van den strijd voor de emancipatie en de zelfstandigheid der vrouw. En deze inzetting bracht noodzakelijk eenzijdigheid mee in het oordeel over het verleden, voor zoover dit de vrouw betrof of met haar in verband stond, en onmacht om de pijn en het geluk in het vrouwenleven-van-vroeger te doorvoelen als verwant en nabij. Ze bracht ook het gevaar mee voor een zekere vervreemding van den voedingsbodem van het *nu*, een niet-erkennen van de kontinuïteit der ontwikkeling. Zeker begòn toen reeds de kentering: er waren ook andere vrouwen dan Clara Wichmann, ook onder het oudere geslacht, die de leemten en onevenwichtigheden van het militante feminisme beseften.

Maar onder haar was er geene, die op den grondslag van

wijd en rijp historisch-filosofisch inzicht de elementen van het betrekkelijke èn het absolute, het tijdelijke èn het eeuwige in de vrouwenbeweging èn het verband tusschen die verschillende elementen zoo scherp zag. Geen van haar bracht zoo vanzelf alle vraagstukken in een sfeer van ruimte en eeuwigheid, door altijd voorop te stellen, hoe in àlle verandering de kontinuïteit ongeschonden bleef. De vrouwenbeweging had zichzelf in haar eerste phasen al te zeer opgevat als een geheel nieuw verschijnsel en een aktiviteit, tegengesteld aan die, welke sedert onheugelijke tijden het lot der vrouw gevormd had. Met Clara Wichmann begon een zachte, maar nadrukkelijke stem te spreken, die poogde de vrouwenbeweging te helpen, zichzelve ànders te zien, 'niet als de ontwikkeling van een toestand, die aan der vrouwen wezen vreemd was, maar als een, die met haar wezen overeenkomt', - als een langzame ontplooiing van dat wezen door den geheelen ontwikkelingsgang van het verleden; - met perioden van evolutie en involutie, van ont- en van in-wikkeling, - en daarmee ook als een ontplooiing van alle verhoudingen die uit het wezen en het bestaan der vrouw voortvloeien, die van man en vrouw, van man en gezin, van vrouw en gezin, van vrouw en geestelijk leven. De vrouwenbeweging was geen grensoverschrijding geweest, zij had geen omkeer gebracht van verhoudingen, maar vervulling en verdere ontplooiing van wat in alle tijden was geweest.

Weliswaar had de vrouwenbeweging in de jaren, dat Clara Wichmann in haar rijen trad, het eerste stadium, - dat van het zien der ontwikkeling als in absolute, onverzoenlijke tegenstellingen verloopend, - achter zich gelaten. De leidende geesten in haar geloofden niet langer, 'dat het verleden het verkeerde zonder meer was geweest en het ware leven nu pas beginnen ging.' Inplaats van een dogmatische, was een historische beschouwingswijze gekomen, die de vroegere verhoudingen niet zoozeer afkeurde, dan wel ze 'in het licht van hun tijd' trachtte te begrijpen. Maar die opvatting bleef te zeer steken in een onfilosofisch historisme, om Clara Wichmann te kunnen bevredigen. Zij behoorde tot de weinigen, die in alle verandering eeuwig hetzelfde zich hervinden zien en onder het tijdelijke en betrekkelijke van iedere vorm de essentie, 'datgene wat niet van buiten bepaald wordt', zich eeuwig

gelijk zien blijven. In verband daarmee stond, dat zij niet aan een definitieve oplossing van het vrouwenvraagstuk geloofde, niet aan het bereiken, eens en voorgoed, van bevredigende toestanden en verhoudingen. Wèl geloofde zij aan vollediger ontplooiing van het wezen der vrouw door de tijden, aan toenemende verinniging en verfijning van geluk en leed. Het eigenlijke doel der vrouwenbeweging achtte zij niet zoozeer te liggen in haar formeele emancipatie en in de gelijkstelling der geslachten op elk gebied, dan wel in den groei van het vermogen der vrouw, deel te nemen aan elk menschelijk beleven.

Tegenover overspannen verwachtingen en illusies over het groote dat zou komen, waarschuwde zij met nadruk: men moest toch niet alles op de toekomst zetten, maar óók de verrijking en verruiming en verzoening van het heden, àl de eigenaardige schoonheid en warmte van een kenteringstijd, volop waardeeren en genieten.

Thans, nu bijna een kwart eeuw later, is het aspekt der vrouwenbeweging veel veranderd. Er is de teleurstelling, dat, door alles wat bereikt werd, weliswaar veel oude onvoldaanheid opgeheven werd, maar ook veel nieuwe opkwam, pijnlijker nog dan de oude, omdat zij dieper in het leven snijdt. Er is het ‘nieuwe feminisme’, dat niet voornamelijk in het naar buiten treden der vrouw, in maatschappelijken arbeid, maar in de verrijking van haar zijn en haar verhoudingen naar binnen toe, als echtgenoote en moeder, de groote winst van de vorige phase ziet.

Clara Wichmann heeft ook deze ontwikkeling vooruit gezien en erop voorbereid.[1)] Daarom kunnen haar geschriften over

1) Dit blijkt b.v. uit de volgende passage in ‘Het vrouwenvraagstuk thans’.
‘Zoo lijkt het gezinsleven en het moederschap zich niet te socialiseeren, eerder te individualiseeren, maar zeer zeker te vernieuwen, en wel op een wijze, die aan de eene kant vanzelve een sterker aandeel in de maatschappij, aan de andere een persoonlijke verdieping meebrengt - en vereischt’. Iets verder spreekt zij van de sterk toegenomen beschavingstaak der vrouw, - een taak, die zich misschien het best laat samenvatten als het omvormen van de algemeene kultuur tot een innerlijk eigendom, dat haar persoonlijke verhoudingen, haar gezin, verwarmt, verlevendigt en verrijkt....’
Dr. J. van den Bergh van Eysinga en Mr. Cl. Wichmann: De vrouw in Nederland voor honderd jaren en thans.

het vrouwenvraagstuk en de vrouwenbeweging in het bijzonder voor hen, die zich door die ontwikkeling teleurgesteld en geschokt voelen, of die er niet begrijpend tegenover staan, ook heden nog bronnen zijn van verheldering en verruiming.

* * *

In de eerste oorlogsjaren heeft Clara Wichmann de innerlijke verandering doorgemaakt, die haar ten slotte bracht aan den kant der anti-autoritaire, socialistische arbeidersbeweging. Deze verandering voltrok zich in haar als een ondeelbaar proces in de sferen van gemoed, gedachte en wil. Haar intuïtieve drang naar gerechtigheid voor alle sociaal-ten-achter-gestelden, alle verdrukten en misdeelden, werd door haar studie van de socialistische gedachtenwereld in bepaalde banen geleid. Vooral uit de beide uitvoerige opstellen in den bundel 'Mensch en Maatschappij', getiteld 'Het Historisch Materialisme' en 'De Philosophische grondslagen van het Socialisme' krijgen wij een indruk van de grondigheid en de veelzijdigheid van de studie der jonge juriste op sociologisch gebied. De eerste dezer opstellen kan men beschouwen als een breed-opgezette poging, zich over de waarde van het historisch materialisme rekenschap te geven. Zij is wat de Duitschers een 'Auseinandersetzung' noemen. In de tweede beproeft de schrijfster, de geestelijke grondslagen bloot te leggen van de uiteenloopende manifestaties der socialistische gedachte sedert de midden-eeuwen.

Wat ons in de eerste studie vooral treft, is het samengaan van groote waardeering voor het historisch materialisme (en het marxisme in 't algemeen), met een scherpen kritischen blik voor de leemten en eenzijdigheden daarvan. Het vermogen om, bij alle waardeering van het marxisme, toch óók zijn zwakke plekken duidelijk te zien, was bij intellektueelen van Clara Wichmann's generatie, die tot de arbeidersbeweging kwamen, nogzeldzaam. In den regel begonnen zij, het marxisme met huid en haar te aanvaarden, als de absolute waarheid aangaande het werken der kausaliteit in de samenleving.[1)] De tweede phase, die van bezinning en kritiek, volgde in den regel pas veel

1) Heden is dit in veel mindere mate het geval.

later, onder den invloed van persoonlijke ervaringen en door den sterken indruk van sociaal-psychische feiten, die niet in overeenstemming bleken met de theorie. Bij sommigen volgt op deze phase, waarin kritiek en negatie overheerschen, nog een derde, gekenmerkt door de vorming van een meer definitief, waarlijk gerijpt en bezonken oordeel.[1)]

Bij Clara Wichmann is van een dergelijk uit-elkaar-liggen van de verschillende phasen of stadiën van haar geestelijk rijpingsproces met betrekking tot het marxisme geen sprake geweest. Ook in dit opzicht werd haar ontwikkeling in een merkwaardig kort bestek saamgedrongen: 'elle a brûlé les étappes', zooals de Franschman zegt. Het historisch materialisme schijnt haar, onmiddellijk toen zij het begon te bestudeeren, gepakt te hebben. Blijkbaar waren er in haar geen weerstanden te overwinnen van het soort, zooals zij in vele intellektueelen zoo sterk zijn. Deze aandachtige leerlinge van Hegel, wiens methode zij steeds is blijven bewonderen, begroet het omslaan bij Marx en Engels 'van de theorie in de werkelijkheid en van de idee in de materie' als 'een konceptie van groote, verheven historische beteekenis, die alleen in nuchtere geesten weer nuchter werd'.[2)] De bijzondere verdienste van het historisch materialisme ziet zij in het leggen van een nauw verband tusschen de geschiedenis, dat is tusschen de menschelijke ontwikkeling en de ekonomische werkelijkheid, 'waarbij de mensch verschijnt als aktief".

De studie van het marxisme bracht Clara Wichmann tot de overtuiging, dat dit in tweeledig opzicht een groote historische taak volbracht had, en wel ten eerste door zijn 'ontmaskering van de huichelarij der ideologie' en ten tweede door zijn optreden als stuwende theorie van het zich bevrijdende proletariaat.[3)]

Vooral het nadruk leggen op het eerste punt en niet minder haar eigen formuleering van die 'ontmaskering' is uiterst karakteristiek voor Clara Wichmann's wezen. Die formuleering is klaar en scherp, ja onverbiddelijk, maar zonder een spoor van animositeit.

1) Een dergelijk ontwikkelingsproces heeft b.v. Hendrik de Man doorloopen.
2) Het oordeel van Cl. Wichmann over het historisch materialisme komt hierin, als op vele andere punten, overeen met dat van Prof. Ragaz.
3) Mensch en Maatschappij, blz. 117.

Haar moedige geest ziet de onthulling, door het historisch materialisme, van het belang dat bepaalde sociale groepen hebben bij bepaalde indeeën en theorieën, als een pijnlijke, maar verblijdende vooruitgang van het inzicht in het wezen der samenleving. Terecht vergelijkt zij het werk, wat het marxisme door deze onthulling of ontmaskering ten aanzien van het *sociale* bewustzijn verricht heeft, met de verheldering, door de theorie van Freud op het gebied van het *individueele* bewustzijn tot stand gebracht. Ook bij Freud was er overdrijving en eenzijdigheid, die later tal van korrekties noodig zou maken, zoodat wellicht van zijn leer in haar oorspronkelijken vorm weinig zal overblijven. En toch heeft die leer, in het groot gezien, op een zeer gewichtig punt, gevoerd tot een heilzaam proces van menschelijke zelfverheldering, waarop niet meer teruggekomen kan worden. Zoo was het Marx bij de 'ontmaskering der ideologie' óók te doen, om meer inzicht te wekken in het menschelijk-maatschappelijk wezen en meer waarachtigheid te brengen in de menschelijk-maatschappelijke verhoudingen.

Clara Wichmann vat die ontmaskering op als een onweerlegbare, sociaalhistorische bewijsvoering, 'hoe de menschheid haar belangen voor haar eigen geweten verborgen heeft'. Zij ziet ze als leidend tot een maatschappelijk louteringsproces, dat de oogen der menschheid opent voor hare in gemakzucht en zelfzucht wortelende kollektieve huichelarij, en haar een stap verder brengt in de richting van ware geestelijkheid.

Maar terwijl Clara Wichmann's dappere waarheidszin de onthulling, 'dat de menschen voor hun eigen geweten hun klassebelangen verschuilen', als een gewichtige stap tot dieper sociaal inzicht aanvaardt, ziet zij tevens in, dat deze onthullingsleer in haar algemeenheid slechts een doorgang mag zijn naar een nauwkeuriger onderscheiding tusschen ideologie en idee, tusschen voorgewend en waarachtig idealisme.

Telkens heft Clara Wichmann in haar opstel over het historisch materialisme met klem de oorspronkelijk gedachte, het rijker en dieper geestelijk leven, dat aanvankelijk in het marxisme pulseerde, in het licht boven de vulgarisatie en vervlakking, die dat leven in den loop der jaren onderging. Ook beproeft zij, mede met gebruikmaking van wat anderen, als Max Adler, Müller-Lyer, Keller Kraus, in die richting reeds

vonden, een weg aan te wijzen tot oplossing van sommige tegenstrijdigheden en problemen in het marxisme. Zeker, later zijn de verschillende problemen, die zij in haar opstel aanwees, scherper gesteld en meer in bijzonderheden uitgewerkt: het wezenlijk verschil tusschen de 'wetmatigheden' in het natuurlijke en het menschelijke geschieden heeft zich den beschouwenden geest opgedrongen: het toenemend inzicht in de samengesteldheid der bewustzijnsverschijnselen heeft het geloof aan de almacht van het belangen-motief ondermijnd. Niet het feit echter, dat de kritiek op het historisch materialisme, vooral na den wereldoorlog, op tal van punten boven Clara Wichmann uit is gegaan, is het merkwaardige: merkwaardig is, dat zij, na het marxisme slechts kort bestudeerd te hebben en ofschoon van waardeering voor Marx' grootsche koncepties vervuld, toch zoo rake en vruchtbare kritiek daarop heeft geleverd. Dieper dan vele anderen heeft zij het sociaal-ethisch tekort van het marxisme beseft en de daaruit voortvloeiende gevaren voor de praktijk aangewezen: het alles, of bijna alles, verwachten van de omstandigheden en, in verband hiermee, het opvatten van de verwezenlijking van het socialisme als in hoofdzaak afhankelijk van den ekonomischen 'vooruitgang'; de onderschatting van de beteekenis der persoonlijkheid en van het persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel voor den strijd.

Clara Wichmann voorzag een vernieuwd socialisme, dat de drie afgesloten phasen der algemeene socialistische gedachte in zich opgenomen en verwerkt zou hebben, - een socialisme, waarin sterker nadruk gelegd zou worden, óók reeds in de kapitalistische maatschappij, op planmatige aktiviteit en bewust menschelijk ingrijpen, dan waartoe het marxisme had opgevoed. Zoo kan zij er aanspraak op maken, zoowel een voorloopster van de konstruktieve richting in het socialisme geweest te zijn, als van de ethische en de kritisch-psychologische.

In de studie, door Clara Wichmann aan de philosophische grondslagen van het socialisme gewijd, treft ons de groote zekerheid, waarmee zij zich beweegt op het gebied van de ontwikkeling der socialistische gedachte. Een bondige analyse van die ontwikkeling door de eeuwen heen voert haar tot een drieledige indeeling van het socialisme in religieus-extatisch, utopisch en wetenschappelijk. Het verband van elken dezer

drie verschijningsvormen van het socialisme met den tijdgeest, waarvan zij een uiting waren, wordt in enkele bladzijden aangegeven en de bijzondere verdienste van elk hunner voor de socialistische gedachte in haar geheel, ontvouwd. Uit de wordingsgeschiedenis dier gedachte, wordt dan de waarschijnlijke overgang tot een vierde phase afgeleid, omschreven als die van het neo-wetenschappelijke socialisme, dat, meent de schrijfster, gekenmerkt zal zijn door 'socialistisch historisch denken, plus herleving van het religieuze eenheidsbesef en moderne psychologische wilsproblemen.'[1)]

Clara Wichmann geloofde aan een verdere, theore-tischpraktische ontwikkeling van het socialisme, voerend tot een phase, waarin de door het marxisme verwaarloosde of niet-uitgewerkte elementen, tot hun recht zouden komen - elementen, behalve met wilsrichting (ethische motieven), en wilskracht, ook samenhangend met het recht op zelfbepaling van den eenling en de groep. Zeker was zij niet zoo naief, om deze zelfbepaling op te vatten als binnen afzienbaren tijd volledig bereikbaar. Maar wèl geloofde zij aan ontwikkelingsmogelijkheden in die richting reeds in het heden. En het spreekt vanzelf, dat onder de verschillende vormen van het anti-autoritaire socialisme, diegene haar het sympathiekst waren welke het streven naar deze zelfbepaling het duidelijkst theoretisch tot richtsnoer namen en in hun praktijk trachtten, iets daarvan te verwezenlijken. Zoo moest haar sympathie wel uitgaan naar het syndikalisme, waarmee zij sedert 1916 op allerlei wijzen praktisch in aanraking kwam en aan welks theorie zij een van haar mooiste studies gewijd heeft. In het syndikalisme trok haar allereerst de opvatting aan van zijn taak als het verwezenlijken, 'met eigen handen, door eigen zelfstandigen groei', van het socialisme, - verder zijn afkeer van politieke aktie en onderhandeling, 'uit vrees dat deze tot de innerlijke verwording van het socialisme voeren zou' en in het algemeen zijn opstandigheid tegen een socialisme, dat door en door rationalistisch en materialistisch geworden was. Van belang achtte zij voorts nog in het syndikalisme de opvatting der algemeene staking in aktieven en konstruktieven geest, de groote

1) Mensch en Maatschappij, blz. 150.

waardeering van psychische faktoren als élan, bezieling, strijdwil, de spontane daad, de offervaardigheid van eenlingen en groep, - de aansporing tot rechtstreeksche aktie (staking, boykot, lijdelijk verzet, sabotage) als een middel, om den geest van strijd en offervaardigheid te stalen, het zelfbewustzijn te verhoogen, de voorkeur van het syndikalisme voor een vorm van organisatie, waarin zooveel mogelijk de vrijheid en het zelfbestuur der deelen geëerbiedigd werden, en ten slotte zijn tegenzin tegen sterk kwantitatieve en mechanische middelen, zooals groote weerstandskassen en een sterke vakvereenigings-burokratie.[1)]

De verlegging van het accent in het syndikalisme, van de meer uiterlijke en mechanische naar de psychische faktoren, en de verplaatsing der aandacht van het politieke naar het ekonomische terrein, leek Clara Wichmann een hoopgevend teeken van socialistische verjonging. Als de voornaamste verdienste echter van het syndikalisme zag zij zijn werken in en op de praktijk, het feit, dat het nieuw élan en nieuwe overgave gewekt had in vele duizenden en het schier uitgedoofde heroïsme van den strijd had doen herleven. Het feit van dit heroïsme, van deze sterke wilsspanning en het andere feit, dat zij, althans ten deele, op ideeële en boven-persoonlijke doeleinden gericht werd, is ongetwijfeld de diepste oorzaak geweest van de warmte van gevoel, waarmee Clara Wichmann het syndikalisme aanvaard heeft. In de geestes- en gemoedsgesteldheid van strijders, die in en door den strijd de volheid en schoonheid van het menschelijk bestaan beleefden, herkende zij den klop van haar eigen dappere hart. Dit heeft haar in staat gesteld, om een belangrijke strooming in het socialisme, hier te lande haast alleen bekend in de karikaturale voorstelling, die haar tegenstanders van haar gaven, en die daarenboven in de praktijk altijd te worstelen had tegen de overwoekering van haar zuivere streven door het wilde kruid van onwetendheid, ruwheid en overdrijving, te doen zien zooals zij, die strooming, in haar hoogste potentie, in de bezielde idee van haar grondvesters en de edelste uitingen van haar aanhangers, leefde.

1) ‘De theorie van het syndikalisme’ (afgedrukt in ‘Bevrijding’).

Ongetwijfeld heeft haar intuïtieve sympathie voor het syndicalisme als idee, Clara Wichmann's oordeel over de vormen, waarin het zich manifesteerde, beinvloed. Die sympathie zal wel de oorzaak geweest zijn, dat sommige elementen in het syndicalisme, zooals het uitdrukkelijk aanvaarden van geweld in den klassenstrijd, in haar uiteenzetting over de theorie in de schaduw bleven.

Zij kende Sorel, immers zij haalt in haar opstel het beruchte werk van dezen merkwaardigen, origineelen, maar niet zeer konsekwenten denker aan, dat bij den opbouw van de syndikalistische theorie als een der voornaamste hoeksteenen gefungeerd heeft: Réflexions sur la Violence. Maar zij gaat op zijn uiteenzetting niet in. Wèl wijst zij op het samenvallen van ‘den opstand van het syndikalisme tegen een in verstandelijkheid verstard socialisme’ met het optreden van Bergson, die tegenover de overheersching van het rationeele in de filosofie, op intuïtie en impulsiviteit den klemtoon heeft gelegd.[1)]

Clara Wichmann's warmgevoelde apologie van het syndikalisme is een bewijs te meer, hoe voor haar niet zoozeer de opvatting ten aanzien van een of ander bepaald punt van socialistische theorie of socialistische praktijk over het innerlijk gehalte, de waarde van een richting voor het leven besliste, dan wel de volheid van leven, door theorie en beweging te sàmen pulseerend, de werking van het beginsel op de praktijk, de groei- en bevrijdingskansen, die beide haar te bieden schenen aan individuen en groepen. Dit alles vormde voor haar een geheel, en al naar dit geheel, ja dan neen, naar een rijker gespannen eigen leven, meer zelfbepaling en grooter differentiatie scheen te zullen leiden, voel zij er zich door aangetrokken of afgestooten. Dit verklaart, waarom bijvoorbeeld ook de onverschilligheid van het syndikalisme voor de formeele demokratie, en zijn geloof in de beteekenis der aktiviteit van daadkrachtige minderheden, haar geen gevaren schenen, waartegen stelling genomen moest worden. Alles beter dan de

1) De heer J.B. Meyer, die zoo vriendelijk was om de drukproeven van dit opstel door te lezen, schrijft mij naar aanleiding daarvan, dat zijn vrouw, die ook na het schrijven van haar bekende opstel over de theorie van het syndikalisme haar studie in die richting voortzette, steeds meer overtuigd werd van den geringen invloed, die Sorel op het syndikalisme heeft gehad.

verstikking der opstandigheid in het najagen van tijdelijke zekerheden en groepsvoordeelen, dan het altijd méér nadruk leggen op machtsvorming door het aantal, op de groote weerstandskas, de 'ijzeren' discipline, zooals zij die in de socialistische massa-organisaties tot uiting zag komen. In die organisaties, (moderne vakbeweging en sociaal-demokratie) vond Clara Wichmann niets van datgene, wat zij het essentieele van het socialisme achtte. Het lijkt mij, of haar aangeboren ruimheid van denken en voelen, en óók haar waardeering voor alle vormen van strijd, leven en gedachte in een bepaald historisch verband, haar tegenover de 'moderne beweging' wel eens in den steek hebben gelaten.

Misschien is zij in dit ééne opzicht niet altijd buiten de verwarring van het strijdgewoel gestegen.

Veel ruimer en vrijer stond zij tegenover het (russische) kommunisme. In het Radenstelsel begroette zij een vorm van sociale organisatie, die, in het groot gezien, 'als onder het licht der eeuwigheid', den opbouw der samenleving op nieuwe, zuivere grondslagen - die van den arbeid - beteekende. Zij verwachtte, dat deze organisatievorm, van onderen op werkend, een geestelijk element zou brengen in den, steeds mechanischer wordenden, arbeid en de produktie tot een zaak der werkers zelf zou maken.

Clara Wichmann heeft de diktatuur van het proletariaat tegenover de aanvallen der burgerlijke pers in bescherming genomen, zij legt zelfs op één plaats in haar geschriften nadruk hierop, dat die diktatuur, noch als vestiging van een nieuwe klasseheerschappij noch als onderdrukking met grove methodes bedoeld was. Maar al behoorde voor haar de hoofdstrijd altijd gericht te blijven tegen het kapitalisme, zoo heeft zij ook vele malen de methoden en taktische beginselen der kommunistische partijen bestreden. In het absoluut loslaten en de ontkenning van elk verband tusschen doel en middelen door het kommunisme, zag zij een gevaar voor de ontwikkeling naar het (echte) socialisme, niet minder groot dan in de verburgerlijking der sociaaldemokratie. Wèl heeft zij zich in haar kritiek op het bolschewisme beperkingen opgelegd, omdat dit naar haar overtuiging een 'hoogere phase' van maatschappelijk leven aankondigde, die in elk geval 'heel wat meer

menschenliefde vertegenwoordigde dan de burgerlijke kapitalistische maatschappij'.[1)]

Tegenover een zekere mate van dwang en zelfs van geweld, daar waar deze onvermijdelijk schenen, om de ontrechten aan hun recht te helpen, heeft Clara Wichmann, kan men zeggen, niet absoluut afwijzend gestaan, al ging haar hoogste verlangen uit naar een socialistische konceptie, een strijdwijze en een vormgeving des levens, waarin deze lagere, van het verleden afstammende elementen overwonnen waren.[2)]

Maar zoo Clara Wichmann, ondanks haar sterke afkeer van dwang en geweld, geen dogma gemaakt heeft van de geweldloosheid, zoo was zij onvoorwaardelijk tegen beide gekant, wanneer zij gebruikt werden door machtigen tegen machteloozen, sterkeren tegen zwakken of weerloozen. De drang, al wat zwak en hulpeloos en niet in staat was, voor zichzelf op te komen, te beschermen en te verzorgen, was een voornaam, misschien het voornaamste bestanddeel van haar rechtsgevoel en haar rechtsbewustzijn. Van uit dit bewustzijn heeft zij geijverd voor het recht van het kind en de vrouw, naar eigen behoefte en verlangen te leven; - van de vrouw en den proletariër, om deel te nemen aan den opbouw der kultuur in haar vollen omvang; - van den misdadiger, om erkend te worden als een medemensch, die niet uitgestooten moet worden, maar geholpen zijn zwakheden te overwinnen - en ten slotte van de meest weerlooze van alle wezens, die tot het door den mensch geschapen kultuurmilieu behooren: van de huisdieren, om als levende, met gevoel en verstand begaafde schepsels te worden behandeld.[3)]

De idee van het recht omvat een wijde spanning tusschen twee polen: de eene, die van het onvermurwbaar oordeel en de onverbiddelijke afwijzing; de andere die van toewijzing, van

1) Philosophische Grondslagen, blz. 188,
2) Zie vooral in de Philosophische Grondslagen blz. 196 tot 200 en in 'Bevrijding' het kleine, meesterlijke opstel over Kropotkin.
3) Ook tegenover het dier gaat zij uit van de opvatting, dat dit *recht* heeft op goede verzorging. Men zie het mooie opstel in 'Bevrijding' over de rechtspositie onzer huisdieren - vol liefde voor het dier en tevens volkomen vrij van sentimentaliteit.

bescherming en deernis. In al haar arbeid als rechtskundige beweegt Clara Wichmann zich om deze tweede pool van het recht, die men, in tegenstelling met de eerste, de vrouwelijkmoederlijke zou kunnen noemen.

Hoe karakteristiek is niet deze omschrijving, dateerend nog uit haar ethisch-feministische phase; van de misdadigheid: 'Misdaad is leed, is op aggressieve, egoïste wijze "abreagieren" van ellende'. In een later stadium van ontwikkeling heeft zij deze omschrijving, althans met betrekking tot de z.g. ekonomische kriminaliteit, aldus gevarieerd, daarbij sterker nadruk leggend op de maatschappelijke faktoren: 'kriminaliteit is meestal een onbewuste, primitieve, tamelijk chaotische reaktie van lang tekort gekomenen, die zonder klaar en rustig bewustzijn van hun recht, tersluiks en individueel iets nemen van wat hun en hun klassegenooten aldoor onthouden is.'[1)] In deze karakterisatie wordt het leed niet als de direkte oorzaak van een groot deel der huidige kriminaliteit genoemd, wel echter als zoodanig verondersteld.

Wie met zoo sterk menschelijk medegevoel tegenover den misdadiger staat, die heeft in zichzelf niet slechts de oude opvatting der gerechtigheid als wrekende vergelding en straffende macht overwonnen, maar die zal ook naast dit negatieve een positief streven pogen te stellen. Hij zal pogen het recht te hanteeren als een werktuig in handen der samenleving, om tegenover personen en groepen zooveel mogelijk goed te maken wat deze verzuimde of bedierf, om te beschermen hen, die weerloos staan tegenover een overmacht van verstarde inzichten, hartelooze stelsels en verbureaukratiseerde instellingen, en om hen, die door deze overmacht neergeslagen werden, te helpen zich weer op te richten.

In Clara Wichmann's opstellen over kriminaliteit, strafbegrip en strafrecht komt haar gave, rekening te houden met al de verschillende faktoren van een gegeven totaliteit van menschelijk zijn en bewustzijn, en ze allen te zien, werkend in hun onderling verband, in bijzonder hooge mate tot uiting. Haar filosofische aanleg en geschooldheid maken, dat zijn nooit de kontinuïteit uit het oog verliest en haar, door verantwoorde-

1) Misdaad, straf en maatschappij, blz. 42.

lijkheidsgevoel aangespoorde wil-tot-sociale aktiviteit - dat zij nooit met, in haar oogen altijd onvolledige en onvolmaakte, resultaten, genoegen neemt.

Ook op het gebied van het recht, zag zij de ontwikkeling zich voltrekken op een dubbel plan: dat der maatschappelijke beweging en dat der evolutie van de idee. Het opmerken van de tegenstellingen in de tendenties der ontwikkeling, die zich in de moderne maatschappij op deze twee plans voltrekt, heeft tot de vorming van haar rechtsbewustzijn zeer veel bijgedragen.

Reeds in haar dissertatie poogde Clara Wichmann, de historische grondslagen der 'nieuwe richting' in het strafrecht vast te stellen. Later heeft zij telkens opnieuw de positieve waarde dier richting voor de evolutie van het rechtsbewustzijn en het strafrecht kritisch onderzocht. De groote historische verdienste der 'nieuwe richting' leek haar te bestaan in de ondermijning van het strafbegrip, - een karakteristieke opvatting, karakteristiek voor een geest, die elke 'straffende gerechtigheid' een overblijfsel achtte uit een barbaarsch verleden, een nawerking van primitieve, aggressieve aandriften. Volgens haar oordeel bleef de 'nieuwe richting' echter in allerlei halfslachtigheid steken, doordat zij zich geplaatst had op den bodem der burgerlijke rechtsorde. Dit feit bracht onvermijdelijk een overmatig hooge waardeering van bepaalde persoonlijke en kultuurgoederen mee.

In veel wat de oorzaken en de natuur der z.g. ekonomische kriminaliteit aangaat, sloot Clara Wichmann zich aan bij de sociologische school. Zij was overtuigd, dat een groot deel der misdaden direkt of indirekt gevolg was van de huidige ekonomische wanverhoudingen en verdwijnen zou, wanneer deze werden overwonnen. Echter, van de sociologische kriminologen in het algemeen, en speciaal van vele socialistischgezinden onder hen, scheidde haar het nadrukkelijk verkondigde inzicht, dat nieuwe, hoogere opvattingen in zake misdaad en straf niet 'vanzelf' zouden doorbreken in een socialistische of kommunistische maatschappij, maar in strijd en pijn verworven moesten worden. Overtuigd als zij was, dat elk onderdeel eener nieuwe kultuur zijn bijzondere problemen had, die *van tevoren* bewust moesten worden gemaakt,

wilde hun omwenteling en omzetting niet worden vertraagd,[1] kon zij niets willen overlaten aan de 'ontwikkeling.'

Niet in het medewerken aan positieve verbeteringen van het strafstelsel zag Clara Wichmann in het huidige stadium der maatschappelijke evolutie de voornaamste taak van hen, die deze omwenteling en omzetting wilden bevorderen. Natuurlijk sloot zij die medewerking aan waarlijk-hervormende werkzaamheid niet uit. Maar de hoofdnadruk lag voor haar op de vorming van een nieuw rechtsbewustzijn en de opvoeding der openbare meening tot het inzicht, dat de heerschende opvattingen over misdaad en straf 'een schandvlek zijn van achterlijkheid, grofheid, oppervlakkigheid en hardheid.'[2]

Clara Wichmann kon zich geen beweging in de richting eener werkelijk-menschelijke samenleving denken, die niet óók het werk der loutering van de heerschende opvattingen in deze materie op zich nam. Een nieuwe, broederlijke verhouding tot den misdadiger leek haar een integreerend deel van de socialistische levenskonceptie uit te maken. Menschen, in wien die konceptie waarlijk tot leven was gekomen, konden er zich niet mee vergenoegen, de direkte en indirekte maatschappelijke oorzaken van de massale (beroeps- en gewoontekriminaliteit) aan te toonen. Zij zouden óók pogen het tekort te verminderen, dat in de samenleving bestaat aan broederlijkheid, dat is aan menschen, bereid elkaar te helpen, hun zwakheden en tekortkomingen te boven te komen. Een gemeenschap, waarin die bereidwilligheid bestond, zou nieuwe, betere methoden vinden van inwerking op den misdadiger dan 'straffen' in den gewonen zin van het woord. Zij, die gemeenschap, zou het begrip der z.g. 'doelstraf" even zeker als achterlijk en onjuist verwerpen, als de 'nieuwe richting' dat in een vorige phase de vergeldingsstraf had gedaan, - zou begrijpen, dat het geheele strafrecht omgezet moet worden in een maatschappelijke wetenschap der paedagogiek.

Enkel door *deze* omzetting - die natuurlijk weer een ander maatschappelijk milieu veronderstelde, - zag Clara Wichmann de mogelijkheid eener bevredigende oplossing van de juridische problemen, die voortdurend haar aandacht hadden.

1) Misdaad, straf en maatschappij, blz. 52.
2) a.b. blz. 53.

Hier, op dit gebied, moest een berg van vooroordeel, domheid, groepsegoïsme en oppervlakkigheid overwonnen worden. De grootste leeraars der menschheid: Laotse, Christus, Tolstoi, wezen haar tot die overwinning den weg. Hun voetspoor volgend, moest zij het jus puniendi niet langer aanvaarden. Het besef moest doorbreken, dat 'de mensch in zijn beperktheid het vermogen tot (ver)-oordeelen mist.'[1] Men moest leeren inzien, dat de 'misdadiger' niet door straf nog verder gedeprimeerd, maar integendeel opgeheven en in staat gesteld moet worden, zijn energie beter te leeren gebruiken en zich uit eigen kracht weer op te heffen. Ook moest men vertrouwen op het innerlijke louteringsproces, volgend op elke daad, en dat niet door straf verstoren.[2]

Zij, die dit schreef, wist, dat de nieuwe methoden van sociale paedagogie, die de breuk met ieder strafstelsel beteekenen, alleen toegepast zouden kunnen worden in een samenleving, die, anders dan de bestaande, gegrondvest zou zijn op toenemend wederkeerig vertrouwen. Zij wist ook, dat daartoe noodig was een verruiming der menschelijke gerechtigheid in die mate, dat zij 'het goede aan allen geeft en daarbij niet alleen niet wil weten, met welke hand zij geeft, maar ook niet vraagt, welke hand het ontvangt'. (Guyau) - ja, méér nog noodig dan dit: een groei van de 'Charité universelle', het oneindig erbarmen, uitgaand boven alle weten en wegen van schuld en boete.

Clara Wichmann heeft niet de illusie gekoesterd, alsof ook 'een betere samenleving' - zooals die, welke in Sowjet Rusland ontstond, haar, vergeleken bij de burgerlijk-kapitalistische, in de jaren 1928/21 toescheen[3] - onmiddellijk

1) a.b. blz. 45. Met voorliefde haalt Clara Wichmann een paar keer in dit verband de woorden van Laotse aan: 'Daar is altijd Een, die beschikt over den dood. Inplaats van dien Eenen te dooden, is inplaats van den grooten timmerman hout gaan kappen. Wie inplaats van den grooten timmerman hout kapt, zelden dat hij zich niet in de vingers snijdt.'

2) Op dit punt bestaat er tusschen de opvattingen van Clara Wichmann en die van Dr. Fr. Künkel zeer veel overeenkomst.

3) Hoe Clara Wichmann, zoo zij was blijven leven, tegenover de huidige ontwikkeling van Sowjet Rusland in de latere jaren zou staan, waag ik niet te beslissen. Dit eene is echter zeker, dat zij ook voor Rusland in de eerste plaats op de ekonomische zelfwerkzaamheid der arbeiders heeft vertrouwd en, evenals Kropotkin, heeft betreurd dat de kommunistische diktatuur die zelfwerkzaamheid in de Raden steeds meer beperkte.

zonder straf zou kunnen uitkomen. Maar rustig het feit erkennend van den langen weg, die nog af te leggen was, eer de idee verwerkelijkt kon worden, moest men dit volgens haar ook het andere feit doen, dat geen raad te weten zònder straf, altijd een bewijs van ons tekort, onze fout is, niet het gevolg van de onrijpheid der 'anderen'.[1)]

In het eerste Manifest van het 'Comitee tegen de bestaande opvattingen omtrent misdaad en straf', dat mede op haar initiatief werd opgericht, heeft Clara Wichmann in een klein bestek haar gedachten over deze dingen in eenvoudige, voor ieder mensch begrijpelijke, taal uiteengezet. De bezonkenheid van gevoel en gedachte en de klaarheid van vorm maken dat Manifest tot een klein meesterwerk. Een vakkundige is daarin aan het woord die de materie volkomen beheerscht, en tevens een mensch, die het beste in andere menschen, hun gevoelens van verbondenheid en van persoonlijke verantwoordelijkheid, oproept met een stem, die nooit luid of schel is, maar overal doordringend.[2)]

Hieraan: aan het opwekken van het menschelijke in alle menschen, die zij hetzij persoonlijk of door haar geschriften bereiken kon, heeft Clara Wichmann haar gaven ondergeschikt gemaakt. Haar methode van denken was gedrenkt in kritisch realisme; uit haar werk komt een adem ons tegemoet van universeel humanisme, verworteld in religieus eenheidsbesef. Drang naar gerechtigheid en naar meer dan gerechtigheid: naar onderlinge broederlijkheid, is de zedelijke bron, die haar streven voedde. Waarheidsdrang, behoefte scherp te onder-

1) Ook op dit punt komt haar opvatting weer sterk overeen met die van den psychiater-paedagoog Dr. Fr. Künkel. Deze is eveneens van meening, dat wanneer het kind faalt of te kort schiet, de opvoeder de schuld moet zoeken bij zich zelven. Wat den 'langen weg' betreft, die nog af te leggen valt, eer het strafrecht geheel en al in sociale paedagogie is opgelost, zoo schrijft zij daarover o.a. 'Ook ten opzichte van het strafrecht zullen vele omwentelingen in den toekomststaat, vele phasen op elkaar volgen' (Misdaad, straf en maatschappij. bl. 182).

2) Dit Comitee bestaat nog; het zet zijn arbeid tot opvoeding en omzetting van de openbare meening geregeld voort. Een verheugend verschijnsel is, dat het Manifest - waarvan in Holland het derde tienduizendtal als afzonderlijk vlugschrift gedrukt werd - naar de heer J.B. Meyer mij schreef, nog steeds wordt gevraagd.

scheiden, in te zien en te dóórzien, is de ondergrond van dit streven in de velden van het intellekt. In Clara Wichmann waren kritisch-realistisch denken en religieus-humanistisch voelen-willen tot een gave eenheid versmolten. Die gaafheid is de zuivere adem van hare persoonlijkheid.

Een persoonlijk vriend van Clara Wichmann, B. de Ligt, heeft bij haar krematie de gevoelens, die de kring van haar naaste geestverwanten haar toedroegen, vertolkt in dit treffende woord: ‘Zij bewoog zich tusschen ons als het gouden meisje uit de Nachtwacht van Rembrandt’. Het lijkt mij moeilijk, een juister beeld te vinden voor het betooverende licht, dat deze vroeg van ons heengegane heeft uitgestraald. Natuurlijk is de indruk van die naar buiten stralende gouden innerlijkheid het sterkst geweest bij hen, die met haar in persoonlijke aanraking gekomen zijn of althans haar woord hebben gehoord. Maar iets daarvan is toch ook voor lateren bewaard gebleven door haar letterkundige nalatenschap. In haar opstellen en aanteekeningen voor voordrachten, glanst nog een weerschijn der gouden klaarte, waarin zij bewoog en die in haar zelve zijn oorsprong had. Wel is waar zijn van haar meeste voordrachten enkel de schema's tot ons gekomen. Ook deze schema's echter hebben nog iets van de milde wijsheid en de poëzie, die in al haar werk treffen. Onder of achter de verstandelijkheid van het betoog trilt het leven met zijn warmte, zijn rijke schatten, zijn gevaarlijke afgronden en lokkende verten. Aldoor heeft Clara Wichmann gepoogd, met aandachtige ooren het leven te beluisteren, het te betasten met eerbiedige vingers, het waar te nemen met wijd-geopende oogen, maar vooral: al zijn manifestaties innerlijk mee te leven. Zij heeft vol piëteit zich verdiept in dat, wat voorbij is en toch niet geheel voorbij, omdat zij het voelde opgenomen in het tegenwoordige. Zij heeft zich gegeven aan het oogenblik, dat aanflitst met zijn strijd en pijn, zijn verrukkingen en teleurstellingen. En ook heeft zij voortdurend gelet op de fluisteringen van het komende, heeft zich heengebogen over vandaag, om daarin de trekken te onderscheiden van morgen, zoo vol overgave en vertrouwen, als een moeder heenbuigt over haar kind.

Al wat zij opnam en verwerkte, hetzij feiten, theorieën of stelsels, onderging in haar wezen een transformatie, ‘a

seachange in something rich and strange'; het werd vloeiender, zachter, gesmijdiger, menschelijker, gedrenkt door een levensbeginsel, dat heden nog slechts hier en daar, in kleine beken en stroomen, uitvloeit door de samenleving. Dat meer-danpersoonlijke en toch weer diep-persoonlijke beginsel was het, wat haar elke dwang van boven, alle onderdrukking en geweld, deed voelen als het lagere in den mensch, dat wat overwonnen moet worden. En zoo zij zich anarchiste noemde, was dat voorwaar niet uit geringschatting voor eenige vorm van menschelijke verbondenheid en menschelijke gemeenschap, maar in heerlijk vertrouwen op de ordenende krachten, die, werkend van binnen uit, verbondenheid en gemeenschap zonder dwang bewerkstelligen.

Clara Wichmann heeft geloofd aan een komende phase, waarin de kracht van het vrouwelijk-moederlijke levensbeginsel tot volledíger ontplooiing zou komen op alle gebieden van menschelijk-maatschappelijk leven. Haar eigen wezen en werken versterkt in ons het vertrouwen, dat zulk een phase inderdaad in aantocht is. Het fijnste en teerste, maar niet minder de eigenaardige kracht van de vrouwelijke psyche, zijn in dat wezen en werken tot uiting gekomen.

HENRIETTE ROLAND HOLST

Inzake het Belgisch tractaat[1)]

Het is geen aangename maar een noodzakelijke taak, die de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel op zich neemt, met een, naar verluidt, toekomstig verdrag ter sprake te brengen, dat het land verontrust nog eer zijn woordelijke inhoud bekend is. Wij weten wat in 1919, wat in 1925 door België van ons werd geëischt; wij herinneren ons waarom het werd verworpen; wij weten ook dat men, met overschatting vermoedelijk van het belang dat voor ons in een spoedige afwikkeling der door België aanhangig gemaakte vraagstukken gelegen zou zijn, dien staat de gelegenheid gegeven heeft op zijn eischen terug te komen. Een waarborg, dat hij die anders fundeeren zou dan bij het verworpen verdrag was geschied, werd daarbij gevraagd noch verkregen.[2)] Integendeel, in zijn eerste memorandum het beste (van 14 Juni 1928) neemt België, als te voren, de onbewezen bewering tot uitgangspunt dat de tractaten van 1839 voor België onduldbare conflicten met Nederland veroorzaakt hebben; dat er van Belgische zijde zou mogen worden aangedrongen op herstel van geschonden rechten. Het Nederlandsche antwoord van 28 Juni wijst, in naar het mij voorkomt te zachte termen, deze voorstelling af, doch erkent belangen van goede nabuurschap, die door wederzijdsche concessiën kunnen worden gediend. 23 October 1928 biedt de Nederlandsche regeering een schema van zulke concessiën aan, onder waarschuwing dat het dient te worden beschouwd als een ondeelbaar geheel. Daarin is opgenomen dat de verdragsluitende partijen zich verplichten op de wateren van de andere partij geen facili-

1) Rede, uitgesproken 20 Febr. 1932 in eene buitengewone vergadering der Ned. Maatschappij voor Nijverheid en Handel te 's-Gravenhage.

2) ‘Niet wij hebben te doen blijken dat wij het votum van 1927, maar België, dat het de eischen van 1919 verloochent.... De minister heeft veel te overpeinzen; - niet het minst de vraag, hoe hij op den ingeslagen weg voort zal gaan zonder blootstelling van Nederland.’ (Mijn artikel ‘Twijfelachtig begin?’ in *Gids* 1928, II, 277, 280).

teiten of voorrechten te verleenen, gegrond hetzij op de bestemming of de herkomst van de schepen of van hunne ladingen, hetzij op de richting van het vervoer. Ten aanzien der Schelde wordt voor beide landen de verplichting erkend tot verzekering van het behoud en de verbetering van de vaargeulen en van hare toegangen tot de volle zee, onder behoorlijke bescherming der oeverbelangen, en met afwijzing van rechtstreeksche of middellijke aantasting der Nederlandsche territoriale soevereiniteit op de Beneden Schelde. Ten aanzien der Schelde en Rijn verbindende tusschenwateren verwijst het schema naar een 19 en 20 Oct. 1928 te 's-Gravenhage tusschen Nederlandsche en Belgische deskundigen gehouden voorloopige bespreking, aan welke op 10 Sept. te voren te Genève eene gedachtenwisseling tusschen de ministers Hymans en Beelaerts was voorafgegaan. Bij die gelegenheid had de heer Hymans zelfs aanzienlijke verbeteringen der bestaande verbinding afgewezen en een nieuwen waterweg verlangd; de heer Beelaerts gaf ten antwoord dat een dergelijke waterweg, wilde hij voor Nederland te aanvaarden zijn, de bestaande natuurlijke waterwegen zou moeten volgen of, zoo noodig, die welke in 1839 bestaan hebben, alsook dat de Nederlandsche regeering, niet de vragende partij zijnde, *niet van zins was eenig voorstel te dien opzichte te doen*, doch beloofde een verzoek van België in de meest gunstige overweging te zullen nemen.

Niet geheel in overeenstemming met dit begin was de houding, door de Nederlandsche deskundigen ter Haagsche bespreking van October 1928 aangenomen. Weliswaar werden ook door hen de schepping in België van een kunstmatigen Rijnmond en de verlenging der Antwerpsche dokken op Nederlandsch gebied *a limine* afgewezen, doch de formuleering van een bescheidener voorstel werd niet aan België overgelaten. Integendeel: van Nederlandsche zijde werd geopperd een kanaal Bath-Dintelsas als grens van het kader waarbinnen Nederland Belgische verlangens in gunstige overweging zou kunnen nemen. Buiten die grens bleven dus, als noodzakelijk deel uitmakende van Antwerpen's toekomstige verbinding met den Rijn, in wezen de open Westerschelde van de grens tot Bath, en het Hellegat.

Bij memorandum van 12 Jan. 1929 wees België het Neder-

landsch aanbod af, omdat het België niet verloste van de gedwongen doorvaart door de Westerschelde, en het aangeboden kanaal uitmondde bij Dintelsas en niet bij Willemstad; tegelijk gaf het te kennen dat eene behoorlijke verbinding van het Luiksche industrieterrein met het Julianakanaal slechts tegen inwilliging van een Antwerpen-Rijn-kanaal zooals België dit verlangt, te verkrijgen ware.

Ieder herinnert zich den inhoud van het antwoord dat minister Beelaerts den 7den Mei 1929 op dit Belgische memorandum gaf. Toestaan van het kanaal, voorzien in het verworpen verdrag van 1925, of van ieder kanaal dat dezelfde kenmerken zou vertoonen, heet daarin 'een politieke onmogelijkheid. *Iedere Nederlandsche Regeering die dit mocht vergeten zou door de natie gewraakt worden*.'

De vraag is nu, of inderdaad de Nederlandsche regeering dit vergeten heeft, en wij haar wraken moeten.

De minister kan er zich op beroepen, heeft er zich tegenover den heer de Savornin Lohman op beroepen, dat op de aangehaalde forsche afwijzing van een pseudo-Moerdijkkanaal in zijn memorandum van 7 Mei 1929 de woorden volgen: 'wel verre van hare tegemoetkomende gezindheid te beperken tot de punten Bath en Dintelsas, blijft H.M.'s regeering bereid elk tracé in welwillende overweging te nemen dat zich laat denken binnen het kader van de waterwegen, om het even of deze heden ten dage bevaarbaar zijn of niet, die thans bestaan of die ten tijde van de scheiding hebben bestaan. Mocht de Belgische Regeering, binnen dit kader blijvende, moeilijkheden meenen te bespeuren, dan zou het natuurlijk zijn dat zij onderzoekt hoe deze het best kunnen worden ondervangen; de Nederlandsche Regeering zou volkomen bereid zijn daartoe mede te werken.'

Woorden die toelaten het als limiet gestelde kanaal Bath-Dintelsas naar het Zuiden dermate te verlengen, dat althans naar die zijde van zijn limiteerend karakter weinig overblijft. Behalve een vaargeul ligt er tusschen de Nederlandsche grens en Bath ook heden ten dage niet bevaarbaar oud watergebied, slikken m.a.w.; en als België zijn in de Antwerpsche dokken beginnend kanaal door die slikken heen met het Kreekrakkanaal in gesloten verbinding brengt, wordt metterdaad de

open Westerschelde vermeden en een der wezenlijke kenmerken, die het kanaal Bath-Dintelsas van het verworpen Moerdijkkanaal onderscheiden, te niet gedaan. Dit halve terugnemen van wat eerst in krachtige termen was te verstaan gegeven is een bevreemdende, voor het minst onvoorzichtige daad geweest. Dat langs de aldus toegestoken ladder niet België tot het Nederlandsche standpunt is opgeklommen, is nu wel zeker; - blijkens zijn antwoord op de interpellatie-Lohman in de Eerste Kamer, staat integendeel te vreezen dat de Nederlandsche minister langs die ladder ettelijke sporten ver naar het Belgische standpunt is afgegleden. Dat antwoord heeft onrust verwekt en moeten verwekken in Noord-Brabant, waar Bergen-op-Zoom gemeenschap met de open Westerschelde en niets anders vraagt; in Zeeuwsch-Vlaanderen, dat zijn verkeer met de rest van Nederland vergemakkelijkt en niet belemmerd wenscht; ja zelfs te Gent.

Op tekennengeving van die onrust zijn geruststellende verzekeringen van den Commissaris der Koningin in Noord-Brabant gevolgd, die zich evenwel met verzekeringen waartoe even gequalificeerde personen in België zich gerechtigd achten, niet dekken. Wij hebben er recht op te weten wat er van dit alles is; wij hebben ons éénmaal door een geteekend Nederlandsch-Belgisch verdrag, waarbij, naar ons oordeel gewichtige, Nederlandsche belangen werden opgeofferd, verrast gezien, en moeten wenschen dat dit niet voor de tweede maal geschiedt.

Het zou voor het Nederlandsch gevoel onbevredigend, voor de toekomst der Nederlandsch-Belgische betrekkingen nadeelig wezen, indien wederom der Nederlandsche opinie de plicht werd opgeschoven Nederlandsche levensbelangen direct tegen een Nederlandsch minister, indirect tegen België te verdedigen. Dat gaat niet zonder een luid alarm, dat tegenalarm zal opwekken en tegenalarm zal moeten overwinnen; zulke fortissimi wenschen wij allerminst, maar zij kunnen ons worden opgedrongen. Verreweg het gemakkelijkst gaat den Nederlandschen burger in aangelegenheden als deze het volledig vertrouwen in zijn regeering af, maar wij zijn er eenmaal in beschaamd, en dit feit moet ons, ik zeg niet schichtig, maar toch wel omzichtig maken. Het vertrouwen was door het memorandum van 7 Mei 1929, dat over het

geheel een kloeke en uitnemend geslaagde verdediging van het Nederlandsche standpunt bevat, teruggekeerd; welk een kostbaar goed zouden wij er aan verliezen. Is dat onvermijdelijk? Wij hopen nog altijd, dat het minister Beelaerts moge gegeven worden zich terug te trekken binnen de stelling die hij drie jaren geleden innam, en waarin wij, naar onze overtuiging, de ontwikkeling van zaken met tamelijke gerustheid zouden kunnen afwachten. De Belgische zaak, met hoeveel hardnekkigheid onze, het moet gezegd, bekwame tegenstanders ze ook aanhangen, kan bij meerderen afstand van de gebeurtenissen van 1919 onmogelijk winnen. Van den beginne af heeft zij een element in zich gehad van politieke afdreiging; - afdreiging die naarmate de situatie van 1919 verbleekt, aan kracht moet verliezen. Ons tegen onredelijke eischen van België te weer te stellen is alleszins mogelijk en het behoort te geschieden. Zonder uitdaging - die ligt niet in onzen aard - maar in den koelen toon, dien de heer Beelaerts in 1929, op de uitzondering na die ik genoemd heb, goed wist te treffen. Met wat in het memorandum van 7 Mei 1929 omtrent Schelderegiem, loodswezen, waterwegen in Limburg wordt opgemerkt, kan dunkt mij de Nederlandsche opinie zich nog altijd tevreden verklaren; moge eerlang blijken dat de minister thans bereikt heeft, wat hem toen billijk en mogelijk scheen. Ten aanzien van de Wielingen zwijgt het stuk; het behoeft dunkt mij geen betoog, dat eene eindafkomst met België eene regeling ook van deze aangelegenheid zal moeten omvatten. Ten aanzien der tusschenwateren bevatte het stuk voorstellen die, niet in Nederlands voordeel ontworpen, evenwel als onderdeel van een overigens bevredigend voorkomende afkomst destijds door de Nederlandsche opinie vrijwel algemeen werden aanvaard. In de verwachting natuurlijk, dat zij zouden worden uitgewerkt naar de bij de aanbieding met klaarheid gestelde beginselen.

Zijn deze vertroebeld, ja dan neen, en zoo ja, onder welken invloed en in welke mate? Wij *moeten* het vragen; de tijd dat het Nederlandsche volk, op het gebied zijner buitenlandsche belangen, geen onderscheid wist tusschen knollen en citroenen, is voorbij. Indien ook wij aan het glijden gingen, waaraan inderdaad zouden wij ons gewonnen geven? Aan deugdelijker

betoogkracht dan de onze is, aan beter te rechtvaardigen belang, waarvoor het onze, zwakker, zou moeten wijken? Ik kan het niet zien. Nog altijd - al geef ik toe, dat zij minder in getal zijn en minder luid klinken dan te voren - nog altijd is het mogelijk, Belgische persstemmen te beluisteren, die zich ten aanzien van Nederland ietwat overschreeuwen. Laten wij er het zwijgen toe doen, in de overtuiging, dat er ook in Nederland wel eens perskreten worden geslaakt die België rauw in de ooren klinken. Een man die niet met zwijgen mag worden bejegend is de Antwerpsche senator Segers in zijn rapport over de Belgische begrooting van Buitenlandsche Zaken. Dat rapport is voor Nederland nuttige lectuur. Wij vernemen er allereerst de volledige bevestiging uit van wat ons hier slechts bij geruchte ter oore kwam: besprekingen zijn gevoerd minder door de legatiën dan langs officieusen weg, maar onder toezicht der wederzijdsche regeeringen, die eigenlijk al in staat zouden zijn (zegt de heer Segers) met een tractaat voor den dag te komen, ware het niet dat de Nederlandsche regeering zich vrees aanjagen liet door het antibelgische milieu te Utrecht en de reederskringen van Rotterdam.

Deze verzekering doet ons glimlachen. Wij waren in de meening dat de beweging tegen het vorige tractaat een nationale geweest was waaraan geen gewest vreemd bleef en ten slotte geen partij zich onttrekken kon; wat had deze Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, wat een Heldring, wat een van Oordt, wat had ik zelf uitstaande met tendentiën die men, te recht of ten onrechte, aan personen te Utrecht toeschrijft, en welke aanleiding ter wereld hadden wij, een wachtwoord, dat niet uit ons zelven opkwam, te gaan halen te Rotterdam? Wie te veel wil bewijzen, maakt geen indruk meer.

Andere merkwaardige uiting: het Nederlandsch aanbod: kanaal dat de tusschenwateren volgt, is strijdig met de resolutie der mogendheden van 4 Juni 1919, immers het inspireert zich niet op de algemeene beginselen, aangenomen door de vredesconferentie te Parijs. Wat dan, volgens den heer Segers, die algemeene beginselen zijn? ‘Het verkeer te water tusschen naburige landen te vergemakkelijken.’ Alsof de conferentie er bij gevoegd had, dat dit niet met gebruikmaking van van ouds bestaande natuurlijke waterverbindingen mocht ge-

schieden! Overigens verzwakt de heer Segers onmiddellijk zijn eigen betoog, door de verbijsterende verzekering, dat zelfs het kanaal Antwerpen-Moerdijk de heropening van een van ouds bestaan hebbenden waterloop zoude zijn!

Altijd nog die bedreiging met de mogendheden. Wij hebben ze ijdel durven noemen toen het tractaat-van Karnebeek in discussie was, en van de geschiedenis hebben wij gelijk gekregen. Dit heele element moet uit de Nederlandsch-Belgische gedachtenwisseling gebannen worden of wij komen met België geen stap verder. Wij willen zoodanige zaken inwilligen van welker redelijkheid wij worden overtuigd, en bij welker uitvoering bijkomstige benadeeling van Nederlandsche belangen zooveel doenlijk wordt vermeden. Begrijpt de heer Segers dit laatste niet, dan moet het hem door de standvastigheid der Nederlandsche regeering worden bijgebracht, en bezweek deze, wat wij niet gelooven willen, dan ga het woord over aan de standvastigheid van het Nederlandsche volk.

H.T. COLENBRANDER

Naschrift (26 Februari)

- Eene overeenkomst omtrent de Schelde-Rijnverbinding, waarbij Nederland in den aanleg van een gesloten kanaal Antwerpen-Dintelsas bewilligt, heet thans voor eenige weken door de officieuse onderhandelaars van weerszijden geparafeerd te zijn, en ter teekening door de wederzijdsche regeeringen in den Haag en te Brussel gereed te liggen. Wanneer vóór het einde van den zomer, gaat het gerucht voort, het accoord tusschen beide landen niet in kannen en kruiken is, zou België aan de overeenkomst niet meer gebonden willen wezen, en méér moeten verlangen. Deze sluier om een bereikt succes getrokken, opdat het Nederland minder in de oogen steke, kan voor mij geen aanleiding vormen in bovenstaand opstel iets te wijzigen. - Het gerucht spreekt van afzonderlijke overeenkomsten omtrent Schelde-Rijnverbinding, Maas-kwestie, en andere zaken. In eerste instantie is het thans aan de Nederlandsche regeering te beslissen, of de kannen en kruiken open moeten, maar de eenige instantie is dit niet. Het hoofd koel houden is de boodschap, lezer; - en wellicht, tot weerziens.

C.

Amerikaansche letteren

De kunstkunst van John Roderigo Dos Passos.

Wij leven in een tijd, waarin intelligente, snedige, roekelooze, zoogenaamd moderne menschen een groote zonde bedrijven, zonder dat deze ooit als zoodanig wordt erkend. Bij klaarlichten dag en met uitdagende, lachende gezichten plegen zij diefstallen, tijgen zij op roof. 's Avonds treden zij met hun buit voor het voetlicht en de toeschouwers klappen in de handen en juichen en de stralende, charmante schavuiten buigen met iets van slimme onderlinge verstandhouding in hun tronies en voor het publiek meewarige geringschatting, omdat dit publiek de wijde zalen niet kent, waarheen zij zelf telkens rap verdwijnen, met hun lenige lichaam en fonkelenden geest om beladen weer te keeren.

Gij zult mij niet gelooven, wanneer ik U het voorwerp van hun roofzucht noem. Het zijn de ongeboren kinderen der kunst, de ongeschapen werken der toekomst, waarmee zij gaan strijken.

Soms, in tentoonstellingszalen van schilder- en beeldhouwkunst worden wij een lichten weerzin in onze ziel gewaar bij het bekijken der merkwaardige, altijd interessante voortbrengselen der moderne kunst, waar wij om redenen, waar deze ziel buiten staat, wel nieuwsgierig naar wezen moeten. Als wij die lichte droefheid in ons gemoed bespeuren kunnen wij ervan verzekerd zijn dat wij getuige zijn van een godslasterlijke zonde. Hier werd kunst, vóór dat ze rijp was in deze sferen te gedijen, met alle chemicaliën van 't geavanceerd vernuft opgefokt met als resultaat een prognose der toekomst in effigie, een anachronistisch schilderij of beeld, echter zoo caricaturaalgrijnzend, dat deze blik in de wereld die komen moet, ons bezoekers kil om het harte maakt.

Er bestaat hiervoor een zeer eenvoudige reden: het verleden heeft zich nog niet opgelost tot een nieuwe harmonie, pas is het bezig te ontbinden en het geschetter van jonge heethoofden met kunst-programma's ten spijt, is in deze jaren geen andere vernieuwing mogelijk dan die, waarbij men tracht de heerschende stroomingen te volgen en haren zin te vatten. Het schoone voorbeeld van een eerlijk beleven van den dag van heden vinden wij in de persoon van mevrouw Roland Holst. Er zijn andere reacties dan de hare mogelijk, maar geen enkele stap, die zich verder in het ongewisse waagt is verantwoord en zeker zijn het niet de braniepassen onder het fluiten van een deuntje met de handen in den broekzak, vol dédain voor de oude wereld, die zij achter zich lieten van zekere arrogante nieuwlichters.

Thans past het ons de letterkundigen in bescherming te nemen. Voornamelijk komt het gewraakte type der valsche profeten onder de beeldende kunstenaars voor. Des te eer echter mogen we op ons quivive zijn, wanneer we onder de schrijversbent een begaafd vrijbuiter ontdekken, die tusschen de vele suffe en tamme of ook wel welige en diepzinnige psychologische romans de synthetische parel van ‘Den Modernen Roman’ heeft geworpen, waarover nooit de zeeën der dichterlijke emotie geruischt hebben, doch die vervaardigd werd in het laboratorium van den intellectueelen scribent.

Toen, thans alweer zes jaren geleden, ‘Manhattan Transfer’ verscheen van den jongen Amerikaan Dos Passos, - want het is aan de avantgarde romans van dezen schrijver, dat wij thans denken, - ontstond er een groote beroering onder de boekenvrienden aan deze zijde van den Oceaan. Dos Passos had eerder al in Amerika de aandacht op zich gevestigd. Niet zoover we na konden gaan met zijn debuut (‘One Man's Initiation) maar met zijn ‘Three Soldiers’. De opschudding veroorzaakt door dit oorlogsboek geschreven door den jeugdigen ex-combattant (hij had onder Amerikaansche vlag in Italië en in Frankrijk gediend) heeft zich bij ons niet voortgeplant. Voor ons debuteerde hij met ‘Manhattan Transfer’, in 1925. Welk een opzet! De schrijver wilde de techniek versmaden om uit den mierenhoop der maatschappij een enkele mier uit te lichten en die met alle meewarigheid, eerbied en geestdrift eener ver-

goddelijkt mier waardig, te beschrijven. Dos Passos' vermetele plan was het om den grootsten mierenhoop ter wereld New York zelf tot onderwerp van zijn boek te verheffen, deze stapeling van beton en staal, samengedrongen op het eiland Manhattan en uit plaatsgebrek samengeperst naar omhoog, deze verticale doorbraak van menschengedrang. Hij zou zijn geest als een zoeklicht scheren laten over de millioenenstad en in den wentelenden lichtkegel zouden telkens weer andere menschelijke wezens gegrepen worden en een intens oogenblik verschijnen in 't felle licht. Menschen, zooals ze leven en lieven, in barens- en in stervensnood, verstopt in de onderaardsche tunnels, voortjakkerend tusschen de nauwe spleten der stad, dobberend op stinkend havenwater of gevangen in de cellen van den wolkenkrabberraat. Eén flitsend oogenblik zouden we ze zien, snakkend naar lucht, hunkerend naar geluk, hijgend om uitkomst. En wanneer dan eenige malen dezelfde figuren voor ons uit het duister opgedoemd waren, zouden we uit deze serie momenten een beeld hunner volledige levens kunnen construeeren.

Deze opzet van ‘Manhattan Transfer’, die de droom had kunnen zijn van een dichter, welke dan door titels als ‘zoeklichten over de wereldstad’ of ‘Menschen tusschen het beton’ voor ons getypeerd ware, was grandioos. We kunnen ons nog met heimwee verdiepen in de kansen, die dit epos der metropolis, den schrijver bood. Welk een mogelijkheden waren hier opgetast voor een Homeros der 20ste (of zal het worden 21ste) eeuw. Mocht evenwel een schrijver met de capaciteiten van Dos Passos, hoe hoog ik zijn gaven ook aansla, zich aan dit onderwerp wagen? Hier zijn kundigheid, kennis van literaire desiderata, begrip van de mode der kunst, technische bedrevenheid en voortvarende geest niet toereikend. Het eenige wat noodig is is dichterlijk genie. Bij het concipieeren van den opzet moet het poeëm en marche zijn. Er is een diep verschil tusschen den noodwendig in bepaalde gedaante gegroeiden vorm en het brilliante verzinsel dat een dergelijke vorm imiteert, een verschil even diep als tusschen waarheid en leugen, tusschen leven en dood. We kunnen het slechts betreuren wanneer een radicaal en intelligent prosaïst, zich aan de droomen vergrijpt, die rijpende lagen te wachten op den poeët, die

ertoe geboren worden zou, wanneer een modern schrijver, pronkt met de veeren der toekomst, vooral als zulk een schrijver dank zij zijn letterkundig instinct en speculatief vernuft onze nieuwsgierigheid ten opzichte der toekomst min of meer bevredigt. Aan dit laatste is het fenomenale succes te danken dat deze Amerikaan met zijn modernen roman heeft geoogst. Voor zijn oorspronkelijke gedachte heeft hij wel zijn honderd procent lof geïncasseerd.

Toch willen wij geenszins beweren dat dit de eenige goede hoedanigheid van Dos Passos zou zijn. Zijn beeldend vermogen steekt gunstig af tegenover dat van het meerendeel zijner landgenooten, die over het algemeen een verbijsterend tekort op dit gebied vertoonen; leggen wij hem den maatstaf aan onzer eigen literatuur dan stijgt onze waardemeter niet ver boven voldoende.

Het is echter zijn grimmige, wrange en op het essentieele gerichte levensvisie, die zijn pen bovenal waarde verleent. Het zijn nooit willekeurige handelingen, die in den schijn van het zoeklicht worden gesteld doch intensifieeringen van leven. Het doen en laten van Ellen en Gus, van Jim en de vele anderen wordt telkens tot één fel en hevig gebeuren gecondenseerd, de bijkomstigheden zijn er uit verdampt. Het talent van Dos Passos is een simplicissimus-talent. Felle caricaturale prenten kan hij teekenen. Zijn werk is niet neergeademd, maar neergehijgd, hoewel we bedenken moeten dat dit hijgen minder het gevolg is van teveel aan hartstocht dan van een tekort aan adem. Uit ‘Manhattan Transfer’ viel reeds af te leiden, dat het rustige, bezadigde schilderij, het bezonken conterfeitsel dezen jongen Amerikaan minder goed zou liggen. Misschien zou zijn talent zich het zuiverst ontplooien in een bundel korte schetsen, doch dan ook zonder verdere mooidoenerij, geen interessante experimenten en literaire salto mortales om van dien ademnood een deugd te maken, want we moeten bij dezen schrijver twee kanten goed onderscheiden, de deksels knappe, brilliante aanstellerij, waarmee hij een leemte in zijn kunnen camoufleert en een ernstig, vermoeid, schrijvershart.

De bundel korte verhalen is er, helaas wèl met een heeleboel mooidoenerij. De titel van het boek luidt ‘The Forty-second parallel’ en is gebaseerd op een quasi-metereologische mede-

deeling, als motto afgedrukt vóór in het boek, waarin geconstateerd wordt dat in Amerika de stormen zich bewegen vanaf het rotsgebergte naar den Atlantischen Oceaan langs een baan, die min of meer overeenkomt met de twee en veertigste parallel. In de vijf afzonderlijke verhalen, waaruit het boek bestaat zullen we eenzelfde verplaatsing der hoofdfiguren van West naar Oost aantreffen. Zoowel Fainey Mac Creary, de afgevallen Socialist, als Janey, de naar liefde en romantiek hunkerende typiste, de arriviste Eleanor Stoddard en haar mannelijke tegenhanger Moorehouse, zoo ook het kleine, met lot en leven meedobberende menschje Charley Anderson, zij allen bewegen zich van West naar Oost en zooals de wind de richting niet kiezen kan, waarheen hij waaien zal, zoo zijn deze vijf menschen afhankelijk van de omstandigheden, die hen dwingen zich te verplaatsen. Om de krachtcentra, die de beweging dezer menschen bepalen uit te beelden doorschiet Dos Passos deze vijf romannetjes binnen den grooten roman met wat hij noemt ‘Newsreels’ en ‘Camera-eyes’.

De ‘Newsreel’ is een filmjournal in woorden, waarbij het nieuws van den dag keuzeloos, critiekloos, hot en her door elkaar heen werd gemonteerd. Een lappendeken van krantennieuws. De aanhef van een politieke rede met het slot van een gemengd bericht aan elkaar geplakt. Scherven van wereldgebeurtenissen, die rammelend voor ons neer worden gesmeten. Een sneeuwstorm, waarin vlokken politiek, levensberichten en modepraatjes dooreendwarrelen. Vlarden van zinnen, zonder interpunctie, zonder hoofdletter, doorzigzagd met refreinen van 't liedje van den dag. Het beeld scheurt zich los van zijn beteekenis is de leuze van een modern cineast. Ook de beelden van de Newsreel zijn losgescheurd van hun beteekenis tot er ergens één fragment traag verëbt en stolt tot het ‘Camera-Eye’, in de praktijk een impressionistisch stukje proza, een genrebeeldje (soms heel verdienstelijk) nog altijd buiten eenig verband met de kleine romans.

Begrijpen we den schrijver goed dan dient deze techniek, die klakkeloos overgenomen werd van de nog tastende, prille techniek van de avant garde film, ertoe om den lezer ervan te doordringen dat hij zich op een bijzondere wijze dient in te stellen bij het lezen over Eleanor en Charley en Mac. Hij mag

niet uit het oog verliezen dat deze figuren slechts roode vlaggetjes zijn, die langs een stippellijn verplaatst worden langs de kaart van Amerika. En na eenig geredeneer kunnen de lezers uit de volkomen afhankelijkheid der figuren van de economische factoren in de Newsreel verwerkt, afleiden dat de schrijver vermoedelijk de historisch-materialistische levensopvatting is toegedaan.

Eenlijke zonder begripsverwarring. Tot dusver drukte een kunstenaar zijn levensvisie nolens of volens in de figuren van zijn schepping uit. Deze auteur even wel schenkt ons ledige gestalten, uit onmacht dan wel uit principe en hecht dan, bij wijze van compensatie als een luid puffende en kwalijk-riekende buitenboordmotor, zijn visie toch nog aan zijn werk. Erger, hij is merkbaar trotsch op dit procédée. We hooren hem als 't ware smalen op de ouderwetsche stilte, die toch maar de dood in den pot was. Wij zijn echter niet zoo erg enthousiast over zijn vinding, des te minder omdat de vaak onbegrijpelijke potsenmakerij van de newsreels, die de frissche, opgeschoten kwajongens der kunst tot pleizierige rellen en manifestaties tegen patricieërs-kunst zou kunnen aansporen, volstrekt overbodig blijkt. Want de vijf kleine romannetjes binnen het boek, die ons in een zoo excentrieke, gekunstelde omraming worden gebracht, hebben een waarde, die met dezen gewild modernen poespas niets te maken heeft, hun timbre vloekt zelfs met het holle alarm der newsreels. Koud en naakt zijn deze schetsen, als een gezicht zonder oogharen, teekeningen hard en vlak zonder clair obscur, zonder de heimelijkheid van een enkele schaduw. Bij 't lezen bekruipt ons de stemming alsof we op een killen wintermiddag door een raam naar buiten keken naar een bleek en ijzig landschap, terwijl boven ons onbeschermd de peer brandt van 't electrisch licht. Maar deze harde contouren, die sfeer van 't laboratorium, van witkalken muren en staal, deze anti-vrouwelijkheid, deze wereld waaruit als een kwade bacterie het sentiment is weggesteriliseerd, deze charmelooze, blikkerende straten met als getolereerd vuil op regelmatige afstanden belten der zinnelijkheid, dit zijn de tafereelen, die de ziel weerkaatsen van dezen waarachtigen schrijver, van wien boeken als ‘Manhattan Transfer’ en vooral ‘The Forty-second Parallel’ een zonde beduiden.

Want een andere verklaring weten wij er niet voor te vinden dat een cynisch man als Dos Passos meedoet aan de plundering der arsenalen der toekomst en toegetakeld met kleeren en requisieten die hij daar vindt, buigt bij het handgeklap der velen, wien het om een kijkspel te doen is.

JEANNE VAN SCHAIK-WILLING

Buitenlandsch overzicht

Genève
25 Februari 1932

Te Genève is men nu in eersten termijn uitgepraat, en is het werk der politieke commissie begonnen. Het moet nu blijken welke van de tijdens de algemeene beschouwingen ingediende voorstellen instemming vinden. Met welk voorstel aan te vangen? Hier lagen al dadelijk moeilijkheden, waarover men evenwel niet is gestruikeld. Het scheen voor de hand te liggen, ja de eenige kans op te leveren thans vooruit te komen, dat men zich van de ontwerp-conventie der voorbereidende commissie-Loudon bedienen zou als richtsnoer van bespreking. Maar zouden zich met een besluit hiertoe de Russen, zouden de Duitschers zich er mede vereenigen? Eene behandeling van het Russische voorstel laat zich in het buis eener bespreking van de conventie-Loudon niet dwingen. Het Russische voorstel verzekert dat alle ter conferentie vertegenwoordigde staten afstand hebben gedaan van den oorlog als werktuig van nationale staatkunde. Daarbij past algemeene, volstrekte en onmiddellijke afschaffing van alle bewapening. Slechts Turkije en Perzié steunen dit voorstel; Duitschland in zooverre, dat het verklaart dat wanneer de geheele wereld werkelijk het voorstel aanvaardt, Duitschland wel de laatste staat zal zijn, die zich daartegen zou willen verzetten. Rusland wist het er niet verder mede te zullen brengen; zou het nu uit de afwijzing van zijn voorstel aanleiding nemen, zich uit de conferentie terug te trekken? Dit moest opgehelderd worden eer de politieke commissie haar werk begon; en op een noenmaal bij de Finnen hebben Sir John Simon, Litwinof en Nadolny hierover een palaver gehad. De moeilijkheid voor-

ziende die zich zou kunnen opdoen, had reeds bij de algemeene beschouwingen de Zweedsche minister van buitenlandsche zaken Ramel gezegd, dat de conventie-Loudon niet ‘grondslag’ maar ‘omlijsting’ der commissie-besprekingen zou moeten vormen, en Apponyi viel hem toen onmiddellijk bij. Duitschland niet met het woord, maar met een daad: de indeeling van het Duitsche voorstel (strekkende tot gemeenmaking der beperkingen, in 1919 Duitschland opgelegd, aan allen) volgt die der ontwerp-conventie op den voet, zoodat elk onderdeel er van bij een onderzoek der conventie behandeld kan worden. De Russen vonden hier voor hun voorstel, waarop zulke indeeling zich nu eenmaal onmogelijk laat toepassen, geen baat bij; na verworven instemming van Tardieu, heeft dus Sir John Simon hun voorgespiegeld, dat zij allereerst voor hun voorstel, gelijk het luidt, als het meest radicale, een propaganda-rede zouden mogen houden, mits daarna de ontwerp-conventie de omlijsting van de rest der besprekingen zou vormen, en Litwinof heeft hierin berust. En zoo is dan de politieke commissie geopend met een voorstel-Simon, om de ontwerp-conventie tot omlijsting der besprekingen aan te nemen in dezen zin, dat ook de meest afwijkende denkbeelden telkens als amendement op de conventie zouden mogen worden beschouwd en in behandeling gebracht, en met een voorstel-Tardieu, om allereerst de Russen het woord te verleenen. Litwinof heeft zijn rede gehouden met het van te voren bekende resultaat: Turkije en Duitschland hebben de verklaringen afgelegd die na de algemeene beschouwingen te verwachten waren, en nu kan de ontwerpconventie in behandeling komen zonder dat men de Russen zal zien vertrekken.

Een andere moeilijkheid, was te voorzien, zou Duitschland kunnen opwerpen. Art. 53 der ontwerp-conventie bepaalt, dat de ter ontwapeningsconferentie te sluiten conventie geen verandering mag brengen in gesloten verdragen, dus ook niet in de bepalingen van het vredesverdrag van Versailles ten opzichte der bewapening van Duitschland. Daar Duitschland - volkomen terecht - de maatregelen, in de ontwerpconventie aanbevolen, niet als een gelijkmaking der verplichtingen van allen aan die van Duitschland beschouwt, stond

te vreezen dat Nadolny aanstonds in de commissie tegen art. 53 verzet zou aanteekenen: bij de algemeene beschouwingen toch hadden de Duitschers gezegd, dat aanneming van art. 53 voor hen met een hernieuwde onderteekening van het verdrag van Versailles gelijk zou staan, m.a.w. voor Duitschland volstrekt onaannemelijk zou wezen. Tot algemeene opluchting heeft echter Nadolny, toen ook hij de ontwerp-conventie als ‘omlijsting’ der besprekingen aanvaardde, daarbij art. 53 niet genoemd.

Er bleek dus ter eerste commissievergadering niet zooveel van het bestaande verschil van inzicht te worden uitgesproken als mogelijk was geacht, maar toch nog genoeg. Tardieu liet gevoelen, dat hij de ontwerp-conventie wel degelijk als uiterste grens van ontwapening beschouwd wilde hebben, doch onmiddellijk gaven Amerika en Italië van een andere meening blijk. Er staat nog niets vast dan dat men althans niet in het eerste begin is blijven steken.

Men weet dat onder de ingediende voorstellen het Fransche een geheel bijzondere plaats inneemt door de internationalisatie der bewapening voorop te stellen, als het eenige middel ter verzekering der door Frankrijk bovenal begeerde veiligheid. De verzekering der veiligheid is voor de Fransche gedachte een mechanisch vraagstuk dat met mechanische middelen moet worden opgelost. De burgerlijke luchtvaart, voor zoover deze van een capaciteit is die haar in geval van oorlog tot een gevaar kan maken, moet onder beheer van den Volkenbond worden gebracht. M.a.w. de vrije aanmaak van groote land- en watervliegtuigen en van luchtschepen (het eenig instrument m.a.w. dat in een oorlog gevaarlijk zou kunnen worden, 't welk Duitschland in onbeperkte hoeveelheid fabriceeren mag) zou Duitschland ontnomen worden, terwijl de kleine militaire vliegtuigen, die Duitschland niet bezitten mag (‘les forces militaires de l'Allemagne ne devront comporter aucune aviation militaire ni navale,’ beval Versailles) in handen blijven zouden der mogendheden die ze wèl bezitten. Uit dit staal kan men het gansche voorstel proeven en den geest die het bezielt; waarachtig niet de internationale geest! De eenige vorm van groote luchtvaart, die in nationaal

beheer zou worden gelaten, zou de vaart op de koloniën zijn - Duitschland heeft er geen.

Groote militaire vliegtuigen (tot bommenwerpen geschikt), in feite alle militaire vliegtuigen boven een door den Volkenbond vast te stellen tonneninhoud, zullen aan den Volkenbond moeten worden afgestaan voor de vorming van een internationale militaire luchtvloot. Militaire vliegtuigen beneden die maat worden in twee klassen gerangschikt: eene middenklasse die alleen door zoodanige staten mag worden aangehouden welke haar voor het geval eener Volkenbondsactie ter beschikking van den Volkenbond stellen, en eene klasse van klein kaliber die ter uitsluitende beschikking blijft van de staten die zulke vliegtuigen bezitten.

Oorlogsschepen boven de 10.000 ton en groote duikbooten zullen slechts zoodanige staten mogen bezitten welke ze in geval van gemeenschappelijke actie ter beschikking van den Volkenbond stellen.

Eene internationale politiemacht ter bezetting van zoodanige gedeelten der wereld waar een oorlog zou kunnen uitbreken, zal bestendig beschikbaar moeten zijn. Zij wordt gevormd door contingenten uit iederen verdragsluitenden staat in een door de ontwapeningsconventie (want zoo blijft het Fransche voorstel de gedroomde bewapeningsconventie noemen) vast te stellen verhouding.

Van de permanente internationale politie is onderscheiden de internationale strijdmacht ter onderdrukking van uitgebroken oorlog. De bijdragen der staten tot die strijdmacht wisselen af naar gelang van de streken waar zij zal moeten optreden (voorbeeld: Frankrijk stelt een veel grooter macht beschikbaar tegen een aanvaller die een gemeenschappelijke grens met Frankrijk heeft, dan tegen een aanvaller elders in Europa of buiten Europa).

Het voorstel is, volgens den indiener zelf, onvolledig zonder bepalingen omtrent verplichte arbitrage, definitie van den aanvaller, commandoregeling en internationaal toezicht op de bewapening. Frankrijk is bereid, ook ten dezen aanzien concrete voorstellen te doen.

Van Vollenhoven riep in 1910 tot het initiatief inzake

internationale bewapening een staat op waarnaar de wereld niet geluisterd zou hebben omdat hij te machteloos was. Thans keert de wereld zich van het voorstel af omdat de initiatiefnemer te machtig is en de bedoeling tot bevestiging der eigen hegemonie te duidelijk laat doorschemeren. Zal de internationale bewapening ooit slagen dan moet een hoogst aanzienlijke beperking der nationale bewapening zijn voorafgegaan, zoodat zich het militair overwicht der gemeenschap aan den enkeling in ieder geval onmiddellijk opleggen kan. Anders is internationale bewapening een mooi woord voor machtsverdubbeling van den sterkste.

De machtelooze Volkenbond dreigt een aanfluiting te worden: zie China-Japan. Maar hoe den Volkenbond met macht te bekleeden is een vraagstuk dat men nooit oplost zonder eerst een stevig gevoel van rechtsgelijkheid onder de leden te hebben doen wortelschieten. Frankrijk beproeft het eene maar verhindert het tegelijk door het andere te belemmeren. De niet nagekomen belofte van het pakt: 'les Membres de la Société reconnaissent que le maintien de la paix exige la réduction des armements nationaux,' moet het wèl ontwapende Duitschland tegen een voorstel als het Fransche noodzakelijk gaande maken, en noch Amerika noch Engeland zullen in deze omstandigheden Frankrijk bijvallen.

Is Laval over de verkeerd ontworpen Fransche volkenbondspolitiek gestruikeld? Men mocht het wenschen, maar het is niet zoo: het is eene spanning tusschen Senaat en Kamer, spanning door verschil van inzicht omtrent vraagstukken van binnenlandsche staatkunde veroorzaakt, die zijn aftreden noodzakelijk heeft gemaakt, en de opvolger Tardieu heeft zijn Genève-program ongewijzigd overgenomen. Slechts mag men opmerken dat het Tardieu niet aan flair en lenigheid ontbreekt, en hij niet op de letter van het Fransche voorstel dood zal blijven. Men schrikt niet bij de gedachte dat dit voorstel kans van aanneming mocht hebben (want die heeft het niet), maar bij de gedachte aan het goede en mogelijke dat een teleurgesteld Frankrijk vermoedelijk zal trachten en vermogen tegen te houden.

Hitler's kansen zijn er dunkt mij niet op vooruitgegaan, dat hij eerst Hindenburg voor zijn wagen heeft trachten te spannen en nu als tegencandidaat van Hindenburg in het vuur moet. Brüning is daareven in den Rijksdag aan het woord geweest, en de indruk is bevestigd, dat hij in dat lichaam zelf niemand ontmoet die zijn portuur is. Of Hitler het zijn zou? Zijn weg is buitengemeen kronkelig geweest en zijn aanhang schijnt niet meer in het tempo van 1931 toe te nemen. Het zou mij verwonderen zoo hij 13 Maart uit de bus komt. Dat Hindenburg, ongetwijfeld de man van zedelijke kracht (wie doet hem den hoogen, zuiveren, vollen toon zijner korte manifesten na) tusschen Brüning en Hitler niet geaarzeld heeft, schijnt mij voor Hitler's kans geen gunstig teeken. Hindenburg's herkiezing biedt Duitschland niet de *zekerheid* van vooruitgang, maar laat de *kans* daartoe open; Hitler's verkiezing beduidt den chaos. Het ontbreekt in den Rijksdag niet aan geschreeuw wanneer Brüning dit betoogt, maar *argumenten* er tegen zijn daar eigenlijk niet vernomen.

C.

Bibliographie

M.A. Pols, Van de Altenburg naar de Hofgärtnerei (S.V. Lectura, Antwerpen).

Liszt is een van die figuren wier leven letterlijk niet alleen een gewone ‘onuitputtelijke’ maar zelfs een absoluut bodemlooze bron voor de biografen blijkt te zijn. Bijna een halve eeuw na zijn dood wordt het nog met een soort van koortsachtig genot beschreven. Lang vóór zijn dood werd dat overdadig-rijke leven reeds uitgepluisd en van de biographie van Rellstab (1842) tot de ‘Vie romancée’ door Guy de Pourtalès is het één lange rij van min of meer geslaagde studies (de beste zijn nog die van Kapp, James Huneker en Pourtalès) om niet te spreken van de groote documentaire werken van La Mara, Lina Ramann, de verzameling brieven van den meester, de herinneringen van zijn leerlingen en tijdgenooten en den roman *Der Kraft-Mayr*, waar Ernst von Wolzogen een zeer levenden Liszt heeft voorgesteld. En wàt een leven is dat geweest! Liszt is de meest bedwelmende artist der XIXe eeuw. Vooreerst een wonderkind, le petit Litz die heel Parijs op stelten zette, en een zondagskind is hij zijn heele leven gebleven. Hij heeft niet de zeer moeilijke debuten gekend van Wagner. Zijn leven lijkt ons één genot, één triomf, één roes. Zijn verbluffende pianotechniek was de oorzaak van de fanatieke afgoderij van het publiek. Hij was immers de onovertrefbare klavierspeler, de groote heksenmeester der piano (met wat een wellust woekert hij met het lugubere: dansen van dwaallichten, gnomen, wilde jachten, sneeuwstormen, kerkhoftooneelen en Dies irae!). Sommigen, zooals Thalberg, hadden gaven die Liszt niet bezat, en later is hij slechts door enkelen, door een Busoni b.v., geëvenaard. Liszt is eigenlijk *de* artist van het Tweede Keizerrijk, de meest compleete figuur, de ideale artist van dien extravaganten, romanesken, heroïschen (en soms heroïcomischen) tijd die opging in weelde, salonleven, sentimenteele humanitaire wereldbeschouwing, en die nog at van de zeer beursche vruchten, vijftig jaar te voren door de hyperromantiek gezaaid. De Proteus, de klaviercentaur, werd op schier ziekelijke en een beetje belachelijke manier verafgood door een wereld van discipelen en aanbidsters: Liszt virtuoos, Liszt toondichter, Liszt dirigent, Liszt paedagoog, Liszt schrijver, denker, wijsgeer, hoveling, minnaar, abbé, weldoener der kunstwereld, - genoeg! Een mensch blijft toch een mensch, en men gaat algauw met weemoed denken aan het korte leven van Mozart, aan het kommervol bestaan van Beethoven.... Maar, om terug te keeren tot de biografen: hoe dicht zij het diepste wezen van Liszt benaderd hebben, blijft de vraag. Was Liszt zóó ondoorgrondelijk als men hem wel eens voorstelt? Ik geloof het niet. Hij was in elk geval lang niet te vergelijken met een Schumann, en

hij heeft altijd bijzonder veel belang gehecht aan uiterlijkheden, aan mondaniteit. En toch krijgt men den indruk dat er in zijn biographiën ten slotte iets van hem ontsnapt, en men vermoedt dat hij in den grond veel meer afgezonderd was dan men zou denken. Jammer dat schr. niet heeft mogen beschikken, noch over het archief van het Liszt-Museum te Weimar, waar Dr. Peter Raabe de documenten gevonden heeft voor zijn recent boek over Liszt, noch over de correspondentie der Prinses Sayn-Wittgenstein (wier brieven tot nogtoe onbereikbaar schijnen te zijn). M.A. Pols heeft in het lange leven van Liszt één episode gekozen, zijn liaison met Prinses Sayn-Wittgenstein te Weimar, nadat de meester daar in 1842 door Aartshertog Karl-Friedrich tot hofkapelmeester was aangesteld. Schr. heeft die lange episode zeer aantrekkelijk weten te beschrijven, en het boek is, ondanks de vervelende en trouwens niet logisch volgehouden nieuwe spelling, voortdurend boeiend. Hij is vol van zijn onderwerp, heeft niet verzuimd, om den dichter beter te verstaan, naar 's dichters land te gaan, en aan geestdriftige bewondering ontbreekt het hem niet. Dat heeft zijn goeden, maar ook zijn slechten kant. Zijn heele boek door heeft M. Pols met hartstochtelijke bewondering het karakter van Liszt ontleed, dat waarlijk van een uitzonderlijken adel was; minder gelukkig is schr. wanneer hij zich laat verleiden ons Liszt voor te stellen als ‘de prototype van den modernen mensch’ die op de hielen gevolgd wordt door een raar gezelschap waarin wij met ontsteltenis Van Gogh hebben bemerkt, naast Emile Verhaeren, Tourgeniew en Arthur Honegger.... Een heel gelukkige tijd waren voor Liszt en de Prinses de jaren op de Altenburg. Schr. voert ons in het Thüringer stadje Weimar waar Goethe en Schiller, Herder en Wieland geleefd hebben, waar Liszt zeer vruchtbare jaren doorbracht (en later ook Busoni jaarlijks al zijn discipelen tot een soort *Klavierfestspiel* uitnoodigde). Weimar was zeer bezocht door kunstenaars en schr. heeft een gelukkige vondst gedaan met ons de soms uiteenloopende impressies mee te deelen van George Elliot, Hoffmann von Fallersleben, Adelheid von Schorn, Hebbel, Weissheimer e.a. Veertien jaren lang was de Altenburg het Mekka van veel toondichters en van al de klaviervirtuosen, en die tijd was voor Liszt een periode van groote werkzaamheid als componist, dirigent, en leeraar. Dat Carolyne grooten en heilzamen invloed op haar vriend gehad heeft, blijkt o.m. hieruit dat hij daar zijn twaalf *Poèmes Symphoniques* gecomponeerd heeft; daarom alleen zou het nageslacht dank moeten weten aan die paradoxale vrouw ‘slave de race, latine d'esprit, princesse allemande de rang’. Is zij werkelijk een superieure vrouw geweest? Met allen eerbied voor het oordeel van Liszt die haar beschrijft als ‘een heel uitzonderlijk en compleet prachtexemplaar van ziel, geest en verstand’, lijkt het mij dat het laatste woord over dat raadselachtig wezen wel nooit zal gezegd worden. Zij was in elk geval een hoogst onevenwichtige, buitensporige, dweepende natuur, nu eens neerslachtig, dan weer extatisch, en aldóór ijverzuchtig. Zij ging op in een schwärmerische vereering van den meester, en trachtte met kinderachtige jaloezie hem voor haar te behouden. Dat zij een vinnige antipathie had voor Cosima Liszt, en later ook voor Wagner, zal wel hoofdzakelijk aan háár karakter toe te schrijven geweest zijn. Doch, hoe ze ook moge geweest zijn - zij was après tout een enfant du siècle, en ontoerekenbaar gelijk vele artisten van die tijd (en van alle tijden), en heeft ten minste geen hatelijk boek op haar geweten, zooals de Gravin d'Agoult, schrijfster van den slechten sleutelroman *Nélida*, gericht tegen den hoogsteigen vader van

haar kinderen. Terecht legt schr. er nadruk op dat Carolyne vóóral literair aangelegd was, en dat zij muziek blijkbaar slechts voelde in verband met een literaire grondgedachte. Wij staan hier op een der snijpunten van haar geestesgesteldheid met die van Liszt. Liszt was wel de meest literaire musicus zijner eeuw. Zijn heele oeuvre draagt de sporen van zijn letterkundige cultuur. Veel zeldzamer is zijn inspiratie door plastische werken (Raphaël, Michel-Angelo, Kaulbach, Stephan Lochner, Overbeck, - een wonder dat hij nooit gedacht heeft aan Hieronymus Bosch!); voorbeelden van dergelijke bezieling zijn waarlijk heel dun gezaaid in de geschiedenis der muziek. Men vraagt zich af of het een symbool is, of een onvrijwillige paradox, dat op de Altenburg, in de kamer van den levenslustigen, krachtig-optimistischen Liszt slechts één plaat hing: Dürer's *Melancholia?*. Dat Liszt de goede genius geweest is van al wie hem raad en steun vroeg en hoe kwistig hij was met zijn romantischen gemoedsadel is een bijzonderheid van zijn karakter heel zeldzaam in de artistenwereld, die schr. naar voren heeft gebracht en die hij stelt tegenover de 'imperatieve zelfzucht' en de 'superieure ondankbaarheid' van Wagner. Het ontstaan en de oplossing van de liaison van Liszt en Carolyne zijn omneveld van mysterie. De aanvang heeft schr. verklaard als een beschikking van de Parken. Het is de coup de foudre, d'een kan niet meer zonder d'andere. En wat er juist is omgegaan in 1861 is niet duidelijk. Carolyne trekt naar Rome en zal niet meer te Weimar verschijnen. Liszt wèl. Zijn bezoek op de Altenburg in 1864 is in den romantischen toon van zijn geheele leven. Groothertogin Sophie maakt van het hoveniershuis, de Hofgärtnerei, een home voor den grooten bedorveling der vrouwen, en Liszt nam er zijn intrek en ging er zijn grootste activiteit als pedagoog ontplooien. Dan volgt de geschiedenis van zijne betrekkingen met Olga von Meyerdorff, die volgens schr. 'een aanzienlijke maar tevens moeilijk te beoordeelen rol heeft vervuld'(?), en die dus weer een merkwaardig specimen te meer is in den langen stoet van vrouwen die Liszt's leven hebben gevuld. Onder haar zijn er voorzeker intriganten geweest, veel temperamentvolle vrouwen, maar de meest interessante zullen wel zijn groote leerlingen geweest zijn, zooals Sophie Menter, en, heel bescheiden op den achtergrond, de oude Pauline Apel die dertig jaar zijn huishoudster was. Treurig maar waar is de conclusie van M. Pols dat het de tragiek was van Liszt's leven 'zich als een eenzame te gevoelen'. Het zeer aan te bevelen boek wordt besloten met een vooral voor de Antwerpenaren boeiend relaas van Liszt's bezoek te Antwerpen in 1885, toen de groote man de gast was van den maeceen Victor Lynen en een schitterend Liszt-festival gevierd werd in die venerabele en historische zaal der *Grande Harmonie*, die thans dienst doet als Garage Renault.

Het boek is versierd met drie platen, een goed portret geteekend door Willem Linnig jr., een eigenaardige groep van Antwerpsche figuren geschaard rond Liszt, ten huize van V. Lynen, en een vreemde photo van den meester, gemaakt te Brussel in 1882, die weinig geeft van den prachtigen hoekigen kop van Liszt, - zij doet meer denken aan Generaal Bramwell Booth.

A.C.

J. Muls, Bruegel (Standaard-Boekhandel, Antwerpen; Kosmos, Amsterdam).

Er hoort waarachtig een zekere durf toe om nòg eens een nieuwe monographie te voegen bij de zeer uitgebreide literatuur over Pieter Bruegel de Oude. Men vraagt zich af wat er nog kan gezegd worden, na den *Bruegel* van van Bastelaar en Hulin, - een Statenbijbel van formaat, en een mijn van zakelijke documenten - de studies van Axel Romdahl, Friedländer, Glück, Tolnai, en het onovertroffen essay van Max Dvoràk? Toch is J. Muls er in geslaagd een heel goed boek over Boeren-Bruegel te schrijven dat, zoo het onze kennis van B. niet vergroot, toch in zijn soort een bijzonder sympathieke poging is om het begrip van den meester ingang te doen vinden bij een ruim publiek. Schr. heeft niet de minste pretentie een kunsthistorische bijdrage te hebben geleverd. Het is hem hoofdzakelijk te doen om de beschrijving van de werken, en van hun ontstaan, en in de voorstellingen, niet alleen van schilderijen, maar ook van historische perioden, herkent men al dadelijk den literator, den dichter, die er zijn plezier in gevonden heeft zijn indrukken, herinneringen en visies op B. 's tijd weer te geven. Daarin is hij ten volle geslaagd; hij heeft de verdienste smakelijk, schilderachtig en hoogst suggestief over eenen schilder te hebben geschreven, en het is een verademing om iemand die door zijn beroep tot vakstudie gedwongen wordt, en van wien men allicht wat vertoon van technische wetenschap zou kunnen verwachten, zoo hartelijk en eenvoudig zijn ontroeringen te hooren uiten. Ik stel mij voor dat ik Jozef Muls later in een Elysëisch dal zal ontmoeten, luisterend naar Jacob Burckhardt. Er is een zekere verwantschap tusschen zijn geestesgesteldheid en die van den schrijver der *Erinnerungen aus Rubens*. Zijn kunstvoorstelling is hem ingegeven door fijne intuitie, en door dichterlijke emotie, en wij hopen dat die eigenschappen hem nog menige mooie studie van hoogere vulgarisatie zullen ingeven. Hij bezit de gave om de dingen frisch te zien, en weet zijn van nature vrij ascetische levenshouding te verzoenen met een voorzichtig en wel overwogen epicurisme. En dat is lang niet alledaagsch.

Het weinige dat wij van Bruegel's leven weten heeft J.M. dus nog eens bondig verhaald, en de figuur van Bruegel is gegroeid tot een synthese. Wij vernemen welke stelling hij innam onder, of liever, naast de Romanisanten; hoe hij zijn tijd en zijn volk bestudeert; hoe hij het groteske van den ouderen Hieronymus Bosch heeft weten op te voeren tot algemeene menschelijkheid, o.a. in *Dulle Griet* en in den *Triomf der Dood;* hoe hij later naar Italië trok (een prachtige beschrijving van zijn reis!) en op die reis ontdekte ‘het machtig en gedurig cosmisch gebeuren der natuur, en hoe de aarde leeft van een ontzaglijk universeel leven’, en hoe hij ten slotte de groote omwenteling gebracht heeft in de landschapschildering, en waarin hij verschilt van den meer dynamischen Rubens. Pieter Bruegel vond bij zijn terugkeer zijn lust in eigen volk en land; zijn critische geest zit vast in de werkelijkheden van zijn land en, door in voeling te blijven met de zeden en gebruiken van zijn volk, zijn de beroemde synoptische encyclopedische voorstellingen ontstaan van Vlaamsche feesten, eerst in zijn teekeningen voor Cock en later in zijn schilderijen die wij vooral bewonderen te Weenen. De schildertijd van Bruegel heeft slechts tien jaar geduurd. Uit zijn vroeger analytisch werk gaat hij te Brussel zijn synthetisch werk opbouwen. J. Muls heeft in B.'s oeuvre een soort van dichterlijke suite gezien en velen zullen goed doen aan de hand van zulk een betrouw-

baar leidsman de schilderijen te bestudeeren die met zooveel smaak en overtuigde geestdrift beschreven zijn, in een stijl die ons werkelijk iets weergeeft van de goede vertrouwde paneelen die het volksleven voorstellen, met meer pieteit, met meer ernst dan Felix Timmermans vermocht te doen in de voorstelling van *zijnen* Bruegel. Wij kunnen hier niet uitweiden over punten waar ons inzicht van dat van J. Muls verschilt. Het gaat slechts om enkele kleine kwesties van kunsthistorischen aard. Hoch moet ik eerlijk bekennen dat J. Muls in een boek, bescheiden als vulgarisatie voorgesteld, zich soms op een glibberig terrein waagt. Een enkel voorbeeld. Hij affirmeert dat B. *de* eerste moderne landschapschilder is. Dat is flink en vlug gezegd, en wij hebben wel meer van die affirmaties gehoord. Zeker is het dat de groote massa haar genoegen neemt met zulke beweringen en zij mag ze ook zonder verder controol aanvaarden. Het zijn precies dergelijke beweringen die het werk tot vulgarisatie stempelen. Het gevaar begint echter wanneer schr. zijn gezegde beknopt gaat uitwerken, en namen gaat citeeren van artisten die hij in den ban van Bruegel plaatst zonder op de gelijkenissen met Bruegel voldoende in te gaan. Zoo wordt in één enkele bladzijde een stoute boog getrokken van Bruegel tot de Sadeleer over Millet, Courbet, van Gogh, Cézanne, Puvis de Chavannes en Laermans. Schr. neemt daar een groote verantwoordelijkheid omdat die gelijkenissen niet zóó frappant zijn dat de leek ze oogenblikkelijk zonder naderen uitleg vat. Op die wijze kan men wel van héél veel landschapschilders zeggen dat zij voortkomen uit Bruegel. En bovendien schijnt schr. in zijn Bruegelroes uit het oog te verliezen hoe Bellini, Mantegna, Carpaccio, Dürer en Patinier geruimen tijd vóór Bruegel de landschapschildering hebben opgevat? En - wat beteekent ten slotte *moderne* landschapschilder? Bedoelt schr. daarmee een superioriteit? Het is hem immers niet onbekend dat de oorsprong van sommige zg. *moderne* landschappen dient gezocht te worden in de schematische huizen van Giotto of de koekvormige rotsen van Benozzo Gozzoli? Het is Max J. Friedländer die met groote scherpzinnigheid heeft gewezen op het *verschil* tusschen B. en de modernen. De Modernen rechtvaardigen hun moeizame studie met de hoop nieuwe *vormen* en *kleuren in* de dingen te ontdekken; jegens het wezenlijke zijn zij onverschillig, terwijl B. nieuwe *dingen* ontdekte. Misschien is het hem ook ontgaan dat B. niet de eenige was die het realistische en het wonderbare tot een geheel wist saam te weven, en dat hetzelfde waar te nemen is bij de Florentijnsche maniëristen en bij Parmegianino. Wat de werkelijke inzichten van den kunstenaar geweest zijn, - daarover kan tot in den treure worden gediscuteerd. Of bv. de platen die het volksleven voorstellen al dan niet voor het volk bestemd waren (wat door Dvoràk tegengesproken wordt) en of B. werkelijk didactische inzichten had of slechts zijn louter schildersinstinct gevolgd heeft? Wij zouden hier algauw komen op het gebied van de philosophie der kunsthistorie.... Deze korte overwegingen doen trouwens niets af van de globale waarde van het boek. Wat wij er vooral in bewonderen, dat is de hartstochtelijkheid en de gemoedelijkheid waarmee J. Muls geschreven heeft over den grooten Vlaamschen kunstenaar en de goede bedoeling waarmee hij de beteekenis van B. in de kunstgeschiedenis heeft naar voren gebracht. Wij hopen vooral dat zijn soms met aanstekelijke geestdrift geschreven boek moge bijdragen tot het doen begrijpen van de ware grootheid en de diepe beteekenis van Bruegel. Hoevelen beschouwen hem nog als den Viezen Bruegel, - Bruegel le Drôle! - en hebben niet het minste

vermoeden van B.'s zeldzame emotie voor den mensch en de natuur. Ware het boek van J. Muls in het Fransch geschreven, ik zou het cadeau doen aan dien Franschen Maarschalk dien ik rondleidde in de *Oud-Vlaamsche Kunst* te Antwerpen, in 1930, en die vóór de *Dulle Griet* schokschouderend zei: c'est drôle, ces cocasseries.... Velen nog denken zóó over Bruegel. Moge het in mooi Nederlandsch geschreven boek van J. Muls hun verkeerde begrippen rechtzetten!

A.C.

[Tweede deel]

In memoriam Frits Hopman

Die in de opgejaagde krachtcentrale,
Waar de turbine van den tijd in sloeg,
Waar telegrammen en rotatiepersen
Het nieuws voor de nieuwsgierigen ververschen,
En wat geschiedt, geplet wordt en vermalen,
Een stillen glimlach om zijn lippen droeg;
Die voor dat raatlend raze' een schrede deinsde
Om nog de ziel te hooren ademhalen,
En in dien storm op eeuwge raadslen peinsde.

Er kwam een nieuw geslacht met harde stemmen,
Verwaten en aan loudspeakers verwant,
Niet meer in staat te sturen noch te remmen,
Een schrijversrot, brutaal, intolerant,
Dat haastig, hoonend, naar een oordeel grist -

En die zoo rijpelijk de runen las
- Een van de laatsten van een stervend ras! -
Hoe heeft hij het betreurd, Hopman, die wist,
Dat men in stilte en diepten af moet dalen
Om moeizaam één grein waarheid op te halen.

ANTHONIE DONKER

Stemmen uit de redactie

Journalistiek en Misdaad.

- Wij mochten er nog onlangs op wijzen, hoe roekeloos somtijds de dagbladpers de misdaad suggereert, uit mercantiel effectbejag. Het euvel zit echter dieper. Het geldt tegenwoordig in breede kringen, vooral in die, waar men doodsbenauwd is, voor 'burger' te worden aangezien, als niet fatsoenlijk meer, om er voor uit te komen, dat men de christelijke, of zelfs de heidensche moraal als een der grondslagen van de samenleving erkent. Nu ja, men wil er wel meer of min naar leven, maar de zedewet belijden, dat dóet men niet, dat stáat niet. Het is flink, om den misdadiger, onder zeker voorbehoud, te prijzen. De aankomende journalist, met zijn bioscoop-opvoeding, is uit den aard der zaak voor dezen modernen vorm van omgekeerde hypocrisie zeer vatbaar. Men ziet er tot in de braafste dagbladen dagelijks de sporen van. 'Stoutmoedige aanslag op een trein,' heet een geval van struikroof. Wij meenden, dat men het woord 'stoutmoedig' gebruikte, als men iets loven wilde. 'Bijna sympathiek van driestheid' lazen wij, een tijd geleden, boven het relaas van een of ander boevenstuk. - Het is een zonderlinge tijd. De heldenvereering verplaatst zich naar den misdadiger. Vulgaire romantiek altegader.

Het Grieksche gevaar.

- Er moest iets tegen gedaan worden. Het is al te lastig, dat er sinds de dagen van Plato en Aristoteles nog altijd zooveel Grieksch in onze taal rondzwerft, en dat dit er nog altijd aanspraak op maakt, correct geschreven te worden. Men kan toch niet van iedereen verlangen, dat hij Grieksch verstaat. En het helpt nog zoo

weinig, of men zich al inprent: *hypo*-onder, *hippos*-paard, want men begrijpt er de woorden toch niet mee. Wij vinden het dan ook heelemaal zoo gek niet van dien medicus, die iemand lijdend verklaarde aan ‘chronische hippomanie’. Want het jonge mensch in kwestie had zich, naar het heet, min of meer als een paard gedragen, door zijn houding jegens het huisraad in de ouderlijke woning.

Om nog een nuttigen wenk te geven: het woord *acoustiek* wordt, sedert het uit de gehoorzaal naar de beurs verhuisde, geregeld ‘accoustiek’ geschreven, waarschijnlijk onder invloed van ‘accoucheur’, ‘accountant’ en ‘accumulator’, waarmee het toch heusch niets te maken heeft.

Zou deze aangelegenheid soms iets zijn voor den Volkenbond?

Het bouwwerk als symbool.

- De macht van staat en kerk, van gewest en stad, van heerschers en gilden, vond van ouds-her haar belichaming in het bouwwerk, dat aan deze macht tastbaren vorm gaf. De geschiedenis der menschheid is in de bouwwerken vastgelegd.

De tempels der oudheid, de kathedralen der middeleeuwen, de burchten der ridders, de gildehuizen der burgers, en de paleizen der magnaten, getuigen allen van de kracht der beginselen, die aan deze bouwwerken het aanzien gaven.

Maar altijd bestond de macht reeds in werkelijkheid, vóórdat de bouwwerken die deze macht verheerlijkten, verrezen. Nooit waren het wissels op de toekomst.

* * *

Aan het paleis voor den Volkenbond wordt ijverig doorgebouwd. Het plan tot stopzetting van den bouw is onlangs afgestemd, omdat het goedkooper geacht werd maar door te gaan, dan den bouw te onderbreken.

Uit drie gedeelten bestaat het groot geheel. De bibliotheek (een geschenk van Rockefeller) en het gebouw voor het secretariaat zijn reeds drie verdiepingen hoog. Van het ‘Assemblée’ gebouw bestaan thans alleen nog de fundeeringen. De kosten voor de gebouwen van de ‘Assemblée’

en het secretariaat zullen twaalf millioen gulden bedragen, het geen een prikje genoemd mag worden. Immers een klein model kruiser kost het dubbele, en een dreadnought kost zevenmaal meer. Maar macht is niet alléén in geld uit te drukken!

Groote en geheel onvoorziene moeilijkheden heeft de bouw ondervonden door de slechte bodemgesteldheid van den heuvel waar het paleis op zal verrijzen. Wie, wie fluistert daar van symbool?

De heuvel heet ‘le parc d'Ariane’. Zou deze dochter van Minos nog het koord bezitten, waarmede zij Theseus uit het labyrinth gered heeft? Zou zij nog een eindje er van over hebben, voor ons, verdoolden?

* * *

Men vertelt dat Japan het uurwerk zal geven voor den toren die het Volkenbond paleis eens zal bekronen.

Dit kostbaar en zeer groot uurwerk is in Tokio vervaardigd. Het repasseeren zal echter nog jaren duren, want het slagwerk en het uurwerk weigeren te kloppen. Wie wie fluistert daar opnieuw het woord symbool?

Ivar Kreuger.

- Niet vaak brengt de moderne samenleving de bouwstoffen bijeen voor een conflict tusschen mensch en tijdsomstandigheden op zulk een wijze als hier, waar het noodlot leidde tot een dood, die in wezen alle kenmerken draagt van een klassieke tragedie. Den zeer intelligenten, vindingrijken, energieken van onze dagen staat door de ontwikkeling van techniek en modern geldverkeer een arbeidsveld open, dat zoo groot is, dat het op den duur aan de mogelijkheid der beheersching door één mensch zich onttrekt, met als noodlottig gevolg ineenstorting van het bouwwerk, zoowel als van den bouwer. Het onstoffelijk bouwwerk van dezen ingenieur, die met bouwsels van steen en ijzer begon, nam steeds stouter, steeds breeder vormen aan, goed doordacht van den aanvang af en immer groeiend in omvang naarmate het succes de bewijzen van den goeden grondslag der ideeën leverde. Steeds

meer concentreerden de zaken zich op dien eenen man, die snel in zijn besluiten den stroom van zaken, die hem langs alle lijnen der moderne vervoertechniek toevloeiden, persoonlijk kon behandelen. Ook de onstoffelijke quantiteiten van geld kunnen van één punt uit op deze wijze worden gedirigeerd. Totdat ook hier de grens van menschelijke beheersching overschreden werd en bleek, dat boven alle intelligentie uit het onvoorspelbare zich voor den knapsten kop als een macht doet gelden, alle berekeningen ten spijt. Het tragische einde van dezen constructieven geest van dezen man, die stierf als ware hij een beursspeculant, heeft aan ieder, die zich in de vraagstukken van onzen tijd verdiept, weer eens getoond het conflict mensch en techniek. Dat dit tragische conflict van den mensch-leider zijne consequenties over de geheele wereld heeft, is een wederom even tragisch-noodlottige vergrooting van het conflict zelve en uit dezelfde oorzaken geboren, waaraan onze uit haar krachten gegroeide wereld nog geruimen tijd zal moeten laboreeren, alvorens een nieuwe evenwichtstoestand zal zijn gevonden.

Offers....

II

Waarom, vroeg de Bordes zich af gedurende den langen spoortocht, waarin de landen en de jaren onder hem vergleden, waarom was Madeleine na dien avond van niet meer dan verinnigde vriendschap zoo, bijna onherkenbaar jegens hem veranderd? Als had zij met dien enkelen kus afscheid genomen van dit tijdperk der liefste verstandhouding en elke heugenis daaraan verloren in éénen nacht.

Al was het einde nabij geslopen, dichter dan ooit, het was toch nog niet daar.... Terwijl hij zijn moed vergaarde om het besluit ten uitvoer te brengen, dat thans van hem, den man, werd gevergd, dat zij zoowel als hij - hij had haar toch wel verstaan? - verwachtte van zijn mannelijke kracht, binnen de muren van dit heimelijk geluk woonden zij toch nog samen tot den laatsten dag.

Het onherroepelijk besluit, vormloos en dreigend achterin zijn gedachten, onuitsprekelijk nog.... Had zij gemeend het hem lichter te maken door haar plotselinge terughouding, door dien schijn van verwijdering? Of was het juist dit onuitgesproken besluit geweest, de oplossing, waarvoor zij, als voor een bittere medicijn, haars ondanks het hoofd afwendde?

Woelend van de eene gedachte in de andere, overzag hij de weken, toen nog doorworsteld vóór zijn vertrek. Van den dag van het tuinfeest op Eykenhoef af, waarop Maddy, niet wijkend van Otto's zijde, haar rol van gelukkige echtgenoote met verbluffend talent had hervat. Bevalliger, meer verfijnd dan ooit. Het raadselachtig spel der vrouw, waartegen de eenvoud van een man zich wond stoot. Een handdruk bij het betreden van het grasveld, waar hij met Sophie de gasten

ontving, vóór zij binnenshuis zijn moeder gingen begroeten - hoe allerliefst had haar die doorschijnende, als een nimbus om haar hoofd zwevende rozenhoed gestaan - een paar onverschillige woorden, door Twist overstemd, en geen vonk van herinnering aan deze plek, waar de vlag wapperde van den mast, in haar over de bonte wemeling der genoodigden heen starende oogen.

Al had hij zich bepraat en getroost: natuurlijk was het een houding geweest, de houding van een vrouw, die haar wereld verstaat, een aristocrate.... de kwellingen van dien dag waren hem nimmer uit het geheugen gewischt en tot in het oneindige had hij zich afgevraagd, tot in dezen trein, waarop de dood meereed, toe: waarom dit wantrouwen? Zij wist hem immers tot elk offer bereid om haar tengere schouders te bevrijden van het juk zijner te veel eischende genegenheid, haar te behoeden voor een catastrophe boven haar krachten, haar lief te hebben van ver - van het einde der aarde - gehoorzaam aan de wetten van haar trouw hart. Trouw aan den man, wiens leven te goeder of te kwader ure met het hare werd verweven, verdraagzaam, barmhartig; trouw aan zichzelf en het eens gegeven woord. Een zeldzame, in wie de verouderde begrippen nog kamp gaven, waarden, versleten munt voor de gemeenschap, stand hielden, een eerlijk vennoot, trots de persoonlijke kans....

Had Madeleine nadat zij samen - daar, aan dat tafeltje met zijn macabre guirlandes - waren gekomen tot een vaag en triest vergelijk, nog dit, haar diepste wezen, willen verdedigen? De krachttoer van een hart, dat zich zijn zwakheid schaamt? Nadat het pleit al beslecht was en de voldoening nog maar een quaestie van tijd. Wilde zij dit gewelddadige, uit vrees voor hem, die vrij was? Uit vrees voor zichzelve, een gebondene....?

Een voorval aan het einde van dien onverklaarbaren dag in Augustus, waarop hij met Sophie de honneurs waarnam en Madeleine zich terugtrok overal waar opzet of toeval hem in haar nabijheid bracht, stond op uit zijn droomen in zulk een scherphelder licht, alsof het gisteren zoo was ge-

beurd: Otto Twist, met een groote dahlia in het knoopsgat, die tot vermaak der gasten trachtte ton te loopen op een oud wijnvat achter de schuur. Zijn gezicht, rood van de bowl en de buitenlucht, glom in de zon, de panden van zijn kort jasje hield hij als een balleteuse tusschen vinger en duim, terwijl zijn broek gespannen stond en zijn voeten krabbelden als op het ijs....

Het was te voorzien dat hij vallen zou, maar de omstanders, in het bijzonder de jonge meisjes, in wier gunst de beminnelijke grappenmaker zich nog altijd mocht verheugen, hitsten hem aan, en de kring, waarin Madje mede vóóraan stond, bouwde zich in de achterhoede hoe langer hoe meer uit. De Bordes, tusschen de hoofden door, zag niets dan den krampachtigen glimlach om den mond, dien hij week van weelde had gekend, in de teere schaduw van den lichtkrans met rozen....

Twist viel ten slotte nogal leelijk, zijn lichaam zwaar op den gevouwen linkervoet. Hij bleef een oogenblik liggen, terwijl de ton tusschen de verschrikte toeschouwers schoot en zijn vrouw, met een uitdrukking op haar gezicht die de Bordes nooit vergat: een mengeling van deernis en weerzin, naast hem neerknielde.

Zij brachten hem naar de jachtkamer, waar een student in de medicijnen den voet zwachtelde, zoodat de patiënt op een slof van den boer weer loopen kon en hinkend, de pijn, die hij inderdaad had, kluchtig overdrijvend, aan den arm van zijn lieve Madje en toegejuicht door het gansche gezelschap, afscheid nam.

Voor het eerst door vijandige gevoelens jegens den man van Madeleine Twist overvallen, nam de Bordes de leiding, liet de auto keeren in de oprijlaan en verleende zijn steun bij het instappen. Maddy, volledig in beslag genomen, zag zelfs niet op terwijl zij, den zieken voet op de voorbank zorgzaam terecht leggend, hem voor zijn moeite dankte.

Het waren, onberekenbaar, nog drie maanden geworden aleer hij in een jongen litterator den man gevonden had, welke hem gedurende zijn lange afwezigheid kon vervangen op het Archief en het werk, dat hem het meest ter harte

ging, was afgedaan. Ook het afscheid van zijn moeder woog de Bordes, hij was er nog niet toe kunnen komen haar en Sophie op zijn reisplannen voor te bereiden. Om een ingrijpende daad zwermen als vliegen de kleine lasten....

Tusschen Madeleine en hem woekerde de vervreemding voort. Wanneer hij haar in gezelschap ontmoette bejegende zij hem vriendelijk, doch als lag er een slagboom tusschen hen. Het was alsof de afwerende gevoelens van haar uitstraalden en de mogelijkheid nog eenmaal onder vier oogen tot een uitspraak te geraken dook, in weerwil der lange bewogen gesprekken welke hij in gedachten met haar voerde, hoe langer hoe dieper weg in deze koude werkelijkheid. Zelfs de omgang met Twist scheen hem moeilijker te zijn geworden sinds hij niet meer wist wat hij - hij bleef toch haar, hun beider vriend - aan Madeleine had.. En het gevoel schuldig te staan tegenover hun huis, drukte hem in zijn eenzaamheid erger en op een geheel andere wijze dan het dit vroeger, toen het eene uit het andere spontaan scheen voort te vloeien, had gedaan.

In deze, hem zelf stil en stroef makende onzekerheid, ontweek hij elk samenzijn met haar nadat hij Madeleine nog eenmaal, bij toeval, alleen had aangetroffen en zij hem ontving met een bijna kwetsende ongedwongenheid.... Met dadelijk een omstandig verhaal over Max, die - stel je voor! - vijf kippen van een boer had doodgebeten! En het dienstmeisje belde om de thee klaar te zetten.

Niettegenstaande zijn hart, dat den tijd gemeten wist, geen oogenblik afliet en trots bittere teleurstelling al heftiger trok, vermeed hij allengs ook het huis en hield zich aan die opgelegde taak gedurende eenige weken zóó streng, dat Otto, die zelden iets opmerkte, op een dag zijn verwondering te kennen gaf:

‘Zoo, leef je nog! Man, we zien je nooit meer! Ik zeg gisteren nog tegen Madje: wat mankeert Loet!’

Hij gaf daarop gevolg aan een uitnoodiging voor dienzelfden avond, doch stelde hij zijn binnentreden Maddy dadelijk met koele scherts gerust: ‘Je man heeft me vanmiddag ernstige verwijten gemaakt, niet minder dan dat ik terwille van mijn werk mijn vrienden verwaarloos. Ik hoop met dit al, dat ik je niet derangeer.’

Waarop zij antwoordde in denzelfden glijdenden toon, terwijl zij zich zette op haar driekant stoeltje in een erker, de staande lamp opknipte en een handwerk uitrolde: ‘Daar doe je goed aan. Dan kunnen jelui weer eens schaken, dat is in lang niet gebeurd.’

Maar onder dien schijn van onverschilligheid, waarin ook hij zich wel moest verschansen om zich te handhaven in haar sfeer, leden zijn zenuwen meer dan hij op den duur verdragen kon. Hij werkte halve nachten door aan den catalogus voor het verbouwd en door hem gereorganizeerd museum, waarvan hij op bescheiden schaal een voorbeeldige verzameling had gemaakt; de arbeid, die hem nog in de stad gevangen hield. In de lichte morgenuren, te helder van hoofd en oververmoeid, kon hij den slaap niet meer vatten. De tegenstrijdige gewaarwordingen, waaronder hij gebukt ging en waarvan hij de minderwaardigheid met den dag smadelijker voelde, lokte hem allengs naar de oplossing. Mijn God, hij zelf wees immers elk compromis af, hij erkende volledig de ontstentenis van elk recht zijnerzijds, hij eerbiedigde mevrouw Twist, de vrouw zooals hij zich zijn leven lang de zijne had gewenscht, meer dan ooit in haar stille, sterke waardigheid. Maar weg uit deze benauwde stad met zijn kansen en zijn sluipwegen, weg uit den droom waarin hij Madje thans elken nacht bezat. De weerspannige, die hem liefhad, gelijk hij haar....

Hoe langer hoe later stond hij op, begroette om twaalf uur zijn moeder en Sophie als aan het eerste ontbijt, bleef den verderen dag stil en afgetrokken, en zocht tegen den avond de donkere paden van het park, die doodliepen tegen den verlichten rand der villa's....

Toen de laatste revisie van den catalogus door zijn handen was gegaan, gaf hij zich toe, dat thans niets hem langer weerhield. En dat nu ook het oogenblik daar was, waarop hij zijn vrienden deelgenoot moest maken van zijn reisplannen.

- Bij de herleving van dit laatste stadium zijner moeilijk heden in den trein, die hem terugslierde door den nacht werd de Bordes voor het eerst helder, wat hem boven alles' had gestaald en voortgedreven: de begeerte eindelijk op Maddy's gezicht, in haar oogen, die langs hem heen logen, de verandering te zien, den onverholen schrik, het naakte leed....

Ook die schamele voldoening, de laatste wellust van zijn machteloos hart, was hem onthouden gebleven. Toen hij de woorden, die hem tot laat in den avond in de keel hokten, met den deurknop in de hand als terloops had uitgesproken: ‘Dezer dagen wordt de catalogus afgedrukt, nu kan ik eindelijk mijn reisplannen, waar ik al lang mee rondloop, ten uitvoer brengen,’ had Madeleine zich afgewend naar de lamp waaronder zij gezeten had en die zij, haar hoofd verdoken in de strook van de kap, uitknipte.

Terwijl Otto reeds in de vestibule stond en op zijn belangstellende vragen in het voorbijgaan nog vernam: ‘Japan om te beginnen.... Ja.... een jaar in elk geval..’

Maar sinds dien avond was er toch iets in haar veranderd, al volhardde zij in haar aangenomen houding, en al overdreef zij die nog.... Zij verried thans de inspanning die het haar kostte overal, waar over de Bordes en zijn reis gesproken werd, de opgewektheid voor te wenden, waarmee men zich in de plannen van een vriend verdiept. Haar gezicht werd schraal en gevlekt als na slapelooze nachten, en om haar mond trok een harde, tartende trek.

Onophoudelijk noodigde zij gasten aan haar tafel, ook de Bordes, van wien Twist zei, dat het niet te pas kwam vrienden en maghen voor zoo langen tijd te verlaten. Doch zij onderscheidde hem niet. Integendeel, waar de gelegenheid zich bood, ging zij met een heftigheid, die als een wilde loot uit haar zelfbeheersching opschoot, in tegen hem en zijn verouderde inzichten....

Had de heropening van het museum, waarvoor hij zelf lang te voren den datum in het einde van November had vastgesteld, niet als een laatste hinderpaal zijn weg versperd, hij zou den dag na een dergelijke afmattende schermutseling zijn koffers hebben gepakt. Dit uitdagende aan haar, zoo vreemd aan haar gelijkmatige en redelijke natuur, het werd voor hem een nieuwen prikkel en in het licht der naderende scheiding een beangstigend gevaar. Wilde zij dit? Niet te gelooven.... Niet te gelooven van deze vrouw.. Wenschte hij het....? Erop of eronder.... tot de uiterste consequenties....

In zijn koortsige droomen zag hij Madeleine als de heldin van een colportageroman op hem toeloopen.... nog juist op het oogenblik vóór de valreep werd ingehaald.... De boot, die hem.... met haar.... over de hooge golven wegvoerde.... Groot was de wereld. Geen stip bleef er van dit stadje op de wereldkaart, op den aardbol met zijn milliarden vrije menschen!

Overdag joeg hij met zijn kleine auto in dolle vaart naar het reisbureau in de naburige hoofdstad, verloor zich met een bot gevoel, dat er misschien nog wat tusschen kon komen, in de toebereidselen voor zijn eenzamen pelgrimstocht; door landen, die hij al kende en niet begeerig was terug te zien, waarvan hij het klimaat bij voorbaat schuwde en het hotelleven haatte.

De rede, waarmede hij nadat de minister het museum geopend zou hebben, de genoodigden voor hun aanwezigheid had te bedanken, en waarin hij dan meteen de geschiedenis van de stad kortelings wilde samenvatten, nam nog enkele avonden in beslag. Dit werk greep hem. Het bond, als bij een laatste vertrouwelijk samenzijn onder de lamp van zijn studeerkamer, zijn denken onverdeeld.... In die rede, dichterlijk en fraai van vorm, beleed hij nog eenmaal de gevoelens - in zijn gedachten niet te scheiden - waarop hij deze jaren sterk en vol en gelukkig had geleefd.

Otto Twist en zijn vrouw behoorden tot degenen, die zich ook geldelijk voor de verbouwing zeer verplicht hadden. Madje zou op de eereplaats zitten, vlak vóóraan. Al was ze dan in haar dwaas verweer zelfs zóóver gegaan, dat zij nauwelijks meer vroeg naar dit werk op ‘de Munt’, waarin zij tot voor korten tijd een hartstochtelijk belang had gesteld... en geen gelegenheid verzuimde om de beteekenis van het verleden ten opzichte van de nieuwe wereld te kleineeren. ‘Het woord was thans aan de jeugd’, zei ze, als viel zij een onzichtbaren vijand aan, ‘de jeugd, die wist wat zij wilde, en zich door geen drogredenen weerhouden liet....’

Voor Otto Twist was deze revolutionaire taal, gelijk hij schertste, uit den mond van zijn brave vrouw een nieuw en kostelijk vermaak. De geest van den tijd, waarvoor zelfs Madje moest zwichten! En men vond in een vroolijke stem-

ming, terwijl de gastheer een foxtrot op de gramofoon zette, dat mevrouw Twist, nu zij zoo modern was geworden, eindelijk heur haar moest laten afknippen!

Den volgenden dag had ze het gedaan. Och, zoo'n aandoenlijk klein kopje was het geworden, en zoo ongelooflijk jong.

Met den verlegen lach van een stout kind, met in haar oogen een schrille angst, die hij pas maanden later, ver-weg, in zijn herinnering zag, had zij bij de eerstvolgende ontmoeting voor de Bordes haar hoed afgezet. Op hoog bevel van haar echtgenoot die, verrukt met alles wat deze vrouw nader bracht tot zijn eigen luchtiger levensplan, beweerde nog nooit zóó verliefd op zijn Madje te zijn geweest. ‘Een bof, Ludovicus, dat je van deze gelukkige familiegebeurtenis tenminste nog getuige moogt zijn!’

Hij had haar bij den smallen naakten nek kunnen grijpen, haar lachenden mond tot bloedens willen kussen.... Hij had haar kunnen wurgen, één moment.

In een clubfauteuil zat Otto en rookte een zware sigaar. Een welgedaan toeschouwer op de tribune voor veel verward en onuitsprekelijk leed.

Op den openingsdag van het museum - het was op slag van drie - verscheen Twist alleen op het zonnig pleintje voor de monumentale Muntpoort, waardoor de genoodigden - een parade naar de laatste wintermode - aantraden; en waaronder de Bordes stond om den minister op te wachten; blootshoofds, zijn haar als grijs satijn langs de slapen en zeer slank in het gesloten zwart. Otto riep, zwaaiend zijn hoogen hoed naar links en rechts: ‘Maddy is ziek, Loet.... Het spijt haar zeer, dat zij je ontrouw moest worden op deze schoone dag!’....

Om den hoek zwenkte de chevrolet van den burgemeester.. En het publiek drong naar binnen om zich een goede plaats te veroveren.

‘Excellentie, dames en heeren....’

Lodewijk de Bordes stond in den zwaargebeeldhouwden katheder en zijn stem klonk helder en vast. Maar voor zijn

star blauwe oogen, waar de vrouwen - mama en Sophie op de eerste rij - devoot in opzagen, lag de zaal leeg en de welgekozen woorden vergleden van zijn lippen in een, met haar versleten vlaggentropeëen als verwelkende ruimte.

Twee dagen daarna vertrok hij met den trein naar Marseille. Te midden der vrienden, die afscheid kwamen nemen op het perron, stond Madje, naast Otto, als een huiverige duif gedoken in haar hoogen mantelkraag. En iedereen vond, dat men mevrouw Twist haar ongesteldheid nog geducht aan kon zien....

* * *

- Twee jaren, dacht de Bordes, terwijl hij in het gangetje van zijn slaapwagen voor een raampje stond en over de bergen den valen dag zag aanbreken.... welk een onmetelijk verlies waren twee jaren op een leven, dat er in het geheel maar drieëndertig tellen zou! Hoe anders zouden onze daden, onze besluiten uitvallen, wanneer we gewaarschuwd waren, dat over twee jaren de zin daarvan al niet meer voor ons verstaanbaar zou zijn.

Als een onbewaakten overweg kwam het leven hem voor, waar ieder maar uitkeek naar één kant, om dan van den anderen in de flank te worden gegrepen. Een vreemd bedrog, omdat het ons met den dood vertrouwd maakte als met een legende: de dood, die altijd de anderen haalt, maar ons en onze liefsten overslaat.... Toen de trein voorbij een kerkhof reed, een uitzaaiing van kleine witte kruizen aan den bergvoet, bleven zijn gedachten eigenlijk nòg ver van den individueelen dood, was het opnieuw de zwarte man der legende, die daar in de diepte, als kinderspeelgoed, zijn gedenkteekens had opgezet.

In den vroegen ochtend had hij een oponthoud van anderhalf uur te Bazel. Hij bleef er aan het station zitten; de gewaarwording hield hem bezig dat hij daar nu weer zat, in het hartje van Europa, aan het station, waar hij als kleine jongen met zijn moeder, zijn zusje en den gouverneur, die tot taak had hem op alles in het buitenland opmerkzaam te

maken, op zoovele treinen had gewacht. Terwijl hij ontbeet bekroop hem de vrees in dit centrum van het verkeer kennissen te zullen ontmoeten, den een of ander uit zijn stad, die er zijn eer in stelde hem van het laatste nieuws op de hoogte te brengen, en elken zin zou beginnen met: 'En heb je gehoord....?'

Als om zich te vrijwaren voor dien denkbeeldigen indringer nam hij een courant uit den zak van zijn overjas, een oude Figaro, die hij onderweg had gekocht. Achter het uitgespreid blad verscholen herlas hij, door de vette kopletters opnieuw aangetrokken, de sensationeele beschrijving van een moord in een villa te Nice. Een ijzingwekkend verhaal van een man, die zijn ontrouwe vrouw den hals had afgesneden en haar toen zoo liggen liet, naakt in haar bloed, opdat de vriend dien zij, naar hij wist, denzelfden avond verwachtte, haar aldus vinden zou. In zijn hotel te Beiroet had hij het maar half uitgelezen en zonder dat zich een gedachte aftakte naar een Hollandsche provinciestad, waar het bloed traag vloeide en het heimelijke leven zich door alle mazen wrong, liever dan zich te wagen.... Waar de liefde duizend dooden stierf, maar de gerechte wraak ontging....

Nu las hij de lange kolom nog eenmaal en terwijl hij zijn oogen sloot om het bloedig visioen, verscheen hem, door de trekken der vermoorde vrouw heen, de flauwe teekening van een ander doodsbleek gelaat.

Hij vouwde het blad met afgrijnzen dicht en trad in de hal om een andere courant te koopen. Neen, geen Hollandsche. 'London-News.... Vossische... Neue Zürcher Zeitung?...' 'Goed, goed!'

De Bordes herademde toen hij weer in een trein zat, veilig in een hoek, in gezelschap van twee heeren, die een Kroatische taal spraken. De regen, welgevallig aan zijn door de zon vermoeide oogen - in langen tijd had hij geen regen gezien - gutste tegen de ramen. Volgend de dikke druppels in hun lichten loop, viel hij nog onder den invloed der gebruikte middelen al gauw weer in slaap, als op het refrein van een wiegenlied.

Maar in den droom, welke hem meteen opnam, verscheen hem opnieuw de Fransche vrouw in de villa aan de Middel-

landsche Zee. Een zware haarknoop, laag in den nek, trok haar gelaat achterover, terwijl zij langzaam oprees uit het bebloed bed. De bruidssluier van Louise Marie de Bordes was al wat haar bedekte. Als regendruppels hing het bloed aan de kanten ranken. Roode rivieren over het vloerkleed, waarboven zij leek te zweven.... Om haar hoofd een aureool.... de transparante rand van een zomerhoed met rozen... Toen zij glimlachte, den krampachtigen glimlach van Madeleine Twist, kon hij nog juist zijn armen uitstrekken om haar op te vangen.

Colmar. Zijn beide medereizigers waren uitgestapt, toen hij ook uit deze wereld wakker schokte. Zij liepen heen en weer en een van hen kocht een broodje aan een wagentje met proviand. De Bordes vestigde zijn huiverige aandacht op elke beweging, die zij maakten, alsof hij ter verantwoording kon worden geroepen van hun gedragingen, en slaagde er op die manier in tot de orde van den dag terug te keeren.

Hij haalde den blauwen brief van Sophie uit zijn portefeuille en las nog eenmaal, rustig thans en van diepe droefheid vervuld, de werkelijkheid, die milder was dan de doorleden droom.

Dit stond wel voor hem vast terwijl hij op nog slechts korten afstand van zijn woonplaats was en al bekende gezichten in het gangetje had moeten groeten: lang zou hij het in die verlaten stad niet uithouden. Waarheen dan weer..? Hij wist het niet, naar alle richtingen reden treinen.... Wie weet zich te bergen voor een leed, dat elk verlangen in zich heeft verijdeld, elk doel den pas afsnijdt, en het verdere leven maakt tot een bij voorbaat vergeefsche moeite. Het leed, dat de jeugd nog niet kent, de ouderdom in dezen omvang al niet meer, het leed van den middelbaren leeftijd.

Om zijn moeder niet teleur te stellen had hij deze thuisreis voortgezet; bij het naderen zijner bestemming, gaf hij zich rekenschap wat dit weerzin van zijn oude omgeving voor hem inhield. Een onverklaarbare wrok kroop in hem op bij

de gedachte aan het statig huis met zijn gelijkmatige ramenrijen en streng geornamenteerden gevel, waar een rouw als de zijne geen recht verkreeg, geen gevoel ooit de conventies van geslacht op geslacht overschreed. Het huis, waarin hij was opgevoed.... een man van eer en geweten. Zóóveel geweten, dat hij op een café-terras aan het andere einde der aarde zijn Turksche koffie dronk, toen zijn liefste hart begraven werd!

Hij kon den stompen toren van de stad, waar dit huis stond, waar - zijn vingers grepen in elkaar - dit graf was, in den morsigen nevel onderscheiden. Zijn verbittering keerde zich tegen allen en alles wat hem wachtte.

Een uur later, tusschen zijn verheugde moeder en zijn zuster, aan de te zijner eer feestelijk gedekte soupertafel, op zijn plaats recht tegenover het portret van Jan Lodewijk Josephus de Bordes en zijn bruid, had hij die onbestemde en onrechtvaardige gevoelens onderdrukt. Niemand zou aan den rustigen, uiteraard wat vermoeiden reiziger, die de belangstellende vragen der vrouwen naar landen, volken en klimaat, met hoffelijke uitvoerigheid beantwoordde, vermoed hebben hoeveel inspanning op dezen avond hem de levensvormen kostten, waarin hij was grootgebracht. De vrees, op een oogenblik dat hij er niet op verdacht was, plotseling den naam te hooren noemen, waarvan de klank alleen al zijn ziel zou doen opspringen als van een vinger in open wond, deed hem vertellen onverpoosd, beducht voor den overval in elk hiaat.... Terwijl zijn moeder, haar fonkelende dorre hand om de zijne, dankbaar toeluisterde en Sophie, knap georiënteerd door brieven en reisbeschrijvingen, geestdriftig bijviel en honderd-uit vroeg om zich van geographie, natuur en kunst gelijkelijk op de hoogte te toonen. Hij verweet zich zijn gebrek aan innerlijke warmte, niettegenstaande hij zich toch gelukkig prees zijn moeder gezond en weinig verouderd terug te vinden, en lachte met haar beiden telkens wanneer zijn zuster hem op een vergissing betrapte, een jaartal in de geschiedenis van Alexander den Groote, de hoogte van een berg in Klein-Azië..

‘Was de mummie van Toet-Ank-Amen nog te zien?’

‘Neen.... neen. Niet meer....’

Zijn oogen dwaalden.... de geheele onveranderde tuinkamer zochten zij af, de oude meubelen, die Madeleine Twist gekend hadden. Daar, op dien stoel met de drakenkoppen - in Damascus zag hij een soortgelijke - zat ze. Het dikke Deventertapijt, waarin haar voetstappen waren verzonken. Hij herkende op de gedekte tafel de kleine zilveren voorwerpen, de vinkjes, die zout strooiden, de peperbus in den vorm van een manneke, de druivenschaar, niet meer of minder dan een ooievaar met een bakerkindje onder zijn zilveren vleugel.... al dat lieve speelgoedje, waarin Madje plezier had gehad en dat door haar levende handen was gegaan. Hij nam de druivenschaar op, en legde haar weer neer, als betrapt.

‘Kan je je voorstellen, dat je meer dan twee jaar weg bent geweest?’ vroeg Sophie al voor de derde maal. En niet uitgepraat geraakte zij over mama, voor wie deze lange scheiding toch een heel ding was geweest, en die zich niettemin zoo kranig gehouden had. ‘Geen dag ziek’. Terwijl er zooveel menschen juist in dezen laatsten kouden winter aan long-ontsteking waren heengegaan.

Longontsteking.... Zijn ooren schrokken, als de ooren van een haas.... Zou het dát geweest zijn? In één seconde doorleed zijn verbeelding het heet en hijgend ziekteverloop...

Maar Sophie nam thans op haar beurt de druivenschaar:

‘Of eerst nog een perzik?’ drong ze, en legde de helft van de hare op haar broeders bord. ‘Wat je in hotels aan vruchten krijgt, is nooit veel zaaks.’

Ongelooflijk snel vergeten werd een mensch! Nog geen twee maanden kon het geleden zijn en niemand die er hem van sprak in de eerste uren van zijn thuiskomst. Wat hij in den aanvang zelf had willen voorkomen, gevoelde hij allengs als een verzuim jegens haar, met wier gezelschap zijn moeder altijd ingenomen, en zijn zuster overdreven gevleid was geweest. Toeval. Een van die altijd weer verwonderende nonchalances in de samenleving, welke alleen dieper treffen wanneer het een kostbare nagedachtenis geldt, waarvan het eigen hart zwaar gaat.

Het bezoek aan Otto Twist, waartoe de Bordes meende vooreerst nog niet den moed te zullen vinden, werd hem, door de velerlei vluchtige belangstellingen in zijn naaste omgeving geprikkeld, tot een rustpunt in zijn gedachten. Daar, waar zij gestorven was, zou zij herleven, in de kamers van haar lieflijkheid vervuld. Voor het eerst gevoelde hij het ook als een verzachtende omstandigheid, dat Otto Twist nooit iets vermoedde van het weemoedig incident, dat een korten tijd - één enkelen zomer - zijn gelukkig huwelijksleven had bedreigd. Het woord greep al te ver. Dank zij Madje, dank zij haar, die den goeden wil in dit leven liever had gehad dan zichzelve. Hij mocht tot den weduwnaar gaan als een vriend, een oprecht vriend; wie kon wel eerlijker deelen dan hij in dit verlies, voor hen beiden onuitsprekelijk, voor ieder van hen op zijn wijze... Want dat leed voor hem geen twijfel: Otto Twist had zijn vrouw liefgehad met al de aanhankelijkheid, al den overmoed van zijn eenvoudig hart, dat ook in zijn eigen capaciteit een onbeperkt vertrouwen stelde. Hij hoorde het hem nog zeggen, op dien breed confidentiëelen toon, waarop hij na den maaltijd onder het genot van een fijne sigaar, de goede gaven dezer aarde placht te loven: ‘Ik zou Madje niet kunnen missen, en zij mij niet.’ Of: ‘Een man moet trouwen, Ludovicus, neem een voorbeeld aan ons.’ Een stil verwijt lag daar ook altijd in besloten aan den vriend, die op dit punt ‘een vrouw gelukkig te maken’, halsstarrig in gebreke bleef. In een hartelijken toost, kort voor de Bordes' vertrek, had hij daaraan nog toegevoegd, terwijl Madeleine, noten pellend, niet opzag van haar bord: ‘En nu zorg je maar, dat je met een lieve dollar-prinses terugkomt.’

Hoe zou Otto zijn vrouw missen.... Nu een nog sterkere macht dan liefde en trouw met één slag had genomen wat hem zoo wel scheen bewaard. De Bordes kon zich het gezicht van dien armen Twist, zooals het hem thans weer aanzag van de studentengroep achter zijn bed, ter nauwernood voorstellen onder den indruk van dien onverwachten, zijn geheele goede leventje omwentelenden slag. De onzekerheid hieromtrent, de vrees al te onvoorbereid binnen te vallen in het sterfhuis - hij wist nog altijd niets.... was zij lang ziek

ziek geweest? - opende eindelijk, toen hij een oogenblik met zijn moeder samen in de voorkamer zat, zijn mond:

'Ik wou na het eten even naar Twist gaan.'

'Ach ja,' beaamde de oude vrouw, zonder zich dieper te denken in de verhouding, waarin haar zoon vóór zijn vertrek tot de familie Twist had gestaan 'daar hebben we het nog niet over gehad. Een droevig sterfgeval! Het zal je op reis ook getroffen hebben.'

'Ja.'

Hij zette zich in de vensterbank en keek naar het afbreken der kramen op het marktplein vóór hem.

'Nog zoo jong.... En voor haar man.... In een gezin zonder kinderen is voor degene, die overleeft, het verlies des te grooter.'

Zoo iets, dacht de Bordes, had Madje ook gezegd, op dien avond in Augustus, maar in een ander verband. Hij vroeg:

'Kwam zij nog wel eens bij u?'

'Zelden. Zij had het altijd heel druk. Men zei: ze maakte het zich graag druk. Op allerlei gebied. Het "Kinderhuis," in het bosch achter Eykenhoef, is voor een groot deel dank zij haar tot stand gekomen. Het zal alles met elkaar misschien te veel van haar krachten gevergd hebben. Zij zag er al jaren slecht uit.'

'Is zij lang ziek geweest?'

'Neen. Zij is plotseling overleden. Haar man was juist op reis.'

'Twist was naar Londen', viel onverwachts Sophie in, terwijl haar broeder een beweging als van schrik - hij had haar niet hooren binnenkomen - niet weerhouden kon.

'Hij vond Madeleine dood toen hij thuiskwam.'

De Bordes hield zich met zijn handen aan de vensterbank vast, maar zijn stem klonk beheerscht toen hij nog vroeg:

'Maar waar is ze dan aan gestorven?'

'Hartverlamming, zegt men. Niemand weet het eigenlijk. Twist heeft geen mensch ontvangen, zelfs zijn naaste vrienden niet. 't Is nog de vraag, of hij jou....?'

'Mij ontvangt hij natuurlijk,' sneed de Bordes kort af, hooghartig als was er sprake van een audiëntie en troevend

Sophie, die nooit, niets begrepen had.... de eeuwige derde op elk smal voetpad!

Hij wist niet meer wat hij hoopte of vreesde, toen hij zich dien avond op weg begaf. Door het park, wat hem op zichzelf al een ingrijpend besluit voorkwam. Het was lichtgroen van de vroege lente, de kastanjeblaren kleefden nog in de knoppen, naakt en wit bloeide de magnolia in de eerste schemering. Het bleef al lang licht in dit land. Over den vijver, waarbij hij onwillekeurig stilstond, schoven de oude zwanen. Hoeveel veranderde er, terwijl er niets veranderde.... Hetzelfde stadsplantsoen, dat haar en hem zulk een romantisch park had toegeschenen, hetzelfde zware gevoel in zijn ledematen, dat hem altijd bevangen had op deze plek. De ontroering, die in hem opkroop hoe dichter hij den uitgang naderde, moest hij echter onderdrukken met een ongekend geweld. Want nog eenmaal zou het er op aankomen tegenover Otto Twist te zitten in zijn rol van onverdacht vriend.... om het verloren spel ten einde te spelen. En niets zou er meer zijn op den achtergrond, niemand te wier wille hij zich dit beschamend spel getroostte. Haar nagedachtenis.... Het woord, als een wreed gebaar in de ruimte, het woord, waaraan de verlatenheid zich vastklampt, moest zijn beteekenis nog voor hem krijgen. De nagedachtenis van Madeleine Twist, waarvoor hij aanstonds als een onverwacht bezoeker op de bel zou drukken.... Om daarbinnen af te luisteren, door het verhaal harer laatste oogenblikken heen, wat haar hart nog sprak tot hen, die om haar bed mochten staan, en tot hen die van ver stonden wellicht.... In vrede gestorven.... in haar eigen huis, in haar eigen bed, gelijk aan alle goede vrouwen voor wie het leven eenvoudig was. In vrede....? Voor het eerst leerde hij daar de wijdte en de draagkracht ook van dat woord.... en een zachter gevoel, haast van dankbaarheid, kwam over hem, dat hij in dit korte leven haar niet langer had verontrust.

Met zijn hoed in zijn hand liep hij voort onder de bloeiende linden en de nog kale platanen, zooals hij daarginds onder de palmen en de waringins geloopen had, een wandelaar als een andere, terwijl voor zijn oogen, welke niet opzagen van

den met bloesem bezaaiden grond, de vrouw, die hier naast hem was gegaan - het leek gisteren - te sterven lag. Hij zag de kist het huis uitdragen lang vóór dit huis zich achter de heesters, den zoom van het park, aan zijn blik vertoonde. Zijn verbeelding ijlde de kamers door, leeg, ontredderd, met bloemenafval op de trappen. Hij rook de geuren, die hem van kind af waren bijgebleven toen hij - een ouwelijke knaap in het sluike zwart - als eerste achter de baar zijns vaders liep.

Toen hij eindelijk opzag, op nog maar korten afstand van de villa, trof hem met verwondering, dat aan dit huis de luiken niet gesloten waren, dat er niets ongewoons aan te bemerken viel.

Maar de bel, waarop hij zóó zacht drukte, dat ze nauwelijks aansloeg, ontroerde hem tot in zijn kniëen door den klank, die eenmaal zulk een diepe blijdschap in hem had gewekt, dat hij daarvan nog, op dit onpeilbaar moment, de vreugde gevoelde als een aandoening op zichzelf. En terwijl hij wachtte, niets sterker gewaar werd dan dit: dat onze vreugden, de schaarsche, die geboren worden uit den wellust van het liefdegeluk, machtiger zijn dan de krampen der smart.

'Mijnheer is na het eten uitgegaan', zei het hem onbekend dienstmeisje, 'maar hij kan elk oogenblik thuiskomen.'

O.... ja.... zeker, hij wilde wel wachten....

Op die mogelijkheid had hij niet durven hopen: in dit huis nog eenige minuten alleen te mogen vertoeven. Bijna met verlichting hing hij terwijl het meisje op de groene tochtdeur van de huiskamer toeliep, zijn hoed aan den kapstok en volgde haar toen tot aan een stoel in de erker, tegenover het driekant stoeltje onder de staande lamp. Alsof Madeleine op datzelfde oogenblik stierf en herleefde, zoo stond hij daar, nadat het dienstmeisje de deur achter hem gesloten had, en aan de gewaarwording dat zij - het gebeurde wel meer dat hij even moest wachten - aanstonds daar binnen zou treden, gaf hij zich met gesloten oogen over.... Toen hij ze weer opende, hechtten zij zich zonder aandacht voor eenige werkelijkheid aan de omringende dingen en bleven gevestigd op een in halve-maanvorm uitgespreide reeks enveloppen

met rouwranden op de tafel. Hij las de namen, geschreven door een kantoor-hand. Eenige kwamen hem nog bekend voor, als uit lang verleden. Op een hoek lag een stapeltje kaarten, een vulpenhouder stond er tegenaan. En toen las hij ook de daarop gedrukte letters 'Voor de talrijke bewijzen.. het overlijden mijner lieve vrouw.... Madeleine Charlotte Twist, geboren Ramaer.'

Hij wendde zich om alsof hij zich op een indiscretie betrapte en terwijl hij ging zitten in den stoel, hem door het dienstmeisje aangewezen, zag hij op de vensterplank tusschen twee gekleurde cactuspotjes Madeleine's gouden vingerhoedje staan, naast een klosje garen....

De Bordes snikte niet, maar hij maakte toch voor het eerst in deze weken het gebaar en zat met zijn hoofd in zijn handen, toen de deur openzoog en hij opsprong, nog overvallen.... Het was een jonge, helderblonde vrouw, die binnentrad en als ontmoette zij een goeden bekende, hem verrast en vrij haar hand toestak:

'Mijnheer de Bordes! U weer in het vaderland! Dat zal Otto fijn vinden!'

Hij herkende haar niet in het eerste oogenblik.... Of ja toch.... waar had hij dat gezicht meer gezien....?'

Doch hij behoefde zijn slechte memorie niet te verraden, noch wellevendheidshalve iets te veinzen, want zij sprak dadelijk door in den gemakkelijken, wat argeloozen conversatietoon, welke hem ook door de keuze der woorden en het herhaaldelijk gebruik van 'hè?' herinnerde aan de dames, die op de boot zijn tafelburen waren geweest. Al pratend, en terwijl zij hem naar den stoel bij het venster terugwees, draaide zij de lamp op en liet, aangezien het haar buiten nog niet donker genoeg voorkwam om de gordijnen te sluiten, de kamer in een onwezenlijken schemer.

En daarop nam zij zelf plaats, op het driekant stoeltje, waarbij haar prachtig, wijd-uit golvend haar onder de gele kap de volle lichtdoop ving.

'Otto is even naar de post. Een loopje na het eten is goed voor hem.... al helpt het niet veel.'

Zij lachte, alsof ze op dit punt van den intiemen vriend des huizes wel eenige verstandhouding verwachtte.

De Bordes schoof wat achteruit. Hij begreep hoegenaamd niet.... en tegen gemeenzaamheid verweerde hij zich instinctief.

'Waar het is, daar wil het wezen....'

Hij staarde naar het vingerhoedje, dat tooverachtig begon te schitteren. Het leek te groeien, werd een gouden zuil, die vuur spatte.... Wie was toch dat meisje? Hij pijnigde zijn hersens, wist zeker, dat hij dit blank gezicht met den frisschen tandenmond meer had gezien.... En bemerkte plotseling, dat zij zweeg en in de stilte thans op hem rekende. Hij vroeg kort, zonder op een harer mededeelingen nader in te gaan:

'Hoe houdt mijnheer Twist zich?'

'O, goed.... best.... bewonderenswaardig als je bedenkt.... Als je nergens op verdacht ben, hè? En dan opeens zoo'n schrik!'

De Bordes keerde thans zijn gezicht naar haar toe, zijn lippen openden zich, en sloten zich weder.

Na een korte aarzeling, want de strakheid van dat donker gelaat met den lichten blik maakt haar beducht, verklaarde zij vluchtig:

'Mevrouw is.... plotseling gestorven.' En aan de beweging van haar hoofd herkende hij toen op eenmaal het buurmeisje, dat den eersten Zondag, waarop de familie Twist bezoek ontving, Madeleine had geholpen met het rondbrengen van de thee en dat hij ook later nog wel eens in haar tuin, die aan den tuin van Twist grensde, had gezien.

'Hij.... Otto.... was op reis.... voor zaken. Maar dat zal hij u straks zelf wel vertellen.'

Uit de beklemming scheurde zich zijn stem los:

'Waaraan....?'

Zij slipte, als in gedachten verdiept, den vingerhoed van het vensterblad, tikte er regelmatig mede op het hout - een geluid, dat de Bordes' zenuwen tot het uiterste spande - en herhaalde zonder de oogen op te slaan:

'Het was erg onverwachts.... Toen Otto 's morgens thuiskwam.... met den Hoektrein.... vond hij haar....'

En hoewel de man tegenover haar het woord, waarop het

aankwam, al niet meer vroeg, geen teeken van medeleven gaf, knikte zij bevestigend, om met een meewarigen zucht te besluiten: ‘Een heel ding, hè, als je daar zoo ineens vóór staat!’

Lodewijk de Bordes richtte zich op uit zijn stoel, zooals een roofdier zich opricht vóór het den klauw uitslaat... Het spel met den vingerhoed, welken hij haar elk oogenblik van den vinger dreigde te rukken, het sluipend geluid van die vlakke vrouwenstem om hem heen....

Maar hij boog correct, zijn lange gestalte als een schaduw tusschen het venster en de lamp.

‘U gaat toch niet....?

Ik wou mijn vriend Twist een eindje tegemoet loopen. U excuseert mij wel....’

Dezen avond niet. Een anderen, waarop hij zeker kon zijn geen vreemden in dit huis aan te treffen, en waarop hijzelf wat beter bestand zou zijn. Hij besloot dan belet te vragen...

Nauwelijks het hek uit echter, zag hij Otto aankomen met Max. Te laat om hem nog te ontwijken, al besnuffeld en besprongen door den hond, die van vreugde zijn handen likte.

‘Max... Maxeman..’ Dit was moeilijker dan een mensch..

‘Koesjt dan.... Maxje....’

Als in een fuik van hartelijke verwelkoming, liep hij, Otto Twist, ontroerd, oprecht verheugd, wedijverde met den hond:

‘Hij is het, waarachtig hij is het! Ik zeg tegen Max: 't lijkt wel oom Loet, die daar bij ons de stoep afkomt....’

Hoe kon er nog sprake zijn van eenig verweer in dien storm van verrassing en vriendschappelijk onthaal! Twist stak zijn arm door den zijnen als in den ouden studententijd, drong hem door het hek, stond stil, klopte hem op den schouder. En van al die gebaren, druk en overdreven, zooals Otto nu eenmaal was, ging van dat eerste oogenblik toch warmte en verlichting uit. Alsof de Bordes in die twee, den man en den hond, daar onverwachts nog iets levends van Madje terugvond en na den langen, eenzamen zwerftocht in de oude schaapskooi wederkeerde. Wat hij uitbracht, was niet

meer dan gestamel, bevestiging en ontkenning van overhaaste vragen, die den waren staat van hun beider wezen verborgen, maar in zijn stem hoorde hij zelf voor het eerst in die onwerkelijke dagen een natuurlijken klank. Het natuurlijke, waarin de ziel opademen kan. Dat wat - hij had de uitdrukking nooit anders dan voor den kansel beschouwd - de menschen in lief en leed vereenigt. Het gevoel: bij elkaar te behooren. Wat hier nog te verheimelijken viel, in feiten was het immers zoo weinig geweest, weinig of niets.... Het bezwaarde de Bordes niet meer in het licht dezer uit één liefde en één leed geboren gemeenschap.

Hij stak zijn arm door de tralies van het hok, waarin Otto Max gesloten had, en hief den hondesnoet in de palm van zijn hand, als de kin van een mensch, om hem diep in de trouwe bruine oogen te zien....

Toen zij daarop samen de huiskamer weer binnentraden, vonden zij er het blonde meisje aan de tafel gezeten, schrijvend. De Bordes had haar reeds uitgeschakeld - een kennisje uit de buurt, dat den weduwnaar wat hielp bij de trieste werkjes, welke de dood voor de naasten achterlaat - en zoo ontging hem ook Twist's lichte verlegenheid vóór deze tot de voorstelling besloot:

'Juffrouw Bos, mijn huisgenoote.'

Hij boog achteloos. Het meisje, daartegenover, lachte helder op, als bij een kleine mystificatie:

'Wij kennen elkaar al lang, niet waar mijnheer!'

In de stilte, die op dezen uitroep, waarop ook Twist aarzelde in te gaan, volgde, verloor de Bordes weder allen grond onder de voeten. Van de kamer, met gesloten gordijnen en de middenlamp aan, werd hij door dien lach volslagen vervreemd. Alleen merkte zijn dwalende blik thans het pastelportret op, dat hing naast den schoorsteen. Jonger dan hij Maddy gekend had - het dateerde uit haar meisjesjaren - het haar, naar de toenmalige mode, hoog opgemaakt en een smal fluweelbandje om haar hals. Behalve de oogen, die als met houtskool aangezet waren en donker staarden, was het gezicht onnatuurlijk bleek en wazig, als gezien onder water.... Hij vroeg zich af, waar dat portret vroeger had

gehangen....? Toch niet daar....? En hij begreep aan de vormen die gebleven waren, de wanhoop van het vergaan.... Dat een mensch van deze aarde verdwijnen kon in één seconde, als een fatamorgana... om nimmer weer te keeren in zijn eigen vorm en staat, terwijl een beeld in gouden lijst, dat zijn trekken ontleende aan diens vleesch en geest, een onsterfelijk leven behield.... Dat de dingen machtiger zijn dan de menschen.... Het huis, de meubels, haar stoel en een kleine vingerhoed, haast nog warm van haar verkilde hand. Het onmetelijk land tusschen zijn en niet-zijn.... in de huiskamer van zijn overleden vriendin rolde het zich voor hem uit. En hij peilde de onpeilbare stilte, als van een steen die valt in bodemloozen put....

Juffrouw Bos, opgestaan met de kennelijke bedoeling zich als bij de eerste ontmoeting te doen gelden, wist zich in die houding, waaraan niemand het gewenscht relief gaf, niet best te handhaven en ging, met een snellen oogopslag naar Otto, weer zitten op haar plaats aan de tafel. Besluiteloos of zij voort zou gaan met haar schrijfwerk, nam zij het pakje rouwkaarten op of het een kaartspel was, verschikte de enveloppen en legde bij elk beschreven couvert één kaart.

De klok op den schoorsteenmantel, een oud Engelsch klokje met speelwerk, dat de Bordes indertijd voor Maddy op een veiling had gekocht, zette het halve uur in, een Schotsch volksdeuntje, altijd hetzelfde, door de eeuwen heen.... Het maakte met zijn weemoedige gratie even weer de kamer tot wat zij was geweest....

Toen stelde Otto Twist zijn ouden vriend voor om met hem naar zijn eigen kamer te gaan en verzocht juffrouw Bos, die hij Kitty noemde, daar de thee te willen brengen.

De trappen op.... over het bovenportaal. De deur van de slaapkamer, waar de Bordes éénmaal, toen Otto ziek te bed lag, was geweest, en waarvan hij sindsdien elk weelderig meubel kende, stond half open. Hij zag, met een glimp in het voorbijgaan, de bedden onder geel damast baldakijn, zooals ze hem in alle hotelkamers van den droom verschenen waren, zooals zij hem hadden gedragen door het luchtruim als een gouden zegekar, zooals ze in de villa aan de Middel-

landsche Zee als een rood bedropen altaar het offer hadden ontvangen van een liefde zonder erbarmen....

Achter hem, hij voelde het als een smaad, trok Twist die deur dicht.

In de smalle heerenkamer, gelijk een oude pijp doorrookt want rooken was het eenige wat Otto er deed, slordig onderhouden en kil, zette hij het electrisch kacheltje tusschen twee leeren fauteuils en bood de Bordes een sigaret.

'Wel man', zei hij, op dit terrein weer zichzelf en als had hij dit onverwachts weerzien nog altijd niet verwerkt: 'dat jij daar weer zit.... Of je niet weg was geweest.... Niet te gelooven!'

Hij hield in, een zenuwtrek die het beheerscht gezicht tegenover hem opeens zoo heftig bewoog dat de kaken schudden, waarschuwde hem.

'Kerel!' barstte de Bordes los, zijn ontroering niet langer meester en van niets meer vervuld dan van het onherstelbare: 'God, kerel, dat ons dat.... dat je dat....' Hij vatte in zijn verlatenheid de twee groote handen vóór hem: 'Ik kan het je niet zeggen, hoe me.... dat bericht.... geschokt heeft.'

Een droge snik, die ook den weduwnaar de tranen naar de oogen dreef. 'Madje....' zei hij nog, en al zijn opgekropte teederheid brak uit in dat woord. En tegelijk greep hij zich aan, want hij kon, hij mocht zijn bitter deel in dezen rouw niet verraden, en zweeg toen weer, zoekend vergeefs naar een betrouwbaren zin van beklag. En intusschen drukte hij de weeke, meegaande handen in de zijnen, forsch, als deed hij een beroep op zijn lichamelijke kracht, zich met geweld herstellend, tot hij weer in staat was tot een van die versleten condoleanties, waarin de ontroering haar bedding vindt.

Otto Twist, dankbaar dat het oogenblik voorbij was, want niets beklemde hem zoozeer als een uiting van gevoel boven het niveau waarop hij zelf leed, zakte achter in de clubfauteuil, welke hij geheel vulde. Hij veegde met zijn zakdoek langs zijn oogen en ook dit gebaar gaf hem een onbestemde bevrediging. Het was immers niet, dat hij Madje niet betreurde.... Hij was alleen geen man om lang bij de pakken neer te zitten. En niemand moest dat ook van hem

verwachten. Hij snoot zijn neus en dempte zijn stem:

‘Waar heb je 't gehoord?’

‘In Port-Said.’

‘Ik kon het je niet vroeger laten weten, we wisten al in geen jaar minstens waar je uithing. En ten slotte was je dichter bij huis dan....’

‘Waaraan is ze gestorven?’

De vraag, op den man af. De Bordes sloeg opeens zijn oogen op en de ander verschrok van de doordringende pupillen. Hij draaide zich wat af, nam een nieuwe sigaar en doofde omslachtig het oude eindje in den aschbak.

Een grauw vermoeden, dat de Bordes in zich voelde woelen, den geheelen avond al, zonder dat hij zich kon verklaren op welken grond.... nam daar plotseling dreigenden vorm aan.

Hij schoof naar voren op zijn stoel:

‘Madeleine was toch niet ziek?’

‘Neen, dat niet. Niet dat ik wist tenminste. Vreemd was ze de laatste jaren. Rusteloos.... altijd in de weer, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Om menschen voort te helpen, dingen op te richten.... Vrouwen, die geen anderen zorgen hebben, krijgen dikwijls die fanatieke behoefte...’ Hij wachtte even, als op een teeken van instemming, maar de Bordes bewoog geen ooglid.

‘Natuurlijk ondervond ze daarbij de noodige teleurstellingen. Die maakten haar dan verdrietig, prikkelbaar.... al liet ze er - dat moet ik haar tot haar eer nageven - weinig van merken. Bovendien sliep ze slecht. Men vond, dat ze er slecht uitzag. Als je dagelijks met iemand omgaat, valt je dat minder op. En ze zei ook altijd, dat ze zich best voelde. Maar ja, zoo was Madje, je wist eigenlijk nooit, heelemaal, wat je aan haar had.’

‘Was ze alleen in huis?’

‘Met de meisjes. Ik was naar Londen, een paar dagen, voor de “Holland”. We hebben daar tegenwoordig een bijkantoor, en nu en dan is het noodig dat er een van ons eens gaat.’ Zijn blik weifelde weer naar den ander. ‘....Heeft... Kitty je dat niet verteld, dat ik naar Londen was? Vrijdagnacht over.... Maandag terug?’

De Bordes, in de houding van een inquisiteur, bevestigde

noch ontkende. In den gloed van het kacheltje aan hun voeten waren zijn trekken hard en lichtend als van een houtsnede.

‘Ik kwam Maandagochtend thuis.... Over Harwich. Het was nog vroeg.... Trees, ons tweede meisje, stond op de stoep.... kwam me tegemoet.... Toen.... hadden ze haar net gevonden....’

IJskoud over zijn lichaam, terwijl zijn hoofd als in vlam stond, met puilende oogen, en als uit een dichtgeschroeide keel stelde de Bordes thans de laatste vraag:

‘Zelf....?’ was alleen verstaanbaar.

Otto Twist knikte, na kort beraad.

‘Je bent de eenige’, zei hij, ‘behalve mijn huisgenooten en de dokter, aan wie ik het zeg. Het is niet uitgelekt, goddank. Ik heb niemand ontvangen in de eerste tijd, de societeit vermeden, en van de meiden heb ik me, geloof ik, voldoende verzekerd. Maar je hebt Maddy te goed gekend... ze mocht je graag, dat weet ik, en ik wil er tegen jou geen geheim van maken....’

Het duurde een oogenblik. Het leven leek stil te staan, en toen zoo snel te draaien om een onzichtbare spil, dat er geen stuk op zijn plaats bleef.... De Bordes hoorde in zijn ooren niets dan beuken en bonzen, als van de golven tegen den dunnen scheepswand.

‘Ze lag in de badkamer’, besloot Twist fluisterend, door de opgehaalde herinnering zelf weer hevig aangegrepen - nooit kwam hij dien verschrikkelijken schrik te boven - ‘het is en blijft me een raadsel.’

Lodewijk de Bordes vroeg niet verder. Van huivering doortrokken, sloten zich zijn lippen vast om elke, zijn hart verscheurende vraag. En het scheen, dat ook Twist den moed miste voor meer bijzonderheden, waaruit het schrikbeeld zou herrijzen als op den eersten dag. Zoo maar stil mogen blijven zitten.... in dezen stoel.... waar hij goed zat, in de rooksluiers, die het roode hoofd van Otto inhulden en zich uitrolden als vitrage, in den heeten gloed van het kacheltje, waarin zijn stekende oogen tuurden en waarvan hij een zekere bedwelming aangenaam onderging. Buiten dit huis was niets meer. Aan deze kamer van Twist grensde de bad-

kamer. Zij lag, verbonden met een deur naar de slaapkamer, tusschen die kamer en de heerenkamer in. Hij zag voor zijn benevelden geest het feit, niets dan het feit, de verbijsterende ontknooping van het geheimzinnig drama, waarin hij, dat besefte hij vaag, betrokken was geweest. Zijn hersens vermochten den muur, die daar omheen stond, niet te doorbreken, niets van wat aan dit ontzettend einde vooraf kon zijn gegaan, nam vorm aan.

....Waarom had ze het gedaan.... Waarom had ze dat in godsnaam gedaan....!

Terwijl Otto zijn lichaam met een diepen zucht ophief uit den lagen zetel, door de kamer heen en weer liep en zocht naar iets wat hij nu zou kunnen zeggen.... iets, waarachter het akelige, een kwelling om aan te denken, geleidelijk terug zou zinken in de donkere plooien van het verleden, zat de Bordes, een sigaret tusschen zijn vingers, roerloos, als vreesde hij uit de verdooving te zullen ontwaken bij de minste beweging.

....Waar had ze den moed vandaan gehaald.... Madje, die al bang was om naar den tandarts te gaan.... Op een Zondagnacht.... Alleen met de meiden in huis.... in de badkamer....

‘Je begrijpt’, zuchtte Otto, nadat hij tevergeefs naar een overgang had gezocht, ‘wat we hier doorgemaakt hebben’.

Hij stak een lucifer aan en bood de Bordes het vlammetje omdat hij meende dat zijn sigaret was uitgegaan.

‘Merci....’ trok deze, ze gloorde nog.

Juffrouw Bos kwam de thee brengen. Het blad met de vijfkantige kopjes, die Maddy de negertjes noemde omdat er telkens een brak, zoodat er van de twaalf nog maar juist drie over waren. Zij zette het op een wenk van Twist tusschen den rommel aan papieren, leege kistjes en timmergereedschap op het uitgeschoven blad van zijn schrijfbureau en ging, niet opgewassen tegen de stemming, met een confuus: ‘Wat zitten de heeren hier in de rook....’ weer weg.

‘Suiker en melk?’ vroeg Twist.

De Bordes knikte. ‘Zet het raam wat open, als je wilt, 't is hier werkelijk om te stikken.’

Hij verwonderde zichzelf om den normalen toon waarop

hij dit, als het ware buiten zich om, vroeg en begreep ook dat hij den man, die hem het ergste had willen bekennen, daarmee tegemoet kwam. Dit smadelijke.... het échec van zijn gelukkig huwelijksleven... Hij voelde medelijden met den weduwnaar, ofschoon niet naar verhouding.... Zoo weinig was Otto's persoonlijkheid geschapen voor den ernst der smart, dat hij onder droevige omstandigheden als een caricatuur werd van zichzelf en als zoodanig deernis wekte; doch deze gevoelens hielden ter nauwernood verband met de tragedie, waarvan het huis - de aangrenzende kamer - haar klaagzang door de muren zong. En de Bordes vond geen woord, op deze plaats, uitsprekelijk....

Door het geopend raam woei de avondwind de geuren van den tuin naar binnen, acacia, kamperfoelie, jasmijn.... Daar doorheen ademde de ingeschonken thee.

Otto, die weer was gaan zitten, dronk ze heet, met kleine teugjes. Hij verlangde zoo vurig naar een wending in dit sprakeloos gesprek, dat hij met een als onder den druk uitspringende stem plotseling prees: ‘Dat doet een mensch goed!’ De Bordes dronk een gulzigen slok.

‘Je moet het me vergeven, Twist.... dat ik.... moeilijk.. na wat je me verteld hebt.... zoo loyaal bent geweest me te vertellen.... de woorden kan vinden.... Ik heb veel van Madje gehouden,’ bekende hij heesch, en liet zijn hoofd in zijn handen zakken.... Waar wilde hij heen met zijn arme bekentenis....? ‘Veel,’ herhaalde hij nochtans, zijn ziel geknield voor het schuifje in den hemelschen biechtstoel.

‘Madje was buitengewoon bemind’, beaamde Twist nadenkend, nog met de oude fierheid waar het zijn vrouw gold: ‘Je hebt geen idee van de belangstelling en de bloemen.... En een stapel brieven.... Ik ben er nog niet doorheen.’ -

....Had ze dan nergens een toevlucht kunnen vinden? Was er niemand in haar nabijheid geweest....? worstelde de Bordes met den zondvloed zijner gedachten, terwijl Twist in de zich langzaam ontspannende stilte het eindelijk waagde hem naar zijn eigen ervaringen te vragen, en hij zoo goed mogelijk antwoordde, met de nauwgezetheid van den reiziger, die zijn les kent. Hij spande zich in, want hij wilde nog altijd

liever blijven zitten dan alleen met zichzelf op straat staan...

Het waren weer andere vragen dan zijn moeder en Sophie hem hadden voorgelegd.

Of hij nog bijzondere postzegels had kunnen koopen onderweg? vroeg Twist. En het gaf hem een kleine voldoening daarop bevestigend te kunnen antwoorden. Een mooie collectie - nog in zijn koffer - Otto kon ze allemaal krijgen.

Voor zijn geest zweefde, terwijl zijn aandacht bij die onuitgepakte koffers op de bovengang van zijn moeder's huis verwijlen bleef, de sjaal, die hij voor Madje had meegebracht, en de zeldzame diep-blauwe saffier, waarvan een oude Turk, na dagenlang bieden, nauwelijks afstand had willen doen. Hoeveel zorgen maakte hij zich onderweg over het vatten van dien steen.... in een hanger.... een ring....

'Wel jammer', zei Twist, op een vorig thema terugkomend, 'dat je in Palestina zulk slecht weer moest treffen....'

Om half elf klopte juffrouw Bos opnieuw aan de deur, met de whisky en fleschjes sodawater, die rammelden op het blad.

Zij bleef - het was haar aan te zien, dat zij naar eenige aanspraak op den langen avond verlangde - thans dralen bij Otto's stoel, waarop zij eerst haar hand steunde, en waarop zij later, half op de armleuning, een voet aan den grond getipt, in wat men noemt een ongedwongen houding zitten ging. Ook zij vroeg de Bordes nu naar zijn reizen, in het bijzonder naar de wereldsteden ging haar cinema-belangstelling uit.

Hoewel gehinderd door haar aanwezigheid en het zelfbewustzijn, waarmee zij zich in dit huis een zekere positie scheen in te beelden, wilde de Bordes tegenover Otto niet te kort schieten in wellevendheid. Zijn 'huisgenoote' had hij haar genoemd, zonder nadere toelichting omtrent haar herkomst en betrekking. Hij behoefde zich trouwens niet veel moeite te geven om dit meisje, dat klaarblijkelijk weinig van de wereld gezien had, in haar drang naar het onbekende te bevredigen en het was zuiver een contra-beleefdheid toen hij haar op zijn beurt vroeg: of zij Parijs kende?

Daarop lachte zij weer, denzelfden schielijken lach van beneden in de huiskamer, haar sterke witte tanden die, iets

langer dan de bovenlip, vast in de volle onderlip beten, glinsterden in het voetlicht en heur haar spon goud.

‘Ik....? O jé neen, nooit geweest! Londen was mijn eerste groote stad van het buitenland....’

Zij keek Otto aan.... en hoewel haar lach stokte, bleef haar mond open, de tanden ontbloot. Na een korte kuch zei deze, de stop van een sodafleschje stootend, waaruit een straal water door de kamer spoot: ‘Neem die kopjes mee naar beneden, 't is hier zoo vol. En dan zou ik naar bed gaan. Mijnheer de Bordes en ik zijn plakkers van oudsher.’

Het sloeg inderdaad middernacht vóór de Bordes de schamele gevoelens, die hem als slakken bekropen hadden en op dat oogenblik meer van zijn zenuwen vergden dan de smart zelf - een vormlooze klomp op den achtergrond - van zich afschudde en opstond.

Het afscheid van alles en voor altijd. Hier was geen terugkeer mogelijk. Hij wendde zich naar het raam en boog zich over den rand van opgekropen kamperfoelie naar den tuin, een schimmenrijk van schaduwen... en antwoordde in die houding op Otto's vraag of hij van plan was zijn werk aan het archief te hervatten, zonder bedenken en kortaf: ‘Neen’.

‘Je blijft toch in de stad voorloopig?’

Hij herhaalde in denzelfden toon nog eenmaal: ‘neen’ en keerde zich toen weer naar de kamer.

‘Zoo. Ik had gedacht, dat je misschien terwille van je moeder....?’

De Bordes deed zonder ook daarop in te gaan een paar stappen in de richting van de deur en reikte naar den knop.

Daarachter lag het portaal.... de vóórhal.... Een sluipmoord had het leven aan haar begaan!

‘Het reizen zit je in het bloed’, meende Twist, hem voorkomend, en thans hield hij zijn hand aan den deurknop. ‘Je hebt gelijk, man. Als je het doen kunt... Ik wou, dat ik het ook kon. In elk geval zou ik hier vandaan willen. Uit dit gat... Waar ieder zich met je bemoeit, en iedereen kletst...’

De vuisten in zijn zakken gebald, wachtte de Bordes af wat op dezen schutterigen aanhef, die een kennelijke bedoeling inhield, volgen zou.... Hij keek den ander ongeduldig

in de schuifelige oogspleetjes. Op de spitsuren van het leven zijn de meeste menschen zulke armzalige figuranten.... Otto Twist aarzelde nog, zelf niet wetend wat het volgend oogenblik hem in den mond zou leggen en niettemin zich bewust, dat hij met zijn voorzichtige aanduiding tegenover dien vorschenden blik reeds te ver was gegaan. Dat heel deze zware, troebele, geladen avond - de Bordes had hem wel overvallen met zijn bezoek! - naar opklaring hunkerde. En dat hij, nu dit zoo loopen moest en de feiten zich al half verraden hadden, beter deed met de waarheid - geen schande ten slotte - voor den dag te komen.

Zonder den deurknop los te laten, snel, en zoo terloops mogelijk, besloot hij:

'Nu je toch weer naar het buitenland vertrekt, wou ik je nog wat zeggen, amice. Je hebt misschien al wel begrepen.... Wat mij betreft, zou ik het liever nog een half jaar of zoo gehouden hebben op deze voet.... Maar voor.... Kitty is het natuurlijk een ander geval. Terwille van mij is ze uit haar betrekking gegaan - zij had een goede positie bij de "Holland", die ik haar zelf indertijd nog bezorgd heb - maar dat gaf op den duur ook moeilijkheden. Sinds Maddy's overlijden woont ze nu hier bij mij, zeer tegen de zin van haar ouders, ouderwetsche menschen, die ik trouwens geen ongelijk kan geven.... De vader dringt sterk aan.... en feitelijk bestaat er voor mij ook geen reden.... Ons plan is dan nu in Augustus te trouwen. In Engeland, om alle eventualiteiten hier te ontloopen. Want je begrijpt....'

De Bordes begreep. De eerste aandrift: nu met zijn twee vuisten blind en stomweg alle ellende, álle ellénde, te moeten wreken op dat oolijke zondaarsgezicht.... ze lag al bedolven onder den weerzin, die hem als gal vervulde tot den hals en elke behoefte aan genoegdoening in haar bitterheid opzoog.

De man van Madeleine Twist, de echtgenoot, dien zij trouw was gebleven, die haar in haar pure, dwaze verbeelding niet niet had kunnen missen. En van wien zij - het offer vergeefs gebracht - toen maar stil was heengegaan langs den eenigen weg welke haar, die niet dobbelen kon om het hoogste goed, openstond.... Een man, als honderd-

duizend anderen, alleen bij toeval, door de romantiek van een vrouwenhart, verheven tot symbool. Tot zijn eigen verwondering, boven zijn begeerten, boven zijn krachten, boven zijn bevatting.

Hij hoorde het Madje nog zeggen, het eenige woord, waarmee zij zich ooit versproken had in haar gelaten huwelijksleven: ‘Wat geeft't, of we daar met Otto over discussieeren.’

Ja.... en wat zou hem, de Bordes, dan deze laatste discussie nog baten....! De uiteindelijke discussie met open vizier.... Het troosteloos vergelijk.... met den gelukkigen weduwnaar. In dit sterfhuis, waar men bruiloft hield....

Zoo immers wilde het, bij God's genade, het leven, waarvan elk het zijne nam, en die aarzelden, als ketters werden verbannen en met den dood gestraft. Gelukwenschen moest hij zijn vriend, den wettelijken echtgenoot van Madeleine Twist, terwille van wiens gezegende nachtrust hij het land had verlaten, met zijn eer en geweten in een bundeltje twee jaar door de wereld zwierf, en de onherstelbare schuld op zich nam: te laat te komen. Een wijs man, een man van de daad, wien het geluk in den schoot viel, en die geen oogenblik verlegen behoefde te zitten!

Otto Twist was den bezoeker al voorgegaan over het halfdonker portaal met zijn dichte deuren, de trappen af tot in de vestibule, waar hij wachtte als na een examen op den ongewissen uitslag. Zóó vrijgevochten als Kitty stond hij tegenover de conventies en het oordeel zijner vrienden nog niet. Hij verlangde naar een woord van verstandhouding, van vriendschappelijken bijval. Onder mannen... De Bordes had misschien opvattingen, gevoelens van piéteit ongetwijfeld, hij was een trouw vriend ook van Madeleine.... Maar aan den anderen kant verwachtte hij van hem, man van de wereld, toch ook geen provincialismen op dit punt.

‘Je begrijpt’, herhaalde hij, nadat de Bordes hem gevolgd was en onder stug stilzwijgen zijn jas aantrok ‘dat we hier wel eenige vooroordeel te trotseeren zullen hebben.... Kitty is daarbij een meisje.... niet uit onze kringen.... Ze woonden hiernaast, zooals je je misschien herinnert? De vader, aannemer noemt hij zich tegenwoordig, had het huis zelf gebouwd Onlangs kon hij het uit de hand verkoopen..’

De Bordes knikte, hij gaf zich van dit buurtverkeer geen rekenschap. Zijn ziel, uit haar eerste dolle driften opgestaan - wat raakten haar de verdere lotgevallen van Otto Twist en Kitty Bos! - doorliep als een speurhond het huis, van boven naar beneden en van beneden naar boven, doorzocht alle kamers, waar de vrouw het laatst was geweest, de plek waar men haar gevonden had.... En het besef kwam plotseling over hem, dat hij alleen op dit oogenblik nog iets over haar zou kunnen vragen, en daarna nooit meer, aan niemand. Want hier op deze voordeurmat was het einde zijner wereld en Otto Twist was de laatste levende mensch.

'Ik heb al moeite gedaan', verklaarde deze, 'om ergens anders in te komen. Niet gemakkelijk in onze tijd. Toch bestaat er een kleine kans, dat de "Holland" tegen de winter voor haar kantoor in Brussel een jurist noodig zal hebben. In een andere stad, nog liever een ander land, kraait er geen haan meer naar....'

Door dezen laatsten luguberen zin in het requisitoir van zijn eigen gedachten zoo geraakt, dat hij rilde, zei de Bordes thans:

'Dat geluk wensch ik jelui dan toe. En ook in andere opzichten', verbeterde hij met inspanning 'wensch ik je natuurlijk alles goeds.'

'Merci.'

Wanneer hij deze minuut niet waarnam.... Het noemen van haar naam, nu nog, na de inbeslagname van alles wat het hare was geweest, het leek hem een schennis....

'Wat Kitty betreft', Otto waagde voor het eerst een glimlach 'maak ik me niet bezorgd of....' Boven in het huis, waarvan de Bordes alle geluiden herkende, werd een raam gesloten. Meteen sloeg Max aan in zijn hok.

Twist, in onbepaalde verwachtingen teleurgesteld, opende de voordeur. Het ultimatum. De nacht stroomde naar binnen. En over de lippen van den vertrekkende viel de vraag in den uitersten nood zakelijk en koud: 'Wat ik je nog vragen wou.... Je zult het wel niet als een indiscretie beschouwen. Heeft Madeleine nog iets nagelaten? Een aanwijzing.... een briefje....?

Niets. Geen woord. Wij hebben alles nagezocht, haar

bureautje, de linnenkast.... Al haar correspondentie had ze blijkbaar vernietigd vóór.... Ja, het is onbegrijpelijk, onverklaarbaar.... Dat menschen elkaar zoo iets kunnen aandoen!'

'Dat jij en ik het haar hebben aangedaan, jij en ik!' De Bordes hoorde het zijn hart uitschreeuwen, terwijl zijn lippen klemden opeen. 'Ik, die haar liefhad, zóó lief, dat ik haar kon verlaten, als een jammerlijke held! Ik en jij, en die juffrouw, om wie je "moeilijkheden" had op je kantoor, en met wie je reisjes naar Londen maakte! Terwijl zij, Madje, meende, dat ze nu wel gemist kon worden.... haar laatste beschikkingen trof, vernietigde wat haar dierbaar was.... En naar boven sloop, en de deur afdraaide.... En met haar hand aan de gaskraan, als de beul haar eigen vonnis....'

Hij wankelde van de stoep. Otto hernam:

'Zij moet het in een vlaag van melancholie gedaan hebben. Je hebt haar niet zoo gekend de laatste jaren, maar als ik erover nadenk, en vooral achteraf beschouwd.... zwaartillend was ze wel. Altijd vervuld van "het leven", alsof het een taak was, waaraan zij werkte en waarvoor onze lieve Heer haar speciaal de verantwoordelijkheid had opgedragen. Geen vrouw van deze tijd was Maddy. Te behoudend.... niet vlot.'

'Vlot,' herhaalde de Bordes, het kraste in zijn keel.

'Eerlijk bekend', besloot Twist en hief zijn plechtig geplooid gezicht naar de maan en de sterren 'heb ik haar nooit heelemaal begrepen. Haar opvattingen, haar idealen.... onhoudbaar in de tegenwoordige maatschappij. Misschien was zij er te goed voor'. Hij zuchtte, onder den indruk van te veel levensraadselen, en haalde zijn schouders op.

De ander stak zijn hand uit, dankbaar voor dat eene woord van onderscheiding jegens de vrouw, die als de oude martelaren voor haar aardsche dwaling had willen leven en sterven.

* * *

Het eerste licht zeefde door de gordijnen toen de Bordes opstond van de paardenharen sofa, waarop hij de laatste uren van den nacht, aangekleed, had doorgebracht. De lamp

op zijn schrijftafel brandde nog, in den groenen weerschijn daaronder lag, open, de spoorweggids. Buiten gekomen, zag hij het marktplein met hier en daar stapels hout en het geraamte van een kraampje, grauw als voor een executie.

Sophie had hem verzocht eens naar Eykenhoef te gaan met het oog op noodzakelijke reparaties aan het dak van de schuur, en terwijl hij langs de gesloten luiken der winkelstraten liep, was hij haar dankbaar voor een doel waarop hij zijn gedachten kon samentrekken.

Op den rijweg werd het licht al warmer, een teere zon rijpte achter de nevelen. De atmospheer van zijn land....

Aan de ver doorgetrokken huizenrijen aan weerskanten kon hij zien, dat hij lang afwezig was geweest. Woningen als legkaarten, kunstig in en op elkaar gepast en met kleurige contouren. Een vriendelijke bouwtrant; in het buitenland vertoonden de huizen zelden dit opgewekt gezicht. Achter de geraniumpotten en strookgordijntjes begonnen ze vanbinnen al te leven. Uit de lage deuren traden onopgemaakte vrouwen, die kleedjes klopten. Menschen en menschenijver hier en daar en overal.... Alle morgens uit den droom gewekt.... Om de beweging erin te houden, om iets te bemachtigen, niets te verzuimen, het beste te genieten. Misschien nog om iets anders - gesteund door de eene of de andere leer - in zich bevestigd te gevoelen....

Voor dit leven had Madeleine Twist de oogen gesloten. Vrijwillig.... Toen haar niets dan de ontkenning overbleef....? Toen de dagen onverzoenlijk bleken? Toen de slapelooze nachten....

Geen mensch zou het weten. Met geen woord verlangde zij rekenschap te geven, aan niemand liet zij een enkelen afscheidsgroet.

De schuldvraag, als een looden last door den nacht gedragen, omklemde de Bordes met machtige armen: de ongerechte drift, die hem Otto Twist aansprakelijk deed stellen, de wroeging, welke hem tot aanklager maakte van zijn diepste zelf. Daaromheen zweefden, als de nevelen over het akkerland, als de kraaien door het luchtruim, de raadselen...

Niet in verhouding tot de daad schenen hem de feiten: de liefde der vriendschap, die zwichten moest; het minnespel

over de schutting, dat in een reisje naar Londen zich uitvieren mocht.... Zoo vast als Madje voor zich hield aan de elementaire waarden, aan een wereldorde, die daarin haar bolwerk vond, zoo ruim stond ze tegenover afdwalingen, welke op deze eeuwige fundamenten slechts een tijdelijke stoornis te weeg brachten. 'In gedachten', zei ze wel eens 'gaat niemand vrij-uit.... Onbewust, niet eens in daden. En tekorten zijn er overal....' Zij zou voor de vierschaar van haar eigen geweten wel elke verontschuldiging gevonden hebben, al ware het spel dier beiden te ver gegaan, haar luchthartigen man onvoorwaardelijk hebben vergeven, indien hij in ernst een beroep op haar goede kameraadschap had gedaan.

In ernst.... een geestesgesteldheid, een nooddruft van het hart, die Otto Twist ter nauwernood kende.... Een mug leidde hem af, al ging het om leven en dood. En de kruiswoordpuzzles in het Avondblad hadden zijn aandacht heviger geboeid dan het gelaat van de vrouw, die voor hem thee schonk....

Was zij de gebondenheid op dit plan te moe geworden? Had zij een strijd, waarbij voor haar zoo weinig te winnen viel en waarvoor zij zooveel - den bloei van een schoonen zomer - inzette, op moeten geven? Bereidwillig afstand gedaan van haar twijfelachtige rechten ten bate van een andere vrouw, jonger, en met minder tevreden gesteld wellicht dan zij?

Of had zij de nederlaag gevreesd in dien zin, dat thans het huis haar losliet.... haar uitdreef misschien.... en de armen van den vriend, die haar verlaten had, haar toevlucht zouden moeten worden, gelijk een bedelaar bij nacht en ontij klopt aan de deur om onderdak? Een uitkomst, waarnaar andere vrouwen in haar geval gretig de handen zouden hebben uitgestrekt, een accoord, waarvoor een Kitty Bos al haar bekoorlijkheden in de schaal zou hebben geworpen, een voor alle partijen profijtelijke ruil. Waarvoor alleen Madje bedroefd het hoofd had afgewend, als van de wisselaars in den tempel....

Of had zij - en op dit punt krompen zijn hersens als bange honden voor de zweep - of had zij na twee lange jaren niet meer durven vertrouwen op dien verren vriend....

getwijfeld aan gevoelens, die niet reikten tot de daad.... de eerlooze, maar ontsprongen aan de spon der liefdevolle driften.... Gewanhoopt aan den man.... ook in hem?

Doorvreten van het eene vermoeden, en wroetend in het andere, had de Bordes geen acht geslagen op den weg, en stond toen onverhoeds op het kruispunt, waar zich aan zijn linkerhand een laan met populieren afscheidde. Aan het einde van die laan lag - hij was daar den ganschen nacht van vervuld geweest - het kerkhof. Maar hij kon de gedachte, als aan een confrontatie, nog niet aan.

Met schuwe haast stapte hij voort zonder zich een bepaalde voorstelling te maken.... De vele graven, die in dat oogenblik voor zijn verbeelding opkwamen - het graf van zijn vader, een bijna vorstelijk mausoleum, dat van den rector van het gymnasium en van een jonggestorven schoolkameraad - bespaarden hem den aanblik van dat ééne, waarvan hij de plaats niet kende, onder de versche aarde. Aan allen, die daar lagen, was het leven, die onbegrijpelijk eenzame, ongelijke, machtelooze opgave, voorbijgegaan. Maar het waren toch alleen de zwaarst beladenen, die vóór hun tijd daar aankwamen.... De zeldzamen, die geen genoegen namen....

Voor het hooge hek van Eykenhoef stond hij nog met zijn afgetobden kop als voor een muur, waartegen de stemmen van zijn hart en geweten weerkaatsten, een duizendmaal herhaald: waarom, waardoor, door wie?

En hoe dichter hij door de oprijlaan, geplaveid met zon en schaduwranken, de plek naderde, waar onder het roodbruin baldakijn van den beuk het feestelijk tafeltje had gestaan - het tafeltje voor twee, met het theeblad en de kopzware dahlia's - hoe luider die eene vraag, waarop het antwoord hem de keel toekneep, boven de anderen uitklonk: Zou ze het gedaan hebben, ook, wanneer ik haar niet verlaten had? Met als de echo uit de donkerste spelonken het schuldig tekort: misschien.... misschien niet....

Daar had zij gezeten tegenover hem, op den tweesprong van hun beider door de liefde gezegend leven, daar had haar hand zich in de zijne gelegd, die de grootste en de sterkste

was. Daar hadden haar oogen om hulp geroepen, terwijl haar hoofd neen schudde en haar krampachtige mond zich sloot voor den noodkreet van haar hart.

Wat had hij van haar gekend, van haar, die zichzelve niet kende.... toen hij haar wil eerbiedigde als een gebod? Een voor hem onaantastbaar geheim, het geluk van een ander. Madeleine Twist, die hij in dat eene levende, van verwachting bevende uur in zijn armen, aan zijn borst had kunnen dragen door het donkere bosch, onder den eindeloozen sterrenhemel, ver, ver, naar een plaats, van waar geen terugkeer mogelijk zou zijn geweest....

Het groote avontuur, waartegen de notarisvrouw, moeder van vier kinderen, niet op had gezien, waartoe Kitty Bos den argeloozen buurman verlokte.... De vlucht.... de vrijheid.... het geluk!

Had zij dat gewild? Tegen haar wil gewild? En was hij het geweest, die op het oogenblik, dat hij een menschenleven had kunnen redden, in de strikken van God en gebod verward, haar hand losliet....

Gestolen goed.... gestolen goed....

Maar de meeste van deze is de liefde....

Had Madje, niet te doorgronden in haar wankel verweer, in haar geslotenheid en stille bravoure, van hem de zegepraal verwacht van deze liefde? Of van een andere, die meer is dan de meeste?

Was zóó de vrouw geweest, welke zijn hoogmoedig en waanwijs hart geen haar had kunnen krenken vóór zij, prijsgegeven, beschaamd en bedrogen, zich bood aan den donkeren dood?

De boeren kwamen uit de schuur geloopen om den jongenheer te verwelkomen.

''t Is goed, dat ge daar weer eens zijt, mijnheer, de schuur is oud, zoo oud als de vrouw en ik getrouwd zijn, dat is bijkans vijftig jaren.

En de oude vrouw, aangestrompeld op het klinkerpad, beaamde lachend, dat dan de beste dagen voorbij waren, al hadden zij beiden, Godlof, nog geen klagen.

Binnen... een kring van menschen en kinderen, een achter-

kleinkind lag er in de wieg. Zij deden den reiziger neerzitten in den armstoel bij de schouw, omringden hem en vingen zijn aandacht met het vertrouwd accènt van hun verblijde stemmen. Hij moest alles opeens vernemen. Wie er waren gekomen, wie er waren gegaan. Van de goede en van de kwade dagen. Van het vee in den stal en de aardappelen op het land. Het leek louter goeds wat zij verhaalden. Want ook het minder voorspoedige en het bedroevende droeg hier nog de trekken van het goede, omdat het eenvoudig was en in gelatenheid aanvaard. Een gezin van tien kinderen, de een wat beter, de ander wat minder terecht gekomen, zooals dat gaat, maar met dat al veel reden tot dankbaarheid. In Augustus de gouden bruiloft. Als we het beleven mogen.... Een kleindochter zou om dien tijd onder de geboden staan.... Twee paren door de eerepoort. En de vlag aan den mast.... De Bordes luisterde toe. Hij keek met zijn strak-vermoeide oogen van den een naar den ander. Naar de vrouw, gezeten in den zuiveren lichtval van het raam, wier gezicht, als een oud appeltje, tusschen de blanke vleugels van haar keuvelmuts, in haar jeugd zeer schoon was geweest.... Naar den ouden man, die stond op zijn klompen aan de kast geleund, hoepelrond gebogen, zijn kleine kop spits, als uit was gestoken.

Op deze boerengezichten schreef het leven zijn a.b.c. Het leven, waarvan zijn ziel het droombeeld, de schat van den arme, had omgedragen: den samengang in liefde, den zegen van het gezin.

Als de verloren zoon zat hij in den schoot van dit gezin en gaf zich verwonderd over aan zijn weldaden. Met honger brokte hij het grauwe brood en de zware geur van de koffie verwarmde hem al vóór den slok. En zijn mond lachte goedmoedig toen de oude een grapje ophaalde uit den tijd toen de jongenheer Loetje met zijn vriendjes, met Kees de Booy en Otto Twist, daar alle dagen uit school op de fietsen kwamen aangezwaaid. Zijn gedachten vereenzelvigden dat vriendje zelfs niet met den vriend, van wien hij den avond te voren afscheid had genomen.

‘Arie, jong, ga mijn pijp eens halen, van het rek in de jachtkamer.’

Door een zonneschoof glipte de haastige knaap, de deur bleef achter zijn kousenvoeten openstaan. Warm licht vulde de kamer. Het tintelde in de gouden krullen aan moeder's keuvel, het speelde om de gebloemde huif, waaronder het kind te slapen lag en streelde de poes onder de tafel. Vol viel het op eenmaal op den teekenlap, ingelijst naast de schouw. En de Bordes' oogen spelden de letters, rood, groen, oranje, die een rondedans uitvoerden om een zwaar vertakten boom: ‘Wie is gelijk de wijze, en wie weet de uitlegging der dingen?’

Zijn hart ademde op, terwijl hij zijn pijp stopte en den kleinen Arie streek over het stoppelblond haar.

De middagzon, fel als een electrische bol, weerkaatste in de sloot achter de boerderij en leek op het watervlak uiteen te spatten, toen hij langs het zandpad het bosch inliep en op de eerste de beste droge plek in de schaduw zich uitstrekte. Het bosch van zijn jongensjaren, waarvan de grond met zijn hobbels en stronken, dorre naalden en denappels, zich naar zijn lichaam voegde als een oude peluw. De boer had hem verzocht die sloot, zoo dicht bij het vochtig woonhuis, te mogen dempen. Terwille van de oude vrouw. Zijn gedachten klampten zich om de vraag, alhoewel hij reeds had toegestemd. In het gekwetter boven zijn hoofd en het zoemen der insecten werden zij ijler en ijler.... Hij spreidde zijn zakdoek over zijn gezicht.... een onmetelijke witte wade.... Het was, of de grond onder zijn loodzwaar en tegelijk zwevend lijf wegzonk en het heelal zich over hem ontfermde.

Toen hij uit dien diepen slaap van uren aan een stuk ontwaakte, duurde het een oogenblik eer het rad der bezinning hem weer greep. Hij zag door den zakdoek teedere schaduwbeelden en rook den geur der aarde, en tastte met zijn handen aan den grond, die hem tot zijn verwondering gedragen had. En uit het niet-zijn van deze seconden verrees voor hem het begrip van den dood, ontdaan van zijn kille verschrikking. Dit was de aarde, die Madeleine Twist had opgenomen, de goede aarde, waarin men haar ter ruste had gelegd. Op haar eigen verlangen.... Een gebaar als van een hand, die zich opheft, aandachtig, souverein.... Hij zag, terwijl hij

daar zoo lag, één met deze oude aarde, ook de beweegredenen, den donkeren stoet der onoplosbare vragen, eenvoudiger, als een deel van die groote afgesloten stilte....

Zij had het met het leven, zooals het haar gegeven was, niet langer kunnen vinden, en was wat vroeger heengegaan. Zooals men een schouwspel verlaat, waaraan het hart geen deel kan nemen omdat het er den zin niet van verstaat. Zooals een staatsman, wanneer zijn inzichten hebben gefaald, zijn mandaat ter beschikking stelt. Of zooals in den ouden tijd de ridder zich in zijn zwaard stortte vóór hij de vesting overgaf....

Het leven van den dag verlangde thans andere heroïsmen, en misschien had het gelijk.... Op zijn wijze. En het bood aan wie bijtijds de bakens verzette voor alles troost.

Een voorval uit zijn kinderjaren dook op in de dwarreling zijner gedachten: den ochtend, waarop hun kleinen terrier overreden werd en de kindermeid tot hem zei: 'Huil nou maar niet meer, dan mag je vanmiddag mee naar het circus.'

Zoomin als hij toen, geknield bij den leegen hondemand, te bewegen was geweest tot dit feest der verloochening, zoomin had Madje den troost kunnen aanvaarden van het eindeloos ongelijkwaardige....

Menschen en dingen vervullen zich naar hun eigen maatstaf.... En niemand behoeft zijn levenslast verder te dragen dan zijn voeten willen gaan.

De Bordes richtte zich op. Hij sloeg met zijn zakdoek naar de vliegen en zag door de bladerkruinen heen de witte wolken drijven en het straffe blauw, dat brak door de takken en twijgen als door poorten en kanteelen.... En iets van de ontroering, die hem op zijn eerste reizen bevangen had, tusschen de hooge berg-coulissen, aan den voet van den Acropolis, beving hem hier: achter de brokstukken, achter al wat de aarde gaf en nam, het eeuwig verschiet....

Hij wilde nu naar het kerkhof gaan. De vraag, wie aan de daad, boven menschelijke berekening en boven menschelijke bevatting, de schuldelooze schuld droeg, weerhield hem niet meer. Hij geloofde ook niet, hij wilde niet langer gelooven, dat hij Madje had misverstaan, toen hij in den eersten en laatsten kus van hun leven afscheid van haar nam. Dat zij

naar de innerlijke wetten van haar wezen - al had haar hart gewankeld - het andere had gewild, het andere had aangekund.... Noch de listen en lagen van het als een schande verborgen geluk, noch het openlijk verraad, de bevrijding onder de vlag van een allemans moraal.

Het misverstand, waaraan Madeleine Twist gestorven was, dat was het misverstand tusschen God en de menschen, die de uitlegging der dingen niet weten en vruchteloos trachten naar de orde in den chaos der gelijkenissen....

Terwijl hij door de hooge varens naar het voetpad zocht, hoorde hij, niet ver van waar hij gelegen had, stemmen - gezang van kinderen - en sloeg een zijlaantje in, in de richting van het geluid. Daar kwam hij aan een prikkeldraadomrastering, waar hij gemakkelijk overheen kon stappen, en toen zag hij door de struiken al gauw een huis. Een vierkant baksteenen gebouw met twee rijen loggia's boven elkaar. Het ‘Kinderhuis’, waarvan, hij herinnerde het zich, iemand, zijn moeder, hem verteld had. Het huis, waarvoor mevrouw Twist het zich in haar laatste levensdagen, zoo zeide men, te druk had gemaakt....

Verscholen achter een haag van bloeiende heesters, onderscheidde hij nu ook de bedden, in wit gelid. Er waren kinderen, die lagen, met hun naakte ruggen naar de zon en anderen, die opzaten en door een verpleegster werden aangekleed. Langs den geheelen zonnigen gevel gekwinkeleer als van een groote volière. Maar het eigenlijke gezang kwam van beneden, uit den nog onaangelegden tuin, waar een schoolklasje was opgesteld. Een jong meisje stond ervóór en sloeg de maat. De jongenskelen, hoog en schel, overstemden het dun en bedeesder zingen der kleine meisjes en het was duidelijk, dat zij dit overwicht vurig begeerden:

‘Berg-op-Zoom
Houd u vroom!’

Als ging het om het bewijs van hun gezonde longen, om den bollen blos van hun bleeke wangen, zoo dapper zongen die jongens!

Zij zongen den man achter de haag uit zijn kerker. Zij

zongen hem naar een open plaats, als een groene weide tusschen de werelden, waar de smart van haar kluisters bevrijd, recht vond en genade.

Hij hief het hoofd en van onder de gesloten oogleden liepen glinsterende strepen langs zijn harde kaken.

> ‘Berg-op-Zoom
> Houd u vroom....’

Neen, hij beklaagde de vrouw niet meer, die haar naaste taak had afgedaan, aan wie haar toegewezen waren, aan man en kinderen - een huis vol kinderen - gaf wat haar hart aan kracht en goedheid bezat. En toen haar stillen weg moest gaan, den weg zonder zijwegen voor wie in den luister van het oogenblik het eeuwige beleefde als een deel van zich....

En ook om het eigen lot leed hij niet meer. Want hij begreep nu dit leed als zijn natuurlijk verlangen, als de nalatenschap van een geluk, waarnaar hij zijn leven lang had gezocht.... Waarnaar hij eindelijk de hand mocht uitstrekken.... Op grond van het eerlijk erfrecht, op hem overgedragen in den jongsten nacht, smartelijk verworven, onvervreemdbaar.

Toen hij zijn oogen, die vol prisma's waren, weer opende, zag hij den dag schoon als eenmaal in zijn schoonsten zomer. Door het zichtbare weefde zich het onzichtbare, door het hoorbare - kinderstemmen verklinkend in het bosch - het onhoorbare. Door de vernietiging lichtte de vervulling.

En zijn ziel knielde voor haar, die met haar twee kleine voeten pal had willen staan op het wrak van een oude aarde, en verging toen een god, machtiger dan de goede wil, machtiger dan het goede hart, machtiger dan de heilige geest, haar met zijn vleugel had geraakt.

En hij wist niet wie hij inniger beminde, met een liefde vruchteloos en voldragen, de vrouw van Otto Twist, of de liefste, die den Dood aanriep om hem de waarheid, de verbeten, de onverbiddelijke waarheid van het vrouwenhart, toe te vertrouwen....

TOP NAEFF

Cinema militans

voor Menno ter Braak.

I

Ik lijk op Harold Lloyd, maar in het leelijk dan,
Want Harold Lloyd is een begeerlijk man
Hetgeen ik van mezelf niet zeggen kan.

Wat is hij kundig: hij kan liedren zingen,
Op daken klautren, over slooten springen!
Ik ben te corpulent voor zulke dingen.

Hij breekt brutaal het hart der kamermeiden,
Waarom de kappersknechts hem sterk benijden;
Met mijn physiek valt niets meer te verleiden.

Hij woont in villa's en eet aldoor kreeft,
Natuurlijk, als hij zooveel centen heeft; -
Ik heb geen auto en blijf toch beleefd.

Kortom, hij is de Praeses der Elite,
Ja méér: de Held van de Moderne Mythe....
God, geef me toch een kilo melinite!

II

Terwijl ik op het schelle lichtscherm staar
Waar hij verschijnt, onstuimige barbaar,
Voel ik me een kleine, scheeve kankeraar,

Een uitgedroogde, illuzielooze man,
Die niet meer met de kindren lachen kan.
'k Heb sceptisch willen zijn: dat kòmt er van.

Hij is zoo prachtig bête, zoo gaaf en sterk;
Hij durft nog opgewekt te zijn bij 't werk
En gaat waarschijnlijk argloos naar de kerk.

Wij hebben ongelijk, naar 'k vrees, Ter Braak:
De Yankee met zijn zwaargespierde kaak
Schiet spelend, zonder lang te mikken, raak.

Onmachtig zijn we, sukkels, idioten; -
En balanceerend in zijn hooge goten
Hoort Harold Lloyd waarachtig tot de Grooten!

J. GRESHOFF.

Verzen

Vrouwenportret
(naar M. van Heemskerck)

Schuin staan de oogen in het blond gelaat,
Dat over blonder krullen ondergaat
In een gebarsten achtergrond. Daar zweven
Nog wat dunne haren verder. De mond
Is bruin, en rijp gesloten; en er streven
Twee jukbeenderen buiten 't wangenrond.

Het lichaam, hoog en donker uitgemeten,
Wordt lichter pas, waar aan een gouden keten
Het kruisbeeld zich tusschen twee vingers plaatst,
Vol van juweelen, - alsof 'n spiegeling
In haar fluweelen schoot 't gelaat weerkaatst,
En dan in harde, blonde stukken springt.

De moeder

Niets had zij begrepen van zijn klacht,
Toen hij voor 't eerst verliet eenzelvig droomen
En aan kwam tasten in een fluisternacht.
Hij wilde stil en troostziek in haar stroomen,
Terugbuigend als stuwend water naar de
Bron, die rustig spiegelende vergaarde
Wat beeld en neerslag haar te binnen bracht. -

En toen zij slaap'rig opzag, en maar streelde,
Gesloten bleef voor het onuitgebeelde,
't Vervloekt verzwegene, dat hem besprongen
Was in het stroomgebied van háár gelijken:
Toen gleed hij weg, en nam een nieuw besluit,
En jaren knelde haar het harte uit
De zoon, dor sijpelende, afgedrongen,
En steenig-smal, haar vrede te ontwijken.

De voorganger

Vaak denk ik dat ik aan hem, die vóór mij
Haar hart bezat, 't weer af had kunnen dragen
Toen 't mij een last geworden was,.... bevrijd
Van wat als tusschenspel tòch niet kon slagen.

Nooit zag of kende 'k hem, maar 'k zou 't hem vragen
Als een, die in een estafettenrij
Rennend beroofd is, maar niet is verslágen,
Daar 't zelfde einddoel geldt voor allebei.

Ik weet alleen die avondwandelingen
Met haar, waarvan zij angstig aarz'lend sprak.
Haast werden zij van òns: herinneringen
Half, die men nooit loochende of verbrak,
En half een waarborg voor het zoet gemak
Waarmee hij op zijn beurt mij zou verdringen.

S. VESTDIJK

Van éénen huize

Derde hoofdstuk

I

Toen Lena Hulft de trap afkwam, maakte 't besef haar zenuwachtig, dat de gasten nu gingen komen. Vreemd was plotseling haar leven, zelfs deze deftige trap was vreemd. De treden meer dan drie el breed en het geheel van eikenhout, zacht kronkelend achter de statige leuning. Vader die alles bedisselde hier, die Bert's benoeming had doorgedreven met dat verzoekschrift uit de stad, kwam ook op de onbescheiden gedachte dat Cateau hun het huis zou verhuren, waarbij ze twee bovenkamers voor zich hield. Goeie vader, knap had ie ‘geboerd’, zooals hij zelf zijn bemoeienis noemde. Het bezoek, hoe onplezierig, bij den gouverneur op het provinciehuis had zijn ijver niet kunnen dooven, 's avonds nog spoorde hij naar Den Haag, daar sprak hij bevriende vrijmetselaars en het verzoekschrift gaf den doorslag. Bert was gloeiend in zijn nopjes; haar bleef het wel nog alles vreemd. Het huis zoo groot, de stad zoo klein en nu dit diner, ook door Vader geregeld - hij deed zelfs dat graag, omdat hij het goed deed en omdat het in ‘zijn’ stad was; maar zij moest voor gastvrouw spelen en dat met den gemeenteraad en de stadsautoriteiten.... Gelukkig dat Hermien er was, die kon met ieder overweg; Cateau had van te voren gewaarschuwd: ‘de menschen hier moeten van mij niets hebben.’

Een vroolijke tafel zal 't wel niet zijn, dacht Lena toen ze den disch aanschouwde, terwijl ze op den drempel der eetkamer toefde, waar Mongers de oude eerste dienknecht als ter bemoediging op haar toetrad en glimlachte bij de verzeke-

ring, dat alles waarlijk was in orde. - ‘Ook uw vader kwam daarnet nog’, zei hij tot haar volle kalmeering. Een blik naar het jassenkamertje, halfweg de gang, op twee knechts die de gasten wachtten en Lena trad de huiskamer binnen en werd met een: - ‘Meid, waar bléef je!’ ontvangen.

Groot stond haar vader in de kamer, alleen van zijn triumf genietend. Zelfs het wachten was hem genot. Dit slotbedrijf werd de apotheose. Zijn werk was het alles, ook het diner, door hem betaald en volledig geregeld. Maar dit huis was het werk van den ouden heer Hulft. Hij dacht met eerbied aan dezen doode, die een onbekrompen smaak had. Ook het voor de eerste ontvangst gedeeltelijk weggeruimde meubilair van deze tuinkamer was nieuw. Prachtig had Hulft voor zijn vrouw gezorgd, haar voor goed in de spullen gezet.... toch was ze er welgemoed uitgetrokken, twee kamers aanhoudend, ja waarvoor? 't Was nog een raad van hem geweest, een inval waar zij het geweten mee zoethield! Vreemde vrouw, mààr vrouw van ras. Er was natuurlijk iets met 'r gebeurd, dat ze zich had opgesloten als nummer twee van dien maniak. Maar wat? Haar eigen broer wist niets....

Van der Mijl's oogen staarden, vonkten.... verdoften oogenblikkelijk weer. Ach welnee, 't zou dwaasheid zijn. Leen, z'n dochter, niemand anders: zij bleef de eenige *vrouw* in zijn leven. Om dat kind had ie kalm geleefd, al vond hij nooit eenig geluk bij z'n vrouw; ook als weduwnaar hield ie stand; nu-d-ie goed vijftig was nog te hertrouwen, al zou het tevens om den naam zijn, daarbij het omgekeerde van Leen! 't Zou al te licht misère geven en.... beschaming voor z'n dochter.

Zij had naar de lampions staan kijken, nu zag ze vragend naar hem. Hij lachte: - ‘Bürgemeisterin!’ - En de pias dien hij vaak voor haar speelde, plooide de knieën, het bovenlijf boog, doch onmiddellijk werd hij weer ernstig en vroeg wat Bert deed, waar hij bleef, de gasten zouden zoo dadelijk komen. Op haar antwoord dat Bert zich te laat was komen verkleeden, glimlachten zij in eensgezindheid. Haar blik van daareven had goedgedaan. Hij wist wat zij dacht; zij was zich bewust, dat hij haar diepe dankbaarheid kende en al haar eerbied, het ontzag dat immers zijn geboortestad deelde, zij het vaker met wrok

dan erkentelijkheid. Wrok, wisten beiden, kwam aanstonds méé binnen....

Een eerste belklank waarschuwde. Haastig traden Cateau en Hermien als voortgeduwd de kamer in en Bert schoof juist nog achter hen aan; een keurige verschijning was hij! Snel onderdrukt gelach, gefluister; de schoonvader wenkte beide zusters met hem wat achteruit te treden en de eerste gast die kwam werd stipt in het midden der ruime kamer door het burgemeesterlijk paar ontvangen.

't Was Van de Wal, het zeventigjarige oudste raadslid, doch onmiddellijk achter hem aan stapten de wethouder Luiken en Jonkheer Van de Kraanebeeck binnen. Dat tweetal haat me, dacht Van der Mijl, dus trok hij schielijk een blij gezicht en wist een grap voor meneer Van de Wal, zoodat twee lachers den jonker begroetten, toen die na eenig onredzaam doen, daar nieuwe gasten hem verdrongen, de boven allen uitstekende gestalte van den parvenu-schoonvader moest opmerken.

- Meneer Van de Kraanebeeck, sprak rustig-beminnelijk het verarnhemschte stemgeluid van den deurwaarderszoon die naast dezen trotsaard op een schoolbank had gezeten, de weduwe heeft me juist verteld, hoe dankbaar de ou'e heer Hulft u was voor uw belangstelling bij het aanleggen van dezen tuin.

En de spreker wees naar de donkere deurvensters, waarachter om den verandarand slingers van lampions rood lichtten.

- Feestelijk.... prevelde de jonkheer en trad met de resoluutheid welke een welkome uitredding schonk, op de overigens weinig sympathieke weduwe van den ouden heer Hulft toe.

De kamer vulde zich nu vlug. Willems, de oudste wethouder, kwam binnen met Van der Biezen, den ontvanger der registratie-ook al een neef - die als majoor der schutterij in goudschitterend uniform stak. Als om dezen te overtroeven trad even later kolonel Van Galen, de garnizoenskommandant, met al de resoluutheid van den kleur en metaalglans afstralenden krijgsman op het gastvrouwtje toe en boog vóór haar handje als tot een kus. De kamerdeur bleef niet meer dicht en bij hun onthutst in een menschenkluw treden moesten de laatst-komenden wachten of dringen om gastvrouw en gastheer te kunnen begroeten. Hoewel allen bij de plechtige bevestiging

van den nieuwen burgemeester in zijn ambt ook aan mevrouw waren voorgesteld, veronachtzaamden enkelen haar onder ijverig buigen voor 't hoofd der gemeente. Lachend en met clownsgebaar dreef de schoonvader een drietal groepjes wat naar achter; hij stelde zich voor aan den kolonel, die op het stadhuis hem had genegeerd, geleidde den krijgsman naar Cateau en wendde zich nu naar dominee Schurink, den oudsten van de stadspredikanten, die - 't was meer dan tien jaar her, zijn moeder in de laatste ziekte menigmaal was komen troosten. De heugenis der kleine woning, waar ‘juffrouw’ Van der Mijl te bed lag, verstroefde even het gesprek, doch Van der Mijl was wel gewoon dergelijke moeilijkheidjes als niets beteekenend op te lossen; aldoor den blik op den predikant, als verwachtte hij nog bescheid, hoorde hij naar een kwinkslag naast zich en omwendend praatte hij plotseling door: - ‘U hebt gelijk! Maar foei, meneer Wenting! dat is een grap voor het eind van de tafel.’ En grinnikte mee met den schuinsmarcheerder, lid van den raad, oud-wethouderszoon en ook al van ver nog verwant aan de Hulften. Daarnet deed de smakker lief tegen Cateau....

Rondkijkend, zag hij dat Bets hem zocht. Ze knikte naar den kant der deur. Ja, daar stond Mongers op den drempel. De vader wenkte: ga je gang. En terwijl de gastvrouw zich naar kolonel Van Galen keerde, dat deze haar den arm zou bieden, noodde Vader, noodde Bert de gasten of zij wilden volgen. Met een diagonaal door de breede marmergang kwam het gezelschap in de eetzaal aan de straat. Een zesarmige kristallen gaskroon, waarvan de prisma's veelkleurig fonkelden, verlichtte de breede en diepe kamer, welker vier vensters achter zware donkerroode gordijnen waren verborgen. Twintig couverts. De gastvrouw zat tusschen kolonel Van Galen en den oudsten wethouder, de burgemeester had dominee Schurink en den tweeden wethouder naast zich.

- Mag ik u dan verzoeken? vroeg Bert en opgestaan bad Dominee voor. Een licht knikje van Lena naar Mongers en drie bedienden schoten toe. Nauwelijks waren allen gediend, of de gastheer stond op, stelde den gasten voor zijn voorbeeld te volgen en dronk op den Koning.

- Leve Zijne Majesteit! riep kolonel Van Galen.

Men ging weer zitten, geklek tegen borden, gezoem van een praten, dat leek op gefluister, 't nog heimelijk doen der schuchterheid. Toen schetterde Van der Mijl's geluid. Aan het rechter einde der tafel had hij zich een plaats gegeven naast Cateau; nu riep hij schuin over zich Handorf aan, den gewilligen zondebok uit den raad, en vroeg hoe het stond met de kogelvangers. De grap was grof en bijna wreed, doch Van der Mijl wist wat hij deed, het beklemmende van dit begin moest met een knaleffekt worden gebroken en deze dwaasheid van tien jaar geleden was nog altijd niet door voor de stad. Ook barstte veler vroolijkheid los, andere koppen toonden verbazing; Van der Mijl dacht ‘het ijs is gebroken’ en even vonkte zijn blik tegen Lena, die verlegen naar haar man zag. Bert hield zich keurig, niet verwonderd, maar slechts met een glimlach deelend in de luidruchtige vroolijkheid. Alleen ‘majoor’ Van der Biezen keek toornig: 't was voor de schutterij geweest, dat men dit schietterrein aanleggen wilde en, al was hij nog geen commandant, zijn hart had in het plan gedeeld, en deze grap was hóógst ongepast.

Dit zei hij aan zijn nicht Hermien die, niet wetend waarom men lachte, verwonderd de vlaag van vroolijkheid aanzag en nu voelde: De kleine stad! nog zit men met het soepbord vóór zich en er dreigt al iets van ruzie, de oude ruzie nooit geeindigd, rantsoen voor dit soort samenleving.

Van der Mijl had gelet op zijn buurvrouw, hoe die zich bij zijn uitval zou houden en bij het niet te betwisten succes.... doch zij scheen er geen acht op te slaan. - ‘Wacht maar’, dacht hij, ‘ik krijg je toch wel’. Kalm begon hij even later over de positie van Bert. - ‘Ik hoop dat het gaat, ik denk van wel, anders had ik niet zooveel moeite gedaan. Toch zitten d'r hier, die 'm dwarsboomen kunnen.’ Verschrikt, verbaasd keek Cateau naar hem op, hij knikte glimlachend als ter geruststelling en eveneens zonder stemverzachting verzekerde hij: - ‘Ze hooren het niet.’

Waarlijk scheen niemand te luisteren. De meesten hadden het druk met hun bord. Wat daarop lag, was aandacht waard. Croquetjes had iedereen meer gegeten, doch nooit zóó vol, met allerlei malsch' en gekruids erin. Ook de soep was bijzonder geweest.

- U drinkt niet, zei Van der Mijl tot zijn buurman Jochems, den commissaris van politie, laatsten aan deze zijde der tafel; de man had zich niet ingeschonken en 't glas sherry stond vol vóór hem. Cateau dacht: ‘Pa speelt druk den gastheer, men weet immers toch wel dat hij betaalt, dat hij het heele diner heeft bedisseld, zooals alles hier in mijn huis....

Zonderling was 't haar te moede. In deze veel te groote kamer had zij twee jaar met Maurits gegeten, elken dag hun eenvoudig menu aan deze zelfde zooveel mogelijk ingekorte tafel en met vier van de twaalf gaspitten aan.

Al wat dienen kon was hier te vinden, doch weinig werd er van gebruikt. Met de portretten en andere oude famieljedingen was er de weer op slag gebrachte pendule van Maurits' overgrootvader Wiegersma en er waren de prachtige kandelabers, waar zij vanavond voor het eerst viermaal vier kaarsen op branden zag. Ook was er de groote kast in den hoek, gevuld om zelden te worden geopend. Er was hetgene toen als nu tot haar zeide: gekocht voor jou. En aan alles was zij ontvlucht en naast 'r als haar tafelheer en als voor allen de waarlijke gastheer, zat hij die haar eruit wist te werken, doordat ze nooit waarlijk erin was geweest. Pijnlijk-zonderling was het geloopen. Pijnlijk-zonderling zat ze naast hem - slechts een vrijmoedige als hij had deze.... attentie kunnen bedenken, zooals hij hier alles had aangedurfd, tot eigen glorie meer dan van Bertie en tot wraak op zijn stadsverleden. Eens gaf hij zich bloot, kon ze hem in de kaart zien. Het was toen hij bij het eerste gesprek over verhuren van 't huis met de meubels, nog voordat de notaris er was, zeide: - ‘U moet niet vergeten, mevrouw, dat het hier ook mijn stad is.’ In bewondering had ze zijn ijver aan vaderliefde toegeschreven! Nu werd zij rauwelings ontgoocheld. Want ze begreep vooral uit den toon, wat dit ‘mijn stad’ hier zeggen wou: de stad die klein was, niet enkel van omvang, te klein om de geestkracht, den werklust, het vernuft van dezen feitelijken beheerscher eener fabriek die dank zij hem ook ver in 't buitenland bekend werd, zonder naijver te bewonderen; te klein om ooit te kunnen vergeten, dat hij de zoon was van den aan den drank geraakten stadsdeurwaarder, en dat hij zijn positie verkreeg door met zijn prettige gezicht de dochter van zijn patroon te verleiden....

Ach, kleine stad! want bij die kleinheid te slap om zich tegen hem te verzetten, tegen zijn overrompeling, toen hij in nog geen drie dagen tijds onder een met den gemeente-secretaris opgesteld rekest voor Bert over de honderd handteekeningen wist te krijgen van menschen uit háást alle kringen en standen. En nu had *hij* den Raad te gast! Twee raadsleden hadden durven bedanken, de twee roomsche met hun pastoor. Die wel kwamen waren niet allen zijn vrienden! De vraag was, hoe zij zich zouden houden later op het stadhuis tegen Bert. - 'Hangt van hem af', had Pa georakeld. Dit diner was de eerste krachtproef. Het feit, dat van de orthodoxe raadsleden niemand was weggebleven, vond Pa meer dan hij had verwacht. Ach, als hijzelf nu niet zoo druk deed. Zoo echt de man die zich niet geneert. Of was 't hem te doen om vroolijkheid? Daaraan ontbrak het werkelijk! In trage waardigheid zaten de mannen broeders die hun geliefden dominee Schurink naast het hoofd der burgerlijke gemeente zagen aangezeten, de spijze die vóór hen lag weg te werken. Zij deden Cateau aan twee groepen uit een Zondagochtendkerk denken: de ouderlingenbank en de kostjongens van Ulrich's christelijk pensionaat - rakkers, die jongens, maar deze mannen?

Van der Biezen was bezig Hermien te doceeren. Een van de grappigste tafelfiguren. Zeker niet verslaafd aan drank; hooggevuld stonden de glazen vóór hem. Toch was zijn haviksneus paarsig rood. Op de punt, ver beneden de oogen, balanceerde een breede lorgnet, die met gevaren trotseerende trouw terwijl hij kauwde niet op het bord viel. Blijkbaar verbaasd zag Hermien naar hem op en Wenting luisterde diep gebogen.

Mooie famieljegroep, dat drietal! Waarom zaten zij naast elkaar? Ook 't werk van haar alles bedisselenden buurman. Schurink had twee broeders naast zich die, toen Zijn Eerwaarde om water vroeg, Mongers toeknikten: van hetzelfde. De bochel Planten dronk wel wijn. Dominee kon den zondaar niet zien, maar als hij wou opletten wel het glas. Verschil van meening onder de broeders?....

Er was nu wel gegons van stemmen. Cateau dacht verschrikt aan haar tweeden buurman met wien ze nog bijna geen woord had gewisseld. 'Pa' had het weer druk met de overburen, dus begon ze met Slinckers maar over haar broer; doch toen

ze iets zeide van ‘mooie positie’, bedoeld als een compliment aan den raad, verwarde zij in de eigen woorden bij 's mans stuurschen blik: blijkbaar heelemaal geen vriend! En weer dacht zij: wat doe ik hier, ik die me nooit met iemand bemoeide.... Doch een afleiding kwam er voor allen: Mongers, kleine oude man, naar 't leek zijn laatste krachten gevend aan het dragen, hij alleen! van een enormen, werkelijk indrukwekkenden fezantenschotel. Cateau's blik overvloog de tafel: de verbaasde bewondering voor dit pièce de résistance van ‘Pa’ besliste over heel den maaltijd. 't Geheim ervan werd luid besproken: Van der Mijl had een kok mee uit Arnhem gebracht. Wie zou hier in de stad tot een kunstwerk als dezen schotel met kleurig gevederte, waar de kolonel nu moest trachten iets af te nemen, in staat zijn geweest? ‘Pa’ gaf de eer aan het prachtig fornuis, waar alles op kon worden klaargemaakt; roemde den bouwer van zulk een huis; deed veler oogen naar Cateau gaan, die dacht: groote goden, wat ben ik begonnen! In verlegenheid gaf ze haar vader gelijk die, ook voor het diner genoodigd, verontwaardigd gezegd had: - ‘Ik denk er niet aan, de gast - en daar! van Van der Mijl’.... Ook zag zij plotseling de herrie, enkele weken vóór Maurits' dood bij verkiezingen voor den raad, de krantestukken, de vele papiertjes in de brievenbus gestoken. Nu zat zij te midden van 't resultaat, dit was de representatie der stad.... Aan de liefhebberij van 'r schooltijd gedachtig, keek zij alle mannen aan die ze in 't vizier kon krijgen om hun gelijkenis te ontdekken met het een of ander dier, zoogdier, vogel of reptiel; maar nergens zag ze iets expressiefs, stompe, vervelende menschengezichten, wat verhit nu, overspannen.... Alleen Van der Biezen was onder te brengen, een ram in heel diens mansbewuste zijn, maar hij zat hier als chef van de schutters. De orthodoxe raadsleden hadden bij nog al grofheid van vormen een trek van verbeten zelfbewustzijn gemeen, tot geen viervoetig schepsel, misschien den uil terug te brengen; alleen Planten keek minder bits, maar hij ging zich te buiten aan wijn. Hoe zou Wenting er in geslaagd zijn lid te worden van den Raad? Hij had toch een fâcheuzen naam na dat schandaaltje met een dienstmeid. Kon het famielje-invloed zijn, nog eens de oude macht der Hulften? De gedachte deed haar

pijn: Bert zat hier dank zij Van der Mijl; het was onaangenaam dit te beseffen, want al voelde ze soms zich erboven, ze was niet los van famieljetrots, niet onverschillig voor dit gezag en haar hekel aan de stad kwam voor een deel uit de ergernis voort, dat men haar er had uitgehouden, als de onwelkome vrouw van Maurits.

- Ja graag! zei ze, toen Pa een van haar glazen uit de rij trok om den bediende het inschenken van Rüdesheimer te vergemakkelijken. En in een plotselinge behoefte om den gastheer toch wat voldoening te geven, fluisterde zij: - ‘'t Loopt prachtig, hè?’ - ‘Prosit’, zei hij - en stond op.... Cateau voelde zich van ontsteltenis ineenkrimpen. Wat was dat nu? Ging hij speechen?

Van de straat drong opeens rumoer door. Stil bleef het er al een heelen tijd niet; de maaltijd was een gebeurtenis, niet enkel voor 's Burgemeesters gasten. Maar wat beteekende deze luidruchtigheid?

- U hoort het! orakelde Pa hoog naast haar. Ook buiten het burgemeestershuis leeft men met den burgemeester en zijn gasten mee. Als de burgemeester me toestaat even voor ceremoniemeester te spelen, zou ik u willen voorstellen onze waardeering voor die belangstelling te toonen door een half uur te pauseeren en met de overjassen aan allen naar de veranda te gaan. Kolonel, wilt u wel het voorbeeld geven?

Verwondering, lachen, een enkele uitroep; eerst daarna aarzelend stoelen verschuiven. Mongers stond bij de kamerdeur. De andere knechts liepen schielijk om jassen. Door de breede dubbele tuindeur zag wie in de gang kwam, banen kleurlicht als uitgehangen tusschen de boomen. Een grap dat het spookte in den burgemeesterstuin wekte gelach en werd herhaald, tot ergernis van den rijken leerlooier Van Lunteren, een orthodoxe die sprak van zondig, wat Wenting over de schouders van een jassen aandragenden knecht heen deed roepen: - ‘Toni, jij blijft tot je dood komiek!’ Van der Mijl, die zich juist door de groepen heenwrong, gaf zijn fiat met een hooge grijns. Van Lunteren keek verontwaardigd hem na.

II

Verdreven van den warmen disch, stonden de gasten ontsteld te wachten, ontstemd haast, daar zij niet begrepen wat er nu kon gaan gebeuren. Pa's liefhebberij in organiseeren, telkens door ijdelheid aangezet, maakte hem tuk op het bereiden van verrassingen. Zoo had hij na den geslaagden rondgang om namen op het rekest voor zijn schoonzoon, in de meest heterogene kringen van zijn geboortestad de aandacht op dezen avond gevestigd, het uit Utrecht bestelde vuurwerk - 't ijzeren hek zou worden geopend! - en de tractatie van 't volk in den tuin. Alleen bij de katholieken had de vrijmetselaar slib gevangen. De orthodoxen hadden onvriendelijke gezichten getrokken en overduidelijk getoond verbaasd te zijn dat hij dit vroeg: eerbetoon aan den eigen schoonzoon. Zijn antwoord was dat er een moest beginnen; de burgerij wou wel wat doen, maar iemand moest het voorbereiden. Hij vroeg ook alleen aan de burgerij, het garnizoen hield hij erbuiten. Reeds had hij 't Stedelijk Muziekcorps voor een uitvoering tijdens het vuurwerk, toen zijn oude schoolkameraad de beschuitbakker Nicolaas Dun, aan wien hij tweemaal geld geleend had, hem de christelijke zangvereeniging Obadja bezorgde, waarvan Dun's oudste zoon president was.

Zoodra hij nu, de keuken door en 't plaatsje over, in den tuin kwam liep de leider der zangers hem tegemoet om te vragen naar plek en moment voor den zang. - ‘Gaat u maar mee’ ... ‘Dag President’. Hij was de altijd vriendelijke, die weet dat afgunst overal loert, als in zijn fabriek en zijn huis ook hier, waar hij onmiddellijk gewaar werd, dat de zangers en muzikanten elkaar den tuingrond kwamen betwisten om de eer op een vuurwerkavond. - ‘Mij is 't hetzelfde, kiest u maar.’ Niet minder minzaamheid bij het muziekcorps. Maar toen de tweedracht vertraging zou geven dacht hij aan 't ongeduld der gasten in de onverwarmde veranda; zijn heuschheid zakte plotseling weg, ruw duwde hij eenige kerels op zij en ordonneerde: - ‘Zangers dáárheen. Gauw! En muzikanten hier.’ 't Begin van den tuin, het breedkronkelend pad met de gazons om veranda en vijver vrijhoudend om toch vooral aan de gas-

ten het volle gezicht op de vuurverrassing te geven die op het eilandje werd ontstoken, plaatste hij het zanggezelschap vóór de beuk bij de ramen der keuken en de musici vóór den anderen huishoek, waar een handvol nieuwsgierigen door een agent werd tegengehouden. Vol menschen was 't in den tuin bij het hek, opdringend naar den verlichten stal. Alles in orde, dacht Van der Mijl en zich omwendend trok hij een fluitje en floot tweemaal, eerst kort, toen lang, signaal voor 't bootje van het vuurwerk. Een vuurpijl pafte, vloog omhoog.... 't Wien Neerlandsch Bloed viel iets te laat in, tòch ging van drie kanten rekkend een - 'Ha!' op, doch Van der Mijl stoof naar Obadja: waarom zongen die bliksems niet mee! Eerst toen hij vlak bij hen was, wist hij weer: Dun had beloofd, ze zoùden zingen, maar met het muziekcorps in te stemmen, dat onchristelijk samenraapsel, daarvoor waren zij niet te vinden. - Verdomme! bromde Van der Mijl en week verschrikt vlug achter struiken; ongedekt had hij even gestaan, de veranda moest hebben gezien! Doch nu kwam er weer een - 'Ha..a!' langgetrokken, ze vònden het mooi, dit vuurspel imponeerde stellig. Even bleef hij welvoldaan kijken, liep dan achter Obadja om zonder door iemand te worden gezien, zei een grapje tegen de bojen en kwam glimlachend in de veranda na enkele korte bevelen aan Mongers.

Met een: - 'Vader, hoe mooi!' ijlde Leen op hem toe. Dit was de belooning die hij begeerde, argeloos als alles van haar. Toch gaf hij tevens zich rekenschap van de stemmingen onder de gasten. Enthousiasme was er niet. Uitroepen klonken, maar ook van spot. Blijkbaar was menigeen wel zoo graag aan den disch in de warme kamer gebleven. Ik zal jullie helpen! dacht Van der Mijl. Stiekum wipte hij uit de veranda, het huis langs schoot hij den kant van het hek op; daar vond hij Lugt, brigadier van politie, die hem door de menschen laveerde. De herbergier Van Zalingen had de leverantie in den stal aangenomen: krentebollen, broodjes met kaas en als dranken bier en anijsmelk. - Zoo! goeien avond, dat doet me plezier, jullie hebt den weg gevonden. Van Zalingen, krijgt elk zijn beurt? Er is te eten en te drinken. En haast je niet, het hek blijft open. Maar wie er nog wat van het vuurwerk zien wil, moet nu even gauw gaan kijken bij den vijver achter het huis.

Dit laatste sprak hij met stemverheffing. Er was hier en daar goeienavond gezegd, enkelen hadden zijn naam gepreveld, een jodeman wenschte: God mocht het hem loonen. De stemming was er en de gastheer vond dat hiervan den Raad mocht blijken.

- Ja, kom maar, spoorde hij den jood aan, en velen liepen er achter hen aan.

- Je ziet de veranda? Daar staat de Raad en middenin de Burgemeester, wees hij een dikken slagersknecht, nu pas van het vleeschhouwen weggeloopen. De vent begreep. - De burgemeester! duidde hij anderen met een kinzwaai. Onder den slependen zang van Obadja, verzeurigde uiting van Oud-Hollands vroomheid, klonk plotseling: - Leve de burgemeester! uitgeroepen door Van der Mijl, maar met knap veranderde stem en herhaald en weer herhaald door de hier niet verwachte bezoekers, lachend aan zijn: - 'Vooruit!' voldoende. Obadja zong nog.... maar nù bleef het steken. Daar kwam de muziek met een: - 'Lang zal hij leven'. Aldoor aangevuurd door hem, op wiens wenk het muziekcorps was ingevallen, zongen mannen en jongens mee.

Nu had de schoonvader zijn zin. In de duisternis verdween hij en juist toen het vuurwerk bleek geëindigd met de maar gedeeltelijk geslaagde afbeelding van het stedelijk wapen en het devies en Lena haar man vroeg: - 'Zullen we gaan?' kwam Pa door de tuinkamer naar de veranda.

- Meneeren, gaat u nog niet aan tafel?

III

Het duurde wat tot allen zaten. Van der Mijl nam Mongers apart: - 'Kan je weg? Loop dan gauw naar het hek. Daar vind je Lugt, laat hij de mannen van Obadja tegenhouden als ze naar huis willen en iedereen, ook de muzikanten, naar den stal sturen. Ze moeten wat hebben, ik kan er niet heen.... Zeg dat er bij!' riep hij den knecht na en kwam lachend de eetzaal binnen.

- Leeft u nog? vroeg Cateau koket, toen hij het laatst van allen plaatsnam. Hij vertelde het wedervaren: de christen-

boosheid van Obadja, toen een slager riep: Leve de burgemeester! Nog meer verhaalde hij van buiten, toen Bertie opstond: - ‘Mijne Heeren!’

Een grappig zinnetje over de kou, samen in de veranda geleden, bereidde voor op de voldoening, dat daar, onverwachts, contact was verkregen met ‘een gedeelte der burgerij.’ Men had den Raad bijeengezien bij het eerste bezoek aan dit huis, dat voortaan open stond voor de heeren, die hij en zijn vrouw verheugd ontvingen, dankbaar voor de sympathie hem bij de bevestiging in het eervolle ambt betoond. Met deze erkentelijkheid dronk hij op het welzijn van heeren raadsleden en van de verdere autoriteiten, wier tegenwoordigheid zijn vrouw en hij op hoogen prijs stelden.

Van der Mijl had den avond te voren gewaarschuwd: wanneer je toost, laat mij er buiten, ik ben als je zusters familielid gast. Nu Bertie deed wat hij gewild had, was hij zich bewust den jongen geen verwijt te kunnen maken. Integendeel bleef deze kundige exploitatie van het beetje geschreeuw vóór den vijver in zijne lijn, hij was begonnen en zelfs bestond de mogelijkheid, dat ook Bertie zijn stem niet herkend had, hem onder het volk niet opgemerkt en aan een spontane hulde geloofde. Toch vond hij zich te kort gedaan. 't Besef kreeg vorm in de gedachte: Zoo'n jongen komt er maar makkelijk! Als in een reactie op al zijn ijver zat hij lusteloos tusschen het gonzen. Want het was nu wel rumoerig. De warme mooi verlichte kamer gaf zelfs aan de wijnvrije kalvinisten het gevoel van een aangenamen terugkeer en verlegen was niemand meer. Wijn en warmte werkten samen, kleurden gezichten, verhitten de ademhalingen en maakten de gedachten vrij. Want er werd kwistig champagne geschonken, Van der Mijl had het zoo verordend en Mongers oogen zagen toe dat aan dezen last voldaan werd. - U bent toch het ideaal van een gastheer, zei Cateau, nadat haar was ingeschonken. Ze zei het zacht, maar wel verstaanbaar voor haar lusteloos soezenden buurman. Ook leefde Pa onmiddellijk op. Was hij gevleid? Vreemd keek hij haar aan en toen:

- Waarom? Om 'n glas champagne?... Kost me niet duur! 'n Restaurant in Arnhem is pas failliet gegaan, ik heb de wijn er opgekocht voor iets meer dan de helft van de waarde.

Hij zei 't hardop, men hoorde hem, er waren gasten die geloofden, anderen hadden groote pret: die Mijl, hij kon toch heerlijk liegen. Maar ook Van Lunteren had verstaan en daar Mongers zijn glas wilde vullen, weerde hij af: - Neen, ik drink water, dat is gezonder en goedkooper.

Hartelijk lachen van Kraanebeeck. Van der Mijl dacht: en dat zijn mijn gasten! Zij zaten aan, zij deden mee, omdat het zoo hoorde, niet anders kon, maar vooral omdat het hun recht was. Doch niet uit sympathie voor Bert en vast met wrevel tegen hem. Het oude gevoel van onmacht beving hem bij die geringschatting in de stad: onmacht door gebrek aan takt, door ongeduldig willen tarten hen die hem nog niet voor vol aanvaardden, met wrevel hem zagen in zijn verleden, zoon van een man die aan den drank was en door zijn betrekking bij velen gehaat. Zou Leen nu nog hun slachtoffer worden? Hij schrikte van zijn eigen denken. Kon hij die domheid van daareven goedmaken met een vriendelijk toostje? Integendeel mocht men hem niet meer hooren. Een knecht wilde schenken; hij knikte van neen. Had hij Leen maar in Arnhem gehouden, *zijn* eerzucht dreef het paar hierheen, Bert had het goed op de secretarie. Zou Bert het hier rooien? De toost was goed.... O, nu vroeg Willems dan toch het woord. Het leken van buiten geleerde zinnen, maar onvriendelijk klonken ze niet.... Koket stootte Leen met den ouden heer aan.

- O! Ja.... dànk u! maakte hij goed, nu Cateau haar glas naar hem ophief. Och, hij was gek zich hier zorgen te maken... Wacht, de kolonel die het woord vroeg. Op Leen, ‘de zoo bekoorlijke gastvrouw’, - zoo'n militair doet graag galant... Maar de toost vond nogal bijval. - ‘Dank u, dank u’.... Tweemaal boog hij, vlug een leeg glas in de hand, daar enkelen hem in den dronk betrokken. De kolonel had niet naar hem omgekeken. Diep blozend zag zijn kind haar man aan. Goddank, dat huwelijk was goed! En Bert met zijn takt.... Maar wat was dat? Er moest iets zijn met Van de Wal, drie heeren stonden achter hem en nu bemoeide Hermien zich er mee. Men hielp den oude van zijn stoel op. Hermien ging voor, de kamer uit.... Van der Mijl keek naar zijn dochter, zag dat Bert haar beduidde te blijven.... Daar kwam het drietal al terug.

- Mijn zuster maakt het wel in orde, stelde Cateau Van der Mijl gerust. Maar nu ging Bert toch even kijken; Van der Mijl wenkte Mongers om ook te gaan; de disch kreeg een eigenaardige houding van verlegenheid die men verbergt. Tot de gastheer terugkwam: geheel zonder steun was de oude heer naar het rijtuig geloopen, maar een van de dienknechts reed even mee. Blijkbaar had het hart geplaagd, driemaal hief hij de hand er naar op. - De tijding bleef zonder commentaar; een oogenblik deed zij stilte ontstaan.

Nu at men vruchten en Van der Mijl loenschte naar de natuurlijke gratie, waarmede zijn buurvrouw haar peertje schilde. Ja, Bert was van een deftig geslacht! Plotseling dacht hij aan de kinders - Goeie God, hij had ze vergeten! De moeder kon niet naar ze toe, maar hij had, toen hij in den tuin was, moeten zien naar de ramen, waarachter zij in hun hanssopjes het vuurwerk mochten bewonderen! Er was nog sprake van geweest, dat de twee oudsten met Juf naar beneden zouden komen om goedenavond te zeggen. Dit had hij zelf met kracht ontraden, daarom te meer had hij straks aan ze moeten denken. Ach, dit gezin, 't was al zijn vreugd, zijn jongens gaven niets dan zorg, maar Leen betaalde met honderd percent. Hij wenkte den knecht om tòch champagne, doch meteen zag hij Leen bewegen en den kolonel vlug opstaan, onmiddellijk de hand aan haar stoel. Men ging naar het salon om koffie.

JOH. DE MEESTER

(Cetera desunt)

Goethe in de natuurwetenschappen[1)]

Wanneer de eene mensch tegenover den anderen staat om zich van diens beteekenis rekenschap te geven, wel moge hij zich in acht nemen! Niet voor niets staat er geschreven: ‘oordeelt niet’ en ‘het woord is een tweesnijdend zwaard’. Te meer mag men schromen, zoo er een groote afstand tusschen de twee ligt, en een tijdsruimte van eene eeuw. Hoe zal men dan niet liever zwijgen, wanneer men als gewoon sterveling staat bij de herdenking van een onsterfelijke, wiens titel als zoodanig bewezen wordt door het feit dat men op groote schaal allerwegen de honderdste herhaling viert van zijn sterfdag? Maar de waarheid moet benaderd, en voorzoover benaderbaar gezegd worden, en andere onsterfelijken zijn reeds daarin den sterveling van thans voorgegaan.

Bij de beschouwing van Goethe's bemoeienis op het gebied der natuurwetenschappen valt het op, hoe veelzijdig zijne belangstelling en werkzaamheid was. In den tegenwoordigen tijd is het niet mogelijk voor een enkel man om op zoo vele gebieden wetenschappelijk werkzaam te zijn, als Goethe was. In de mineralogie en geologie bewoog hij zich, van de biologie genoot hij, de meteorologie bood hem een eeuwig geliefd wolkenschouwspel, van de chemie koesterde hij groote verwachtingen en in een gedeelte der physica geloofde hij een verbetering te kunnen brengen. Verrassend is de gestadige vernieuwing zijner aandacht en benijdenswaard de frischheid waarmede hij zich in zijne onderwerpen begeeft en onderdompelt.

Overal is hij autodidact. Hij wil het niet anders, hij kan het niet anders. Hij kan een vak niet uit boeken leeren.

1) Rede, te Leiden uitgesproken op 15 Maart 1932.

Hij moet de zaken zelf gezien hebben, zelf hebben leeren kennen. Pas daarna, wanneer in zijn geest aanwezig, levend werkzaam zijn de voorstellingen der dingen waarom het gaat, kan hij zich de ervaringen en de wijsheid van anderen ten nutte maken om zijn eigen kennis aan te vullen en te verhelderen. Er is iets weldadigs in die afwijzing van boekenwijsheid. Het weten op zichzelf was voor Goethe geen doel. Pas dan erkende hij de waarde van het weten, wanneer het geworden was tot doen. Wij zullen dit aldus hebben op te vatten, dat het gewetene dermate ons eigendom moet worden, zoozeer opgenomen als bestanddeel van eigen zijnservaring en persoon, dat toekomstige handelingen, gedragingen en gevoelshoudingen daarvan de sporen toonen. Bekend is de typeering van den aard van Goethes geestelijke werkzaamheid als ‘gegenständliches Denken’, voorwerpelijk denken, dat, wel verre van zich bezig te houden met abstracte algemeene begrippen, te armer aan concreten inhoud naarmate de algemeenheid grooter was, steeds uitging en op zoek was naar het centrale verschijnsel, het ‘Urphänomen’, dat in den meest enkelvoudigen, voorbeeldigen vorm den oorsprong bood waaraan, door geleidelijke variatie en compositie, de eindelooze verscheidenheid kon worden aangesloten der gecompliceerdere verschijnsels. Niet op een begrip richtte zich zijn streven, maar het trachtte een verschijnsel op te sporen als beginsel der vele verschijnende waarneembaarheden. Zijne bespiegelingen hebben ten doel een betere vertrouwdheid met de zintuigelijke en door het gevoel ervaarbare wereld, en de herkenning van eeuwige ideeën in die wereld. Nimmer zal hij zich verliezen in een ijdel begripsmijmeren over ijle relaties en nog ijlere relaties van relaties. Hij beleeft de wereld die hij aanschouwt, en zijn nadenken daarover beteekent de overweging van gedachtenverwerkelijking.

Tot de geologie kwam Goethe uit de praktische noodzaak om een zilver- en kopermijn te Ilmenau in bedrijf te herstellen die tengevolge van overstrooming door binnendringend grondwater vernield was geworden. De vragen naar de samenstelling der aardkorst grepen zijne verbeeldingskracht en

lieten hem niet los. Hij laat een geologische kaart maken van het geheele groot-hertogdom Weimar en Eisenach. Op al zijne reizen bestudeert hij de geologische formaties. Hij neemt deel aan den strijd aangaande het ontstaan der gebergten tusschen de neptunisten, die geloofden aan erosie van een oorspronkelijk uit een oerzee gekristalliseerd vasteland, en de vulkanisten, die geloofden aan een gloeiend en vloeibaar inwendige der aarde. Aan het eind van zijn leven, in het bijzonder door de aandacht die hij aan de beschouwingen van zijn vriend Alexander von Humboldt schonk, schijnt hij zijn neptunisme te hebben laten varen, maar hij is er niet publiekelijk voor uitgekomen. Van al deze beschouwingen is niets overgebleven.

Van blijvende beteekenis was Goethes werk in de botanie en de zoölogie. Het groote werk, de systematische ordening van de verschillende plantensoorten, was door Linné geschied, en deze verzamelende, ordenende en schiftende werkzaamheid beheerschte de opvattingen der botanici van die dagen. Goethe studeerde met vlijt uit Linné's werk en maakte zich diens systeem eigen. Aan een grondslag alleen had hij echter niet genoeg. Niet in de klassificatie der planten naar bepaalde kenteekenen kon voor hem het wezenlijke doel der botanie gelegen zijn. Herbariumobjecten konden voor hem niet de levende planten vervangen, die hij in het vrije veld gadesloeg in hun gedijen, in hun aanpassingen aan verschillende omstandigheden. Dit levende aanpassingsvermogen inspireerde hem het betrekkelijke en veranderlijke van kenmerkende bijzonderheden, en hij voedt de gedachte dat alle plantensoorten variaties zouden zijn op een enkel thema. Hij koestert die gedachte zoo sterk, dat hij inderdaad in Italië wandelt met de hoop, te midden van de overvloedige vegetatie aldaar, met haar onuitputtelijken rijkdom aan vormen, lijfelijk de oerplant te ontmoeten. Sterk werkt bij Goethe de strekking, om het verschillende naar analogieën samen te vatten, om in het eene de gelijkenis van het andere te zien. Aldus doet hij ook in de organen van eenzelfde plant. In plaats van meeldraden kan een roos bloemkroonbladen ontwikkelen. Soms is een kroonblad eener tulp misvormd

vergroot en groen, soms groeit uit een anjer een complete stengel verder die weder blaren en een bloem draagt. Goethe spreekt van de metamorphose der planten. Elk orgaan eener plant is een gelijkenis voor de andere, elk draagt potentieel in zich de beteekenis van de andere organen. Het verwezenlijkt een bepaalde functie der plant, maar het zou ook, indien de omstandigheden ertoe leidden, zich kunnen bekwamen tot andere functies.

Eenzelfde strekking heeft Goethe's werk in de vergelijkende osteologie. Bij alle zoogdieren zijn de boven-snijtanden ingeplant in twee afzonderlijke beenstukken tusschen de eigenlijke kaken. Ja bij alle gewervelde dieren vindt men aan weerszijden twee bovenkaakstukken. Alleen bij den mensch schijnt de bovenkaak een naadloos geheel. Bij deze uitzondering kan Goethe geen vrede vinden. De draad die door alle gewervelde dieren loopt kan niet abrupt ergens ophouden. Bij het menschelijk embryo trouwens ontwikkelen de tusschenkaaksbeenderen zich aanvankelijk los. Door een zorgvuldige bestudeering van schedels slaagt Goethe erin, de sporen aan te toonen der naden, waarmede bij den mensch het tusschenkaaksbeen met de bovenkaken vergroeid is. Met deze vondst was Goethe overgelukkig. Zij schonk hem de bevestiging van de geldigheid eener ideeële conceptie, zij versterkte zijn geloof dat in de natuur de belichaming der ware ideeën te vinden was. In de huidige morphologie leven nog de ideeën die Goethe gezaaid heeft.

Vaak heeft Goethe zich beklaagd over de verstoktheid van de beroepsgeleerden en de geborneerdheid, waarmede zij zich ongevoelig toonden voor zijne ideeën. Om rechtvaardig te zijn, moeten wij hierbij bedenken, dat er verschillende momenten zijn in het natuurwetenschappelijk onderzoek. Daar is in de eerste plaats de zorgvuldige en getrouwe waarneming, de observatie der verschijnselen en de zuivering der observatie van mogelijk zinsbedrog. Vervolgens komt de theorie, de ineenschakeling der losse waarnemingen. Goethe drukt het als volgt uit: ‘Jedes Ansehen geht über in ein Betrachten, jedes Betrachten in ein Sinnen, jedes Sinnen in ein Verknüpfen, und so kann man sagen,

dasz wir schon bei jedem aufmerksamen Blick in die Welt theoretisieren'. Dit is het eerste gedeelte onzer werkzaamheid, de aanvang, nog vrij van zorgen om het werkelijk-ware en vol van de verrukking om het opengaan eener nieuwe wereld, in het geluk der onbekommerdheid.

Daarna komt het moeizame werk om het gewonnen inzicht waar te maken, om het resultaat van het tastende voorstellingsvermogen op de proef te stellen en te bevestigen door een pijnlijk nauwlettende toetsing aan de werkelijkheid. De dilettant moge zich aan dezen plicht onttrekken, dit blijft de taak van den onderzoeker van professie, en dat stempelt hem tot een man, van nature op zijn hoede tegen de verlokking eener te gereede fantasie. Helmholtz zegt dan ook: 'Uebrigens liegt es in der Natur der Sache, dass theoretische Ideeën in den Naturwissenschaften nur dann die Aufmerksamkeit der Fachgenossen erregen, wenn sie gleichzeitig mit dem ganzen beweisenden Materiale vorgeführt werden und durch dieses ihre tatsächliche Berechtigung darlegen'. Een overtuiging, hoe heilig of krachtig ook, heeft geen bewijskracht in zichzelf. Goethe had een groote opmerkingsgave, en een grooten moed tot het formuleeren van een hypothetische meening, meer dan de gave eener zorgvuldige zelfkritiek.

In de meteorologie gevoelt hij de groote beteekenis van den wisselenden barometerstand. Hij tracht voor de schommelingen een verklaring te vinden en publiceert de hypothese, dat de algemeene aantrekkingskracht der aarde aan schommelingen onderhevig zou zijn. Hij verzuimt na te gaan, of dit op andere wijze te controleeren zou zijn. Vermoedelijk komt het niet in hem op, dat zijn onderstelling een verandering in de valversnelling beteekent en dienvolgens in de schommeltijden van slingers, en dus in den gang van uurwerken te merken zou zijn; nog minder, dat een op de luchtmassa's en op het barometerkwik in dezelfde mate verhoogde aantrekkingskracht der aarde den barometerstand onveranderd zou laten.

Onder de heerschappij van een overtuiging, die in een

onberaden oogenblik bij hem bliksemsnel had postgevat, staat het natuurkundige deel van Goethe's Farbenlehre. Geprest om een prisma terug te geven, dat hij geleend had tot het doen van experimenten, maar dat hij langen tijd wegens beslommeringen ongebruikt had laten liggen, kan hij zich niet weerhouden om op het laatste oogenblik er doorheen te kijken naar een gewitte kamermuur: 'Ich erwartete', schrijft hij, 'eingedenk der Newtonischen Theorie', - die hem echter niet dan als een verre schim, in karikatuur kan hebben voorgezweefd - 'die ganze weisze Wand nach verschiedenen Stufen gefärbt.... zu sehen, aber wie verwundert war ich, als die durchs Prisma angeschaute weisze Wand nach wie vor weisz blieb, dasz nur da, wo ein Dunkles dran stiesz, sich eine mehr oder weniger entschiedene Farbe zeigte.... Es bedurfte keiner langen Uberlegung, so erkannte ich, dasz eine Grenze notwendig sei, um Farben hervor zu bringen, und ich sprach wie durch einen Instinkt sogleich vor mich laut aus, dasz die Newtonische Lehre falsch sei.' Goethe heeft zich dit tragisch ongelukkige oogenblik dertig jaren laten kosten van hopeloozen strijd tegen de klassieke physici, en van gevoelens van miskendheid en verguizing. Te vergeefs maakten alle physici die hij kende hem opmerkzaam, dat geen zijner proeven niet in Newton's theorie haar verklaring vond. Hij bleef gevangen in zijn vooropgezette meening. Geen gehoor vindende bij de ter zake kundigen wendt hij zich in een boek tot het publiek: 'Den Lesenden', zegt Helmholtz, 'der aufmerksam und gründlich jeden Schritt in diesem Teile der Farbenlehre sich klar zu machen sucht, überschleicht hier leicht ein unheimliches ängstliches Gefühl; er hört fortdauernd einen Mann vor der seltensten geistigen Begabung leidenschaftlich versichern, hier in einigen scheinbar ganz klaren, ganz einfachen Schlüssen sei eine augenfällige Absurdität verborgen. Er sucht und sucht, und da er beim besten Willen keine solche finden kann, nicht einmal einen Schein davon, wird ihm endlich zu Muthe, als wären seine eigenen Gedanken wie festgenagelt.'

Wij behoeven hier niet op den inhoud van Goethe's polemiek tegen Newton in te gaan. Dat heeft afdoende, en met

piëteit, Helmholtz gedaan. Wel is van belang te letten op de wijze waarop hij te velde trekt. De invectieven, waarvan hij zich bedient, laat ik terzijde om eerder Goethe in twee opmerkingen van psychologischen aard te citeeren, aan zijn polemiek ontleend. In paragraaf 30 heet het: 'Wir wissen nur zu sehr, dasz die Ueberzeugung nicht von der Einsicht, sondern von dem Willen abhängt, dasz niemand etwas begreift, als was ihm gemäsz ist und was er deszwegen zugeben mag. Im Wissen wie im Handeln entscheidet das Vorurteil alles, und das Vorurteil, wie sein Name wohl bezeichnet, ist ein Urtheil vor der Untersuchung. Es ist eine Bejahung oder Verneinung dessen, was unsre Natur anspricht oder ihr widerspricht; es ist ein freudiger Trieb unsres lebendigen Wesens nach dem Wahren wie nach dem Falschen, nach allem was wir mit uns im Einklang fuhlen.' Goethe geeft zich bloot, als hij zegt dat de overtuiging niet op het inzicht, maar op den wil berust.

Van paragraaf 45 luidt het eind: 'Wie es dagegen um die Newtonische Beobachtungsgabe und um die Genauigkeit seiner Experimente stehe, wird jeder, der Augen und Sinn hat, mit Verwunderung gewahr werden; ja man darf dreist sagen, wer hätte einen Mann von so auszerordentlichen Gaben, wie Newton war, durch ein solches Hocuspocus betrügen können, wenn er sich nicht selbst betrogen hätte? Nur derjenige, der die Gewalt des Selbstbetruges kennt, und weisz, dasz er ganz nahe an die Unredlichkeit gränzt, wird allein das Verfahren Newtons und seiner Schule sich erklären können.' Dit richt zich geheel tegen Goethe zelf. Het woord is een tweesnijdend zwaard. Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordet!

Wij staan hier voor een zeer duister gat, een onbegrijpelijke breuk. Men kan trachten aan te toonen, dat Goethe's geestesgesteldheid het voor hem nu eenmaal onmogelijk maakte een anderen gedachtegang dan den zijne te volgen, dat de aard zijner natuur hem dwong in de oppositie te gaan tegen de traditioneele verstandsanalyse van hetgeen voor hem zooveel gevoels- en levenswaarde bezat als het licht en de kleuren. Mijns inziens ontwijkt men dan het cardinale punt,

en doet men hem geen recht, door een pathologisch-causale verklaring te pleiten. Het is menschelijker om aan te nemen, dat hij bevreesd was en geweigerd heeft zijn ongelijk van een onbezonnen oogenblik te bekennen, dat hij zijn ikkige wil heeft gesteld boven zijn inzicht, in plaats van den wil tot inzicht te doen zegevieren, dat hij ten slotte de waarheid heeft verloochend, nu deze hem niet uit eigen onbewustheid opwelde, maar uit een ander, overgeleverd, bewustzijn tegemoet trad. In deze breuk ligt een tragiek, die mij doet denken aan de tragiek in Bolland, en diens conflict met de natuurwetenschappen.

Wellicht zullen enkelen onder U meenen dat, zooals geen keten sterker is dan de zwakste schakel, zoo ook geen ziel blanker dan haar donkerste vlek. Anderen zullen vermoedelijk zich oprichten in de gedachte, dat elke werkelijkheid, indien zij verlicht wordt, schaduw werpen moet, en dat zelfs een slagschaduw dienstig kan zijn om de lichte zijden helderder te doen stralen; voorts dat een onsterfelijke ons nader staat zoo hij in zijn leven ook gefaald heeft. Hoe het zij, men moet zijn vrienden ondanks hun tekortkomingen liefhebben.

Gelukkig behoeft dit niet mijn laatste woord te zijn. Bij de afsluiting zijner polemiek geeft Goethe te kennen dat hij, het werk gedrukt ziende, enkele heftige uitdrukkingen zou wenschen te verzachten. Hoewel te trotsch om den lezer verontschuldiging te vragen, zegt hij toch, tot zijn geruststelling te bedenken, dat het werk ondernomen en voltooid werd gedurende den heftigsten oorlog, die zijn vaderland teisterde en die een gewelddadige manier van optreden overal liet doordringen.

Ook bevat de Farbenlehre meer dan de poging tot natuurkunde. Haar opzet ontsprong aan Goethe's wensch om opheldering waarom het eene schilderscoloriet schoonheidsontroering schonk en het andere niet, waarom de kunstenaars hun kleuren neerzetten en hanteeren zooals hij het hen in Rome had zien doen. Daarom is hij zijn bespiegelingen begonnen over de werkingen van het normaal functioneerende oog, met een reeks onderzoekingen over de kleurgewaar-

wordingen die in ons worden wakker geroepen door de oogreactie op het contrast van licht en donker en als contrast tegen andere kleuren, over de kleurgewaarwordingen die eerder door de physiologische werking in het netvlies dan door een objectief aanwezige gekleurde straling worden bepaald. Deze reacties zijn goed geobserveerd en goed beschreven Zij hebben als uitgangspunt kunnen dienen voor latere onderzoekingen van anderen.

Voorts verdiept hij zich, in een deel over de ‘sinnlichsittliche Wirkung der Farbe’ in de stemmingen, waartoe de kleuren, en bepaalde kleurcontrasten, ons kunnen brengen. Hier geldt het psychologische observaties door een kunstenaarsverstand, waarmede wij de natuurwetenschappen verlaten.

Deze gedeelten doen meer den goeden kant gevoelen van Goethe's opvatting der wetenschap als beantwoordende aan wat door hem genoemd werd ‘ein freudiger Trieb unsres lebendigen Wesens nach dem Wahren.’

Wij bemerken de weldadige frischheid van een belangstelling die het weten uit het leven scheppen, en ten leven wil doen dienen.

A.D. FOKKER

De rechten op den woesten grond en de wetgeving in Nederlandsch-Indië

> Wenn jemand als Gesetzgeber Recht setzen will, so ist er in seiner Ordnungswahl auch ideell nicht einfach frei. Denn er musz *gerecht* wählen.
>
> Von Hippel, Zur Gesetzmässigkeit juristischer Systembildung, 1930.

I

Een der belangrijkste agrarische vraagstukken, in Indië aanhangig, betreft de erkenning van de rechten der inheemsche rechtsgemeenschappen op den woesten grond, en de regeling van de ontmoeting van anderer belangen met die bevolkingsrechten. Vijf en twintig jaar wordt over die zaak bij voortduring gevochten; binnen korten tijd zal de regeering in Nederland daarin een beslissing van principieele beteekenis moeten nemen.

De zaak in geding is *niet* de *omvang* van de erfpachtsverleening, de boschbemoeienis, de kolonisatie; de inzet van den strijd was en is de *wijze*, waarop daarbij te werk wordt gegaan, juister nog: de voorschriften, die de indische wetgeving (boschreglementen, erfpachtsordonnanties, agrarische en dergelijke regelingen) daaromtrent behoort te bevatten. De vraag die in de op handen zijnde regeeringsbeslissing een antwoord erlangen zal is deze: mag in de genoemde verordeningen het beschikkingsrecht der kleine rechtsgemeenschappen nog langer worden verzwegen of moet dat recht ook in de geschreven reglementen worden vooropgesteld en inbreuken daarop worden gebonden aan een proces, dat zooveel mogelijk waarborgen biedt voor een goede waardeering van rechten, een goede

afweging van belangen en dus voor een goede beslissing - zooals ook de wetgever in het westen de onteigening met waarborgen omgeeft?

Het antwoord op die vraag - hoe eenvoudig het ook schijnen moge voor een wetgever, die het recht wil vormen en met zijn teksten de gerechtigheid steunen wil - wordt niettemin door tal van vertroebelingen bedreigd. Men betrekt er het landsdomeinbeginsel in en de geheele erfpachts- en boschpolitiek; aan een beginsel van het adatgrondenrecht tracht men te tornen.

Door een commissie, op initiatief van den volksraad, door de indische regeering ingesteld is het vorige jaar een verslag uitgebracht, waarin de grenzen van het vraagstuk en zijn oplossing worden aangegeven. Naar aanleiding van dat verslag moge hier van deze, ondanks haar strikte grenzen niettemin zoo gewichtige zaak een uiteenzetting worden gegeven.

II

Sinds de vestiging van particuliere ondernemingen in Nederlandsch-Indië, of dat nu was op den voet van inhuur van gronden gelijk in den aanvang van de 19de eeuw onder Baud of op den voet van erfpacht na 1870, bleken de planters en bestuurders rekening te moeten houden met rechten van de inheemsche bevolking op woesten grond. Immers in bijna den geheelen Archipel hebben kleine indonesische rechtsgemeenschappen, dikwijls dorpen, soms grootere landgemeenten, soms ook nog stammen of stamdeelen, rechten op veelal uitgestrekte stukken grond, waarvan slechts een gedeelte blijvend wordt bewoond en beteeld.

Stukken van den ongecultiveerden grond worden nu telkens verlangd voor grooten landbouw, voor boschbemoeienis of voor andere doeleinden. Dat leidt tot de vraag, hoe de verwerving van beschikkingsbevoegdheid over dien grond in zijn werk moet gaan. Daarop zijn drie antwoorden denkbaar: vooreerst: alles wordt zonder inmenging overgelaten aan onderhandeling van den gegadigde met de rechthebbende gemeenten; in de tweede plaats: de regeering heeft den plicht, toe te zien dat de rechtsgemeenschappen haar beschikkingsrecht niet

hanteeren tegen het, uit een algemeen gezichtspunt gewaardeerd, belang van Indië in, en zich daartoe de middelen te verschaffen; en in de derde plaats: het gouvernement heeft de volle vrijheid, ook in de beschikkingskringen van de rechtsgemeenschappen, grond in erfpacht uit te geven en zich met de bosschen te bemoeien; het erkent daarbij geen recht op den grond doch houdt slechts met belangen rekening.

Het eerste antwoord vindt in de gevoerde polemiek geen verdediging, het wordt echter veelal door hen, die het derde standpunt innemen, in de schoenen geschoven van degenen, die de in de tweede plaats genoemde oplossing verdedigen. In werkelijkheid gaat de strijd tusschen hen die zeggen: begin met voorop te stellen, ook in de agrarische wetgeving, het recht op den grond der indonesische rechtsgemeenschappen en zeg dan openlijk welke inbreuk daarop mag worden gemaakt door hen, die Indiës plaats in het wereldverkeer hebben te bepalen en de indonesische bevolking hebben te beschermen en weerbaar te maken, en de anderen die betoogen: indien zulk een recht van gemeenschappen op den woesten grond al bestaat, beschouw het dan als verdwenen, zwijg er over in de wetgeving en ga - gouvernement - vrij je gang, denk alleen aan de *belangen* van de bevolking.

In hetgeen van weerszijden tot fundeering van het standpunt wordt aangevoerd liggen vraagpunten van verschillenden aard dooreen; zoowel vragen van rechtskundigen aard:

hoe is het recht der indonesische gemeenschappen op den woesten grond te begrijpen?

welken zin heeft het voorschrift van de indische staatsregeling, waarin de bescherming van de inlandsche rechten op den grond is vastgelegd?

welke beteekenis heeft het landsdomeinrecht voor de bemoeienis van de overheid met den grond?

als de vraag van staatkunde:

welke bejegening kan de inheemsche bevolking op dit stuk van de nederlandsche leiding verlangen?

Het leidsche antwoord is: de verhouding van de gemeenschappen tot den grond kan niet anders worden verstaan dan als een recht op den grond van eigen inhoud en daarom met een eigen naam, ‘beschikkingsrecht’, te benoemen; dat recht

wordt tegen inbreuken beschermd door de indische staatsregeling; het landsdomeinrecht is een nuttelooze rechtsconstructie, en staat geheel buiten de vraag van de erkenning van het beschikkingsrecht; de inheemsche bevolking heeft aanspraak op een regeling, die alle te verwezenlijken waarborgen verbindt aan de mogelijkheid, de gemeenschappen tot toelating van niet gemeenschapsgenooten op den beschikkingskring te noodzaken.

Daartegenover is de regeering in Indië blijven zeggen: het beschikkingsrecht als een recht op den woesten grond kennen we niet; een zoodanig recht vindt in de staatsregeling nergens bescherming; de domeinverklaring is onmisbare grondslag voor het agrarisch beleid en verdraagt zich niet met bevolkingsrechten op den woesten grond; de inheemsche bevolking heeft geen aanspraak op meer dan op een bevel aan het bestuur, met hare belangen rekening te houden.

III

Wat er nu toe geleid heeft dat een commissie werd ingesteld, die over dat geschilpunt een verslag had uit te brengen? Wilde men in het gansche verloop van den meeningsstrijd aan een der factoren een beslissenden invloed toekennen, dan zou dat moeten zijn aan den volksraad, die de zaak in openbaar debat bracht en tot concreten voortgang drong. Eén bewijs onder vele van het groote nut dat het element van openbaarheid in de indische regeering gebracht heeft.

Acuut was het probleem, waarvan boven de inhoud werd weergegeven, voor het laatst in 1919. Op een voorstel tot wijziging van het agrarisch artikel van het regeeringsreglement met de strekking, de praktijk der indische regeering te sanctioneeren, had de tweede kamer in het voorloopig verslag zwak geantwoord.

Des te krachtiger echter was de tegenaanval van den man, die al tien jaar eerder tegen de ‘miskenning’ van het beschikkingsrecht was opgekomen; hij richtte zich tegen de taktiek - niet tegen de bedoelingen - der regeering, doch zóó puntig en raak - gelukkig - dat het ontwerp werd teruggenomen. Deze overwinning van Van Vollenhoven's ‘Indonesiër en zijn grond’

moest echter voorshands wel van negatieven aard blijven; van de tegenstanders, die daartoe de gelegenheid hadden, was niet te verwachten, dat zij dadelijk de positieve consequentie voor de indische wetgeving zouden aanvaarden. Een nieuwe episode opent in 1926 met een opstel van mr. Nolst Trenité, die opnieuw een lans komt breken voor de taktiek van miskenning van de bevolkingsrechten op woesten grond door den indischen wetgever. De aanleiding tot het opstel is uitgedrukt in zijn titel: 'De bevolkingsrubbercultuur en de agrarische wetgeving in Nederlandsch-Indië.' De zomer van 1927 brengt daarop twee dingen: aan den eenen kant in het Indisch tijdschrift van het Recht[1)] een bestrijding van de adatrechtelijke en (door Logemann) van de staatsrechtelijke argumenten van mr. Trenité; aan den anderen kant de bespreking in den volksraad van het door de regeering vastgestelde agrarische reglement voor Tapanoeli, waarin het beschikkingsrecht op krasse wijze wederom werd miskend. Bij die bespreking meent de regeeringsgemachtigde voor binnenlandsch bestuur nog te mogen zeggen, dat er geen strijd is tusschen het adatgrondenrecht en de gouvernementsconstructie van het agrarisch recht; hij wordt vooral door de indonesische leden van den volksraad scherp ter verantwoording geroepen; de strekking van hun repliek kan niet duidelijker blijken dan in de woorden van de, onder andere door alle indonesische volksraadleden der buitengewesten onderteekende en zonder hoofdelijke stemming aangenomen motie Soekawati, die met kracht bij de regeering aandringt 'op onverwijlde instelling van een commissie, die tot taak zou hebben na te gaan of de agrarische wetgeving volledig aansluit op de rechten der bevolking op den grond en zoo noodig een ontwerp te maken, waarin dat wel het geval zou zijn en waarbij met de oeconomische eischen van den tegenwoordigen tijd wordt rekening gehouden'. Tien maanden later, op 16 Mei 1928, wordt door de regeering een agrarische commissie ingesteld. Teneinde de woorden van de aan haar verleende opdracht met die van de motie te kunnen vergelijken moet de tekst der opdracht hier volledig worden weergegeven; hij luidt: 'der regeering van advies te dienen

1) Deel 125 (1927) bl. 348-457.

nopens de vraag of, en zoo ja, waarom en in hoeverre, het uit principieel oogpunt gewenscht moet worden geacht het domeinbeginsel als grondslag van de agrarische wetgeving los te laten en van welke beginselen de agrarische wetgeving in dat geval zal moeten uitgaan, zoomede om in hoofdtrekken mede te deelen welke veranderingen èn uit een legislatief oogpunt en met het oog op de praktijk aan een eventueele loslating of wijziging van dien grondslag verbonden zijn'.

Twee jaar nadat zij is ingesteld brengt de commissie haar verslag uit; haar voorstel is bij de regeering in overweging - de beslissing moet in Holland vallen.

IV

In de tegenstelling tusschen de woorden van de motie Soekawati en die van de regeeringsopdracht komt duidelijk de verwarring aan het licht, waarvan het vraagstuk van de erkenning van het beschikkingsrecht, alsof het aan zijn eigen moeilijkheden nog niet genoeg had, telkens en telkens weer te lijden heeft. In wezen geheel los van elkaar toch staan deze twee vragen: (a) moet het beschikkingsrecht der bevolking in de wetgeving worden erkend? en (b) wat is voor een agrarische wetgeving de beteekenis van de domein-verklaring?

Zoowel voor den volksraad als voor de regeering gaat het in de allervoornaamste plaats om de eerste vraag. Vraag b raakt eer een zaak van juridische athletiek, waarin practische bewindvoerders slechts zeer weinig belang zouden stellen, indien zij niet werd dooreengehaald met vraag a. De door den volksraad goed geformuleerde vraag zal dan ook stellig de bedoeling geweest zijn van wat de regeering in haar opdracht wilde tot uitdrukking brengen.

Dat de beide vragen, die naar het beschikkingsrecht en die naar het domeinbeginsel elkaar niet behoeven te raken, bewijst het best de tekst van de algemeene domeinverklaring (1870, 1875), die hierop neerkomt, dat alle grond, waarop geen europeesch eigendom bewezen wordt, domein is van den staat, doch dat de inlandsche rechten op dien grond rustend volledige bescherming zullen erlangen. Het inlandsch bezitrecht op een bouwveld wordt volgens die constructie door het landsdomein

overkapt; net zoo goed kan men zich het beschikkingsrecht onder het landsdomein voorstellen.

Onverklaarbaar is echter deze verwarring niet. Haar verklaring zit in de wijze, waarop drie (onwettige) ordonnanties (1874, 1877, 1888) getracht hebben de rechten op woesten grond in drie gedeelten van Indië weg te drukken, door voor die streken afzonderlijk te bepalen: alle woeste grond is domein van het land; over dien grond heeft alleen het land de beschikking.

De zin van deze voorschriften is echter niet: ik gouvernement verklaar het domeinrecht te hebben, want dat zou op zich zelf niets zeggen aangaande de bescherming van inlandsche rechten op dien grond. Maar de eenige beteekenis van die bepalingen is: ik gouvernement erken en bescherm geen inlandsche rechten op den woesten grond. De vorm van die verordeningen heeft echter het misverstand gewekt nopens het verband van domeinrecht en erkenning van beschikkingsrecht - de regeeringsopdracht aan de commissie is van dat misverstand niet vrijgebleven. Geheel ten onrechte wordt telkens als een alternatief gesteld: wat wil men: erkenning van het beschikkingsrecht of handhaving van het domeinbeginsel. Men kan echter heel goed uit rechtskundig oogpunt vóór de handhaving van het domeinbeginsel zijn en toch het beschikkingsrecht willen erkennen; of omgekeerd kan men de domeinverklaring juridisch onnoodig of onwenschelijk vinden, haar willen afschaffen en toch het beschikkingsrecht willen blijven negeeren.

Teneinde dit scherp te doen uitkomen heeft de agrarische commissie in een eerste deel van haar verslag de erkenning van het beschikkingsrecht en de regelingen, die daarvan het gevolg moeten zijn, behandeld, terwijl een ander deel (het tweede) de beteekenis van een domeinverklaring voor de agrarische wetgeving bespreekt.

V

Van het bestaan van het beschikkingsrecht als een recht op den grond is de commissie in haar eerste vergadering onder leiding van den heer Du Marchie Sarvaas, inspecteur voor de

agrarische zaken, zonder discussie, omdat niemand het bestaan van dat recht bestrijden wilde, uitgegaan. Van oudsher is door de schrijvers over indonesische rechtsverhoudingen dat recht dan ook waargenomen en meegedeeld, aangeduid met zulke krachtige termen als eigendom, communaal bezitrecht en dergelijke. Door latere auteurs is de band, die een indonesische gemeenschap met haar grond verbindt, begrepen als een magisch-religieuse, een maatschappelijke en oeconomische betrekking.

In meer dan één rechtskring uit zich die magisch-religieuse betrekking nog in het gemeenschapsoffer onder leiding der volkshoofden bij den aanvang van de grondontginning; de aansprakelijkheid van gemeenschappen voor onopgehelderde delicten op haar gebied bedreven, uit zich als keerzijde van de betrekking tot den grond, doordat de gemeenschappen zich van die aansprakelijkheid bevrijden kunnen door het gedeelte van den beschikkingskring, waarop bijvoorbeeld een verslagene of het lichaam van een gestolen paard wordt aangetroffen, prijs te geven; oeconomisch uit zich de betrekking tot den grond, doordat de gemeenschapsgenooten op hun gebied met uitsluiting van anderen mogen zamelen en ontginnen, dien grond voor gemeenschapsdoeleinden mogen aanwenden, dan wel aan derden vergunning tot tijdelijk genot tegen recognitie geven. Met de voor haar bereikbare middelen beschermen de gemeenschappen hun rechten, door bewaking, door verjaging, door berechting, soms erg slap, soms uiterst scherp; hoe meer de waarde van den beschikkingskring toeneemt, hoe scherper. Adatrechtelijk is deze gemeenschapsbetrekking tot den grond, waarbinnen zich de individueele rechten der gemeenschapsgenooten ontwikkelen, niet anders te verstaan dan door haar te zetten boven aan de rij van de rechten op den grond. Op geen andere wijze is aan het geldend recht en het rechtsbesef uitdrukking te geven en dat toch is hetgeen de rechtssystematiek nastreeft.[1)] Wil men één voorbeeld ter illustratie? Op Bali wordt een dessa zelfs niet geraadpleegd bij beschikking over grond in haar beschikkingskring, omdat het bestuur haar niet als grondgerechtigde aanmerkt.

1) De constructie moet aan de gerechtigheidseisch dienstbaar zijn. Scholten, Algemeen deel, 1931, bl. 73.

Het volgend jaar blijkt die dessa tegen de belastingvoorschriften in pogingen te doen, allen woesten grond in de registers der grondbelasting ingeschreven te krijgen om op deze wijze de overheid te dwingen haar aan te merken als rechthebbende op den grond. Zij ziet niet van haar pogingen af, dan nadat het bestuur verzekerd heeft zulke eigenmachtige beschikkingen te zullen nalaten, met andere woorden de juistheid aanvaardend van der dorpelingen rechtsbescf, het beschikkingsrecht als recht op den grond heeft erkend. Van die erkenning gaat nu ook het commissieverslag uit.

De inhoud van het beschikkingsrecht blijft bepaald door het ongeschreven recht der inheemsche bevolking; gelukkig heeft men ingezien, onzekerheden niet te kunnen bezweren, door, in de plaats van de aanduiding van een bekende rechtsbetrekking met één woord, een omschrijving in woorden te zetten, die veeleer tal van onzekerheden schept, te meer wanneer zij vallen zou in een geheel van ongeschreven recht.

VI

Heftig omstreden is de staatsrechtelijke vraag of het agrarisch artikel van het regeeringsreglement van 1854 en de agrarische wet van 1870 zoo moeten worden uitgelegd, dat zij het boven onder V aangeduide beschikkingsrecht tegen elken inbreuk in bescherming nemen. Dat punt kan in dit betoog blijven rusten. Mijns inziens is het beslist ten voordeele van hen, die de bescherming van het beschikkingsrecht in de bepalingen zien neergelegd; doch al ware het anders, de plicht, de wetgeving in overeenstemming te brengen met het adatgrondenrecht, gelijk dat wetenschappelijk is onderkend, zou daarmede niet vervallen zijn. Die plicht bestaat. Argumenten uit de wet kunnen hem een tweeden, een extra-grondslag geven; mochten zulke argumenten evenwel ontbreken - de plicht blijft onverzwakt bestaan.

VII

Heel wat onrecht is ongewild toegelaten of bedreven, doordat het beschikkingsrecht in de regelingen van het gouvernement niet als een recht voorkomt. In de dagelijksche rechtspraktijk van indonesiërs onderling is dat gemeenschapsrecht

van groot gewicht; rechten op grond van niet-gemeenschaps-genooten bijvoorbeeld zijn niet te begrijpen zonder inzicht in het beschikkingsrecht. De met rechtshandhaving belaste ambtenaar vindt in de hem ter toepassing gegeven reglementen het recht niet genoemd. Mag hij het kennen en als bestaand behandelen? Er is onzekerheid en onbestendigheid van praktijk en menig vonnis van den inheemschen rechter zou grooter rechtvaardigheidsgehalte bezeten hebben, indien de leider niet ten gevolge van de wettelijke bepalingen voor het beschikkingsrecht huiverde en het placht voorbij te zien. En hoe zou bij de groote grepen in het grondenrecht door erfpachtsuitgifte en boschbescherming een ‘belang’, dat een recht is, doch niet als zoodanig wordt begrepen, ooit behoorlijk worden gewaardeerd?

Daar was dus voor de commissie het dubbel uitgangspunt: het beschikkingsrecht is een recht op den grond en het moet als zoodanig in de wet worden genoemd. Daarnaast stond nog één ding voor haar vast, dit, dat zij zich geheel te onthouden had - haar samenstelling was daarop ook niet berekend - van een oordeel over den wenschelijken omvang van erfpachtsuitgifte, de juiste intensiteit van boschbemoeienis, de noodzakelijkheid van kolonisatie. Zij had te zorgen, dat naar de door haar ontworpen bepalingen het verkrijgen van erfpachtsperceelen voor ondernemers mogelijk bleef - de vraag of inkrimping van erfpacht in Indië wenschelijk is ligt op geheel ander terrein dan de rechtvaardige regeling van de uitgifte.

VIII

Twee omstandigheden vooral maken nauwgezette overheidsbemoeienis met de uitgifte van gronden in erfpacht noodzakelijk. Aan den eenen kant de even begrijpelijke als onwenschelijke neiging van volkshoofden, bij de uitoefening van het beschikkingsrecht het eigen belang boven het gemeenschapsbelang te stellen; aan den anderen kant de mogelijkheid, dat kleine gemeenschappen ter wille van te enge motieven, de voor de ontwikkeling van Indië noodzakelijke groot-landbouw exploitatie tegenhouden of schade doen. De praktijk heeft reeds in het midden van de vorige eeuw bewezen, dat ‘ver-

kwanselen' van gronden door gemeenschapshoofden aan europeesche of chineesche ondernemers tegen het belang van de bevolking in, geen hersenschim is. Het is noch de taak, noch de gewoonte van erfpachtsbegeerende ondernemers, af te wegen of wellicht niettemin een bevolkingsbelang zich tegen afstand van grond in erfpacht verzet. Dat is overheidszorg.

Aan den anderen kant zou het kunnen voorkomen, dat een redelijk verzoek om gronden in erfpacht door een kleine rechtsgemeenschap zou worden geweigerd zoo, dat daardoor in strijd met het algemeen belang een uitbreiding van den landbouw wordt belemmerd. Zelfs indien men mocht meenen, dat zulks zoo'n vaart niet zou loopen, zou men op zulk een voorspelling toch niet kunnen bouwen; de *mogelijkheid* moet in elk geval worden toegegeven en bij de regeling onder het oog worden gezien.

Daaruit volgt, dat iedere aanvraag om gronden in erfpacht moet worden beoordeeld door een overheidsorgaan, dat de meeste waarborgen voor deskundigheid en onpartijdigheid in zich vereenigt, zoowel in het geval, dat ondernemer en rechtsgemeenschap tot overeenstemming kwamen, als in het geval van verzet der indonesische gemeenschap tegen de aanvrage van den ondernemer. Het best kan dat worden bereikt, door, gelijk het commissievoorstel wil, het uitgeven in erfpacht door den directeur van binnenlandsch bestuur te doen geschieden, nadat daaraan overleg van den gegadigde met de beschikkingsgerechtigden is voorafgegaan. Zijn zij het eens over vergunning en retributie aan de gemeenschap te betalen, en blijkt niet van lichtzinnigheid aan de zijde der bevolking - dan wordt de erfpacht verleend. Verzet een gemeenschap zich echter tegen uitgifte van een deel van haar beschikkingskring in erfpacht of kan geen eenstemmigheid worden bereikt over de betalingen, dan kan de aanvrager trachten niettemin het gewenschte perceel in erfpacht te verkrijgen. In dat geval is noodig, dat de directeur van binnenlandsch bestuur verklaart, dat het algemeen belang vordert, dat de rechthebbenden de vestiging van het erfpachtsrecht op die gronden moeten gedoogen, zulks onverminderd het voortbestaan van hun recht. Blijft daarna oneenigheid over het bedrag der schadeloosstelling, dan wordt dat vastgesteld door drie deskundigen.

Met deze constructie heeft de agrarische commissie goede aansluiting aan het adatrecht verkregen. Toelaten van vreemdelingen tot tijdelijk genot van den grond tegen eenige betaling is een normale uiting van het beschikkingsrecht; de grond wordt niet vervreemd, het beschikkingsrecht blijft er op rusten, doch aan een individueelen aanvrager, niet-gemeenschapsgenoot, wordt tijdelijk genot van den grond - een genotrecht op den grond onder het beschikkingsrecht - toegestaan. Een onteigening van den beschikkingskring, die naar adatrecht nagenoeg onvervreemdbaar is, ten behoeve van de vestiging van erfpacht, zou oneigenaardig zijn. Opleggen van een duldplicht geeft de juiste juridische uitdrukking aan hetgeen geschiedt.

Uiteraard is van groot gewicht op welke wijze het proces tusschen den aanvrager en de rechtsgemeenschap, die zich tegen zijn aanvraag verzet, is geregeld. Ware het practisch mogelijk de inlandsche of inheemsche rechters als buitenpartijdig orgaan met de beslissing te belasten, gelijk ook het onteigeningsproces voor den rechter wordt gevoerd, zoo zou die oplossing zeker boven andere te verkiezen zijn.

Doch die practische mogelijkheid is in de huidige organisatie van Indië niet gegeven; de rechter is voor die functie niet toegerust. De beslissing moet - daargelaten wat een toekomstige deconcentratie zou kunnen brengen - inhet centrum genomen worden en de openbare mondelinge behandeling, met verschijning van partijen in persoon of bij gemachtigde, kan voorshands aan geen ander dan aan het hoofd van gewestelijk bestuur, alleen of, waar mogelijk, in een commissie van drie worden opgedragen. Onder goede openbare controle kan dat geschieden met vertrouwen, mits de wet aard en beteekenis van het beschikkingsrecht behoorlijk inprent en niet - gelijk dusver - miskent en daarmee de ambtenaren op een dwaalspoor brengt. De vaststelling van het bedrag der aan de gemeenschappen te betalen retributie door de deskundigen in geval van twist is een proces op zich zelf. Algemeene regelen voor de bepaling van de grootte dier schadeloosstelling zijn niet te geven; elk geval moet naar eigen omstandigheden worden gewaardeerd.

Op soortgelijke wijze als boven ten aanzien van de erfpachts-

verleening in groote trekken is aangegeven, doet de commissie een oplossing aan de hand voor een regeling van de bemoeienis der overheid met de bosschen in beschikkingskringen. Ook daarbij erkenning van het beschikkingsrecht, doch mogelijkheid een welomschreven duldplicht in het algemeen belang aan de rechtsgemeenschap op te leggen. Moeten hydrologische of klimatologische belangen worden gediend, dan kan ook hier een middel, de kleine gemeenschappen, wier gezichtskring die belangen niet kan omvatten, tot toelaten te dwingen niet worden gemist. Indien het billijk is - dat behoeft hierbij niet altijd het geval te zijn - kan schadeloosstelling voor de rechtsbeperking in eenigerlei vorm worden gegeven.

Na deze samenvatting van de ontworpen regeling, waarin het beschikkingsrecht als recht op den grond is erkend en tevens wordt verhinderd dat de uitoefening van dat recht met het algemeen belang in strijd komt - gelijk de onteigening verhindert dat het eigendomsrecht het algemeen nut te kort doet - mag nu een woord over de beteekenis van de domeinverklaring als zoodanig - een zaak die dus los staat van de al of niet erkenning van het beschikkingsrecht en die in deel II van het commissieverslag behandeld is - niet blijven ontbreken.

IX

Ons nageslacht zal niet ophouden het hoofd te schudden over de vele beschouwingen aan de beteekenis van de domeinverklaring gewijd. Volledig gezag, volledige bevoegdheid elke rechtshandeling ten aanzien van grond, elke rechtsverhouding tot den grond, te regelen, komt den wetgever onbetwist toe.

Hij kan individueel bezeten grond onvervreemdbaar verklaren, gelijk hij doet binnen het landsdomein (inlandsch bezit) en daarbuiten (agrarisch eigendom); hij kan onwettige occupatie van niemandsgrond strafbaar stellen; hij kan de ontginning aan regelen binden; hij kan alles. Ook eigendom en erfpacht verleenen? Waarom niet. De overheid pleegt thans reeds indonesiërs in te zetten als inlandsch-bezitters van grond geheel buiten het domeinrecht om. In landschappen waar geen landsdomein is, worden erfpachters ingezet. Dat alles ontmoet geen bezwaar. En hoe zou de overheid het land wel tot alge-

meen eigenaar kunnen maken en een zijner onderhoorigen niet tot eigenaar of erfpachter van een stukje grond? Het is alles maar een vraag van inkleeding, van regeling. Een historisch argument - dat het domeinrecht geërfd zou zijn van oostersche vorsten - is niet alleen zwak, omdat het begrip van het oostersch domeinrecht veel meer een volstrekt overheidsgezag over grond nabijkomt dan onzen privaatrechtelijken eigendom en omdat het zeer onzeker is, waar zulk een domeinrecht gegolden heeft - doch kan reeds daarom in het geheel geen dienst doen, omdat de huidige overheid geenszins beoogt te gaan in het voetspoor van de oostersche heerschers van vroeger, maar ook ten aanzien van de rechten op den grond zelf de rechtsverhoudingen zooals zij die ziet, wil vestigen en handhaven. Voor die rechtsverhoudingen moet de juiste rechtskundige bewoording gevonden worden. En indien nu één ding overtuigend gebleken is, dan is het dit, dat een landsdomeinrecht als juridische constructie in de wetgeving vooropgesteld, tot tallooze misverstanden leidt en alleen daarom reeds als onzuivere begripsuitdrukking verwerpelijk is. Zeker, materieel kwaad zou een domeinverklaring, gelijk het koninklijk besluit van 1870 inhoudt, niet behoeven te stichten, indien zij steeds in haar ware beteekenis werd begrepen en binnen haar juiste grenzen werd toegepast. Doch waarlijk ontstellend is het aantal vonnissen, volksraadstukken en debatten, tijdschriftartikelen, bestuursverslagen, waarin aan het domeinrecht een onjuiste beteekenis is gehecht, heel dikwijls met de strekking, inlandsche rechten terug te dringen door het wel is waar ondeugdelijk, doch maar al te imposant gebruik van den klank van dat woord ‘domeinrecht’.

Veel zuiverder van toon en van begrip zouden de agrarische regelingen worden, indien voor elke verhouding rechtstreeks gezegd werd, hetgeen beoogd wordt; de commissie toont aan, dat zich daarbij nergens de behoefte aan een domein-constructie voordoet. Maar al zou met de omzetting der verordeningen, die het weglaten van die constructie zou noodig maken, goed werk zijn gedaan, omdat er misverstanden door worden weggebezemd, het belang daarvan kan toch niet halen bij die andere zaak, die is: de erkenning (met of zonder domeinverklaring) van het beschikkingsrecht.

X

Er zijn er die zeggen: indien gij dan de belangenstrijd zelf buiten deze regeling houdt en gij voorziet in de mogelijkheid van een inbreuk van overheidswege, ook ten bate van den particulieren ondernemer, op het zoo juist erkende beschikkingsrecht, wat is dan de winst op den huidigen toestand?

Die winst is vierledig en de moeite van een wetsherziening overwaard.

In de eerste plaats zou een openlijke en daardoor juistere bejegening van het beschikkingsrecht als zoodanig regel worden ook in die gevallen van onderling rechtsverkeer, waarbij een bestuursambtenaar of rechter betrokken is. Dat zelfs de enkele erkenning van de rechten der bevolking reeds van groote moreele waarde is en onmisbare basis voor wezenlijk overleg kan zijn is meer dan eens gebleken. Kan trouwens een regeling, die een *recht*sregeling zijn wil, waar en precies genoeg zijn in haar tekst?

In de tweede plaats kan - het werd boven al gezegd - een opdracht op de 'belangen' van de bevolking te letten, nooit bij het onderzoek van een erfpachtsaanvrage, van een voorgenomen boschbemoeienis de juiste waardeering verzekeren van bezwaren door een beschikkingsgerechtigde gemeenschap aangevoerd. Daarvoor moet zij eerst als zoodanig zijn erkend, ook al kan zij ten slotte gedwongen worden toe te geven.

In de derde plaats het proces. Daarin ligt een nu ontbrekende mogelijkheid tot een goede verdediging van de wederzijdsche aanspraken en tot een zuiverende kritiek op de beslissingen. Wel verre van verloren te gaan - zooals dr. De Kat Angelino[1] vreest - wordt de rechtsbasis van de op deze wijze geregelde erfpachtsuitgifte versterkt, ja, pas na zulk een regeling is er voor het eerst een rechtsbasis voor erfpacht in beschikkingskringen.

In de vierde plaats de retributie-regeling. Men vergete toch niet hoe weinig er nog maar gedaan kon worden aan onderwijs, welvaartszorg en zulke belangen van die tallooze inheemsche dorpen; dat de eenige rijkdom, dien de bevolking der rechts-

1) Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië II bl. 524.

gemeenschappen heeft, haar grond is, en dat winstgevende exploitatie van haar beschikkingskring voor haar toch dadelijke oeconomische voordeelen behoort mee te brengen, zoodat zij haar gemeenschapsbelangen, wellicht in samenwerking met anderen, beter behartigen kan dan te voren.

Deze vierledige winst maakt het aanvaarden van de voorgestelde wetswijziging tot plicht.

Men kan te goeder trouw van meening zijn, dat de groote landbouw in Indië met alle middelen moet worden bevorderd maar men kan niet uit een oogpunt van zedelijk beleid volhouden, dat uit de wetgeving mag wegblijven het stuk levend recht, het levende rechtsbewustzijn, dat door het woord beschikkingsrecht is weergegeven. Wie overtuigd is, dat de nederlandsche leiding de taak heeft, de ontwikkeling van Indië op zuiveren grondslag mogelijk te maken, zal vurig hopen, dat in deze zaak het geweten zal dringen tot een beslissing, die een einde maakt aan het duwen met de ellebogen achter de schermen en die verplicht tot openlijke afweging en verantwoorde waardeering van rechten en belangen.

B. TER HAAR BZN.

Omslachtige fundamenten op onvaste bodem[1)]

Een vernuftig journalist, een Spanjaard, heeft beweerd dat, door een eigenaardige vorm van hun schedels, de Duitsers veel beter moeilike dingen kunnen begrijpen dan zijn landgenoten, maar daarentegen het vermogen missen om te doorzien wat gemakkelik is. Ik betwijfel of de moderne craneologie deze hypothese wil aanvaarden. In elk geval wordt zij niet bevestigd door het werk van mijn geachte en bevriende kollega, wiens opzienbarend boek de aanleiding is tot dit korte opstel. Immers Dr. van Ginneken gelijkt naar zijn uiterlik en innerlik meer op een Italiaan - een zeer hartstochtelike -, in elk geval op een Zuiderling, dan op een Duitser, en toch heeft hij in hoge mate de gave om de ingewikkeldste vraagstukken snel te doorzien, terwijl het hem blijkbaar grote moeite kost het eenvoudige te begrijpen.

Hij ziet in de Vereenvoudiging van onze Spelling een gevaar voor onze beschaving. ‘Kollewijn, beweert hij, voedt principieel op tot cultuurloos taalgebruik’ (blz. 113). ‘De leerlingen der Kollewijn-school blijven achterlijke lezers, levenslang’ (blz. 83). Hij spreekt op blz. 7 van de onbeschaafde stijl der boeken van Kollewijn en, op dezelfde bladzijde, lezen we dat ‘de vulgaire stijl van Kollewijn en vele zijner beste aanhangers’ berust op dezelfde grond als hun taal- en spelvereenvoudiging. Geen enkel voorbeeld van dit vulgaire wordt ons meegedeeld.

Nu zou iemand die liefst aanvangt met het eenvoudige en gemakkelike ongeveer aldus redeneren: ‘Dr. Kollewijn en duizenden met hemvinden de Spelling van de Vries en te Win-

1) *Grondslagen van de schrijfwijze der Nederlandsche Taal*, door Prof. Dr. Jac. van Ginneken, Hilversum, N.V.P. Brand, 1931.

kel lastig en een kwelling voor de jeugd; zij wensen die op verschillende punten te vereenvoudigen: heeft dat op zich zelf begrijpelike streven inderdaad zulke noodlottige gevolgen?' Zo iemand zou daarop beginnen met na te gaan of hij een verschil van enige betekenis kon opmaken in de schrijfwijze der Vereenvoudigers vóór en na hun toetreden tot de Vereniging. Er leven tans genoeg bekende prozaschrijvers die jarenlang de Vries en te Winkel volgden, en nu zich reeds vele jaren naar Kollewijn richten. Zijn die mensen, als zij vroeger niet vulgair waren, het tans geworden? Is het geslacht dat van door Kollewijn 'besmette' onderwijzers lezen heeft geleerd, in die kunst achterlik en kan men met een schijn van recht profeteren dat de stakkers het levenslang zullen blijven?

Ik voor mij zie van dat alles geen spoor. Wie geen bezwaar heeft tegen platte taal schrijft die even goed in de oudere als in de nieuwe spelling; zeer 'realistiese' verhalen en geleerde vertogen vindt men gespeld volgens beide sistemen; de Tribune verschijnt niet in het nieuwe kleed, in wetenschappelike tijdschriften treft men het veelvuldig aan. Wie zich ook op schrift gemeenzaam pleegt uit te drukken, een soepele stijl liefheeft, wordt blijkbaar niet gehinderd door de spelwijze van de Vries en te Winkel, waarvan hij de moeilikheden te boven is gekomen, of die hij ontwijkt door een zeer vrijzinnige opvatting van de regels, vooral van de zogenaamde geslachtsregeling; aan de andere kant zijn er heel wat vereenvoudigers die deftiger en vormeliker schrijven dan b.v. Dr. van Ginneken. Wil de laatste namen ten bewijze vernemen, ik zal die hem gaarne verstrekken: voorop zal staan die van Dr. Kollewijn, wiens hoffelike toon, ondanks de spot, en zelfs de beschimping, waarmee men hem wel eens heeft aangevallen, nooit verzaakt werd.

Hoe kan men verklaren dat een richting naar het vulgaire, naar het materiële, die aan de Vereenvoudiging eigen zou zijn en door de ziel (zie blz. 43 en straks hierachter) bestreden wordt, van 't begin af niet heeft verhinderd dat mensen van allerlei politieke en godsdienstige overtuiging, belijders van leerstellig kerkgeloof en tot geen kerkgenootschap behorenden, zich bij Kollewijn hebben aangesloten? Voor mij is 't een aantrekkelikheid van een vergadering der Vereniging dat ik daar de eenheid van ons volk, waaraan zo veel kan doen twijfelen, zo

sterk gevoel: wij weten gelukkig nog dat, wanneer wij voor een geestelik belang opkomen, we niet steeds gescheiden blijven door onze politieke of godsdienstige beginselen.

De hierboven aangegeven eenvoudige methode heeft Dr. van Ginneken niet gevolgd. Hij is vóór alles een theoreticus, die met behulp van zijn ontzagwekkende geleerdheid de oorzaak gaat vaststellen van een gevaar waarvan hij het bestaan geen ogenblik getracht heeft te bewijzen. 't Leggen van omslachtige fundamenten op een niet behoorlik onderzochte bodem is een hachelik bedrijf; wie dat veroordeelt, doet niet te kort aan de eerbied die men aan de bouwkunst is verschuldigd.

Ik zal hier op de aan de wetenschap ontleende argumenten van Dr. van Ginneken niet of nauweliks ingaan, en dat om verschillende redenen: mannen die van de vraagstukken betreffende phonologie en phonetiek, grammatikale klassificatie en de praktijk der Nederlandse spellers een speciale studie hebben gemaakt, bestreden reeds de meningen van de schrijver met klem van redenen[1]; weinig lezers van de Gids zullen geneigd zijn hun hoofd te breken met de voor leken duistere beschouwingen over de moderne phonologie, die ook bij mij nog te weinig bezonken zijn om er een helder licht op te laten vallen; eindelik brengt Dr. van Ginneken zoveel te berde, ontleend aan mij onbekende talen (bijvoorbeeld aan het Chinees), dat ik er de voorkeur aan geef om van de zeer talrijke punten waarop, naar mijn oordeel, de schrijver dwaalt, er slechts een paar van meer prakties belang te bespreken. Ik ontkom dan aan het gevoel dat mij bij de lezing van zijn boek overviel, het gevoel dat mij in mijn studententijd bij hoogst diepzinnige gesprekken, zeer lang na middernacht, met kleine ogen deed vragen: 'Waar hebben we 't ook weer over?'

Van Ginneken verklaart (blz. 20) dat 'uit het Kollewijnsche Spellingbeginsel der beschaafde uitspraak, *gelijk al zijn leerlingen gevoeld hebben*,[2] de volledige phonetische spelling als onuitwijkbare consequentie (volgt).' Heeft ooit één enkele

1) Ik bedoel Dr. A.W. de Groot, Dr. P. Gerlach Royen, Dr. C.G.N. de Vooys, die in *De Nieuwe Taalgids* XXVI (1932), eerste aflevering, in drie uitvoerige artikels de meningen van van Ginneken m.i. met goede uitslag weerlegden.

2) De kursivering is van mij.

leerling van Kollewijn zo iets dwaas gevoeld? Elke spelling, behalve een zuiver-wetenschappelik phonetiese, berust op een compromis, op een schikking, is een middelding en reeds daarom geen voorwerp waarop strenge konsekwentie kan worden toegepast. Wie, met de Vries en te Winkel, de beschaafde uitspraak, ook een compromis, tot richtsnoer neemt, moet wel van alle gevoel voor logica verstoken zijn, als hij vreest langs zulk een weg tot de ontkenning van elk compromis, tot de konsekwentie van een streng phonetiese spelling te zullen komen. En dan beweert van Ginneken nog: ‘dat het noch hem (d.i. Kollewijn) noch zijn navolgers ooit gelukt is, een plausibele, theoretische reden bij te brengen waarom die consequentie niet opging’ (blz. 20). Verlangt de schrijver inderdaad ook hier een theorie, om te begrijpen dat wie op verstandige wijze een compromis opstelt zich wacht voor fanatieke konsekwentie?

Mijn geachte kollega gelooft dat men hem verwarring van taal en spelling zal verwijten en hij verzet zich daartegen bij voorbaat. Ik wil hem liever verwijten dat hij schrift boven klank stelt, en vergeet dat, om tot het wezen van een taal door te dringen, horen boven zien gaat.[1)] Hij wenst immers dat men om zeer beschaafd te spreken zich in bepaalde gevallen richt naar de overgeleverde afbeelding van het woord; hij kent mensen ‘die de uitspraak van *hoofdje* en *vuistje*, *luchtje* en *nestje* met een heele zachte *t* (is dat *heele* wel de Vries en te Winkel?), zonder een zweem van geaffecteerdheid, juist een weelde vinden. 't Is immers weer de zielezege over de stof’ (blz. 43). Nog een kleine overwinning van de ziel, en in 't eerste woord laten deze hypergedistingeerden een heel tedere *d* horen! Mij ontgaat deze fijnheid, gelijk ik ook nimmer de mensen heb ontmoet die achter woorden als *mens* en *wens* een zoet velaar geluidje slaakten, al hebben twee hooggeleerden mij, lang geleden, verzekerd dat men zo doet in zeer beschaafd Nederlands. Wel weet ik dat ik niet graag getrouwd zou zijn met een vrouw die in een *fotografielijstje* of in *de restjes van de maaltijd* een *t* liet horen, noch kinderen zou begeren die in hun

1) Daarom kan de studie van een nog gesproken taal dieper gaan dan die van een alleen schriftelijk overgeleverde. Deze ‘onontwijkbare consequentie’, zal Dr. Van Ginneken zeker met mij en, hoop ik, met alle classici gaarne aanvaarden.

vuistje lachen. Dit soort beschaafdheid vind ik onuitstaanbaar, tenzij die uitspraak natuurlik is, dat wil zeggen samenhangt met een dialektiese, mij in dit geval onbekende, eigenaardigheid.

En waarom moeten we nu juist naar de spelling van de Vries en te Winkel onze mond zetten? Waarom zoeken we niet naar een andere, die veel minder stappen doet op de ook door de Vries en te Winkel betreden weg, waarvan volgens van Ginneken een streng phonetiese spelling 't noodlottig einde kan zijn? Hoeveel zware geleerdheid kan daarbij niet gedebiteerd worden, nog moeiliker te onderwijzen dan de reden waarom een olifant, een haai en een zwaan *niet*, maar een tijger, een schoorsteenveger en een haan wel, volgens de Minister, in 't bezit zijn van een z.g. grammatikaal geslacht.

In Frankrijk is hervorming van de spelling niet geslaagd. Dat is volgens van Ginneken ‘de proef op de som’, en in ruim vier brede, dichtgedrukte bladzijden (blz. 87-91), vol data en vol namen, houdt hij ons die mislukking als een spiegel voor. De ware oorzaak van het mislukken vind ik echter onder al die omslag niet vermeld. Die ligt in de verkeerde taktiek en in het eigenaardig konservatisme der Fransen. De geleerden die er het welsprekendst de fouten der gangbare spelling aantoonden, ik denk vooral aan Havet, en iets anders voorsloegen, deden dat in die zo sterk bestreden spelling en hadden reeds daardoor geringe invloed; bovendien was wat zij voorstelden veel te radikaal. Men kan nu eenmaal niet overtuigen wanneer men, getooid met bont, staat te preken tegen de handel in pelsdieren en het dragen van wol aanprijst; als dan nog de aanbevolen winterkleding te ver afwijkt van de gewraakte, is er in 't geheel geen kans van slagen. Vooral niet in het konservatieve en daardoor soms revolutionnaire Frankrijk. Nog in 1890 gaf men aan de École des Hautes Études kollege bij een moderateurlamp, die een der aanwezigen bij tijds moest oppompen, wilde het licht niet onherstelbaar uitgaan en de verkolende pit ondragelike roetdamp door het vertrek verspreiden. Enkele jaren later werd de verbouwde Sorbonne geopend; petroleum en gas, bij ons toen nog in algemeen gebruik, vooral het gas, had men overgeslagen en nu baadde alles in elektries licht. Zulk een sprong, waardoor achterstand in voorgang verandert, is

mogelik als een zuiver stoffelik, machinaal te kort zich voordoet, maar wat met geestelike dingen in betrekking staat kan niet door 't machtwoord van een regering plotseling veranderen. Daarvoor is nodig wat Dr. van Ginneken ‘zielezege’ noemt. Al was de poging van Chaumié in 1904, om ‘la réforme del'orthographe’ vast te hechten aan een het onderwijs bindend besluit, dat laatste zou een dode letter gebleven zijn, zoals meer besluiten van op wetten beluste volken.

Hoe kan men nu deze ongelukkige poging vergelijken met wat de Vereenvoudiging heeft gedaan en wat zij heeft bereikt? Kollewijn en zijn volgelingen gingen onmiddellik de spelling gebruiken die zij aanprezen; zij vroegen niet aan de regering om aan de scholen hun stelsel op te leggen en het bestaande af te schaffen, maar zij verwachtten alles van de propaganda; zij hadden geduld, meer dan dertig jaren, en toen reeds de meerderheid van alle docenten bij Lager, Middelbaar en Voorbereidend Hoger Onderwijs zich vóór hun sisteem had verklaard, vroegen zij nog niet anders dan gelijkstelling en het openen van de sluis die de sterke vliet tracht te schutten. Daarin zie ik natuurlik geen edelmoedigheid of ongewone bescheidenheid, maar alleen een juist begrip van de wijze waarop men op geestelik gebied iets kan bereiken.

Het is verwonderlik met welk een vertrouwen op zijn zeer betwistbaar betoog de heer van Ginneken een beweging die de overwinning in zicht heeft, aanraadt het daarbij nu maar te laten. Hij heeft echter gelijk met de mislukking in Frankrijk een spiegel te noemen: de regering kan er in zien dat voorschriften die niet in overeenstemming zijn met de overtuiging der belanghebbenden, bij ons in dit geval de docenten, wel uitgevaardigd maar niet uitgevoerd kunnen worden, en aan de vereenvoudigers toont die spiegel dat het verdedigen van een nieuw stelsel weinig baat indien men het niet toepast.

Ik geloof niet dat het boek van Dr. van Ginneken schade zal doen aan de Vereenvoudiging. Misschien zullen velen er naar verwijzen, gebruik makend van zijn door ander werk terecht vermaarde naam, maar niet velen zullen het goed begrijpen en aan wie dat wel gelukt zal ook de zwakheid van de gehele opzet niet ontgaan. Neen, een tegenstander die wij niet aan onze zijde kunnen brengen is ook hier de man die niet aankomt met

zekere en onzekere geleerdheid, maar zich eenvoudig uitdrukt en zegt: ‘Voor mij persoonlik is de spelling van de Vries en te Winkel niet lastig en ik herinner mij niet meer of ik er als kind mee heb getobd; ik ben aan dat stelsel gewoon geraakt en nu te oud om te veranderen. Die klanksymbolen zijn mij door 't langdurig gebruik zo lief geworden, dat elke verandering van betekenis daarin aangebracht, voor mij ontsiering is. Dat moge nu geen gewettigd oordeel inhouden over positief “mooi” of “lelik”, voor mij is dat ongewone zeer bepaald lelik’. Aan wie zo spreekt kunnen we alleen zeggen dat wij zijn gevoel van te oud te zijn en de, wellicht alleen in zijn verbeelding bestaande, vermindering der elasticiteit van zijn geest, zeer oprecht betreuren; we moeten misschien ook aannemen dat hij een, zeldzaam voorkomend, absoluut visueel type is van wie men, zelfs niet ten bate der jeugd, de opoffering mag vragen dat hij de afbeelding van zijn woorden niet ongerept laat... Maar na die betuiging van ons diep leedwezen wenden we ons met dubbele ijver en vast vertrouwen tot de onderwijzers en tot de jeugd, die tezamen ons de toekomst verzekeren.

Wassenaar
D.C. HESSELING

Johan Thorn Prikker
1868-1932

In de tweede helft van de XIIIe eeuw vormde zich in het door oorlog en partijtwisten geteisterde Florence, een school van schilders, waar Cimabue de geestelijke vader van was, en van welke Giotto - Cimabue's leerling - de door het nageslacht meest erkende kerk- en muurschilder is geworden.

In het dorpje Vespignano, dicht bij Florence, kwam Giotto ter wereld. Hoewel het jaar van zijn geboorte niet met zekerheid vast staat, wordt 1268 toch als het meest waarschijnlijke geboortejaar aangenomen. Giotto zou dus juist zes eeuwen eerder dan Thorn Prikker, de onlangs overleden Hollandsche muurschilder geboren zijn. Beide stierven, vóórdat zij de helft der zestiger jaren hadden bereikt.

Giotto was naast zijn leermeester Cimabue de eerste leekenschilder van groote beteekenis, in het kerkelijk verband. Vrij burger van een jonge, machtige, stedelijke republiek, werd hij de bewuste vernieuwer der beeldende vormen.

Voordat deze schilders de vernieuwing brachten was de beeldende kunst in dienst der kerk-, priester- en kloosterkunst, streng Byzantijnsch van vormgeving en karakter. Giotto was de eerste schilder die zich volkomen van deze machtige vormtraditie bevrijdde.

Wanneer Giotto's groote gaven te vergelijken zijn bij kiemkrachtig zaad, hoe was dan, zoo vragen wij, de akker waar dit zaad in viel, en hoe was het jaargetij?

In de halve eeuw die Giotto's werkzaamste jaren vóórafging, was de milde geest van Franciscus van Assisi in heel Italië doorgedrongen. De dichterlijke bezieling zijner predikingen had de harten van alle nederigen voor zijn woorden geopend, niet alleen omdat zij in Franciscus' verheerlijking

van den deemoed en de armoede, eene bevestiging in gesublimeerden vorm van hun eigen nederigen levensstaat erkenden, maar ook omdat zij zich met strengheid keerden tegen de geestelijke verwording der machthebbers en de luiheid der priesters dier tijden. Franciscus' bezielde predikingen vinden in Giotto's werken een directen weerklank, ook Giotto tilt het eenvoudige, voor een ieder verstaanbare leven binnen de milde sfeer der alles overstralende liefde. Nooit is er iets afwerend of ongenaakbaars, hoog boven het leven tronende in zijn voorstellingen, deze behouden immers altijd de simpelheid van het eenvoudig volksverhaal. Juist daardoor wordt het waarlijk verhevene voor ieder bereikbaar en begrijpelijk.

Nu de kerk Franciscus' leer aanvaard had en erkend, en zij den weleer revolutionairen monnik heilig had verklaard, kon Giotto het leven en de leer van dezen bezielde vrijelijk verheerlijken op de muren der godshuizen.

De dichter Dante, die de dialecten van Italië gesmeed had tot één waarlijke volkstaal, was Giotto's medestander en vriend. Ieder die op het marmeren bankje aan de westelijke ingangszijde van de Arena-kapel te Padua gezeten heeft, zal ontroerd nagedacht hebben, hoe, in lang vervlogen tijden, deze twee grooten ook daar hebben neergezeten, en hoe zij elkaar door hun beider zielskracht zullen hebben gesterkt.

Ondanks de maatschappelijke veranderingen en de onrust der tijden, vond Giotto een ambachtelijke traditie, die veelzijdig, hecht en onaangetast was, en die tot hoogste uitdrukking kwam in de architectuur. Deze, hoewel uitwendig vaak zoo sober als een monnikspij, was doorklonken van rijke geestelijke spanningen en wiskundige wetmatigheid.

In reeksen fresco's heeft Giotto het leven en de leer van Franciscus van Assisi verheerlijkt. Leven en leer waren beide zoo waar en innig vervlochten met het hem omringende leven, dat zijn beelding even eenvoudig en ongezocht kon zijn als het leven dat hij dagelijks om zich zag. Het simpele verhaal, in beeld gebracht, wasop zichzelf reeds zóó ontroerend, dat iedere toevoeging of iedere overdrijving aan de waarheid geschaad zou hebben.

Giotto heeft daarnaast uitsluitend tafreelen uit het oude

en het nieuwe testament geschilderd. Ook die verhalen waren zoo zeer gemeen goed voor allen, dat zij des te dieper in de harten der beschouwers drongen, naarmate zij meer direct herkenbaar waren.

Daar was geen scheiding tusschen de werkelijkheid die Giotto zag, en de waarheid die Giotto erkende. Daar bestond geen hoogere en lagere erkenning voor hem, want juist naar de éénheid dezer erkenningen kon zich zijn werk richten.

Zijn kunst was, als ieder groote volksuiting, geheel vrij van moedwil en ingewikkeldheid, zij kon ook niet anders dan eenvoudig, verklaard en vrij van subjectieve verwrongenheden zijn, want zij was als een opengeslagen boek, waaruit de geloovigen de verhalen die zij boven alle verhalen lief hadden, konden lezen en herlezen, en die zij, hoewel zij ze van buiten kenden, telkens opnieuw wilden lezen, omdat zij zich geen schooner verhalen konden denken.

* * *

Wanneer ook Thorn Prikker's gaven bij zaad vol kiemkracht kan worden vergeleken, hoe was dan de akker waar dit zaad in viel, en hoe was het jaargetij?

De akker was dor en te lang reeds onbewerkt, en het getij was schraal, althans voor den kunstenaar die, zooals Thorn Prikker, de binding zocht.

Zijn jeugdteekeningen bewijzen hoe zijn verlangen toen reeds naar het fresco uitging, zij gaven door den groot gehouden vorm en de teerheid van de kleur, een beeld, hoe hij, die toen nog nooit een werkelijk fresco had gezien, zich een fresco dacht. Deze eerste teekeningen steunen echter niet op een levend geloof of op een diep in de volksziel levende vereering, zij steunden, naar het onderwerp, op het gevaarlijkste waar een beeldend kunstenaar op kan steunen, op een veraesthetiseerde literatuur. Naar de architectuur die hem vastheid en steun had kunnen geven, lag voor Thorn Prikker geen weg open, want zelfs het allereerste begin van een ontwakend architectonisch besef, zou nog jaren op zich laten wachten. Zijne ambachtelijke begeerten - en deze waren niet gering noch zwak - werden noodgedwongen geleid naar het lager plan der kunstnijverheid.

Toen Thorn Prikker, ruim dertig jaren oud, naar Duitschland geroepen werd, vond hij dààr, tien jaren vóór het uitbreken van den wereldoorlog, een wilsdrift, die als een electrische ontlading het aesthetisch verlangen verwrong. Alles scheen bereikbaar, maar de oogst bleef produkt van roofbouw. De steigerende hengst, het symbool dat op de groote Werkbünd-tentoonstelling te Keulen in 1914, in allerlei vormen, toepassingen en technieken terug kwam, was inderdaad het onbewust symbool van den geestestoestand. Duitschland stond op zijn achterste pooten, en het was gespierd van kop tot hoef. Maar in de kunst bleef het bij steigeren.

Het katholiek geloof dat Thorn Prikker van jongs af aangetrokken had, maar dat nooit door hem werd beleden, kon hem niet werkelijk voeden, omdat zijn diepste overtuigingen niet wortelden in dat geloof. Zoodra hij in Duitschland was, ontbrak het Thorn Prikker niet aan opdrachten. Maar wat te zeggen van een opdracht als die voor het eerste groote glasraam dat hij te maken kreeg in het stationsgebouw te Hagen? Deze opdracht stelde hem voor een architectonisch hiaat, in een bouwwerk zonder wijsheid en zonder ziel.

Wat te zeggen van een andere opdracht die hij laat nog in zijn leven van zijn geboorteland kreeg; het maken van schilderingen in de groote zaal van burgemeester Zimmerman's ‘Palazzo Protsi’, waar hij geen andere keuze had dan om het met de architectonische verleugening, zoo goed als dit ging, op een accoordje te gooien.

Of, nog later, de opdracht om schilderingen te maken in de hal van een zakelijk en kordaat kantoorgebouw, waar hij, bij gebrek aan eenig dieper geestelijk aanknoopingspunt, zijn toevlucht moest nemen tot een symboliek van eigen vinding, die hij vele vierkante meters moest volhouden, en die hem geen andere kans bood dan om te komen - tot waar deze schilderingen ook inderdaad toe gekomen zijn - tot de verfijnde aesthetische vlucht in een moedwillig arabesk.

Wanneer Giotto zeshonderd jaren later geboren ware, zou hij dan meer en volledi-ger resultaten hebben kunnen bereiken, dan wat kunstenaars als der Kinderen en Thorn Prikker, werkend op schralen akker en in ongunstig getij, bereikt heb-

ben? Zij beide hebben de binding in de kunst nimmer ten halve nagestreefd, doch hebben met inzet van al hun gaven als kunstenaars en als opvoeders die grootere éénheid gezocht, ieder naar eigen aard, hoe verschillend hun aard ook was.

Is er eenige reden om aan te nemen dat deze twee kunstenaars, zoo zij zeshonderd jaren eerder geboren waren, het Evangelie en het leven en de leer van Franciscus, minder doordringend en ontroerend zouden verheerlijkt hebben dan dit Giotto vergund was te doen?

Integendeel, er zijn aanwijzingen te over die er op duiden, dat niet hun persoonlijke begaafdheid, noch hun hooge aspiratie, maar de jammerlijke versplintering van den tijd waar zij in leefden, hun dat hooger en volledig bereiken, juist in den gebonden kunstvorm, ontzegde.

Wie aan Thorn Prikker's jeugd teekeningen - aan dit zijn eerste ontwaken - terug denkt, en ook aan enkele van zijn latere voorstellingslooze glasramen, weet, dat deze uit een sfeer komen die niet minder edel en grootsch is dan waaruit de diepste werken van het verleden tot ons zijn gekomen, en wie dit bedenkt, zal ook erkennen dat kunstenaars als der Kinderen en Thorn Prikker, ongeacht hoeveel zij bereikten, naar hart, naar ziel en naar den geest tot de groote, naar binding strevende kunstenaars zijn te rekenen.

Ontroerend blijft Thorn Prikker's laatst voltooide werk (vol-tooid inderdaad is het, in de hoogere beteekenis van het woord); zijn schilderingen voor de Raadzaal te Amsterdam.

Kort voor zijn heengaan is hij weer terug gekomen tot zijn geestelijk geboortehuis. Zijn teekeningen van veertig jaren geleden waren een uitvaren naar onbekende gebieden, deze, zijne laatste schilderingen zijn een thuiskomen in dezelfde haven, terug na lange gewaagde tochten, zonder averij, en trouw onder dezelfde vlag, waar hij eens onder uitvoer.

R.N. ROLAND HOLST

Buitenlandsch overzicht

Exit Briand.
26 Maart '32.

Briand.... is verdwenen. Zijn naam blijft verbonden aan Locarno, de ontruiming van het bezette gebied, het Kellogpact; aan de signalen met andere woorden, die naar een betere toekomst schenen te wijzen. Hij is heengegaan vóór die toekomst is aangebroken, aan den eersten principieelen strijd tegen de gevaren die die toekomst bedreigen heeft hij geen deel mogen nemen, en twijfel blijft gewettigd, of hij in dien strijd reeds iets wezenlijks zou hebben mogen bereiken. Hij wist sfeer te scheppen, zeker; maar dat is, hoe kostelijk ook voor een begin, in de tegenwoordige omstandigheden niet voldoende meer. Hebben nu anderen die omstandigheden in hun greep?

Tardieu heeft een politiek, maar het is Fransche nationale politiek. Geheel doorzichtig en begrijpelijk: te beproeven wat, in een berooide wereld, de Fransche goudreserve ten voordeele van Frankrijks prestige vermag. De wereldpolitiek staat daarbij in zijn aandacht achter. De ontwapeningsconferentie heeft vrijaf, tot de mogendheden in wier hand haar lot ligt zullen kunnen hebben bepaald welk einde men haar zal bereiden. Wie sprak van democratie in de samenleving der staten? Al wat de kleinen doen mogen is praten, en het praten van wie weten dat zij niet handelen kunnen, wordt, mits lang genoeg voortgezet, eerst vervelend en dan ridicuul. De grooten imponeeren nu... door zwijgen.

Het lijkt wel of Engeland zich sterk op zichzelf en zijn economische behoudsproblemen terugtrekt. Aan de staatkunde van het continent geeft het althans geen leiding; tracht zelfs

niet dit te doen. Wel treedt het remmend op, door het Donaufederatieplan van Tardieu voor een forum Engeland-Frankrijk-Italië-Duitschland te brengen.

Hitler zal den strijd om het presidentschap der Duitsche Republiek niet winnen, maar een gooi naar het presidentschap der Pruisische regeering kan hij nog altijd doen, want in het grootste gedeelte van Pruisen was Hindenburg niet in de meerderheid. Een interessant vraagstuk wordt op den duur, of het voortbestaan van een ongedeeld Pruisen met eigen krachtige organisatie bestaanbaar zal blijken met een vaste harmonische ontwikkeling van de binnenlandsche staatkunde des Rijks. De andere 'landen', zelfs Beieren, hebben districtskarakter of kunnen dit verkrijgen; een ongedeeld Pruisen nooit.

Japan schijnt van oordeel te zijn geworden dat de grens is bereikt waarbinnen de Sjanghai-onderneming ter bevordering zijner belangen in Mantsjoerije dienstig kan zijn. Het kan zich, naar het hoopt, zijn retraite uit een omgeving waarin Amerika en de anderen besloten zijn het niet op den duur te dulden, thans duur doen afkoopen. Hoe de zaak ook afloopt, dat de brutaliteit van optreden met een premie gaat strijken die bescheidenheid nimmer zou hebben verworven is wel zeker. Een supranationale rechtsorde die dit toelaat is ver van perfect. Maar hoe wordt een rechtsorde perfect; - hoe zijn in het verleden de nationale rechtsordeningen het geworden? Door zoeken, door tasten. Door eeuwen van zich behoedzaam uitbreidende practijk. Het noodlot van Genève - althans van de Assemblée - is dat men er noodzakelijk praat en praten moet over dingen die mooi lijken op papier. Voor de verwezenlijking komt de Raad op; doch de Raad, die als zoodanig geen enkel machtsmiddel bezit, is in een bepaald geval waard wat de invloed waard is der mogendheden die hem samenstellen, en waaronder er licht zijn kunnen, die er de voorkeur aan zullen geven dien voor eigen rekening en niet in het Volkenbondskader te doen gelden. Wat er dan nu in het Verre Oosten werkelijk bereikt is, is niet het gevolg der Volkenbondsactie als zoodanig. Bewustzijn van de interdependentie der staten is er wel - of de Volkenbond

zou al verdwenen zijn - maar bewerktuigd is het nieuwe ideaal nog in geene deele. Wat toch ook, in het beloop van slechts twaalf jaren, een wonder zou zijn. Slechts moeten wij de hoop kunnen voeden dat naar het doel wordt gestreefd. Deze hoop suggereerde Briand; - en het zou kunnen blijken, dat een nageslacht zijne verdienste hoog zal aanslaan. Voor het oogenblik zeker is zijn gelijke niet te zien.

C.

Bibliographie

A.W. Byvanck, Les principaux manuscrits à peintures conservés dans les collections publiques du royaume des Pays-Bas. Bulletin de la société francaise de reproductions de manuscrits à peintures, 15e année, Paris, 1931.

Deze publicatie sluit aan bij een soortgelijke van dezelfde hand, die in 1924 verscheen, en de handschriften der Koninklijke Bibliotheek en van het Museum Meermanno-Westreenianum betrof[1]. Met het groote werk *La miniature hollandaise*, dat Byvanck tezamen met Hoogewerff uitgaf, in 1926, en zijn *La miniature dans les Pays-Bas septentrionaux*, dat nog dit jaar te Parijs het licht belooft te zien, voltooit zij de hoogst belangrijke werkzaamheid, door den schrijver aan de kunst der miniaturen in en uit Nederland gewijd. Het hier behandelde werk strekt tevens als een algemeene index op het geheel, met inbegrip van de twee zooeven genoemde publicaties, daar de elders reeds behandelde manuscripten hier opnieuw in het kort worden vermeld. Aangezien de Nederlandsche verzamelingen, vooral de kleinere, in het buitenland weinig bekend zijn, valt er aan het groote nut van een arbeid als deze niet te twijfelen. Een keur van 37 uitstekend uitgevoerde platen maakt het werk ook voor den niet speciaal geïnteresseerde aantrekkelijk. Hij vindt er, om een paar van de voornaamste handschriften te noemen, het Pontificale van David van Bourgondië, in het museum Teyler, met de miniaturen van Simon Marmion, een blad uit het merkwaardige geschrift over medicinale planten, omstreeks 700, in de Leidsche bibliotheek, een uit het Souter van den heiligen Lodewijk, ook aldaar, in Engeland kort na 1200 vervaardigd, dat reeds door de Bourgondische hertogen met bijzonderen eerbied bewaard werd, en eindelijk het beroemde Psalterium van Utrecht, dat omstreeks 825 in de school van Reims moet zijn geschreven, maar welks bijzonder merkwaardige verluchting een lange traditie achter zich heeft, die naar het Oosten wijst, en wel, naar Byvanck veronderstelt, naar Syrië, in de vierde eeuw.

Het *habent sua fata* gaat, als met elke handschriftencollectie, weer ten volle op. Van de twee laatstgenoemde, allerkostbaarste schatten, geraakte de Leidsche, waarschijnlijk tijdens den Spaanschen successieoorlog, in handen van den schenker Joan van den Berg, destijds commissaris der Staten-Generaal in de Zuidelijke Nederlanden, terwijl de Utrechtsche op onbekende wijze uit de beroemde bibliotheek van Robert Cotton verdween, en in de 18e eeuw aan de Universiteit van Utrecht geschonken werd. *Non olent*, zullen wij maar zeggen.

J.H.

1) Zie de bespreking in De Gids 1926, IV, blz. 265.

V. de Meyere - *De Beemdvliegen* - Antwerpen, De Regenboog.

Dat Victor de Meyere zich door zijn folkloristische studiën niet laat weerhouden van zuiver literairen arbeid blijkt weer eens uit de *Beemdvliegen*, die wij al lang zouden besproken hebben, hadden de omstandigheden er niet anders over beschikt. Intusschen hebben wij aandacht gevraagd voor zijn *Vlaamsche Vertelselschat*, bloemlezing van groote beteekenis, die getuigt van meer dan gewone kennis van onze folklore en van benedictijnsche vlijt. In de *Beemdvliegen*, meer nog dan in zijn vroegere romans, zooals *De Roode Schavak*, herkennen wij den onderlegden folklorist die het volk der Rupelstreek door en door kent, en een eigenaardig boek heeft weten saam te stellen met allerlei episoden uit het leven van een zeer bijzondere laag der bevolking. De Meyere is afkomstig uit het land van den Rupel en de Schelde, eigenaardige hoek die leeft van een bij uitstek typisch bedrijf dat aan de streek zijn physionomie en zijn karakter geeft, de steenbakkerij. Te Boom, te Rumpst, te Terhagen en in heel het omliggende, tiert de oude nijverheid en woont een lang niet gemakkelijke bevolking waaronder allerlei rare elementen ruizemuizen. De structuur van het land vergemakkelijkt het verblijf van dat zonderlinge volkje. De steenbakkerijen, de ovens, de loodsen, de kleiputten (waarom wordt die streek niet meer door onze schilders bezocht?) hebben het land als uitgevreten en de huizen staan er bij groepen, afgezonderd als op eilanden; de wegen zijn er verward, de hinderlagen talrijk, en het land is zoo bezwangerd door zwaveldampen dat de beemdvliegen in den nevel verdwijnen en weer te voorschijn komen, al naar de noodzakelijkheden van hun bedrijf. De beemdvliegen, dat zijn 'verongelijkten van het leven die op de groote zijwegen loopen', en die geregeerd worden door een codex van ridderlijkheid, die verbonden zijn door een geheimzinnige solidariteit, die een hekel hebben aan de dorpsdeftigheid en de dorpshypocrisie en vooral aan het gezag, de wet, belichaamd in den burgemeester en den veldwachter. Het zijn de liedjeszangers, straatmuziekanten, berentemmers, tuischers, kwakzalvers en mirakeldokters, rattenvangers en hondenscheerders die gaan en komen, die een deel der vlottende bevolking samenstellen, en die hun opstal hebben in een kroeg 'De Kater'. Zij dragen pittoreske namen, den Hittentit, het Peerdeken, de Pierewaai, Djokke-Ro, Treezeke Viool, Rieke-de-Wijze, enz.... Zij drinken en brassen, vechten, branden, moorden zelfs, en hebben ten slotte toch iets heroïsch door hunnen roekeloozen durf, hun blijmoedig aanvaarden van de miserie en al de ellende die hun te wachten staat, en door hun doodsverachting. Victor de Meyere kent dat volkje, hij beschrijft het in zijn midden, in de schilderachtige streek van den Rupel die zijn water stuwt naar de Schelde langs de zwavelsmorende steenbakkerijen en de roode brik-stapels. Hij weet om die wereld van rapalje de atmosfeer te weven van de groot-industrie, de steenbakkerijen en de stokerijen en van de nabijheid van het water, waar schuiten en beurtschepen op en af varen. En hij vertelt, hij laàt vertellen, van al de spitsboeverijen, tooneelen van heksen-vervolging, brandstichtingen, ontgravingen, ketelmuziek, ophangen van symbolische stroomannen, tooneelen waar zij hun meest brutale instincten laten ontploffen en dwars den voet zetten aan de samenleving. Het slot waar de strijd beschreven wordt van de Witoogers en de Dikkoppen heeft iets heldhaftig-komieks, men denkt aan sommige teekeningen van den Ouden Bruegel waar allerlei boeven komen

aangerukt. De korte hoofdstukken zijn vol afwisseling, telkens nieuwe vindingen van deugnieterijen; het boek is vol leven en beweging; slechts hier en daar een beschrijving en dan weet schr. een heel sterke stemming te suggereeren, - ik denk hier o.a. aan het steenbakkersdorp in het hoofdstuk *Lentedag*. Voor 't overige is alles actie en wij hebben ons afgevraagd waarom de Meyere een onzer zeldzame zeer goede vertellers ook niet opgenomen werd in die bedenkelijke bloemlezing. *Zoo vertellen de Vlamingen*? Het schrijven van dergelijke werken staat in bereik van slechts weinigen. Men moet niet alleen bekend zijn met de streek en met het volk - en de Meyere bewees reeds in zijn *Rooden Schavak* hoe hij van dichtbij de wereld der wildstroopers geobserveerd heeft - maar er hoort ook een grondige kennis toe van de folklore. Schr. die zich op dat gebied gespecialiseerd heeft, is beter dan wie ook aangewezen om het onbeschaafd en onverbasterd gepeupel te bestudeeren. Dat hij een voorkeur heeft voor dat soort volkje bleek trouwens reeds jaren geleden uit zijn uitgave, in collaboratie met Lode Baekelmans, van *Het Boek der Naaktridders en Rabauwen*. En degenen die zulk een speciale wereld kunnen voorstellen en doen leven zijn niet talrijk, in geen enkele literatuur. Georges Eekhoud zou van dat boek gehouden hebben, en Marcel Schwob ook. De *Beemdvliegen* is in zooverre *roman* te noemen, dat er toch een draad loopt door die reeks avonturen. Het is ook meer: schr. heeft ons een sociaal document geschonken van een wereld die hij gekend heeft tusschen de jaren '75 en 1900: het einde der eeuw, het einde van een haast romantisch-vrijmoedig vagebondenvolk. Alles is genomen naar het leven, de vergaderingen in *De Kater* (waarom aan die kroeg niet haren oorspronkelijken naam gelaten: *de Muishond*?!) de uitspattingen, de wandaden, de politieke strijd tusschen liberalen en catholieken, de woeste vastenavond, en het slot der verkiezing waar een der beemdvliegen op enkele meters van den toen jongen schrijver door een kogel getroffen werd. Leven in het verleden! Er zijn geen berentemmers meer, en geen rattenvangers, men verkiest motorfietsen en voetbal; de liedjeszanger is vervangen door de onvermoeibare radio en alle denkbare avonturen worden thans beleefd in de bioscoop. Victor de Meyere heeft op een buitengewoon boeiende manier al dat boefachtig volk nog eens laten leven en ons te gepaster ure herinnerd dat hij nog wat meer is dan een geleerde folklorist, een dichter van huis uit, een menschenkenner en een verteller van allereersten rang.

A.C.

Frans Smits - *Onder het oog van Mercurius* - Bussum, C.A.J. Van Dishoeck.

Van dezen jongen auteur kenden wij drie werken, *Het Huis der Smart*, *Ontmoetingen*, beide gunstig onthaald, en een plaketje, *Heimwee*, een beetje mager, maar dat ons toch bekoord heeft door zijn teerheid. Thans komt F. Smits voor den dag met een roman. De pittoreske titel leek ons als een belofte, *Onder het oog van Mercurius*! Een vrij lijvige roman, door een Antwerpenaar, - dat had kunnen worden *de* langverwachte roman van de handelswereld die de lijn zou voortzetten van *La Nouvelle Carthage*, van *De Doolaar in de weidsche Stad*, onder het patronaat van den handelsgod gelijk die sedert 1515 in de groote houtsnee van Antwerpen

zweeft boven zijn beminde stad, den vreemdeling lokt met zoet gefluit en dragend een symbolische beurs met goud. Misschien zouden wij de hedendaagsche handelswereld der Scheldestad in volle werking zien, met de onvermijdelijke faillissementen, vrijwillige en onvrijwillige branden, bevolkt met een legioen van protsige parvenus, rivierschuimers, landhaaien, politieke vogels van diverse pluimage, en dan doorweven met een lekkere spannende intrige, - in onze verbeelding zagen wij een breed sociaal werk dat, bij gebreke aan de sterk-gekorven houtsneden van Masereel, zou ingegeven zijn door een soortgelijken geest van maatschappelijke ironie.... Tot mijn spijt moet ik erkennen dat Mercurius niet aan mijn verwachtingen beantwoord heeft. Er gebeurt eigenlijk weinig of niets onder het oog van dien schalk die in de burgerlijke gedaante van een zinc d'art troont op den schoorsteenmantel van een tweede-rangs handelskantoor. Een jonge typiste krijgt een betrekking in het bureau van Anton Muller, vrijgezel die al gauw behoefte heeft om het brunetje een ‘vaderlijken’ zoen te geven terwijl hij de gekapitoneerde deur van de afdeeling der klerken in 't oog houdt. Wie raadt wat er dan gebeurt? Een afspraakje, een auto-rit, bon souper, bon gîte et le reste. Het typistje verlaat het ouderlijke huis (vader die tempeest, moeder die huilt, broer socialist), en Anton installeert zijn liefje op een kamer. Spoedig komt de verveling. Dan maar een piano. Maar - geen piano zonder pianomeester, en pianomeesters zijn soms geduchte charmeurs... Wat nu gedaan met Anton? Hier heeft schr. er een deus ex machina op gevonden die van deze tijd is. De machina is niet anders dan een flinke Minerva: een prettig vacantiereisje eindigt met een auto-ongeluk; zoo zijn wij meteen verlost van Anton die er het leven bij inschiet en Dina die er heelhuids afkomt ontmoet den pianomeester (op de begrafenis van Anton) wien zij bekent dat zij Anton nooit heeft liefgehad....

De roman is leesbaar, ofschoon niet van het soort dat men ademloos doorwerkt. Misschien heeft de auteur zich vergist met aan zulk een schreeuwend-banaal avontuur den omvang van een roman te geven. Virginie Loveling, Cyriel Buysse met hun besef der verhoudingen, zouden daar een boeiende novelle van gemaakt hebben. Maar de lading van den Heer Smits wordt helaas niet gedekt door de vlag van Van Dishoeck. Gelukkig zitten de deugden in de uitwerking. Frans Smits is een aandachtig observateur van de kleine burgerij en de hoofdfiguren zijn goed getypeerd: de goedhartige, gelijkvloersche, een tikje poenige zakenman, type waarvan honderden exemplaren in de handelsstad in omloop zijn; het typistje, ontevreden in haar zéér klein milieu (een kwakhuisje in de Spoorstraat!) droomend van het typisten-Eldorado (auto, radio, kamer, minnaar), tóch onvoldaan en, als intelligent volkskind, niet ongevoelig voor een vleugje ideaal dat zij ontdekt bij den bewusten pianist. Een menigte kleine tooneelen zijn goed geslaagd o.m. dat der moeder die op haar onbeholpen manier haar dochter troost, de verbluffing der ouders-à-la-Daumier vóor de installatie der wel-onderhouden dochter. Het bedrijf en de gesprekken in het kantoor zijn minder gelukkig en hebben iets gedwongens. De klerken spreken er gelijk in een boek. Sommige vergelijkingen zijn erg gezocht: kliënten die een koffiehuis verlaten ‘onmerkbaar als een ebbe die meer en meer ledige tafeltjes overliet *als de toppen van een blank komende zandbank*’!! Een raren, artificieelen indruk maakt ook in dezen zéér lokalen Antwerpschen roman, het gebruik van *je* en *jou* in de gesprekken. De bedoeling van schr. om het dialoog lichter

te maken is te waardeeren, en misschien heeft hij zelf geaarzeld vóór het bezigen van dien hollandschen vorm, die b.v. in een brief zooals die van het typistje aan haar tehuis een mal effect maakt. Heeft schr. geen oogenblik gedacht aan het voorbeeld van Gerard Walschap of aan Lode Zielens, om nu maar bij de jongeren te blijven? Die hebben er geen gewetensvraag van gemaakt, en hebben vlotweg onze Vlaamsche vormen gebezigd, - of ze gelijk hebben! Wij geven deze kwestie in overweging aan den schrijver voor een volgend boek.

Dit werk kan niet méér zijn dan een succès d'estime. Misschien zal schr. terugkeeren tot een minder eerzuchtig genre en ons weer iets geven in den trant van zijn *Heimwee*, waarvoor hij veel meer aanleg schijnt te hebben maar dan met meer hartstocht, een boek dat den indruk zal nalaten van een noodzakelijke daad in het leven van den auteur.

A.C.

Marcel Arland, Une Epoque Ed. Roberto A. Correa, Paris 1930.

Wanneer men een indruk wenscht te krijgen van de zedelijke en intellectueele verlangens welke de Fransche jongelingschap hebben voortgedreven in de periode tusschen 1920 en 1930, dan is men verplicht om kennis te nemen van deze opstellen en aanteekeningen door den schrijver van een der waarlijk grootbedoelde romans uit dat tijdperk: ‘L'Ordre’.

Deze kleine maar kostelijke verzameling wordt geopend met een essay, in 1923 geschreven, in 1924 in de Nouvelle Revue Française verschenen, dat een diepen indruk maakte en nog herhaaldelijk geciteerd wordt. Van dat oogenblik af dateert de uitdrukking ‘un nouveau mal du siècle’, welke wij thans zoo dikwijls tegenkomen.

Voor het eerste kregen wij, door Arland, een duidelijke indruk van wat het dadaïsme beteekende en welke rol het moest spelen in de ontwikkeling van het geestelijk leven. Als gewoonlijk hebben de bevreesden en verblinden deze beweging of ontkend, òf belachelijk trachten te maken. Het is de eer van mannen als André Gide, Jacques Rivière en Marcel Arland dat zij, dieper schouwende en zonder vooroordeelen, in een machtige revolutie, welke nog niet voltrokken is, aan dada een plaats hebben weten te geven: ‘Mais, disparu le mouvement dada, le bouleversement intellectuel dont il n'était qu'une des phases, continue.’ (bld. 21).

In verband met het eerste opstel volgt dan een reeks aanteekeningen, waarin wij een redelijke, maar vrij scherp geformuleerde critiek op de actie der surrealisten lezen, een verdediging van de zelfanalyse, welke thans meer dan ooit, door de vijanden der jonge litteratuur, wordt aangevallen en geridiculiseerd; en een aanduiding van de waarde welke het begrip God voor de jonkheid heeft of behoort te hebben: ‘Toutes questions se ramènent à un problème unique, celui de Dieu’ (bld. 31). De samenhangen tusschen litteratuur en zedeleer worden aangeroerd: ‘L'absence de Dieu est le non-sens de toute morale’ (bld. 83). Arland bekent zich hier persóónlijk den positieven tegenstander van een kunst zonder zedelijken grondslag: ‘J'admets la légitimité d'un art gratuit. Il produit souvent des oeuvres exquises. Mais il m'intéresse assez peu. Non que je souhaite un art à tendances moralisatrices, mais un art où

s'expriment nos préoccupations essentielles’ (bld. 59). Zulk een getuigenis is van waarde, ook (misschien in de eerste plaats zelfs) voor de kennis van Arland als romancier.

‘L'Ordre’ is inderdaad voortgekomen uit een verlangen om aan de vitale problemen der jongelingschap van heden een beeld-in-actie te geven. Het is de illustratie van deze volzin: ‘Entre deux dangers: l'ordre et l'anarchie les générations oscillent.’ En de twee broeders welke in Arlands roman tegenover elkander geplaatst worden, vertegenwoordigen inderdaad ‘l'ordre’ en ‘l'anarchie’. Maar die volzin is van 1923 en de roman van 1928. Het schijnt mij toe dat de schrijver in die periode sterk naar den kant van de orde toe geëvolueerd is en dat hij daarin geen gevaar meer ziet. Het zou onjuist zijn om te beweren dat hij direct en met open woorden een stelling of een systeem verdedigt. Maar men voelt duidelijk, sterker naar mate men het einde nadert, dat de verborgen sympathiën van den schrijver, die sterker zijn dan zijn wil tot objectiviteit, uitgaan naar den Ordelijken Broeder, dat hij, in zijn hart, den Dokter verkiest boven den Duikelaar. Die sympathie is voor mij de zwakste kant van Arlands wezen.

Er zou over dit boekje een studie van gelijken omvang - weerleggend en toelichtend - te schrijven zijn. Dit is niet dan een aankondiging, waarin ik alleen maar even wil laten doorschemeren van welk een kapitaal belang dit document is èn voor de kennis der jongere Fransche litteratuur in het algemeen, en voor de kennis van Marcel Arland, een der weinige interessante figuren van heden, in het bijzonder.

Gr.

Jean-Paul Vaillant, Rimbaud tel qu'il fut. Ed. ‘Le Rouge et le Noir’, Paris 1930.

Vaillant brengt eenige curieuze bijzonderheden over Rimbaud's verblijf in Afrika en hij trekt enkele zeer juiste conclusies in verband daarmede. Daar ligt de waarde van het boekje. Maar deze waarde - welke ik geenszins onderschat - wettigt niet een zoo pretentieuze titel, welke misschien zou passen bij een geheel nieuwe interpretatie van deze figuur. En dan nòg.... niemand weet hoe Rimbaud was. Wij raden allen; óf wij kiezen uit alle bestaande oplossingen diè welke het meest overeenkomt met onze persoonlijke voorkeur!

Het eerste kapittel van ‘Rimbaud tel qu'il fut’ is belachelijk. Het is noodig om dat ronduit te zeggen: ‘Dans cent ans on reconnaîtra peut-être que Rimbaud eut un rôle de Messie.’ En zoo gaat het door! ‘Jesus-Christ commença par vaincre et convaincre le peuple, et il gagna ensuite les suffrages de l'élite; Rimbaud éblouit d'abord l'élite, le peuple viendra à son tour à lui, après l'avoir raillé et persécuté, comme il fit Jésus....’ (bld. 8). Een neiging tot deïficatie van den dichter en het dichterschap heeft altijd bestaan; maar zelden of nooit, gelukkig, uit die zich op een zoo smakelooze, kinderachtige en zinledige wijze.

Het tweede hoofdstuk geeft ons dan de nieuwe documenten. Vaillant heeft een vroegeren patroon van Rimbaud ontdekt, den heer Alfred Bardey, van de firma Mazeran, Vianney et Bardey, Lyon-Marseille-Aden. Dezen vriendelijken ouden heer, die zich Rimbaud nog héél goed herinnerde, heeft hij geinterviewd. Dit interview is opgewerkt met een paar zakenbrieven door den dichter geschreven. En dat is nu de werkelijke inhoud van Vaillant's brochure. Verder betoogt hij, zéér terecht, dat het

onzinnig is om Arthur Rimbaud te gaan verheerlijken als ‘ontdekkingsreiziger’. Hij was een ijverig, conscientieus handelsman en hij heeft voor zijn firma behoorlijk werk verricht onder moeilijke omstandigheden. Maar iets bijzonders heeft hij, in dàt opzicht, niet volbracht.

‘Colon, géographe, explorateur! - oui, mais d'occasion, de fortune. Tout négociant en Afrique se double d'un explorateur, pour les nécessités de son commerce d'abord, par curiosité et par amour-propre ensuite. Rimbaud ne fait ici nullement exception à la règle.’

Het is goed dat van vele absurde legenden ten minste die van Rimbaud's koloniale wonderen vernietigd wordt. Zijn figuur wordt, menschelijk gesproken, raadselachtiger en boeiender door die ontluistering. Juist uit de tegenstelling tusschen den ‘gewonen’ Rimbaud - die niet ‘gewoon’ genoeg, niet banaal, zakelijk, fatsoenlijk genoeg voorgesteld kan worden - en den geëxalteerden minnaar die drie jaar met de Poëzie leefde, wordt het *wonder* van dit leven geboren.

Overigens bevat dit boekje nog eenige aanteekeningen en consideraties, welke mij van bijzonder weinig waarde lijken. De getuigenissen van mijnheer Pètre en mevrouw Létrange, die mevrouw Rimbaud zoo goed gekend hebben.... moeten we nu al de bouwstoffen voor de litteratuur-geschiedenis uit dorpsklap gaan distilleeren?

En dan, ten slotte, de heer Jean-Paul Vaillant zèlf en zijn onuitstaanbare opgewonden schoolmeestertoon! Arme Rimbaud. Het is zijn noodlot dat zijn natuurlijke vijanden (schoolmeesters en pastoors) zijn opdringerigste bewonderaars geworden zijn. En zij die hem waarachtig liefhebben spreken slechts noode van hem, omdat hij hen beklemt en angstig maakt.

Tot nu toe is er maar één boek dat zakelijk en zuiver het leven van Rimbaud beschrijft: dat van Jean-Marie Carré. Daarop zou althans minder dan op deze verzameling notities, de titel van ‘Rimbaud tel qu'il fut’ misstaan.

Gr.

Stemmen uit de redactie

Opschorting.

- In de Eerste Kamer is, bij het Nederland-België-debat, van ‘onverantwoordelijke stemmen’ gesproken die in het belang der zaak nu best deden, te zwijgen. Zij zullen uit den aard der zaak verstommen zoodra de zekerheid zich vestigt dat de regeering aan haar eigen door de Nederlandsche opinie goedgekeurde memorandum van 7 Mei 1929 de hand houdt. Dat zij zich hooren lieten was een gevolg van de aanranding dier zekerheid en het voldingend bewijs dat de volksopinie zich - den Hemel zij dank - ten aanzien der nationale belangen, bij een overeenkomst met België betrokken, niet zoo ‘onverantwoordelijk’ meer voelt als het een minister believen mag, haar na te geven. De heer Beelaerts heeft gelukkiger oogenblikken gehad. Wat beduidt de uitgave van een witboek als dat van 1929, als zij niet een publiek onderstelt, geneigd en bevoegd van den inhoud kennis te nemen en door de kracht van zijn instemming de regeering te sterken? Die eenmaal het wrakingsrecht des volks, ook over de leiding zijner buitenlandsche staatkunde, heeft erkend, ja ingeroepen, zoeke uit een (door wiens schuld?) pijnlijk geworden debat anderen uitweg dan de minister het deed in de Eerste Kamer. Het geheele debat had, door mededeelzaamheid vooraf, voorkomen kunnen worden. Nu dit was nagelaten moest er een slot aan worden gedraaid, dat niet elegant is uitgevallen.

Intusschen heeft ieder uit de gesproken woorden afgeleid dat de bespreking Colijn-Van Cauwelaert is vastgeloopen, en wij er vóór de verkiezingen van 1933 - verrichting, nota bene, der ‘onverantwoordelijken’ - niet meer van zullen hooren. Doch daarna? Om de bespreking opnieuw te kunnen beginnen, behoeft Nederland vaster basis dan waarop het zich thans bevond. De ruil van wegneming der belemme-

ring bij Terneuzen tegen wegneming van die bij Lixhe schijnt door de omstandigheden aangewezen. Den plicht eener verruiming van de Rijn-Scheldeverbinding aanvaarde Nederland zelf en het voere die op eigen kosten uit. Maar het dient dan een weloverwogen keus te doen tusschen verruiming van het kanaal Hansweert-Wemeldinge en heropening van Eendracht-Kreekrak: in één van beide richtingen behoort definitief werk te worden gedaan. De keus behoort te worden bepaald door de overweging welke van beide oplossingen de bevrediging van billijke Antwerpsche (en Gentsche) belangen met die der afwatering van Westelijk Noord-Brabant en met de verkeersbelangen van Noord-Brabant en Zeeuwsch-Vlaanderen het best in harmonie brengt. Eene zorgvuldiger waardeering dier onderscheiden belangen schijnt aan de beslissing vooraf te moeten gaan. In ieder geval zij het Nederland dat eene beslissing voorbereidt om ze straks te kunnen *nemen*. Dit is geheel in den geest der afkomst van 1839: Nederland *wijst aan*. Het heeft tot dusver steeds afgewacht met welke eischen het mocht worden overvallen. Dit behoort een einde te nemen. Wij hebben op het gebied der Rijn en Schelde verbindende tusschenwateren even goed belangen als eene particuliere Belgische haven, en *wij* behooren te beslissen en te bekostigen wat - België gehoord - geschieden zal op *ons* terrein. Eene regeering die het thans gewonnen respijt niet gebruiken zou om zich tot eene beslissing als de thans gevorderde voor te bereiden verzuimt haar plicht, en onder de verkiezingsleuzen van 1933 moge er een aangeheven worden die aan het bestaan van dien plicht herinnert.

Boekwaardeering.

- ‘De commissie die “het Nederlandsche Boek” uitgeeft - ter propaganda van alle boeken in Nederland verschenen, gedurende een jaar - plaatst daarin een aantal reproducties van opnamen van Nederlandsche schrijvers, bezig met een hunner liefhebberijen buiten hunne studie- of auteursrichting. Mocht U ons een foto kunnen afstaan, waarop U voorkomt, ping-pong spelend, of wandelend met een kleinkind, of als iemker, als bergbeklimmer, of als hengelaar, dan zullen wij deze gaarne ontvangen....’

Het verzoek komt van een zijde die geacht mag worden het publiek te kennen. Zou men wellicht volgend jaar een auteursbadnummer in overweging willen nemen? Is het herhaalde *of* exclusief of indifferent? In het laatste geval zouden combinaties mogelijk zijn: een auteur-hengelaar zijn kleinkind den berg op zeulend. Die toelating van het kleinkind is voor ons ouderen charmant, maar waarom is men niet op jongeren bedacht geweest, in de liefhebberij van het stoeien met een meisje-auteur verrast door eene tante? En het geheel verzwijgen van het touwtjespringen en vliegeroplaten doet vragen of men dan werkelijk de zoo vruchtbare allerjongsten heeft willen krenken? Juist met wonderkinderen vielen misschien zaken te doen....

Geweld-aanbidding.

- In een op 5 April te Amsterdam gehouden vergadering van moderne theologen zeide Dr. Snethlage in een referaat over 'De religie van het Bolsjewisme': 'Het religieus moment blijkt hier uit de bereidheid om eigen en anderer leven ter wille van een ideaal op te offeren'.

Met deze maatstaf gemeten zijn Jameson, die een inval in Transvaal doet, een duikbootcommandant, die een neutraal handelsschip 'spurlos versenkt' en de Japanners, die Sjapei bombardeeren, diep religieuze figuren. De religie is op aarde nog lang niet uitgestorven.

Wel is het ideaal, dat deze menschen najagen een ander, dan dat van Dr. Snethlage; het is niet de overwinning van een klasse, maar die van een staat. Maar op den inhoud van het ideaal komt het blijkbaar niet aan. Essentieel is, dat men bereid is (desnoods) eigen leven en (gaarne en overvloedig) het leven van anderen ter wille van het ideaal te offeren.

Is het een uiting van kracht of van innerlijke slapte, wanneer men zich zoo zeer door een brutaal gebruik van geweld laat imponeeren?

Kunstprocessen.

- Weleer werd de beeldende kunst met de oogen bekeken en om de vreugde van het geestelijk bezit

gekocht. Sedert een halve eeuw wordt de beeldende kunst vooral bekletst en verkwanseld.

Eertijds hadden de kunstminnaars oogen die onderscheidde en aan eigen overtuiging ontbrak het hen niet. Thans hebben zij slechts ooren - en dezen zijn vaak zéér lang.

Vroeger waren de kunstliefhebbers gelukkig met het door hen verworven schoon bezit, thans zijn zij maar al te vaak gokkers, die jagen om 'meesterwerken op den kop te tikken,' of wel zij zijn de willige dansers op andermans gepijp.

Tusschen de kunstenaars en den kunstverzamelaar drong zich in deze latere tijden, een heirleger van *aanpraters*.

Dat zijn de gladde makelaars, de promotors van richtingen, de welbespraakte bedillers, de aanbevelers, de opbieders, de stille leurders, de lawaaiïge venters, de bookmakers, de kakadorussen, de sweepstakers, de toekomstvoorspellers, de hausse verwachters, de kwakzalvers, zij allen zijn de aanpraters, zij praten met vleiende en bedachtzame woorden die gouden bergen voorspiegelen, of met de achterdehandsche zinnen der verdachtmakers, zij praten elkaar na, zij praten elkaar tegen, maar zij praten allen om aan te praten, zij praten met hooge borsten en zelfverzekerde stemmen, zij zijn de pratende inleiders, de praatgrage verklaarders, de pratende kunst-belevers en diep belevende praters, zij praten met voorgewende verteedering of met geveinsde ontroering, zij praten luid, zij praten smeltend, maar zij allen praten aan, en zij praten tenslotte allen naar zich toe.

De productiefste jaren van Rembrandt liggen tusschen 1860 en nu, van de drieduizend schilderijen die Corot gemaakt heeft zijn er minstens zesduizend in Amerika, en de Parijsche safes staan opgetast met de schilderijen der modernen, stijl 1919, stijl 1921, stijl 1924 enz. enz. enz., die geduldig wachten op de voorspelde hausse.

Dacht iemand soms dat dit alles zoo maar zonder praten ging, en moeten die praters soms ook niet leven?

Tusschen de tabaksplanter en den havannagenieter leeft een heirleger bedrijvigen die, hoewel voor een groot deel onnoodig, zich toch onmisbaar voelen in de keten van dit lang proces. De sigaar zelf wordt er echter niets beter, doch alleen duurder door.

Tusschen den kunstenaar en den kunstverzamelaar leeft ook een heirleger bedrijvigen, de *aanpraters* die ook allen meenen dat de kunst het zonder hen niet stellen kan. De kunst wordt er niet belangrijker en het kunstgevoel wordt er alleen onrustiger door.

De kunstverzamelaars zelf doen denken aan de slaven waar Nietzsche van schreef, dat zij pas weten, wat zij waard zijn, wanneer zij hooren hoe hoog er op hen wordt geboden.

Zoodra het kunstwerk speculatieobject wordt, zooals dit thans het geval is, worden de speculanten bij tijden, - hoe kan dit anders - bekreugerd en betolld.

Verdienen zij een beter lot, zoolang zij hun hart in de brandkast bergen, en met hun ooren zien?

Fransche Goethe-hulde.

- Het is niet zonder belang, te zien hoe er van Fransche zijde in de afgeloopen maanden is gereageerd op Goethe's eeuwgetij. Twee uitingen kwamen ons onder oogen, veelzeggend elk voor zich en in hun onderling contrast. Het Maartnummer van de *Nouvelle Revue française* gaf over Goethe het woord eerst aan drie Duitsche gasten en vervolgens aan negentien Fransche medewerkers of genoodigden, waaronder André Gide, André Suarès, de verscholen wijsgeer Alain en A. Thibaudet. Bijna al die Fransche bijdragen zijn van hoog kaliber, niet enkel op kennis maar ook op begrip van Goethe gebaseerd[1)], de meeste vol bewondering, al ontbreekt de sceptische noot niet. De vier bladzijden 'Réserves', waarmee Ramon Fernandez de reeks besluit, zijn in hun klare doordringendheid genoeg, om het hechtst gefundeerde Goethe-standbeeld op zijn voetstuk te doen sidderen. Doch ook de kritiek staat in de geheele aflevering op hoog niveau. Hier en daar klinkt even de toon van het 'moins Allemand que les autres,' Goethe geen echte Duitscher, Goethe als troef tegen Duitschland uitgespeeld (blz. 368, 345, 442).

Iedereen kan in de Werken den Goethe vinden, dien hij

1) Zelfs het Duitsch der aanhalingen is correct; alleen de drukfoutenduivel nam zijn deel, door op blz. 574 'über der Erde grünen Pferd' inplaats van 'Pfad' te drukken.

zoekt. Opmerkelijk is het, hoe, terwijl de Duitschers meestal in Goethe vooral den classicist belichaamd zien (‘Goethe ou le classique allemand’ heet het opstel van E.R. Curtius, waarmee de bundel begint), deze Franschen in hem slechts den romanticus schijnen te zien. Zoo is het eigenlijk van den beginne af geweest, sedert Delacroix den *Faust* verbeeldde, en het is ook natuurlijk: voor den Franschen geest beteekent classicisme iets, waaraan Goethe niet beantwoordt. En ons schijnt, voorzoover de tegenstelling bruikbaar is, het gelijk in dezen aan Fransche zijde.

Even opmerkelijk is het volgende. Terwijl Duitschland gaarne Goethe zoo centraal mogelijk plaatst, opdat hij de gansche wereld des geestes, met inbegrip van christendom, staat en maatschappij, met de vleugelen van zijn genie bedekke, zoeken vele van deze moderne Franschen, bevangen in een hyperbolischen cultus van het ik, in Goethe met bijzondere voorkeur den amoralist, den anti-bourgeois, den asociale, kortom den gewaanden ‘homme libre’ Barrèsiaanscher nagedachtenis. Zoo niet enkel Gide, Suarès en de schrijver van het artikel ‘L'amoralisme de Goethe’, maar ook C.F. Ramuz, in wiens scherpe beeld ‘Le Sage’ de grens van ernstige bewondering en fijne ironie onzichtbaar blijft.

Het gevolg is, dat Goethe, die zich zelf bij zijn ‘Erdenleben’ zoo zorgvuldig gebalsemd heeft, zijn zin krijgt, en voor deze auteurs bovenal blijft leven als Leven. De werken zijn dood, heet het in een der stukken. - ‘Quelles que soient les pages de Goethe que je lis, zegt Gide (blz. 370), je ne puis l'oublier lui-même, comme il m'advient d'oublier Shakespeare lorsque je lis *Macbeth* ou *Othello*.’

Maar is dit niet juist het euvel? Hebben niet de spelonken van het verleden sedert honderd jaar van den mensch Goethe al te luid gegalmd? - Het schijnt geen toeval, dat Suarès een grimmigen snauw tegen Hegel ten beste geeft (blz. 407). Zou het zulk een schade zijn, als dat Leven, veel bewonderd, en veel besnuffeld (ook hier weer door Suarès), vergeten werd, en Goethe enkel meer leefde in de paarlen van objectieven geest, in de schelp van zijn persoon gegroeid?

Het *Journal des Débats* wijdde in zijn nummer van 22

Maart aan Goethe drie artikelen en een gedeelte van het muzikaal feuilleton, dat een aantal hinderlijke voorbeelden geeft van Goethe's bekend gebrek aan muzikaal oordeel. Een nietszeggend relaas van Goethe's opneming in de ‘Academia dei Arcadi’ te Rome, naar de *Italienische Reise*, laat ons onverschillig. Het hoofdartikel legt den nadruk op de aanrakingen van Goethe met den Franschen geest, op de (tijdelijke) waardeering van Barrès voor Goethe, op het hoe jammer dat het Rijnland ooit Pruisisch moest worden, en op den afkeer, dien Goethe van het pangermanisme gehad zou hebben. Het heet ‘Goethe, son temps et le nôtre’, wat veel gezegd, naar het ons voorkomt.

Merkwaardig is slechts het laatste der drie artikelen, getiteld ‘Ce que Goethe doit à la France.’ Thema als voren. Frankrijk had in de achttiende eeuw het Rijnland slechts voor het plukken gehad. Goethe groeide op in een atmosfeer van Franschen geest gedrenkt. Stel u eens voor, dat hij van Straatsburg naar Parijs was gegaan. ‘Il eût été rapidement absorbé par l'attrait de cette France.... Il eût été l'admirateur, le disciple enthousiaste des Encyclopédistes et, englouti, charmé, il y a des chances pour qu'il n'en soit plus jamais parti.’ Jammer, jammer!

En in zijn kinderjaren was hem nog wel de tooversleutel gegeven, die hem Frankrijk geopend had! ‘Nous le voyons - d'après son propre témoignage - sur un carrefour où il fait une étrange connaissance. C'est la vraie France qui vient à sa rencontre. Toute sa vie il dépendra de cette impression. Elle est comme un trésor dont il vivra et qui l'accompagnera dans son souvenir.’ Maar hoe dan toch? - Wel, in den persoon van den ‘Königslieutenant’, over wien men *Dichtung und Wahrheit* nalezen kan, den graaf de Thorenc (Goethe noemt hem Thorane), die in 1759 in het nieuwe huis ‘am Hirschgraben’ zijn kwartier betrok. Deze heeft de ziel van den tienjarigen Goethe geopend. Men vindt dat niet alles in Goethe's herinneringen; de schrijver is er op uit getrokken naar het kasteel in Provence, waar de Thorenc's gewoond hebben. Daar heeft hij een vizioen gehad. Een merkwaardig vizioen. Van den inboedel van ‘M. de Thorenc, le lieutenant du roi, et - disait-on (zelfs dit “disait-on” komt uit den

visionairen duim) - l'amant de Mme de Goethe.' - Hoe gepast, dit verzinsel, ter herdenking van Goethe's dood, in Frankrijk's deftigste dagblad! De kiesche zinspeling wordt vervolgens aangedikt, tot zij zekerheid is geworden. Uit den visionairen inboedel is een visionaire correspondentie van den graaf met Frau Rat verdwenen, meegenomen door een 'membre de l'Institut'. Hoe smaakvol bedacht, nietwaar? De schrijver is zelf nog verteederd over zijn gezicht, 'la vision martiale et amène à la fois de ce séducteur, de cet amateur de tableaux etc.' Op de wieken van die nationale verteedering verheft hij zich tot het volgende.

> Pour la plupart des Français - et parmi eux les plus notoires - Goethe, génie universel, n'est qu'un nom. Il est Germain. Un fossé se creuse entre lui et nous par la langue et la différence de sentir. Lui, au contraire, a pu absorber tout ce que l'esprit français a créé à travers les siècles. Il est transporté du génie de Molière, enthousiaste de nos moralistes. Il se tient au courant, jour par jour, de notre littérature et de notre science. C'est que la latinité est une source qui s'insinue partout, qui pénètre même la matière la plus coriace, pour se frayer un chemin à travers les nations, par sa souplesse, sa clarté, sa belle raison, tandis que l'oeuvre du plus grand génie germanique est resté lettre morte pour le plus grand nombre parmi nous. Elle n'a trouvé sa route que superficiellement, par le seul bruit d'une renommée. La curiosité encyclopédique manifestée par Goethe le rend au contraire sans cesse tributaire du produit français. La France s'est passée de lui. Il ne peut pas se passer d'elle.

Kon men in Frankrijk toch begrijpen, dat voor de overige wereld de litanie der latiniteit even eentonig dreigt te worden, als het snorken van germanenwaan reeds lang belachelijk was.

Wij kunnen ons van de vergissing van het *Journal des Débats* twee verklaringen denken. De voor de hand liggende is, dat de verantwoordelijke redacteur geslapen heeft. De andere is, dat het als een allerfijnste hulde is bedoeld, den Duitscher te bewijzen, dat er zelfs in Frankrijk litteraire beestjes van zoo groven smaak en zoo poveren geest van stal te halen zijn.

De zieke

> Ach, wo in der Welt geschahen gröszere Thorheiten als bei den Mitleidigen? Und was in der Welt stiftete mehr Leid als die Thorheiten der Mitleidigen?
> Wehe allen Liebenden, die nicht noch eine Höhe haben, welche über ihrem Mitleiden ist!
>
> FR. NIETZSCHE.

Herman
I

Op een zonnigen namiddag in Mei waren twee heeren, druk pratend, de stoep genaderd van een der Haagsche Departementen en drukten elkaar daar de hand ten afscheid.

De eene was Mr. Jaap Beinen, een bekende Haagsche advocaat, man van invloed en gezag in sommige regeeringskringen, ongetrouwd, levenslustig, een beetje onbeheerscht in zijn snelle en vele verontwaardigingen, een openhartige kerel, die nergens bang voor was, een veertiger met lichtblauwe oogen, witblond haar en wenkbrauwen, welke opvallend afstaken tegen zijn roodbruin verbrande huid, een dikke knopneus, sterke witte tanden en een athletische gestalte.

Hij was altijd een beetje slordig gekleed, nochtans zonder een zweem van pose in die onverzorgdheid, maar zijn hoofd zat steeds zoo vol plannen en zijn belangstelling bestreek al zooveel gebieden, dat hij zich nimmer tijd gunde om ook maar iets van zijn kostbare aandacht te schenken aan hoeden, boorden, dassen en wat hij verder droeg.

De andere was Dr. Herman Terburg, dokter in de Handelswetenschappen, een man van even in de dertig, wien, ondanks zijn jeugd, reeds een Professoraat aan de Rotterdamsche

Hoogeschool was aangeboden, waarvoor hij echter bedankt had, wijl zijn ambities elders lagen dan in het docentschap.

In tegenstelling met Beinen was Terburg juist een man met een zeer verzorgd uiterlijk. Hij had een knap regelmatig gezicht met iets peinzends en soms lichtelijk droefgeestigs, in de uitdrukking van zijn donkerblauwe oogen en in de plooien naast zijn mond. De groote, regelmatig gevormde neus, stond sterk en recht in het gladgeschoren gezicht en gaf, met het hooge voorhoofd, daaraan een uitdrukking van een wellicht wat koude schranderheid. Door zijn donkerblond haar lag de scheiding steeds in ongerepte regelmaat en blankheid. De uiterlijke welverzorgdheid sprak ook sterk uit het snit van zijn kleeren, zijn donkere demi- saison, zijn onberispelijk zittende das onder het elegante half-stijve boord, den Engelschen vilthoed met een strak-puriteinsche deuk, de scherpe plooien in den pantalon.

Hij was kleiner dan de zoo grof gebouwde Jaap Beinen, maar in de slankheid van zijn figuur was iets aristocratisch, dat die in alles doorgevoerde welverzorgdheid gedoogde, zonder dat ze een indruk wekte van fatterigheid.

‘Nou, kerel,’ sprak Jaap, ‘ik ben zeer benieuwd hoe je ervaringen zullen zijn,’ en een tikje jolige spot lachte in de lichtblauwe oogen.

Herman glimlachte.

‘Ik heb heusch een beetje het gevoel, of ik examen moet gaan doen,’ sprak hij.

‘Het lijkt er ook wel wat op.’

‘Dus ik tref jou straks op de Witte?’

‘In de leeszaal. Salut hoor en sterkte!’

‘Dank je.’

De beide vrienden scheidden en Herman duwde de glazen tochtdeur open, welke de vestibule van het Departement van de roezige buitenwereld afsloot.

Een bode trad uit zijn loge op hem toe.

‘De Secretaris-Generaal wacht me,’ sprak Herman, terwijl hij zijn kaartje gaf.

‘Wilt u me maar volgen?’

Herman knikte en liep den man na over den breeden cocoslooper, een zijgang in, nog een gangetje; dan opende de bode

de deur van een klein wachtvertrekje, schoof een stoel bij.

‘Als u even wilt plaats nemen.’

Hij liet Herman alleen.

Het wachtkamertje was wel uiterst eenvoudig, om niet te zeggen, armoedig gestoffeerd en in het halve duister, dat er heerschte, waren de kleuren der dingen nauwelijks waarneembaar.

Herman wierp even een blik door het tuimelraam, dat hoog in den wand een matgrijs schijnsel zond van een luchtkoker en hij verwonderde er zich over, hoe de straling van den blauwen zonnenhemel op dezen prachtigen lentedag, hier zoo triest verworden kon binnendringen.

Het duurde even.

Vaag drong tot zijn oor het geluid van een paar stemmen, het werd plotseling luider, een grove stem lachte, dan sloeg er een deur dicht en werd het stil. Hoe die Secretaris-Generaal er uit zou zien? Zwart heette hij, geen Mr. geen Dr. Zwart toutcourt, ‘meneer’ Zwart, een self-made man, zooals Jaap verteld had, opgeklommen van eenvoudig departements-klerkje tot dit hooge ambt. ‘Opgesprongen’ zooals Jaap zei, in een reeks schitterende benoemingen bij keuze. Herman had hem nooit ontmoet, maar in zijn voorstelling was het steevast iemand met een wat boersch-rood gezicht, lichtbruine, scherp kijkende oogen en een breeden zinnelijken mond, een man, die zich zichtbaar voelde en neerbuigend hoog zou doen. En 't grappige was, dat hij - Herman - zich nu tevoren al een beetje hautain schrap zette, tegen die aanmatiging en peinsde op een houding, waartegen die aanmatiging dadelijk te pletter zou loopen.

Ineens trad de bode binnen.

‘De Secretaris-Generaal wacht u.’

Herman stond op en volgde andermaal den bode, die nu echter dadelijk een deur opende en dan wat plechtig aandiende: ‘Dr. Herman Terburg.’

De eerste sensatie, die Herman onderging, was, dat zijn voeten na den stuggen weerstand van den cocoslooper, nu zonken in een zacht tapijt en dan was er voor hem de groote deftige kamer met marquisen voor de vier ramen, welke uitzicht gaven op de bezonde straat. Het licht was er rustig zonder grijsheid

en iets weldoend behagelijks waarde er, als in de studeerkamers van sommige Profs, waar hij vroeger tentamens aflegde.

Achter een breede schrijftafel met maar heel weinig vertoon van boekenrijen en dossiers, zat in een stoel met hooge gebeeldhouwde rug een kleine bejaarde man met een geelbleek baarden-knevelloos gezicht; een zwart lusteren mutsje dekte den blijkbaar kalen schedel; op de groote gebogen neus stond wat scheef een gouden lorgnet.

Hij hief met een snelle beweging het hoofd, toen Herman binnentrad, stond op en dan kwam de kleine gestalte, slank, maar wat nietig in een te ruime gekleede jas, vief op Herman toe en stak de hand uit.

'Meneer Terburg. Hoe vaart u? Neemt u plaats.'

De stem klonk wat krakend, maar had onmiskenbaar een beschaafd timbre; Herman drukte even een kleine, koele hand en keek in een paar niet onvriendelijke grijze oogen.

'Ik ontving uw uitnoodiging om eens bij u te komen praten, meneer Zwart,' sprak Herman, terwijl hij plaats nam.

De ander, die nu weer tegenover hem had plaatsgenomen, knikte met een glimlach, die plots wat zon bracht in den toch wel wat makaberen kop, met de dikke slaapaderen tegen de afgeplatte zijkanten van den schedel, welke aderen ten deele wegkropen onder het zwart lusteren kalotje.

'Dat waardeer ik zeer, meneer Terburg. Ja, ik wil heel graag eens met u praten. Rookt u?' en hij schoof Herman een kistje sigaren toe en een doos sigaretten.

'Graag.... O, maar rookt u zelf niet?' vroeg Herman, wat aarzelend.

'Niet meer.... helaas. Maar ik geniet een beetje mee, als een ander het doet. U prefereert een sigaret? Ja, dat vreesde ik al! De geest van den tijd. Vluchtig en oppervlakkig, niet meer in staat tot een rustig-bezonken verfijnde genieting van hoogere orde,' en als Herman onwillekeurig zijn wenkbrauwen even optrok: 'Ik heb het over den tijdgeest, niet over u, meneer Terburg!' en dan streek hij glimlachend een lucifer af en bood die Herman aan, waarna hij vervolgde: 'Tja, ik veronderstel, dat u wel niet heelemaal onbekend zult zijn met

de redenen, die mij aanleiding gaven, om u tot dit onderhoud uit te noodigen?'

'Ik heb er iets van vernomen door mijn vriend Beinen, meneer Zwart en verder zoo 't een en ander vermoed....'

Zwart knikte.

'Ja, meneer Beinen is een schrander man, die mijn plannen wel zoo'n beetje kent. Laat ik u nochtans even in grove trekken.... Maar voor ik het vergeet, hetgeen we bespreken is strikt vertrouwelijk.'

Herman boog.

De Secretaris-Generaal leunde nu wat achterover in zijn stoel, vouwde de kleine sterk dooraderde handen voor zijn borst en Herman zag, dat aan een dier handen een smalle gouden ring in de dikte van het vingervleesch gezonken lag, terwijl een tweede om den pink zat en snel flitste het door zijn brein: 'Hij is weduwnaar.'

'Zooals u weet,' klonk dan rustig de wat krakende stem, 'komt er bij de Westersche groote mogendheden den laatsten tijd een neiging tot uiting om speciaal op handelsgebied onderling aansluiting te zoeken, ten koste van de kleine mogendheden. Niet met het vooropgezette doel om die kleine mogendheden te dupeeren, maar dat ze er practisch toch de dupe van zullen worden, staat wel vast.'

Herman knikte.

'En het eenige verweer,' vervolgde Zwart, 'dat die kleine mogendheden tegen die funeste machinatiën van de grooten kunnen bieden, zou dan ook zijn een onderlinge aaneensluiting op handelsgebied, zoodat ze tezamen in dat opzicht zelf een groote mogendheid worden, die dan niet ongestraft door de anderen als een quantité négligeable zal kunnen worden beschouwd. Dit is "the story in a nutshell," nietwaar?'

Herman knikte andermaal.

'Ik ben me zeer goed bewust,' vervolgde Zwart dan met een glimlach en een hoofsche buiging, 'dat ik u daarmee niets nieuws vertel. Wat ik van dat onderwerp weet, dank ik voor het grootste deel aan uw zeer interessant werk: "*De kleine staten van Europa en de Vrijhandel*" en aan verschillende artikelen van uw hand in de Oeconomische bladen en andere periodieken. En het is trouwens juist door die publicaties van

u, meneer Terburg, dat de aandacht van den Minister op uw persoon is gevallen.'

'De zaak zelf had toch ook al eerder, ik bedoel vòòr mijn publicaties daarover verschenen, de aandacht van de Regeering,' sprak Herman. 'Ik meen zelfs, dat Minister....'

'Zeker, zeker,' gaf Zwart toe. 'Maar die aandacht was tot heden vrijwel alleen beschouwend. Hoe staat er in Faust? *Der Worte sind genug gewechselt*, *laszt mich auch endlich Thaten sehn*. En de dingen ontwikkelen zich den laatsten tijd in zoo'n versneld tempo, dat de regeering zich niet langer verantwoord acht, met het spelen van een uitsluitend beschouwende, dat is een lijdelijke rol. Er moet gehandeld worden en dat wel binnen afzienbaren tijd. Nu zou een buitenstaander zeggen: Welnu, wat weerhoudt u? Handel dan!' en Zwart keek Herman even glimlachend, maar toch ook met iets onderzoekends in zijn blik, aan.

Herman knikte.

'Ik begrijp, wat u zeggen wilt, meneer Zwart. De menschen, die handelend zouden moeten optreden of althans van advies zouden moeten dienen, dat zouden in de eerste plaats de gezanten en dan de consulaire ambtenaren moeten zijn.'

'Precies' en in Zwart's oogen fonkelde iets bij het instemmend knikken van het makabere kopje.

'En de gezanten', vervolgde Herman 'zijn meer politiek dan oeconomisch georiënteerd, terwijl de consulaire ambtenaren....'

Hij aarzelde.

'Zegt u het maar,' sprak Zwart. 'We moeten vrijuit praten. De consulaire ambtenaren nietwaar, dat zijn maar al te vaak menschen, die hoewel volkomen intègre, toch niet steeds volmaakt gedésinteresseerd zijn in bepaalde handelsaangelegenheden. En wij moeten juist een man hebben, meneer Terburg, die volkomen objectief tegenover de oeconomische dingen staat. We moeten een man hebben, die ook niet in zijn bewegingen belemmerd wordt door politieke partijplichten, een man, wiens bekwaamheid en persoonlijke geschiktheid boven elke bedenking zijn verheven en die, last not laest, bereid is zijn ijver en kennis in dienst van de Regeering te stellen. Meneer Terburg en nu moet het hooge woord er dan maar uit,' en Zwart keek

Herman nu lachend aan, ‘de Minister meent, dat u, indien die bereidheid bij u aanwezig zou zijn, een van de weinige Nederlanders is, die in staat zal wezen, om die moeilijke taak tot een goed einde te brengen.’

Herman boog even en lachte ook.

‘Het is natuurlijk uitermate vleiend voor me, meneer Zwart, dat de Minister zoo over me denkt. Alleen zie ik de taak, die me zou opgedragen worden, nog niet erg duidelijk voor me.’

‘Ik ook niet, meneer Terburg,’ sprak Zwart lachend, terwijl hij Herman opnieuw de doos sigaretten toeschoof. ‘Ik meen trouwens, dat het zòò zal zijn, dat, àls u de functie, de opdracht, aanvaardt, u de te volgen werkwijze zelf zult moeten bepalen. Daar is geen instructie voor te geven. En dat zou ook niet goed zijn, want dan zoudt u zich gebonden moeten achten aan voorschriften, die wel eens belemmeringen konden wezen. Nee, dat zou niet gaan. Maar een belangrijk deel van de taak zal in ieder geval dit wezen, dat u gedocumenteerde rapporten uitbrengt nopens de mogelijkheid en wenschelijkheid van oeconomische verdragen, tolunies, enzoovoorts. Maar ik zou u willen voorstellen daar nu maar niet dieper op in te gaan; daarover moeten we toch nader en meer gedétailleerd confereeren. Alleen dit nog: Om te beginnen had ik gedacht, dat het als voorbereidend werk, als inleiding, wel goed zou zijn om uw boek “*De kleine staten van Europa en de Vrijhandel*” in het Fransch, Engelsch en Duitsch te laten vertalen en misschien ook in het Deensch; natuurlijk op kosten van de Regeering en met het doel om het dan gratis te laten verspreiden onder de daarvoor in aanmerking komende corporaties en firma's. Dan moeten de consuls maar eens adreslijsten samenstellen.’

Herman voelde, dat hij een kleur kreeg van blijdschap.

‘Dat zou ik buitengewoon prettig vinden, meneer Zwart,’ sprak hij. ‘Het zou ook tevens zoo'n goede introductie voor mezelf zijn.’

‘Daarom. Natuurlijk. U kent Deensch nietwaar?’

‘Mijn moeder was een Deensche en ik heb zelf tot mijn vijftiende jaar in Kopenhagen school gegaan. Ik ken ook Zweedsch, maar geen Finsch.’

‘Dan laten we de Finnen er voorloopig buiten, meneer Terburg,’ sprak Zwart. ‘Maar nu nog een paar indiscrete dingen. We zijn aan het Departement nu eenmaal een beetje nieuwsgierig uitgevallen. U is gefortuneerd nietwaar?’

‘Ja, ik kan heel goed leven.’

‘Ik vraag dat niet,’ sprak Zwart met een fijnen glimlach, ‘omdat de Regeering misbruik wil maken van die.... aangename omstandigheid, door u met een zekere schrielheid te kunnen behandelen, maar het maakt u in uw bewegingen zoo veel vrijer. Als men altijd het bedrag van de vergoeding per dag zoo in aftrek- en optelsommetjes voor zijn geest ziet zweven.... Dat remt....e.... je ambitie, dat is zelfs eenigermate démoraliseerend. Ik weet dat uit eigen ervaring; ik heb nooit fortuin bezeten en ik weet het ook van anderen, die dan allerlei wanhopige en soms ignobele pogingen doen om wat men noemt er iets van ‘over te houden.’

Herman lachte.

‘Och wat dat aangaat, meneer Zwart,’ sprak hij. ‘Als de opdracht me aanstaat, dan zal ik daar misschien niet eens een belooning voor vragen.’

‘Nee, nee, nee....! O meneer Terburg, zegt u zulke dingen toch nooit tegen anderen!’ riep de Secretaris-Generaal uit, terwijl hij met een grappig-verschrikt gebaar de kleine handen omhoog hief en dan zacht vermanend: ‘Kijk, dat is nu uw jeugd, uw idealisme. Niet, dat ik u van dat laatste berooven wil, maar u moet voor de regeering nooit iets voor niets doen. Dat is niet goed, want dat is nu heel gek, maar dan denkt men, dat het iets minderwaardigs is. Men gelooft nu eenmaal niet aan de waarde van iets, wat niets kost. Dat moet u maar eens onthouden. Maar in ieder geval zal dus het bedrag van de remuneratie dan wel geen beletsel vormen en dat is een goed ding. U is gehuwd?’

‘Jazeker, sedert anderhalf jaar, meneer Zwart.’

‘En....e.. is u nog met zijn beiden?’

Herman voelde, dat hij dwaselijk bloosde.

‘Nog wel; maar dat zal toch niet lang meer duren.’

‘Aha! Ja, dat is zoo de normale loop der dingen. Maakt mevrouw het goed?’

‘Dank u. Ja, dat gaat wel. Een beetje nerveus.’

‘Och ja, dat....e.. Maar in ieder geval zullen uw gezinsomstandigheden dan toch geen beletsel zijn om u tijdelijk eens elders te vestigen. In Brussel, Parijs, Kopenhagen, Oslo....?’

Herman antwoordde niet dadelijk.

‘Nee....’ sprak hij dan, even peinzend, maar dan dadelijk levendiger: ‘Nee, ik zie niet in, dat....’

‘Meneer Terburg,’ sprak Zwart, terwijl hij manipuleerde aan het telefoontoestel op zijn schrijftafel, waarna hij den hoorn van den haak nam. ‘Ik zal nu even ‘....Jàà?.... met de Secretaris-generaal.... Meneer Van Gulik, zoudt u even bij me willen komen....?’ Hij legde den hoorn neer en dan weer tot Herman: ‘We zullen dan, dunkt me, ons gesprek nu maar moeten eindigen, meneer Terburg; ik ben erg blij, dat we voorloopig tenminste in beginsel het al zoowat eens zijn. Ik waardeer dat buitengewoon.... O, daar is meneer Van Gulik.’

Van Gulik, de referendaris, een nog tamelijk jonge man met een hooge blonde kuif en een sterk blozend gezicht, trad de kamer in en Herman zag dadelijk, dat hij hem kende uit zijn H.B.S. tijd, toen ze samen in de vijfde zaten. Hij rees even van zijn stoel.

‘Bonjour Terburg,’ zei de ander dadelijk en blijkbaar geenszins verrast, terwijl hij Herman de hand toestak.

‘Hè, dat is toevallig,’ sprak Herman de geboden hand drukkend. ‘Hoe gaat het?’

‘O, u kent elkaar dus,’ sprak de Secretaris-Generaal nu plotseling met iets droog-ambtelijks in zijn stem. ‘Meneer van Gulik, gaat u maar even zitten. Heeft u zich met die heeren in verbinding gesteld?’

‘Jawel meneer,’ sprak Van Gulik en Herman herkende ineens ook weer het wat lijmerig-brauwende Limburgsche accent ‘zoowel meneer Deynvoort als meneer Schwartzenberg hebben zich bereid verklaard om aanstaande Maandag om elf uur hier op het Departement te komen confereeren.’

De Secretaris-Generaal knikte en dan tot Herman:

‘Meneer Deynvoort is onze vroegere Consul-Generaal in Kopenhagen en meneer Schwarzenburg is attaché aan de legatie in Parijs; twee bekwame menschen met veel ervaring! Zou ik dan Maandagmorgen om elf uur op u mogen rekenen?’

‘Heel graag, meneer Zwart.’

Op dat oogenblik trad de bode weer binnen.

‘De Minister verzoekt de Secretaris-Generaal in zijn Kabinet.’

‘Ja, ik kom,’ sprak Zwart en hij stond op, stak Herman zijn hand toe. ‘U hoort het. Ik word ontboden bij den Minister. Meneer Terburg, het was me bizonder aangenaam kennis met u te maken. En dan tot Maandag nietwaar?’

Herman, die ook was opgestaan, prevelde nog een paar beleefdheidsfrasen.

Zwart wendde zich om, trad naar een groot cylinderbureau, dat aan een der ramen stond, trok de schuif dicht over de vele paperassen, welke het schrijfvlak bedekten, draaide den sleutel in het slot om, stak die in zijn zak.

‘Meneer Van Gulik, u neemt verder wel even de honneurs waar. Bonjour, meneeren,’ en de kleine figuur van den Secretaris-Generaal schreed met vlugge passen naar de deur en verdween.

Herman was den ietwat spottenden glimlach niet ontgaan, waarmee Van Gulik naar die afsluiting van het bureau had gekeken, een handeling, die hem zelf ook even wat pijnlijk had getroffen.

‘Zoo, zoo, groote plannen geloof ik hè ... Proficiat,’ zei Van Gulik glimlachend, zoodra Zwart weg was.

‘'t Is nog wat vaag,’ antwoordde Herman, ontwijkend.

‘Hoe vind je onze ouwe baas?’ vroeg Van Gulik dan lachend, ‘Type hè?’

‘Maakt een zeer schrandere en waardige indruk,’ antwoordde Herman.

‘Och jawel. Hij heeft zijn tijd gehad. Maar denk er om, dat je niet teveel aan zijn toezeggingen hecht, hoor.’

‘Er is nog geen sprake van toezeggingen,’ sprak Herman koel.

‘Dit is de laatste hobby van de ouwe heer,’ lachte Van Gulik wat medelijdend. ‘Een oeconomische dwarskijker, hé? Er wordt een beetje om gelachen. Een beetje veel!’ en Van Gulik lachte u zelf met een hoog bijgeluidje achter in zijn keel.

Herman zag hem verwonderd aan.

‘En die conferentie dan, Maandagmorgen?’

Van Gulik lachte weer op een wijze, of hij veel wist, maar het verzwijgen moest, zag Herman even aan met iets spottends: 'Nou ja, dat is een conferentie,' brauwde hij dan. 'We zullen zorgen, dat er koffie is en sigaretten. God, we hebben hier telkens conferenties. Gezellig babbeltje.... De Minister is er zelf heelemaal niet voor, maar.... tja.... terwille van de grijze haren van Zwartje.... uit deferentie.... Enfin, maak je niet te veel illusies, amice.'

Hij zei: Amietse.

'Dat doe ik niet,' antwoordde Herman, toch onaangenaam getroffen door dien kleineerenden toon, na het prettige onderhoud met den Secretaris-Generaal. Ze waren nu weer in de gang gekomen en daar, een paar deuren verder, nam Van Gulik afscheid met een handdruk.

'Je weet verder de weg?'

'Dat zal wel gaan. Adieu.'

Dan scheidden ze.

Toen Herman weer op straat liep, was zijn eerste verwonderde gedachte, dat hij nu den Secretaris-Generaal van zijn verbeelding, den man met het boersche uiterlijk nooit zou ontmoeten en hij moest zichzelf even scherp voorhouden, dat de kleine, hoffelijke Zwart die titularis was.

Dan, naast de blijheid om den inhoud van het gesprek, om de voorgenomen vertaling van zijn boek, en het heele perspectief van de interessante en belangrijke missie, zeurde toch ook de onaangename stem van Van Gulik. Misselijke vent was dat toch, met zijn 'Amietse' en 'Profietsieat'. Hij wist het nu weer goed; hij had die Van Gulik nooit kunnen uitstaan, iets onbetrouwbaars had hij altijd gehad, dat zich trachtte te verbergen achter een masker van gemoedelijkheid en scherts, met lachende oogen, waar diepin echter altijd een loering was. En blijkbaar vertrouwde Zwart hem ook niet en schroomde nauwelijks om het te doen blijken.

Maar wat drommel, wat kon hem overigens die vervelende kerel schelen! Want overheerschend in den wat jagenden storm van zijn gedachten, was toch wel het gevoel van vreugde en gevleidheid.

Het had hem altijd gehinderd en hem een gevoel van onvoldaanheid gegeven, dat hij na het voltooien van zijn studie in

Rotterdam, nog nooit eens kans had gekregen om iets anders te zijn, dan een kamergeleerde, een docent, een schrijver van wel zèèr geprezen studies en wetenschappelijke artikelen op oeconomisch gebied, maar die uiteraard toch maar in zeer beperkten kring gewaardeerd werden. Bovendien voelde hij heel goed, dat het op den duur tot een verstarring van zijn wetenschappelijk inzicht moest leiden, wanneer hij niet daadwerkelijk deel kon nemen aan de praktische verwezelijking van zijn theoretisch ontwikkelde stellingen.

Hij moest hoognoodig de praktijk in, zelf midden in de branding van het oeconomische leven gaan staan, met menschen van allerlei richting van gedachten wisselen, met tegenstanders vooral en zijn oor te luisteren leggen naar wat er eigenlijk leeft en gist in de leidende handelskringen der kleine staten, over wier belangen hij, volgens zijn beoordeelaars, toch zooveel knappe en oorspronkelijke dingen had geschreven.

Ja, de door Zwart aangeduide taak trok hem geweldig aan; als er ergens een gebied lag, waar hij mooi en opbouwend werk van groot practisch nut zou kunnen verrichten, dan was het inderdaad daar, waar de Regeering hem wilde heenzenden. Het was een mooie dag in zijn leven; men had de deur voor hem geopend, die toegang gaf tot het beloofde land van zijn ambitieuse droomen.

Hij kon het betreden; hij zou het betreden!

Er zong iets in hem.

Toen Herman in de leeszaal van de Witte trad, stak Beinen, die de deur blijkbaar in het oog had gehouden en niet ver daar vandaan zat te lezen, dadelijk een arm op, wierp zijn courant neer en liep op hem toe.

Hij legde een hand op Hermans schouder.

‘Ga mee.... kunnen we praten,’ en hij voerde hem naar een rustig hoekje in de conversatiezaal, waar ze behagelijk neerzonken in de groote club-fauteuils.

‘En vertel es gauw.... Wat is je indruk? Een borrel?’

‘Nee, nee, laat ik liever niets gebruiken,’ weerde Herman haastig af. 't Is ook nog zoo vroeg....’ en dan rustiger: ‘Mijn indruk, kerel, is zoo prettig en zoo gunstig als het maar zijn kan.’

‘Zoo....’

Het joviale, eerlijke gezicht van Beinen lachte verheugd.

‘Aardig type is die Zwart, zeg!’ sprak Herman.

Beinen knikte.

‘Pientere baas. “The grand old man” van het Departement. Daar hebben ze nog geen ander voor, als die eens weg gaat. Hij heeft alles in handen. Een reusachtige werkkracht en een door en door fatsoendelijke vent en dàt tref je zoo zelden samen. Eeuwig jammer, dat zijn gezondheid de laatste maanden te wenschen overlaat. Maar vertel es. Kon je merken, dat ze behalve jou ook nog andere menschen op het oog hadden?’

Herman keek verwonderd op.

‘Andere menschen? Heelemaal niet. Ik kan me vergissen, maar ik kreeg de zeer stellige indruk, dat ik alleen maar ja te zeggen heb en de zaak is voor mekaar. Trouwens, ik ben uitgenoodigd om Maandagmorgen een conferentie te komen bijwonen op het Departement met nog twee menschen.’

‘Wie zijn dat?’

‘Een oud Consul-Generaal uit Kopenhagen....’

Jaap knikte.

‘Deynvoort. Ken ik wel. En wie is de andere?’

‘Ik geloof, dat hij zei Schwartzenberg.’

‘Dat kan. Van de legatie in Parijs. Die is hier, dat weet ik... Goed zoo. Nou maar kerel, dan komt het in orde hoor!’

‘De Secretaris-Generaal zei ook nog,’ vervolgde Herman, terwijl hij licht kleurde, ‘dat hij mijn boek, je weet wel: *De kleine staten van Europa en de Vrijhandel* op kosten van de regeering in het Fransch, Duitsch en Engelsch en misschien ook in het Deensch zou laten vertalen, om het daarna, bij wijze van introductie, gratis te laten verspreiden.’

‘Bliksems....! Dat is verduiveld mooi, zeg! Ze willen jou daar geloof ik in de boter braaien, hé? Maar het doet me allemachtig veel plezier, hoor.’

‘Ik behoef je niet te zeggen, Jaap, dat ik jou bizonder erkentelijk ben voor al de moeite, die je je voor mij gegeven hebt,’ sprak Herman nu blij ontroerd.

‘Weet je, waar ik nog een oogenblik bang voor was?’ vroeg Jaap, die lachend had toegeluisterd.

‘Nou?’

‘Er was nog een candidaat, waar zelfs extra hard voor gewerkt is. Heerkens uit Roermond. Een zoon van het Eerste Kamerlid.’

‘Hè....?’ ontviel Herman verwonderd en hij vertelde hem in het kort zijn ontmoeting met Van Gulik.

Jaap lachte.

‘Je moet de smeerlappen maar kennen! Maar hij heeft toch geen kans. Zwart wil absoluut iemand hebben, die gevrijwaard is tegen elke partij-infectie en dat is heel goed gezien. Anders krijg je dadelijk een gekonkel met de “Liembuurgsche Liega” of hoe dat heet en dat zou de gewenschte atmosfeer ineens vertroebelen. Van Gulik weet dat wel en die probeert nu stemming te maken tegen de heele opzet. 't Gewone devies. Wij of niemand! Maar daar zal dat mannetje nu toch geen plezier van beleven. Zoo, zoo, dus dat zal gebeuren. Ik ben verduiveld benieuwd hoe dat nu verder zal verloopen. En Herman,’ vervolgde Jaap dan met eenige stemverheffing, terwijl hij hem lachend, maar toch met een zekere opmerkzaamheid aanzag, ‘wat zal je vrouw er wel van zeggen?’

‘Nou,’ antwoordde Herman, wiens blik even wat afdwaalde ‘Reinilda heeft het de laatste tijd wel eens wat moeilijk en dan val ik haar maar niet te veel lastig met zulke dingen.’

‘Dus ze weet er nog niets van?’

‘Nagenoeg niets. Iets heb ik er van verteld.’

‘Ze zou dan misschien te veel in spanning zitten?’

‘Daarom. En de dokter zegt, dat we haar maar een beetje moeten toegeven, rustig houden.’

‘Ah juist.’

‘Ze agiteert zich zoo gauw. Zoo van die ideeën, hé? Ik ben ook niet met de wagen, want dan maakt ze zich ongerust, dat ik een ongeluk zal krijgen.’

‘Och? Dat is toch lastig. Dus je bent met den trein gekomen?’

‘Ja. Och en als ze nu geen grooter offer van me vraagt.’

‘Nee, natuurlijk. Maar zoodra ze rustig is en weer belangstelling in die soort dingen krijgt, dan zal ze er toch zeker ook wel erg mee ingenomen zijn, niet?’

‘Natuurlijk.’

‘Het is de groote kans in je leven, kerel, die krijg je geen tweede keer,’ sprak Jaap op ernstigen toon.

‘Ja, dat weet ik wel,’ zei Herman, even verstrakkend.

‘En 't is voor jou feitelijk een bekroning van je werk.’

Herman knikte nu instemmend.

‘Zoo voel ik het ook. Ik liep er straks nog over te denken. Ik heb me wel eens afgevraagd: Wat bereik je nu eigenlijk met die studie? Als je het nooit eens toetst aan de praktijk. Het ontaardt dan in een soort oeconomische philosofie, die practisch toch maar een zeer betrekkelijke waarde heeft.’

‘'t Grapje van de philosofische eieren,’ lachte Jaap.

‘Zooiets. En je komt ook nooit eens uit je studeerkamer. Maar dit zie ik als iets reeëls.... iets levends, dat ook tastbare resultaten opleveren kan. Nee ik ben er vol van! Ik voel dat òòk zoo, hoor, net als je zegt. Het is de groote kans in mijn leven en ik verzeker je, dat ik hem zal grijpen!’

Jaap zag hem even zwijgend aan en knikte dan.

‘Zoo mag ik het hooren. 's Kijken Maandag al die conferentie. Zwart laat er geen gras over groeien. Koffiedrinken zullen jullie wel hier of daar samen doen, maar als je daarna nog tijd hebt, bel me dan even op. 't Interesseert me buitengewoon. Ik ben tot één uur op de Rechtbank en verder thuis.’

‘Goed,’ sprak Herman, terwijl hij opstond, na een blik op den klok geworpen te hebben. ‘Dan ga ik er van door.’

‘Blijf je niet borrelen?’

‘Nee laat ik dat maar niet doen. Reinilda zal al naar me zitten uitkijken.’

‘Ze weet toch, dat je in den Haag bent?’

‘Dat wel, maar dan heeft ze weer visioenen van spoorwegongelukken....’

‘Allemachtig! Enfin kerel, je bent getrouwd en je moet er wat voor over hebben, hé?’

Herman lachte even.

‘Ja, ja, spot jij maar. Adieu Jaap! Nog wel bedankt voor alles hoor,’ en na nog weer een blik op den klok geworpen te hebben, verliet hij haastig de zaal.

Jaap Beinen keek hem na; even fronste hij de wenkbrauwen, dan haalde hij zijn schouders op en slenterde terug naar de leeszaal.

Zoodra Herman op het Plein kwam, speurde hij dadelijk naar een taxi.

‘Station Hollandsche Spoor. Vlug!’ sprak hij. ‘Ik wou nog graag de trein van 4.10 halen.’

De belevenissen van de laatste uren hadden waarlijk de gedachten aan huis, aan Reinilda, een beetje op den achtergrond gedrongen, hij had zich zoo echt verlustigd in al die mooie en aantrekkelijke toekomstmogelijkheden, maar nu zakte die blijde stemming ineens weer een beetje af en zonder dat het hem klaar was waarom, drong er een gevoel van onvrede in zijn geest, nu hij terugdacht aan het laatste gedeelte van het gesprek met Jaap en tegelijkertijd welde een nerveuze haastdrang naar boven om maar gauw, gauw weer thuis te zijn. Och ja, 't wàs natuurlijk prettiger geweest en meer voor de hand liggend als hij nu met Jaap was blijven borrelen; hadden ze alles nog eens rustig onder het oog kunnen zien. Jaap was zoo goed gerenseigneerd en er waren nog zooveel dingen die hij - Herman - wel eens weten wilde en die hem ook wel van nut konden zijn bij de verdere ontwikkeling van het plan.

Maar de gedachte aan Reinilda was ineens weer zoo sterk geworden, dat ze hem onweerstaanbaar wegtrok, met die plotselinge haast, welke - dat voelde hij zelf - bijna iets op een vlucht geleek.

Daar kwam nog bij, doch daar kwam hij tegenover Jaap maar liever niet voor uit, dat hij de laatste weken heelemaal niet meer borrelde.

Reinilda had, nu in haar toestand, zoo'n felle afkeer van een dranklucht, wanneer hij haar bij zijn thuiskomst kuste, dat ze haar afkeer niet verbergen kon en er bijna onpasselijk van werd. Dr. Surie had er wel een beetje om gelachen, gezegd, dat zooiets niet ongewoon was en, vertrouwelijk, dat Herman ook daar maar een beetje in moest toegeven.

Nu, een groot offer was dat ook zeker niet en zoo het er al een was, dan had hij dat toch met alle liefde voor die arme Reinilda over; ze had het dikwijls zoo moeilijk en ze was zoo dapper.

Het lichtelijk onprettige van het geval zat trouwens ook niet in het derven van een bittertje, maar in de belemmering van zijn bewegingsvrijheid tegenover zijn vrienden, want die

vermeed hij nu toch liever, dan dat hij 's middags aanschoof aan de gewone bittertafel op de Club en dan spuitwater of thee zou moeten drinken. Middagthee bedierf bovendien altijd zijn eetlust.

Tendeele was dit wegblijven een vorm van valsche schaamte, zeker, zeker, maar daar kwam toch ook bij, dat hij tegenover de ongetrouwde lui van zijn clubje liever niet praatte over Reinilda's toestand en de wat nerveuze verschijnselen daarvan. Daar gingen ze dan allicht glossen op maken, nu wel niet onkiesch, maar hij zou het toch niet kunnen aanhooren. Hij had nu maar laten weten, dat hij door drukke werkzaamheden en uitstedigheid voorloopig verhinderd was om te komen en dan mochten ze achter zijn rug, als ze er plezier in hadden, zoo veel grapjes verkoopen als ze wilden. Maar dàt viel niet te ontkennen, een beetje vervelend was het wel.

Het gaf hem weer even een gevoel van rust en voldoening, toen hij de trein nog juist haalde en het dadelijk vlugge wegschieten van dezen uit de overkapping van het Haagsche station, onderging hij bijna als een gelukssensatie.

Hij raadpleegde het spoorboekje, keek op zijn horloge. Vier uur zes, de trein was dus precies op tijd vertrokken; gelukkig stopte hij niet in Leiden, maar wel in Haarlem; vier minuten over vijf was hij in Amsterdam. Dan dadelijk een taxi, kon hij kwart over vijf thuis zijn in de Apollolaan. Als er nu maar een taxi was, want de lucht dreigde en als het regende, ontstond er altijd een run op die dingen en met de tram deed hij er zeker een half uur over. Tja, dan zou Reinilda zich weer agiteeren.

Zijn gezicht betrok even; 't zou toch een heele rust zijn als het kind er maar was.

Enfin, dat zou gauw genoeg zoover wezen.

Hij stak een sigaret op, haalde de drukproeven uit zijn zak van zijn laatste artikel in de Oeconomische Bladen en verdiepte zich plichtmatig in den taaien arbeid der correctie.

Dan, stilaan dreven zijn gedachten toch weer naar het prettige ouderhoud met Zwart. Zijn boek vertaald en verspreid in het buitenland. Het was misschien een beetje ijdel, maar dat vleide hem toch buitengewoon. Zoo'n ongedroomd succes en hij had juist een brief gehad van den uitgever, waarin die klaagde dat, ondanks de gunstige persbeoordeelingen, de verkoop

toch zoo slecht ging. Jaap Beinen was er ook zoo hartelijk blijverrast door geweest. Hoe dat Maandag op de conferentie toe zou gaan? In ieder geval moest hij zorgen dan zelf al een meer gedétailleerd plan in portefeuille te hebben. Door zijn denken heen flitsten nu en dan al een paar projecten. Enfin, daar moest hij zich een paar dagen maar eens rustig aan wijden. Ook eens nagaan, wie die Deynvoort was; Beinen kende hem. Had die ook niet eens iets geschreven.... Over vrijhandel of zoo iets? Vaag schemerde hem wat voor den geest. Vanavond maar dadelijk de boekhandelaar eens opbellen en anders even aanwippen bij de Universiteits-bibliotheek. Die Schwartzenberg zou er wel meer bijzitten voor decorum. Volledigheidshalve!

Herman glimlachte, peinsde nog wat door over het onderwerp, in wat fantastische succes-visioenen, tot hij zijn aandacht plots weer dwong naar het correctiewerk en naarstig en soms wat geërgerd, met gevlagde stokjes de zetfeilen verbeterde.

Haarlem voorbij drongen de gedachten aan Reinilda opnieuw alle andere overpeinzingen weg; hij stak het nog onvoltooide correctiewerk weer in zijn zak, staarde even naar buiten, waar aan de overzijde van de vaart, de auto's traag en wat nietig over den gladden weg schenen te schuiven en nog vòòr Halfweg trok hij zijn demi al weer aan, kreeg zijn paraplu uit het net, zette zijn hoed op, keek op zijn horloge, gunde zich geen tijd meer om gemakkelijk te leunen, balanceerde maar zoowat op den rand van de trijpen zitting.

Tien voor vijf.

Over veertien minuten moest hij in Amsterdam zijn.

Of de trein het halen zou?

II

Reinilda zat in haar lage crapaudje bij den haard, waarin een kunstvuurtje wat roode vlammentongen liet lekken aan keurig gestapelde asbesten houtblokjes; buiten viel de schemer van den vroegen Lenteavond en in de kamer donkerden de dingen stilaan weg.

De gloed uit den haard wierp een blos op het volle ronde

gezichtje, een sprankeling van rosse glanzinkjes over het dikke hoogblonde haar, hetwelk, in het midden gescheiden, in een fraaie golving de kleine ooren bedekte en bracht een matgouden tinteling in de donkergrijze oogen.

'Jij vrouwtje met je kinderoogen,' zei Herman soms, doelend op de lange omgebogen wimpers, die, als een kostelijke fijne franje, de teere gelaatshuid even beroerden, wanneer Reinilda in zijn liefkoozing haar oogen sloot.

Mevrouw Ramshorst, haar moeder, zat tegenover haar; een vijftig jarige weduwe was ze, groot en forsch en nog uitnemend geconserveerd. Doch bij het klimmen der jaren was het aanvankelijk ook hoogblonde haar, sterk verdonkerd, met hier en daar al grijze vlijen, welke niet meer door een kunstige kapping verborgen konden blijven. Het gezicht was nog vol, maar de bijziende en telkens dichtgeknepen oogen gaven er, met het veelvuldig gebruik van de face à main, wel eens iets vorschends aan, dat echter nooit mishaagde door eenige scherpheid. En dit laatste was ook hierom uitgesloten, wijl op het gelaat zoo gemakkelijk een levensvreugdige lach zonde.

Mevrouw Ramshorst wàs trouwens een levenslustige vrouw, die zich kostbaar en met veel smaak kleedde en aan de zorg voor haar toiletten dan ook een groot deel besteedde van haar rustig onbekommerd leventje van welgestelde dame-alleen, in een comfortabele flat, met een toegewijde Duitsche meidkamenier en een vertrouwden en uiterst correcten huisknechtchauffeur.

De laatste weken had ze het haar moederlijke plicht gevonden om, met het oog op Reinilda's toestand, haar wat nerveuze dochter geregeld 's middags gezelschap te houden, als Herman niet thuis was en hoewel ze 'naaien' iets vreeselijks vond, Reinilda toch op die middagen trouw te helpen bij het maken en borduren van babykleertjes, welke Reinilda echter grootendeels kant en klaar, in sierlijke doozen met roze en blauwe strikjes uit Londen had laten komen.

Zoodra de schemer viel hadden de dames den arbeid echter dadelijk gestaakt en in de groote kamer, waar de blaren der toefen chrysanten in hooge vazen een zacht-aromatischen geur verspreidden, gingen nu de schaarsche woorden van het wat uitgeleefde gesprek.

Reinilda had haar mooie slanke handen op de leuningen van den crapaud gelegd en leunde wat moe in de zachte zijden kussens; haar oogen staarden in den gloed van de lekkende roode tongen in den haard, terwijl ze nu en dan een hand ophief en het schijnsel liet spelen tusschen haar vingers.

'Wat is Her in den Haag gaan doen?' vroeg haar moeder, waarna ze haar theekopje van het bijzettafeltje nam en leegdronk.

'Hij moest Jaap Beinen spreken, geloof ik,' antwoordde Reinilda wat lusteloos, 'maar hij heeft beloofd om tijdig voor 't eten thuis te zijn.'

'Is hij met den wagen?'

'Nee,... Ik vond het prettiger als hij met den trein ging. Ik ben zoo bang voor ongelukken.... Je zult altijd zien....'

Mevrouw Ramshorst lachte.

'O, maar als je moeder er mee rijdt, komt het er niet op aan, hé? Niet zoo toegeven aan al die angstjes, Rein. Die arme Her! Hij mag al niet borrelen ook. Mij schenk je trouwens vanmiddag ook niks.'

'U hebt net uw thee op,' sprak Reinilda.

'Nou ja.... thee,' zei mevrouw Ramshorst een beetje verachtelijk.

'Als u iets wilt hebben, zal ik Louise wel bellen,' sprak Reinilda wat onstemd en ze maakte een flauwe beweging om op te staan.

'Nee, kindje, 't is maar malligheid,' suste haar moeder. 'Zoodra Her thuiskomt rijd ik nog even naar de van Meeterens, daar krijg ik mijn glaasje sherry wel en als ze niet ontvangen, neem ik het thuis. Je weet wel, ik lijd nooit gebrek. Maar in ernst, je moet een man zulke dingen niet ontzeggen; dat is niet goed.'

Reinilda's handen knepen even in de leuningen van de crapaud, haar wenkbrauwen fronsten zich en de gouden glans in de oogen verdofte achter het floers der wimpers.

'Och.... Ma.... Bemoei u dààr nu toch asjeblieft niet mee. Ik word nu eenmaal dadelijk draaierig en misselijkachtig, zoodra ik iets van drank ruik en Her heeft het heelemaal uit eigen beweging voor me gelaten. Wat ik erg lief van hem vind.... natuurlijk! Maar ik weet ook zeker, dat hij daar-

mee volstrekt geen groot offer brengt. Bovendien is het toch immers maar tijdelijk! Over vijf weken kan baby er zijn en dan gaat alles weer gewoon.'

Mevrouw Ramshorst gaf geen antwoord, ze keek even door het raam naar het bleek opalen buiten, waar in de straat de lichten der lantaarns reeds in glans wonnen. Dan boog ze zich wat voorover.

'O, Willem staat er al met de wagen zie ik. Goed op tijd.'

'Gaat u al heen?'

'Nee, ik wacht tot Her er is.'

Er viel een zwijgen; Reinilda ging even verzitten en zuchtte.

'Heb je 't een beetje moeilijk?' vroeg haar moeder.

Ze schudde het hoofd.

'Gewoon,' zei ze berustend. 'Maar ik wou, dat mijn man thuis kwam.'

'Die zal niet in zeven slooten tegelijk loopen. Zeg Rein, heb ik je dat staaltje al laten zien van dat complet....?'

Reinilda antwoordde niet; haar aandacht werd getrokken door een clactongeluid vlak bij het huis, dat blijkbaar den chauffeur van mevrouw Ramshorst's auto waarschuwde. Ze stond vlug op en trad naar het raam; in de ruime, donkere japon, wist ze haar zwangerschap nog zoo te verbergen, dat de slankheid van haar rijzige figuur er nauwelijks door geschaad werd.

'Her!' zei ze blij; buiten dreunde het geluid van een dichtklappend portier.

Reinilda ging weer zitten.

Een oogenblik later trad Herman de kamer in.

'Zoo, nog in donker?' klonk zijn stem opgewekt. 'Och mama, is u er ook nog? Prettig. Dag schat,' en zich over Reinilda heenbukkend, kuste hij haar op den mond.

'Dààg....' zei ze zacht en vleiend, terwijl ze even zijn hand greep.

'En hoe heb jij het gehad in den Haag?' vroeg mevrouw Ramshorst.

'Best,' antwoordde hij luchtig. 'Een paar menschen gesproken en een conferentie gehad. Hier geen nieuws?'

'Niks,' antwoordde Reinilda. 'Pakje boeken voor je gekomen, ligt op je kamer en Ma en ik hebben zitten naaien.'

‘Wel, wel, hoe verdienstelijk,’ lachte Herman wat druk. ‘En u, die zoo'n hekel aan dat gepik heeft, mama. 't Is erg lief van u hoor, om Rein zoo te helpen.’

‘Jongen, ik geef me niet voor beter dan ik ben,’ lachte mevrouw Ramshorst ‘als ik een jaar lang elken dag deed, wat ik vandaag gedaan heb, dan zou ik er nog geen roggebroodje mee verdiend hebben. Maar 't was toch gezellig, hé, Rein?’

Reinilda knikte en glimlachte wat flauwtjes.

Mevrouw Ramshorst stond op.

‘Nu ga ik eens zien, waar ik mijn sherry kan ophalen,’ lachte ze. Ze bukte zich over haar dochter. ‘Nee, blijf maar zitten,’ en ze gaf haar een kus. ‘Dag Reintje, hou je maar goed hoor, kind. Her.’

‘Ik laat u uit, mama.’

In de gang bij de voordeur vroeg hij zacht: ‘Hoe was ze?’

Mevrouw Ramshorst knikte en tuitte even haar lippen.

‘Best. Heel normaal,’ en dan zachter: ‘Je moet haar niet te veel verwennen, hoor. 'n Beetje kuurtjes.’

‘Och, ze is heusch niet veeleischend,’ antwoordde hij met een zachten glimlach. ‘En ze is zoo dapper. 't Is toch ook een heel ding.’

Mevrouw Ramshorst zweeg even.

‘Enfin, je bent heel lief voor haar, dat is zeker.’

Herman ontsloot de deur.

‘Ik zal nu maar gauw weer naar binnen gaan, anders denkt ze nog....’

‘Ja, goed. Dank je. Dag Her.’

En mevrouw Ramshorst liep op de wachtende auto toe; Herman sloot de voordeur.

‘Wat was er?’ vroeg Reinilda, zoodra hij weer binnen trad.

‘Niks, kindje. Hoezoo?’

‘'t Afscheid duurde zoo lang.’

Hij ging er niet op in.

‘Wou je blijven schemeren?’ vroeg hij opgewekt, ‘of zal ik het licht....?’

‘Ja, goed, vent. Jij houdt niet van schemeren, hè?’

Hij trad naar de deur, draaide de schakelaar om. Als het zachte licht uit de plafonnier neerstroomde zag hij, dat ze met een gebogen hoofd en een hand voor haar oogen zat.

‘Wat heb je?’ vroeg hij verschrikt.

‘Dat felle licht ineens zoo.... Wacht maar even.... 't zal dadelijk wel wennen.’

Hij trad nu op de ramen toe, trok de overgordijnen dicht; als hij zich omwendde, zat ze nog in dezelfde houding.

‘Durf je nog niet?’

‘Ik licht telkens één vinger op,’ zei ze. ‘Zoo.... nu zal 't wel gaan,’ en ze knikte hem toe. ‘Wil je thee?’

‘Thee? Och nee, laat maar; we gaan dadelijk eten.’

‘Hè, dat je nu ook niet van thee houdt. Ik vind het zoo akelig, als je nu om mij heelemaal niets drinkt,’ sprak ze op een wat kinderlijk klagenden toon. ‘Toe mannie.... neem nu één kopje.’

Hij was op haar toegetreden, nam haar mooie blanke handje, drukte er een kus op.

‘Nou, graag dan.’

Ze stond op, trad naar de theetafel; hij ging zitten in den crapaud, dien mevrouw Ramshorst had verlaten.

‘Hier vent....’

Ze zette het kopje op het bijzettafeltje, streek even met heur hand over zijn haar en ging dan zelf ook weer zitten, maar met een zucht en een blijkbaar pijnlijke verwringing van het lichaam. Waarna ze hem echter dadelijk weer toelachte.

‘Pijn?’ vroeg hij nochtans, dadelijk ongerust.

Ze schudde het hoofd.

‘Let er maar niet op, jongen. 't Is niks hoor.’

Hij aarzelde een oogenblik of hij haar het groote nieuws nu mee zou deelen, nam een slokje van zijn thee, knabbelde op het spritsje, dat ze er bij had gelegd. Dan bedacht hij, dat er eigenlijk geen haast bij was en het ook beter zou zijn als hij er nog even mee wachtte. Ze vroeg er gelukkig niet naar.

‘Kijk eens,’ zei ze, een kinderjurkje omhooghoudend.

‘Snoezig.’

Hij knikte haar toe en haar oogen glansden.

‘Zelf gemaakt?’ vroeg hij.

‘Ja... tenminste... kantjes aangezet... Zoo leuk...’

Ze praatten nog wat door over het komende kindje en Reinilda vertelde nu wat haar moeder, onbegrepen tactvol, zooal had gebabbeld, louter opwekkende geschiedenisjes en

schandaaltjes, die de vroolijkheid nu bij het wederverhalen nog eens terugbrachten op Reinilda's gezichtje. En verliefder dan ooit knikte hij haar toe, terwijl ze vertelde en prevelde maar zachtjes bijvallend: ‘Gut, lieverdje.... maar, kindje toch.... O, schande.... diertje....’

Tot ineens, met een plotse verdoffing van den oogglans, ze wat pruilend vroeg: ‘Zeg vent.... verbeeld je.... Nu verweet ma me, dat ik jou allerlei dingen ontzegde en dat dat zoo akelig voor je was....’

‘Och kom, dat meent je ma niet....’ suste hij dadelijk en dan lachend: ‘Ziet dat altijd weer op die ongelukkige borrel? 't Bevalt me best zoo. Misschien word ik nog wel geheelonthouder. Weet je, wat het is? Je moeder is zelf zoo dol op een apéritiefje....’

Reinilda lachte.

‘Dat kan best.... dacht ik ook even, maar ik durfde het niet te zeggen.’

‘Nee, dat is ook maar beter. Als het ging omhet rooken van een pijp, dan zou ze het zoo erg niet vinden....’

‘En dan was het voor jou veel erger!’

‘“Erg” is er nooit iets, mijn lieverdje,’ sprak hij, ‘als ik er jou een plezier mee kan doen.’

Hij trad op haar toe, nam haar gezichtje tusschen zijn handen, kuste haar op den mond; heur fijne hand woelde zacht door zijn haar.

Aan tafel begon hij nu wat te vertellen van zijn bezoek aan het Departement, maar hij gaf daarbij dermate toe aan een neiging om sterk uit te weiden over de persoonseigenaardigheden van den sympathieken ouderwetschen Secretaris-Generaal met zijn grappig lusteren mutsje en over het weer ontmoeten van dien lijmerigen van Gulik, dat de zaak, waar het eigenlijk om ging, in vaagheid op den achtergrond bleef.

Tot hij in zijn vreugde om het feit, ineens gewaagde van de voorgenomen vertaling van zijn boek.

‘O, dat zou heerlijk voor je zijn, Her,’ zei ze dadelijk. ‘Maar ik begrijp niet goed, schat, hoe komt de regeering er zoo toe om de kosten te willen dragen; anders zijn ze toch zoo scheutig niet?’

‘Nee, zeg dat wel,’ lachte hij wat onzeker, ‘maar dat boek zou een soort introductie voor me zijn, in de landen, waar het verspreid wordt. Als ik er dan zelf kom, dan weten ze meteen, wie ik ben....’

Ze zag hem even aan en de lange wimpers knipten een paar maal, in peinzing vertraagd, voor de lieve grijze oogen.

‘Als jij er zelf komt....?’ herhaalde ze. ‘O, dan moet je er eens naar toe, ‘lezingen houden en zoo....?’

Ze waren aan het dessert en hij veinsde even een bizondere aandacht aan de peer, welke hij voor haar schilde.

‘Zoo sappig.... het stroomt er uit.... Bitte....!’ en hij reikte haar het bordje toe. ‘Ja, ja,’ sprak hij dan luchtig. ‘Lezingen houden.... allicht ook.’

‘Oòk?’ vroeg ze nu, in voelbaren argwaan. ‘Wat dan nog meer?’

‘Nou ja, ik zou er allicht....’ aarzelde hij. ‘Kijk, als ik studie wil maken van de toestanden daar in handelskringen, dan is een ...e...vluchtig bezoek niet voldoende, hè?’

‘Nee, dan zou je er langer moeten zijn.’

‘Nou.... langer....’ weerde hijzelf even verschrikt af.

‘Waar zou dat wezen?’ vroeg ze dan scherp zakelijk.

Hij haalde zijn schouders op.

‘Brussel, Parijs misschien.... Kopenhagen....’

Ze zweeg, sloeg haar oogen neer, drukte de geschilde peer met haar dessert vorkje in kleine partjes.

‘Och.... 't is allemaal nog vaag....’ sprak hij met een poging om luchtig te doen en hij floot even een wijsje, terwijl hij met zijn vingers op de tafel trommelde.

Ze knikte, zonder op te zien.

Dien avond, toen ze in de voorkamer aan de thee zaten, kwam Koba ineens oploopen.

Koba was Hermans eenige zuster; ze was getrouwd met Gerard Beinen, een jongeren broer van Jaap uit den Haag.

Gade van een drukken man en moeder van zes drukke kinderen, zag ze er gewoonlijk een beetje onverzorgd uit; er gaapte wel eens een ongeweten winkelhaak in haar rok, er was wel eens een vlek op haar japon en in het kortgeknipte donkerblonde haar, was de golving meestal onnaspeurlijk verdwenen,

maar er zonde iets prettigs in het bruinverbrande gezicht met de ronde helderblauwe oogen en er was iets kordaats, zonder bazigheid, in het stevige van de kleine, nog welgemaakte gestalte.

'Pop' was al sedert de kinderjaren haar bijnaam in de familie geweest, wijl ze als klein meisje reeds sterk herinnerde aan zoo'n Käthe Kruse-scheppinkje.

Evenals Herman schrander en vlot leerend, had ze zonder veel inspanning in korten tijd de Mr.-titel gehaald.

Ze had dan ook met Reinilda, die de gewone luxe-opvoeding van rijk, jong meisje had genoten, zonder een zweem van ernstige studie, met een jaar in Engeland en een jaar in Zwitserland 'voor de talen' en de 'wintersport' zoo weinig geestelijk contact en ze stonden ook in andere opzichten zoo ver van elkaar af, dat er zoomin kans bestond op een groote genegenheid als op een scherpe ruzie en bovendien had Pop gemeenlijk toch ook geen tijd, om zich, buiten haar gezin, veel met anderen te bemoeien.

Maar ze hield veel van Her en den laatsten tijd kwam ze, als de oudste kinderen naar school waren en de kleinsten sliepen, wel eens even aanloopen bij Reinilda, om die met verhalen uit haar eigen rijke belevenissen, de zorgen voor de op handen zijnde eerste bevalling, wat weg te praten.

Maar op dit avondlijke theeuur verscheen ze anders nooit.

'Hè....' sprak Herman dan ook verwonderd, toen zijn zuster binnenkwam.

'Goeien avond, jonge lieden,' zei Koba opgewekt en als Reinilda een beweging maakte om op te staan. 'Nee Rein.... blijf zitten; ik trek wel even een stoel bij. Ik kom maar even. Kijk....' en ze overhandigde Reinilda een boek.

'*Prof. Forel. De opvoeding van het jonge kind*,' las die hardop. 'Gut ja, dat is misschien wel eens aardig. Dankje.'

''t Is heel goed, met een aanbeveling van Professor Meinesz,' sprak Koba. 'Je moet het maar eens inzien en je kunt het zoo lang houden als je wilt.'

'Lief van je,' sprak Reinilda. 'Maar je weet, ik heb al zoo'n soort boek van je; van Faber....'

'O, gut.... nee toch....' zei Koba even aarzelend, maar dan dadelijk weer met zekerheid: 'Ja, ja.... maar dit is veel beter....'

Herman keek zijn zuster even van terzijde aan, begreep niet goed, wat haar eigenlijk bewoog, om nu alleen om dat boek, op dit uur uit haar huishouden te komen loopen, maar Koba wendde zich meteen al tot hem.

‘Gut Her, wat een prachtige onderscheiding voor je!’

Hij schrok er van.

‘Hoe kom jij daaraan?’

Koba lachte.

‘Van Jaap. Geert belde hem vanmiddag op voor iets anders en toen vertelde hij er wat van. Schitterend zeg! Vind je 't niet om trotsch op je man te zijn, Rein?’

Reinilda knikte en keek naar Herman.

Ze hadden na tafel, toen het gesprek over dat onderwerp zoowat was doodgeloopen, het niet meer aangeroerd, maar het trof Herman pijnlijk, dat Koba er blijkbaar nu speciaal voor kwam, al was 't hem niet geheel duidelijk, waaròm ze dat deed.

‘En vertel es,’ sprak Koba, ‘wat gaat er nu eigenlijk gebeuren? Wat moet je zooal doen? Jaap sprak van een bizonder eervolle opdracht, maar Geert en ik snapten toch niet goed het fijne van de zaak.’

‘Dat kan ik ook nog niet zeggen,’ antwoordde Herman, na een wat schuwen blik op Reinilda, die haar nagels wat zat op te wrijven. ‘De eigenlijke taak moet nog omschreven worden. Het zal een soort oeconomisch-diplomatieke missie zijn, als ik het wel zie, maar aanstaande Maandag is er een conferentie met nog een paar andere menschen in den Haag en dan zal ik er wel meer van te weten komen. Voorloopig is voor mij de mooiste toezegging, dat mijn boek op kosten van de Regeering, vertaald zal worden in het Fransch, Engelsch en Duitsch en waarschijnlijk in het Deensch.’

‘Dat vind je leuk?’ zei Koba met stralende oogen.

‘Ja, daar ben ik geweldig mee ingenomen,’ en hij kleurde even bij die bekentenis

‘Heerlijk zeg!’ riep Koba uit. ‘Rein, vind je het ook niet dol? Wat een prachtkans voor Her, hè?’

Reinilda keek nu op en knikte rustig.

‘Ja, ik ben erg blij voor Her, dat ze hem aangezocht hebben,’ sprak ze; ‘dat is echt een onderscheiding.’

‘En wat een perspectief zit er in!’ riep Koba uit. ‘Je hebt

het natuurlijk dadelijk aangenomen, hè, Her? Zoo'n prachtkans krijg je maar eens in je leven!'

Herman's gezicht verstrakte. Weer die 'prachtkans'; dat was een woord van Jaap, dat Koba nu herhaalde. Ze keek hem met haar ronde blauwe oogen sterk aan, in de blijkbaar wat gespannen verwachting op het antwoord, dat hij zou geven.

'Ik heb,' sprak hij koel, 'nog niets aangenomen en nog niets verworpen. Ik heb alleen toegezegd, dat ik Maandag die conferentie zal bijwonen.'

'Heb je dat?' vroeg Reinilda eensklaps en haar stem klonk wat schril.

'Ja, kindje....'

'Maar natuurlijk, Rein!' riep Koba uit. 'Daar *moet* Her toch heen gaan!'

'Ik zeg toch niet, dat hij er *niet* heen moet gaan,' antwoordde Reinilda wat scherp, terwijl een hoogrood haar rond gezichtje kleurde en de oogen sterk opglansden. 'Her zal trouwens zelf zijn houding in deze wel bepalen.'

'Dat is te hopen,' antwoordde Koba.

Herman's gezicht betrok. Dit gesprek over hem, tusschen zijn vrouw en zijn zuster, deed hem zeer pijnlijk aan.

'Nu ja, Pop,' sprak hij wat gemelijk. 'Laat dat nu maar... dat komt wel terecht.'

Koba haalde haar schouders op.

'Enfin, ik ben stom verbaasd. Ik dacht jullie allebei in een enthousiaste stemming te vinden. Maar 't lijkt er meer op, of je naar een begrafenis moet.'

Ze stond op.

'Nou, mijn man en mijn jongens wachten. Ik ga. Nee Her....' weerde ze af met een handbeweging, 'blijf maar bij je vrouw. Ik kom er wel uit. Daàg.'

En voor Herman uit, liep ze vlug de gang in. De voordeur sloeg al een beetje dreunend dicht, toen hij nog maar, wat onthutst, in de hal trad.

Ontstemd wendde hij zich om en kwam weer in de kamer.

'Wat is dat nou voor een idioot bezoek?' vroeg Reinilda

Hij haalde zijn schouders op, gaf niet dadelijk antwoord, stapte even wat heen en weer.

'Och....' sprak hij dan. 'Ik vermoed wel zooiets. Daar

zit Jaap achter. Die is overtuigd dat, indien ergens, dààr mijn carrière ligt. Natuurlijk vreeselijk aardig van hem. Hij is ook de man, die de aandacht op mij gevestigd heeft. Maar Jaap zei ook tegen mij, precies wat Pop nu herhaalde, dat het *de* groote kans van mijn leven is. En dat is ook wel zoo. Zooiets wordt je nooit voor de tweede keer aangeboden. Enfin, maar nu is hij blijkbaar bang, dat...e...'

Hij aarzelde.

'Zeg het maar,' sprak Reinilda rustig, 'want dat voelde ik aan Pop. Dat ik er bezwaar tegen zou hebben, hè?'

Herman haalde weer even zijn schouders op, vermeed haar aan te zien.

'Maar vent,' sprak ze dan, en haar stem beefde wat, 'ik zal jouw geluk toch nooit in de weg staan en je toch zeker niet tegenwerken, als je een levensillusie kan verwezenlijken?'

'Natuurlijk niet, schat!' borst hij ontroerd uit en op haar toetredend, bukte hij zich over haar heen en kuste haar op het voorhoofd.

'We leven toch in alles samen, jongen,' zei ze, zijn hand vasthoudend, 'jouw succes is toch evengoed mijn succes en je weet toch wel, hoe heerlijk ik het vind en hoe trotsch ik ben, als ik zie, dat ze jou waardeeren en als je beroemd zou worden. Toe, ga nu weer gezellig tegenover me zitten, dan krijg je je tweede kopje thee. Ik heb Pop niet eens een kopje aangeboden, bedenk ik me nu, maar ik was ook zoo verbouwereerd over dat bezoek. Ze lijkt wel stapel!' besloot ze lachend, terwijl ze naar de theetafel ging.

Herman lachte ook wat en ging weer zitten in zijn crapaud.

'Och, Pop meent het wel goed,' zei hij dan.

'Dat is haar ook geraden!' lachte Reinilda wat schril en ze zette het kopje bij Herman neer; dan vroeg ze op lieven toon: 'Waarom rook je niet?'

'Nou, ik dacht dat je er misschien hinder van zou hebben,' sprak hij.

Ze was ook weer gaan zitten, schudde energiek het blonde hoofd, hield dreigend een vingertje op.

'Pas op hoor! Tyraniseer ik je? Ik heb toch nooit gezegd dat rooken me hindert?'

Herman glimlachte, haalde zijn koker te voorschijn en stak een

sigaret op, verwuifde de eerste rook zorgvuldig uit haar richting.

'Nee, vent, kijk es....' sprak ze dan, terwijl ze hem met een zachten blik uit haar mooie grijze oogen voortdurend aanzag.' Ik schrok straks, toen we aan tafel zaten, wel even bij de gedachte, dat jij, juist als ons kleintje in zijn eerste levensperiode zal zijn en ik nog een beetje zwak zal wezen, telkens voor een paar weken op reis zult moeten gaan. En dat ik daar een beetje tegen opzie, dat vind je toch niet onredelijk hé, vent? Verbeeld je, dat ik het prettig zou vinden!'

Hij knikte haar toe, poogde te glimlachen.

'Maar daar staat natuurlijk tegenover,' vervolgde ze, 'dat nu het gaat om een ding van zoo groot belang voor jou en voor je heele toekomst, dat ik dat offer heusch wel zal weten te brengen. Daar kom ik best door en daar moet jij je nu ook heusch niet akelig over maken.'

Ze zweeg en in haar oogen, even gefloersd door de lange wimpers, was nu de zachte glimlach die hem altijd zoo ontroerde.

'Kindje,' sprak hij wat heesch, 'natuurlijk weet ik wel, dat jij een offer voor me zou kunnen brengen, als dat noodig was. We leven immers voor elkaars geluk! Maar ...e... het is toch anders dan jij nu denkt. Er is geen sprake van, dat ik nu en dan een paar weken weg zal zijn, alleen bedoel ik. We zullen een poos in Brussel en in Parijs en misschien in Kopenhagen moeten gaan wonen, een half jaar, driekwart jaar, dat is vooruit niet te zeggen.'

De glimlach vergleed van Reinilda's gezichtje; de oogen sperden plots met iets van verwonderden angst, de mond ging open.

'Nee toch....' bracht ze bijna toonloos uit.

'Nou, wat zou dat?' vroeg hij gewild luchtig met een vergeefsche poging om te glimlachen. 'Dat is toch wel aardig voor je, om een poosje in Brussel te wonen en daar eens uit te gaan en zoo....'

Ze schudde even zwijgend het hoofd.

'Dat zou ik vreeselijk vinden, Her.... Dat *kan* niet....' fluisterde ze.

'Waarom niet?' vroeg hij wat schor.

'O, niet om mezelf, maar ons kindje....!' riep ze nu plots

met wat stemverheffing uit. ‘Dat mogen we toch niet blootstellen aan een telkens andere omgeving, aan een telkens ander klimaat. Het leven in hôtels, waar alle comfort toch maar surrogaat is! En vooral de voedingskwestie! Ik hoop onze kleine toch zelf te kunnen voeden en wil dat goed zijn, dan moet ik toch thuis in mijn eigen omgeving blijven, waar ik eet en drink, zooals ik dat gewoon ben en zooals ik dat zelf heelemaal in de hand heb. O, als 't een plezierreis is en je bent met zijn tweeën, dan slik je al die hôtelpoespas of desnoods eet je eens heelemaal niet, dat haal je thuis wel weer in. Maar met een kindje van enkele maanden, dat je zelf voedt, màg je zulke experimenten toch niet wagen! Dat zou misdadig zijn! Zoo'n kindje reageert onmiddellijk op de physieke gesteldheid van de moeder.... God Her, nee.... dat begrijp je toch zelf wel, dat *kan* niet, vent.’

Ze had snel en hartstochtelijk gesproken, maar nu in die laatste woorden klonk een angstige smeeking.

Herman zweeg. Wat ze gezegd had, was immers juist en hij zag haar bezwaren nu zelf ook eensklaps rijzen als iets onoverkomelijks. Zijn hoofd zonk wat, terwijl hij voor zich op het haardkleed staarde en zijn vingers langzaam bewoog op de leuningen van den crapaud.

Even bleef het stil.

Dan stond ze zacht op, trad naar hem toe, nam zijn hoofd tusschen haar mooie koele handen, richtte dat op, duwde het zacht achterover, vleidde zich op zijn schoot.

‘Her....’ zei ze met een gesmoorde stem. ‘Toe.... nee... vind je het erg akelig?’

Hij keek haar aan, zag dat haar oogen vol tranen stonden en dat de mond krampachtig vertrok.

Hij sloeg zijn armen om haar heen en verborg zijn hoofd tegen haar schouder.

‘Lieveling....’ fluisterde hij bevend.

Toen Herman, wat later op dien avond, uit het al donkere portaal in zijn kamer trad en de schakelaar omknipte, lag de warm-gouden schijn van het licht ineens weer zoo vertroostend en rustig-vertrouwd over zijn schrijftafel, zijn boekenmolens, zijn wat havelooze bureaustoel, dierbaar souvenir uit zijn

studententijd, dat hij even diep en verruimd ademde.

Reinilda was naar bed gegaan en hij voelde het nu bewust als een verlichting, een bevrijding bijna, dat hij nog eens even alleen kon zijn, alleen met zich zelf, met zijn gedachten, zonder dat hij elke beweging, elke peinzing, elke zucht moest verantwoorden, tegenover haar nooit aflatende liefdevolle aandacht. Hij ging zitten in zijn bureaustoel, voelde de gecapitoneerde rug en de zijarmen hem koesterend omvangen.

Tja, daar zat hij.... en wat nu?

Hij trok het tabakskistje naar zich toe, greep zijn pijp en begon die zorgvuldig te stoppen.

Zijn blik dwaalde over het schrijfvlak van zijn bureau; onder de glazen pressepapier lag nog het briefje van den Secretaris-Generaal, in het wat kriebelig-klein, maar keurig-regelmatige schrift van den ouden pienteren man. Herman las een paar fragmenten.... '*naar aanleiding van een gesprek met Mr. J. Beinen*....' '*aangenaam zijn een onderhoud met u te hebben*...' Herman kuchte even iets weg, stak de brand in zijn pijp.

Dat was het begin geweest.... het begin van de misère.... bedacht hij bitter. Zonderling en toch nog maar eenige uren geleden, had hij nog zoo'n streelend blij gevoel gehad.... dat prettig vleiende onderhoud met Zwart.... het kwam allemaal ineens zoo vroolijk en vriendelijk op hem toedansen.... zoomaar, om er stil gelukkig en blij naar te zitten kijken.... het mooie perspectief van alles.... de kans, de zekerheid wel bijna, op een nooit gedroomde schitterende carrière.... zijn boek vertaald en verspreid in allerlei landen....

Ineens schoof hij zijn stoel achteruit.

'Het is toch ook.... verdòmd....!' mompelde hij en hij stond op, deed een paar passen door de kamer, bleef staan. Dan ineens lachte hij wat verachtelijk.

'Jawel... de groote kans... de pràchtkans van je leven...!' citeerde hij op een spottend gezwollen toon.

Hij ging weer zitten, trok zwaar, bijna wellustig aan zijn pijp, vermistte in de geurige blauwe wolken alles, wat er op het schrijfvlak stond, kneep zijn oogen in peinzing half dicht.

Het eerste, wat uit dien nevel weer vrij kwam, was het groote portret van Reinilda, dat daar stond; haar lieve mooie oogen lachten hem schalks toe. Komaan.... zou het leven inderdaad

zoo arm zijn aan goede kansen? Dat het een misdaad was, zoo je niet de eerste, de beste aanvaardde? Gekheid. Zeker, zeker, deze zelfde kans zou nooit meer terug komen, als hij haar nu niet greep.... dat stond wel vast.... en een soortgelijke al evenmin.

Hij zuchtte nu weer en schudde het hoofd.

Juist in die richting ging toch wel zijn begeeren, dat viel niet te ontkennen... daar lag, om eens groote woorden te gebruiken, zijn roeping, zijn levenstaak....! Of waren dat phrasen? Was elke roeping, voor zoover ze van hoogere orde wilde zijn, geen inbeelding en slechts een toegeven aan een ingeboren neiging, die alleen dan maar 'roeping' heet, als ze toevallig tot iets goeds leidt?.... En een levenstaak.... o ja, dat woord was ook dik genoeg....

Hij glimlachte tegen Reinilda's portret.

'Dag lieverdje....' zei hij hardop en hij voelde zijn oogen vochtig worden. Nog kort geleden had ze betoogd: 'Kijk, dat voel ik nu echt als mijn levenstaak, om samen met jou, ons kindje op te voeden tot een héél goed en gelukkig mensch.'

Komaan, waarom zat hij er nog over te piekeren? Eergisteren toen die fameuze 'levenskans' zich nog niet had aangeboden, was hij toch ook niet ongelukkig geweest en morgen, als hij die kans had afgewezen, zou hij het evenmin zijn. Dan was er immers niets veranderd en het leven met Rein en weldra met hun kindje, bood toch ook zooveel mooie en goede perspectieven. Wat leuterden ze dan over 'levenskansen'!

Vooruit!

Hij lichtte het deksel van zijn schrijfmachine en begon vlug te tikken. Een kwartier later had hij twee brieven klaar. Een was er gericht aan Zwart, waarin hij schreef, dat hij na rijp beraad er toch van af zag, om op het vleiende voorstel in te gaan, zoodat hij ook geen deel zou nemen aan de conferentie op Maandag, terwijl hij er niet aan twijfelde, of het zou den Secretaris-Generaal niet te moeilijk vallen om in zijn - Hermans - plaats een andere, even geschikte candidaat te vinden en de andere brief was aan Jaap Beinen gericht en daarin deelde hij mede, wat hij aan Zwart had geschreven, terwijl hij Jaap ook nog met een paar hartelijke woorden bedankte voor de moeite, die deze zich om zijnentwil had gegeven.

Hij tikte ook nog even de adressen en vond nog juist twee postzegels. Vijf minuten later verliet hij met beide brieven in de hand zijn kamer, schreed zacht over den looper in het portaal, luisterde even aan de deur van de slaapkamer en ging dan de trap af. In de hal nam hij zijn hoed van den kapstok, zette den kraag van zijn colbert op, liep even later haastig, met de lapellen van zijn colbert saamgehouden voor zijn keel, in den wat neveligen killen avond naar de brievenbus, welke eenige huizen verder in het licht van een lantaarn stond, stootte de twee couverten door de donkere gleuf naar binnen.

Als hij een kwartier later in de slaapkamer trad, bleek Reinilda nog wakker te zijn.

'Hoorde ik goed, dat je nog bent uitgegaan?' vroeg ze, met een wat lijzerige slaapstem.

'Ja,' antwoordde hij opgewekt 'Dat hoorde je goed. Ik heb een brief geschreven aan die Secretaris-Generaal om te melden, dat ik er definitief van af zie en een kattebelletje aan Jaap, om die ook even in te lichten.'

Ze antwoordde niet dadelijk.

'Welk motief heb je opgegeven?' vroeg ze dan op dienzelfden slaperigen toon.

Hij trad op haar ledikant toe.

'Geen motief,' sprak hij dan. 'Bij nadere overweging. Dat is mijn zaak, hè?'

Ze had haar oogen nog aldoor gesloten gehouden, maar nu deed ze ze open en haar mond en oogen lachten hem toe; ze stak de armen naar hem uit en als hij zich over haar heen bukte, sloeg ze die om zijn hals.

'Je bent groot, Her....'

III

Den volgenden middag, na de koffie kwam Jaap uit den Haag ineens bij Koba en Gerard binnen vallen.

'Middag,' zei hij kort.

'Gut, wat kom jij doen?' vroeg Koba, die met een groot huishoudschort voor, aan tafel de koffieboel stond om te

wasschen, terwijl Gerard met een pijp in zijn mond er bij stond te kijken.

'Hallo, Jaap,' groette die ook, verwonderd.

Gerard was een groote blonde kerel met meestal lachende blauwe oogen, een germanenbaard en veel te lange lokken, die in verwarde vlijen over een nauw zichtbare scheiding elkander kruisten. Hij was, even als Jaap, meestal ook vrij slordig gekleed, met een sterken voorkeur voor pakken van grove geruite stof, welke wijd en sloeberig om zijn groot lichaam hingen, met uitpuilende of bollende zakken.

Hij had een architectenkantoor, was tevens kunstschilder en placht, ter aanduiding van dit laatste métier, van die soort hoeden te dragen, welke vooral dadelijk de verwonderde vraag doen rijzen, wààr men zulke modellen toch eigenlijk koopen kan.

Zijn schilderkunst bepaalde zich hoofdzakelijk tot het malen van portretten van zijn eigen kinderen en van Koba, in allerlei groepen en combinaties; groote, vlekkerige composities met morsige en onduidelijke achtergronden of in een omlijsting van knalroode of kobaltblauwe bloemen van onherkenbare soort. Van Koba had hij een portret gemaakt, dat hij zelf zijn 'beste' werk noemde, maar voor de kinderen moest het weg gehouden worden, wijl ze dadelijk angstig begonnen te huilen, als ze het zagen.

Zijn architectenkantoor leverde in de gunstigste jaren juist genoeg op om zonder verlies zijn personeel in dienst te kunnen houden, maar daar zoowel Gerard als Koba veel fortuin hadden, kwam er dat allemaal weinig op aan; Gerard had het toch altijd 'druk'. Hij was een hartelijke, goeie kerel, een beetje een flapuit, even als zijn broer, maar hij hielp met royale hand zijn kunstvrienden in nood, hetgeen weer ten gevolge had, dat er in de kunstverslagen van tentoonstellingen, waarop hij exposeerde, altijd nog wel een paar vriendelijke of nietszeggende regels aan zijn doeken werden gewijd.

'Wat is dat met Herman?' vroeg Jaap, terwijl hij stokstijf bleef staan en de twee anderen beurtelings aanzag.

'Met Her? Weet ik niet. Hoezoo?' vroeg Koba.

'Dit briefje kreeg ik vanmorgen van hem,' sprak Jaap, het epistel Koba toereikend, die gauw heur handen afveegde aan

haar schort en dan het briefje aannam en las, terwijl Gerard achter haar kwam staan en over haar schouder keek.

'Wel, God nog toe....!' borst Koba uit. 'Dan heeft Rein toch....'

'Heb ik het niet gezegd?' riep Jaap. 'Ik voelde het... ik voelde het.... hij was gisteren zelf eerst enthousiast, vol illusies, ferm, enfin.... maar verdomd, zoodra ik de naam van Reinilda noemde, was het, of hij zienderoogen verschrompelde. Maar dat kàn toch niet.... dat màg toch niet...!' besloot hij met uitgestrekt betoogende handen, die even trilden.

'Ik ben eigenlijk niks verbaasd,' sprak Koba nu. 'Gisteren toen jij er over telefoneerde, ben ik dadelijk naar hem toegegaan, en ik heb, zooals jij dat voorstelde, waar Rein bij was, opzettelijk zoo hoog mogelijk opgegeven van de groote onderscheiding, die Her te beurt was gevallen, de eer, de prachtkans.... enfin, ik heb jouw woorden bijna herhaald. Maar goeie Gos, ze zaten met een paar gezichten.... en Her *durfde* er haast niet over praten. Gewoon misselijk. Ik was woedend. En zij maar aan 't fleemen tegen haar lieve Her. Maar ik dacht dadelijk: Nee, duvel.... jij houdt wat achterbaks.... En dat heb ik haar laten voelen ook.'

'Nou ja, nou ja....' riep Jaap uit. 'Ze kan achterbaks houden wat ze wil. Maar dit is gewoon misdadig tegenover Her. Wat bezielt die vrouw?'

'Weten ze 't aan 't Departement al?' vroeg Gerard die aan het geval ook een komischen kant scheen te ontdekken, lachend.

'Natuurlijk!' sprak Jaap. 'Ik hoorde het het eerst van Zwart. Die belde me op, stom verbaasd. Had de weigering van Her juist ontvangen. Hij zegt, wat is dat nou met die meneer Verburg? Ik zeg, dat kàn niet, dat is.... dat is.... een mystificatie. Laat het alsjeblieft nog even buiten behandeling; ik zal dadelijk naar Amsterdam gaan.... Je begrijpt, Her slaat tóch al een figuur als modder....!'

'Maar Jaap,' zei Koba. 'Draaf nou es niet zoo door. Wat kom je eigenlijk doen?'

'Doen?' herhaalde Jaap heftig. 'Wel, ik wil met Her praten. Vragen, of hij gek geworden is.'

Gerard lachte weer.

‘Dan zegt-ie nee.’

‘Nou ja.... klets!’ viel Jaap ongeduldig uit. ‘Wacht es even.... Die.... die.... moeder van haar, wat is dat voor een mensch?’

‘Nou, nou, mensch....’ verweet Koba. ‘Heb je die nooit ontmoet? Mevrouw Ramshorst. Op hun bruiloft toch?’

‘Was ik niet.’

‘Nou, maar dat's 'n aardige, pientere vrouw hoor. Niewaar Geert?’

‘Pienter,’ herhaalde Jaap. ‘Dus een mensch om mee te praten?’

‘Nou en of....’ zei Gerard. ‘Wou je die interpelleeren?’

‘En waarom niet? Daar kan invloed van uitgaan. Heeft ze telefoon?’

‘Zeker. Kijk maar in de gids. Je weet de weg,’ sprak Koba, die weer aan 't omwasschen ging.

‘Ik zal haar opbellen. Hoe zei je ook weer? Kram.... Gram....?’

‘Ramshorst,’ zei Koba gearticuleerd. ‘De R van Rudolf.’

Jaap stapte de gang in, maar liet de kamerdeur open; Gerard ging tegen de deurpost staan en knipte lachend een oogje tegen zijn vrouw, die bedenkelijk het hoofd schudde.

Maar ze luisterden allebei.

Jaap scheen mevrouw Ramshorst dadelijk aan het toestel te hebben en het was grappig om te hooren, hoezeer Jaap zich inspande om ondanks zijn haast en verontwaardiging, toch vooral ook hoffelijk te zijn tegenover die hem volkomen onbekende dame.

‘Ja.... u spreekt met Beinen.... nee, pardon, niet met de man van Pop.... met die zijn broer uit den Haag.... ja, juist mevrouw Blankhorst....’

‘Ramshorst.... uil!’ siste Koba, die nu bij Gerard in de deuropening was komen staan.

‘....ik zou graag dadelijk een onderhoud met u willen hebben.... Ik bedoel zoudt u me even kunnen ontvangen, om iets te bespreken.... Dringend?.... Ja, zèèr dringend, mevrouw Blankhorst.’

‘Weer Blankhorst....!’ riep Koba uit.

‘Dadelijk zegt-ie nog: Hansworst!’ schaterde Gerard.

‘Houen jullie je....’ snauwde Jaap. ‘Nee, pardon mevrouw Rankhorst.... dat was ...e... Het betreft Herman... ja uw schoonzoon.... Ja zeker, iets heel ernstigs.... iets heel belangrijks.... anders zou ik u niet ...e... Goed... graag... heel vriendelijk van u.... ik neem een taxi en ben dadelijk bij u.... dank u zeer.... mevrouw ...e... Brandhorst...’

Hij legde de hoorn neer, stapte snel op de anderen toe.

‘Ziezoo, dat is voor mekaar. Ze wacht ons.... Ik heb gezegd, dat jullie ook even meekwamen.’

‘Dat jok je;’ riep Koba uit. ‘We hebben het heele gesprek gevolgd.’

‘Nou ja,’ wuifde Jaap af, ‘maar jullie gaan mee, hoor. Ik alleen met dat mensch... Wacht, 'n taxi.’

‘Nou, dan gaat Pop wel mee,’ lachte Gerard. ‘Ik kan niet, ik heb het veel te druk. Maar je mag eerst haar naam wel eens uit je hoofd leeren zeg, want wat je daar van maakte, was gewoon treurig.’

‘Brandhorst heeft Pop gezegd,’ sprak Jaap, in den telefoongids bladerend. ‘Wat is dat nou voor een krankzinnige gids, daar staat geeneen taxi in...?’

‘Dubbel vijf, twee, dubbel zeuven....’ sprak Gerard. ‘Wacht geef maar hier.’

‘Dus jij gaat mee, hè Pop?’ vroeg Jaap nu kalmer.

‘In Godsnaam.....’ sprak deze, ‘ik zit anders nog met de halve omwaschboel.... enfin.... maar ik moet even naar de jongens hoor.... een minuut....’ en ze liep de kamer uit, deed al loopend in de gang haar groote schort af, smeet die naar den kapstok, waar hij afviel en snelde de trap op.

‘'t Is toch verdomme sterk, wat die vrouw een fatale invloed heeft op een prachtkerel als Herman,’ sprak Jaap, toen Gerard weer in de kamer trad.

‘Prachtkerel!’ herhaalde die op verachtelijken toon. ‘Is dat nou een vent?’

‘Maar jij hebt hem vroeger niet gekend!’ riep Jaap uit. ‘Ik ken hem door en door! 'n Kerel met initiatief.... altijd geweest, een knappe bol, een organisator eerste klas. Dat.... dat boek van hem, God, man, dat is een standaardwerk op het gebied van oeconomie. En altijd een getapte vent geweest ook .... ik snap er niks van....’

Koba kwam de trap afsnellen met een hoedje in de hand; ze had een witte Burburry aangeschoten, waar een groote knoop aan bengelde.

'Taxi is er,' zei ze.

'Je knoop,' waarschuwde Gerard, hem er af trekkend.

'In me zak maar,' zei ze. 'Kom Jaap, schiet dan op. Dààg!'

Ze gaf Gerard een kneepje in zijn arm en liep, gevolgd door Jaap, de gang in.

Even later reden ze weg.

Toen de chauffeur aarzelend vaart minderde, in zoek naar het huisnummer, zei Koba nog snel:

'Zeg, denk er om in je verontwaardiging, Rein is haar dochter, hoor.'

Hij lachte wat grimmig.

'Ramshorst, hé?' herhaalde hij nog eens nadrukkelijk.

Willem, de correcte huisknecht-chauffeur, in het traditioneele, maar altijd wat kinderachtige roodgestreepte jasje, liet hen dadelijk in de woonkamer, waar mevrouw Ramshorst, in een elegante happy-coat van kleurig-gebloemde, donkerblauwe chineesche zijde, hen op haar gemakkelijke blij-gastvrije wijze ontving, al was een vage ongerustheid in haar toon merkbaar, toen ze dadelijk na de begroetingswoorden aan Jaap vroeg:

'En vertelt u me nu eens gauw, meneer Beinen.... Er is toch niets akeligs met Her? Ik heb op punt gestaan om Rein op te bellen.'

'Mevrouw Ramshorst,' zei Jaap en Koba glimlachte even om de nadrukkelijke zekerheid, waarmee hij nu den naam uitsprak. 'U noemt daar het juiste woord. Er is inderdaad iets akeligs gebeurd met Herman,' en Jaap zonk in den zachten chesterfield, terwijl Koba naast mevrouw Ramshorst op den divan plaats nam.

'Ja, maar geen ongelukken of zoo,' vulde Koba haastig aan.

'O,' zei mevrouw Ramshorst verlucht. 'Enfin, dan....'

'Mag ik u maar eens in 't kort vertellen, waar het om gaat?' vroeg Jaap. 'Kijk, mevrouw Ramshorst. Gisteren is Herman naar den Haag geweest.'

'Dat weet ik,' zei ze.

‘En daar,’ vervolgde Jaap, ‘is hij uitgenoodigd om een zéér eervolle en interessante regeeringsopdracht te willen aanvaarden, een soort oeconomisch-diplomatieke missie, die echt heelemaal ligt in de lijn van zijn wetenschappelijke vorming en ambitie. Kortom, een aanbod uit duizenden!’

‘Prachtig!’ zei mevrouw Ramshorst en dan lachend: ‘Dat is voorloopig nog niet erg akelig. 'n Oogenblikje, meneer Beinen,’ en ze stond op, trad naar het dressoir en kwam terug met een schaaltje geconfijte vruchten, die ze voor Koba neerzette. ‘Als je snoepen wilt.... En daar staan sigaretten, meneer Beinen. Gaat u voort. Ik ben een en al aandacht,’ en ze nam, nadat Koba zich bediend had, zelf ook een geconfijte abrikoos en begon die op te snoepen.

‘Inderdaad, mevrouw Ramshorst, dat is voor Herman een prachtig ding. Het beteekent voor hem een kans, om een carrière te maken, zooals hij nog nooit in zijn leven gehad heeft en zooals hij ook nooit meer terug zal krijgen. Het is een aanbod, dat duizenden knappe menschen in het binnen- en buitenland hem woedend-jaloersch zullen benijden!’

Mevrouw Ramshorst zette groote, verheugde oogen op, lachte en beduidde Koba, dat ze toch toe zou tasten.

‘Vind je ze niet heerlijk?’

‘Zalig,’ zei Koba.

‘Uit Nice.... Ja, meneer Beinen? En nu verder. Dat is allemaal nog erg mooi en prettig voor Her.’

‘Ongetwijfeld,’ sprak Jaap, ‘en Herman was aanvankelijk dan ook zelf zeer ingenomen, enthousiast ingenomen met die opdracht en even voor we gisteren in den Haag afscheid van elkaar namen, zei hij me dan ook: Ik verzeker je, dat ik die kans met allebei mijn handen zal grijpen!’

‘Flink zoo,’ zei mevrouw Ramshorst. ‘Nee, Pop, kind.... niet die groene, dat zijn chinoises, die smaken een beetje naar terpentijn; neem zoo'n abrikoosje. Ja, meneer Beinen en toen?’

Jaap wierp even een nijdigen blik op het schaaltje met de snoeperij en dan naar Koba, die op het punt scheen om een fou-rire te krijgen en vervolgde dan met eenige scherpte in zijn toon.

‘U zegt: Flink zoo, mevrouw Ramshorst, maar die flinkheid is bij Herman, zoodra hij thuiskwam, blijkbaar ineens weg-

geschrompeld, met het ontstellende gevolg, dat hij, na het eerst aangenomen te hebben, zich nu plotseling definitief heeft teruggetrokken.'

'Teruggetrokken?' herhaalde mevrouw Ramshorst verwonderd. 'Gut, waarom?'

'Dat weet ik niet.... Maar hij bedankt er voor en dat vind ik iets verschrikkelijks, om niet te zeggen.... iets misdadigs! Dat doet men niet! Hij slaat een figuur, mevrouw Ramshorst!' en Jaap hief met een wanhopig gebaar zijn beide armen omhoog. 'Maar voor ik hem dat onder het oog breng en dat zal ik zeker doen, want daarvoor ben ik speciaal naar Amsterdam gekomen, wil ik nog eerst een beroep doen op uw medewerking, op uw invloed, om hem tot andere gedachten te brengen, voor er iets onherstelbaars gebeurd is!'

Jaap, die op hartstochtelijken toon gesproken had, zweeg nu.

'Gut,' zei mevrouw Ramshorst, die nu toch met klimmende belangstelling naar hem had zitten luisteren. 'Ik weet van die heele geschiedenis niets af. Gisteren middag heb ik Rein gezelschap gehouden, tot Her thuiskwam, maar er is nergens over gesproken.'

'Ik geloof niet, dat Rein er toen ook al iets van wist,' sprak Koba, 'maar gisterenavond, toen ik nog even bij hen aanliep, wist ze het natuurlijk wel en toen kon ik heel goed merken, dat ze er geen van beiden erg enthousiast over waren.'

'Tja,' sprak mevrouw Ramshorst, met een bedenkelijk gezicht. 'Maar als Her er nu per slot van rekening geen zin in heeft....'

'Maar mevrouw Ramshorst!' riep Jaap uit. 'Er is hier toch sprake van iets, dat ver uitgaat boven de vraag, of men er op een bepaald oogenblik al dan niet "zin" in heeft! Men vergooit een levenskans, een schitterende carrière toch niet, of er moeten principieele en rijpelijk overwogen bezwaren tegen bestaan!'

'En zouden die er niet wezen?' vroeg mevrouw Ramshorst wat nuchter.

'Nee, mevrouw, nee!' riep Jaap heftig uit. 'Het eenig denkbare motief, waarom Herman zijn mooiste levenskans vertrapt is.... nu ja.... dat zijn vrouw er om een of andere reden bezwaar tegen maakt!'

‘Rein?’ vroeg mevrouw Ramshorst een beetje onthutst. ‘Maar meneer Beinen, hoe weet u dat?’

‘We *weten* het niet positief, mevrouw,’ sprak Koba nu, ‘maar u kunt toch gerust aannemen, dat het zoo is.’

‘Maar mijn God, waarom?’

‘Ja, vraagt u dat wel!’ riep Jaap opgewonden uit. ‘Waarom?’

‘Ik vermoed,’ sprak Koba op zachten toon, ‘dat Rein door haar toestand, sommige dingen wat àl te donker inziet, dat ze wat zwaartillend is. Maar het zou vreeselijk zijn, als Her in zijn goeiigheid daar op zoo'n manier de dupe van zou worden.’

Mevrouw Ramshorst zweeg en scheen even na te denken.

‘Zooiets is mogelijk,’ sprak ze dan. ‘Rein is een beetje tobberig nu met die.... en Her verwent haar. Ze kan geen liever en bezorgder man hebben. Tja, ik heb van die soort dingen geen verstand, hoor. Maar.... laten we er samen even heen gaan. Hier, meneer Beinen, spreekt met zooveel overtuiging. Dan kunnen we eens met Her en Rein praten.’

Koba wisselde snel een blik met Jaap.

‘Als u dat zou willen doen,’ zei de laatste op tevreden toon. ‘Dat is per slot van rekening ook het eenige, wat we kùnnen doen. Ik kan bezwaarlijk gaan argumenteeren tegen uw dochter, die....e.... enfin, dat is iets voor de dames onderling. Maar dan neem ik Herman voor mijn rekening.’

‘Goed,’ zei mevrouw Ramshorst. ‘We praten er niet langer over; we doen het,’ en dan tot Willem, die binnen kwam: ‘Zoo gauw mogelijk de wagen voor; even naar mijn dochter,’ en tot de anderen: ‘Dan zal ik me gauw verkleeden. Meneer Beinen, rookt u toch en Pop, kind.... ze staan er voor, hoor!’

Ze ging vlug de kamer uit.

Jaap en Koba zwegen even, in hun onzekerheid nopens de gehoorigheid van de flat, maar Koba gaf Jaap een wenk, dat hij nu toch een sigaret zou opsteken, wat hij met een schouderophalen deed, waarna ze hem een knipoogje gaf.

‘Aardige appartementen, hè?’ zei ze dan.

Hij knikte wat stroef.

‘Keurig,’ bromde hij dan.

Ze zwegen.

‘Hoe ver is dat?’ vroeg hij.

‘Naar Herman?’ ze zette een tuitmond. ‘Minuut of zeven.’

Dan zwegen ze weer en ze bleven zwijgen, tot mevrouw Ramshorst, geheel gekleed, uit een onvermoede deur weer binnen trad.

‘Me voilà!’ zei ze opgewekt. ‘De wagen staat er al. Pop steek nog zoo'n ding in je mond. D'r is een knoop van je mantel, kind.’

Ze snoepte zelf ook nog in de gauwigheid en dan volgde Jaap de twee dames naar de glanzende limousine, waarbij Willem nu in een keurig grauw chauffeurscostuum, bij het geopende portier stond te wachten.

Zacht vleiend, met een kinderstemmetje, was Reinilda op Herman's kamer gekomen, waar deze, gezeten aan zijn schrijftafel, ingespannen een nieuwe bezending drukproeven zat te corrigeeren en had hem overgehaald, om mee naar beneden te gaan.

‘Weet je, Her, ik vind het een klein beetje akelig, om zoo alleen te zijn,’ had ze gezegd, ‘en ik zal heusch heel, héél stil zijn....’

Hij was dadelijk meegegaan en zoo zaten ze nu in de voorkamer, Reinilda in haar crapaudje bij den haard, de voeten op een zijden pouf, de elegante naaimand met kindergoed naast zich en hij, wat ongemakkelijk, op een gewonen stoel aan een laag salontafeltje, met een dik geborduurd kleedje er over, langs welke oneffenheden zijn potlood telkens uitgleed.

‘Gaat het zoo wel, schat?’ vroeg ze, met half dicht geknepen oogen naar hem kijkend.

‘Best hoor, kindje,’ antwoordde hij goedmoedig, terwijl hij even een tip van het lastige kleedje opsloeg, maar dan ervoer, dat het tafelblad zelf met houtsnijwerk in hoog-relief was versierd.

En tijdlang werkte hij stil door, terwijl Reinilda kleertjes uithaalde, weer opvouwde, nu en dan een steekje deed en tel kens zachtjes en tevreden neuriede.

‘Zeg.... vent....’ zei ze eindelijk.

‘Ja?’ vroeg hij afgetrokken.

‘Ik heb toch wel een beetje gewetenswroeging, dat je nu om mij voor dat mooie aanbod bedankte, hoor.’

‘Gekheid, lieverdje. Ik ben 't al weer vergeten.’

‘Ja, maar, ik niet....’ zei ze en als hij, door een beving in haar stem meer aandachtig geworden, opkeek, zag hij, dat er tranen stonden in haar lieve grijze oogen.

Hij lachte haar innig toe.

‘Domkopje....’

‘Ik ben zoo bang, dat je er later misschien zoo'n spijt van zult hebben,’ sprak ze dan.

Hij werkte weer door, antwoordde niet dadelijk.

‘Ik vind het zoo egoïstisch van mezelf....’ voegde ze er nog achter.

't Is toch niet om jezelf,’ sprak hij dan, zonder op te zien. ‘Het gaat om het belang van ons kindje.’

Ze knikte en haar oogen staarden even wat peinzend voor zich uit, terwijl heur handen werkeloos bleven.

‘Ik ben eigenlijk een vreeselijke lastpost voor je, hè? Een erg blok aan je been....’ zei ze dan wat klagend en met een zucht en een wat schuinen blik naar zijn gebogen gestalte voor het lage tafeltje.

Hij richtte zich ineens op, lachte haar toe.

‘Ja, laten we het daar eens over hebben,’ schertste hij, ‘over dat blok!’

Maar ze ging niet op die scherts in, schudde wat treurig het hoofd. ‘Ik geloof, dat je het toch maar aan moest nemen,’ zei ze dan.

Hij zweeg even, werkte door.

‘Dat is nu te laat, kindje,’ sprak hij zacht en wat heesch.

‘Kun je het niet herroepen?’ vroeg ze met iets angstigs in haar stem.

Hij schudde het hoofd, maar dan ineens, terwijl hij zich andermaal oprichtte en haar aanzag.

‘Maak je daar nu toch niet akelig meer om, schat. Ik heb immers bedankt, omdat het beter is voor ons alle twee, alle drie, bedoel ik. En nu moeten we er niet meer over praten. Ik ben met de gedachte al lang verzoend. Heusch, heusch.’

Hij stond op, trad naar haar toe en kuste haar op de betraande oogen; ze greep zijn hand.

‘Je bent een echte lieve man, Her,’ zei ze bevend.

Hij glimlachte, terwijl zijn mond wat zenuwachtig vertrok,

maar hij zei niets meer, ging terug naar zijn ongemakkelijk tafeltje en hervatte zijn arbeid; Reinilda stak een nieuwen draad door haar naald.

Toen hij een half uur later met zijn correctie klaar was en opstaande, even een blik naar buiten wierp, zag hij juist de auto van mevrouw Ramshorst voor de deur stoppen.

'O, je moeder,' sprak hij, maar dan, ineens, zag hij ook Koba en Jaap. 'Wat hebben we nu?' ontviel hem en zijn hart bonsde plots.

'Wat is er?' vroeg Reinilda.

'Bezoek,' sprak hij wat schor, 'je moeder, met Koba en Jaap Beinen.'

Ze zagen elkaar aan, Herman met onmiskenbaar wat angst in zijn oogen; in Reinilda's oogen vonkte wat en ze klemde de lippen op elkaar. Maar dadelijk daarop verplooide de mond zich tot een glimlach.

'Aardig,' zei ze.

'Ontvang je?' vroeg hij haastig en zenuwachtig.

Ze haalde haar schouders op, keek wat spottend.

'Mama.... Och en waarom niet?'

Meteen ging de kamerdeur al open en traden ze binnen.

'Zoo, jongelui,' zei mevrouw Ramshorst vroolijk. 'Wat zeggen jullie wel van zoo'n instuif hè?'

'Leuk,' sprak Reinilda, 'we kunnen op dezen somberen lentedag best wat opgewekte conversatie gebruiken. Dag Pop.... O, kijk es aan, meneer Beinen, prettig u weer eens te ontmoeten. Maakt u 't goed?' en ze reikte hem vriendelijk lachend de hand.

'Mevrouw Terburg.'

Jaap boog wat stijfjes, terwijl hij die hand beroerde.

'Ja, dank u. En ik hoorde gisteren van Herman, dat u gelukkig ook welvarend is,' en dan tot Herman, terwijl hij hem de hand reikte: 'Bonjour.'

'Ga zitten, ga zitten,' sprak deze haastig de groeten beantwoordend, waarna hij wat onhandig stoelen bijschoof. 'Mama neemt u de crapaud bij de haard.'

'Ik zit er al,' lachte ze. 'Maar wij komen eens over heele gewichtige dingen spreken, nietwaar meneer Beinen?'

'Ongetwijfeld,' sprak deze met een stroeve poging om dien

luchtigen toon over te nemen, wat echter niet lukte. ‘Dat wil zeggen, ik kom er eigenlijk alleen voor, maar mevrouw Ramshorst en Pop zijn zoo vriendelijk geweest om zich bij mij aan te sluiten.’

‘Maar.... Ik ben dol nieuwsgierig!’ lachte Reinilda. ‘Wat kan dat wezen?’

‘Ik kom,’ sprak Jaap, die toch even iets wegkuchte,’ naar aanleiding van dat ontstellende briefje, wat je me geschreven hebt, Herman.’

‘O....’ zei deze met een flauwen glimlach. ‘Ja.... zooiets vermoedde ik al. Ik begrijp, dat je er van ontstelde; ik vond het zelf ook jammer, na al de moeite, die je je voor me gegeven hebt....’

‘Nee, nee.... die moeite van mij.... daar gaat het niet om,’ onderbrak Jaap hem nogal forsch. ‘Het ontstellende zit hem in jouw besluit en ik kan niet nalaten om nog eens even een poging te doen, als mevrouw Terburg het goed vindt,’ en hij boog in de richting van Reinilda, die lachend toekeel, ‘om je op dat fatale besluit nog te laten terugkomen.’

‘Nou, dat is heel hartelijk van je,’ sprak Herman, ‘ik waardeer de goeie bedoeling, maar dat kan toch niet meer. Ik heb ook al aan Zwart geschreven.’

‘Dat weet ik. Hij belde me er over op. Maar hij heeft je brief op mijn verzoek nog even opzij gelegd.’

Over Hermans gezicht, dat wat bleek zag, ging even een trilling.

‘Nou ja....’ sprak hij dan wat heesch. ‘Dat is ...e... Nee, maar ik kom er toch niet op terug.’

‘Maar wat zijn dan in Godsnaam toch je bezwaren?’ vroeg Jaap, scherp uitvorschend.

‘Och....’ Herman keek even op zijn handen, haalde licht zijn schouders op. ‘Ik heb er nog eens over nagedacht, maar ...e... het trekt me per slot van rekening toch niet aan. Ik wil liever in andere richting....’

Jaap maakte een ongeduldige beweging en weerhield blijkbaar met moeite een uitroep van wrevel.

‘Nee, Her,’ sprak Reinilda dan. ‘Nu jok je. Herman heeft er uitsluitend voor bedankt, meneer Beinen, met het oog op ons kindje.’

Jaap trok zijn witte wenkbrauwen in verontwaardigde verwondering op.

‘Ja, neem me niet kwalijk, mevrouw Terburg. Maar wat ter wereld heeft uw kindje daar mee te maken?’

Reinilda lachte.

‘Ja, dat zijn nu de gevolgen, als heeren niet verkiezen te trouwen,’ schertste ze, ‘dan begrijpen ze een heeleboel dingen niet, die ze anders wèl zouden begrijpen. Hier mama en Pop zullen er wel geen moeite mee hebben.’

‘Nou, Rein,’ sprak Koba. ‘Als ik het eerlijk zeggen mag; heel duidelijk is het mij ook niet. Je baby zal er vermoedelijk al lang zijn, voor Her zijn functie moet aanvaarden. Daar verloopen toch zeker nog wel eenige maanden voor't zoover is, niet?’ vroeg ze, zich tot Herman en Jaap wendend.

‘O, natuurlijk,’ antwoordde de laatste. ‘Dat wordt op zijn vroegst Juli. Wat denk je zelf, Herman?’

Herman maakte een vaag gebaar.

‘Wat bedoelt u? Wat zal er in Juli?’ vroeg Reinilda.

‘Dan zal uw man pas met zijn werk kunnen beginnen,’ antwoordde Jaap, ‘dus dan is uw baby.... enfin, dat weet ik niet....’

‘Dan ligt de baby al minstens twee maanden in zijn wieg,’ lachte Koba.

‘Dat hopen we tenminste,’ sprak Reinilda nu, ‘maar met een baby van twee maanden ga ik niet op reis.’

‘Maar kind,’ zei mevrouw Ramshorst, ‘als je toch wel bent en je kindje is ook goed.’

‘En de verandering van omgeving en van klimaat en van voedsel? Denkt u daar zoo gemakkelijk over, ma?’ vroeg Reinilda op rustigen toon.

‘Nou, Rein,’ sprak Koba, ‘van de veranderde omgeving zal je baby niet veel merken; je neemt zijn wieg en zijn wagen mee en het klimaat.... of je nu in Brussel bent of hier.... En de voeding heb je toch zelf heelemaal in je macht. Een Amsterdamsche bloemkool is precies eender als een Brusselsche!’

‘Dat denk je maar,’ antwoordde Reinilda. ‘De Belgische keuken is totaal verschillend van de Hollandsche.’

‘Neem Grietje dan mee....’ ried Koba.

‘Gut ja, kind, dat is een prachtidee!’ riep mevrouw Ramshorst uit.

‘O, een reuze-idee!’ sprak Reinilda. ‘'t Is alleen maar jammer, dat Grietje daar feestelijk voor zou passen; dan gaat ze weg, want haar vrijer is speciaal om haar naar Amsterdam gekomen. Bovendien, Pop, je bent zoo vriendelijk geweest om me dat boek van Forel te brengen en daar zie ik in - en dat heeft me juist zoo huiverig er voor gemaakt....’ en Reinilda nam het boek op, bladerde er even in en las dan: ‘.... *men late het jonge kind in de eerste levensmaanden zooveel mogelijk in dezelfde omgeving en verge geen noodelooze inspanning van het aanpassingsvermogen*, *die het teere zenuwgestel niet altijd straffeloos verdraagt*....’ en verder in het hoofdstuk ‘Voeding’: *De zoogende vrouw besteede de uiterste zorg aan eigen voedingen spijsvertering. Zij vermijde ongewone of op ongewone wijze bereide spijzen en houde steeds voor oogen*, *dat het kind onmiddellijk reageert op de kleinste physieke*, *zoowel als op de kleinste psychi sche afwijkingen der moeder*....’

Ze sloot het boek en keek rustig den kring rond; Herman knikte haar bewonderend en lachend toe en dan plots vroolijk, terwijl hij Jaap op den arm tikte:

‘Nou....?’

‘Tja,’ sprak deze met een licht schouderophalen. ‘Van zuigelingen heb ik geen verstand. Maar mevrouw Terburg, dat zal zeker wel een standaardwerk zijn, waar u daaruit citeerde, daar twijfel ik niet aan. Maar...e... ik wil u dan toch even vertellen, dat ik aan boord van “de Prins der Nederlanden”, wat men noemt, het eerste levenslicht aanschouwde; dat was in de Rooie Zee, bij een hitte van zoowat 100 graden Fahrenheit; veertien dagen later was ik in Holland, waar 't baksteenen vroor; dit wat de wisseling van klimaat betrof. Dan stond mijn wieg binnen de maand afwisselend op een schip, in een trein en in twee of drie verschillende hotels en in een gewoon huis; grooter verandering van omgeving is moeilijk denkbaar. En wat de voeding van mijn moeder betreft, die bestond in datzelfde tijdsverloop achtereenvolgens uit rijsttafel, macaroni, hotelpoespas, en normaal Hollandsch eten. Dus zou ik, volgens dat boek van u, al lang dood geweest moeten zijn

of minstens achterlijk of zwak en u ziet, dat is ten slotte toch heusch nogal mee gevallen.'

Ze lachten nu allemaal en de sterke witte tanden van Jaap zelf blonken in het roodbruine gezicht.

Reinilda schaterde.

'Ja, maar u is bepaald een wonderkind geweest, meneer Beinen!' riep ze uit.

Door het grapje was de stemming nu wel wat minder drukkend geworden; er ontspande zich ook iets in het zenuwachtiggespannen masker van Herman, die wat achterover in zijn stoel leunde en bijna blij rondkeek.

'Dat zal ik niet betwisten,' lachte Jaap nog even, maar dan weer ernstiger: 'Ik zal trouwens niet zoo dom zijn, om me, in tegenwoordigheid van zooveel autoriteiten, een oordeel aan te matigen over zuigelingenkwesties. Maar daarnaast - niet daarna - ik zeg: daarnaast, staat nu hier toch ook de uiterst belangrijke kwestie, waarin Herman een beslissing moet nemen. We hebben nu, juist dank zij de mooie openhartigheid van mevrouw Terburg, begrepen, dat Herman de opdracht wel degelijk ambieert, maar dat hij meent in zijn plicht als aanstaand pater familias te kort te zullen schieten, wanneer hij ze aanneemt. En nu is mijn vraag deze: Is daar geen compromis te treffen? Kunnen we met een beetje goeden wil van weerszijden, niet een modus vinden, die zoowel de kool als de geit spaart?'

Koba lachte.

'Je hebt je wel eens in gelukkiger beelden uitgedrukt, Jaap,' zei ze.

'Nee, maar het is toch heel duidelijk,' sprak mevrouw Ramshorst. 'Meneer Beinen zoekt naar een compromis. In elk compromis zit een tweezijdig offer, en nu gaat het er om of de bezwaren tegen die offers niet overkomelijk zijn.'

'Voortreffelijk, mevrouw Ramshorst!' riep Jaap uit. 'Inderdaad, daar alleen gaat het om. En dan stel ik dit voor; Laten de dames nu samen de, wat ik zou willen noemen: de technische zuigelingenkwestie nog eens bestudeeren en dan gaan Herman en ik naar zijn kamer om de kwestie op mannenmanier onder het oog te zien.'

Reinilda's mond vertrok even tot een glimlach, doch haar oogen gingen in strakke kijking naar Herman.

Dan sprak ze: ‘Dat vind ik een uitstekend idee. Laten de heeren deze kinderkamer-atmosfeer maar eens even ontvluchten en een sigaar gaan rooken. Maar dit zeg ik toch op den voorgrond: met de belangen van mijn kindje transigeer ik niet!’

‘Natuurlijk niet, Rein!’ riep mevrouw Ramshorst uit.

‘Dat zal toch ook niemand van je eischen,’ sprak Koba.

‘Welnee, dat staat a priori vast,’ zei Jaap, terwijl hij opstond en een hand op Hermans schouder legde. ‘De belangen van de baby blijven intact. Kom Herman,’ en voortvarend stapte hij, gevolgd door Herman, naar de deur en verliet de kamer.

‘Prettig licht heb je hier,’ zei Jaap, toen ze even later samen op Herman's kamer in een paar club-fauteuils bij de zachtjes brandenden open haard zaten en hij grabbelde een sigaar uit het aangeboden kistje, ‘zoo rustig.....’

Herman knikte, gaf vuur.

‘Ja, ik zit hier ook graag; ik kan mijn gedachten hier zoo goed concentreeren. Alles in toon, hé? Je moet op een studeerkamer geen dingen hebben, die je al te sterk boeien. Dat leidt maar af, in oogenblikken, dat je geest toch al niet al te willig is.’

‘A thing of beauty....’

‘Juist en die “joy” moet je vermijden.’

Jaap wierp een blik naar de schrijftafel.

‘Ik moet zeggen, je bent consequent. Daar ligt of staat niet veel. Alleen een portretlijst....?’

Herman knikte.

‘Van mijn vrouw.’

In Jaap's oogen kwam even een harden glans; hij blies een rookwolk uit, wuifde die keurend naar zich toe.

‘Ah juist.... natuurlijk. Maar kerel, nu moeten we eens praten. Ik zou je toch willen bezweren, zeg: herroep die weigering of begin in ieder geval met het in beraad te houden en woon Maandag die conferentie bij. Verdomme zeg, daar staat toch zoo enorm veel op 't spel voor je. Die bezwaren van je vrouw onderschat ik niet, hoor, begrijp me vooral niet

verkeerd en ik snap ook bliksems goed, dat jij daar niet zoo objectief tegenover kunt staan, als een buitenstaander. Maar vergeet toch ook niet, nu eens gesproken van man tot man, dat de gemiddelde vrouw gewoonlijk niet in staat is om groote dingen ook groot te zien. En het kleine is altijd de vijand van het groote. Je hoeft daarom geen "Streber"-natuur te hebben, maar per slot van rekening moet je toch, als je iets groots wilt bereiken, over de kleine bezwaren heen kunnen stappen.'

Herman glimlachte even en knikte.

'Jawel, Jaap. Maar 't gaat hier juist om de schatting van de "kleinheid" van de bezwaren. Die zie ik in dit geval niet als iets kleins. En dat moet je ook wel opgevallen zijn, noch mijn schoonmoeder, noch mijn zuster, die toch erg voortvarend is, wisten een steekhoudend argument aan te voeren tegen hetgeen Rein beweerde.'

Jaap lachte en hief een hand op.

'O, wat dat aangaat, beste jongen. Alle hulde aan de slagvaardigheid van je vrouw, hoor! Ik zat er werkelijk met plezier naar te luisteren. Met die citaten o.a. stelde ze je zuster ineens buiten gevecht....'

Hermans gezicht straalde.

'Niewaar?' lachte hij vroolijk.

'Zeker, maar dat bewijst nog niets voor de belangrijkheid van de bezwaren en daar gaat het om.'

'Me dunkt, dat Rein die ook wel degelijk heeft aangetoond.'

Jaap schudde het hoofd.

'Laat ik je dit zeggen: Juist zwangere vrouwen missen dikwijls het vermogen om de dingen in hun ware afmeting en hun juiste verhouding te zien. Herinner je maar eens de angst van je vrouw tegen het rijden van je in een auto en er zal wel meer zijn, dat afwijkt van het normale. Afkeer van luchtjes, van smaakjes.... enfin, al die soort kleine afwijkingen zijn bekend.'

Herman knikte flauwtjes.

'Een vrouw, die een kind verwacht, denkt altijd egocentrisch. Er is niets op de wereld en zeker niets in haar dagelijksche omgeving, dat belangrijker is dan haar ongeboren kind en - om dat kind - zij zelf. Ze is volkomen buiten staat om te begrijpen, dat er nog belangrijker en vèèl belangrijker dingen

kunnen zijn, dan het simpele feit, dat er in haar een noodzakelijke natuurwet voltrokken wordt. Elke zwangere vrouw heeft een neiging om zichzelf heilig te verklaren en ze eischt en verwacht ook, dat iedereen haar daarom zal aanbidden. En in dat opzicht beijvert men zich gewoonlijk om haar maar tevreden te stellen. Niet, omdat men in die heiligheid gelooft, maar uit medelijden, wijl men weet, ten eerste, dat ze psychisch een beetje abnormaal is en ten tweede, omdat men weet, dat de stakker van het lot der Heiligen toch maar alleen de marteling zal ondergaan.'

De wat flauwe glimlach week nog niet van Herman's gezicht.

'Generaliseer je niet een beetje teveel?' vroeg hij dan.

'Ik geloof het niet,' sprak Jaap, 'en ik wil er nog bijvoegen, dat, wie ongelukkigerwijs onder de suggestie van die zelfheiliging komen en er een cultus op bouwen, daardoor ook zelf hun normale kijk verliezen op de ware grootte en logische verhouding der dingen. Waardoor ze ook als verdwaasden staan te kijken, zoodra met de geboorte van het kind, de nimbus van de moeder verdwijnt.'

Jaap zweeg en stak opnieuw zijn sigaar aan, die tijdens zijn lange redeneering was uitgegaan.

Herman antwoordde niet dadelijk.

'Ik begrijp je natuurlijk wel,' sprak hij dan. 'Je meent, dat ik een neiging vertoon om in Reinilda's zelfheiliging te gelooven.'

Jaap zag hem strak aan en er fonkelde iets in zijn lichte blauwe oogen.

'Dus je erkent het feit van die zelfheiliging?'

Herman maakte met gesloten lippen een zwak-toestemmende beweging met het hoofd.

'Misschien,' sprak hij dan zacht. 'Ik heb het soms.... wel eens gedacht, dat geef ik toe.'

'Maar kerel!' riep Jaap op verheugden toon uit. 'Met dat inzicht ben je toch klaar. Dan kan bij jou de normale kijk op de juiste verhouding der dingen niet weg zijn.... En dan moet je ook het overheerschend-subjectieve voelen in Reinilda's argumenteering en het egocentrische. En dan moet je ook zelf met sterke overtuiging weten en voelen, dat je terwille van

zoo'n zwakke en eenzijdige argumentatie je eigen mooie en eenige kans, om ooit iets groots te bereiken, niet *mag* vergooien! Over dat beetje zedelijke moed, dat er noodig is, om door te zetten, zul jij toch waarachtig nog wel beschikken!'

Herman, het hoofd gesteund in zijn hand, die zijn mond en kin bedekte, keek peinzend naar de vlammen in den haard; zijn wenkbrauwen fronsten zich. Het duurde eenige oogenblikken, dan nam hij die hand weg, leunde achterover in de fauteuil en zag Jaap ernstig aan.

'Ja,' sprak hij dan 'ik ben blij, dat je dit gezegd hebt... ik geloof, nee, nee,.... laat ik eerlijk zijn, ik *weet*, dat je gelijk hebt,' en hij kuchte even een lichte schorheid weg.

'Goddank,' sprak Jaap met een zucht.

'En ik zie in,' vervolgde Herman dan, met een meer vaste stem, 'dat ik ook verstandig zal doen om op mijn besluit terug te komen.'

'Prachtig. Nou ben je een kerel!'

'Maar....'

'Nee, nee, nou alsjeblieft geen maren!' weerde Jaap haastig af.

Herman lachte, hief de hand als bezwerend op.

'Maak je maar niet ongerust. Ik zie alleen nog niet helder, van welke kant ik de zaak belichten moet, om Reinilda zonder veel moeite in mijn besluit te laten berusten. Ja, ja....' lachte hij, als Jaap een gezicht trok en een ongeduldig gebaar maakte. 'Jij zou het wel weten, maar zoover ben ik nog niet...'

'Daar hoef jij je hoofd misschien niet eens mee te breken, kerel, daar zorgt die vrouwenraad beneden wel voor. Vrouwen hebben een methode om elkaar te overtuigen, waar wij paf voor staan. Je moet je als man ook nooit in zulke discussies mengen. Hoe minder steekhoudend de argumenten zijn, des te meer overtuigen ze....'

'En straks heb je nog de lof gezongen van Reins paraatheid!' lachte Herman.

'Dat is waar, dat was ik vergeten. Maar je zult zien, dat valt allemaal verschrikkelijk mee. Wat is er?'

'Stil es....' zei Herman en zijn oogen verrieden, dat hij in plotse onrust naar iets luisterde.

Jaap, die niets hoorde, blies rustig een dikke rookwolk uit.

Maar dan ineens was er de zachte dreuning van haastige voetstappen over den looper op het portaal en een volgend oogenblik stond Koba met een verschrikt gezicht in de kamer.

‘Her.... gauw.... Rein is niet goed....!’ hijgde ze.

Herman vloog op uit zijn stoel; alle kleur trok uit zijn gezicht.

‘Wat is er?’

‘Ik weet niet.... een soort toeval.... ineens....’

‘De dokter....!’

‘Is al opgebeld.... gauw maar....!’

Herman's mond viel open, zijn oogen sperden groot en angstig, dan ineens balde hij beide vuisten boven het hoofd.

‘God....! God allemachtig....!’ kreet hij met een wanhopigen snik. ‘Daar heb je 't nu al.... lammelingen zijn jullie.... lammelingen.... allemaal....! God.... God.... mijn vrouw....!’

Dan was hij, gevolgd door Koba, die nog een wanhopig gebaar naar Jaap maakte de kamer uitgesneld.

Jaap was ook opgestaan en bleef, na het verdwijnen der twee, een beetje beteuterd achter; de kamerdeur was op een kier blijven staan; ergens uit het huis klonken stemmen, telefoongerinkel, een deur, die gesloten werd.... Voorzichtig deed hij de deur der kamer dicht, met een vaag gevoel, dat dit veiliger was, al gaf hij zich geen rekenschap wat hem eigenlijk zou kunnen bedreigen.

Peinzend en onzeker deed hij doelloos een paar stappen in de kamer, stond dan weer stil, luisterde, maar hij hoorde nu toch geen enkel geluid meer. Wat was er in Godsnaam gebeurd?

Eigenlijk voelde hij groote lust om er maar ongezien vandoor te gaan, maar als er eens iets delicaats aan de gang was, de Hemel mocht het weten, misschien lag Reinilda in de gang en dan kon hij er toch niet langs rennen.

Een wonderlijk slot was dit van zijn succesvol gesprek met Herman; net had hij de vent zoover....

Hij stond nu bij de schrijftafel, nam het portret van Reinilda in de hand en schudde het hoofd.

Bliksemsche mooie oogen had ze en een verleidelijk snoetje.... tja.... moest je wat voor over hebben.... daar waren wel koninkrijken voor geofferd.... als je maar stom genoeg was....

''t Is toch verdomd...' mompelde hij hardop; zuchtte even, zette het portret weer op zijn plaats; onder de pressepapier lag nog het briefje van Zwart; hij herkende dadelijk de hand. Die moeite had hij zich kunnen besparen. Gemelijk en verveeld ging hij nu maar wat op en neer stappen, keek eens door 't raam, dat uitzag op het stadstuintje.

Binnen de omheining van een paar keurige muurtjes, waartegen bruin groene wingerdknoppen beloften gaven van komende bladerweelde en een blauw geschilderd staketsel op den achtergrond, lag het in net aangeharkte verzorgdheid, met vriendelijke perkjes vergeet-mij-nietjes en violen, wat pastelkleurige groepjes hyacinten en enkele schaarsche stille vlammetjes van roode tulpen. Onder het raam, tegen het huis, stond in het kiezelpad een droogrek, behangen met theedoeken en een paar bonte schorten.

'Goeie God, wat een wanhopig uitzicht....!' en even, snel, kreeg hij het visioen van iets breeds en wijds, een kokende zee met witte meeuwen onder een zonnige lucht met ijlende wolkgevaarten....

Ineens wendde hij zich om.

Maar verdomme nog an toe....! Zou niemand er om denken dat hij nog hier was? Pop misschien, die was nogal koelbloedig. Het werd anders lichtelijk pénible. Stiekum uitknijpen was toch ook àl te zot. Als er maar eens een meid of zoo iets kwam om naar den haard te kijken.

Ineens hoorde hij in huis weer gerucht.... een schelletje.... een deur.... gebrom van stemmen.... Zeker de dokter.... enfin.... maar wachten.

Hij nam een boek van Herman's schrijftafel, stak een versche sigaar op, ging weer bij den haard zitten.

Ineens kwam Koba weer binnen; ze lachte, sloot de deur zacht achter zich.

'Allemachtig, zeg, wat ben ik blij, dat ik je zie!' sprak hij dadelijk oprijzend, 'ik dacht, dat ik hier nooit meer vandaan zou komen.'

‘Ga nog even zitten,’ zei ze, terwijl ze zelf neerviel in den fauteuil, dien Herman had verlaten.

‘Wat is er gebeurd?’ vroeg hij. ‘Is de baby er?’

‘Welnee, ben je heelemaal!’ lachte ze. ‘'k Zal je vertellen. Je weet, ze was eerst heel monter en bij de pinken hè?’

‘Nou.... geef 'r de ruimte....!’

‘Enfin, toen jullie weg waren, gingen haar moeder en ik nog eens met haar overleggen en hielden haar voor, dat ze toch mee moest werken in het belang van Her en eigenlijk ook van haarzelf en van de baby....’

‘Natuurlijk! Dat is volkomen juist. Als Herman iets bereikt in de wereld, dan straalt dat af op haar en op haar kind!’

‘Daarom. Nou, moet je hooren. Toen zeg ik: Het kan best zoo, dat jij de eerste zes of zeven maanden met de baby hier blijft. Dan begint Her met alleen naar Brussel te gaan. Kan hij elk weekend overkomen en af en toe wel eens een paar dagen extra....’

‘Natuurlijk.’

‘Telefonisch is hij elk uur van den dag en den nacht te bereiken. En onderwijl hou jij je kind zonder eenige stoornis in zijn eigen omgeving, in het zelfde klimaat en voedingszorgen zijn er niet. En als die zeven maanden dan voorbij zijn, dan zal het kind dat kasplantjesleven vermoedelijk wel ontgroeid wezen en kun je het zonder bezwaar overal mee naar toe nemen. Enfin daar kon ze eerst niet veel tegen zeggen, maar toen begon ze over dat alleen zijn. Dat zou ze nooit uithouden, dat zou haar agiteeren en als zij dan nerveus werd, dan zou het kind er onder lijden. Toen zegt haar moeder ineens: “Nou maar Rein, dan weet ik het goed, dan kom ik zoolang bij je en dan sluit ik mijn huis.”

Prachtig! Die mevrouw Ramshorst is nog zoo mis niet!’ riep Jaap uit.

‘Jawel, maar toen had je 't! Rein zei niets, maar ineens werd ze spierwit, begon met haar oogen te draaien, te beven en toen te gillen. Ik schrok me een ongeluk! Enfin, een consternatie! We hebben haar op den grond gelegd en ik heb dokter Surie opgebeld, ben hier naar toe gevlogen. En nu ligt ze in de logeerkamer.’

‘En Herman?’

‘Die is bij haar, met mevrouw en de dokter.’

Jaap fronste zijn wenkbrauwen.

‘'n Vervelende boel. Maar ik ga er vandoor, hoor. Ik heb er genoeg van!’

‘Ja, ik ga ook naar huis. 't Is een raar verloop van onze missie hè?’

Samen verlieten ze Herman's kamer; Jaap liep op zijn teenen.

‘'k Wou, dat ik al buiten was....’ fluisterde hij.

Koba lachte, schudde het hoofd en ging zacht en vlug voor hem de trap af. Beneden stond de voorkamerdeur open; mevrouw Ramshorst was daar, wenkte om binnen te komen.

‘Hoe is 't?’ vroeg Koba.

Ze knipte geruststellend met de oogen.

‘Heelemaal niet bezwarend. Ze is al weer bij en ligt heel kalm. 't Is het hart, hè? Je weet, dat is altijd het zwakke punt. Net als bij haar vader. En als ze zich dan erg opwindt....’

Op dat oogenblik piepte er een deur in de gang en klonk de stem van den dokter wat luid en jolig in nog een fragment van een afscheidszin: ‘....zal best gaan, hoor.... dag mevrouwtje....’

Dan werd die deur gesloten.

Even later traden Herman en de dokter in de kamer. Dokter Surie was een zestiger met een peper-en-zouten puntbaard; op zijn grooten, wat rooden neus wiebelde een lorgnet. Mevrouw Ramshorst stelde Jaap voor; er volgde een vluchtige begroeting. Dan zei de dokter:

‘Nou, mevrouw Ramshorst, er is geen enkele reden om ongerust te zijn, hoor. Alles is goed, ze lachte al weer. Maar we moeten toch elke opwinding vermijden. U weet er alles van, het hart....’ en hij trok even een bedenkelijk gezicht. ‘Daar moet ze nu eenmaal een klein beetje naar leven. Ze kan er oud mee worden!’ vervolgde hij op luchtigen toon, ‘maar die soort menschen worden in 't leven door hun hart toch altijd min of meer gehandicapt. Enfin, dat weet ze zelf ook wel en het is trouwens goed, dàt ze het weet.’

‘Geeft u geen medicijnen, dokter?’

Hij schudde het hoofd.

‘Nee, niet noodig Rustig laten bekomen. Over een paar uur is ze het vergeten.’

Dokter Surie boog en verliet de kamer, gevolgd door Herman, die hem uitliet.

‘Nou, dat is gelukkig nogal geruststellend,’ zei Jaap, toen de laatste weer binnenkwam.

Herman zag nog bleek en er was iets schichtigs in zijn blik gebleven.

‘Ja, Goddank.... Zeg, je moet mij maar niet kwalijk nemen, dat ik straks zoo uitviel.... Maar ik was een oogenblik buiten mezelf....’

‘Welnee, ben je gek kerel!’ weerde Jaap af. ‘Dat is me niet eens opgevallen. Maar ik moet noodig weg. Dag mevrouw Ramshorst; 't was me bizonder aangenaam eens kennis met u te maken.’

Hij boog; ze reikte hem de hand.

‘Meneer Beinen, tot genoegen....’

Koba verontschuldigde zich ook en volgde Herman, die Jaap uitliet.

‘Nou kerel,’ zei de laatste, als ze in de gang stonden, ‘het beste met je vrouw, hoor en mijn complimenten.’

‘Dankje. Je begrijpt Jaap,’ sprak Herman, terwijl hij hem de hand reikte, ‘dat er nu van die heele geschiedenis niets meer komt, hè?’

Jaap's gezicht verstrakte even.

‘Goed.... goed,’ zei hij knikkend en dan koel: ‘'t Is jammer, maar.... enfin.... Adieu.’

‘Nou,’ sprak Jaap, nadat hij met Koba even zwijgend was doorgeloopen. ‘Daar valt verder niet meer over te praten. Ik zal Zwart zeggen, dat hij maar naar een ander moet uitzien,’ en dan zacht en half binnensmonds: ‘Stommeling....!’

‘Is het toch niet vreeselijk, Jaap,’ zei Koba en haar stem beefde wat.

Hij haalde zijn schouders op, dan lachte hij grimmig.

‘Hoorde je wat die dokter zei? Die soort menschen worden door zoo'n hart in het leven altijd gehandicapt.... Hij bedoelde Reinilda.’

Koba knikte.

‘Maar het is Her,’ zei ze zacht.

‘Als je dat maar begrijpt! Enfin, Pop, hier staan taxi's.

Ik ontvlucht dit oord der verschrikking! Goeie God, ik weet niet, of ik je broer een lammeling of een stakkerd moet noemen, maar een van tweeën is hij zeker,' en dan terwijl hij zijn hand uitstak, en de booze gloed uit zijn lichtblauwe oogen verdween: 'Dag Pop, bonjour hoor, groeten aan Geert!'

'Dag Jaap,' zei ze zacht.

Dan scheidden ze.

A.H. VAN DER FEEN

(Wordt vervolgd)

Hollandsche kwatrijnen

1. Gij komt als 't lust, en let op uur noch tijd,
   En telkens treft Gij mij onvoorbereid,
   En leert in leed en schaamte mij beseffen
   Den kostelijken duur van de eeuwigheid.

2. Laat nog, al heb ik niets met hen gemeen,
   Ditzelfde masker mij van iedereen:
   Hoe zou mijn naaktheid onze liefde redden
   Voor valsche aanhaligheid en eersten steen?

3. Ik ben maar half bij alles wat ik doe.
   Van 't onverbidlijk daaglijksch stukwerk moê,
   Hoe kan in duizend levens ik volbrengen
   Eén taak voor U die vraagt alleen naar hoe?

4. Eerst hebt Ge Uw kind verwend, en dan zijn trouw
   Gemarteld tot vertwijfling en berouw...
   Maar nooit ontging zijn dagelijksch versmachten
   Uw korrel manna en Uw druppel dauw.

5. Peilloos valt de eb - maar even stijgt de vloed
   Die tot de lippen voert Uw eeuwig zoet....
   Kan levengulzig kind in zwijgen leeren
   Versmachten naar de melkborst die het voedt?

6. Geen hart zoo wreed in werelds angst versleurd,
   Door lust gebrandmerkt en door leed gekeurd,
   Of 't onderkent Uw schaarsche en korte komen
   Voor 't éene en eiglijke dat ons gebeurt.

7. Ons bracht dit stomp geweld met zijn verdrukking
Nog maar den scherpren voorsmaak van verrukking.
Elk eerlijk kansspel biedt maar éene keus:
Die zet op de eeuwigheid, wint hier mislukking.

8. Red nog uit de' opdrang van hun kuddedruk
Die 't wil verminken tot hun laf geluk,
Dit hart, een korten tijd Uw liefste speelgoed:
Berg het in Uw genade, of stamp het stuk!

9. Blijf nog Uw lage meteoren zaaien,
Waarmeê Uw kleinen hun verblindheid paaien,
Tot straks ook hun voldragen oog verdraagt
Dit wonder Uwer weerld in lichtelaaie.

10. Mocht dompe winterslaap in reekning brengen
Den rouw der nevelen halfweg de stengen -:
Wat moet de wanhoop van den achterstand,
Nu hemelruim Uw lentedagen lengen?

11. Wat wilt ge oplossen? Wat verklaren? Konde er
Leven bestaan buiten dit hachlijk wonder,
Dit steeds vernieuwd en nooit vervuld gemis
Van dan met God te zijn en dan weêr zonder?

12. O vastheid in dit wisselziek verraad,
Dat alles tusschen ons op vrede staat,
Zoolang Gij aan dit hart om voor te sterven
Eén eenig ander menschhart overlaat!

13. Ons spreken stond om 't eerste woord verlegen.
Alleen ons zwijgen won naar U zijn wegen.
Op elke tong waarin de mensch zich uit,
Heeft zwijgen duizend tongen meêgekregen.

14. Die ziel in minne erkende, droeg zij allen
Op tot de stilte van Uw welgevallen:
De zuivren staan voor de eeuwigheid ontbloeid;
De anderen zijn als blâren afgevallen.

15. Dit is beminnen: wolkeloos tezamen
U in elkanders diepte te beramen.
Gij zijt van elk ding toets en achtergrond:
Waardloos verduisteren alle aardsche namen.

16. Uit kleinst gegeven zuiver U bezinnen
In 't arm geduld van steeds opnieuw beginnen!....
Wel is het leven kort en lang de kunst:
Wie mag één liefde hier ten einde minnen?

17. Wij hebben buiten elk contract gediend;
De nooddruft van nog armren nooit vertiend.
Wij wachten niets van een voldanen meester,
Maar alles van den roekeloozen Vriend.

18. Al armer en berooider wordt de schijn
Van die voorgoed in U verzekerd zijn:
Waar niemand buiten kan om meê te nemen,
Is licht te pakken en van omvang klein.

19. Al hooger en al ijler gaat de tocht:
Wegzinkt der aarde menschenvolle krocht....
Nog houdt ons bij de schaduw van den toren
Van Babel, die U boven wolken zocht.

20. Wij dachten van het leven vast te leeren
Afstand, prijsgaaf en rust van elk begeeren....
Daar zet de dood nog vóor zijn eersten slaap
Den hoop-en-angstdroom in - van weêr te keeren!

P.C. BOUTENS

De brug

‘Daar is hij weer!’

‘Wie?’

‘De schaduw.’

Zij leunde tegen den wand, angstig starend door het geopende, met muskietengaas bespannen venster. Het landschap, zwarte dreigende bergen achter een wildernis van ruischende bamboe, waar boven onbewogen reusachtige melaboewai boomen en kedondong's praalden, lag kil in het open maanlicht.

Hij zag omlaag. Op den grond lag als een modderplas een korte gedrochtelijke schaduw.

In zijn gedachten trok hij de hypotenusa uit het schaduwbeeld naar de opstaande zijde, gevormd door den, voor hem onzichtbaren persoon.

‘Hm,’ bromde hij, ‘zestig graden.’

Toen spande hij den haan van zijn revolver en richtte op een punt in den kamerwand van licht meranti hout. Een schot donderde in de stilte van den avond.

‘Ziezoo,’ zei hij lachend, ‘de schaduw is dood.’

Zij zat huiverend met opgetrokken schouders in den lichtkring onder de petroleumlamp, de handen zenuwachtig wrijvend langs elkaar.

De wanden van de ruime kamer, bespannen met geel getinte Chineesche mat, waren versierd met allerlei vreemde wapens, vol schrikwekkende beklemming of belachelijk gemaskeerde onmacht, badjoe's uit boombast, grillige pijpen en koperen bekkens tusschen gedroogde rietpluimen en palmbladen. Op piedestals van zware bamboe wortelstukken stonden barsche grafbeeldjes uit Nias en zwart verweerde uit de Congo, brutaal van uitbarstende sexualiteit. Schuin tegen den wand lag, met

breeden grijnzenden kop, een totempaal, waarboven Japansche blokdrukken van Utomaro hingen, met de voornaam gepenseelde vrouwen uit de Joshiwara. En daarvoor stond een groote schrijftafel, als door een golfslag overstroomd met boeken, stapels, gevallen over stoelen en op den grond. Zij lagen open of uit den band geknapt, gedichten in het Engelsch en Duitsch van Wang-Wei, Lioe-Tsang en Li-Tai-Po, vol verrukkingen over wijn, de maan, bloemen en vrouwen; stroeve sowjetliteratuur, riekend naar het scherpe zweet van het opstuwende proletariaat, heet gekruid met scheldwoorden tegen de Neplieden en vol flitsende dialogen als mitrailleurvuur over het verdoemelijke intelectualisme. Bescheiden Franschen in sterk leer stonden recht op, maar goedkoope Engelsche dedectiveromans lagen verknoeid onder zware technische werken, duister door onontwarbare afbeeldingen van wielen en riemen, van motoren en draadverbindingen, van grafische voorstellingen in blauw en rood, tabellen met getallen, getallen.... heel het zenuwstelsel van den dienenden god: techniek.

Hij liep heen en weer. Een beklemmende stilte, als na een onaangenaam bezoek, hing in de kamer. Hij zette zijn radiotoestel aan.

Softly as in a morning sunrise.

Nu ging hij naast haar zitten en sloeg zijn arm om haar heen. Hij was ingenieur, forsch en breed, met klare sterke oogen en een open voorhoofd, dat als een cultuurveld de wildernis van zijn blonde haren inschoof.

Hier, in het midden van Sumatra, legde hij een spoorbrug over de kloof, die achter het huis de aarde gespleten hield. Uit de duistere diepte staken rotspunten omhoog als tanden in den muil van een gedrocht, dat in demonische rust onbeweeglijk wacht op zijn slachtoffers.

Zij was een Chineesch meisje, jong, met kinderlijk groote oogen onder zwart bobbed haar, waarvan de strenge lijn verzacht werd door de fijn gepenseelde wenkbrauwbogen.

In Bagan Si Api-Api; stinkend van Chineezen en rotte visch, had hij haar gevonden, vermoeid van een eindelooze vlucht. Studente uit Canton, was zij het roode leger gevolgd naar Hankou en had hier behoort tot de helpsters van Borodin.

Zij was meegetrokken om het communisme te propageeren, alle muren van krotten en oude tempels vol plakkend met groote biljetten, schreeuwend van harde kleuren. Zware laarzen vermorzelden zatgevreten Europeanen. Bloed stroomde rondom, want rood is een pakkende reclamekleur. Op den achtergrond hingen uitgemergelde en gevilde Chineezen, als voor Kerstmis de konijnen bij een poelier. En op roode vanen in sierlijke zwarte karakters: Vergeet nooit, of Dood aan de barbaren.

Maar Tsjiang-Kai-Sjek had haar afdeeling afgesneden. Zij moest vluchten door grenzer looze, vertrapte streken, waar resten van uitgemoorde dorpen zwartgeblakerd omhoog staken uit de grijze gebarsten leemlanden. Dikwijls had zij geslapen in de luwte van vervallen muren en een ellendig maal geruild voor het genot, dat haar lichaam schenken kon.

Eindelijk had zij zich bij een groep idealisten aangesloten om geld voor de revolutie bij stamgenooten in Indië te verzamelen. Maar in Singapore hadden zij haar versjaggeld in een speelhuis. Daaruit was zij ontvlucht naar Bagan Si Api-Api en in haar hulpeloosheid was zij den ingenieur gevolgd, die haar aantrok door zijn rustige kracht en welwillenden glimlach.

Een van de idealisten evenwel had haar ontdekt en trachtte haar in handen te krijgen. Zij beloofde opnieuw goeden handel, want er was veel vraag naar jonge meisjes met groote onschuldige oogen, om in mooie oude, zijden gewaden de bankhouders te helpen de bejaarde, wat vadzige spelers aan te vuren tot hoogere inzetten.

Hij was de schaduw, die zij reeds vele malen gezien had, 's avonds in het maanlicht.

I lift up my finger and say: Tweet! Tweet!

'Hoor Ts-oen,[1)] nu zijn we in een groote Europeesche stad.'

Hij drukte haar als een kind tegen zijn borst. Een groote Europeesche stad was voor hem, die meest zwierf in wildernissen, een fascineerender sprookje dan voor haar. En vroolijk, jongensachtig opgewonden, vervolgde hij: 'Daar liggen de

1) Lente.

blanken nog niet vertrapt onder een soldatenlaars, maar gaan onbekommerd door de helle straten, over het vochtige asphalt, dat alle licht terugkaatst van de groote booglampen er boven. Auto's glijden onhoorbaar, 16 cylinders, denk eens na, reeds 16 cylinders, die de elasticiteit van een stoommachine nabijbrengen. Alleen de claxons loeien, bussen donderen onbehoorlijk en de trams ratelen van halte tot halte. En de stroom van menschen voert naar verlichte zalen, waar muziek alle leed en vreugde convergeert, naar bioscopen, waar het levensgebeuren gekristalliseerd wordt tot een felle ontroering. En in het duister van den hemel kruisen de zoeklichten en draaien en vlammen schijnwerpers en lichtreclame's.'

'Voor sigaretten, pepermuntjes of confectiepakken,' zei ze. 'Hoeveel leelijker dan de lichtjes op de Parelrivier. Zij ijlen voorbij in den nacht. Elk licht is een geheim, in het duister nooit verraden. Zij brallen niet als jullie reclame's, hoog boven de huizen, die rumoerig zijn van getwist en stinken door verborgen ondeugden.'

'Stinkt het in China niet?'

'In China stinkt alles, zelfs het branden van reukstokjes voor de goden.'

Hij lachte om haar uitval en zei: 'Maar mijn kleine Ts-oen, wat zoek je op de Parelrivier tusschen lawaaiende bruiloftsgasten en begrafenisgangers? En de lichtjes? Staan die niet in papieren paarden, menschen, huizen, ja, weet ik wat, om te brandofferen ter eere der dooden? En dan de schreeuwende kooplui: thee, koek, groente; het geknor van motorbooten, het gelal van plezierreizigers op overvolle barken en het vloeken en domme schieten van zeeroovers op jonken en woepans.'

Up in the clouds.

Zij schudde het hoofd, antwoordde niet. 'Wat wist deze groote jongen,' dacht zij, 'van de droom-warme heerlijkheid der zacht, met haar zijden zeilen voortwiegende sampan. Op het donkere water rondom drijven eenden als witte vlokken. Kersenbloesem slingert rond de boot, muziek begeleidt het ruischen van 't water en de kussen van begeerige lippen. En de sampan glijdt voort. Niemand vraagt: waarheen? of

wanneer keer je weer? Er is geen doel. Bloemen, muziek en kussen. De nacht omhuivert de fluisteringen en het ontwaken is in het morgenrood.'

Zij gleed uit zijn arm om voor thee te zorgen. Uit een zwarte lakdoos nam zij voorzichtig de geurige blaadjes en liet ze dwarrelen in de doorschijnende porceleinen kopjes. Haar handen bewogen in den schemer der ruim-uiteen vallende mouwen, als in wijding. Het schonk hem een weldadige rust als bij een heilige ceremonie. Hij dronk met kleine, proevende teugen, want de geur van haar fijne vingers was in den wasem boven den donkeren drank.

A precious little thing called love.

Toen zij weer naast hem zat, streelde hij tastend langs haar armen en zijn groote handen bleven omsloten liggen rond haar smalle schouders, die huiverden als jonge poesen.

'Hoe kom je aan die prikken op je arm, Ts-oen?'

'Dat zijn muggenbeten.'

'Muggen? Zijn hier nog muggen?'

Hij vroeg onnoozel, hoewel hij wist, dat de wondjes afkomstig waren van de morphinespuit.

'Laat de muggen je niet meer steken, Ts-oen. Morgen is het werk hier klaar. De trein komt, de lijn wacht. Dan rijden we samen over de nieuwe brug en ik breng je naar Canton. Wil je weer naar Canton?'

Zij knikte en vouwde haar handen op zijn knieën.

Hij glimlachte. Het afscheid behoefde niet droevig te zijn. Zij hield alleen van haar landgenooten, niet van hem. Dat wist hij, het was heel natuurlijk. Alleen vond zij rust bij hem, rust voor haar opgejaagd, doodmoe lichaam, voor haar gepijnigden geest, geschroeid in meedoogenlooze ellende. Zij was vol bange onrust, door brandende haast en leege bedrijvigheid, die nooit een einde vond in een volbracht doel; opwinding, zich stapelend tot een dreigend scheeven toren, die omviel in benauwde droomen.

Dan zocht zij zijn hand, die openlag vol rust. Zijn hand stroomde kracht uit en rond haar jagend hart trok een kalmte, koel als een ochtendnevel, waarin het rood van den nieuwen dag gloort.

Zoo sliep zij in.

Maar ook hieraan gewende zij. Zijn kracht bleef dezelfde spanning houden, doch haar behoefte werd grooter. De dagen duurden lang. Zij was steeds alleen, als hij heerschend stond in het gedonder van klinkhamers en ratelende ijzerboren. De nachten waren lang en vol schaduwen, waaruit gedrochten rezen met groene slijmlichamen, waarin de oogen gespannen en de muilen scherp gesneden stonden, kwijlend van wellustig gesijfel. Dan worstelde zij hijgend los uit den wurgenden greep van melaatsch verworden klauwen, sloop onhoorbaar op haar bloote voeten naar een kastje en stak zich de morphine-spuit in den arm.

'Nu mogen geen muggen meer steken, kleine Ts-oen.'

'O, maar de schaduw? Van avond nog.' Zij schokte bang ineen.

'Morgen rijden we samen over de nieuwe brug, weg van de schaduwen, naar Canton.'

Hij stond op, zette het radiotoestel, dat als een schril ondier alle mildheid uit het lampelicht vrat, af en staarde door het venster naar de maan.

'Dit licht zal schijnen in een volgend leven,' dacht hij, 'dit koele blauwe licht, hard, zonder sentimentaliteit. Hierin zal het heerlijk zijn bruggen te hangen, ijl als een gedachte, los van belemmeringen als caissons en zware pijlers. Daar heerscht geen zwaartekracht, daar is de gebondenheid doorbroken. De gravitatie in het aangrijpingspunt mensch is te groot, de eenige fout in de zoo wonderlijk geconstrueerde aarde. Zij is de navelstreng, die ons dwingt kinderen te blijven van Gaea, kinderen met al hun onvolkomenheden.'

Van buiten klonk een schrille kreet, gevolgd door een klagend jammeren.

Ts-oen vloog overeind. Zij zag kinderen en vrouwen, als blatende dieren sterven in de vruchtbare, eindelooze klei, gebarsten in helle zon.

Hij dacht aan katten in een Maartnacht, vol vochtige geuren van vruchtbaarheid.

'Ik zal ze wegjagen.'

Hij opende de deur. Door den tocht walmde de lamp: zwarte pijpen stonden op een vuil-gele vlam.

‘Blijf hier!’ Zij strekte haar handen smeekend uit.

Schouderophalend bleef hij staan en ondervroeg zijn huisjongen, die buiten zat te rooken. Toen sloot hij de deur en ging zitten.

‘Een jonge aap hing verward in de luchtwortels van een djawi.’

Hij draaide spelend aan het radiotoestel, waaruit eensklaps verwarde stemmen dooreen schreeuwden. IJlings zette hij het weer af.

‘Nog meer apen!’ gromde hij.

‘En.... in Canton Ts-oen, ga je dan weer aan de propaganda?’

Zij knikte.

Hij zag haar over zijn theekopje glimlachend aan. Al haar ijveren nam hij nooit ernstig.

‘Jullie vrouwen,’ zei hij, ‘beschouwen de wereld als een groot huis. Niet uit fanatisme, maar uit instinct willen jullie haar bewoonbaar maken, niet rusten, voor alles op orde is, om dan in warme, kleurige gezelligheid uit te blazen, de orde te handhaven en niets meer te veranderen.’

‘Is dat niet noodig? De mannen hebben tot hiertoe altijd rommel veroorzaakt.’

‘Dat is waar, al was het soms wel een gezellige rommel. Maar dat is geheel naar onzen onrustigen aard. Nu heb je gewerkt voor een communistische heilstaat. Zeg, dat die geheel gegrondvest is, zuiver zooals zij ligt in de idee. Dacht je soms, dat dit ons zou bevredigen? Om je dood te vervelen. Neen, dan gooien we den boel weer om. Leven is onophoudelijke vernieuwing.’

‘Ik dacht, dat je niet aan politiek deed?’

‘Dat doe ik ook niet.’

‘Dus ijdele praatjes?’

‘Je bent vrouwelijk streng. Neen dat zijn zoo gevoelens, die achter mijn cijferende aandacht liggen, mijn dorstig hart verkwikken met een scheutje sentimentaliteit. Wij werken met ijzer en worden even hard en koel. Gevoeligheden hebben we bestreden, uitgedreven als een ziekte. Maar zoo gauw een vijand overwonnen is, krijgt hij macht over ons en tast ons aan in onze vermoeidheid. Wij krijgen een ergernis aan het

staal en hunkeren weer naar oogenblikken van zachte melancholie, naar het zwakke, naar dat, wat minder streng is dan een cementen toog, minder onaandoenlijk dan ijzer, naar den droom.'

'En daarom nam je mij?' vroeg zij.

Die vraag verblufte hem. Hij zag haar aan, zooals zij nu lag, de beenen ontbloot uit de korte zwarte Chineesche broek, het tengere lijf gehuld in een blouse van rijk gebloemde blauwe Kiangsoe zijde.

Dan glimlachte hij. 'Ja, je bent een droom.'

Hij dacht aan de eerste dagen van hun samenzijn, hoe hij niet wist of haar versluierdheid sfeer was van eeuwenoude beschaving of van beschaafde onnoozelheid. Toen wilde hij dat probleem oplossen, zooals hij zich steeds hardnekkig gezet had elke duisterheid tot klaarte te brengen. Hij wilde weten, hoeveel spankracht haar ziel bezat, hoeveel atmosfeer haar bloed, hoe groot de snelheid was van haar hersenatomen. Maar eerst moest hij de analyse kennen voor deze, hem zoo ongewone materie.

Hij greep naar de Chineesche dichters; rhythme is beweging. Maar hij ondervond al spoedig, dat de periheliumbeweging van een vrouwenziel onregelmatiger is, dan bij Mercurius, wat de oude dichters reeds schenen te weten zonder berekening. En daar lagen nu op zijn schrijftafel Li-Tai-Po en zijn makkers verpletterd onder de physica.

'Ja,' dacht hij verder, 'een droom, maar niet mijn droom. Een man is een avonturier, wiens Dorado steeds een horizon ver voor hem ligt. Een vrouw is voor hem geen droom, maar een medestrijdster. In haar schoot bergt hij zijn zwakheid, wat zij ontvangt tot sterking van haar kracht. In haar laat hij zijn nooden achter, waardoor zijn geest gezuiverd trekt op de wegen zonder grenzen naar het geheimzinnige land, dat ligt achter de zonnebrand.'

Toch had hij haar verkeerd begrepen.

'Je nam mij,' zei ze bitter, 'uit behoefte.'

Zij wond zich op. Nu was hij voor haar weer de vreemde, uit het gehate verre Westen.

'Je nam mij om me te bezitten, om je hartstochten te bevrijden. Het ontketenen geeft jullie geluk. De vrouw komt

na de getallen, na jullie vervloekte wetenschap, waarmee je de wereld overheerscht, waarmee je ons land ongelukkig gemaakt hebt. Bezitten, alles moeten jullie bezitten, vrouw, geld en land. Zoo jullie niet gekomen waren, zou nu nog de lotos bloeien in de stille vijvers, zou onze droom nooit verstoord zijn geworden. Wij hebben jullie niet geroepen.'

'Neen wij zijn gekomen.'

'Uit hebzucht.'

'Neen, uit onze kracht. Wij zijn de jongere broeders, die de oudere wekken uit hun slaap.'

'De slaap was beter, dan het gruwelijke waken van heden. Het vruchtbare land ligt vol verbleekte beenderen van door honden verslonden kinderen, gestorven of vermoord aan verdroogde moederborsten. Jullie zijn voor ons geen broeders. Onze vaderen wisten het: barbaren, gelijk aan wilde dieren.'

'Heel jullie ellende Ts-oen komt voort uit.... domheid, verscholen onder een pronk van woorden, die prachtig gepenseeld zijn. Wij hebben dat slechts bewust gemaakt. En er is maar één redding: aanvaarding van onze wetenschap.'

'Dat is bluf,' zei ze hooghartig. 'Onderzoek eerst onze eeuwenoude wijsheid.'

Hij glimlachte even. 'Zij is te litterair om een enkele zieke hulp te verleenen, hoe dan een geheel volk. Het Oosten zal van het Westen alles moeten leeren. Het heeft lang geschenen of bij jullie geestesschatten gestapeld lagen, goddelijk, onbereikbaar voor ons barbaren, wat jullie een voorsprong gaf in het leven in zijn eeuwige beteekenis. Maar nauwelijks werden die schatten door onze geest beroerd, of we moesten ze als waardeloos ter zijde schuiven. Zij vormen een mystiek van wijde mouwen en krachtelooze gebaren, tooverkunsten van Tao-priesters. De wonderen, waarvan jullie droomen in je sprookjes worden door ons beleefd in werkelijkheid. Jullie aanbidden de natuurkrachten als geesten, wij gebruiken ze eenvoudig. Denk maar aan Lei-Koeng, den god van donder en bliksem. Voor jullie is dit natuurverschijnsel een god van verschrikking, voor ons een milde gave van licht en kracht. Zijn wij daarom materialisten? Of om jullie stof-idee, dat wij reeds zooveel jaren verlaten hebben? Wij leven in een abstracte wereld, waaruit het stoffelijk beeld van materie gebannen is.

Geest en stof zijn één, uiterlijk verschillend door snelheid. Voor een Oosterling is God een groot mensch, ontzaglijk en verschrikkelijk. Voor ons bestaat alleen kracht en de Wil, die deze kracht beheerscht. Maar die valt buiten onze analyse, deze is de eenige, waarvoor wij buigen, die ons misschien geopenbaard zal worden, als wij zijn in een andere golf van energie.

En nu mogen op het oogenblik Oost en West beiden gebukt gaan onder moeilijkheden, het Oosten verkeert daarin door zijn armoede, het Westen door zijn rijkdom. Wij hebben zooveel ontketend, dat we nog wat onbeholpen door onze schatten dwalen. Maar wij zien den weg. Hij voert onverstoorbaar naar een gelukkige toekomst. Dat is onze kracht en die drijft ons naar alle volken. Wij verlossen den mensch uit de angst voor wat hem omringt en voeren hem tot liefde voor dit alles. Dat is de bevrijding!'

Zij begreep hem nauwelijks, wat haar doodelijk vermoeide. Hulpeloos en bedroefd antwoordde zij: 'Voor jullie is de vreugde der overwinning, voor ons het leed van de nederlaag.'

'De nederlaag is alleen voor de zwakken. Werk, en je zult sterk zijn. Maar ga nu slapen, Ts-oen.'

Zij ging.

Hij liep naar buiten, ademde krachtig de koele nachtlucht in en floot.

Zijn huisjongen, een Maleier, verscheen.

'Heb je een schaduw gevonden, Akal?'

De Maleier grinnikte.

'Maar heb je dan geen schot gehoord?'

'Jawel, Toean. Maar de Chinees heeft zijn schaduw meegenomen.'

De ingenieur floot bedenkelijk. 'Dus was het een Chinees?'

Si Akal knikte.

'Blijf morgen bij huis en pas goed op. In den middag komt de trein en dan gaan we weg. Wat in huis achterblijft is voor jou, dan kun je trouwen en je rijst verbouwen. Maar denk aan den Chinees.'

Si Akal vertrok zijn gezicht vergenoegd en streelde zijn in den gordel gestoken sewah[1].

1) Kromme dolk, lijfwapen zooals de kris bij de Javanen.

De ingenieur ging weer naar binnen en sloop op zijn teenen naar Ts-oen. Zij lag of ze sliep, met opgetrokken beenen, de kleine handen onder het moede hoofd. Hij balde zijn vuisten. Als hij vroeger een kind hoorde huilen, voelde hij zich onrustig, want het leek of al het leed hem rekenschap vroeg. Nu kwam dezelfde onrust hem weer benauwen.

Zij had haar arm land verdedigd, hoewel zij voor zichzelf de oude wijzen verworpen had, evenals de dichters, met hun lofzangen op den wijn, op de maan, op de bergen en op de bloemen. Wat had dit alles met het onbarmhartige leven te maken? De bergen benamen zonlicht, de wijn was doorzuurt van zweet, de bloemen verschrompelden in vuil en gore armoede en de maan bescheen liefdeloos de lichamen, aangevreten door onmenschelijke arbeid, kreunend wentelend in onrustigen slaap. Het leven was een martelend sterven en de schoonheid der dichters hiervoor nutteloos als een vriezende winternacht.

Maar dan glimlachte hij.

'Wij zijn de sterken, die het leed der zwakken om zullen zetten in geluk.

Werken!'

Hij ging onhoorbaar heen en zette zich aan zijn schrijftafel om zijn papieren in orde te brengen voor morgen.

De brug was klaar, de lijn liep onafgebroken van Noord naar Zuid. De ingenieur snelde over de rotanbrug, waarmee de arbeiders voor zijn gemak, achter het huis de kloof overspannen hadden. Maar midden op de smalle brug gekomen, brak deze door. De ingenieur greep zich vast, zwaaide met de verbroken einden omlaag en viel neer in de tanden van het gedrocht, dat zoolang geduldig had gewacht.

Si Akal rende het huis uit, zwaaiend zijn sewah.

'De Chinees!' gilde hij.

De laatst overgebleven arbeiders kwamen toe loopen. Zij klauterden omlaag en droegen den doode naar boven. Begrijpend zagen zij elkaar aan, doorzochten het bamboebosch en de bergspleten, om hun meester te wreken, maar vonden niemand.

Verbijsterd staarde Ts-oen naar het bleeke gelaat met de

gesloten oogen. Zij bleef ineengedoken zitten naast de baar, die de inlanders van bamboe vervaardigd hadden. Zij schrok niet op, toen de trein knarsend in zijn remmen stopte voor de brug, om hem, den bouwer, mee te voeren. Even was zij opgestaan om al haar morphine te halen, zich er mee te vergiftigen en te gaan met hem over den afgrond van den dood. Maar zij bleef: in haar eenzaamheid zag zij den dood zwarter dan de schaduwen, die haar op zouden nemen, waar zij ook was. Zij zou teruggevoerd worden onder de mysterieus brandende lampen, in de zoet-walmende notenlucht van de opium en gaan door de vele handen zonder eerbied, van hen, die gejaagd komen en weer keeren, onbevredigd, norsch door wrevel en geldverlies.

De Maleiers kwamen hem halen, na alle materialen en werktuigen in de wagons geladen te hebben. Zij volgde, niet wetend waarom, onbekend waarheen de trein reed. Dat was ook onverschillig. Overal zouden mannenhanden haar grijpen.

Zij zonk naast de baar op het ijzer, dat er rondgestapeld lag, zonder hem aan te durven raken. Ook dorst zij zijn mond niet te sluiten met jaspis, om volgens haar zede zijn geest te sterken. Zijn geest was immers sterker, dan van alle Chineesche goden te zamen?

De machine donderde zijn adem van 15 atmosfeer uit zijn stalen longen. De fluit gilde.

Zij greep een pand van zijn afhangende jas en verborg haar gezicht er in.

Toen reden zij samen over de brug.

J. KANNEGIETER

De brieven van Proust[1)]

Toevallig bladerende in een nummer van het maandschrift ‘La Revue des Vivants’, werd ik plotseling getroffen door een zinsnede van de jonge schrijver Jean Prévost, die de aandacht op zich vestigde met eenige niet onbelangrijke romans en essays. Daarin las ik, met die onvergelijkelijke vreugde, welke wij altijd weervinden als wij iets ontdekken, dat ons uit het hart gegrepen is: ‘J'aime beaucoup ce qu'écrit Roger Martin du Gard, et pourtant je n'aime pas sa manière d'écrire. Il faut sortir ici un peu de la critique, et dire que dans tout ce que Martin du Gard *improvise*: conversations, lettres, petits billets, on trouve une fraîcheur, un charme, un jaillissement d'invention, tout autres que dans ses livres imprimés. Le style clair et solide des Thibault, cette nécessité absolue de chaque détail à sa place, cette vigueur dépouillée, tout cela s'obtient en cachant l'homme, en dénuant son style de presque tout ce qu'il avait d'humain.’

De schrijver van deze opmerkingen betreurt het verder dat Martin du Gard zijn texten vijf, zes maal omwerkt en in verband daarmede zegt hij: ‘La grande erreur de Flaubert, *plus vivant aujourd'hui par ses lettres que par ses ouvrages*, n'a pas averti Martin du Gard.’ Deze wijze van beschouwen geef ik hier niet weer omdat zij met mijne opvattingen overeenstemt, maar omdat zij, naar ik duidelijk meen op te merken, een algemeen belang heeft: zij krijgt meer en meer de waarde van een symptoom. Tientallen en nogeens tientallen van jonge schrijvers, in Frankrijk en daarbuiten, denken er, grosso

1) Correspondance générale de Marcel Proust, publiée par Robert Proust et Paul Brach. Vol I Lettres à Robert de Montesquiou 1893-1921. Librairie Plon. Paris 1930. Vol. II Lettres à la Comtesse de Noailles 1901-1919, présentées par la Comtesse de Noailles, Librairie Plon, Paris 1931.
Het derde deel verscheen nadat dit referaat reeds ter drukkerij was.

modo, aldus over. En of men deze overtuiging deelt of niet deelt doet weinig ter zake, wanneer men de taak heeft een beeld van het geestelijk leven te schetsen. En, in elk geval, zal het een ieder duidelijk zijn, dat men, in de hierboven aangehaalde stellingen, aan de essentialia van de 'kunst van schrijven' toe is. Wanneer wij deze quaestie om te beginnen van alle persoonlijke elementen ontdoen en dus zoowel Roger Martin du Gard als Jean Prévost uitsluiten, dan komt zij, in algemeene termen gevat, hierop neer: heeft voor de jonge schrijvers de schrijfkunst, dat wil zeggen het ensemble van alles wat ook maar in de verte iets uitstaande heeft met de vorm en het handwerk, dezelfde beteekenis als voor de vorige geslachten? Laten wij bij het zoeken van een antwoord de tooverformule van vorm-en-inhoud-zijn-één buiten werking laten. Ik ben altijd bang voor zulke krachtige en simpele aforismen. Ze hebben voor de dialecticus het nut dat de looper voor den inbreker heeft: hij kan er alle deuren mee verkrachten. Deze door onze vaderen zoo geliefde phrase is, beurtelings, een al te evidente waarheid òf een opvallende nonsens, al naar het gebruik dat men er van maakt. Maar het is hoogstwaarschijnlijk niet eens een probleem van den vorm, dat ons bezig houdt, maar veeleer een puur technische quaestie. In ons voorbeeld constateert de criticus in twee gevallen (hij had er honderd kunnen vinden!) dat een schrijver in zijn letterkundige arbeid mìst, wat wij in zijn correspondentie rijkelijk aantreffen: frischheid, echtheid, directheid, het vermogen om ons te bekoren, de kracht om ons te overtuigen. Men kan voor het gemak, zonder zich te ver van de waarheid te verwijderen, al deze goede eigenschappen samenvatten in het woord waarachtigheid (authenticiteit). Door die authenticiteit zijn, zegt deze essayist, de brieven superieur aan de letterkunde. Zij die deze opvatting deelen gaan uit van het beginsel, dat altijd en in alles alléén de mensch een wezenlijk belang vertegenwoordigt. Het gemaakte ding bestaat voor hen slechts indien de maker er constant in aanwezig blijft. En de waarde ervan wordt uitsluitend bepaald door de waarde van den maker. Hetgeen in de litteratuur hierop neerkomt dat alléén de directe belijdenis van mensch tot mensch hen aandoet en boeit. De kunst heeft dus in dat geval een secundaire functie.

Zij is het *middel* om de uitspraak van het hart, het eeuwige en het eenige, zoo snel mogelijk, zoo volkomen mogelijk over te brengen naar een ander hart. De schoonheid, ééns vergoddelijkt, is nu een gewiekte bode geworden, is in staat van dienstbaarheid getreden. Men gebruikt de fraaie middelen, ons door de traditie overgeleverd voor zooverre ze nog bruikbaar zijn, om met te scherper nauwkeurigheid een begeerd doel te bereiken. De werking van rhythme en rijm is onweerstaanbaar. Welnu dan gebruiken wij rijm en rhythme om onze persoonlijke waarheid met te meer nadruk kenbaar, om haar onontkoombaar en onvergetelijk te maken. Vroeger leerden wij er feilloos de uitzonderingswoorden van de Duitsche spraakkunst mede en nù lukt het aan enkele medemenschen om ons, door dit middel, deelgenoot van hun vreugde, van hun vertwijfeling te maken. Dit ietwat triviale verband tusschen de schoolrijmpjes en wat veler onzer (en ik met hen) poëzie noemen, heb ik niet zonder reden gelegd. Het toont, op twee gansch verschillende plannen, aan hoe voor hen die behooren tot de groep, welks beginselen ik hier kort samenvatte, de 'kunst' *altijd*, ook in de verhevenste zin, een ezelsbruggetje is. Een klove tusschen heden en verleden dus is niet te ontkennen. Onze voorgangers maakten een typische onderscheiding tusschen 'mensch' en 'kunstenaar': 'De mensch moet doodgaan, eer de kunstnaar leeft.' Het kunstwerk was dus niet een document van bijzondere waarde, maar had, los van zijn schepper, een eigen reden van bestaan en daarmede een eigen levensrecht gekregen. Men meende dat het werk van menschenhanden grooter kansen op onsterfelijkheid kreeg, naarmate het sterfelijke element, het menschelijke, er radikaler aan onttrokken werd. De schrijfwijze moest verontmenschelijkt worden om 'stijl' te kunnen heeten. Het ideaal was: objectiviteit. Het moest de triomf van het geschapene worden. De kunstenaars waren de bijzonderen, ze waren van een andere makelij en ze fungeerden als werktuigen in de hand van een hoogere macht, die deze gebruikte om in 'dingen van schoonheid' zich te bestendigen en om zich aldus heerlijk te openbaren aan de ingewijden, die zouden knielen in diepe vereering. Het meest kenmerkende monument van deze onpersoonlijke kunstbeschouwing blijft 'Salambô' van Flau-

bert, een boek, eens aanbeden, dat nu kaduuk en gehavend ergens verlaten in de litteratuurgeschiedenis ligt, als een vergaan exotisch tentoonstellingsgebouw van vurenhout en celotex, dat men achteloos achterliet in het park van Vincennes. En zelfs ‘L'Education Sentimentale’, dat ik toch ver boven ‘Salambô’ stel, is door dat verschrikkelijke arrangeeren, door dat onophoudelijke jachtmaken op fraaie effecten, door die gezochte manier van schrijven en door die hopelooze langgerektheid - ook al een der gevolgen van de deïficatie van de kunstenaar en van zijn handwerk - toch voor ons slechts met een heroïsche zelfoverwinning te lezen. Het voorbeeld van Flaubert is treffend, dunkt mij. Zijn proza, ook al schat men het hooger dan ik doe, draagt altijd duidelijk het kenmerk van den tijd waarin het geschreven werd, of sterker: het is zoo innig met dien tijd verbonden, dat wij het er niet meer uit kunnen losmaken. Het veroudert met een rustige, langzame zekerheid; gelijk iedere mode veroudert, ook een aesthetische. Flaubert's brieven, zonder het oog op de eeuwigheid gericht te houden en zonder eenig letterkundig vooroordeel geschreven, zijn, directe uitingen van een curieuze geest en een welwillend hart, heden nog volkomen actueel. Met het stijgen der jaren wordt de afstand tusschen modeboeken en de steeds wisselende, steeds zich vernieuwende groepen van lezers, grooter en grooter. Op het laatst kan men zulke uitingen niet dan met groote moeite begrijpen en slechts nog uitsluitend wanneer zij ons door verklarende voetnoten nader gebracht worden. Maar de ‘Correspondance’ blijft altijd verstaanbaar, behoudens enkele al te plaatselijke, al te tijdelijke toespelingen die weinig of niet ter zake dienen. En wanneer men eerlijk nagaat welke boeken uit het verleden voor ons als gewone, simpele lezers, nog genietbaar, welke actueel voor ons gemoed en onze geest blijven, dan zijn het vrijwel zonder uitzondering bekentenisgeschriften, sterk persoonlijke uitingen, en dezulke dan in een vorm zoo sober, zoo simpel, zoo natuurlijk, zoo kunstloos als het maar eenigszins mogelijk is. De tijd werkt met een betrouwbare zeef: de substantieele, gladde korrels vallen door de mazen. En wat achter blijft zijn de lichte doppen, de krullen, de fiorituren, de ‘mooie’ volzinnen. Van Villon tot Verlaine is alle

lyriek, welke wij nu nog aanvaarden: direct, warm, authentiek. De eens verguisde, verachte Ronsard, ‘die zulke slechte verzen schreef’, is een vriend van ons hart geworden; de beroemde Voiture, een meester van de gracieuze tirade, bestaat voor ons niet meer. Wie leest voor zich zelf, om zich te laven en te sterken in de eenzaamheid, Leconte de Lisle? En toch had deze volijverige parnassiaan een Europeesche reputatie, in denzelfden tijd, waarin Baudelaire, volkomen onbekend buiten een klein letterkundig kringetje te Parijs, door zijn weldenkende medeburgers gehoond en vervolgd werd. Ook vindt men soms in de verzamelde geschriften van één schijver diezelfde leerzame antithese. In die van Hugo bijvoorbeeld. Victor Hugo is onleesbaar geworden, overal waar hij zijn politieke, philosophische en litteraire idealen, tijdsidealen, berijmt. Hij is onsterfelijk in de liederen, die hij na den tragischen dood van Léopoldine onder de striemende zweepslag van het verdriet neerschreef. Het veelgeprezen oordeel van Chronos komt in het algemeen hier op neer, dat ‘onvergankelijk’ zijn die werken, ontstaan gansch *buiten* de zoogenaamde stroomingen welke een bepaalde historische periode kenmerken. Het kan natuurlijk zeer waar zijn, dat Hooft de verpersoonlijking van de Nederlandsche Renaissance is, maar dáárom lezen wij niet, nog altijd, in een onfeilbare gemoedsverwantschap, zijn sonnetten. Ik zeg: ‘lezen’, dat is een confrontatie: man tegen man. Litteratuurhistorici bestudeeren een text. En het is bewezen dat zij juist bijzonder veel van hun gading vinden in secundaire texten, welke sterk beïnvloed door de geestelijke mode, een kostelijk materiaal voor de wederopbouw van het verleden bevatten.

Hiermede zijn wij weer terug bij ons uitgangspunt: de waarde van schijverscorrespondentie. Wij zagen hoe voor velen de correspondentie van Flaubert het duurzaamste deel van zijn levenswerk vormt. Hoe dit zij, één ding staat vast: de brieven van Flaubert vormen een *tegenstelling* met zijn letterkundige arbeid. Ze zijn natuurlijk, los, levendig, currente calamo geschreven, hetgeen zelfs de trouwste bewonderaar van zijn romans moeilijkbeweren kan! Bij andereschrijvers vormt de correspondentie een volmaakte en onverbreekbare éénheid met alle andere door dezelfde hand opgeteekende texten.

De onvergelijkelijke verzameling ‘Lettres de Denis Diderot à Sophie Volland’ (uitgave van André Babelon, Parijs 1931[1)] is in de toon, in de behandeling der materie, in de schrijfwijze volkomen gelijk aan Diderot's philosophische en letterkundige geschriften. Altijd is hij spontaan, origineel en altijd improviseert hij. Er is maar één Diderot; er zijn twee Flaubert's: de beroemde woordkunstenaar Flaubert en de charmante, gemoedelijke mijnheer Flaubert. De brieven van Toulet (aan Madame Bulteau, Philippon, Debussy) vormen, om een ander voorbeeld te geven, eveneens een onvervreemdbaar deel van zijn levenswerk, waarmede ze innig vergroeid zijn.

Naast de schrijver, die zich uitsluitend in zijn brieven oprecht, volkomen en zonder medium geeft als hij is, en die zijn oeuvre als een vreemde architectuur geheel buiten de kwelling van zijn persoonlijkheid opbouwt (Flaubert); naast de schrijver die zich in zijn brieven uitspreekt gelijk hij het in zijn boeken doet, zonder een oogenblik onderscheid tusschen die twee expressie-mogelijkheden te kunnen maken, zonder dat wij, lezers, er eenig verschil tusschen ontdekken (Diderot); is Marcel Proust de typische vertegenwoordiger van een derde categorie. Hij is de schrijver die in zijn letterkundig schrifturen zóó volledig een vorm geeft aan al zijn gedachten en gevoelens, aan alles wat in hem groeit en sterft, aan geheel zijn verlangen, aan al zijn driften, dat hij voor zijn correspondentie geen stof van wezenlijke waardij meer over heeft. De brieven van Denis Diderot aan Sophie Volland kan men heden, morgen, over vijftig jaar ter hand nemen zonder met de levensbijzonderheden van den schrijver bekend te zijn, zonder zijn litteratuur te hebben bestudeerd. Het is zelfs niet eens strikt noodzakelijk om te weten in welk historisch tijdperk hij leefde. Want deze texten zijn, rijk aan levenssappen, door hun ‘vitaliteit’ (zooals dat in het poëtisch bargoensch van onze dagen heet) een wereld op zich zelf. Maar de brieven van Proust hebben alléén maar belang voor de oprechte en doorgewinterde proustianen. Wanneer men niets van deze curieuze figuur af zou weten en men nam dan argeloos een der deelen van zijn

1) Hetzelfde geldt voor de ‘Correspondance inédite’ (Parijs 1931), een niet minder kostelijke verzameling.

'Correspondance Générale' ter hand, dan zou men er zeker niet lang in bladeren! Al heel spoedig zou men het boek weer neerleggen uit verveling of uit ergernis. Terecht. Voor de oningewijden zijn deze bundels zoo niet geheel, dan toch voor drie vierden onleesbaar. Zij bevatten maar enkele, zéér weinige, brieven, welke op zichzelf beschouwd, door hun inhoud, door hun accent, een algemeen belang vertegenwoordigen of ons door hun innerlijke drift een oogenblik boeien en bekoren. Maar waarom heeft men dan, kan een scepticus met reden vragen, die ontelbare kattebelletjes, die opgesierde gelegenheidsbiljetten, die zoetelijke, mondaine complimenten-op-schrift zoo zorgvuldig bewaard en daarna kostelijk gedrukt; eerst in vele brochures, later in een volledige verzameling, critisch samengesteld door Robert Proust en Paul Brach, waarvan thans het eerste tweetal deelen voor ons ligt. Waarom? Omdat die ijdele niemandalletjes, omdat al die brieven, groot en klein, belangrijk en onbelangrijk, van Marcel Proust zijn en omdat Marcel Proust Marcel Proust is! Er zijn nu eenmaal in alle tijdperken en in alle milieu's, tusschen de millioenen confectiemenschen, van die heerlijke absurde uitzonderingswezens geboren, van die vreemden op aarde, die in alles afwijken van hun medeburgers en die daarom de nijd der platte geesten wekken, maar daar tegenover de liefde, de eindelooze verteedering van allen die, ontevreden met zich zelf, droomen van Puck of Ariël. Ook al zou Marcel Proust geen letter geschreven hebben, dan zou hij tòch zijn gemeente, tòch zijn geheime secte van ingewijden in het mysterie van zijn bestaan, dat maar gedeeltelijk aan de aarde gebonden was, om zich heen verzameld hebben.

De proustianen 'de la première heure', de Ocsebibs, de Nonelefs, kenden geen letter van zijn hand en toch beminden en vereerden zij hem als een wezen van hooger orde. Het proustianisme is - dit moet met nadruk verkondigd worden - niet u i t s l u i t e n d een letterkundige eeredienst; de litteratuur is er pas later, als nieuw element, aan toe gevoegd. Wel echter was in die eerste periode de kring der ingewijden zeer *klein* en géén er uit heeft toen reeds durven of kunnen vermoeden hoe eens de charme, waarvan zij in de intimiteit door een directe gemoedsverwantschap genoten, zich aan

honderden en duizenden, door middel van een omvangrijk litterair oeuvre, zou openbaren. Voordat hij iets gepubliceerd had en zoolang men nog niets anders van hem kende dan zijn vertalingen van Ruskin en de pompeuze bundel: 'Les Plaisirs et les Jours', waar hij mee debuteerde, had de wereld waarin hij leefde, de 'monde-monde', hem eigenlijk niet voor vol aangezien. Er zijn nu natuurlijk tal van vroegere vrienden en vriendinnen uit deze kringen, die zich belangwekkend willen maken door achteraf te beweren, dat zij altijd wel geweten, begrepen, gevoeld hadden hoezeer Marcel een genie moest zijn. Dat is niet waar. Met een hóógst enkele uitzondering (Léon Daudet b.v.) heeft niemand in de omgeving van 'le petit Marcel' vermoed wat er in hem stak, waar hij toe in staat zou blijken, welk een geweldig belang zijn figuur in de Europeesche litteratuur, plotseling, zou krijgen. De naijverigen en de aestheten vonden hem een aansteller, een geëxalteerde salonheld, een 'struggler for high life'; en zij die hem op een afstand genegen waren, zagen slechts in hem een ietwat zonderlinge, schichtige, sukkelende jonkman, met overdreven manieren. Een snobje! En dat snobje heeft, tusschen vernietigende aanvallen van hooikoorts en vele ingewikkelde mondaine ceremoniën door, een der merkwaardigste letterkundige monumenten van de twintigste eeuw opgebouwd. Geen schrijver heeft een zoo positieve en indringende invloed op zijn jongere tijdgenooten uitgeoefend als juist deze snob. Door de verschijning van: 'A la Recherche du Temps Perdu' is er iets *veranderd* in de geestelijke atmosfeer van Frankrijk. Of die invloed gunstig mag worden genoemd, of die verandering ons aangenaam is, behoeft hier niet ter sprake te komen. Zich pro of contra het proustianisme uitspreken wil toch altijd zeggen, dat men de actieve beteekenis ervan erkent. Zij die deze beteekenis in den beginne niet hebben begrepen, behoeven zich deswegen niet te schamen. Zij zijn in goed gezelschap, in het allerbeste gezelschap. Men weet dat de Nouvelle Revue Française, die thans geen rol meer speelt, maar in 1912 nog het leidende letterkundig tijdschrift was, 'Du Côté de chez Swann' weigerde. Naar aanleiding van die weigering schreef niemand minder dan André Gide, met de hem eigen eerlijkheid, in Januari 1914 aan

Proust: ‘Le refus de ce livre restera la plus grosse erreur de la N.R.F., et (car j'ai cette honte d'en être beaucoup responsable) l'un des regrets, des remords les plus cuisants de ma vie.’ (Gide, ‘Divers’. Paris 1931). De romankunst heeft zóó sterk Proust's invloed ondergaan, en die invloed is zóó diep doorgedrongen, dat zelfs zij, die Proust niet of zeer weinig kennen er, onbewust, door aangetast werden. Wat wij na Proust onder een roman verstaan is niet meer hetzelfde als wat men daarvóór een roman noemde. Wanneer wij enkele geniale uitzonderingen als Choderlos de Laclos en Stendhal ter zijde laten, dan zien wij in het preproustiaansche tijdvak de roman als een schaakspel (dat zeer strikte regels heeft) met scherp omschreven, gesynthetiseerde en dus ook geschematiseerde figuren. En hoe scherper gesneden die waren, destemeer lof oogstte de romancier. Men prees zijn boek bijvoorbeeld aldus: ‘Zijn karakters zijn goed omlijnd, uit één stuk en ze zijn duidelijk naast en tegenover elkaar gesteld. De handeling ontrolt zich met een beklemmende logika, het conflict is helder en positief gesteld en de ontwikkeling geschiedt met een natuurlijke gratie, welke ons volkomen bevredigt.’ Postproustiaansche romans beantwoorden in geen enkel opzicht meer aan het hier omschreven ideaal. De karakters zijn vooral *niet* uit één stuk en *niet* scherp omlijnd. Ze zijn beweeglijk, ieder oogenblik veranderend, samengesteld uit een oneindig aantal facetten, welke met elkaar een zinloos, althans redeloos spel van glans en weerschijn bedrijven. Ook hebben wij niet meer dat voorbestemde verloop der gebeurtenissen te volgen. De menschen zijn niet meer goed òf slecht; ze zijn nu goed dan slecht. De ‘typen’, die verschrikkelijke, onnatuurlijke typen; de ledepoppen (Grandet, de allroundgierigaard en Madame Bovary, de hysterica bij uitnemendheid en voor alle tijden) zijn eindelijk verdwenen uit de litteratuur. De roman is niet meer een doosje waar een verkleinde, maar sterk gearrangeerde en verstijfde reproductie van eenige menschen en eenige scènes in bewaard wordt. Het is een gevoelige ondefinieerbare materie, waar het leven door héén stroomt en zich één oogenblik verzichtbaart. De groote romantraditie van de negentiende eeuw lijkt veel op een veldslag van keurige looden soldaatjes die precies zoo opgesteld

zijn als het behoort volgens de klassieke strategische handboeken. En die soldaatjes worden door een onzichtbare hand volgens onverwrikbare regels verplaatst. De nieuwe romanschrijver (Proust) maakt een gat in de muur en daar doorheen zien wij een echt gevecht, waarvan de opzet, de zin en het doel ons ontgaan, maar dat met een overtuigende natuurlijkheid wordt uitgevochten. Vroeger kreeg men de indruk dat de roman belangrijker was dan het leven en de romancier een soort particuliere voorzienigheid. Thans voelt men dat de stroomende materie, het leven, oneindig en ondoorgrondelijk is; dat de mensch, als een kokende brei zich in een voortdurende staat van overgang bevindt, dat hij geen minuut dezelfde, zich zelf gelijk, blijft, en dat de veranderlijkheid waarschijnlijk het eenige onveranderlijke is in 's menschen wezen. De nieuwe roman heeft geen conclusie, omdat het leven nimmer concludeert. En de arme lezeressen weten dus niet meer: ‘hoe het àfloopt.’ Men leze om in het verschil tusschen toen en nu diep door te dringen vlak na elkaar een roman van Zola (wat was er onnatuurlijker dan het naturalisme!) met zijn afgeronde karakters en zijn gefixeerde waarden, met zijn doorzichtige regie en zijn grove effecten, èn een roman als ‘Les Faux-Monnayeurs’ waarin iedere bladzijde iriseert van subtiele werkelijkheden, welke opkomen en weer verdwijnen; waarin niets is vastgelegd, waarin alles borrelt en stroomt; een roman die dan ook niet ‘àf’ en niet ‘uìt’ is, maar die eenvoudig op een gegeven oogenblik ophoudt. Tusschen Zola en Gide staat als een waterscheiding tusschen twee stroomgebieden het oeuvre van Proust.

Wanneer Proust niet dàt oeuvre geschreven had, zou niemand behalve enkele persoonlijke vrienden zich om zijn brieven bekommeren, want de meeste ervan verschillen niet veel van de brieven, die tientallen jongelui van Proust's beschaving en ontwikkeling, levend in Proust's milieu en in Proust's tijd, schreven. Thans echter, met een soort koortsachtig verlangen, zoeken wij er in naar gegevens, die ons van dienst kunnen zijn voor de oplossing van het probleem dat het onvatbare dubbelleven van Marcel Proust aan ons voorlegt. Ik weet niet of anderen gelukkiger zullen zijn dan ik; maar mij hebben deze epistels niet veel dichter bij de ont-

raadseling gebracht. Integendeel. Voor mij is eigenlijk het verschijnsel nog verbijsterender, het vraagstuk nog ingewikkelder geworden. De quaestie, welke mij in den beginne bij deze lectuur voortdurend bezig hield, is deze: was Proust geheel of gedeeltelijk dupe van het mondaine spel, dat hij met zulk een ijver bedreef, geloofde hij er in, leefde hij er oprecht in mede; òf was hij zich voortdurend bewust van de ijdelheid van dit alles en bezag hij het bedrijf der graven en baronnen, gelijk een pionier de zeden en gewoonten van een nieuwontdekte pigmeënstam bestudeert? Was hij een èchte speler of deed hij maar voor spek en boonen mee, daarbij altijd, om zich niet te verraden en bloot te geven, de noodige ernst bewarende? Wanneer hij Robert de Montesquiou-Fesensac de goddelijkste aller geesten, en Anna de Brancovan (gravin Mathieu de Noailles) de schoonste der gratiën, de verhevenste lierdichteres van alle tijden, noemt, in tientallen gezwollen, opgewonden briefjes, méént hij dat dan? Of neemt hij, met een huichelarij die door de roeping des romanciers geheiligd wordt, de toon, de kleur, de houding van zijn omgeving aan, ten einde onopgemerkt des te beter te kunnen opmerken? Over deze vragen kan men lang redekavelen. Ik voor mij heb soms de overtuiging dat Marcel Proust, voor zich zelf en in de diepste binnenkameren van zijn geweten, nauwkeurig de wezenlijke waarde van die mondaine grootheden, van hun nuttelooze bereddering, van hun belachelijke tics kon taxeeren; en dat hij de heeren en dames uit zijn kring zeker niet hooger aansloeg dan zij verdienden. Ik weiger in dat geval namelijk om aan te nemen dat een auteur, die in zijn werk zóó feilloos de zwakke plekken van zijn gestalten weet te vinden en aan te geven; die zoo superieur ironisch door het weefsel van wereldsche futiliteiten heen lacht; die zoo meedogenloos zich zèlf analyseert; - blind zou zijn, hulpeloos slachtoffer, in de salons van zijn vriendinnen en zijn vrienden. ‘A la Recherche du Temps perdu’ is vol met aanwijsbare (schoon altijd getransponeerde) toespelingen op de werkelijkheid. Hieruit blijkt duidelijk genoeg dat hij die werkelijkheid gezien, doorzien, dat hij de zin er van gewogen, herwogen heeft en dat hij aan het eind van die bewerking geen enkele waan en geen hoop meer over kon hebben. Wij nemen allen

aan dat in de beroemde figuur van Charlus enkele wezenlijke bestanddeelen van Montesquiou zijn overgegaan. Welnu, om Charlus te kunnen doen leven, om hem op deze wijze wáár te maken, *moest* Proust eerst iedere illusie omtrent Montesquiou verloren hebben. Ik ben daar bij tijd en wijle zoo innig overtuigd van, dat ik in zijn correspondentie met den prikkelbaren, barokken ijdeltuit, die wel eenig talent had maar die niet vermoedde dat er ook nog zoo iets als 'goede smaak' bestond, aldoor een verborgen spot, een nauw hoorbaar ironisch accent ontdek. En, in niet mindere mate, lijkt mij de briefwisseling met de gravin van Noailles gebouwd op een basis van scepsis en speelsch voor-de-mal-houden. Bovendien heb ik een bewijs uit het ongerijmde tot mijn beschikking. Indien Marcel Proust inderdáád zoo'n hysterische kwibus, zoo'n opzichtige frazenmaker, zoo'n kritieklooze vleier, zoo'n laffe aanbidder van de grooten dezer wereld geweest ware, dan zou hij nooit een zoo onverbiddelijk werk hebben kùnnen schrijven, dat, in zijn ensemble, de vernietigendste kritiek is, welke ooit over een samenleving, een klasse, werd uitgesproken. Maar ondanks alle argumenten welke ik hier aangeef, zijn er toch óók oogenblikken, waarin ik wel degelijk aanneem dat Marcel méédeed, dat hij zijn rol in het wereldje waar hij leefde (de 'monde-monde' of 'le monde et la ville,' zooals Mevrouw Bibesco het noemt) met overtuiging, met een triestige ernst, speelde. En als ik wil vind ik in zijn brieven en in de biografiën argumenten ter verdediging óók van deze meening te over. Men moet zich over deze tegenstelling niet verbazen. Niemand is gehéél ernstig of gehéél comediant. En niemand toonde zich ooit zóó weinig uit één stuk als Proust, wiens wezen enkel uit de fijnst gegradueerde nuances samengesteld was. Iemand die een rol speelt, hoe intelligent hij ook zijn moge, ontkomt nooit aan de tyrannie der waan en vereenzelvigt zich *altijd* zoo nu en dan volkomen met zijn schijngestalte. Ik ben absoluut overtuigd dat er momenten zijn geweert - hòe kort ook - waarin Domela zich werkelijk voor een peins van den bloede hield. En Proust heeft zich zeer zeker ook gebukt onder de overmacht der illusie. Maar wij moeten ons hier houden aan de normale staat; en hoe meer ik over het geval nadenk, des te vaster wordt mijn over-

tuiging, dat ‘de mondaine Proust’ zoo niet altijd dan toch in verreweg de meeste gevallen een schijngestalte was, door den schrijver zorgvuldig bewaard om zich veilig achter te verschuilen. Juist waar hij zich zoo gansch en al wist aan te passen aan zijn omgeving, kwam niemand op het denkbeeld om hem te verdenken; en door zich stipt aan de ridicule regels van het spel te houden, door de redelooze discipline van zijn kleine wereld zonder tegenspraak te aanvaarden, verkreeg hij de algeheele vrijheid, welke hij voor zijn arbeid niet kon ontberen. Droeg hij een masker? Ik geloof dat dit beeld een verkeerde indruk wekt. Het masker geeft een verstarde, of als men wil: een synthetische, uitdrukking te zien, die vooral een beteekenis krijgt in een verbond of tegenstelling met andere maskers. Neen. Proust nam de gestalte aan van de snob onder snobs, zooals een jager een groen pak aantrekt, om ongemerkt zoo dicht mogelijk bij het wild te kunnen komen. Deze opvatting wordt bevestigd door de dochter van Agénor Gramont[1)] wanneer zij, constateerende dat Proust onweerstaanbaar door de Faubourg-St-Germain werd aangetrokken, zegt: ‘Ce n'était certes pas pour le plaisir de voir son nom cité dans une mondanité quelconque. Mais il sentait obscurément que c'était au milieu des Guermantes, des Cambremer, des Laumes, qu'il lui falait oeuvrer. Tous ces gens-là étaient son chantier, où il allait travailler avec ses outils de métreur, d'arpentier. *Il choisissait ses matériaux*, *et cela dès son début dans la vie*.’ Ik hecht zeer aan dit oordeel omdat het komt van iemand, die wij uit haar mémoires kennen als begaafd met een geschakeerde menschenkennis, met een scherpe opmerkingsgave en met veel critisch vernuft; van iemand, bovendien, die Proust in haar milieu van nabij heeft zien leven. Maar Mevrouw de Gramont staat hier niet alleen. Prinses Georges Bibesco, de schrijfster van vele boeken, waarvan er twee terecht, een faam verwierven (‘Le Perroquet vert’ en ‘Catherina-Paris’) was eveneens in staat om Proust's ‘mondaine leven’ uitnemend te beoordeelen, ondanks het feit dat zij maar weinig persoonlijk contact met hem had.

1) Elisabeth de Gramont is de halfzuster van een van Proust's beste vrienden Guiche, die tegenwoordig Gramont heet.

Maar zij was een nicht van de Ocsebibs (Antoine[1)] en Emmanuel Bibesco), die met Nonelef (Bertrand de Salignac-Fénelon) het groepje van Proust's intiemste vrienden vormden. Mevrouw Bibesco schrijft: ‘Son snobisme n'est pas autre chose qu'un moyen de prospection dans le temps, pour y retrouver ce qui l'émeut. *Il n'est jamais dupe de la chose mondaine*, jamais sa vanité l'a pipé.’ - En een van de bekendste en begaafste Fransche diplomaten, Robert de Billy, die met Proust reeds op de schoolbanken bevriend was en die altijd met hem in relatie bleef, is geheel van dezelfde opvatting: ‘Marcel a recherché comment le sang et la tradition ont formé un cadre social et comment il s'est dédoré, fendillé, rompu. L'étude de l'aristocratie était un chapitre de ses études sur les valeurs réelles et de son effort pour trouver le mode de classement qui correspond à notre époque.’ Om de beschouwing op deze vraag, waarover men niet uitgepraat raakt, te besluiten, kan men zeggen dat zij die Proust verachten om zijn mondaine relaties en hem, smalend, een dilettant noemden (Jacques Rivière bv. in de éérste tijd van Proust's optreden) zeer ver van de waarheid af waren. Proust was integendeel het type van den ‘schrijver’. Hij leefde alléén voor zijn werk. Menig beroepsauteur was minder ‘gendelettre’ dan deze salonridder. En àls hij dillettant was, dan was hij het juist alléén als ‘homme du monde’, getuige de lessen in maintien die hij zoo broodnoodig had van de Ocsebib's!

De epistolaire proeven van Marcel Proust zijn in het tijdperk liggende tusschen zijn dood en het verschijnen van het eerste deel der ‘Correspondance Générale’, door tal van liefdadige tijdgenooten, gepubliceerd in een bonte rij boeken, boekjes, brochures van alle formaten en in alle prijzen. Dit verschijnsel is steevast waar te nemen wanneer de roem gepaard gaat met een gepaste vroege dood. Ieder wil dan van die glorie een afglans om het eigen hoofd laten stralen en allen hebben haast om oude fouten te herstellen en om, zoolang het nog tijd is, binnen de kring der apostelen te dringen.

1) Zelf een tooneelschrijver met talent, zijn vrouw, een dochter van Asquith (Oxford), maakte zich onder de naam Bibesco, bekend in de Engelsche letteren.

Het heeft geen zin om al die publicaties hier op te sommen, omdat ze de een na de ander zullen worden opgenomen in de volledige verzameling die de heeren Robert Proust en Paul Brach in bewerking hebben genomen. Eén ding is zeker, dat in de komende deelen belangrijker uitingen te vinden zullen zijn, dan in de twee welke thans voor ons liggen. Ik heb bijvoorbeeld in de 'Lettres à Madame Marie Scheikévitch' (Paris 1928) enkele fragmenten gevonden van een zoo kapitaal belang voor de nadere kennis van Proust's oeuvre als géén van de brieven aan Montesquiou of Mevrouw van Noailles bevat. En ik bedoel hier in het bijzonder de opdracht, welke hij schreef in het exemplaar van 'Du Côte de chez Swann', dat hij aan deze vriendin schonk (Dec. 1915). Het is het terecht beroemde stuk proza met deze aanhef: 'Madame, vous vouliez savoir ce que Mme Swann est devenue en viellissant. C'est assez difficile à vous résumer. Je peux vous dire qu'elle est devenue plus belle.' Hierin vinden wij enkele onschatbare gegevens over de werkwijze van de romancier en over het ontstaan, men doet beter met te zeggen: de groei, van de deelen, die zoo innig, zoo onverbrekelijk aan elkander verbonden zijn. Er is in deze epistels veel dat noodig is ter aanvulling en illustratie van het zorgvuldig samengestelde boekje van Léon-Pierre Quint: 'Comment travaillait Proust' (Paris 1928), waarin ook eenige brieven zijn opgenomen. Wij bezitten verder de overdreven dure uitgave van de correspondentie met Walter Berry; de 'Lettres et Vers à Mesdames Laure Hayman et Louisa de Mornand' (Paris 1928), die een aparte beteekenis hebben, omdat zij in verband staan met de conceptie van de figuur van Odette de Grécy en omdat zij ons in contact brengen met het altijd weer boeiende en eigenlijk nooit in zijn kern benaderde probleem van Proust's verhouding tot de Vrouw in het algemeen en in het bijzonder tot enkele begaafde, spiritueele vrouwen van zijn tijd. Hiervoor moet men ook lezen 'Au Bal avec Marcel Proust', een belangrijke studie doorspekt met brieven, van Mevr. Bibesco. Dan zijn er de brieven aan Lucien Daudet, aan Robert Dreyfus, aan Louis de Robert, aan de clan Caillavet-Flers, aan Robert de Billy, aan Vettard; en dan is er nog de laatst verschenen bundel 'Lettres à la N.R.F.'

(Paris 1932). Deze titel is onjuist. Er had moeten staan brieven aan Gaston Gallimard. Men vraagt zich af of deze publicatie een uiting van moed of van een ongelooflijke schaamteloosheid is. Met een beklemd gemoed lezen wij hier hoe de laatste levensjaren van Marcel Proust, terwijl hij zich al zieker en zieker voelde worden, vergald werden door uitgevers-quaesties, door de slordigheid, de traagheid van Gallimard; door het zich niet houden aan afspraken, door het weigeren om duidelijk en volledig op vragen te antwoorden; èn door de pretenties van de Editions de la N.R.F., een firma die Proust aan handen en voeten bondt en anderszijds niet genoeg deed voor de verspreiding van zijn werk, terwijl zij aan auteurs van de derde rang veel hooger honoraria bood. Kortom: een lijdensgeschiedenis, waarin, tegenover de grenzenlooze verdraagzaamheid van Proust, de heer Gallimard in een alles behalve edel postuur komt te staan.

Het boek van Madame de Gramont (verschenen onder haar vroegere naam E. de Clermont-Tonnerre): 'Robert de Montesquiou en Marcel Proust' (Paris 1928) heb ik tot het laatst bewaard. Het is geschreven op die onvergelijkelijk levendige, indringende manier, welke ook de charme en de waarde van haar 'Mémoires', een alleramusante publicatie, uitmaakt. Deze bladzijden, welke men met genoegen herleest, hadden zeer wel als inleiding tot het eerste deel van de verzamelde brieven gediend. Laten wij dadelijk zeggen dat dit deel het belangrijkste van het tweetal is. Alleen door het verband met het probleem Charlus. Hier moet ik even in het algemeen opmerken, dat het zoeken van contacten tusschen Proust's roman en de werkelijkheid welke hem omringde een uiterst delicaat bedrijf is. Slechts iemand die geen flauw begrip heeft van des schrijvers geestesgesteldheid en van zijn werkwijze kan in zijn boekenreeks een sleutelroman zien. Maar allen zijn we het er over eens dat hij - gelijk *iedere* romancier het doet - zijn ervaringen met de menschen, zijn kennis van de karakters zijner vrienden, zijn herinneringen aan wat hij gezien en beleefd heeft, in zijn geschriften verwerkte. En het is, schoon niet van kapitaal belang, toch ook niet onbelangrijk, om, wanneer men een nadere studie van de proustiaansche wereld wil maken, de modellen welke voor

hem geposeerd hebben op te sporen. Op die wijze zijn er eenige algemeen aangenomen veronderstellingen in omloop geraakt. Zoo is Swann 'geïnspireerd' op de pittoreske verschijning van Charles Haas, die een oud man was toen Proust nog op school ging; Saint-Loup op Bertrand de Salignac-Fénelon, Odette de Crécy op Mme de Mornand en Charlus op Robert de Montesquiou-Fésensac. Laten wij ons bij deze laatste veronderstelling even ophouden. Montesquiou was zonder twijfel bij zijn leven een curieus personaadje. Eerst heeft men hem algemeen aangeduid als het prototype van Des Esseintes en hij zelf is, dunkt mij, niet vreemd aan de verspreiding van deze legende geweest. Het streelde zijn ijdelheid, het verhoogde de mysterieuze aantrekkingskracht van zijn figuur, dat hij model had gestaan voor een van de zonderlingste figuren van Huysmans, een figuur die beroemd, maar geenszins waarachtig of zelfs waarschijnlijk was, en waar thans niemand meer één seconde dupe van zou zijn. Latere onderzoekingen hebben aangetoond, dat al had Joris-Karl wellicht bij het schrijven van zijn boek aan Montesquiou gedacht, zijn eigenlijke model Francis Poinctevin geweest moest zijn; een meening die steunt op uitspraken van Huysmans zelf en op het feit dat Poinctevin en Des Esseintes veel en veel inniger verwant zijn dan Des Esseintes en Artagnan's naneef, die au fond lang niet zoo geraffineerd was als hij zelf geloofde te zijn en die zijn beste effecten als levenskunstenaar dankte aan zijn secretaris, de werkelijk wel zeer merkwaardige Yturri. Hetzelfde doet zich voor met Charlus, waarschijnlijk de proustiaansche gestalte, welke zich het zekerst in het geheugen der lezers heeft genesteld: de proustiaansche gestalte bij uitnemendheid! Ook hier is men begonnen met aan te nemen dat Charlus, vrij nauwkeurig de werkelijkheid volgende, een herschepping was van Montesquiou's getourmenteerde wezen. Montesquiou, die de jonge auteur als een onbelangrijke volgeling beschouwde, maakte Proust daarover noodeloos hatelijke verwijten; maar, in zijn binnenste, was hij - juist als in het geval Huysmans - niet weinig trots op zijn 'belangwekkendheid', welke steeds weer de psychologen bleek aan te trekken. Proust heeft zich altijd verzet tegen het plakken van werkelijke namen op zijn per-

sonen. En het is zijn noodlot geweest dat hij, als geen ander romancier, zoo onder die pijnlijke manie te lijden heeft gehad. Dat komt omdat ook vrijwel geen andere romancier een zóó sterk leven, een zóó onweerstaanbare waarachtigheid aan zijn figuren heeft weten te geven. Charlus leéft, hij is een man die wij van aangezicht tot aangezicht kennen en het kost ons iedere keer weer opnieuw heel veel moeite om ons ervan bewust te maken dat het ten slotte toch een man-uit-een-boek is. Men heeft hier zoo sterk de indruk van een tyrannieke 'werkelijkheid', dat het ons een geruststelling geeft, onze behoefte aan tastbaarheid bevredigt, wanneer wij voor die nieuwe realiteit een plaatsje in onze wereld kunnen inruimen. En zoo zou het vooral aan hen die Proust en de proustiaansche samenleving van nabij gekend hebben een bevrijdende genoegdoening schenken, indien zij Charlus een plaats in hun omgeving konden geven door hem met Montesquiou te vereenzelvigen. Maar hoe begrijpelijk deze begeerte ook zijn moge, ik vrees dat men daarmede toch ver van de waarheid af raakt. Twee punten staan vast. Dat Marcel Proust de dichter van 'Les Hortensias Bleues', de pronklievende gastheer van 'Le Pavillon des Muses' gekend heeft tot in de verborgenste schuilhoeken van zijn gemoed, gelijk niemand hem ooit gekend heeft; - en dat er in Charlus enkele essentialia uit Montesquiou's karakter zijn overgegaan. Enkele.... want ik voor mij zie ten slotte meer overeenkomsten met de prins di Torreglia over wiens zonderling en tragisch leven Proust, (door bemiddeling van de Belgische auteur Sylvain Bonmarriage) een aantal clinische gegevens ontvangen had van een beroemd Italiaansch psychiater en criminoloog. Wanneer men deze gegevens, welke in hun zakelijke vorm, bewaard zijn gebleven en gepubliceerd werden, leest, en men stelt zich daarbij Charlus voor den geest, dan krijgt men sterk den indruk dat Proust uit is gegaan van het zeer summiere schema-Torreglia, en dat hij daaraan substantie, vleesch, beteekenis voor zich zelf gegeven heeft door het op te vullen met zijn herinneringen aan Montesquiou, maar niet aan Montesquiou alléén. Het probleem Charlus-Montesquiou heeft, hoe dit alles ook zij, voor de proustianen nog altijd een zeer groot belang, het blijft hen boeien en prikkelen; en de publi-

catie van de brieven van Marcel aan Robert, waarnaast helaas die van Robert aan Marcel ontbreken, heeft in dit onmiskenbare feit zijn rechtvaardiging. Men moet ze dan ook lezen, denkende aan de quaesties welke er door het oeuvre aan verbonden zijn. Doet men dit niet, dan ziet men in deze, voor een groot gedeelte zeer korte, biljetten niets dan een mengeling van banaliteiten, nietige wereldsche bestellingen en overwegingen in verband met feesten en recepties; dan ergert men zich onafgebroken aan een matelooze, op een pijnlijke wijze belachelijke, pluimstrijkerij. Van deze geexalteerde vleitaal kan men zich werkelijk geen voorstelling vormen, wanneer men de voorbeelden niet onder de oogen heeft. Men moet deze lezende goed bedenken dat Proust zich richt tot een poêet, die tusschen een onoverkomelijke hoeveelheid brallende en vulgaire gezwollenheid door, heel enkele strophen van een ietwat verouderde, maar toch nog begrijpelijke en genietbare, schoonheid schreef, een dichter van de derde, vierde rang in een periode, gedurende welke de lyriek in Frankrijk's letterkundig leven nog de eminente beteekenis had, welke men nù aan de roman toekent. Na de ontvangst van een presentexemplaar van de pretentieuze bundel ‘Les Chauves-Souris’ schrijft Proust, zinspelende op de een of andere recensie, onder ander moois, dit: ‘Le nom de Moréas, même sans intention de comparaison, prononcé non loin du vôtre, me choque et me peine infiniment. *A quoi bon monter jusqu' àces sommets* si l'on aperçoit encore de tels pygmées.’ Nu kan men over Moréas denken gelijk men wil, maar zelfs zij die het meest verwijderd zijn van ‘L'Ecole Romane’ zullen het toch niet in hun hoofd halen om de dichter der ‘Stances’ náást, laat staan als een dwerg aan de voeten van, Montesquiou te plaatsen. ‘La postérité n'admirera pas seulement la poésie condensée dans vos oeuvres, mais la poésie éparse dans votre vie,’ schrijft Proust een andere maal, volkomen onbewust van een nabije toekomst welke den bewierrookte dichter zoo totaal zou vergeten, dat men hem eigentlijk nog alléén maar kent en noemt in verband met een persoonaadje uit de roman van Proust, van die zelfde Marcel Proust, le petit Marcel, voor wien hij een soort neerbuigende welwillendheid toonde, als van meester tot

onwaardige leerling. ‘Je vous remercie mille fois des éblouissants articles ou la Sagesse retentit harmonieusement de plus de grelots que ne ferait la Folie’. - En zoo kan ik aan het citeeren blijven. Nu eens spreekt hij over Robert (tot Robert) van zonnestralen, die hem verblinden, dan weer van de lier met zeven snaren. Geen enkel klassiek attribuut, geen enkele rethorische figuur wordt vergeten, waar het er om te doen is om Artagnan te behagen. Men vindt een ijdele opwinding op elke bladzijde van dit boek. En achter die groote, luide woorden, voelt men, als men lezen kan, een kille leegte. De scherpzinnige Antoine Bibesco noemde zijn trouwe Lecram (Marcel), die hij op de keper beschouwd had, ‘Le Flagorneur’: ‘quand celui-ci avait recours à *la flatterie par système*. C'était pour imiter Stendhal, faisant le soir son examen de conscience et commen çant par cette question: Ai-je assez flatté aujourd'hui?’ Het was waarschijnlijk niet alleen, en zelfs niet in hoofdzaak, om Stendhal te imiteeren, dat Lecram ‘flagorneur’ werd zoodra hij zich tot Montesquiou richtte. Neen, hij wist nauwkeurig wat de over zich zelf verrukte, prikkelbare, kinderachtige dichter nóódig had; en hij gaf hem met een ironische vrijgevigheid in overruime mate wat hij begeerde. En ondertusschen drong Proust, gecamoufleerd door zijn hoffelijkheid, steeds dieper in het wezen van zijn oudere ‘vriend’ binnen, zonder dat deze zich rekenschap gaf van wat er eigenlijk met hem gebeurde. Marcel absorbeerde Robert: hij eigende zich langzaam diens geest en ziel toe. En dat ging zóó ver, dat hij in een gegeven phase van dit psychologisch proces, de stem, de houding, de gebaren en de terminologie van Montesquiou zich tot in details eigen maakte. En dat geenszins uit een zucht tot imitatie, doch uitsluitend - daarover zijn alle kenners van Proust het eens - door het phenomeen der assimilatie, dat *alle* romanciers kennen, moeten kennen, om hun werk te kunnen volbrengen, maar dat aan weinigen zóó volledig geopenbaard wordt. Proust heeft, om een triviale term te gebruiken, de éénige die hier juist de situatie weergeeft, Montesquiou leeggegeten. En naarmate hij dieper in dat ingewikkelde gemoed doordrong, naarmate hij meer geheimen aan dat gecompliceerde leven, waarin waan en waarheid zoo slordig dooreengemengeld

waren, ontfutselde, naarmate hij meer illusies over zijn ‘vriend’ verloor, werden zijn brieven bloemrijker, bombastischer, zijn zinnen snorkender, wérd de lof hyperbolischer, de bewondering exatischer. Op het laatst, bereikte hij een toppunt, en het pleit niet voor de intelligentie en de menschenkennis van den gentilhomme-poëte, dat hij de geheime spot en misschien zelfs de minachting niet gevoeld heeft achter al die fraai gedraaide perioden. Van een werkelijke genegenheid, een oprecht vriendschappelijke verhouding, bemerkt men in deze brieven niets, werkelijk niet het allergeringste spoor. Wanneer er waarachtig gevoel voor Montesquiou in Proust bestaan zou hebben, dan had dat zich onmiskenbaar geopenbaard in een vrijgelaten woord, een spontane tirade, een accènt. Maar men leest bladzijde na bladzijde en aldoor leeft men in een atmosfeer van leugen. Mevrouw de Gramont had gelijk toen zij zeide, dat zich achter Proust's betuigingen van bewondering en vriendschap, welke elkander in zijn correspondentie met een duizelingwekkende snelheid opvolgen, in vele, misschien wel in de meeste, gevallen niets dan een grenzenlooze onverschilligheid verbergt. Proust bestond voor zijn moeder, enkele uitverkoren vrienden en verder voor zijn werk. En men kan zonder overdrijving zeggen dat dit geheele wonderbaarlijke leven, verdeeld tusschen een geïsoleerde ziekenkamer en een salon van Ritz, in wezen, *uitsluitend* geleefd is om der wille van dat werk.

De correspondentie met Mevrouw van Noailles is, op zich zelf beschouwd, leesbaarder en inhoudsrijker, dan die met Montesquiou. Maar daar staat tegenover dat de persoonlijke verhouding van Proust tot Mevrouw van Noailles geen bijzonder belang heeft voor de kennis van het oeuvre; en dat deze epistels daardoor ontberen, wat men aan de brieven aan Montesquiou niet ontzeggen kan: een exegetische waarde. Wij leeren er, mits wij de kunst verstaan om door de wereldsche phraseologie héén te lezen, wel iets uit over Proust's litteraire smaak, over zijn kritische gaven, over zijn analytisch vermogen, dat door allen die hem gekend hebben om het zeerste geroemd wordt. Maar dit alles te samen maakt deze brievenreeks nog niet boeiend en belangrijk. En evenmin wordt het daardoor een prettige, opwekkende lectuur.

De ‘flagornerie’, door Antoine Bibesco gesignaleerd, wordt hier opgevoerd tot een intensiviteit als Proust nimmer voor en na dien bereikte! Het is een wilde en warrelende opeenvolging van enthousiasmen, een romantische chaos van uiterste bewonderingen. De normale terminologie der litteraire kritiek schiet te kort. De allerminste regel van de dichteres is nog in Proust's waardeering subliem, bovenaardsch, veel te hoog en te goed voor de oogen en de ooren der gewone stervelingen. En de dichteres zelf is een godin. En zelfs de geheele familie van de dichteres wordt tot in de hoogste wolken verheven. Noailles[1)] is een bewonderenswaardig man, waaròm wordt ons niet geopenbaard; Brancovan is een subtiele geest, een essayist met bijzondere gaven en zijn tijdschrift (La Renaissance Latine) moet het beste tijdschrift op de wereld zijn, wanneer Marcel niet toevallig gebrouilleerd met hem is. En de prinses van Chimay is niet alleen haar zusters evenknie in goddelijkheid, maar zij is bovendien een verrukkelijk, onvergelijkelijk prozaschrijfster, hetgeen wij niet kunnen controleeren omdat zij niets publiceerde. Maar Marcel's vervoeringen naar aanleiding van texten van Mevrouw van Noailles kunnen wij wèl verifieeren. Er zijn in de poëtische verzamelingen van haar, die thans de eerste vrouwelijke Commandeur in het Legioen van Eer en de officieele muze van de derde republiek is geworden, tusschen veel ijdele, vluchtige klinkklank, zonder een zweem van twijfel, eenige gedichten, verscheidene zelfs, van een warme, kleurrijke schoonheid te ontdekken. En haar roemeenschturksch-grieksche bloedmenging[2)] heeft in de fransche laatromantische dichtkunst een onmiskenbaar nieuwe toon gebracht. Maar hoezeer men Mevrouw van Noailles ook waar-

1) Ziehier een mooi staal van gecompliceerde vleierij: ‘Le grand ennui, c'est qu'ayant déjà invité plus de dames âgées que de jeunes que je connais à peine, qu'une table ne peut contenir, il faudrait que vous consentiez, M. de Noailles et vous, à être plutôt placés selon votre bonté anciennement amicale pour moi, que selon votre ramg qui est tel, le savez vous, que quand les Noailles s'allièrent, *se mésallièrent*, à Louis XIV, on les blâma de cette condescendance où on ne pouvait voir que de la courtisanerie’ (brief uit 1907. No XXXVII - vol II - Corresp. Générale).
2) De dichteres is een van de twee dochters van prins Gregorius Bassaraba de Brancovan (uit het huis Bibesco) 1827-1886 en prinses Rachel, dochter van Musurus Pacha, oud Turksch gezant te Londen.

deeren moge, nooit zal men kunnen ontkennen dat haar productie zeer ongelijk van qualiteit is en dat naast verblindende, toch altijd, helaas, ietwat uiterlijke schoonheden, voorbeelden van de belachelijkste bombast te vinden zijn. En haar oeuvre, dat ons nimmer in het hart treft, verdient in geen geval een zóó ongebreideld, mateloos enthousiasme, een zoo schaduwlooze verheerlijking als Proust in zijn brieven schaamteloos tot uiting brengt. De eenige interessante vraag, die ik mij bij de lezing van deze omvangrijke correspondentie gesteld heb, en waarvoor ik te vergeefs een redelijke oplossing gezocht heb, is weer deze: in hoeverre was Proust hier oprecht? Met andere woorden: waar houdt de overtuiging op en begint de mooipraterij? Of: wat is echt en wat is toc? Ik kàn niet aannemen dat Marcel Proust iedere vorm van onderscheidingsvermogen, ieder begrip van geestelijke waarde en onwaarde, ieder inzicht in de hiërarchie der verschijnselen miste, omdat hij elders (bijvoorbeeld in zijn voorreden tot de vertalingen van Ruskin) wel degelijk bewijst, hoe hij zich nauwkeurig rekenschap geeft van de subtiliteit en de variatie der aesthetische problemen; en evenzeer van de verhoudingen welke er tusschen hem en de kunst, in haar verschillende vormen ontstaan. Het is mij onmogelijk om te gelooven dat de scherpziende Proust plotseling verblind werd voor de al te kleurige oostersche-bazarachtige kant welke Mevrouw van Noailles onmiskenbaar eigen is, voor de onfransche opzichtigheid van haar litteraire en wereldsche verschijning. Of was dat extravagante juist een band? Want Proust, schoon van vaderszijde uit een oud en streng katholiek huis, was door zijn moeder, eene Weill, verwant aan vele rijke joodsche familiën van Parijs. En in zijn karakter, zoowel als in zijn denken, ontdekken wij zóóveel joodsche eigenschappen, dat wij soms de indruk krijgen, dat zij domineeren; vooral in zijn aardsch bestaan: in zijn optreden, zijn manier van spreken, zijn wijze van doen, de inrichting van zijn leven. En de charme van zijn persoonlijkheid, door alle die hem kenden om het zeerste en met warmte geroemd, bestond voor een niet gering deel uit de teedere wezenstrekken, welke hij van zijn moeder geërfd had. In zijn werk is die joodsche invloed evenzeer aanwezig, maar toch

niet op een zoo sterk opvallende wijze. Het oostersche in Marcel en het oostersche in de gravin van Noailles zullen, samengesmolten, de basis gevormd hebben voor de vriendschap, waarvan wij hier, in dit tweede deel van de Correspondance Générale, de kakelbonte uitingen, waarin de veelgeroemde ‘mesure latine’ ver te zoeken is, voor ons hebben.

Gezien de aan het ongelooflijke grenzende epistolaire ijver en vaardigheid van Proust belooft de publicatie van zijn brieven een langdurige en omvangrijke onderneming te worden. Verrassingen zullen er zich hoogst waarschijnlijk niet bij voordoen. De ijverig gezochte ‘nieuwe kijk’ op den schrijver en zijn werk zal men niet krijgen. Raadsels zullen er niet door worden opgelost. Vooral daar men zeer waarschijnlijk om der wille van het maatschappelijk fatsoen de briefwisselingen, welke in een al te direct verband met Proust's erotisch leven staan, zal achterhouden, zoodat een nauwkeurige berichtgeving over deze nog onbekende, althans onvoldoende bekende materie, achter wege moet blijven. Een aangename of leerzame lectuur zal deze brievenreeks nimmer worden. Men kan ze alléén aanvaarden als documenten en dan nog documenten van een beperkt belang: nuttig alleen, en alleen bestemd, voor hèn die zich zonder terughouding verdiept hebben in de proustiaansche wereld en die zich daarin thuis gevoelen. Voor die kleine, maar hartstochtelijke gemeente, en voor die gemeente uitsluitend, zijn ze van een onschatbaar waarde. Om Proust te lezen en te genieten behoeft men waarlijk niet een studie te maken van deze correspondentie en van alles wat daarmede in verband staat. Maar het lezen van Proust, zooals men van ieder ander letterkundig voortbrengsel kennis neemt, is iets héél anders dan een bekentenis tot het proustianisme! Om tot de ‘ingewijden’, tot de broeders-in-Marcel, te kunnen behooren moet men echter wel degelijk deze brieven nauwkeurig en met kennis van zaken bestudeerd en in zich opgenomen hebben.

Deze publicatie is - ten slotte - van geringe bediedenis voor de duizenden, de buitenstaanders; van kapitaal belang voor de honderden, de getrouwen en geloovigen. Ik meen dat met deze vaststelling vrij nauwkeurig een waarde is toegekend en dat men op deze wijze de plaats van deze correspondentie in de historie der Fransche letteren voldoende omlijnt.

J. GRESHOFF

Tsjechen en Slovaken, - één volk of twee volken?[1)]

De volksnaam Tsjechoslovaken heeft een internationale bekendheid gekregen tijdens de wereldoorlog en de Russiese burgeroorlog, toen de door Masaryk en zijn medestanders gevormde legioenen, in conflict geraakt met de bolsjewieken, zich een weg moesten banen van Europees Rusland door Siberië naar de Grote Oceaan. Deze soldaten heetten ‘Tsjechoslovaken’; van de juiste betekenis hiervan had men echter in West-Europa een vage voorstelling. En dat bleef tot zekere hoogte zo, toen er na de oorlog een nieuwe staat in Midden-Europa ontstond, waarin de ‘Tsjechoslovaken’ het belangrijkste bevolkingselement waren, dat zijn naam gaf aan de staat en het karakter hiervan in hoofdzaak bepaalde. Wie de moeite nam de nieuwe kaarten te raadplegen en ze te vergelijken met die van vóór 1918, kwam langs die weg spoedig tot het inzicht, dat de term Tsjechoslovaken zoveel betekende als: Tsjechen plus Slovaken; Tsjechen, dat waren de Slaven van Bohemen, Moravië en een deel van Oostenrijks Silezië, welke landen tot het oude Oostenrijk (Cisleithanië) behoord hadden, - en Slovaken is de naam der Slaven uit het noordelike deel van 't oude Hongarije (Transleithanië), met uitzondering van het uiterste oosten, waar een Kleinrussiese bevolking woont. Geografies zijn dus de woorden ‘Tsjechoslovakije’, ‘Tsjechoslovaken’ duidelik, maar moeiliker valt het ons, om aan die voor ons nieuwe geografiese begrippen een veelzijdiger, op kennis der plaatselike toestanden berustende inhoud te geven. Toen al spoedig na de

1) Naar aanleiding van: Th.J.G. Locher, Die nationale Differenzierung und Integrierung der Slovaken und Tschechen in ihrem geschichtlichen Verlauf bis 1848. Haarlem, Tjeenk Willink, 1931.

vredesluiting er stemmen van ontevredenheid opgingen in het van Hongarije losgemaakte Slovakije, toen vele Slovaken beweerden, geen Tsjechoslovaken, maar zonder meer Slovaken te zijn en op grond daarvan autonomie voor Slovakije begeerden, kon de publieke opinie van het Westen niet veel meer doen, dan de aanwezigheid van moeilikheden en tweespalt constateren, inzoverre men altans niet zonder meer geloofde aan de volledige betrouwbaarheid van één der in deze twisten betrokken partijen. In nationaliteiten-kwesties als deze is echter het oordeel van de nuchtere en ter plaatse georiënteerde buitenstaander uit de aard van de zaak onpartijdiger dan dat van diegenen, die midden in de strijd staan, en derhalve heeft Seton Watson een goed werk gedaan door, in 1924, aan het Tsjecho-Slovaakse probleem zijn op veelzijdige indrukken berustend en wel gedocumenteerd boek ‘The new Slovakia’ te wijden. Dit geschrift interesseerde zich echter in 't biezonder voor het heden en poogde uitwegen te vinden uit de misverstanden, die na de oorlog in zo scherpe vormen tot uiting kwamen. De wortelen van deze misverstanden liggen echter in het verleden, de problemen van het tegenwoordige Tsjechoslovakije zijn dus niet wel te begrijpen zonder kennis van de voorgeschiedenis der componenten van de nieuwe staat, en deze voorgeschiedenis omvat niet alleen materiële feiten en betrekkingen, maar ook de ideën en stemmingen van de verschillende bevolkingsgroepen en hun geestelike leiders.

Het ‘Tsjechoslovaakse probleem’, zoals dat na de oorlog aan de orde is gesteld, wachtte reeds enige jaren op een historicus uit den vreemde, die op grond van een onpartijdig onderzoek der geschiedbronnen en een kritiese studie der ideologieën ons uit het verleden het heden zou doen begrijpen. Deze taak heeft de heer Locher op zich genomen en het resultaat van zijn studieën is het boek, welks titel aan de voet der vorige pagina is afgedrukt. Wij mogen ons verheugen, dat het een Nederlander is, die dit thema bewerkt heeft, niet alleen om dit feit zelf, maar meer nog om de wijze, waarop de schrijver zijn taak heeft uitgevoerd. Bij het beoordelen van anderer mening kwam het er vaak minder op aan om het juiste van het foutieve te onderscheiden, dan wel om het

moment te constateren, waar de objectiviteit van een betoog overging in eenzijdigheid; hiervoor was niet alleen wetenschappelike methode en kennis van zaken nodig, maar ook een scherp aanvoelingsvermogen voor mensen en situaties. De heer Locher, die een jaar lang in Praag en een tweede jaar in Slovakije heeft gewoond, heeft daar de Tsjechiese en de Slovaakse samenleving door voortdurend direct contact leren kennen, hij heeft ze elk in haar soort leren waarderen en daardoor zich de objectieve stemming eigen gemaakt, die naast uitnemende eigenschappen van intellect nodig was om dit boek zo wel te doen slagen. Voortreffelik is ook de wijze, waarop de auteur het relaas der feiten en zijn beschouwingen daarover afwisselt door korte en duidelike samenvattende perioden.[1)]

Locher begint zijn histories exposé met beschouwingen over de oudste Slavenrijken op de bodem van 't tegenwoordige Tsjechoslovakije. Van het rijk van Samo in de zevende eeuw weet men te weinig en het heeft te kort bestaan, dan dat iemand ernstig zou kunnen overtuigd zijn, dat dit een enigszins geconsolideerde ‘Tsjechoslovaakse’ staat zou zijn geweest; wel kan die gedachte opkomen bij het Groot-Moraviese rijk van de negende eeuw, en daarom was het nodig, dat Locher tegenover zulk een opvatting zijn positie bepaalde. Deze is terecht negatief. Intussen is deze hele kwestie van ondergeschikt belang: wat de Tsjechen en Slovaken tans zijn, hangt slechts in zeer geringe mate daarvan af, wat zij in de negende eeuw geweest zijn. Het ‘realisme’ van Masaryk en zijn school heeft terecht het Tsjechiese volk opgevoed in de geest van een tegen ‘overdreven historisme’ gerichte zin voor de werkelikheid, - hetgeen niet wegneemt, dat het zo energiek en succesvol bestreden kwaad telkens weer het hoofd opsteekt. Wanneer een in 't algemeen zo kritiese historicus als Chaloupecky meent te kunnen waarschijnlik maken, dat Slovakije niet in het begin van de tiende, maar eerst in het begin van de elfde eeuw met Hongarije verenigd is, dan voelt hij dat ongetwijfeld als een moment van belang ook voor het Tsjechoslovaakse vraagstuk van onze dagen. De Tsjecho-

1) Zie pag. 36 vlg., 52, 77 vlg., 146 vlg., 154, 181, 188 vlgg., 207 vlg.

slovaakse eenheid, die hij voor deze oude periode aanneemt en waarvoor hij, op een wijze die menige Slovaak onnodig irriteert, het woord Tsjechies prefereert boven Tsjechoslovaaks, heeft voor hem een meer dan zuiver historiese betekenis: geneigd zijnde, het recht van bestaan van het huidige dualisme tot zo gering mogelike afmetingen te reduceren, begroet hij met vreugde elk feit, zij 't ook uit een grijs verleden, dat hij meent als een symptoom van oude homogeniteit te mogen opvatten. Graag geloof ik met Chaloupecky, dat er in de tiende en zelfs nog in ae elfde eeuw in taalkundig en ethnografies opzicht geen differentiatie van betekenis tussen Tsjechen enerzijds, Slovaken anderzijds heeft bestaan; ik sta in dit punt dichter bij hem dan Locher,[1)] maar ik wens duidelik te onderstrepen, dat die oude toestanden van geen betekenis zijn voor de beoordeling der tegenwoordige. Hier geldt hetzelfde wat voor de Russen geldt: in de elfde eeuw bestond de differentiëring Grootrussen: Kleinrussen nog niet; voor een nog vroegere periode vermeldt de zgn. kroniek van Nestor verschillen van volksaard tussen de stammen der Poljanen, Drewljanen enz., en het is mogelik, dat die in de elfde eeuw nog voortbestonden, maar de tegenstelling Grootrussen: Kleinrussen gaat daarop niet terug, doch heeft zich eerst in een latere periode ontwikkeld. Ook hier kan men zich de vraag stellen: één volk of twee? Voor de beantwoording er van leveren het heden en het jongste verleden de meeste gegevens; wij kunnen dan verder tot een vroeger verleden opklimmen, want ook dit helpt ons het heden begrijpen, maar geen afzonderlike feiten uit ver terugliggende eeuwen hebben op zichzelf bewijskracht.

Zo is 't ook met het Tsjechoslovaakse probleem, en het is dus alleszins begrijpelik, dat Locher's histories relaas, zijn beschouwingen over de feiten en zijn kritiek der over deze uitgesproken meningen uitvoeriger en gedetailleerder worden - gelukkig zonder dat aan de analyse de synthese opgeofferd wordt -, naarmate hij tot de nieuwe tijd nadert. Ten slotte worden dan de door de voorafgaande perioden verschafte gegevens gebruikt voor het verklaren van het op-

1) Wat de taal aangaat, zijn er meer gegevens, die op een grens tussen West- en Midden-Slovaaks dan tussen Slovaaks en Tsjechies wijzen.

treden van L. Stúr c.s., die omstreeks 1845 een op 't Middelslovaaks gebaseerde schrijftaal hebben gecreëerd, welke voor de Slovaken een symbool van hun nationale individualiteit is. De geest, die in deze daad van Stúr en zijn vrienden tot uiting kwam, spreekt reeds duidelik uit een brief van Hurban d.d. 28 Desember 1842, welke Locher in het archief van het Slovaakse museum gevonden heeft (zie pag. 159 v. van zijn boek); en voor de toekomst was de stap van Stúr van een grote betekenis: toen in 1918 de Tsjechoslovaakse staat was ontstaan, heeft deze naast de Tsjechiese schrijftaal de Slovaakse als gelijkwaardige landstaal erkend; het officiële standpunt, dat dit twee variaties van een zgn. Tsjechoslovaakse taal zijn, lijkt mij volkomen juist[1)], maar door het erkennen van die twee variaties worden toch onloochenbaar twee taalkundige individualiteiten erkend, en dat impliceert weder de erkenning, tot zekere hoogte, van tweeërlei ethniese individualiteit, zij het ook dat deze beide opgaan in het samenvattende begrip van 'het Tsjechoslovaakse volk,' zoals dit door de grondwet van de nieuwe staat is gesanctionneerd.

In hoeverre had zich in de eeuwen, aan Stúr voorafgaande, een Tsjechoslovaaks nationaal voelen ontwikkeld? Locher vat zijn, in de voorafgaande bladzijden nauwkeurig toegelichte opinie hierover op pagina 77 vlg. van zijn boek aldus samen: 'Auf Grund der Sprachverwandtschaft konnte sich im fünfzehnten Jahrhundert die auf dem zentralböhmischen Dialekt gegründete tschechische Schriftsprache in der Slovakei verbreiten. Der Hussitismus aber fand dort nur geringen Widerhall; die Reformation kam wohl grösstenteils von Deutschland her zu den Slovaken. Doch standen die slovakischen Evangelischen in enger Verbindung mit den tschechischen Protestanten; ihre Pfarrer und Lehrer waren die Hauptträger der tschechischen Literatur in der Slovakei. Seit der Schlacht auf dem Weissen Berge wurde aber diese Literatur in den böhmischen Ländern so gut wie vernichtet. In der Slovakei bestand sie zwar fort, konnte aber dort allein nicht blühen. Sie umfasste ja auch nur die kleine Minderheit

1) Ik wijdde aan deze kwestie een door de Kon. Akademie te Amsterdam uitgegeven monographie: Tsjechies-Slovaaks-Tsjechoslovaaks (1928).

der gebildeten Evangelischen. Die katholische Geistlichkeit benutzte zwar zu ihren Zwecken tschechische Schriften, sie war aber durch keine inneren Bande an die tschechische Sprache gebunden. Die städtische Bevölkerung war seit dem Brechen der deutschen Alleinherrschaft gemischt; das slovakische Element nahm zwar an vielen Orten zu, es war aber von der nationalslavischen Kultur nicht genügend durchdrungen um dem späteren Magyarisierungsstreben gehörigen Widerstand leisten zu können. Der Adel fühlte sich vor allem Teil der ständisch-politischen natio hungarica; Liebe zur eigenen Sprache und zum eigenen Stamm kannte er fast nicht, auch er verfiel später grösstenteils der Magyarisation.'

Hieraan laat zich nog toevoegen, al heeft 't ook op een wat latere periode betrekking en wordt 't ook dienovereenkomstig door Locher in een ander deel van zijn boek behandeld (blz. 129 vlg.), dat de leidende figuren der Tsjechiese nationale wedergeboorte in de decennia, aan Stúr's optreden voorafgaande, dikwels het juiste begrip voor Slovaakse toestanden en stemmingen toonden te missen en meer Tsjechies dan Tsjechoslovaaks voelden.

Elke historicus, die zich met Stúr bezighoudt, moet, sedert in 1920 Milan Hodza's boek 'Ceskoslovensky rozkol' ('het Tsjechoslovaakse schisma') verscheen, zijn standpunt bepalen tegen de daarin uitgesproken mening, sterk afwijkend van de zgn. 'Martinse richting' (zie Locher 158), dat Stúr's daad een door politieke overwegingen ingegeven afwijking van de totnogtoe gevolgde koers zou zijn, welke speciaal ten doel zou hebben gehad, de adel voor de nationale zaak te winnen. Locher erkent de gronden, die Hodza voor deze opinie aanvoert, als overtuigend, anderzijds echter vindt hij, dat Hodza te eenzijdig in deze ene richting zoekt: Stúr, zo meent hij, 'wollte durch das Slovakische auch die Katholischen und Evangelischen vereinigen und das Volk zu einem kräftigen Nationalleben aufwecken' (p. 164), en zijn toelichting van deze mening lijkt mij plausibel. Het duurzaamste resultaat van Stúr's optreden was in de naaste toekomst, naast het feit zelf van de nieuwe schrijftaal, het samengaan van protestanten en katholieken, welke laatsten zich sedert het eind der achttiende eeuw van een op Westslovaakse basis

opgebouwde schrijftaal bediend hadden, een schepping van een Slovaakse geestelike, Bernolák geheten.

Biezonder duidelik zet Locher verder uiteen, hoe nauw Stúr's ideën zich aansluiten bij die van de iets oudere romantici Kollár en Safarik, die wel niet een geheel van 't Tsjechies losgemaakte Slovaakse schrijftaal hadden begeerd, maar toch wel degelik een van de Tsjechiese afwijkende, direkt op de Oudslaviese teruggaande Slovaakse individualiteit erkenden. In zijn 'Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten' (1826) noemt Safarik het Slovaaks op één lijn met Tsjechies, Pools en Sorbies en ook de Slovaakse literatuur behandelt hij los van de Tsjechiese.

Later, toen Stúr's Slovaakse schrijftaal een voldongen feit was, hebben Kollár en Safarík deze stap van hun volksgenoot gelaakt. Safarík's uitlatingen worden door Locher (blz. 185 vlg.) uitvoerig gerefereerd. Safarík zou het ten volle gebillikt hebben, wanneer de Slovaakse letterkunde, wat syntaxis en vocabulaar aangaat, rijkelik wilde putten uit de Slovaakse volkstaal; maar de literaire taal had toch in ieder geval, wat spelling en grammatika betreft, Tsjechies moeten blijven; de revolutionnaire daad van Stúr zou slechts tot een versplintering en daardoor verzwakking kunnen leiden. Ik denk, dat Locher wel gelijk heeft, wanneer hij meent, dat Safarík, die in deze tijd in Praag woonde en de invloed van het Tsjechiese milieu ondergaan had, niet meer het rechte gevoel had voor de Slovaakse toestanden; misschien was Stúr's daad onvermijdeliker dan Safarík zich dat in Praag kon voorstellen, - maar de spijt van Safarík kunnen velen ook tans, meer dan driekwart eeuw later, nog beamen. Locher (blz. 207) doet dat niet, ik wijk in deze enigszins van hem af. Het tegenwoordige Europa bezit naast schrijftalen met eeuwenoude traditie ook een aantal schrijftalen van jonger maaksel en betrekkelik kunstmatig gecreëerd. De vraag komt wel eens op: zouden de mensen, die zich van deze talen bedienen, zowel kunstenaars als anderen, niet gelukkiger af zijn, wanneer zij een oudere en meer verbreide schrijftaal als voertaal hunner gedachten gebruikten? De lokale kleur behoeft daardoorevenmin verloren te gaan als de individualiteit van de schrijver. Komt niet Gogolj's Ukraïense wijze van voelen en uitbeelden

volkomen tot haar recht, al schreef hij Grootrussies? En wordt niet de in 't algemeen rauwe, onaesthetiese Tsjechiese taal onder Brezina's pen tot een onovertrefbaar uitingsmiddel voor de subtielste modulaties van een modern-artistieke wereldvisie? Ik twijfel niet, of elke Slovaakse woordkunstenaar zoude in een Tsjechiese schrijftaal, stilisties en lexikalies enigszins geslovakiseerd (zoals Safarík zich dat voorstelde), een volkomen bruikbaar instrument hebben voor 't uiten van Slovaakse stemmingen. Bovendien is een jonge schrijftaal, die zozeer op een naburige taal met meer traditie lijkt als 't Slovaaks op 't Tsjechies, gedoemd om bij voortduring de invloed van haar oudere zuster te ondergaan en het nooit te brengen tot een geheel zelfstandig bestaan. En dan nog deze overweging, die voor Safarík en zijn tijdgenoten nog niet bestaan kon: in de nieuwe Tsjechoslovaakse staat, welks ontstaan na de nederlaag der Habsburger monarchie een historiese noodzakelikheid was, zou het bestaan van éénzelfde schrijftaal voor Tsjechen en Slovaken de innerlike consolidatie sterk bevorderd hebben; deze groeit ook nu al zienderogen, altans na het proces tegen Tuka (1929) krijgt men sterk die indruk. Maar taaleenheid zou de ontwikkeling kunnen verhaasten. Intussen was het erkennen van twee schrijftalen in 1918 nog in hogere mate een psychologiese noodzakelikheid dan Stúr's taalpartikularisme dat in 1845 was, en in die noodzakelikheid moeten wij berusten, ook al zouden wij in sommige opzichten de gang der historie anders hebben gewenst.

De geschiedenis der Donaumonarchie in de negentiende eeuw maakt dikwels de indruk, meer beheerst te zijn door menselik onverstand dan door menselik verstand: die indruk wordt bevestigd door het laatste hoofdstuk van Locher's boek: ‘Rückblick und Ausblick’. Bij de lektuur hiervan krijgt men sterk het idee, dat de kansen voor het ontstaan en 't zich handhaven van een eigen Slovaakse schrijftaal slechter geweest zouden zijn, wanneer de relatieve chronologie der gebeurtenissen enigszins anders geweest was. Intussen is die schrijftaal slechts een van de symptomen der Slovaakse nationale individualiteit; deze is een niet weg te cijferen feit, dat zijn verklaring vindt in de historie van eeuwen. De onderlinge verhouding tussen Tsjechen en Slovaken wordt goed

weergegeven door de formulering van de eerste der stellingen, die Locher aan zijn boek (een academies proefschrift!) toevoegde: ‘De geschiedenis van de Tsjechen en Slovaken is er een van twee eng verwante stammen, die door de geographische en politieke omstandigheden verhinderd zijn volledig tot één natie samen te groeien.’ Kan misschien de toekomst brengen wat in het verleden niet mogelik was? Tot zekere hoogte ongetwijfeld: de twee volksgroepen kunnen van elkaar veel leren en van elkaar veel overnemen, niet alleen de Slovaken van de Tsjechen, maar ook omgekeerd, in hogere mate dan menige Tsjechiese ‘Kulturträger’ geneigd is aan te nemen. Blijft de politieke samenhorigheid voortbestaan, dan kan in deze moderne tijd de samenvloeiïng tot één volk in een sneller tempo geschieden dan dat, waarin bijvoorbeeld op Nederlandse bodem de nakomelingen van Friezen, Franken en Saksen tot één natie zijn geworden. Maar één volk, dat wil nog niet zeggen één homogene massa; dat zijn ook de Nederlanders allerminst, en het Tsjechoslovaakse volk zal geestelik te rijker zijn, wanneer de twee groepen elk hun eigen individualiteit in grote mate bewaren.

N. VAN WIJK

Een Hollandsch woord, tot Belgen gesproken

De Nederlandsche Rotarians deden mij de eer aan, mij uit te noodigen op eene tweelanden-bijeenkomst Nederland-België, 27 Februari j.l. te Rotterdam, het woord te nemen. Een programma was niet voorgeschreven. De heer Devèze, die op mij volgde, besprak de Nederlandsch-Belgische tolunie die hem uiterst wenschelijk voorkwam; - ik had het nuttiger geacht, allereerst te doen gevoelen, wat, naar Hollandsch oordeel, een hartelijke toenadering tusschen onze volken nog in den weg staat. Ik ben in het geval, in België wegens mijn blinde overgaaf aan activistische misleiding te worden gekapitteld: ik heb voorlichting gezocht ‘dans des publications paraissant en Hollande et inspirées par des gens que nous avons rejetés d'une patrie où ils ont perdu tout crédit moral et sentimental’ (*Etoile Belge*, 4 Maart 1932), terwijl de *Dietsche Gedachte* van Maart ‘verneemt’ (bijgewoond heeft zij het dus niet) ‘dat prof. Colenbrander voor de oogen van den verrukten Devèze een Klein-Hollandschen klompendans heeft uitgevoerd op de wijze van de Brabançonne’. Om over de scherpzinnigheid van het eerstgenoemde, de juistheid der informatie van het in de tweede plaats vermeld orgaan te doen oordeelen, laat ik hier, wat ik gezegd heb, in de taal waarin ik het gezegd heb, volgen.

Messieurs

Le 11 septembre 1578, les Etats-Généraux des Pays-Bas, où siégeaient alors les députés de Hollande et de Zélande à côté de ceux de Flandre, ceux de Gueldre à côté de ceux du Brabant, résolurent de faire graver un sceau pour la Généralité, ‘où sera un lion grimpant couronné, ayant en la patte droite une épée, en la sénestre dix-sept flèches-signifiant les dix-sept provinces liées d'un roulet, où sera écrit: *Concordia*, étant la superscription du dit sceau: *Sigillum ordinum Belgii*, et l'inscription du contre-sceau: *Virtus*

unita fortior, avec effigie d'une main, sortant d'une nuée, et tenant le roulet, où sera écrit: *Concordia*, duquel dix-sept flèches seront liées.'

Après trois cent cinquante-trois ans et demi, je la vois réapparaître cette main, 'sortant d'une nuée'; elle tient le rouleau, où est écrit: concorde.

Pourrait-on citer vraiment un second exemple de pays limitrophes dont non seulement les territoires, mais dont les intérêts, les destinées, les personnes morales s'enchevêtrent aussi indissolublement que dans le cas de la Hollande et de la Belgique? Nous avons fait partie, tous les deux, pendant un siècle et demi, d'un même domaine politique; nous avons des souvenirs communs; il y a communauté de langue entre la Hollande et la majeure partie de la population de la Belgique; nous nous réjouissons toutes les fois qu'une communauté d'idées se révèle entre nous et même l'élément wallon de cette population, jamais exclu de notre sympathie, ayant sa part aux sentiments de bon voisinage que nous aimons à porter à tous les Belges indistinctement. Inconditionnellement, non!

Ici, il faut bien se rendre compte des difficultés existantes: pas moyen de les tourner, avant de les avoir reconnus. Hier encore, il me vint en mains une étude d'un historien belge dont j'apprécie le mérite et la compétence, M. Florent de Lannoy, où il célèbre 'cette alliance française devenue pour la Belgique la plus précieuse, la plus solide et la plus fidèle sauvegarde de son indépendance', où il reconnaît 'que cette indépendance, la seule solution durable et sage du problème des Pays-Bas, a assuré à la France sur le nouvel Etat, uni à elle par une culture commune, une influence qu'elle n'exerce nulle part à ce point.'

Cette affirmation n'est pas isolée; il serait aisé d'en produire des centaines de répétitions. Cette tourbe de témoins n'en garantit pas l'exactitude complète. Elle n'est nullement fausse en son entier, elle est faussée par l'introduction d'un élément que dans l'intérêt d'une véritable entente hollando-belge il est indispensable d'éliminer.

Il est parfaitement avéré que la Belgique ne saurait se poser en ennemie de la France sans mettre en péril la paix de l'Europe. Son intérêt vital le lui défend. Est-ce que cela veut dire que la Belgique est libre de se considérer comme le prolongement de la France, comme la tête de pont au service de la France pour lui faciliter l'exercice de son hégémonie en Europe occidentale? A la longue, la Belgique ne saurait servir de point d'appui à la politique d'une des grandes puissances de l'Europe à l'exclusion des autres sans perd re sa raison d'être et sa sécurité. Il n'est pas dans l'intérêt général qu'on embastille des carrefours, et la Belgique est un carrefour par sa situation géographique, par un passé séculaire, par les aspirations toujours renouvelées de ses meilleurs enfants. Il n'est pas exact de dire que sa culture soit identique avec la culture française. Pour les régions flamandes, il suffit de parcourir Gand ou Bruges, de visiter les musées de Bruxelles ou d'Anvers, de lire Ruusbroec ou Gezelle, pour être convaincu du contraire. Même pour la partie wallonne, s'il y a affinité incontestable, il n'y a pas identité. La culture française est un produit historique au caractère strictement personnel, produit d'une longue histoire à côté de laquelle les provinces wallonnes de la Belgique, qui ont gardé une individualité à elles tout comme la Suisse romande, ont vécu de leur propre vie.

L'identification des Wallons avec les Français est aussi erronée que le serait celle des Flamands avec les Hollandais. Ils fixent notre intérêt,

ils enrichissent notre vie spirituelle, non parce qu'ils sont nos semblables - nous savons trop bien qu'ils ne le sont pas, mais parce que ce sont de proches parents différents de nous. A la vie intellectuelle et artistique du groupe ethnique thiois, groupe qui en Europe et aux pays d'outremer réunit plus de 14 millions d'âmes, les Flamands ajoutent une nuance tout comme la Wallonie et la Suisse romande ajoutent une nuance à la vie commune de l'élément ethnique gaulois. De là à ériger en dogme que les Wallons devraient s'unir politiquement aux Français, les Flamands aux Hollandais, il y a un abîme que peu de mes compatriotes seraient enclins à franchir, convaincus comme ils le sont qu'en le tentant, on pourrait aisément glisser, et que le précipice pourrait nous engloutir avec ce que nous avons de plus précieux, notre individualité politique et morale comme elle a été formée par les siècles.

Avant de se mettre en route vers le rapprochement hollando-belge, il faut bien déblayer le terrain sur lequel il faudra se rencontrer; des cailloux trop pointus pourraient nous empêcher de nous y sentir à l'aise. Le rapprochement hollando-belge est impossible tant que nous aurions le soupçon d'être invités à compléter le nombre des adhérents d'une politique exclusive dirigée hors de nos frontières et des vôtres par une des principales puissances européennes. De tels adhérents, nous autres Hollandais nous ne le sommes pas et nous ne pourrions le devenir, parce que ce serait pour nous le suicide moral, la fin de notre raison d'être au monde comme nous la comprenons. A part de notre existence nationale, nous ne voulons être que des Européens sans dénomination ultérieure de parti ou de clique. Nous avons le désir, puisque nous en sentons le besoin, d'établir des rapports de plus en plus intimes avec tous les peuples dans lesquels nous pouvons reconnaître des parents d'esprit, je dis la Belgique, les royaumes scandinaves, la Suisse; la Belgique tout d'abord, qui est pour une si grande partie notre parente, même de sang. L'Europe, eh bien oui, elle représente encore quelque chose pour nous, cette vieille Europe, produit et gardienne en même temps de tant de valeurs, de tant de traditions dont vit la civilisation occidentale, l'Europe, elle ne peut que gagner à la collaboration des petits pays de haute culture, qui bien assis, fortement charpentés dans leur existence individuelle, n'ont d'autre ambition que de se maintenir en servant la généralité; pays qui ne sauraieut même formuler un but politique sans rapport avec les plus hauts intérêts de cette généralité comme ils les entendent; et à beaucoup d'égards, ils sont bien placés pour une observation exacte et désintéressée de ces intéréts généraux. Voyez comme nous deux, les Pays-Bas du Nord et du Midi, nous sommes situés dans le monde, en rapport intime et nécessaire tant avec le monde latin qu'avec la grande Germanie et nous distinguant nettement des deux; en rapports non moins naturels avec l'Angleterre et par celle-ci avec tout le monde anglo-saxon; préservés d'un provincialisme étroit également par l'étendue et l'intensité de nos relations commerciales et spirituelles et par nos responsabilités en Afrique et en Asie. Ensemble, nous valons quelque chose dans le monde; il faudrait tâcher de marcher vers le même but toutes les fois que notre intérêt l'indique et que notre conscience le permet.

Il faut qu'une réunion comme celle-ci, à laquelle on voudrait pouvoir attribuer autant de valeur que possible pour le bien de nos deux pays, soit caractérisée par une grande franchise. Des circonstances tout à fait exceptionelles dans le passé et qu'il tient à nous de ne pas se laisser repro-

duire, nous ont placés l'un vis à vis de l'autre, les armes à la main. Nous ne sommes pas restés ennemis, Dieu nous en garde; - mais il existe parmi nous nécessairement quelques germes de discorde qui pourraient menacer, pour le moins refroidir, notre amitié. Pour les rendre inoffensifs, et il nous incombe d'y parvenir en nous inspirant des deux côtés de toute notre bonne volonté, pour les rendre inoffensifs, il faut d'abord les bien connaître. Permettez-moi donc de vous les signaler tels qu'ils se présentent à l'esprit de mes compatriotes. Un grand pas vers un rapprochement cordial entre la Hollande et la Belgique serait fait si vous réussissiez à assurer à votre patrie l'immense bienfait de la paix raciale. Il dépend de vous et de vous seuls de la faire, cette paix, et de la fortifier afin de la rendre inattaquable. La solution du problème flamand est une question intérieure belge et il ne nous appartient aucunement de nous y mêler activement; nous nous en sommes abstenus et nous nous en abstiendrons scrupuleusement, convaincus comme nous le sommes que toute tentative d'immixtion hollandaise nous entraînerait dans un bourbier où nous verrions sombrer nos meilleures espérances d'entente et de collaboration. Nous ne désirons pas, nous ne saurions espérer dans notre propreintérêtle déchirement de la patrie belge; - nous désirons tout au contraire sa stabilité et son affermissement. Nous assistons á vos débats en spectateurs, inactifs il est vrai, mais nullement désintéressés. Il est de notre droit, il est de notre devoir de vous dire que l'apaisement racial en Belgique faciliterait plus que toute autre chose une collaboration stable, suivie et sans accroc entre nos deux pays sur le terrain international. Entre nous et les Flamands, il y a affinité de sang, il y a communauté de langue, il y a échange progressif de valeurs artistiques et intellectuelles. Il va sans dire que nous collaborerions plus cordialement avec un pays assuré de la fidélité à toute épreuve de nos frères de race qu'avec un pays divisé à perpétuité contre lui-même par des combats stériles et sans issue, par des animosités sans profit pour l'humanité et qu'un état comme la Suisse a su dompter. La Belgique n'est pas destinée à être un champ clos se donnant en spectacle à une Europe ennuyée par la monotonie turbulente des combats linguistiques qui s'y livrent; de tels spectacles, il y en a ailleurs en Europe vraiment assez. La Belgique est destinée avec la Suisse et la Hollande à être un des laboratoires où de la pénétration profonde d'éléments divers surgissent des ferments nouveaux, utiles à l'élévation de la vie européenne.

Il y a une autre pierre d'achoppement qu'il vaut la peine de regarder. Il existe assez de différence, à notre avis, entre les sources de prospérité de votre grand port national d'Anvers et celui de Rotterdam, pour que les deux villes et j'ajoute les deux pays qui sont fiers de les abriter, puissent vivre en harmonie. Ne contestons pas à la ville d'Anvers le réseau ferroviaire plus développé dont elle dispose, ni sa plus grande proximité des centres industriels de l'Europe occidentale. Dans ces conditions, il n'est que naturel que le port d'Anvers surpasse celui de Rotterdam en nombre et en valeur des marchandises chargées en cueillette qu'il attire. D'autre part, il n'est que naturel que pour des articles comme les blés, les minérais, le charbon, qui cherchent la voie fluviale, et spécialement la grande voie fluviale du Rhin, l'on préfère le port qui y donne accès au minimum de frais. Cette spécialité de Rotterdam n'a rien à faire avec une malveillance quelconque de la Hollande à l'égard du grand port belge, malveillance dont on nous accuse parfois gratuitement; elle est la suite naturelle de

certaines données géographiques. De ces données géographiques, il y en a beaucoup qui sont entièrement à l'avantage d'Anvers, et elle sait parfaitement s'en servir; félicitons-la, mais ne trouvez pas mauvais que nous nous servions de la seule donnée qui soit à l'avantage de Rotterdam et que nous ne vous aidions pas à nous la ravir en dérivant artificiellement à travers le territoire d'une de nos provinces, le cours du Rhin vers les docks d'Anvers. Nous avons le devoir d'entretenir en bon état les eaux intermédiaires entre l'Escaut et le Rhin et nous ne nous y refusons pas; nous sommes prêts à les améliorer considérablement, mais nous ne saurions dispenser la Belgique de se servir de ces eaux intermédiaires en lui reconnaissant un droit qui n'est ni dans la nature ni dans les traités, un droit à l'unification complète des réseaux fluviaux du Rhin et de l'Escaut, avec Anvers comme centre des deux systèmes. Nous présenter une telle demande comme revendication belge, comme il a été fait en 1919, n'est pas propre à renforcer nos sentiments d'amitié pour la Belgique et ne saurait rentrer dans un projet raisonnable de rapprochement hollando-belge. Nous regrettons que des nécessités politiques nous aient amenés dans un passé lointain à ruiner le commerce d'Anvers; nous n'avons pu nous soustraire à cette politique qui a fini par dépasser son but et à devenir néfaste; cet écart nous l'avons payé cher, nous l'avons payé au prix d'un éloignement profond et durable d'avec les provinces méridionales des Pays-Bas; au prix d'un divorce moral tragique et déplorable, une des plaies saignantes dans l'histoire de nos rapports. Ne faites pas, je vous en conjure, ne faites pas de politique de revanche; les temps n'y sont plus. Ne vous prévalez pas d'une situation politique peut-être passagère pour tâcher de nous imposer des concessions contre nature; d'abord vous n'y réussiriez pas; et ensuite, vous perdriez plus que vaut une augmentation modeste dans le mouvement du port d'Anvers: vous renonceriez pour longtemps à l'idéal réconfortant d'une entente cordiale avec la Hollande au service de nos buts communs ultérieurs.

Messieurs, si nous avons gardé, dans nos armoiries, le rouleau qui lie les flèches, vous conservez, dans les vôtres, la devise que *l'Union fait la force*. Inspirons-nous de ces symboles; et que nos mains, se dégageant des nuages, se cherchent pour se trouver.

Mijne heeren Belgen die Nederlandsch verstaat. Gij zult verontschuldigen dat ik U voor ditmaal niet in onze gemeene moedertaal heb toegesproken. Gij zijt hierheen gekomen in gezelschap van Walen en het doel dezer bijeenkomst vorderde gebiedend, ons ook door hen te doen verstaan. Rekening houdende met de toestanden gelijk zij zijn, was hiertoe slechts één middel mogelijk. Ik heb niet willen besluiten zonder bepaaldelijk U in de taal die ons dierbaar is, van mijne vriendschappelijke gevoelens de verzekering gegeven te hebben.

Messieurs les hôtes des *Rotarians* hollandais, je bois à l'esprit européen qui nous anime, aux liens de bonne amitié que nous sommes destinés à nouer.

Klaarblijkelijk heeft de *Dietsche Gedachte* gelijk, dat bij mijne toespraak ‘van de Vlamingen geen sprake is geweest’. Dietsche gedachten worden nooit uit den duim gezogen.

H.T. COLENBRANDER

Buitenlandsch overzicht

Wachten - in Pruisen en te Genève.
25 April 1932.

Het evenredig kiesrecht bakt Pruisen deze poets, dat Hitler en de Weimar-combinatie (sociaal-democraten, centrum en staatspartij) precies evenveel (162) stemmen hebben verkregen en het lot van iedere regeering er dus van de communisten (57) afhangt. Eene meerderheid voor rechts is er niet, maar ook niet voor de regeerings-coalitie. Tegen Braun kan geen regeeringspresident van rechts verkozen worden, maar de communisten kunnen hem ieder oogenblik loslaten wanneer dit in hunne kraam te pas mocht komen. Zij zullen het er niet spoedig voor houden dat dit het geval is: immers op eene betuiging van wantrouwen in Braun zou, om Pruisen eene andere regeering dan eene herhaling onder anderen naam van die van Braun te bezorgen, eene overeenkomst met Hitler moeten volgen. En daartoe zal vermoedelijk Moskou zijne getrouwen niet adviseeren. Het blijft dus mogelijk dat ook na 24 Mei (datum waarop de thans gekozen Landdag bijeenkomt) het gouvernement-Braun, of eene regeering die dezelfde trekken vertoont, blijft voortbestaan.

Mogelijk, maar zeker niet. Eene situatie waarbij zij van de communisten afhankelijk wordt, kan de centrumspartij niet behagen. Zij zal willen onderzoeken, dunkt mij, of met Hitler een accoord te treffen zij: het eenige middel, dat tot tezamenbrenging eener werkelijke parlementaire meerderheid overblijft. Mislukt de poging, dan schiet er niets over dan een anti-Hitler-dictatuur zooals Brüning er (met behulp van noodverordeningen en onder de schuts van Hindenburg's naam)

een uitoefent in het Rijk. Zulk een oplossing zal vermoedelijk den verderen aanwas der Hitler-partij niet kunnen tegenhouden: hoe willekeuriger zijn tegenstanders handelen moeten, zooveel te meer zal hij de taal gaan voeren van den verdediger der legaliteit. Hij wordt daarmede van den revolutionnairen aanslag af - en de baan der verovering van de staatsmacht door wettige middelen opgedreven. Zoodat het eigenlijk moeilijk te zeggen is welke tactiek van het centrum (aanhalen dan wel afstooten) de binnenleiding der Hitlerianen in het bestaande staatsgebouw het meest bevorderen zal.

Eene vergelijking der stemmen leert, dat bij de presidentsverkiezing minstens een millioen kiezers op Hindenburg hebben gestemd die thans niet te bewegen zijn geweest de partijen der regeeringscoalitie die Hindenburg steunde, te versterken. Het nationaal-socialisme is verreweg de grootste geworden der burgerlijke partijen; de eenige krachten van belang die daarnaast nog werken zijn die van Rome, van Moskou en van de tweede internationale.

Het is al eens eerder vertoond (toen Herriot Poincaré afloste) dat verkiezingen in Frankrijk het nationalisme verzwakten vlak na het oogenblik dat zij het in Duitschland versterkt hadden. De Fransche kiezer is toen geschrokken voor de gevolgen van Poincaré's Ruhrpolitiek. Zal hij nu terugdeinzen voor de consequenties van Tardieu's veiligheidspolitiek? Als de Fransche kiezer meewerkt kan die politiek te Genève worden geëxecuteerd. Thans heeft men dat nog niet aangedurfd, en zich door aanneming van een dier opschuivende tusschenvoorstellen, waaraan de Geneefsche practijk gedurig rijker wordt, in staat gesteld het oogenblik, waarop men tot eene beslissing in den een of anderen zin moed zal moeten scheppen, in te wachten. Onderwijl natuurlijk aan de journalisten verzekerende, dat men nog goede verwachting heeft.

Op den achtergrond het voorspook van Lausanne. Een Engelsch budget dat sluit - door er hervatting der betalingen aan Amerika uit te laten. Niet aan te denken, zegt Borah, tenzij gij eerst te Genève spijkers met koppen slaat. Hetgeen wel zal beteekenen: aanvaarding der Amerikaansche, door

Italië gesteunde, met die van Frankrijk onvereenigbare voorstellen. Hierover had Engeland te Genève den mond open te doen, maar heeft dien, na het uitstamelen eener verlegenheidsfrase, ijlings weder gesloten. Eerst de Fransche verkiezingen en dan zal men zien wat er van wordt.

In de hevige wereldspanning werken honderd zich nog niet volkomen blootgevende krachten op elkander in. De resultante is vooralsnog niet te bepalen, zelfs niet te vermoeden. Ondertusschen duurt de economische crisis voort, en doen wij ieder op de beurt mede aan voor een oogenblikkelijk plaatselijk belang onvermijdelijk gehouden, uit het oogpunt van blijvend gemeenschappelijk belang waanzinnige beschermings- en belemmeringsmaatregelen, die de natiën ten scherpste tegen elkander scharen op het oogenblik zelf dat zij vergaderd zijn om inkrimping van bewapening van eene leus tot de daad te verheffen. De mannen die ons een weg uit den doolhof opdrijven kunnen, zijn niet gevonden.

Idealisme te bewaren is thans ons aller moeilijke plicht. Plicht, want ons neer te geven in de ellende die wij nooit zoo hartgrondig als nu verfoeid hebben, ware het einde van ons zedelijk bestaan. Moeilijke plicht, want eens te meer, en zelden zoo bitter als thans, ondervinden wij, dat idealisme alleen de wereld nooit regeert. Wie onderkent het mogelijke en overreedt ons tot de proef er van? Wij moeten van de plek worden afgesleurd waar de wanhoop van den een zich in de radeloosheid van den ander spiegelde en wij allen de vertwijfeling nabij kwamen.

Het was noodig wellicht, om, voor zoover wij een, meer of minder bewust door eigen belang ingegeven patentmiddel hadden medegebracht, aan de geldigheid daarvan te leeren twijfelen. Het bedrog der veiligheid die uit het uitsluitend bezit van aanvalsmiddelen tegen anderen zou ontstaan, maakt geen kans meer. Deze negatieve winst althans valt te boeken; - maar mag dáárvoor alleen het Boek der Hoop zijn opgeslagen?

C.

Bibliographie

Dr. J.H. Carp, Het Spinozisme als wereldbeschouwing. - Arnhem, Van Loghum Slaterus' uitg. Mij N.V. 1931.

Het wijsgeerig denken van Cartesius, vraagstukken beantwoordend, is zelf geen vraagstuk, maar het is open en klaar in zijn bedoeling en laat dienaangaande geen onzekerheid over. Van Leibniz kan hetzelfde gezegd worden, al kost het grootere moeite om in zijn gezamenlijke werken de wijsgeerige ideëen te vinden, die niet tot een stelselmatig geheel vereenigd zijn. Anders Spinoza. Spinoza is inderdaad een enigmatische figuur. Spinoza is een Sfinx, en het is zeer moeilijk, wellicht onmogelijk om met volle zekerheid zijn gedachtenwereld in stelselmatigen samenhang te doorzien. Wie het kleine huis te Rijnsburg binnengaat, alwaar Spinoza twee vertrekken bewoonde, en zich indenkt hoe een der grootste figuren onzer moderne beschaving hier den dag doorbracht, voelt over zich komen het raadselachtig wezen eener afgekeerdheid van de buitenwereld en der ingekeerdheid tot datgene wat nergens is en overal. Hoe vele en hoe diepe dingen zijn in deze afgelegen woonruimte overpeinsd! Worden groote toekomstwaarden voor de menschheid ontdekt in een vertrek waar geen tijdgenoot binnentreedt dan eenige halfgeestverwanten, die toch geen begrip hebben van hetgeen tusschen deze muren wordt overdacht door den in zichzelf gekeerden mensch die hier verblijf houdt? Spinoza is een denker die zich niet geeft, maar veeleer zich afzijdig houdt, en wiens wijsbegeerte de moeilijke formuleering is van gedachten die hij voor zichzelf aan zijn binnenste heeft ontwrongen. Op den weg naar een innerlijk geluk, en zoekend naar de gronden van eigen wezen, heeft hij ze gevonden en slechts aan een kleinen kring van vrienden heeft hij zijn geheimen toevertrouwd. Geen wonder dat hij moeilijk te verstaan is, geen wonder ook dat er van zijn wijsgeerige persoonlijkheid een aantrekkingskracht uitgaat zooals van weinig anderen.

Maar hebben zelfs zijn vrienden hem begrepen en.... is Spinoza geheel met zichzelf, met eigen gedachte ten einde gekomen? Vanwaar dat zijn wijsbegeerte zoo tegenstrijdigen indruk maakt, en zich tot tallooze explicaties leent? Naturalisme? Idealisme? Pantheisme? Atheisme? Mysticisme? Moralisme? Akosmisme? Men kan voor vele ismen bij Spinoza terecht en daarom schijnt zijn wijsbegeerte de grootste paradox. Voegt Spinoza's filosofie zich in eenig bestaand gedachtenverband of schept zij een geheel nieuw? Inderdaad geeft het Spinozisme meer raadsels op te lossen naarmate men zich verder op zijn wegen waagt - terwijl toch valt aan te nemen dat voor den denker zelf zijn gedachtenwereld geen doolhof was, maar het verband eener saamvattende orde vertoonde.

Ware hij slechts wat mededeelzamer geweest en had niet zijn denken in een reeks van korte stellingen met bewijsvoeringen en toelichtingen saamgeperst! Hoe weinig mededeelzaam Spinoza is in zijn begripsontvouwing, daarvoor één voorbeeld ten bewijze: er zijn volgens hem drie kenwijzen in opklimmende reeks van beteekenis: verbeelding, verstand, intuïtie. Welke is de funktie der tweede? te begrijpen ‘wat evenzeer in het geheel als in de deelen is’. Waartoe deze raadselspreuk die verder niet wordt uitgelegd? Mr. Carp acht dat Spinoza bedoelt: de wetmatigheid; het verstand zoekt wetmatig verband. Ik stem hierin met den schrijver van het hierboven geciteerde werk overeen. Maar waarom geeft Spinoza zelf te dezen opzichte geen aanwijzing?

Bij dezen stand van zaken is het begrijpelijk dat het Spinozisme op verschillende wijzen wordt uitgelegd, overeenkomstig den nadruk die op dit of op een ander deel van Spinoza's denkwereld wordt gelegd, en overeenkomstig de opvatting aangaande bizondere uitspraken in de Ethica. Is de ‘mystiek’ van Pars V te beschouwen als het ware richtpunt van Spinoza's gedachtebeweging, of is zij een aanhangsel, dat over het Spinozistisch denkgehalte slechts geringe aanwijzing geeft? Is Spinoza met zijn Deus sive natura meer naturalistisch dan mystisch denker, of juist andersom? Mr. C. stelt het laatste. Zijn boek draagt een zeer eigen karakter, waardoor het niet steeds het vertrouwen wekt van een zoo objektief mogelijke vertolking van Spinoza's leer te zijn. De Schr. stelt zoozeer de religieuze gedachte in Spinoza's wereldbeschouwing vooraan, dat zij niet slechts de bekroning van deze vormt, maar als het fundamenteele motief daarvan wordt opgevat: Spinoza's denken zou wortelen in een religieuze ervaring, die heterogeen is aan het redelijk inzicht. Hij spreekt van twee sferen, waarbij aan het religieuze ‘de rationeele onkenbaarheid van het uitgangspunt ten grondslag’ ligt. Op het irrationeele der religieuze ervaring wordt dan de nadruk gelegd, hoewel wordt toegestemd dat de twee sferen niet volstrekt gescheiden kunnen zijn. Aldus gezien worden ook Spinoza's Substantie-begrip en zijn Gods-begrip principieel uit elkaar gehouden, zoo dat het substantiebegrip als logisch beginsel der beschouwingswijze, als logisch apriori, te gelden heeft, en het Godsbegrip als metafysisch beginsel, waarbij de onkenbaarheid Gods is verondersteld. De Schr. steunt deze opvatting van het Spinozisme op het begrip van het oneindig aantal der attributen en hecht zich zoo sterk aan deze gedachte dat hij zegt: men kan de Spinozistische Godsidee niet erger misverstaan en daarmee tevens den aard der gansche Spinozistische beschouwingswijze dan door te meenen, dat de beteekenis der oneindige attributen uitsluitend het wezen der attributen betreft instede van hun aantal’. Deze kwestie van het oneindig aantal attributen is echter een kwestieuze zaak, waarop bezwaarlijk een interpretatie van het Spinozisme steunen kan; het is zelfs mogelijk dat met het heele attribuut-begrip slechts een subjektieve zienswijze is uitgedrukt die in het absoluut gezichtspunt geen gelding heeft; m.a.w. dat voor God geen attributen bestaan naar Spinoza's meening; noch in eindig noch in oneindig aantal. Bovendien is dit kwantitatieve oneindigheidsbegrip niet te plaatsen in een wijsbegeerte voor welke dit begrip een kwalitatieve beteekenis heeft. Ook wordt de denkbaarheid van God niet anders hetzij Hij door middel van twee of van tallooze attributen gedacht wordt, omdat zij niet den omvang, maar het wezen geldt.

Zoo lijkt mij in Mr. Carp's Spinoza-vertolking veel willekeurigs, dat

anderzijds zekere aantrekkingskracht uitoefent door de originaliteit der vinding, en door de zekerheid van plaatsbepaling vanwaar uit de Schr. Spinoza's wijsheid poogt naderbij te komen. Bovendien is gelijk ik reeds te kennen gaf de subjektieve faktor in de Spinoza-vertolking niet uit te sluiten. Mr. Carp heeft altans denkbeelden en zienswijzen uitgewerkt die voor Spinoza-studeerenden alle overweging waard zijn.

Dr. J.D. BIERENS DE HAAN

Die Eerste Bliscap van Maria. Opnieuw uitgegeven en toegelicht door Willem de Vreese. - 's Gravenhage. Martinus Nijhoff. 1931.

Met deze uitgave voldoet Prof. Dr. W.L. de Vreese, de voormalige hoogleeraar te Gent, thans bibliothecaris te Rotterdam en zich noemend en schrijvend Willem de Vreese, - what 's in a name -, aan een letterkundige eereschuld. Van de ‘Zeven Blijdschappen van Maria’, een cyclus van zeven mysterie-spelen, waarvan er gedurende langer dan een eeuw op den Zavel te Brussel elk jaar één vertoond werd, sedert 1448, met subsidie van het stadsbestuur, - van de Zeven Blijdschappen zijn slechts de eerste, de Annunciatie, en de zevende, de Hemelvaart, in een kopiïstenhandschrift van omstreeks 1480 bewaard gebleven. Toen Leendertz in de Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde van de ‘Sevenste Bliscap’ een nieuwe uitgave maakte, merkte hij op, dit was in 1907, dat hij de ‘Eerste Bliscap’ niet aan zijn verzameling van Dramatische Poëzie kon toevoegen, daar Dr. De Vreese aan een nieuwe uitgave daarvan arbeidde, een werk dat, zooals hij in een noot schreef, ‘nog steeds op zich laat wachten’. Hoelang wachtte Leendertz toen reeds, en terwille van welke speciale verdienstelijkheid jegens het handschrift was De Vreese zoozeer voor deze publicatie de aangewezen man, dat uitstel van zijn arbeid het onvolledig blijven der Bibliotheek kon wettigen? De geschiedenis van het handschrift brengt de verklaring.

De beroemde taalgeleerde Jan Frans Willems, die ook den Reinnert aan het licht heeft gebracht, had in 1833 van de Eerste Bliscap een afschrift gemaakt. Het handschrift behoorde toen aan Lammens, bibliothecaris van de Gentsche Universiteit. Lammens stierf in 1836, en daar het handschrift niet openbaar was verkocht en er in het jaar daarop in een naburig klooster een hevige brand woedde die ook aan de bibliotheek van wijlen Lammens schade toebracht, vermoedde Willems later, dat het handschrift vernietigd of geroofd was. Hij kon niet weten, dat nog tijdens zijn leven Lammens het handschrift had overgedaan aan Van Coetsem. Toen deze in 1866 stierf, dook uit zijn boekerij, die onder den hamer kwam, het handschrift ongedeerd tevoorschijn en werd aangeworven door den verzamelaar Serrure. Toen Serrure echter zes jaar later stierf, bleek het voortvluchtig geschrift uit de nalatenschap verdwenen te zijn, zonder dat iemand kon gissen waar het thans weer gebleven was.

In 1894 snuffelde de student De Vreese in de universiteits-bibliotheek te Gent, al luisterend naar de gekruide verhalen van den mededeelzamen bibliothecaris, wijlen Ferd. van der Haeghen. Serrure, vernam hij, had op het eind van zijn leven vaak ‘contanten’ noodig. Hij had nog in 1870 aan hem, Van der Haeghen, een paar dozijn *rarissima* uit zijn ver-

zameling à 1000 frank het stuk te koop aangeboden. Van der Haeghen mocht kiezen, maar moest er minstens twee dozijn koopen. Voor dit totaal-bedrag was Van der Haeghen teruggedeinsd, maar hij meende te weten dat Serrure bij den Hertog van Arenberg zijn doel bereikt had. Toen schoot er door het wilde brein van den student De Vreese hetgeen hij thans zelf noemt ‘een reeks onstuimige gedachten’. De hertogen van Arenberg bewoonden reeds sedert onheugelijke tijden een complex gebouwen gelegen op den Zavel, op denzelfden Zavel waar in den Bourgondischen tijd de opvoeringen der ‘Blijdschappen’ hadden plaatsgevonden. Had de hertog dus een keuze mogen doen uit Serrure's volksboeken, dan had hij zeker voorliefde betoond voor het handschrift van een spel, welks wieg op dezelfde plek gestaan had als de zijne. Inzicht in oude boeken en in het hart van oude geslachten ligt, naar het blijkt, niet ver uiteen. Toen De Vreese in 1897 toegang verkreeg tot de Arenbergsche bibliotheek, was hij zoo gelukkig reeds den eersten dag op het document de hand te kunnen leggen.

Eerste verdienste dezer tekstuitgave is haar leesbaarheid ook buiten den kring van vakgeleerden. Door het aanbrengen van hoofdletters en interpunctie volgens moderne opvatting, door het verwisselen van sommige letters als u en v, i en j, volgens hedendaagsche klankwaarde, door nog eenige andere moderniseeringen, als het oplossen der in de handschriften gebruikelijke verkortingen, is De Vreese er in geslaagd een tekst uit te geven, die niet alleen voor philologen, maar voor ieder met een Verdam's Middelnederlandsch woordenboek naast zich vlot te lezen is. De kern van het stuk is een personificatie van de woorden uit den 85-sten Psalm: ‘De goedertierenheid en waarheid zullen elkander ontmoeten; de gerechtigheid en vrede zullen elkander kussen’. Goedertierenheid (‘ontfermicheit), Waerheit, Gerechticheit en Vrede zullen we midden in het spel zien procedeeren omtrent het lot der menschheid voor den Hemelschen Stoel. In den aanvang heeft Lucifer de Nijt, en de Nijt het Serpent ertoe weten te bewegen, de bewoners van het Paradijs ten val te brengen. Adam sterft en men hoort hem en zijn kinderen tekeer gaan in den ketel der hel. Tusschen het gejammer weerklinken de profetieën van David, Job, Jesaja en van Adam zelf. Dan breken ‘Bitter Ellende’ en ‘Innigh Gebet’ door tot den hemel en begint het groote proces van de figuurlijke gestalten uit den Psalm. Terstond hierop zien we den bejaarden Joachem van den engel de belofte ontvangen eener dochter Maria. Zij wordt geboren, wordt door haar grijze ouders als kind naar den tempel gebracht, wordt in haar twaalfde jaar door den ‘bisschop’ uitgehuwelijkt aan den daartoe door een godsoordeel aangewezen Jozef. Zij vertrekt, om voorbereidselen te maken, naar Nazareth, waar de engel Gabriël haar de het stuk besluitende verkondiging van Gods wonderbaarlijke geboorte aanzegt.

> Reyn maecht vol eren, suete Marie,
> Die gracie Gods heeft u om vaen.
> Een godlike hemelsce tresorie
> Seldi voort bliven, sonder vergaen.
> Orlof, ic keere ten hemel saen.

Ik waag het te onderstellen, dat een hedendaagsche publiek van den duivel een verhevener opvatting heeft, dan de Brusselsche toeschouwers

uit de 15-de eeuw, die met genoegen zagen, hoe Lucifer en zijn trawanten de rol van komieken en potsenmakers vervulden. Bovendien zal heden de aandacht tijdens de pleidooien gedurende de hemelsche gerechtszitting vermoedelijk niet zeer gespannen blijven. Waar het spel echter noch bovenzinnelijke noch figuurlijke uitbeeldingen geeft, zooals in het gesprek tusschen Adam en Eva na de verdrijving uit het paradijs, in het gesprek tusschen Joachem en de priesters, het dingen der jongelingen om Maria, de verloving tusschen Maria en Jozef en tenslotte de woorden tusschen Maria en Gabriël, - daar bezit het in hooge mate dat meesterschap van zeggingskracht en ontroeringsbeknoptheid, dat innerlijkheden aanschouwelijk maakt en reeds bij de woorden een tooneel voor de oogen doet oprijzen. Er wordt, naar ik meen gelezen te hebben, te Nijmegen een voorstelling van de 'Eerste Bliscap' voorbereid. Het spel rechtvaardigt zulk een poging ten volle.

N.

Willem van Iependael, Liederen van den zelfkant. Met een inleiding door A.M. de Jong. - Amsterdam, Em. Querido. 1932.

Willem van Iependael is de schuilnaam van een Rotterdamsch inbreker. En wanneer een inbreker verzen gaat schrijven, dan heeft hij althans dit op andere dichters voor: dat hij zijn vrijen tijd zittend doorbrengt, in afzondering en op staatskosten. Hij heeft ruim tijd na te denken, zijn rijmen te wikken en te wegen, het verleden schooner te maken dan het was, schooner in den pathetischen zin van aandoenlijker en heldhaftiger. Maar er zijn ook bezwaren: hij moet al een zeer groot mensch zijn om zoo eenvoudig te blijven als de dichters van 'Sagesse' en 'Reading Gaol'; de acoustiek van een cel maakt van een rythme al zeer spoedig een retorische dreun; de zittende zal doorgaans geneigd zijn, ophef van zijn lot te gaan maken, zijn spotliederen tegen justitie en politie zullen in zijn eigen ooren als bijtende aanklachten gaan klinken, zijn mijmeringen over het 'leven' worden liedjes van de straat, waarin de bezongen vrouwen de natuurlijkste moeders ter wereld en alle 'jongens' nobel en doortastend zijn. Wanneer hij dan echter de geheimtaal van de onderwereld, het bargoensch, zoo meesterlijk in versvorm hanteert als naar mijn weten slechts de aristocratische dichter van 'Trijntje Cornelis' het gedaan heeft, dan valt al spoedig de aandacht der gevangenisdirectie op zijn dichtproeven, dan mag hij in de recreatie-uren bij gitaar of harmonica voordragen, en de bijval zijner dankbare lotgenooten zou een heel wat geringer talent dan het zijne tot publicatie doen besluiten.

Of de ervaringen van een ruig en onmaatschappelijk leven aan een dichtertalent ten goede komen en tot bewustwording strekken, zou ik niet zoo direct durven bevestigen als De Jong in zijn inleiding doet. Het sentiment zelf lijdt gevaar retorisch te worden. Gelukkig heeft Van Iependael zich blijkbaar terdege geschoold in de gansche 'levensliedjes'-literatuur, van de groote Speenhoff en Louis Davids tot Dirk Witte en Clinge Dorenbos toe. Bovendien beseft hij zeer goed, dat de beste remedie tegen het retorische in poëzie het beeldje, het teekeninkje is. Hij houdt bijna altijd een figuur voor oogen. Hier is bijvoorbeeld een 'verleider'.

Die je vroeger heeft bedrogen
Droeg een parel in z'n front,
Had een stippel in z'n oogen
En een leukie om z'n mond.

Hier is een plaatje van den paradijstuin:

De leeuw zat op z'n hurken
En draaide familjaar
Al bij een sneeuwwit schapie
Papillotjes in het haar.
De visch deed flitsenflankend
Staartje-over in den vloed.
Het was omtrent den zesden dag;
De Heer zag: het was goed.

Nog beter en meer gedurende het geheele gedicht volgehouden zijn de uitbeeldingen van het ferme volkswijf in ‘Causaal Verband’, met de uitstekende beschrijving van haar boven-achter-kamer met de poes, de vogel, de vischkom en het bloemenrekje buiten het raam; en van den op zijn vrouw klaploopenden ‘Hendrikus’ in het gedicht van dien naam, het ventje dat niet anders doet dan uit hengelen gaan en zijn krantje lezen. Over het algemeen zijn de beste dezer gedichten van gemoedelijker aard en minder door socialen haat bezield dan De Jong wil doen voorkomen. Familie-geluk, moederliefde, aanhankelijkheid jegens dieren worden met werkelijke ontroering bezongen, terwijl, wat kritiek op de maatschappelijke orde betreft, de dichter het niet verder brengt dan wat ‘gein’ of een geestigen uitval. (Zeer goed in het gedicht ‘Ja, Meheer’). Het is echter te vreezen, dat deze andere kant van zijn werk de meeste aanmoediging zal vinden. Terwijl, als Van Iependael ook maar een tiende van het talent van Villon bezit, of zelfs maar evenveel als Freek van Leeuwen, hij zelf meer zal voelen voor gedichten als ‘*Golgotha*’, dat, omdat het tot het beste behoort, wat in dezen merkwaardigen bundel te lezen staat, ik geheel voor u zal overschrijven.

Ik weet, het gaat nog maar om uren,
En dacht mij in m'n lot geschikt.
Toch wordt nog telkens door de gangklok
Wat broze hoop aan scherf getikt.
Nooit hield het loofhout zooveel vreugde,
Sloegen de snavels wreeder wond,
Noch spraken m'n gevouwen handen
Zoozeer de onmacht van m'n mond.

Pastoor vroeg, wijzend op het kruishout,
Of ik vergeten was misschien?
En ik heb achtenveertig maanden
Voor 't celraam Golgotha gezien!
Wat kan de christen mij nog schenken
Na tering en vergiffenis?
Ik hoop alleen, dat achter sterven
Het warmtelooze ‘dood-zijn’ is.

N.

Joris Eeckhout, Een inleiding tot Karel van de Woestijne. - Gent, Van Melle; Bussum, C.A.J. Van Dishoeck.

De E.H. Joris Eeckhout was bijzonder aangewezen om ons tot het werk van Karel van de Woestijne in te leiden. Hij was immers een der intiemen van Karel van de Woestijne, heeft in zijn omgeving geleefd, heeft hem in den mooien tuin van *la Frondaie* hooren spreken over het ontstaan en de beteekenis van vele zijner werken, en heeft den grooten dichter bijgestaan in zijn laatste oogenblikken? Als vertrouwd vriend en als letterkundige schijnt hij dus geroepen te zijn om mee te helpen de waarde van den dichter te bepalen, en zijn taak is, wat hij ook denken moge van de critiek van Sainte-Beuve, meer verwant met die van den Franschen criticus, dan hijzelf vermoedt. Ook hij streeft er naar een waarde-bepaler te zijn, en hij doet den Franschman onrecht met hem te verwijten dat door zijn schuld ‘in de critiek de manie is binnengedrongen om achter een werk steeds den auteur te zoeken’. Hij heeft gewenscht te geven in eerste instantie ‘een boek voor allen’. Laat ons hopen dat het velen moge bereiken! Want Karel van de Woestijne is en blijft een ‘moeilijk auteur’, een berg in de Vlaamsche letteren, wiens piek lastig is om te benaderen, laat staan te beklimmen, en velen zullen voorzichtig doen met op de flanken van dien berg te blijven van waar men al zulke heerlijke uitzichten heeft.

Joris Eeckhout heeft eerst de poezie, daarna het proza behandeld. In elk hoofdstuk beschrijft hij de evolutie van den dichter, en met copieuse citaten krijgen wij een algemeen methodisch overzicht van het ziele-leven des dichters. Maar, - ik heb het hier voornamelijk over de critische methode van den schrijver. Om een dichter te doorgronden, in 't bijzonder een zóo complexe figuur als Karel van de Woestijne, zijn er twee methoden: die van buiten naar binnen, en die van binnen naar buiten. Zooals te verwachten was, heeft J.E. de voorkeur gegeven aan de eerste, en daarin is hij consequent gebleven met zijn andere literaire profielen. In den grond heeft hij kwalitatief geschreven over Van de Woestijne gelijk hij vroeger gedaan heeft over Hammenecker, Urbain van de Voorde en anderen. Wanneer de schrijver de ontwikkeling van Van de Woestijne's poezie voorstelt, van het *Vaderhuis* tot het *Bergmeer*, langs *De Boomgaard der vogelen en der vruchten* (1905), *De Gulden schaduw* (1910), *Interludien* (1912 en 1914), de trilogie: *De Modderen Man*, *God aan zee*, *het Bergmeer*, en tusschen de twee eerste deelen daarvan *Substrata*, en het *Zatte Hart*, dan kan men den indruk niet weren dat de ontwikkeling gehoorzaamt aan een innerlijke logica en dat is van aard om allereerst den criticus en ook den lezer te bevredigen. Nu spreekt het van zelf dat dergelijke voorstelling van den subtielen, en vaak onvatbaren Karel van de Woestijne heel weinig gemeens heeft met zijn diep-murmelend leven, met zijn mysterieus geestelijk processus, kortom met de waarheid. Ik weet wel dat de criticus er moet naar streven de groote lijnen van een complexe ontwikkeling vast te leggen, doch daarbij zal hij zelf ook wel vatten dat hij niet meer kan geven dan een illusie van optiek en dat in den grond het geestelijk processus van den dichter zich niet zoo fraai en geleidelijk afwikkelt.

Joris Eeckhout weet dat, en heeft het zoo goed begrepen dat hij zelf erkent (p. 46) dat de biograpisch-critische methode op zeker oogenblik niet kan voortgezet worden. Ja zóo'n dichter heeft soms verraderlijke

streken: hij laat den criticus gewoon in den steek! Wel kan tot ongeveer 1910 de poezie van Van de Woestijne hoofdzakelijk beschouwd worden als een lyrische autobiographie, maar wie zal ons duidelijk maken hoe de geest van Van de Woestijne zich sedert 1910 gehouden heeft tegenover het leven en zijn raadselen? Beteekenisvol is o.a. toch de bekentenis van den dichter in een zijner laatste prozawerken, de *Schroeflijn*, waar hij spreekt van het steeds kleiner wordend aantal bronnen van inspiratie. De dichter heeft zich zóo geabstraheerd dat hij nog slechts leeft met enkele groote ideeën, en steeds nader komt bij de ijzige stratospheer. Begrijpelijk is het dat een criticus de voorkeur geeft aan de gemakkelijkste methode, in plaats van de op-spiralende schroeflijn des dichters te volgen, om misschien nadien langs dezelfde spiraal te moeten afglijden. J.E. had ook de tweede methode kunnen kiezen, maar dan zijn wij op een meer scheppend gebied, waar minder citaten bij te pas komen, en waar de beschrijver zich zóódanig moet inwerken in de schepping van den dichter dat hij die schepping opnieuw kan uitwerken, op gevaar van zich nu en dan te vergissen, - gevaar dat voor hem niet zonder charme mag zijn. De groote kunst van dergelijke lyrische critiek is om ons, spijts afwijkingen, het voortdurend opwaarts groeien van de kunst des dichters te doen begrijpen en te doen mee leven. Wij komen dan in de 'vie romancée', ik bedoel in de allerhoogste beteekenis alstublieft, en niet het model van den veelgeroemden *Ariel* van Maurois, die ons zooveel verteld heeft van Shelley's vrouwen, en de scheppingsgeschiedenis van Shelley's werk zorgvuldig wist te vermijden. Neen, het boek waaraan ik hier denk, - en dat de veelbelezen J.E. óók kent, is de studie van Alexandre Arnoux over *Tristan Corbière* (met dit voorbehoud dat Arnoux's onafgebroken hoogspanning op den duur wel heel vermoeiend is). Het zou, dunkt mij, de moeite geloond hebben om dergelijke methode op het oeuvre van Karel van de Woestijne eens te beproeven? Wat heeft trouwens Van de Woestijne gedaan met Claus, Verhaeren, Minne? Het zijn immers ook hérscheppingen die den schrijver van deze studie hadden kunnen inspireeren? Enkele bijzondere uitlatingen van J.E. hebben mij getroffen die m.i. meer hadden dienen uitgediept te worden. Dat Henri de Régnier luchtigjes voorgesteld wordt als een zeer knappe artist die 'mooie verzen uit zijn mouw schudt', en Engelsche negentigers zooals Dowson en Arthur Symons als 'schilders en goudsmeden zonder meer', - dat zijn uitlatingen die wat oppervlakkig klinken en waarover Van de Woestijne vermoedelijk wel anders zal gedacht hebben. Die appreciaties hebben dan ook niet zoo heel veel beteekenis. Doch waar J.E. ons bevestigt dat Van de Woestijne 'liefst grasduinde in de poezie der Fransche symbolisten', daar hadden wij graag wat meer over gehoord, en misschien zullen wij eens vernemen hoe Van de Woestijne stond tegenover Verlaine, Corbière, Mallarmé, Samain, Rimbaud, en wat hij dacht, hoe onbescheiden het ook moge klinken, - over Victor Hugo? En waarom dit ultra-verfijnd critisch genie, want als criticus stond hij niet minder hoog dan als dichter, de Romantici 'niet luchten kon'? Is dat werkelijk zoo? De Heer Joris Eeckhout zal het mij niet kwalijk nemen als ik hem ronduit zeg dat ik daar niks van geloof. Hij zwelgde zelf te graag in woordenroes om dien ook niet bij anderen te smaken. Begrijpelijk is het ook dat J.E. er zich van onthouden heeft de historische plaats van Van de Woestijne te bepalen. Het was zijn bedoeling ons in te leiden tot den dichter, en zijn hartelijk en geestdriftigbewonderend boek zal

er misschien toe bijdragen hem door ‘de menigte’ later te leeren begrijpen. In de bibliographie had ik graag het opstel van Marnix Gysen vermeld gezien. Het is al van 1920.... Mag ik hier even aanhalen wat Marnix Gysen toen schreef? ‘Wij gaan reeds een anderen weg op. Even kijken wij echter bewonderend achterna. Op zoek naar wien ons in overgave meer bieden kan dan het solaas van verteederde heupen’. Vreemd nietwaar? Wij schrijven nu 1932, - en we zoeken nóg.

A.C.

Dr. Jan Gessler, Het Brugsche Livre des Mestiers en zijn navolgingen. - Het Consortium der Brugsche Meesters Boekdrukkers.

Laat ons maar al dadelijk Dr. Gessler, Professor in de Historische Paedagogiek aan de Hoogeschool te Leuven, geluk wenschen met de bezorging van de nieuwe uitgave van dit werk, die hij voorbereid heeft en waarvoor hij in onze beide landstalen een flink gedocumenteerde inleiding geschreven heeft. In onze verbeelding zien we den naamloozen Brugschen schoolmeester der XIVe eeuw, gezeten voor zijn lezenaar, gelijk een figuur van Jan van Eyck, in zijne kleine kluis met het uitzicht op een profijtelijk hoveken, niet ver van den toren van O.L. Vrouwe-kerk en in de verte de roode pannedaken van Brugge en de trage waters der stadsgrachten. Hij teekent op al wat door zijn brein schiet en stelt in korte verzen een soort van huiselijke encyclopaedie op, een summa van wellevendheid en practische dagelijksche kennissen in den vorm van een conversatie-boekje. Hoe oud de Berlitz-methode is, blijkt uit dit *benoite boexke*, dat door den ouden schoolvos genoemd is geworden *Le Livre des Mestiers* of *De bouc van den Ambaachten*, wegens de groote rol die de Brugsche ambachten en hun leden erin spelen. En uit de vergelijking met de huidige Berlitz-methode blijkt ook dat de paedagogie er sedert vijf honderd jaar niet zoo heel veel vorderingen op gemaakt heeft als men redelijk zou kunnen verwachten. Want *Le Livre des Mestiers* is een leerrijk en tevens aangenaam, ja zelfs bijzonder appetijtig boek dat u 't water in den mond doet komen, en waar de tijdgenooten, eeuwen vóor van Alphen's praecept, al spelende moeten in geleerd hebben. Uit den prospectus leeren we dat dit werk, niettegenstaande zijn specifiek Brugsch karakter, invloed heeft uitgeoefend van de Theems tot aan den Rijn. Het werd nagevolgd in Duitschland en in Engeland. Te Keulen berust als unicum het handschrift van een *Gesprächbüchlein* uit de XVe eeuw; in Engeland werden nog drie wiegedrukken van de *Dialogues in French and Englisch* van 1483 bewaard, gedrukt door den Engelschen prototypographus William Caxton; en in de Bibliothèque Mazarine berust het eenig exemplaar van het *Vocabulaer* gedrukt vóor 1501 door den Antwerpenaar Roland vanden Dorpe.

Le Livre des Mestiers geeft een ongemeen pittoreske voorstelling van het leven in de XIVe eeuw. De schoolmeester heeft er met naïveteit de kleinste bijzonderheden opgesomd van het huiselijk leven. (Wij dachten hier onwillekeurig aan de oude volksprenten of ‘mannekensbladen’ van Turnhout en van Epinal, waaronder er vele zijn die een kleine encyclopaedie voorstellen van de stielen, ambachten, volksvermaken, huiselijke

voorwerpen, gereedschap, muziekinstrumenten, enz.). Zoo leeren wij er vooreerst de manieren van groeten op straat, ‘Heere, God beware u’ - de vertaling luidt: ‘Sire, Dieu vous gard’ (sic), of wij hooren den Brugschen tongval: ‘Hoe eist met u? - Comment vous est-il?’ Dan komt de inrichting van het huis en ook het huisraad wordt er beschreven. Vervolgens de dagelijksche bezigheden, waarbij het ons getroffen heeft dat men begon met zich te kleeden, om zich daarna te wasschen.... De dienstbode wordt geroepen, zij krijgt de noodige onderrichtingen voor de boodschappen en de auteur vermijdt niet een catalogus te geven van alle soorten van vleesch, visch, groenten en vruchten. In dat smakelijk stilleven, zoo weelderig als men er toen in de schilderkunst niet kende en dat doet denken aan de latere tafereelen van Snijders, bemerken wij o.m. wilde swinen vleesch, velt hoendren, partrisen, harinc vivelo en harinc droghe, stuer ende oestren, Ingelschen caes en caes van Brie, taerten en wafelen, moerbeyeren ende fresen, om niet te spreken van den Rynsch wijn, Vrancsche wijn, wijn van Griec, Oesters bier en Inghels hale.... Voor den gastronoom is dit wel de meest boeiende passus; Léon Daudet, die er iets van kent, zou er pret in hebben. Het aankoopen van stoffen op de markt wordt uitgewerkt tot een levendig tooneeltje, en daarbij komen dan ook al de soorten van munten te pas waarmee de koopwaar zal moeten betaald worden. En de schrijver gaat maar dóór, blijft haperen bij al wat hem door het brein schiet en bejammert dat hij niet kan noemen ‘alle de dinghen die syn noodsakelic elken weercman’. Hij stoort er zich niet in om van den hak op den tak te springen. Pas heeft hij de granen genoemd, ‘coren, tarwe, ende rugghe, evene ende geerste, vitsen bonen ende erweten’ of hij begint de groote heeren op te sommen te beginnen met den ‘paeus’. Dan komen de vorsten, de leden van den adel, de landen en om te eindigen zal hij ‘scriven diversen materien van allen dinghen onderminghet’ en dit kapittel besluiten met ‘namen van mannen ende van wiven, ende die namen vanden ambaachten’. Zoo gaat hij dan van Adam tot Zacharias en wij zien er een optocht van allerlei mans - en vrouwpersonen waaronder bv. Benedictus den Stedehoudere, Colaerd den goutsmet, Cypriaen den wevere, Henric den timmerman, Jan den maetsenare, Jacop den stroedeckere, Michiel d'apoticaris, Wouter den paternostermakere en Zacharias den mayere. *De bouc vanden Ambaachten* is niet alleen ‘harde profitelec allen kindren te leerne’, maar ook voor ons is er veel ‘in te leerne ende te onthoudene’, vermits de XIVe eeuw er wordt voorgesteld en bezield in figuren, genrestukjes en stillevens. De uitgave is keurig verzorgd en bestaat uit zes deeltjes gebundeld in een doos. De twee eerste bevatten de inleiding van Dr. Gessler in het Vlaamsch en in 't Fransch; dan volgen het *Livre des Mestiers*, het *Gesprächbüchlein*, de *Ryght good Lernyng* en de *Vocabulaer om te leerne Walsch ende Vlaemsch*. Een vergelijkende studie over die varianten zou ons te ver leiden; in de groote lijnen zijn de Duitsche, Engelsche en Vlaamsche uitgaven geïnspireerd op het oorspronkelijk werk van den Bruggeling. De meesters boekdrukkers van Brugge hebben op waardige wijze de artistieke traditie voortgezet die destijds te Brugge begonnen is met Colard Mansion, den meester en opleider van William Caxton, den eersten Engelschen drukker.

A.C.

Stemmen uit de redactie

Nogmaals Ivar Kreuger. -

> Le moraliste ne sait nier que généralement les gens bien élevés et très vicieux ne soient beaucoup plus aimables que les gens vertueux.
> (DE BALSAC, *La cousine Bette*).

Zoo heeft de wereld dan weer een schandaal beleefd, van zulk een omvang en zoo onverwacht dat men in de geschiedenis zijns gelijke niet vindt. Zoo langzamerhand komen de verhalen los van den jongen Kreuger, die op school zoo mooi kon 'spieken', die reeds bij het begin van zijn carrière een valschen introductiebrief opmaakte, dien zijn vader zou geschreven hebben aan een millionair in New York, een brief dien Kreuger opmaakte toen hij gehoord had, dat de bewuste millionair gestorven was en welken hij dus, rekenend op het piëteitsgevoel van den zoon, aan dezen kon aanbieden zonder gevaar voor ontdekking. Wij lezen van een geheime kamer, waarin documenten werden vervalscht en wij lezen van medeplichtigen. Zoo blijft in deze wonderlijke zwendelarij het meest verwonderlijk, dat het den wel zeer intelligenten en beschaafden en, o toppunt van intelligentie, uiterst 'bescheiden' man gelukt is, de zaak zoolang gaande te houden, een zaak, die, naar het nu wel schijnt, van den aanvang af in bedrog wortelde. Al leven wij snel, wij weten toch nog hoe Kreuger het enorme bedrag van $ 75,000,000. - aan Frankrijk en van $ 125,000,000. - aan Duitschland leende en hoe hij de held was in Den Haag, toen hij door zijn coulance in den kring van dankbare diplomaten de Young-leening mogelijk maakte (een feit waar de huidige houders dezer stukken hem nu wel niet dank-

baar voor zullen zijn). Toch controleerde deze man, die 4 milliard Kronen aan de verschillende geldmarkten heeft weten te onttrekken, 260 industrieele ondernemingen, waarin 75,000 arbeiders werkten, organiseerde hij een luciferstrust op een geniale wijze en waren zijn ideeën zeker voor een deel constructief. Zwendelend en opbouwend genie in één man vereenigd. Een dergelijk gebrokenheid komt in den mensch meer voor, maar helaas brengt onze tijd mede, dat de geheele wereld gedwongen kan worden de gevolgen van zulk een karaktereigenschap aan den lijve te ervaren.

Albert Schweitzer.

- Het pakkende van deze figuur is niet gelegen in de vele talenten die hij in zich vereenigt, groot genoeg overigens voor drie groote mannen, maar in het feit, dat Schweitzer zulk een volkomen gave en direct werkende persoonlijkheid is, een persoonlijkheid waarin denken en handelen één is, een mensch zooals wij dien in onzen tijd, waarin wensch en daad, gedachte en handeling zoover uiteen plegen te liggen, haast niet meer kennen. Zoo wordt de begaafde en ook theoretisch ontwikkelde organist, predikant en zoo wordt de prediker en bijbelgeleerde medicus, een medicus die naar zijn roeping een bepaald arbeidsveld uitkiest, waarin hij zijn persoonlijkheid de volle vrijheid van werking kan geven. Voor hen, die zich mogen afvragen waarom nu juist daar, daar tusschen die negers in Lambarene, is het goed hem te hooren in zijn orgelspel, in zijn lezingen over levensopvatting en philosophie, in zijn voordrachten over zijn medisch werk. Want dan besterft de vraag op de lippen: waarom doet hij dit alles? Omdat men bij hem in alles de kracht van de roeping voelt, omdat hem de opperste leiding gegeven is, die den ‘waarom’-vragers ontbreekt, omdat hij zich een instrument voelt, dat dienend naar eigen aard al levende zich geeft en gevend verslijt.

Ontwapening.

- Het doel der conferentie schijnt te zijn, dat het oorlogvoeren achter blijve bij de technische ontwikkeling. Kon zij bereiken, dat wij eensgezind afspraken terug te

gaan naar het stadium van pijl en boog, dan zou zij zich vol trots geslaagd achten. Geenszins, heeren. Hoe feller de oorlog in de toekomst zal gevoerd worden, hoe perfecter 'op de hoogte de beschaving' met meedoogenlooze industrieele en chemische bewapening, des te zeldener zal hij gewaagd worden, en, is dit het geval, des te zeldener hij diegenen treft, die haar niet gewenscht hebben. Met klein kaliber doodt men soldaten, met tanks en vliegmachines begint men reeds kolonels en generaals het vuur aan de schenen te leggen, met gas en zwaar geschut bezuren het de geheime aanstookers in het hart der hoofdsteden. Hoe binnendringender het gevaar, hoe langer men zich bedenken zal. Oorlog moet zoo duur en zoo bezwaarlijk mogelijk worden. Wilt gij, te Genève, ons gaan wijsmaken, dat roovertje spelen van argelooze miliciens waardiger is?

Goethe en....

- Het 'Goethe-jaar' is een groot succes. Het aantal Goethe-herdenkingsavonden en lezingen is legio en aan publicatie dezer herdenkingsreden en van afzonderlijke artikelen is geen gebrek. Om er variatie in te houden krijgen wij te hooren en te lezen over: 'Goethe als dichter, als denker, als Europäer, als geneticus, als physicus enz.; Goethe en de vrouwen, Goethe en Schiller, en Beethoven, en Napoleon; Goethe en Duitschland, en Frankrijk, en Nederland, en Italië; Goethe en de natuur, de cultuur, de oorlog, de vrede, de politiek, ja Goethe und kein Ende.'

Toch is het onderwerp nog lang niet uitgeput. Degenen, die nog niet gereed zijn gekomen met hun Goethe-artikel, behoeven niet bang te zijn, dat het gras hun al voor de voeten is weggemaaid, en dat zij om iets nieuws te brengen tot een noodsprong hun toevlucht zouden moeten nemen als: Goethe en de Zuiderzeewerken, Goethe en de Nederlandsch-Belgische onderhandelingen, of Goethe en Ivar Kreuger. Immers ik meen, dat zelfs de artikelen over 'Goethe en de economische crisis' en over 'Goethe en de wiskunde' nog niet eens geschreven zijn. En het is toch heusch niet aan te nemen, dat Goethe met zijn universeel denken op deze twee belangrijke cultuurgebieden *geen* baanbrekende arbeid zou hebben ver-

richt! Ware het zoo, dan vormde de reden, waarom hij zich op deze gebieden *niet* bewogen had, belangrijke stof voor een artikel.

Maar inderdaad blijken beide artikelen gemakkelijk te schrijven. De citaten, die het artikel over ‘Goethe en de economische crisis’ moeten opluisteren, liggen voor het opscheppen in de scènes aan het keizerlijke hof in Faust II.

En wat ‘Goethe en de Wiskunde’ aangaat, lezen wij in de scène in de Heksenkeuken in Faust I niet:

> ‘Und Neun ist Eins,
> Und Zehn ist keins
> Das ist das Hexen-Einmal-Eins.’

Is dit niet een duidelijk bewijs, dat Goethe de mogelijkheid inzag van vermenigvuldigingstafels, die van de gebruikelijke afwijken en is hij daardoor niet de schepper van de ‘niet-Bartjes-iaansche getallentheorie’?

Nog een suggestie zou ik hieraan willen toevoegen. En wel voor dengene, die wenscht te schrijven over ‘Goethe und die Entsagung’. Ik weet niet of dit artikel reeds geschreven is. In ieder geval weten Goethe's biografen veel over het onderwerp mede te deelen. Zoo zegt Bielschowsky ‘sie (die Entsagung) greift so tief in des Menschen Sein und Werden, dasz sie für Goethe neben der Arbeit das wichtigste Lebensprinzip war.’ Wanneer nu de schrijver van dat artikel, in navolging van Bielschowsky, in lyrische bewoordingen uiting wil geven aan zijn bewondering voor de wijze, waarop dit Entsagungs-Motief zich in Goethe's leven openbaarde bij gelegenheid van de Mariënbader tragicomedie, dan zou ik hem als motto voor het hierop betrekking hebbende hoofdstuk de bekende uitspraak van Wilhelm Busch willen aan de hand doen:

> ‘Enthaltsamkeit ist das Vergnügen
> An Dinge, welche wir nicht kriegen.’

Het lijkt mij een groote misvatting deze zaak te zien buiten verband met genoemd motto. Goethe zelf heeft het motto niet boven zijn ‘Mariënbader Elegie’ kunnen zetten. In de eerste plaats om de toevallige reden, dat de woorden van Busch lang na den dood van Goethe geschreven werden. Maar ook om de meer principieele reden, dat de daarvoor noodige zelfironie hem, althans in de latere jaren van zijn leven ten eenen male

ontbrak. Misschien zal men het min of meer belachelijk vinden zonder dit corrigeerend motto van Entsagung te spreken in het geval van iemand, die niet door een deur gaat, ...die hij nu eenmaal soliede gesloten vindt en die hij, niettegenstaande zijn wanhopige pogingen, niet heeft kunnen openen. Maar men onderschatte de zeer bijzondere gaven niet, die ervoor noodig zijn, om in die omstandigheden zichzelf en anderen te doen gelooven, dat men hier met 'Entsagung' als 'Lebensprinzip' te maken heeft.

Ten slotte moet de oogst der geheele Goethe-herdenking worden vastgelegd in een nabetrachting over 'Goethe en zijn onhandige vrienden' of over 'Goethe en de idolatrie.'

Hiermee zij niet gezegd, dat iedere bewondering van Goethe idolatrie zou zijn. Maar wel dat een gebrek aan zelfkennis en zelfbeperking hem ertoe gebracht hebben zich te bewegen op gebieden, die zijn eigenlijk element niet zijn. En dat dit en een door de idolatre bewondering zijner omgeving gevoede neiging tot zelfverheerlijking een kant van zijn leven vormen, die men het best met de mantel der liefde bedekte. Het ongeluk wil, dat vele zijner vrienden juist op deze zijde op de meest enthousiaste wijze de aandacht vestigen.

Recente ontdekkingen.

- Van deze plaats is wel eens gewaarschuwd voor wetenschappelijke ontdekkingen, die in de dagbladen met ophef worden aangekondigd vóór de resultaten van het onderzoek in wetenschappelijke vaktijdschriften zijn bekend gemaakt. De meening is uitgesproken, dat men dan met quasi-ontdekkingen zou te doen hebben. Algemeen blijkt deze regel niet te zijn. In het begin van de afgeloopen maand hebben berichten in de couranten gestaan over proeven van Dr. Walton en Dr. Cockroft, die Lithium zouden hebben gesplitst, en ofschoon deze berichten verschenen vóór de wetenschappelijke publicatie, heeft men hier toch wel degelijk met belangrijke onderzoekingen te doen, die belangrijke resultaten hebben opgeleverd.

Om het belang van deze proeven aan te geven is het noodig eerst te vermelden, dat alle stof volgens hedendaagsche natuurkundige inzichten opgebouwd is uit electrische nega-

tief geladen deeltjes *electronen*, en positieve deeltjes *protonen* genaamd. Het eenvoudigste atoom, dat van waterstof, bestaat uit één proton, waarom heen zich volgens Bohr één electron beweegt in een baan van bepaalde grootte. De straal van deze baan is op zichzelf natuurlijk zéér klein (ongeveer een tien-miljoenste deel van een mm), maar aan den anderen kant kan men haar betrekkelijk groot noemen: zij is ongeveer 10 à 100 duizend maal zoo groot als de straal van de deeltjes zelf. De massa van het electron is véél kleiner dan die van het proton, zoodat bijna de geheele massa van het waterstofatoom op rekening van het proton komt.

Ingewikkelder atomen zijn nu opgebouwd uit kernen, die uit een aantal protonen bestaan met een geringer aantal electronen, zoodat zij positief geladen zijn. Daaromheen bewegen zich in 'Bohrsche banen' dan weer een aantal electronen. De kern van een atoom van het heliumgas bestaat uit vier protonen en twee electronen. En nu is het merkwaardige, dat de protonen in zwaardere atomen meestal schijnen voor te komen in dergelijke groepen van vier, waarnaast slechts enkele 'losse' protonen voorkomen, die niet tot heliumkernen verbonden zijn. Radioactieve elementen zenden nooit enkele protonen uit, maar de radioactieve stralen bestaan, voor zoover ze uit positief geladen deeltjes bestaan (men noemt ze dan *a*-stralen), steeds uit weggeslingerde heliumkernen.

Nu was het lord Rutherford, onder wiens leiding ook de proeven van Walton en Cockroft zijn genomen, reeds vroeger gelukt met behulp van zulke *a*-stralen andere atomen stuk te schieten. In zooverre was het stukschieten van atomen dus niets nieuws. Het lag voor de hand te werken met *a*-stralen De natuur zelf levert ons in deze stralen deeltjes, die met verbazende snelheden bewegen en dus veel energie bevatten. De nieuwe proeven echter zijn genomen door lithium-atomen te bombardeeren met protonen, waaraan men in een electrisch veld groote snelheden heeft meegedeeld. Nu bestaan litiumatomen uit zeven protonen: één heliumkern en drie 'losse' protonen. En nu blijkt het, dat een stuk geschoten lithiumatoom opleverde: *twee heliumkernen*! Het lithium is dus niet alleen gesplitst, maar de drie 'losse' protonen hebben zich met het proton-projectiel, dat het atoom trof, tot een helium-

kern vereenigd. Merkwaardiger dan de ook vroeger wel gelukte splitsing van atomen is de synthese van een heliumkern.

Dat dit proces mogelijk zou zijn, had men vroeger wel vermoed. Maar men had nog nooit een bewijs gevonden, dat het zich ergens werkelijk afspeelde. Dat bewijs schijnt nu in de proeven van Walton en Cockroft voor ons te liggen. Verder is de energie, die de gevormde heliumkernen blijken te bezitten, een belangrijke bevestiging van wat de theorie hieromtrent had voorspeld.

Ofschoon genoemde proeven dus zeer belangrijk zijn, zou men zich vergissen, wanneer men meende, dat zij het groote evenement op natuurkundig gebied van de eerste helft van 1932 vormen. In Februari j.l. kwam de Engelsche physicus Chadwick met een nieuwe interpretatie van kort te voren gepubliceerde proeven van Bothe en Becker en van Curie en Joliot voor den dag. Deze onderzoekers hebben beryllium aan *a*-stralen blootgesteld en daarbij verschijnselen waargenomen, die volgens Chadwick verklaard moeten worden door aan te nemen, dat uit het beryllium-atoom een voorheen onbekend soort deeltjes, die geen electrische lading bezitten worden weggeschoten. Hij noemt deze deeltjes neutronen. Is deze interpretatie juist, en er is wel grond dit waarschijnlijk te achten, dan zijn deze proeven veel belangrijker dan die van Walton en Cockroft. Wel is het waarschijnlijk, dat deze neutronen uit een proton en een electron bestaan, maar dan zijn deze twee deeltjes toch op een geheel andere wijze aan elkander gebonden en tot één deeltje versmolten, dan dit in het waterstof-atoom het geval is.

Terwijl er van deze neutronen in onze couranten veel minder gewag is gemaakt dan van de proeven van Walton en Cockroft brengen zij de physische wereld veel meer in opschudding. Zóózeer, dat een Engelsch physicus, die beu was van het voortdurend spreken over dit onderwerp, een Nederlandsche collega, die Engeland bezocht aansprak met de woorden: ‘You do not work in neutrons, do you?’ Eerst toen onze landgenoot plechtig verklaard had, dit niet te doen, liet de Engelsman zich tot een gesprek met hem in.

‘Pro en contra’

- De velen nog wel heugende serie der Hollandia-drukkerij te Baarn is uit den doode herrezen.

Met belofte van beterschap. Op de vroegere uitgaaf nl. is - herinnert zich en ons de uitgeefster - wel de aanmerking gevallen, dat de twee schrijvers langs elkaar heen redeneerden. Dies zon zij op een middel om aan dit euvel te ontkomen. Zij gelooft, het te hebben gevonden door den schrijvers inzage van elkaars betoog en, nog in hetzelfde deeltje, re- en dupliek te geven. Het lijkt het ei van Columbus, sprekende nabootsing van mondeling debat.

Helaas, zelfs in de oplossing van deze moeilijkheid bleek weer een pro en contra te schuilen. Stof voor een eigen deeltje der nieuwe serie? En, nogmaals helaas, de eerste proef blijkt kwalijk gelukt.

Ad primum. Het oude principe (pro en contra elk maar ééns aan het woord, zonder ander geestelijk contact dan dat van den binder) heeft - meent de uitgeefster - ook wel iets vóór. Zij wil het handhaven voor ‘onderwerpen, die zich meer leenen tot een wetenschappelijke uiteenzetting’; hier dunkt haar ‘contact tusschen de schrijvers niet noodig’. (Wie durft contra zoo stellige boudheid spreken?) ‘Bij andere onderwerpen daarentegen, bij dezulke dus, die zich niet of minder leenen tot een wetenschappelijke uiteenzetting (krijgen de schrijvers zelf stem in het kapittel of beslist de uitgeefster?) zal het nieuwe principe, dat der replieken, worden gevolgd

Het eerste nummer nu van de nieuwe reeks blijkt ondergebracht in de ‘andere’ dan ‘wetenschappelijke’ rubriek. Op het eerste gezicht wekt dit geen verbazing. ‘Plattelandsverarming’ immers heet het en wel ieder welmeenend burger zal, reeds op geheel andere dan wetenschappelijke gronden, hier contra zijn. Welke onverlaat is pro? De verbazing geldt hier het gekozen onderwerp èn dat hier twee mannen van goeden naam tot schrijven bereid zijn bevonden, bereid ook tot, in dit geval ‘onwetenschappelijk’, contact. De verbazing wijkt bij nadere kennismaking. De bedoeling blijkt, een ja en een neen te krijgen op de vraag, of het platteland door de hooge stedelijke en industrie-loonen wordt uitgebuit. Een nietwetenschappelijk vraagpunt?

Ad secundum. Geheel afgezien van den inhoud beider be-

toogen-in-duplo, is deze eerste proeve van *niet* langs elkaar heen praten, van wèl elkaar raken, geslaagd? Men beluistere den contra-man in zijn repliek: '(wij) raken elkaar niet; (wij) schuiven op zoo grooten afstand langs elkaar heen, dat de repliek nergens een gemeenschappelijke basis vindt...'

De uitgeefster houde niettemin den moed erin. In haar nieuwen opzet zit ook wel wat goeds; een wezenlijke fout van de oude serie is erin onderkend. Toch heeft die wel aardige nummers gehad. De nieuwe kan het haar verbeteren en van dezen eersten val opstaan leeren.

Levend of dood, een orang pendek!

- Het 'Koloniaal Weekblad' van 12 Mei ll. drukt een uitvoerigen brief af, tot den bekenden archipel-reiziger Tillema, den 10en Maart ll. gericht door een correspondent in Pasirpengarajan; de redactie kreeg de beschikking over het stuk, bij uitlandigheid van den heer Tillema, die in Indië toeft, van zijn echtgenoote. Het stuk bevat gegevens, van inlandsche jagers afkomstig, over den orang pendek of orang letjo, tusschenvorm naar 't schijnt tusschen aap en mensch, misschien de 'missing link' of gedegenereerde nazaten hiervan. Een paar jaar geleden was van dit wezen ook reeds sprake. Het heet, zeldzaam maar toch groepjesgewijs, voor te komen in haast ontoegankelijke boschstreken van Sumatra. Het wordt beschreven als 'een wezen dat niet met dierlijk verstand is begiftigd, doch met een dat zeer dicht bij dat van den mensch nadert', dat zich, trots gemis van werk- en wapentuig, in het oerbosch weet staande tehouden door 'grooteresluwheid' en 'meerder denkvermogen' dan dieren eigen zijn en dat 'een bijna menschelijke sluwheid en verstand (paart) aan lichaamskracht, schuwheid, behendigheid en vlugheid van het dier.... kleine wezens, zoo groot als een kind van 12 of 13 jaar, met lang hoofdhaar en een niet behaarde huid.... de huidskleur was bruin roze'.

De correspondent van den heer Tillema acht de verkregen inlichtingen betrouwbaar. Een zeer ervaren jager, vader van een zelfbestuurder, deelde hem mede, 'dat hij, nu hem bekend is, welke waarde aan het vangen van de letjo gehecht wordt, binnenkort erop uit gaat om een letjo te schieten. Levend vangen was volgens hem onmogelijk, aangezien de letjo on-

waarschijnlijk vlug moet zijn. Ik zei hem dan ook dat aan een doode letjo uit een wetenschappelijk oogpunt evenveel waarde gehecht wordt als aan een levende.... De bevolking en Hoofden hier hoorden voor het eerst van mij welke waarde aan het bemachtigen van een letjo gehecht wordt door de wetenschappelijke wereld en beschouwde tot voor kort haar bestaan als iets nu ja, waarover men niet lang behoeft na te denken, iets natuurlijks! Nu weet men beter en geloof ik vast dat binnen niet te langen tijd de eerste letjo zal zijn neergeschoten.' Indien dit alles slechts Sumatraansch jagerlatijn is, laten dan de jagers uit de buurt van Pasirpengarajan er maar op los paffen.

Is het meer dan dit, hopen wij dan op beter, èn voor den orang pendek, wiens slim- en vlugheid het van die des jagers mogen winnen, èn voor den roep der 'wetenschappelijke wereld'!

De eerste treuzelvrucht.

- Een mislijk teeken, dat Wieringermeer-onderwijs-debatje in de Tweede Kamer op 3 Mei '32.

De Directie van den Wieringermeerpolder had een aardig plan bedacht om binnen haar gebied den schoolstrijd (in den vorm van het hier thans meer nog dan elders belachelijk naast elkander oprichten van sekte-schooltjes) voorloopig te smoren. Voorloopig; verder reikt de macht van deze, zelve nog altijd 'voorloopig' heetende, Directie niet. Zij had er dit op gevonden: een stichting, met als doel: tijdelijke voorziening in algemeen vormend lager onderwijs, met inbegrip van godsdienstonderwijs; met als grondslag: de volkomen erkenning en eerbiediging van elkanders godsdienstige en kerkelijke begrippen; met een bestuur, waarin de verschillende richtingen vertegenwoordigd zijn.

Uit dezen opzet sprak gezond verstand. Meer dan, misschien, precieze kennis van de letters onzer onderwijs-wetgeving; misschien, de kwestie laat ons koud; heel die Wieringermeer hangt voorloopig staatsrechtelijk in de lucht; men moet er zich helpen, behelpen en redden op allerlei manier en de

Directie hapert het noch aan ijver, noch aan inzicht. Niets zal er misloopen in Slootdorp en andere embryonale dorpen, als deze school er komt.

Toch heeft de linkerzijde der Kamer het gepast geoordeeld, al haar 31 aanwezige stemmen uit te brengen vóór een motie-Oud, die dit onderwijs begeerde 'van Rijkswege'. Gelukkig is de motie verworpen; de rechtsche meerderheid was een stuk sterker en zij had het ditmaal bij het rechte eind. Die stichting is een soort verlengstuk van de Wieringermeerdirectie en hoe meer gezag in haar blijft convergeeren, des te beter voor de Wieringermeer. Het Kamer-votum was verstandig; dat links ongedeeld onverstandig stemde, jammerlijk.

Heel de kwestie had zich evenwel niet behoeven voor te doen. De Wieringermeer had al jaar en dag naar de door den Zuiderzeeraad geamendeerde plannen der Commissie-Vissering staatsrechtelijk kunnen georganiseerd en bewerktuigd zijn en dan was het wettisch onaanvechtbaar kader, waarin ook het onderwijs zijn behartiging zou hebben gevonden, present geweest. De Minister van Onderwijs vechte over zijn onprettigen 3den Mei maar eens na met zijn ambtgenoot van Waterstaat.

De zieke
II

Eduard
I

Dr. Herman Terburg zat in zijn studeerkamer aan zijn schrijftafel te werken toen de deur voorzichtig werd opengedaan en het blonde hoofdje van zijn achttienjarige dochter Karen naar binnen keek.

‘Pa, mogen we even?’

Ze vroeg het zacht, met een half schuwen lach van onzekerheid in de mooie grijze oogen.

Haar vader, blijkbaar ongaarne gestoord, wendde het grijze hoofd; zijn brilleglazen lichtten.

‘Wat is er?’

Het klonk wat wrevelig.

‘Even maar....’

Dan kwam ze binnen, schoorvoetend, gevolgd door haar zestienjarigen broeder Eduard, tengeren bleeken jongen met sluik blond haar; hij had de donkerblauwe oogen van zijn vader, welke echter wat hol blonken in de diepe oogkassen, waarboven de donkere, zware, wenkbrauwen lagen als opvallende vreemde vegen.

Karen was slank en goed gebouwd en de natuurlijke frissche kleur op het ronde gezichtje, gaf, met de mooie oogen en den lieven mond, iets zeer aantrekkelijks aan de verschijning, welke overigens nog iets opvallends kinderlijks had.

‘Pa, wat vindt u?’ vroeg Karen, nu met Eduard nadertredend, ‘Zouden we boven niet eens mogen repeteeren?’

‘Wat repeteeren?’

‘Met Non van Meeteren; dat ding, dat we op de bruiloft van Suus zullen doen.’

Herman fronste zijn wenkbrauwen en streek met zijn vingers door het dikke grijze haar.

‘Heb je 't al aan Ma gevraagd?’

‘Nee, Ma zegt natuurlijk ja, maar dan krijgen we later.... Ik dacht, als u 't nu zei, dat het dan wel goed was.’

Herman haalde zijn schouders op.

‘Dat 's kinderachtig, Karen. Als Ma ja zegt, dan doet ze dat, omdat ze het zoo akelig vindt om iets te weigeren en als haar dat dan later opbreekt....’

‘Nou ja.... maar.... 't is zoo lam, dat er nooit eens iets bij ons kan, nooit. We hebben nog altijd gerepeteerd bij Non aan huis, maar vandaag kan dat nu niet, omdat de kamer, waar de piano staat, behangen wordt.’

‘En 't is heusch hòògnoodig,’ zei Eduard nu met zijn lage zware stem. ‘Als we 't zachtjes doen, merkt Ma het misschien niet eens. Ma ligt op de divan in de voorkamer, dus er is een heele verdieping tusschen.’

Herman zuchtte, trok zijn bril af, legde die op zijn schrijftafel, streek even met de hand over de oogen.

‘Ik zal eens gaan zien, hoe 't met Ma is.’

‘Hè ja.... fijn.... U is een schat!’ zei Karen blij en zij en Eduard volgden hun vader, die de kamer uitging.

Op het portaal stond Non van Meeteren te wachten, het half-indische overbuurtje, een slank donker meisje van Karens leeftijd.

De witte tanden lachten in het volle bruine gezichtje, als ze, even schrikkend, Dr. Terburg uit de deur zag komen.

‘Dag Non,’ groette Herman in 't voorbijgaan.

‘Menirr,’ zei ze, met een schalksche lonking in de amandelvormige glanzende bruine oogen.

Herman Terburg was snel verouderd; zijn slankheid was verworden tot een hoekige magerheid, hij begon ook iets gebogen te loopen en om de oogen was een krans van fijne rimpels, waarover bij het nerveuze oogknippen, dat tot een tic geworden was, telkens iets als een siddering trok; op het hooge voorhoofd lagen de rimpels als diepe voren.

Hij liep de trap af en trad in de voorkamer.

Op den divan bij het raam lag Reinilda te lezen.

Ze keek even op van haar lectuur.

Reinilda, nu even in de veertig, was zwaar geworden; het eertijds zoo fijne ronde gezichtje, was thans breed gevuld; ze had een onderkin gekregen en de dikke korte hals verbreedde zich snel naar de welving van de zware buste. De grijze oogen met de fraaie, omgebogen wimpers, hadden hun vroegeren glans behouden en ook heur haar had nog niets van zijn weelderige blondheid ingeboet.

Ze droeg een ruim zittende japon van grijsblauwe kachemir, met laag uitgesneden hals en half lange mouwen, welke van boven spanden om de dikke armen. De eertijds zoo fijne handjes echter hadden hun sierlijke slankheid verloren; ze waren wat opgezet en die dikte deed de vingers korter schijnen.

'Wat is er, Her?' vroeg ze met een stem, die wat lijzig klonk.

Hij trad op haar toe.

'De kinderen waren even bij me en vroegen, of ze boven mochten repeteeren, maar ik heb hun gezegd, dat ik vreesde dat jij....'

Ze legde het boek op het tafeltje, dat naast den divan stond en haalde even haar schouders op.

'Och....' Er was iets droefgeestigs in den blik, waarmee ze hem aanzag. 'Ik vind het ellendig om altijd weer spelbreekster te zijn, dat weet je wel.'

Hij knikte.

'Ja, lieve, dat weet ik wel. Karen moest ook verstandiger wezen, maar ze trokken zulke ongelukkige gezichten en 't schijnt, dat zij bij Van Meeteren vandaag niet terecht kunnen. 'k Zeg, 'k zal eens even zien, hoe Mama is.'

'Ik wil wel probeeren Her, als de kinderen het graag willen,' sprak ze met een wat zwakke stem.

'Ja, maar ik hou niet van proefnemingen,' sprak hij, zijn wenkbrauwen fronsend, 'zoo belangrijk is dat gerepeteer nu niet. En gisteren was je bloeddruk weer veel te hoog.'

Ze lachte wat minachtend en haalde haar schouders op.

'Och, jongen, wanneer is er bij mij iets normaal? Die hartklopping vannacht heeft me zoo afgemat en telkens speelt het weer op. Maar laten de kinderen hun gang maar gaan. Ik zal niet zeuren, heusch niet en wel probeeren, om er me een beetje tegen in te zetten. Als ik maar niet teveel de bas-

tonen van de piano hoor.... dat résoneert zoo in mijn hoofd. Zeg maar, dat het goed is, Her.'

Hij schudde het hoofd.

'Jawel,' drong ze aan. 'Toe nu maar....'

'Nee kind, ik zie er de noodzaak niet van in. Vòòr alles moet jij rust hebben. Je ontbeert al genoeg.'

Ze zag hem aan en haar oogen werden vochtig. Hij trad op haar toe, bukte zich over haar heen en kuste haar op de wang. Ze streelde zijn hand.

'Toe, laat ze het maar doen....' fluisterde ze.

'Nee, nee, nee.... gekheid!'

Ze hield zijn hand nog even omklemd.

'Zit je prettig te werken?' 'Ja.... het vlot wel.'

'Je ziet er soms een beetje zorgelijk uit, jongen. Er is toch niets, wat je hindert?'

'Wel nee, schat. Wat haal je in je hoofd? Wat lees je?'

'Och zoo maar, een romannetje.... 't boeit me niet erg.'

Ze geeuwde diep en lang, dan lachten haar oogen hem weer toe.

'Nou, ik ga maar weer aan 't werk hoor; ik zal 't de jongens wel zeggen.'

'Dat het goed is, hé?'

Hij wendde zich nog om bij de deur, lachte.

'Ja.'

Dan verliet hij de kamer.

Karen, Non en Eduard waren in afwachting op de zoldertrap gaan zitten; de meisjes onderaan, Eduard een paar treden hooger; ze praatten zacht.

'Dat heb je haast nergens ja, dat een piano op de solder staat,' zei Non. 'Ook nies leuk, ja! Jakkie, als je eens musiceeren wilt of steppen als eens jongelui sijn....'

'D'r komen bij ons nooit jongelui,' zei Eduard met zijn zware stem.

'Och nee, dat is allemaal te druk voor Ma,' sprak Karen. 'Daarom staat de piano ook boven. Ze kan het niet hebben aan haar hoofd. En meestal hindert het haar ook nog, als we op zolder spelen. Maar je kunt er wel eens leuk studeeren.'

'Is centrale ferwarming boven?' vroeg Non.

Karen schudde het hoofd.

‘Dat is juist het lamme,’ zei Eduard. ‘'s Winters verrek je er van de kou en zooals nu, dan stik je ervan de hitte.’

‘O, dat is slecht foor de piano, ja.’ zei Non.

‘Nou ja, Ee, we spelen er toch dikwijls genoeg,’ sprak Karen wat verwijtend, ‘en als Ma dat nu niet kan hebben...’

‘'t Is lam hoor, een moeder, die altijd ziek is,’ zei Eduard.

‘Sielig, ja,’ gaf Non toe.

Er viel een zwijgen.

‘Ga jij nog naar Willemsoord, Ee?’ vroeg Non dan.

‘Als ik maar mag!’ sprak hij. ‘Maar ik denk het wel,’ en dan sloeg hij zijn armen naar boven, greep de leuningen van de trap en deed er een gymnastische toer aan.

‘Kijken jullie es om,’ hijgde hij even later, als hij met groote inspanning boven de hoofden van de meisjes een soort hoogstand vertoonde.

‘O, jongen.... grieselig.... fal niet op mijn hoofd!’ gilde Non.

‘Ssssst....’ vermaande Karen verschrikt en dan fluisterend: ‘Denk om Ma.’

Even later kwam Herman terug.

Ze stonden dadelijk op en traden op hem toe, met hoopvol vragende gezichten, maar hij schudde ernstig het hoofd.

‘Nee, 't gaat niet hoor. Ma vond het wel goed, maar jullie moeten het niet doen. Ma heeft weer telkens last van hartkloppingen en dan moet er in huis geen noodeloos leven gemaakt worden. Dus maar eens op een andere keer, hé? En Ee, jongen, denk er nu toch eens om, dat je wat zachter praat. Ik kon je stem beneden in de kamer hooren....’

Hij knikte nog even en liep dan door naar zijn kamer.

De drie bleven wat stil en verslagen bijeen.

‘Nou, dan ga ik maar naar huis, ja,’ fluisterde Non. ‘Loop je een eindje mee?’

Karen knikte wat gedrukt.

‘Ik ga ook mee,’ zei Eduard hard en hij legde meteen een hand op zijn mond, wijl hij vergat te fluisteren.

Karen zag hem verwijtend aan en Non giechelde.

‘Jouw stem is net een trompet, ja.’

Gedrieën zakten ze op hun teenen de trap af, betraden zacht de hal, waar ze onhoorbaar hun hoeden opzetten, zonder dat ze een woord durfden wisselen.

Non duidde met een vragenden hoofdwenk naar de voorkamerdeur, waarbinnen ze mevrouw Terburg vermoedde en Karen knikte.

Geruischloos opende de laatste de voordeur en trok die onhoorbaar achter hen dicht.

‘Ha, Freddie!’ schalde ineens Eduards stem; hij snelde de straat op, den toerollenden voetbal van een vriend tegemoet en trapte den bal hoog in de lucht!

Herman was weer in zijn kamer getreden en had de deur zacht achter zich gesloten; dat was een gewoonte van hem geworden al sedert jaren, om alle deuren hèèl omzichtig en geruischloos te openen en dicht te doen; om Reinilda, die zoo schrikken kon van een onverwacht geluid.

Hij nam weer plaats voor zijn schrijftafel, haakte den bril, dien hij had afgetrokken, toen hij naar beneden was gegaan, weer achter zijn ooren en wierp een blik op de geschreven vellen der verhandeling, waaraan hij had zitten werken.

Een oogenblik peinsde hij, met de pen in de hand, gereed om verder te gaan, maar de draad van zijn gedachten was gebroken door de storing der kinderen. Wat wrevelig schudde hij het hoofd, dan ging zijn hand naar zijn pijp, hij schoof den bril op zijn voorhoofd, trok den tabakspot naar zich toe en begon te stoppen.

Zijn blik dwaalde naar het portret van Reinilda met de twee kinderen, ook al weer lang geleden gemaakt. Karen, toen een tenger mooi meisje van zes en Eetje, een dikke boy van vier, toen toch ook al met die opvallend donkere wenkbrauwen; Reinilda zelf nog fleurig en jong; alleen haar lach had iets stars, de bevolen vroolijkheids-uitdrukking van den fotograaf.

Herman stak de brand in zijn pijp, rookte even meer werktuigelijk dan behagelijk.

Op het schrijfvlak van zijn tafel lag de morgenpost nog; een paar brieven, boekaankondigingen, het Ochtendblad; naar

het laatste strekte hij de hand: de verhandeling had hem al van vanmorgen af zoo bezig gehouden, dat hij geen tijd gevonden had om de courant even in te zien.

Hij schoof den bril weer voor zijn oogen, las half verstrooid op het nog toegevouwen blad den korten inhoud der voornaamste gebeurtenissen.

Plots fronste hij zijn wenkbrauwen.

Het nieuwe Ministerie, stond er, in vetgedrukte letters. *Dr. Heerkens Minister-President*, *met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken*.

Even staarde hij op die aankondiging, dan wierp hij het blad neer, schoof zijn stoel achteruit, trad naar het raam en keek naar buiten.

Zonderling, dat dit nieuwtje hem ineens zoo trof; hij interesseerde zich al in geen jaren meer voor de binnenlandsche politiek; het terrein van zijn belangstelling, van zijn studie, lag zoo oneindig ver daarbuiten.

Destijds, toen hij bedankte voor die opdracht, waar Jaap Beinen zich nog zoo veel moeite voor gegeven had, was zijn belangstelling in sommige politieke dingen nog wel een poos brandend gebleven. Dr. Heerkens uit Roermond was toen aangezocht en had de opdracht aanvaard.

Ja, die Heerkens had de prachtkans gegrepen en hij was geslaagd ook; een man van beteekenis was hij geworden; Regeeringsafgevaardigde te Genève.... later in de Kamer... en nu Minister-President.

Ineens, in snelle opvolging van haastige beelden, zag Herman zich weer in de kamer van den ouden Secretaris-Generaal.... Gek, hij *hoorde* de stem van Van Gulik met zijn Limburgsch accent.... Jaap en hij op de Witte.... en den volgenden dag.... toen Rein ineens niet goed werd....

Ja, toen had hij wel voor de groote beslissing van zijn leven gestaan, van zijn maatschappelijke carrière althans.... Jaap Beinen...jammer...ze waren sedert altijd au froid gebleven.

Ineens balde Herman de vuisten en om zijn kaken trok het zenuwachtig.

Als hij toen had doorgezet...

Hij keek naar beneden op zijn keurig aangeharkt tuintje, waar laag op den grond de zachte gloeing was van begonia's

tusschen het donkergroene blad; onder de stamrozen lagen wat afgevallen roode en bruinwitte blaren, evenals op het net geschoren gazon, waarop ook wat paren sokken lagen te drogen; achteraan, tusschen het blauwe staketsel, rankte Oost-Indische kers.

Een zwarte kat was op een der muurtjes geklommen, keek naar boven, met wat dreigende groen-glanzende oogen, dan sprong ze naar beneden, op het gazon, bleef even staan, met zacht wuivende staart. Weer wendde ze den kop naar boven en keken de groene oogen Herman aan. Het maakte hem plotseling wonderlijk nerveus; een felle, half angstige ontstemming zwol in hem en ineens tikte hij met zijn zegelring scherp tegen de ruit, maakte een dreigbeweging; toen wipte de kat met een paar sprongen op het andere muurtje, keek nog eenmaal naar boven en verdween.

Herman wendde zich om, deed een paar stappen in de kamer.

'Jawel, beste Jaap....' sprak hij dan ineens hardop, 'maar Reinilda's belang ging toch voor....'

Hij praatte wel meer in zichzelf, zooals veel menschen plegen te doen, die in hun dagelijksche omgeving het contact missen met lieden, tegenover wie ze zich vrijelijk kunnen uiten.

Een oogenblik later zat hij weer aan zijn schrijftafel, blies even heftig wat groote rookwolken uit, legde dan zijn pijp neer.

Gelukkig, dat de kinderen het nog maar even waren komen vragen. Als ze ongevraagd ineens waren begonnen, dan zou Rein het misschien heel moeilijk hebben gekregen en dan was hij onbewust geweest, want klagen deed ze nooit... Ja, na de geboorte van Karen, maar nog veel sterker na de geboorte van Ee, had het hartlijden zich wel in toenemende mate geopenbaard.... Misschien, als Eetje niet had moeten komen.... 't Was verstandiger geweest, als het niet was gebeurd, dat stond nu wel vast. ... Maar Rein had het hem toch nooit verweten, al had ze het misschien zelf ook wel eens gedacht.... Arme, goeie, vrouw.... Wat een leven.... altijd maar op den divan of in bed, met een enkele maal eens een kleine wandeling, een autoritje of nog zeldzamer, vooral sedert haar moeder dood was, eens een visite.... 't Vermoeide

haar toch zoo gauw.... En nochtans, wat een berusting, wat een zelfverloochening.... een heldin was ze.... een heldin!

Nog even keek hij wat starend voor zich uit, zonder klaarheid in zijn peinzen, dan stilaan weer rustiger, kon hij de gebroken draad van zijn gedachtengang weer vatten; hij nam zijn pen op en begon te schrijven.

Het zacht melodisch tinken van de pijpgong in de hal waarschuwde, dat men over een kwartier aan tafel zou gaan.

Herman keek verwonderd op en om zich heen, streek met een hand over het hoofd, zoo geabsorbeerd was hij geweest in zijn werk.

Maar dan ineens, met een haastige beweging, haakte hij den bril af, wierp die op het schrijfvlak, gunde zich den tijd niet hem in het étui te doen, schoof onderwijl met een ruk zijn stoel achteruit.

Groote Hemel, Reinilda mocht vooral niet wachten, dat agiteerde haar dadelijk en hij moest toch nog even een ander jasje aanschieten en zijn handen wasschen. Hoe kwam hij nu zoo verstrooid?

Haastig trad hij de deur uit; op het portaal kwam Karen juist hijgend aan loopen.

'Ma vraagt, of u het Ochtendblad soms nog heeft.... nergens te vinden....'

'Ja, gauw maar.... ligt nog op mijn schrijftafel....'

Dan snelde hij de slaapkamer in.

Reinilda, Herman en Karen zaten al aan tafel, toen Eduard haastig de eetkamer binnenstoof.

'Gò.... ben ik laat?' vroeg hij verschrikt, met zijn zware basstem, terwijl hij wat rumoerig bijschoof.

'Rustig.... rustig....' vermaande Herman.

'Waar was je, Ee?' vroeg Reinilda, hem vriendelijk, maar wat moe toeknikkend. 'Ik hoorde straks op straat je stem.'

'Mag ik daar ook al niet hardop praten?' vroeg de jongen, plots humeurig.

'Ee....!' verweet Herman met een donkeren blik.

‘Ik bedoel het niet als een verwijt, jongen,’ sprak Reinilda. ‘Ik vroeg het alleen uit belangstelling.’

Eduard kleurde.

‘Ik ben bij Freddie geweest, Ma,’ antwoordde hij wat verlegen en met een poging om zacht te praten. ‘Jacques was ook thuis.’

Reinilda glimlachte.

‘O, de zeeofficier; dat trof je!’

Eduard keek even verstolen naar Karen, die plots bloosde, gaf haar een trapje onder tafel en dan in een haast van vertellen, weer met stijgend hard stemgeluid:

‘Die heeft een reis gemaakt met de Evertsen naar Noorwegen, moet je hooren.... storm dat ze gehad hebben.... storm! D'r zijn twee sloepen zoomaar uit de davids geslagen, door de stukken water die overkwamen en een oogenblik was 't zoo erg, dat de commandant S.O.S.-seinen zou uitzenden, maar toen net....’

‘Niet zoo hard toch.... niet zoo hard....’ vermaande Herman met een angstigen blik naar Reinilda, die echter zacht glimlachend en geruststellend, schoon wat lijdend, het hoofd schudde.

‘Fijn zeg.... om dat eens mee te maken.... Hè.... verdikke....!’ fluisterde Eduard nog verrukt tot Karen.

Herman schepte de tomatensoep op voor de kinderen en zichzelf; Reinilda begon met oesters.

Ze moest altijd speciale kostjes hebben, licht verteerbare dingen, zachte fijne gerechten; gestoofde aspergepunten met kalfsoesters, jonge worteltjes met gebraden zwezerik, witvleesch van kip met compôte, gekookte tong met peterseliesaus; piquante en scherpe dingen waren streng verboden; maar ze had bestendig goeden eetlust.

‘Prachtige oesters hebt u vandaag, Ma,’ zei Eduard met een schuinen blik naar de lekkernij.

Reinilda gaf niet dadelijk antwoord, maar dan zei ze met een wat treurigen glimlach:

‘Ik zou ze, o, zoo graag, willen ruilen voor jouw bord soep, Ee.’

‘Zoo bedoel ik het toch niet,’ zei de jongen wrevelig.

‘Hebben jullie nog gerepeteerd?’ vroeg Reinilda dan.

‘Nee, Ma,’ antwoordde Karen.

‘Hè, gut, waarom nu niet?’ vroeg Reinilda, blijkbaar teleurgesteld en met een verwijtenden blik naar Herman.

‘'t Was niet zoo dringend noodig, nietwaar, Karen?’ vroeg deze.

‘Och, wel nee,’ antwoordde het meisje. ‘We hebben nog wel tijd.’

Ze praatten wat over de komende pretjes, ter gelegenheid van de bruiloft van Suus en Willem Reeder, met een groot diner tot besluit en een instuif en allerlei leuke vertooningen en dansen natuurlijk.

Reinilda zou ook gaan; de dokter was er niet tegen, als ze zich tevoren maar heel rustig hield en zich ook overigens wel gevoelde.

Ze had er speciaal een avondjapon voor laten maken; ook Karen had een nieuw toiletje mogen bestellen en Ee kreeg zijn eerste smoking.

‘Vanavond komt uw japon thuis, hè, Ma?’ zei Karen.

‘Ze heeft het tenminste beloofd,’ antwoordde haar moeder. ‘'t Zou me erg tegenvallen, als ze haar woord niet hield.’

‘Kunnen nog wel eens opbellen,’ zei Herman in plotse onrust, dat de naaister inderdaad haar belofte zou schenden, want die nieuwe japon had Reinilda toch al zooveel emoties gegeven.

Eerst bleek juist het goed van het staal, dat Reinilda na lang en vermoeiend overwegen, had gekozen, te zijn uitverkocht, zoodat een nieuwe keus gedaan moest worden, waarbij Herman en Karen veel lusteloosheid en moeheid, als gevolg der teleurstelling, hadden moeten wegpraten, eer de nieuwe robe weer een ding van vreugdige belangstelling werd. Toen had de naaister de garneering anders aangebracht, dan Reinilda had bedoeld, hetgeen haar en Herman een slapeloozen nacht bezorgde en andermaal veel overreding van man en dochter eischte eer, na de aangebrachte wijziging, alles weer naar Reinilda's zin was.

En nu dreigde weer een te late aflevering!

Het was allemaal zoo fataal voor Reinilda; bij de minste emotie - en ze was zoo hypergevoelig - speelde dadelijk

het hart op en lag ze soms wel een uur in benauwde hijging op den divan.

‘Ze heeft geen telefoon,’ sprak Reinilda.

‘Nou, dan zal Ee er wel eens even heenfietsen, hé jongen?’ zei Herman.

‘Wat u even noemt,’ antwoordde die, met onverholen tegenzin. ‘Dat mensch woont heelemaal in de Indische buurt.... en ik moet nog werken.... Enfin, als 't moet....’

‘*Moeten* doet het in geen geval, Ee,’ sprak Reinilda op zachten toon, ‘en er is op 't oogenblik nog geen reden om aan te nemen, dat ze haar belofte niet houdt.’

‘Als hij klaar is, stuurt ze hem vanzelf wel,’ meende Karen.

‘En als-ie niet klaar is, geeft het niet of ik er al heenfiets!’ begreep Eduard met hard uitschietende stem, ineens verlucht.

‘Nee, nee,’ sprak Herman terechtwijzend, ‘het kan ook heel goed zijn, dat ze vanavond niemand meer heeft om hem te laten thuisbezorgen.’

‘D'r zijn toch altijd wel van die meisjes,’ sprak Eduard tegen, ‘en dan even met de tram....’

‘Laten we het nu eerst maar eens afwachten,’ sprak Reinilda met een zucht en de oogen floersten wat in blijkbare vermoeidheid om die kleine schermutselingen tusschen vader en zoon.

Ze aten zwijgend af.

‘Zeg.... Ka....’

Eduard zei het zacht, wenkte met het hoofd, dat ze bij hem zou komen, toen ze na tafel naar boven waren gegaan en Karen zijn kamerdeur passeerde.

Herman was ook op zijn kamer, om zooals gewoonlijk, een sigaar te rooken en de courant te lezen en Reinilda rustte weer tot de thee op de divan in de voorkamer.

‘Ja, wat is er?’ vroeg Karen binnentredend.

Eduard deed de deur achter haar toe.

‘Zeg.... die Jacques, hè....?’

‘Wat zou die?’

‘Die komt morgen een visite maken.’

Over Karens gezichtje trok een donkere blos, ze wendde zich snel af, in geveinsde aandacht voor de afbeelding van

een oorlogsschip, dat boven Eduards schrijftafel aan den wand hing.

'Ik gaf je toch een schop onder tafel,' sprak de jongen, wien het blozen van zijn zuster geheel ontging. ''k Zal je zeggen: ik was met Freddie hè? Nou, hij was ook in de kamer en toen praatten we zoo, laatst ook al eens, weet je, dat ik toch zoo graag naar Willemsoord wil, maar dat ik niet mag van thuis, en toen zei hij ineens: Weet je wat? Ik zal nog eens een goed woordje voor je doen bij je Pa! Domme, zeg!.... Wie weet.... Kijk es!'

Hij had een la van zijn schrijftafel uitgetrokken, haalde er een adelborstenponjaard met ketting uit.

'Gò....ò....ò....! Heb je die gekregen?' vroeg Karen verbaasd en bijna even verrukt als Eduard zelf, wiens oogen lachend schitterden.

'Ja.... dat is Jacques zijn ponjaard geweest, toen hij nog op 't Instituut was.... Fijn ponjaardje hè?' en Eduard streelde het wapen met een zacht liefkozende hand.

'Dat hij dat weggeeft!' sprak Karen, die de ketting speelsch door haar fijne handjes liet glijden.... 'Laat es zien....' en ze nam den ponjaard uit Eduards handen, wreef het koper op tegen haar jurk, bekeek hem van alle kanten, probeerde het lemmet uit de schede te halen. 'Dat wil niet.... Hoe moet dat?'

'Och, dat kun jij niet.... Hier.... Zoo....' wees hij deskundig.

'Prachtig ding, zeg.... En heeft Jacques die zelf gedragen?'

'Ja, maar hij had er twee.... toevallig. Leuk van hem, niet?.... Nee, toe.... geef nou....' en hij ontnam haar het kostbare ding, dat ze slechts noode scheen los te laten en borg het weer in de la.

De inrichting van Eduards kamer duidde genoegzaam aan, hoe de jongen steeds vervuld was met dingen, de Marine betreffende. Overal hingen portretten van beroemde zeehelden en afbeeldingen van zeeslagen en oorlogsschepen. Op de schrijftafel stond een klein model van een der admiraalschepen van de Ruyter en naast zijn dictionnaires prijkten de kleurige, schoon wat gevlekte bandjes van eenige oude

Adelborstenjaarboekjes, welke hij als een groote schat ontdekt had, op een stalletje in de Oudemanhuispoort, waar hij ze voor een prijsje had bemachtigd.

Eduard stak een sigaret op, presenteerde Karen er ook een en Karen viel even neer in zijn bureaustoel, terwijl hij zelf boven op de schrijftafel ging zitten.

''t Is vreeselijk aardig van hem, dat hij komt...maar of het iets geven zal...' sprakze twijfelend en een beetje onwennig en met een haastig terugtrekken van het blonde hoofdje, knipperde ze met haar oogen tegen den rook, dien ze zelf uitblies.

'Altijd weer een kansje,' sprak hij hoopvol.

'Hoe laat komt hij?' vroeg Karen als terloops.

''n Uur of elf, denk ik.'

'Zoo vroeg?'

Er klonk wat teleurstelling in haar stem.

'Nuja, 't is geen visite. 't Is echt alleen dààrom, om Pa te spreken hè. 'Zeg, wat vind je. Zou ik er bij gaan zitten?'

'Heeft hij nog meer gezegd?' vroeg Karen, blijkbaar vervuld met haar eigen gedachten.

'Nog meer? Ja, compliment aan je zuster, zei hij, toen ik wegging.'

'Nee....'

Karen bloosde opnieuw, lachte ongeloovig en wat verlegen.

'Verdomd....' bevestigde hij krachtig en dan ineens lachend. 'Ben je verliefd op hem?'

'Och jongen, je bent mal,' weerde ze, nog sterker blozend af.

Maar het intresseerde Eduard niet bijster of Karen verliefd was en hij herhaalde zijn vraag:

'Zeg nou es. Wat vind je. Zou ik er morgen bij gaan zitten?'

'Bij Jacques en Pa?' Ze haalde haar schouders op. 'Weet ik niet hoor. Maar me dunkt, als ze over jou spreken, dan zullen ze je er liever niet bij hebben. Misschien, dat ze je roepen.'

'Roepen?' Hij fronste zijn zware wenkbrauwen. 'Als Pa omgepraat is?'

Eduard trok zijn beenen nu ook op de schrijftafel, ging zitten op zijn Boedha's, zooals hij het noemde, inhaleerde de rook van zijn sigaret en blies een blauwe wolk uit.

Karen lachte even, maar dan ernstig:

‘Pa hoeft niet omgepraat te worden hè. 't Is om Ma.’

Hij knikte zwijgend en een wrevelige trek versomberde zijn gezicht.

‘Ja....’ zei hij bijna onhoorbaar en met een zucht en dan van lieverlede weer luider: ‘Maar 't is toch lam, weet je. Altijd maar om dat weggaan. Dan zou ik moeten gaan studeeren voor advocaat of zoo, waar ik niks geen zin in heb; altijd op een kantoor zitten en dan zou ik misschien toch naar Indië gaan, want advocaat hier dat 's een snertbaantje; altijd maar boeven en schooiers verdedigen.... lekker vak! De andere lui, die naar Willemsoord gaan, die hebben toch ook wel moeders, die van ze houen.... maar die mogen daarom tòch....’

Karen knikte en de mooie grijze oogen keken even diepernstig.

‘'t Is met Ma een bizonder geval hé,’ sprak ze dan. ‘Als Ma veel verdriet had, dan zou ze er ineens dood van kunnen gaan....’

Hij knikte zonder iets terug te zeggen en zwijgend staarden ze eenige oogenblikken langs elkaar heen.

Dan stond Karen op en ging naar de deur.

‘Enfin, je moet maar afwachten.... Ee, denk er om, dat je bijtijds beneden bent voor de thee. Anders komt daar weer gezeur over.’

Hij knikte, liet zich traag van de tafel zakken.

‘Ik ga nog een beetje vossen,’ sprak hij verveeld.

Toen Karen wat later de kamer van haar vader binnentrad om te vragen of hij mee ging theedrinken, bleek deze daar al niet meer te zijn; over 't portaal gaande roffelde ze even op Eduard's deur: ‘Theedrinken!’ waarschuwde ze; hij bromde wat terug.

In de voorkamer trof ze alleen haar moeder, die op den divan lag.

‘Pa niet hier?’ vroeg Karen even verwonderd. ‘Hij was ook niet op zijn kamer,’ en ze nam het electrische keteltje op, teneinde theewater te maken.

Toen ineens zag ze, dat haar moeder schreide.

‘Gut, Ma. Wat is er?’

Het duurde even voor Reinilda spreken kon; eindelijk snoot ze haar neus en dan sprak ze moeilijk:

‘Och.... ellendig.... ik heb nog zoo gezegd.... om 't niet te doen.... nu is hij zelf.... naar de naaister....’

II

Hermans ijlvlucht naar de naaister was vergeefs geweest maar na een slapeloozen nacht voor hem en Reinilda, was 's morgens de japon toch nog verrassend vroeg thuisbezorgd.

Het monterde Reinilda dadelijk zienderoogen op en met Karen en Herman paste ze hem nu voor den grooten spiegel in de voorkamer.

‘Hij staat je vorstelijk!’ bewonderde Herman, die een beetje smalletjes en bleek, na de angstig doorwaakte uren, op een stoel bij het venster zat toe te kijken, haastig.

‘Hoe vind jij hem?’ vroeg Reinilda aan Karen.

‘Nou.... ik geloof.... heel mooi,’ sprak deze met het voorzichtige voorbehoud, dat vrouwen belet in zulke gevallen dadelijk uitbundig te worden en ze liep langzaam en kritisch kijkend, om haar moeder heen, die ongewoon vief en frisch, rechtop stond, met stralende oogen: ‘Alleen hier.... Valt dat niet te wijd?’ en Karen legde met voorzichtige vingertoppen een plooi in de lichtgroene crêpe Georgette.

Reinilda boog het hoofd wat opzij.

‘Ik kan het niet zoo goed zien.... Wacht!’ en ineens, met een vlugge beweging, was ze op een stoel gestapt en stond ze boven op de tafel.

‘God!.... Rein!’ kreet Herman, verschrikt opvliegend en ook Karen schoot angstig toe.

Maar Reinilda lachte.

‘Nee.... ik sta hier heel veilig, hoor.... ik zal niet vallen,’ en dan keek ze in den spiegel, waarin ze zich nu ten voeten uit zag staan. ‘Hier bedoel je....?’ wees ze, zich tot Karen wendend, die met een benauwd gezichtje naar boven keek, terwijl Herman zijn armen met trillende handen hield uitgestrekt. ‘Kijk, als ik zoo sta, valt het toch goed.’

‘Kom er in Godsnaam af, kind....!’ smeekte Herman, steeds angstiger.

Maar ze lette niet op zijn bezorgdheid, keek vragend naar Karen, die nu instemmend knikte.

‘Ja, dat is ook zoo.... als u er maar om denkt hem iets af te trekken,’ en dan met overtuiging: ‘Hij zit keurig.... onberispelijk.... we moeten er niets aan veranderen.’

‘Ja, ja, ja....’ zei Herman haastig.... ‘en laat het dan nu ook....’

Maar Reinilda draalde nog even, wendde en keerde zich aandachtig voor haar spiegelbeeld; dan eindelijk knikte ze tevreden, lachte in het angstige gezicht van Herman, wiens handen in parate grijphouding steeds naar haar uitgestrekt bleven.

Maar even vlug als ze er was opgekomen, wipte Reinilda, andermaal buiten het bereik van die handen, op den stoel en dan, met een sprongetje, was ze weer op den grond.

Ze lachte, blij en luid, maar het was zoo ongewoon, die uitbundigheid, zoo vreemd en schril, dat noch Herman noch Karen met dien lach instemden.

‘Ik begrijp er niets van.... hoe durf je?’ verweet de eerste, nog bevend in bezorgdheid.

Reinilda nam zijn hoofd tusschen haar handen en gaf hem een zoen.

‘Bangerd!.... Ik kan meer, dan je denkt.... Dat zie je!’ sprak ze en ze trok het tafelkleed recht, dat onder haar voeten was verplooid. ‘Ziezoo,’ vervolgde ze dan tot Karen. ‘Dat weten we.... Nu maar uit, hè?’

‘Dus de voorstelling is afgeloopen?’ poogde Herman nu toch ook te schertsen, maar zijn wat kraaiend lachje sloeg over in zijn keel.

‘Ja, Pa, u wordt bedankt voor de belangstelling....’ viel Karen hem in de goede poging bij.

Er waarde iets in de kamer als het licht van een wonderlijk, valsch-schel zonnetje.

Toen Herman al bij de deur was, keek hij nog eens om; zijn oogen knipperden, hij poogde nog even te glimlachen maar bracht het niet verder dan een wat wezenloozen grijns; dan schudde hij het hoofd en ging heen.

Wat later stond Karen voor den spiegel in haar eigen kamer.

Jacques Feenstra had haar gezegd, dat ze leek op een jeugdportretje van Keizerin Eugenie, waarop deze naast de ooren kleine afhangende spiraal-krulletjes draagt en met een echt jonkvrouwelijke ijdelheid was ze die toen dadelijk na gaan bootsen.

Doch ze waren weerbarstig, die blonde kurkentrekkertjes en de fijne blanke vingertjes rolden en draaiden telkens in speelsche behaagzucht, om ze in den gewenschten vorm te krijgen en te behouden.

Zoo ook nu; de lieve grijze oogen lachten onderwijl blij en glanzend tegen het eigen gracieuze spiegelbeeld.

Het liep naar elven; de kamerdeur had ze open gelaten en al een paar maal was ze stil naar het portaal gegaan en daar had ze geluisterd.

Juist, toen ze daar andermaal stond, trad Eduard eensklaps uit zijn kamer; Karen schrok, als betrapt, bloosde fel, wendde zich om.

‘Zeg....’ siste hij echter haastig en blijkbaar zonder haar verwarring op te merken, ‘dadelijk kan Jacques nu komen...’

‘Jacques....?’ herhaalde ze met een poging om een niet begrijpen te huichelen, maar dan dadelijk als ze zijn onbevangenheid voelde, gretig meegaand in zijn gedachtengang: ‘O, ja.... die zou komen. En wat dan?’

Hij trad nu bij haar in de kamer.

‘Als hij bij Pa is....’ fluisterde hij, ‘ga ik voor de deur luisteren. Domme! Als het toch eens lukte, Ka!’ en zijn oogen schitterden in het altijd wat bleeke gezicht. ‘Wat ruik jij lekker, zeg.’

Karen bloosde andermaal; ze had wat Veilchenwasser over heur haar gesprenkeld.

‘Zoo hard zullen ze wel niet praten,’ sprak ze dan, de opmerking negeerend.

‘Geloof jij, dat het misschien wat kan geven?’

Karen lachte nu, haalde haar schouders op.

‘Misschien.... maar ik zou er maar niet op rekenen.’

Eduard's gezicht betrok.

‘Als ik niet mag.... verdomd,’ en zijn zware wenkbrauwen fronsten zich.

‘Vloek toch niet zoo.... wat heb je eraan?’ vermaande Karen zacht.

‘Nou ja.... maar als ik niet mag.... dan loop ik weg,’ sprak hij wat schor.

‘Weg? Waar naar toe?’

‘Weet ik niet.... Maar weg ga ik....’

‘Nonsens, Ee.... De politie zou je in no time oppakken en weer thuisbrengen. Bovendien.... denk eens aan Ma.’

Hij zag haar even met half gesloten oogen aan, zweeg, dan haalde hij zijn schouders op, wendde zich bruusk om.

Op dat oogenblik ging de voordeurbel.

‘Daar is-ie....!’ siste Eduard. ‘Ik ga op de loer liggen,’ en een volgend oogenblik had hij Karens kamer verlaten en was hij in de zijne verdwenen.

Karen aarzelde, in de oogen schitterde een ondeugende lach, nog snel wierp ze een blik in den spiegel, de witte boventandjes gebeten in de onderlip, dan trad ze op het portaal, luisterde.

Ze hoorde het klikken van de voordeur.... een mannestem.... een oogenblik niets.... dan de stem van de meid voor de huistelefoon in de gang, naar haar vaders kamer.... het brommen van het antwoord dichtbij, achter de gesloten deur, schuin tegenover de hare....

Dan liep ze zacht over den looper naar het boveneinde van de trap.

‘Hè.... Karen....!’

Jacques, gevolgd door de meid, kwam juist naar boven.

‘Gut, Jacques.... jij hier?’

‘Ik wou je Pa even spreken.’

‘O.... Sientje ga je gang maar, ik zal meneer wel even...’ sprak Karen rustig.

Jacques Feenstra was in politiek; hij was een goed gekleede, slanke, jonge man van even in de dertig, met een wat gebruind, gladgeschoren gezicht en lachende bruine oogen. Hij had Karen in het voorjaar vaak ontmoet op de tennisbaan en op allerlei jongelui's partijtjes en dinertjes en vooral in het laatst, op een in het oog vallende wijze haar gezelschap gezocht. Dan was hij weer eenige maanden gaan varen en nu bracht hij nog een kort verlof bij zijn moeder door, om daarna weer voor drie jaar naar Indië te gaan.

‘Ik wist niet, dat je al terug was,’ jokte ze.

Hij keek haar even lachend aan.

‘Heeft Ee je mijn complimenten niet overgebracht?’

‘Nee, hij heeft me wel de ponjaard laten zien, die je hem gegeven hebt. De jongen is er dol mee!’

Hij lachte, wijl ze zich versprak, want ze wist dus wèl, dat hij terug was.

‘Zoo, dat doet me plezier. Ja, die jongen moet bij de Marine hoor, dat kan een goeie maat worden. Ik ga juist eens probeeren om je Pa te vermurwen. Daar zijn wat bezwaren, begreep ik....’

Karen knikte, even wat afgeleid, wijl ze plots het hoofd van Eduard om den hoek van de deur had zien kijken.

‘Maar zeg, Karen,’ sprak Jacques haastig. ‘Gauw iets anders. Jij komt ook op het trouwdiner van Suus en Willem, he?’

‘Ja.’

‘Ik ook en je tante Koba heeft me gezegd, dat ik zelf mijn dame mocht kiezen. Wil jij me het genoegen doen?’

Karen bloosde.

‘Heel graag. Maar.... wil je nog niet eens eerst rustig rondkijken?’ vroeg ze dan coquet.

Hij zag haar doordringend aan, maakte even een beweging om haar handje te grijpen.

‘Nee, Karen,’ sprak hij dan ernstig. ‘Ik heb lang genoeg in de wereld rondgekeken om te weten, wat mijn ideaal is.’

‘O-jee!’ lachte ze blij, maar een beetje uitdagend.

‘Dus je vindt het goed?’ vroeg hij.

Ze knikte.

‘Zeker.... ik vind het héél prettig, Jacques,’ zei ze dan met een lieve ernst.

Nu ineens greep hij haar handje en drukte het.

‘Dank je.... Allemachtig,’ deed hij dan verschrikt. ‘Je Pa wacht me. Maar zeg, nog één ding.... Wat is de kleur van je dinerjapon?’

‘Waarom wil je dat in 's Hemelsnaam weten?’ lachte ze.

‘Gauw.... zeggen!’ beval hij.

‘Heel licht champagnekleurig. Toe nee.... zeg nu waarom....’ pruilde ze lief.

Maar hij schudde lachend het hoofd.

'Dààg....' en met nog een zacht kneepje in haar hand, liep hij haar nu voorbij. Het was juist bijtijds, want op datzelfde oogenblik kraakte er een deur en keek Hermans grijze hoofd op het portaal; Karen vluchtte de trap af.

Hermans brilleglazen flikkerden Jacques tegemoet.

'Hè.... meneer Feenstra,' klonk Herman's stem verontwaardigd, 'laat de meid u nu zoomaar....?' en hij trad een paar stappen op hem toe.

Heel even, in het haastig voorbijgaan, zag Jacques ook nog achter een deurkier de stralende oogen van Eduard, dan drukte hij Herman's toegestoken hand.

'Meneer Terburg.... Nee, nee.... de meid heeft het me.... Hoe vaart u? Erg prettig, dat u me even kunt ontvangen.'

Hij sprak snel en met stemverheffing en in de overrompeling daarvan werd Hermans aandacht afgeleid van Jacques vreemde doling over het portaal; een oogenblik later zaten ze dan ook in Hermans kamer tegenover elkaar.

'Mag ik u vragen,' sprak Jacques glimlachend en gretig de sigaar nemend, die Herman hem bood. 'Kent u de reden van mijn bezoek al?'

'Nee, toch niet,' antwoordde Herman verwonderd.

Hij had zijn bril afgehaakt en de wat moede oogen knipperden even in vage onrust.

'Het betreft uw zoon Eduard,' sprak Jacques dan. 'U weet, hij is nog al bevriend met mijn jongste broer Freddie en zoo tref ik hem nogal eens thuis.'

Herman knikte, nog niet begrijpend, fronste de wenkbrauwen.

'Het gaat hierom, meneer Terburg, dat ik het waag eens een goed woordje voor hem te komen doen in verband met zijn ideaal, om bij de Marine te mogen gaan.'

'Och....' sprak Herman met telkens die tot een tic geworden felle toeknijping van zijn oogen, waarbij een siddering trok door de fijne huidplooien rond de oogkassen. 'Tja....' en hij hief even de hand.

'Ja, hij vertelde me, dat u bezwaren had,' vervolgde Jacques, 'en ik dacht dat ik die misschien wel ten deele zou

kunnen ontzenuwen. Ik weet heel goed, meneer Terburg, dat er de laatste tijd wel eens getwijfeld wordt aan de toekomst onzer Marine. Algemeene ontwapening.... Pan-Europa idealen.... bezuiniging op Defensieuitgaven, dat zijn zoo de bekende leuzen, waarin velen een bedreiging zien voor het bestaansrecht van de oorlogsvloot. Maar dan vergeet men, dat we toch altijd nog een groote Koloniale mogendheid zijn en zoolang we dat blijven, kunnen we de Marine toch niet missen.'

Herman had, terwijl Jacques sprak, al telkens het hoofd geschud maar nu sprak hij:

'Er is hier toch een misverstand, meneer Feenstra. Wat u daar zegt, ben ik volkomen met u eens; ik zie de toekomst voor de Marine binnen afzienbaren tijd ook volstrekt niet zoo donker in. Maar dàt is ook ons bezwaar niet tegen de indiensttreding van Eduard.'

'O, pardon, ik had begrepen of tenminste verondersteld, dat dat....'

'Nee...., kijkt u eens,' vervolgde Herman, terwijl hij wat snel en nerveus aan zijn sigaar trok. 'De kwestie is, dat zijn moeder, mijn vrouw, zoo verschrikkelijk er tegen op zou zien, als hij weg zou gaan; naar Indië bedoel ik.'

'Och kom?' Jacques keek even verwonderd. 'Maar dat is toch.... ja, houdt u mij ten goede.... Is mevrouw lijdend?'

Herman knikte ernstig en duidde met zijn hand op de linkerborst.

'Het hart....'

'Ah zoo.... dus mevrouw is ernstig ziek. Pardon, dat wist ik niet.'

'Nu ja, ernstig ziek,' sprak Herman licht ontstemd. 'Dat is betrekkelijk. Ze is niet bedlegerig of zoo. Op 't oogenblik is ze vrij wel, vandaag zelfs bizonder wel.... bijna normaal... Maar die toestand kan alleen bestendigd worden, als haar groote schokken bespaard blijven.'

Jacques zweeg even, begreep het niet recht.

'Dus het is eigenlijk toch doorloopend min of meer précair?'

Herman knikte.

‘Juist, dat is het. Mijn vrouw moet uiterst voorzichtig leven, zich nooit inspannen, diëet houden, alle emoties vermijden, zoo maar heel stilletjes....’

‘Och kom, dat is treurig,’ sprak Jacques. ‘En denkt de dokter, dat die.... precaire toestand nog lang aan zal houden, ik bedoel, vòòr er genezing intreedt?’

Herman haalde zijn schouders op.

‘Daar is niets van te zeggen. Wij blijven altijd hopen en zij is heel moedig, onbegrijpelijk moedig zelfs en ze doet verschrikkelijk haar best om haar omgeving zoo weinig mogelijk de druk van haar toestand te laten voelen, maar dat neemt niet weg....’

Jacques knikte begrijpend.

‘Dat is zeker een heele lieve trek. En zou het niet mogelijk zijn, meneer Terburg, om mevrouw in dit geval, door overreding, met het denkbeeld te verzoenen? U moet niet vergeten, dat Eduard, om te beginnen, toch eerst vier jaar nog in Willemsoord zou blijven en dan....’

Hij zweeg even, keek onwillekeurig om, wijl hij meende, dat er iemand de kamer in kwam, dan vervolgde hij:

‘....en pas dan komen de eerste drie Indische jaren en soms nog niet eens. Het is voor uw jongen toch wel een hèèl belangrijk ding. Ik durf niet zeggen, dat het zijn “roeping” is. Dat is zoo'n dik woord. Maar op 't oogenblik voelt *hij* het toch stellig zoo en, juist door zijn jeugd, met een geweldige overtuiging....’

Herman ging plots verzitten en in zijn oogen las Jacques eensklaps zoo'n onmiskenbare angst, dat hij onwillekeurig zweeg.

Meteen klonk op het portaal de wat schorre stem van Eduard, die luid een bekende filmdeun uithaalde en die dadelijk daarop schel fluitend vervolgde.

Jacques bedwong met moeite een glimlach, maar Herman stond ineens op, ging haastig naar de deur, opende die.

‘Ee....!’

‘Ja, Pa?’

De stem van den jongen klonk blij-verrast.

‘Doe een beetje zachtjes.... Denk toch aan Ma.’

Dan sloot Herman de deur weer, ging terug naar zijn stoel.

‘U bedoelt....’ sprak hij dan, ‘dat mijn jongen zoo feitelijk gedwongen wordt om een offer te brengen?’

‘Inderdaad,’ antwoordde Jacques even verrast. ‘U zegt het en ik voel dat werkelijk zoo en zoo'n afgedwongen offer op zijn leeftijd....’

Er beefde iets over Hermans gelaat; hij opende de mond om iets te zeggen, maar er kwam geen geluid; eensklaps stond hij op, deed aarzelend een paar stappen in de kamer, trad dan naar het raam en scheen naar buiten te kijken.

Jacques volgde hem verwonderd met de oogen.

Er viel een zwijgen.

‘Ik....e....’ begon Herman dan plots, terwijl hij zich, zonder Jacques aan te zien, half omwendde en dan heesch en bijna fluisterend: ‘Dit gesprek is me.... buitengewoon.. pijnlijk, meneer Feenstra....’

‘O, pardon,’ sprak Jacques oprijzend, ‘dat was allerminst mijn bedoeling.’

‘Nee, nee....’ sprak Herman haastig, terwijl hij terugtrad en Jacques aanzag, die even ontstelde van Hermans angstig verwrongen gezicht. ‘Begrijp me vooral niet verkeerd. Ik bedoel dat niet als een verwijt. Het is heel vriendelijk van u, hèèl vriendelijk en hartelijk, dat u voor mijn jongen pleit, maar.... Ja, God!....’ borst hij eensklaps uit, ‘het is zoo vreeselijk moeilijk....!’

De beide mannen stonden tegenover elkaar; Jacques onzeker, met alleen het vage besef, dat hij voor een ondoorgrondelijk drama stond, zocht naar een houding en naar een geschikt motief om maar zoo spoedig mogelijk een einde aan het onderhoud te maken, terwijl Herman vergeefs slikte om zijn stem weer wat in bedwang te krijgen.

‘Ik zal nochtans.... ja, ik wil er nog eens.... met mijn vrouw over spreken,’ bracht hij eindelijk heesch en met moeite uit.

‘Wel, meneer Terburg,’ zei Jacques, die maar veinsde de ontroering van den ander niet op te merken, ‘dat is dan al een mooi succes voor me. Ik hoop hartelijk, dat het tot een resultaat zal leiden, dat beide partijen bevredigt en natuurlijk in de eerste plaats, zonder dat het mevrouw kwaad doet. Uw beide kinderen maken het gelukkig goed, geloof ik?’

‘Ja, Goddank,’ antwoordde Herman, nu weer meer beheerscht en met een poging om te glimlachen. ‘Die blijven opgewekt, ondanks de zorgen....’

‘De jeugd,’ zei Jacques wat wijs-ouwelijk knikkend en dan, zijn hand uitstekend: ‘Meneer Terburg, ik dank u zeer, dat u me heeft willen ontvangen. Mijn respect aan mevrouw alstublieft.’

‘Ik laat u even uit.’

‘O, dérangeer u niet, ik weet de weg,’ sprak Jacques haastig, met een geheime hoop Karen nog even te ontmoeten.

Maar Herman liet niet af en vlug achter elkaar met nog wat banale en nauwelijks begrepen opmerkingen over het weer liepen ze het portaal over en de trap af.

Met een handdruk namen ze afscheid.

In de hal, na het voorzichtig sluiten van de voordeur, bleef Herman met de oogen naar den grond gericht en het grijze hoofd gebogen, even staan; dan, wat schuw, sloeg hij de oogen op, keek naar de voorkamerdeur, deed een paar aarzelende stappen in die richting.... maar dan ineens, wendde hij zich om, ging zacht de trap weer op en terug naar zijn kamer.

Daar, achter de voorzichtig gesloten deur, bleef hij andermaal staan, streek peinzend met de toppen van zijn bevende vingers over zijn voorhoofd. Hij deed een paar langzame schreden naar zijn schrijftafel, liet zich half werktuigelijk in zijn ouden bureaustoel vallen, zette een elleboog op de tafel, steunde zijn hoofd daarin, staarde voor zich uit.

De kamerdeur ging zacht open; Herman schrok op, keek om.

Eduard stond in de deuropening, keek hem aan; de jongen had geschreid.

‘Pa....’

Zijn stem beefde.

‘Wat is er ventje?’

Eduard trad naderbij.

‘Heeft Jacques er over gesproken?’ vroeg hij bijna onhoorbaar.

Herman knikte.

‘Ja, Jacques heeft voor je gepleit. Of je toch naar Willemsoord mocht.’

‘En....?’

Er tintelde plots iets van hoop in de treurige oogen.

‘Kereltje.... Ik zou zoo graag willen, dat ik ja kon zeggen. Dat begrijp je toch wel. Ma en ik willen toch niet anders dan jullie geluk. Ma in de eerste plaats. Dat weet je toch wel, hé?’

Eduard antwoordde niet, zag zijn vader aan; uit den blik der donkerblauwe oogen was nu alle hoop weer verdwenen; angst sprak er uit en ook een sombere wrevel.

‘Dat weet je toch wel, Ee?’ herhaalde Herman wat heesch en in de betoning dier vraag klonk een smeeking.

Maar de jongen bleef zwijgen, sloeg zijn oogen neer.

‘Kereltje, wat weet je eigenlijk van de zeedienst?’ sprak Herman dan zacht. ‘Je bent nog zoo jong. Er zijn toch nog zooveel andere prettige betrekkingen. Vind je dat nu zóó vreeselijk, om advocaat te worden of dokter of....’

De jongen, steeds met neergeslagen oogen, knikte nu hevig.

‘Vreeselijk....’ fluisterde hij.

‘Kom, kom.... naar de Handelshoogeschool in Rotterdam dan, net als ik gedaan heb....’

‘Zooals u....’ sprak de jongen de oogen opslaande. ‘Nee, dat zou ik niet kunnen.... altijd opgesloten zitten in een kamer.... nee.... ik zou gek worden.... ik....U vindt dat zoo prettig.... uw studie.... U heeft nooit iets anders gewenscht.... maar als ik....’

Herman maakte plotseling een beweging, hij hoestte, stond op, deed een paar stappen in de kamer; Eduard zweeg verschrikt.

‘Ga mee,’ sprak Herman dan eensklaps bruusk bevelend. ‘We zullen naar Ma gaan. Je moet het dan zelf maar weten. Maar mijn God, jongen....’ kreet hij heftig, ‘als je toch het hart hebt om je moeder verdriet te doen!’

Eduard zei niets meer, zag zijn vader strak en bijna vijandig aan; dan volgde hij hem.

In de voorkamer lag Reinilda op den divan en bladerde in een modejournaal; ze keek verwonderd op, toen Herman, gevolgd door Eduard, zoo haastig binnen kwam.

‘Mama, we moeten u even storen,’ sprak Herman met een vergeefsche poging om de beving in zijn stem te over-

winnen. ‘Zooeven is Jacques Feenstra bij me geweest om te trachten voor Ee toestemming te krijgen om naar Willemsoord te gaan en nu komt Ee er nog eens zelf op terug.... Nu, jongen, hier is Ma.... zeg dan nu maar, wat j e te zeggen hebt.’

‘Wat is dat nu ineens allemaal?’ vroeg Reinilda ernstig en rustig, terwijl ze eerst Herman en dan Eduard, die wat bedremmeld op een afstand bleef staan, aanzag.

Eduard haalde nu even wat stuursch verlegen zijn schouders op.

‘U weet het wel, Ma....’ begon hij dan moeilijk, ‘ik zou nu eenmaal graag zeeofficier willen worden, en....’

Een plotselinge snik brak zijn woorden af en zijn gezicht vertrok krampachtig in de vergeefsche poging om zich te beheerschen.

‘Kom es bij me, Ee....’ zei Reinilda zacht en als de jongen slikkend en met schokkend hijgen op haar toetrad, trok ze hem tegen zich aan.

Hij verborg het hoofd aan haar borst en begon zacht klagend te huilen.

Reinilda zag Herman aan, knipte kalmeerend met de oogen, streelde Eduard's haar; dan gaf ze een wenk aan Herman om heen te gaan; hij schudde afkeurend het hoofd en verliet de kamer.

In het vertrek klonk even niets dan het klagend-kinderlijke schreien van den jongen.

Dan, als het stilaan toch wat bedaarde, fluisterde Reinilda:

‘Wat is het, mijn ventje?.... Heb je woorden met Pa gehad?’

‘Het is.... het is allemaal.... zoo.... akelig....’ klonk het gesmoord, terwijl het jongenslijf schokte van felle zenuwrillingen.

‘Flink zijn, Ee.... niet zoo toegeven.... Nee, blijf nog maar even zoo liggen.... als een heel klein jongetje.... dat vind moeder wel prettig.... niemand hoeft het te weten, dan wij tweetjes.... Hé?’

Haar zachte liefkoozende stem kalmeerde hem nu wat, de rillingen werden minder hevig; eindelijk hief hij het hoofd op.

‘Ma...’ zei hij zacht met bevende lippen en hij keek haar aan met zijn rood geschreide oogen.

Ze knikte hem toe.

‘Ga nu maar eens naast me zitten en dan zullen we eens praten, hé vent?’

Hij knikte en gehoorzaamde, trok een stoel bij den divan.

‘Ee,’ sprak Reinilda dan, ‘weet je waarom Pa er tegen is, dat je zeeofficier wordt?’

De jongen knikte.

‘Omdat u 't zoo akelig vind, als ik dan naar Indië zou gaan.’

‘Ja, dat is ook zoo; ik ben vreeselijk geschrokken, toen ik merkte dat je daar over dacht. Moeder is niet zoo heel gezond, vent en misschien zal ik niet zoo heel lang meer bij jullie blijven.’

‘Is u dan zoo erg?’ vroeg hij verschrikt, terwijl hij zijn moeder met groote angstige oogen aanzag.

‘Nee, wees maar niet bang; op 't oogenblik gaat het nogal,’ antwoordde ze met een geruststellenden glimlach, ‘maar de dokter heeft gezegd, dat ik me heel, hèèl erg in acht moet nemen. Dat merken Karen en jij nooit zoo, en Pa dikwijls ook niet, want ik probeer altijd om alles in huis zijn gewone prettige gang te laten gaan, ook al kost me dat dan wel eens een beetje inspanning.’

‘Maar Karen en ik doen toch altijd heel stilletjes, Ma,’ sprak Eduard, ‘alleen mijn stem, maar dat kan ik niet helpen.’

Ze streek hem over zijn haar.

‘Nee, jongen die stem van je, dat is zoo erg niet, al brom je wel eens een beetje hard. En in ieder geval, Ee, hoor ik je duizendmaal liever zoo hard mogelijk praten, dan dat ik je stem heelemaal niet meer zou hooren.... En dat zou toch het geval zijn, als je naar Indië ging....’ besloot ze op zachten en wat ontroerden toon.

Eduard knipperde even met zijn oogen en kneep zijn mond wat bevend samen.

‘Maar kijk es, vent,’ vervolgde Reinilda dan. ‘Het is moeder heusch niet in de eerste plaats te doen om haar eigen geluk. Dat weet je wel, hé?.... Dat van jullie gaat voor. En als jij nu graag naar Willemsoord wil, dan zal ik probeeren

om aan die gedachte te wennen.... en dan zal ik....'

Ze had die laatste woorden reeds met moeite uitgebracht, maar nu begaf de stem zich geheel.

'Nee.... Ma....' beefde Eduard, haar hand grijpend.

'Jawel.... jawel....' sprak Reinilda zich blijkbaar met moeite beheerschend. 'Je bent nog jong en ik zou de gedachte vreeselijk vinden, dat jij je om mij zou opofferen.... en een richting uit zou gaan.... die niet volgens je wensch is. Dat mag niet.... dat wil ik niet. Ik zou het verschrikkelijk vinden als jij later, als ik er niet meer ben, zou denken: Als moeder er niet geweest was, dan zou ik nu veel gelukkiger zijn.... En je hoeft ook nooit bang te zijn, Ee, dat ik, als je gaat.... ik zou het heusch niet....'

De stem haperde weer; ze zweeg, haalde diep en wat stootend adem.

'Geef.... even.... mijn poeiers.... op 't buffet....' bracht ze dan blijkbaar met moeite uit.

Eduard vloog op. Hij was doodsbleek geworden, keek met angstig starende oogen toe, hoe zijn moeder een poeder uit het doosje nam, het papier openvouwde, de poeder in haar mond liet glijden en dan even met gesloten oogen het hoofd op het divankussen legde.

'Ma.... ik zal wel niet gaan....' sprak hij met bevende stem.

Maar ze scheen het niet te hooren, doch even later opende ze toch weer de oogen, zag hem aan en glimlachte.

'Gekke moeder, hè, jongen?.... 't Is niets hoor. Maar laat me nu maar even alleen, dan rust ik wat. En ga jij dan gauw naar Pa en zeg hem, dat ik het goed vind. Hoor!.... Geef me een zoen.'

Hij bukte zich over haar heen, kuste met bevende lippen haar wang; ze trok hem even in schertsende liefkoozing aan zijn oor, leunde opnieuw achterover en sloot de oogen.

Eduard wendde zich om, sloop de kamer uit. In de hal bleef hij even staan, zijn oogen staarden groot in het bleeke gezicht; dan, met een plotse, half bedwongen snik, greep hij zijn hoed van den kapstok, opende zacht de voordeur en liep de straat op.

III

‘Kijk, Jaap, hier zijn de laatste kiekjes van Bé en Ger uit Singapore.... leuke bungalow hebben ze, hè?’

Koba legde een handvol kleine foto's neer naast de clubfauteuil, waarin Jaap, gezeten tegenover zijn broer Gerard, een sigaar rookte.

Ze zaten in Gerard's atelier, een wat wonderlijk betimmerd vertrek met een groot raam op het Noorden en met rondom in grove houten lijsten, de dikop gesmeerde portretten der kinderen en van Koba en nog wat andere proeven van Gerard's schilderstalent, dat de laatste tien jaren, tot geruststelling der familie, die bij de bezichtiging wel eens moeilijke oogenblikken doormaakte, geen behoefte meer scheen te gevoelen om zich te uiten.

Jaap was bijna heelemaal kaal geworden en de dunne haarkrans, die het onderste deel van zijn hoofd nog omgaf, liet hij geregeld wegscheren; maar zijn rood-bruine huidskleur, welke zich, een nuance lichter, ook aan den schedel had mede gedeeld en de dikke witte wenkbrauwen, had hij behouden.

Om Gerard's hoofd zwierde nu, in slordige dikke vlijen het zilverwitte haar en hij was een uilenbril gaan dragen, welke twee dingen tezamen iets woest-grimmigs aan zijn gelaat gaven, wijl achter de glanzing der ronde glazen, de vriendelijk lachende uitdrukking der blauwe oogen goeddeels verloren ging. Koba was een beetje vermagerd; er liepen grijze streepen door het sluike korte haar en haar kleeding verried nog steeds de altijd drukke huisvrouw, die geen tijd heeft om behoorlijk zorg aan haar toilet te besteden.

‘Aardig....’ zei Jaap de kiekjes bekijkend, ‘wat groeien die kinders ook al weer. Wanneer komen ze met verlof?’

‘Volgend jaar Mei en dat treft heerlijk, want dan is Jacob ook net in 't land.’

‘Waar zit die ook weer? Ik kan dat niet bijhouden, hoor, met al die nakomelingen van jullie.’

‘In Columbia.... petroleum,’ sprak Gerard.

‘O, ja....’

‘Maar dan gaat Wim juist naar Indië, zijn eerste reis,’

zei Koba, ‘dat is een beetje jammer, anders kon ik het heele clubje eens bij elkaar hebben,’ en ze bergde de kiekjes weer in het couvert.

‘Zoo merk je, dat je oud wordt,’ sprak Gerard. ‘Ik ben waarachtig al grootvader over vijf kleinkinderen!’

‘Tja, moet je maar niet trouwen,’ bromde Jaap.

‘Net of dat wat helpt. Jij bent oud-oom,’ plaagde Koba, ‘dat is véél erger. Oud-oom klinkt verschrikkelijk oud. Dan denk je dadelijk aan een kalotje en aan geborduurde pantoffels.’

‘Zoo, Opoe.... wat je zegt!’ lachte Jaap. ‘Maar à propos, hoe gaat het met Her en zijn eega?’

Koba ging ook even zitten.

‘Gaat nogal; we zien elkaar weinig. Maar je zult ze vanavond zien, aan het diner.’

‘Waarachtig? En komt zij ook?’ vroeg Jaap verbaasd.

‘O, als er wat lekkers te eten is, voelt ze nooit niks!’ hoonde Gerard.

‘Nou, dat 's een beetje kras,’ vergoelijkte Koba. ‘Die vrouw is heusch niet goed, daar gaat niks van af.’

‘Maar ze wil, dat de heele familie meeziekt,’ zei Gerard, ‘en dat is het misselijke.’

‘Verdomme, ja,’ sprak Jaap. ‘Ik dacht er nog aan, toen ik las, dat Heerkens Minister-President is van het nieuwe Ministerie. Die kerel heeft feitelijk Hermans carrière opgevreten en dat is haar schuld. 't Is je broer, Pop, maar heb je ooit een akeliger gemummificeerd boekenwurmpje gezien, dan hij geworden is?.... En onder haar leiding! En wat beloofde die, hè? Toen hij jong was....!’

‘'t Is een stakker,’ sprak Koba zacht.

‘'t Is een knul eerste klas,’ schold Gerard. ‘Al is hij honderdmaal mijn zwager. Zonde en jammer van die twee aardige kinderen. Karen is een schat van een meisje. 'k Wou dat ik die had mogen schilderen.’

‘Och, die zal wel trouwen,’ meende Jaap.

Koba knikte.

‘Jacques Feenstra maakt nogal werk van haar,’ sprak ze.

‘Die zeeofficier?’ vroeg Jaap.

‘Ja.’

‘Als de moeder dat merkt, krijgt ze dadelijk hartkrampen!’ voorspelde Gerard. ‘Die jongen is een beetje buitenissig....’

‘Nee,’ verdedigde Koba. ‘Ee is een heele gevoelige, lieve jongen. Maar die kinders leven altijd onder druk. En Ee is vreeselijk nerveus.’

‘Wat moet die worden?’ vroeg Jaap.

Koba haalde haar schouders op.

‘Hij wil naar Willemsoord. Maar dat zal zij wel weer beletten. Ze wil die kinders bij zich houden.’

‘Je moest zoo'n vrouw, als schadelijk voor de samenleving, een kadetje met cyaankali mogen geven,’ sprak Jaap. ‘Verdomd zeg, als we dan hier een jury-rechtspraak hadden, dan zou ik de man, die 't hem leverde, gemakkelijk vrij krijgen.’

‘Spot er maar niet mee,’ zei Koba. ‘'t Is zielig genoeg.’

‘Zit ik vanavond soms naast haar?’ vroeg Jaap.

‘Ja,’ antwoordde Koba, ‘ik dacht, dat je dat wel een kiesche attentie van me zou vinden. Maar alle gekheid op een stokje, als ze wil, kan ze heel aardig zijn.’

‘'t Was een verduvelde knappe meid,’ sprak Gerard.

‘Heb je haar geschilderd?’ vroeg Jaap spottend.

‘Geen kans man en nu wil ik niet meer. 't Is net een rolmops!’

‘Natuurlijk!’ lachte Koba. ‘Geert maakt er altijd weer iets eetbaars van.’

‘Waar is dat diner?’ vroeg Jaap.

‘Wel hier, in de suite,’ sprak Koba. ‘Die diners buitenshuis kan ik niet uitstaan. Je bent heelemaal niet vrij. Maar we hebben het laten aannemen, weet je. Leuk Jaap, dat je tafelpresident wilt zijn!’

Op dat oogenblik vloog de deur open en traden de twee jongste zoons van Koba en Gerard binnen; Willem, die adelborst was en Otto, die in Leiden in de rechten studeerde. Ze hadden elkaar blijkbaar aan het station getroffen.

‘Dag moeder....! Dag Moeke....!’ en Koba werd hevig omhelsd door de twee forsche kerels, die met hun luidruchtig gedoe ineens het rustige atelier vol maakten met rumoerig lawijt.

‘Waar is de bruid?’ vroeg Otto.

‘Hier!’ riep een hooge stem vroolijk en meteen trad Suus binnen, aardig stevig meiske van even in de twintig, met de lachende oogen van haar vader en in haar figuurtje het stevig ronde van haar moeder.

Er volgde een nieuwe luidruchtige begroeting, maar Suus had nog drokke besognes en kwam haar moeder halen, want er waren mannen gekomen om de tafel op te zetten; in de gang werd al gerinkeld met stapels borden, die een vrachtauto juist aanvoerde met nog ander tafelgerei.

‘Jongens, jullie slapen op zolder, hoor!’ zei Koba nog. ‘Ga maar kijken en je wasschen je wel in de badkamer. Geert, jij zorgt nu verder voor de mannen hè? Ik heb geen tijd meer en als je allemaal naar de club gaan of ergens buitenshuis een borrel gaan drinken, dan vind ik dat erg rustig!’

Dan ijlde ze met Suus het atelier uit.

Er was dien avond veel jolijt aan het diner.

De lange tafel droeg een schat van roode rozen; op verzoek van het bruidje was er alleen kaarsverlichting en de dichte rij kandelabers, die elk een tiental kaarsen bevatten, verspreidden een warm, zacht schijnsel.

Reinilda, in haar lichtgroene robe, gezeten naast Mr. Toelaar, een oom van den bruigom en een zeer deftig man met witte bakkebaarden en wat kleintjes toegeknepen oogen, achter een gouden lorgnet, Reinilda, was ongewoon vief en monter, coquetteerde zelfs een weinig en zag er in het flatteerende schijnsel der kaarsen nog zóó goed uit, dat een vriend van Jaap, aan de andere zijde der tafel, zacht en bewonderend vroeg: ‘Wie is die knappe dame, die daar zoo zit te lachen?’

Jaap legde hem uit hoe de familierelatie in elkaar zat.

‘'n Zeer onderhoudende en levenslustige vrouw,’ besloot hij zijn inlichting, ‘en dat bleeke, grijze heertje verderop, dat is haar man.’

‘Is 't verd....?’ fluisterde de vriend verbaasd. ‘Hoe komt zoo'n vrouw in Godsnaam aan zoo'n man?’

Herman, zoo hij ook al monter was, toonde dit niet; hij zat aan dezelfde tafelzijde als Reinilda en had als dame een zuster van Jaap en Gerard, een officiersweduwe met nogal

bazige manieren, drok en gesticuleerend, aldoor aan het woord met stoute beweringen, die op tegenspraak berekend waren, doch bij Herman doodliepen in louter toestemmende knikjes en korte woorden van instemming.

Maar bovendien boog Herman zich telkens wat ongerust naar voren, als hij Reinilda hoorde lachen of haar stem tusschen het jolige geroezemoes en getinkel meende te onderscheiden en ergerde dan de welbespraakte weduwe door zijn tijdelijke afgetrokkenheid.

Maar de bewonderende aandacht van alle jongelui ging eigenlijk naar Karen, die in haar licht champagne-kleurig dinerjaponnetje, gezeten naast Jacques Feenstra in zijn keurig uniform, inderdaad een wonder, een droom was van teere élégance en jonkvrouwelijke aanvalligheid.

Op het japonlijfje had ze, smaakvol, de tak bleek-zalm-kleurige orchideeën bevestigd, die Jacques haar had gezonden; in de lieve grijze oogen lachte een goudglans van geluk, telkens als ze het blonde hoofdje even wendde, in opzien naar het blijde forsche gezicht van Jacques, die zijn oogen schier geen oogenblik van haar af had en door Karen dan ook telkens werd bevolen om te eten en om ook eens iets te zeggen tegen zijn buurvrouw aan de linkerhand, aan welke opdracht hij dan zuchtend voldeed, met een meer dan banale opmerking over de fraaie tafelversiering of iets dergelijks.

Aan het ondereinde van de tafel zat Eduard in zijn eerste smoking, een beetje stil en opvallend bleek, naast een aardig meisje van zijn leeftijd, tot wie hij echter nauwelijks een woord richtte, want zijn strakke, niet aflatende aandacht was voor Willem Beinen, den oudsten-jaars adelborst en nog een eersten-jaars jonker, die beiden het hoogste woord voerden, met krachtige en soms onbegrijpelijke zeetermen en aan wier lippen trouwens ook de jonge meisjes hingen, bij het verhalen van marine-anecdotes en van de gedurfde stoutigheden, welke aan het Instituut zooal werden bedreven.

Willem had al een reis gemaakt naar Noorwegen, dezelfde, waarover Jacques Feenstra zoo boeiend kon vertellen, maar Teun Reepmaker, de eerste-jaars had alleen nog maar op de Zuiderzee gekruist, maar vertelde ook sterke stukken over de belevenissen van die expeditie.

‘Je gaat toch ook naar Willemsoord?’ vroeg het wat verwaarloosde meisje naast Eduard aan dezen.

Eduard haalde zijn schouders op.

‘'k Denk het niet,’ antwoordde hij wat stug, terwijl hij zijn zware wenkbrauwen fronste.

‘Je Pa is er tegen, hè?’ zei Willem, die er iets van had gehoord.

Eduard knikte.

‘Ma's gezondheid is niet goed, hè en die vindt het dan lam, dat ik weg moet....’

‘Hè, dat 's toch sneu voor jou,’ zei het meisje, deelnemend. ‘Is dat je Ma, naast die meneer met die witte bakkebaarden? Die dame die zoo lacht?’

Eduard knikte, wierp even een blik in de aangeduide richting.

‘God, maar tante ziet er best uit, zeg,’ merkte Willem op.

‘Ja, dat vind ik ook,’ sprak de eerste-jaars.

‘Kan me allemaal niks verdommen!’ snauwde Eduard plots met een heesche stem.

Er viel een stilte en terwijl Eduard, het hoofd wat gebogen, met neergeslagen oogen op zijn bord keek, wisselden de anderen verstolen, verschrikt-vragende blikken.

‘Moet je begrijpen zeg....’ redde Willem dan met jolige stem, tactvol de situatie. ‘In Stavanger, daar mochten onze menschen passagieren en nou was er aan boord een kok, een onmogelijke dikke vent, zeg, met een smoel.... pardon een gezicht, als een nijlpaard en die....’

Dien morgen lag Karen met wijd-open oogen in haar bed te kijken naar de breede streep stofgoud, welke door de gordijnspleet naar binnen zeefde en een fonkeling bracht in de kristallen vaas op haar nachttafeltje, in welke vaas ze de tak orchideeën had gezet, die zonder een spoor van verlepping den ganschen avond en een goed stuk van den nacht, haar dinerjaponnetje had versierd. Toen om een uur of twee de auto gekomen was om hen te halen, waren haar vader en moeder niet bestand gebleken tegen den aandrang van ongeveer alle gasten met Jacques Feenstra als woordvoerder, om Karen nog te laten blijven.

Want na de ontruiming der suite, een karreweitje, waaraan alle jongelui zouden meehelpen, zou er nog gedanst worden.

Eduard had ook mogen blijven, maar die voelde zich blijkbaar niet lekker, mompelde iets van hoofdpijn en reed met zijn ouders naar huis.

Tegen half vijf eindelijk, in het volle licht van den stralenden morgen, maar met een wonderlijke wijde stilte in de straten en een nooit geziene fonkeling van dauwdruppels op de bloemen en heesters in de tuinen en parken, terwijl een frissche wind met geuren van hooi en bloemen, hun warme gelaten verkoelde, was Karen aan den arm van Jacques naar huis gewandeld.

Ze hadden niet den kortsten weg gezocht; door het park waren ze gegaan en op een bank bij den vijver waarin goudvisschen stonden als stille vlammen en waarop zwanen spiegelend verdreven, waren ze op een bankje gaan zitten en daar had Jacques gezegd, dat hij van haar hield.

Toen had hij haar mond gekust en toen had Karen ineens moeten huilen; ze had zelf niet begrepen, hoe dat kwam, maar wel had ze beseft, dat dit schreien toch samenging met een wonderlijk geluksgevoel.

En gepraat hadden ze, gepraat en plannen gemaakt; heel een wereld van rozig geluk had zich voor hun beider geestesoog ontrold, tot een nabije torenklok vijf sloeg en een verre fabriek zijn sirene liet loeien en een eerste vroege spoortram, heel dicht achter wat doorzichtige heesters, voorbij hen ronkte. Nog maar een kleine week bleef Jacques in 't land.

‘Morgen kom ik dadelijk accès vragen,’ had hij onstuimig voorgesteld, ‘dan zijn we verloofd, als ik wegga, dan kunnen we vrijuit correspondeeren en dan zijn we deze laatste dagen ook nog altijd bij elkaar. Morgenochtend....’

‘Het is al morgenochtend....!’ had ze gelachen en dan heel wijs en lief-terechtwijzend: ‘Nee, jongen, kom morgenmiddag, tegen drie uur, dan zal ik Ma en Pa voorbereiden.’

Nog even onder een onduidelijk en overbodig voorwendsel, was hij na het openen van de voordeur, zacht mee in de hal gekomen en daar had ze even in zijn armen gelegen en hun lippen hadden elkaar gevonden in een kus, die zij nu bewuster

onderging, zonder een neiging om te schreien, maar met een zacht-week gevoel van eindelooze zaligheid....

Karens oogen lachten droomerig bij het genietend herdenken van dit geluksmoment.

Slapen kon ze niet, doch ze lag zoo maar met een sensatie of haar heele wezen werd opgelost en meegevoerd in een stillen stroom van onzegbaar geluk....

Een belletje ergens beneden in de keuken, van de post of den melkboer, stoorde even die zalige overgave; ze richtte zich wat op, keek op de klok. Half zeven al; nu ging het alledagleven in huis ook weer stilaan ontwaken; buiten scheen de zon.

Ze sloot de oogen, voelde zich nu toch zachtjes wegdommelen.

Maar ineens, zonder dat ze wist waarom, opende ze haar oogen weer: er stond iemand voor haar bed.

Het was Eduard; zijn oogen schitterden koortsig in zijn bleeke gezicht.

‘Gut, Ee....’ sprak Karen, half overeind komend. ‘Ik schrik van je.... Wat is er?’

Hij zag haar even aan.

‘Ik.... ik ga zwemmen....’ sprak hij dan.

‘Ben je.... voel je je niet goed?’ vroeg ze, wijl zijn bleekheid haar nu trof.

Hij haalde zijn schouders op.

‘Ik heb koppijn.... daarom....’

Ze viel weer terug in de kussens, voelde in loome slaperigheid haar oogleden nu heel zwaar worden.

Eduard scheen nog te aarzelen.

‘Dus dan weet je 't.... als ze soms vragen....’

Ze hoorde zijn stem als heel veraf.

‘Nja.... ik zal 't zeggen.... hoor,’ sprak ze, al half wegdroomend.

‘Karen....’

Het klonk zacht en bevend en er was een ontroering in den klank van haar naam, welke Karens zacht wegsluimerende geest opving als de stem van Jacques; ze glimlachte gelukkig en zoo sliep ze in.

Om tien uur zat Herman alleen aan het ontbijt.

Reinilda sliep nog; ze was dadelijk na hun thuiskomst vannacht ingesluimerd, maar Herman was lang wakker gebleven en had haar ademhaling beluisterd. Haar plotse uitingen van levensvreugde hadden hem verontrust.

Eerst dat wonderlijk gebeuren in de voorkamer, toen ze zoomaar ineens op een stoel, op een tafel was geklommen, voor het aanpassen van haar japon en nu gisteren avond dat aldoor drukke praten en lachen aan het diner.

Het was allemaal zoo ongewoon, hij was zoo doodsbang voor een reactie, een inzinking, dieper dan ooit tevoren.

In ieder geval sliep ze nu en haar ademhaling ging zoo rustig en regelmatig als van een kind.

Zelf had hij niet veel geslapen en hij voelde iets branderigs in zijn oogen en een strakke pijnlijke band om zijn voorhoofd.

De kinderen zou hij maar laten liggen; Karen had hij pas tegen den morgen hooren thuiskomen, dus die zou wel niet verschijnen voor de koffie en Ee had toch vacantie en moest maar eens uitslapen.

Hij vouwde het Ochtendblad open, las tusschen de trage hapjes van zijn boterham het nieuws met wat plichtmatige belangstelling.

Sientje kwam binnen.

‘Meneer, daar is een Inspecteur van Politie en die vraagt u te spreken.’

Herman zag op, even ontstemd en verwonderd.

‘Een Inspecteur van Politie?.... Of een agent?’

‘Nee meneer, een Inspecteur....’

Hij haalde zijn schouders op.

‘Laat die meneer dan maar even in de voorkamer en geef een stoel; ik kom zoo.’

Dan dronk hij, zonder haast, zijn thee leeg, las het slot van een artikel, dat hem juist wat had geboeid, geeuwde even, rilde wat van onbehagelijkheid, stond op en ging naar de voorkamer.

Daar, wat neergeplant op een stoel midden in de kamer, zat een jonge, slanke man in het uniform van een politie-inspecteur; hij rees dadelijk en boog toen Herman binnentrad.

‘U wenscht me te spreken?’ vroeg deze, terwijl hij den

ander met een handgebaar weer tot zitten noodde; een uitnoodiging, waaraan deze echter geen gevolg gaf.

‘U is meneer Terburg?’ vroeg hij en als Herman bevestigend antwoordde: ‘Ja, meneer Terburg, het spijt me, maar ik ben helaas de drager van een slechte tijding.’

‘Slechte tijding?’ herhaalde Herman verwonderd, maar geenszins ontsteld. ‘Ik begrijp niet goed....’

‘Het betreft uw zoon, meneer Terburg,’ sprak de ander op een zachten en ernstigen toon.

‘Mijn zoon?.... Eduard....? Wat heeft die gedaan?’ vroeg Herman nu verschrikt.

Maar de Inspecteur schudde het hoofd.

‘U weet toch, dat hij vanmorgen is gaan zwemmen?’ vroeg hij zacht.

‘Ee.... gaan zwemmen....? Welnee toch.... de jongen ligt boven in zijn bed....’ stamelde Herman verward.

De Inspecteur beet zich even op de lippen schudde dan andermaal het hoofd.

‘Nee, meneer Terburg. Uw zoon is vanmorgen in het zwembad gekomen. Hij heeft gedoken.... 't schijnt, dat hij heel goed kon zwemmen, maar blijkbaar heeft hij kramp gekregen....’

‘Groote God....’ bracht Herman schor uit, terwijl hij een stap achteruit deed. ‘Wat is dat nu....? Nee!.... U komt me niet zeggen, dat hij.... Nee.... nee....’

De Inspecteur hief een hand op.

‘Helaas, meneer Terburg.... er is nog van alles geprobeerd.... zuurstof toegediend.... er was toevallig een dokter aanwezig.... maar....’

En de Inspecteur schudde het hoofd.

Herman zonk neer op een stoel, zijn mond viel wat open en zoo, in bijna imbeciel niet-begrijpen, keek hij den ander aan.

‘Ik begrijp dat het een vreeselijke slag voor u is, zoo'n flinke jongen, die even tevoren nog gezond en wel....’ sprak de Inspecteur dan wat plichtmatig, nu het pijnlijkste oogenblik van de altijd zoo sombere taak der voorbereiding voorbij was.

‘Maar.... maar.... ik begrijp niet....’ kreet Herman

plotseling rauw en heesch, ‘dus.... dus.... Is Eduard dan verdronken?’ en hij beefde dit laatste woord schier toonloos uit.

De Inspecteur maakte een vaag gebaar, wilde er nu wel graag een eind aan maken.

‘Zooals ik u vertelde, meneer Terburg. Ja, het is verschrikkelijk, geweldig tragisch. Maar tegen het Noodlot nietwaar? We zijn allemaal in Gods hand. U zult moeten trachten om te berusten. Ik ben even vooruit gekomen. U wilt toch zeker, dat het lijk thuisgebracht wordt? Dan zal de auto van de Geneeskundige Dienst....’

Hermans hoofd was op zijn borst gezakt; hij staarde op den grond en schudde nu maar aldoor dat hoofd, zonder dat hij een woord uitbracht.

De Inspecteur fronste even de wenkbrauwen, voelde zich wat onzeker tegenover die houding, werd ook een tikje ongeduldig, nu de pijnlijkheid nog weer dreigde verlengd te worden en als het duurde:

‘Ja.... meneer.... e.... wil ik soms een van uw huisgenooten roepen.... uw vrouw misschien....?’

Maar dan ineens hief Herman het hoofd en er was iets zoo verwilderds in den blik, waarmee hij den Inspecteur aanzag, dat deze onwillekeurig een stap achteruit deed.

‘Wat....?’ bracht Herman schor uit. ‘Mijn vrouw....? Nee.... nee.... O God, als die.... o, God.... o, God.... o, God....!’

De Inspecteur keek even om zich heen; op de dressoir stond een karaf en glazen; hij schonk wat water in, liet Herman drinken; de tanden klapperden tegen het glas.

‘Ik begrijp, dat dit u hevig schokt, meneer Terburg,’ sprak de Inspecteur dan, ‘maar u moet nu toch trachten om u even te beheerschen, want er dient gehandeld te worden, dat begrijpt u wel, nietwaar? Het lijk mag niet zoo lang in het zwembad blijven en het moet toch ergens naar toe. Ik zou u nu raden uw familie even op de hoogte te brengen met wat er gebeurd is; dat is heel akelig, maar ze moeten het toch weten en hoe eerder of u het doet.... Ik bel u dan over een half uurtje even op, om te vernemen, wat er ten opzichte van het lijk besloten is.... En dan zal ik u niet langer....

Het spijt me, dat ik zoo'n droeve tijding moest brengen....'

Hij boog en Herman, die hem zwijgend en met een half geopenden mond aanstaarde, stak werktuigelijk een bevende hand uit, die de ander even drukte. Dan verliet de Inspecteur de kamer; in de hal trof hij juist Sientje, die uit de eetkamer kwam.

Hij wenkte haar en dan zacht:

'Luister eens, er is een groot ongeluk gebeurd. De zoon hier van meneer is vanmorgen in het zwembad verdronken...'

God...!' kreet het meisje, in ontzetting achteruit deinzend.

'Ja, 't is verschrikkelijk, vreeselijk. Maar nu eens even rustig alsjeblieft en je hoofd er bij, want ik kan met die ouwe heer daar niet praten. Wie zijn er nog meer in huis?'

'Juffrouw Karen,' beefde het meisje.

'Een dochter?'

'Ja.'

'Hoe oud is die?'

'Achttien.'

De Inspecteur haalde zijn schouders op.

'Is er geen mevrouw?'

'Ja meneer.... maar o, nee.... die is erg zwak en altijd ziek....' schrok ze.

'Hebben ze hier familie in de stad?'

'Ja, mevrouw Beinen, een zuster van meneer.'

'Nou bel die dan dadelijk op en vertel het er en zeg, dat ze hier komt en bel ook de dokter van meneer op. En dat moet je nu gauw achter mekaar doen, hoor, want dadelijk wordt het lijk thuisgebracht en dan moet er iemand zijn, die op kan treden. Waarschuw die dochter ook maar. Nou...' en dan ziende dat het meisje op punt was om te gaan huilen, wat streng en opzettelijk hard. 'Ho, nee, asjeblieft.... hou jij je nu goed.... Ben je nu heelemaal! Je bewijst je menschen een groote dienst, als je nou zonder lamenteeren precies doet wat ik je gezegd heb. Ben je hier alleen?'

Ze schudde het hoofd.

'Met nog een kameraad....' bracht ze dan met moeite uit.

'Des te beter. Vertel het die dan ook. En niet te veel kletsen en jammeren, hoor, dat kun je later nog wel. Doorzetten! Goeie morgen.'

Hij deed zelf de voordeur open en verliet haastig de woning.

Toen Koba, opgeschrikt door Sientje's angstig-ontdane boodschap binnen het kwartier met een taxi was aangekomen, vond ze Herman nog half versuft in de voorkamer en juist toen ze daar was, kwam ook Karen doodsbleek binnen.

'Pa.... tante.... hoe vreeselijk. Wat is er toch gebeurd? Vanmorgen is Ee nog aan mijn bed geweest om te zeggen, dat hij ging....'

'Vermoedelijk kramp, daar hoor je wel eens meer van,' sprak Koba. 'Ik weet niet of Ee wel goed was gisterenavond, hij zag aan tafel zoo opvallend wit.'

'Ja, en hij wou ook niet blijven,' zei Karen. 'En vanmorgen klaagde hij ook over hoofdpijn.... 't Is afschuwelijk....!'

En ineens snikte ze het uit.

'Her, heb jij gisterenavond nog iets aan Ee gemerkt?' vroeg Koba.

Hij antwoordde niet dadelijk, bleef wat ineengedoken zitten, schudde het hoofd.

'Pop....' fluisterde hij dan met iets angstig-smeekends in zijn stem en in den blik van de moede oogen, welke hij nu naar haar opsloeg: '....ik ben zoo bang.... Rein....'

Even gleed een trek van wrevel over Koba's gezicht, doch dan dadelijk beheerscht, trok ze Karen naar zich toe, kuste haar en zei zacht:

'Blijf jij even hier.... dan zal ik met de meiden wel.... dadelijk komt de dokter.... licht jij die dan in.'

Ze verliet de kamer, trof in de hal de beide meiden, die met angstige gezichten stonden te fluisteren; ze wenkte ze naar binnen in de eetkamer, besprak daar rustig en zakelijk wat er gedaan moest worden. De logeerkamer was beneden, daar moesten ze de dekens van het bed halen en alles gereed maken om er Eduard neer te leggen.

'Mevrouw kan toch niet plotseling beneden komen?'

Sientje schudde het hoofd. Mevrouw schelde haar altijd, als ze op wou staan.

'Vlug dan maar.'

In snelle opeenvolging voltrokken zich nu de gevolgen van het tragisch gebeuren.

De auto van den Geneeskundigen Dienst, die voor het huis

stilhield, een kort overgaan van de schel, dan de brancard, die door twee mannen naar binnen gedragen werd, tusschen een haag van zwijgende, angstig-nieuwsgierige buren en toevallige voorbijgangers: vervolgens binnen, in de kleine vertrouwde omslotenheid van de hal, met de angstig starende meiden en Koba, heel groot de sombere draagbaar, met onder een wit laken, vaag herkenbaar, de vormen van een lichaam en eindelijk in de logeerkamer met een kaal en wit afgetrokken bed, ineens, na het terugslaan van het laken, bijna als een verlichting, na de lange, sombere dreiging, het rustig-slapende gezicht van Eduard, de lippen even opengezet of hij zachtjes blies en met een wat vreemde blos op de wangen en naast de oogen; alleen het haar was nog nat en hing sluik over het voorhoofd.

De mannen vouwden zorgvuldig en zwijgend het witte laken op, een nam de nu lichte brancard onder den arm en dan, na een stillen groet, gingen ze beiden heen. Even later ronkte ook de auto weg.

Koba legde met de meiden een beddelaken over het lichaam, dat nog in badcostuum was, maar liet het hoofd onbedekt; dan nam ze haar zakkammetje en ordende ze de natte haren.

Toen ze weer in de hal trad, stond daar bij de voordeur de controleur van het zwembad, die, saamgeknoopt in een doek, Eduard's kleeren bracht.

Ze wenkte hem in de voorkamer te komen.

Daar vroeg hij of Mevrouw de kleeren even wilde nazien of er niets ontbrak en ook of alles nog in de zakken zat, 't was maar voor reclame later en als Koba, na een haastige inspectie om hem tevreden te stellen, verklaarde, dat alles in orde was, condoleerde hij de familie, hij kende de jongeheer goed, die kwam dikwijls 's morgens en een beste zwemmer. Hoe dat nou ineens zoo kon gebeuren.... maar 't kwam meer voor.... hij wist van een geval....

Koba knikte, liet hem even praten, zei maar niets terug, leidde hem ongemerkt naar de deur en liet hem uit.

Juist als ze zich omwendde, rinkelde er in huis een schelletje.

‘Mevrouw....!’ ontstelde Sientje, die daar ook nog stond en dan met een van angst verwrongen gezicht: ‘God.... ik durf niet....’

‘Wacht maar even,’ sprak Koba en ze ging de voorkamer in.

Daar was inmiddels ook de dokter gekomen, Dr. Vermeer, een jonge arts in wien Reinilda zeer veel vertrouwen had; hij bleek er reeds in geslaagd te zijn om Herman uit zijn wat angstig-apatischen toestand te brengen, want hij stond zacht en ernstig met hem en Karen te praten.

Koba knikte even ter begroeting, dan sprak ze: ‘Dokter, mijn schoonzuster belt, maar het meisje durft niet naar boven te gaan, omdat mijn schoonzuster nog niets van het ongeluk afweet.’

‘Dokter.... om Godswil....!’ kreet Herman eensklaps angstig en hij greep den jongen arts bij den arm.

‘Blijft u maar hier met uw dochter,’ beval deze zacht, ‘dan zullen mevrouw Beinen en ik mevrouw even gaan voorbereiden. Het is een hard ding, meneer Terburg,’ besloot hij dan op krachtiger toon, ‘maar vooral in het belang van uw vrouw doe ik een beroep op uw zelfbeheersching. Denkt u daar eens aan, ja?’

Dan verliet hij met Koba de voorkamer.

Reinilda, met nog een donkeren blos op de dikke wangen van den langen, vasten slaap, had het dek al teruggeslagen, in verwachting van Sientje's komst, toen dokter Vermeer en Koba in de kamer traden; ze uitte een kreet van verbazing, terwijl haar oogen lachten.

‘Wat is dat nu?.... Ben ik ziek?.... En Pop, jij....? maar dan ineens, terwijl ze met een schok overeind kwam: ‘God.... er is toch niets gebeurd?.... Met Her?’

Koba, zelf nu wat bevreesd voor de komende dingen, durfde niets te zeggen, wendde haar blik af.

‘Mevrouw Terburg,’ sprak de dokter op zachten maar diepernstigen toon, ‘er is inderdaad iets héél ergs gebeurd. niet met uw man, maar met uw zoon.’

‘Met Ee?’

Alle kleur week uit Reinilda's gelaat.

De dokter knikte.

‘Ja, met Eduard. Hij is vanmorgen gaan zwemmen, heeft blijkbaar kramp gekregen, en is omgekomen.’

Een kreet van Reinilda, wier oogen, groot in starre ont-

zetting, plots schenen uit te puilen, terwijl haar mond bleef open staan, deed Koba angstig naderbij treden.

De dokter had Reinilda's hand gegrepen en dan, terwijl hij haar sterk aanzag met toenemende kracht in zijn stem:

'Mevrouw Terburg, dit is een vreeselijke slag, die u treft, maar toch moet u nu in de eerste plaats aan u zelf denken. Verstaat u me? Aan u zelf! U kent uw eigen toestand nietwaar? Pas op! Als u toegeeft aan uw verdriet, dan zou u dat noodlottig kunnen worden. Noodlottig! Begrijpt u dat goed? En hoe zou het dan gaan met uw man en uw dochtertje, die ook al zoo diep verslagen zijn....'

Reinilda's gezicht vertrok tot een grijns van inspanning; blijkbaar streed haar zelfbeheersching een fellen strijd tegen de overstelpende emoties.

De dokter verloor haar geen oogenblik uit het oog, bleef haar hand vasthouden, streelde die zacht en voortdurend.

Dan ineens wierp Reinilda zich achterover in de kussens, het zware lichaam schokte een paar maal met felle rillingen, toen begon ze zacht klagend te schreien.

De dokter wendde het hoofd naar Koba, die doodsbleek toezag en knipte geruststellend met de oogen.

'Meneer en Karen moeten nu ook maar komen,' fluisterde hij.

Koba knikte, verliet zacht de kamer.

Met Herman en Karen waarde er nu weldra in de slaapkamer bij Reinilda het normale leed om het droef gebeuren, zonder felle uitbarstingen, met ongeweten den zacht opbeurenden troost van de gemeenschappelijkheid der beproeving. Karen vertelde van Ee's komst op haar kamer, waar hij nog gezegd had, dat hij ging zwemmen, als er soms gevraagd werd bij het ontbijt, waar hij was....

'Altijd even zorgzaam om mij toch maar niet ongerust te maken....' begreep Reinilda snikkend en dan blijkbaar plots wat angstig, met een visioen: 'Hoe ligt hij nu?'

'Heel rustig, precies of hij slaapt,' sprak de dokter, 'maar ik ging toch liever maar niet meer kijken, mevrouw Terburg.'

'Dus dan zie ik hem.... nooit weer....?' vroeg ze

moeilijk. ‘Gisteren heb ik hem nog zoo blij gemaakt, dat hij naar Willemsoord mocht, maar ik zag er in mijn hart zoo vreeselijk tegen op, dat hij dan weg zou gaan.... en nu....’

Haar stem begaf zich.

‘Houdt u die gedachte dan maar vast,’ sprak de dokter, ‘en denkt u maar, dat hij nu al vertrokken is, naar een ver land. Maar dat hij daar gelukkig heen ging en met uw toestemming. Dat is dan toch troostend. Vind uzelf niet?’

Ze zag hem even met haar betraande oogen aan en er ontspande zich iets in het wat zenuwachtig vertrokken gezicht.

‘Ja....’ zei ze dan. ‘Ja.... zoo is het toch ook....’

Herman, nu ook bij het bed, greep haar hand.

‘Zeker, kind.... zeker.... Zoo is het ook....’

Karen met even iets angstig-verwonderds in haar oogen, wendde het hoofd af.

Wat later kwam de dokter nog bij Koba, die beneden was gebleven.

‘Hoe is mijn schoonzuster?’ vroeg ze.

‘Dat zal wel schikken, mevrouw Beinen,’ antwoordde hij. ‘'t Is natuurlijk altijd mogelijk, dat er nog een kleine inzinking komt, als het haar te machtig wordt, maar ik geloof het niet.’

‘Ik was eerlijk gezegd stom verbaasd, dat het zoo betrekkelijk kalm verliep,’ sprak ze.

Hij glimlachte.

‘Och, als je die soort patienten maar even goed doordringt van het gevaar, dat ze zelf loopen bij het toegeven aan hun emoties, dan kunnen ze zich veel beter beheerschen dan normale menschen. Het instinct tot zelfbehoud is dan zóó sterk, dat het volkomen pantsert tegen alle kwade invloeden van buiten. Maar mevrouw Beinen, ik zou wel even het lijk willen zien.’

Ze ging hem voor naar de logeerkamer, waar de plechtige rust waarde van den dood.

De dokter sloeg het laken wat terug, betastte even den hals, de borst, schudde meewarig het hoofd, trok het laken weer goed.

‘Tja.... jammer.... sterke boy.... 'n beetje hypernerveus soms....’

‘Zou het kramp geweest zijn?’ vroeg Koba zacht.

Hij haalde even de schouders op.

‘Vermoedelijk wel, maar het is zonder sectie niet uit te maken.’

Ze verlieten de kamer weer.

‘Heeft uw broer hem al gezien en Karen?’

Koba schudde het hoofd.

‘Nog niet.’

Hij dacht even na.

‘'t Beste is, dat meneer maar wacht tot vanmiddag; ik kom toch nog even en dan ga ik wel met hem mee. Dag mevrouw Beinen.’

Hij boog en ging heen.

Toen Koba, die met hem naar de buitendeur was gegaan zich omwendde, kwam juist Karen van boven.

‘Tante,’ sprak ze zacht en wat bedremmeld. ‘Mag ik u nog even wat vragen?’

‘Zeker kind.’

Ze traden samen in de voorkamer.

‘Tante,’ begon Karen wat moeilijk, ‘ik zit vreeselijk met iets.... en ik weet niet, hoe ik handelen moet.’

‘Wat is het dan, lieve?’

Karen begon te huilen.

‘Ik.... durf het haast niet te zeggen.... onder deze omstandigheden..... het treft allemaal..... zoo ellendig....’

Een zachte glimlach trok over Koba's gelaat.

‘Heeft Jacques Feenstra er iets mee te maken?’

Karen maakte een beweging van schrik, en de lieve oogen sperden groot in het ontdane gezichtje.

‘Hoe weet u....’?

‘Nee, ik *weet* niets, lieve kind,’ lachte Koba nu. ‘Ik vermoed alleen maar iets.... Vertel het me maar eens.’

‘Hij zou vanmiddag om drie uur accès komen vragen,’ zei Karen zacht en ze bloosde tot in haar hals.

‘Och, lieve deugd! Is het al zóó ver?’ plaagde Koba.

‘En over vijf dagen moet hij weg!’ riep Karen wanhopig

uit. ‘Zou dat dan nu allemaal niet kunnen?.... Dat zou toch vreeselijk zijn!’

Koba dacht even na.

‘Voor vandaag is het natuurlijk uitgesloten,’ sprak ze dan op ernstigen toon, ‘dat begrijp je zelf wel. Maar jullie mogen toch ook niet de dupe worden van dit ongeluk; dat is al akelig genoeg. Weet je wat ik doen zal, kind? Ik ga nu naar huis, maar ik zal onderweg even bij mevrouw Feenstra aanloopen en dan zullen we eens overleggen.’

‘Vreeselijk lief van u,’ zei Karen bevend en ze kuste Koba.

‘Karen,’ sprak Koba dan. ‘Jij hebt Ee nog niet gezien. Ga je even mee?’

Het meisje sidderde, klemde de lippen op elkaar, zag Koba met angstige oogen aan.

‘Kom maar,’ zei die. ‘Het is niet akelig; het is alleen maar heel plechtig en droevig; hij ligt zoo rustig, of hij slaapt.’

Dan voerde ze het meisje mee naar de logeerkamer.

‘Zie je wel,’ fluisterde ze. ‘Je zou hem zoo willen roepen om wakker te worden, hè?’

Karen knikte, dan bukte ze zich, drukte met bevende lippen een kus op het koude voorhoofd.

‘Arme....’ fluisterde ze, maar dan begaf zich haar stem.

Toen ze terug traden in de hal ging er juist weer een schelletje; Sientje trad uit de keuken en ging de trap op.

‘Heeft mevrouw gebeld?’ vroeg Koba.

‘Ja, mevrouw.’

‘Zou er iets met Ma zijn?’ vroeg Karen verschrikt.

‘Laat Sientje maar even gaan zien,’ sprak Koba en als die verdwenen was: ‘Denk er om, kind, dat je Pa niet naar Ee mag, vóór de dokter er is; die komt vanmiddag terug en ik ook.’

‘Och, Pa zal wel bij Ma blijven,’ sprak Karen, ‘maar ik zal er om denken. En tante, ik dank u wel hartelijk voor alles, wat u gedaan heeft. Als u niet gekomen was.... God, ik mag er niet aan denken....’

Koba kuste haar en dan toch weer met even een glimlach in de oogen:

‘En het andere komt ook in orde hoor.’

Karen gaf een kneepje in haar hand.

Sientje kwam de trap weer af.

‘Was er iets niet goed?’ vroeg Koba haastig.

Maar het meisje schudde geruststellend het hoofd.

‘Mevrouw is al op. Ze belde alleen maar om te zeggen, dat we overal moesten gaan sluiten.’

‘O, ja, dat hebben wij vergeten,’ sprak Koba en dan tot Karen: ‘Nou, hou je maar goed hoor, lieve.’

Als ze haastig de straat opliep, zakten juist met schokjes de gordijnen van de eetkamer.

Op het kerkhof was veel belangstelling geweest; Jacques Feenstra had ook aan de groeve van Eduard gestaan, met Willem Beinen en Teun Reepmaker, alle drie in uniform.

Reinilda hield op last van den dokter dien heelen dag haar kamer en had ook trouw den raad gevolgd om Eduard maar liever niet meer te zien.

Koba en Mevrouw Feenstra hadden het geval Karen en Jacques tot een redelijk goed einde gebracht.

Reinilda had geschreid en Karen hartstochtelijk gekust en gelukgewenscht, toen ze er van hoorde en er ook niet het minste bezwaar tegen in gebracht. Ook Herman was heel hartelijk voor beiden geweest.

De verloving zou overigens pas over een paar maanden officiëel worden bekend gemaakt, maar voor de wederzijdsche families was het engagement dan toch al een feit, zoodat ze ook vrijelijk konden correspondeeren en plannen maken voor den heerlijken tijd, die volgen zou op de drie komende lange jaren van scheiding.

Op Reinilda's verzoek hadden Jacques en Karen bij haar bed moeten komen; hij in uniform.

‘Weet je Jacques,’ had Reinilda dan gezegd, met een zacht-weemoedigen glimlach, ‘dat vind ik juist zoo ontroerend en zoo heerlijk, dat ik nu toch een zoon zal hebben, die zeeofficier is....’

Dien middag, na de begrafenis, toen ook Jacques naar huis was gegaan, trad Karen haar kamer in.

Door al de emoties der laatste dagen, was er door haar en

de meiden niet veel aan de kamers gedaan; Karen had zich nauwelijks den tijd gegund om haar dinerjaponnetje eens behoorlijk op te bergen en tal van dingen uit haar jongemeisjesbestaan, haar tennisraquets, boeken en kleeren, zwierven wat slordig rond op stoelen en tafels.

Nu bleek er een torntje te zijn in de blouse, die ze wilde aantrekken en ze trad op haar werktafel toe, een antiek meubeltje uit den boedel van haar grootmoeder Ramshorst, met een rood damasten zak, die als een lade kon worden uitgetrokken, ten einde haar naaigerei te krijgen.

Doch toen ze die zak openschoof, zag ze daar bovenin een tamelijk slordig pakje liggen van krantenpapier.

Verwonderd nam ze het in de hand; van binnen rinkelde er iets, dan zakte er plots een lange koperen ketting uit en nog eer ze het papier er geheel had afgetrokken, wist ze, dat het de ponjaard was, die Jacques aan Ee had gegeven.

Ze ontstelde.

'God.... hoe komt die....?' stamelde ze hardop.

Dan ineens zag ze op een witte strook van de krant, met slordige groote letters, met potlood geschreven, staan: '*Voor jou*.'

'Voor jou?.... Voor jou....?'

Ze herhaalde die woorden in angstige fluistering. Dat had Ee er zelf opgeschreven.... Hoe kon dat....?

En plots, als in een visioen, zag ze hem weer voor haar bed staan en in eens hóórde ze ook weer, hoe hij het laatst haar naam had gezegd... 'Karen'... bevend had het geklonken.... ja.... toen had ze half in de sluimering gemeend dat het Jacques' stem was.... maar nu hoorde ze het.... ànders.... God!

Op het portaal klonk de zachte dreuning van voetstappen.

Ze rukte de deur open.

'Pa....!' kreet ze.

Herman, die juist naar zijn kamer ging, keek verwonderd om, trad op haar toe.

'Wat is er, kind?'

Ze staarde hem even aan.

'Kijkt u eens, wat ik hier vind....' sprak ze bevend.

'Een ponjaard....?'

Hij zag haar aan, begreep niet.

‘Die was van Ee....’ fluisterde ze. ‘had hij gekregen van Jacques.... en nu vind ik hem in mijn werktafel.... en op de krant, die er om zat heeft Ee zelf geschreven....’

Hij rukte het stuk papier uit haar handen, las de woorden, dan zag hij Karen aan, de mond half geopend, de groote oogen in ontzetting.

‘Karen....’ fluisterde hij dan heesch, ‘....dit.... nooit aan je moeder.... nooit....!’

Hij wendde zich om, wankelde even in de deuropening, ging naar zijn kamer. Daar, achter de gesloten deur, bleef hij staan; een beklemming hield plots zijn adem vast, hij wilde doorhalen; het schokte, reutelend; andermaal wankelde hij in plotse duizeling, welke hem ruggelings tegen de deur liet vallen. Daar bleef hij staan met gesloten oogen; door zijn denken stormde een wilde chaos, zonder besef waar hij was; dan, als hij dreigde te vallen, kwam het bewustzijn klaarder terug, met een ruk herstelde hij zich, opende de oogen, zag zijn kamer, zijn bureau, zijn stoel, het lichte raamvlak....

Maar dan ineens krampten zijn handen tot vuisten, zijn oogen sperden in een waanzinnige angstschrik.

In het vensterkozijn zat een zwarte kat, die naar binnen keek, hem aanzag met bolle, groen-iriseerende oogen....

Het geluid van een snerpend-snijdende gil drong door tot in Karen's kamer, maar als ze verschrikt toesnelde, vond ze haar vader, wat in elkaar gezakt, gezeten in zijn stoel voor de schrijftafel.

‘God.... Pa.... Gilde u zoo?’ vroeg ze angstig.

Hij zag haar aan en er was iets gebrokens in zijn oogen, dat haar hevig ontroerde.

‘Nee, kind.... ik weet niet.... 't is niets....’ fluisterde hij, ‘laat me maar....’

‘Maar kan ik niets voor u doen?’ vroeg ze onzeker en ongerust. ‘Wilt u een glas water?’

Maar hij schudde het hoofd, keek haar andermaal aan.

‘Karen....’ bracht hij met moeite uit; zijn gezicht vertrok tot een vreemden grijns; even dacht ze, dat hij lachte, maar dan plots legde hij het grijze hoofd op zijn armen en begon hij hartstochtelijk te schreien.

Ze trad op hem toe, legde een handje op zijn schouder.
‘Pa....’ zei ze bevend.
Maar hij veranderde zijn houding niet.
Dan, zacht, sloop ze naar de deur en liet ze hem alleen.

A.H. VAN DER FEEN

(Wordt vervolgd)

Gebed in 't duister

Heer, behoed haar in de wereld
die ik lang mijn eigen noem.
In haar oogen staat bepereld
met uw eigen dauw de bloem

van een onverwelkbaar minnen
uit den grond der ziel geteeld.
En geen stervling zal bezinnen
op het eeuwig Aanvangsbeeld

'lijk uw knecht, die hare leden
in het schemerlicht onthult,
die zich, stamelend gebeden,
aan háár wil alleen vervult.

Lang voor 't eerste dagegloren,
lang na Venus' gouden schijn
kniel ik, uwe stem te hooren
uit die weelde, uit die pijn,

uit dien tuin, bedekt, bedwereld
met een bloesem van Voorheen.
Heer, behoed haar in de wereld,
doe uw mantel om ons heen!

JAN ENGELMAN

De wederkeer

Zooals een vlam die 't hoogtepunt bereikt,
Terug krimpt naar waar zij begon te leven,
Zoo keert mijn wezen naar dat eerste rijk
Waaruit het door zichzelve werd gedreven.

Zoo zal dan liefde altijd verder gaan
Als zij het leven aanvangt te doordringen,
Doch wie alleen blijft leert een stem verstaan,
Die in zijn eigen hart was blijven zingen.

OLGA M.

Verloren

Ik lees een boek, ik schrijf een brief,
Ik kom bij jou, wij praten;
Die dingen zijn mij even lief.
Ik kan ze ook wel laten.

Het voorjaar, buiten, is altijd zoel,
Maar niet dat wilde wonder,
Toen ik weg wou gaan, alleen en koel.
Nu kan ik ook wel zonder.

Ik meende aan 't strand te zijn geboren,
Mijn huis te hebben in het duin.
Dat alles is al lang verloren.
Nu voer ik meeuwen in mijn tuin.

CL. BLOEM

Sterlichte nachten boven Oostenrijk....

Sterlichte nachten boven Oostenrijk,
Het Donaustroomen als een eeuwig waken....
Bekruiste torens, maan op leien daken,
De kleine steden, stil, aan sagen rijk.

Ik ging den ganschen dag door zonnig land.
De kerkklok slaat: ik tel de lange slagen:
Is het nog tijd een laatsten dronk te vragen?
Is er een herberg waar het licht nog brandt?

De tuin is leeg en donker, maar de glazen
Zijn nog niet van de tafels weggenomen.
Men brengt mij wijn en licht. De wind is luw.

Het zou mij niet verbazen, als ik nu
Franz Schubert door den stilien tuin zag komen:
Als zulke nachten waren wel zijn droomen....

J.J. VAN GEUNS

Een mislukte aanslag op Enkhuizen in 1568

Algemeen neemt men aan dat de inval van Graaf Lodewijk van Nassau in het Noorden van ons land, in het voorjaar van 1568 - een inval die oogenschijnlijk zoo voorspoedig begon met de verovering van het kasteel Wedde op den 24sten April en de overwinning bij Heiligerlee een maand later - deel heeft uitgemaakt van één groot krijgsplan van den Prins van Oranje. Wel is waar zijn geen documenten over de ontwikkeling van dit plan, of verslagen van onderhandelingen over de uitvoering daarvan, bekend, doch de feiten die zich afspeelden spraken zoo duidelijk, dat men niet getwijfeld heeft of de bedoeling van den Prins is geweest de Nederlanden tegelijkertijd van twee zijden, van Emden en van Wesel, te bespringen, om dan, zoowel in Groningen en Friesland als in Brabant, de vaan van den opstand te doen ontrollen. De leiding der eerstbedoelde onderneming was opgedragen aan 's Prinsen broeder, Graaf Lodewijk van Nassau, die der tweede aanvankelijk aan den Graaf van Hoogstraten, doch wegens ziekte van dezen ten slotte aan den hofmaarschalk van den Prins, den heer de Villers. Dikwijls neemt men nog een derde expeditie in dit plan op: die der Hugenoten onder den Heer de Cocqueville, die van uit het Zuiden in Artois zouden vallen, en daar een gedeelte van het leger van den Hertog van Alva zouden moeten binden.

Over de veldtochten van de Villers en van de Cocqueville zal ik hier niet uitweiden; die van 's Prinsen hofmaarschalk (die geen vèldmaarschalk bleek te zijn) duurde slechts vijf dagen en eindigde met de vernietiging van zijn leger op den 25sten April bij Daelhem; die van de Cocqueville werd reeds vóór hij begonnen was gesmoord bij St. Valéry in een overval

door Fransche regeeringstroepen. Beide waren exploiten te land, hoofdzakelijk uitgevoerd met Duitsche en Fransche voetknechten en paardevolk; verdere beschouwingen hierover zal men van mij niet mogen verwachten.

Anders staat het met den inval van Graaf Lodewijk in Groningen. Volgens de tot nu toe gangbare voorstelling is ook deze onderneming een louter militaire expeditie geweest: aan het hoofd van vele vendels harkebusiers, piekeniers en ruiters versloeg de veldheer Lodewijk van Nassau de Spaansche en Italiaansche tercios van den Graaf van Aremberg bij Heiligerlee, twee maanden later hakten de Sardinische regimenten van den Hertog van Alva het rebellenleger bij Jemmingen in de pan. Oogenschijnlijk ontbreekt aan deze onderneming het maritieme element geheel en al, en is zij niet dan een onderdeel van een landoorlog dien de Prins van Oranje tegen de Spaansche overheerschers wilde voeren.

Toch geloof ik dat deze voorstelling niet juist is. Dat de broeder van den Prins, ten einde Groningen en Friesland aan de zijde der opstandelingen te brengen, op het einde van April 1568 met een kleine bende rebellen en gehuurde voetknechten de oostgrens van Groningen overschreed, en, nadat hij zijn leger belangrijk had zien aangroeien, een strijd met de Spaansche troepen van Aremberg niet schuwde, was nog te aanvaarden; doch dat de bekwame en begaafde veldheer, die Lodewijk toch ongetwijfeld was, na zijn volledige overwinning bij Heiligerlee twee volle maanden bleef talmen tusschen Groningen en Delfzijl zonder één schrede in westelijke richting te doen, is, indien werkelijk zijn doel was ook in Friesland den opstand te doen uitbreken, onverklaarbaar. Bij mij is dan ook sterke twijfel gerezen of dit laatste inderdaad ooit in het voornemen van Graaf Lodewijk heeft gelegen; zijn vasthouden aan de oostkust van Groningen, zijn versterken van Delfzijl in plaats van een oprukken westwaarts, zijn druk verkeer met de vele hem toegedane schippers en zeelieden op de Eems en op den Dollard, leken mij, zoekende naar zijn ware krijgsplan, te wijzen in een andere richting dan naar Friesland. De vele toespelingen, duidelijk of verdekt, in de briefwisseling uit de dagen kort vóór, tijdens, en onmiddellijk na het verblijf van Graaf Lodewijk in de Ommelanden, op een plan ter verovering

van een der Zuiderzeesteden van Hollands Noorderkwartier, leidden toen mijn gedachten naar *die* zijde, dus over zee; in onderling verband gebracht, schonken zij mij ten slotte de overtuiging dat niet een openlijke opstand in Groningen en Friesland, doch de vestiging van een maritieme basis aan de Zuiderzee het doel van den tocht van Graaf Lodewijk van Nassau in het voorjaar van 1568 is geweest.

Talrijke aanwijzingen bestaan die aantoonen dat ook de Prins nimmer een inval in Groningen, laat staan in Friesland, heeft bedoeld; dat, al moge de tijding van de overwinning bij Heiligerlee een oogenblik hem hebben verheugd, hij toch den veldtocht van zijn broeder is blijven zien als een ‘entreprise sans espoir’, en dat hij is blijven vasthouden aan het, reeds gedeeltelijk tot uitvoering gekomen ontwerp van weidscher strekking, aan zijn ‘desseign sur Inchuse’.

Op weg naar *Enkhuizen* was Lodewijk van Nassau in de eerste dagen van 1568! Niet het kasteel Wedde, niet de Ommelanden, niet Groningen of Friesland waren het doel der krijgsbenden van den broeder van den Prins; geen tocht door de moerassen en de klei van Oostfriesland en Groningen, waarbij kloosters konden worden geplunderd en de bevolking gebrandschat, lag in het voornemen. Een wijder pad lag open; de weg over zee, van Emden naar Enkhuizen, benoorden de Wadden om, en dan door het Vlie de Zuiderzee naar binnen, bood schooner gelegenheid iets grootsch te verrichten. Vele kleine vaartuigen lagen zeilree op de Eems om de troepen van den Graaf aan boord te nemen, bij Kollum aan de Lauwerszee stond de Friesche opstandeling Wilde Hylke klaar om op het eerste teeken zich buiten de Wadden bij de vloot te voegen, en ieder oogenblik hoopte men eenige groote schepen uit Engeland voor de Eems te zien verschijnen, bemand met bevaren schippers en willig scheepsvolk, die beter dan wie ook den weg kenden naar de havens van Hollands Noorderkwartier, schepen, krachtig bewapend, zóó krachtig, dat zelfs een strijd tegen de Spaansche vloot, die onder admiraal Boschuizen te Amsterdam werd uitgerust, met vertrouwen kon worden tegemoet zien.

Welk een ontvangst kon een geuzenvloot onder bevel van een broeder van den Prins van Oranje, in Enkhuizen ver-

wachten! In geen streek van ons land was de kans grooter dat een sterke meerderheid der bevolking zich terstond openlijk tegen de Spaansche overheersching zou durven verklaren zoodra men slechts den steun van een krachtige vloot en een duizendtal strijdbare mannen achter zich voelde. Wèl zou geen stad vrijwillig haar poorten openen voor de beruchte en gevreesde Watergeuzen, doch indien deze in toom gehouden werden door de straffe hand van een Graaf Lodewijk, zouden ook *zij* te aanvaarden zijn.

Een waarlijk schoon vooruitzicht opende zich voor de goede zaak indien dit plan mocht gelukken. Een eigen haven, in het land zelf, voor die tallooze desperado's, vertwijfelde gevluchten, aan lijf en ziel geschondenen, wier haat tegen den Spanjaard hen dreef tot daden van toomeloozen moed en onmenschelijke wreedheid, en die tot nog toe niet beter wisten dan hun rijken buit te verkwisten, te verdobbelen en te verdrinken in de zeemanskroegen van de Cinque Ports,[1] op de kaden van La Rochelle en in de sloppen van Emden. Aan de ladingen van de genomen kraken, kagen, karvelen, galjoten, galjoenen en galjassen, in bloedige gevechten veroverd op Spanjaarden en Spaanschgezinden, kon dan een doeltreffende bestemming worden gegeven, de mogelijkheid ontstond het winstgevende bedrijf der Watergeuzen te regelen en te controleeren, en de ruime baten te doen vloeien in de kas waaruit de Prins zijn troepen voor zijn inval in de Zuidelijke Nederlanden kon betalen.

Dit is de bedoeling geweest van Oranje in de eerste maanden van 1568, toen hij zijn broeder Lodewijk met een kleine bende gewapenden naar Emden zond. Zeker, het plan heeft slechts een begin van uitvoering gehad, doch dit is den Prins niet te wijten; onze waardeering van den Vader des Vaderlands als leider van den opstand wordt door de mislukking van zijn opzet niet minder.

Als staatsman is den Prins geen menschelijke lof onthouden; zijn beleid als veldheer heeft geen geheimen meer voor ons; doch als de man, die reeds in de eerste dagen van den opstand blijk gaf èn den natuurlijken aanleg van ons volk als zeevaar-

1) Hastings, Romney, Hythe, Dover en Sandwich; later nog Winchelsea en Rye; alle op de zuidkust van Engeland.

ders, èn onze strategische ligging aan de Noordzee en de Zuiderzee scherp te onderkennen, werd ons de Prins nog niet getoond. Het is daarom dat ik het 'desseign sur Inchuse', het plan waarmede de Prins blijk gaf van af den beginne de groote beteekenis van schepen en zeevolk voor de vrijwording van ons land te begrijpen, scherper wil belichten dan tot nog toe geschiedde.

Nog een andere reden heb ik. Emmanuel van Meteren, in zijn 'Belgische ofte Nederlantsche Historien van onsen tijden', schrijft, als hij de gebeurtenissen van 1570 behandelt: 'Den Prince was oock, door raedt van den Heere Grave van Castilion, Admirael van Vranckrijck, gepersuadeert, bestellingen uyt te gheven, om d'Oorloghe ter zee te voeren';[1] vele malen is hieruit afgeleid dat niet den Prins, doch den Admiraal de Coligny de eer toekomt den krijg ook naar de zee te hebben overgebracht; en Altmeyer, de schrijver van Les Gueux de Mer et la Prise de la Brille, gaat zelfs zoo ver dat hij spreekt van 'les conseils de Coligny, qui, témoin des insuccès du Prince, lui avait fait comprendre que la mer lui serait plus propice'.[2] Al moge misschien aan deze meening weinig aandacht zijn geschonken, wèl is algemeen bekend dat de Prins over de verovering van den Briel 'seer qualijck te vreden' was, en daarmede heeft de meening post gevat dat het bedrijf, dat den Hollanders en Zeeuwen het beste lag, het varen en vechten op zee, weinig de belangstelling en de sympathie van den Prins heeft gehad. Ik hoop aan te toonen dat deze opvatting niet juist is en dat de Prins, eerder dan wie ook, heeft ingezien welke belangrijke rol juist het zeevarende deel van ons volk in de vrijmaking van ons land had te spelen, dat niet alleen van gehuurde troepen uit Duitschland, en van de Hugenoten uit Frankrijk, doch even noodzakelijk van over zee de redding moest komen.

Omtrent de voorbereiding in Engeland van de onderneming op Enkhuizen in 1568 zijn niet dan enkele sporen te vinden. Wij weten dat eenige vertrouwden van den Prins als zijn gezanten en boodschappers in de eerste maanden van het jaar

1) Uitgave 1608, p. 64.
2) Bruxelles 1863, p. 6.

van het uitbreken van den opstand zich in Engeland ophielden, doch positieve, uitvoerige gegevens over hun verrichtingen aldaar ontbreken. Over de zending van Jeronimus Tseraerts, 's Prinsen stalmeester, kennen wij slechts drie brieven van den Prins zelf: dien van den 29sten Februari aan Koningin Elizabeth, waarin Oranje de komst van zijn gezant aankondigt en in haar gunst aanbeveelt,[1] en de twee brieven van den 29sten April aan de Koningin en aan den Eersten Minister, Lord Cecil, waarin hij bedankt voor de aan Tseraerts bewezen 'honneur et faveur', en de verleende 'bonne assistance et adresse'.[2] Zorgvuldig heeft de Prins hierin vermeden te reppen van de zaak waarom het eigenlijk ging, en alleen de brieven van den Spaanschen gezant aan het Engelsche hof, Don Guzman da Silva, geven aanwijzingen omtrent het doel en het resultaat van Tseraerts' zending. In begin April schrijft da Silva nog slechts aan Alva dat een dienaar van den Prins besprekingen voert met de Koningin, en dat zij hem op zijn navraag heeft medegedeeld dat dit onderhoud alleen betrekking had gehad op een verklaring van Oranje dat deze nimmer het zwaard tegen zijn Koning zou opvatten;[3] doch eenige maanden later beklaagt da Silva zich bij Lord Cecil dat 1500 man, waaronder ook eenige Engelschen, zich gereed maakten met een aantal goed bewapende schepen de Engelsche havens te verlaten om zich ter beschikking van Graaf Lodewijk van Nassau te stellen.[4]

Behalve Tseraerts behartigden Joan du Bosch, een gewezen hofmeester van den Graaf van Egmond, en de predikanten Nicolas Taffin en Johan Spanckhuizen de belangen van den Prins; zij bewerkten de naar Engeland uitgeweken Nederlandsche kooplieden, en trachtten de benoodigde geldmiddelen voor de uit te rusten expeditie bij een te brengen. Ook de latere admiraal der Watergeuzen, Guislain de Fiennes, Heer van Lumbres, en een van zijn toekomstige kapiteins, Willem van Hembyse, de eerste voorzien van een commissie van den Prins

1) Kervyn de Lettenhove. Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre. Bruxelles. 1886. T.V., p. 75.
2) T.a.p. p. 98.
3) Colleccion de Documentos inéditos para la historia de Espana. XC. p. 42.
4) Kervyn de lettenhove. Relations, V, p. 129.

en van den Graaf van Hoogstraten, verschenen in Londen en in de havens waar de gevluchte Nederlanders zich hadden gevestigd.

Van de verrichtingen van al deze agenten van den Prins is slechts één rapport overgebleven; het is getiteld ‘Aengaende de collecten, versocht van wegen des Prinsen van Oraignen’,[1] en bevat alleen enkele vage toespelingen op een ‘certaine occasion que se disoit presenter’, en op een ‘faict d'armes, que ledict Sieur Prince avoit entreprins’, beide voor ‘le bien et delivrance de nostre povre patrie’. Uit de later te vermelden herhaalde verschijning van krachtig bewapende en zwaar bemande Engelsche schepen (de witte vlag met het kruis van St. George woei van top!) op de kust van Groningen en voor den Dollard, en het ‘haster ceulx d'Engleterre sur leur oeuffre (d.i. offre)’ in de memorie van Graaf Lodewijk van den 25sten Juni,[2] blijkt echter duidelijk wat het doel der onderhandelingen in Engeland is geweest, en met welk succes zij zijn gevoerd.

Al valt het *ons* thans moeilijk iets naders te vernemen over de voorbereiding der expeditie in Engeland, in de omgeving van den Hertog van Alva was men er niet onkundig van gebleven dat een aanval op de Zuiderzeesteden van Waterland of van het Noorderkwartier dreigde. Den 27sten April, dus twee dagen nadat zijn onderbevelhebber d'Avila de benden van de Villers bij Daelhem had verslagen, en nog vóór hij bekend kon zijn met den inval van Graaf Lodewijk in Groningen, richtte Alva een zeer ernstig gestemden brief aan de stadsregeering van Medemblik.[3]

Na te hebben gewaarschuwd dat ‘die ghene die in verleden jaer beroerten in desen lande verweckt hebben, en nyet moegende verdraegen de vrede, ruste ende welvaert der selver,

1) Uitgegeven door J.H. Hessels in zijn Ecclesiae Londino-Batavae Archivum II, en herdrukt en toegelicht door Robert Fruin in Nijhoff's Bijdragen, 3de reeks, 6de deel, p. 57 e.v.
2) Groen van Prinsterer, Archives de la Maison d'Orange-Nassau, III, p. 244.
3) Rijksarchief in Noord Holland, Boekjes Graft, cahier 12, fol. 4. Dit, en vele andere nog onuitgegeven archiefstukken, dank ik aan den Heer F. Vogels te 's-Gravenhage, die mij steeds met de grootst mogelijke welwillendheid afschriften uit zijn geweldige collectie documenten betreffende de Watergeuzen toezond.

wederomme aenvangen ende beginnen alleley voir te nemen om deze landen te troubleren ende overvallen', dringt hij er op aan 'goede hoede te nemen aen uwe poorten ende op den schepen aencomende ende affvaerende, ende oick op uwe luyden binnen de stadt, daer eenich achterdenken op vallen mocht'. Hij gelast daarom 'toe te rusten een carveelschip, wel gemant ende versien met geschut, om te ontdecken die Zuyderzee, tot onder Vrieslandt ende Overyssel, om te verhoeden alle verassinghe', en hij belooft daartoe alle mogelijke hulp en bijstand te doen verleenen. Soortgelijke brieven schreef Alva aan de 'naerbeur steden', en zond dit alles aan zijn stadhouder, den Graaf van Bossu, ter doorzending aan de geadresseerden.

Intusschen had ook Bossu berichten omtrent het dreigende gevaar ontvangen, en toen hij den 6den Mei Alva's brieven doorzond aan 'onse eersaeme, lieve, besundere, die Casteleyn, burgermeesteren, schepenen ende Raedt der Stadt Medenblicq', schreef hij hierbij: 'Wij hebben verstaen hoe dat die crychsluyden, die omtrent Emden ende Wedde vergadert zijn, ettelycke schepen equipperen ende toerusten', hieraan toevoegende dat hij, 'omme te versien dat die selve gheene invasie en doen op eenighe van zyne Mat. steden', gelastte de bevelen van den Hertog stipt op te volgen. Van zijn kant zou hij zijn 'lieutenant' François van Boschuizen opdragen het bevel over de schepen, officieren en soldaten te aanvaarden.[1)] Bovendien liet hij den 12den Mei een vendel voetknechten van uit Amsterdam naar Enkhuizen vertrekken.[2)]

Hoezeer Bossu verontrust is geweest door de berichten die hij uit Groningen ontving, blijkt wel hieruit, dat hij, in stede van slechts één karveel, zooals Alva hem had gelast, een eskader van zeven karvelen en een seinschip met zóó grooten spoed liet uitrusten dat het, onder bevel van zijn vice-admiraal François van Boschuizen, reeds den 11den Mei naar zee vertrok. Later zullen wij zien welke rol deze vloot voor en op den Dollard heeft gespeeld.

1) Archief van Medemblik. Inventaris no. 45, Berg. no. 1237.
2) Archief van Amsterdam. Kroniek van Stoffel Jansz. fol. 234.

Behalve de vage berichten omtrent de onderhandelingen van 's Prinsen gemachtigden in Engeland, de brieven van Alva en Bossu, en de maatregelen door den laatste getroffen, die het reeds zeer waarschijnlijk maken dat het oorspronkelijk doel van den tocht van Graaf Lodewijk naar Emden uitsluitend een aanval van over zee op een der steden van Hollands Noorderkwartier is geweest, wijst nòg een brief van den Prins, uit den tijd vóór zijn broeder zijn tocht begon, in dezelfde richting. Den 25sten Maart onderteekende de Prins een geloofsbrief voor zijn agent Johan Basius, waarbij hij dezen gelaste aan een ieder die daartoe in aanmerking kwam, hulp en assistentie te verzoeken, ten einde ‘op seeckere geprefigeerde tyde inne te nemen ende verseeckert te worden ende te blyven van den stede Amsterdam, Enckhusen en andere steden.... 't sy in wat manyren sulx alderbequaamst ende secretelycken soude moeghen gheschien’. Verder zou Basius daarbij moeten handelen ‘na de gelegentheyt des tijdts ende plaatse waarthoe ten geprefigeerde tyde van onsent weghen crychsvolck tot hulp ende bystandt denselven geschickt sal worden’.[1)]

Tot tweemaal toe schrijft de Prins over een ‘geprefigeerden’ tijd; te voren was dus vastgesteld wanneer de aanval zou moeten plaats hebben, en reeds dit sluit m.i. alle voornemens voor een zeer risquanten tocht, van geheel onbepaalden duur, door Groningen en Friesland, uit. De Prins rekende blijkbaar op een vlot verloop der expeditie van Emden naar het Noorderkwartier, en daarvoor kon slechts de weg over zee, met reeds bestelde en gereedliggende vaartuigen, in aanmerking komen.

Inderdaad lagen deze schepen ook klaar, en toen, in de week tusschen den 10den en den 17den April Graaf Lodewijk met enkele Nederlandsche edelen en andere uitgewekenen in Emden aankwam, scheen niets een spoedig vertrek naar zee in den weg te staan. Vol goeden moed verzamelden Lancelot, bastaard van Brederode, Homme Hettinga, hoofdman der Friesche rebellen, Willem van Blois van Treslong, Diederik Sonoy en Barthold Entens van Mentheda, allen later krachtige

1) Archives III, p. 197.

en bekwame aanvoerders der Watergeuzen, zich rondom den Graaf, toen onverwacht aller hoop de bodem werd ingeslagen. Ondanks de welwillende stemming die in Emden ten opzichte der opstandelingen heerschte, ondanks het hun verleende ruime krediet en den krachtigen steun van Graaf Johan van Oostfriesland, weigerde diens broeder Graaf Edzard, die de teugels van het bewind in handen had, op het laatste oogenblik toestemming te verleenen zich in zijn haven te embarkeeren en vandaar onder zeil te gaan. Bevreesd zich bloot te stellen aan een wraakneming van den Hertog van Alva, vaardigde hij een plakaat uit aan zijn ambtenaren en onderdanen, waarbij alle samenrottingen van vreemde troepen werden verboden, en waarbij Lodewijk te verstaan werd gegeven dat hij zijn plannen moest laten varen en goed zou doen zoo spoedig mogelijk Emden te verlaten. Bor, in zijn Nederlandsche Historien, vertelt hierover het volgende:

‘Middelertijd was Graaf Lodewijk van Nassou gekomen tot Embden, alwaer hij versocht dat hij soude mogen met sijn volk 't schepe gaen, om 't exploict dat hy voor handen hadde te werk te leggen: maer die van Embden waren hier in onwillig, meer uit vrese van den Hertog van Alva, dan andersins, want sy secretelijk alle jonste (d.i. gunst) toonden diese mochten, en ook door de vingeren sagen 'tgunt sy wel mochten beletten. Maer openbaerlijken veinsden sy-luiden haer om den haet en oorlog niet op den halse te halen indien 't mislukte.’

Het ‘exploict dat Graaf Lodewijk om handen hadde’ was hiermede voorloopig mislukt, en reeds den 21sten April verlieten allen, die het bevel zouden voeren op de vloot welke in opdracht van den Prins van Oranje Enkhuizen aan zijn zijde zou moeten brengen, onverrichterzake de zoo gunstig gelegen uitvalshaven aan den mond der Eems. Aan het hoofd van een kleine schare van 12 ruiters en 70 voetknechten trok Graaf Lodewijk dien dag naar het Zuiden, en in plaats van zijn vlaggen met het ‘nunc aut nunquam, recuperare aut mori’ (d.i. nu of nooit, herwinnen of sterven) te kunnen zetten aan boord der zeilree liggende baardsen, boeiers en hulken, moest hij die nu uitreiken aan eenige bij Leer verzamelde vendels Duitsche soldaten.

Eerst op dezen terugtocht uit Emden moet het plan tot

een inval in Groningen zich aan Graaf Lodewijk hebben opgedrongen: de weg over zee was hem ontzegd, een andere weg moest dus worden ingeslagen. En wat lag dan meer voor de hand dan de overschrijding van de grens tusschen Oostfriesland en de Noordelijke Nederlanden? Groningen was zoo goed als ontbloot van troepen, en het kasteel Wedde, dat den grooten handelsweg van Groningen naar Oostfriesland en Noord-Munster beheerschte, was door zijn bezetting verlaten. De slotheer, tevens stadhouder van Groningen en Friesland, de Graaf van Aremberg, die in Frankrijk tegen de Hugenoten had gevochten, was, geboeid door een paar mooie vrouwenoogen, blijven hangen aan het hof van Karel IX,[1] en zijn plaatsvervanger, Groesbeeck, had de bezetting naar Friesland gezonden om een mogelijke landing van Graaf Lodewijk aan de Lauwerszee tegen te gaan. Met zijn geringe macht (‘itliche, alsmen secht, ongeweerde und heerlose knechterrn van allerlei volck bij ein gesocht, die alsnoch nit over 300 sterck sijnn’)[2] greep Lodewijk het kasteel aan, en den 24sten April was Wedde in zijn handen.

Toen hij eenmaal in het bezit was van het sterke Wedde, stroomden de vrijwilligers hem toe, Groningers, Friezen, en vooral Duitsche beroepssoldaten, waaronder vele die den ongelukkigen slag bij Daelhem hadden overleefd, en nu, bij een nieuwen aanvoerder, weder emplooi en betaling hoopten te vinden. Wedde werd als van zelf de ‘loopplaats’ van allen die in het Noordwesten van Duitschland de wapenen wilden voeren tegen den Spanjaard, en in enkele dagen beschikte de graaf over 600 à 700 strijdbare mannen. Weldra verscheen ook de jongste broeder van den Prins, Graaf Adolf van Nassau, met een vendel ruiters in Wedde, en zoo zag Graaf Lodewijk zich in de eerste dagen van Mei aan het hoofd gesteld van een steeds aangroeiende strijdmacht, op de grens van Groningerland, waarvan alleen de hoofdstad, verdedigd door enkele vendels door Groesbeeck slecht betaalde Duitsche soldaten, hem

1) Kervyn de Lettenhove, Les Huguenots et les Geux, II, p. III, Bruges 1884.
2) Brief van Johannes Mus van Coevorden aan Joost Lewe te Peize, uitgegeven door J. Nanninga Uitterdijk in Bijdr. Gesch. Groningen, VIII, p. 66.

tegenstand zou kunnen bieden. In stede echter van zich hierheen te wenden, bleef Lodewijk vasthouden aan zijn oorspronkelijk plan. Wèl was de voorgenomen inscheping in Emden mislukt, doch een nieuwe poging kon nog worden gewaagd in het daartegenover gelegen Delfzijl. Na een gedeelte zijner troepen beoosten de stad Groningen te hebben gelegerd, om Groesbeecks vendels in bedwang te houden, rukte hij met zijn hoofdmacht op naar Appingedam, enkele kilometers van Delfzijl, en stelde zich daar in verbinding met de Watergeuzenkapiteins Jan Abels, Hendrik Thomas Laars en Jan Broeck, die met hun schepen op de Eems lagen, om den toevoer van de voor de expeditie noodige levensmiddelen en krijgsvoorraad van uit Emden te regelen.

Intusschen had de aanwezigheid van Graaf Lodewijk in Oostfriesland en Groningen groote onrust gewekt in Brussel. Sedert den 22sten April had Groesbeeck den Hertog van Alva bijna dagelijks op de hoogte gehouden van de bewegingen der rebellen; de graven van Aremberg en van Meghem werden met spoed naar het Noorden gezonden, en Bossu kreeg last troepen over de Zuiderzee naar Friesland te transporteeren. Dit alles is algemeen bekend, en ik zou het verloop der gebeurtenissen tot den slag bij Heiligerlee gevoegelijk kunnen overslaan, indien niet een brief van Aremberg aan Alva, den 16den Mei in Leeuwarden geschreven, bijzonderheden mededeelde over eenige uit Engeland naar de Eems gezonden oorlogsschepen.[1)] Na te hebben gemeld dat hij den vice-admiraal Boschuizen had gelast zijn in Noord-Holland uitgeruste schepen niet verder te gebruiken voor convooi van het troepentransport van Amsterdam naar den overkant der Zuiderzee, doch zich naar Emden te begeven om dáár den vijand schade toe te brengen, liet Aremberg in dezen brief volgen: ‘Hier soir j'euz advertence de bon lieu comme sur l'Emze, vers ledict Empden, l'on avoit veu quatre ou cincq grans bateaux, singlans (d.i. zeilende) de cà et là, fort bien pourveuz d'artillerie de bronze et de fer, et au surplus armez de gens et muniz de toutes autres choses faisant à la guerre, avec enseignes blanches et croix rouges dedens, disans aucuns qu'elles sont droictes, tellement que,

1) M. Gachard, Correspondance du Duc d'Albe sur l'Invasion du Comte Louis de Nassau en Frise en 1568. Bruxelles 1850.

selon la conjecture, elles seriont venues d'Angleterre, et aussi il se démonstre vraysemblable, parce qu'ilz y sont abordez si inopinéement....'[1)]

Evenmin als aan de vele nog volgende mededeelingen omtrent Engelsche schepen, hebben onze geschiedschrijvers aan dit bericht de aandacht geschonken, die het verdient. Wel is het enkele malen aangehaald als bewijs dat de Watergeuzen over groote oorlogsschepen hebben beschikt en, abusievelijk, dat zij in het begin van den opstand nog voeren onder de aloude Bourgondische vlag met het liggende roode kruis, doch de dubbele aanduiding dat deze schepen uit Engeland kwamen is òf niet opgemerkt, òf men heeft daar geen waarde aan toegekend. Van betrouwbare zijde had Aremberg vernomen dat deze vier of vijf voor de Eems op en neer houdende schepen in hun vlaggen roode kruisen voerden, 'disans aucuns qu'elles sont droictes'! Niet dus het *liggende* Bourgondische kruis, doch het *staande* roode kruis van Sint George op een wit veld, de kenmerkende vlag van Engelsche oorlogsschepen, woei van top aan boord van deze schepen! Aremberg heeft de beteekenis hiervan goed begrepen; 'selon la conjecture elles seriont venues d'Angleterre', schreef hij, voor een goed verstaander overbodig, doch misschien niet voor den Spaanschen veldheer Alva, wien alle zeezaken vreemd waren.

Hoewel Graaf Lodewijk, even goed als Aremberg, bekend moet zijn geweest met de aanwezigheid van de Engelsche schepen op de Eems, blijkt uit niets dat hij werkelijk aanstalten tot een inscheping zijner troepen heeft gemaakt. Dit moge op het eerste gezicht zonderling lijken, indien wij de omstandigheden waaronder hij verkeerde van nabij bezien, wordt dit echter zeer verklaarbaar. Zijn troepenmacht groeide a.h.w. automatisch gestadig aan, zóó, dat aan een inscheping van zijn geheele macht op de reeds zwaar bemande schepen niet kon worden gedacht; Groesbeeck rukte hem met 400 man uit Groningen tegemoet, Aremberg en Meghem naderden met snelle dagmarschen uit het Westen en het Zuiden; en thans zelf te embarkeeren met een gedeelte van zijn leger zou gelijk staan met verraad tegenover de Groningers die reeds zijn zijde

1) T.a.p.

hadden gekozen, en de rest zijner volgelingen. Wederom heeft hij van krijgsplan moeten veranderen, en thans getracht, nog vóór de door Alva gezonden Spaansche en Duitsche vendels waren aangekomen, de stad Groningen te bezetten.

Wij kennen allen het verloop der gebeurtenissen der nu volgende dagen. Wèl werd Groesbeeck tot den terugtocht gedwongen, doch Groningen weigerde zich voor de opstandelingen te verklaren. Lodewijks hoofdmacht bleef een afwachtende houding aannemen nabij Appingedam en Delfzijl, en zoo moest een treffen met den aanrukkenden vijand, het leger van 2600 man onder Aremberg, spoedig volgen.

Dat een inscheping te Delfzijl in de laatste dagen vóór den slag bij Heiligerlee niet tot de onmogelijkheden heeft behoord, blijkt uit Arembergs brieven aan Alva van den 22sten en 23sten Mei. Den dag voor den slag schreef hij aan zijn meester, dat hij vernomen had, dat Graaf Lodewijk zich nog ophield in Appingedam en Delfzijl, waar hij druk bezig was een oud fort te versterken, en hij laat dan volgen: ‘Aultres disent qu'ilz ont faict tenir prestz beaucoup de bateaux audict Delffzyl qui nous donne soupçon que leur intention seroit enfin de se retirer par Empden’; en eenige uren vóór het begin van den strijd waarin hij den dood zou vinden, meldde hij nog: ‘il me sont venues nouvelles que, ceste nuyct, entre les douze et une heures, ilz sont partiz du Dam (d.i. Appingedam) et retirez par eau vers Empden’. Al heeft Aremberg ook geen vermoeden gehad van het bestaan van een plan ter verovering van Enkhuizen, aan de aanwezigheid van schepen, gereed om een gedeelte der troepen van Graaf Lodewijk aan boord te nemen, valt niet te twijfelen.

Lodewijk van Nassau heeft geen vruchten weten te plukken van zijn groote overwinning bij Heiligerlee op den 23sten Mei. Velen, tijdgenooten en latere geschiedschrijvers, hebben hem dit dikwijls verweten en geoordeeld dat hij, desnoods de stad Groningen in Spaansche handen achter zich latende, met zijn zegevierend leger terstond verder om de West had moeten trekken, ten einde in de Ommelanden en in Friesland de vaan van den opstand te doen opsteken. Ik geloof dat dit oordeel onbillijk is, en dat men de verklaring van zijn schijnbaar weifelende houding in de twee maanden die tusschen de slagen van

Heiligerlee en Jemmingen verliepen, moet zoeken in een hernieuwde poging tot de uitvoering van het oorspronkelijk plan van den Prins, tot een expeditie over zee van den Dollard naar Enkhuizen.[1)]

Wat toch zien wij gebeuren? Meghem, met vier vendels voetknechten en eenige ruiterij, versterkt door de vluchtelingen van Arembergs leger, trok den 24sten Mei de hoofdstad van Groningen binnen, en bracht haar in krachtigen staat van verdediging. Dat Lodewijk met zijn in overwinningsroes verkeerende troepen niet terstond tot een aanval is kunnen overgaan, is begrijpelijk; zijn tot nu toe slecht betaalde soldaten zullen *hun* vruchten hebben willen plukken van de zoo onverwacht behaalde victorie, en ten minste enkele dagen respijt geëischt hebben om zich van hun aandeel in den buit te verzekeren, en dat op de hun eigen wijze te verteren, te verdrinken en te verdobbelen. Hiermede, met de verdeeling van den buit, de verzending van brieven aan den Prins, de reorganisatie van zijn leger, de opstelling en uitvaardiging van proclamaties aan de Groningsche bevolking, de begrafenis van de gesneuvelde graven Adolf van Nassau en Aremberg, en verder ‘met Pannekoeken en Stilliggen’,[2)] heeft Lodewijk tien dagen laten heengaan; doch dàn ook, den derden Juni, komt beweging in de gelederen der rebellen. Tien vendels rukten dien dag op naar het Noorden, twee daarvan bezetten Delfzijl, de acht andere legerden zich in Appingedam ter afweer van een mogelijken aanval van Meghem uit Groningen.

De bevestiging van Delfzijl werd nu het doel van den Graaf, en te dien einde richtte hij reeds den 4den Juni een proclamatie tot ‘allen in den Umblanden von Groeningen ingesetenen underthanen’, waarin hij gelastte dat den volgenden dag iedere ‘hondert gras oder morgen landts twee manspersoenen mit hoir gereetschap umb thoe graeven, unnd een tymmerman mit synen gereedtschap’ zou moeten leveren om Delfzijl in staat van verdediging te brengen. Blijkbaar heeft hij alles in het

1) Ook in Hollands Noorderkwartier waren in deze dagen gecommitteerden van den Graaf aan het werk zijn komst voor te bereiden. J. ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, VI, p. 299, Amsterdam 1889.

2) A. Franz, Ostfriesland und die Niederlande zur Zeit der Regentschaft Albas, p. 40, Emden 1895.

werk willen stellen van deze haven een krachtig steunpunt te maken, van waar hij, zoodra voldoende schepen beschikbaar zouden zijn, zijn tocht over zee zou kunnen beginnen.

Het is zeer goed mogelijk dat deze plannen van Graaf Lodewijk ook in nauw verband stonden met de verschijning, ten tweeden male, van ‘six batteaux anglois fort en ordre et esquipez de gens, vivres et grosse artillerie’, die o.a. een schip geladen met kaas en bier hadden genomen, en waarvan de Graaf van Meghem den 4den Juni aan Alva meldde ‘qu'ilz s'alliont joindre avecq les geulx’. Meghem voegde hier aan toe dat in Emden het gerucht liep ‘qu'il en doit encore venir force autres batteaulx anglois à leur secours’, en vroeg, indien den Hertog wellicht door toedoen van den Spaanschen gezant in Londen over dit eskader iets naders bekend was, nauwkeurig omtrent de bedoelingen dier schepen ingelicht te mogen worden, ‘pour me sçavoir règler suivant cela’. Deze berichten hebben Alva zóó verontrust, dat hij den 8sten Juni aan Meghem antwoordde: ‘je m'esbahis fort de ce que (vous) me dictes des six bateauls anglois, armez en guerre, qui seriont venuz sur la coste de Frize, et qu'ilz seriont allez se joindre aux ennemiz.... et sera bien que vous informez aussy.... de ce qu'en est à la vérité, et mesmes des quarante bateauls qui seroyent arrivez en l'Oister-Ems, et de m'advertir en diligence de ce qu'en (vous) pourrez apprendre’.[1)]

Van een inscheping van Nassausche troepen in Delfzijl is niets gekomen. Op denzelfden dag dat Graaf Lodewijk met de bevestiging van Delfzijl begon, den 5den Juni, zeilde een eskader van zeven, door Bossu uitgeruste schepen, onder den vice-admiraal François van Boschuizen door het Oostvlie naar buiten, en stelde koers naar de kust van Friesland. Na den 6den Juni nabij Harlingen orders van Meghem te hebben ontvangen, zeilde het naar de Eems, om de daar aanwezige schepen

1) Gachard heeft in zijn uitgave van de ‘Correspondance du Duc d'Albe sur l'Invasion du Comte Louis de Nassau en Frise’ de brieven van Meghem slechts gedeeltelijk afgedrukt, en verschillende malen juist meldingen over schepen en scheepsbewegingen weggelaten, en door stippellijnen vervangen! De vroeger (bladz. 322 n. 3) genoemde collectie Vogels bevat de volledige afschriften.

van Lodewijk en van de Watergeuzen, te hinderen en hun schade toe te brengen.[1)]

Over juiste gegevens omtrent de sterkte der rebellenvloot beschikken wij niet. Van enkele Watergeuzenkapiteins, als de gebroeders Jan en Tamme Abels, en Jan Broeck, is bekend dat zij in de laatste weken van Mei, en de eerste weken van Juni in den Dollard en op de Wester- en Oostereems voeren; vele kleinere schepen, vooral boeiers, onderhielden de communicatie tusschen Emden en Delfzijl, Engelsche oorlogsschepen vertoonden zich nu en dan op de Groningsche en Friesche kusten, doch van een goed georganiseerde zeemacht, onder rechtstreeksch toezicht van Graaf Lodewijk, of onder een eenhoofdige leiding van af een admiraalsschip, was geen sprake. Onder deze omstandigheden, bekend met de aanwezigheid van het Spaansche eskader van Boschuizen, moet het voor Lodewijk, in de eerste dagen na de bezetting van Delfzijl, onmogelijk zijn geweest tot inscheping van een gedeelte van zijn leger over te gaan; nauw contact met de Engelsche schepen was nog niet tot stand gebracht, en het zou roekeloosheid zijn geweest een onverdedigde transportvloot aan een aanval van de zeven tot den oorlog uitgeruste schepen van Boschuizen bloot te stellen.

Reeds den 9den Juni heeft Lodewijk dan ook zijn plannen wederom gewijzigd; de bij Heiligerlee achtergebleven hoofdmacht van 23 vendels werd in beweging gebracht, en den 10den Juni moest Meghem van uit Groningen aan den Hertog van Alva melden dat Lodewijk van Nassau met zijn geheele leger op kanonschotsafstand voor de stad was verschenen, en daar zijn kamp had opgeslagen. Een week van kleine schermutselingen volgde; Lodewijks troepen versterkten geleidelijk hun stellingen aan de oost- en noordzijde van de stad, doch zonder dat tot een volkomen insluiting werd overgegaan.

Terwijl de aanvoerder van het rebellenleger zich in het kamp voor Groningen ophield, waagde Boschuizen op den 18den Juni een aanval op Delfzijl. Nog vroeg op den ochtend van dien dag was het den Graaf van Hoogstraten gelukt met eenige vendels van uit Emden ongehinderd den Dollard over te

1) Boschuizen aan Meghem, 6 Juni, Rijksarchief van België, Papiers d'Etat et de l'Audience, deel 306, fol. 60.

steken en te Delfzijl te landen, toen een paar uur na zijn vertrek naar het Nassausche kamp de Spaansche vloot zich van de haven wist meester te maken.[1] Weliswaar bleef zij slechts een paar dagen in 's vijands handen, en bracht het krachtig optreden van Jan Abels en de zijnen de stad spoedig weder in de macht der opstandelingen;[2] doch het gevaar waaraan een transportvloot in den Dollard en de Eemsmonden zou zijn blootgesteld, was onomstootelijk gebleken.

Waarschijnlijk ook onder den indruk van Boschuizens tijdelijk succes schreef Lodewijk den 25sten Juni zijn bekende, voor den Prins bestemde memorie over zijn plannen en den toestand van zijn leger. Behalve een nauwkeurige opgave van de sterkte zijner troepen en van zijn geschut, de voorraden levensmiddelen, zijn finantieelen toestand, en het aantal soldaten binnen Groningen, deelde hij mede hoe hij zich van die stad hoopte meester te maken, indien men hem slechts nog eenige versterking kon toezenden. Hij was vol goeden moed: 'Ayant ce renfort, sa Seig^{rie} (d.i. Graaf Lodewijk) se trouve assez forte pour continuer son entreprise et mesmement l'acheminer à bonne fin, avec la grâce de Dieu'; toch hield hij rekening met de mogelijkheid eener mislukking, in welk geval hij zich wilde terugtrekken op een linie van Delfzijl tot Wedde, waar hij wel kans zag het in alle omstandigheden een of twee maanden uit te houden. Dat hij ook nu zijn overzeesche plan nog niet geheel had opgegeven blijkt wel uit de keuze van Delfzijl als noordelijkste steunpunt, vooral waar hij liet volgen: 'Que si du tout l'on estoit contraint de se retirer, lors sa Seig^{rie} voudroit fere son desseign sur Inchuse, estimant qu'à touttes heures auroit bateaux et commodité pour y aller'.[3]

Het antwoord van den Prins op deze memorie van zijn broeder legt het beste getuigenis af van wat de bedoelingen van Oranje zijn geweest met de zending van Graaf Lodewijk naar Emden, en, tevens, van zijn helder inzicht in den strategischen toestand waarin het Nassausche leger zich bevond. Hij verklaarde onomwonden de poging om Groningen te nemen tot

1) Archives, III, p. 237.
2) T.a.p.p. 232.
3) T.a.p.p. 229.

'une entreprinse sans espoir';[1] uitvoerig lichtte hij deze meening toe, daarbij wijzende op het gebrek aan geld, en de onmogelijkheid nog meer troepen te zenden. Ook zijn militaire beschouwingen gaf hij zeer uitvoerig, en klaar blijkt hoe ernstig hij de omstandigheden, waarin zijn broeders leger verkeerde, had bestudeerd, en welken juisten blik hij hierop had gekregen.

Na dit betoog volgt dan eindelijk een duidelijke uitspraak omtrent *zijn* opvatting van deze expeditie: hij raadt aan 'que l'on entreprint sur la ville d'Inchuse, et l'ayant par la grâce de Dieu saisie, qu'on la fortifiast en toute diligence'. Voorzichtig als altijd voegde hij hier aan toe dat, 'pour tout événement' men bovendien Delfzijl moest versterken en bezet houden, opdat men ten allen tijde over een haven kon beschikken waar een mislukte onderneming zich zou kunnen terugtrekken.

Dit is de eenige keer dat de Prins in zijn tot ons gekomen correspondentie met zijn broeder over diens tocht naar het Noorden den naam Enkhuizen noemt; doch juist dàt hij dit deed zonder nadere uitleg en toelichting, maakt des te waarschijnlijker dat dit plan reeds lang bekend was bij hem, aan wien de uitvoering werd aanbevolen. Blijkbaar heeft de Prins steeds zijn voornemen zorgvuldig geheim willen houden; en dat hem dit is gelukt blijkt wel uit de eeuwenlang gangbaar gebleven meening dat de Groningsche Ommelanden en Friesland het doel zijn geweest van Graaf Lodewijks expeditie.

In de weken die volgden op de verzending van Lodewijks memorie van den 25sten Juni heeft zich in het kamp voor Groningen weinig bijzonders afgespeeld. Aanhoudende zware regens dwongen tot werkeloosheid; de troepen stonden tot aan hun knieën in het water, en aan een nauwere insluiting der stad, of aan een rechtstreekschen aanval, kon voorloopig niet worden gedacht. Versterkingen waren in de eerstkomende maanden niet te verwachten, en alleen een geregelde aanvoer van levensmiddelen uit Emden, met schepen over den Dollard en verder met karren vanaf Delfzijl over land, kon muiterij en desertie op groote schaal in het Nassausche kamp voorkomen.[2]

Ook op den Dollard scheen een korte periode van rust te zijn

1) T.a.p.p. 257.
2) Gachard. op. cit. Meghem aan Alva, 27 juni 1568.

ingetreden; de schepen van Boschuizen waagden zich, mede wegens hun grooteren diepgang, niet ver naar binnen, en ongehinderd konden allerlei door Graaf Lodewijk gehuurde kleine vaartuigen de verbinding met Oostfriesland onderhouden.

In deze dagen is het plan gerijpt eens voor al met het Spaansche eskader van Boschuizen af te rekenen. Vermoedelijk is dit voornemen de aanleiding geweest tot de poging van Graaf Lodewijk het bedrijf der Watergeuzen op den Dollard het karakter van louter piraterij te ontnemen, en hieraan een wettig tintje te geven door de benoeming van een der bekendste edelen onder de rebellen, Jonkheer Diederik Sonoy, tot aanvoerder, en de uitreiking, aan hem en eenige anderen, van officieele commissiebrieven. De juiste tekst van deze brieven, die gedateerd waren op den 1sten Juli, is helaas niet bekend, en wij moeten ons tevreden stellen met den door Bor gegeven korten inhoud, t.w. ‘dat jonckheer Diederik Sonoy ende Hendrick Thomasz. ende haere gesubstitueerde ende gecommitteerde alle zijne vyanden ende derselver schepen ende goederen met ghewelt ende alle mogelycke middel souden mogen aengrypen ende bekryghen, ende dat sy alle goederen, die sy conden becomen, voor haer behouden mochten, mits datse alleen schuldich souden wesen, zyn genaden (d.i. Graaf Lodewijk) het gheschut toe te stellen’.[1)]

In de eerste week van Juni bood Delfzijl een tooneel van groote bedrijvigheid: van een veertigtal vaartuigen, die in of voor de haven lagen,[2)] werden zeventien uitgezocht en voor den strijd gereedgemaakt, zevenhonderd man van Lodewijks troepen verdeelden zich over die schepen,[3)] en in den nacht van den 9den op den 10den Juli ging het eerste Nederlandsche oorlogseskader, onder bevel van Sonoy, Jan Abels, Hendrick Thomasz, Gerrit Sebastiaensz, Peter van Berghem en anderen, onder zeil, en zette koers naar den vijand.

1) Bor. p. 237.
2) ‘Ilz n'ont faulte de batteaulx et dedens le havre de Delfsyl seullement y at plus de quarante batteaulx’. Bossu aan Alva, 13 Juli 1568. Zie B. Hagedorn, Das erste Erscheinen der Geusen auf dem Wasser, Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst zu Emden, p. 400. Emden 1910.
3) ‘J'ay eu nouvelles aujourd'huy d'une espie qui vient du Delfzyl, que se sont embarquez en dix-sept batteaulx, petitz que grandz, plus de sept cens hommes: ce qu'il dit avoir veu, et ce pour aller combatre noz batteaux ce jourd'huy’. Meghem aan Alva, 10 juli 1568. Gachard, op. cit.

Tegen vier uur in den namiddag[1] kregen beide eskaders zicht van elkander; Boschuizen liet terstond zeil zetten en, vertrouwende op zijn krachtiger geschutbewapening, zeilde hij den haastig naderenden vijand tegemoet. Toen evenwel spoedig bleek dat de Geuzen zich door de Spaansche kanonnen niet op een afstand lieten houden, en vastbesloten tot abordeeren en enteren wilden overgaan, weigerden de Spanjaarden den strijd voort te zetten, en 'hebben haer voordeel int vluchten gesocht'. Tot den donker duurde de achtervolging, en toen de vloed doorkwam en de wind ging liggen, lieten beide partijen de ankers vallen, ten einde niet weder den Dollard in te drijven. 'Des anderen daechs en wilden den wint niet wel dienen'; de meeste geuzenkapiteins, evenals de Spanjaarden, toonden zich onwillig den strijd te hervatten, en alleen Sonoy en Bastiaensz trachtten opnieuw tot den aanval over te gaan. Tot een gevecht is het echter niet meer gekomen; Boschuizen zocht de open zee op, en heeft zich niet meer in den Dollard laten zien; Sonoy en Bastiaensz zijn nog eenigen tijd buiten gebleven en hebben daar met goed gevolg de kaapvaart uitgeoefend: met een buit van 'vier ray-seilen en twee geweldige hulken' keerden zij na eenige dagen in Delfzijl terug.[2]

De verdrijving van Boschuizens schepen uit den Dollard heeft voor Graaf Lodewijk geen verdere voordeelen opgeleverd. De aankomst van den Hertog van Alva in Groningen, op den 15den Juli, met een sterk leger, heeft hem gedwongen zijn aandacht geheel te wijden aan den landoorlog, en aan pogingen zijn troepen in veiligheid te brengen. Hevige schermutselingen op den 15den en 16den Juli hadden de overmacht van den vijand aangetoond; spoedig bevond het rebellenleger zich in vollen aftocht, bezuiden den Dollard om naar Oostfriesland, tot dat op den 21sten Juli de bloedige nederlaag bij Jemmingen, en Lodewijks vlucht over de Eems, een einde maakte aan zijn inval in de Groninger Ommelanden.

Voor ons, die niet den inval in Groningen, doch alleen het verloop van het 'desseign sur Inchuse' willen behandelen, is deze overwinning van Alva slechts van ondergeschikt belang.

1) 'Envers les quatre heures apres disner'. Bossu aan Alva, 13 Juli 1568.
2) Bor, 237-238.

Zij is een voorval dat, op den keper beschouwd, niet dan geringen invloed heeft uitgeoefend op het eigenlijke doel van den Prins en diens broeder, de vestiging van een gemakkelijk te verdedigen maritieme basis aan de Zuiderzee. Uiteraard heeft de vernietiging van Lodewijks troepen bij Jemmingen op velen in den lande een geweldigen indruk gemaakt; of zij dit op den aanvoerder der verslagenen heeft gedaan, betwijfel ik. Ik ken geen brief van Graaf Lodewijk uit dien tijd, die zoo hoopvol is gestemd als die welken hij schreef, op den 22sten of 23sten Juli, zoodra hij zijn lichaam in veiligheid had gebracht, aan den in Engeland vertoevenden predikant Nicolas Taffin. Met de andere vertrouwden van den Prins, Johan Spanckhuisen, de Lumbres, en Willem van Hembyse, was deze in Londen bezig gelden te verzamelen en de uitrusting en uitzending van Engelsche oorlogsschepen te bevorderen;[1] en het eerste wat Graaf Lodewijk deed na zijn behouden aankomst in Emden, was bij hem aan te dringen zich door den loop der gebeurtenissen in Oostfriesland toch niet uit het veld te laten slaan, en haast te maken met de te zenden hulp. Beducht dat de tijding van den slag bij Jemmingen het uitzeilen der beloofde schepen misschien zou hebben vertraagd, bezwoer hij dat ‘le faict qu'il encommence ne sera point pour cela moins poursuivy, mais plustost ardement soustenu’. Zijn vertrouwen op een goeden uitslag was ongeschokt, hij was vast besloten ‘de fâcher l'ennemy à ceste cause de la marrine’, en hij smeekte ‘de vouloir haster l'affaire aultant que sera possible’, hierbij belovende dat ‘les dit navires seront entretenus selon les condicions avec eulx’.[2] Van het begin tot het eind blijkt uit dezen brief het vaste voornemen van den schrijver, de reeds zoo vaak besproken onderneming thans uit te voeren, en tot een goed einde te brengen.

Ook aan den Prins heeft Graaf Lodewijk in optimistischen geest geschreven. Wel kennen wij dezen brief niet, doch 's Prinsen antwoord daarop, van den 30sten Juli,[3] is duidelijk genoeg. De Prins vond het moeilijk zijn broeder omtrent zijn

1) Zie hiervoor bladz. 321 en het aldaar genoemde rapport ‘Aengaende de collecten enz.’
2) Archives III, p. 272.
3) Archives III, p. 276. e.v.

onderneming een goeden raad te geven; hij wist immers niet over welke middelen deze beschikte, en evenmin ‘quelles forces l'ennemy pourroyt avoir par l'eaue’, en bovendien vond hij het gevaarlijk al te veel te wagen ‘mesmes par eaue, avecq gens incognuz’. Dringend vroeg hij daarom van dag tot dag op de hoogte te worden gehouden van wat zich in Emden mocht afspelen. Weliswaar noemde de Prins in zijn antwoord de stad Enkhuizen met geen enkel woord, doch dat de ‘entreprise’ van zijn broeder hier een maritieme onderneming gold, is na het voorgaande aan geen twijfel onderhevig.

Ook zonder den op spoed aandringenden brief van Graaf Lodewijk aan Taffin zouden reeds lang vele Engelsche tot den krijg uitgeruste schepen hun havens hebben verlaten met den wil naar den Dollard, indien niet tegenwind hen had verhinderd uit te zeilen. Hoe goed de agenten en vertrouwden van den Prins in Engeland gezorgd hadden voor de uitrusting van vaartuigen en troepen blijkt nl. uit een brief van Thomas Windebank aan den Engelschen Eersten Minister, Lord Cecil, van den 18den Juli,[1] waarin Windebank schrijft dat de Spaansche gezant zich beklaagde dat ‘there weare as good as 1500 men (amongest which there weare som Englishmen) ready every houre to departe toward the Lowe-Countreis out of divers portes, where ther weare som 4, som 3, som more and lesse shippes readye for that purpose, and that, if the wynde had not bene against them, they had bene gon before thys tyme’. Dat met ‘the Lowe-Countreis’ de kust van Friesland is bedoeld, blijkt uit een Italiaansch bericht van onbekende herkomst, den 24sten Juli in Londen geschreven, waarin verteld wordt dat ongeveer 3000 man gereed staan om met vijf Engelsche schepen over te steken naar Friesland om de rebellen tegen den Katholieken Koning te helpen (‘per passar in Frisia in secorso delli ribelli del Re Cattolico’).[2]

Wij weten niet of deze schepen ooit zijn uitgezeild, of wat verder hun lot is geweest; noch uit de brieven van Graaf Lodewijk, Meghem of Alva, noch van uit Emden, blijkt iets omtrent hun aankomst in den Dollard of op de Eems, en het vermoeden ligt voor de hand dat de tijding van Lodewijks neder-

1) Kervyn, Relations V, p. 129, en hiervoor bladz. 321.
2) T.a.p.p. 135.

laag de oorzaak is geweest dat men in Engeland van alle plannen tot hulpverleening heeft afgezien. Het is mogelijk dat het bericht in een anderen brief aan Cecil, van den 25sten Juli, dat ‘Lodewijk's shipps have taken 15 sayles of Hollanders (d.w.z. den Koning nog trouw geblevenen), and 10 of Gronningen’ betrekking heeft op Engelsche schepen, die zich reeds in den dienst van Lodewijk beschouwden, of dat hun kapiteins de ‘gens incognuz’ waren op wie de Prins den 30sten Juli doelde, doch eenige zekerheid bestaat hieromtrent niet; nauw contact tusschen den rebellenleider in Oostfriesland en de schepen op zee heeft in ieder geval niet meer bestaan.

Ook de laatste poging van Graaf Lodewijk, na den slag bij Jemmingen, is dus niet geslaagd. Met Alva's leger in de onmiddellijke nabijheid kon de regeering van Emden tegenover den verslagen veldheer zeker geen welwillender houding aannemen dan eenige maanden geleden, en moest zij wel iedere toestemming tot een uitrusting in haar haven van een transportvloot onverbiddelijk weigeren. De uit Engeland verwachte schepen, die wellicht eenigen dwang ten gunste van Lodewijk zouden hebben kunnen uitoefenen, bleven uit, Delfzijl was reeds den 25sten Juli door Alva's troepen genomen en versterkt, en zoo heeft eindelijk Lodewijk van Nassau het plan ter verovering van Enkhuizen, waaraan hij bijna vier volle maanden zoo hardnekkig had vastgehouden, voor goed moeten opgeven.

J.C.M. WARNSINCK

Geraadpleegde literatuur.

J.J. ALTMEYER, Les Gueux de Mer et la Prise de la Brille (1568-1572). Bruxelles, 1863.
J.P. AREND, Algemeene Geschiedenis des Vaderlands, 2de deel, 5de stuk. Amsterdam 1853.
P.J. BLOK, Lodewijk van Nassau. 's-Gravenhage 1889.
P.J. BLOK, De Watergeuzen in Engeland. Nijhoff's Bijdragen, 3de reeks, deel 9.
P.J. BLOK, Willem de Eerste. Amsterdam 1919.
P. BOR, De Nederlandsche Historien, I. Amsterdam 1679.
A. FRANZ, Ostfriesland und die Niederlande zur Zeit der Regentschaft Albas 1567-1573. Emden 1895.

R. FRUIN, De Overwinning bij Heiligerlee. Verspreide Geschriften, II. 's-Gravenhage 1900.
R. FRUIN, De Nederlandsche Ballingen in Engeland, Nijhoff's Bijdragen, 3de reeks, deel 6.
M. GACHARD, Correspondance du Duc d'Albe sur l'Invasion du Comte Louis de Nassau en Frise. Bruxelles, 1850.
M. GACHARD, Correspondance de Guillaume le Taciturne, IV. Bruxelles 1851.
M. GACHARD, Correspondance de Phillippe II, T. II. Bruxelles 1851.
I.H. GOSSES, Friesland in den eersten tijd van den Tachtigjarigen Oorlog. De Gids, 94ste jaargang, no. 6. 1930.
J. TER GOUW, Geschiedenis van Amsterdam, VI. Amsterdam 1889.
G. GROEN VAN PRINSTERER, Archives de la Maison d'Orange-Nassau, III, Leide 1836.
A.P. VAN GRONINGEN, Geschiedenis der Watergeuzen. Leyden 1840.
B. HAGEDORN, Das erste Erscheinen der Geusen auf dem Wasser. Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst. Emden 1910.
KERVYN DE LETTENHOVE, Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre, V. Bruxelles 1886.
KERVYN DE LETTENHOVE, Les Huguenots et les Gueux. Bruges 1884.
E. VAN METEREN, Belgische ofte Nederlantsche Historien. Delft 1605.
J.L. MOTLEY, The Rise of the Dutch Republic, II. London z.j.
J. NANNINGA UITTERDIJK, Bericht van de komst van Lodewijk van Nassau op het kasteel te Wedde. Bijdragen tot de Geschiedenis der provincie Groningen, VIII.
F. RACHFAHL, Wilhelm von Oranien und der Niederländische Aufstand. III. Haag 1924.
J. VAN VLOTEN, Nederlands Opstand tegen Spanje. Haarlem 1858.
F. VOGELS, Jan Abels, Focke Abels en Tamme Abels. Groningsche Volksalmanak 1932.

Het burgerlijk recht in evolutie

How small, of all that human hearts endure,
That part which laws or kings can cause or cure.

Zouden wij deze woorden van Samuel Johnson († 1784) ook bij een dichter van onzen tijd kunnen verwachten? Misschien bij een of ander kluizenaar in ‘den ivoren toren’, maar zeker niet bij een dichter, die staat te midden van zijn volk en die den geest zijns tijds weerspiegelt. Groot acht men thans den invloed van Wet en Staat op de verhoudingen tusschen de menschen, en daarmede op menschelijk geluk en ongeluk.

Dat het geloof in de heilzaamheid van staatsbemoeiing heeft geleid tot een wetgeving, die in de maatschappelijke verhoudingen en in het menschelijk leven tot ongekende diepte (of breedte?) ingrijpt, is bekend. Ieder denkt natuurlijk terstond aan wetten als de Arbeidswet, de Drankwet, de Winkelsluitingswet, de wetten betreffende de sociale verzekering, en zooveel andere, en waarschijnlijk ook aan sommige gemeentelijke verordeningen, die niet minder diep ingrijpen.

Maar men zal niet zoo licht denken aan ons *burgerlijk recht*.

Het burgerlijk recht maakt den indruk, althans op niet-juristen, dat het buiten het volle leven staat, dat het niet wordt medegetrokken in de kolken der moderne geestelijke stroomingen. Ook de jurist zal niet terstond aan het burgerlijk recht denken, wanneer sprake is van de evolutie van het recht in de richting van staatsbemoeiing. Ja, hij weet natuurlijk, dat ons aloude Burgerlijk Wetboek wijzigingen en partieele verjongingskuurtjes ondergaat, maar hij weet ook, dat zijn inhoud voor het allergrootste deel van technischjuridischen aard is. Deze aard is vooral duidelijk in het verbintenissenrecht, door een bekend Fransch auteur genoemd ‘essentiellement théorique et abstraite’ en ‘l'expression idéale

de la logique juridique'. Het spreekt wel van zelf, dat b.v. de regeling van het koopcontract van technischen aard is en met onze geestesgesteldheid weinig te maken heeft. Socialisten en niet-socialisten, Christenen en niet-Christenen zullen precies dezelfde regeling kunnen aanvaarden. Zelfs voor communisten zal onze regeling van het koopcontract acceptabel zijn, al zullen zij ook particulieren willen uitsluiten van de mogelijkheid om te koopen en te verkoopen.

Dit technisch-juridische karakter woont ook in andere deelen van het Burgerlijk wetboek. Hoe het sluiten van een huwelijk moet gebeuren, hoe een voogd de goederen van zijn pupil moet besturen (familie-recht), hoe een testament gemaakt, hoe een erfenis verdeeld moet worden als er geen testament is (erfrecht), hoe men eigendom kan verkrijgen, welke rechten de vruchtgebruiker heeft (zakenrecht), het zijn allemaal dingen, die met onze geestesrichting weinig of geen verband schijnen te houden.

De immuniteit van het burgerlijk recht voor geestelijke luchtverandering (men excuseere deze eenigszins gewaagde beeldspraak) is echter minder groot dan zij schijnt. Ook de nietrechtsgeleerde lezer heeft bij het lezen der vorige alinea misschien reeds de opmerking gemaakt, dat het familie-recht toch niet zuiver technisch is; er komen onderwerpen in voor, die in direkt verband staan met in het volk levende overtuigingen (b.v. de verhouding tusschen echtgenooten).

In werkelijkheid vertoont ons geheele burgerlijk recht vele en diepe sporen van het steeds machtiger worden der collectivistische idee.

Zoowel voor den jurist als voor den niet-jurist is het m.i. belangwekkend op dezen ontwikkelingsgang een blik te slaan. Voor den niet-jurist ook, omdat het burgerlijk recht, dat hem pleegt aan te doen als iets, dat min of meer buiten het leven staat, hem daardoor nader komt; het blijkt immers in nauw contact te staan met de om en in ons levende geestesstroomingen!

De beschouwing van de huidige ontwikkeling wint aan belangwekkendheid en perspectief, wanneer wij eerst een blik in het verleden werpen.

De negentiende eeuw kan men noemen de eeuw van het individualisme. Het is ten troon geheven door de Fransche Revolutie, het zag zijn positie verstevigd door het réveil van het Engelsche liberalisme.

Dat de Fransche Revolutie een uitgesproken individualistische strekking had, behoeft nauwelijks toelichting. Haar geestelijke achtergrond was het rationalisme, dat een vrucht is van subjectieve en individualistische geesteshouding. Zij stond sterk onder den invloed van de individualistische richting van het natuurrecht, met name de bekende leer van het contrat social, die van een zuiver 'atomistische en individualistische' conceptie is.[1)] De vrijheid stond in de Déclaration des droits de l'homme et du citoyen voorop. Dit had niet alleen formeele, maar ook materieele beteekenis. Onze eerste grondwet (1798) bevat de volgende typische bepaling: 'Ieder burger is volkomen vrij, om te beschikken over zijn goederen, inkomsten, en de vruchten van zijn vernuft en arbeid, en voorts om alles te doen, wat de rechten van een ander niet schendt'.

Het spreekt van zelf, dat de Fransche Code Civil, product der Revolutie (al werden de juridisch-technische grondstoffen voor een groot deel uit vroeger tijden bijeengegaard), een geest van individueele vrijheid ademde. En daar ons Burgerlijk Wetboek een tamelijk getrouwe copie van den Code Civil is, kan hiervan hetzelfde worden gezegd. Deze geest van vrijheid komt met name uit in de zoogenaamde contractsvrijheid en in het ruime en absolute karakter van den privaten eigendom ('sacré et inviolable'). Wij komen later nog hierop terug.[2)]

1) Ik zie natuurlijk niet voorbij, dat Rousseau ook dingen geleerd heeft, die een uitgesproken collectivistische tendens hebben, maar deze bleven vooreerst op den achtergrond.

2) Hoewel strikt genomen niet behoorend tot het burgerlijk recht, wijs ik hier ook op het z.g. 'coalitie-verbod', voorkomend in den Franschen en door ons overgenomen Code Pénal. Volgens het coalitie-verbod mochten arbeiders niet samenspannen om te staken, anderen het werk te beletten, enz. terwijl patroons zich niet mochten vereenigen om een onbillijke loonsverlaging door te drijven. De ratio van het verbod was bescherming van de contractsvrijheid en bevordering van de vrije werking der economische wetten. Het is in ons land afgeschaft in 1872. Het spreekt van zelf, dat het, hoewel voorkomende in het Wetboek van Strafrecht, en dus van publiekrechtelijken aard, ook van invloed was op het burgerlijk recht (zekere vereenigingen - rechtsverhoudingen van burgerlijken aard - werden erdoor ongeldig gemaakt).
'The revolutionary no less than the Napoleonic legislation of France is systematically hostile to the existence of guilds, corporations or associations which might in any way limit the freedom of contract between individuals' (Dicey, Law and opinion in England, bl. 151).

Het individualisme ontving tegen het midden der negentiende eeuw een nieuwen levens-impuls uit Engeland. Daar was het vooral Bentham, die met zijn individualistische leer een zeer grooten invloed uitoefende. Bentham stelde zich en zijn volgelingen tot ideaal: the greatest happiness for the greatest number. Dit ideaal moet - aldus Bentham - door de wetgeving worden verwezenlijkt. Tot zoover is er geen verschil tusschen Bentham en den meest rigoureuzen collectivist. Maar verder loopen hun wegen uiteen. Ieder, zegt Bentham, is over het algemeen de beste beoordeelaar van zijn eigen geluk; derhalve moet de wetgeving gericht zijn op de verwijdering van al die beperkingen van vrije actie van elk individu, welke niet noodzakelijk zijn voor de verzekering van dezelfde vrijheid voor zijn buren. Dus, m.a.w., vrijheid van handelen voor een ieder, mits de vrijheid van handelen van anderen daaronder niet lijdt.[1)]

Ik geef deze redeneering eenigszins uitvoerig weer, omdat zij door het Nederlandsche liberalisme is overgenomen,[2)] en daarmede de individualistische strooming in ons land heeft versterkt.

Dit is ook merkbaar in de wetgeving. Kort na het midden der negentiende eeuw kwamen twee wettelijke maatregelen tot stand, die duidelijke symptomen van deze versterking zijn. In 1857 werd de woekerwet van 1807 afgeschaft. In naam der contractsvrijheid, der vrijheid van handel werd de beperking van den interest tot een zeker percentage, zooals door de wet van 1807 voorzien, ingetrokken. In 1869 werden de octrooien afgeschaft. Ook al in naam der vrijheid. ‘Laat Nederland’ aldus sprak de regeering in de Tweede Kamer bij monde van Minister Fock, ‘nu het eerste land wezen, dat het stelsel van

1) Vergelijk het bekende rechtsbeginsel van Kant: handel zoo, dat de uitoefening van uw willekeur die van de anderen niet te kort doet.
2) Zij is duidelijk terug te vinden bij Cort van der Linden, Richting en Beleid der liberale Partij (b.v. bl. 18). Cort van der Linden erkent ook den Engelschen invloed (zie b.v. bl. 6).

vrijheid op het gebied van handels- en fabrieksnijverheid invoert'.[1)]

Het bovenstaande is wel voldoende om aan te toonen, dat de negentiende eeuw, ook wat de burgerlijke wetgeving betreft, stond in het teeken van de vrijheid, van het individualisme.

De collectivistische idee[2)] nu uit zich in beperking der individueele vrijheid en in versterking van gemeenschappen (den staat en andere). De beperking der individueele vrijheid heeft veelal ten doel de bescherming van bepaalde categorieën van personen, die naar de meening der overheid bijzondere bescherming van noode hebben.

Hoe uit zich dit nu in ons burgerlijk recht?

Als een der voornaamste steunpilaren der individueele vrijheid werd in de vorige eeuw, en wordt ook thans nog wel beschouwd de reeds vermelde contractsvrijheid. Het woord is een leuze, die beteekent: ieder moet vrij zijn om te contracteeren, hoe hij wil en met wien hij wil.

Uit deze steunpilaar van ons rechtssysteem wordt in de laatste decennia telkens een steentje weggebroken. Mocht vroeger een arbeider zijn loon geheel cedeeren, sinds 1907 mag hij dit slechts voor een bepaald gedeelte doen (art. 1638 g B.W.) Waren werkgever en arbeider vroeger vrij te contrac-

1) Men interrumpeert mij hier wellicht met de opmerking, dat in Frankrijk in 1791, en in ons land in 1809, octrooiwetten tot stand waren gekomen. Hoe kan zoowel de invoering als de afschaffing der octrooien uiting van een individualistischen tijdgeest zijn? Het antwoord op deze vraag is eenvoudig. Men trekt uit gelijke praemissen nu eenmaal niet altijd gelijke conclusie's. Bovendien was het individualisme van 1869 niet meer precies hetzelfde als dat van de Fransche Revolutie. Het was 'geschoold bij de Engelsche Whigs' (Cort van der Linden).
De Fransche octrooiwet van 1791 berustte op twee zuiver individualistische argumenten: het 'natuurlijk' eigendomsrecht van den uitvinder, en een fictief contract tusschen deze en de Maatschappij (zie Drucker, Handboek voor het Ned. Octrooirecht bl. 50 en volgende).

2) Deze uitdrukking gebruik ik liever van het woord staatsbemoeiïng, daar zij mij juister schijnt. De tegenstelling tot het individu is niet de staat, maar de gemeenschap, de collectiviteit. De staat is niet de eenige gemeenschap. Er zijn nog andere publiekrechtelijke gemeenschappen, en er zijn ook privaatrechtelijke gemeenschappen (vereenigingen). Speciaal deze laatste zullen wij nog ontmoeten.

teeren, dat de arbeider zijn benoodigdheden in een bepaalden winkel zou koopen, thans is dit absoluut verboden (art. 1637 s B.W.). Wenschen zij overeen te komen, dat de werkgever niet verplicht is den arbeider aan het einde der dienstbetrekking een getuigschrift te geven, zij kunnen sinds 1907 de moeite wel sparen, want de wet verklaart een dergelijke overeenkomst nietig (art. 1638 aa B.W.). De voorbeelden van beperking der contractsvrijheid zijn uit de bepalingen omtrent de arbeidsovereenkomst gemakkelijk te vermeerderen, maar de bovenstaande zijn voldoende.

Een rijks- of gemeente-ambtenaar, die aan een crediteur zijn salaris wil verpanden of cedeeren, mag dit ook slechts voor een gedeelte doen, en bovendien alleen onder goedkeuring van staat of gemeente en slechts aan bepaalde instellingen. Deze beperking der contractsvrijheid staat niet in het B.W., doch in de Ambtenarenwet van 1929; zij is echter van burgerrechtelijken aard.[1)]

Het contract van geldleening - in 1857 is het vrij gemaakt van den boei der rente-beperking. Thans wordt het in andere boeien geslagen. Kort geleden heeft de Eerste Kamer het z.g. woekerwetje, voorgesteld door het Tweede-Kamerlid van den Bergh, aangenomen, en het zal wel niet lang duren eer het bekrachtigd wordt en in werking treedt. Het bevat vele bepalingen van publiekrechtelijken aard, doch ook verschillende, die een zuiver civielrechtelijk karakter dragen, en even goed in het B.W. bij de bepalingen omtrent geldleening geplaatst hadden kunnen zijn. De kleinere geldschieters en hun cliënten zullen voortaan niet meer elke interest mogen contracteeren; zij moeten zich houden binnen de grenzen, bij Algemeene maatregel van Bestuur vast te stellen. Zij mogen niet overeenkomen, dat de leening niet eerder mag worden afgelost dan bij de oorspronkelijke akte is vermeld. En - belangrijkste beperking van alle - kleine geldschieters van beroep zullen voor het voortzetten van hun beroep, dus voor het sluiten van geldleeningen in de toekomst, de toestemming van de overheid noodig hebben.

1) Het burgerlijk recht is wel grootendeels, doch niet uitsluitend vervat in het Burgerlijk Wetboek. Stukjes en beetjes ervan zijn verspreid over bijzondere wetten.

De gegeven voorbeelden zijn gevallen van een beperking der contractsvrijheid, die op direkte wijze door de wet tot uiting wordt gebracht. De wet zegt eenvoudig: dat en dat moogt gij niet overeenkomen; of gij moogt alleen dat en dat overeenkomen. Er zijn achter ook gevallen - en zeer belangrijke! - waarin de beperking op geheel andere wijze, meer indirect, wordt veroorzaakt. De wetgever verbiedt b.v. aan groote categorieën van arbeiders om langer dan 48 uur per week te arbeiden (Arbeidswet 1919). Hij verbiedt werkgever en arbeider niet rechtstreeks om *overeen te komen*, dat laatstgenoemde b.v. 50 uur per week zal werken. Toch is het resultaat het zelfde; zulk een overeenkomst zou ongeldig zijn. De wetgever komt dus langs publiekrechtelijken weg tot een beperking der vrijheid van het sluiten van zuiver privaatrechtelijke contracten.

Een ander frappant voorbeeld hiervan geeft de Warenwet (1919) met de daarop berustende koninklijke besluiten en gemeentelijke verordeningen. Men weet, dat deze wet aan de gemeente-besturen beveelt een verordening in het leven te roepen, waarbij o.m. straf wordt gesteld op het verkoopen van waren, die ondeugdelijk zijn. Een winkelier mag dus aan een klant niet verkoopen (of, anders uitgedrukt, de winkelier mag met den klant geen koopcontract sluiten ten aanzien van) waren, die in den zin der verordening ondeugdelijk zijn (ook al is de kooper hiervan op de hoogte). Bij verschillende koninklijke besluiten zijn voorts vastgesteld de vereischten, waaraan bepaalde waren moeten voldoen, om een bepaalden naam (b.v. melk, boter) te mogen dragen. Een winkelier mag dus als melk alleen verkoopen een vloeistof, die aan door de overheid gestelde vereischten voldoet. De Warenwet en de erop berustende verordeningen en besluiten leggen zoodoende den kleinhandel sterk aan banden, en het is geen wonder, dat Prof. Drucker schreef: ‘Op deze wijze kan de Warenwet worden tot niet minder dan het begin eener omwenteling op het gebied van het contractenrecht ten aanzien van het kleinverkeer.’[1)]

Nog verschillende andere wetten van publiekrechtelijken

1) Rechtsgeleerd Magazijn 1921, bl. 120. ‘Kleinverkeer’ - is dit een goed Hollandsch woord??

aard, beperken op dergelijke wijze de contractsvrijheid (b.v. de Drankwet, de Landbouwuitvoerwet, de Winkelsluitingswet). Ook gemeentelijke verordeningen doen het. Hoe belangwekkend dit ook moge zijn, ik weid hierover niet verder uit, omdat mijn artikel anders, naar ik vrees, te uitvoerig zou worden.

Alvorens van de bespreking der contractsvrijheid afscheid te nemen moge alleen nog een blik worden geworpen op de toekomst. Hoe zijn de vooruitzichten? Verdere beperkingen doemen op, al zullen zij misschien door de crisis worden tegen gehouden. In plaats van het verworpen ontwerp-pachtwet, dat eenige vergaande beperkingen der contractsvrijheid bevatte, zal vroeger of later wel een nieuw ontwerp - zij het wellicht van minder ingrijpenden aard - worden aangenomen. Tot de mogelijkheden behoort de bindend-verklaring der collectieve arbeidsovereenkomst, en, in nog verder verschiet, de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie.[1)] Het behoeft geen betoog, dat beide, vooral de laatste, een zéér vergaande beperking der contractsvrijheid zouden beteekenen. Mogelijk, doch vooreerst onwaarschijnlijk, is ook de bindend-verklaring van de uitspraken van Rijksbemiddelaars of andere organen in arbeidsconflicten.[2)]

De crisis-wetgeving, die zich aan het ontwikkelen is, en die de contractsvrijheid ook in velerlei opzicht beperkt, meen ik buiten beschouwing te kunnen laten, daar zij van tijdelijken aard is.

Een tweede steunpilaar van het individualisme is van ouds de private eigendom.

De Déclaration des troits de l'homme et du citoyen noemde het eigendomsrecht een droit sacré et inviolable. In de staatsregelingen der Bataafsche Republiek en in de grondwetten van 1815 en 1848 werd het een speciale vermelding waardig

1) ‘De eisch van geleidelijkheid mag hier niet uit het oog worden verloren. Wat uiteraard nog niet beteekent, dat de bedrijfsorganisatie niet met voortvarendheid zou moeten worden nagestreefd’. Aldus Mem. van Toelichling bij het Ontwerp van Wet inzake de instelling van bedrijfsraden (Bijl. Hand. 2e K. 1931/32, nr. 219,3).

2) Naar men weet, kunnen dergelijke uitspraken in Duitschland op een bepaalde wijze bindend worden gemaakt.

gekeurd; een vermelding, die, althans wat de grondwetten betreft, aan geen ander burgerlijk recht ten deel viel. Men beschouwde het als een der grondrechten van den mensch. Men huldigde het standpunt, dat de eigenaar in beginsel de vrije en onbeperkte beschikking over zijn eigendom had.

Hoe ver staan wij tegenwoordig van dit standpunt af! De wetgever van thans beschouwt het eigendomsrecht niet meer als een zuiver *recht*, maar als 'een samenstel van rechten *en plichten*, welke laatste samenhangen met de eischen, die volgens het inzicht des wetgevers in het algemeen belang behooren te worden gesteld.'[1] De eigendom wordt meer en meer opgevat als een 'sociale functie'. 'Eigentum', aldus de Duitsche Grondwet van 1919, 'verpflichtet. Sein Gebrauch soll zugleich Dienst sein für das Gemeine Beste.'

Het is geen wonder, dat een dergelijke gedachtensfeer heeft geleid en vermoedelijk ook in de toekomst nog wel zal leiden tot wettelijke bepalingen, die het eigendomsrecht beperken. Onteigening, langen tijd alleen mogelijk na de z.g. nutswet (een speciale waarborg, doorde Grondwet gegeven), kan tegenwoordig (sinds 1901) ook geschieden bij besluit van den gemeenteraad, goedgekeurd door de Kroon, mits de onteigening strekt in het belang van de volkshuisvesting (een tamelijk ruim begrip). De Woningwet (1901) beperkt het eigendomsrecht op woningen: oordeelt de overheid een woning onbewoonbaar, dan mag de eigenaar haar niet meer bewonen of doen bewonen. Voorts geeft deze wet den gemeenteraad de bevoegdheid te verbieden, dat wordt gebouwd op grond, welke bestemd is voor den aanleg van een straat of plein. Volgens de Ruilverkavelingswet (1924) kan een eigenaar van een perceel grond onder bepaalde omstandigheden[2] gedwongen worden hiervoor een ander perceel in ruil aan te nemen. Sinds 1900 moet de eigenaar van een stuk land, gelegen in een waterschap, gedoogen, dat electrische ge-

1) Memorie van Toelichting Boschwet, Bijl. Hand. 2e Kamer 1921/22, nr. 330. Vergelijk de Memorie van Antwoord aan de 2e Kamer inzake het verworpen Ontwerp-Pachtwet: alleen *normaal* uitgeoefende grondeigendom behoeft niet aan vrijheid in te boeten; het belang van den landbouw geldt boven het recht van den eigenaar (Hand. 2e K. 1930/1931, nr. 31. 1).

2) Namelijk wanneer een zekere meerderheid van de eigenaren van onpractisch verkavelde perceelen zulks wenscht en Ged. Staten hiermede instemmen.

leidingen, dienstig aan het waterstaatsbelang, over of in zijn grond worden aangebracht en dat daarvoor palen in zijn grond worden geslagen (Waterstaatswet art. 10). Sinds 1904 (Telegraaf- en Telefoonwet) moet de grondeigenaar toelaten, dat boven zijn grond telegraaf- of telefoonkabels worden aangelegd en in stand gehouden. Sinds 1927 (Wet tot opheffing van privaatrechtelijke belemmeringen) moet hij toelaten, dat in het algemeen voor alle openbare werken van zijn grond gebruik wordt gemaakt.

Sinds 1923 (nieuwe Jachtwet) mag de eigenaar van landerijen, die hij heeft verpacht onder voorbehoud van het jachtrecht, niet meer aan anderen toestaan daarop te jagen dan met bijzondere toestemming van den pachter, in tegenstelling tot vroeger, toen de eigenaar vrijelijk over het jachtrecht kon beschikken.

Bijna is een zeer ver gaande beperking van het eigendomsrecht ingevoerd door het ontwerp-Pachtwet, dat kort geleden door de Eerste Kamer verworpen is. Volgens dit ontwerp kon de eigenaar gedwongen worden zijn eigendom ook na afloop van den overeengekomen pachttermijn nog gedurende geruimen tijd ter beschikking van den pachter te laten.

Teekenend is het, dat twee nieuwe rechten van den laatsten tijd, die feitelijk een soort eigendomsrecht zijn, slechts voor een beperkten duur worden gegeven. Volgens de Octrooiwet (1910) geldt een octrooi (het recht van den uitvinder op zijn uitvinding) voor niet langer dan vijftien jaren. Ten aanzien van het auteursrecht is de wetgever royaler geweest: dit vervalt (als regel) vijftig jaar na den dood van den gerechtigden auteur (Auteurswet 1912). Het motief van beide beperkingen is: na verloop van zekeren tijd behoort de gemeenschap de vrije beschikking over de uitvinding, resp. het kunstwerk te hebben.[1)]

Het bovenstaande is wel voldoende om duidelijk te maken,

1) Ook de in 1869 afgeschafte Octrooiwet van 1809 verleende het octrooi slechts voor een beperkten tijd. Dit bewijst, dat het individualisme van de Fransche Revolutie geen individualisme à outrance (dit is trouwens niet anders dan anarchisme) was. Men kan slechts spreken van een individualistische tendens, van een gematigd individualisme, waarin voor maatschappelijke overwegingen nog zeer wel plaats was. Als ik dus spreek van ‘individualistische tijdgeest’ of iets dergelijks, moet men dit niet in absoluten zin opvatten.

dat het voorheen zoo individualistische eigendomsrecht niet van collectivistische smetten vrij is gebleven. In velerlei opzichten heeft de staat zich een zekere mate van medezeggenschap toebedeeld, hetzij ten bate van zich zelf of van de volksgemeenschap, hetzij ten bate van een bepaalde categorie van volksgenooten.

Verbintenissenrecht en zakenrecht vertoonen dus diepe sporen van de collectivistische idee. Ook het familierecht is er niet aan ontkomen Met name de ouderlijke macht (van ouds een der meest absoluut-individueele rechten) en de voogdij hebben zich beperkingen moeten laten welgevallen Sedert 1901 kunnen zich misdragende ouders en voogden door den rechter uit hun macht worden ontzet Dit is een ver gaande inmenging van den staat in het tot nog toe steeds als geheel autonoom beschouwde familie-leven.

Niet alleen als wetgever heeft de staat zich meer en meer gemengd in het doen en laten van zijn burgers, maar ook - en wij komen hier op het m.i. meest interessante deel van ons onderwerp - als rechter.[1)] Den beschouwer van onze rechtspraak wordt het spoedig duidelijk, dat de rechter in de laatste decennia veel en veel meer in het Schalten und Walten der rechtzoekenden ingrijpt dan vroeger het geval was. Veel meer dan vroeger controleert hij hun handelingen. De normen, waaraan hij ze toetst, schijnen gegroeid te zijn. Ik heb hier natuurlijk niet het oog op nieuwe bepalingen; dat de rechter op grond van *nieuwe* regels, die hem daartoe de bevoegdheid geven, meer ingrijpt van vroeger, spreekt vanzelf. Het merkwaardige is, dat hij meer ingrijpt op grond van *dezelfde* wetsbepalingen. Men vraagt zich misschien af, hoe dit kan: evenals vroeger moet de rechter ook nu de wet toepassen, en als de wet niet veranderd is, moet toch ook de toepassing gelijk blijven.

Het antwoord op deze vraag is niet moeilijk. De verandering

1) Dat de rechter onafhankelijk is, mag ons niet ervan weerhouden hem te zien als orgaan van den staat. Wanneer hij recht spreekt, doet hij dit niet als particulier, maar als staatsorgaan. Men weet, dat de thans bestaande scheiding tusschen rechtspraak en de andere staatsfunctie's nog betrekkelijk jong is.

is in de eerste plaats het gevolg van het feit, dat de aandacht van de rechterlijke macht meer dan vroeger op zekere bepalingen is gevallen. Ook is de interpretatie van sommige algemeene begrippen, waarmede de wet werkt (b.v. 'goede trouw', 'onrechtmatig') ruimer geworden. Ten slotte dringt in steeds wijder kring het besef door, dat de rechter niet enkel moet zijn blind toepasser der wet, maar toepasser van het recht, ook van het recht, dat niet in de wet te vinden is.

Den juridisch geschoolden lezer zal het niet verwonderen, dat ik het bovenstaande ga toelichten door te wijzen op de rechtspraak omtrent art. 1374 lid 3 Burgerlijk Wetboek, dat bepaalt (en sinds 1838 bepaald heeft), dat overeenkomsten te goeder trouw moeten worden ten uitvoer gelegd.[1)] Lange jaren heeft deze bepaling min of meer geslapen. Zij werd weinig toegepast en trok weinig de aandacht. In de bekende rechtspraakverzameling van Léon zijn slechts twee erop gegronde uitspraken van vóór 1900 opgenomen. De zoo uitvoerige Diephuis wijdt in zijn uit vele deelen bestaand werk over het burgerlijk recht acht, zegge acht regels er aan.[2)] Tegenwoordig noemt men art. 1374 lid 3 de spil van het overeenkomstenrecht. Talloos zijn de erop gefundeerde rechterlijke uitspraken. Uitgebreid is de litteratuur erover. Art. 1374 is in de hand van den modernen rechter *het* middel geworden, waarmede hij de uitvoering van alle overeenkomsten controleert, toetst aan de goede trouw en billijkheid.

Hij gebruikt dit middel, wanneer hij meent, dat een der partijen een onbillijk gebruik van de overeenkomst maakt. Dan verbiedt hij hem dit gebruik, ook al zet hij de overeenkomst daarmede gedeeltelijk opzij. Soms zelfs leidt de rechterlijke interventie ertoe, dat de overeenkomst gehéél ongedaan wordt gemaakt.[3)] Niet alleen tot beperking der contractueele

1) Eigenlijk moest ik zeggen: art. 1374 lid 3 in verband met art. 1375. Ik meen echter dergelijke juridische détails in mijn opstel achterwege te kunnen laten.
2) Ik heb het oog op den tweeden druk van 1859.
3) Volledigheidshalve wijs ik hier op het feit dat de Hooge Raad (in tegenstelling tot verschillende lagere rechters en vrijwel alle auteurs) in theorie van een *geheel* ongedaan maken der overeenkomst op grond van art. 1374 lid 3 niet wil weten; echter komt ook de Hooge Raad dikwijls tot een beslissing - ook op grond van art. 1374 lid 3 - die practisch vrijwel het zelfde resultaat heeft. Den lezer, die hiervan meer wil weten, moge ik verwijzen naar een artikel van Prof. van Oven in het Ned. Juristenblad, Jaargang 1931, bl. 568, en naar een artikel van mijn hand in het Rechtsgeleerd Magazijn, Jaargang 1930, speciaal bl. 445 en volgende.

rechten, maar ook tot haar uitbreiding kan de toepassing van art. 1374 lid 3 leiden. De rechter kan een der partijen veroordeelen om meer te presteeren dan waartoe hij volgens de letter van het contract gehouden is.

Een paar voorbeelden om het bovenstaande te verduidelijken. Een piano-handelaar had aan iemand in huurkoop geleverd een piano voor een huurkoopsom van *f* 536. -. Nadat de kooper *f* 340. - had betaald, bleef hij in gebreke. Het contract gaf den handelaar het recht toen de piano terug te nemen en tegelijk de nog niet betaalde termijnen op te vorderen. Hij wilde van dit recht gebruik maken, doch de rechter liet het hem niet toe: hij mocht alleen de piano terug halen. De rechter meende, dat het in strijd met de goede trouw was, dat de handelaar ook nog de niet betaalde termijnen zou toucheeren; de piano was nog *f* 300. - waard, zoodat hij in het geheel toch al een waarde van *f* 640. - ontving, terwijl de huurkoopsom slechts *f* 536. - bedroeg.[1)]

Een venter verkocht zijn nering. Een tijdje later ging hij zelf in de buurt, waarin deze nering werd gedreven, weer venten, hetgeen natuurlijk beteekende, dat hij trachtte den kooper van zijn nering klanten af te vangen. De rechter verplichtte hem, op grond der goede trouw, dit na te laten. Hij breidde het contract van koop en verkoop dus uit met de verplichting van den verkooper om niet te concurreeren.[2)]

Een veeverzekering-maatschappij weigerde aan een veehouder uitkeering, omdat deze een bepaald beding der verzekeringsovereenkomst niet had nageleefd (op deze nietnaleving was uitdrukkelijk verval van het recht op uitkeering gesteld). De rechter veroordeelde de maatschappij echter om toch te betalen, daar in de bestaande omstandigheden het beroep op genoemd beding strijdig was met de goede trouw en

1) Hof den Haag 14 April 1930, Ned. Jurisprudentie 1930, bl. 1443; cassatie-beroep verworpen door Hoogen Raad 26 Maart 1931, Ned. Jurisprudentie 1931, bl. 669.
2) Rechtbank Rotterdam 30 Nov. 1928, Ned. Jurisprudentie 1929, bl. 252.

billijkheid. De rechter breidde hier de rechten van den verzekerde uit, en beperkte die van de maatschappij.[1)]

De rechter grijpt dus diep in de contractueele verhoudingen in. Met de autonomie der contractanten is het gedaan. Niet hun wil (neergelegd in het contract) is thans wet, maar de goede trouw en billijkheid, zooals de rechter die ziet. Niet dat, wat partijen gewild hebben, geschiedt, maar dat, wat de rechter (= de staat) billijk acht. Dit is de richting, waarin onze rechtspraak en daarmede ons recht, zich beweegt.[2)]

Dat dit een belangrijke uiting van staatsbemoeiing is, behoeft geen betoog. In plaats van het laissez faire is nu gekomen de staatszorg ten behoeve van contractanten, die zich door het contract benadeeld achten. De staat beschermt hen tegen de gevolgen van het door hen zelf gewilde contract. Hij is dus waarlijk 'vadertje' staat!

Niet alleen door middel van het begrip goede trouw zorgt de rechter voor de contractenten, die in het nauw zijn gekomen.

Hij verklaart ook wel eens contracten nietig wegens strijd met de goede zeden, wanneer het erom gaat een economisch zwakkere te beschermen. Iemand, die werkeloos was, had op aandrang van een reiziger (die zelf den eersten betalingstermijn van *f* 6. - voldeed) een stofzuiger gekocht - natuurlijk op afbetaling - maar bleef in gebreke iets te betalen. Toen de verkooper hem in rechte aansprak, verklaarde de rechter de koop nietig, omdat de kooper kennelijk niet in staat was om te betalen.[3)] Bij een andere gelegenheid verklaarde hij cessie van niet verschenen loon ongeldig; bescherming van den arbeider als economisch zwakkere werd zeer openhartig als motief erbij genoemd (dit motief is niet op de wet gegrond).[4)] Zoo werd ook de verbintenis van een reiziger ten behoeve van zijn principaal,

1) Hooge Raad 10 Nov. 1927, Ned. Jurisprudentie 1928, bl. 251, bevestigend een uitspraak van het Hof te Arnhem, waarbij weer het vonnis van de Rechtbank te Almelo bevestigd was.
2) De richting - meer nog niet. Dikwijls nog stelt de rechter de overeenkomst boven de billijkheid.
3) Kantonrechter Amsterdam 7 April 1931, Ned. Jurisprudentie 1931 bl. 708.
4) Kantonrechter Amsterdam 20 Mei 1931, Ned. Jurisprudentie 1931, bl. 1193; anders Rechtbank Amsterdam 16 Maart 1931, Ned. Jurisprudentie 1931, bl. 1210.

om zelf voor een kooper, wien hij voor zijn principaal goederen had verkocht, te zullen betalen, als deze niet betaalde, nietig verklaard, o.m. op grond van hetzelfde motief (de reiziger was bevreesd zijn betrekking kwijt te raken)[1].

Een frappant voorbeeld van dergelijke bescherming tegen eigen zwakheid of onvoorzichtigheid levert nog het Fransche recht: volgens de Fransche rechtspraak is de z.g. sneeuwbal ongeldig.[2]

Opmerking verdient het onderscheid, dat er is tusschen de ongeldig-verklaring van zekere overeenkomsten en de contrôle op de uitvoering ervan. Het eerste is een beperking der contractsvrijheid (= de vrijheid in het *sluiten* van contracten), het tweede is een beperking in de vrijheid van *uitvoering* van contracten.

De rechterlijke bemoeiing met de contracten is natuurlijk een minder vergaande bemoeiing dan die van den wetgever. De wetgever neemt maatregelen van algemeene strekking, de rechter beslist slechts voor bijzondere gevallen. Wettelijke maatregelen strekken ten behoeve van groote categorieën van personen (b.v. arbeiders, pachters), rechterlijke uitspraken allen ten bate van een bepaald persoon (een der procespartijen). Toch hebben ook rechterlijke uitspraken, vooral die van hoogere college's, een zekeren invloed buiten het geval, waarvoor zij gewezen zijn; de uitspraken van den Hoogen Raad hebben zelfs veelal een invloed, gelijk aan die van wettelijke maatregelen. De jurisprudentie is een belangrijke factor in de rechtsvorming, en, gelijk zoo juist gebleken is, ook een belangrijke factor in de ontplooiing der collectivis-

1) Kantonrechter Amsterdam 16 Oct. 1930, Ned. Jurisprudentie 1931, bl. 508.

2) Om nauwkeurig te zijn dien ik hierbij te zeggen, dat dit alleen geldt voor de burgerlijke rechtbanken. De handelsrechtbanken oordeelen de sneeuwbal geldig.
Ten overvloede worde opgemerkt, dat met 'sneeuwbal' hier wordt bedoeld de overeenkomst van koop en verkoop van b.v. een horloge, waarbij kooper een zeker aantal bons krijgt; wanneer hij deze aan den man brengt, krijgt hij zijn horloge vrijwel voor niets; de koopers der bons kunnen daarmede op hun beurt horloge's, weer met bons, koopen, zoodat hetzelfde spelletje zich in steeds breeder kring herhaalt tot dat het spaak loopt - hetgeen natuurlijk onvermijdelijk is, en hetgeen den fabrikant zijn winst bezorgt.

tische idee in ons recht. Het wel eens geuite verwijt, dat de rechterlijke macht buiten ons volksleven, buiten de geestelijke stroomingen van onzen tijd zou staan, schijnt dus onverdiend.

Niet alleen de macht en de bemoeiingen van den staat hebben zich sterk ontwikkeld, ook andere gemeenschappen hebben haar invloed aanzienlijk zien vermeerderen. Ik denk hier niet aan provinciën, gemeenten en waterschappen (van afzonderlijke beschouwing hiervan onthoud ik mij, al zou vooral over den invloed der gemeentelijke verordeningen op het burgerlijk recht wel iets te zeggen zijn), maar aan de privaatrechtelijke vereenigingen, in het bijzonder aan trusts, kartels, vakvereenigingen en coöperatieve vereenigingen. Dat deze soorten van vereenigingen de individueele vrijheid dikwijls in hooge mate beperken, ten bate van de gemeenschap, die zij vormen, is bekend. Een onderneming, die deel uitmaakt van een trust of kartel, is in haar doen en laten niet meer vrij. Zij mag b.v. niet verkoopen tegen de prijzen, die zij wenscht vast te stellen, en dikwijls ook niet in de hoeveelheden, die zij kwijt wenscht te zijn. De vakvereenigingen, zoowel van werknemers als van werkgevers, hebben enkele bedrijfstakken voor een groot deel aan banden gelegd. Contractsvrijheid, in den klassieken zin, is voor drukkers (zoowel gezellen als patroons), voor apothekers, voor drogisten een begrip, dat tot den verleden tijd behoort; zij zijn in hun vrijheid zeer beperkt. Ook coöperatieve vereenigingen - dit is misschien minder bekend - oefenen dikwijls over haar leden een verstrekkenden invloed uit. Ik denk hier niet aan de verbruikscoöperatie's, waarbij de band met de leden zeer los is, maar aan de landbouw-coöperatie's. De leden van een coöp. aankoopvereeniging zijn dikwijls niet vrij om hun bedrijfsbenoodigdheden elders te koopen; de leden van coöp. zuivelfabriek moeten gewoonlijk alle melk hunner koeien aan hun coöperatie leveren; de leden eener coöp. veilingsvereeniging mogen hun producten niet door anderen dan hun vereeniging laten veilen. Ook hier dus ingrijpende beperking der contractsvrijheid. De band tusschen leden en coöperatie's wordt veelal ook zeer vast gesmeed door bemoeilijking der uittreding. Evenzeer als door dit alles de vrijheid

der leden wordt beperkt, wordt natuurlijk de positie der coöperatie's versterkt.

Bij alle genoemde soorten van vereenigingen komt dikwijls de veel beteekenende bepaling voor, dat de beslissing van geschillen tusschen vereeniging en leden wordt overgelaten aan een orgaan der vereeniging (b.v. de commissie van toezicht).

Welke rol heeft nu het recht gespeeld bij den machtsgroei dezer privaatrechtelijke gemeenschappen? Heeft de wetgever of de rechtspraak dezen groei bevorderd?

De wetgever heeft het niet gedaan. Wettelijke maatregelen, die de positie der vereenigingen versterkten, zijn niet genomen.[1)] Haar macht heeft zich ontwikkeld op de basis van wetten, die stammen uit het individualistische tijdperk. Deze ontwikkeling is dus in beginsel het gevolg van den vrijen wil der betrokkenen, van het groeiend inzicht dat eendracht macht maakt, m.a.w. van de groeiende gemeenschapsidee.

De rechter is - hoe kon het anders? - van den machtsgroei der vereenigingen niet afzijdig gebleven. Natuurlijk gaf deze aanleiding tot conflicten, die tot processen leidden. Hierin zijn door den rechter beslissingen gegeven, die de macht der vereenigingen bevestigden op een wijze, zooals men in den bloeitijd van het individualisme niet mogelijk zou hebben geacht. Het merkwaardige is, dat de rechter zich bij dergelijke beslissingen heeft gehouden, en natuurlijk ook moest houden, aan de gewone juridische middelen om tot een beslissing te geraken (dus speciaal wetsartikelen). Hij heeft ze dus niet gemotiveerd met de wenschelijkheid van versterking der vereenigingsmacht, doch alleen met de algemeene, gewone beginselen van het recht betreffende de overeenkomsten. Aan zijn uitspraken is dus absoluut niet te zien, dat het zijn bedoeling was de macht der vereenigingen te schragen. Is het dan niet gewaagd om te zeggen, dat de rechtspraak dit heeft gedaan?

Men oordeele zelf, op grond van de volgende voorbeelden, die ik aan de rechtspraak ontleen.

1) Slechts heeft de wet op de collectieve arbeidsovereenkomst van 1927 aan de vakvereenigingen eenige speciale bevoegdheden toegekend, die overigens in dit verband van zoo goed als geen belang zijn. Anders is het in Frankrijk; daar heeft de wet van 1920 betreffende de ‘Syndicats professionels’ deze corporatie's veel krachtiger gemaakt.

Iemand was lid geworden van een coöp. vereeniging onder vigueur van statuten, die bepaalden, dat elk lid een of meer aandeelen ad *f* 15. - nominaal moest nemen. Het bedoelde lid nam vijf van die aandeelen. Later werd door middel van statutenwijziging het bedrag der aandeelen verhoogd, eerst tot *f* 49. -, later tot *f* 99. -. Het lid (dat niet vóór de statutenwijzigingen had gestemd) weigerde het verschil (*f* 84. - per aandeel) bij te storten. Hij beriep zich voor den rechter op het feit, dat de statutenwijzigingen, waarbij tot deze exorbitante verhooging (meer dan zesmaal) zijner oorspronkelijke verplichtingen was besloten, niet bindend waren, omdat zij streden met de billijkheid en goede trouw. De rechter gaf hem echter ongelijk. Volgens den Hoogen Raad was de verhooging niet onbillijk, *omdat zij noodzakelijk was voor het bedrijf der coöperatie*.[1)]

De Hooge Raad lette dus uitsluitend op de belangen van de vereeniging, en vroeg zich niet af, of het lid wellicht door de verhooging zijner verplichtingen in moeilijkheden werd gebracht. Het belang van het individu wordt hier dus duidelijk achter gesteld bij het belang van de gemeenschap. Zou de beslissing een halve eeuw geleden niet anders hebben geluid?[2)]

Mijn tweede voorbeeld betreft de zoogenaamde vrijheid van uittreding. Ik schrijf 'zoogenaamde', omdat deze vrijheid, door de wet op de coöp. vereenigingen tot beginsel gesteld, in de praktijk dikwijls weinig beteekent. Door allerlei bepalingen (lange termijnen van opzegging - tot drie jaar toe -, hooge boete's) wordt de uittreding bemoeilijkt en wordt het lid vast aan zijn vereeniging geklonken. Over het algemeen keurt de rechtspraak dergelijke bepalingen goed.[3)]

Mijn derde en tevens laatste voorbeeld betreft de beslissing van geschillen door vereenigingsorganen, in vele statuten voorgeschreven. Het spreekt van zelf, dat hierover druk geprocedeerd is. Een lid, dat van een orgaan der vereeniging, waarmede hij een geschil heeft, ongelijk krijgt, is natuurlijk geneigd

1) Hooge Raad 29 Nov. 1923, Ned. Jurisprudentie 1924, bl. 129.
2) Voor eenige voorbeelden van gelijke strekking zie men een artikeltje van mijn hand in Ned. Juristenblad, Jaargang 1928, bl. 157.
3) B.v. Rechtbank Utrecht 11 April 1923, Ned. Jurisprudentie 1924, bl. 454; Rechtbank Rotterdam 1 Dec. 1915, Ned. Jurisprudentie 1917, bl. 677.

om te denken, dat de beslissing partijdig is. Dus doet hij een beroep op den rechter. Deze maakt het hem echter alles behalve gemakkelijk. In verreweg de meeste gevallen wijst hij het beroep af. Het lid krijgt slechts dan gelijk, wanneer bewezen wordt, dat de beslissing van het vereenigingsorgaan niet naar billijkheid en goede trouw is gewezen.[1)] Opmerking verdient, dat niet de vereeniging moet bewijzen, dat de beslissing aan de vereischten van billijkheid en goede trouw voldoet, maar dat op het lid de last rust van het bewijs, dat de beslissing *niet* aan deze vereischten voldoet. Deze bewijslast is in vele processen een onoverkomelijke hindernis. De jurisprudentie heeft op deze manier aan de vereenigingen een zekere mate van rechtsprekende macht in haar eigen geschillen met leden gegeven. Het is duidelijk, dat zij daarmede de positie der vereenigingen in hooge mate versterkt heeft.

Het is vooral bij de laatste twee voorbeelden natuurlijk niet te bewijzen, dat de jurisprudentie zich bij haar beslissingen niet alleen heeft laten leiden door juridische regels, maar ook door den collectivistischen geest des tijds. Toch is het, zooals ik reeds opmerkte, niet gewaagd, te veronderstellen, dat de rechter, het zij bewust of onbewust, onder den invloed van dien geest heeft recht gesproken. Ik kan mij niet voorstellen, dat hij in de vorige eeuw, laten wij zeggen omstreeks het midden daarvan, dergelijke uitspraken, die het individu in zoo sterke mate in de macht zijner vereeniging brengen, zou hebben kunnen wijzen.[2)]

Men mag dus concludeeren, dat de rechter de tegenwoordige machtspositie der privaatrechtelijke vereenigingen heeft helpen schragen.

Ik ben nu aan het eind van mijn beschouwing gekomen, en heb nog slechts enkele losse opmerkingen eraan toe te voegen.

In de eerste plaats deze. De evolutie van het burgerlijk recht in collectivistische richting is een verschijnsel, dat moet

1) Zie b.v. Hooge Raad 9 Febr. 1923, Ned. Jurisprudentie 1923 bl. 676.
2) Jammer genoeg is een vergelijking van de huidige jurisprudentie met die van het individualistische tijdvak niet mogelijk, om de eenvoudige reden, dat er in dien tijd geen jurisprudentie, die op ons onderwerp betrekking heeft, is ontstaan.

worden gezien in breeder verband. Het is een onderdeel van de collectivistische evolutie van het recht in het algemeen, en deze is weer een der facetten van de collectivistische ontwikkeling der maatschappelijke verhoudingen in het algemeen. Het verschijnsel is, gelijk van zelf spreekt, niet tot ons land beperkt. Ook het burgerlijk recht der ons omringende landen vertoont een gelijke ontwikkeling. Merkwaardig genoeg in Engeland, het klassieke land der individueele vrijheid, in sterker mate dan in Frankrijk. Duitschland is door de abnormale omstandigheden wel heel ver in collectivistische richting gestuwd. De verschillende noodverordeningen, in het bijzonder die van 8 December j.l., hebben den staat vergaande bevoegdheden tot ingrijpen in het burgerlijk rechtsverkeer gegeven. Vooral voor een buitenlander is het een eigenaardige gewaarwording om, wanneer hij met Duitsche rechtsverhoudingen in practische aanraking komt, telkens en telkens te stooten op den staat. Het is echter te verwachten, dat deze toestand slechts tijdelijk zal zijn.

Ten tweede. De jaartallen, hierboven vermeld bij wetten of rechterlijke uitspraken, die in collectivistische richting gaan, beginnen alle met het cijfer 19. Het jaar 1900 kan men, wat het burgerlijk recht betreft, als het beginpunt der collectivistische ontwikkeling beschouwen. Dit komt ook uit in de rechtspraak. Het grootste en meest ver gaande deel der deze ontwikkeling weerspiegelende rechtspraak dateert van na den oorlog. Het jaar 1900 kan men echter beschouwen als het ‘Wendepunkt’ in de evolutie van ons burgerlijk recht.

In de derde plaats: Wat hebben wij er aan ons dezen ontwikkelingsgang te realiseeren? Ik zou de beantwoording dezer vraag aan den lezer willen overlaten, behalve in één, meer technisch-juridisch, opzicht. Naar mijn meening is het inzicht in de ontwikkelingstendens van ons recht van belang voor rechters en advocaten, omdat deze bij het geven van hun beslissingen, resp. adviezen daarmede behooren rekening te houden. Wanneer een rechter, die van karakter een individualist is, een geval te beoordeelen krijgt, waarin het belang van een gemeenschap en van een individu om den voorrang strijden, zal hij, indien de wet hem niet den weg wijst, niet zijn neiging moeten volgen en het individueel belang voorop stel-

len, maar zal hij rekening moeten houden met de onmiskenbare strooming ten gunste der collectiviteit. Niet volgens zijn eigen rechtsbewustzijn, ik zou haast zeggen zijn privé-rechtsbewustzijn, moet de rechter recht doen, maar volgens het rechtsbewustzijn, dat blijkens de ontwikkeling van het recht leeft in de rechtsgemeenschap, welke hij dient. En wat de advocaten betreft, daar het hun taak is bij het geven hunner adviezen de toekomstige uitspraken van den rechter als het ware te voorzien, zullen ook zij met de groei van de collectivistische idee moeten rekenen. Dat zoowel rechter als advocaat dit op behoedzame en voorzichtige wijze moeten doen, ligt natuurlijk in den aard der zaak.

Ten slotte zij verklaard, dat aan het schetsen van deze ontwikkelingstendens geen tendens mag worden toegeschreven; niet het houden van een pleidooi, hetzij voor individualistische, hetzij voor collectivistische rechtsontwikkeling, is mijn bedoeling, doch alleen het vinden van den weg in het schijnbare labyrinth van de evolutie van ons burgerlijk recht, en daarmede het wekken van belangstelling daarvoor.

C. WESTSTRATE

Kroniek der Nederlandsche letteren

J.C. Bloem, Media Vita. Gedichten.
Joh. Enschedé en Zonen. Haarlem. 1931.
P.C. Boutens, Bezonnen Verzen.
Joh. Enschedé en Zonen. Haarlem. 1931.
Hendrik de Vries, Spaansche Volksliederen.
Hijman, Stenfert Kroese en Van der Zande. Arnhem. 1931.

Er is in de poëzie van J.C. Bloem in den loop der jaren een langzame, uiterst langzame verandering, welke men, beter dan met het woord ontwikkeling, met een tegengesteld begrip, bijvoorbeeld met inbinding, vereenvoudiging, of nog juister, wanneer dit woord niet zulk een luguberen klank bezat, met onttakeling zou kunnen aanduiden. In zijn eerste verzen, bijeengebracht in den bundel ‘Gestalten’, springt terstond in het oog de breede, ietwat te bewegelijke zwier der attributen tegenover den peinzenden stilstand der in deze gedichten doorgaans rustend voorgestelde figuren. Schepen, volgetuigd, maar in een haven vastgemeerd. In zijn tweede verzameling ‘Lyrisch’ is de stilstand aanschouwelijker geworden, heeft zich in kleine beelden vastgezet, verteederd, met de verteedering van den voorbijganger, den zwerver, den rustelooze; en dan is het in de expressie van dit spijtig verder-moeten, dat we de rethorische bewegelijkheid hervinden, welke den atmosfeer-suggesties der eerste verzen eigen was.

Het kleine huis, dat aan de spoorbaan staat,
Waarlangs de koorts des reizens komt gevlogen -

De eerste regel doet even eenvoudig aan als de tweede declamatorisch. En toch is er evenzeer oprechtheid in het beeldje als in de reizigers-pathetiek. De verzen dezer tweede verzameling doen denken aan uitzeilende vaartuigen,

die echter bij het geraken tusschen de eerste deiningen en windstooten, de zeilen haastig bergen, omzien naar het verlaten dorpje, en niet door vaart of koers, maar nog slechts door inwendige schommelingen weten op zee te zijn.[1)]

In zijn derde verzameling ‘Media Vita’, een kleinen bundel korte gedichten, onlangs door de oude firma Enschedé met bijzondere zorg en smaak uitgegeven, - ligt de dichter, om een eenmaal aangevangen beeldspraak vol te houden, in doodsche stilte midden op de zee die hij het leven noemt. Zoo ingebonden, zoo vereenvoudigd, zoo onttakeld, zoo ontdaan van alle bewegelijkheid der woorden, nauwlijks zuchtend, dat het voor de hand ligt, dat de letterkundige analyse onzer dagen hier eer de bekentenissen van een afgedreven mensch dan die van een voltooid dichter zal lezen. Er is achter hem het verloren land der jeugd, kusten flauw gezien bij de genade der verbeeldende herinnering; er is vóór hem een oneindigheid van zelfs geen graf aanduidend water; er is om hem heen, tot aan den ronden horizon, allerzijds onmeetlijk, dezelfde flauwe kustlijn, hetzelfde rustige water, inee vloeiend om zijn afzondering. Er zijn zelden in ons land verzen geschreven van zulk een mistroostigheid, zulk een zachte maar hooplooze ontmoediging; zelden verzen bezield met zulk een gevoelsminimum. Er is nog wel eens ruk, maar dan blijkt het een ‘achter de jaren niet-gestorven droom’ te zijn; er is nog wel eens een vleugje wind, een ademhaling ‘aan het beroofd heelal hergeven’; er zijn soms sterren in de najaarsschemering; soms regent het, soms schijnt een ‘grijze zon’; maar het zijn slechts ‘befloerste stralen tusschen korte dagen’, telkens zeldener oplevingen van een hart dat ‘aan zichzelf verkwijnt’.

Uitzicht

Gij waart een kind, dat nachten wakker lag,
Een knaap, die ziek ging aan zijn eerste droomen,
Een jongeling, wiens drang was: elken dag
Gloeien als vuur en als wild water stroomen.

1) Naar men weet heeft Bloem de beide verzamelingen ‘Gestalten’ en ‘Lyrisch’ in één bundel, ‘Het Verlangen’ genaamd, vereenigd uitgegeven. De geciteerde regels staan op blz. 116 van den eersten druk.

> En nu? Een man staart zonder woord of zucht
> Naar 't hooploos uitzicht van zijn laatre dagen:
> Een kersen zon, die smelt - een najaarslucht -
> Een middagzee, die in den mist vervagen.

Ik sta bij de atmosfeer dezer verzen zoo lang stil, omdat dit hun eigenlijk onderwerp is. Najaarslucht, middagzee, de atmosfeer schuift zich voor het beeld. Hun inhoud is des dichters levensloop, zooals bovenstaande acht regels al zeer treffend aangeven, maar ook dit ontbreekt in geen der verzen. Deze voortdurende levensloop-bezinning doet Bloem duidelijk herkennen als een dichter van ‘De Beweging’, en, met zijn fijnheid van grijze landschapsschakeeringen, zijn verwantschapsgevoel tusschen natuurbeeld en stemming, is hij het, die in dezen groep het meest doet terugdenken aan den grooten vader en voorlooper, aan Wordsworth.

In ‘gloeien als vuur en als wild water stroomen’ worden we aan Jacob Israël de Haan herinnerd, in ‘een kersen zon’ zelfs even aan Gorter. De Haan had echter deze levenshouding nooit met ‘drang’, maar met noodzaak bestempeld. ‘Banloos dwalen heeft een jongen van noode’, begint een van De Haan's gedichten. Terwijl hier natuurlijk het woord ‘jongen’ elken bijklank van diminutieven aard afwijst, hooren we in Bloem's ‘jongeling’ juist hetzelfde tikje ironische onmanlijkheid als in de ‘koorts des reizens’ uit de vroeger aangehaalde versregels. Gorter van zijn kant, als hij een roode zon in mist had willen vergelijken met een kers, een kers, ondanks het najaar, ondanks de naburigheid der zee, had niet gedoogd dat de eenmaal wars van elke natuurgesteldheid opgeroepen zomervrucht der boomgaarden, zou ‘smelten’. Men begrijpe mij goed. De fout, het vlekje, zit niet in dit ‘smelten’, dat juist zeer goed naar de atmosferische stemming terugvoert, maar in de ‘kers’, hoezeer ook door het bijvoegelijk gebruik terstond verdoezeld. Hier probeert Bloem nog één moment uit het gareel van zijn gedicht te springen. Zulks komt meer voor. De zwier der bijkomstigheden in ‘Gestalten’, de pathetiek van tegenstrevend verlangen in ‘Lyrisch’, wordt als een sarcastische echo in ‘Media Vita’ voortgezet, waar de in zijn afzondering en jeugddroom voor een wijl gelukkige dichter het *profanum vulgus* verbitterd te lijf gaat. Hij vindt dan

uitdrukkingen als ‘de dwaze of veile schaar’, ‘de arme drom van 't klaterfeest’, ‘de immer naamloozer gelaten’, en dergelijke; een armoedige rethoriek, lang niet op het vroeger peil. Vlekjes.

Ik voor mij, die Rostand altijd hooger heb gesteld dan Maeterlinck, ik betreur het verdwenen *brio* der ‘Gestalten’, de rijkdom der aangebrachte tinten, de landschappen, herfstkleuren, bruiloften, keukens en stadsgrachten Het kost me moeite de ingeslonken zuiverheid op de waarde te stellen, waarop een meesterschap van gevoelige dictie met zooveel recht aanspraak maakt Het is fijn, het is goed werk, maar ik weet niet of het aan een zekere angstvalligheid niet meer te wijten dan te danken heeft. Het vertelt van zaad, dat in de aarde viel en daar niet stierf. Het vertelt van een man, wiens schaduw een knaap bleef. Het vertelt van armen zonder verlangen uitgestrekt. Het vertelt van droomen die niet gestorven zijn. Maar droomen moeten sterven, zooals wij deuren moeten dichtdoen. Een wereld van ervaringen gaat verloren en de vrees der schade doet grooter schade aan onze ziel. Tenslotte is één gevoel voldoende, maar dit moet zonder droom komen te staan, hard, doelbewust, zonder dood voor oogen, alle gewaarwordingen, tijdsbeeld en maatschappij betreffend, zintuigelijk in zich verzamelend. Bloem heeft dit éene drijvende gevoel. Hij is een dichter. Maar hij heeft veel van zijn ontvankelijkheid prijsgegeven voor zijn gespaarde ontroering.

* * *

Bloem's eenzaamheid, zoo volmaakt uitgedrukt als met een uiterste van dichterlijk *dépouillement* slechts mogelijk is in verzen als ‘Bevrijding’ en ‘November’, staat in lijnrechte tegenstelling tot het willens en wetens alleen-zijn van een dichter als Boutens. Passieve tegenover actieve eenzaamheid. Onbestorven rust tegenover ‘bestorven onrust’, om de woorden te gebruiken waarmede Boutens in een der gedichten van ‘Bezonnen Verzen’, zijn laatsten bundel, de levenshouding van Hugo von Hofmannsthal herdenkt. Door dit wils-element is Boutens moderner dan zijn jongere tijdgenoot, zelfbeschikkender en sterker als dichter. Zijn alleen-zijn heeft

het accent van een begeerde ascese. Zijn droom is geen weemoedige mijmering; het is de bezinning van een verrukt oogenblik, een leefwijze om buiten het leven te treden, een weg tot een als wezenlijk waargenomen zielsbestemming.

Er ligt een kloosterlijke tint over al Boutens' verzen. Hun gladheid van glans, hun fraaie zindelijkheid van tegels en witte muren, hun sfeer van stilte en studie, hun ‘vrije tijd’-vreugde wanneer zij een landschap, een bloem, een prille verschijning, sneeuw, jeugd of zonlicht beschrijven, maar vooral de kuischheid der ‘oogenblikken’ en ‘ontmoetingen’, de tucht, aan het gevoel en aan al het zintuigelijke opgelegd, om zich te ‘versteken’ alvorens zich in het ritueel van een gedicht te bewaren, - dit alles treft evenzeer in de verzen die hij bezonnen als in de liedjes die hij vergeten noemt.

Beatrijs, de non, verlaat het klooster, maar Boutens' gedicht van dien naam blijft binnen de gewijde muren. Het zwijgt van de stad, de kinderen, de ontgoochelingen, het zwijgt van alle beduimeldheden waar het middeleeuwsch gedicht van gewaagt. Boutens' Beatrijs mag de voorschriften eener orde overtreden hebben, menschelijk blijft zij ongeschonden. ‘Ik min u goed’. De oude overlevering verhaalt hoe de Heilige Maagd de plaats innam voor een zondares, Boutens hoe Maria een disciplinairen misstap hielp verheimelijken van een rein hart en een arme van geest. De middeleeuwer zag een mirakel van barmhartigheid, Boutens gaf een aanschouwelijkheid van eenige der Zaligsprekingen.

Boutens' verzen hebben geen ruimte, geen horizontale wijdheid, gelijk die van Bloem; zij staan steil recht-op, als ik zoo zeggen mag, zij zijn een vertikale doorsnede van één ding, gezien op één moment, maar gezien met top en wortel, met een einde en oorsprong insluitende volledigheid. ‘Opeens, met één blik te overbruggen’. Hij beschrijft een pereboom ‘nog aardewortlend aardevrij’; een azalea ‘vlam van bovenheemsche lenten’ op ‘stam van dooven winter’. Elk zijner beelden vertoont zulk een organische tezamengeziendheid. Dit zintuigelijk moment van bezinning duidt hij aan met het woord ‘liefde’. In een waarlijk groot en voor geluk ontvankelijk leven zou elk moment ‘liefde's uur’ zijn. Het zijn slechts de ‘kinderen van het hart’, evenals zwaluwen met een trek be-

zield ‘die zelfs in schoonste rust geen rust aanvaardt’, die ‘telkens opnieuw bevederd uit nederlaag en schuld’ in het uur der genade deze liefde gewaar worden als een ‘stijgendhellen brand’, (uit ‘Stemmen’). De gevoelsinterpretatie bij elk der beelden, de eigenlijke menschelijke reactie van het door het oog bevruchte hart, wordt door Boutens uitgedrukt in een voor zijn schrijfwijze bijzonder kenmerkend systeem van adjectieven, vlak op het beeld gewrongen, waardoor hij de waarneming terstond met de gewaarwording begeleid doet gaan. ‘Doove winter’. ‘Bovenheemsche lenten’, ‘Stijgendheilen brand’. Een verschijnsel, nagenoeg in geen regel van Boutens ontbrekend. Schreef hij in het Fransch, waar de adjectieven na het zelfstandig naamwoord komen, waar dus de gewaarwording secondair blijft aan de waarneming, een strenger ingetogenheid wordt gevergd, een eisch van gebruikelijker hoedanigheid wordt aangelegd, - ik waag het te veronderstellen, dat dit invloed zou gehad hebben tot zelfs op zijn levensbeschouwing. Van de uitzonderlijke schoonheid van het moment van ‘liefde’ had hij dan wellicht spoediger de aandacht verlegd naar de ingeboren geaardheid van ‘de kinderen van het hart’. Hij was aardscher gebleven. Hij had voor het aanschouwen van het hemelsche, het hemelsche minder van noode gehad.

Er hebben, in Boutens' productie, nimmer de verzen ontbroken die tot deze veronderstelling aanleiding gaven. Het zijn de verzen met schaarsche adjectieven, zooals het beroemde ‘Liefde's Uur’, ‘Wat is u aan mij gelegen’, Alianora's lied, ‘Ik peins, mijn hart beseft het niet’ en de *Moeder van Barmhartigheid* in dezen bundel. Zoodra wij van dit gedicht de eerste strofe lezen, weten wij voor het beste van Boutens te staan.

> Die als een moeder geboren wordt,
> En voor de taak staat, die zij vindt,
> Die komt wel kracht en tijd te kort
> Voor een eigen huis, voor een eigen kind.

Het zijn de verzen met de geheimzinnige naaktheid van dictie, die wellicht hierdoor ontstaat, dat, behalve aan de wetten der versificatie, aan een aan poëzie en proza gemeenschappelijke tucht werd voldaan. Het proza heeft hier een

invloed als boven aan de syntaxis der Fransche taal toegekend. En alweer waag ik een veronderstelling, ditmaal een zeer nawijsbare, dat de veranderingen in de moderne poëzie, voor zoover zij als verbeteringen mogen gelden, te danken zijn aan den invloed van het schrijven van proza, al is het maar in critische opstellen, gelijk in onzen tijd gebruikelijk. Ik meen zelfs dat dit onontbeerlijk is, ondanks de keerzijde.

De beschreven trek naar het proza vindt men, vaker dan sedert ‘Stemmen’ het geval was, in ‘Bezonnen Verzen’ terug. Behalve in het reeds genoemde *Moeder van Barmhartigheid*, in *Alleen*, in *Zwaluwen*, in *Verbeelde Reis*; wat dit laatste gedicht betreft vooral tegen het einde, waar de reis tusschen Bergen-op-Zoom en Middelburg wordt beschreven:

> En nu, weêr ben ik thuis, weêr ben ik 't oude kind
> Dat onbezwaard herwint
> En aanneemt als zijn simpel recht
> Wat prijsgegeven toch bleef opgelegd.
> Allang reist in het Noorden met mij meê,
> Als vuren vinger op het doel gericht,
> Van Haamsteê 't vlamverschietend licht,
> En dan de flakkerbaak ter Veersche reê - -

Hoe gaarne had ik ‘simpel’ en ‘vuren’ weggelaten gezien, het eerste door ‘onbezwaard’, het tweede door ‘vlamverschietend’ reeds voldoende gekenmerkt. De subtiliteit is geoorloofd, dat het woord ‘vuren’ een overeenkomst oproept tusschen Haamstede's toren en den vuurzuil van het Uitverkoren Volk in de Woestijn. Voor mij echter is, met het ‘meereizen’ van het licht, dit reeds suggestiever geschied. Maar met dat al, en vooral met de prachtige thuiskomst op de reisbeschrijving volgend, is dit een der treffendste gedichten van den bundel. Het landschap van Zeeland is hier niet langer een spiegel, wat veel van Boutens' landschappen blijven, maar het wordt een gestalte, met een eigen hart, dat het hart van den dichter bedwingt.

> Tot de'aarschen dag teruggenezen,
> Zoo kom ik telkens weêr mijn moeheid hier verslaan -

Eveneens, in het dichterlijk ‘Dooden-masker voor Hugo Hofmannsthal’, is het opvallend, dat hetgeen als ‘zuiverst beeld’ is bijgebleven, der ‘eerste en laatste ontmoeting’, een

landschapsbeschrijving is van een park in Oostenrijk. En wie zich de kracht van het *Nieuw Zeeuwsch Geuzenlied* herinnert, een gedicht helaas niet in den bundel opgenomen, zal sterker dan door al het bovenstaande beseffen, welk een ontwikkeling van dichterlijke naar persoonlijke geaardheid, naar een soort neo-realisme, in Boutens zich langzaamaan voltrekt.

* * *

Technische vereenvoudiging, - wij zagen het bij Bloem als een streven naar een poëtisch minimum, bij Boutens als een bezinning zich verplaatsend van den geest naar het hart, - heeft in het geheel geen zin als zij niet met een helderder samengesteldheid gepaard gaat. Men herkent een belangrijk dichter aan het feit, dat hij evenzeer werkt aan zijn vorm als aan zijn inhoud.

Hendrik de Vries is een der weinige dichters van een jonger geslacht, wiens verzen van deze dubbele arbeidzaamheid getuigen. Hij schrijft zeer eenvoudig en tevens met een zeer samengestelde bewerktuiging. Hij was de eerste in ons land, die in poëzie stadsbeelden gaf van beton en glas, staalribben en schoorsteenpijpen, welke de tegenwoordige gevoeligheid zoo aanspreken. Onder deze werkplaatsnuchterheid is er in zijn verzen een sfeer van als uit braakland weder opwoekerend animisme, volksgeloof, aardsche bezieldheden, alsof het Christendom voorbijgetrokken is en de oude mythen onuitgeroeid herrijzen. In een samenvoeging van bezweringsformule en ballade geeft hij de moderne menschheid als een ‘Kind Hercules met de Slangen’. Hiervan vindt u prachtige voorbeelden, glashelder geconstrueerd, in zijn kleine bundels *Nacht* en *Vlamrood*, en *Silenen*. Vooral in den eerstgenoemde.

Het stadsbeeld heeft hem helaas niet lang aangesproken. De nuchterheid is zeer uitputtend en vergt van het oog een zeer inspannende bezielingskracht. Hij is afgedaald naar het rijk der wortels, naar de scheppingsmacht als oer-fenomeen, als naar een verzamelpunt. De bundel *Lofzangen* is het resultaat van dit geestelijk kern-besef. Gij kunt hem gerust ongelezen laten. Veel belangwekkender zijn de rauwe gedichtjes, waarin hij verschijningen, spoken, kwelgeesten bekampt, als onzichtbare aanwezigheden die als vreemde gewassen het

onbewuste bloed vertroebelen. Ook hier, als de uitdrukking toegestaan is, de centrale sub-menschelijkheid. Een ieder, zittend alleen 's nachts in zijn kamer, heeft plotseling de klok luider hooren tikken, een voetstap hooren schuivelen, een gordijn zien bewegen, met een *iets* aankondigende duidelijkheid. Edgar Poe heeft dit als een sensatie uitgebuit, De Vries heeft het als een roofdier bestreden.

De Vries heeft thans een bundel vertalingen uitgegeven van ‘Spaansche Volksliederen’. Ik kan niet beoordeelen, in hoever dit werk bedoeld is als reis-souvenir of als *training* voor toekomstige eigen arbeid. Hoe dit ook zij, wat de Vries in deze volkspoëzie, met de Russische de rijkste van Europa, moet aangetrokken hebben, is een soort sub-poëzie, die, onder een gezond gevoel, directe associaties aanspreekt. Men beschouwt gewoonlijk volkspoëzie als meer elementair dan de poëzie met taal-bezorgdheid ontstaan. Dit berust op een vergissing. In werkelijkheid heeft zij veel strenger en geldiger *spraak*-vormen dan de geschreven *taal*-verzen. De aanschouwelijkheid, de zingbaarheid, de mimiek, de eisch van onherhaalbaarheid en momenteele werking, vergen meer vormgevoel dan rijm en rythme. Geen volkspoëzie zonder een zeer sterke voordrachts-geschooldheid, welke evenzeer een traditie vormt als het taalbewustzijn voor de literatuur, als het ballet voor het dansen. Deze poëzie ‘elementair’ of ‘primitief’ noemen is een gezichtbedrog, ontstaan als men haar gedrukt ziet en het raffinement niet herkent der mondelinge vereenvoudigingen. Maar, - en dit is de reden van haar gevoelsgezondheid - zooals het boek de kamer eischt, eischt de gesproken poëzie de buitenlucht. In een land als het onze, waar in tegenstelling tot Italië en Spanje, alleen kinderen hun vrijen tijd op straat doorbrengen, ontstaat volkspoëzie nog slechts in den vorm van kinderliedjes. (Zelfs onze spreekwoorden sterven uit.) In de mobilisatie-jaren was dit terstond anders. Het is ook geen toeval, dat haar onderwerpen voornamelijk het leven betreffen van soldaten, jagers, matrozen, dakloozen en vrije wegen kiezende minnaars.

Terwille van den overgang van spraak naar schrift moest De Vries de assonanties tot rijmen, de lettergreeptelling tot maat verstrakken. Ook zuiver letterkundig gesproken is dit

niet gelukkig. Sinds 1880 is onze dichtkunst, De Vries inbegrepen, ongeveer aan het tegengestelde bezig. Het best is hij dan ook geslaagd in de drie-regelige gedichtjes die het minst transpositie vergen.

> Al mijn smart breekt in tranen door,
> Als ik denk hoe voor iemand als jou
> Ik vader en moeder verloor.
>
> Ik wil eenmaal die straat weer door,
> Aan mijn paard weer water geven,
> En zoeken wat ik verloor.

Zoodra het meer gaat rijmen en dreunen, hoor ik een schrale gewildheid inplaats van de eenvoudige klankvolheid eener Latijnsche taal, en ik mis opeens de gitaar, het gezag van een heldere stem, en de plotselinge stilte der luisteraars onder den warmen nachthemel, als iets onvervangbaars.

M. NIJHOFF

Buitenlandsch overzicht

Vraagteeken
27 Mei 1932

De eisch van Amerika komt ons er aan herinneren dat er zoo iets als een moratorium-Hoover bestaat, in 1931 voor één jaar toegestaan, en op voorwaarden. Het aan de schuldenaars voor dat jaar kwijtgescholden bedrag zou later in termijnen moeten worden ingehaald, vermeerderd met 3% rente.

Die voorwaarde was toen 'le moindre de nos soucis'. Het jaar respijt werd immers gegeven om daarin een definitieve oplossing van heel het reparatie- en intergeallieerde schuldenvraagstuk tot stand te kunnen brengen. Eerst een moratorium, welja; - spoedig zouden wij over heel wat anders praten.

Laval heeft dan ook gepraat, eerst te Berlijn en toen te Washington. Men had van die besprekingen vrijwat verwachting; zij is geheel beschaamd. Brüning kondigde aan dat Duitschland geen cent meer opbrengen zal, wat Amerika ook moge verlangen of niet verlangen. Amerika kondigde aan dat het geen cent laat vallen, tenzij Europa door opruiming van heel het reparatievraagstuk en regeling zijner ontwapening zijn koopkracht herstelt.

Vóór de opening der ontwapeningsconferentie het herstelvraagstuk de wereld uit te helpen bleek onmogelijk; Lausanne zou dus, in Juni, op Genève moeten volgen, dat van Februari tot en met Mei, en dus vier maanden tijd kreeg om de ontwapening tot stand te brengen.

Laval was intusschen vervangen door Tardieu. Dezen moet men de eer laten, volkomen duidelijk te hebben gemaakt wat Frankrijk met de ontwapening beoogde. Te Lausanne zou

Frankrijk met zich laten praten, indien Genève eerst door aanneming van Tardieu's voorstellen de Fransche hegemonie bevestigd had en ook Frankrijks plan eener Donaufederatie was aanvaard. Frankrijk wil van het reparatiegeld niet afzien dan tegen hechte verzekering van politieke voordeelen.

Het is eene staatkunde die met den nood der wereld spot; maar het is althans eene staatkunde. Duitschland heeft er ook eene, die op volstrekte afwijzing der Fransche voorstellen neerkomt en door Brüning te standvastiger wordt voorgestaan daar hij zeker is dat elke aarzeling hem aanstonds het Rijkskanselierschap kosten zal. Engeland raakt tot een insulair bestaan beperkt en schijnt van de medeleiding der continentale aangelegenheden geheel af te zien; het heeft, tusschen die van Duitschland en Frankrijk in, geen eigen formule weten te stellen.

Zoo liep Genève vast, en breekt de tijd voor Lausanne aan eer inzake de ontwapening eenige stellige uitkomst welke dan ook bereikt is. En nu komt Amerika met zijn rekeningetje, waarin het onderwijl een opslag heeft aangebracht: de vermorste tijd zal in plaats van met 3, met 4% moeten worden betaald....

Men greep elkander te Genève niet goed aan, o.a. omdat de naaste politieke toekomst der protagonisten zoo onzeker was. Misschien zouden eerlang Tardieu en Brüning verdwijnen....

Brüning zit vooralsnog, al zal hij alleen bij overeenkomst met de nationaal-socialisten veilig kunnen blijven zitten. Wat men van den nieuwen Pruisischen landdag te wachten heeft, blijkt uit de verkiezing van het bureau. President een Hitlerman met 262 stemmen: die van de eigen partij plus die van het centrum. Eerste vice-president een sociaal-democraat met 167 stemmen: de Hitler-partij laat hem, door zich buiten stemming te houden, de meerderheid boven den communist behalen. Derde vice-president een centrum-, vierde een Hitlerman. En daarop een lustige vechtpartij tusschen communisten en nationaal-socialisten, die elkander met meubelen, inktkokers en kandelaars gaten in het hoofd slaan.

Ook Tardieu zit vooralsnog, maar zal *niet* blijven zitten.

De verkiezingen hebben de radicalen zulk een toewas bezorgd, dat hun leider er aanspraak op maken mag aan het hoofd te worden gesteld der ‘republikeinsche regeering’. De socialisten willen niet zelf in het kabinet, maar hebben machts genoeg er Tardieu uit te verwijderen. Deze heeft de consequentie getrokken en onmiddellijk den nieuwen president Lebrun het ontslag van het kabinet aangeboden, waarop, naar de traditie, evenwel niet zal worden beschikt eer de nieuwe Kamer geconstitueerd is en de Kamergroepen zich gevormd hebben. Dan zal men Herriot als minister-president zien optreden. Men behoeft niet te denken dat deze een aan die van Tardieu diametraal tegenovergestelde buitenlandsche staatkunde zal volgen; - alleen zal het hem gemakkelijker vallen dan Tardieu zelf, sommige van diens voorstellen onder de bank te laten glijden.

Vlak vóór den dag der herstemmingen werd Paul Doumer vermoord. Bij sommige gelegenheden ziet men den president der Fransche Republiek met veel beschermende praal omringd, maar lang niet altijd; bij deze weldadigheids-boekenschouw ging het huiselijk toe en was het een der geëxalteerden waarvan Parijs er altijd te veel heeft, wel zeer gemakkelijk een moordwerktuig op hem te richten. Een respectabel man is om koud en onmiddellijk door een gelijkwaardige figuur vervangen. Tegen zulke beproeving die het den waanzin vrij staat het Fransche régime ieder oogenblik te doen ondergaan, blijkt dit volkomen bestand.

En nu Lausanne? Het eenige vaste punt schijnt wel dit, dat Duitschland niet anders dan weigeren kan.

C.

[Derde deel]

Stemmen uit de redactie

Rembrandt-tentoonstelling.

- Wanneer wij het hoofd koel houden, en vooral niet te veel praten, bestaat er geen groot gevaar, dat het ons met Rembrandt zal gaan als den Duitschers met Goethe: dat wij van hem een nationaal idool maken. Maar voorzichtig! het waarschuwend voorbeeld ligt vlak achter ons. Niet te veel commentaar, niet te veel litteratuur! Tracht niet iedereen te leeren, hoe mooi het is; dat loopt maar uit op snobjeskweekerij. Wie 't zelf niet ziet, die zie het niet.

Vreemd: het schijnt van onzen tijd, om af en toe, in het binnenste van ons gemoed, tegen Rembrandt te willen rebelleeren. Met schrik bemerkt wellicht iemand, dat hij bezig is, het meest vereerde te verloochenen. Wij kennen iemand, die het Bruidspaar en de Nachtwacht niet van harte bewonderen kan.

Toe te geven, waarin Rembrandt te kort schoot, is misschien het beste middel, om van zulke aanvechtingen bevrijd te worden. Waarom niet erkend, dat er een heel gebied is, waarop Frans Hals het beter kon, waarop Rembrandt houterig wordt, als gene op zijn best is (als voorbeeld hier de Vaandeldrager). Mag men het uitspreken, dat Rembrandt soms de grenzen van het belachelijke pijnlijk overschrijdt? ja, in dien ondanks alles prachtigen Aristoteles, in het goochelaarsgebaar van de Opwekking van Lazarus!

Daar staan wij dan, als snotjongens, en stamelen: Meester, neen....

De Meester is zwijgend aanwezig in zijn werk aan de wanden. En dwingt ons voor de zooveelste maal, om te zien, dat hij in het leven en in de dingen iets begreep, en uitdrukken

kon, waarvoor de eeuwen die na hem kwamen nog den naam niet hebben gevonden. Hij zag in het simpelste gebeuren een beteekenis, waartoe wij alleen door hem, zonder woorden, kunnen doordringen. Rembrandt's menschengezichten en landschappen bergen nog altijd een rechtvaardiging van het leven, met zijn smarten vooral, die geen kunst, geen wijsbegeerte, geen wetenschap sedertdien volledіger heeft uitgedrukt.

Een eerwaardig gebruik gehandhaafd.

- De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, opgericht in een tijd, toen dit woord wetenschappelijke beoefening en litteraire productie nog gezellig omsloot, kiest ieder jaar een aantal nieuwe leden. Het zal omtrent veertig jaar geleden zijn, dat sommige der Tachtigers voor letterkundigen, die zichzelf respecteerden, de zede invoerden, om voor een benoeming tot lid der Maatschappij feestelijk te bedanken, 't zij met of zonder hoon. Niet allen aanvaardden dien regel. Van tijd tot tijd wordt tegenwoordig dit oud gebruik nog eens weer in acht genomen. Na de jongste verkiezing maakte een der nieuwbenoemden nog denzelfden dag wereldkundig, dat hij het lidmaatschap niet wenschte aan te nemen. Bravo! Het doet goed, te bemerken, dat er nog onvervalschte jongeren van den ouden stempel zijn. En zet het vooral in de courant.

Frederik van Eeden †.

- De dood van Frederik van Eeden zal een einde maken aan de terughouding welke tegenover het werk van dezen grooten schrijver bestond. Zoolang hij leefde, werd hij, steeds in sterker mate, meer om de opmerkelijkheid zijner figuur dan om zijn werken gewaardeerd. Inderdaad was hij, in meer dan éen beteekenis, merkwaardig, en van een merkwaardigheid die licht tot verzet aanleiding geeft. Dit verzet zal nu wegvallen, en daarmede zal langzamerhand dàt gedeelte van zijn werk minder naar voren worden gebracht, dat als het ware uit verzet tegen dit verzet ontstond. Zijn eigenlijke arbeid komt dan vrij uit de schaduw der nevenbedoelingen. Verdedigingen, waarmee hij zooveel

vijanden maakte; gedichten, voor zoover zij uitsluitend de verhevenheid van een gemoedsleven betuigen; exaltaties, zuchten, klachten, slechts te kennen gevend in hoever een zedelijke volmaaktheid al of niet werd bereikt; dit alles, reeds half vergaan, wordt weggeborgen bij de afgelegde schaapskleeren.

Dan komt een man te voorschijn, met het onder kunstenaars zoo ongebruikelijk idealisme, denkbeelden in praktijk te willen brengen. In een persoonlijke praktijk, natuurlijk, niet in een theoretische, waar de door het socialisme aangeblazen kunstenaars het gewoonlijk bij laten. Goed, die denkbeelden mogen invloeden verraden van Tolstoi, van Thoreau of Saint-Simon, zij zijn er niet minder de zijne om, en de durf der toepassing blijft de diepste oorspronkelijkheid. Hij behoorde tot de zonderlingen die een ideaal opvatten als een zielsbehoefte, als een taak die uitgevoerd moet worden, om het even of maatschappelijke begrippen, collectieve inzichten of eigen karakter daar in conflict mee komen. Hij verwachtte geen heilstaat, geen billijker orde, geen objectief-beter samenleving, en zoo meer; hij hoopte op een gelukkiger menschheid en meende dat goedheid en gemeenschap daar vereischten voor waren. Het geluk ging om zichzelf, en ieder mensch moest om zichzelf beginnen. De kleine aanvang in eigen huis is meer dan de wereldwijde droom. De ‘verheuging en eenvoudigheid des harten’, waarmee de eerste Christenen hun land en goed verkochten en onder allen uitdeelden ‘tot er niemand van hen gebrek had’, de eendracht van den vernieuwden levensaanvang, het van huis tot huis gaan om brood te breken en gezamenlijk te eten, in het kort, de voorstelling van een aardsch paradijs van broederlijkheid, in de Handelingen der Apostelen met zooveel blijde overtuiging opgeteekend, sindsdien nimmer nalatend aan sociale omkeeringen een religieuze kleur te verleenen, - dit was het wat Van Eeden bleef voorzweven, toen hij, langs tal van geloofsrichtingen en veranderde inzichten, naar innerlijke vrede en nieuwe menschheid zocht.

‘Van hun armoedje.’

- Ter gelegenheid van het 300-jarig

bestaan der Amsterdamsche Universiteit heeft de gemeente Amsterdam in samenwerking met de Federatie van Ned. Kunstenaarsvereenigingen en den Bond van Nederlandsche beeldhouwers getracht een representatieve tontoonstelling van hedendaagsche kunst in te richten, om de vele vreemdelingen die de feestvierende hoofdstad bezoeken, gelegenheid te geven onze nationale kunst van thans te leeren kennen.

In het Stedelijk Museum waar de Tentoonstelling gehouden wordt, was slechts plaats voor een kleine vierhonderd werken. Dit wist men van te voren.

Het democratisch beginsel eischte echter dat alle leden der organiseerende vereenigingen het recht van inzenden zouden hebben. Deze regeling had tengevolge dat bijna 2000 werken niet geplaatst konden worden.

Berekent men de kosten van transport emballage etc. etc. op ge middeld *f* 5. - voor iedere inzending, dan komt deze knieval voor het democratisch beginsel de toch reeds berooide kunstenaars op een verlies van vele duizenden guldens te staan.

Wanneer het de bedoeling was een waarlijk representatieve tentoonstelling te krijgen, en men weet dat er nauwelijks 400 werken geplaatst kunnen worden, dan begrijpt iedereen dat een strenge keuze en een scherpe schifting noodzakelijk was. Maar dit had in dit geval nooit een keuze moeten zijn achterna uit een te-veel dat luk-raak bijeengestroomd was, maar 't had moeten zijn een keuze vooràf uit de beste werken die bekend waren.

Missen de bestaanders der kunstorganisaties het artistiek prestige dat noodig is om een zoo scherpe schifting te volvoeren, dan hadden zij dit vooràf moeten inzien.

Want dan ware 't mogelijk geweest een drietal kunstenaars aan te wijzen of te doen aanwijzen bij referendum die dit prestige wel bezitten en die de taak van kiezen wel aandurfden.

Ook hun keuze zou ongetwijfeld aanvechtbaar zijn geweest, maar een eerlijk en verlicht despotisme heeft, wanneer het om hoogere belangen gaat, toch altijd meer kracht en karakter, dan een beleid dat iedereen spaart maar ten slotte honderden dupeert.

Vele van de beste kunstenaars waren voor dezen opzet dan ook niet te vinden en onthielden zich van inzenden, hetgeen zeker niet bevorderlijk is om een representatieve tentoonstelling te krijgen. Deze kreeg men dan ook niet. Daar zijn tentoonstellingen te over dus niemand zal hierover treuren. Het is echter te hopen dat 't slecht en onmenschkundig beleid waarmede deze tentoonstelling bijeen werd gebracht, voor volgende gelegenheden een les zal blijven.

Dit beleid moge democratisch genoemd worden, maar het lijkt precies op methode van de juffrouw die van veertig zaken mantels op zicht laat komen, als zij van plan is er maar één te houden.

De zieke
III

Karen
I

Naast Reinilda was Herman nu weldra zelf ook patiënt geworden; niet, dat een of ander organisch gebrek zijn krachten sloopte, maar zijn zenuwgestel was door den dood van Eduard dermate geschokt, dat hij op raad van dokter Vermeer zijn levenswijs geheel moest veranderen.

Telkens werd hij geplaagd door angstaanvallen, soms met hallucinaties, waarbij altijd de gestalte van een zwarte kat, zijn troebele geest in ontzetting bracht en vaak ook brak hij zonder een aanwijzende oorzaak, plotseling in een hartstochtelijk snikken uit.

De dokter had bevolen, dat hij niet alleen gelaten mocht worden; steeds moest er iemand bij hem zijn, hetzij om hem moed in te spreken, wanneer hij voelde dat een angstaanval dreigde, hetzij om hem tot bedaren te brengen, eens kalmeerend met hem te praten of hem wat eau de cologne te geven, wanneer de schier onbedwingbare neiging om te huilen zich met diepe zuchten en een apatisch staren ging melden.

Reinilda's geestkracht scheen, in tegenstelling met die van Herman, na Eduard's dood eer sterker dan zwakker geworden te zijn en telkens deed ze dan ook pogingen om door een uiterlijk vertoon van groote opgewektheid, Herman weg te trekken van de melancholische depressies.

Dan placht hij wel gedwee te glimlachen en knikkend in te gaan op haar wat drokke scherts, maar op den achtergrond van zijn denken rees dan altijd weer een onrust over die

opgewektheid, welke hij staag aanvoelde als iets onnatuurlijks en met een gedwongen lachenden mond, peilde zijn blik angstig de uitdrukking harer oogen: Was er niet iets koortsigs in die lachschittering en was die blos op haar wangen geen bewijs, dat ze verhooging had? Want onder alle omstandigheden bleef Reinilda toch de zieke van het huis. Hermans' melancholie was een bijkomstigheid, een acuut geval, zooals een bronchitis- of een angina-aanval, waarvoor eigenlijk geen plaats was in het gezin en dat dan ook nog maar juist vriendelijk en medelijdend geduld kon worden, naast het steeds belangstelling, ontziening en zorg eischende hartlijden van Reinilda. Reinilda's groote leed was nochtans, zooals ze tegen Karen zei, dat ze niet meer voor haar vader kon wezen; alleen wat geveinsde opgewektheid kon ze geven, voor zoover ze daartoe de geestelijke kracht bezat.

'En verder moet jij je zwakke moeder dan maar door lieve zorgen zooveel mogelijk bij je Pa vervangen, kind.'

Zoo werd het Karens taak om haar vader gezelschap te houden en ze deed dit met liefde en toewijding en groot geduld.

Ze moest met hem gaan wandelen op de wonderlijkste uren; soms 's morgens al vòòr zonsopgang, wanneer een korte onrustige slaap met bange droomen Herman het in bed liggen tot een marteling maakte en hij de eenzaamheid vreesde van zijn donkere studeerkamer en vaak ook 's avonds laat, wanneer een dreigende geestesvertroebeling hem angstig maakte om den nacht in te gaan. En in zijn goede oogenblikken, wanneer zijn geest paraat bleek voor studie of concipiëering, dan zat ze bij hem op zijn kamer te lezen of lange brieven te schrijven aan Jaques.

Want haar verloving was door de krachtige en doorzettende zorgen van Koba en Mevrouw Feenstra eenige maanden na Eduards dood, toch officieel bekend gemaakt en bij de laatste had ze receptie mogen houden, wijl Reinilda er met het oog op den rouw en de gezondheidstoestand van Herman teveel tegen op had gezien, om die zelf aan huis te houden.

Het was een zonnige dag voor Karen geworden, ondanks Jacques' afwezigheid, maar hij was er, volgens Koba, in den geest toch voortdurend en heelemaal bij, door een groot portret, een lang radiotelegram, een schitterende mand

bloemen en een verlovingsring, welke zijn moeder met een kus aan haar vinger had geschoven.

De bloemenmagazijnen zonden verder zooveel manden, dat de stralend-gelukkige Karen in de profusie van kleuren en geuren bijna te loor ging; na afloop was er tenslotte een vroolijk huiselijk dinertje bij Koba geweest.

Noch Herman, noch Reinilda hadden op de receptie of aan het dinertje kunnen verschijnen, maar Karen had van hen toch een platina armbandhorloge gekregen, als herinnering aan den dag.

De bloemen moesten echter bij Mevrouw Feenstra blijven, want Reinilda kreeg dadelijk hoofdpijn van rozengeur; Jacques' mand smokkelde Karen echter met Sientje's angstig-giechelende hulp naar haar eigen kamer, waar ze een lezing er uit, door zorgvuldige droging, voor verleppen behoedde.

Mevrouw Feenstra was de weduwe van een notaris en leefde, tamelijk gefortuneerd, op een flat in Zuid; behalve Jacques en Freddie had ze nog een dochter die getrouwd was en in den Haag woonde.

Ze was studiegenoote van Koba geweest en door deze was ze ook wel eenigszins op de hoogte van de omstandigheden in het gezin van Herman en Reinilda. Overigens had Karens verloving er vanzelf toe geleid, dat ze nu bij de Terburgs, die ze tevoren slechts zeer oppervlakkig kende, eens wat meer aan huis kwam; aan conversatie deden Herman en Reinilda eigenlijk al in geen jaren meer, maar telefonisch vroeg Mevrouw Feenstra soms of Reinilda wel genoeg was om haar te ontvangen en zoo waren er wel eens aardige praatmiddagjes, op welke Karen dan theeschonk en genoot van Mevrouw Feenstra's verhalen over Jacques.

Intusschen ontging het Mevrouw Feenstra niet, dat Karen, steeds aan huis gebonden, door haar zorgen voor de zieke ouders, er een beetje pips en betrokken ging uitzien.

Karens eenige fleurige oogenblikken schenen inderdaad de korte bezoeken, die ze aan haar aanstaande schoonmoeder bracht en zelfs dan gebeurde het nog wel, dat een telefoontje van Reinilda haar dadelijk naar huis terugriep, omdat ‘Pa zoo'n behoefte had om een eindje te gaan wandelen.’

Mevrouw Feenstra sprak er over met Koba, maar deze haalde met een gebaar van machteloosheid haar schouders op.

‘Het is altijd zoo geweest,’ sprak ze, ‘en het zal wel altijd zoo blijven; Reinilda heeft haar man en kinderen steeds aan zich, of beter gezegd aan haar ziekte gebonden. Nu gaat het ten deele wel schijnbaar om Herman, maar Herman zou niet zoo voortdurend hulp noodig hebben, als Rein zelf maar wat flinker was.’

‘Ze zouden toch ook wel betaalde hulp kunnen nemen,’ sprak Mevrouw Feenstra.

‘Och, natuurlijk. De dokter zou dat zelfs veel beter vinden, omdat Herman in gezelschap van een verpleger of een verpleegster vermoedelijk minder zou toegeven en zich meer zou leeren beheerschen. Maar ja, dat wil Rein niet. Zij beweert, dat zij en Karen de verpleging van hun man en vader niet uit handen willen geven. En dat is,’ besloot Koba glimlachend, ‘een zèèr edel standpunt.’

‘Maar over drie jaar, als Jacques terug is, zal zij toch vanzelf afstand moeten doen van Karen,’ sprak mevrouw Feenstra.

Koba zag haar aan, knikte, gaf niet dadelijk antwoord.

‘Ja....’ sprak ze dan aarzelend, ‘dat zal ze dàn moeten.’

‘Je zegt dat zoo....’ sprak mevrouw Feenstra, met een onderzoekenden blik op Koba. ‘Acht je 't mogelijk, dat ze ten slotte tegen het huwelijk nog bezwaar zal maken?’

Koba haalde haar schouders op.

‘Dat zou haar vermoedelijk niet veel helpen. Jacques is er geen jongen naar om zich in een hoek te laten dringen en als het er voor Karen op aan zou komen, om te kiezen tusschen Jacques en haar moeder, dan zal ze wel niet aarzelen...’

Mevrouw Feenstra glimlachte.

‘Nee, dat denk ik ook niet. Jacques had trouwens nu al een hekel aan zijn aanstaande schoonmama. Van je broer merkte hij eigenlijk niets. Hij beweert, dat zij een komediante is.’

Koba schudde krachtig het hoofd.

‘Nee, daar vergist hij zich toch in, dat is ze niet; althans niet in den zin zooals hij veronderstelt. Ik heb er met den dokter over gesproken en die zegt, dat ze wel degelijk patiënte is en een patiënte, die werkelijk doorloopend in levensgevaar

verkeert. De eerste de beste groote emotie kan haar noodlottig zijn. En dat *weet* ze. En nu is haar geest doorloopend zoo toegespitst op een vermijding van alles, wat haar een emotie zou kùnnen geven, dat ze bij, onverschillig wat er om haar heen gebeurt, of dreigt te gebeuren, het eerst van al, het kostte wat het kost, die dingen verwijdert of verhindert, welke zich tot iets emotioneels zouden kunnen ontwikkelen.'

'Maar dat is toch niets anders dan een afschuwelijk égoisme!' riep mevrouw Feenstra uit.

'Het is haar "struggle for life" in den letterlijken zin van het woord,' antwoordde Koba. 'En nu is haar houding zeker niet groot, maar wel natuurlijk. Voor alles wil ze leven, net als wij allemaal. En dat is haar goed recht. Wij vermijden ook zooveel mogelijk alles wat ons leven of onze gezondheid bedreigt; wij sluiten de ramen, als het tocht en vluchten naar binnen, als het gaat onweeren. Het eenige verschil is nu eigenlijk maar, dat er in Reinilda's huis meer ramen zijn dan in de onze en dat er aan haar horizon altijd donderbuien dreigen.'

Mevrouw Feenstra lachte een beetje verachtelijk.

'Met dat verschil dan toch in ieder geval, dat wij nooit iemand de dupe laten worden van onze voorzorgen tot eigen lijfsbehoud, wat zij blijkbaar wel doet.'

Koba knikte wat treurig.

'Zeker, dat doet ze ook. En je zei zooeven iets, wat me erg trof, dat Jacques gezegd had: Van mijn aanstaande schoonvader merk je eigenlijk niets. Als je eens wist, wat een tragedie daarachterligt. Dat Herman tenslotte verworden is tot iemand.,.. niet eens tot iemand... tot *iets*, waar je eigenlijk niets van merkt. Dat is afschuwelijk!'

'Maar het getuigt toch ook niet van karaktervastheid van je broer' zei Mevrouw Feenstra.

'Och, dat weet ik niet' sprak Koba wat droevig. 'Je kunt je je beste levenskansen in één zwak oogenblik laten ontglippen en dan glij je zoo gemakkelijk verder naar de diepte. Bovendien .. dat is iets tusschen man en vrouw, waarover een derde maar nooit een oordeel moet vellen. Toen Herman's groote dag kwam en hij moest kiezen, toen was Reinilda mooi en jong en verleidelijk en hij was verliefd.... Tja... als An-

tonius niet in de armen van Cleopatra had gelegen....'

'Maar ik kan het toch niet uitstaan, dat Karen ook aan dat égoisme zou geofferd moeten worden' sprak mevrouw Feenstra. 'In ieder geval zal ik eens kijken of ik daar toch geen stokje voor kan steken en ik zal Jacques ook waarschuwen. Dan kan hij zijn invloed op Karen laten gelden.'

Koba's gezicht betrok.

'Pas op, dat je het kind niet wikkelt in een strijd, waartegen het niet opgewassen is. Reinilda kàn heel lief en zacht zijn, als ze wil en bedenk ook, dat Karen gelooft in haar moeder.'

'En als ik er in zou slagen om haar dat geloof te ontnemen...?'

Koba zag haar even zwijgend aan.

'Dan.... ja, dan zou je Reinilda dooden.'

Op een middag, toen Karen tijdens een bezoek bij mevrouw Feenstra weer door Reinilda was weggeroepen, teneinde met haar vader te gaan wandelen, vroeg Mevrouw Feenstra belet bij Reinilda en deze bleek wel genoeg om haar te ontvangen.

Reinilda lag ditmaal niet, zooals anders haar gewoonte was en haar 'pijnlijke plicht' zooals ze placht te zeggen, op den divan, toen mevrouw Feenstra binnentrad, doch ze trad haar bezoekster monter tegemoet.

'Wel, wel,' sprak deze, die Reinilda sedert eenigen tijd op voorstel van de laatste tutoyeerde, 'Kijk es aan.... Wat zie jij er goed uit... en zoo heelemaal ambulant!'

Reinilda lachte.

'Ik heb ook mijn groote dagen en dit is er een van. Gezellig, dat je komt, Jeanne. Ga zitten' en ze wees een crapaud aan bij den haard en nam zelf tegenover haar bezoekster plaats.

'Je man weer minder goed?'

Reinilda glimlachte wat droevig en knikte.

'Weer een inzinking. Vreeselijk apatisch. Dan zit hij maar voor zich uit te staren en dan weet ik het wel. Dan dreigt er weer zoo'n angstaanval. Het speet me, dat ik Karen van je weg moest halen. Ze heeft toch al niet te veel amusementjes hé? En ze vindt die bezoekjes bij jou altijd dol.'

Reinilda had onderwijl gescheld en als Sientje binnenkwam, bestelde ze thee

Mevrouw Feenstra knikte.

‘Ja,.. Vind je niet Reinilda, dat Karen er den laatsten tijd een beetje pips en bleekjes uitziet?’

Reinilda's gezicht betrok.

‘Ze is toch heel wel’ sprak ze dan. ‘Ze eet goed, ze slaapt goed en is heel opgewekt.’

‘'t Is mogelijk, maar ik geloof toch, dat het haar goed zou doen, als ze er eens een poosje uitging.’

‘Wààr uitging?’ vroeg Reinilda.

‘Nu ja,’ antwoordde mevrouw Feenstra, even verward door de wat scherpe wending welke Reinilda nu eensklaps aan het gesprek gaf. ‘Ik bedoel, als ze voor afleiding eens een poosje uit logeeren ging. Ze zou best een paar weken bij Jo in den Haag kunnen komen. En als ik het eerlijk zeggen mag, Reinilda, als het mijn dochtertje was, dan zond ik haar eens eenige maanden naar Engeland of Zwitserland. Het is goed voor haar talen en ze raakt eens onder de... ze komt eens onder andere menschen.’

Sientje, die de thee bracht, stoorde het gesprek.

‘Zoo, dankje. Heb je al opgeschonken?’ vroeg Reinilda. ‘En bonbons? Mooi. Ik zal zelf wel schenken. Ja’, vervolgde ze dan rustig, als Sientje weg was. ‘Herman en ik hebben daar ook al eens over gesproken. Zoo'n jong meisje en dan altijd met twee zeurige krukken, zooals wij, hé? Dat deprimeert....’

‘Zeurige krukken is een qualificatie van jezelf,’ lachte mevrouw Feenstra, maar dan ernstig: ‘Ik weet heel goed, dat ze heel veel liefde van jullie ontvangt, hoor, maar ja... ik vind haar te jong voor de taak, die ze op het oogenblik vervult.’

‘Ik zal eens schenken,’ sprak Reinilda opstaande en dan, terwijl ze in rustige bedrijvigheid aan de theetafel het noodige verrichtte en weldra een kopje neerzette op het bijzettafeltje, naast den crapaud van haar bezoekster: ‘Dat vinden wij ook, hoor Jeanne en ik vind het ook erg lief van je, dat je voor haar belangen opkomt. Maar die misère-toestand is zoo plotseling, zoo onverwacht ingetreden, dat we er feitelijk door overrompeld zijn....’

Mevrouw Feenstra knikte.

‘Dat begrijp ik. En je bent dan maar niet dadelijk klaar om je op de beste wijze aan te passen....’

‘Daarom,’ en Reinilda nam nu haar eigen plaats weer in. ‘Maar ik heb alle hoop dat dat van Herman maar een tijdelijke kwestie is. De schok door de dood van onze jongen.... Maar zoodra Herman weer beter is, krijgt Karen natuurlijk dadelijk veel meer vrijheid van bewegen.’

‘Nou.... Moet ze dan op die beterschap wachten?’ vroeg mevrouw Feenstra en er kwam onwilkeurig wat meer scherpte in haar toon, dan ze wellicht bedoeld had.

Reinilda hief een hand met een wat machteloos gebaar.

‘Moeten,’ sprak ze dan op zachten toon. ‘Dat is toch het woord niet, Jeanne; er is geen sprake van moeten, geen sprake van dwang. Karen is altijd dol op haar vader geweest en hij op haar. Ee neigde meer naar mij. En vind je het dan toch niet een beetje voor de hand liggend, dat Karen, nu haar vader ziek is, behoefte heeft om hem zooveel mogelijk in die ziekte bij te staan?’

Mevrouw Feenstra gaf geen antwoord.

‘Natuurlijk is dat geen opwekkende taak,’ vervolgde Reinilda dan, ‘maar Karen voelt dat als een natuurlijke plicht en ik geloof niet, dat ze zich daaraan graag zou zien onttrokken. Ze vervult die trouwens met groote opgewektheid en met een erge lieve toewijding.... 't is een schat....’

Reinilda's stem beefde wat bij die laatste woorden en ze moest even haar neus snuiten.

Mevrouw Feenstra haalde haar schouders op.

‘De vraag is maar,’ sprak ze dan. ‘Mag men lijdelijk toezien, dat een meisje als Karen, zoo'n zware en sombere taak op haar schoudertjes neemt? En dat geloof ik niet, Reinilda. Ik keur dat af.’

Mevrouw Feenstra's stem beefde een beetje van ingehouden boosheid; er viel een stilte. Reinilda roerde in haar thee, nam een slokje. Dan stond ze op, presenteerde een bonbon.

‘Nee, dankje,’ sprak mevrouw Feenstra koel. ‘Ik zal niet meer snoepen.’

‘Jeanne,’ sprak Reinilda dan rustig, terwijl ze weer ging

zitten. ‘Je zegt, dat je dat afkeurt. Maar met een afkeuring kunnen we het onvermijdelijke toch niet voorkomen?’

‘Ik zie de onvermijdelijkheid van Karens opoffering niet in,’ antwoordde mevrouw Feenstra dan wat meer beheerscht. ‘Je kunt zeer goed voor je man andere, betaalde, hulp nemen.’

‘Betaalde hulp? Wie zegt dat?’ vroeg Reinilda scherp.

‘Ik’

Reinilda knikte.

‘Ik geloof, dat Koba dat ook vindt,’ sprak ze dan, terwijl ze mevrouw Feenstra even strak aanzag. ‘En haar neem ik het kwalijk, omdat ze beter kon weten wat jij niet kunt. Herman zou het vreeselijk vinden, als hij met een verpleegster naast zich op straat zou moeten loopen.’

‘Pardon, ze hoeft niet in costuum te zijn.’

‘In costuum? O, nee, maar daar gaat het niet om!’ riep Reinilda uit. ‘Wat de buitenwereld zegt of denkt, dat is iets waar Herman en ik ons nooit veel van aangetrokken hebben. Daar staan we boven. Maar voor Hermans eigen gevoel! Een wandeling met Karen of het zitten van Karen op zijn kamer, daar steekt niets ziekelijks in; dat gebeurde vroeger ook vaak genoeg. Maar als hij altijd vergezeld zou moeten zijn van zoo iemand, die hem aan een ziekenhuis herinnert, iemand, die hem steeds behandelt en beschouwt als patient, als een soort goedaardige krankzinnige en die van al zijn doen en laten rapport uitbrengt aan den dokter... Nee, nee, nee.... jullie kennen Herman niet. Dat zou hem veel zieker maken. En wat Koba nu beweert of misschien ook de dokter, dat kan me allemaal niets schelen. Ik ken Herman en ik houd veel te veel van hem, om hem aan zoo'n experiment te wagen!’

‘Jawel, dat is mogelijk,’ sprak mevrouw Feenstra, ‘maar we zijn nu een beetje afgedwaald. Ik sprak niet over Hermans belangen, maar over die van Karen. Herman krijgt de volle maat, daar twijfel ik niet aan. Maar Karen komt te kort!’

Reinilda glimlachte.

‘Straks zei je toch, Jeanne, er van overtuigd te zijn, dat Karen heel veel liefde van ons ontvangt. In ieder geval.... met alle waardeering voor je goede bedoelingen, maar voor het levensgeluk van mijn man en mijn dochtertje zal ik zelf wel waken. En als derden zich daarmee bemoeien, dan be-

schouw ik dat als een ongewenschte inmenging. En ik ben ook niet geneigd om daarover te discussieeren. Ik voel dat als iets heiligs en ik duld niet, dat een ander daaraan raakt!'

Er viel een zwijgen; Reinilda dronk haar kopje leeg; Mevrouw Feenstra keek met afgewend hoofd het raam uit.

'Enfin....' sprak de laatste dan, half voor zich heen.

'Jacques' schip is in Singapore, hè?' sprak Reinilda opgewekt en dan lachend: 'Karen leest elken avond de scheepstijdingen. Ze wordt al een echt marinevrouwtje en ze scheldt vreeselijk op de socialisten, die zich verzetten tegen de bouw van een nieuwe kruiser. 't Is koddig!' en dan, als Jeanne opstond: 'Zoo.... ga je het al meenen?'

Ze belde Sientje om haar bezoekster uit te laten, wier koelen handruk ten afscheid ze met een vriendelijken glimlach beantwoordde.

En die glimlach bleef in haar oogen en week slechts langzaam, toen ze na het vertrek van mevrouw Feenstra een poos rechtop, in gedachten, voor den haard bleef staan.

Als wat later Karen en haar vader van de wandeling thuiskwamen, troffen ze Reinilda in een van die opgewekte, levenslustige buien, welke Herman gemeenlijk zoo plachten te verontrustten, maar ditmaal peilde hij toch vergeefs in haar lachende oogen naar een koortsschittering en ook bande de natuurlijk gezonde blos op haar wangen, elke gedachte aan een ziekelijke temperatuursverhooging.

En toen hij dan nu durfde gelooven in haar opgewektheid, onderging hij dit geloof als een ontroerende vreugde, welke hem plotseling een beetje deed huilen, maar hij stelde zijn vrouw en zijn dochter dadelijk gerust met wat schokkende lachjes, door zijn tranen heen:

'Nee... 't is niets... 't is anders... heusch... laat me maar even...'

Aan tafel was de stemming bepaald zonnig; Reinilda vertelde, dat ze een gezellig bezoek had gehad van mevrouw Feenstra en dat ze met deze had zitten lachen over Karens verontwaardiging op de socialisten.

'Mevrouw Feenstra is een schat' zei Karen 'echt een

moeder van Jacques, ze zou niet anders kunnen zijn En zoo'n gezellig mensch; ik amuseer me er altijd dol'

Reinilda knikte met een zachten glimlach, de oogen even gefloersd; dan bracht ze het gesprek op iets anders.

Dien avond op zijn kamer, had Herman een pijp opgestoken, iets wat hij op raad van den dokter alleen mocht doen, als hij zich bizonder wel gevoelde. Gezeten aan zijn schrijftafel, las hij de courant; achter hem zat Karen te schrijven aan haar bureautje, hetwelk naar Hermans kamer was overgebracht.

'Werk je je dagboek aan Jacques bij?' vroeg Herman, terwijl hij even de glazen van zijn bril opwreef, zich daarbij omwendde en naar zijn dochtertje keek, dat met de rug naar hem toezat.

'Hm.... blieft u?..' vroeg ze even afgetrokken, maar dan zich omwendend: 'Ik zit te pennen, Pa.... 't is gewoon bar! En morgen moet hij voor twaalven op de bus!'

'Och kom? Is er zoo verschrikkelijk veel gebeurd?' vroeg hij lachend.

'Nee, dat weet ik toch niet' antwoordde ze 'maar dat is zoo gek. Ik kan wel altijd doorschrijven en als de brief dan weg is, dan heb ik nog het gevoel of ik de helft vergat!'

'Nou, kindje, maar laat ik je dan maar niet storen, hoor!' sprak hij vriendelijk. Doch ze stond op, kwam naar hem toe met een handvol kiekjes, die Jacques in zijn laatsten brief had bijgesloten.

'Kijk, die hebt U nog niet gezien.'

Hij haakte haastig den bril weer achter zijn ooren; dan bekeken ze ze samen. Karen legde uit, wat het allemaal voorstelde en bij elk groepje menschen, dat er op stond, wees dadelijk haar roze vingertje: 'Die....'

Wat later kwam Reinilda zelf de post boven brengen, iets wat ze haast nooit deed, maar haar welbevinden scheen dezen dag geen einde te nemen.

'Overdrijf het nu niet, lieve' zei Herman, toch dadelijk weer bezorgd.

'Laat me toch profiteeren, jongen!' lachte ze. 'Als ik me

eens even een normaal mensch voel!' en dan tot Karen: 'Wat voer jij uit?'

'Wat een vraag, Mama!' schertste Herman, zich omwendend en hij zag Reinilda aan, die glimlachend zijn blik beantwoordde.

'Ik... ben... dadelijk... klaar.' sprak Karen, wier pen over het papier vloog.

'Nou, doe maar kalm aan' sprak Reinilda, met een knipoogje naar Herman, 'en verwaarloos vooral het slot niet, want dat is bijna het voornaamste!'

'Hè.... flauw....' zei Karen verlegen en dan lachten ze alle drie.

'Her, kun je haar even missen?' vroeg Reinilda een oogenblik later, 'Ik heb beneden modeplaten en we moeten eens over een japon praten.'

'Natuurlijk,' antwoordde Herman opgewekt. 'En haasten jullie je maar niet hoor, je ziet....' en hij hield zijn pijp op.

'Ja, dat zie ik net,' sprak ze met een vinger dreigend en dan zijn eigen vermaan tot haar imiteerend: 'Overdrijf het nu niet, lieve....!'

Dan lachten ze weer alle drie en verlieten moeder en dochter gearmd de kamer.

'Kindje, van die japon was maar een voorwendsel, hoor,'. sprak Reinilda, toen ze met Karen beneden was gekomen 'Ik moet eens iets met je bepraten, zus,' en Reinilda vleidde zich op den divan.

'Gut, moes, wat is er?' vroeg Karen verwonderd terwijl ze bij haar moeder bleef staan.

'Ik heb je verteld, dat mevrouw Feenstra bij me geweest is, hè en dat dat zoo'n gezellig bezoek was.'

'Ja.'

'Maar toen ik dat zei, jokte ik. Je begrijpt wel waarom. Het was integendeel een heel onaangenaam, een heel pijnlijk bezoek.'

'Gut.... Ma....' bracht Karen verschrikt uit. 'Vertelt U es.... Ik weet wel, dat U anders meestal maar wat opgewektheid veinst, al voelt U zich nog zoo vervelend, maar nu dacht ik toch heusch ook, dat het echt was....'

Reinilda glimlachte

‘Een bewijs, dat ik goed kan komedie spelen, hé? Zus...’ en ze wenkte Karen met de oogen, om nog dichter bij haar te komen en greep dan haar hand. ‘Wees eens heel eerlijk tegen Ma. Voel jij je wel eens ongelukkig?’

‘Ongelukkig?.... Ikke....?’ vroeg Karen verbaasd.

‘Heb je je ooit in dien zin uitgelaten tegenover mevrouw Feenstra?’

‘Welnee!.... Wat een onzin!’ riep Karen uit, de lieve grijze oogen groot in half verschrikte verwondering. ‘Beweerde mevrouw dat?’

Reinilda liet het handje los.

‘Kom even bij me zitten,’ sprak ze, op een tabouret wijzend, dat Karen nu bijschoof. ‘Zoo letterlijk heeft mevrouw het niet gezegd, maar ze vond het noodig eens te komen vertellen, dat volgens haar opvatting, jij hier in huis zoo'n beetje mishandeld wordt.’

‘God.... Ma....! Is ze gek?’ riep Karen ontzet.

Reinilda glimlachte.

‘Je Pa en ik, maar vooral je Pa, profiteerden maar van je en exploiteerden je voor allerlei dingen, waar we even goed betaalde hulp voor zouden kunnen nemen en je zag er slecht van uit en je kon dat zoo niet volhouden en 't was hoog noodig, dat je er eens uitging, naar Engeland of Zwitserland, want je wist veel te weinig van je talen....’

‘Hè.... jazzes....!’ kreet Karen. ‘Hoe kan mevrouw nu zulke akelige dingen zeggen? Ik heb nooit, met geen woord, over die dingen met haar gesproken. We praten altijd over Jacques. God, dat is verschrikkelijk. Dus ik zou achter uw rug feitelijk mijn beklag gedaan hebben, dat ik.... Het is gelogen, moeke!’ riep ze hartstochtelijk uit, terwijl ze haar moeders hand greep ‘U gelooft toch geen oogenblik, dat ik....’

Reinilda's oogen vulden zich met tranen.

‘Nee, lieveling, ik kòn natuurlijk niet gelooven, dat jij met zulke klachten bij haar gekomen zou zijn. Maar het schokte me toch even....’ besloot ze wat moeilijk, waarna ze haar neus snoot.

‘Het is min van mevrouw!’ sprak Karen, die nu ook

tranen in haar oogen kreeg. ‘Ik had nooit gedacht, dat ze tot zooiets in staat zou zijn....’

‘Och,’ sprak Reinilda nu weer beheerscht. ‘Er is natuurlijk voor buitenstaanders wel eenigen grond om zoo te redeneeren. Die zeggen allicht: zoo'n jong meisje en dan altijd maar een zieke moeder en nu nog een zieke vader op de koop toe. Zoo'n kind moet daaronder lijden, of als ze hatelijk zijn: Zoo'n kind wordt er maar aan opgeofferd.’

Karen lachte verachtelijk door haar tranen heen.

‘Ja, ik heb het hard!.... Ik vind het toch immers juist zoo heerlijk, dat ik U een beetje kan helpen, door Pa wat gezelschap te houden.... Dat weet U toch wel, hé moeke?’ en ze stond op, bukte zich over Reinilda, die de armen om haar heen sloeg.

‘Lieverdje....’, fluisterde Reinilda ontroerd.

‘Enfin kindje,’ sprak ze even later, als ze Karen weer had losgelaten. ‘Ik ben toch blij, dat ik het je gezegd heb. Ik zag er erg tegen op en ik was ook eerst in dubio òf ik het je zou zeggen. Maar hoe eerlijker je in zulke conflicten tegenover elkaar staat, hoe beter of het is. Maar blijf jij tegenover mevrouw dezelfde en laat vooral niet merken, dat wij er samen over gesproken hebben. Het gesprek tusschen mevrouw en mij was natuurlijk niet voor jouw oortjes bestemd. En beloof me, àls het je ooit te zwaar wordt of je krijgt lust er eens een poosje uit te gaan, dat je het dan eerlijk zegt. Kan ik daar op aan, zus?’

‘Och wel ja, moeke.... Maar begint U nu toch ook niet, want dan is het net of U toch een beetje aan me twijfelt. Bah.... wat vind ik dat nu akelig! Ik kwam zoo graag bij mevrouw, maar ik zie er nu bepaald tegen op, om....’

‘Gekheid.... zoo'n vaart zal het niet loopen,’ stelde Reinilda gerust. ‘'t Was misschien maar eens een opwelling van haar. Tante Koba stookt daar ook wel een beetje in....’

‘Tante Koba? Gelooft U dat?’

Reinilda knikte.

‘Heeft ze altijd gedaan. Enfin, dat zijn dingen, die ik je later wel eens.... Maar geef me nu maar een zoen en ga dan weer naar Pa, hè?’

‘Hoe is 't mogelijk....! Hoe komt mevrouw er toch toe!’

riep Karen ineens weer uit. ‘Ik wou waarempel, dat ik mezelf maar in tweeën kon knippen, dan kon mijn eene helft bij Pa blijven en mijn andere helft bij U!’

‘Geef jij je maar heelemaal aan je arme vader,’ sprak Reinilda. ‘Ik red mezelf wel, hoor. Dat ben ik mijn heele leven al gewoon. Och het spreekt vanzelf, als mijn gezondheid beter was, dan zouden er een heeleboel dingen natuurlijk veel prettiger kunnen zijn....’

‘Toe, moeke....’ smeekte Karen. ‘Gaat U nu alsjeblieft niet zulke akelige dingen zeggen....’

‘Het is niet zoo akelig, kindje,’ sprak Reinilda. ‘Maar ik weet zelf veel te goed waarin jullie te kort komen. Maar juist, omdat ik dat weet, probeer ik altijd zooveel mogelijk om niemand tot last te zijn. Dat heb ik altijd beschouwd als een soort levenstaak van me. Ik zou de gedachte niet kunnen verdragen, dat iemand zich om mijnentwil zou moeten opofferen’

‘Wil ik eens wat zeggen?’ sprak Karen ‘Hier in huis vraagt niemand offers en hier in huis brengt niemand offers en wie het anders zegt, liegt! En daarmee basta! O, zoo!’

Ze gaf Reinilda nog gauw en wat onstuimig een kus.

‘En nu ga ik weer naar Pa! Dààg!’

Op een drafje liep ze naar de deur en verliet de kamer.

Reinilda, op den divan, bleef nog even naar die deur kijken; haar oogen staarden wat; dan plots begonnen haar lippen te beven en ineens snikte ze het uit.

Slechts een oogenblik, dan droogde ze haar oogen, snoot haar neus; ze stond op, rekte met een wilskrachtig gebaar het lichaam, dwong zich om vele malen achtereen diep, diep adem te halen.

Toen trad ze de hal in, belde Herman op in de huistelefoon.

‘Met mij....’ haar stem klonk vroolijk. ‘Zeg, is je pijp al leeggerookt?’

‘Ja....’

‘Geen tweede, hoor!.... Pas op, ik zal 't controleeren!’

Ze hoorde hem lachen en iets tegen Karen zeggen; ze hing de telefoon aan den haak, trad weer in de kamer, belde Sientje en gelastte die om den theeboel weg te ruimen.

Dan nam ze een boek en ging bij den haard zitten lezen.

Een paar dagen na dien, waarop Mevrouw Feenstra het pijnlijke bezoek aan Reinilda had gebracht, ontving Karen een brief van Jacques en daarin was een briefje, gericht aan zijn moeder, bijgesloten.

Karen was die dagen niet meer bij Mevrouw Feenstra geweest; ze had er na het gesprek met haar moeder teveel tegen op gezien en er zich dan ook toe bepaald om haar aanstaande schoonmoeder eens op te bellen met een verzonnen boodschapje en de verzekering, dat ze onmogelijk kon komen; een mededeeling, waarop Mevrouw Feenstra wat kort berustend, maar toch geenszins onvriendelijk had geantwoord.

Maar nu dwong Jacques' verzoek om het ingesloten briefje aan zijn moeder te brengen, haar vanzelf, om er toch weer heen te gaan.

Heur hart klopte, toen ze op de stoep stond en ze kon van zenuwachtigheid bijna geen woord uitbrengen, als mevrouw Feenstra in haar wat ruige, blauwe, ochtendjapon en met het onafscheidelijke sleutelmandje in de hand, haar toevallig zelf opendeed.

‘O, kijk es aan!.... Gelukkig!.... Daar doe je goed aan, kindje!’

Misschien was mevrouw Feenstra's toon even ongedwongenhartelijk als immer, maar Karens eenmaal gewekte achterdocht, peilde nu in elke hartelijkheidsuiting toch een bijbedoelen.

Karen was, zooals ze meestal placht te doen, gekomen tegen elf uur, als Mevrouw Feenstra haar kopje koffie- vooruit in de behagelijk verwarmde, ruime serre genoot en Karen dan tegenover haar ging zitten in een gemakkelijken rieten fauteuil, een kopje meedronk en tusschen het babbelen door, gretig op een beschuitje of een ander lekkernijtje knabbelde.

Altijd wist mevrouw Feenstra dan leuke verhalen te doen uit Jacques' kinder- of jongensjaren, of ze had een oud kiekje gevonden of een grappig Sintnicolaasvers

In die serre, in het heele huis trouwens, en dat begon al dadelijk in de hal, waar als ornament tegen den muur, de halve opgepolitoerde schroef hing van het vliegtuig, waarmee Jacques een gevaarlijk avontuur beleefd had, overal om en bij mevrouw Feenstra, was altijd de sfeer van Jacques, waarin

Karen louter geluk ademde en waar ze Jacques' naam ook zoo begrepen kon uitspreken, met een dadelijke ontmoeting van warm medevoelen

Maar nu durfde Karen nauwelijks aan Mevrouw Feenstra's uitnoodiging om toch te gaan zitten, gevolg te geven, ze stamelde een excuus:

‘Nee, ik blijf maar een oogenblik.... ik kan heusch niet..’

‘Kom, val even neer,’ zei mevrouw Feenstra ‘We kunnen toch niet blijven staan. En je zult toch ook wel eens willen weten, wat Jacques aan mij te schrijven heeft.’

‘Eventjes....’ gaf Karen dan toe met een benepen stemmetje en ze ging voor op den rand van een serrestoel zitten.

Mevrouw Feenstra nam tegenover haar plaats, zette haar lorgnet op, en trok Jacques' briefje uit het couvert.

‘'s Kijken,’ sprak ze opgewekt.

Karens oogen knipperden wat, ze moest telkens verstolen slikken, haar blik zwierf wat schuw door het lichte zonnige vertrekje, met een angstige mijding van de gestalte tegenover haar.

Ineens lachte Mevrouw Feenstra en als Karen verschrikt naar haar keek, sprak ze, het briefje weer in het couvert schuivend: ‘Niks voor jou kindje.... een geheimpje tusschen Jacques en mij.’ Ze zag Karen lachend aan. ‘Volgende week wordt jij negentien hé?’

‘Ja.... O, schrijft hij iets over mijn jaardag?’ sprak Karen, wier stem een beetje beefde.

‘Dat zeg ik toch niet....’ schertste Mevrouw Feenstra, maar dan, terwijl de glimlach van het gelaat weggleed, plots wat ernstig:

‘Ik heb je de laatste twee dagen erg gemist, kindje.’

Karen voelde het bloed eensklaps met zooveel vaart naar haar wangen stijgen, dat de tranen haar in de oogen sprongen.

‘Ik kon heusch niet weg, mevrouw.’

Mevrouw Feenstra knikte.

‘Weet ik wel hoor. Ik ben er ook niet boos om, maar 't spijt me zoo. En nu moet je ook weer dadelijk gaan?’

Karen knikte, sloeg haar oogen neer.

‘Je Pa minder wel?’

‘Gaat nogal.’

Mevrouw Feenstra knikte even en scheen na te denken.

‘Kindlief,’ sprak ze dan. ‘Heeft je Ma verteld, dat ik bij haar geweest ben?’

Karen knikte.

‘En heeft je Ma je ook verteld wàt we besproken hebben?’

Karen schudde het hoofdje, voelde het hartebonzen beklemmend in haar keel.

‘Och daar zou ik anders geen bezwaar tegen gehad hebben,’ sprak Mevrouw Feenstra. ‘Ik heb met je moeder een gesprek gehad over jou.’

‘Och....’ zei Karen bedremmeld en met een neiging om nu maar ineens weg te loopen.

‘Ja, ik vind dat je er de laatste tijd wel eens wat bleekjes uit kunt zien en daarom zou ik het zoo goed vinden, als je er eens een poosje uitging.’

‘O, nee mevrouw,’ sprak Karen nu met een moedige, doch vergeefsche poging om haar stem te beheerschen, ‘dat zou ik toch niet willen.’

‘Waarom niet?’

‘Omdat Pa me niet kan missen.’

In Mevrouw Feenstra's oogen kwam een zacht-medelijdende glimlach.

‘Dat is natuurlijk erg lief van je, kindje Maar zou dat wel heelemaal waar zijn?’

‘Ma zegt het toch ook.’

Mevrouw Feenstra zweeg even, maar als Karen daarvan gebruik wilde maken om op te staan:

‘Toe, nee, een oogenblikje, lieve. Zeg het maar eerlijk. Wij oudere menschen begrijpen toch wel eens meer, dan jongere menschen vermoeden. Je hebt op het oogenblik thuis niets dringends te doen, wel? Maar je bent niet op je gemak, zooals anders en dat komt, omdat je moeder wel degelijk met je over dat bezoek van mij gesproken heeft. Is het niet zoo?’

Karen liet het blonde hoofdje zakken, staarde wat angstig op den vloer.

‘Je moet me vooral niet verkeerd begrijpen, Karen-lief,’ vervolgde Mevrouw Feenstra dan. ‘Het was geen bemoeizucht van me, die me er toe bracht om met je Ma eens over jou te komen praten. Ik heb dat alleen gedaan, omdat ik

meende, dat het in jou belang was en dus ook in het belang van Jacques.'

Karen sloeg even haar oogen op, maar sloeg ze ook dadelijk weer neer.

'Het is vreeselijk lief van je, dat jij je zoo opoffert voor je Pa en Ma en ik begrijp ook heel goed, dat jij dat niet eens als een opoffering voelt. Maar dat neemt niet weg, dat het toch verkeerd is.'

Karen schudde het hoofd.

'Ik voel me toch heusch heelemaal niet ongelukkig, mevrouw,' sprak ze dan wat meer beheerscht. 'Natuurlijk, als Ma gewoon gezond was, net als U, dan zouden thuis sommige dingen wel eens anders en prettiger zijn, maar daar staat tegenover, dat we vooral na de dood van Ee, nog veel meer behoefte aan elkaars gezelschap hebben gekregen dan vroeger.'

'Natuurlijk, lieve kind en ik zal de laatste zijn, die dat niet begrijpt en er zich niet over verheugt. Jij bent nu het zonnetje in huis. Ik wou, dat ik nog zoo'n dochtertje bij me had!'

Karen sloeg nu haar lieve grijze oogen, die weer op den vloer gericht waren, op en keek mevrouw Feenstra met een half verlegen glimlach aan.

'Maar,' sprak deze dan 'de taak, die voor jou is weggelegd, is niet die van een ziekentroostertje, hoe lief en trouw je die ook vervult, maar je bestemming is om de flinke, degelijke vrouw te worden van een zeeofficier en dat is in zekeren zin ook een taak, maar een, die heele andere eischen stelt.'

'Denkt u dan, dat ik geen goeie vrouw voor Jacques zal zijn?' vroeg Karen wat schril.

'Ik ben overtuigd,' antwoordde mevrouw Feenstra rustig, 'dat je het in je vermogen hebt, om voor Jacques een ideale vrouw te worden, liefje. Maar dan moet je je vleugeltjes een beetje wijder kunnen uitslaan, dan je nu wordt mogelijk gemaakt. Je hebt nog zoo bitter weinig levenservaring, je komt nooit eens onder menschen, je gaat niet geregeld op en neer met meisjes van je leeftijd en dat wreekt zich op den duur, dat leidt tot eenzijdigheid. Het zal tengevolge hebben, dat je je later, als je met Jacques getrouwd zult zijn, niet op je gemak voelt in de kringen, waarin je je als officiersvrouwtje

zult moeten bewegen. En dat zou ik heel akelig vinden, voor jou.... maar ook voor Jacques.'

'Maar mevrouw....' beefde Karen.

'Ja, kindje,' vervolgde mevrouw Feenstra 'zoo is het en ik wil je dat eens zeggen, je moet dat weten. Bovendien is dit leven ook lichamelijk niet goed voor je. Je moet de lucht in, tennis, hockey, wat je maar wilt, wintersport als 't kan. Als Jacques dan terugkomt, vindt hij een frisch blozend meiske en niet een tenger poppetje met een huiskleurtje....'

Karen barstte in snikken uit.

'Maar.... wat.... wat zoudt u.... dan willen....?' stootte ze met een hoog overslaande stem uit. 'Ik.... ik.... kan toch niet....'

'Ik zou willen, kindjelief....' sprak mevrouw Feenstra op rustigen vriendelijken toon, 'dat iemand, die meer invloed heeft dan ik, eens met je Ma.... me je ouders praatte. Bijvoorbeeld, tante Koba....'

Ineens hield Karen met snikken op, haar mond viel open haar betraande oogen sperden groot.

'Tante Koba....?' bracht ze heesch uit. 'Die....? O, nee.... nooit!'

Meteen was ze opgestaan, het gezichtje vertrok zenuwachtig in een pijnlijken kamp om beheersching, maar uit den blik der droeve grijze oogen, flitste nu ook een verontwaardiging naar mevrouw Feenstra toe.

'Wat heb je tegen je tante Koba?' vroeg mevrouw Feenstra, die ook was opgestaan.

Karen poogde te spreken, maar de trillende mond bleef krampachtig gesloten; dan ineens wendde ze zich om, liep de kamer uit, de hal in.

'Karen....!' riep mevrouw Feenstra nog.

Doch Karen was al naar de voordeur gesneld, had die opengerukt en was de straat opgeloopen.

Geheel ontdaan kwam ze thuis en viel Reinilda, zonder eenige inleiding snikkend om den hals.

Reinilda trok het schreidende meisje op haar schoot, liet haar een beetje uithuilen, zei zachte, lieve woordjes, streelde het blonde hoofdje, dat tegen haar schouder lag.

'Mevrouw Feenstra is.... is.... zoo akelig.... tegen me

geweest....' bracht Karen eindelijk, tusschen hartstochtelijke snikstooten uit.

In Reinilda's oogen, die langs het blonde meisjeshoofd luisterend de kamer instaarden, lichtte een sombere gloed.

'Ze zei.... ze zei.... net zoo gemeen....' hakkelde Karen, 'als.... als Jacques terug.... kwam.... dan zou ik er.... niet frisch meer uit zien.... maar.... een tenger.... poppetje zijn.... met een huiskleur....'

Reinilda's hoofd zakte wat, de gloed in de oogen verdofte.

'En ....ik zou me.... niet.... weten te gedragen.... als.... officiersvrouw....' vervolgde Karen, telkens weer opsnikkend, maar dan langzaam aan wat meer beheerscht, terwijl ze het hoofdje wat ophief en op haar zakdoek beet 'en.... dat zou.... zoo akelig zijn.... voor Jacques.'

Nog staarde Reinilda voor zich uit, zonder een woord te zeggen, dan, plots, rekte ze het bovenlijf wat, poogde, zonder dat Karen het bemerkte, diep adem te halen, maar het stokte; ze sloot de oogen in een plotseling fel hartebonzen, klemde de tanden op elkaar, balde de vuisten in een vastgebeten wil om zich te beheerschen, dan deed ze andermaal een poging; nu zonk de lucht diep en bevrijdend in haar longen en kon ze ook spreken.

'Dat is heel onaardig en heel slecht van mevrouw Feenstra om zoo tegen je te praten, lieveling,' zei ze op zachten toon. 'En begon ze daar nu dadelijk over?'

Karen had zich van de schoot harer moeder laten afglijden, maar bleef bij haar staan, knikte.

'Ja, ...ik weet zelf niet. Ik was zoo zenuwachtig. Maar ze zei van alles en ze was zoo hatelijk.... en ik moest maar eens naar tante Koba gaan.'

Reinilda's mond vertrok tot een bitteren lach.

'Zei ze dat?.... Dat ontbrak er nog maar aan!'

'Ik ga dadelijk alles aan Jacques schrijven!' riep Karen opgewonden uit.

'Nee, nee, kindje, dat moet je niet doen,' sprak Reinilda haastig. 'Je bent nu veel te veel van streek en dan zou je misschien dingen schrijven, waar je later spijt van zou hebben. Vergeet niet, dat mevrouw Feenstra Jacques' moeder is...'

Karen knikte.

‘Ik ben nu te boos op haar, hé?’

‘Daarom. Morgen of vanavond zie je het anders, beter. Dus niet doen, hoor, zus. Beloof je 't? Ga dan nu wat zitten lezen op Pa's kamer. En als Pa vraagt waarom je gehuild hebt, dan zeg je maar, dat je tandpijn had, maar dat het over is.’

Karen knikte.

‘Maar Ma, ik wil niet meer naar mevrouw Feenstra toe, hoor,’ sprak ze, terwijl haar stem weer even beefde.

Reinilda lachte, maar er was iets droevigs in dien lach.

‘Voorloopig moet je dat ook maar niet doen,’ sprak ze. ‘Dat zal ik wel in orde maken. Ik zal haar een briefje schrijven, heel rustig, heel gewoon, zonder verwijten. Dan weet ze 't en hoef jij niet telkens excuusjes te verzinnen.’

‘Ja, astublieft, doet u dat maar,’ sprak Karen. ‘Dan ga ik nu naar Pa.’

Ze kuste Reinilda. ‘Dag moeke.’

‘Dag lieverdje.... En niet te veel piekeren, hoor. Het komt allemaal terecht.’

Karen knikte haar moeder nog even toe met een wat bevend mondje; dan verliet ze de kamer.

Als ze weg was, stond Reinilda op, bleef even met peinzende oogen voor zich uit staren; dan, met een beweging of ze een gedachte, welke haar verontrustte, met geweld verdreef, trad ze naar de kast, kreeg haar correspondentie-garnituur, ging aan de tafel zitten.

Vervolgens met de groote, maar wat puntige letters van haar regelmatige handschrift, schreef ze:

Beste Jeanne,

Zooeven is Karen geheel ontdaan en snikkend thuisgekomen. Ingevolge haar wensch deel ik je mee, dat ze voorloopig haar bezoekjes bij je zal staken.

Herman en ik deelen haar meening, dat dit voor beide partijen het beste is.

Inmiddels met vr. gr. t.t. Reinilda.

Als ze het adres op de envelloppe had afgevloeid en ze den bevochtigden gomrand met haar zakdoek aandrukte, viel er plots een traan op het couvert.

Ze maakte een beweging van schrik en ongeduld, dopte haastig de kleine vochtparel weg, dan stond ze op, schelde Sientje, gaf haar den brief.

‘Voor mevrouw Feenstra. Je behoeft niet op antwoord te wachten.’

Sedert Jacques' vertrek was dit de eerste maal geweest, dat Karen een ganschen dag niet op papier tegen hem had gepraat; eerst den dag daarop begon ze weer haar belevenissen en gedachten aan hem mee te deelen, maar het vlotte niet zoo goed als anders, telkens onderbrak ze het schrijven, keerde er dan weer wat plichtmatig tot terug en van haar bezoek aan zijn moeder maakte ze slechts terloops gewag.

Een week later, toen ze haar jaardag vierde, kwam er een mand bloemen van Jacques, een hartelijk radiotelegram en een platina halskettinkje met een kleine diamanten breloque; mevrouw Feenstra zond eveneens bloemen en een cadeautje en 's middags, toen er meer visite was, kwam de laatste, gelijk met Koba, ook nog persoonlijk feliciteeren.

Het was maar een kort bezoekje van oppervlakkige hartelijkheid, met een voorzichtig vermijden van weerskanten, om teere onderwerpen aan te raken.

Reinilda had weer een harer ‘groote’ dagen, scheen welvarender dan ooit; ze praatte en schertste en lachte; ook Herman beleefde een goeden dag; er was geen onrust in zijn blik.

Doch Karen was stil en bleekjes en haar uitingen van blijdschap en erkentelijkheid om en voor de bloemen en geschenken, scheen wat plichtmatig, met een droefgeestigheid in de lieve oogen, dadelijk nadat de mond zich weer bij een bedankje, tot een glimlach had moeten verplooien.

Dien avond verrastte Reinilda haar echter met de mededeeling, dat ze met zijn drieën een week of vier naar Pontresina zouden gaan, waar Karen dan eens echt van de wintersport zou mogen genieten.

Reinilda had tevoren overleg gepleegd met dokter Vermeer, die niet alleen geen bezwaren had, doch het plan zelfs warm aanbeval: voor Karen vanzelfsprekend, voor Herman echter ook, wijl een verandering van klimaat en omgeving op hem misschien wel zèèr gunstig zou werken.

Ten slotte ook voor Reinilda, mits deze zich bij aankomst dadelijk onder toezicht stelde van een medicus, wijl niet van te voren kon worden vastgesteld, hoe haar hart zou reageeren op de verandering van klimaat en hoogte.

Karen genoot al bij voorbaat, liep zingend door het huis, een jubelgeluidje dat een wat verschrikte verwonderingstrek bracht op de gelaten van Sientje en de keukenmeid, Herman wat onrustig maakte, doch Reinilda in het geheel niet scheen te deren.

Karen schreef ook dadelijk een opgewonden brief aan Jacques om hem het groote nieuws te melden en leefde de volgende dagen in een prettig roezige-drukte met besprekingen op het reisbureau, het inkoopen van sportpakjes, wollen truien en mutsen en het bestudeeren van handleidingen voor skiloopen en allerlei sledesport.

Op raad van Reinilda ging ze geen afscheid nemen bij mevrouw Feenstra, wie ze nu feitelijk een visite schuldig was voor de betoonde belangstelling op haar jaardag; in een kort vriendelijk briefje schreef ze, dat de beslommeringen voor de reis het haar onmogelijk maakte om nog even aan te komen.

Herman was in het vooruitzicht op de reis ook zeer opgewekt en vol belangstelling, maar als ze op den avond voor het vertrek tezamen theedronken in de voorkamer, waar Reinilda, om krachten te verzamelen voor de komende vermoeienissen, nu toch den ganschen dag op den divan had gelegen, vroeg hij plotseling aan Karen:

‘Ben je al goeien dag wezen zeggen bij je aanstaande schoonmoeder?’

Herman wist van de verkoeling niets af; Reinilda had Karen verboden er met hem over te spreken, wijl zulke kwesties hem dadelijk agiteerden.

Karen, nu verrast door die onverwachte vraag, kleurde en zag verschrikt haar moeder aan.

‘Jeanne ligt te bed....’ jokte die.

Maar Herman was de verwarring van Karen niet ontgaan en er kwam dadelijk iets onrustigs in zijn blik.

‘Te bed....?’ herhaalde hij. ‘Maar daarom kon je toch wel even....’

‘Och nee,.... Karen heeft opgebeld,’ sprak Reinilda

haastig, ‘maar ze liet zeggen dat ze barstende hoofdpijn had en niet kon ontvangen.’

Karen stond op en sloop de kamer uit; Herman, in wiens oogen de onrust nu verwerd tot angst, keek haar sprakeloos na; dan wendde hij zich tot Reinilda:

‘Wat.... is dat....?’ vroeg hij haperend.

‘Och, Her.... niets’ antwoordde ze. ‘Maak het het kind niet moeilijk. Er zijn wat woorden gevallen! Jeanne is altijd wat bazig en bedillerig en nu zijn ze een beetje au froid. En dat vind Karen vervelend. Maar dat trekt wel weer bij....’

‘Is dat al lang....?’ vroeg hij.

‘Een dag of wat! Maar zoo diep gaat het niet. Ze is op Karens jaardag immers nog wezen feliciteeren.’

Hij zag haar aan, dacht even na, knikte dan.

‘O, ja....’

Maar de onrust week toch niet geheel uit zijn blik.

Eerst later, toen Karen hem goeden nacht wenschte, vroeg hij, plots haar handje grijpend:

‘Heb je vandaag aan Jacques geschreven?’

Ze zag hem verwonderd aan.

‘Natuurlijk, Pa!.... Waarom?’

Hij glimlachte.

‘Zoo maar.... Wel te rusten.’

Hij zag zijn dochtertje andermaal na, toen die de kamer verliet; dan keek hij naar Reinilda, die tegen hem lachte; zijn blik vergleed, werd wat peinzend, het grijze hoofd zakte met kleine schokjes omlaag.

II

Een fijne drooge sneeuw viel uit de doorzonde grijsblauwe lucht, toen Karen dien morgen een dikken brief aan Jacques naar het postkantoor van Pontresina bracht.

Als zilveren loovertjes kleefden de sneeuwkristallen op de donkerblauwe randen van haar wollen sporttruitje, maar ook hechtten er zich telkens wat kriebelend aan heur lange wimpers en kwamen er op haar mond.

Ze blies er tegen, speelsch, met een telkens uitblazen der

kleine stoompluimpjes van heur adem en stapte kittig met de nieuwe sterke sportlaarsjes over den harden bodem, die onder de poeierig-rulle sneeuwlaag bevroren lag.

‘Morgen juffrouw Terburg! Wat voert u in 's hemelsnaam uit?’

Ze had in heur spelletje met de vlokken niet eens de zachte knarsing gehoord van de voetstappen in de sneeuw achter haar; nu zag ze opzij en keek in het lachende zwartbruin verbrande gezicht, met de sterke witte tanden en de donkere blauwe oogen van Harold Morisson.

Ze lachte.

‘U dacht misschien, dat ik locomotiefje speelde? Ik liep te vechten tegen de sneeuwvlokken.’

‘Een nuttelooze strijd, juffrouw Terburg; ik ken wel dingen, waar ik liever voor vechten zou’ en hij keek haar even van terzijde aan. Dan den brief ziende: ‘U gaat naar het postkantoor. Mag ik zoo ver met u meeloopen?’

‘Graag. Is het niet prachtig vanmorgen? Juist door die sneeuw en toch het zonnetje!’ en ze keek in verrukking rond.

‘Om voor te knielen’ antwoordde hij. ‘Als we nog even doorstappen, dan is het haar heelemaal witgepoederd als van een Fransch markiezinnetje. Dan nog een kleine tache de beauté naast het mondje en het is volmaakt!’

‘Waar heeft u het over?’ vroeg ze met wat gespeelde verontwaardiging.

Hij lachte eens, raakte even haar arm aan.

‘Kijk,’ wees hij dan, ‘daar naar de Morteratsch toe.... of er door het dal een lichtend scherm op ons af komt.... dat is het einde van de sneeuwvlaag. Over een kwartier loopen we samen in de zon!’

‘Gaat u dan ski-en?’ vroeg ze.

‘Ja, u ook? Hoe staat het met de vorderingen?’

Ze zette een mondje.

‘Gaat nogal. Ik kan nu tenminste zonder hulp opstaan, als ik val.’

‘O.... kranig!’ lachte hij.

‘Ja, maar daar ben ik toch niet tevreden mee, weet u.’

‘Wat een ambitie!’ spotte hij vroolijk.

‘Een echte sportgirl, hé?’

Hij keek ineens ernstig.

‘O, nee, juffrouw Terburg. Gelukkig niet!’

Ze zag verrast naar hem op.

‘Gelukkig niet? He....! Ik dacht dat voor een sportman als u een sportgirl hèt uitverkoren type zou zijn.’

Hij schudde het hoofd.

‘O, nee. Ik vind meisjes, die hun spierkracht toonen, onvrouwelijk en onaesthetisch. Ik heb er even weinig waardeering voor als voor een boksende kangaroe.’

Karen schaterde het uit.

‘Maar meneer Morisson!.... Dus als ik eenmaal goed kan ski-en, dan sta ik in uw schatting ook gelijk met zoo'n kangaroe!’

‘U zult nooit goed kunnen ski-en,’ sprak hij rustig.

‘O, dat is wel bemoedigend.’

‘Wie is uw instructeur?’

‘Straingerl.’

‘Ah.... de heldentenoor met de verleidelijke oogen!’

Karen haalde haar schouders op.

‘Ik heb hem nooit hooren zingen en zijn oogen zijn me nooit opgevallen.’

‘Dat laatste begreep ik al,’ sprak hij.

‘Hoezoo?’ vroeg ze verwonderd.

‘Omdat u zich er al aan gewend heeft om alleen op te staan. Er zijn hier genoeg meisjes, die het nooit zonder zijn hulp kunnen stellen.’

Karen bloosde en ze liepen even zwijgend naast elkaar voort.

‘Juffrouw Terburg,’ sprak hij dan op zachten toon. ‘Mag ik u niet eens een paar lessen geven?’

Ze keek snel op.

‘En ik zal het nooit leeren!’

‘U zult het nooit goed leeren. Maar ik kan er u wel zooveel van bijbrengen, dat het toch voor u een prettige en weinig inspannende beweging is. Maar ik waarschuw u van te voren, dat wat ik u leeren kan, staat tot de echte zware skisport als ping-pong tot tennis!’

Karens hart klopte even wat sneller.

Harold Morisson was op dit oogenblik de meest bekende en meest populaire sportman van Pontresina; op ski was hij

dikwijls zelfs de grootste Noren de baas gebleven. Men las zijn naam ook altijd bij de klassieke wedstrijden in Holmenkollen en eens was hij zelfs wereldkampioen ski-springen geweest. Zijn portret stond telkens in de bladen en toen hij een paar dagen na de Terburgs met zijn moeder in hetzelfde hôtel aankwam, had de gérant tot Herman gezegd: ‘Nu meneer Morisson er is, begint het seizoen eigenlijk pas goed.’

Karen was toevallig in de hal geweest toen hij kwam. De directeur zelf was uit zijn bureau geschoten om mevrouw Morisson bloemen ter verwelkoming aan te bieden en Karen had ook met geamuseerde verwondering gezien, hoe dadelijk een troepje jonge meisjes op Harold losstormden, ten einde hem om zijn handteekening te vragen. Maar met een tot rust manend handgebaar en een paar nogal hautaine knikjes en wat schaarsche woorden, had de groote man zich uit die omringing losgewerkt en was met zijn moeder in de lift verdwenen.

Sedert had ze hem een paar maal ontmoet, met hem gedanst, met hem schaatsen gereden en gesleed en met hem en andere jongelui zitten praten en lachen, 's avonds rond den grooten open haard met de knetterende en vonkenspattende berkenblokken, in de hal van het hôtel.

Zoo in gezelschap was er tusschen Harold en de anderen echter altijd een soort eerbiedige afstand: Harold Morisson de Sportprins!

De jongelui reserveerden voor hem als van-zelf-sprekend den gemakkelijksten stoel en zoodra Morisson sprak, zwegen al de anderen in gretig luisteren.

Onophoudelijk kreeg hij telegrammen, pakjes en brieven en kwamen er sportreporters om een interview bedelen. Hij gaf zelfs formeel audientie op bepaalde uren en dagen van de week voor al die soort huldebewijzen en Karen had ook al een paar maal toevallig ruzietjes beluisterd tusschen meisjes, die afgunstig waren op betoonde of vermeende attenties van den grooten man.

Ze had dit alles ook juist geschreven en er mee gespot in haar brief aan Jacques, welke ze nu in de hand hield en beweerd, dat ze Morisson een onuitstaanbaar type vond in zijn geblaseerde houding tegenover al die eerbewijzen en bewonderingen.

En nu bood diezelfde Morisson plotseling aan om haar wat lessen te geven in het ski-en; hij, de Wereldkampioen, de Grootmeester in die tak van sport! Het was even of ze droomde, maar de fijne prikkelende vrieslucht en het frissche stuifsel der nog altijd dwarrelende sneeuwkristallen op haar plotseling wat gloeiend gezichtje, brachten haar dadelijk in de opwindende werkelijkheid terug.

Haar lieve grijze oogen schitterden, toen ze hem aanzag.

'Nou.... als u dat zoudt willen doen....!' en dan ineens jubelend: 'Verbeeld je, als ik terug ben in Amsterdam en ik vertel daar, dat ik les heb gehad van Harold Morisson...!'

Hij lachte.

Ze waren nu bij het postkantoor gekomen.

'Zal ik....?' vroeg hij, zijn hand naar den brief uitstekend.

Hèèl even aarzelde ze, maar dan ineens sprak ze ernstig:

'Nee, dat doe ik zelf.'

De dikke brief plofte hoorbaar in de bus.

Als ze zich omwendde, stond Harold Morisson daar met een pijnlijk gezicht en drukte de hand op het hart.

'Wat is er?' vroeg Karen een beetje verschrikt.

'Die plof....!' en in zijn donkere blauwe oogen fonkelde een ondeugende lach.

Karen schaterde het uit.

De Terburgs hadden bij hun drie appartementen een zitkamer op het Zuiden; er was een divan geplaatst voor Reinilda en een schrijftafel voor Herman.

Nu Reinilda toch altijd bij Herman kon zijn, had Karen 'heelemaal vacantie' gekregen, zooals Reinilda het uitdrukte en ze kon nu den ganschen dag meedoen aan alle pretjes, welke door en voor de hotelgasten werden verzonnen.

Herman voelde zich best, maakte kleine wandelingen, soms met Karen en een enkele maal zelfs met Reinilda; apatische of melancholische buien of angstvlagen hadden zich nog geen enkele maal vertoond.

Reinilda had het de eerste dagen maar moeilijk gehad; de hooge fijne lucht vergde een inspanning van het zwakke hart, welke de dokter bedenkelijk het hoofd deed schudden;

een dag was er zelfs ernstig sprake van geweest, dat men zou moeten vertrekken om in ieder geval Pontresina tegen een veel lager gelegen wintersportplaats te verwisselen, maar Reinilda's wilskracht had ten slotte gezegevierd; ze was ineens en volledig geaclimatiseerd, zooals ze zelf beweerde en de dokter had met een licht hoofdschudden en een glimlach gezegd: ‘Gnädige Frau sind wohl sehr energisch. Mit so einem Herzschlag können Sie hier im Engadin hundert Jahr werden!’

Voor de lunch, die meestal niet voor half twee begon, plachten zij en Herman even als de andere oudere gasten, die niet meer aan de wintersport deden, in de groote gezellige hal te gaan zitten wachten op de luidruchtige troepjes jongelui, welke dan van lieverlede moe en warm en vaak ook heelemaal besneeuwd en ook wel eens met nood-verbanden om hun hoofd, van hun sportieve excursies terugkwamen.

In de hal was wel centrale verwarming, maar bovendien lagen er in den grooten open haard altijd berken- of dennenblokken te branden en te knetteren en de geur daarvan schiep vooral 's avonds een atmosfeer, die herinnerde aan verhalen over Kerstavonden in oude Engelsche kasteelen.

Er waren niet veel Hollanders onder de gasten, die hoofdzakelijk uit Engelschen en Zweden bestonden en het amuseerde Herman wel met de laatsten in hun landstaal eens een praatje te maken, terwijl Reinilda kennis had gemaakt met wat Engelsche dames en met deze haak- en brei-patroontjes uitwisselde.

Dien morgen zaten Reinilda en Herman echter samen aan een tafeltje naar de terugkomst der jolige troepjes te kijken.

‘Waar is Karen naar toe?’ vroeg Herman, als de jongelui, waarbij Karen zich anders placht aan te sluiten, van lieverlede binnenkwamen, zonder haar.

Reinilda haalde haar schouders op.

‘Ze is gaan ski-en, dus ze zal wel met de club van Straingerl mee zijn. Wacht ik zal eens vragen.... Muriel!’ en ze wenkte een jong meisje, waar Karen nogal bevriend mee was. ‘Heb je Karen niet bij je?’

‘Nee, mevrouw; ze is niet meegegaan met Straingerl en ons vanmorgen.’

‘Hè.... waar zit ze dan?’ vroeg Reinilda rondkijkend in de hal, waar op dat oogenblik een gedrang en een geroezemoes was van de terugkeerende sportmenschen.

‘Karen is gaan ski-en met Harold Morisson, mevrouw!’ riep een ander jong meisje. ‘Ik heb ze zien vertrekken.’

‘Met zijn tweeën?’ vroeg Reinilda verwonderd.

‘Ja, mevrouw.’

‘Hoe gewichtig! Hoor je dat, Her? Karen met de groote Harold Morisson!’

‘Daar is ze....’ sprak Herman met zijn wat bevende vinger naar de aldoor spiegelende draaideur wijzend.

Inderdaad kwam Karen, gevolgd door Morisson, daar juist naar binnen.

In de pratende en lachende groepen viel plots een stilte van aandacht; men week opzij om den Kampioen met Karen door te laten. Karens gezichtje straalde; ze scheen niemand te zien, maar praatte en lachte met haar metgezel tot die, na een hoffelijken groet, afscheid van haar nam en in de lift verdween.

Karen trad op haar ouders toe.

‘Daar ben ik.’

‘Maar kindje!’ lachte Reinilda. ‘Jij met de groote man! Wat een eer! Heeft hij je aangesproken?’

‘Nee, nee, ik heb mijn eerste les bij hem gehad,’ antwoordde ze even in een clubfauteuil zinkend, op een wat onverschilligen toon, terwijl ze zich met een snellen blik er van overtuigd had, dat er van alle kanten naar haar gekeken werd.

‘Les?’ vroeg Herman verwonderd.

‘Ja, Pa. Ik ontmoette hem vanmorgen, toen ik naar de post ging en toen praatten we over ski-en en toen zei hij, dat je het van Straingerl nooit goed leerde en toen bood hij aan om mij eens wat lessen te geven.’

‘En was 't prettig?’ vroeg Reinilda met een knipoogje naar Herman, die echter met wat onrustige aandacht naar Karen had geluisterd en niet op dat knipoogje reageerde.

‘Dol!.... Maar wel vermoeiend. Maar hij leert je in één uur meer, dan Straingerl in een maand. Bij Straingerl rol je altijd, maar dat hoeft heelemaal niet. Ik ben een helling afgevlogen, gewoon zalig! Hallo Muriel!’

Het Engelsche meisje trad op haar toe.

‘Gut, Karen, waar heb jij gezeten?’

‘Les gehad van Morisson. Ben jij met Straingerl geweest?’

‘Les van Morisson?.... Kind! Doet hij dat?’

Karen lachte, hief even met een licht schouderophalen een handje op.

‘Wat hebben jullie bij Straingerl gedaan?’ vroeg ze dan.

‘De halve Telemarken.’

‘Leuk?’

‘Och ja, de gewone rolpartij Een van mijn skis is in tweeën gespleten.’

‘Nou, ik ben een helling van honderd vijftig meter afgevlogen met een sneltreinvaartje. Ik zag gewoon niks meer. Maar ik ben heelemaal niet gevallen. Dat hoeft ook niet. Dat is maar een idee van die gekke Straingerl. Moet je Morisson zien, zeg.... die zweeft gewoon.... prachtig!’

‘Nou ja, hij!.... Gut kind, ik ben doodelijk jaloersch, dat hij jou.... Vraag of hij mij ook les geeft!’

De beide vriendinnen schaterden.

‘Gaan jullie je nu gauw verkleeden, meisjes,’ sprak Reinilda, die geamuseerd had toegeluisterd, ‘want dadelijk gaat de gong.... Die geniet....!’ vervolgde ze lachend tot Herman, als de twee meisjes druk babbelend in de lift waren verdwenen. ‘En wat ziet ze er goed uit, hé?’

Hij knikte.

‘Ze moet zich maar veel bij die Muriel aansluiten,’ sprak hij.

In de eetzaal, tijdens de lunch, kwam Harold Morisson even naar Karen toe om te vragen of ze niet te moe was na de excursie; hij wisselde ook eenige woorden met Herman en Reinilda. Aan al de omringende tafeltjes was tot Karens vreugde een voelbare stilte van aandacht.

‘Uw dochter heeft buitengewoon veel aanleg,’ verzekerde Morisson. ‘Als ik ze een seizoen onder mijn leiding zou hebben, dan kon ze het volgend jaar uitkomen in Holmenkolmen’

Karen lachte vroolijk, wist wel, dat hij er niets van meende.

‘Dan word ik professional!’ riep ze uit. ‘Dan kom ik op de film en dan sticht ik een eigen ski-school.’

‘Methode Straingerl?’ vroeg hij plagend. ‘Vallen en opstaan?’

Ze schudde het blonde hoofdje.

‘Methode Morisson.... Zweven....!’ en ze maakte met beide armen een gebaartje of ze vloog.

Morisson lachte even, diep in haar oogen.

‘Ik houd u niet langer op van uw lunch,’ sprak hij dan. ‘Tot straks, hoop ik.’

Hij boog en keerde terug naar het tafeltje waar hij met zijn moeder zat en dat aan het andere einde van de zaal stond.

De forsche knappe gestalte trok weer de algemeene aandacht en aan alle tafeltjes wist men nu al wel, dat Harold Morisson er vanmorgen op uit was getrokken met ‘that pale Dutch girl’, zooals de meisjes Karen aanduidden en ze hadden ook allemaal gezien, dat Morisson ‘that pale Dutch girl’ juist weer was wezen aanspreken.

Harold Morisson was het gewoon om in hôtels en eetzalen het middelpunt van bewonderende blikken te zijn; zelfbewust en met een wat kunstmatigen norschen trek op zijn knap gezicht, placht hij door die kruisvuren te gaan, waarbij slechts een enkele maal die norschheid week voor een glimlach en een knikje naar een uitverkoren jonge dame, die dan gemeenlijk op haar beurt weer even het aandachtspunt werd aller blikken en daar hevig om met haar oogen moest knipperen en blozen.

Doch ditmaal maakte Harold Morisson niemand in de eetzaal met een onderscheidend knikje gelukkig en verlegen.

‘Is dat nu toch wel comme il faut?’ vroeg Herman, eenige dagen later, toen hij en Reinilda na het diner in de hal theedronken. ‘Karen altijd met die Morisson....?’

‘Kom.... je kent Karen toch,’ antwoordde Reinilda. ‘Ik zou daar als jong meisje ook vreeselijk mee gefêteerd geweest zijn, als zoo'n beroemd man me een beetje het hof maakte.’

‘Jawel.... maar ik bedoel tegenover Jacques.’

Reinilda haalde haar schouders op.

‘Ze hoeft die drie jaren toch niet als een nonnetje te leven; Jacques zal, als hij aan den wal komt, ook wel eens plezier maken met andere meisjes.’

Herman zweeg even, schudde wat peinzend het hoofd.

‘Maar het is zoo erg druk. Elken morgen gaan ze er met zijn tweeën op uit. 's Middags soms ook nog en vanavond....’

‘Nee....’ viel ze haastig in, ‘vanavond gaan ze allemaal tezamen dansen in het Regional hôtel, daar is een galaavond.’

‘Waar is ze nu?’ vroeg hij wat onrustig de hal afzoekend met zijn oogen. Maar aan de tafeltjes en bij den haard zaten alleen de oudere gasten thee te drinken en te rooken.

‘Ze is een ander japonnetje aan gaan doen. Nee, Her, laat het kind maar plezier maken, hoor. Als we terug zijn in Amsterdam, moet ze er weer een heelen tijd op teren.’

Op dat oogenblik trad de portier op hen toe met de post. Er was een dikken brief bij van Jacques voor Karen, Reinilda legde hem voor zich op het tafeltje.

Uit de liften en van de trap kwamen nu van lieverlede in de hal de jongelui, die tezamen naar de gala-avond zouden gaan. Ze gingen bij den haard staan, staken nog gauw een sigaret op: buiten vroor het hard en de meeste meisjes kwamen wat huiverig in hun lichte toiletjes van haar slaapkamers en warmden haar voeten en beenen in den gloed van de knetterende houtblokken.

Harold Morisson trad uit de lift, hij was in rok en zag er keurig en slank uit, trok dadelijk weer de algemeene aandacht. Vluchtig keek hij naar het tafeltje der Terburgs, dan ging hij naar de portiersloge en liep daar zijn post even door.

Een oogenblik later kwam ook Karen met haar bontjas over den arm van boven. Ze zag er allerliefst uit in een wit zijden avondjaponnetje met licht goudkleurig dons langs het laag uitgesneden halsje en langs den zoom van het wijde, breed geplisseerde rokje, hetwelk tot op haar voeten viel, zoodat de wit-satijnen schoentjes daar nog juist onderuit kwamen.

Ze had een kleurtje; in het blonde haar, naast de fijne schelpoortjes, had ze weer kleine spiraaltjes gedraaid, welke haar volgens Jacques deden gelijken op een jeugdportretje van Keizerin Eugenie; rond het nog kinderlijk mollige halsje lag Jacques' verjaarscadeau, het platina kettinkje met de brillianten breloque.

Ze keek de hal rond; haar blik bleef even gevestigd op de portiersloge, dan trad ze vlug op het tafeltje van haar ouders toe, wierp haar bontjas over een stoel.

Reinilda lachte haar toe.

‘Keurig hoor.... Her, kijk eens naar je dochter!’

Hij knikte, zonder te glimlachen, wees dan:

‘Er is een brief voor je van Jacques....’

‘O....’

Ze nam hem op, bekeek het couvert.

Meteen trad Morisson op het tafeltje toe, boog en lachte.

‘Klaar?’ vroeg hij. ‘Ah.... la reine du bal!’ brabbelde hij dan in zijn barbaarsch Engelsch-Fransch.

‘Zult u oppassen, dat ze geen kou vat, meneer Morisson,’ sprak Reinilda en dan dreigend: ‘Pas op, ik stel u er verantwoordelijk voor, hoor.’

‘Die verantwoording neem ik op me,’ lachte hij. Hij had Karens bontjas al opgenomen, hielp er haar in, zette zelf de kraag op, stopte de eene breede lapel naar binnen tegen haar bloote halsje en sloeg de andere er over.

‘Nee, Harold.... ik stik!’ lachte Karen.

‘Zoo goed, mevrouw Terburg?’ vroeg hij en zijn witte sterke tanden blonken Reinilda tegen in een vroolijken lach.

‘Ja.... best zoo.’

‘So long, folks!’ riep Karen overmoedig, nadat ze Reinilda snel een kus had gegeven en een jolig handje had opgestoken tegen Herman; Morisson boog, wenkte den huisknecht, die klaar stond met zijn pels, schoot daar vlug in en verliet, gevolgd door de andere jongelui, met Karen, door de glimmende draaideuren de hal.

Daar viel nu plots een verlaten leege stilte.

‘Is dat the Sketch?’ vroeg Reinilda, haar hals rekkend en duidend op een tafeltje, dat achter Herman stond.

Hij wendde zich om.

‘Wou je 't hebben?’

‘Graag.... Wil je?’

Hij stond op om het tijdschrift te krijgen; als hij zich omdraaide greep Reinilda haastig Jacques' brief en moffelde die in haar taschje.

‘Bitte....’ en hij legde het tijdschrift voor haar neer.

‘Dank je.... Nog thee?’

Wat later op den avond als Herman nog verdiept was in

zijn couranten, stond Reinilda op en ging een praatje maken met mevrouw Morisson, die wat eenzaam in een hoek van de hal aan een roze shawl zat te breien.

Mevrouw Morisson was al een oudere dame met dik wit haar, een grauwe gelaatskleur en dikke wallen onder de donkere, zwaar bewenkbrauwde oogen. Ze was altijd wat fantastisch gekleed, eigenlijk 'gedrapeerd' zooals Karen zei, in ruim zittende robes van gris-perle cachemir met zilveren bloemen of van zwarte voile stof met een onderkleed met matroode vogelmotieven; ze droeg een face à main aan een lange barnsteenen ketting en aan heur wat jichtig gekromde handen, flonkerden de steenen uit zware ringen.

'Het is maar stilletjes, nu de jongelui weg zijn, mevrouw Morisson,' sprak Reinilda, die even bij haar ging zitten.

Ze lachte en knikte.

'We zullen maar niet klagen, mevrouw Terburg. Ik voor mij mag die rust wel. Mijn zoon is er nu eenmaal opgesteld, dat ik getuige ben van al zijn triomphen, maar het is soms wel erg vermoeiend.'

'O, u reist altijd met hem mee?'

Ze knikte.

'Meestal. Maar mijn man protesteert wel eens, als hij zoo alleen moet thuis blijven en de andere kinderen ook.'

'Heeft u getrouwde kinderen?' vroeg Reinilda.

'Een dochter, maar haar man is ook in de zaken van mijn man en ze wonen bij ons in.'

'O, dan is uw man toch niet alleen. Dat is een groot verschil.'

'Ja,' gaf ze toe 'en dan de kleinkinderen. Ik ontving vanavond juist.... kijk.' Ze kreeg een brief uit haar tasch, haalde daar een paar kiekjes uit, welke ze Reinilda toonde.

'O.... schattig....!' riep die uit, nog voor ze ze goed bekeek, want ze wierp snel een blik op het couvert, waarop een firmanaam gedrukt stond: '*J. Morisson's Grocers shop*.'

'Heeft u geen getrouwde kinderen?' vroeg mevrouw Morisson.

Reinilda schudde wat droef glimlachend het hoofd.

'Een zoon verloren. Karen is nu onze eenigste.'

''t Is een heel lief meisje....'

‘En ze is er zoo trotsch op, dat uw zoon zooveel attenties voor haar heeft. Zoo'n beroemd man!’

Mevrouw Morisson lachte en knikte.

‘Harold is een prachtig mensch,’ sprak ze dan. ‘Ik ben trotsch op hem. Hij is zoo sterk en zoo knap. En toch altijd even bescheiden. Hij heeft al tweemaal geluncht met de Prins van Wales en met Koning George en met de Hertog van Connaught. En in Noorwegen is hij ook ontvangen aan het hof en in Zweden. Maar toch blijft hij altijd dezelfde eenvoudige, lieve, jongen....’

Reinilda lachte in moederlijk begrijpen, knikte mevrouw Morisson toe, stond op maakte nog een kort afscheidspraatje en ging dan weer terug naar Herman.

‘Hoe denk je er over? 't Is tien uur,’ sprak ze.

Hij knikte, had aldoor zitten kijken, terwijl Reinilda met Harolds moeder praatte.

‘Wat.... had mevrouw Morisson?’

‘O, zoo maar een praatje. Ze liet kiekjes van haar kleinkinderen zien. Ze is vreeselijk trotsch op die zoon. Die heeft met allerlei prinsen en koningen gegeten, ik weet niet meer, wat ze allemaal vertelde. Maar 't is altijd wel lief hé, voor 'n moeder, zoo'n vergoding....’

‘Karen moet toch niet te ver gaan,’ sprak hij wat starend.

Reinilda lachte.

‘Kom, nu geen gepieker, Her, om zoo'n onschuldige flirtation. Laten we naar bed gaan; ik ben een beetje moe,’ besloot ze op zachten toon.

Hij stond nu dadelijk, een beetje verschrikt, op en volgde haar naar de lift.

Toen ze boven kwamen, trad Reinilda eerst nog even in Karen's kamer, haalde Jacques' brief uit haar taschje en legde die op het nachttafeltje naast het bed.

Dien nacht lag Reinilda nog wakker, toen ze Karen tegen half vier hoorde thuiskomen.

Reinilda werd geplaagd door felle hartkloppingen en benauwdheden, aandoeningen welke ze vergeefsch trachtte door ademhalingsgymnastiek te overwinnen.

Lang zat ze rechtop, met telkens aanvechtingen om te

gaan huilen en ook telkens controleerde ze haar polsslag, nam haar temperatuur op, telde met weerzin en angst de streepjes boven het rood. 37,8.

Herman verroerde zich niet, maar ze was er toch nooit zeker van, of hij dan inderdaad sliep; ze wist, vaak hield hij zich tot krampens toe stil, om haar niet wakker te maken.

Als eindelijk in het hôtel de stille morgengeruchten begonnen los te komen, het zachte sluipen van den huisknecht, die de gepoetste schoenen voor de deuren zette, een enkel schelletje van een gast, die vroeg weg moest of misschien ziek was, voelde ze zich slaperig worden; het hartebonzen bedaarde, de ademnood week.

Toen ze wakker werd, drong het zonlicht al door een gordijnspleet voor de ramen; het was half negen.

In de zitkamer naastaan hoorde ze het zachte rinkelen van borden en zilverwerk; het ontbijt werd daar klaargezet.

Herman was nu ook wakker, had goed geslapen, naar hij zei; ze klaagde niet, stond op, sloeg haar happy-coat om en trad even later voorzichtig in de kamer van Karen.

Karen sliep.

Op haar teenen sloop Reinilda naderbij, keek naar het nachtkastje; Jacques' brief lag er nog, ongeopend.

Ze nam hem even in de hand, staarde er wat peinzend op, haar wenkbrauwen fronsten zich, ze legde hem weer neer, keek naar het kindergezichtje van Karen, dat van haar afgewend, roze op het witte kussen lag; heel stil en regelmatig deinde de witzijden kant aan het half ontbloote halsje.

Reinilda's gezicht vertrok zenuwachtig, haar lippen beefden, ze boog het hoofd wat; plots schokte haar lijf in een snik.

Verschrikt omklemde ze haar mond met een sidderende hand, schudde het hoofd. Dan, stootend en moeilijk, trachtte ze diep adem te halen, ze wendde zich om, verliet zacht de kamer.

‘Karen slaapt nog zoo lekker,’ sprak ze, als ze weer bij Herman kwam, die juist was opgestaan ‘en we zullen haar maar laten slapen, want 't was half vier toen ze thuiskwam.’

Verschrikt keek hij op, maar ze stond met het gelaat van hem afgewend.

‘Hoe weet jij dat?’

‘Ik was.... toevallig wakker.’

Hij schudde het hoofd.

‘Je voelt je toch wel goed, kind?’

Nu wendde ze zich om, lachte hem toe.

‘Best! Ik vind het hier heerlijk! Misschien vraag ik je nog wel om ons verblijf te verlengen.’

Tegen elf uur, toen Reinilda op den divan lag te lezen en Herman een brief tikte aan de schrijftafel, trad Karen plots lachend uit haar kamer.

‘Morgen! Daar ben ik!’

‘O, daar is de juffrouw eindelijk!’ lachte Reinilda. ‘Nachtbraakster!’

Karen trad op haar moeder toe, kuste haar, ging dan naar Herman, drukte haar lippen even op zijn voorhoofd.

‘Paps....!’

‘Plezier gehad?’ vroeg hij.

‘Reuze! 'k Heb me slap gelachen! Daar was een ouderwetsche cotillon met allerlei gekke verzinsels. En Harold verzon er nog telkens bij. Met een spiegeltje. Kent u dat? Zoo leuk! En achter een laken, dat je niks als de voeten zag. En we kregen ridderorden. Heusch beeldige dingen en vlaggetjes. En er was een zalige ananas-bowl. Ik was heusch een beetje tipsy, twee zulke bellen van glazen heb ik gedronken. En Harold woedend, toen ik nog een derde glas nam. Hij heeft het me gewoon afgepakt. Zoo'n tyran!’

‘Heel verstandig van hem,’ prees Reinilda. ‘Hij heeft dus wel echt goed op je gepast!’

Ze bloosde een beetje, wendde zich snel om, ging naar de tafel, waar nog gedekt was.

‘Nou....! Maar Moes, ik rammel....!’

‘Bel maar even, maar ik zou je raden om nu alleen maar thee en wat toast te nemen, anders bederf je je eetlust voor de lunch.’

‘O, nee Moeke! Ik ben in training en dan moet je juist stevig ontbijten, zegt Harold,’ en dan tot den kellner, die na een klopje binnenkwam ‘Tea please and ham and eggs and toast and butter.’

Reinilda lachte.

‘Waarom zeg je dat in 's hemelsnaam in 't Engelsch?’

‘O, dat merk ik niet eens meer,’ antwoordde Karen. ‘U moet rekenen, ik spreek de heele dag Engelsch met Harold en iedereen. Hebt u me thuis hooren komen?’

‘Nee, niks gehoord,’ jokte Reinilda.

‘U, Pa?’

‘Nee, kindje.’

‘O gelukkig....’ lachte ze. ‘Hè....’ ze geeuwde even behagelijk, strekte haar armen uit, ‘ik zou hier best willen wonen!’

Even later bracht de kellner het bestelde en Karen begon met smaak te ontbijten.

Herman, die was opgestaan, liep wat heen en weer in de kamer, maar eensklaps bleef hij staan.

‘Wat is dat voor een brief?’ vroeg hij, op het couvert wijzend, dat naast Karens bord lag.

Reinilda, die weer was gaan lezen, keek haastig op.

‘Van Jacques, Pa,’ antwoordde Karen. ‘Hè, die toast is hier toch zoo zalig!’

‘Is dat dan die brief van.... van gisteren avond?’ vroeg Herman met een angstig vragenden blik naar Reinilda.

‘Ja Pa.’

‘Heb je die dan nog niet gelezen?’

Hij keek nu naar Karen, zijn gezicht was ineens doodsbleek geworden.

‘Ik.... ik heb nog geen tijd gehad....’ antwoordde Karen wat bedremmeld, terwijl ze verschrikt naar haar moeder keek.

Reinilda kneep even haar oogen half dicht, schudde zacht afkeurend het hoofd, dan sprak ze tot Herman:

‘Ze wist gisteren avond niet eens, Pa, dat er een brief voor haar was. Nietwaar kind?’

‘Jawel.... jawel’ Hermans stem klonk schorrig. ‘Ik heb het je nog gezegd.... dat weet je wel.... ik heb het je gezegd, daar is een brief voor je van Jacques.... en toen heb je hem in de hand genomen.... je moet niet jokken....’

‘Gut Pa....’ stamelde Karen. ‘Ik jok heelemaal niet.... gisteren avond kwam hij op 't nippertje.... ik kon Harold en de anderen toch niet laten wachten.... tot ik hem ge-

lezen had. En vannacht viel ik om van de slaap' en dan ineens een beetje gepikeerd: 'Ik zal toch heusch Jacques' brieven wel lezen.... Wat is dat nu voor onzin!'

Er viel een stilte.

Herman ging terug naar zijn schrijftafel, verlegde doelloos en met bevende vingers wat papieren; Reinilda wisselde met Karen een blik van verstandhouding, knipte geruststellend met de oogen.

'Waren er aardige toiletjes?' vroeg ze dan op zachten toon.

Karen knikte, vertelde er traag wat van, met telkens nog een schuwen blik naar haar vader, die nu met een hand onder het hoofd scheen te zitten lezen.

Als de kellner weer gebeld was en de tafel had afgenomen, maakte Karen den brief van Jacques open; het was, zooals altijd een lang epistel op vele velletjes dun mailpapier; ze bladerde er wat in, las vluchtig enkele passages, vouwde de velletjes wat slordig weer op, propte ze in het couvert, hetwelk ze op deze wijze nauwelijks bevatten kon en bergde den brief in haar taschje.

'Veel complimenten van Jacques,' sprak ze dan.

Herman verroerde zich niet.

Reinilda had aldoor naar Karen gekeken, terwijl die met den brief bezig was; maar nu Karen de oogen weer opsloeg, keek ze snel in haar boek.

'O.... dankje.... en geen nieuws?' vroeg ze.

'Nee, niks, Moeke,' antwoordde Karen. 'Kom, ik ga eens beneden kijken' en ze stond op en trad naar de deur.

'Wat.... wat ga je doen?' vroeg Herman, zich plots omwendend.

Karen zag haar Vader aan, haalde haar schouders op.

Dan ging ze heen.

Herman, diep gedoken in den bontkraag van zijn winterjas, waar, bij het gebogen loopen, zijn bleek gezicht met de scherp vermagerde neus, nochtans als een makaber vogelprofiel uitkwam, bracht, voorzichtig loopend, den stok met ijzeren punt in de hand en met wollen banden rond zijn schoenen, tegen de gladheid van den weg, zelf den dien morgen voltooiden brief naar de post.

Het was een gezondheidsloopje voor hem, dat de dokter had aanbevolen; in de prikkelende ijle lucht moest hij dagelijks maar wat beweging nemen en aangespoord door Reinilda, hield hij zich ook trouw aan dat voorschrift, al kwam hij door zijn angstig schrapzetten tegen de gladheid van den weg er soms zoo vermoeid en bezweet van terug, dat hij eerst in de hal moest gaan zitten, voor hij weer naar boven, naar zijn kamer, kon gaan.

Soms liep Karen en soms ook Reinilda met hem mee, maar nu vanmorgen had de laatste behoefte aan rust en bepaalde zich er toe om hem naar de draaideur te brengen, die ze wat opduwde met haar hand, als hij, wat onzeker schuifelend, even in zijn hokje gevangen bleef.

Dan wuifde ze hem door de spiegeling der ruiten nog toe, als hij wat angstig prikkend met zijn stok, buiten op den witten weg stond, maar hij wuifde toch nog terug met een wat bevende hand en een knikking van het hoofd.

Reinilda wendde zich om; ze had, toen ze met Herman door de hal liep, in een hoekje bij een schemerlamp Karen met Harold zien zitten, snel Hermans aandacht afgeleid naar de tegenoverliggende zijde, naar nu trad ze recht op dat schemerhoekje toe.

Harold was echter verdwenen; Karen zat er alleen.

‘Ik dacht, dat je uit was gegaan,’ zei Reinilda, terwijl ze daar ook ging zitten.

Karen lachte.

‘De menschen zijn allemaal nog een beetje lui na gisteren avond. Ik ben nog een van de kwiekste. Muriel is nog in diepe rust, vertelde haar moeder en 't is overal nog zoo stil.’

‘Slaapt Harold Morisson ook nog?’

Karen schudde het hoofd en er lachte iets ondeugends in haar oogen.

‘Dat weet u wel, Moeke; ik zag wel, dat u keek.’

‘Zoo, nest!’ Reinilda lachte even, maar dan plots ernstig: ‘Zeg Karen, je moet het goed maken met Pa hoor. Dat was niet lief van je.’

Karens gezichtje betrok.

‘Pa zanikte ook zoo. Wat was dat nu voor een gedrijf over die brief van Jacques? O, maar dat is waar ook, Ma,

ik ben woedend op Jacques; ik heb zijn brief gelezen.'

'Woedend? Waarom?'

'Precies wat mevrouw Feenstra gezegd heeft, daar begint hij nu ook over. Allemaal wijze lessen en raadgevingen. Hij heeft zeker een brief van zijn moeder gehad. Gewoon schandelijk! Het is voor mij bij u en Pa geen leven en ik moet er uit en ik zie bleek en ik kom veel te weinig in aanraking met andere jongelui....'

In Reinilda's oogen was een scherpe, half angstige aandacht geweest, toen Karen begon te vertellen, maar nu eensklaps glimlachte ze.

'Dat laatste zou Jacques vermoedelijk nu niet zeggen, als hij hier was....'

'Nee, dat denk ik ook niet,' antwoordde Karen met een lachje, dat even wat schril klonk, 'maar ik vind het een ellendige brief. Ik weet nog niet, wat ik doen zal....'

'Doen zal?.... Hoe bedoel je....?'

Maar Karen gaf geen antwoord op die vraag.

'Net of ik er een voorgevoel van had, "sprak ze." Zeker iets in mijn onderbewustzijn, of hoe noem je dat, dat me telkens er van terughield, om den brief open te maken.'

Reinilda lachte.

'Ik geloof niet, dat je onderbewustzijn daar iets mee te maken heeft gehad, kind. Maar doe geen overijlde dingen. En vertel Pa vooral niets van je ontstemming, want daar kan hij niet tegen. En wees lief voor hem, zooals je anders altijd bent. Hè.... nest?'

Ze pakte Karens handje, streelde het en gaf er een kus op.

'Wil u eens wat zien?' vroeg Karen dan en ze haalde een collier uit haar taschje en reikte dat haar Moeder toe.

'Wat is dat?' vroeg die. 'En hoe kom je er aan?'

'Van Harold gekregen, daarnet....' sprak Karen. 'Heeft hij in Lapland gekocht; voor mij, zei hij, maar dat is natuurlijk maar onzin, want toen kende hij me nog niet. Al die figuurtjes tusschen de kralen zijn uit rendierhoorn gesneden en die hebben een half-religieuse beteekenis. Vindt u 't niet mooi?'

'Ja, zeker.... beeldig! Hen je hem al eens omgedaan?' en ze keek naar Karens halsje, waaromheen nu nog de platina collier met de bréloque van Jacques lag.

Ze schudde het blonde hoofdje.

‘Nog niet; aan de lunch!’

‘Harold verwent jou een beetje, geloof ik,’ sprak Reinilda.

‘Harold is een schat,’ zei Karen snel en zacht, terwijl ze hevig bloosde.

Doch het scheen, dat Reinilda niet hoorde, wat ze zei; want juist op dat oogenblik wendde ze zich om en stond ze op.

‘Kijken of Pa al terug komt. Ik ben toch altijd bang, dat hij zal uitglijden.’

‘Zal ik hem tegemoet gaan?’ vroeg Karen die ook opstond.

‘Gut ja, doe dat!’ zei Reinilda verheugd. ‘Gauw dan maar; sla wat om!’

‘Joe....!’

Karen liep al naar de deur, had in 't voorbijgaan haar bontjekkertje van den kapstok gegrepen en schoot daar met rukjes en schokjes in, als ze door de draaideur wegspiegelde en buiten op een drafje verdween.

Reinilda was weer gaan zitten.

Even later trad Harold Morisson uit de lift en kwam dadelijk naar het schemerhoekje toe.

Reinilda lachte als ze zijn lichte verbijstering bespeurde.

‘Ja meneer Morisson, er zijn van die kleine teleurstellingen in het leven....’

‘O, pardon pardon....’ lachte hij, ook dadelijk begrijpend. ‘Mag ik even bij u komen zitten?’

‘Graag. Karen is haar vader tegemoet geloopen. Ik ben wel eens wat bang met de gladheid van den weg. Maar meneer Morisson, ik moet u nog wel bedanken voor uw goede zorgen voor Karen. U heeft zòò zorgvuldig op haar gepast. Ze heeft er me van verteld. Dat derde glas bowl....!’

Hij lachte.

‘Och, heeft ze dat verklapt? Ja, 't waren erge groote glazen en het gaat zoo makkelijk naar binnen als je warm en dorstig bent. En ze vond het zoo lekker!’

‘Heel verstandig van u. Zij kent er de kracht niet van. Blijft u nog een poosje hier?’

‘Nog drie weken, mevrouw Terburg, dan ga ik met moeder naar Arosa. U blijft zelf toch ook nog een beetje?’

Reinilda haalde haar schouders op.

‘Dat hangt van allerlei omstandigheden af. Mijn mans gezondheid is niet zoo heel goed en ik moet zelf ook heel voorzichtig zijn.’

‘Maar voor Karen is het hier een ideaal verblijf, gelooft u niet?’

Ze zag hem even aan met half gesloten oogen, dan knikte ze.

‘Karen vindt het hier verrukkelijk.’

Meteen stond ze op.

‘Daar zijn ze,’ sprak ze, met een blik naar de deur; ze knikte Harold nog even toe en liep dan vlug Herman, die gearmd met Karen het hôtel naderde, eenige schreden tegemoet over den witten gladden weg.

Herman liep met wat schorre angstgeluidjes te lachen, want Karen maakte grapjes met hem, zei, dat hij maar moest trachten te sullen met korte aanloopjes. ‘Een.... twee.... hup....!’

‘Nee, Karen.... Karen.... pas toch op!’ riep Reinilda met een benauwd lachje.

‘O,.... O....’ kreet Herman verschrikt, ‘Rein.... jij zonder mantel en in je bloote hoofd!’

Toen ze voor de lunch naar beneden gingen, fluisterde Reinilda Karen, die haar nieuwe collier had omgedaan, toe:

‘Als Pa er naar vraagt, zeg dan maar, dat je hem gekocht hebt.’

Karen en Harold hadden op ski's weer het hoogste punt van hun voorgenomen tocht bereikt.

Ze stonden naast elkaar op het kleine witte plateau en keken naar de besneeuwde wereld, die in de diepte voor hen lag.

In het Zuidwesten, achter Maloja, zonk de zon achter de bergen in een veld van rood-gouden wolken; het rood van dat goud laaide als een brandgloed op de bergtoppen, kleurde stilaan ook de hellingen goudroze en laaiende vlammen sloegen uit de ramen der hôtels in Celerina en St. Moritz.

‘Prachtig!’ zei Karen met een zucht. ‘Alles gloeit.... alles brandt.... Zoo zie je het op plaatjes, maar ik had nooit gedacht, dat het echt zoo was.’

‘Kijk eens naar onze schaduwen,’ wees Harold en als

Karen zijn aanwijzing volgde, zag ze hun beider silhouetten, grotesk verlengd en uitgerekt in donker-paarse teekening op de roze sneeuw liggen.

‘Dit is nu een oogenblik, dat ik nooit zal vergeten,’ sprak ze steeds in verrukking.

‘Ik ook niet,’ sprak hij, terwijl hij naar het jonge stralende gezichtje keek, dat zelf door den rooden zonnegloed met een donkere blos werd overtogen.

‘Maar jij hebt het al zoo dikwijls gezien,’ sprak ze.

‘Nog veel te weinig en nooit zòò....!’

Ze wendde het hoofdje, begreep nu ineens den toon van zijn stem, lachte wat verlegen.

‘Ik had het over het uitzicht hier. Maar dat is niet aan jou besteed, dat merk ik nu. Materialist!’

Hij schaterde om dat woord.

‘Alleen om die verklaarde, extatische uitdrukking in je mooie oogen, kind, zou ik hier willen blijven, tot alle gloed verdoofd was. Maar dan zou het avond zijn en ik moet je veilig thuisbrengen. Kom!.... Naar dàt punt.... links van die uitstekende dennen....’ wees hij. ‘En nu niet te vlug beginnen, want dan krijg je te veel vaart en dan zou je vallen.’

Ze knoopte de bouffante wat vaster om den hals, zette zich af en gleed langs de helling omlaag; Harold bleef achter haar, gaf telkens korte bevelen.

‘Links houden.... Voet bijtrekken.... Rechtop.... Laat je gaan.... Uitglijden.... remmen.’

Ze probeerde precies te doen wat hij zei, maar de verblindende gloed van de roze vlakte, die onder haar voeten vergleed, en het opwindend gevoel van de suizende snelle daling in de zuivere, prikkelende, koude vrieslucht, maakte haar duizelig en ineens, zonder dat ze wist, hoe het gebeurde, lag ze achterover in de rulle sneeuw.

Dadelijk was hij naast haar.

‘Niet bezeerd?’ vroeg hij haastig en angstig.

‘Heelemaal niet.... ik lig zalig!’ lachte ze.

Hij bukte zich over haar heen; ineens voelde ze zich geheven in zijn sterke armen en een volgend oogenblik drukten zijn lippen de hare.

Ze uitte een zwakke kreet, dan sloeg ze haar armen om zijn hals en kuste hem terug, wild-hartstochtelijk.

‘Lieveling.... lieveling....’ fluisterde hij met bevende stem.

Maar een oogenblik later stonden ze toch weer naast elkaar op de roze helling en Karen, het hoofdje gebogen, durfde niet op te zien.

Hij wilde haar opnieuw naar zich toetrekken, maar ze schudde kort het hoofd en als ze haar oogen nu naar hem opsloeg, zag hij, dat er tranen in stonden.

‘Karen, waarom?’ vroeg hij. ‘Je bent toch niet boos op me?’

Ze schudde het hoofd.

‘Dat weet je wel beter. Maar het is slecht van me.’

Hij zag haar ernstig aan.

‘Kan dat slecht zijn? Zooals jij en ik dit beiden ondergingen?’

‘Ik weet het niet, Harold,’ sprak ze zacht. ‘Ik onderging het ook zeker niet als iets slechts, maar mijn verstand zegt me toch, dat het verraad was.’

‘Verraad? Tegenover.... tegenover die meneer van de plof?’

Ze lachte ineens wat zenuwachtig luid.

‘Nee.... zoo mag je er niet over praten. Ik ben verloofd.’

‘Je bent een schat met een mooi, lief, plichtsgevoel, kind, maar er moet toch iets anders zijn dan plichtsgevoel alleen, dat je bindt aan die man.’

Ze antwoordde niet, boog het hoofd.

‘Hou je nog van hem?’ vroeg hij dan zacht en voorzichtig en haar handje grijpend: ‘Kom, we zullen onderwijl zachtjes dalen.’

Ze antwoordde niet, gleed met een ernstig gezichtje naast hem voort, maar dan, als hij de vraag herhaalde:

‘Ik weet het niet.... Op 't oogenblik kan ik niet aan hem denken zooals.... vroeger.... Maar ik weet niet, als ik straks alleen zal zijn.... Och.... het is allemaal....’ snikte ze ineens. ‘Ik kan dat immers niet allemaal.... het overweldigde me daarboven zoo.... het ontroerde me.... en toen vloeide dat samen met jou....’ en dan ineens angstig: ‘Je

houdt me toch niet voor de gek, hé?.... Je moet niet met me spelen, Harold!'

Ze waren nu aan den voet van de helling gekomen en stonden daar stil.

'Karen,' sprak hij dan, 'wees eens heel eerlijk. Heb ik ooit één onvertogen woord tegen je gezegd, of heb ik je ooit op een opdringerige manier het hof gemaakt?'

Ze schudde het hoofd.

'Nee, je bent altijd even correct geweest.'

'En vermoedde je niet, dat ik niettegenstaande die correcte houding, tòch van je hield?'

Ze boog het hoofd, maar hij zag dat ze glimlachte.

'En toch ging je altijd weer met me mee, vrouwtje! Dus als er nu sprake is van "spelen met" of "voor de gek houden van" iemand, van wie zou dat dan uitgaan?.... Ondeugend meisje!'

Hij trok haar naar zich toe, sloeg zijn armen om haar heen en nu rustiger, in grooter verzekerdheid, kusten ze elkaar in zoete overgave.

Dien avond ging Karen wat vroeger naar bed en als ze Reinilda, die evenals Herman nog op was en met dezen in hun zitkamer zat te lezen, goeden nacht kuste, fluisterde ze haar moeder in het oor:

'Komt u zoo nog even?'

Reinilda knikte.

'Ze ziet een beetje bleek,' sprak Herman, die tegenover Reinilda aan de tafel zat, als Karen weg was.

'Ze is niet gewoon aan dat late opblijven,' antwoordde Reinilda. 'En dan de heele dag in de lucht, dat maakt ook slaperig....'

'Heeft....e.... heeft ze al weer eens aan mevrouw Feenstra geschreven?' vroeg hij dan, terwijl zijn stem even haperde.

'Een paar "ansichten", geloof ik....' antwoordde Reinilda, zonder op te zien van haar boek.

Hij zweeg even.

'Weet je.... 't niet zeker?' vroeg hij dan.

'Nee.... ja, ik geloof het wel,' sprak ze nu, terwijl ze hem

aanzag en dan hoofdschuddend met een zachten glimlach: ‘Laat het kind daar toch vrij in. Ze is nu in één roes van plezier!’

Hij zweeg weer een oogenblik, slikte een paar maal.

‘Schrijft ze.... schrijft ze hier ook geregeld aan Jacques?’

Reinilda haalde haar schouders op.

‘Ze *heeft* hem van hieruit al geschreven, dat weet ik zeker, maar of ze dat nu precies elken dag doet, net als thuis....’

Ze las weer verder.

Hij bleef aldoor naar haar kijken met snel knippende oogen achter zijn brilleglazen, zijn lippen bewogen of hij inwendig sprak, zijn hoofd schudde met kleine schokjes.

Even later, als er buiten een klok sloeg, sloot Reinilda haar boek en stond ze op.

‘Hoe denk je er over? Tien uur?’

‘Ja, goed.’

Hij sloeg het tijdschrift dicht, dat voor hem lag, haakte zijn bril af, borg die in het étui, stond op en trad zwijgend naar de schrijftafel om een en ander weg te leggen.

Toen Reinilda in Karens kamer kwam, zat die rechtop in haar bed; de grijze oogen keken wat groot en donker uit het bleeke gezichtje; ze had het licht nog aan gelaten.

‘Hier ben ik,’ sprak Reinilda. ‘Wat is er, kindje?’

Karen glimlachte wat zenuwachtig.

‘Is Pa al naar bed?’ vroeg ze zacht.

‘Ja.’

‘Moeke, ik moet u wat vertellen,’ sprak Karen dan. ‘Ik heb het afgemaakt met Jacques.’

Een schok trilde door Reinilda's lichaam.

‘Kind....’ fluisterde ze heesch, terwijl haar oogen angstig sperden.

‘O. het is niet zoo dramatisch, moeke,’ zei Karen met een lachje. ‘Dat wil zeggen, misschien voor hem wel en dat vind ik echt akelig, maar ik kan niet huichelen....’

Reinilda was op het crapeaudje naast het bed neergevallen en sloot de oogen.

‘Ik liep al een paar dagen met de gedachte rond,’ vervolgde

Karen dan, ‘en ik weet niet.... nu, zijn laatste brief.... die gaf eigenlijk ineens de doorslag. Ik kan die toon niet verdragen, of misschien, ik weet zelf niet.... maar er was iets in....’

‘Is.... is het om Harold?’ fluisterde Reinilda.

Karen sloeg haar oogen neer.

Ook.... een beetje....’ antwoordde ze dan zacht. ‘O, maar ik heb heusch niet overijld gehandeld, Moeke. Maar juist, omdat ik Harold zoo lief vind, heb ik begrepen, dat ik van Jacques dan toch niet zoo veel houd, als ik dacht.... Je kan toch ook niet van twee mannen tegelijk houden, hé?.... Ik kon ook heelemaal niet lief meer aan Jacques schrijven.... ik heb het nog geprobeerd, maar het ging niet.... ik werd er zelf akelig van.... en het innige in zijn brief, dat vond ik ook niet.... prettig om te lezen. Ik weet zeker, dat ik niet meer van hem houd en dat heb ik hem nu ook maar geschreven. De brief is al weg.... Ik vind het ook wel zielig voor hem, natuurlijk.... maar je kunt zoo iets toch niet forceeren.... Vindt u 't akelig van me?’

Ze was al sprekend dichter naar haar moeder geschoven, legde nu een handje op Reinilda's hand, die sidderde bij die aanraking.

En dan ineens zonk Reinilda voor Karens bed op haar knieën, verborg haar hoofd in het dek en begon te snikken.

‘Moeke.... nee!.... Waarom?’ kreet Karen ontsteld.

Reinilda's hand tastte bevend over het dek naar Karens handje en greep dat zoo vast en drukte het zoo fel sidderend, dat het meisje een zwakke kreet van pijn niet weerhouden kon.

‘Meisje.... mijn meisje....’ snikte Reinilda en het hoofd heffend, zag ze Karen zoo angstig-verwilderd aan, dat die even terugdeinsde.

‘Gut.... Ma.... Waarom huilt u daar nu om?’ stamelde ze. ‘Het is toch beter, als ik....’

Reinilda hief zich nu half op, strekte haar armen smeekend naar haar dochtertje uit, maar deze aarzelde, in plotselinge angst om die vreemde gedraging van haar moeder.

‘Kom.... bij me....’ bracht Reinilda met moeite uit en er was andermaal zoo'n angstige smeeking in haar oogen en

in die bijna toonlooze stem, dat Karen nu deed, wat ze vroeg en zich tegen haar aanvleide.

‘Toe nee.... Ma.... niet zoo....’ sprak ze angstig.

Ze bleven even omstrengeld, terwijl Reinilda's lichaam aldoor schokte en haar adem stootend ging.

‘Mijn.... mijn.... lievelingetje....’ bracht ze dan met moeite uit. ‘Blijf je dan bij me?.... Altijd bij me?....’

Karen streelde nu liefkoozend haar moeders haar, staarde over haar schouder wat angstig in de kamer. Ze begreep die vreemde uitbarsting niet, welke haar meer ontstelde, dan ontroerde en die ze hield voor een uiting van ziekelijke nervositeit. Het maakte haar ongerust en ze begon te troosten en op te beuren, zooals een moder een ziek kind pleegt te doen.

‘Kom.... toe nu maar.... maak u nu niet zoo van streek.... 't is toch beter zoo.... verbeeld u, dat ik met een man zou trouwen, van wien ik niet hield.... Gekke moedertje toch.... Als ik nu nog huilde.... toe nu.... toe nu....’

Reinilda antwoordde niet maar Karen voelde in de omknelling harer armen, hoezeer het lijf schokte en rilde; ze zweeg nu zelf ook maar en deed geen poging zich los te maken, al moest ze de pijn verbijten, welke door die ongemakkelijke houding haar lijfje ging folteren.

Tot ze het eindelijk niet meer uit kon houden.

‘O.... Moeke.... ik krijg zoo'n steek in mijn zij!....’ en als Reinilda dan losliet, sloeg ze vlug de dekens weg, sprong uit het bed en schonk een glas water in, dat ze haar moeder bracht.

Deze lag nog steeds geknield en had het hoofd weer in de dekens verborgen; Karen legde een hand op haar hoofd, bukte zich, fluisterde lief:

‘Toe moedertje.... staat u nu op.... Ja, zoo.’'

Ze steunde haar en dwong haar om weer neer te vallen in het crapaudje, naast het bed, dan liet ze haar drinken.

Reinilda's tanden klapperden tegen het glas en ze zag doodsbleek, ze sprak niet, maar telkens sloeg ze de oogen op, zag Karen dan aan en de blik uit die oogen bleef zoo angstigsmeekend, dat Karen er ook door van streek raakte.

‘Wat is er dan toch, moeke.... wat heeft u?.... U kijkt zoo....’

Dan plots meende ze te begrijpen: een aanval van de kwaal, het hart, met de altijd dreigende plotselinge verlamming.

‘Zal ik Pa?’

Reinilda sloot de oogen, maar ze schudde krachtig het hoofd.

‘Nee.... nee.... vooral niet....’ bracht ze uit en dan ineens weer met een wild opvlammende angst in de oogen en met een stem, die heesch uit haar keel scheurde: ‘En Pa niets zeggen...van Jacques...niets...Karen... versta je me?’

‘Goed Ma....’ beefde Karen. ‘Ik zal het voor Pa nog geheim houden.... Maar zal ik vragen of de dokter?....’

Reinilda schudde van neen.

‘Laat me.... even....’ en dan plots strekte ze weer smeekend een bevende hand naar Karen uit.

Karen greep die hand, streelde hem zacht.

‘'n Raar wispelturig dochtertje hebt u ook, hé Moeke?’ sprak ze. ‘En u was ook juist zoo met Jacques ingenomen.... Zakt het nu een beetje?....’

Reinilda antwoordde niet, ze bracht Karens handje aan haar lippen, kuste het vele, vele malen, sloot nog even de oogen.

Maar dan na een oogenblik, met een diepe stootende zucht, stond ze ineens op, rekte het lichaam en haar stem klonk bijna kalm, toen ze zei:

‘Ik zal nu naar mijn kamer gaan, lieveling.... Ga jij nu ook slapen.... Dom van me, om zoo toe te geven.... maar ik kan nu wel....’

Karen kuste haar en dan met een arm steunend om Reinilda's middel, liep ze zacht met deze mee tot de deur der slaapkamer, fluisterde nog: ‘Dààg....’

Dan ging ze terug.

Dien nacht was voor Reinilda in aller ijl de dokter ontboden; ze had een uiterst bedenkelijken aanval van hartzwakte doorstaan.

In den bleeken schemermorgen zaten Herman en Karen nu even stil bij het bed; in de slaapkamer was de sterk aromatische geur van kamferaether; Reinilda lag stil met gesloten oogen; slechts een enkele maal bewoog ze zich, bracht voorzichtig de eene hand naar de andere om haar eigen polsslag

te controleeren. ‘Zoodra mogelijk hier vandaan en naar huis terug’ had de dokter bevolen; de sneltrein vertrok om negen uur en Karen was met behulp van een slaperig, maar goedwillig kamermeisje den halven nacht bezig geweest om in allerijl de koffers te pakken.

De zorg voor haar moeders toestand had de gedachte aan Harold aanvankelijk wat op den achtergrond gedrongen, maar nu begon toch steeds meer het verdriet te schrijnen om dit plotselinge einde der zoete idylle.

Ze had echter nog kans gezien Harold een briefje te schrijven, dat het kamermeisje, lachend-begrijpend, tegen de morgen onder zijn deur had geschoven: ‘Ich hab so viel Lärm gemacht mit dem Briefl, der wird halt erwacht sein.’

En dat bleek ook, want toen Karen in de hal kwam, was de eerste, die ze zag, Harold Morisson.

Hij nam haar mee naar de damessalon, waar op dit vroege uur toch niemand was. Daar vertelde Karen heel het gebeuren en kusten ze elkaar in machtelooze treurigheid en deden ze elkaar geloften van trouw en weerzien en lange en vele brieven.

Tot Karen ineens de wat wankele gestalte van haar vader door de hal zag gaan in dolend zoeken naar haar en in angstige agitatie om Reinilda en met treinkoorts.

Na nog een lange omhelzing met lieve, half uitgesnikte fluisterwoorden, sloop Karen weg uit de damessalon, kwam even later in schijnbare argeloosheid uit de lift.

Herman uitte een kreet van blijdschap.

‘O.... kind.... Goddank.... Waar was je toch?.... Ik zocht je.... Gauw dan toch, we moeten ontbijten.... Ma is opgestaan....’

Haar moeders dringend vermaan indachtig om Herman vooral nog onkundig te laten van de verbreking van haar engagement, had Karen met Harold afgesproken, dat hij zich bij het vertrek uit het hôtel dan in 's hemels naam maar niet zou vertoonen, maar op een afgesproken stil plekje, kusten ze elkaar toch nog even voor de laatste maal vaarwel.

In den trein had Herman drie plaatsen in een gewone coupé besproken en tevens drie couchetten en op advies van den dokter ging Reinilda maar dadelijk naar den slaapwagen toe om de reis zooveel mogelijk liggend te doen; Herman

bleef bij haar en ging op Reinilda's raad ook maar liggen.

Zoo was Karen alleen in de coupé.

Een fel en pijnlijk knijpend gevoel van verdriet verwrong haar bleek-verwaakte gezichtje, als de trein het kleine station van haar geluksoord, Pontresina, uit reed.

Heel het landschap lag dik onder de smettelooze sneeuw, waarover de zon uit een stralend blauwe lucht zijn gouden glanzen goot.

Ze zag tegen de hoogte het dorp liggen met zijn luxe hotels, zijn vriendelijk torentje, daarachter het massief van de Schafsberg, de Muottas-Muraigl met het tandradbaantje, als een diepe, zwarte kerf in het smettelooze wit, dan werd het dal nauwer, kwamen de witte hellingen dichterbij.... Celerina.

En toen ineens, op een helling, vlak bij den spoorbaan, een krachtige sportfiguur op ski's, die zijn muts aftrok en er mee zwaaide.... zwaaide.... met hoog gestrekte arm!....

Karen vloog op, rukte het raampje omlaag.

'Harold!.... Harold!....'

Ze gilde het uit, wuifde, wuifde met haar handje, tot een wolk van zwarte smook de zon, de sneeuw, en heel dit paradijs van haar jong geluk voor haar oogen verduisterde.

Dan viel ze terug in de zachte veering van de coupébank, sloeg beide handjes voor het gelaat en snikte het uit.

III

Reinilda had de lange reis zonder blijvende bezwaren doorstaan en na een paar dagen voorgeschreven bedrust waren ook de laatste sporen van den toch wel hevigen aanval harer kwaal verdwenen en hernam het leven in het gezin der Terburgs weer zijn gewonen loop.

Reinilda bracht het grootste deel van den dag door op den divan in de voorkamer; Herman las of werkte weer boven, waar Karen hem gezelschap hield, terwijl ze nu brieven schreef aan Harold, waarbij alleen het veelvuldig gebruik van een Engelsche dictionnaire Hermans bevreemde aandacht wel eens trok. Koba had vriendelijke belangstelling getoond, was hen wezen verwelkomen, maar mevrouw Feenstra, aan wie Karen

op raad harer moeder de engagementsverbreking nog niet had medegedeeld, liet begrijpelijkerwijs niets van zich hooren.

‘Ik zal het je Pa zelf wel eens vertellen,’ had Reinilda tot Karen gezegd, ‘maar de geschikte gelegenheid moet zich juist eens voordoen.’

De geheimhouding drukte Karen echter nogal; het maakte haar schuw om andere menschen te ontmoeten, die vanzelfsprekend altijd met vriendelijke belangstelling naar Jacques informeerden.

Elke mail bracht ook nog brieven van hem, welke ze ongeopend dadelijk in een couvert sloot en terugzond terwijl ze ook haastig, dadelijk na haar thuiskomst, zijn cadeaux en brieven bijeen had gepakt en aan zijn adres had verzonden. Van Harold kreeg ze innige brieven, waarover ze vrijelijk met haar moeder sprak, doch waarvan tegenover haar vader natuurlijk ook weer een geheim werd gemaakt.

‘Kind, voel je nooit eens spijt over je besluit ten opzichte van Jacques?’ vroeg Reinilda, toen ze eens met Karen alleen was, terwijl Herman rustte.

Karen schudde het hoofd.

‘Heelemaal niet, moeke; nog geen oogenblik.’

Er lachte iets dankbaars in Reinilda's oogen; ze trok Karen naar zich toe en gaf haar een kus.

‘Daar was ik bang voor,’ sprak ze dan, ‘als we weer hier zouden zijn....’

‘O, nee.... alleen de geheimzinnigheid, waarmee ik het behandelen moet, dat is wel erg vervelend. Ik moet telkens huichelen en jokken tegen Pa en tegen tante Koba.... Ik kàn het soms haast niet.’

‘Het zal zoo lang niet meer duren,’ troostte Reinilda. ‘Pa is nogal rustig de laatste tijd.... Maar kindje, wat nu Harold betreft. Die correspondentie met hem. Wat is nu eigenlijk zijn intentie? Spreekt hij wel eens over een verloving?’

Karen kleurde.

‘We schrijven aan elkaar òf we geëngageerd zijn, maar over trouwen en zoo.... hebben we het eigenlijk nooit.... Dat is met hem zoo anders....’

Reinilda glimlachte.

‘Ik geloof wel schat, dat hij een beste man is, hoor en een

schitterende sportfiguur en je mag ook best een beetje met hem flirten, als je dat leuk vindt, maar ik zou hem, als ik jou was, toch niet teveel au serieux nemen....'

Karen zag haar moeder verschrikt en een beetje treurig aan.

'Hè.... Waarom niet? Gelooft u, dat Harold niet meent, wat hij schrijft?'

'Ik weet niet, wat hij schrijft!' lachte Reinilda. 'Maar de manier van leven van zulke beroemdheden staat zoover af van ons begrip van leven. Het is wel heel romantisch en uiterlijk heel aantrekkelijk, evenals het leven van groote artiesten en ik kan me heel goed begrijpen, dat er voor jou een groote bekoring uitgaat van menschen zooals hij. Maar vooral bij sportmenschen gaat de periode van roem en successen erg snel voorbij en wat er dan per saldo van overblijft, valt wel eens erg tegen, lieverdje.'

'Hè, Ma.... nu is u niks lief....' pruilde Karen.

'Kind, we moeten die dingen durven zien, zooals ze zijn, want het is veel te belangrijk voor je. Ga bij jezelf maar eens na, hoe je tegenover Harold zou staan, als hij eens niet de wereldberoemde sportsman was, maar een gewoon jongmensch, dat een beetje aan wintersport deed, zooals honderden anderen.'

'Maar Harold is nu eenmaal wèl de beroemde sportsman!' riep Karen uit. 'En waarom zou ik hem dan zoo niet mogen zien? Het spreekt vanzelf, dat ik dàt ook erg in hem bewonder en dat ik daar trotsch op ben....'

Reinilda knikte.

'Zeker, dat is heel begrijpelijk en nu staat hij ook nog op het hoogste punt van zijn roem! Maar - laat ik het lang nemen - over vijf jaar heeft hij die roem overleefd, dan zakt hij af naar het tweede of derde plan en over tien jaar is zelfs zijn naam vergeten. Geloof je dat zelf ook niet?'

Karen boog het hoofd.

'Wat is hij eigenlijk?' vroeg Reinilda dan.

Karen zag op.

'Hoe bedoelt u?'

'Ik bedoel in zijn gewone dagelijksche leven, als het sportseizoen voorbij is?'

'Dat weet ik niet,' antwoordde Karen wat onthutst. 'Dat heb ik hem nooit gevraagd.'

‘Dat dacht ik wel,’ sprak Reinilda. ‘Kijk eens, lieverdje, ik heb, zoodra ik zag dat Harold van jou zooveel werk maakte, zijn moeder eens ongemerkt gepolst. Maar het zijn heelemaal geen menschen uit onze kringen. Ze hebben een kruidenierswinkel in Liverpool.’

Karens oogen werden groot van angstige verbazing.

‘Nee!....’

‘Heusch. Harold heeft ook nog een getrouwde zuster, die met de kinderen bij de Morissons inwoont en die zwager van Harold helpt ook in de winkel. Schrik je daar een beetje van, zus?’

Karen staarde haar moeder aan, gaf niet dadelijk antwoord.

‘Je hebt trouwens wel gezien,’ vervolgde Reinilda dan, ‘dat die mevrouw Morisson ook heelemaal geen lady was. Die rare draperieën! En ik meende trouwens te hooren, dat ze erg onbeschaafd Engelsch sprak. Maar dat durf ik niet zeker te zeggen, want daar ken ik te weinig Engelsch voor. In onze ooren klinkt zoo'n vreemde taal natuurlijk al gauw aardig en beschaafd, als ze zoo vlot en gemakkelijk spreken.’

‘Maar ik kan het me toch niet begrijpen.... Harold!....’ stamelde Karen, terwijl de tranen in haar oogen sprongen.

‘Lieverdje, je bent nog zoo jong,’ sprak Reinilda, ‘en dan heb je zoo gauw een neiging om de dingen erg mooi en idealistisch te zien. Maar het zou toch absurd zijn als een jong meisje zooals jij, zou trouwen in een kruideniersfamilie.... Denk er maar eens rustig over na, kindje....’ besloot Reinilda, terwijl ze Karen naar zich toe trok en kuste, ‘en wees een beetje voorzichtig in je uitingen als je hem schrijft. 't Is een leuke mooie tijd voor je geweest met een echte romantische idylle en het was vreeselijk sneu, dat er door die kippenkuur van mij ineens een einde aan kwam, maar meer dan een idylle mag het toch ook niet voor je zijn. Zul je er om denken, zus?... Flinke meid zijn, hoor!’

Ze gaf Karen, op wier wangen een paar dikke tranen biggelden, een kneepje in den hals en liet haar dan alleen.

Op een middag kwam Koba binnenloopen; ze trof toevallig de heele familie in de voorkamer; Reinilda op den divan

lezend, Karen in een crapaud bij den haard, ook al met een boek en Herman tegenover haar met de courant.

‘Wat een leesbrokken zijn jullie toch!’ lachte ze.

‘Alles goed thuis?’ vroeg Reinilda.

‘Best, dank je. Geert is naar den Haag’ en dan tot Karen, die vlug was opgestaan om een stoel te geven: ‘Goeie berichten van je vrind?’

Karen knikte, mompelde haastig een bevestiging en ging weer terug naar haar plaats.

‘Ik heb twee boodschappen,’ sprak Koba dan. ‘De Van Hemerts willen ook gaan wintersporten en die informeerden bij mij, welk hôtel jullie hadden en of het goed bevallen was?’

‘Engadiner Hof,’ antwoordde Herman. ‘En we vonden het heel goed, nietwaar Reinilda?’

‘Niets op aan te merken,’ bevestigde deze.

‘En een verrukkelijke tafel,’ zei Karen.

‘En de prijs?’ vroeg Koba. ‘Of hebben jullie daar zwak op?’

‘Welnee!’ lachte Reinilda.

‘Tweehonderd franc per dag,’ zei Herman dan.

‘En daar was alles in begrepen,’ vulde Reinilda aan. ‘Twee slaapkamers met bad en een heel aardige zitkamer en alles op het Zuiden.’

Koba noteerde een en ander.

‘En vol?’

‘Heelemaal bezet,’ sprak Karen. ‘We hoefden niet eens schadevergoeding te geven voor het onverwachte vertrek, hé Pa?’

Herman knikte.

‘De kamers waren de eigen dag al weer bezet.’

Koba trok een gezicht.

‘Enfin, dan moeten ze maar telegrafeeren of er plaats is,’ sprak ze. ‘O, Karen en ook nog een boodschap voor jou van mevrouw Feenstra.’

Door Karen schokte iets.

‘Jacques heeft in zijn laatsten brief een adres aan de wal in Soerabaya opgegeven maar die brief is “spurlos versenkt” en nu weet mevrouw het niet meer. Of jij het even op wilt geven.’

Er viel een stilte, die plots vreemd en dreigend drukte.

Karen had Koba noodgedrongen wel aan moeten zien, terwijl ze het woord tot haar richtte; nu bloosde ze in haar verwarring zoo sterk, dat haar oogen vochtig werden en haar verlegenheid werd nog grooter, als ze zag, dat Koba haar verwarring opmerkte, terwijl ook haar vader, tegenover haar, met wat nerveuzig knipperende oogen beurtelings naar haar en naar Koba keek. Maar Reinilda redde de situatie een beetje.

'Je hebt het zeker boven, ga het adres even voor tante halen, kind,' sprak ze, en breng meteen mijn shawltje mee, want het is net, of het hier telkens tocht.'

Karen sloop de kamer uit.

'Dat ze dat niet uit haar hoofd weet....' sprak Herman terwijl hij Reinilda aanzag met iets van een vage onrust in zijn oogen.

Doch Reinilda haalde haar schouders op.

'Och, de adressen van die zeeofficieren veranderen onophoudelijk,' sprak ze.

Koba voelde iets in de stemming, wat ze niet goed begreep, doch ze praatte er weer luchtig over heen; er waren bij Herman in huis toch dikwijls van die onnaspeurlijke atmosfeeren, hetzij aan den somberen, hetzij aan den wat uitgelaten kant. 'Er zweven daar altijd vraagteekens en uitroepteekens in de lucht,' beweerde ze wel. Ze babbelde nu maar wat over de kinderen, tot Karen terugkwam met het shawltje, dat Reinilda echter vergat om te doen en met het adres op een papiertje, dat ze aan Koba gaf.

'Zoo komt het altijd terecht, tante,' sprak ze wat bevangen, waarna ze weer naar haar plaats ging.

'*Per adres: Departement van Marine. Batavia*,' las Koba hardop. 'O ja, dan zenden ze het daar wel verder. Dus het adres in Soerabaya weet jij ook niet? Mevrouw Feenstra meende, dat hij daar een hôtel of een pension had opgegeven...'

'Ik herinner het me niet....' antwoordde Karen zacht.

'Nou, enfin.... dankje,' sprak Koba en ze stond op. 'Dan weet ik toch, wat ik weten wou....'

'Zoo'n haast?' vroeg Reinilda.

'O, menschlief.... Nog allerlei besognes,' lachte Koba en dan met een hand wuivend: 'Dag hoor.... blijven jullie

maar zitten en hou je taai. O, Karen laat jij me uit? Dat's goed, hoor.'

In de hal bij de voordeur hield Koba Karens handje even vast, vroeg zacht:

'Wat is er toch?'

'Niks.... tante,' antwoordde Karen schuw.

Koba keek haar aan, glimlachte, trok eerst haar wenkbrauwen en dan haar schouders op.

'O.... Nou.... Dag hoor!'

Karen sloot de deur, ging weer naar binnen.

'Je loopt toch.... schenk je nog eens?' vroeg Reinilda, terwijl ze even een blik met Karen wisselde en geruststellend met haar oogen knipte.

''t Zou wel grappig zijn als de Van Hemerts nu per slot van rekening op onze kamers terecht kwamen, hé?' sprak ze op een geamuseerden toon.

'Ja.... heel grappig,' antwoordde Karen met een klein stemmetje.

Ze haalde de leege kopjes bij haar vader en moeder weg en beredderde een en ander aan het theeblad.

Als ze eerst Reinilda een tweede kopje gebracht had en dan bij Herman het zijne neerzette, greep die plotseling haar handje en keek er naar.

'Waar is je ring?' vroeg hij wat schorrig.

Maar als Karen bevend en zonder een woord uit te brengen bleef staan, riep Reinilda lachend: 'O, Her.... maak haar niet aan 't huilen. Dat mocht je niet weten. Die ring is gebroken en bij de goudsmid.'

Hij liet het handje los, vroeg niets meer, nam zijn courant weer op.

Karen vergat zichzelf nog eens in te schenken, ging opnieuw zitten, sloeg het neergelegde boek bij den bladwijzer open.

Zoo bleven ze zitten met hun lectuur, zonder dat ze een van drieën lazen, met telkens verstolen blikken naar elkaar toe en met zenuwachtige schrikschokjes, als Herman ineens hoestte of Reinilda rinkelde met haar lepeltje.

Tot de spanning voor Karen ondragelijk werd.

'Ik ga nog even een boodschap doen,' sprak ze plots wat heesch; ze stond op en ging naar de deur.

Reinilda knikte haar toe; in haar rug voelde Karen de nakijkende oogen van haar vader.

Een paar weken later kwam mevrouw Feenstra 's morgens om tien uur ineens bij Koba, die aan de tafel in de huiskamer bezig was met garnalen pellen, binnen vallen.

‘Kijk, kijk,’ zei die lachend. ‘Kom je ontbijten of wacht je op de koffie? Ga zitten, ik kan je geen hand geven.’

Maar de bezoekster nam dien schertstoon niet over.

‘Koba ik *moest* even naar je toe,’ sprak ze. ‘Ik ben gewoon stupéfait en woedend.’

‘Hè?....’ vroeg Koba en haar ronde oogen werden groot in verbazing.

‘Ja.... Verbeeld je. Karen heeft haar engagement met Jacques afgemaakt!’

‘Oei!....’ deed Koba, terwijl ze even verschrikt een hand tegen haar mond bracht.

‘Ja, stel je voor,’ vervolgde mevrouw Feenstra en haar stem trilde. ‘Zonder eenige inleiding, zoomaar ineens, botweg! Met de vorige mail nog een gewone hartelijke brief uit Pontresina, waarin uit niets bleek dat er ook maar iets niet goed was en een week later schrijft ze hem ijskoud, dat ze niet meer van hem houdt en het afmaakt. De jongen is zóó verslagen; ik heb gehuild, toen ik zijn brief las. Zoo'n meid!....’

Koba zag haar wat peinzend aan.

‘Dan was het.... dàt....’ zei ze dan plots.

‘Wat?’

‘Wel, een dag of veertien of zoo geleden, toen was ik bij hun.... O, ja om voor jou dat adres van Jacques te vragen. En wat ze toen hadden?.... Ik voelde, dat er iets was. Karen was verlegen, onhandig, Her vreeselijk onrustig en Rein poeslief.’

‘Natuurlijk en als zij lief is, dan broeit ze op iets of ze houdt wat achterbaks. Maar Karen heeft die brief geschreven uit Pontressina, dus toen ze terug kwamen van de reis wisten ze het al....’

Koba knikte.

‘Ja.... Tenzij Karen het niet dadelijk verteld heeft.’

‘Daar geloof ik geen steek van!’ riep mevrouw Feenstra heftig uit.

‘Nee, ik eigenlijk ook niet,’ sprak Koba zacht. ‘En die plotselinge terugkomst....’ Ze schudde het hoofd. ‘Och, och, wat zielig....’

‘Dat is hààr werk.... van je schoonzuster!’ riep mevrouw Feenstra uit met een uitgestrekten vinger naar Koba.

‘Lieve Jeanne,’ sprak Koba, ‘herinner je je, dat we een paar maanden geleden eens over Karen spraken en dat jij toen van plan was om er Rein eens op te wijzen, dat Karen noodig eens een poosje een andere omgeving moest hebben en meer zulke dingen?’

‘Ja, en toen is Karen me vreeselijk tegengevallen,’ antwoordde mevrouw Feenstra.

‘Ik had je gewaarschuwd,’ sprak Koba. ‘Je verlangde toen van Karen een geesteshouding, die boven haar krachten ging. Feitelijk had ze partij moeten kiezen tegen haar ouders en als je dan Reinilda kent en de invloed, die ze op Karen heeft....’

‘Goed, goed,’ viel mevrouw Feenstra haar ongeduldig in de reden. ‘Dat was verkeerd van me, ontactisch, alles wat je maar wilt en als dientengevolge de heele familie Terburg me had doodverklaard, dan zou ik daar heel gemakkelijk in berust hebben. Maar dat Karen breekt met mijn jongen!....’

Koba haalde even haar schouders op.

‘Tja, daar kan ik zoo gauw geen verklaring voor vinden. Had je Jacques op de hoogte gebracht met dat conflictje met Karen en met haar moeder?’

‘Ja, zeker....’

‘Oei....’

Koba keek ineens wat verschrikt en bedenkelijk.

‘Dat lag toch voor de hand!’ sprak mevrouw Feenstra weer heftig.

Koba trok even haar wenkbrauwen op.

‘Och ja.... 't Is maar.... Als Jacques jouw goeie bedoelingen in zijn brieven nu ook nog eens....’

Er viel een stilte; Koba, practisch als immer, ging zwijgend voort met het garnalenpellen; mevrouw Feenstra schudde ontstemd en starend het hoofd.

‘Ik heb zoo vreeselijk met mijn jongen te doen,’ sprak ze

dan. ‘Hij is er zoo kapot van,’ en dan plots weer heftig en half huilend: ‘O.... ik zou die meid!....’

‘Jeanne,’ sprak Koba zacht. ‘Ik heb ook erg veel meelij met Jacques, hoor; hij is zoo eerlijk en oprecht, dat weet ik wel. Maar als het waar is, dat Karen hier handelde onder suggestie van haar moeder, is zij dan nog niet veel meer te beklagen?’

Mevrouw Feenstra's gezicht vertrok wat zenuwachtig, doch ze antwoordde niet.

‘Jacques is nog jong,’ vervolgde Koba dan. ‘Hij zal het zeker voelen als een heel groot leed, een erge ontgoocheling, wat niet wegneemt, dat de tijd die wond wel zal heelen. Maar voor Karen beteekent dit.... een vonnis!’

Mevrouw Feenstra keek haar verschrikt aan.

‘Je bedoelt, dat Reinilda *nooit* zal berusten in een huwelijk van Karen?’

Koba knikte.

‘Ja, dat vrees ik inderdaad. Ze kan Karen niet missen. Ze kan niemand missen van wie ze houdt, omdat ze bang is dan iets te verliezen, wat ze noodig heeft om zelf te kunnen leven. Daar hebben we het al meer over gehad. Herman wou ze destijds niet missen en ze ontnam hem zijn beste levenskans en die arme Ee wilde ze niet missen....’

‘Zou het waar zijn, wat ze fluisteren, dat die....?’

Koba haalde haar schouders op.

‘Dat zal wel nooit iemand weten,’ antwoordde ze zacht.

‘Maar toen ze Ee verloor, is Reinilda dan toch niet bezweken....’ sprak mevrouw Feenstra.

‘Nee....’ antwoordde Koba wat starend, terwijl heur handen even werkeloos bleven. ‘Toen is ze niet bezweken, maar.... Ik was er bij, toen de dokter haar de tijding bracht. Het was afschuwelijk om aan te zien en ik ben overtuigd, dat ze een oogenblik toen werkelijk in levensgevaar verkeerde.... Tot de dokter dreigend zei: Pas op, als u toegeeft aan uw verdriet, dan bezwijkt u zelf.... Dat was voldoende.... Een half uur later berustte ze.’

Er viel andermaal een stilte, terwijl Koba, in gedachten verzonken werkeloos bleef.

‘Maar Koba....’ sprak mevrouw Feenstra dan, ‘mogen

wij, als we dit allemaal weten, dan maar lijdelijk toezien, dat Karen aan het égoisme van haar moeder wordt opgeofferd?'

'Och....' sprak Koba met een wat ongeduldig gebaar, terwijl ze voortging met pellen. 'Lieve Jeanne, daar hebben we toen ook al over gesproken en toen heb jij een nobele poging gedaan.... Ziedaar nu je succes!'

Mevrouw Feenstra fronste haar wenkbrauwen en zweeg.

'Geloof jij, dat Karen werkelijk niet meer van Jacques houdt?' vroeg ze even later met een wat benepen stem.

'Nee. Dat wil zeggen, misschien meent Karen zelf wel, onder suggestie van haar moeder, dàt ze niet meer om hem geeft. Maar ik ken Karen van kind af aan; ze heeft een heel lief en aanhankelijk karaktertje....'

'Och, maar dat heb ik zelf toch ook altijd gevonden!' riep mevrouw Feenstra uit, terwijl de tranen in haar oogen sprongen. 'Ik hield van haar of ze mijn eigen dochtertje was... daarom juist.... Ik kan me niet begrijpen, dat ze.... Het is niet waar!'

'Ik geloof het ook niet,' sprak Koba met een zucht. 'Maar wat helpt het? Met Karen zelf valt niet te praten, dat weet je wel.'

'En met haar moeder nog veel minder!' riep mevrouw Feenstra, met een van boosheid bevende stem.

Koba glimlachte.

'Maar met je broer?....' zei mevrouw Feenstra dan.

'De stakker....' mompelde Koba.

'Als ik eens naar hem toeging?'

'Dacht je dan, dat Reinilda hem met jou alleen zou laten, gesteld al, dat ze goed zou vinden, dat hij jou ontvangt?'

'Dan zal ik hem schrijven. Ze zal zijn brieven toch niet openmaken?'

Koba lachte.

'Ik weet het niet. Maar enfin, dat kun je doen.'

'Jij denkt geloof ik: baat het niet, dan schaadt het niet.'

Koba knikte.

'Och ja, jullie zijn toch al gebrouilleerd, dus dat kan er nog wel bij!'

'Daarom! Maar dan heb ik tenminste het gevoel, dat ik nog

gedaan heb, wat mogelijk was!' sprak mevrouw Feenstra opstaande.

'*En rekent 'd uitslag niet*, *maar telt het doel alleen*!' spotte Koba, doch dan ernstig. 'Maar Jeanne, als je aan Her schrijft, wees dan vooral voorzichtig in je uitlatingen over zijn vrouw! Laat je niet te veel gaan in je verontwaardigingen! Ja, Jeantje! Ik ken je zoo'n beetje! Want dan bereik je zeker niets!'

'Wees maar niet bang. Dat kleed ik wel diplomatiek in. Hè, ik ben tòch blij dat ik even bij je geweest ben. Prachtige garnalen heb je daar, zeg. Zelf gekookt?'

'Ja, ze zijn nog warm. Dat pelt makkelijker, hè? Ik zal je eens uitlaten.'

'Nee, nee.... ik kom er wel uit. Ja, ik weet wel, een handje gaat niet. Blijf maar rustig hier. Dag, hoor.' Ze gaf Koba een kneepje in den bovenarm. 'Kom je eens gauw een kopje thee halen?'

'Ja.... ik bel je wel eens op. Dàag!'

Na eenige dagen van harde vorst was het nu gaan sneeuwen; groote vlokken dwarrelden uit de grijze lucht.

Karen stond voor het raam in Hermans kamer; met haar adem had ze een stuk van de bevroren ruit ontdooid en door de ontstane opening, welke als een zwarte ovaal in de matwitte ijskristallen was gesmolten, keek ze naar buiten. Heur gedachten gingen hunkerend, met telkens een knijping, als van pijn en een gevoel, of ze eigenlijk stond te schreien, naar Pontresina, naar de witte bergen, de blauwe lucht, de roode avondglanzen en naar Harold!....

Achter haar in de kamer zat haar vader te lezen aan zijn schrijftafel; in den open haard knetterden de houtblokken.

Na Reinilda's vermaan, had Karen de onstuimigheid in haar brieven aan Harold wat ingetoomd; de snelheid der uitwisseling van de epistels, zooals dadelijk na het overhaaste afscheid, was ook van lieverlede vertraagd en nu, een paar dagen geleden, was ze hevig geschokt, toen ze in een sportblad een foto van Harold uit Arosa zag, waarop hij lachend en gearmd stond met een donker, jong meisje, beiden op skis met het onderschrift: *Harold Morisson en mejonkvrouw Andràssy*, *de*

dochter van den Hongaarschen gezant te Rome, *op een skitocht*.

Toen, voor het eerst, had ze het gevoel gekregen, dat ze iets verloren had; het was niet direct de persoon van Harold met zijn liefde en zijn kussen en zijn diepe stem en zijn warmbeschermende armen; het was iets vaags, waarvan ze zichzelf ook niet voldoende rekenschap kon geven, maar het zwol telkens schrijnend in haar op, met een neiging om schreiend en smeekend heur armen uit te strekken naar iets onbestemds en onbereikbaars.

Ze haalde even diep adem, wendde zich om, trad weer toe op haar bureautje, waaraan ze in wat trieste verveling had zitten lezen.

Ineens in de stilte haar vaders stem:

'Schrijf je aan Jacques, kindje?'

Hij vroeg het weer plotseling, zooals vaak, wanneer ze hem werkelijk verdiept waande in zijn werk, terwijl in waarheid zijn geest zich dan toch blijkbaar in onrust bezig hield met dat engagement. Het ontstemde Karen steeds meer en ze begreep ook niet, waaròm juist haar vader nu zoo geschokt zou zijn om de verbreking daarvan; het lag immers veel meer in zijn karakter om, zoodra hij het zou vernemen, woorden van troost tot haar te spreken. En hij zou toch ook nooit de voortzetting van die verloving wenschen, wanneer hij wist, dat de groote genegenheid voorbij was. Maar Reinilda's vermaan was zoo dringend geweest, dat ze het toch niet waagde om er zelfs maar op te zinspelen.

'Op het oogenblik niet, Paps.... ik lees.'

'Wat lees je?'

Ze wist het niet eens, moest tersluiks naar den titel terugslaan.

Doch hij luisterde al niet meer naar haar antwoord.

'Jacques is nu in Soerabaya, hé?' vroeg hij.

'Ja, dat is zoowat de marinehaven van Indië. Net als den Helder hier.'

Hij zweeg; Karen hoopte al dat hij nu tevreden gesteld zou zijn, en ze sloeg wat hoorbaar een bladzijde om, kuchte en ging verzitten.

Maar ineens was zijn stem er weer, meer aarzelend ditmaal en Karen schrok er fel van.

‘Heb.... heb je nu.... je ringetje al terug?’

‘Nee, nog niet, Pa.’ Ze hoorde zelf hoe wonderlijk schril haar stem klonk, maar dadelijk vervolgde ze in een stotterende haast van woorden: ‘Eerst hadden ze het te nauw gemaakt en.... en toen, weer veel te wijd.... Ma zegt ook al.... 't Is een uil van.... van een goudsmid.... Ik zal er weer eens heengaan....’

Het waren allemaal verzinsels van haar moeder, die steeds op alles bedacht, de replieken op anders wellicht overrompelende vragen, volkomen pasklaar had voorgezegd.

Herman zei niets meer, hoestte even.

Geruimen tijd bleef het stil in de kamer; alleen de blokken in den haard knetterden, sisten soms met kleine ontploffinkjes; Karen luisterde er naar met strak gespannen aandacht en ze kreeg het gevoel of dit zachte geluid elk oogenblik kon gevolgd worden door iets hevigs, een knal, een ontploffing. Het agiteerde haar, ze werd bang, voelde heur hart in haar keel kloppen; ze rilde van schrik, als haar vader, achter haar, een blad omsloeg of even kuchte.

Tot de spanning, die er heerschte in die perioden van stilte, op haar borst ging drukken met een physieke pijn, die haar hart deed bonzen en haar ademhaling belemmerde.

Ze moest daar uit.

‘Ik ga even naar moeder kijken,’ sprak ze plots opstaande.

‘Goed kind.’

Ze zag hem niet aan, maar ze voelde weer zijn nakijkenden blik in haar rug, als ze de kamer verliet.

Op het portaal haalde ze even diep adem; bij de trap kwam ze Sientje tegen met de post.

‘Niks voor mij?’

‘Nee, juffrouw, alleen voor uw Pa.’

‘Moeder ik kom es bij u....’ zei Karen en dan ineens met een half onderdrukten snik: ‘Ik kan het zoo niet uithouden...’

Reinilda, die op den divan lag te handwerken, keek even verwonderd.

‘Wat is er nu ineens, kindje?’

‘Die druk....’ zei Karen, haar neus snuitend en ze viel neer op een stoel bij de tafel.

‘Is er iets bijzonders gebeurd?’ vroeg Reinilda zacht.

Karen schudde het hoofd, haalde dan haar schouders op.

‘Och nee.... altijd hetzelfde.... Pa aldoor met zijn argwanende strikvraagjes. Waarom mag ik het toch niet zeggen?.... Ik word er zoo moe van.... 't Is allemaal.... En nu die ellendige sneeuw....’

Haar lippen beefden.

‘Ik was juist van plan, kindje, om het vandaag maar aan Pa te zeggen,’ sprak Reinilda, ‘want anders zou hij het soms van de buitenwacht hooren. Jacques zal het natuurlijk aan zijn moeder schrijven en dan vertelt die het aan tante Koba en dan is het meteen wereldkundig. Maar jij moet ook eens wat afleiding hebben, lieverdje. Moeder begrijpt wel zoo'n beetje, wat er wel eens in je omgaat, hoor. Maar je bent een schat, dat je daar zelf nooit over spreekt. Ik zit er dikwijls over te piekeren. Voel je er niet voor om eens geregeld naar de Schouwburg te gaan of naar het Concertgebouw?’

‘Alleen, zeker?’ zei Karen met wat treurige oogen.

‘Ja, Pa en ik gaan 's avonds niet meer uit, dat weet je. Maar ik heb al eens gedacht om de dames Roodenburg....’

Karen lachte nu, stak even haar tong uit.

‘Die twee oude mummies!.... Dank u wel! Maar dat is het ook niet, moeder. Als ik maar van die druk om aldoor te moeten huichelen en liegen, af ben.’

‘Ja, maar je moet toch eens iets anders hebben, zus,’ sprak Reinilda. ‘Hoe zou je daar over denken, als we tegen Februari eens naar 't Zuiden gingen, naar de Riviera?....’

‘Ja!....’ kreet Karen, wier oogen plotseling verhelderden. ‘Doen we dat?’

Reinilda glimlachte.

‘Het valt me zoo in. Pontresina was te hoog voor me. Het was ook dom van de dokter om me daaraan te wagen, maar Nice of Cannes of Menton liggen aan de kust en daar zou het voor Pa òòk heel goed zijn. Maar.... daar is geen Harold Morisson!....’ plaagde ze.

Karen lachte.

‘Was hij vandaag maar hier, de lieverd!’

‘Dan konden jullie gaan ski-en in 't Vondelpark!’

‘Ja, in de modder!.... Nee, moeke, maar dat Riviera-

plannetje kikkert me ineens weer heelemaal op. Moet u maar gauw met Pa afspreken, dan ga ik weer naar die gezellige meneer van 't Reisbureau.... O, en voor de Riviera moet ik minstens drie nieuwe jurken hebben!'

'Wel ja!' lachte Reinilda. 'Waarom geen tien! Pa's portemonnaie is er goed voor, hè?'

'O, daar loop je onder de palmen en daar eet je zoo de citroenen van de boomen.'

'Hu.... ik voel het aan mijn tanden,' griezelde Reinilda. 'Maar zus, wat voert Pa uit?'

Karen haalde haar schouders op.

'Die las of deed alsof.... 'k weet niet goed.... hij zeurde een beetje en ik was uit mijn hum. Maar zeg, moeke, mag ik met Pa over de Riviera praten?'

Op dat oogenblik bracht Sientje het koffieblad binnen.

'O, ik zal schenken!' riep Karen vlug opspringend. 'Breng jij dan even een kopje aan Pa?' en dan, als het meisje de kamer weer verlaten had met het kopje: 'Hè.... nu zie ik de wereld ineens weer heel anders.... Moeke, u kunt tooveren! Ik drink hier even mijn kopje bij u uit en dan ga ik weer naar Paps en een verhandeling houden over het weldadige klimaat van de Riviera en de groene palmen en de blauwe zee en de speelzaal in Monte-Carlo. Daar gaan we ook heen, hè?'

Op dat oogenblik kwam Sientje ineens zonder kloppen binnen, ze zag doodsbleek.

'Mevrouw!....' kreet ze met angstig verschrikte oogen.

'Wat is er?' vroeg Reinilda, haastig overeind komend.

'Meneer.... ik geloof, dat meneer....' beefde ze.

'Is Pa niet goed?' vroeg Karen verschrikt.

Sientje schudde het hoofd.

'Moeder, blijft u,' sprak Karen flink. 'Ik ga wel even....' en ze verliet haastig de kamer. 'Bel de dokter!' beval ze, als Sientje haar volgde in de hal. Dan snelde ze de trap op.

Toen Karen de kamer van haar vader binnenstoof, zag ze hem niet dadelijk, maar dan ineens uitte ze een zwakke kreet.

Herman zat ruggelings tegen den muur naast de deur op den grond, wat scheef gezakt; de mond was opengevallen en hij had zijn bril nog op en daarachter schenen zijn oogen nog angstig gesperd te staren naar iets aan de overzijde van de

kamer, waar het raam was; vlak bij hem op het kleed, lag een brief.

Karen knielde naast hem, trok aan zijn arm.

'Pa.... Pa, dan toch....!'

Maar met een gil deinsde ze terug, want door het trekken aan dien arm zakte het lichaam slap opzij en het grijze hoofd knikte voorover.

'God!.... Hulp!....'

Ze vloog naar de deur, rende de trap af, stortte in de voorkamer.

'Ma.... Ma.... gauw.... ik geloof, dat Pa....!'

Toen dokter Vermeer kwam, hadden de meiden met Karen het lichaam al op het bed in Eduards vroegere kamer gelegd.

'Hartverlamming. Hij heeft gelukkig niets geleden,' zei dokter Vermeer.

Over Reinilda's gelaat scheen een masker getrokken te zijn van onaandoenlijke strakheid; ze huilde niet, ze uitte geen klacht, maar ze sprak ook geen woord, ze keek naar alles en allen met groote donkere oogen, de lippen vast opeen geklemd; ze knikte even toen de dokter zei, dat ze naar beneden moest gaan en zich met niets mocht bemoeien en ze ging ook, legde zich op den divan en sloot de oogen.

Toen Karen wat later met Sientje in de kamer van haar vader trad, lag de brief nog op den grond; ze raapte hem op, zag verwonderd aan de onderteekening, dat hij van mevrouw Feenstra was; ze las hem niet, vouwde hem in het couvert en legde dat bij de andere papieren op de schrijftafel.

Vervolgens zette ze met Sientje de stoelen wat recht, sloot haar bureautje.

Als Sientje de gordijnen voor het raam dichtschoof, zei ze plots:

'Gut juffrouw, ik schrik ervan. Kijkt u es.... Dat gat hier in de bevroren ruit.... nou dacht ik toch heusch, dat er een zwarte poes zat!'

A.H. VAN DER FEEN

(Slot volgt)

De soldaat en de zee

Wanneer ik mijn lamp vergeet
En de kamer donker laat blijven,
Zie ik, buiten, een houten keet
Waarin een soldaat zit te schrijven.

Om de kaars en het schrijfpapier heen,
Om het dak der kantine, wijken
De huizen der voorstad uiteen
Naar een einder van sluizen en dijken.

De soldaat heeft zijn brief voltooid.
Hij dooft de vlam op zijn tafel.
De deur heeft hij dichtgegooid.
Hij gaat langs 't kanaal naar de haven.

Ik kan van licht tot licht,
Tot de laatste lantaarn, hem nog volgen.
Bij den vuurtoren raakt hij uit zicht
In een wolk van den nacht verzwolgen.

Soldaat, gij loopt in een wolk,
Gij loopt langs zee, maar later
Zult gij weer weten dat volk
Schooner zee is dan water.

Ook ik droeg de blauwe tuniek,
Zoodat, toen gij daar zat te schrijven,
Ik dacht dat mijn jeugd het was die 'k
In het spiegelend glas zag drijven.

Ook ik heb, als gij in dit uur,
In de ruige stilte gekomen,
Beginselen onzer natuur
En roepende stemmen vernomen.

Dan buigt voortdurend de brug
Van 't leven over ons leven
Naar wat wij geweest zijn terug
En wij worden wat wij zijn gebleven.

Zoo kom ik, zoon, bij u thuis,
In mijn oog nog het ongeziene,
In mijn eigen, eindelijk huis,
En al is het een kleine kantine.

Ik zit op den strooien stoel,
Ik heb de kaars weer ontstoken,
Ik heb, God weet wat ik voel,
De hars in het hout weer geroken.

En al is in mijn blauwe tuniek
Nog blauw van de zee verdronken,
Al heeft een vreemde muziek
In mijn eerste woorden geklonken,

Bevolkt met vaderlijk bloed
Ontwaak ik als kind dezer aarde,
En droom wat ik droomen moet
In de taal die mijn moeder bewaarde.

M. NIJHOFF

Waarom duurt de crisis zoo lang?

Het tegenwoordige productiestelsel kunnen wij vergelijken met de weegschalen der drogisten. De bevredigingsmiddelen, die de menschen voor het oogenblik verbruiken, moeten zij zelf weer reproduceeren. Naarmate zij meer of minder gebruiken, kan een zekere voorraad bevredigingsmiddelen (die in de werkelijkheid gedeeltelijk uit afgewerkte, gedeeltelijk uit half-afgewerkte goederen bestaan) voor een langeren tijd strekken. Naarmate de duur verlengd wordt, die verloopt tusschen het oogenblik, dat de arbeid besteed wordt en het oogenblik, dat nieuwe producten voor het gebruik klaar komen omdat de productie met meer kapitaal, dat is, langs meer tusschenstadia plaats heeft, wordt het resultaat, dat men per arbeider verkrijgt, grooter, de arm van de weegschaal wordt langer. Hij moet natuurlijk zóó lang worden, dat het tegenwicht opweegt tegen het gewicht, dat gewogen wordt, dat is de verbruikte hoeveelheid goederen. Wanneer aldus de arbeiders productieverwerken, kunnen zij voor hun arbeid ook meer uitbetaald krijgen, omdat zij immers voor den ondernemer meer waard worden. Dit heeft echter weer voor gevolg, dat de aanwezige voorraad slechts voor een kleineren afstand strekt. De arm moet dus korter worden, omdat er niet voldoende goederen zijn om iedereen in die tusschenperiode te onderhouden. Of er een evenwichtspunt komt bij een zoodanige lengte van den arm, dat de productie, die men op die manier verkrijgt, juist groot genoeg is om de verbruikte goederen te reproduceeren, hangt af - juist zooals dit bij een drogistenweegschaal het geval is - van de zwaarte van het tegenwicht, dat men op den arm verschuift. Is dit tegenwicht licht, dan zal het evenwicht pas bereikt worden bij een zeer langen arm. Dit beteekent, dat

de productiviteit van den arbeid zeer groot zou zijn, maar dat er slechts een laag loon kan worden uitbetaald, omdat anders de aanwezige voorraad goederen niet uit zou reiken om een zoo lange productieperiode door te komen. Is het tegenwicht te zwaar, dan zou het evenwicht reeds bereikt zijn bij een kleinen arm, dan zouden de loonen hoog kunnen zijn, omdat de aanwezige verbruiksvoorraad slechts voor een korten tijd moet strekken, maar het gevolg zou zijn, dat de maatschappij verarmt omdat bij een zoo korten omweg, het resultaat van den arbeid te klein is om de verbruikte goederenvoorraad te herstellen. Welk is nu dit tegenwicht in het maatschappelijk productieproces? Het is de rente. Is de rente te laag, dan zullen de ondernemers met zeer veel kapitaal werken, is er geen kapitaal genoeg om alle arbeiders aan het werk te houden, treedt werkloosheid in en zullen de loonen dalen. Alhoewel een lage rente dus een voordeel is voor de arbeiders, in zooverre, dat zij mogelijk maakt een zeer productieve wijze van produceeren, waardoor de loonen hoog kunnen zijn, zal een rente, die te laag is in verhouding tot den aanwezigen verbruiksvoorraad, na korten of langeren tijd ten gevolge hebben, dat de goederenvoorraad niet voldoende is om het hoogere loon te betalen.

Betrekkelijk kleine afwijkingen zullen zich vanzelf herstellen, omdat, waar niet alle bedrijven op de grens der rentabiliteit werken, er een zekere aanpassingsmogelijkheid bestaat, zonder belangrijke veranderingen in de samenstelling noodig te maken.

Streng genomen is een crisis in een dergelijk stelsel onmogelijk. Ook veranderingen in de factoren kunnen die niet teweegbrengen, daar zij hun invloed steeds door wijziging der prijzen en daardoor in de samenstelling van de productiefactoren doen gevoelen. Het is dan ook opmerkelijk, dat de verschillende crisistheorieën de oorzaken van de ongelijkmatige ontwikkeling van het economisch leven zoeken in irrationeele afwijkingen.[1)]

Ik zal in dit artikel de verdiensten dezer verschillende op-

1) Zie voor een samenvatting van de verschillende theorieën: Mr. A.M. de Jong: Het conjunctuurprobleem. De Gids 1928, pag. 178 e.v.

vattingen niet bespreken. Alle beschouwen zij het evenwicht, dat men voor de crisis (zooals uit de schijnbare aanpassing van de prijzen blijken zou) scheen te hebben bereikt, als kunstmatig en stellen voor de ineenstorting van het daarop gebouwde stelsel die kunstmatigheid aansprakelijk.

Deze gedachte lijkt mij zeer vruchtbaar om het spasmodisch karakter van de conjunctuurontwikkeling te verklaren. Immers, het groote verschil tusschen een evenwichtstoestand, die berust op het uitwegen van de bepalende factoren en die, welke men door kunstmiddelen in stand houdt is, dat de eerste stabiel en de tweede labiel is, d.w.z. dat, wanneer in de eerste een factor verandert en daardoor het evenwicht verstoort, deze verstoring zelf krachten in beweging brengt, die een nieuw evenwichtspunt in het leven roepen, zij het dan verschillend van het voorafgaande terwijl dit in het tweede geval niet gebeurt.

Wanneer wij ons afvragen, waarom deze crisis zoo heftig en langdurig is, dan treft het, dat de kunstmatigheid van de toestanden, die er aan vooraf ging, bijzonder groot was.

In de eerste plaats maakten belangrijke internationale verplichtingen het economisch systeem zeer kwetsbaar. Het is hierbij niet mijn doel te onderzoeken of Duitschland al of niet in staat is de groote bedragen te betalen, die het volgens de internationale overeenkomsten tot regeling van zijn schadevergoedingsverplichtingen heeft te voldoen. Wij kunnen echter wel vaststellen, dat het hen tot hiertoe niet uit de opbrengst van zijn productie heeft betaald, maar het geld ervoor geleend heeft met meer daarbij, en wel van de Vereenigde Staten, aan wie deze bedragen ten slotte grootendeels weer ten goede kwamen, doordat de geallieerden de gelden, die zij van Duitschland ontvangen, gebruiken om hun schulden aan de Vereenigde Staten te voldoen.

De gevaarlijkheid van dezen toestand werd verhoogd, toen door het optreden van den President van de Reichsbank: Dr. Schacht, aan het leenen op langen termijn in het buitenland moeilijkheden werden in den weg gelegd. Terwijl de bedoeling van dezen maatregel was, de buitenlandsche credietgeving te beperken, heeft hij voor gevolg gehad, dat de credieten alleen een anderen vorm aannamen en niet meer op langen, maar op korten termijn werden verleend en wel voor-

namelijk aan de Duitsche banken, die hen voor langdurige investeeringen in de industrie aanwendden; een wijze van credietverleening, die ook in het vóór-oorlogsche Duitschland veel werd toegepast en ook toen reeds als gevaarlijk werd beschouwd, maar die dit in nog hoogere mate werd nu deze credieten uit het buitenland afkomstig waren en de liquiditeit van de betalingsbalans in gevaar konden brengen. Deze heele verhouding bevat verschillende kunstmatige elementen. Immers, zij vloeit daaruit voort, dat men aan Duitschland verplichtingen oplegde, maar de consequenties hiervan, nl. dat Duitschland, om die na te komen, de buitenlandsche markten met goederen moest overstroomen, niet aanvaardde.

Een tweede kunstmatigheid lag in de hooge invoerrechten, waardoor in vele landen bepaalde industrieën werden beschermd, omdat deze van nationaal belang werden geacht. Belemmering van den invoer van bepaalde goederen beteekent echter terzelfdertijd belemmering van den uitvoer van andere goederen, waarmede men anders den invoer van de eerste zou hebben betaald. Men ontwikkelt dus het economisch leven in een vooropgezette richting en verliest daardoor het natuurlijk richtsnoer voor de economische handelingen uit het oog, omdat een vermindering der concurrentiemogelijkheid van een bepaalde bedrijfstak in een land steeds weer, voorloopig, door nieuwe protectionistische maatregelen kan worden geschraagd. Zoo roept protectie protectie in het leven, niet alleen in de andere landen, waar men op zijn beurt de bedreigde bedrijven wil steunen, maar ook in het eigen land, omdat wanneer het buitenland den uitvoer van het beschermde land, nu sommige producten beschermd zijn, met andere gaat betalen, ook hiervoor bescherming noodig wordt geacht. De ontwikkeling in de Vereenigde Staten is daarenboven in de afgeloopen jaren in dit opzicht zeer bijzonder geweest. Het verlangen naar een snelle ontwikkeling der industrie, dat daar reeds vroeger bestond, is door den oorlog, die voor de Vereenigde Staten ongekende mogelijkheden opende, geprikkeld geworden en heeft er het protectionisme sterk bevorderd. Terwijl, onder natuurlijke omstandigheden, de Vereenigde Staten bij uitstek een uitvoerland van producten van den grooten extensieven landbouw zouden moeten zijn en van

sommige industrieele massaproducten heeft het zijn landbouwbevolking aan zijn industrieele ontwikkeling opgeofferd en wel in zóó sterke mate, dat op dit oogenblik de landbouwbevolking in de Vereenigde Staten in absoluten zin kleiner is dan onmiddellijk na den oorlog. Om, ondanks zijn hooge protectie toch te kunnen blijven uitvoeren, heeft dit land van zijn kapitaalrijkdom gebruik gemaakt door in hooge mate tot credietverleening over te gaan. Zooals men de binnenlandsche markt forceerde door het afbetalingsstelsel te ontwikkelen, heeft men ook Europa op afbetaling geleverd. Een dergelijk stelsel kan evenals de verkoop op afbetaling in het binnenland[1)] slechts blijven bestaan, zoolang het zich nog verder uitbreidt. Wil men niet betaald worden met buitenlandsche goederen, maar integendeel nog steeds weer nieuwe goederen aan het buitenland leveren, dan moet men ook de rentebetaling uitstellen. Deze politiek heeft grenzen; wanneer het buitenland voldoende verzadigd is met crediet of men zelf verdere credietverleening te riskant begint te achten, moet het heele stelsel, juist zooals het afbetalingsstelsel in het binnenland, in elkaar storten.

Een andere kunstmatigheid was een gevolg van de organisatie der arbeiders en de weinige krachtdadigheid, waarmede de onmaatschappelijke gevolgen daarvan bestreden werden. Al kan in het algemeen en op den langen duur organisatie van de arbeiders de loonen niet doen stijgen, wel kan voor sommige bedrijven en gedurende zekeren tijd deze organisatie effect hebben. Zoo kan men zeggen, dat in de afgeloopen jaren de positie van de industrieele arbeiders door de sociale maatregelen verbeterd is, maar dat dit voor een groot deel geschied is ten koste van de landarbeiders. Verder is de positie van de arbeiders in de beschutte bedrijven, in tegenstelling met de vóór-oorlogsche toestanden en met de redelijkheid, aanzienlijk beter dan die van de arbeiders in de onbeschutte bedrijven[2)] geworden, terwijl de arbeiders in Overheidsdienst een nog meer beschermde positie genoten. De hoogere loonen, die daardoor voor de arbeiders ook in de onbeschutte bedrijven noodzakelijk werden, waar zij de hoogere prijzen te betalen hadden, die

1) Zie hiervoor mijn artikel in de Gids van 1930, pag. 229 e.v.
2) Zie mijn artikel: De hoogte van het loon in de Gids 1931, pag. 356 e.v.

een gevolg waren van de loonsopdrijving in de beschutte- en Overheidsbedrijven, deed een drang tot vervanging van arbeidskracht door machines ontstaan, zonder dat de economische voorwaarden daarvoor: een overvloed aan kapitaal en een tekort aan arbeidskracht, waren vervuld. Ook hier was dus weer een evenwicht bereikt, dat in hooge mate labiel was en dat, wanneer het verstoord werd, niet uit zichzelf de krachten zou kunnen ontwikkelen voor een herstel.

Ten slotte was een verdere belangrijke kunstmatigheid het vrij algemeen bestaande muntstelsel. Een goed geldstelsel is voor een evenwichtig economisch systeem eerste vereischte. Alle verhoudingen worden immers in geld uitgedrukt en deze uitdrukking moet, wanneer zij betrouwbaar wil zijn, altijd eenzelfde beteekenis hebben. Wanneer men, zooals met de belangrijkste landen het geval is, de waarde van het geld bindt aan het goud, dan zal dit doel alleen bereikt worden, wanneer de verhouding tusschen den voorraad goud en de behoefte aan geld bij gelijke waarde ervan, gelijk blijft.

Slechts toevallig zal dit het geval kunnen zijn en de laatste jaren is de goudproductie veel te klein geweest om in de toenemende behoefte eraan te voorzien. Naarmate er meer landen terugkeerden tot den gouden standaard en de behoefte aan goud dus toenam, moest een daling van het prijzenpeil intreden. Wanneer dit niet direct tot uiting kwam in het prijzenpeil, komt dit, omdat men in steeds ruimere mate middelen toepaste om op goud te sparen. Het voornaamste daarvan was, dat als dekking van de bankbiljetten, naast het goud, ook buitenlandsche wissels werden gebruikt, hetzij als wettelijk dekkingsmateriaal, hetzij tot feitelijke versterking hiervan. Hierdoor ontstond een dubbele kunstmatigheid. In de eerste plaats, omdat de binding van het geld aan het goud groote gevaren in zich sluit voor zware misrekeningen op het oogenblik, dat de waarde van het goud tegenover de goederen verandert en dit terwijl men, op dit critisch oogenblik, het goud waarnaar men de massa's gewoon heeft gemaakt zich te richten om de waarde van het geld te beoordeelen, ook niet meer kan loslaten.

Anderzijds brengt het middel, dat men toepast om dit bezwaar te verzachten, nl. de goudwisselstandaard, zelf weer zijn

eigenaardige bezwaren met zich, omdat het berust op de veronderstelling, dat alle landen zich aan den gouden standaard zullen houden en dit risico niet door een stelsel van waarborgen wordt uitgeschakeld.

Terwijl dus het economisch leven in een toestand van labiel evenwicht verkeerde en de positie van de maatschappij tot die waarin een op een natuurlijk niveau levende samenleving verkeert, ongeveer stond als die van een koorddanser tot iemand die op den beganen grond wandelt, deden zich langzamerhand wijzigingen vóór, die onder alle omstandigheden verstorend zouden hebben gewerkt, maar waarvan de terugslag op het economisch leven nu veel ontwrichtender was.

Ongetwijfeld speelt hierbij de rationalisatie een belangrijke rol. De strekking hiervan is in het algemeen, dat nieuwe natuurkrachten aan de menschelijke behoeftenbevrediging dienstbaar worden gemaakt of dat de grondstoffen, die zeldzaam zijn, worden vervangen door anderen, die gemakkelijk zijn te bereiken. De productieprocessen, die daarvoor noodig zijn, eischen echter meestal de aanwending van meer kapitaal per arbeider. Men denke slechts aan de verkrijging van de stikstof uit de lucht, waardoor een meststof bij uitnemendheid, kunstmatig kon worden gewonnen en de kunstzijdeindustrie gemakkelijk het door haar benoodigde salpeterzuur kon krijgen, maar waarvan de productie een groote fabrieksaanleg vereischt, waar slechts een klein aantal arbeiders in kunnen worden gebruikt. Men denke aan de uitvinding van de Dieselmotor, waardoor de steenkool door de goedkoopere zware olie kon worden vervangen, maar waardoor ook de steenkoolindustrie door de met meer kapitaal per arbeider werkende petroleumbedrijven werd verdrongen en alleen daarom niet geheel moest verdwijnen, omdat zij zichzelf in hooge mate mede mechaniseerde (zoo bv. in Duitschland van 2% in 1913 tot 87% in 1927). Toch heeft dit niet belet, dat de *nog* kapitalistischer petroleumindustrie haar achteruitdrong, zoodat de wereldproductie van steenkool in 1929 108% van die van 1913 bedroeg, die van olie 386%. Deze vervanging spaarde weer

op scheepsruimte, waardoor de vrachtladingen per man grooter werden en maakte de benzine goedkoop. Dit kwam weer naast het autoverkeer de machinale landbebouwing ten goede, welke de voorsprong van de extensief bebouwde landen boven intensief bebouwde, vergrootte. Hadden deze uitvindingen min of meer op zichzelf de strekking om arbeiders door kapitaal te vervangen, de graagte, waarmede zij werden toegepast en het, ook op ander gebied merkbaar, streven om dit te doen, bewijst, dat de arbeid te hoog en het kapitaal te laag in prijs was, zoodat vervanging van het ééne door het andere voordeelig was. Dit blijkt ook uit de tendens door vergrooting van de installaties, de neiging de productie steeds meer in enkele bedrijven te concentreeren, welke ontwikkeling b.v. in de staalindustrie (grootte der Martinsovens in 1914: 20 ton, in 1930: 120 ton, sommige 200 ton en de electriciteitsindustrie sterk naar voren kwam.[1)] Groote behoefte aan kapitaal

1) Een idee van de ontwikkeling krijgt men door onderstaande verhoudingscijfers.

V. Staten: 1927 (1920 = 100).

	Arbeiders	Productie
Landbouw	95	114
Mijnbouw	100	127
Manufacturen	92.5	122.5
Spoorwegen	91	100

Nederland: 1925/27 = 100.

Jaartal	Primair vermogen	Personeel per eenh. grondstof
1921	76	135
1924	89	112
1926	98	102
1928	111	94
1929	109	95

Zie verder het artikel van W.J.v.d. Woestijne in de Economist 1931 pag. 695 e.v.

is verder ontstaan, doordat de vindplaats van verschillende belangrijke grondstoffen zich heeft verplaatst, zoodat nieuwe kapitaalinvesteeringen noodzakelijk waren (koper, tin, zink en lood). Zooals ik reeds opmerkte, zouden deze veranderingen, wanneer zij in een stelsel van vrije concurrentie hadden plaats gehad, wel niet zonder schokken zijn gegaan, maar zij zouden veel sneller krachten in het leven geroepen hebben, die tot een natuurlijk herstel, zij het dan onder andere verhoudingen, zouden hebben geleid.

Stijging der werkloosheid zou dan aanleiding gegeven hebben tot daling der loonen, wat op zichzelf reeds een rem tegen den voortgang der rationalisatie zou zijn geweest. Tevens zou de prijs van de producten in verhouding tot die van de kapitaalgoederen zijn gedaald, terwijl het algemeen prijzenpeil zou gestegen zijn door de te groote credietuitzetting, die voor deze sterke kapitaliseering, waarvoor de voorwaarden niet voorhanden waren, moet hebben plaats gehad. Bij de kunstmatige toestanden, die vóór het uitbreken van de crisis bestonden, is dit niet geschied. Eén van de merkwaardigste verschijnselen, die aan deze crisis zijn voorafgegaan en dat de economen zeer heeft in de war gebracht, is, dat het indexcijfer inplaats van, zooals men in een tijdperk van hoog-conjunctuur verwachten moet, te stijgen, vrijwel bleef staan op 150% van 1913, zelfs eerder een lichte tendens tot dalen vertoonde. Hoe kan men dit verklaren? De overvloedige productie van allerlei grondstoffen tengevolge van de uitbreiding van de productie, moet tegen de uitzetting van het crediet hebben opgewogen en belet hebben, dat de prijsstijging zich op dit gebied voordeed. Dan had echter de prijsstijging zich moeten voordoen bij dié goederen, waarbij de toename van den voorraad niet opwoog tegen de crediettoename, d.w.z. de prijs van dié goederen, die de maatschappij in staat stellen langs omwegen te produceeren, moest stijgen. Dit zijn de tegenwoordige goederen. Het meest karakteristieke type hiervan vormen de voedingsmiddelen. Het is dan ook opmerkelijk, dat de indexcijfers van de voedingsmiddelen, in tegenstelling met het algemeene indexcijfer, in de jaren vóór de crisis gestegen is[1)] ondanks de overvloedige oogsten. Maar ook de fabrieksinstallaties moeten van dit standpunt als tegenwoordige goederen

1) Zie noot op volgende bladzijde.

worden beschouwd. De waarde van deze installaties wordt bepaald door hunne winstcapaciteit, die in de hoogte van de dividenden tot uitdrukking komt. Door het systeem van inwendige kapitaliseering, waardoor een groot deel van de dividenden niet werden uitbetaald, maar aangewend voor verdere uitbreiding van het bedrijf - wat op zichzelf ook al weer een kunstmatigheid teweegbracht, omdat aldus niet het te bereiken rendement richtsnoer werd voor de investeering - kwam de waardestijging van deze goederen tot uiting in een zoo groote stijging van de aandeelen - die het kapitaal vertegenwoordigen - dat zij slechts gedeeltelijk door de groote winsten verklaarbaar was.

Het laag rendement, waarop zij werden gekapitaliseerd, bewijst, dat men tevens den prijs van de ondernemingen hoog aansloeg, omdat men hiervan nog grootere winsten in de toekomst verwachtte. In deze hooge waarde kwam de inflatie tot uitdrukking.

Deze inwendige kapitaliseering, waardoor de uitbetaalde dividenden lager werden, deed daarenboven zelf weer de gedachte ontstaan, dat de natuurlijke rente lager was dan zij in werkelijkheid was.

Het gevolg was dat teveel goederen van den beschikbaren voorraad werden aangewend voor kapitaalbestemming, zonder dat men de mogelijkheid afsloot, tevens veel goederen onmiddellijk te verbruiken. Wanneer men zooveel goederen in de[1]

1 Indexcijfers 1913 = 100:

Jaartallen	Algemeene indexcijfers	Indexcijfers van voedingsmiddelen e.d.
1924	156	156
1925	155	155
1926	145	144
1927	148	153
1928	149	157
1929	142	149

De kosten van levensonderhoud, zoowel van arbeidersgezinnen als gezinnen van meer gegoeden, toonen in deze periode van dalende indexcijfers ook een eenigszins stijgend verloop.

productie wilde aanwenden, hadden de loonen moeten dalen en dus de koopkracht om die goederen af te nemen, verminderen. Daardoor zou men zich van verdere kapitalistische aanwendingen tijdig hebben laten weerhouden, terwijl nu de gehandhaafde koopkracht voor producten de uitbreiding van de productie, die geschiedde onder de veronderstelling, dat deze groote koopkracht zou blijven bestaan, prikkelde. Een tijd kon men zich aan de illusie overgeven, dat beide aanwendingen naast elkander in stand konden worden gehouden, tot bleek, dat men, doordat men niet op het compas der natuurlijke prijzen had gezeild, zich verrekend had en men met een groote hoeveelheid grondstoffen en half-producten zat, waarnaar er geen vraag meer was tegen een prijs, die de kosten goedmaakte, omdat de oogen waren opengegaan en het bleek, dat de koopkracht van de bevolking er niet groot genoeg voor was. Door het afbetalingsstelsel en de uitbreiding van de credietverleening heeft men een tijd de koopkracht op peil gehouden, maar men had, door loonsbetaling, zijn producten opgesnoept om er grondstoffen voor te krijgen. Wilde men die grondstoffen de verdere bewerkingen laten ondergaan om den kring te volmaken, dan moest men nog meer producten voor loonsbetaling beschikbaar stellen. Zij waren er niet meer. Men kon ze niet zonder verlies uit de grondstoffen vervaardigen, want men kon er geen voldoende prijs meer voor verwachten, daarvoor zouden, wanneer alle grondstoffen tot producten werden verwerkt, er te veel zijn en een te lagen prijs opbrengen. Alleen, wanneer men aan loonen minder moest betalen zou dit wel mogelijk zijn geweest. Dan zou de prijs, die men voor de producten kon verwachten, echter ook weer lager zijn, daar de arbeiders dan minder te verteren zouden hebben. De kring, die men beschreef, was nu eenmaal te groot geworden voor de bestaande mogelijkheden. Op één of andere wijze moest zich dit wreken. Het oogenblik is waarschijnlijk bepaald door de groote oogsten van de jaren '27 en '28. De landbouwproductie vormt altijd een gevaarlijk element in een systeem, omdat de grootte ervan zich slechts zeer onvoldoende naar de prijzen richt. Dit komt in de eerste plaats, omdat wel de omvang van de bebouwde oppervlakte van elk landbouwproduct van de prijzen afhankelijk is, maar de oogst, die men

per bebouwde oppervlakte krijgt, zeer verschillend is, naarmate het seizoen gunstig of ongunstig is en ten tweede speelt voor den omvang van de bebouwing alleen het relatieve prijzenpeil van de landbouwproducten een rol. De boer laat, althans in intensief bebouwde landen, zijn grond niet onbebouwd liggen en wanneer de prijzen van alle landbouwproducten dalen, verbouwt hij dàt product, dat relatief het minst onvoordeelig is. Enkele groote tarweproducenten als de Vereenigde Staten en Canada hebben de voorraden willen ophouden en daardoor de prijsdaling willen voorkomen, maar deze politiek is mislukt, gedeeltelijk ook, omdat juist in deze jaren Rusland met groote voorraden aan de markt kwam en een sterke prijsdaling veroorzaakte. Immers, de meeste landbouwproducten hebben ook dit bezwaar, dat de vraag ernaar weinig elastisch is, d.w.z. dat een betrekkelijk kleine vermeerdering van het aanbod een groote prijsdaling veroorzaakt. De voorraden van de belangrijkste landbouwproducten, die de belangrijke prijsdalingen hebben veroorzaakt, zijn in verhouding tot het wereldjaarverbruik betrekkelijk gering, terwijl zij nog geringer zijn dan zij lijken, omdat de onzichtbare voorraden, dat zijn de voorraden in handen van hen, die voor de verdeeling ervan tusschen de uiteindelijke consumenten zorgen sinds het begin van de crisis, steeds kleiner geworden zijn.

Maar ook daarvan afgezien is de graanvoorraad half April van dit jaar nauwelijks voldoende voor het dekken van het wereldverbruik gedurende 3 maanden; de voorraad suiker voor 4 maanden; de voorraad katoen voor ½ jaar; alleen bij rubber en koffie zijn de voorraden voldoende om het verbruik van meer dan één jaar te dekken. De zoogenaamde overvloed aan goederen is dus slechts betrekkelijk. De daling van den prijs van de landbouwproducten of de vermindering van den afzet, wanneer men de prijs ophield, veroorzaakte een vermindering van koopkracht in de gebieden, die van den afzet van landbouwproducten leven. Een zelfde daling der koopkracht deed zich rond denzelfden tijd in dit gedeelte van de wereld voor, (ongeveer ¼ van de menschheid omvattend), waar de waarde van het geld gebonden is aan het zilver, tengevolge van de waardedaling van het zilver. Ook deze is te wijten aan een betrekkelijk klein overschot. De productie van zilver richt

zich ook betrekkelijk weinig naar den prijs, omdat zilver ook als een bijproduct van lood gewonnen wordt. De hoeveelheid zilver, die overtollig is, zou gemakkelijk, bij een herstel van de rust in China en Britsch-Indië voor de circulatie van deze landen geabsorbeerd kunnen worden. Ook hier veroorzaakte èn de onrustige toestanden, die daar bestaan èn de vermindering van de koopkracht van het zilver, die zelf weer een gevolg is van het bestaan van die toestanden in de landen, die de grootste afnemers van zilver zijn, een ruwe schok. Zoo zijn de moeilijkheden van de Nederlandsch-Indische suikerindustrie voor een groot deel toe te schrijven aan het achterblijven van het suikerverbruik in deze landen. In normale tijden wordt er geen Java-suiker bewesten het kanaal van Suez verkocht. Dat de Europeesche bietsuikerproducenten de Europeesche markt grootendeels hebben afgesloten, vindt daarin natuurlijk geen verontschuldiging.

Een labiel evenwicht, bedreigd door wijziging in de factoren, die het beheerschen, verstoord door toevallige en politieke gebeurtenissen, deed de crisis ontstaan. Men begrijpt, dat de storing hevig was. Een koorddanser, wiens evenwichtsstok aan èèn einde groeit en die een duwtje krijgt, raakt meer en pijnlijker uit zijn evenwicht dan een voetganger. Maar hoe komt het, dat het zoo lang duurt vóór er zich weer een evenwicht herstelt? Waaraan ligt dit gebrek aan aanpassingsvermogen, dat deze crisis in het bijzonder kenmerkt? Ook dit is weer gedeeltelijk een gevolg van de kunstmatigheid, die men daarbij betracht. Ook hier kunnen wij verschillende oorzaken noemen en ik geloof, dat de foutieve en gekunstelde regeling van het geldwezen daarbij het eerst komt.

De onbegrijpelijke dwaasheid van de menschheid, de waarde van het geld, dat bemiddelaar moet zijn bij de ruilhandelingen van alle goederen en diensten, te verbinden aan één enkel goed: goud of zilver, wreekt zich. Het is begrijpelijk, dat dit vooral in crisistijd tot uiting komt, omdat dan, tengevolge van de verslapping van het economisch leven, de prijs van alle goederen de neiging heeft te dalen. Daardoor ontstaat een plotseling verschil tusschen de begrippen waardevastheid van het geld ten opzichte van het goud en waardevastheid van

het geld ten opzichte van goederen en diensten. Ik zal niet zoover gaan te zeggen, dat veranderingen in de economische activiteit en verkeerde ontwikkeling daarvan, niet zouden vóórkomen, wanneer het geldbezwaar werd ondervangen. Ook dan zouden de ondernemers zich kunnen misrekenen en zouden stemmingen van pessimisme en optimisme kunnen ontstaan. Maar wanneer men in staat was ervoor te zorgen, dat het geld ten opzichte van goederen en diensten steeds eenzelfde waarde had, zou de omvang van deze bewegingen zeker aanmerkelijk worden beperkt. Men zou dan de sterke prijsdaling van bepaalde goederen voorkomen, die verdere prijsdalingen in het leven roept door de vermindering der koopkracht van de verkoopers der eerste. Het lawinekarakter van de crisisverschijnselen zou vermeden worden. In een economisch stelsel, dat voor een belangrijk gedeelte op het crediet berust, moet een verandering in de waarde van het geld noodzakelijk zeer ontwrichtend werken, omdat daardoor alle credieten, zelfs diegenen, die met groote voorzichtigheid verleend zijn, onzeker worden, omdat de geldswaarde der onderpanden daalt. Door de liquidatie van deze credieten wordt de crisis weer verergerd. Wanneer men nagaat de prijsverhoudingen van de belangrijkste grondstoffen en landbouwproducten op verschillende tijdstippen, zooals die bv. in de overzichten van de Economisch Statistische Berichten verschijnen, dan ziet men, dat deze percentages in verhouding tot 1925, over het algemeen vrij nauw verband met elkander houden. Dit beteekent, dat de ruilverhouding tusschen deze goederen onderling ongeveer dezelfde is gebleven en alleen die ten opzichte van het geld zich heeft gewijzigd. Dit is echter zwaar van gevolgen. Wanneer men alleen bedenkt, dat b.v. alle hypotheken in geld verleend, door de prijsdaling van de landbouwproducten, die voor een groot deel aan verandering in de waarde van het geld moet worden toegeschreven, een veel grooter gedeelte van de waarde van den grond vertegenwoordigen, ja, dikwijls die waarde overtroffen, waardoor de boer ten eenemale geruïneerd wordt, of aan de toename van den obligatielast die op de ondernemingen drukt, dan ziet men welke gevaarlijke consequenties hieraan verbonden zijn. Een maatschappij, die in zoo hooge mate op het credietsysteem berust als de onze,

kan bij een dergelijke gebrekkige organisatie niet blijven staan.

Het ongelukkige van deze binding aan het goud is, dat de massa's daardoor de waarde van het geld naar deze verhouding zijn gaan beoordeelen en dat, terwijl wij verkeeren in een toestand van heftige en steeds toenemende deflatie en waardestijging van het geld, het publiek, in herinnering aan hetgeen enkele jaren geleden geschied is, voor niets zoo bang is als voor inflatie, zoodat de toepassing van het middel om de deflatie tegen te gaan: de afschaffing van den gouden standaard, zeer bezwaarlijk is. De ontwrichting van het credietsysteem is daarenboven verergerd, doordat de leidende bankiers in hun taak te kort zijn geschoten. Het gevaarlijkste punt in de geheele credietsituatie was ongetwijfeld de credietpolitiek, die ten opzichte van Duitschland was gevoerd. Terwijl de crisis sinds het einde van 1930 in hevigheid afnam en er in het begin van 1931 een heropleving te bespeuren scheen, is door de zenuwachtigheid en het gebrek aan vertrouwen bij de leidende bankiers, een ongekende en vrijwel onnoodige verergering ervan ingetreden, doordat zij zelf aan de betrouwbaarheid van het kunstmatige gebouw, dat zij in Oostenrijk en Duitschland hadden opgetrokken, gingen twijfelen. De opzegging der korte credieten, die aan Oostenrijk en vooral aan Duitschland waren verleend en waarvan men wist, dat zij gebruikt waren voor investeeringen op langen termijn, heeft een nieuwe lawine doen ontstaan, die men bij meer kalmte en overleg had kunnen vermijden. Door de terugtrekking van de buitenlandsche credieten bij de Duitsche banken, na de ineenstorting van het Oostenrijksch bankwezen, was er voor deze slechts één uitweg: de credieten, die zij verleend hadden, op hun beurt bij de circulatiebank onder te brengen. Deze traditioneele methode bleek nu echter niet doorvoerbaar.

Immers, de terugtrekking van die buitenlandsche credieten onttrok aan de Duitsche Reichsbank groote hoeveelheden goud, terwijl zij de credieten van de particuliere groote banken alleen kon overnemen door het uitgeven van nieuwe biljetten, waardoor de waarde van het geld ten opzichte van het goud moest dalen. Zeker zou dit geen inflatie in den eigenlijken zin hebben beteekend, maar alleen een herstel van het reeds sterk gedaalde prijzenpeil, maar men kon het in Duitschland niet wagen dit

te doen, omdat het publiek dan zeker het spook der inflatie zou hebben meenen te zien en het wantrouwen zóózeer zou hebben om zich gegrepen, dat inderdaad de waarde van het Duitsche geld zou zijn gedaald. Men heeft dus geen andere keus gehad dan het Duitsche bedrijfsleven te laten ineenstorten door gebrek aan crediet en terzelfdertijd de terugbetaling van de buitenlandsche tegoeden op korten termijn door de 'stillhalte' overeenkomsten te beperken.

Hiermede was de lijdensweg echter niet uit. Vele credieten waren aan Duitschland verleend door Engelsche banken, die dat gedaan hadden met gelden, die zij uit Frankrijk gekregen hadden op korten termijn. Toen kwam vast te staan, dat de Engelschen hun geld uit Duitschland niet zouden kunnen krijgen, sloeg de Fransche bankiers en particulieren de angst om het hart voor hun in Engeland geplaatste gelden en volgde een algemeene terugtrekking van de korte credieten uit Engeland. De Engelsche Bank gaf in een paar maanden 200 miljoen pond sterling goud af. Ook in Engeland had men de gouden standaard kunnen handhaven op dezelfde wijze als dat in Duitschland is geschied, door het eigen bedrijfsleven te ruïneeren. Wanneer men de binnenlandsche circulatie maar voldoende beperkt, moet er een punt komen, waarbij de waarde van het pond boven zijn goudwaarde stijgt, maar hiervoor is crediet-restrictie noodig. Dit heeft men er in Engeland niet voor over gehad en men heeft liever de pariteit ten opzichte van het goud afgeschaft. Men stond hier des te vlugger voor dit pijnlijke alternatief, omdat dit land in 1928, bij de herziening van het statuut van de Bank of England, aan een verouderd dekkingsstelsel heeft vastgehouden, waardoor de vrijheid van bewegen er kleiner is dan elders. Ook hier heeft men over inflatie geschreeuwd, terwijl er alleen verweer tegen het verder doorvreten van het pijnlijke deflatieproces plaats vond. De sterke daling van de pondenkoers is dan ook niet uit redelijke overwegingen te verklaren en alleen door het wantrouwen in de verdere ontwikkeling van de Engelsche toestanden en door een geforceerde druk van Engeland zelf op die pondenkoers, veroorzaakt door een systematische aflossing van alle verplichtingen, die men maar aflossen kan en, in de laatste dagen, zelfs door het aankoopen van

goud tegen een koers boven pariteit, begrijpelijk. Immers, Engeland ziet, terecht, in de lage pondenkoers een middel om zijn export te bevorderen. Dit is het echter alleen voorzoover het binnenlandsch prijzenpeil er zelf niet stijgt. Voor inflatie in Engeland behoeft men dan ook waarschijnlijk niet bevreesd te zijn; veeleer meen ik, dat een herstel van de pondenkoers tot niet ver beneden zijn vroegere hoogte binnen afzienbaren tijd te verwachten is. Op den duur heeft dit land, dat de grootste crediteurstaat van de wereld is, wiens vorderingen in groote mate uit obligaties bestaan, die in ponden luiden en waarvan de belangrijkste schuld aan Amerika in dollars luidt, zeker geen belang bij een daling van zijn wisselkoers. Wel is hier strijd tusschen de ondernemers, voor wie een lage koers, een exportpremie en een vermindering van hun obligatieschulden beteekent en de renteniers, die tegenovergestelde belangen hebben. Maar dat, ook wanneer de crisis voorbij is, het belang van de beleggende groep zoozeer in het gedrang zou blijven, lijkt mij zeer onwaarschijnlijk. Ook naar de Vereenigde Staten is, na de afschaffing van den gouden standaard in Engeland, de vraag naar goud overgeslagen. De goudpositie van dit land was echter van dien aard, dat zij dezen stoot heeft kunnen verdragen. Wel heeft men het groote bedrag der vnl. Fransche saldi in de Vereenigde Staten zelf als een zwak punt gevoeld en heeft men door een hervorming van het statuut van het Federal Reserve System, de bewegingsvrijheid ten opzichte van het goud vermeerderd. De wereldpositie van het goud komt er op neer, dat feitelijk nog slechts een vijftal belangrijke landen: de Vereenigde Staten, Frankrijk, België, Nederland en Zwitserland een volkomen vrije goudmarkt hebben. De meeste andere landen hebben zich op de één of andere wijze van het goud bevrijd. Het prijzenpeil in deze vijf landen is echter nog steeds aan de veranderingen van het goud gebonden. Wanneer één van deze landen tracht de deflatie tegen te gaan door de credietmogelijkheden te vergrooten, zal dit steeds tot waardedaling van het geld in dit land ten opzichte van het goud, daardoor tot wegvloeien van goud en daardoor tot het zoo gevaarlijke verdwijnen van het vertrouwen - zij het dan ook, dat dit volkomen ongemotiveerd is - voeren. Wel zou er een middel zijn om de steeds verder

doorvretende deflatie internationaal tegen te gaan. Waar de vrije goudmarkt tot enkele landen beperkt is en zijn geldfunctie verreweg den grootsten invloed heeft op de waarde van het goud, zal de waarde van het geld in deze verschillende landen, de waarde van het goud bepalen. Wanneer deze landen allen, méér geld uitgeven, dus de deflatie in gelijke mate tegengaan, zal daardoor de waarde van het goud zelf dalen en zal het prijzenpeil stijgen zonder dat goudverplaatsing van het ééne naar het andere land vòòrkomt, dus zonder dat het wantrouwen, dat hier nu eenmaal aan verbonden schijnt, ontstaat. Van een dergelijke samenwerking valt echter weinig te bespeuren, want terwijl de Vereenigde Staten het mogelijke doen om het crediet te vergrooten, vindt dit in de Europeesche goudlanden helaas nog weinig navolging. Daardoor rijst de vraag hoelang de Vereenigde Staten zelf met deze politiek zullen kunnen doorgaan, zonder dat dit bij de eigen landgenooten onrust verwekt. Het ophoopen van groote goudvoorraden in enkele Europeesche landen wordt daardoor voor die landen zelf echter des te gevaarlijker. Want wat zal de gouden standaard nog beteekenen wanneer ook de Vereenigde Staten hem verlaten? En welke waarde heeft dan het goud dat men zoo gierig opstapelt? Het geheele complex van verstoring in geld en credietwezen is een treffend bewijs ervan hoezeer gekunstelde regelingen, die de economische verhoudingen in een bepaalde richting forceeren, de moeilijkheden vergrooten, wanneer het noodig wordt een nieuw evenwichtspunt te zoeken.

Er zijn trouwens ook op het gebied van de productie zelf oorzaken te vinden, waardoor een vlug herstel belemmerd wordt. Gedurende langen tijd, men kan wel zeggen tot midden 1931, heeft bij velen de meening overheerscht, dat men door het treffen van afspraken, de prijsdaling van bepaalde goederen kon tegengaan. Dit is niet mogelijk gebleken.

Verder heeft de langzaamheid der aanpassing ook bedrijfstechnische oorzaken. Het element der vaste kosten is in de bedrijven in verhouding tot dat der variabele kosten, sterk toegenomen. Dit brengt met zich, dat, waar die vaste kosten zwaarder drukken per eenheid product, naarmate het aantal geleverde producten daalt, inkrimping van de productie geen daling, maar een stijging van den kostprijs beteekent, zoodat

de bedrijven er slechts zeer noode toe overgaan hun productiecapaciteit te verminderen en dit steeds in onvoldoende mate geschiedt, terwijl de kleinere voorraad dan niet tegen rendeerende, maar tegen nog meer verlies brengende prijzen moet worden geplaatst. Het eenige goede middel zou zijn, wanneer alleen de beste bedrijven op een hoogere capaciteit bleven produceeren, maar de kunstmatige wijze, waarop de beperking der productie geschiedt, belemmert een herstel.

Waar dit herstel van het evenwicht tusschen prijzen van grondstoffen en die van producten, gezien de hulpeloosheid ten opzichte van de geldpolitiek, niet of althans in zeer onvoldoende mate van de geldzijde te verwachten is, zal zij van de goederenzijde moeten uitgaan. De kleinhandelsprijzen zullen moeten dalen en de salarissen, loonen en prijzen in de beschutte bedrijven evenzeer naar beneden gaan. Terwijl de kleinhandelsprijzen de laatste maanden, zij het ongetwijfeld te laat en in nog te beperkte mate, aan het dalen zijn en de loonsdaling in de bedrijven, die werken voor de wereldmarkt, zich eveneens aan het voltrekken is, zij het met pijnlijke incidenten en vertragingen, die men door in te grijpen aan de geldzijde had kunnen voorkomen, is de daling van de loonen in de beschutteen overheidsbedrijven onvoldoende, beheerscht als zij wordt door politieke overwegingen, die onder het mom van een sociale politiek feitelijk strekken tot bescherming van enkele groepen. Het ongelukkige is, dat tusschen kleinhandelsprijzen en hoogte van loonen en salarissen zelf een nauw verband bestaat, waardoor een aanzienlijke daling der kleinhandelsprijzen nauwelijks te verwachten is, wanneer niet de loonen eerst gedaald zijn, terwijl een daling van de loonen juist gemakkelijker te dragen zou zijn, wanneer de kleinhandelsprijzen waren voorgegaan. Een tweede belemmering vormen de hooge huren, die voor arbeiderswoningen moeten worden betaald, alhoewel een groot deel van hen nog gedeeltelijk mede op kosten van de gemeenschap zijn gebouwd. De hooge welvaartseischen, die men aan de woningen heeft gesteld en die hen zoo duur hebben gemaakt, belemmeren nu een aanpassing, terwijl de gemeenten schromen tot huurverlaging over te gaan, omdat dit de tekorten van de woningpolitiek nog weer zou vergrooten.

Toch lijkt mij de tegenwoordige toestand onhoudbaar te

worden. De huren zijn te hoog en vele woningen blijven leegstaan.

Het loonprobleem is des te pijnlijker, omdat de vraag moet opgeworpen worden of met een daling van het geldloon, met gelijkblijvend reëel loon zal kunnen worden volstaan, zooals ik in mijn opstel van het vorige jaar in de Gids[1)] nog hoopte. De credietsituatie is in zoo sterke mate ongezond gebleken en de rationalisatie blijkt zoo grooten omvang te hebben genomen en nog steeds voort te gaan, dat men zich moet afvragen of niet een toestand is ingetreden, die gelijkt op die uit het begin van de 19e eeuw. De lage loonen van dien tijd moeten m.i. ook verklaard worden uit de sterke verbetering van de techniek, terwijl de kapitaalvoorraad niet voldoende was om algemeene toepassing hiervan mogelijk te maken. Ook nu staan de arbeiders voor het alternatief, wanneer zij niet willen, dat door voortgaande rationalisatie de productie in een klein aantal zeer zwaar geoutileerde bedrijven plaatsvindt, waardoor een groot deel hunner tot werkloosheid wordt gebracht, de ondernemers hiervan af te houden door met een lager loon tevreden te zijn. Er is immers geen kapitaal genoeg om hen allen in staat te stellen met de verbeterde inrichtingen te produceeren. Wel behoeft deze structuurverandering niet zulke ongunstige gevolgen voor de arbeiders te hebben als in het begin van de 19e eeuw, omdat er enkele compenseerende factoren aanwezig zijn. In de eerste plaats is de bevolkingstoename aan het afnemen in de meeste West-Europeesche landen, terwijl daarenboven de eerste tijd vergemakkelijkt wordt, doordat de crisis is uitgebroken op een oogenblik, dat de tot arbeidsrijpheid komende bevolking sterk daalde door de vermindering van de geboorten in de periode van '14 tot '19. Ten tweede heeft, in tegenstelling met een eeuw geleden, de verbeterde techniek haar invloed ook in sterke mate doen gevoelen bij de landbouwproductie, zoodat de lage prijs van de landbouwproducten eenigszins compenseerend kan werken, en ten derde kunnen de uitwassen, waartoe de toestanden in het begin van de 19e eeuw geleid hebben, beperkt worden door een verstandige sociale politiek. In de opvattingen dienaan-

1) Zie Gids 1931: De hoogte van het Loon, pag. 356 e.v.

gaande zal echter, wil men iets bereiken, veel moeten veranderen, omdat zij meer dan tot nu zal moeten gericht zijn op de waarborging van minima voor de minst bedeelden onder de bevolking.

Zeer belemmerend voor een vlug herstel zijn ook de tariefmuren. Niet alleen, omdat hun bestaan de welvaart vermindert, maar tevens omdat de wijzigingen, die zij voortdurend ondergaan om zoogenaamd op meer afdoende wijze de nationale productie te beschermen, elke stabiliteit in de economische ontwikkeling verhinderen. De protectie is zeker hinderlijk, maar de wijzigingen in de beschermende politiek zijn nog veel bezwaarlijker. Niemand kan wat ondernemen, omdat, zoodra men daarmee eenig succes heeft, er maatregelen getroffen worden door het naijverige buitenland om dit tegen te gaan, omdat men meent schade te lijden door alles, wat den ander voordeel brengt. Terwijl de techniek zich zoo wijzigt, dat de grootste markt nauwelijks groot genoeg is, in verband met het steeds toenemend belang van de vaste kosten, worden de markten steeds kleiner. Zoo bereidt men nieuwe kunstmatige ontwikkelingen vóór.

R. VAN GENECHTEN

Onze klassieke schrijvers

Niemand zal beweren, dat onze klassieke schrijvers, Vondel, Hooft en Bredero, om van Huygens, Cats en de mindere goden niet te spreken, bij ons volk populair zijn. Integendeel: ze worden eigenlik niet gelezen. Wel zijn er een groot aantal schooluitgaven aan hen gewijd en bestaan er enige grote wetenschappelike uitgaven; zelfs zijn er op 't ogenblik twee grote prachtedities van Vondel onder de pers en is er pas een driedelige uitgave van Bredero bezorgd. Maar dat bewijst op z'n hoogst, dat ze met een zekere eerbied in de boekenkast worden gezet. Dat men ze ook *kent*, niemand zal dat volhouden. Een Fransman kent Molière; een Duitser haalt niet alleen uit Goethe en Schiller aan, maar hij weet ook, waar z'n citaten staan; Shakespeare is in Engeland bekend genoeg. Maar wie bij ons haalt uit Vondel of een ander aan? Is het u ooit overkomen, dat ge hoordet, hoe een zoon zijn vader, als deze vermoeid van 't kantoor thuis kwam, begroette met de woorden:

> Daar is de vader zelf, zoo bleek en afgevast?

Wie, die bij ons al of niet ernstig gemeend verdriet heeft, zal daaraan uiting geven met de woorden:

> Helaas, helaas, waar is ons heil gevaren?

Welke volksvertegenwoordiger zet een minister die uitstel zocht, in 't zonnetje met de spreuk:

> Een krijgsman wint genoeg, al wint hij niet dan tijd?

En zijn er huisvrouwen in Nederland, zo belezen, dat ze, als 't gezin aan tafel op de heer des huizes zit te wachten en deze eindelik opdaagt, het uitjubelen:

> God lof, het is mijn heer; ik heb zijn stem gehoord?

Als u dit ooit overkomen is, hebt ge in een gelukkige uit-

zondering verkeerd. En juist dit ontbreken van aanhalingen bewijst, evenals het ontbreken van parodieën, dat we onze klassieke schrijvers niet kennen.

Men kan dit betreuren, het feit is er nu eenmaal. Op z'n best kan men naar de oorzaken vragen. Deze nu zijn velerlei. De tijdruimte van 3 eeuwen, die ons van hen scheidt, heeft er al vanzelf toe meegewerkt. Menig woord heeft z'n betekenis gewijzigd of is in onbruik geraakt. Als Vondel zegt, dat de engelen de hemelse dauw zuipen, of Hooft de Twist laat zeggen:

> Hier opgedonderd uit het voorburch van de Helle
> Ben ik, scheurzieke Twist,

dan is er van onze zijde heel wat taalontwikkeling en tegemoetkomendheid nodig om dit te waarderen.

Een andere oorzaak van de verbreding der kloof tussen ons en onze 17-eeuwers is, dat zij met een nog ongevormde, een voor hogere uitingen nog weerbarstige taal hadden te werken. Bakhuizen van den Brink heeft het juist uitgedrukt: ‘Hooft's reizen, zijn geleerdheid, de rekbaarheid, opdat ik het zoo noeme, van zijn geest, had dien schrijver en dichter doen gevoelen, hoe bekrompen nog onze taal, hoe bekrompen onze maatschappelijke vormen waren, om waardig het gebied der kunst, dat voor zijn oogen lag, te vervullen. Van daar, dat hij een tirannische hand op onze taal legde, dat hij haar wilde dwingen, om geheel en al uit te drukken, wat òf oorspronkelijk in zijn geest leefde, òf bij vreemden zijn bewondering had gewekt. Van daar 's mans worsteling met zijn taal, een worsteling, waarin wij hem beurtelings zien triomfeeren of bezwijken; bezwijken dan, wanneer zijn vernuft alleen onze bewondering verdient, of hij ons herinnert dat hij Romeinsche en Italiaansche schrijvers las; triomfeeren dan, wanneer hij voor ons duidelijk, verstaanbaar en juist spreekt, wanneer wij in hem den nationalen schrijver en dichter herkennen’. - Bezwijken nu deden onze klassieken ook, als ze nieuwe vormen en woorden aanwendden, die niet levensvatbaar zouden blijken; maar dat is tevens een verklaring, waarom we zo vaak, vooral bij Bredero, een woordenboek of een aantekening nodig hebben.

Het minst komt dit voor bij Vondel, en de verklaring ligt voor de hand. Toen hij de top van de Parnassus begon te nade-

ren, was het reeds omstreeks 1640; toen was de strijd in hoofdzaak volstreden en op de nederlandse literatuurtaal dat stempel gedrukt, dat ze nog wel twee eeuwen zou behouden. Daardoor staat zijn werk dichter bij onze tijd.

Een moeilikheid is ook, dat in de oude literatuur tal van toestanden en zinspelingen voorkomen, die de tijdgenoot onmiddellik begreep, maar die voor ons soms uitvoerige uitleg nodig maken. De hekeldichten van Vondel bijv. trillen van leven; nergens zozeer (of het moest in zijn reien zijn) heeft Vondel zo onmiddelik zijn gevoel weergegeven, eerste voorwaarde voor de levensvatbaarheid van een gedicht of een prozastuk. Maar nergens ook legt hij ons zulke hinderpalen in de weg in de vorm van onbegrijpelikheden, doordat de toestanden en de personen op welke hij doelt vergeten zijn. Het meest is dat te betreuren om zijn *Palamedes*, dat drama van verontwaardiging over ongerechtigheid, dat zoveel voorstudie eist eer men het verstaat.

Van het drietal Vondel-Hooft-Bredero heeft Bredero het meest geleden onder dit merk van de tijdelikheid. Vondel en Hooft waren universeler geesten, Bredero was niet alleen minder algemeen ontwikkeld en bezat minder wetenschap, maar zijn gehele geestelike horizon was enger. Velen genieten van zijn realisme, en daar zij beschikken over de wetenschap die nodig is om hem onmiddellik te begrijpen, kan hungenieten echt zijn. En menig gedicht van Bredero is er ook, waarin hij het algemeen menselike, dat in hem leeft, zo weergeeft, dat het ook tot ons nog regelrecht spreekt. Maar in 't algemeen draagt hij in zijn realisme tevens de kiem van zijn tijdelikheid. Hooft en Vondel daartegenover maken het ons weer op een andere wijze moeilik: Hooft door zijn streven naar kernachtigheid (‘de werken van den Heere Hooft rieken naar olie van arbeid’), Vondel door zijn hoge vlucht die hem menigmaal aan ons oog onttrekt, en door zijn veelomvattend weten.

Nog een oorzaak, en niet de geringste, van de weinige achting die onze grote schrijvers ondervinden is de zwakke literaire aanleg van ons volk. Om Hooft, Vondel, Bredero te waarderen, om van hun onderscheiden schoonheid te genieten, moet men zelf stijlgevoel hebben. Maar reeds Busken Huet schreef: ‘Zeg van de Nederlanders van den tegenwoordigen

tijd, dat zij weten te leven; dat zij beminnelijk zijn; hulpvaardig, vlijtig, niet overdreven ernstig, niet hinderlijk lichtzinnig; een ieder zal het toegeven. Maar dat zij aan stijl een lid hunner familie verloren hebben, - wie durft het tegenspreken?' In onze jachtige en door de techniek gebonden tijd is er dat niet beter op geworden.

Dit alles te samen vormt een ernstige en op zich zelf reeds bijna onoverkomelike slagboom voor de kennis en waardering van onze klassieke schrijvers. En toch is het zo nodig, dat wij ze kennen. Niet alleen uit een oogpunt van kunst. Aan het verstaan van de vreemde litteraturen moet dat van de eigene voorafgaan, omdat geen andere ons nader staat. Maar ook is het een algemeen volksbelang. Want een volk, dat roekeloos en onbedacht de wortels van zijn bestaan afsnijdt, dat niet meer de band gevoelt, die zijn heden aan zijn verleden bindt, berooft zich van de noodzakelikste levenssappen en wordt stuur- en steunloos, een speelbal van het onbestendige heden. Het is niet goed, zich geheel aan het verleden te binden; elke tijd heeft zijn eigen vraagstukken en zijn eigen antwoorden daarop. Maar de mythe van Proteus, die niet overwonnen kon worden zolang hij zijn moeder Aarde aanraakte; en het verhaal van David, die verlangde te drinken uit Bethlehems bornput die in de poort was; deze hebben een te diepe zin dan dat ze voor ons verloren mogen gaan.

Het is dus onze plicht, alles te doen om de kennismaking met onze grote schrijvers te bevorderen, en alles te vermijden, wat deze zou kunnen tegenwerken. En nu dient men terstond te erkennen, dat in die richting veel wordt gedaan; in het begin reeds wees ik daarop. Maar het is ook zeker, dat deze pogingen veel meer zouden bereiken, wanneer men meer aandacht had voor een kant van de zaak, waarop men weinig let of waarvan men het belang onderschat: de spelling waarin men onze grote schrijvers uitgeeft.

Het is niet m'n plan, in het volgende een beschouwing over spelling te geven. Spelling op zich zelf is een zo weinig beduidende zaak, dat het te betreuren is, dat nog een groot aantal verstandige mensen tijd en energie verspillen om een vereenvoudiging ervan tegen te houden. Maar zelfs grote voorstanders van vereenvoudiging houden eraan vast om Vondel en zijn

tijdgenoten, ook voor schoolgebruik, uit te geven in hun oorspronkelike schrijfwijze. Deels misschien uit sleur: steeds is dat gedaan; ze staan er niet bij stil dat het anders kan. Deels uit wetenschappelike zin. Maar onze grote schrijvers zijn nu toch langzamerhand wel in wetenschappelike uitgaven te krijgen; en mocht dat niet het geval zijn, mochten de bestaande grote uitgaven nog niet aan de eisen voldoen, dan ligt de schuld bij onze wetenschappelike wereld, die sedert van Lennep en van Vloten dan blijkbaar nog geen kans heeft gezien om tot een afdoende uitgave te komen. Maar het publiek mag daarvan niet het slachtoffer worden en er is geen verontschuldiging voor, dat het een leesbare uitgave moet missen, omdat de geleerden het onder elkaar niet eens zijn.

Is het, indien spelling op zich zelf een zaak van geringe betekenis is, van zoveel belang, in welke spelling een schrijver wordt uitgegeven?

Inderdaad is het dat. Wat toch is het doel, waarmee men een schrijver uitgeeft? Hem door het lezend publiek van heden te doen verstaan en genieten. Waartoe bezorgt men een schooluitgave van hem? Toch niet om aan de jeugd kennis van de taal der 17e eeuw bij te brengen, of om haar door vergelijking met de hedendaagse taal inzicht in de taalbouw te geven? Geen van deze zaken hebben voor de meeste mensen waarde ze zijn alleen van belang voor aanstaande geschiedvorsers, taalgeleerden, leraren, maar dat is geen reden om dat onder richt op gymnasium of H.B.S. te geven. De bedoeling kan alleen zijn bij de jeugd liefde en belangstelling te wekken, daardoor haar taal- en stijlgevoel te verfijnen en haar in staat te stellen, de literatuur van heden, ook die uit andere landen, te verstaan en te waarderen. Op zich zelf reeds een zware taak en waarvoor de school eigenlik over te weinig tijd beschikt. Want moeilik zijn onze oude schrijvers in hoge mate; ze zijn het nog voor hen die van de 17e eeuw hun studie hebben gemaakt; zouden ze het dan niet zijn voor de jeugd van 17, 18 jaar en voor de gewone, algemeen ontwikkelde volwassen lezer? Of is het niet moeilik, als een schoon gedicht van Vondel aldus begint:

> Hoe komt, doorluchte Drost, dat elk van godsdienst roemt,
> En onrecht en geweld met dezen naam verbloemt,

Als waar' die zaak in schijn en tongeklank gelegen?
Of zou 't geen godsdienst zijn, rechtvaardigheid te plegen,
Maar links en rechts te staan naar allerhande goed?
God voeren in den mond, de valschheid in 't gemoed?
De Waarheid greep weleer die menschen bij de slippen
En sprak: ‘uw hart is ver; gij naakt me met de lippen’.
De waarheid eischt het hart, en niet zoozeer 't gebaar.
Dit laatste zonder 't eerst, dat maakt een huichelaar,
Die bij een sierlijk graf zeer aardig wordt geleken:
Vol rottings binnen en van buiten schoon bestreken.

Of het begin van een ander, even schoon vers:

't Wild vogelkijn, dat zingt, daar 't onbeknipt is:
‘Al de open lucht is mijn!’
Nog steent het om te zijn
Bij 't lieve nestje daar het uitgekipt is.

Ik mede. Hoewel mijn blijde geest vaart speulen
Daar draaiboom sluit noch hek,
Een heimelijke trek
Verleidt het hart naar mijn geboortstad Keulen.

Of neem uit de terecht geprezen Rei van Edellingen, waarin de lof van het Kerstkind wordt gezongen, de volgende twee, schijnbaar zo vanzelf sprekende verzen:

Hier voert de neergedaalde God
De trotsche wereld om met spot
In zijn triomf, tot smaad der hoven;
Hier voert hij 't nedrig harte boven
Met hem, in 't onverwinbaar slot.

Augustus' rijk verliest zijn eer;
De roomsche scepter reikt niet veer;
Het Oost versmaadt Latijnsche namen:
Maar deez' beheerscht het al te samen,
Ook daar de zonne neemt haar keer.

Of wilt ge liever iets van Hooft, neem dan willekeurig wat u het eerst in de zin komt, het begin van een sonnet:

Wanneer door 's werelds Licht de blindgeboren jongen
Gezicht verkreeg, hij stond verwonderd en bedeesd;
Beweging, verwe, stal van plant, van mensch, van beest
Verbluften zijn gedacht' en zijne spraak bedwongen;
Voorts sloten, torens schier ten hemel hoog gesprongen,
Het tijdverdrijf van 's menschen onderwind-al-geest;
Maar de zienlijke God, de schoone zonne, meest:
Zijn tonge zweeg; 't gemoed dat riep om duizend tongen.

Zo kan ieder, zonder opzettelik zoeken, tientallen voorbeelden naslaan. De pas beginnende jeugd en de belangstellende maar niet geschoolde lezer hebben al genoeg te doen om de be-

tekenis van deze regelen te ontcijferen. Want men zegge niet, dat de nauwkeurige betekenis er niet zoveel toe doet. Dat mag voor een enkel zuiver lyries gedicht gelden; in 't algemeen zal de ‘inhoud’ van een gedicht toch wel bestaan uit klank, ritme, bouw en betekenis. Genieten van een gedicht nu wil zeggen, dat onder het lezen (over horen gaat het hier niet) al deze elementen onbelemmerd tot ons komen. Dit sluit niet in, dat een gedicht terstond bij eerste lezing helder voor ons moet staan. Evenals bij de muziek, mag men gerust herlezing tot drie-, viermaal toe eisen; ja, een stuk dat men ‘van 't blad kan spelen’ is in 't algemeen minder diep dan dat, hetwelk men enige keren moet herhalen.

Maar wat voor nut heeft het nu, dat indringen in een vers, die stroom, die van het bedrukte blad papier tot ons komt, te onderbreken door nodeloze en vaak zelfs gevaarlike moeilikheden? Want dat doet de spelling, als ze ongewoon is. Onze geest vat met verwonderlike snelheid de zin van al die kleine lettertekens; maar indien de voorstelling afwijkt van de gewone, wordt hij onrustig en afgeleid; de stroom die de bedrukte bladzijde tot hem zendt wordt onderbroken.

Ge leest bijv. het volgend sonnet van Hooft en hebt al dadelik enige moeite met de woorden *nijdigh*, *proefden*, *tgewelt*; maar laat ons aannemen, ge zijt snel en zonder onderbreking er doorheen gekomen.

> Nijdige tijt waerom ist dat ghij u versnelt
> Meer dan ghij sijt gewoon? laet ghij het u verdrieten
> Dat ick den hemel van Liefs bijsijn mach genieten?
> Wat schaedt u mijn geluck dat ghij u daerin quelt?
> Een grijsaert sijt ghij Tijt en proefden noyt tgewelt,
> Van 't geene datse Liefd' en soete weerlieft hieten.
> Helas de traenen blanck over mijn wangen vlieten,
> Als ick aent wrwerck denck dat qualijck was gestelt:
> Och meester die de tijt met wren af cunt meten,
> Gistr'avont misten ghij, en had u const vergeten:
> Wel viermael sloech de clock in min dan een quartier.
> Maer nae mijn liefs vertreck doordient begon te dagen,
> En heeft de clocke boven sesmael niet geslaegen
> In eenen tijt docht mij van twaelef wren schier.

Of ge hebt het volgende minnedicht van Bredero getroffen met het ietwat vreemde begin:

> De Liefd' die myn begeert verveelt
> End' oorsaec van myn smerten teelt.

Maar ge hebt wel begrepen, dat hij zijn uitverkorene om wederliefde smeekt, en komt nu aan het vers:

> Dus my doch nu niet meer verbaest,
> Maer om my te vertroosten haest,
> Hoort doch ws Slaefs gebeden.

Maar wat moet ge nu maken van *wrwerck*, *wren en ws*? Misschien hebt ge een zo snel intuitief vermogen, dat ge het dadelik begrijpt of voelt. Misschien ook zijt ge zo ontwikkeld, dat ge weet, dat de oude schrijfwijze voor *u* soms *v* was en dat dus *uu* door *w* werd voorgesteld. Maar dan zijt ge toch een gelukkige uitzondering en behoort ge tot die 1%, voor wie geen moeilikheden bestaan. De gewone lezer struikelt even en 't is al mooi, wanneer hij in korte tijd de oplossing kan vinden; naar z'n genot is bedorven en na enige herhalingen van deze soort legt hij een boek weg, dat hem zoveel nodeloze moeilikheden op z'n pad strooit. En de leergierige jeugd, tot wier ontvankelik gemoed we de dichter willen doen spreken? Uit eigen ervaring zult ge u herinneren, dat de toch al geringe liefde door zulke gymnastiese oefeningen op spellingsgebied geheel verdwijnt en dat men blij mag zijn als ze niet hardop spreekt van kwasternij en schoolmeesterij.

Hier hadden we een paar voorbeelden van onbegrijpelik makende spelling, en ze zijn met vele te vermeerderen, doch die moeilikheden komt men na enige oefening te boven (al is de aan deze oefening bestede energie volslagen nutteloos). Maar soms wordt het handhaven van de oude spelling bepaald gevaarlik, wanneer de minder geoefende lezer aan de woorden verkeerde betekenis hecht, doordat wij nu anders spellen. Ook hier wemelt het van bewijzen. Zo schrijft Bredero:

> Het arme schepsel leeft gestadigh in zijn sterven,
> Grenst aen zijn laetste nacht, gaept *na* de laetste sucht.

Of in een gedicht, waarin hij zegt, de dood niet te vrezen:

> Wat maeckstu aerdschen geck?

Of elders:

> Den Basilisq doet sterven
> Wie hem ontmoet of anders komt aenschouwen.

Waartoe is het nuttig, de lezer een ogenblik in de waan te brengen, dat iemand die basiliscus sterven doet?

Of als hij, anders trots op het dragen van het vaandel, nu in

zijn hart een twijfel aan dat geluk bespeurt, spreekt hij zichzelf toe:

> Recht op dijn eerlijck hooft, al mochtet iemand laacken.

Is het erg dom, als men bij dat *recht op* niet dadelik aan *oprichten* denkt?
Zo kan:

> De Nortsche Nydt steegh uyt haer helsche hol

misschien voor een filoloog van beroep wel gemakkelik zijn, maar het ongeoefende verstand zit met dat *Nortsch* en denkt aan Noordsch, vooral door die hoofdletter.

> Niet salich slecht, maer heylich was de dach,
> Doen ick u geest eerst door syn vensters sach.

Zou ik de enige zijn die bij dat *salich slecht* een ogenblik dacht aan de Génestet's versje:

> Wij waren toen zoo prettig slecht
> (Zij 't met een diepen zucht gezegd!)

of aan Heines:

> Herrlich war's, wenn ich bezwang
> Meine sündige Begier.
> Aber wenn's mir nicht gelang,
> Hatt' ich doch ein gross' Plaisir?

En als hij in wanhoop zich verdrinken ziet, richt hij zich tot de:

> Goddinnen rijck van 't schreyer hoeck en Ty.

Dit hersenkronkeltje is wel niet moeilik, maar 't hoort toch in een andere rubriek.

De eerlikheid van onze uitgevers gaat zo ver, dat ze ook angstvallig de interpunctie overnemen, zelfs al erkennen ze, dat deze naar niets lijkt.

Wij interpungeren stelselmatiger dan men vroeger deed, waarschijnlik omdat men vroeger gedichten en toneelstukken minder zelf las, meer hoorde voorlezen. Daarom ontbreken bij een 17e-eeuws toneelstuk haast alle aanwijzingen. Maar lees een gedicht als *Amaryl* van Hooft: door het ontbreken van aanhalingstekens en het wonderlik omspringen met kommaas is het eerst volslagen onbegrijpelik. En de aardige *Klucht van de Koe*: dat is een vlot stukje, dat ook nu nog, behoudens een reeks van onvertogenheden, opgang kan maken. Maar tal van geestigheden ontgaan de lezer, omdat er niet bijstaat wat er

gebeurt, en dit is dubbel hinderlik, omdat de taal, de echte volkshumor, toch al zo moeilik te volgens is.[1)]

Het staat dus vast, dat de oude schrijfwijze een beletsel is om onze klassieken te verstaan. Waarom blijft men ze dan toch zo hardnekkig in die oude spelling aan het publiek voorzetten? Dat zal vooreerst wel gebeuren uit sleur: 't is altijd (met enige uitzonderingen) zo geweest. Maar dat is het niet alleen, want er is wel vaker op deze toestand gewezen.

Er zijn ook enige argumenten, die naar men meent voor het behoud van het bestaande pleiten. Over de wetenschappelike eisen waaraan een uitgave zou moeten voldoen spraken we reeds. Maar die franse, duitse en engelse uitgaven: zijn die ongeschikt? Natuurlik niet. De uitgaven voor 't grote publiek en voor de school behoeven niet in de eerste plaats wetenschappelik te zijn; allereerst behoren ze leesbaar, aantrekkelik te wezen, of, om het nog eens te herhalen: ze moeten liefde en belangstelling wekken. Of er een of ander woord of leesteken in voorkomt, dat filologies een ketterij is, is van niet de minste betekenis, en het geleerde geharrewar moge elders worden uitgevochten, zoals het publiek in de schouwburg niets te maken heeft met het verschil van opvatting tussen regisseur en spelers.

'Maar', zegt men, 'wanneer men gaat wijzigen, vergrijpt men zich zo licht aan de taal en de klank van een gedicht'. Ook dat bezwaar is niet wat het lijkt. Natuurlik wachte men zich voor ruw ingrijpen of willekeur. Maar wat is er tegen, om in het boven aangehaalde sonnet van Hooft *verwondering* te veranderen in *bewondering* en *zienlijk* in *zichtbaar*? - Of om in de volgende regels van Vondel uit de *Gijsbrecht*:

> 'k Zal best verstaen uit hem, die noit en was besproken,
> Waerom het leger zij dus schichtigh opgebroken,

schichtig te veranderen in *schielik*? Vondel zelf geeft ons daar het voorbeeld, want in de tweede druk wijzigde hij de eerste regel aldus:

> 'k Zal best verstaen uit hem, die nimmer was besproken.

1) Het neemt te veel ruimte om het aan te tonen; men leze bijv. in 't begin het gesprek tussen de waardin Giertje en de Optrekker; of even verder de alleenspraak van Giertje, als de optrekker in slaap is gevallen.

Dit deed hij niet om de taalmuziek, maar omdat hij *en* in de ontkenning als verouderd voelde.

En wat de taalmuziek betreft, hier zijn we op een lastig gebied. Kloos heeft gezegd: ‘Vorm en inhoud bij de poëzie zijn één, in zoo-verre iedere verandering in de woorden een gelijkloopende wijziging geeft in het beeld of de gedachte, en iedere wijziging in deze een overeenkomstige nuanceering van de stemming aanduidt. En aan de stemmingen kent de ziel’. Sedert dit geschreven werd, weten we eens voor al, dat de klank voor een vers van even grote betekenis is als de kleur voor een schilderij. Maar ook hier hoede men zich voor overdrijving en voor anachronismen. Vondel en de zijnen moet men niet met woord- en regeltjeskritiek aanvatten; daarvoor kwam de tijd eerst later in de eeuw. Een groot vers, als de *Geboorteklok*, de *Verovering van Grol* en zoveel andere, moet men in zijn geheel horen. Evenzo een toneelstuk als de *Gijsbrecht*, de *Lucifer* of de *Granida*. Vondel hangt niet angstvallig aan een woord: de melodie van het geheel is het, die de hoorder ontroert: of moeten we het noemen de ondergrondse stroom die achter en onder het gehele gedicht bruist?

Ik weet wel, dat ik hier een ketterij verkondig; maar ik beroep me, behalve op de wenselikheid van een minder angstvallige opvatting, op een enkel voorbeeld (ook dit is met een reeks andere te vermeerderen).

Hooft begint een aardig gedicht:

> Ghij Hailicheidtjens, die in bloemen en in cruiden.

Die spelling *hailig* is geen vergissing; hij schrijft ook: ‘'t hailighjen daer ich bij sweere’; en: ‘Ick word gewaer, dat ghij in 'thaylich aenschijn voert Voor mij den dach’. De *ei* is dus in zijn tijd of in zijn kring als *ai* uitgesproken; of, zo dit niet het geval was, krijgt de moderne lezer toch die overtuiging. Opgevoed in de eerbied voor de klank wil hij nu met *ai* lezen; maar meteen denkt hij aan het taaleigen van de Haarlemmerdijk. En z'n genoegen werd allicht bedorven, als hij Vogel of Royaards met zware stem hoorde voordragen:

> Hailig, hailig, nog eens hailig,
> Driemaal hailig; eer zij God.
> Buiten God is 't nergens vailig.
> Hailig is het groot gebod.

Een laatste argument, voor de balie gebracht om voor het behoud van de oude spelling te pleiten, is, dat de lezer daardoor leert, aan verschillende spellingen te wennen en zo spelling als van geringe waarde te beschouwen. Dit argument schijnt gezocht. Want vooreerst schrikt de oude spelling nu eenmaal de lezer zo af, dat hij het boek weglegt en dus helemaal niet leest en niet went. En wat voor voordeel heeft het voor hem, die oude spelling te kennen, zodra maar eenmaal Vondel en de zijnen in onze huidige spelling zijn uitgegeven? 't Is of men een soldaat zou leren, met een musket en een lading in 24 tempoos om te gaan. Maar vooral: de poëzie is toch geen dienstmaagd in het huis der filologie? en onze klassieken behoeven toch geen wapens aan te dragen in de spellingstrijd?

Waartoe dit vermengen van wetenschap en populariteit komt, kan men merkwaardig zien in de grote Vondeluitgave der Wereldbibliotheek. Ik heb voor die uitgave de grootste eerbied; de verschijning van elk nieuw deel in mijn studeerkamer is een ogenblik van genot. Het werk beantwoordt aan strenge eisen, en blijkens het geleerde apparaat aan het einde van elk deel is het voor de wetenschappelike wereld bestemd. Maar daarnaast hoopt men het grote publiek te bereiken, of altans die kring van beschaafde Nederlanders, die belang stellen ook in onze oudere schrijvers. Maar hoe hoog, of liever hoe laag slaat men de ontwikkeling en het taalgevoel van dezen aan? Naar de voetnoten te oordelen niet hoger dan van een gymnasiast of een hogere burgerscholier uit de hoogste klas. Want deze voetnoten, hoe voortreffelik ook op zichzelf en getuigende van juist taalgevoel, zijn wel zeer populair. Neem uit het pas verschenen deel V het begin van de *Lucifer* (maar ge kunt iedere andere bladzijde ook opslaan):

Belzebub: Myn Belial ging hene op lucht en vleugels dryven,
Om uit te zien waer onze Apollion magh blyven.
Vorst Lucifer zondt hem, tot dezen tocht bequaem,
Naer 'taertrijck, op dat hy eens nader kennis naem'
Van Adams heil en staet, waer in d'Almogentheden
Hem stelden. Het wort tyt om weder van beneden
Te keeren hier ter stede: ick gis hy is niet veer.
Een wacker dienaer vlieght op 'twencken van zyn' Heer;
En stut zijn meesters troon getrou met hals en schouder.

Belial: Heer Belzebub, ghy Raet van 'shemels Stedehouder,
Hy steigert steil, van kreits in kreits, op ons gezicht.

> Hy streeft den wint voorby, en laet een spoor van licht
> En glanssen achter zich, waer zijn gezwinde wiecken
> De wolcken breecken. Hy begint ons lucht te riecken,
> In eenen andren dagh en schooner zonneschyn,
> Daer 't licht zich spiegelt in het blaeuwe kristalyn.

De noten geven bij vs. 3 *Vorst Lucifer*: titel (princeps angelorum) en naam (ob splendorem) vond Vondel toegelicht in Petavius' traktaat *De Angelis*. Bij vs. 10 een uitvoerige uitleg van *stedehouder*. Bij vs. 12 en 13 wordt verwezen naar Ovidius' *Metamorphosen* en Vondels vertaling daarvan. Dit is ongetwijfeld voor de geleerden bestemd. Daarnaast echter wordt verklaard: *raet*: raadsheer, raadgever. *steigert*: stijgt voortdurend. *kreits in kreits*: van de ene hemelsfeer (kring) in de andere. *op ons gezicht*: op ons aan. *riecken*: ruiken, voor naderen. *dagh*: *licht*.

Voor wie wordt dit laatste licht ontstoken? Wie iets van Vondel weet, heeft het niet nodig. En wie het nodig heeft (en voor hem is het toch!), die is nog zo onbedreven in de taal der 17e eeuw, dat de spelling hem een voortdurende hinderpaal moet zijn en hij zeker nog niet zo'n goede en dure uitgave waard is. Niemand kan twee heren dienen, ook niet de populariteit en de wetenschap tegelijk.

Laat ons toch van de spelling geen fetisch maken; of, om het met de woorden van Knuttel in z'n uitgave van Bredero te zeggen: ‘laat ons toch niet meer eer aan de zetter en de letterkast bewijzen dan aan Bredero!’ Onze voorouders spelden zoals ze 't beste konden, meer op 't gehoor dan volgens de logica, en voor uniformiteit voelden ze niets, zelfs niet bij de spelling van hun eigen naam. Zo kon Bredero in één regel schrijven:

> Cust *mijn*, mijn soete. Ha, cust *my* en cust *my* weder!

en:

> Doe was *my* d'Hemel gunstich,
> Ghy Lief noemde *mijn* kunstich.

of:

> Neen 't, seker *neent*.

Toen Vondel in 1659 een herdruk van z'n *Gijsbrecht* uitgaf, heeft hij heel wat woorden anders gespeld als in de uitgave van 1637; meestal kwam zijn latere spelling meer met de onze overeen. Wat is er tegen, de spelling te nemen, die voor ons gewoon is? Immers niets.

Boven is er reeds op gewezen, dat het buitenland minder schools over deze dingen denkt. Maar ook in ons land zien we een paar merkwaardige bewijzen, hoe verstandige lieden de leesbaarheid hoger stellen dan de filologie, als het een werkvoor het grote publiek betreft. De *Camera Obscura* heeft al vele drukken lang de spelling van Siegenbeek losgelaten, en dat ze er wel bij gevaren is bewijst de 37e druk. Ook Busken Huet wist wel, dat de gevoelsstroom, die van uit zijn kritiek tot de lezer kwam, zou worden onderbroken, als deze zich plotseling anders moest instellen, en daarom bracht hij de aanhalingen uit Vondel en Hooft in zijn spelling over.

Niemand zal de Synode der Nederlandsch Hervormde Kerk verdenken van radicalisme of revolutionnaire onbedachtzaamheid. Maar ook al vele jaren lang wordt de Bijbel in de spelling van de Vries en te Winkel en zonder de oude gotiese letter aan ons volk in handen gegeven.

Terecht! Want boven de strijd over een woord, waaraan menigmaal een begrip, een dogma zich hechten kan, gaat het lezen van de Bijbel in z'n geheel. Misschien zelfs wel heeft de Synode overwogen, dat het gebruik van verouderde of in betekenis gewijzigde woorden het juiste verstaan van ons beste boek in de weg staat. Vergelijk eens de oude tekst (ik doe een willekeurige greep) van Spreuken II:

> Mijn soon/soo gy mijne redenen aanneemt; ende mijne geboden by u wech legt: Om uwe ooren na wijsheyt te doen opmerken/soo gy uw harte tot verstandigheyt neygt: Ja soo gy tot het verstand roept: uwe stemme verheft tot de verstandigheyt: Soo gyse soekt als silver/ende naspeurt als verborgene schatten: Dan sult gy de vreese des Heeren verstaen: ende sult de kennisse Gods vinden.

Daarnaast de latere uitgave:

> Mijn zoon! zoo gij mijn redenen aanneemt, en mijne geboden bij u weglegt; Om uwe ooren naar wijsheid te doen opmerken; zoo gij uw hart tot verstandigheid neigt; Ja zoo gij tot het verstand roept, uwe stem verheft tot de verstandigheid; zoo gij haar zoekt als zilver, en naspeurt als verborgen schatten; Dan zultgij de vreeze des Heeren verstaan, en zult de kennis van God vinden.

Of neem uit het N.T. het Onze Vader, dat als algemeen gebed meer dan enig ander deel uit de Bijbel recht zou hebben op onveranderlikheid:

> Onse Vader die in de hemelen zijt/uwe naem werde geheyligt. Uw' Koningrijke kome. Uwen wille geschiede/gelijk in den Hemel alzoo ook op der

> aerden. Ons' dagelijks brood geeft ons heden. Ende vergeeft ons onze schulden/gelijk ook wy vergeven onze schuldenaren. Ende en leyt ons niet in versoekinge, maer verlost ons van den boosen. Want uw' is het Koningrijke/ende de kracht ende de heerlijkheyt in der eeuwigheyt. Amen.

Het zal niet nodig zijn, de latere tekst ernaast te zetten; ieder kent hem en kan dus vaststellen, dat er niet onbelangrijke veranderingen in aangebracht zijn. Wat nu voor de Bijbel geldt: hem verstaanbaar te maken voor het gehele volk, geldt dat niet ook voor onze klassieken?

Ook de psalmen en gezangen zijn gemoderniseerd. Maar onze liederenverzamelaars en componisten, die met prijzenswaardige ijver het zo schone oude lied willen doen herleven, houden angstvallig aan de oude spelling vast, en zo zingt muzikaal Nederland:

> Geluckigh is het landt, dat Godt den Heer beschermt',

zonder zich er (even gelukkig) om te bekommeren of God de Heer beschermt of beschermd wordt. Ja, er zijn er, die *s* voorstellen door *s* en schrijven:

> U vriendelijcke ooghen
> Sijn *s*eer *s*eltsaem, en dubbelt van vermeughen!
> Sij doen mijn (sic) *s*mart ghedooghen,
> En wederom heel hartelijck verheughen.

Wat voor opvoedende, beschavende of kunst bevorderende kracht hiervan uitgaat, is niet duidelik.

Laat ten slotte eens naast elkaar staan een oude en een gemoderniseerde lezing, bij voorkeur van een mooi gedicht, en het wordt duidelik, hoezeer het ongewone schriftbeeld de indruk verzwakt.

Bredero, oud geworden, zo al niet van jaren, dan toch van geest en lichaam, gekweld door berouw, maar in volle berusting, ligt op zijn sterfbed en bidt nu in zijn *Aandachtig* (d.i. vroom) *Gebed*:

> O levendige God! eeuwigh, goed en almachtigh,
> Aenschout me-lyelijck my droeve en neerslachtigh
> En uytgequeelde man van soberen gestalt.
> Gedooght niet dat hem nu de wan-hoop overvalt,
> Die doch een vyandt is van Hemelsche genade,
> Want sy mijn arme siel sou eeuwelijcken schade.
> Ontfangt, O Heere! doch het suyverst' van mijn hert,
> Geeft dat my myne sond niet toe-gerekend wert.
> Neemt my (die hier op aerd' als vremdeling most swerven)
> In 's Hemels Borgery na een God-salich sterven.

Ach! dat u lieven Soon, met zijn onschuldigh bloedt,
Voor myn ken-schuldige, de borrecht-tocht voldoet.
Och! ick ben uytgeteert en ga met smart betreden
Den algemeenen wegh van d'ouwde lang verleden.
O Heer! Ick kyve niet, noch hadder niet met u.
Het sterven is mijn lief, ist U behaghelijck nu,
Want ghy hebt my gemaeckt en mooght my weer ontmaken,
Wanneer 't u wel gevalt. O God! voor alle saken
Beveel ick U mijn Ziel. O Salighmaker goed!
Ick geer geen ander vreughd, ick soeck geen ander soet,
Geen ander blijdschap, ach! noch oock geen liever lusten,
Als bij den Bruydegom van mijnen Ziel te rusten.

Daarnaast in onze spelling, waarbij het gedicht nog niet geheel te moderniseren is, want *levendig* (levend), *meelijdelijk*, *uitgekweld*, *sober*, *haderen* (twisten) zijn nog ongewoon, maar in elk geval beter te begrijpen dan *uitgequeeld*, en doordat tal van andere woorden geen extra-energie vergen, hebben deze er meer tot hun beschikking, zodat het lezen vlotter gaat.

O levendige God! eeuwig, goed en almachtig,
Aanschouw meelijdelijk mij, droeven en neerslachtig'
En uitgekwelden man van sobere gestalt.
Gedoog niet dat hem nu de wanhoop overvalt,
Die toch een vijand is van hemelsche genade,
Want zij zou eeuwiglijk mijn arme ziele schaden.
Ontvang, o Heere! toch het zuiverst van mijn hart,
Geef, dat mijn zonde mij niet toegerekend wordt.
Neem mij, die hier op aarde als vreemdeling moest zwerven,
In 's hemels burgerij, na een godzalig sterven.
Ach, dat Uw lieve Zoon, met zijn onschuldig bloed,
Voor mij, kenschuldige, de borgtocht voldoet.
Och, ik ben uitgeteerd en ga met smart betreden
Den algemenen weg der ouden lang verleden.
O Heer! ik kijf niet meer noch hader niet met U:
Het sterven is mij lief, is 't U behagelijk nu,
Want Gij hebt mij gemaakt en kunt mij weer ontmaken,
Wanneer 't U wel gevalt. O God! voor alle zaken
Beveel ik U mijn ziel. O Zaligmaker goed!
'k Begeer geen andre vreugd, ik zoek geen ander zoet,
Geen andre blijdschap, ach! noch ook geen liever lusten,
Als bij den Bruidegom van mijne ziel te rusten.

Doet dit gedicht niet denken aan Bilderdijks aangrijpend *Gebed*? (‘Genadig God, die in mijn boezem leest’)?

En lees nu eens het volgende vers, dat almede tot het schoonste van Hooft's poëzie behoort en waarin Amalia van Solms zich beklaagt, dat haar gemaal Frederik Hendrik geheel vervuld is van het krijgsbedrijf en geen ogen of oren meer heeft voor haar. Zeker, ge moet wat thuis zijn in de klassieké

mythologie; ook dient ge te weten, dat *tocht* = hartstocht, *graf* = gracht, *verfraaien* = opvroliken. Maar dat weet ge bij de herlezing (die aan elk gedicht toekomt), en bewonder dan eens, hoe Hooft in één regel door zijn ‘hoofd met witte veeren’ ons de Prins doet zien, uitstekende boven zijn gevolg en blootgesteld aan de kogels. En bewonder ook het laatste koeplet: hoe met een omzwaai de dichter de liefhebbende vrouw tevens tekent als de heldin. Meer dan Huygens door zijn *Scheepspraat* verdiende Hooft de prijs van het huis Oranje-Nassau, want hij verstond de kunst, welke Busken Huet aan de verzenmakers in de *Aurora* verweet, niet te verstaan: ‘de kunst om, als Corneille, te lezen in het hart van koningen en prinsen’. Ik geef de oude lezing niet er naast: wilt ge de proef op de som, leg ze er bij en onderzoek daarna eerlik, of de oude schrijfwijze u nader bij de dichter heeft gebracht dan wel de nieuwe; het antwoord kan niet twijfelachtig zijn.

Klacht der Prinses van Oranje over den oorlog voor 's Hertogenbosch.

Schoon Prinsenoog, gewoon te flonkren
Van zuivre hemelvlam! Kan ook
De grimmigheid u dan verdonkren
En smetten met een aardschen rook?
Wat tocht verleert die glinsterlichten
  Hun zoeten zwier,
Om liever brand van Mars te stichten
  Dan Venus' vier?

Op gouden leliën en stralen
Laat trotschen Fransche en Spaansche kroon.
Om daar een parel af te halen,
O, streef zoo niet door duizend doôn.
'k Zal d' uwe al aardiger doen blaken
  Van stee tot stee
Met traantjes, dauwend op mijn kaken
  Uit minnewee.

Mijn zuchtjes, teedere getuigen
Van de ongeneeselijke kwaal,
Die placht uw open oor te zuigen:
Nu stoppen 't koper en metaal.
Terwijl gij breidelt de oorlogskansen
  Met wal en graf,
Trompet en schut, ach arme, schansen
  Mijn klachten af.

'k Hoor alle daag van nieuwe dooden,
Geveld in hol of galerij.
Elk overlijdt aan eigen looden,
Maar aller kogels moorden mij.
Want ik mij elk maal voel bezeeren
  Als van een punt,
Zoo 'k denk: ‘Op 't hoofd met witte veeren
  Was dat gemunt!’

Wat moogt gij hen, die u niet zoeken,
Bestoken in hun voordeel gaan?
Zooveel toch is 't niet waard, de vloeken
Van heel Kastilië op zich te la'en.
Denk liever, hoe Madrid zou stoffen
  En zijn verkwikt,
Vernam 't, van 't scherp te zijn getroffen
  U.... Ach, mij schrikt!

Maar is, om lief, om lijf, om leven,
Om kind, om zoon van vaders naam,
Zooveel op ver na niet te geven
Als om een glorierijke faam,
Zoo gun mij, dat ik met u rijde
  Door koud, door heet,
En voer mij bij 't rapier op zijde,
  Waar dat gij treedt.

Muziek en poëzie verschillen vooral daarin, dat de poëzie zich bedient van woorden met meer of minder scherp begrensde betekenis en de muziek van klanken. De indruk die de muziek maakt is daardoor minder vast omlijnd; de voorstellingen, door de woorden gewekt, zijn concreter. Maar daarnaast hebben zij een grote overeenkomst: beide komen voort uit het gevoel en spreken tot het gevoel. Om beide te verstaan is dus een soortgelijke aanleg nodig, en componisten en dichters, onderwijzers in de muziek en in de literatuur, zullen dus hierin aan elkaar gelijk zijn. De musici nu zien er geen bezwaar in, de werken der grote componisten op allerlei wijzen nader tot ons te brengen. Reeds het kind krijgt gemakkelike stukjes van Mozart in gemakkelike zetting te spelen. Voor de volwassen liefhebbers worden moeilike stukken klaargemaakt. Wat voor een geheel orkest is geschreven, wordt voor piano, voor twee pianoos, voor piano en strijkinstrumenten gezet. Zonder schroom worden dus stukken gewijzigd. Het gevolg? Dat velen aan muziek doen, muziek verstaan, en langs een

ladder van geleidelikheid zo hoog klimmen als hun aanleg veroorlooft.

Waarom volgen de literatoren niet ook deze weg? Er schijnt een kloof te bestaan tussen de dichters en de onderrichters. De taak der laatsten is het, de eersten ons nader te brengen, maar angstvallig klampen zij zich vast aan de overgeleverde teksten. Zo, als de dichter zijn werk schreef, leggen zij het voor de lezer neer. Wanneer zij in een bloemlezing of een schooluitgave een dichtstuk aan hun leerlingen aanbieden, is het, alsof zij een schotel met voedzame maar zware spijs ontoebereid aan een zuigeling geven; en wat alleen voor zware werkers, d.w.z. de schrijvers en de beroepsfilologen, voedsel moest zijn, dat zetten zij voor aan de belangstellende beoefenaars der letteren, wier maag die kost niet kan verteren. Overweegt bij hen het verstandelike element zozeer, dat filologie bij hen meer wetenschap dan kunstbeoefening is geworden? Is het begrip ‘kunst’ voor hun scherpe omlijning behoevende geest te vaag, te weinig tastbaar? Bezitten zij te weinig van die ‘göttliche Narrheit’, zonder welke men een kunstenaar niet kan verstaan? Het is moeilik te zeggen; doch het ware te wensen, dat zij, met gelijke liefde voor het werk van onze grote woordcomponisten, een voorbeeld namen aan de musici in de wijze waarop deze de groten op hun gebied bij het publiek bekend maken.

Deventer
W.H. STAVERMAN

De ontwikkeling der Jongfriesche beweging

I

Een tiental jaren geleden was het ongetwijfeld een moeilijke en ondankbare taak het Hollandsche publiek in te lichten over de Friesche renaissance die zich onder den naam Jongfriesche beweging had aangekondigd. Wie zich niet wilde beperken tot het opsommen van een aantal feiten waarvan niemand nog het belang kon bepalen, wie de tendenzen trachtte te beschrijven die zich in het nieuwe literaire en cultureele leven afteekenden, liep groot gevaar zijn onderstellingen door een onverwachte ontwikkeling in de naaste toekomst gelogenstraft te zien. Niemand kon nog weten, wat er ten slotte te voorschijn zou komen uit dat wonderlijke geheel van schijnbaar vaak tegenstrijdige aspiraties, uit de actie van een aantal elkaar hevig bestrijdende vereenigingen; niemand wist wat voor krachten uitverkoren waren om de toekomst te beheerschen. De beweging die een sterk nationalistisch begin had gehad, scheen na eenige jaren in het socialisme te zullen uitmonden; het streven naar alzijdige ontplooiïng van het Friesche leven dat ook tot politieke oriënteering scheen te nopen, leidde tot onzekerheid over het wezen der Friesche beweging in alle opzichten. Figuren traden op den voorgrond, die er zich slechts korten tijd konden handhaven; zij die leiding bleven geven zagen zich voortdurend voor nieuwe vraagstukken gesteld. De machtsverhoudingen tusschen de organisaties wisselden onophoudelijk. Het was onzeker, of verdere ontwikkeling zou leiden tot grooter eenheid dan ooit tevoren, of tot een zich bijna in het oneindige voortzettende splitsing.

Eerst omstreeks 1925, na tien jaar van Jongfriesch leven en Jongfriesche actie, heeft de toestand zich eenigszins geconsolideerd. Nieuwe richtingen hebben zich, wat het principieele betreft, sindsdien niet meer baangebroken. De vereenigingen die toen bestonden, hebben zich kunnen handhaven in de organisatie die na een zeer wisselvallig beloop, de hare geworden was; nieuwe vereenigingen zijn alleen dan meer opgericht indien zij noodig waren voor het bereiken van eenig concreet doel. Drie gebeurtenissen zijn het vooral geweest die het woelige tijdperk der eerste tien jaren hebben afgesloten en de ontwikkeling van het volgende bepaald: de omzetting van het 'Christlik Selskip for Fryske Tael- en Skriftenkennisse' in een sterk uitgesproken Friesch-nationaal 'Kristlik Frysk Selskip'; de oprichting van de 'Upstalbeam' waarin de Jongfriesche strijders van zeer verscheiden richting hun eenheid hervonden, en de reorganisatie van de 'Jongfryske Mienskip', na een zeer bewogen geschiedenis, tot de nationaal-cultureele 'Mienskip for Fryske Folksûntjowing.' Al deze vereenigingen zijn sedert gebleven bij de beginselen, waarvoor zij zich toen hebben verklaard.

Deze consolidatie maakt voorlichting over het Friesche streven niet alleen gemakkelijker, maar ook noodiger. Terwijl de eerste tien jaren vooral hun beteekenis hebben gehad voor de principieele verdieping en de literaire verrijking van het Friesche leven, ontwikkelt de actie na 1925 zich meer en meer tot een kracht waarmede heel Nederland te rekenen heeft. De roep om onderwijs in de moedertaal is reeds tot Holland doorgedrongen; en daarmede is een vraagstuk aan de orde gesteld, dat niet zonder medewerking van regeering en volksvertegenwoordiging kan worden opgelost. Ook waar de politieke tendenzen in de Friesche beweging nog zeer onzeker zijn en ternauwernood verder gaan dan een vooralsnog vrij vage wensch naar meerdere decentralisatie, is het niet uitgesloten, dat onder invloed van economische en cultureele factoren, zich in de toekomst een duidelijker streven zal openbaren. Het is daarom van belang dat men zich in Holland een denkbeeld kan vormen over wat er leeft in de Friesche beweging.

Volkomen onjuist en van Friesch standpunt niet te verdedigen, lijkt het mij echter bij het geven van voorlichting

daaromtrent, allerlei kwestie's van persoonlijken of organisatorischen aard ter sprake te brengen, die slechts van belang zijn voor Friesland zelf. In het bijzonder getuigt het van slechten smaak en tekort aan Friesch solidariteitsgevoel, interne geschillen, die er trouwens heden ten dage heel wat minder zijn dan een tiental jaren geleden, voor een vreemd forum te brengen. Hoewel ik persoonlijk een groot aandeel aan het nieuwe leven in Friesland genomen heb en daarbij natuurlijk een en ander te verduren heb gehad, zal ik, trachtend eenig begrip over dat leven te geven, mij onthouden van persoonlijke waardeeringen over mede- en tegenstanders en mij bepalen tot een schets van inhoud en ontwikkeling der huidige Friesche beweging.

De vragen die moeten worden beantwoord om dat nieuwe leven in Friesland te begrijpen, zijn vooral deze: wat het beginsel en het doel is van de Jongfriesche beweging, hoe zij zich heeft ontwikkeld, wat zij heeft tot stand gebracht, wat zij thans tracht te bereiken en wat zij voor de toekomst schijnt te beteekenen.

In de eerste vraag, die ten aanzien van het beginsel en doel der Jongfriesche beweging, is de geestelijke eenheid dier beweging verondersteld. De tegenstrijdige tendenzen die zich in deze beweging geopenbaard hebben, worden dus opgevat als secundair en tijdelijk. Er is tijd genoeg verloopen sedert de boven aangeduide consolidatie, om te besluiten, dat zij slechts voorbijgaande beteekenis hadden: na een korten tijd van waarneembaarheid, zijn zij vrijwel spoorloos verdwenen. Maar tevens is het duidelijk, dat iets primairvormends, soms duidelijk uitgedrukt, soms bijna latent, aldoor gebleven is. Dat blijkt uit het nimmer loslaten van den Frieschen grondslag, uit de eenheid in het cultureele werk, uit het handhaven van het oorspronkelijke beginsel telkens wanneer het werd aangevallen. Gedurende alle jaren van haar bestaan heeft de Jongfriesche beweging haar uitgangspunt gevonden in Friesland, en is haar beschouwing van Friesland onveranderd gebleven. Ook thans hervinden Calvinistische en socialistische strijders in dat oorspronkelijke beginsel hun eenheid.

Wat het begrijpen van dit beginsel bij velen in Holland in den weg staat, is het zich blind staren op de huidige provincie Friesland. Wanneer men begint met in de bewoners van die provincie niets te zien dan een plaatselijke variëteit van Nederlanders die door een onnaspeurbaar lotsbeloop nog steeds een wonderlijk onverstaanbaar dialect spreken, dan moet men wel het Friesch-nationale beginsel zien als iets ongerijmds en ergerlijks. Maar de dwaasheid schuilt dan niet in dit beginsel, maar in de opvatting over Friesland waarvan men uitgaat. Het kan toch ternauwernood verwonderen dat een Fries zich Fries voelt, dat hij verwantschap voelt overal waar hem, hetzij in de geschiedenis hetzij in dezen tijd, Friezen tegemoet treden. Het kan niet verwonderen dat Friesland voor hem een levend begrip is, noch ook, wanneer men zijn oude en rijke geschiedenis in aanmerking neemt en de nog steeds door hem gesproken Friesche taal, dat het een nationaal begrip is. Met dat woord nationaal is het trouwens in Friesland zelf langen tijd een zonderlinge geschiedenis geweest. Het werd volkomen toelaatbaar geacht bij historische verschijnselen als b.v. de ‘knotte-doek’ en het oorijzer: dat was volgens algemeene definitie, nationaal Friesch bij uitnemendheid; maar het verwekte even hevige ergernis als het gebezigd werd voor de literatuur en het Friesche cultureele leven van onzen tijd. Het scheen soms of alles wat er in de Friesche cultuur dood was, nationaal mocht worden genoemd, maar van wat er leefde, niets. De aanduiding nationaal scheen te moeten worden gereserveerd voor die cultuur-uitingen, die zich leenden voor plaatsing in een museum. De oude kleederdrachten mochten gerust nationaal heeten, ook wanneer aangetoond kon worden dat zij eenmaal in Friesland waren doorgedrongen uit naburige landen; de levende taal, die steeds inheemsch geweest was, zoo te noemen, was gevaarlijk. Eenige bezorgdheid ten aanzien van de vraag, wat er ging gebeuren als het historische begrip Friesland nog bleek te leven, is aan die bezwaren wel niet vreemd geweest. Hoe volkomen die bezorgdheid thans is overwonnen, is wel het duidelijkst gebleken op de Grootfriesche Congressen te Leeuwarden en Husum, waar zoowel het tegenwoordige als het historische Friesland in het centrum

der wetenschappelijke aandacht en cultureele belangstelling stonden. Wanneer de Friesche beweging vanuit die Frieschnationale traditie leeft, tegelijk die traditie voortzet en daarvan uitgaande, zich ten opzichte van het tegenwoordige cultureele leven oriënteert, dan is dat niet alleen volkomen begrijpelijk, maar elk ander uitgangspunt is voor de Friesche beweging onmogelijk. De Friesche beweging kan niet anders dan wortelen in het Friesche leven, en dit leven is noch aan een tijdperk, noch aan eene provincie gebonden. Er is voor de Friesche beweging een Friesche taal die die traditie draagt, er is een Friesch volk dat aan die traditie deel heeft; het feit dat dat volk niet bij millioenen wordt geteld noch die taal door millioenen gesproken, verandert voor den Fries niets aan de waarheid, dat het de zijne zijn.

Met dit nationale beginsel houdt de geschiedenis-beschouwing der Friesche beweging ten nauwste verband. Men heeft haar een anti-Hollandsche strekking verweten, die dan vooral hieruit zou blijken, dat in de Friesche geschiedenis de beteekenis van het tijdperk waarin Friesland deel van de Unie uitmaakte, zou worden onderschat. Ten onrechte. Indien deze geschiedenis-beschouwing voorliefde vertoont voor het Friesland der Middeleeuwen, of in den Unie-tijd liever verwijlt bij den dichter Gysbert Japiks dan bij den staat waarin hij leefde, dan is dat uit niets anders dan de natuurlijke voorkeur voor het Friesche leven zelf. Een tijd waarin de moedertaal die eens de tolk van het heele leven in Friesland geweest was, werd verstooten en geminacht ten bate van de taal die haar het ernstigst bedreigde, een tijd, die geheel het signatuur draagt van een volksvreemde beschaving, kan nooit een hoogtepunt in de Friesche geschiedenis zijn. Natuurlijk zocht de Friesche beweging aansluiting bij de werkelijk nationale traditie, en verwerpt zij in het verleden wat zij verwerpt in het tegenwoordige.

Men meene evenwel niet dat de beweging de Friesche geschiedenis met nationale vooringenomenheid en op romantische wijze beschouwt. De legendarische overlevering heeft zij ternauwernood literaire bewerking waardig gekeurd, en ten eenenmale als geschiedenis verworpen. Eigenlijk zijn de Jong-Friezen de eerste generatie in de Friesche beweging

geweest, die zich, wat de beschouwing der Friesche geschiedenis betreft, zonder voorbehoud op den grondslag der wetenschap hebben gesteld; de gegevens voor hunne beschouwing hebben zij gelukkig niet aan de fabelende kroniek-schrijvers ontleend, maar aan het werk van Nederlandsche en Duitsche geschied- en taalkundigen, en aan de resultaten van de werkzaamheden van het 'Friesch Genootschap' in de laatste veertig jaren van zijn bestaan. Het is noodig geweest de heele geschiedenis van Friesland te herschrijven, in de roemruchte lijst van hertogen en koningen is geweldig geschrapt, de potestaten zijn naar het schimmenrijk verbannen, de legenden hebben hun plaats aan de zelfkant der geschiedenis gekregen, het historisch onderzoek heeft de Friesche geschiedenis onkenbaar gemaakt vergeleken bij het beeld dat Occo Scarlensis en Winsemius van haar gaven: maar de Friesche geschiedenis zelve is gebleven, en haar nationale waarde is gestegen naarmate haar algemeene waarachtigheid grooter is geworden. Wanneer de Jong-Friezen, deze geschiedenis beschouwend in haar beteekenis voor Friesland, de nationaalhistorische lijn doortrekken van de Middeleeuwen over Gysbert Japik naar de Friesche beweging na 1800, wanneer zij zich meer bepalen bij de momenten waarin de geschiedenis van Friesland werkelijk Friesch is dan waarin zij een half verhollandscht Friesland vertoont, dan doen zij niets anders dan de critiek toepassen, waarmee elk levend volk zijn geschiedenis beschouwt. Ook hier schijnt de bezorgdheid over de gevolgen van deze geschiedenis-beschouwing voor het tegenwoordige het bij sommigen van de redelijkheid gewonnen te hebben. Alsof een zich zijner nationaliteit bewust volk, niet de beste waarborg tegen afdwalingen buiten de realiteit in zichzelf heeft!

Vanuit deze nationale beteekenis van het begrip Friesland, wordt ook het zoogenaamde groot-Friesche streven duidelijk. Er moet ten ernstigste tegen worden gewaarschuwd, dit streven als een staatkundige irredenta op te vatten. In sommige omstandigheden, die zich heden ten dage zeker niet voordoen, zou een zoodanige irredenta eene der wijzen *kunnen* zijn waarop dat groot-Friesche streven zich verwerkelijkte; de voorstelling dat zij er noodzakelijk uit zou

voortvloeien, is absoluut onjuist. Ook hier ligt de beslissende factor niet in den groot-Frieschen grondslag, maar in het antwoord op de vraag of de Friesche beweging overheerschend cultureel dan wel politiek van aard zal worden. Groot Friesland is ten eerste een begrip der Germaansche wetenschap: het Friesch-eigene dient te worden beschouwd in samenhangend verband, de Friesche dialecten in Sleeswijk en op de Noordfriesche eilanden moeten worden bestudeerd in verband met de ontwikkeling van het Friesch; de Friesche traditie in het Nederduitsche Oost-Friesland, de lotgevallen der Friesche diaspora in de Hollandsche steden en in Amerika behooren tot de Friesche geschiedenis. Ten tweede is groot-Friesland een practisch cultureel begrip: overal waar nog Friesch wordt gesproken, waar de Friesche traditie wordt gevoeld als iets kostbaars dat moet blijven leven, in Noord-Friesland, in Oost-Friesland, bij ons, wordt krachtig geijverd voor het handhaven en versterken van het Friesch-eigene. Het begrip Groot-Friesland is dan ook geenszins een Jongfriesche uitvinding, maar heeft steeds in de Friesche beweging zijn plaats gehad, zoowel in de dagen van Halbertsma als van Harmen Sytstra en Piter Jelles. Dat onze Commissaris der Koningin voorzitter was van het in 1927 te Leeuwarden gehouden congres op groot-Frieschen grondslag, had dan ook voor niemand in Friesland iets verbazingwekkends; slechts dat hij dit congres in het Friesch opende en leidde, was een blijde verrassing. En er mag wel op worden gewezen, dat op het laatst gehouden Congres, dat in 1930 te Husum in Sleeswijk, waar de vertegenwoordiging van ons Friesland zoo goed als uitsluitend uit Jong-Friezen bestond, volkomen dezelfde beperking tot het cultureele in acht is genomen, die de beteekenis dezer congressen natuurlijk zeer ten goede komt. Iedereen begrijpt trouwens dat het te berde brengen van politieke vraagstukken op dergelijke congressen, tot niets anders dan het uiteenspringen van het gemeenschappelijke cultureele verband zou kunnen leiden.

Over verder gaande tendenzen van staatkundigen aard, die zich naast dit cultureele streven hebben afgeteekend, dient te worden gesproken bij de behandeling van het algemeene vraagstuk van politieke oriënteering in de Friesche beweging.

Met het bovenstaande is het Friesch-nationale beginsel bepaald, in zijn inhoud, in zijn beteekenis voor de beschouwing der Friesche geschiedenis, en in zijn groot-Friesche tendenz. Maar zooals ik ook betoogd heb in mijn brochure 'Jongfrysk' is het onjuist, de begrippen Friesch-nationaal en Jongfriesch identiek te achten. Het begrip Jongfriesch dient te worden beperkt tot de beweging die zich in 1915 onder dien naam aankondigde en tot op den huidigen dag doorwerkt. Het beteekent meer dan het Friesch-nationale beginsel alleen: het beteekent ook de bewuste afwijzing van het geestelijk isolement van het Friesche leven, en de wil voor dit leven een plaats te veroveren in de algemeene moderne cultuur. Daardoor komt het dat de Jongriesche beweging practisch vóór alles het streven naar Friesche cultuur heeft beteekend. Het streven naar een voor de moderne critiek aanvaardbaar peil der Friesche literatuur, het vertalen van buitenlandsche meesterwerken der literatuur in het Friesch - Homerus, Augustinus, Thomas á Kempis, Dante, Shakespeare, Molière, Shelley, nu ook Heine en Rilke -, de eisch dat over de vraagstukken der moderne cultuur in het Friesch zou worden geschreven, de vorming eener Friesche journalistiek: dit alles vloeit onmiddellijk uit het ideaal der Jong-Friezen voort.

Ik kan mij voorstellen dat dit streven sommigen die allereerst letten op de beperktheid van het taalgebied, bevreemdt. Maar er moet op worden gewezen, dat de omvang van dat gebied hier toch een secundaire rol speelt ten opzichte van twee andere factoren: de Friesche geest en de mogelijkheden der Friesche taal. Het beteekent een ernstige vergissing, zoowel voor het historische als het tegenwoordige, in de Friezen provincialen te zien. Het Friesche volk onderhoudt door duizenden van zijn zonen verband met de verste streken: New-York, San Francisco, Sjanghai zijn klanken die men zelfs in de locaalspoortjes van het Sleeswijksche Noord-Friesland, heel wat hoort. Zeevaart, landverhuizing, veehandel zijn even zoovele schakels tusschen Friesland en heel de wereld. Ook de oudere Friesche literatuur openbaart die belangstelling voor en beïnvloeding van buitenlandsche elementen telkens weer, bij Gysbert Japiks, die bijna in een internationaal milieu leefde, bij de Halbertsma's, Rinse

Posthumus, Harmen Sytstra, Piter Jelles, ja bij alle schrijvers van eenige beteekenis. De eenige belangrijke vertegenwoordiger van een besloten letterkunde is Waling Dykstra geweest, en ook op hem heeft het buitenland nog invloed gehad.

De in Holland wel vernomen bewering dat dit streven naar Friesche cultuur gekunsteld en uit den tijd was, bewijst een gebrekkig inzicht in het geestelijk leven van een volksgemeenschap. Gekunsteld kan men misschien het in Friesland weinig voorkomende pogen noemen, om resten eener verouderde volkscultuur nog zoolang mogelijk te laten voortbestaan. Maar ook zonder eenig bewust streven zou een nieuwe Friesche cultuur zich hebben verwezenlijkt. Daarvoor zijn slechts twee dingen noodig: het trouw blijven aan den Frieschen grondslag en aan de Friesche taal, en, ten andere, het beleven en doorleven, ontvangend en voortbrengend, van onzen tijd. Scheiding tusschen deze twee voorwaarden, het bevorderen van het Friesch als een van het moderne leven afzijdig belangetje en het laten varen van den nationalen grondslag bij het beleven der moderne cultuur, is verwerpelijk zoowel van algemeen-menschelijk als van bijzonder-Friesch standpunt. Een volksgemeenschap kan slechts tot cultureelen bloei geraken op den grondslag harer nationale eigenheid; daarzonder herschept zij niet, maar imiteert zij slechts. Bovendien leidt een dergelijke scheiding onherroepelijk tot den ondergang van het Friesch, dat niet anders dan degenereeren kan wanneer het niet in de hoogere levensgebieden gebruikt mag worden. Friesland kan slechts bestaan als deel dezer wereld, waarbij het nochtans zichzelf moet blijven: dat is de in de verschillende formules steeds weer terugkeerende overtuiging der Jong-Friesche beweging. Zij heeft de vorming eener Friesche cultuur niet slechts als mogelijk gezien, maar als natuurlijke noodzakelijkheid gevoeld. Een voortbestaan van het Friesche leven in de toekomst, is daarzonder ondenkbaar.

Voor de Friesche *taal* heeft dit streven naar Friesche cultuur weinig ingrijpende gevolgen gehad. Het is verrassend, hoe zij, gedurende vier eeuwen noch in het officieele noch in het godsdienstige leven geduld, hare literaire mogelijkheden heeft bewaard. Bij het vertalen van Shakespeare die een zeer rijken

woordvoorraad tot zijn beschikking had, stuit men zoo goed als nooit op het bezwaar van te gering materiaal voor adaequate uitdrukking. Bij het vertalen van Molière bleek mij de woordenschat ruimschoots voldoende; eenige moeilijkheid werd slechts veroorzaakt door het feit dat de hoffelijke gesprekstijl zooals die in Le Misanthrope gebezigd wordt, zich niet in die mate in het Friesch heeft gevormd. Ten opzichte van de moderne cultuur en vooral van de moderne wetenschap, staat het Friesch voor soortgelijke bezwaren als alle levende talen; dit bezwaar is waarschijnlijk minder ernstig dan in het Nederlandsch, omdat de noodzakelijke vreemde woorden in uitspraak en spelling zeer gemakkelijk worden geassimileerd. Den duidelijksten invloed van de moderne cultuur heeft waarschijnlijk de prozastijl ondergaan, die het internationale beeld daarvan aanmerkelijk heeft benaderd. Overigens wordt het steeds duidelijker dat de Jong-Friezen, ook waar hun opvattingen over taalgebruik anders zijn, met niet minder naijver over de zuiverheid hunner taal waken dan de oudere generatie; het tijdschrift ‘De Pompeblêdden’ sluit zich in dit opzicht waardig aan bij het inderdaad uitstekende werk, door kenners van het Friesch als Wal. Dykstra, O.H. Sytstra en J.J. Hof verricht.

Het nationale beginsel en het verband met de moderne cultuur: dat zijn de twee groote kenmerken der Jongfriesche beweging. De nieuwe Friesche cultuur is niets anders dan de natuurlijke vrucht van het daarin tot uiting komende streven.

Vanuit dit gezichtspunt schijnt het niet moeilijk de ontwikkeling en de wisselvalligheden der beweging te begrijpen. Men geve zich slechts rekenschap van het feit dat zij niet alleen in zoovele opzichten voor Friesland nieuwe wegen had te zoeken, doch ook haar plaats in het zoo samengestelde en verwarde leven van dezen tijd moest bepalen. Daarbij kwam dat zij een beweging was van Friesche jeugd, begonnen onder leiding van een achttienjarige, en dat daaronder vooral de jonge literatoren zeer op den voorgrond traden. Het is jammer dat het jeugdkarakter der beweging over het algemeen meer gebruikt is als een argument om de beweging te bestrijden, dan als een middel om haar te begrijpen.

De tien jaren waarin de Jongfriesche beweging jeugdbeweging was, de tijd dus van 1915-1925, hebben hun keerpunt in 1919; vooral in de eerste jaren na 1919, schijnt het karakter der beweging bijna onherkenbaar te zijn veranderd. Toch is de eenheid der beweging, hoe het den Jong-Friezen zelf in die jaren ook moge zijn voorgekomen, niet meer te loochenen; het nationale beginsel, het stellen van Friesland in wereldverband, het werk van de Friesche cultuur zijn steeds gebleven. Veel van de theorie van 1915 mocht vijf jaar later voor verouderd gelden, het wezen der beweging handhaafde zich ook toen, zooals duidelijk bleek in 1925, toen de consolideering der beweging geschiedde op de oude grondslagen die, duidelijk of ternauwernood zichtbaar, steeds waren gebleven. De Jongfriesche beweging van 1915 tot 1919 was gepreoccupeerd geweest met Friesland, die van 1919 tot 1924 met algemeene vraagstukken; in het 'Fryslân en de wrâld', de strijdroep van 1915, was eerst de klemtoon op het eerste, daarna op het tweede bestanddeel gevallen. De overgang van het eerste tot het tweede tijdperk is veel geleidelijker geweest dan velen nog schijnen te zien; veel verrassender dan die overgang is de zelf-beperking geweest waarmee het tweede tijdperk eindigde: een zekere aanwijzing dat op dat oogenblik de Jongfriesche beweging niet meer ten volle jeugdbeweging was.

In de 'Jongfryske Mienskip', de eigenlijke, reeds in 1915 opgerichte Jongfriesche organisatie, teekenden zich van den beginne drie stroomingen vrij duidelijk af: die van het centrum, onder leiding van mijzelf, van een groep rechts waaronder P. Sipma, de tegenwoordige Friesche lector te Groningen, de meest beteekenende figuur was, en van een groep links, waartoe de Calvinist E.B. Folkertsma behoorde. Opmerkelijk is dat deze stroomingen zich principieel betrekkelijk weinig onderscheidden; over het nationale beginsel b.v. is zelfs tusschen Sipma en Folkertsma, die toch als uitersten beschouwd konden worden, weinig geschil geweest. Het was vooral bij de practijk der organisatie dat de verschillen aan den dag traden. Tegenover het 'Selskip for Fryske Tael en Skriftenkennisse' b.v., dat een oudere phase der beweging vertegenwoordigde, en dat ik, strijdend voor de eigen organi-

satie, aan zijn lot wilde overlaten, nam Sipma een veel meer verzoenende houding aan, terwijl Folkertsma het tot het bittere einde wilde bestrijden. Wat de Mienskip zelf betreft en haar plaats in Friesland, die ik wenschte uit te breiden naargelang de beweging vorderde, koesterde Sipma de hoop dat zij in korten tijd tot een groote volksvereeniging zou uitgroeien, terwijl Folkertsma haar aanvankelijk karakter van kleine seclusieve strijdvereeniging wilde handhaven. Tegenover het streven van Sipma, de heele Friesche beweging te organiseeren in het 'Boun fen Frysk-nasjonale Selskippen', dat ons in strijd scheen te zijn met de doorwerking van het Jongfriesche beginsel, stond ik critisch, Folkertsma afwijzend. In de formuleering van het streven weerspiegelde dit verschil zich in zooverre, dat terwijl Sipma voorkeur had voor vrij vage formuleeringen, de anderen aandrongen op precieser en concreter stellingen. Voor een groot gedeelte vinden de uiteenloopende opvattingen hun verklaringen in het leeftijdsverschil: Sipma behoorde tot een oudere generatie dan de Jong-Friezen, was hun verwant zonder een hunner te zijn; zijn meerdere ervaring en autoriteit waren welkom, doch slechts in zooverre deze de Jongfriesche beweging dienden. Tot een conflict kwam het toen hij voor zich de leiding scheen te willen opeischen; de groote meerderheid van het bestuur ontzegde hem toen het vertrouwen, en de vereeniging volgde, na korten en hevigen strijd, de meerderheid. Maar zelfs dat conflict, hoe scherp het zich ook toespitste, had ternauwernood principieele waarde.

Ondertusschen was er in de 'Mienskip' nog een ander verschil duidelijk geworden: dat in levensbeschouwing. De idealisten en Calvinisten die in den beginne op nationalen grondslag waren samengegaan, raakten steeds verder van elkaar af. Ook hier speelde de organisatorische kwestie een rol; de Calvinisten zagen in de Mienskip een nationale concentratie, geen Friesch 'Selskip', en namen slechts aan de vereeniging deel inzooverre dat karakter gehandhaafd werd. Voor de anderen werd de Mienskip steeds meer een vereeniging met eigen arbeidsterrein. Bovendien plaatste het nationale beginsel, dat voortdurend meer tot zoowel stoffelijke als geestelijke consequenties scheen te leiden, de beweging

voor tal van vraagstukken waarbij het verschil in levensbeschouwing zich deed gelden. Toen 1919 kwam, hadden zich reeds verscheidene Calvinisten uit de Mienskip teruggetrokken; ook Folkertsma had reeds bedankt, maar zich laten overhalen nog zoolang aangesloten te blijven als dit eenigszins mogelijk was. Steeds luider werd de eisch dat de Mienskip zich ook over economische en staatkundige vragen zou uitspreken. Bij de crisis van 1919 was de Mienskip ternauwernood een nationale concentratie meer, en was het duidelijk dat zij als zoodanig geen toekomst meer had. Een strijd tusschen idealisme en Calvinisme was er eigenlijk niet; van de Calvinisten, die steeds zeer in de minderheid waren geweest, gingen de laatsten heen, toen zij begrepen dat de nieuwe Mienskip geleid zou worden volgens een levensbeschouwing die niet de hunne was. Het idealisme beheerschte het terrein.

Het was het idealisme eener jeugd die geloof en vertrouwen in het leven gehad had, maar reeds ernstige teleurstellingen op haar weg had ontmoet. In korten tijd hadden de Jong-Friezen in Friesland meer invloed gekregen en meer tot stand gebracht dan zij bij het begin hadden kunnen hopen; maar zij waren niet alleen kinderen van Friesland, zij waren ook ware kinderen van hun tijd. Tot hun werk geroepen op een oogenblik dat de oorlogsbrand woedde over de heele wereld, hadden zij den oorlog, als millioenen hunner tijdgenooten, aanvaard, maar in de verwachting dat door den oorlog het recht zou overwinnen, dat na een gruwelijke loutering, een nieuwe wereld van gerechtigheid tusschen volkeren en menschen verrijzen zou. Toen de oorlogstoestand beëindigd werd, voelden zij zich bedrogen in de machten waarin zij het meest hadden vertrouwd. Zij zagen helder genoeg om te begrijpen dat, wanneer er al iets veranderd was, dat eerder in de richting was van nieuwe geweldadige conflicten, dan in die hunner idealen. Zij begrepen dat zij zich zeer in de wereld hadden vergist, maar zij waren te jong voor een critiekloos en ideaalloos aanvaarden der dingen zooals die waren. Zij voelden de behoefte zich terug te trekken, om zich in eigen gemeenschap op het leven te bezinnen, nu als jeugd hun weg te zoeken; de ouderen hadden zij gedwongen hen te verlaten.

Zij wenschten alleen gelijkgezinden meer als medestrijders, en zochten, voorzoover hun streven dat gedoogde, het isolement.

Het is, in de geschiedenis der Friesche beweging, het eenige maar dan ook zeer duidelijke voorbeeld van een ‘afscheiding der jeugd.’ Het scheen alsof conflicten met de oudere generatie, zelfs voorzoover zij in den beginne de Jongfriesche beweging met sympathie was tegemoet getreden, met voorkeur werden gezocht. Wat de jeugd dezen ouderen verweet, was voor alles opportunisme en maatschappelijke ambitie. Er was voor deze beschuldigingen zeker eenige grond, maar de strijd die daarover uitbrak, kon niet zoo hevig geweest zijn, wanneer er innerlijk tusschen haar en de ouderen reeds niet iets was gebroken. De onlust over het beloop der dingen was zoo groot, dat de ‘Jongfryske Mienskip’, met wie in de Friesche beweging een nieuw tijdperk was begonnen en die zich in korten tijd ontegenzeggelijk de leiding had veroverd, nu verklaarde het gemeenschappelijk terrein der beweging te willen verlaten. Na een korte aarzeling, een laatste poging om, in het belang der Friesche zaak, in enkele practische punten met de overige vereenigingen samen te werken, werden de bruggen aan alle kanten afgebroken. Van Friesche organisaties kon men tusschen 1920-1924 spreken, van een Friesche beweging zooals vóór en na die jaren, ternauwernood.

Cultureele winst heeft ook deze periode vooral door den bloei van het Jongfrysk Toaniel in deze jaren, maar ook wat letterkunde en volksontwikkeling betreft, ruimschoots opgeleverd. Er is veel, nu ondiep en ontbeerlijk lijkend idealistisch gepraat geweest, maar er is deze jaren door de nog steeds vrij groote gemeenschap van gelijkgezinden ook veel verricht. De liefde voor de kunst was gebleven, en het ideaal scheen eerst dan waardig ervoor te strijden, wanneer het zich in een vorm van kunst uitte. Er was misschien, in stilte, zonder dat de Jong-Friezen er zich bewust van waren, een strijd tusschen de toewijding aan het zuiver aesthetische, en de nieuwe humanistische gezindheid die de literatuur voor zich opeischte als getuigenis; maar zooals vaak, bleek zelfs de voortreffelijkste gezindheid ontoereikend om een literatuur te scheppen, en ook voor de Jong-Friezen na 1920 was de artistieke daad meer dan het idealistische streven. Vooral

het ‘Jongfrysk Toaniel’ dat zich inspande de humanistische idee te dienen, scheen zich slecht naar de wenschelijkheid der propaganda te kunnen richten; in ‘Kening Aldgillis’ en ‘Wy Allegearre’ mochten de Jong-Friezen nog veel van hun eigen streven verbeeld zien, stukken als ‘Noarderljocht’, ‘In Dream to Wytmarsum’ en de buitenlandsche klassieken die gespeeld werden, rechtvaardigden zich alleen door hun artistieke waarde.

Maar de eigenlijke beteekenis van dit intermezzo, van deze jaren van secessie der jeugd, ligt niet in de cultureele winst; zij ligt in de waarde voor de verdere ontwikkeling. De retraite der Jong-Friezen mocht hen op aanmerkelijken afstand der verdere Friesche beweging hebben gevoerd - waarvan voor het laatst het Ald Selskip profiteerde, dat nog éénmaal kans zag zijn invloed uit te breiden -, er heerschte in hun isolement weinig rust, en zeker geen zelfgenoegzaamheid. Daarvoor bewaarden hen hun idealen, die arbeid en inspanning eischten, die telkens weer aan de practijk moesten worden getoetst, die zelf in een toestand van voortdurende beweging schenen te zijn. Hun vrij groote gelijkgezindheid was toch niet zonder dissentie. In hoeverre was hun idealisme Christelijk? De afstand van hen tot het historische Christendom was groot, maar de Bergrede, die in hun kampen te midden der Amelandsche duinen gelezen werd, was een openbaring. In hoeverre raakte hun streven het socialisme? Er was groote overeenkomst, maar het dogma van den klassenstrijd was voor de meesten hunner onaanvaardbaar. Het kostte groote moeite tot de samenstelling van een program te geraken dat voor allen aanvaardbaar was; het bleek dat ook in hun retraite een dergelijk program alleen door compromis tot stand kon komen; gedwongen aanvaardden zij zulk een compromis, en verwierpen het steeds weer.

Daar kwam bij dat zij bestreden werden, bestreden op hun eigen gebied, in hun retraite. Hun vroegere medestrijder, de jong-Calvinist E.B. Folkertsma, had in begin 1920 een eigen maandschrift gesticht, ‘Tsjûgenis’, dat in consequent individualisme, zich richtte tegen alle democratie en strijd voerde tegen alle Friesche organisaties, maar het hevigst tegen zijn strijdmakkers van vóór '19. Als nationalist op-

tredend met een program waarop zelfs Frieslands volkomen vrijheid voorkwam, verweet hij hun halfslachtigheid, afvalligheid van de idealen die zijzelf gebracht hadden; als Calvinist bestreed hij verbitterd en bespotte hij hun idealisme. Aan hem had zich volkomen hetzelfde proces voltrokken als aan de Jong-Friezen in de Mienskip, maar door zijn levensbeschouwing genoodzaakt van hen te scheiden, was hij in een nog grooter isolement geraakt; terwijl zij nog steeds een gemeenschap vormden, stond hij alleen. Het maakte zijn positie sterker; de overige Jong-Friezen, hoezeer zij onder één leiding stonden, waren nooit in staat een gesloten eenheid tegenover hem te stellen. Hun organisatie had niet het geringste gevaar van hem te duchten; maar hij viel hen aan in hun innerlijke zekerheid, die nog verre van volkomen was. Tegenover hun artisticiteit, beschikte hij over een uitstekenden stijl, die zij niet konden laten te bewonderen. Eigenlijk hadden zij in hun vijand onmogelijk fortuinlijker kunnen zijn. Zij werden steeds weer gedwongen zich te verdedigen, hun argumenten critisch te beschouwen, zich te bezinnen. Zij hadden ten slotte te erkennen dat dezelfde gebreken en tekortkomingen die zij in de wereld zoozeer hadden veroordeeld, zich ook bij henzelf deden gelden; het beslissende oogenblik, waarop jeugd ophoudt jeugd te zijn. Toen zweeg ‘Tsjûgenis’ reeds, en tot die erkenning had eigen ondervinding hen misschien nog meer gerijpt; maar een krachtig en schoon getuigenis was het geweest, belangrijk op zichzelf en in zijn uitwerking.

Van een jeugdbeweging is te verwachten, dat zij na een tijd van meer of minder streng gehandhaafd isolement, zich geleidelijk bij het leven aanpast, en daarmee ophoudt te zijn. Dat zij krachtig in het leven doorwerkt en dit zelfs ten deele beheerscht, zich daarna terugtrekt en dan weer aanpast, is zeker een vrij zeldzaam verschijnsel. De verklaring is, dat de Jong-Friezen in de ideaallooze Friesche beweging van omstreeks '15 doordrongen en de leiding grepen op het oogenblik dat de oudere generatie reeds te afgeleefd was om haar die leiding met succes te betwisten, terwijl zij zelf nog geen voldoende rijpheid hadden om die zeker en vast te handhaven. Het eigenaardige is dat sommigen hunner zich hiervan duide-

lijk bewust zijn geweest. In de jaren na '19 rijzen telkens weer stemmen dat men toch moet blijven bij het eenmaal geformuleerde en aangenomene; maar steeds dringt de meerderheid, aangevoerd door de leiding, verder, zij wil dóórleven, zij weigert, zooals steeds weer gezegd wordt, zich te laten binden door het historische. Slechts op die wijze heeft de Jong-Friesche beweging ten slotte haar geestelijke vrijheid kunnen bewaren. Slechts door die vrijheid gestand te doen, heeft zij zich zelfstandig tegenover de wereld kunnen oriënteeren, zooals zij dat eerst tegenover de Friesche beweging gedaan had. De gevaren dier zelfstandigheid heeft zij niet geschuwd; zij heeft ze gewild en gezocht. Zij heeft leergeld moeten betalen, maar zij is noch ondergegaan noch verslagen. Toen zij in 1924 haar isolement verliet, was haar idealisme gerijpt en had zij geleerd de realiteit te zien. Een jeugdbeweging was zij na dien tijd niet meer te noemen. Maar spoedig werd het bewijs gegeven, dat het essentieele der jeugdbeweging bewaard was gebleven in den nieuwen tijd.

Het is weer vanuit de 'Mienskip' geweest dat de eerste pogingen gedaan zijn tot herstel der Jongfriesche eenheid, waaraan de ontwikkeling na 1919 ernstig afbreuk had gedaan. Er is reeds op gewezen dat deze vereeniging ook in het stadium na 1919, in het algemeene Friesche cultuurwerk haar grootste taak was blijven zien. Verschillende dezer werkzaamheden zooals de bevordering van de Friesche literatuur, waarvoor de 'Fryske Bibleteek' werd opgericht, eerst een onderdeel der Mienskip, later een zelfstandige organisatie, zooals de viering van den Gysbert Japiks dag in 1923 en de strijd voor het onderwijs in het Friesch, leenden zich ten zeerste tot samenwerking. Toen de 'Bibleteek' in 1923 van de Mienskip werd losgemaakt, waren reeds rechtzinnige en vrijzinnige Friezen weer in haar verband vereenigd; bij de viering van den Gysbert Japiks-dag en de versterking van het stamverband met Noord-Friesland, werkten zelfs Mienskip en Kristlik Selskip, wier wegen vier jaar lang volkomen gescheiden waren geweest, weer samen. In het Kristlik Selskip gistte het; zoowel ds. Huismans als dr. Wumkes hadden zich door buiten de Friesche beweging gelegen oorzaken uit het bestuur daarvan moeten terugtrekken,

en de leiding was overgegaan op den conservatieven ds. van Dijk, die met den secretaris Kamerling en den redacteur Wybenga, het Selskip leidde op een wijze waarover de rechtsche Jong-Friezen zeer ontsticht waren. Reeds tweemaal hadden deze getracht hun beginsel door reglements-wijziging aangenomen te krijgen; zij hadden toen in een afwijzing moeten berusten, maar sloten zich thans aaneen tot een tot strijd besloten oppositie. Het beslissende was dat zij Folkertsma, die jaren lang alle organisatie had aangevallen, wisten te winnen voor medewerking; hij moet begrepen hebben, dat als hij nog langer in isolement bleef, de oppositie haar weg zou gaan, ook zonder hem. In een artikel 'Yn ús eigen Tael', dat Wybenga later betreurde opgenomen te hebben, viel hij het Selskipsbestuur aan met een kracht en een strijdvaardigheid waartegen het bestuur zich machteloos voelde. Hij eischte vrijwel het aftreden van den voorzitter en secretaris; zij traden af; in hun plaats koos het Selskip met groote meerderheid de Jong-Friezen Schurer en Wesbonk. Het nieuwe bestuur stelde, onder leiding van Schurer, onmiddellijk de reglements-wijziging aan de orde, en kreeg het volgend jaar een zuiver Jongfriesch reglement aangenomen. Van de vele conservatieve leden had men ternauwernood iets bespeurd.

Nog in 1924 hervonden de Jong-Friezen zelf hun eenheid in een nieuw nationaal verband, naar den bekenden vredesbond der Middeleeuwen 'de Upstalbeam' genoemd. De oproep waarin de grondslagen waren opgenomen, werden door alle Jong-Friezen van eenige bekendheid, waaronder er waren die elkaar eenige jaren terug hevig hadden bestreden, onderteekend. In Friesland heerschte verbazing, en de verwachting dat deze eenheid van korten duur zou zijn, was algemeen. De tijd heeft deze verwachting gelogenstraft. De Upstalbeam heeft zeer waardevolle initiatieven kunnen nemen, vooral wat betreft het Friesche onderwijs en de groot-Friesche Congressen, en principieele tegenstellingen hebben zich daarbij niet meer voorgedaan. Trouw aan den gemeenschappelijken grondslag en eerbiediging van elkanders wereldbeschouwing zijn de twee groote voorwaarden voor zijn bestaan, zooals voor de eenheid der heele beweging; en de leerschool die de Jong-

Friezen hebben doorloopen, heeft hen in staat gesteld die voorwaarden te vervullen.

De oudste Jongfriesche organisatie, de Mienskip, heeft zich ook na 1924 kunnen handhaven. Zij heeft zich, wat het nationale betreft, uitgesproken voor de grondslagen van de Upstalbeam; haar taak vindt zij in de bevordering der volksontwikkeling in Frieschen zin. Van het economische en staatkundige gebied, waarmee zij zoowel in haar eerste als tweede lustrum contact had gekregen, heeft zij zich volkomen teruggetrokken; zelfs in den in 1926 aangenomen naam 'Mienskip for Fryske Folksûntjowing' komt dat tot uitdrukking. Geen vereeniging in Friesland heeft opmerkelijker geschiedenis gehad dan zij; maar de eenheid in die geschiedenis wordt thans, nu zij weer Jong-Friezen uit alle phasen onder haar leden telt, beter begrepen dan in haar 'Sturm und Drang' periode. Nog steeds oefent zij vooral op de jeugd aantrekkingskracht aan, maar haar werk ontwikkelt zich, nu het ook door politieke vraagstukken niet meer gestoord wordt, rustig en regelmatig.

Met deze drie vereenigingen werken thans geregeld en eensgezind samen het 'Selskip for Fryske Tael en Skriftenkennisse,' de oudste Friesche vereeniging waarin thans ook een Jongfriesche strooming zich baan breekt, het goed georganiseerde 'Boun fen Fryske Selskippen om Utens', dat zich, hoewel zijn arbeidsterrein bij de Friezen buiten Friesland ligt, zeer verdienstelijk maakt voor de actie voor Friesch onderwijs, en het kleine, maar voortreffelijk geleide 'Roomsk Frysk Boun.' De tijd, waarin interne Friesche geschillen gemeenschappelijk optreden naar buiten onmogelijk maakten, schijnt voorgoed voorbij.

D. KALMA

(Slot volgt)

Het dalende geboortecijfer

J. Sanders. The declining birth-rate in Rotterdam. Martinus Nijhoff 1931.

Dat geleidelijk een andere methode doorbreekt - en door moest breken - bij de beschouwing van maatschappelijke verschijnselen, blijkt wellicht nergens met zoo groote duidelijkheid als op dat ingewikkelde gebied, dat den achtergrond van ons maatschappelijk bestaan vormt: het bevolkingsvraagstuk, speciaal - tot nu toe - het probleem der bevolkingsvermeerdering. Een vroegere wereldbeschouwing, die als wereldbeschouwing wel heeft afgedaan, maar als methode nog doorleeft, bezag, in navolging der natuurfilosofie, de maatschappij als een mechanisme. Volgens deze mechanistische beschouwingswijze is de maatschappij een verzameling individuen, automatisch, krachtens hun natuur, op materieele omstandigheden reageerend, waardoor het geheel een mechanische wetmatigheid zou vertoonen. Het was vooral de klassieke ekonomie, die zich de maatschappij op deze wijze dacht - en het bevolkingsvraagstuk zoo oploste: Malthus' theorie en Ricardo's ijzeren loonwet waren voorbeelden hiervan: de bevolking vermeerdert zich zoover als de grenzen van voedselvoorziening en inkomen dit toelaten.

Dergelijke mechanistische, generaliseerende theorieën kunnen niet meer dienen ter verklaring van de verschijnselen der samenleving van nu. Binnen zekere - ruime - grenzen van materieelen en natuurlijken aard wordt het handelen bepaald door psychische en geestelijke invloeden. Alleen door deze alle in onderling verband na te gaan kan begrip worden verkregen van de levensuitingen van den mensch - als individu en in de samenleving.

Het is op deze wijze, dat de schrijver van bovengenoemd werk een onderzoek heeft ingesteld naar de daling van het aantal geboorten. In een uitvoerige statistische analyse is nagegaan het verloop der geboorten in 24.664 Rotterdamsche gezinnen. Deze gezinnen zijn op twee wijzen ingedeeld naar de sociale, kultureele invloeden, die zij ondergaan: naar beroep en naar godsdienst. Nagegaan wordt welke invloeden daarvan uitgaan op de geboorten. Dat zuiver ekonomische invloeden (welvaart) daarbij van minder belang zijn dan vroeger werd aangenomen, was in den laatsten tijd reeds voldoende duidelijk geworden.

Naar de maatschappelijke positie heeft de heer Sanders zijn materiaal verdeeld in de volgende zes groepen:

A Welgestelden en beoefenaars van intellectueele beroepen.

B Hoogere ambtenaren (‘They are methodical people with regular habits, those, whose time is systematically mapped out. They excel in the art of rationalisation; even in the matter of begetting children.’)

C De middenstand, vooral winkeliers.

D Geschoolde arbeiders en lagere ambtenaren.

E Geoefende arbeiders.

F Ongeschoolde arbeiders.

Aan deze groepen werd een zevende toegevoegd:

G. Leden van den Nieuw-Malthusiaanschen Bond, vrijwel geheel behoorende tot de klasse der arbeiders.

De verdeeling naar den godsdienst is de volgende:

I. Beide ouders Nederlandsch Hervormd.
II. Beide ouders Gereformeerd.
III. Beide ouders Roomsch-Katholiek.
IV. Beide ouders Joden.
V. Beide ouders eenzelfde andere godsdienst.
VI. Geen van beiden behoorend tot een kerkgenootschap.
VII. Protestantsche vader, Roomsch-Katholieke moeder.
VIII. Protestantsche moeder, Roomsch-Katholieke vader.
IX. Andere gemengde huwelijken.

Van de talrijke tabellen, die het werk bevat, willen wij enkele overnemen. De eerste geeft het aantal kinderen per 100

gezinnen van iedere beroepsgroep, in vroeger periodes en nu, naar de jaren waarin het huwelijk gesloten werd.

	A	B	C	D	E	F	G	Tot.
1878 en daarvoor			582					588
1879-1893	329	363	569	537	629	653		597
1894-1903	302	304	469	474	550	593		510
1904-1913	266	242	353	400	394	442	322	379
1914-1918	258	222	256	302	293	300	273	278
1919-1928	147	125	136	148	146	173	139	154

Hieruit blijkt ten eerste, dat vroeger het aantal kinderen per gezin grooter was, naarmate dit lager stond op de maatschappelijke ladder. Dit verschil is echter nu voor de eerste vijf groepen geheel verdwenen. Verder blijkt er uit de absolute achteruitgang in kindertal; een achteruitgang die duidelijker spreekt uit het indexcijfer, als de eerste periode = 100 gesteld wordt, in deze tabel:

	A	B	C	D	E	F	G	Tot.
1879-1893	100	100	100	100	100	100		100
1894-1903	91.8	83.7	84.3	88.3	87.4	90.8		85.4
1904-1913	80.9	66.7	62.0	74.5	62.6	67.7	63.5	63.5
1914-1918	78.4	61.2	45.0	56.2	46.6	45.9	53.7	46.6
1919-1928	44.7	34.4	23.9	27.6	23.2	27.1	27.3	25.8

Hieruit blijkt, dat de daling het grootst was bij de lagere groepen, die in dit opzicht den grootsten ‘achterstand’ hadden ‘in te halen’.
De indeeling naar kerkgenootschappen geeft, merkwaardigerwijze een gelijksoortig beeld. Naar deze verdeeling bedroeg het aantal kinderen per 100 gezinnen:

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	IV, V, VI
1879-1893	622	684	597				547	642	474	488
1894-1903	517	552	545	372	348		541	495	437	373
1904-1913	371	485	413	270	334	301	367	347	339	296
1914-1918	271	355	310	248			258	276	258	262
1919-1928	147	209	180	130	164	163	152	150	140	151

Hieruit blijkt eveneens een vermindering van de verschillen tusschen de groepen. De Gereformeerden hebben steeds de meeste kinderen, daarop volgen de Roomsch-Katholieken.

Dat in al deze groepen de daling in het aantal geboorten echter ongeveer gelijk is geweest, blijkt uit de volgende tabel, waar de absolute cijfers weer door percentages zijn vervangen, de eerste periode = 100 gesteld.

	I	II	III	IV, V en VI	VII	VIII	IX
1879-1893	100	100	100	100	100	100	100
1894-1903	83.1	80.7	91.3	76.4	98.9	77.1	92.2
1904-1913	59.6	70.9	69.2	60.6	67.1	54.0	71.5
1914-1918	43.6	51.9	51.9	53.7	47.2	43.0	54.4
1919-1928	23.6	30.6	30.2	30.9	27.8	23.4	29.5

Uit deze cijfers blijkt, dat ook bij die kerkgenootschappen, die zich uitdrukkelijk keeren tegen geboortebeperking, de daling ongeveer even groot is geweest als bij de andere. Deze bedroeg bij de groepen II-VI 70%, bij de Nederlandsch-Hervormden 76%, bij de andere daar tusschen in. Ook wanneer men de laatste periode niet meetelt, omdat in de gezinnen uit dien tijd nog meerdere kinderen verwacht kunnen worden,

blijkt er voor alle groepen een ongeveer even sterke daling te zijn.

Het aantal kinderlooze huwelijken is in alle groepen toegenomen - weer het minst bij de Gereformeerden. Was in de eerste der genoemde perioden het meest voorkomend kindertal van twee tot acht, in de jaren 1914-1918 lag dit tusschen twee en drie, in de laatste (nog niet afgesloten) periode tusschen nul en twee. In deze laatste periode komt het gezin met één kind het meest voor bij de arbeiders, de hoogere intellectueelen (groep A) hebben meestal twee kinderen, ambtenaren (B) en winkeliers (C) geen.

In zijn conclusie wijst de schrijver er o.m. op, dat de resultaten van zijn onderzoek de reeds op andere gronden berustende meening bevestigen, dat de vermindering van het aantal geboorten niet veroorzaakt wordt door mindere vruchtbaarheid of degeneratie, maar door bewuste regeling. Dit blijkt o.m. uit het feit, dat het aantal kinderlooze huwelijken, en de toeneming van dit aantal, anders is bij de verschillende groepen van beroep of godsdienst. Ware het een natuurlijk verschijnsel, dan zou het overal gelijk moeten zijn. Ook blijkt het uit het feit dat, is in een gezin een kind gestorven, veel vlugger een nieuw kind wordt geboren dan wanneer geen sterfgeval heeft plaats gehad. ‘De praktijk van de bewuste geboortebeperking,’ aldus dan ook de conclusie van den schrijver, ‘welke bij de hoogere standen is begonnen, is nu doorgedrongen tot de lagere standen, en geen tegenstand is sterk genoeg gebleken om dit tegen te houden. Het is als een vloed over de bevolking gegaan, en heeft alles opzij gedrongen wat het in den weg stond.’

Nog op vele andere verschijnselen vestigt de heer Sanders de aandacht: leeftijd der ouders, duur van het huwelijk, aantal illegitieme en te vroege geboorten bij de verschillende groepen - waaruit o.m. blijkt, dat bij de groepen D en F in meer dan de helft der gevallen het eerste kind binnen negen maanden na het huwelijk geboren wordt.

Deze uitvoerige studie bevat tal van gegevens, die uit demografisch en sociologisch oogpunt van belang zijn, die getuigen van de veranderingen in gewoonten en levenswijzen, veranderingen in de kultuur. Het is de vrucht van moeizame

bearbeiding van uitvoerige statistieken en van de levendige belangstelling van den arts voor de bevolking om hem heen. Het werd zoo, wat sociologische studie behoort te zijn: een objectief onderzoek van het maatschappelijk leven, waarvan wij zelf deel deel uitmaken.

J. BIERENS DE HAAN

Buitenlandsch overzicht

Driehoeken.
22 Juni 1932

Lausanne zal hoogstwaarschijnlijk het verlossende woord niet spreken. Frankrijk wil van de Duitsche herstelbetalingen niet afzien, en geen ernst maken met den vermindering van zijn vredessterkte. Met andere woorden: de voorwaarden waaronder Europa met eenige kans op succes een eenheidsfront tegenover Amerika zou kunnen vormen, zijn niet vervuld.

Zal Engeland nu Frankrijk in isolement durven dringen? Misschien zal men het weten, wanneer dit overzicht verschijnt. Het oogenblik, waarop gemeende woorden de tot niets bindende moeten vervangen, nadert. Laat men von Papen met leege handen terugkeeren, dan is de Hitlerrevolutie zeker, en deze vrij baan te geven is gevaarlijk spel. Engeland begrijpt dit; Italië begrijpt dit; wil Frankrijk er de oogen voor sluiten?

Op bedreiging met revolutie, zegt Frankrijk, laat ik mijn goede recht niet los. Maar wat is dat goede recht? Betaald te worden in goud? Duitschland heeft het goud niet. Betaald te worden in uitvoersurplus? Het handhaven van dien eisch komt juist neer op hetgeen Frankrijk zegt niet te willen: Duitschland tot het Europeesch exportland bij uitnemendheid te maken. Nog altijd de indertijd door Keynes zoo vroeg en zoo klaar onthulde economische denkfout van Versailles. De dwaling van toen is onder de omstandigheden van thans zeker niet meer te verontschuldigen, en die er, nu nog, anderen mee aan het oor wil, behoort alleen te worden gelaten. Het

geeft te denken, dat juist Herriot over het te rechter tijd ingezette, te rechter tijd bekend gemaakte Nederlandsch-Belgisch initiatief zich niet wenschte uit te laten. Tevens een bewijs (dit in het voorbijgaan) hoe kortzichtig zij oordeelen, die verklaren dat iedere Nederlandsch-Belgische bespreking natuurlijk door Frankrijk gewild en bevorderd zijn zou. Voor zoover de thans bekend gemaakte gegevens strekken, steekt er uit dit oogpunt in de zooeven geparafeerde overeenkomst zeker niets bedenkelijks.

Het is goed, dat de kleine mogendheden aan haar bestaan herinneren; - verdrietig, dat de Scandinavische staten zich niet bij Nederland en België gevoegd, en daarmede bewezen hebben, met de idee van Oslo ernst te willen maken.

Ik betaal niet meer, zeide Brüning en herhaalt von Papen. Wij betalen niet meer, behoorden de schuldenaars der Vereenigde Staten eenstemmig te zeggen. Konden zij er bijvoegen: wij ontslaan door afschaffing of althans ingrijpende beperking der aanvalsmiddelen U, Vereenigde Staten, van voortzetting van een door U als nadeelig erkenden bewapeningswedstrijd, dan zou de kracht die, met de presidentsverkiezing in het zicht, Hoover thans voor royale toezeggingen bevreesd doet zijn, gebroken wezen. Zoo bestaan er dus eigenlijk twee driehoeken: Berlijn - Lausanne - Washington, en Lausanne - Genève - Washington. De hand die de strak getrokken lijnen verbreken en alles in verschuiving brengen kon, zou die van een forschen Britschen premier zijn. Maar Macdonald schijnt die man niet. Edele bedoelingen; een niet ongeschikte aanloop; geen kracht van greep.

23 Juni.

- Plotseling heeft Hoover Europa de kans gegeven, Amerika tot schrapping der oorlogsschulden zedelijk te verplichten. Het is Frankrijk mogelijk gemaakt van alle verdere herstelbetaling van Duitschland af te zien, immers den schuldenaar Duitschland vrij te laten beteekent nu niet langer, aan den schuldeischer Amerika gebonden teblijven. De verademing der wereld is te koop, en de koopsom behoorde niet af te schrikken: zij bestaat in een werkelijk verbod van de ergste aanvalsmiddelen en een werkelijke inkrimping der vredessterkten, in het algemeen met 30%. Hoover berekent

dat aanneming van zijn voorstel de wereld in de eerstvolgende tien jaren 10 à 15 billioen dollar zal doen besparen.

Het voorstel, zeide Boncour, gaat ver de bewapeningsvermindering te boven waartoe Frankrijk bij het bestaande gemis aan veiligheidsorganisatie bereid is. M.a.w., Frankrijk bezwaart zijne politiek in wezen nog met de erfenis van den geslagen Tardieu. Men had zoo iets misschien mogen verwachten, maar niet dat Sir John Simon, inplaats van Hoover onmiddellijk bij te vallen, vrijheid zou vinden diens voorstel te betuttelen. Wanneer men de thans geboden kans om èn te Lausanne èn te Genève iets wezenlijks te bereiken (want een succès hetzij van ontwapeningsconferentie alleen, hetzij van herstelconferentie alleen, is uitgesloten), wanneer men de te elfder uur opdoemende kans op verlossing en omkeer laat ontglippen, zullen de ‘groote’ mogendheden, groot bovenal in verstijving en kortzichtigheid, Europa en daarmede in het eind zichzelf hebben vermoord. En dan moet Boncour nog jammeren, dat Hoover's voorstel zoo weinig consideratie gebruikt met de kleinen! Als er ooit krokodillentranen zijn gestort....

C.

Bibliographie

Dr. K.Ph. Bernet Kempers, Muziekgeschiedenis. - Rotterdam, W.L. & J. Brusse.

Naarmate de belangstelling voor muziek afneemt bij de vermaakzoekenden, schijnt de waardeering voor de toonkunst toe te nemen in de kringen der denkenden. Er is iets gewijzigd, sedert een tiental jaren. In 1923 was de situatie nog zóó dat Sem Dresden kon schrijven: 'Velen is (de muziek) een genotmiddel, dat niet te vaak gebruikt mag worden, een prikkel, een zoete bedwelming, die weer moet verdwijnen om het organisme niet in gevaar te brengen. De beter gesitueerden genieten muziek op deze wijze, hebben er zich langzamerhand aan gewend, als aan een bij uitstek edele ontspanning, die hun genoegen verschaft'. *(Het muziekleven in Nederland sinds* 1880).

Tegenwoordig is het luisteren naar muziek, via radio en gramophone, in geenen deele een bij uitstek edele ontspanning meer. Het is een aanwensel geworden, een slechte gewoonte. Het denken wordt ondiep gemaakt door het ononderbroken getater, dat de loudspeakers over de gewoonste verrichtingen van alledag laten vloeien. De 'muziek'-verspreiding van tegenwoordig maakt van het tegenwoordig geslacht onzelfstandig denkende, onnauwkeurig voelende menschen.

Wanneer de toonkunst van 1932 slechts bestond uit de manifestaties die de ooren en de geesten der verstrooiingzoekenden plegen te bereiken, dan was daar alle aanleiding om te trachten een artikel uit de Hinderwet op haar van toepassing te doen verklaren. Maar de toonkunst van heden is in wezen niet dat, wat wij te hooren krijgen. Voor de kringen der waarlijk muziekgevoeligen is het muziekleven van deze dagen een schimmenspel; voor ons bestaat de continuïteit van het leven primair in de continuïteit der kunst.

En daarom mag men het een verheugend verschijnsel noemen dat juist in deze jaren een krachtige ontwikkeling van de muziek*wetenschap* opgemerkt kan worden. Muziekhistorische werken in de Nederlandsche taal verschenen er sinds 1928 niet minder dan vijf: Van Milligen-Dresden (1928), Höweler (1929), De Ronde (1931), Scholes-Hutschenruyter (1931) en Bernet Kempers (1932)

Wat indeeling en uitwerking betreft durf ik Dr. Bernet Kempers' boek het beste der vijf te noemen. De omvangrijker werken van Van Milligen-Dresden en De Ronde bevatten meer bijzonderheden; Höweler is voor klassikaal onderwijs gemakkelijker te gebruiken. Maar Dr. Bernet Kempers' uitgangspunten bleken geheel nieuw en zij leidden tot opvallend duidelijke en onweerlegbaar juiste conclusies betreffende dat allerbelangrijkste deel der toonkunst, dat nog geen historie is: de muziek van heden.

Voortreffelijk is zijn verdeeling in vier Technieken; uitmuntend was ook de gedachte het geheele gebied der muziek meerdere malen te doorkruisen: na het eerste hoofdstuk over het toonsysteem, de technieken en de stijlen, nogmaals van voren af aan te beginnen met de kerkmuziek, opnieuw met de theatermuziek, ten vierden male met ‘de muziek voor de kleine ruimte’ en tenslotte met ‘de muziek voor de groote ruimte’. Persoonlijk had ik het vierde en vijfde onderdeel liever in omgekeerde volgorde geplaatst gezien: de muziek ‘voor de groote ruimte’ is als vernieuwingsgebied zeker van minder waarde dan de kamermuziek, waar zich de tendenzen van de nieuwe ‘Polytonale techniek’ veel duidelijker manifesteeren.

Maar dit is een détail, waardoor de groote waarde van dit origineele werk niet noemenswaard verminderd wordt. Het is zeker, dat zij, die Bernet Kempers' Muziekgeschiedenis grondig bestudeerd hebben, den samenhang der verschijnselen beter zullen begrijpen dan voordien. De schrijver heeft in zeer werkelijken zin baanbrekend werk verricht.

* * *

Natuurlijk bevat het werk stellingen en uitspraken welke tot discussie uitnoodigen. Dr. Bernet Kempers doet mij de eer aan, mijn term Muzikaal Absolutisme over te nemen en daaraan zelfs stijlperiodische waarde te verleenen. Maar op blz. 21 gebruikt hij dit begrip als aequivalent van Expressionisme (wat ik nooit bedoeld heb), op blz. 60 slaat hij een nieuwen naam voor: Experimentisme (waar ik zeer positieve gevoelsbezwaren tegen heb). En op blz. 251 wenscht hij het expressionisme: experimentisme te noemen. Voor iemand die niet zeer ervaren is op het gebied der stijlkritiek moet dit uiterst verwarrend werken. Het is hier niet de plaats om de begrippen Absolutisme, Expressionisme en Experimentisme in al hun afwijkende en overeenstemmende vertakkingen te gaan determineeren, maar wel mag gezegd worden dat de identiteit dezer drie minder volkomen is dan Dr. Bernet Kempers aanneemt.

Niet geheel duidelijk werd mij ook figuur 22, ter verklaring van Hábà's kwarttonensysteem. Ik kan de voorstelling alleen begrijpen als Dr. Bernet Kempers aanneemt dat de fijnere differentieering der intervallen een nieuwe dimensie aan ons klankengebied toevoegt. Wat niet historisch te bewijzen is (natuurlijk niet!) maar wat ook zelfs speculatief ternauwernood aanvaardbaar gemaakt zou kunnen worden. Bepaald onjuist acht ik het *in dit verband* Webern's aphoristische, en inderdaad tennaastenbij aphonische, Orchesterstuecke te noemen. Hábà's principes immers zijn geenszins gebouwd op Schoenberg's Zwölftonreihen; de Vierteltonmusik staat in wezen volstrekt naast elke willekeurige manifestatie van modaal, diatonisch of chromatisch muziekbesef.

Een ander, ik stel voorop: uiterst persoonlijk, bezwaar tegen Bernet Kempers' typeering betreft hetgeen hij schrijft over het Impressionisme. Het zou namelijk moeielijk vol te houden zijn dat in de impressionistische muziek ‘geen groeien van een spanning’ (is), ‘maar een gestadige zwoelheid, een sfeer van zinnelijkheid, maar geen hartstocht, een glijden waar men vroeger stapte, een zwevend verwijlen, waar men vroeger steeg of daalde’ (blz. 57). Het is zeker suggestief gezegd, maar het is onjuist. Men zou kunnen meenen dat Bernet Kempers' qualificaties slechts

psychologische subtiliteiten bevatten, doch m.i. ligt de oorzaak van zijn verholen desappreciatie dieper. Deze musicoloog toont zich op alle bladzijden

van zijn werk een kunstgevoelige van een zeer bepaald en duidelijk herkenbaar type. De manifestaties van het muziek- en levensbesef van Debussy, Mallarmé, van de impressionistische schilders boeien hem en stooten hem af tegelijkertijd. Maar hij wil kleur bekennen, hij is Hollander, hij denkt in realiteiten. Hij is dialectisch, maar hij verstaat geen neen dat ja beteekent. Hij heeft een zekere nevenbewuste afkeer van de meer vrouwelijke dan viriele denkwijzen van deze Franschen. Aldus moest hij tot zijne, m.i. in wezen onrechtvaardige, oordeelvellingen komen over het impressionisme, als 'laatste' (voorloopig voorlaatste?) 'consequentie der romantiek'.

* * *

Bezwaren als de hierboven genoemde betreffen, gelijk men ziet, slechts de hoogere regionen der artistieke appreciatie. Van beteekenis voor de algeheele waarde van zijn boek zijn zij geenszins. Stylistisch zouden er nog enkele aanmerkingen gemaakt moeten worden: 'Ook Boccherini was met 91 kwartetten van de partij' (blz. 239). Of: 'Van alle Romantici heeft Schubert wel het meeste talent voor de ensemble-kamermuziek gehad en de beste praestaties staan dan ook op zijn naam' (blz. 244). Doch in groote trekken is het boek goed geschreven, en vooral door het uiterst belangrijke eerste gedeelte verdient het de grootst mogelijke bekendheid. De overgang van het Grieksche naar het Middeleeuwsche toonsysteem, een der zwakke plekken in bijna alle leerboeken der muziekgeschiedenis, is een voorbeeld van uitmuntende musicologische mededeelingskunst.

WILLEM PIJPER

Paul van Ostayen, De Bende van de Stronk. - Wilrijck-Antwerpen, Uitgeversbedrijf Avontuur.

Het zou gewaagd zijn den auteur in de bijzonderheden na te vertellen wat er allemaal gebeurt met den held van deze posthume fantazie. De inhoud komt hierop neer: het wezen dat cyniek 'de stronk' genoemd wordt, is niet meer dan een tors, doch blijkt metterdaad een man te zijn die zijn devoiren kan vervullen, waarover de suggestieve teekening van Floris Jespers geen twijfel laat. Daar hij, bij manier van spreken, moeielijk uit de voeten kan, verdient de stronk met de hulp van een compagnon zijn kost doordat hij, qua stronk, zeer gezocht wordt door het zwakke geslacht en als talisman de spreekwoordelijke bekwaamheden van een bultenaar nog overtreft. Op zekeren dag valt hij in de handen van een bende erotische spitsboeven; zij substitueeren hem aan een zekeren markies uit de diplomatieke wereld die net op trouwen staat met een comtesje van fijnen huize die perverse neigingen heeft. De markies wordt gewoon van kant gemaakt, de substituut, qui lui ressemblait comme un frère (of bijkans), komt in zijn plaats, trouwt met het comtesje, en dan volgt er een spektakel waarvan ik de primeur aan den lezer laat. Dit weze genoeg: de stronk wordt elken avond in de echtelijke kamer op een pieterstaal geplaatst en kan van op die hoogte het geraffineerd gestoei

van zijn vrouw zien ‘die zich wentelt in het slijk der ontucht om de superbe decorativiteit van de stronk tot gelding te brengen.’

Dit ‘romantisch verhaal van roof en liefde’ is van een buitensporige, sadieke verbeelding, waarbij de gekruide avonturen van Casanova en de galante geschriften der XVIIIe eeuw nogal bleekjes lijken. En dan wordt ons nog verzekerd dat deze uitgave ad usum delphini gezift is....

De perfiede bekoring ligt hoofdzakelijk in den toon van het verhaal: ingetogen, zakelijk, opzettelijk-deftig worden dolle, gewaagde toestanden verteld, maar gedurig hoort men het geluid van V.O.'s sarcasme. Hieruit blijkt weer eens over welke middelen de schr. beschikte, en welken buitengewonen aanleg hij had voor de satire, - op dat gevaarlijk gebied zou hij het met de jaren ver gebracht hebben. Ik zal niet beweren dat de stof van zijn verhaal te vergelijken is met Swift of Voltaire. De wijsgeerige dracht reikt niet ver - hoe V.O. zich soms inspant om tot een hooger gedachtenpeil te komen (o.a. in de toespraak van den bisschop die het huwelijk van de stronk zegent). Critiek van sociale toestanden of van een gedachtenstelsel is hier niet te zoeken. Voltaire rafelde de leer van Leibniz uit elkaar in *Candide*, en Frankrijk's financieel regiem in *L'homme aux quarante écus*; *Gulliver* roert in de drabbige waters van Engeland, het gekibbel tusschen classiek en romantiek wordt uitgevochten in *Battle of Books*, en de Kerk wordt aan de kaak gesteld in *Tale of a Tub.* V.O. was het slechts te doen om een erotieke fantastische klucht, waarin hij tusschen door de slechte feuilleton-romantiek kostelijk parodieert (een staaltje: ‘Weldra zal ik de schoonste vrouw, telg van de meest adellijke familie van Atupal de mijne noemen. Doch ook zij zal de mijne zijn,’ enz...). V.O. staat dicht bij Alfred Jarry: men denke aan *Le Surmâle*. De stijl is echter nauw verwant met dien van Swift. Ik denk hier aan dat sinistere pamphlet, *The Modest Proposal*, waar Swift zijn plan ontwikkelt om de kindertjes van Engeland te mesten en te slachten. Er is in den *toon* van V.O. iets soortgelijks: een mengsel van zakelijken ernst, galgenhumor en mystificatie. Over het algemeen is het werk niet heel gunstig onthaald. Men doet m.i. aan V.O. onrecht met zijn gaven van satirist en pamphletair niet te waardeeren. De genres zelf mogen al dan niet hoog staan, zij blijven een zeldzaamheid in onze letteren en van een literair standpunt is *De Bende van de Stronk* een heel uitzonderlijk phenomeen in de Vlaamsche literatuur.

Maar er is nog wat anders. Het erotisch verhaal is ook een satirische sleutelroman en krijgt daardoor een tijdelijke en plaatselijke beteekenis. Men wordt maar te goed gewaar dat dit romantisch verhaal niet anders is als een daad van verzet. Wij zullen goed doen niet te vergeten dat P.V.O. veel geleden heeft door zijn omgeving. Hij was op zijn plaats noch op het Stadhuis van Antwerpen, noch in de Scheldestad, noch in België. Hij was geknipt voor een wereldstad. Ik heb hem enkele malen ontmoet in den oorlog. Hij was toen reeds heel en al verzet, verzet van buiten en van binnen, verzet door zijn wat te opzichtige dandy-jasjes tegen de stadhuismode der alpaga-vestjes en boorden in celluloïd, verzet tegen de letterkundigen die er boven op waren, waaraan hij te danken had dat hij, die allen vooruit was met zijn *Sienjaal* en zijn *Bezette Stad*, den Van Loon-prijs.... verbeurde. Na den oorlog verliet hij het Stadhuis, en België inkluis, vertoefde te Berlijn, en later ontmoette ik hem weer in een kunstzaak te Brussel. Het is daar dat het plan van *De Bende van de Stronk* moet ontstaan zijn. Het schouwspel van het leven in de

hoofdstad was nu niet van aard om hem elegisch te stemmen. De redenen van zijn verbittering zullen wel te zoeken zijn in zijn toen reeds ziekelijken toestand, maar vooral in de sociale comedie die hij observeerde. Zooals velen leed ook hij onder de psychose die de overwinnaars na den wapenstilstand had aangegrepen, toen de oorlogsdepressie gekeerd was in den onbedaarlijken roes der victorie. Vermoedelijk is de dolle fantazie van *De Bende van de Stronk* hem geinspireerd door een werkelijk allermerkwaardigste en zeer bekende figuur uit de hoofdstad. De man was wat kramakkelachtig op zijn gang en de minste piccolo wist dat hij beroemd was 'om zijn op streng religieuze basis opgebouwde ethiek.' De haast beangstigende mensch, met zijn vreemde allures en reputatie, moest een satirist als V.O. op den duivelschen inval brengen om hem te verwikkelen in een avontuur van sexueelen aard, waar hij gesubstitueerd wordt aan een van die ongelukkigen waarvan de oorlog nogal wat specimens op het voetpad geworpen heeft, die men in wagentjes ziet rollen, of zich langs den grond voortsleepen, gelijk op een schilderij van Bruegel, kortom een 'stronk', die in deze geschiedenis door zijn compagnon gewoon in den arm gedragen wordt als een pop. Dat P.V.O. hem trouwens in zijn verbeelding nog wat meer vervormde en zich, ter wille van klank en beeld, liet verleiden tot onmogelijke groteske contrasten, blijkt ook uit zijn beschrijving van den Markies de Mirlitonare (de naam alleen is al een vondst van belang) dien hij voorstelt als een mixtuur van Apollo, Max Linder, Orpheus, Douglas Fairbanks en George Courteline. Door die personaliteit en het milieu waar zij zich bewoog kreeg V.O. meteen de gelegenheid te pakken om zich te vermaken ten koste van een land en van menschen die weinig genade bij hem vonden. Hij heeft er zichtbaar een begrijpelijk genoegen aan beleefd, de 'beurropeesche' beschaving te ridiculiseeren; velen zullen hem grinnikend goedkeuren om zijn wrang sarcasme, o.m. in zijn satanische bladzijde over de 'gezanten', en heel het verhaal is kostelijk voor wie de toespelingen begrijpt. Jammer dat hij zijn verbittering niet heeft weten te bedwingen en ook smadelijk is gaan schrijven over de vorsten van Atupal, wat, op zijn zachtst genomen, onbetamelijk was, volkomen overbodig, en daarbij onrechtvaardig. De sleutels van den roman zijn niet ver te zoeken en het zal voor niemand een geheim zijn welk land van West-Europa er met Atupal bedoeld wordt (de naam is leuk gevonden - men denkt weer aan Swift, of aan Samuel Butler), en men zal allicht raden waar Makstad gelegen is? Ook Fochanije is meer dan duidelijk. Of men over vijftig jaar nog zal begrijpen wie Monseigneur Epernay is, en Maxeen, en Fernand Neurose, lijkt mij twijfelachtig. Zal men nog iets geven om de identiteit van Leo van Clootheim of om het blad *De Atupaalsche Natie*? *De Bende van de Stronk* zal lijden aan het gebrek van alle dubbelzinnige en mystifieerende verbeeldingswerken: zij verliezen met de jaren van hun kracht en hun beteekenis verbleekt met de herinnering aan de toestanden en de menschen. Het blijft ook de vraag of dit posthume werkje veel zal bijdragen tot de blijvende beteekenis van P.V.O? Doch dit alles neemt niet weg dat het een hoogst typiek verschijnsel is èn voor onzen tijd, èn voor de Vlaamsche letteren, èn voor den gemoedstoestand van den schrijver. Men kan den indruk niet weren dat er iets tragieks is in dien laatsten grimmigen lach, korten tijd vóor den vroegen dood.

A.C.

Stemmen uit de redactie

Olympische Spelen 1932.

- Het vaderland kan gerust zijn; niet alleen vernemen wij uit het Handelsblad van 29 Juni, dat de Heer Ch. Aerts als trainer van Mej. J.J. de Boer en van den vijfkamp-deelnemer Luit. van Rhyn met de 'Statendam' zal vertrekken, zoodat wij onze zorgen te dien opzichte gelukkig kunnen terzijde zetten, maar als comble van geluk vernemen wij nog het volgende bericht:

> DE UITZENDING VAN PETERS VERZEKERD.
>
> Naar wij uit Zwolle vernemen heeft het P.E.C.-bestuur aan het N.O.C. bericht, dat het zich garant stelt voor de 900 gulden, die nog aan het geld, noodig voor de uitzending van den athleet Peters, ontbraken.
> Het is dus nu zeker, dat Peters ons land te Los Angelos zal vertegenwoordigen in het nummer hink-stap-sprong,

waarbij een ietwat ongerust gevoel overblijft, of de Heer Peters nu ook wel over een trainer beschikt, die zal maken, dat hij in Los Angelos zoo kranig mogelijk hinkt, stapt en springt. Deze ongerustheid bederft ons bijna het genoegen van de wetenschap, dat de heibel over den trainer van de Friesche juffrouw, die zoo ijselijk hard kan loopen en op wie wij dus ijselijk trotsch moeten zijn, tenslotte geregeld is en deze prima-donna zich tot onze opluchting bereid heeft verklaard, ter eere des vaderlands in Los Angelos te gaan harddraven, zij het dan aangevuurd door den verkeerden trainer.

Zoo schijnt de crisis nog niet ver genoeg gevorderd te zijn, om aan gezegde apekool een eind te maken en onze 'athleten' te nopen, zonder reisje naar Los Angelos en slechts voor hun plezier thuis te hinken, springen en harddraven, wat overigens ook wel zoo natuurlijk zou zijn, zoodat ons een verscherping van de crisis, die zulk een nuttig gevolg zou hebben, althans één reden tot verheugenis zou geven.

Een wonderlijke wereld.

- Na eenige weken van moeizaam onderhandelen, een werk dat men in de zomersche hitte waarin het geschiedde dient te waardeeren, zijn de hooge vertegenwoordigers der hooge contracteerende partijen naar huis gegaan na plechtig te Lausanne een contract geteekend te hebben, waarin Duitschland van een schuldenlast werd bevrijd, die alreeds geruimen tijd door geen mensch als reëel werd beschouwd. De Heeren Herriot en Mc Donald komen thuis en worden als helden in gehaald door hunne volken, die hun staatslieden toejuichen, die dit 'offer' gebracht hebben. De heer Von Papen daarentegen, die voor zijn land een aardige duit heeft binnengebracht, wordt vrijwel over de geheele linie beschimpt. Wonderlijk spel der gebeurtenissen, waarin de kwijtscheldende crediteur zich verheugt, de vrijwel kwijtgescholden debiteur nog boos is op den koop toe. Indien de zelfde overeenkomst driekwart jaar eerder ware afgesloten ware de stemming wel juist omgekeerd geweest. Een bewijs hoezeer niet de juiste daad het gewichtigste is, doch eer de juiste tijd waarop die daad gedaan wordt.

De eeredoctoraten.

- Toen bekend werd, dat de Universiteit van Amsterdam haar derde eeuwfeest plechtig zou vieren, lag het vermoeden voor de hand, dat zij bij die gelegenheid een aantal eeredoctoraten zou verleenen. Maar één ding kon men met zekerheid voorspellen. En dat is, dat zij - indien zij eeredoctoraten verleende - dit zou doen op de slechtst denkbare wijze. Alles geschiedt in Nederland op de slechtst denkbare wijze. Bij alles, wat er gebeurt, zwijgt een gedeelte der Nederlanders stil, maar een ander gedeelte grijpt naar de pen en betoogt, dat het op de slechtst denkbare wijze gedaan is. De Amsterdamsche Senaat was op een dergelijke kritiek voorbereid en draagt het getroost.

Maar één ding is toch verbazingwekkend. En dat is, dat Dr. P.C. Boutens als voorzitter van de vereeniging van Letterkundigen in zijn openingswoord voor de algemeene vergadering dier vereeniging op 2 Juli j.l. zijn protest tegen de benoemingen motiveerde op de wijze, waarop hij dit deed. De heer Boutens spreekt er zijn verontwaardiging over uit, dat

geen van de dichters en prosaschrijvers van '80 tot eeredoctor is benoemd, al wil hij wel aannemen, dat ‘de thans bevorderden stonden of staan in een verdienstelijk tijdelijk verband tot onze litteratuur-beoefening’. Hij ziet hierin een te kort schieten in onderscheidingsvermogen. Ja, wat zal men hierop antwoorden? Er zijn nu eenmaal eerbewijzen van algemeenen aard, zooals de Nederlandsche Leeuw, die worden toegekend voor verdienste, onverschillig op welk gebied, en andere eerbewijzen die een meer specifiek karakter hebben. Hoe hoog men ook den heer Boutens stelt, men zou verbaasd zijn, als hem de militaire Willemsorde werd verleend of wanneer Einstein tot Poet laureite werd benoemd. En het doctoraat is een wetenschappelijke titel. Het gebrek aan onderscheidingsvermogen schijnt hier niet aan den kant van de Amsterdamsche Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte te liggen.

Het is waar, andere Universiteiten hebben het met het verleenen van feest-eeredoctoraten wel eens niet zoo nauw genomen, en er kunstenaars op grond van hun prestaties op kunstgebied mee gelukkig gemaakt. De Amsterdamsche Universiteit heeft de lijnen strakker getrokken. Geen artist behoeft zich bezwaard te gevoelen, dat hij geen Dr. voor zijn naam mag zetten. Al leefden Rembrandt en Shakespeare onder ons, wij zouden ze eeren als genie maar niet betitelen als ‘doctor’. Slechts drie schijnbare uitzonderingen zijn hierop. In zijn rede in de plechtige zitting in het concertgebouw op 28 Juni vermeldde de rector magnificus drie personen, die het eeredoctoraat niet kregen op grond van hun wetenschappelijke onderzoekingen, maar, voegde hij er dadelijk aan toe, de keuze had in die gevallen plaats gehad op grond van verdiensten *voor* de wetenschap. En binnen dit kader: wetenschappelijke onderzoekingen en verdiensten *voor* de wetenschap heeft de Amsterdamsche Universiteit gemeend te moeten blijven. Men kan zeggen ‘het ware jeuiger geweest allerlei “vooraanstaande mannen” met de doctorshoed te sieren’. Men kan niet klagen over gebrek aan onderscheidingsvermogen.

Volgens het courantenbericht, waaruit ik ook de uitspraken van Dr. Boutens citeer, vond zijn protest eenstemmigen bijval. Dat is den aanwezigen niet euvel te duiden: zij hadden geen gelegenheid de gegrondheid van het verwijt te overwegen en

op het eerste gezicht lijkt er veel voor de meening van Dr. Boutens te zeggen. Maar de spreker had zijn verwijt niet mogen uiten, zonder zich van de richtlijnen, die bij de keuze gevolgd zijn, rekenschap te geven.

Het rapport-Welter c.s.

- Een opdracht als de Regeering aan de commissie-Welter gaf moest in de gegeven omstandigheden van aanstonds dreigend perikel beteekenen, dat deze commissie het praktisch goeddeels voor het zeggen kreeg.

Dit is niet onbedenkelijk; de Regeering draagt ten slotte de verantwoordelijkheid voor haar begrootings-voorstellen; had zij een dergelijk plan niet even goed door een in commissie vereenigde groep hoofdambtenaren kunnen laten uitwerken, hierbij de hoofdleiding aan zichzelve houdende? Lezing van het rapport vestigt niet den indruk, dat bij deze methode van werken soortgelijk resultaat als dat der commissie-Welter onbereikbare ware geweest.

Het eenige voordeel, dat de gevolgde werkwijze aan de Regeering heeft bezorgd, is, dat zij nu zich achter de commissie verschuilen kan; een verlegenheids-motief, dat niet mag gelden. Helpen zal het ook niet; het kortzichtig gehuil, dat reeds nu opgaat uit kringen, die zich benadeeld achten, maar wier leiders beter deden, hun het besef bij te brengen, dat de voorstellen strekken om erger kwaad (erger ook voor hen!) te voorkomen, bewijst afdoende, dat de populariteit der Regeering tòch tanen gaat.

Een eigen regeeringsplan had bovendien dit voordeel gehad, dat ter zake volkomen kundige ambtenaren vermoedelijk détail-fouten zouden hebben vermeden, die zij zelf thans zullen moeten uitzoeken en corrigeeren, aangezien dezulke door niet volkomen ingewijden haast noodwendig moeten worden begaan.

Naast deze détail-zuivering (waarvoor nauwelijks nog tijd is) bestaat voor de Regeering thans nog enkel de mogelijkheid van afwijking, stuksgewijs, om principieele reden. Van integrale verwerping niet; deze toch zou inhouden òf dat van bezuiniging op het staatshuishouden werd afgezien (en welke Regeering zou de verantwoordelijkheid hiervoor aan-

durven?) òf dat een geheel ander plan, maar van dezelfde financieele draagkracht, voor het plan-Welter in de plaats werd geschoven (en voor het uitwerken, nu nog, van zoo een plan ontbreekt de tijd).

Incidenteele afwijking blijft mogelijk. Het plan is genoegzaam gedetailleerd èn om hiertoe gelegenheid te geven èn om de beteekenis van een afwijking aanstonds onder cijfers te kunnen brengen. Dit laatste is natuurlijk noodig; elke afwijking toch, die de bezuiniging zou verkleinen, vraagt om compenseerende verscherping van bezuiniging elders, tenzij natuurlijk afwijking van het rapport mocht beteekenen, dat de gewraakte en geschrapte bezuiniging slechts schijnvoordeel zou hebben opgeleverd.

De vraag, of zulks niet het geval is, dringt inderdaad hier en daar zich op.

Wie op ruilverkavelingen en ontwateringen wil besnoeien, versmoort productie-kiemen, propter vitam vivendi perdit causas. Straks zal dit kwaad zich straffen.

Wie de inpolderingen in het IJsselmeer wil stopzetten, vergeet, dat deze nimmer goedkooper dan in een depressie-tijd kunnen worden uitgevoerd, ongerekend nog de voordeelen, aan rationeele werkverschaffing verbonden boven irrationeele of boven demoraliseerende bedeeling, tusschen welke ten aanzien van duizenden arbeiders bij stopzetting de keus komt te staan.

Een plan van bezuiniging staat meer dan eenig ander bloot aan het gevaar, oogenblikspolitiek zonder perspektief te belichamen. Niet geheel is dit overigens wèl doordacht en prijselijk ontwerp aan dit gevaar ontkomen.

De zieke
IV

Reinilda
I

Mr. Willem Reeder, de man van Suus Beinen, had een paar maanden geleden het burgemeestersambt van Groenewoud aanvaard en op een warmen Junidag was Koba, hun eenige dochter met haar man, den luitenant ter zee Jacques Feenstra, den jongsten zoon van nu wijlen den kapitein ter zee van dien naam, voor het eerst een kijkje komen nemen in het burgemeestershuis van het wat afgelegen Geldersche dorp.

Ze zaten koffie te drinken in de serre, de deuren stonden open en over het glooiende gazon, met het perk rhododendrons in het midden, hadden ze het uitzicht op den geelwitten grintweg, waarvan de stof maar zelden door de wielen van een auto of fiets werd opgejaagd. Aan den overkant van dien grintweg stond een breede rand eikenhakhout en daar bovenuit rankte, tamelijk dichtbij, de spitse dorpstoren tegen den wat dampig blauwen hemel.

‘Ik vind het huis en de tuin erg leuk, Ma,’ sprak Koba, tenger hoog-blond vrouwtje met ronde blauwe kinderoogen. ‘Maar zal het hier 's winters niet vreeselijk afgelegen en eenzaam zijn? Langs die grintweg passeert geen kip.’

Suus lachte.

‘Valt wel mee. Met de wagen zijn we binnen drie kwartier in Arnhem en als het hier erg stil wordt, dan gaan we er wel eens uit, he Pa?’ en Suus knipoogde eens tegen haar dochter, als ze die vraag tot Willem richtte.

Deze laatste glimlachte en knikte.

‘Komt terecht hoor. Bovendien, we moeten eens afwachten, we wonen hier nog zoo kort. En er zijn hier toch wel eenige families: de notaris, de dokter, de dominee en nog een paar. 't Is hier een gezonde streek en je kunt er prachtig wandelen, nietwaar, Ma?’

‘Ja, dàt is zoo,’ gaf Suus toe.

‘En u zult hier ook zeker zoo lang niet blijven,’ veronderstelde Jacques.

Zijn schoonvader haalde even de schouders op.

‘'s Kijken. Ik beschouw het burgemeestersambt van Groenewoud nu niet bepaald als mijn bâton de maréchal,’ sprak hij wat spottend, doch dan wat meer gesloten: ‘Ik heb er natuurlijk een ander doel mee. Zul je later misschien wel eens ervaren!’

‘O,... die politiek!’ zuchtte het blonde Kobatje. ‘Moeder, zijn die krentebroodjes hier uit het dorp? Die zijn zalig!’

‘Meen je het?’ vroeg haar moeder. ‘Daar zit anders meestal een handvol grint in. Het heeft Pa al een halve kies gekost. Hu!.... ik hoor nog die knars! Enfin, ik heb de bakker gezegd, dat hij de krenten beter moet wasschen. Maar 't brood is hier anders wel goed.’

‘O, ja, veel beter dan in Amsterdam!’ riep Willem met overtuiging uit.

‘Ah juist, meneer de burgemeester!’ plaagde Koba. ‘En de overige levensmiddelen?’

‘Goeie melk en eieren,’ antwoordde haar moeder met waardeering. ‘Maar 't vleesch is oneetbaar en met de boter knoeien ze. Visch kennen ze niet, behalve bokking en haring, groenten moet je zelf voor zorgen, je hebt de moestuin gezien. Maar er is tweemaal per week een vrachtauto op Arnhem en ik heb een goeie kelder.’

‘Zoodat,’ sprak Jacques, die een lichte ontstemming meende te lezen op het gezicht van zijn schoonvader, ‘Groenewoud toch in ieder geval ook een heeleboel goeds heeft.’

‘Echt een plaatsje om veel te denken en te mijmeren en levensproblemen uit te spinnen,’ zei Koba.

‘Dat ook,’ sprak haar moeder, ‘en zoo 's morgens is het wel heerlijk, hoor, dat echte buiten-zijn en dan, zooals nu, de mooie zomeravonden!’

‘Waar woont die geheimzinnige tante Brünhilde ergens, waar we een visite moeten maken?’ vroeg Jacques dan.

‘Reinilda!’ riep Koba. ‘Jij altijd met je Brünhilde!’

‘Je hebt me iets verteld van een oud-tante Brünhilde en een oud-oom Wotan!’ hield Jacques vol.

‘Tien minuten hier vandaan, aan dezen weg,’ lachte Suus. ‘Een heel aardig, modern landhuis.’

‘Ja,’ sprak Willem. ‘Dat was nog een curieuze verrassing, toen we hier kwamen, dat er ook nog een tante van ons woonde.’

‘Kende u ze niet?’ vroeg Jacques.

‘Nou, kennen. Ik eigenlijk toch niet. Maar je schoonmoeder wel.’

‘Tante Reinilda was op onze bruiloft,’ sprak Suus, ‘dat is nu al weer ruim dertig jaar geleden. Toen leefde oom Wotan ook nog, maar die heette Herman, weet je en dan Eduard, hun zoon en Karen, de dochter. Maar oom en die jongen zijn al jaren dood. En nu leeft tante hier stilletjes met haar dochter.’

‘Hebben ze u verwelkomd?’ vroeg Koba.

‘Zeker en we zijn natuurlijk teruggeweest en ik loop er een enkele keer wel eens aan, als ik er langs kom. Tante is wel een aardig mensch, maar ze rijdt altijd in een ziekenwagentje, dat nicht Karen dan voortduwt. Tante is iemand die altijd erg voor haar gezondheid heeft moeten leven; ze heeft een hartkwaal.’

‘Dat kan,’ lachte Jacques, ‘menschen met hartkwalen worden altijd erg oud, vooral, als je er van erven moet.’

‘Zeg moeder, is dat nu niet waar, dat zij nog een ouwe vlam van Jacques zijn Pa is geweest?’ vroeg Koba.

Suus lachte.

‘Nee, kindje, dat was tante niet; dat was nicht Karen. Maar dat was niet meer dan een flirtation hoor. 'k Geloof, dat het maar een week heeft geduurd. Nicht Karen was een hèèl mooi meisje, maar erg wispelturig en tante had ook zoo'n rare invloed op haar kinderen. Hoe dat precies gegaan is, weet ik niet meer, want ik heb na ons trouwen nooit meer iemand van de familie ontmoet. Maar je grootmoeder schreef er wel eens over. Maar die is toen gebrouilleerd met tante en

toen ben ik de draad ook kwijt geraakt. Ik wist trouwens ook niet, dat ze hier woonde; ik dacht, eerlijk gezegd, dat ze al lang dood was.'

'Het valt me toch tegen,' spotte Jacques. 'Koba had me wijs gemaakt, dat tante Brünhilde bijna mijn moeder was geworden en dat had ik wel interessant gevonden, maar nu is het de dochter en ze heet heelemaal niet Brünhilde! En hoe is die nicht?'

'Om niks van te zeggen,' sprak Willem nu. 'Zoo'n gewoon, uitgedroogd dametje met een gezichtje als een verschrompelde bellefleur. Nogal zuur en eigenlijk nogal een stumperdje, geloof ik, he Ma?'

Suus knikte wat meewarig.

'Ja, een zieltje, ze is al een paar maal geopereerd, ik weet niet precies en ze zit altijd maar bij die moeder. Enfin, maar Jacques begin jij nu eens met de flensjes! Die zijn speciaal ter eere van jou gebakken!'

'Nou, dat vind ik buitengewoon attent! Graag.... Hm.... die zien er al heel verleidelijk uit!'

Dien namiddag zaten Reinilda en Karen in de voorkamer van het landhuis de aangekondigde visite van Koba's kleindochter en den zoon van Jacques Feenstra af te wachten.

Reinilda, nu diep in de zeventig, was een mooie, oude, vrouw geworden; het gezicht was vermagerd, doch weinig gerimpeld en had nog een blosje; de heldere grijze oogen met de lange wimpers waren iets donkerder geworden maar hadden nog niets van hun glans ingeboet. Het eertijds rosblonde haar was nu echter spierwit en een coquet zwart-wit kanten mutsje dekte het hoofd, daar, waar de roze schedelhuid teveel door de wit-zijden glanzing van de haren heenschemerde.

Ze droeg een ruimzittende japon van ivoorkleurige dunne kachemir met een zwart kanten overkleed; in de hand hield ze een geopenden waaier van witte struisveeren, waarmee ze zich koelte toewuifde en er was zoo iets statigs in de heele verschijning, zooals ze daar zat, in den ouderwetschen leunstoel met de wat monumentaal gebeeldhouwde rug, dat het op iedereen indruk maakte.

Karens teere, maar bloeiende verschijning, van nu bijna dertig jaar geleden, was verschrompeld tot een schraal verdroogd figuurtje; de nog altijd mooie oogen lagen in een krans van scherpe roode rimpeltjes; het gezichtje was langer geworden door een wegzakkend onderkinnetje boven het pezige halsje en door de inzinking der rood gecraqueleerde wangetjes. Het destijds springerige rosblonde haar was sluik geworden en grijswit verkleurd met enkele donkere vlijen. De gerimpelde dunne lippen waren in de mondhoeken wat gezakt en legden op het gezichtje een stage uitdrukking van misnoegen en soms van pijn. Ze droeg meestal een lorgnet met oranjegele glazen, die zooals immer, iets heel ziekelijks gaven aan haar voorkomen, met vage visioenen van jodiumsmeersels aan kranke lichaamsdeelen.

Ze droeg een eenvoudige, donkerblauwe japon, hoog aan den hals gesloten.

'Wel aardig om ze eens te zien,' sprak Reinilda, terwijl Karen wat heen en weer liep om de theetafel te verzorgen, 'maar je moet je geheugen goed scherpen, om al die kinders uit elkaar te houden.'

Karen knikte.

'We hebben ook zoo lang in het buitenland gezworven,' sprak ze. 'Waren we in Holland gebleven, dan hadden we allicht meer contact gehouden.'

'Misschien,' antwoordde Reinilda met een lachje, terwijl haar oogen even fonkelden, 'maar ik zou ons verblijf in het buitenland toch niet graag voor dat contact hebben opgeofferd. Bovendien was ik heelemaal niet gesteld op tante Koba en oom Geert. Zij heeft dikwijls tegenover ons een heele leelijke rol gespeeld; een echte intrigante was ze. Enfin, ze zijn allebei dood, dus daar halen we nu maar een streep door. In ieder geval vind ik het heel aardig, dat Suus de jongelui eens naar ons toestuurt' en dan glimlachend: 'Grappig.... een zoon van Jacques.... jouw ouwe flirt.'

Karen knikte wat afwezig, schonk de thee op.

'Och.... 't is allemaal zoo lang geleden,' sprak ze wat moe en verveeld, '....al die oude geschiedenissen....'

'Ja.... smaken verschillen, kind. Dat vind ik nu juist wel eens aardig.'

‘O, nee, ik heelemaal niet,.... wat voorbij is, is voorbij...’

Ze ging nu tegenover haar moeder zitten, nam haar borduurwerkje op, stak wat kippig een draad zij door de naald.

Uit Reinilda's oogen vergleed de glimlach, ze verfloersten wat.

‘Je hebt toch ook wel mooie en zonnige herinneringen, kindlief,’ sprak ze dan op zachten toon.

Karen haalde even haar smalle schouders op, lachte wat verachtelijk.

‘Die heb ik al lang begraven, moeder en ik loop niet graag over kerkhoven.’

Reinilda zweeg, keek naar Karen, wier oogen echter gevestigd bleven op het borduurwerk.

‘Wat ben je nu bitter,’ sprak Reinilda dan wat treurig en teleurgesteld.

‘Nee, nee, nee, moeder.... ik ben niet bitter,’ viel Karen wat schril uit, terwijl ze Reinilda nu aanzag. ‘Maar ik heb nu eenmaal geen neiging om sentimenteel te zitten peinzen over zonnige jeugdherinneringen.... Goeie God....!’ doch dan ineens beheerscht: ‘Ik heb de thee al opgeschonken, ik hoop nu maar, dat ze gauw komen.’

Er viel een stilte en in die stilte klonk even later de voordeurbel.

‘Daar zijn ze!’ sprak Reinilda.

‘Dag tante Reinilda. Ik ben Koba en dit is mijn man,’ zei het jonge vrouwtje lachend en ze trad vief op Reinilda toe, gaf haar een kus en dan tot Karen: ‘Dag nicht. Erg prettig om eens kennis met u te maken,’ ze reikte haar de hand.

Jacques was bij die voortvarende begroeting van zijn vrouw maar even glimlachend blijven staan, dan trad hij ook naar voren.

‘Tante Reinilda, hoe vaart u? Nicht....’ en hij reikte beiden de hand.

‘Nemen jullie plaats,’ sprak Karen, wier stem even klankloos was, maar dan wat duidelijker, na een kuchje: ‘Prachtig weer treffen jullie met je bezoek aan Groenewoud.’

‘Kind, je lijkt precies op je grootmoeder,’ sprak Reinilda, terwijl ze Koba lachend toeknikte.

‘Hoe vind je 't huis van je Pa en Ma?’ vroeg Karen met een wat harde stem.

‘Heel aantrekkelijk, nicht,’ antwoordde Jacques. ‘Ze hebben het daarmee wel getroffen, maar u woont hier ook alleraardigst.’

Ze praatten wat door over de huizen en over Groenewoud en Reinilda vroeg naar Koba's ooms en tante's en de kinderen van dezen; Karen was opgestaan, schonk thee, ging voorzichtig rond met de kopjes; presenteerde bonbons.

‘En mag je nog lang in het land blijven?’ vroeg Reinilda, zich tot Jacques wendend.

‘Nee, tante, over drie maanden ga ik weg, maar Ko volgt me, weet u.’

‘Och....?’

Koba knikte verheugd.

‘Ja, voor vier jaar. We beginnen met in Soerabaya te wonen, dat is zoowat de marine-haven van Indië. En dan vaart Jacques wel, maar dan komt hij telkens eens voor eenige weken weer aan den wal. Beeldige border heeft u voor het huis nicht, u houdt zeker veel van bloemen?’

Karen scheen even op te schrikken door die vraag.

‘O, ja.... veel.’ sprak ze zacht ‘Maar 't is dikwijls erg zonnig in den voortuin, en daar kan ik niet goed tegen.’

‘Gauw last van uw oogen zeker,’ veronderstelde Jacques, met een blik op de oranjegele glazen van Karens lorgnet, ‘dat felle licht, daar hebben in Indië ook veel menschen hinder van’ en hij zag haar even met een vermeend begrijpenden glimlach aan.

‘O, nee, dat niet,....’ antwoordde Karen met een vreemde stugheid en dan, terwijl ze plotseling opstond: ‘Ik zal nog even de thee....’

Ze liep de kamer uit met den ketel in de hand.

‘Hoe is 't met nicht's gezondheid, tante?’ vroeg Koba zacht. ‘Ik hoorde van Ma zooiets....’

‘Gaat wel,’ antwoordde Reinilda, ‘maar vraag er maar niet naar.’

Koba knikte begrijpend.

‘O, ja, een beetje zwak op. En u zelf, tante? U ziet er trouwens heelemaal niet lijdend uit.’

‘Nee, absoluut niet!’ riep Jacques uit.

Reinilda glimlachte.

‘Ik klaag ook niet, kind. Kwalen zijn privé bezit en die moet je altijd maar heel egoistisch voor jezelf houden! Dat is altijd mijn stelregel geweest.’

‘Dat is een heel mooi beginsel,’ lachte Jacques, ‘als alle menschen zooveel geestkracht hadden, zou de wereld heel wat vroolijker zijn.’

Even later kwam Karen weer terug met een keteltje warm water.

‘Was Betje er niet?’ vroeg Reinilda verwonderd.

‘De bel ging niet over,’ antwoordde Karen, terwijl ze opschonk.

‘Willen we hen een eindje brengen?’ vroeg Reinilda, toen Koba en Jacques opstonden om heen te gaan.

‘Zooals u wilt,’ zei Karen.

‘Gezellig,’ sprak Koba, ‘maar is het niet vermoeiend voor u, tante?’

‘Heelemaal niet,’ antwoordde Reinilda, ‘ik ben vandaag nog niet in de lucht geweest; het is wel eens goed voor me en voor nicht ook.’

Het duurde even voor Karen de mantel en een doekje voor Reinilda van boven had gehaald, maar dan, als het jonge paar met Reinilda naar buiten trad, kwam Karen van achter het huis met het ziekenwagentje aanrijden, waarin haar moeder plaats nam.

‘Zal ik soms duwen, nicht?’ vroeg Jacques, als Karen met zichtbare inspanning het wagentje met haar moeder door het rulle grintpad van den voortuin naar den weg rolde.

‘O, nee dankje, ik kan heusch wel,’ antwoordde ze.

‘Mijn dochter is dat zoo gewend,’ sprak Reinilda ‘en het loopt bizonder licht, niewaar, kind?’

‘O, ja.’

Koba en Jacques gingen nu naast Reinilda, die opgewekt zat te babbelen en te schertsen, terwijl Karen maar weinig aan het gesprek deelnam.

Een enkele maal, bij een rulte in den weg, of indien deze wat steeg, sloeg Jacques ongevraagd ook een hand aan het

wagentje en hielp duwen; dan keken Karens oogen achter de oranjegele glazen naar de forsche jonge gestalte, heur hoofd zakte wat en de dunne bloedelooze lippen knepen stijf op elkaar.

Bij het hek van het burgemeestershuis namen ze afscheid; Reinilda hartelijk, bijna uitbundig, met klinkende kussen op de wangen van het blonde Kobatje en een sterken handdruk aan Jacques; Karen glimlachte wat stroef, kreeg op het laatste oogenblik ook nog een wat aarzelende zoen van Koba, beroerde even de hand van Jacques.

Als ze doorreden, wendde Reinilda zich nog om en wuifde; ze wuifde ook tegen Suus, die uit de serre naar buiten trad.

'Wel, en hoe hebben jullie het gehad?' vroeg Suus als Koba en Jacques bij haar kwamen.

'O, 'n gezellig babbeltje en een kopje thee,' antwoordde Koba. 'Maar wat een mooi mensch is die ouwe tante nog, zoo statig!'

Suus lachte.

'Ja, ja, die mag er nog wezen. En innemend hé?'

'Nou, of ze!'

'Maar mama,' lachte Jacques,' dat mijn goeie vader ooit épris zou geweest zijn van dat uitgedroogde scharminkeltje met die griezelige oogen, dat geloof ik niet, hoor. Daar had hij te veel smaak voor. Het zal tòch tante Brünhilde geweest zijn. Ja, ja, dat moet.... Daar gaat waarachtig nòg een charme van uit! Wat een vitaliteit! En 't portret van oom Wotan hing ook aan den wand!'

Suus en Koba lachten.

'Ik vind het alleen schande,' sprak de laatste, 'dat ze die magere nicht dat wagentje laat duwen. Ze is zelf nog zoo dik en zoo zwaar.'

'Ja,' sprak Suus, 'dat hebben je Pa en ik ook al eens gezegd, maar nicht Karen schijnt het niet anders te willen en tante mag niet meer loopen, hè, om haar hart.'

'Nicht Karen transpireerde er van,' zei Jacques 'en ze was geloof ik een beetje uit haar hum.'

'Ja, dat dacht ik soms ook,' zei Koba.

'Heeft ze wel eens meer,' sprak Suus. 'Och, juffertjes van

dien leeftijd.... En ik weet niet of de beminnelijke oude dame nu wel altijd even gemakkelijk is.... Enfin, ze moeten maar doen.... Komen jullie bij me zitten? Pa is nog even naar het gemeentehuis. Ik heb heerlijke ouderwetsche morelletjes en boerenjongens Ko, kindje, in 't buffet; zorg jij er eens voor, hè? Ik vind het zoo zalig om me eens te laten bedienen. Daar zijn ook nog zoute stengels in het trommeltje. Ja, ja, in Groenewoud is nog wel iets goeds te krijgen.'

'Aardig bezoekje, hè?' sprak Reinilda, als Karen het wagentje, even voorbij het burgemeestershuis een zijwegje opduwde om zoo, met een kleinen omweg, weer naar huis te gaan.

'Heel aardig,' antwoordde Karen.

'Vond je, dat hij op zijn vader leek?'

Karen antwoordde niet dadelijk.

'Een beetje....' sprak ze dan, 'maar ik weet 't niet precies meer.... het is zoo lang geleden....'

'Zij lijkt op haar grootmoeder; diezelfde oogen. Maar zij is veel eleganter, Koba had iets plomps. Tja.... grappig dat dat nu alweer een kleindochter is van Koba en Geert.... 'k weet nog goed, toen Suus geboren werd, toen was mijn engagement met je Pa er juist door.... Maar 't is akelig voor Suus, dat Kobatje naar Indië gaat.... de eenige dochter....'

'Heerlijk voor Koba, dat ze met haar man mee mag,' sprak Karen en dan ineens met een vreemde beving in haar stem, die schril en hard uitschoot: 'Stel u voor, dat haar moeder haar daarvan terug zou houden.... Dat zou afschuwelijk zijn....!'

Reinilda zweeg; even maakte ze een beweging om het hoofd om te wenden naar Karen, maar dan keek ze weer voor zich uit.

'Als die bel naar de keuken weigert, moet de electricien er maar eens naar kijken,' sprak ze even later.

Karen gaf geen antwoord.

'Ben je ontstemd, kind?' vroeg Reinilda dan zacht.

'Ik ben moe....'

‘Had dat dan gezegd voor we gingen, kindje. Dat wist ik toch niet. Willen we hier even blijven staan?’

‘Och, nee.... ik kan nog wel....’

Karens handen trilden om de handvatten van het wagentje en ze versnelde den gang.

‘Ga wat liggen, als we thuis zijn,’ zei Reinilda nog.

Toen Karen boven op haar kamer kwam, ging ze niet liggen; ze zette haar lorgnet af, bette de wat brandende oogen en dan zonk ze met een zucht in een crapaudje.

Haar kamer lag op het oosten; 's morgens scheen er de zon, waar ze bang voor was en die ze weerde met een marquise, waarbij ze vaak ook nog een jalousie liet zakken.

Nu, in den laten middag, was er buiten de troostende lange schaduw van het huis. De lage ramen stonden open en Karen keek naar die versombering der kleuren van het gras en de bloemen, welke heel stil en langzaam zich uitbreidde, al verder; tot straks, dat wist ze, alles in een zacht stervend dofrood zou vergrauwen en verdwijnen in den nacht.

Dan, als voor haar oogen het licht verdwenen was, voelde ze zich altijd rustiger, als bevrijd, van een beklemmenden druk, maar de Juni-nachten waren kort en maar al te vaak ging de rosse schemer van den avond onmerkbaar over in het brandende aangloeien van den morgen.

Karen was ook bang geworden voor de geurende ontluiking van de lente met haar dreiging van zon en licht en het zingen van vogels in zwoele blauwe maannachten, ze was den gloed van den zomer met zijn felle kleuren gaan haten; ze hunkerde staag naar de doovende tinten van het najaar, met zijn verlepping en versterving en naar de roerlooze grauwheid der zonlooze winterdagen.

Nu lag de zonnegloed nog dichtbij over de velden en de bosschen en ze wist, dat het geen zin had, om hier op haar kamer te blijven; ze kon toch niet rusten, zoolang de zon scheen.

Bovendien besloop haar nu stilaan een deernis met haar oude moeder, die ze alleen wist, in de kamer beneden en ze voelde een spijt om de harde en wreede woorden, die ze gezegd had, toen om en bij haar, de felle zomerzon zoo martelend

haar zenuwen had geprikkeld, zoodat ze doodmoe, tenslotte nauwelijks meer wist wat ze deed of zei.

In haar herinnering kleefde alleen nog, als van een benauwden droom, het vage visioen, dat ze een loodzwaren last schreiend had opgezwoegd tegen een steilen berg.

Ze stond op en ging naar beneden.

‘Zoo. Wat uitgerust?’ vroeg Reinilda, die nu op den divan lag.

‘Ja, moeder, 't gaat wel. Het licht buiten deed me wat onaangenaam aan. Is u niet moe?’

‘Een beetje geklop, zooals gewoonlijk. Ik vind zoo'n bezoekje wel aardig, maar 't vermoeit me toch ook een beetje.’

‘Zullen we doorgaan met het boek?’

‘Graag. Als je oogen geen pijn doen?’

Karen had den roman, waaraan ze bezig waren, al van de tafel genomen en ging nu in een laag stoeltje, dicht bij haar moeder, zitten, wijl Reinilda's gehoor niet altijd even scherp meer was.

Ze begon te lezen.

In de kamer klonk nu haar zachte en wat eentonige leesstem; Reinilda leunde achterover, sloot nu en dan even de oogen; in de serre zoemde een hommel; in het huis was het stil; buiten langs den weg gleed nu en dan geruischloos een fietser voorbij; ergens in de verte blafte een hond.

Karen las.

Ineens hoorde ze aan een lichte snurking, dat haar moeder in slaap was gevallen; ze dempte haar stem, steeds meer; eindelijk zweeg ze.

Ze zette haar lorgnet af, staarde voor zich uit, dan wendde ze het hoofd, keek naar haar moeder.

Reinilda sliep, ze sliep zooals een kind slaapt; haar mond lachte en over het nog zoo frissche gelaat lag een uitdrukking van zorgelooze levensblijheid.

Buiten scheen de zon en een groote autocar ging nu voorbij, vol jonge vroolijke menschen, die lachten en zongen en met vlaggetjes wuifden.

Over Karens gezicht trok een siddering, of ze plots pijn voelde, ze sloot de oogen, bedekte ze met een hand, liet het hoofd wat zinken.

Zoo bleef ze geruimen tijd roerloos zitten, tot eensklaps tranen drupten tusschen de vingers van de hand, die de oogen bedekten.

Op den divan sliep Reinilda en glimlachte.

II

'Ja, zuster, hier bij den vijver zal het heerlijk zijn!' riep Reinilda uit, als het donkeroogige diaconesje het wagentje uit de rozenlaan reed en ze nu plots kwamen bij den grooten, ronden vijverkom, waarin waterlelies bloeiden en waar in het opale blauw van het water goudvisschen als stille vlammen tusschen de dikke bruingroene stengels vergleden.

Er stond een hooge kring van abeelen rond den vijver; door de toppen ging een lispelend ruischen.

'Blijft u in den wagen of gaat u liever op de bank zitten?'

'Op de bank,' antwoordde Reinilda,' dan heb ik eens een verandering en straks moet je eens met me om den vijver wandelen. Wat is het hier heerlijk!.... Hupsa' en lachend stapte ze, de behulpzame hand van het diaconesje schertsend terugwijzend, vlug uit het wagentje en nam op een der banken plaats, die rond den vijver stonden. 'O, mijn breiwerk.... en mijn tasch.... Dankje.... Je bent een schat.'

'Bevalt het u goed in ons huis?' vroeg het diaconesje.

'Uitstekend, kind. Weet je, ik vind de gedachte nu zoo prettig, dat àls ik eens verpleging zou noodig hebben, - ik ben nu twee en tachtig, en dan kan je zooiets verwachten - dat ik dan niemand tot last zal zijn. Nu ja', vervolgde ze terwijl ze glimlachend de hand van het diaconesje even greep en drukte, 'ik bedoel natuurlijk niemand tot last, voor wie de verpleging een corvée zou wezen.'

Het diaconesje knikte begrijpend.

'Zal ik u voorlezen?' vroeg ze.

'Nee, 't is hier zoo heerlijk, laten we maar een beetje rondkijken in de mooie werkelijkheid. Hoor.... Wat is dat?'

Door het struikgewas kwam het ijle geluid van een klok, die hoog en langzaam tinkte.

'Dat is de klok van ons huis,' zei het diaconesje. 'U kunt

de torens door die laan, hier tegenover ons, boven de boomen zien uitsteken. Wilt u uw doekje niet omdoen, mevrouw; soms trekt hier toch wel even de wind door.'

'Nee, dankje mijn kind,' antwoordde Reinilda, 'ik ben niet zoo bevattelijk' en ze nam haar breiwerk op en wat kippig turend op de lange houten pennen, telde ze de steken.

'Heeft u nog veel familie, mevrouw?' vroeg het diaconesje, dat naast haar op de bank had plaats genomen en ook aan een handwerkje begon.

'Familie? O, ja. Allemaal neefjes en nichtjes,' antwoordde Reinilda, 'die op mijn erfenis zitten te wachten en die het heel onredelijk van me vinden, dat ik zoo lang blijf leven.'

'O, foei, mevrouw! Nee, dat moogt u niet zeggen!' riep het diaconesje, terwijl haar donkere oogen verschrikt opzagen naar de statige figuur met het forsche mooie gezicht der oude dame naast haar.

'O, mag dat niet?' lachte Reinilda. 'Goed, goed, dan zullen we het alleen maar denken. Maar overigens, och de meeste van mijn tijdgenooten zijn weg hè? Dat gaat zoo, als je oud wordt.'

'En uw man? En van uw kinderen leeft er ook geeneen meer? Dat is toch wel heel treurig voor u.'

Reinilda knikte en zuchtte.

'Ja.... ik heb heel wat doorgemaakt in mijn lange leven. Eerst is mijn jongen gestorven,.... verdronken bij het baden....'

'Hè.... hoe vreeselijk!'

'Ja.... zestien jaar. Den avond tevoren was hij nog heel vroolijk op een diner geweest met zijn vrienden.... een bruiloft. En 's morgens brachten ze hem thuis, op een baar, onder een wit laken.... Tja.... Hij zou zeeofficier geworden zijn....'

'Vreeselijke dingen zijn dat.'

Reinilda knikte.

'Zulke dagen vergeet je nooit. En toen is mijn man ziek geworden.... van verdriet eigenlijk over den dood van onzen jongen.... Het was ook zòò wreed.... Mijn man was heel knap, buitengewoon schrander en ook een knappe man om te zien. Hij had professor kunnen worden, toen hij nog maar

even dertig jaar was, maar dat wilde hij niet. Hij was een echte kamergeleerde en een lieve zorgzame man en vader....'

Ze zweeg even, staarde wat voor zich uit.

'En is meneer ook nog jong gestorven?' vroeg het diaconesje, dat nu ijverig aan een zakdoekje borduurde.

'Even vijftig.... ineens was hij weg. We vonden hem dood op zijn studeerkamer. Hartverlamming. De dokter zei, dat hij gelukkig heelemaal niet had geleden. Ja.... maar dat zijn vreeselijke ervaringen.... Toen bleef ik alleen over met mijn dochtertje, zijn we voor afleiding maar veel gaan reizen, daar hield ze zooveel van en van wintersport en zoo.... Ze was een heel mooi, levenslustig meisje.... ik zal je de portretten van allemaal eens laten zien....'

'Graag, mevrouw.... En uw dochter is nooit getrouwd geweest?'

Reinilda schudde het hoofd.

'Nee.... ze had natuurlijk wel eens aanbidders, maar als het er op aan kwam... Och, ze was erg aan mij gehecht; wij waren juist door den dood van mijn man en mijn jongen, zoo op elkaar aangewezen en ze was erg huiselijk.... Als ze had willen trouwen.... ze heeft meermalen een goed huwelijk kunnen doen, maar ze zag er teveel tegenop om haar moedertje alleen te laten.... Tja.... ik heb mezelf wel eens verweten, dat ik haar teveel aan mij bond en ik heb ook wel eens een poging gedaan om haar van mij los te maken. Maar ze wilde niet. En toen is ze ziek geworden.... heel ziek.... tweemaal geopereerd.... en toen moest het weer en toen is ze bezweken.... dat is nu ook al weer anderhalf jaar geleden.... En sedert ben ik alleen op de wereld en wacht ik maar geduldig op mijn uur....'

Reinilda zweeg, staarde nog even voor zich uit, dan begon ze weer te breien.

Het diaconesje liet haar borduurwerkje in de schoot zinken.

'Wat een sterke vrouw moet u geweest zijn, om dat allemaal te kunnen doormaken,' sprak ze.

Reinilda wendde het hoofd.

'Een sterke vrouw. Ik?' vroeg ze verwonderd en dan met

een glimlach: ‘O, nee, kindlief. Mijn wilskracht heeft me over veel dingen heen geholpen. Maar mijn gezondheid.... Och, ik streefde er altijd naar om anderen maar zoo weinig mogelijk lastig te vallen met mijn klachten, maar eigenlijk was ik toch mijn heele leven lang een zieke....’

Najaar 1931. Amsterdam
A.H. VAN DER FEEN

Horatius' zangen vertaald
Vierde Bundel

I
Nieuwe zang

Venus! roept na lang respijt
weer Uw baander tot Uw strijd?
Spaar mij, bid ik, spaar mij!
Ik ben niet meer die 'k was ten tijd
dat Cinara, die lieve meid,
haar juk niet was te zwaar mij.

Felle moeder van het zoet
mollig Cupidootjesbroed,
wil naar zachte zeden
geen vijftig jaar verstijfd gemoed
meer wringen: - Ga, waar 't jonge bloed
U roept met vleigebeden.

Welkom zwiert Gij wis te land,
zo G' Uw purperzwanespan
U ter vlucht laat brengen
bij Paulus Maximus! Uw brand
vindt dáár ontvlambaar ingewand,
ga dáár Uw feest verlengen.

Hooggeboren, schoon, en aan
gaven rijk, 't gemoed begaan
rederee te schragen
wie sidd'rend voor hun rechters staan,
zal wijd en zijd Uw krijgsspelvaan
hij triomfantlijk dragen.

Telkens als zijn lachen boud
smaadt rivalen die hun goud
spilden en geschenken,
zal hij waar 't meer van Alba blauwt
in een kapel van citrushout
in marmer U gedenken.

Dicht zal wierook dáár voorwaar
strelend U omwolken; dáár
zult Ge U vermeien
aan lier en lied als stem en snaar
zich menglen met de klanken klaar
van fluiten en schalmeien.

Mars' processie leent cadans
blinkevoets ten trippeldans
tweemaal daags de ronde
der maagdekens in teed're krans
verwonden met de knape' Uw glans
en heerlijkheid te konden.

Ik ben vrouwe' en knapen zat;
mij paait ijd'le hoop niet dat
minne wint wie minde;
de wedstrijd die bij bekers mat
verleerde' ik, en geen bloesemblad
wil 'k om mijn slapen winden.

Maar ach! wáárom, wáárvandaan,
Ligurinus, komt die traan
langs mijn wangen sluipen?
Wat moet ik hier beteuterd staan,
en 't woord mij op de tong vergaan
in snokken en in stuipen?

'k Droom te nacht van jou en mij,
soms hoe 'k j' in mijn armen vlij,
soms hoe 'k jou moet jagen, -
dan fladder j' om de spelewei,
in streelse waat'ren tart je mij,
en vlucht om mij te plagen.

II
Voorbereiding

Aan Iulus Antonius

Pindarus, mijn Iulus! na te streven,
ach, 't is met kunst- en vliegwerk zweven
op wassen vlerk,
ten een'gen merk
in 't eind een klaatre zee een naam te geven!

Pindarus! - 't Is 't storten van de stromen
die rollend van de bergen komen
en boordeloos
en bodemloos
zondvloedgezwollen zieden uit hun zomen.

Hém Apollo's krans, - of daavren door de
vervoerde hymnen nieuw de woorden
die geestdrift waagt,
die stuwt en draagt
een ritme vrij van aller wetten koorden; -

zij 't van Goden en hun teelt van Helden,
wier wrake de Centauren velde,
en hoe zij 't vier
van 't monsterdier
Chimaera smoorden, dat zijn sproken melden; -

juicht om tuiskeer hij in hemelglorie
omstraald olympieser viktorie,
dat man en paard
zijn naam bewaart
eer dan door brons en marmer ter historie; -

weent zijn rouwzang om wie jong moest sterven
en 't schreiend bruidje', en laat ten erve
zijn geest en kracht
en zielepracht
ten Hemel pralen, dat hem d' Orcus derve; -

Macht van luchten stuwt ter wolkenreize,
Antonius! het duizlend rijzen
van Thebe's zwaan, -
Ik meet mij aan
't Matijnse bijtje maar naar maat en wijze,

zaamlend zoet van tijm met noeste nijver
rond murmlend Tibur's bos en vijver,
zó bouw en voeg
'k mijn lied en zwoeg
met klein vermoog en onverdroten ijver.

weidser zangen zult gij, Dichter! zingen
wen Caesar ter vereveninge
van zegevier
in lauwersier
ter Heilger Hoogt voert Gelre's woestelingen.

Niets als Hij zo groot noch goed verblijdde
door gunst van Lot en Goden beide
ooit d' Aard', noch zal
ooit zijn, of al
ten gouden oorsprong keerden weer de tijden.

Zingen zult gij dagen van jolijt en
der Stede Spelen, nu verbeid en
in smart gewacht
ons keert in kracht
Augustus weer, wijl 't Forum zwijgt van pleiten.

Dán geef ik, wat stem en spraak mij restte,
meegalmend in 't tumult ten beste
van ‘Zon die praalt
en glorie straalt’
van vreugd wijl 'k Caesar weerheb in de veste.

Statig schrijdt ge' - ‘io triumphe’ schallen
en weer ‘io triumphe’ allen,
wij allen, wij,
de burgerij,
en wierook walmt de Goden ten gevalle.

Twintig rundren paar aan paar betalen
uw schuld, - ik ga mijn vaarsje halen:
van welig gras
- ik speende 't pas -
gedijt het, dat niet mijn gelofte fale.

Sneeuwwit waar zijn kop zich krommend breedde
en glanz'ger mane sikkelsnede
der derde nacht
te bootsen tracht,
is 't verder oker over al zijn leden.

III
Dichterzege

Aan Melpomene

Melpomene! wie voor Uw aanschijn geboren
ter stonde gevallig Uw blikken verkoren,
hem is geen glorie
van bokserviktorie
in 't Isthmiese kampspel beschoren;

geen vurige paarden voor jagende wagen
berennen zijn zege; geen lauwer der slagen
tooit hem om vorsten
vermorzeld die dorsten
te snoeven en dreigend belagen,

dat praalt hij in krijgersroem ten Kapitole.
Maar 't welige Tibur in lover verscholen
schept bij het spoeden
der spoelende vloeden
zijn faam uit het lied der Aeolen.

Nu Rome's, der Steden Kroon, prinslijke kindren
de minlijke reien der zingende vindren
keurden mij waardig,
hoe zal daar kwaadaardig
nog kwelling van afgunst mij hindren?

O Muze die maat weet en mengelt tot milde
muziek wat ontruiselt ten guldenen schilde,
Gij die ter kele
der vissen liet kwelen
de stem van de zwaan zo Ge wilde,

Gij gaaft dat ze fluistren langs pleinen en paden
‘daar gaat wie ten lierzang 't Latijn wist te raden’, -
mocht ik behagen,
bezieling en slagen
't is enkel en al Uw genade!

IV
Lofzang op Drusus

Den bliksemdrager adelaar gelijk,
die, toen 't om Ganymedes ging, de blonde,
wierd van der Goden Koning trouw bevonden
en won ter leen het wiekdoorzworven rijk,

- nauw heeft de geest van 't adelijk geslacht
zijn onervaren jeugd van 't horst gedreven
en voelt, vervaard, zich ongekend geheven
op wolkelozer lentewinden dracht,

of op de bange schapen in hun kooi
komt vreeslijk hij onstuimig neergestoven;
dra voert waar, weerbaar, vechtensvreugd beloven
de slangen, hem zijn lust naar kamp en prooi, -

- ja, of verdiept in grazens lust een ree
plots 't leeuwejong ontwaart, zo pas verstoten
van moeders milde melk, en 't nauw ontsproten
gebit de melder weet van stervens wee, -

niet anders zagen aan der Alpen voet
de Vindeliciërs verheerd de Raeten
door Drusus; wat, sinds tijden lang vergeten,
dit volk nog steeds als wapen voeren doet

der Amazonen bijl, - ik zocht, maar moet
het laten: 't deugt niet al te veel te weten, -
dit zij zo 't zij, hun benden neergesmeten
door 's jonkmans krijgsbeleid ervoeren goed,

waar wijd en zijd geen neerlaag heugde, wat
de zegen van 't gezin voor ziel en rede
vermag die 't voedstert naar de rechte zede, -
wat Nerokroost is, als 't Augustus had

tot kweker. Helden zijn der sterken teelt.
In vaars en veulen laait het vuur dat parend
de vader reikt aan 't oir; geen grimmige' arend
wordt vredig duivebroedsel toebedeeld.

Maar lering kweekt wat opwies uit het zaad,
de stengel stijft die zorgzaam wordt gebonden;
waar strenge zeden zwichten welkt in zonde
de adel der geboorte, en vergaat.

Diep dank, o Rome, der Neronen stam,
gedenkt ge de Metaurus, en den dage
dat Hasdrubal terneder lei geslagen,
den dage die àl duister vagen kwam

van Latium's heemlen. Tóen voor 't eerst blonk mild
der zege loon sinds door Itaalje's steden
de schriklijke' afrikaanse ruitren reden
als brand door 't pijnwoud, stormwind over 't zilt.

Van dien dag af wies winnend Rome's kracht
en manschap in de strijd. De ware Goden
werde' in hun eigen templen, die zij vloden
voor 't schendig punies woeden, weergebracht.

Tot aldus sprak de sluwe Hannibal:
‘Wij, herten in der wolven klauw, wij bieden
ons buit aan wie t' ontschuilen en ontvlieden
eens veldheers hoogste roem beduiden zal.

Dit volk dat onverzwakt uit Troje's brand
zijn goden en zijn kindren en zijn ouden
door storme' en zeeën meedroeg, en behouden
ze in d' ausoonse steden bracht te land,

't is als de steeneik van de bijlen kaal,
waar d' Algidus zich dekt met somber lover:
door leed en letsel wast het nog te over
en wint aan moed en krachten onder 't staal.

Min vreeslijk rees d' onthalsde Hydra nieuw
voor Hercules die knarsetandend zwichtte,
of sproot de drakenoogst die d' aardkluit lichtte
van Thebe' en Colchus' akkers lenteluw.

Bedelf z' in zeeën, glanzend rijzen z' uit, -
verwin z', en pralend stormen zij in zege
hun ongedeerde winnaar neer, dat kregen
de vrouwen tuis een krijgsverhaal ten buit.

Niet zend ik nu meer naar Carthago af
herauten fier; voorbij is 't àl, voorbij nu
al onze hoop, al onze grootheid zij nu
voorbij en daal' met Hasdrubal in 't graf.'

Niets is de stam der Claudiërs ontzeid,
want al hun werken schut de heilge zegen
van Iuppiter, en al hun strijdb're wegen
zijn veilig om hun doorzicht en beleid.

V
Verbeiding

Te lang, o, te lang liet gij ons alleen,
   o, Zoon van der Goden genade,
goede hoeder van Romulus' leen -
zij hebben uw woord voor uw spoedige keer,
   de Vaadren in Zeer Venerabelen Rade,
      zo keer tot ons weer!

Gun, liefderijk Vorst, aan uw land weer 't licht!
   Want blij bloeit de lente wen stralend
mild uw aanschijn zijn koestering richt
op 't volk; dan verglijden de dagen vermooid
   en heerlijker staat aan hun hemelen pralend
      de zon weer getooid.

Lijk moeder haar zoon die de boze wind
   met nijdig geblaas uit het westen
jaar en dag aan het oosterstrand bindt,
dat ver over zeeën hij talmende zwerft
   waar 't lieve vertoef hij in 't huiselijk nest en
      zijn koestering derft,

met offer en duiding en bede wacht,
   en d'ogen niet wendt waar de lange
kust ten einder te spieden zij tracht
tot achter de uiterste bocht van het strand, -
   zo spiedt in de pijn van verknochtheids verlangen
      naar Caesar het land.

Graast veilig het vee in de weide niet?
   vult voedend de zwellende aren
milde Voorspoed en Ceres ons niet?
ter zee is er rust en het zeevolk vliegt uit,
   de handel weet smetloos zijn naam te bewaren,
      geen argwaan verluidt;

geen ontucht ontheiligt het kuis gezin,
d'onzalige schande verwonnen
wet en zede, en lof wint die in
het kraambed het beeld van den echtgenoot bootst,
maar strikt strekt de straf aan wie toch onbezonnen
verdoolde ten loods.

Wie vreest nog de Parth, en wie sneeuwlands Scyth?
wie ducht nog wat broedsel ten leven
't rauwe' en schouwe Germania stiet'
uit barnende schoot? en wie zou er vervaard
om 't grimmige Spaanse krakeel zijn, zo bleve
ons Caesar bewaard?

Elk slijt in zijn wingerd der dagen duur,
en laat er de ranken zijn bomen
strenglend huwen, tot tuiskerens uur
hem welgemoed voert tot de wijn van zijn grond;
dan wordt wen de Goden ten wisseldis komen
ook Uw Naam verkond;

U gelden de beden, U geldt de wijn
geplengd uit de schaal; met der Laren
heilge schare geheiligd te zijn,
zo roepen z' U aan, lijk de riten der wet
aan Castor's faam Hercules' majesteit paren
in 't Griekse gebed.

Geef, liefderijk Heer, aan het Avendland
nog lengte van vredige dagen!
roepen luide wij, waakt ons verstand
ten nuchteren dag, en wij roepen het luid
wen wijngedrenkt zinken de zonne wij zagen
de waatren ten buit.

JAAP VAN GELDEREN

(Wordt vervolgd)

Spanje, rots in zee

Het Spaansch gebergte staat in de oceaan
met hard gesteent. Daar hangt de wijngaard over.
De avondzon verlicht cypressenloover
waaronder hoornveekudden rusten gaan.

Veel hooger blinken doodstille paleizen
en groote kloosters, zichtbaar op de grenzen
des hemels en de eenzaamheid der menschen
waarboven de sneeuwwitte wolken rijzen.

De onrust des harten en de zee des nachts
't is duisternis, verlicht door vliegend schuim.
Maar Spanje is een rots in zee. Des nachts
weerlichten de paleizen boven 't schuim.
En als het zonlicht op de kloosters valt
weerklinkt Gods naam, weerklinkend op bazalt. -

J.W.F. WERUMEUS BUNING

Het Collège de France

Op 18, 19 en 20 Junie van verleden jaar is op luisterrijke wijze het vierhonderdjarig bestaan herdacht van een Franse inrichting voor Hoger Onderwijs die in geen enkel land haars gelijke heeft. Het Collège de France is geen Universiteit, hoewel er universitair onderwijs wordt gegeven; het is geen opleidingschool, al kunnen studenten er hun verlangen naar wetenschap volop bevredigen; het heeft zijn collegezalen en laboratoria, maar geen examens en geen nauwomschreven leerprogramma. Ondanks de voorname plaats die het bekleedt in de wetenschappelike wereld, is in Frankrijk, zoals een redacteur van de *Temps* opmerkte, ‘dit Collège de France, dat zulk een mooie naam draagt, weinig bekend, veel minder dan de Faculteiten en inrichtingen die diploma's uitreiken’, en ten onzent heeft men, naar mij is gebleken, evenmin in het algemeen een juist begrip van het eigenaardig karakter en de hoge betekenis dezer school. Het schijnt dus niet ongewenst deze lacune in zekere mate aan te vullen. Om enigszins te bepalen welke belangrijke en geheel eigen rol het heeft gespeeld in de beschavingsgeschiedenis van Frankrijk, zullen wij de geschiedenis van het Collège de France niet kunnen ontberen. Deze is, tot het einde van het Eerste Keizerrijk, beschreven door een der beste kenners van de XVIe eeuw, die tans zelf hoogleraar is aan de door hem bestudeerde instelling[1)]; voor de XIXe eeuw bevat zijn boek een volledige lijst der hoogleraren tot 1893. Hoe nader men komt tot onze dagen, des te gemakkeliker is het de werkzaamheid van het Collège te leren kennen, en ik, die zelf als jong student en ook later vaak op de harde banken ervan heb gezeten, zal voor enkele biezonderheden

1) Abel Lefranc, *Histoire du Collège de France depuis ses origines jusqu'à la fin du premier empire*, Paris, 1893.

uit mijn eigen herinneringen kunnen putten, herinneringen die behoren tot de schoonste uit mijn leerjaren.

I

De viering van het herdenkingsfeest is begonnen, niet in het beroemde gebouw van de rue des Ecoles zelf, maar in de Galerie Mazarine van de Nationale Bibliotheek, twee dagen vóór de aanvang der eigenlike plechtigheden. Daar waren samengebracht portretten, documenten, kunstwerken die een doorlopende illustratie leverden van de lotgevallen der school gedurende vier eeuwen.

Niet minder dan één en veertig, grotere en kleinere, beeltenissen van Frans I, stichter van het Collège de France, schilderstukken, miniaturen, gravures en medailles, vormden het middelpunt der kostbare verzameling. Het Louvre stond twee portretten af van de hand van Clouet, één geschilderd door Titiaan. Wie herinnert zich niet het satyrgezicht van de jonge vorst, zoals Clouet het in 1525 zag en weergaf, in zijn bijna bestiale lelikheid, met de dungezaaide baard, de komies kleine snor, de neus à la Cyrano, de vooruitstekende onderlip en de sensuele, intelligente ogen? Titiaan schilderde hem ongeveer elf jaar later; de baard is voller geworden, maar de blik heeft zijn zinnelike uitdrukking behouden, doch heeft, meer dan bij Clouet, iets humoristies, en de neus is even geestig gebleven. Bij het zien van deze afbeelding begrijpen wij beter dat hij, in dit gezelschap van geleerden, niet misplaatst is, evenmin als zijn begaafde zuster, Marguerite de Navarre; evenals zij, voelde Frans I zich aangetrokken tot de wetenschap en de kunst, en het is juist die neiging tot hogere cultuur die het portret van Clouet in het geheel niet, dat van Titiaan altans enigszins doet vermoeden, en die hem tot één groep brengt met Marguerite, met Budé, met de beste geleerden en kunstenaars die Frankrijk in de eerste helft van de XVIe eeuw heeft voortgebracht.

Op de tentoonstelling vond men hen allen bijeen: Marguerite, op de bekende crayon-tekening toegeschreven aan P. Dumoustier; Budé, wiens geschilderd portret uit het Museum van Versailles was overgebracht; Rabelais, op een

in de XVIIe eeuw naar een XVIe eeuwse afbeelding geschilderd doek. Een gravure gaf ons Calvijn, een bas-relief in koper Ignatius de Loyola, leerlingen van het Collège de France; de kop van Ronsard vertoonden een medaille en een buste[1)], en die van zijn leermeester Jean Dorat prijkte op een medaille en een tekening. En ziedaar het milieu waarin het Collège de France is ontstaan en waartoe één buitenlander behoorde, namelik Erasmus, van wie twee portretten door Holbein aanwezig waren, beide overbekend: het schilderij uit de collectie Walter Gray, en een tekening en profil, die waarschijnlik een voorstudie voor het schilderstuk is geweest en aan het Louvre behoort. Het zijn de grote mannen der Renaissance.

Want het Collège de France belichaamt het verzet tegen de de scholastiek, die in de Sorbonne nog oppermachtig was; de stichting ervan is het begin van een radicale verandering in methode en leerstof van het Hoger Onderwijs; zij is de triomf van een nieuwe geest die de wetenschap en de kunst zal bezielen; zij brengt de vrijheid der gedachte en van het onderwijs.

Die nieuwe geest openbaarde zich in het verlangen om aan de studie van het Latijn, het Grieks, het Hebreeuws en de Oosterse talen in de school de plaats te geven die haar toekwam en die haar in de Middeleeuwen was ontzegd. Want wèl zijn er vóór de XVIe eeuw geïsoleerde pogingen gedaan van verzet tegen zulk een uitsluiting, maar deze bedoelen niet zozeer te komen tot een juister begrip van de oude teksten, als wel propagandisten en zendelingen te vormen die in staat zouden zijn, contact te krijgen met te bekeren volken. In de tweede helft van de XVe eeuw, begon ook in Frankrijk, onder invloed van Italië, dat het voorbeeld had gegeven van de beoefening der oudheid om haarszelfs wil, het verlangen naar een vernieuwing der wetenschap zich te doen gelden. In 1455 kwam een leraar in het Grieks zich te Parijs vestigen, en onder

1) Ronsard is nooit vast aan het Collège verbonden geweest, maar hij heeft deel uitgemaakt van de jury die de aanspraken had te beoordelen van Nicolas Goulu, schoonzoon van Dorat, candidaat voor de leerstoel van zijn schoonvader.

het gehoor van Georgius Hermonymus von Sparta, die in 1476 de hoofdstad bezocht, schaarden zich Johannes Reuchlin en Guillaume Budé, al was hij geen ideaal leermeester. In 1495 bracht Karel VIII van zijn expeditie in Italië Johannes Lascaris mede, die veel heeft bijgedragen tot verspreiding der kennis van het Grieks in Frankrijk en die door de koning belast werd met de aankoop van kostbare handschriften. Maar eerst onder Lodewijk XII werd het Grieks geregeld onderwezen, en wel door een Italiaan, Hieronymus Aleandro; men kan dus zeggen dat aan Italië, waar het nieuwe onderwijs sedert het begin van de XVe eeuw georganiseerd was, de eer toekomt de eerste stoot te hebben gegeven tot een hervorming, die in Frankrijk eerst in 1530 zou worden verwezenlikt.

De plannen voor een ‘école de langues’ waren daar reeds sedert 1517 voorbereid, en in die eerste opzet heeft Erasmus een, niet altijd sympathieke, rol gespeeld. De ontwerper was Guillaume Budé, ‘maître des requêtes’ van het Parlement van Parijs; zijn hartstochtelike liefde voor de antieke beschaving is de stuwende kracht geweest. Men heeft gewezen op het merkwaardige feit dat hoge ambtenaren en dienaars van de staat zulk een werkzaam aandeel hebben gehad aan de verspreiding van het humanisme; door hun ambt waren zij in voortdurende en nauwe aanraking met het Latijn, de taal die zij ambtshalve spraken en schreven, en zij wisten hoe, in Italië, de nauwkeuriger kennis der Oudheid de grondbeginselen der rechtswetenschap geheel had gewijzigd en verbeterd. Budé zelf bewees het nut der nieuwe methoden in zijn commentaar op de Pandecten, maar voor hem was de beschaving der antieke wijsheid niet alleen noodzakelik voor geleerden, maar ook een machtig instrument voor de verheffing der algemene cultuur, ‘ad mores humanitate condiendos et perpoliendos’. Door deze waardering van de sociale en morele waarde van het humanisme stond hij dicht bij onze Erasmus, en door hem is deze dan ook bij zijn plannen op de voorgrond gekomen.

Het was in 1517 dat het denkbeeld der stichting van een ‘collège de langues’ het eerst in de omgeving van Frans I veld won, en in datzelfde jaar werden reeds door Agostino Giustiniani, een Italiaan met een ongewoon talent voor talen,

lessen gegeven in het Hebreeuws en andere Oosterse talen, onder de auspicieën van de koning, die hem in zijn dienst had genomen. Erasmus was vol geestdrift toen hij hiervan hoorde, en reeds in 1517 werden, met toestemming van Frans I, stappen gedaan om zijn medewerking te verkrijgen. Budé was de onderhandelaar; hij doet de financiële en andere voordelen uitkomen die Erasmus' deel zouden zijn als hij naar Parijs wilde komen, en hij verzekert hem dat de koning hem met zoveel onderscheiding zal behandelen, dat het hem nooit zal berouwen het aanbod te hebben aanvaard. De houding van Erasmus is ontwijkend; hij is gevleid, maar was het wel veilig het jaargeld dat Karel V hem geeft op te offeren voor een onzekere toekomst die 's keizers vijand hem belooft? En dan, de Sorbonne boezemde hem vrees in, en het vooruitzicht zijn vrijheid op te moeten offeren aan de positie van hoveling had weinig verleideliks voor hem. Toch weigert hij niet ronduit; zijn antwoord aan de Franse koning is een meesterstuk van diplomatie. Nieuwe aandrang van de zijde van Budé; op nieuw houdt Erasmus een slag om de arm; de onderhandelingen duren voort, maar de koning, in beslag genomen door andere regeringszaken, verliest zijn belangstelling in het ‘collège de langues’, en de gelegenheid gaat voorbij. In de volgende jaren blijft Budé zijn pogingen voortzetten om Frans I te overtuigen van de noodzakelikheid ener instelling waar men de schatten van Rome en Athene zou kunnen uitspreiden en die hem een onsterfelike roem zou verzekeren; hij volgt, hoewel ziek en afkerig van het hofleven, de koning op zijn reizen door het land. Een nieuw plan komt op: er is sprake van een ‘collège’ in de eigenlike zin, met eigen studenten, die op kosten van de Staat zouden worden gehuisvest en gevoed, een school waar het Grieks zou worden onderwezen, en dit plan krijgt zelfs een begin van uitvoering, maar mislukt ten slotte. In 1522 uit Erasmus de wens zich, wegens zijn gezondheid, in Frankrijk te vestigen, maar als de koning, Budé en de groep van gelijkgezinde geleerden zich reeds verheugen over zijn komst en die openlik bekend maken, trekt onze landgenoot zich weder terug. Dan volgen de jaren van de slag van Pavia, van de gevangenschap in Madrid; eerst na de vrede van Cambrai is het mogelik de koning opnieuw te herinneren aan

zijn beloften, en het is weder Budé die er bij hem op aandringt, en de tolk is van veler ontevredenheid over het uitstel. Zó sterk spreekt ditmaal het verlangen om, tegenover de scholastiese wetenschap der Sorbonne, de vrije wetenschap gelegenheid te geven zich te uiten, dat Frans I zijn weifelende houding moet opgeven. Weliswaar was er nu geen sprake meer van een grootse stichting, maar het essentiële is bereikt; geen verplichte graden zullen worden vereist om onderwijsbevoegdheid te krijgen voor de leraren, die voor allen toegankelike, gratis colleges in het Latijn, het Grieks en het Hebreeuws zullen geven.

Wij spraken enigszins uitvoerig over wat voorafgaat aan de stichting van het ‘Collège royal’ - de naam ‘Collège de France’ dateert van 1793 - omdat de rol die Erasmus daarbij heeft gespeeld, voor ons natuurlik van biezonder belang is, en ook omdat wij het aandeel van Budé, aan wie het Collège zijn ontstaan heeft te danken, in het volle licht wilden stellen. Het bestond bij het begin, in 1530, uit vier ‘lecteurs royaux’, twee voor het Grieks, n.l. Pierre Danès, een Parijzenaar, en Jacques Tusan of Toussain, een leerling van Erasmus; en twee voor het Hebreeuws, François Vatable, uit Picardië, en Guidacerius, geboortig uit Calabrië. Kort daarna trad Oronce Finé op als ‘lecteur’ voor de wiskunde, de aardrijkskunde en de Franse cartografie, en Paul Paradis, als derde ‘lecteur’ in het Hebreeuws. Gedurende de regering van Frans I zijn zes vreemdelingen aangesteld. In 1534 kwam er een ‘lecteur’ voor het Latijn, dat men in 1530 achterwege had gelaten om de Sorbonne niet al te zeer te ontstemmen; Barthélemy Latomus was de eerste titularis van die leerstoel. Guillaume Postel wordt benoemd voor de Oosterse talen; er komen ‘lecteurs’ voor de Latijnse en Griekse wijsbegeerte en twee voor de medicijnen. In de XVIIe eeuw zijn weinig nieuwe vakken erbij gekomen, en eerst in de tweede helft der XVIIe heeft het kader zich sterk uitgebreid. Het was toen de tijd der Encyclopedisten, en deze drukken hun stempel op het Collège de France; na 1773 worden er de algemene en proefondervindelike physica onderwezen, de astronomie, de ontleedkunde, de scheikunde, de werktuigkunde, de natuurlike historie, en, anderzijds, het Turks en Perzies, de geschiedenis, de Franse letterkunde, het natuur- en het volkenrecht.

De eerste jaren, en vooral die na 1533, zijn niet gemakkelik voor de ‘lecteurs’ geweest, tengevolge der aanvallen van de Sorbonne. Deze, verbitterd door het enorme succes van de nieuwe colleges - het was een ware mode die te volgen; men zegt dat de koning zelf, en zonder twijfel Marguerite de Navarre met hem, er heeft bijgewoond; men spreekt van drieà vierhonderd toehoorders, waaronder vele vreemdelingen - trad op tegen de ‘gevaarlike ketters’ van de nieuwe school, en het is zelfs tot een proces gekomen vóór het Parlement; de redevoeringen der vertegenwoordigers van de twee partijen, Béda voor de Faculté en de Marillac voor de ‘lecteurs’, herinneren aan het welbekende hoofdstuk van Rabelais dat de pleidooien van Bridoye en Humevesne vermeldt. In 1626 nieuwe pogingen van de Universiteit om zich in de zaken van het Collège te mengen; nieuw proces, waarin ten slotte dit laatste zijn onafhankelikheid bewaarde. Over een latere, succesvoller aanval van de Sorbonne komen wij nog te spreken.

In de Revolutietijd is, van alle inrichtingen, alleen het Collège de France onaangetast gebleven - zelfs onder de Terreur werden de lessen er niet onderbroken - en de XIXe eeuw was getuige van een merkwaardige opleving; Cuvier, Vauquelin, Ampère, Magendie, Ansse de Villoison, Silvestre de Sacy, Thurot, Daunou, deze namen volstaan om zijn hoge betekenis voor de wetenschap van het begin der vorige eeuw te bewijzen. Toen werden, voor het eerst in drie eeuwen, aan het Collège regelmatig voldoende inkomsten toegekend; tot dusver was de finantiële positie, zowel van de professoren als van de huishouding, min of meer onzeker geweest. Onder de Restauratie werd het Chinees en het Sanskrit op het programma geplaatst, en de Julie-monarchie voegde daarbij de staathuishoudkunde, leerstoel bestemd voor J.B. Say, de vergelijkende studie der wetgevingen, de egyptologie (Champollion), de Slaviese talen (Mickiewitz), de Germaanse talen, de Zuidelike talen (Quinet). Op de lessen van Michelet, professor in geschiedenis en moraal, komen wij nog terug.

Van het midden der XIXe eeuw af, breidt de leerstof zich nog steeds uit. Het is de tijd van Claude Bernard, Berthelot, Marey in de exacte wetenschappen, van Ernest Renan, Gaston Paris en Maspero in de historiese, filologiese en archae-

ologiese vakken. Tegenwoordig telt het College 47 gewone hoogleraren en een twintigtal laboratoria.

In de laatste eeuw, en met name van 1838 tot 1845, is het Collège de France het toneel geweest van heftige gebeurtenissen, die zijn rustig bestaan hebben onderbroken en het midden in de publieke belangstelling hebben geplaatst. Michelet, in 1838 benoemd tot professor in de geschiedenis en de moraal, had van het begin af het grote publiek getrokken; hij stelde zich niet tevreden met de zuivere wetenschap, maar hij wilde aan zijn onderwijs een stimulerende kracht geven die de Fransen tot daden zou kunnen brengen. In 1841 werd Edgar Quinet bekleed met de leerstoel voor taal en letterkunde van het Zuiden, en ook hij vatte zijn taak op als een politiek en sociaal apostolaat; voor zijn republikeinse en anticlericale gevoelens kwam hij openlik uit. De banken van het Collège de France werden bestormd door een steeds talrijker publiek, en de stemming in de zaal was verre van de kalmte en rust die men in een collegezaal zou verwachten. De Regering zag met lede ogen deze geestdrift van mannen die denkbeelden verkondigden welke haar gevaarlijk schenen; de Kamers mengden zich erin, pamfletten werden gedrukt, en de minister wendde zich tot de administrateur met de opdracht Michelet en Quinet te verzoeken niet de grenzen te overschrijden van hun leerprogramma. De Raad van professoren desavoueerde hem door te verklaren dat zij de verklaringen van de beide hoogleraren, volgens welke deze niet buiten hun leerstof waren gegaan, aannamen en hen alleen slechts wilden herinneren aan de verplichting van alle hoogleraren om zich te houden aan het door hen opgegeven onderwerp. Tegenover Michelet was de minister machteloos, want deze was immers hoogleraar in geschiedenis en moraal, maar Quinet had op de series een college over ‘instellingen’ van de zuidelijke volken aangekondigd, terwijl hij, zoals wij zagen, slechts voor taal- en letterkunde was aangesteld. Krachtens zijn recht van beoordeling van de rooster der lesuren schrapte toen de minister het woord ‘instellingen’; Quinet weigerde zijn colleges te geven.

Ook in 1857 waren er moeilikheden naar aanleiding van de lessen van Michelet, waar het rumoerig bleef toegaan.

Ditmaal kwamen ook uit de boezem van de Raad klachten, en een sterke meerderheid der professoren verklaarde zich ontevreden over het karakter van Michelet's onderwijs, dat niet in overeenstemming was met de aard van het Collège. Maar er werd niet besloten, zoals volgens het reglement zou hebben kunnen geschieden, om de tussenkomst der Regering in te roepen. Toch verbood de minister Michelet's lessen en, toen de studenten tegen deze maatregel op heftige wijze protesteerden, ontnam hij hem ook zijn traktement. Hevig verzet hiertegen van de zijde der professoren zonder uitzondering, en de minister gaf ten dele toe: alleen de helft zijner bezoldiging zou Michelet moeten derven. Deze weigert die transactie aan te nemen en zijn collega's staan aan zijn zijde; zij komen er bij de minister tegen op, maar tevergeefs: de verdediger van de Revolutie vond geen genade bij hen die het Keizerrijk voorbereidden. Een gelijk lot als Michelet trof Quinet en Mickiewiez, de hartstochtelike verdediger van zijn vaderland Polen; alleen Quinet is later weder in zijn ambt hersteld.[1)]

II

Het gezag van het Collège de France berust niet op geschonken voorrechten, in besluiten vastgelegd; het is gesticht enkel door een koninklike ordonnantie, zonder ophef, in alle stilte, om de Sorbonne niet wakker te roepen, en in alle eenvoud. In den beginne had het zelfs geen eigen gebouw; de lessen werden gegeven in verschillende Parijse ‘collèges’, vooral in die van Cambrai en Tréguier, gelegen op het terrein waarop het tegenwoordige gebouw in de rue des Ecoles staat. Wel is er meer dan eens sprake geweest van een groots bouwwerk waarin alle ‘lecteurs’ college zouden geven, waar ook de koninklike bibliotheek zou worden gehuisvest en waar

1) Ik ontleen deze biezonderheden aan een artikel van Paul Hazard, professor aan het Collège de France, in de *Nouvelles littéraires* van 20 Junie 1931, waaruit ik ook in de volgende paragraaf enige gegevens zal putten. Op de tentoonstelling waarvan hierboven sprake was, kon men pamfletten en spotprenten zien die op bovenstaande gebeurtenissen betrekking hebben.

plaats zou zijn voor zes honderd ‘boursiers’. In 1539 werden zelfs plannen daarvoor, op bevel van de koning, uitgewerkt; het zou zich verheffen op de oever van de Seine, daar waar tans het Instituut zetelt. Maar er kwam niet van. Onder Hendrik IV zou de eerste steen worden gelegd, toen de moord op de koning dit voornemen verijdelde. Eindelik, onder Lodewijk XIII, is met de bouw begonnen, maar volgens een bestek dat veel bescheidener was dan het oorspronkelike, en eerst in 1774 is het definitief afgebouwd. Sedert dien is er zo goed als niet aan veranderd, ofschoon de installatie er nauweliks voldoende is te noemen. Misschien is het beter zó; Abel Lefranc merkt op dat, indien die weelderige plannen waren uitgevoerd, ‘de onafhankelike en belangeloze cultuur die uit deze collegezalen is voortgekomen, niet zou hebben bestaan.’ Niet door uiterlike praal is het Collège de France groot geworden; slechts aan het werk zijner professoren heeft het zijn aanzien te danken; het is ‘bâti en hommes’, volgens de krachtige uitdrukking van Etienne Pasquier.

Van den beginne af heeft het Collège de France tegenover de Regering zeer onafhankelik gestaan en het heeft steeds met hand en tand die bevoorrechte positie verdedigd. Van haar zijde heeft de Regering dikwijls moeite gehad te berusten in het feit dat er in Frankrijk ambtenaren bestonden die zo verschillend waren van de andere, en zo heeft het aan conflicten tussen de overheid en deze instelling voor Hoger onderwijs niet ontbroken; wij hebben er hierboven reeds enkele vermeld. Het betrof niet zozeer de benoeming als wel het ontslag der hoogleraren.

De keuze der te benoemen professoren geschiedt door de professoren zelf, die daarbij in de eerste plaats vragen, niet naar het te onderwijzen vak, maar naar de mannen die beschikbaar zijn; bestaande leerstoelen behoeven bij vacatures niet noodzakelik te worden bezet; in plaats ervan kunnen andere worden ingesteld, indien daarvoor geschikte candidaten zijn; het onderwijs heeft een persoonlik karakter en het leerprogramma onderscheidt zich van andere door zijn soepelheid. Naast de door de hoogleraren van het Collège uitverkorene kan het Instituut een geleerde voorstellen die, volgens de leden, meer aanspraken heeft, maar dit gebeurt hoogst

zelden, en ook de Regering, die benoemt, is gedurende de vier eeuwen van bestaan van het Collège slechts in hoogst enkele gevallen van de voordracht der professoren afgeweken. Eigenlijk geschiedt de aanvulling dus door coöptatie en er heerst onder de leden van het corps hoogleraren een sterk gevoel van saamhorigheid; steeds heeft het op de bres gestaan om buitenstaanders uit de muren van hun school te weren; meer dan eens hebben geleerden gevraagd hun lessen in het Collège te mogen geven en van die tribune hun ontdekkingen bekend te maken; altijd is dit geweigerd, zelfs aan de grote Arago, toen aan deze in 1842 belet was om in het Observatoire college te geven en hij onderdak vroeg in de rue des Ecoles; de weigering geschiedde met inachtneming van alle vormen van eerbied en van waardering voor zijn hoge verdiensten, maar men gaf niet toe.

Bij de benoeming speelt de minister dus min of meer een lijdelike rol. Er is echter één geval waarin het initiatief van hem kan uitgaan: hij kan een nieuwe leerstoel scheppen en daarvoor uit eigen gezag de eerste titularis benoemen. Maar het Collège is op deze nieuwe creaties niet gesteld, en een minister zal er tweemaal over denken tegen een ongunstig advies der professoren in zijn wil door te zetten.

Eén punt is er waarop de Raad der professoren onverzettelik is: de minister heeft niet het recht een hunner te ontslaan en diens leerstoel vacant te verklaren. Hiermede nu heeft het gouvernement niet altijd genoegen kunnen nemen. Zo heeft het in 1841 een poging gedaan om zegging te verkrijgen in de vernieuwingen van het corps; het heeft de professoren formulieren ter invulling voorgelegd betreffende hun leeftijd en diensttijd, om aldus ieders recht op pensioen vast te stellen. Maar indien de hoogleraren hieraan gevolg hadden gegeven, zouden zij erkend hebben door de overheid te kunnen worden afgezet. De brief waarin zij op het ministerieel schrijven antwoordden is een merkwaardig document; hij luidt als volgt: ‘Het Collège de France is een geheel enige inrichting van onderwijs, verschillend van alle andere. Het heeft geen verplicht auditorium, geen rijke verzamelingen waarop het steunt. Zijn kracht hangt, evenals zijn roem, af van de vermaardheid zijner hoogleraren en van zijn onderwijs, dat hoger staat dan

overal elders. Zodra een leerstoel ledig wordt, kiezen de professoren dan ook altijd, om haar te bezetten, een voortreffelik geleerde, en zij zoeken aldus alle beroemdheden aan zich te verbinden. Welk een leegte zou er in het Collège de France zijn ontstaan, indien gedurende het leven dezer eminente mannen hun naam van de lesrooster zou zijn verdwenen.

Het Collège de France bestaat sedert driehonderd jaar en, gedurende al die tijd, heeft het steeds roemrijke herinneringen op het gebied der letteren en der wetenschap gelaten. Laten wij een monument eerbiedigen dat zelfs de Revolutie niet heeft aangetast. Geen enkele der tegenwoordige professoren heeft persoonlik met de questie te maken, daar zonder twijfel de wet niet dan in de toekomst zal worden toegepast; maar allen hebben een plicht te vervullen, allen moeten de waardigheid van het Collège de France verdedigen. De professoren verzoeken dus de minister, hun zijn steun te verleenen, opdat hun positie blijve zó als zij is vastgesteld bij de koninklike ordonnantie.'

Een typies geval heeft zich voorgedaan waarin de minister ten slotte door de professoren in het gelijk is gesteld. Het is bekend dat in 1850 een 'inspecteur général des bibliothèques', Libri, door de rechtbank is veroordeeld tot tien jaar gevangenisstraf voor het stelen en versjacheren van handschriften en boeken uit openbare instellingen. Hij was naar Londen gevlucht en heeft zijn straf niet ondergaan, maar van zijn ereposten werd hij vervallen verklaard: het Instituut, de Universiteit, het Legioen van Eer schrapten zijn naam, en de administrateur van het Collège de France, Barthélémy Saint-Hilaire, schreef hem naar Londen dat, indien hij de 1e December niet was teruggekomen om zich ter beschikking der rechters te stellen, de Raad van professoren hem als ontslagen zou beschouwen en hem doen vervangen. Evenwel, reeds de 1e September had de minister de leerstoel voor wiskunde die door Libri was bezet, vacant verklaard, en vandaar een conflict met het Collège: de minister was buiten zijn bevoegdheid getreden door uit eigen beweging Libri te ontslaan; alleen het Collège had het recht daartoe. Doch ditmaal stond de Regering te sterk; zij antwoordde: 'Hadt gij één enkel ogenblik kunnen wensen dat de heer Libri, overal

verstoten, nog verscheidene maanden het Collège de France zou hebben kunnen schandvlekken door zijn morele tegenwoordigheid?' En daartegen viel niets in te brengen.

Minder succes had de minister van het Voorloopig Bewind in 1848, die bij decreet bepaalde dat vijf leerstoelen zouden worden opgeheven en twaalf nieuwe zouden worden ingesteld. Quinet heeft toen van de Kamer verkregen dat de vijf professoren die door dit besluit waren getroffen, zouden worden gehandhaafd, en de president van de Republiek nam een besluit in die zin; zij kregen hun achterstallig traktement en behielden hun anciënniteit; zelfs werd aan het Collège een nieuw voorrecht geschonken, nl. dat de keuze van de administrateur voortaan niet meer door de overheid alleen zou geschieden, maar dat deze zou kiezen uit een voordracht van drie.

Onder het Tweede Keizerrijk heeft in het algemeen de Regering in zake benoeming en ontslag der hoogleraren zich sterker doen gelden, en men denkt hierbij vanzelf aan de houding die zij tegenover Renan heeft aangenomen.[1)] Deze was de 20e December voor de leerstoel van het Hebreeuws, het Chaldeeuws en het Syries als eerste candidaat door het Instituut aanbevolen en de 11e Januarie door de keizer benoemd. Het gouvernement rekende erop dat Renan, die juist van zijn reis in het Oosten terug was gekeerd, een officiële missie van de Regering, na deze tweede gunst zich zou hoeden de orthodoxen, die reeds geërgerd waren over de hem bewezen welwillendheid, voor de borst te stuiten. Maar in zijn openingsles op 22 Februarie, waarbij Katholieken en Liberalen zich verdrongen - de politie moest er bij te pas komen - sprak de jonge hoogleraar naar zijn wetenschappelike overtuiging; zijn onderwerp: 'Over het aandeel dat de Semitiese volken hebben gehad aan de geschiedenis der beschaving', leidde hem vanzelf er toe te spreken over Jezus, die hij noemde: 'een onvergelijkelik man, zó groot dat ik hen niet zou willen tegenspreken die hem God noemen'. Vier dagen later werden zijn lessen bij ministerieel besluit gesloten,

1) Renan heeft zelf de voornaamste stukken betreffende zijn schorsing en zijn ontslag gepubliceerd in zijn *Questions contemporaines* (1868); zie ook J. Pommier, *Renan*, p. 149.

op grond dat Renan leerstellingen had verkondigd die in strijd waren met het kristelik geloof en aanleiding gaven tot betreurenswaardige beroeringen. Hij had zelfs niet de tijd gehad het zuiver techniese college dat hij in zijn eerste les had aangekondigd, te beginnen. In het volgende jaar hoopte Renan zijn colleges te mogen hervatten, maar de geestelikheid en de keizerin bleven zich verzetten, en in 1864 werd hij bij keizerlijk decreet ontslagen. Hij ondernam, tans op eigen kosten, een tweede reis naar het Oosten en in zijn afwezigheid werd, op voorstel van het Collège de France - dat ditmaal zijn principes ontrouw werd - een ander geroepen om de leerstoel in het Hebreeuws te bezetten. Maar in 1869, toen Ollivier chef van het Ministerie werd, is Renan met medewerking van het Instituut en het Collège opnieuw tot hoogleeraar benoemd aan de inrichting waarvan hij van 1883 tot zijn dood administrateur zou zijn.

Nog een ander besluit van het Voorlopig Bewind van 1848 verdient vermelding: het Collège de France zou voortaan verbonden worden met een School voor Administratie; de leerlingen die bestemd waren voor de verschillende takken van administratieve dienst zouden verplicht zijn de lessen aan het Collège te volgen en zouden ‘leerlingen van het Collège de France’ heten. Reeds vroeger waren er pogingen gedaan om het Collège te verbinden aan het geheel der inrichtingen van Hoger Onderwijs en dit plan, van 1773, is zelfs uitgevoerd. Het Collège zou worden verenigd met de Faculté des Arts van de Universiteit en de hoogleraren zouden worden verplicht de vereiste eed af te leggen. Maar dit verband is slechts tijdelik geweest en nooit hebben de professoren hun onafhankelikheid op het stuk van onderwijs en godsdienst verzaakt.

Indien òf deze verbinding òf die van 1848 blijvend zou zijn geworden, zou het met het Collège als zodanig gedaan zijn geweest, want het zou dan een kenmerk hebben verloren dat, niet minder dan zijn autonomie, zijn innigste wezen raakt; zijn onafhankelikheid tegenover de Regering in zaken van inwendig bestuur gaat parallel met een grote vrijheid van beweging ten opzichte van het onderwijsprogramma en van het officieel onderwijs met zijn diploma's en de rechten die

deze verlenen. Het Collège de France leidt tot geen examen op en heeft dus geen leerlingen in de gewone betekenis; daaruit volgt dat het niet beperkt is in de keuze der te onderwijzen vakken en dat de professoren geen auditorium hebben dat om redenen van praktiese aard belang erbij heeft hun lessen te volgen. Het vraagt ook geen collegegeld; de lessen staan open voor allen, en het wil alleen zijn: een tribune waar de zuivere wetenschap volkomen belangeloos wordt verkondigd aan hen die er behoefte aan gevoelen. Hiermede is zowel de positie der professoren als de aard van het onderwijs bepaald.

De professoren hebben een bijna onbeperkte vrijheid van beweging. Bij de keuze van hun onderwerp zijn zij niet aan banden gelegd door eisen van examenprogramma's. Zij spreken dus alleen over wat op dat ogenblik hun geest geheel vervult en zijn niet gedwongen hun aandacht te verdelen over verschillende onderwerpen, zoals het lot is van de professoren ener Universiteit, die voor verschillende ‘jaren’, en voor ‘candidandi’ en ‘doctorandi’, zoals de termen luiden, een afzonderlike leerstof moeten gereed maken. Zij behoeven ook niet telken jare of om de zoveel jaren eenzelfde college voor nieuwaangekomenen te herhalen. Zij hebben geen tentamina en geen examens af te nemen. Hun taak is uitsluitend: de wetenschap hunner keuze vooruit te brengen en te verkondigen wat hun de waarheid schijnt. ‘Op deze plaats, zo sprak prof. Bédier, de tegenwoordige administrateur, in zijn openingswoord, zijn gedurende vier eeuwen mannen elkander opgevolgd die de gelofte hadden gedaan naar hun krachten de waarheid te dienen, en die woord hebben gehouden.’ Nog op een ander punt wordt hun vrijheid gelaten: zij kunnen hun lesuren niet alleen geheel naar eigen keuze vaststellen, zonder rekening te houden met die hunner collega's, daar immers het Collège de France niet een samenhangend systeem van opleiding voor bepaalde studenten geeft, maar het staat hun zelfs vrij de uren over het collegejaar te verdelen geheel zó als zij het wensen; mits zij slechts het vereiste aantal van veertig lessen geven, kunnen zij die desnoods in drie maanden of een half jaar samenbrengen, om zich de overige tijd geheel aan eigen studie te wijden.

Tegenover deze voorrechten staan eisen en verplichtingen.

Juist omdat geen hunner auditoren verplicht is zijn lessen te volgen, is de hoogleraar van het Collège de France zelf en alleen aangewezen om zijn gehoor vast te houden, en dit vraagt een inspanning van alle krachten; degenen bij ons die 'liefhebberijcolleges' geven, weten welk een preoccupatie het voor hen is, het publiek niet te doen slinken. Natuurlik kunnen niet allen op dezelfde belangstelling rekenen; er zijn vakken waarvoor onmogelik algemene geestdrift kan worden verwacht. Men vertelt, als ik mij niet vergis, van Renan, dat hij eens, op een college Syries, slechts voor één persoon les gaf, tegenover wie hij zich verontschuldigde dat hij over zijn tijd sprak, waarop die getrouwe en aandachtige toehoorder antwoordde: 'O, dat doet er niet toe, j'ai été pris à l'heure'. Het bleek de fiacre-koetsier van Renan zelf te zijn. Ik sta niet voor de waarheid hiervan in; talrijk zijn de grappen over het heterogene publiek van het Collège waar, naar men beweert, niet zelden mensen komen om zich bij de kachels te warmen. En ik herinner mij uit een boulevard-stuk, *La Sonnette d'alarme*, een professor van het Collège de France, voorgesteld door een onmogelik individu, zó als de Parijse boulevard zich een geleerde denkt, die een of andere onbekende taal te onderwijzen had en die met ophef mededeelde dat hij een toehoorder had gekregen, welke later evenwel bleek een gauwdief te zijn die er met het horloge van de professor van door was gegaan. Maar er zijn onderwerpen die een talrijk publiek kunnen interesseren, en dan komt het aan op de hoogleraar zelf of hij daarin slaagt door de oorspronkelikheid zijner denkbeelden en zijn welsprekendheid. Wij zagen hoe bij Michelet, evenals trouwens bij Mickiewitz en Quinet, dichte drommen de zaal vulden; toen Larroumet zijn lessen over Molière gaf, stonden rijen equipages te wachten op de elegante dames, waaronder veel actrices, die zich aan de voeten van de Meester hadden neergezet. En dit laatste niet bij manier van spreken alleen: de zalen van het Collège de France zijn niet groot en de houten banken zijn spoedig gevuld, zodat niet zelden velen het hele uur moeten staan of zich op de treden die naar de katheder leiden neerzetten. Dat de uiterlike voordracht een gewichtig element is om een grote toeloop te krijgen, spreekt vanzelf, en het gevaar bestaat, dat daardoor het wetenschappelik karak-

ter van de les schade lijdt. Michiewitz verklaarde dat hij zijn colleges altijd improviseerde en deze waren dan ook meer ontboezemingen dan vertogen. Maar de ernstige werkers rekenen voor hun succes bij het publiek in de eerste plaats op de inhoud van hun lessen; voor hen vertegenwoordigt, zoals een hunner mij eens zeide, elk college een nieuw te publiceren boek. Men vergete ook niet dat een Parijs publiek veeleisend is; van alle hoeken der wereld komen specialisten naar Frankrijks hoofdstad, die wèl op de banken der leerlingen willen plaats nemen, maar tevens bevoegde beoordelaars zijn. En deze wonen ook de 'cours fermés' bij, de werkcolleges, waar de hoogleraar in kleine kring in nauwer contact kan komen met zijn hoorders en die, voor hen die zelf studeren, belangrijker zijn dan de openbare lessen. Oorspronkelikheid, ziedaar een eigenschap die zonder twijfel aan alle Universiteiten gewenst is, maar die aan het Collège de France een eis is, want het is, zoals men heeft gezegd, 'een belangeloze werkplaats, waar wordt onderwezen, niet de reeds gevormde wetenschap, maar die welke in wording is, en waar oorspronkelikheid, die bij het eigenlike onderwijs niet onmisbaar is, haar eigenlike plaats vindt'. Het Collège bestaat uitsluitend voor de wetenschap en de verhevenste cultuur; het staat open voor de stoutste ontdekkingen en voor alle vernieuwingen van de gedachte. Trouwens heeft Claude Bernard niet gezegd dat 'al onze algemene theorieën, in absolute zin, vals zijn en dat wij onze denkbeelden moeten veranderen wanneer zij lang genoeg hebben gediend, zoals men een ontleedmes vervangt als het stomp is?' En de wet die alles beheerst is: zich nooit te herhalen, altijd nieuwe of te vernieuwen problemen te behandelen; 'een professor aan het Collège de France die de lust tot eigen onderzoekingen zou hebben verloren, zou niets meer te onderwijzen hebben' (Bédier).

De herinnering aan het Collège de France is voor vele geleerden verbonden met de naam van een eminent vertegenwoordiger van zijn vak; voor de physicus roept zij die van Joseph Bertrand op, de scheikundige denkt aan Berthelot, de medicus aan Claude Bernard; ik doe enkele grepen uit de lange lijst van beroemdheden die vóór mij ligt. En ik spreek niet eens over hen wier roem tot het grote publiek is doorgedrongen, zoals

met Michelet en Renan het geval is; wat Renan, die een diepe verering had voor de instelling die hij, zoals reeds is gezegd, gedurende negen jaar heeft bestuurd, voor de Franse beschaving, misschien meer nog dan voor de Franse wetenschap is geweest, wie die het niet, ook buiten Frankrijk, min of meer nauwkeurig weet? Voor mij is het Collège onafscheidelik van de naam van Gaston Paris, die op de vorming van al zijn leerlingen zulk een diepe en weldadige invloed heeft gehad. Hij was een groot geleerde, wiens veelomvattend verstand de gegevens, door hem zelf en Franse of vreemde vakgenoten vergaderd, wist op te voeren tot machtige synthesen, tot theorieën en systemen, waarvan sommige, zeker, tans niet meer algemeen gangbaar zijn, maar die mijlpalen zijn welke de weg hebben gewezen naar de waarheid en onmisbaar zijn geweest voor de vooruitgang der Romaanse wetenschap.

Gaston Paris was tevens een edel mens, die door zijn eigen grootheid nooit werd verleid tot minachting van anderer werk; zijn invloed is, ook voor hen die zijn minderen waren en zelf zich rekenschap daarvan gaven, steeds aansporend, nooit ontmoedigend geweest. Hetzij hij in de eetkamer of de salons van het appartement dat hij, als administrateur, opvolger van Renan, bewoonde - Renan zelf beweerde dat hij nergens gedurende zijn gehele leven zo slecht was gehuisvest geweest als in het Collège, een uiting die niet vrij van overdrijving is - zijn bezoekers ontving, hetzij hij, des Zondags, op zijn studeerkamer de grote mannen der wetenschap om zich heen verzamelde en daarbij ook de nederigen niet uitsloot, hetzij eindelik hij in zijn ‘cours fermé’ zich aan nauwkeurig detailonderzoek over de Oudfranse taal wijdde, of voor een talrijk gehoor de Oudfranse letterkunde nader bracht tot zijn landgenoten, die op de school daarvan nooit hadden gehoord - altijd was hij de tegelijk voorname en toch niet hoogmoedige figuur, die voortleeft in de gedachten van hen die hem hebben gekend. En niet het minst hebben de vreemdelingen die, als reeds gevormde mannen, tot hem kwamen, hem betreurd; zij waren talrijk en overtroffen in aantal de Fransen op het privatissimum dat hij des Zondagsmorgens bij zich aan huis gaf. Pio Rajna, Herman Suchier, Kristoffer Nyrop hebben vóór zijn katheder en om zijn tafel gezeten.

En tans zetelt de leerling die hij boven allen heeft liefgehad en bewonderd, Joseph Bédier, op de plaats waar wij hem hebben gekend. Het is een verkwikkelike gedachte dat de man die de feesten van Junie heeft voorbereid en geleid, juist door Gaston Paris is opgevoed in hetvak waarin hij met roem werkzaam is. Hoezeer hij opgewassen is geweest tegen de taak die bij de herdenking op zijn schouders rustte, blijkt uit de even mooi gedachte als geschreven redevoeringen die hij bij verschillende gelegenheden heeft gehouden, en die de *Revue de France* heeft openbaar gemaakt; hij sprak bij de ontvangreceptie, bij het diner in het stadhuis, bij de plechtigheid in de Sorbonne, en hoe gaarne zou ik zijn woorden brengen onder de ogen der lezers van deze korte mededelingen over het Collège de France. Het moge mij vergund zijn altans enkele zinnen eruit te vertalen:

'Het onderwijs aan het Collège de France is van zeer biezondere aard; het geeft aan het denkbeeld dat gisteren is geboren, aan de onzekere hypothese, alle vrijheid om stoutmoedig voor den dag te komen, en tegelijkertijd biedt het 't levende schouwspel aan van de twijfelingen, de aarzelingen, de overschilderingen van alwie poogt zich een weg te banen in het donkere struikgewas van het onbekende; het verzamelt de feiten zorgvuldig en interpreteert ze voorzichtig, maar om er boven uit te komen; opdat allen begrijpen, zoals onze Renan heeft gezegd, "dat de wetenschap duur wordt gekocht" en dat "om een druppel aroma te verkrijgen, hopen vermorste materie nodig zijn"; of, zoals onze Berthelot heeft gezegd, dat "men slechts weet dat wat men overdoet"; opdat allen begrijpen, zoals onze Bergson heeft gezegd, dat "overal uitvinding moet zijn, tot in het nederigste feitenonderzoek, tot in de eenvoudigste proef, en dat daar waar geen persoonlike inspanning is, zelfs geen begin van wetenschap bestaat"....; opdat, in één woord, in onsland die geest van kritieken initiatief, van vernieuwing veld winne, die de wet zelve is van ons huis'.

J.J. SALVERDA DE GRAVE

Over waardeering van strategische bekwaamheid

Het kan tot besluit van de artikelen betreffende het hoogere bevel dienstig zijn alsnog eenige aandacht te vragen voor de gave, over welke een troepenleider als veldheer moet beschikken. Een gave boven en behalve de eigenschappen van vaardigheid, kennis, tact en karakter, die de bekwaam heid voor het bevel in het algemeen beheerschen. De laatsten komen bij beoordeelingen en bevorderingsoverwegingen meestal duchtig in aanmerking. Voor iederen rang weer opnieuw. Bij officieren die de hoogere commando's halen kan men zich op dien grond van de gevorderde eigenschappen voor het bevel, meestal ruim verzekerd houden. Met de begaafdheid die een generalissimus moet kenmerken gaat het echter om meer en hooger. Bij dezen moet vóór alles naar strategische bekwaamheid worden gevraagd. De gave die een commandant tot een strateeg maakt is verre van algemeen. Zij is uit de ranglijsten der officieren altijd maar sporadisch aan den dag getreden. Het evenwichtig zelfvertrouwen dat zij pleegt te vestigen maakt het ware wezen van den veldheer uit. Wanneer bij een voorziening in een opperste leiding de strategie wel eens in vergetelheid kon zijn, moet een tekort aan onderlegde strategen bij de opperofficieren dit wel mee veroorzaakt hebben. Op zoodanig tijdstip zullen waarschijnlijk geen generaals als erkende strategen hebben te boek gestaan. Behalve bij den veldheer is ook in diens omgeving voor de dienstdoende hoofdofficieren strategische ontwikkeling noodig. Want het is hun taak in het hoogste commando aan de opheldering en aan de samenvattingen mee te werken. Daarvoor wordt een vlug inzicht gevorderd en een gerijpt oordeel over het verband der factoren, die een strategischen toestand bepalen.

Een legerbestuur moet er een speurende aandacht voor hebben om te ontdekken waar de krachten voor een strategische leiding kunnen schuilen. Blijkt ergens de scherpe, vérdragende, diepdoordringende blik aanwezig te zijn, dan teekent die een aanleg, welke te ontwikkelen als een taak moet worden beschouwd, die ernstige behartiging verdient.

Het laatste tweede-kamerdebat over de hoogere aanvoering is van 1926. Toen stond zoowel bij den minster van oorlog als voor de sprekers uit de vertegenwoordiging voorop, dat na een mobilisatie de bestemming onzer weermacht de instelling van een opperbevel zal noodig maken. Er was wrijving over de vraag aan welken generaal het voeren van de opperste leiding het best zou zijn toevertrouwd. Men leidde uit onze leger- en rangsverhoudingen af dat òf de chef van den generalen staf óf de commandant van het veldleger voor de benoeming moest worden in aanmerking gebracht. Over die beiden bleven in het kamerdebat de meeningen verdeeld. De regeering rekende er op den commandant van het veldleger te zullen voordragen. Uit de kamer ijverde men met eenige warmte voor een benoeming van den chef van den generalen staf. Destijds is voor dit vraagpunt ook in de vakpers groote belangstelling geweest. De oud-opperbevelhebber bepleitte in zijn spectator-artikel de aanwijzing van een generaal voor het opperbevel reeds in vredestijd. Zoo tegen dit denkbeeld bezwaar bestond was er geen keus; dan behoorde men bij een mobielmaking den chef van den generalen staf te benoemen:

'Zoolang in normale tijden als aanstaand opperbevelhebber geen afzonderlijk generaal is aangesteld, die zich bepaaldelijk op dezen gewichtigen en moeilijken werkkring zal kunnen voorbereiden, is de chef van den generalen staf de aangewezen autoriteit om bij mobilisatie het opperbevel te bekleeden. Het feit, dat hij tot het gewichtige ambt van chef van den generalen staf wordt benoemd, behoort de uitdrukking te zijn van de overtuiging der regeering, dat hij de eigenschappen van geest en karakter, de vereischte ervaring, het prestige en het vertrouwen der weermacht bezit, welke geëischt moeten worden, om aan het hoofd van onze nationale oorlogvoering te kunnen staan.'

Als geheel hangt deze beschouwing uiteraard nauw samen

met de meeningen en voorstellingen, die in vorige stukken zijn ter sprake gekomen. Een enkel punt betreft het onderwerp van dit artikel. Er is voor een opperbevel van ‘de vereischte ervaring’ spraak. Van bedrevenheid als troepenleider en van bekwaamheid als strateeg is echter in het artikel nergens eenige vermelding. Met de vereischte ervaring zal daarom de algemeene militaire dienstervaring zijn bedoeld, die bij hoofden opperofficieren van het leger zeker voetstoots kan aangenomen worden. Ook zij nog toegelicht, dat men voor ‘de nationale oorlogvoering’ aan het stelsel van landsverdediging’ heeft te denken, dat in een vorig artikel is besproken.

Omdat in het kamerdebat, aangaande de voor het opperbevel bij een mobilisatie aan te wijzen autoriteit, van een onoverbrugbaar verschil van meening was gebleken en een beslissing op dit punt eerst bij oorlogsgevaar klemmen zou, kon men het als tot dusver aanhouden en overlaten aan de regeering, welke het gevaar zou moeten onder het oog zien. De minister, die het debat aldus samentrok, meende dat bij een incidenteele beslissing de oudste der beide generaals zou moeten in aanmerking komen. Hij dacht zich het bewind, dat de voorziening zou treffen, afhankelijk van de altijd wisselvallige anciënniteitsverhouding van de twee generaals. Althans, voegde hij er bij, ‘indien geen gepensionneerd opperofficier zou worden benoemd.’

We zijn in de latere tijden met den maatstaf, die aan een generalissimus behoort aangelegd te worden er niet op vooruitgegaan. Men kan voor een legerhoofd den strategischen eisch niet buiten aanmerking laten; al het overige daarnaast is bijzaak. In vroeger eeuwen is men zich daar van doordrongen geweest. Mocht de eisch bij een regeering veronachtzaamd schijnen, dan kon het gebeuren dat zelfs de man in de straat er zich geringschattend over uitliet. Bij militairen is het tamelijk bekend, dat de maarschalk Turenne zich aan den stelregel hield, dat een generalissimus voor het beramen van een actie die beslissend kon worden, door eigen waarnemingen, zich van den toestand moest overtuigen. In 1675 is het zijn tragisch lot geweest van die gewoonte het slachtoffer te worden. De maarschalk werd namelijk in Vlaanderen bij een terreinverkenning, door een uit het vijandelijk kamp toevallig en als proef afgevuur-

den kanonskogel, gedood. Het bericht bracht overal verslagenheid. Er ging met Turenne een groot strateeg verloren. Het was voor Frankrijk een zware slag. In den kring der regeering beschouwde men het verlies als onherstelbaar. Lodewijk XIV zelf was er mistroostig onder en gevoelde zich, met een woord van hemzelf, dagen lang ‘inamusable’. De verdroten koning nam, om goed te doen uitschijnen, dat hij niet versaagde, het besluit tot een benoeming van acht nieuwe maarschalken. In rustiger evenwichtigheid zou het plan waarschijnlijk bij een opkomende gedachte zijn gebleven. Een suggestie ten goede was van den maatregel niet te verwachten. Niemand kon meenen dat met een bevordering van kleinere krachten het gevallen genie weer zou zijn overeind gezet. Op de boulevard had men het ondeugdelijke en overspannene begrepen. Toen de nieuwe maarschalken, die bij den koning hun opwachting hadden gemaakt, in groot ornaat voorbij reden, noemde men hen:la monnaie de Turenne.

Wanneer men het vraagstuk van de strategische waarborgen wil onder het oog zien, kan de rang buiten aanmerking blijven. De eisch van bekwaamheid betreft den werkkring en geldt voor elken generalissimus, ongeacht of deze al of niet een opperbevel voert. Aan het hoofd van een weermacht zal het aankomen op doelmatigheid in het vormen, opstellen en bewegen van legergroepen, op helderheid en levendigheid in het doorzien van toestanden en op goede beschikkingen, hetzij tot het in afwachting houden dan wel tot het aanwenden van de voorhanden kracht. Het zijn de factoren der veldheerskunst. Alleen een zelfvertrouwen dat in gemeenzaamheid met die kunst zijn oorsprong heeft, is op den duur in staat bij leger en volk het geloof in de oorlogsleiding levendig te houden.

Van het standpunt dat in Nederland voor de strategische leiding in oorlogstijd een der twee genoemde opperofficieren in aanmerking moet komen, schijnt het verstandig zich rekenschap te geven, van het gewicht der keus. Het is namelijk al heel weinig waarschijnlijk dat op eenig tijdstip de bekwaamheid voor het strategisch bevel bij beide generaals, in een zelfde voldoende mate zou aanwezig zijn. Wanneer bij de voorafgaande bevorderingen de strategische eisch niet opzettelijk en welbewust als toets zou zijn gesteld, zal het zelfs veiliger zijn, in de keus uit twee, met een beschikking over een bekwaam

veldheer aan het hoofd van de weermacht, zich niet al te vast te vleien. Er zal reden zijn om van geluk te spreken, indien, als de nood aan den man komt, dan aan één der beide generaals de veldheersgave ten dienste staat. En het zou nog weer een uitkomst zijn op zich zelf, als de bekwame kracht dan bij het legercommando en niet aan het hoofd van den generalen staf zou zijn te werk gesteld.

Het is met de veldheerskunst vermoedelijk als met andere kunsten. Het meesterschap wordt door aanleg beheerscht en maar voor een kleiner deel van toewijding, ijver en inspanning verkregen. Clausewitz is als diepdenkend ontleder van den oorlog nog altijd onovertroffen. Aan zijn werken hebben met geen uitzondering allelatereschrijvers over strategie degrootste verplichtingen. Ook als men bij hem op aanverwante terreinen verwijlt, die hij maar half de zijne zou hebben kunnen noemen, blijft het treffen, dat er niet alleen een aambeeld en een hamer maar ook een meester aanwezig is. Hij heeft voor de vraag hoe de groote strategen aan hun overwicht en hun zelfvertrouwen waren gekomen, een tweeledige verklaring gegeven. De eerste sloeg op persoonlijke begaafdheid, die afgezien als zij bij vorsten voorkwam, zonder de tweede maar zelden praktische beteekenis had gekregen. Het kweeken en bevestigen van strategisch zelfvertrouwen had meestal zijn oorsprong gehad in een goeden kijk van regeerders en legerbesturen op officieren, die zich ook tot de theorie en de geschiedenis van het krijgsvak aangetrokken gevoelden. Op mannen alzoo, die door toewijding en nadenken tot verstand en inzicht van den oorlog waren gekomen. Zoodanig studielustigen zijn in alle legers ruimschoots voorhanden geweest. Men mag dit uit het vervaarlijk vele der verhandelingen en der beschrijvingen afleiden, die overal aan de belangrijke krijgsbedrijven zijn gewijd. De mannen van aanleg hebben in de veelheid van bronnen op den duur den juisten weg gevonden. Voor strategische studiën kon hetgeen te boek gesteld was om te bewijzen, aanstonds afvallen. Meer en beter kon de historie dienen, die geschreven is om te verhalen. Ook uit de geschiedenis der kabinetten wordt de strategie veelal leerzaam belicht. Volgens Clausewitz heeft menig groot strateeg zijn zelfvertrouwen te danken gehad aan de zorg van zijn regeering om mannen, wier talenten uit hun toewijding en hun

werken waren gebleken, op den voorgrond te brengen en tijdig in de gelegenheid te stellen om zich in de aanvoering ook praktisch te ontwikkelen en te bekwamen.

Het is genoeg bekend, dat het aantal mannen met uitstekende hoedanigheden, die een organisatie kan opleveren, beperkt is. Wanneer men bijvoorbeeld in een officierskorps de subalterne rangen smaldeelt, blijft het mogelijk uit de kleinere organisatie een onveranderd aantal hoogere aanvoerders te bevorderen. Men meene echter niet, dat het type van de kolonels en de opperofficieren daarvan geen invloed ondergaat. Zoowel ten goede als ten kwade is deze in luttel jaren merkbaar. Een gevolg zal veelal eveneens zijn, dat ook voor het bezetten van de hooge legerposten de keuzen en de kansen niet ongerept blijven. Voor ons leger van thans schijnt het in het algemeen goed gezien om hoogere en meer omvangrijke commando's ook bereikbaar te stellen voor ijverige en bekwame reserveofficieren. Gaat men daarbij niet volgens een schema maar uitsluitend overeenkomstig gelegenheid en bevinding te werk, dan zal dit ook voor meer omvattende bevelsposten een nuttige uitkomst kunnen hebben.

Voor de aanvoering van eenheden en legergroepen is altijd meer gelegen geweest aan intelligentie dan aan intellect. De fransche legerscharen van de revolutie en van den napoleontischen tijd hebben dit op breeden voet bevestigd. Toen de omwenteling, die in 1789 was begonnen, den adel had opgeheven en nog bij afzonderlijk decreet voor de krijgsmacht, alle edelen in de aanvoering nadrukkelijk waren uitgebannen, had deze maatregel, met één slag het aloude officierskorps tot ontbinding gebracht. Weldra waren in de gelederen de vacante plaatsen uit de onderofficieren aangevuld. Weinig jaren later was ook een goed deel der jongere generaals aan dezelfde bron ontsprongen. De democratiseering was het eigenlijke oogmerk geweest. Maar nochtans waren bij de benoemingen de gelijkheid en de broederschap niet in aanmerking gekomen. Men was integendeel met bedachtzaamheid en met een nauwgezette keur te werk gegaan. In ruil van een schifting als tot dusver uit weinigen, had men voor iedere te vervullen plaats een keus uit honderden gehad. Aldus was een aanvoering verkregen, blakende van vakijver en standsgevoel, waartegenover

het oude régime der vijandelijke legers zich slechts met groote inspanning in het veld kon houden. Aan de uit den derden stand gefilterde generaals heeft Bonaparte - nu eens om hun geduchte degenstooten, dan weer om hun aangeboren schranderheid en doorzicht - een goed deel van zijn krijgsroem te danken. Het revolutie-tijdperk was een doorloopende aanleiding om de nieuwe bevelhebbers te bekwamen, te toetsen en op de proef te stellen. Men wist voortaan welke mannen men voor een hachelijk exploot, voor een omzichtigen overval of voor een onstuimige voorhoede hebben moest. En onder de bijzonder begaafden had de praktijk ook de strategen leeren kennen, aan welken men, toen dit al spoedig noodig bleek, de leiding van een leger als generalissimus kon toevertrouwen.

In tijd van vrede is het ontdekken van de veldheersgave moeilijker. Al is de gelegenheid kleiner en minder rechtstreeks, het mag geen voorwendsel zijn om zich niet ernstig op goede uitkomsten toe te leggen. Er is trouwens ten aanzien van elk officier de duur van zijn loopbaan voor beschikbaar. Het belang van goede onderscheidingen moet in ons legerbestuur wel eens onderschat zijn. Men heeft er in den lateren tijd veelal te weinig opzettelijk tegenover gestaan, en ging dan, zonder misschien zich rekenschap te geven, van de stelling uit, dat bij combattante opperofficieren de geschiktheid voor een algemeen strategisch bevel zonder meer als aanwezig kon worden aangenomen. In die opvatting zou het strategisch talent een eigenschap zijn, waarnaar men bij een vergelijkende waardebepaling van generaals niet in het bijzonder behoefde te vragen en die zelfs bij overwegingen van anciënniteit kon worden achter gesteld.

Er is zeker ook herinnering aan perioden, dat men ter bepaling eener keus, voor het houden van de weegschaal er beter zou hebben voorgestaan. Toch teekent het, dat in de kolonels- en generaalsrangen van het nederlandsche leger nooit een buitengewone bevordering heeft plaats gehad op grond van een uitmuntenden aanleg of van erkende bekwaamheid voor het strategisch bevel. Wel zijn daarentegen, uit de lagere regionen gevallen bekend van kapiteins met een onmiskenbaar fijn en helder taktisch en strategisch doorzicht, die zelfs in de normale opschuiving waren achter gebleven, alleen omdat zij

niet konden paardrijden. Een bedrevenheid, die in het hoogere bevel, waar beteekenende verplaatsingen per automobiel geschieden, geen overwegenden invloed behoorde te hebben. Voor een generalissimus zou men de kunst van het paardrijden slechts met het oog op parade-eischen onontbeerlijk kunnen heeten.

De bevordering der officieren is wapens- en dienstvaksgewijze geregeld. Zij geschiedt aan de hand van algemeene normen en geschiktheids-formules, welke laatsten, met het oog op de bijzondere vakeischen, voor iedere ranglijst zijn vastgesteld. Zoo kunnen voor de hoogere aanvoering zeldzaam begaafde hoofdofficieren verloren gaan, op grond van een gemis of tekort in een kwaliteit, waarnaar bij wèl bevorderden, omdat zij tot een ander wapen behooren, niet de minste vraag was geweest.

Van de opperofficieren worden ten dienste van bevordering en bijzondere tewerkstelling geen beoordeelingen aangehouden. Men rekent er op, in het algemeen ook wel terecht, dat generaals in hun langen diensttijd vaak genoeg beoordeeld zijn geworden, opdat het legerbestuur desvereischt wete, wat het voor bepaalde behoeften aan de personen hebben kan. Met de geschiktheidsvraag voor het strategische bevel mocht men echter een uitzondering maken. Het kan alleen nuttig zijn als de regeering zooveel mogelijk duurzaam ingelicht is, waar voor een noodige voorziening, de goede krachten schuilen. De maatregel zou, zooals nog nader zal blijken, behalve het algemeen bevel, ook de topcommando's der overige ressorten moeten betreffen.

In normale tijden is voor elke weermacht tot het houden van oefeningen in de praktische aanvoering van groote troepen, de gelegenheid schaars. Dit zou een reden mogen zijn om met een daarvan verkregen ervaring economisch te werk te gaan. Zoover de herinnering reikt is in het nederlandsche leger daar nooit veel aandacht voor geweest. Zorg om in het hoogere bevel, over de bij de oefeningen eenigszins geschoolde krachten, zich ietwat duurzaam de beschikking te verzekeren, is nimmer aan den dag getreden. De hier bedoelde oefeningen waren in hoofdzaak beperkt tot de najaarsmanoeuvres. Sedert de zeer korte opleidingstijden der militie, die nog bovendien ook buiten het leger plaats hebben, is alle overige gelegenheid

voor grootere oefeningen vervallen. Nu is het ten opzichte van de najaarsoefeningen een vaste regel geweest waarvan men zich in de receuils en de legerorders kan vergewissen, dat een generaal, die in de herfst voor het eerst eens met een goed deel van zijn troepen te velde had geoefend en dus wat praktijk in de aanvoering had verkregen, als hij niet bij uitzondering voor bevordering tot hooger was bestemd, zich weinig maanden later zag pensionneeren. Er schijnt niet aan gedacht, althans te weinig voor gevoeld te zijn, om de schaarsche beurten voor oefening van de generaals ten minste zóó te regelen, dat de in een manoeuvres-tijd verkregen praktische scholing, voor staat en leger wat langduriger zou hebben vrucht gehad. Wanneer men op de kolonels- en generaalsplaatsen de commandanten, wat hun diensttijd betreft eenige jaren vroeger aanstelde en het alleszins bekwaam gebleken personeel, over beide rangen verdeeld, een 8 tot 10 jaar in functie liet, zou de ongeschikte vervanging van nog niet, of nauwelijks ervaren personeel kunnen worden vermeden. Het gehalte der bevelvoering kon er ook uit dezen hoofde bij winnen, dat voor de hooge posten over een bepaald tijdvak, aanzienlijk minder hoofd- en opperofficieren zouden benoodigd zijn. Hun aantal zal dan in beter overeenstemming komen met het verminderd getal beroepssubalternen van het tegenwoordige leger. Meer duurzaamheid is voor de bezetting der hooge legerposten alleszins gewensht. De gemeenzaamheid met een omvangrijk troepencommando waait niemand aan en onervarenheid op hooge legerposten is een grooter kwaad dan men zich blijkbaar voorstelt. Het wegnemen van het euvel kan niet zoo grif geschieden als het hier is beschreven. De stroomregeling in de ranglijsten van een officierskorps is een moeilijk en verantwoordelijk werk. Het goed begrepen legerbelang eischt, dat de normale afvoer in hoofdzaak langs en niet door de hooge posten heengaat. Zoo het defensie-bestuur zich van het na te streven resultaat ernstig bewust is, zal dit aanstonds ten goede werken. De overgang eischt echter tijd. Eerst na ettelijke jaren kan de betere toestand zijn verkregen.

Indien de normale opschuivingen in rang daar nog meer dan tot dusver buiten staan, zal er ook een beter gewaarborgde continuïteit zijn in de bezetting der besturende top-comman-

do's, ook voor de sedentaire dienstressorten. De zorg voor een goede bevelvoering schijnt in beter handen bij de leger-autoriteiten dan bij het ministerie van defensie. Een middel om die zorg werkzaam en levendig te houden zou hier in kunnen bestaan, dat aan elken commandant, aan het hoofd van een ressort, de verplichting werd opgelegd, om uiterlijk een jaar na het aanvaarden van zijn functie te rapporteeren, wie volgens zijn meening en afgezien van een toevallig intredende behoefte, op de door hem bekleede post zijn opvolger zal moeten wezen. Het advies zou volstrekt geheim, dus ook aan geen toegevoegde bekend moeten zijn. Het zal stellig voorkomen, dat een autoriteit zich buiten staat gevoelt de opgave te verstrekken. Waar daartegen bezwaren bestaan zou de minister, na den chef van den generalen staf te hebben geraadpleegd, de betreffende autoriteit, eveneens strikt geheim, met den hypothetischen opvolger moeten in kennis stellen. Tegen het denkbeeld zullen wel bezwaren rijzen. Onverwachte ontstentenis kan buiten beschouwing blijven. Daar tegen is men nimmer gevrijwaard. Daarin moet meestal zonder een advies van den voorganger worden voorzien. Neemt men voor de bestuursambten gemiddeld een bezettingsduur van 4 jaar aan, dan kan twijfel rijzen of het als norm wel mogelijk zal zijn, om in die periode een zelfde persoon als den meest gewenschten opvolger te blijven beschouwen. De overweging, dat mendaarop in het algemeen toch zal moeten aansturen, grijpt tot in kern van het vraagpunt. Zóó talrijk, ik wees er reeds op, zijn de uitmuntende krachten in de verschillende dienstressorten niet, dat men voor een tijdvak van 4 jaar, als norm nog op een keus van meerdere uitmuntenden zou mogen rekenen. Het streven moet zijn steeds de beste kracht op den voorgrond te brengen ten einde te waarborgen, dat het voor 's lands dienst bereikbare inderdaad wordt verkregen. Rekbaarheid van organisatie kan daaraan bevorderlijk zijn. In onze regelingen is daarvoor wel oog geweest. Er is op de hooge posten speling in de rangen. In Zwitserland is in de organieke speling het belang ten volle behartigd. Men heeft er in vredestijd geen hoogere positiën dan overste. Indien voor het bezetten der hoogste legerplaatsen de anciënniteit niet overwegend meetelt, kan het vitale punt, zeker ook in onze organisatiën, voldoende tot zijn recht worden gebracht.

Voor de functies die sous-ordres vervuld worden, behoort de anciënniteit tot de maatstaven. Maar voor de opperste leiding zou, bij het ter plaatse brengen van de overigens aangewezen kracht, de vraag of zij wel de hoogste en oudste is, niet mogen afdoen. Dit geldt in het algemeen voor alle bestuursfunctiën. Op zoodanige gewichtige plaatsen kan men geen aanspraak hebben op grond van anciënniteit. Dit zou neerkomen op wat men in het gewone leven een pretensie noemt. De verplichte opgave zal de aandacht voor een deugdelijke aanvoering automatisch gaande houden. Het spreekt van zelf dat men op een uitgebracht rapport moet kunnen terugkomen. Als dit geschiedt zal men de motieven omstandig hebben mee te deelen. Het overstag gaan behoorde zeker geen regel te zijn, maar behoefde evenmin als hooge uitzondering te worden beschouwd. De autoriteiten zouden zich daar in vrij moeten gevoelen. Men heeft de grondgedachte wel begrepen. Het gaat niet op de eerste plaats om het onmiskenbaar nuttige van den maatregel in zich zelf, maar om het levendig houden van de zorg voor een duurzaam verzekerde, bekwame bevelvoering.

Beter kennis van den toestand in het algemeen en in het bijzonder de aanteekening omtrent de geschiktheid voor een opperste leiding van combattante generaals, zouden, als tot de aanwijzing van een generalissimus moet worden overgegaan, ook den minst ingewijden minister van defensie stellig terughouden van een voordracht, die ongemotiveerd en althans a priori niet gerechtvaardigd zou wezen.

Van elke voordracht is een rechtvaardiging achteraf altijd denkbaar. Ik wil niet verzuimen daar even op in te gaan. Sommigen meenen namelijk, dat zorg en moeite om zich een goede opperste leiding te verzekeren, maar luttel beteekenis kunnen hebben. Het waren niet altijd de eersten de besten, als dit werd staande gehouden. Zij plachten van de stelling uit te gaan, dat men veldheer is of het niet is. Voor mannen met den waren aanleg zou kennis van de technische elementen toereikend zijn om zich voor een hoogste troepenleiding bekwaam en zich daarvoor zelfs eenigermate aangewezen te mogen houden. Ook als dit zoo zou zijn, bleef voor een legerbestuur de taak over om in de strijdmacht de mogelijk aanwezige krachten op te sporen. Zooals in iedere andere facul-

teit bestaan in het vak der strategen graden van bekwaamheid. Op het stuk van levendigheid van voorstellen, van snel begrip, van doorzicht en combinatie loopen de vermogens uiteen. Alleen de wezenlijk begaafden, welke overigens de volle geschiktheid hebben, kunnen in aanmerking komen. Doorgaans zijn dat ook de meest bedachtzamen en minst roekeloozen. Een commandant, die onvoorbereid, bij de kaart van een hem bekend terrein, niet in weinige minuten voor een legergroep een situatie kan scheppen tot toelichting van een opgegeven strategisch vraagpunt, moet als dit overtuigend zou zijn aangetoond, wat ook overigens zijn bekwaamheden mogen wezen, niet voor een oppercommando in aanmerking komen. Evenmin als leider van een operatieven staf. Er is voor opdrachten als in het voorbeeld van zooeven niet alleen een zekere gave van vinding vereischt, maar er valt gelijktijdig snel te rekenen met veranderlijke en door het terrein bèïnvloed wordende factoren. De praktijk vordert dikwijls vlugge aanpassingen. Ook overigens worden voor de aanvoering van voortgezet beraad maar zelden duidelijker inzichten en doeltreffende besluiten verkregen.

De strategie is voor een theoretische behandeling een niet gemakkelijk vak. Bij de opleidingen bepaalt het onderricht zich tot niet veel meer dan de elementen, die men dan meestal met schablonen krijgt toegelicht. Uit dien hoofde wordt een gemis van snelle vaardigheid in de toepassingen maar zelden als een gemis gevoeld. Het schijnt nuttig de vermogens op dit punt op de proef te stellen en aan ieder candidaat den hem betreffenden stand van zaken te doen gevoelen. Uiteraard kan dit het beste als met twee partijen wordt gewerkt. Men moet dan de periode in oogenschouw nemen, die aan de taktiek en aan het slaags worden der legergroepen eenige dagen vooraf gaat. Bij zoodanige kaartoefeningen kan de rechtmatige voorrang van enkele bijzonder begaafden worden aangetoond, waarin dan de overigen gemakkelijker zullen berusten. Van eenig tekort te aanzien dezer laatsten mag geen sprake zijn. Het gaat om de toetsing van een zeldzame hoedanigheid. Deze niet te hebben meegekregen kan iemand evenmin ten nadeele worden aangerekend als bijvoorbeeld het missen van muzikaal gehoor. Zoodanigen moet men echter niet als concertmeester

kiezen en zeker niet als general-musikdirektor. Zoo peremptoir als op het gebied der tonen is voor den strateeg uiteraard de onderscheiding niet. Ik zeide het reeds, er zijn graden en stellig ook grensgevallen. Men zou de toetsing naar beneden tot de hoogere hoofdofficiersrangen moeten voortzetten en tot zoolang, dat het legerbestuur in den toestand georiënteerd is en zich van een op zich zelf goed en het best verkrijgbare oppercommando verzekerd kan houden.

Die zich zonder meer daarvoor geschikt en min of meer voorbestemd beschouwen plaatsen zich op het podium der genieën. Het is mogelijk dat daar een enkele maal genoeg motief voor is. Bij een toetsing zou dit wel aan den dag komen. Het schijnt in een zoo bijzondere kwaliteit voor ongeroepenen evenmin geraden diploma's te onthouden als uit te reiken. Dit neemt niet weg, dat hoofd- en opperofficieren van wapens of dienstvakken, waarbij geen gelegenheid had bestaan om een talent als troepenleider aan den dag te leggen en een daarop steunende strategische bekwaamheid buiten twijfel te stellen - hoezeer misschien hun zelfvertrouwen gerechtvaardigd kan wezen, - ongeschoold zouden zijn gebleven, en dat bij een regeering, die in een hoogste leiding moet voorzien, te hunnen opzichte een vermoeden van onbekwaamheid behoort te wezen.

Elders is men zich al langdurig van de eischen en een vermeerderde behoefte op het punt der hoogere aanvoering bewust geweest. De voor het aangroeiend getal strijders gemoderniseerde vredesorganisatiën, die moesten berekend zijn om bij een mobielmaking tot zelfs verviervoudigd te kunnen worden, hadden al vóór den grooten oorlog de behoefte aan leidende commandanten en aan staven in hooge mate opgevoerd. Men was in de groote rijken er niet op blijven vertrouwen, dat het hooger militair onderwijs en de krijgskundige cursussen, op den duur in de nieuwere eischen der aanvoering en der strategische functiën zouden voorzien. Men besefte ook dat met een grooten overslag als reserve moest gerekend worden. Aan de krijgsacademie te Berlijn was het, nadat al in voorafgaande jaren zich de gewoonte had gevormd, tot regel geworden, dat men de leerlingen, bij welken gedurende de tweejarige opleiding van een strategischen aanleg was geble-

ken, nog een jaar aan de academie hield. In deze derdejaarscursussen liep het aantal deelhebbenden sterk uiteen. Men hield zich aan de eischen en bekommerde zich er over niet wanneer jaren waren voorbij gegaan, die maar weinig stof in aanmerking hadden gebracht. De vorming in het derde jaar was nagenoeg uitsluitend gericht op de leer van de oorlog voering en op de werkzaamheid van den strateeg. Toen in 1914 het geweld los brak, waren in de duitsche weermacht bij de drie honderd opper- en hoofdofficieren, die de voortgezette strategische vorming deelachtig waren. Het is opmerkelijk geweest, dat in weerwil van al die bekwame stof, bij den instelling van een zelfstandig commando over het leger tegen Rusland, het duitsche krijgsbestuur teruggegrepen heeft op Hindenburg, die toen al zeven jaar buiten dienst was. Aan Hindenburg's voordien gebleken groote bekwaamheid als strateeg was in de duitsche legerkringen geen twijfel. De generaal had even voor zijn pensionneering, in een oefening met vier korpsen, tegenover een persoonlijk commando van den keizer gestaan. Hij was rücksichtslos te werk gegaan, blonk als veldheer ver boven den obersten Kriegsherr uit en had na afloop der manoeuvres den actieven dienst verlaten. Voor de herplaatsing en de op hem gevallen keus was ook zijn goede bekendheid met de russisch-duitsche grensterreinen een argument geweest. Zooveel hechtte men voor de aanwijzing in een zelfstandige legerleiding aan de grootst mogelijke waarborgen, dat tegenover Hindenburg, alle actief dienende commandanten van legerkorpsen en alle verdere generaals, waaronder toch zeer bekwame en hoogst verdienstelijke, buiten aanmerking bleven. Men wist wel, dat voor het oostelijk generaal-en-chef-commando, meer dan voor elders het om de strategie ging. In het middenstuk van een zoo reusachtig terrein als Rusland hebben de vleugels nergens een natuurlijke beveiliging. De strijd kon daar niet onbeslist vastloopen. Daar zou een overwinning, voor den geslagene tevens de nederlaag zijn.

Het is een punt op zich zelf waaromtrent het gewenscht schijnt tot meerdere klaarheid te komen, dat over het bij een mobielmaking, in een leidende functie terugplaatsen van een alleszins bekwame en reeds gepensionneerde kracht, hier te lande zoo gansch anders is geoordeeld. De oud-opperbevel-

hebber schreef er van in zijn spectator-artikel van 1926:

'Een gepensioneerde, buiten de weermacht en haar vredesbedrijf staande, kan niet voldoende op de hoogte blijven van de aldaar bestaande opvattingen, toestanden en stroomingen: hij verliest gaandeweg de nauwe voeling en bekendheid met het legerpersoneel, o.a. ook met de hoogere commandanten; hij zou voor de tallooze voorschriften, bepalingen, aanschrijvingen, welke het bedrijf der weermacht in tijd van vrede beheerschen en haar optreden en gebruik in tijd van oorlog voorbereiden, slechts zeer onvolledig, voor zooveel het geheime onderwerpen betreft, zelfs in het geheel niet op de hoogte kunnen blijven. De voortreffelijkste karaktereigenschappen zouden.... geen waarborg bieden, dat hij niet in het gewichtigste en moeilijkste tijdsgewricht, waarin een krijgsmacht kan verkeeren, het tijdperk der mobilisatie en de inleiding der oorlogshandelingen, nagenoeg vreemd zou staan tegenover zijn taak en tegenover de personeele en materieele middelen om deze te volbrengen.'

Men vond in een vorig stuk toegelicht, dat de beschouwingen over de bevelvoering bij den generaal veelal uit een persoonlijk standpunt voortvloeien. Dit schijnt ook het geval met de hier bijgebrachte bezwaren. Oordeelt men voor Nederland van den toestand uit, zooals die zal moeten zijn, een bevelsregeling namelijk, waarin de taak van den generalissimus en de werkkring van den chef van den generalen staf zullen zijn uiteen gebleven, dan komt men er van zelf toe over een herplaatsing van een gepensionneerde kracht, met bestemming voor de strategische aanvoering, wat rustiger en wat bevredigender te denken. Want voor die aanvoering hebben de gevreesde bezwaren en de opgesomde overwegingen geen wezenlijk gewicht. Kon men, als er behoefte aan is, uit de gepensionneerde opper-officieren beslag leggen op een waarlijk strategisch talent, dan zou men, overige geschiktheid voorop gezet, de in het spectator-artikel daartegen aangevoerde bedenkingen van ondergeschikte beteekenis moeten achten.

Ook in Frankrijk waren, al vóór den oorlog, in zake de bevelvoering de eischen van meer scholing en van nauwgezetter schifting onder de aandacht geweest. Men had ze in 1914 echter nog niet in praktische maatregelen ter harte genomen. Het

was voornamelijk Foch geweest, die er het belang van had op den voorgrond gebracht. Frankrijk is het sympathieke land van een vlijtig, geestig en blijgeestig volk, met dienstijverige en in hun werktuigelijke toewijding ook wel wat verstokte ambtenaren. Als het om de vaderlandsche veiligheid gaat is de dienstijver zonder trens of teugel. Dan kan een aangewaaid vermoeden van onraad in weinige weken honnig opbloeien tot een overtuiging, die niet meer wankelen zal en die laat omcirkelen, volgen, afluisteren, speuren en bespieden jaren en jaren achtereen. Wanneer nog eens wordt meegedeeld, wat van zoodanig verstokten ijver tot mij is gekomen, zal het meer aan arabische nachtvertellingen doen denken, dan aan schetsen naar het leven. In deze ambtenarij rekent blijkbaar de uitslag niet maar telt het doel alleen. Si desfrançais sont bêtes, ils sont plus bêtes que les bêtes d'une autre nation. Met Foch was het anders. Zijn geestesoog had goed gezien. Hij stond, tegenover de uitgegroeide behoefte aan strategen, op den bodem der werkelijkheid. Sedert was het zijn streven geweest om de fransche bevelvoering met de vermeerderde eischen in beter overeenstemming te brengen. De maarschalk was als overste, van 1896 tot 1901, verbonden geweest aan de parijsche krijgsschool voor officieren. Hij had er de algemeene taktiek en de strategie gedoceerd en daarbij de ervaring opgedaan, dat het er ver van afbleef, als zou elke leerling der hoogeschool, voor de toekomstige bevelvoering een kracht beteekenen. De opleidingen konden reeds destijds een goede bezetting van alle plaatsen ternauwernood verzekeren. Toen Foch omstreeks 1907 tot directeur der school was aangewezen, en met die benoeming voor hem eenige medeaansprakelijkheid voor den toestand was ontstaan, maakte hij voorstellen aanhangig om in het verlengde van het tweejarige studieplan, evenals te Berlijn, voor leerlingen van welken men goede verwachtingen had, een vervolgcursus in te stellen. Foch wenschte, ten einde eenige leiding te geven omtrent den omvang van den maatregel, dat het aantal leerlingen jaarlijks de vijftien niet zou overschrijden. Het legerbestuur keurde de voorstellen goed. Het wilde er althans een proef mee nemen. Maar aanstonds bleek hoe zeer de maatregel in het officierskorps ontevredenheid verwekt had. Het waren

veelal de best aangeschreven hoofdofficieren, die door den nieuw ingestelden cursus, zich in hun kansen om carrière te maken, getroffen gevoelden. Onder de krijgsscholieren was in den kring der van het derde jaar uitgeslotenen de stemming niet veel beter. Hij moest telkens uit bij de honderd bestaan. De niet verkorenen achtten de loopbaan, waarvoor zij zich zooveel moeite hadden gegeven, als mislukt. Velen geloofden, dat zij, als vogels met doorschoten vlerken, zelfs in het bereiken van een normale hoogte, maar amper zouden slagen. Wat in het ééne leger wordt verbeten, kan voor een ander volstrekt onbruikbaar zijn. Tegen de begrijpelijke onrust en de meestal juiste kritiek is in Frankrijk het derde cursusjaar niet bestand geweest. Het legerbestuur heeft het bij één leergang gelaten. Foch gaf zijn overtuiging echter niet prijs. Het stond voor hem vast, dat extra-maatregelen noodig waren om aan de nog steeds stijgende behoeften het hoofd te kunnen bieden. Na den vrede is een nieuw plan uitgewerkt, dat de verlangde keur van goed onderlegde aanvoerders verschaffen zou. In den grondslag was het exclusieve vermeden. Er kwam een 'Centre des hautes études militaires' tot stand, waar officieren, die den noodigen waarborg bieden, ongeacht of zij te voren de école supérieure hadden bezocht, in het strategische werk en in de leiding van groote verbanden voorbereid worden. Het stond te wachten, dat ook dit centre geen algemeenen bijval zou oogsten. Niet zonder humor werd al spoedig van l'école des maréchaux gesproken. De kritiek kwam ditmaal uit andere hoeken. Zij heeft aan het oogmerk der hautes études militaires geen afbreuk gedaan. Men gaat bij de toelating voornamelijk met aanleg te rade. De formule er voor trok in haar kortheid, op de scherpste wijze, de juiste grens. Er is ook aanstonds goede zorg geweest, dat men buitenaf de onvermijdelijke afwijzingen niet te weten kwam en dat zij ook overigens in geenen deele de vooruitzichten konden schaden van de niet geslaagde, dikwijls verdienstelijke officieren.

In andere staten van het westen is voor een ervaren legerleiding eveneens aandacht geweest. Men had sedert den volkenbond in vele landen, liefst de leus van ontwapening gevolgd. Zoolang er staten zijn, die in hun toerusting, na haar met de moderne middelen te hebben opgevoerd, volharden,

moesten de beter gezinden wel mee. In het wezen bleef het als tot dusver: pompen of verdrinken. De tot stand gekomen regelingen zijn over het algemeen meer in navolging van de fransche dan van de destijds duitsche. De eerste is menschkundiger en daarom ook meer algemeen. In hetgeen bij ons voor het omschreven doel geschiedt is een peremptoire grondslag vermeden Ook onze regeling heeft den hoofdtrek van het fransche centre.

In de voorgaande bladzijden werd terloops aangestipt, dat men in Nederland, voor den maatstaf dien men aan een generalissimus moet aanleggen, er in de latere jaren niet op is vooruit gegaan. Op dit punt is er niet meer de prudentie van voorheen en is de toestand weinig rooskleurig. Het zou verzwegen maar niet geloochend kunnen worden. Onmiskenbaar is, dat de bevelsregeling gedurende de mobilisatie de opvattingen heeft van streek gebracht. Toen een generalissimus te werk stond, die nimmer over een gemengd troepenverband of ook maar over een voor oefening gevormde legergroep was opgetreden, moest het wel komen, dat van de bevelstaak een surrogaat ontstond. In de later voor een opperbevel, als neerslag van die taak, geformuleerde eischen, was met geen woord melding van eenig strategisch meesterschap of van bedrevenheid als troepenleider. Wel is in het spectator-artikel ietwat gemelijk gewag geweest van ‘de bekoring van een grooten bewegingsoorlog’, van ‘droombeelden eener aanvallende strategie’ en van ‘fantasieën van wijd strekkende campagnes buiten onze landsgrenzen’. Het artikel heeft terecht elk grootdoend strategisch initiatief voor Nederland verworpen. Het zijn echter geen droombeelden, fantasieën of vervoeringen, welke aan het hoofd van een weermacht, die meer dan 300.000 man kan tellen, een ontwikkeld veldheerstalent onontbeerlijk maken. Voor een actie dicht bij huis zullen aan de opperste leiding scholing, ervaring en zelfvertrouwen evenzeer te stade komen.

In beginsel zal men voor een opperste aanvoering zich de keuze niet aan een der twee in den aanhef genoemde actiefdienende generaals gebonden mogen voorstellen. Onge-

acht of de verkrijgbaar beste kracht bij een reeds gepensionneerden of een actief-dienenden opperofficier schuilt, zal men bij deze de heul van het land moeten zoeken. De keuze zal altijd de persoon moeten betreffen, niet een ambt, een rang, of een werkkring van den vredestijd, Dit sluit niet uit, dat in de benoemingen van gewone tijden de zorg voor een bekwame opperste aanvoering levendig moet zijn. De legercommandant zal altijd onder de personen, waaruit gekozen wordt, moeten kunnen meetellen. Hij dient over een geschoolde ervaring als strategisch aanvoerder te beschikken. Als men bedenkt, dat benoemingen tot legercommandant konden voorkomen van generaals, die nooit een gecombineerd troepen- of oefencommando hadden waargenomen, wordt het voorbehoud omtrent het kunnen meetellen duidelijker. Het te moeten stellen, toont aan, dat het legerbestuur niet altijd van den ernst der keus voldoende vervuld is geweest. Want een commandant over het veldleger, eenmaal als zoodanig in functie, is in vredestijd ook bij de grootere oefeningen nooit in actie. Hij is alleen als leider werkzaam. Dit is als denkbeeldige. Er is dan voor hem geen gelegenheid meer om zich in de strategische aanvoering nog praktisch te bekwamen. Men geve wel acht, dat het gemis van praktijk gedurende de moblilisatie een sedentair opperbevel betrof, maar dat het in de toekomst zou gaan om de aanvoering der mobiele weermacht zelve. Men ziet het, de strategie is steeds meer op laag getij gekomen.

Al staat het vast, dat de chef van den generalen staf bij een mobilisatie buiten de keus en in zijn functie zal moeten blijven, toch is het voor de adviseerende taak bij de regeering, zeer gewenscht, dat een in het ambt van chef van den generalen staf te benoemen opperofficier, op het stuk van de troepenleiding praktisch ervaren is. In vroeger jaren heeft het legerbestuur nooit met minder genoegen genomen. Voor een generaal, dien men als toekomstig chef in aanmerking had gebracht, gold als eisch, dat hij een jaar aan het hoofd van een legerdivisie had gestaan. Op verschillende tijdstippen zijn voor de generaals Ridder Alewijn en A. Kool, om aan die voorwaarde te voldoen, bijzondere maatregelen genomen.

Het gouverner c'est prévoir geldt ten volle voor de bezetting der hooge legerposten. Waar het verzaakt wordt loopt men

vast en komt men in het onvermijdelijke van benoemingen, die onverantwoord kunnen blijken.

In een normaal georganiseerd administratief vredesbevel is het vooral de chef van den generalen staf, die op een deugdelijke aanvoering heeft toe te zien. De chef heeft tot taak al reeds met het oog op toekomstige vacatures, in overleg met de betrokken autoriteiten, bij den minister de betreffende lands- en legerbelangen te doen wegen. Tot het uitschakelen van deze gewichtige werkzaamheid zou het, ondanks de tendenz, zonder de abnormale bevelsregeling van het mobilisatie-tijdperk nimmer zijn gekomen. Een legerbestuur, dat in de ratio der organisatiën het vroede inzicht miste en vier jaar had aangezien, dat zelfs op voet van oorlog een chef van den generalen staf voor overbodig werd gehouden, kon gemakkelijk in de dwaling verkeeren, dat voor de vredespraktijk wel met een halven chef kon worden volstaan. De fictie was, dat er in gewone tijden een generaal gezag en een eenheid van administratief bestuur moesten zijn over legerdeelen, die bestemd waren in oorlogstijden in een algemeen strategisch commando samen te werken. Hoe zou men in groote legers zoodanige eenheid voor het vredesbeheer hebben kunnen organiseeren? Met ziet wel in, dat de eisch willekeurig en theoretisch gesteld is geweest en dat hij geenszins kon klemmen.

Er schijnt geen ander herstel mogelijk dan voor de hoogere aanvoering in beginsel tot den toestand van vóór de mobilisatie terug te keeren. Men zal dan in de formuleering der instructiën indachtig moeten zijn op een verlevendiging van waardeering voor bekwaamheden als troepenleider en als strateeg.

L.M.A. VON SCHMID

De ontwikkeling der Jongfriesche beweging

II

Ook in de Friesche letterkunde heeft de afwijzing van het provincialisme, dat de Jong-Friezen instinctief als hun grootste vijand in Friesland hebben gevoeld, zich natuurlijk sterk doen gelden. Maar de veronderstelling dat de letterkunde vóór 1915 niets dan provincialistisch was, is toch onjuist. Altijddoor sinds de Renaissance hebben zich in de Friesche letterkunde twee tendenzen afgeteekend: die van een bewuste kunst, van nationaal karakter en internationalen geest, en die van de onpretentieuze, maar dan ook vaak vlakke en cliché-achtige populaire geschriften. De Jong-Friezen hadden slechts te kiezen, en hun keus kon niet twijfelachtig zijn; aan hun nationaal beginsel kon slechts de nationale literatuur beantwoorden. Maar zij zijn daarmee niet tevreden geweest; het beginsel der critiek hebben zij op de heele Friesche letterkunde willen toepassen.

Hier moet natuurlijk worden onderscheiden tusschen dehistorische waardeering en de eischen die aan het tegenwoordige gesteld worden. Ook in de historische waardeering der letterkunde is veel veranderd; een twintig jaar geleden scheen het nog ondenkbaar dat er iets in de Friesche literatuur boven de Halbertsma's en Walig Dykstra zou worden gesteld. Toch is het onjuist te beweren dat de nieuwe generatie niet anders zou hebben gedaan dan verwerpen wat de oudere dierbaar was geweest; wat zich in de historische waardeering deed gelden, was critische onderscheiding, die tot de erkenning voerde dat Wal. Dykstra groote verdiensten had tegenover de Friesche taal en de Friesche folklore, maar tegenover de

letterkunde heel wat geringer dan sommigen hadden aangenomen. In hun historische beschouwing der letterkunde zijn de Jong-Friezen critisch, maar gematigd geweest; aan het literatuur-beeld dat zij van den beginne af hebben gegeven, is slechts weinig veranderd. Maar voor den nieuwen tijd stelden zij andere eischen, omdat zij ervan overtuigd waren dat er zich een groote verandering aan het Friesche leven voltrok. Het geestelijk isolement waarin Friesland tot diep in de negentiende eeuw had kunnen leven, een isolement waarin men de wereld op veiligen afstand kon beschouwen en desverkiezende ook nog kon buitensluiten, was voorgoed opgeheven. De bevolking gaf niet alleen hare oude kleederdrachten prijs, zij werd modern ook naar den geest. De geheele sfeer waarin de volksliteratuur had geleefd en waarmee zij was verbonden, ging meer en meer te loor; zelfs Wal. Dykstra was in zijn 'Silveren Rinkelbel' al drie-kwart eeuw in het verleden afgedaald, in het Friesland vóór de Fransche revolutie, om een in alle opzichten 'Friesch' volksverhaal te kunnen schrijven. De tegenwoordige Friesche jeugd kent dat verleden alleen maar uit de literatuur - en uit het museum. Het bestaat alleen meer uit schamele resten, welkom studiemateriaal voor de folklore, maar voor levende cultuur ten eenenmale onvoldoende. Voor het tegenwoordige werd de volksliteratuur afgewezen, niet alleen omdat zij onartistiek, maar omdat zij een anachronisme was.

De Jongfriesche critiek heeft nooit de kunst van het leven willen scheiden, ook niet van het volksleven; het interesseerde haar weinig waar de schrijver zijn stof vond, mits hij ze tot kunst verwerkte. Zij heeft de aristocratische vormschoonheid in de sonnetten van R.P. Sybesma geprezen, maar ook de in haar eenvoud zoo zuivere en vaak zoo diepe verzen van O. Postma; zij heeft het dramatische en beeldenrijke proza van Simke Kloosterman, maar ook de klare verhaaltrant van Marten Baersma en het in zuiverheid van waarneming en juistheid van teekening voortreffelijke werk van R. Brolsma tot erkenning gebracht. Zij heeft geen enkele uiting versmaad, noch die van den individualistischen kunstenaar, nog die van den met de massa medelevenden dichter, maar zij heeft ook niets aanvaard dat zich niet onderscheidde door die een-

heid van inhoud en vorm die het criterium der literatuur is. Juist omdat deze critiek, waar aan dit criterium werd voldaan, in haar waardeering ook weer zoo ruim en verdraagzaam was, heeft zij de literatuur kunnen zuiveren zonder haar te verarmen. Haar strijdwijze heeft een tijdlang te groote persoonlijke scherpte getoond, en vergissingen heeft zij ongetwijfeld begaan, maar haar grondslagen waren onaantastbaar en het beeld der literatuur dat zij gaf, in de groote trekken zeker juist.

Het karakter van deze nieuwe Friesche letterkunde blijkt vooral ook dáár waar zij de buitenlandsche nadert: in de vertalingen. Van vroegere Friesche schrijvers hadden o.a. Gysbert Japiks en Harmen Sytstra taalkunst van vreemden bodem in het Friesch omgedicht, zooals ook Piter Jelles, die zich het meest aangetrokken gevoelde tot de Duitsche romantici, maar ook eenige psalmen en kerstliederen in zeer welluidend Friesch vertaalde. De volksschrijvers daartegenover hadden bijna uitsluitend bij uitheemsche, vooral platen Hoogduitsche, populaire vertellers en moraliseerende dichters gezocht; wanneer een enkele maal een werk uit de wereldliteratuur gekozen werd, bleef er niet veel meer van over dan de motieven die in een in alle opzichten Friesch milieu werden overgeplant, zooals bij de Molière-stukken, Le Tartuffe en Le Bourgeois Gentilhomme, die Wal. Dykstra en T.E. Halbertsma verfrieschten. Natuurlijk deed de tegenstelling volkstaal-cultuurtaal, zich vooral op dit gebied gelden. Tegenover deze zeer ruwe omwerkingen staat het pogen van den predikant Rinse Posthumus, die reeds in de eerste helft der negentiende eeuw, eenige stukken van Shakespeare geheel of ten deele vertaalde. Ook eenige Bijbelboeken waren reeds vóór 1900 vertaald; bekend is vooral geworden de Mattheus-vertaling van ds. J. Halbertsma. Het in 1908 opgerichte Christlik Selskip heeft spoedig deze arbeid voortgezet; de eerste jaargangen van het tijdschrift ‘Yn ús eigen Tael’ bevatten een groot gedeelte van een vertaling der Evangeliën en van het Boek der Psalmen door G. Postma en P. de Clerq. Na heel wat wisselvalligheden is het thans eindelijk zoover gekomen dat een volledige vertaling van het Nieuwe Testament door Dr. G.A. Wumkes gereed ligt; een

vertaling der psalmen-berijming door A. Wybenga is reeds eenige jaren geleden verschenen.

Van de vertaalde werken uit de wereldliteratuur zijn voor den tijd na 1915, stukken van Shakespeare te noemen: Hamlet en Julius Caesar, door T. Holtrop; het eerste gedeelte van Hendrik IV, door S.D. de Jong; de Storm en Macbeth door mijzelf. Verder gedichten van Shelley, waaronder de Leeuwerik en de Adonéis, en van verschillende andere Engelsche dichters; deze vertalingen, ten deele in tijdschriften verspreid, dienden eindelijk eens gebundeld te worden. De Duitsche literatuur is vertegenwoordigd met zeer geslaagde Heine-vertalingen van Fedde Schurer, die reeds als bundel verschenen zijn, en met vertalingen van verzen van Rilke door O. Postma. Uit het Fransch werd Molière's Le Misanthrope vertaald. Uit het Grieksch zijn er eenige Homerus-fragmenten; uit het Latijn een vertaling van de Imitatio Christi door A.H. de Vries, terwijl een zeer goede vertaling van Augustinus' Confessiones van de hand van E.B. Folkertsma bezig is te verschijnen. Al deze vertalingen hebben waarde, niet alleen omdat het even zoovele bewijzen zijn van mogelijkheden van het Friesch als cultuurtaal, maar ook door den invloed die zij uitoefenen op de ontwikkeling der Friesche letterkunde van onzen tijd.

Opmerkelijk is dat de herleving der Friesche literatuur vooral twee genres ten goede is gekomen: de lyriek en het essay; belangrijk ook, maar toch in mindere mate, het novellistisch proza; en het tooneel tot nog toe slechts bij uitzondering. Sommigen, die de Friesche letterkunde blijkbaar onvoldoende kennen, hebben uit deze ongelijke uitwerking argumenten trachten af te leiden tot staving van hun bewering dat de Jong-Friezen het contact tusschen de letterkunde en de volksgemeenschap hebben verbroken. Zij vergeten dat de overheersching der lyriek typisch is voor de heele Friesche letterkunde: bijna alle schrijvers van meer dan gewone verdienste bij ons, Gysbert Japiks, Eeltsje Halbertsma, Harmen Sytstra, Piter Jelles zijn lyrici geweest. Het eenige, waarin de overigens zeer gevarieerde Jongfriesche lyriek verschilt van de vroegere, is zooals verwacht kan worden, dat zij den inslag van het moderne leven vertoont, hoewel meer die van

een moderniteit die zich uit een lange kunst-traditie heeft ontwikkeld, dan die van met alle traditie brekende experimenten. Een evolutie in dit opzicht valt slechts waar te nemen, inzooverre de voorliefde voor een zeer gesloten versvorm als het sonnet, zooals die van 1915 tot 1920 zeer duidelijk was, nu vrijwel geweken schijnt, waartegenover een zij het voorzichtige voorkeur voor het vrije vers zich thans bij sommigen openbaart. Voor wie het geheel dezer lyriek overziet, is het duidelijk, dat zij veeleer een renaissancistisch dan een romantisch karakter draagt, hetgeen vooral hierdoor te verklaren is dat de romantiek in haar weekheid en sentimentaliteit zich reeds voor 1915 onmogelijk had gemaakt. Voor de Jongfriesche verskunst, zooals dat misschien het duidelijkst blijkt uit het werk van R.P. Sybema, zijn harmonie en beheersching de leidende idealen gebleven. Maar hare gevarieerdheid verbiedt een in details afdalende karakteriseering: bij denzelfden Sybesma, zooals bij verscheidene Jong-Friezen, openbaart zich ook de bewondering voor Walt Whitman. Met generaliseeren moet men voorzichtig zijn; de Jongfriesche lyriek is die eener ontwakende kleine volksgemeenschap, waarin de meest tegenstrijdige tendenzen elkaar kruisen, maar waarin ten slotte dat overwint wat het best bij den Frieschen aanleg aansluit; en er is geen twijfel aan dat deze de beheersching boven de onbeheerschtheid stelt, hoezeer hij soms ook door de laatste wordt bedreigd.

Met het ‘sljucht en rjucht’ evenwel verdraagt deze verskunst die naar inhoud en vorm beide, vaak niet zonder raffinement is, zich slecht. Maar het is ook niets dan een groot misverstand geweest, deze leuze die hoogstens gelding kan hebben voor het karakter van den burgerman en voor de dagelijksche omgangsvormen, als criterium te stellen voor een heele literatuur. Het ‘sljucht en rjucht’ als devies bij Gysbert Japiks heeft een heel andere inhoud dan het ‘sljucht en rjucht’ in de opvatting van Waling Dykstra. Het was bij Gysbert Japiks een zinspreuk waarmee deze bescheidene en teruggetrokkene zich tegenover de hem imponeerende wereld trachtte te verontschuldigen; zijn gevoelige en zuivere, maar vaak ook uitgelaten en grillige kunst wordt er niet in het minst door getypeerd. Bij Waling Dykstra echter be-

teekent het een kort begrip van zijn zeer moralistische levensbeschouwing, die hij ook in de letterkunde gelding wilde verschaffen; vandaar zijn afwijzende houding tegenover al het buitengewone, ook tegenover het dichterlijke. Op de vraag of de leuze ook maar eenigermate het Friesche volkskarakter bepaalt, kan hier niet worden ingegaan; naar mijn overtuiging ternauwernood, zeker niet in de opvatting die Wal. Dykstra eraan gaf. Maar het is duidelijk dat er in een letterkunde, waar die leuze eenmaal als criterium had gegolden, heel wat weerstanden te overwinnen waren voordat oorspronkelijkheid, spontaniteit en schoonheid weer in hun waarde konden worden hersteld.

Met de lyriek heeft vooral het critisch en essayistisch proza voordeel van de Jongfriesche beweging gehad; maar ook hier zal men eerst nadat de tijd gezift heeft, de uitgebreidheid der winst kunnen nagaan. Een groot deel van dit proza lijdt eronder dat het het medium is van beschouwingen die zeer aan een zich steeds wisselenden tijd waren gebonden; het heeft daardoor slechts historische en stijltechnische waarde behouden. Ook is dit proza nog niet immer aangepast aan het doel waarvoor het moet dienen; het beweegt zich vaak nog te traag en zwaar, heeft een tekort aan levendigheid en geest. Vooral wat de levendigheid betreft, is er van oudere schrijvers die schijnbaar minder stileerden maar hun denkbeelden helderder mededeelden, nog wel wat te leeren. In rijkdom van gedachte en suggestieve werking is echter dit latere proza in de Friesche letterkunde vrijwel zonder voorbeeld.

Het novellistisch proza heeft na 1915 vooral op vier namen te wijzen: S. Kloosterman, R. Brolsma, Marten Baersma, R.P. Sybesma. De eerste, een schrijfster van zeer persoonlijk talent die vooral het leven der Friesche boeren in de Wouden meesterlijk heeft geteekend en die ook voor 1915 reeds veel waardevol werk had gegeven, is door de Jongfriesche beweging die zij geheel heeft meegeleefd - haar ‘overgang’ is haar door de ouderen nogal kwalijk genomen - slechts weinig beïnvloed. Haar meest gelezen werk ‘de Hoara's fen Hastings’, uitgegeven in 1920, was reeds voor 1915 geschreven; haar later werk, waarin zij neiging vertoont zich

naar het verleden te richten, is meer een voortzetting dan een werkelijke vernieuwing. Haar grootste bladzijden zijn die, welke geïnspireerd zijn door een krachtig natuurgevoel, en haar menschen zijn steeds daar het meest overtuigend waar zij nog in de innigste verbondenheid met de natuur leven. Terwijl haar talent reeds vroeg gevormd was, heeft dat van Brolsma, die vóór '15 nog vrijwel onopgemerkt was, door de Jongfriesche beweging een groote verrijking en verruiming ondergaan; hij is de schrijver van het Friesche volksleven bij uitnemendheid geworden, een auteur van fijn opmerkingsvermogen en zuivere sympathie voor zijn volksmenschen, wiens groote productiviteit bewondering wekt. Van de beide genoemde Jong-Friezen is Marten Baersma, na eenige novellen en schetsen van groote belofte gegeven te hebben, jong gestorven; zijn vriend R.P. Sybesma die vóór '20 zijn meeste klare en sterke sonnetten gegeven had, is vooral sedert '26, toen hij zijn tijdschrift 'De Holder' oprichtte dat tot 1930 bestond, als novellist op den voorgrond getreden; hij bezit dezelfde zuivere waarneming als Brolsma, maar is dramatischer van gevoel en rijker van taal.

Jongfriesch tooneel heeft eigenlijk slechts gebloeid in den eerder geschetsten retraite-tijd der beweging, die door het krachtig optreden van het gemeenschapsgevoel en de groote vereering van kunstuiting, daarvoor zeer gunstige omstandigheden bood. Het was tooneel van vrij klassieke vorm, meestal naar motieven uit de Friesche en Germaansche geschiedenis, dat aan opvoering hooge eischen stelde waaraan slechts zelden ten volle kon worden voldaan. Over de literaire waarde voegt het mij niet te oordeelen. 'Kening Aldgillis', reeds in 1918 begonnen, was het eerste, 'Fryslân' in 1926 uitgegeven, het laatste der rij. Over het algemeen waren de verhoudingen in het Friesche leven voor een nieuwen bloei van het tooneel na 1925 veel minder gunstig.

Het wekt steeds weer de verbazing van buitenstaanders, dat er in zulk een beperkt taalgebied, en gedurende zoo weinig jaren, tientallen en nog eens tientallen van werken, waarvan sommige zich maar tot een kleinen kring richtten, uitgegeven konden worden, en dat veelal in uitstekende verzorging. Het is het beste bewijs dat de Jong-Friezen voor een groot

gedeelte geslaagd zijn in hun streven dat zij van stonden aan verkondigden, zich een eigen publiek te veroveren. Maar zonder de organisatie die dit streven kreeg in de Fryske Bibleteek, zou toch de publicatie van vele der beste werken op groote moeilijkheden zijn gestuit; Holtrop b.v. had jaren lang tevergeefs een uitgever voor zijn 'Hamlet' gezocht, voordat de publicatie door bemiddeling van de Bibleteek mogelijk werd. De organisatie heeft vooral sedert '25 van vele kanten krachtigen steun mogen ontvangen, maar met het oog op de onafzienbare taak die voor haar ligt, moet er naar versterking der middelen rusteloos worden gestreefd. Dat de honoraria der schrijvers zeer gering blijven, behoeft geen betoog. Idealistische geesten zijn geneigd hierin voordeel te zien; maar het is en blijft te betreuren dat slechts bij hooge uitzondering een schrijver zich voor belangrijk literair werk vrij kan maken. De Friesche schrijver moet zijn werk zien als een roeping, waarvoor hij zich opofferingen moet getroosten, maar die hem dan ook een blijvende plaats kan geven in de liefde en dankbaarheid van zijn volk.

Vooral sedert de consolidatie der beweging is de actie voor onderwijs in het Friesch krachtig toegenomen. Het gerucht daarvan is, vooral doordat er telkens weer aan den Minister van Onderwijs geadresseerd wordt en de zaak reeds verscheidene malen in de Staten Generaal ter sprake is gekomen, ook doorgedrongen tot Holland, waar naast de stemmen van voorstanders, zich ook die van bestrijders hebben laten hooren. De laatsten zijn over het algemeen slecht ingelicht, en geven telkens weer blijk van niet te begrijpen waarom het gaat. Het op één lijn stellen van onderwijs in het Friesch met dat in verschillende Nederlandsche dialecten is daarvan het duidelijkst bewijs.

Cursussen aan de Friesche schooljeugd in het lezen en schrijven hunner moedertaal zijn er reeds sedert 1905 gegeven. Het is het Selskip for Fryske Tael en Skriftenkennisse geweest, dat op instigatie van zijn hoofdbestuurslid P. de Clercq, deze zaak niet alleen aan de orde gesteld, maar ook gedurende vijftien jaar haar heeft doorgezet, slechts gesteund door een zeer gering subsidie van Provinciale Staten. Er is in dien tijd

pionierswerk van belang verricht: een kleine Friesche grammatica verscheen die voor de eerste maal Friesche benamingen voor de spraakkundige begrippen invoerde, een prijsvraag leidde tot het samenstellen en uitgeven van verschillende taal- en leesboekjes, een examen voor de Friesche acte werd ingesteld. Vooral in den aanvang was het aantal cursussen zeer bevredigend, en waren de resultaten gunstig; na 1915 verflauwde de belangstelling, vooral doordat de onderwijs-bevordering deel uitmaakte van de actie van het Selskip, dat om zijn conservatisme door de Jong-Friezen hevig werd bestreden. Sedert 1922 echter bereidden ook die zich op een deelneming aan het onderwijs werk voor; een beslissende stap werd gedaan toen op initiatief van 'de Upstalbeam' een nieuwe onderwijs-commissie werd gesticht, waarin behalve deze organisatie ook de Mienskip en het Kristlik Selskip vertegenwoordigd waren. Gedragen door het enthousiasme der weer krachtig oplevende Jongfriesche beweging, won deze commissie in een drietal jaren gemakkelijk de leiding in de bevordering van het Friesche onderwijs. Provinciale Staten, wien het duidelijk werd dat het bij de groote toeneming van het getal cursussen, noodig zou zijn het subsidie aanmerkelijk te verhoogen en dat dit subsidie dan niet meer één der commissiën ten goede zou kunnen komen, grepen in 1928 in door de stichting van den Provincialen Frieschen Onderwijs Raad, die de beschikking kreeg over een subsidie van *f* 7000. -, welk bedrag dan zoowel hoogere cursussen als die aan schoolkinderen en candidaten voor het Friesche diploma, ten goede zou komen. Bij deze nieuwe regeling zijn de twee vroegere commissiën samengesmolten tot de huidige Algemeene Friesche Onderwijs Commissie, die de werkzaamheden der beide oudere, de organisatie van cursussen aan de schooljeugd en ter opleiding voor het Friesche diploma, heeft behouden; de Onderwijsraad verzorgt de cursussen aan leerlingen van middelbare scholen in Friesland, vacantiecursussen waaraan ieder belangstellende kan deelnemen, en cursussen voor dieper studie van Friesche taal, letterkunde en geschiedenis. Hooger onderwijs in het Friesch wordt sedert 1930 gegeven aan de Universiteit te Groningen, door prof. Kapteyn en den heer P. Sipma als lector.

Al dit onderwijs verkeert thans in een toestand van bloei; vooral geldt dit voor de cursussen aan de lagere scholen: in weinig jaren is het getal hiervan van minder dan tien tot boven de zestig gestegen, en elk jaar zou op verdere uitbreiding met voor het minst een tiental gerekend kunnen worden - wanneer de overheidssteun dit mogelijk maakte. En hier komen wij te staan voor een zeer ernstig bezwaar dat dit heele systeem aankleeft. De financiën der Provincie gedoogen, allerminst tegenwoordig, verdere opofferingen van beteekenis, en terwijl het te betreuren is dat het Rijk tot nog toe niets voor het Friesche onderwijs in Friesland heeft gedaan, kan men moeilijk verwachten dat dit bereid gevonden zal worden het volledig functioneeren van dit stelsel met hooge subsidies te waarborgen; maar daarzonder kan het nooit een ook maar eenigermate bevredigende uitwerking hebben. Het is ten slotte geen toestand dat er voortdurend nieuwe krachten voor het diploma worden opgeleid, zonder redelijke zekerheid dat zij in staat zullen worden gesteld ook practisch les te geven. Daarbij lijden de cursussen aan andere ernstige gebreken. De beschikbare tijd, veertig uur per winterhalfjaar, tachtig voor den heelen duur van den cursus, is veel te gering voor het aanbrengen van de noodige kennis; aan de deelneming wordt afbreuk gedaan doordat zij buiten den eigenlijken schooltijd worden gehouden; organisch verband met het verdere onderwijs is in de gevallen dat zij door vreemde leerkrachten gegeven worden, onmogelijk. Het heele systeem kan slechts als overgangstoestand beteekenis hebben.

Maar men zou zich vergissen als men meende dat de actie voor het scheppen der mogelijkheid, dat op de lagere scholen in Friesland ook de moedertaal wordt onderwezen, alleen uit het tekort van het bestaande stelsel was voortgekomen. Steeds meer wint het bewustzijn in Friesland veld, niet alleen in de eigenlijke beweging, ook bij de onderwijzers, ook bij de academische en niet-academische jeugd, ook onder de bevolking, dat het Friesche volk op dat onderwijs een recht kan doen gelden; dat practische overwegingen, hoe belangrijk ook, hier niet den doorslag kunnen geven, omdat een beginsel in het spel is. Het Friesch is de moedertaal; het volk dat in alles behalve in zijn moedertaal wordt onderwezen, heeft

een onderwijs dat niet deugt; ook in paedagogisch opzicht is dat onderwijs afkeurenswaardig, maar sterker en dieper nog wordt gevoeld, dat de verbanning der moedertaal buiten de school een vernedering is waarin niet berust kan noch mag worden. Een der inspecteurs van het lager onderwijs in Friesland, zeide het zeer scherp op het in het eind van het vorig jaar te Leeuwarden gehouden onderwijs-congres: ik geef toe dat de uitsluitend Hollandsche school in Friesland een abnormaliteit is, maar zij is noodzakelijk. Aan die noodzaak weigeren de Friezen te gelooven, en zij verwerpen derhalve de erkende abnormaliteit, die voor hen als normaliteit schijnt te moeten gelden. Het is kortzichtig en onverstandig niet te willen erkennen, dat het onderwijs in de Friesche moedertaal gevraagd wordt als een onvervreemdbaar natuurlijk recht van het Friesche volk. Verzet daartegen zou, zoo niet juist, dan toch verklaarbaar zijn, wanneer de actie voor dat recht tevens gericht was tegen onderwijs in het Hollandsch of tegen het Nederlandsch staatsverband; maar wie zich daarover bezorgd maakt, maakt zich slechts belachelijk. Het zal straks nog blijken, dat de politieke tendenz in de Friesche beweging zeer zwak, en voorzoover zij bestaat niet tegen dat staatsverband gericht is. Niet de invoering, maar de weigering is het eenige dat bedenkelijk kan worden.

Er moge op worden gewezen, dat noch een verfriesching van het heele onderwijs op de lagere scholen in Friesland, noch een verplichte invoering van het Friesch als leervak, op het program der Friesche vereenigingen voorkomt. Zij vragen niets anders dan dat het Friesche kind op de school het lezen en schrijven zijner moedertaal geleerd wordt, overal waar de bevolking dit wenscht; natuurlijk verwerpen zij lezen alleen als onvoldoende - daarmee is nog geen eind gemaakt aan den dwazen toestand dat b.v. ouders en kinderen, die nooit anders dan Friesch met elkaar spreken, elkaar slechts in vaak gebrekkig en steeds oneigen Hollandsch kunnen schrijven. De Friesche organisaties hebben slechts de opneming van het Friesch onder de facultatieve vakken gevraagd, maar tevens duidelijk gemaakt dat zij geenerlei oplossing zullen afwijzen die tot het beoogde doel kan voeren. Als bezwaar tegen de inwilliging van hun wensch is tot nog

toe slechts aangevoerd, dat het onderwijs in het Hollandsch eronder zou lijden. Ook in dat opzicht schijnen de tegenstanders Friesland als een abnormaliteit te willen beschouwen. Van tal van streken, zoowel waar de moedertaal een vrij groote plaats in de lesrooster toebedeeld krijgt (als in Wales), als waar zij zich met een veel bescheidener plaats moet vergenoegen (als in Noord-Friesland), zijn getuigenissen voorhanden, volgens welke het onderwijs in de rijkstaal eerder verbeterd dan verslechterd is sedert ook de moedertaal onderwezen werd. Wie aannemen dat die algemeene ervaringen in Friesland geen geldigheid hebben, mogen niet verzuimen te verklaren waarom niet. Zoolang zij dat nalaten, mag men aannemen dat geen werkelijk bezwaar, maar slechts onwil hen beheerscht.

Onjuist is ook het, zelfs in de Tweede Kamer vernomen argument, dat de bereidheid tot het mogelijk maken van onderwijs in het Friesch op de scholen in Friesland, tot consequentie's zou kunnen leiden ten opzichte van sommige dialecten van het Nederlandsch. De positie van het Friesch is niet die van het een of ander dialect dat op zekeren dag pretenties tegenover het onderwijs ontwikkelt. Het is een taal die over een gesloten gebied met slechts weinig dialectische variatie gesproken wordt, die vanaf de oudste tijden de eigenlijke taal van het Friesche volk geweest is, waarin een rijke literatuur ontstaan is, die zich in onzen tijd op verrassende wijze een plaats als cultuurtaal heeft veroverd, die leeft in het hart van het volk dat haar spreekt. Er is een Friesche taalwetenschap, een Friesche literatuur, een Friesche beweging; en dit alles is ontsproten aan een Friesche traditie die door alle eeuwen heen levend is gebleven. Het is in Friesland een kwestie van nationaal leven, niet van regionalisme. De onwil om deze onderscheiding te maken moge verklaarbaar zijn, maar hij houdt geen rekenschap met de feiten en moet derhalve tot verwarring leiden.

Een juiste beoordeeling van het vraagstuk wordt eerst dan mogelijk, wanneer men uitgaat van wat de organisaties der Friesche beweging eensgezind bepleiten, en zich afvraagt of dit in strijd is met de redelijkheid of met het staatsbelang. Wat het laatste betreft, staat het vast dat als er iets met dat

belang in strijd is, het de voorstelling zou zijn dat er aan een zich handhavend en levend Friesch in den Nederlandschen staat geen recht kan worden gedaan. Ik heb het daarom zeer betreurd dat er op het onderwijs-congres te Leeuwarden woorden gesproken zijn, die dezen indruk konden wekken of, wil men, versterken; de houding van het congres daartegenover is er een geweest van felle verontwaardiging, zooals zich in Friesland nog weinig had gemanifesteerd. Dr. G.A. Wumkes moge zich misschien te alarmeerend hebben geuit, toen hij uit het congres de conclusie trok dat de verhouding tusschen Nederlandsche staat en Friesche beweging ernstig was verscherpt; vast staat dat daar, van de kant van de onderwijs-inspectie, niet de toon heeft geklonken die wederzijdsch verstaan en gemeenschappelijk zoeken naar een oplossing zou kunnen bevorderen. Het is natuurlijk mogelijk, de rustige en beheerschte, maar nationaal zeer overtuigde Friesche beweging tot een houding van fel verzet te dwingen; maar wie of wat daarmee gebaat zal zijn, zal wel niemand begrijpen.

De tegenwoordige Friesche beweging heeft geen politiek karakter; de werkzaamheden harer organisaties zijn slechts van cultureelen aard, en de meesten daarvan zouden zich, gebonden door haar doelstelling en statuten, zelfs niet met staatkundige vraagstukken kunnen bemoeien. Wel zijn af en toe politieke tendenzen merkbaar, maar gewoonlijk verdwijnen zij spoedig weer. Vooral in dit opzicht is het voor buitenstaanders moeilijk, zich een juist oordeel te vormen. Aan den eenen kant bestaat er gevaar dat men aan symptomen, die schijnen te wijzen op een naderende politieke oriënteering, te groote waarde toekent; maar men mag ook niet vergeten dat in een beweging als de Friesche die zich zoo zeer van haar nationaal karakter bewust is, onder bepaalde omstandigheden een ontwikkeling in de richting van politieke actie zeker mogelijk is. De geschiedenis der Jongfriesche beweging tot nog toe heeft geruststellend gewerkt op de velen die staatkundige gevaren meenden te zien, teleurstellend voor de enkelen, die in een ontwikkeling der beweging in staatkundige banen heil zagen; maar de toekomst wordt niet door

de geschiedenis bepaald. Op dit oogenblik staat slechts vast dat er geen politieke doelstelling, geen staatkundig program voorhanden is; en het lijkt zeer onwaarschijnlijk dat er, bij verdere normale ontwikkeling, in de naaste toekomst in dit opzicht belangrijke veranderingen zullen intreden.

De geschiedenis van de eigenlijke Jongfriesche organisatie, de Mienskip, is, wat dit betreft, leerzaam. Twee maal heeft het geleken alsof zij ook de staatkunde in haar actie zou betrekken, in de eerste jaren van haar bestaan toen zij in haar 'bigjinselbrieven' ook op de staatkunde betrekking hebbende formules opnam, en andermaal na 1920, toen haar streven, minder op Friesch-nationaal dan op algemeen gebied, tot staatkundige oriënteering scheen te zullen leiden. Beide keeren heeft zij zich, na eenig theoretiseeren dat niet tot daden leidde, van dit gebied teruggetrokken; ten slotte, bij de reorganisatie in 1926, heeft zij zelfs alles wat nog naar politiek zweemde, in haar program geschrapt, en de beperking tot het cultureele tot wet verheven. De ontwikkeling van het 'Kristlik Selskip' echter is in tegenovergestelde richting gegaan: in 1925 heeft dit bij gelegenheid van zijn ingrijpende reorganisatie, de voordien geldende beperking tot de taal en letterkunde opgeheven, en een reglement aangenomen dat voor staatkundige ontwikkeling ruimte laat. Het 'Kristlik Selskip' is daardoor in de tegenwoordige beweging de eenige algemeene organisatie, waarin staatkundige vraagstukken althans kunnen worden besproken en aan de orde gesteld; en van deze mogelijkheid is ook inderdaad gebruik gemaakt. In 'de Upstalbeam' bestaat deze mogelijkheid theoretisch, maar het werkprogram waaraan dit meer federatieve verband gebonden is, bevat niets dat op staatkundige vraagstukken betrekking heeft.

Onzekerheid dus genoeg; en het ergste is, dat de beweging zelf niet steeds duidelijk onderscheidt. Bij sommige groepen en personen is de laatste jaren bijna als een leuze aangeheven dat de Friesche beweging ook in de staatkunde moest doorwerken; van de ouderen schijnt vooral dr. G.A. Wumkes hiervan overtuigd, van de jongeren de jong-Calvinisten (sommigen hunner aanvaarden voor zich de naam Calvinist niet meer, maar het woord duidt in elk geval hun herkomst

aan), sommige socialisten en in den laatsten tijd, ook eenige jonge agrariërs. De onderscheiding die hier gemaakt moet worden, is deze, dat werkzaam zijn in Frieschen èn staatkundigen zin, nog niet beteekent werkzaam zijn in Friesch-staatkundigen zin; anders zou Mr. P.J. Troelstra, die volkomen afwijzend stond tegenover het denkbeeld eener Friesche staatkunde, als verreweg de grootste figuur juist in die staatkunde moeten worden beschouwd. Het is ook volkomen onjuist het optreden voor Friesche cultureele verlangens in het kader der Nederlandsche politieke partijen, als Friesche politiek te kenmerken; dat is natuurlijk Nederlandsche politieke werkzaamheid ten voordeele van Frieschcultureele belangen; ware dit niet zoo, dan zou ook Dr. H. Colijn, van wien bekend is dat hij zooals vele leden van zijn partij, voorstander is van onderwijs in het Friesch, een Friesch politiek leider moeten worden geacht. De binnen de anti-revolutionaire en sociaal-democratische partijen opgerichte Friesche verbanden, zijn zoolang zij instemmen met de algemeene programs hunner partijen en slechts trachten daarbinnen aan Friesche verlangens meerdere kracht bij te zetten, werkzaam op het gebied der Nederlandsche, niet eener Friesche staatkunde. Het is dringend noodig deze onderscheiding te maken; daarzonder zouden twee zeker niet evenwijdige en potentieel zelfs tegengestelde stroomingen, eenerlei en daardoor verkeerd worden beoordeeld.

Als een stap in de richting eener Friesche staatkunde *kan* (geenszins: moet) slechts worden beschouwd de rede ‘Selsbistjûr for Fryslân’, eenige jaren terug door E.B. Folkertsma op twee achtereenvolgende vergaderingen van het Kristlik Selskip gehouden. De rede heeft ongetwijfeld eenige deining veroorzaakt, hoewel waarschijnlijk meer buiten dan in de Friesche beweging: de oprichting van het antithetisch tegenover het ‘Kristlik Selskip’ staande ‘Grifformeard Selskip’ kort daarna, is zeker een symptoom geweest van onrust in de leidende kringen der anti-revolutionaire partij. Toch zal, wie de inderdaad belangrijke rede met critische onderscheiding leest, gemakkelijk erkennen dat zij veeleer het karakter heeft van een terreinverkenning dan van een initiatief. Ten slotte heeft ook het advies van dezen

spreker moeten luiden: werkt voor uw Friesche idealen in het kader der Nederlandsche staatkundige partijen. En men zou zich ernstig vergissen, als men uit een combinatie van de rede en dit reeds eerder door anderen gegeven advies zou willen afleiden, dat nademaal 'Selsbistjûr for Fryslân' het doel en de 'forbannen' het middel zijn, b.v. het 'Soasiael-Demokratysk Frysk Forbân' Friesch home rule nastreeft. Men wachte zich toch in de Friesche beweging voor groote woorden - en daarbuiten voor overhaaste gevolgtrekkingen. De buitenwereld is ten volle verantwoord als zij wacht op politieke daden voor en aleer zij zich nerveus maakt.

Zelfs komt het mij onwaarschijnlijk voor dat de actie van de zeer geestdriftige en talentvolle jonge agrariërs, hoewel er thans op het Friesche platteland een ongekende nood heerscht, tot Friesch-nationale politieke actie zal leiden. Zeer waarschijnlijk zullen ook zij bij een Nederlandsche agrarische partij aansluiting zoeken. Zij hebben reeds ondervonden, dat, terwijl het bestaan eener Friesche cultuur tot de voor iedereen waarneembare realiteiten behoort, de bepaling eener Friesche staatkunde vooralsnog zeer problematisch is. Evenmin als men een cultuur uit den grond stampt, forceert men een staatkunde. De beste waarborg tegen overijlde staatkundige avonturen ligt in het Friesche leven zelf.

Ik ben overtuigd dat slechts een ding een staatkundige oriënteering der Friesche beweging kan forceeren: en dat is een verdwaasde reactie tegen deze beweging, de afwijzing van verlangens waarvan ieder weldenkende bij een volk van oude cultuur als het Friesche, de redelijkheid moet erkennen. In dit verband overwege men in Nederland, wat in waarheid Nederlandsch belang is: een zich onder normale cultureele voorwaarden naar eigen wezen ontwikkelend Friesland, dan wel een Friesland dat tegen ontfriesching meebrengende abnormale toestanden, zich steeds feller en krachtiger te weer stelt.

D. KALMA

Het Wilhelmus

I. Herleving

Het Wilhelmus heeft geen onverbroken traditie en is eigenlik pas de laatste dertig, veertig jaar ons volkslied in de zin van een nationale hymne geworden. Nadat de stadhouderloze tijdperken opzettelik van het Prinselied vervreemd waren, bleef er bij het herstel van het Oranjehuis weinig meer dan een vage herinnering aan over. Hadden de schepen nog het trouwst Wilhelmus horen blazen, dan betekende het wel een genadeslag, dat juist een admiraal de rampzaligste van alle prijsvragen uitschreef, waardoor het Wien Neerlands Bloed zou uitgebroed worden. Het Wilhelmus leek zoveel als een verschoten vlag, die geschiedkundigen zelf de eersten waren voor onbruikbaar te verklaren. De Nederlanders hadden nu eenmaal geen ‘eigendommelijk volkslied’, getuigde een kenner, die eindelik de volledige tekst bekend maakte, waar allerlei geleerden hem met aandrang om gevraagd hadden[1]. ‘Niet één fraai beeld, niet ééne verhevene gedachte vindt men in het Wilhelmus’, zo besloot een predikant zijn onderzoek, terwijl hij zulke zwakke verzen veel te slecht noemde voor de dichter Coornhert[2]. Een hoogleraar, die overigens goede opmerkingen over de geboorte van het lied wist te maken, verzekerde nog bij de herdenking van Heiligerlee, dat het hoegenaamd

1) Jacobus Scheltema: Verhandeling over het lied Wilhelmus van Nassouwe (Geschied- en letterkundig mengelwerk, 1823, III, 3e stuk, bl. 175, 196).
2) G.D.J. Schotel: Gedachten over het oude volkslied Wilhelmus van Nassouwen en den vervaardiger van hetzelve, 1834, bl. 80.

niet bij ‘ons’ Wien Neerlands Bloed kon halen: ‘het spreekt geene taal, die onwillekeurig het hart tot zingen noopt’[1]. Jan van Vloten, voorlopig de beste kenner van onze geschiedzangen, deelde toch de opvatting dat het Wilhelmus ‘zich door verhevenheid van gedachten noch sieraad van beelden kenmerkt’, al had deze spontane man tenslotte smaak genoeg om het ‘roerend schoon’ te noemen[2]. Daarentegen wilde Jan ten Brink nieuwe woorden bij de geliefde wijs, want iedereen zag immers wel, hoe naïef ‘Aldegonde met rijm en maat heeft geworsteld’[3]. Meelijden dus algemeen voor een lied, waarmee Nederland geen raad scheen te weten. De melodie, hoe dan ook verhaspeld, was als militair signaal bij parades onmisbaar, omdat paarden en hossende kijkers op dat welkom motief zich in beweging zetten. Alleen raakte iedereen na de drie beginwoorden ongelukkig de tekst kwijt, om de rest enkel mee te neuriën of te fluiten. Neuriën of fluiten in plaats van zingen - bestond hierin trouwens niet onze volksmuziek, zoals het eigenste volkslied het ten overvloede kwam getuigen? Jonckbloet, die de geuzeliederen naar zijn bekentenis nauweliks wilde doorbladeren, had voor het Wilhelmus geen woord van bewondering over. Fruin deed niets anders dan Schotel's oordeel bevestigen: ‘Het Wilhelmus is zonder gedachte, zonder uitdrukking’, wat hij later dempte tot de neutrale formule ‘kunsteloos’[4]. Huet verklaarde dat de woorden van het lied hun betekenis hadden verloren. Het leefde niet in het openbaar en leefde niet meer in de verbeelding. Ofschoon de studie van de tachtigjarige oorlog ongeveer alle historici bezig hield, werd het wachtwoord van de overwinning volslagen overstemd. De Leidse Universiteit, die met de Prins van Oranje toch wel iets te maken had, kon 1875 in tegenwoordigheid van alle levende Oranjes een eeuwfeest vieren, zonder dat het Wilhel-

1) W.G. Brill: Het Wilhelmus van Nassouwe (Voor drie-honderd jaren, [1869], bl. 3).
2) Joh. van Vloten: Nederland tijdens den volksopstand tegen Spanje, 1872, I 192.
3) J. ten Brink: Drie volksliederen, 1874, bl. 25.
4) P. Leendertz: Het Wilhelmus van Nassouwe, 1925, bl. 54.

mus op het program heeft gestaan[1]. Ook liefhebbers van het lied meenden, voorbehoud te moeten maken bij de schoonheidswaarde. Een Vlaams liberaal drukte zijn bewondering heel voorzichtig uit: ‘Het Wilhelmus moge wat lang van stof zijn, het moge sommige woorden gebruiken, die ons wat al te politiek voorkomen: zooveel sober verhevens ligt er in, dat men het niet zonder aandoening lezen kan’[2]. En een Kalvinist, voor wie het lied een nauw verwante glorie vormde, gaf vrijwillig toe, dat de ‘veelszins gebrekkige’ vorm geen vóór- of achtergrond vertoonde, omdat hoofdzaken te weinig uitkwamen, kleinigheden niet genoeg terugbleven[3].

De verklaring voor zoveel koelheid ligt gedeeltelik in een biezonder geval en gedeeltelik in een algemeen verschijnsel. Vooreerst hebben wij makkelik praten, nu het Wilhelmus feestelik tot Leuven toe doorklinkt. Voor ons geslacht, waarvan verschillenden zich de overgang herinneren, is het lied opnieuw een levend volkslied geworden, met zalige herinneringen begeleid. Wij hebben het gemeenschappelik horen zingen bij plechtigheden als het vertrek van een schip uit Indië of de beslissing van een internationale wedstrijd, wanneer honderden eerbiedig opstonden, om hun diepste ontroering, waarvoor de gesloten Nederlander alleen de taal van de Zwijger gebruiken kon, in dit verheffend koraal weer te geven. Maar beheersen dan de nationale gevoelens niet de artistieke indrukken? Er moet nog een ander element zijn in onze verhouding tot het lied, dat langzamerhand een vuurproef heeft doorstaan, waartegen Tollens' maakwerk niet bestand is gebleken. Zijn ode was opgeblazen met vaderlandsliefde zonder meer, zijn werking dreef op louter omstandigheden, zijn retoriek droeg geen wezenlik gehalte van schoonheid. Het verstand in zijn verlichte tijd benaderde hoogstens de woorden van het Wilhelmus en wist er de ziel onmogelik in te raken. Kunst werd verward met kunstigheid, poëzie half gewogen naar de versificatie en half naar de

1) J. Postmus: Oud-Holland en de revolutie. Nieuwe studiën en schetsen, 1910, bl. 387.
2) Max Rooses: Nieuw schetsenboek, z.j., bl. 90/1.
3) J. Postmus, bl. 57.

ideologie. Het rationalisties geslacht, waarvoor Busken Huet als kunstrechter kon optreden, door geregeld verzen in proza te vertalen, vorderde van een tekst vooral leerzaamheid. Het hemelrijk van de poëzie is intussen weggelegd voor de kinderen, die zo dicht bij de natuur staan, dat ze samen met het eenvoudige volk, waarbij het Wilhelmus altijd aan het hart gelegen heeft, toen geletterden er de neus voor ophaalden, deze nationale reliek willen vereren. Mozart maakte variaties op de muziek van het Wilhelmus, maar er moest een omwenteling in de literatuur komen, eer het onmiddelike vers, van Hadewijch en Gezelle zo goed als van het Wilhelmus, zuiver werd genoten. Zal Breero's lyriek tegenwoordig boven allerlei gedichten van Hooft en Vondel aanspreken, kort vóór Verwey's bloemlezing verzekerde zelfs een Kalff, vertrouwd met het oude volkslied, nog uit de hoogte van het schools begrip, dat zoveel prachtige minneliederen ‘slecht berijmd proza’ of ‘klappermanspoëzie’ verdienden te heten[1)].

Zo verwondert het ons weinig, hoe het Wilhelmus een antikwiteit geworden was, waarmee Beets zijn cantate voor de viering van Heiligerlee in 1868 hier en daar mocht opsieren, zoals hij 't bij dezelfde gelegenheid ook met andere spreuken deed. Dertig jaar later bij het kroningsfeest waren twee leidende journalisten van Holland en Indië, de lang niet alledaagse Boissevain en van Deventer nog altijd niet genezen van de waan, waardoor zoveel kladders tot een heiligschennend geknoei verleid werden, de tekst grondig te moeten verbeteren, nadat Vondel en Langendijk, Bilderdijk en Loots, Staring en Schaepman, de besten onder de besten, geen van allen geslaagd waren in hun poging tot het pasklaar maken van een even ongenaakbaar als onvervangbaar werk[2)]. Wie in de rots wil boetseren, vervormt alleen wat aan zijn handen. Achtereenvolgens zijn de verschillende bewerkingen opgebrand als een kaarsje, terwijl de vonk, waaraan ze één voor één ontstoken werden, nooit is uitgegloeid. Onder al die toepasselikheden bestaat er geen enkele, die zo zuiver past als het echte Wilhelmus. ‘Wilhelma van Nassauwe’ -

1) De werken van Bredero, uitg. 1890, III 175/6.
2) Leendertz, bl. 75.

we horen dadelik al, dat Beets op zijn beurt gedwongen is en mislukt.

Nadat de Vereeniging voor Ned. Muziekgeschiedenis zich in 1871 verdienstelik had gemaakt door Valerius' zetting van de melodie uit te geven, dorst de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen er vijf en twintig jaar later zijn Volksliederenboek mee openen. Voorgoed is het lied dan herleefd bij de kroning van Wilhelmina, die het zich als Prinses hoorde toezingen bij de eerste-steenlegging van het Utrechtse universiteitsgebouw, toen Prof. J. van Vliet een Latijnse tekst met deze klare aanhef leverde:

> Nassovius Guilelmus,
> gentis Teutonicae,
> mortis tenus sum fidus
> dilectae patriae....

Kenners hebben niet gerust om de authentieke wijs te ontdekken. Onafhankelik van J.W. Enschedé ging de Benedictijn G.L. Sergent in opdracht van generaal de Bas een stamboom van alle notaties opstellen, maar zijn uitkomst had evenmin praktiese gevolgen, omdat het Hof van geen verandering in de zangvorm wilde weten. Deze houding is begrijpelik, want Nederland, dat, zoals een vaste aarzeling bij het slot bewijst, nauweliks het zogenaamd oude Wilhelmus heeft aangeleerd, zal een mogelik alleroudste Wilhelmus voorlopig wel laten voor wat het is: een dokument of juister een reconstructie. De vorsers vergeten misschien, hoe ook de ontwikkeling tot aan Valerius evenals de overlevering van af Valerius een eerbiedwaardig stuk geschiedenis vormt. Een volkslied laat zich niet stelselmatig dwingen, allerminst bij zo'n weinig zanglustig volk als het onze. De gangbare melodie verdient gehandhaafd te worden, minder omdat die officieel dan wel omdat die reëel is. Oorspronkelik een loopliedje van soldaten, moest het Wilhelmus onwillekeurig zijn maat verbreden, toen het door een staande menigte in vredestijd plechtig bij wijze van koraal gezongen werd. Hoe groter een massa uitvalt, hoe zwaarder de klank zich, vooral bij gemis aan leiding, voortbeweegt, nog daargelaten het langzaam tempo, waarin de protestantse eredienst onze landgenoten grotendeels heeft leren zingen. Zoals de preek volgens

Thorbecke de moeder is van onze welsprekendheid, mag de psalm de vader van onze muziek heten. De galm zit Hollanders als een bobbel in de keel gegroeid, zodat geen kerkorgel tijdig de gemeente meetrekt en Catharina van Rennes haar leerlingen moet waarschuwen tegen de ‘sleepjapon’. Er zal minstens een geslacht padvinders vooruit moeten trekken, eer de vaart in onze benen en longen genoeg is verlevendigd om het vlotte ritme door onze leden te laten voelen van Fransen, die het spotlied - dus het omgekeerde van onze hymne - tegenover de Hugenoot Condé zongen. Maar zolang we bezadigde, gesloten Hollanders zijn, bestaat er op deze toekomst heel weinig uitzicht. Muziekgeleerden mogen al aandringen met een beroep op de rede, wij antwoorden lijdelik met trouw aan onze natuur.

II. Geest

De dichter is profeet geworden van een overwinning, die Oranje hem door zijn wezen waarborgde. Beiden inspireerden elkaar, omdat zij één verwachting deelden. Na zijn nederlaag tijdelik in ebstemming, ‘perplexe et mal disposé’[1)], liet de Prins zich door een geestverwant wel niet beheersen, maar toch bemoedigen. Midden in de woestijn werd de verslagen, verdreven, verlaten Willem bezielend bij zijn naam genoemd: Wilhelmus van Nassauwe klonk als een stormsein langs de kust. Dat wachtwoord heeft Den Briel geopend en Alkmaar veroverd. Was de dichter op het beslissend ogenblik de woordvoerder van zijn volk, dan allereerst krachtens zijn moed om tegen hoop te hopen op de zending van een bevrijder. Hoe kon Holland in zo'n verloren veldheer vertrouwen stellen? Als stadhouder van de Koning? Neen, als dienaar van ‘der hoogster Majesteit’ heeft Oranje zijn roem verdiend, omdat ‘vroom blijven’ de voorwaarde was tot ‘tirannie verdrijven’. In een andere, een veel ruimere betekenis dan vooringenomen geschiedschrijvers het bedoelden, werd de Opstand toch een soort godsdienstoorlog, in deze

1) Bakhuizen van den Brink: Andries Bourlette (De Gids, 1844, II 225).

zin immers dat het geweten zich voortaan veilig voelde ‘in der gerechtigheid’.

Principieel als de stem van het geweten, is het Wilhelmus ook elementair als de toon van het hart. Regelrecht roept het ‘van mijnes herten grond’ en hijgt: ‘mijn edel hert dat bloedt’. De held vecht met zijn rug tegen de muur of liever tegen de rots van zijn geloof, want hij heeft geen ander uitzicht dan naar boven: ‘'t zal hier haast zijn gedaan’. Dit is evenmin wanhoop als vermetelheid, dit is het vertrouwen van een ‘vroom Christen man’. En daarom kan zijn lied, dat één en al noodkreet te horen geeft, zo triomfantelik sluiten met ‘wil’ en ‘moeten’. De Prins komt zich voorstellen en verantwoorden: hij is iemand, die alles voor zijn volk opoffert, zijn leven aan de hemel wijdt.

‘Je maintiendrai’ heeft een ander voorwerp dan de eigen persoonlikheid. Overgangen zoals een volk doorleeft, wanneer het om dood of leven gaat, bewegen deze alleenspraak met de stille snikken en beden van een gespannen burgerij. Er komen spelingen, waarbij de natie zijn hart voelt kloppen:

> Maar God zal mij *regeren*
> Als een goed instrument,
> Dat ik zal wederkeren
> In mijnen *regiment*.

Hier kunnen zestiendeeuwers nog een tekst uit de Spreuken opvangen in de aloude kerktaal: ‘Per me reges regnant’. Dit beginsel van een regering bij de gratie Gods maakt dubbel indruk, nu de almacht van de genade door een machthebber wordt beleden: ‘Zeer Christlik was gedreven mijn Prinselik gemoed’. Nauweliks heeft hij verklaard, dat David een koninkrijk ontving, of hij verzekert voor zich zelf een eeuwig rijk hierboven te verwachten. De tedere stroof ‘Mijn schild ende betrouwen’ wint aan werking, als we dit vouwen van de handen dadelik zien volgen op het dapper ballen van de vuist. De Prins gaat groot op zijn edel bloed, dat hij, zijn adel waardig, voor het geloof wil storten; en in één adem betuigt hij op God alleen te roemen. Hoe eindeloos hoog voelen we ons bij zulke vrije zwevingen van de geest gevoerd boven de woordspelingen, die voor leidende dichters in die dagen wet en regel vormden! De kunstwerken, door Oranje ge-

offerd om zijn volk te wapenen, leveren onmiddelik schoonheid in zijn strijdlied zelf.

Het Wilhelmus vormt zo'n zuivere uiting van de gemeenschap, zo'n prinsen en koningen overlevende, zo'n bovenpersoonlike, ja zakelike taal, dat wij een mannenaam direkt met een onzijdig woord verbinden, door gewoon te spreken van het Wilhelmus. Het wordt ook niet woord voor woord verstaan, maar eerder met zijn biezondere sfeer aangevoeld, als om te bevestigen, hoe zelfs de Hervorming, die het letterlik lezen van de Schrift in de moedertaal bekent voor een levensorgaan, tenslotte geen uiting kan missen, waarbij het mysterie toch het begrip teboven gaat. Voor het heilig gevoel van vaderlandsliefde is hier onder nuchtere Nederlanders een soort rituele vorm gevonden, die juist met verouderde klanken als ‘Duits’ en ‘Hispanje’ iets eeuwigs weet op te roepen. Modern is er geen enkel vers en nieuw blijft het lied telkens weer, door allerlei betrekkelikheden en veranderlikheden te omvatten binnen een geheel, waarin het bekende en het onbekende samen zijn opgenomen. Heel bepaalde gegevens gaan hier over de grenzen van het dageliks gebruik heen.

Zo gewoon, om met het eenvoudigste te beginnen, het woord *ik* is in de mond van een kind, dat honger heeft, of van een mens, die de strijd om het bestaan voert, zo wonderbaar is dat simpele ‘ik’ in het Wilhelmus. Het staat volstrekt tegenover de zelfverheffende, dus scheidende Ikheid van de tachtiger, die vol universele verachting binnen de engte van zijn eigen beperktheid - nog wel op het allernauwst genomen door de stemming van een enkel ogenblik - was vastgeklemd. Sprak de tachtiger tot zich zelf over zich zelf, de dichter van het Wilhelmus ('t is of hij meer dan onze tijdgenoot tegenwoordig leeft) komt in één adem zijn God en zijn volk aanspreken. Zo kan uitsluitend begrepen worden, hoe het Wilhelmus niet als solo wordt gezongen maar als koor, een voorrecht dat het deelt met de psalmen, die ook persoonlike levensgeschiedenis tot algemene zielservaring weten te verheffen.

In de crisis, toen de papen onder de geuzen lagen, kon Oranje niet onmiddelik het hele volk vertegenwoordigen, zodat een Rooms lied met hoorbare zinspeling op het Wilhel-

mus spotte: ‘Geen ootmoediger in dees zijde van de montagnen’[1]. De aanhangers van het oude geloof vonden het Confiteor Deo omnipotenti vermoedelik een beetje zonderling toegepast in de stroof ‘Voor God wil ik belijden en zijner groter macht’, waarmee de schuldbekentenis door een lofprijzing van zich zelf werd vervangen. Maar geen ironie kan de diepe ernst en oprechte eenvoud verdrijven, die op den duur alle landgenoten zouden winnen. De Nederlander is van natuur wat verlegen om onbevangen over zich zelf te spreken. De Engelsman begint een brief gerust met het voornaamwoord van de eerste persoon, wat wij als een plompe aanmatiging leren vermijden. Alleen erkennen wij het recht van zelfverdediging en van geloofsgetuigenis. Welnu, beide geeft ons het Wilhelmus, want ‘onschuld’ en ‘Woord’ en deze twee verenigd in ‘gebeden’, daarin ligt de volledige boodschap van de Prins. Hij begint op de man af er voor uit te komen, wat hij werkelik wil. Regelmatig plant de aanhef ons met een korte stoot zijn vaandel voor ogen: ‘ben ik’ - ‘blijf ik’ - ‘ben ik’ - ‘heb ik’. Daar staat hij ten voeten uit en houdt onwrikbaar stand. Deze verzekerdheid van zijn roeping om namens de natie op te treden is alles behalve gelijk aan een bleekzuchtig subjectivisme, dat zich op eigen ijdelheid blindstaart. Elke regel schrijft met het evenwicht van een ridderstap onherroepelik geschiedenis op onze grond, ieder woord is stevig gedragen door de daad, een daad die wij niet meer hoeven te geloven, omdat wij die met onze ogen zien. De bezieling, van zijn figuur op ons wezen overgegaan, is niets anders dan de bewustwording van ons nationaal bestaan. Geen stemming van een persoon, de werking van een volk leeft in het Wilhelmus, zoveel als trouw zweren aan het vaderland, waarbij allen broederlik de eed herhalen, die Vader heeft voorgezegd. Durft hij daar alleen staan met vertrouwen op zijn volk als wapen, wij voelen ons groeien in deze held en maken zijn woord tot het onze en volgen zijn verklaringen als de rechtvaardiging van ons bestaan. Zoals er vorstelike toespraken zijn, waarin de majesteit van de meervoudsvorm het louter persoonlike nog versterkt, zo

1) J. van Vloten: Nederlandsche geschiedzangen, 1864, II 252.

horen wij ons ieder voor zich en allen met elkaar betrekken in dit enkele ‘ik’. De weg van mens tot mens is immers gevonden, waar zich een toegang opent naar God; de gebedstoon laat de zuchten van Oranje in onze eigen ademhaling doorklinken.

Kloos' koninklik gebarende vloeksonnetten zijn, inzover dat ijl geluid tenminste weerklank blijft vinden, hoogstens voor te dragen door één stem. Ofschoon zijn Ik zich teer versmelt met het U, is de een er zo goed een enkeling als de ander; en als het U niet volslagen het Ik weerspiegelt, is het gedoemd om noodlottig te worden verstoten. Het ‘ik’ in de eerste stroof van het Wilhelmus gaat geleidelik, langs Gods doorlopend genoemde naam, in het ‘u’ over, waarvan het verder niet meer te scheiden valt. Wel lijken de ‘onderzaten’ na de derde stroof voorlopig vergeten, maar ze worden stilzwijgend in iedere regel ondersteld. Is het Oranje niet daarom te doen, ‘dat ik u helpen mag’? Is het niet daarvoor, dat hij ‘lijf en goed al te samen u niet (en) heb verschoond’? Dit is genoeg om alles wat hij laat of doet met spanning te volgen en met toewijding te delen. Wanneer dan tegen het einde het stil verwachte woord ‘u’ terugkomt, verbonden met de hartelike naam ‘arme schapen’, dan is het innig kontakt met de ‘herder’ lang voltrokken, omdat zij zich in hem herkennen en, meer nog, herstellen.

Er zit iets kinderlik geheimzinnigs in dat, nog afgescheiden van de vormen ‘mijn’ en ‘mij’, ruim twintig keer herhaalde ‘ik’. Verschillende geuzeliederen voeren Alva of een ander Spanjool sprekend in. De dichters hoeven niet te dramatizeren, zolang de vijand zich met zijn geschut laat horen. Hij staat hun voor de geest, hij dringt hun op het lijf. Zo begint Maximilianus de Bossu zich evenals Wilhelmus van Nassouwe met name voor te stellen. Waar ligt nu het onmetelik verschil? Ook in het Wilhelmus zou dat gedurig ‘ik’ de taal van zelfzucht en hoogmoed, de leus van partij en sekte zijn, als het niet beantwoordde aan de hoogheilige naam van God, met wie de Prins namens zijn volk een luid gesprek mag voeren. De vreemde zal er misschien enkel het ontwaakt bewustzijn van de Renaissance of het verontwaardigd geweten van de Reformatie in horen, terwijl ons

volk er eenvoudig de stem in voelt van het eigen hart. Hier is het niet Oranje tegen Spanje meer, hier is het Oranje voor Nederland: over alle heersers heen komt een mensekind de hemel aanroepen. De nationale toon trilt van morele ernst, die aan de vaderlandsliefde hoger menselikheid kan geven. De Christenridder, door Erasmus gemodelleerd, verschijnt in levende lijve, om, wat wij noemen, pal te staan voor het heilig recht. Hij is feitelik in ballingschap, nu hij toch wezenlik zijn volk nader komt dan ooit, omdat hij met zijn 'prinselik gemoed' even erg 'bezwaard' is als de 'onderzaten'. De beproeving van het 'zwaar tempeest' heeft herder en schapen verenigd.

Het is tenslotte geen wonder dat wij dat 'ik' zelf beleven, want - we zouden 't door de tovermacht van de poëzie, die zich weldadig laat vergeten en zich nergens als literatuur opdringt, bijna voorbijzien - de figuur van de held is uit de verbeelding van de dichter in natuurlike volkstaal overgebracht, waarbij de kunstenaar zó opging in zijn schepping, dat zijn naam zelfs verloren raakte. Hij gaf zijn ik aan de ander, hij offerde meer dan bij een bloedtransfusie, hij wijdde zich volledig met een zielsverwantschap toe, die een metamorfoze nadert. En zo dikwels wij vol overtuiging het Wilhelmus meezingen, nemen wij naar ons vermogen aandeel in diezelfde trouw. Het buitengewone gebeurt immers pas, waar zulk een vereenzelviging van twee personen de wedergeboorte van een volk bezegelt. De transformatie bestaat niet zozeer in het lenen van een dichterwoord aan de leiderstem als wel in het doorklinken van een hele geschiedenis op deze toon, waardoor het Prinselied waarachtig volkslied is geworden. De kernen grijpen in elkaar, om een nieuw leven voort te brengen. Er is één gevoelige plek in het Wilhelmus, waar de ontmoeting van held en volk een vruchtbare omhelzing te genieten geeft. Nauweliks heeft Oranje verklaard, na het zuur het zoet te verwachten, of 'o Neerland zoet!' vloeit hem van de lippen, omdat heel de zoetheid van zijn leven bestaat in het lieve land. En van zijn kant deelt hij weer zijn adel aan allen mee, waar hij bekent, hoe zijn edel hart bloedt, zo dikwels hij denkt aan dat 'edel Nederland'.

Deze orgeltoon van de objectiviteit wordt door een dieper

adem aangeblazen dan de dichtertaal en wel door Gods Woord. Terecht glimlacht een bijbelkenner, als hij iemand ophef ziet maken van een paar wendingen, die de Opdracht van Marnix' psalmvertaling deelt met het Wilhelmus, terwijl ze gewoon overbekende klanken uit de psalmen zelf zijn[1]. Het hele lied blijkt bij nader beschouwing verzadigd van bijbelse termen, met name van psalmtonen. Niet toevallig vergelijkt Oranje zich uitdrukkelik bij David, die moest vluchten ‘voor Saul den tiran’; en mogelik herinnert zijn plechtig getuigenis in 't begin en in 't slot, de Koning nooit veracht te hebben, weer aan Davids loyale houding tegenover de vorst. Misschien is terloops de herinnering welkom aan verschillende teksten, die samen de gewijde sfeer bepalen, waardoor het Christenvolk, zonder alle verzen bewust tot hun oorsprong te herleiden, ineens het gevoel krijgt, dat het lied uit het hart of uit de hemel komt. *In Godes vrees te leven* beantwoordt aan de uitdrukking ‘wandelen in de vreze Gods’, waarmee ieder vrome van jongsaf vertrouwd is. *God zal u niet verlaten* bevestigt de letterlik gelijke uitdrukking, die Israël meermalen troostte. *Mijn schild ende betrouwen* klinkt diep binnen de ziel van zoveel gelovigen als er een weerklank van de Schrift in mogen horen. *Verlaat mij nemmermeer* is een volhardende smeking uit de psalmen, *die tirannie verdrijven* verwant aan de plaatsen, waar Job en David en Jesaja bidden om bevrijding uit de handen van hun tiran. ‘Verlos mij van al mijn vervolgers’, zo roept de zevende psalm, wat hoorbaar natrilt in deze regels:

> Van al die mij bezwaren
> End mijn vervolgers zijn,
> Mijn God, wilt doch bewaren
> Den trouwen dienaar dijn.

Schijnt een geleerde zich te verbazen over het ‘overdreven’ beeld van *haar handen wassen in mijn bloed*, dan vergeet hij binnen zijn boekerij alleen het Boek der boeken, waar de Oosterse verbeelding nog sterker spreekt van voeten wassen in het bloed (Ps. 58). Onnodig is het zeker het schriftuurlike aan te wijzen van de volgende regels:

1) J. Postmus: Oud-Holland en de revolutie, 1910, bl. 391. Vgl. Bijbelkennis en literatuurstudie, De Nieuwe Taalgids, 1928, XXII 124 vv.

Maar de Heer van hier boven,
Die alle dink regeert,
Die men altijd moet loven,
En heeftet niet begeert.

De *schapen*, die *verstrooid* raken, zijn in het Oude Testament even gewoon als de *herder*, die *niet zal slapen*, terwijl de uitdrukking *zijn heilzaam Woord neemt aan* bekend is uit het Nieuwe Testament. Van de profeten tot de apostelen vormt de regel *in der gerechtigheid* eindelik een geliefde leus.

Nergens heeft het lied intussen die verdachte bijklank gekregen van wat nu eenmaal tale Kanaäns heet. Het Wilhelmus blijft, om nog een laatste keer met de Bijbel te spreken, een nieuw lied, dat het water levend in fonteinen laat springen. Des te minder vals is de toon, omdat die niet tegen de broederliefde aanklinkt. De felheden en grofheden van het geuzelied worden ons bespaard in een gedicht, dat de buitenlandse vijand hielp overwinnen, door allereerst de burgeroorlog teboven te komen. Geen hoon tegen al wat Rooms en Spaans is samen, wordt het strijdlied, op louter verdediging en bescherming als het gericht is, tenslotte een vredezang, die de partijen weet te verzoenen en de geslachten te verbinden. Daarom kan het al een halve eeuw volledig in het katholieke schoolboek van Everts opgenomen staan, waar het een lied vol gevoel heet, dat wezenlik verdiende een volkslied te worden; daarom noemt Moller's leerboek het een van de mooiste landsliederen en prijst het niet alleen zijn diepe gemoedstoon, maar ook zijn sterke uiting van Godsvertrouwen. Het Wilhelmus is dan ook niet zó nieuw, of ruim twee eeuwen tevoren had een Brabander strikt volgens de scholastiek het onderscheid ‘tusschen den prince (de vorst) en den tyran’ geleerd, om geruststellend te besluiten:

Die prinche, hi es ene hoede
Van siere liede lijf ende goede,
Ende neemt hi hem (hun) dat, sekerlike
Soe verboert hie dan sijn rike[1)].

Oranje, zoals het Wilhelmus hem bezingt, is natuurlik een droombeeld, dat zich in zijn historiese figuur niet zonder rest kan verwerkeliken. Maar in de ideale Prins heeft Neder-

1) Die Dietsche Doctrinale, uitg. Jonckbloet, 1842, II 3751 vv.

land eeuwen geloofd, op hem heeft het bij gevaren telkens geleefd; en deze volksgeschiedenis vormt waarachtig geen minder werkelikheid dan de zwakke kanten van een persoonlikheid, waarmee de vorsers ons achteraf bekend maken. De legende laat de wetenschap voor de massa eerst wetenswaardig zijn, want de verering voor de Vader des vaderlands, hoeveel voorbehoud die titel dan ook vordert, verruimt onze natie, die zo weinig helden geestdriftig vieren wil, met een uitzicht over het lage van land en leven heen. Het Wilhelmus bewaart onze eenheid, zoals het onze vrijheid hielp redden. Zestig jaar na de Aprilbeweging, toen de ene helft van onze bevolking de andere helft dreigend het Wilhelmus tegenzong, is een Nederlands kardinaal in Rome begroet met het volkslied, dat Goddank geen partijzang meer betekent. Wie voor deze heilige tonen eerbied weigert, verloochent zijn land en kleineert zich zelf. Geen politiek verandert het feit, dat blauw de complementaire kleur is van oranje.

III. Vorm

Volgens een filoloog schijnen de strofen enkel door het rijm acht regels te tellen, maar bestaan ze eigenlik uit vier[1)]. Dit misverstand berust op het ondoordacht herhalen van wat een ander geleerde heeft vastgesteld over de oorspronkelike tekst bij dezelfde melodie: ‘O la folle entreprise du Prince de Condé!’[2)] Iemand moet wel weinig muziek in zijn ziel hebben om het Wilhelmus in zulke lijzige verzen gedicht te denken. De dichter M. Nijhoff, die ons volkslied zo mooi behandelde, voelt juist het eigenaardige van het geval, dat het Wilhelmus achtregelig is gebouwd, ofschoon de wijs van Chartres, waarop het werd gezongen, vierregelig was[3)]. De vraag blijft alleen, of Nijhoff gelijk heeft met de verzekering, dat de naam Wilhelmus van Nassouwe, na de eerste regel eenmaal gevuld te hebben, voorgoed de lengte

1) J. te Winkel: Geschiedenis der Ned. letterkunde^2, 1922, II 493.
2) Fl. van Duyse: Het oude Ned. lied, 1905, II 1651.
3) Nieuwe Rotterdamsche Courant, 20 Febr. 1926, Avondblad A.

van de volgende bepaalde. Zonder het feit op zich zelf te ontkennen, mogen we immers de mogelikheid aannemen, dat het verband tevoren al gelegd was door de vorm van oude liederen, die de schrijver bewust of onbewust in zijn herinnering omdroeg. De vonk heeft geleiders nodig om een krachtstroom te worden; en de geboorte van poëzie blijft niet minder geheimzinnig, wanneer een dichter bij zijn persoonlike bezieling op de gemeenschap blijkt te drijven. Er speelt hier ondergronds een element van de traditie mee, waaraan tot dusver weinig aandacht is gegeven, omdat Opstand en beeldstorm een volslagen breuk met het verleden gebracht zouden hebben. Nu bewijst dit geval opnieuw, hoe onmogelik een nieuw geslacht even met de geschiedenis kan afrekenen. En tegelijk verklaren zulke erfelike resten, waarom Kalvinisten niet de enigen zijn, die zich door het Wilhelmus aangesproken voelen. Evenals onze schilderkunst van de gouden eeuw de primitieven voortzet, bergt het volkslied verschillende kiemen uit de middelnederlandse poëzie, waarvan het krachtens zijn volksaardig karakter zelfs meer bewaart dan menig werk van katholieke rederijkers, dat het zweet van de woordkunst boven de zalving van Gods Woord als hoogste glans vertoont.

In de vijftiende eeuw had de minderbroeder Willem van Amersfoort een lied geschreven met tien strofen, waarvan de beginletters samen WILHELMUS leverden[1]. De achtereenvolgende initialen van ons volkslied vormen WILLEM VAN NASSOV; en toch klinkt de aanhef met een dubbele verlenging anders. Wordt het levend spraakgebruik in die breder vormen Wilhelmus van Nassouwe twee maal verlaten, dan moet er een stuwing gewerkt hebben, die de dichter onweerstaanbaar verder drong. Dat is natuurlik de melodie geweest, maar de melodie trok weer meeslepend door een verborgen onderstroming. Dit was eenvoudig de herinnering aan liederen met gelijke gang. Het inspirerende van zo'n overlevering wordt voor onze jonge tijdgenoten opnieuw tastbaar, nu ze immers, na stroof en rijm en alle vorm voor hun wilde experimenten verworpen te hebben, veilig klaar-

1) Fl. van Duyse, II 945.

heid in vastheid gaan zoeken. Het Wilhelmus bracht een boodschap, die ineens begrepen werd, omdat de bode eenzelfde taal sprak als het volk. Vandaar dat de dichter geen gangbare middelen als een ‘Oorlof’ en een ‘Prinse’ tot besluit versmaadde[1]. Om tot het hart van de gemeenschap door te dringen, moest het lied uit het hart van de gemeenschap voortgekomen zijn. Het volk herkende zijn eigen toon, waarin het zich thuis voelde. Niet het zoeken van het nieuwe, maar het vinden van het oude geeft het Wilhelmus daarom zijn oorspronkelikheid en onsterfelikheid. De schatten van het voorgeslacht worden gloeiend gesmolten, de winsten van klooster en kamer vrij verwerkt; de schepping vormt op deze manier zo'n verrassend geheel, dat wij in zijn zuivere schoonheid moeilik de kostbaarheden onderscheiden, die er met juwelierskunst als erfstukken ingezet staan. *'t Zal hier haast zijn gedaan* is een regel, waarvan de aangrijpende werking buitengewoon wordt geprezen[2]. Zelfs verzekert een tweede kenner, dat die regel bepaald een omschrijving geeft van Marnix' spreuk Repos ailleurs, waarmee het lied dus ‘het cachet van Aldegonde’ zou dragen[3]. De waarheid is eenvoudig, dat de beroemde regel en een middeleeuwse regel als twee droppels water op elkaar lijken.

Siele, ghi moet verbeyden
Noch eenen cleynen termijn;
Alsijn wij nu ghescheyden,
Ten sal niet langhe sijn:
Ick sal v corteliken
Al in mijn rijcke ontfaen,
Daer om strijdt blideliken,
Het sal saen sijn ghedaen[4].
Oorlof, mijn arme schapen,
Die zijt in grooten noot,
U Herder sal niet slapen,
Al zijt ghy nu verstroyt:
Tot Godt wilt u begheven,
Sijn heylsaem Woort neemt aen,
Als vrome Christen leven,
Tsal hier haest zijn ghedaen.

Voor ons gevoel klinkt de tweede vorm van de slotregel gelukkiger, omdat het oude woord ‘saen’ een soort binnenrijm en stafrijm tegelijk meebrengt, twee kunstmiddelen die

1) ‘Oorlof’ is een veel te gewone term bij rederijkers om als een uitdrukkelik afscheid van de Prins opgevat te worden. Tegenover Fruin en Blok betoogt Kuiper dan ook, dat zo'n vormelike gemeenplaats niet voor betrouwbare tijdsbepaling kan dienen. (Taal en Letteren, 1902, XII 155).
2) Postmus, bl. 63.
3) J.J. van Toorenenbergen: Marnixiana Anonyma, 1903. bl. 14.
4) Een devoot ende profitelijck boecxken, uitg. D.F. Scheurleer, 1889, bl. 25.

door het misbruik van de zestiende eeuw intussen verdacht geworden waren.[1)] De verlegging van het zwaartepunt, de klemtoon meegerekend, op 'hier' versterkt bovendien de aantrekkingskracht tussen hemel en aarde, waarin het heimwee van de ziel zich voelbaar maakt.

Het voorbeeld is meteen welkom als middel om het eigene van het Wilhelmus toe te lichten. De afstand van het vijftiendeeuwse naar het zestiendeeuwse lied lijkt een sprong van het ene klimaat in het andere. Een zekere gelijksoortigheid laat het stijlverschil des te sterker spreken, want wat beide strofen scheidt, is een omwenteling in de geesteswereld. Het Wilhelmus hoort aan een ander, aan het mannelik geslacht midden in de wereld, terwijl de vrome liedjes uit een vorige periode ons voor begijntjes achter de muren bestemd lijken. We horen ze in verbeelding zoemen binnen een blanke cel, waar een beetje moedeloos over de boze wereld gezucht wordt.

Een overgang vormen dan de martelaarsliederen van lijdelike Doopsgezinden, die de klacht met een zalige toon vermengen, tot het lam een leeuw wordt in het geuzelied. Evenals op de Nachtwacht gaat er telkens, in de vorm van vloek of hoon, een schot langs elkaars oren af, zonder dat iemand zich voor zo'n geruchtje vervaard zal tonen. Dit verhoogde levensgevoel spreekt zich in strak gespannen vormen uit. De renaissance heeft verzen vaster op de maat leren stappen, evenals figuren van een gelijktijdig paneel steviger hun lichaam bewegen. Het middeleeuws ritme doet daarbij los, om niet slap te zeggen, aan, alsof de lettergrepen evenzoveel slordig bengelende armen zijn. In het nieuwe metrum zwelt dezelfde parmantigheid, die onze schilders dan in rechte houdingen met hoge borst en wijdbeense stand met kuiten vol spierbulten openbaren. Er is iets van de vroegere tederheid verloren, waarvoor een jonge fierheid in de plaats komt. Bloesem en vrucht kunnen niet samen leven, en wat de groei

1) De vervanging van 'saen' door 'haest' sprak niet vanzelf, want het eerste woord komt nog herhaaldelik in geuzeliederen voor (Het Geuzenliedboeck, uitg. E.T. Kuiper en P. Leendertz, 1924, I 230, 267, 290, 292, 310, II 7, 57, 102, 104, 202, 217, 235, 243, 253, 255/6) en Marnix gebruikt het meermalen in zijn psalmvertaling (Ps. 81:16, 107:14, 122:1, 138:2).

voor onze ogen laat gebeuren, is het onrijpe van de vormbeheersing. Vondel zal nog zulke oneffenheden te overwinnen hebben als het Wilhelmus er telkens in een half vrij accent vertoont: ‘òprecht’ en ‘edèl’ zijn gevallen, die van 1600 tot 1880 onbeholpen gaan heten.

Dat de bouw van de stroof in het Wilhelmus zich aansluit bij een lied als ‘Het viel eens hemels douwe’, is openlik erkend[1]. Er bestaan trouwens geuzeliederen, die ‘Het daghet uyt den Oosten’ als melodie vermelden en dus als schema verwerken[2]. Het tekent de crisis van onze Opstand, waarbij imitaties en reacties in een verwarrend handgemeen dooreen vliegen, dat het Wilhelmus kan geschreven worden op een wijs van de Roomse partij en in de stroof van een middeleeuws kerklied[3]. Of zou deze naasting bedoeld zijn als een verovering van oorlogsbuit? De bondige taal en onmiddelike toon brengen mee, dat, behalve in de plechtige slotstroof, nergens twee regels met *en* verbonden worden. De dichter heeft het merg van de bijbeltaal in zich opgenomen, zonder het voegwoord, waarin zoveel anderen een makkelike brug naar de godzaligheid zien, nodig te hebben. Ieder woord weegt, elke regel klinkt, het gaat om het leven van een volk, dat nauweliks tijd over houdt om adem te halen.

Tussen allerlei geuzeliederen, die vol rijmen hangen als een schuttersborst vol blinkende penningen, is het Wilhelmus zo sober mogelik van trant. Geen klankspel geeft het als ‘Merk toch hoe sterk zich in 't werk nu al stelt’, geen verdovend refrein als ‘Slaat op den trommele van dirredomdeine’. Vreemde woorden, waar een rederijker onmogelik buiten kon, worden bijna heel vermeden. Hoe merkwaardig deze eenvoud is, bevestigt een lied op de wijs van het Wilhelmus:

1) J. Postmus: Het Wilhelmus, 1909 bl. 10.
2) Het Geuzenliedboek, I 252 bijvoorbeeld.
3) Blok verschrijft zich, als hij het Wilhelmus een ‘hugenootsch ruiterlied’ noemt (Willem de Eerste, Prins van Oranje, 1919, I 195), nadat hij indertijd gesproken heeft van een spotlied op Condé (Bijdragen voor vad. gesch. en oudh. 4e reeks, 1900, VIII 445)

Wilt doch nemen exempel
Aan Antwerpen plaisant,
Dwelk was Europe's tempel,
Van nering triumfant[1].

De enkele uitzonderingen maken dan ook een indruk van echtheid: ‘instrument’ en ‘regiment’, ‘tempeest’ en ‘obedieren’ zijn één voor één door middelnederlands gebruik gewaarmerkt, al lijken ze op de vleugels van de Hervorming zo pas uit Genève aangevoerd. Het meest gereformeerd klinkt wel ‘instrument’, volkomen in overeenstemming met Kalvijn's leer, die waarschijnlik tot de verspreiding van deze term heeft bijgedragen; maar Pater Brugman hanteerde het woord al zo goed als andere Nederlandse mystieken[2]. ‘Regiment’ heeft bij ons niet minder dan over de Rijn de algemene betekenis gehad van regering, vóórdat Frankrijk er een uitsluitend militaire toepassing aan gaf[3]. Ook ‘tempeest’ en ‘obedieren’ waren hier vanouds ingeburgerd, zoals trouwens hun verouderde vorm al blootgeeft. Het tijdelik bestanddeel van het onvergankelik lied betuigt zich verder in de plaatsing van bijvoegelike achter zelfstandige naamwoorden: ‘een koninkrijk zeer groot’, ‘des konings landen goed’ en dergelike wendingen, die de romantiek met gewild archaïsme weer in balladen ging toepassen. Zou de regel ‘tot God wilt u begeven’ geen naklank leveren op de biezondere zin, die het woord begeven in de middeleeuwen had voor bekeren? En herinnert ‘die mij mijn hert doorwondt’ niet aan de klacht ‘doorwond mijn hert zo zeer’ in het middeleeuws minnelied? Of is ‘Na 't zuur zal ik ontvangen van God mijn Heer dat zoet’ misschien verwant aan ‘So wiet hier na besoeten wil, die moet eerst hier besueren?’[4] In ieder geval staat de sobere ernst, waarmee alle krachten zich beslissend samentrekken, ons geweldiger voor de geest, wanneer we eindelik tot onze verrassing vinden, hoe buitengewoon klein het vocabularium is van het hele Wilhelmus. De meeste woorden komen terug: ‘bezwaren’,

1) Het Geuzenliedboek, I 273.
2) Middelned. Woordenboek i.v.
3) Mnl. Wdb. i.v.; Grimm: Deutsches Wörterbuch, 1893, VIII 536 ff.
4) Een devoot ende profitelyck boecxken, bl. 208.

‘dienaar’, ‘held’, ‘onschuld’, ‘zoet’, ‘Woord’ verschijnen twee maal, ‘getrouw’, ‘Koning’, ‘hert’, ‘leven’, ‘tiran’, ‘Prinse’ drie maal, ‘bloed’, ‘edel’, ‘vroom’ vier maal, ‘Heer’ zes en ‘God’ niet minder dan elf maal. De rijmen zijn evenmin rijk, want ‘Here’ komt aan 't einde van twee verschillende regels, ‘bloed’ van drie, ‘leven’ van vier. Waarom deze uiterste eenvoud nu geen armoe is en de weelde van zoveel rederijkerij wèl - op die vraag geeft het hart alleen antwoord.

Het Wilhelmus, dat een toekomst moet hebben in verhouding tot zijn geschiedenis, lijkt aangewezen om als klassiek gedicht, waarin geen woord te veel is of te weinig, op scholen van buiten geleerd te worden. Royaards droeg bij voorkeur Vondels Prinselied voor, andere kunstenaars mogen het voluit ons Wilhelmus doen. Bij nationale plechtigheden zou een toneelspeler, als er geen redenaar op berekend is, afwisselend met een spreekkoor van jongens en meisjes, het lied kunnen zeggen, om dan enkele strofen in de rechte geest gezamelik te laten zingen. Zo draagt het volkslied meer en meer tot onze vaderlandse vorming bij.

GERARD BROM

Volk en regeering bij het buitenlandsch beleid

> Men kan misschien wel spreken op het gebied van de buitenlandsche betrekkingen van een verkeerd Regeeringssysteem. Het feit, dat Nederland gedurende bijna 100 jaren, als men afziet van de Luxemburgsche quaestie en van enkele momenten gedurende den wereldoorlog, niet geroepen is geweest om werkelijk buitenlandsche politiek te voeren, dat is de oorzaak, dat volk en Regeering in Nederland beiden slaperig geworden zijn op dit gebied.... Daaruit is een toestand ontstaan, die voor het behartigen van de buitenlandsche betrekkingen ondeugdelijk is. Wij hebben honderd jaar lang op een fluweelen-kussenstoel gezeten, om vanuit onze vensterramen een optocht gade te slaan. En nu zijn wij geroepen in dien optocht mee te marcheeren. Dat eischt van ons volk en van onze Regeering heel andere actie dan in het verleden getoond behoefde te worden.

Deze woorden, door den heer Colijn gesproken in de Eerste Kamer der Staten-Generaal op 18 Maart 1927, zijn sedert dien herhaaldelijk geciteerd. Terecht: zij constateerden een zeer belangrijke verandering in Nederlands internationale positie na, en door, den wereldoorlog, zij maakten ons opmerkzaam op de omstandigheid, dat deze verandering haar gevolgen moest hebben voor ons buitenlandsch beleid.

Het is geen toeval, dat juist nu Nederlands buitenlandsche politiek zooveel meer de publieke belangstelling heeft dan vroeger, geen toeval ook, dat een conflict tusschen het Departement van Buitenlandsche Zaken en de openbare meening, na in 1926 te zijn gerezen, sedert dien herhaaldelijk heeft gedreigd en onlangs opnieuw is uitgebarsten. Er werken hier krachten van welker oorzaak en beteekenis men, in Nederlands belang, dient te trachten zich rekenschap te geven, opdat zij niet langer tot schade des Lands in onvruchtbaren strijd worden verspild, in stede van tot heil daarvan samen te werken.

Het ware nutteloos te trachten, het doel van Nederlands

buitenlandsche politiek met beter woorden weer te geven dan die, waarmede Struycken dat doel in ‘De hoofdtrekken van Nederlands buitenlandsch beleid’ als volgt kenschetste:

> De lange bevrijdingsoorlog, bekroond door den Vrede van Westphalen had Nederland territoriaal alles gebracht, wat het begeerde. Naar verdere uitbreiding van gebied hebben onze vaderen nimmer gestreefd. De eenige zorg was in veilig bezit te behouden wat men door zoo zware offers had verkregen, en zich rustig te kunnen wijden aan de hoofdbron van de volkswelvaart, de exploitatie der rijke koloniën en den internationalen handel.
> Maar daarvoor was noodig, dat men angstvallig het vaderlijk erf bewaakte en beveiligde tegen ieder zich opdringend imperialisme, dat in het bezit der lage landen aan de Noordzee den sleutel zou willen zoeken voor de opperheerschappij in Europa. Zeker, het liefst had men zich reeds van den aanvang af als een peuple satisfait willen terugtrekken in een rustig isolement. Maar het lot van de Vereenigde Nederlanden was voor het staatkundig evenwicht in Europa van te groote waarde, de golven van de groote politiek sloegen te hoog en te ver, dan dat men zich bij werkeloos toezien in veiligheid kon achten. Zoo moest men medespelen het hooge spel, opdat het evenwicht bewaard bleef, waarop het bestaan van het Land berustte.
> Voor zich zelf heeft men nimmer eenige bate begeerd of verkregen; het eenige, wat men vroeg, was eene zoodanige verhouding tot, eene zoodanige politieke constellatie van de andere Mogendheden, dat men in rust en vrede van het eigen bestaan kon genieten.

Het heeft lang geduurd, vóórdat de gewenschte rust werd bereikt. Onder de Republiek is het nimmer geheel zoo ver gekomen. Het Koninkrijk werd opgericht als bolwerk tegen Frankrijk, en had reeds uit hoofde van deze taak een rol in de groote politiek te vervullen. Pas toen, bij de scheiding, aan het Noorden die taak ontviel, ontstond weer de mogelijkheid van een rustig isolement achter de Zuidelijke barrière, met welker bewaking ditmaal niet het Noorden zèlf belast werd.

Inderdaad bleek België, zooals gehoopt was, onder het régime van de verplichte neutraliteit zoowel ongevaarlijk als onafhankelijk. Europa bleef voor ernstige evenwichtsverstoringen gespaard. In rustige afgeslotenheid mocht het Nederlandsche volk zijn bestaan genieten. De langdurige wrijvingen over de afdamming van het Kreekerak en de Luxemburgsche quaestie waren in de zestiger jaren de late herinneringen aan een vroegere periode, toen nog in Europa een Nederlandsche politiek moest worden gevoerd.

De nieuwe toestand toch bracht noodzakelijk mee, dat er

geen Nederlandsche politiek in grooten stijl te voeren viel. Nederland had alles, wat het wenschte, zonder daarbij door andere landen te worden gehinderd. Wat bleef er dan voor de Nederlandsche diplomatie te bereiken over? Haar taak kon in hoofdzaak beperkt blijven tot het onderhouden van aangename relaties met andere mogendheden, tot het bevorderen van een aangename sfeer voor aangenamen omgang. Zakelijk had dat niets om het lijf. Wanneer Struycken constateert: 'uit vrees, dat tot schade der politiek iets openbaar zal worden, wat beter geheim ware gebleven, houdt men zooveel mogelijk alles geheim, waarbij nog komt, dat zij die weinig gewichtigs zouden te zeggen hebben, om zich eene houding van gewicht te geven, ook dit weinige nog verborgen houden', dan begrijpen wij zeer wel, dat hij tevens kon vaststellen: 'Ten onzent is de geslotenheid der diplomatie, zooals algemeen bekend, sterker dan waar dan ook'.

Terwijl aldus de taak van het Departement van Buitenlandsche Zaken van waken voor Nederlands belangen verwerd tot een vrij onbelangrijke zorg voor het vertoonen van een vriendelijk gelaat, moest deze toestand ook doodend werken op belangstelling en zin van het Nederlandsche volk voor Nederlandsche buitenlandsche politiek.

Politieke belangstelling in het algemeen uit zich grootendeels in aanhankelijkheid aan enkele zeer algemeene beginselen eenerzijds, in een streven naar behartiging van groepsen eigen belangen anderzijds. Geheel afgezien nu van het bijzondere karakter van de betrekkingen van volkeren onderling, in 'Het bestuur der buitenlandsche betrekkingen' door Struycken besproken, zou, wilde er van groot algemeen meeleven in vraagstukken van buitenlandsche politiek sprake zijn, hetzij de noodzakelijkheid tot handhaving van beginselen, hetzij die tot het beschermen van kleine belangen tot een dergelijke belangstelling aanleiding moeten geven. De zorg voor privé- en groepsbelangen, al kan zij ook op het gebied der internationale politiek voorkomen, vindt daar toch geen gelukkig arbeidsveld, omdat ten slotte in het verkeer der staten onderling alleen het algemeen staatsbelang leidende gedachte kan zijn, terwijl als regel ook veel meer behoefte zal worden gevoeld, om dergelijke belangen binnenslands

tegenover andere groepen, dan om ze tegenover het buitenland te behartigen. Voor belangstelling in *buitenlandsche* politiek is deze factor dus van geringe beteekenis.

Van des te meer beteekenis daarvoor is de andere factor: de aanhankelijkheid aan algemeene beginselen. De hoofdtrekken van Nederlands buitenlandsch beleid waren geen willekeurige denkbeelden, vanuit een willekeurig uitgangspunt door willekeurige lieden willekeurig geconstrueerd. De beginselen van dat beleid werden bepaald door het karakter van het Nederlandsche volk en land, door hun plaats en functie in de wereld. Voor een volk onder deze omstandigheden levende was een beleid, op deze beginselen berustende, een onontkoombare noodzakelijkheid. Aan den wil van dat volk om als zelfstandig volk te leven is noodzakelijk de wil verbonden, om in zijn verhouding tot andere volkeren zich naar deze beginselen te richten. Het kan die beginselen niet uit het oog verliezen, op straffe van ondergang. Het kan ze evenmin verzaken, want dan zoude het moeten ophouden zich zelf te zijn. En al mogen onbelangrijke aangelegenheden het publiek koud laten, daar waar hoofdlijnen van buitenlandsche staatkunde in het geding komen zullen de handelingen van de Nederlandsche regeering worden beoordeeld naar onvervankelijke regels, en zal die regeering worden gestuwd in de richting, door die regels aangegeven. De regeering mag de regels in concreto uitwerken, en daarbij den stroom min of meer leiden, zij zal er nimmer tegenin kunnen gaan. Deed zij dit, dan zou zij, zooals zij onlangs nog in een dergelijke zaak van principieele staatkunde zeer wel gevoelde, ‘door de natie worden gewraakt’.

Indien derhalve de publieke belangstelling voor buitenlandsche politiek zich moet manifesteeren in toetsing van die politiek aan staatkundige grondbeginselen, dan kon, na 1839, van zoodanige belangstelling bezwaarlijk meer sprake zijn. Nu het Nederlandsche ideaal was bereikt om, afgesloten van overig Europa, in vrede te kunnen voortbestaan, viel er geen Nederlandsche politiek meer te voeren, laat staan dus te beoordeelen. Ja zelfs het besef van de *mogelijkheid* van een Nederlandsche internationale staatkunde moest verloren gaan in een land, waar de mogelijkheid van zulk een staatkunde langen tijd

feitelijk niet bestond. Wij waren de tevreden (en zelfbewuste) toeschouwers bij anderer gewoel.

Door den wereldoorlog verviel feitelijk de Belgische neutraliteit, dus Nederlands Zuidelijke barrière. En in plaats van het Europeesche evenwicht kwam een overheerschende positie van Frankrijk, het land welks niets ontziende heerschzucht aan Europa en Nederland door de eeuwen heen zoo veel ellende bezorgd had. Het was een booze wereld, waarin Nederland zich geplaatst zag.

Zich geplaatst zag. Want met de rust was het onherroepelijk gedaan. Het leven in stille teruggetrokkenheid was slechts mogelijk, doordat en zoo lang Nederland aan de Zuidzijde zijn erf door het neutrale België zag afgesloten, en in het evenwichtige Europa geen plaats was voor naar deze belangrijke gewesten opdringende imperialismen. De rust was het aangename gevolg van tijdelijke gelukkige omstandigheden, een verandering van die omstandigheden bracht automatisch mee, dat van zich-afzijdig-houden geen quaestie meer kon zijn. Niet dat Nederland daarom een boven zijn bescheiden krachten gaande rol moest gaan spelen op afgelegen terreinen der groote politiek. Maar de opheffing van de politieke stabiliteit in West Europa maakte het tot een plicht van zelfbehoud, om in de politieke vraagstukken die hier (niet door ons!) aan de orde werden gesteld een woord mee te spreken. Nederland heeft in de Europeesche politiek weer een rol te vervullen, niet omdat het zulk een rol begeert, maar omdat de omstandigheden er toe dwingen. En er is niets dat het vermoeden wettigen zou, dat binnen afzienbaren tijd hierin weer verandering zou komen.

Het is volkomen natuurlijk, dat Nederland op den nieuwen toestand allerminst ingesteld was.

Conflicten waarin groote Nederlandsche belangen betrokken waren, waren sedert lang niet meer voorgekomen. Dergelijke belangen, gelijk zij thans weer te verdedigen vielen, hadden onze diplomaten nog niet te verdedigen gehad. Het Nederlandsche buitenlandsch bedrijf bestond, kon slechts bestaan, in uiterlijk vertoon van vriendelijkheid, zonder inhoud. Ter-

wijl voorheen die uiterlijke vriendelijkheid de hoofdzaak, immers de eenige zaak, was, werd deze nu tot een volmaakte bijkomstigheid, en moest weer ten volle gelden Thorbecke's opmerking: ‘Aan de grootste slimheid in het vermijden of verzachten van botsingen hecht ik niet zooveel als aan een zoodanig stelsel van beleid, waardoor de rechten en belangen van dit land op den duur worden verzekerd’. Vaak is in de laatste jaren aan de Nederlandsche regeering verweten, dat zij, om bij een conflict een vorm van vriendelijkheid te redden, aan dit voor het ware karakter der verhouding onbelangrijke uiterlijke vertoon Nederlandsche belangen opofferde. Kon het anders, waar men van ouds gewoon was, slechts op den vorm te letten, en geen aandacht te schenken aan belangen, waarvoor toenmaals niet te strijden viel? En indien men al voor deze belangen had willen opkomen, waar zou men het vermogen vandaan halen, om ze met kracht en talent te verdedigen, nu die verdediging als een ongewone taak plotseling werd opgedrongen? Indien men al den wil had, *tegenover* anderen stand te houden, zou men in staat zijn om hun tactiek en hun gevaarlijke bedoelingen voldoende te doorgronden, waar men niet gewoon was om voor gevaar op zijn hoede te moeten zijn?

Evenals de Regeering kon het Volk slechts vreemd en onbeholpen staan in de nieuwe omstandigheden. Geen aanleiding, laat staan noodzaak, om in de buitenlandsche politiek belang te stellen was er sedert jaren geweest. Een irreëele pacifistische plannenmakerij had alleen ertoe kunnen bijdragen, om alle begrip voor werkelijke politieke verhoudingen en mogelijkheden te dooden. Vreemd en wezenloos werd het Nederlandsche volk in de na-oorlogsche omstandigheden geplaatst. De aanval van het Belgische annexionisme was zóó plomp, dat het instinct van nationaal zelfbehoud in Nederland niet kòn blijven sluimeren, maar het sliep spoedig weer in. Tot 1926 zou het duren, voordat werkelijke belangstelling voor buitenlandsche politiek, dank zij het Nationaal Comité van Actie tegen het Belgisch Verdrag, werd gewekt. Sedert dien is zij wakker gebleven en het laat zich aanzien, dat zij niet weer verdwijnen zal. Voor apathie, gevaarlijke erfenis uit beter tijden, is in het hedendaagsche Nederland geen plaats meer.

Regeering en Volk zijn in onhandige onwennigheid de nieuwe periode binnengewandeld. Dat onder deze omstandigheden Nederland zonder ernstige nadeelen de eerste jaren is doorgekomen mag een groot geluk heeten. Of de fouten zich niet erger hadden gewroken, indien niet juist in die jaren de ongewone talenten van een Struycken en een Van Karnebeek zich hadden doen gelden? Het is gemakkelijk, een minister met de schuld voor gebleken tekortkomingen te belasten, mede in het licht van latere ervaringen is het moeilijk te zeggen, dat iemand anders het beter, of althans even goed, gedaan zou hebben.

Nederland moet zich thans voegen in de nieuwe omstandigheden.

Een hoogst belangrijk, en naar men moet hopen en verwachten blijvend, gevolg van die omstandigheden is de herleving der publieke belangstelling voor de practische buitenlandsche politiek. De verhouding tot andere Mogendheden is dientengevolge niet meer alleen regeeringszaak, zij is geworden tot een aangelegenheid van het geheele volk. Het is volkomen nutteloos erover te debatteeren, of deze toestand al dan niet gewenscht is. Men dient rekening te houden met het vaststaande feit, dat ook het Nederlandsche vòlk de buitenlandsche politiek tot voorwerp van zijn zorg heeft gemaakt. Nu dit, als gevolg van Nederlands veranderde positie in de wereld, aldus geworden is, nu dus niet langer de regeering alléén zich met deze zaken bezig houdt, doet zich de vraag voor, niet meer hoe aan het volk een stem in zake de buitenlandsche betrekkingen kan worden verschaft, maar hoe, gegeven dat deze stem zich laat hooren, de verhouding tusschen regeering en openbare meening behoort te zijn.

Van eenig besef dat hier een quaestie is die om oplossing vraagt, heeft het Departement van Buitenlandsche Zaken tot op heden niet doen blijken. Niet geheel onverklaarbaar. De volstrekte afgeslotenheid, waarin men tot nu toe de buitenlandsche aangelegenheden placht te bedisselen, de volstrekte rust die men daarbij genoot, producten van de vroegere omstandigheden, hebben ook hier een traditie geschapen die zich niet laat wegredeneeren.

Dat behoud van deze behaaglijke situatie zeer zou worden gewaardeerd willen wij gaarne gelooven. Toch is het verbluffend om te zien, met welk een vrijmoedigheid het departement sedert 1927 langs de werkelijkheden is heengewandeld.

Er bestaat een Commissie voor Buitenlandsche Zaken, bestemd om samenwerking tusschen Regeering en Volksvertegenwoordiging op dat terrein te bevorderen. In de practijk wordt zij gehanteerd als een middel, om bemoeiing met de gestie van het Departement te belemmeren.

Weliswaar werd een commissie tot reorganisatie van den persdienst ingesteld (of dat misschien op den duur iets zou helpen?) maar uit de gedragingen der regeering tegenover de openbare meening blijkt afdoende, dat zij aan deze niet de minste beteekenis of waarde hecht. Niet slechts dat ieder bewijs van belangstelling in eenige zaak, betoond vóórdat deze in kannen en kruiken was, als 'ontijdige' bemoeiing van 'onverantwoordelijke lieden' werd gedisqualificeerd, en zij die belangstelling toonden als van slechte bedoelingen bezielde booswichten werden beschouwd; deze dingen zouden als uitingen van ergernis over het verlies der vroegere positie kunnen worden verklaard. Zelfs zou het misschien nog te vergeven zijn, indien een dergelijke mentaliteit er toe mocht leiden, dat men de oogen sloot voor de waarde, die de steun eener krachtige publieke opinie ook voor het buitenlandsch beleid kan hebben, en daardoor opzettelijk naliet, tot de vorming van een dergelijke publieke opinie het initiatief te nemen. Maar in geen geval is het toelaatbaar, om gegeven dat er eenmaal een publieke opinie ook op dit gebied bestaat, voor deze *politieke realiteit* de oogen te sluiten, en zich te gedragen als bestond zij niet. Misschien trouwens, dat oude tradities hier bewerkt hebben, niet alleen dat men de werkelijkheid niet wìlde zien, maar ook dat men haar inderdaad niet zag, en zich verbeeldde, door zwijgzaamheid de vorming eener openbare meening te kunnen beletten.

Nogmaals, het is nutteloos zich af te vragen, of het bestaan der publieke opinie een geluk of een ongeluk is, zij bestáát. Toen de groote politiek ophield om buiten Nederland om te gaan, toen ook weer elementaire belangen van het Nederlandsche volk in het politieke geding kwamen, *moest* zij ont-

staan. Oude verdooving kon dit slechts eenigen tijd vertragen, thans is er in Nederland een openbare meening als levende kracht, waarmede men dient te rekenen.

Niet in dien zin, dat de regeering blindelings de stem des volks zou moeten volgen. Al zal uiteraard in een democratisch georganiseerden staat het besef dat beslissingen uiteindelijk door de volksvertegenwoordiging worden genomen van invloed zijn op de richting van het regeeringsbeleid, het is er verre vandaan, dat de regeering slechts lijdelijk zou moeten aanhooren wat van haar werd verlangd, en zich daarnaar moeten gedragen. Iedere openbare meening behoeft leiding. Haar leiders zullen haar een richting geven, ten goede of ten kwade, maar in ieder geval: een richting. Wil de publieke opinie niet het gevaar loopen, een kracht te worden die ten kwade werkt, dan zal zij ten goede moeten worden geleid. Deze omstandigheid maakt het tot plicht van hen, die meer dan anderen tot het beoordeelen van internationale verhoudingen in de gelegenheid zijn, om de noodige leiding te geven. Zij zullen daarbij moeten beseffen dat, indien zij zulks verzuimen, leiding tòch gegeven zal worden, maar door anderen en dan in de richting door die anderen gewild. Een regeering die een bepaalde politiek voert van welker innerlijke deugdelijkheid zij overtuigd is, heeft tot zedelijken plicht te zorgen, dat de openbare meening de juistheid van die politiek leert beseffen. Liet zij toe dat hier een conflict ontstond, dan zou hetzij de regeering, hetzij het volk, maar op den duur zeer zeker Nederland daarvan de wrange vruchten plukken. Aanvaardt men eenmaal het onomstootelijke feit, dat de openbare meening een kracht is, die voor de buitenlandsche politiek een beteekenis heeft, dan ontkomt men niet aan de consequentie, dat het dure plicht is, die kracht ten goede te leiden.

Niet dat de openbare meening in een bepaalde zaak voor vele sterk uiteenloopende denkbeelden vatbaar zou zijn. Gelijk ik in den aanvang van dit opstel betoogde zal het volk oordeelen naar enkele vaste regels, maar het zijn diezelfde vaste regels, welke de basis der regeeringspolitiek behooren te vormen. Het is slechts binnen betrekkelijk enge grenzen, dat de richting der publieke opinie kan worden beinvloed, maar het is ook slechts binnen diezelfde grenzen, dat voor het

regeeringsbeleid verschillende mogelijkheden bestaan. Ging de regeering die grenzen te buiten, zij zou bij de natie geen steun vinden, maar zij zou dien steun ook niet verdienen. De openbare meening zou daar moeten ingrijpen, om de kwade gevolgen van een foutief beleid van Nederland af te wenden.

Want de functie der openbare meening bestaat in het oefenen van contrôle op het regeeringsbeleid. Door de regeering wordt de politiek feitelijk gevoerd, maar de openbare meening beoordeelt die politiek. Het is in het algemeen niet haar taak, feitelijk aan te geven, hoe in een bepaalde zaak moet worden gehandeld, slechts een regeering die zelve volkomen te kort schiet in het uitwerken van politieke beginselen in bepaalde feitelijke omstandigheden zal deze taak aan anderen over laten. Maar na in concreto de richting van haar politiek te hebben bepaald zal de regeering deze ter beoordeeling moeten doen kennen. Zij heeft niet slechts aan de publieke opinie leiding te geven, zij heeft ook haar oordeel te doorstaan.

Waar aldus de regeering en het volk (in de eerste plaats: de volksvertegenwoordiging) samenwerken aan de bepaling van het buitenlandsch beleid, is het van het grootste belang, dat zij inderdaad *samen* werken, dat er een voortdurende harmonie bestaat. Van belang tegenover het buitenland, waar een gesloten nationaal front meer vermag dan een alléén werkend diplomaat, van belang ook binnenslands, opdat niet regeering en volk ieder een eigen richting gaan en straks in botsing komen. Het is niet mogelijk, en ook geenszins noodig, dat omtrent alles volledige openbaarheid bestaat. Maar in groote lijnen dient eenheid van inzicht te heerschen. Indien de regeering een bepaalde politiek voeren wil - hoe eerder zij de openbare meening haar inzicht doet deelen, hoe beter. Wanneer het regeeringsbeleid tot een bepaalde critiek aanleiding geeft - hoe eerder deze tot uiting komt, hoe beter. Een zoo groot mogelijke openbaarheid van het beleid, uitvoerige voorlichting en goede leiding van de openbare meening, zijn zaken van uitnemend gewicht voor de buitenlandsche politiek. Schuwt de regeering de openbare meening, laat zij deze stuurloos in het duister staan, dan plaatst zij zich tegenover het buitenland in een zwakke positie, kweekt binnenslands wantrouwen tegen haar beleid, en schept de mogelijk-

heid van latere conflicten, die bij betere tactiek wellicht waren vermeden, en die in ieder geval in een vroeger stadium minder schadelijk zouden geweest zijn.

De tegenwoordige toestand leidt er toe, dat regeering en volk elkander hier wederzijds beïnvloeden. Het volk oefent contrôle op de regeering, de regeering licht het volk voor en geeft leiding. En het mag een geluk heeten, dat zij aldus geroepen worden om elkaar te steunen, want zij zouden dien steun bezwaarlijk kunnen missen.

Er is in de Nederlandsche politiek nog steeds een duidelijke neiging, om de internationale verhoudingen te beschouwen als een door anderen kant en klaar gemaakt geheel, waarin Nederland zich slechts met gratie heeft te schikken. Zoolang men zelf buiten het politieke bedrijf stond, was deze houding natuurlijk. Thans, nu Nederland geroepen is 'in den optocht mee te marcheeren', is zij een groot gevaar. Immers moet zij ertoe leiden, dat Nederlands positie feitelijk door anderen bepaald wordt, dat Nederland in hoofdzaak anderer wil lijdelijk ondergaat. 'Politiek is de kunst van het mogelijke' heette het vaak. Inderdaad, doch het had er veelal den schijn van, alsof aldus achter een mom van staatsmanswijsheid het gemis aan eigen stelsel van beleid werd weggepraat.

Waar de Nederlandsche diplomatie aan het gevaar blootstaat, dat zij karakterlooze vriendelijkheid betoont, waar beginselvaste onverzettelijkheid eisch was, daar is juist de publieke opinie bij uitstek geschikt om tegen afdwalingen te waken. Vormen laten een openbare meening koud, zij vraagt naar het wezen der zaak. De noodzakelijkheid om tegenover haar een beleid te formuleeren eerst, te verantwoorden naderhand, brengt mede dat politieke gedachten, niet diplomatieke vormen, dat beleid moeten bepalen.

Harerzijds begeeft de openbare meening zich op een terrein, dat zij van ouds niet gewoon was te betreden. De practische buitenlandsche politiek was voor haar geheel terra incognita. Dit maakt dat zij opvoedende leiding hier nog dringender behoeft, dan anders het geval geweest zou zijn.

Het feit dat men langen tijd buiten het internationaal-

politieke leven gestaan heeft, en slechts als verre toeschouwer daarover droomerige beschouwingen kon houden, wreekt zich thans, nu men met de werkelijkheid weer te maken heeft. Het gevaar dreigt, dat het politieke denken van ons volk slechts door zijn wenschen zal worden bepaald, en niet mede door de feitelijke omstandigheden, waarin het is geplaatst. Er is gemis aan werkelijkheidsbesef, aan begrip van de omstandigheden waarin Nederland geplaatst is. Wil ooit de publieke opinie in staat zijn, om de juistheid van een beleid te beoordeelen, dan zal zij daarbij moeten uitgaan niet van abstracte redeneeringen, maar van begrip voor nationale behoeften en internationale verhoudingen. Een groot tekort bestaat op dit punt, en het is dringend noodig, dat hierin wordt voorzien.

Het aan-de-werkelijkheid-vreemde pacifisme heeft in dit opzicht veel kwaad gedaan, en de versterking van die beweging als reactie op den wereldoorlog heeft dat kwaad verergerd. Bespiegelingen over zeer reëele vraagstukken der groote politiek, ontwapening, voorkoming van oorlog, worden jaar in jaar uit in de Staten-Generaal voorgedragen. Eenig besef dat dit politieke vraagstukken zijn, beheerscht door de machtsverhoudingen en nationale aspiraties der groote mogendheden, en op welker eventueele oplossing Nederland weinig of geen invloed kan uitoefenen, schijnt geheel te ontbreken. Terwijl zulke beschouwingen overal elders alleen dienstig zouden zijn, om des sprekers volkomen gemis aan politiek benul aan een ieder duidelijk te maken, moeten zij hier in ernst worden aangehoord en beantwoord, worden zij hier door duizenden leden van het souvereine kiezersvolk met voldoening geconstateerd.

Dat men in een droomwereld leefde deed vroeger geen onmiddellijk kwaad, maar thans valt er een neiging te constateeren, om voor politieke richtlijnen te verslijten, wat slechts algemeene phantasieën zijn. Vage verhevenheden, als ‘moderne rechtsgedachte’, ‘breedheid van blik’, ‘internationalisatie’, ‘solidariteit’, ‘internationaal belang’ mogen het oor aangenaam streelen, zij worden gevaarlijk indien zij een voorwendsel leveren, om zonder nadere toelichting bepaalde handelingen goed- of af te keuren. Toch zouden velen

in Nederland onder dergelijke leuzen tot de zonderlingste dingen in staat zijn.

Er valt onder de huidige omstandigheden waarlijk wel een andere ‘vredespolitiek’ te voeren. Wil men de booze wereld verbeteren, dan is het eerste plicht te zorgen, dat men zelf bestaan blijft en niet aan haar boosheid ten gronde gaat. Nederland zal in de gemeenschap der volkeren nooit een anderen dan een stabiliseerenden en pacificeerenden invloed kunnen uitoefenen. Wil men werkelijk dat deze invloed uitgeoefend wordt, dan dient er thans eerst voor te worden gezorgd, dat Nederlands positie zoo sterk mogelijk zij, dan dient men, alvorens de wereld te gaan verbeteren, Nederland zelf te beschermen tegen de kwade krachten, die men bestrijden wil.

Nog in een ander opzicht kan het verleden slecht nawerken. Het ideaal van rustige afgeslotenheid is een tijd lang werkelijkheid geweest. Thans is het echter niet de vraag, of wij die tijden zouden terug wenschen, maar hoe wij, gegeven dat zij voorbij zijn, ons in de nieuwe omstandigheden het beste kunnen voegen. Al zal eerste plicht steeds blijven: bescherming van het eigen erf tegen opdringende imperialismen, aan volkomen afgeslotenheid valt niet meer te denken. Sedert dat onze rentenierswoning is afgebroken, kunnen wij ons daarin niet meer terugtrekken, en het Nederlandsche publiek zal zich met de gedachte vertrouwd dienen te maken, dat aansluiting van Nederland bij een andere mogendheid of groep van mogendheden onder omstandigheden wel eens het beste kon zijn. Situaties waarin samengaan met een groote mogendheid geboden ware zijn, hoewel hoogst ongewenscht, toch niet absoluut ondenkbaar. Sedert de feitelijke opheffing van de Belgische verplichte neutraliteit verdient in ieder geval nauwe aaneensluiting van België en Nederland (afgezien nog van de bijzondere economische omstandigheden van het oogenblik, en daargelaten of vooruitziende politiek niet reeds direct na 1839 geëischt had, de banden met België zoo nauw mogelijk te maken) ernstige overweging. Of dit in Nederland voldoende beseft wordt is twijfelachtig. Typeerend schijnt wel, dat in kringen waar men gemakkelijk in een hoera-stemming geraakt voor ‘breedheid van blik’

en ‘toenaderingspolitiek’ tegenover België, de positief-politieke gedachte van een nauwe economische aaneensluiting begroet werd met de vrees, of misschien ‘de loonstandaard’ in Nederland daarvan te lijden zou hebben.

Het is een zeker feit, dat de openbare meening de buitenlandsche politiek tot voorwerp van haar zorg heeft gemaakt, en haar steun en contrôle zal aan onze diplomatie waarlijk geen kwaad doen. Maar die openbare meening heeft opvoedende leiding hard noodig. Door de regeering, in de eerste plaats geroepen om daarvoor zorg te dragen, is zulks volkomen verzuimd. Maar ook voor de pers is hier een eigen taak te vervullen. In het algemeen licht zij het publiek voortreffelijk in, met name omtrent internationale politiek. Indien zij echter daarbij duidelijk in het oog hield, dat voor het Nederlandsche publiek vooral inzicht in zaken, waarin Nederland is betrokken, nuttig *en noodig* is, waarschijnlijk dat dan de inhoud van onze couranten hier en daar nog wel eenige wijziging zou ondergaan.

Er is voor Nederland op internationaal gebied veel veranderd. Onze regeering ziet zich voor een taak gesteld, aan welke zij ontwend was. Daarnaast eischt, op het gebied van het buitenlandsch beleid, het volk een plaats op. Geen macht ter wereld, zelfs geen departement, kan verhinderen dat het hier een rol vervullen gaat. En zoo wordt het noodzakelijk, den nieuwen toestand te overdenken, en die gedachten uit te spreken. Ook al zullen zij niet op slag volmaakt zijn.

J. ZAAIJER

M.A.J. Bauer †
1864-1932

De oogst van den Dood onder de schilders van ons land, die nog leefden uit de late mogelijkheden van de Hagenaars, is aan de laatste vruchten toe. Met Tholen en de Zwart doofde in dezen winter een mild en warm licht van het oude landschap. Met Bauer valt, in het rijper worden van den zomer, een onuitputtelijk verteller en zwierig en droomerig verluchter van het Oostersche volk, het landschap en de steden.

Hij was door die romantische en exotische bevruchting, een uitzondering tusschen de nazaten van de Haagsche meesters. Die uitzondering beperkte zich tot het zoeken en vinden van een anderen creatieven voedingsbodem. Ook van Looy en Haverman brachten een veranderde iconographie in de vastgestelde formule der Hollandsche weiden. De vorm van Bauer bleef niettemin inheemsch van karakter; van Haagsche afkomst bleven zijn middelen. Zelfs zijn Oostersche motieven, waarin weder de mensch was opgenomen, bleven in wezen landschappelijk-schilderachtig; alles ondergeschikt aan de aesthetische emotie. Hij zag de eenling, de kleine groep of de kudde steeds als levend deel van de pleinen en trappen die naar paleizen of moskeeën voeren of bewegend in de schemeringen van nauwe bochtige straatjes. Dit overgevoelige schilderachtige zien beheerschte zijn vertellerschap. Zijn stof voerde hem herhaaldelijk tot het dramatische bewegen en gebaren van menschen; toch bleef het dramatische secundair in de creatieve sfeer van zijn emoties. Niets was hem vreemder dan het uitgangspunt van het psychisch of geestelijk conflict tusschen menschen. Hij zag blijkbaar het eerst de groep, het zich verhouden van standen en gebaren tegen Oostersch

decor ontstaan. Onwillekeurig werd hij telkens een verfijnd regisseur van de aesthetische emotie.

Daardoor is hij een wezenlijk ander romantisch verluchter geworden dan de illustrator van een vroegere 19de eeuwschegeneratie, Gustave Doré, die indringend-hartstochtelijk het gegeven uitput, in hooge mate creatief-dramatisch is en aan de verbeeldingsstructuur alles onderwerpt, zelfs de aesthetische-artistieke emotie. Hierdoor was Doré in staat tot het maken van gruwelijk leelijke dingen, waaraan iemand als Bauer in een zeer productief leven nimmer toe is gekomen. De beste platen van Doré zijn echter van een intensiteit van verbeeldingrijke expressie, waar veel werk van een latere, aesthetisch gaver en fijner opgevoede generatie bij verbleekt.

Bauer heet vooral de teekenaar, de etser, niet de schilder of de aquarellist. Ten onrechte.

Zijn etslijn, zijn teekenwijze, zijn manier van schilderen, is immer schilderachtig bewogen van aard. Zijn lijn is rijk aan beweging, vol modulaties, wekkend vooral tinten. Het werk, het graphische zoowel als het geschilderde, was daardoor van één soort: geinspireerd door de bewegende schoonheden van het rijk schakeerende licht. De droomkracht in dit realistisch gegrond scheppen werd geheel geleid door zijn impressionistische gesteldheid. De lijn die een waarde op zich zelf kan zijn, de harde, heldere of de welluidend gerythmeerde lijn, die niets met kleur of toon te maken heeft, het schilderachtige niet meer dient, maar eigen stem heeft herwonnen en in het vlak een leven van andere structuur heeft gewekt, deze lijnkunst is niet die van Bauer geweest.

In zijn jongere jaren scheen een oogenblik een wending mogelijk. Zijn verbeelding, bevolkt door de zuidelijke reizen, werd bij het lezen van de 1000-en-l-nachtvertellingen gewekt tot het omzetten van de woordbeelden van den tekst tot ranke lijnengroei, in marginalia. Een middeleeuwsch contact: van een gegeven boekvorm, een episch verhaal en het handwerk van den teekenaar. Doch ook toen bleek zijn aard, zijn vorm, zijn scheppende natuur, de vrije vaart van 't schilderachtig avontuur te verkiezen boven de leefregels van een hechter band, waartoe die eerste ontmoeting, bij dieper kennismaking tus-

schen boek en verluchter, had kunnen voeren. Toch had het tijdelijk aanvaarden van de literaire inspiratie en de gegeven maten van den boekvorm zijn vermogen zeldzaam melodieus opgevoerd. Later - in de onvoltooide Bijbelsche plannen - zou deze mogelijkheid zich nog weer voordoen. En wie zal zeggen of het Bauer niet op z'n best, in een zeer gelukkig oogenblik van zijn leven, is geweest. Doch de sterkste drift in zijn wezen ging toch blijkbaar uit naar de azuren luchten en het blanke licht en het vrijuit verdroomen en nadroomen van zijn verre reizen. Deelend in de sfeer van het Rembrandtieke voorbeeld, zonder uit diens kern te leven, bleef hij laat-19de eeuwsch van verschijning en wezen. Dat hij de etskunst der vorige eeuw in dat plan een zwieriger, lichter, fijner gang en het aroom der verbeelding heeft gegeven, is in ons zwaar op de handsche vaderland zijn stellige verdienste geweest.

A.M. HAMMACHER

Buitenlandsch overzicht

Lausanne - Genève - Binnenlandsche crisis in Duitschland 23 Juli 1932

Te Lausanne heeft von Papen herhaald wat eerder reeds Brüning gezegd had: Duitschland zal niet meer betalen. Met die boodschap mocht Herriot niet te huis komen, en zoo is er een laatste betaling verzonnen van 2.7 milliard Mark, door Duitschland te storten niet op de reparatie-rekening (welke nu definitief wordt afgesloten) maar 'tot herstel van Europa' *indien* die storting geoordeeld zal worden te kunnen geschieden zonder gevaar op te leveren voor de stabiliteit van Duitschlands betaalmiddel. Duitschland zal wel voor het geheele bedrag schuldbekentenissen afgeven, maar de B.I.B. zal die niet te gelde mogen maken dan voor zoover financieel oordeel dit voor Duitschland ongevaarlijk acht, en daar in ieder geval niet mede mogen beginnen dan over drie jaar. Over vijftien jaar vervalt Duitschlands verplichting geheel en al, onverschillig of intusschen reeds veel, weinig of niets zal zijn voldaan.

Het plan-Young dus van de baan; van de Haagsche besluiten van 1930 niets meer over. Dat is een snel verloop; de wereldcrisis zal er niet te vergeefs zijn geweest.

Duitschland, dat tot dusver, door onmogelijk na te leven verplichtingen gedrukt, wat het op de reparatie-rekening te storten had eerst van anderen moest leenen, zal eerst nu in waarheid zijn schulden beginnen af te doen. Men zal daar een weg op moeten vinden; men behoort met Duitschland voorzichtig te zijn, maar men behoort het geenszins vrij te laten. Renteverlaging zal onvermijdelijk zijn, de aflossings-

eischen mogen niet te zwaar wezen, maar de schuld moet worden erkend en afgedaan. Op Lausanne zal een nieuwe conferentie ter regeling van dit vraagstuk en van dat der bevroren credieten behooren te volgen. Duitschland behoort, in ieders en vooral in het eigen belang, de allures weder aan te leeren van een fatsoenlijk schuldenaar.

Op Lausanne zal moeten volgen.... maar is Lausanne zelf dan al in dichte vaten?

Frankrijk en Engeland zullen niet ratificeeren tenzij een voor hen aannemelijke schuldenregeling met Amerika zij voorafgegaan.

Mislukt deze, treedt dan het plan-Young weder in werking? Neen. Duitschland heeft de verzekering ontvangen dat dan een nieuwe onderhandeling zal worden geopend, en die deze toezegging gaven, weten vooruit, dat het onmogelijk zal zijn daarbij van Duitschland meer te bedingen dan thans verkregen werd.

Zal Amerika met zich laten praten? Niet dan na de presidentsverkiezing. Het zegt, alleen met ieder schuldenaar afzonderlijk te zullen onderhandelen, maar die verschillende onderhandelingen zullen dan toch door één gedachte moeten worden beheerscht. Zedelijk is Amerika door vroegere uitlatingen tot medewerking gebonden, indien Genève zekerheid oplevert dat het geld dat Amerika zijn schuldenaars kwijtscheldt, niet aan wapentuig zal worden verdaan. Hoover heeft, door het indienen van Amerikaansche voorstellen, het zijne gedaan om te bevorderen dat Genève die zekerheid metterdaad stelt.

De actie van Amerika eener-, van de groep kleine staten waartoe Nederland behoort anderzijds, heeft ten gevolge gehad dat heden de ‘algemeene commissie’ der ontwapeningsconferentie de resolutie-Benesj met 41 tegen 2 stemmen en 8 onthoudingen heeft aangenomen. De tegenstemmers zijn Duitschland en Sowjet-Rusland; van stemming onthouden hebben zich o.a. Hongarije, Italië, Oostenrijk en Turkije. Na aanneming der resolutie is de ontwapeningsconferentie in voltallige zitting bijeengeroepen om haar den wensch te doen uitspreken dat de regeeringen den wapeningsstilstand van

November 1931, die in November 1932 ten einde loopt, met vier maanden zullen verlengen. Hierop is de conferentie verdaagd; haar bureau zal 21 September weder bijeenkomen.

Duitschland heeft tegengestemd, omdat de ‘rechtsgelijkheid’ niet is verkregen: m.a.w. omdat de schrapping der artikelen van Versailles, die van de ontwapening van Duitschland een bijzonder object hebben gemaakt, niet is voorgesteld. Frankrijk, dat zijn internationale weermacht (voorstel-Tardieu) niet in de resolutie-Benesj ziet opgenomen, heeft niet tegengestemd; Herriot heeft echter te verstaan gegeven dat de door Duitschland verlangde ‘rechtsgelijkheid’ alleen te verkrijgen zal zijn voor Frankrijk bevredigende ‘veiligheidswaarborgen’. De schrapping der Duitschland aanstoot gevende bepalingen van het verdrag van Versailles is dus door Herriot niet *a linine* afgewezen, maar er moeten veiligheidswaarborgen in de plaats worden gegeven.

De jongste tusschen Frankrijk en Engeland geteekende politieke overeenkomst, waartoe België en Italië reeds zijn toegetreden, heeft ten doel, dat de deelnemers zich omtrent de voorwaarden, waaronder tot schrapping van eenige artikelen van Versailles kan worden overgegaan, zullen verstaan. Door toetreding van Duitschland zou deze groep uitdijen tot iets als het begin eener Europeesche Unie.

Zoo is allerlei in beweging geraakt; wij schijnen van het doode punt af. Lang is nog de weg, en vol hindernissen, maar men heeft toch den indruk, dat men beproeven wil hem gezamenlijk op te gaan. Met name de redevoering van Herriot van gisteren heeft niet teleurgesteld. Het blijkt toch van groote beteekenis dat hij Tardieu vervangen heeft: deze zou nooit van de conferentie gescheiden zijn, zonder zijn eigen voorstel althans te hebben aangehaald; Herriot heeft dit nagelaten, en zonder reserve voor de resolutie-Benesj gestemd.

Wat behelst dan deze resolutie? De Nederlandsche gedelegeerde, de heer Rutgers, die ter motiveering van Nederland's stem eene balans opmaakte, boekte in haar voordeel:

1e. de verkondiging van het beginsel der afschaffing van

ieder luchtbombardement (zij het van allerlei reserves omgeven die de uitwerking zullen verzwakken);

2e. de beperking van het aantal van alle stukken zwaar geschut van een bepaald kaliber;

3e. de veroordeeling van den chemischen, bacteriologischen en brandstichtenden oorlog;

4e. de erkenning der noodzakelijkheid van een wezenlijke vermindering van het personeel der landmacht;

5e. het voorstel tot toezicht niet slechts op de particuliere, doch ook op de staatswapenfabricage;

6e. de bepalingen omtrent de budgetaire beperking der militaire uitgaven;

7e. het openlaten der mogelijkheid van verdergaande besluiten dan in de resolutie zelve worden voorgesteld; - besluiten waartoe gedrongen moge worden door eene openbare meening, ‘die in den doolhof van de ingewikkelde techniek der conferentie meer dan eens is verward geraakt en bij het luisteren naar onze woorden bijna in slaap viel.’

Hoewel de resolutie-Benesj bij Hoover's voorstellen een goed eind achterblijft, heeft zij toch de stem der Amerikaansche delegatie mogen verwerven; en hoewel zij niets van de voorstellen van Tardieu overneemt, ook die van Frankrijk. Sir John Simon heeft niet nagelaten hierop de aandacht van Nadolny te vestigen en Duitschland tot gemeen overleg omtrent de onbeslist gebleven punten (rechtsgelijkheid en veiligheidswaarborgen) uitgenoodigd. Nadolny evenwel las een soort ultimatum voor: indien dóór de hervatting van de werkzaamheden der conferentie geen bevredigende opheldering inzake de rechtsgelijkheid zal zijn verkregen, zal Duitschland aan de conferentie niet verder vermogen deel te nemen. Frankrijk, dat Amerika heeft te ontzien, liet zijnerzijds elk ultimatum achterwege.

Zal Duitschland alsnog tot de Engelsch-Fransche overeenkomst toetreden? Ware Brüning nog aan de regeering, hij zou het moeilijk durven voorstellen, uit vrees voor rechts. Nu rechts zelf de lakens uitdeelt, is er misschien beter kans op afdoening. De kans, de beruchte artikelen van Versailles geschrapt te krijgen, bestaat ongetwijfeld; mag de regeering

van rechts zich die laten ontgaan? De schrapping verkregen te hebben, zou haar moreel gezag in het binnenland ongemeen versterken.

Op het oogenblik dat wij dit schrijven, is Duitschlands naaste toekomst zeer onzeker. De Hitler-partij zou reeds thans in eene wettig tot stand gekomen nieuwe Pruisische regeering ruim vertegenwoordigd zijn, indien zij zich tot overleg met het Centrum had laten vinden. Zij heeft er de voorkeur aan gegeven de regeering-Braun door een staatsgreep te doen verwijderen, en heeft Hindenburg en von Papen bereid gevonden hiertoe de hand te leenen.

Dat men van een staatsgreep moet spreken, staat, wat ook Leipzig eerlang zeggen moge, vast. De ordeverstoring in Pruisen was het directe gevolg van de opheffing van het uniformverbod, door Hitler afgedwongen. Het heeft er niets van dat men nu van een partijregeering tot een regeering boven de partijen terugkeert: de macht staat op het oogenblik in het Rijk onder indirect bevel van Hitler. De uitslag der Rijksdagverkiezingen van 31 Juli kan licht van dit indirect een direct bevel maken. Indien Hitler de meerderheid verkrijgt, zal hij die niet ongebruikt laten; - indien hij ze niet verkrijgt, zal hij misschien - wat hij ieder oogenblik kan - ordeverstoringen provoceeren die tot nieuw en dieper gewelddadig ingrijpen het voorwendsel aanbieden. De *Vorwärts* meent een hoofdartikel van het program der aanstaande revolutie te kennen: verbod der vakvereenigingen, en hare vervanging door uit werkgevers en werknemers gevormde nationale organisatiën, die het loon bepalen, onder de doorslag gevende stem van den gemachtigde der nationaal-socialistische, met de dictatuur bekleede partij.

Zal Hitler een hem teleurstellenden uitslag der Rijksdagverkiezingen meer respecteeren dan hij het dien der Pruisische verkiezingen gedaan heeft? Het is bezwaarlijk te denken. Evenmin, dat hij, bij inderdaad vrijgelaten verkiezing, de meerderheid haalt. Mussolini zou die, aan den vooravond van zijn revolutionnair optreden, ook niet verkregen hebben. De groote onzekerheid is altijd nog of Hitler, in gaven en regeerkracht, een Mussolini is....

Naschrift (26 Juli).

- Twee gunstige berichten:
Duitschland is tot het Fransch-Engelsch accoord toegetreden, en Borah heeft door zijn vrijmoedigheid bewerkt, dat de schrapping der oorlogsschulden in Amerika niet meer taboe is, zelfs niet gedurende den verkiezingsstrijd. Wat Borah zegt of niet zegt, had tot dusver altijd beteekenis. Men herinnert zich zijn koudwaterbehandeling van Laval. Gaan wij vooruit? Het is reeds een vooruitgang dat men zich dit nu voor het eerst, in alle nuchterheid, afvragen mag. Moed gehouden.

C.

Bibliographie

Joris Vriamont, De Exploten van Tabarijn. - Maastricht, A.A.M. Stols.

De verbeelding van Joris Vriamont schept gaarne symbolische verdichtsels. Het is nu de tweede maal dat hij een romantisch relaas geeft van wonderlijke gebeurtenissen die de aspecten van het leven verzinnebeelden. Eenige jaren geleden gaf hij in *Sebbedee* de 'pikante sproke' van den man die het laatste oordeel bijwoont. Nu vertelt hij ons de *Exploten van Tabarijn*, een denkbeeldige reis, waar Tabarijn, ofschoon hij 'er niet uit zag als een goochelaar,' doet denken aan den middeleeuwenschen speelman die na de jacht de dischgenooten doet luisteren naar de sage van den beer Wisselau, of de reis van Sinte Brandaan. *Sebbedee* was niet in den handel; ook het thans verschenen werkje schijnt, oorspronkelijk ongekuischt, een eerste maal slechts voor eenige gelukkigen gedrukt te zijn geweest. Van den derden druk heb ik een der 150 exemplaren kunnen bemachtigen en zal dit octavo-boekske zorgvuldig bewaren in de kast der preciosa. Want de *Exploten van Tabarijn*, waarin ik den vluggen, veerkrachtigen, soms knetterenden toon van *Sebbedee* herken, is in een adem te lezen, en dan weer van de meet af, om de schoonheid nóg eens te proeven. Stel U voor Arthur Rimbaud die zijn leven zou vertellen, maar een Rimbaud die na veel zwerven de wijsheid heeft ontdekt, die houdt van zijn planeet en niet wenscht te ruilen tegen bedenkelijke beloften. Wat bonte avonturen heeft hij beleefd! De fabriek, het cirkus, de cargo, natuurlijk met de obligate vreemde kusten, tempeesten, piraten, bloed, vrouwen en rhum; dan wordt hij koning in het land der Caffers, renteniert een poos in een Hollandsch huis dat zich spiegelt in de Prinsengracht, wordt weer meegesleept door 's levens jacht, doet dwangarbeid in Siberië, leert papier vervaardigen voor den Khalif van Bagdad, en komt eindelijk in het land der klassiekers, 'waar hij zich leert voegen en heel wat manieren afleggen die steeds de glorie hebben uitgemaakt van onzen stoeren landaard.' Hij heeft heel zijn leven als in een fabel geschreden, kende van het leven 'zoowel den room als den droesem, en nam het in al zijn vormen en wisselingen aan als verliefden doen' tot hij, ontgoocheld en wijs na al die avonturen, alle probate zekerheid verloren heeft en ja en neen ekwivalenten zijn geworden. Zulk een leven kan niet worden verteld zonder ingehouden ironie die soms even uitslaat in beleefden galgenhumor. Hoe beminnelijk Tabarijn over de menschen denkt blijkt bv. wanneer hij als koning der Caffers aan zijn volk schonk 'een grondwet, een gevangenis en een konservatorium' of wanneer hij, op een vreemd eiland aangespoeld, ziet dat de Rechten van den Mensch er verzeild waren geraakt 'met al hun zegeningen, de syphilis, de rubber-

uitbatingen en de Jezuïeten.' Toch wordt zijn verhaal door geen gal verbitterd. Zijn toon is achteloos, schertsend, wellevend en cyniek; het verhaal wordt gedragen door melancholie om de vergankelijkheid van het leven die door den zwerver met fijnen smaak genoten wordt. Men denkt aan de geestesgesteldheid van sommige parabelen van Oscar Wilde, dan weer aan de ironie van Villiers de l'Isle-Adam, terwijl sommige bladzijden, zooals de passus over de piraten, herinneren aan achtiendeeuwsche reisverhalen en aan sommige hedendaagsche avontuur-romans zooals *A bord de l'Etoile matutine* van Peirre Mac Orlan.

Dit fantastisch relaas, vol van een uitbundige fantazie, is heerlijk geschreven. De beelden en vergelijkingen van een pakkende en verrukkelijke preciesheid zijn niet te tellen en een voortdurend bont-afwisselend genot (prachtig, die *logge vrachtschuiten als Merovingische booten*! Sla het boekje maar op: een orkest van trommen en pistonen, *doorstreept met het klakken van de zweep*; de wijzen dansten *alsof zij de aarde gingen baren*; zij had blauw haar en lange oogen van fluweel, als men er ziet *op de achttiendeeuwsche portretten uit Lima*, bravo, bravo!)

Laat ons hopen dat deze beminnelijke en ervaren wellevens-constenaer ons geen zes jaar meer zal laten wachten op zijn derde werk.

A.C.

Stemmen uit de redactie

Israël Querido †

- Zij die tegenwoordig waren op de begrafenis van Querido, hebben een indrukwekkend schouwspel bijgewoond. Ten eerste: de uittocht. De stoet van rouwauto's, op weg naar het kerkhof, een omweg makend door de Jordaan. Laatste groet van den schrijver aan de buurt die zooveel voor hem beteekende, dankbare erkentenis van saamhoorigheid, een hernieuwd verbond, aan gene zijde der onsterflijkheid, van de namen Jordaan en Querido. Het staat vrij hier iets pathetisch in te zien, het staat vrij hier al het uwe bij te denken; maar het was aan Querido niet vreemd, dit redenaars-gebaar, deze breedheid van ontroering verborgen in een al te openbare uiting. De ontroering bleef echt, even echt als de uiterlijk terzijdegestelde verlegenheid. Wat de Jordaan betreft, de buurt scheen weinig bewogen, toen haar schepper door de straat voorbij schoof. ‘Zeker een broer en een zuster,’ zei men, toen de koets voorbijkwam gevolgd door de koets met bloemen. En zoo moest het zijn. Was het niet om zulke woorden, dat Querido naar de Jordaan ging?

Ten tweede: het kerkhof. Welk een vreugde zou den schrijver hebben bezield, als hij toen zijn oogen had kunnen opslaan. Want hier stonden ze allemaal, zijn scheppingen, al de gestalten van Lange Niezel en Jodenbreestraat, die hij tot leven had geroepen. Hier stonden ze, in den warmen middag, Mooie Karel, Manus Peet, Corry Scheendert, in levende lijve om zijn open graf, en werden door agenten en versperrende koorden met moeite bedwongen om het middenpad voor de stoet vrij te laten. Wie ooit meende, dat Querido wel de stad beschreef, maar dat hij wegens zijn moeilijke schrijftrant niet licht door de stad verstaan zou worden; wie ooit meende, dat de werkzame bewegelijkheid, de zwierige stijl, de stormende

volzinnen, de van rijke overlading kreunende perioden, beletsels vormden om het oor te vinden van de ongeletterde massa waaruit hij bij voorkeur zijn gestalten koos, moest bij dit einde erkennen kortzichtig geweest te zijn. Want welk een onderscheiding! De schrijver daalde in de groeve, en zijn eigen boek, opengeslagen, stond in het gras daaromheen.

Zij hadden elkaar dus wel begrepen, de stad en de schrijver. Zij hadden van elkaar geweten, wat het is, een zwaar hart te hebben dat niet spreken kan en spreken moet. Wat het is, open oogen te hebben, om u heen te zien, en te bemerken, dat alles zich uitdrukt en alles zwijgt. Dat de som van duizenderlei uiterlijke verschijnselen een beeld oproept, en dat dit beeld niet anders te vertolken is dan wederom uiteengebroken in de verschijnselen. Dat de stad bestaat uit de bedrijven, het bestuur, de torens, de grachten, de trams en brievenbussen, en dat het ondoenlijk is, daar beeld voor te vinden, anders dan in het met ziel overladen brokstuk, het paard van Breitner, Manus Peet van Querido. Dat de innerlijke ontroering van het met spraak belaste beeld niet als een teveel aan sentiment moest weggecijferd worden van de voorstelling, omdat zij, deze ontroering, hoezeer schijnbaar retorisch, nog de beste plaatsvervangster is van de verloren gezamenlijkheid.

Men kan deze ontroering ook apart willen stellen. Men kan tot Perzië en Palestina zoeken naar onderwerpen, die door hun uitheemsche merkwaardigheid en sterker gekleurdheid als voorstellingen directer aanspreken, waarvan dus de uiterlijke gedaante reeds onbezwaard de taal spreekt, die bij inheemsche gestalten overdreven aandoet. Maar het gulle hart van de stad beschouwt ook trekvogels als tot haar beeld te behooren. De meeuw vindt brood in den winter. Men verwijt hem den zomer aan zee niet. De gracht is dankbaar voor zijn jaarlijksche terugkomst.

Horatius' zangen vertaald

VI
Invocatie tot de eeuwfeestcantate

God die de wrake vervult
aan Niobe's kroost om lasterlijk brallen,
aan Tityos' schendige schuld,
aan hem die met winnaarsmuziek
reeds Troje de trotse zag vallen,
Achilles de Griek, -

hem die ze alle versloeg,
maar slonk aan de macht van Uw maat gemeten,
of Thetis de Zeevrouw hem droeg,
of beukte der Stad bastions
van 't wicht zijner woede gesmeten
het dreunende brons.

Pijnboom, geknauwd van de bijl,
cypres, van 't geweld geveld van de stormen,
zo viel hij rechtstandig en steil,
ter verte gestrekt, dat het merk
zich groef dier geweldige vormen
in 't teucriese perk.

Hij niet, niet hij had, verstopt
in 't paard met vertoon van Pallas te vleien
de feestende Trojers gefopt,
niet Priamus' hof onverwacht
bij 't argeloos juichen der reien
beslopen ter nacht.

Neen, in het opene licht
had hij ze vermand, had hij ze vertreden,
wee! gruwel! waar' 't lallende wicht,
ja 't kind in de zwangere schoot
waar' ach! in de vlammen, de wrede,
der Grieken gedood, -

had niet Uw voorspraak vermoogd,
te zaam met de bee van Venus, de Zoete,
dat 's Heren genade gedoogt
Aenaeas herom, waar zijn pad
een beter gestarnte gemoette,
te stichten de Stad.

God die Thalia ter luit
tot samenklank leidt, die baadt in de vloeden
van Troje, o Phoebus! beduid
de Muze' ook van 't westen Uw wet,
Gij, tijloos der wegen ter hoede
verwondene net!

Phoebus bezielde mijn stem,
Zijn gunst heeft de kunst van 't lied mij beschoren,
dat Dichter ik heet is van Hem.
Gij meisjes, der jonkvrouwen keur,
Gij jonkmannen edel geboren,
wier tedere fleur

Delos' Godinne behoedt,
de Jaagster wier boog de lynxen en reeën,
de vliedende, stilliggen doet, -
houdt maat nu naar lesbiese trant,
geef deinende maatgang u mee en
mijn tokk'lende hand:

zó luidt het lied voor de Zoon
Latona's, en zó der wassende Klaarte
der Nachten betamende toon,
der Voedster der velden, die kent
der maanden wegduikende vaart en
ze wielende wendt.

Later, als vrouw, zeg je dan:
‘de Goden geviel, hoe ik de cantate,
toen d' eeuw in zijn feestdag verran,
mee uitvoerde, wijl ik getrouw
ze zong, zo de Dichter der maten,
Horatius, wou.’

VII
Lente

Aan L. Manlius Torquatus

Weg is de sneeuw, en grazig de wei,
lover sluiert de bomen,
de wereld wisselt in wisseltij,
ter bedding slinken de stromen
en glijen hun boorden voorbij.

Naakt met haar zustren waagt weer ten dans
Charis nimfen te leiden, -
zo meet aan 't jaar, meet aan 't uur dat gans
het dagfeest rooft uit de tijden,
ten eeuwigen leven uw kans.

Lentewind luwt, die zomer verschroeit,
dra gedoofd wen in weelde
van ooft het herfstgetij overvloeit,
tot kilversteven weer heel de
natuur ligt in schemer geboeid.

Maan heelt na maan al 's Hemels verval, -
Wij, zijn w' éénmaal gedoken
waar met der Koningen praal en tal
Aeneas zelf ligt beloken, -
wat stuifsel, een schim, is ons al.

Gisteren werd vandaag, maar wie weet:
gunnen morgen de Goden?
Al wat ge minlijk uzelve sleet,
dat wordt geen erven geboden:
die staan al te graaien gereed.

Eénmaal teniet, Torquatus! geveld
   Minos' luisterlijk oordeel, -
geen macht ter tale die dan nog geldt,
   geen adel strekt u ten voordeel,
      geen vroomheid ten leven herstelt.

Onschuld verlost Hippolytus niet,
   noch Diana onttoge
ten duister hem; en geen Theseus liet
   de Lethe zich dwingen; gelogen!
      hij lost zijn Perithous niet.

VIII
Dichtergave

Aan C. Marcius Censorinus

Vazen en schalen
schonk ik royaal, en
bronzen bokalen
sierlijk gedreven
zou 'k Censorinus! mijn vrienden wel geven,
tripoden, antieke
trofeeën der Grieken,
zou ik ze schenken, en waarlijk, uw winste
waar' niet de minste, -

ware van beelden,
doek en paneel de
kunstrijke weelde
mijner, en mochten
werken als Scopas, Parrhasius wrochten
mijn deel zijn, gehouwen
in steen, of in 't gauwe
vlieten der verven ten spiegel geboden
mensen en Goden.

Mij niet gegeven,
u om het even
zijn die - wat bleve
u te begeren?
Wat kon de praal van uw schatten vermeren?
Maar verzen bekoren
uw gretige oren:
verzen kan 'k schenken, en ook mijner gave
kostlijkheid staven.

Marmer herwekke
daden en trekken,
marmer bedekke
straten en pleinen
tonend den volke de besten der zijnen
ten dode' onverloren
aad'mend herboren -
roem roept en glorie Calabrië's zanger
heller en langer.

Zwijgen ter tale
schrift en verhalen,
't loon zal u falen
al uwer werken.
Wàt zou de wereld van Romulus merken,
van 't Marskind geboren
uit Ilia horen,
wilden geen zangen de faam die zij kunnen
geven hem gunnen?

Dichters, de macht'gen,
sterk door hun pracht'ge
kunst, en de kracht'ge
gunst hunner woorden
heiligden Aeacus, dat hij de oorden
der zaligen hoede,
gered van Styx' vloeden.
Enkel de Muze spreekt zalig en kan de
hemel verpanden.

Hercules noodde
Zij tot der Goden
dis, dat Zij bode
loon hem naar streven,
Zij heeft de schepen ter redding gegeven
uit golvengebarnte
aan 't Broedergestarnte,
Liber de macht te verhoren der mensen
beden en wensen.

IX
Dichterhulde

Aan M. Lollius Palicanus

Waan de vooizen niet verloren
waar ik naar nieuwe trant,
Ik, in 't land
dat d' Aufidus doorschalt geboren,
als nooit te voren
de klank laat paren
van stem en snaren.

Troont Homerus boven allen, -
zijn Pindarus' geluid,
Ceos' luit,
Stesichorus' plechtstatig schallen
aan 't Niet vervallen?
Alcaeus' wrange
oproer'ge zangen?

Eeuwen lieten onversleten
wat ooit Anacreon
speels verzon,
de snaren aad'men minneleed en
der minne hete
begeer in 't wijsje
van 't Lesbies meisje.

Hoofse praal te minnaars stade
verblindde vóór en na
Helena
ook and're trouweloze gaden
met goudgewaden
en sier van vlechten
en stoet van knechten.

D' eerste pijl van Creta's bogen
schoot waarlijk Teucer niet;
Eén maar niet,
veel Trojes vielen; velen togen
ten strijd dat bogen
de Muzen mochten
van hoe ze vochten

vóór Idomeneus, de grote,
en Sthenelus; en geen
Hector, geen
Deiphobus alleen vergoten
voor echtgenoten
en kroost te velde
hun bloed als helden.

Lang voor Agamemnon leefden
veel krijgers groot en sterk:
klacht noch merk
bleef hunner, wijl om waar zij sneefden
hun nacht doorzeefde
geen heil'ge wijding
van Dichtertijding.

Eer en deugd in 't graf vergeten
is 'lijk wat sloom en laf
zonk in 't graf.
Maar Ik wil niet dat ongeweten
en stil-versleten
zij al uw streven,
en roemloos bleve, -

Lollius! mijn verzen dogen
zo bleke stilte niet.
Wijs voorziet
uw geest en wankt niet, of uw pogen
bekronen moge
de gunst der tijden
of leed bereide;

Wreker van der arglist vuige
bejag, die niet omkneld
houdt het geld
dat alles naar zich toe wil buigen,
zó zal 'k getuigen
van u geen jaar lang
van consuljaargang, -

Neen, zolang de goede Rechter
is wie stelt eer voor baat,
hoog versmaadt
der bozen bod, en, winnend vechter
de benden slechter
gewingenoten
uiteen zal stoten.

Hem niet die daar schatten gaarde
gewerd het waar geluk;
waar geluk
gewerd wie wijslijk weet naar waarde
in dank t' aanvaarden
wat hem de Goden
aan gaven boden; -

weet ook lijdzaam te ontberen;
en dood het minst, maar meest
schande vreest; -
zijn vrienden of zijn land ter were
zal Hem niet deren
om lijf en leven
te loor te geven.

JAAP VAN GELDEREN

(Slot volgt)

Verzen

Inbreuk

Zijn dagen waren in kalmte begonnen,
Van huis en kind en zorgen niet te groot.
Hij had zijn leven wel bezonnen
En dacht zich vaag een verre dood.

Een kleine fout, hij wist niet wanneer
Was in het bestek geslopen,
Toen bleek zijn plan van geen waarde meer,
Zijn huis lag voor de golfslag open.

Zijn aandacht greep een verre kim,
Hij hoorde nog slechts de seinen
Van schepen op zee en verschietende treinen,
En jaagt sindsdien naar een hersenschim.

Ik stortte mij over de grenzen,
Jij bleef waar je was begonnen -
Wij bleken dezelfde menschen
En niemand had iets gewonnen.

Want of wij al zoeken en trekken
Of uitzien van ons balcon,
Niemand kan meer ontdekken
Dan de rand van de horizon.

Wanneer de stroom u roepen mocht,
Doe niet als ik, die om wat vage plichten
Dat roepen te vergeten zocht
En streed om voor die lokstem niet te zwichten.
Want, wie de golven te volgen vroegen,
Diens hart past nooit meer in de oude voegen.

Wanneer de stroom u roepen mocht,
Herneem die vreemde vrijheid dan.
't Verleden, dat u nog raken kan,
Wordt wel vergeten op die tocht.
Er is bij water en winden
Allicht wat meer te vinden
Dan een huis en kortstondige vrinden.
Het verlies van die wij minden
Komt toch eens, ongezocht.

CL. BLOEM

Het nieuwe boek van Bergson

H. Bergson, Les deux sources de la morale et de la religion - - Paris, F. Alcan. 1932

Wanneer Bergson een nieuw boek publiceert, kan men van een gebeurtenis spreken. Deze wijsgeer, die een wereldfaam heeft als geen zijner vakgenooten, heeft in zijn lange leven betrekkelijk weinig geschreven. Den laatsten tijd zijn van zijn hand alleen verschenen een critische studie over Einstein's relativiteitstheorie (Durée et Simultanéité, 1922) en een bundel verspreide opstellen uit vroeger jaren (L'énergie spirituelle, 1919). Eigenlijk moet men dus een kwarteeuw teruggaan voor men stuit op het groote systematische werk (L'évolution créatrice, 1907), waarbij het nieuwe boek: Les deux sources de la morale et de la religion, onmiddellijk aansluit. Wel was het bekend, dat de Fransche wijsgeer zich reeds geruimen tijd intensief met zedelijke en religieuze vraagstukken bezig hield, doch tevens wist men, dat een pijnlijke ziekte den arbeid belemmerde, zoodat intimi twijfelden of het ooit nog tot een publicatie over deze moeilijke kwesties zou komen. Nu het werk toch, en wel zooals gewoonlijk, in uiterst verzorgden vorm en voleindigde afwerking voor ons ligt, past een dubbele dank, een dank voor de geestelijke gave en, daarmede verbonden, een dank voor de voorbeeldige wilskracht, die noodig was, om onder zoo ongunstige omstandigheden een schepping van zoo hoog gehalte voort te brengen.

In de menschelijke samenleving staan de individuen tot elkaar in hetzelfde verband als de cellen in het organisme. Dat is de fundamenteele vooropstelling - onvolmaakt als iedere vergelijking -, waarvan Bergson in dit boek uitgaat. De gemeenschap laadt verplichtingen op den enkeling, die deze aanvaardt, eenerzijds uit gewoonte en door overlevering,

anderzijds omdat het nakomen van deze verplichtingen als een bevel van hoogere machten wordt gevoeld - zoo althans in de primitieve gemeenschappen. Maar ook in de hooger ontwikkelde toestanden van de menschelijke samenleving blijft het geloof en het vertrouwen in bovenaardsche machten bestaan. Zoo is de godsdienst één van de wezenlijkste functies van den menschelijken gemeenschapszin. De rol, die hij speelt is zeer ingewikkeld, want de godsdienst verandert van gedaante al naar de plaats en den tijd. Er zijn lage en er zijn hooge godsdienstvormen in een oneindige menigvuldigheid.

Doch terwijl de samenwerking der cellen onder normale omstandigheden in harmonische volkomenheid geschiedt, is alle ordening onder de menschen nooit meer dan een benadering van het ideaal. En toch kan de mensch niet buiten deze gemeenschap leven. Hij staat slechts stevig in en door deze solidariteit. Of hij wil of niet, hij moet met en voor de anderen leven. Doch daartegen komt het natuurlijke egoïsme in den mensch in opstand. Hier grijpt echter het gevoel van de verplichting in. Wij zijn van jongs-af gewend aan deze onzichtbare verplichting als aan een hoogere macht te gehoorzamen. Zij drukt ons in het door de tijden uitgesleten spoor: l'obéissance au devoir est une résistance à soi-même'. (blz. 14) Het redelijk inzicht speelt bij deze moreele verplichtingen slechts een ondergeschikte rol. De ervaring leert, dat ook de onredelijkste eischen een gewillig gehoor vinden, wanneer zij door de gewoonte moreel worden gesanctionneerd. De macht van de gewoonte is daarin gelegen, dat zij de voortzetting is van het levensinstinct. Toch kan een moreele verplichting niet eenvoudig gelijkgesteld worden met een instinct. Immers de eerste voelen wij als een dwang van buiten, het instinct daarentegen als een dwang van binnen, of, om het verschil nog duidelijker aan het licht te brengen: wanneer wij uitsluitend instinctwezens waren, zouden wij voor geen enkele moreele verplichting vatbaar zijn. Dan zou zich al ons handelen met een natuurlijke noodzakelijkheid voltrekken. Een wezen kan zich slechts verplicht gevoelen, wanneer het zich ook vrij gevoelt deze verplichting na te komen - of niet. De verplichting laat de keuze open en stelt dus de vrijheid voorop.

Tegenover deze sociale moraal met hare algemeene ver-

plichting staat echter de persoonlijke moraal met hare persoonlijke verplichting. De eerste duidt het minimum aan, waaraan ieder enkeling als zedelijk wezen heeft te voldoen, de andere richt zich op een maximum, dat slechts voor weinigen bereikbaar is: heiligen en ware geestelijke leiders. De sociale moraal wil dwingen, de persoonlijkheidsmoraal is wars van allen dwang. Zij verlangt niets, zij vraagt zelfs niets. Zij laat het voorbeeld van de levende persoonlijkheid spreken. Deze getuigt door haar doen van een hoogere, absolute moraal. Daarmede is geenszins alleen maar een verschil in graad, doch veeleer een verschil in wezen tusschen deze beide moralen aangeduid. Bergson maakt het duidelijk aan de volgende toedracht. De sociale moraal geldt alleen voor een bepaalden groep, voor de gemeenschap, die omsloten wordt door de banden van het bloed of van de overlevering, van het familieverband, den clan, den volksstam, het vaderland. Wie niet daartoe behoort zal men van nature wantrouwen, haten, nadeel berokkenen, in ieder geval nimmer als gelijke behandelen. De humane persoonlijkheidsmoraal leert daarentegen gansch anders: gij zult niet alleen uw naaste, gij zult ook den verste uwer medemenschen beminnen. Van de sociale moraal moet men zich met een sprong naar een hooger niveau tot de persoonlijkheidsmoraal verheffen. Het is de groote fout van alle idealisten geweest te meenen, dat men van de liefde tot de eigen familieleden, over de liefde tot het vaderland, tot liefde voor de gansche menschheid komen kan. Tusschen de ‘justice close’, gericht op een gemeenschap, en de ‘justice ouverte’, gericht op de menschheid als geheel is geen overgang doch een klove.

Parallel met deze tweeërlei moraal gaat natuurlijk tweeërlei vorm van opvoeding. Twee wegen staan dus voor den opvoeder open. De een is de weg van de dressuur (dit woord in zijn verhevensten zin begrepen), de ander is de weg van de mystiek (dit woord in zijn bescheidenste beteekenis te nemen). In het eerste geval prent men een moraal in, gebaseerd op onpersoonlijke en dus algemeen aanvaarde gewoonten. In het tweede geval, bij de mystieke opvoeding verkrijgt men de navolging van een verheven voorbeeld, een meer of minder geslaagde vereenzelviging met het voorgestelde ideaal. Tot

goed begrip van dit laatste is het natuurlijk noodig te weten, wat Bergson onder mystiek verstaat. Hij definieert haar als een liefdesstuwing (un élan d'amour), die het verborgen wezen is van ieder ding en, uitstralende, dus ook overal zichzelf hervindt (blz. 101).

Eveneens in overeenstemming met zijn tweeërlei moraal, onderscheidt Bergson ook tweeërlei godsdienst. De een dateert uit een ver verleden, maar oefent ook nog heden zijn macht uit over de geesten. Hij beantwoordt aan de 'justice close' van de sociale moraal. De ander, de hoogere vorm, richt zich tot de menschheid in haar geheel, doch werkelijk manifesteeren doet hij zich alleen bij uitgelezen enkelingen.

Het ongehoordste, het gruwelijkste, het meest redelooze is door den godsdienst gesanctionneerd. Toch moet de mensch in vergelijking met de dieren een redelijk wezen heeten. Hoe is deze tegenstrijdigheid bestaanbaar? Er is een oud woord, dat zegt, dat de vrees de goden heeft gemaakt. De natuurwetenschap heeft deze vrees voor de natuurverschijnselen als ongegrond aangetoond. Maar dan blijft de vraag: hoe is het mogelijk, dat de godsdienst deze vrees heeft overleefd? Waarom heeft hij zich alleen maar gewijzigd, in plaats van te verdwijnen?

Om dit te begrijpen is het noodig het menschenwezen naar zijn innerlijkste tendenties te onderzoeken. Dit onderzoek stuit volgens Bergson op het verstand en op het saamhoorigheidsgevoel als de meest kenmerkende eigenschappen. Deze moeten dus nader worden beschouwd. Hij begint met de saamhoorigheid. Eigenlijk vindt men dit verschijnsel vertegenwoordigd in de gansche natuur. Immers in ieder organisme kan men van saamhoorigheid der cellen spreken. In hoogsten vorm vervolmaakt, treft men deze sociabiliteit bij de vliesvleugelige insecten aan: mieren, bijen en wespen. Wat echter overal elders uitdrukking is van een levensinstinct, wordt bij den mensch geleid door het verstand. Dat is een fundamenteel verschil, dat echter niet verkeerd mag begrepen worden. Bij Bergson zijn beide, instinct en verstand, niet zuiver aan elkaar tegengesteld. Immers, zij zijn beide aan den zelfden levenswortel ontsprongen; beide hebben eenzelfde doel: de instandhouding van het leven, dat zij echter op ver-

schillende manier pogen te bereiken. Het instinct treft zijn doel met grooter, haast volmaakte, zekerheid, maar het is star. Het verstand kent twijfel, het is voortdurend in beweging en zoo ook geschikter om de levensbeweging te volgen: het houdt de baan vrij voor den vooruitgang. Bij den mensch zijn dus saamhoorigheid en verstand op elkaar aangewezen. Slechts door samenwerking van beide is menschelijke levensgemeenschap mogelijk.

Godsdienst is gebaseerd op godsgeloof. Hoe dan is het godsgeloof ontstaan? Voor vragen als deze behoeft het denken volgens Bergson niet terug te schrikken, want bij hem staat het als een overtuiging vast, dat er tusschen den mensch uit den oudsten oertijd en het beschaafde wezen, dat thans deze aarde bewoont, geen wezenlijk, doch slechts een graadverschil bestaat. In ons eigen gemoed is nog alles voorhanden, zij het ook bedolven of in de diepte weggezonken, wat in de gansche menschheid ooit heeft geleefd. Wanneer men deze hypothese onderschrijft, kan het verder niet verwonderen, dat Bergson als een eerste definitie van den godsdienst het volgende zegt: dat hij is een defensieve reactie tegen het streven naar ontbinding (le pouvoir dissolvant) van het verstand. Hij maakt dit duidelijk door een voorbeeld, ontleend aan de psychologie. Een dame wil met de lift naar beneden. De deur is open, zij stapt vooruit, doch zij wordt plotseling door een onzichtbare hand ruw teruggetrokken. Zij kijkt verschrikt om, doch ziet niemand. Dan komt zij echter tot de ontdekking, dat zij aan een groot gevaar is ontsnapt: wel was de deur open, maar de lift hing er niet, die stond beneden om gerepareerd te worden. Haar reactie op het gevaar was zoo plotseling geweest, dat het verstand hier geen raad meer kon schaffen, haar redding had zij te danken aan het ingrijpen van het onmiddellijk levensinstinct. Dit voorval is typisch voor talloos vele andere, alleen wordt de reddende hand in het algemeen tot den reddenden en beschermenden God. Van uit dezen gezichtshoek gezien, is de primitieve godsdienst niet anders dan een voorzorgsmaatregel tegen het gevaar, dat de mensch loopt van het oogenblik, dat hij zijn verstand gaat gebruiken. Met recht kan men hier van een defensieve reactie spreken. Want het verstand had volkomen juist geredeneerd: de deur is open,

dus de lift is daar, want ware de lift er niet dan zou de deur gesloten zijn. Het verstand had juist geredeneerd, doch levensgevaarlijk, want het hield geen rekening met het feit, dat een fout kon zijn begaan bij de bediening. Hier kon alleen een instinctieve reactie nog redding brengen.

Trouwens Bergson kan er ook in dit nieuwe werk niet genoeg den nadruk op leggen, dat alle leven steeds in innigste contact blijft met het instinct. Slechts over een bepaalde evolutielijn, die loopt naar den mensch, heeft dit instinct een deel van zijn plaats afgestaan aan het verstand. Daardoor is echter de levensrust, kenmerkend voor alle instinctwezens, verloren gegaan. Deze stoornis door het verstand teweeg gebracht, kan alleen door verstandelijke overwegingen weer goed worden gemaakt. De voorstelling, die het volmaaktst dit evenwicht herstelt, is van godsdienstigen aard. Een voorbeeld kan het duidelijk maken. Het dier weet niet, dat het sterven moet. Men heeft verkeerdelijk gemeend gevallen van zelfmoord bij dieren vast te stellen. Want al kan ook een dier in een bepaald geval bewegingen hebben uitgevoerd, die zijn dood ten gevolge hadden, zoo weet het dier toch niet vooruit, dat het door dit doen een toestand zal bereiken, die anders is dan het leven. Zelfs al ware het in staat den dood bij andere dieren vast te stellen, dan nog ware voor het begrijpen van den dood een veralgemeening noodig, waartoe geen dier in staat is. De mensch echter weet terdege, dat hij sterven moet. Alle andere levende wezens drijven eenvoudig mede in den algemeenen levensstroom. De mensch echter weet zich boven den golfslag te verheffen: bij hem treedt de bezinning op en bijgevolg het vermogen een algemeene toedracht vast te stellen, die niet onmiddellijk van nut is voor het levensbehoud. Hij weet uit verschillende feiten een slotsom af te leiden, ook al is die slotsom minder aangenaam: te weten, dat de dood onvermijdelijk is.

Dat is een zeer ontmoedigend resultaat en het zou nog ontmoedigender zijn, wanneer de mensch precies de datum van zijn overlijden wist. Doch alle ontmoediging is tegennatuurlijk, wijl tegengesteld aan de allesdrijvende levensstuwkracht (élan vital). De bezinning, die de tragiek des levens ontdekte, vindt ook den troost. Tegenover de voorstelling van de onver-

mijdelijkheid van den dood plaatst zij het beeld van het voortbestaan na het sterven. Het innerlijke evenwicht is daarmede weer hersteld: de levensstuwkracht kan ongehinderd voortgang nemen. Van dit tweede gezichtsvlak gezien kan den godsdienst een defensieve reactie van de natuur heeten tegen de voorstelling van de onvermijdelijkheid van den dood. Het geloof, de uiting van deze defensieve reactie, roept in den schoot van het verstand zelf beelden en voorstellingen wakker, die de ontmoediging neutraliseeren moeten. Niet alleen onsterfelijkheid, maar ook het ingrijpen van hoogere machten, van helpende goden, worden aldus bedacht. Geloof is dan in wezen niet anders dan vertrouwen. De oorsprong van het godsgeloof is dus niet zoozeer de vrees dan wel de verzekering tegen de vrees.

Dat is de merkwaardige houding van den mensch tegenover de toekomst, waaraan hij denkt en denken moet, doordat hij met verstand begaafd is. Hij zal die toekomst als een bedreiging gevoelen, daar hij haar niet kent en geen macht heeft over haar, zoolang niet een defensieve reactie het gemoedsevenwicht herstelt. Doch deze toedracht geldt niet alleen voor de toekomst maar evenzeer voor het heden. Immers, de mensch is bij voortduring de speelbal in de hand van natuurmachten, veel sterker dan hijzelf: aardbevingen, watersnooden, onweders. Ook hier is bij den primitieven mensch, en bij den beschaafden in zijn primitieve momenten, het verstandelijk overwegen de groote rustverstoorder, die op de gevaren wijst. Doch tegelijk is het verstand de trooster door middel van de defensieve reactie, die het vertrouwen in hoogere machten stelt. Hoe plausiebel deze verklaring moge schijnen, toch moet er op gewezen worden, dat Bergson hier schijnt te vergeten, dat niet alleen het verstand als rustverstoorder optreedt, ook instinctwezens vertoonen angst bij natuurcatastrophen.

Wanneer men nagaat dat de mensch een haast instinctieve afkeer voor alle nieuwigheden vertoont, zou men geneigd kunnen zijn de conclusie te aanvaarden, dat hij aanvankelijk voor een bescheidener doel was bestemd. Immers, ware hij louter verstandswezen, dan zou alle verandering hem aangenaam moeten zijn. Want het verstand wil steeds voortgang,

het instinct daarentegen wil stilstand: automatisme, mechanisme. De loome inertie van de menigte is steeds de zwaarste ballast geweest bij het pogen van de genieën. En zelfs wanneer de menigte aanvaard heeft, geschiedt de aanpassing aan het nieuwe uiterst langzaam. Wat aan de niet-beschaafden ontbroken heeft, is misschien niet de superieure mensch geweest, dan wel de gelegenheid voor zulk een mensch zijn capaciteiten te toonen. Wanneer een gemeenschap eenmaal op den weg van den vooruitgang is, kan het geringste vooruitzicht op een vermeerdering van het welzijn voldoende zijn om met een oude gewoonte te breken. Maar om de eerste schrede op dit pad te zetten is veel meer noodig. Misschien niet minder dan een bedreiging met uitroeiing door een naburig volk, dat een nieuw wapen vond en nu ook de buren dwingt zich aan te passen bij nieuwigheden. Bergson waagt de hypothese, dat de zgn. wilde volken stammen zijn geweest, die geen buren hadden, volken, wier leven te gemakkelijk is geweest. Het initiatief sluimerde in en toovernarij schakelde weldra alle verder denken uit. Hierbij valt op te merken, dat Bergson de toovenarij niet beschouwt als een voorloopster van de wetenschap, doch integendeel als de groote hindernis van deze. Wel hebben beide altijd naast elkaar bestaan en nog heden ten dage dringt de magie overal binnen, waar de wetenschap een oogenblik onachtzaam is of hare onmacht moet erkennen.

Om echter tot het wezen van de religie door te dringen en de geestelijke geschiedenis van de menschheid te begrijpen mag men niet bij dezen statischen, uiterlijken godsdienstvorm - de eenige, die tot nu toe ter sprake kwam - blijven staan. Men moet overgaan tot de innerlijke, dynamische religie. De eerste was er slechts op bedacht vrees te bannen en zekerheid, gemoedsevenwicht te scheppen. De tweede vorm heeft een geheel andere taak. Het dier wentelt gelaten mede in den kringloop van het natuurleven. Deze kringloop werd echter verbroken op het oogenblik, dat de mensch zich verplaatste in de scheppende stuwing (élan créateur), die het menschenwezen hoogerop voerde in stede van hem terplaatse in rust te laten. Van dit oogenblik af dateert ook een religie, die wezenlijk individueel, persoonlijk is, maar die, doordat enkeling en

gemeenschap op elkaar aangewezen zijn, in haar diepste wezen sociaal is.

Deze uiteenzettingen begrijpt men pas in hun volle beteekenis, wanneer men hen in verband brengt met het geheel van Bergson's leer, in 't bizonder met de opvatting, zooals zij in L'évolution créatrice is uitgewerkt. Een stroom van scheppende energie stort zich door de stof om uit deze te halen, wat er uit te halen is. Bij dezen gang stuit hij echter op weerstanden en het zijn deze tegenstanden, die zich voor ons begrip vertolken als evenzoovele soorten van levende wezens (blz. 223). Op een der lijnen van de evolutie is deze scheppende levensstroom, nadat hij blijkbaar een hoogtepunt had bereikt, vastgeloopen op het doode spoor, waar het bewustzijn is ondergegaan in het somnambulisme van het instinct, zoo bij mieren, bijen, wespen. Hun organisatie is wonderbaarlijk, maar zij voltrekt zich automatisch-instinctief. Zoo is de scheppende levensstuwing alleen op de lijn, die voert naar den mensch, volkomen geslaagd. Hier ontwaakte het bewustzijn tot verstand, dat zich in vrijheid en vindingrijkheid kan ontplooien. Doch het verstand heeft zijn gevaren. Alle dieren leven instinctief hun leven, zij kennen geen zorg. Het verstand echter blikt in afgronden. Met zijn verstand leeft de mensch niet uitsluitend in het heden. Het ziet vooruit. Vandaar de onzekerheid en de onrust.

De mensch leeft in de maatschappij, hij kan daar niet buiten. Doch terwijl het vliesvleugelige insect met automatisch werkend instinct zich geheel in den dienst stelt van zijn gemeenschap, is deze volledige zelfverloochening den mensch onmogelijk gemaakt - door zijn verstand. Immers alle redeneering leert, dat het gemakkelijk is anderen te laten werken en zelf zoo min mogelijk te doen. Maar ook hier weer weet het verstand zelf, onbewust, raad en ook hier weer is de godsdienst, in zijn statischen vorm, het redmiddel: een hoogere macht wordt bedacht, die alles ziet, alles straft of beloont naar verdienste. Op deze manier wordt het geestelijke deficit, dat dreigde, weer goed gemaakt. De statische godsdienst bindt den mensch aan het leven en aan de samenleving, door hem sprookjes te vertellen, waarmede men kinderen in slaap wiegt. Aldus letterlijk Bergson op blz. 225. Dit geschiedt niet met

opzet, maar met innerlijke noodzakelijkheid. Want meer dan het dier moet de mensch genoopt worden aan het leven vast te houden. Immers het dier ondergaat eenvoudig het leven. Bij den mensch echter is ook nog het bewustzijn voorhanden van het slagen van den levensimpuls en dus bewustzijn van de *waarde* van het leven. Dit nieuwe gezichtpunt wordt echter door Bergson niet nader uitgewerkt. Bij zulke gelegenheden merkt men al te zeer, dat deze machtige wijsgeer, ondanks de ruimheid van zijn blik, toch te eenzijdig biologisch-naturalistisch georiënteerd is. Het geestelijke in den mensch ziet hij al te zeer in afhankelijkheid van het biologische substraat.

Dit besef van de waarde van het leven maakt de vreugde (la joie) tot het fundamenteele levensgevoel. Overgave aan het levensgeheel in vreugde en met liefde, dat is het ideaal der levenshouding bij Bergson (blz. 226). Een ziel, gedrenkt in deze gevoelens zal zich ook algeheel in de dienst stellen van de maatschappij, van de gemeenschap, die niet een bepaalden groep, maar de gansche menschheid omvat. Het vertrouwen, dat den grondslag vormde van de statische religie, wordt hier eveneens op een hooger plan geheven: geen zorg meer voor den dag van morgen, geen inkeer meer tot zichzelf in onzekerheid en onrust. Hier leert men afzien van het individueele terwille van de overgave aan het geheel.

Maar kan men hier nog wel van godsdienst spreken? - zoo vraagt Bergson, die hier zeer zuiver een groote moeilijkheid voelt. Hij moet echter noodgedwongen aan het dubbelzinnige woord godsdienst (religion) vasthouden, omdat het Fransch niet het onderscheid kent, dat men in het Nederlandsch maakt tusschen godsdienst en religie. Deze religie wordt door Bergson in innige verbinding gebracht met de mystiek, in den ruimen zin zooals die te voren werd geformuleerd. De mystiek wordt door den Franschen wijsgeer niet begrepen als een passieve toestand van de ziel, gelijk in de traditioneele opvatting meestal gebeurd. Hij legt integendeel den vollen nadruk op haar actief karakter: ‘le mysticisme complet est action.’ (blz. 242). Deze mystiek kent geen versagen, geen afkeer van de wereld, zij verwerpt alle extatische toestanden. Inplaats van zich in zichzelf te verliezen, stort de ware mystieke ziel zich uit

in liefde tot het gansche universum. Paulus en Jeanne d'Arc zijn volgens Bergson de zuivere vertegenwoordigers van deze bij uitstek actieve mystiek.

Het zijn de groote mystieken, die het geestelijke aangezicht dezer wereld hebben herschapen en gevormd door hun wekkende voorbeeld van opofferende universeele liefde. Heeft deze hooge liefde wel een voorwerp, waarop zij zich richten, waarvoor zij zich geheel en al offeren kan? Immers ook de menschheid in haar geheel is nog maar een beperkt deel van het universum - een deel, dat nog lang niet genoeg is voor den rijkdom van deze schenkende liefde. Hier aangekomen toont Bergson eens te meer, dat hij niet terugschrikt voor een zeer gedurfde hypothese, - die men aanvaarden of verwerpen kan, maar waarvan men niettemin de hoogheid moet erkennen. Hij schrijft: ‘de mystieken zijn eensgezind in de overtuiging, dat God ons noodig heeft, gelijk wijzelf God noodig hebben. Waarom zou hij ons anders noodig hebben, dan om ons lief te hebben?’ (blz. 273). De wijsgeer, die bij de mystici te rade gaat, moet onvermijdelijk tot de slotsom komen, dat de schepping te vergelijken is met een onderneming van God om scheppers te scheppen, om zichzelf wezens toe te voegen, die zijn liefde waardig zijn. Iets, of zeer veel, van de Aristotelisch-scholastieke teleologie doet hiermede zijn intrede in de leer van Bergson, ook bij hem weer wordt de mensch de zin van deze aarde. In L'évolution créatrice had hij geleerd, dat de mensch als natuurwezen geenszins in zijn geheel gepraedestineerd is en tevens aangetoond, dat hij evenmin kan worden begrepen als het toevalsproduct van een blinde natuurwetmatigheid. Er komt ‘zin’ tot uitdrukking in het bestaan van den mensch, en zoo leert hij thans, deze zin is meteen de bestaansreden van onze gansche planeet.

Hiermede overschrijdt Bergson echter verre - naar het metaphysisch-oncontroleerbare toe - de resultaten, waartoe hij in zijn vroeger werk gekomen was. Hij is zich daar zelf terdege van bewust. Toch meent hij deze gewaagde opvattingen philosophisch te kunnen rechtvaardigen. Hij beweert niets geponeerd te hebben, wat de biologie niet op een gegeven dag zou kunnen komen bevestigen. Bergson voelt zich tot zulke hypothesen gerechtvaardigd: de wijsbegeerte heeft zich

immers niet alleen met het zekere, maar ook met het waarschijnlijke bezig te houden. Zij doet niet alleen een beroep op de redeneering maar ook op de intuïtie en de mystieke intuïtie ligt, zijns inziens, in de verlenging van het wetenschappelijk inzicht. (blz. 274/5). Het nieuwe mystiek-metaphysische resultaat van dit nieuwe boek bestaat dus daarin, dat de scheppende energie, het systematische hoofdbegrip van Bergson's leer bekend uit zijn vroegere werken, in wezen liefde zou zijn. Liefde, die wezens wil scheppen, die hare liefde waardig zijn. Hier komt bij Bergson duidelijk de verwantschap met Fechner aan den dag, wiens fantastische gedachtencirkels in zicht komen.

Maar al wordt zijn wereldbeeld dan ook gedragen door een overtuigd optimistisch levensgevoel, blind voor den nood van het leven kan men Bergson toch geenszins noemen. Wel is hij van oordeel, dat lichamelijk lijden meest een gevolg is van onvoorzichtigheid, een uitvloeisel van onzen geraffineerden smaak en onze kunstmatige behoeften. Een opvatting, die temeer treffen moet, daar deze wijsgeer reeds sedert jaren zelf lichamelijk lijdend is, doch dit lijden draagt met Stoïcijnsche gelatenheid. Ook het zedelijk lijden is vaak gevolg van eigen schuld en slechts door de overprikkeldheid van onze gevoeligheid lijden wij zoo diep. Onze smart wordt oneindig vergroot door de aandacht, die wij er aan schenken. Zoo acht Bergson zichzelf in staat nog een paar hoofdstukken aan Leibniz' theodicee toe te voegen, ware het niet, dat al zulke bespiegelingen uiteenspatten als zeepbellen tegenover het leed van een moeder bij den dood van haar kind. ‘Er is echter een empirisch optimisme, dat eenvoudig bestaat in het vaststellen van twee feiten: ten eerste, dat de menschheid het leven in zijn geheel goed vindt, aangezien zij aan het leven vasthoudt; te tweede, dat er een zuivere vreugde bestaat verheven boven vreugde en smart.’ (blz. 301). Deze zuivere vreugde is de definitieve zielstoestand van den mysticus. Deze zuivere vreugde is dus tegelijk zuivere liefde.

Deze liefde, door den statischen godsdienst van het Christendom als algemeene deugd, als naastenliefde, gepropageerd, heeft een einde gemaakt aan veel wreedheid, zoo kenmerkend voor de onbeschaafde volken. Maar al te veel heeft het Christendom toch ook niet bereikt. Men is minder trots op zijn

wreedheid dan vroeger, maar de massamoord is toch nog altijd ratio ultima, zoo niet ratio prima, van alle politiek. Daarin is de tragiek van het leven gelegen. Want de oorsprong van allen strijd tusschen de volken is het bezit, individueel of collectief, en daar de menschheid door hare structuur voorbestemd is tot eigendom, is ook de oorlog natuurlijk - en onvermijdelijk. Het oorlogsinstinct is het eerste wat te voorschijn komt, wanneer men het laagje beschavingsvernis wegkrast. 'Men denke maar eens aan de exaltatie van de volken bij het begin van een oorlog! Zonder twijfel ligt daarin een defensieve reactie tegen de vrees, een automatische stimulans van den moed, maar tevens ligt daarin het gevoel, dat de mensch gemaakt is voor een leven vol risico en avontuur, alsof de vrede niets anders ware, dan een wapenstilstand tusschen twee oorlogen. De exaltatie zakt heel gauw, want groot is het lijden. Doch wanneer men den laatsten oorlog, waarvan de gruwelen alles overtreffen wat men mogelijk achtte, buiten beschouwing laat, is het merkwaardig vast te stellen, hoe gauw men het lijden van den oorlog gedurende den vrede vergeet.' (blz. 308).

De oorlog is natuurlijk, want in gesloten gemeenschappen levend, is de mensch tot vijandschappen voorbeschikt. Slechts met een sprong op een hooger niveau kan hij zich tot mystieke liefde voor de menschheid in haar geheel verheffen. Deze liefde en deze vijandschap liggen niet als tegengestelden in één lijn, zij behooren integendeel tot twee verschillende werelden, - waarvan de eerste door allen, de tweede slechts door uitgelezen enkelingen wordt bewoond. In deze tweede wereld is de mensch voor zijn medemenschen een God (homo homini deus), in de eerste is hij voor zijn medemenschen een wolf (homo homini lupus), tenzij zij toevallig tot zijn eigen gemeenschap behooren. Daar is weinig of niets aan te veranderen. En misschien is de dag reeds nabij, waarop, door een uitvinding van de wetenschap, de eene groep over den andere zal zegevieren door hem eenvoudig uit te roeien, wat vroeger ook wel gebeurde. De wetenschap, en in haar gevolg de industrie, hebben het leven nog gevaarlijker gemaakt, dan het op zichzelf reeds was, en daarbij: de mensch is ondertusschen slaaf geworden van de machine. Maar al is de oorlog ook on-

vermijdelijk, deze slavernij is het volgens Bergson niet. De machine kan weer worden, wat zij bij den aanvang was: een hulpmiddel in den *dienst* van het leven. Althans wanneer de menschheid den moed zal hebben om van alle luxe af te zien en zal leeren het leven in zijn natuurlijken eenvoud te genieten. Want de slavernij van de machine spruit alleen daaruit voort, dat men eerst noodeloos een behoefte schept en daarna door kunstmatige gewoonte slaaf wordt van die behoefte. De hoop van Bergson bestaat daarin, dat een groot mystiek genie zal opstaan en dit door zijn levende voorbeeld aan de menschen zal leeren. Wel zullen niet allen volgen, maar allen zullen zij voelen dat het zoo diende te zijn zooals deze profeet het in zijn enthousiasme leert.

Doch dan volgt dit merkwaardige slot, te meer merkwaardig daar het stamt uit de pen van een man, die den dood zonder twijfel reeds in de oogen heeft gezien: indien wij zeker, volstrekt zeker waren voort te zullen leven na ons sterven, dan zouden wij aan niets anders meer dan aan dit hiernamaals kunnen denken. Onze genietingen op aarde zouden blijven, maar ontzield en verkleurd. Zij zouden verbleeken, gelijk het licht van onze lampen verdwijnt bij het verschijnen van de zon. Dat ware de hoogste en opperste vreugde! De menschheid kreunt, half verpletterd onder den vooruitgang, dien zij heeft gemaakt en die zich thans tegen haar begint te keeren. Zij beseft echter niet genoegzaam, dat haar toekomst van haar zelf afhangt. Aan haar zelf is het, te besluiten of zij voortbestaan wil, door te werken in den zin van de scheppende evolutie, die zelfs op deze zoo weerbarstige planeet den zin wil verwerkelijken van het Universum.

H. VLOEMANS

Oud en nieuw in de hedendaagsche Indonesische litteratuur

In de inleiding tot een studie over de hedendaagsche Arabische litteratuur, eenige jaren geleden verschenen in het Bulletin of the School of Oriental Studies te Londen, beklaagt zich de auteur, de Engelsche Arabist Gibb, over de geringe belangstelling welke de Nieuw-Arabische letteren in Europa genieten. ‘De kleine schare van Europeesche Arabisten die het Arabisch vlot lezen’, aldus zijn klacht, ‘gaat waarschijnlijk zóó op in hare onderzoekingen van het rijke verleden van den Islam en de Islamitische volkeren, dat het heden hen niet interesseert of voor hen geen aantrekkelijkheid genoeg bezit. Dit schept onjuiste opvattingen in den geest van minder bevoegde, doch wel belangstellende personen, misverstanden, die zelfs door jarenlang verblijf in het Oosten niet worden opgeheven’

Wij zullen ons hier niet inlaten met de vraag, in hoeverre deze verzuchting gegrond mag heeten. Maar wel kan zij ons aanleiding zijn, te vragen of het - in eigen kring blijvende - ten onzent zoowel als in Indië met betrekking tot de kennis van de nieuwere Indonesische letteren beter gesteld is. Op die vraag zou ik niet gaarne zonder meer een bevestigend antwoord willen geven. In den loop der jaren heb ik op het Kantoor voor de Volkslectuur te Batavia tal van bezoekers ontvangen, niet alleen toeristen, die iets meer van Indië wenschten te weten en ook nog wel iets anders wilden zien dan de Boroboedoer en het eiland Bali, doch ook menschen met jarenlange tropenervaring. Bij velen van hen was de voorstelling van zaken eigenlijk deze, dat er op Java, nu ja, in heel vroeger tijden wel een oude litteratuur bestaan had, maar dat deze geheel en al in onbegrepenheid was weggezonken, zoodat

het Kantoor voor de Volkslectuur nu tot taak had een nieuwe litteratuur te creëeren, waar deze geheel en al ontbrak. Het behoeft nauwelijks betoog, dat deze voorstelling wel eenige correctie verdragen kon. Zeker, het Kantoor voor de Volkslectuur heeft naar vermogen meegewerkt aan het tot stand komen van nieuwe *richtingen* in de Inheemsche litteratuur, maar het zou er in de eerste jaren van het bestaan van dat kantoor met de uitgaven droevig voor gestaan hebben, wanneer daar niet de groote schat der overgeleverde Javaansche en Maleische litteratuur voorhanden was geweest om uit te putten. Die oude, overgeleverde litteratuur was dus allerminst dood, en is dat ook heden ten dage nog niet, in zooverre althans, dat zij nog steeds gelezen en ook genoten wordt, dank zij het gedrukte boek zelfs in breeder kring dan vóórdien het geval was.

Nu moet men zich desalniettemin van den omvang van dien lezerskring geen al te grootsche voorstelling maken. Het is mogelijk, dat de cijfers van de jongste volkstelling iets gunstiger zijn, doch tot dusverre werd nog altijd 94% der bevolking tot de analfabeten gerekend. Natuurlijk beteekent dit niet, dat deze 94% nu ook volslagen litteratuurloos zijn. Een volk behoeft geen schrift en geen boeken te bezitten en kan toch een rijken schat van litteratuur in mondelinge overlevering bewaren. Met het opteekenen en uitgeven van deze ongeschreven letterkunde heeft de Indonesische taalwetenschap zich in de laatste 40 jaar met veel vrucht beziggehouden. Over deze eenvoudige vormen der litteratuur willen wij het thans echter niet hebben; het aantal van 6% alfabeten noemde ik slechts om aan te toonen, hoezeer de *kunstvormen* der litteratuur slechts toegankelijk zijn voor een zeer kleine groep. En in deze groep zijn het slechts weer de eigenlijk gezegde litteraten, die door langdurigen vertrouwden omgang met de klassieke voorbeelden van dichterlijken stijl zich meesterschap over het moeilijk te hanteeren taalinstrument hebben verworven.

Het meest toegespitst vinden wij de verhoudingen wel in de Javaansche maatschappij, waar we eenerzijds een zeer groote massa analfabeten aantreffen, en andererzijds de Vorstenhoven van oudsher als centra van kultuur en kunstzinnige verfijning kunnen worden aangewezen. Hoezeer echter ook

hier de vereering van den klassieken norm boven alles gaat, zoodat het individueele element geheel terugwijkt voor de eischen van hetgeen nu eenmaal als dichterlijke stijl werd aanvaard, blijkt uit het feit, dat van zeer vele Javaansche geschriften uit dit milieu volstrekt geen auteur bekend is. En ook al worden tal van werken aan bepaalde personen toegeschreven, dit bewijst nog geenszins, dat vorm en omvang der werken zooals wij die kennen hun ook door hun auteurs gegeven zijn. Behalve met de noodige fouten en omissies, die welhaast onvermijdelijk zijn bij het overschrijven - want wij zijn in een maatschappij waar elke letterlievende voor zijn bibliotheekje nog steeds werken in handschrift laat overschrijven - schijnt het wel of haast ieder werk verrijkt is met een aantal aanbreisels, waarin de afschrijver tot mede-auteur geworden is. Zoo iets zou bij sterksprekenden individueelen stijl natuurlijk ondenkbaar zijn. Het verschil tusschen de 'echte' en de 'onechte' stukken valt dan ook veelal niet te onderkennen aan den stijl, doch aan de mate van behendigheid waarmee de dichter de regelen van de Javaansche *ars poetica* weet te hanteeren. -

En het proza, zal men vragen? Met recht spreken wij van het proza pas in de tweede plaats, omdat in de Javaansche letterkunde de poëzie tot op den huidigen dag een overheerschende beteekenis heeft gehad. De prozastijl is nog niet oud. Ieder schrijver was dichter, zoodat men aanvankelijk den dichter en den prozaist in het spraakgebruik niet onderscheidde. Proza kende men eigenlijk alleen als excerpt van poëzie, het wordt dan ook aangeduid met een woord dat eigenlijk *bekorting* beteekent, d.w.z. bekorting van het in dichtmaat opgestelde werk. Eerst de moderne tijd heeft, vooral door de ontwikkeling van journalistiek en vereenigingsleven, het proza ruimer toepassing verschaft.

Wanneer men dan ook de oudere uitgaven van het Kantoor voor de Volkslectuur overziet, dan blijkt onmiddellijk, hoe gedichten, en wel de ouderwetsche gedichten van mythologisch-historischen inhoud, daaronder het rijkst vertegenwoordigd zijn. En de uitleencijfers van de door 'Volkslectuur' gestichte Volksbibliotheken geven voor de Javaansche wereld - waaronder ik gemakshalve nu ook maar de Soenda-

landen en Madoera opneem, omdat zoowel de Soendaneesche als de Madoereesche litteratuur zoo sterk onder invloed van de Javaansche hebben gestaan - overduidelijk aan, dat de voorkeur van den lezer naar dat soort verhalen uitging. Wanneer men als Europeaan voor het eerst, of zelfs ook bij herhaling met dit genre van lectuur kennismaakt, en dan op de bij Europeanen gebruikelijke wijze, nl. door zulk een verhalend gedicht te gaan lezen, dan is die kennismaking, zelfs al wordt ze met groot enthousiasme aangevangen, veelal ontnuchterend. Dat komt omdat men, deze poëzie zoo maar voor zichzelf lezende, haar karakter te eenenmale miskent. Javaansche gedichten moet men niet lezen, maar hooren, en bij voorkeur als ze op de passende manier, dus zingende of althans zangerig rhythmisch, worden voorgedragen. Immers, de werking der Javaansche poëzie hangt evenzeer af van het muzikale rhythme, dat de woorden draagt en meevoert, als van den inhoud der versregels. Zoo wordt het begrijpelijk hoe luisteraars, die de dikwijls zeer precieus gekozen bewoordingen van het gedicht niet of slechts gedeeltelijk verstaan, toch in het aanhooren van deze poëzie groot genot plegen te vinden. En wanneer, zooals vooral ook in de Soendalanden geschiedt, de voordracht tot zang wordt, is de bijval verzekerd.

Zelf heb ik eenige jaren geleden een ‘letterkundig avondje’ bijgewoond, waar men aan een Javaansch dichtwerk het volle recht deed wedervaren Dat was niet op Java, maar wel in een streek, die, hoewel vroeger meer dan nu, zeker tot de *Kadjawèn*, het Javaansche kultuurgebied, gerekend mag worden, nl. op Madoera. Het is bekend, hoe de Panembahans van Soemenep oudtijds uiterst vriendschappelijke relaties met het Javaansche Mataram onderhielden. De vorsten waren aan elkaar vermaagschapt, en de heeren van Soemenep omringden zich in hunne kratons met een hofhouding in Javaanschen trant. Van een der Soemenepsche vorsten vindt men zelfs opgeteekend, dat hij nagenoeg altijd op Java verblijf hield. Java was voor Madoera wat het Fransche hof voor de Duitsche vorsten van de 18e eeuw beteekende, toonaangever op alle gebied. Geen wonder dan ook, dat de Javaansche litteratuur er grooten invloed heeft gehad. De jongere generaties zijn evenwel in de scholen met het Maleisch groot gebracht en verstaan

geen Javaansch meer. Nu heeft zich een eigenaardig gebruik ontwikkeld. Op letterkundige avondjes als ik er een bijwoonde, noodigt men een zgn. uitlegger uit, liefst een van naam, die het Javaansch goed machtig is en dit in vloeiend Madoereesch kan overzetten. Men zit gezellig bij elkaar en luistert naar den zang van den uitlegger, die natuurlijk door zijn dubbele taak slechts langzaam opschiet. Maar daarop wordt niet gelet: heeft de uitlegger een mooie stem en is zijn vertaling geestig, dan vergeet men den tijd en is de nacht voorbij voor men het bemerkt. Het is vooral het Javaansche Rama-verhaal dat op deze wijze gezongen en geinterpreteerd wordt. Zooals ik zooeven reeds opmerkte, krijgt het gedicht hier in alle opzichten waar het recht op heeft. Het valt te betreuren, dat de nu ook al weer uitstervende generatie der uitleggers geen leerlingen heeft gekweekt. De papieren vertaling, die onlangs door het Kantoor voor de Volkslectuur werd uitgegeven, met de bedoeling, dat deze den uitlegger op den duur zal kunnen vervangen, kan niet bieden wat deze te geven had. -

Bleek ons bij het nagaan van den vorm der Javaansche verhalende poëzie, dat deze eer berekend is op hoorders dan op lezers, wanneer wij erop letten hoe het verhaal is opgebouwd, hoe de voortgang der gebeurtenissen plaatsgrijpt, dan valt onmiddellijk op hoe sterk hier de invloed is van die andere bij uitstek Javaansche kunstuiting, de *wajang*. Bij het Javaansche tooneel schrijdt het stuk door hoofd- en bijtafereelen voort, veelal niet in de eerste plaats door actie, maar door alleenspraken en dialogen van de optredende figuren, waarbij de vertooner, de *dalang*, zoo noodig de hiaten aanvult om den samenhang verstaanbaar te maken. Evenzoo de Javaansche dichter. Wil hij gebeurtenissen mededeelen, dan ontrolt hij a.h.w. een serie tafereelen, waarvan sommige breeduit worden geschetst, andere slechts in hoofdzaken aangestipt. Nagenoeg alle handelende personen verschijnen sprekende ten tooneele, en zij vertellen zooveel, dat men uit hun eigen woorden zich een volledige voorstelling van hun karakter en persoonlijkheid maken kan. Hetgeen in deze beschrijvingen sterk treft, is - gelijk door Pigeaud onlangs nog is opgemerkt naar aanleiding van zijne uitgave van de werken van P.A.A. Mangkoenagara IV - de oneindige rijkdom van de taal waar het erop

aankomt fijne nuanceeringen uit te drukken, niet alleen in de gemoedstoestanden van de beschreven personen, maar ook in den toestand van de hen omringende natuur, den noodzakelijken tegenhanger van 's menschen innerlijk. Want ook in de litteratuur is alles doortrokken van het kosmisch gemeenschapsgevoel, dat het geheele Javaansche denken beheerscht. Zij is dan ook, naar ouderwetsche opvatting, niet zoozeer tot vermaak of ontspanning als wel tot leering bestemd.

In de echt-Javaansche opvoeding, waarin het intellectualistisch element nooit op den voorgrond heeft gestaan, doch die van oudsher de volle ontplooiing van de persoonlijkheid beoogde, speelde het lezen en overdenken van de geschiedenissen uit de wajang en de mythologie een groote rol. Daar vond men de voorbeelden, waarop men zich voor zijn persoonlijk leven inspireerde en de karakters, die men trachtte na te volgen. Wie ietwat vertrouwd is met de intiemere zijde van het Javaansche leven weet, dat men ook thans nog de karakters der wajanghelden leest als een open boek, en dat deze charakterologie een veel grooteren invloed heeft bij de zelfopvoeding dan een buitenstaander wel vermoedt. De letterkunde verschaft dus, zooals door Pigeaud treffend is gezegd, ‘de exempelen, waaruit ieder, die aanleg daartoe bezit, zich een eigen voorstelling van den ondefinieerbaren zin van het gebeuren kan vormen’.

In dit licht bezien spreekt het vanzelf, dat de vermaning van Soeltan Agoeng, dat hij het nageslacht van Mataram niet als zoodanig wilde erkennen, indien zij de *sastra-gending*, de letteren en de muziek, mochten verwaarloozen, méér inhoudt dan een bloote opwekking tot beoefening van de schoone kunsten. En wanneer serieuze voorvechters eener echt-Javaansche opvoeding als Ki Adjar Déwantoro (R.M. Soewardi Soerjaningrat), de leider van de bekende Taman-Siswo-scholen, nog heden ten dage bij hun streven aan deze waarschuwing indachtig blijven, dan begrijpt men, dat veeleer op karaktervorming en innerlijke beschaving wordt gedoeld dan op een beetje artistieke ontwikkeling.

Nu zal men misschien de tegenwerping willen maken, dat het hier geschetste milieu waarschijnlijk toch wel heel klein zal zijn, en de vraag willen stellen, of de gewone man, die de

kunst van het lezen verstaat en een paar dubbeltjes voor een boekje over heeft, nu ook zoo op leering gesteld is. Die vraag is heel gemakkelijk te beantwoorden, want dat zulks inderdaad het geval is, wel, daarvan kan een ieder zich onmiddellijk overtuigen. Laat ik u in gedachten even meenemen naar het hartje van het Javaansche land, naar de Vorstenlanden, bv. naar Jogjakarta. Wij stappen uit aan het station en beginnen daar een experiment, dat hier in het vaderland tot hoogst bedenkelijke conclusies zou leiden, maar waarvan ik u bij voorbaat verzeker, dat het in de omgeving waarin wij ons hier bevinden, een geheel ander resultaat zal opleveren. Wij gaan nl. op inspectie uit in den Javaanschen stationsboekhandel. Het eerste stalletje, dat wij zien, kunnen wij gevoeglijk buiten beschouwing laten, daar het voor ons doel weinig wetenwaardigs zal opleveren. Het is het stalletje van de Protestantsche Zending, die zich op Midden-Java druk roert met de colportage van eenvoudige Christelijke lectuur, en zoodoende oplagen van de hand weet te zetten waar wel geen ander uitgever in Indië tegen op kan. Het tweede stalletje bevat authentieke Javaansche boekjes; als men die bekijkt, wordt men getroffen door twee dingen: 1° dat ze bijna alle beschouwelijk van aard zijn; en, 2° dat ze, zoowel in verhouding tot haar omvang als met het oog op de koopkracht van de bevolking, zoo hoog in prijs zijn.

De firma die den stationsboekhandel op Midden-Java exploiteert, is zeker al een halve eeuw of langer ter plaatse gevestigd; zij is een van die oude Europeesche uitgeverijen, die lang voordat het drukkersbedrijf in de Indo-Chineesche en de Inheemsche maatschappij zoo algemeen was als thans, steeds een vrij uitgebreid Javaansch fonds bezaten. Aangezien een uitgeverij geen philanthropische instelling is, mag men, geloof ik, uit de beide zooeven gereleveerde omstandigheden wel de gevolgtrekking maken, dat uitgaven op het gebied van de Javanistische mystiek en zedeleer, of liever, boekjes met een zekeren mystieken inslag, voor den drukker althans ook nog een minder bovenaardschen kant bezitten. Trouwens, ook het succes van uitgevers als de bekende Tan Khoen Swie te Kediri, die als gejavaniseerde Indo-Chinees blijkbaar uitmuntend het Javaansche criterium van boekbeoordeeling weet aan te leggen - nl. of een boek dien eigenaardigen

mystieken ‘smaak’ bezit, dien men als ‘rasa’ pleegt aan te duiden - bewijst, hoezeer een groot gedeelte van de Javaansche wereld met haar gansche hart nog heden ten dage aan de traditioneele voorstellingen hangt.

Hoeveel aantrekkelijks dit onderwerp echter ook heeft, wij kunnen er niet langer bij blijven stilstaan. Het wordt tijd, thans de Maleische contreien eens te gaan verkennen. Het Maleisch is inheemsch in de Oostelijke kuststreken van Sumatra en op den Malakkaanschen overwal, alsmede op de daartusschen liggende eilanden. Het Riouw-Maleisch geldt als het fijnste, evenals het beschaafde Soloneesch wordt beschouwd als normgevend voor het Javaansch. Doch de beteekenis van het Maleisch is niet tot zijn eigen gebied beperkt, immers het is geworden tot de lingua franca van den geheelen Indischen Archipel, een *modus loquendi* met personen die men niet verstaat of die men in hun eigen taal niet wil toespreken. Daar het Maleisch van oudsher deze functie heeft vervuld, ook reeds vóór de komst der Europeanen, heeft het in den loop der eeuwen gediend tot intermediair voor onderscheidene vreemde invloeden. Hoewel de taal in hoofdtrekken zichzelve op verrassende wijze gelijkgebleven is, vertoont zij uiteraard daarvan tal van sporen. Het Maleisch is voor vele streken van den Archipel de taal van den Islam bij uitnemendheid, maar evengoed is het voor Ambon, de Minahassa en geheel de ‘Groote Oost’ de taal van het Christendom. Het is eveneens de taal van de school en van het Bestuur, en nu spreekt het wel van zelf, dat, naar gelang van het milieu waarin wij ons bevinden, aanzienlijke verschillen te constateeren zullen zijn. Vergeten wij ten slotte niet, dat ook de taal van Batavia en ommelanden als Maleisch te boek staat, ja, dat men daartoe zelfs zal moeten rekenen het vrijgevochten jargon, dat door onze Chineesche medeburgers in Indië wordt gebezigd, en dat via de courant steeds aanstekelijker werkt, al mogen Europeesche taalgeleerden en Inheemsche taalliefhebbers er minachtend den neus voor ophalen.

Hoewel men dus, generaliseerende, met zeker recht kan zeggen dat ‘het Maleisch’ in Indië uitermate verbreid is, dient men in het oog te houden, dat het lang niet overal

identiek is. Er is in het laatst van de vorige eeuw veel strijd geweest over al deze dingen, een strijd, die in principe eigenlijk al teruggaat tot de dagen der Compagnie, toen de Malaïseerende predikanten elkaar over de bijbelvertaling al even erg in de haren zaten als naderhand de schrijvers van school- en leesboeken. Uit die onvruchtbare en door misverstanden vertroebelde discussies heeft het publiek nog steeds de nietszeggende termen Hoog- en Laag-Maleisch overgehouden. Al moge dan de situatie van dat zoogenaamde Laag-Maleisch het niet in alle opzichten duidelijk zijn, aan den term Hoog-Maleisch verbindt het de volstrekt niet onjuiste voorstelling, dat dit nu speciaal de taal van de litteratuur is. Inderdaad is het een feit, dat al die expansie voor de Maleische letteren bitter weinig heeft opgeleverd. Het centrum van litteraire werkzaamheid, voor zoover men daarvan kan spreken, bleef in de echt-Maleische landen En ook hier kan men, alhoewel in mindere mate dan op Java, in den kring der letterlievenden dezelfde verschijnselen van verstarring waarnemen. De romantische verhalen vertoonen nagenoeg nooit eenig nieuw motief, de dichtkunst verloopt in een vlekkeloos oppoetsen van versregels, waaraan alle inspiratie ontbreekt. Veelal wordt er gedicht aan de hand van het rijmwoordenboekje, waardoor dikwijls bizarre zins- en gedachtenwendingen ontstaan, zoodat men zich met verbazing afvraagt hoe het lezend publiek maar steeds kan voortgaan ellenlange gedichten van dat genre te verwerken. Want lang zijn al deze gedichten boven mate: op de vierregelige coupletten van den Maleischen *sja'ir* kabbelt het verhaal met een eindeloozen stroom van rijmwoorden traagjes voort. Op den Europeeschen lezer drukt de monotonie van dezen versvorm reeds na eenige bladzijden loodzwaar, doch de gewone Inlandsche lezer kan er blijkbaar niet spoedig te veel van krijgen. Een belangrijk verschilpunt met Java is echter, dat de vlucht in de mystiek, die aldaar voor alle hoogere poëzie wordt geëischt, hier niet voorkomt, omdat het streven naar diepere godsdienstigheid hier tot den orthodoxen Islam pleegt te voeren, en niet, zooals op Java, tot syncretistisch gepeins over de eenheid van God en wereld.

De vraag, die thans ter beantwoording rijst, is deze: Op

welke wijze weerspiegelt zich de moderne tijd, die sinds een menschenleeftijd in de Indische maatschappij zijn intrede heeft gedaan, in de litteratuur? Is van de grondige veranderingen in de geestelijke en maatschappelijke constellatie, die het gevolg zijn van het doorwerken van Westersche opvattingen en idealen, ook een neerslag te vinden in de litteraire werkzaamheid van dezen tijd, en zoo ja, welke zijn dan de verschillen met de letterkundige producten naar ouderwetschen trant, die, zooals ik zooeven trachtte uiteen te zetten, voor de groote massa nog allerminst hebben afgedaan?

Het ligt voor de hand, dat op den duur ook onder de Westersch gevormde generatie schrijvers zouden opstaan, die uit den aard der zaak een geheel ander geluid zouden doen hooren dan hunne voorgangers. Maar evenzeer ligt het voor de hand, dat die schrijvers *niet* zouden voortkomen uit de allereerste rijen van hen, die bij het Westen ter school waren gegaan. Het kan niet anders of dezen vormden nog een te kleine groep, een voorhoede, die door haar geforceerd oprukken aan de hoofdmacht zoo ver vooruit was gekomen, dat de verbindingslijnen verbroken waren geraakt. Ook in andere Oostersche landen, waar het Westersch onderwijs krachtig inwerkt, valt hetzelfde te constateeren: de geestelijke ommekeer voltrekt zich in den aanvang te snel, men heeft geen tijd om met zichzelven tot klaarheid te komen, het nieuwe is te verbijsterend, dan dat de eerstelingen al dadelijk de bezonkenheid deelachtig worden die onontbeerlijk is, zoo men het nieuw verworven geestelijk bezit met vrucht ook verder wil uitdragen. Litteraire productiviteit mag men hier nog niet verwachten, en daaraan heeft mede schuld de omstandigheid, dat bij alle Westersch onderwijs in Indië steeds onvoldoende aandacht is besteed aan het onderricht in de inheemsche talen. Niet zelden zal men de ervaring opdoen, dat personen, die uitmunten in Westersche scholing, hun moedertaal des te slechter beheerschen, en volslagen onmachtig zijn ze met gemak te spreken, laat staan erin te schrijven. Velen zal het zijn vergaan als den Arabischen modernist Dr. Haikal, redacteur van het bekende Egyptische blad *al Sijasah*, die, op zijn eigen jeugd terugziende, schreef, dat het zijn binnenste in opstand bracht wanneer hij zich onmachtig gevoelde om zijn indrukken en voorstel-

lingen in zijn moedertaal weer te geven, terwijl wel de Fransche of Engelsche uitdrukkingen hem onmiddellijk voor den geest kwamen. Men kan het den promotors van de actie voor één gemeenschappelijke Indonesische taal, de *bahasa Indonesia*, als hoedanig een gemoderniseerd Maleisch zal moeten dienst doen, dan ook alleszins als verdienste aanrekenen, dat zij de leuze propageeren, dat alles wat voor den Indonesier van belang is, ook in een Indonesische taal gezegd moet kunnen worden, zelfs al zou men voor vreemde woorden en neologismen een breeder marge willen openhouden dan hun enthousiasme misschien gedoogt.

Wij zullen dus, en ik mag mij hier wel op Gibb's artikelen over de modern-Arabische litteratuur beroepen, aangezien deze dezelfde noodzakelijkheid heeft gevoeld, - wij zullen dus het terrein van de publicistische werkzaamheid, die wij nader willen beschouwen, niet al te eng mogen nemen. Uitingen die men in Europa niet tot de litteratuur pleegt te rekenen, zullen wij wel moeten meetellen, en dientengevolge zullen wij onze eischen wat anders moeten stellen. Zoo zou het verkeerd zijn, de Inheemsche journalistiek buiten beschouwing te laten, want het is vooral in de courant, dat de opkomende vooruitstrevendheid haar spreektrompet gevonden heeft

Nu is de courant in Indië van veel ouder datum dan de vooruitgang. Voor zoover mij bekend is de nog bestaande *Bromartani*, die in Solo zoowat als officieel orgaan geldt, het alleroudste blad. In 1855 bestond het al. En de te Soerabaja verschijnende *Swara Publiek* (de stem van het publiek), die vroeger *Bintang Soerabaja* (ster van Soerabaja) heette, stelt haar eigen ouderdom op ruim 70 jaar. Ook op andere groote plaatsen verschenen al heel vroeg Inheemsche periodieken. Maar al deze oudere kranten werden gewoonlijk door Europeesche of Chineesche drukkerijen uitgegeven en stonden soms ook onder Europeesche redactie. In journalistiek opzicht bieden zij weinig of niets karakteristieks; het belang der Javaansche bladen ligt veeleer in de talrijke oude verhalen en dichtwerken die er als feuilleton in zijn opgenomen. Het Bataviaasch Genootschap heeft voor de Javaansche litteratuurgeschiedenis goed werk gedaan, toen het op insti-

gatie van Dr. D.A. Rinkes een inhoudsopgave daarvan deed verschijnen.

In het begin van deze eeuw begint er echter langzamerhand verandering te komen. De journalistieke activiteit wordt grooter. Er komen tal van Maleisch-Chineesche bladen, waarin de nieuwsvoorziening meer beteekenen gaat; deze komen aanvankelijk sneller tot ontwikkeling dan de zuiver Inlandsche bladen. In deze periode, die met het uitbreken van den wereldoorlog nagenoeg is afgesloten, zijn in totaal wel een honderdtal nieuwe bladen opgericht. Vele daarvan gingen ook heel spoedig weer ter ziele, maar vooral onder de Maleisch-Chineesche zijn er nogal eenige te vinden, die uit dezen tijd dagteekenen. Het algemeene journalistieke peil stond nog niet hoog, maar hoe zou dit anders kunnen met de voorbeelden die men, de goede niet te na gesproken, in de Europeesche pers in het Indië van die dagen voor oogen had. Wie het uitgebreidste scheldrepertoire bezat, kon op den grootsten bijval rekenen, en zoo lijkt het verhaal volstrekt niet onwaarschijnlijk, waarbij aan een Europeeschen uitgever van Javaansche couranten de uitspraak in den mond wordt gelegd, dat hij het liefste journalisten in dienst had, die al eens in de gevangenis hadden gezeten, want die durfden het best! Deze vlegeljaren van de Inlandsche pers raakten pas voorbij, toen er wat meer teekening begon te komen in de Inlandsche beweging. In 1908 wordt Boedi Oetomo opgericht; de Indische Partij gaat zich roeren en schudt velen wakker; de Sarekat Islam komt op, en zoo doet zich de behoefte gevoelen aan *politieke* bladen. Dan breekt de wereldoorlog uit; het bestaan wordt moeilijker, maar daarom is er stof tot schrijven in overvloed. Behalve de gewone chapiters van godsdienst, vooruitgang, onderwijs en emancipatie zijn er de nooden van den dag als de duurte, de voedselschaarschte, de rijstdistributie; verder de actie voor Indië Weerbaar, de Volksraad, en ten slotte de strijd om de hegemonie in de S.I., het uittreden van Semaoen met zijn aanhang, en de extremistische actie. In deze periode hebben de oude journalisten van het type van R.M. Tirto Adisoerjo en Martodarsono volledig afgedaan en plaats gemaakt voor de politieke leiders, die nagenoeg allen ook een orgaan te hunner beschikking hebben gekregen.

Was de duurte van de oorlogsjaren en vlak daarna weinig bevorderlijk aan een snelle toename van het aantal couranten, wanneer normaler verhoudingen terugkeeren gaat haar getal sprongsgewijze omhoog. Einde 1918 was het Kantoor voor de Volkslectuur ten behoeve van zijn weekoverzicht op een 40 stuks geabonneerd; einde 1925, vóór de afkondiging van de bekende artikelen 153 bis en ter van het Strafwetboek, die tegen persexcessen gericht zijn, was dit aantal gestegen tot 198. Als antwoord op deze artikelen verdwenen in 1926, met de toen ingezette tactiek van ondergrondsche actie, vrijwel alle communistische bladen van het tooneel. Van 150 in 1926 liep het totaal echter op tot ruim 250 op ultimo 1930.

Deze cijfers drukken voldoende uit hoeveel publicistische activiteit in de journalistiek haar uitweg gevonden heeft. Laten wij de ontwikkeling der allerlaatste jaren buiten beschouwing, dan valt het op, hoe weinig ook hier vooraanstaande intellectueelen leidende posities hebben gehad. De hoofdredacteur mocht dan al een vooraanstaand man zijn, hij was gewoonlijk tegelijkertijd een politieke persoonlijkheid, soms lid van den Volksraad, en ook nog leider van vakvereenigingen. Veel tijd voor de krant schoot er dus meestal niet over. En aangezien de financiën gewoonlijk niet toelieten goede hulpkrachten ook behoorlijk te betalen, viel de dagelijksche leiding van zaken nog al eens terug op redacteuren met een zeer gebrekkige opleiding, die eigenlijk tenauwernood tot den tweeden ban van Westersch geschoolden te rekenen vielen. Ik heb wel eens gehoord, dat dokter Tjipto Mangoenkoesoemo placht te zeggen: ‘Ik wil mijzelf niet in de hoogte steken, maar ik sta in kennis toch zeker een heel eind boven de Inlandsche journalisten’. De goed geschoolden konden overal elders beter hun brood verdienen dan in het wisselvallige bestaan van journalist. Aan den anderen kant is het stellig de vraag of grootere ontwikkeling, gewoonlijk in eenzijdig Westerschen zin, wel een waarborg geweest zou zijn voor journalistiek succes. Er zijn voorbeelden van het tegendeel, en juist schrijvers, die minder hoog boven de massa stonden, verstonden dikwijls beter de kunst tot het hart van het volk te spreken. De communistische pers heeft daarvan overvloedig bewijs geleverd.

De moeilijkheden waarmee zulke aankomende journalisten te worstelen hadden, waren niet gering. Alleen met enthousiasme en met klinkende werkprogramma's - en die waren er genoeg - houdt men geen blad in het leven. Het is dan ook heel begrijpelijk, dat een der meest bekende hedendaagsche journalisten van Batavia, die als redacteur van een vrouwenblaadje op Sumatra's Oostkust debuteerde, nogal eens met gepasten trots in zijn blad pleegt te vertellen, hoe hij, alleen met zijn Swan-pen gewapend, op Java aankwam, en zich met die Swan-pen tot directeur-hoofdredacteur van een dagblad heeft weten op te werken. Men kan gereedelijk aannemen dat ook aangeboren handelsgeest tot dit succes het noodige zal hebben bijgedragen, doch wat ons meer interesseert, is dat bedoelde journalist ook nog enkele verhalen en gebundelde reisbeschrijvingen uitgaf, die aardig hun weg vonden. Men heeft hier zeker met een der niet zoo zeldzame gevallen te doen, dat de journalistiek leerschool was voor het schrijven van proza van langer adem dan het dagbladartikel, gelijk dit ook bij de opkomst van het moderne Arabische proza in Egypte het geval geweest is.

Deze uit de krant opgekomen of onder invloed van de krant ontstane Maleische prozastijl, waarop ook de stijl van de Maleisch-Chineesche pers dikwijls in bedenkelijke mate heeft ingewerkt, verloochent uiteraard zijn afkomst niet. Het is een gladde, vlotte schrijftrant, die maar zelden tot welverzorgd proza wordt, en die wel heel erg verschilt van de toch altijd ietwat omslachtige zinsbouw der oude Maleische verhalen en het daaruit afgeleide stijve school-Maleisch. De litteraire polijsting ontbreekt, omdat deze in de courant niet noodig is en ook niet wordt gewaardeerd. Pas in den allerlaatsten tijd begint men voor de finishing touch meer oog te krijgen. Men is meer vertrouwd geraakt met de nieuwe manier van schrijven en begint hoogere eischen te stellen aan taal, stijl en intrigue, zeker ook invloed van de Europeesche romanlitteratuur. Bij enkele jongere schrijvers is zelfs een neiging tot overdrijving, tot onnoodige litteraire fraaiheid merkbaar, gepaard gaande met het gebruik van vreemde stijlfiguren, waarmede zij bij de lectuur van Nederlandsche romans kennis gemaakt hebben. Voor de meer ontwikkelden immers heeft de oude litteratuur

vrijwel afgedaan; ze is klassiek geworden ook in dezen zin, dat ze meer geprezen dan gelezen wordt. Diegenen onder hen, die zich hun sociale taak bewust zijn geworden, en anderen willen doen meedeelen van hetgeen zij zelf gelezen hebben, trachten door vertalingen een grooter publiek te bereiken.

Het Kantoor voor de Volkslectuur is hierbij krachtdadig voorgegaan. Met zijn Nederlandsche Volksbibliotheken heeft het tal van Hollandsch lezende inheemschen bereikt, en de Inlandsche Volksbibliotheken zijn in den loop der jaren voorzien van een groot aantal vertalingen, waaronder men tal van oude bekenden uit onderscheidene landen en litteratuurperioden zal aantreffen. Moeilijk kan worden betwijfeld, van hoe groot belang het geweest is voor de ontwikkeling van den litterairen smaak, dat juist in deze omgangsperiode van overheidswege leiding gegeven is. Immers, het gevaar is groot dat men bij het zoeken naar datgene wat men in het eigene zoo noode ontbeert, te land komt bij lectuur van bedenkelijk allooi, gelijk er in Egypte zooveel van de pers komt, meest van Fransche origine. Weinig scrupuleuze uitgevers weten uit deze, laat ik het nu maar neiging tot het realisme noemen, goede munt te slaan, en ook hier heeft de Volkslectuur met haar goedkoope productie een heilzamen invloed kunnen oefenen, en de gemeenlijk zeer prijzige Schund-litteratuur, die Chineesche uitgevers nog al eens aan den man pogen te brengen, kunnen terugdringen.

In den laatsten tijd is ook in de Inlandsche wereld de lust ontstaan om de conflicten en verwikkelingen in de Indische maatschappij, waaraan onze tijd zoo rijk is, te gaan uitbeelden. De strijd tusschen behoudzucht en vooruitstrevendheid doet zich voor op alle terreinen van het leven en in velerlei gedaante, maar geen van al die conflicten is ook hier een zoo dankbaar onderwerp voor een schrijver als het aloude thema van den klassieken en den Europeeschen roman, de liefde. André Jolles heeft eenige jaren geleden in een artikel in De Gids ons een oude definitie nog eens in herinnering gebracht. Romans zijn: *fictions d'aventures amoureuses écrites en prose avec art*, *pour le plaisir et l'instruction des lecteurs*. Het is een lange weg, van het proto-type aller romans, de Aethiopische Geschiedenis

van Heliodorus, behelzende de avonturen van Theagenes en Chariclea, tot op de hedendaagsche Indonesische liefdesgeschiedenis, in hare omgeving een proza-compositie van geheel nieuwe allure. En toch, de definitie is volkomen van pas. Evenals de lotgevallen van Theagenes en Chariclea door de goden ten goede worden bestierd, ook al pogen duistere machten hen voortdurend van elkaar te verwijderen, zoo ontleenen de avonturen der Indische gelieven hun beweging aan de tegengestelde machten van adatgetrouw conservatisme en jeugdige vooruitstrevendheid.

Het is geen wonder, dat deze romans bij voorkeur in Minangkabausche, of althans in Sumatraansche omgeving spelen. Weliswaar is de actie voor de emancipatie der vrouw op Java ouder, en zijn dan ook de eerste speciale vrouwenbladen op Java verschenen, maar de heftigheid waarmee men op Sumatra's Westkust partij koos, toen eenmaal de strijd daarheen was overgeslagen, mocht doen vermoeden dat hier het probleem eerder een litteraire behandeling zou vinden. De stof lag er voor het grijpen. Men weet, dat de Minangkabausche jongelingschap in grooten getale op Java school gaat. Hoe vaak is het niet voorgekomen, dat een jonge man, voor wien lang tevoren een bruid was uitgezocht, op Java reeds zijn hart had verloren aan een niet-volksgenoote, en weigerde de hem toegedachte vrouw te huwen. Daar had men het conflict in optima forma, en in de Minangkabausche maatschappij nog van bijzondere beteekenis, omdat het uithuwelijken van de dochters bij de voorname geslachten toch al geen eenvoudige zaak was. In den laatsten tijd nu zijn er zoovele romans over dwanghuwelijken verschenen, dat men hier met recht van een brandende kwestie schijnt te mogen spreken. Andere verwante vraagstukken als het gemengde huwelijk, polygamie, en emancipatie der vrouw vonden eveneens litteraire behandeling.

Ook in de Soendalanden kwam een soort van modern proza op, doch het zou, op enkele uitzonderingen na, te veel eer zijn de daaringeschreven producten met den naam van roman aan te duiden. Het centrum lag in Bandoeng, waar in de schaduw van de communistische redactiebureaux een aantal populaire schrijvertjes het vak hadden geleerd. Toen door de

omstandigheden aan dit uiteraard sterk tendentieuze geschrijf een einde kwam, uitte hun activiteit zich op andere wijze. Een der bekendste onder hen richtte een ‘romanbureau’ op; de man moest van zijn pen leven, en kon dus niet bijster kieskeurig zijn. Zijn ‘romans’ zijn dan ook, zacht gezegd, sterk erotisch getint. Ze gaan dus ook over de liefde, maar terwijl in den modernen Maleischen roman over het geheel op respectabele wijze het pleit wordt gevoerd voor het zelfbeschikkingsrecht in deze allerpersoonlijkste aangelegenheid, viert in de Soendaneesche verhaaltjes bandeloosheid hoogtij.

Deze minderwaardige lectuur vond gretig aftrek, speciaal zelfs, naar het schijnt, onder de schoolgaande jeugd.

Mag men hopen, dat aan deze uitwassen spoedig een einde komt, aan een ander nieuw genre in de Soendaneesche litteratuur kan men van ganscher harte rijken bloei toewenschen. Ik bedoel het genre van den historischen roman, waartoe eenige van de belangrijkste Soendaneesche prozaverhalen die de laatste jaren verschenen zijn, gerekend moeten worden.

Eigenlijk moet men zich erover verbazen, dat de historische roman al niet veel eerder aantrekkingskracht heeft uitgeoefend. De in koloniaal milieu niet zeldzame, alleszins verklaarbare psychologische gesteldheid om in het verleden heul te zoeken tegen de verdrietelijkheden van het heden, ontbreekt ook hier niet. En indien men geen lust mocht gevoelen, het al te nabije verleden te beschrijven, dan liggen door de ontsluiting van de oudere, Hindoejavaansche geschiedenis ook verder gelegen epochen nog geheel braak. In de Nagarakertagama en de Pararaton alleen reeds is stof genoeg te vinden: het rampspoedig einde van koning Kertanagara, die palmwijn drinkende in den kraton den dood vindt, en wiens rijk, door afvallige familieleden des konings bestookt, te gronde gaat, terwijl een Chineesche tuchtigingsexpeditie, die hem voor zijn hoon van 's Keizers gezanten komt bestraffen, reeds aan wal is gezet; de wisselvallige levensloop van den avonturier Angrok, die het van struikroover tot vorst van Java weet te brengen, de expansie en grootheid van Madjapahit, haar toppunt bereikende onder het tweemanschap Hajam Woeroek - Gadjah Mada; het lijken alle bij uitstek geschikte onderwerpen voor romantische geschiedbeschrijving. Maar misschien stellen wij

met deze opgaven een te zwaren eisch. Feit is, dat niet in het verre Javaansche verleden, maar in het zooveel dichterbij zijnde Soendaneesche van omstreeks het Engelsche tusschenbestuur een jong Soendaneesch auteur de stof voor zijn belangrijksten roman gezocht heeft. Naar officieele gegevens, te vinden in De Haan's standaardwerk *Priangan*, uit Inlandsche bronnen en nog in omloop zijnde volksverhalen en familietradities, vlijtig bijeen verzameld en met eenige vrijheid bewerkt, heeft hij den levensloop van Pangéran Kornèl, den Compagniesgetrouwen Regent van Soemedang, geteekend. Dit boek vond grooten bijval, en het geeft vertrouwen in de uiteindelijke zege van den goeden smaak, dat dit succes geboekt werd juist op hetzelfde tijdstip dat in inheemschen kring ernstig protest rees tegen de bovenbesproken pornografie, waarmee bepaalde broodschrijvers de markt overstroomden. -

Wat den stijl betreft zijn deze historische romans nauwelijks modernistisch te noemen, geschreven als zij zijn in den nogal rhetorischen en gekunstelden trant, welken de Soendaneesche smaak bij litterair proza schijnt te eischen. Doch als de stijl beschaafd is en de woordkeus welverzorgd, liever een beetje rhetoriek op den koop toe dan het taalbederf, dat bij de zooevengenoemde romanfabrikanten welig tiert.

Moest de nieuwere Maleische en Soendaneesche prozalitteratuur wat breedvoeriger worden besproken, over de Javaansche valt niet veel te vertellen, al verschijnt er heel wat. De resultaten van de Volksbibliotheken hebben de ervaring, die men aan een boekenstalletje reeds kan opdoen, volkomen bevestigd, in zooverre althans, dat zij hebben aangetoond hoe het lezend publiek in dit taalgebied nog weinig aandacht heeft voor boeken, die al te zeer buiten de sfeer van het eigene liggen. Van alle vertaalde werken worden in de Javaansche bibliotheken alleen een boek over de Maccabaeën en een geschiedenis van den Atjèh-oorlog even gretig gelezen als de talrijke wajangverhalen. De reden zal wel hierin te zoeken zijn, dat deze ook zoo vele spannende gevechtsscènes en hachelijke episoden bevatten. Geen der in de laatste jaren uitgegeven familie-

romannetjes, waarin verlatingen en wonderbaarlijke terugvindingen met alles wat zich daartusschen afspelen kan, schering en inslag zijn, heeft het vóór 1930 ooit zoover kunnen brengen. En toch beteekenen deze slechts in zooverre een innovatie, dat het behandelde onderwerp wat huiselijker is dan oudtijds: de bouw der verhalen is nog evenzeer naar het wajang-schema als bij de dichtwerken van de ouderwetsche soort, die wij boven leerden kennen. Andere sociale euvelen dan het klassieke zevental, waarover van oudsher in de Javaansche moraliseerende litteratuur wordt gehandeld, vonden nog geen bespreking. En toch, er is rijke stof, men denke slechts aan P. de Kat Angelino's Rapport over de hemeltergende arbeidstoestanden in enkele centra der batikindustrie, die alles overtreffen, wat de westersche sociale roman aan misstanden te schilderen vond. Van moderniseering is dus nog weinig sprake; trouwens, ook in andere opzichten heeft deze bij het Javaansch nog niet in die mate doorgewerkt als in andere talen. De aanpassing aan den nieuwen tijd raakt hier aan zoovele heilige huisjes, dat het vraagstuk een geheel eigen aspect gaat vertoonen. Men denke slechts aan de kwestie der taalsoorten. Het zou mij te ver voeren, daar uitvoerig over te gaan spreken. Door het probleem van historische en ethnologische zijde te belichten zou trouwens alleen voor de zooveelste maal worden aangetoond hoe taai het eenmaal gegroeide altijd is. Trots alle verzet daartegen, waarvan de Javaansche pers, vooral in den Oosthoek, in den loop der jaren heeft blijkgegeven, is de situatie nog niet veel veranderd. Maar men kan herhaaldelijk de klacht vernemen, dat grondige kennis van de taal zoo zelden meer wordt aangetroffen, en wanneer het verleden zoo bij uitstek ten koste van het heden wordt geprezen, wordt er in den regel gevochten voor een verloren zaak. Nog al te veel is in Javaansche kringen repristinatie, niet renovatie het wachtwoord, doch men vergeet, dat repristinatie nooit blijvend kan zijn.

Tot besluit een enkel woord over hedendaagsche poëzie. Alleen over de Maleische en de Soendaneesche valt iets op te merken.

Men kan nog niet zeggen, dat in den Preanger op het gebied

van de dichtkunst nieuwe wegen worden gezocht. De oude versmaten worden nog steeds in den ouden stijl beoefend, en alles wat in *dangding*, zooals men dat noemt, geschreven is, trekt vooral onder het volk toch meer nog dan proza. Typisch Soendaneesch is in de laatste jaren echter de opkomst van een eigenaardig genre van sentimenteele poëzie. In elk Inlandsch boekwinkeltje, aan elk stalletje kan men een aantal onaanzienlijke uitgaafjes van slechts enkele bladzijden groot aantreffen. In deze volkspoëzie weenen en weeklagen alle heldinnen en helden uit wajang en mythologie naar aanleiding van het een of ander voorval uit hun leven over hun droevig lot. Nooit hebben Ardjoena, Sita en Rawana zooveel tranen geschreid als hier. Een enkele maal ook zijn het gewone stervelingen, die hun klagelijk bestaan bezingen, zooals een door haar man verlaten vrouw of een vrouw wier man naar den Digoel verbannen werd. Ongetwijfeld hangt het ontstaan van dit *tjeurik*-genre (*tjeurik* = weeklagen, klacht) nauw samen met de Soendaneesche liefde voor gezongen voordracht, die, mèt de muziek, in den laatsten tijd zeer veel beoefend wordt. Trots de enkele goede tjeuriks, b.v. de tjeurik Omah, geschreven door de vrouw van een hooggeplaatst Inlandsch bestuursambtenaar, en de overal bekende ‘klacht van Rawana’, kan het meerendeel echter weinig aantrekklijk worden genoemd. Het is sentimenteele volkspoëzie in den vollen zin van het woord.

Volstrekt niet populair daarentegen is het zeer persoonlijk dichtwerk van enkele jongere Maleische dichters. Zij hebben gebroken met de oude sja'ir-techniek, die gewoonlijk niet veel beters dan slechte rederijkersverzen oplevert. Deze breuk wordt als een bevrijding ervaren, en de Europeesche versmaten, waarvan zij zich gaan bedienen, bieden hun adaequater gelegenheid tot uiting van de gevoelens die in hen leven. Vooral het sonnet is een geliefd metrum. Hoezeer men echter ook deze poëzie op hare waarde mag schatten, men mag niet uit het oog verliezen, dat hare beoefenaars, trouwens slechts zeer weinig in aantal, voorloopig nog volkomen geïsoleerd staan. Hun bundeltjes worden weinig gelezen en tenauwernood verkocht.

Van elke litteraire beweging zijn wij gewend, dat zij zich naar stijl en gedachteninhoud onderscheidt van hetgeen aan

haar voorafgaat. Lectuur van deze nieuwste Maleische poëzie is evenwel uitermate geschikt om tot het rechte besef te geraken van de kloof die over de geheele linie steeds meer het oude van het nieuwe gaat scheiden. Het is goed, ons ervan te doordringen, dat hier niet maar de stroom van een anderen tijd een eigen bedding zoekt, doch dat de geest van een geheel nieuwe eeuw de vormen doorbroken heeft, waarin eeuwen lang zoowel het denken als de schoone expressie daarvan, de litteratuur, verstard hadden gelegen.

Noordwijk a/Zee.
G.W.J. DREWES

Staatkunde en moraal

> Jeder Wert hat - wenn er einmal Macht gewonnen hat über eine Person - die Tendenz, sich zum alleinigen Tyrannen des ganzen menschlichen Ethos auf zu werfen, und zwar auf Kosten anderer Werte.
> NIC. HARTMANN

Iedereen bemoeit zich tegenwoordig met alles, tenminste spreekt er heel gemakkelijk een oordeel over uit. In veel voelen we ons ook meer persoonlijk betrokken dan vroegere geslachten. Dit geldt stellig van het staatkundig beleid. Wij merken veel meer van de onderlinge verhouding der staten. De groote massa staat niet ineens voor een fait accompli, dat door enkele diplomaten is uitgebroed, maar hoort dagelijks van conferenties en spanningen, leeft of tracht mee te leven dat groote gebeuren en - praat en oordeelt, hetgeen dikwijls een veroordeeling van velen is. Niet, dat men technisch zoo op de hoogte is; neen, het oordeel is een directe moreele reactie. Tot moreele beoordeeling acht ieder zich bevoegd. De staatsman timmert nu eenmaal aan den weg, zijn daden en woorden vinden dus dadelijk zedelijke lof of blaam.

Vroeger stelde men de vraag: is staatkunde vrij van of gebonden aan ‘de zedewet’ of ‘de zedeleer’? Voorvelen, die aanstonds met hun zedelijk oordeel klaar zijn, is dit geen kwestie meer. Dat het wezen van den staat macht is; machtsvergrooting - in ieder geval zelfhandhaving - de norm is voor den staat, dat de staatsman alleen op het staatsbelang te letten heeft, klinkt velen griezelig in de ooren, alsof Machiavelli aan het woord was. Men doet graag alsof wij sinds den grooten oorlog veel zuiverder moreel voelen, wij ver over standpunten als van von Treitschke en Bernhardi heen zijn,

en de staatkunde van Bismarck bij ons niet meer door den beugel zou kunnen. ‘De zedewet’ laat geen uitzonderingen toe; zedelijk goed is onder alle omstandigheden en voor ieder zedelijk goed; hoe kan er dan verschil zijn tusschen staatsmoraal en individueele moraal? Dubbele moraal is uit den booze, laat in gegeven gevallen toe, wat eigenlijk ontoelaatbaar is. In de praktijk moge de staatsman soms voor een uiterst moeilijk dilemma staan - maar goed is goed en het menschelijk geweten zegt maar al te duidelijk, wat goed en wat kwaad is. Hoogere en lagere moraal; de eerste voor het individu, de laatste voor den staatsman, dat is toch eigenlijk de hand lichten met de strenge zedewet, dat is ter wille van nut of belang tegemoet komen aan het machtsprincipe, dat de moraal vertrapt. Sprak men er niet van, dat de staat desnoods traktaten mocht verbreken uit zelfbehoud?

* * *

't Lijkt alles zoo eenvoudig. Zeggen velen niet: de zaak *is* ook eenvoudig, als ge uw moreel bewustzijn maar spreken laat? Zoo doet men een beroep op ieder, vooronderstelt stilzwijgend, dat ieder tot oordeelen en beoordeelen bevoegd is, komt onbewust en onbedoeld bij ieder in het gevlei - en iedereen oordeelt, ik zou bijna zeggen, als moreel deskundige.

Maar de zaak ligt niet zoo eenvoudig, als ze is volgens de meening van de thans steeds groeiende schare, die in gemoede overtuigd is, dat de wereld wel weer in voortreffelijke banen zou komen, wanneer de staten wat minder egoïstisch waren en bezield werden door altruïsme. Waardoor lijkt de zaak aan beide zijden zoo eenvoudig, ook aan den kant van hen, voor wie 't van zelf spreekt, dat de norm van den staat machtshandhaving of machtsuitbreiding is? Hoe komt 't, dat het probleem zich naar beide zijden oplost en men niet stuit op een antinomie, noch vast raakt in een aporie? Is het niet, omdat men de gecompliceerde werkelijkheid eenvoudig *gemaakt* heeft, uitgaande van theorieën, ideeën, of begrippen en niet van de phaenomenen?

Aan den eenen kant gaat men uit van ‘de zedewet’, waaraan ieder individueel moet gehoorzamen. Waarom, zoo zegt men, de staatsman niet? Als een norm absolute geldigheid

heeft, duldt zij geen uitzonderingen, geen transigeeren, geen strengere en slappere navolging; wanneer de staat naar zijn wezen met de zedewet in conflict komt, is daarmee de staat zedelijk geoordeeld. Doch waar is ‘de zedewet’; is dat een gegeven, vaststaande grootheid? Als vaag ideaal kan ik van ‘de zedewet’ spreken, ook als abstractie, maar in concreto is mij de absolute zedewet, waaraan ieder gebonden is, niet gegeven, of 't moest zijn, dat ik wat in mijn zedelijk bewustzijn leeft daartoe verabsoluteer. In werkelijkheid zie ik verschillende zedelijke idealen, die geen harmonie vormen. In concreto zie ik in het speciale geval, waarin de persoon telkens geplaatst wordt, onophoudelijk zedelijke conflicten, waarin geen zedewet of leer den weg wijst, maar zich antinomieën openbaren, zoodat ik kiezen moet en ik sta niet voor een gegeven wet, waaraan van mij gehoorzaamheid gevraagd wordt. Evenmin ken ik een christelijke zedewet of leer als gegeven. Nog afgezien van de antinomieën in het christelijk leven, beantwoorden de christelijke zedelijke idealen de eeuwen door niet aan één type.

Zoolang men spreekt van ‘staatkunde vrij van of gebonden aan de zedewet’, komt men niet verder, daar ‘de zedewet’ voor den een iets anders is dan voor den ander, en velen zelfs het bestaan van een ‘zedewet’ zullen ontkennen. Wil men dan spreken van ‘zedelijke beginselen’, dan helpt ons dit nog niet, daar ook deze niet een vaststaand complex vormen, ook niet de christelijke zedelijke beginselen.

Aan den anderen kant gaat men evenmin van de concrete werkelijkheid uit, maar van ‘den staat’ en begrippen uit de staatsleer. Men heeft 't over het ‘wezen van den staat’, dat macht zou zijn; stelt deze tegenover ‘de individueele moraal’ en om de eerste zedelijk te rechtvaardigen leert men een ‘staatsmoraal’. Aan beide zijden bouwt men zoo een theorie op, die in haar eenzijdigheid òf de werkelijkheid negeert en tot een utopie voert, òf het feitelijk gebeuren rechtvaardigt, maar het moreel bewustzijn veronachtzaamt, terwijl geen van beide steunen op het reëele moreele bewustzijn.

Vanuit dit bewustzijn willen wij trachten de kwestie te benaderen, de ingewikkeldheid doen gevoelen, geen oplossing

geven, maar doen beseffen, *waar* de moeilijkheid, die er altijd blijven zal, ligt.

We gaan dus uit van het moreele bewustzijn, hetwelk een bewustzijn van waarden, een waardegevoel is. Daarnaast stellen we niet ‘den staat’, want onze zedelijke waardeering treft niet den staat in 't algemeen, noch één concreten staat, Duitschland of Frankrijk. Object van zedelijke beoordeeling is slechts een persoon, slechts het menschelijk karakter, en het is steeds in oneigenlijken zin, dat we iets anders zedelijk meenen te beoordeelen. Zoo stellen we tegenover het zedelijk bewustzijn ook concreet den staatsman; immers het feitelijk zedelijk oordeel, dat dagelijks door velen geveld wordt, treft niet landen, volken of staten, maar de menschen, die deze vertegenwoordigen; van hen wordt een bepaalde gezindheid geeischt. Kortom het zedelijk oordeel treft deze mannen, maar als staatslieden, in hun qualiteit als zoodanig. Ook als staatsman optredend, vindt men, behooren zij naar hun moreel bewustzijn, dat de beoordelaar als vanzelfsprekend gelijk stelt aan zijn moreel bewustzijn, te luisteren.

* * *

Ons zedelijk bewustzijn is bewustzijn van waarden; hier spreekt een aprioristisch waardegevoel. Wij kennen zedelijke waarde toe, maar dit is niet enkel een subjectieve waardetoekenning; wij meenen, dat hetgeen, waaraan wij waarde toekennen, ook zelf waardevol is. Niet aan alles kunnen wij zedelijke waarde toekennen, en ook niet altijd in gelijke mate. Het eten van een appel roept deze beoordeeling bij ons niet wakker; een daad van opofferende liefde wel, maar deze laatste weer anders dan hulpvaardigheid.

Niet enkel kennen wij waarden toe, maar wij streven er ook naar deze te verwerkelijken, ofschoon niet alle waarden nagestreefd kunnen worden zooals b.v. zedelijke reinheid. Bij alle waarden, die men tracht te verwerkelijken, ligt de eigenlijke zedelijke waarde in de intentie; deze steunt echter op een waarde of een stand van zaken, die voor ons waardevol is. Iets moet waarde hebben, zal het nagestreefd worden. Dit hoeft echter nog geen moreele waarde te zijn. Zoo moet het leven van den ander waardevol voor ons zijn, zullen wij

trachten het behoud daarvan te beschermen. De z.g. ‘goederen’, waarvan de ethiek spreekt, hooren tot deze zakelijke waarden, welke fundeerend zijn voor de zedelijke waarden, maar die zelf nog geen zedelijke waarden zijn. De verhouding tot hen brengt den mensch in de sfeer van zedelijk goed en slecht.

Zoowel onze zedelijke beoordeeling, als ook onze moraal, die, op de toekomst gericht, voorschrijft en beveelt, gaan uit van zedelijke waarden. Zijn deze alle gelijk? Iedere zedelijke waarde is absoluut; ze wil verwerkelijkt worden. Dit beseffen we bij de moraal; doch niet alle zedelijke waarden slaan we even hoog aan. Vooral komt dit uit bij de zedelijke beoordeeling. Daardoor beleven we moreel telkens conflicten, waarin we kiezen moeten, maar beseffen we tevens, dat er in de moraal een kwestie van rangorde is. Bij de zedelijke beoordeeling beoordeelen we niet volgens ‘de zedewet’, we vragen niet of iets of iemand met een bepaalde code overeenstemt, maar leggen een maatstaf aan, welke een reeks van deugd- en ondeugdvoorstellingen is. Ook in deze reeks is een hooger en lager, hebben we dus weder te maken met een rangorde van zedelijke waarden.

Liefde schatten we hooger dan gerechtigheid. In het conflict tusschen beide moeten we kiezen, geven we voorkeur en toch willen beide absoluut verwerkelijkt worden. Het pijnlijke in dergelijke conflicten ligt hierin, dat het lagere niet zoo maar voor het hoogere mag wijken. 't Is zelfs zóó, dat de waarde-hoogte niet overeenkomt met de kracht, waarmee we deze waarden ons tot verwerkelijking gesteld voelen; de lagere zijn de sterkste, vragen verwerkelijking door allen. De schending dier lagere waarden rekenen we in 't algemeen zwaarder aan, dan dat aan de hoogere te kort wordt gedaan; daarentegen is de vervulling der hoogere waarden moreel waardevoller, dan die der lagere. Zoo is moord een ernstige misdaad; het respecteeren van andermans leven niet een hooge zedelijke habitus, niet te vergelijken b.v. met liefde en vertrouwen.

Ik vermeld dit om te herinneren aan gegeven feiten, die ieder in zijn moreel bewustzijn kan controleeren, dat ons spreekt van een veelheid van soms tegenstrijdige waarden,

welke alle verwerkelijkt willen worden. We staan hier niet voor een systeem, waarbij één waarde de hoogste is, uit welke alle andere afleidbaar zijn. ‘Man musz sich von dem eingewurzelten Vorurteil, das auf allen Gebieten dem Monismus den Vorzug gibt, frei machen. Im Theoretischen wie im Praktischen sind gerade alle Monismen rein konstruktiver Art. Sie entspringen einem Einheitsbedürfnis des Begreifens, nicht einer Beschaffenheit der Phänomene.’ (Nic. Hartmann). Deze veelheid van waarden - 't blijkt reeds uit het besef van hooger en lager, sterker en zwakker - zijn voor niemand een willekeurige veelheid; ze worden door ons gevoeld als in zekere rangorde tot elkander te staan. Deze rangorde - 't was vooral Nietzsche's verdienste deze op moreel gebied krachtig tot bewustzijn gebracht te hebben, terwijl ook Nietzsche's denken zonder dit centrale begrip niet verstaan kan worden - deze rangorde is een wezenlijk moment van onze zedelijke maatstaf als ook in de moraal. Hier ligt het kenmerkend verschil bij de zedelijke beoordeeling alsook bij het besef van zedelijke verplichting.

De rangorde der waarden is niet overal dezelfde, ook niet bij over 't algemeen gelijkgezinden als de christenen. Dezelfde waarden liggen nu eens hooger dan lager in de schaal der waardeeringen; in denzelfden tijd bij den een anders dan bij den ander. De voorkeur is verschillend; hoe zou 't anders kunnen, daar de waarden soms tegenstrijdig zijn en beide toch verwerkelijking eischen. Denk u het concrete geval van een conflict tusschen gerechtigheid en liefde. In beide waarden ligt iets tyrannieks, dat is: elk wil heerschen. Waarheen zal de weegschaal in het persoonlijk conflict overslaan? Hangt 't niet af van onze persoonlijke levenshouding en idealen, door tallooze invloeden gevormd? Iedere waarde, vooral de hoogere, heeft den drang in zich tyranniek te worden, d.i. de plaats van de waarde bij uitnemendheid in te nemen, waaraan alles zich orienteeren moet; sterk bv. uitkomend in het bekende: fiat justitia pereat mundus. In alle eenzijdige typen van geldende moralen en ook in vele persoonlijke moreele reacties zien we iets van die tyrannie, van dat overheerschen van één enkele waarde. Doch elke tyran doet onrecht; er wordt door hem iets verdrukt, iets

kan niet tot zijn recht komen. Hier ligt m.i. een vruchtbaar gezichtspunt voor het zoo uiterst gecompliceerde, maar meest zoo simplistisch gestelde en besliste vraagstuk der dienstweigering, hetwelk te weinig van deze zijde beschouwd is. Als zuiver moreele kwestie is hier een conflict van waarden, maarvoor den dienstweigerings-propagandist worden bepaalde waarden tyranniek. Zoo wordt de spanning der antinomie verbroken; ja, deze niet eens gevoeld.

De rangorde der zedelijke waarden is geen vaste. Het zijn geen louter individueele verschillen, welke zich hier voordoen. Langzamerhand is de menschheid zich gebieden van het waarderijk bewust geworden. Nieuwe waarden werden gezien naast en tegenover oude, die haar waarde bleven behouden. Zoo ontdekte de waardeblik van het Christendom de naastenliefde, een latere tijd de 'Fernstenliebe.' De pluraliteit en tegenstrijdigheid der waarden, die wij ons bewust zijn, zegt ons, dat ontdekking van nieuwe waarden niet uitgesloten is. De waardeblik werd verruimd, maar wij zien het waarderijk niet als een geheel. Wij mogen een gesloten rijk der waarden postuleeren; onze waardeblik is beperkt en wij zien slechts een segment.

Door die beperktheid van onzen waardeblik staan wij steeds voor antinomieën, kunnen we de oplossing, de synthese niet vinden en verkeeren we telkens in een aporie. Bepaalde waarde-elementen grijpen we aan of grijpen ons aan; ze worden tyranniek. De eene waarde staat tegenover de andere en wij voelen dan niet meer, dat zij alle een grens hebben, welke bepaald wordt door de waarde, welke er mee in conflict en te kort kwam.

Dit alles stipte ik aan om te doen gevoelen, hoe ook in het persoonlijke de zedelijke waarden, naast haar absoluutheid, een grens hebben en wij met een beroep op 'de zedewet' of 'zedeleer' niet uitkomen.

* * *

Velen zeggen: ook de staat is gebonden aan 'de zedewet.' Tegen een dergelijke onklare formuleering heb ik vele bezwaren, zooals reeds door het voorafgaande duidelijk zal zijn. Hier wil ik slechts signaleeren een soort tyrannie van

waarden, welke zich in deze gedachtensfeer openbaart. De moraal, waaraan men zich persoonlijk gebonden acht, de maatstaf van zedelijke beoordeeling, volgens welke men personen beoordeelt, worden de al-eenige waarden en de eenige maatstaf, welke men ook voor den staat geldend acht. Maar de staat is geen mensch, ook geen makranthropos. De zedelijke beoordeeling heeft den mensch tot object en de moraal stelt haar eischen aan menschen. De specifiek zedelijke waarden zijn altijd betrokken op personen. Velen maken zich hier echter schuldig aan anthropomorphisme. Zij zien de verhouding der staten als die van personen; wat voor personen geldt, moet ook voor staten gelden, meenen zij. Zooals de menschen een langen weg van egoïsme naar altruïsme aflegden of daartoe naderen, zoo moeten ook de staten van den strijd om zelfbehoud opgevoed worden tot zelfverloochening.

Doch wij beoordeelen zedelijk niet den staat, maar den staatsman; deze heeft niet alleen als particulier persoon maar ook als staatsman zedelijke verantwoordelijkheid. Is er verschil tusschen den staatsman als particulier persoon en als staatsman, den staat representeerend? Of gelden hier dezelfde zedelijke waarden? Hier komt de reeds besproken kwestie der *rangorde* naar voren. Het is simplistisch om van te voren te zeggen, dat deze persé in beide gevallen gelijk moet zijn; het is de tyrannie der persoonlijke rangorde, de tyrannie van enkele waarden, welke tot deze houding voert. Tyrannie is in wezen altijd simplistisch.

Zoo staan we dan niet voor de vraag: is staatkunde vrij van de zedewet of niet; of beter geformuleerd: is de staatsman gebonden aan moreele waarden? We hebben echter twee vragen te beantwoorden: 1o. is er verschil wat de zedelijke waarden betreft voor den staatsman als particulier persoon en qua staatsman? Wanneer deze vraag bevestigend beantwoord moet worden, staan we voor een nieuwe kwestie: 2o. is de rangorde der zedelijke waarden in beide gevallen ook verschillend? Hiermee willen we tot een zuiverder formuleering komen wat betreft de oude controverse: private moraal tegenover staatsmoraal.

Natuurlijk is 't moeilijk èn voor den beoordelaar èn voor

den staatsman zelf, die toch één persoon is, particulier persoon en staatsman uiteen te houden. Doch deze moeilijkheid is er voor ieder, die in de gemeenschap een functie bekleedt; als functionaris komen er voor hem waarden op of naar voren, die er niet waren of welker gewicht anders was buiten die functie. Zoodra wij namens een ander optreden, hetzij als beheerder of bestuurder, hetzij ambtelijk, komen andere waarden op den voorgrond, terwijl sommige, welke voor ons persoonlijk sterk gelden, op den achtergrond raken. De rangorde uit het persoonlijk leven verandert; de fundeerende waarden - waarover straks nader - zijn andere geworden. Voor den rechter als rechter zijn rechtshandhaving en gerechtigheid van de hoogste waarde; als privaat persoon worden van dien zelfden rechter barmhartigheid en vergevende liefde geeischt. Als beheerder eener Naamlooze Vennootschap heb ik te waken voor de belangen der aandeelhouders, het is niet mijn zaak; ik kom voor een ander op en mag in conflict met een concurrent niet de minste willen zijn en ook de door Heymans als hoogste deugd geprezen ‘objectiviteit’, mag voor mij niet de hoogste waarde zijn.

Ieder staatsman treedt voor anderen op. De waarden, welke hij voor zich persoonlijk voelt gelden, mogen niet de al-eenige worden, zoodat zij ook in zijn staatsmansbeleid de zedelijke richtsnoer worden. Liefde, vergevensgezindheid, zelfverloochening en 't de minste willen wezen, welke in zijn persoonlijk leven voor hem van de hoogste waarde zijn, kunnen moeten wijken voor rechtshandhaving, zelfhandhaving en zich-laten-gelden. Hij mag niet opofferen wat zijn eigendom niet is; het persoonlijke zelf mag hij verloochenen, als staatsman handelt hij met het hem toevertrouwde.

Dat hier pijnlijke conflicten voor hem kunnen ontstaan, spreekt van zelf, maar deze ontstaan overal, waar de mensch buiten het zuiver persoonlijke treedt. Doch dit toome ook de al te haastige zedelijke beoordeeling in over staatsmansdaden; velen zijn maar al te geneigd de zuiver persoonlijke waarden tyranniek te laten heerschen over hetgeen niet meer tot het zuiver persoonlijke behoort. Naïef optimistisch hoopt men, dat de wereld wel binnen afzienbaren tijd een idealen aanblik zal vertoonen, als de staatslieden maar meer

handelden naar de moreele waarden, die men persoonlijk erkent. Men vergeet - dat men zelf aldus onrecht doet.

Reeds spraken we over de z.g. ‘goederen’, welke wij fundeerende waarden noemden; zelf nog geen zedelijke waarden, liggen zij aan deze ten grondslag; in de verhouding tot deze na te streven goederen komt de mensch in de sfeer van zedelijk goed en slecht. Welnu voor den staatsman, waar hij den staat representeert, zijn deze fundeerende waarden andere dan voor het individu. Dit wil nog niet zeggen: voor hem geldt een andere moraal. De fundeerende waarden zijn geen eigenlijk zedelijke waarden; wel kunnen ze hier invloed op hebben. De ‘goederen’, welke de staat moet nastreven, de fundeerende waarden voor den staat, die dus den staatsman in zijn dienst den weg wijzen, worden door Max Scheler tot drie groepen herleid: die een rechtswaarde, een machtswaarde en een welvaartswaarde hebben. Alleen de eerste is van zuiver geestelijke, de laatste twee van vitale natuur. In zijn verhouding tot deze fundeerende waarden komt de staatsman als staatsman in de sfeer van zedelijk goed en slecht. Doch daar deze ‘goederen’ andere zijn dan in het persoonlijke leven, is de rangorde der zedelijke waarden hier een andere dan ginds.

Van ‘staatsmoraal’ zouden we nog minder willen spreken dan van ‘de zedewet’, aangezien ook deze geen gegeven grootheid is en bovendien de misleidende gedachte wakker roept, alsof hier een andere moraal zou gelden dan ‘de’ moraal, alsof hier uitzonderingen op ‘de’ moraal getolereerd worden. De beperktheid van onzen waardeblik belette ons reeds in het persoonlijke het waarderijk als een synthese te schouwen; we zien slechts een segment. Waar het den staat en de staatkunde betreft is alles gecompliceerder; er zijn andere fundeerende waarden, de antinomieën zijn anders en ons waardegevoel dikwijls vertroebeld. We beseffen, dat hier verschuivingen in de rangorde van waarden plaats zullen hebben, maar het is niet mogelijk deze precies vast te stellen.

Toch is er wel iets te zeggen over het verschil in rangorde der zedelijke waarden op beide terreinen, waarbij ons tevens

iets openbaar wordt van deze rangorde op het gebied der staatkunde.

Bij de zedelijke waarden in het persoonlijke leven maken we onderscheid tusschen hoogere en lagere: gerechtigheid is lager dan liefde en barmhartigheid. Vele van de lagere waarden bleken de sterkere te zijn; waar het de staatkunde betreft, treden deze sterkere en vaak lagere waarden voor den staatsman op den voorgrond en moeten zelfs de hoogere wijken. Gerechtigheid, rechtshandhaving mogen niet op zij gaan voor barmhartigheid. Hier zal de door Heymans als centraal geleerde ‘objectiviteit’ ook meer tot haar recht komen dan in het persoonlijke leven, waar liefde en zelfverloochening, waarbij de ander *meer* wordt dan het ik, een hoogeren rang bekleeden. De ‘objectiviteit’ is ten nauwste verwant aan gerechtigheid en behoort met haar tot de lagere waarden.

Misschien ligt hier de reden, dat velen, die voor een ‘staatsmoraal’ pleiten, toegeven, dat deze lager staat dan de persoonlijke moraal. In ieder geval worden rechtshandhaving en gerechtigheid in de zedelijke rangorde door den staatsman hooger in de schaal der zedelijke waarden geschat, dan in het persoonlijke leven.

Maar hoe staat 't met de zelfopoffering? Men antwoordt dikwijls: de staat mag zichzelf niet opofferen, vóór alles geldt voor hem zelfbehoud en zelfhandhaving; voor het individu ligt in de zelfopoffering echter de hoogste zedelijke waarde. De staatsmoraal stelt men in dit geval dan als een uitzondering op de moraal. Doch ook hier is het weer een verschil in de rangorde der waarden.

Zelfs in het persoonlijke is zelfopoffering niet een algemeene waarde, welke door ieder verwerkelijkt moet worden, maar een uitzonderingsgeval. Misschien is dit voor den staat nog uitzonderlijker; maar denkbaar is het toch, dat de staatsman den staat opofferen moet, niet voor een anderen staat, doch voor een idee, die nauw met het wezen van den staat samenhangt, zooals Fichte het duitsche volk tot zelfopoffering voor de vrijheid opriep.

Hiermee komen we op de grens van het onderscheid tusschen algemeene zedelijke waarden en zedelijke waarden,

die niet voor ieder gelden. Over het algemeen hebben in het persoonlijke de lagere waarden algemeene geldigheid; daar tegenover staan andere als b.v. ‘Schenkende Tugend’ (Nietzsche), welke slechts door uitzonderingsnaturen verwerkelijkt kunnen en moeten worden. Nu is het echter niet zóó, dat in het staatsbeleid slechts de eerste haar uitdrukking moeten vinden. De waarden zijn hier voor een groot deel negatief afwerend (niet-krenken, niet-dooddrukken) of tot de lagere behoorend (gerechtigheid, enz.); toch zijn er hoogere zedelijke waarden, welke voor den enkeling niet algemeen zijn, die juist in het staatsleven naar voren zullen komen. Dit is het geval met waarden, die met menschheidsidealen samenhangen zooals de ‘Fernstenliebe’, het sterkst, zij 't eenzijdig, maar dit uit reactie, door Nietzsche geformuleerd. Reeds bij ons persoonlijk komt deze in strijd met de naastenliefde, zonder dat wij de synthese kunnen vinden. In het staatsleven moet de weegschaal doorslaan naar de ‘Fernstenliebe’ van wege de fundeerende waarden, daar de staatsman niet enkel te maken heeft met de thans levende naasten, maar zijn blik en intenties gericht moeten zijn op de komende geslachten. Dit neemt niet weg, dat er voor hem hier een pijnlijk conflict kan zijn, maar zijn voorkeur zal hier een andere moeten zijn dan meestal in zijn persoonlijk leven. De waardehoogte en sterkte zijn in beide gevallen verschillend.

Nauw hiermee hangt de kwestie van de grens der zedelijke waarden samen. In het persoonlijke heeft iedere eenzijdige waarde haar grens, doordat een andere er tegenover staat en door de eerste te kort komt. Deze grenzen vallen voor den staatsman anders, doordat de tegenovergestelde waarden (van wege de fundeerende waarden) minder sterk zijn, zoo b.v. in het conflict van gerechtigheid en liefde. Bij de ‘Fernstenliebe’ ligt de grens dezer waarde individueel veel dichter bij dan voor den staatsman.

Zijn het dus de fundeerende waarden, welke grooten invloed op de rangorde der zedelijke waarden voor den staatsman hebben, waardoor hij niet een ‘andere moraal’ gehoorzaamt, maar de waardehoogte en sterkte verschillend is, daarnaast is er nog een moment, dat hier van groote beteekenis is.

In het persoonlijk leven is de rechtsorde reeds vooronder-

steld. Ook Kant kende groote waarde toe aan de rechtsorde van den staat, daar deze de vooronderstelling van de mogelijkheid van zedelijk handelen is. Zoo had Luther al op de tegenwerping, dat de christelijke moraal in de praktijk onmogelijk is ‘weil man sich damit jedem Lumpen und Buben preisgebe’, geantwoord: ‘dasz es die Aufgabe der Obrigkeit sei, Lumpen und Buben daran zu verhindern.’ (Troeltsch). Deze beschermende orde ontbreekt voor den staat en ook dit is een instantie, welke de rangorde der waarden beïnvloedt.

* * *

Zooals de mensch van wege de beperktheid van zijn waardeblik het afgesloten waarderijk niet schouwen kan, maar slechts gedeelten, zooals hij telkens voor antinomieën komt te staan en geen synthese vindt, maar door zijn voorkeur andere zedelijke waarden tekort doet of schendt, zoo is 't ook voor den staatsman, qua staatsman. De rangorde moge hier een andere zijn, zijn voorkeur eveneens, maar ook hij kiest, ook hij verkeert telkens in een aporie en doet door zijn keuze aan andere waarden tekort.

Wanneer de juistheid van de hoofdgedachten dezer beschouwing gevoeld wordt, zal dit ons behoeden voor een haastige, simplistische zedelijke beoordeeling van den staatsman, dat is voor onrecht.

W. LEENDERTZ

Psychiater en misdadiger

Het is stellig een veelomvattende taak, die de psychiater ten opzichte van de misdadiger te vervullen heeft, een taak, die zowel voor als na de berechting van een strafzaak, zowel voor en gedurende als na de toepassing van welke wettelike maatregel dan ook op het misdadige individu zich aan hem voordoet en die telkens weer een geheel ander veld van werkzaamheid opent. Vooral in de eerste jaren van deze eeuw is de bemoeienis van de psychiater met de misdadiger het meest onder invloed van de leer van Lombroso met vreugde en geestdrift begroet, al werd er van een zijde, die zich weldra voor reactionair zag verslijten, steeds felle en onverzoenlike kamp tegen deze nieuwigheden gevoerd. Men denke slechts aan de ‘Twee opstellen over crimineele anthropologie’ van Aletrino, die in het jaar 1898 verschenen, aan de oprichting van het Psychiatries-juridies Gezelschap in 1907, dat als symptoom van de wordende toenadering tussen juristen en psychiaters kan gelden, en aan zovele geschriften, die alle de idee propageerden, dat in de een of andere vorm aan de psychiater een groter invloed op het lot van de criminele medemens moest worden toegekend. Wellicht nergens fraaier dan in de behandeling van de nog steeds beruchte Papendrechtse Strafzaak (1910), waarover van de hand van Jelgersma en Van Erp Taalman Kip geschriften verschenen zijn, komen de nieuwe ideeën tot uiting. In deze strafzaak toch was aan een drietal psychiaters de opdracht verstrekt, de gehele zaak in ogenschouw te nemen en de resultaten van hun onderzoek aan de rechter mede te delen. Deze hield zich dus - zij het tijdelik - volkomen op de achtergrond, onthield zich zelfs van het formuleren ener bepaalde opdracht aan zijn deskundigen, ja hij wees niet eens de personen aan, die in het

onderzoek zouden worden betrokken, doch verwachtte van het door de psychiaters ingestelde onderzoek, dat zij geheel naar eigen mening konden inrichten, uitbreiden of beperken, een verheldering van zijn eigen inzicht in de feitelike gegevens zowel, als in de strafwaardigheid der eventuele daders. Het kan dan ook wel nauweliks bevreemden, dat in de zo juist aangehaalde geschriften een verwachting tot uiting kwam, als zou de tijd niet verre meer zijn, waarin de psychiater naast de jurist een plaats in de Rechtbank zou bezetten, gevolg van het doorgebroken inzicht, dat beider wetenschap van even grote betekenis was voor een juiste rechtspleging.

Het is van algemene bekendheid, dat die tijd nog altijd niet aangebroken is en het lijkt ook helemaal niet meer waarschijnlik, dat hij ooit aanbreken zal, terwijl bij de psychiaters van thans de wens, dat het eenmaal zover moge komen, zeker - om een zachte uitdrukking te gebruiken - niet meer zo levendig is, als een twintig jaar geleden. De onvermijdelike reactie op het toenmalig streven is niet uitgebleven en de invloed, die de psychiater reeds op de strafrechtspleging en op de toepassing der maatschappelike reacties tegen de misdadiger had verkregen, is hem, vooral in de eerste jaren na de grote oorlog, niet alleen van juridiese zijde, maar ook door sommige psychiaters zelf, weder fel betwist. Het zijn de dagen, waarin het woord ‘Überpsychiatrisierung’, dat hier te lande natuurlik grif werd overgenomen, in Duitsland in de mode kwam, een mode, die waarschijnlik een krachtige steun is geweest voor de verwerping door de Tweede Kamer van het voorstel-Klerekoper, dat beoogde een psychiatries onderzoek van de verdachte in alle enigszins belangrijke strafzaken verplicht te stellen. In de allerlaatste jaren hoort men evenwel het woord ‘Überpsychiatrisierung’ weder veel minder weerklinken, een aanwijzing, dat de reactie haar hoogtepunt reeds voorbij is en dat de waarde van de arbeid van de psychiater - al is het dan in een heel andere vorm - weder meer begint te worden erkend.

Stand gehouden heeft in ieder geval het inzicht, dat wij aan Lombroso - hoe weinig ook overigens van diens leer moge zijn overgebleven - te danken hebben, dat meer dan het abstracte misdrijf, de concrete misdadiger, zijn denken,

voelen en willen, kortom zijn gehele geestelike gesteldheid, waarvan de daad een uitdrukking was, in het centrum van de belangstelling behoort te staan. Een rechtvaardige behandeling van zijn strafzaak, een doelmatige toepassing van de opgelegde straf of maatregel, een doeltreffende poging tot herplaatsing in het maatschappelike leven, alle zijn zij afhankelik van een zo nauwkeurig en diepgaand inzicht in zijn geestelike gesteldheid, als door onze hedendaagse wetenschappelike methodes maar verkregen kan worden.

Zo komt het er dus op aan, alle geestelike uitingen van de misdadiger en hun betekenis voor zijn verleden - vooral voor het gepleegde misdrijf - en voor zijn toekomst zo nauwkeurig mogelik te leren kennen, terwijl het van niet minder belang is, het gewonnen inzicht dienstbaar te maken aan een behandeling van zijn persoonlikheid, die gericht is op vermijding van herhaling der onmaatschappelike handelingen. Blijkt opvoeding tot sociaal bruikbaar mens mogelik, zo mag niets worden nagelaten, om deze te beproeven, blijkt deze niet te bereiken of telkens weer te mislukken, dan moet de maatschappij tegen zulk een niet te verbeteren misdadiger zo goed mogelik worden beschermd. En het antwoord op de vraag, wie zulk een inzicht in de geestesgesteldheid van de misdadiger zal moeten verschaffen, is afhankelijk van de tweede vraag, of de misdadiger in het algemeen als geestelik ziek of als gezond moet worden beschouwd. In het eerste geval zal men zich tot de psychiater te wenden hebben, in het laatste echter schijnt de psycholoog, eventueel de specialist in criminele psychologie, het beslissende woord te moeten spreken. Scheen het nu een kwart eeuw ongeveer geleden nauweliks aan twijfel onderhevig, of misdadigheid was niet anders dan een bepaalde vorm van krankzinnigheid, van geestelike ziekte althans, tegenwoordig zijn de meningen op dit punt weder heel wat veranderd. Maar nog steeds staat het vast, dat aan de wortel van menige wetsovertreding een psychiese afwijking ligt en dat welhaast alle misdadigers een geestesleven vertonen, dat zeer grote overeenkomst bezit met dat van abnormale individuen, zodat op dit gebied nog meer dan op welk ander dan ook, de grenzen van het gezonde en van het abnormale slechts met grote moeite en met diep-

gaande kennis van beide te trekken zijn. En daarom is slechts een psychologies geschoold psychiater geroepen, om de taak te vervullen, die ik in de aanvang noemde, niet om overal krankzinnigheid te speuren en schuld en verantwoordelikheid weg te redeneren, doch om integendeel in alle scherpte het gezonde geestesleven van het ziekelike te onderkennen en om in zijn behandeling het verantwoordelikheidsgevoel zo mogelik te wekken en te versterken.

Er zullen daarbij enige afzonderlike gebieden van werkzaamheid kunnen worden onderscheiden:

I. De psychiater als voorlichter van de rechter.
II. De psychiater als leider of hulp bij de ten uitvoerlegging van straf of maatregel.
III. De psychiater als leider of hulp bij de reclassering.

I. - *De psychiater als voorlichter van de rechter* vervult de oudste functie, die hem is opgedragen, doch zijn taak is in de laatste jaren stellig aanzienlik uitgebreid. Wanneer hij vroeger als deskundige voor de Rechtbank optrad, was het slechts, om een oordeel uit te spreken over de vraag, of de delinquent ten tijde van het begaan van het strafbare feit met een ziekelike storing of een gebrekkige ontwikkeling der geestvermogens behept was en een oordeel ten beste te geven of althans mogelik te maken, of daardoor het gepleegde feit hem wellicht niet toegerekend worden kon. Tot zeer veel moeilikheden, tot veel tegenstellingen tussen de jurist en de medicus heeft deze werkzaamheid van de psychiater aanleiding gegeven, doordat de meningen over toerekening en toerekeningsvatbaarheid uitermate sterk uiteenliepen. Tussen hen, die beweerden, dat alle psychiese afwijkingen - en daartoe werden maar al te graag ook onmaatschappelike neigingen van enige sterkte gebracht - per se ontoerekeningsvatbaarheid meebrachten en hen, die van oordeel waren, dat slechts bij duidelike krankzinnigheid - waarbij in de eerste plaats aan geringe verstandelike functies gedacht werd - een gepleegd misdrijf niet toegerekend kon worden, scheen overeenstemming niet wel te bereiken. Het is Heymans - die als psycholoog en als philosooph tot de grootste figuren van onze tijd gerekend moet worden - geweest, die de weg tot de

oplossing van dit moeilike vraagstuk heeft gewezen, al hebben zijn denkbeelden een vollediger uitwerking ook nog van node. Reeds in 1901 wees hij erop, dat wij in de misdadiger het slechte karakter veroordelen en later heeft hij nog duideliker doen uitkomen, dat het dit slechte karakter is, dat het eigenlike voorwerp van onze toerekening is. Wanneer uit een gepleegde handeling - bij de wet strafbaar gesteld - een onzedelik karakter blijkt, rekenen wij deze de dader toe, juist omdat wij dat onzedelike karakter veroordelen. Was de dader krankzinnig, dan zal het in de regel niet mogelik zijn, tot het oordeel, dat de man een onzedelik karakter bezitten moet, te komen en daarom kunnen wij hem het gepleegde feit ook niet toerekenen. Een lijder aan vervolgingswaanzin, die zijn vervolgers aanvalt, mishandelt en wellicht doodt, behoeft daarom nog volstrekt geen wreed of egoisties karakter te bezitten, maar kan zeer goed tot zijn daad gekomen zijn, omdat hij meende, ter verdediging van zijn eigen leven te handelen. Zoo iemand kan voor zijn daad niet aansprakelijk gesteld worden, hij is ontoerekeningsvatbaar. Er zal nauweliks iemand gevonden worden, die het met deze conclusie niet eens is, de moeilikheden beginnen eerst, wanneer de geestesstoornis minder sterk of de samenhang tussen de ziekelike afwijking en het gepleegde misdrijf minder duidelik is. De medicus was dan veelal geneigd, slechts het gevaar te zien van het naar zijn mening nodeloos wrede, dat in het toepassen lag van vergeldingsmaatregelen - maatregelen van maatschappelike wraak, naar hij maar al te gaarne aannam - op een zieke. De jurist zag slechts de gevaren van het onttrekken aan de gerechtigheid van een misdadiger, die - hij mocht dan al enige ongezonde trekken in zijn geestesleven vertonen - toch blijk gaf, heel goed te weten, wat hij had gedaan en die niet zelden zowel bij zijn handeling zelf als later bij zijn verdediging voor het gerecht, zich van een minstens normale sluwheid en handigheid betoonde.

Passen wij nu het hier zo juist geschetste beginsel consequent toe, dan behoeft evenmin voor onrechtmatige bestraffing van een zieke, als voor wekelike verzekering van straffeloosheid aan gevaarlike boosdoeners vrees te bestaan. Want het is altijd slechts het onzedelike karakter, dat veroordeeld wordt.

Ook de medicus, die tot de slotsom komt, dat een handeling, door een zijner patienten begaan, een uitvloeisel is van een overgroot egoisme of van een gebrek aan betrouwbaarheid, zal met zijn afkeuring niet achterblijven, terwijl de jurist, aan wie werkelik duidelik gemaakt is, dat een bepaalde delinquent ondanks zijn misschien zeer gevaarlike handeling nog volstrekt geen afkeurenswaardig karakter behoeft te bezitten, omdat zijn ziekte tot de daad dreef, geen eis tot gerechtigheid meer zal laten horen. Wanneer onze lijder aan vervolgingswaanzin, om aan zijn begeerte te voldoen, zich aan een kind vergrijpt, handelt hij even goed onzedelik, als een gezonde, maar wanneer zijn daden uitvloeisels zijn van zijn waandenkbeelden, kan er van veroordeling geen sprake meer zijn.

Zo ware dus de taak van de psychiater beperkt tot het onderzoek, of uit de wetsovertreding door de onderzochte begaan al of niet tot een onzedelik karakter kan worden besloten. Nu blijkt het echter, dat het bestaan van een of andere psychiese afwijking heel dikwels maakt, dat wij iemand om zijn handelingen wel enigszins kunnen veroordelen, doch niet in de mate, die bij een volkomen gezond mens mogelik zou zijn. Een meisje heeft brand gesticht, omdat zij door haar minnaar, met wie zij al geruime tijd had geleefd, is bedrogen. Want ofschoon hij haar een huwelik had voorgespiegeld, bleek hij reeds getrouwd te zijn en geenszins van plan, om te scheiden. Het meisje stichtte uit wraak brand in een schuur, en verborg haar plannen niet voor een kennis, die zij toevallig onderweg ontmoette. Zo kwam haar daderschap aan het licht, zij kwam ten onderzoek en bleek in matige graad achterlik te zijn. Dat zij iets wettelik verbodens had gedaan, zag zij heel goed in, doch de betekenis van haar handeling kon zij toch niet goed begrijpen: zij vond eigenlik, dat zij, de bedrogene, volkomen het recht had, op deze wijze wraak te nemen. Een gebrek aan gevoel voor anderen mag stellig wel als een der factoren tot haar misdrijf worden opgevat, doch heel groot behoeft dit niet te zijn geweest, omdat haar achterlikheid haar niet in staat stelde, de juiste betekenis van haar handeling te doorzien. Een ernstige zedelike afkeuring wekt zulk een misdrijf dan ook niet op. Wij hebben te doen met een geval, waarin van verminderde toerekeningsvatbaarheid

moet worden gesproken. Zulke gevallen, die niet alleen door verstandelike achterlikheid, maar evenzeer door afwijkingen in het temperament, b.v. overgevoeligheid of al te sterke ongedurigheid en wispelturigheid, of in het karakter, b.v. door de neiging tot alcoholmisbruik kunnen worden gekenmerkt, zijn zeer veel talrijker dan die, waarin wegens volslagen krankzinnigheid tot algehele ontoerekeningsvatbaarheid moet worden besloten. Vooral vroeger, voor de invoering der psychopathenwetten, gaven zij echter telkens weer tot ernstige meningsverschillen tussen de psychiater en de rechter en tot zeer onverkwikkelike toestanden aanleiding. Voor de toepassing van het begrip der verminderde toerekeningsvatbaarheid was toen nl. in het stelsel van de wet eigenlik geen plaats en zo kwam het, dat de psychiater heel dikwijls een misdadiger, die hij toch als een lang niet onschuldig en dikwels zelfs gevaarlik individu had leren kennen voor ontoerekeningsvatbaar liet doorgaan, omdat hij overtuigd was, dat de man in de gevangenis niet op zijn plaats was. De rechter kon hem dan wel naar een krankzinnigengesticht verwijzen, al had hij niet de macht, de duur van zijn verblijf in die inrichting behoorlik te regelen. Want hij moest bepalen, dat die plaatsing in het gesticht zou gelden voor een proeftijd van ten hoogste een jaar, maar bovendien bleef het aan het inzicht van de gestichtsgeneesheer overgelaten, na genezing of gebleken nietkrankzinnigheid tot ontslag over te gaan. En daar de hier bedoelde misdadigers - psychopathen volgens het gewone spraakgebruik - zeker onvoldoende geestelike storingen vertonen, om op den duur voor krankzinnig te worden gehouden, kwam het dikwels reeds na zeer korte tijd tot ontslag, zodat weer een gevaarlik individu in het maatschappelike leven werd gebracht. Geen wonder, dat niet zelden de rechter in arren moede het rapport van de deskundige terzijde legde of - nog vaker - het oordeel van een psychiater maar niet eens inriep en eenvoudig gevangenisstraf oplegde, om ten minste zeker te zijn, de delinquent gedurende enige tijd buiten de samenleving te houden.

Thans is de toestand inderdaad heel anders geworden. De psychopathenwetten hebben de mogelikheid tot het nemen van talrijke andere maatregelen geschapen, maar daarmede

tevens de taak van de de rechter voorlichtende psychiater belangrijk uitgebreid. Het is nl. - en zeer terecht, want wie zal hierover beter voorlichting kunnen geven - in bijna alle arrondissementen gewoonte geworden, de psychiater te vragen naar de beste maatregel, die genomen zou kunnen worden. Diens onderzoek toch heeft hem een inzicht verschaft in alle mogelike eigenschappen en eigenaardigheden van de misdadiger: hij heeft door bepaalde proeven zijn verstand kunnen meten, hij heeft zijn gedrag en zijn gevoelsuitingen kunnen bestuderen en daaruit zijn conclusies aangaande het temperament en de neigingen kunnen trekken. De samenhang tussen al deze biezonderheden en het gepleegde feit gaf hem een inzicht in de toerekeningsvatbaarheid van de delinquent, maar op zichzelf vormen die gegevens een zo volledig mogelike kennis van zijn gehele persoonlikheid, die noodzakelik is, om te kunnen uitmaken, hoe hij op straf zal reageren, of hij geschikt of ongeschikt zal blijken voor de cel en of bepaalde opvoedende maatregelen enige kans op succes beloven of reeds van tevoren als hopeloos moeten worden beschouwd. Voor hen, die wel gestraft zullen worden, doch de cel niet zullen kunnen verdragen, bestaat de mogelikheid, dat opneming in de biezondere strafgevangenis reeds in het vonnis wordt vastgelegd, als opvoedende maatregelen komen de ter beschikkingstelling van de Regering en vooral ook de voorwaardelike ter beschikkingstelling in aanmerking, terwijl ook voor de hopeloze gevallen, tegen welke de maatschappij toch dient te worden beschermd, de ter beschikkingstelling een laatste toevlucht kan vormen.

Ik onderzocht eens een jongeman, die enige diefstallen had gepleegd, voor welke hij stellig niet als ontoerekeningsvatbaar gelden kon, zodat hij voor straf in aanmerking kwam. Ik vond bij hem echter een eigenaardig temperament - het zgn. sentimentele -, dat zich kenmerkt door een zeer grote vatbaarheid voor emoties, door een zeer geringe behoefte aan bezigheid en door een biezonder sterke nawerking van vroegere gevoelens en ervaringen. Nu is het bekend, dat sentimentelen meer gevaar lopen, dan andere mensen, aan een bepaalde vorm van krankzinnigheid te gaan lijden, aan melancholie, waarbij zij zo zwaarmoedig en dikwels angstig worden,

dat er grote kans op zelfmoord bestaat. Het is een ziekte, die in aanvallen verloopt, en dat deze jongeman reeds eenmaal een aanval van deze ziekte had doorstaan werd in hoge mate waarschijnlik gemaakt door het feit, dat hij vroeger reeds eenmaal een poging tot zelfmoord had gedaan, die verijdeld had kunnen worden. Ook weten wij, dat eenzaamheid op mensen met deze aanleg zeer ongunstig werkt. Ik kon dus de Rechtbank op het gevaar van celstraf voor deze jongen wijzen en dit had voorlopig het gevolg, dat tot een voorwaardelike straf werd besloten. Toen hij later toch weer tot misdrijf verviel, werd hij in de biezondere strafgevangenis geplaatst. In een ander geval kon ik aantonen, dat een reeks inbraken door een bekwaam werkman gepleegd niet zozeer een uitvloeisel van sterke hebzucht of grote onbetrouwbaarheid waren, als veeleer van de onweerstaanbare behoefte, met inbreken en stelen bezig te zijn. De behaalde buit gebruikte hij niet, maar telkens weer werd hij door de gedachte aan een inbraak geheel in beslag genomen en geraakte hij in een lichamelik voelbare spanningstoestand, die hij bijna nooit meester kon worden. Zo kwam hij telkens weer tot de daad, geheel op dezelfde wijze als een morphinist, die telkens weer naar het spuitje grijpt. Hij was stellig sterk verminderd toerekeningsvatbaar, de vraag was, hoe hij het best kon worden behandeld. Zijn werkkracht en zijn ijver, zijn godsdienstzin en zijn liefde voor vrouw en kind deden een poging tot voorwaardelike ter beschikkingstelling onder geregeld toezicht van een reclasseringsambtenaar gewettigd schijnen en in die zin adviseerde ik ook aan de Rechtbank. Deze volgde mijn raad en sedert ruim twee jaar gaat het met deze man goed, zelfs nog, nu hij door de malaise werkloos geworden is.

Het zal duidelik zijn, dat nog meer dan vroeger, de psychiater van zoveel mogelik elke uiting, elke biezonderheid, de onderzochte betreffende, zich op de hoogte moet stellen. Daarbij kunnen zij, die hem ook buiten het onderzoek om gade slaan, onschatbare diensten bewijzen. Vindt het onderzoek in een Huis van Bewaring plaats, dan kunnen de bewaarders zeer waardevolle inlichtingen over het gedrag der gedetineerden te hunnen opzichte geven. Hoe houdt hij zich in gesprekken: is hij achterdochtig of vol vertrouwen, maakt

hij zich spoedig boos of angstig of zenuwachtig, komt hij telkens met dezelfde verhalen, of dist hij nu eens het ene dan weer het andere onwaarschijnlike vertelsel op? Hoe is hij in zijn werk, ijverig of lui, toont hij eigen initiatief en oordeel, werkt hij systematies, netjes of slordig? Al deze dingen zijn van groot belang en de bewaarder, die daarover iets goeds weet mede te delen, bewijst de psychiater en daarmede de Rechtbank een grote dienst. Ook het personeel van inrichtingen, waar de onderzochte in gemeenschap wordt verpleegd, kan tot een juiste rechtspleging krachtdadig medewerken, door getrouwe mededeling van zijn gedrag ten opzichte der andere verpleegden. De medicus toch ziet de onderzochte nooit in zo onbevangen toestand en vindt in waarnemingen van anderen een welkome aanvulling op zijn eigene. Hoe meer feiten en hoe minder beschouwingen hem worden medegedeeld, hoe meer hij zal zijn gebaat: hijzelf toch is alleen in staat, de feiten op de juiste wijze te groeperen en te verwerken, en met een omvangrijker materiaal zal hij de juiste conclusie te beter benaderen.

II. *De psychiater als leider of hulp bij de ten uitvoerlegging van straf of maatregel* heeft - het volgt reeds uit de zo juist gemaakte opmerkingen - in de laatste jaren een veel ruimer veld van werkzaamheid gekregen. Ook vroeger was er reeds gelegenheid, hem te raadplegen, een gelegenheid, die wel dikwels werd aangegrepen, maar toch ook wel verzuimd, hetgeen tot betreurenswaardige voorvallen kon leiden. Toen ik voor ongeveer zes jaren nog in de Groningse kliniek voor psychiatrie en neurologie werkte, werd daar op een middag een man binnen gebracht, die wegens diefstal een korte vrijheidsstraf in de gevangenis onderging. Hij had zich indisciplinair gedragen en toen hij gestraft zou worden, verzet gepleegd tegen de bewaarders. Wat er precies gebeurd was, was niet uit te maken, zeker is het, dat de man in de kliniek kwam met een grote inwendige bloeding van de geslachtsorganen, die blauw, opgezwollen en zeer pijnlik waren. De oorzaak kon alleen in schoppen worden gezocht, die de man waarschijnlik toegebracht waren uit angst voor zijn aggressief optreden. Reeds een eerste onderzoek leerde, dat hij leed aan

dementia paralytica, de ernstige vorm van krankzinnigheid, die in het verloop van syphilis uitbreken kan. Ware hij bijtijds door een psychiater onderzocht, dan had dit betreurenswaardige voorval vermeden kunnen worden. Niemand had daaraan gedacht, ook niet tijdens de behandeling van zijn strafzaak - hij ware anders ongetwijfeld ontoerekeningsvatbaar verklaard -, waarschijnlijk, omdat hij reeds herhaalde malen voor soortgelijke feiten had terechtgestaan, waarvan de eerste zolang waren geleden, dat het onmogelik is, dat ook deze reeds onder invloed van dezelfde ziekte waren gepleegd. Wel bleek bij nauwkeurig toezien, dat bij het laatste feit op veel stompzinniger en onhandiger wijze was gehandeld, dan vroeger, zodat achteraf de invloed van de psychose toch wel vastgesteld kon worden. Een geval als dit is uiterst zeldzaam en zeker onvoldoende, om een volledige taak voor de psychiater ten opzichte van de gestrafte erin te zien. Veel veelvuldiger heeft hij reeds te maken met de invloed van de straf op de gevangene. Het is algemeen bekend, dat de invloed van de cel op sommige naturen een zeer schadelike uitwerking heeft, zodat zij allerlei verschillende soms lichte, soms ernstige geestelike stoornissen gaan vertonen. Ik wees reeds op het gevaar, dat voor sentimentelen, vooral voor hen, die een meer dan gewone aanleg voor melancholie bezitten, in eenzame opsluiting is gelegen, maar ook hier had ik geen veelvuldige gevallen op het oog, want onder misdadigers komt het sentimentele temperament niet biezonder dikwels voor. De meeste psychiese afwijkingen, die als een gevolg van de celeenzaamheid moeten worden beschouwd, zijn dan ook van heel andere aard. Sommigen voelen zich door de autoriteiten van de gevangenis - soms ook door de rechter of door anderen - bedreigd, in de onschuldigste toespraak speuren zij iets vijandigs, zij menen, dat men hun naar het leven staat. Zij horen stemmen, die hen uitschelden en die bedreigingen uitspreken, zij menen, dat er vergif in het eten wordt gedaan en ruiken of proeven dat niet zelden: zo komen zij tot voedselweigering. Gewoonlik komt het tot heftige angsten opwindingstoestanden, waarin de patienten zowel voor zichzelf als voor anderen gevaarlik worden. Anderen weer geraken in een soort verwardheidstoestand van een zeer eigen-

aardig karakter, zoals eigenlik alleen in gevangenissen kan worden waargenomen. Zij praten onzin, geven op de meest eenvoudige vragen onzinnige antwoorden, waaruit echter blijkt, dat de betekenis van de vraag wel enigszins tot hen is doorgedrongen. Op de vraag naar hun naam antwoorden zij b.v. met hun leeftijd, op die naar hun adres met hun geboortedatum. Vraagt men, hoe lang zij reeds in de gevangenis zijn, dan kan het antwoord luiden: drie honderd gulden, de allergemakkelikste rekensommetjes rekenen zij verkeerd uit. Daarbij is hun overige gedrag al even onzinnig. Beide hier geschetste afwijkingen, maar vooral de laatste, maken de indruk van iets theatraals, van iets gewilds en verzonnens en het is dan ook geen wonder, dat heel dikwels aan simulatie wordt gedacht. Een bevestiging schijnt dit vermoeden te krijgen in het feit, dat zulke echte gevangenispsychosen gewoonlik in enkele dagen volkomen verdwijnen, wanneer de patient in een psychiatriese inrichting wordt opgenomen of zelfs maar in gemeenschappelike opsluiting wordt gebracht, doordat hij op advies van de psychiater in de Biezondere Strafgevangenis wordt overgeplaatst. En zeker zullen wij met simulatie ook ernstig rekening hebben te houden, want de toestanden, die wij bij deze gevangenen te zien krijgen, zijn juist zo als een niet psychiatries onderlegde, die zich krankzinnig zou willen aanstellen, zou produceren. En toch blijkt het bij nauwkeurig onderzoek, dat er in een aantal gevallen wel degelik van echte psychiese afwijkingen moet worden gesproken. Zo belangrijk als het is, deze tijdig en behoorlik te behandelen, zo noodzakelik is het ook, simulatie te kunnen onderkennen. Heel moeilik is het door een opzettelik daartoe door de arts ingesteld onderzoek, daar dan de onderzochte op zijn hoede is en vrij gemakkelik in zijn rol kan blijven, veel beter gaat het, door zijn gedrag mede in aanmerking te nemen gedurende de uren, dat hij zich alleen gelooft. Dat het personeel van de gevangenis veel beter dan de medicus in staat is, de gevangene ongemerkt te observeren, behoeft geen betoog en wanneer zij hun waarnemingen objectief weten te houden en zeer precies weergeven, kunnen zij de psychiater weer grote diensten bewijzen.

Maar met dit alles is de taak van de gevangenispsychiater

zeker niet uitgeput. Men moge over wezen en doel van de straf denken zoals men wil, men moge er een vergeldings- of een afschrikkingsmaatregel in zien of ze opvatten als een middel tot verbetering van de misdadiger, zeker is, dat de straftijd zoveel mogelik juist tot het trachten naar zulk een verbetering moet worden gebruikt. Dat betekent in hoofdzaak, dat er gestreefd dient te worden naar opvoeding van de gevangenen, opvoeding, waartoe de geregelde levenswijze, de discipline en zeker niet het minst de arbeid kostbare en onmisbare hulpmiddelen zijn. Maar zij blijven slechts hulpmiddelen: de voornaamste invloed kan slechts uitgaan van het persoonlik contact tussen de gevangene en allen, met wie hij in aanraking komt en ieder lid van het gevangenispersoneel, hij zij hoog of laag in rang, heeft zich steeds van zijn roeping en verantwoordelikheid in deze bewust te zijn. Van zijn krachtige leiding, van zijn gesprekken, waardoor de belangstelling van de gevangene een nieuwe richting kan worden gegeven, waardoor zijn kijk op zijn vroegere leven en zijn doelstellingen voor de toekomst kan worden gewijzigd, zal een vormende kracht van wellicht beslissende invloed kunnen uitgaan. Eén enkel onvertogen woord, één enkele minder juiste houding kan soms met één slag bederven, wat langdurige moeizame arbeid te voren had opgebouwd. En niemand, die van zulk een opvoeding zijn levenswerk maakt, kan verwachten, dat hij dankbaar werk verricht. Wij allen weten, hoe teleurstellend dikwels het bij eenmaal tot gevangenisstraf veroordeelden tot recidief komt en hoe betrekkelik zelden wij persoonlik in de gelegenheid zijn, de positieve resultaten van het werk later waar te nemen. Maar al ware er slechts in één op de honderd gevallen een gunstige uitslag mogelik, al gelukte het slechts, één van honderd gevangenen voor een later recidief te bewaren door de opvoedingsarbeid aan hem besteed, dan nog zou deze arbeid zin gehad hebben en niet te vergeefs zijn geweest. Bij deze stand van zaken spreekt het wel vanzelf, dat het werk zo doelmatig mogelik moet worden ingericht, zoveel mogelik in overeenstemming moet worden gebracht met de geaardheid van de op te voeden gevangene. En dus hebben wij rekening te houden met wat ik reeds in ander verband zo straks opmerkte, dat misdadigers

in hun geestelik leven over het algemeen zeer veel overeenkomst vertonen met psychies abnormale individuen. En daaruit volgt weer, dat het de psychiater is, die - mits hij over een goede algemeen-psychologiese scholing en een behoorlike ervaring ten aanzien van misdadigers beschikt - het best hun zieleleven zal kunnen begrijpen en daardoor in staat zijn, om algemeene beginselen voor hun behandeling aan te geven en ten aanzien van ieder individueel de behandeling te leiden. Zo blijkt het dus, dat de psychiater naast zijn werkzaamheid op ziektekundig gebied, nog een opvoedende taak toekomt, waarbij hij nu eens de gehele leiding aan zich zal moeten houden, dan weer zal kunnen volstaan met het geven van enkele kostbare aanwijzingen aan het overige personeel van de gevangenis. Dat dit op zijn beurt de psychiater wenken van grote waarde zal kunnen geven, behoeft na het voorgaande wel geen betoog meer. Van meer belang is het, na te gaan, welke algemeene beginselen bij de behandeling van gevangenen - naar psychiatries inzicht - moeten in acht genomen worden. Ik bespreek dit echter liever in verband met de maatregel der ter beschikkingstelling, die - slechts duideliker dan de gevangenisstraf - dezelfde psychiatriese inzichten vereist als deze. In ieder geval moge duidelik geworden zijn, van hoeveel betekenis het is, dat in vele gevangenissen - ik noem slechts Leeuwarden, Groningen, Amsterdam, Den Bosch, Den Haag - psychiatriese voorlichting geregeld ten dienste staat en dat vrijwel in alle het oordeel van de psychiater hier meer, daar minder dikwels wordt ingewonnen.

Van de maatregelen, die heden ten dage op misdadigers kunnen worden toegepast, is - de jeugd blijve, althans voorlopig, buiten bespreking - de ter beschikkingstelling van hen, bij wie ‘ten tijde van het begaan van het feit ziekelike storing of gebrekkige ontwikkeling der geestvermogens bestond’ zoals art. 37a Sr. het uitdrukt, ongetwijfeld de voornaamste. De bedoeling van deze ‘Psychopathenwet’ is, de mogelikheid tot dwangverpleging te scheppen voor geestelik abnormalen, wier afwijking niet zo ernstig of van zodanige aard is, dat opneming in een krankzinnigengesticht gerechtvaardigd zou zijn en dat wel geheel onafhankelik van de vraag naar de toerekeningsvatbaarheid. Over het algemeen

zullen het de verminderd toerekeningsvatbaren zijn, op wie die maatregel wordt toegepast: zij zullen een geringe straf - dikwels geheel opgaande in de voorlopige hechtenis - krijgen, alvorens de termijn van ter beschikkingstelling ingaat. Maar het is in het geheel niet ondenkbaar en het komt dan ook wel eens voor, dat misdadigers worden ter beschikking gesteld, bij wie een afwijking bestaat, b.v. een ontwikkeling van misdadige neigingen, die niet meer normaal genoemd kan worden, die de toerekeningsvatbaarheid niet opheft of zelfs vermindert. Zij moeten eerst hun straf ondergaan, voordat de verpleging kan beginnen. Deze vindt plaats hetzij in een Rijksasyl, zoals er te Leiden en tijdelik te Eindhoven bestaan, hetzij in een particuliere inrichting, zoals het R.K. asyl te Heiloo of de Oldekotte, annex aan de Rekkense inrichtingen, hetzij in gezinsverpleging. De leiding van de verpleging berust steeds bij een psychiater, behalve te Rekken en in een enkele kolonie voor gezinsverpleging. Dit laatste is m.i. zeer te betreuren, want noch de onmiskenbare persoonlike qualiteiten van de functionerende leiders, noch de psychiatriese hulp, die althans op geregelde tijden wordt te baat genomen, kunnen het gemis aan wetenschappelik geschoolde leiding volkomen vergoeden.

Nu heeft de te Leiden opgedane ervaring wel geleerd, dat de voornaamste taak bij de behandeling der psychopathen ligt in de opvoeding. Tot dezelfde conclusie is ook de Heiloose psychiater Barnhoorn gekomen, naar hij in een onlangs verschenen voordracht over dit onderwerp mededeelt. Trouwens zijn ervaringen komen op de meeste punten treffend met de Leidse overeen en dat is vooral daarom een heugelik feit, omdat de korte tijd, gedurende welke de verpleging van criminele psychopathen nog slechts heeft gefunctioneerd, wellicht nog onvoldoende voor het trekken van conclusies zou schijnen, wanneer niet de ondervindingen in verschillende milieus opgedaan, elkander bevestigden. Om de beginselen, die aan zulk een verpleging ten grondslag dienen te liggen, uit te kunnen werken, is het nodig, ons er een denkbeeld van te vormen, met wat voor soort mensen wij te maken krijgen en bovendien te trachten enig vooruitzicht te krijgen, omtrent wat er van hen te maken is. Daartoe zijn uitgebreide en diepgaande onderzoekingen nodig op een terrein, dat tot voor

kort wel niet geheel braak gelegen heeft, maar waarop toch een systematiese werkwijze uiterst bezwaarlik kon worden toegepast, omdat bijna geen enkel psychiater of psycholoog tot nog toe in staat geweest is, ervaringen over een groot aantal criminele psychopathen te verzamelen. Het is dan ook geenszins verwonderlik, dat wij nog altijd aan het begin staan, dat er nog altijd veel meer te ontdekken en te verklaren valt, dan er reeds is gevonden: veeleer mag het verrassend heten, dat er nu reeds enige dingen van vèrstrekkende betekenis aan het licht zijn gekomen. Het kan natuurlik niet de bedoeling zijn, hier een diepgaand psychologies betoog op te zetten, maar op enkele feiten wil ik toch de aandacht vestigen. Van biezonder belang is wel het temperament van de criminele psychopathen, die ter verpleging worden opgenomen. Uit statistiese onderzoekingen is gebleken, dat bij hen de vatbaarheid voor aandoeningen, de emotionaliteit, groter is dan bij andere mensen in het algemeen, dat verder hun behoefte aan bezigheid, hun activiteit - die zich uit in ijver bij de beroepsarbeid, maar vooral ook in geregelde bezigheid in de vrije tijd - bij die van niet criminelen verre ten achter blijft en ten slotte, dat onder de psychopathen veel meer mensen met een uiterst geringe nawerking van vroegere emoties en ondervindingen voorkomen, dan onder het gros der Nederlandse bevolking. Zij, die de combinatie van deze drie eigenschappen - sterke emotionaliteit, geringe activiteit en geringe nawerking van het vroegere - vertonen, behoren tot het zgn. *nerveuze* temperament, dat op zichzelf volstrekt niet ziekelik behoeft te zijn: ongeveer een tiende van alle normale menschen behoort tot deze groep. Maar het kan na het zo juist gezegde niet bevreemden, dat dit temperament onder de criminele psychopathen veel sterker is vertegenwoordigd: het is gebleken, dat meer dan de helft van hen onder de nerveuzen gerangschikt moet worden. Dit feit is om velerlei redenen van het hoogste gewicht. In de eerste plaats, omdat ook de ziekelike uitwassen van deze temperamentsgroep, waarbij de drie genoemde grondeigenschappen in uiterst versterkte mate voorkomen, onder hen sterk vertegenwoordigd zijn. Wij hebben daarin met de hysterici te doen, die allerlei opmerkelike ziekteverschijnselen vertonen,

welke ook bij een gevangenisbevolking lang geen uitzondering zijn. De grote vatbaarheid voor suggestie - d.i. in het algemeen gesproken voor invloed ten goede of ten kwade van andere personen -, de neiging om interessant te doen en zich geheel door een gevoel te laten meeslepen, bij lijders aan hysterie welbekend, vinden wij bij vele misdadigers en nog meer bij de bewoners van een psychopathenasyl terug. Een jonge man, die ik heb behandeld, liet zich door een oppervlakkige kennis, die hem geheel imponeerde, volstrekt beheersen en kon door deze - een echt misdadigerstype - als een vrijwel willoos werktuig tot het stelen en verduisteren van auto's worden gebruikt. Allerlei lichamelike klachten, vooral over de spijsvertering, maar ook over hartkloppingen, hoofdpijnen e.d., soms ook toevallen, ontspruiten aan de zucht, interessant te schijnen. Hoe minder notitie men er van neemt, hoe spoediger zij gewoonlik verdwijnen. Een kappersbediendetje van 21 jaar kreeg de tweede dag na zijn opneming in het Asyl een prachtig toeval: hij viel op de grond, lag met gesloten ogen heen en weer te rollen en sloeg met de handen op de grond. Natuurlik stonden spoedig vele andere patienten om hem heen, de een met deze, de ander met die goede raad en allen met veel medelijden en ijver, om stoelen en tafels, waartegen hij zich stoten kon, te verwijderen. Nadat ik allen had weggezonden en hem eens krachtig had toegesproken - bewusteloos was hij niet - was hij in enkele seconden weer op de been en toen ik verder deed, alsof er niets gebeurd was, heeft hij nooit weer een toeval gehad. Dat zulke toevallen niet met die van lijders aan vallende ziekte - ook niet zeldzaam onder criminele psychopathen - mogen worden verward en dat alleen de medicus het juiste onderscheid maken kan, behoeft wel geen betoog. Een ander uitvloeisel van de zucht, zich belangwekkend te maken, dat echter tevens wijst op een zich door ogenblikkelike stemmingen laten meeslepen, is het herhaalde dreigen met zelfmoord, wanneer niet alles de patienten naar de zin gaat. Wanneer het een of ander verzoek, b.v. om alleen te mogen wandelen, of om ontslagen te worden, wordt afgeslagen, komen zulke bedreigingen telkens weer voor; soms wordt er zelfs een begin van uitvoering aan gegeven, doch bijna nooit komt het tot

ernstige verwondingen. Ook door dergelijke bedreigingen moet men zich nooit van zijn stuk laten brengen, anders loopt men groot gevaar, dat de patienten de baas gaan spelen en zelf de voorschriften gaan maken, in plaats van door de medicus te worden geleid. Een wonderlike, doch geliefkoosde methode van zelfmoordpogingen is het inslikken van min of meer scherpe voorwerpen als lepelstelen, spijkers of glasscherven. Vroeger werd dan meestal dadelik een maagoperatie gedaan, doch dit is slechts zelden nodig, zoals in het geval van een mijner patienten bleek, die een paar maal op opgelegde straffen reageerde met het consumeren van een vork, stukken van een electriese lamp en van een bordje. Hij klaagde over vreselike maagpijnen, doch ik stoorde mij daaraan niet, liet alleen geregeld de ontlasting controleren, waarin alle vermiste voorwerpen na korte tijd weder verschenen.

De gevangenispsychosen, die ik zo straks noemde, zijn meestal ook van hysteriese aard of ten minste met hysterie ten nauwste verwant. Hun veelvuldigheid bij misdadigers, die niet tegen de cel kunnen, vindt dus een gerede verklaring in de frequentie, waarmede het nerveuze temperament bij zulke individuen gevonden wordt.

Ook ter verklaring van het misdadige gedrag zelf der criminele psychopathen is het nerveuze temperament van betekenis. Daartoe moet vooral met nog enige andere eigenschappen van nerveuzen rekening gehouden worden. Het zijn mensen, die geheel in het ogenblik opgaan, die noch met het verleden noch met de toekomst noemenswaard rekening houden en bij wie een toevallig bovendrijvende behoefte of begeerte zich met volle kracht kan laten gelden. En die kracht is niet gering: door hun overgrote vatbaarheid voor aandoeningen wordt elke behoefte dadelik als een erg gemis, als een felle kwelling gevoeld. Mocht er aan de bevrediging nog enige bedenking in de weg staan, dan is hun gebrek aan activiteit, aan energie ervoor verantwoordelik, dat zij niet in staat zijn tot een krachtige strijd, maar onmiddellik voor elke verleiding bezwijken, zij zijn uiterst impulsief. Hun misdrijven dragen dan ook geregeld het karakter van het momentane: het spreekwoord: ‘de gelegenheid maakt de dief’, schijnt voor hen geschapen. Daarbij komt nog - ook een gevolg van de

geringe nawerking van vroegere ervaringen - hun enorme behoefte aan verandering en hun zeer geringe behoefte aan bezigheid, die in echte werkschuwheid ontaarden kan. Zo komt het, dat zij van jongs af aan, nu eens in dit bedrijf, dan weer in dat voor een korte poos werkzaam zijn, nu eens deze, dan weer die patroon hebben, maar het nergens lang uithouden, doch gewoonlik - tengevolge ook van hun grote prikkelbaarheid - na korte tijd hun betrekking alweer met ruzie verlaten. In hun zelfgeschapen noodtoestand komt het dan als vanzelf tot misdrijven, die een schijnbare verontschuldiging in de dikwels barre armoede kunnen vinden, maar die op de keper beschouwd toch veel meer uit hun persoonlikheid dan uit de uitwendige omstandigheden voortkomen. Tenslotte moet nog hun sterke genotzucht en hun neiging tot geldverkwisten genoemd worden, die ertoe leiden, dat zij, zodra zij eens in minder bekrompen omstandigheden verkeren, onmiddellik ‘de bloemetjes buiten’ gaan zetten en zich in vrolike feesten, door alcohol en vrouwen opgeluisterd, vermeien. Na korte tijd zijn zij dan weer door al hun geld heen en wanneer de weg van het misdrijf eenmaal is betreden, volgen verdere stappen al heel gemakkelik. Diefstal, in mindere mate ook oplichting en verduistering, zijn aan de orde van de dag en vele dezer patienten hebben op betrekkelik jeugdige leeftijd reeds tien of meer straffen achter de rug. Daar van overleg weinig sprake is, slaan zij zelden een heel grote slag, meestal blijft het bij een betrekkelik geringe buit. Ook andere dan vermogensdelicten komen bij hen niet zelden voor, doch de eerste zijn toch verreweg het veelvuldigst.

Om een juist inzicht te krijgen in de geaardheid van deze nerveuze misdadigers, is het nodig, een vergelijking te trekken tussen hun karakter, hun neigingen, en die van niet criminele nerveuzen. En daarbij is nu iets zeer opmerkeliks aan den dag gekomen. In het algemeen maken de nerveuzen geen heel fraai figuur. Zij zijn veel meer dan gemiddeld ijdel, egoisties, geldzuchtig, leugenachtig, onbetrouwbaar in geldzaken, intrigant en losbandig op sexueel gebied. Daar nu de criminele nerveuzen alle eigenschappen van hun temperament in sterkere mate bezitten dan de niet-misdadigers van dezelfde groep, kunnen wij verwachten, dat ook deze immorele

neigingen bij hen in versterkte mate voorkomen. Het vergelijkend onderzoek bevestigde deze verwachting niet alleen, maar bracht tevens aan het licht, dat de genoemde onzedelike karaktereigenschappen bij de nerveuze criminelen veel sterker vertegenwordigd zijn dan zelfs met hun temperament overeenstemt. Daaruit volgt, dat wij in deze mensen met misdadigers te maken hebben, die niet alleen door hun emotionaliteit, hun opgaan in het ogenblik en hun geringe energie telkens weer tot onmaatschappelike daden komen, maar dat deze mede wel degelik aan hun zedelike minderwaardigheid moeten worden toegeschreven. Zij vormen dus in tweeërlei opzicht een eigenaardige groep van persoonlikheden: in de eerste plaats door hun temperament, dat juist geschikt is, om telkens weer tot misdrijven te leiden, maar evenzeer door hun zedelik laagstaande karakter, dat voor hun misdadigersloopbaan van ten minste even grote betekenis is. Geldzucht en onbetrouwbaarheid kunnen al heel gemakkelik vermogensdelicten veroorzaken en sexuele losbandigheid is al een even begrijpelike oorzaak voor allerlei zedendelicten. Maar ook ijdelheid is niet zonder belang: de zucht naar mooie kleren moge slechts in enkele gevallen de onmiddellike aanleiding zijn tot het plegen van een diefstal, niet zelden komt het voor, dat jonge mensen misdrijven begaan, om aan hun kameraden te laten zien, wat zij kunnen en durven. Mij althans zijn meerdere gevallen bekend van jonge misdadigers, die vrijwel met zekerheid tot het plegen van misdrijven waren te brengen, door twijfel aan hun durf of handigheid te opperen en ik vermoed, dat niemand, die over enige ervaring beschikt, zulke gevallen onbekend gebleven zijn. Het spreekt wel van zelf, dat bij de behandeling van dergelijke misdadigers met beide zijden van hun persoonlikheid: zowel met hun temperament als met hun karakter moet worden rekening gehouden.

Onder de bewoners van een psychopathenasyl vinden wij verder een groot aantal, wier verstandelike praestaties ver beneden de middelmaat, ja zelfs aanzienlik onder het normale liggen. Slechts zelden zijn dit mensen, bij wie het intellect in de loop van hun leven is achteruitgegaan, gewoonlik hebben wij met van meet af aan achterliken te doen. In dit opzicht bestaat er waarschijnlik een niet onaanzienlik verschil met

het gros van de gevangenisbevolking, want terwijl men vroeger meende, dat het merendeel der misdadigers een zekere graad van achterlikheid vertoonde, hebben nieuwere, vooral Amerikaanse onderzoekingen aangetoond, dat deze mening onjuist was en dat integendeel een meer dan gemiddelde verstandelike begaafdheid onder misdadigers lang niet zeldzaam is. Intussen hebben zij, die thans op grond van hun achterlikheid ter beschikking zijn gesteld, in elk geval tot voor kort een regelmatig bestanddeel van onze gevangenisbevolking uitgemaakt en daar de psychopathenwetten nog lang niet volkomen hebben doorgewerkt, is het waarschijnlik, dat zeer domme en bepaald achterlike lieden ook nu nog vrij veelvuldig onder deze aangetroffen kunnen worden. Dat een beperkt verstand, waardoor de persoon de strekking en de betekenis van zijn eigen handelingen slechts zeer gebrekkig kan overzien, gemakkelik tot allerlei soorten van misdrijven kan leiden, is overigens niet moeilik te begrijpen. Hun delicten dragen van dat gebrek aan doorzicht gewoonlik duidelik de sporen. Een jonge man, die van huis was weggelopen en onderdak had gezocht bij het leger des heils, werd daar voor het doen van boodschappen gebruikt. Hij was nogal snoeplustig, maar had natuurlik geen contanten, om lekkers te kunnen kopen. Op een dag moest hij radio-onderdelen ter waarde van ongeveer f 70. - ergens bezorgen in de buitenwijken en onderweg kwam hij iemand tegen, die hem deze wilde afkopen. Hij aarzelde wel even, maar hij zag daarin toch eigenlik niets ergs en omdat hij zo'n trek had in sigaretten en chocolade en bovendien niet graag dat hele eind nog wilde lopen, verkocht hij zijn vrachtje voor f 2.65. Bij onderzoek bleek hij in belangrijke mate achterlik te zijn.

Het spreekt van zelf, dat er nog talrijke types van - dikwels zeer belangwekkende - persoonlikheden onder de criminele psychopathen voorkomen, doch de beide genoemde vormen toch stellig het grootste contingent. Wat is nu van hen voor de toekomst te verwachten? Al dadelik kan worden gezegd, dat een minder dan normaal verstand door geen behandeling kan worden verbeterd. Ook de temperamentseigenschappen zijn niet voor veel verandering vatbaar, al doet hier de tijd op zichzelf al wel iets. Het is toch bekend, dat met het toe-

nemen van de leeftijd de emotionaliteit vermindert en de nawerking van hetgeen vroeger werd beleefd, toeneemt, zodat op den langen duur vele van de gevaarlike eigenschappen van het nerveuze temperament kunnen verminderen in intensiteit. Toch moet het niet geheel uitgesloten worden geacht, dat een geregelde levenswijze met ingespannen arbeid nog enige invloed kan uitoefenen. Door vele en wisselende prikkels wordt de vatbaarheid voor aandoeningen licht verhoogd, door een geregeld leven kan deze wellicht wat verminderd worden, terwijl deze er vrij zeker toe bijdragen kan, om de nawerking van het telkens weer opnieuw beleefde te versterken. Door geregelde bezigheid zal misschien de behoefte eraan kunnen worden versterkt. Goed gefundeerde onderzoekingen zijn op dit gebied nog niet gedaan en zeker ook niet gemakkelik op objectieve wijze te organiseren, zodat het effect van zulk een opvoeding nog niet kan worden voorspeld. Toch mogen deze kansen niet verwaarloosd worden. Het best toegankelik voor opvoedende maatregelen zijn zeker wel de karaktereigenschappen, de neigingen. Gewoontevorming is hier van het uiterste gewicht: het is bekend, dat neigingen, waaraan telkens voedsel wordt gegeven - men denke aan alcoholgebruik, aan sexuele uitspattingen, maar ook aan nauwgezette plichtsbetrachting - hoe langer hoe meer inwortelen, terwijl neigingen, die geen gelegenheid krijgen, zich te uiten, veeleer verdorren. Ook het voorbeeld van anderen kan van betekenis zijn en niet minder belangrijk is het, dat de patienten zien, dat sommige handelwijzen vanzelf spreken en dat andere eenvoudig niet kunnen worden geduld, omdat zij niet aan redelike eisen van moraliteit voldoen.

Ten opzichte van de kans op succes kunnen wij nu onder de patienten van een psychopathenasyl verschillende kategorieën onderscheiden. Bij een grote groep is enige merkbare verbetering ook op den duur niet te verwachten. Zijn zij daarbij tevens zeer gevaarlik voor de maatschappij, b.v. door hun neiging tot aggressief optreden of door het plegen van zedendelicten, dan zal van opheffing der ter beschikkingstelling geen sprake kunnen zijn, doch zal deze telkens van twee jaar tot twee jaar door de Rechtbank opnieuw moeten worden verlengd. Zulke mensen moeten desnoods voor hun

leven geinterneerd blijven. Hun groep is thans natuurlik nog klein, doch zal in de loop der jaren uiteraard aangroeien, totdat er evenwicht is gekomen tussen de toevoer uit de maatschappij en het verlies door de dood. De minder gevaarliken, bij wie het niet tot ernstiger feiten dan herhaalde kleine vermogensdelicten gekomen is, moet mijns inziens nog wel een kans gegeven worden door voorwaardelik ontslag uit de verpleging. Veel kans, dat het op den duur goed zal gaan, is er wel niet, doch, daar het risico niet heel groot is en wij toch nooit geheel zeker van onze sombere voorspellingen kunnen zijn, dient de proef genomen te worden. Daarbij zal waarschijnlik blijken - de tot nu toe opgedane ervaring wijst ten minste in die richting - dat ook van hen het grootste gedeelte blijvend in de asyls zal terecht komen. Daarnaast staat echter een groep, op wie de opvoedende maatregelen wel duidelik van invloed zijn. Zij zullen met zorg weer in de maatschappij moeten worden gebracht, bij voorkeur niet, door na de eerste of tweede termijn van twee jaren de terbeschikkingstelling te laten aflopen, daar zij dan geheel op zichzelf zullen zijn aangewezen, doch het liefst door een tussentijds voorwaardelik ontslag, waardoor zij voor de rest van de openstaande termijn - die intussen ook dan nog verlengd kan worden - steun en toezicht kunnen krijgen.

Op den duur zal er tussen deze groepen zeker een scheiding dienen te worden gemaakt. Zij, die in hoofdzaak ter bescherming van de maatschappij voor hun leven of althans voor zeer lange tijd moeten worden verpleegd, zullen een ander régime nodig hebben, dan zij, aan wier ontslag binnen afzienbare tijd zal kunnen worden gedacht. Want terwijl bij de laatsten de nadruk zal moeten vallen op de voorbereiding tot hun latere maatschappelike leven - door werkzaamheden, waarvan zij nut zullen kunnen hebben en vooral door hervorming van hun karakter in de zo straks aangeduide zin - zal bij de blijvend verpleegden er vooral op dienen te worden gelet, de grootst mogelike veiligheid aan de dragelikst mogelike wijze van verplegen te paren en op de wijze hoe deze mensen binnen het asyl nog zo productief mogelik kunnen worden te werk gesteld. Maar bovendien moet de slechte invloed, die langdurig van hun vrijheid beroofden, bij wie

een zekere verbittering tegen autoriteiten en samenleving welhaast niet te vermijden zal zijn, op de groep met hoopvoller vooruitzichten wel moeten uitoefenen, zoveel mogelik worden geëlimineerd. Dit brengt ons vanzelf op een andere, nauwverwante grond voor selectie. De gelegenheid moet bestaan om hen, die tengevolge van sterk egoistiese neigingen en een grote behoefte aan intrigeren van meer argeloze elementen af te zonderen. Reeds nu is duidelik gebleken, dat er, vooral onder de psychopathen van nerveus temperament een aanzienlik aantal voorkomt, dat geen groter genoegen kent, dan goedgelovige lotgenoten alle mogelike lasterpraatjes over de leiders van de verpleging op de mouw te spelden en door soms vrij ingewikkelde intriges een vergiftigde stemming teweeg te brengen. Liefst zouden zij dageliks onderlinge vechtpartijtjes of oproertjes tegen verplegend en geneeskundig personeel verwekken, doch voor het zover komt trekken zij zich op de achtergrond terug, om intellectueel minder begaafden en buitengewoon impulsieve naturen voor de gevolgen te laten opkomen. Juist om deze eigenschappen vormen zij in krankzinnigengestichten - waar zij voor de invoering der psychopathenwetten door de Rechtbanken nogal eens werden geplaatst - zulk een gevreesd element. Zij zijn het ook gewoonlik, die niet de minste vrijheid verdragen, maar die van een toegestane wandeling niet terugkeeren of hun vrijheden benutten, om allerlei ongewenste oude relaties te onderhouden of nieuwe aan te gaan. En worden zij daarin beknot, terwijl aan de veel talrijker patienten, voor wie enig vertrouwen en enige vrijheid juist een grote opvoedkundige waarde bezitten, wel enkele voorrechten worden toegestaan, dan zijn zij - brandend van jaloezie - de eersten om van onrechtvaardigheid en voortrekkerij te spreken. Het is, of zij in ontevredenheid hun reden van bestaan gevonden hebben. Een verpleging, niet slechts op afzonderlike zalen, maar bepaaldelik in verschillende gebouwen van deze uiteenlopende kategorieën patienten, is thans helaas nog niet mogelik, maar moet-zullen de psychopathenwetten op den duur succes hebben - tot de dringendste eisen voor de toekomst gerekend worden.

Een enkel beginsel, dat aan de verpleging van criminele

psychopathen moet ten grondslag liggen, heb ik hiermee reeds genoemd; ik wil er nog enige, die van het hoogste belang zijn, bijvoegen. Daarbij zou ik dan de eis van absolute *eerlikheid* van al het personeel, dat met de patienten in aanraking komt, te hunnen opzichte willen vooropstellen. Bij menigeen vat nog zo licht de gedachte post, dat het niet erg is, een psychopaath een leugentje te vertellen, om hem tevreden te houden, of om hem - ter bekorting van inderdaad soms bijna ondragelik gezeur - een belofte te doen, die men niet in staat of niet van zins is, te houden. Dat is wel erg! Een oneerlikheid blijft tegenover wie dan ook oneerlik, maar heeft in dit geval nog bovendien veel van misbruik maken van positie. En het is ook dom, want het verschuift de moeilikheden. Zo dikwels krijgen wij nog patienten in het Rijksasyl, wie door een officier van justitie of een directeur van een gevangenis of een huis van bewaring is medegedeeld, dat zij slechts voor een paar maanden naar Leiden zouden gaan. De onvermijdelike ontgocheling, die wij hun moeten toedienen, werkt nooit gunstig, maar meestal zeer ongunstig op hun stemming en op hun denkbeeld van de boven hen gestelde machten. Ook is het voorgekomen, dat veldwachters, met de overbrenging van een patient naar Leiden belast, mij met zichtbaar wélgevallen als een staaltje van hun beleid kwamen mededelen, dat zij de man maar hadden verteld, dat hij alleen even moest worden onderzocht en dadelik weer mee terug mocht, om in vrijheid te worden gesteld. Het transport was daardoor zonder enige moeilikheid verlopen, dat de grote moeilikheden, die de medicus daardoor werden bereid, geen gewicht in de schaal legden, is te vergeven, doch dat zij de patient - al is hij een misdadiger - daarmee tot slachtoffer van een bedrog maakten, is onvergeeflik. Ik wil echter volstrekt niet zeggen, dat de toepassing van dit beginsel altijd zo eenvoudig is: niet zelden is grote omzichtigheid nodig. Noch voor de verplegers, noch voor de arts is het altijd gemakkelik, op het eerste gezicht te zien, hoever zij kunnen gaan in het doen van toezeggingen aan patienten, die dageliks allerlei gunsten komen vragen, waarvoor zij niet zelden allerlei schoonklinkende, doch lang niet altijd steekhoudende argumenten weten aan te voeren. En toch is het van zoveel

belang, dat de patienten er telkens weer op gewezen kan worden, dat vertrouwen in verplegers en medici nooit misplaatst is, dat zij nooit voedsel voor hun altijd op de loer liggende wantrouwen vinden. Vertrouwen van de patient in de dokter is bij elke behandeling van elke ziekte een eerste vereiste, bij de paedagogiese behandeling, die onze patienten nodig hebben, is het dat in de hoogste mate en het is helaas zo moeilik te verkrijgen.

Een tweede beginsel van de eerste orde is *consequentie* van optreden. Wij willen de patienten aan orde en regelmaat wennen, wij willen hun bepaalde gewoontes van denken en handelen bijbrengen. Het is daarom van het grootste belang, dat zij weten, op een bepaalde houding van het boven hen gestelde personeel, van de psychiater in de eerste plaats, te kunnen rekenen. Zij moeten het besef krijgen, dat bepaalde handelwijzen hunnerzijds - blijken van ijver, van gevoel voor hun lotgenoten, van openhartigheid - stellig zullen worden gewaardeerd, dat hun gepaste liefhebberijen altijd aanmoediging zullen vinden, maar dat pogingen, om zich op minder eerlike wijze of ten koste van anderen te bevoordelen, steeds schipbreuk zullen lijden. Dit laatste is moeilik en laat zich wellicht het beste illustreren met de voortdurende strijd, die met vele patienten over de voeding moet worden gevoerd. Opzettelik werd in het Rijksasyl een voeding van veel beter gehalte, dan in de gevangenis bestaat, ingevoerd: zij komt in grote trekken met die in krankzinnigengestichten overeen en kan de vergelijking met de meeste dier inrichtingen met glans doorstaan. Toch worden er door een deel der patienten - voornamelik door hen, die vroeger in de bitterste armoede hebben geleefd - voortdurend aanmerkingen op het eten gemaakt. En het is betrekkelik zeldzaam, dat op het dagelikse ziekenspreekuur niet iemand verschijnt met klachten over maag en ingewanden en met de vraag om ander eten. Nu eens kunnen zij deze, dan weer die spijs niet ‘verdragen’, gewoonlik zonderdat enige afwijking aan hun maag-darmkanaal is te vinden. Het is om lekkerder eten te doen: het zekerste middel om spoedige ‘genezing’ te bereiken is gewoonlik een voorschrift van pap zonder suiker met rookverbod. Als men zich laat verleiden, een smakelik

dieet voor te schrijven, bereikt men allerminst de dankbaarheid van de patient, maar wel, dat hij de anderen met zijn lekkere hapjes de ogen gaat uitsteken en dat hij zich beroemt op zijn handigheid, de dokter te misleiden. Maar ofschoon dit nooit gelukt, zijn er toch patienten, die hun pogingen met grote hardnekkigheid gedurende maanden voortzetten, zoveel moeite kost het, hen eindelik tot het inzicht te brengen, dat een eenmaal ingenomen standpunt door de arts niet wordt opgegeven. Hier schuilt ontegenzeggelik een gevaar voor te grote schematisering. Echte lichamelike afwijkingen mogen natuurlik niet over het hoofd worden gezien, doch dit is betrekkelik gemakkelik te vermijden. Maar ook met de individuele geestelike geaardheid van de patienten dient terdege rekening te worden gehouden, wat betreft de voeding, maar nog meer, als het vragen om verandering van werk, verplaatsing van de ene zaal naar de andere aangaat. Een ernstige tegenzin in een bepaalde arbeid kan wel eens een gegronde reden tot verandering zijn. Nog in de laatste tijd verplaatste ik twee patienten in het Rijksasyl, die in de huishoudelike dienst waren te werk gesteld en daar een toonbeeld van luiheid waren, naar de tuinarbeid, waarin zij zich vol animo betonen en bezig zijn, zich tot bekwame arbeiders te vormen. En wanneer het blijkt, dat iemand op een bepaalde zaal altijd weer aan een bepaalde soort plagerijen blootstaat, dan is inwilliging van een verzoek tot overplaatsing in een andere omgeving niet zelden een weldaad. Er mag dus nooit blindelings aan een eenmaal getroffen regeling vastgehouden worden, hoofdzaak is slechts, dat uit elke handeling van de medicus en van al het overige personeel blijkt, dat steeds slechts het belang van de patienten, kan het zijn individueel, maar in ieder geval van de gehele samenleving, die een asyl toch vormt, de doorslag geeft. Dat dient krachtig en zo nodig onverbiddelik te worden gehandhaafd; de schijn van tyrannieke willekeur dient echter altijd te worden vermeden.

Het spreekt vanzelf, dat er nog veel meer te zeggen zou zijn. Daar is b.v. het belangwekkende probleem, of, in het algemeen, aan gemeenschappelike of aan afzonderlike verpleging de voorkeur moet worden gegeven. Te dien aanzien

neemt men zowel te Heiloo als te Leiden het standpunt in, dat niet te grote gemeenschappen stellig onvervangbare paedagogiese hulpmiddelen zijn, doch dat toch tevens aan welhaast iedere verpleegde een eigen kamertje, een eigen gebied moest kunnen worden verstrekt, waar hij enige uren van de dag met zichzelf alleen zou kunnen zijn. In het Deense asyl te Sundholm, waar dit stelsel heerst, was men daarover in 1928, toen ik het bezichtigde, zeer tevreden. Ook over de toekenning van allerlei gunsten - de patienten, die ze al spoedig als rechten gaan opvatten en er eisen van maken, zijn voor de overigens grote paedagogiese invloed ervan het minst toegankelik - zouden nog vele opmerkingen te maken zijn, doch ik heb al lang genoeg bij de verpleging van criminele psychopathen stilgestaan.

Dit vindt zijn verklaring in het feit, dat de criminele psychopathen van andere misdadigers slechts in graad en niet in wezen verschillen. De eigenaardigheden van de misdadige psychopaath vinden wij bij andere groepen, zij het in mindere mate, weer terug en het spreekt dus vanzelf, dat bij hun behandeling, hun opvoeding dezelfde beginselen moeten voorzitten. Dit geldt met name van de jeugd en het moge dus wel duidelik geworden zijn, dat ook in tuchtscholen en opvoedingsgestichten voor de psychiater een rijk veld van werkzaamheden te bearbeiden valt. Zijn taak zal hier dikwels een raadgevende kunnen blijven, in enkele gevallen zal hij zelf de leiding in handen moeten nemen. Het komt er dan op aan, dat hij en de opvoedende ambtenaren, elkander goed verstaan: zij zullen van elkanders inzicht kunnen profiteren en wanneer geen van beide partijen eigen opvattingen voor de alleen juiste houdt en ieder slechts het belang van de samenleving in het oog heeft, kan door hun samenwerking veel meer worden bereikt dan elk afzonderlik zou kunnen verkrijgen. Natuurlik moet - als basis van alle opvoeding - ook in deze gestichten voortdurend worden gewerkt aan de uitbreiding van onze theoretiese kennis van de psychologie van de jeugdige misdadiger. Daarom is het werk van Dr. Postma, die in het R.O.G. voor meisjes te Zeist zulke belangwekkende dingen heeft aan het licht gebracht over de samenhang tussen geestelike geaardheid der jeugdige misdadigers

en de plaats die zij in hun gezin innamen, van groot belang voor de toekomst. Het ware te wensen, dat de gelegenheid voor psychologies onderzoek nog veel meer dan tot nu toe het geval is, in alle inrichtingen, waar de veroordeelden worden opgenomen, werd opengesteld. Het is niet alleen de theoretiese wetenschap, die daarvan zou profiteren: de praktijk zouden de vruchten zeker rijkelik ten deel vallen.

III. *De psychiater als leider of hulp bij de reclassering* staat nog slechts aan het allereerste begin van zijn werkzaamheid. Eigenlik willen velen nog niet veel van hem weten, hij heeft zijn sporen nog niet verdiend en zal zijn eigen initiatief, om zich ook met dit bij uitstek sociale werk te bemoeien, nog moeten rechtvaardigen. Zoals vroeger de jurist en de ambtenaar in de gestichten de psychiater met lede ogen op hun terrein zagen verschijnen, zo is het nu de sociale werker, die de zenuwarts van aanmatiging beschuldigt en die meent, dat deze zich wil dringen in een positie, die hem niet toekomt en waarvoor hij niet is berekend. Twee op het eerste gezicht even plausibele redeneringen staan schijnbaar lijnrecht tegenover elkaar. Wij zullen zien, of zij niet te verzoenen zijn.

Reclassering, zo zeggen de sociale werkers, is in de eerste plaats een scheppen van levensomstandigheden. De ontslagen gevangene, de in de maatschappij teruggeplaatste psychopaath, de voorwaardelik veroordeelde of ter beschikking gestelde moet niet overal het hoofd stoten, als hij tracht, op respectabele wijze aan de kost te komen. Er moet werk voor hem worden gezocht, er moeten voor alles werkgevers worden gevonden, die hem ondanks zijn misschien wat mindere capaciteiten willen aannemen, om hem weer de voet in de stijgbeugel te geven en voor alles: hijzelf en zijn gezin dienen zolang het met werk vinden nog niet loopt, voor gebrek te worden bewaard. En als er later eens moeilikheden komen, dan dienen de huiselike omstandigheden te worden gecontroleerd en zo mogelik verbeterd, vlot het niet met het werk, dan moet een andere positie worden opgezocht. Dreigt een mislukking, of overtreedt de onder toezicht gestelde werkelik een der hem gestelde voorwaarden, dan moet worden beslist, of de reclasseringspoging nog wel kan worden voort-

gezet en indien dit niet mogelik blijkt, dan moeten de betrokken autoriteiten worden gewaarschuwd. Waar ligt hier het werk voor de psychiater? Deze bezit noch de geschiktheid, noch de relaties, om met kans op succes met werkgevers te onderhandelen, om woningtoestanden te controleren, hij is niet in staat, te beoordelen, hoe groot een eventuele hulp in tijden van werkloosheid moet zijn, kortom hij is voor dit bij uitstek sociale werk zeker niet de aangewezen man. Wordt de zenuw-arts met de reclassering belast, dan zou al spoedig de toestand ontstaan, dat de onder toezicht gestelde wekeliks of zelfs dageliks op zijn spreekuur werd ontboden, om verslag van zijn wederwaardigheden te doen, er zouden wellicht enkele psychiese conflicten voor hem kunnen worden opgelost, maar van werkelike hulp en van behoorlike contrôle zou geen sprake kunnen zijn. Tegen deze redenering is niet veel in te brengen: de psychiater is inderdaad niet in staat het werk van de sociale werker over te nemen.

Maar niet minder overtuigend klinkt de redenering van de psychiater. Bij ontslagen of voorwaardelik ter beschikking gestelde psychopathen hebben wij te doen met geestelik abnormalen, die natuurlik slechts doeltreffend kunnen worden geleid door iemand, die hun zieleleven goed begrijpt. En dat daarin alleen de psychiater deskundig is, zal niemand betwisten; evenmin, dat alleen hij in staat is, te beoordelen, of nog een bepaalde psychiese of medicinale behandeling noodzakelik is. Reeds een paar maal evenwel werd betoogd, dat de geestelike eigenaardigheden van de gewone misdadigers met die van psychies niet normalen een vergaande overeenkomst vertonen, dat er tussen beide slechts een verschil in graad en niet in wezen bestaat. Het is dan ook van psychiatriese zijde dat de belangrijkste vondsten op het gebied der criminele psychologie zijn gekomen, zodat veilig mag worden veronderdsteld, dat de in die richting gespecialiseerde psychiater het best in staat zal zijn, het geestelik leven van alle mogelike misdadigers te begrijpen. Maar dan moet hij, die zulk een belangrijk werk bleek te kunnen verrichten voor de berechting van een strafzaak en gedurende de ten uitvoerlegging van een vonnis of een opgelegde maatregel, toch ook wel het best in staat zijn tot het verlenen van de onontbeerlike

geestelike steun aan degenen, die moeten worden gereclasseerd. Wie zal beter dan hij kunnen beoordelen, welk werk het best met hun geestelike geaardheid overeenkomt, wie beter het effect van een streng optreden kunnen voorzien of kunnen nagaan, of het verantwoord is, de teugels een weinig te laten vieren?

De beide beschouwingen schijnen volkomen met elkander in strijd, de tegenstelling schijnt onoplosbaar. En toch is een oplossing mogelik: er moet een bepaalde wijze van samenwerking tussen sociale werker en psychiater gevonden worden, waarbij elk op zijn eigen terrein van werkzaamheid blijft, waar maatschappij en gereclasseerde gelijkelik van beider inzicht kunnen profiteren. Dat dit niet per se een utopie behoeft te zijn, bewijst de praktijk van de nazorgdiensten, die vele krankzinnigengestichten in de laatste jaren hebben ingericht. De oudste en uitgebreidste is die van het Rotterdamse gemeentegesticht Maasoord, waar de samenwerking van psychiater en sociale werker erin blijkt te slagen, vele patiënten, die vroeger nog als volkomen onmaatschappelik golden, weer in hun milieu terug te brengen en daar, zij het dikwels slechts met grote inspanning, zonder ernstige stoornissen te houden. Ook Endegeest te Leiden en enige andere gestichten, die zulk een nazorgdienst hebben ingericht, boeken gunstige resultaten. De taak bij de reclassering van misdadigers - psychopathies of niet - is stellig een andere, maar toch een nauw verwante en zo is dus de verwachting niet ongegrond, dat een soortgelijke samenwerking ook hier goede vruchten kan dragen.

Ten aanzien van psychopathen is men reeds gedurende ruim een jaar met dergelijke pogingen bezig. De ‘Centrale Vereeniging ter behartiging der maatschappelijke belangen van Zenuw- en Zielszieken’ belast zich met de reclassering van voorwaardelik ter beschikking gestelden en van voorwaardelik uit een asyl ontslagen patiënten. Ook van Roomskatholieke zijde is men onlangs met dit werk begonnen. Alle gevallen worden eerst nauwkeurig door een psychiater bekeken, die daarop aanwijzingen geeft voor de beste wijze, waarop zij te werk kunnen worden gesteld en voor het milieu, waarin zij met de meeste kans op succes kunnen worden

geplaatst, terwijl hij verder geregeld een geneeskundige contrôle over zijn pupil houdt. Aan een sociale werker wordt het zoeken naar werk en huisvesting, de dagelikse contrôle op zijn gedrag en zijn levensomstandigheden overgelaten. Onderling overleg wordt natuurlik geregeld gepleegd. De tijd, gedurende welke deze regeling functioneert, is nog te kort, om reeds een oordeel over de resultaten te kunnen vellen, de organisatie loopt nog niet zo vlot, als wel wenselik ware, doch de voorlopige mededeling, die Dr. Meyers, de voorzitter van de Centrale Vereeniging onlangs publiceerde, doet veel goeds voor de toekomst verwachten. In elk geval mag de hoop worden uitgesproken, dat ook dit veld van werkzaamheid voor de psychiater op den duur nog belangrijk zal worden uitgebreid. Reeds thans is gebleken, dat de ervaringen met onder toezicht gestelden dikwels aanmerkelik verschillen van die in gestichten opgedaan. Dit is niet te verwonderen: het leven in de maatschappij biedt zoveel meer en zo andere prikkels, dan dat in een inrichting, dat het wel vreemd zou zijn, indien in het eerste zich niet vele onverwachte reacties en complicaties zouden voordoen. Dat brengt echter weer de noodzakelikheid van psychologies onderzoek mede: men dient zo nauwkeurig mogelik vast te stellen, welke gevolgen van de wisselwerking tussen maatschappij en gereclasseerde te verwachten zijn. De psychiaters van de Centrale Vereeniging, die over ons gehele land werkt, zullen hiertoe ongetwijfeld het best in staat zijn en de wetenschap nog met belangrijke nieuwe inzichten kunnen verrijken, die ongetwijfeld later de praktijk weer ten goede komen.

Ik hoop in het voorgaande een denkbeeld te hebben kunnen geven van de veelomvattende en grootse taak, die de psychiater ten opzichte van de misdadiger te vervullen heeft. Maar daarmede moge ook duidelik geworden zijn, dat hij de hulp van anderen - gestichtspersoneel, sociale werkers - volstrekt niet kan ontberen en dat slechts bij onderling begrip en vertrouwen succes mogelik is. Op samenwerking komt het aan, die ons telkens hernieuwde teleurstellingen wel niet besparen kan, maar toch op den duur aan maatschappij en misdadigers gelijkelik ten zegen moet strekken.

D. WIERSMA

De achtergrond van het geld

Vooral in crisistijden, waarin in de veelheid en veelzijdigheid van de moderne economische verhoudingen de door de crisis getroffenen als oorzaak van hunne verliezen gaarne het geld, dat in alle economische handelingen nu eenmaal een rol speelt, aanwijzen, is het goed er op te wijzen, dat, daar men gewend is geraakt aan bijna alles een geldswaarde toe te kennen, het geld tenslotte slechts de middelaar, niet het essentieele is in het economische verkeer. Het is uitdrukkingsmiddel, symbool, waarachter zich de reëele waarden, waarom het feitelijk te doen is, verbergen. Bij een eenvoud van verhoudingen blijkt het voor een ieder gemakkelijk, de economische realiteit te doorgronden; naarmate echter het economische leven ingewikkelder wordt en het geld als middelaar een grootere rol gaat spelen, wordt het moeilijker schijn van wezen te onderscheiden. Bij de waardeuitdrukking van gebruiksgoederen, waar het goed zich als realiteit voor den directen bezitter manifesteert, heeft het geld een functie, die door ieder in zijn wezen begrepen wordt. Bij verbruiksgoederen is het reeds anders. Voor den handelaar, die vaak de goederen slechts als ceelen ziet, treedt het geldelement weer meer naar voren. Hij ziet niet in de eerste plaats het goed, dat hij slechts als koopwaar bezit, doch het fluctueerend geld-spiegelbeeld ervan. Nog verder van den reëelen achtergrond staat de bezitter van obligaties en aandeelen, die, in geld uitgedrukt, de goederen in het bezit der betreffende maatschappijen vertegenwoordigen[1)] en het verst van de realiteit staat de houder van het

1) De Amerikaansche N.V., die aandeelen ‘no par value’ uitgeeft, d.i. niet in geld uitgedrukt, doch den eigendom vertegenwoordigend van een bepaald deel der bezittingen der N.V. na aftrek van de schulden, geeft den toestand juister weer.

geld als ‘abstracte beschikkingsmacht’, het geld voorloopig nog zonder bestemming, dat men in zijn zak heeft, of als banksaldo gereed om den eigenaar een goed te verschaffen naar zijn keus.

Toch beteekent voor den Nederlander een gulden een gulden, of hij er de waarde van zijn stoel in uitdrukt, de stoel, die al twintig jaren in zijn kamer staat en waarbij het goederenelement geheel overheerscht, dan wel de gulden, die in zijn verbeelding met geen enkel goed in directe verbinding staat, doch die hem slechts in abstracto de macht verschaft, zich een stuk goed te zijner keuze te verschaffen, hetzij dan een paar sokken of een doos chocolade. In den volksmond heet het van een rijk man steeds ‘hij heeft geld’ een uitdrukkingswijze, die er op wijst hoezeer men naar 't uiterlijke kijkt, n.l. naar de uitdrukking van dien rijkdom, niet naar het wezenlijke ervan t.w. de kapitaalsgoederen. Dit misverstand vertroebelt zoozeer den kijk op monetaire problemen, dat b.v. in den tijd der ‘veiligstelling van den gulden’ dit als een streven in het belang der bezitters werd beschouwd, inplaats van een poging onzen kijk op de realiteit niet te doen vertroebelen door bederf van 't geldwezen.

De vereenzelviging van geld en rijkdom doet velen degenen, die zich met de behandeling van fiduciaire ruilmiddelen bezighouden, aanzien als toovenaars, die ‘rijkdommen’ uit het niet kunnen tooveren, als zij 't slechts willen. Vandaar dat vaak geldvraagstukken in een emotioneele sfeer worden overgebracht, die eene juiste behandeling ervan slechts kan schaden.

Zien wij dus naar den achtergrond van het geld. In het ruilverkeer van economische goederen en diensten, blijkt het belangrijkste te zijn een relativiteit te bepalen tusschen de goederen onderling, waarbij het niveau van ruil op zich zelve feitelijk een onverschillige zaak is. Immers, als wij de verhouding in waardeering denken van 10 paar sokken tegen 1 paar schoenen, dan kan het ons daarbij weinig schelen, of wij de waarde der sokken op *f* 1. - en die der schoenen op *f* 10. -, dan wel die der sokken op *f* 0.10 en die der schoenen op *f* 1. - stellen; wat ons interesseert in dit geval is de verhouding en niet het niveau. Daar echter de goederenruil

nimmer zoo eenvoudig plaats vindt en men steeds, zij het als tusschenschakel of ter berekening van de waarde van zijn bezit, het geld afwisselend als waarde*drager* of als waarde*meter* noodig heeft, krijgt het geld als neutraal en abstract element een functie, waaraan zeer zware eischen worden gesteld, namelijk van een rotsvaste, absolute waarde, temeer omdat de relativiteit der andere goederen niet steeds dezelfde is en men de veranderingen dus wil waarnemen getoetst aan het geld. Deze dubbele functie van waardedrager en waardemeter stelt aan het ruilmiddel zware, soms te zware eischen. Het behoeft immers geen betoog, dat, indien de absolute eisch van waardevastheid gesteld wordt, het geld daar nimmer geheel aan kan voldoen. Dat men de absolute neutraliteit van den meter of het kilogram zou kunnen bereiken, is, welke 'middenstof' men ook zou bedenken, volkomen uitgesloten. Als men een wollen lap van 2 m in het water legt en hij blijkt na droging 1.90 m te meten, dan is hij 0.10 m gekrompen. Waardeert echter een koffiekoopman zijn koffie heden en een week later, en blijkt dan de waarde geringer te zijn, dan *kan* van deze daling de oorzaak bij het geld liggen. Indien, zooals nu geschiedt, de prijzen over de geheele linie dalen, heeft het geld zeker alvast den schijn tegen zich en is men er al gauw bij de schuld van de ellende op het geld te werpen. Daar echter van geldcontractie geen sprake is doch integendeel er een enorme geldruimte heerscht welke geen verhooging der prijzen mede brengt, is zulks reeds een aanwijzing, dat andere factoren (o.m. gebrek aan vertrouwen) een groote rol spelen. Men onderneemt niets en als gevolg daarvan hoopt zich het geld meer en meer op, in den vorm van biljetten, banksaldi, om op deze wijze als het ware voor de bezitters op te treden als accumulator, geladen met abstracte beschikkingsmacht, teneinde die weer in gelijke hoogte af te geven op elk gewenscht moment. Men dient er zich echter rekenschap van te geven, dat men op deze wijze een eisch aan het geld als waardedrager stelt, die tot een bepaalden omvang en onder bepaalde voorwaarden mogelijk is, doch daarboven in wezen volkomen onredelijk is en nimmer tot het doel kan voeren. Immers, wat wenscht men? Men wenscht zijn bezit of kapitaal intact te houden; men

wenscht niet te verarmen. Gezien de steeds dalende goederenprijzen, de verliezen, die bijkans elke producent lijdt bij zijn productie, verkiezen de meesten geen goederen te hebben en ook niets te produceeren of althans zoo weinig mogelijk. Gewend als men is den eisch te stellen aan de waarde-vastheid van het geld en het geld tevens te beschouwen niet alleen als waardemeter doch ook als waardedrager, vlucht men uit de goederen naar het geld, gelijk men bij inflatie uit het geld naar de goederen vluchtte. Dit leidt natuurlijk tot een abnormale ophooping van geld, zich uitende in groote banksaldi, een hoog bedrag aan bankpapier in bezit van particulieren (het gebruikelijke woord 'omloop' kan men hier niet toepassen, want het bankpapier, bedoeld als circulatiemiddel, circuleert niet) en tenslotte tot het oppotten van goud als ideale 'waardedrager in abstracto'. Men denkt er echter in het geheel niet aan, dat de logica van deze handeling zoek is. Immers, men heeft het geld van waarde-symbool gemaakt tot wat het slechts in zijn functie als ruilmiddel kan zijn en bedoeld is te zijn: waarde-object, heeft aldus zijn functie verstoord en dreigt op deze wijze den opbouw van het economische stelsel volslagen te verstoren. De normale homo economicus wenscht niet als de vrek zich te verheugen in het gezicht van zijn schatten; hij wil als actief mensch zijn kapitaal met winst omzetten, het daarbij instandhoudend. Instandhouden beteekent hier echter geen stilstand, doch juist beweging in voortdurende wisseling van objecten. Hij vertrouwt ook vaak zijn kapitaal aan anderen toe, die er echter slechts hetzelfde mede kunnen doen. De oude spreuk, waarop het renteverbod steunde, dat geld geen geld kan voortbrengen, is woordelijk waar, doch goederen kunnen wel goederen voortbrengen met menschelijke activiteit en daar men het resultaat dan weer in geld uitdrukt, is het duidelijk, dat geld, in goederen omgezet, dus wel geld kan voortbrengen, zoodra het voortbrengsel der productie weer in geld is omgezet. Toch wordt veelal een geldschuld, die door een leening is ontstaan, als moreel een graadje lager aangezien dan een vordering, waarvoor men zijn 'goede goed' geleverd heeft, eene opvatting, die weer

bewijst gebrek aan begrip van het wezen van het geld.

Van het fiduciaire geld der centrale banken is een deel ook bij zeer ingekrompen ruilverhoudingen steeds in circulatie, omdat in alle omstandigheden de menschen eenige ruilmiddelen steeds noodig hebben. Dit deel der circulatie is dus praktisch onopvorderbaar en heeft door het gebruik zelve te allen tijde de noodige zeldzaamheid om waarde te hebben. Het verder uitstaand gedeelte moet fluctueeren met de bedrijvigheid van het economische leven, dat zich ervan bedient als tusschen-element, dat, zoodra de bedrijvigheid afneemt, om zoo te zeggen in het niet verdwijnt, waaruit het verschenen is, namelijk als begeleidverschijnsel van economische transacties. Verminderen de voorraden door con sumptie, dan dient als de toestand gezond is de circulatie mede in te krimpen. Zoo is het geen wonder, dat een goed geleide centrale bank, indien de vlucht uit het goed naar het geld begint, juist door het gebrek aan economische activiteit geen andere contra-objecten voor hare biljetten vindt dan goud en dat de particuliere banken, voor zoover zij niet direct goud als tegenwaarde van de haar toevertrouwde gelden hebben, via hunne saldi bij de circulatiebanken ook weer op goud zijn aangewezen, als laatste rots van waardevastheid. Dachten wij hiervóór speciaal aan verbruiksgoederen en de productie daarvan, de toestand verergert uitermate, wanneer de eigenaren van beleggingen de geldswaarde daarvan ziende dalen, ook die trachten vast te houden en vast te leggen in bankpapier of banksaldi; dit proces is des te heftiger, omdat deze goederen niet door consumptie verdwijnen en dus om koopers te vinden des te sterker in prijs achteruitgaan. Bij het meer en meer tot stilstand komen van het bedrijfsleven zou bij gebrek aan tegenwaarde een inkrimping van de fiduciaire ruilmiddelen kunnen verwacht worden, ware het niet, dat de groeiende goudschat de tegenwaarde vormde van de biljetten, die opgepot worden, een goudschat, die uit het buitenland komende slechts met buitenlandsche betaalmiddelen verworven kan worden, betaalmiddelen, die uit vroegere Nederlandsche, buitenlandsche beleggingen, resultaat van exporten en diensten voortkomen. Daar uit den

aard der zaak het verhandelen op steeds lager niveau van binnenlandsche niet consumptieve goederen geen creatie van nieuw geld (afgescheiden dan van beleening waarover later) toelaat is de huidige hoogere circulatie slechts met een afbraak onzer buitenlandsche uitzettingen mogelijk. Zoo toont onze goudschat een vroegere Nederlandsche activiteit in het buitenland, die echter zoodanig kwijnt, dat men met angst het oogenblik afwacht, waarop deze reserve langzamerhand aangesproken gaat worden, want het is wel zeker, dat, indien Nederland niet langer door exporten en diensten (waaronder credietgeving) een veel grooter gebied kan bedienen, dan het plekje grond waarop de Nederlanders zijn tezamen gedrongen, de toekomst wel uiterst zorgelijk wordt. Onze groote goudschat is een teeken onzer verarming. De autarchische neigingen van vele buitenlandsche staten zullen ons duur te staan komen. Het goud is overigens ook maar een poover vervangingsmiddel van onze activa, die in zijn plaats in het buitenland werkten. Evenmin als er voor den mensch geestelijk gesproken vaste punten op aarde zijn, zoomin is dit economisch gesproken het geval; slechts in activiteit in voortdurende wisseling van objecten bestendigt zich de waarde in een voortdurende wisseling van gebruik en verbruik der goederen, in een voortdurende wisseling van eigenaar, of anders gezegd als resultante van een zich steeds vernieuwende vraag en aanbod. Zoo is het zelfs met het roestvrije en achter dikke muren te bewaren goud; zijn ‘gebruik’ bestaat in het verwisselen van eigenaar, opgehoopt bij slechts zeer weinigen in groote quantiteiten verliest het zijn kracht als die kracht niet telkens weer eens beproefd wordt. Het is wel duidelijk, dat alle pogingen om bij een vlucht uit de goederen via de middenstof, het geld, iets beters te bereiken, van tevoren principieel tot mislukking veroordeeld zijn, omdat men zich achter dit geld steeds de goederen denken moet. Zoolang de productieverhoudingen, waarbij arbeidsloonen en andere factoren die slechts langzaam veranderen, een winstgevende productie niet mogelijk maken zullen ook pogingen om door ‘goedkoop crediet’, en ‘verruiming van de geldmarkt’ iets te bereiken, moeten falen. Het jongste ver-

slag van De Nederlandsche Bank drukt dit zoo uit: ‘Crediet kan wel worden aangeboden en op gunstige voorwaarden beschikbaar gesteld, doch zulks sluit nog allerminst in, dat van het aanbod ook een gezond en voor den credietgever toelaatbaar gebruik zal gemaakt kunnen worden.’ Men mag van het geld nimmer meer verwachten dan van de realiteit die er achter steekt. Is geld dus slechts een symbool, een spiegel, het dient te zijn een juiste spiegel van het economische leven; geeft het een onjuist spiegelbeeld, dan kan met recht de *oorzaak* van economische misstanden bij het geld gezocht worden.

Terugkomend tot het fiduciaire ruilmiddel, het bankbiljet, uitgegeven door de circulatiebank, die ‘credietscheppend’ optreedt, dienen wij ons dus eerst af te vragen, wat de stukjes papier, die kunstvol bedrukt door iedereen zoo gaarne aangenomen worden, eigenlijk vertegenwoordigen. Behalve het goud, dat thans, zooals hierboven uiteengezet, in veel grooter hoeveelheid tegenover een zeer aangezwollen papieruitgifte staat en welk goud bij het vasthouden van de juiste verhouding van den gulden tegenover de buitenlandsche ruilmiddelen gereed staat, goede diensten te bewijzen, staan of kunnen staan tegenover de biljetten gedisconteerde goederen wissels, goederen- en effectenbeleeningen. Zoolang De Nederlandsche Bank dus met haar biljetten geen voorschotten daarbuiten geeft, is zij behoudens zeer groote schokken in de goederenprijzen volkomen in staat, hare fiduciaire uitgifte een juiste afspiegeling te doen zijn der realiteit. Inkrimping en uitbreiding gaat automatisch behoudens bij de effectenbeleeningen, die de circulatiebank echter gebruiken kan in een maat die de elasticiteit van haar bedrijf mogelijk maakt. Bovendien dienen ook de effecten-beleeningen vaak ter financeering van goederen-transacties indien de betreffende goederen niet gemakkelijk beleend kunnen worden. Het spreekt immers wel vanzelf, dat fouten naar de een of andere richting zich niet direct behoeven te wreken. De circulatiebank beschikt over een elasticiteit, die haar in staat stelt, plotselinge moeilijkheden te overbruggen en binnen zekere grenzen een geld-politiek te drijven, die, wanneer de leiders de economische verschijnselen goed zien, in

hooge mate nuttig kan werken. Men stelt zich echter in het algemeen te veel voor van de macht van een circulatiebank om het economische leven te stimuleeren of te remmen. Schokken, als thans tot de crisis geleid hebben als een wereldoorlog, het creëeren van fictieve schuldenlasten, te plotselinge mechanisatie, uitvindingen die ineens kapitaalgoederen waardeloos maken, te groote productie-capaciteit van vele fabrieken, uitbreiding van agrarische productie door fabricage van goedkoope kunstmest, Aziatische industriëele concurrentie, te star vastgelegde loonen en prijzen, misstanden in groote afnemerslanden, tariefbepalingen die plotseling handel en productie verstoren etc., roepen gevolgen op, die niet door het drukken van bankpapier kunnen weggenomen worden. Indien deze fouten blijken, kunnen zij slechts worden opgeheven langs denzelfden weg, waarlangs de fouten gemaakt zijn. Debiteuren, die aan den lijve de praktijk gevoelen, zullen intusschen minder gemakkelijk overigens juiste principes aanvaarden, maar wie voelt, dat achter een bankbiljet een realiteit moet staan, die met den aard van het biljet overeenstemt, zal nimmer onbillijk kunnen vinden, dat eene circulatiebank weigert een tekort van een gemeente te financieren, wanneer niet vaststaat dat dit uit belastingen of anderszins weer wordt terugbetaald of in steen en ijzer vastgelegde middelen van een particulier. Deze besluiten gaan zelfs geheel om buiten de vraag of de betreffende gemeente of particulier wel soliede is.

Hetzelfde geldt voor de credietgeving van de particuliere banken, die werken met gelden welke voor de houders eene abstracte beschikkingsmacht vertegenwoordigen, die zij binnen korten termijn moeten kunnen omzetten in realiteiten.

Voor hen, die begrijpen dat het hier niet gaat om al dan niet bestaanden goeden wil, doch om een werkelijkheid, zal het duidelijk zijn, dat ongestraft geen bankinstelling in groote mate zal kunnen afwijken van den eisch der afspiegeling. De particuliere bankinstellingen nog minder dan de circulatiebank, omdat de eisch van eigen liquiditeit hier een belangrijke rol speelt. Immers, het reservoir van abstracte beschikkingsmacht, dat de crediteuren in de particuliere bank hebben gevormd, loopt de kans om weer geledigd te

worden op de voorwaarden, waarop het gevuld is en daarmede heeft de bankleiding te rekenen. De wil der cliënten, hunne saldi onmiddellijk in andere goederen te kunnen omzetten, dwingt de banken ze slechts uit te leenen op eene wijze die daarmede rekening houdt. Het spreekt vanzelf, dat een elasticiteit ook hier aanwezig is en dat die ten bate der credietgeving kan worden aangewend. Binnen die grenzen kunnen ook de particuliere banken haren kijk op de toekomstige conjunctuur in daden omzetten, en den scherpen kant van plotselinge verschuivingen afnemen.

Wenden wij ons nu tenslotte tot de papieren, welke staan tegenover de productie-goederen. De maatschappelijke besparingen worden omgezet in binnenlandsche productiegoederen of buitenlandsche beleggingen. In deze gevallen koopt de kapitalist effecten, die het spiegelbeeld moeten vormen van de productie-goederen der desbetreffende maatschappijen. In een land, dat blijvend een overschot op de buitenlandsche betalingsbalans overhoudt, zal een deel dier saldi blijvend in het buitenland worden belegd.

Wat nu de besparingen betreft, zoo vormen deze de grens, die aan de vastlegging in het productie-apparaat resp. buitenlandsche beleggingen is gesteld. Het is natuurlijk zeer begrijpelijk, dat ook hier bij velen de wenschen verder gaan dan de realiteit toelaat, dat men groote en nuttige werken wenscht uit te voeren, en dat er velen zijn met initiatief bezield, welke plannen maken, die bij gebrek aan middelen niet kunnen worden uitgevoerd; dit alles neemt niet weg, dat langs den geldweg bevrediging dier wenschen slechts zeer ten deele is te bereiken. Fouten wreken zich dan later, wreken zich zoozeer, dat, nu groote bespaarde kapitalen, die in rustige tijden voor belegging in lange objecten ter beschikking zouden staan, zich angstig hebben teruggetrokken op het korte terrein en alleen met den wil van de eigenaars naar hun natuurlijke arbeidsveld terugkeeren.

Wat hierboven is gezegd over binnenlandsche verhoudingen, geldt evenzeer voor de betrekkingen met het buitenland. Hoezeer de kijk daarop door den geldsluier verduisterd is, blijkt wel het meest door de vrijwel algemeen gebruikte uitdrukking, dat de buitenlandsche credietgeving en het

emissie-bedrijf kapitaal-exporteerend werken. Wat echter is in wezen het geval? De Nederlandsche exporteurs, reeders e.d., welke goederen hebben geéxporteerd of diensten aan het buitenland hebben bewezen, beschikken daardoor over saldi in het buitenland, welke zij voor zoover ze deze niet noodig hebben, aan hunne bankiers verkoopen, teneinde guldens te verkrijgen. Deze saldi dienen dus, tenzij Nederlandsche importeurs ze gebruiken kunnen om uit het buitenland goederen te importeeren, door de Nederlandsche banken in het buitenland te worden aangehouden, wat, in welken vorm dit ook geschiedt, natuurlijk een credietgeving aan het buitenland beteekent. Deze credietgeving is echter slechts een begeleidingsverschijnsel van de schepping dier saldi door de exporteurs, welke vaak degenen zijn, die zich tegen wat zij dan noemen kapitaalexport, die binnenlandsche credietgeving in den weg zou staan, verzetten. Hetzelfde geldt natuurlijk voor de buitenlandsche emissies. Indien de in het buitenland gevormde saldi steeds aangroeien en dus niet verminderen door betaling van importen in Nederland, zal consolidatie daarvan als spiegelbeeld van Nederlandsche besparingen volgen. Valideerden dus de korte buitenlandsche saldi eensdeels in Nederland tegenover korte Nederlandsche, zoo zullen dan lange buitenlandsche beleggingen gaan valideeren tegen lange Nederlandsche besparingen, wat principieel volkomen in orde is. Het hangt maar van de activiteit van den Nederlander af, of een deel der buitenlandsche beleggingen geschiedt in ondernemingen onder Nederlandsch beheer. Waartoe de noodgedwongen stopzetting der buitenlandsche crediet-verleening heeft geleid is hierboven reeds uiteengezet; het vrijgekomen saldo is bij gebrek aan veiligheid in goud geïmporteerd, welke andere weg blijft er ook over behoudens dan voor een deel van de vordering, die bij gebrek aan goud en plaatsbare export voorloopig niet te incasseeren valt. Het behoeft ook wel geen betoog, hoezeer deze toestand schadelijk is wegens gebrek aan provenu van dit renteloos actief, schadelijk ook, omdat het in het buitenland achtergebleven bedrag door verschillende gevaren bedreigd wordt, schadelijk tenslotte omdat de goudovervloed niet toevallig samengaat met een steeds verminderenden export. Indien men ook hier weder naar den achter-

grond kijkt en men realiseert bij den eisch van een totale overmaking dier ‘gelden’ in eens, dat men feitelijk vraagt, voor zoover er dan geen goud meer is, toezending van enorme goederenmassa's dan is het gemakkelijk in te zien, dat zulks een onmogelijk te vervullen eisch is. Dat de staatslieden in 1918 bij hunnen geldeisch daaraan geenszins dachten, dat zij later in hun angst, goederen te ontvangen als afdoening der Duitsche schulden, zich nog niet realiseerden, dat zij feitelijk daarmede betaling weigerden zonder nochthans den eisch van betaling te laten vallen en 14 jaar ellendige ervaringen noodig hadden om eene toch niet zoo moeilijke economische waarheid in te zien, toont wel hoe weinig besef van de wezenlijke beteekenis van het geld er in de wereld is.

Vraagt men zich nu af, in hoeverre het geld- en credietwezen oorzaak is van de crisis, dan blijkt, dat - afgescheiden van de gegrondheid van verwijten van een teveel of te weinig gebruik der in het financie-wezen beschikbare elasticiteit - alleen die argumenten juist kunnen zijn, die wijzen op een gebrek aan realiteitsgevoel, wanneer het geld dus niet het juiste spiegelbeeld van het goed vormde. Eensdeels heeft bij de opname van lang crediet menig debiteur de opbrengst der investeeringen overschat, anderdeels hebben publiekrechtelijke lichamen en private debiteuren, die onder het steeds wassend wantrouwen geen lange leeningen konden krijgen, ten onrechte kort geld opgenomen. Dat laatstgenoemde fout in belangrijke mate in Nederland gemaakt is, kan o.i. moeilijk beweerd worden. Dat natuurlijk bij het voortschrijden van de crisis vele activa die in waardepapieren hun spiegelbeeld vinden waardeloos zijn geworden, wat, indien de debiteur niet voldoende kapitaalkrachtig is zijne contractueele verplichtingen na te komen, tot een vernietiging der spiegelbeelden, t.w. obligaties en aandeelen moest leiden, is een andere quaestie. Zulk een proces wijst echter niet op een fout in de oorspronkelijke gelduitdrukking. Zulks is wel het geval geweest in de regeling der oorlogsschulden en in Lausanne heeft men door een vordering, die uit het niet is ontstaan weer tot het niet terug te brengen, tenslotte niets anders gedaan dan een daad van realisme, die helaas door politieke hartstochten wel zeer laat kwam.

Ware zij eerder geschied en met vol begrip der werkelijkheid, dan ware zeker voor de crediteuren een belangrijk gunstiger resultaat mogelijk geweest. De elasticiteit waardoor eene grootere betaling vroeger te verkrijgen ware geweest is intusschen verloren gegaan. In dit geval heeft zonder twijfel een geldeisch, waarvan de realiteit door de stellers niet doorgrond werd, niet alleen henzelf geschaad, doch ook zware gevolgen voor anderen gehad.

Zoo dient men dus bij alle geldvraagstukken, hoe ingewikkeld ook het geldverkeer moge schijnen, steeds terug te keeren tot de factoren, die de basis van het geld vormen en die steeds zullen blijken te zijn goederen en diensten; slechts dan zal men het geld als oorzaak van crisisverschijnselen kunnen aanwijzen, indien het in zijn afspiegelingsfuncties gefaald heeft. Ligt de oorzaak blijkens het onderzoek niet daar, men beproeve dan ook niet economische storingen te herstellen, door verderf van den waardemeter.

CRENA DE IONGH

Overwegingen bij het eeuwfeest van Manet (1832-1883)

I

In den voortgang van het leven en in de menschelijke ijdelheid ligt de verontschuldiging voor de universeele plicht der herdenkingen, die het gansche leven als een buitenmenschelijke macht dwingt tot eerbetoon.

Wij mogen zooveel liever kijken naar het wiegen van de klaprozen op den lichten zomerwind of onze avonden verdoen met het beturen van de teunisbloemen, die in de schemering hun fosforlichten met kleine nerveuse trillingen ontrollen. De dwang der jubilea kent geen genade en roept ons telkens bij het werk van hen die een eeuw geleden nieuw begonnen, versch waren en in het halfbewuste leven van ons dagelijksche doen toch eeuwen uit het zicht lijken en verder van ons zijn afgeraakt dan de Egyptenaren of de Byzantijnen. Zoo dwingt de plicht der herdenkingen eenige geslachten van het heden, die er prat op gaan met het 19de eeuwsche impressionisme te hebben afgerekend en zich keeren met al de warmte van hun verlangens naar een nieuw, bevrijd gedroomd leven, telkens weer tot het overdenken van de daden der 19de eeuwsche kunstenaars, met name van de fransche schilders van het dagelijksche leven, in zijn volheid en in zijn directheid. Naturalisten, realisten, impressionisten, luministen; evenzooveel onderscheidingen, maar in den grond toch convergeerend in die ééne allesbeslissende kunstdaad, van het leven van dichtbij en alle dagen te grijpen in zijn oneindige reeks van handelingen en aspecten, de kunst te zuiveren van atelierlucht, academiesfeer en abstracte problemen en de natuurbron rijkelijk te doen vloeien.

II

In ons oordeel over de kunst der 19de eeuw, waartoe wij nu langzamerhand door de opkomende vloed der eeuwfeesten in den voortgang der jaren nadrukkelijk worden betrokken, ligt de invloed van de kunstdaden van een lateren tijd van kentering feitelijk reeds verwerkt. Het is niet mogelijk onmiddellijk op te lossen den neerslag der reacties - positief of negatief - die de levende kunst van nu in ons leven van zien, voelen en denken heeft veroorzaakt. Als wij naar de Parijsche tentoonstelling van het eeuwfeest der geboorte van Manet gaan, dan komen wij daar niet als tijdgenooten van Manet, maar als vreemdelingen, die een vloed van indrukken uit een tijd van kentering, strijd, overwinning of ondergang hebben verwerkt, waar Manet nooit deel aan heeft gehad, zoomin als wij deel aan zijn wereld hebben gehad, anders dan in de algemeenheid van het begrip. Wij kunnen ons met de mooie waarheden van ‘de eeuwigheid in de kunst’, ‘de schoonheid is van alle tijden’ en ‘algemeene menschelijkheid’ trachten te behelpen om objectieve weters of beoordeelaars te schijnen, maar daarmee zijn we nog niet wat wij gaarne lijken. Wij kunnen ons verheven achten boven de vroegere benepen verguizers van Rembrandt of Vincent van Gogh en ons een orgaan rijker achten, waarmee wij al het goede van vroeger en nu dadelijk of vrij spoedig kunnen ontdekken. Maar dan vergeten we meteen deze eenvoudige waarheid, dat wij nog iets anders dan spiegels en bespiegelaars zijn, waar het bestaande langsheen trekt.

Ons leven is nog niet ten einde gevormd, nog niet ‘gedaan’; wij kennen ons eigen ‘morgen’ niet, noch dat van anderen. Ons oordeel reikt niet verder dan het gedane, het gevormde; het kan niet anders dan in de ijlte aan de toekomst raken. Daarom is het oordeel van een latere over een vroegere generatie in zekeren zin het zich voltrekken van de toekomst van het verleden, dat zijn eigen toekomst, zoolang het leefde, hoogstens in helderziende oogenblikken vermoeden, maar niet weten noch zien kan.

En even noodzakelijk is het oordeel van heden over het

heden, waarmee wij alle dagbladen en tijdschriften naarstig vullen, zelden iets meer dan het zich vormen van dat heden, niet het zich voltrekken van, noch het vooruitloopen op een toekomst; een simpele zaak, waar de ijdelheid in den regel verbiedt notie van te nemen.

De toekomst van kunst is echter voor ieder geslacht anders; het is daarom beter van veel toekomsten te spreken. Er is geen standaard-Rembrandt, geen standaard-Gothiek. Er is een tijd geweest die eenvoudig blind en doof was voor Gothiek, om niet te spreken van de kansen van Romaansche kunst. In die jaren waren die bronnen, geestelijk gezien, niet anders dan latent voorhanden; ze vloeiden niet, bestonden niet wezenlijk.

De rechte lijn in het voortleven van kunst in de generaties, is alleen in handboeken over kunstgeschiedenis te vinden. De werkelijkheid is, dat er golvingen en onderbrekingen en dat er beddingen zijn van kunstvormen die droogloopen.

Zoo gaf de tentoonstelling van al het beste werk dat Manet ooit gemaakt heeft, gelegenheid tot het vormen van de stemmen van zijn eerste toekomst. Wij hooren er uit in welke mate en in hoeverre zijn werkzaamheid is blijven voortleven en voorttrillen in ons eigen dadenleven, in hoeverre zijn vorm-wording doordringt in het heden. Hetgeen iets anders is dan de formuleering van de zuiver aesthetische ervaring, die zich in het leven zelden ongemengd voordoet.

III

Manet was in zijn tijd en vooral omstreeks 1863, ten tijde der publieke schandaaltjes over Olympia en le déjeuner sur l'herbe, een voorbeeld voor de jongeren, een bevrijder, een breker van conventie, die de schilderkunst weer wat meer bij en in het leven bracht. Manet was geen rebel; hij handelde krachtens zijn natuur, niet krachtens een gewilde reactie tegen een verkeerd geachte traditie. Maar hij werd behandeld als een rebel, hij werd bespot, aangevallen, tot een brandstichter uitgeroepen. Hij was niet anders dan een natuurlijk begaafd schilder. Zijn werkzaamheid was in zijn tijd van een zoo heftige kracht ten opzichte van het hem omgevende

Parijsche decor van middelmatige academische schilders, dat hij alleen reeds door het contrast met zijn omgeving voor vele anderen den weg wees naar vernieuwing.

Voor ons kan Manet die vernieuwer nog slechts zijn, als wij bedenken hoe zijn tijd was, als wij ons rekenschap geven van de stand der kunst omstreeks het midden der 19de eeuw. Maar wij moeten het bedenken, reconstrueeren; *zien* en *voelen* kunnen we het niet meer langs een directen weg. In zijn werk zooals het nu voor ons hangt, is die versche zooveel beroering brengende kracht, nog slechts verstandelijk naderbij te brengen. In waarheid is door het ontbreken van de omgeving van den tijd van Manet en onze vertrouwdheid met een rebellie zonder weerga, die betooverende stimuleerende werking, welke ten gunste en ten ongunste zoo prikkelend en zelfs stormachtig op zijn tijdgenooten heeft ingewerkt, voor ons weggevallen.

Het is op zich zelf reeds een sterke beproeving voor het werk van een kunstenaar. Een reputatie, niet geheel gegrond op erkenning van waarden, maar steeds in verband met zekere tijdsomstandigheden beschouwd, heeft de gevaren van zoo'n voorbehoud te duchten. Wij zien Manet rustiger, stiller, bedaarder. Wij zien hem, zooals hij zichzelf, in strijd met zijn niet begeerde reputatie, waarschijnlijk begrepen heeft, als een schilder van het gewone leven, met een groote onopzettelijke vreugde in dat leven (wat hem nog niet tot een schilder zou hebben gemaakt) en met een uitgesproken liefde voor verf en penseelen.

Hij boeit door het leven van zijn kleuren en de robuste kracht van zijn schilderwijze. Zijn grijzen en zijn zwarten rangschikken hem onder de coloristen van eerste orde. Hij nadert in de kleur eenige malen dat hooge plan waarin ook Tiziano wonderen heeft gedaan, met zoo weinig mogelijk kleurigheid en een zoo hoog mogelijk opgevoerd schakeeren van wit (weinig), superbe zwarten en schier ondefinieerbare grijzen. Ik ken weinig dat zooveel zilverige rijkdom aan tinten, zooveel droom in grijzen in zich heeft als het bekende stuk ‘le déjeuner dans l'atelier’, uit de jaren 1868-'69.

Het motief is zeer gewoon. Ongewoon is de scala aan tinten, die Manet aan het koele ochtendlicht van een atelier-kamer

heeft ontlokt. Het hoogste licht is in de zilverigheid van de koffiekan, die de dienstbode binnen brengt, het zwaarste fluweelige donker is in het jasje van den man op het voorplan; daartusschen raken de grijzen vaak aan bleeke blauwen. De compositie van dit alledaagsche gegeven is vrij simpel; de realistiek is ver doorgevoerd; het *gewicht* aan *natuur* in dit doek is voor een kunstwerk rijkelijk groot. Dat niettemin het werk boven de mogelijkheden van het gegeven en de zwaarte van het naturalisme blijft tot in het boeiend plan van de scheppende schilderkracht, dankt het aan de intuïtieve zin voor kleur-scheppen, die hoezeer ook onbeheerscht, een abstract element in zich bergt. Het eigenlijke in dit werk is dan ook niet het dagelijksche en het natuurlijke, maar hetgeen daarboven uitkomt en zijn betooverende werking doet gelden door de intuïtieve geestkracht, die het zinnelijk zien zijn helderheid geeft.

Het schandaal bij de verontruste burgers en het succes bij de vrienden heeft evenwel in zijn tijd met dat geniale in zijn wijze van zien, behoudens wellicht in de erkenning van Mallarmé, weinig te maken gehad. Zijn omgeving nam aanstoot of prees hem buitensporig juist om het gewicht aan natuur in zijn werk, niet om het element van wonderlijk ontstijgen daaraan, dat de genieting pas mogelijk maakte. Zij genoten Manet om hetgeen hij te zien gaf in concreto. Hij hield van zonnige luchten, van de wind, het water, bloemen, eten en drinken; hij hield van de sfeer van vrouwen, van hun tooi; de aarde was hem lief in een gul, overvloedig leven. Hij brengt dat zinnelijk genieten als een daad, tintelend van vreugde, in zijn werk over. Maar dat het noch gulzig, noch onedel is, niet mateloos en nooit smakeloos, dankt het zeker niet aan de zinnelijke lustkracht, maar aan het element van halfbewust bedwang; aan zijn vorm-kracht en zijn zin voor verhoudingen. Zonder deze vormkracht zou zijn werk een restaurant van schilderkunst zijn geworden, waarin de kunde de kunst zou overtreffen.

Zijn grootheid als schilder heeft inderdaad het grootste gevaar geloopen dat een kunstenaar kan treffen: de sterke verleidingen van onderworpen te worden aan de natuur en het creatieve ondergeschikt te maken aan de natuurlijke volg-

zaamheid ten opzichte van haar duizendvoudige bekoringen en vertroostingen.

Wat toen als een begin op den goeden weg werd gezien: natuurlijk leven inplaats van kunstmatig arrangement, valsche kleur, ateliersfeer, is in werkelijkheid een weg naar een spoedig kunst-einde gebleken, al is het tegendeel evenmin een paradijs. Zijn waarde lag inderdaad in de levenskracht die hij bracht in het werk; zijn daad heeft veel stof weggeblazen. Maar voorzoover hij de natuur van het dagelijksche leven met al zijn zwaarte in het kunstwerk deed treden, heeft hij zijn latere volgelingen, minder geniaal, minder flonkerend van blik en dichterlijk van genieting, naar het laagste plan der kunst gestuwd, waar de opgeroepen natuurkrachten noch aan de diepten der menschelijkheid noch aan den creatieven vormdrang een kans van geboorte gaven.

Dat Manet zelf niet geheel aan die natuurlijke gevaren is ontkomen, deed zich voor mij gelden in het aanvankelijk onbewuste, later bewust gemaakte gevoel, dat een deel van zijn tentoonstelling een indruk te weeg bracht van reeds lichtelijk verouderd te zijn. Ondanks de onweerstaanbare gloed van een schilderkracht van eerste orde, ondanks de vaak sublieme schilderwijze, bleef het geheel aan indrukken beneden dat plan van kunstervaringen, die ons sprakeloos verklaard achterlaten.

Zijn portretten bleken daarvan het sterkste bewijs. Het toeval voerde ons enkele uren na Manet langs een kleine beeltenis die Fantin Latour van zijn Engelsche vriendin Mrs Edwards heeft gemaakt. Het versch geoefende netvlies, door Manet uitermate subtiel ingesteld op een rijk geschakeerd palet en een beweeglijke lichte toets van schilderen, bleek al spoedig te onderscheiden hoezeer Fantin Latour in genialiteit van schilderen bij Manet ten achter bleef. Het beste portret van Manet, dat Paul Valéry tot een scherp gestelde analytische bewondering heeft gevoerd, is dat van de schilderes Berthe Morisot met het kleine boeketje viooltjes (1872). Het was verrassend de twee beeltenissen van deze twee schilders, beiden geïnspireerd door een bevriende vrouw, beiden dus gelijkelijk gedreven door gevoelens, die altijd tot de bloeiendste van het leven hebben behoord, te vergelijken.

Alleen reeds de verschillende wijze waarop beiden de oogen hadden geschilderd en het voorhoofd hadden gezien was beslissend voor de uiteenloopende mogelijkheden. Aan schilderkunstige weelde wint Manet het. Ik denk aan het vrouwelijk aroom dat het gracieuze portretje van Berthe Morisot alle vreugden van een zonnig en voluptueus leven geeft; ik denk aan die kostbare duistere flonkering van kleur van de boschviooltjes in het welige donker van haar kleeding. Het portretje van Fantin is daarbij van een haast puriteinsche sfeer; de achtergrond is zwakker; de geheele bouw van het gezicht is moeizamer, stijver geschilderd; er is geen weligheid in; alles is gestrenger, meer gesloten. Maar er gaat een menschelijkheid en een innigheid, een stilte en een geadelde teederheid van dit gelaat uit, die het onmiddellijk rang doet nemen tusschen hetgeen wij kennen van de beste Florentijnen. Het is een zacht en edel portret; aan levenden vorm beneden Manet, van charme heimelijker, maar door diepe menschelijkheid stijgend tot een plan waar de rijke gaven van anderen hem niet kunnen volgen. Het portretje van Manet ziet er uit of het zoo pas geschilderd was; het heeft in zich de levende trilling van een gelukkig oogenblik en draagt die over, versch en warm en beweeglijk. Het portretje van Fantin doet veel ouder aan; het heeft niets van vandaag, noch van gisteren; het lijkt zonder leeftijd. Het geheim van dit leeftijdsverschil tusschen twee werken uit een zelfden tijd ligt hierin, dat de een zijn sublimeering uit het golven der oogenblikken heeft geput en het leven geeft dat het oogenblik bood. Aan het werk van den ander heeft het moment geen deel gehad. Het is niet blind geweest voor de bekoringen der uren, maar in nog voller mate open voor constante trekken van menschelijkheid, die meer den ganschen mensch betreffen en zoowel in zijn zinnelijke zichtbaarheden als in zijn onzichtbare wereld verborgen liggen. Dat grooter aandeel van het onzichtbaar-menschelijke in het werk van Fantin Latour, heeft het volgens een aloude levenswet aan zinnelijke kracht doen afnemen, althans meer gebonden en aan menschelijke diepte doen winnen.

IV

Deze overwegingen behooren niet thuis in de vereerende

getuigenissen, die de beste tentoonstelling die van Manet gemaakt kan worden, begeleiden. Tusschen de stevige taal der overtuigden en onaanvechtbaren, die zich volgens een oud recept stelselmatig en met iets te luide zekerheid verontwaardigd toonen over vroegere kortzichtigheid van anderen, zonder oog voor de veiligheid die zij voor zich zelf noodig hebben gehad eer zij zich aan scandaleuze reputaties waagden, tusschen deze harde klaroenen trof mij toch een lichte afwijking van den gladden weg en den schallenden toon in het opstel dat Paul Valéry ter inleiding van den officieelen catalogus heeft geschreven. Het trof mij, niet alleen door het meesterschap in een harmonie tusschen hoffelijkheid en helderheid van schatting. Inzonderheid dwong zijn essay tot beproevend lezen, omdat de mogelijkheid van een kenterende schatting, tenminste van een zuiverder begrenzing van de kunst van Manet, hier en daar in zijn formuleering verscholen ligt. Verscholen, want er is te veel gratie in de keurende preciseeringen van den dichterlijken inleider om tot de scherpte van restricties over te gaan, op een plaats waar deze niet geboden zijn.

Zoo merkt hij op dat Manet ‘a ou deviné, ou institué, un système de valeurs, qui commence à peine à cesser d'être “moderne”.’ En tegen het slot, zonder met name Manet te noemen: ‘Bien des maîtres firent des chefs-d'oeuvre sans résonnance. Même il arrive que le poète naisse tard dans un homme qui jusque-là n'était qu'un grand peintre. Tel Rembrandt, qui, de la perfection atteinte dès ses premiers ouvrages, s'élève enfin au degré sublime, au point où l'art même s'oublie, se rend imperceptible, car son objet suprême étant saisi comme sans intermédiaire, ce ravissement absorbe, dérobe ou consume le sentiment de la merveille et des moyens. Ainsi se produit-il parfois que l'enchantement d'une musique fasse oublier l'existence même des sons’. Let wel, deze hoogste lof der schilderkunst gebracht, dat zij op sublieme hoogte gekomen, in staat is bijwijlen de existentie van de middelen te doen vergeten, terwijl de kunst zich zelf te boven gaat en uit het zicht geraakt, deze ervaring geldt regelrecht den ouderen Rembrandt; Manet wordt er slechts terzijde in betrokken.

In de verhouding Valéry-Manet komt subtiel en helder

tevens het veranderd perspectief van den tijd, met zijn rijkdom aan gezuiverde en abstracte ervaringen, even aan den dag. Manet wijst ons geen te droomen verten meer. Wij zien hem nu armer in zijn overvloed, ontdaan van onbevredigende kunstperspectieven. De winst is dat wij hem nu simpel genieten, deelend in de vreugden van zijn schildertrant, die zoo levend en glanzend is gebleven, met zooveel oprechte vreugde in een wereld dicht om hem heen en niet verder reikend, behoudens zijn vroegere Spaansche periode, dan ‘Paris et ses environs’. Manet was in zijn tijd un homme du monde. De sfeer van zijn werk is in mindere mate du monde; de verten die zijn Parijsche aspecten oproepen blijven concreet, hetzij hij zich beperkt tot zijn tuintje in Bellevue, het barmeisje van de Folies Bergères schildert of de zeilsport in Argenteuil. 't Is niet in zijn buurt dat Baudelaire schreef:

Tu mettrais l'univers entier dans ta ruelle....

* * *

Bij werk als dat van Manet ervaren wij, hoezeer ook op het zien van invloed is de zin voor het abstracte. Op verschillende wijzen heeft de zin voor het abstracte in de beeldende kunsten de laatste veertig jaren doorgewerkt: de drang naar constructie der monumentalen; de hartstochtelijke beeldenstorm der cubisten; het purisme der architectuur. Langs vele verschillende wegen en met vaak elkander vijandige resultaten, is tegen het overwicht van natuurlijke vormen, niet tegen die vormen op zich zelf, in de verschillende beeldende vakken een kruistocht ondernomen, die vermoedelijk nog niet tot zeer gave en complete daden heeft gevoerd, doch niettemin, in verspreide werken, een algemeene winst aan verheldering en zuivering van de functies in het kunstorganisme heeft teweeg gebracht.

Na het 19de eeuwsche wonder van de wereld in concreto, een zwaar en onvolkomen wonder, heeft zich het wonder van het abstracte gesteld. Leerstellig soms; onrustig, want onwennig en daardoor eenzijdig, geforceerd en met het gebrek aan uitzicht van innerlijke angsten. Maar deze nooit volkomen te scheiden werelden beginnen in elkander over te vloeien;

nu abstract en concreet elkander gaan huwen, doen zich, ondanks de bezwaren van een experimenteerenden overgangstijd, ondanks de schipbreuk van talrijke stijlzoekers, mogelijkheden van puurder vorm en grooter eenvoud voor. Hier in daar ontstonden en ontstaan fragmenten van kunst, die en geen enkel opzicht meer herinneren aan de kleine voortbrengselen van een naturalisme en waarin reeds de felle theoretische eenzijdigheid van een te rigoureus en ingewikkeld abstraheeren, klaarder en stiller, is overwonnen. Met het voorbehoud van een nog noodzakelijk fragmentarisch karakter komen zij in het plan en de sfeer van cultuurtijden, waarin de kunsten, gedragen door onzichtbare werelden, een zichtbare wereld van sublieme menschelijkheid hebben geopenbaard. Die dezen weg gaan kennen geen teruggang tot het dood gewicht van een zwaar naturalisme.

A.M. HAMMACHER

Kroniek der Nederlandsche letteren

Theun de Vries, Rembrandt. Een roman. Van Loghum Slaterus Uitgevers maatschappij. Arnhem 1931. Tweede druk 1932.
C.J. Kelk, Jan Steen. Een roman. 'De Spieghel'. Amsterdam. 'Het Kompas', Mechelen, 1932.

Het schrijven van deze kroniek is geen pleizierige taak. Er wordt in ons land genoeg gekibbeld, gevit, geharreward en gekleineerd. Er worden ongeveer evenveel boeken besproken als afgebroken, genoeg althans, om het beroerd te vinden ditmaal met dit gebruik te moeten meedoen. Dat in Holland tegenwoordig de eene schrijver binnentreedt bij den ander, en, zijn vriend schrijvende aantreffend, zegt:

'Schrijf je? Tegen wien?'

is een karakteristieke, maar bedroevende anekdote, en deze vier woorden, een grap van Cobet waardig, geven evenzeer aanleiding tot een lach als tot spijtige overpeinzingen.

Kelk heeft aan die afbraak nooit meegedaan. Hij heeft altijd voor zijn pleizier en voor dat van anderen geschreven, gedichten, kleine tooneelspelen. Hij heeft een tintelend opstel geleverd over den onvolprezen Schoolmeester. Maar hoe is het dan mogelijk, als hij Jan Steen op zijn vuist neemt, gelijk een poppenspeler zijn pop, dat hij van die figuur, waarvan men gezworen zou hebben dat zij Kelk zou 'liggen,' zulk een saaien en platten roman maakt? En hoe durft Theun de Vries over Rembrandt een boek schrijven, dat rechtstreeks Rembrandt heet, maar een omweg maakt om den reus? Dacht hij werkelijk te volstaan met deze over Titus, schuldeischers en leerlingen handelende omhaal, slap, zwoel

en gezwollen, met veel ‘mauvaise langue’ uit de schaduw-rijke omgeving van den meester opgediept?

Eenigen tijd geleden, toen er ergens in Hongarije een nieuwen Vermeer ontdekt werd, gaven de Hollandsche dagbladen een beschrijving van dit wedergevonden doek. Noch in het boek van Kelk, noch in dat van De Vries, waarin natuurlijk vaak aan tafreelen op schilderijen wordt herinnerd, staat ook maar één passage, die wat helderheid betreft van beschreven voorstelling, gelijkwaardig kan genoemd worden aan dit dagbladstukje. Kelk geeft een goede *mise-en-scène* van een Kerstnacht van Jan Steen, met de binnenklimmende meisjes door het dakraam van het atelier, - De Vries geeft een bruiloft van Titus, die om de beschrijving van Rembrandt's houding bij die gelegenheid de moeite van het lezen waard is, hoe aangezet en pathetisch de verklaring dezer houding dan ook uitvalt, - maar deze twee perioden zouden, als historische miniaturen, apart uitgegeven, oneindig scherper en beter Steen en Rembrandt oproepen, dan thans in de beide lijvige deelen geschiedt. Het ergste is, dat de lectuur zoo vervelend is; de vroolijke Kelk, wonderlijk genoeg, nog iets vervelender dan de tragische De Vries; het ergste is, dat zij boeiend noch leesbaar zijn, deze biografieën, die niettemin op hun titels beide nadrukkelijk als ‘roman’ staan aangediend.

Op zichzelf is het een belangwekkend verschijnsel, dat twee jonge Nederlandsche letterkundigen zich gewaagd hebben aan den biografischen roman, sedert Maurois en Ludwig in het buitenland reeds jaren in zwang. Men vraagt zich echter af, gezien de geringe kracht die er van hun figuren uitgaat, of zij zich rekenschap van het doel dezer schrijftrant hebben afgelegd. Een roman verveelt wanneer de hoofdfiguur een pop is, maar boeit nog niet, alleen omdat die figuur als mensch wordt afgebeeld. Het louter menschelijke, dat bezighoudt op straat en in gesprekken, is niet voldoende voor de lengte van een boekdeel. In een kort verhaal, in een feuilleton, behoeft men niet meer te geven; de enkele uitbeelding volstaat; maar dan is het de ‘pointe’, eigenlijk het eenige kunstmatig element, die van beslissend belang wordt. In een roman is het anders. De figuren moeten niet

alleen menschelijk zijn, maar de voorstelling van dit menschelijke, waarmede immers de lezer zich zoo lang heeft bezig te houden, moet bedoeling hebben. Het is niet van ons te vergen, dat wij ons langs pagina's en pagina's voortbewegen, zonder meer te zien te krijgen dan elke straat en elk gesprek ons biedt. Ik geef grif toe, dat het leven boeiender is dan het boek, maar dit is het slechts door het oog van den wijze. En een wijze is iemand, die bij uiterlijke verschijnselen telkens verband ziet, compositie, waarde, voor wien de vloeibaarheid stolt tot den vorm van herkenning, voor wien elk ding beteekenis heeft. Romanschrijfkunst vereischt wijsheid.

Die wijsheid kan van verschillenden aard zijn, en zij kan op tal van manieren weer in strijd komen met het menschelijk materiaal. De schrijver ziet dan terwille van de beteekenis de verschijnselen zelf voorbij. Het is een gemakkelijke wijze van werken. Men neemt een bedoeling en zoekt er de passende stof voor uit. De stelligheid der overtuiging verwaarloost de scheppende materie tot bewijsmateriaal. Het is niet om de moreele of sociale tendenties dat romans met strekking zoo zelden kunstwerken zijn, maar omdat hun materiaal doorgaans uit poppen bestaat.

In den biografischen roman is in menig opzicht een voortzetting van den ‘tendenz-roman’ te zien. Weer ligt er een beteekenis kant en klaar, weer heeft de schrijver slechts te bevleezen inplaats van te bezielen. Want het zielkundige gedeelte is reeds geschied, ergens diep in de geschiedenis, door den grooten man zelf die ons onderwerp wordt. Zijne beteekenis heeft zich reeds uitgedrukt in de werken waardoor hij beroemd is gebleven, en wij hebben, als wij ons op onze beurt aan het werk zetten, niets anders te doen, dan deze uitdrukking weer een psychologisch zoo goed mogelijk verantwoord kleed om te leggen van subjectief gevoelsleven, daarbij gebruik makend van brieven, anekdoten, geschiedkundige onderzoekingen, gecorrigeerd door hetgeen wij persoonlijks uit de werken durven aflezen. Maar deze werkwijze, haar geestelijk doel vooropstellend, beneemt bijna iedere mogelijkheid tot een kunstwerk, tot een roman bijvoorbeeld, die altijd waardevoller blijft, omdat zijn bedoeling aan onzen tijd en aan onze

materie zijn onstaan te danken heeft, onverschillig natuurlijk in welk jaartal hij speelt. Wanneer men nu een politieken blik heeft, gelijk Ludwig, dan zoekt men helden, die ook voor onze tijdsomstandigheden nog een terugwerkende kracht hebben, Bismarck of Lincoln. Wanneer men handig en fijnzinnig is, gelijk Maurois, dan scheidt gij den mensch en den 'grooten man' in den reus dien gij onder handen neemt, en gij trekt den mensch naar het gebruikelijke, naar het hedendaagsche toe.

'Ariël' verrast, omdat de persoonlijke omtrek van Shelley daar zoo geheel anders uitvalt, dan de figuur die uit de gedichten zelf voor den lezer oprijst. Dit geestelijk niet strookende, maar uiterlijk bevestigend volgehouden tegenrythme verleent aan de levensbeschrijving als roman een soort gesyncopeerde boeiendheid. Men moet hier dus oppassen, dat de figuur die men geeft en de figuur die de gangbare traditie als menschelijk beeld van den kunstenaar heeft overgeleverd, elkaar dekken zonder samen te vallen. Gij bereikt dit door den mensch naar voren te schuiven, op een hedendaagsch plan, dicht onder het oog, en gij laat het aan den lezer over, als het op de beteekenis al dier huiselijke gesprekken en tafreelen aankomt, om, aan uw mensch voorbij, naar den achtergrond van zijn beroemde werken te blikken.

Dit heeft Kelk verzuimd te doen. Niet alleen dat er volstrekt geen verschil is tusschen Kelk's Jan Steen en den uitbundigen bierbrouwer en herbergier van den volksmond, wiens huishouden zoo berucht was, - want het staat Kelk vrij om te meenen, dat de traditie gelijk heeft, en dat het onderwerp der schilderijen meer zegt dan hun vorm en uitvoering, - maar hij plaatste zijn mensch Jan Steen in een hopeloos verleden tijd. Ondanks de bedenkelijke gemoedelijkheid van te spreken van 'Janneman,' als Steen een kind is, en van 'Vader Jan,' op lateren leeftijd, ondanks de goedlachsche luchtigheid, waarmee, als was dit een durf, de avonturen van den schilder worden opgedischt, blijft zijn mensch een historische pop, waar wild mee wordt rondgesold, een meubel, een genre-stukje, luidruchtig glimmend geboend, een plagiaat der traditie, die, nooit beseft men dit beter, gemeenlijk een dooddoener is. Kelk neemt zelfs woorden in

de pen als ‘grollen,’ ‘boertig,’ ‘poezel,’ die alleen nog tot het taaleigen van handboeken over literatuur-geschiedenis behooren, waar zij Breero en kluchten behandelen, en daarom dubbel naargeestig aandoen met hun archaïseerende levendigheid. Maar ook termen als ‘huisman’, als ‘sinjeur,’ zoo sterk verkleurd als de costuums die zij moeten vullen, beletten den lezer dezen Jan Steen anders te zien dan als een stil-leven, een menschelijk huisraad van een met veel zorg beschreven 17-de eeuwsch interieur.

Het was natuurlijk niet noodig geweest, dat Kelk het procédé-Maurois' grondiger had toegepast. Zijn boek was er leesbaarder, niet beter door geworden. Maar hij had een voorbeeld kunnen nemen aan Arthur van Schendel's levensbeschrijving van Verlaine, een boek, dat, al heeft het niet dezelfde roman-waarde als zijn ‘Het fregatschip Johanna Maria,’ dezelfde wijsheidswaarde bezit als de romans, *en marge* waarvan het geschreven werd. De manier waarop Van Schendel den Verlaine van wanorde en genialiteit, zooals de overlevering hem zoo gaarne schildert, vrijmaakt van deze traditie, terwille van een naar goedheid hunkerend burger, die dérailleerde, zeker, die werd afgesneden van gezinsgeluk, van aanzien en vrede, maar die des te bewuster hoopte op de hemelsche troost van zijn uiteindelijk gerechtvaardigden oorsprong, dit stavend door zijn beste werk in overeenstemming te brengen met de diepere motieven zijner door de overlevering onbegrepen gedragingen, - deze manier van biografie, die met werk en mensch gelijkelijk rekening houdt, kan als voorbeeldig worden beschouwd, en Kelk had, door de studie van dit boek, om te beginnen op zijn *qui vive* kunnen gebracht worden tegenover praatjes, als die van Houbraken, waarmee tijdgenooten gewoonlijk met kunstenaars afrekenen, en vervolgens had hij kunnen inzien, dat er, om een ‘Meisje met de Hoenders’ te schilderen, meer noodig is dan een vlot penseel en een deukje in het hart van een volwassen man.

* * *

Kunstenaars, vooral de grootste, zijn juist daarom zoo bijzonder moeilijk als gegeven voor een levensbeschrijving, omdat zij het ‘gesyncopeerde,’ zooals ik het daareven noem-

de, dus datgene waardoor zij afwijken van de gangbare médaille die men van hun persoonlijke figuur geslagen heeft, in het beste deel van hun werk doorgaans reeds zelf hebben uitgebeeld, en dit tienmaal beter dan ooit een biograaf het vermag. Met zulke moeilijkheden van uit het onderwerp zelf komenden tegenstand had iemand als Bakhuizen van den Brink niet te kampen, toen hij zijn Isaäc Lemaire schreef. De ondernemende koopman had zich zonder formuleering van zijn gevoelsleven door tijd en leven heengebaand. Het was eerst zijn levensbeschrijver die zijn gedragingen een innerlijke stem verleende. Maar nu, gesteld eens dat Lemaire zelf een groot treurspel had achtergelaten, 'Kaap Hoorn' bijvoorbeeld getiteld, hoeveel samengestelder was de taak van den biograaf geworden, die dan van een niet langer zwijgend personnage een levensbesomming moest geven, waarbij de zelfverrichte uitspraak altijd de voorkeur hield.

Geef de reeks zelfportretten van Rembrandt, en dit is niet alleen duidelijker, maar het dwarsboomt bijkans elke poging tot een waardige weergave van zijn innerlijk leven. Rembrandt blijft altijd beter. Hij bewaart het laatste gelijk. Men moet volstaan met jaartallen en andere bijkomstige toelichtingen, en dan hoe korter, hoe liever. Tracht om hem heen te loopen, goed. Geef zijn vrouw, zijn zoon, zijn dienstmeisje, zijn schuldeischers, zijn leerlingen. Goed. Vergeet vooral zijn moeder niet, zijn grootmoeder, en Lievens, en de trompetters-weduwe. Wandel van de Breestraat naar de Rozengracht. Beter nog, begin bij de Weddesteeg en eindig bij de Westertoren. Allemaal goed. Als gij dan helder schrijft, zonder al te veel verwijt aan de dwergen die den reus miskend hebben, zonder al te veel te denken dat dit hem reeds tragisch maakte, dan is iedereen u dankbaar voor de schat van bijeengebrachte inlichtingen. Zijt gij als romanschrijver te goed voor compilatie, schrijf dan een 'Titus,' schrijf een 'Hendrikje,' de stomme persoonlijkheden, voorzeker uw stem wel waard. Maar wanneer gij u zult gaan wagen aan een portret van den meester, dan is het haast niet te vermijden, of uw 'Ecce Homo' wordt een jammerlijk bazar-artikel, een somber aschbakje van schelpen en postzegels; en, als men langs uw werk voorbij kijkt naar den aardschen reus daarachter, die zichzelf uit de aarde omhoog tilt, dan zal

uw beeld spoedig, spoediger dan noodwendig schijnt, de sporen dragen van een onmachtig vergrijp. Tenzij -

Tenzij gij het lot van zulk een man hooger stelt dan zijn leven. Tenzij gij, van oorsprong tot einde, de curve van dit lot zoodanig overziet als een volmaakten boog, dat u dit lot, *malgré* het leven, *malgré* de persoonlijkheid, gedreven voorkomt en voltrokken door een inwendige kracht, waartegen elk zelfbehoud zich tevergeefs heeft verzet. Tenzij gij dus de vondst doet, die Hofmannsthal in zijn schets van Oscar Wilde deed, dat het diepste wezen van Wilde geen andere uitkomst zag om tot geldigheid te geraken, dan door den Oscar Wilde van blijspelen en paradoxen het leven onmogelijk te maken. Wilde's gevangenis, Rembrandt's faillissement en veel erger ramspoeden, beteekenen zoodoende doorbraakspunten, waarin een dieper hartstocht op pijnlijke wijze met de persoonlijkheid afrekent terwille van een onmenschelijk bestaan, dat armoede en miskenning als voorwaarden schijnt te hebben en waartoe zelfs de grootste scheppers hardhandig moeten gedwongen worden.

Zulk een inzicht brengt weer de syncope teweeg, ditmaal niet een uiterlijke, maar een innerlijke antagonie. Hiervoor een heldere voorstelling gevonden te hebben, in dubbelbeelden die elkaar verduidelijken en verdiepen, was de groote verdienste van Schmidt Degener's scherpe studie ‘Rembrandt en Vondel,’ eertijds in dit tijdschrift verschenen. En de jonggestorven essayïst Gerard Bruning heeft het bereikt, in een bewonderenswaardig opstel, ‘Rembrandt, de Realist’, deze innerlijke bevrijding van den eenzamen Rembrandt geheel binnen zijn barsche zielsbewegingen weer te geven.

M. NIJHOFF

Buitenlandsch overzicht

Duitsche crisis
27 Augustus 1932

Hitler, die bij de Rijksdagsverkiezingen geen meerderheid verkregen heeft, schijnt de kans te verwerpen, door overeenkomst met het centrum zijne partij een ruim aantal zetels in een parlementair kabinet te zien toewijzen. Hij wil afdreiger blijven, maar een afdreiger die nooit toeslaat, moet zijn prestige op de baan verliezen. Zijn aanhang laat het bij geisoleerde, weerzinwekkende knokpartijen blijven, en als er dan vonnissen worden geveld als te Beuthen, doet Hitler alsof hem en den zijnen grievend onrecht geschiedt. Deze rol moet zelfs in het lijdzame, humorlooze Duitschland op den duur niet zijn vol te houden. Von Papen en Schleicher verwachten een Rijksdag die geen regeering zal kunnen vormen en dien zij aanstonds kunnen ontbinden. Daarmede is wat tijd gewonnen; voor hen of voor Hitler? Dat de laatste het er bij een nieuwe verkiezing beter zal afbrengen dan bij de vorige, verwacht niemand. Dat hij vóór die nieuwe verkiezing toegrijpt en Duitschland overhoop zet, ook niet meer. Het zou niet lukken: de tegenstand is te sterk en te wel georganiseerd. Het aanblijven van von Papen gedurende langer tijd dan eerst vermoed werd, behoort niet tot de onmogelijkheden.

Voor het overige, hondsdagen. Er gaat, voor het oogenblik, weinig vermeldenswaardigs om, maar er zal ongetwijfeld een belangrijk najaar op deze zomerstilte volgen. Er is, vóór die begon, te veel aanhangig gemaakt dat, in welken zin dan ook, moet worden afgedaan. Men heeft tijd gehad tot inkeer en nadenken, die de zekerheid dat eerlang belangrijke beslissingen

genomen moeten worden, slechts versterkt kunnen hebben. De richting is gewezen, en zelfs de schijnbare reactie van Ottawa doet de wereld daarvan niet terugkeeren. Ottawa is eigenlijk een teeken te meer dat men op den anderen weg doodloopt, en men kan er zeker van zijn dat de Engelsche ministers dit doorzien hebben.

Naschrift (30 Augustus).

- De hondsdagen zijn voorbij, en de belangrijke gebeurtenissen met eene oorlogsverklaring van von Papen aan Hitler begonnen. En met de publicatie van een program, dat tegen dat van Hitler zegevierend concurreeren kan. De verwachting, dat 1934-'39 geen crisisjaren meer zullen wezen, is er op stoutmoedige wijze in verdisconteerd. Von Papen blijkt in ieder geval een moediger man dan waarvoor de partijgrootheden hem hebben uitgekreten.

C.

Bibliographie

H.W.C. Bordewijk, Les finances aux Pays-Bas à la fin de la guerre (1918-1922); préface de Gaston Jèze; Paris, Aux éditions du Monde Nouveau, 1931.

De verdienste van dit boek, welks titel den inhoud geenszins volledig dekt (tenzij men onder ‘finances’ allerlei begrijpe, dat men pleegt aan te duiden als ‘conditions économiques et sociales’), is, dat het een gevaarlijke legende, die bezig was zich te vormen, te lijf is gegaan, t.w. dat het in den oorlog onpartijdig gebleven Nederland van den oorlog en van zijn onzijdigheid per saldo economisch stevig heeft geprofiteerd.

Met de stukken, waaronder de cijfers uiteraard niet ontbreken, wordt dit misleidend beeld van zijn voetstuk gekogeld. De hulde, die de Parijsche hoogleeraar Jèze in zijn prétace zijn Groningschen ambtgenoot betuigt voor diens ‘savant ouvrage’, is wèlverdiend en Bordewijk's landgenooten mogen hem hun erkentelijkheid niet onthouden; zij kunnen er enkel hinder van hebben, zoo Nederland over de grenzen den naam houdt van een land van melk en honig; hinder, persoonlijk en collectief. Ook diegenen onder zijn landgenooten, die niet elk zijner projectielen even juist gekozen achten, zullen mee dien tol van dankbaarheid willen betalen. Zoo kan men met Bordewijk verschillen in waardeering jegens de in de jaren van en na den oorlog gevoerde woning-politiek (al blijft daar veel op aan te merken) en toch zonder weifeling in de hoofdzaak zijn kant houden.

v.B.

Mr. dr. H.W.C. Bordewijk, Theoretisch-historische inleiding tot de economie - Groningen, J.B. Wolters, 1931.

In de eerste plaats voor zijn eigen leerlingen, voor de ‘aankomende juristen’, na hen ook voor ‘andere belangstellenden in de vraagstukken der economische theorie, die aan dogmenhistorische verdieping behoefte gevoelen’, bestemde de schrijver dit boek van ruim 600 bladzijden.

Mogen we de volgorde omkeeren? En dan nog aan de aankomende de reeds wat wegwijs geworden juristen doen voorafgaan?

Een gelukkige mengeling van theorie en historie is dit boek zonder twijfel, een voortreffelijk leesboek bovendien en waaruit veel valt te leeren, veel feiten en (wat belangrijker is) scherpe begripsontleding. Een stellige en stevige aanwinst dus van onze economische literatuur. Maar een inleidend leerboek voor eerstbeginnende juristen, grasgroene economisten die zij zijn?

Men kan heenstappen over het bezwaar, dat het boek, opzettelijk, eindigt, waar - omstreeks 1870 - de moderne waardeleer haar triomftocht inzet, al verplicht dit tot raadpleging van andere boeken. Het wordt al moeilijker, niet als bezwaar Bordewijk's stilzwijgen, behalve dan in terloopsche vermeldingen, van het moderne socialisme te gevoelen; want al is er veel te zeggen voor de uitspraak, waarmee hij dit zwijgen verdedigt, t.w. dat een socialistische economie zoo min als een liberale (en.... men vulle verder naar believen in) bestaat, dit neemt toch niet weg, dat in een boek van dogmengeschiedenis de historie der waardeleer, om nu alleen maar deze te noemen, op deze wijze erg misdeeld blijft. Maar indien nu eens aan deze bezwaren tegemoet ware gekomen en Bordewijk even onderhoudend en instructief over Marx en Böhm en hun volgelingen had geschreven als hij het deed over de mercantilisten tot en met de onmiddellijke voorloopers der modernen, wat dan? Een nog omvangrijker boek ware dan geboren, dat den aankomenden jurist nog minder tijd zou hebben gelaten (behalve voor zijn andere vakken) voor de kennismaking met de grondbegrippen van bijv. munt- en bankwezen.

Hoe men het wende of keere, voor het door den schrijver eerst aangewezen doel kan zijn boek niet dienen.

Te beter voor meergevorderden. Ook dezen hebben hier nog niet een werk, dat hun een inzicht geeft in den groei der economische dogmata, volledig en bij. Maar wat deze onvolledigheid betreft, Bordewijk zelf liet niet na, ze uitdrukkelijk te doen uitkomen. En wat hij wèl geeft, behoort tot het leerrijkste, dat in Nederland over de geschiedenis der economie geschreven is.

v.B.

Albert Vogel, Rhetorica, basis der welsprekendheid. - Rotterdam, W.L. en J. Brusse's Uitgeversmaatschappij, 1931.

Op de lagere school en daarna werden wij in het taalkundig en redekundig ontleden van zinnen onderwezen. Bij velen onzer is thans het vermogen om zinnen te maken bevredigend, maar is al die schoolwijsheid glad vergaan en zouden proefwerken in de ontledingskunst zeker onvoldoende uitvallen; naam- en andere woorden met ongeweten buitenissigste namen gebruiken wij onbewust en de fraaiste zinsconstructies zijn ons anonieme intimi geworden.

Hebben wij niettemin van die vergeten theorie de practijk geleerd? Taalkunde-psychologen mogen deze vraag beantwoorden, maar de leek is tot twijfel geneigd, als hij bedenkt, dat de aan goed schrijven toch nauw verwante kennis van goed spreken door verreweg de meeste goede sprekers wordt verstaan, zonder dat hun ooit iets is bijgebracht uit den inhoud van het boek, zwaar van gewicht en niet overal licht van inhoud, dat de algemeene voorzitter der Maatschappij ter bevordering van woordkunst heeft geschreven uit overweging, dat zich behoorlijk kunnen uitdrukken van elk ontwikkeld en beschaafd mensch, te meer dus nog van hen, wier roeping het is, in het openbaar te spreken, mag worden geéischt, dat eind-examen gymnasium of burgerschool kan worden volbracht zonder kennis van zelfs de eenvoudigste beginselen der rhetorica; en ‘hoezeer er dus behoefte bestaat aan een handleiding voor de beoefening der welsprekendheid’.

Mogen we vragen, hoeveel Albert Vogel zelf, toen hij reeds de befaamde rhetor wàs, wist van wat hij eerst op rijperen leeftijd als inhoud van zijn boek zou geven?

Is het voorwoord, waaruit hier een en ander werd aangehaald, dan wellicht een vergissing, het boek zelf is dit niet. Het is de uiterst eerbiedwaardige prestatie van een kunstenaar, die zijn eigen kunst wetenschappelijk heeft willen doorgronden en van dit noeste werk, dat jaren moet hebben gekost, thans rekenschap heeft afgelegd.

De inhoud is bont en rijk; geen enkele technische term lijkt er te ontbreken (en alle worden er verklaard); soms overschrijdt de inhoud dien van het begrip welsprekendheid, neemt althans dit begrip zeer ruim (de aardige bladzijden 76 v.v. over uitdrukkingen, aan verschillende beroepen ontleend). Een gelukkige gedachte was, omstreeks een derde van het boek uit redevoeringen of fragmenten van beroemde redenaars te laten bestaan; op de keus uit zoo rijke stof af te dingen, is al te goedkoop, maar van de ouderen zou Van der Palm, van de lateren Van der Vlugt er toch niet hebben misstaan.

v.B.

Dr. Frans Schaepman, Bijdragen tot verfrissching van de volkshuishouding. - Nijmegen, Het Venster, 1932.

‘Eventueele stommiteiten aanvaarde men als lyriek,’ zegt het voorwoord, dat hier ‘apéritif’ heet, gelijk het nawoord ‘after dinner’.

‘Het treurige is, dat menigeen, die zijn wetenschap of zijn beginselen in de praktijk zou willen brengen, zal bemerken, dat hij in een stelsel beklemd zit.’ Aldus een bladzijde verder onder het hoofd ‘practische monomanieën’. En dan ziet men den toeleg al, dik bovenop, om aforismen te lanceeren, waar wel wat waarheid in kan steken, maar die, omgekeerd, even half-waar zouden blijven. Men neme de proef: Het treurige is, dat menigeen, die zijn wetenschap of zijn beginselen in praktijk zou willen brengen, zal bemerken, dat hem een stelsel ontbreekt.

Van Schaepman's stelsel, met voorbedachten rade gebrouwen mengsel van halve waarheden en ‘lyriek’, heeft de volkshuishouding - de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie bijvoorbeeld, waar de schrijver op zijn manier voor blijkt te voelen - toch niet bizondere verfrissching te wachten. De kennis ervan eer verdoezeling. Toch heeft hij wel aardigs in zijn mars; anders zou van zijn boekje, gewild tot en met den omslag, hier gezwegen zijn.

v.B.

O. Gunning, Goud, een sprookje voor volwassenen. - Amsterdam, A.J.G. Strengholt, 1932; nummer II van Problemen van dezen Tijd.

Het sprookje is heel goed verteld, van den man, ‘een eenvoudig, doch correct gekleed heer, van niet te bepalen leeftijd en middelmatige lengte, gladgeschoren, met eenigszins zuidelijk type,’ die goud maakte door het te denken en hierdoor een begin van paniek veroorzaakte in de

kringen van centrale banken en Volkenbondsraad, maar wien het er enkel om te doen was, een hardleersche wereld in te prenten, dat er geen verschil is tusschen geest en materie, dat (maar komt er hier juist niet wèl verschil?) de geest alles beheerscht en alles omvat en er niets wonderlijks is in het verwerkelijken van de gedachten in datgene, wat materie wordt genoemd.

Theresia Naumann van Konnersreuth, de gestigmatiseerde, van wie de parapsychologen volgens genoemden correct gekleeden heer in zijn toespraak tot den Conseil reeds aannemelijk hebben gemaakt, dat haar de gave is geschonken, hare gedachten in materie te verwezenlijken, moet het sprookje hebben geïnspireerd.

De president van den Conseil sloot, nadat de vreemde bezoeker zich volgens zijn gewoonte door onzichtbaarmaking aan het gezelschap had onttrokken, de vergadering met de onderstelling te opperen, ‘dat wij allen behoefte zullen gevoelen, het beleefde te overdenken en ieder voor zich daaruit conclusies te trekken.’ De heer Gunning wil, met nog een sprookje, hierbij misschien de behulpzame hand bieden?

v.B.

F. van Meurs, Medezeggenschap en haar toepassing bij de overheidsdiensten en -bedrijven. - Amsterdam, uitgave van den Nederlandschen Bond van personeel in overheidsdienst, 1932.

Doel van het geschrift is, behalve voorlichting van het eigen kader, de overheidsbesturen op de hoogte te stellen van de inzichten, die in den Nederlandschen Bond leven ten opzichte van het beginsel der medezeggenschap in het beheer van de overheidsdiensten en -bedrijven en van de wijze, waarop dit beginsel op doelmatige wijze in toepassing kan worden gebracht.

‘Medezeggenschap’ kan twee dingen beteekenen: mede te zeggen hebben (mee-beslissen) en mogen meepraten (verplicht adviseursschap).

Het eerste acht de heer Van Meurs principieel begeerlijker dan het laatste, maar ook dit laatste niet zonder beteekenis en alleen dit kan naar geldend staatsrecht practisch worden nagestreefd. Aan de uitwerking van deze gedachte is dan verder dit boekje gewijd. Inderdaad, in dezen trant opgevat behoeft de medezeggenschap niet af te stuiten op juridische bezwaren en kan zij bovendien heilzaam werken. Voor dit vraagstuk hebben we hier een ernstige proeve tot oplsossing.

Daarnaast misstaat echter de geheel ongestaafde bewering, dat de verdergaande, de thans juridiek ontoelaatbare vorm, die van het medebeslissingsrecht ‘principieel begeerlijker’ is; het woordje ‘uiteraard’, eraan toegevoegd, verraadt zelfs gebrek aan argumenten. Kan het iets anders beduiden, dan dat de arbeiders het natuurlijk wel zouden begeeren? Alsof dit, ook bij gemeenschapsdiensten en -bedrijven, de kwestie ware! Bedrijven eischen leiding, verstandige, deskundige, parate leiding, die het geheel overziet en zich bewust is van haar verantwoordelijkheid en deze kan dragen. Het eerste spoor van bewijs, dat de in het bedrijf werkzame arbeiders, zij die zelf dagelijks leiding behoeven, aan deze leiding zoo kunnen deelnemen in anderen dan adviseerenden zin, dat het bedrijf hierbij is gebaat, moet nog worden geleverd.

v.B.

Dr. M. de Jong Hzn, Friesche Cultuurproblemen. - Middelburg, C.W. den Boer, 1931.

‘Friezen, weest U zelf en.... Zuidwaarts richt U!’

Dit slotwoord schreef de heer De Jong eer Douwe Kalma leeraar in Eindhoven werd. Tegen Kalma's leiderschap heeft hij zijn bedenkingen. Zijn bedoeling was dan ook niet: oriënteert U naar Eindhoven; zij was: oriënteert U naar Nederland en in het nederlandsche staats- en cultuurverband.

Onze lezers kennen, uit de Juli- en Augustus-afleveringen, Kalma's eigen bezonnen beschouwingen over de jong-friesche beweging en wat eruit gegroeid is. Dat Kalma zelf thans ‘om utens’ verkeert, kan tot de bezonkenheid van zijn oordeel hebben bijgedragen; maar meer ook niet. Met de beweging, waarin hij een groote rol, doch allerminst die van een blindelings gevolgden alleenheerscher, speelde, is hijzelf gegroeid en gerijpt. Mogelijk, dat De Jong thans, na Kalma's Gids-artikelen, over hem iets anders zou oordeelen.

Hoe dit zij, de schrijver der ‘friesche cultuurproblemen’, zelf Fries, zelf buiten Friesland, zelf daadwerkelijk belangstellende in de vraagstukken der friesche cultuur (zijn uitvoerige studie van een paar jaar geleden over het Oera-Linda-Bok-mysterie is alleen verklaarbaar uit een bijna hartstochtelijkeliefde voor het heitelân) is een man, naar wien mag worden geluisterd, in Friesland ter leering en tot waarschuwing tegen ‘panfriezisme’, waarvan hij overigens de beteekenis en dus het gevaar m.i. overschat, daarbuiten, aan gene zijde van Lauwers en Tjonger, in ‘Holland’, ter informatie, die waarlijk nog steeds niet overbodig is.

v.B.

W.H. Vliegen, Oorsprong, geschiedenis en hedendaagsche stand der socialistische beweging - Amsterdam, N.V. De Arbeiderspers, 1931.

Het boek is geboren uit een winter-radio-cursus. Dit verklaart den populairen vorm. De voordrachten richtten zich tot eenvoudige kleine luyden, wien de spreker een algemeen begrip van het ontwikkelingsproces der socialistische beweging wilde bijbrengen.

Deze spreker, self made wetenschappelijk man, die persoonlijk een heel stuk socialistische beweging heeft medegemaakt (in de beide beteekenissen des woords), was hiertoe zeker alleszins bevoegd. Het boek stelt over het algemeen dan ook niet teleur.

Uit eigen herinnering putte de schrijver meer dan eene teekenende bizonderheid, zoo over de werking van Bismarck's socialistenwet in Duitschland en over rumoerige vergaderingen hier te lande in den tijd van Domela Nieuwenhuis.

Socialistische theorie zoeke men hier niet. Wèl natuurlijk - want zijn eigen oordeel verzwijgt de schrijver niet - neerslag van theorie. Het Communistisch Manifest, waarvan hij de groote beteekenis erkent, die het historisch heeft gehad, is hem, als teekening van het toekomstbeloop der maatschappij, ‘een verouderd document’ (bl. 83). En treffend is deze kenschets van Marx: ‘men kan zeggen, dat deze Duitscher zijn ekonomie opbouwde met Engelsche, zijn politiek met Fransche bouw-

stoffen; alleen zijn filosofie was op en top Duitsch, en heeft dan ook noch in Frankrijk, noch in Engeland veel invloed gekregen'. (bl. 112).

Bepaalde aanmerking echter valt op het laatste hoofdstuk te maken, waar de machtsposities van het socialisme in de verschillende landen worden geschouwd. 'Kortheidshalve' (bl. 238) blijft hier het buiteneuropeesche gebied verwaarloosd. En hiermede is aan de eenvoudige lieden, voor wie de heer Vliegen sprak en schreef, de mededeeling onthouden, dat in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika de socialistische beweging tot op het huidig oogenblik onbeteekenend is. Dit feit, dat van zeer verre draagkracht kan blijken, weegt tegen vele gegevens uit Europa, geschikt om bij Vliegen's geestverwanten den moed erin te houden, ruimschoots op. Indien in de Unie, dat sterkste der kapitalistische landen, eens een sterk socialisme had bestaan, had, noch kortheidshalve, noch om welke andere reden ook, dit feit mogen zijn verdonkeremaand. Het omgekeerde feit mocht dit evenmin.

v.B.

Dr. Ir. A.H.W. Hacke, De sociaal-economische beteekenis der Arbeidswet. - Groningen, J.B. Wolters, 1931.

Het districtshoofd der arbeidsinspectie te Groningen promoveerde hierop in Delft. En inderdaad is het onderwerp een van die uit het grensgebied tusschen technische en sociale wetenschap, waarop men veilig doctor in de eerste kan worden gemaakt. Ook een van die, waar juristen en economisten gaarne den ingenieur en boven allen gaarne een leidend man uit de arbeidsinspectie aan het woord laten. Niet licht komen zij dan bedrogen uit.

Ook niet in dit geval, schoon het even teleurstelling geeft, te ontwaren, dat de inhoud van het boek door den titel maar zeer gebrekkig wordt weergegeven, al komt er over de sociaal-economische beteekenis der Arbeidswet (bedoeld is die van 1919) belangrijks in voor (waarbij vooral te denken is aan de beschouwingen over rationalisatie). Het zwaartepunt echter ligt elders, in wat men een stuk kommentaar der wet kan noemen, uit de pen van een, die dagelijks ze hanteert.

Een echte ambtenaarswet is de Arbeidswet wel genoemd. Uit haar geschiedenis is dit verklaarbaar. Pas uit haar latere jaren dateeren pogingen, die tot nu niet tot véél hebben geleid, er andere beginselen (modificatie der wettelijke bepalingen op grond van overleg tusschen werkgevers en werknemers) op te enten. Heel veel eerder had dit ook niet gekund en de bescherming van kinderen eerst, van de rijpere jeugd en van vrouwen daarna, ten slotte van in beginsel alle arbeiders, bescherming tegen gevaarlijken arbeid en tegen overmaat van arbeid en arbeid op ongeschikte tijden kon daarop niet wachten.

Maar het stelsel - wet, uitvoeringsbesluiten, inspectie-voorschriften, alles van bovenaf opgelegd - had van nature zijn bezwaren voor het bedrijfsleven. Dit verzet zich dan en volstrekt niet uitsluitend van werkgeverskant, ook wel van dien der arbeiders - dr. Hacke geeft hiervan menig leerrijk staaltje - komt dit verzet, dat de inspecteerende ambtenaren niet over hun kant mogen laten gaan.

Hoe het bedrijfsleven op een goed bedoelde, maar niet steeds voldoende buigzame en zich aanpassende arbeidsbescherming reageert en hoe hierop weer de reactie is van een controleerend inspectiehoofd, die voor beider billijke verlangens en eischen, van het bedrijfsleven en van de bescherming tegen deszelfs uitwassen en misstanden, gevoel en besef heeft, hierover verhaalt dit uit de practijk van een gerijpt man geboren proefschrift veel en haast alles wat het hiervan verhaalt is belangwekkend.

Dat het maar een deel geeft van wat zijn titel in uitzicht stelt; dat het ter vergoeding hiervoor wat geschiedenis verhaalt en, vooral, wetsteksten kommentarieert, maar ook hierin alweer volstrekt niet volledig is; deze leemten zijn den schrijver gaarne vergeven. Want wat hij dan wèl gaf, dit ietwat hybridisch geheel, dat ontsproot uit een helder vestand, een degelijke kennis en een warm gemoed, het is zoo belangrijk en, voor den belangstellenden buitenstaander, veelszins zóó nieuw, dat het verlangen opkomt naar een oekase van den Directeur-Generaal van den Arbeid, waarbij heel zijn staf van ingenieurs order krijgt, hun vrijen tijd te besteden aan het schrijven van soortgelijke delftsche dissertaties.

v.B.

Verslag van de Commissie van Onderzoek betreffende de huidige goederentarieven der nederlandsche spoorwegen, in het bijzonder omtrent den uitvoer van land- en tuinbouwproducten. - 's-Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij, 1932.

Juist in tijden van crisis is de kans groot, dat wordt aangedrongen op maatregelen, die in normaler tijden door ieder aanstonds als verwerpelijke incidenteele of oogenbliks-politiek zouden worden herkend. En in tijden van crisis is dit soort politiek niet minder bedenkelijk dan anders. De sprongen van een kat in nood.

Ook het Westland is door de crisis hevig aangetast. De tuinbouw daar moet het in hoofdzaak van den uitvoer en van de buitenslands te bedingen hooge prijzen hebben. Op korten termijn kwam hierin een hoogst ongunstige keer. Wat wonder, dat van dien kant de vraag werd opgeworpen, of de uitvoer kon worden geforceerd en opnieuw loonend gemaakt door verlaging van spoorvrachten.

De Minister van Waterstaat stelt dan een Commissie in ten onderzoek en heeft de gelukkige gedachte, niet alleen over de nederlandsche spoorwegtarieven voor uitvoer van agrarische producten het oordeel der commissie te vragen maar tevens over de vraag of en in hoever ook overigens het spoorwegbeleid hier te lande ten aanzien van de goederentarieven wordt en moet worden beheerscht door commercieele en financieele overwegingen, dan wel op economische overwegingen van anderen aard behoort te zijn gegrond. En de Commissie, praeside prof. mr. F. de Vries, nam de niet minder gelukkige vrijheid, de volgorde dezer twee vragen om te keeren, d.w.z. het algemeen beginsel voorop te stellen en daarna het concreet geval van onzen benarden export van land- en tuinbouwvoortbrengselen hieraan te toetsen.

Eenige maanden geleden verscheen het verslag. Men mag zeggen, dat het aan de beweging voor lage uitzonderingstarieven ten behoeve van

onzen agrarischen export allen wind uit de zeilen heeft genomen. Dit op grond van een onderzoek naar de geldende tarieven, die alleszins bevredigend en gunstig en in de overgroote meerderheid der gevallen voor onze exporteurs voordeeliger dan buitenslands de tarieven, geldende voor hun concurrenten, gebleken zijn; van verlaging der tarieven bleek voorts, vooral in de huidige omstandigheden, vermeerdering van den nederlandschen uitvoer niet te verwachten. Aldus het antwoord op de vraag, die de Minister in de eerste plaats der Commissie had voorgelegd. Deze gaf evenwel dit antwoord eerst, na het van ruggesteun te hebben voorzien door haar bescheid op 's Ministers tweede vraag, haar inderdaad meesterlijk betoog, dat en op welke gronden spoorwegen moeten worden geleid als openbare ondernemingen, die de regelen der prijsvorming bij de bepaling van haar vrachttarieven als leidraad moeten nemen (aan welken eisch, in het rapport nog nader uitgewerkt, het tarief onzer spoorwegen voldoet) en niet moeten worden beschouwd en beheerd als inrichtingen van openbaar nut, die, nu ja, eenige retributie mogen vragen voor bewezen diensten, maar overigens naar een sluitende begrooting - het Rijk blijft goed voor de tekorten - niet behoeven te streven.

Het gezag van deze conclusie wordt versterkt door het feit, dat afwijkende minderheidsnota's ontbreken. En de Minister heeft, in antwoord op een vraag uit de Tweede Kamer, reeds gelegenheid gehad, met het verslag der Commissie zich homogeen te verklaren.

Het is meer gebeurd, dat economische nood het aanzijn schonk aan belangrijke economische literatuur, die wolken van misverstand op zij schoof en kimmen klaarde. Vaak evenwel verstreek er dan geruime tijd tusschen de verkondiging en de aanvaarding van het beter inzicht. En zeldzaam is zeker het feit, dat een theoretisch economist, door zijn regeering in consult geroepen, in zoo korten tijd venit, vidit, vicit. M.h.g.

v.B.

[Vierde deel]

Stemmen uit de redactie

Gedenkteekenwoede

- Een monument op den afsluitdijk der Zuiderzee, ter herinnering aan ‘de data en de omstandigheden, die op dit werk betrekking hebben, en de namen van degenen, die aan de totstandkoming ervan medewerking hebben gegeven’. - Vermoeden wij met recht, dat velen de circulaire, die hun sympathie en bijdragen vroeg, met overtuiging ter zijde hebben gelegd, terwijl hun het opschrift inviel ter eere van den bouwmeester der Saint Pauls: *Monumentum si requiris*, *circumspice?* - Het gedenkteeken ligt er al, zoo grootsch als het kan, en de namen blijven elders genoegzaam geboekstaafd.

De goed bedoelde wensch verliest geheel zijn lichte belachelijkheid, vergeleken met een ander geval, waar de gedenkwoede al tot daden kwam. Op de pilaren van het Amsterdamsch Lyceum worden de namen van al de jongetjes en meisjes, die het eindexamen van die instelling met goed gevolg aflegden, vereeuwigd. Als het nog de gezakten waren, dan had het tenminste een pieuzen zin!

Nog eens Piccard

- In den afgeloopen zomer hebben wij weer veel van Piccard gehoord. De couranten hebben lange artikelen aan hem gewijd. Onder het ‘Belangrijkste nieuws’ vonden wij ‘Piccard zal morgen *niet* opstijgen’ en hoe hij eruit ziet weten wij uit vele portretten in en buiten zijn ‘gondel’ en met een zonderling mandje op het hoofd, dat als valhoedje moet dienst doen. Dit alles is gedeeltelijk te verontschuldigen met het woord ‘komkommertijd’, en wij zouden na onze opmerkingen in de Gids van Juli '31 niet op dit onderwerp terugkomen, ware het niet, dat wij twee berichten

hadden aangetroffen, waarvan de coïncidentie nogal merkwaardig is.

Het eene bericht meldde, dat de Belgische regeering besloten had Piccard-postzegels uit te geven, ter eere van zijn prouesses. Ongeveer tegelijkertijd kon men een eenvoudig berichtje van ongeveer vier regels in de dagbladen lezen, meldende, dat Prof. E. Regener van Stuttgart erin geslaagd was met behulp van peilballons de hoogtestraling te meten tot op een hoogte van 28 km. In Juli '31 schreven wij, dat alle gegevens, die Piccard kan hopen bij zijn opstijgingen te verkrijgen, reeds veel gemakkelijker en tot op grooter hoogte werden verkregen met behulp van peilballons, met uitzondering van gegevens, die op straling betrekking hadden. Thans blijkt Regener er in geslaagd te zijn de zoo moeilijk te meten doordringende hoogtestraling (ook kosmische of ultragamma-straling genoemd) door uiterst vernuftig geconstrueerde instrumenten, die in peilballons worden opgelaten, tot op een hoogte van 28 km te doen registreeren. De grootste hoogte, die Piccard bereikt heeft is 16 km. Als derde bericht zouden wij hierbij kunnen vermelden, dat op 17 Sept j.l. Cyril Uwins in een vliegtuig een hoogte van 13¾ km heeft bereikt.

Bij dit enkele berichtje bleef het in het geval van Regener. Van feestelijke ontvangsten noch van postzegels ter eere van Regener (die c.q. ongeveer dubbel zoo groot als die voor Piccard hadden moeten zijn) is iets vernomen. Gelukkig. Want wel zijn de onderzoekingen van Regener vernuftig en belangrijk, maar in menig laboratorium worden toch even vernuftige en belangrijke onderzoekingen verricht en wanneer onderzoekingen van dat kaliber met postzegels geëerd werden, zouden de philatelisten het niet bij kunnen houden.

Troonrede

- Haar nietszeggendheid stelt de regeering in verzuim. De troonrede dient aankondiging te wezen van regeeringsbeleid. Houdt zij op dit te zijn, dan heeft zij geen reden van bestaan meer.

De regeering is er niet mee af, te doen opmerken dat men de aankondiging die men in de troonrede miste, immers vier-en-twintig uur later - ten deele - in de millioenennota

kon aantreffen. Een vereenigde vergadering van de beide Kamers der Staten-Generaal richt men niet in opdat zij iets zal zien, maar opdat zij iets zal hooren. Die zich hiernaar niet gedraagt, is bezig een onzer staatsinstellingen te ondermijnen.

De verzenen en de prikkels

- Minister de Geer pleegt zijne millioenennota's met puntige gezegden te lardeeren. Dat is hem wel eens goed afgegaan. Ditmaal niet. Naar men weet laat de regeering de machtsmiddelen die zij bezit om financieel wanbeheer van gemeenten te keeren, vrijwel ongebruikt. Versobering der gemeentehuishouding kan door de regeering worden afgedwongen. In plaats van aan te kondigen dat dit zal geschieden, bepaalt de minister er zich toe, den prikkel tot bezuiniging, die reeds voor tal van gemeenten gelegen moet zijn zoowel in de gedaalde waarde der opcenten op de gemeentefondsbelasting, als in de gedaalde opbrengst van andere bronnen van inkomsten en de stijgende uitgaven voor armenzorg en werkloosheid, ‘scherp’ te noemen. ‘De fout in enkele gemeenten is dan ook niet, dat zij te weinig prikkels tot bezuiniging hebben, maar dat zij de verzenen tegen de prikkels slaan.’

Och kom; wij hebben nog van geen hiel het bloed zien druipen. De beweerde prikkels zijn dus geen prikkels; zij wonden niet; de vaart bergaf wordt geen oogenblik gestuit. De regeering weet dit zoo goed, dat zij voorstelt, ten behoeve van het gemeentefonds waaruit, per saldo, in de kosten van gemeentelijke buitensporigheden wordt bijgedragen, op de gemeentefondsbelasting, boven en behalve de opcenten die de gemeenten zelve mogen heffen, nog eens 30 opcenten te leggen, die voor inkomens boven de *f* 30.000 met één opcent per *f* 1000 inkomen toenemen, *tot een maximum van honderd vijftig opcenten*. ‘Een acute noodheffing,’ heet dit de regeering. Hier is inderdaad de scherpte te vinden, die, omdat roode gemeenteraden er niet van proeven mochten, op de bezitters moet worden toegepast.

Wat de regeering van het rapport-Welter zwemmen laat, wijst aan voor welken invloed zij zwicht. Alle nuances van

rood roemen in het succes der tegen Welter ontketende ‘volksbeweging’. De regeering behoort te doen weten of zij zich lof van die zijde begeert te blijven laten aanleunen. Zoo ja, dan behooren de werkelijk vooruitzienden van alle gading overleg te plegen en zich tegen haar te stellen. Het vertrouwen is geschokt, dat deze regeering de verdere versobering, zonder welke wij 1934 niet tegemoet mogen gaan en aan welker voorbereiding zij zegt ‘werkzaam’ te zijn, inderdaad zal kunnen leiden: of zij meer zal kunnen dan wat afbreken, immers inderdaad reorganiseeren. Onderwijs, sociale verzekering, werkloozenzorg roepen daarom. Voor de groote zaak die wacht en welke niet van eenige partij of belangengroep, maar die der natie is, heeft deze karakters noodig.

Horatius' zangen vertaald
Vierde Bundel

X
Korte bloei

Jij die niet acht
hoe ik smacht,
Jij zo bewust
van je macht
om de gave der Lust,
ai wacht....

donzig ontspruit
vóor je 't duidt,
praler, de pracht
van je huid,
met je fladderlokdracht
is 't uit;

purperen klaart'
overwaart
rozen te schoon
j' - en daar baart
Ligurinusjes koon
....een baard.

Uit en ten end,
nooit gewend,
kijk je wie hij
is, die vent
in je spiegel die jij
niet bent.

Ach, dat geen dauw
wangen rauw
waast nu je wilt....
en 't berouw,
dat de knaap wat je wilt
niet wou!

XI
Feest

Een pot vol Albaner staat tuis in 't stof
van meer dan negen jaar,
en in mijn hof
staat eppe voor kransen klaar;
klimop zal j' in overvloed vinden,
die zal om je lokken te binden
je haarband en tooi zijn:
Phyllis zal mooi zijn.

Al 't zilver staat blinkende uitgehaald;
't gewijde lover van
guirlanden praalt
aan 't altaar, dat dorst of ran
des offerlams bloed op zijn zoden;
al 't volk is te reppen geboden,
slavinnen en slaven
lopen en draven.

Gepluimd staat met krink'lende smook het vuur
en danst; - maar weet je om
wat feest'lijk uur
ik nodig? Te vieren kom
de dag die de maand deelt in tweeën
van Venus de Vrouwe der Zeeën:
omdat het, mijn Phyllis,
dertien April is.

Voorwaar 't is een dag om gevierd te zijn
zo vaak zijn hoogtij keert,
verjaarsfestijn
vóór 't eigene schier geëerd:
want dit is de dag die ten teken
herrijst mijn Maecenas, de reken
der jaren die wellen
merkend te tellen.

Of jij nu al Telephus liever wou,
die is jou niet gegund:
die leert een vrouw
waar jij niet bij halen kunt
gewillig in boeien berusten
met weelde van geld en van lusten.
Span nooit je verwachten
boven je krachten.

Dat leert ons de vuurdood van Phaëthon,
en denk aan 't onheil van
Bellerophon:
Geen sterfelijk ruiter kan
ten hemelvaart Pegasus rijden.
Zo weet wat je waard bent te beiden,
maar meer mogen mensen
nimmer zich wensen.

Wat niet van je soort is, is niet voor jou;
dus kom, mijn laatste lief,
- geen and're vrouw
is ooit meer mijns harts gerief -
laat zingen - studeer vast je wijsje -
de minlijke stem van mijn meisje:
Besluipt het verdriet ons,
trooste een lied ons.

XII
Lentedronk

Aan P. Vergilius Maro

Weer waaien met de lente mee
haar winden nieuwerwijle,
en stuwen
de zeilen,
en luwen
de zee.
Geen stromen meer waar 't water wast
en sneeuwgezwollen bulderbast
in wintermacht,
de velden zijn weer zacht.

De vogel die om boze wraak
op wilde koningslusten
geen uur heeft
van ruste,
geen duur heeft
van taak
ten doem van Cecrops' Huis te zijn,
de zwaluw piept om Itys klein
en klaagt en rouwt
bij 't nestje dat zij bouwt.

De herders die zich pijpend bij
hun ronde schapen vleien
in 't meien
der weien,
schalmeien
er bij;
hun melodie verrukt de God
die 't vee mint en de schemergrot
in 't lommer van 't
arkadies heuvelland.

Vergilius, de dorst is met
de lente meegekomen;
maar meen er
geen stromen
Calener
in 't vet,
als jij je wijn, - wat scheelt 'et jou
op wie der gunsten rijke dauw
van prinsen daalt? -
met nardus niet betaalt.

Nog heeft hem achter 't winkelslot
Sulpicius in 't rek staan,
maar 't slot zal
van 't hek gaan,
een pot zal
- een Pot
die 't luttelst flesje nardus lost, -
verspoelen, met zijn milde most
vol jonge moed,
wàt kommer in ons wroet.

Zo naar dit feest je zinnen staan,
kom fluks, en vraagt ‘wat heb je?’
de schenker,
dan rep je:
ik denk er
niet aan
dat jij om niet in mijn gerei
hier plenst en plast, als was je bij
een man te gast
die zelf in weelde brast.

Komaan, zet alles eens opzij,
en zin op nut noch voordeel;
respijt zij
van oordeel,
jolijt zij
't getij
nu 't even kan dit korte uur,
gedenk de rouw van 't somber vuur
en 't zoet profijt
van dwaasheid op zijn tijd.

XIII
De limericks van Lyce

De Goden verhoorden mij, Lyce,
mijn beden verhoorden zij, Lyce:
   je wordt een oud wijf
   en doet toch of je lijf
wat moois was, - wie maak je dat diets, he?

Je dolt en je drinkt als een ketter,
je blaat als je zingt, maar wie let er
   op wat je daar koert?
   neen, Cupido verroert
geen vin om dat dronken gekwetter.

Die heeft in het bloeiende blozen
van Chia zijn uitkijk gekozen,
   waar kunstig en pril
   zij met citergetril
hem tokkelend weet te verpozen.

Die kijkt, waar hij wiekt, naar het dorhout
niet om, en voor jou loopt hij vort, jou,
   met tanden zo goor
   en je witkop, hij voor
een lelijk en rimpelig lor houdt.

Tijd boekt onder 't vliegen, je slaat er
met parels van 't zuiverste water
   geen uur weer uit los,
   noch met purper van Cos:
wat staat in die boeken, dat staat er.

Je teint, je démarche, je charme,
waar zijn ze gevloden? Ocharme,
   wat heb je van háar,
   van die Lyce die maar
verschéen om ter minne te warmen!

van haar aan wie 'k gans was verloren,
ten scepter en glorie verkoren
    na Cinara's rijk, -
    o, die leutige kijk,
je kunstig-kokette bekoren!

Maar kort waren Cinara's jaren, -
te langer kon 't Lot Lyce sparen,
    en zielig en saai,
    een verrafelde kraai,
voor lengte van tijden bewaren.

Zo heeft dan de jeugd die alleen snakt
naar vlammen, en hoont wat er geen pakt,
    tenminste nog iet:
    dat zij joelende ziet
hoe aswaart de fakkel ineenzakt.

XIV
Lofzang op Tiberius

Hoe kan senaat en burgerij
ooit voor tijd en eeuwigheid
met dagen U ten feest gewijd,
met naam en faam in beiteltaal,
    Augustus!
zo vullen Uwer ere schaal
dat z' Uwer werken waardig zij!

O hoogstgezeten vorst zo wijd
zonlicht mensenlanden vindt, -
of nimmer voor 't Latijns bewind
de Vindeliciër zich neeg,
    hij leerde 't!
en weet hij 't kort, hij weet terdeeg
waar Uwer waapnen wet hem leidt.

Uw troepen waren 't die Uw kracht
Drusus leenden, dat zijn moed
de snelle Brenners en 't verwoed
Genaunenvolk van d' Alpen smeet,
    de sterkten
dier huivre steilten slechten deed,
en meer dan maar vergelding bracht.

Daar stond te veld terzelfderwerf
d' oudste van 't Neronenpaar
voor 't monstervolk der Gaeten klaar,
en sloeg ze naar 't Uw teken wees, -
    Hei! ziet hem
zoals hij boven 't bloedveld rees
en mokerde' onheil en verderf

op al wie dood voor knechtschap koor;
stormwind die de waatren smijt -
- der Zevenstarren horde rijt
aan flarden 't zwerk - zijn gesel blijft -
    zo jaagt hij
en teistert 's vijands bende' en drijft
het siddrend ros de vlammen door.

Of d' Aufidus langs Daunus' land
rolt en boldert stiergehoornd
en brullend door Apuulje toornt,
- op d' akkers waar de oogsten staan
    stort dreigend
de gruwel van zijn waatren aan -
zo zijn hun scharen overmand,

heeft Claudius ze weggevaagd,
ijzren oogst van lans aan lans, -
zo vloog hij z' aan, en heeft ze gans
gemaaid tot aan de laatste rij,
    verwinnaar,
waar 't al rondom ter aarde lei,
onaangetast en onbelaagd.

Maar troepen, raadslag, Uwer was 't,
Uwer 't hemelschutverbond;
ten derden lustrum sinds de stond
dat hulde' Alexandrea bood,
    haar havens
en leeg paleis U opensloot,
is 't dat Uw voorspoed wijlt en wast.

Weer voert die gunst Uw krijg en geeft
d' uitslag naar het goede lot,
dat prijs en eer zich voegen tot
der zegepralen lange rij.
    O, schutsgod
van Rome en Itaalje, Gij
die in ons aardse midden leeft!

U staren, nimmer eer geboeid,
Indiërs en Meden aan,
Cantabren, wilde Scythen staan
verbijsterd in hun zwerven stil,
    de stromen
en landen luistren naar Uw wil,
de zee die aan de kusten loeit

van 't ver Brittanje, en de Nijl
bronverholen, Tigris' vloed,
de Donau, doodbereide moed
van 't Gallies land, het rauw gebied
    van Spanje,
de bloeddorst der Sygambren biedt
in ootmoed vrede U en heil.

XV
De vredevorst

Aan Augustus

Zangen ontstegen mij schier
van oorlog, van steden verwonnen, -
daar maande mij Phoebus ter lier: -
zo kleintjes, wat ware
mijn scheepje te varen
verzeild op de zeeën begonnen?

Caesar! Uw eeuw liet het land
in weelde van oogsten herleven;
de vaandels, gerukt van de wand
waar pralend der Parthen
trofeeën ons tartten,
aan Rome's Beschermgod hergeven;

oorlog verstild, en de poort
van Janus Quirinus gesloten;
beteugeld de lust die het woord
ontwijkt van de rede;
der wetten en zeden
vergetelen buitengesloten;

deugden der vaadren hersteld,
die, bron waar de faam der Latijnen,
's Lands macht en zijn glorie uit welt,
van oosten tot westen
's Rijks majesteit vestten
zo ver als het zonlicht mag schijnen.

Caesar! zo lang Gij ons hoedt
laat burgerkrijg rust ons en vrede,
en oproer, en haat die verwoed
de zwaarden ter smidse
doen uitgaan, en hitsen
rampzalige staten en steden.

Seren, en zij die de bron
der Donau drenkt, Getiese benden
en Perzenbroed, zij die ter Don
het levenslicht zagen,
zij zullen niet wagen
de Juliese wetten te schenden.

Feestdag of dag van de week,
geen dag daar der leute te stade
de wijn ons niet vloeide verstreek;
eerst bidden te zamen
naar heilig betamen
wij burgers met kindren en gaden;

dan zij de juublende leis,
ompepen van lydiese tonen,
de prijs naar der vaderen wijs
der dappren, en tooie
Anchises en Troje
en Venus' gezegende zonen.

Eeuwfeestcantate

A l l e n .
Phoebus! en Waakster van 't woud,
Diana! der luchten Lichtende Luister,
aanbidd'lijken, nimmer verflauwd
aanbedenen! Biddende mond
moog' vinden Uw oren te luister
deez' plechtige stond;

stonde daar maant U ter eer,
o Goden der Zeven Heuvlen, de mate
en spreuk der Sibylle, die weer
de keur onzer meisjes, aan 't lied
der knapen gepaard, Uw cantate
te zingen gebiedt.

K n a p e n .
Zon! alles voedende Zon,
wiens vonklende wagen 't licht van de dagen
ons brengt en verzinkt in de bron,
Herrijzende Nieuw en Gelijk!
geen grootheid moog' immer U dagen
aan Rome gelijk.

M e i s j e s .
Zoete, die 't baren verzacht,
en heet Ilythyia, wordt Gij geroepen
waar d' ure der rijpheid U wacht,
behoed onze moeders, wij gaan
tot U, Genitalis! wij roepen,
Lucina! U aan.

Wek, o Godinne! het zaad,
en zegen de wet, besloten in rade
der Vaderen van de Senaat
op 't echten der vrouwen, die huwt
de mannen, de nawas te stade,
dus rijklijk vernieuwd.

A l l e n .
Zó zij van elf malen tien
tot elf malen tien de kringloop beveiligd
der jaren, dat z' immerweer zien,
drie dagen en nachtwaken lang
van vreugde, die kering geheiligd
met spelen en zang.

Parcen! waarachtig Geluid
van 't eenmaal voorzeide, eeuwiglijk ordent
de mijlpaal wat feilloos besluit
bestelde, - zo voeg naar het rijk
verleden aan Rome verordend
de toekomst gelijk.

Welig ontluike de grond
van kudden en oogst, dat vol zijn de aren
die Ceres te kransen zij wond;
zij zuiver de waaiende lucht
en heilzaam de waatren, de klare,
te voeden de vrucht.

E e n k n a a p .
Mild en genadig begaan,
Apollo! o berg Uw pijlen, verhoor ons,
wij knapen, wij roepen U aan!

E e n m e i s j e .
Vorstin der Gestarnten, o Maan!
ons meisjes, Tweehoornige! hoor ons,
wij roepen U aan!

A l l e n .

Rome, - hebt Gij 't niet gemaakt?
Is veilig niet Troje's zwermende schare
aan Latium's kusten geraakt,
gekozen door U en behoed
ten tocht met hun Stad en hun Laren
nieuw land tegemoet?

Is 't niet Aeneas beloofd,
de Goede, die onverlet op hun wegen
hen bracht, van zijn erfland beroofd,
de vlammen van Ilium door,
dat hier hen verbeidde meer zegen
dan ginds ging te loor?

Goden! zo geeft aan de lust
der jonkheid de toom der zuivere zeden,
Geeft, Goden! aan d' ouden de rust
der vredige dagen, en geeft
dat Rome rijk, volkrijk na heden,
en glorierijk leeft!

Heerse het heerlijk geslacht
dat Venus Anchises baarde', en Uw ere
belijdt in de sneeuwwitte pracht
van 't offer der rundren; Zijn kracht
sla neer wie weerstreeft, doch Hem dere
wie boog voor Zijn macht.

K n a p e n .

Ree zijn te land en ter zee
Zijn kracht en Zijn macht en d' Alba'se bijlen
de schrik van de Meden, en ree
zijn Scythen en Indiërs kwijt
hun tartende trots, en zij wijlen
om Rome's bescheid.

M e i s j e s .
Vrede' en Vertrouwen zijn weer
hersteld, en Fatsoen; de schromende Zede
der vaad'ren, hun Deugd, zijn niet meer
verschopt en verdoken, en ree
draagt zeegnend zijn hoorn op hun schreden
de Overvloed mee.

K n a p e n .
Waarlijk, zo waar als het Oog
des Hemels, der negen Muzen Geliefde,
de God van de stralende Boog,
de God wiens hulpvaardige gunst
's lijfs leden in plagen geriefde
met helende kunst,

Phoebus, genadig aanvaardt
het offer ten outer van Palatijnen, -
zo waarlijk van eeuw die verjaart
tot heerlijker eeuw aan één stuk,
vermeert hij het heil der Latijnen
en Rome's geluk.

M e i s j e s .
Waarlijk, wier tempelen staan
in Algidus' woud en op Aventijnen,
Diana, Zij heeft u verstaan,
o Vijftien-genoten, en let
met gunst op de beden der reinen,
der knapen gebed.

A l l e n .
Juppiter heeft ons gehoord,
en alle de Goden! Naar onze woning
geleidt ons die leerden dit woord
Diana en Phoebus ten gloor,
dier blijde gewisheid beloning,
ons zangers van 't koor.

JAAP VAN GELDEREN

Maria Lecina
Een lied in honderd verzen[1)]

María Lécina loopt te zwieren
in groene zijde en zwart satijn,
met vogels en rozen en anjelieren
in een doek zoo wit als de maneschijn.
Porqué? María?

María Lécina loopt te pralen
met zeven snoeren bloedkoraal,
die kan María Lécina betalen,
haar mond is rood als een bloedkoraal.
Porqué? María?

Maria Lecina heeft een waaier,
daar staan al de sterren ter wereld op.
Geen sterveling komt er voorbij die waaier,
Of de zon en de maan gaan voor hem op.
Porqué? Maria?

Maria Lecina heeft lichte oogen,
daar staan groene stortzeëen in,
dat diepe water is betooverd,
daar schijnt de hel en de hemel in.
Porqué? Maria?

Maria Lecina draagt tusschen haar borsten
een zilver kruis met een diamant
en er is geen kruis dat zoo wordt gedragen,
langs de heele Spaansche waterkant.
Porqué? Maria?

1) Het gedicht verschijnt dezen herfst, met een zangwijs, in boekvorm bij Em. Querido's U.M.

Er liep een zeeman langs die kade,
die zeeman raakte van de wijs.
's Nachts stond hij nog in de groene stortzeeën
en 's ochtends zag hij het paradijs.
Porqué? Maria?

's Nachts hoorde hij de boeien brullen
in de mist voor Terrafugeia.
En 's morgens vroeg liep hij onder de palmen
en hij zag Maria Lecina.
Porqué? Maria?

Maria Lecina was te koopen,
voor twintig zilveren peseta,
maar zij sloot een zeeman haar kamer open
voor een lied op Maria Lecina.
Porqué? Maria?

Zij zei ze was nog maar achttien jaren
en zij heette Maria Pepita.
Maar zij kon haar eer niet lang bewaren,
Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

Maria vroeg hem of hij wou slapen
voor twintig zilveren peseta?
‘Ik zal twintig peset aan de armen geven,
maar geen cent aan Maria Lecina’
‘Porqué? Maria?’

‘Maria Lecina geef ik geen aalmoes
en het is te veel voor Pepita’
‘E! - zei toen Maria Pepita Lecina,
betaal dan te veel voor Pepita!’
Porqué? Maria?

‘Te veel voor niets en te weinig voor alles..’
‘E! - hij zegt voor niets! - zei Pepita.
Je zal me eerst morgen vroeg betalen,
als het niets is niets! - zei Pepita.
Porqué? Maria?

Mijn hart wil niets of mijn hart wil alles,
Maria Pepita Lecina.
En wat een hart wil kan geen goud betalen.'
'Dat is waar,' zei Maria Lecina.
Porqué? Maria?

'Daarom wil ik niet met zilver betalen.
Mijn hart wil Maria Lecina.'
'Je mag mij met je hart betalen.
Wat betaalt je hart?' zei Maria.
Porqué? Maria?

'Een koning kan met goud betalen,
met zilver betalen kan iedereen.
Ik zal je met een nieuw lied betalen,
dat kan een zeeman maar alleen.'
Porqué? Maria?

Toen keek Maria hem in zijn oogen,
zij had geen glimlach meer om haar mond.
'Hoe zal het lied zijn op mijn oogen?
Zeg eerst hoe of het lied begint.'
Porqué? Maria?

'De zon schijnt in de groene stortzeeën
voor Vigo en Villajoyosa,
Maar liever wil ik de maan zien schijnen
in de groene oogen van Maria.'
Porqué? Maria?

Toen gaf zij hem haar beide handen.
Een zilver kruis schittert van een zucht
'Hoe zal het lied zijn op mijn handen?'
Een zilver kruis schittert snel en licht.
Porqué? Maria?

'Aan haar vingers blinken kleine hemels
in iedere hemel een witte maan.
Maar liever zie ik aan twee kleine voeten
tien witte manen ondergaan.'
Porqué? Maria?

‘Zeg nu wat je ziet met je oogen gesloten,’
zei Maria Pepita Lecina
‘Zeg wat je ziet als je mij niet zien zult,
want zoo is het weldra,’ zei Maria.
Porqué? Maria?

‘De roode Spaansche rozen bloeien,
ik zie vijfmalen een roode knop,
twee lichte bloeien aan Maria's ooren
twee donkere knoppen staan rechtop.
Porqué? Maria?

Maria Lecina, voor vijf rozen
geef ik een lied op Maria.’
‘Het is goed, ik zal je vijf rozen geven,’
zei Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

‘Maar je zal me een maaltijd met wijn betalen
voor de roos in mijn haar,’ zei Pepita.
‘En de armen kan ik zelf betalen,
al ben ik niet rijk,’ zei Maria.
Porqué? Maria?

‘Een vrouw gaat snel haar hart vergeten
in Cadiz, Huelva en Granada.
Maar van mijn schoonheid mag ieder weten.
Voel, hier klopt mijn hart nog,’ zei Maria.
Porqué? Maria?

‘Maria Lecina kan niet lezen
dan haar naam, die is Maria Lecina,
en daarom moet het een nieuw lied wezen
met mijn naam als refrein,’ zei Maria.
Porqué? Maria?

‘En het moet in gedrukte letters wezen
en er moeten honderd coupletten zijn
en het moet in eerbare woorden wezen
en het moet tweestemmig te zingen zijn.’
Porqué? Maria?

‘Er mag van geen vrouw in staan te lezen
dan Maria Pepita Lecina
en er mogen geen kleuren en geuren in wezen
dan je aan mij zult vinden,’ zei Pepita.
Porqué? Maria?

‘Er zal van geen andere vrouw staan te lezen
dan Maria Pepita Lecina
En het zal groen en donkerrood wezen
en vuur en zwart, als Maria.’
Porqué? Maria?

‘Het zal groen en blauw als de Spaansche zee wezen,
goud als de nachten van Granada.
Het zal zwart en wit als de zeezwaluw wezen
en grauw als de rotsen van Negreiga.
Porqué? Maria?

Het zal geuren als de bloemen van Spanje
rozen, anjelieren en reseda
als de heete thym en het wilde oranje
rotsbloemetje bij Valencia.’
Porqué? Maria?

Maria Lecina stak haar lippen
in den rooden wijn van Valencia,
hij dronk rooden wijn van Maria's lippen:
‘Het lied is begonnen,’ zei Pepita.
Porqué? Maria?

De bergen zijn heet bij Cartagena
en de dalen zacht bij Ayora
maar heeter en zachter dan bergen en dalen
is Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

Honderd klokken van Londen doen Londen bonzen
en vier kathedralen Genua,
maar geen brons kan zoo in het donker bonzen
als het hart van Maria Lecina.
Porqué? Maria?

Toen sloeg zij voor hem haar witte doek open,
Maria Pepita Lecina.
‘God weet hoe ik mij ga verkoopen.
God zij mij genadig,’ zei Maria.
Porqué? Maria?

Toen sloeg zij haar witte bedsprei open
‘Wees mijn gast,’ zei Maria Lecina.
En zij haakte haar zwart satijn keurslijf open.
‘Eet het hart uit mijn lichaam,’ zei Pepita.
Porqué? Maria?

De witte zeehavik stort in zee neer
uit de witte wolken voor Corsica,
zoo als de wilde zeehavik in zee stort
omhelst Maria Lecina.
Porqué? Maria?

De zwarte zeezwaluw scheert de zeeën
in de stille baai van Averia
zoo zacht als de zwarte zeezwaluw de zee scheert
zoo omhelst Maria Lecina.
Porqué? Maria?

En toen hij weer naakt lag en zij lag naast hem
zei Maria Pepita Lecina
‘God zegen je zooals je moeder je maakte,
God zij gezegend,’ zei Maria.
Porqué? Maria?

En toen zij weer naakt lag, en hij lag naast haar
zei hij tegen Maria Lecina:
‘God zegen je van je hoofd tot je voeten,
God zegen je, Maria Lecina.’
Porqué? Maria?

Zoo scheen de zon zijn vele uren
op Maria Pepita Lecina.
Toen steeg de maan boven witte muren.
‘Laat het lied nog duren,’ zei Maria.
Porqué? Maria?

Zoo scheen de maan haar vele uren
op Maria Pepita Lecina.
Toen daalde de maan achter witte muren.
‘Laat het lied nog duren,’ zei Maria.
Porqué? Maria?

Maar toen in de oogen van Maria
het eerste licht van den morgen scheen
toen sloot Maria Lecina haar oogen
en zij sloeg haar armen om hem heen.
Porqué? Maria?

Zij rees van hem op als een glanzend boegbeeld,
het zweet stond haar op iedere borst.
Toen vroeg hij Maria Pepita Lecina
of zij haar oogen niet openen dorst.
Porqué? Maria?

Zij boog weg van zijn borst als een glanzend boegbeeld
Maria Pepita Lecina.
‘Ik ben bang voor liefde,’ zei Maria.
‘Ga weg van mij,’ zei Pepita.
Porqué? Maria?

Nooit heeft een boegbeeld de zee verlaten
tenzij de eeuwigheid, tenzij de dood.
Zoomin liet hij Maria Lecina.
Zij was steenkoud als van de dood.
Porqué? Maria?

Zij stortte neder in zijn armen.
Het kruis sloeg tusschen hun beider borst.
Het sloeg neer met hen in een donkere stortzee;
Geen die den ander aanzien dorst.
Porqué? Maria?

Menig boegbeeld heb ik wit schuim zien ploegen
in Noordzee en blauwe Adria,
God heeft mij de eeuwigheid doen klieven
aan de borsten van Maria Lecina.
Porqué? Maria?

En zoo hebben zij veel gesproken
gelijk een man spreekt met een vrouw,
tot de tranen stonden in Pepita's oogen
en de venstersteen blonk van morgendauw.
Porqué? Maria?

De zeeman keek haar in haar oogen.
‘Zijn dat tranen, Maria Lecina?’
Maria Lecina heeft niet gelogen.
‘Zoo eindigt je lied,’ zei Maria.
Porqué? Maria?

De visschers slapen in zwarte sloepen
op de duistere zee voor Catania.
Maria kwam op zijn borst liggen slapen
Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

Zij sliepen tot laat in den morgen,
toen was het helle zonneschijn
en de rijkste man en vrouw van Spanje
lagen achter een wit katoen bedgordijn.
Porqué? Maria?

Toen schonk Maria hem helder waschwater
en zij waschte ook Maria Pepita.
‘Twee menschen die gelukkig slapen,
die ruiken als bloemen,’ zei Pepita.
Porqué? Maria?

In haar doek met vogels en anjelieren
knielde Maria voor haar klein zilver kruis.
En zij bad dat God hem op zee mocht sparen,
zij bad voor zijn veilige reis naar huis
Porqué? Maria?

Toen de zeeman haar zoo Gods naam hoorde spreken
voer hem de doodskou in zijn keel,
want hij had nog nooit Gods naam hooren spreken
als op dien morgen in dat bordeel.
Porqué? Maria?

En toen Maria den zeeman aanzag
voer haar de doodskou in haar keel,
want zij had nog nooit haar hart voelen kloppen
als op dien morgen in dat bordeel.
Porqué? Maria?

‘Wanneer ik niet liefheb wil ik sterven,’
zong Maria Pepita Lecina.
‘Wanneer ik liefheb vrees ik te sterven,
Porqué, Maria?’ zong Maria.
Porqué? Maria?

Toen floot de stoomfluit in de haven
‘E! - zei Maria Lecina.
En de zeeman kon alleen maar zeggen:
‘Adio, Maria Lecina.’
Porqué? Maria?

‘Wanneer ik de sleutel had van het daglicht
en de sleutel van de eeuwigheid,
dan lag je gezicht nog naast mij in het donker
en daar lag het voor alle eeuwigheid.
Porqué? Maria?

Maar de sleutel van mijn deur is versleten
die past alleen nog op de hel.
Zet dat in je lied, ieder mag het weten.
't Is een lied van een hoer,’ zei zij. ‘Vaarwel.’
Porqué? Maria?

Hij had afscheid genomen in Buenos Aires
en vaarwel gezegd in Villajoyosa.
Maar nooit heeft hij een woord zoo zacht gesproken
als ‘Adio, Maria Lecina.’
Porqué? Maria?

De steenen zijn hard op een heeten morgen
in Cadiz, Huelva en Granada.
Hij zag een klein kind, dat liep zonder zorgen
O, Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

Vlak bij de haven is een bron water
daar put men diep, op de heete ka,
daar dronk hij diep het ijskoud water,
Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

Er liep een zeeman langs de kade
's nachts was hij in het paradijs.
En 's morgens liep hij de trap van de hel af
en hij lag in zijn kooi als in het graf.
Porqué? Maria?

En 's nachts ter wacht trok de zwaluw over,
van Noord naar Zuid, over Ibiza.
Een lichte zwerm over kaap Aguila,
een donkere wolk boven Afrika.
Porqué? Maria?

De bergen zijn heet bij Cartagena
en de dalen zacht bij Ayora.
Maar heeter en zachter dan bergen en dalen
is Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

Maria Lecina was te koopen
voor twintig zilveren peseta.
Madrid, Barcelona, Ceuta, Sevilla
Cadiz, Huelva, Valencia.
Porqué? Maria?

Hij stond een lied in het donker te zingen
op de brug op de ree voor Valencia,
En de stuurman wou weten of dat een nieuw lied was,
Maria Pepita Lecina?
Porqué? Maria?

Het werd gedrukt voor twee zilveren guldens.
Hij pakte het in een zwart zeildoek pak.
Hij bond het dicht met fijn zeilgaren
en hij lakte het met rood zegellak.
Porqué? Maria?

Hij schreef er een moeilijke Spaansche brief bij
aan Maria Pepita Lecina,
dat dit het lied was met de honderd refreinen
op Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

Maar. toen hij Maria's naam had geschreven
voer hem de doodskou in zijn keel.
Want hij was de naam van de haven vergeten
en de naam van de straat en het bordeel.
Porqué? Maria?

De zeeman stond over de reeling te kijken,
een maat op de ka, die sprak hem aan;
die heeft hem de allerbeste groeten
van Maria Lecina gedaan.
Porqué? Maria?

Maria Lecina was te koopen
voor twintig peseta, voor iedereen.
Voor hem alleen ging haar kamer open
voor een lied, voor hèm alleen.
Porqué? Maria?

Toen heeft die zeeman een brief geschreven,
daarin was twintig peseta.
Daarop stond te lezen: Maria Lecina,
te Cadiz, Huelva of Granada.
Porqué? Maria?

Een rijk heer kan met goud betalen,
met zilver betalen kan iedereen.
Maar Maria Lecina zoo betalen
met een doodsteek, dat kan er maar een.
Porqué? Maria?

Shanghai, Semarang, Stockholm, Nagasaki,
Curacao, San José, Acajuicilla.
Overal gaat er een kamer open
voor twintig zilveren peseta.
Porqué? Maria?

Op een nacht dat de zeeman aan Spanje voorbijvoer,
klopte hij op de kapiteinskajuit
en de deur sprong open, maar er was niemand
dan de dood, die keek een patrijspoort uit.
Porqué? Maria?

En achter de dood was het helder groen water
zoo licht als de oogen van Maria.
De dood stond daar om uit te rusten,
want hij kwam van Maria Lecina.
Porqué? Maria?

Wie in de hel zijn hart heeft verloren,
die kijkt de dood niet eens meer na.
Die is eeuwig verdoemd een lied te hooren,
Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

Er staat een wit bed in iedere kamer,
daar slaapt men zoo diep als in den dood,
maar het geeft niet met wie men ook mag slapen,
het is nooit voorgoed, het is nooit de dood.
Porqué? Maria?

En toen de zeeman naar Spanje terugvoer,
vroeg hij naar Maria Lecina;
maar niemand wist Pepita te wonen
te Cadiz, Huelva of Granada.
Porqué? Maria?

Maar er was een witte doek aan komen drijven
op de rotsen voor Valencia,
En men had de witte zeehavik zien kijven
op de golven voor Villajoyosa
Porqué? Maria?

In alle havens hoorde hij zingen,
Maria Pepita Lecina.
En de zwarte zeezwaluwen scheerden de zeeën
van Finisterre tot Negreiga.
Porqué? Maria?

In iedere kamer hangt een spiegel
wanneer men zich te wasschen staat.
Men ziet daarin een gezicht, en daarachter
den dood, die op iets te wachten staat.
Porqué? Maria?

Er zong een engel aan Gods voeten
hoog boven de rotsen van Corsica.
God zal den zeeman wel vergeven,
want God vergaf Maria Lecina.
Porqué? Maria?

Ja, God zal den zeeman wel vergeven,
gelijk hij Maria Lecina vergaf,
want Petrus zelf, staat er geschreven,
verloochende hem, op zijn gang naar het graf.
Porqué? Maria?

Er is geen vrede in een menschenleven,
niet in Cadiz, Huelva en Granada,
wanneer hij niet afrekent met zijn leven,
met Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

En eens dat zij voor Averia lagen,
op een Zondagmorgen, bij bladstil weer,
stond hij in een spiegelglad water te staren,
zijn eigen oogen zagen hem weer.
Porqué? Maria?

Toen hij zich zag staan in dat helder water
- daar staat het water duizend vaam -
zag hij achter zich in dat helder water
een blinkenden witten hemel staan.
Porqué? Maria?

En toen hij daar zoo stond te staren
in den diepen hemel onder zee,
kwam het water hem in zijn oogen schieten
en daarvan rimpelde de zee.
Porqué? Maria?

En eensklaps scheen in dat spiegelglad water,
diep onder zee voor Averia
een schip door de witte wolken te varen
met als boegbeeld Maria Lecina.
Porqué? Maria?

En toen hij opkeek naar den hemel,
zag hij hoog boven Averia
een schip door de witte wolken varen
met als boegbeeld Maria Lecina.
Porqué? Maria?

Geen mensch kan in den hemel reiken.
Hij keek over het leeg water uit.
De kapitein was aan wal gevaren,
de statietrap die hing nog uit.
Porqué? Maria?

Hij ging de statietrap naar beneden,
de treden liepen tot onder zee.
De wolken spiegelden in het stil water.
Hij liep langzaam door tot onder zee.
Porqué? Maria?

Hij gleed langzaam tusschen de witte wolken,
daar scheen een lichte stroom te staan.
Als 's nachts een visschersloep van Catania,
zoo voelde hij die diepe deining gaan.
Porqué? Maria?

In die diepe deining haalde hij adem,
in de wolken diep onder Averia.
Daar staat het water wel duizend vadem
o Maria Pepita Lecina.
Porqué? Maria?

En toen de statietrap weer vrij was
kwam de dood uit de kapiteinskajuit.
Hij liep de trap van de brug naar beneden,
daar hing de statietrap nog uit.

Hij liep langzaam de statietrap naar beneden
en keek over het leeg water uit.
Hij zag den hemel staan in het water.
Toen keek hij naar den hemel uit.

Hij zag een witte zeehavik storten
uit duizend vaam lucht in duizend vaam zee.
De eeuwigheid spiegelde in het water.
Een witte zeehavik steeg op uit zee.

Een witte zeehavik stort in het water.
Het water stort boven den dood omhoog
Eèn witte zeehavik stort in het water.
Twee witte zeehaviken storten omhoog.

Toen keek de dood naar dien lichten hemel
en hij rustte op die statietrap uit,
en de zwarte zeezwaluwen scheerden de zeeën.
Hij keek over het leeg water uit.
Porqué? Porqué?
Porqué? Porqué?

J.W.F. WERUMEUS BUNING

De Mandsjoerijsche quaestie

De Commissie van Onderzoek, die door den Volkenbondsraad in zijne zitting van 10 December ll. is aangewezen om in China en Mandsjoerije een onderzoek te gaan instellen naar de gegrondheid der grieven welke door de Chineesche, en der tegengronden die door de Japansche delegatie zijn ingediend, heeft haar arbeid voltooid, en haar rapport ingeleverd. Binnenkort zal de Volkenbond zich hebben uittespreken in het vermaarde conflict, dat tusschen China en Japan hangende is. Hierbij zal hij de typische moeilijkheden ontmoeten, welke zijn Statuut en zijne verhouding tot de groote staten aankleven.

De houding van den Volkenbond in netelige internationale quaesties heeft zich altijd gekenmerkt door groote angstvalligheid, en hoe zou dat niet? Een eigenlijke rechtspraak kan hij niet uitoefenen. Maatregelen van dwang of pressie zal hij zelden kunnen nemen anders dan tegen kleine geisoleerde staten. Hoe zelden zullen zijne sancties kunnen worden toegepast? En het is zelfs moeilijk intezien, hoe in een belangrijke quaestie als de onderhavige, een arbitrale uitspraak een eind aan het conflict zou kunnen maken. Hoe zij ook moge uitvallen, men mag betwijfelen, of de partij die er het sterkst door getroffen wordt, zich blijvend bij de gevallen beslissing zal neerleggen. Men gevoelt, dat in het Verre Oosten krachten werkzaam zijn, die niet meer gehoorzamen aan de logica van het menschelijk rechtsbewustzijn of van het internationaal recht.

Genoodzaakt om zich uittespreken in een probleem, welks praemissen zich van dag tot dag uitbreiden, maakt de Volkenbond tegenover de openbare meening zelf het figuur van een gedaagde, die geplaatst is tusschen eenerzijds China, dat hem

uitdaagt, de pretentie's van zijn trotsch Statuut waartemaken, andererzijds Japan, dat vastbesloten is om - staande op historisch verworven rechten - zijn continentale politiek in het Verre Oosten voorttezetten, en opmerkzaam toeziet, hoe de Volkenbond zijn rechtsbeginselen en zijne procedure zal plooien om de onwrikbare gestalte van het feitelijk gebeuren.

Hoe dat zij, tot dusverre beweert de Japansche delegatie bij den Volkenbond, dat het optreden der Japansche regeering in Mandsjoerije op geen enkel punt inbreuk maakt, hetzij op de tusschen China en Japan gesloten verdragen, hetzij op de bepalingen van internationale overeenkomsten aangaande China. Wij zullen trachten, in groote trekken de rechtsgronden te ontwikkelen, waarop Japan zijn Mandsjoerijsche politiek heeft opgebouwd.

1. Contrôle der mogendheden

Sedert een veertigtal jaren laat de Japansche regeering zich leiden door de gedachte, dat de sterke aanwas van Japans bevolking, en de ongehoorde uitbreiding van zijn industrie en handel, een nieuwe staatkunde ten opzichte van het vasteland medebrengen, eene staatkunde van schepping en controle van nieuwe invloedssferen, zoo niet van gebiedsuitbreiding en kolonisatie.

Ieder kent de phasen dezer nieuwe Aziatische politiek van Japan, waardoor het, zonder ook maar een enkel der zoo belangrijke voordeelen zijner insulaire positie optegeven, een gewichtig deel zijner activiteit naar het vasteland overbrengt. In bedachtzaam tempo, maar met vaste hand en naar onfeilbaar overleg, schuift Japan het eene stuk na het andere op het Chineesche schaakbord naar voren. Ook in vroeger eeuwen was de zucht naar verovering, overheersching, kolonisatie niet vreemd geweest aan den genius van het Japansche ras, maar ‘piraterijen’ en invasie's door befaamde samoerai's waren geen uitvloeisels van economische noodzakelijkheden, en vervielen wegens gebrek aan steun door de Shogunale regeeringen. Hideoshi's inval in Korea (‘Korea de voorhoede voor de verovering der vierhonderd Provinciën’ aldus een

zijner beroemdste proclamatie's) was een ééndagsverschijnsel. Eerst in het laatst der 19e eeuw heeft de Japansche natie vasten voet gezet op het Aziatische vasteland en daarmede is, wie weet, een nieuwe Aziatische hegemonie in grooten stijl ingeleid.

Daarbij hebben de groote mogendheden niet passief toegezien. Japan heeft geen vredestractaat kunnen onderteekenen, geen diplomatieke discussie kunnen openen, geen ‘vriendschappelijke’ overeenkomst kunnen sluiten, anders dan - als het China gold - onder gespannen toezicht der mogendheden. In de laatste veertig jaren heeft Japan op het Aziatische vasteland geen enkel resultaat bereikt, of het heeft zich dringende raadgevingen, vriendschappelijke inmengingen, correctie's, revisie's, moeten laten welgevallen, welke noch het tsaristische, noch natuurlijk Sovjet-Rusland zouden hebben gedoogd.[1)] De verdragen van Shimonoseki, Portsmouth, de overeenkomst van Peking (29 Dec. 1905), de conventie's betreffende den Zuid-Mandsjoerijschen spoorweg (25 Mei 1915), geen dier door Japan voor zijn toekomst onontbeerlijk geachte ratificatie's van zijn aanspraken of van zijn de facto uitgeoefende rechten op Chineesch en Mandsjoerijsch grondgebied, of zij zijn door Rusland, Frankrijk, Duitschland, Amerika, bestreden en besnoeid. Hetgeen op het huidig oogenblik in Genève plaatsvindt, is in den grond niets anders dan eene voortzetting door de groote mogendheden, van hare oude politiek van controle en voogdij over Japan, maar ditmaal toegepast in den voorzichtigeren vorm van - onder sympathiebetuigingen der ‘wereldopinie’ toegelaten of uitgelokte - ‘spontane’ protesten der Chineesche regeering.

1) Men herinnere zich de hooghartig afwijzende antwoorden van het Moskousche Commissariaat voor buitenlandsche zaken, tijdens het conflict met China in 1929, op de voorstellen van den Quai d'Orsay aan den sovjetgezant in Parijs en van baron Shidehara aan den sovjetgezant in Tokyo (beide op 19 Juli), op de mediatiepogingen der Duitsche regeering bij de Russische en de Chineesche regeering (27 Aug.), op de - langs den Quai d'Orsay gedane - aanmaningen der Amerikaansche regeering en hare verwijzing naar het Kellogg-pakt. Evenals het tsaristische goevernement in overeenkomstige gevallen, weigerde de sovjetregeering inmenging van derden en wees elke oplossing van het hangende conflict af, die anders dan door directe onderhandeling tusschen beide geinteresseerde mogendheden zou moeten worden bereikt.

De openbare meening in Japan wordt door een voorzichtige en in de oogen van sommige patriotten wat te weifelende regeering in bedwang gehouden. Maar zij is in den laatsten tijd des te meer geprikkeld, naarmate de natie zich bewust wordt, dat in de tegenwoordige phase der ontwikkeling van Japans buitenlandsche betrekkingen en machtsaanspraken, groote waakzaamheid en voorzichtigheid geboden zijn. In de oogen van het Japansche volk is het 'Mandsjoerijsche avontuur' geen militaire expeditie, het maakt deel uit van een geweldig project van pacifistische economische expansie, dat niet mag worden gecompromitteerd door ontijdige gebaren van ongeduld of toorn.

2. Japan en Rusland

Bij deze continentale expansie heeft Japan achtereenvolgens China, Rusland en Amerika op zijn weg gevonden. China's verzet is door een korte reeks van schitterend en energiek uitgevoerde operaties te land en ter zee in 1894 gebroken. Toen Japan - 'niettegenstaande vriendschappelijke raadgevingen van Duitsche zijde' - als vrucht zijner overwinning, territoriaal bezit in Zuid-Mandsjoerije opeischte, kwam de Japansche expansiepolitiek met de Russische in botsing. Beide rijken hadden het oog gevestigd op het schiereiland Liaotong (havens van Port-Arthur en Dalny). Rusland wilde er het ware eindpunt van maken van den Transsiberischen spoorweg, in plaats van Wladiwostok dat niet ijsvrij is. Japan had behoefte aan een vlootbasis voor zijn Mandsjoerijsche en Chineesche politiek.

Zes dagen na de onderteekening van het verdrag van Shimonoseki (17 April 1895), waarbij China aan Japan *voor eeuwig en in volle soevereiniteit* het schiereiland van Liaotong had afgestaan, werden, op Russisch initiatief, door de regeeringen van Frankrijk, Duitschland en Rusland ongeveer gelijkluidende[1)] 'vriendschappelijke nota's' in Tokyo ingediend,

1) Alleen heeft de Duitsche regeering, waarschijnlijk onder invloed eener anti-Aziatische mystiek ('Völker Europas, wahrt eure heiligsten Güter'....) aan de Duitsche vertaling der hoffelijke Fransche nota eenige phrasen toegevoegd, die door hare pedanterie de Japanners onaangenaam getroffen hebben: ....'die Regierung Seiner Majestät des Kaisers hat unter dem 8 März d.J. der japanischen Regierung Beschleunigung des Friedens und Mässigung in den Bedingungen empfohlen. In Hinblick auf eine wahrscheinliche von China erbetene Intervention der Mächte hat Deutschland damals den unvermittelten Friedensschluss unter billigen Bedingungen als für Japan verhältnissmässig am vortheilhaftesten bezeichnet und dabei hervorgehoben, dass die Forderung einer Gebietsabtretung auf dem Festlande *besonders* geeignet sein würde, eine Intervention zu provozieren. Japan hat diese uneigennützigen Rathschläge nicht beherzigt.'

waarin Japan werd aangeraden, om van het schiereiland Liaotong terstond weer afstand te doen. Aan dezen eisch werd kracht bijgezet door de tegenwoordigheid in de Chineesche wateren, van een Fransch, een Duitsch en een Russisch eskader, die er kruisten in de nabijheid van de zegevierende maar sterk gehavende Japansche vloot. Zooals de Duitsche nota aan de Japansche regeering het brutaal uitdrukte: ‘Die Regierung Seiner Majestät des Kaisers ist veranlasst mit zu protestieren, und wird, falls erforderlich, ihrem Protest auch den nötigen Hochdruck zu geben wissen. Japan kann daher nachgeben, der Kampf gegen drei Grossmächte wäre aussichtslos.’

Niettegenstaande uitbarstingen van verzet in leger en natie, was de Japansche regeering genoodzaakt, toe te geven. Haar uur had nog niet geslagen. In een tweede overeenkomst met China van den 8 November 1895, verklaarde Japan, ‘dat het voor eeuwig en in alle soevereiniteit aan China het Zuidelijk deel der provincie Feng-tien, dat krachtens art. 2 van het verdrag van Shimonoseki gecedeerd was, restitueerde.... benevens alle fortificatie's, arsenalen en publieke eigendommen, die eraan grenzen, en wel op het oogenblik, dat genoemd grondgebied.... zal zijn ontruimd door de Japansche troepen.’

Men begrijpt de woede, die zich meester maakte van alle lagen van het Japansche volk, toen drie jaren later bleek, dat hetzelfde schiereiland Liao-tong (Port-Arthur en Dalny) met stilzwijgende toestemming en de medewerking dierzelfde mogendheden, die het indertijd aan Japan onttrokken hadden, door China aan Rusland was afgestaan. Weliswaar was van een afstand ‘voor eeuwig en in alle soevereiniteit’ geen sprake, integendeel, art. 1 vermeldde uitdrukkelijk, dat het gebruik van het afgestane territorium aan China's autoriteit niet in

het minst te kort zou doen. Men was begonnen, een reeks begripsbepalingen in te leiden, die China zouden doen gewennen aan eene ‘onafhankelijkheid’ en ‘soevereiniteit’, die vereenigbaar zijn met elke mogelijke feitelijke schending der rechten van eene regeering op haar eigen territoir. Het keizerlijke China liet alles gelden, allereerst krachtens het oude adagium, dat gebood, den eenen barbaar met den anderen te bestrijden, en mede daar het hier in Mandsjoerije om een gewest ging, dat slechts zijdelings (als apanage der in China heerschende dynastie) met het Rijk verbonden was, en waaraan de Chineezen zich nooit veel gelegen hadden laten liggen.

De ‘soevereiniteitsgedachte’, die van nu af aan de Chineesche regeering zou worden gesuggereerd, hield in, dat zij ten behoeve van een vreemd leger strategische spoorwegen zou laten bouwen, dat zij den aanleg van oorlogshavens zou toelaten, en eigen tropen zou laten weren, alles op eigen grondgebied. Ik citeer uit de conventie van St. Petersburg van 28 Mei 1898:

> art. 4. .... ‘Gedurende den duur van het pachtcontract - 25 jaar - zullen alle bewegingen van troepen zoo te land als ter zee, de benoeming der hoofdbeambten die de districten zullen besturen, geheel en al worden overgelaten aan de Russische officieren.... Geen enkele Chineesche troep, van welk wapen ook, zal toestemming ontvangen, zich binnen dat gebied (Liaotong) te vestigen.’
> art. 8. .... ‘Het beginsel der autorisatie, in 1896 toegestaan aan de Maatschappij van den Mandsjoerijschen spoorweg, voor den aanleg van een spoorweg[1)], zal.... worden uitgebreid tot den aanleg van een zijlijn, vanaf een zeker punt op bovengenoemden spoorweg tot Talien-wan of, indien vereischt, zal hetzelfde beginsel worden uitgebreid tot den aanleg van een zijlijn van de hoofdlijn tot een geschikt punt op de kust in het schiereiland Liaotong’....

Ten overvloede voegt de Conventie hier nog aan toe: ‘Deze spoorwegconcessie zal nimmer mogen dienen als voorwendsel voor een inbreuk op het Chineesche territoir, noch om eene inmenging te veroorloven in de autoriteit of de belangen van China.’

De eigenlijke zin dezer feitelijke inbezitneming van Mandsjoerije door Rusland was echter aan Japan onbekend gebleven. Men vindt dien in een geheim militair verdrag, dat in Mei 1896 door Rusland met China gesloten was, en dat tegen

1) Den Oost-Chineeschen spoorweg.

Japan was gericht. In dat verdrag moet men de feitelijke stichtingsoorkonde zoeken van den Oost-Chineeschen spoorweg. Dit verdrag bepaalde:

> art. 1. ‘Les hautes Parties contractantes s'engagent à se protéger mutuellement, par toutes forces de terre et de mer, contre toute agression dirigée par le Japon contre le territoire russe en Asie orientale, contre la Chine ou le Corée.’
> art. 2. ‘Aucun traité de paix avec une partie adverse ne pourra être conclu par l'une des Parties contractantes sans le consentement de l'autre.’
> art. 4. ‘Le gouvernement chinois consent à la construction d'un chemin de fer à travers les provinces de l'Amour et de Kirin dans la direction de Wladiwostok....’
> art. 5. ‘En temps de guerre, la Russie aura le libre usage du chemin de fer pour le transport et l'approvisionnement de ses troupes....’

Indien dit verdrag den Japanners in 1905 bekend geweest ware, zouden Japans eischen ten aanzien van China gansch anders uitgevallen zijn. Hoe dat zij, de Europeesche mogendheden hebben toegelaten, dat vanaf 1898 in Mandsjoerije, onder het beginsel van China's ongestoorde soevereiniteit en onafhankelijkheid, een occupatiestatuut is ingevoerd, op welks rechtmatigheid Japan, als Rusland's erfgenaam, zich heden beroept.

3. Het Russische statuut in Mandsjoerije

En inderdaad heeft het Vredesverdrag van Portsmouth Japan tot erfgenaam gemaakt van alle rechten, privileges en concessies, welke Rusland in Mandsjoerije bezat. Deze waren niet gering. Bij de rechten, welke de letter van het Statuut (16 Dec. 1896) van den Oost-Chineeschen spoorweg - die niets anders was dan een trustee der Russische regeering - aan Rusland verleende, en die welke de Conventie van 28 Mei 1898 eraan had toegevoegd, had de practijk der Russische occupatie, als van zelf, uiterst talrijke en ingrijpende privileges aangesloten, die alle in flagranten strijd waren met een gezond soevereiniteitsbegrip, maar die door de Chineesche regeering kalm werden geslikt, zoo natuurlijk schenen zij voorttevloeien uit geest en bedoeling der Russische occupatie in Mandsjoerije.

Paragraaf 8 gaf den Oost-Chineeschen Spoorweg het recht, om ‘politie-agenten’ aan te stellen, die de orde te bewaren

hadden op aan de spoorwegmaatschappij toebehoorende gronden. Gezien de verhouding van den spoorweg tot den staat, sprak het wel van zelf, dat de ‘politieagenten’ de uniform droegen der keizerlijke kozakken, maar zij waren toen reeds talrijker dan noodzakelijk scheen.

In de stad Charbin was, in strijd met de Conventie van 28 Mei 1898, een Russische gemeenteraad gevormd. De rechtspraak werd er uitgeoefend door op Chineesch gebied gevestigde Russische rechtbanken. De vreemdelingen die zich in de spoorwegzône wenschten te vestigen en er grond te koopen, waren allereerst verplicht, een schriftelijke belofte van gehoorzaamheid aan de reglementen der Maatschappij te onderteekenen. Deze verbintenis verplichtte hen tot gehoorzaamheid aan alle Russische politie-, hygienische en commercieele voorschriften, tot betaling van alle door de Maatschappij te heffen belastingen, en tot afstand van elk recht op hooger beroep van de beslissingen der Maatschappij, bv. door inroeping eener diplomatieke tusschenkomst hunner respectieve regeeringen.

Eindelijk hadden zich als vanzelf in de verhoudingen tusschen den Spoorweg en het Chineesche publiek talrijke practijken ingeburgerd, die incompatibel schenen met de Chineesche soevereiniteit, maar die berustten op schriftelijke overeenkomsten met gewestelijke overheden, overeenkomsten, tegen welker zin en inhoud de Chineesche regeering nooit het zwakste protest heeft ingediend.

De protesten kwamen van de zijde der Engelschen en Amerikanen, die in Mandsjoerije het ‘open-deur’ beginsel door de Russen bedreigd zagen. In zijn nummer van 3 Jan. 1901 publiceerde de *Times* een Mandsjoerijsche Conventie met China, waarin Rusland de uitsluiting aller niet-Russen van den handel in Mandsjoerije bedongen zou hebben. De regimenten, die door de Russische regeering tijdens de Boksers-troebelen naar Mandsjoerije gezonden waren, bleven er ook na beeindiging der Chineesche troebelen, niettegenstaande protesten van Japansche zijde, in garnizoen.

De ‘openbare meening’ in Engeland, Amerika en Japan werd tegen Rusland opgezweept. Japan, als kampioen voor het beginsel der ‘gelijke kansen’, werd door beide Angelsaksische naties aangemoedigd. In Mandsjoerije is de alliantie

tusschen Engeland en Japan ontstaan en later - toen Japan Ruslands aanspraken en staatkunde geërfd had - ten grave gedragen.

In 1904 opende Japan, met den zedelijken en financieelen steun van Engelschen en Amerikanen, de vijandelijkheden tegen Rusland.

4. Het statuut der Japansche bezetting van Mandsjoerije

Het Vredesverdrag van Portsmouth droeg de huur van het schiereiland Liaotong en het bezit van den Zuid-Mandsjoerijschen spoorweg over aan Japan:

> art. 5. ....'Le gouvernement impérial de Russie cède au gouvernement impérial du Japon, avec le consentement du gouvernement de Chine, le bail de Port-Arthur, de Talien et des territoires et eaux territoriales adjacents, ainsi que tous les droits et privilèges et concessions se rattachant à ce bail ou en faisant partie....'
> art. 6. 'Le gouvernement impérial de Russie s'engage à céder au gouvernement impérial du Japon, sans compensation, avec le consentement du gouvernement de Chine, le chemin de fer entre Tchang-Tchoun et Port-Arthur et tous ses embranchements avec tous les droits, privilèges et concessions y appartenant dans cette région, ainsi que toutes les mines de charbon, appartenant à ce chemin de fer ou en exploitation pour son profit.'
>
> ....'Les deux hautes parties contractantes s'engagent mutuellement à obtenir du gouvernement de Chine le consentement mentionné dans la stipulation ci-dessus'.

Deze toestemming is door China verleend op 22 Dec. 1905. Art. 2 zegt aangaande de bij het beheer van den Zuid-Mandsjoerijschen spoorweg te volgen gedragslijn:

> ....'le gouvernement impérial japonais s'engage en ce qui concerne le territoire cédé à bail, aussi bien qu'en ce qui concerne la construction des voies ferrées et l'exploitation, à se conformer, autant que possible, aux accords primitifs conclus entre la Chine et la Russie. Dans le cas où une question se poserait à l'avenir, sous ce rapport, le gouvernement japonais décidera après entente avec le gouvernement chinois'.

Hiermede is de Japansche regeering in het haar in Mandsjoerije in pacht afgestane gebied, in de plaats getreden der Russische. Wel heeft de laatste - op aandringen der te Portsmouth arbitreerende Amerikanen - verklaard, dat het 'geen territoriale voordeelen, noch ook voorwaarden van voorkeur of exclusiviteit in Mandsjoerije bezat, niet in overeenstemming

met China's soevereiniteit of het beginsel der gelijke kansen', maar deze verklaring was bedoeld als eene uitdrukking der 'open-deur-politiek', waarop Amerika meer en meer den nadruk zou gaan leggen, zij was niet in overeenstemming met de realiteit der Russische machtstoepassingen in Mandsjoerije, waarop Japan zich voortaan niet zonder een schijn van recht zou gaan beroepen. De z.g. *misbruiken*, waartegen de Nanking-regeering zich nu verzet, zijn tot voor kort door de Chineesche regeering, zoowel in de Russische als in de Japansche invloedssferen in Mandsjoerije, toegelaten en bestendigd.

De vorm van machtsoefening, die wel het flagrantst in strijd schijnt met het beginsel van China's soevereiniteit, en waartegen de Chineesche delegatie te Genève, met zoo uitdrukkelijke instemming der afvaardigingen der Zuid-Amerikaansche staten, zoo klemmend protest aanteekent, is het gebruik van Japansche troepen voor ordebewaring in en buiten de zône van den Zuid-Mandsjoerijschen spoorweg. Wellicht vergeet de Chineesche delegatie, dat geen andere staat ter wereld door zulke contractueele antecedenten bezwaard is als de Chineesche. De aanwezigheid van Japansche garnizoenen langs den Zuid-Mandsjoerijschen spoorweg berust op het bewakingsrecht der spoorwegen, door China aan de Russen toegestaan[1)], en door dezen met instemming van de Chineesche regeering aan de Japanners overgedragen. Het is nogmaals in het bijzonder bevestigd in het 3e additionneele artikel van het Verdrag van Portsmouth:

> ....'les hautes parties contractantes se réservent le droit de maintenir des gardes pour préserver leurs lignes de chemin de fer respectives en Mandchourie. Le nombre de ces gardes n'excédera pas quinze hommes par kilomètre....'

Door dergelijke solidariteitsverklaringen met Rusland heeft Japan zich bij voorbaat de toepassing verzekerd zoowel van beginsel als van tactiek der Russische bezetting in Mandsjoerije, waarvan de sterkte op elk oogenblik de 15 man per kilometer te boven ging.

1) Art. 5 der Russisch-Chineesche Overeenkomst van 8 Sept. 1896, maar vooral par. 8 van het Statuut der Oost-Chin. Spoorwegmaatschappij 16 Dec. 1896.

Wel heeft Japan reeds in 1905 - op verzoek van China - de mogelijkheid eener terugroeping zijner garnizoenen aan de orde gesteld. Sommige handelingen der Japansche regeering geven namelijk reeds in de aanvangsphase harer betrekkingen met China aanwijzingen, dat het haar in den grond met haar vastelandspolitiek niet enkel om inbezitneming en verovering te doen is. Achter de scènerie van vaanvertoon en wapengekletter schijnen zich de perspectieven eener toekomstige samenwerking met China te openen, doch eener samenwerking, waarin Japan zich niet door een voortijdige toegefelijkheid en weekheid het overwicht en de leiding wil laten ontglippen.

Japan is de eerste mogendheid geweest, die zich bereid verklaard heeft (handelstractaat van 8 Oct. 1903) om van zijne exterritorialiteitsrechten in China afstand te doen, zoodra de Chineesche wetgeving, de middelen aangewend om er de toepassing van te verzekeren, en andere overwegingen, zulks zouden wettigen. En het 2e additionneele artikel van het Sino-Japansche tractaat van 22 Dec. 1905 spreekt aldus van de terugroeping der Japansche troepen uit Mandsjoerije:

> ....'Etant donné le désir sincère que le gouvernement impérial a exprimé de voir retirer, aussitôt que possible, les troupes et gardes de chemin de fer japonais et russe, afin de se conformer à ce désir, le gouvernement impérial japonais, *dans le cas où la Russie accepterait le départ de ses gardes de chemin de fer*, ou dans le cas où d'autres mesures appropriées seraient acceptées d'un commun accord entre la Chine et la Russie, consent à prendre des mesures analogues. C'est ainsi que, une fois que la tranquillité sera rétablie en Mandchourie *et que la Chine sera elle-mème en mesure d'accorder pleine protection aux personnes et aux biens des etrangers*, *le Japon retirera ses gardes de chemin de fer* simultanément avec la Russie'.

Aan dezen tekst ontleent Japan de *juridische* gronden voor het aanblijven zijner garnizoenen in Mandsjoerije. Hij stelt namelijk het terugtrekken daarvan afhankelijk van Ruslands bereidheid om hetzelfde te doen, maar acht dezen gecombineerden maatregel alleen dan mogelijk, nadat China bewezen zal hebben, zelf levens en eigendommen der vreemdelingen te kunnen verdedigen.

Inderdaad was toen niet te voorzien, dat Rusland ooit bereid gevonden zou worden, om alvorens alle redenen en voorwendsels om zijne troepen in Mandsjoerije aan te houden zouden zijn uitgeput, aan zijn semi-militaire occupatie van

den Oost-Chineeschen Spoorweg een einde te maken. Toch is dat geschied.

Tijdens de Russische burgeroorlogen (1917-1921) was de Oost-Chineesche Spoorweg achtereenvolgens in handen geweest van Wit-Russen, Tsjechen, Japanners, en door de laatsten in handen gespeeld van de Chineesche troepen. Onder de autoriteit der gewestelijke Chineesche regeeringen hadden zeer talrijke tegenstanders van het Sovjetregiem zich in de spoorwegzône gevestigd, waar zij ook nu nog een zekere rol spelen. Eene normale 'bewaking' van den Oost-Chineeschen spoorweg zou de Sovjets zeker op den duur aan sterke wrijvingen met de Mandsjoerijsche regeering hebben blootgesteld. Van den nood een deugd makende, en zeer zeker niet zonder propagandistische bijbedoelingen, heeft Rusland daarop in zijne Overeenkomst van 31 Mei 1924 met de Chineesche republiek, 'van alle bijzondere rechten en privileges afstand gedaan, welke door het tsaristische gouvernement bij middel van conventies, overeenkomsten, verdragen, etc. verkregen waren.'

Op dit antecedent heeft China zich daarop beroepen, om van Japan, ingevolge diens solidariteitsverklaring met Rusland in het tractaat van 22 December 1905, te eischen, dat het op zijne beurt zijne troepen zou terugroepen. Het antwoord is geweest, dat de tweede voorwaarde voor de militaire ontruiming, n.l. dat China zelf in staat zou zijn om personen en goederen der vreemdelingen te beschermen, niet was vervuld.

5. China's 'soevereiniteit'

Om het standpunt te begrijpen dat Japan ten opzichte der Chineesche eischen inneemt, moet men bedenken, dat geen der andere groote mogendheden, in beginsel, jegens China een andere houding aanneemt. Krachtens het oude, beproefde principe: 'met den eenen buitenlandschen duivel den ander te bestrijden' vindt de Nanking-regeering het niet wenschelijk, om voorloopig veel te spreken over de inbreuken, welke door de andere regeeringen op hare soevereiniteit worden gepleegd.

Er is geen enkele mogendheid, die China's soevereiniteit eerbiedigt, althans in den zin, die tot voor de ‘Chineesche quaestie’ aan dien term gehecht was. Geen der mogendheden is dan ook genegen, in beginsel hare privileges en geweldmethodes in China op te geven. De houding die door de regeeringen wordt aangenomen jegens de aanspraken der Nankingregeering, regelt zich eenerzijds naar het minimum van exceptionneele rechten, welke de geconcerteerd optredende mogendheden wenschen te behouden, en anderzijds naar het maximum dat zij aan de meest belanghebbende mogendheid (Japan) wenschen toe te staan.

Het komt er dus op aan, om voor China een internationaal statuut te definieeren, voldoende verwant met dat van alle ‘vrije volkeren’, om er mede de in China het sterkst naar voren dringende mogendheid te kunnen terughouden, en tevens zoo rekbaar, dat geen der in China door de andere staten bereikte en in de huidige omstandigheden houdbare commercieele en staatkundige privileges behoeft te worden prijsgegeven.

De Conferentie van Washington heeft dit ‘houten-ijzer’ niet ongeschikt samengelijmd. Niettegenstaande de stemming er gunstig was voor China en gansch tegen Japan scheen gericht te zijn, hebben de delegaties China's soevereiniteit volstrekt niet ondubbelzinnig erkend. In het eerste artikel van het op 9 Febr. 1922 gesloten ‘Verdrag aangaande beginselen en staatkunde betreffende China’ wordt onder No. 1 gezegd:

> ....‘les puissances contractantes autres que la Chine conviennent.... de respecter la souveraineté et l'indépendance, ainsi que l'intégrité territoriale et administrative de la Chine.’

maar onder No. 2 wordt slechts uitgesproken, dat zij overeenkomen

> ....‘d'offrir à la Chine, de la manière la plus complète et la plus libre d'entraves, la possibilité de s'assurer les avantages permanents d'un gouvernement stable et efficace.’

Hier is immers, zeer zeker niet zonder opzet, op twee gedachten gehinkt. Het is in overeenstemming met No. 2, dat, zoolang China van de haar geboden mogelijkheid om een stabiele en effectieve regeering te vormen, nog niet op bevredigende wijze heeft kunnen gebruik maken, de groote

mogendheden hare troepen aan wal zetten, die op Chineesch grondgebied prikkeldraadversperringen aanleggen en Chineesche onderdanen neerschieten; dat zij, zonder toestemming der Nankingregeering, torpedobooten de Chineesche binnenwateren opzenden, etc.; allemaal handelingen welke tot voor kort, en nu nog indien het een anderen staat als China zou gelden, volkomen onvereenigbaar geacht worden met de soevereiniteitsgedachte van den getroffen staat.

Het bepaalde onder No. 1 blijft veroorloven, om tegen eene mogendheid, die iets verder zou wenschen te gaan dan de andere staten lief is, de phrasen van soevereiniteit, onafhankelijkheid etc. uit te spelen.

Helaas hebben zoowel de keizerlijke als de republikeinsche regeering in China, door het sluiten van talrijke bijzondere verdragen met de verschillende mogendheden, er het hunne toe gedaan, om aan het spooksel eener verminkte ‘soevereiniteit’ een lichaam te geven. Nanking beweert wel, dat de meeste dezer overeenkomsten zijn afgedwongen, en leidt hieruit hare invaliditeit af. Een dergelijk argument in te voeren, is gevaarlijk voor een staat, die nog langen tijd niet op voet van volmaakte gelijkheid met andere mogendheden zal kunnen onderhandelen. Bovendien is de aangevoerde stelregel ook uit het oogpunt van het internationale recht onverdedigbaar. Wat zou er zoodoende terechtkomen van alle verdragen waardoor aan een oorlogstoestand een einde gemaakt wordt, en waarbij - voor 't minst genomen - de onderhandelaars niet beide een even sterke positie hebben ingenomen?

Maar er is meer. In 1929 hebben een aantal Europeesche en de Amerikaansche regeeringen, teneinde - na gebleken onmacht der Chineesche regeering - 30.000 onderdanen te beschermen, 25.600 man troepen aan land gezet, Nanking gebombardeerd, dat alles zonder oorlogsverklaring en zonder later, gelijk gebruikelijk, den oorlogstoestand door een vredesverdrag te beeindigen. Is het feit, dat de Chineesche regeering zich tegen deze ondragelijke schending harer souvereiniteit en onafhankelijkheid niet beroepen heeft op art. 10 van het Volkenbondspakt, niet een aanwijzing, dat zij zelve overtuigd is, onder een ander internationaal statuut te staan dan alle andere mogendheden?

Voor de bescherming van meer dan een millioen zijner onderdanen onderhoudt Japan in Mandsjoerije ongeveer 50.000 man troepen. Dat ook de andere vreemdelingen er voordeel trekken van de orde, die door politietoezicht en legerbewaking in Mandsjoerije onderhouden wordt, is in 1925 gebleken. Toen mede de zône van den Zuid-Mandsjoerijschen spoorweg het slagveld dreigde te worden voor de legers der generaals Tchang-Tso-Lin en Kuo-Sung-Ling, verbood de Japansche opperbevelhebber in Kwan-toeng, generaal Shirakawa, aan beide Chineesche legers om een zône te betreden van 12 kilometer ter weerszijden van den spoorweg. Aldus zijn legerorder:

> ....'Men mag niet vergeten, dat honderdduizenden Japansche onderdanen in Mandsjoerije vreedzame beroepen uitoefenen, en dat ontzaggelijke sommen Japansch kapitaal er zijn belegd.
> Indien derhalve, hetzij in de spoorwegzône hetzij in de naburige districten, als een gevolg der vijandelijkheden of der ordeverstoringen, een toestand mocht ontstaan, berekend om deze gewichtige japansche belangen te schaden of ernstig te bedreigen, dan zouden de Japansche strijdkrachten in Mandsjoerije genoodzaakt zijn, te handelen zooals de plicht gebiedt.'

Een gezamenlijke nota, door de consuls in Moekden bij generaal Shirakawa ingediend, en strekkende om deze bescherming ook tot andere vreemdelingen dan de Japanners te willen uitstrekken, was het ongevraagd bewijs van de sociale nuttigheid van het Japansche bezettingsleger in dit door burgerkrijg en banditisme geteisterd gewest.

6. Vrede met de barbaren

De verklaring voor de meegaande houding, door de Chineesche regeeringen jegens de Russen, later de Japanners, in acht genomen, vindt men ten eerste in een algemeen beginsel der Chineesche politiek, verder in de verhouding van Mandsjoerije tot China.

Telkens verwijten de jonge Chineesche nationalisten hun staatslieden, die tegenover de eischen der vreemdelingen een te zwakke houding aannemen, dat zij zich naar het 'testament van Ts'inn-Koei' hebben gedragen. Ts'inn-Koei, hertog van Wei, is minister geweest onder keizer Kao-tsoeng in het midden der 12de eeuw. Hij ried zijn meester een politiek van vrede tot

elken prijs aan met de Kinn, een strijdbaren Mandsjoestam, die in het Noorden een uitnemend georganiseerd rijk gevestigd hadden, en door hunne invallen het den Chineezen lastig maakten. Hij liet zijn tegenstander, generaal Yao-fei, ter dood brengen, daar deze den krijg wilde voortzetten, en daardoor de vredesonderhandelingen bemoeilijkte. Beiden, apostelen van tegengestelde beginselen, zijn symbolen gebleven van de tweeërlei staatkunde, door de Chineesche Keizers tegenover den vreemde gevolgd. Beiden zijn na hun dood afwisselend ten hemel verheven en verguisd, naarmate het eene of het andere beginsel in het staatsbestuur de leiding gaf. China heeft zich nooit kunnen verweren tegen eenen goed georganiseerden aanval uit het buitenland. Zijn gansche geschiedenis is een opvolging van usurpaties en invasies. Zijn eigenaardige beschaving is bezield geweest door dien gevaarlijken hoogmoed, die den vreemdeling te zeer veracht heeft om er zich vooraf tegen te wapenen, en die daarom den staat krachteloos gemaakt heeft tegen elk buitenlandsch geweld. Maar dezelfde verfijnde minachting en overtuiging van onbereikbare voortreffelijkheid heeft altijd opnieuw den barbaarschen invaller geimponeerd, onderworpen en opgeslorpt.

Er is daarom in de Chineesche politiek van vrede tot elken prijs een wijsheid verborgen: den barbaar tegen wien geen legers en geen wallen stand houden, nadat hij door alle belemmeringen eener listige staatsmanskunst is heengebroken, in te halen, met de onontwarbare sophismen der oude zedeleer te ontwapenen, met de diplomatische kunstgrepen eener beproefde levenswijsheid te omstrikken, en daarna op te lossen, of - zoo dit niet ging - uit te werpen.

Want men moet zich duidelijk maken, dat het beginsel van den vrede tot elken prijs, niet minder dan het principe van den oorlog tot het uiterste, voortvloeit uit dezelfde diepingewortelde gevoelens van minachting jegens den vreemdeling. Er is iets in van de houding van den wijsgeer tegenover een gewapenden nachtelijken inbreker.

7. Mandsjoerije een on-Chineesch gewest

Er is nog een andere grond, die de keizerlijke Chineesche regeering ertoe gebracht heeft, om aan Russen en Japanners

zoo exceptioneele rechten in Mandsjoerije toe te staan, en de Japanners hebben aan dezen grond een hunner juridische argumenten voor hunne Mandsjoerijsche politiek ontleend. Mandsjoerije heeft nooit tot het eigenlijke China behoord.

Onder de gansche Mandsjoe-dynastie (1644-1911) heeft Mandsjoerije onder een exceptioneel statuut gestaan. De band, die Mandsjoerije aan China verbond, was deze: dat de keizer van China tevens dynast was in Mandsjoerije. Van eene vereenzelviging van beide landen is zoo weinig sprake geweest, dat integendeel alle Mandsjoe-keizers voor het stamland hunner voorouders een uitzonderingsregiem hebben in stand gehouden. Geleerd door de ervaringen, welke alle krachtigere Mongolenstammen uit het Noorden en Noord-Westen in China hadden opgedaan, hebben ook zij eene verweekelijking gevreesd van het sterkere Mandsjoe-ras door de invloeden der tegelijkertijd vereerde en geduchte Chineesche beschaving. Zoo heeft reeds in 1187 een koninklijk decreet aan de Kinn, den zooeven genoemden Mandsjoe-stam uit de vallei der rivier de Soengari, verboden om Chineesche namen en kleeding aan te nemen. ‘Onze zeden’, aldus de verordening, ‘zijn altijd eenvoudig en rechtuit geweest. Tracht ze te behouden. Hoed u er voor, spilziek en genotzuchtig te worden.’

Mandsjoerije is daarom voor de Chineezen verboden geweest; de oorspronkelijke bewoners weerden de Chineesche indringers uit het Zuid-Westen. Tusschen de rivier de Jaloe en Moekden bleef een breede strook lands ontoegankelijk voor de Chineezen en onbebouwd. Eerst sinds korten tijd komen de Chineesche boeren - en bij honderdduizenden per jaar - in Mandsjoerije veiligheid en grond zoeken.

De bijzondere, van China geheel afgescheiden plaats, welke door Mandsjoerije in het internationale leven wordt ingenomen, is althans door de groote mogendheden vastgelegd in bijzondere overeenkomsten, zooals in de Russisch-Japansche conventie van Juli 1910, waarin beide landen zich verplichtten, van weerszijden elkanders rechten in Mandsjoerije te verdedigen. Ook de Fransch-Japansche overeenkomst van Juni 1907 spreekt van het bijzondere belang, dat beide landen hebben bij de waarborging van orde en vrede in ‘naburige gewesten van het Chineesche rijk waar beide regeeringen

rechten hebben van soevereiniteit, bescherming, occupatie.' Ook de Ishii-Lansing correspondentie erkent de 'bijzondere rechten, welke Japan bezit in het aan zijne bezittingen grenzende deel van China.'

De keizerlijke regeering in China heeft verder toegelaten, dat in 1906/07 in Mandsjoerije bijzondere bureaux voor buitenlandsche zaken zijn opgericht, die afzonderlijk voor de provincies Kirin en Heilungkian alle diplomatieke betrekkingen met Japan en Rusland regelden.

Ook na den val van het keizerlijk bewind heeft Mandsjoerije eene autonomie ten opzichte van het eigenlijke China behouden. De laatste onderkoning, Chao-Er-Laun, heeft als gouverneur te Moekden nog eenigen tijd in het republikeinsche China een primaat behouden over de twee andere Mandsjoerijsche provinciën. Zoodra Chang-Tso-Lin aan het bewind kwam, werd Mandsjoerije's onafhankelijkheid nog meer geaccentueerd. Zoowel hij als later zijn zoon Chang-Hsueh-Liang vertoonden velleiteiten van onderschikking aan een Chineesch goevernement, maar deze bleef geheel formeel. Zoo heeft in 1924 Chang-Tso-Lin een verdrag gesloten met Rusland, welks geldigheid noch door de Chineesche noch door eenige andere regeering betwijfeld is. In 1926 liet de Maarschalk door den Provincialen Raad te Moekden Mandsjoerije's onafhankelijkheid proclameeren. En toen Chang-Hsueh-Liang aanvankelijk eene zekere suprematie van Nanking aanvaardde, en als symbool der herwonnen eenheid de vlag met de witte zon op het blauwe veld op de officieele gebouwen heesch, was ook dit niet meer dan een symbolisch gebaar: in werkelijkheid is Nankings invloed op Moekden nooit gevoeld. Immers het compromis, dat bereikt was tusschen Chiang-Kai-Chek en Chang-Hsueh-Liang, stipuleerde uitdrukkelijk:

> behoud der administratieve onafhankelijkheid van Mandsjoerije,
> verbod aan de Nanking-regeering om eenige order te geven, in strijd met de wenschen van het Moekden-goevernement,
> vrijheid van dit laatste om geen order van Nanking te aanvaarden, zoo het deze onaanvaardbaar acht,
> recht om elke inmenging der Centrale regeering in gewestelijke comité's af te wijzen.

Het eerste artikel der op 1 Juni 1931 afgekondigde voorloopige Chineesche constitutie rekent wel Mandsjoerije -

evenals Mongolië en Tibet - tot het Chineesche rijk. Maar het schijnt wel alsof het hier, evenals bij de vraag der feitelijke soevereiniteit van China zelf, meer om een postulaat gaat dan om eene realiteit. Mongolië, dat door de Nanking-regeering tot het Chineesche territorium gerekend wordt, valt feitelijk in geen enkel opzicht onder hare jurisdictie. Het nieuwe Rusland heeft er de staatkunde van het oude voortgezet. In 1915 had de Russische gezant te Peking, Kroepensky, met de Chineesche regeering een verdrag gesloten, waarin gestipuleerd werd 'le droit exclusif du gouvernement autonome de la Mongolie extérieure de pourvoir aux affaires de son administration intérieure'. In Maart 1925 heeft Tchitcherin aan het Centrale Uitvoerende Comité der USSR verklaard, dat 'hoewel Oostelijk Mongolië Chineesch grondgebied bleef, zijn autonome rechten en macht het van alle Chineesche inmenging in inwendige aangelegenheden vrijmaakten, en het in staat stelden om zelf zijn diplomatieke betrekkingen te regelen.' De president der Mongoolsche republiek, talrijke officieren in het Mongoolsche leger, zijn Russen. Het gansche economische, politieke, cultureele leven staat onder Russische leiding. Nanking ontbreekt het aan elke mogelijkheid om precies te weten te komen, wat er in dat land omgaat. Toch heeft het nooit openlijk protest aangeteekend tegen deze feitelijke onttrekking van Mongolië aan zijn soevereiniteit. Hoe is te verklaren, dat Mandsjoerije zich in zooveel sterkere mate in zijn aandacht verheugt? Zou het zijn, omdat de groote mogendheden, die het steunen in zijne actie bij den Volkenbond, geen economische belangen hebben in Mongolië?

8. Niet-nakoming der gesloten verdragen

Het is mede niet zonder een stille aanmoediging door 'openbare meening' en regeering in sommige landen, dat het Nanking-gouvernement sinds eenige jaren begonnen is, de met Japan gesloten verdragen niet meer toe te passen. In Jan. 1928 heeft de Heer C.T. Wang, minister van Buitenlandsche Zaken te Nanking, de nietigheid uitgesproken aller 'eenzijdige' verdragen, en de opheffing van alle exterritorialiteitsrechten der vreemdelingen in China. Het is tot dusverre echter feitelijk

alleen Japan geweest, dat de toepassing van dit decreet heeft ondervonden. Hier mogen eenige voorbeelden volgen van de consequente hardheid, waarmede de Japansche rechten in Mandsjoerije worden bestreden.

Art. 2 van het Sino-Japansche verdrag van 1915 verleent aan elken Japanschen staatsburger het recht, om in Zuid-Mandsjoerije land te pachten op een langen termijn (tot 30 jaar) die telkens inconditioneel verlengbaar is. Een bijzondere Chineesche wetgeving heeft de uitoefening van dit recht onmogelijk gemaakt. Ik citeer uit een 'Wet aangaande bestraffing van bedriegelijken landverkoop', die in Mei 1931 door de provinciale regeering van Feng-Tien uitgevaardigd is om bovengenoemd tractaat krachteloos te maken. De gestrengheid dezer straffen is afhankelijk van het oppervlak der aan den vreemdeling verkochte of verpachte akkers. Art. 8 zegt:

> 'Een ieder, die land zal hebben verkocht of verpacht aan een vreemdeling, zal met den dood gestraft worden, indien het oppervlak tusschen 500 en 1000 *mu* groot is. De persoon, die hem in contact gebracht heeft met dien vreemdeling, zal worden gestraft met levenslangen dwangarbeid.'

Art. 3 van hetzelfde verdrag van 1915 geeft iederen Japanschen staatsburger het recht, om in Zuid-Mandsjoerije te wonen, er te reizen en er commercieele en industrieele zaken te drijven. Practisch wordt dit artikel krachteloos gemaakt door een kwaadaardig stel politievoorschriften, dat als landverraders brandmerkt en met den dood bedreigt allen, die Japanners herbergen en hun woningen verhuren.

In 1927 is in Mandsjoerije eveneens een heftige beweging uitgebroken tegen de immigratie van Koreanen. Er bestaat tusschen Japan en China een meeningsverschil aangaande de jurisdictie, waaraan deze immigranten onderworpen zijn: het gaat daarbij om de al- dan niet-erkenning van de Japansche nationaliteit der Koreanen. Niemand kan echter betwisten, dat dezen het recht hebben, zich in Mandsjoerije te vestigen en er land te bebouwen. 80% van alle naar Mandsjoerije uitgeweken Koreanen arbeiden in de districten Chientao en Hunchun (provincie Kirin) en zij hebben deze gewesten tot welvaart gebracht. Er zijn trouwens ten naastenbij geen rijstvelden in Mandsjoerije, of zij zijn door Koreanen uit den woesten grond te voorschijn geroepen. Sinds 1927 worden deze Koreanen,

niettegenstaande den onbetwistbaren zin der verdragen, zoo zij weigeren zich tot Chineezen te laten naturaliseeren, van den eerst door hen vruchtbaar gemaakten grond verdreven. De Koreaansche scholen worden gesloten. Alle associaties tusschen groepen van Koreaansche huishoudingen worden opgeheven. Hier en daar - en met name bij de befaamd geworden Wanpaoshan-affaire - hebben de Japansche autoriteiten gebruik gemaakt van hunne exterritorialiteitsrechten en Japansche politie gezonden om deze Koreanen, die Japansche onderdanen zijn, te beschermen. Door deze maatregelen is toen verhinderd, dat de Koreaansche landlieden door Chineesche politie (50 man te paard en 80 te voet) en een opgehitste massa Chineesche boeren uit hun bloeiende onderneming verdreven werden.

Volgens eene conventie van 1909 en een protocol van 1911 hebben de Japanners het recht, om in sommige districten zelfstandig, en in andere in samenwerking met Chineezen, mijnen te ontginnen. Desniettegenstaande wordt sinds eenige jaren aan Japanners elke toestemming om zelfstandig mijnarbeid te verrichten, geweigerd, en een bijzonderlijk *ad hoc* uitgevaardigde strafwetgeving bedreigt alle Chineezen die aanstalten maken om Japanners in hunne mijnbedrijven op te nemen teneinde deze te moderniseeren, als ‘samenzweerders met vreemdelingen’ met den dood.

Zoo zouden wij geruimen tijd kunnen voortgaan. Die overtredingen echter, welke het Japansch-Chineesche conflict in de hoogste mate verscherpt hebben, betreffen den aanleg van bepaalde spoorwegen, in strijd met gesloten verdragen. In art. 3 van het - op verzoek der Chineesche regeering - geheimgehouden Protocol behoorende bij het Verdrag van Peking van 22 Dec. 1905, verbindt de Chineesche regeering zich,

> teneinde de belangen van den Zuid-Mandsjoerijschen spoorweg niet te schaden, voordat Zij in het bezit van genoemden spoorweg zal zijn geraakt, eenige andere spoorlijn in de nabijheid van of parallel aan dien spoorweg te bouwen, of eenige zijlijn, die nadeel zou toebrengen aan de belangen van genoemden spoorweg.

Desniettegenstaande heeft de Chineesche regeering in Mandsjoerije een aantal spoorwegen laten aanleggen, in de onmiddellijke nabijheid van en parallel aan den Zuid-Mandsjoerijschen spoorweg, en klaarblijkelijk alleen dienende om aan deze maatschappij afbreuk te doen. Deze politiek is daarom te opmerkelijker, wijl het zeker meer aangewezen scheen, het nog veel te kleine spoorwegnet in eigenlijk China uit te breiden. Sinds 1877 zijn in eigenlijk China spoorwegen aangelegd ter lengte van slechts 8400 km, terwijl in Mandsjoerije sinds 1897 6000 km spoorlijn is gebouwd. Onder deze omstandigheden is het niet twijfelachtig, dat met deze nuttelooze geldverspillingen alleen bedoeld kan zijn, de Japanners, in strijd met regelmatig onderteekende verdragen, nadeel te berokkenen.

Protesten baten niet, onderhandelingen leiden tot geen practisch resultaat. Aan de voorstanders van een vreedzame en voorzichtige politiek jegens de Nanking-regeering wordt door hare houding elk wapen uit de handen geslagen. De militairen in Japan wijzen op historische ervaringen met het oude China, dat altijd begonnen is alle onderhandeling met vreemdelingen uit de hoogte te weigeren, maar altijd voor een kleine en kortstondige toepassing van geweld is gezwicht.

Het zou bedenkelijk zijn, in beginsel aan eenige regeering te verbieden, de nakoming van vrijwillig gesloten verdragen, na gebleken onwil, met vertoon van macht te eischen, en, zoo noodig, met geweld van wapenen door te zetten.

9. Orde en veiligheid in Mandsjoerije

Op de Conferentie van Washington heeft de Chineesche delegatie gevraagd, ‘China een kans te geven te bewijzen, dat het de orde bewaren kan langs den Zuid-Mandsjoerijschen Spoorweg. Deze kans zou dan alleen gegeven kunnen worden, indien de Japansche troepen zich terugtrokken’. Het antwoord, dat ‘Japansche belangen en Japansche veiligheid van zoo groot belang zijn, dat Japan zich niet kan veroorloven om die risico te wagen’, lijkt vrij redelijk, indien men bedenkt, welke toestanden heerschen in het eigenlijke China, waar het Nanking-gouvernement een staaltje geeft van de orde, welke

het, zonder inmenging van vreemdelingen, met eigen middelen, bewaart'.

Vier van elkaar min of meer onafhankelijke groepen staatslieden en militairen verdeelen onder elkander de macht, die hun te verdeelen gelaten wordt door een onoverwinnelijke wanorde, die in twee provinciën (Hunnan, Kiangsi) optreedt onder de auspiciën van het communisme, in negen tiende van China als anarchie. Deze vier groepen: Nanking, de Zuid-Westelijke Raad (Kanton), het Midden-Chineesche regime (generaal Hang-Fu-Chu) en het Noord-Chineesche regimə (generaal Chang-Hsueh-Liang), voeren onderling een verbitterden politieken krijg, heffen belastingen, rusten legers uit, en brengen een toestand teweeg, waarin vaak regeering en bandietendom niet van elkander te onderscheiden zijn. Een zoo hartstochtelijke vriend van China als Trebitsch Lincoln, heeft in Febr. ll. in de *North-China Daily News* een antwoord gegeven op de vraag: kan China gered worden? De schrijver, die sinds zes jaren den Chineeschen naam Chao Kung en het gewaad draagt van een Chineeschen Boeddhistischen monnik, en die herhaaldelijk door Chineesche staatslieden wordt geraadpleegd, ziet geen ander geneesmiddel voor China's heillooze anarchie, dan in een ingrijpende reorganisatie van de heele Chineesche administratie. Alle generaals (waaronder, volgens hem, niemand is van onbevlekten naam) moeten worden ontslagen, een nationale gendarmerie opgericht onder buitenlandsche officieren, etc. Volgt China dezen onverwezenlijkbaren raad niet op, aldus Chao Kung, dan is het onherroepelijk en voor altijd verloren.

De onbarmhartige uitzuiging van den Noord-Chineeschen boer door leger en bandieten beide, heeft sinds 1927 ondragelijke vormen aangenomen, en een massavlucht veroorzaakt naar Mandsjoerije, dat er een groot deel zijner huidige welvaart aan te danken heeft. Van 1923 tot 1926 was het aantal Chineesche immigranten in Mandsjoerije van 430.000 tot 600.000 per jaar toegenomen, waarvan de helft na beëindiging van het arbeidsseizoen naar hunne haardsteden in China terugkeerden. Onder het regime der krijgsheeren Yen-Shi-Shan, Feng-Shu-Shan, Chang-Hsueh-Liang, Hang-Fu-Chu, en anderen, ontvluchten zij thans ten getale van minstens

1.100.000 per jaar hun geboorteland, en vestigen zich, ditmaal blijvend, onder den rook der Japansche garnizoenen in Mandsjoerije. Hun transport over zee, in omstandigheden van hygiene en comfort, die met elke beschrijving spotten, en die herinneren aan de verhalen der oude slavenschepen, en - voor 30% onder hen - na hunne aankomst te Dairen, de tochten van mannen, vrouwen en kinderen, te voet langs de ongebaande Mandsjoerijsche wegen, over afstanden van 800 en 1000 km, naar het Noorden, deze ongehoorde massa-uittochten van gansche, tot radeloosheid gedreven bevolkingen die voor goed wenschen te breken met hun ongastvrij, aan een beestachtige anarchie overgeleverd vaderland, zijn wèl een pleidooi voor den vrede, dien zij in Mandsjoerije hopen te vinden onder de vanen der Rijzende Zon.

Buiten de eigenlijke Japansche zône is elke veiligheid echter volkomen illusoir. Van de Chineesche troepen verwachten, dat zij aan het bandietendom een einde zouden kunnen of willen maken, zou zijn: Belial aanroepen om Beëlzebub uitte drijven. Tusschen de bandieten en de slecht betaalde soldaten vervloeien de grenzen. Uit verhalen, die gepubliceerd zijn door gevangengenomen en tegen losgeld vrijgelaten Amerikanen, Zwitsers etc. blijkt, dat het bandietenwezen niet tot de Tsjoengoezen en Chineesche paria's beperkt blijft. Alle maatschappelijke kategorieën doen er aan mede. Onder leiders en bendeleden vindt men voormalige legerofficieren, onderofficieren en soldaten, boeren en geletterden, rechters, ambtenaren en middenstanders. Deze, vaak intelligent geleide en meest met ongehoorde wreedheid optredende bandieten hebben hunne schuilplaatsen buiten het bereik der Japanners. In benden van 5 tot 200, soms vereenigd tot legertjes van 2 tot 4000 man, doen zij invallen tot nabij en in de Japansche zône, waar zij echter met groote beslistheid en hardheid worden afgeslagen. Zij zijn gewapend met geweren, mitrailleuses, handgranaten, soms loopgraafmortieren en veldgeschut. Zij leggen loopgraven en versperringen aan en bereiden hunne massa-aanvallen met dynamietaanslagen voor. Zij breken spoorwegen op, laten waterreservoirs springen. Grootere detachementen overrompelen kleine steden en plunderen er de kassen der belastingbureaux en der agentschappen van de

staatsbank. Naast de Chineesche dorpen rooven zij bij voorkeur ook de Koreaansche nederzettingen leeg. Dat doen zij stelselmatig en degelijk: na plundering worden de woningen in brand gestoken, de mannen worden - vaak na gemarteld te zijn - ter dood gebracht, de vrouwen misbruikt en gedood of medegevoerd. Geheele dorpen, ja districten, vluchten voor de naderende benden; de Japansche troepen worden door de Chineesche bevolkingen met Japansche vlaggetjes binnengehaald. Het is onder zulke omstandigheden, dat de Chineesche delegatie bij den Volkenbond, en gelijkgestemde afvaardigingen van andere staten, de onmiddellijke ontruiming van Mandsjoerije door de Japansche troepen eischen.

Het zou volkomen onredelijk zijn, om in overeenstemming met een deel der Chineesche en der Amerikaansche pers, dit Mandsjoerijsche banditisme te willen beschouwen als een uitsluitend tegen Japanners gerichte guerilla, een terugslag op de 'Japansche agressie'. De meeste benden zijn (volgens de verhalen van 'neutrale' slachtoffers) in den grond genomen volkomen a-politisch, en richten hunne aanvallen gelijkelijk tegen Chineezen, Mandsjoe's, Japanners, Koreanen en Europeanen. De anti-Japansche staatkunde der Nanking-regeering en geheime orders van generaal Chang-Hsueh-Liang, die de bandieten voor zijne doeleinden gebruikt, hebben in de activiteit dier roovers een tint of schijn van een zeker patriotisme gebracht. Zoo worden Japanners en Koreanen met grootere wreedheid behandeld dan Chineezen, maar de laatsten zijn onder hunne slachtoffers verreweg in de meerderheid, en een percentage Europeanen ontbreekt niet. Het ware nuttig, op te treden tegen de illusies, waaraan de Amerikaansche missies in China zich overgeven. In alle conflicten tusschen China en de vreemde mogendheden hebben zij met onverklaarbare lichtzinnigheid partij gekozen voor de Chineezen. De gewelddaden van rooverbenden hebben zij - zelfs als zij gericht waren tegen de instellingen hunner missies - vergoelijkt en zoodoende aangemoedigd. Voor deze toegefelijkheid zijn zij door de bandieten niet naar behooren beloond. Elke maand neemt de lange lijst van Amerikaansche slachtoffers van het Chineesche rooverwezen toe. Einde 1931 waren in het geheel ruim 200 vreemdelingen (niet-Japanners) sinds 1922 gedood,

verminkt, of weggevoerd. Daaronder bevonden zich tegen de 50 Amerikaansche mannelijke en vrouwelijke missionarissen.

Het getal der in de zône van den Zuid-Mandsjoerijschen spoorweg ‘arbeidende’ bandieten bedraagt volgens uitvoerige rapporten der spoorwegmaatschappij 35.000 (langs de 700 km tusschen Dairen en Tchang-Tchoeng). Om aan deze wantoestanden een einde te maken, zouden de Japanners vliegende kolonne's moeten vormen, welke verre *buiten de spoorwegzône* de rooverbenden tot in haar verste schuilhoeken achterna zaten.

Langs den Oost-Chineeschen spoorweg, waar de orde alleen nog maar door Chineesche benden bewaard wordt, daar de Russen zich van de spoorwegbewaking geheel en al hebben teruggetrokken, neemt het rooverwezen met den dag nog schrikbarender vormen aan.

10. China's verantwoordelijkheid

Wij hebben gezien, dat de Japansche expansie op het Aziatische vasteland aanvankelijk bepaalde richtlijnen gevolgd heeft, welke uitgedrukt waren in internationale en in bijzondere verdragen, maar dat zij daarna volkomen van karakter veranderd is. Door te weigeren, aan de uitvoering dier tractaten mede te werken, heeft de Chineesche regeering een zekere verantwoordelijkheid voor deze verandering der Japansche staatkunde in Mandsjoerije op zich geladen.

Deze verdragen, deels tusschen Japan en sommige groote mogendheden, deels tusschen Japan en China gesloten, bevatten niet alleen een waarborg voor Japans rechten tegen Chineesche willekeur, maar zij legden tevens de Japansche uitbreiding in Mandsjoerije binnen zekere grenzen vast. Door tegen zin en inhoud der bestaande verdragen te protesteeren, door de nakoming van door die tractaten gestipuleerde verplichtingen te weigeren, heeft de Chineesche regeering Japan genoodzaakt langs anderen weg dan in vreedzame medewerking met China zijn werk in Mandsjoerije te verdedigen.

In overeenstemming met den zin en met de toegelaten vormen van practische verwezenlijking der gesloten verdragen, is door Japan een reusachtig werk tot stand gebracht. Zou de

Nanking-regeering meenen, dat Japan zijn Mandsjoerijsche scheppingen door eenzijdige opzegging der gesloten tractaten in gevaar zou laten brengen, terwijl het over de machtsmiddelen beschikt, om zijn arbeid desnoods met de wapenen te verdedigen? Japan heeft voor deze expansie twee oorlogen gevoerd, waarvan de laatste het 100.000 menschenlevens en meer dan 2 milliard yen gekost heeft. Het heeft in Mandsjoerije, in havenwerken, spoorwegen en in talrijke commercieele, industrieele en sociale stichtingen meer dan 2 milliard yen vastgelegd. Wie kan van zijne regeering verwachten, dat zij - nu alle regelmatig tot stand gekomen overeenkomsten aangaande haren arbeid in Mandsjoerije zijn gesuspendeerd - haar gansche politiek en al hare bereikte resultaten zal prijsgeven aan krijg en anarchie, in afwachting dat de Rabulisten zich zullen hebben uitgesproken?

In Mandsjoerije, waaraan China zich nooit iets gelegen had laten liggen, eischt de Nanking-regeering voor zichzelve een ook in de verre toekomst zeer problematisch blijvende gestie op, nu zij de resultaten bemerkt heeft, welke eerst de Russische inmenging maar vooral later de Japansche penetratie er hebben bereikt. Het is een land, dat aan menschelijke energie en methode voorloopig onbegrensde vergoeding verzekert. Industrie, handel, landbouw nemen er toe. In 1907 is de eigenlijke exploitatie door de Japanners begonnen. In vergelijking met dat jaar is op den Zuid-Mandsjoerijschen spoorweg het goederenvervoer 14, en het personenvervoer 7 maal toegenomen. De kolenmijnen leveren 30 maal zoo veel als in 1907, de ijzerproductie is verzeven-, de electriciteits-voortbrenging verveertienvoudigd. In de haven van Dairen loopen viermaal zooveel stoomschepen binnen, en de goederenomzet is er met tien vermenigvuldigd. Credietstelsel en geldwezen, die door de beide Chang's, vader en zoon, volkomen in de war gebracht waren, zijn door de Japanners geheel hersteld. Het onderwijs is door hen verbeterd, niet alleen voor de Japansche maar ook voor een deel der Chineesche jeugd. In verschillende steden zijn waterleidingen aangelegd. Vijf groote hospitalen en laboratoria voor bacteriologisch onderzoek en voor pestbestrijding in het bijzonder, eindelijk een volledige medische faculteit te Moekden, hebben sanitaire hervormingen, in-

grijpende verbeteringen van 's lands hygiene tot stand gebracht. En al dit werk, weliswaar in de eerste plaats voor Japanners en voor het groote Japansche immigratiewerk in Mandsjoerije verricht, maar in zoo hooge mate bevorderlijk voor het welzijn der bijna dertig millioen autochthonen en Chineesche immigranten, de gansche gestadige en prachtig volgehouden verwezenlijking van dit grootsche plan, zou aan de winden moeten worden prijsgegeven, alleen omdat de plechtig afgesloten verdragen die er de realiseering van regelen, worden betwijfeld en overtreden?

Wie begrijpt niet het ongeduld, wie billijkt niet de sympathieke maar lichtvaardige verontwaardiging der jongste generatie van Chineesche staatslieden, die de hooggespannen overtuiging met zich mede dragen, de opvoeders en de leiders te zijn van hun volk, en die ontdekken dat zij in al hunne bewegingen gebonden zijn door verbintenissen, welke afgesloten waren door het oude China of door de republikeinsche regeeringen zelve in periodes van zwakheid en besluiteloosheid? Er is iets tragisch in de pogingen, welke door de vertegenwoordigers van den Kuomintang worden aangewend om zich los te rukken van de oude Chineesche wereld, en om een ‘nieuwen aanvang’ te maken. Helaas, zij mogen het willen of niet, zij dragen alle psychologische en politieke erfenissen van het oude keizerlijke China met zich mede, en daaronder vooral de meest intieme, de minst geneeselijke kwaal hunner te oude, te voorname en geraffineerde beschaving, het gif van den abstracten hoogmoed, van de oude minachting van het Rijk des Middens voor de gansche rest van den aardbol, voor alle ‘periferische’ landen en culturen.

Geen menschengroep kan tabula rasa maken van haar verleden. Ieder draagt het bloed, de deugden en de plichten maar ook de schulden mede van zijn stam, zijn volk, zijn natie. Het schouwpsel, dat China nu te zien geeft, men heeft het talrijke malen kunnen waarnemen in het lange torment zijner historie. Maar ditmaal zweeft boven de gevaren van invasie, anarchie en burgeroorlog niet meer het bovenmenschelijk prestige der keizerlijke dynastie. Ten aanzien van een land met zoo bezwaard verleden als China zou men geneigd zijn uit te roepen: dat de slechtste dynastie beter is dan de beste republiek. De

Kuomintang maakt korte metten met zijne vertegenwoordigers. Zijn staatkundige geloofsbelijdenis is een revolutionair idealisme met alle lichtzinnigheid ervan en alle inconsistentie. Tegenover den ongebroken geest der Japansche natie, en tegenover den werkelijkheidszin en de staatkundige logica van het Japansche gouvernement, maakt de Nanking-regeering het figuur van een schim, of nog erger, eene fictie.

Tokyo, 11 Aug. 1932.
L.H. GRONDIJS

Het rijksmuseum en onze geschiedenis ter zee

In de Afdeeling Geschiedenis ter Zee van het Rijksmuseum, die in October van het jaar 1931 met zoo veel luister werd geopend, bevinden zich de beste geschilderde portretten van onze grootste vlootvoogden: Piet Heyn, Maerten Harpertszoon Tromp, Witte de With, de Ruyter, Adriaen Banckert en Aert van Nes. Zoo ergens, dan behoort in den gedrukten gids voor deze schitterende verzameling den bezoekers verteld te worden, wie deze mannen waren en wat zij voor hun land hebben verricht, en beteekend. *Zij* waren het toch die in de groote zeeslagen en wapenfeiten die wij op de, hun portretten omringende, schilderijen zien afgebeeld, de leiding gaven; alleen indien wij *hen* kennen, kunnen hun tentoongestelde reliquieën waarde voor ons krijgen.

De samensteller van den gids heeft aan dezen primairen eisch in geen enkel geval voldaan.

Van P i e t H e y n vernemen wij niet anders dan dat hij uit eenvoudige ouders was geboren, de Zilvervloot veroverde, en zich in dienst van de West-Indische Compagnie had weten op te werken tot Luitenant Admiraal van Holland. Het eerste en het laatste feit zijn uiteraard van zeer weinig belang[1)]; maar ook zijn verovering van de Zilvervloot recht-

1) Beide mededeelingen zijn trouwens onjuist. De vader van Piet Heyn was kapitein op een buiskonvooier, en bezat een behoorlijk huis met een welvoorzienen inboedel; veilig mag men hem dus als een ‘goed mans kind’ beschouwen en er bestaat geen enkele reden, over zijn afkomst eenigszins kleineerend te spreken. Ook heeft Piet Heyn zich niet *in dienst van de W.I.C.* tot Luitenant Admiraal weten op te werken: de W.I.C. stond geheel los van 's Lands vloot, en evenmin als bijv. de heer Colijn zich in dienst van de Koninklijke Petroleum Maatschappij tot Minister van Staat heeft weten op te werken, heeft Piet Heyn in dienst van de W.I.C. den hoogsten rang bij de zeemacht behaald. Bovendien is ‘zich weten op te werken’ niet het goede woord, daar alleen het herhaald aandringen van de Staten Generaal bij Frederik Hendrik, tot zijn benoeming heeft geleid. (Zie over een en ander uitvoeriger L'Honoré Naber, Documenten uit het archief van Piet Heyn, Utrecht 1928).

vaardigt eigenlijk niet de aanwezigheid van zijn afbeeldsel in de zalen van het Rijksmuseum: door toeval geleid, door de Fortuin begunstigd, en met heel weinig moeite is hem de buit van twaalf millioen gulden in handen gevallen. Op de lagere scholen mogen de onderwijzers dit feit aanhalen als een verklaring van de bekende woorden ‘zijn daden bennen groot,’ de wetenschappelijke bewerker van den door het Rijksmuseum uitgegeven gids behoort te weten dat de beteekenis van dezen ‘generaal’ der W.I.C. ligt in zijn aandeel in de uitvoering van het Groot Schema ter verovering, in stormloop, van alle Portugeesche bezittingen aan de kusten van den Atlantischen Oceaan, in Afrika zoowel als in Amerika, en in zijn helder inzicht dat het veroverde Brazilië alleen dàn voldoende suiker zou kunnen leveren, indien de Slavenkust de noodige werkkrachten kon verschaffen[1]. Bovendien behooren wij toch in den gids te lezen dat Piet Heyn, toen hij eenmaal aan het hoofd van onze zeemacht was gesteld, organisatorische gaven van den eersten rang ten toon spreidde, warm voor de belangen van zijn scheepsvolk opkwam, en zijn beste kapiteins, M.H. Tromp en Witte de With, zóó naar voren wist te brengen dat deze beiden later als admiraal en vice-admiraal jaren lang onze vloot mochten commandeeren. Eerst als zij dit alles weten zullen de bezoekers van het Rijksmuseum begrijpen dat Piet Heyn recht heeft op een plaats in deze eerehal.

Met de in den gids gegeven toelichting bij Lievens' schilderij van M a e r t e n H a r p e r t s z o o n T r o m p is het al niet beter gesteld. De bezoeker van de afdeeling Geschiedenis ter Zee, die, staande voor het portret van dien ‘zeeheldt wiens gelijcke de aerde niet veel heeft gedraeghen’, verlangt te weten wat deze man, met zijn fijnen, energieken kop,

1) Zie L'Honoré Naber, De West-Indische Compagnie in Brazilië en Guinee. 's-Gravenhage 1930.

voor ons land heeft gedaan, verneemt alleen dat zijn indrukwekkend portret rechts van den doorgang is geplaatst; onbevredigd verder zoekende in zijn gids leest hij dat M.H. Tromp de held was van Duins en de beroemde slagen van den Eersten Engelschen oorlog, wegens zijn populariteit Bestevaer werd genoemd, en bij Ter Heide den geest gaf.

Tromp heeft beter verdiend, en, gelukkig, elders ook beter gekregen. Elias gaf in zijn zes deelen Schetsen uit de Geschiedenis van ons Zeewezen een levensbeschrijving van dezen vlootvoogd, die den schrijver van den gids van het Rijksmuseum gemakkelijk had kunnen leeren dat Tromp de ontwerper is van de zeestrategie, die ons gedurende drie oorlogen tegen Engeland van onberekenbaar nut is geweest; die een logisch vlootplan opstelde en de branders ontwierp die bij Chatham ons de zege deden behalen; die het personeel gereed wist te maken, en te bezielen, voor zijn taak, en die voor tientallen van jaren onzen luitenant-admiraals de positie wist te geven zonder welke zij hun overwinningen niet hadden kunnen bevechten. De samensteller van den gids heeft onnoodig geoordeeld Tromp als zoodanig ons te toonen: vol bewondering en enthousiasme beschrijft hij hoe ‘een machtige wolkenhemel als met tooneelgordijnen de glorie, worsteling en ondergang in den slag bij Ter Heide overhuift’, doch nuchter staat hij tegenover den zeeman en leider van zeevolk, die de vloot wist uit te rusten die een Engelsche overmacht van onze kusten verjoeg.

Ook van Witte de With maakt de schrijver van den gids zich gemakkelijk af: ‘hij was een dapper maar lastig krijgsman en zijn naam is verbonden aan een reeks groote gebeurtenissen, waaronder de verovering van de Zilvervloot, de slagen bij Duins en Ter Heide en den slag in de Sont’.

Lastig maar dapper! alsof men alleen dáármede gedurende tientallen van jaren als admiraal of als tweede persoon op onze vloot bleef gehandhaafd, en midden in den oorlog tegen Engeland met het opperbevel over 's lands navale macht werd belast. Neen, Witte de With had andere qualiteiten; geen lid van de Staten Generaal of van de Staten van Holland, en geen kapitein of matroos van de vloot, twijfelde aan de

kunde, aan de nautische en militaire bekwaamheden van Witte de With, aan zijn wil zijn schepen en bemanningen voor den strijd te bekwamen en hen naar de overwinning te leiden. Wèl maakten zijn onverzettelijkheid en zijn barschheid hem onbemind bij zijn minderen en gevreesd bij zijn meerderen, doch zijn juiste tactische blik, zijn beleid in den strijd tegen de elementen, Portugeezen, Spanjaarden en Engelschen, waren te dikwijls gebleken, dan dat men zelfs dorst overwegen dezen man zijn bevel te ontnemen.

In den gids worden zijn beste, hem het meest kenmerkende daden, niet genoemd: zijn aanval op d'Oquendo's trotsche vloot op den 16den September 1639 in het Kanaal, zijn admiraalsschap over 50 oorlogsschepen en 800 koopvaarders in 1644 en '45 in de Sont, zijn besluit in 1649 op eigen gezag te repatrieeren, ‘geen mager dagelijcx onderhout connende krijgen, en niet begerende voor Brasijl met sijn volck van honger te vergaen’, zijn pogingen van den 9den en 10den October 1652 den verloren slag van den vorigen dag in een overwinning te doen keeren; van dit alles, evenmin als van zijn zeer bijzonder karakter, dat hem dwong op disciplinair gebied eischen te stellen die zijn tijd verre vooruit waren, wordt met geen woord gerept.

Zelfs het portret van De Ruyter kan het enthousiasme van den schrijver van den gids niet hooger opvoeren dan tot de mededeeling dat De Ruyters naam de glansperiode van onze geschiedenis ter zee oproept, en dat zijn ‘bezadigd en toch energiek’[1] gelaat doet begrijpen dat deze man in tijden van nood steeds het vertrouwen van volk en regeerders bezat. Met een korte statistiek: 58 jaar dienst, 40 gevechten, 15 groote zeeslagen waarvan 7 onder zijn opperbevel, met geboorte- en sterfdata, moeten wij verder tevreden zijn.

Was het hier geen eisch den bezoekers van deze zalen van het Rijksmuseum te vertellen dat De Ruyter een geheel eenige plaats in de maritieme geschiedenis van de gansche wereld inneemt, dat èn door zijn nobel, smetteloos karakter èn door zijn onvergelijkelijke gaven als aanvoerder, strateeg,

1) Waarom ‘toch’?

tacticus en zeeman, hij een voorbeeld is geweest voor iederen zeeofficier die het voorrecht had een eigen vlag van de groote top van zijn schip te mogen voeren? Van een schrijver die dagelijks leeft te midden van de schilderijen en teekeningen die De Ruyters groote daden afbeelden, en de reliquieën die ons in nauw verband moeten brengen met zijn persoon, en die geroepen werd tot de verheven taak al deze schatten voor den beschouwer levend te maken, had men meer mogen verwachten dan in den gids van deze afdeeling wordt gegeven. Schilderijen met ‘gebeeldhouwde scheepsspiegels, uitwaaienden vlaggenpronk en zonverlicht water’, brengen den samensteller van den gids in vervoering; de afbeelding van den man die ‘alleen oorloogde uit nood, en om vreede’, en, ‘vroomelijk strydende voor het Vaderlant, voor de vryheit, voor onze liefste panden, vrouwen en kinderen’ rustig en zelfbeheerscht altijd en overal de eenige juiste beslissing wist te nemen en zijn wil deed zegevieren, laat den schrijver koud; en al smaakt het zeewater van de teekeningen en schilderijen van Willem van de Velde nog zoo zilt, de samensteller van den gids proefde alleen de inkt en de olieverf. Lijsten en luchten weet hij te beschrijven, doch den wind die de marsen bramzeils van De Ruyters schepen deed bollen, voelde hij niet langs zich heen waaien.

Van den Luitenant Admiraal A e r t v a n N e s lezen wij in den gids niet anders dan een korten, zeer onvolledigen staat van dienst. Is dat de dank voor zijn trouwe vriendschap voor, en steun aan De Ruyter, voor zijn onbaatzuchtigheid, zijn bereidwilligheid zich, ondanks zijn eigen groote ervaring, steeds naar de bevelen en inzichten van zijn hoogsten maritiemen chef te schikken? Indien ooit twee groote mannen elkander vertrouwd en gewaardeerd hebben, dan zijn dat Aert van Nes en Michiel De Ruyter. Toen de Ruyter reddeloos was geschoten in den vierdaagschen zeeslag, wanhopig en moedeloos was in den tweedaagschen, ziek lag gedurende de najaarskampagne van hetzelfde jaar 1666, deskundigen steun zocht in den zomer van 1671 bij de uitrusting en oefening van 's Lands vloot, raad behoefde in de zorgvolle dagen vóór den slag op Schooneveld, altijd stond Aert van Nes

klaar eigen eerzucht op zijde te zetten, en gevolg te geven aan het beroep op zijn vriendschap, ervaring en kunde.

Aert van Nes geniet geen algemeene bekendheid, en het is te betreuren dat de schrijver van den gids deze gelegenheid liet voorbijgaan althans een korte schets te geven van dezen man, die een eigen plaats inneemt in de rij van onze grootste vlootvoogden.

Van A d r i a e n B a n c k e r t, Luitenant Admiraal van Zeeland, vertelt de gids ons dat hij zich in talrijke zeeslagen onderscheidde, in 1666 zijn hoogsten rang behaalde en in 1684 stierf. Castex, in zijn meesterwerk 'De Ruyter à Suffren', bij de beschrijving van den slag bij Solebay op den 7den Juni 1672, zegt het ànders: 'Observons Bankert. Son jeu est intéressant. Il combat mollement d'Estrées, se tenant à grande distance, laissant porter de temps à autre, puis s'arrêtant hors de la zone de tir efficace. Les Français serrent le vent le plus qu'ils peuvent, mais ne parviennent pas à se rapprocher de lui.... Voilà donc d'Estreés paralysé, jugulé, annihilé, lui et ses *trente* vaisseaux par les *vingt* navires de Bankert. Le gain réalisé est d'importance'. En als Castex den slag bij Kijkduin, van den 21sten Augustus 1673, beschrijft, is zijn bewondering voor onzen Zeeuw nog gestegen. 'L'audace de Bankert, terriblement hasardée, mais basée sur la profonde connaissance de l'adversaire et de son incapacité manoeuvrière, se trouve justifiée après un moment de crise angoissante, excusée aussi par le secours qu' il apporte à Ruyter en se portant au milieu du feu intense qui s'échange entre les deux centres. Le vieux chef d'escadre est bien le digne lieutenant de son génial amiral!'

Geen degelijk werk over zeegeschiedenis, Fransch, Engelsch of Duitsch, zag het licht, of Banckert wordt genoemd als degene aan wien De Ruyter vooral zijn groote overwinningen van Solebay en Kijkduin had te danken. Niemand begreep zoo goed als de aanvoerder van het Zeeuwsche eskader de bedoelingen van onzen genialen opperbevelhebber, niemand wist die beter uit te voeren. Volkomen bereid zich zelf en de zijnen voor de goede zaak aan de grootste gevaren bloot te stellen, wist hij steeds, door een groot aantal vijandelijke

schepen met slechts enkele van de onze te binden, de kansen voor onze hoofdmacht te doen keeren; en, vertrouwende op Banckerts beleid, kon ons ‘klein Hoopken’ met een gerust hart tot den aanval op een groote overmacht besluiten.

Zoo iemand, dan heeft, naast De Ruyter, Adriaen Banckert de kunst van het vechten ter zee opgevoerd tot het hooge peil, dat pas één en een kwart eeuw later, onder leiding van Lord Nelson, weder kon worden bereikt. Verdiende deze Zeeuw, in den gids die onze mooiste nationale verzameling op het gebied van de geschiedenis van ons Zeewezen beschrijft, niet méér dan ons nu daar wordt geboden?

Hierboven wees ik op enkele leemten in den gids voor de afdeeling Geschiedenis ter Zee van het Rijksmuseum; zij betreffen uitsluitend de toelichtingen bij de portretten van hen, die die geschiedenis maakten. De beschrijving der afbeeldingen van zeeslagen en andere wapenfeiten wil ik milder beschouwen: zelfs van een Wetenschappelijk Assistent mag men niet eischen dat hij de beteekenis van de schilderijen en teekeningen van van de Velde en anderen voor de kennis van de ontwikkeling van de kunst van het vechten op zee, doorgrondt. Hiervoor is immers eenige technische kennis van het varen en vechten in den zeiltijd onmisbaar, en die kan men zich moeilijk eigen maken binnen de muren van een museum. Bovendien, slechts zeer weinigen onder de bezoekers zouden belangstellen in een waarlijk deskundige verhandeling over deze voorstellingen, en het komt mij dan ook voor, dat met een korte toelichting, die den afgebeelden zeeslag plaatst in het kader van zijn tijd, kan worden volstaan.

Deze toelichting moet evenwel, ook in haar beknoptheid, juist zijn, en mag den beschouwer niet op een dwaalspoor leiden. De gids voldoet helaas aan dezen redelijken eisch niet. Ik zal niet op iedere slak zout leggen, en den lezer niet vermoeien met een opsomming van alle fouten die mij stoorden bij de lezing van dezen gids; met een enkel voorbeeld wil ik echter aantoonen dat men voorzichtig moet zijn aan de hand van dezen gids de geschiedenis van ons zeewezen te willen leeren kennen. Ik kies hiervoor een episode waarover zeer

veel, en zeer goed, is geschreven, den Eersten Engelschen Oorlog. In Engeland verschenen hierover zes deelen ‘Letters and Papers relating to the First Dutch War’, in Nederland gaf Elias ons zijn ‘Voorspel’ en zes deelen ‘Schetsen’, Ballhausen schreef zijn ‘Erster Englisch-Holländische Seekrieg.’ Gebrek aan bronnen kan dus niet als verontschuldiging gelden voor een voorstelling die in strijd met de feiten is.

De schrijver van den gids begint met te zeggen dat de oorlog ingeluid werd met de ontmoeting van Tromp met Blake nabij Dover. Dit is onjuist: eerst vijf weken na deze schermutseling trad de oorlogstoestand in. Zij is slechts een enkele schalm (ik zou zelfs kunnen zeggen een ‘schalm zonder mannetje’) in de lange ketting van oorzaken van den oorlog: de arrogante wijze van toepassing van het recht van visitatie door de Engelschen, de afkondiging van de acte van navigatie, de Hollandsche en Zeeuwsche onverzettelijkheid bij de doorvoering van hun handelspolitiek, de behandeling door de Engelsche diplomaten in ons land ondervonden. Ook na de enkele volle lagen die den 29sten Mei 1652 nabij Dover werden gelost, hadden de Staten-Generaal nog geenszins de hoop laten varen op een vreedzame beslechting der geschillen.

Na deze inleiding, die beter niet van een inluiding had gerept, keert de schrijver van den gids zich naar de Middellandsche Zee, en weidt dan uitvoerig uit over den slag bij Livorno van den 14den Maart 1653. Om dezen sprong, groot van afstand en lang van duur, te verklaren, vertelt hij dat de Engelschen in Juni 1652 vijandelijkheden hadden uitgelokt, en zich toen achter de ondiepte van Livorno hadden terug getrokken, waar de Nederlanders hen opgesloten hielden. Ik heb reeds tien jaar geleden, aan de hand van alle beschikbare documenten, de bewegingen van het Nederlandsche Eskader in de Middellandsche Zee van 1651 tot 1653 nauwkeurig onder de loupe genomen[1)], maar van uitlokken van vijandelijkheden door de Engelschen is mij al evenmin iets gebleken als van een terugtocht achter een ondiepte van Livorno. Wel weet ik het volgende. Lang voor het uitbreken van den oorlog had een Engelsch konvooi van drie oorlogs-

1) Zie Marineblad 1923.

schepen en vier zeer rijk geladen koopvaarders, onder bevel van een zekeren Appleton, ligplaats genomen achter de lange steenen pier die de haven van Livorno afsluit (is dit misschien de ‘ondiepte’ van den gids?) toen in Juli 1652 de Nederlandsche commandeur Joris van Cats met tien schepen op de reede van Livorno ten anker kwam, en, na uit Holland bericht van het uitbreken van den oorlog te hebben ontvangen, van den Groothertog van Toskane eischte dat deze de lossing der Engelsche koopvaarders zou beletten, opdat deze buit den Nederlanders niet zou ontgaan. Het komt mij onbillijk voor deze handelwijze van van Cats te bestempelen met ‘uitlokken van vijandelijkheden door de Engelschen’.

Laat mij verder vertellen wat zich daarna in de Middellandsche Zee afspeelde. Van Cats had intusschen, door den toon en inhoud zijner brieven aan de Staten Generaal, zich onmogelijk gemaakt bij Hun Hoog Mogenden, en werd den 3den September, op de reede van Livorno, door Johan van Galen vervangen. Deze, vernemende dat een tweede Engelsch konvooi, onder bevel van Richard Badiley, op weg was naar die zelfde neutrale haven, om zich met Appleton te vereenigen, maakte terstond zeeklaar en zeilde de Engelschen tegemoet, om dezen eens ‘de broeck op te nesselen’. Den 7den September geschiedde dit zoo hardhandig, dat Badiley gedwongen werd te vluchten naar de Baai van Longone op de Oostkust van Elba, en daar zijn ankers liet vallen. ‘Daer is den haes ons ontsnapt, ick berst schijr van spiet en sal van hertseer vergaen’, schreef van Galen naar Patria; beide rijke konvooien lagen nu in neutrale havens, pogingen van onzen commandeur den gouverneur van Elba om te koopen met ‘een somma die genoeg geweest soude sijn voor een eerlik man om van te leeven’, mislukten, en van Galen was genoodzaakt zijn scheepsmacht te splitsen in twee blokkadevloten, wilde de rijke buit hem niet ontsnappen[1)].

Thans terugkeerende naar den gids van het Rijksmuseum, doet het vreemd aan, aldaar te lezen dat ‘negen maanden na deze Engelsche uittarting het kwam tot de beslissing, bekend als de slag bij Livorno’. Zeker, de beslissing viel,

1) T.a.p.

op den 14den Maart 1653, maar de Engelsche uittarting is verre te zoeken. Een poging van Appleton en Badiley, nadat het beiden gelukt was zee te kiezen, zich te vereenigen, voerde tot een scheepsstrijd op de reede van Livorno, waarin van Galen de zege behaalde. In den gids vinden wij de drie afbeeldingen van dezen slag beschreven (die van Nooms wordt een 'beweeglijke compositie' genoemd); dat met deze 'heerlijcke victorie de Hollanders Meesters van de Middellandsche Zee ende volgens Meesters van de negotie in de Levant' zijn geworden, vertelt de schrijver van den gids ons niet. En *dit* was toch de groote beteekenis van den slag bij Livorno.

'Vijf maanden na den slag bij Livorno kwam het opnieuw tot een belangrijk treffen met den vijand, nu in de Noordzee', vertelt de gids, en hij doelt hiermee op den slag bij Ter Heide van den 10den Augustus 1653. Neen, niet vijf maanden na den slag van Livorno, doch twee maanden na dien bij Nieuwpoort, van den 12den en 13den Juni! Ter Heide was een natuurlijk vervolg van Nieuwpoort, en staat geheel los van Livorno; even goed zou men kunnen zeggen 81 jaar, 4 maanden en 9 dagen na de inneming van den Briel, de tijdsbepaling zou dan zelfs nog nauwkeuriger zijn geweest. Ik val hier over, omdat de lezer door dergelijke mededeelingen een verkeerden indruk krijgt: in plaats dat hem duidelijk wordt gemaakt dat op de Noordzee Jan de Witt vocht tegen Cromwell, en in de Middellandsche zee de Amsterdamsche Directie van den Levantschen handel tegen de Engelsche Straatvaarders, wordt een verband gelegd tusschen Livorno en Ter Heide dat nimmer heeft bestaan.

Nog één bezwaar tegen de toelichtingen bij den Eersten Engelsche oorlog in den gids van het Rijksmuseum wil ik noemen; hij vermeldt n.l. dat 'het blokkeeren der kust Tromp noopte, nadat hij zich met Witte de With die bij Texel lag, had vereenigd, zee te kiezen'. Deze voorstelling is uiteraard onjuist. Tromp lag met zijn vloot, zeilree en zeeklaar, binnen de Scheldebanken, en moest derhalve, wilde hij zich met de op de reede van Texel liggende schepen van de With vereenigen, eerst zelf zee kiezen. Dit heeft hij dan

ook den 3den Augustus gedaan; tot den 9den heeft hij vol spanning uitgekeken naar het secours uit Texel (den 8sten leverde hij, zonder de With, den slag bij Wijk aan Zee), tot hij eindelijk op den achtermiddag van dien dag de 26 schepen van de With aan den noorderkim zag opdoemen. Witte de With had het aangedurfd, zonder hulp van loodsen, en tegen hun advies, ondanks den harden noordwester storm en ondanks de aanwezigheid van de Engelsche vloot bezuiden de zeegaten van Texel, in den nacht van den 8sten op den 9den door het Spanjaardsgat naar buiten te loopen, en was zoodoende er in geslaagd zich nog juist op tijd bij de vlag van Tromp te voegen. Dat de slag bij Ter Heide, van den 10den Augustus, niet in een totale nederlaag voor de onzen is geeindigd, was te danken aan dit optreden van de With. Nu de schrijver van den gids deze vereeniging van Tromp met zijn Texelsch secours ‘die onzen regenten en marinemannen zoo oneindig veel hoofdbrekens gekost had’[1], meende te moeten vermelden, was het beter geweest de eer te geven aan hem aan wien zij toekomt.

Ik zal hier eindigen. De kostelijkste en kostbaarste schatten die overbleven uit onze geschiedenis ter zee vonden een plaats in de ruime zalen van het Rijksmuseum, en met rechtmatigen trots kunnen die aan landgenoot en vreemdeling worden getoond. Wij moeten echter ook bewijzen die schatten waard te zijn, door in het boek, dat dit schoon bezit beschrijft, te doen blijken dat wij de beteekenis daarvan door en door kennen en begrijpen. Uit den onder de vlag van het Rijksmuseum varenden gids blijkt dit niet; de vele leemten en fouten toonen helaas duidelijk aan dat deze loods zóó slecht thuis is in de lastige vaarwaters die tot zijn district behooren, dat het schip, dat dezen loodsman aan boord neemt, weinig kans heeft op een behouden passage.

J.C.M. WARNSINCK

1) Elias, Schetsen, V, p. 194.

De grammaire de l'Académie Française

De 8ste April 1932 is in de geschiedenis van de académie française een datum van beteekenis. Dien dag toch, heeft het illuster genootschap de eerste uitgave van haar spraakkunst doen verschijnen. Deze gebeurtenis is te meer merkwaardig, als men zich herinnert, dat de academie zelf in 1634, enkele weken na hare stichting, hare statuten opstelde, waarin o.a. werd opgenomen, dat haar voornaamste taak zou bestaan in het samenstellen van een woordenboek, een spraakkunst, een rhetorica en een poëtica. Met de uitvoering van deze taak heeft de academie geen bijzondere haast gemaakt. De eerste uitgave van haar woordenboek verscheen in 1694; aan dit werk had zij dus niet minder dan 60 jaar besteed. Sindsdien heeft zij zes nieuwe uitgaven van haar dictionnaire in het licht gegeven; iedere revisie heeft dus gemiddeld veertig jaar in beslag genomen. Het ware onbillijk de Academie van overijling te beschuldigen!

Blijkens de voorrede van haar thans verschenen spraakkunst, heeft de academie het samenstellen van een grammatica nooit uit het oog verloren. Inderdaad had zij zich destijds vereenigd met het voorstel van haar medelid Chapelain, om, na de voltooiing van het woordenboek, onmiddellijk het voorbereiden van een grammaire ter hand te nemen. Gelukkig telde de jeugdige academie onder hare leden een man die als taalkundige groote naam had gemaakt. Vaugelas, een soort dictator op taalgebied, kreeg van haar de opdracht, om zich met het samenstellen van het woordenboek te belasten. Terwijl de geleerde philoloog zich hiermee bezighield, legde hij tevens de laatste hand aan een ander werk, dat in 1647 werd uitgegeven onder de titel *Remarques sur la langue française*. De academie hechtte niet alleen haar goedkeuring aan de

Remarques van Vaugelas, maar zij vond de publicatie van dergelijke verhandelingen zoo nuttig, dat zij, tegen het einde der 17e eeuw, haar medelid Thomas Corneille verzocht de *Remarques* van den inmiddels overleden schrijver te herzien en aan te vullen. De door Thomas Corneille bewerkte *Observations de l'académie française sur les Remarques de Vaugelas* verschenen in 1704. Maar noch *les Remarques* noch *les Observations de l'académie* konden doorgaan voor een eigenlijke spraakkunst.

Intusschen had de academie aan twee andere harer leden, l'abbé Tallemant en l'abbé de Choisy, opdracht gegeven haar eigen *Remarques* en *Décisions* uit te werken. De arbeid van de Choisy viel niet in de smaak der academie, daarentegen, maakte deze geen bezwaar tegen de publicatie van de zeer beknopte verhandeling van Paul Tallemant, welke reeds in 1698 verscheen. De voorzichtige academie liet echter de eer en de verantwoordelijkheid van het werk voor rekening van den schrijver.

In 1700 besloot de academie eindelijk een spraakkunst samen te stellen en droeg het ontwerp en de bewerking ervan op aan l'abbé Regnier-Desmarais. Zes jaar later verscheen inderdaad een *Traité de la Grammaire française*, welke, namens de académie, door genoemde abbé werd uitgegeven. Het boek had slechts een matig succes; al was het namens de academie uitgegeven, toch stond deze erop het vaderschap ervan aan den auteur over te laten. De geringe bijval, die *le Traité* ten deel viel, moet, gedeeltelijk althans, worden toegeschreven aan de omstandigheid dat het geen volledige grammatica was, daar het voornaamste gedeelte, de syntaxis n.l., eraan ontbrak. De academie nam zich toen voor het ontbrekende gedeelte eraan toe te voegen. Maar het illuster genootschap talmde met de uitvoering van het plan. Eindelijk zou men zich in 1718 aan het werk zetten. Het zelfde jaar nog zagen de heeren, die onder de coupole zetelen, van hun voornemen af, omdat zij er niet veel voor voelden. Zij zelf gaven als reden van hun besluit op, dat zij het werk ‘saai, lastig en vervelend’ vonden. Gedurende meer dan twee eeuwen heeft de academie toen het plan om zelf een spraakkunst uit te geven laten rusten. En niemand dacht meer dat er nog ooit een

grammaire de l'academie zou geschreven worden, toen, enkele jaren geleden, een energiek en doortastend lid van het geleerde genootschap erin slaagde zijn confraters te doen besluiten de belofte van 1634 gestand te doen.

De eerste en voornaamste vraag die de academie toen op te lossen kreeg was: welk plan bij de samenstelling van de grammaire te volgen? In de loop der twee laatste eeuwen waren er in Frankrijk verschillende spraakkunsten verschenen, die als standaardwerken konden beschouwd worden, en als leidraad konden dienen bij de bewerking van de nieuwe grammatica. Maar daarin zat de moeilijkheid niet, maar wel in het beginsel dat bij de samenstelling zou gevolgd worden. De bekende brief, die Fénelon in 1714 aan de academie richtte, en die in 1716 werd uitgegeven, zou de gezochte oplossing aan de hand doen. In genoemde brief waarschuwt de bisschop van Cambrai tegen een al te ingewikkelde spraakkunst, die te veel regels geeft. Hij raadt de academie aan in haar grammaire alleen de meest algemeene regels op te nemen; de uitzonderingen kunnen geleidelijk eraan toegevoegd worden. Deze spraakkunst, zegt Fénelon verder, zou, wel is waar, de levende taal niet kunnen vastleggen, zij zou althans de al te grillige veranderingen tegengaan. Blijkens de voorrede van haar grammatica, heeft de academie de raad van Fénelon opgevolgd. Zij matigt zich noch het recht noch de bevoegdheid aan om het gebruik der taal voor te schrijven of te wijzigen. Zij dient zich aan als de griffier van de taal, zooals die door het gebruik is vastgesteld. Het is wel merkwaardig dat de academie zich geheel op het standpunt plaatst van Vaugelas, die in zijn *Remarques* precies dezelfde gedachte uitdrukt als hij zegt, dat hij niets anders wil zijn dan een eenvoudige getuige, die getuigenis aflegt van hetgeen hij gezien en gehoord heeft *un simple tesmoin qui dépose ce qu'il a veu et ouï*. Evenals Vaugelas kent ook de academie slechts *un maistre des langues*, *c'est l'usage*.

Terwijl zij dus het beginsel van Fénelon en dat van Vaugelas aanvaardt, zal de academie een spraakkunst ontwerpen die in de allereerste plaats steunt op het gebruik. Dat gebruik zal zij niet uitleggen of verklaren, zij zal het alleen vaststellen en formuleeren. Haar spraakkunst zal dus zijn een

code, een wetboek, aan welks regels men zich dient te onderwerpen. Hierin wijkt deze grammaire af van zooveel andere, waarin de taal voorgesteld en onderwezen wordt in haar logische, historische ontwikkeling, hetgeen de taalstudie zoo boeiend en belangwekkend maakt.

Het is algemeen bekend, en uit het voorafgaande kan dit nogmaals blijken, dat de académie française een bezadigd genootschap is, dat niet overijld of ondoordacht te werk gaat. De academie staat dan ook bekend als het meest conservatieve lichaam van Frankrijk; maar niet alleen is zij conservatief, in haar pas verschenen grammaire toont zij zich, op taalgebied, in de volle zin van het woord, 'réactionnair'.

Tegen het eind der vorige eeuw was er in Frankrijk een beweging ontstaan om de spraakkunst te vereenvoudigen, d.w.z. te ontdoen van een zeker aantal regeltjes en uitzonderingen, die de taal noodeloos ingewikkeld, en het aanleeren ervan moeilijk maakten. Deze beweging vond steun bij verschillende eminente taalgeleerden, zoodat ten slotte de toenmalige minister van onderwijs, Georges Leygues, besloot te laten onderzoeken in hoeverre aan dit streven kon tegemoet gekomen worden. De hoogere onderwijsraad kwam er aan te pas en stelde voor een zeker aantal vereenvoudigingen in de schrijftaal in te voeren. Dientengevolge nam de minister op 31 Juli 1900 een besluit, waarbij de voorgestelde vereenvoudigingen werden toegelaten. Maar alvorens ze definitief in te voeren, wilde hij over deze aangelegenheid het oordeel van de academie française vernemen. Deze benoemde een commissie, die de voorgestelde wijzigingen zou onderzoeken. Deze commissie was van oordeel, dat de voorstellen van de onderwijsraad veel te ver gingen. Zij verklaarde echter geen bezwaar te maken tegen een beperkt aantal der haar voorgestelde vereenvoudigingen. De minister legde zich bij het advies der academie neer, herzag zijn besluit van 31 Juli 1900 in den geest van het gevoelen van de Academie en besloot alleen die wijzigingen in te voeren, waaromtrent tusschen de hoogere onderwijsraad en de academie overeenstemming was bereikt. En zoo gebeurde het, dat minister Leygues den 26sten Februari 1901 zijn tolerantiebesluit op taalgebied uitvaardigde. Twee dagen later werd hiervan door hem kennis ge-

geven aan de universiteitsrectoren, die ervoor te zorgen hadden, dat door de onderwijzers, leeraren en leden van examencommissies met de in het ministerieel besluit opgesomde toleranties rekening zou gehouden worden. Bij het rondschrijven aan de universiteitsrectoren was een lijst gevoegd van de gevallen, waarin krachtens het ministerieel besluit, een afwijkende schrijfwijze toelaatbaar werd verklaard. Het betrof hier dus uitsluitend de gevallen waaraan de academie haar goedkeuring gehecht had. En wat vinden wij nu hieromtrent in de voorrede van de pas verschenen spraakkunst? Hierin wordt verklaard, dat de Academie zich destijds niet verzet heeft tegen *enkele* der tolerantiebepalingen van het ministerieel besluit. Maar deze verklaring strookt niet met de boven aangehaalde missive van de minister, die zegt: ‘ik heb besloten uitvoering te geven aan de hervormingen waaromtrent overeenstemming is bereikt tusschen de hoogere onderwijsraad en de academie’. Wij wenschen verder erop te wijzen, dat de academie nooit geprotesteerd heeft tegen de bewoordingen van de ministerieele circulaire. Wij meenen dan ook te mogen aannemen, dat de overeenstemming tusschen de onderwijsraad en de academie wel degelijk tot stand gekomen is, maar dat de Academie later van zienswijze veranderde en thans op hare instemming wenscht terug te komen. Zij geeft dit ook wel eenigszins toe door te verklaren, dat zij in hare rol blijft of *tot hare traditie terugkeert* door een grammatica uit te geven, gegrond op het gebruik, en met verwerping van alle in het ministerieel besluit voorkomende vereenvoudigingen. Wat wij minder goed begrijpen, dat is de zinsnede waarin gezegd wordt, dat de candidaten voor de verschillende diploma's niet alleen gebruik, maar ook misbruik gemaakt hebben van het tolerantiebesluit. Hoe zouden zij daarvan misbruik hebben kunnen maken, aangezien de gevallen, waarin afwijkingen toelaatbaar waren verklaard, nauwkeurig aangegeven en omschreven waren.

Tot dusverre kwam ons geen enkele critische beschouwing over de pas verschenen spraakkunst onder de oogen. Hoe de Franschen zelf over de grammaire de l'académie oordeelen is ons derhalve onbekend. Terwijl wij het gaarne aan meer bevoegden overlaten om de nieuwe spraakkunst aan een

grondige beoordeeling te onderwerpen, willen wij, van Nederlandsch standpunt bezien, toch een en ander mededeelen van de indrukken die wij bij het doorbladeren van deze grammatica ontvingen.

In de eerste plaats meenen wij te mogen betreuren, dat het destijds door haar aanvaarde tolerantiebesluit thans geheel door de academie wordt verworpen. Door de aangenomen vereenvoudigingen werd toch geen enkel taalbelang geschaad. Zij betroffen uitsluitend gevallen die het karakter der taal in geen enkel opzicht aantasten. Waarom vasthouden aan het dubbel geslacht van *amour*, *délice*, *orgue* enz., naar gelang die woorden in het enkel-of in het meervoud gebruikt worden; waarom blijven eischen dat in *orge perlé* het bijv. naamw. in het mannelijk moet staan, terwijl in alle andere gevallen orge vrouwelijk is; waarom een verschil in beteekenis handhaven tusschen *elle avait l'air doux* en *elle avait l'air douce*; waarom de geesten blijven kwellen met spitsvoudigheden over de veranderlijkheid van het tegenwoordig deelwoord in zinnen als *les sauvages errant* of *errants dans les bois*; waarom een geheel tegenovergestelde beteekenis hechten aan de zin: *les hommes que j'ai vu* of *vus tuer*. Voor oningewijden lijken vele van deze voorbeelden wel op rebussen. Het is ons niet onbekend, dat voor deze schakeeringen veelal historische en soms ook wel logische gronden zijn aan te voeren, maar waarom 99 procent van de menschen, die geen philologen zijn, met dergelijke subtiele onderscheidingen blijven plagen! Het eerste en voornaamste doel van een taal zal toch wel niet zijn, een studieobject te vormen voor scherpzinnige taalgeleerden. Het gezag van de academie ten spijt, zullen de praktische menschen dan ook zeker blijven staan aan de zijde van minister Leygues, die, ten behoeve van de jeugdige Franschen en van de vreemdelingen, de taalstudie heeft willen ontdoen van enkele nuttelooze, ingewikkelde en verouderde wetten en regels.

Wat het algemeen plan van de grammaire betreft, aarzelen wij niet te verklaren, dat wij de gekozen methode niet onvoorwaardelijk toejuichen. De vorm door Fénelon aanbevolen kon goed zijn voor zijn tijd, toen de taalwetenschap eigenlijk niet bestond en men het taalgebruik eenvoudig aanvaardde zonder

het te kunnen verklaren. Thans is het hier mee gelukkig anders gesteld; dank zij de vooruitgang op het gebied van taalstudie, zijn wij in staat dat gebruik uit te leggen en te verklaren. Waarom heeft de academie deze vooruitgang niet dienstbaar gemaakt aan haar werk? De raad van Fénelon om slechts de meest algemeene regels te geven heeft de academie ook wel wat al te stipt opgevolgd. Wat haar grammaire er door aan beknoptheid wint, verliest zij zeker aan duidelijkheid en volledigheid.

In vele gevallen zelfs worden er in 't geheel geen regels, alleen voorbeelden gegeven. In het hoofdstuk betreffende de plaats der bijvoegl. naamwoorden b.v. wordt geen enkele regel aangehaald, onder voorwendsel dat er geen *vaste* regels bestaan. Wanneer dus iemand weet, dat kleed, *robe* en zwart, *noir* beteekent, dan kan hij, met behulp van de grammaire de l'académie, niet tot de wetenschap komen of hij zeggen moet: *une noire robe* of *une robe noire*. Al bestaan er wel is waar geen absoluut vaste regels omtrent de plaatsing van het bijv. naamw. voor of achter het zelfstand-naamwoord, toch zijn er wel degelijk algemeene regels, die ons in de meeste gevallen uit de moeilijkheid kunnen redden. In deze taak schiet de grammaire de l'academie te kort.

Bij de verdeeling der werkwoorden worden deze in drie groepen onderscheiden, die op *er*, die op *ir* (naar het voorbeeld van *finir*) en de overige. Werkwoorden behoorende tot de groep finir, zegt de nieuwe grammaire, worden sedert lang niet meer gevormd. Op dit punt zijn wij het met de uitspraak der academie niet geheel eens en zouden wij als onbetwistbaar voorbeeld van het tegendeel het woord *amerrir* willen aanhalen.

Dat de academie ons op taalgebied niet al te veel vrijheid wil laten blijkt o.a. op blz. 65, waar de grammaire decreteert dat men nooit zeggen mag *ce n'est pas rien*. Deze formule zou eigenlijk niets anders beteekenen dan *ce n'est rien* en dient daarom als foutief aangemerkt te worden. - Maar waarom een vorm veroordeelen, die niet zondigt tegen de algemeene taalregels, die door het gebruik bekrachtigd is en daarenboven een schakeering uitdrukt, welke men ongaarne zou willen missen. Deze nuanceering wordt door iedereen gevoeld in

zinnetje als: *ce n'est pas rien ce que vous me demandez là*.

Bij de bespreking der voorzetsels maakt de grammaire de volgende opmerking: 'De voorzetsels *dans* en *sur*, welke een zelfde betrekking van plaats aanduiden, mogen niet onverschillig het een voor het ander gebruikt worden. Men zegt dan ook: *s'asseoir dans un fauteuil* en *s'asseoir sur une chaise*'.

Of de genoemde voorzetsels een zelfde betrekking van plaats aanduiden, meenen wij ten zeerste te mogen betwijfelen. Wij zijn veeleer van het tegendeel overtuigd en het spijt ons, dat wij in de grammaire een scherpe formuleering van het verschil tusschen *dans* en *sur* moeten missen. Op dezelfde pagina 203 leert de grammaire ons dat men zeggen moet, *vivre à Rome* maar *séjourner en Espagne*. De academie doet het voorkomen alsof dit gebruik van *à* en *en* op een grilligheid van de taal berust, terwijl toch dit gebruik heel logisch is en door enkele woorden ware te verklaren. - Over de beteekenis en het gebruik der voorzetsels van tijd wordt met geen enkel woord gerept.

Het voorzetsel *parmi*, heet het verder, wordt niet noodzakelijk gevolgd door een meervoud of door een verzamelwoord. Als voorbeeld wordt dan aangehaald *parmi le thym et la rosée*. Of het woord *le thym* geen verzamelwoord is, zoo goed als *l'herbe* of *le foin*, zouden wij niet zonder meer durven onderschrijven; daarenboven vormen de woorden *le thym et la rosée* wel degelijk een meervoud.

Eenige regels verder vinden wij 'het voorzetsel *vis à vis de* beteekent *en face de* (tegenover) en kan alleen in eigenlijke en nooit in figuurlijke zin, met de beteekenis van jegens gebruikt worden'. Wij zouden tal van voorbeelden van de allergrootste schrijvers kunnen aanhalen, die in strijd zijn met deze uitspraak. In het nummer van 13 Mei ll. van een gezaghebbend Fransch dagblad vinden wij o.a. in een schrijven, geteekend door een vooraanstaand oud-minister van de Republiek: *votre conduite vis à vis de moi a été insolente*.

Zooals wij reeds deden opmerken is de grammaire de l'académie uiterst spaarzaam met het geven van regels. Het streven naar beknoptheid wordt wel wat ver gedreven. Bij de behandeling van de passé défini (passé simple genoemd), waarvan het juiste begrip de vreemdelingen zoo moeilijk bij

te brengen is, maakt de nieuwe spraakkunst zich met de volgende twee regeltjes van de zaak af ‘de passé défini duidt een feit aan, dat plaats gehad heeft in een bepaalde, geheel afgeloopen verleden tijd’. Wij vreezen dat de jonge Franschman en vooral de vreemdeling aan deze summiere uitlegging niet veel houvast zullen hebben. Als de grammaire hieraan toevoegt ‘het gebruik van deze tijd schijnt voor goed uit de spreektaal verdwenen te zijn’, dan meenen wij de opmerking te mogen maken, dat in het Zuiden van Frankrijk de passé défini in de spreektaal nog steeds in eere gehouden wordt.

Sprekend over het participe passé, handhaaft de academie nog steeds - het tolerantiebesluit van minister Leygues ten spijt - haar standpunt omtrent de veranderlijkheid van het verleden deelwoord, als dit gevolgd wordt door een infinitief, zoodat wij dus weer zouden moeten schrijven:

la femmeque j'ai *entendue* chanter en

la chanson que j'ai *entendu* chanter,

zonder dat met een enkel woord verklaard wordt waarop het verschil in de twee aangehaalde zinnen berust.

Het hoofdstuk over het gebruik van de subjonctif geeft ons aanleiding tot de volgende opmerkingen. De grammaire haalt aan, dat men zegt *il est douteux que cela soit juste* en *il n'est pas douteux que cela est juste*, en laat daarop volgen, dat deze voorbeelden duidelijk aantoonen dat in dergelijke gevallen de subjonctif een twijfel en de indicatif een zekerheid uitdrukt. Maar, zouden wij willen vragen, waarom mag men dan niet zeggen: *je ne doute pas qu'il le fera*, aangezien *je ne doute pas* evenzeer als *il n'est pas douteux* een zekerheid aanduidt. Als de academie bij uitzondering aan 't verklaren gaat, is zij niet altijd even gelukkig.

Naar aanleiding van de overeenkomst der tijden wordt opgemerkt, dat, met afwijking van de algemeene regels, de imparfait du subjonctif van een présent de l'Indicatif kan afhangen om een bijzondere schakeering van beteekenis aan te duiden. Terwijl dan het bekende vers van Racine wordt aangehaald: *on craint qu'il n'essuyât les larmes de sa mère*, verklaart de grammaire deze afwijking als volgt: *Cela signifie à la fois qu'il ne soit capable d'essuyer*, *et*, *le cas échéant*, *dans un avenir lointain*, *il pourrait essuyer*.

Wij vreezen dat na deze eenigszins wazige, nevelige uitlegging de kwestie voor niemand veel duidelijker geworden is. Zou de academie niet beter gedaan hebben, naast het aangehaalde vers, tevens het voorafgaande te citeeren, waardoor het verschil tusschen het gebruik van de présent en de imparfait du subjonctif, als 't ware van zelf verklaard wordt:

On ne craint pas qu'il *venge un jour* son père,
On craint qu'il *n'essuyât* les larmes de sa mère.

Op blz. 205 lezen wij dat sommige transitieve of intransitieve werkwoorden als *commencer*, *consentir*, *forcer*, *tâcher* en *tarder*, zonder merkbaar verschil van beteekenis, door de voorzetsels *de* of *à* voor een infinitief kunnen gevolgd worden. Ten aanzien van het werkwoord *tarder* zouden wij toch wel eenig voorbehoud willen maken. Waarom de academie nog steeds in deze aan haar verouderde zienswijze blijft vasthouden is ons een raadsel. Het gebruik, waarvan zij zegt de griffier te willen zijn, heeft de constructie van *tarder de* toch absoluut verworpen. Zelfs de bekende *Grammaire des Grammaires* van Girault-Duvivier, waaraan de academie toch hare hooge goedkeuring hechtte, veroordeelt uitdrukkelijk het gebruik van *de* na het werkwoord *tarder*. Wij kunnen toch niet aannemen, dat de grammaire het persoonlijk werkwoord *tarder à* zou verwisseld hebben met het onpersoonlijk werkwoord *tarder*, dat een geheel andere beteekenis heeft, en dat steeds door *de* gevolgd wordt.

Alvorens deze losse opmerkingen te besluiten, willen wij nog even wijzen op de omschrijving, welke de academie van de spraakkunst geeft, en die als volgt luidt: *la Grammaire est l'art de parler et d'écrire correctement*. Inderdaad deze formuleering is oud, kort en bondig en daarom zeer zeker venerabel, maar dat had toch voor de academie geen voldoende reden moeten zijn, om deze onjuiste, onvolledige en onwetenschappelijke definitie bij het begin van haar spraakkunst aan te halen.

Ook zouden wij willen vermelden, dat de grammaire, slechts bij hooge uitzondering, hare voorbeelden ontleent aan groote schrijvers, die hunne gedachten in een volmaakte vorm hebben uitgedrukt. Niet alleen hebben dergelijke voorbeelden een groote vormende, opvoedende waarde, maar door

de treffende gedachten die zij uitdrukken, prenten zij zich als van zelf in het geheugen en worden de taalkundige regels die zij bevatten zonder moeite onthouden. Voorbeelden als: *il a dit qu'il viendrait*, *je désire qu'il vienne demain*, spreken noch tot de geest noch tot de verbeelding en dragen ertoe bij om de studie van de grammatica, die zoo belangwekkend zijn kan, te maken tot een saaie, vervelende, eentonige bezigheid.

Uit het voorafgaande kan blijken, dat wij de grammaire de l'académie niet onverdeeld gunstig beoordeelen. Onze teleurstelling is grootendeels het gevolg van onze te hoog gespannen verwachtingen. Wij hadden gehoopt, dat de academie, na meer dan twee eeuwen beraad, ons zou verrassen met een soort *grammaire des grammaires*, waarin wij alle moeilijkheden van taalkundige aard besproken, verklaard en opgelost zouden vinden. Het geleerde genootschap heeft echter gemeend zich te moeten beperken tot het samenstellen van een beknopt, elementair leerboek.

Over enkele onvolmaaktheden van de thans verschenen grammaire - wij deden slechts een greep in de tallooze onjuistheden en vergissingen - hebben wij reeds een en ander medegedeeld.

Omtrent de gekozen codevorm evenals het door Fénelon aanbevolen plan hebben wij bereids onze meening gezegd. Het meest betreuren wij, dat de Academie, uit, naar ons oordeel, overdreven conservatisme, te veel het oog richt op het verleden en te weinig let op het heden, dat zij hardnekkig vasthoudt aan verouderde vormen en regels, dat zij iedere, ook gepaste, vrijheid wil tegengaan en dat zij elk streven, dat ten doel heeft de taal te vereenvoudigen, te verfrisschen en te vernieuwen, zooveel mogelijk wenscht te stuiten.

Hadden wij eigenlijk iets anders kunnen verwachten? Heeft Anatole France niet gezegd in zijn *Jardin d'Epicure*: Nous retardons la marche de l'évolution en fondant des académies.

HENRI HOUBEN

Mitogenetische stralen

Wel iedereen weet, dat ons lichaam - gelijk dat van alle levende wezens - uit cellen bestaat. Bij de groei van het individu zien wij cellen zich deelen, terwijl daarna de gedeelde cel grooter wordt, totdat zij in de meeste gevallen de vorm en grootte van de moedercel heeft bereikt. Wat is de oorzaak, dat cellen zich deelen? Ziedaar een vraag, die tot voor kort eigenlijk niet beantwoord kon worden. Wel kon men de omstandigheden nagaan, waaronder bepaalde cellen zich regelmatig deelden en andere omstandigheden, waaronder geen deeling plaats vond. Bij meercellige organismen waren die omstandigheden zeer verschillend, o.a. afhankelijk van de ouderdom van het individu en van de aard der cel. Sommige cellen, bijv. die van de huid en van de slijmvliezen, deelen zich regelmatig het geheele leven door, andere, bijv. hersencellen, deelen zich alleen tijdens het embryonale leven en in de jeugd van het individu, niet na zijn vollen wasdom.

Bij planten vindt men gelijke verschillen. Beziet men eencellige organismen, protozoën of bacteriën, dan blijkt ook daar het verschijnsel tamelijk ingewikkeld. Worden bijv. bacteriën in een nieuwe voedingsbodem gebracht, dan gaan zij zich niet aanstonds deelen, maar zij hebben hiervoor tijd (van aanpassing) noodig, die wisselt met allerlei uitwendige en inwendige omstandigheden. Tenslotte houdt ook de deeling weer op, als de cultuur een bepaalde wasdom heeft bereikt.

De bioloog Alexander Gurwitsch (Moskou) is sinds een 10-tal jaren bezig met onderzoekingen over de oorzaak der celdeeling. Hij heeft een theorie opgesteld, dat celdeeling alleen tot stand kan komen door een invloed buiten de cel gelegen. Daarnaast moet de cel zelf rijp zijn om zich te deelen; is dit

niet het geval, dan kan deze invloed van buiten, ook al is zij aanwezig, geen deeling veroorzaken.

Gurwitsch heeft nu de verdere hypothese opgesteld, dat deze invloed van buiten uitgaat ook al weer van zich deelende cellen. Het is niet gemakkelijk uiteen te zetten, waarom Gurwitsch dit heeft gemeend: het is voor het volgende ook niet strikt noodzakelijk. Liever zullen wij daarom direct overgaan tot de beschrijving van de methode, waarmede Gurwitsch gepoogd heeft zijn hypothese waar te maken.

In principe moet dit eenvoudig zijn: immers men zou slechts twee jonge weefsels met veel deelende cellen in elkaars nabijheid moeten opstellen en dan waarnemen of het aantal deelingen in die weefsels grooter was dan toen deze weefsels op geruimen afstand van elkaar waren geplaatst. In de praktijk bleek de proef echter niet zoo eenvoudig. Heel verschillende moeilijkheden waren te overwinnen, vóór dat een duidelijk effect kon worden vastgesteld. De voornaamste moeilijkheid was wel deze, dat men een constant vergelijkings-object moest hebben. Het is niet mogelijk de proef zoo te doen, dat men hetzelfde object achtereenvolgens aan den invloed van buiten blootstelt en daarna weer zonder dien invloed laat; tijdens de eerste behandeling is immers het object zoodanig veranderd, dat het niet meer als hetzelfde kan worden beschouwd.

Gurwitsch heeft bij zijn eerste proeven deze moeilijkheid op de volgende wijze opgelost. Bij jonge plantenwortels is er een plekje, dicht bij de punt, waarin zeer veel celdeelingen en vanzelf ook kerndeelingen worden gevonden; daarbij bleek, dat deze kerndeelingen in een doorsnede van een normalen wortel regelmatig rondom het midden verdeeld zijn, zoodat men, indien men een snede halveert, in de beide helften hetzelfde aantal kerndeelingen vindt. Gurwitsch plaatste nu bij zulk een wortel - bijzonder geschikt bleken de rechte wortels van de ui - een andere wortel. De eerste zette hij verticaal, de tweede horizontaal met zijn punt wijzend naar de plaats waar in den eersten wortel de kerndeelingen plaats vinden. Na eenigen tijd onderzocht hij nu den verticalen wortel; nauwkeurig werd de plaats gemerkt, waar de horizontale wortel zijn invloed zou hebben

kunnen doen gelden en daarna werden van den wortel sneden vervaardigd, die na kleuring microscopisch werden onderzocht.

Gurwitsch heeft nu meegedeeld, dat in de helft van de snede, die naar den horizontalen wortel was toegewend, meer kerndeelingen aanwezig waren, dan in de tegenovergestelde helft.

Plaatste hij één der twee wortels in een glazen buisje, dan bleef deze invloed uit; een buisje van doorzichtig kwarts daarentegen liet den invloed doorgaan. Volgens Gurwitsch zou dit er op wijzen, dat deze invloed uit lichtstralen bestaat, ultraviolette stralen met een zeer korte golflengte, die door de deelende cellen zouden worden uitgezonden; deze soort stralen immers gaat niet door glas, wel door kwarts. Hij noemde deze stralen ‘mitogenetische’ stralen van ‘mitosis’ = kerndeeling en de stam gen = veroorzaken.

Onder golflengte van licht verstaan wij het volgende:

Werpt men zonlicht op een prisma van glas of kwarts, dan worden de stralen gebroken, maar bovendien verschijnt een gekleurd beeld, een zoogenaamd spectrum. Men neemt aan, dat het zonlicht uit een aantal trillingen bestaat, waarvan het trillingsgetal verschilt; het roode licht trilt per seconde minder vaak dan het violette. Buiten het violet komen ook nog stralen voor, die men niet kan zien (ons oog is er niet gevoelig voor), maar wel bijv. op de photographische plaat kan vastleggen, omdat deze wel gevoelig is voor deze stralen. Men noemt dit licht, dat dus een snellere trilling heeft dan het zichtbaar licht, ultraviolet licht. Men heeft nu al deze trillingsgetallen (de golflengte is het omgekeerde van het trillingsgetal) nauwkeurig kunnen vaststellen; men geeft meestal de golflengte aan in Ångstromeenheden: 1 mm = 10 millioen Ångstromeenheden. De golflengte van de mitogenetische stralen wisselt tusschen 1900 en 2500 Ångstromeenheden; het zichtbare licht tusschen 4000 en 7000 Ångstromeenheden.

In latere proeven kon Gurwitsch aantoonen, dat deze ‘invloed’ zich inderdaad gedroeg als lichtstralen: door een spiegeloppervlak werden zij teruggekaatst, waarbij dezelfde wetten werden gevolgd als die bij lichtstralen geldig zijn; door een ondoorzichtig object kon een schaduw worden geworpen, enz.

Toen Gurwitsch deze eerste mededeelingen had gedaan, werden zij niet direct met enthousiasme door de geleerde wereld ontvangen. Men had gegronde redenen eenigszins terughoudend te zijn. De theoretische beschouwingen, waarvan Gurwitsch is uitgegaan, waren niet onmiddellijk overtuigend voor den meer nuchter aangelegden natuuronderzoeker. Daarbij waren reeds vaker geheimzinnige stralen beschreven, die naderhand op fantasie van den schrijver of op foutieve proefnemingen bleken te berusten. Men slaagde er niet in deze stralen met physische of chemische methoden waar te nemen, zooals bijv. met de photographische plaat of het thermo-element, maar men moest hiervoor zijn toevlucht nemen tot biologische objecten. Eindelijk nog was de methode van Gurwitsch, waarmede hij zijn stralen waarnam, moeilijk uit te voeren en omslachtig; ze vereischte een tamelijk ingewikkeld apparaat en zeer veel geduld. Men kan dus de reserve, waarmede de mededeelingen van Gurwitsch werden ontvangen begrijpen; den meesten van de biologen waren zij te 'Russisch'.

Slechts langzamerhand is hierin verandering gekomen. Het meest daartoe geholpen heeft wel het feit, dat door Baron in het laboratorium van Gurwitsch een gemakkelijker te hanteeren object werd gevonden, om de 'stralen' aan te toonen. Dit waren culturen van gist op een vasten voedingsbodem. Maakte men van zulk een cultuur een preparaat op glas en kleurde dit, dan kon men hierin nagaan, hoeveel van de gistcellen bijv. per 500 zich aan het deelen waren; daar gist zich vermeerdert door knopvorming, was dit niet moeilijk. Bestraalde men nu een plekje van de cultuur, dan bleek het mogelijk aan te toonen, dat daar ter plaatse het aantal knopjes grooter was dan op een plek ernaast, die geen stralen had ontvangen. De meeste proefnemingen uit de latere tijd zijn met deze methode verricht. Een Fransche bioloog, Magrou, heeft bacteriën voor dit doel gebruikt, die zich ook al weer bleken te vermeerderen, als zij door deze stralen werden getroffen. In het laboratorium van den schrijver van dit artikel zijn alle onderzoekingen met deze methode verricht; in onze handen bleek een bacteriecultuur in bouillon een voor dit doeleinde zeer betrouwbaar en gemakkelijk te hanteeren

object. Een methode van den Engelschman Sir Almroth Wright stelt ons nl. in staat zeer nauwkeurig kleine hoeveelheden bacteriën af te meten en ze te tellen. Daardoor is het gemakkelijk na te gaan, of vermeerdering van bacteriën heeft plaats gevonden. Als men de bacterie-suspensie zoo kiest, dat in de eerste uren na de bereiding zonder beïnvloeding van buiten geen vermeerdering van de bacteriën plaats vindt, kan men een eventueele invloed van buiten zeer gemakkelijk waarnemen. Er zijn nog andere methoden beschreven, om de mitogenetische stralen te observeeren: zoo heeft men bijv. gebruik gemaakt van zeeëgeleieren, die onder invloed van de stralen zich sneller gaan ontwikkelen, doch dan dikwijls abnormale ontwikkelingsbanen inslaan en tot monstra worden.

Het eerste wat de leek zal vragen is het volgende: Waarom worden voor het aantoonen van deze stralen steeds biologische objecten gebruikt en niet eenvoudige physische of chemische methoden? Is er bijv. geen werking op de photographische plaat waar te nemen? Dit is tot nu toe niet mogelijk geweest; de intensiteit der stralen is blijkbaar zoo gering, dat deze niet op de photographische plaat inwerken. Dat een biologisch object gevoeliger is dan de photographische plaat is niet verwonderlijk; zelfs het menschelijk oog is, als het eenmaal aan het donker geadopteerd is, gevoeliger dan de photographische plaat. Met een zeer ingewikkelde physische apparatuur, een zoogenaamde electronenteller, schijnt men zoowel in Duitschland als in Rusland er in geslaagd te zijn, de stralen langs physischen weg aan te toonen. Ook met deze proefopstelling bleken zij uiterst zwak, op de grens der waarneming te zijn; deze proeven moeten echter nog bevestigd worden. Ook indien men biologische detectoren gebruikt, moet men allerlei voorzorgen in acht nemen; zoo is het bijv. in de meeste proeven gebleken, dat een te veel van de stralen een omgekeerde werking heeft; in plaats van versnelling van de deeling treedt een verlangzaming op; voor zoover wij thans weten, treedt er echter nooit blijvende schade op.

Het is niet moeilijk om ultraviolet licht kunstmatig op te wekken met ongeveer dezelfde golflengte als de natuurlijke mitogenetische stralen. Met zulke kunstmatige stralen heeft

men inderdaad ook cel- en kerndeelingen tot stand kunnen brengen; slechts bleek hiertoe veel grooter intensiteit van het licht noodig dan de natuurlijke stralen bezitten. Het is nog niet gelukt deze tegenspraak op te lossen; trouwens er zijn nog wel meer feiten, die op dit oogenblik niet of moeilijk kunnen verklaard worden.

Boven heb ik meegedeeld, dat de stralen in het ultraviolet gelegen zijn, dus een golflengte hebben, kleiner dan de stralen, die met ons oog kunnen worden waargenomen. Het is aan de school van Gurwitsch gelukt - en wij hebben dit met een eenigszins gewijzigde methode kunnen bevestigen - het spectrum van de stralen vast te leggen. Daartoe plaatst hij zijn stralend object, de zender, voor de spleet van een spectrograaf. Een spectrograaf is een toestel, dat in hoofdzaak bestaat uit een spleet, een lens, die het door de spleet vallend licht op een prisma werpt, waarin de stralen gebroken worden en dan een spectrum vormen, dat door een tweede lens op een photographische plaat wordt geprojecteerd. Voor ultraviolet licht moeten alle prisma's en lenzen van kwarts zijn. In plaats van de photographische plaat zette Gurwitsch een reeks van met gistculturen bestreken agarblokjes. Hij kon nu onderzoeken welke blokjes wel, welke geen vermeerdering van knopvorming vertoonden na de bestraling; daardoor was hij in staat uit te maken, welke golflengte de stralen hebben gehad, die door de zender waren uitgezonden. Gurwitsch en zijn medewerkers hebben zoo kunnen aantoonen, dat de golflengte van de mitogenetische stralen zeer klein is; altijd in het uiterste ultraviolet (tusschen 1900 en 2500 A^o) gelegen. Dit klopt volkomen met het feit, dat de stralen wel door kwarts, maar niet door glas gaan.

Tot nu toe hebben wij nog slechts de groeiende uiwortel genoemd als uitzender van mitogenetische stralen; het is echter gebleken, dat overal, waar celdeelingen plaats vinden, ook stralen worden uitgezonden.

In snelgroeiende weefsels moeten er dus veel van deze stralen zijn, eveneens in snelgroeiende culturen van bacteriën, schimmels of gistcellen. In de laatste kan men ze gemakkelijker aantoonen, dan in de wortelpunten van de ui en dus zijn bijv. bacterie- of gistculturen gemak-

kelijke objecten gebleken om als stralingsbronnen te dienen.

Gurwitsch heeft bij zulke culturen een heel merkwaardig feit ontdekt, dat door ons volkomen is bevestigd. Boven werd al vermeld hoe bijv. in ons laboratorium als detector voor de stralen bouillon-culturen van bacteriën worden gebruikt. Zulke culturen bevatten bijv. 50.000 bacteriën per cm^3; na bestraling kan dit aantal bijv. tot 80.000 zijn vermeerderd, terwijl de onbestraalde cultuur nog hetzelfde aantal bacteriën per cc. bevat.

Onderzoekt men nu bouillon met den spectrograaf, dan blijkt deze vloeistof ondoorlaatbaar voor ultraviolette stralen van dezelfde golflengte als de Gurwitschstralen, en hiermede in overeenstemming blijft alle effect uit als men tusschen een straler en een detector een kwartscuvet zet, die met bouillon is gevuld. Hoe kunnen dan de stralen hun invloed doen gelden in de bouillon met bacteriën? Alleen die bacteriën, die in het oppervlakkigste laagje zijn gezeteld, kunnen den invloed der stralen ondervinden; toch hebben behalve deze nog tallooze andere zich gedeeld, daar in de bovenstaande proef de vermeerdering 60% bedroeg en dus ook de in de diepere lagen zich bevindende bacteriën zich moeten hebben vermenigvuldigd. Gurwitsch neemt aan, dat een cel, die door mitogenetische stralen wordt getroffen, zelf dergelijke stralen gaat uitzenden. Hoewel boven is vermeld, dat bouillon ondoorlaatbaar is voor Gurwitschstralen, geldt dit slechts voor een laag van merkbare dikte; zeer dunne lagen, bv. van 1/1000 mM. laten de stralen wel door. In een bouilloncultuur zullen dus de bacteriën van de oppervlakkigste lagen door de stralen worden getroffen; deze geven ze nu door, doordat ze zelf stralen uitzenden en dit spel herhaalt zich tot de andere zijde van de cultuur is bereikt. Terwijl dus een kwartscuvet met bouillon geen stralen doorlaat, worden deze zeer goed doorgelaten door een analoge cuvet, die gevuld is met een cultuur van levende bacteriën in bouillon (doode bacteriën zenden geen stralen uit, als zij door mitogenetische stralen worden getroffen en dus is bouillon met doode bacteriën even ondoorlaatbaar als bouillon alleen).

Eigenlijk is de term doorlaten niet juist gekozen: de stralen, die uit de cuvet komen, kunnen zoowel in quantiteit als in

qualiteit verschillen van de invallende stralen. Gurwitsch heeft deze secundaire stralen ook in levende weefsels aangetoond en wel bijv. in de uiwortel: bij straling op één plaats traden eenige mm er beneden weer stralen uit, die bijv. met een gistcultuur konden worden aangetoond: zelfs kon de snelheid, waarmede deze straling wordt voortgeplant, worden gemeten. De wijze, waarop dat geschied is kan hier moeilijk worden uiteengezet. Ook in dierlijke weefsels konden dergelijke secundaire stralen worden aangetoond; hun belang voor de ontwikkeling van organismen kan gemakkelijk worden ingezien. Wel wordt het verschijnsel er veel ingewikkelder door.

Welke objecten stralen? In 't eerst schenen dit alleen deelende cellen te zijn; Gurwitsch heeft echter al spoedig aangetoond, dat bepaalde chemische reacties in de cel de oorzaak waren der straling. Deze chemische reacties zouden nl. fermentreacties zijn, die zich in en om de deelende cel afspeelden. Fermenten zijn stoffen, die in iedere cel en soms ook buiten de cel worden aangetroffen en die de taak hebben, chemische reacties zeer sterk te versnellen. In ons darmkanaal bijv. wordt ons voedsel verteerd, d.w.z. de bestanddeelen worden afgebroken tot eenvoudige (chemische) bouwsteenen en hierbij doen fermenten het voornaamste werk. Gurwitsch heeft nu verder aangetoond dat de stralen, die bij de verschillende fermentreacties worden uitgezonden, verschillend zijn, nl. uit stralen van andere golflengte bestaan. Verder bleken ook sommige langzaam verloopende chemische reacties, waarbij oxydatie plaats vindt, te stralen; uit onderzoekingen in ons laboratorium verricht bleek zelfs de eenvoudigste chemische reactie, nl. de vereeniging van een zuur en een base tot water en zout zeer duidelijk stralen uit te zenden en zelfs bij de oplossing van keukenzout in water ontstonden deze.

Het is dus niet te boud om aan te nemen, dat wel bij iedere chemische reactie dergelijke stralen worden uitgezonden. De beteekenis voor de biologie schijnt daardoor plotseling wat geringer: immers ontegenzeggelijk komen er wel chemische reacties in ons lichaam voor, waarbij geen kern- of celdee-

lingen worden gevonden; omgekeerd vindt men echter wel altijd zeer sterke chemische omzettingen daar, waar veel kern- en celdeelingen worden aangetroffen; in snel groeiende weefsels zijn de chemische veranderingen ongetwijfeld zeer groot.

Het terrein, waarop de geniale gedachte van Gurwitsch ons heeft geleid, is nog onontgonnen; slechts hier en daar hebben enkelen een klein veldje beploegd en enkele vruchten geoogst. Wat de beteekenis ervan voor de biologie - en misschien ook voor de chemie en de physica - zal zijn, wie zal het voorspellen? Zeker zullen wij in het vervolg bij vele van onze proeven in de biologie er rekening mee moeten houden; naast chemische, mechanische en electrische krachten zullen wij deze eigenaardige lichtstralen een plaats moeten inruimen voor het verklaren van de natuur buiten en in ons. Het eigenaardige van deze stralen is dan wel, dat zij uiterst gering van intensiteit zijn en toch zulke duidelijke werkingen kunnen teweegbrengen.

L.K. WOLFF

Over dans, danskunst, bewegingskunst[1)]

Indien er één woord is in de opvatting waarvan bij beschouwingen over de danskunst een zekere overeenstemming moet heerschen, is het wel het woord dans. Maar men behoeft niet veel over dit onderwerp te hooren of te lezen om tot de overtuiging te komen dat een dergelijke overeenstemming ontbreekt, en vooral dat het woord meermalen in een niet te rechtvaardigen beperkte zin wordt gebruikt.

Het gevaar is niet denkbeeldig dat dit belemmerend werkt op de ontwikkeling van de, althans in Nederland, jonge danskunst. Dit bleek me opnieuw bij het lezen van enkele critieken over de dansavond van Florrie Rodrigo en haar groep, die in October 1931 in de Amsterdamsche Stadsschouwburg gegeven werd op uitnoodiging van de Commissie tot Bevordering van de Danskunst, als eerste van een door deze commissie georganiseerde cyclus.

De kunst van deze danseres valt ten deele buiten genoemde beperkte opvatting van wat dans en danskunst moeten zijn; ik geloof dat het daaraan te wijten is dat zij minder waardeering ondervindt van de zijde der critiek (voorzoover ik daarvan heb kennis genomen) dan bij een ruimere opvatting hoogstwaarschijnlijk het geval zou zijn.

Een kunst ontwikkelt zich in den regel door wisselwerking, zij bouwt voort op wat is en geweest is of verwerpt dit en zoekt nieuwe wegen. Daartoe is het noodzakelijk dat de

1) Dit artikel verschijnt veel later dan mijn bedoeling was; de dansavond van Florrie Rodrigo die er de onmiddellijke aanleiding toe was, vond bijna een jaar geleden plaats. Ik heb echter niet de indruk gekregen dat er gedurende dit jaar een grootere overeenstemming is gekomen in de verschillende opvattingen van de in de titel genoemde begrippen, zoodat ik geloof dat het artikel zijn actualiteit behouden heeft.

uitingen er van in zoo wijd mogelijke kring bekend worden.

De danskunst is hierbij sterk in het nadeel vergeleken bij een van de andere kunsten, daar zij niet vast te leggen is en men de uitingen ervan dus niet kan leeren kennen zonder de herscheppingen van de kunstenaar zelf. Dat afwijzende critiek in dit opzicht een sterk tegenwerkende factor kan zijn en dientengevolge een ontwikkeling van deze kunst kan belemmeren, behoeft geen verder betoog. Het lijkt mij daarom een eerste vereischte dat er met zuivere maten gemeten wordt bij de beoordeeling ervan en vooral dat er eenheid van opvatting heerscht over wat we onder deze kunst hebben te verstaan, of - waar dit op neerkomt - wat we hebben te verstaan onder ‘dans’.

Ik wilde een poging in deze richting wagen door in de eerste plaats na te gaan welke beteekenissen er aan dit woord (en de daarmee zoo verwante woorden: danskunst, bewegingskunst) worden toegekend en vervolgens door te trachten uit te maken welke van die beteekenissen het meeste recht hebben gehandhaafd en algemeen erkend te worden. Zoo dit er misschien al niet toe leiden zal dat anderen hun opvattingen herzien, mogelijk zal het tot gevolg hebben dat zij zich er althans opnieuw ernstig rekenschap van geven.

In de volgende bespreking zal ik voornamelijk verwijzen naar recensies over de eerste avond van genoemde cyclus (in het bijzonder naar die van de heer Werumeus Buning in de Telegraaf), daar deze de oorspronkelijke aanleiding waren tot mijn beschouwingen. Bovendien waren zij des te veelzeggender voor mij omdat ik in de gelegenheid was zelf deze avond bij te wonen. Ondertusschen heeft echter ook de tweede avond, die van Darja Collin en haar groep, reeds plaats gevonden. Haar kunst schijnt meer binnen het kader te vallen van de eischen door de bewuste critici aan de danskunst gesteld; van de nadeelige invloed van een afwijzende en niet begrijpende critiek is hier dan ook geen sprake.

Dat ik me in het bijzonder bepalen zal tot de recensie van de heer W.B. vindt zijn grond, behalve in het feit dat deze recensie een geschikt uitgangspunt geeft voor mijn overwegingen, hierin, dat de uitspraken van de meest bekende en waarschijnlijk meest bevoegde danscriticus van ons land

door velen als gezaghebbend zullen worden aanvaard, wat in een geval waar ze misschien niet op juiste begrippen steunen, zijn gevaarlijke zijde kan hebben. Hierin ligt geen gebrek aan waardeering voor deze dikwijls zoo fijn oordeelende criticus.

Waar staat dus het woord dans voor.

Woorden zijn vaak als kameleons, alleen is het meer nog hun innerlijk dan hun uiterlijk aspect dat in vele gevallen verandert naar gelang van de omgeving, i.c. naar gelang van de mensch of de menschen door wie ze gebruikt worden. Hoe minder we ze kunnen toetsen aan iets concreets, hoe grilliger en hoe meer ongrijpbaar zijn ze. Woorden die vlak en onbewegelijk leken, kunnen een onvermoede beteekenis krijgen, onvermoede beelden suggereeren wanneer ze in een bepaald rhythmisch klankverband met andere worden geplaatst. De kunst die het woord als bouw-materiaal gebruikt berust voor een groot deel op de verborgen inhoud ervan en ontleent daaraan haar vaak magische kracht.

Met deze verborgen inhoud van woorden, die pas aan het licht komt wanneer ze in een bepaald verband tot andere staan, hebben we hier natuurlijk niet te maken. Zonder dat kan een woord al een voldoende variatie van begrippen vertegenwoordigen. Ja, strikt gesproken, hecht ieder mensch zijn eigen beteekenis aan een woord, want de associaties die het wekt zullen voor geen twee menschen volkomen gelijk zijn, en het is de som van deze associaties die de eigenlijke beteekenis van een woord voor iemand vormt.

Is het woord de naam van een kunst, dan zullen de associaties afhangen van de uitingen die we van de kunst in kwestie hebben leeren kennen. Daarom zal, om bij ons onderwerp te blijven, voor iemand die nooit een andere vorm van dans heeft gezien dan het oude ballet of de gezelschapsdans en zich ook geen andere kan voorstellen (want het in de verbeelding ervarene kan even werkelijk zijn als het zintuigelijk ervarene), het begrip dans veel beperkter zijn dan voor iemand die de nieuwe Europeesche danskunst heeft leeren kennen zoowel als ballet en gezelschapsdans, die negers heeft zien dansen zoowel als Balineezen en Javanen, die weet wat volksdansen zijn en ook veredelde vormen daarvan kent zooals bijvoorbeeld La Argentina die geeft.

Maar als het zonder meer waar was dat geen twee menschen dezelfde beteekenis aan een woord hechtten, zou het gebruik van woorden tot een chaotische verwarring moeten leiden. Dat dit niet zoo is (de uitzonderingsgevallen voorloopig buiten beschouwing gelaten), dat de mensch dit voor hem onmisbare uitingsmiddel, geheimzinnig en veranderlijk als hij zelf, als het leven zelf, toch weet te hanteeren, bewijst dat er iets is dat al deze begripsmogelijkheden gemeen moeten hebben, dat er als het ware een grootst gemeene deeler van moet bestaan die dan tot het algemeen geldende begrip wordt, tot het codewoord.

Inderdaad maakt zich uit de nevel van associaties, waarvan we ons maar ten deele of in het geheel niet bewust zijn, de kern van een woord los, (in sommige gevallen zelfs meer dan eèn kern), die we dan ‘de’ beteekenis(sen) van een woord noemen. Waar iets concreets aangeduid wordt blijft deze kern vrijwel onveranderd, doch bij woorden die staan voor abstracties is dat dikwijls niet zoo. Bij deze woorden kunnen neven-associaties gemakkelijker de kern-associaties geheel of gedeeltelijk verdringen en een nieuwe kern vormen. Vermoedelijk zal dit over het algemeen een zeer geleidelijk, automatisch proces zijn, de standaard-taal zal de eene beteekenis in zich opnemen en een andere langzamerhand verwerpen zonder dat het als iets opmerkelijk storends gevoeld wordt. Het begin noch het einde van het proces zal ooit met zekerheid aan te geven zijn.

Maar het bevreemdt ons niet dat er soms een hapering in het proces is, dat er namelijk een duidelijke verdeeldheid van opvatting, een begripsverwarring dus ontstaat. Het onderhavige geval is er een voorbeeld van. Een bewust ingrijpen wordt dan noodzakelijk, want de verwarring moet zoo mogelijk worden opgeheven. De gemeenschappelijke kern van de verschillende heerschende beteekenissen van het woord moet gevonden worden; deze kern-beteekenis zal dan de objectief geldende zijn. Onnoodig te zeggen, dat dit een moeilijke, veelal ondoenlijke taak is. Hoeveel woorden zijn er niet waarvan geen enkele definitie ons volkomen bevredigt, waarvan de kern-beteekenis nooit afdoende kan worden vastgesteld.

Wat nu het woord dans betreft, - één associatie wekt het toch zonder uitzondering op: die van beweging van het menschelijk lichaam.

Daarom leek de definitie van Werumeus Buning in zijn boek 'De Wereld van den Dans', de zuiverste en ook meest-omvattende: 'de dans is de kunst der beweging', ofschoon we er de beperking 'beweging van het menschelijk lichaam' aan toe zouden moeten voegen, nu we in de film-kunst nog een kunst 'der beweging' te erkennen hebben.

Volgens deze definitie is het woord dans dus de naam van een *kunst*, wat het identificeert met *danskunst*, en is het de kunst der *beweging*, wat het identificeert met *bewegingskunst* (de restrictie: 'beweging van het menschelijk lichaam' zal ik in dit artikel verder achterwege laten; het is duidelijk genoeg dat het hier niet gaat om filmische beweging en bovendien wordt het woord bewegingskunst nooit voor filmkunst gebruikt). Hierdoor wordt ook terecht een principiëel onderscheid tusschen danskunst en bewegingskunst uitgesloten.

Als we echter de recensie van de heer W.B. over de avond van Florrie Rodrigo lezen, blijkt hij zijn eigen definitie ontrouw te zijn geworden: de kern-associatie is bij hem verdrongen door een andere. (En daar een criticus in zijn gebruik van woorden representatief zoowel als toonaangevend is, beteekent dit dat voor velen deze definitie niet - of zooals bij W.B. zelf: niet meer - beantwoordt aan wat zij onder het begrip dans verstaan. Voor velen, doch zeker niet voor allen. De vraag is nu, hoe de verwarring die daaruit voortkomt moet worden opgeheven, welke van de beteekenissen dus moet worden gehandhaafd.) In deze recensie vraagt hij zich namelijk af 'of de geest die dansen als dit bezielt' wel 'de ware geest van den dans is', verder spreekt hij naar aanleiding van twee nummers van het programma over een poging tot 'een lichter en sierlijker dansen' waarbij het volgens hem aankomt op 'dansen in den algemeen gangbaren zin van het woord'. En we kunnen toch nauwelijks aannemen dat hij er zijn twijfel over wilde uitspreken of de ware geest van de kunst der beweging wel in F.R.'s dansen was, dat hij met de algemeen gangbare zin van het woord dansen het beoefenen van de kunst der beweging

bedoelde. Dat zou er ten slotte op neerkomen dat hij er aan twijfelde of de ware geest van de *kunst* wel in dit dansen was (de meest verstokte afbrekers van de prestaties van F.R. en haar groep zouden immers niet kunnen loochenen dat er hier van 'beweging' sprake was!) en we mogen veronderstellen dat hij een twijfel daaraan rechtstreeks zou hebben uitgedrukt.

Maar al moge de dans in de meest gangbare zin voor hem dus blijkbaar niet meer de kunst der beweging zijn, de dans bannen uit het rijk waarover deze kunst heerscht, kan hij niet. Want ook voor hem moet de dans 'een' bewegingskunst blijven, al is het dan niet meer 'de' bewegingskunst. Het is duidelijk dat er hier kwestie is van een begrips*verenging:* voor de heer W.B. staat de dans nog slechts voor een *genre* van de bewegingskunst, en dat genre verheft hij tot 'de danskunst', 'de dans' bij uitnemendheid. Dat hij volkomen vervreemd is van zijn vroegere definitie, dat er niet alleen een begripsverenging maar ook een begripsverwarring te constateeren valt, is duidelijk uit de volgende onlogische uitlating in de aanbeveling die hij schreef voor de tweede door genoemde commissie georganiseerde dansavond, die van Darja Collin en haar groep: 'Wij staan in Nederland op het oogenblik op den tweesprong: "bewegingskunst" of "dans".' Een keuze dus tusschen de kunst der beweging en een onderdeel van die kunst? Dat voert toch tot een absurditeit. De heer W.B. aarzelt niet in zijn keuze, hij verwerpt de bewegingskunst. Deze uiting is alleen maar te verklaren door aan te nemen dat niet alleen het begrip dans maar ook het begrip bewegingskunst voor hem beperkter is geworden, dat het niet meer staat voor de kunst der beweging, maar ook, hoe paradoxaal 't moge schijnen, voor een onderdeel van die kunst. Bij die bewuste tweesprong hebben we dus te maken met een vertakking van de kunst der beweging in de 'dans' en in die geheimzinnige 'bewegingskunst'. Als we gevonden hebben wat hij met 'dans' bedoelt, kunnen we echter rekenkundig uitmaken wat bewegingskunst voor hem is, het moet zijn wat er van de kunst der beweging overblijft als de dans er afgetrokken is.

Wat nu het genre van de kunst der beweging is dat vol-

gens de heer W.B. eigenlijk uitsluitend recht heeft op de naam dans - zelfs als we ons tot de recensies over deze beide avonden bepalen, is het niet moeilijk dat uit te maken. Degenen die nog niet uit vroegere dansbeoordeelingen zijn geestdrift hadden leeren kennen voor de vaart, voor het ijle, lichtvoetige, voor het vreugdige, zorgelooze zich uitdansen, - behoeven we slechts te wijzen op ons tweede citaat waar sprake was van ‘een lichter en sierlijker dansen’ of wel ‘dansen in den algemeen gangbaren zin van het woord’, terwijl hij in dezelfde recensie spreekt over ‘de lange, lenige en voortgaande rhythmen van wind, water en dierlijke gratie’ als tegenstelling met de beweging van de school van F.R., die ‘in het algemeen iets korts, iets schokkends, iets hards’ heeft (het is niet twijfelachtig welke rhythmen voor hem meer zijn die van de dans!) en de danseres a.h.w. de raad geeft uiting te zoeken in ‘simpele, lichte dansen, zooals ieders begrip van dans en schoonheid ze aanvaardt’ en de wereld van haar eigen bewegen ‘dat eigenlijk zeer vaak tegenstrijdig is met dans (dit is voor hem geen ongerijmdheid! B.V.) en schoonheid, langzamerhand te verlaten.’

En in de recensie over de tweede avond constateert hij dankbaar dat er weer eens ‘waarachtigen dans’, ‘bloeiende, heldere, zwierige beweging’ te genieten viel, dat er die heele avond een sfeer was van ‘sierlijk, soepel, oprecht dansen, het dansen, dat het hart vroolijk en het hoofd helder maakt.’

Als motiveering van zijn geesdriftige opwekking tot het gaan zien van Darja Collin en haar groep, zegt hij dat ‘hier een geboren danseres danst, en niet een van helaas al te velen, die den dans opvatten als een zwaarwichtige en hopeloos sombere kunst, die ons als we dansen zelfs het genoegen willen ontzeggen, dat den dans nu eenmaal eigen is: dat van de vreugde der eerlijke en onvervalschte zinnen, de vreugde der beweging en van het rhythmische leven: de vreugde kortom, van den dans, zooals wij die in meerdere of mindere mate, kennen van elken waren danser. En die, wanneer we ze missen, dat merkwaardige kippenvel bezorgen dat ons zeggen doet: hoogst interessant, maar is het eigenlijk wel dans?’

Een persoonlijke smaak te bezitten, de voorkeur te geven aan het eene kunstproduct boven het andere, misschien even

of meer waardevolle, is het goed recht van ieder mensch. Niemand heeft een alzijdig appreciatievermogen, niemand heeft de onfeilbare gave altijd het ware van het niet ware in de kunst te onderscheiden.

Dat de heer W.B. een sterk geprononceerde voorkeur heeft voorzoover het de danskunst betreft, dat die voorkeur speciaal het lichte, zwierige, vreugde gevende dansen geldt dat ‘het hart vroolijk maakt’ en dat door ieder aanvaardbaar is, - dat hij niet ontvankelijk schijnt te zijn voor een danskunst die dat niet in de eerste plaats geeft, wie zal het hem ten kwade duiden? (Wel bedenken we met eenige bevreemding dat het Oostersche dansen - toch voorwaar niet altijd licht en simpel, en waarin ‘de vreugde der eerlijke en onvervalschte zinnen’ allerminst overheerschend is - over het algemeen zijn groote waardeering heeft. Gelden andere normen voor Oostersche en Westersche kunst? Maar er is ook een geval waar hij bij Westersche danskunst blijkbaar ruimte voor iets anders laat; in Darja Collin's Danse Macabre, waarin ‘groepen van geraamten en half vergane lijken (sic!)’ optreden, ziet hij ons een ‘breed perspectief’ geopend. Er schijnt hier tegenspraak en inconsequentie te zijn; een voorbijzien van de latere door hem gestelde normen.)

Maar als hij het dansen dat zijn voorkeur heeft gaat verheffen tot ‘de’ danskunst, en wat daarbuiten valt verwerpt of eenigszins verachtelijk verbant naar het terrein van wat hij bewegingskunst noemt - dan moeten wij protesteeren, al zouden alle uitingen van de danskunst zoo opgevat ook voor ‘ieders begrip van dans en schoonheid’ aanvaardbaar zijn (trouwens - dat bestreden ‘ieders’ begrip van dans daargelaten, bestaat er wel ‘ieders’ begrip van schoonheid? Is er wel een kameleontischer begrip denkbaar dan schoonheid? En dan nog - mogen we wel de eisch stellen dat een kunstuiting voor ieder aanvaardbaar en toegankelijk moet zijn? brengt een verschil van geestelijke gezichtskring, van gevoelscapaciteit over het algemeen niet verschillende behoeften en een verschillend waardeeringsvermogen met zich?), want dit beteekent een ongewenscht beperken van het begrip danskunst, het is een beperken er van tot louter *ontspanningskunst*.

Ik weet dat ik me op gevaarlijk terrein begeef door dit woord te gebruiken, want de inhoud er van kan niet met onomstootelijke zekerheid omschreven worden. Op zich zelf behoeft het zeer zeker geen depreciatie uit te drukken. Het kunstgenre dat wij ontspanningskunst noemen, bestaat in allerlei nuances, in alle mogelijke vormen, van de meest verwerpelijke, grove tot de meest zuivere, edele toe, evenals de kunst die wij niet tot dit genre rekenen. Wij kunnen er misschien het veiligst van zeggen dat, al komt de kracht die drijft tot het scheppen ervan uit het diepste van het zijnde voort - gelijk iedere scheppingskracht - deze kunst zelf niet deze diepte raakt en daardoor niet het diepste in ons. Zij geeft harmonieën waar geen felle disharmonieën tegenover staan of aan ten grond liggen, zij geeft een gemakkelijke bevrediging van het schoonheidsgevoel, zij brengt inderdaad het gevoel van bevrijding dat we van alle kunst verwachten (en dat uiteindelijk alle kunst in letterlijke zin tot ont-spanningskunst maakt!) maar alweer - zij geeft ons dat gevoel gemakkelijk, zonder dat een instellen van de geheele persoonlijkheid, een gespannen concentratie noodig is. Wij zouden onder eenig voorbehoud kunnen zeggen dat zij óntspanning geeft zonder eerst ínspanning te eischen.

Meestal zal het lichte blijde er door gesuggereerd worden, zal zij ‘het hart vroolijk maken’, en toch is het element van de vreugde er niet het criterium voor. Een kunstwerk dat vreugde wekt behoort niet noodwendig tot dit genre, omgekeerd kan dit element ontbreken in een werk dat er wel toe behoort. Maar zelfs waar deze kunst donkerder van toon is, zal zij hoogstens stemmingen oproepen van bijna behagelijke weemoed of snel komende en gaande droefgeestigheid, doch wij zullen er nooit tot in het diepst van ons wezen door opgeschokt worden, het zal geen belangrijke intensiveering van onze geestelijke functies teweeg brengen. Conflicten en problemen, werkelijk lijden, werkelijke strijd en een alles beheerschend streven zullen er vreemd aan zijn.

Het is natuurlijk onmogelijk de grenzen tusschen ontspanningskunst en de kunst die daar niet onder valt, met vastheid aan te geven. Bij benadering slechts is het gebied van de ontspanningskunst af te bakenen. Generalisatie moet

hierbij altijd ruimte laten voor de persoonlijke reacties, die afhangen van het wezen, de capaciteiten, van het individu dat de kunst (al of niet als ontspanningskunst) ondergaat.

Dit kunstgenre is *in zijn veelvoudige nuances* voor ieder toegankelijk, voor velen zal 't het éénig toegankelijke zijn. Vele kunstenaars zullen uitsluitend tot het scheppen van dit soort kunst in staat zijn, omdat zij niet feller gegrepen worden en niet dieper kunnen peilen -, waartegenover staat dat er weinig kunstenaars zijn bij wie dit genre geheel ontbreekt. De grooten onder hen hebben ook hierin prachtig werk gemaakt; we behoeven slechts te denken aan de blijspelen van Shakespeare, de tintelende gigues en sierlijke menuetten van Bach.

Maar hoe verblijdend, hoe edel zelfs dit lichtere genre kan zijn, zal iemand er ooit over denken een serieus kunstenaar de raad te geven zich daartoe te beperken? En dat nog wel een kunstenaar in wie naar men erkent ‘een onmiskenbare drift en bezetenheid leeft’? Toch wordt die raad (of wat op een dergelijke raad neerkomt) door Werumeus Buning aan Florrie Rodrigo gegeven. De danskunst moet blijkbaar niet iets meer of iets anders zijn of willen zijn dan ontspanningskunst, dan wat hij ‘dans’ noemt.

Welnu dan, ik geloof dat de tijd gekomen is dat deze kunst als volwaardige naast de andere kunsten erkend wordt, dat haar de ruimte wordt gegeven om zich te ontplooien - dat haar niet alleen dat ééne veld wordt toegewezen, hoe oogenschijnlijk wijd dat moge zijn, hoe zonbeschenen en vruchtbaar ook - maar de eindelooze ruimte.

Laten we dus W.B.'s oorspronkelijke definitie in eere herstellen: de dans is de kunst der beweging. Daaruit volgt dat deze kunst uit *ieder* soort beweging opgebouwd kan zijn, uit soepele zoowel als stroeve -, weeke zoowel als strakke krachtige -, gebonden zoowel als afgebroken, hoekige, ja krampachtige bewegingen. In deze kunst, zoomin als in welke andere ook, zullen de dissonanten ontbreken. Zij zal ons dus niet alleen maar ‘de vloeiende lijn’ geven, al vindt de heer Uyldert (recensie avond F.R. Algemeen Handelsblad) dat ook de charme van de bewegingskunst (weer een beperkte opvatting ook van dat woord!) wél zullen wij er altijd de

rhythmische lijn vinden (die de heer U. op deze bewuste avond niet kon ontdekken). Zij zal ons de hooge zich van de grond verheffende, de lichte, luchtige beweging te zien geven maar ook de zware, trage, slepende.

Evenals de andere kunsten zal zij uiting kunnen geven aan alles wat door de mensch gevoeld, gedacht en gewild wordt - in de kunst drukt de volledige mensch zich uit. Dat wat haar maakt tot wat zij is - tot kunst - zal ondefinieerbaar zijn, omdat het woord leven dat is. Want door menschen geschapen vormen kunnen slechts dan tot kunst gerekend worden, wanneer het levende vormen zijn. Het mysterie van de kunst is dat van het leven, dat de mensch in zich voelt en dat hij voortplanten kan zonder dat het zich voor hem onthult, waarvan hij weet dat niet hij het geeft maar dat het hem gegeven wordt, al lijkt het ook uit hem te ontstaan. Want voor de scheppende kunstenaar zal het meest essentieele van zijn werk ook een onbegrepen wonder blijven - hij kan vormen scheppen maar hij kan er niet zelf het leven in blazen. Ook hier een voortplanting van leven, maar leven dat in de geest verwekt wordt en daarom ook niet met de zintuigen te herkennen is. Vandaar dat te allen tijde een kunstwerk door de een wel, door de ander niet als zoodanig erkend zal worden; dit zal afhangen van de geestesgesteldheid, het aanvoelingsvermogen van de beoordeelaar.

Uitingen van de danskunst zullen hierop geen uitzondering maken. Het schijnt alleen alsof gebrek aan erkenning hierbij een schadelijker uitwerking kan hebben dan bij andere kunsten.

Als we nu deze beteekenis van het woord dans (= danskunst = bewegingskunst) als hoofdbeteekenis geaccepteerd hebben, (‘een dans’ is dan een willekeurige uiting van de danskunst, niet van een bepaald genre ervan), rest ons nog te zien welke andere beteekenissen er bovendien aan toegekend moeten worden.

We hebben reeds geconstateerd dat het woord, blijkens het gebruik dat de heer W.B. er van maakt, het ontspanningsgenre van deze kunst kan aanduiden. Maar we hebben ook aangetoond hoe dit gebruik ervan verwarring kan stichten, hoe het dit genre tot het algemeen geldende schijnt te ver-

heffen, hoe het leidt tot een onlogische verdeeling van de kunst der beweging in ‘dans’ en ‘bewegingskunst’.

Er is geen enkel analoog geval waarop de verdediger van deze beteekenis zich kan beroepen(de naam van geen andere kunst wordt ooit speciaal voor het lichtere genre ervan gebruikt. Behalve verwarring stichtend is dit gebruik van het woord volkomen overbodig, want ook zonder het woord dans in die beteekenis kunnen we een bepaalde uiting van de danskunst beschrijven als al of niet soepel, licht en zwierig, als al of niet behoorend tot het eene of het andere genre, als ons al of niet belangrijk toeschijnend. Daarom zou ik deze beteekenis van het woord willen doen vervallen.

Een voorbeeld van een andere beteekenis nog, meenen wij te vinden in de recensie over Florrie Rodrigo in het Algemeen Handelsblad, waarin de heer Uyldert zegt: ‘discipline alleen is niet voldoende. Er moet iets meer zijn, nl. dans, en die is heel den avond zoek gebleven’. Al is het niet uitgesloten dat ‘dans’ hier ook de zoo juist besproken beteekenis heeft, waarschijnlijk lijkt het ons niet. Mogelijk is het woord hier een synoniem voor (dans-) *kunst*, en bedoelt de heer U. dat er voor hem wel gedisciplineerde bewegingen waren, maar geen tot leven gebrachte bewegingscomposities, dat voor hem de bezieling ontbrak. Maar we kunnen aannemen dat hij in dat geval het woord kunst duidelijkheidshalve ook gebruikt zou hebben.

Er blijft één mogelijkheid over, dat het woord hier onafhankelijk van het begrip kunst gebruikt wordt. De termen muziek en dans zijn hierin te vergelijken. Van het zingen van een vogel, het fluiten van een jongen op straat hoort men wel eens zeggen: dát is muziek! van het gehuppel en sierlijk arm- en handbewegen van een argeloos kind: dát is pas dansen! Hier kan niet gesproken worden van het scheppen van nieuwe, tot eenheid gebonden vormen, dus van kunst. Waar staan de woorden muziek en dans in deze gevallen voor? Een mogelijke definitie lijkt mij: ontroering wekkende (en al of niet door ontroering gewekte) klanken of bewegingen. Daarmee zou echter tevens gezegd zijn, dat waar we dans-kúnst, muziek-kúnst vinden, dans en muziek in deze laatste beteekenis niet kúnnen ontbreken, want ze zijn a.h.w. de grondstof van deze kunsten. In deze zin zijn het de elementen (evenals

de ontroering wekkende kleuren en lijnen) die ‘natuur’ en ‘kunst’ gemeen hebben. Waar de scheppende geest ze gebruikt om *door middel van de mensch* nieuwe vormen tot leven te roepen, spreken we van kunst.

Als hij het woord in deze zin neemt, moet de heer U. met zijn uitspraak bedoelen dat er, voor hem, niet alleen geen kunst was op deze avond, maar dat zelfs de grondstof daarvoor ontbrak.

In deze laatste beteekenis van het woord geloof ik dat het onvervangbaar is.

Hiermede zouden wij het begrip dans tot twee kernen hebben teruggebracht, die moeilijk te verwarren zijn omdat er in gevallen waar twijfel bestaat nog twee andere woorden - danskunst en bewegingskunst - tot onze beschikking zijn om de eene ervan (nl. de hoofdbeteekenis) aan te duiden.

Mocht evenwel de communis opinio toch de beperkte beteekenis die de heer W.B. er aan geeft tot de algemeen geldende maken, laat men dan wel bedenken dat het woord in dat geval louter beschrijvende, doch geen critische waarde zou hebben. Een uiting van de danskunst zou er dan geenszins mee veroordeeld zijn, niet tot de ‘dans’ gerekend te kunnen worden.

Maar zelfs wanneer we aannemen dat het woord dans algemeen in de ruimste zin wordt genomen, - daarmee is de danskunst nog niet bevrijd van alles wat haar in haar ontwikkeling kan belemmeren. Er blijken nog verbodsbepalingen te zijn waaraan zij te gehoorzamen heeft. Volgens velen nl. mag zij niet litterair, niet intellectueel, niet tendentieus zijn.

Daartegenover staat dan veelal de eisch dat zij niets dan absolute kunst moet zijn.

De vraag is nu of die verbodsbepalingen reden van bestaan hebben en of we deze andere beperking van de danskunst, die tot absolute kunst, moeten aanvaarden.

We zijn er ons volkomen van bewust geen nieuwe problemen aan te roeren, maar het lijkt ons toe dat de vooroordeelen die te dezen opzichte nog heerschen, (en dit geldt evenzeer voor de andere kunsten), het lichtvaardig gebruik dat soms

van deze termen gemaakt wordt, - een poging de waarde ervan opnieuw vast te stellen zullen rechtvaardigen.

De term absolute kunst schijnt voorloopig nog voornamelijk beperkt te worden tot het terrein van de muziek, de dans en de film (al zijn absolute vormen van de beeldende kunsten evenzeer denkbaar: sporadisch komen deze ook reeds voor, naar ik meen). Er wordt mee bedoeld een kunst die uitdrukking geeft aan dat wat respectievelijk alléén door rhythmisch gebonden klanken, bewegingen van het menschelijk lichaam of filmische beweging kan worden uitgedrukt, de inspiratie er toe moet a.h.w. rechtstreeks uit de wereld van klanken of bewegingen enz. tot de kunstenaar komen, zonder tusschenkomst van een ander medium. Tegenover deze absolute wordt dan in de eerste plaats de met het 'litteraire' besmette kunst gesteld, waaraan, zooals het woord reeds zegt, het litteraire motief ten grond ligt, de ook in wóórden uitgedrukte of uit te drukken gevoelens en gedachten.

In vele gevallen zal het 'litteraire' van een als zoodanig gequalificeerd werk meer liggen in de interpretatie van de beoordeelaar dan in het werk zelf. Want wij menschen kunnen ons moeilijk los maken van 'het woord'. Juist dan wanneer wij niet geheel receptief en begrijpend staan tegenover kunstwerken die niet het woord als medium gebruiken, zullen wij ze willen toetsen aan woorden om ze ons meer bewust, meer vertrouwd te maken. Maar daarnaast zijn er de gevallen waarin het litteraire element onmiskenbaar, zelfs vooropgesteld is. Als dit element inderdaad ontoelaatbaar was, zouden zoowel alle vocale en dramatische muziekwerken als bijna alle producten der beeldende kunsten (de zuiver illustratieve waren geheel en al hors de combat) veroordeeld zijn. Dit duidt op zich zelf op een foutief uitgangspunt.

Wat de danskunst betreft, zouden we alle door poezie geinspireerde of dramatisch uitbeeldende dans - om nog maar niet te spreken van het dans-drama of de dans-pantomine - als litterair moeten verwerpen. Trouwens ook de op inspiratie van muziek gecomponeerde dansen, - zelfs al is er geen sprake van slaafs in dans getransponeerde muziek - zouden niet tot de absolute dans gerekend kunnen worden.

Deze consequenties zullen echter wel door niemand aan-

vaard worden. Want tot welk een verarming zou het streven naar absolute kunst dan leiden! De kunsten zullen nooit volstrekt te scheiden zijn, maar zij zullen elkaar doordringen, aanvullen en verrijken. En hoe kan het ook anders: zijn zij niet andere aspecten van een en het zelfde? Onze behoefte termen aan de eene kunst ontleend op een andere toe te passen, is daar mede een bewijs van. We spreken van de kleuren, het picturale in muziek, van het rhythme van een beeldhouwwerk (rhythme is trouwens inhaerent aan ieder kunstwerk), van de bouw van een dans (de kunst van Florrie Rodrigo suggereert dit woord bijvoorbeeld in de eerste plaats; de bouw, licht en sierlijk of forsch, strak, monumentaal, maar altijd helder en doorzichtig, is wel onder het meest karakteristieke ervan).

In een waar kunstwerk echter zal altijd het absolute element aanwezig zijn: geen schilderij dat niet iets te zeggen heeft dat alleen maar te zeggen is door statische kleurharmonieën, geen muzikaal werk of het geeft ons iets wat alleen maar door klanken is weer te geven enz. Maar de waarde van een kunstwerk zal niet afhangen van het al of niet overheerschen van dit absolute element, wat wij in onze eind-conclusie hopen aan te toonen.

Wat het zooveel besprokene tendentieuse in een kunstwerk aangaat - ik geloof hierin een verbijzondering te kunnen zien van het litteraire; een tendentieus kunstwerk wordt immers geinspireerd door een onder woorden te brengen ideaal en streeft naar verwezenlijking ervan. Voor zoover dat ideaal inderdaad te verwezenlijken *is* (b.v. opheffing van bepaalde maatschappelijke wantoestanden), hoe moeizaam dan ook, moet er een sterk tijdelijk element zijn in de kunstwerken die er door geinspireerd worden (hoewel de essentie van elk ideaal ontijdelijk is), wat voor velen, vooral voor hen die niet het zelfde ideaal nastreven aan de waarde ervan zal afdoen. (Iedere kunst geeft natuurlijk tot op zekere hoogte uitdrukking aan de tijd waarin zij ontstaat, maar de tendens-kunst doet het a.h.w. willens en wetens). Het is echter niet het tijdelijke element dat de waarde ervan bepaalt, dat wat het werk tot ‘kunst’ maakt is niet tijdelijk; van de kracht daarvan zal de belang-

rijkheid van het kunstwerk *als zoodanig* afhangen. Het zal er om gaan of de vormen die onder inspiratie van het ideaal ontstaan, levend zijn of niet levend. In het laatste geval zal het werk als kunst veroordeeld wezen, hoe verheven het ideaal zelf ook moge zijn.

Het woord intellectueel op kunst toegepast wil, dunkt me, voornamelijk zeggen dat het kunstwerk wordt gezien als verstandelijk in elkaar gezet, als 'bedacht'.

Ook hierbij zal de beoordeelaar dikwijls meenen te vinden wat in werkelijkheid niet aanwezig is, vooral wanneer hij tegenover een hem nieuwe, niet begrepen vorm gesteld wordt, waarbij de hem vertrouwde harmonieën door andere vervangen zijn, die in hem de sensatie van disharmonie, van gebrek aan spontaneïteit, van opzettelijkheid wekken. Ik geloof dat menig kunstwerk dat als te cerebraal werd veroordeeld, evenzeer onder de dwang van onmiddellijke inspiratie gemaakt werd als welk 'spontaan' werk ook.

Bij de werkelijk tè cerebrale werken heeft het verstand de plaats van de inspiratie ingenomen; het resultaat zal hoogstens een kunstige vinding, geen kunst, zijn.

Al mag het verstand niet overheerschen, daarmee is allerminst gezegd dat het intellectueele moment zou ontbreken in het scheppingsproces. Integendeel, het is ondenkbaar dat de kunstenaar een gedeelte van zijn wezen ongebruikt zou laten bij het tot stand brengen van zijn werk, dat hij een van zijn belangrijkste instrumenten niet zou benutten. Waar het verstand niet de inspiratie verdringt, waar het, gepaard aan intuïtie, kiest uit de chaos van vorm-mogelijkheden, waar het ordent en de resultaten toetst aan de hem in de geest geopenbaarde vormen - daar is het onmisbaar.

Inderdaad zullen er weinig kunstwerken zijn letterlijk 'door de muze gedicteerd'!

Mijn eind-conclusie is dat geen van de woorden litterair, tendentieus, intellectueel, als kunstqualificaties *op zichzelf* genomen incrimineerend zijn, zoomin als het woord 'absoluut' wanneer het van een kunstuiting gebruikt wordt, op zichzelf al een lofspraak in zou houden. De kern, het werkelijk waardebepalende van een kunstwerk wordt door geen van deze ter-

men omschreven en behoeft niet te worden aangetast door dat waarvoor zij staan.

Waar het bij kunst ten slotte om gaat is de kracht van de inspiratie en de graad van het vormend, scheppend vermogen van de kunstenaar. Wanneer zoowel de kracht van de inspiratie als het scheppend vermogen groot zijn, zal (gegeven de technische beheersching die ieder waar kunstenaar van zichzelf eischen zal) ook het kunstwerk dat zijn, alle gewraakte 'vreemde' elementen ten spijt, en onafhankelijk van het contact waardoor de inspiratie ontstaat, onafhankelijk van het directe of indirecte daarvan. Wanneer zoowel het een als het ander gering is, zullen de vreemde elementen het kunstwerk overwoekeren, het intellect zal de levenwekkende inspiratie verdringen, de tendens, die in het andere geval steeds nieuwe inspiratie gaf, zal dan als een zware last er op drukken en het leven er van verstikken -, maar ook het meest 'absolute' kunstwerk zal zwak en onbelangrijk zijn.

Tot slot een enkele opmerking over de kunst-critiek ten opzichte van de danskunst.

Het beroep van kunst-criticus, voorlichter van het groote publiek, is van alle veeleischende beroepen wel het meest veeleischende. Behalve de benoodigde kunstgevoeligheid en het onderscheidingsvermogen dat het belangrijke van het onbelangrijke kan onderkennen, eischt het eigenlijk iets bovenmenschelijks: een volkomen onpartijdigheid, een volkomen objectiviteit. Geen mensch of hij is ten prooi aan een complex van aantrekkingen en afstootingen, het zou unfair zijn alleen van de criticus een niet te breken weerstand daartegen te vergen. Maar als compensatie mogen wij een andere eisch stellen, die van een verantwoordelijkheidsgevoel van de allerhoogste graad, een verantwoordelijkheidsgevoel dat hem altijd weer zal doen trachten, onafhankelijk van persoonlijke voorkeur, tot het essentieele van een kunstwerk door te dringen, de polsslag er van te voelen, zonder voorbehoud er voor open te staan. Dit is noodzakelijk bij het beoordeelen van alle kunsten, maar dringend is het bij het beoordeelen van die meest ephemere aller kunsten - de danskunst. Een niet naar waarde schatten van een van de vormen er van is

in zekere zin onherstelbaar, latere generaties zullen er nooit aan kunnen goed maken wat de eigen generatie er aan te kort deed. De eenige compensatie voor het vooralsnog kortstondige leven van afzonderlijke dansen (want de eenige manier om dit leven te verlengen is die van de overlevering van de eene groep op de andere, de eene kunstenaar op de andere, waarbij het kunstwerk niet onaangetast kan blijven), is een zoo snel en zoo wijd mogelijke uitbreiding van de invloedsfeer er van. Wat is hierbij mooi werk te doen voor de critici! Wat kan door hun, voor de menigte zoo macht hebbend woord de mogelijkheid tot een dergelijke uitbreiding versterkt worden. Hun verantwoordelijkheid moge er door vergroot worden, evenals de noodzakelijkheid eigen voorkeur zooveel mogelijk op de achtergrond te plaatsen en het accent te leggen op het 'belangrijk' of 'niet belangrijk', maar ook hoe actief kunnen juist zij hier medewerken tot het verrijken van een cultuur, door te helpen een in zijn groei geknotte kunst, die eeuwen van stagnatie heeft gekend, nieuwe levensmogelijkheden te geven.

B. VECHTMAN

Buitenlandsch overzicht

Von Papen, Sir John Simon, Herriot
26 September 1932

Zal von Papen, die de constitutie herzien, doch vooralsnog niet buiten werking stellen wil, in November een Rijksdag hebben die in samenstelling van den straks ontbondenen wezenlijk verschilt? Daarvoor is noodig, dat Hitler aan aanhang aanmerkelijk verliest. Ik denk wel, dat die aanhang begint te slinken. Tezamen met de communisten alleen als verdedigers van het parlementarisme te moeten paradeeren, is voor de partij die steeds het parlement met spot en hoon te bejegenen placht, een hard gelag.

De voor de regeering-von Papen aangewezen binnenlandsche staatkunde: het nationalisme bloed af te tappen, beïnvloedt haar buitenlandsche politiek, die vol intransigentie is. Het is dan ook een sterk staande zaak, die Duitschland tegen Frankrijk verdedigt. Dat het tractaat van Versailles de overwinnaars tot ontwapening in navolging van de aan Duitschland opgelegde zedelijk verbond, kan slechts spitsvondigheid ontkennen, en het beloop der ontwapeningsconferentie in eersten termijn is er niet naar geweest gegronde verwachting op te wekken, dat, in tweeden termijn, die zedelijke plicht zal worden nagekomen. Dat Duitschland zijn waarschuwing uitspreekt eer die tweede termijn aanbreekt is natuurlijk en gepast, en men moet Sir John Simon wezen om zalvend te durven betoogen ‘hoe slecht het oogenblik was gekozen.’ Von Papen weet wel beter.

Voor een gewichtig staatsstuk, van een groote mogendheid uitgaande op dit oogenblik, was de Engelsche memorie miserabel gesteld. ‘Gij wilt niet langer tot eene beperking

gedwongen wezen die door de anderen niet wordt nagevolgd,' voegde zij Duitschland toe; 'welnu, leg u die beperking dan vrijwillig op, en de rechtsgelijkheid die gij verlangt, is geschapen, immers de anderen handelen ook vrijwillig. Gij zult dan een voorbeeld hebben gesteld dat niet zonder uitwerking zal blijven.' Dit is om de zaak heen gepraat. Een *vrijwillige* daad van Duitschland, in welke richting zij ook ga, is eerst mogelijk nadat de artikelen van Versailles, waartegen Duitschland verzet aanteekent, zullen zijn geschrapt. En bij de heele ontwapeningsconferentie is het niet om vrijwilligheid, maar om onderlinge binding te doen. Tegenover Amerika b.v. zou Engeland in zake vlootbeperking zulk een zinledig betoog nooit hebben durven voeren.

Meer rechtuit dan die van Sir John Simon is de taal van Herriot. 'Herbewapening van Duitschland is het begin van den terugkeer naar onze oude dwaasheden. Zij mag dus nimmer worden toegestaan.' Juist; het komt er evenwel op aan te begrijpen, hoe die herbewapening te vermijden is. Met een eenzijdig verbod krijgt men dat niet langer gedaan. 'Hoe kan men aan kinderen de kunst van het dooden leeren! Hoe, openlijk of in het geheim, jonge krachten opleiden tot het dooden van medemenschen!' Gij in Frankrijk, het moet gezegd, doet het openlijk.

Moet men Herriot gelooven, dan doet Frankrijk dit met een bloedend hart. Het zou de kinderen, die het zijn overgebleven, 'in eer en vrede' willen opvoeden. Zijn ontwapening wil het uitvoeren, doch 'in veiligheid'. Vooraanstaande leden van den Volkenbond zouden op het oogenblik een program bestudeeren, 'waarin de ontwapening in verhouding tot de veiligheid wordt gebracht.' Zal die studie iets opleveren, dan behoort het program dat men vóór zich heeft niet langer dat van Tardieu te wezen. Doch tot het onderscheid tusschen wat hij bedoelt en wat Tardieu bedoelde doet Herriot het zwijgen.

In plaats daarvan weidt hij uit over Duitschlands 'ondankbaarheid'. Geen dank er voor, dat wij niet meer aan den Rijn staan. Geen dank er voor, dat wij het plan-Young hebben losgelaten. Alsof het hier courtoisie betrof, in plaats van rede!

Aan den vooravond van gewichtige beslissingen te Genève

een zoo egocentrisch geluid te hooren, een geluid als van een ijdele vrouw, werkt niet mede de verwachting hoog te spannen. Ongetwijfeld is er in Duitschland revanchegeest, en in aller belang moet die gebroken worden. Maar dit is niet mogelijk, eer Frankrijk iets bij zichzelven breekt.

C.

Stemmen uit de redactie

Duitsche contingenteering.

- Nu langzamerhand ook hier de nood gaat nijpen en Nederland zich de kunst moet gaan eigen maken in internationale onderhandelingen vinniger te worden, is de behandeling der wederzijdsche warenbeweging met Duitschland een zaak geworden van levensbelangen, waar 'de gemoedelijkheid ophoudt' en men toonen kan en moet, dat, al zijn wij van nature geen vechtersbazen in zulke zaken, wij toch haar op de tanden hebben als het er op aankomt. Voor Duitsche onderhandelaars, die gewoon zijn in alle omstandigheden zich schrap te zetten, is wellicht de houding van een tegenpartij, die in principe de neiging heeft op gemoedelijke wijze de zaken te regelen, doch op een gegeven oogenblik, als zij bemerkt dat aan de overzijde deze houding niet gewaardeerd wordt, halsstarrig en onverzettelijk wordt, niet zeer begrijpelijk. De opmerking is gemaakt, dat Duitschland beter met vijanden onderhandelt dan met vrienden. Voor den Nederlander geldt het omgekeerde; vandaar dat de Nederlander genoodzaakt is op een gegeven moment het roer radicaal om te gooien, als de andere partij zijn houding niet naar waarde schat. Hoe weinig de Duitschers de Nederlanders blijken te begrijpen toonden zij door eerst naar België te reizen en met dit land, dat op het gebied van export in landbouw-producten ook maar in de verste verte niet die belangen heeft als wij, een regeling te maken, waarbij overeengekomen werd, dat bij concessies aan anderen ook België daarin deelen zou, blijkbaar om daaruit bij onderhandelingen met ons en anderen een non possumus-argument te kunnen uitspelen. Deze botte en doorzichtige slimmigheid was tegenover den nabuur en grooten kooper van Duitsche goederen Nederland, voor wien de afzet van agrarische pro-

ducten een levensbelang is, zacht gezegd in hooge mate onvriendelijk. Zij toont een geest, die ook uit de voorstellen zelf bleek en die onze onderhandelaars terecht de lippen op elkaar deed persen en na de Heeren te hebben aangehoord, op deed staan en alleen deed zeggen, dat men van dit alles niet gediend was. Men heeft in Nederland waarlijk genoeg inzicht getoond in de Duitsche toestanden om gevrijwaard te kunnen zijn tegen het verwijt van onze buren het onmogelijke te eischen. Laten de Duitschers althans trachten eenig begrip te hebben van onze situatie. Wij zijn niet meer 'die steinreichen Holländer' van voorheen. Indien het buitenland van onze diensten en producten geen gebruik maakt, staan wij er slecht voor, zeer slecht, en wij weten dit. Op agrarisch gebied is dit voor den meest bijziende al heel duidelijk; op andere gebieden zal het ook voor dezulken spoedig duidelijk worden. Wij raken voorts op het armoede-argument van Duitschland, dat wij wezenlijk wel naar waarde geschat hebben, wat afgestompt; begrip kan niet van één kant alleen komen.

Als kleine natie staan wij in de huidige internationale verhoudingen in het algemeen niet sterk. Op het punt van den Duitsch-Nederlandschen export en import echter wel. Nederland voerde uit Duitschland, in de eerste 9 maanden van dit jaar, *f* 298.4 millioen in en exporteerde naar Duitschland gedurende hetzelfde tijdvak *f* 138.4 millioen. Na Rusland zijn wij Duitschland's grootste afnemer. Ten opzichte van Duitschland staan wij sterker dan ten opzichte van eenig ander land. Onderstaand staatje is in dit verband sprekend:

BUITENLANDSCHE HANDEL VAN NEDERLAND 1931.
(in millioenen guldens)

	Nederland betrok van:	**Nederland voerde uit naar:**	**Invoersaldo ten laste van Nederland:**	**Uitvoersaldo ten gunste van Nederland:**
Duitschland	620	256	364	
België	196	169	27	
Amerika	148	34	114	
Engeland	159	320		161
Frankrijk	76	117		41
Nederlandsch-Indië	71	90		19
Overige landen	624	326		
Totaal	1893	1312		
Aandeel Duitschland	33%	19%		

Von Papen wijst er met recht op, dat de buitenlander van Duitschland alleen betaling kan verwachten als hij Duitsche waren accepteert. Welnu, Nederland voldoet aan dien eisch en behoort onder de groote koopers van Duitschland. Dit brengt voor Nederlandsche crediteuren echter niet de geringste voordeelen boven andere crediteuren, wier vaderland Duitsche waren weert. Moet Nederland nu ook nog genoopt worden het geringe percentage, dat de export naar Duitschland ten opzichte van den import uitmaakt, nog verder in te krimpen? Duitschland dient onze houding ten opzichte van den invoer van zijn producten te waardeeren en..... te reciproceeren. Wil men dit niet en moet het dus hard tegen hard gaan - en het schijnt dat men dit in Duitschland wil, - dan staan wij zeer sterk. Toch zullen wij ook dan nog ongaarne tot zulk een strijd overgaan, omdat wij gevoelen, dat ook wij dan, zij het gedwongen, een grooten steen afnemen van het afbrokkelend gebouw van den wereldhandel. Wellicht zal het niet noodig zijn; de Duitsche industrieelen zien verder dan de agrariërs en beginnen zich sterk te verzetten. Zouden de Duitschers toch nog inzien, dat men met vrienden als vrienden moet onderhandelen?

Siegfried.

- De Fransche geleerde Siegfried, schrijver van de bekende boeken over Amerika en Engeland, heeft Holland bezocht en ons zijn inzichten verteld over de Fransche opvattingen van dezen tijd en hoe de Franschen tegenover de buitenwereld staan. Het Fransche volk bestaat volgens Siegfried hoofdzakelijk uit boeren, handwerkers en kleine burgers. Meer dan de helft zijn boeren. De meesten daarvan werken op eigen erf; een groot deel uitsluitend zonder vreemd personeel. Zij hebben, zooals de Hollander zegt, niemand ‘dank je’ te zeggen, maar zij hebben ook voor zich zelf te zorgen. Dat in dergelijke omstandigheden de ‘sens de la sécurité’ en het individualisme zich sterk ontwikkelen, is duidelijk, zegt Siegfried, maar ook als geheel is, wat de voorziening van grondstoffen betreft, Frankrijk in veel mindere mate afhankelijk van het buitenland; in tegenstelling met Engeland, dat niet ten onrechte steeds in angst leeft, bij

internationale verwikkelingen in weinige weken doodgehongerd te geraken. Houd ik de vreemdelingen maar van mijn erf, zegt de Franschman, dan kan mij niet veel gebeuren. Nationaal en internationaal dus diezelfde 'sens de la sécurité'. Het Fransche volk is 'un peuple adulte', het heeft niet te groote aspiraties, het is af, de 'petit bourgeois' wenscht een klein vermogen, dat hem echter zekerheid biedt; zooals den boer zijn grond, zoo is zijn vermogentje hem heilig, het is de vrucht van een leven van ploeteren, het is de 'sécurité' van zijn ouden dag. Veel ondernemingsgeest brengt dit niet mede: de Franschman is een houder van obligaties, niet van aandeelen! Dat ook in het algemeen zoo gevoeld wordt als in het bijzonder, toont de goudschat van de Banque de France. Men heeft in de wonderbaarlijk zekere kelders van deze instelling zijn goud in de kous gestopt.

Of de 'sens de la sécurité' ook werkelijk de gewenschte zekerheid zal brengen? Siegfried zeide het niet, al zal een internationaal ontwikkeld man als hij moeten voelen, dat zoowel in de economie als in de politiek het absoluut vaste punt ontbreekt. De zekerheid van Frankrijk kan wel eens de onzekerheid van de rest van Europa beteekenen en daarmede de onzekerheid van Frankrijk zelf. -

Bali.

- Een ongehoord moeilijk probleem: al de feitelijke gegevens staan vrijwel vast, en toch is een bevredigende oplossing haast niet te vinden.

Vast staat allereerst, dat het niet aangaat, en ook niet mogelijk is, een volk van anderhalf millioen zielen, dat zijn eigen leven en zijn eigen aspiraties heeft, tot cultuur-reservaat te verklaren. Het zou daartoe bovendien te laat zijn. De instrooming van Westersche dingen en denkbeelden is reeds lang aan Bali niet bespaard gebleven. Wie zal het den Baliërs verwijten, dat zij na de aardbeving van 1917 voor het duurdere atap tot dakbedekking gegalvaniseerd ijzer kozen, wie zal het hun beletten? Laat men echter ook niet aankomen met een 'liberale politiek', die zou heeten voor te schrijven, om Bali aan al wat het Westen te bieden heeft, zonder onderscheid, weerloos over te leveren.

Vast staat voorts, en hierin ligt eenige hoop, dat de Balische cultuur, wat men ook van godenschemering of stervende goden heeft willen schrijven, springlevend is. Laat men toch ophouden met praten van Marken en Volendam, van een opzettelijk in zwang houden van afgestorven gebruiken terwille van de Amerikaansche touristen! En ook met verwijten aan de Paketvaart, die het eiland tot dat doel zou exploiteeren; let wel, een volk van anderhalf millioen! Zoolang de Paketvaart op Bali haar tegenwoordige agenten houdt, wordt het, immers onafwendbare, touristenverkeer er op intelligente wijze langs een bepaald pad geleid, en buiten die route êer geweerd dan bevorderd.

Wie niettemin iets meer mocht zien dan de muziek en dans voor het hôtel te Badoeng (Den Pasar), - een voorstelling, voor den tourist gearrangeerd, schoon daarom nog niet onecht - weet, dat hij iets volkomen eigens, echts en levends heeft aanschouwd, dat als verrijking en verdieping van zijn begrip voor cultuur in zijn herinnering blijft bewaard. De avond in een tempelhof van een desa, waar bij een paar petroleumlampjes een broederschap, met koorzang van vrouwen, en maatgeroep van mannen, de kleine danseressen oefende, dat was een blik in het leven van een volk, zooals geen land van Europa hem meer zou kunnen bieden.

De cultuur van Bali is geheel in godsdienst gefundeerd. Het eiland is van de goden, van hen houdt de Baliër zijn grond, als genadige gunst, niet in pacht. Het geheele akkerleven en rechtsleven verloopt in cultusvormen. Naast de tallooze ‘tempels’ vindt men een offerplek op ieder woonerf, in elken boomgaard, op elken akker, op elken drie- of viersprong. Op alle wegen ontmoet men steeds weer de kleine optochten, die offers naar een tempel dragen. Weest toch voorzichtig met van sleur en doode vormen te spreken, gij die dit alles niet begrijpt, omdat gij er niet in leeft! De priester die zich tegenover onzen onschatbaren gids bescheiden verontschuldigde, dat deze wellicht beter dan hijzelf zijn liturgie (in het oude, lang vergeten sanskrit) verstond, liet geen oogenblik twijfel opkomen aan den heiligen ernst en de diepe devotie, waarmee hij de treffende godsdienstoefening volvoerde.

Nu komt de moeilijkheid. Het Christendom, door de regeering, sedert een mislukte proef, van het eiland verre gehouden, blijkt opeens, desondanks, op Bali bescheiden vorderingen te maken. Een Chineesch zendeling, in dienst van de *Canadian Presbyterian Missionary Alliance*, wint, ofschoon hij slechts verlof heeft, onder Chineezen te werken, ook Balineesche bekeerlingen; meer dan honderd zijn er reeds gedoopt. Wat is natuurlijker, dan dat men thans van Nederlandsch-Indische zijde de gevolgtrekking maakt: de Baliër begeert kennelijk voor zijn leegen vormendienst een dieperen, levenden inhoud, dus is het oogenblik gekomen, om Bali voor een geregelde werkzaamheid van Zending of Missie of beide, open te stellen?

Men is zich daarbij, ook van protestantsche zijde, waar weleer dikwijls een bedroevend minimum van ontzag voor volksgebruiken heerschte, thans wel bewust, dat hier een teer en kostbaar gewas: de Balische cultuur, te sparen valt. Van een man als Dr. Kraemer, die juist een maand van ernstige studie op Bali is gaan doorbrengen, en allerwege om raad en waarschuwing heeft gevraagd, behoeft niemand te vreezen, dat hij rouwelijks zal schenden en omverwerpen, wat eeuwen van een gelukkig volksbestaan tot wasdom brachten. Men heeft den uitgesproken wil, de Balische cultuur zelve te kerstenen.

De groote vraag blijft: zal dit mogelijk zijn? Uitstekende kenners van Bali, die volstrekt niet onsympathiek tegenover de Zending als zoodanig staan, ontkennen het. Het is een illusie, zeggen zij, een cultuur te willen sparen, waar men den bodem uit slaat. Een Christelijk-balische cultuur, met behoud van het oude leven en de oude schoonheid, is onbestaanbaar.

Voor den Christen van leerstellig omschreven overtuiging houdt zulk een antwoord geen afdoend verbod in, om toe te tasten. Ook dan, moet zijn conclusie zijn, is het onze plicht, Bali, nu de teekenen wijzen, te kerstenen.

Dus, met het Christendom, een nieuwe cultuur te brengen voor de oude. Een nieuwe, niet meer eigen, cultuur. Zij zal niet die zijn van het christelijk ideaal, - de Kerk zelve weet en erkent het. Zij zal, in aardschen zin, niet beter of slechter

zijn dan andere christelijke samenleving. Zal zij gelukkiger zijn?

De *white man's burden* weegt hier zwaar. Evenwel, meent men, alles overwogen, Dr. Kraemer's arbeid niet te moeten toelaten, dan dient, in ieder geval, ook de Amerikaansche Chinees te verdwijnen.

Gorki-land.

- De nieuwe meesters in Rusland gaan voort, de burgerlijke wereld door hun vindingrijkheid te verbazen. Men heeft het gelezen: de raad van volkscommissarissen besloot, de groote stad Nizjni Nowgorod te herdoopen naar Maxim Gorki, met de omliggende provincie, die zooveel als Gorki-land zal heeten. Het is een kapitale zet: een van zijn grootste en oudste steden te hernoemen naar een jubileerend, dus (meer of min) levend letterkundige, die in de rei der onsterfelijken zelfs op een middelmatige plaats nauwelijks kans schijnt te hebben. Tenzij natuurlijk wij allen tot de reclame voor zijn onsterfelijkheid meewerken, door ons sowjet-maatstaven en -denkgewoonten aan te wennen. Maar waarin verschillen deze eigenlijk van het naieve *esprit de clocher*, waarmee een plattelandsgemeenteraad plechtig de oude dorpstraat vernoemt naar den aftredenden burgemeester?

Wildzang voor François de Thou (1621), door Huigh de Groot

De auteur van dit Latijnsche vers, ‘Silva ad Thuanum’, is zoo pas (Maart 1621) uit Loevestein ontkomen, en vertoeft te Parijs. Hij is achtendertig jaar oud. De toegezongene, François-Auguste de Thou, is een wees van veertien jaar - nog gymnasiast, zou men in onze dagen kunnen zeggen -, en zoon van den historicus en jurist Jacques-Auguste de Thou. Evenzoo als De Groots naam verlatijnscht wordt tot Grotius, heeten de De Thou's Thuanus. De jonge François zal weldra met de rijke boekerij zijns vaders aan De Groot menigen dienst bewijzen.
Het vers, te Parijs gedrukt in 1621, en - hetzij afzonderlijk, hetzij met andere verzen - herdrukt in 1622, 1634, 1639, 1645 en 1670, is vol naklanken van, en zelfs ontleeningen uit, dichters als Vergilius, Horatius, Lucanus, Statius; in de pericoop, die over studie van de natuur handelt, vindt men hier en daar den door De Groot in zijn jonge jaren bewerkten schrijver Aratos van Soloi terug. De naam van de dichtsoort, ‘silvae’ (meervoud), wijst op het vrije, losaaneengeregene, ongebondene, van den inhoud; men zou dus dartelzang, mengelzang, sprokkelzang, veldzang, vlinderzang, flaneerzang kunnen vertalen. Het enkelvoud, ‘silva’, ziet eerder op een vlugdicht of kniedicht. Misschien dekt het oude ‘wiltsangh’ beide beteekenissen nog het best. Vóór 1647, mogelijk al in 1632, dicht Vondel een twaalftal regels uit deze Silva na in alexandrijnen.
In September 1642 zal, in den bloei nog van zijn leven (vijfendertig jaar oud) en ongetrouwd, François de Thou te Lyon door den stervenden Richelieu op het schavot worden gebracht wegens zijn kennis-dragen van de samenzwering van Cinq-Mars. De Groot, wederom te Parijs, en wel als ambassadeur van Zweden bij Lodewijk XIII, loopt dan tegen de zestig.

Zoon, naar een edelen Vader geaard, die, zij het als eenling,
Glansrijk stond tegenover des menschdoms wassende boosheid;
Die ons ter leeringe strekte, tot welk eenen adel de man reikt
Vrij van bejag en van nijd en met d'eigen bestemming tevreden: -
Veelszins zou de fortuin mij het derven van huis en van ambtswerk
Hebben vergoed, ontving ik als loon uw Vader te schouwen
In zijn beheerscht, doch tintelend oog en zijn achtbaren aanblik,

Tot bij monarchen gevierd; ontving ik het loon van zijn aanspraak;
Voeld'ik als loon d'eerbiedige hand in de hand van Thuanus.
Lang reeds was het ontmoeten van hem mij een vurige zielsdrang,
Toen mijn gezin nog bloeide en alle bekommernis ver was
Frankrijks koningsverblijven en grond te betreden als balling.
Dan, ik beschouw het als zonnige troost voor dit wreed ontberen,
Dat ik den zoon mag zien, die de maat van zoo nobelen naam vult,
Telg die de faam van zijn huis niet weg laat vlieten, doch 's Vaders
Plaats te bezetten begeert, geen schuilgaan achter zijn jonkheid.
Aldus streeft, ondanks zijn nog lang niet ervarene wieken,
't Teedere jong van den arend omhoog door de wade der wolken,
't Vuur van zijn oogen verlangend gericht op den hemelschen gloedbol.

* *

Reeds is uw denken bevolkt met de groote gestalten der oudheid,
Werk harer dichters van roem. Reeds wendde de vrome Aeneas,
Vader en huisgod reddend bij nacht, uw hart en uw oog tot
Zich en het brandende Troje: een kinderbeminnen, dat wel-doet.
Reeds werd, dampend van bloed, 't Pharsalische veld u een merksteen,
Hoe het aan Caesar lukte de wrake des hemels te stremmen
Boven zijn hoofd, tot na het verslaan van den held Pompeius;
Vrijheid vond geen wijkplaats meer in de landen van Rome,
Buiten de manlijke ziel van den niet te beweldigen Cato.
Reeds ook boeit het uw brein, hoe schepselen werden herschapen
Metamorphosengewijs, en van talrijke vonden des dichters
Staat ge versteld: noch 't moedige stuk van het scheepsvlot Argo,
Onder de sterren beland, noch Oidipous' zondige stamhuis,
Noch het verdelgend gebeuk op het zevenbesingelde Thebe,
Noch Proserpina's vlucht op den afgrondwagen verzuimt gij.
Maar geen Latium is u genoeg. Ook 't lied der Hellenen
Vordert uw oor. Hèsiodos' vers stemt lustigen loftoon
Over des landmans lot; doch sterker bemeestert uw aandacht
Hektoors lijk, aan den wagen gesleurd van den fellen Achilleus,
Nevens Odusseus' dulden van zee en Cykloop en Kalupsoo,
Dan de gestalten wier leed bij het zwijmen der zon het tooneel schokt,
Straks de poëet, die den loop van het vleugelenvoetige renpaard
Zingt in een zang, die gestadig terug in zijn eigenen kring keert.

* *

Maar de poëten in anderen trant, wier loomere lieren
Worden bewogen door weekige min, laat zulken ter zijde
Tot zich uw leeftijd rijpt voor het kuischere vuur van het bruidsbed.
Stellig-al dartelt zij ergens door hooge vertrekken en gangen,
Kleurige bloemen in 't jolige haar, uw bestaan niet kennend,
't Meisje met schromigen blos, die, uw Moeder gelijkend in zeden,
Waarborg draagt voor haar edele bloed in haar naam en haar wapen.
Voorrechtrijk noem' zij zich, die, onder bewondrende blikken,
Inhuwt binnen een stam als De Thou, met belofte van eenmaal
Gansch een getakte te schenken van jeugd aan den ouden geslachtstronk.

* *

O hoe vol een gezag voert binnen bezadigde harten
Liefde, door huwlijk gewijd: hetzij dat de Schepper der aarde,
Hij Die uit heilig verbond staag nakroostwinnen gewild heeft,
Eendere kracht van begeeren als tusschen de sterren des hemels,
Eendere kracht als die van den zeilsteen, stervlingen inblaast, -
't Zij dat verborgene macht, die het weten tart, in ons omgaat,
Macht, die het tegengestelde begrijpend als eendergeaardheid,
Zóó-onderscheidene seksen versmelt in een hoogere eenheid, -
't Zij een gelijke begeerte naar deugd, een gelijk waardeeren
Van ons menschlijk betamen, verbindt wat diep in het hart leeft.
Dit ook toont u uw Vader: een inborst, verre verheven
Boven het platte des levens en boven de lagen des voorspoeds,
Inborst zonder maar eenige plaats voor bevlekkenden hartstocht,
Sterk tegen vrees, in dit ééne alleen voor het sterkere bukkend:
Zwak tegenover de wond, die het sterven hem sloeg van de Liefste.
Want niet enkel het huis, niet het bed, maar al wat hij aanziet
Doet hem beseffen wat was en wat is, overweldigend; alom
Ziet hij zijn Vrouw in haar stemmige schroom en haar statige zachtheid,
Hoort hij haar zorgenverzoenende woord, en gedenkt hij de liefde
Daar zij zijn kracht mee schraagde, haar kalme bezonnene wikken,
Rustig in eigen bedwang, maar tot grootere daden gereedstaand.
Zoo, in het Thrakische bergengebied, riep jammerend eenmaal
Orpheus, nú met de snaren en dán met de lippen, zijn weêrhelft
‘Euridik', Euridikè’; vol deernis weende de boschbeek,
Strooiden de treurende wouden hun blad en verstomden de vogels,
Werden de tijgers gezien, met den klauw zich droef op de borst slaand.

* *

Heb niet zelf ik den echt meer zegen te danken dan wie ook?
Weer doorleef ik, Marie, hoe, heil zij uw klemmenden aandrang,
Toen mij de maan als gevangene zag in haar negende ronde,
Gij, o trouwste genoot, in het graf van den graaflijken kerker
Traadt voor mijn oogen; uw maanden van angst, ons beiden verbergend,
Wakend, dat zucht noch klacht mij een spoor zou toonen van weifling,
Fier in uw rampspoed. Straks het geweld van wallen, maar ditmaal
Hoeveel lichter, daar u naast mij, in een singel van krijgsvolk,
't Water van Maas en van Waal omklotste met triestigen golfzang.
O wat bracht ge den man, die maar steeds het geweten des landzaats
Inriep, 't ijdele recht en het telkens geschondene handvest,
O wat gaaft ge hem steun. Reeds was u een volgende jaarkring
Henengeslonken en meer dan de helft van een komenden derden,
Toen mij de vrijheid, loon van een vond van de koenste verrassing,
Werd hergeven door u. Nauw zaagt ge het donkrende deksel
Dichtgaan over uw schat, of ge kustet het koude metaalslot;
Nauw had de wachter uw kamer geruimd, of zóó was uw bidwoord:
‘Heilige God, zoo niet toekomend gebeuren u hard laat,
Hard als rots; zoo ge duldt, dat des menschen gebed u beroere, -
O neem op in Uw hoede den dierbare, dien mijn verknochtheid
Voert in bevrijding en licht, omvang met Uw hand in gevaar hem.
Niet, zoo heilig het huwlijk mij is en zoo kostlijk mijn kinders,
Niet uit vrees voor een eigen verdriet onderwond ik mij hiertoe, -
Enkel uit zorg voor den vriend: ik kan wel buiten hem, kan wel
't Bitterste leed doorstaan. Heeft nóg, na 't razende woeden,
't Haten zich niet voldoende gekoeld, voldoende verzadigd,
Laat het zich werpen op mij: laat levend dit graf mij beknellen,
Wacht bij wacht, onder hondengebas, binnen dubbelen grachtmuur,
Als Gij mijn Grotius maar het genot van de vrije natuur gunt,
Dat van zijn land en zijn lot hij in vrijheid brenge de kondschap’.
Dus uw gebed, en de oogen gericht op het deinzende scheepszeil:
‘Groet me voorgoed, mijn gezel, tenzij ontfermen hun hart buigt’.
Zoo mijn bezingen vermocht iemands naam te verheffen tot glorie,
Eeuwige eer van de vrouw die des slotvoogds mannen te erg was
Hoorde de nazaat: matter in roem zou wezen de gade,
Koning Admètos' vrouw, die willig haar jeugd aan haar man bood;
Matter het offer van haar, die zich wierp op de asch van haar echtvriend,

Portia, zij die een Brutus als man en een Cato als vader
Waard was; matter de trouwe, die stierf met: ‘Paetus, het smart niet.’

* *

Doch sinds jaren al hebben de haat en de zorgen des levens
't Lied op mijn lippen verkild. Alleen ontkommerde harten
Zijn bij Apollo geliefd. Voor een knaap, François, dien het leven
Ziet met genegenen blik en in lengte van dagen zoo zien blijv',
Voor zulk-een staat open de zang. Hem lokke de dichtkrans.
Hem ontslaat de fortuin van de slagboomgrenzen des leeftijds.
Niet voor een almansdronk: - voor een dronk uit het diepe der waatren,
Daar vanwaar ook uw Vader zich eertijds dorstende leschte,
Toen aan zijn blik, tot het schoone genegen, de oudste der Zustren
Toonde het duizlende valkengevecht en den joelenden jachtstoet.

* *

Toch, zijn bevrediging zoeke uw geest niet enkel bij dichtwerk:
Anderen roem draagt vrije bespraaktheid aan, om het even
Of het exempel der Grieken u boeit, het brijzelend vloekwoord
Tegen Philippos gericht dat het hart der Atheneren omboog,
Dan of eer de Romein in de machtige lijn van zijn spoor trekt,
Cicero, voor wiens ban Catilina, de woesteling, huivert.
Later gewordt u de taak, de te makkelijk golvende woorden
Bondig te knoopen in rede die sluit; naar de kunst van de leerschool
Syllogismen te vormen; 't sophisme te leeren ontdekken
In een Chrusippos; zien, wat dubbele zin in een woord loert.

* *

Na nog drie pericopen - te zamen ruim honderd regels -, die handelen over studie van de natuur, van de wiskunde en van ethica met levenskunst, vervolgt en besluit het vers aldus:

Dit valt mede te leeren, hoedanig bestel van regeering
Past voor het een' of het andere volk, wat heffing de macht schraagt:
't Zij 's lands schepter berust in de enkele hand des Gewijden,
Heerschend bij gratie van God, als vanouds in de palen van Frankrijk
Sedert de Seine zich voegde in 't juk van de lokkige Cauchen;
't Zij hoogmogende poorters de zaken beleiden ter raadzaal,
Als in de stad aan de Adria-bocht met haar wegen van water,

Als - en het moog' er beklijven in lengte van dagen - in Holland
(Land mijn land, gij beheerscher der grenzenversmadende zeeën,
Zie op uw zoon); hetzij aan de velen gelasten de velen,
Vorm van bewind, in de dalen geliefd van de Zwitsersche alpen.
Doch daarnaast onderricht u de wijze historie der oudheid,
Hoe men den burgeren vrede bereidt, wat woelingen strengheid,
Welke meegaandheid eischen, wat staatsrechtziekten de tijd heelt,
Welke men, daartegenover, van kwaad ziet groeien tot erger.
Nergens gewint gij er beter begrip van, practischer inzicht,
Dan waar 't lot van hun volk is geboekt door Grieken en Romers.
Doch draag zorg bovenal, dat ge naarstiglijk leest in uw Vaders
Eigen geschrift. Hem was het gegund om verlorene schoonheid,
't Droevigverzaakte verleden, aan jongeren tijd te hergeven.
In elk stuk van zijn werk overweegt de bevrijdende eenvoud,
Heerscht de gestrengste historische trouw. Met een dorsten naar waarheid
Zocht hij het duister der eeuw en de duisterste deelen der aard' af.
't Nakroost zal het beseffen. Hij stond bij dien niet ten achter,
Die, door d'eigen verbanning geschokt doch ten volle haar meester,
't Peloponnesische burgergeweld tot edel verhaal vlocht,
Noch ook bij dien, die beschreef, hoe Rome Jugurtha geknecht heeft,
Noch ook bij dien, wiens wieg aan de stad van Antènoor eer doet,
Noch bij die kernige veder, die 't zwarte tafreel van de Caesars
Maalde, van Capri's heer tot den moorder van moeder en leeraar.
Zijn dit niet alle geschriften, waarin waardij van den inhoud
Pracht van den vorm evenaart - hoe poover betoont er zich nevens
't Heden -, waaraan nochtans het gelaak van den laster zich invrat?
Leeft er wel iemand nog, die aan zóó volmaakt een geschiedwerk
Al zijn tijd, heel 't leven besteedt, en genoeg zich beloond acht?

* *

Hebt gij dit ál volbracht, dan wachten de lessen van Themis,
Grijze godin; ge verneemt, hoe d' ijzeren wet van Lukourgos
Sparta een hechtheid gaf die het won van haar leger en wallen, -
't Recht dat van Soloon stamt, - ook het recht door de oude Quirieten
In twaalf taaflen gegrift en ter zege gevoerd over heel den
Aardbol, - 't fijne geschil, dat van Proculus scheidde Sabinus, -

Hoe het den Franschen gelukte Romeinsch recht nog te versterken.
Paar aan die studie van 't recht aandachtige studie der heilsleer:
Dit ook poogde uw Vader, wiens lier ons leerde beseffen,
Hóé zeer 't hellegekwel zonder end van den engel des afvals
't Schriklijke leed overtreft van den noodlotschender Promètheus,
Hem, die, aan rotsen geboeid, tot in ijzeren harten zijn klacht dreef.
Was het uw Vader niet, die het lijden vertolkte dat Job leed,
Huis, land, have verwoest, in het lichaam niets van het lichaam
Gaaf en gespaard, doch ten slotte geloond door de gaven der zijnen;
Was het uw Vader niet, die zong, hoe, dank zij het zeedier,
Jona het volk van Assyriës veste genas met zijn boetwoord?
Geef, in dit spoor, aan uw bijbel gehoor[1)]; dat het heilige schriftblad -
Waarlijk geen raadsel voor hem die gelooft - u een daaglijksche vriend zij;
Zie van de huidige tijden terug naar de dagen van eertijds,
Toen in de stilte der ziel, in bekeering des harten, in ootmoed,
Niet in het weten, de godsdienst lag; toen nergens de krijgsgod
Als een verbreider van godsvrucht gold, noch zalvende staatszucht;
Toen uit dit vlietende leven het betere leven bereid werd
Niet naar de regels der theologie (slechts deel van geleerden),
Doch naar het vrome van geest; toen hieruit iemand gekend werd
Jezus' volger te zijn, als men liefhad onder elkander;
Toen in den Christen de zucht werd gezien om het ware te sterken,
Zelfs met zijn bloed, geen Christen van andere Christenen 't bloed zocht.

* *

Zijn, met de zorg voor dit alles bezet, u de jaren gevorderd,

1) De hier volgende twaalf regels luiden in Vondels alexandrijnen:

> Door-lees met ijver reys op reys het heylig boeck,
> Dat klaar is voor een vroom en oprecht ondersoeck;
> Zie naerstig van onse eeuw te rug, na d'oude jaren,
> Toen d'eerste Godsdienst slecht en recht en onervaren
> Noch geene konst verstreckte: Toen 's oorlogs onbescheyt
> En Helsche staat-sucht noch met geen Godvruchtigheyt
> Verbloemt wiert: Toen Godts wet tot betring kort begrepen,
> Alleen niet was bekent den Leeraar scherp geslepen,
> Maar self 't gemeene volck: toen 't vinnigh School-krakeel
> Geen zaat tot scheuring zaayde om nodeloos verscheel;
> Maar elck om strijdt beminde, en met een geest gedreven,
> De waarheyt staande hielt, oock met gevaar van 't leven,
> En niemant socht uyt haat te storten yemants bloet.

Leven alleen voor u zelven heeft uit. 't Parijsche gerechtshof
Noodt in het purper u binnen zijn kring. De geschondene wetten,
Krenking van recht, ze verlangen uw stem als schild tegen moedwil.
Trapswijs klimt ge dan voort tot die opperste trede van ambtseer,
Waar niet enkel uw Vader en Vader zijn Vader u voorging,
Doch waar Achille de Harlay, Achilleus zonder gelijke,
U als verwant 't rechtschapene leert en de les aan u voorhoudt
Niet u te perken in 's raadsheers ambt, doch den plicht van de staatskunst
Op u te nemen ten dienste des rijks, zoo de koning u opeischt.
Stelt u die staatskunst ooit voor een keuze uit oorlog-vrede,
Dit is mijn hoop, dit smeek ik: tot iederen prijs kies vrede.
Wees ook in dit als uw Vader. Zoo ooit in de macht van uw wil komt
Heil van genezing te bieden aan gansch ontredderde tijden:
Majestueus rijst Frankrijks kracht in het midden der volken,
Volgt het zijn konings wenschen en weet het dien volken te weven
't Kleed zonder baatzuchts vlok, dat van eendracht spreekt en erbarmen.

* *

Doch, hóé groot een gezag u bereidt deze dubbele stamlijn
Eer ge 't verwacht, hóé ras fortuin u plaatst in den ambtsstoel,
Denk niet laag van den zegen dien werk kan vinden in vriendschap.
Hèraklès, wiens ijzeren hand tot het temmen van monsters
Spelende toereikt, steunt als genoot van zijn daden op Thèseus.
Draagt niet Achilleus roem op een godontsprotene moeder?
Toch, hoe dierbaar niet is hem Menoitios' zoon Patroklos.
Zie, hoe mild al in dezen geboorte uw Vader bedeeld had;
Toch, wat geboorte onthield, dat voegde de ster van de studie
Bij zijn geluk: de geheiligde vreugd van een loutere vriendschap,
Stellig ten volste verdiend. Als puur goud was hem hun inborst.
Steun in het leven verschafte de hartlijke hand van Boissize,
Naast den gedegen Du Puy, van dewelken nog thans u de eerste
Koestert met liefde eens vaders, en weet in uw denken te gieten
Woord van ervaring en zeden van staal; en de andere, stervend,
Heeft u als troosters en helpers zijn tweetal zonen gelaten:
Wijd staan open hun deuren van trouw door de banden van maagschap,
Wijder daarbij door hun eigenen wil en hun drang naar het schoone

Anderen telt ge daarnaast: het gemoed van dien drager van godsvrucht
Vrank en gedurfd, Cordèze; den telg, die, eer àan den naam doend
Bloeiend en vroom, Florent Chrétien tot vader en trots heeft;
Dan de gezegende broers Labbé, dat fonklende tweetal,
Sterker getweeën dan één; voorts hem, wien de koning in schuts ga
Niet kleinood, niet goud, maar, grooter van waarde, zijn boekschat
Wijzen Rigault, die, kiezend tot gids Dèmètrios als hij
't Alexandrijnsche museum verrijkt met bezitting der eeuwen,
Zelf ook schrijft uit een brein, waarin zijn gevorsch deed varen
Al wat in boeken er leeft uit Hellas en Latium beide;
Eindlijk, opdat deez' tijd met den tijd van de Scaligers meestreev
(Is het te denken? is iets door hun arbeid oovrig gelaten?),
Claude Saumaise, erkend als de beste vertolker der oudheid.
Doe, François, mij de treffende vreugd, in de rij van die trouwen
Ruimte te gunnen aan een, dien uw Vader als vriend u vermaak heeft
Ver bij die andren ten achter in spranklende gaven van denkkracht
Echter den zoon als den Vader verknocht en ten diepste genegen
Zóó, wanneer onze Hollandsche kust aan de wapprende driekleu
d'Indiëvaarders herkent, die den kostbaren oogst van het oosten
Torsen naar huis, z'ontwaart er meteen den bescheidenen botter
Vangend den eenderen wind en beploegend het eendere zeevlak

C. VAN VOLLENHOVEN

De lawine

Eindeloos blauw welfde over eindloos wit,
Twee onweerstaanbare, volstrekte kleuren,
Zuiver en sterk als weinig meer op aard,
Waar bijna alles lang vertroebeld is.
Daar brak het stralen van de winterzon
Op sneeuw en ijs in schitterende schilfers
Versplinterd uiteen als helle neerslag
En stuifzand van vergruizelde juweelen.
En langs dat onafzienbaar, langzaam hellend,
Van zonlicht diep doorwemelde plateau
Bewogen recht en regelmatig twee figuren
Als schaduwen in het geweldig wit
En schenen in de verte groote vogels,
Die voor een oogwenk daar slechts neergestreken
De vleugels onverwachts weer oopnen konden,
Steil voorwaarts stortend naar dat stralend blauw.
En zeker kon men hen voor vogels houden,
Nu er - misschien was het gezichtsbedrog,
Maar zoo bedriegelijk dan en scherp waarneembaar,
Dat men niet wist wat er bewoog, de sneeuw of zij -
Nu er iets als een trilling kwam gestreken
Vlak langs hen heen, en opwaarts scheen te vleugelen.
Doch zelve ondervonden zij het anders:
Eerst een vreemdsoortig schuiven aan hun voet,
Het was alsof er iets begon te sluipen,
En sissend als een slang schoot de lawine
Verraderlijk snel op hen af -.
Vervolgens joeg een felle, witte hoos,
Veel dichter dan de zandstorm der Sahara,
In wervelende, vlijmend scherpe vlagen

Snijdend over hun hoofd en om hen heen
En sloeg hen neer, snoerde hun adem toe
En sleurde hen dan dieper naar beneden,
De ondoordringbre, witte duisternis
In dier verstikkend doffe, doove branding,
Waarin hun lijven wentelend weggedompeld
Zich wroetten en hun doodsschreeuw werd gesmoord.
Maar in den middag was er niets veranderd
Dan dat de zon in westelijker stand
Uit andre schuinte op de helling daalde,
En uit het dal gezien een donkre zwerm
Daar rustloos heen en weer ging - zij die speurend
Behoedzaam tastten naar de doodsche plek
Waar diep bedolven en wellicht nog warm
Hun smalle lijven lagen ingebed;
En dat het eindloos blauw zich ditmaal welfde
Over het kaal, gehavend sneeuwcadaver
Der helling als een rauwe open wond.

ANTHONIE DONKER

In den tuin[1)]

Gij roept mij tot Uw bruiloftsmaal:
de luchter brandt, de hooge zaal
is van Uw hofmuziek vervuld
en uit Uw oogen straalt geduld.

En gij zijt diep en stil van heil,
met aandrang klinkt Uw stem: ‘Verwijl!’ -
en als ik aarzel beeft zij niet,
en als ik vlucht versaagt zij niet.

Geen klank die zoo doordringend viel
tot in de gronden van mijn ziel,
geen glans die m'in zijn streeling nam
als d' oogglans van het Offerlam.

Ver op den heuvel blinkt het licht
van mijn oorspronkelijk gezicht,
dat mij vervoert en mij verwart:
het oerbegin, het wereldhart.

* * *

1) Uit den bundel ‘Tuin van Eros’, die door Charles Nypels wordt uitgegeven.

Maar 't lijf is vrij: een fiere vaas
die blinkend rijst, helaas, helaas -
een bloem die zacht en wiegend zwicht
op iedre streeling van het licht.

Het speelt zijn goddelijke spel
met teederheid en angstig snel -
een spiegel waar een straal in viel -
staat het doorschoten van de ziel.

Verloren in verwisseling
werd licht om licht, en ieder ding
dat op dien zaalgen maatgang trekt
is tot een nieuwen staat gewekt.

Hier ligt de tuin: geen veeg prieel,
maar warm als aadren op een keel
gaan duizend paden ver in 't land
en ieder pad heeft zijn verband.

Hartstochtlijk waait de hooge wind
door duin en gouden labyrinth
en neemt den starren tijdgang mee
en zingt voor eeuwig met de zee.

En waar de zee in schelpen ruischt
en waar mijn heete adem suist
is anders niet dan d'ééne zang
en die duurt eeuwigheden lang.

Door zaalge beemden dwaal ik rond,
pluk roode bloemen met mijn mond,
leg mij voorover aan de beek,
zie een gelaat, dat woest en bleek

om fel-geheven oogen dreigt -
twee oogen, waar een vlam in stijgt
van aard tot hemel! - en laat gaan
mijn handen die tot streelen staan.

Ik kus het riet, het gras, den grond,
mijn schouders trouw in een verbond
met moeder Aarde en ik zelf
ben eender als het luchtgewelf.

Wie trok de rankste stengel uit?
Wie sneed hem tot een tooverfluit?
Melodisch klinkt al wat ik ken -
ben ik nog langer die ik ben?

* * *

Zoo ga, en zie de bruiden aan
die wieglend als de bloemen staan
in 't open veld of vlinderlos
te sluimren liggen in het bosch.

Geen is hier vreemd waar 't rankste riet
doorspeeld is van uw teeder lied, -
zij tellen geen herinnering,
zij komen zingend in den kring

van melodie en zachte maat,
ontbinden sluiers en gewaad
al dansend, watersnel
zijn de gebaren van haar spel.

En als het lied een oogwenk zwijgt
is reeds het eerste hoofd geneigd
tot schouderboog, en oogen gaan
tot oogen die niet wederstaan.

Ik kan niet vluchten als zij zijn
vervoerend en de felle wijn
van jonge monden in mijn mond
zijn al te gragen drinker vond.

De een ligt als een tempelbeeld
in d' eersten slaap en onverdeeld
is hare schoonheid, marmerwit
in adeldom van lid na lid.

De ander, stoeisch en vederlicht,
op d' allereersten wenk gezwicht,
gelijkt de snelle waterval
die zingend neerkomt in het dal.

De een draagt in het git van 't haar
een zoet vergif, een zwart gevaar,
de ander schudt met blond geweld
het kussen tot een korenveld.

En nimmer klagend, laat of vroeg,
is 't levendst leven haar genoeg -
bij avondrood of ochtendgrijs,
zij reppen d'armen als ik rijs.

O bleeke leden, zoet solaes,
gij ligt als druiven in het waas
van morgenlicht en niemand schendt
de weelden van mijn loovertent.

De uren gaan en onbevreesd
is 't rijke hart, dat hier geneest.
Op dezen bodem der natuur
is 't onontgonnen land nog puur.

De nanacht vindt mij, sluimerloom,
in d'allerlichtste vleug van droom,
door gouden roosters staar ik heen
tot op mijn wezen, gansch alleen.

* * *

Wie kent, als vleesch wordt tot muziek,
de oorsprong van het ver cantiek?
Wie boeit den stroom die grondeloos
zich 't glanzend lijf tot bedding koos?

Dit is geen bloed, dit is de zang
van eeuwen en van eeuwen lang
uit hemelvreugd en aardsche pijn.
Mijn vaadren, die extatisch zijn,

vermengelden tot éénen gloed
verlangens-lichten geest en bloed,
zij zongen met dezelfde stem
introïtus en requiem.

Ook zij, verdwaalden in den tijd,
begeeringen naar eeuwigheid,
ook zij, hoe toomloos rondgeleid,
zij bleven tot hun droom bereid.

Wien eenmaal die verwissling sloeg
heeft aan het eigen Hart genoeg,
maar duizendvoudig zoekt hij rond
of hij zijn Zusterziel niet vond.

Wie onuitspreeklijk heeft bemind,
wie zoekt tot hij zijn oerglans vindt,
raakt op den grooten stroom eens vlot
en aan den horizon is God.

* * *

De bindstof was niet enkel pijn,
wie 't wezen kent heeft in den schijn
van lichte leden, diep doorleefd,
vaak als een schuldloos kind gebeefd -

totdat een blik van 't lieve Lam
hem in een wilde streeling nam
en neersloeg op den moedergrond
en naakt de arme ziel bevond.

Ontwakend vindt hij zich alleen,
zijn huis staat leeg, er is er geen
die in zijn starre oogen ziet
een dageraad, een nieuw verschiet.

En waar zijn tuin van Eden lag
verwijlt een zwarte vleugelslag,
de verre bergen, diep ontsteld,
staan hemelwaarts met wit geweld.

Zijn lichaam, toonloos, vreemd en vaal,
verdwaalde uit een oud verhaal,
het ligt onvruchtbaar, zonder lust,
op 't grauw bazalt ter kille kust.

Eens beeft de zee, de wind zwelt aan -
gedragen op de waterbaan,
bekranst met wier, bevlekt met schuim,
vloeit het voor eeuwig in het ruim.

Zijn ranke melodie is heen,
aan donkren hemel staat alleen
de poolster, fonkelend gekant,
en slijpt zijn blauwe diamant.

* * *

De dood, de dood is anders niet
dan overgang op licht verschiet
voor wie aan 't aardsche firmament
zijn onverganklijk teeken kent.

Wie in dit vleesch niet meer begeert,
heeft hij het hooge lied geleerd?
Zal hij als jonge lammren rein
en gansch en al ontbonden zijn?

* * *

Nog lig ik neder, huivernaakt
in deemstering, en half ontwaakt
herken ik langzaam, streek voor streek,
het land waaruit mijn droom ontweek.

Een vogel trillert in den boom
als ik mijn leden bleek en loom
uit riet en blauwe lisschen beur
en aarzelend het pad bespeur.

Ver op den heuvel blinkt het licht
van mijn oorspronkelijk gezicht,
een vlaag muziek, vervoerd en ijl,
herinnert mij mijn hoogste heil.

Maar ach, ik struikel en ik val
in menig diep en duister dal,
mijn lijf, door doornen fel gewond,
gaat stromplend in verdwazing rond.

Ik ben ontluisterd en ik dwaal
tot ik u eindlijk achterhaal,
Ambrosia, mijn serafskind,
in wie ik àlles wedervind

wat aanving met sereniteit
en tot beminnen is gewijd:
de schroom, de weelde stil en kuisch,
het witte licht van 't vaderhuis.

Gij leidt mij in den eersten kring
van 't paradijs waarom ik zing,
mijn lied klinkt lichter in uw spoor,
gij gaat mij als een engel voor.

O schoone bruiloft, hofmuziek,
als ik nog eens op zacht gewiek
van dienend zingen u bereik
en stralend aan uw tafel prijk,

gedenk hoe deze klank begon
toen duisternis mijn ziel omspon, -
hoe zuiver zij mijn handen nam,
o oogenglans, o Offerlam!

JAN ENGELMAN

Crisis of chaos?

I. Verarming onder invloed van het materialistisch-sociaal denken

De beschouwing der tegenwoordige crisis als eene gewone *economische* crisis, is wel een der noodlottigste vergissingen, welke men bij hare beoordeeling begaan kan. Toch is deze beschouwing nog zoo goed als algemeen en slechts langzaam begint bij historisch en wijsgeerig scherper gespitste geesten het bewustzijn door te dringen, dat we niet te doen hebben met een verschijnsel van enkel economischen, doch met een van dieperen cultureelen aard.

Wel is men er nu zoo langzamerhand van overtuigd, dat deze crisis ‘erger’ is dan de vroegere. Wat juist is, als men meer in het bijzonder de conjunctuurbewegingen der laatste anderhalve eeuw in beschouwing neemt. En als bijzondere oorzaken van dien meer ernstigen aard worden dan verondersteld: de *economische* gevolgen van den oorlog en de daarmee samenhangende internationale situatie, en vooral de sterk toegenomen uitbreiding en rationalisatie van het productie-apparaat.

Wat dit laatste betreft, is de gemiddelde opvatting ongeveer deze, dat er wel steeds meer goederen geproduceerd zijn, doch dat de mensch zich niettemin in zijn mede onder invloed van den economischen vooruitgang geschapen *maatschappelijke* positie nog onbehaaglijk voelt. Dat de toegenomen stoffelijke overvloed ons niet slechts geen innerlijke bevrediging geeft, maar dat die overvloed wegens de slechte inrichting der maatschappij niet voldoende tot zijn recht kan komen. Dat we als het ware een oogenblik over den economischen vooruitgang gestruikeld zijn en nu naar nieuwe maatschappelijke vormen

moeten omzien om den bereikten overvloed ons ten nutte te kunnen maken.

Nauwkeuriger onderzoek inzake de tegenwoordige crisis toont evenwel aan, dat deze niet slechts erger doch *van heel anderen aard* is dan de vroegere, en dat de veronderstelde overvloed eene zuivere fictie is.

In de normale cultuurgolven waarin het economisch leven zich beweegt, brengt de opgaande periode aanvankelijk voordeel aan de ondernemende klassen, daarna ook aan de klassen die van vast inkomen leven en per saldo aan de maatschappij als zoodanig. De opvolgende baisse-periode brengt eerst nadeel aan de ondernemende klassen, daarna aan de klassen met vast inkomen, totdat in eene tijdelijke algemeene inzinking de gunstige voorwaarden geschapen zijn om den vooruitgang weer te hervatten. In het normaal conjunctuur-verloop zijn verder steeds oorzaken van zuiver *economischen* aard aan te wijzen, waardoor eene opgaande periode omslaat in eene neergaande periode, waarin de voorafgegane *economische* fouten worden hersteld.

Zoozeer is het conjunctuurverschijnsel als normale *economische* realiteit in ons leven en in ons denken ingeburgerd, dat de economische wetenschap het haast niet meer beschouwt als een noodzakelijk kwaad, maar als een gewenscht element van economischen vooruitgang.

Voor Nederland en ook voor vele andere landen, is het jaar 1913 het hoogste punt eener ongeveer vanaf het jaar 1890 opgaande periode. En wanneer men eens nauwkeurig ging onderzoeken, zou hoogstwaarschijnlijk blijken, dat dit jaar ook het hoogtepunt is van eene veel langere periode. Dat er b.v. vanaf het jaar 1800 door alle grootere en kleinere depressies heen, eene door de normale ups en downs gekartelde opgaande lijn naar 1913 loopt.

Na 1913 komt daarin zichtbare wijziging. Wij hebben sedert dien twee duidelijk herkenbare hausse-perioden gehad, opgevolgd door twee scherpe en langdurige depressie-perioden. Het opmerkenswaardige hierbij is nu, dat in 1913 de oploopende lijn niet slechts wordt omgebogen, *doch dat de neergaande*

lijn der algemeene verarming door de beide hausse-perioden heen blijft doorloopen.

De beide hausse-perioden blijken slechts schijnbewegingen geweest te zijn, van domineerend financieel karakter, die den achteruitgang maskeerden en de doorgaande verarming dragelijker maakten. Het domineerend financieel karakter der naoorlogsche cunjunctuur-beweging levert verder de eerste aanwijzing dat deze vooral door buiten-economische oorzaken bewerkt is; een punt waarop wij nog terugkomen.

Nu is het bewijs dat we ons reeds lang in de neergaande lijn bewegen en dat mede op grond daarvan de tegenwoordige depressie een zeer speciaal karakter heeft, niet enkel te leveren langs den weg der wijsgeerige redeneering. Ofschoon overigens de redeneering nog al eenvoudig is, dat uit anti-economische oorzaken nooit economisch goede gevolgen kunnen voortvloeien.

Het is nu ruim 10 jaar geleden, dat tijdens de vorige depressie schrijver dezes eene van dag tot dag voortgezette campagne begonnen is tegen de in ons sociaal en politiek leven werkzame anti-economische factoren. Er op wijzende dat de depressie dier dagen niet beschouwd mocht worden als uitvloeisel van eene gewone economische crisis, maar als de eerste concrete neerslag van den chaos in de hoofden en in de harten; en dat de politieke en sociale mentaliteit vroeg of laat zou uitloopen op economische ineenstorting en algemeene verarming.

Deze waarschuwingen, gevoegd bij die van vele anderen, hebben de politieke en sociale leiders niet van hunne heillooze wegen kunnen terughouden. Hebben wij den achteruitgang vroeg verwacht, zij waarschijnlijk laat. En een ver afgelegen gevaar weegt niet zwaar, vooral voor leiders die de groote leidersgave van het vooruitzien missen. Zijn wij ons, vóór we gingen rekenen, nooit zoo precies bewust geweest dat we reeds lang midden in den achteiuitgang zaten, zij zullen misschien nu niet eens willen erkennen, dat we er al in zitten.

Want zij beschikken over eene tooverformule die uit eene-anti-economische oorzaak een economisch goed gevolg kan oproepen. Of die althans de slechte gevolgen kan neutrali-

seeren; nl. rationalisatie, zoowel in technischen als in socialen zin.

Op meer overtuigende wijze dan door redeneering is het bewijs van den sedert 1913 onafgebroken economischen neergang te leveren door gedetailleerd statistisch onderzoek. Wij hebben de moeite genomen zekere hoeveelheid statistisch materiaal met het oog op de vraag van vooruit- of achteruitgang te bewerken. En voorzoover het resultaat thans reeds te overzien is, geeft de beweging van nagenoeg elke in aanmerking komende economische figuur de neergaande lijn te zien.

Het materiaal omvat echter een klein boekdeel zoodat het hier niet kan worden geproduceerd. Wat trouwens ook niet noodig is, omdat wij nagenoeg uitsluitend putten uit de officieele statistiek en men desgewenscht onze bewering kan controleeren, daar wij verwijzen naar een voor iedereen opengeslagen boek.

Doch wij mogen niet nalaten een enkel frappant cijfer ter adstructie aan te voeren. Wanneer de tegenwoordige crisis door zuiver economische oorzaken in het leven geroepen ware en wanneer één dier oorzaken gelegen ware in ongeëvenredigde uitbouw en rationalisatie van het productie-apparaat, dan moest dit merkbaar zijn in eene gedurende een aantal jaren achtereen volgehouden gedisproportioneerde kapitaalinvesteering voor reeële economische doeleinden. Te meer daar algemeen bekend is dat rationalisatie zeer intensieve kapitalisatie eischt.

Het investeeringsvolume is statistisch niet in zijn geheel te benaderen; slechts een gedeelte ervan wordt zichtbaar in de statistiek der binnenlandsche emissies. Het absolute cijfer van een bepaald jaar zegt daarom weinig, doch over een aantal jaren in beweging beschouwd, zijn deze cijfers veelzeggend. Nu zijn er twee omstandigheden die de onderlinge vergelijking bemoeilijken, doch die m.i. elkaar neutraliseeren. De officieele statistiek noteert de nominale bedragen, zoodat wegens koersstijging der aandeelen, de werkelijke bedragen in de naoorlogsjaren hooger zijn. Daartegenover zal wegens de waardedaling van het geld een aantal kleinere emissies in de latere

jaren wel publiek zijn aangeboden, die vóór den oorlog om het geringe bedrag wel onderhandsch geplaatst zullen zijn.

Wij nemen nu het totaal der binnenlandsche emissies, met uitzondering van de obligaties van openbare lichamen. Dus alle in Nederland door Nederlandsche lichamen uitgegeven aandeelen en obligaties, waaronder ook vallen die der in Indië werkende maatschappijen. Aangezien in enkele latere jaren de invloed der petroleum-emissies zeer groot is en deze feitelijk te beschouwen zijn als buitenlandsche investeering, worden voor die jaren de cijfers zonder petroleum tusschen haakjes toegevoegd.

Verder worden naast elkaar geplaatst de cijfers van het laatste vooroorlogsjaar 1913 en die van een aantal jaren na 1923. Doch om werkelijk vergelijkbaar te zijn dienen de cijfers te worden omgerekend per hoofd der bevolking en dient het aldus verkregen cijfer weer te worden omgerekend volgens dezelfde koopkracht van het geld, waarvoor het jaar 1913 genomen is. Als basis van berekening der koopkracht van het geld zijn de indexcijfers der groothandelsprijzen genomen. Om het overzicht te vergemakkelijken zijn de koopkracht-cijfers weer omgerekend in een verhoudingscijfer 1913 = 100.

	Binnenl. Emissies × 1000 gld.	**Per hoofd d. bevolking in gld.**	**Idem volgens koopkracht v. 1913**	**Idem in verhoudingscijfer 1913 = 100**
1913	114.251	18.40	18.40	100
z. petroleum	(109.848)			
1923	34.530	4.80	3.17	17
1924	121.793	16.65	10.82	58
1924	(35.429)	(4.84)	(3.19)	(17)
1925	102.431	13.80	8.83	48
1926	101.880	13.53	9.34	51
1926	(49.380)	(6.56)	(4.53)	(24)
1927	79.310	10.40	7.07	40
1928	244.353	31.60	21.49	117
1928	(155.933)	(20.20)	(13.74)	(74)
1929	174.561	22.27	15.59	85
1930	111.075	13.91	12.06	66
1930	(94.575)	(11.90)	(10.23)	(56)

Ter verduidelijking worde het uit de binnenlandsche emissies blijkende verhoudingscijfer der binnenlandsche inves-

teering, zonder petroleum, nog in een graphische lijn uitgedrukt (1913 = 100).

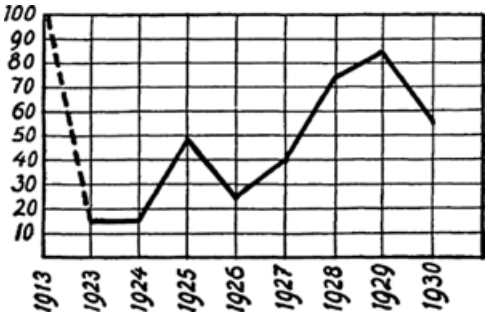

Volgens de emissie-statistiek heeft het reëel bedrag per hoofd der bevolking van de emissies voor het binnenlandsche bedrijfsleven in geen enkel jaar na 1913 de hoogte van 1913 bereikt en in de geciteerde 8 laatste jaren was dit bedrag (zonder petroleum) gemiddeld tot 45% van 1913 achteruitgegaan.

Nu zijn het ondernemen in den rechtsvorm der vennootschap en de kapitaalvoorziening langs den weg der emissie sedert den oorlog stellig toegenomen. Bovendien zijn in de aangehaalde cijfers de investeeringen in Indië begrepen, die tengevolge van de koloniale expansie relatief van grooter belang zijn geworden, zoodat ten aanzien van de investeering voor het *binnenlandsch* bedrijfsleven bovenstaande cijfers waarschijnlijk nog een geflatteerd beeld vertoonen.

Mede steunend op andere ons bekende cijfers aarzelen wij dan ook geen oogenblik om uit de geproduceerde cijfers te concludeeren, *dat tengevolge van eene jarenlang volgehouden onder investeering ons economisch apparaat onvoldoende is uitgerust om voor onze toenemende bevolking het herwinnen van het welvaartspeil van* 1913 *in korten tijd mogelijk te maken*.

Reeds bij het oplichten van een klein slipje van den sluier welke over de economische ruïne van ons land uitgespreid ligt verschijnt de onbegrepen crisis in eene andere gedaante.

Een aantal hersenschimmen moeten dan onverbiddelijk wijken. Zooals de overproductie, die te sterke uitbouw van het productie-apparaat, de overkapitalisatie, de invloed der *economische* gevolgen van den oorlog, e.d. En ook velerlei hoop moet bij dieper onderzoek ijdel blijken; o.a. de verwachting dat na internationale schuldregeling, of na het opruimen der

tariefmuren, die meer gevolg dan oorzaak zijn, de zaken vanzelf weer in het reine komen. Hoe noodig en nuttig deze dingen ook zijn mogen, zoo erg vanzelf zal wezenlijk herstel niet blijken te komen.

Want de crisis zelf heeft met de van ouds bekende economische crises slechts een aantal uitwendige kenteekenen gemeen. Zoo zal b.v. de ondergang van het Romeinsche Rijk wel vooraf en gepaard gegaan zijn met uiterlijke teekenen van economische crisis, doch men zou historisch geen geringe fout begaan door dien ondergang voor te stellen als een ernstig geval van economische crisis. Wij bevinden ons in een tijd van geestelijke decadentie met sterk geprononceerde economische neerslag. Of deze tot ondergang zal leiden is eene andere vraag, maar het is toch goed ons bewust te worden dat we ons op een hellend vlak bevinden. In ieder geval is het een veeg teeken, dat het op groote schaal verstrekken van bedeeling uit de openbare kas voor het noodzakelijk levensonderhoud van werkloozen en het bezorgen van bioscoop-voorstellingen voor hunne afleiding, een zoo zuivere parallel zijn van het ‘brood en spelen’ voor het lediggaand Romeinsche stadsproletariaat.

II. De afbraak der economische vrijheid

Het schijnt nog slechts tot de weinigen te zijn doorgedrongen dat onze hedendaagsche cultuur zich in neerwaartsche richting beweegt en dat de actueele economische toestand de met een aantal uitwendige kenteekenen gepaard gaande neerslag is van den chaos in de hoofden en harten der Europeesche volken.

Daarom behoeft het ook niet te verwonderen dat in de overtuiging der velen de oorzaken van den economischen chaos dáár gezocht worden, waar ze niet liggen en dat als heilmiddelen juist die middelen worden aangewezen welke den chaos accentueeren en den ondergang verhaasten.

En ook dit behoeft niet te verwonderen, want achteruitgang komt evenmin vanzelf als vooruitgang, doch is ook het resultaat van overtuigingen en wils-strevingen. De menschen van de evolutie-leer hebben het wel voorgesteld alsof wij me-

chanisch in den stroom van vooruitgang werden meegezogen; doch deze zienswijze is al lang opgegeven. Zoo kunnen wij evenmin gelooven aan een mechanischen achteruitgang. Ook deze moet het resultaat zijn van gecultiveerde overtuigingen en bewuste strevingen. Ook deze is een cultuurgoed dat evenzeer als de vooruitgang met zorg en moeite gekweekt dient te worden. Want het moge in het algemeen waar zijn dat achteruitgang gemakkelijker is en sneller gaat dan vooruitgang, wanneer het er om gaat eene beschaving, eene maatschappelijke orde of een staatswezen ten gronde te richten, is toch altijd de niet geringe weerstand der natuurlijke vitaliteit te overwinnen. De Romeinsche beschaving heeft een paar eeuwen aan haar ondergang moeten 'werken'. In Rusland heeft eene kleine decadente minderheid wel vrij onmiddellijk eene phenomenale economische verarming teweeg kunnen brengen, doch ook dáár rekent men voor definitief resultaat enkele menschenleeftijden noodig te hebben. En men rekent daar zeer optimistisch!

Wien de Goden willen verderven dien slaan ze met blindheid. Van marxistisch-clericalistische zijde wordt nu de 'liberale economie' als oorzaak van den economischen chaos aangewezen; de daartegenover staande socialistische economie als de uitweg die weer naar orde en welvaart zal leiden.

Nu is de term liberale economie een zeer vaag en onduidelijk verzamelbegrip, zoodat wij het recht nemen dit te vertalen door het stelsel van economische vrijheid. Zoodoende den directen samenhang met het liberalisme als wijsgeerige richting of politieke partij uitschakelend. Want wat men de liberale economie pleegt te noemen, is niet het monopolie van eene bepaalde partij.

Welnu: het stelsel van economische vrijheid, na in de ontwikkeling der Geldwirtschaft gedurende ruim drie eeuwen economisch te zijn voorbereid, heeft in deze landen omstreeks het jaar 1800 op vrij bruuske wijze politieke sancties gekregen. Het heeft aanvankelijk slechts betrekkelijk langzaam, maar zeker, de groote moeilijkheden overwonnen welke het zelf in het leven had geroepen. En deze moeilijkheden waren niet gering. Denken we slechts aan de ongekende bevolkings-

toename, die mede het gevolg was van de tot het stelsel behoorende beroepsvrijheid en persoonlijke verkeersvrijheid. Het stelsel is vrij gaaf intact gehouden tot even na het jaar 1900, want de aanvankelijke sociale wetgeving paste zeer wel in haar kader. Als algemeen resultaat heeft het, speciaal voor Nederland, in de aangegeven periode een merkwaardige vooruitgang van welvaart gebracht, welke in nagenoeg elk opzicht eene opgaande lijn vertoont tot het jaar 1913.

De sociale ontwikkeling sedert het jaar 1913 heeft het stelsel van economische vrijheid dermate verminkt, dat er thans nog slechts de schim van overgebleven is. Wanneer we daarom op dit oogenblik spreken over het stelsel van economische vrijheid, dan spreken we over iets dat in het verleden, zeg vóór 1913, bestond en dat nu niet meer bestaat. Het heeft plaats moeten ruimen voor een marxistisch-collectivistisch etatisme, waarvan de booze trekken nog slechts aan de weinigen schrik inboezemen. En van dit nieuwe stelsel zijn de vruchten voorloopig nog niet bijster smakelijk. De opgaande lijn der welvaart wordt tegelijk met het nieuwe stelsel haast onmiddellijk en blijvend naar beneden omgebogen en we beleven binnen 10 jaar tijds twee ongekend hevige crises, welke voor hen die de economische realiteit dieper kunnen doorschouwen, nog slechts de aankondiging zijn van het bitter lijden dat volgen gaat.

Historisch kan niet anders geconcludeerd worden dan dat de economische vrijheid een geëigend middel is tot opgaande welvaart en dat het door de tegenstanders der vrijheid voorgestaan marxistisch-collectivistisch getint staatsabsolutisme zich van meet af een geëigend middel betoont om eene maatschappij economisch ten gronde te richten.

Voor hen die nog mochten aarzelen in de opvatting of de economische vrijheid wel zoodanig verminkt is dat ze praktisch reeds als uitgeschakeld beschouwd kan worden, en of daarom toch niet het principe der vrijheid schuldig is aan de hedendaagsche ontreddering, zij nog gewezen op de volgende twee ontwikkelingslijnen.

Economische vrijheid is niet enkel een negatief iets; ze is niet enkel afwezigheid van onvrijheid, maar heeft ook een

zeer positieven inhoud. Ze moet op positieve wijze veroverd en in stand gehouden worden. En bijgevolg wordt ze voortdurend bedreigd door tweeërlei gevaar: gevaren *van binnen uit* en gevaren *van buiten af*.

De zeer interessante vraag in hoever het stelsel van economische vrijheid in den loop van tijd verminkt is door oorzaken van binnen uit, moeten we thans laten rusten. Al is het niet ondienstig even vast te stellen, dat sterk doorgevoerde economische en financieele concentratie eenerzijds, politico-sociale arbeiders-coalitie anderzijds, niet slechts verminking, maar het einde der economische vrijheid beteekenen; zoodat de daaruit voortvloeiende economische gevolgen nimmer op rekening van het principe der vrijheid geschoven mogen worden. Deze ontwikkelingslijn naar het einde der economische vrijheid, welke onmiskenbaar te bespeuren valt, zullen we na haar te hebben aangewezen niet verder volgen.

De meer zichtbare ontwikkelingslijn der factoren die van buitenaf, nl. van de zijde van den staat, de economische vrijheid bedreigen, verdient nog wat nadere aandacht. Mits we het er van tevoren over eens zijn, dat we met deze meer zichtbare factoren slechts de helft zien van het afbraakproces der economische vrijheid.

De toegenomen omvang der staatsbemoeiing komt op verontrustende wijze tot uitdrukking in den omvang der publieke uitgaven, en het cijfer dezer uitgaven wordt zeer welsprekend wanneer we het in betrekking brengen tot het door den fiscus geconstateerd volksinkomen. Hierbij stuiten we dadelijk op eene eigenaardigheid. In het eerste vredesjaar 1919 bedroeg het geconstateerde volksinkomen (belastingjaar 1918/1919) 2.431 miljoen; het totaal der uitgaven van Staat, provinciën en gemeenten, gewone en buitengewone diensten 2.397 miljoen, d.i. ruim 98.2% van het bedrag van het geconstateerd volksinkomen. Ten einde de scherpste kanten van de vergelijking die wij thans gaan trekken wat af te slijpen, en tevens om de cijfers van het volksinkomen werkelijk vergelijkbaar te maken behoeft het inkomencijfer eene correctie. Het aantal aangeslagenen in de inkomstenbelasting in 1913 was 559.000 tegen 1.830.000 in 1929. Rekening houdend met de toegenomen bevolking vielen dus in 1929 ongeveer 1 miljoen aangeslagenen

met een inkomen boven 800 gld. tengevolge van de inkomeninflatie onder de belasting, die in 1913 met een inkomen beneden 650 gld. er buiten vielen. Volgens de loonstatistiek der ongevallenverzekering bedroeg het gemiddelde jaarloon per type-arbeider in 1913 *f* 562.-. Wij verhoogen nu het inkomen over 1913 met een tusschen beide bedragen gelegen cijfer van *f* 600.- over 1 miljoen aangeslagenen, en zetten deze verhooging voort tot en met 1919. Daardoor worden begin en eindpunt beter vergelijkbaar en wordt tevens de onverklaarbare sprong van 1919 op 1920 overbrugd.

Het zichtbaar volksinkomen en het totaal van openbare uitgaven ontwikkelen zich van 1913 tot 1929 zooals door de beide lijnen op bijgaande graphiek is aangegeven.

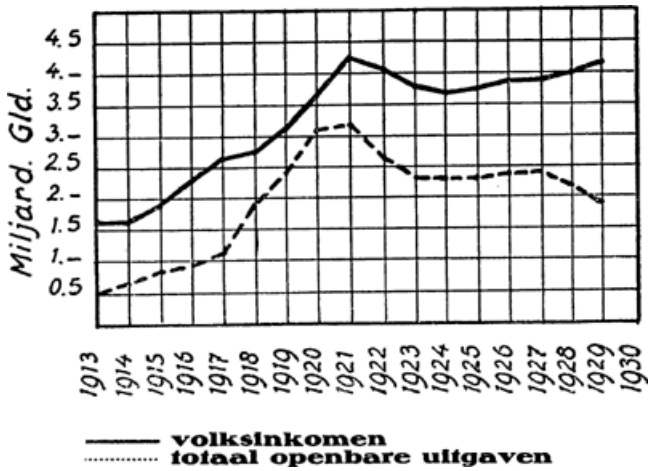

Met elkaar in betrekking gebracht is het bedrag der openbare uitgaven in 1913 34% van het bedrag van het volksinkomen, het loopt op tot 73% in het laatste oorlogsjaar, tot 85% in het tweede vredesjaar, daalt daarna tot iets boven 60% gemiddeld en bedraagt in 1929 nog 46%. Tengevolge van de intusschen weer sterk verhoogde openbare uitgaven en gedaalde inkomsten zal het in 1932 weer aanzienlijk boven 60% uitkomen.

Er wordt dus in Nederland op verschillende wijzen van boven af dermate in het economische leven ‘gedirigeerd’, dat de geldrekening dezer gedirigeerde economie reeds 15 jaar lang meer dan 60% bedraagt van het geldcijfer van het volksinkomen.

Met het oog op dit cijfer stellen we de vraag, of we in Nederland thans nog overwegend economische vrijheid hebben, dan wel of de ‘Planwirtschaft’ inmiddels reeds overwegend geworden is? In Rusland, zegt men, is het stelsel van vrij ruilverkeer vervangen door Planwirtschaft. Op papier moge dat zoo zijn, doch in werkelijkheid heeft er voortdurend vrij verkeer bestaan naast de overheidszorg. Zou in Rusland de staatsrekening reeds verder boven de 60% van het complex particuliere inkomens opgeloopen zijn dan bij ons het geval is? Wij betwijfelen het sterk.

In het voorbijgaan mag niet verzuimd worden dezelfde cijfers van zooeven te laten getuigen tegen het fabeltje, dat de *economische* gevolgen van den wereldoorlog de tegenwoordige crisis zoo'n ernstig karakter geven. Wij plaatsen daartoe naast elkander de procentsverhouding van volksinkomen en openbare uitgaven in het jaar 1913, het gemiddelde van de 5 oorlogsjaren 1914/18 en het gemiddelde van de 11 sociale epidemie-jaren 1919/29:

1913	1914/18	1919/29
34	48	65

De oorlogsgeesel veroorzaakte bij ons eene ongunstiger verhouding tusschen volksinkomen en openbare uitgaven van $5 \times 14 = 70$ punten, de sociale geesel in vergelijking daarmede van $11 \times 31 = 341$ punten. (Men lette op, dat de invloed van bevolkingstoename en waardeverandering van het geld bij deze vergelijking reeds uitgeschakeld zijn omdat zij gelijkelijk op de beide termen inwerken).

Door deze cijfers krijgt ook het vroeger gegeven cijfer der onder-investeering meer relief. Inderdaad kan een volksinkomen niet tweemaal uitgegeven worden en bij dergelijke uitzetting der openbare uitgaven is regelmatige kapitaalvoorziening om de bevolking aan werkgelegenheid en kostwinning te helpen, uitgesloten. En ook deze cijfers bevestigen weer, dat de oorzaken der huidige crisis niet economisch, doch buiten-economisch zijn.

Met dat al hebben we nog slechts een klein stukje gezien van de invloeden die van buiten af het terrein der economische

vrijheid beperken. Er is daarnaast nog een heel complex van sociale wetgeving, die wel diep ingrijpt in het vrij verkeer, doch waarvan de financieele zijde buiten de openbare rekening loopt en gauw enkele honderden miljoenen bedraagt. En verder is er daarnaast weer een ander complex overheidsbemoeiing, met de arbeidswet als kern, die geringere directe financieele consequenties heeft, doch die zeer storend kan werken op de gezonde economische verhoudingen, inzoover ze de sterk geprononceerde bijbedoeling heeft de weerlooze menigte vaster in den greep te brengen van politieke en sociale leiders.

En nu laatstelijk worden we nog gezegend met een heel origineel soort gedirigeerde economie. Onze crisiswetgeving komt in wezen neer op consolideering van duurte en malaise door middel van nationale isoleering. Om den druk der geconsolideerde malaise zoo goed mogelijk te verdeelen worden nu geldbedragen van den éénen naar den anderen en van den anderen weer naar den éénen gedirigeerd; bedragen die spoedig tusschen de 200 en 300 miljoen gulden zullen beloopen. Intusschen is ook deze directie weer a-economisch, inzoover ze geen nieuwe welvaart en nieuwe werkgelegenheid schept, doch integendeel de reeds zoozeer gehavende welvaart nog verder ondermijnt.

Is dit alles nu nog vrije economie of is het al Planwirtschaft? Het Plan hebben we al, doch de Wirtschaft blijkt nog veel te wenschen over te laten.

In ieder geval, wanneer we ons over de tegenwoordige economische orde te beklagen hebben, mag de economische vrijheid niet aansprakelijk gesteld worden. Daarvoor is ze reeds te lang en te zeer gehavend. En voorzoover ze nog bestaat, kan ze niet tot volledig effect komen wanneer hare wegen doorkruist worden door die van het etatisme.

De Russen hebben zeer spoedig ingezien, dat Planwirtschaft slechts mogelijk is wanneer ze kan parasiteeren op een stuk vrije economie. Dus lieten ze voor den vorm een deel van den landbouw aan het vrije verkeer over. Doch enkel pro forma, als agente van het centraal gezag, bleek het vrije verkeer onwerkzaam. Het stelsel van economische vrijheid wil slechts beoordeeld zijn, wanneer het zich *naar zijn eigen aard* kan ontwikkelen.

Dit stelsel van economische vrijheid was reeds een kleinen menschenleeftijd het mikpunt der reactionaire elementen en wordt dit in de naaste toekomst nog meer. Want we gaan immers bergafwaarts.

Het te verdedigen, en voorzoover verloren, het weer te herwinnen is nu lang niet eene zaak van liberale politiek alléén. Want het gaat om een goed, dat moeizaam veroverd is door welhaast twee duizend jaar christelijke beschaving.

III. Vrije en gebonden economie

De groote zaak der economische vrijheid, ten aanzien waarvan de meeningen door toevallige politieke, sociale en religieuze invloeden nu gescheiden zijn, behoorde eigenlijk de gescheiden meeningen nader tot elkaar te brengen.

Want economische vrijheid is niet zoo maar eene willekeurige maatschappelijke instelling, die men zich als de geest des tijds verandert, desnoods ook mag laten ontglippen, maar zij behoort tot de hoogste geestelijke goederen der menschheid en vormt het hoogtepunt van elke cultuurperiode. Niet slechts omdat zij een gunstige bodem is voor stoffelijke welvaart, maar ook en vooral omdat zij de materieele basis der geestelijke vrijheid is. Zij zou bij wijze van spreken nog wenschelijk zijn indien ze de welvaart belemmerde. Nu ze op grond van goede redeneering de welvaart bevorderen moet en blijkens de historie de welvaart inderdaad vooruitgebracht heeft, is ze dubbel wenschelijk.

In onzen tijd van geestelijke versnippering zal men in deze opvatting misschien eene wat laat komende herhaling zien van een verouderd liberaal standpunt. Doch als rechtzinnig christenmensch zijn wij zoo vrij, onbekommerd om den tegenwoordigen geestelijken scherven-winkel, ons aan te sluiten bij 20 eeuwen christelijke traditie en bij het oordeel van de allerbeste christelijke denkers. Ons er slechts over verheugend dat ook in het liberalisme eenzelfde gunstige opvatting over het principe der economische vrijheid wordt aangetroffen.

Trouwens over het feit dat de doorwerking der christelijke cultuur noodzakelijk moet uitloopen op economische vrijheid en dat de groote christelijke denkers van alle eeuwen de zaak

der economische vrijheid zeer genegen geweest zijn, kan nauwelijks verschil van meening ontstaan. Dit meeningsverschil kan pas opkomen als het gaat over den inhoud van het vrijheidsbegrip als regelend beginsel der economische orde.

Vrije economie, in tegenstelling met gebonden economie, is een toestand waarbij het economisch leven zoo weinig mogelijk gebonden is aan *uitwendige* dwangregelen van overheden of sociale groepen. Wij zeggen zoo weinig mogelijk, omdat het economisch leven altijd eenigermate gebonden is door het keurslijf van het enkele feit der maatschappij.

Doch boven is er reeds op gewezen, dat de vrije economie niet slechts een negatieven inhoud heeft, maar ook een positieven. Er is afwezigheid van uitwendigen dwang, doch er is aanwezigheid van innerlijken dwang. Er is gebondenheid aan de zedenwet, die door individueele, vrijwillige, innerlijkwerkende beweegredenen en sancties aan de vrije economie eene positieve gestalte geeft.

Nu ontmoeten we te dezen aanzien dadelijk twee misvattingen, waartegen gewaarschuwd dient te worden. Vooreerst de zeer ernstige misvatting dat onder het stelsel van vrije economie wel het belang van een kleiner of grooter aantal individuen verwezenlijkt kan worden, doch dat het belang der maatschappij als geheel noodzakelijk en automatisch in het gedrang moet komen; terwijl bij eene gebonden economie het belang van het geheel noodzakelijk en automatisch gediend wordt en daardoor op indirecte wijze het belang der bijzondere individuen. De tweede misvatting is deze, dat enkel door den negatieven inhoud der economische vrijheid het algemeen belang noodzakelijk zóó goed verzorgd wordt als naar omstandigheden mogelijk is.

Beide opvattingen, die elk haar eigen dogmengeschiedenis en haar eigen politieke en sociale beweging hebben, berusten op dwaling aangaande den inhoud van het vrijheidsbegrip, daar ze beide slechts oog hebben voor den negatieven kant der vrijheid.

De eerste misvatting is de groote dwaling der moderne sociale beweging, die verkeerlijk individualisme en collecti-

visme voor tegenstellingen houdt, en die nota bene in uitwendig geregeld collectivisme een vooruitgang op de economische vrijheid ziet.

Het verband tusschen het individueele en het collectieve, of, zooals men dat tegenwoordig pleegt te zeggen, tusschen het economische en het sociale ligt echter geheel anders. Men kan zich op basis van het economisch individualisme zeer wel een fijn geordende collectieve maatschappij denken. Evenals men zich omgekeerd in eene uitwendig-collectivistisch ingerichte maatschappij het meest amorphe individualisme kan voorstellen. En niet slechts voorstellen, maar ook ervaren. Althans in de korte praktijk van moderne sociale beweging en van nauwelijks 20 jaar collectivistische staatsinrichting is de individueele zelfzucht en de onverschilligheid voor de meest vitale belangen van het geheel, stellig op veel stuitender wijze aan den dag getreden dan ooit onder eene periode van individueele vrijheid het geval geweest is.

Wijl collectivisme en individualisme geen tegenstellingen zijn, kan de eerste als zoodanig ook nooit een hoogere vorm van maatschappij-orde beteekenen dan de laatste. Zeker, wanneer eene goede collectieve maatschappij uitvloeisel is van en steunt op individueele vrijheid, dan is dit inderdaad een veredelde vorm van vrije economie en staat alszoodanig hooger den de onveredelde vorm. Maar wat de menschen der sociale beweging bedoelen is een enkel uitwendig met dwangen terreurmiddelen geregeld collectivisme en dit is in-zich altijd eene lagere vorm van maatschappij-orde dan de vrije economie. In de geschiedenis hebben we dergelijke vormen, o.a. slavernij en lijfeigenschap, zuivere vormen van uitwendig geregeld collectivisme, reeds lang achter den rug. En iedereen zal er toch wel van overtuigd zijn, dat deze instellingen lagere vormen van sociale orde beteekenen dan de vrije arbeidsverhouding.

Nu zeggen de heeren collectivisten wel dat ze andere en betere, meer moderne vormen van collectivisme in petto hebben dan de verouderde vormen van slavernij en lijfeigenschap, welke ook bij hen niet in al te besten reuk staan. En wij zouden hen ook op hun woord willen gelooven, ware het niet dat de nieuwe Russische ervaring met collectivistische maatschappij

voor ons een ernstig geloofsbeletsel oplevert. Doch al ware het moderne collectivisme werkelijk beter dan de antieke slavernij, daarom wil dit nog volstrekt niet zeggen dat het ook beter is dan de vrije economie.

Er is evenwel vrije economie en vrije economie. Het is eene dwaling van de tegenstanders der vrijheid om de vrije economie altijd voor te stellen als een stelsel met enkel negatieven inhoud: afwezigheid van uitwendige sociale correcties en innerlijke ongebondenheid. Zoodat in hun oog de economische vrijheid in zichzelf een anti-sociaal karakter draagt en daarom wel in het belang van bepaalde klassen of individuen, doch niet in het belang der geheele maatschappij kan zijn. En eerlijkheidshalve dient hieraan toegevoegd, dat ook de liberale wijsbegeerte en de liberale politiek, welker verdiensten voor het werk der vrijheid niet ontkend kunnen worden, wel wat erg den nadruk gelegd hebben op den negatieven kant, door de meening te suggereeren dat door de enkele afwezigheid van uitwendigen dwang het algemeen welzijn automatisch uit de vrije krachten der maatschappij opbloeit.

Er gebeurt in de menschelijke wereld echter niet zoo heel veel vanzelf en zeker niet veel goeds. Wil uit de individueele vrijheid het geluk der geheele gemeenschap opbloeien, dan is dit slechts mogelijk door bewuste cultuur van de innerlijke gebondenheid aan de Zedenwet, welker dwingende voorschriften voldoende kennelijk in de hoofden en harten der individuen gegrift zijn.

De ware economische vrijheid, d.i. die welke nuttig is en stand kan houden, is daarom niet het product van een of andere mechanische evolutie, of uitsluitend van de verstandelijke cultuur, doch ook en vooral van de deugd. Een volk heeft de vrijheid die het waard is. Het kan haar slechts moeizaam veroveren, en eenmaal de vrijheid veroverd hebbende, kan het haar slechts even moeizaam in stand houden. Want zoodra de innerlijke gebondenheid aan recht en moraal verzaakt en zoodra rechtvaardigheid en liefde moeten wijken voor macht en egoïsme wordt het stelsel der vrijheid zelf aangetast. Het bewijst dan niet langer zijne onmisbaarheid en zijne superioriteit en staat onmiddellijk bloot aan de aanvallen van andere

op macht beluste elementen, die de vrijheid vooral met politieke wapenen te lijf gaan. Zoo zijn de gevaren die *van binnen uit* de vrije economie bedreigen altijd domineerend.

Doch nu is geen grootere vergissing denkbaar dan die tegentendenzen voor te stellen als eene 'correctie' op het stelsel der vrijheid en het collectivisme als een verbeterde vorm van economische orde. Want met welke mooie phrasen het ook wordt aangediend, nuchter beschouwd gaat het om een gewone zeer egocentrisch gerichte machtsverschuiving. En omdat individueele verantwoordelijkheid en individueel geweten werkzamer zijn dan collectieve verantwoordelijkheid en collectief geweten, wordt voor de maatschappij het laatste erger dan het eerste. De overgang van vrije economie naar collectivisme is per se teruggevallen van een hoogeren in een lageren maatschappij-vorm.

Trouwens de menschen der moderne sociale beweging winden er geen doekjes om en komen er openlijk voor uit, dat zij in moraal en recht slechts reflexen zien van machtsverhoudingen; dat moraal en recht slechts gedachten-dingen zijn die als pionnen van diverse kleur worden uitgezet naar welbehagen der machtsverhoudingen. Eene onbeschaamde openhartigheid die het modern zedelijk gevoel niet eens meer kwetst, omdat wij ons reeds zoo lang niet alleen economisch, maar vooral zedelijk op het hellend vlak bevinden.

Inderdaad kan de economische vrijheid buiten de christelijke moraal en de christelijke levensopvatting geen enkel vast steunpunt vinden. Zij kan slechts wortelen in de christelijke traditie en de bekroning zijn van eene langdurige christelijke cultuur. Vandaar dat de groote christelijke denkers de economische vrijheid, maar dan in den completen zin des woords, als den besten toestand gewaardeerd hebben.

En ofschoon het christendom rechtstreeks niets leert of voorschrijft inzake de positieve economische orde, opent de christelijke leer over de verhouding van den mensch tot de stoffelijke welvaart toch vanzelf den weg tot de economische vrijheid. Ten aanzien van de stoffelijke welvaart is de geheele christelijke levensbeschouwing a.h.w. geresumeerd in deze beide voorschriften: de zedelijke plicht van den arbeid en de

onthechting ten aanzien van het arbeidsproduct. Schijnbaar twee tegenstrijdige voorschriften zijn deze in werkelijkheid één. Want arbeid is in oorsprong reeds eene zelfverzaking en zonder onthechting ten aanzien van het product verliest de arbeidsplicht zoowel zijn zedelijk karakter als zijne algemeene strekking; want hij zou dan niet meer gelden voor menschen die geen behoeften en voor hen die reeds overvloed hebben.

De moderne economie stelde verkeerdelijk de arbeid als uitsluitende bron van welvaart en bleef dientengevolge a.h.w. op één been hinken. Want zonder de keerzijde van den arbeid, de onthechting, wordt niet slechts het begrip welvaart een inhoudloos ding, omdat dit toch altijd iets betrekkelijks is, maar is ook de economische vooruitgang uitgesloten, omdat deze slechts mogelijk is door onthechting ten aanzien van actueele goederen.

De tweeledige opvatting van arbeid en onthechting brengt ook verzoening tusschen het individueele en het collectieve en tusschen het economische en het sociale. Want bij deze opvatting treedt het '*ik*' slechts op den voorgrond zoolang het gaat om plicht, om produceeren; doch het '*wij*' treedt op den voorgrond zoodra het gaat om genot van het geproduceerde en om recht.

Het is hier niet de plaats om deze gedachte verder te ontwikkelen. Doch wanneer ieder voor zichzelf deze dingen verder denkt, zal het duidelijk worden dat eene collectivistisch getinte maatschappij en eene welvarende maatschappij slechts mogelijk zijn onder eene werkelijk christelijke levenspraktijk. En ook moet het duidelijk zijn, dat onder een enkel uitwendig geregeld collectivisme zoowel welvaart als wezenlijk collectivisme uitgesloten zijn. Want dan keert de schakel zich om. Het '*Ik*' treedt dan op den voorgrond bij de rechten, de verdeeling en het genot; het '*wij*' komt achteraan bij den plicht en bij de productie.

Menschkundig beschouwd is de vrije economie, mits in de goede sfeer levend, zoowel economisch als sociaal. Het collectivisme daarentegen bergt in zich zelf het gevaar zoowel antieconomisch als anti-sociaal te zijn.

Doch ook ééne zaak wordt zoowel uit deze beschouwing als

uit de historie duidelijk: de vrije economie kan niet tieren in de verstikkende atmospheer van het materialisme.

In verband met den economischen chaos dien wij thans doormaken, is den laatsten tijd meermalen de gedachte opgeworpen, dat onze tijd weer behoefte heeft aan eene nieuwe liberale school.

Wij zouden deze zaak ruimer willen nemen, zonder wijsgeerige en historische beperking, en zeggen dat er inderdaad groote behoefte bestaat aan eene nieuwe school van economische vrijheid en economische moraliteit, die de economie en het economische leven opheft uit de moordende sfeer van het materialisme.

Eene school, die ook weerstand zal weten te bieden tegen het duister collectivisme dat onze beschaving begint te bedreigen. En dit niet ter wille van de heerschende klasse, die het onder de historische vormen van collectivisme best heeft kunnen stellen en die zich ook onder het nieuwe collectivisme wel zal kunnen redden.

Maar vooral om den zegen der economische en der geestelijke vrijheid te bezorgen aan de groote massa van menschen, die met handenarbeid hun brood verdienen.

EMILE VERVIERS

Het eerst-noodige voor schoolwet en onderwijs

I.

Het doel der Pacificatie-Commissie werd bij haar installatie op 8 Januari 1914 door den Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. P.W.A. Cort van der Linden, aldus omschreven:

> Op deze wijze kan ons volksonderwijs in de verhoudingen, waarin wij leven, in waarheid nationaal worden. De energie, die thans verspild wordt in voortdurenden en onvruchtbaren strijd, kunt gij zoodoende omzetten in een levende kracht ten bate van ons volk.

Door den voorzitter, Dr. D. Bos, in zijn antwoord op de installatierede:

> Welnu, bij alle leden der Commissie, en dit is de hoofdzaak, bestaat, blijkens de aanvaarding van hun lidmaatschap, de oprechte wil om te trachten een gemeenschappelijken grondslag te vinden, waarop zich kan verheffen *een deugdelijke inrichting van ons schoolwezen*, welke rekening houdt met de zoo groote verscheidenheid van godsdienstige en opvoedkundige inzichten, als ons volk kenmerkt.

En door de opdracht, aan de Commissie verstrekt:

> *a*. Wettelijke voorschriften te ontwerpen ten aanzien van de voorziening in de kosten van het openbaar en het bijzonder onderwijs, waardoor *de deugdelijkheid en de krachtige vooruitgang van het onderwijs der jeugd wordt verzekerd*, onder behoud van de opvoedkundige zelfstandigheid van het bijzonder onderwijs.

Het rapport der Commissie, bij schrijven van 11 Maart 1916 aangeboden aan H.M. de Koningin, werd op 25 September 1918 ter uitvoering in handen gesteld van den eersten Neder landschen Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Dr. J.Th. de Visser, voor wien ‘de deugdelijkheid en krachtige vooruitgang van het onderwijs’ een levensdoel bleek. Van den aanvang af was zijn uitvoering een forsche uitbouw,

waarvoor hij geen offer te groot achtte en waaraan hij allereerst zich zelf gaf.

Een tweetal voorbeelden:

De subcommissie, belast met het ontwerpen van een nieuwe salarisregeling, bestond uit de Kamerleden Ketelaar, Ter Laan, De Meester, Van der Molen en Van Veen, van wie het hoogst bereikbare in dezen kon verwacht worden. De regeling van het rapport, ontdaan van alle bijzonderheden, kwam hierop neer, dat de toen bestaande minima weinig, de maxima iets meer zouden verhoogd worden. De regeling van Dr. de Visser bracht echter gemiddeld ongeveer 200% verhooging, voor velen 300% der vroegere wettelijke regeling, en ging dus ver uit boven het rapport, ook wanneer men ten volle rekening houdt met het feit, dat de jaren tusschen rapport en uitvoering valutajaren waren.

De Commissie Bos had practisch vrijwel de leerlingenschaal in art. 24, nu 28, onveranderd gelaten, zooals deze reeds in 1889 was vastgesteld. De eenige verbetering, welke sinds dien door opneming van het amendement Talma in art. 48, nu 56, in 1905 op, niet in, die schaal was aangebracht, n.l., dat bij 25 leerlingen een boventallig onderwijzer *desgewenscht* door het Rijk zou worden vergoed, werd door de Commissie imperatief voorgeschreven, naar haar oordeel, door overbrenging van dit getal 25 van art. 48 naar art. 24, dus nu in de schaal zelf De door de Commissie-Bos voorgestelde leerlingenschaal was dus deze: Naast het hoofd een onderwijzer meer bij 25, 91 en verder per 55 leerlingen. De schaal van Dr. de Visser was echter: Naast het hoofd een onderwijzer meer bij 26, 61, 91 en verder per 45 leerlingen.

Uit deze en andere voorbeelden kan blijken, welk een rots vast vertrouwen deze Minister koesterde in het slagen van zijn arbeid ten bate van ‘de deugdelijkheid en de krachtige voor uitgang van het onderwijs’.

Diep tragisch werd zijn teleurstelling, zeer groot de mislukking.

De felst mogelijke ontevredenheidsbetuigingen op groote salarismeetings der onderwijzers, waren reeds van zijn eerste

optreden af zijn dank, en het uiterste tegendeel van een ‘waarlijk nationale’ gezindheid en van ‘pacificatie’ het resultaat bij de ouders. En doordat de onderwijsbegrooting was gestegen van 87 millioen in 1918 tot 210 millioen in 1922, moest men wel aan de afbraak van zijn gebouw beginnen en werd het tijdperk van 1920 tot heden er een van onafgebroken onrust en desorganisatie door wijziging en herwijziging, door nu geven, dan weer nemen: Verhooging, verlaging, verhooging, verlaging der salarissen; Kleine schooltjes-, 48-, kleine-schooltjes-, 45- (Rutgers), en toch weer kleine-schooltjes-(Terpstra)-leerlingenschaal; Uitbreiding, beperking, uitbreiding, beperking, uitbreiding (leerplicht), beperking (verhooging aanvangsleeftijd) van den omvang van het L.O., enz.

Dat ‘het voorwerp van’ zoo stuur- en machtelooze ‘bezorgdheid’ niet ‘deugdelijk’ kan zijn, om van vooruitgang, in het bijzonder bij het meest gedesorganiseerd O.L.O., niet te reppen, behoeft geen betoog.

Zooals we in *De Gids* van December deden uitkomen, is de diepere oorzaak dezer totale mislukking de schijndemocratie, welke sinds 1918 den scepter voert. Den meest opvallenden misstand bij het onderwijs na 1918, d.i. de geweldige stijging der kosten zonder evenredige stijging der resultaten en de stuurlooze machteloosheid daartegen, vindt men mutatis mutandis bij alle Overheidsdiensten na dat jaar. De ‘waarlijk nationale’ samenhoorigheid en samenwerking, welke Mr. Cort van der Linden door de pacificatie hoopte te bereiken, was op hetzelfde moment, dat zijn middel daartoe met het algemeen kiesrecht in de grondwet was opgenomen, meer onmogelijk gemaakt dan ooit te voren door de oversterke vestiging van de schijndemocratie of het politiek sectarisme, d.w.z. machtsvorming door middel van afzondering en africhting, net discipline naar binnen en terreur (hier nog publieke spot en hoon, elders ook reeds bedreiging van eigendom en leven) naar buiten. De goede bedoelingen van Mr. Cort van der Linden, en van Dr. Bos en zijn commissie, de geestdriftige toewijding van Dr. de Visser, de vastberaden energie van Dr. Colijn, het zorgvuldig werk der commissie-Rutgers, zijn niet meer dan brekende zeepbellen in een, door deze ‘politiek’

oververzadigde atmosfeer. En zoolang onze volkskern zich daardoor weerloos laat overheerschen, is het aanwijzen of voorstellen van technische saneeringsmogelijkheden vrijwel nutteloos.

Er komt echter ook dan ten slotte een moment, waarop ‘de wal het schip keert’ en ook de onmachtige ‘machtigen’, vertegenwoordigers van steeds mateloozer groepsprikkeling meer nog dan van groepsbegeerten, ‘door schade en schande wijs’ moeten worden, zooals ons ook nu weer de voorbeelden uit buiten- en binnenland toonen. Dat moment schijnt er thans, tenminste voor ons volksonderwijs, te zijn. En daarmee eenige grond voor de verwachting, dat er nu eindelijk na 14 jaren van stuurlooze desorganisatie en onrust, een Kamermeerderheid zal zijn, die, los van alle vakbonds-, partij- en groeps-agitatie, zuiver objectief-deskundig den technischen grondslag wil en zal leggen voor ‘de deugdelijkheid en krachtigen vooruitgang’ van het onderwijs om en op zich zelf.

Zooals we in ons vorig artikel in het licht stelden, is de grondfout de allertreurigste scholen*wan*organisatie vooral bij het O.O., waar 60% der scholen slechts 1-5 leerkrachten hebben. Er zal nimmer van verbetering sprake kunnen zijn, wel van ‘democratische pavoiseering van grootvaders trekschuit’, zoolang de al-bepalende scholenorganisatie niet in overeenstemming is gebracht met de meer dan verdubbelde dichtheid, de verstedelijking en vooral met de veel hoogere en andere schooleischen der huidige samenwoning. Bij wetgeving, wetsuitvoering en wetsgebruik moet dan ook steeds deze leidende gedachte voorop staan: Al, wat doelmatige scholenconcentratie bevordert, is direct, blijvend en alzijdig nuttig, al, wat deze belemmert of tegenwerkt, is zoo schadelijk en verwerpelijk mogelijk, doch ook, *al*, *wat buiten dit streven valt*, *is vrijwel nutteloos en meestal improductieve geldverspilling*, *zoolang een doeltreffende scholenorganisatie nog niet is verkregen*.

Welke waren en zijn nu de oorzaken der huidige wanorganisatie, en welke de mogelijke bezwaren tegen scholenconcentratie?

Vooral van de zijde der O.O.-voorstanders en hun publi-

cisten werden ons sinds 1920 steeds de pacificatie en het B.O. op het platteland aangewezen, in tallooze voorbeelden van plattelandsgemeenten met weinig inwoners en veel kleine scholen, als de hoofd- of eenige oorzaak der ontstellende stijging na 1920 van het aantal L.S. en der kosten. (Rapport van den Bond van Ned. Onderwijzers, Volksonderwijs, Schoolblad e.a.). Zelfstandige overdenking komt echter reeds direct met deze aanwijzing in tegenspraak. Immers formatie van kleine B.S. is in het algemeen alleen te verwachten bij een kleine minderheid onzer bevolking, op dat deel van het platteland, waar meervoudig geloofsverschil samenvalt met geringe bevolkingsdichtheid, en niet in de centra noch in religieus gelijkgezinde streken als Limburg, Brabant e.a. En wat de kosten betreft, is het B.O. bijna geheel passief gebonden aan de normen door het O.O. bepaald, hetzij dan dat dit buitensporig kostengemiddelde per leerling van het O.O. geheel vrijwillig aldus werd opgedreven, als in de steden, dus voor de overgroote massa der leerlingen, hetzij dat dit meer onvrijwillig plaats vond, als in sommige plattelandsgemeenten met daartoe te kleine en daardoor te dure O.S. Alleen door het vragen van nieuwe schoolgebouwen kan het B.O. zelfstandig kostenvermeerdering veroorzaken. Ook, indien het B.O. wel L.S.-vermeerdering had veroorzaakt, zou de bouwkostenvermeerdering echter nog een bijkomstige zijn, aangezien de personeelkosten reeds 71% van alle vormen.

De bovenmatige stijging na 1920 van het aantal scholen en de kosten moet dus reeds blijkens deze eenvoudige feiten gezocht worden bij het O.O. in de centra. En de cijfers voor het O.O. in de centra naast die van bijgaand overzicht bevestigen nadrukkelijk deze conclusie. Hieruit blijkt toch o.m. het volgende: Bij behoud der formatie van 1914 zouden er in 1930 moeten zijn (1183150: 981428) × 5671 = 6836 L.S. voor g.l.o. Dit aantal was echter 7439, en toonde dus een surplus van 603 L.S. In 1929 bedroeg dit surplus 573 L.S.

Overeenkomstige berekening nu leert, dat in 1929 dit surplus bij het O.O. in Amsterdam alleen reeds 198 O.S. bedroeg, in de zes steden met meer dan 100 000 inwoners 509 O.S., in alle steden met meer dan 50 000 inwoners 574 O.S., en in alle gemeenten met meer dan 20 000 inwoners

AANTAL EN TOENEMING DER SCHOLEN EN LEERLINGEN VAN 1914-1930 BIJ HET LAGER ONDERWIJS

Prov. en oppervl.	Aantal in 1914 der		Aantal in 1930 der		Toen. '14-'30 der	
	Scholen	**Leerl.**	**Scholen**	**Leerl.**	**Scholen**	**Leerl.**
N.-Brabant	O.S. 323	39.937	O.S. 109	9.381		
4860 km^2						
	B.S. 314	63.849	B.S. 702	136.809	L.S. 174 of 27%	42.404 of 40%
	L.S. 637	103.786	L.S. 811	146.190		
Gelderland	O.S. 401	60.904	O.S. 318	43.765		
4934 km^2						
	B.S. 301	44.965	B.S. 511	82.252	L.S. 127 of 18%	20.148 of 19%
	L.S. 702	105.869	L.S. 829	126.017		
Z.-Holland	O.S. 567	137.412	O.S. 777	119.982		
3011 km^2						
	B.S. 478	102.445	B.S. 771	161.940	L.S. 503 of 48%	42.065 of 17%
	L.S. 1045	239.857	L.S. 1548	281.922		
N.-Holland	O.S. 502	113.139	O.S. 672	103.793		
2756 km^2						
	B.S. 316	65.054	B.S. 506	100.109	L.S. 360 of 44%	25.709 of 14%
	L.S. 818	178.193	L.S. 1178	203.902		
Zeeland	O.S. 161	23.944	O.S. 128	14.934		
1677 km^2						
	B.S. 97	13.043	B.S. 154	20.469	L.S. 24 of 9%	- 1584 of -4%
	L.S. 258	36.987	L.S. 282	35.403		

Utrecht 1385 km^2	O.S. 121	22.860	O.S. 137	19.224		
	B.S. 156	25.559	B.S. 239	41.332	L.S. 99 of 35%	12.137 of 25%
	L.S. 277	48.419	L.S. 376	60.556		
Friesland 3307 km^2	O.S. 331	33.540	O.S. 319	28.477		
	B.S. 213	23.131	B.S. 274	30.689	L.S. 49 of 9%	2.495 of 4%
	L.S. 544	56.671	L.S. 593	59.166		
Overijsel 3319 km^2	O.S. 294	44.090	O.S. 252	31.913		
	B.S. 114	21.901	B.S. 279	47.031	L.S. 123 of 30%	12.953 of 19%
	L.S. 408	65.991	L.S. 531	78.944		
Groningen 2344 km^2	O.S. 276	39.977	O.S. 288	35.971		
	B.S. 117	15.761	B.S. 174	23.125	L.S. 69 of 17%	3.358 of 6%
	L.S. 393	55.738	L.S. 462	59.096		
Drente 2652 km^2	O.S. 187	25.351	O.S. 216	25.647		
	B.S. 49	6.543	B.S. 101	14.287	L.S. 81 of 34%	8.040 of 25%
	L.S. 236	31.894	L.S. 317	39.934		
Limburg 2203 km^2	O.S. 188	29.637	O.S. 109	14.054		
	B.S. 165	28.386	B.S. 403	77.966	L.S. 159 of 45%	33.997 of 58%
	L.S. 353	58.023	L.S. 512	92.020		

Nederland	O.S. 3351	570.791	O.S. 3325	447.141		
32538 km^2						
	B.S. 2320	410.637	B.S. 4114	736.009	L.S. 1768 of 31%	201.722 of 20%
	L.S. 5671	981.428	L.S. 7439	1183.150		

723 O.S., steeds betreffende het g.l.o. en berekend naar het O.S.-gemiddelde voor het g.l.o. te Amsterdam in 1914, dat toen in deze en ook nog vele kleinere centra het doorsneetype was.

Ingevolge de wet-1920 (art. 3, IV en art. 193) moeten de huidige U.L.O.-school*tjes*, bij vergelijkingen als i.c., geheel afzonderlijk worden gehouden. Door het B.O. is trouwens de vroegere formatie, ook na 1925, vrijwel behouden (bij het niet-gesubsidieerd B.O. bijna steeds en geheel) en is de afzondering der enkele kopklasjes tot 'scholen' slechts een zuiver formeele.

Hoewel het schoolgemiddelde van het B.O. nog iets steeg, n.l. van bijna 177 tot bijna 179, daalde niettemin het L.S.-gemiddelde van 173 tot 159, tengevolge der groote vermindering van het O.S.-gemiddelde van 170 tot 134.

In de groote steden als Amsterdam daalde het O.S.-gemiddelde bij het G.L.O. van 48135: 130 = 370 tot 60106: 360 = 166.

De plattelandprovincies met de snelste en sterkste ontwikkeling van het B.O., Limburg, Brabant en Gelderland toonen een leerl.-accres van 58%, 40% en 19%, dat verre het L.S.-accres van resp. 45%, 27% en 18% overschrijdt. Doch in de provincies met de groote steden en daarin overheerschend of sterk O.O., Zuid- en Noord-Holland en Groningen, is het L.S.-accres, 48%, 44% en 17%, bijna het drievoud van het leerl.-accres, resp. 17%, 14% en 6%.

Gaat men nu nog de cijfers na voor Zeeland, behoorende tot dat deel van het platteland, waar versplintering als gevolg der pacificatie en B.O.-uitbreiding het meest te vreezen is, doordat alle factoren daarvoor, meervoudig geloofsverschil bij geringe bevolkingsdichtheid, insulaire isolatie en, dit hier alleen, afneming der schoolbevolking, daar samenkomen. In dit, dus meest ongunstige, geval blijkt het totale L.S.-accres te bedragen 282-258 = 24 L.S. In Friesland, onder bijna gelijke ongunstige verhoudingen, 593-544 = 49 L.S. Trekt men hier nu eerst af het L.S. accres overeenkomstig het 4% leerl.-accres, - in Zeeland moet dit er bijgeteld inplaats van afgetrokken worden - en daarna het O.S.-accres als gevolg van O.S. splitsingen in Leeuwarden, resp. Middelburg, en elders,

dan blijkt alleen in Zeeland eenige onbeduidende L.S.-vermeerdering door de pacificatie en den B.O.-groei na 1920 te constateeren.

Hoe men dus overigens over de pacificatie en het B.O. zelf moge oordeelen, en bij volle erkenning, dat deze in bepaalde locale omstandigheden eenige versnippering daar kunnen brengen, blijkbaar meestal van tijdelijken aard dan nog, de cijfers bewijzen, dat niet het B.O. en het platteland, maar wel het O.O. in de centra de bovenmatige vermeerdering van het aantal L.S. na 1920 heeft veroorzaakt. Zonder de massale O.S.-versnippering in de centra zou het B.O. zelfs een vrij beduidende concentratie hebben gebracht. Deze fatale O.O.-versplintering in de centra na 1919 is dus voor 100% de oorzaak van de bovenmatige stijging van het aantal L.S. voor gewoon L.O. en zeker wel voor meer dan 75% van de kosten.

De suggesties van het uiterste tegendeel vanwege de O.O.-publicisten, hiervoor bedoeld, konden alleen daardoor een zoo onjuiste meening tot een vrijwel communis opinio vooral in O.O.-kringen maken, doordat ze o.m. de bijna even groote L.S.-versnippering op het platteland vóór 1920 evenmin noemden als de geweldige O.O.-versplintering na 1920 in de steden. En wel vermeldden de bouwkosten in eens bij de stichting van B.S., maar niet het feit, dat ons buitensporig kostengemiddelde voor 75% zoo hoog is opgedreven door het O.O. in de centra.

Als tweede oorzaak van versnippering, en bezwaar tegen scholenconcentratie, en dit op het platteland, wordt veelal genoemd de te groote afstanden. Ook hiervan is echter in het algemeen, en locale uitzonderingsgevallen daargelaten, geen sprake. Immers ook onze minst bevolkte provincie Drente heeft nog, buiten haar drie stadjes, 14 leerl. per km^2, zoodat reeds bij schoolkringen van 2½ km straal een school van 275 leerl., d.i. een 7 mansschool onder een 45-leerlingenschaal, kan verkregen worden, bij 3 km van 400 leerl., en bij 4 km, den leerplichtafstand, van 700 leerl. In Friesland met, buiten Leeuwarden, 16 leerl. per km^2, is dit resp. 300, 450 en 800 leerl. In deze provincie is het schoolgemiddelde echter, en nu

met Leeuwarden inbegrepen, 89 per O.S. 112 per B.S. en 99 per L.S., terwijl verschillende kinderen nu meer dan 2½ km moeten afleggen. En tegelijk ziet men b.v. de meest hulpbehoevende, zwakzinnige kinderen te Amsterdam van het geheele uitgestrekte territorium op weinige centrale scholen voor Buitengewoon Onderwijs bijeen gebracht, waartoe zij zelfs soms van tram en bus moeten gebruik maken. Of leest men in het rapport-Laban, hoe zelfs in zeer dun bevolkte bergstreken van Zwitserland, 6- of 7-klassige plattelandsscholen worden gevormd door kinderen, die daartoe veel grooter afstanden over veel moeilijker wegen moeten afleggen. En dat in Zwitserland, dat, met inbegrip zijner steden, een leerl.-gemiddelde van slechts 13 heeft, dus nog minder dan Drente zonder zijn drie stadjes.

De werkelijke oorzaken van deze versnippering ten plattelande zullen hieronder behandeld worden, doch reeds thans bewijzen deze weinige cijfers en feiten, dat daartoe de groote afstanden in het algemeen niet behooren.

Dat noch de pacificatie, verankerd in de grondwet, noch de anders evenzeer onoverkomelijke beletselen der volksverspreiding, oorzaken der wanorganisatie en bezwaren tegen scholenconcentratie zijn, is uitermate verblijdend voor ieder, die weet, dat zonder scholenconcentratie elke onderwijsverbetering onmogelijk is. Bevrijd van deze verlammende suggesties, zal men des te ijveriger de werkelijke oorzaken der huidige versnippering trachten op te sporen en te verwijderen. En zeer spoedig zal dan blijken, dat deze werkelijke oorzaken de volgende zijn:

a. De destructieve en verlammende dwangpositie van het O.O. in de centra tengevolge van het ambulantismeverbod-Ossendorp in art. 27, IV der L.O.-wet.
b. De voor onze uiterst dichte samenwoning niet slechts ongeëigende, maar volstrekt averechtsche en verderfelijke regeling der leerlingenschaal in art. 28 juncto art. 56, als een kleine-schooltjes-schaal, in 1920, 1929 en nu toch weer in het ontwerp-Terpstra, waardoor de uitzonderingspositie der 5% tot norm wordt gemaakt voor de 100% der leerlingen. Verder nog de weer als norm, inplaats van als uitzondering, te kleine oprichtingsgetallen in art. 73, en de afzondering der 7e, eventueel 8e leerjaren door het amendement-Albarda in art. 3, II.
c. Het eigen-buurtjes-chauvinisme en -gemak, de beheersversnippering over vele kleine burgerlijke en kerkelijke gemeenten en sleur-traditie op het platteland.

Wat de nadeelen voor de scholenorganisatie, voor de financiën, en voor het onderwijs ook rechtstreeks, aangaat, is de derde oorzaak, hoewel de eenige meer natuurlijke, van bijkomstige beteekenis, en zou een geheel te verwaarloozen factor zijn gebleken bij een betere leerlingenschaal c.a. en wat leiding en aanpakken van Overheidswege. Het was echter de wetgever, de Overheid zelve, die onder den druk der schijndemocratie en uit misplaatste zorg voor de kleine schooltjes de fatale bepalingen, onder a en b genoemd, de hiervoor geschetste onrust, desorganisatie en mislukking liet veroorzaken. En zeer noodig blijkt het ook thans nog na zooveel leergeld de fundamenteele beteekenis der twee-eenheid, ambulantismeverbod-leerlingenschaal, voor wet en onderwijs in het licht te stellen.

Wat *a* betreft, de meest destructieve, voor het onderwijs nadeelige en geldverslindende der drie oorzaken van wanorganisatie, zal het nu toch wel ieder duidelijk zijn geworden, dat hiervoor zelfs elke schijn van redelijke motiveering ontbreekt. Even vanzelfsprekend toch als het is, dat het ambulantisme een hinderlijke sinecure is, aan een school, waar het *niet* hoort, d.w.z. aan een kleine school met ervaren personeel, is het een ontoelaatbare dwaasheid *daarom* het ambulante leiderschap voor alle scholen, voor nu en voor altijd uit te bannen, welke ook de evolutie van het onderwijs moge zijn. En aldus het geheele onderwijsbelang, ook in zijn meest fundamenteele voorwaarden, als scholenorganisatie en schoolinrichting, daaraan op te offeren. En al zullen er onder de oude onderwijseischen en -opvattingen ook voorstanders van de kleine school om en op zich zelf zijn geweest - de rudimentaire limiet van 400 leerl. was in 1878 (600 in 1889) echter allereerst noodig om bij de toen voor 70% op de gemeenten drukkende kosten en de nog geringe verstedelijking en matige bevolkingsdichtheid al te groote afstanden en te groote onderschikking van het onderwijs aan de economische voordeelen te voorkomen, doch had in 1920 in elk geval reeds moeten vervallen inpl. v. in 1923 - zeker is het, dat zuiver vakkundig inzicht nimmer een dergelijk bruut en dictatoriaal ingrijpen in groei en leven van het onderwijs zou hebben getolereerd. Indien dan

ook de Minister de Visser zich slechts op reëele wijze had gehouden aan zijn wensch, dat het ambulantisme dáár zou verdwijnen, waar het niet noodig was, en beter had toegezien op de nu volstrekt waardelooze verzachting, op zijn aandringen door den voorsteller in zijn noodlottig amendement aangebracht, zou de natuur der dingen vanzelf zijn loop hebben hernomen en de ‘uitzonderingsgevallen’ tot regel hebben gemaakt, en zou hem de totale mislukking van zijn werk zijn bespaard gebleven. Zonder zoo brute beknotting der ‘gemeentelijke autonomie’ en verzaking der ‘gelijkstelling’ en der ‘vrijheid van inrichting’ zouden alle grootere gemeenten, die nog eenigermate vrij waren van overheersching door de bonden van haar dienaren, ondanks de uitlokking daartoe ook door de gelijktijdig ingetreden kleine-schooltjes-leerlingenschaal, zeker niet het Amsterdamsche voorbeeld van O.O.-versplintering hebben nagevolgd. Immers overal, waar deze vrijheid van inrichting niet is aangerand, bij het B.O. in Nederland en in alle steden daarbuiten, evenals bij het O.O. zelf tot dat dwangverbod, is en was de groote school regel. En nu na 11 jaren van kennismaking met de O.O.-versnippering is de volstrekte verwerpelijkheid daarvan en de onmisbaarheid der groote school meer dan ooit te voren het eenparig inzicht van alle objectief oordeelende en vooraanstaande deskundigen. Zoo leest men in Het Schoolblad van 10 Maart j.l. de volgende uispraak van den practisch en theoretisch zeer deskundigen redacteur J.H. Pluvier, die elk bezuinigingsdoel daarbij uitsluit:

> We beginnen met de door de heer Feberwee in 't licht gestelde nadelen, verbonden aan 't ‘dorpsformaat’ van onze grotestadsscholen en aan 't afsnijden van de zevende (en achtste) leerjaren van de scholen, waarvan ze de natuurlijke afsluiting behoorden te vormen, als onbetwistbaar te erkennen.
> .... en de grote steden zullen ongetwijfeld tot 't inzicht moeten komen, dat in haar volksbuurten de grote school - en dat mag gerust iets zijn van 't formaat van zes tot twaalf der tegenwoordige modelletjes - *de* oplossing is van 't probleem der grotestadsschoolopvoeding.

En even nadrukkelijk werd en wordt de onmisbaarheid der groote school betoogd en erkend, onder zeer veel anderen, door de redacteuren van Paedagogische Studiën, P.A. Diels, van ‘De School met den Bijbel’, A.J. Drewes, van ‘Het Christelijk Schoolblad Onze Vacatures’, E.H. Bos, van ‘Volksontwikkeling’ Prof. Dr. Ph. Kohnstamm.

Juist doordat deze versplintering der natuurlijke scholenorganisatie in de steden een verslechtering van fundamenteelen aard is, welke alzijdig het onderwijs benadeelt, is het ondoenlijk deze funeste gevolgen voor elk onderdeel afzonderlijk op te sommen en te beschrijven. Deze allerzonderlingste afzondering der 60.000 leerlingen in 360 groepjes, varieerend van beneden de 20 tot boven de 200 leerl., 'openbare scholen' genoemd, elk met een eigen, weidschen naam, eigen hoofdklasseonderwijzer, eigen inventaris, schoolorde, schoolgeest, doch samenhokkend in slechts 226 schoolgebouwen, is in haar geheel en als zoodanig reeds de verstgaande anomalie en bespotting van het begrip scholenorganisatie. En dit te opvallender, doordat tegelijkertijd vanwege de Rijksinspectie naar een nog nooit zoo groote uniformiteit tot in het minitieuse werd gestreefd, waardoor nu voor het gros dezer 'scholen' een zeer limiteerend leerplan geldt, met precies dezelfde, tot in minuten voorgeschreven urenindeeling, en dezelfde leerstof en methoden nagenoeg, terwijl het gemeentelijk beheer door steeds grooter uitbreiding der instructies, circulaires en overige papieren bemoeiïngen en vermeerdering van het aantal en de taak der gemeentelijke inspecteurs dezelfde lijn volgde. Doch natuurlijk bij zoo onmogelijke 'scholenorganisatie' met niets dan de meest averechtsche uitkomsten. Nimmer was de didactische zelfstandigheid der nauwgezette onderwijzers, voor wie voorschriften nog voorschriften zijn, zòò gering, en werd de waarde der persoonlijkheid dermate miskend, i.e.w. 'de émancipatie van den klasseonderwijzer' - het eenige doel van art. 27, IV - onder schijnvertoon van het tegendeel zoo grondig uitgehold en vervlakt tot onmiskenbaar nadeel der toewijding. Maar nimmer ook moesten de resultaten van deze pijnlijk uniforme bureaucratie - en dat vanzelfsprekend - wel zoo chaotisch uiteenloopend en onbevredigend zijn. Immers, wat baten alle uitgewerkte voorschriften voor 'scholen', die zelfs het meest onmisbare voor vast en stadig werken, haar bestaanszekerheid, in zoo overwegende mate missen, die onophoudelijk van hoofd, onderwijzers, klassenaantal en klassenbezetting veranderen, enz.? En die, beschouwd als lichtbronnen der kennis en deugd, dit dan sinds 1920 steeds meer

zijn in de vorm van her en der snellende dwaallichtjes.

Enkele cijfers daartoe: Van 1927-1930, dus 7 jaar ook nog *na* de 'reorganisatie'-1920 kregen 100 O.S. een ander hoofd, werden ruim 50 O.S. opgeheven en bijna 50 nieuwe O.S. gesticht. Ongerekend 40 klasjes met 1-10 leerl., waarvan er zullen behooren tot de gecombineerde der landelijke schooltjes, waren er in 1927 1844 klassen; hiervan waren er 126 met 11-20 leerl., doch tegelijk niet minder dan 411 met 37 of meer (262 met meer) leerl., met daartusschen een opklimmende reeks van 21 tot en met 42. Terwijl de eene school 245 leerl. telde in 7 klassen, had de andere derzelfde buurt er 150 in 6 klasjes. Terwijl klas VI der eerste O.S. 37 leerl. had, hadden de vier klassen VI in de onmiddellijke nabijheid er 19, 20, 21 en 23. Door de buitensporige geldverspilling als gevolg der in 1920 begonnen massale O.O.-versplintering, werd in 1923 de opleiding, maar tevens de salarieering op geweldige wijze verslechterd, waardoor het gros der mannelijke onderwijzers harder dan ooit wegsolliciteerde naar Kopscholen, U.L.O., M.U.L.O., M.O. enz., of hoofd-klasseonderwijzer werd, terwijl de jongeren naar Indië gingen. De samenstelling van het personeel is daardoor zeer ongunstig geworden: Begin 1931 waren er naast nog slechts 542 onderwijzers, vaak ouderen of met ambtenaressen gehuwden, waarvan 111 zonder hoofdakte, niet minder dan 925 onderwijzeressen, waarvan 295 gehuwde. Boven de buitensporige personeelmutatie door overplaatsingen komt dus nog een veelvoudige vervanging door tijdelijken en kweekelingen. Aangezien de hoofden nu alle 26 schooluren aan een eigen klasse zijn gebonden, komt nagenoeg alle toezicht en arbeidsverantwoording neer op de weinige personen bij het Rijks- en Gemeentelijk toezicht, wier 'ambulantisme' nog niet verboden is vanwege de schijndemocratie, en die nu bij een verdubbeld aantal scholen, verspreid over een vier maal zoo groot territorium, alleen bij vertienvoudiging van hun aantal eenigermate dezen veelomvattenden arbeid naast hun overige bezigheden zouden kunnen vervullen.

Dat onder deze omstandigheden het aantal zittenblijvers wel zeer groot moet zijn of de leernormen zeer laag, ligt voor de hand. Dit zittenblijven duurt thans echter een vol jaar inplaats van een half jaar, als vóór 1920 meestal. Daardoor

vindt men kinderen van zeer uiteenloopenden leeftijd in dezelfde klassen. Ook bij het verlaten der school ligt lot en leven der kinderen in zoo beduidende mate in handen van een aldus voortdurend wisselend personeel, terwijl voor inlichtingen bij sollicitaties deze leerlingen niet weten, naar wien hunner overtalrijke opvoeders zij kunnen verwijzen. Van eenige essentieele verbetering in de aansluiting tusschen L.O. en M.O. of ander voortgezet onderwijs en van richtinggevende voorlichting bij de beroepskeuze kan uiteraard nimmer sprake zijn bij dergelijke wanorganisatie.

Minister Terpstra noemde den toestand van het L.O. 'bevredigend'. Wij weten niet op welke gronden. Bij het O.O. onder een chaotische scholenwanorganisatie, als de hierboven geschetste te Amsterdam, is in elk geval elke reëele basis voor dergelijk oordeel afwezig. Trouwens ook in het algemeen is de vraag voor ons L.O. zeer urgent: Door wie en hoe wordt thans op regelmatige wijze, dus minstens tweemaal, liefst viermaal per jaar in elke klasse grondig en op volkomen objectieve wijze, nagegaan, of en in hoeverre de toch duidelijk voorgeschreven leerplannormen zijn bereikt? En door wie en hoe worden deze uitkomsten met vermelding van bijomstandigheden etc. dan ingeschreven en bijgehouden, en ook tot zoodanige overzichten verwerkt, dat steeds de voor- of achteruitgang, allereerst of tenminste in de hoofdvakken a-d, objectief is te constateeren en op zich zelf, dus los van alle commentaren en beschouwingen? Deze zuiver mechanische meting en inventarisatie der onderwijsuitkomsten is toch zeker wel het eerst-noodige en inhaerent aan het stellen van leerplaneischen zelve. En dat bij elke oude of nieuwe methodiek, klassikaal of individueel, autoritair of vrijheidslievend, die van meester Prinsen of van Doctor Montessori. En inzooverre hierin tevens voor de leerkrachten een arbeidsverantwoording is gelegen, is er geene, die meer de didactische zelfstandigheid aldus kan ontzien, mits de arbeidsresultaten, gegeven de omstandigheden, in orde zijn. Doch daartoe zijn de weinige en korte schoolbezoeken der inspecteurs en hun 'indrukken', hoezeer in andere opzichten te waardeeren, natuurlijk geheel onvoldoende en daardoor uiteraard de Rijksonderwijsverslagen evenzeer.

In elk geval bestaat er thans voor het O.O. in Amsterdam, en in de andere steden zal het niet veel anders zijn, geen enkele te erkennen objectieve basis, waarop een oordeel kan rusten. Toch zou de Minister zich wel een vrij goed oordeel kunnen vormen. Indien hij b.v. eens het taal- en rekenwerk, dat vóór 1920 alle leerlingen der VIe klassen van de vroegere ‘stadsarmenscholen’, met groote klassen en ook overigens moeilijkste omstandigheden, voldoende moesten kunnen maken, wilden ze het ‘loffelijk ontslag’ krijgen, door zijn inspecteurs thans liet voorleggen aan de huidige VIe klassen, met veel geringer aantal leerl., waaronder een belangrijk deel, dat vroeger de U.L.O.-scholen zou hebben bezocht, en onder ook overigens zeer uitgebreide sociale, medische en hygiënische voorzieningen thans? Indien hij verder eens grondig liet nagaan, of de hoogste deeltjes van Leopold's Leesboek voor de Volksschool, hoewel ook nu, als reeds voor 50 jaar, in de VIe klassen gebezigd en nog steeds tot het beste behoorend, daar thans werkelijk worden begrepen en op hun plaats mogen heeten? En indien hij tenslotte eens een goed ingerichte enquête hield onder alle hoofden en onderwijzers(essen) bij het O.O. in Amsterdam, die dit ook reeds b.v. in 1914 waren, betreffende hun oordeel in dezen?

Deze O.O.-versplintering, zoo nadeelig voor het onderwijs, is volkomen funest voor de opvoeding der schooljeugd, te meer, doordat deze thans veel hooger eischen juist na den oorlog aan de school wel moest stellen. Door de hiervoor genoemde redelooze afzondering in kleine groepjes der kinderen van dezelfde bijeenbehoorende woonbuurt, soms van dezelfde ouders en al de eindelooze mutatie etc. daaruit voortgekomen, is natuurlijk van eenige vastheid en eenparigheid in doel en normen geen sprake, is elke reëele samenwerking met de ouders onmogelijk, evenzeer als leiding in de buitenschoolsche opvoeding. De bemoeiïngen van buurt-, speeltuin-, sport- en jeugdvereenigingen doorkruisen elkaars opvoedingswerk en dat der school, en dat bij beide onder telkens andere leiders en zeer uiteenloopende opvattingen over doel en normen. De arbeiderskinderen der fabriekscentra worden door deze wanorganisatie wel het meest gedupeerd. Er is een wedijver in het

verschaffen van pretjes, reisjes, feesten, sport, cursussen enz. Doch op deze wijze moeten alle moeiten en zorgen der ouders en buurtbewoners wel tot de meest averechtsche uitkomsten leiden inzake karaktervorming en levensvoorbereiding, door oververzadiging, verwarring en onvastheid in de moreele begripsvorming, verslapping, oppervlakkigheid en afnemende werk- en leerlust. De twee- of drie-mansschool in een plattelandsbuurt staat hierin verre boven een 5-, 6- of 7-mansschool te Amsterdam, die daar trouwens nog veel meer een school*tje* is dan de eerste ginds.

Geen wonder, dat ieder onbevooroordeeld deskundige denkt, als hierboven werd geciteerd en vurig verlangt naar de concentratie dezer vluchtige lescursusjes tot vaste schooleenheden in elke bijeenbehoorende en in milieu homogene woonbuurt of daarmee gelijk te stellen ruimen schoolkring. Te meer, aangezien daartoe niet anders noodig is dan de zes of meer 'hoofden'-klasseonderwijzers van nu in zoo'n buurt of kring te vervangen door evenveel onderwijzers en één, ambulant, schoolleider, terwijl er voor de ouders en kinderen uiterlijk niets verandert en al de rest dan vanzelf zich ontwikkelt.

Deze concentratie is onmisbaar, ook indien hiervan kostenvermeerdering het gevolg zou zijn. Natuurlijk is echter het meest gunstige tegendeel het geval. Eenvoudige bereking toch leert, dat vervanging der huidige O.S. door 60 groote O.S. met gemiddeld 28 klassen van gemiddeld (en dan met zeer geringe afwijkingen daarvan) 34 leerl. voor het L.O. te Amsterdam een besparing zal brengen van ruim *f* 4.000.000, voor heel Nederland van ruim *f* 30.000.000. En dat uitsluitend door de scholenconcentratie zonder meer, dus ook bij behoud overigens van de nu bestaande schoolinrichting, methodiek, enz., *en geheel los van de schoolinrichting*, *welke wij in De Gids van December j.l. schetsten*. Werd die op deze groote scholen tevens ingevoerd, dan zou daaruit nog een *tweede* aanzienlijke bezuiniging voortvloeien, o.m., doordat dan alle vakonderwijzers, die nu boven het personeel komen, dan geheel daaronder zouden begrepen zijn.

Gerekend naar de nu bestaande uitgaven voor het O.L.O. in 1929, welke bedroegen voor leermiddelen en meubels

f 413.779, voor onderhoud, verwarming, schoonmaak enz. *f* 1.245.814, voor gebouwen (aflossing en rente geldleeningen) *f* 1.409.587, zal de bezuiniging dan deze zijn:

Leermiddelen: Doordat dan voor 28 klassen niet meer *ge*bruiksleer middelen noodig zijn dan één schoolinventaris voor nu 7 klassen, zal de besparing hierop, rekening houdende met iets meer slijtage, welke echter zeer gering zal blijken, nog ongeacht het groote voordeel dan der klassennormaliseering, *f* 250.000 bedragen.

Op *onderhoud*, *schoonmaak enz*. na aftrek van 60 conciergeloonen *f* 400.000.

Op *gebouwen:* Door de normaliseering der klassen zullen verschillende gebouwen leeg en vrij komen, waarvan bij verhuring of verkoop zeker een opbrengst van *f* 100.000 per jaar is te verwachten (men denke slechts alleen aan de grondprijzen). Naarmate de nu bestaande overige gebouwen wegens verbruik door nieuwe, en dan groote, 28-klassige, moeten worden vervangen, stijgt deze besparing tot *f* 400.000 per jaar.

Op *diversen*, als minder zitten blijven (de cursus is dan een halfjaarlijksche, terwijl elk kwartaal nieuwe leerlingen worden ingeschreven en geplaatst), aanzienlijke vereenvoudiging in de administratie, sociale en medische schoolbemoeiingen, in het toezicht, de vervanging bij personeel-absenties, enz., en ongerekend de groote besparing in subsidies aan de huidige jeugdvereenigingen bij meer centrale leiding der buurtschool, *f* 400.000 (Dr. J.H. van Zanten berekende alleen de kostenvermeerdering door het langer zitten blijven op 1/36 van alle kosten van het O.L.O., dus op *f* 300.000).

Op de materieele uitgaven is de besparing dus bij het O.L.O. direct *f* 1.150.000 en *f* 1.450.000 op den duur.

En nu de *personeelkosten*.

Van de ruim 2000 hoofden en onderwijzers in 1929 betaalde naar schatting de gemeente zelf 300 boventallige onderwijzers en het Rijk dus de overigen, dus 360 hoofden en 1340 onderwijzers.

Voor de 60 woonbuurtscholen met gemiddeld 952 leerl. betaalt het Rijk onder 45-schaal 60 hoofden en 60 × 21 = 1260 onderwijzers. De gemeente moet dan op elk dier sc holen

28 - 21 = 7 boventalligen, dus 420 in 't geheel, zelf bekostigen d.i. 120 meer dan nu.

Voor het Rijk komt er alzoo een besparing van 360 - 60 = 300 hoofdensalarissen en 1340 - 1260 = 80 onderwijzerssalarissen, of, het eerste salaris op 1½ × het tweede stellend, wat practisch te weinig is, van ruim 530 salarissen of i.c. ver boven *f* 1.250.000.

Voor de gemeente komt er dus een besparing van *f* 1.150.000 - 120 salarissen = *f* 900.000 direct en *f* 1.200.000 op den duur. Indien de hier aangenomen 300 boventalligen er meer of minder moeten zijn, of een andere dan de 45-schaal de Rijksuitkeering regelt, verandert daardoor niets in de gezamenlijke besparing van Rijk en gemeente, wel in beider aandeel daaraan. En dit totaal bedrag der besparing alleen op de uitgaven voor O.L.O. te Amsterdam is dus rond *f* 2.500.000, en naar evenredigheid voor het B.L.O. *f* 1.500.000.

Voor het L.O. in Amsterdam alzoo *f* 4.000.000 en in heel Nederland minstens *f* 30.000.000. Minstens, aangezien behalve bij leermiddelen, bij meer specifieke berekening door speciaaldeskundigen de bezuinigingen nog veel grooter zullen blijken dan nu zekerheidshalve en zonder alle detailgegevens mocht aangenomen worden, terwijl ook de practische personeelbesparing aanzienlijk hooger is, door de vele salarissen, die ver boven de gewone gemiddelden uitgaan (alleen de opneming der 7e leerjaren onder de gewone klassen maakt reeds een *f* 80.000 salaris per jaar vrij). Bij een juiste regeling der trouwens matige personeelbeperking zal van wachtgeld weinig sprake behoeven te zijn.

Doordat deze scholenorganisatie tevens de mogelijkheid vergroot voor, en bijna vanzelf zal leiden tot, de meer essentieele onderwijshervormingen, welke onze tijd vraagt, zal ook de besparing door meer natuurlijke, dus efficiente schoolinrichting nog zeer aanzienlijk toenemen, zooals we hiervoor reeds opmerkten en in ons vorige artikel aantoonden. Dan is er de volle mogelijkheid ook de opleiding en de salarieering op hoog peil te brengen, dus op de alleen-doeltreffende wijze o.m. ook de émancipatie. Terloops moge er op gewezen worden, dat ook de Openbare en Bijzondere Kweekscholen tot slechts een deel van het huidige aantal dienen geconcentreerd te

worden, zoodat aanstelling van volkomen bevoegde leeraren voor elk vak, groote geoutilleerde scholen en toekenning van studiebeurzen aan de moreel en intellectueel meest geschikte gegadigde jongelieden, ongeacht de mate van welstand hunner ouders of verzorgers, weer mogelijk worden.

Zoo, en zoo alleen, kan de saneering en snelle opbloei van ons volksonderwijs verkregen worden, na 12 jaren van versplintering, desorganisatie, chaotische onrust, en ongekend buitensporige belastingverspilling bij het O.O. in de centra door het ambulantismeverbod-Ossendorp.

A. FEBERWEE

(Slot volgt)

Schweitzer en Bach[1)]

Ter gelegenheid van Romain Rolland's zestigsten verjaardag heeft het maandschrift ‘Europe’ in Februari 1926 een speciaal, aan hem gewijd, nummer uitgegeven. Men vindt daarin, naast een aantal getuigenissen van bekende figuren uit de internationale letterkunde, ook een korte studie van Henri Prunières, getiteld ‘Rolland et l'histoire musicale.’ De schrijver, leerling van Rolland, wijst op de bijzondere plaats, door zijn leermeester, van diens eerste optreden af, ingenomen onder de pioniers der nog jonge Fransche musicologie: Michel Brenet, André Pirro, Lionel de la Laurencie. Waren de meesten dezer meer specialisten, naspeurders van archieven, Romain Rolland toonde zich terstond den man van groote eruditie, van universeele geestelijke belangstelling. Vertrouwd met de moderne historische methodes ‘il a toujours envisagé l'histoire de la musique en fonction de l'histoire générale des moeurs, des arts et des croyances.’ Hij was de machtige stem, welke er in slaagde de aandacht der menigte te trekken tot de woestijn, waar de musicologen predikten.

Inderdaad zal men moeten toegeven, dat, van de Fransche beoefenaars der muziekgeschiedenis, hoe bekwaam dikwijls ook, slechts zeer weinigen beschikken over Rolland's veelzijdige geleerdheid en wel niemand over zijn pen. Verdient iemand als Guy de Pourtalès meer den naam van literair auteur dan van man der wetenschap, Rolland is zoowel het één als het ander; en er is ongetwijfeld reden tot vreugde, dat hij, tijdens en na den wereldoorlog met andere werkzaamheden bezig, tenslotte tot de beoefening der muziekgeschiedenis is teruggekeerd; figuren van zijn kaliber zijn te zeldzaam om gemist te kunnen worden.

1) Openbare les, door schr. gegeven als Privaat-Docent in de Muziek-geschiedenis aan de Leidsche Universiteit, den 13en October l.l.

Zeldzaam in Frankrijk. Maar ook in Duitschland, het klassieke land der muziekwetenschap. Ook hier, onder een aantal hoogst bekwame vakgeleerden slechts enkelen, die, zonder te vervallen tot literatuur of dilettantisme, een grooter publiek bereiken. Tot die weinigen behoort wel in de eerste plaats Albert Schweitzer.

Tusschen hem en Rolland bestaan vrij wat overeenkomsten. Schweitzer's enorme begaafdheid op allerlei gebied doet in geen geval voor die van den Franschman onder. Beiden benaderen zij het wetenschapsideaal van Goethe, zijn zij type van den geleerde 'die ver uitéénliggende kringen van den geestelijken kosmos organisch zal verbinden.' De kracht van een ethisch inzicht drijft hen, elk op zijn wijze, tot het dienen der menschheid, maakte hen sinds lang tot strijders 'pour la rédemption d'un monde malheureux.' De jonge student Rolland, geschokt door het anathema van den door hem vereerden Tolstoi over de kunst, met inbegrip van Beethoven, schreef uit zijn kleine mansarde een brief aan den Russischen meester, een kreet om hulp in den duisteren tweestrijd, waarin de gedachte van gedwongen keuze tusschen het dienen der kunst òf der menschheid hem had gestort; een even spontane als opmerkelijke daad, waardoor hij alleen reeds bewees later te zullen worden, op zijn beurt, 'der grosze Helfer, der brüderliche Berater.'[1] Hij is dat geweest door tallooze brieven, geschreven aan onbekenden, die troost bij hem zochten; als musicoloog bovenal door zijn werkje over Beethoven, 1907 verschenen in de 'Cahiers de la Quinzaine,' een geschrift, volgens Ch. Péguy 'l'éclatement, la soudaine communication d'une grande fortune morale,'[2] dat voor het eerst Rolland's idealisme macht deed krijgen over de 'Brüder des Leidens,' die zijn boodschap toonden te verstaan.[3] Sindsdien blijft het steeds het ethische, dat Rolland, naast het aesthetische, in leven en werken der groote componisten zoekt. Het besef, dat iedere geest moet medewerken tot verheffing der samenleving, is zijn richtsnoer, ook bij zijn muziekhistorische arbeid, gebleven.

En Schweitzer: hij neemt zich eveneens reeds als jeugdig

1) Zie St. Zweig 'Romain Rolland', Frankfurt a/M. 1929, pp. 24/25
2) 'Europe' 15 février 1926 'Sur le Beethoven de R.R.'
3) Zweig, p. 110.

student voor den weg op te gaan van onmiddellijken dienst aan de menschheid; een voornemen, dat hij op zijn dertigste jaar ten uitvoer brengt, ondanks alle tegenwerking van familie en vrienden. Gelijk Rolland komt hij hiertoe door nadenken over het wereldleed, door zijn medegevoel met al wat leeft; door het besef, dat de wereld er heel anders uit zou zien, als de edele geesten van een Jezus of Socrates daar niet op in hadden gewerkt. Zij roepen ons tot navolging. De schuld der menschheid is voor Schweitzer zijn eigen schuld, die hij boeten moet. Hij heeft het gedaan door den vooruitgang te dienen; zelf de levende bevestiging wordend zijner onvergetelijke woorden: 'Wachset in eure Ideale hinein, dasz das Leben sie euch nicht nehmen kann.'[1)]

Geen wonder, dat beide mannen met elkander sympathiseeren. Schweitzer deed zijn best om in Duitschland den destijds nog onbekenden Rolland ingang te doen vinden. Omgekeerd verklaarde de Franschman, dat er nooit beter boek over Bach was verschenen dan dat van Schweitzer.[2)] En wanneer de laatste tijdens den oorlog naar Europa terugkeert en ondergebracht wordt in het groote interneeringskamp van Garaison (Pyreneeën), blijkt hoe Rolland zijnerzijds ertoe had meegewerkt Schweitzer bekend te maken. 'Wenige Tage später' - vertelt deze - 'frug mich der Älteste der Zigeunermusikanten, die mit uns gefangen waren, ob ich der Albert Schweitzer wäre, der in R. Rolland's Buche "Musiciens d'aujourdhui" vorkäme.'[3)]

Toch, met dit alles is geenszins gezegd, dat er ook niet diepgaande verschillen tusschen hen zouden bestaan. Rolland is meer scheppend kunstenaar, Schweitzer meer wijsgeer; de eerste schijnt sterker gevoelsmensch, met een groote neiging tot poëtische verheerlijking. Het is wel geen toeval, dat men zijn 'Musiciens d'autrefois' tot zijn beste musicologische werk moet rekenen. In studiën over geniale figuren als Goethe of Beethoven is de heldenvereering wel eens overdreven. Rolland's sympathie voor Emil Ludwig wordt dan

1) 'Aus meiner Kindheit und Jugendzeit', München 1928. p. 63.
2) J. Eigenhuis 'Albert Schweitzer', Haarlem 1929. Tjeenk Willink, bl. 62 vlg.
3) 'Aus meinem Leben und Denken,' Leipzig 1931. p. 146.

begrijpelijk. Ondanks de veelvuldige, al te veelvuldige noten, de soms bijna angstvallige verantwoording, schijnt zijn streven naar waarheid niet altijd volkomen zuiver. De critische lezer bespeurt het verlangen de zwakheden van den Olympischen mensch te verontschuldigen.[1)] Wat Beethoven aangaat: de dichter Rolland heeft over den grooten eenzame, den besten vertrouwde van allen die worstelen en lijden, prachtige dingen gezegd. Maar die dichter speelde den geleerde wel eens parten, ik herinner slechts aan uitspraken als 'Toute sa vie est pareille à une journée d'orage' - een vergelijking, welke, doorgevoerd, den schrijver leidt tot ongerijmdheden.[2)]

Anders bij Schweitzer. Hem drijft, niet minder, tot de studie van Bach een intense vereering: uit bijna elke pagina van zijn omvangrijk werk spreekt het verlangen, dat de meester nog leefde, om zijn discipel te kunnen zijn. Doch steeds blijft Schweitzer sober; hij is man der 'rede.' 'Nur was aus dem Denken geboren sich an das Denken wendet, kann eine geistige Macht für die ganze Menschheit werden. Nur was in dem Denken der Vielen wiedergedacht und dabei als Wahrheit erfaszt wird, besitzt natürlich mitteilbare und dauernde Ueberzeugungskraft.'[3)] Hij kant zich tegen het aesthetisch vooroordeel, dat onze tijd nog heeft tegen rationeele wereldbeschouwing; wij, die ons verbeelden realiteits-menschen te wezen, zijn nog in veel kinderen der romantiek. En Schweitzer, al verwerpt hij het kil intellectualisme en het onnoozel optimisme der achttiende eeuw, aarzelt toch niet den geest dezer eeuw hooger te stellen dan dien der negentiende of twintigste. In zijn jongste boek verklaart hij openlijk: 'Ich wage es unserm Geschlechte zu sagen, dasz es nicht meinen soll, mit dem Rationalismus fertig zu sein, weil der bisherige zuerst der Romantik und dann einer auf dem Gebiete des Geistigen wie des Materiellen zum Herrschaft kommenden Realpolitik Platz machen muszte.'[4)] En hij verwacht redding van een nieuwen rationalistischen tijd, dieper en tot meer in staat dan de vroegere. Weg met romantische phrases, die onze generatie

1) Zie o.a. R. Rolland 'Goethe et Beethoven', Paris 1930 (Ed. Du Sablier') p. 115.
2) R. Rolland 'Vie de Beethoven', 8e ed. Hachette 1917. bl. 79 vlg.
3) 'Verfall und Wiederaufbau der Kultur.' München 1923, pp. 53/54.
4) 'Aus meinem Leben', pp. 191 vlg.

slechts kunnen belemmeren zich voor te stellen, wat ‘rede’ eigenlijk beteekent: niet dor verstand, doch het geheel van onze geestesfuncties in onderlinge samenwerking. De bezieling, gewekt door het denken, verhoudt zich tot die, welke uit verwarde gevoelens bestaat, als de wind der eenzame bergtoppen tot dien tusschen de heuvels. ‘Wenn wir wieder wagen das Licht der Vernunft zu suchen, verkümmern wir nicht zu einem Geschlecht, das keines Enthusiasmus mehr fähig ist, sondern wir gelangen an der grossen und tiefen Leidenschaft der grossen und tiefen Ideale.’[1)]

Dit redelijk denken behoeft geenszins halt te maken voor de mystiek. ‘Der Weg zur wahren Mystik führt durch das rationale Denken hindurch zum tiefen Erleben der Welt und unseres Willens zum Leben hinauf.’[2)] Allen moeten wij door denken religieus worden. Zoo wordt Schweitzer rationalistisch mysticus, de gedachte verwerpend, dat een ethische wereldbeschouwing zou zijn af te leiden uit de wereld gelijk zij is. Den tijd van het wijsgeerig dogmatisme acht hij voorbij, voorgoed.

‘Veneratio vitae,’ dit is Schweitzer's grondbegrip van ethiek geworden. Men moet het leven aanvaarden als iets van waarde; dan alleen zal de mensch kunnen streven naar zelfvolmaking en tevens naar vooruitgang der gemeenschap. Alles moet zich omzetten in ethische kracht. Nederig en dapper tegelijk moeten wij onze taak vervullen, realist en idealist tevens zijn; doen, wat ons innerlijk zelfbesef van ons eischt, uit liefde tot de waarheid. ‘Wij moeten steeds oprechter worden,’ zegt hij in zijn ‘Jugendzeit,’[3)] en elders: ‘Anfang alles wertvollen geistigen Lebens ist der unerschrockene Glaube an die Wahrheit und das offene Bekenntnis zu ihr.’

Het is deze liefde tot de waarheid, welke Schweitzer ook als musicoloog bovenal leidt. Sprekende over de geschiedschrijving onder dagen, klaagt hij over het gemis aan objectiviteit, dat den tegenwoordigen historicus zoo vaak kenmerkt: ‘Geschichtlicher Sinn, im besten Sinne des Wortes, bedeutet kritische Objectivität den entfernten und nahen Ereignissen

1) ‘Verfall u. Wiederaufbau der Kultur’, pp. 54/55.
2) ‘Kultur und Ethik.’ München, 1926. pp. XVII vlg.
3) P. 62.

gegenüber.'[1] Hoe velen misbruiken de geschiedenis ten bate van eigen hartstochten, aesthetische stemmingen enz! Maar Schweitzer acht het zijn roeping Bach's kunst te leeren doorgronden tot in haar diepste en waarachtigste wezen. Zeker is Bach's muziek hem een prediking om met den Kantor te leeren leven en denken, even eenvoudig en deemoedig: dit allereerst[2]; maar mede dáárom eischt hij van zichzelf de grootst mogelijke beheersching, zoowel in zijn critiek als in zijn vereering.

Immer denkt hij aan den meester. Het is ermee als met zijn vertolkingen: de geest vooral bepaalt de waarde der Bachreproductie. Toen het monument voor Johannes Messchaert, onzen meester-zanger, op 24 Mei 1930 te Hoorn werd onthuld, heeft Herman Rutters er in een voortreffelijke rede op gewezen, hoe het geheim van diens zeldzame grootheid was gelegen, niet in zijn ongewone techniek, evenmin in de bezielde voordracht, maar in Messchaert's houding ten opzichte van het kunstwerk.[3] Hij behoorde tot de kunstenaars, die beseffen, dat hun roeping een priesterschap is, hun taak een algeheele overgave, een volledig offer. 'Hij was een groote, sterke persoonlijkheid en kon daarom steeds voor het hooge, het groote, zijn eigen persoonlijkheid laten ondergaan.' Juist hetzelfde geldt voor den organist Schweitzer. Ondanks alle analyse der compositie, fijngevoelige aanslag en uiterst verzorgde phraseering, het uit laten komen van allerlei vroeger onopgemerkt gebleven détails, maakt hij nimmer den indruk van pedante geleerdheid of effectzoekerij. Men beseft voortdurend: hij heeft met verstand én hart onderzocht, hoe de compositie het best volgens de bedoeling van den schepper wordt uitgevoerd; hij wil den bouw van het geheel in al zijn verhevenheid en schoonheid doen uitkomen. Daarom ook ijvert hij tegen het vermoorden van oude orgels, zooals hij er hier in Holland nog verscheidene mocht aantreffen. Hij pleit voor vervolmaking van den orgelbouw, voor vereeniging van de klankschoonheid der oude instrumenten met de tech-

1) 'Verfall u. Wiederaufbau', pp. 27 vlg.
2) Vgl. Eigenhuis, pp. 219 vlg.
3) Afgedrukt in 'De Muziek', Juni 1930.

nische voordeelen der nieuwe.[1] De vertolker moet spelen op een zoo schoon mogelijk orgel, wederom uitsluitend ter eere van den componist.

Er is opgemerkt, dat men de karaktertrekken van Schweitzer's persoonlijkheid bij al zijn werkzaamheden terugvindt.[2] De eenvoud van zijn redevoering is gelijk aan de eenvoud van zijn spel. De dienende organist is één met den dienende geleerde. Nooit is in het standaardwerk over Bach sprake van dichterlijke phrases of lyrische ontboezemingen. Des te grooter roem voor den schrijver, dat zijn boek is doorgedrongen tot zoovele musici en leeken. Hier triomfeert de simplicitas, de helderheid. Hij zoekt het eenig-ware, in een waarlijk schitterenden deemoed.

* * *

Wanneer ik thans de aandacht vraag voor enkele bezwaren, welke ik persoonlijk tegen Schweitzer's Bach-monografie heb, beken ik dan ook vóór alles, hiertoe slechts over te gaan met den schroom, dien men gevoelen moet tegenover een genialen arbeid. Maar volmaakt is nu eenmaal geen menschenwerk en Schweitzer zou wel de laatste zijn om te eischen, dat men zijn opvattingen als onfeilbaar aanvaardde. In den epiloog van het hoofdstuk over de weergave der klavierwerken, zegt hij o.a.: 'Wie viel oder wie wenig von diesen Anschauungen sich durchsetzt, ist fast nebensächlich. Wenn sie nur zum Nachdenken und Nachprüfen anregen, haben sie ihren Zweck vollauf erfüllt.'[3] Hij is zich bewust van het onvolkomene aller formuleering.

Hugo Riemann, de vermaarde polyhistor, gaf het volgende oordeel over Schweitzer's werk: 'ein trotz mancher Irrtümer im Einzelnen grundlegendes Werk für die Aesthetik des Bachschen Kunstschaffens.' Inderdaad zou het niet moeilijk zijn met een aantal bedenkingen van - in dit kader althans - bijkomstigen aard te komen aanzetten. Men kan b.v. een vraagteeken plaatsen bij Schweitzer's bewering, dat Monteverdi dicht bij Wagner staat; ik voor mij zou veeleer Francesco

1) 'Deutsche u. französische Orgelbaukunst und Orgelkunst', Breitkopf u. Härtel, Leipzig, 1906 (2 aufl. 1927). Zie ook 'Aus meinem Leben' pp. 60 vlg.
2) Eigenhuis 258/59.
3) 'J.S. Bach', Breitkopf u. Härtel, Leipzig, 4 u. 5 Aufl. p. 355.

Malipiero willen toegeven, dat Monteverdi ‘de vader is der geheele melodramatische kunst in Italië, ook van die componisten, die geestelijk weinig of niets met hem gemeen hebben.’[1] - Men mag zich afvragen, of het niet onrechtvaardig is, over het Nederlandsche contrapunt te spreken als ‘levendig maar arm,’ en of in het bijzonder Sweelinck niet een gunstiger oordeel verdient dan Schweitzer over hem velt.[2] Een stuk als diens Chromatische Fantazie is toch stellig van groote waarde. Evenmin schijnen Schweitzer's uitspraken over Beethoven altijd billijk, b.v. deze, dat Bach kracht zou bezitten, doch Beethoven hartstocht: ‘dieser experimentierte mit seinen Gedanken.’[3] Wij denken hierbij onwillekeurig terstond aan Matthys Vermeulen's kenschetsing van Beethoven's muziek: ‘zingende energieën.’[4] Zoo is er meer.

Schweitzer zelf verwachtte bezwaren tegen zijn het architectonische te uitsluitend accentueerende dynamiek; tegen zijn opvatting der phraseering van het ‘Wohltemperiertes Klavier.’[5] Men zou kunnen aanvoeren, dat het gevaarlijk is als regel aan te nemen, dat de eerste van vier gebonden noten bij Bach meestal op zichzelf staat en eerder samenhangt met de voorafgaande dan met de volgende. Zeker kan passagewerk bij toepassing hiervan aan stijfheid verliezen; maar de kwestie van subjectieve opvatting begint hier geducht mee te spreken. - Schweitzer waarschuwt trouwens reeds tegen te sterke accentuatie: de phraseering moet discreet gehouden worden. Ook de uitspraak, dat de maatindeeling van het thema weinig te beteekenen heeft voor de accentuatie, kan slechts met het noodige voorbehoud aanvaard.

Dergelijke bezwaren zijn in dit verband reeds van ernstiger aard, omdat zij de practijk van het Bach-spel betreffen. Toch is het ook niet daarvoor, dat ik verder aandacht wil vragen; maar wel zou ik gaarne eenige opmerkingen maken over een hoofdgedachte, waarvan Schweitzer uitgaat en welke men als volgt geformuleerd vindt op één der eerste pagina's: ‘Bach ist ein

1) Zie ‘De Muziek’, Aug./Sept. 1929. ‘Een pleidooi voor de operabuffa,’ van G.F. Malipiero; en ‘J.S. Bach’, pp. 51 vlg.
2) J.S.B. pp. 33 vlg.
3) J.S.B. p. 195.
4) ‘Klankbord’, door Matthys Vermeulen, ‘Beethoven.’
5) J.S.B. p. 355.

Ende. Es geht nichts von ihm aus; alles führt nur auf ihn hin.'[1)]

Nader omschreven beteekent deze uitspraak: Bach is een objectief kunstenaar, die, tegenvoeter van den subjectieven, type Wagner, *niet* 'sich selber Gesetz' is, geen nieuwe vormen schept, maar, midden in zijn tijd staande, dat doet met de vormen en gedachten, welke deze hem biedt; wiens artistieke persoonlijkheid vrij staat naast de menschelijke. 'Bach's Werke wären dieselben, auch wenn sein Dasein ganz anders verlaufen wäre. Nicht er lebt, sondern der Geist der Zeit lebt in ihm.' Bach heeft al het verlangen en streven van vroegere tijden verwezenlijkt, het blijvende geschapen op het gebied van Kantate, Choralvorspiele, Passion enz. In Bach is de geschiedenis van eeuwen geobjectiveerd. Hij is, om met Kant te spreken, een historisch postulaat. Schweitzer noemt hem hierom 'der grösste deutsche Musiker,' spreekt van 'Universalpersönlichkeit'.[2)]

Tegenover dergelijke stellige uitingen rijzen bedenkingen. Reeds dadelijk deze vraag: als Bach zoo weinig subjectiefs bezat, hoe laat zich dan verklaren, dat in het subjectieve tijdperk bij uitnemendheid, dat der romantiek, zijn eerherstel plaats heeft? De romantische, historische en nationale tendenzen (in tegenstelling met het rationalisme) mogen daartoe hebben bijgedragen, de biograaf Forkel wordt intusschen op den voet gevolgd door den aestheticus Rochlitz. Hadden de romantici niet in Bach veel van zichzelf teruggevonden, hun bewondering voor den Kantor zou niet zoo geestdriftig geweest zijn. Op de basis van het mystieke, laat dit dan naar het aesthetische georiënteerd zijn, worden zoowel Bach als Beethoven verheven: het contrapunt evenzeer als de harmonie. Mosewius, Hoffmann, Schumann, Mendelssohn, Zelter, Devrient en hoeveel anderen, zelfs lateren: Liszt, Wagner hebben het hunne gedaan voor de verbreiding van Bach's roem. In Robert Schumann's geschriften kan men o.a. lezen: 'Das Wohltemperierte sei dein täglich Brot, dann wirst du gewisz ein tüchtiger Musiker.'[3)] Elders: 'Bachs Werke sind ein

1) J.S.B. p. 3; zie ook de capita XIX-XXI.
2) J.S.B. p. 1/2.
3) R. Schumann, 'Ges. Schriften ueber Musik u. Musiker', Leipzig, (Recl.) III, 170.

Kapital für alle Zeiten.... am herrlichsten, am kühnsten, in seinem Urelemente erscheint Bach aber nur ein für allemal an seiner Orgel. Hier kennt er weder Masz noch Ziel, und arbeitet *auf Jahrhunderte hinaus*.'[1] En hij beäamt wat Zelter gezegd heeft: 'Dieser Leipziger Kantor ist eine unbegreifliche Erscheinung der Gottheit.'[2]

Typeerend is ook wat Eduard Devrient verhaalt over zijn en Mendelssohn's pogingen bij Zelter, om de Mattheus-Passion tot uitvoering te brengen.[3] Het verlangen van Devrient den Jezus in het openbaar te zingen, deed hem tenslotte in een slapeloozen nacht het besluit nemen, om al zijn krachten aan de wederopstanding van dit meesterwerk te wijden. De dramatisch-levendige schildering van al de moeite, die hij en Mendelssohn zich bij den ouden brombeer Zelter hebben getroost, getuigt niet minder van hun beider Bach-vereering dan de angstige manier, waarop Goethe's vriend zelf de in zijn bezit zijnde Bach-manuscripten voor de wereld verborgen hield: 'de stukken van den onbegrijpelijken rekenmeester,' gelijk hij zeide. Wat Mendelssohn aangaat: hij toonde aan Devrient 'mit ehrfurchtsvoll verklärtem Gesicht' een afschrift der Passion. De nauwelijks twintigjarige studeerde de koren in 'met onverbiddelijke nauwgezetheid' en na de uitvoering - men moge het Mendelssohn vergeven, dat hij coupures aanbracht en andere zonden bedreef, welke bij zijn ontzaglijke verdiensten in het niet verdwijnen - schreef Fanny, zijn beroemde zuster, aan Klingemann: 'die Passion ist Eigenthum der Gemüther geworden'.[4] Zou voorts Chopin, de leerling der Bach-apostels Zywny en Elsner, uit 's Kantors werken alleen de logica geleerd hebben, die zijn composities vaak hun ruggegraat geeft? Dat zou bezwaarlijk voldoende wezen om de liefde te verklaren, die Chopin immer voor Bach bijbleef, met name voor diens 'Wohltemperiertes Klavier.'

Neen, dat Bach van de romantici de hem passende kroon

1) Ik cursiveer.
2) Vgl. 'R. Schumann als Schriftsteller' von J. Schrattenholtz, Leipzig 2e Aufl. 1880, p. 30.
3) E. Devrient, 'Meine Erinnerungen an F. Mendelssohn-Bartholdy und seine Briefe an mich,' Leipzig 1891, pp. 48-68.
4) Seb. Hensel, 'Die Familie Mendelssohn 1729-1847', nieuwe uitgave van Prof. Brandes in 2 dln. Leipzig 1929.

ontving, dat hij door hen in zijn geheele grootheid werd erkend, bewijst, meen ik, reeds genoegzaam, dat er verwantschap tusschen zijn muziek en de romantische moet bestaan, dat er in zijn werk velerlei kiemen zijn, die vrucht konden dragen voor de toekomst. Zooals er b.v. ook in het oeuvre van Chopin heel wat school, dat eerst een latere tijd erin vermocht te ontdekken.

Nu moet zeer zeker erkend, dat Schweitzer de z.g. objectiviteit van Bach slechts aanvaardt met het noodige voorbehoud. Men leze zijn uiteenzettingen op blz. 409 vlg., waardoor nader licht wordt geworpen op zijn bedoelingen in dezen. ‘Absolute muziek’, zegt hij daar terecht, ‘bestaat niet.’ ‘Bis zum Momente, wo er durch eine bestimmte Sprache in die Erscheinung tritt, ist jeder künstlerische Gedanke complex.’ Alleen wordt - zoo redeneert hij verder - de romantische geest zich van deze gecompliceerdheid veel sterker bewust, zoodat de andere kunstenaar, die nu eenmaal in elken componist woont, bij den romanticus veel nadrukkelijker meespreekt. Evenwel, zelfs met deze reserve, acht ik het epitheton objectief voor Bach minder juist.

Bewijzen vind ik o.a. in het volgende:

Wat Bach doet in zijn transscripties is geenszins de uiting van een objectieven geest. De geniale correcties, die hij het origineel, Vivaldi inbegrepen, herhaaldelijk deed ondergaan, zijn integendeel iets zeer subjectiefs en het zou interessant wezen eens een vergelijkend onderzoek in te stellen met wat Liszt aan ‘bewerkingen’ heeft nagelaten. Ook op Liszt's scheppende fantazie werkte de vreemde muziek als een prikkel. Dat zijn resultaten veel en veel lager stonden, dat hij zijn prooi soms allerbedenkelijkst mishandelde - zoo b.v. het edele lied van Beethoven ‘Adelaïde’, dat de jonge Richard Wagner heel wat eerbiediger beminde[1] -, bewijst nog in geenen deele, dat Bach in wezen anders handelde. Hier is hoogstens gradueel verschil, geen essentieel. Ook Bach miste tenslotte de piëteit voor anderer werk, die een naar het objectieve gerichte geest zou moeten toonen. Opvallend is in dit verband, dat Schweitzer niet alleen Liszt's transscripties boven hun waarde schat, maar dat hij karakteristiek voor

1) R. Wagner, ‘Eine Pilgerfahrt zu Beethoven’.

Mendelssohn's Bach-opvatting een passage uit diens brieven noemt, die juist den grooten Felix van zijn kleineren kant laat zien.[1] Daar fluistert hij nml. onder de roos aan Fanny het geheim toe van een huismiddeltje, om de Arpeggio's in Bach's Chromatische Fantasie met veel effect te spelen (o.a. door 't verdubbelen der basnoten). Meer grappig, dan getuigend van respect.[2].

Slecht past in het kader der objectiviteit voorts de revolutionnaire Bach. Helpt deze juist niet verklaren, waarom de tijdgenooten in den Kantor schier uitsluitend den organist eerden, waarom zelfs de eigen zoons weinig meer dan ontzag hadden voor huns vaders werk? Dat lag niet uitsluitend aan zekere rationalistische opvattingen, als b.v. dat de muziek van het verleden noodzakelijk slechter is, dan die van vandaag; evenmin aan het verlangen naar muziek, welke ‘natuurlijk gevoel’ was; of aan de omstandigheid, dat men de obligate stemmen beu werd. Bach was ook een stoutmoedige. Schweitzer karakteriseert hem als volgt: ‘Naar vorm en uitdrukkingswijze antiek, modern in zijn zucht om het dichtwerk ‘auf dem höchstmöglichen Grad musikalischer Evidenz zu bringen.’ Ik begrijp niet, hoe Schweitzer dit rijmt met zijn eigen bewonderenswaardige lofrede op den ‘absoluut nieuwen’ vorm der Inventionen[3], strengere contrapuntische praeludiën voor clavichord (ter wille van het cantabile), waar Bach den liedvorm in twee sätze verlaat en er één schept, welke de muzikale gedachte, thematisch en motivisch, natuurlijk opbouwt! Elders noemt Schweitzer de aanwending der blazers in de Brandenburgsche Concerten ‘geniaal gewaagd’, soms een soort solo-kwartet naast de strijkers. Maar wien zou dat meer verheugd hebben, dan Carl Maria von Weber, in wiens romantische Freischütz-partituur de blaasinstrumenten de heerschappij der strijkers verbreken, die nog bij Beethoven domineeren. En Bach's vingerzetting acht Schweitzer een hervorming, radicaler dan die van Couperin. (‘L'art de toucher le clavecin’). Hoe kan hij tegenover zulke feiten spreken van antiek?

1) J.S.B., pp. 237 en 295.
2) Brief van 14 Nov. 1840.
3) J.S.B. 304/305.

Waarlijk, men zou vaak eerder neiging gevoelen in te stemmen met een gezegde van de schrijvers van het ten onzent nog veel te weinig bekende standaardwerk ‘La musique et la vie intérieure’, L. Bourguès en A. Denéréaz (een werk, door niemand minder dan Prof. Jachimecki te Krakau baanbrekend genoemd[1)], n.l. ‘créateur et prophète, Bach le fut plus que quiconque.’[2)] Een fuga-thema herinnerde deze auteurs aan het begin van Liszt's ‘Préludes,’ de accoorden der chromatische Fantazie noemden zij wonderen van divinatie, welke Wagner zich later in Götterdämmerung zou herinneren, na een heel leven van toenemende phonesthetische stoutmoedigheden.[3)] Gedurfd in hooge mate is Bach in de onafhankelijkheid, waarmee hij elke stem haar eigen weg laat volgen, in de talrijke voorbijgaande dissonanten met hun sonore wrijving. Terwijl Handel slechts zelden septiemen en nonen gebruikt, komen deze bij Bach overvloedig voor, en herhaaldelijk ontmoet men de ‘tritonus,’ die karakteristiek zal zijn voor Weber, Liszt, Moussorgsky, Debussy. Hij vereenigt in zijn Fuga's syncopen met chromatische verzuchtingen tot een ongekend geheel. Zijn melodische phrases kunnen op talrijke manieren rhythmisch geïnterpreteerd worden.[4)]. Let men op Bach's polyrhythmiek en zijn gebruik van dissonanten, dan is er inderdaad reden om het woord van den Amerikaanschen professor D. G. Mason te beämen, dat hij is een hoeksteen der romantische beweging.[5)]

Doch daarbij blijft het niet. Romantiek vind ik ook in Bach's toonschildering. Het verschil, zegt Schweitzer, bestaande tusschen den Kantor en de naiëve programma-musici van oude en nieuwe tijden, is dat Bach ‘darauf verzichtet den Text in seiner Bewegung und Entfaltung darzustellen.’ Hij onderstreept wel het karakteristieke détail, werkt met contrasten en machtige stijgingen, maar ‘das Erlebnis der Idee’

1) L. Bourguès et A. Denéréaz ‘La musique et la vie intérieure’, Paris 1921. Vgl. Z. Jachimecki ‘Fryderyk Chopin’, Kraków, 1927. pp. 159/160.
2) B.e.D. p. 279.
3) Id. p. 287; zie ook Dr. E. Hull ‘Music, Classical, Romantic, Modern 1927. p. 36.
4) B.e.D. p. 280/281.
5) D. G. Mason ‘The romantic composers’, New-York, 1906. p. 191.

zoo kenmerkend voor Beethoven en de kunst ná Beethoven, zoekt men bij hem tevergeefs. Men bewondert alweer bij alle levendigheid der muzikale schildering Bach's maathouden; zoowel in een jeugdwerk als het ‘Capriccio auf die Abreise seines Bruders’, als in de recitatief-begeleidingen der Matthaeus-Passion[1] Wel is waar moet Schweitzer toegeven dat, in sommige koraalfantazieën en Kantaten, ook Bach zich wel schuldig maakt aan het euvel, dat de andere kunst te luid in de muziek meespreekt; maar, vervolgt hij, zijn dwaling heeft niets gemeen met die van de naieve vertegenwoordigers der toonschildering. De laatsten begaan de fout, dat zij het wezen der muziek miskennen. Bach dwaalt, omdat hij de taal, waarin hij zich zoo meesterlijk uitdrukt, tot het uiterste volmaakt, waarbij dan voor het begrip van den gemiddelden mensch het plastische bijna volkomen het melodische en schoone verdringt. ‘So irrt nur das Genie.’ Deze redeneering nu schijnt mij nogal spitsvondig. Men kan, dunkt me, met meer recht opmerken, dat een Berlioz, zeer zeker, zich minder wist te beheerschen dan Bach, doch dat hij én Schubert én de Kantor tenslotte *in den grond* op dezelfde wijze werken met picturale associaties. Wat Schubert deed in de begeleiding zijner liederen verschilt niet wezenlijk van wat Bach deed in die zijner recitatieven; en Bach's dwaling in zijn latere periode is m.i. slechts de consequentie, welke het realisme der romantiek evenzeer moest trekken.

Van 's meesters verdere romantische eigenschappen zou ik nog willen noemen de virtuositeit met haar bravour: men lette er eens op welk een dionysisch karakter de triller kan hebben, met name in de fuga's. En dan zoo'n heele Passacaglia met zijn grandioos thema, dat uit de afgronden der aarde schijnt op te stijgen en dat de Bachsche genius voert door een reeks van schitterende variaties naar het enorm-pompeuse lsot. Dit virtuose was den Kantor stellig heel sterk eigen, getuige het feit, dat hij het pas op den langen duur overwon. Voorts wijs ik nog op zijn mystiek, soms naar romantischen trant gericht op het aesthetische, b.v. merkwaardig in het choralvorspiel ‘Schmücke dich o liebe Seele.’ Eigenlijk is er in Bach's geheele gevoelswereld veel romantiek terug te vinden:

1) J.S.B. pp. 434 vlg.

ik heb er elders al eens op gewezen, dat mij menigmaal bij Bach's muziek romantische interpretatie op haar plaats scheen[1]; heel wat van hetgeen Hoffmann c.s. daaruit naar voren halen, is er onmiskenbaar in aanwezig en van verdraaiïngen als bij hun opvattingen over plastische kunst of literatuur is veel minder sprake. Bach's ziel is inderdaad ‘un perpétuel cratère d'émotions’ en sommige dezer emoties zijn eer modern dan antiek. Men doet volstrekt zijn kunst geen geweld aan, als men in de overmatige kwarten of dissonanten een morbiditeit erkent, welke Beethoven's Appassionata of Wagner's latere werken in nog sterker mate kenmerkt.[2] En Bach kende - hoe kan het anders bij zulk een buitengewoon beweeglijken geest - ook de nerveuse onrust. ‘Il jette sans cesse des ponts de l'une (phrase) à l'autre; un geste n'est pas exécuté que déjà il rêve du geste à venir, flux précipité dont les multiples flots ondulent éperduments naissant l'un de l'autre.’[3] Hij was hierin waarlijk volslagen anders dan Handel. Zelfs in zijn orgelwerken vindt men dat onrustige terug, zooals in het thema der A-dur Fuga, waarop ik aanstonds nog even terugkom.

Acht Schweitzer dit alles gering? Zouden wellicht volgens hem deze romantische of subjectieve eigenschappen zóózeer in 't niet verzinken tegenover de objectieve, dat zij bij het geven van een algemeene definitie geen invloed kunnen uitoefenen? In aanmerking genomen, dat aan alle muziek nu eenmaal onvermijdelijk romantische elementen eigen zijn?

Ik kan geen redenen vinden om dat aan te nemen. Veeleer geloof ik, hoe vreemd het moge klinken, waar het den man geldt, die den strijd tegen de romantiek in zijn banier heeft geschreven, dat Schweitzer de muziek qua talis *te* zeer als romantische kunst ziet en ervaart; en dat dit hem verhindert Bach's romantiek zuiver te onderscheiden. Immers hij, die zich kant tegen de Bach-interpretatie à la Liszt, tegen Beethoven's Bachspel zooals Czerny dat kenschetste, gebruikt soms uitdrukkingen, die een uitermate romantisch cachet hebben. Wie verklaart ‘Bachs Musik ist Gothik,’ roept nu

1) ‘Studiën over Chopin,’ p. 107.
2) B.e.D. p. 292.
3) Id. p. 281.

eenmaal onmiddellijk den geest van Schlegel op[1]: toen Schweitzer enkele jaren geleden het machtige H-moll Praeludium en Fuga speelde, kon men deze toelichting in het programma lezen: ‘Ueppige Gothik in Tönen, in der sich die grossen Linien wie von selbst in dem wunderbaren Tongeranke durchsetzen.’ Soms stemt Schweitzer in met typisch-romantische definities: ‘Auch auf seine (d.i. Bachs) Kunst geht Wagners Ausspruch, dasz die Musik das Unaussprechliche, den dichterischen Gedanken in seiner letzten Bestimmtheit, in welcher die verstandesmäszige Wortsprache ihn nicht mehr wiedergeben kann, ausdrücke.’ Zoo zou Bach de stemming van het dichterlijk object grijpen tot in haar fijnste nuances! Maar zoo'n gezegde, speciaal in den mond van Wagner, *dwingt* onze gedachten in de richting van Novalis, F. Schlegel, Tieck, Schelling, met hun opvatting van de muziek als ‘die dunkle Kunst’, welke alleen in staat is het allerdiepste uit te drukken. ‘Il y a une douloureuse disposition de l'âme qui n'a jamais été représenteé par aucun écrit’, zegt de Vigny in zijn Journal.

In 't algemeen toont Schweitzer ook te sterk de neiging om bij 't luisteren naar muziek te dichten. Hij bekent sympathie voor een organist, die opschriften wilde plaatsen boven eenige fuga's[2]: ‘Ein Organist, der ihr wahres Wesen erkannte, aüszerte einmal, er könne sie nicht mehr hören, ohne sich zu jeder eine geheime Ueberschrift zu denken.’ Dit is iets, dat al heel gauw tot gevaarlijk ‘hinein interpretieren’ kan leiden. Zoo stemt Schweitzer eerst in met den titel ‘Glaubensfreudigkeit’ voor de zonnigbewogen A-dur Fuga[2]; daarmee komt slecht overeen een latere opmerking over het thema dezer zelfde Fuga, dat, gebonden gespeeld, al zijn kracht verliest en omgekeerd: ‘indem man das Syncopierte durch Abheben betont, so wirkt das Stück merkwürdig unruhig, wozu dar mehr auf das Interessante des Details gerichtete Aufbau noch das seinige beiträgt.’[3] Zelfs bij algemeen gehouden titulatuur dreigt nu eenmaal het gevaar, dat men den componist de een of andere bedoeling gaat toeschrijven.

Die neiging verleidt Schweitzer wel eens tot ‘verklaringen’,

1) J.S.B. p. 336.
2) J.S.B. p. 253.
2) J.S.B. p. 253.
3) J.S.B. p. 294.

welke den noodigen grond schijnen te missen. Men leze slechts zijn hoofdstuk over de Mattheus-Passion. Waarom verzinnebeeldt het basmotief van het slotkoor de graflegging? Grondt de schrijver dit op een vergelijking met de Kantate: 'Ich steh mit einem Fusz im Grabe', waar de dalende motieven het neerzinken in het doodenrijk uitdrukken?[1] Maar in het bewuste slotkoor golven de basmotieven beurtelings omlaag en omhoog, in voortdurende regelmaat als het rhythme der zee. Met welk recht mag men dan alleen de dalende beweging karakteristiek noemen?[2] Een tweede voorbeeld van subjectieve interpretatie is de verklaring van de Arioso-begeleiding: 'Ja, freilich will in uns das Fleisch und Blut zum Kreuz gezwungen sein'. Wanneer het werkelijk de bedoeling van den componist was geweest, met dit eenvoudig motief in de fantazie der hoorders het beeld op te roepen van de onder zijn last bezwijkenden kruisdrager, zou hij dan de fluit het geschikte instrument hebben geoordeeld om een dergelijk aangrijpend gebeuren te schilderen?

De gemaakte opmerking, dat Schweitzer de muziek qua talis *te* zeer als romantische kunst ervaart, wordt misschien het meest bevestigd door zijn herhaaldelijk constateeren van verwantschap tusschen Bach en Schubert, Berlioz, zelfs Wagner. Volgens hem toont Schubert's taal in de begeleiding zijner liederen de sterkste gelijkenis met die van Bach; en hij vindt des Kantor's geest zelfs terug in de 'Meistersinger'! Dat laatste schijnt wel onbegrijpelijk; even onbegrijpelijk als de geheele voorliefde van den soberen Schweitzer voor den meester van Tristan und Isolde, een werk, zóó hoog door hem gesteld, dat een uitvoering ervan te Bayreuth hem de kracht gaf om aan zijn Duitsche Bachwerk te beginnen. 'Wochenlang hatte ich versucht es in Angriff zu nehmen. In der gehobenen Stimmung, in der ich vom Festspielhügel heimkehrte, gelang es mir, ...fing ich zu schreiben an und hörte erst lange nach Sonnenaufgang auf[3].' Men krijgt, mirabile dictu, vaak den indruk, dat Wagner Schweitzer veel nader aan het hart ligt dan Beethoven.

1) J.S.B. p. 447 en 611/612.
2) J.S.B. p. 592.
3) 'Aus meinem Leben und Denken', p. 54.

Met 't oog op 't bovenstaande, dunkt het mij slecht vol te houden, dat voor Bach het epitheton ‘objectief musicus’ passen zou. Ook Schweitzer heeft dit niet aannemelijk gemaakt: tenslotte zie ik zijn boek, zeker, als een pleidooi tegen Spitta cum suis, d.w.z. tegen den absoluten Bach, doch tegelijk als pleitrede vóór een meer romantischen Bach. Dat hij, ondanks zijn boven allen twijfel staand streven naar zuiverste beoordeeling, zich niettemin heeft laten verleiden tot de geenerlei speling toelatende uitspraak ‘Bach ist ein Ende’, is m.i. behalve aan het feit, dat hij het romantische in den Kantor niet scherp genoeg vermocht te zien, te wijten aan de Schweitzer kenmerkende eigenschap slechts een zekeren kant der waarheid fèl, als met een bliksemstraal te belichten; die eigenschap, welke op zichzelf hem veeleer tot profeet stempelt dan tot geleerde en die den musicoloog evenzeer kenmerkt als den filosoof en den psycholoog.[1)] Ik meen mij te herinneren, dat reeds professor Roessingh den wijsgeer Schweitzer een zekere eenzijdigheid verweet; en ik denk, dat zijn leuze ‘Ehrfurcht vor dem Leben’ de psychologen bezwaarlijk zal bevredigen. Zoo zou ook hièr eenige verzachting wenschelijk geweest zijn. Had Schweitzer gezegd: ‘Bach is eer een einde dan een begin’, ik meen, dat hij dichter bij de door hem boven alles gestelde waarheid zou zijn gekomen.

Aan onze bewondering voor zijn meesterwerk over den grooten Kantor kan al het opgemerkte tenslotte weinig afdoen. Het zij nog eens herhaald: Schweitzer's oprechtheid, zijn afkeer van persoonlijk effectbejag, verdienen reeds onze volle erkenning en onzen eerbied, om van zijn buitengewone kennis te zwijgen. Laat het zijn, dat, gelijk Romain Rolland soms dwaalt door zijn zucht tot poëtische verheerlijking, Schweitzer dat doet door zijn profetischen aanleg: hem blijft als laatste doel steeds *de* waarheid voor oogen staan. Het is die houding, waar het bovenal op aankomt. Zooals professor Huizinga zegt in zijn ‘Cultuurhistorische Verkenningen’: het is een kwestie van geweten, van onderwerping. Wij kunnen, móeten, het subjectieve aanvaarden, zoolang dit het objectieve wil dienen. In dit subjectieve kan ook een Schweitzer dwalen;

1) Vgl. 't opgemerkte op de achtste pagina.

zijn streven wordt er niet minder zuiver om. De grootste les zijner Bach-monografie blijft het ootmoedig zich buigen voor het hoogste. Zij is het werk van een man, gegrepen door hartstochtelijke liefde voor het volstrekte, de liefde, waarvan men nimmer geneest.

Credo quia verum.

E.W. SCHALLENBERG

De schoonheid van Herman Gorters poëzie[1)]

I

Mag ik, na allereerst mijn hartelijken dank betuigd te hebben aan den voorzitter voor zijn vriendelijke begroeting, mijn diepgevoelde vreugde uitspreken over het feit, dat de onderscheiding, mij verleend door mijn benoeming tot eerelid der Koninklijke Vlaamsche Akademie, aanleiding werd tot mijn tegenwoordigheid in uw midden op deze openbare zitting. Het is voor mij een vreugde aan die zitting te mogen deelnemen in de oude vermaarde stad Gent, het centrum van het vlaamsche kultuurleven, waartoe wij, Noord Nederlandsche kunstenaars ons in warme sympathie en liefde getrokken voelen, niet in de laatste plaats om zijn spontaneïteit, zijn frissche natuurlijkheid, kortom zijn *jeugd*. Mijn vreugde wordt vergroot door het feit dat het mij vergund is om voor deze instelling, die het Vlaamsche kultuurleven met de middelen der wetenschap dient, en voor een kring van toehoorders in wier harten het wortelt, te mogen spreken over de schoonheid van Gorter's poëzie. Hier waar de liefde voor de *eigen* vlaamsche dichtkunst krachtig leeft, durf ik hopen ook sympathie en bewondering te vinden voor de dichtkunst van Gorter.

Hoezeer zich ook, als Fries, van den vlaamschen aard onderscheidend, zoo had hij toch in zijn wezen de eenvoud, de kinderlijke onbevangenheid en de spontane natuurlijkheid, die onder de Vlamingen zeker meer weerklank vinden dan onder de meesten van ons, Noord Nederlanders, met ons sterk-geremd gemoedsleven.

Alle groote dichters hebben een persoonlijke ontwikkelings-

1) Met bijzonder verlof, waarvoor de Gidsredactie dank zegt, uit de Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie overgenomen.

kurve. Zoo men echter een aantal van die kurven onderling vergeleek, zou men daarin zeer veel gemeenschappelijks vinden. De jeugdgedichten der meeste groote dichters zijn niet slechts van een meesleepende bekoorlijkheid, maar ook van een groote volkomenheid van vorm. Het is of zij onmiddellijk over alle registers van hun genie de beschikking gehad hebben. In den regel wordt deze eerste fase van rijke bekoring, de fase ook waarin de dichter zich stort in de dingen der wereld en zich in hen verliest, gevolgd door een inzinking, of althans een overgangsperiode, die zekere kenmerken van verarming en verdorring draagt. Pas wanneer deze overwonnen is, gaat het weer verder naar hoogere hoogten en diepere diepten. Dan pas wordt het liefelijke gezang der schoonheid die uit de zinnen is, overstemd door de plechtige, verheven muziek eener schoonheid, geboren uit geestelijke verlangens en geestelijke aanschouwing. Uit de gedichten dier tweede fase slaat de gloed van den intellektueelen hartstocht omhoog. In hen wordt een poging gedaan, om het hoogste te bereiken, wat de scheppingskrachtige mensch te bereiken vermag: een wereld- en levenskonceptie, uit den aard der zaak op abstrakte gedachten berustend, door de vermogens van gemoed en fantasie te herscheppen tot verbeelding. Wie daarin slagen, dat zijn de groote Meesters in de velden der poëzie. Gaan we de poëtische ontwikkeling na van Dante, van Skakespeare, van Vondel en Milton, van Goethe, van Tolstoï, van Guido Gezelle - wij zullen vinden dat zij, natuurlijk met tal van *persoonlijke* variaties, in haar groote lijnen volgens deze kurve verloopt.

Bij hen allen vindt ge een dichterlijke jeugdfase vol rijkheid en gratie waarin de zintuiglijk-waarneembare schoonheid hun werk doorzingt en doorglanst; vervolgens een zeker verlies van hun jeugdhoedanigheden, dat niet door andere winsten wordt opgewogen, tot in de fase hunner dichterlijke rijpheid, de muziek der onzichtbare wereld en de gloed der hoogste Idee van het goede, schoone en ware, de inspireerende kracht worden van hunne poëzie.

Niet anders dan van de hierboven genoemde meesters, is de dichterlijke ontwikkelingsgang van Gorter in *het algemeen* verloopen. Het *persoonlijke* van dien gang is, dat hij de *spon-*

tane harmonie van het grootste werk zijner jeugdfase in die zijner dichterlijke rijpheid nooit meer zóó volkomen heeft bereikt. Dat Gorter's jeugdgedicht *Mei* niet enkel een bevallig en bekoorlijk verrukkelijk poëem, maar een in zijn soort volkomen kunstwerk is, dat wordt heden niet meer betwijfeld. Wanneer een gedicht in een halve eeuw nergens, in geen plekje zijner verbeelding verouderd is, in geen zijner facetten verdoft, dan mogen we gerust zeggen dat het *klassiek* is en zal blijven leven, zoolang de taal leeft waarin het geschreven werd. *Mei* behoort tot de klassieke kernschat onzer literatuur. De meeste daartoe behoorende omvangrijke werken kunnen slechts door een kleine minderheid van letterkundig-ontwikkelden worden genoten; zij leven niet werkelijk in een wijden kring. Met *Mei* staat dit anders. Elke jongen en elk meisje, die in 't minst gevoelig zijn voor poëzie, kunnen de schoonheid van Gorter's *Mei* genieten. Het stroomt aan als een zomerwind, het ruischt aan als een zomerzee: het verblijdt en verrukt door zijn pure schoonheid, als merelgezang in 't vroege jaar.

Het schijnt mij toe dat in Mei geen zwakke plekken zijn, geen inzinkingen zooals in Gorter's latere groote werken. Van de eerste tot de laatste regel wordt het gevoed door verrukking over het leven. Het is de vrucht van een zeer onstuimige en tevens zeer teedere liefdesroes voor de zintuigelijkwaarneembare wereld. En tevens is het de vrucht van een triomfantelijke vaart der verbeelding, nergens afgebroken of gestuit. Het lijkt vanzelf ontstaan, als een heerlijk natuurgewas. Bij allen hartstocht en alle vaart, is het toch weer zoo beheerscht dat men herinnerd wordt aan het schoone penseelschrift van den een of anderen japanschen meester.

Deze beide karaktertrekken der schoonheid van *Mei*: het geinspireerde karakter, en de volkomen harmonie, het volschoone evenwicht, wil ik gaarne iets uitvoeriger beschouwen. De inspiratie blijkt niet slechts uit de vaart der verbeelding, de frischheid en oorspronkelijkheid der taal, de bewogenheid van het rythme, maar ook uit de schoonheid van het geheel, uit de harmonische verhouding tusschen de verschillende deelen met dat geheel, dat is uit de kompositie. Het is, meen ik, uiterst zeldzaam, dat een jong dichter in de kompositie

van zijn eersteling - vooral zoo dit een gedicht is van langeren adem -, zulk een volkomendheid bereikt als Gorter in Mei.

De kompositaire schoonheid van *Mei* beschouw ik als het resultaat der inspiratie, de geheimzinnige van binnen uit opborrelende kracht, die door niets te vervangen is. Maar al had het verstand die kompositie nooit kunnen bedenken, zoo beteekent dit geenszins, dat zij buiten het kiezende en ordenende verstand om, geworden is. In het prachtige drieluik, dat *Mei* in kompositair opzicht vormt, blijft het eerste deel lichtkleurig en feestelijk, als een fresco van Botticelli. Het tweede, waarin de gloed der poëzie zich verdiept, neemt den verrukten lezer of hoorder van stijging tot stijging mede naar de het leven der zinnen transcendeerende sfeer, waarin *Mei* Balder terugvindt en door hem wordt ingewijd in het wezen der ziel. En het derde deel, - hoe verwonderlijk sterk leeft daarin weer de sfeer van de vertrouwde aarde en de aardsche dingen, die waarin de ‘zoete kleine Mei’ nu weer wordt opgenomen, eer zij vergaat. Gedempt is de schittering der levensvreugde, verstild het hooglied der verrukking, versoberd de gloed van het verlangen. Met een zachtheid en innigheid zonder wedergade, verhaalt de dichter Mei's laatste levensdagen, de nadering voor haar van den dood, die het schoonste en lieflijkste niet spaart. Het is of het teerste van alle menschelijke gevoelens, de weemoed, menschen en dingen, en heel het leven op aarde, in dezen slotzang in haar violette sluiers hult.

Met de verwonderlijke gaafheid der kompositie, is een hoofdbron der schoonheid van het gedicht de rijkheid en harmonie der motieven en de wijze hunner verstrengeling. Het hoofdmotief, waar *Mei* op is gebouwd, is verrukking over het natuurleven, over de zee, de duinen, de wolkenluchten van Holland en de hollandsche wateren. Van den eersten tot den laatsten regel is *Mei* doortrokken van de sfeer van het hollandsche land- en lucht- en waterschap, en het is de liefde voor deze sfeer, die de verbeelding van den dichter bevleugelt.

Met dit eerste motief is het tweede: dat van de geboorte, den groei-in-lieflijkheid, de tocht naar Balder's rijk, de ontgoocheling en het sterven van Mei op de innigste manier vervlochten. Haar leven is de schoonste bloesem van het

natuurleven. Maar het is ook meer en anders: het is het wezen van het leven zelf, voor zoover dit van de zinnen afhankelijk is, - en dat wezen is: vluchtig te zijn, voorbijgaand, van de geboorte af aan door den dood bedreigd. In dit motief lag het gevaar van het *allegorische*; de kracht der verbeelding overwon het echter spelend, door Mei te bezielen en bijna te verpersoonlijken; iets van lieflijke, teere, speelsche vrouwelijkheid in haar uit te beelden eerst en daarna van vrouwenverlangen en vrouwenverdriet, zoo innig uit te beelden, dat de 'zoete kleine Mei' ons aan het hart groeit als een levend wezen, ontroerend van onschuld en argeloosheid, en we schreien om haar dood.

Dan is er het motief van Balder. Bedreigde *Mei* zelf een zwakkere verbeelding met den val in het allegorische, in Balder dreigde een mythologieerend element de harmonie van het gedicht te verstoren. Dat daarvan in werkelijkheid geen sprake is, behoef ik nauwelijks te zeggen. Men vraagt zich af, het gedicht ontledend, wat die Noorsche god met zijn in zichzelf verzonken wezen daar doet in het hollandsche landschap, tusschen de duinen, de weien en de oude vertrouwde stadjes, waar Mei's levensgang zich afspeelt. Hoe komt daar die heele Noorsche godenwereld te pas, zoo levend en konkreet uitgebeeld in het maal, dat zij houden in het fantastisch paleis waar Mei Balder komt zoeken? Verstandelijk lijkt het haast niet mogelijk, dat deze episode in den gang van het gedicht geen stoornis zou beteekenen. Maar het verstand, zou ik een weinig paradoxaal willen beweren, heeft geen verstand van poëzie. In werkelijkheid brengt het *Balder*-motief in het gedicht de grootschheid en geheimzinnigheid van het, onuitputtelijke en ondoorgrondelijke, leven der innerlijkheid, zooals *Mei* daarin brengt de onuitputtelijke lieflijkheid en rijkheid van het natuurleven.

Alle hypothesen der moderne psychiatrie over een diepste sfeer der ziel, een sfeer zonder verband met die der zintuiglijke indrukken, waar een stem uit opstijgt, een bron welt, welker herkomst niet na te speuren zijn, - in de Balderfiguur kwamen ze tot leven, lang eer de wetenschap ze op het spoor was.

De symboliek dezer figuur is, als iedere echte symboliek

in zoover vaag, dat zij naar alle richtingen uitstraalt en tal van duidingen toelaat.

Mei staat als lyrisch natuurepos geheel op zichzelf niet alleen in de Nederlandsche dichtkunst van dezen tijd, maar zoover ik kan oordeelen ook in de moderne wereldliteratuur. Zeker heeft Gorter voor zijn eersteling iets te danken gehad aan Keats' Endymion en Hyperion, maar hoeveel traditioneeler is Keats dan Gorter, hoeveel klassicistischer zijn zijn vormen. Hoeveel sterker doorgloeit bij Gorter de scheppende verbeelding oude motieven met eigen persoonlijk leven! In hoeveel hooger mate dan Keats en ook Shelley, is Gorter opgetreden als vernieuwer van de taal, de versvorm en de versmuziek.

Veroorlooft u mij thans een paar oogenblikken bij deze drie middelen tot uitdrukking van de poëtische schoonheid stil te staan.

Gorter's taal in Mei is in de hoogste mate jong, persoonlijk, konkreet en beeldend. Zij vertolkt onmiddellijk de indrukken die de zinnen van de prikkels der buitenwereld ontvangen, en vertolkt ze doorloopend door beelden. Het gevoel en de gedachte worden in Gorter spontaan tot beeld, zooals in het kind en den primitieven mensch. In den dichter leeft immers het beeldend vermogen voort, dat de gewone mensch en de menschheid, ouder wordend, verliezen. Volkomen vrij is de taal in *Mei* van konventioneele vormen. Ik geloof niet dat men in Gorter's geheele oeuvre één geijkte uitdrukking of één versleten beeld zal vinden; al die doode vormen, die het geschreven Nederlandsch van zijn tijd met zich meesleepte - ze zijn ook heden nog lang niet alle begraven, - ze schijnen voor hem niet te bestaan. Met de zijne vergeleken, doet de poëtische taal der andere leden van de Nieuwe Gidsgroep, met uitzondering van van Eeden en van van Deyssel - nog aan als ietwat deftig en boekig. Gorter heeft de poëzie zóó eenvoudig en natuurlijk leeren spreken, als sedert Brederoo geen enkel Noordnederlandsch dichter dat had gedaan. Somtijds heeft zijn taal iets kinderlijks, - en misschien zou men hem kunnen verwijten, de taalvormen met al te groote individueele vrijheid te behandelen. In Gorter's taal komen zoowel de sterke als de zwakke kanten van zijn individualisme

aan het licht. Hij heeft onze taal zeer verrijkt, haar leniger en gesmijdiger gemaakt. Maar hij deed het alles eigenmachtig, als een onweerstaanbaar zachte geweldenaar ging hij met haar om. De liefde voor oude oorspronkelijke taalvormen, die zoo diep leeft in Gezelle, het streven die vormen weer tot leven te brengen en zóó de taal, van haar eigen wortel uit, organisch te verrijken; - zij waren Gorter te eenenmale vreemd. Dit beschouw ik zeker als een tekort in hem, dat weer verband hield met wat men zijn gemis aan gevoel voor het historisch gewordene zou kunnen noemen, een àl te weinig zich zijn verworteling in eigen volksdom en volkskultuur bewust zijn.

Een der grootste schoonheden van Gorter's poëzie is de rijkdom en de bekoring der beeldspraak. In *Mei* ontstaat deze dikwijls uit het rijm. Een woord roept een ander woord op dat met denzelfden klank eindigt, - en zóó aktief, zóó paraat, zóó snelbewogen is de verbeelding, dat zij uit de gelijkheid van eindklank dezer woorden onmiddellijk een dier geheimzinnige overeenkomsten tusschen de dingen, die beide benoemen, op het spoor komt, waar het heelal vol van is, - alles is immers in alles. Maar dit is nog slechts de eerste stap, waar direkt de tweede op volgt. Het rijmwoord bevleugelt op zijn beurt de verbeelding; een tafereel duikt op voor het innerlijk oog van den dichter, en wat hij ziet of hoort, dat móet hij uitzeggen, uitbeelden, al schijnt het een doellooze afdwaling van het verhaal. Maar hoe zou het dat kunnen zijn, daar immers het hoogste doel der poëzie de schoonheid is? Juist in die tallooze, verrukkelijke kleine verbeeldingen, waar *Mei* van vol is, die flonkerende edelsteenen van het puurste water, manifesteert de schoonheid zich met absolute kracht.

Nu kan men te recht zeggen, dat déze bron van inspiratie, haar opwellen van uit het rijm, niet de allerhoogste en de allerzuiverste is, - en dat dit volgen van den loktoon der verbeelding, op àlle paden waarheen zij roept, verleidt tot een niet geheel verantwoord zwerven. Het is zeker waar dat de schoonheid in *Mei* voornamelijk wordt opgewekt door zintuigelijke indrukken en uiterlijke associaties. Vol van het leven der zinnen te zijn; en de lokking der schoonheid vol-

gend, te zwerven van ding tot ding, als een vlinder van bloesem tot bloesem, - dat ligt in het wezen der jeugd; het is haar gave, haar voorrecht, - maar daarin vindt zij ook haar begrenzingen. *Mei* is de donzige heerlijke vrucht van een zeer jongen geest, die springt en huppelt als een jong geitje en niets weet van een streng afgebakend pad. Het is het werk van een, dóór zijn jeugd, bij alle geraffineerdheid primitieve geest - zooals de middeleeuwer primitief was, - een wiens denken zich niet persen laat in streng-oorzakelijke vormen, maar die - ook weer als de middeleeuwer - elk ding, spontaan en intuitief, als symbool van tallooze andere dingen ervaart.

Maken de rijkdom en het evokatieve karakter van Gorter's beeldspraak in *Mei* het gedicht tot een overrijke bron van visueele schoonheid, zoo maken rijm, rythme en versmuziek het tot een verrukking voor het muzikale gevoel. Het rijm is nooit geforceerd en evenmin ooit banaal, maar altijd een natuurlijke uiting der inspiratie, vaak opgeroepen door een vluchtige associatie wel is waar, maar toch ook een zelfstandige kracht tusschen de krachten, die de verbeelding voortstuwen.

Het rythme is bij Gorter een rijk, waar volkomen vrijheid heerscht en toch schoone orde; de vijfvoet volgt in *Mei* spontaan de innerlijke stuwing, zonder eenig vooropgesteld verzet tegen den maatgang der jamben. Maar ook zonder eenige wettische gehoorzaamheid, eenig ontzag voor den van buiten af opgelegden regel. Het vers beweegt zich vrij als een mensch, die zijn spieren volkomen beheerscht en de wet van zijn eigen wezen volgt, haar en haar alleen.

Op den grondslag van deze vrijheid, van voortdurende innerlijke bewogenheid, en van een muzikaliteit die uit het wezen der ziel schijnt op te wellen, ontstaat Gorter's heerlijke versmuziek, zoo persoonlijk, dat men haar tusschen die van al zijn tijdgenooten onmiddellijk herkent, zoo ijl en licht, zoo betooverend in hare altijd oorspronkelijke en verrassende rythmen. Van alle gaven die de Muzen bij de geboorte van dezen haren lieveling tot diens hart deden instroomen, drong de gave der rythmische bewogenheid wel het allerdiepste in dat hart door.

Echter, in *Mei* klinkt het geluid van Gorter's versmuziek nog min of meer gedempt door het dichte gordijn heen der jamben.

Pas in de daarop volgende gedichten, de eerste bundel '*Verzen*', breekt de volle kracht open van het rythmisch gevoel. Dat gevoel, de muzikale bewogenheid, is daarin het meest treffende onder de elementen der poëtische schoonheid. Niet in de eerste plaats door de prikkels der *zichtbare* wereld wordt de verbeelding bewogen, maar door rythmische prikkels zoowel uit de buitenwereld als uit des dichters organisme zèlf omhoogstuwend. In een bepaalde fase van zijn dichterlijke ontwikkelingsgang heeft Gorter wereld en leven niet allereerst als schoone beelden, maar als verrukkende rythmen, als dans ondergaan en verbeeld. Ook hieruit blijkt hoeveel van het primitieve leven der menschheid in de groote dichters voortleeft.

In *Mei* zijn de verschillende kanten van Gorter's poëtisch genie slechts half ontplooid: en hieraan is voor een deel de verrukkelijke harmonie van het gedicht te danken. In zijn latere werken werd die harmonie verstoord; de eene of andere gave, het een of andere element zijner persoonlijkheid heeft daarin doorgaans het overwicht: soms het gevoel, soms de verbeelding, later ook wel het verstand. Reeds in de '*Verzen*' begint de dissociatie der elementen, die in *Mei* zoo dicht en vertrouwelijk bijeen lagen, als jonge vogels in een nest.

De eerste bundel *Verzen* bevat de schoonste erotische poëzie, in Noord-Nederland sedert de 17de eeuw geschreven. De vlam van een grooten hartstocht zet heel het wezen van den dichter in gloed: zinnen, gemoed en verbeelding. Aanbiddelijk is de innigheid van gevoel van sommige gedichten, zooals 'ik wilde ik kon u iets geven', - en 'Zie je ik houd van je'; betooverend het verbeeldingsspel van andere; - ik noem 'Toen bliezen de poortwachters op gouden horens'. Het is alsof de blauw-gouden fonkelingen der wereldzale, die het gedicht uitbeeldt, hetzij uit het rythme ontspringen of daarin oversprongen, - zóó volmaakt is tusschen rythme en beeld de eenheid. Prachtig zijn in sommige dezer verzen ook de donkere ondertonen, die in groote erotische poëzie

nooit ontbreken. Het felle rood van de roos der passie, dat zoo puur in elk blad brandt, verandert àl te schielijk in het somber-geronnen rood van den dood.

De fase, waarin Gorter's poëtische vermogens uitsluitend uitvloeiden in de bedding der erotische dichtkunst, duurde slechts kort, in tegenstelling tot wat wij zien bij den grooten Zuid-Nederlandschen lyricus Karel van de Woestijne, die gedurende zijn geheele leven nu en dan erotische poëzie geschreven heeft.

Wèl echter doorstroomt het erotisch gevoel als een bewogen onderstrooming Gorter's geheele latere levenswerk. Evenals andere groote dichters - ik noem Dante en Goethe, heeft de dichter van '*Mei*' en '*Pan*' een groot deel van zijn liefdesgevoel vergeestelijkt, het omgezet in intellektueele hartstocht.

Onmerkbaar gaat de erotische fase in Gorter's werk over in de sensitivistische. Uit het komplex van lichamelijk-geestelijke elementen, maakt de gewaarwording zich los en neemt de leiding. Rede, gemoed en verbeelding krijgen steeds minder deel aan het gedicht; het bewustzijn registreert enkel de reakties van het lichaam op de prikkels der buitenwereld, en de geheele taak van het poëtische vermogen bestaat hierin, deze reakties of gewaarwordingen zoo nauwkeurig en treffend mogelijk af te beelden.

Het zou mij te ver voeren om aan te toonen, hoe in sommige verzen uit Gorter's sensitivistische fase, de verbeeldingskracht zegeviert over den opzet van enkel gewaarwording te geven. Dan ontstaan gedichten van een vreemde fascineerende schoonheid. Maar die schoonheid is ziek en de weg waarop zij ontbloeit, voert tot waanzin. De dichter voelde het gevaar en keerde terug.

In deze fase van Gorter's poëtische ontwikkelingsgang - de eenige, meen ik, waarin hij niet geheel zijn eigen oorspronkelijken aanleg volgde maar onder vreemden invloed stond, en wel onder dien van L. van Deyssel - ging de muziek van zijn vers verloren. In het, als een nachtmerrie benauwende gedicht 'de Dagen' is niets meer van haar over dan een chaos van gebroken rythmen. Die muziek keert goddank terug, verstilder en bezonkener dan in de '*Verzen*', in die reeks schoone, helaas zoo weinig bekende sonnetten, begin-

nend: ‘Is dit het roepen van den morgen’ - Men vindt ze alléén in de uitgave van 1897 van ‘De school der poëzie’. Zij vormen een eerste poëtische poging van den dichter, om los te komen van uitings-wijzen, rechtstreeks uit het leven der zinnen en der aandriften ontstaan, en de hoogere krachten van gevoel, verbeelding en rede weer in zijn werk in te schakelen. Zoo werd deze sonnetten-cyclus een overgang tusschen vorigen en volgenden; dit feit verklaart hun bijzonderen rijkdom aan wat ik poëtische elektriciteit zou willen noemen.

II

Deze overgang beteekent ook het begin der groote verandering in 's dichters geestelijk leven die hem, over Spinoza en Dante heen, tot Marx en Dietzgen zou voeren. Tot aan zijn 28ste jaar ongeveer had Gorter als dichter geleefd als een slaaf van zijn zinnelijke indrukken en aandriften. Nu ontwaakte in hem het verlangen, zijn poëzie te bouwen op een geestelijken grondslag. Het feit, van tot dusver voornamelijk in en door het gevoel, de gewaarwording en de driften te hebben geleefd, werd hem bewust als een ziekte. Hij zocht genezing in de filosofie. Met een geweldige inspanning rukte hij zich los uit de duizendvoudige verstrengeling van de zintuigelijke wereld en sloeg het steile pad in naar de hoogvlakte der geestelijke abstraktie, aldoor gedreven door de onleschbare dorst naar waarheid en schoonheid die brandde in zijn hart.

Men voelt een trilling van vreugde door zich heen gaan wanneer men, bladerend in de definitieve uitgave van Gorter's werken, direkt volgend op het korte fragment uit ‘de Dagen’ dat de dichter daarin opnam, en dat enkel gewaarwording is:

> Gingen de straten heen in eindeloosheid,
> Geelden lantarens in de weeke voosheid

en zoo verder, onverhoeds, als voor een hooge bergwand, voor Spinoza's omschrijving van het Hoogste Wezen staat:

> Substantia infinita extensa et cogitans - is God.

En nu begint een dubbele worsteling: die, om de abstrakte

idee der Hoogste Waarheid geheel in zich op te nemen, zich in haar volle liefde te verdiepen, én die, om de verbeelding door deze liefde te laten bevruchten. Welk een opgave voor dezen, zoo fel met de zinnen levenden mensch! Een poos lang stortte hij zich daar in met al zijn kracht en hartstocht. Alles wat hij had aangebeden als waarheid en schoonheid, leek hem in het licht, dat voor hem was opgegaan, logen en schijn. Enkel in de filosofische abstraktie zag hij ze nog. Spinoza's strenge bewijsvoeringen poogde hij te herscheppen tot poëzie. Maar dit bleek - behoef ik het te zeggen - een hopelooze poging.

De filosofische poëzie is in Gorter's ontwikkelingsgang slechts een kort intermezzo geweest. Aan een *ideeëlen* grondslag alléén had deze van nature met al zijn zinnen fel levenden mensch niet genoeg. Hij zocht verder, naar een wijze, de werkelijkheid te benaderen en te begrijpen, die hem ook een *materieelen* grondslag vond. Hij vond dien in Marx en Dietzgen, dat is in de leer van het dialektisch-materialistische socialisme. 33 jaar oud was hij, toen hij dien grondslag vond, - en van toen af aan tot aan zijn dood, bijna 30 jaar later, is zijn leven één volhardend pogen geweest om het wordend socialisme, én de leer, die daaraan ten grond lag, te herscheppen tot poëtische schoonheid.

Hoe zwaar hij daarvoor heeft moeten worstelen, en welke vertwijfeling hem aanvankelijk vaak overviel, daarvan heeft hij in ‘Pan’ een aangrijpende dichterlijke bekentenis afgelegd.

> Zooals een vod sloop ik door Amsterdam,
> een vod om bij de vodden thuis te zijn -

en verder op:

> Ik had den heelen dag de poëzie
> al was ze dan nog zoo arm, gezocht,
> maar 'k had ze niet, nerregens kunnen vinden.

Maar allengs vond hij haar toch.

Eerst uitsluitend als, eenigszins deklamatorische, lyriek, gevoelsuitstortingen met een element van bespiegeling, - getuigenissen van het geluk, dat de eenzame individualist, die de dichter geweest was, ervoer in het beleven der menschelijke kameraadschap; - verrukte evokaties der wordende

menschelijk-maatschappelijke schoonheid, waarin de verbeelding plotseling met de oude kracht omhoog zwiert als in dit prachtige begin:

> D'arbeidersklasse danst een grooten reidans
> Aan d'oceaan der wereld.

In dezen tijd ontstond ook het kleine volmaakt schoone dubbelgedicht op den man en de vrouw der komende tijden, beginnend:

> Van uit een nieuwe wereld treedt
> een man mij aan met enge kleed,
> schittrend zooals ik nimmer zag,
> met 't hoofd zoo stralend als de dag.

Alle strofen van dit vers zijn van een goudpure, verstrakte en gekoncentreerde schoonheid, die de dichter slechts zelden heeft bereikt, en die, ik weet zelf niet waarom, mij aan sommige van Tolstoï's onvolprezen ‘Volksverhalen’ doet denken.

Een klein aantal gedichten uit die jaren behoort tot de edelste socialistische lyriek die, voor zoover mij bekend is, in het Westen werd geschreven, - geen strijdpoëzie, maar uitbeelding van de nieuwe liefde en het nieuwe geluk, die 's dichters hart geheel vervulden.

Maar Gorter was zich bewust, dat de lyriek, de individueelste vorm der poëzie, niet de aangewezen vorm kon zijn, om de socialistische wereld- en levenskonceptie uit te beelden. Wel was het, volgens hem, nog te vroeg voor het socialistisch drama, dat de groote worstelingen zou afbeelden tusschen de ondergaande samenleving en de komende, niet echter voor het socialistisch epos. Bewust stelde hij zich tot taak dat epos te maken. De eerste proeve daarvan, het ‘*Klein Heldendicht*’, is in zijn zuivere, onopgesmukte eerlijkheid nog wat nuchter en daarbij, zooals de dichter later zelf erkende, niet overal vrij van een kleinburgerlijk-idyllische bijsmaak. Gorter zelf placht te zeggen, dat het hier en daar op Schiller leek. Dat was in zijn mond allerminst een lof; het lag ook volstrekt niet in zijn bedoeling zich op Schiller te inspireeren. Men behoeft maar enkele bladzijden van het *Klein Heldendicht* te lezen, om te bemerken dat Gorter daarin, wat stijl en beeldspraak aangaat, bewust de voetsporen van een zeer veel

grooteren zanger gevolgd heeft, die namelijk van Homeros.

Het is niet zoo gemakkelijk te zeggen, wat aan het '*Klein Heldendicht*' ontbreekt, om dit te maken tot een bron van even puur poëtisch genot, als vele van Gorter's andere poëtische werken. Ik geloof dat het komt, doordat het gevoel daarin niet genoeg verweven is met het leven der onderbewuste sfeer, niet voldoende bezonken. Het geheele gedicht is al te zeer ontstaan uit een bewust streven: gevoel, gedachte, beeldspraak, het is alles bijna aldoor uitsluitend bewust, voortgekomen uit sterke wilsspanning en redelijke overtuiging. Slechts hier en daar voelt men plotseling den wiekslag der inspiratie ruischen, als in deze verrassende uitbeelding van het Parijs der Commune:

> Parijs was toen een goudschijnende fakkel
> Parijs was toen een heerlijke middernacht;
> Parijs was toen een roode granaatappel
> die met zijn roode wangen aldoor lacht.....

Het *Klein Heldendicht* voldeed zijn maker evenmin als de socialistische lyriek hem voldaan had. Hij streefde naar een oneindig hooger doel, naar het, voor hem, allerhoogste: de episch-lyrische uitbeelding van het socialisme, de bevrijding van het menschengeslacht van socialen en geestelijken druk, in haar samenhang met het universeele worden.

Aan de verwerkelijking dezer grootsche konceptie heeft Gorter tien jaar van zijn leven gewijd. Hij heeft zich daaraan weggeschonken met diezelfde hartstochtelijke overgave, waarmee hij zich in de jaren daarvóór, wegschonk aan de verkondiging van het socialisme. Heel zijn leven richtte hij in, om door lange tijden van eenzaamheid bij de zee en door voortdurende geestelijke koncentratie, de extatische eenwording te bereiken met de levende kracht van het heelal en de groote krachten, die de menschheid doorstroomen. Van uit dit eenheids-gevoel wilde hij zijn epos scheppen. Ik geloof niet dat sedert Milton, een dergelijke poging op het gebied der epische poëzie in het Westen werd gewaagd.

Heeft Gorter de extatische eenwording bereikt, die hij nastreefde? In sommige oogenblikken zeer zeker: men kan de passages die daaruit voortvloeiden aanwijzen in zijn gedicht. Bij het lezen dier passages voelt men, dat Gorter in Pan den

universeelen samenhang der dingen, althans naar één kant, die van het stoffelijke zijn, en in één sfeer: die van de natuurlijke wording, waarlijk heeft beleefd.

Echter, die plaatsen wisselen af met andere, waar vele bladzijden achtereen de spanning verslapt. De stroom van het extatisch eenheidsbesef brak af: wat overbleef was dor relaas of verstandelijk betoog.

Ik kan hier niet probeeren in bijzonderheden na te gaan, waardoor *Pan*, ondanks de schoonheden van den hoogsten rang waar het rijk aan is, epische zoowel als lyrische, als *geheel* den lezer niet boeit, noch hem genot schenkt. Slechts enkele opmerkingen mogen volgen.

Het is Gorter slechts onvolkomen gelukt, zijn extatische eenheidsbelevingen van natuur en maatschappij in gestalten te projekteeren. Vooral in de uitbeelding van de Nieuwe Geest der Menschheid in het 'Gouden Meisje' schoot hij te kort. Zij blijft wazige, schimmige abstraktie. Hoe oneindig levender is de 'zoete kleine Mei'!

Dan geloof ik, ik zeide het reeds, dat in *Pan* te veel het betoogend verstand aan het woord is, wat aan de schoonheid te meer afbreuk doet, daar Gorter's verstandelijke aanleg, hoe glashelder en scherpzinnig denker hij ook was, zich door geen bijzondere diepzinnigheid of oorspronkelijkheid onderscheidde.

In de derde plaats is het falen der inspiratie in vele gedeelten van het gedicht pijnlijk merkbaar. Die gedeelten zijn dor als een zandige hoogvlakte; en de dichter doet, in zijn koninklijke waarachtigheid, geen enkele poging die dorheid te verbergen. Nergens brengt hij franje aan, nooit tracht hij een regel op te smukken met halfgevoelde woorden, hij kon het eenvoudig niet.

Verder ben ik overtuigd, dat een visie van de menschelijke gelukzaligheid, die niet omhoog welt uit de bronnen der religieuse mystiek, gedoemd is te kort te schieten in innigheid en verhevenheid. Men behoeft de laatste zangen van Pan, die het komend geluk der menschheid in beeld brengen, ook slechts vluchtig te vergelijken met Dante's Paradiso om te beseffen hoe de schraalheid en vlakheid der materialistische levensleer, den modernen dichter heeft verhinderd de

hoogste toppen in visionaire verrukking te aanschouwen.

En ten slotte - in poëtisch opzicht wel de hoofdfout, - ontbreekt in Pan de klare ordening der stof, de harmonie tusschen de verschillende deelen en het geheel, de schoone verstrengeling der motieven die alle in *Mei* in zoo hooge mate aanwezig zijn. Gorter's groot epos mist alle compositie. En dit lijkt mij de voornaamste oorzaak, waardoor de groote schoonheden van het gedicht niet tot de doorsnee lezer doordringen en hij àl te vaak den lijvigen foliant mismoedig en vermoeid uit de hand legt. Moge de dag spoedig komen, waarin waarachtige piëteit, vrij van slaafschheid, door liefdevolle, voorzichtige besnoeiïng, de hooge schoonheid van Pan voor velen toegankelijk zal maken.

Ja, grootsch van konceptie is het epos van 's dichters rijpen mannelijken leeftijd, rijk aan sublieme brokstukken poëzie. De natuur ruischt door *Pan* met even zuiveren kristalklank als zij *Mei* doorruischt, maar hoe heeft die klank zich verdiept, immers in hem trilt heel het leven mee van den kosmos. De uitbeelding van de natuurkrachten en het natuurgebeuren is in *Pan* doorloopend doordrongen van kosmisch bewustzijn. Maneglanzen en zongestraal, regen en sneeuw, nevel en onweer, de dichter tilt ze alle in de kosmische sfeer.

Maar *Pan* bevat nog een andere schoonheid, die men in *Mei* niet zal vinden. Midden door den gloed van het kosmisch bewustzijn, als het vlamhart in de vlam, straalt daarin liefde voor de menschheid. Die liefde heeft in *Pan* op vele plaatsen 's dichters Verbeelding in gloed gezet, zij deed in hem oprijzen vele gestalten van menschen, die lijdend, strijdend, zalig in eenheid, in liefde, heenschrijden door de zangen van zijn gedicht.

Liefde voor den mensch en de menschheid, Gorter bezat ze niet van nature: het socialisme schonk ze hem. En het socialisme zélf dronk die liefde, althans voor een groot deel, uit de bronnen der christelijke wereld- en levenskonceptie. Dit is het wonderlijke in *Pan*. Gorter wilde in zijn gedicht het hooglied zingen van het materialisme, hij geeft daarin de genesis van den geest uit blind toeval, uit het bewegen van stoffelijke natuurkrachten; in zijn bewust verstandsleven wendt hij zich op aggressieve wijze tegen het Christendom

om het te honen. En toch: de onbewuste heiden die Gorter was in de fase dat *Mei* ontstond, is, voelen we, in *Pan* gestorven. De donkere natuurgod, waarmee de dichter zich op veel plaatsen van zijn gedicht vereenzelvigt, heeft niet tevergeefs eeuwen en eeuwen lang geleefd in een wereld, waar de liefde voor den medemensch naast de liefde voor God, het eerste gebod is. Hij heeft die liefde ingezogen en zij heeft hem veranderd. Het gevoel van eene te verwezenlijken broederlijke eenheid der menschen, als hoogste zedelijke eisch en tevens als hoogste geluk, als diepste zaligheid, is immers ondenkbaar in de heidensche wereld. Het kon immers slechts rijpen aan den boom der christelijke charitas, der universeele liefde.

Hiermee ben ik aan het einde van mijn beschouwing gekomen. Mocht die beschouwing er iets toe bijgedragen hebben, uw overtuiging te versterken, welk een rijke bron van genot en geluk wij allen, Noord- en Zuid Nederlanders, in Gorter's dichtwerken bezitten, zoo zou mij dit oprecht verheugen.

HENRIETTE ROLAND HOLST

Vlootpolitiek en ontwapening

Niemand zal durven ontkennen dat de kansen der ontwapeningsconferentie zéér slecht staan; de politieke tegenstellingen blijken immers zoo groot te zijn dat van geen enkel land verwacht kan worden vrijwillig van zijn zeemacht - nog immer de machtige 'naval arm of diplomacy' afstand te doen of deze aanmerkelijk te verzwakken.

Het vruchtelooze debat over defensieve en offensieve wapenen heeft menigeen op een dwaalspoor gebracht en den indruk versterkt dat er een wezenlijke scheidingslijn te trekken valt tusschen defensief en offensief gewapend optreden. Wie nog in dezen twijfel mocht verkeeren doet goed kennis te nemen van de hartige woorden, die de Japansche marine deskundige Seitoku Ito in de 'Japan Advertiser' heeft gewijd aan de ontwapeningsvoorstellen van Hoover.

'Elke defensieve maatregel kan een voorbereiding tot het offensief zijn' zegt hij, 'en offensieve acties zullen soms de defensieve actie moeten aanvullen'. M.a.w. het zijn twee aspecten van hetzelfde ding - n.l. oorlog - en zijn niet te scheiden. Japan zal bijv. in een oorlog tegen de Ver- Staten zijn machtige o/z bootvloot *offensief* gebruiken als *defensieve* maatregel tegen de overmachtige Amerikaansche zeemacht..... Het bekende Britsche Marine-orgaan 'Naval & Mil. Rec.' acht het zelfs reeds uitgesloten dat de ontwapeningsconferentie nog eenig werkelijk belangrijk resultaat zal opleveren en zij spreekt er haar voldoening over uit dat de oorlogsvloten der wereld, h.i. 'de belangrijkste hulpmiddelen voor de handhaving der huidige beschaving', onaangetast zullen blijven.

Inderdaad moet worden erkend, dat de wereld nog allerminst rijp schijnt voor vredelievende oplossing van geschillen en dat de gewapende vrede voorloopig slechts door de zwij-

gende pressie der zeemachten kan worden gehandhaafd. Daarbij komt dat Japan's actie in Mandsjoerije enz. op zeer duidelijke wijze heeft geillustreerd welk een succesvolle hulp de zeemacht kan zijn voor de buitenlandsche politiek van een land. Wat Japan met Mandsjoerije gedaan heeft (tenslotte hetzelfde wat Engeland 50 jaar geleden met Egypte deed) was slechts mogelijk door de onomstreden machtspositie der zeemacht.

Nelson's leerstelling, dat het fregat de beste onderhandelaar van Europa is, omdat het zich verstaanbaar kan maken, is actueeler dan ooit; allerwege wordt het oorlogsschip nog steeds beschouwd als een der meest effectieve wapenen der diplomatie. In het politieke schaakspel tusschen de groote mogendheden vervult de zeemacht de rol van het op den achtergrond dreigende kasteel, dat in den eindstrijd een beslissenden invloed kan hebben.

Wie ooren heeft om te hooren kan niet doof blijven voor het onheilspellende accompagnement der politieke redevoeringen van Herriot, von Papen, Mussolini e.a. En wie begrip heeft voor de beteekenis van de zeemacht zal de onoplosbaar lijkende belangentegenstellingen tusschen de toonaangevende mogendheden belichaamd zien in de samenstelling, aanbouwprogramma's en manoeuvres van hunne oorlogsvloten.

Wij zullen thans deze typeerende verschillen tusschen de door de groote mogendheden gevolgde maritiem-politieke richtingslijnen toelichten; verschillen die zoo groot zijn, dat het geen verwondering behoeft te baren dat zij onoverbrugbaar zijn zoolang de politieke belangentegenstellingen, waarvan de vlootbouw slechts een verschijnsel is, zoo scherp blijven als thans.

* * *

Engeland. Nu de onomstreden machtspositie van Engeland tot het verleden behoort, staat de Engelsche marineleiding voor de puzzle welke richtlijnen te kiezen voor haar marinepolitiek. ‘Er is geen sprake meer van dat de samenstelling van de Britsche zeemacht superioriteit waarborgt in elke scheepsklasse ten opzichte van andere zeemogendheden’ zegt de Naval en Military Record. Eertijds was het de traditie der

vloot opgewassen te zijn tegen *mastodont* en *muskiet*; nu deze traditie ten gevolge van Engeland's sterk afgenomen financieele capaciteit onmogelijk kan worden volgehouden, tracht men de Britsche vloot een zoodanige samenstelling te geven dat zij een beveiliging vormt tegen het grootste gevaar dat het geisoleerde Engeland dreigt, nl. de aanval op zijn handelsscheepvaart. De kruiser is het aangewezen instrument ter bescherming van de convooien; nu het Londensche vlootverdrag een maximum tonnage aan kruisers heeft vastgesteld moest Engeland dus kiezen tusschen aantal en grootte. De keuze is gevallen op het aantal. Bij de 15 met 20.3 cm geschut bewapende 'Washington' kruisers van 10.000 ton, die tusschen 1926 en 1929 van stapel liepen, is het gebleven; de thans in aanbouw zijnde kruisers hebben kanons van 15 cm en zijn slechts 6750ton groot, terwijl binnenkort zelfs een kruiser vanruim 5000 ton op stapel zal worden gezet. De talrijke handelsschepen die in oorlogstijd bewapend worden, vormen natuurlijk een welkome aanvulling van de kruisersterkte der Britsche vloot, doch zullen, evenmin als de thans in aanbouw zijnde kruisers, opgewassen zijn tegen vijandelijke Washington kruisers.

Dit is de risico die Engeland noodgedwongen neemt. Zeer begrijpelijk is het dus dat van Engelsche zijde geen poging wordt nagelaten om te trachten de maximum-grootte van het slagschip naar beneden te krijgen of de onderzeeboot af te schaffen. De 15 slagschepen en slagkruisers die Engeland thans nog bezit (de nieuwste, 'Rodney' en 'Nelson' liepen in 1925 van stapel) zijn vrijwel alle gemoderniseerd en kunnen nog jaren mee; talrijke Britsche marinedeskundigen vragen zich echter af welke rol deze schepen in een toekomstigen zeeoorlog moeten spelen aangezien zij de kans op een tweeden slag bij Jutland, d.w.z. een dergelijke actie tusschen monstervloten, in een toekomstigen zeeoorlog nihil achten. De Britsche marineleiding is echter wel genoodzaakt de levensduur van deze kostbare schepen zooveel mogelijk te verlengen. Zelfs een drijvend dok van enorme afmetingen moest naar Singapore gesleept worden teneinde het mogelijk te maken dat de tengevolge van de na den oorlog aangebrachte 'anti-torpedo blaren' zeer breed geworden slagschepen, in het verre Oosten konden worden gedokt.

Veel ernstiger dan de eventueele bedreiging van de Amerikaansche en Japansche slagschepen is echter de Fransche o/z bootvloot voor Engeland.

Als een zwaard van Damocles bedreigt deze Engeland in zijn zwakste punt. Engeland is er van overtuigd dat Frankrijk een even 'rücksichtslose' duikbootooriog zal voeren als Duitschland indien het een kwestie van leven of dood wordt.

'Waar ter wereld dient de onderzeeboot *dan* voor indien zij niet kan gebruikt worden *als* een onderzeeboot en ongezien slagen kan uitdeelen' vraagt de Naval & Military Record zich af. Wel zijn de afweermethoden sterk vooruitgegaan en maakt het concentreeren van de handelsvloot in convooien de kans op succesvolle onderzeebootaanvallen geringer, doch het ageeren van talrijke moderne duikbooten vanuit Brest, Cherbourg enz. zou voor Engeland niettemin ontzettend ernstig kunnen zijn. Engeland beantwoordt Frankrijk's vlootpolitiek met het gestadig op peil houden van het aantal torpedobootjagers, nog altijd het meest effectieve wapen tegen de onderzeeboot, al zal ook het vliegtuig in dit opzicht een groote rol gaan spelen. De Engelsche jagers zijn echter niet meer tegen de Fransche soortgenooten opgewassen. Frankrijk, niet gebonden aan het Londensche vlootverdrag, bouwde flotilleleiders van 2500 ton, met 5 kanons van 14 cm bewapend. Engeland, dat geen grooter jagers dan van 1850 ton (bewapend met 12.7 cm geschut) mag bouwen, zou schepen, die tegen de Fransche flotilleleiders waren opgewassen in de kruiserklasse moeten thuis brengen.

Meer en meer zal de vlootbouwpolitiek der beide landen beinvloed worden door de steeds grooter wordende belangentegenstellingen.....

De Vereenigde Staten zijn niet, zooals Engeland, gezegend met een groot aantai wijd verspreide marinebases. Hun marinepolitiek is er op gericht een zoodanige vloot te hebben dat zij het evenwicht van krachten in de gewenschte richting kan doen doorslaan. Met de 'pariteit' heeft Amerika dus het vermogen gekregen om te kiezen en *eventueel een oorlog te vermijden*. Doch de Amerikaansche schepen zullen hun pressie moeten uitoefenen in den Grooten Oceaan en bij afwezigheid

van een voldoende aantal in staat van verdediging gebrachte marinebases waarop zij kunnen terugvallen, is het begrijpelijk dat meer waarde gehecht wordt aan schepen met grooten actieradius en krachtig artilleristisch vermogen M.a.w. Amerika houdt halsstarring vast aan het groote slagschip als kern voor de zeemacht. De pariteit met de Britsche zeemacht is inmiddels nog lang niet bereikt; wel zijn er reeds een tiental Washingtonkruisers (10.000 ton) gereed en staan er nog 5 op stapel, doch zoowel in de klasse der vliegtuigmoederschepen als in die der met 15 cm bewapende kruisers is een achterstand die, gezien den huidigen financieelen toestand, niet spoedig kan worden in gehaald.

Ook met het vervangen van de zeer talrijke, doch sedert vele jaren niet meer moderne, torpedobootjagers is veel te lang gewacht. Eerst thans staan er een 5-tal op stapel.

Herhaaldelijk werd reeds door de voorstanders van een krachtige vloot gewezen op de noodzakelijkheid van doelbewusten vlootbouw; de superioriteit boven de Japansche zeemacht dreigt langzaam doch zeker verloren te gaan zeggen zij, en in het, van groote zekerheid getuigende, optreden van Japan in Mandsoerije waardoor vitale Amerikaansche belangen gevoelig worden getroffen, zien zij reeds een aanwijzing dat Japan zich niet meer bedreigd voelt door de zeemacht der Ver. Staten.

Hoover's schoonklinkende ontwapeningsplan, dat door Engeland beleefd verworpen werd met het tegenplan van Baldwin waarin de voor Amerika onaannemelijke eisch werd gesteld de grootte van het slagschip en kruiser te reduceeren, ondervond in Japansche marinekringen heftige kritiek.

‘Het is al zeer makkelijk om het motief te zien voor reductie van kruiser- en o/z bootsterkte,’ schrijft het Japansche dagblad Jiji van 24 Juni: ‘De bedoeling van het Hoover-plan is nl. Japan's macht te verzwakken.’

Inderdaad beteekent de onderzeeboot voor de Amerikaansche zeemacht veel minder dan voor de Japansche, die dit wapen perfectioneerde en een talrijke vloot van groote duikbooten heeft gebouwd, die, dank zij hun enorme actieradius, tot zelfs nabij de Amerikaansche kust kunnen ageeren. De enkele groote o/z booten der Amerikaansche vloot zijn uit-

zonderingen; het meerendeel der booten is niet geschikt voor offensieve actie op grooten afstand. De superioriteit van de Amerikaansche zeemacht werd gezocht in grootere sterkte aan slagschepen, Washingtonkruisers en vliegtuigmoederschepen, die het offensief moeten nemen ten einde den vijand tot vechten te dwingen. Maar de onderzeeboot speelt in de zeemacht der Ver. Staten slechts een ondergeschikte rol en het valt dan ook niet te verwonderen dat Japan, dat in de onderzeeboot het wapen ziet waarmede het den vijand afbreuk kan doen *alvorens* deze in de Japansche wateren verschijnt, Hoover's voorstel de maximum-tonnage der o/z booten aanzienlijk te reduceeren, met gevoelens van ernstig wantrouwen heeft ontvangen.

Amerika's marinepolitiek, hoe weinig vaste lijn er in de laatste jaren ook in was te bekennen, is echter wel degelijk de weerspiegeling van Amerika's politieke aspiraties. Zoowel de ‘open deur politiek’ in het Verre Oosten, waardoor Japansche belangen worden geschaad, als de politiek der ‘vrijheid van de zee’, die in het geval dat Engeland tot de belligerenten behoort en Amerika buiten den oorlog wil blijven, den grondslag der Britsche oorlogsvoering ter zee (blokkade) zal aantasten, moeten mogelijk worden gemaakt door de indirecte bedreiging van een machtige zeemacht.

Japan heeft getoond een juist begrip te hebben wat de zeemacht beteekenen kan voor een land, en de bewondering, die Engeland voor zijn leerling koestert, komt dan ook herhaaldelijk onverholen in Britsche marinebladen naar voren.

Het streven van Japan oppermachtig te zijn in eigen wateren is door doelbewuste vlootbouwpolitiek, die zonder brallende reclame werd uitgevoerd, volkomen bereikt.

Sedert de Washingtonconferentie zette Japan 126 oorlogsschepen (o.a. 16 kruisers, 15 torpedojagers, 33 o/z booten en 2 vliegtuigmoederschepen) met een gezamenlijke tonneninhoud van pl.m. 320.000 ton op stapel (deze getallen zijn voor Engeland 96 en 354.915 en voor de Ver. Staten 36 en 215.170!). Japan heeft het, volgens het Londensche vlootverdrag toegestane kwantum, in vrijwel alle scheepsklassen reeds overschreden, zoodat, indien dit verdrag van kracht blijft, door

vervangenden aanbouw de vloot op sterkte kan worden gehouden.

Zooals reeds gezegd werd, is de onderzeebootvloot op offensieve actie op grooten afstand ingesteld; voigens berichten zal de actieradius van de kruisers met 15 cm geschut, die binnenkort op stapel worden gezet, met opzet niet groot zijn zoodat meer gewicht kan worden besteed aan bewapening en bescherming. Deze kruisers zouden dan ook in de eerste plaats dienen voor *defensief* optreden in de Japansche wateren. In de Japansche pers gaan echter herhaaldelijk stemmen op dat het te Londen toegestane verhoudingsgetal van 70% onvoldoende is voor Japan's defensieve en offensieve eischen, nu de ontwikkeling van het luchtwapen de defensieve waarde van den Grooten Oceaan zal doen verminderen.

Bij de vlootovereenkomsten te Washington en Londen is Japan wel is waar een plaats gegeven achter Engeland en de Vel. Staten doch dank zij het isolement van de Japansche eilandenwereld en de krachtige vloot is Japan vrijwel onaantastbaar geworden. De marinepolitiek van Japan is dus een uitnemende ondersteuning van de politieke aspiraties; Mandsjoerije heeft dit bewezen. Tegelijkertijd ondersteunt die zeemacht de Japansche uitbreidingstendenzen in Zuidelijke richting. Ook hier is Amerika Japan's gevaarlijkste tegenspeler.

Frankrijk is evenals Japan na 1922 met geweldige activiteit oorlogsschepen gaan bouwen. Niet minder dan 152, met een gezamenlijken tonneninhoud van pl.m. 350.000 ton, werden op stapel gezet. Dat hierbij 78 o/z booten en 57 jagers (waaronder een groot aantal flotilleleiders van pl.m. 2500 ton!) zijn, spreekt boekdeelen. Frankrijk's maritieme concurrenten zijn Engeland en Italië. Beiden kunnen door deze wapenen het gevoeligst worden getroffen. Tusschen Italië en Frankrijk heerscht sedert eenige jaren een onverbloemde vlootbouwwedstrijd.

Bouwt Italië kruisers van pl.m. 5400 ton, Frankrijk zet onmiddellijk grootere schepen op stapel (Jean de Vienne en Galisonnière) zoodat Italië het thans ook noodig acht kruisers van pl.m. 7000 ton, die aanzienlijk meer bescherming hebben,

op stapel te zetten. Ook in de jagerklasse is het steeds baas boven baas. De snelheden, die in de betrekkelijk kleine en rustige Midellandsche zee tot hun recht kunnen komen, worden steeds hooger.

Frankrijk heeft echter thans plannen voor den bouw van een 26.000 ton groote slagkruiser - zoogenaamd als antwoord op de 10.000 ton groote 'Deutschland'. Reeds meer dan 3 jaar werd over dit schip gesproken, de gelden zijn toegestaan en dat de kiel nog niet is gelegd wijt men aan 'politieke vertragingen'. Inderdaad zal het op stapel zetten van dit schip de bewapeningswedstrijd op pijnlijke wijze verscherpen. Engeland zal op den duur genoodzaakt zijn dat schip te 'beantwoorden'. Volgens berichten bestudeert men in Italië reeds plannen voor een schip dat nog grooter en zwaarder bewapend zal zijn dan het Fransche.....

De kiellegging van de 'Dunkerque', zooals de Fransche slagkruiser zal heeten, zou derhalve niets meer of minder beteekenen dan een nieuwe phase in den onderlingen bewapeningswedstrijd.

Frankrijk's buitenlandsche politiek is niet gericht op agressie, doch op behoud van het eens vervoerd bezit (Afrika), handhaving van den status quo in Europa en het zoo lang mogelijk onderdrukken van Duitschland's opkomst.

De Fransche 'veiligheid boven alles'-politiek vindt haar uiting in maritiemen wedijver, die niet door internationale afspraken wil gebonden worden. Vandaar de angst voor de wedergeboorte der Duitsche vloot, die o.m. reeds tot uiting kwam door de wijziging van de dislocatie der vloot, d.w.z. versterking van het te Brest aanwezige deel der zeemacht en de angst voor Italië's duidelijke demonstraties. Als de 'Dunkerque' te Brest op stapel wordt gezet zal dit de toestand van gewapende vrede, die volgens Churchill noodzakelijk is, wil men den oorlog niet in huis halen - op wel zeer duidelijke wijze demonstreeren. Ontwapening zonder politieke concessies is nu eenmaal onmogelijk, en het is eenzijdig slechts de militaire deskundigen de schuld te geven van dezen gang van zaken.

Italië heeft evenmin stil gezeten en bouwde sedert 1922 109 oorlogsschepen (pl.m. 208.000 ton). Italië's politieke

aspiraties: vergrooting zijner invloedsfeer in het Oostelijk bekken der Middellandsche Zee, uitbreiding van Libye ten koste van Frankrijk enz., kruisen de Fransche belangen zóó onmiskenbaar dat het geen verwondering behoeft te baren, dat de samenstelling der Italiaansche vloot zoodanig is dat zij zich zoowel voor *defensieve* acties - dus het beschermen van de handelswegen naar Tripolis, als *offensieve* acties - dus het bedreigen van de voor Frankrijk's verdediging ter land onmisbare communicatie met Noord-Afrika, leent.

Als antwoord op de Fransche flotille-leiders bouwde Italië zijn snelle lichte kruisers van de Condottierre klasse; het onderzeebootwapen werd uitgebreid en de groote beteekenis die Italië hecht aan de vliegboot als ‘wapen van de zeemacht’ spreekt voor zich zelf.

Zeer veel indruk hebben de demonstratieve vloot-manoeuvres van Augustus j.l. gemaakt. Hieraan namen pl.m. 100 schepen deel. De klaarblijkelijke *opzet* van de Italiaansche marineleiding was om aan te toonen dat de vloot nog niet voldoende sterk was om eventueele Fransche aanvallen op convooien tusschen Tarente en Tripolis af te weren. Dat dit zoo is, is wel af te leiden uit de abnormaal hooge verliezen, die volgens den scheidsrechter aan de partij, die het convooi moest beschermen, werden toegebracht. Het vliegtuig toonde zich een machtig wapen voor het aanvallen van convooien, doch het werd bij deze manoeuvres niet gebruikt om het convooi te *beschermen* tegen aanvallen uit de lucht zooals in de werkelijkheid wel het geval zou zijn. Met deze manoeuvres werd echter de Italiaansche vloot tevens geoefend in het agressief optreden tegen vijandelijke (lees ‘Fransche’) convooien.

Men kan niet zeggen dat de Italiaansche marinepolitiek de gevoeligheden van andere landen teerhartig ontziet. Voorloopig schijnt Italie's prestige er echter wel bij te varen.

Duitschland. - De rol ,die de herboren Duitsche zeemacht in het politieke schaakspel gaat innemen, wordt steeds belangrijker.

Het derde ‘slagschip in zakformaat’ wordt thans op stapel gezet en over enkele jaren zal de Duitsche zeemacht

in de Oostzee een factor van zéér groote beteekenis zijn.

Deze vlootpolitiek stemt geheel overeen met de aspiraties der buitenlandsche politiek, aangezien zij de kans op een voor Duitschland gunstige oplossing inzake den Poolschen corridor verhoogt.

De invloed ten gunste van Duitschland, die de Russische zeemacht in dit politieke duel zou kunnen uitoefenen, is geheel afhankelijk van het meer of mindere succes van de met Rusland sedert Rapallo (1922) gevoerde 'aansluitingspolitiek' De samenstelling van de Duitsche vloot maakt het binnendringen van vijandelijke (lees: Fransche) oorlogsschepen in de Oostzee echter tot een zeer riskante onderneming. De schepen der 'Deutschland'-klasse zouden den vijand bijv. dwingen voor een actie in de Oostzee zijn zuinig bewaarde slagschepen af te zonderen.

Eveneens kunnen de 'Deutschlands' grooten invloed hebben indien zij gebruikt worden voor aanvallen op convooien, in welk geval de tegenpartij slagschepen moet gebruiken voor bescherming van de handelsscheepvaart Thans gaan reeds stemmen op in Duitschland om weder onderzeebooten op stapel te zetten....

* * *

Zoolang de buitenlandsche politiek de zeemacht als machtmiddel, waarmede zij kan dreigen, niet kan missen, zal elke actie tot ontwapening gedoemd zijn te mislukken. Op de conferentie te Washington werden resultaten bereikt doordat de politieke voorbereiding doeltreffend was. Ditzelfde kan men van de conferentie te Genève niet zeggen en men kan, nu de politieke tegenstellingen ernstiger blijken te zijn dan gedacht werd, niet meer verwachten dat de grootsch opgezette ontwapeningsconferentie werkelijk belangrijke resultaten zal opleveren.

H.TH. DE BOOY

Mussolini en Hitler

Het is geen vage imitatie van de parallele levens der illustere staatslieden, zooals zij door Plutarchus te boek zijn gesteld, die ons tot een vergelijking van Italië's dictator met Duitschland's demagoog heeft gebracht. Deze vergelijking dringt zich als vanzelf aan het huidige politieke denken op, hoewel zij geenszins, als bij het genoemde klassieke voorbeeld, uitgaat van de gelijkwaardigheid der beide levens, ja, hoewel zij zelfs tot de conclusie zal komen, dat die levens geenszins parallel verloopen. Het punt van analogie bepaalt zich in hoofdzaak hiertoe, dat twee mannen in twee groote Europeesche Staten die tijdens eenzelfde tijdsgewricht gedeeltelijk dezelfde problemen onder het oog hadden te zien, ook gedeeltelijk dezelfde oplossing voor die problemen hebben gezocht.

Verder dan tot het gemeenschappelijk zoeken kan die analogie echter niet worden uitgestrekt. Hoewel beider bewegingen in 1919 zijn geboren, blijft het feit bestaan, dat Mussolini sedert tien jaren Italië als dictator beheerscht, terwijl Hitler na dertien jaren strijd in Duitschland nog altijd aan den drempel van de macht staat. Het zal de taak van de volgende studie zijn, de zakelijke en persoonlijke oorzaken van dit onderscheid nader te beschouwen.

I. Het najaar van 1918 beteekende voor Italië een gewonnen, voor Duitschland een verloren oorlog. Dienovereenkomstig heeft het fascisme tot taak Italië tot het plukken van alle vruchten der overwinning te brengen, het nationaal-socialisme daarentegen, Duitschland van de lasten van het Versailler verdrag te bevrijden. En zelfs al toont de ervaring, dat Duitschland's streven naar bevrijding voorloopig meer resultaten bracht dan Italië's weg naar hegemonie, dan is dat gedeeltelijk hieruit te verklaren, dat het Versailler verdrag

voor een belangrijk deel zijn beteekenis door het enkel verloop van den tijd moest verliezen, terwijl Italië's aanspraken slechts door nieuwe verdragen zouden kunnen worden bevredigd. In elk geval is het fascisme a.h.w. onder een gelukkiger gesternte geboren dan het nationaal-socialisme.

II. De overwinning aan gene, de nederlaag aan deze zijde van de Alpen bracht een zware moreele, politieke en economische crisis voor beide landen. Deze crisis was in Italië van meer acuut, in Duitschland echter van chronisch karakter. In Italië konden derhalve de gezonde krachten der natie na een strijd van een drietal jaren de moreele en politieke crisis overwinnen. In Duitschland echter bestaat, in groote lijnen gezien, de algemeene crisis van 1919 nog heden, hoewel verschillende schommelingen de continuiteit ervan misschien uit het oog zouden kunnen doen verliezen. In Duitschland is tot op heden het leven in al zijn geledingen problematisch gebleven, terwijl het in Italië in een strenge orde is opgebouwd.

III. De crisis in Italië kwam voor een groot deel daaruit voort, dat de Staat onvoldoende technisch voorbereid ten oorlog was gegaan, en dus het volk, ondanks de overwinning, door de te groote inspanning was uitgeput. Daarbij kwam nog het weinig ontwikkelde nationale bewustzijn in breede lagen der massa's. Hiermede was de taak van het fascisme als vanzelf gegeven: betere organisatie van de machtsmiddelen van den Staat en versterking van het nationale bewustzijn.

In Duitschland daarentegen was de nederlaag geleden, ondanks een meesterlijk geschoold en geéquipeerd leger, en ondanks een nationaal bewustzijn dat jaren lang methodisch was opgewekt. Daardoor moest bij velen de meening postvatten dat juist dat goed geschoolde en geéquipeerde leger, en juist dat nationale bewustzijn het euvel waren, waartegen de strijd moest worden aangebonden. Juist een volk, aan hetwelk het resultaat van een oorlog als een soort Godsoordeel was voorgehouden, moest ook de nederlaag als een Godsoordeel beschouwen. De taak van het nationaal-socialisme was hierdoor naar verhouding yeel moeilijker dan die van het fascisme: zij bestond er in, den nederlaag pragmatisch voor te stellen als een gevolg van verraad en hongersnood en een nieuw rijk, waarin alle internationale elementen zouden zijn

uitgedelgd, als een noodzakelijke voorwaarde voor nieuwen opbloei te proclameeren.

IV. In Italië was het communisme een typisch na-oorlogsverschijnsel, een geïmporteerde ziektebacil. Het was tijdelijk in staat de werkzaamheid der Regeering en het economische leven te verlammen, maar in werkelijkheid hebben het Latijnsche ras en de Latijnsche cultuur niet de minste verwantschap met het half rationalistische, half aziatische communisme en kon dit laatste na een betrekkelijk korten, hoewel hevigen strijd worden uitgebannen. Dat dit laatste niet mogelijk was zonder tevens vele waarden, die den West-Europeeschen mensch dierbaar waren geworden, overboord te werpen, wijst op een intensiteit van de crisis, die het nemen van radicale maatregelen raadzaam maakte.

Anders staat Duitschland tegenover het communisme. Op den bodem van het Duitsche bewustzijn sluimert het vormelooze, ja, tragische en chaotische element, dat vooral in tijden van nood aan de oppervlakte komt en dan gemakkelijk aansluiting vinden kan aan altijd vage, maar ook altijd gewelddadige aspiraties als van het oostelijke communisme. Trouwens had Duitschland zelf in 1917 het gevaarlijke spel aangevangen, zich tegenover Rusland van het communisme te bedienen, een spel dat zich later tegen Duitschland zelf zou keeren en het in de jaren 1918-1919 inderdaad aan den rand van den afgrond bracht. Daarbij komt, dat het communisme, in Rusland aan de macht gekomen, als factor van buitenlandsche politiek voor Duitschland een waardevol, voor velen zelfs een te waardevol, element werd. Voegt men hierbij de belangrijke Slavische bloedmenging in vele Duitsche stammen, dan moet men concludeeren, dat in Duitschland het communisme, wel verre van een vreemde import te zijn, maar al te zeer tot een deel van het dagelijksch leven geworden is. Tegen een dergelijken vijand kan het nationaal-socialisme met onvergelijkelijk minder slagvaardigheid optreden, dan het fascisme in Italië tegen het geïmporteerde communisme.

V. En zelfs, tegen het commurisme optredend, heeft het nationaal-socialisme zeer veel elementen aan zijn tegenstander ontleend. Dit geldt zoowel voor het programma als voor de politieke strijdmiddelen. Als het fascisme iets van het com-

munisme overgenomen heeft, dan betreft dat voornamelijk de strijdmiddelen: tegen de cellenvorming door het communisme stelde Mussolini zijne cellen; tegen de communistische partij: eerst de fascistische beweging, vervolgens de fascistische partij; tegen de communistische vakbeweging: zijn vakbeweging; tegen de communistische benden: zijn militie; tegen de communistische jeugdorganisatie: zijn Balilla en Avanguardisti. Maar: tegenover het revolutionnaire karakter van het communisme plaatste hij de kracht der Romeinsche traditie; tegenover het internationalisme: het nationale Italië; tegenover de ontbinding van het huwelijk: de onontbindbaarheid van het huwelijk; tegenover het agressieve atheïsme: de aansluiting bij den godsdienst; tegenover de onverbloemde dictatuur der communistische partij: een persoonlijke dictatuur zonder formeele afschaffing van het Parlement en met handhaving van het Koningschap; tegenover de confiscatie van het particuliere vermogen: de handhaving daarvan; tegenover den klassenstrijd: de samenwerking der klassen; tegenover de verabsoluteering der techniek als sleutel tot den vooruitgang op alle gebieden des levens: den steun aan den landbouw als den grondslag van de volkskracht. Doordat na den marsch op Rome de fascistische partij, de vakvereenigingen en de militie geleidelijk door den Italiaanschen Staat werden geabsorbeerd, en dus tot integreerende deelen van dien staat werden, bleek ook uiterlijk, hoezeer deze organen, die oorspronkelijk tot afweer tegenover het communisme hadden gediend, haar taak ontvingen bij den positieven opbouw van den nieuwen Staat.

Om kort te gaan: het levensgevoel is bij communisme en fascisme hemelsbreed verschillend. Daardoor was het fascisme ook in de mogelijkheid, een even volledig georganiseerden Staat aan den communistischen tegenover te stellen. In dezen Staat is in de verhouding van individu tot gemeenschap het overwicht wel aan de gemeenschap, doch, zooals reeds uit de boven doorgevoerde antithese blijkt, niet in den volstrekten zin als dit bij het communisme het geval is.

Natuurlijk blijft als punt van analogie: beider fundeering op de kracht; beide zijn door kracht aan het bewind gekomen; beide spelen met de kracht een gevaarlijk spel. Doch waar die

kracht zich omzet in het plegen van geweld, blijkt het verschil tusschen beide bewegingen toch weder duidelijk: bij het communisme is het doel zeer chimeriek en bezitten de toegepaste geweldmiddelen een buiten alle proportie onmenschelijk karakter; bij het fascisme is het doel zeer reëel en waren de geweldmiddelen meer adaequaat aan dat doel.

Totaal anders is de physiognomie van het nationaalsocialisme. Zijn onderscheidende kenteekenen tegenover het communisme laten zich geenszins zoo duidelijk vaststellen als dit bij het fascisme het geval is. Zooals wij reeds hierboven aangaven, laat zich dit verklaren, doordat het nationaalsocialisme, naast de politieke strijdmiddelen, ook gedeelten van het programma van het communisme heeft overgenomen. Ook om deze reden bezit het nationaal socialisme onvergelijkelijk minder vormkracht dan het fascisme. Het is er nimmer tee overgegaan, gelijk in Italië Rossoni met zooveel succes heeft doorgevoerd, nationaal-socialistische vakvereenigingen in het leven te roepen. De reden, die Hitler hier altijd voor heeft opgegeven, was het primaat der politiek tegenover de economie; de overweging, dat de vakvereenigingen, ingesteld als zij waren op het naaste doel, hoogstwaarschijnlijk in het beslissende moment een rem voor een politieke revolutie zouden vormen. Inderdaad echter is het zeer waarschijnlijk, dat Hitler geen personen als leiders dezer vakvereenigingsbeweging heeft kunnen vinden, zoodat hier inderdaad van een manco gesproken kan worden. De nationaal-socialistische partij heeft zichzelf hierdoor van een belangrijke mogelijkheid, om op de marxistisch georienteerde arbeiders blijvend invloed uit te cefenen, beroofd.

Daarentegen werd door Hitler alles aangewend tot organisatie en uitbreiding van zijn partij en van zijn stormtroepen. Ondanks toeneming van het ledental bleef deze partij - om redenen nader uiteen te zetten - voornamelijk een volksbeweging. Intellectueele krachten gaven er weinig leiding aan. Daardoor bleef het politieke en economische programma vaag. Ook het fascisme begon met als inzet een vaag programma, dat echter in den loop der jaren op politiek en sociaal gebied uitermate gepreciseerd werd. Het nationaal-socialisme echter bleef zijn dreigende onbestemdheid behouden, ook tengevolge

van het feit, dat alle verhoudingen hier van een veel meer voorloopig karakter zijn dan bij het fascisme. Het is zeer wel denkbaar dat duizenden, die indertijd van het communisme naar het nationaal-socialisme zijn overgegaan, hetzij den omgekeerden weg inslaan, hetzij het nationaal-socialisme in communistischen geest òmvormen. Reeds het feit, dat het nationaal-socialisme in deze tijden van zeer reëelen nood van het Duitsche volk geen ander economisch programma heeft weten op te stellen dan dat van nationale autarkie, toont aan, dat men bij een aan de macht komen dier partij, gespeend van zin voor realiteit als zij is, gevat moet zijn op een even gevaarlijk economisch experimenteeren als bij het communisme in Rusland.

Daarnaast is de geestelijke bagage van het nationaalsocialisme in vele opzichten zeer onrijp: beslist anti-religieuse tendenties wisselen af met aansluiting aan bestaande staatskerken, terwijl overigens een quasi-wetenschappelijke rassentheorie - een tweede uitgave van de voor den wereldoorlog verspreide theorieën van Houston Stuart Chamberlain - een soort van mythologische substitutie voor een ware levensbeschouwing vormt. Een en ander toont weder aan, hoe het Duitsche volk, aan zichzelf overgelaten, weinig of geen politieke vormkracht bezit. Het is verbijsterend welke schatten van goeden wil, kracht en geld hier jarenlang doelloos zijn verbruikt.

Van de stormtroepen kan men zeggen, dat hun bestaan bij het aanwezig zijn van een welgewapende en goed georganiseerde staatstroepenmacht, zelfs tegenover een opdringend communisme, in vele, zoo niet alle opzichten, thans overbodig is. De stormtroepen hebben hun deel in de verantwoordelijkheid voor het voortduren van den burgeroorlog. Het oude Duitsche lansknechtenwezen kon zich hier in den breede openbaren en de Duitscher kon zijn overoude eigenschap van wèl voor zijn vaderland te kunnen sterven, maar er niet voor te kunnen leven, in deze organisatie ten volle manifesteeren.

VI Als men zich dan afvraagt, hoe het mogelijk was, dat het fascisme in 1922 bijna zonder slag of stoot, formeel zelfs op legalen weg, de staatsmacht veroverde, hoewel het geen noemenswaardige vertegenwoordiging in het parlement bezat,

terwijl het nationaal-socialisme in 1932 ondanks het aanwenden van de grootste moeite en met ruim tweehonderd leden in den Rijksdag, steeds aan de poort van de macht blijft staan, dan stoot men op een aantal verklaringen, die onderling in nauw verband staan.

In het Italië van 1922 waren de bestaande politieke partijen en hare leiders verbruikt. Het fascisme daartegenover bracht een nieuwe gedachte en een nieuw ideaal, en door zijn samensmelting met het bestaande nationalisme en de nationale vakbeweging begon het alle groepen der bevolking hermonisch te omvatten. Deze samensmelting kwam in 1922 op het juiste tijdstip tot stand en zou waarschijnlijk later niet meer gelukt zijn; het fascisme wist toenmaals het land in een jeugdigen storm te veroveren; het land had eigenlijk een opbouwende politieke traditie nimmer gekend en zag thans voor het eerst een scherp geaccentueerde beweging voor zich, waar het zich met vertrouwen aan overgaf.

In Duitschland zijn de politieke partijen nog steeds goed georganiseerd en niet van plan tegenover het nationaal socialisme te capituleeren. Ook hebben enkele partijen vaak boven verwachting bekwame leiders voortgebracht. Het nationaal socialisme bracht slechts nieuwe leuzen, terwijl de inhoud van zijn streven in de meeste opzichten een herhaling van dat van het Wilhelminische Duitschland bleek te zijn. Het bleef in den grond der zaak geïsoleerd, daar het ondanks alles niet met blijvende geestelijke en sociale krachten der natie samensmolt; de crisis in Duitschland is chronisch en kan door het nationaal socialisme niet beter of slechter worden opgelost dan door andere partijen, terwijl met name Pruisen, ondanks de spreekwoordelijke politieke onbegaafdheid van den Duitscher, toch een eeuwenoude traditie heeft gekend, waarin, naast de militaire, ook een belangrijke politiek opvoedende kracht in het spel is geweest: een traditie te sterk, dan dat zij door een nieuw opgekomen beweging als het nationaal socialisme blijvend kon worden op zij gezet.

VII. Terwijl het fascisme in 1922 door het wegvallen der oude parlementaire partijen voor een politiek vacuum stond, dat het slechts behoefde in te vullen om te kunnen regeeren, vormde het nationaal socialisme zelf een deel van den chaos

dien het op zijn wijze, tevergeefs, trachtte te overwinnen. Op het oogenblik nu, dat het hoopte de macht te veroveren, stootte het onverwacht op een meest geduchten vijand: het Pruisische conservatisme, dat in de Regeering von Papen aan de macht was gekomen.

Wanneer men thans van nationaal socialistische zijde aanvoert, dat de Regeering von Papen slechts op de persoon van den President von Hindenburg steunt en met het wegvallen van dien steun ook zelf zal ondergaan, dan miskent dit argument toch de diepere krachten, die aan de politieke ontwikkeling in Duitschland ten grondslag liggen. Dat het optreden van de presidiale Regeering-von Papen mogelijk was, bewijst dat deze Regeering kwam op een moment dat een politiek vacuum ook in Duitschland ontstaan was. Dit vacuum was hier echter van een geheel ander karakter dan in het Italië van 1922: in Duitschland was het ontstaan op het oogenblik, dat het nationaal-socialisme waarschijnlijk voorloopig zijn maximum aan ontwikkeling bereikt had, terwijl de andere partijen in de toekomst stationnair zouden blijven, zoodat de Duitsche politiek voor onbepaalden tijd op een dood punt gekomen was.

Teneinde het conservatieve karakter van de Regeeringvon Papen nader te analyseeren, dienen wij terug te gaan tot het Duitschland van na den oorlog. Sedert 1919 vormden de nationaal voelende studenten, met medewerking van gelijkgezinde docenten, den Deutschen Hochschulring. Deze Hochschulring, die talrijke politieke cursussen organiseerde, werd een terrein van ware politieke scholing voor een bepaalde generatie van studenten. Uit haar kwam die conservatiefpolitieke beweging voort, die zich verzamelt om het, uitstekend geleide, jong-conservatieve tijdschrift ‘Der Ring’. In nauw verband met deze beweging staat de z.g. ‘Herrenklub’ te Berlijn, waarbij ook vele ouderen zijn aangesloten. In dezen ‘Herrenklub’ dient men den waren tegenstander van Hitler en zijn nationaal-socialisme te zien. Het is wel typeerend, dat de eenige rechts-politieke geestelijke beweging, die in Duitschland stuwkracht heeft, zich tegen Hitler heeft geplaatst.

De ‘Herrenklub’, die zijn gebouw sedert eenige jaren te Berlijn aan den Pariser Platz en thans aan de Fr. Ebertstrasse, heeft, is een gezelschap van jongconservatieven,

die met alle kracht streven naar een herleving van Duitschland op nationaal-monarchistischen grondslag. Uit haar komen de huidige regeeringspersonen voort. Lang heeft een deel van de academisch gevormde jeugd in haar sympathieën geaarzeld, en aarzelt zij nog, tusschen het nationaal-socialisme en het conservatisme. Oorspronkelijk scheen haar de Hitlerbeweging, als een nieuwe beweging in een nieuwen tijd, vol beloften en van een groote toekomst zwanger, terwijl de 'Herrenklub' belast scheen met te veel feodale herinneringen uit een verleden, waaraan men ontgroeid scheen te zijn. In den loop der jaren echter, toen de geestelijke en politieke beteekenis van de Hitlerbeweging stationair bleef, terwijl de conservatieve groep, aan de macht gekomen, den weg opging van politieke realiseeringen, is een zekere evolutie in de geesten der intellectueelen ingetreden. Het aantrekkelijke, dat oorspronkelijk gelegen kon zijn in het onbestemd-romantische van het nationaal-socialisme, zal die beweging waarschijnlijk noodlottig worden, daar zij niet verstaat hare beloften tijdig in realiteiten om te zetten.

VIII. Een beslissende factor voor de evolutie van fascisme en nationaal-socialisme vormt de persoonlijkheid van de leiders der beide bewegingen. Mussolini is te zeer in biografieën en interviews beschreven, dan dat het hier noodig zou zijn, opnieuw een schets van zijn karakter te ontwerpen. Als conclusie van deze verschillende beoordeelingen is wel algemeen blijven staan het beeld van een man, wiens wilskracht en inzicht tegen vele moeilijke omstandigheden opgewassen zijn. Hitler is echter niet door wilskracht, maar door fanatisme groot geworden, ja, hij kenmerkt zich door een fantastische grilligheid, die in sommige opzichten aan Wilhelm II herinnert. Uit een geestelijk troebele bron (romantische Wagnervereering!) stroomen bij hem de krachten, die het Duitsche volk den weg tot herleving zouden moeten wijzen. Het verschil tusschen beide mannen is reeds voldoende gekarakteriseerd als men er aan herinnert, dat Hitler bij elk obstakel dat zich op zijn weg voordoet, in een stemming van ergernis verkeert, terwijl voor Mussolini de obstakels er slechts zijn om overwonnen te worden. Voornamelijk wordt Hitler geremd door het bewustzijn, niet uit de hoogere kringen der samenleving

voort te komen en geen wetenschappelijken graad te bezitten, terwijl Mussolini zich zonder moeite over dergelijke hindernissen heeft heengezet.

Mussolini heeft de veelzijdigheid van het leven zelf, terwijl Hitler de typische figuur is van het ééndimentionale denken en handelen, dat dan echter plotseling, als in den zomer van 1932, om onverklaarbare redenen wordt afgebroken.

Het is dan ook niet onmogelijk dat de 'Herrenklub' te Berlijn ook met het oog op den persoon van den nationaalsocialistischen leider het noodig heeft geoordeeld, aan diens beweging de wind uit de zeilen te nemen. Daarbij is wel even belangrijk de overweging geweest, dat het nationaal-socialistische programma, toegepast op de wijze waarop vele jongeren van Hitler dit hadden aangekondigd, geëigend zou zijn Duitschland opnieuw in een isolement te brengen en de herleving, inplaats van te bespoedigen, voor langen tijd onmogelijk te maken. Men verwacht dan ook dat het Duitsche volk, ziende dat het een krachtige Regeering boven zich heeft, die het nationaal-socialisme niet gunstig gezind is, zich langzamerhand van die beweging zal afwenden. Hierbij blijft voor den Nederlander de vraag open, of de regeering-von Papen dan wel een regeering-Hitler voor de Europeesche samenwerking een bruikbaarder element vormt.

IX. Een conclusie, die voor ons Nederlanders uit het voorafgaande te trekken valt is wel die van de onmogelijkheid om een vreemde beweging als fascisme of nationaal-socialisme bij ons te imiteeren. Ziet men reeds, welke haast tragische ontwikkeling het nationaal-socialisme doorloopt in een land, waar volkskarakter en omstandigheden over het algemeen toch gunstig waren voor een dergelijke beweging, dan moet het oordeel zich wel aan ieder opdringen, dat in Nederland de mogelijkheden voor een analoge politieke partij veel beperkter zijn. Het is echter niet uitgesloten, dat voor eenigen tijd de nationaal-socialistische gezindheid hier te lande aanstekelijk zal worden gelijk zij het het laatste jaar in Duitschland is geweest. Doch die epidemische aantasting der gemoederen zal dan slechts de laatste uitlooper van een in principe reeds ten ondergang gedoemde beweging zijn.

J.C. BAAK

Buitenlandsch overzicht

Imbroglio
26 October 1932

Nog altijd toont Mac Donald veel goeden wil en een slappe hand. Met Amerika achter zich had hij kans de viermogendhedenconferentie door te drijven, en Herriot heeft haar, ondanks aanvankelijk tegenspartelen, niet durven afwijzen, maar aan den niet door loosheid uitmuntenden Britschen premier het beding kunnen opleggen, dat de conferentie nergens dan te Genève bijeen mag komen, dus vóór de deur zelve die Duitschland niet dan onder voorwaarden verklaard heeft te zullen binnengaan, en of die voorwaarden vervuld kunnen worden, dáárover juist zou de conferentie loopen. Mac Donald heeft het, door aan dezen Franschen eisch toe te geven, voor Duitschland, dat in een hoek was gaan staan en daaruit moest worden gelokt, gemakkelijk gemaakt, in de pruilende houding te volharden. Of het er verstandig aan doet? Zijn zaak is zóó sterk, dat het zich ook aan een conferentie te Genève wel had kunnen wagen; de uitlatingen van Mussolini, de aanmoediging van Amerika, de bevestiging door Mac Donald, dat hij indertijd te Lausanne von Papen in zake de rechtsgelijkheid ten principale Engelands steun heeft toegezegd, dit alles op elkander volgend binnen luttel dagen, het heeft dunkt mij ten doel gehad, dit Duitschland aan het verstand te brengen. Herriot, nadat Duitschland met veel ophef een primair prestigepunt gesteld heeft en op het punt staat er voldoening op te krijgen, satisfactie te geven op een secundair prestigepunt, ware voorzichtige politiek geweest. Maar voorzichtig is de regeering-von Papen niet. Zij schijnt vooralsnog meer te hechten aan het stemming maken in Duitschland zelf dan aan behoud en versterking van den

goeden wil van Europa. Adres aan de tomatencommissie en haar - in het licht der gemeen-Europeesche belangen bekeken - droevige odyssee.

Aan den vooravond der Rijksdagsverkiezingen krijgt von Papen van het Staatsgerechtshof te Leipzig een knip op den neus. Men kan zeker niet zeggen dat het hem aan slagvaardigheid ontbreekt, maar met die uitspraak van het Staatsgerechtshof zal hij toch wel moeite krijgen. Men herinnert zich hoe het kwam dat het eene sociaal-democratische regeering-Braun was, die bij noodverordening van 20 Juli in Pruizen werd op stal gezet, hoewel na de verkiezingen de overheersching der sociaal-democratie in Pruisen had opgehouden en de nationaal-socialisten met het centrum over de meerderheid in den Landdag beschikten, die volgens Pruisisch constitutioneel recht den president der Pruisische regeering bij stemming aanwijst. Hitler heeft toen het centrum zóó brutaal bejegend dat geen meerderheid gevormd kon worden en de uit een verdwenen politieke situatie geboren regeering-Braun aanbleef. Zij bleek machteloos aan de moordpartijen tusschen nationaal-socialisten en communisten een einde te maken en is op dien grond door den Rijkspresident, met gebruikmaking van art. 48 der Rijksgrondwet, van haar stoel gejaagd; sedert is door de benoeming van een Rijkscommissaris de leiding van Pruisen in één hand met die van het Rijk gebracht, en beslist von Papen, wie Pruisen in den Rijksraad vertegenwoordigt, een omstandigheid, die het hem (altijd bij bevredigenden uitslag der aanstaande Rijksdagsverkiezingen) gemakkelijker maken moet, de grondwetsherziening waarop hij het oog heeft, langs eenigermate legalen weg tot stand te brengen. Om Beieren, waar de publieke orde niet gestoord was en waarmede hij dus niet als met Pruisen handelen kon, tot die grondwetsherziening gewillig te maken (tegen die soort kleine onwezenlijke concessiën, die Beieren's eigenliefde streelen kunnen, ziet hij niet op) is von Papen onlangs naar München gereisd, niet zonder eenig succes. Maar nu komt het Staatsgerechtshof verklaren, dat zijn oorspronkelijke opvatting, omtrent de geldigheid der beweegredenen tot het besluit van den Rijkspresident van 20 Juli geen uitspraak te kunnen doen, gewijzigd is. De grondwet verplicht den Rijks-

president immers niet tot mededeeling dier beweegredenen. Nu echter von Papen te Leipzig heeft doen betoogen, dat die beweegredenen in ontevredenheid over de slappe bejegening van communistische woelingen, benevens in uitlatingen van één der weggejaagde Pruisische ministers, gelegen zijn geweest, beslist het Gerechtshof, dat de ministers geschorst konden worden in hun uitvoerende, niet in hun representatieve functie, zoodat de regeering-Braun nog geacht moet worden de legale vertegenwoordiging van Pruisen in den Rijksrand uit te maken. Deze uitspraak noodzaakt von Papen, tot het doordrijven zijner grondwetsherziening naar het middel te grijpen dat hij aanstonds gepraald heeft te bezitten: *de macht*. Dit kan echter gevaarlijk spel worden, zoo hij daardoor, behalve de massa, ook elementen die nog eenig zelfstandig zedelijk gezag in Duitschland bezitten, gelijk het Staatsgerechtshof zeker doet, tegen zich opjaagt.

Door de uitspraak van het Gerechtshof zijn de moeilijkheden die de toestand waarin Pruisen vóór 20 Juli geraakt was, voor von Papen opleverden, herleefd. Ook is de kans voor Hitler herleefd, door zich alsnog met het centrum te verstaan, de regeering-Braun, aan welke thans weder eene gewichtige functie is toegekend, door een andere te doen vervangen. Stevig electoraal overleg tusschen Hitler en de centrumshoofden als Brüning en Kaas zou thans wellicht nog kunnen verzekeren, dat eerlang in den Rijksdag een *working majority* van gelijke samenstelling wordt aangetroffen als er thans reeds in den Pruisischen landdag te vormen zou zijn. Met deze mogelijkheid voor oogen wacht zich blijkbaar Braun er voor, haar door een driest optreden te vergrooten. Hij wil van zijn, nu erkende, overgebleven bevoegdheid geen gebruik maken dat de hartstochten prikkelt, en geeft aanstonds het communiqué uit: ‘de regeering is van plan hare bevoegdheden in den geest eener zoo min mogelijk tot wrijving aanleiding gevende samenwerking met de Rijksregeering te gebruiken’. Omgekeerd schijnt von Papen niet genegen zich opnieuw van art. 48 te bedienen, dat hem de mogelijkheid laat, mits op andere gronden dan hij 20 Juli voorwendde, de Pruisische regeering ook van haar vertegenwoordigende bevoegdheid te ontheffen.

En zoo zitten er nu te Berlijn drie regeeringen naast elkander: de Rijksregeering, de Rijkscommissaris, en de herleefde oude Pruisische. Behalve een dictatoriaal ingrijpen door ‘de macht’, die voor het oogenblik tot dit middel weinig genegen schijnt, is er maar één manier te bedenken om van deze drie er weer twee te maken: een afspraak tusschen Hitler en het centrum. Of zij tot stand zal komen nog vóór de Rijksdagsverkiezingen? Het is kort dag. Het orgaan van Hitler juicht nog alleen in ‘de nederlaag van von Papen’; de *Germania* wekt er reeds toe op, het heele Rijkscommissariaat nu weg te werken door het herstel eener grondwettige regeering. Het centrum wil wel, mits met een tot bezadigdheid bekoelden Hitler. Is die bestaanbaar? Het is af te wachten; - maar mij dunkt van niet.

Welke wezenlijke diensten Mussolini ook aan vredesbelangen moge hebben bewezen - meer dan ééns al heeft hij de kans gekregen dit te doen, en ze niet verzuimd - zijn beeldspraak blijft druipen van bloed. ‘Het heele Italiaansche volk één onoverwinnelijk leger’. Zijn vurigst verlangen reikt ‘naar nieuwe gevechten’. Misschien hoort dat zoo te Milaan, ‘waar de herinnering aan den oorlog hem tegemoet komt’ Nu ja, wij hebben het al eens erger van hem gehoord. Geruststellend is de feitelijke mededeeling die door deze *sesquipedalia verba* wordt ingeleid: ‘Het is niet uitgesloten, dat Italië, ten teeken van zijn grootsche gevoelens tegen het einde der feestelijkheden ter herdenking van den tienden verjaardag van het fascisme, aan de vijanden van het fascisme amnestie zal verleenen’. Die, als Mussolini, overtuigd is ‘dat over een eeuw heel Europa fascistisch zijn zal, en Moskou en New-York naar Rome zullen zien als den wegwijzer’, waarom zou hij niet grootmoedig wezen?

C.

Bibliographie

Heinrich Hauser, Noch nicht. Aufzeichnugnen des Christian Heinrich Skeel. - Berlin, S. Fischer-Verlag 1932.

Heinrich Hauser is, sinds hij beroemd werd door zijn Letzte Segelschiffe, voor zijn lezers in de eerste plaats de schrijvende zeeman. Dat boek is hem ook werkelijk het diepst uit het hart geschreven, meer dan de roman Donner überm Meer, meer dan zijn boeiende reportage van het Roergebied (Schwarzes Revier), meer zelfs dan dat spannende boek over Amerika (een der allerbeste onder de vele confrontaties met Amerika van dezen tijd), de Feldwege nach Chicago. Het zeilschip, waarmee hij van Hamburg naar Chili voer, vereenigde zijn groote liefde voor avontuur, voor natuurlijke schoonheid en voor de zee. Als zeeman begon hij zijn loopbaan, zijn zwerftocht liever, en dat zeemanschap is een der rijkste inspiratiebronnen van zijn zuiver dichterlijke natuur geworden, waar hij als schrijver en als mensch kracht en vervoering uit put. De gevangenschap der zeeën zal hem wel niet meer loslaten. Sommige menschen kiezen zich tot maatstaf in het leven een mensch, anderen den sterrenhemel of de hooge bergen. Hauser koos de zee.

'Ich muss immer zum Meer zurückkehren, sobald ich in einer Schwierigkeit im Leben mir keinen Rat mehr weiss.'

Die gevangenschap der zeeën, die van alles op aarde vervreemdende liefde veroorzaakt het conflict waarvan dit boek het onduidelijk getuigenis is: de keuze tusschen Heim en hemel, veiligheid en verte, vrouw en zee. Was dit boek een roman geworden, was het geheel gerijpt tot een sterk geheel, dan zou het van die tweespalt, die in alle dichters en zwervers leeft, het schrijnend verhaal zijn geworden. Dat is niet gebeurd. Dit door den houder van het hier gedrukte dagboek, Christian Heinrich Skeel (maar wij gelooven niet in zijn bestaan, wij lezen onwillekeurig Hauser in zijn plaats) smartelijk ondervonden conflict ligt te diep begraven onder de vele dingen die hij te vertellen heeft. Maar het is het éénige belangrijke van dit boek, de hoofdzaak, de kern. Hauser had alleen geen tijd en geen rust er een roman van te maken, en zoo verstrooide hij dit levensprobleem over vele bladzijden, tusschen vele waarnemingen, maar kon het bij alle ongedurigheid en veelzijdigheid van zijn overal waarnemenden geest toch niet ontgaan; juist dit conflict maakt tenslotte dit rommelige boek toch zoo menschelijk.

Duizend en één herinneringen, ervaringen, invallen en ideeën heeft Hauser in dit boek kris kras opgeschreven, ruw en kostbaar materiaal voor tien romans. Zijn observaties zijn op zichzelf altijd boeiend: wat weet Hauser veel van al de dingen en verschijnselen dezer aarde, hij ver-

staat zonder weerga de kunst van het kijken, die prachtige kunst die er geen twee op een dozijn beheerschen (tekst en getuigenverhoor leveren er de verbluffende bewijzen van). Maar Hauser heeft overal stof en te weinig tijd om een goeden roman te componeeren, en dat is buitengewoon jammer, want bijna niemand heeft er verder als hij zoo alle qualiteiten toe, Eigenlijk wil Hauser er niet goed aan, iets voltooids te maken, hij houdt van al wat jong, voorloopig, 'noch nicht' is. Maar blijvend zullen zijn ervaringen, waarnemingen en ideeën toch eerst wezen als hij naar het voltooide beeld tracht, naar het kunstwerk, waarin het leven een nieuwen, persoonlijken vorm heeft gekregen, die ontstond door de visie en de ontroering, maar ook door de vormbeheersching van den kunstenaar. Gemakkelijker viel het hem, dien vorm te vinden waar het gegeven zelf hem den draad voor zijn verhaal verschafte, de tocht met het zeilschip, de autorit dwars door Amerika. Maar hièr had hij het motief zelf moeten bewerken en zijn verhaal componeeren, dat ging hem niet af, hij ontglipt telkens aan de geschiedenis die hij op het hart heeft, langs duizend zijpaadjes naar duizend nevenindrukken. En zoo moeten we zelf het verhaal maar opsporen en voor de rest genoegen nemen met zijn interessante waarnemingen, en met zijn altijd boeiende en innemende persoonlijkheid, zijn levensliefde en zijn soms bitterwijze overdenkingen, In het begin vertelt hij - telkens vergeet ik zijn vertegenwoordiger, dien Christian Heinrich Skeel, in wien ik niet geloof, het boek heeft haast doorloopend zoo'n levendig autbiografisch karakter! - hoe hij of althans Skeel een boek maakt: hij bindt de vele losse bladen met notities in een zeildoek, stevig met sterk, geteerd garen en een driekanten zeilnaald. Ik geloof Hauser op zijn woord, dat zijn boeken zóó tot stand komen, dat de notities voor de Segelschiffe aan boord zoo tot een boek aaneengenaaid werden. In dit laatste boek echter heeft Hauser een al te willekeurige greep gedaan in zijn losse bladen en die met een grove naald aaneengenaaid. Het ligt minder aan hem dan aan het leven zelf, dat zijn diepere bedoelingen buiten ons om ten uitvoer brengt, wanneer er toch een verborgen compositie in dit boek is ontstaan die er een ongedachte beteekenis aan geeft. De kern van het boek, het conflict waarvan ik sprak, is door duizend waarnemingen en afdwalingen omwoeld. Dat is eigenlijk zeer karakteristiek. De achtergrond van dit boek, het rustpunt erin is een groote liefde: de vrouw. En daaromheen, daaroverheen, daarlangs gaan de vele liefden tot de tallooze dingen der aarde, de zwerverstrek, de duizend indrukken rusteloos verschietend, elkaar opvolgend en verdringend: de man.

Ik heb mij onder het lezen van de Segelschiffe en van Feldwege nach Chicago, mannelijke, onerotische boeken die toch een menschenleven in zich besluiten, meermalen onwillekeurig afgevraagd, hoe het liefdeleven van dezen mensch moest zijn - die vragen zijn niet onbescheiden, ze treden trouwens vanzelf op, de onweerstaanbare drang om den mensch te zoeken achter het zakelijk verhaal roept zulke vragen op, vooral als men van den schrijver en van den mensch is gaan houden. Zulke vragen zijn geen nieuwsgierigheid naar feitelijke gegevens, die zijn trouwens op zichzelf niet zoo bijzonder interessant. Maar interessant zijn ze in verband met den mensch. Dit boek nu doet ons veel meer van Hauser begrijpen, het is minder goed dan de beide vorige, merkwaardige reportages, maar het zegt meer over Hauser dan de zeilschepen en Chicago samen. Het zwaartepunt van dit boek is het hoofdstuk 'In die Ferne denken', de gedachte dialoog van twee menschenlevens, waarin het con-

flict liefde of verte, eenheid of veelheid, gedeeld geluk of ongedeelde zwerversvrijheid in een acuut en zeer menschelijk geval wordt samengetrokken: Deirdre en Christian overdenken wat hen bindt en wat hen scheidt, en het noodlot is, dat Christian niet kiezen kan, de zwerversliefde is een doem, het achtergelaten geluk een elegie. Hij zwerft van het klein geluk onstuimig weg, hij draagt in het wilde zwerversgeluk het kleine achtergelatene mee als een schrijnende droom. Om dit menschelijk conflict zijn in slordige wanorde al die boeiende waarnemingsfragmenten heengeslingerd. Daar zijn prachtige fragmenten bij, die ademlooze tocht langs de telefoondraden eer het gesprek Londen-Berlijn tot stand komt, de geboorte (o, hoe hulpeloos moeten mannen dit beschrijven), de moderne wonderlegende van het kind dat dagenlang in het drukst van Berlijn ongedeerd temidden der razende autos speelde (typische verwijtdroom van den verren vader), de vele journalistieke bladzijden, over een overstrooming, het Berlijnsch panopticum, Berlijn bij nacht, een treinreis naar Parijs, Pruisisch landleven, jagen, hondendressuur, klimmen in een hoogen den tot de kraaiennesten, en die prachtige bladzijden reportage over de havenwijken van Hamburg, St. Pauli (laten we hopen, dat de beloofde reportage van de Oostzeehavens niet bij deze weinige bladzijden blijft), met een groote, wilde liefde voor dit ruwe, warme, genadelooze leven (zóó moet nog eens de Rotterdamsche Dijk beschreven worden, met dezelfde liefde en kennis van zaken! Jef Last misschien?) Maar binnen dat alles ligt als een bloem onder groote blaren de roman, het levensverhaal van een vrouw, die niets dan liefde en liefdesverlangen is en enkel uit dat verlangen en uit die rijkdom leeft (een goed vrouwenhart is te rijk voor iederen man). Hoe doodeenvoudig en verpletterend ontroerend, die eenvoudige woorden: ‘Mein Liebling, es geht mir wirklich gar nicht gut ohne Dich.’

Het is het leed van een vrouw die lijdt om haar puur, sterk en enkelvoudig verlangen, en omdat de man uit duizend andere verlangens leeft, een zwerver is die geen rust heeft en geen enkelvoudig vuur, groot en sterk genoeg om die liefde te beantwoorden. En zijn tragisch antwoord: ‘Ich sehne mich sosehr nach Hause und danach etwas aufzubauen, und dabei rolle ich immer wie ein Stein, der kein Moos ansetzt, in der Welt umher. - Ich fühle, dass ich mit aller Anstrengung aus eigener Kraft nie jene Lebenshaltung erreichen könnte in die Du hineingeboren bist. Es ist eine verfluchte Sache.’

En tusschen deze beide menschen is er het kind, het zuivere, ontbloesemende, enkel belofte en begin, vraag en verwachting, knop en voorjaarswind, en goed, zoet vertrouwen. Het is jammer, dat Hauser de roman hiervan niet rijpen liet; de levenstragiek van dit onvolgroeid verhaal moet men opdelven, maar zij is er toch, geheel en aangrijpend in een aantal bladzijden, zoo louter menschelijk en onmiddellijk als weinig boeken bevatten. Dat ze bijna schuilgaan, behoort, ongewild, haast tot de compositie van het boek - de zwerver had duizend andere dingen te vertellen dan dat ééne, dat toch tegen die duizend dingen volkomen opweegt.

ANTHONIE DONKER

Stemmen uit de redactie

Huizinga's afscheid

- 1 Januari 1933 zal Huizinga's naam van de buitenzijde van het schutblad van *De Gids* verdwenen zijn. Hij en wij zijn zeker: niet voorgoed van de binnenzijde.

Of een redacteur van *De Gids* aan den redactie-arbeid een belangrijk aandeel heeft gehad, blijkt niet uit aantal en inhoud alleen der met zijn naam geteekende stukken, gedurende zijn redacteurschap in het tijdschrift opgenomen. Welk bij Huizinga dat aantal, hoe die inhoud waren, is aan hen die sedert 1 Januari 1916 *De Gids* gelezen hebben, bekend. De mederedacteuren kunnen nog een anderen maatstaf aanleggen. Hij doet hen een zoo hoog cijfer aan oordeelskracht en toewijding aflezen, dat de gedachte, Huizinga uit hun midden te zien verdwijnen, hen beklemt. Zeventien jaar lang heeft hij aan het tijdroovende, niet altijd dankbare redactiewerk een aanzienlijk deel van zijn kracht en verantwool delijkheidsgevoel, die groot zijn, besteed. Bij het klimmen der jaren wenscht hij in iets hoogere mate vrijheer van zijn doen en laten te worden.

Wat zeker aan Nederlandsche cultuurbelangen ten goede zal komen; - wij vertrouwen, ook door voortgezette medewerking aan *De Gids*.

Voor het interne redactiewerk rest ons intusschen zijn voorbeeld, waarop wij dankbaar, wij nemen ons voor dikwijls, terug zullen zien.

Advies aan de regeering

- De regeering heeft tegenwoordig een zware taak. Zij heeft strijd te voeren op twee

fronten, een binnenlandsch en een buitenlandsch front. De binnenlandsche strijd is gericht tegen de antisociale elementen, wier eenig doel is de individueele loonen voor bepaalde groepen personen hoog te houden zonder rekening te houden met de vraag of dit te rijmen is met het goed functioneeren der politieke en sociale inrichtingen onzer maatschappij. Van deze mentaliteit geven zij blijk door met luidruchtig misbaar te verkondigen, dat zij, wat er ook gebeure, zich niet laten bewelteren.

In den strijd om de bezuiniging past de regeering een methode toe, die niet de meest gelukkige kan genoemd worden. Zij verschuilt zich vaak achter het rapport en verklaart dit onaantastbaar: Welter locutus. En onfeilbaar is het rapport toch geenszins. En het kon ook niet verwacht worden dit te zijn. Een aantal heeren worden plotseling voor een taak gesteld om van nagenoeg alles wat in Nederland gebeurt, onverschillig hoe ver het ook af ligt van het terrein, waarop zij zich vroeger bewogen hebben en waarvan zij eenig benul hebben, uit te maken of het moet blijven gebeuren of dat het der bezuiniging geheel of gedeeltelijk ten offer zal vallen. Geen wonder, dat het dikwijls den indruk maakt, dat de heeren door aftellen zijn gekomen tot het aanwijzen van hun slachtoffers.

Het schijnt, dat het de regeering aan tijd ontbreekt om de verschillende voorstellen ieder op zijn eigen mérites te onderzoeken en de plannen van het rapport zoo te wijzigen, dat zij iets meer naderen tot het ideaal, maximale bezuiniging op te leveren met minimale vernietiging van instellingen op cultureel en sociaal gebied, die door de toewijding en de kracht van vorige geslachten van ons volk zijn opgebouwd. De oorzaak van dit betreurenswaardig tijdsgebrek ligt waarschijnlijk grootendeels in de aandacht die de regeering moet wijden aan den zooeven bedoelden strijd op twee fronten. De strijd op binnenlandsch front is noodig en schijnt onvermijdelijk. Maar van de moeilijkheden van den strijd op het buitenlandsch front kan de regeering zich vrijmaken. Het doet ons genoegen haar daarvoor het volgende plan aan de hand te kunnen doen. Zij diene eenvoudig bij de volksvertegenwoordiging wetten in, die het volgende inhouden:

1e Buitenlanders, die zich tijdelijk of blijvend in Nederland willen vestigen en daar werk willen zoeken, zijn aan dezelfde beperkende bepalingen onderhevig als Nederlanders in het land van herkomst dier buitenlanders.

2e Goederen, afkomstig uit een land, dat p percent invoerrechten op goederen uit Nederland heft, zijn belast met een invoerrecht van p%.

3e De invoer in Nederland uit het gebied van een vreemde mogendheid is beperkt tot p% van de invoer in een bepaald voorafgaand jaar. De waarde van p en welk jaar als vergelijkingsjaar wordt genomen, worden zoo bepaald, dat de beperking van de totale waarde der invoer gelijk is aan de beperking, die in de vreemde mogendheid voor Nederlandsche goederen geldt.

In een tijd als de onze, waarin, behalve de regeering, ieder Nederlander precies weet aan te geven, wat er gedaan moet worden om het uit het moeras te komen, willen wij niet achterblijven met het geven van een advies, vooral niet daar het hier ontwikkelde plan groote voordeelen biedt.

In de eerste plaats blijkt er ondubbelzinnig uit, dat wij zelf verlangen met ieder volk op de voet van vrij ruilverkeer te staan. Immers wij maken het iedere buitenlandsche regeering mogelijk onmiddellijk een dergelijke relatie met ons tot stand te brengen.

In de tweede plaats spaart de regeering zich de moeite onkosten en verdrietelijkheden, waarmee vruchtelooze onderhandelingen gepaard gaan.

In de derde plaats vrijwaart het ons voor verwijten. Wanneer een buitenlander zich beklaagt over hooge invoerrechten in ons land, dan kunnen wij antwoorden: ‘Niet onze doch uw regeering heeft de hoogte dezer rechten bepaald. Uw klacht is aan het verkeerde adres.’

En ten slotte heeft het misschien invloed op de mentaliteit van buitenlandsche regeeringen. Een agressief gestemde regeering zal bij het contingenteeren van Nederlandsche goederen alleen den invoer daarvan in zijn land in aanmerking nemen en dan vertrouwen bij latere onderhandelingen met vertegenwoordigers van onze regeering die ‘kleinlanders’ wel naar zijn wil te kunnen zetten. Maar het wordt iets anders,

wanneer er niet onderhandelt wordt en er niemand is om door brutaal optreden naar zijn hand te zetten. Iemand, die, zonder te kunnen vechten en zonder op overwinning te kunnen hopen, weet, dat hij zelf bezig is niet alleen de invoer in maar ook den uitvoer uit zijn land en wel in dezelfde mate te reduceeren, zal zich eerder nog eens bedenken.

Verzen

Copla's

Twee boomen zijn wij, door een weg gescheiden
In aarde en hemel een; de weg ligt tusschen beiden.

Twee rozen waren wij, aan eene tak,
toen kwam de hand, die er slechts een af brak.

Een roos en hartebloed zijn beide rood,
geen lelie is er, witter dan de dood. -

Geen graf is duisterder dan vrouwenhaar,
geen altaar lichter dan een doodsaltaar.

Ik speelde een spel met beenen dobbelsteenen,
met mijn gebeente zal een ander spelen.

De Groene Maas
Lied

Niets is er groener dan de Maas,
haar oeverriet en populieren.
Wanneer men weer terug komt keeren
van verre bergen en rivieren,
niets is er groener dan de Maas.
Wilgen en elzen kwinkeleeren,
de wilde eend vliegt uit groen riet,
men mag aan vele oevers meren,
een groener oever is er niet.

Niets is er groener dan de Maas.
Wie uitvaart, hij vergeet het niet.
Wie thuisvaart heeft het niet vergeten,
een rijker gras bestaat er niet.

Niets is er groener dan de Maas.
Men kan op vele zeeën sterven
en overal is harde steen.
Geef mij groen gras om in te sterven,
en groen gras gansch over mij heen.

J.W.F. WERUMEUS BUNING

Napoleon

Hij had geen tijd zijn laarzen uit te trekken
Toen hij zich neerlegde op 't satijnen bed
Voor korten slaap, waaruit zelfs geen trompet
Hem vóór den vastgestelden tijd zou wekken.

Het daagde, 't leger begon op te trekken.
Hij had het veldtochtsplan doordacht, dien nacht.
Nu, voor *hij* rustte, was hij nog bedacht,
Niet met zijn laarzen 't staatsiebed te vlekken

In 't slot waar hij slechts sliep die ééne maal
(Want in 't steeds vérder overwinnen móeten
Lag van zijn keizerschap de diepe zin).

Toen spreidde hij een landkaart, oud en vaal,
Op 't vorstlijk bed. Met zijn geschoeide voeten
Op de kaart van Europa sliep hij in.

J.J. VAN GEUNS

Morgen

O vrede van je kalm nabij mij zijn
na 't onuitputtelijk geluk der nachten,
toen je wijdopen, brekend oog 't geheim
en de schrik der diepten niet kon verzachten -

toen w' in het rythme en den slag des bloeds
streden tot een eindelijk, zoo volkomen
verslagen zijn, dat leven, dood en droomen
werden tot mildheid om iets wondergoeds -

nu zit je tegenover mij - het brood
op tafel, je kleine handen, bewegend
in 't zonlicht, heel dit stille, wondre leven
wordt in je glimlach rijk en goed en groot.

G. KAMPHUIS

Het Indianenprobleem in de Vereenigde Staten

Het Indianenprobleem in Amerika is oud. Het begon in 1492, met de ontdekking van het continent, nam spoedig in de verschillende deelen ervan verschillende vormen aan, en heeft in de loop der tijden door de veranderde omstandigheden voortdurend zijn aspect gewijzigd. In de Vereenigde Staten was het tot niet zoo lang geleden vrijwel geheel een militaire kwestie - waarvan de uitkomst niet twijfelachtig kon zijn. ‘There is no good Indian but a dead Indian’ was het frontiergezegde, en langen tijd scheen dit ook de goede formuleering van wat de Indianenpolitiek der regeering misschien niet officieel beoogde, maar dan toch ten gevolge had. Het algemeene publiek beschouwde de autochtonen als een last, en het doel was, daarvan op de snelste, natuurlijk niet noodzakelijk de meest humane wijze, af te komen.

Het reservatiesysteem is reeds sedert de 17de eeuw geleidelijk gegroeid, als natuurlijk gevolg van de cessies bij verdrag, waarbij de koloniën den stammen hun gebied zoogenaamd afkochten, en hun een gedeelte voor altijd lieten. In de tweede helft der 19de eeuw heeft het een andere beteekenis gekregen. Eerst hadden de reservaties in wezen als concentratiekampen, openluchtgevangenissen dienst gedaan. Door het opdringen der blanken, de spoorwegen, nam het wild in die gereserveerde gebieden snel af, en de regeering zag zich genoodzaakt tot het rantsoen-systeem over te gaan. Al gebeurde dit vooral om de stammen rustig te houden, men kon er ook in zien: een eerste erkenning van de zijde der regeering van haar plicht, zich het lot der verslagenen aan te trekken. Onder de bestaande omstandigheden wellicht onvermijdelijk, heeft deze bedeeling, zooals bekend, de meest noodlottige ge-

volgen gehad. Zij demoraliseerde de Indianen volkomen, ontwende hen aan eigen inspanning, maakte hen, ook geestelijk, snel tot echte paupers.

De tragische geschiedenis van het roode ras in de Vereenigde Staten tot het einde der reservatieperiode is door bekwame handen geschreven en gemakkelijk toegankelijk. Wij willen ons hier bezig houden met de latere ontwikkeling van het probleem, waarvan tot nu toe niet gezegd kan worden, dat het een allen en alleszins bevredigende oplossing heeft gevonden. Het heeft vooral de laatste tien jaren pennen en tongen bezig gehouden. Het onderwerp is in zijn onderdeelen buitengemeen ingewikkeld; in dit bestek zal dan ook slechts op eenige hoofdzaken gewezen kunnen worden.

Als het jaar waarop de tegenwoordig nog bestaande politiek geinaugureerd werd, moet 1887 aangenomen worden. De regeering zag in, dat het voederingsstelsel tenslotte geen bevredigende oplossing mocht heeten: dat het niet de minste vooruitzichten op iets beters bood, integendeel. Het was duidelijk dat de hulp aan deze noodlijdende groep van karakter diende te veranderen, correctief en preventief behoorde te zijn. Met het tot stand komen van de General Allotment Act in 1887 liet de regeering de negatieve politiek varen, die slechts eigen beveiliging had bedoeld, en begon aan de zooveel moeilijker constructieve taak. Door de critiek die het Indian Bureau ook nadien steeds in zoo ruime mate ten deel is gevallen, is vaak beweerd dat het Amerikaansche Gouvernement geen Indianenpolitiek heeft, of dat deze vaag, inconsequent en opportunistisch is, slechts uit een voortdurende aanpassing aan zich voordoende moeilijkheden bestaat. Deze meening is bepaald onjuist. Er is wel degelijk een officieel program waarop men sinds 1887 niet terug gekomen is, dat men tracht zoo goed en zoo spoedig mogelijk uit te voeren, en waaraan alle getroffen maatregelen dienen getoetst te worden. In een enkel woord samengevat is het *assimilatie*[1]. Men wenscht den resten der oorspronkelijke bevolking de Amerikaansche burgerdeugden bij te brengen; men begeert

1) ‘Amerikanisatie’ der Indianen, die eerste en meest echte Amerikanen, zou wat vreemd klinken.

hun uiteindelijke absorptie in de blanke samenleving als respectabele lieden die in eigen onderhoud zullen kunnen voorzien en ook cultureel op hetzelfde peil als het gros der blanken zullen staan. De algemeene achtergrond van deze politiek is een gevoel van verantwoordelijkheid, de overtuiging dat men iets goed te maken heeft.[1)] Hen die zoolang slechts de nadeelen der agressieve 'beschaving' hebben ondervonden en, indien onbeschermd gelaten, te midden daarvan nu geheel ten onder zouden gaan, wenscht men in de eerste plaats daarvoor te behoeden, en hun vervolgens door opvoeding de voordeelen van diezelfde beschaving te geven, zoodat zij zich op den duur, zonder verdere steun zullen kunnen handhaven. Men kan hieraan toevoegen, dat, afgezien van de gewetenskwesties, het voor blank Amerika een zaak van welbegrepen eigenbelang is, niet na verloop van korten tijd met eenige honderdduizenden bezitlooze, hulpelooze Indianen en Mestiezen als armlastigen te doen te krijgen, maar in plaats daarvan een volksversterking te ondergaan door de invoeging van evenzoovele flinke burgers in het bestaande maatschappelijk verband. Het eerste zou onvermijdelijk gebeuren als deze onmondige inboorlingen niet langer in het hun toegewezen bezit beschermd werden. Voor het tweede erkent men een aanpassingsperiode als noodzakelijk, maar men is, anders dan bij den Neger - waarvoor nooit een dusdanige ethische politiek zelfs maar is voorgeslagen - omtrent de mogelijkheden optimistisch gestemd. De opinies, hoe dan ook ontstaan, over de kwaliteiten van het Indiaansche 'bloed' zijn in de Unie gunstig; men is ook bereid zich ermee te mengen. De samensmelting der Indianen met de om- en tusschenwonende blanke bevolking moge een groot opvoedingsvraagstuk zijn, de moeilijkheden van rasvooroordeel komen er feitelijk niet bij.

Om het gestelde doel te verwezenlijken maakte de Allotment Act een begin met het oplossen van het oude stam-

1) De gemiddelde beschaafde Amerikaan heeft bij het melding maken van den Indiaan een gemengd gevoel van schuld en sympathie, en in officieele publicaties kan men ook de erkenning van schuld meermalen aantreffen. Zie b.v.: 68th Congress 1st Sess. House of Repr. Doc. no. 149: The Indian Problem, 1924, p. 5, p. 17.

verband, en sindsdien heeft men dit gestadig doorgezet. Het op bloedverwantschap berustende communale leven der reservatie-bevolking werd een anomalie in de moderne Westersche maatschappij geacht, een weerstand tegen assimilatie. Het Gouvernement wenschte niet langer met stammen, doch met individuen te doen te hebben. Als sleutel tot de situatie werd het landbezit beschouwd. Zooals de Indian Commissioner Francis C. Leupp onder Roosevelt's presidentschap het uitdrukte: 'Fixed in the minds of the statesmen who first attempted to formulate an Indian policy for our government, lay the philosophy that civilization has always gone hand in hand with individual landholding'. Het gemeenschappelijk landbezit der reservatiebevolking diende te verdwijnen, ieder Indiaan behoorde zijn deel van het stamterritoir te krijgen. Dit was het hoofdpunt in het individualisatieprogram; men hechtte, en hecht er nog de grootste beteekenis aan. Terecht, want land was het eenige eigendom dat den Indianen toegewezen was.

In 1887 werd met deze 'allotment in severalty' begonnen. Sindsdien is er gestadig mee voortgegaan, zoodat nu meer dan twee derde der Indiaansche bevolking 'allotted' is. Dit per hoofd toegewezen land beslaat nu ongeveer vier zevende van het totaal oppervlak van het Indiaansche land en de waarde van het eerste is ongeveer drie vierde van het laatste.

De wetgever ontveinsde zich echter niet, dat dit slechts een begin kon zijn. Persoonlijk eigendom van land was een vreemd begrip voor de inboorlingen, die in hun vroeger leven nooit anders dan het gemeenschappelijk occupatie- en gebruiksrecht gekend hadden. De geschiedenis toont dat zij in hun transacties met de blanken steeds een geheel andere opvatting van het landbezit hadden dan deze laatsten. Het werd een ieder die eenigszins met de zaken op de hoogte was zonder meer duidelijk, dat de groote meerderheid der Indianen, aan zich zelf overgelaten, hun zoo juist toegewezen persoonlijk bezit binnen korten tijd aan sluwe blanken zouden verliezen. Om dit te voorkomen werd de Indiaan die 'allotted' was, onder de voogdij van het Gouvernement gesteld voor den tijd van 25 jaar. Gedurende die periode zou hij zijn land zonder de

goedkeuring van de regeering niet mogen verkoopen of bezwaren, en behoefde hij er geen belasting voor te betalen. Ook al zijn verdere zakelijke relaties zouden onder de controle van de regeering staan. Na afloop van deze periode zou de Indiaan van alle beperkingen ontslagen zijn, zijn eigen weg mogen gaan en ook met zijn eigendom kunnen doen wat hij verkoos. Hij zou dan tijd genoeg gehad hebben, aldus werd gezegd, om vlijtig en zuinig te worden, om te leeren wat persoonlijk eigendom beteekent. Aldus opgevoed tot alle christelijke en maatschappelijke deugden, zou hij in staat zijn om een verstandig gebruik te maken van zijn bezit. Dit trachtte men te bereiken door op de reservaties bepaalde beambten met de titel van 'farmers' aan te stellen, die den zorgeloozen en tragen Indiaan landbouw en veeteelt zouden leeren. 'Fieldmatrons' zouden den squaws beter huishouden, kinderverzorging, zindelijkheid, hygiene leeren.[1)] De kinderen zouden door de regeering worden opgevoed. Voor zoover openbare scholen daarvoor niet in aanmerking kwamen en de zending zich er niet mee belastte, zou dit de eerste jaren in dagscholen op de reservaties gebeuren. Soms reeds van af den aanvang, en anders toch na de eerste drie jaren, werden deze kinderen in Gouvernementskostscholen, op of buiten een reservatie, geplaatst, waar zij geheel aan hun Indiaansche milieu onttrokken waren. Zij zouden daar het gewoon algemeen lagere Amerikaansch volksonderwijs ontvangen, met wat speciaal landbouw-, ambachts- en huishoudonderwijs. Slechts de grootere kostscholen buiten de reservaties hebben het karakter van hoogere burgerscholen, waarop aan vakonderwijs bijzondere aandacht gegeven wordt.

Volgens dit program is te werk gegaan, en het wordt nog gevolgd. Er werd en wordt van verwacht, dat het Indianenprobleem op deze wijze na verloop van tijd van zelf zijn einde zal vinden. Het zal opgehouden hebben te bestaan als de laatste pupil van de voogdij der regeering is ontslagen, economisch en sociaal een gelijke status als de blanken zal hebben.[2)]

1) Op sommige reservaties hoorden wij deze functionaris door de Indianen als 'the going around woman' aanduiden.

2) De kwestie van de naturalisatie der Indianen zal hier niet besproken worden. Men dient haar niet te verwarren met het hier behandelde probleem der economische en sociale nivelleering. In 1887 werd elke Indiaan die een 'allotment' kreeg, burger. In 1906 werd dit gewijzigd; behoudens uitzonderingen zou het burgerschap eerst na afloop der 25-jarige trustperiode gegeven worden. Verschillende groote groepen kregen het echter door aparte wetgeving en in 1924 werden alle Indianen tot Amerikaansche burgers verklaard. Het Opperste Gerechtshof heeft beslist dat dit burgerschap niet onvereenigbaar is met overige onmondigheid.

Althans, dit is de officieele oplossing. De Indiaansche Dienst in de Unie is dus een regeeringsbureau dat zijn taak te beter ten uitvoer zal brengen, naarmate het zichzelf sneller overbodig maakt.

De zorg voor de tenuitvoerlegging van het vermelde program berust bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, waar een afzonderlijke dienst, het Indian Bureau, met deze taak belast is.[1)] Hoeveel verschil van meening mogelijk is over de wijze waarop voor de Indianen gezorgd wordt, blijkt uit de heftige critiek waaraan dit Bureau steeds heeft blootgestaan. In sommige tijden had dit meer, in andere minder plaats, maar afwezig is die critiek nooit geweest, en in de jaren na de Wereldoorlog was zij bijzonder fel.

Nu is dit niet moeilijk te begrijpen. Het Indian Bureau is uniek onder de regeeringsorganisaties der Unie. Het is met recht ‘a government within a government’ genoemd. Het heeft schier onbeperkte macht over de aangelegenheden van eenige honderdduizenden ‘Indianen’ of wat daar administratief voor door gaat, vervult voor hen een groote verscheidenheid van taken die voor gewone burgers door staat, county of gemeente verricht worden. Voor deze administratie, die de zorg voor eigendom met een waarde van honderden millioenen dollars insluit, is het Bureau slechts verantwoordelijk aan het Congres, niet aan rechters, opvoedingsautoriteiten of gouverneurs. De Indianen zelf behooren tot ongeveer 60 verschillende stammen, verspreid over 24 staten, van New-York tot Californië, van Florida tot Washington. Zij spreken vele verschillende talen, loopen sterk uiteen in cultuurbezit, eigenschappen en neigingen. Het is a priori

1) Voor een beschrijving van deze Dienst zie: *Institute for Government Research*. Service Monographs of the U.S. Government no. 48. The Office of Indian Affairs, its history, activities and organization, by L.F. Schmeckebier. Baltimore: The John Hopkins Press, 1927.

nauwelijks te verwachten, dat pogingen eener ambtelijke organisatie - gebonden aan wetten en voorschriften, met een schraal budget - om de aangelegenheden van een zwakke groep te verzorgen, van critiek verschoond zouden blijven. Deze is steeds van vele kanten afkomstig geweest, en de motieven ervan waren en zijn niet altijd onverdacht, maar wij willen hier slechts aandacht geven aan de aanvallen die blijkbaar te goeder trouw door het algemeen beschaafde Amerikaansche publiek gedaan zijn.

De opvattingen en meeningsverschillen zooals men die uit gesprekken met personen, uit artikelen in de magazines, de speeches en moties in het Congres kan leeren kennen, zijn uiteenloopend van aard en niet altijd even duidelijk. In hoofdzaak kunnen echter onder de critici der twintiger jaren naar onze meening twee richtingen onderscheiden worden. De eerste is het volkomen oneens met het assimilatiestreven der regeering, ontkent dat dit als de oplossing van het inboorlingenvraagstuk beschouwd moet worden. De andere is van meening dat de officieele politiek de eenig mogelijke is, maar hekelde tot voor kort dikwijls ten scherpste de wijze waarop het Indian Bureau het gestelde program trachtte te verwezenlijken.

Wat de eerste groep betreft, wij gelooven dat deze beweging niet als op zich zelf staand mag worden beschouwd. Vooral na de Wereldoorlog is in de Vereenigde Staten bij een voorloopig nog kleine groep van intellektueelen en kunstenaars, skepticisme ontstaan omtrent de kultureele waarde van het amerikanisme, althans van bepaalde aspecten daarvan. In elk geval deelen zij niet de onverdraagzame houding der apostelen van deze beschavingsvorm jegens alles wat niet conform de eigen standaard is. Zij wenschen geen moreele waarde toe te kennen aan het eigen cultuurtype, staan er vrijer tegenover dan hun meeste landgenooten. Zij ergeren zich niet aan wat nog over is van het bonte primitieve Indiaansche leven, doch zijn veeleer geneigd zich daarin te verlustigen als oasen in het gestandaardiseerde Amerika. Een nevenontwikkeling versterkt deze neiging. Na de oorlog is Amerika aandacht gaan geven aan wat het eigen volksleven aan artistieks te bieden heeft. De eigenaardige muzikale gaven

van den neger ontvangen nu meer dan slechts een kleineerend welwillende belangstelling. In de ongeartikuleerde lagen der eigen blanke maatschappij tracht een realistische literatuur en een ‘folkdrama’ stof voor kunstzinnige uitbeelding te vinden. In de oogen van velen zijn de voortbrengselen van Indiaansche handenarbeid meer dan curiositeiten, zijn het uitingen van een primitieve kunst die niet behoort te verdwijnen. De radikaalste vertegenwoordigers van deze richting, die men de ‘artistieke’ zou kunnen noemen, wenschen de resten der Indianen te conserveeren op de wijze van de buffels in het Yellowstone park, hen in een soort primitief Arcadia ongestoord te laten leven. Anderen slechts beschouwen dit als een desideratum dat niet te verwezenlijken is, maar ongetwijfeld is na de oorlog de houding van een niet onbelangrijk deel van het denkende Amerikaansche publiek jegens de Indianen anders geworden. Zij worden door velen niet langer beschouwd als een waardelooze last, een archaisme dat opgeruimd dient te worden. De wereldoorlog belette honderdduizenden Amerikanen Europa te bereizen. Meer dan vroeger toerden velen in eigen land, zagen de Pueblo's en Navaho's van het Zuid-Westen. Zuni- en Hopirenners hebben Marathons gewonnen; groepen Indianen hebben het land bereisd om aandacht en hulp voor hun problemen te vragen. Wellicht heeft men bij een deel der blanken hier ook weer te doen gehad met een zekeren ‘Kulturekel’ zooals de beschavingsgeschiedenis die in andere perioden vertoond heeft en waarmee een romantische belangstelling voor primitieven gepaard ging. In elk geval, een groeiende populaire belangstelling voor wat nog van het kenmerkend Indiaansche leven over is valt vast te stellen. Het Indian Bureau nam het standpunt in, dat die resten ongewenscht waren, plaats dienden te maken voor iets anders. Mede door het ijveren der zendelingen begon het na de wereldoorlog scherper op te treden tegen de Indiaansche dansen en ander stamceremonieel. Sinds 1921 is de zonnedans verboden. Hetzelfde gebeurde met het Puebloritueel, dat ‘immoreel’ werd geacht. Tegen dit ingrijpen werd door de aanhangers van de geschetste richting protest aangeteekend, en zij vonden in wijden kring gehoor.

Een organisatie als de 'Indian Defense Association' die deze opvatting huldigt, zooal niet in de meest extreme vorm, heeft echter nooit haar critiek tot een algemeene hekeling van de beginselen der officiele Indianenpolitiek beperkt. Vooral bij monde van John Collier, den aktieven secretaris dezer vereeniging, protesteerde zij tegen andere gebreken die het regiem naar haar meening aankleefden,[1] en daarbij ontmoette zij een vereeniging als de 'Indian Right Association' die tot de tweede der boven onderscheiden richtingen behoort. Deze veroordeelde het reactionaire streven der 'sentimentalisten', meent dat deze gezonde werkelijkheidszin missen en eigenlijk geen vrienden doch vijanden van de Indianen zijn[2]. Deze tweede groep, die men de 'missionaire' zou kunnen noemen bij gebrek aan een beter adjectief, zegt: Als men den Indiaan onrecht heeft gedaan door wat men hem ontnomen heeft, dan kan men dat niet goed maken door hem nu te onthouden wat de blankenbeschaving hem kan geven. De blanke landbezetting heeft de omstandigheden zoo volkomen veranderd, dat het oude leven niet langer mogelijk is. Men kan dit betreuren, maar de reservatiebewoners zijn er niet mee gebaat zoo men weigert de bestaande omstandigheden onder de oogen te zien. Van het oorspronkelijk volksleven, zeggen zij, is weinig meer over dat het de moeite waard is te behouden. Veel van het ceremonieel dat nog bestaat mist waardigheid en eerlijkheid, doordat de deelnemers zich de blanke toeschouwers bewust zijn, en evenals dit vaak tot een vertooning gedegradeerd is, moet men ook in hun simpel handwerk het commercieele element niet onderschatten. Wenscht men, zoo argumenteeren zij verder, deze trekken van het Indiaansche leven te behouden, dan moet men tevens vrede hebben met het hooge sterftecijfer, de ongezondheid, de ondervoeding, het vuil en de armoede die er noodzakelijk mee gepaard gaan. Hervormingen en opvoeding in het eene kunnen het andere niet onaangetast laten. Het zal hen niet

1) Zie zijn artikelen in *The Survey Graphic* en *The Nation* uit de laatste tien jaren.
2) Vgl. b.v. in *The Forum* van Maart 1924, (vol. LXXI no. 3), *F.W. Seymour:* The Delusions of the Sentimentalists, en *Mary Austin:* The Folly of the Officials.

gelukkiger maken als men voor hen de klok tracht terug te zetten, zij behooren met de tijd mee te gaan. Men kan het vreemd vinden dat, terwijl Amerikaansche ethnologen hun best doen om het oorspronkelijk cultuurbezit der Indianen te boek te stellen en zoo zuiver mogelijk te reconstrueeren, van regeeringswege alle moeite gedaan wordt de resten daarvan te doen verdwijnen, - toch is absorptie in de blanke samenleving nog de beste oplossing van het moeilijke vraagstuk, en moet als een onvermijdelijke noodzaak aanvaard worden. In zooverre is deze richting het dus geheel met de officieele politiek eens.

Zij wenscht er echter zeker van te zijn, dat de Indianen na afloop van hun opvoedingsperiode even goed uitgerust zullen zijn om de strijd om het bestaan op eigen vuist te voeren als hun blanke medeburgers, in wier midden zij zullen moeten leven en zich zullen moeten handhaven. De kwestie is, hoe dit zoo goed mogelijk te doen, met de minste hardheid, de geringste onrechtvaardigheid jegens de zwakke groep, zoodat de voorbereidingsperiode voor het nieuwe leven niet moeilijker voor hen gemaakt zal worden dan deze noodzakelijk reeds moet zijn.

Ten opzichte van deze punten bestond bij velen twijfel. Verschillende organisaties gaven hun afkeuring te kennen zoowel over bepaalde maatregelen als over de geheele werkwijze van het Bureau. Wie gelegenheid had zich op de hoogte te stellen van de toestanden op de reservaties kon daar weinig bevredigends over meedeelen. De oude misstanden in de Indiaansche Dienst, waarin vroeger de ambten als politieke belooningen vergeven werden, en waarin vooral de ‘Indian Agent’ zich slechts de zakken trachtte te spekken, waren verdwenen; van corruptie wordt deze regeeringsdienst reeds lang niet meer beschuldigd. Maar het was duidelijk dat de bestaande methoden er niet in slaagden de pupillen tot economische en maatschappelijke zelfstandigheid op te voeden. De moeilijkheden hierbij waren inderdaad ook niet gering. Het vroegere voedseluitdeelingssysteem had, zooals vermeld, de reservatie-Indianen gepauperiseerd. Zij maakten tenslotte aanspraak op die regelmatige giften en waren niet van zin voor hun eigen onderhoud te gaan werken. Deze bedeeling

is reeds lang gestaakt: tegenwoordig krijgen slechts oude en invaliede personen en de kinderen in de kostscholen hun onderhoud van de regeering. Van de rest wordt verwacht, dat zij van het hun toegewezen bezit zullen leven, en volgens het regeeringsprogram worden zij daarbij geholpen. Men kan zich echter niet aan den indruk onttrekken, dat de regeering een overdreven beteekenis heeft gehecht aan de individueele landtoewijzing, gemeend heeft dat op de een of andere wijze dit individueel landbezit de Indianen vanzelf tot arbeidzame, ambitieuze lieden zou omvormen. In werkelijkheid bestond bij de groote meerderheid der inboorlingen niet de minste lust dit land in bewerking te nemen. De levenswijze der blanken was in hun oogen in het geheel niet zoo begeerenswaard, hun behoeften kenden zij niet. Veel van het toegewezen land was woestijn, waarop, zooals men in Texas zegt, ‘the only things you can raise are hell and an umbrella’. Slechts met irrigatie zou hier en daar wat te bereiken zijn. Het Indian Bureau legde bevloeiïngswerken voor hen aan en gaat daar nog mee door. De ondervinding van de Reclamation Service met de blanke kolonisatie van het aride Westen heeft echter de noodzakelijkheid van een flink beginkapitaal of credietfaciliteiten aangetoond, en dit ontbrak den rooden aspirant-boeren natuurlijk geheel. Bij de keuze van hun ‘allotments’ waren dezen ook niet altijd verstandig te werk gegaan. Zij hadden dikwijls de voorkeur gegeven aan een stuk land dat bepaalde voordeelen bij een primitieve levenswijze bood, b.v. dicht bij zamelplaatsen van brandhout, bessen of wortels lag. Ook waar het land goed bebouwbaar was werden de Indiaansche grondbezitters echter in den regel geen goede boeren. Zij hadden geen werktuigen, geen vee, geen beginkapitaal, en dit werd hun niet verstrekt. Vele van deze stammen hadden nooit aan landbouw gedaan, en in andere was het, lang geleden, vrouwenwerk geweest. De reservatiebeambten die in dit beroep dienden op te voeden, brachten weinig tot stand. De ‘farmers’ wisten er soms zelf weinig van, waren, als het geheele personeel van het Bureau, slecht gesalarieerd, waardoor niet de beste krachten tot dit moeilijk en ondankbaar werk aangelokt werden. In de praktijk waren deze ‘farmers’ een soort van duivelstoejagers die

voor een groot aantal zaken te zorgen hadden. Het toezicht houden op landverhuur aan blanken was een van hun hoofdbezigheden. De reservaties bleven n.l. niet gesloten. Ofschoon de Indianen hun land niet mochten verkoopen gedurende de trustperiode, was het hun wel toegestaan het te verpachten. Dit ging eigenlijk tegen de theoretische bedoelingen van het opvoedingssysteem in, maar de praktijk leidde nu eenmaal vaak tot dit resultaat, waar het land althans eenig productief vermogen had. De beambten hadden in zulke gevallen de keus tusschen de grond onbewerkt en ongebruikt te laten liggen en den Indiaanschen titelhouder te zien verhongeren, of het aan een blanke te verhuren en den Indiaan de pacht in termijnen ter hand te stellen Ongetwijfeld is dit verpachten der 'allotments' aan blanken op vele reservaties door de ambtenaren aangemoedigd. Het was ook de eenige manier waarop de regeering althans een gedeelte der gelden kon terug krijgen die haar wegens op dit land aangebrachte verbeteringen verschuldigd waren; een bezwaring van het Indiaansche bezit die, naar sommigen meenen, in strijd is met vroegere beloften. Hoe dit ook zij, het is duidelijk dat dit pachtstelsel de opvoeding tot zelfstandigheid der reeds zoo gedemoraliseerde Indianen niet in de hand werkte, integendeel. Een gedeelte van hen leefde op deze wijze van een klein inkomen, dat hun in het reservatiekantoor periodiek ter hand werd gesteld. Belasting behoefden zij niet te betalen, zij behoefden zelfs de contracten niet te maken of op naleving ervan te letten. In wezen verschilde de uitwerking van dit stelsel weinig van het vroegere rantsoensysteem. Om verspillen van het geld te voorkomen werd het soms zelfs slechts in de vorm van winkelbons gegeven. Het totaal zoo verkregen inkomen was niet groot, het stelde meestal juist in staat er op een vrij miserabele wijze van te bestaan.

Op andere wijze nog werd het velen Indianen mogelijk gemaakt, te leven van wat zij niet zelf verdiend hadden. De trustperiode zou na 25 jaar afgeloopen zijn, tenzij daarvóór een Indiaan 'competent' was verklaard. Stierf de houder van een 'allotment' echter, dan verdwenen de beperkingen van dat grondstuk. Was de erfgenaam volwassen, dan kon hij dat geerfde land verkoopen of belasten, was hij minder-

jarig dan kon het Indian Bureau dit voor hem doen en de opbrengst beheeren tot hij meerderjarig was. Meestal waren er verschillende erfgenamen voor een stuk land. Verdeeling ervan was vaak niet goed mogelijk, gewoonlijk werd het aan een blanke verkocht of verhuurd, en de opbrengst of de pacht onder de erfgenamen verdeeld. Die bedragen waren meestal slechts gering, maar wie zulke inkomsten in het vooruitzicht had, zag daarin vaak een motief, om niet door eigen inspanning te trachten een levensonderhoud te verdienen en voor de toekomst te zorgen.

Als landtoewijzing aan alle leden van een stam had plaats gehad, was er dikwijls nog een overschot. Dit werd dan in sommige gevallen door het Bureau verkocht en de opbrengst ten bate van de stam geboekt, of aan blanken verhuurd, als weide b.v., of wel het erop staande bosch werd verkocht. Van aldus verkregen stamfondsen werd dikwijls jaarlijks of zoo nu en dan een hoofdelijke uitdeeling van b.v. 50 of 100 dollar gehouden. Het is vrij algemeen bekend dat deze zoowel als andere maatregelen die reservatie-Indianen tijdelijk wat geld in handen gaven, doorgedreven werden door politieke druk van omwonende, kortzichtige blanke zakenlieden op hun afgevaardigden in het Congres, soms gesteund door welmeenende lieden die in moeilijke jaren de noodlijdende Indianen geholpen wenschten te zien.

Al zulke niet-verdiende inkomsten tezamen vormden zelden meer dan een bedrag waarvan geen blanke kan bestaan. Een uitzondering vormden slechts de groepen wier land waarde gekregen had - alle tezamen slechts enkele duizenden individuen omvattend. De Klamath in Oregon, de Quinaielk in Washington, en sommige Menominee in Wisconsin bezitten boschland dat een flinke opbrengst geeft. Quapaws in Oklahoma zijn rijk geworden door lood- en zinkmijnen op hun gebied, enkele groepen in de Middle West bezitten goed akkerland. Het bekendste voorbeeld van rijke reservatie-Indianen zijn de Osage van Oklahoma, op wier territoir petroleum gevonden is, waardoor zij gedurende een aantal jaren hooge inkomens hadden.[1)] De publiciteit aan dit feit gegeven is

1) Vgl. over de vroegere armoede der Osages en de plotselinge verandering daarin: Annual Report of the Board of Indian Commissioners, 1920, p. 116-117.

vooral verantwoordelijk voor de mythe, dat de Amerikaansche Indiaan er nu goed aan toe zou zijn. In werkelijkheid telde de Osage-stamrol slechts 2229 leden, en overigens is die onverwachte geldstroom reeds sterk geslonken. Op het oogenblik is hun inkomen heel bescheiden. Deze plotselinge gemakkelijke rijkdom is voor deze stamrest even verderfelijk gebleken als de voortdurende hopelooze armoede van de meeste andere groepen. De dwaze uitgaven van de Osage-parvenu's, en hun schaamtelooze exploitatie door blanke advokaten, dokters, trouwlustigen en andere zakenlieden zijn in Oklahoma een geliefd onderwerp voor anekdoten.

Verder deden dan nog mee de aanspraken van vele stammen op hooge vergoedingen van de regeering wegens verbroken beloften, niet nageleefde verdragen, enz. Zulke kwesties reikten meestal ver in het verleden terug, maar zijn hangend gebleven en blanke advokaten zorgen er dikwijls mede voor dat ook de meest onmogelijke eischen niet in de doofpot geraken. Volgens de reservatiebeambten hebben zulke naïeve verwachtingen echter vele Indianen ervan terug gehouden de hand aan het werk te slaan. Ook dit heeft weer bijgedragen om de houding van afwachten en verwachten, die de reservatie-Indianen uit den tijd der voedseluitdeelingen hebben overgehouden, te bestendigen. Zij bleven zich beschouwen als lieden die recht op verzorging hebben.

Bij deze vermelde algemeene oorzaken kan men de gedrukte geest, het gelaten berusten van het overwonnen ras voegen, die stellig de frissche activiteit niet bevorderden. Vele andere omstandigheden zouden nog bovendien te noemen zijn. Het starre conservatisme, der stam-ouden en der vrouwen vooral, werkt even hinderend als bepaalde gewoonten die uit het vroegere stamleven zijn geërfd. De arme reservatie-Indiaan zal b.v. met behoeftige buren en verwanten deelen wat hij heeft. De grens van gierigheid en zelfzucht wordt bij de Indianen anders getrokken dan bij de blanken. Deze eigenschappen verachten zij ten zeerste en de critiek der gemeenschap is een groote macht in dit niet-geïndividualiseerde leven. Het gevolg is dat een der groote moeilijkheden der regeering is, te zorgen dat de luien en zorgeloozen niet op

kosten leven van hun meer arbeidzame buren die het voorbeeld der blanken trachten te volgen.

Nadat het Indian Bureau tientallen jaren de reservatiebevolking geadministreerd had, was nog maar weinig vooruitgang op te merken. Een zeker aantal Indianen waren boeren geworden, die een min of meer verstandig gebruik van hun land maakten, maar de groote meerderheid leefde in de grootste armoede van een tuintje, wat jacht, vischvangst, houthakken, inzamelen, losse werkjes en de vermelde uitkeeringen. De totale geschatte waarde van het Indiaansche bezit bleek slechts een uiterst geringe jaaropbrengst te geven. Het werd duidelijk dat het gestelde doel niet bereikt werd. In een officieele publicatie werd in 1924 geschreven: 'We find ourselves beset by many of the same problems which have faced the government for nearly 50 years. Regardless of progress actually made, the great objectives of our benevolent desires have not been attained. This situation and this history show the extravagance of all efforts which are not directed by the best ability, supported by adequate funds, or maintained by sufficient consistency.'

Gedurende deze jaren liep de trustperiode van vele duizenden Indianen af, anderen werden door aparte wetten en maatregelen vóór beëindiging van de 25-jarige termijn 'competent' verklaard, en kregen de onbeperkte beschikking over hun eigendom. In sommige tijden, zooals tusschen 1917 en 1921, wenschte men versnelling. Zoo werden toen in 2¼ jaar tijds bijna 20.000 'Indianen', meest half-bloeden, geëmancipeerd. Deze maatregelen zijn uit verschillende omstandigheden te verklaren, maar dat zij niet steeds tot heil der betrokkenen strekten, mag aangenomen worden. Men merkte op dat de waarlijk capabelen niet op emancipatie aandrongen, omdat zij hierdoor de belastingvrijheid zouden inboeten, maar dat het de onverantwoordelijken waren die, dikwijls onder blanke instigatie, op hun 'fee-patent' aandrongen. Hoe het met de aldus van toezicht ontslagenen gegaan is, kan men niet gemakkelijk te weten komen. Het Indian Bureau heeft er haast geen gegevens over. Officieel vormen zij geen deel meer van het 'Indian Problem'; dit houdt zich bezig met

de ‘onvrije’ Indianen, in 1928 ongeveer 225.000 in getal, waarvan iets meer dan de helft ‘allotted’ was. De algemeene indruk was echter dat, als de ‘restricted Indian’ zijn eigendom in handen kreeg, het meestal niet lang duurde voor een blanke het hem, voor een meestal luttele vergoeding, afhandig had gemaakt; en anders leidt onvermogen of onwil om de belasting voor dit bezit te betalen dikwijls tot openbare verkoop ervan. In 1927 wist een particulier onderzoekingsinstituut gegevens te verkrijgen over 13.872 Indianen, die tusschen 1906 en 1925 het vrije beschikkingsrecht over hun ‘allotments’ hadden verkregen. Van deze groep bezaten nog slechts 2859, of 20,6% hun land geheel of gedeeltelijk.[1)] Dit wil niet noodzakelijk zeggen dat de landloos gewordenen de opbrengst van hun bezit verkwist hadden, maar er bestaat alle reden aan te nemen dat de van toezicht ontslagenen geen aanwinst waren voor de samenleving waarin zij overgingen.

Met het uitgeven van het ‘fee-patent’ kwam de opvoedings- en beschermingsperiode tot een eind, de Regeering beschouwde haar taak dan blijkbaar als afgeloopen. In werkelijkheid was wat daarna gebeurde de proef op de som. Als de opvoeding niet effectief was geweest mocht op deze wijze het probleem officieel geliquideerd, als een administratieve kwestie en als politieke brandstof verdwenen zijn, maar als algemeen sociaal euvel zouden deze onvolwaardige nieuwburgers zich ten duidelijkste voelbaar blijven maken.[2)]

Waren dus heel wat aanmerkingen te maken op een der hoofdtaken van het Indian Bureau: de opvoeding van zijn volwassen pupillen tot economische zelfstandigheid, ook een andere: het in afwachting van het te bereiken doel beschermen van het Indiaansche eigendom bleef niet van critiek verschoond. De rooskleurige rapporten van het Bureau ten spijt, constateerde men een voortdurende slinking van de stamfondsen, een afneming van het Indiaansche landbezit, stijgende vorderingen van de regeering daartegen. Het eerste was gedeeltelijk te verklaren, doordat de Indianen in hoogere mate dan gewenscht was van hun kapitaal leefden, zonder in vele

1) Meriam Rapport p. 175.
2) W.C. Macleod, The American Indian Frontier, London, N.Y. 1928, p. 533-544 schijnt dit over het hoofd te zien.

gevallen ook zelfs te trachten door productieve arbeid daaraan noemenswaard toe te voegen of het maar intact te laten. Maar men was ook van oordeel dat er niet voldoende gewaakt werd tegen de uitbuiting van onmondige Indianen door blanke gelukzoekers, en dat ook het Bureau zelf niet strikt genoeg was in het gebruik der stamgelden. Waarom werden met deze fondsen dure bruggen, wegen en irrigatiewerken gebouwd, die wel vele blanken doch zoo goed als geen Indianen zouden kunnen baten, en waar deze laatsten dan ook tegen protesteerden? In de strijd der Pueblo-stammen om teruggave van of vergoeding voor het land en water, dat door nalatigheid en laksheid der regeering door blanke en Mexicaansche indringers was in bezit genomen, werd het Bureau ervan beschuldigd zijn beschermelingen wel erg in de steek te hebben gelaten. Deze Pueblo-kwestie maakte de publieke belangstelling in het begin der twintiger jaren gaande. In de volgende jaren werd het eene onderwerp na het andere door de pers in bespreking genomen en het Bureau ter verantwoording geroepen.

De opvoeding der Indiaansche kinderen was een ander punt waarop zich de aanvallen richtten. Men trok zoowel de wijsheid als de humaniteit in twijfel van een systeem dat kinderen op zeer jeugdige leeftijd uit het ouderlijk milieu verwijderde, aan een strenge kostschoolroutine onderwierp, met het doel hen alle Indiaansche eigenschappen te doen verliezen: er werd zelfs getracht te voorkomen dat zij in de vacanties naar huis terugkeerden. Het was niet duidelijk of de dingen die zij op die school leerden, hun in het leven later te pas zouden kunnen komen - in elk geval deed zich steeds het pijnlijk probleem voelen van ‘den teruggekeerden scholier’. Van de uit de scholen komenden vond slechts een kleine minderheid werk buiten de reservaties. De meeste gingen naar het oude milieu terug en bleken dan zóó van het vroegere leven en hun eigen ouders vervreemd te zijn dat aanpassing niet mogelijk was. En indien deze wèl plaats had dan kwam dit neer op een ‘return to the blanket’, en verschilde de oud-scholier nauwelijks meer van de vele duizenden Indianen-kinderen die nog geenerlei schoolonderwijs hadden ontvangen. Velen meenden dat ook in de blanke samenleving de jongelieden die de kost-

scholen afleverden niet bruikbaar waren, dat het herstel niet in staat bleek het bijzondere minderwaardigheidsgevoel te doen verdwijnen dat reeds de jeugdige reservatie-Indianen kenmerkt en hen zoozeer belemmert in hun pogingen om zich bij een blanke omgeving aan te passen. De opvoeding van het kind in het Indiaansche gezin was van oudsher een dusdanige, dat het kind feitelijk doen mocht wat het verkoos - zelden zou het door de ouders berispt worden. Ook nu nog kan men op de reservaties hooren, dat de Indianen hun kinderen zoo goed als nooit straffen. Wat de Indiaansche opvoeding betreft, die is zeker niet in staat de jeugd het algemeene zelfbedwang en de tucht bij te brengen, noodig voor een later leven onder blanken. Maar ook de blanke scholen hadden hierin weinig succes. De leerlingen kwamen suf, schuw en ongeïnteresseerd uit de kunstmatige omgeving terug, hadden het contact met het oude verloren zonder dat met het nieuwe gevonden te hebben. Deze scholen lagen in ver uiteenliggende gebieden, de kinderen kwamen uit de meest verschillende stammen wier geestelijke aanleg en kultureele achtergrond niet gelijk was. Maar toch was een enkel leerplan voor allen voorgeschreven, heerschte overal dezelfde routine, en ontvingen alle scholen op denzelfden dag hetzelfde stel examenvragen uit het kantoor te Washington. Welingelichten wisten dat de gezondheidstoestand op deze instituten verre van bevredigend was, harde arbeid van de kinderen geëischt werd om de onkosten te helpen bestrijden, en dat het personeel niet bekwaam mocht heeten.

De geheele bureaucratische geest zoowel als de arbitraire macht van het Bureau en de juridisch practisch zoo zwakke positie van den Indiaan werd aangevallen en mede verantwoordelijk gesteld voor de onbevredigende toestand. Ook het Bureau kon niet ontkennen dat het sterftecijfer der Indianen ongeveer twee maal zoo hoog was als dat der blanken, dat t.b.c. en trachoma onder hen veel voorkwamen. Dat zij waarschijnlijk toch nog over het geheel iets toenamen kwam slechts door hun hoog geboortecijfer.[1)] Er werd gezegd dat

1) Het aantal ‘Indianen’ in de Ver. Staten en de veranderingen daarin zijn, door de uitgebreide métissage en de verschillende opvattingen die het Censusbureau en het Indian Bureau hebben van het begrip ‘Indiaan’, niet zonder meer op te geven. Als men de negers en blanken in Oklahoma die administratief als ‘Indianen’ gelden uitsluit, mogen wellicht een 330.000 personen met meer of minder recht ‘Indianen’ genoemd worden. Het probleem of de volbloed Indianen nog in aantal toenemen, bespreekt de statisticus F.L. Hoffmann: Are the Indians dying out? *American Journal of Public Health vol. XX no*. 6, June 1930.

rapporten van officieuze zijde, zooals dat van het Amerikaansche Roode Kruis, over de zorgwekkende gezondheidstoestand der Indianen door het Bureau onderdrukt waren en dat het verbeteringspogingen van eigen ambtenaren tegenhield.

Ook zij, die in beginsel voorstander van de assimilatiepolitiek waren, stelden de vraag of het wel noodig was op zoo krasse wijze het Indiaansche gezin te ondermijnen, het ritueel, het handwerk, de godsdienst, de talen van de stammen als inferieur te brandmerken en dit den kinderen in te prenten, wat hun gevoel van eigenwaarde nauwelijks ten goede kon komen. Voor hen achtten vele weldenkenden een langzaam aanpassingsproces door opvoeding in eigen omgeving, een geleide maar niet gedwongen acculturatie, te verkiezen boven de plaats hebbende ontworteling die de betrokkenen niet gelukkiger maakte en ook verder tot zoo weinig positiefs bleek te leiden. De invloed van bekrompen zendelingen in de strijd tegen het Indiaansche volksleven achtten velen afkeurenswaardig, en van het gehalte van vele dezer missionarissen had men geen hoogen dunk.

De meer gematigde critici moeten ingezien hebben hoe uiterst moeilijk het is, het beheer over de reservaties te voeren en daarbij allen tevreden te stellen. Aan het Indian Bureau is inderdaad een allerlastigste taak toegewezen. Er was veel waars in wat het tot zijn verontschuldiging aanvoerde: dat de geringe som die het Congres voor de dienst beschikbaar stelde, op velerlei gebied iets beters dan wat bestond niet mogelijk maakte. Het Congres is van ouds schriel geweest in zijn appropriaties voor de Indiaansche Dienst. Al erkende Uncle Sam zijn verantwoordelijkheid voor het verdere lot der autochthonen, hij trachtte toch blijkbaar deze gewetenskwestie zoo goedkoop mogelijk op te lossen. Niet het Bureau, maar het Amerikaansche volk trof hiervoor blaam. De salarissen waren in deze dienst lager dan in de andere regeerings-

takken, en wie de omstandigheden ziet waaronder het veldpersoneel vaak heeft te leven en te werken zal niet verwonderd zijn dat als dokters, verpleegsters, onderwijzers, 'farmers', enz., veelal slechts personen beschikbaar waren die nergens elders een plaats zouden kunnen vinden. De personeelswisseling was steeds hoog, dikwijls met het gevolg dat in de scholen en op het land telkens iets nieuws begonnen werd, waardoor natuurlijk weinig tot stand kon komen. De taak van het Bureau zelf was in wezen een uiterst delicate. De opmerking kan gemaakt worden, dat vele Indianen door hulpverleening hulpeloos gemaakt werden, maar het moet stellig moeilijk heeten, het bezit van personen te beschermen tegen de gevolgen van hun onnadenkendheid, hun dus noodzakelijkerwijze de mogelijkheid te onthouden door schade en schande wijs te worden, maar toch te trachten hen tot zelfstandigheid en verantwoordelijkheid op te voeden; verplicht te zijn voor hen de prikkel der harde noodzaak weg te nemen, maar hen toch tot arbeidzaamheid te brengen en te zorgen dat zij, zonder philanthropie, een behoorlijk levensonderhoud vinden. Billijkheid had misschien geëischt, dat dit duidelijker ingezien en nadrukkelijker toegegeven werd, hoezeer het Bureau overigens in plichtvervulling wellicht te kort schoot.

De in kracht en veelvuldigheid toenemende critiek bewoog tenslotte H. Work, Minister van Binnenlandsche Zaken, een onderzoek te laten instellen. In 1926 verzocht hij het Institute for Government Research, een particuliere instelling, een onderzoek naar den toestand op de reservaties te doen. Dit werd in de jaren 1926 en 1927 door tien specialisten op voorbeeldige wijze gedaan en in 1928 verscheen het resultaat in een lijvig rapport,[1)] mijlpaal in de geschiedenis der Amerikaansche Indianenadministratie.

Hier kan niet getracht worden zelfs maar in het kort het resultaat van dit groote onderzoek weer te geven. In wezen bevestigde het de ergste vermoedens die aangaande de toestand bestonden. Vóór de publicatie had de regeering het eind-

1) Institute for Government Research. The Problem of Indian Administration. Baltimore: The John Hopkins Press, 1928.

verslag ter inzage gekregen en ook de onderzoekers zelf hadden er naar gestreefd zich gematigd uit te drukken, te groote nadruk bij qualificaties te vermijden. Toestanden die zij 'highly unsatisfactory' noemden, hadden met goed recht ook omschreven kunnen worden als 'scandalous and constituting a national disgrace'. De heer L. Meriam, algemeen leider van het onderzoek, zei later op een conferentie dat 'conditions were somewhere between highly unsatisfactory and scandalous'.[1)]

Voorop stelde dit 'Meriam report' het feit, dat de Indianen over het geheel uiterst arm zijn, weinig en slecht voedsel hebben, in allerprimitiefste, vuile en slecht geventileerde woningen leven op een laag niveau. Van de Indianen, waarover gegevens bestonden hadden toen slechts 2,2% een jaarlijksch inkomen per hoofd van $ 500 of meer. De rest had minder, 24,6% zelfs minder dan $ 100 per jaar.[2)] 'The number of Indians who are supporting themselves through their own efforts, according to what a white man would regard as the minimum standard of health and decency, is extremely small. What little they secure from their own efforts or from other sources is rarely effectively used'.[3)] De commissie maakte niet de fout de geresigneerde berusting der Indianen als tevredenheid en behoeftenloos geluk uit te leggen. 'The surveystaff found altogether too much evidence of real suffering and discontent to subscribe to the belief that the Indians are reasonably satisfied with their condition. The amount of serious illness and poverty is too great to permit of real contentment'.[4)] Tuberculose en trachoma bleken onrustbarend verbreid. Hoewel goede statistieken ontbraken, kon berekend worden dat het t.b.c. sterftecijfer voor de Indianen meer dan zeven maal zoo hoog was als het overeenkomstige cijfer voor de blanken in de Ver. Staten, resp. 6,3 en 0,87. Ook in het zonnige, droge Zuid-Westen werden hooge cijfers gevonden onder de Apaches, Utes en Pima's. In Arizona was het meer dan zeventien maal zoo hoog als voor de blanken in de Ver. Staten. De kinder-

1) *The Survey Graphic* 15 Jan. 1929, p. 472.
2) Meriam Rapport, p. 447.
3) Meriam Rapport, p. 5.
4) Meriam Rapport, p. 6.

sterfte was op vele plaatsen ontzettend. De dokters en verpleegsters waren niet talrijk genoeg en vaak niet competent, geneesmiddelen, instrumenten, hospitalen, sanatoria, etc. waren in volstrekt onbevredigende toestand. De feiten die over de kostscholen medegedeeld werden, vormen al heel donkere plekken in het verslag. Zij waren overbevolkt, de 27.000 kinderen waren slecht gehuisvest, totaal ondervoed, werden slecht verzorgd en soms hardhandig getuchtigd. Behalve het weinige wat de schoolboerderij, door hen zelf bewerkt, opbracht, werd aan voeding in doorsnee 11 cents per dag en per kind uitgegeven.

Een groot aantal dezer scholen waren haarden van besmetting, het ziektecijfer was hoog, veelal werden kinderen na op school besmet te zijn naar hun ouders teruggestuurd, om daar wellicht te sterven, en zeker de ziekte verder te verspreiden. Na de vierde klasse moesten de leerlingen de helft van den dag werken en de onderzoekers vroegen zich af, ‘whether much of the work of Indian children in boarding schools would not be prohibited in many states by the child labour laws....’ In de vacanties werden op sommige scholen de kinderen naar de suikerbietenvelden van Kansas en Colorado gestuurd, om daar voor laag loon zware en langdurige veldarbeid te verrichten. Bijna overal bestond het streven de kinderen in de vacanties niet naar hun ouders terug te laten gaan. Zelfs dit voorzichtig geformuleerd rapport noemde de toestand op sommige scholen ‘serious in the extreme’. Een der aanbevelingen was dan ook, het Congres om een onmiddellijke noodappropriatie van $ 1.000.000 te vragen ter verbetering van het voedsel der leerlingen. Betreffende het onderwijs zelf op de regeeringsscholen laakte het rapport in ondubbelzinnige woorden de mechanische routine, de onderdrukking van initiatief en onafhankelijkheid, in plaats van aankweeking daarvan, de vergaande negatie van normaal leven. Over de dagscholen was het oordeel gunstiger, schoon ook daar de gezondheid veel te wenschen overliet. Enkele dezer scholen werden als bijna model geprezen, zooals in het algemeen een groote verscheidenheid in de toestanden op de reservaties gevonden werd, en niet alles even slecht was.

De onderzoekers waren van meening, dat de scheiding der

kinderen van hun ouders, dikwijls tegen beider wil, en de opgroeiïng in het geïsoleerde en gereglementeerde kostschoolleven behoorde te verdwijnen en openbare scholen en dagscholen in plaats daarvan dienden te komen. De onderwijzers in de meeste scholen waren beneden de middelmaat, het leerplan niet aan de omstandigheden aangepast. Veel van wat bij het vakonderwijs geleerd werd, zou geen der leerlingen later ooit te pas kunnen komen. Er werd weinig moeite gedaan om hen die de scholen afgeloopen hadden ook verder leiding te geven in de zoo kritieke overgangsperiode. Vooral zij die de hoogere kostscholen buiten de reservaties afgeloopen hadden kwamen bij terugkeer in het oude leven in een allermoeilijkste situatie. Het gebrek aan sympathiek begrijpen van zoowel de jongere als de oudere Indiaansche generaties, aan een goed en voortdurend contact van het lagere personeel met de reservatiebevolking, de halfslachtigheid, de futiliteit zoo niet dwaasheid van vele der opvoedingspogingen, de luiheid bevorderende gewoonte niet-verdiend inkomen aan Indianen voor consumptieve uitgaven ter hand te stellen, de schadelijke invloed van het landverhuursysteem, de gevaren van een te haastig doorgevoerde 'Allotment'-politiek, de bureaucratische routine en inefficiency werden in het licht gesteld. Aanmerkingen werden gemaakt op de schaarschte aan statistische zoowel als andere gegevens. De commissie was het in beginsel eens met de regeerings-politiek van assimilatie en opvoeding tot het blanke beschavingstype, maar kon toch niet inzien waarom daarom bijna alles wat Indiaansch was genegeerd of zelfs onderdrukt moest worden. Slechts in de allerlaatste jaren vóór het onderzoek was onderwijs in sommige kunsthandwerken der stammen in enkele scholen beproefd. Schoon bij de bespreking der oorzaken het Instituut er steeds op wees, dat de geringe middelen die het Bureau ter beschikking gesteld werden, in laatste instantie de oorzaak waren van vele wantoestanden, veranderde dit toch aan de aangetoonde feiten niets. Als men tusschen de regels van het verslag doorleest, dan wordt het duidelijk dat dit document in wezen een schrikkelijke aanklacht is tegen hen die zich als voogd van een onmondige volksrest zoo slecht van hun taak hadden gekweten.

Behalve een verslag van de aanwezige toestand gaf het Meriamrapport een uiteenzetting van de gewenschte veranderingen in werkwijze en een aantal aanbevelingen waarvan de behartiging gedacht werd de noodzakelijke verbeteringen te zullen te weeg brengen.

Dit rapport en de informatie die door een Senaats-enquête[1)] verkregen werd, zijn niet zonder gevolg gebleven. C.H. Burke en E.F. Merritt, resp. Indian-Commissionar en assistant I.C. traden in 1929 af en werden vervangen door C.J. Rhoads en J.H. Scattergood, beiden personen die zich als verdedigers van de belangen der Indianen hadden doen kennen. In de volgende jaren zijn vele hervormingen geleidelijk aangebracht, die alle in het teeken der nieuwe 'verlichte' politiek staan. Het Congres is bereid gebleken tot verbetering mede te werken door meer geld beschikbaar te stellen. De salarissen van het personeel zijn verhoogd, op bekwaamheid wordt meer acht geslagen. Bekende specialisten staan nu aan het hoofd van verschillende onder-afdeelingen. De verbetering van de gezondheidstoestand is met kracht ter hand genomen. Op de kostscholen is meer woonruimte gemaakt. De leerlingen worden nu behoorlijk gevoed, de kinderarbeid is er belangrijk beperkt, de straffen zijn verzacht. Er wordt getracht de leerstof zoo uit te kiezen, dat de leerlingen er later wat aan zullen hebben. Het Indiaansche handwerk wordt ook onderwezen. De vroegere uniformiteit is verminderd, niet alle leerboekjes zijn dezelfde, en het Navahokind, in een woestijn opgegroeid, hoeft zijn leesoefeningen niet meer te beginnen met 'schip', 'zee' en 'mast'. Er wordt consequent naar gestreefd zooveel mogelijk van dagscholen gebruik te maken, waardoor het kind in zijn gewone huiselijke omgeving kan opgroeien. Hierdoor zullen ook de oudere familieleden de invloed der blanke beschaving meer ondergaan. Ofschoon omstandigheden de kostscholen vaak noodzakelijk maken, gaan toch meer dan de helft van alle Indiaansche leerlingen naar openbare scholen, en komen daar in ongedwongen aanraking met de blanke omgeving. Er

1) Survey of the Conditions of the Indians in the United States. Hearings before a subcommittee of the committee on Indian affairs. United States Senate. 1929-1932.

is geen eigenlijk rasvooroordeel dat dit zou beletten. Dat dikwijls op de Indiaansche kinderen neergezien wordt, komt door iets anders. Als zij even zindelijk, gezond, en goed gekleed zijn als de blanke kinderen, verdwijnt die minachting, welke echter soms zeer reëel kan zijn en waarvoor de Indiaan, als voor elke spot of laatdunkendheid, ongemeen gevoelig is. Er wordt nu ernstige aandacht besteed aan het systematisch plaatsen der leerlingen in de maatschappij, maar velen moeten nog naar de hutten der ouders terug en de scheeve positie van den 'returned student' is nog steeds een tragisch probleem. Ook voor volwassen Indianen wordt geprobeerd werk te vinden in steden en op het land van blanken. Er wordt voortdurend getracht het leegloopen op de reservaties tegen te gaan - of de resultaten reeds belangrijk zijn, is te betwijfelen.

De gevaren van een te strikte bureaucratie en een onwijze uniformiteit worden ingezien en in alle takken van dienst bestaat een streven naar spoedige decentralisatie. In het bijzonder wordt nu de medewerking der afzonderlijke staten gezocht, vooral in het opvoedings- en gezondheidswerk. Op den duur zullen toch de Indianen, 'normale' burgers geworden, in de eerste plaats met hun Staat als autoriteit te maken krijgen.

Het beheer der Indiaansche fondsen geschiedt wellicht met meer zorg dan vroeger. De rechtspositie der Indianen is of wordt versterkt. De oude vorderingen der stammen op de Regeering wenscht het Bureau nu zoo spoedig mogelijk afgehandeld te zien. Met de verdere individueele toewijzing van land gaat men nu uiterst voorzichtig te werk.[1)] Een interessante hervorming waarvan door vrienden der Indianen veel verwacht wordt, zou zijn de incorporatie van het onverdeeld stameigendom, door organisatie van de stam in een Naamlooze Vennootschap, waarvan de aandeelen slechts door stamleden bezeten kunnen worden. Zoo een stamcorporatie zou ook de 'allotments' der leden kunnen koopen. Voor dit plan voelen de tegenwoordige autoriteiten wel. Velen zien er een middel in, om de Indianen onafhankelijk van het Bureau

1) Sommige stammen als de Pueblo's, de Navaho's, de meeste Apaches en de Papago's hebben al hun gronden nog in communaal bezit.

te maken, zonder dat zij gevaar loopen hun eigendom te verliezen.

Met al deze hervormingen is òf reeds een begin gemaakt òf dit is in de naaste toekomst te verwachten. Men vergete echter niet, dat al zijn inzicht en politiek der administratie grootelijks veranderd, de feitelijke toestand op de reservaties nog in hoofdzaak zoo is als in 1927. Sensationeele aanklachten[1)] kunnen begrijpelijk zijn, maar hebben niet veel zin en kunnen niet meer uitrichten dan de nationale belangstelling gaande te houden, en wellicht te vergrooten, zij het op weinig gelukkige manier.

Andere critiek bestaat nog steeds, en zal niet verdwijnen zoolang de Regeering met een Indianen-probleem te maken heeft. Verbeteringen kunnen slechts langzaam aangebracht worden. Veel moet door wetgeving geschieden. Men kan nu echter zeggen dat door bekwame personen eerlijk en met toewijding gestreefd wordt naar een oplossing die onder de gegeven omstandigheden nog de beste is. Want als men geneigd zou zijn van een nieuwe koers sinds 1929 te spreken, houde men in het oog dat die koers in beginsel nog dezelfde is als die, welke sinds 1887 is gevolgd. Men heeft nog hetzelfde doel en tracht dit nog in hoofdzaak op dezelfde wijze te bereiken.

Op vele punten echter legde de oude administratie zich meer toe op het bewerkstelligen van een breuk met het oude dan op omtuiging tot en aanpassing aan het nieuwe. De nu heerschende geest wenscht het laatste zoo goed en zoo spoedig mogelijk tot stand te brengen en aanvaardt het eerste als een natuurlijke consequentie van zulk een streven, er voor zorg dragende echter dat de overgang zoo humaan en rationeel mogelijk wordt voltrokken. De Indianen mogen dan als cultureele groep opgeofferd worden, maar ze zullen worden gespaard als individuen. Niet voor allen is die assimilatie even dringend noodig. Voor de vegeteerende reservatieindianen in vele Westersche en Mid-Westersche Staten kan het niet te snel gebeuren, maar voor de kleine boeren en pottenbakkers der Pueblo's, de Navaho-schapentelers en dekenwevers, die nog veel van hun oude leven bewaard hebben, zou men de

1) Zooals R. Gessner, *Massacre: A Survey of To-day's American Indian*. N. York: Jon. Cape. 1931.

voordeelen van een snelle ‘Amerikanisatie’ in twijfel kunnen trekken.

Van een zeker standpunt kan men zich zelfs afvragen, waarom het in het geheel noodig is, dat die laatste stammen, welke steeds in eigen onderhoud voorzagen, tot een imitatie van den veroveraar omgevormd moeten worden. Toch zullen ook zij zich op den duur niet aan de omringende invloeden kunnen onttrekken. In het algemeen wordt op de reservaties een grootere bereidheid waargenomen om de kinderen naar de blanke scholen te sturen. Niet langer behoeft - wat wel gebeurd is - cavalerie gezonden te worden om hen te gaan halen. In vele gebieden worden de Indianen meer bereid gevonden zich aan te passen, te volgen. Men hoort zelfs onder de meest conservatieve Pueblo's van groepen die de verandering wenschen, omdat zij er ‘vooruitgang’ in zien. Dit laatste begrip op zichzelf is aan den blanke ontleend, doch zal, eenmaal opgenomen en geestelijk verwerkt, verdere veranderingen teweeg brengen. Zulke lieden wenschen betere huizen, dokters, wegen, werktuigen, andere kleeren, meer geld, goed schoolonderwijs voor hun kinderen, maar toch, op vele plaatsen spreken nog slechts de kinderen verstaanbaar Engelsch en heeft de medicijnman nog groote invloed.

Het Amerikaansche volk begint genoeg te krijgen van het eeuwige ‘Indian-problem’, is nu zelfs bereid voldoende geld uit te geven om er snel van af te komen. Maar de liquidatie van het probleem is niet in de nabije toekomst te verwachten. Slechts een kleine minderheid der Indianen zullen landbouwers worden of blijven; in het algemeen voelen de Indianen voor den landbouw weinig, de Pueblo's misschien uitgezonderd die al van de oudste tijden af irrigatieboeren geweest zijn. Wel toonen zij werktuigkundige bekwaamheid, zij stellen belang in machines en zijn naar men zegt, tot goede vaklieden te maken. Andere beroepen zullen zij verder ter hand nemen, en een groot gedeelte zal, vermoeden wij, eenvoudig ongeschoold arbeider van niet te hoog gehalte worden, zooals vele ‘geëmancipeerden’ nu reeds zijn. Dat hun kunst ooit voor de groep als geheel economische beteekenis zal krijgen, betwijfelen wij zeer.

In den aanvang van dit artikel schreven wij dat het Indi-

aansche probleem al oud is, maar in de loop der tijden van aanzien veranderd is. Nu is het een kwestie van redding geworden, een vraagstuk hoe men van een moeilijk geval het beste zal maken. De regeering besteedt nu ongeveer 20 millioen dollar jaarlijks in haar streven naar economische en sociale habilitatie van deze droeve volksrest. De laatste bladzijden in de geschiedenis van de behandeling der Indianen door de Anglo-Amerikanen worden nu geschreven. Tot nu toe is er ook in het slothoofdstuk weinig geweest waarop de blanken met trots kunnen wijzen. Het is te hopen, en er schijnt grond om te verwachten, dat de komende tientallen jaren een gunstiger oordeel over het tweede deel der slotperiode mogelijk zullen maken.

A.N.J. DEN HOLLANDER

Platoon - een psychologische verkenning

In 1929 is bij Gustav Fischer een werkje verschenen van Prof. Karl Bühler, getiteld: Die Krise der Psychologie. Dit boek geeft een rustig en helder overzicht van de kernvraagstukken der hedendaagsche psychologie, zooals deze gezien worden door een geleerde, die door een lange en vruchtbare werkzaamheid onder zijn vakgenooten groot gezag heeft verworven.

Een belangrijke plaats in dat werk heeft Prof. Bühler ingeruimd aan de bespreking van de zoogenaamde 'Geisteswissenschaftliche Psychologie', destijds ingeluid door Dilthey en vooral door Spranger en de zijnen beoefend en verbreid. Sprekende over den inzet dier beweging zegt Prof. Bühler, dat men ten aanzien van de voornaamste beginselen van Dilthey en Spranger in twijfel zou kunnen verkeeren: 'ob man sich mehr an Platon oder an Aristoteles erinneren will'.

Dit is een merkwaardige en zeker niet toevallige uitspraak. Merkwaardig, omdat een der jongste stroomingen op het gebied eener wetenschap, die in onze dagen terecht zulk een groote belangstelling van vele zijden vindt, door een vakman met zooveel woorden in onmiddellijk verband wordt gebracht met de twee groote gestalten der Oud-Helleensche wijsbegeerte.

En zeker niet toevallig, evenmin als het toevallig is, dat op het verwante gebied der biologie eveneens de herinnering aan Aristoteles sterker is dan ooit.

Verschijnselen als deze wekken de hoop, dat in onze dagen de dragers van wetenschap en wijsbegeerte de kracht zullen hebben den rijkdom der eeuwen opnieuw te verwerven, zoodat zij er in waarheid meester van worden met het gevolg, dat op

grootsche wijze de geestelijke erfenis met het jongste en pas veroverde geestelijk bezit wordt versmolten; nieuwe ontdekkingen en laatste vorderingen der wetenschap onzer dagen zullen dan toegelicht en verdiept worden door aloude bespiegelingen; en richtingen, die elkaar eeuwen bestreden hebben, zullen blijken elkaar aan te kunnen vullen en, vereenigd en in verband gebracht, een ongekende verrijking van ons inzicht mogelijk te maken.

Wellicht geldt dit ook van de beide zoo wezenlijk verschillende levensbeschouwingen en werkwijzen van Platoon en Aristoteles; ja men zou geneigd zijn aan te nemen, dat dit de eigenlijke oorzaak is, waarom zoovelen in den tegenwoordigen tijd den indruk hebben, dat Platoon en Aristoteles ons zooveel onmiddellijk toepasselijke of actueele dingen te zeggen hebben, vooral op het gebied der psychologie.

Beiden hebben zich ernstig met psychologische vraagstukken bezig gehouden, zij het dan ook, dat de vorm, waarin Platoon deze onderwerpen behandelt, bij den hedendaagschen lezer niet altijd onmiddellijk weerklank zal vinden.

Men mag trouwens in Platoons werken geen onderzoekingen verwachten over zintuigelijke waarnemingen of over ideeënassociatie, niet over denkmechanismen noch over de secundaire functie; van libidosymbolen of minderwaardigheidscomplexen als zoodanig had men nog niet gehoord.

Bij gebrek aan psychiatrie was van een beschouwing van het gezonde zieleleven in verband met het zieke in Platoons tijd geen sprake, en wie ook maar iets weet van het huiselijk leven der oude Hellenen stelt zelfs de vraag niet of de ontwikkeling van het kind door Platoon of een zijner tijdgenooten met belangstelling is gevolgd.

Maar al de onderzoekingen, die zich tegenwoordig wel met al de boven aangeduide vraagstukken bezighouden, gaan uit van algemeene onderstellingen over het wezen der ziel en over de verhouding van ziel en lichaam; en niet alleen gaan deze onderzoekingen er alle van uit, neen de meeste leiden vroeger of later er ook weer toe terug en dan wel meestal in een zekere radeloosheid, die den wetenschappelijken onderzoeker naar hulp van elders doet omzien. Immers men kan op eigen gebied

van wetenschap zeer bekwaam zijn en toch - terecht - den indruk hebben, dat voor het zuiver stellen dier meer algemeene vraagstukken een andere scholing en andere voorbereiding noodig is. Wie in die stemming tot Platoon komt, zal meestal niet zonder gewin weer heengaan.

Ten aanzien van Platoon verkeeren wij in de gelukkige omstandigheid, dat zijn werken volledig en in zeer goeden staat zijn overgeleverd. Voor hen, die zich met de Helleensche en Romeinsche oudheid bezighouden, is dit een zeldzaam voorrecht. Immers maar al te vaak moeten wij, vooral, waar het Oud-Hellas geldt, al onze kennis omtrent denkers en dichters uit zeer spaarzame brokstukken putten. Aan den anderen kant ervaren wij nu juist bij Platoon ook weer, dat een al te vrije keuze ons eveneens onvermijdelijk in moeilijkheden brengt. Want een eenigermate volledig overzicht van Platoons werken - of, ook maar, van wat Platoon in zijn verschillende werken over een bepaald onderwerp heeft gezegd, is in een beknopte ruimte onmogelijk te geven. Men wordt dus verplicht een keuze te doen en zulk een keuze is noodzakelijkherwijze min of meer willekeurig. Daarom moge ik hier dadelijk de lezers van dit opstel aanbevelen, wanneer zij geen al te eenzijdigen indruk van Platoon willen behouden, over dezen zeer grooten denker ook eens iets van andere hand te lezen; zeer aanbevelenswaardig daarvoor is het fijne boekje van onzen landgenoot Oldewelt; wie tijd en lust heeft een grooter werk onderhanden te nemen, kieze het boek van den onlangs gestorven grootmeester der Altertumswissenschaft, Ulrich von Wilamowitz Möllendorff.

Platoon was leerling van Sokrates, die, gelijk men weet, in 399 voor onze jaartelling ter dood veroordeeld werd en den giftbeker dronk.

Deze Sokrates komt in bijna alle werken van Platoon, welke immers behoudens een enkele uitzondering in gesprekvorm zijn geschreven, als spreker voor, en wel vrijwel steeds als leider van gesprek en gedachtenwisseling.

Aan het sterven van Sokrates heeft Platoon een zijner meest ontroerende werken gewijd, Phaidoon genaamd.

Wij lezen daarin, hoe Sokrates op zijn sterfdag bezoek krijgt van zijn trouwste vrienden en leerlingen. Uit de ernstige vermaningen, ja verwijten, die Sokrates tot hen richt, omdat zij bedroefd zijn, dat hij sterven moet, ontspint zich een gedachtenwisseling over de onsterfelijkheid der ziel.

De kerngedachte, die de verschillende gedeelten van den Phaidoon met elkander gemeen hebben, zou men ongeveer aldus kunnen omschrijven: de dood is de scheiding van ziel en lichaam, welke bij de geboorte vereenigd werden; van deze beiden is het lichaam sterfelijk, vergankelijk, veranderlijk; de ziel is onsterfelijk en onveranderlijk; de waarheid is, als datgene, wat eeuwig zich zelf gelijk blijft, eveneens onveranderlijk; het veranderlijke reikt nimmer tot het onveranderlijke, zich zelf gelijk blijvende; daarom kan de waarheid slechts bereikt worden, wanneer de ziel zich zoo veel mogelijk heeft vrijgemaakt van het lichaam; want alleen dan kan zij komen tot de wereld van het eeuwige en onvergankelijke dat altijd zich zelf gelijk blijft; voor de ziel is de weg tot de waarheid een terugkeer tot haar eigenlijke vaderland; niet uit en door de zinnen komen wij tot waarachtige kennis; veeleer sluimert deze in de ziel, waarin zij als herinnering gewekt wordt naar aanleiding van de ervaring; in het lichaam is de ziel dus als het ware gevangen, uit welke gevangenschap de dood de eenige volledige bevrijding is.

Die zelfde gedachte, dat de ziel in het lichaam in een vreemd diensthuis gevangen is, en dat zij alvorens in gevangenschap te geraken een veel schooner bestaan deelachtig was, is op meesterlijke en meesleepende wijze uitgebeeld in de sproke, die we in den Phaidros lezen, een van de werken uit Platoons rijpste scheppingsjaren.

Platoon vergelijkt daar de ziel bij een met twee paarden bespannen wagen; menner is de ‘logos’; de paarden zijn onderling zeer ongelijk; het eene is welgebouwd, vurig, doch gemakkelijk te besturen; het andere lomp, koppig en onhandelbaar. Deze zielewagen rijdt in het gevolg der goden door de hemelsche dreven; maar het booze paard is zoo lastig, dat geen menner er in slaagt aldoor boven te blijven; vroeger of later komen zij te vallen, en in haar val klampt dan de ziel zich vast aan het eerste het beste ‘stevige’, wat zij tegenkomt;

dit wordt dan haar lichaam, dat haar bindt aan de aarde en ver houdt van het eeuwige licht; en toch kan de ziel alleen in dat licht werkelijk zich zelf zijn; vandaar de vervoering, wanneer de herinnering aan haar ware wezen in haar wordt gewekt.

Minder dichterlijk verbeeld, maar breeder beredeneerd, vinden we de opvatting, dat de ziel drieledig is, in Platoons groote werk over den staat.

Dit werk stamt in hoofdzaak uit den zelfden tijd als de Phaidros. Hoewel omtrent de volgorde van Platoons werken nog groot meeningsverschil bestaat en het aanwijzen van het levensjaar van Platoon, waarin een bepaald werk is ontstaan op nog grooter moeilijkheden stuit, kunnen wij toch met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid zeggen, dat de groep werken, waartoe Staat en Phaidros behooren, ontstaan zijn, of althans in hoofdzaak den vorm hebben gekregen, waarin wij deze thans lezen, in de jaren na de stichting van Platoons school in de Akademeia (387) en vóór zijn tweede reis naar Surakousai (Syracuse) (367); dus tusschen Platoons veertigste en zestigste jaar.

De 'Staat' behandelt de vraag naar de meest wenschelijke vorm van staatsinrichting als tegenhanger van de vraag naar het wezen en de hoofddeugden van den enkelen mensch, welke Platoon aanduidt als rechtvaardigheid, wijsheid, ingetogenheid en dapperheid. Het leidende beginsel van staatinrichting en levenshouding blijkt in de gedachtenwisseling hetzelfde te zijn en wel: 'ta hautou praattein', hetgeen eenerzijds beteekent: 'zich niet bemoeien met eens andermans zaken' en anderzijds: 'zich volledig en met alle kracht toeleggen op de vervulling van eigen taak'.

In den staat wordt dit beginsel vooral toegepast op de verhouding der drie standen, bestuurders, ridders en volk (bestaande uit de groep boeren en werklieden), die zich ieder tot het uiterste hebben in te spannen om eigen taak zoo goed mogelijk te vervullen, doch vooral niet mogen trachten het werk van een van de andere groepen over te nemen. De beste levenshouding van den enkeling is in overeenstemming daarmee, bepaald door de zuivere verhouding tusschen de drie deelen van de ziel, de drie zielevermogens, zouden we ook

kunnen zeggen, ‘logos’, ‘thumos’, en de ‘epithumiai’.

De hier aangegeven drieledigheid van de ziel wordt door Platoon in het vierde boek (het werk bestaat uit 10 boeken) uitvoerig bewezen, in den loop van welk bewijs hij met klem betoogt, dat men die drie deelen niet alleen moet onderscheiden, doch zelfs tot op groote hoogte onderling onafhankelijk moet denken. Zijn bewijsgang is als volgt: Het is uitgesloten, dat hetzelfde in hetzelfde opzicht ten aanzien van hetzelfde zich hetzij bedrijvig hetzij lijdelijk anders verhoudt; nu leert de ervaring, dat dezelfde mensch vaak op hetzelfde oogenblik iets begeert en door redelijke overweging van datzelfde wordt afgehouden; ‘epithumia’ (begeerte) en ‘logos’ (rede) zijn dus niet hetzelfde, doch twee verschillende vermogens of deelen der ziel; soortgelijke ervaringen leeren ons, dat wij over ons zelven verontwaardigd worden, wanneer wij merken, dat wij in strijd met de door den logos gedane keuze toegeven aan de epithumiai; er is dus ook een van de epithumiai te onderscheiden deel of vermogen in de ziel, dat ons in zoo'n geval verontwaardigd doet zijn; dit is de thumos, die anderzijds ook weer niet met den logos gelijk mag worden gesteld, omdat de werking ervan meer onberedeneerd streven, dan welbewuste keuze is; bovendien ontwikkelt zich de logos slechts bij een gering aantal menschen en dan nog slechts op lateren leeftijd, terwijl wij thumos vrijwel bij iedereen opmerken en reeds bij kinderen kunnen waarnemen.

In deze samenvatting heb ik de aanduidingen ‘logos’, ‘thumos’ en ‘epithumiai’ onvertaald gelaten, omdat de onderscheiding, die Platoon hier maakt, geheel anders is, dan wij tegenwoordig plegen te maken. Een nadere beschouwing daarvan zal ons in staat stellen de Platonische opvatting omtrent het wezen der ziel duidelijker voor ons zelf te omlijnen, dan wij zouden kunnen doen, indien wij reeds door het invoeren van hedendaagsche benamingen in de Platonische driedeeling deze min of meer naar onze denkwijze verschoven hadden.

Gemeenschappelijk aan de drie werken, waaruit ik tot nu toe iets aangehaald heb, is de opvatting, dat de ziel onsterfelijk is en in aanleg met het goddelijke wezen verwant; het zelfbewustzijn, de kennis in het bijzonder, is niet een gevolg onzer

ervaringen, veeleer onderstellen onze zintuigelijke waarnemingen een aangeboren weten, dat als een herinnering bij onswordt gewekt. De ziel is dan ook niet ‘thuis’ in het lichaam; zij wordt door het lichaam onophoudelijk belemmerd zich van de veranderlijke en betrekkelijke aardsche dingen af te wenden en zich te verheffen naar de wereld van het onveranderlijke, het volstrekte, het eeuwige; en niet alleen belemmering ondervindt de ziel van het lichaam, doch ook schade, want de ziel, die de lichamelijke invloeden niet meester weet te worden, raakt hoe langer zoo meer vervreemd van haar eigenlijke wezen.

Platoon beschouwt dus de ziel uitdrukkelijk als iets anders dan het lichaam. Toch moet men voorzichtig zijn met de uitdrukking ‘dualist’ ten aanzien van Platoon. Want dualist in den zin waarin men in onze dagen de meeste ‘klassieke’ psychiaters ‘dualist’ kan noemen was Platoon allerminst. De bedoelde tegenwoordige geleerden toch zijn dualist in zooverre zij in hun denken uitgaan van de onderstelling, dat er twee gebieden zijn, min of meer onafhankelijk van elkander, doch beide werkelijk, het gebied van het zieleleven aan de eene kant en de stoffelijke wereld aan de andere kant. Dit nu is allerminst in overeenstemming met Platoons overtuiging. Voor Platoon is er slechts één werkelijkheid, de werkelijkheid van het eeuwige, onvergankelijke onveranderlijke ware; het veranderlijke, de stoffelijke wereld, en dus ook het lichaam ‘is’ niet; dat alles bestaat niet eigenlijk; het is een schijn of schaduw, op zijn best te beschouwen als een ‘functie’ (in natuurwetenschappelijken zin) - een (onbelangrijke) bepaling of toevallige verschijningsvorm van het oneindige. Zoo bezien blijkt de Platonische beschouwingswijze veel meer verwant met die van Bergson - of wellicht doen we beter het iets anders te zeggen en wel zoo: Bergson's denkwijze blijkt, zonder dat Bergson dit zelf schijnt te hebben bemerkt, in enkele zeer belangrijke opzichten overeen te komen met die van Platoon. Immers ook Bergson ziet in ‘l'Evolution Créâtrice’ de stof als een afvalproduct van de eeuwige schepping, dat slechts als tijdelijke ontspanning der werkelijkheid een schijnbestaan heeft; waarmee evenmin gezegd is, dat Bergson dit inzicht aan Platoon heeft ontleend, als we zouden mogen beweren, dat beiden middellijk of onmiddellijk hun gedachten hebben

ontleend aan de Hindu-wijsheid, waarin overigens het hierbedoelde inzicht gemeengoed is.

Met deze kijk op het wezen der ziel staat Platoon minder ver af van de gemeenschap, waarin hij leefde, dan wellicht op het eerste gezicht wij menschen van nu geneigd zouden zijn te gelooven.

Van die gemeenschap en hare geesteshouding geven niet alleen de algemeen-ontwikkelde-belangstellende in Platoons denken, doch ook de vakman uit onzen tijd zich vaak niet voldoende duidelijk rekenschap. Wij in onzen tijd vergeten het maar al te licht, dat Platoon en de zijnen, zijn (verenkelde) voorgangers en zijn onmiddellijke opvolgers, bij wie wij dank zij Platoon zelf en Aristoteles, een vrijwel geheel volgroeide wetenschappelijken zin en wetenschappelijke werkwijze vinden, uitkomen tegen een omgeving, die als geheel in wereldbeschouwing en levenshouding op een trap van ontwikkeling staat, waarop men aan stelselmatig verstandelijk denken al even weinig toe is als aan de scheiding tusschen ik en wereld in dien zin, dat de stoffelijke wereld van nu en hier als eigenlijk de eenige ‘echte’ werkelijkheid geldt. Voor de Hellenen van Platoons tijd was het ‘nu en hier’ nog in een soort tijdelooze stroom van belevingen begrepen. Slechts zeer weinigen dachten daarover als vraagstuk van ‘kennisleer’. Maar als vraagstuk van levensleer en levensplicht hield het Platoons tijdgenooten des te meer bezig.

Trouwens niet alleen zijn tijdgenooten. Niet als vraagstuk van redelijk overleg, maar wel als een knagende twijfel en hoe langer zoo erger wordende onzekerheid omtrent, wat men behoorde te doen en wat men behoorde te laten, kwelde de spanning tusschen de wenschen van het oogenblik en de eischen eener overlevering, waarvan men overigens steeds meer vervreemdde, de heele samenleving rondom de Aigaiïsche zee, reeds meer dan een eeuw.

Reeds meer dan een eeuw, maar toch ook weer niet zoo heel veel langer. Voor dien tijd had in de stad-staatsjes de Helleensche wereld een vaste overlevering de gedragingen der enkelingen bepaald; in een heel stel in elkander sluitende gewoonten had die overlevering bestaan; tot een stelsel van nauwelijks geweten, doch meestal zonder meer gegeven leefregels, waren

de gewoonten saamgevoegd geweest en de overtreding was tevens zonde tegenover de goddelijke machten geweest. *Geweest* was dat zoo. Maar het was niet meer zoo. Sinds het einde ongeveer van de zesde eeuw voor onze jaartelling hadden die vroeger zoo vaste richtlijnen van jaar tot jaar telkens iets meer verloren van hun vroegere vanzelfsprekendheid. Men was gaan twijfelen; nieuwe gebruiken verdrongen oude instellingen; de enkeling schikte zich hoe langer hoe minder grif en goedschiks, als de overgeërfde zede in strijd geraakte met zijn naaste belangen en zijn heftigste begeerten, die toen als nu hun middelpunt hadden in het oogenblik. Dat ging echter niet zonder strijd. Want tot in de verste diepten der tijden reiken de wortels, waaruit ook de enkeling, die op de meest ongebreidelde wijze slechts eigen belang dient, en alleen eigen inzicht laat gelden (de meest radicale individualist en vrijdenker) zijn levenssappen trekt en waaraan hij zonder het te weten ook steeds gebonden blijft.

Thans nu zooveel mooiklinkende leuzen en halfverteerde redeneeringen iedereen in staat stellen om zich min of meer te verdooven (en geheel te verdwazen) merkt de enkele mensch van die banden als zoodanig meestal niet veel meer. Maar in Platoons tijd was het leven van de meeste menschen vol van een spanning tusschen twee polen: eigen belang, eigen begeeren, eigen voorkeur vormden één pool; gemeenschapsbesef, gemeenschapsgevoel, min of meer vaag gemeenschapsbeleven vormden de andere pool.

Zeker het waren verlichte lieden, die Atheners uit den tijd van Perikles en daarna; zij waren vrijzinnig en wilden het zijn; zij waren er trotsch op, dat zij vrije burgers waren van een vrije stad; maar toch deed zich ook in hun leven steeds weer de overlevering gelden; eenerzijds stelde de godsdienst nog steeds grenzen en vormde in en om het leven kringen, waar het veiliger leek zich aan het oude te houden; en dan was daar toch ook nog, veelal zonder dat zij het wisten, maar daarom niet als minder sterk geldende invloed, de baatzuchtige waardeering van de orde, die ‘de anderen’ behoorden te eerbiedigen, wilde het leven zijn behagelijke veiligheid niet verliezen.

Twee polen had het leven van het meerendeel der menschen uit Platoons omgeving. En vanuit die twee polen gingen er

door hun levens twee stroomen: de eene stroom was de stroom der onmiddellijke zelfzucht; over de andere stroom dacht men niet veel; men wist er ook niet veel van, maar onwillekeurig nam men aan, dat die stroom ‘de betere’ was. Maar daarmee was dan ook het enkele leven ingeschikt in een orde, die dat enkele leven aan alle kanten te buiten gaat; het leven als ononderbroken reeks van werkelijke schepping, heeft voor dit ‘onwillekeurige’ bewustzijn meer werkelijkheid dan de wisselende zintuigelijke belevingen en hare veruiterlijking in de waan eener stoffelijke wereld als ‘echte’ werkelijkheid.

In Platoons onderscheiding tusschen ‘thumos’ en ‘epithumiai’ vinden we de twee stroomen weer, waarvan we zooeven spraken. Wie er aan zou twijfelen, bedenke slechts, dat ‘thumos’ vergeleken wordt met de ridders van den staat, wier taak het is de orde naar binnen te handhaven evenzeer als de veiligheid naar buiten. Zij zijn de uitvoerende macht der bestuurders en waken ervoor dat de instellingen en zeden worden geëerbiedigd terwijl de ‘epithumiai’ worden vergeleken met de menigte.

De menigte voorziet weliswaar in het onderhoud, zoowel van zichzelf als van de andere groepen of standen, maar wordt niet in staat geacht orde op eigen zaken te stellen, laat staan dan invloed te mogen uitoefenen op de zaken van het gemeenebest; menschen van den dag zijn het, wier belangstelling geheel gericht is op de stoffelijke dingen en de behoeften van het oogenblik; zij staan tegenover de ridders als tegenover de dragers der overlevering, juist zooals de epithumiai als de uit het oogenblik geboren en in het oogenblik opgaande begeerten staan tegenover thumos als de duurzamer en dieper in de overlevering gewortelde hartstochten.

Het beeld van den zielewagen niet zijn twee paarden, het eene edel en van goed ras, het andere zoomaar een karrepaard, wordt nu ten volle duidelijk; tweeërlei strevingen stuwen ons voort in het leven; de eene streving komt voort uit de verlokkingen van het oogenblik, de andere is verwant met de groote krachten, die in de gemeenschap werken en die de Helleen van Platoons dagen, ja Platoon zelf evenzeer, onwillekeurig als van goddelijken oorsprong zag, daardoor doende blijken, dat zij nog in de ononderbroken reeks stonden, die

begint bij de totem vereerende wilden - al stonden zij dan ook bijna aan het eind van de reeks.

Het onderscheid, dat Platoon maakt tusschen ‘thumos’ en ‘epithumiai’ is ook voor onzen tijd rijk aan mogelijkheden; des te meer is het te betreuren, dat wij voor ‘thumos’ eigenlijk geen behoorlijke vertaling kunnen geven. De oorzaak daarvan meen ik te mogen zien in de overwegende, ja overdreven beteekenis, die men in het laatst van de negentiende eeuw heeft toegekend aan het verstandelijk zelfbewustzijn.

Uitgaande van de als onomstootelijk aanvaarde onderstelling, dat de gewaarwordingen en zintuigelijke waarnemingen van alle, ook de meest samengestelde, bewuste belevingen in laatsten aanleg de grondslag vormden, heeft men tijden lang de ziel gelijk gesteld met het geheel der belevingen, waarvan wij ons als zoodanig bewust zijn. Dit was niet zoozeer een leerstuk, als wel iets wat als vanzelfsprekend werd aangenomen en waarover men evenmin sprak als dacht. Geslachten lang hebben groote onderzoekers baanbrekend werk moeten verrichten alvorens deze onderstelling althans in bespreking werd gebracht - hetgeen nog niet beteekende dat men het standpunt, dat vroeger was ingenomen nu ook geheel prijsgaf; prijsgegeven is de hierbedoelde opvatting ook thans nog lang niet door ieder. Aan den anderen kant is er wel nimmer een ernstig onderzoeker geweest, die niet vroeger of later er zich rekenschap van gaf, dat er in het leven van elkeen krachten werken, waaromtrent een leer van de menschelijke ziel, die alleen maar gewaarwordingen en waarnemingen en derzelver groepeering door ‘associatie's’ kent, geen rekenschap kan geven; en men hoeft slechts den naam van Freud te noemen om zich te binnen te brengen, dat althans in de laatste veertig jaren aan die vreemde krachten de aandacht niet is onthouden. Freud is trouwens menigmaal tot inzichten gekomen, die (hoe vreemd dit misschien ook klinken moge) met de Platonische onderscheiding veel verwantschap vertoonen.

Maar daarmee is er in onze taal nog geen algemeen verstaanbaar woord voor gegeven; we laten ‘thumos’ dus voorloopig onvertaald.

We kunnen dit met te meer gemoedsrust doen omdat Platoon zelf de onderscheiding wel steeds onderstelt en ook wel

van het groote gewicht acht, dat eraan toekomt, doch zich niet erin verdiept andere uitwerking aan zijn gedachte te geven, dan die welke wij boven reeds hebben aangeduid. Hij zag zoowel ‘epithumiai’ als ‘thumos’ betrekkelijk eenvoudig; geen vragen hielden hem bezig met betrekking tot deze paarden van den zielewagen; wat Platoon in beslag nam was alleen wat samenhing met den bestuurder; dus hoe de ‘logos’ geoefend moest worden en in welke richting deze te sturen had.

Men zou hier de vraag kunnen stellen of dit niet vreemd is in verband met Platoons opmerking, dat de ‘logos’ eerst op lateren leeftijd tot ontwikkeling komt en bij vele menschen zelfs in het geheel niet.

Bij een wetenschappelijk man uit den nieuweren tijd zou dit inderdaad bevreemdend zijn; bij Platoon niet.

Platoon bekommert zich niet om kinderen, niet om slaven, weinig om ‘barbaroi’ (onder welken naam alle niet-Hellenen worden saamgevat) en eigenlijk ook maar heel weinig om de groote menigte van zijn medeburgers. Wij moeten ons zelf daar van tijd tot tijd aan herinneren, omdat wij op zulk een houding niet verdacht zijn en die houding bij Platoon zoo van zelf spreekt, dat hij zelf ons daar niet opmerkzaam op maakt. Het was dan ook wel beschouwd niet een bijzondere houding van Platoon, maar een gevolg van de omstandigheid, dat men in Athene in de vijfde en vierde eeuw voor het begin van onze jaartelling nu eenmaal algemeen zoo voelde en dacht. Daarom passen de aanduidingen, die wij aan deze geesteshouding geneigd zouden zijn te geven, wanneer wij iets soortgelijks bij iemand uit de negentiende of twintigste eeuw zagen, hier niet; wij mogen niet zeggen, dat deze beperkte belangstelling een uiting is van Platoons aristocratische neiging; zeker, Platoon was aristocraat, maar dat blijkt uit andere gegevens; want de heftigste democraten uit dien zelfden tijd waren in hun belangstelling zeker niet ruimer, alleen wat anders; wij kunnen ook niet zeggen, dat het een uiting is van Platoons subjectivisme; Platoon was ongetwijfeld in menig opzicht ‘subjectivist’, maar alweer moeten wij dat afleiden uit andere gegevens, evenzeer als we de omstandigheid, dat hij sterk ‘egocentrisch’ dacht (althans in zijn jongere jaren) aan de hand van andere uitingen zouden moeten waarmaken.

Want in de beperking van zijn belangstelling tot ‘zijns gelijken’ uit zijn vaderstad, was Platoon kind van zijn tijd en niets dan dat.

Platoon dacht, sprak en schreef voor zich zelf en de zijnen. En voor hem en de zijnen sprak het van zelf: ‘dat de menigte gehoorzaamde en dat dus de wacht niet in het geweer behoefde te komen’; de ‘epithumiai’ werden beheerscht en de ‘thumos’ was als regel in rust. Aandacht vroeg dan ook alleen de ‘logos’.

Als we nu echter ons oor goed te luisteren hebben gelegd, dan hebben we reeds in het voorafgaande gehoord, al is het dan ook nog niet met zooveel woorden gezegd, dat ‘logos’ bij Platoon wel omvat wat wij rede noemen doch daarmee niet zonder meer gelijk gesteld mag worden; immers de ‘logos’ bij Platoon omvat veel meer dan alleen wat wij rede noemen; de rede is, zouden wij ook kunnen zeggen, volgens Platoon de zuiverste vorm van werkzaamheid van den ‘logos’, maar schoonheidsontroering en geestdrift voor wat goed en recht is, heeft Platoon vaak weinig minder hoog aangeslagen, al is er in dit zooals in vele andere opzichten nog al verschil van opvatting bij Platoon in zijn verschillende werken te vinden.

Met dat al blijft van het begin vrijwel van Platoons werkzaamheid tot aan het eind van zijn leven de eeuwige waarheid het eenige waardige doel van alle streven in Platoons oogen. Eeuwige waarheid klinkt in onze ooren misschien wat stichtelijk. Stichtelijkheid was echter allerminst Platoons oogmerk. Want stichting onderstelt bij den hoorder of lezer een meer of minder duidelijk gevoel van zedelijke tekortkoming en een daaruit voortvloeiende behoefte aan troost en steun, een opwekking tot het volhouden van den strijd ondanks het besef van eigen zwakke krachten in het vertrouwen op de bovenmenschelijke genade, die het al ten goede wendt. Deze houding is aan Platoon nog geheel vreemd; Platoon is doordrongen van het rustige zelfbewustzijn, dat hij en de zijnen sterk genoeg zijn om het goede te doen; wat hun misschien ontbreekt is het juiste inzicht; want alleen uit zuiver inzicht kan men de kracht vinden om niet toevallig, doch steeds en doelbewust te doen wat goed is; het juiste inzicht sluit echter ook in, dat men

het goede doet, want niemand doet ooit opzettelijk kwaad.

Dit verband tusschen phronesis en arete, tusschen inzicht en vaste wil om te doen, wat goed is, heeft heel Platoons leven voor hem boven alle twijfel gestaan; het is trouwens geheel in overeenstemming met de beschouwing omtrent het wezen van de menschelijke ziel, in het beeld van den zielewagen uitgedrukt; de 'logos' heeft de leiding!

Is Platoon dus intellectualist? Het antwoord op deze vraag vindt men op duidelijke en voor geen twijfel plaats overlatende wijze in den 'Staat'; Platoon zegt daar, dat de menschelijke geest en de waarheid zich verhouden als het oog en de zichtbare wereld; zooals nu het oog van die zichtbare wereld geen indrukken vermag op te nemen zonder het licht, dat onmiddellijk of middellijk komt van de zon, zoo vermag ook de menschelijke geest de waarheid niet te bevatten zonder de werking van 'het onveranderlijk zich zelf gelijk blijvende goede'. De weerklank van dit inzicht vinden we in den Timaios - een werk uit Platoons hoogen ouderdom, waarin hij een scheppingsverhaal geeft om zoo duidelijk mogelijk het verband te laten uitkomen tusschen de menschelijke ziel en het heelal. Daar lezen we: 'Goed was de schepper en dus was hem nijd in alle opzichten volstrekt vreemd; en omdat hij nijd noch afgunst kende, wilde hij dat alles zooveel mogelijk hem gelijk zou zijn.' Klinkt dit niet als een voorbereiding op de woorden uit het Johannes evangelie: 'Alzoo lief heeft God de wereld gehad....'? Inderdaad de Platonische 'logos' is meer verwant met het 'Woord', waarvan wij in datzelfde evangelie lezen, dan met negentiende-eeuwsche, laat staan Amerikaansche 'intellectualiteit'. Vandaar, dat Platoon de psyche ook vaak kenmerkt als 'begin van beweging'. Want beweging is de vorm, waarin Platoon de werkelijkheid als werkzaamheid zag en placht uit te drukken; begin van beweging beteekent dus bij Platoon; zelfstandig scheppende werkelijkheid. Platoon had van de ziel kunnen zeggen, wat hij van zijn standsgenooten zeide: 'goed en van goede ouders'; de vader van de ziel, de schepper van de wereld, heeft in goedheid en uit goedheid geschapen; daarom is de ziel zelf ook uit hare volheid werkzaam ten goede, in zooverre tenminste als het leidend beginsel de logos zich heeft weten te

bevrijden van de misleidende invloeden van het lichaam en zich heeft opgewerkt tot het aanschouwen van het onveranderlijk zich zelf gelijk blijvende ware.

Platoon heeft zijn opvattingen omtrent den meest wenschelijken vorm van staatsinrichting in Surakousai trachten te verwerkelijken. De mislukking van deze poging heeft hem ernstig geschokt. Later, veel later, reeds tegen het eind van zijn lange leven heeft hij zijn opvattingen in zake het staatsbestel en in het bijzonder in zake de opvoeding, in een zeer uitvoerig werk, de Nomoi of Wetten, neergelegd. Deze enkele doch zeer sprekende trekjes mogen voldoende zijn ter herinnering aan de omstandigheid, dat we in Platoons herhaaldelijk uitgesproken minachting voor 'het lichaam' en de 'zintuigen' als bron van kennis geen ziekelijke wereldverachting mogen zien.

Platoon vertelt, of liever, laat Sokrates vertellen, dat hij in zijn jeugd zich zeer tot de natuurwetenschappen aangetrokken had gevoeld, doch dat de kennismaking ermee hem zoo was tegengevallen, dat hij zich zoo gauw mogelijk daarvan had afgewend en zich teruggetrokken in het zuivere redeneeren. We vinden dan ook in Platoons werken vrijwel niets wat op eenigermate levendige belangstelling in natuurwetenschappelijke vraagstukken wijst; de eer, aan de natuurwetenschappen van West-Europa den weg gewezen te hebben, komt naar recht en billijkheid niet aan Platoon, maar aan zijn leerling Aristoteles toe, al moeten we er dadelijk bij zeggen, dat men eerst in de 18e en 19e eeuw er ernst mee gemaakt heeft dien weg op te gaan.

Toch zijn het juist de psychologen met natuurwetenschappelijk geschoolde denkwijze, in het bijzonder de mannen van de biologische en medicinische psychologie in wier werken men thans de grootste verwantschap met de Platonische opvattingen kan opmerken. Dit moge hier even als wegwijzer naar latere uitwerking ingelascht worden, welke uitwerking, zooals van zelf spreekt, beter plaats kan vinden als we de hier even aangeduide onderzoekingen ook, zij het vluchtig, verkend hebben.

Drie groote richtlijnen heeft Platoon getrokken voor de psychologie.

De eerste wordt aangegeven door de stelling, dat de ziel onsterfelijk is. Platoons opvatting in dezen mag men niet

zonder meer met het geloof in de persoonlijke onsterfelijkheid gelijk stellen. De Phaidoon is er om ons te overtuigen, dat Platoon de onsterfelijkheid der ziel, zooals hij deze opvatte, voor iets anders houdt, dan de onsterfelijkheid, waarin de 'goegemeente' uit dien tijd (evenals die uit alle andere tijden) zoo gaarne wil gelooven. Het geloof, dat de mensch na zijn dood als dezelfde persoonlijkheid met hetzelfde of een versterkt vermogen om smarten te lijden en vreugd te genieten zou voortbestaan is een soort spiegelvoorstelling. Wanneer we de gedachte aan den dood vergelijken met een ondoordringbare nevel, waar de mensch door het verlies van iemand, die hem zeer dierbaar was, of door de vrees voor eigen dood, plotseling voor staat, en we vergelijken zijn verlangen, dat het met den dood niet uit zal zijn bij een sterke lamp, dan kunnen we in de vage lichtkring, die een sterke lamp op het gordijn van een zeer dikke nevel werpt het beeld zien van het ontwakend geloof aan de persoonlijke onsterfelijkheid. Zulk een spiegelbeeld zouden de sprekers, met wie Sokrates zich in den Phaidoon in het bijzonder onderhoudt ook zoo gaarne door Sokrates geteekend zien en dan nog liefst niet zoo vaag als zulk een spiegeling op den nevel gewoonlijk is, doch zoo mogelijk met de helderheid, waarmee zij hun beeld plachten te zien in de geslepen metalen spiegels, die in dien tijd in gebruik waren. Maar de Platonische Sokrates glijdt daarover heen; zeker, als beeld gebruikt Platoon tooneelen uit het leven na den dood èn in den Phaidoon èn in den Staat gaarne, doch het moeten beelden blijven. Zijn eigen opvatting is ondubbelzinnig bepaald, door zijn herhaalde verzekering, dat de dood de ziel verlost van de gemeenschap met het lichaam en daardoor zoowel van de zintuigelijke indrukken alsook van alle begeerten en alle bevangenheid in de wereld van het betrekkelijke; na den dood zal de ziel alleen nog maar te doen hebben met alles wat onveranderlijk zich zelf gelijk blijft. Voor Platoon is dus de onsterfelijkheid van de ziel de uitdrukking van het inzicht, dat de enkeling, de mensch, die we nu en hier tegen komen de min of meer toevallige verschijningsvorm is van een levenskracht, die in wezen met de stuwkracht van het heelal ten nauwste verwant is. Men zou het ook zoo kunnen uitdrukken, dat men zegt: Platoon ziet een der meest wezen-

lijke kanten van het leven in het algemeen, en van het enkele leven dus ook, in de opheffing van den tijd. De tijd is een verhouding van het levenlooze, tenminste de tijd als meetbare gelijktijdigheid en opvolging. Het leven en dus ook de levende enkeling voorzoover geval van het leven in het algemeen, gaat den tijd aan alle kanten en in alle opzichten te buiten. 'De ziel is onsterfelijk' wil dus bij Platoon zeggen: de ziel is de levenskracht, die niet met dit lichaam een aanvang nam en er niet mee eindigt, doch dit lichaam tot op zekere hoogte toevallig als verschijningsvorm heeft aangenomen.

De tweede hoofdlijn stippelt Platoon uit door zijn onderscheiding tusschen 'thumos' en 'epithumiai'. Als we de door deze onderscheiding aangegeven lijn ons doorgetrokken denken, dan komen we in de beschouwing, die het kortst is weer te geven met de woorden: 'slechts in gemeenschap leven wij menschen werkelijk'; de uitwerking dezer gedachtegemeenschap zal eenerzijds dankbaar gebruik maken van de gegevens door onderzoekers als Frazer en Levy-Brühl over de onontwikkelde volken verzameld, anderzijds van uit de leer der 'Lebensformen' veel waardevolle wenken kunnen ontvangen.

In de leer van den 'logos' eindelijk, heeft Platoon ons zijn derde groote woord gesproken. Na al wat hierover in dit opstel alreeds is gezegd, behoef ik nu niet nog eens uitvoerig te herhalen, dat de Platonische 'logos' heel wat anders is, dan verstandelijk omgaan met bepaalde begrippen in oordeel en sluitrede. Maar wel moge hier als laatste woord voor we voorloopig afscheid nemen van Platoon er nog even op gewezen worden, dat vooral in dezen tijd Platoons welsprekende beschouwingen over en zijn vast geloof in den 'logos' als een vermogen van hoogere orde dan onze zintuigelijke vermogens een lichtend voorbeeld zijn. Ons dreigt het gevaar door de groote belangstelling, die we hebben voor al de bijzonderheden der enkele menschen om ons heen, te vergeten, dat wij menschen geroepen zijn tot redelijke werkzaamheid als de hoogste en tevens meest werkzame taak, die wij kunnen vervullen.

In dat opzicht zijn Platoons werken misschien de meest verblijdende belofte en wellicht tevens de meest strenge eisch.

M.R.J. BRINKGREVE

Het eerst-noodige voor schoolwet en onderwijs

II

Er is waarschijnlijk in de geschiedenis onzer wetgeving geen tweede voorbeeld aan te wijzen van zoo groote en langdurige begripsverwarring met dermate nadeelige gevolgen, als die, welke men sinds en door de wet-1920 in alle kringen aantreft betreffende het woord ‘leerlingenschaal’, waarmee men dan bedoelt de voorschriften van art. 28 dezer wet: ‘Aan elke school voor gewoon lager onderwijs wordt het hoofd bijgestaan door tenminste één onderwijzer, zoodra het aantal leerlingen..... enz.’ De wetgever van 1920 toch nam dit artikel, ongerekend de wijziging in de getallen, nagenoeg woordelijk *en als had het nu nog dezelfde strekking*, over uit de tot dan vigeerende wet, welke reeds in 1857 onder art. 18, en sinds 1878 onder art. 24 deze voorschriften bevatte. Die vroegere strekking was een zeer duidelijke en onmisbare, n.l. aan eventueel onwillige gemeenten imperatief voor te schrijven, dat er bij zooveel leerlingen zooveel onderwijzers *minstens moesten* zijn. Doch, en dit is het een en het al, in 1857 uitsluitend, in 1878 voor 70% en daarna in afnemende mate, *op kosten der belanghebbende gemeenten zelf*. Sinds nu echter *de volledige* personeelkosten ingevolge art. 56 en 97 der wet - 1920 uitsluitend door het Rijk worden gedragen, heeft dit artikel elke zelfstandige beteekenis verloren, is de imperatieve redactie volkomen in strijd met het wetsgebruik, en hadden de daar genoemde getallen c.a. als een ‘salarisuitkeeringslijst’ moeten worden toegevoegd aan deze subsidie-artikelen 56 en 97. Alleen dan toch zou art. 28 nog eigen reden van bestaan hebben, indien wetgeving vereenigbaar was met de dwaze onderstelling, dat er een gemeente- of schoolbestuur zou zijn, hetwelk opzettelijk

zijn onderwijs wilde verslechteren door minder onderwijzers aan te stellen dan kosteloos beschikbaar zijn.

Ook in ander, nog veel belangrijker opzicht, is de gedachte, welke tot 1920 aan art. 24 (28) ten grondslag lag, in haar tegendeel verkeerd, weer als gevolg der verwijdering van elk eigen aandeel in de personeelkosten. Eigen bekostiging van eigen behoeftenvoorziening toch kenmerkt zich steeds door het streven de beste resultaten te verkrijgen met de geringste kosten. Een zelf verdiende gulden staat in nuttige aanwending gelijk met een gekregen tientje. En elke gulden, dien men aan een goede huismoeder niet ontneemt door belastingen, monopolieprijzen voor gas, electriciteit en derg., is voor onze cultuur en welvaart van veel meer waarde dan honderd gulden, uitgekeerd uit deze belastingen etc. aan a-sociale gezinnen. De ontwrichting nu van dezen natuurlijken, en als regel heilzamen band tusschen eigen bekostiging en eigen behoeften is de grondfout der schijndemocratie en *daardoor* van de huidige pacificatie, als van zooveel meer. Al is deze band niet zoo sterk bij gemeenten, vooral groote gemeenten, als bij de individuen, de ontwrichting er van toont zich na 1920 even duidelijk. Onder de *integrale* factoren, die voor dien de scholenorganisatie in het algemeen, de schoolgrootte in elk bijzonder geval bepaalden, dichtheid der samenwoning, locale situatie, e.a. nam het eigen kostenaandeel voor elk gemeentebestuur een zeer overwegende plaats in. Door het geheel dezer integrale factoren was deze schoolgrootte, het aantal leerlingen daar, het primaire, het gegeven, en het daarvoor noodige aantal onderwijzers het gevraagde, op welke vraag art. 24 (28) het antwoord gaf. Wettelijk is thans deze verhouding volkomen, en bij het practisch wetsgebruik grootendeels de omgekeerde geworden. De salarisuitkeeringslijst, nog steeds ‘schaal’ genoemd, is nu het primair gegeven, de scholenorganisatie, hoewel voor het onderwijsresultaat evenzeer als voor de kosten het al-beslissende element, het gevraagde, waarop het antwoord geheel wordt overgelaten, blijkens de praktijk, niet volgens de wet, aan de gemeente-, blijkens de wet, aan de schoolbesturen, dus aan de volledig gesubsidieerden zelf.

Noch de pacificatie-commissie, noch de Minister, noch de

volksvertegenwoordiging, noch de personeelbonden e.a., zelfs thans nog ageerend voor een z.g. ‘gedifferentieerde’, beter gezegd ‘kleine-schooltjes-schaal’, toonden en toonen eenig klaar besef inzake deze volkomen omkeering in verhoudingen. Toch had de wet-1905, die reeds de minima-salarissen deed uitkeeren, als voorbereiding hierop kunnen dienst doen. Terwijl in 1905 de gemeenten nog 12 van de 21 millioen gulden der totale L.O.-kosten betaalden, was dit in 1906 slechts 8 van de 23 millioen. De verklaring van deze onachtzaamheid zaal wel deze zijn, dat juist door haar tot 1920 nagenoeg vanzelfsprekend karakter en bestaan, de scholenorganisatie zelden of nooit een punt van overweging in dit verband had uitgemaakt. Hoe dit echter ook moge zijn, de blijken er van zijn duidelijk en beperken zich allerminst tot dit art. 28 zelf. Allereerst reeds is zijn toelichting op dit artikel, waarin de minister een adequate vergelijking maakt met art. 24 der wet 1878 (Laban en Ligtvoet, wet-1920), hiervan een bewijs. Evenzoo de heropneming der groottelimiet, ‘òp aandrang uit de kamer’ zelfs tot 400 leerl. gereduceerd, in art. 8, na 1920 een in elk opzicht rudimentaire en verwerpelijke bepaling, eerst in 1923 weer verwijderd. Zoo ook de hiervoor genoemde overbrenging van het getal 25 van art. 48 (56) naar art. 24 (28).

Het felst toont zich echter die begripsverwarring bij de personeelbonden, die ondanks en na alle funeste gevolgen daaruit voortgekomen, nog niet blijken te begrijpen, waarom aandringen op kleine aanvangsgetallen in art. 28 (24) vroeger even alzijdig nuttig was, binnen het financieel mogelijke, als na 1920 in elk opzicht verderfelijk. De deskundig geregelde schaal-1878 moest reeds in 1884 half en in 1889 geheel worden teruggenomen. De overgang was te plotseling en de financieele lasten voor de gemeenten, in dien tijd, toen de heele onderwijsbegrooting niet veel meer bedroeg dan thans de helft der Amsterdamsche alleen voor het O.L.O., en de zin tot soberheid wel wat te overwegend was, waren te groot. Had men echter deze schaal toen kunnen behouden, of eene, als die van 1920, daarna kunnen verkrijgen, dan zouden de gemeenten toen nog veel sterker vlucht *van* die kleine aanvangsgetallen *af* door nog sterker scholenconcentratievoorkeur dan reeds zoo bestond, hebben getoond, als na 1920 *naar* die getalletjes *toe* door ver-

splintering. In dien tijd, toen de bevolkingsdichtheid de helft van thans was, de wegen en verkeersmiddelen onvoldoende, de onderwijseischen veel gematigder en anders, en de verstedelijking nog moest beginnen, was ook een schoolgroottelimiet van 400 in 1878, spoedig daarop, in 1889, van 600 leerl., ter voorkoming van te groote concentratie alleen ter bezuiniging, evenzeer redelijk als na 1920 ongerijmd Ongerijmd, n'en déplaise 'den aandrang uit de Kamer', die zelfs beperking tot 400 leerl. veroorzaakte. Ook zonder dit na te slaan, is wel te vermoeden uit welke motiveering deze aandrang bestond, n.l. uit enkele normatief-paedagogische algemeenheden als i.c., en ook bij het ambulantismeverbod waarschijnlijk, 'het meer persoonlijk element', 'het meer intiem karakter' van een kleine, 'het mechanische van zoo'n kazerneschool' van een groote school. Maar, hoe men hierop wetsartikelen, ingrijpende in het leven en zijn van het onderwijs zelf, *durft* vestigen, dat grenst aan..... het ongeloofelijke! Het is echter regel geworden sinds 1918, de vroegere soberheid en voorzichtigheid, ook inzake ingrijpen in het natuurlijk, organisch levende, door het uiterste tegendeel te vervangen. En men zie nu de 'intimiteit', 'het persoonlijk element' in de hiervoor geschetste 'kleine-scholen' te Amsterdam. Waar men de personeelvoorziening, die nagenoeg uitsluitend voor Rijksrekening geschiedt, door O.S.-versnippering, ten sterkste opvoert. Doch tegelijk niet 400 of 600 maar soms veel meer dan 1000 kinderen bijeenbrengt in een 'kazerne'-gebouwencomplex, en de 381 z.g. 'scholen' in slechts 226 gebouwen doet samenhokken, waaronder nog vrij wat oude, houten hulpgebouwen met vele jaren dienst, omdat..... alle *bouw*kosten sinds 1920 voor rekening der gemeente *zelf* komen.

Ook uit de voorwaarden voor stichting van B.S. in art. 72 e.v. blijkt, dat feitelijl niemand zich ten volle - de wet-Colijn van 1924 en de Commissie Rutgers tenminste eenigermate - rekenschap heeft gegeven van dit, voor de huidige onderwijsvoorziening albeheerschende feit: Er is geen leerlingenschaal en geen integraal bepaalde scholenorganisatie meer. Wel een salarisuitkeeringstarief, onderdeel der subsidie-artikelen 56 en 97, met een scholen-

organisatie naar keuze der gesubsidieerden. Na en vooral met het ambulantismeverbod, danken de mislukking en geldverspilling en de stuur- en machteloosheid daartegen haar ontstaan en voortduring aan deze funeste begripsverwarring.

Scholenorganisatie door wetsbepalingen voor te schrijven zou trouwens toch bijna onmogelijk zijn gebleken, indien er aan gedacht ware. En geheel onmogelijk, bij de bestaande grondslagen der pacificatie, welke in de grondwet thans verankerd ligt. Niet, omdat zoodanige regeling, die immers slechts het externe dan zou gelden, de 'paedagogische vrijheid' meer zou aantasten dan dit thans wel eenigermate de leerplan- en roostercontrôle doen, maar wegens het volstrekt onbepaalbare der gezindheidsgroepeeringen. Toch dient thans de zorg van Regeeringswege voor de scholenorganisatie de voornaamste van alle te zijn, omdat ze de eenige mogelijkheid tot saneering is. Terwijl vroeger de Regeering zich hierin kon beperken tot soms eenige beteugeling van al te sterk economisch gerichte concentratie, is nu het veel moeilijker tegendeel het eerstnoodige. Gegeven de hier omschreven verhoudingen, *heeft ze thans daarvoor maar één wettelijk middel*, *de al of niet juiste regeling der salarisuitkeering*, '*leerlingenschaal*' *genoemd*.

Na het bovenstaande staat het voor ieder, die alleen aan de realiteit en het logisch denken zijn beslissingen ontleent, muurvast, ondanks het bijna eenstemmig koor van de personeelbonden, Volksonderwijs c.s. en het 'schier algemeen verzet' ook van Kamerleden, waarvoor Mr. Terpstra zwichtte, dat deze schaal *op zijn minst* een uniforme *moet* zijn. Op zijn minst, want de Staat heeft de keuze van kleine schooltjes, die zoowel paedagogische als economische 'jammergestalten', ook bewust tegen te gaan inplaats van ze te dulden, laat staan zoo sterk mogelijk te bevorderen, gelijk nu nog steeds geschiedt. En de schaal zou dus juist met grootere getallen moeten aanvangen dan thans, ja van bepalingen voorzien, waardoor bij onredelijken onwil naast volle mogelijkheid tot concentratie, elke uitkeering kon worden nagelaten. En daarmee zou de Staat dan nog maar een minimum toonen van zijn overeenkomstige zorg voor woningbouw, woninginrichting en volksgezondheid, waarbij toch niet alleen elke subsidie, maar zelfs

de meest dictatoriale en geen enkele zelfbeschikking ontziende bemoeiïng door onbewoonbaarverklaring, afbraak, vergaande dwangvoorschriften, van boven af opgelegde woningplannen, er op gericht zijn de een- en tweekamer-, kelder- en krotwoningen door moderne, frissche en gezonde te vervangen. Het hiernaast onbeduidendste minimum voor het volksonderwijs behoeft echter voorloopig slechts hierop neer te komen, dat de Staat ophoude met belastinggeld de een- en tweekamerkrotjes te begunstigen, de weinige gemeente- en vele schoolbesturen, die door eigen inspannende moeite en zorg tot heden nóg trachten de grootere of groote school in stand te houden, te benadeelen en tot versnippering te dwingen. En dat doet zonder zelfs een schijn ook van werkelijke behoefte aan zorg voor die dierbare dwergschooltjes. Immers, zooals hiervoor reeds voor Drente en Friesland werd geïllustreerd, en direct uit het overzicht voor de andere veel dichter bevolkte provincies is af te lezen, is alleen uitzonderingsvoorziening voor locale gevallen voldoende. De Minister heeft slechts een scholenkaart te doen samenstellen van Nederland buiten de 20 grootste centra, waarvoor eigen plattegronden daarbij komen, met nauwkeurige gegevens, welk overzicht trouwens reeds lang evenzeer onmisbaar mag heeten, als de hiervoor genoemde regelmatige, objectieve inventarisatie der onderwijsresultaten. En dan van ‘het schier algemeen verzet’ te eischen hun woordenstroomen te vervangen door concrete gegevens betreffende leerlingen, voor wie bijeenbrenging op minstens een zevenmansschool onder 45-schaal binnen 2½ km, dus in het algemeen zonder gebruik van vervoermiddelen, *werkelijk* onmogelijk is. Hij kan daaraan volkomen veilig de toezegging verbinden, dat in alle gevallen van werkelijke noodzaak daartoe, hetzij door locale situatie en/of, wat het B.O. aangaat, consciëntie, volgens art. 56, II van het ontwerp-Rutgers, desgewenscht zelfs per 25 leerl. een onderwijzer zal vergoed worden. Zoozeer maakt onze overdichte samenwoning niet slechts doelmatige concentratie mogelijk, maar eischt ze als natuurlijke voorwaarde van een welingerichte volkshuishouding. Niet slechts echter het eenvoudigste logische denken, alle feiten betreffende de bevolkingsdichtheid en huidige onderwijsbehoeften, de ‘onwraakbare cijfers’ van het rapport-Rutgers

e.a., maar vooral ook de lijdensgeschiedenis na 1920 van art. 28 zelf, bewijst het redelooze en verderfelijke van verzet tegen een uniforme schaal.

Indien Dr. de Visser in 1920 de 45-schaal c.a. gekozen had, zou men deze toen met gejuich hebben moeten ontvangen, zijnde een schitterende verbetering ten aanzien der toen vigeerende schaal, 25, 91 en verder per 55 leerl. Het werd echter de meest fatale kleine-schooltjes-schaal 26, 61, 91 en verder per 45 leerl. Omdat dit gebeurde in de periode 1918-1923, welke het best gekenmerkt wordt door 'Geld spielt keine Rolle', moest er nu eerst het ambulantismeverbod en, in mindere mate, de afzondering der 7de leerjaren bijkomen, voor de erkenning der financieele catastrophe officieel en met de daad volgde. Door de uit deze twee amendementen voortvloeiende O.S.-versplintering in de centra toch kregen de kleine aanvangsgetalletjes dezer schaal behalve op het platteland nu ook toepassing bij de massa der leerlingen in de steden. Rechtstreeks bij het O.O., middellijk, maar evenzeer ten volle, bij de niettemin groote B.S. daar, naar een aldus verkleinden klassedeeler (aantal leerl.: aantal onderwijzers) en een aldus hoog opgevoerd kostengemiddelde per leerling, voor leermiddelen enz, (art. 100 en 101). Bij 26 leerl. kreeg men 2 salarissen, dus desgewenscht, per 13 leerl. en zoo bij 61 per 21, bij 91 per 23, bij 136 per 28, bij 181 per 31, waarmee het Amsterdamsch 'model' van scholenorganisatie dan reeds was bereikt. Naast de geweldige verspilling door de O.S.-splitsingen op zich zelve, inzake gebouwen, leermiddelen, enz., enz. kwam nu nog de even groote op Rijkskosten door hanteering der salarisuitkeeringslijst.

De totale onderwijsbegrooting bereikte het phaenomenale bedrag van 210 millioen gulden in 1922, en aan de afbraak moést worden begonnen. De opleiding en de salarieering, het mooiste en nuttigste deel der wet-1920, werden op geweldige wijze, soms met meer dan 40%, teruggezet, als eerste 'vrucht' der.... 'emancipatie van den klasseonderwijzer' met averechtsche methoden, en nu plotseling de 48-schaal nagenoeg zonder de overgangsverzachtingen en uitzonderingsvoorzieningen der commissie-Rutgers wel aanvaard. Doch de hoofdoorzaak van alle verspilling, het ambu-

lantismeverbod, welks verwijdering ook terecht door Dr. Colijn was voorgesteld in zijn ontwerp, wist de schijndemocratie te behouden. Door de steun ook van Dr. de Visser, die zelfs toen nog niet begrepen had, dat een groote-scholen-schaal onscheidbaar behoort bij een groote-scholenorganisatie. En veel minder nog doel kan treffen dan het omgekeerde, thans door de schijndemocratie beproefd en verkregen door deverminking der schaal-Rutgers, n.l. de mogelijkheid van een grooteschoolenorganisatie door ambulantismeherstel, doch thans verbonden aan een kleine-schooltjes-schaal. Nu moesten ook ná 1923 *alle* O.S. kleine scholen blijven, zij het dan nu meer op kosten der gemeenten, en zou er zonder de salarisverlaging bijna geen bezuiniging zijn geweest. Ook in de steden werd door de onzinnige wanverhouding van een groote-scholen-schaal toegepast op kleine scholen, het verlangen naar terugkeer tot de kleine-schooltjes-schaal niet slechts onderhouden daardoor, maar versterkt. En doordat afdoende bezuiniging dientengevolge uitbleef, werd reeds binnen 2½ jaar weer een commissie, de commissie-Rutgers, daartoe benoemd. Doch ruim een jaar voor haar rapport, met de alleszins juiste en voortreffelijke regeling, ambulantisme-, dus groote-scholen-herstel *met* groote-scholen-schaal onder uitzonderingsvoorziening en zeer ruimen concentratietijd, was verschenen, hadden Kamer en Regeering de invoering er van veelvoudig verzwaard door plotselingen terugval op de nu nog vigeerende kleine-schooltjes-schaal 33,73, 117, 161, 211, 261 en verder per 55 leerl. Een Anti-Terpstra-agitatie werd, hoofdzakelijk tegen de 45-schaal, ingezet, en toen ook Katholieke personeel bonden en hun Kamerleden zich bij dit verzet voegden, werd na lang ‘geven en nemen’ in ‘officieel overleg’, een wanproduct van schijndemocratie en geldgebrek geboren, zoo alzijdig slecht, dat daarmee het vonnis voorgoed over *elke* ‘gedifferentieerde’ schaal gevestigd is. Het schip zit dan nu eindelijk op den wal, en tenzij dwaasheid en willekeur ten uiterste zijn gestegen, zal de wal, niet de navigatie, het eindelijk keeren. Vooral voor de Katholieke personeelbonden en hun Kamerleden, die te vroeg en veel te hard gejuicht hadden over ‘de zegepraal, behaald door de macht der organisaties’ etc., en daarna poogden deze ‘zegepraal’

als tijdelijk, vooral tijdelijk, voor te stellen, was de pas volbrachte afvoering ad calendas graecas niet slechts de beste, maar de eenige uitkomst. En voor hen niet alleen, maar ook voor ons volksonderwijs zelf.

Wat er goed en vooreerst *alleen* noodig was van het ontwerp-Rutgers, waren die weinige artikelen, die de versnippering door een doelmatige scholenorganisatie konden vervangen, de 45-schaal c.a. en het ambulantismeherstel. Elk ontwerp, waarin deze beide fundamenten, of een van beide ontbreekt, is a priori een mislukking. En alle overige 200 artikelen van een ontwerp, dat beide bevat, staan er in het algemeen gesproken, slechts pro memorie in, totdat op die beide fundamenten een doelmatige scholen-concentratie zich heeft ontwikkeld. Er is *thans* niets, volkomen niets anders noodig noch nuttig dan incidenteele wijziging dezer weinige, maar albeheerschende wetsartikelen en een krachtig streven van alle weldenkenden onder leiding der regeering naar de snelste concentratie.

Of met elke kleine-schooltjes-schaal óf met ons L.O., wil men het nog onderwijs kunnen noemen, is het nu afgeloopen. Immers men kán nu niet meer de aanvangsgetallen klein maken zonder de volgende getallen nog te verzwaren. En het waren en zijn die weinige grootere O.S. en vele grootere en groote B.S. op het platteland en in de kleinere centra, waar het O.O., en dus ook het B.O., geen of bijna geen surnumerairs heeft, door wier over-inspanning een nieuwe totale financieele catastrophe, tot heden nog is voorkomen. Doch de besturen, onderwijzers en ouders zouden hun plicht verwaarloozen, indien ze nu ook nog in verdere verslechtering berusten door handhaving van hun huidige formatie. Zij zullen noodgedwongen het voorbeeld van geldverspilling door het O.O. in de steden moeten volgen. Men neme als voorbeeld hiertoe een B.S. op het platteland met 275 leerlingen, die thans 1 hoofd en 6 onderwijzers vergoed krijgt, en waar dus gemiddeld 39 leerlingen in de klassen zitten, dus in de middelklassen soms tot ver in de 40. Was[1)] de misgeboorte van kleine-schooltjes-geliefhebber en geldgebrek nu wet geworden, met deze

1) Het inmiddels ingediende ‘noodwetje’ wil niettemin nu dit ‘was’ in ‘is’ veranderen.

getallen 35 (is nu 33), 76 (73), 131 (117), 186 (161), 236 (211), 286 (261) en verder per 50 (55) leerl., dan zou deze school een leerkracht moeten missen, en zouden twee klassen één onderwijzer krijgen, wat bij dergelijke klassebezetting natuurlijk vrijwel onmogelijk is, of op andere wijze zou de organisatie moeten ontwricht worden. De salarisuitkeeringslijst laat echter de volle mogelijkheid tot een prachtige verbetering inpl. v. zoo ontoelaatbare verslechtering. Men heft de school op, waarvoor dan de waarborgsom geofferd moet worden. Het bestuur verdeelt zich in zes besturen en deze vragen zes schooltjes vlak bijeen of twaalf lokalen, twee aan twee, elk voor 46 kinderen. Men kan dan één prachtig geheel krijgen van b.v. 12 zevenmaandsklassen met 23 leerl. gemiddeld, (bij oprichtingslimiet van 60 of 80 leerl. worden 3 ‘scholen’ aangevraagd), terwijl de helft der onderwijzers hoofdonderwijzers zijn. De ‘bezuiniging’ zal echter dan dit tegengesteld resultaat hebben, dat het Rijk alleen voor deze 275 leerl. nu 6 hoofden en 6 onderwijzers inpl. v. 1 hoofd en 6 onderwijzers, d.i. 5 hoofden- of ongeveer 8 onderwijzerssalarissen meer, dus meer dan het dubbele moet vergoeden!

Wettelijk is het B.O. hierin geheel vrij. Er is eenige contrôle op leerplan en roosters, maar, als hiervoor werd opgemerkt, de scholenorganisatie is naar keuze. Nieuw op te richten B.S. behoeven daartoe geen waarborgsom te offeren, maar kunnen direct met de aanvrage van enkele kleine inpl. v. één grootere volstaan, terwijl practisch het echter één, dan schitterend ingerichte school is. Zoodat hier werkelijk een énorme onderwijsverbetering door formeele en schijnversnippering, maar practische eenheid zou verkregen worden. En men kan aan de ouders niet anders verwijten, dan dat zij de wet gebruiken ten voordeele van het onderwijs, zij het dan met catastrophale gevolgen voor de Rijkskas. Men denke zich maar eens in, als al die groote en grootere Kath. B.S. in Brabant, nu met een school*gemiddelde* van 195 leerl. en de vele Chr. B.S. op het overig platteland doorde ontwrichting van hun scholen hiertoe wel gedwongen worden, wat dit kosten zal!

Maar bovendien, wie en met welk recht zou deze B.S. hiervan eenig verwijt kunnen maken? Voor het geheele O.O. in alle centra is deze schaaluitbuiting door schoolverkleining

immers al van 1920 af de meest gewone, ja prijzenswaardige zaak ter wereld, hoewel daar, door de opzettelijke afzondering inpl. van werkgemeenschap, met de verste benadeeling van het onderwijs. Had Amsterdam b.v. in 1929 niet buiten het landelijk deel der gemeente 11, 9, 16, 20 en 19 schooltjes, samen 75, met resp. 1, 2, 3, 4 en 5 onderwijzers[1)], en maar 10 met 8 en 2 met 9 onderwijzers? En is het niet daardoor, dat het kostengemiddelde per leerling, ook geldende voor de groote B.S. daar, in de steden, dus voor de massa zoo buitensporig hoog is en alleen nog betaalbaar, doordat vele onderwijzers voor 50% ondergesalarieerd zijn en de grootere O.S. en de groote B.S. op het land overbelaste klassen tot heden zich lieten welgevallen? En dat, hoewel juist voor het O.O. wel toezicht bestaat ook op de scholenorganisatie, zoo nadrukkelijk mogelijk gestipuleerd in art. 23, (en ook in art. 22), volgens welk artikel, de plaats van een schoollokaal, vermindering van het aantal O.S., de vereeniging of vervanging van O.S., de sluiting, *de goedkeuring moeten hebben van Gedeputeerde Staten*, *den Hoofdinspecteur gehoord*. Het is dus met volledige voorkennis en, zelfs zeer vergaande bemoeiing, wat het leerplan en de roosters b.v. aangaat, van de Rijksinspectie te Amsterdam zelve, met goedkeuring van Hoofdinspecteur en Gedeputeerde Staten, dat deze 11 O.S. met 1 klas d.w.z. 1 leerjaar, en één hoofd-klasse-onderwijzer, bestonden, evenals die 9 met 2 klassen, d.w.z. twee leerjaren, enz. De wet heeft met eigen bedachte motiveeringen niets uit te staan; zij schrijft voor of laat toe. Daargelaten, dat de hier bedachte, n.l., dat het i.c.z.g. ‘uitstervende’ scholen zou gelden, volkomen weer in strijd zelfs is met de duidelijke feiten. Immers uitsterving van O.S. als die op het platteland, geldt alle leerjaren tegelijk. Hier echter is het een kunstmatige regeling van boven af. Welke trouwens ook in de nieuwe woonwijken plaats vindt, en niets anders is dan een deel der salarisuitkeeringsberekening, die immers de plaatsing en overplaatsing soms van meer klassen tegelijk, overplaatsing ook van onderwijzers, allereerst, zoo niet uitsluitend beheerscht. Ja, in een naburige stad nu zelfs zoover gaat, dat men overweegt, het O.L.O geheel tot de dorps-

1) Begin 1932 intusschen alweer gestegen tot 115 O.S. met slechts 1-5 krachten, dus tot ⅓ van alle O.S.

inrichting en 1857 terug te brengen door reduceering der 6-klassige O.S., tot echte dorpsdriemanschooltjes, waar elke onderwijzer dan twee klassen naast elkaar heeft! En ook daarvoor zal het waarschijnlijk weer aan ‘paedagogische’ motiveering niet ontbreken! De ‘bezuinigings’-schaal-Terpstra, die, om de dwergschooltjes toch maar te kunnen blijven in stand houden en begunstigen, nu nog eens veel flinker wilde bezuinigen op de 6-, 7-mans- en grootere scholen, zal, daar dan tot gevolg hebben, dat het Rijk zoo ongeveer 30 onderwijzerssalarissen *meer* zou moeten betalen!

Het kleine-schooltjes-geliefhebber is aan zijn natuurlijk eind gekomen. Het geld is eindelijk opgemaakt. En zou dat direct reeds zijn geweest zonder verregaande onderbetaling van het gros der onderwijzers, die vaak minder aan ‘salaris’ voor het moeilijkste, meest verantwoordelijke werk ontvangen dan een werklooze ongeschoolde soms aan steun. Het meest tragische in alle reeds zoo overmatige dwaasheid en verwarring der schijndemocratie is dan ook wel, deze menschen, gedrongen door eigen nood en die van het onderwijs, doch daarbij geleid door waan- en dwangbegrippen, te zien ageeren voor het behoud der kleine-schooltjes-schaal, zooals te voren voor het ambulantismeverbod. Die de oorzaken waren en zijn van alle onderwijsellende na 1920, zoo als dit vóór dien de schrielheid van vele plattelandsgemeentebesturen was. Indien er na 1918 ook nog maar iets van volledige en objectieve voorlichting had bestaan voor de massa der onderwijzers, werklieden e.a. inpl. v. de huidige afzondering, africhting en discipline in partijen, vakbonden, pers, jeugdbeweging, ja tot in de radio toe, zouden deze waar- en wanbegrippen een kort leven hebben, indien al een bestaan. Doch hoe zelfs een minister kan zwichten voor dergelijk ‘schier algemeen verzet’, waar het hoofddeel van die oppositie zijn adviezen vooral ontvangt van den Bond van Ned. Onderwijzers, is onverklaarbaar. Immers nog in De Bode van 6 Mei, het orgaan van dezen Bond, die ook in alle O.O.-vereenigingen en bij het O.O.-beheer der grootste steden grooten invloed heeft, wat in de verhoudingen na 1918 wel vanzelf spreekt trouwens, zal de minister dit wel hebben gelezen:

> Die splitsing van 14 (12)-klassige scholen in 7 (6)-klassige heeft met het ambulantisme niets uit te staan, maar is eenvoudig het logiese gevolg geweest van het uniforme karakter der leerlingenschaal bij meer dan 6 leerkrachten. De wet-1920 gaf 14 man personeel voor 539-584 leerlingen; zij gaf 7 man personeel voor 225-269 leerlingen, d.i. 14 man personeel voor 450-538 leerlingen. Deze simpele getallen doen zien, hoe bij de personeelsvoorziening de splitsing groote voordeelen opleverde voor de gemeente.

Als zakelijke voorlichting is dergelijke 'vak'-literatuur meestal waardeloos voor wie eenigszins zelf op de hoogte is, en erger dan waardeloos voor wie dit niet is. Deze weinige regels b.v. bevatten weer evenveel onjuistheden: Van 1914 t/m 1919, dus vóór de schaal-1920, steeg het aantal O.S. van 189 voor 62 240 leerl. (U.L.O. en M.U.L.O. inbegrepen) tot 234 O.S. voor 61 249 leerl. En ook de positieve uitspraken van B. en W. liggen er - en zijn vermoedelijk ook wel uit De Bode zelf vóór 1920 te citeeren - ten bewijze, dat dit geschiedde in verband met de afschaffing van het ambulantisme, wat trouwens vanzelf spreekt.

De schaal-1920 was niet uniform bij meer dan 6 leerkrachten, maar bij meer dan vier. En het is niet het uniforme daar boven, maar we! het gedifferentieerde d.w.z. de zeer kleine aanvangsgetalletjes, daaronder, die het splitsingselement vormen. De splitsing in Amsterdam is dan ook niet beperkt tot 7 (6)-klassige maar tot veel kleinere O.S. doorgezet. De juiste verhouding tusschen de beide onheilsbronnen is deze: Handhaving van 14-klassige O.S. was *in elk geval*, welke ook de leerlingschaal ware en of het voor het onderwijs en de financiën beter of slechter ware, onmogelijk door het ambulantismeverbod. (Uit de berekening der besparing door groote scholen blijkt bovendien, dat deze *ook zelfs bij een kleine-schooltjes-schaal* financieel nog verre de voorkeur verdienen). Het ambulantismeverbod veroorzaakte dus *splitsing*, maar de trek naar de kleine eerste getalletjes der schaal-1920 voerde deze op tot de O.O.-*versplintering*. Ten slotte moge er nog op gewezen worden, dat ondanks het feit, dat groote scholen ook voor de gemeentekas nog voordeeliger uitkomen zelfs onder een kleine-schooltjes-schaal, herstel der ambulantisme*mogelijkheid* zonder uniforme schaal van minstens 45 leerl. per onderwijzer voor de centra, onder de huidige

verhoudingen niet tot een doelmatige scholenorganisatie zal brengen Mocht de onwil daartoe ook nog bestaan, indien ambulantismemogelijkheid *én* 45-schaal zijn ingevoerd, dan zal in elk geval de zoo redeloos onwillige zelf de kosten en de onderwijsbenadeeling daarvan hebben te dragen, evenals bij plattelandsschooltjes, die zich uit louter onwil tegen scholenconcentratie daar zouden willen verzetten.

Doch dit alles slechts terloops. Niet ter zakelijke voorlichting, is zooals bleek, dit als zoodanig waardeloos citaat hier geplaatst. Doch wel hierom: Hier wordt openlijk door de kern der anti-45-schaal-agitatie erkend, niet alleen, dat versnippering tot kleinere scholen 'voordeel oplevert', wat een waarheid als een koe kan zijn voor ieder, maar dat deze versnippering daarvan 'een logies *gevolg*' zou zijn (een andere Anti-Terpstra-ist drukte het onlangs zelfs zoo uit, dat het O.O.-beheer in Amsterdam juist concentratie nastreefde, maar door de kleine-schooltjes-schaal tot het tegendeel '*gedwongen*' werd.) Zoo erg maakt dit citaat het nu nog niet, terwijl psychologisch deze uiting ook veel beter verklaarbaar is. Men behoeft daartoe maar te denken aan een verdachte, die toegeeft diefstal te hebben gepleegd ten einde de beschuldiging van moord te kunnen ontkennen.

De voor ons volk beschamende hoofdzaak is echter deze: Er is 'een schier algemeen verzet' tegen de 45-schaal en aandrang tot een kleine-schooltjes-schaal. Te midden van deze luidruchtige agitatie verklaart echter het orgaan van de kern der actie openlijk: De scholensplitsing (en geldverspilling en onderwijsbenadeeling) is 'het logiese gevolg' van die door ons gevraagde schaal! De minister, die dat trouwens uit 'de onwraakbare cijfers' wel wist, laat zich dus bovendien als 't ware openlijk toevoegen: Gij zult mij zelf het mes reiken, waarmee ik je zal dooden.' En.... doet het! En omgekeerd, de zelfde menschen, die openlijk erkennen, dat dergelijke schaal in alle centra massale versplintering, dus de verste benadeeling, middellijk en rechtstreeks, van het onderwijs heeft veroorzaakt, vragen op de felste wijze niettemin om die schaal!

Ook weer uit de geschiedenis kon de volkomen holheid dezer agitatie voor de Regeering vast staan. Wanneer men,

en dit zelfs in het neutrale Schoolblad (12-2-1931), uitdrukkingen leest als deze:

> Hoon de 45-schaal weg, voor ze een schijn van kans krijgt. Alles moet worden gedaan, om dit monsterlijke plan in de kiem te smoren. ....alles moet in opstand komen tegen deze aanslag op ons L.O. ....Er moet één kreet van afschuw opklinken door geheel Nederland: Weg met het Moordplan-Rutgers,

dan moet het toch ieder opvallen, dat zelfs elk spoor van realiteit en logisch denken hier zoek is.[1)] Immers wie bedenkt, dat tegen de schaal-Bos nagenoeg geen verzet was, tegen den meest plotselingen overgang naar de niet 45-, maar 48-schaal in 1924 wel meer, maar dat deze aanvaard werd door de Kamermeerderheid en met of zonder 'moord' bijna 5 jaar gehandhaafd, en dan nog, lettende op de reusachtige geldverspilling door elke kleine-schooltjes-schaal, opmerkt, dat de financieele toestand bij de publicatie der schaal-Bos zeer goed was, bij de schaal-Colijn slecht, maar thans zoo slecht is als nimmer te voren, zou dus als 'vakkundige' voorlichting dit moeten aanvaarden:

> 25,91, en verder per 55 leerl. (schaal-Bos) is goed of bevredigend.
> 49,97, en verder per 48 leerl. (schaal-Colijn) is zeer bezwaarlijk, maar ter bezuiniging aanvaardbaar, maar
> 46,91, en verder per 45 leerl. (schaal-Rutgers) is.... een Moordplan!

En even ongerijmd als de waardeeringsverhouding, is dit de motiveering van het 'moordplan'-verzet tegen de 45-schaal c.a. bij het O.O.

Zeker bijna 40% der O.S. toch behoort tot de allerkleinste, met minder dan 91 leerl., wier ongerept voortbestaan desgewenscht *niet minder dan tien jaar* (art. XCII van het ontwerp-Rutgers) was gewaarborgd, d.i. gegeven de huidige noodtoestand onzer rijksfinanciën en, erger, volkswelvaart, eenerzijds en de bestaansonzekerheid voor elk staatsinstituut thans

1) Deze personeelbond heeft nu tenminste tegen het noodwetje weer sterk geprotesteerd. Doch het overig Comité achtte nu een request voldoende tegen de vrucht der agitatie, niet 45, maar 55 en 50 ll. p.o.! *Net als de Comité-agitatie zelf*, *zwijgt echter ook het noodwetje volkomen over herstel der ambulantismevrijheid*. Het noodwetje wijzigt wel art. 27, II; doch schrapping van het vierde lid van ditzelfde artikel, dat ons volk *dwingt* jaarlijks f 30 000 000 weg te gooien ter onderwijs*verslechtering*, mag blijkbaar ook in een *bezuinigings(?)*-wet niet voorkomen!

anderzijds, de gunstigst denkbare positie. Voor de 8-mansscholen bleef de limiet 316 leerl., *voor alle grootere is de* 45-*schaal in toenemende mate gunstiger*. Voor enkele 3-, alle 4-, 5-, 6- en enkele 7-mansscholen was de 45-schaal wel ongunstiger. Doch waar vindt men het overgroote gros, zeker wel bijna 90% dezer O.S? In de steden! Amsterdam alleen heeft er 320. Waar dus volkomen niets anders behoeft te gebeuren dan de dwaze, formeele afscheiding tusschen de nu toch al bijeengeplaatste kindergroepjes, thans 'scholen' genoemd, vervallen te verklaren, teneinde zelfs nog veel meer subsidie, dan de bestaande schaal voor de groote school kent, te ontvangen (een groote woonbuurtschool van 1000 leerl. krijgt bij 45-schaal 23, thans 20 krachten vergoed). Voor de nu nog resteerende O.S., zeker niet veel meer dan 5% van alle O.S., indien concentratie werkelijk onmogelijk was binnen de drie overgangsjaren, dat haar bestaan onder de oude schaal gewaarborgd was, hier behoudens vacature, gold dan ten slotte nog bij werkelijke uitzonderingspositie art. 56, II, dat ook na de tien overgangsjaren van dienst kon zijn voor de kleinste schooltjes, die nog niet door concentratie tot streekscholen konden gevormd worden.

Wat thans voor het O.O. bestaat, kon niet slechter en duurder zijn, wat de schaalregeling-Rutgers bood, kon niet voortreffelijker overwogen heeten en niet beter voor den bloei juist van het O.O. Elke anti-45-agitatie zou dan ook in haar tegendeel zijn veranderd, indien op bovenstaande feiten voldoende licht was geworpen. Het hoofdvoorstel-Rutgers, ook zeker de eigenlijke hoofdreden van verzet bij den Bond v.N.O., en de albepalende voorwaarde, zonder welke geene, van elke saneeringsmogelijkheid, het herstel der ambulantisme*vrijheid*, *blijft bij deze agitatie echter steeds in de schaduw*.

De meeste en zwaarste lasten kreeg juist het B.O. te dragen, met weinig kleinste schooltjes beneden de 91, en zeer veel 4- en 5-mansschooltjes *op het platteland*. Weliswaar ook met de meeste groote scholen. Doch het overgroote gros hiervan bevindt zich in de centra en daardoor thans onder de schitterendste condities. Naast alle opvoedkundige en onderwijskundige voordeelen der groote school krijgt het B.O. nu een veel te hoog subsidie, doordat het kostengemiddelde per

leerling en de vergoeding van bovenstalligen zijn bepaald door de dwergschoolorganisatie bij het O.O. Zoodra het O.O. ook tot de groote scholen terugkeert, zou dit alleen in Amsterdam 1½ millioen subsidie *minder* voor het B.O. beteekenen.

Al de onrust, ontwrichting, verslechtering en geldverspilling bij het onderwijs, de stuur- en machteloosheid bij Regeering en Volksvertegenwoordiging, de dwaasheid en verbittering bij de personeelbonden sinds 1920 zouden voor een groot deel zijn voorkomen, indien de wetgever in 1920 een juister inzicht had gehad inzake de leerlingenschaal.

De derde oorzaak van versnippering en bezwaar tegen concentratie, nu alleen op het platteland, is van iets meer natuurlijken aard, maar gelukkig van bijkomstige beteekenis. Hier is het allereerst de beheersversnippering over vele zeer kleine burgerlijke en kerkelijke gemeenten, die het aantal der scholen te groot en haar formaat zoo klein houdt. Nog in 1915 waren er 34 gemeenten met minder dan 500, 164 met 501-1000 en 285 met 1001-2000 inwoners, dus met resp. ongeveer 70, 170 en 280 L.O.-leerlingen. Waar nu de meeste gemeentebesturen zonder initiatief van Gedeputeerde Staten zelden overgaan tot stichting van gemeenschappelijke O.S. en het toelaten van leerlingen uit andere gemeenten, voorzoover niet reeds door te groote afstanden ongewenscht, niet erg wordt aangemoedigd, zijn de gemeentegrenzen nog te zeer ook vaak de O.S.-grenzen. Voor het B.O. zijn deze verhoudingen veel gunstiger en bestaan er feitelijk geen gemeentegrenzen. Doch hier is het nog al eens de kerkelijke gemeente, ook bij geheel dezelfde gezindheid, die scheiding brengt en dit ten nadeele der concentratie weer, als het een kleine gemeente betreft.

Daarnaast komt dan nog het eigenbuurtjes-‘chauvinisme’, dat vroeger soms diep en echt was, doch nu door de veel grooter wisseling van bewoners, het oneindig sterker verkeer en reizen, en alle overige maatschappelijke veranderingen meer navolging en uiterlijk vertoon is geworden, terwijl het in elk geval van weinig of geen beteekenis zal blijken bij voldoende initiatief en leiding van Regeeringswege. Alles te

zamen komt deze oorzaak voort uit traditie, die sleur moet heeten. Meestal wees niemand de ouders eigenlijk ooit op de mogelijkheid van streekscholen. Zooals hiervoor reeds bleek, heeft het B.O. inderdaad sinds 1920 hierin al eenige verbetering gebracht. Toch regeert de eigen-buurtjes-voorkeur, zelfs als een zeer klein schooltje het gevolg moet zijn, ook thans nog zeer sterk. Enkele voorbeelden:

> Voor 47 kinderen, waarvan er tot heden 37 een grootere Katholieke school op geringen afstand in Zaandam bezochten, wordt nu een Katholiek schooltje gebouwd in de *eigen* gemeente Koog aïd Zaan (bouwkosten *f* 40.000).
> Voor 55 kinderen, die vroeger de Christelijke school te Ransdorp, met nu nog 44 leerl. bezochten, is een Christelijke school gebouwd in de *eigen* buurt Zunderdorp (bouwkosten in Ransdorp *f* 65.000).
> Door Volksonderwijs, S.D.A.P.e.a. wordt in Landsmeer-Zuid een *eigen* Openbaar schooltje gevraagd voor kinderen, die nu grootere scholen dichtbij bezoeken.

De meest verregaande geldverspilling dus (de bouwkosten zijn per jaar nog slechts bijkomstig bij die door personeelvermeerdering) bij duidelijke onderwijsverslechtering. Doch, wat men in Landsmeer nu vraagt, bestond en bestaat overal elders bijna. Zoowel Zunder-, als Ransdorp hadden en hebben ook nu nog voor een handjevol leerlingen, elk een O.S. En ieder vond dat vanzelfsprekend. Vroeger was het dat, als gezegd, ook wel in iets meerdere mate. Doch thans, nu het schoolprogram 10, 11 of 12 vakken bevat inpl. van 4 of 6, de ontwikkelingseischen ook voor het platteland veel hooger zijn, en de mogelijkheden voor een groote school evenzeer, is deze benadeeling van onderwijs en de publieke kassen onverantwoordelijk. Indien men alleen eens de 1423 kleinste O.S. van 1929 met 1, 2 of 3 krachten tot 7-klassige streekscholen, dus gemeenschappelijke scholen, kon concentreeren (in werkelijkheid wordt natuurlijk de bijeenvoeging, ook met of bij grootere O.S., uitsluitend door ligging bepaald), zou er nog groote bezuiniging zijn, ook indien hiervoor overal nieuwe gebouwen noodig en de bestaande dan waardeloos zouden zijn, wat beide natuurlijk meestal niet het geval zal zijn. De hoofdoorzaak hiervan is een besparing van bijna 50% op de personeelkosten.

Zoodra de onmiddellijk te verkrijgen en geleidelijk intredende

reusachtige kostenbesparing bij en door het O.O. in de steden maar wordt begonnen - waartoe feitelijk niet veel meer noodig is dan de kinderen, die nu in één gebouw of gebouwen complex daar bijeengebracht zijn, ook tot één 'school' te verklaren - is er tijd te over, om de plattelandsconcentratie op bezonnen wijze te regelen. De Regeering neme hiertoe slechts het initiatief en drage aan de Hoofdinspecteurs het ontwerpen van zorgvuldig overwogen plannen met alle onmisbare gegevens op. Dan zal daarmee voor het eerst kunnen voldaan worden aan de juiste wenschen van Mr. Cort van der Linden, Dr. Bos, Dr. de Visser, Dr. Colijn, maar evenzeer aan de nadrukkelijke uitspraken inzake het Katholiek B.O. van Mgr. Schrijnen en Mgr. Diepen, en aan het verlangen van zeker alle weldenkenden van alle richtingen.

Het eerst noodige voor de Lager Onderwijswet is dus:

1. Verwijdering van het ambulantismeverbod, art. 27, IV.
2. Andere redactie van art. 28, of overbrenging naar art. 56 en 97; daarbij uit het ontwerp-Rutgers overnemen de 45-schaal met uitzonderingsvoorziening in art. 56, II, en de overgangstermijnen in art. XCII.
3. Uit het rapport-Welter wel overnemen de verhooging der oprichtingsgetallen voor het B.O. in art. 73, doch weer met uitzonderingsvoorziening voor bijzondere omstandigheden. Uit dit rapport niet overnemen het boventalligenverbod.

Elke verdere wetswijziging is thans voorbarig en noodeloos, elke andere verwerpelijk.

A. FEBERWEE

Het probleem van ons lager onderwijs

I

In October 1931 verscheen in ‘Die Erziehung’, 't uitnemende tijdschrift van Fischer, Litt en Spranger, een artikel van de hand van ‘Hochschulprofessor’ Joseph Schröteler S.J. over de Hollandse oplossing van 't Lageronderwijsprobleem.

Schröteler staat natuurlik op 't Katholieke standpunt en heeft zich in vroegere geschriften als een pedagoog doen kennen, naar wie 't zeer de moeite waard is te luisteren en dit maakt 't kennisnemen van zijn oordeel over 't Hollandse schoolwezen juist nu, waar we staan voor de zoveelste herziening van de Lageronderwijswet 1920, tot een lonende bezigheid. En hier en daar zelfs tot een min of meer pikant genot.

't Laatste bijvoorbeeld daar, waar hij de Nederlandse wet ten zeerste prijst - voor Nederlands gebruik dan altijd - maar zich toch niet onthoudt haar ‘finanzielle und technische Mängel, die zu unangenehmen Wirkungen führen können’, ronduit te erkennen. Maar hoor hoe hij zich beijvert om ons gerust te stellen: ‘Die Mängel lassen sich leicht beheben’, zo troost hij ons en vertelt er bij dat er al een staatscommissie doende is, ‘die untersuchen soll, ob eine grössere Sparsamkeit möglich ist.’

Wij kennen die staatscommissie. De heer Rutgers is de eer te beurt gevallen, zijn naam daaraan verbonden te zien. We kennen ook de tijd, die ze nodig heeft gehad, om zich van haar taak naar behoren te kwijten. Vier jaar is er mee heengegaan.

En we kennen ook 't resultaat van die omvangrijke arbeid. Nihil!

Dat met enige goede wil in de tegenwoordige lageronderwijswet de finantiële gelijkstelling zo zou zijn te wijzigen, dat aan menige dwaasheid en aan velerlei verkwisting van moeizaam opgebracht belastinggeld een eind zou worden gemaakt, dat staat voor mij als een paal boven water. Maar ik zie dan ook niet in de finantiële gelijkstelling wat de heren Terpstra en Rutgers er in zien. Voor mij is ze, evenals ze in 1917 voor de vrijzinnigen was, de basis voor een in onderlinge overeenstemming vrijwillig aanvaarde *definitieve* schoolvrede. Voor de jonge Calvinisten blijkt ze niets meer dan een afsluiting-in-een-biezonder-voordelige-stelling van de eerste étappe van een op verre na nog niet ten einde gebrachte schoolstrijd. En Schröteler moge dan de mogelikheid zien, de Hollandse regeling hier en daar te amenderen - dat 't tegenwoordig accoord niets is dan een hors d'oeuvre, na 't genot waarvan men eigenlik eerst de honger voelt komen, in die opvatting staat hij geheel aan de zij van de jongere generatie der Hollandse Calvinisten. Of, juister gezegd, staat 't jonge Dordt geheel naast 't oude Rome.

Men zou zich, zo zegt Schröteler, grovelik vergissen, als men zou menen, dat de fundamentele tegenstellingen tussen 't beginsel ‘der staatlichen Zwangschule’ en dat ‘der freien Schule’ definitief zouden zijn overwonnen. 't Is geen principiële oplossing, die Holland gebracht heeft, maar louter een praktiese, van top tot teen een compromis.

Dat kan ook niet anders, zo gaat hij voort, er *is* geen andere oplossing dan die door een compromis. Bij ons in Duitschland wordt de voorstanders van de vrije school steeds voor de voeten geworpen, dat met de vrije school de godsdienstvrijheid in 't gedrang zou komen. Dat er, hoe ver men de scholensplitsing naar de confessies ook zou gaan doorzetten, toch altijd nog kinderen terecht zouden komen in scholen, waar ze, naar 't princiep der vrije scholen gerekend, juist *niet* thuis hoorden. Maar dat is nu weer, zo gaat Schröteler hier tegen in, een staaltje van dat ‘mathematies-rechtlijnige

denken' van de natuurwetenschappen, toegepast op dingen uit 't leven des geestes. Altijd drijft dat tot de uiterste consequenties. En met een handige omtrekkende beweging, die een gesprek tussen Hildebrand en diens vriend Nurks in de Haarlemmerhout in herinnering brengt, laat hij die aanklacht tegen de vrije school verder onbeantwoord en wendt zich naar de 'Gemeinschaftsschule', onze openbare school, met 't aanbod, om die ook eens op dezelfde rechtlijnige wijze te behandelen. Worden soms, zo begint hij al vast, door de Gemeinschaftsschule '*alle* Schwierigkeiten ausgeraümt?' En hij cursiveert 't woordje *alle*. En dan komt hij los: 'Das würde voraussetzen, dass die Gemeinschaftsschule weltanschaulich neutral wäre und in ihr *keinerlei* Gewissenszwang ausgeübt würde. Wir brauchen hier nicht noch einmal nachzuweisen, dass nach unserer Überzeugung die Gemeinschaftsschule durchaus weltanschaulich bestimmt ist und dass ihre Philosophie die des Relativismus und des Indifferentismus sein *muss*.' En onder dat laatste woordje *muss* zet hij een streep, om te doen zien, dat hij niet constateert maar - 'nach seiner Überzeugung' dan altijd - deduceert. Waarop ik tot mijn leedwezen moet opmerken, dat deze beoordeling der Gemeinschaftsschule allerminst langs de wegen van 't mathematies rechtlijnige denken der natuurwetenschappen verloopt. De klanken doen ons, Hollanders, zo vertrouwd aan, dat ik er niet aan kan denken ze anders te classificeren, dan als Hollands confessioneel wapentuig van de meest courante soort. Aan de school, die men, om ruimte te winnen voor zijn eigen school, wenst te verderven, bepaalde eigenschappen toe te dichten ten einde haar daarna om die eigenschappen als onbruikbaar te kunnen verwerpen - dat bedrijf is verre van mathematies-rechtlijnig: de onvervalst Hollandsconfessionele origine kunnen we, helaas, niet lochenen.

Letter, geest en bedoeling van de tegenwoordige lageronderwijswetgeving voor zoverre deze de openbare school raakt, zijn in een onjuist licht gesteld. En inplaats van een zuiver beeld te geven van de aan die Hollandse schoolwetgeving beantwoordende praktijk, van de Hollandse werkelikheid op 't gebied van 't openbare onderwijswezen, wordt de uit 't Katholieke denken ontsproten fictie ons vertoond van een

school, die, terwijl ze neutraal zou moeten zijn, in werkelikheid partij is in de strijd der denkrichtingen en aan gewetensknelling schuldig staat. Waarom 't brandmerk '*staatliche Zwangschule*' haar dan ook maar in 't vlees wordt gedrukt.

Een gezet onderzoek naar de verschillende betekenissen van 't woord *neutraal* in de geschriften uit en over de Nederlandse schoolstrijd zou zonder twijfel verrassende resultaten opleveren. Men zou een schaal zien ontstaan, waarvan begin en eind polaire tegenstellingen vormden.

En om dat uiterst dubieuze woord beweegt zich de hele Hollandse schoolstrijd. En dit terwijl in géén onzer opeenvolgende schoolwetten 't zelfs voorkomt. 't Is in de strijd geboren en met gouden letters verdient 't een plaats in 't gedenkboek van de opkomst en de bloei van 't biezonder onderwijs in Nederland. Want aan dat woord is 't biezonder onderwijs nagenoeg alles verplicht. Aan dit woord in de biezondere betekenis, welke de biezondere school meende daaraan te moeten hechten.

Maar nooit zou 't in de schoolstrijd deze noodlottige rol hebben kunnen spelen als niet de voorstanders van de openbare school 't nodig hadden gevonden, datzelfde woord, al was 't dan ook in een gans andere betekenis, als kenschetsing van 't karakter van de school hunner keuze te blijven gebruiken. En ik meen te mogen staande houden, dat speciaal de grote groep van openbare onderwijzers, die geloven dit gevaarlike woord trouw te moeten blijven, mede aansprakelik staan voor de déconfiture van de school, die in de eerste plaats aan hun oordeelkundige zorg en inzichtsvolle liefde was toevertrouwd.

Nergens komt, zooals reeds is opgemerkt, in onze lageronderwijswetten 't woord *neutraal* voor. De openbare school geeft géén leerstellig godsdienstonderwijs en de openbare school bewijst de godsdienstige overtuigingen van andersdenkenden alle eerbied, welke 't denkleven van anderen altijd en overal toekomt. Spreekt dit woord *anders*denkenden, dat in de wet wèl voorkomt, al niet duidelik uit, dat de Nederlandse wetgever zich de leerkrachten der openbare scholen in genen

dele gedacht heeft als verplicht tot een volledig uitschakelen van de roerselen van 't eigen denkleven, tot 't vertonen van een absolute negativiteit ten aanzien van de wereldbeschouwingen?

Binnen deze omgrenzing is de openbare onderwijzer bevoegd, met betrekking tot 't rijk der denkrichtingen te handelen, zoals in de gegeven situatie zijn pedagogies geweten 't hem voorschrijft. Hij kan trachten naar een strenge objectiviteit hier, kan echter ook, zich aanpassend aan 't denkleven van streek of levenskring te midden waarvan hij arbeidt dáár, in zijn school een sfeer te scheppen, welke overeenkomt met de sfeer rondom.

Ziehier 't ruime veld, waarbinnen de openbare onderwijzer 't recht heeft zich te bewegen en waarbinnen hij, als collectivum gezien, zich ook inderdaad beweegt. Legt men naast elkaar de openbare scholen in de grote bevolkingscentra, die van vele delen van 't Zeeuwse, Zuidhollandse, Utrechtse, Gelderse, Overijselse platteland en de nog openbare scholen voor Katholieke kinderen in Brabant, Limburg, Rijk van Nijmegen en Maas en Waal, dan ontwaart men heel iets anders dan wat Schröteler zijn lezers wil doen geloven - heel iets anders, dan 't hele land door een eenkleurige, aan relativisme en indifferentisme vervallen gouvernementele dwangschool.

Dan ontwaart men als 't wezenlike karakter van de openbare school precies 't tegengestelde van wat de confessionele drijfkrachten zeggen te zien, omdat ze 't zo graag zouden zien. Dan bemerkt men, dat in géén school de eschatologische sfeer ontbreekt. Absoluut neutraal, sfeerloos, ‘weltanschaulich’ negatief is geen enkele school. Maar geen twee scholen vertonen volkomen *dezelfde* sfeer. Iedere school wordt beïnvloed door een dubbele uitstraling: die van 't denkleven van de leerkracht enerzijds en die van 't denkleven van streek of levenskring te anderer zij - beïnvloed reeds, zonder dat dit denkleven, hetzij van de ene, hetzij van de andere kant, ook maar met één woord ter sprake wordt gebracht. En de resultante van deze op elkaar inwerkende krachten is een houding ten aanzien van de levenswaarden, welke precies *die* school, en géén andere, eigen is.

Tot zoover is alles volmaakt onontwijkbaar en ligt 't boven

menselike macht, daaraan iets toe of af te doen. Uit ieder opvoedingsmilieu groeit noodzakelik een aan dat speciale milieu eigene geestelike structuur op, waarin de samenstellende factoren duidelijk zijn te herkennen, zeker, maar die niettemin iets heel anders is, dan men, afgaande op de voorstelling welke men zich van ieder dier samenstellende factoren apart heeft gevormd, zou menen te mogen verwachten. 't Geheel wordt hier niet door de delen, maar de delen worden door 't geheel bepaald en kunnen slechts als zodanig naar waarheid gekend worden, als ze van uit 't geheel en in verband met alle andere factoren van dat geheel gezien worden[1)]. Volstrekte neutraliteit kan zonder twijfel worden voorgeschreven, maar of er volstrekte neutraliteit zijn zal, ligt buiten 't bereik van de voorschrijvende instantie. En ook buiten bereik van de leerkracht. Waarom ook niets anders van hem gevraagd wordt, dan *zijnerzijds* de nodige objectiviteit te betrachten.

Komt 't nu voor, dat de denkrichting van de leerkracht overeenstemt met die van alle de schoolbevolking samenstellende gezinnen, dan ligt 't in de natuur der dingen, dat daar een sfeer groeit, zoals die bij een eschatologies gemengde schoolbevolking tot de onmogelikheden zou behoren. En aangezien de Wet binnen de door haar getrokken grenzen - géén leerstellig godsdienstonderwijs en géén tekort aan eerbied voor 't denkleven van anderen - de onderwijzer volle vrijheid van handelen laat, kan daar 't voorhanden gemeenschappelik denkleven tot grondslag worden gemaakt van de maatschappelike opvoeding.

Wat op vele plaatsen in velerlei nuance inderdaad geschiedt.

‘Eine vollkommene Lösung,’ zegt Schröteler, ‘gibt es eben nicht. Und da bleibt uns, so lange wir in unseren letzten Anschauungen verschiedener Meinung sind, nichts anders übrig, als nach dem Prinzip vom kleineren Übel zu verfahren.’ En als hij zich nu afvraagt, waar dat princiep naar toe leidt,

1) Prof. Th. Litt, Individuum und Gemeinschaft, 3e dr. 1926.

dan komt hij terecht bij een uitspraak van Victor Cathrein (*Moralphilosophie*, Leipzig 1924): ‘Sind einmal tatsächlich verschiedene Religionen in einem Lande vorhanden und geduldet oder gar durch die Verfassung anerkannt, so ist der praktisch einzig durchführbare modus vivendi der, dass der Staat die Errichtung von Schulen den verschiedenen Bekenntnissen freigibt und sich darauf beschränkt, die öffentliche Verbreitung solcher Lehren zu verhindern, welche die Grundlage der Gesellschaft angreifen und ein friedliches Zusammenleben unmöglich machen. Die Kirche hat jedenfalls das Recht, eine solche Unterrichtsfreiheit als das geringere Übel zu fordern, wenn sie zwischen einer derartigen Freiheit und der allseitigen staatlichen Bevormundung wählen muss. Noch mehr muss sie dieselbe fordern, wenn der Staat die katholischen Kinder zwingt, religionslose Staatsschulen zu besuchen.’

Deze uitspraak in zonder twijfel verre van oninteressant. Ze geeft aanleiding tot 't opkomen van allerlei vermoedens en dus tot 't stellen van allerlei vragen. We noemen slechts dit: Als zonder meer moet worden aangenomen, dat de gezindheidsgroepen 't recht toekomt en de plicht mag worden opgelegd de maatschappelijke opvoeding van haar kinderen te verzorgen, betekent dat dan, dat iedere gezindheidsgroep ook zorgt voor de pecuniaire kant van die plichten? Zo ja, is er dan een voldoende mate van zekerheid, dat iedere groep haar plicht nakomt, en behoorlik nakomt? En mocht die zekerheid niet in voldoende mate bestaan, moet dan misschien de burgerlike overheid tegen die plichtvergeten gezindheidsgroep optreden?

De Verenigde Staten van Amerika tellen volgens een andere studie van Prof Schröteler in hetzelfde tijdschrift 120 millioen ingezetenen, waarvan 55 millioen op de laatste volkstellingskaarten op de vraag naar de geloofsrichting niet hebben geantwoord, 19 millioen Katholiek bleken, 4 millioen Israëlities, terwijl de rest, circa 42 millioen, verdeeld lag over meer dan 210 verschillende godsdienstige sekten, dat is dus door elkaar genomen 200.000 belijders per sekte. Stellen de heren Cathrein en Schröteler zich nu voor, dat van die tweehonderd sekten, waarvan zonder twijfel vele hun leden over

't hele grote gebied verspreid hebben wonen, kan verwacht worden, dat ze zelf hun scholen zullen bouwen, bemannen, outilleren, onderhouden en beheren? Dat ze 't zullen kunnen? Dat ze de macht zullen hebben, om hun leden te dwingen, de benodigde bijdragen op te brengen? En die 55 millioen van onbekend gebleven richting, zullen die ook zich tot groepen moeten verenigen en scholen moeten stichten en verder alles doen wat daaraan vast zit? Zullen die groepen dat zonder de dwingende overheidshand klaar spelen?

Zo zouden we kunnen doorgaan. En hoe dieper we ons in die dingen indenken, hoe dieper we overtuigd worden van de volslagen hopeloosheid, van 't hersenschimmige van dit hele projekt en wordt 't ons alleszins begrijpelik, *hoe 't princiep van de absolute onderwijsvrijheid in geen enkele moderne cultuurstaat toepassing heeft gevonden*.

't Inrichten van een doeltreffend schoolwezen over 't gehele land vereischt een machtsbevoegdheid, waarover de Kerk niet beschikt. Op welke trotse antecedenten ze ook moge kunnen roemen en hoezeer ze prakties nog in allerlei opzicht te midden van de andere corporaties een uitzonderingspositie inneemt, ze is, overal, waar Kerk en Staat gescheiden zijn, staatsrechtelik niets meer dan een vereniging. Als alle verenigingen stelt ze regelingen vast voor zich zelf en voor haar leden, heeft ze haar bestuur, haar rechtspraak, haar geldmiddelen en eigendommen. Ze oefent macht uit over haar leden, stelt leefregelen vast, niet alleen als hoedster van Gods geboden, maar ook op eigen gezag, ter bereiking van enig doel dat zij heeft goedgevonden zichzelf te stellen. Ze staat in dat opzicht geheel gelijk met andere organisaties. Een sportvereniging schrijft ook voor haar leden leefregels uit tot verwezenliking van haar specifiek doel. En nu moge 't hoofddoel van de Kerk torenhoog uitsteken boven dat van andere organisaties, haar recht is slechts verenigingsrecht en geldt voor niemand dan voor wie gezind zijn zich er aan te onderwerpen. Want ieder van haar leden, die bezwaar heeft tegen 't opvolgen van 't een of 't ander van haar geboden, kan zich door eenvoudige uittreding buiten 't bereik stellen van haar macht[1].

1) Prof. Mr. J. van Kan, Inleiding tot de Rechtswetenschap, 1920.

Ziedaar de oorzaak dat de Kerk, zelfs in een zuiver Katholiek land als Frankrijk, onbekwaam is, om alleen 't gehele schoolwezen in te richten en te doen functioneren, 't niet verder heeft kunnen brengen dan tot 't bijeenbrengen in haar scholen van slechts 20% van de totale Franse schoolbevolking.

En ziedaar ook de *noodz*aak, dat overal, waar men voelt 't buiten een aan de moderne eisen beantwoordend schoolwezen niet te kunnen stellen, de Staat de zaak in handen neemt.

Er is hier geen kwestie van een keuze tussen Staat en Kerk of tussen Staat en andere corporaties, 't schoolwezen van een moderne staat kan slechts gehanteerd worden door de Staat. Die sticht, bestuurt, controleert, *betaalt* de school, verplicht tot schoolbezoek, drijft feitelik de hele instelling.

Daar zijn we 't in Holland trouwens allen over eens. Aan een absolute onderwijsvrijheid wordt hier niet gedacht.

De enige vraag, waarover *niet* allen 't eens zijn is deze:

Wie maalt er nu in die Staatsmolen zijn meel?

En hier hebben we de kern van 't probleem voor ons liggen.

In de op 11 Jan. 1930 verschenen Pauselike Encycliek over de Christelike Opvoeding kent de Kerk onder de opvoedende instantieën: Gezin, Burgerlike Gemeenschap en Kerk, zichzelf, als behorende tot de bovennatuurlike orde, de voorrang toe boven de beide andere, ten eerste op grond van Christus' opdracht aan zijn discipelen in Matth. 28 vers 19: ‘Gaat dan henen, onderwijst al de volkeren’ en ten tweede op grond van haar bovennatuurlik moederschap, daar zij de zielen tot het leven der genade doet geboren worden, voedt en vormt.

Waaruit de vorige bisschop van Roermond in zijn Vastenbrief van 15 Februari 1930 concludeert, dat, als men een school wil hebben, geschikt voor Katholieke leerlingen, het gehele onderwijs en de gehele regeling der school, haar onderwijzers, haar leerplan en haar leerboeken ten volle moeten worden beheerst door de Christelike geest onder de waakzame leiding der Kerk, zodat de Godsdienst in waarheid

de grondslag en de bekroning kan zijn van het gehele onderricht.

Over 't wezen van de opvoeding eindelik neemt de Vastenbrief 't volgende uit de Encycliek over: ‘Het wezen der opvoeding bestaat in de vorming van den mensch, die door God op aarde is geplaatst niet om er blijvend te wonen, maar om het verheven einddoel te bereiken, dat het eeuwig leven is bij God in den Hemel. Nadat Christus, de Zoon Gods, op aarde is neergedaald, Hij, die alléén de Weg, de Waarheid en het Leven is, kan er geen welgeordende opvoeding bestaan buiten de Christelijke....’

Hiermee geloof ik te kunnen volstaan, om te kunnen concluderen, dat wat de auteurs van deze aanhalingen voor de geest staat, moeilik anders kan gequalificeerd worden dan als kerkelike opvoeding - opvoeding dóór en vóór de Kerk.

Iets wat volstrekt geen verwondering kan wekken.

Van de opvatting ten deze in de Calvinistische kringen van deze tijd beleven we een opmerkelik staal in de rede ‘De staat en het kind’ van Mr. H. Bijleveld in de jaarvergadering van der Vereniging van Christelike Onderwijzers in Mei van dit jaar.

De vraag: ‘In hoeverre heeft de staat met het kind te maken; wat heeft de staat over het kind te zeggen?’, wordt aldus beantwoord (verslag van 't Handelsblad):

‘Het primaire menschenverband is het gezin, voortgekomen uit natuur, met de eigen natuurlijke functie als fundeering en de liefdesgemeenschap als “bestemmingsfunctie”. Een ander verband is de staat, gegeven in de historische ontwikkeling van het menschenleven, met als “fundeeringsfunctie” de zwaardmacht en onverbrekelijk hieraan verbonden als “bestemmingsfunctie” het rechtsbestel.

Het kind wordt geboren als individu, in het gezin en tegelijk in het verband van den staat. Eerst echter naar Goddelijke ordinantie in het gezin. Aan het interne verbandsrecht van het gezin, om bij voldoening aan de roeping om het kind op te voeden tot mensch Gods zich door de liefde te laten leiden, kan en mag onder geen voorwaarde worden getornd. *De inmenging in de richting van het onderwijs*, *de beroepskeuze*, *de aard der opvoeding vallen buiten de competentie van eenig schepsel of menschelijk verband*....

Principieel is steeds meer duidelijk, *dat onderwijs*, *gegeven door den staat*, *is een onding*, *een anomalie. Hij is daartoe van nature noch gerechtigd*, *noch geroepen*, *noch in staat*'.

Overduidelik is deze verklaring stellig niet. Wat met zekerheid kan worden vastgesteld is alleen, dat de Staatsschool door de spreker met de meest mogelike beslistheid van de hand wordt gewezen. Verder mag worden aangenomen, dat de Ouders als opvoedingsgerechtigden worden erkend, mits ze voldoen aan de roeping om het kind op te voeden tot mens Gods. En bij voldoening aan die roeping mag aan hun recht, zich bij die opvoeding door de liefde te laten leiden, niet worden geraakt. Iets, waartegen in 't algemeen gesproken zeker geen bezwaar zal worden gemaakt. Maar de vraag is misschien op haar plaats, of dit 'zich bij de opvoeding door de liefde laten leiden' hier niet in een biezondere betekenis wordt gebruikt. De door mij in de aanhaling van des sprekers woorden gecursiveerde zin doet vermoeden, dat de heer Bijleveld de opvoeding in handen wenscht te geven van een instantie, welke, om 't te formuleren met de woorden, bij de Katholieke Clerus in gebruik, *behoort tot de bovennatuurlike orde*. Waarmee dus zou bedoeld zijn, dat de maatschappelike opvoeding van de Calvinistiese kinderen ook in de handen zou moeten gelegd worden van de Kerk. Dat dus 't recht en de plicht der maatschappelike opvoeding, aan de Staat ontzegd, zou moeten worden toegekend aan de diverse Kerken.

En - zo kan gevraagd worden - de ouders dan?

Inderdaad, de uitspraak van de heer Bijleveld, dat inmenging in de richting van het onderwijs en de aard der opvoeding zou vallen buiten de competentie van enig schepsel of menschelik verband, is zeer oprecht.

Dat de Katholieke geestelikheid ooenlik verklaart, dat de ouders met betrekking tot de vraag van 't wezen en de wegen van de lagere schoolopvoeding geen stem kan worden toegekend, brengt 't karakter van de Katholieke Kerk mee. Maar de verhouding van de Calvinist tot zijn dominé is toch altijd nog een andere, dan die van de Katholiek tot zijn pastoor. En daarom is de verklaring van de heer Bijleveld, hoewel ze, met name voor 't overgrote deel van de scholenstichtingen, volkomen klopt met de feiten, een zeer gedurfd

beginnen. Want ze gaat vierkant in tegen 't naar voren schuivan van 't ouderprinciep, waarmee de Calvinistiese propaganda gewoon is haar werfkracht te verhogen.

In ieder geval echter draagt de openhartige verklaring van de heer Bijleveld zonder twijfel bij tot een duideliker zicht van 't grote publiek op de vraag, wat er hier in ons land, waar Kerk en Staat gescheiden zijn, aan de hand is.

Kerk en Staat zijn gescheiden. Zoals in de Middeleeuwen boer en edelman gescheiden waren. Ieder had zijn eigen functie. De boer zaaide, de heer oogstte.

Een scheiding waar de Kerk niets tegen kan hebben.

II

't Eminent maatschappelik karakter van de opvoeding staat boven ieder twijfel. Dat er geen opvoeding is zonder samenleven en evenmin een samenleven zonder opvoeding, deze twee uitspraken hebben reeds 't karakter van gemeenplaatsen, welke door iedere nieuwe ervaring op dit gebied slechts bevestiging vinden. Een speciaal histories onderzoek heeft Paul Barth reeds vóór 20 jaar te dezer zake ondernomen en de resultaten daarvan neergelegd in zijn bekende gegeschiedenis der opvoeding[1)] met haar conclusie, dat aard en inhoud van 't opvoedingsideaal op gegeven plaats en tijd overeenkomen met de geestelike stromingen, daar en dan heersende - dat 't opvoedingsdenken steeds de weerspiegeling is van 't gemeenschapsdenken en de wijzigingen daarin getrouwelik medemaakt.

't Kon dus moeilik anders of de sociologie moest, van 't ogenblik af dat ze zich bewust werd te zijn de wetenschap van de sociale werkelikheid, aan de opvoedingswetenschap als liggende binnen de grenzen van haar studieveld, haar aandacht wijden. Amerika is hierin Europa voorgegaan. Sedert 1915 spreekt men daar van een studievak, ‘Educational Sociology’; leerboeken daarvan zijn verschenen en ten behoeve der onderwijzersopleiding is voor dat vak een leerstoel ingesteld.

1) Paul Barth, Geschichte der Erziehung in sociologischer und geistesgeschichtlicher Bedeutung, Leipzig 1911.

In Europa vertonen de pedagogen groter neiging tot sociologie, dan de sociologen aan de dag leggen voor de pedagogiek. Kawerau en Müller-Lyer, die beter als socialisties dan als sociologies kunnen worden gekenschetst, voorbijgaand, komen we, behalve bij Paul Barth bovengenoend, bij Ernst Krieck[1)], Rudolf Lochner[2)], Peter Petersen[3)] en C. Weiss[4)], van welke de eerste twee door de sociologen van hun vak als ‘schreibende Lehrer’ niet voor vol worden aangezien. In Frankrijk echter, aan de Sorbonne, heeft reeds sedert 1887 Emile Durkheim naast sociaalwetenschap ook pedagogiek gegeven. Voor Durkheim was 't opvoedingsgebeuren niet minder dan de quintessence van 't sociale leven. Eindelik dient vermeld, dat aan de Techniese Hogeschool te Brunswijk Theodor Geiger als hoogleraar is verbonden met de opdracht om ten behoeve van de opleiding van onderwijzend personeel aan de vakscholen *sociologie der opvoeding* te geven.

't Ligt voor wie met de pedagogiek van tot dusver enigszins op de hoogte is, voor de hand, dat dit inbouwen van de pedagogiek in 't sociologies kader voor de pedagogiek zelve weinig minder dan een omwenteling betekent. In de plaats van de idealisties-normatieve opvatting, welke de pedagogiek nog altijd ziet in 't voorwetenschappelik stadium, als een kunstleer of een technologie, voorschrijvend langs welke wegen een aan eenige wereldbeschouwing ontleende doelstelling behoort te worden nagestreefd, in de plaats van dit dienstbaar maken van de opvoeding aan een willekeurige denkrichting, stelt de phaenomenologies-sociologiese beschouwingswijze nadrukkelik 't feit van 't functionele karakter van 't maatschappelik opvoedingsproces, dat, als oorspronkelik, direkt uit 't gemeenschapsleven voortvloeiend gebeuren, slechts de wegen kan volgen, welke zijn eigen wettelikheid 't voorschrijft en slechts dàt resultaat kan opleveren, hetwelk op te leveren zijn enige functionele bestemming is - dat slechts doet, wat 't kan en slechts kan wat 't moet, zoals oog en oor

1) Philosophie der Erziehung (1921).
2) Descriptive Pädagogik (1927).
3) Allgemeine Erziehungswissenschaft (1924).
4) Pädagogische Sociologie (1929).

ook slechts doen wat ze kunnen en slechts kunnen wat ze moeten.

Zeker is de mens in staat in dit proces in te grijpen. Niet voor niets is gemeenschapsleven menselik leven en vormt de professionele opvoeder, ouder of leerkracht, een min of meer belangrijk element in 't de opvoeding omgevend milieu. Maar de verhouding tussen hem, professioneel opvoeder, en de milieuwerking is in haar tegendeel verkeerd. Vroeger was 't milieu medeopvoeder, en nu is 't de professionele opvoeder slechts gegeven een betrekkelik geringe wijziging te brengen in de richting door 't gemeenschapsleven bepaald, is *hij* medeopvoeder. Met de achttiendeeuwse ‘almacht der opvoeding’ in interpersonele zin, is 't gedaan.

't Gemeenschapsleven nu openbaart zich in velerlei structurele vormen, in ieder waarvan zich *de mens* vertoont, telkens echter in een andere kwaliteit van de menselike persoonlikheid. Ieder van die groepen heeft als rechtvaardiging van haar bestaan een dragende idee, een wilsdispositie in de ene of andere richting, haar ‘boodschap’, haar ‘zin’, die tot een ethos kan uitgroeien. En de individuele mens, deel uitmakend van een aantal dezer groepen, voelt de inwerking, welke de groepswil of groepsethos van ieder dezer structuren natuurlijkerwijze, uit de kracht van haar wezen als groep, ook op hem uitoefent, als een zuiging, als een poging hem aan te trekken, in zich op te nemen, zijn kracht te maken tot haar kracht. En van de intensiteit van deze assimilerende inwerking van ieder dezer groepen enerzijds en de individuele dispositie van de afzonderlike mens anderzijds hangt af, in welke richting deze laatste zijn wil zal instellen, of hij in de samenleving zich zal doen gelden als steunpilaar van zijn kerk, of van zijn partij, als vertegenwoordiger van zijn bedrijf, zijn klasse, zijn vakgroep, zijn stand, als dienaar van wetenschap of kunst, of als schaker of als voetballer.

Een groep, ten aanzien waarvan 't *niet* aan de enkeling staat om te beslissen, of hij, ja dan neen, zich zal aansluiten, is de volksgemeenschap te midden waarvan hij leeft. Daarvan is hij, nolens volens misschien, maar is hij in ieder geval lid. 't Is van belang, dit wèl in 't oog te houden. Hij kan zich losmaken van zijn kegelclub, van zijn vakgroep, van zijn klasse,

zijn partij, zijn kerk, maar, tenzij hij er in slaagt een onbewoond en door geen enkel rijk in bezit genomen eiland te betrekken, is hij lid van een volksgemeenschap met de consequenties daaraan verbonden.

Ook deze volksgemeenschap heeft een duidelik uitgesproken zin, welke zin zich van die der andere groepen hierdoor onderscheidt, dat ze in haar algemeenheid alle andere groepszin draagt, omvat, mogelik maakt, doordat ze de grondneiging van de menselike natuur, de gemeenschapsvorming, zonder verdere toevoegsels of bijmengsels, de gemeenschapsvorming *an sich*, van fundamentele individuele drang tot fundamentele sociale plicht, 't *zijn* tot 't *moeten*, verheft.

Nergens viert de ontdekking van Theodor Litt[1)], dat de polariteit *groep - enkeling* niets anders is dan de afbakening waarbinnen zich 't begrip *mens* beweegt: de enkeling is *de* mens, de groep is nogmaals *de* mens, *de* mens manifesteert zich als enkeling èn als groep - nergens viert deze ontdekking schoner triomfen dan in de groep der groepen, de Volksgemeenschap. 't Onbewuste verlangen reeds naar een leven dat aan zijn diepste behoeften beantwoordt, 't onbewuste vrijheidsverlangen dus, brengt de mens er toe, zichzelf de gemeenschapsband aan te leggen, *zichzelf de uitwendige organisatie te scheppen*, *welke de zuivere uitdrukking is van zijn innerlik wezen*.

Vraagt men, na dit alles te hebben overwogen, zichzelf nu af, wat dus wel in essentie de zijn moet zijn van de opvoedende inwerking van 't groepsleven in alle vormen, speciaal echter van 't leven der Volksgemeenschap, dan kan daar onmogelik een ander antwoord op volgen dan: eenheidswil, de gemeenschapsgedachte als bron van alle geestelik leven.

En vraagt men verder aan de werkelikheid zelve, wat de essentiële inhoud is, de zin van de opvoedende inwerking van 't groepsleven, speciaal van 't leven der Volksgemeenschap op 't jonge geslacht, door zijn ethos, zijn recht en zijn wet, zijn gemeenschapsmoraal als publieke opinie met haar dwang, haar lof en haar blaam, haar loon en haar straf - dan volgt inderdaad géén ander antwoord dan: de eenheidswil,

1) Individuum und Gemeinschaft, 3e dr. 1926.

de gemeenschapsgedachte als de bron van alle geestelik leven.

Waaruit ten slotte voor ons dwingend de conclusie volgt, dat de doelstelling van de school der Volksgemeenschap als *hulp*instituut van de opvoeding door de levenswerkelikheid, noodzakelik zal moeten culmineren in een desideratum van precies dezelfde inhoud: eenheidswil, gemeenschapsgedachte als bron van alle geestelik leven.

De schoolstrijd, waar we, de pacificatie ten spijt, nog altijd midden in zitten, is een sterk sprekend symptoom van de cultuurcrisis, die bestemd schijnt de kloof te dempen, welke aan de wereld achter ons haar zeer biezonder aspect gaf: de kloof tussen wetenschap en geloof.

Van de in 1821 gestorven Katholieke philosoof Joseph de Maistre brengt Jean Izoulet, een Frans socioloog, een voorspelling in herinnering, welke doet zien, hoe ver 't begin van deze crisis reeds achter ons ligt:

'Toute la *science*', zo luidt de voorspelling, 'changera de face; l'esprit, longtemps détrône et oublié, reprendra sa place....

Attendez que *l'affinité* naturelle *de la religion et de la science* les réunisse dans la tête d'un seul homme de génie: l'apparition de cet homme ne saurait être éloignée, et peutêtre même existe-t-il déjà. Celui-là sera fameux et mettra fin au dix-huitième siècle, qui dure toujours.'[1)]

De Maistre heeft de tijd, waarbinnen zijn voorspelling in vervulling zou gaan, wat krap toegemeten, want nog altijd leven we in afwachting, zien we 't einde niet en duurt de achttiende eeuw onafgebroken voort. Er iets definitiefs over zeggen, zelfs dat valt nog altijd moeilik. Dat zou misschien kunnen, als we in staat waren, ons boven ons waarnemingsveld te verheffen of er buiten te gaan staan, om het te bekijken zoals een natuuronderzoeker zijn praeparaat bestudeert. Maar wij staan midden in ons object, ons hele bestaan is er door gegrepen, we kunnen er niet over spreken zonder over ons zelf te spreken, want wijzelf zijn partij in 't conflikt,

1) Jean Izoulet, La cité moderne, 1911, Alcan.

niet slechts met ons zuiver verstandelik denken, maar met ons hele zijn. Vandaar, dat wij niet, als de natuuronderzoeker, koel-zakelik staan tegenover de vragen welke de cultuurcrisis ons stelt, maar dat we ons bewust worden, hoe de cultuurcrisis een crisis is, waarin ook onze eigen geestelike opbouw ons tot een probleem wordt en dat ''t nieuwe denken' veel méér is, dan een denken alleen.

De cultuurcrisis is juist geboren uit de opstandigheid tegen dat 'denken alleen' van 't positivisme; tegen de matelooze overschatting van 't langs de weg van 't natuurwetenschappelik denken verworven weten en tegen de hooghartige veronachtzaming van de andere zijden van 't psychiese leven. Felle aanvallen heeft deze hypertrophie van 't intellectualisme reeds te verduren gehad. Sedert de splitsing is tot stand gekomen tussen de natuurwetenschappen en de wetenschappen des geestes, was feitelik 't pleit ten nadele van de positivistiese opvatting beslist. De denkrichting in 't begin dezer eeuw door Husserl gewezen, door Max Scheler verbreid en door Spranger en zijn school overgenomen, de phaenomenologie, is in haar wezen een volstrekte ontkenning van de geldigheid der natuurwetenschappelike methode voor het onderzoek van dingen, liggend op 't terrein des geestes. Ten aanzien van die geestelike dingen komt men met de hulpmiddelen van 't blote verstandswerk, van wat, zoals we gezien hebben, door Schröteler 't rechtlijnig mathematies denken wordt genoemd, inderdaad niet toe. En de enige weg naar een min of meer wetenschappelik begrip is deze, dat de waarnemer zijn arbeid aanvat in 't volle bewustzijn van 't feit, dat zijn waarnemen niet zal zijn een waarnemen in natuurwetenschappelike zin, niet een zuiver verstandelik wegen en meten, maar een dóórdringen met zijn ganse wezen in 't leven, dat moet worden verkend. Wat als resultaat voor de dag komt, is voorlopig niets anders dan de indruk van 't object op de waarnemer, die nu zijn onderzoek moet voortzetten met een zorgvuldige analyse van die indruk, ten doel hebbend een zuivere scheiding tot stand te brengen tussen wat in die indruk inderdaad des objects is en wat des subjekts. Ieder voelt hoe moeilik deze analyse is en begrijpt, dat zelfs bij de zuiverste instelling en met de meest oprechte bedoe-

lingen deze schiftingsarbeid een benadering blijft. Spranger zei in de eerste van zijn beide lezingen te Amsterdam: men stelle een heer, een dame en een hond voor dezelfde werkelikheid (voor ons moge worden volstaan met: men stelle een man van de vrije gedachte, een Calvinist en een Katholiek voor 't stuk werkelikheid, dat we kunnen samenvatten onder de naam lagereschoolopvoeding), verzoeke ze om een 'beschrijving naar waarheid' en beseffe aan de hand van de langs deze weg voor de dag gekomen beschrijvingen, hoe ver in een 'beschrijving naar waarheid' zich de waarheid uitstrekt.

En voelend nu hoe 't positivisties wetenschapsbegrip, dat vroeger als een onbestreden arbiter de waarheid scheidde van waan en bijgeloof, ons hier in de steek laat, vragen we ons af, wat we dan voor dat positivisties wetenschapsbegrip in de plaats ontvangen. We zijn onze oude zekerheid kwijt. De waarheid, welke we in de vorige eeuw voor 't grijpen geloofden, wijkt steeds verder achteruit. Met iedere nieuwe ontdekking der wetenschap wordt 't raadsel dieper, de hemel hoger en de majesteit van 't onbegrepene indrukwekkender. En de wetenschap blijkt niet zo hoog boven de aprioristiese gedachtensystemen uit te steken als vroeger werd aangenomen, blijkt zelfs geenszins geheel te zijn gevrijwaard voor wat ze tot dusver die andere gedachtensystemen als zonden aanwreef. En we zijn geëindigd met de trotse droom van de 'Voraussetzungslosigkeit' der wetenschap te erkennen als slechts een droom. We aanvaarden 't apriori en stellen daarom de Katholieke en de Calvinistische wetenschap met wat we tot dusver zonder beperkend epitheton *de wetenschap* noemden, op één lijn.

De Leipziger socioloog Prof. Hans Freyer, die zich met zijn *Theorie des objektiven Geistes* en zijn *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft* een uitnemende reputatie heeft verworven, verklaart in *Die Erziehung* kort en goed, dat we ons 't wetenschapsbegrip van 't Positivisme maar voor de geest behoeven te roepen, om direkt te begrijpen dat dit voor ons kennis-

theoreties geweten niet meer aan vaard baar is. Maar, zo gaat hij voort, de aanspraak, welke de wetenschap meent te mogen maken op de eigenschappen objectiviteit en algemeengeldigheid blijft onverkort van kracht. Een wetenschap, die op vooropstellingen rust, behoeft, mits ze zich van 't gebruik maken dier vooropstellingen bewust is en dit feit in rekening brengt en erkent, geen afstand te doen van de eis tot medegerechtigdheid, om, als iedere andere wetenschap, langs eigen weg te trachten de waarheid op te sporen.

In 't concrete bedrijf, zo gaat Freyer verder, gaat dit dan zo in zijn werk, dat de op grond van de eigen vooropstelling gewonnen kennis altijd in hypothetiese zin opgevat blijft, dat ze telkenmale aan de meest radicale contrôle wordt onderworpen, nooit wordt losgedacht van 't princiep, waaruit ze is ontsproten en dat ze vooral met de resultaten, welke van andere standpunten uit zijn gewonnen, in vrije discussie wordt gebracht.

't Is, en dit is de laatste aanhaling uit Freyers studie, duidelik, hoe 't feit, dat men zich tegenwoordig meer dan gewoonlik bezighoudt met 't vraagstuk van de vooropstellingen in de wetenschap, verband houdt met de omstandigheid, dat van verschillende eschatologiese grondbeginselen uit wetenschap wordt beoefend. Reeds in de 19e eeuw leidden de verschillen tussen de Katholieke en de Protestantse, de Duitse en de Franse, de burgerlike en de proletariese geschiedenisbeschouwing er toe, de logiese verhouding van de wetenschap tot de bodem, waaruit ze werd geboren, te onderzoeken en de idee van de kennis der zuivere waarheid in de strijd der meningen een veilige plaats te bezorgen. Ook tegenwoordig denkt men, ja, tegenwoordig meer dan ooit denkt men, als men spreekt over 't probleem van de wetenschappelike waarheid, allereerst aan de veelheid van standpunten. Dat is begrijpelik. Maar de vraag zelf, of de wetenschap buiten haar eigen grenzen liggende vooropstellingen hebben kan, wordt door de tegenwoordige versplintering op 't gebied van 't denkleven wel tot een brandende vraag gemaakt, maar ze is er niet uit geboren. Ook in een tijd van geestelike eenheid zou bij onderzoek hebben komen vast te staan, dat de wetenschap wortelt in een buiten haar zelf liggend *zijn*.

Tot zover Freyer.

De beoefenaren van de geesteswetenschap der Pedagogiek hebben reeds sedert jaren, ten dele onbewust waarschijnlik van 't gewicht van die stap, gehandeld, of op hun terrein altans 't dilemma ‘empirisme of apriorisme’ reeds geheel ten gunste van de laatstgenoemde richting was opgelost. Pedagogen als de Katholiek Willmann of de Calvinist Bavinck hebben ook in niet-confessionele kringen een welgevestigde autoriteit - natuurlik voor zover men 't door die mannen geponeerde van eigen standpunt uit óók kan bereiken. 't Is dus de choc des opinions die de waarheid doet vinden en de alzo gevonden waarheid is niets anders dan algemeengeldigheid. Niets meer en niets minder. Daarmee kunnen de beoefenaren der pedagogiese wetenschap zich natuurlik niet tevredenstellen. Die zoeken door een stelselmatige opbouw op de basis van hun grondbeginsel als altijd de waarheid, *hun* waarheid. Wat ze en wat de universiteiten als hoedsters der wetenschap moeten blijven doen. Maar de plicht tegenover de samenleving, die slechts als actueel kan aanvaarden, wat *door allen* als juist en betrouwbaar kan worden erkend, mag daarnaast in genen dele worden verwaarloosd. Een wetenschap, die niet nauwgezet haar uitkomsten op algemeengeldigheid onderzoekt, slaat zichzelf met onvruchtbaarheid. En 't dictum van de Kirchenrechtler Hinschius,[1] 't welk voorschrijft, dat als de niet-kerkelike menselike wetenschap tot resultaten komt, die strijdig zijn met de door de Kerk verkondigde bovennatuurlike waarheden, die resultaten als dwalingen moeten worden beschouwd, dat dictum is in zijn steile eigengerechtigdheid op de lange baan onmogelik te handhaven. Ik verlies geen ogenblik uit 't oog, dat 't begrip algemeengeldigheid een relatief begrip is, dat de algemeengeldigheid van gisteren niet is de algemeengeldigheid van heden en die van Limburg niet die is van Zeeland en ook niet die van Amsterdam, maar evenmin als 't begrip algemeengeldigheid, ontkomen kerkelike waarheden aan 't panta rei,

1) Aangehaald in Allgemeine Erziehungswissenschaft van Prof. Peter Petersen, 1924.

en de Kerk zal ook, 't grote woord van Hinschius ten spijt, op dit terrein haar goede faam, dat er met haar te praten valt, gestand moeten doen. Dat niettemin veel, wat niet bewezen kan worden ‘eeuwig waar blijft’ en als eeuwig waar algemeen erkend zal blijven, dáár zorgt juist, met zijn verwonderlike intuïtie, 't algemene volksbewustzijn voor. En daaraan tornt de wetenschap niet meer.

Welnu, de scholen van de Volksgemeenschap, die 't opgroeiend geslacht de levensvoorbereiding hebben te geven, welke het ten behoeve van zijn eerlang te volgen opname in 't gemeenschapslichaam nodig heeft, die scholen hebben haar leerlingen niet *de waarheid* te brengen - maar *'t algemeengeldige*.

En hier staan we voor 't verschil in wezen tussen een school der Volksgemeenschap als onze openbare school en een school van enige Wereldbeschouwingsgroep als onze biezondere scholen. Want deze laatstgenoemde scholen brengen de jeugd wèl *de waarheid*, *hun* waarheid dan. Dat wil zeggen: ze doen, wat in wezen taak is der kerken, ze zijn, dit doende, hulpinstituten der kerken.

't Kan bij niemand opkomen 't bestaansrecht van deze kerkelike voorpostendienst te bestrijden, tenzij onverhoopt uit de door deze verkondigde waarheid strekkingen zouden geboren worden, gevaarlik voor de Volksgemeenschap of de goede zeden - iets wat zeker zelden zal voorkomen. Maar, gevallen als dit niet meegerekend, is en blijft dit zuiver kerkelik bedrijf zuiver en volledig, óók in pecuniaire zin, voor kerkelike rekening en is de Volksgemeenschap, als staande buiten iedere bemoeiïng met 't kerkelik leven, verplicht zich te dezer zake volstrekt afzijdig te houden.

De tegenwerping, dat de kerkelike school, als bijbetrekking, nog wel de maatschappelike opvoeding kan bezorgen, moet met de meeste beslistheid worden afgewezen. Op overtuigende wijze heeft Prof. Buytendijk[1)] de tweeslachtigheid getekend van de biezondere school zijner richting als ‘een school *met* de bijbel in plaats van wat ze zijn moest: een school *uit* de bijbel’. Scherp heeft hij haar onder 't oog gebracht, dat ze behoorde te zijn de belichaming van één beginsel, dat ze be-

1) Prof. Dr. F.J.J. Buytendijk, Beschouwingen over enkele moderne opvoedkundige denkbeelden, 1922.

hoorde ‘te ontspringen uit God en Zijn Woord, gelijk de rank ontspringt aan de wijnstok’. Daartegen valt van de zijde der getroffen school principieel niets in te brengen. Maar daar is ook niets aan te verhelpen. De biezondere school is in haar wezen een tweeheid, tracht twee heren te dienen en kan dus niet anders zijn dan een vat vol tegenstrijdigheid. En dat zal ze blijven tot de dag aanbreekt, dat ons leven onze godsdienst en onze godsdienst ons leven zal zijn. En die dag zal haar laatste dag zijn. Want op die dag zal zij, de uit tweespalt geborene, de uit tweespalt levende en de tweespalt barende, haar deuren kunnen sluiten. Dan is er slechts plaats voor de school, die inderdaad leeft, nu reeds leeft, uit één beginsel, die van nature uit de samenleving ontspringt, ‘gelijk de rank ontspringt aan de wijnstok’: voor de openbare school.

Die openbare school dan, school van en voor de gehele Volksgemeenschap, brengt mèt den ethos der gemeenschap en de moraal der gemeenschap *'t weten der gemeenschap: 't algemeengeldige*.

Dit nu is vierkant in strijd met wat zich de school van 't positivisme ten doel stelde. Die plaatste eenvoudig tegenover de waarheden der kerkgenootschappen háár *wetenschappelike* waarheid. Daar zijn we over heen. We zijn ons bewust, dat we, als we onze nuttige arbeid in de tijd vóór Copernicus hadden verricht in plaats van nu, met de grootste gemoedsrust onze leerlingen 't wereldbeeld van Ptolomaeus hadden voorgelegd. Ik ben me bewust mijn leerlingen van weleer over de geologiese opbouw van ons vaderland ‘wetenschap’ te hebben voorgezet, die nu door diverse wijzeren grondig is ‘weggeredeneerd’. En ons geschiedenisonderwijs, daarover zullen we 't, omdat daarbij ook nog geheel andere gezichtspunten in 't spel komen, maar liever helemaal niet hebben. Heus, we doen goed, wij met onze wetenschap, om ‘de waarheid’ maar met rust te laten en bescheidenlik onze instructieve arbeid te definieren als 't inleiden van onze leerlingen in 't weten van de hen omringende gemeenschap. Dan blijven we aan de veilige kant en doen we precies wat van ons gevraagd wordt. Laten we niet ‘de waarheid’ brengen, maar wat in 't leven, waar we middenin staan, *als waarheid geldt*.

De vraag zou kunnen gesteld worden, wat in bovenstaande beweringen onder de termen ‘gemeenschap’ of ‘leven, waar we middenin staan’ behoort te worden verstaan. Hermann Herzigel, redacteur van de Frankfurter Zeitung, maakt in een studie, die hij aan de huidige cultuurcrisis heeft gewijd,[1] de opmerking, dat onze verhouding tot de wereld eigenlik betekent: onze verhouding tot bepaalde delen van de wereld en dat we met de wereld als zodanig, met de wereld als totaliteit *niet direkt in verbinding staan*. Die opmerking is juist. Met de Volksgemeenschap in haar geheel staat ieder onzer slechts *indirekt* in verbinding. Direkt contakt hebben we slechts met dat deel van de gemeenschap welks leven ons omspoelt: ons milieu. En de inwerking van 't leven der gemeenschap op de individuele mens, op 't kind bovenal, is in hoofdzaak *milieuwerking*.[2] Dit is voor de schoolopvoeding een waarheid, waarmee terdege rekening moet worden gehouden. Een beproefde regel uit de pedagogiese praktijk zegt, dat we bij het nieuwe hebben aan te knopen aan 't bekende. Wat in 't onderhavige geval betekent, dat rekening dient te worden gehouden met de grote betekenis van 't milieu als voedingsbodem voor de geestelike groei van 't jonge geslacht. Ik heb hier uitsluitend 't oog op 't *natuurlik* milieu, de omgeving waarin 't kind is opgewassen, de streek, 't dorp, de buurt, de maatschappelike laag, levenskring welke zich vormt door gelijkheid van levensvisie. Ik heb *niet* op 't oog 't *kunstmatig* milieu, waarin sommige opvoedingssystemen (Landerziehungsheime, Montessorianisme) hun heil zoeken, in de hoop met behulp daarvan een bepaalde richting in de kinderlike ontwikkeling in de hand te werken. De school als *hulp*instituut van maatschappelike opvoeding heeft 't milieu waarin haar leerlingen zijn opgegroeid en blijven verkeren, eenvoudig als gegeven te beschouwen en zich de vraag voor te leggen: wat valt, met *deze* kinderen, in *deze* omstandigheden en met de middelen welke *deze* situatie biedt, te doen, om onze taak zo goed mogelik te vervullen?

Menigeen zal, dit lezende, denken aan wat men in ons land

1) Hermann Herrigel, Zwischen Frage und Antwort, Berlin-Dahlem, z.j.
2) Prof. Adolf Busemann, Die Bedeutung des Milieus für den Zögling, in 't Handbuch der Pädagogik van Nohl en Pallat, Band II.

de *eenheidsschool* heeft genoemd, de grotestadschool, bevolkt door een maatschappelik en geestelik ratatouille, welks samenstelling iedere hoop op 't scheppen van een ook nog zo bescheiden mogelikheid van maatschappelike opvoeding bij voorbaat tot een hersenschim deed verbleken. Ik acht me gelukkig te kunnen verklaren, dat aan die Hollandse ‘eenheidsschool’ geen enkel pedagoog schuldig staat, dat ze niets is dan een product van inzichtloos radicalisme, dat aan de reputatie van de schoolleiding in sommige onzer grote steden zeker geen goed heeft gedaan. Wat Kerschensteiner in 1912 te Kiel voor de Deutsche Lehrerverein uiteenzette als eenheidsschool voor 't ganse volk, dat was de uitwerking van een prachtig ideaal, waarin gelijkheid van ontwikkelingskansen voor alle volkslagen werd nagestreefd door 't scheppen van een *gedifferentieerd*, aan 't verschil in mogelikheden zich aanpassend *scholenstelsel*. De schoolklasse welke Kerschensteiner bij zijn eenheidsschoolproject voor oogen had, was dus precies 't tegengestelde van wat de Hollandse eenheidsschoolprofeten najaagden en bereikten, was, wat de onverpolitiekte Hollandse onderwijzer in pedagogiese zin *een klas* noemt: een tot een psychiese eenheid verbonden of altans verbindbare groep van op ongeveer gelijke ontwikkelingstrap staande leerlingen. 't Verbonden zijn kan 't gevolg zijn van 't samenwonen en dus reeds tot een kindergemeenschap ineengegroeidzijn buiten 't schoolleven om. Wat op 't platteland, voor zover daar geen destructieve machten aan 't werk zijn, en in de provincieplaatsjes onder 't zelfde voorbehoud en ook zelfs in enkele grotestadsbuurten 't geval kan zijn. 't Kan ook 't gevolg zijn van een volmaakt natuurlike groepsvorming op grond van gelijkheid in wereldbeschouwing of levensvisie van de gezinnen - welke groepsvorming in 't vaak zonder enig spoor van contakt bijeenleven in de grotestadsconglomeraties niet kan uitblijven. In ieder geval heeft de school, wil ze zijn wat ze zijn moet: weerspiegeling van een geestelik *zijn*, dat geestelik zijn te zoeken in de levenskring te midden waarvan ze arbeidt. En hoe inniger de aansluiting kan zijn van de school aan 't leven van die levenskring, hoe beter werk ze zal leveren. Want op de basis van wat in ieder bepaalde levenskring de kinderen mee van huis nemen, moet de school háár taak:

voorbereiding in algemeengeldige zin voor 't leven in de Volksgemeenschap, aanvangen en afwerken. En 't denkleven van de levenskring heeft de sfeer te bepalen, waarin de kinderen worden gevormd tot toegewijde en bruikbare leden der samenleving.

Dit is, laten we dat wèl begrijpen, geen concessie aan de druk van de wereldbeschouwingsgroepen, op de openbare school uitgeoefend. 't Is herorientatie van de openbare school op grond van een verdiept inzicht in haar eigen wezen. Sedert ze zichzelf heeft herkend als *hulp*instituut voor de volksopvoeding en haar *taak* als opzettelike, planmatige, rationele aanvulling en vervolmaking van de onopzettelike functionele opvoeding door de samenleving zelve - ziet ze in, dat 't brengen van een *eigen* wereldbeschouwing onmogelik op haar weg kan liggen, dat haar positie te midden van 't velerlei der denkrichtingen onmogelik een absolute, maar slechts een volstrekt relatieve wezen kan, dat 't meest elementaire pedagogiese inzicht reeds met stelligheid de weg wijst van 't aanknopen van háár taak: *voorbereiding tot het maatschappelik leven*, aan de draden van 't in de levenskring geboren en door de levenskring nog voortdurend gevoede denken.

Als 't *veram pietatem sitam esse in officiis* van Erasmus waarheid inhoudt en ware vroomheid zich inderdaad openbaart in plichtsbetrachting, dan mag onder geen voorwaarde de krachtbron van 't wereldbeschouwingsleven voor de maatschappelike opvoeding ongebruikt worden gelaten.

Wat op deze wijze als openbare school voor de dag komt, is een scholenstelsel, beter nog een schoolwezen, dat, van *verschillend* standpunt uit, overal *eenzelfde* doel tracht te bereiken. Een gemeenschapsorgaan, uitgaande van de gemeenschap, gericht op de gemeenschap. Uitgaande van, en gericht op de *gehele* gemeenschap in al haar lagen en schakeringen. *School voor allen*, die tot de ervaring is gekomen, dat ze de weg, welke ze onbewust, onder de drang van psychologiese noodzaak, de tegenwerking van haar vijanden *en van haar vrienden* ten spijt, heeft gevolgd, nu verder in volle bewustheid tot 't einde toe behoort af te leggen. En dat 't haar

als een tekortkoming moet worden aangerekend, niet de waarheid te hebben behartigd, waaraan haar eigen geschiedenis niet heeft opgehouden haar te herinneren: dat niet alleen de delen onzer gemeenschap liggen in 't geheel, maar dat ook 't geheel onzer gemeenschap ligt in ieder van haar delen; dat 't een onmogelikheid is, om als onderwijzer 't geheel te dienen, zonder zich te wijden aan de dienst van een der delen. Wij hebben 't geheel willen dienen, zonder de delen onze aandacht te geven. Met 't gevolg dat we nu verre staan van ons volk in zijn talloze openbaringen. Ziedaar onze fout en haar gevolgen.

Begin October van dit jaar heeft, bij zijn ambtsaanvaarding als buitengewoon hoogleraar in 't Staatsrecht aan de Techniese Hogeschool. Prof. A.C. Josephus Jitta een rede uitgesproken, die ging over ‘functionele decentralisatie’. Er is me verzekerd, dat de daarin neergelegde gedachte voordien reeds is geuit door Rathenau. 't Spijt me dit niet te kunnen controleren. 't Zou me veel waard zijn geweest er mede de naam Rathenau aan te kunnen verbinden. Zeker is, dat ze, voor zover het 't vraagstuk der schoolopvoeding aanbelangt, ook reeds voorkomt in 't meergenoemde werk van Peter Petersen. En in véél radicaler vorm voorkomt, dan ik zou durven aanbevelen. Dit komt waarschijnlik hierdoor, dat Petersen niet, maar ik wel tot in biezonderheden op de hoogte ben van de schaamteloze wijze, waarop in de Hollandse praktijk 't vertrouwen op inzichtvolle redelikheid van de partijen, op welk vertrouwen de Lageronderwijswet 1920 was gebouwd, is te schande gemaakt.

Zó zou ik de functionele decentralisatie van Prof. Josephus Jitta op ons openbaar lageronderwijswezen ongeveer toegepast willen zien:

De boven de partijen staande Overheid, zal, *met kennis van zaken volledig toegerust*, bezit, beheer, leiding en contrôle van haar schoolwezen vast in de hand moeten houden. Maar daarnaast is, onder overheidscontrôle, delegatie van macht aan locale instanties, waarvan 't karakter tussen dat van de schoolbesturen en dat van de oudercommissieën van tegenwoordig in is gelegen, onontbeerlik.

En in de handen van deze lichamen zal vóór alles de bevoegdheid moeten liggen, aan de keuze van onderwijzend personeel aan hun school in die zin mede te werken, dat ze ten aanzien van wereldbeschouwing en pedagogiese gerichtheid van 't te benoemen personeel een wens zullen mogen uitspreken, met welke wens dan de Overheid rekening zal hebben te houden. Terwijl verder die commissie, samen met 't onderwijzend personeel tegenover de Overheid en tegenover 't wereldje, waaruit hun school haar leerlingen betrekt, die school vertegenwoordigt en voor het doen en laten daarvan in zekere zin de verantwoordelikheid draagt.

Bij dit alles blijft echter die school een openbare school en haar taak blijft maatschappelike opvoeding, voorbereiding voor 't leven in de Volksgemeenschap en haar ethos blijft die van de Volksgemeenschap. Artikel 42 van de Wet blijft onveranderd van kracht. *Maar een oordeelkundige aanpassing van de school aan de geest en de behoeften van de bevolking te midden waarvan ze arbeidt*, *wordt mogelik gemaakt en voor 't grijpen gelegd*.

Meer kan de overheidsschool in een richtingrijk land als 't onze, waar Kerk en Staat gescheiden zijn, onmogelik doen, zonder aan haar eigen wezen ontrouw te worden. Voor degenen, die in 't probleem van de schoolopvoeding allereerst de vraag van Canossa zien, is, dat voel ik, deze oplossing niet die, waarnaar ze uitzien. Maar de geest van ons Nederlandse volk laat geen Canossa toe. Want overal waar Kerk en Staat elkaar vinden, broeit gevaar voor de vrijheid van denken en gedachtenuiting. En die vrijheid is een te kostbaar en met te veel moeite verworven bezit, dan dat we 't niet met grote zorg zouden bewaken. Daarom zien we met welgevallen, hoe 't Nederlandse recht Kerk en Staat, als twee uit geheel verschillend beginsel levende en naar geheel verschillend doel strevende organisatievormen van 't menselik leven, *uit elkaar houdt* en de machtssferen van ieder dier vormen scherp tegen elkaar afgrenst. Wanneer nu binnen die grenzen ieder der beide vormen zijn eigen school, ter zelfhandhaving en -voortplanting, *uit zichzelf* voortbrengt en doet leven uit *zijn eigen* geest, is daartegen niets in te brengen. Maar waar overschrijding der grenzen plaats vindt, met 't opzet, vreemd territoir aan eigen

gezag te onderwerpen, de Kerk aan de Staat of de Staat aan de Kerk dienstbaar of cijnsplichtig te maken, moet worden ingegrepen. Want daar dreigt conscientiedwang.

Welnu, bij 't tot stand brengen van de Lageronderwijswet 1920 is nominaal, openlik, noch door de Regering, noch door de Volksvertegenwoordiging aan de Kerken ook maar een schemer van zeggenschap over de scholen van de Staat voorgesteld.

Nominaal zijn daar Kerk en Staat zuiver gescheiden gehouden.

In waarheid echter worden de Kerken, ter voordeur uitgeschoven, door een achterdeurtje met een uitnodigend gebaar weer binnengehaald. Eén kerkelik waardigheidsbekleder, verscholen achter een naarstig bijeengeharkt groepje stroomannen, behoeft slechts zijn stem te doen horen, of de wereldlike Schatkist opent zich en de wereldlike Overheid bouwt, outilleert, bemant, onderhoudt en betaalt de verlangde school, stelt die gehoorzaamst ter beschikking, en ziet toe, hoe in deze door haar betaalde school door haar betaalde onderwijzers in de eerste en voornaamste plaats arbeiden aan de verbreiding van de ene of andere kerkelike waarheid, en eerst daarna aan de belangen der Volksgemeenschap.

Dat de gezindheidsgroepen zich tevreden stellen met deze naar twee richtingen georienteerde pedagogiese Janusfiguren, half kerk en half school - dat is een zaak, die hen alleen aangaat. De vraag, of de Volksgemeenschap zich kan contenteren met een regeling, welke haar belangen in de handen legt van een instantie, die diep doordrongen is van de overtuiging dat niets ter wereld in belangrijkheid haalt bij juist datgene waar zij, Volksgemeenschap, totaal buiten behoort te staan - die vraag wens ik zelfs niet te stellen.

Ik meen te kunnen volstaan met de mededeling, dat geen land ter wereld te zien geeft, wat in Holland wordt vertoond. Prof. Schrijnen vertelt zijn Frans auditorium, dat 't confessionele Nederland zijn vrijzinnige medeburgers in hun eigen strik heeft gevangen. Prof. Schröteler verzekert zijn Duitse lezers, dat 't Hollandse systeem prachtig is, *maar voor Duitsland ongeschikt*. In Duitsland zal de volksschool staatsschool moeten blijven.

Een unicum te vormen, kan voor een land een eer zijn.

Maar in dit geval, nu heel 't pedagogiese Europa, dit Hollandse baanbrekerswerk in opzet en resultaat waarnemend, ons bestaart met een glimlach, die van ongelovig-verbaasd langzaam tot positief kwetsend overgaat, en waarin duidelik de vraag te lezen staat, wáár we toch zo op eens onze gerenommeerde Hollands-bedachtzame zakelikheid hebben gelaten - nu voel ik me met dit onze omwoners zo verdacht emotionerende schoolorganisatoriese snufje onder onze eerlike Hollandse vlag, helaas gans niet behaaglik. En dan is er nog iets anders dat mijn onbehaaglikheid tot ondraaglikheid toe verhoogt. Dat is - waar de gescheidenheid van Kerk en Staat, hoewel in naam geëerbiedigd, in werkelikheid en nog wel langs wegen, welke de Kerken zich te goed moesten achten te betreden, *onder de voet wordt gelopen* - de précaire positie van onze Hollandse vrijheid van denken en gedachtenuiting. In 't Holland van de twintigste eeuw zullen de Vrijzinnigen op een behandeling, als zij indertijd hun confessionele medeburgers hebben ten goede doen komen, *niet behoeven te rekenen*.

Ziedaar een bezwaar tegen ons opzienbarend schoolorganisatories unicum, dat we vooral niet mogen onderschatten en dat me van harte doet hopen, naast de funeste invloed van dit voorbeeldeloze knoeiwerk op ons volksleven en naast de vrolike opschudding in 't buitenland over deze Hollandse extravagantie, te mogen beleven, dat dit allerongelukkigst staal van Hollands-pedagogies initiatief voor de pedagogiese wereldgemeenschap in ieder geval de nuttige rol zal vervullen van 't waarschuwende schip, dat wijst, hoe men zijn koers *niet* moet nemen.

J.H. PLUVIER

Thorbecke's Geldersche reis

Door wijlen Mr. A.J. graaf van Randwijck werden mij indertijd eenige documenten ter hand gesteld die tot de geschiedenis der laatste levensmaanden van het eerste ministerie-Thorbecke behooren. Ik gaf ze onlangs ten gebruike aan Dr. L.C. Suttorp ten behoeve van diens proefschrift over van Hall,[1] maar werd bij de lezing van het pas verschenen werk van den heer D. Hans over Thorbecke (waarvan elders in dit nummer eene bespreking voorkomt) zóó sterk herinnerd aan de omstandigheid dat wij omtrent een verleden dat straks honderd jaar oud wordt nog weinig vertrouwelijke documenten bezitten, dat ik den lust niet weersta de brieven die volgen, waarvan de heer Suttorp slechts een enkelen volzin aanhalen kon, in extenso mede te deelen. Zoolang ons onthouden wordt wat in de eerste plaats vereischt schijnt: eene ruime publicatie uit de nagelaten papieren van Thorbecke zelf, en de onlangs aangevangen Groen-uitgave tragen voortgang heeft,[2] drage ieder over den regeeringstijd van koning Willem III maar bij wat hij kan.

De papieren die ik uitgeef zijn uit de omgeving der in 1848 gevallen ministers van Willem II afkomstig: uit een kring die gaarne zou willen reageeren, maar er geen goede kans toe ziet. April 1853 levert hun den wind in 't zeil, maar dat de daarna beproefde reactiepoging een halfhartige wezen zal, is toch uit deze correspondentie al wel te proeven. Men stoot zich aan Thorbecke's persoon en heeft een afkeer van de belangen waarvoor hij staat, maar kan de krachten die het parle-

1) L.C. Suttorp, F.A. van Hall en zijne constitutioneele beginselen; Leidsch proefschrift, 1932. - Zie aldaar, blz. 104.

2) Sedert 1925 is op het eerste deel, dat de briefwisseling tot 1833 inhoudt, nog niets gevolgd.

mentarisme zouden willen bestrijden, toch eigenlijk niet meer tot een toonbare, laat staan een indrukwekkende, krijgsmacht mobiliseeren. Men twijfelt of op den Koning te rekenen zij, en hoopt op eene gelegenheid, de anti-revolutionnaire partij en de hervormde predikanten voor het wagentje der reactie te spannen. Zou men voor mijn kleine publicatie een langeren titel wenschen, de thans gebruikte zou aldus kunnen worden aangevuld: 'en wat de Arnhemsche aanzienlijken er over zeiden en daarbij dachten.'

De brieven zijn gericht aan Mr. L.N. graaf van Randwijck (1807-1891), minister van binnenlandsche en vervolgens van buitenlandsche zaken onder Willem II, die in den Haag woont; - de schrijvers zijn:

Mr. J. Rau van Gameren (1799-1870), wiens dissertatie *de Monarchia*, *optima imperii forma* in 1821 Leidsche hoofden had doen schudden;[1] thans vice-president van het provinciaal gerechtshof van Gelderland, lid der Provinciale Staten van dit gewest voor het district Elst, dijkgraaf der Overbetuwe en curator der Utrechtsche hoogeschool;

Mr. W.L.F.C. ridder van Rappard (1798-1862), president van het provinciaal gerechtshof van Gelderland, gewezen lid der Tweede en der Eerste Kamer (resp. 1835, 1844), in 1847 minister van financiën na van Hall's aftreden en de intellectueele hoofdman van het in 1848 gevallen ministerie; hij zal na de Aprilbeweging in de Tweede Kamer terugkeeren;

W.A. baron Schimmelpenninck van der Oye (1800-1872), met wien Thorbecke bevriend was geworden te Göttingen in 1820; hij is de B.S. aan wien Thorbecke in 1825 zijn *Bedenkingen aangaande het Regt en den Staat* opdraagt; 1831- 1841 lid der Tweede Kamer; 1841-1846 minister van binnenlandsche zaken (in welke jaren de vriendschap met Thorbecke bekoelt); 1846 minister van staat;[2] 1847-1852 commissaris des konings in Gelderland; ook hem zal de Aprilbeweging in de Tweede Kamer terugbrengen.

Ik laat thans de drie heeren aan het woord:

1) Byvanck, *da Costa* I, 213.
2) Niet 'grootdignitaris der Kroon' zooals van Welderen Rengers hem aanduidt (blz. 83).

I. - J. Rau aan L.N. van Randwijck, Lent 5 Aug. 1852.

Ik kan wel nagaan dat gij nieuwsgierig zult zijn naar de ontvangst van den Heer Thorbecke in Gelderland.

Vrijdag den 23sten Juli vernam ik toevallig vóór het openen der Statenvergadering, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken onze stad met een bezoek zoude vereeren, en wel des anderen daags (Zaterdag) met den laatsten trein zoude aankomen. Bewust van de geringe verstandhouding die tusschen de beide Excellentiën[1] bestaat, ging ik voor het openen der vergadering bij Schimmelpenninck aan om hem dit nieuws te melden, waarvan hij geheel onbewust was. Des avonds kwam Schimmelpenninck bij mij een cigaar rooken, en toen zeide ik hem dat Thorbecke bij Dullert[2] zijn intrek zoude nemen, en gaf Schimmelpenninck mij te kennen er geene notitie van te zullen nemen, wanneer hij geen officieel of officieus berigt van Z.Exc.'s komst ontving. Dergelijke of andere kennisgeving hoe ook genaamd heeft geen plaats gehad, zoodat Schimmelpenninck zich gehouden heeft alsof hij geheel onbekend was van het aanwezen van Thorbecke in Arnhem. Dingsdag heeft Thorbecke aan Sloet[3] verzocht (die zich zeer complaisant had getoond) om de appartementen op het gouvernement tot het geven van audientie den volgenden dag ten 12 ure in gereedheid te laten brengen, hetgeen Sloet, zonder dit aan Schimmelpenninck te vragen, heeft aangenomen. Dingsdag avond was er vergadering van Gedeputeerden en werd het geven der audientie bekend; zij besloten unaniem daarvan geen gebruik te maken. Op de audientie verscheen van de regterlijke magt geen ander persoon dan Staats Evers[4] en Willebois,[5] die door Evers opgeroepen was; van de regtbank niemand; geen generaal,[6] geen Burge-

1) Den minister en den commissaris des konings.
2) De te Arnhem gevestigde Mr. W.H. Dullert, kamerlid voor Zutphen, die eerlang, bij de opening der zitting 1852-'53, verkozen zou worden tot president der Tweede Kamer.
3) Mr. L.A.J.W. baron Sloet van de Beele, griffier der Staten van Gelderland; 1861-'66 gouverneur-generaal van Ned. Indië.
4) Mr. W. Staats Evers, procureur-generaal.
5) Mr. P.J.A.M. de Willebois, advocaat-generaal.
6) Generaal-majoor H.A. de Hart, belast met het provinciaal kommandement van Gelderland, Overijsel en Utrecht.

meester,[1] geen gouverneur, geen Gedeputeerden; niet anders dan Boissevain[2] en eenige jongere advokaten, de schutterijofficieren en de waterstaats-ambtenaren, zoodat de zaak mislukte en allerjammerlijkst afliep. Thorbecke vroeg aan den bode Kets onder het audientie geven: 'Is de Commissaris des Konings in de stad?' Deze antwoordde: 'Ja! in zijn kamer hier op het gouvernement.' Hierop volgde niets. Kets ging dit aan Schimmelpenninck zeggen, doch deze bleef in zijn kamer.

Om deze mislukte audientie te vergoelijken vonden Boissevain c.s. uit om Donderdag eene serenade met fakkellicht aan Thorbecke te geven; hiervoor ging Donderdag morgen eene lijst rond, waarop Sloet *numero één* teekende; ik heb het gezien; van ons alleen Schneither[3] en overigens geen fatsoendelijke als Verschuer.[4] 's Avonds had de serenade plaats; à la tête marcheerde Verschuer gearmd met ....[5], en overigens zestig personen ongeveer: Coers de timmerman, Eberson[6] en tutti quanti; Verschuer was à la tête du mouvement en begroette Thorbecke uit naam der Arnhemsche *Burgerij* (waarvoor hij nog aan mij verantwoording schuldig is, dewijl *ik* hem als burger geen mandaat daartoe gegeven heb); dat alles liep goed af doch tot groote ergernis van het groote publiek. Z. Exc. had Donderdag middag bij van Nispen van Pannerden[7] gegeten, die veel moeite heeft gehad om een diner van 17 couverts bijeen te krijgen: Sloet en vrouw, Taay[8] en vrouw, maar Louis van Nispen[9], Brants[10] en van Daalen[11]. Mevrouw Thorbecke vergezelde haren echtgenoot, doch niet ééne der ons bekende vrouwen is haar gaan zien. Vrijdag is Thorbecke met zijne vrouw naar de Man[12] te Nijmegen vertrokken, en had

1) Mr. J.J.A.A. baron van Pallandt.
2) Mr. J.H.G. Boissevain, advocaat te Arnhem.
3) Mr. G.J.C. Schneither, raadsheer.
4) B.F. baron van Verschuer, lid der Prov. Staten voor Arnhem.
5) Aldus in den tekst.
6) Architect.
7) Jhr. Mr. C.E.J.F. van Nispen van Pannerden, lid der Eerste Kamer voor Gelderland.
8) Mr. W.H. Taay, rechter-plaatsvervanger.
9) Jhr. Mr. L.C.J.F. van Nispen, Gedeputeerde.
10) Dr. A. Brants, Gedeputeerde.
11) A. van Daalen, Gedeputeerde.
12) Mr. M.J. de Man, Kamerlid voor Almelo; advocaat te Nijmegen.

daags te voren aan Bijleveld[1] van zijne komst kennis gegeven, die zich dan ook bij hem heeft vervoegd om zijne orders te vragen; en heeft Thorbecke hem verzocht alles in gereedheid te brengen voor eene audientie op het stadhuis Zaterdag ten 12 ure. Deze is nog jammerlijker geweest als te Arnhem, ofschoon Bijleveld zestig brieven van kennisgeving aan de verschillende autoriteiten had afgezonden. Bij uitzondering van alle andere fatsoendelijke menschen is *van der Brugghen*[2] zijne opwachting gaan maken! Voorts niet één geestelijk persoon; van militairen alleen de vestingcommandant, de kolonel Oudemans, en nog één; overigens zeer geringe menschen; allen, ni fallor, 16 in getal. 's Avonds is door Vincent de Paulo, met Scherpenzeel[3] à la tête, aan Thorbecke eene serenade gebragt, waar niet één fatsoendelijk burger bij tegenwoordig is geweest. De Man heeft twee of drie malen aan den bode gevraagd 'of Burgemeester en Wethouders nog niet gezien waren?' doch die zaten in de societeit. Voorts geen gejuich hoegenaamd. Hij heeft hier in de provincie de Lijmersche overlaat geinspecteerd en bij van Nispen van Sevenaer[4] gegeten; de Rijnmond, de Waal naar Nijmegen afgevaren; de nieuw te maken haven te Nijmegen, enz. Zoo men zich heeft laten ontvallen en door zijne acolyten erkend wordt, heeft hij te kennen gegeven zeer te onvrede te zijn over zijne ontvangst in Gelderland.

Maar wat zal nu daarvan het gevolg zijn voor Schimmelpenninck? deze was voornemens aan den Koning te schrijven en te vragen of het met Z.M.'s voorkennis was dat zijn commissaris in dier voege bejegend was door den minister? Zoo ja, zijn ontslag te nemen; zoo neen, dat die handelwijze van den minister door Z.M. mogt worden afgekeurd en die afkeuring officieel aan den minister bekend gemaakt. Of Schimmelpenninck dit nu al dan niet heeft gedaan, weet ik niet; zoo ja, loopt hij groot gevaar van zijn ontslag te moeten nemen of te ontvangen. Ik ben sedert zes à zeven dagen rustig

1) Mr. F.P. Bijleveld, burgemeester van Nijmegen.
2) Mr. J.J.L. van der Brugghen, president der rechtbank; de latere minister.
3) T.J.M.H. baron van Scherpenzeel Heusch, lid der Prov. Staten voor Nijmegen.
4) Jhr. J.A.C.A. van Nispen van Sevenaer, kamerlid voor Nijmegen.

te Lent, dus ben thans onbewust van wat er omgaat.

Hoe vindt gij het gedrag van Sloet? van Verschuer? beide adspirant-gouverneurs, en die het geen van beide zullen worden.

II. - W.L.F.C. van Rappard aan L.N. van Randwijck, het Ruf bij Zutphen 25 Sept. 1852.

Ik moet beginnen met de triumphale reis van Thorbecke in Gelderland. Te Zutphen is hij niet geweest, omdat hij daar zijn intrek zou hebben moeten nemen bij Roosegaarde[1)], en hem dit toch te erg voorkwam.

Te Arnhem had hij zijn komst alleen doen communiceeren aan Ferrand[2)] en Conrad[2)]; de eerste heeft hem bij elke spoortrein afgewacht, en later als een hondje nageloopen; de tweede heeft bedaard gewacht tot dat hij is ontboden. Terwijl hij zijne komst niet aan Schimmelpenninck had aangekondigd, heeft deze naar mijn gevoelen wel gedaan hem niet te gaan zien; verder hangt naar mijn denkbeeld de beoordeeling van het gedrag van Schimmelpenninck af van hetgeen Thorbecke aan Sloet gezegd heeft. Heeft Thorbecke aan Sloet, den Griffier, een locaal verzocht op het Gouvernement voor eene audientie *buiten* den gouverneur, dan is Schimmelpenninck niet alleen volkomen in zijn regt, maar dan had ik zelfs den concierge gelast de deur voor Thorbecke te sluiten; heeft daarentegen Thorbecke door Sloet aan Schimmelpenninck om een locaal doen verzoeken, met kennisgeving dat hij als Minister daar eene audientie wilde houden, dan had Schimmelpenninck bij hem moeten gaan; hoe het zij, na het voorgevallene, en na het bekend worden van hetzelve, had Thorbecke die dan toch meende in zijn regt te zijn, den Koning het alternatief moeten stellen òf hem Thorbecke, demissie te geven, òf aan Schimmelpenninck. Op de audientie is geen enkel lid van Gedeputeerde Staten geweest; geen enkel lid van de regtbank; van het Hof alleen van de Wall[3)] (bij vergissing) en de Procureur-Generaal; geen van de oudere advocaten; bij de serenade hebben zich slechts enkelen gevoegd,

1) G.J. Roosegaarde, lid der Prov. Staten voor Zutphen.
2) Ingenieurs van den waterstaat.
2) Ingenieurs van den waterstaat.
3) Mr. N. van de Wall, raadsheer.

zelfs niet de wethouder Schiff[1]. Ik heb mij boos gemaakt op den griffier Sloet, die de serenade heeft geprovoceerd, en op Verschuer, die de aanspraak heeft gedaan: de betrekkingen van beiden tot Schimmelpenninck hadden hen moeten terughouden. Schimmelpenninck heeft in de publieke opinie *veel gewonnen*.

Op een der diners bij van Nispen van Sevenaer[2] zijn geweest de Gedeputeerden Brants, van Daalen en Louis van Nispen; Thorbecke heeft hen links laten liggen, ook Louis van Nispen die hem telkens op zijde kwam. Thorbecke heeft zeer zijne verwondering kenbaar gemaakt, dat de Dijkgraaf van Overbetuwe[3] zich niet bij hem heeft vertoond. Te Nijmegen was de audiente uiterst schraal; tot mijne verwondering is daar de president van der Brugghen gezien. Te Tiel is de receptie zeer slecht geweest; dan in Maas en Waal: koets met vier paarden, eerewacht, bezoek aan Roomsche Raadsleden!!! allertreurigst. Ja mijn vriend ik laat een oogenblik het staatkundige daar, dan de Roomschen beginnen mij te verontrusten; zie de woelingen van de Roomschen in Engeland; let er op hoe de President of Keizer de Roomsche geestelijkheid in Frankrijk voor zich tracht te winnen; en zie dan hoe Thorbecke zich in de armen van de Roomschen werpt: een Roomsche[4] minister van buitenlandsche zaken, tevens minister van de R.C. Eeredienst; een Roomsche[5] minister van justitie op het oogenblik, dat men een concordaat met den Paus schijnt te willen sluiten! ik vrees altijd, dat men eene regterlijke organisatie zal doordrijven om met behulp van den Roomschen minister van justitie de meest invloedrijke regterlijke betrekkingen aan Roomschen te geven. Strens mag liberaal zijn, hij is en blijft Roomsch; en worden Sonsbeeck en Strens al vervangen, zoo eenigszins mogelijk het zullen Roomschen zijn. Dezer dagen liet zich nog een Roomsche aan mij ontvallen, dat er toch wel twee Roomschen minister mogten zijn, en dat nu eens het vroeger geleden onregt was

1) Mr. J.W. Schiff, advocaat, lid der Prov. Staten voor Arnhem.
2) Volgens den vorigen brief bij van Nispen van Pannerden.
3) Rau.
4) Van Sonsbeeck.
5) Strens.

hersteld, het voor de Regeering gevaarlijk zou zijn hierop terug te komen.

Met U beschouw ik het Ministerie als in een zeer slechte positie. Al is ook tijdelijk de vrede tusschen Pahud[1)] en van Bosse[2)] gesloten, die veete wordt niet uitgewischt. Thorbecke en Forstner[3)] kunnen nimmer sympathiseeren. Strens is volkomen ongeschikt voor zijn betrekking; hij was de *minste* der Procureurs Generaal[4)]. Was ik lid van de Tweede Kamer, ik proponeerde eene zinsnede in het antwoord op de troonrede bevattende den wensch, dat de nu geopende zitting bewijzen zou opleveren van overeenstemming tusschen de leden der Regeering, en ik zou dan tot adstructie roepen[5)] hoe men Spengler[6)] bij de wet op den vestingbouw[7)] ten aanzien van eene regtsvraag aan zich zelf had overgelaten; hoe de Minister van Finantiën had nagelaten ten aanzien van het Indisch muntstelsel zijn ambtgenoot te ondersteunen; hoe eindelijk de Ministers van Binnenlandsche Zaken, van Justitie en van Finantiën den Minister van Buitenlandsche Zaken voor het Fransche tractaat[8)] hadden laten optornen. Het amendement zou wel niet opgaan, maar men had de gelegenheid om harde waarheden te zeggen. Dan wenschte ik van een anderen kant een amendement op het achterblijven van de organieke wetten, en daarbij een onderzoek naar de oorzaak van de impotentie van het Ministerie om met eene vertegenwoordiging, in welke hetzelve de meerderheid heeft, iets degelijks tot stand te brengen.

Met dit alles valt het niet te ontkennen, dat Thorbecke nog een zeer grooten aanhang heeft, en dat bij mij altijd de vrees bestaat, dat indien hij al eens mogt aftreden, hij later met vernieuwde kracht zal terugkeeren; onze natie is te lijdelijk. Hij heeft voor zich de schreeuwende liberalen en de

1) Minister van koloniën.
2) Minister van financiën.
3) Minister van oorlog.
4) Strens was procureur-generaal geweest bij het provinciaal gerechtshof van Noord-Brabant.
5) Versta. aanhalen.
6) Minister van oorlog vóór Forstner van Dambenoy.
7) Verworpen met 31 tegen 23 stemmen.
8) Tractaat met Frankrijk van 27 Mei 1852, tot wering van nadruk, dat in de Tweede Kamer geen enkele stem verwierf, (van Welderen Rengers, 77).

Roomschen; gebeurtenissen zooals die in 1848 in Frankrijk, ja in geheel Europa zijn alleen in staat de meerderheid van de natie wakker te maken; men is in theorie aan het Koningschap gehecht; men keert hoogelijk af de inbreuken die telkens op de Koninglijke magt geschieden; dan de persoon des Konings is niet zoodanig, dat men uit enthusiasme zijne regten zal gaan voorstaan; de Koning is persoonlijk niet van invloedrijke mannen omringd; zelf heeft hij geen verstand genoeg om eene andere rigting aan zijn regeering te geven, en met bekwame staatslieden te raadplegen schijnt ook niet in zijn zwak te liggen; de Koning heeft *geen partij;* hij zal zich die nooit verwerven; zelfs zijne huiselijke twisten doen hem onberekenbaar nadeel. Hij zelf gevoelt geloof ik wel, dat hij op dit oogenblik een nul is; maar in plaats dat hem dit zou aansporen de teugels der Regeering in handen te nemen, en zich op het standpunt te plaatsen waarop hij althans nog door de Grondwet (hoe liberaal ook) geplaatst is, schijnt hij thans die teugels geheel weg te werpen, en Gods water over Gods akker te laten loopen. Ik vrees maar al te zeer, dat evenals men vroeger zeide *les Rois s'en vont*, het wel eens spoedig kan heeten *la maison d'Orange s'en va*.

Hoe het hiermede intusschen moge zijn, nimmer en in geen geval zou ik onder de bestaande omstandigheden, zelfs bij den besten Koning, een coup d'état durven aanraden; dit is een tijdelijke regeering *par ordonnances;* - ik zou dan meer overhellen tot eene geheele vervanging van het Ministerie en gelijktijdige ontbinding van de Tweede Kamer; indien men slechts eenigszins op de Eerste Kamer of de meerderheid van dezelve kon rekenen, wilde ik die behouden. Dan hoe menschen te vinden die geheel overeenstemmen? Konden zich van Hall en Rochussen in éénen geest verstaan; kon men, om ook een Roomsche te hebben, op den jongen Borret[1)] vertrouwen; wilde Boreel[2)] zich laten gebruiken, dan zou het mogelijk te vinden zijn; dan men zou moeten beginnen met een krachtig vertoog in de Staatscourant over de oorzaken die tot de ver-

1) Mr. E.J.H. Borret, advocaat-generaal bij het provinciaal gerechtshof van Limburg; lid der Tweede Kamer voor Maastricht.
2) Jhr. W. Boreel van Hogelanden, voorzitter der Tweede Kamer vóór Dullert.

andering van het Ministerie en de ontbinding van de Kamer hadden aanleiding gegeven; men zou het met de *anti-revolutionnaire* partij tot zekere hoogte moeten eenszijn, en bij de Hervormde geestelijkheid steun moeten vinden; men zou in ieder geval de aanneming van de begrootingswetten moeten afwachten.

Naar mijn gevoelen verlangt van Hall weder minister te worden; hij is slim; zoo lang hij zich maar eenigermate met Thorbecke inlaat, of geen bepaald tegenstander van Thorbecke wordt, beschouwt hij dezen nog als sterk.

Rochussen wil geloof ik ook wel weder minister worden; hij is vlug, en aangenaam in zijn uiterlijk; ik hoop niet, dat hij het in de Kamer zal bederven; er kunnen oogenblikken komen dat hij hoogst nuttig kan zijn. Boreel zal na de stemming over het presidie[1] er niet liberaler op worden. Ik heb mij hierover geïndigneerd. Men scheen te Arnhem de benoeming van Dullert te verwachten; ik geef aan hem de voorkeur boven de twee andere kandidaten; zij zijn toch alle drie echte Thorbeckianen, en hij is zeker de bedaardste.

De verwerping van de wet op het subsidieeren van de behoeftige gemeenten heeft mij in meer dan één opzigt plaisir gedaan; het tweede discours van Foreest[2] heb ik met genoegen gelezen; die verwerping doet veel goed aan de Eerste Kamer.

Den 5 Oct. komen de Geldersche Staten bij elkander om een nieuw lid in plaats van van Meurs[3] te benoemen (Lidth de Jeude[4] heeft niet willen bedanken; er zijn slechts twee kandidaten, van Dam van Isselt[5] en Vitringa[6] van Ermelo; ik denk dat de eerste wel zal benoemd worden, hoewel dan het Nederkwartier wel wat sterk is vertegenwoordigd.

Baud is ter gelegenheid van het huwelijk van zijn zoon met freule van Ranzow[7] te Arnhem geweest; ik heb hem niet

1) Van de Tweede Kamer (waarbij hij de nederlaag geleden had tegen Dullert).
2) Jhr. Mr. C. van Foreest, lid der Eerste Kamer voor Noord-Holland.
3) Mr. H.F. van Meurs van Hulsthorst, lid der Eerste Kamer voor Gelderland.
4) Mr. C.C. van Lidth de Jeude, idem.
5) E.W. van Dam van Isselt, lid der Tweede Kamer voor Tiel.
6) Mr. E.L.J. Vitringa, kantonrechter te Harderwijk.
7) Jan Michiel baron Baud, zoon van Jean Chrétien Baud, huwde 8 Sept. 1852 te Arnhem Johanna Christina Charlotte gravin van Ranzow, dochter van den rijksbetaalmeester aldaar.

gezien, omdat ik buiten was. Met van der Heim[1)] heb ik nog eens een aangenamen avond bij van Lynden[2)] doorgebragt.

Mijn correspondentie met van Hall is slapende; ook die met Neef Anthon[3)]; naar ik hoor, moet hij de zaken donker inzien. Rosenthal[4)] is te Arnhem geweest, zonder dat ik hem gezien heb; hij moet in eene hoogst melancholieke stemming zijn. Met de Kempenaer[5)] kom ik dikwijls in aanraking; hij is en blijft bitter. Zijne beginselen zijn op dezen oogenblik meer monarchaal als de mijne, daarbij zeer anti-catholiek. Hij schijnt zijnen invloed nog niet te kunnen terugbekomen; hij is dikwijls absent, nu weder naar Vriesland.

De Gedeputeerde Willem van Lynden is de eenige met wien ik veel vertrouwelijk spreek; hij is *echt conservatief*, *anti-Thorbeckiaan*, en krijgt meer en meer invloed.

III. - W.A. Schimmelpenninck van der Oye aan L.N. van Randwijck, Arnhem 21 Nov. 1852.

Vroeger bestond de goede gewoonte bij U, mij om de week of wat te schrijven; dat gaf dan aanleiding om te toonen, dat de banden nog dezelfde waren. Nu moet ik het initiatief nemen, vooreerst om U, zoowel voor Koning en Land als voor uwe familie, mijn leedwezen te betuigen dat men besloot om den Heer van Vredenburch[6)] door een kweekeling van den Minister Thorbecke te vervangen; ten andere om U ook mijnerzijds (in afwachting van publicatie nog vertrouwelijk) te berigten, dat ook ik moet aftreden. In de tweede helft van October verlangde de Minister, dat ik reeds den 1 Nov. door

1) J.A. van der Heim, gewezen minister van financiën en van binnenlandsche zaken onder Willem II en vervolgens (tot '48) gouverneur van Zuid-Holland, wat hij na de Aprilbeweging opnieuw zou worden.
2) Vermoedelijk Mr. R.W. baron van Lynden, lid van Gedeputeerde Staten van Gelderland; 't kan ook zijn W. baron van Lynden, lid der Tweede Kamer voor Anrhem.
3) Jhr. Mr. A.G.A. ridder van Rappard, directeur van het Kabinet des Konings.
4) Mr. J.T.H. Nedermeyer ridder van Rosenthal, de afgetreden minister van justitie.
5) Mr. J.M. de Kempenaer, de door Thorbecke ten val gerbachte minister van binnenlandsche zaken uit het ministerie-Donker Curtius; advocaat te Arnhem.
6) Mr. E. baron van Vredenburch, Commissaris des Konings in Zeeland; schoonvader van L.N. graaf van Randwijck.

Sloet zou worden vervangen. De Koning weigerde, en raadpleegde mij. Ik was van oordeel dat alles er op aan kwam of Z.M. de kracht had om vol te houden; anders was het beter om toe te geven. In alle geval deed ik geen stap, en hoopte altijd te toonen dat ik het belang van Koning en Land boven het mijne stelde. Een heden ontvangen bericht toont dat ik vermoedelijk den 1 Januarij word vervangen. Wat ik dan, bij den aanvang van den winter, zal doen, weet ik nog niet. Voor het overige houde ik alle commentariën terug.

IV. - J. Rau aan L.N. van Randwijck, 'Zondagmorgen' (21 Nov. 1853).

Op denzelfden dag dat ik door Uwen brief aan van Rappard[1)] het waarlijk voor mij treurige nieuws vernam van Schimmelpenninck's aftreding of ontslag, ontving ik hetzelfde berigt door W. van Lynden[2)]. Dit noopte mij er Schimmelpenninck over te spreken, die daarvan geheel onbewust was, in zooverre dat hij uit vroegere pourparlers met den Koning enz. wel konde opmaken, dat dit ontslag zoude volgen, doch, zoo hij meende, eerst in het voorjaar. Hij heeft daarop terstond aan de Kock[3)] geschreven, doch diens antwoord is nog onbekend. Hij betreurde zeer zijne ontijdige aftreding, want wat nu vóór en in dezen winter te doen? Met 2 December zoude zijne vrouw in de stad komen, en aan deze heeft hij vooreerst contra-order geschreven; nu is hij zelf naar buiten.

V. - J. Rau aan L.N. van Randwijck, Arnhem 23 Nov. 1852.

Gisteren avond heb ik bij Schimmelpenninck het kabinetsschrijven van Thorbecke gelezen, waarbij deze onder betuigingen van leedgevoel hem de keuze geeft om zijn ontslag te nemen of te ontvangen, uit hoofde hij in zijn betrekking de maatregelen en inzigten van het gouvernement niet bevordert. Het antwoord van Schimmelpenninck is kort, maar kras, te kennen gevende, dat hij hetzelve zal afwachten, en dat het hem voor zijne familie leed doet van reeds met 1° Januarij waarschijnlijk te zullen moeten opbreken.

1) Niet bekend. - De brief was van 18 Nov.; zie VII.
2) Lid der Tweede Kamer voor Arnhem.
3) Jhr. Mr. F.L.W. de Kock, particulier Secretaris des Konings.

De Kock schrijft in zijn brief)[1]: ‘Uw opvolger is de *verraderlijke Judas* Sloet!’ Inderdaad eene aangename titulatuur of designatie!

VI. - W.A. Schimmelpenninck van der Oye aan L.N. van Randwijck, de Poll 26 Nov. 1852.

Deze tot vervolg op het medegedeelde. Ik meende den Koning, die mij persoonlijk genegen was, te moeten raden, mijn belang aan het algemeene ondergeschikt te maken, en aan den eisch van den Minister Thorbecke toe te geven wanneer de kracht of het middel ontbrak om mij te behouden. Aldus geschiedde het. Thorbecke meldt mij daarop, *geheim*, dat ik moet aftreden, omdat ik niet ijverig genoeg bijdroeg om zijne Regeeringsbeginselen wortel te doen schieten. Ik meen met waardigheid te hebben geantwoord. Tegen 1 Januarij word ik ontslagen, en gebruik dan die maand om te verhuizen, al vechtende tegen sneeuw en vorst, terwijl ik vermoedelijk in Februarij te 's-Hage gelegenheid vinde U bijzonderheden mede te deelen.

Eene episode eischt intusschen dadelijke kennisgeving.

Dingsdag komt de griffier Sloet, met wien ik nooit een woord over de zaak wisselde, en met wien ik, hoezeer wij toenemend uiteenliepen, nooit geschil in woorden had, met den Heer R.W. van Lynden tot mij, zeggende: ‘Men schrijft mij daar uit Nijmegen dat ik U als gouverneur zou opvolgen. Ik wist niets van zoodanig voornemen. Bestaat dat plan?’ - Op mijn bevestigend antwoord hernam de Heer Sloet: ‘Ik geef niemand het regt om zonder mijn voorweten aldus over mij te beschikken. Het aannemen zoude den schijn van verraad jegens U op mijn eerlijk karakter werpen. Ik zou in eigen en in veler oog een eerloos mensch moeten schijnen, wanneer ik grond gaf te gelooven dat ik U den voet had willen ligten. Na U, kan ik nooit als gouverneur van Gelderland optreden.’

Ik gaf mijn genoegen over die alleszins eervolle denkwijze te kennen. Mijnerzijds had ik niet meer kunnen doen dan zwijgen, wanneer men mij over den Griffier sprak, want aan velen die tot hem kwamen had hij over mij geklaagd, en was

1 Aan Schimmelpenninck (zie IV).

den Heer Thorbecke gevolgd, zoodat ik bezwaarlijk kon weten waaraan mij te houden. Verschil van zienswijze behoefde, na zijne loyale verklaring, niet meer te beletten hem de hand te reiken. Ik gaf intusschen den raad nu zelf over de zaak te 's-Hage te gaan spreken. Dit laatste geschiedde, na waarschuwing des Ministers[1)], en, vermits de Heer Sloet gaarne de gezegde verklaring almede aan den Koning gaf, na mijnerzijds eene audientie voor hem te hebben gevraagd. Wie nu op mij zal volgen, weet ik niet. Wil men den Heer Sloet in alle geval helpen, dan den Heer van Heemstra of Backer, zoodat het wel kon zijn, dat de Griffier niet bij den wissel won.

Hoezeer het aftreden mij spijt, wensch ik alles te vermijden, wat een verkeerden schijn op den Koning kan werpen, tenzij men het op magteloosheid en niet op zwakheid kan terugbrengen. Ik ben in eene rustige stemming, omdat ik meen pligtmatig te hebben gehandeld.

VII. - W.L.F.C. van Rappard aan L.N. van Randwijck, 29 Nov. 1852.

Ik ontving Uw brief den 18 Nov. en zond denzelven na lecture onmiddellijk gecachetteerd aan Rau; ik sprak dezen denzelfden morgen in de societeit; hij verhaalde mij, dat het door U geschrevene geen geheim was, want dat hij ook een brief van Willem van Lynden (Staten-Generaal) had ontvangen, in korte bewoordingen de tijding behelzende *Schimmelpenninck wordt als Gouverneur door den Griffier Sloet vervangen*, en zulks zonder oplegging van eenig geheim; ik hield evenwel het berigt voor mij, ook omdat ik niet wilde dat deze noodlottige tijding van onze zijde het eerst bekend werd.

Daarna sprak Rau met mij opnieuw over de zaak in het geheim; hij meende dat het stijf zoude zijn, indien wij niet Schimmelpenninck zelf verwittigden dat het gerucht van zijn aanstaande demissie en vervanging door Sloet in 's-Hage loopende was; vooral omdat Schimmelpenninck èn met hem èn met mij nog dezer dagen had gesproken over de onaangenaamheden met Thorbecke, en hoe die hem zocht te verwijderen.

1) Versta: aan den minister.

Wij gingen opvolgelijk bij Schimmelpenninck en deelden hem het gerucht mede; ik met verzwijging van mijn berichtgever; Rau met vermelding, dat hij het van Willem van Lynden had vernomen.

Ik sprak er verder met niemand over; terwijl intusschen de Staten vergaderd waren, deelde Rau het gerucht mede aan Thooft[1] van Bommel; deze was verontwaardigd en riep dadelijk uit: *dan is Sloet een verloren man*. Thooft begaf zich onmiddellijk naar Sloet, om hem te zeggen dat dit gerucht liep; dit was meen ik Vrijdag den 19 of Zaturdag morgen den 20 November. Dienzelfden Zaturdag morgen kwam van Pabst[2], kantonrechter te Nijmegen, getrouwd met eene dochter van den Staten-Generaal de Man, hier te Arnhem, vervoegde zich bij Sloet, met het verzoek, om in zijne plaats Griffier der Staten te worden.

Zondag den 21 Nov. kreeg Schimmelpenninck een brief van den Directeur van het Kabinet, hem namens Z.M. meldende dat H.D. de gevreesde slag niet langer kon tegenhouden. Maandag den 22 Nov. kreeg Schimmelpenninck een brief van Thorbecke, waarin zijne demissie werd aangekondigd, doch waarbij tevens werd gevraagd, of hij ook wilde, dat in het Besluit voorkwam, dat het ontslag *op zijn verzoek* was gegeven. Schimmelpenninck antwoordde dadelijk met waardigheid, doch liet de vraag omtrent het *ontslag op verzoek* onbeantwoord. Inmiddels vervoegde zich op Dingsdag 23 Nov. Sloet bij den Heer van Lynden, lid van Gedeputeerde Staten, en gaf te kennen, met leedwezen het gerucht vernomen te hebben; dat hij de opvolger van Schimmelpenninck niet wilde zijn, enz. Van Lynden raadde aan Sloet, om dit aan Schimmelpenninck zelf te zeggen; dit geschiedde, en nu werd afgesproken, dat Sloet zich zelf naar 's-Hage zou begeven, om te kennen te geven dat hij de opvolger van Schimmelpenninck niet wilde zijn. Sloet vertrok Woensdag, en is Zaturdag avond hier teruggekomen.

Nog moet ik U zeggen dat bij brief van 21 Nov. van Hall mij de aanstaande demissie van Schimmelpenninck schreef, met bijvoeging, dat de reden hiervan gelegen zoude zijn in

1) Mr. J. Thooft, lid der Provinciale Staten voor Bommel.
2) Mr. J.M. baron van Pabst tot Bingerden.

zijne pogingen om de Kempenaer te doen verkiezen, en dat ik per ommegaande heb geantwoord dat dit een leugen was; dat Schimmelpenninck zich nooit met de verkiezingen had bemoeid.

Raadselachtig is het mij, dat Sloet reeds Vrijdag of Zaterdag van het gerucht onderrigt, eerst Dingsdag is begonnen verontwaardigd te worden; intusschen zegt men, dat Thorbecke het voornemen heeft gehad, om zonder Sloet vooraf te verwittigen, hem te benoemen, en dat Thorbecke nu door het bedanken van Sloet is teleurgesteld.

Wat den maatregel zelf betreft, zoo betreur ik dien ten hoogste; ik herinner mij geen voorbeeld, dat een Gouverneur op zulk een brutale wijze is weggezonden, hetzij[1)] om meer gevorderde jaren.[2)] De Koning houdt persoonlijk veel van Schimmelpenninck; hij moet dus zelfs een van zijne beste vrienden opofferen.

De overmoed van Thorbecke gaat zeer ver; de onmagt van den Koning is groot; welk eenen nadeeligen invloed moet dit voor den Koning uitoefenen; wie heeft er eenige reden, zich aan hem te hechten, of iets voor hem te doen? Indien er niet spoedig eenige verandering komt is het met het koningschap gedaan; zijn er geen mannen meer in ons Vaderland te vinden, die den Koning willen ter zijde staan, om door wegzending van het Ministerie en ontbinding van de Kamer een beroep op de natie te doen?

VIII. - J. Rau aan L.N. van Randwijck, 30 Nov. 1852.

Ik heb Zondag Sloet na zijn terugreize uit 's-Gravenhage in de societeit ontmoet; hij was zeer koel; sprak over niets; ik ben gebleven tot hij naar huis ging en heb toen de reis met hem huiswaarts genomen. Hij zeide dat hij naar den Haag was geweest om te vernemen wat er van dat berigt waarheid was, en om te kennen te geven dat hij die betrekking onder geen voorwaarde zou aannemen. Dat het voor hem eene on-

1) Versta: ‘tenzij’, of ‘het zij dan’.
2) Welk motief had kunnen worden aangevoerd voor het ontslag der gouverneurs van Groningen (Rengers) en van Utrecht (van de Poll), door Thorbecke verwijderd bij de invoering der provinciale wet.

mogelijkheid was *na de oordeelvelling van het publiek*, hetwelk hem als eenen valschen vriend en verrader beschouwde. Ik heb hem toegestemd, dat hij bij eene dadelijke aanneming niet ligt het publiek zoude hebben kunnen overtuigen, dat hij Schimmelpenninck niet had onderkropen. *En resumé* heb ik uit toon, gezegden, en houding, kunnen opmaken, dat hij niet ongenegen zoude zijn geweest (ofschoon hij dit niet zeide) om de betrekking van Commissaris des Konings te aanvaarden. Over Schimmelpenninck's opvolger sprekende, zeide hij mij dat het stellig geen Geldersman, maar een vreemd persoon zoude zijn; - dus goddank! geen van Nispen.

Sloet zeide ook dat men Schimmelpenninck al voor twee jaren had moeten ontslaan, daar hij die betrekking als een sinecure waarneemt, en ¾ van den tijd uit de stad is. Dit is ook o.a. het thema van den ouden Dullert[1)], en ik worde in mijn eerste idee bevestigd, dat de bom verkeerd gesprongen is, en dat, wanneer het geheim der benoeming niet was uitgelekt, Sloet benoemd zoude zijn geweest, en wel *gedwongen*, en *gedrongen* zoude zijn geweest om den post aan te nemen.

Omtrent de avonturen van Sloet in 's-Hage kan ik U nog melden, dat hij geen audientie van den Koning heeft gehad, ten gevolge van eene afspraak met Thorbecke; dat hij daarom aan den secretaris[2)] geschreven heeft, dat na de ingewonnen informatiën bij den Minister het doel zijner gevraagde audientie was komen te vervallen. Is hij ook bang geweest voor een uitbrander van Z.M.?

Ik teeken voor copie conform
H.T. COLENBRANDER

1) Mr. W.M. Dullert, advocaat te Arnhem; ‘de oude’ in onderscheiding van het Kamerlid.
2) De Kock.

Kosmos

> Kosmos, a Course of Six Lectures on the Development of our Insight into the Structure of the universe, delivered for the Lowell Institute in Boston, in November 1931, by W. de Sitter.

Ofschoon bovengenoemd boek in Amerika is verschenen en het in het Engelsch is geschreven, willen wij er hier eenige aandacht aan wijden, omdat het het werk is van een Nederlandsch astronoom.

Allereerst de titel. Eigenaardig is, dat de Sitter er in de voorrede den nadruk op legt, dat hij het *Grieksche* woord Kosmos als titel voor zijn boek heeft gekozen. In de moderne natuurwetenschap heeft het woord *kosmisch* veelal betrekking op datgene, wat behoort in, of tot ons komt uit de ruimte buiten ons zonnestelsel, de ruimte tusschen de (vaste) sterren. Zoo spreekt men van kosmische straling, kosmisch stof. Maar deze locale beteekenis is niet die van het oorspronkelijke Grieksche woord. Dit is - zooals bekend is - afgeleid van het werkwoord □οσμειν, dat zoowel ordenen als versieren beteekent, en het beteekent daardoor de harmonische, wèl geordende wereld. Zoo zal men onder kosmische beschouwingen niet die beschouwingen moeten verstaan, waarvan de wereld in zijn grootste uitgebreidheid het object vormt, maar diegene, die zich bezighouden met de orde in de natuur. Maar die orde moet dan gezien worden, niet als een regelmatigheidje, dat men op beperkt gebied heeft kunnen constateeren, maar als een element van die algemeene schoone orde, die aan de structuur der wereld en aan het natuurgebeuren ten grondslag ligt.

Zoo opgevat wordt een belangrijke bijdrage tot een ‘kosmische’ natuurbeschouwing geleverd door Newton's theorie,

volgens welke hij ons het vallen van lichamen op aarde en de beweging van manen om planeten en van planeten om de zon als de uiting van eenzelfde alom in de natuur werkende attractiekracht leert zien.

Maar juist de beschouwingen aangaande het zonnestelsel laat de Sitter geheel of bijna geheel buiten beschouwing. Men zou kunnen meenen, dat hij dit deed, omdat op dit gebied niet veel nieuws was te vertellen, afgezien van technische verbeteringen in de berekeningen van planetenbanen, die uit den aard der zaak niet in aanmerking komen voor lezingen, voor een grooter publiek bestemd. Maar dat is toch niet het geval. Het is waar, dat over de planetenbanen niet zooveel nieuws te zeggen is, maar over de wijze, waarop ons zonnestelsel ontstaan zal zijn, is dat wel het geval. Gedurende de geheele 19de eeuw heeft men gemeend, dat de vraag naar het ontstaan van ons planetenstelsel in principe was opgelost door de hypothese van Kant-Laplace, volgens welke de zon zou zijn ontstaan uit een ijle wentelende gasbol, zóó groot, dat hij zich van het centrum van de zon tot nog buiten de baan van de het verst van de zon verwijderde planeet uitstrekte. Door warmteverlies tengevolge van uitstraling zou die gasbol langzaam inkrimpen, waarbij telkens hoeveelheden stof op grootere afstanden van het centrum achterbleven en daar overgingen aanvankelijk in wentelende ringen, later in de planeten.

De Engelsche physicus en astronoom Jeans heeft echter in een in 1918 verschenen boek aangetoond, dat iets dergelijks bij het inkrimpen van een wentelende gasbol niet is te verwachten. Deze zou op zijn hoogst dubbelsterren, maar geen zon met vele planeten kunnen vormen. Planeten kunnen volgens Jeans slechts ontstaan bij de ontmoeting van twee sterren, en dan is noodig, dat deze op den juisten afstand langs elkaar heen vliegen, en bovendien moet de ster, waarbij de planeten zullen worden gevormd zich in de juiste phase harer ontwikkeling bevinden: de gasbol moet niet meer te ijl, maar toch ook niet reeds te ver ingekrompen zijn. Indien de theorie van Jeans juist is, zal men moeten verwachten, dat onder de ons omringende sterren een groot aantal dubbelsterren zal voorkomen, zooals ook feitelijk het geval blijkt te zijn.

Daarentegen moet het aantal sterren met planeten uiterst gering zijn, zoodat is te verwachten, dat op zijn meest een hoogst enkele der ons omringende sterren door planeten omgeven zal zijn. Of dit zoo is weten wij niet. Eventueele planeten bij sterren zouden te lichtzwak zijn om door ons waargenomen te worden. Ofschoon de theorie van Jeans niet algemeen als overtuigd wordt erkend, heeft zij het vertrouwen in de juistheid van de onderstellingen van Kant en Laplace wel zeer geschokt.

Er is nog een tweede gebied in de sterrenkunde, waarop zich in den laatsten tijd zeer belangrijke en interessante nieuwe theorieën hebben ontwikkeld, die geschikte stof zouden opleveren voor voordrachten, als die van de Sitter. Dat zijn de beschouwingen over den physischen toestand der sterren, het evenwicht waarin zij verkeeren en de geleidelijke veranderingen, die in hun physischen toestand optreden. Op dit gebied is men ertoe gekomen de sterren in verschillende typen te verdeelen, al naarmate de kleur en de hoeveelheid licht, die zij uitzenden. En men heeft in die verschillende typen niet verschillende soorten sterren, maar verschillende ontwikkelingsstadia van gelijksoortige sterren meenen te zien. Iedere ster zou dan, wanneer zij uit een voldoend groote hoeveelheid stof bestond, haar loopbaan beginnen als roode reuzenster. Vervolgens zou haar licht geleidelijk witter worden, doordat de temperatuur, terwijl de ster inkromp, zou stijgen. Wanneer zij niet veel verder kon inkrimpen zou zij door uitstraling warmte verliezen en afkoelen, waardoor zij weer rooder werd, zoodat zij alvorens geheel uit te dooven en onzichtbaar te worden haar loopbaan als roode dwergster zou eindigen.

Maar ook dit merkwaardige gebied van onderzoek kiest de Sitter niet tot onderwerp voor zijn voordrachten. Het is duidelijk, dat de titel ‘Kosmos’ voor de beide genoemde gebieden geheel verantwoord zou zijn. Immers op beide treffen wij beschouwingen aan omtrent causale ontwikkelingsreeksen, en causaliteit wil zeggen: orde in het wereldgebeuren. Dat het onderwerp, dat de Sitter wèl kiest, met evenveel recht onder de titel ‘Kosmos’ is onder te brengen, is niet zoo duidelijk. Door een eenigszins nuchtere maar toch niet onjuiste formuleering van het probleem, kan men het zelfs zóó

voorstellen, alsof op dat gebied van orde geen sprake is.

Men zou het probleem dan als volgt kunnen formuleeren. Er is in de wereld nu eenmaal een geweldige hoeveelheid stof. Die moet toch op de een of andere wijze in de ruimte verspreid zijn. Van 'Kosmos' zou men hier kunnen spreken wanneer in die verspreiding in de ruimte een regelmatige structuur was te vinden, zooals b.v. in een honigraat of in een kristal. Maar dat is niet het geval. En de verspreiding, die werkelijk voorkomt, zou men die eerder Kosmos of chaos moeten noemen? Een gedeelte der stof is opgehoopt in sterren, waarvan de dichtheid dan nog varieert tusschen die van ijle gassen en die van vaste lichamen, terwijl waarschijnlijk ook nog duizenden malen grootere dichtheid voorkomt. Een ander gedeelte der stof vormt lichtende nevels. Weer een ander gedeelte donkere stofwolken, uiterst ijl en van reusachtige afmetingen, reusachtig niet alleen vergeleken met aarde of zon, of bij den afstand van de planeten tot de zon, maar zelfs vergeleken met den afstand van de zon tot de minder ver verwijderde vaste sterren. Waar is hier aanleiding om van schoone harmonie te spreken? En de sterren liggen vrij grillig verspreid in een aantal spiraal nevels waarin wederom nog onregelmatige ophoopingen voorkomen.

Maar al is deze nuchtere beschrijving niet onjuist, toch geeft de Sitter zijn boek, dat in hoofdzaak over deze verspreiding der stof in de ruimte handelt, met glorieuze overtuiging den naam 'Kosmos'. En wanneer men het leest krijgt men geen oogenblik den indruk, dat die naam onjuist is.

Dat het mogelijk is over deze zaken zóó te spreken, is, naar het mij voorkomt, te danken aan twee oorzaken.

In de eerste plaats hieraan. Het nuchtere verstand moge over sterren spreken alsof het b.v. knikkers waren en betoogen, dat de verspreiding der sterren, die nu eenmaal toevallig bestaat al niet beter of bewonderenswaardiger is, dan eenige andere, die wij zouden kunnen bedenken, voor ons gevoel hebben sterren toch een andere waarde dan knikkers. En de beschouwing van den sterrenhemel en het overdenken van de geweldige afmetingen en afstanden, die in de sterrenwereld voorkomen wekken toch den indruk van een majestueuze orde op. Bekend is de uitspraak van Kant, dat er

twee dingen waren, die hem steeds op nieuw met bewonderend ontzag vervulden: de beschouwing van den sterrenhemel boven zijn hoofd en de overdenking van de zedewet, geprent in zijn gemoed.

De tweede der boven bedoelde oorzaken is deze, dat de Sitter als onderwerp van zijn lezingen aangeeft: ‘the Development of our Insight into the structure of the Universe’. En zoo versmelt de logische orde der zich ontwikkelende wetenschap met de structuur van het heelal zelf tot een schoon geordend geheel, waarvan de Sitter met liefde verhaalt.

J.D. VAN DER WAALS Jr.

In memoriam W.F.A. Roëll

De geschiedenis der kunst zou wel incompleet zijn en de fout der ondankbaarheid vertoonen, als daarin alleen vermeld werden zij, die door het nalaten van kunstwerken verdienen aan de vergetelheid ontrukt te worden.

Het heeft niet in den aard van Roëll gelegen zijn belangrijke begaafdheden op elk gebied der kunst productief te maken - wanneer tenminste zijn bekoorlijke journalistieke arbeid daar niet toe gerekend wordt. In het park der kunst heeft hij den geur der bloemen genoten en zich voortdurend verbaasd over den wonderlijken groei der planten zonder de behoefte gevoeld te hebben die zelf te kweeken. Vóór dat hij handelend zou zijn opgetreden had hij alweer een vogel hooren zingen of een visch in het water zien spartelen. Hij was de superieure jager, die minder uitgaat om den buit dan om het wild op te sporen en te bespieden. De tentoonstelling van Fransche schilderijen te Amsterdam was daar een tastbare uiting van.

De kunst, die hij beoefend heeft, was die van onder de toeschouwers artiest te zijn geweest. Steeds vervuld van de technische volmaaktheid onzer dagen, en daar zelfs een nieuwe poëzie in ontdekkende, zou hij niet geprotesteerd hebben zich hier vergeleken te zien bij het gevoelige ontvangtoestel, dat de uitzender behoeft. En hij is om zich heen meer geweest dan enkel dat. Zelfs lang zoekende is het mij moeilijk, een figuur te vinden, die een rol als den zijnen heeft vervuld. Die van kunstkenner was het misschien niet, ook al waren maar weinigen in die mate op de hoogte van het hedendaagsche artistieke leven. De chemie der kunst was bij hem slechts vluchtige scherts, terwijl hij zelf eerder fungeerde als de onmisbare vitaminen. Het woord criticus bevat een neiging tot heerschen, of verbeteren, die hem vreemd was. Met voor-

name nederigheid aanvaardde hij de pogingen van anderen, vooral der jongeren; en hij bezat het geheim van den tooverstaf, die den waren amateur tot animateur maakt. Van al wat door zijn geest was gegaan begon de ziel te leven en de eeretitel, die hem toekomt is die van kunst-enthousiast.

Groote schijnbare tegenstrijdigheden overspande zijn gevoel; in die mate dat men zou denken aan een figuur van vóór de genieën der Renaissance, bij wie de scheiding van gevoel en intellect noodlottig is geweest. Of men zou hoopvol in hem een voorlooper zien van een opkomende generatie, bij wie ons aan scherven liggend leven tot een nieuw organisch geheel zou kunnen groeien. Het was een vreugde door hem een modern bouwwerk te hooren verklaren, waar een ingenieur de leiding had gehad. Want het was dan niet de ingenieur Roëll, die sprak en zei: ‘wij, ingenieurs, hebben gelijk en zijn de baas geworden.’ Het was de artiest, die de schoonheid voelde van de natuurkundige wetten en het menschelijk vernuft. Auto's, vliegmachines behoorden niet tot een gebied, waar esthetica of gevoel vreemd waren. Ik heb hem, die niet de gewoonte had te rooken, weken zien rondloopen met een stalen sigarettenkoker, verheugd door dit massa-product. Daarnaast was hij een genieter van schilderijen of muziek, waarin velen een gemis aan rede of constructie zou afgeschrikt hebben; er steeds op uit zijnde in dit broze leven slechts het positieve te ontdekken en met vroomheid den schoonen schijn ook als een werkelijkheid ontvangende. Hij kon kunst verdedigen van een absoluut formalisme en waarbij alle romantiek als verouderd uit den booze werd beschouwd. En nog kort geleden daarentegen speelde hij mij Schumann, Schubert en Brahms voor als gold het nieuw ontdekte componisten. Op de tentoonstelling van 1925 werd hij geboeid door een tuin, waaruit alle planten gebannen waren en vervangen door boomen van beton. Terwijl zijn lievelingsplekjes waren onbedorven plaatsen aan de Normandische kust of de Côte des Maures.

Toen jaren geleden Diepenbrock de sport den vijand der kunst verklaarde, was de tijd wellicht nog niet rijp om in dat woord zijn oerbeteekenis van spel weer te zien, dat de samenleving zou doordringen. Voor Roëll was kunst sport en is spel

de bindende gedachte geweest voor de kunst met het leven. En zoo was hij een levenskunstenaar en was voor hem vitaliteit de eerste vereischte voor de kunst.

Het leven, daarvan was voor hem Parijs het brandpunt; soms ook het groote vuurwerk, dat hij met benijdenswaardig onbedorven kinderoogen aanschouwde. Van theaters, bars, exotische restaurants en alle nieuwigheden kon hij het sprookje schrijven, waarvan de werkelijkheid misschien minder vergeestelijkte blikken teleurstelde, maar waarvan hijzelf nooit geblaseerd werd, geloovende in de bestendige en steeds verrassende wisseling van groote en kleine episoden van het levensfeest.

Dat feest is nu uit. Ik hoop dat het nog lang op ons zal nawerken. Welk een zonnige natuur Roëll was kunnen zijn lezers vermoeden. En wij, zijn vrienden, weten het.

J.A. POLLONES

Buitenlandsch overzicht

Negatie overal
26 Nov. 1932.

Een vruchtbare discussie over het nieuwe Fransche ontwapeningsplan, dat den truc meent gevonden te hebben formeele tegemoetkoming aan Duitschland met feitelijke bevestiging der bevoorrechte positie van Frankrijk te vereenigen, is eerst mogelijk als men weten zal hoe de binnenlandsche verhoudingen in Amerika en in Duitschland zich zullen ontwikkelen. Duitschland en Amerika beide hadden een non possumus uitgesproken. Duitschland van niet aan de ontwapeningsconferentie te kunnen blijven deelnemen, tenzij zijn ‘rechtsgelijkheid’ verzekerd was; Amerika van aan geen oorlogsschuldvernietiging te kunnen denken, eer Europa's ontwapening in overeenstemming met een daartoe ingediend Amerikaansch voorstel verzekerd was. Maar van de regeeringen die deze onvervankelijke voorwaarden hadden opgesteld, is die van von Papen inmiddels weggevaagd, en is aan die van Hoover door den uitslag der presidentsverkiezing de toekomst afgesneden.

Von Papen had met zijn ontbinding eenig resultaat bereikt, maar geen voor zichzelven bevredigend resultaat. Het stemmental der nationaal-socialisten, sociaal-democraten en van het Centrum in den Rijksdag wat afgenomen, dat der communisten, Duitsch-nationalen en Duitsche volkspartij wat toegenomen. Het sprekendste resultaat was de achteruitgang der nationaal-socialisten met een goed aantal stemmen, maar nog altijd blijven zij de talrijkste partij, en de opmerkelijkste toewas viel den communisten ten deel. Zou von Papen er nu in slagen wat vroeger niet mogelijk bleek: zijn in de lucht hangend bewind op eene meerderheid in den Rijksdag te doen

steunen? Hindenburg verlangde dat hij er de proef van zou nemen, en die proef is te eenen male mislukt. Noch Hitler noch Kaas wilden van hem weten, en met Hugenberg en Dingeldey alleen kon von Papen niet in zee. Trouwens de Duitsch-nationalen keurden dit heele onderhandelen met partijen af, en verlangden de voortduring eener 'presidentieele' regeering. Dit beteekent òf de bestendiging eener labiliteit, òf drastische reorganisatie van het Rijk door een staatsgreep.

Von Papen heeft eenmaal gepocht dat zoo de partijen hem bij die reorganisatie niet steunen wilden, hij ze niettemin kon doorzetten door 'de macht'. Dat klonk goed, maar beteekende toch niet anders dan dat Hindenburg hem verlof gaf een burgeroorlog te doen ontbranden en dien met kracht van wapenen tot beslissing te brengen. Doch nu het er op aankwam heeft Hindenburg hem dat verlof niet gegeven, en von Papen moest dus òf alsnog bij den Rijksdag slagen, òf heengaan; - en toen de onderhandeling met de partijen het duidelijk had gemaakt dat hij niet slagen zou, is hij heengegaan.

Hindenburg heeft daarop Hitler als den leider der sterkste partij de opdracht gegeven, door bespreking met andere partijen vast te stellen of *hij* een parlementaire regeering zou kunnen vormen. Een merkwaardige opdracht aan een man die als de vervloeker van alle parlementarisme naam heeft willen maken. Het nationaal-socialisme, tot zijne consequentie gebracht, moest eindigen in eene fascistische revolutie; - Hitler heeft die consequentie niet aangedurfd toen zijn aanhang met den dag wies, en nu die is geslonken wordt hem aangezegd, dat hij rijkskanselier mag worden bij de gratie van anderen. Ondervindende dat hij noch van Kaas noch van Hugenberg die gratie zou kunnen verkrijgen dan op voorwaarden die hem van zijn aureool ontdoen, heeft Hitler de opdracht geweigerd. Hij heeft dit evenwel niet met een simpel 'neen' gedaan, doch is met Hindenburg in een pennestrijd getreden omtrent de vijf voorwaarden die de rijkspresident te kennen gegeven had, aan de eventueele opdracht tot vorming van een parlementaire regeering te zullen moeten verbinden: 1e. dat de benoeming van den rijksweerbaarheidsminister buiten Hitler's voordracht aan den rijkspresident zou

zijn te laten; 2e. zelfde voorwaarde omtrent den minster van buitenlandsche zaken; 3e. het grondwetsartikel niet aan te tasten dat tot regeering bij noodverordening volmacht geeft; 4e. vastlegging van een oeconomisch program; 5e. geen herstel van het ‘dualisme’ tusschen Rijk en Pruisen. Deze voorwaarden werden Hitler in een onderhoud met Hindenburg op 21 November gesteld. Hitler antwoordt (21 Nov.) met de vraag, of den rijkspresident een presidentieel dan wel een parlementair kabinet voor den geest staat? Hij zelf beschouwt zich niet als partij- doch als bewegingsleider: ‘alleen om Duitschland van het marxisme te verlossen, stichtte en organiseerde ik een beweging die ver buiten de grenzen van het Duitsche Rijk leeft en werkzaam is. Dat wij in de parlementen traden, vindt zijn reden uitsluitend in de grondwet, die ons dwong, dezen legalen weg te betreden. Ik zelf heb mij echter bewust van iedere parlementaire werkzaamheid verre gehouden.’

Hier heeft men den heelen Hitler in zijn grootspraak en vaagheid. In zoover de fascistische beweging internationaal is mag zij niet gesticht heeten ‘om Duitschland van het marxisme te verlossen’ en is Hitler er de stichter niet van. En de man, die bij zijn eerste ontmoeting met Hindenburg, 19 November, verzekert ‘dat hij in besprekingen met de partijen een basis voor zijne regeering zou kunnen vinden’, geeft 21 November te kennen dat hij voor zich het heele parlementarisme aan zijn laars lapt.

Beteekende de brief van 21 November dat Hitler alleen nog in aanmerking zou willen komen als leider van een ‘presidentieel’ kabinet? Zoo vat Hindenburg het op en laat 22 November antwoorden wat hij onder een presidentieel kabinet verstaat:

> I. Het presidentieel kabinet, uit den nood van den tijd geboren, zal in den regel de noodige regeeringsmaatregelen zonder voorafgaande goedkeuring van het parlement op grond van art. 48 van de grondwet in werking doen treden.
> Het ontvangt zijn machtsbevoegdheid dus in de eerste plaats van den Rijkspresident en heeft het parlement in het algemeen slechts noodig voor het sanctioneeren en tolereeren van deze maatregelen.
> Hieruit volgt, dat de leider van zoo'n kabinet slechts een bijzonder vertrouwde van den Rijkspresident kan zijn.
> II. Het moet boven de partijen geleid en samengesteld worden en een

door den Rijkspresident goedgekeurd, boven de partijen staand program uitvoeren.
Een parlementaire regeering zal in den regel door den leider van één van de voor een meerderheids- of coalitieregeering in aanmerking komende partijen en uit leden van deze partijen gevormd worden, en streeft doeleinden na, waarop de Rijkspresident slechts in geringe mate en indirect invloed heeft.
Daarom kan een partijleider en dan nog bovendien leider van een uitsluitend haar eigen beweging voorstaande partij, niet leider van een presidentieel kabinet zijn.
III. Rijkskanselier Brüning heeft oorspronkelijk een gedecideerd parlementair kabinet gevormd, dat zich pas langzamerhand tot een presidentieel kabinet gewijzigd heeft, toen de Rijksdag bij de wetgeving in gebreke bleef en de heer Brüning in den ruimsten zin het vertrouwen van den Rijkspresident verworven had. In gelijken zin zou natuurlijk ook een door u gevormde parlementaire regeering in den loop van den tijd een presidentieel kabinet kunnen worden.
IV. Het kabinet-von Papen was een zuiver presidentieel kabinet, dat alleen is afgetreden, omdat het in het parlement geen meerderheid kon vinden tot bevestiging of tolerantie van zijn maatregelen. Een nieuw presidentieel kabinet zou dus alleen een verbetering zijn, indien het dit gebrek uit den weg zou kunnen ruimen en tegelijk de eigenschappen van het kabinet-Papen bezat.
V. Volgens de verleende opdracht kan er voor Hitler dus alleen sprake zijn van vorming van een parlementair meerderheidskabinet.

Een tekst om van te smullen. Een presidentieel kabinet een kabinet dat de volksvertegenwoordiging ‘slechts’ noodig heeft.... om te worden getolereerd. En als de tolerantie uitblijft, valt het kabinet (zie IV). Wat blijft, bij deze erkenning, van de dictatoriale heerlijkheid eener ‘regeering boven de partijen’ over?

Na een lange inleiding, waarin rake opmerkingen in de soep van een verward betoog te gronde zinken, eindigt nu Hitler met een ultimatum (23 November):

1. De Rijkspresident verzoekt mij binnen 48 uur een kort programma over te leggen aangaande de voorgenomen maatregelen op het gebied der binnenlandsche, buitenlandsche en oeconomische politiek.
2. Nadat dit programma is goedgekeurd, zal ik binnen 24 uur een ministerlijst overleggen.
3. Behalve eenige andere persoonlijkheden, zal ik ook de ministers van buitenlandsche zaken en van rijksweerbaarheid uit het kabinet-von Papen overnemen.
4. De Rijkspresident benoemt mij tot rijkskanselier.
5. De Rijkspresident draagt mij op, voor dit kabinet de voorwaarden te scheppen om te kunnen werken en geeft mij de volmachten, welke in moeilijke tijden ook aan parlementaire rijkskanseliers niet zijn onthouden.

6. Ik beloof, dat ik mij met mijn persoon en mijn beweging wil opofferen voor de redding van het vaderland.

Hindenburg heeft echter, blijkens zijn slotcommuniqué, in het ‘offer’ geen fiducie gehad:

> In zijn brief van 23 November 1932 heeft de heer Adolf Hitler de hem gegeven opdracht, een parlementaire meerderheid te scheppen voor een door hem te vormen regeering, afgewezen en zijnerzijds voorgesteld, dat de rijkspresident hem zonder reserves en zonder een tevoren gevormde meerderheid in den Rijksdag zal belasten met de vorming van een regeering en de presidentieele volmachten ter beschikking zal stellen.
> De rijkspresident heeft dit voorstel van de hand gewezen, aangezien hij meent het tegenover het Duitsche volk niet te kunnen verantwoorden den leider van een partij, welke steeds haar exclusiviteit op den voorgrond heeft gesteld, zijn presidentieele volmachten te geven, daar hij moet vreezen, dat een door den heer Hitler geleid presidentieel kabinet zich zou ontwikkelen tot een partijdictatuur met al haar gevolgen voor een buitengewone verscherping der tegenstellingen in het Duitsche volk, hetgeen de rijkspresident niet kan overeenbrengen met zijn eed en geweten.

Hitler af; wat nu? Kaas is geroepen, doch heeft gisteren aan Hindenburg moeten mededeelen, ‘dat het geen nut had zijn besprekingen met de partijleiders voort te zetten.’ Hitler had in en uitgepraat: een program ontwerpen en dat ten grondslag leggen aan de vorming van een meerderheid, welja; evenwel gesteld dat zulke zakelijke beraadslagingen succes hadden, het ware den moriaan geschuurd: ‘de instanties, welke de beslissing over de crisis hebben, zouden er zich toch niet aan storen.’ Dus de zakelijke beraadslaging toch maar liever niet aan te vangen. Nog afwijzender Hugenberg: ‘parlementsheerschappij was schadelijk en ongeschikt voor het Duitsche volk. In den jongsten tijd is men begonnen dit euvel uit den weg te ruimen. De Duitsch-nationale partij wil dezen voortuitgang handhaven’. Dus von Papen terug? Kaas heeft niet nagelaten te verklaren, dat dit door het centrum als een oorlogsverklaring zou worden opgevat. Dus nu Gessler, Schleicher of een andere figuur? Men noemt zelfs namen die voor den buitenstaander nog niet den minsten klank hebben.

In zijn *Angriff* publiceert Hitler het volgende manifest:

> Toen de heer von Papen in het begin van dezen winter beloofde de werkloosheid te doen dalen tot twee millioen, toen hij voorgaf den oeconomischen nood te lenigen en verzekerde de binnen- en buitenlandsche politieke problemen tot een oplossing te brengen, waren talrijke Duitschers weer met één slag vol vertrouwen. Ik heb toen gewaarschuwd en meer dan gelijk gekregen. De oeconomische nood duurt voort, de werkloosheid stijgt, het bolsjewisme in Duitschland neemt toe en de isoleering van het Rijk van de rest van de wereld is bijna voltooid. Nog nooit heeft in Duitschland

> een kabinet meer macht gehad, doch nog nooit ook heeft het meer gefaald dan deze regeering van een kleine exclusieve groep van ons volk. Millioenen aanhangers van onze beweging zullen thans innerlijk dankbaar zijn dat ik de partij, waarin zich de laatste reserve van Duitsch geloof, Duitsche kracht en Duitsche hoop bevindt, niet heb gebonden aan dit onzalige politieke en oeconomische dilettantisme. In de toekomst kan ik dat nog veel minder doen. Ik weet dat deze regeering haar noodlottig werk zal voortzetten. Ik kan dat op het oogenblik niet verhinderen. Wat ik echter zoolang ik leef zal verhinderen, is het prijsgeven van onze beweging aan dit regiem. Men heeft mij naar Berlijn geroepen om mee te werken aan de oplossing van een regeeringscrisis, en men wilde niets anders dan het kabinet-von Papen redden. Zoo heeft men ons, nationaal-socialisten, weer eens de hooge er aangedaan, te mogen bijdragen tot den glans van de ietwat mat geworden regeering door een of twee nationaal-socialistische ministers. Ik heb daarop de houding aangenomen, die ik als leider van onze beweging moest aannemen. ....Ik kreeg opdracht een parlementaire oplossing te vinden, die opzettelijk door de daaraan verbonden voorwaarden van tevoren onmogelijk werd gemaakt. Niettemin besloot ik in verband met den grooten nood van ons volk een aanbod te doen, dat tevens opheldering zou brengen. Het aanbod werd afgeslagen.... Wat ik op den avond van de verkiezingen verklaarde herhaal ik thans: dit systeem moet in Duitschland afgebroken worden, wanneer de Duitsche natie niet te gronde wil gaan. De strijd wordt daarom voortgezet en wie den weg van dit kabinet van Juli tot heden met open oogen heeft gevolgd weet, wie de overwinnaar zal zijn.

Ik ben er niet van overtuigd, dat het Hindenburg bovenal er om te doen is geweest, von Papen te redden. Een inschakeling der nationaal-socialisten in eene meerderheid waarmee te regeeren viel ware hem dunkt mij liever geweest. Hitler wil echter in werkelijkheid zich niet ‘opofferen’, zooals hij het in zijn ultimatum van 23 November aanbiedt, maar ‘overwinnaar’ zijn. Wat, na de ervaring bij de jongste verkiezingen opgedaan, nauwelijks meer mogelijk schijnt dan langs extralegalen weg. En dat Hitler de qualiteiten bezit om langs dien weg te slagen, lijkt mij meer dan ooit problematiek geworden.

Men herinnert zich dat de Engelsche begrooting voor het loopende jaar alleen sluitend gemaakt is kunnen worden, door er geen post ter hervatting der schuldbetaling aan Amerika in op te nemen.

December nadert, en daarmede de noodzaak om bij Amerika te informeeren of het opnieuw zijn vordering opschorten wil. Hetgeen, behalve Engeland, ook Frankrijk, België, Polen en Tsjechoslowakije hebben gedaan.

Nu bestaat echter thans in Amerika het befaamde ‘dood

tij'; de zittende, doch verslagen president met vernietigd zedelijk gezag, de verkozen, doch nog niet opgetreden president wettelijk zonder macht.

Kennis nemende van de stemming der leden van het Congres, wil Hoover geen nieuw moratorium voorstellen, tenzij Roosevelt dit uitdrukkelijk verlangen zou. Roosevelt en Hoover zijn hierover 22 November in gesprek geweest; na afloop heeft Hoover de verklaring afgelegd, dat Amerika de opschorting der 15 December vervallende betalingen weigert, doch zich voorstelt, zijn gedelegeerden op de oeconomische en ontwapenings-conferenties volmacht te verstrekken tot onderhandelingen met de schuldenaars, welke zoowel hun toekomstige capaciteit tot betalen ten onderwerp zullen hebben als de middelen om deze betalingen te bewerkstelligen. Indien zich voor bepaalde staten buitengewone omstandigheden voordoen (depreciatie der valuta; algemeene verslapping van den wereldhandel) waardoor onmiddellijke transfer in dollars bij de aanstaande betaling onmogelijk wordt, zal men niet weigeren de annuïteiten van 15 December in buitenlandsche deviezen te aanvaarden, te verrekenen wanneer de toestand dit toelaat, met garantie voor de waarden van deze deviezen. - Hoover vervolgt:

> Ik heb herhaaldelijk mijn tegenstand tegen het annuleeren der schulden geformuleerd. Ik ben bovendien van meening, dat het Amerikaansche volk niet tot nieuwe opofferingen geroepen mag worden. Ik ben altijd van meening geweest, dat er voor de Vereenigde Staten andere mogelijkheden bestaan dan betalingen in geld, zooals opening van afzetgebieden voor de producten van Amerikaanschen landbouw en arbeid, die een tastbare compensatie zouden opleveren. Ook de ontwikkeling van de oeconomische betrekkingen zou mogelijkheden bieden, waardoor de prijzen en de handel hersteld zouden kunnen worden.
> Het is ondenkbaar, dat het Amerikaansche volk zou weigeren om een onderzoek in te stellen naar vraagstukken, die voor ons allen van zoo vitaal levensbelang zijn. Wij zijn van meening geweest, dat regelingen, die vrijwillig getroffen waren, gehandhaafd moeten worden, tot zij met wederzijdsche goedkeuring gewijzigd worden. Dit is van fundamenteel belang voor de handhaving van het bouwwerk der internationale verplichtingen en van het crediet en het vertrouwen, waarvan het oeconomisch leven afhankelijk is.
> Van den aanvang af heeft de regeering der Vereenigde Staten het standpunt ingenomen, dat met elken schuldenaar afzonderlijk onderhandeld zou worden. De schuldenregelingen hebben in elk afzonderlijk geval rekening gehouden met den oeconomischen toestand van het betrokken

> land en zijn betalingscapaciteit, en het Congres heeft dat beginsel door de ratificatie bekrachtigd.
> De schulden zijn door de Amerikaansche regeering steeds volkomen gescheiden beschouwd van het herstelvraagstuk.
> De Vereenigde Staten hebben geen enkele verplichting tegenover de andere landen aangegaan, en geen enkele concessie zou door een tegenprestatie beantwoord kunnen worden. Integendeel, concessies zouden er slechts toe leiden, dat de lasten van de belastingbetalers der an dere landen op de Amerikaansche belastingbetalers zouden overgaan.
> De oeconomische wereldconferentie komt over eenige maanden bijeen; de ontwapeningsconferentie is nog bijeen. Volgens de Amerikaansche opvatting staat het schuldenvraagstuk in nauw verband met het ontwapeningsprobleem en de lasten, die de concurreerende wapeningen Amerika en de rest van de wereld opleggen.

De schuldenregeling heeft in elk geval reeds rekening gehouden met de betalingscapaciteit: inderdaad wordt van Italië nog slechts 20%, van Frankrijk 40%, van Engeland 70% van het oorspronkelijk in rekening gestelde bedrag gevorderd. - De schulden gescheiden van het herstelvraagstuk; de V.S. hebben geen enkele verplichting aangegaan: dit ziet op Lausanne, dat het ‘herstelvraagstuk’ nog volstrekt niet voor goed uit de wereld heeft geholpen. Immers is door Engeland, Frankrijk, Italië en België de ratificatie der overeenkomst van Lausanne afhankelijk gesteld van een bevredigende regeling van hun eigen schulden jegens derden. De besprekingen die volgens Hoover's opvatting ‘in nauw verband’ met oeconomische conferentie en ontwapeningsconferentie zullen moeten volgen hebben dus wel een enorm verre strekking en hebben niet alleen voor Amerika's schuldenaars, doch ook voor Duitschland ingrijpend belang.

In overeenstemming met Hoover's verklaring is het antwoord van staatssecretaris Stimson aan Engeland (de antwoorden aan de andere schuldenaars zijn overeenkomstig):

> De Vereenigde Staten hebben steeds vastgehouden aan de opvatting, dat het vraagstuk der herstelbetalingen een zuiver Europeesche kwestie vormde, waarbij de Vereenigde Staten niet betrokken waren. Men mag niet de gevolgtrekking maken, dat de regeling, die men te Lausanne ten aanzien van de herstelbetalingen heeft getroffen, is gesloten in de verwachting van eenige verbintenis van de Vereenigde Staten....
> Het ligt niet in de macht der Vereenigde Staten om een opschorting van de betaling der Britsche schuld op 15 December toe te staan. Geen enkel feit is ter beschikking van de Amerikaansche regeering gesteld, dat aan het Congres zou kunnen worden voorgelegd ter overweging in gunstigen zin. De regeering en het Amerikaansche volk hechten een zoodanig belang aan de volledige handhaving van de oorspronkelijke overeenkomsten, dat dit

> veel zwaarder weegt dan de redenen, die nu voor opschorting zouden pleiten. Ik ben van meening, dat door het verrichten van deze betalingen de vooruitzichten op een gunstige regeling van de kwestie in haar geheel zeer zouden toenemen.

Hetgeen beteekent: als gij maar eerst goed in de beurs voelt wat het treuzelen met oeconomische wereldconferentie en ontwapeningsconferentie u kost, zult gij u misschien meer inspannen, op die conferentiën iets wezenlijks, ten genoegen bepaaldelijk ook van Amerika, te bereiken.

Men zou hiermede gereeder instemmen, wanneer Amerika er bij zeide, dat het in tarief-afbreuk vóór wil gaan. Doch dit geluid wordt noch bij Hoover, noch bij Stimson vernomen. Straks bij Roosevelt?

In de Engelsche troonrede is onderwijl het heele vraagstuk der schulden aan Amerika niet aangeroerd. Het bescheid van Stimson was toen nog niet ontvangen en men vreesde, te ontstemmen. - Nu het antwoord er is, moet de Engelsche minister van financiën, Neville Chamberlain, erkennen dat hij in zak en assche zit:

> In de eerstvolgende twee weken zal de regeering één van de moeilijkste en delicaatste beslissingen moeten nemen, die ooit op de tegenwoordige regeering hebben gerust.
> Wij hadden nooit voorzien, dat men van ons eischen zou, betalingen te doen, die neerkomen op een shilling in het pond extra op de inkomstenbelasting, terwijl we gedurenden dien tijd niets van onze debiteuren ontvangen.
> Dit zou een toestand zijn, die uit een oogpunt van rechtvaardigheid absoluut ondragelijk is en eveneens uit het oogpunt van de mogelijkheid van handhaving van de welvaart van onze industrie....

Deze schuldenaar is tegelijk crediteur, en *zijn* schuldenaren betalen niet....

Hoe dikwijls en van alle kanten hebben wij deze klacht al vernomen, en hoe veel zal er nog moeten gebeuren eer zij verstommen kan.

De behandeling van het rapport-Lytton in den Volkenbondsraad heeft Japan en China geen stap nader tot elkaar gebracht. Japan heeft alle conclusies van het rapport verworpen behalve deze ééne negatieve: dat terugkeer tot den ouden toestand in Mandsjoerije van vóór September 1931 niet

gewenscht is. De Volkenbond moet nu, volgens de *Times*, met de meeste beslistheid weigeren, den staat Mandsjoerije te erkennen....

Niet gewenscht, weigeren, bedanken, afslaan.... in deze maand November was het negatie overal.

C.

Bibliographie

W. Scherjon, Catalogue des Tableaux par Vincent van Gogh, décrits dans ses lettres. Périodes: St. Rémy et Auvers sur Oise.- Utrecht, Editions A. Oosthoek S.A. (1932).

In het voorjaar heeft men, na instructie door Cornelis Veth, die de aanklachten in het exploit ‘Schoon Schip’ had verzameld, Baart de la Faille, den vervaardiger van den eersten volledigen, te volledigen catalogus van het werk van Vincent van Gogh, naar het schavot gevoerd. Iedereen meende, dat in een stil uur het vonnis der deskundigen zou zijn voltrokken. Blijkbaar heeft de gratie der tot gratie bevoegden den onfortuinlijken vereerder van Vincent, nog tot het leven doen weerkeeren. Tusschen Bremmer en Scherjon in verschijnt nu Baart de la Faille; het plankje der veroordeelden is hem van de oogen genomen, hij wordt bemoedigend toegesproken door zijn confortatori en mag weer zien. Wel zijn het zijn eigen fouten, die hij mag zien; maar hij mag ook spreken; dit keer niet op eigen gelegenheid, maar met steunende stemmen; nu beamend de echtheid van een aantal werken van Vincent van Gogh, voor welker valschheid hij met zooveel spitsvondige schranderheid heeft gestreden, toen hij van zijn vroegere bevestigingen van echtheid, geschrokken van het ongeval met Wacker, terecht, spijt kreeg.

Met alle respecten voor de openhartigheid en de deemoedigheid van deze houding, kan zij toch moeilijk dienen om de ongepaste vragen te onderdrukken naar de noodzakelijkheid van de openbare schuldbekentenis, juist op deze plaats en nadat reeds de Berlijnsche bekentenis was opgegeven. Het akelige resultaat is nu, dat het voortaan, behalve nieuwsgierige loopjongens, koud kan laten of B. de la F. valsche of echte van Gogh's verdedigt.

Men kan in alles te ver gaan en ook mistasten in plaats en vorm voor een foutenbekentenis in het kwadraat. Steun geeft zijn stem aan het werk van Scherjon geenszins; hij had gevoegelijk te dezer plaatse weg kunnen blijven. Van de drie inleidingen tot den in het Fransch geschreven catalogus van W. Scherjon is die van B. de la F. ongetwijfeld de misbare verrassing. Laten wij ernstig hopen, dat dit nu werkelijk de allerlaatste verrassing is geweest. Wij zijn niet meer tegen vervolgen bestand.

Wat het werk van Scherjon waard is, blijkt pas indien men het toetst aan de opgaven van B. de la F. en andere auteurs over Vincent. Scherjon heeft niets anders gedaan, dan de brieven van Vincent, overal waar hij zijn eigen werk bespreekt of noemt, zorgvuldig rangschikken tot een chronologisch geheel en getracht bij die uitingen de bijbehoorende werken te vinden. Onder de zeer goede illustraties komen de teksten voor. Deze methode is geen novum. B. de la F. heeft het gedaan, maar onvolledig en

de catalogi van de Kröller-Müller Stichting vermelden evenzeer briefteksten bij de schilderijen, echter niet overal als documentatie.

Deze werkwijze is in dit geval een uitmuntend basement voor documentatie, mits het goed gebeurt. Vincent heeft bijna al zijn werk in zijn brieven besproken. De vraag is alleen of men *overzicht* heeft van het werk en scherpprecies kan lezen en combineeren. Verstandswerk, maar toch ook intuïtie om het juiste verband tusschen tekst en beeld te leggen. De groepeering der laatste twee perioden *St. Remy* en *Auvers*, door Scherjon verkregen, is op menig punt, voor zoover ik kon nagaan, ingrijpend voor de tot nu toe gangbare groepeering. Zoo kan men, zoowel bij B. de la F. als bij de opgaven in publicaties der Kröller-Müller-Stichting en bij andere schrijvers, tot nu op de periode *Arles* gestelde werken hier in St. Rémy terugvinden. De bekende reeks van het portret 'l'Arlésienne' schijnt niet Arles maar St. Rémy toe te behooren. Evenzoo de 'Slaapkamers', hetgeen Scherjon, door een grondige analyse der brieven, tegenover een oppervlakkige en onvolledige van vroeger, heeft kunnen staven. Zoo zijn hier ook volledig gereconstrueerd de omzettingen door Vincent van bepaalde reeksen van Millet o.a.: 'les Heures de la journée' en 'les Travaux des champs'. Kortom, nu pas is orde gebracht in tot nu toe vrij slordig gegroepeerde gegevens. Als uitgangspunt voor een werkelijke stijlstudie van Vincent is dit werk daarom onmisbaar.

De volgorde van de werken blijkt bij Vincent van veel beteekenis, omdat bij hem de kunstenaarsontwikkeling en het ziekteproces met elkander één beeld vormen, dat voor een juist inzicht scherp analyseerende vermogens eischt, zonder de visie op het bindende daarbij te verliezen. Wie nu de gecorrigeerde kleine reeks uit Auvers vergelijkt met de voorafgaande uit St. Rémy, zal getroffen worden door het groot aantal werken van beheerschte factuur uit Auvers, telkens onderbroken door ongeremde werken. Zijn laatste werken (de korenvelden) zijn op één uitzondering na, volgens eigen verklaring 'in een stemming van haast al te groote kalmte' gemaakt. Het kost weinig moeite in verschillende literatuur over Vincent een veel simplistischer voorstelling van zaken te vinden, welke beter past in het gewenschte beeld van 'heftige uitbarstingen', 'vulkanische spontane krachtsexplosies', 'geniale hartstochtelijkheid', enz., welke tegen het einde van zijn leven het werk als het ware op kookhitte zou hebben gebracht. Vooral in Duitsche publicaties (zie de jongste van Dr. Bader!) wordt min of meer ostentatief gebruik gemaakt van een van die ongeremde uitingen uit Auvers als zijn laatste explosie, terwijl in werkelijkheid dit werk, voor en na, gevat ligt tusschen zeer beheerschte 'in een stemming van haast al te groote kalmte' geschapen werken. Ook Bremmer heeft m.i. het beeld van zijn laatste periode gegeneraliseerd, o.a. met een beroep op een felle en ruwe studie uit Auvers ('bloeiende boomen'), die in den catalogus van Scherjon niet voorkomt, omdat Vincent de studie blijkbaar nergens in zijn brieven heeft genoemd. Zijn laatste periode toont geen spontane bevrijdingen, maar fatale verhelderingen omtrent zijn state of mind, een beeld van een telkens geremde cosmische overgave, waarmee in dit geval niet het geluk der harmonische bevrijding, maar het leed der vernietiging van de persoonlijkheid gepaard ging.

Het boek van Scherjon geeft aan het einde van onverkwikkelijke gevechten het begin van het leggen van gezonde fundamenten te zien. Zoo heeft deze strijd dan toch nog eenige baat gebracht. Moge het nu daarbij blijven! Het leven van Vincent was fel van onrust. Zijn nagedachtenis krijgt

nu eindelijk recht op de Stilte, die ze tot nu toe te zeer heeft moeten derven.
A.M. HAMMACHER

Joris Eeckhout, Litteraire Profielen V. - Gent, Vanmelle.

Dit werk krijgt stilaan de afmetingen van een compendium. Ziehier de vijfde bundel. De eerste was van 1925, dat maakt zoowat om het anderhalf jaar een bundel, een respectabele productie, vooral wanneer men bedenkt dat deze schr. ook nog andere boeken in het licht gaf. Dat belooft een serie te worden, want er is niet de minste reden om op te houden. Schr. geeft niets weg van zijn methode en geeft den brui van de discrete wenken die hem hier en elders gegeven worden over zijn kwistigheid met citaten. Wij vinden hier dus dezelfde hoedanigheden en gebreken van de vorige deeltjes. En ik dacht onder het lezen: Jan ten Brink redivivus.... Dezelfde vluchtige causerie-toon, dezelfde vaardigheid in het omlijnen (*Profielen* is werkelijk heel goed) van personen en werken, dezelfde groote belezenheid die hem toelaat zich gemakkelijk te bewegen in de vergelijkingen, en ook - dezelfde verantwoordelijkheid tegenover de literatuur en de critiek. J.E. schrijft veel en vlug en heeft aldoor zijn boeken en excerpten naast zich, om met talrijke en niet zelden eigenaardige en leerrijke voorbeelden zijn beschouwingen toe te lichten. Eenmaal die manier aangenomen, zie ik maar weinig dat er zou op af te wijzen zijn, behalve dat de critiek bij dat vlugge afhandelen wel eens op losse schroeven zit, al is het duidelijk dat schr. in de vaart van zijn schriftuur slechts uit onachtzaamheid zondigt.

Deze bundel bevat opstellen over Stijn Streuvels, Timmermans, Verriest, Stefan George, James Joyce, Godfried Hermans, René de Clerq en Camille Melloy - deze laatste, voor wien 't niet weten zou, een jong Fransch-Belgisch dichter, die ook ievert voor onze Vlaamsche letteren in Fransche en Zwitsersche tijdschriften. In de studie over Streuvels zijn er, naar aanleiding van *Alma*, belangrijke beschouwingen over de kennis van S.S. in de mystiek; vanwege een geestelijke zal deze waardeering aan S.S. niet onwelkom zijn. Waarom schr. in dat opstel à propos van *Prutske* (blz. 9) beweert dat ‘de eeuw van het kind ingeleid werd door Samuel Butler met zijn *Erewhon*’ is mij een raadsel! Het is ongelooflijk, maar - het staat er. Heeft deze utopische wijsgeerige avontuurroman iets gemeens met ‘die Darstellung der Kinderseele, der Probierstein aller Erzähler’?! Men zou haast gaan denken dat J.E. *Erewhon* niet gelezen heeft.... In het opstel over Timmermans, waar schr. geestdriftig jubelt over diens *Franciscus*, werd ik getroffen door deze historische onjuistheid dat *The Pickwick-Papers* in 1836 ‘om eenzelfde reden insloegen’ als *Pallieter*. Het succes van Dickens' werk was niet toe te schrijven aan dat verschijnsel van oorlogspsychose dat J.E. noemt: ‘de schrijnende behoefte van de heele wereld aan een lange en luide alle verschrikking werende lachbui.’ Dat zijn nu maar een paar uitzonderlijke kleinigheden die den schr. ontsnapt zijn in gullen stroom van zijn werk. Bedenkelijker is echter het gansche opstel over James Joyce. Over diens *Ulysses* is J.E. niet aan te spreken en daarmee doet hij wat hij wil. Doch van een professioneel criticus die zooveel geweten aan den dag legt en die zich heeft doen kennen door zijn toegankelijkheid tot zeer verscheiden kunstwerken, zou men toch

wat beters kunnen verwachten dan een summaire executie. Ik geef graag toe (en vermoed dat mijn meening door sommigen zal gedeeld worden) dat *Ulysses* er niet binnen gaat 'gelijk klokspijs', zooals men bij ons zegt, maar er is toch wat anders in te zien dan 'een monsteruitwas van het surrealisme'. De Fransche stemmen die zich bewonderend uitlieten over *Ulysses* zijn niet te herleiden tot twee vooizen, Valéry Larbaud en Edm. Jaloux. Ook Jean Cassou, Marc Chadourne, Philippe Soupault, Auguste Bailly, Denis Marion, René Lalou, Louis Gillet (in de *Rev. des Deux-Mondes* a.u.b.!) en André Maurois lieten zich gunstig, sommigen lyrischbewonderend uit over dat vreemde werk. Gesteld dat om met J.E. te spreken, de hedendaagsche literaire critiek niet alleen moet begrijpen en verklaren, maar ook oordeelen, in haar besten etymologischen geest, en ver-oordeelen, dan zou er nog dienen te worden uitgemaakt krachtens welke beginselen die veroordeeling zou geschieden? Het ligt er heusch te dik op dat dit opstel (overigens veel te oppervlakkig en te kort voor zulk onderwerp) geschreven is in een bui van physieken weerzin en zonder critischen geest. Dit zonder verwijt, ik constateer slechts. Niemand mag van J.E., die priester is, verwachten dat hij zoo 'keurverwant' zou zijn met *Ulysses* als met Timmermans' *Franciscus*.

A.C.

D. Hans, Thorbecke. - 's Gravenhage, Leopold's Uitgevers Mij., 1932.

De kloekheid van het pogen heeft sympathieks; de uitkomst bevredigt niet geheel.

Dat onze historische letterkunde geen Thorbecke-biografie bezat werd langzaam aan monstrueus. Zij zou er al wel zijn geweest, had Thorbecke's zoon in zijn voornemen mogen slagen, een publicatie van zijn vaders papieren te bewerken. Doch Mr. Willem Thorbecke is overleden eer hij eenigermate met het werk was opgeschoten, en sedert is niemand toegelaten het over te nemen, hoewel er om gevraagd, en de wenschelijkheid *in confesso* is. Of deze toestand voortduren moet? Hoezeer ik verlangen moge het te weten, ik vermag het niet te zeggen.

Dan maar een biografie op grond van wat er wèl reeds algemeen beschikbaar is, zal de heer Hans hebben geredeneerd. Voorwaarde tot slagen moest nu worden, naar de *sparsa* buitengemeen scherp uit te gluren: juist nu de hoofdbron achter slot bleef, mocht men zich van de bijkomstige er geen ontzeggen.

Ik meen dat de heer Hans in dit opzicht niet aan den hoogsten eisch voldoet. De meeste beschikbare bronnen zijn gebruikt, maar er zijn er vergeten; en die niet vergeten werden zijn niet altijd tot haar recht gebracht.

Vergeten is o.a., omtrent de kabinetsformatie van 1862, het incident-Betz en het conflict met van de Putte gebruik te maken van den belangrijken brief van van de Putte aan W.H. de Beaufort van 25 Oct. 1893, afgedrukt door Mr. J.A.A.H. de Beaufort in *Vijftig Jaren uit onze Geschiedenis*, I, 185; - de voorstelling, alsof het tusschen Putte en Thorbecke alleen om de invoering van het nieuwe strafwetboek voor Indië bij besluit of bij de wet ware gegaan, is niet overeenkomstig den stand der kennis die schr. zich had kunnen verwerven. - Zoo is verzuimd, naast Thorbecke's

Dagverhaal aan Adelheid omtrent de geschiedenis der kabinetsfromatie in 1848 ook Schimmelpenninck's *Notanda* te raadplegen, waarvan schr. slechts de extracten bij de Bosch Kemper schijnt te gebruiken hoewel de onverkorte tekst sinds jaren is gepubliceerd, en het feit dezer publicatie schr., blijkens zijn 'Lectuur over Thorbecke' (blz. 277), niet onbekend is gebleven. Had hij er uit gehaald wat er in zit, geheel de verwikkeling, door Schimmelpenninck's optreden veroorzaakt, zou beter zijn verklaard. - De schr. neemt mijn opstel over 'De Jeugd van Thorbecke' in zijne literatuurlijst op, maar herhaalt desniettemin Fredericq's door mij weerlegde voorstelling, als zou Thorbecke, vóór zijn vertrek naar Duitschland, door Warnecke aanbevolen zijn bij van de Duyn van Maasdam. Het was Thorbecke's vader voor wien Warnecke zich interesseerde (Zie mijn *Historie en Leven*, II, 112). - Voor schr. is het meisje te Dresden nog altijd eene onbekende, hoewel ik haar *(Historie en Leven* II, 123), op gezag eener mondelinge mededeeling van Mr. Willem Thorbecke, reeds lang als Dorothea Tieck heb aangewezen.

Een ernstiger gebrek nog dan de onvolledige bronnenstudie is de weinig overtuigende toon van lofspraak waarin het geheele boek is vervat. Met de bezwaren, door Huet en van Houten tegen Thorbecke ingebracht, is niet afgerekend; - en dit is toch de minste eisch, die men aan een Thorbecke-biografie mag stellen. Die bezwaren zijn wel niet geheel verzwegen, maar wat er over gezegd wordt (blz. 183, 202 en 203) is een toonbeeld van oppervlakkigheid. - De wierook, met onbeheerschte hand den held toegezwaaid, belet den achtergrond te aanschouwen, waartegen zijn beeld moet worden gezien.

Nuttig is het boek zeker, omdat er zoo weinig anders is; men vindt hier in een handig boekdeel een aantal citaten van en over Thorbecke bijeen waarvoor men tot dusver een twaalf of twintig verschillende boeken moest opslaan. Maar een biografie? Is hier, in gedachten, een leven na-geleefd? Wat de citaten aaneenrijgt is geen bezonken oordeel van een Thorbecke waardigen geest, maar goedkoope ophemeling. Dit is een zoo ernstig bezwaar, dat dit boek in summa toch vooral naar een beter doet verlangen. Moge de onmisbare voorwaarde tot zulk een boek: een voorafgaande ruime en openhartige publicatie uit Thorbecke's schriftelijke nalatenschap, eindelijk eens vervuld worden.

C.